Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

PERSONALHISTORISKE, SOGNEHISTORISKE

OG STATISTISKE BIDRAG TIL EN

DANSK PRÆSTE OG SOGNEHISTORIE

(KIRKELIG GEOGRAFI)

1849–1949 (1965)

SAMLET OG UDGIVET AF

PAUL NEDERGAARD

SOGNEPRÆST, KØBENHAVN

VIII

AARHUS STIFT

Randers amt

Lysgaard-Hids-Houlbjerg herreder

Samsø-Tunø

Danske Boghandleres Kommissionsanstalt

KØBENHAVN 1965

INDHOLDSFORTEGNELSE

SOGNEBESKRIVELSER

Randers amt

Oversigter. Natur, borge, klostre, kirker, befolkning 9
Støvring-Galten herreders provsti 14
Nørhald-Onsild-Gerlev herreders provsti 108
Øster Lisbjerg-Mols herreders provsti 201
Djurs Nørre-Sønder herreders provsti 279
Rougsø-Sønderhald herreders provsti 391

Viborg amt

Lysgaard-Hids-Houlbjerg herreders provsti 452

Holbæk amt

Samsø-(Tunø) provsti 565

Lidt personalia-statistik 615

Fra hvilke egne kommer disse provstiers præster? 615
Præster, der ikke har taget dansk teologisk embedseksamen 615
Fra hvilke samfundslag? 616
Længst tid i samme embede 616

Registre

Alfabetisk fortegnelse over præsterne 617
Alfabetisk fortegnelse over præstefruerne 625
Alfabetisk fortegnelse over lægfolk 628

FORKORTELSER

De hyppigst citerede værker er forkortet saaledes:

BDG: Barfods Danske Gejstlighed 1850 f.
CB I: N. Clausen-Bagge: Grundtv. banebrydere 1941 f.
CB II: do. Grundtvigske hjem, 1945 f.
CB III: Grundtvigske lægmands ordførere, 1941.
DBH: Dansk biografisk haandlexikon I—III, 1920 f.
DBL: Dansk biografisk lexikon, I—XXVII, 1933 f.
DLF: Daniel Bruun: Danmark, land og folk, 1919 f.
DKT: Dansk Kirke Tidende.
DnA: IMs almanak „Det nye aar", 1907 f.
Dsk. K.: Dansk kirkeliv, adventsbog, 1924 flg.
E.: Erslews forfatterlexikon, 1843 f.
E. P.: Ejnar Poulsen: Viborg a. degnehist. 1957.
E. S. (eller S.): Erslews forfatterleksikon, 1858 f.
E. I: Elvius præstehistorie, 1884.
E. II: Elvius præstehistorie, 1911.
G.: Giessings jubellærere.
Gl. gr. Hj.: H. P. B. Barfod: Minder fra gl. grundtvigske hjem, 1922 f.
Gr. Hj., 19: Holger Begtrup: Grundtvigske hjem i 19. aarh., 1929 f.
H.-F.: Hauch-Fausbølls præstehistorie, 1911, I—II.
H. og T.: E. Steenvinkel: Hjemliv og trosliv, 1932 f.
Højskbl.: Højskolebladet.
IM hist.: Louis Blauenfeldt: IMs historie, 1912.
IM Tid.: Indre missions tidende.
KH: Kirkelig haandbog, 1923 f.
Khst. saml.: Kirkehistoriske samlinger.
KLfN: Kirkeleksikon for Norden, 1900 f.
L. Koch: L. Koch: Fra grundtvigianismens og rationalismens tid, 1898.
L. P. B. Lengnicks personalhist. Bidrag til Danmarks og Norges gejstl. hist.
Mbl.: Menighedsbladet (Dsk. Kirketid.).
M. S.: Ministeriets Samlinger (se Wiberg I, 8).
N.: Nyerup og Krafts forfatterleksikon.
PT: Personalhistorisk tidsskrift, 1880 flg.
Prh. saml.: Præstehist. samlinger, 1930 f.
Prf. Bl. Præsteforeningens blad.
Prf. h.: Paul Nedergaard: Præsteforeningens historie, 1946.
S. nekr: Semlers nekrologer.
Sl: Salmonsens konversationsleksikon, 2. udg., 1925 f.
T.: Treschows Jubellærere.
Trap: Traps Danmark, 5. udg., 1956 f.
W.: Wibergs præstehistorie, I—III, 1870 f.

Desuden flg. aar- og haandbøger: Fra Rand. amt, 1907 f. (Rand. aarb.), Jul i Randers. Aarb. f. Lysgaard-H-H. herr. 1918 f. (Lysg. aarb.), Fra kirkehus og skolestue i Aarh. st., 1936 f. (Fra k. og s.), Fra Viborg amt, 1929 f. (Vib. aarb.), om Samsø, se under Samsø. Østjysk hjemstavn, 1936 f. (Østj. hj.). Aarb. f. dsk. kulturhist., 1891 f. (Kult. aarb.). Turistforen. aarb. 1924 f., Achton Friis: De jyders land, 1932-33, Fra arkiv og musæum, 1899 f. (Ark. Mus.), Francis Beckett: Altert. i den sen. middelalder, 1895 (Beck., Alt.), do. Danm. kunst 1924-26 (Beck: DK), C. A. Jensen: Dsk. ad. gravsten, 1950 (D. gr.), Danske studier, 1904 f. (DS), Den dsk. folkehøjskole, 1939 f., Danske samlinger 1865-79 (D. saml.), Fortid og nutid, 1914 f. (F. og N.), H. K. Henningsen: Kirkeskibe, 1950, Hist. tidsskr. 1840 f. (Hist. tidssk.), Hofmans fundatser, 1755-60 (Hof. fund.), Saml. t. jysk hist. og topografi, 1866 f. (Jy. saml.), Vilh. Lorentzen: De dsk. klosterbygn. hist., 1912 f., J. B. Løffler: Dsk. gravstene fra middelald., 1889, M. Mackeprang: Danm. middelald. døbefonte, 1941 (Mack.: D.), do. Jyske granitportaler, 1948 (Mack.: JG), do. Vore landsbykirker, 1944 (Mack.: L.), Magnus Petersen: Kalkmalerier, 1895, (Magn. P.), Fra Nationalmusæets arbejdsmark, 1928 f. (Nat. arb.), Poul Nørlund og E. Lind: Danm. romanske kalkmalerier, 1944 (Nørl.-Lind), Erik Pontoppidan: Den dsk. atlas 1763 f. (Pont. atl.), Aug. F. Schmidt: Danm. helligkilder, 1926 (Schmidt), F. Uldall: Danm. middelald. kirkeklokker, 1906, Vider og vedtægter, 1904 f. (Vider og V.), pastor And. Nielsen (Skæve), De Kall'ske og Lakman'ske samlinger, samtlige Teologisk stat, Elle Jensen: Pietismen i Jylland 1944 m. m.

Ved opgivelse af præsteembedernes indtægt 1850 er: a) korntiende, b) kvægtiende, ofte medregnet under a, c) smaaredsel, d) offer og accidencer, e) præstegaardsjordens areal i td. land. U.: Udgift (efter Hertz' oversigter), — 1870: Regul.: Reguleringssum, N.: Nettoindtægt (efter Jens Møllers haandbog for præster, II, 1879). Skatter, afgifter, pensioner, laaneafdrag og befordring er fradraget i nettoopgivelsen.

Iøvrigt er de hyppigst forekommende forkortelser følgende:

a. = ansat
A = Amt.
Adj. = Adjunkt.
Adv. = Adventister
Afh. = Afhandling.
Alt. = Alterbesøg (-gæster).
Arb. = Arbejde(re).
BM = Bestyrelsesmedlem.
Bef. = Befolkning.
c. = cand. (theol).
† = død.
D. d. U. = De danske ungdomsforeninger.
Dk. = Domkirke.
D. K. U. = Dansk kirke i udlandet.
DMS = Dansk Missionsselskab.
egr. = egregie.
ev. = evangelisk.
Ev. Lt. Mf. = Evangelisk luthersk Missionsforening.
f. = født.
F. = Forening.
f. i slutning af et ord = Forening (kredsf., ungdomsf., osv).
Fh = Forsamlingshus.
Fm(d). = Formand.
fris. = frisindet.
G. = gift med.
G.² = anden gang.
Gd(e). = Gaard(e).
Gdjr. = Gaardejer.
gl. = gammel.
gn. = gennem.
Gr. = Grundvigsk (grundtvigianer).
h = haud.
h₁ = haud I
h₂ = haud II
ha = hektar.
Hg. = Herregaard.
Hjpr. = Hjælpepræst. (pers. kap.).
IM = Indre Mission.
Indremiss. = Indremissionær.
K. C. = Kirkeligt centrum.
Kkg. = Kirkegang.
Kkp. = Kaldskapellan (bruges ogsaa som betegn. for de tidl. kap. pro loco).
Kl. = Klasse (lønklasse).
Kr. og kr. i slutn. af ord = kreds.
K. S. = Kirkeligt Samfund af 98.
km = Kilometer.
l. = laudabilis.
l. i slutn. af et ord = Lærer (højskole., kommunel., li.: Lærerinde).
Lt. Mf. = Luthersk Missionsforening.
m. i slutn. af ord = møder (samfundsm., ungdomsm.).
Mh. = Missionshus.
Mgh. = Menighed.
Mgh.h. = Menighedshus.
n. = nærmest.
nc. = non contemnendus.
ord. kat. = ordineret Kateket.
ord. medhj. = ord. medhjælper.
Prgd. = Præstegaard.
Pkp. = personel kapellan.
prstv. = præsteviet.
Rf. = Retsforbundet.
Rkp. = residerende kapellan.
S. = Side (pagina).
Sbl. = Sognebaandsløser.
Sct. = Sanct.
Sd. = Siddepladser.
Sdsk. = Søndagsskole.
SF = Soc. Folkeparti.
Sk. = Skole.
Smf. = Samfund.
S (Soc.) = Socialdemokrat.
Sp. = Sognepræst.
t. = til.
Td. a. = Tønde land.
u. (udn.) = udnævnt.
u. P. = uden partipræg.
V = Venstre.
YM = Ydre Mission.
ØM = Østerlandsmissionen.

Ved teol. eksamenskarakterer (efter 1942) er tilføjet pointsantal efter hovedkarakteren.

For ordensdekorationer anvendes de sædv. forkortelser.

Gymnasier og latinskoler er forkortet, saa det antagelig let forstaas, f. eks.: Mtrp = Metropolitanskolen, Ø. Brgd. = Østre Borgerdydskole, Hrlf. = Herlufsholm, Od. = Odense, osv.

Alfabetisk fortegnelse over de i dette bind omtalte pastorater

(Randers amt, Lysgaard-Hids-Houlbjerg herreder samt Samsø-Tunø)

Aalsø-Hoed ... 340
Aarslev-Hørning ... 437
Agri-Egens ... 256
Anholt ... 332
Asferg-Faarup ... 111

Besser ... 589
Borup ... 49

Dalbyneder-Raaby-Sødring ... 179
Dalbyneder-over ... 180
Dronningborg ... 49

Ebeltoft-Draaby ... 246
Engesvang ... 545

Falslev-Vindblæs ... 156
Fausing-Auning ... 426
Feldballe-Nødager ... 365
Fjellerup-Glæsborg ... 313
Frederiks-Karup ... 515

Galten-Vissing ... 94
Gerlev-Enslev ... 189
Gerrild-Hemmed ... 305
Gimming-Lem ... 53
Gjesing-Nørager ... 409
Glenstrup (Skellerup) ... 134
Grenaa-Gammelsogn ... 280
Grønbæk (Svostrup) ... 477
Gødvad-Balle ... 529
Gødvad-Svostrup ... 533

Hald-Kærby ... 130
Hammelev-Enslev ... 291
Harridslev-Albæk ... 55
Haslund-Ølst ... 83
Haurum-Sall ... 562
Helgenæs ... 276
Hem-Sem ... 158
Hinge-Vinderslev ... 497
Hjortshøj-Egaa ... 234
Hobro (Skellerup) ... 140
Holbæk-Udby ... 396
Hornslet ... 218
Houlbjerg-Granslev ... 558
Hvilsager-Lime ... 441
Hvornum-Snæbum ... 167
Hvorslev-Gerning ... 549
Hyllested-Rosmus ... 358
Højbjerg-Elsborg ... 473

Karlby-Voldby ... 294
Kjellerup valgmenighed ... 496
Knebel-Rolsø ... 262
Kolby ... 586
Kolind-Ebdrup-Skarresø ... 383
Kousted-Raasted ... 115
Kragelund-Funder ... 540
Kristrup (Hornbæk) ... 414

LaurbjergLerbjerg ... 90
Levring-Hørup ... 488

Lyngby-Albøge ... 352
Mariager ... 150
Mariamagdalene-Koed ... 430
Mellerup valgmenighed ... 66
Mygind-Krogsbæk-Skjørring ... 446
Mørke ... 216

Nimtofte-Tøstrup ... 328
Nordby, Samsø ... 598
Norddjurslands valgmgh. (Vivild-V.) ... 408

Onsbjerg ... 594

Raaby-Sødring ... 182
Randers: ... 15—49
  Sct. Mortens k. ... 36
  Sct. Peders k. ... 44
  Sct. Clemens k. ... 48
Rimsø-Kastbjerg ... 310

Sal-Gulev ... 547
Sejling-Sinding ... 534
Serup-Lemming ... 524
Sjørslev-Almind ... 459
Skødstrup ... 228
Spentrup-Gassum ... 117
Støvring-Mellerup ... 59
Søby-Skader-Halling ... 449
Sønder-Nørre Onsild ... 160

Tirstrup-Fuglslev ... 361
Todbjerg-Mejlby ... 241
Torning-Grathe (Lysgaard) ... 462
Torsager-Bregnet ... 202
Tranebjerg ... 571
Tunø ... 605
Tved ... 267
Tvede-Linde ... 136

Udbyneder-Kastbjerg ... 171

Veggerslev-Villersø ... 299
Vejerslev-Ajdt-Thorsø ... 554
Vejlby-Homaa ... 348
Vellev ... 552
Vester Tørslev-Svenstrup ... 109
Vindblæs-Dalbyover ... 179
Virring-Essenbæk ... 420
Vistoft ... 274
Vium-Sjørslev-Almind ... 453
Vium-Lysgaard ... 457
Vivild-Vejlby ... 401
Voer-Estruplund ... 397
Voldum-Rud ... 100
Vorup ... 83
Værum-Ørum ... 86

Ødum-Hadbjerg ... 103
Ørsted ... 392
Ørum-Ginnerup ... 315
Øster-Vester Alling ... 433
Øster Tørslev ... 186

FORORD

Under henvisning til biskop, dr. theol. *H. Fuglsang-Damgaards* forord til dette værk og til forordene i de foregaaende bind, udsendes dette bind, omhandlende 2. del af Aarhus stift, det første forsøg paa samlet paa eet sted at give en oversigt over kirke- og folkeliv i dette stift. I indledningen til bind I er gjort rede for principper og kilder. Alt dette gælder ogsaa nærværende bind. Arbejdet maa gøres under særlige og vanskelige vilkaar, idet et stort præsteembede, redaktion af Kirkelig haandbog m. m. har skullet passes samtidig. Der er ikke megen samlet tid til arbejdet, til arkiv- og bibliotheksstudier. Udgiveren har ikke (som udgivere af andre lignende værker) samlet tid til raadighed, skønt arbejdet med sogne- og præstehistorien faktisk kunne være et heldagsarbejde, og der er ikke midler til lønnet medhjælp. Uden præsternes, læreres og lokalhistorikeres store hjælp ved gennemgang af manuskript og korrektur ville det være umuligt. Ideen i værket er netop at *gaa ud* i sognene og faa *samlet* saa alsidigt et stof som muligt inden for de givne rammer og gn. flere af hinanden uafhængige meddelere at faa saa *sagligt* et billede som muligt.

Udgiveren er selv ganske klar over de mangler, som fremkommer. Der burde være mere tid til stoffets bearbejdning og sigtning, men selvom værket ikke kan blive fuldkomment (heller ikke fri for gentagelser, inkonsekvenser og trykfejl), er det mit ønske at gøre lidt nytte derved og se at faa saa meget udgivet deraf som muligt, medens jeg har kræfter dertil. Jeg skylder de mange meddelere det, jeg skylder abonnenterne det. Her er i hvert fald stof samlet, som dels er nyt, dels maa søges vanskeligt tilgængelige steder, og værket kan bruges som udgangspunkt for nærmere undersøgelser. Derfor er der lagt megen vægt paa kildeangivelser. Fra Aarhus stift har der været stor interesse, og det har været mig en glæde, at saa mange derfra har sendt stof.

Stoffet søges fremstillet saa overskueligt som muligt, og saaledes at lægfolk ogsaa kan have interesse deraf.

En del gentagelser er nødvendige, fordi mange hefter sælges *enkeltvis* til købere, der er interesseret i enkelte sogne. Stoffet til flere sogne er ofte saa stort, at kun en brøkdel kan tages med.

Rigsarkivet har ønsket at overtage alle breve, manuskripter og meddelelser, sogn for sogn, alt stoffet, ligesom de udfyldte skemaer til Kirkelig haandbog afleveres successivt til Rigsarkivet. Der gøres megen umage for at faa oplysningerne saa vel afbalancerede som muligt og for at oplede, sortere og vurdere kilder.

Hver sognebeskrivelse er sendt først i udkast, senere i korrektur til alle sognepræster. Næsten alle har her givet værdifuld hjælp (provster, lærere, lokalhistorikere osv. har i mange tilfælde ogsaa faaet korrektur sendt). Derved skulle der gerne kunne gives et alsidigt billede, gennemset af flere. Efter 1923 bygges paa de skiftende præsters beretninger, der er meddelt i Kirkelig haandbog. Før den tid gives mere samlede fremstillinger. Private meddelelser om ledige embeder i kirkelige blade er ogsaa benyttet. Det har ikke været muligt at skaffe skildringer af alle præster, skønt det er forsøgt. De givne oplysninger skønnes at have personalhistorisk værdi, men en præsts betydning kan og skal absolut ikke regnes efter linietallet. — Der er lagt stor vægt paa at *registrene* skal være saa fyldige som muligt. Adskillige historiske værker mangler udførlige registre, eller det kan være vanskeligt at finde, hvad man søger, fordi der kun anføres navne. Ved navne i nærv. værk opføres vedkommendes sidste virkeplads for at lette orienteringen. I registrene dukker man til bunds i de enkelte sogne. Her gives den hidtil udførligste kirkelige person-fortegnelse fra denne del af stiftet: Ca. 1350 præster, 525 præstefruer, c. 3000 lægfolk. Ved at følge hver enkelt gennem de mange steder vedkommende eventuelt er omtalt, kan karakteristikken suppleres. Her har jeg forsøgt at riste minderuner over folk ude i sognene, hvis arbejde ikke bør glemmes. (Se iøvrigt nederst næste side!). Værket gaar mere ud paa at være en alsidig *materialesamling*, bygget op paa mange kilder, end paa at være en analyse. Titlen er jo: *Bidrag* til en Præste- og sognehistorie.

Det er mig magtpaaliggende at søge at faa værket færdigt inden for en overskuelig tid. Men der er økonomiske vanskeligheder at kæmpe med. Værket er meget dyrt at faa trykt, og adskillige abonnenter, der tegnede sig i 1949, er afgaaet ved døden. Fremstillingsprisen er nu mere end dobbelt saa stor som i 1949. Jeg retter en varm tak til alle, der har hjulpet til at fremskaffe stoffet, præster, lærere og lokalkyndige. En særlig tak rettes ogsaa til kirkeministeriet og ministeriet for kulturelle anliggender, som har ydet tilskud, uden hvilket værket ikke kunne have været fortsat, og til de *trofaste abonnenter*.

Desuden rettes en varm tak til værkets patronat, som har ydet støtte og opmuntring.

Ribe stift vil omfatte 12—13 hefter, færdige til trykning. *Om det nogen sinde kan blive trykt*, afhænger af 1) at der stadig kan faas tilskud, 2) om der tegner sig et tilstrækkeligt antal nye abonnenter for Ribe stift til erstatning for dem, der kun havde bestilt Aarhus stift, 3) om de trofaste abonnenter vil følge med i de rabiate prisstigninger paa papir, trykning, OMS osv.

Stoffet i nærværende bind er afsluttet september 1965. *P. N.*

Patronat

for Dansk Sogne- og Præstehistorie.

Fabricius, L. P., dr. theol., fhv. sognepræst, Charlottenlund, formand.

Baun, Chr., biskop, Viborg.

Birkelund, Palle, rigsbibliotekar, Kbhvn.

Fabritius, Albert, dr. phil., kgl. ordenshistoriograf, Kbhvn.

Fuglsang-Damgaard, H., dr. theol., biskop, Kbhvn.

Holt, Paul, seminarierektor, Aarhus.

Hvidtfeldt, Joh., dr. phil., rigsarkivar, Kbhvn.

Riisager, Vagn, provst, mag. art., Randers.

Sommer, Otto, kordegn, Horsens, Sekretær.

Topsøe-Jensen, Helge, dr. phil., overbibliotekar, Kbhvn.

NB!

En lille oplysning!

Flere venlige læsere og anmeldere synes at lægge særlig vægt paa *sogne*historien. Det er jeg meget glad for, men værket er efter sin oprindelige idé bygget op som en *præste*historie, personalhistorie. Det personalhistoriske var udarbejdet først. Alt præstehistoriestoffet for tiden efter 1911 er helt nyt stof, og der er lagt særlig umage i at gøre de personalhistoriske oplysninger saa fyldige og rigtige som muligt med alle data, hvor de kan skaffes, og det koster mange henvendelser. Ogsaa urigtige data i tidligere præstehistorier søges rettet, og alle de dødsdata, der mangler i Wibergs og Elvius' præstehistorie (især de præster, der var afskedigede, men ikke afgaaet ved døden, da disse værker udkom, er søgt oplyst). Desuden er søgt oplysning skaffet om alle de hjælpepræster (pers. kap.), som har været i pastoraterne, og dertil søges fejl og misforstaaelser i andre fremstillinger rettet. Ogsaa i dette værk er der fejl (som søges undgaaet ved korrekturer til *flere*). Fremstillingen skulle gerne være saa rigtig og saa alsidigt *folkekirkelig* som muligt.

*Sogne*historien kom til for at give lidt om livet omkring præsternes navne. Tanken var da egentlig kun at gengive hidtil trykt stof, saa det blev et samleværk af kendte data. Men denne form for sognehistorie vakte saa megen interesse og medførte saa mange meddelere og saa meget hidtil ukendt stof, at der i de senere bind er lagt særlig vægt paa at faa dette stof frem, og det er første gang det er forsøgt at skaffe udførligere sogne- og menighedshistorie fra *alle* Danmarks enkelte sogne, *samlet paa ét sted*.

P. N.

Randers amt

Randers amt, 2466 kvadratkm., 170230 indb. (1960), Jyllands 3.mindste amt (bortset fra Sønderjylland), naar fra Mariager fjord ned til Kaløvig, og dertil kommer øerne Hjelm og Anholt. Naboamterne er lidt nærgaaende mod købstæderne. Aalborg amt gaar helt ind til Hobro, sognene mod syd har Aarhus som postdistrikt, og Viborg amt gaar næsten helt ind til hovedbyen Randers. Det er egentlig kun Grenaa og Ebeltoft, der af købstæderne ikke ligger lige op til naboamter. Halvøen Djursland med Mols og Helgenæs er hovedparten. Randers amt har omtrent samme kystlængde pr. kvadratkm (0,19 km pr. kvadratkm) som gælder for hele landet. 10 % af amtet er dækket af skov, mest paa Djursland. Der er c. 70 indb. pr. kvadratkm, alle købstæder er havnebyer. 34 % lever af landbrug o. lign. 31 % af industri o. lign., 11 % af handel.

Naturen har vi kort beskrevet (VII a, s. 9). Grenaa-Hundested-overfarten har aabnet det hidtil lidt afsides Djursland for turisterne, som nu let kan glæde sig over Molsbjergene, herregaardene, de veldrevne, bakkede Marker og skove, de to højst forskellige fjorde i amtet: Mariagerfjord og Randersfjord. Egnen mellem de to fjorde er aabent agerland, anderledes end det skovrige Djursland med sit udtørrede Kolindsund og den skønne Kaløvig, der minder om Napolis golf. Fjordlandskabet ved Randers med de frodige enge minder lidt om Holland, og sydpaa ned mod Aarhus har vi en fortsættelse af Jyllands højderyg med bakker og dybe dale, det ægte Jylland, som ikke skal sammenlignes med noget andet. Gudenaaens strøm danner grænsen mod Viborg amt. Vi er i *Henrik Pontoppidans* land (»Det forjættede land« og »Lykke-Per«) ved Randers; lidt mod nord har vi *Blichers* Spentrup ... og Hohøj ved Mariager, som *Jeppe Aakjær* gjorde til festplads.

Lidt historie

Vi er i **Kronjydernes** land.

Under de enkelte sogne omtales amtets historie nærmere. Her skal blot nævnes, at allerede i den ældre stenalder blev disse egne bebygget. Her var gode livsbetingelser for en jæger- og fiskerbefolkning. Skovene rummede rigdomme af vildt.

Nogle af oldtidsminderne hører til landets ypperste (Knebel, Snæbum). Der er paavist over 5000 gravhøje i amtet. Mindst var bebyggelsen mod nord. Stednavne viser de 3 gamle kulturbygder (navne paa -inge) 1) ved Randers fjord og Allingaa, 2) ved Grenaa og 3) i Ø. Lisbjerg herred. I middelalderen blev grænseskovenes mellemrum udfyldt af herregaarde. Fra de nordlige egne har man flere runestene (Hobro, Glenstrup, V. Tørslev, Asfærg, Spentrup).

Amtet udgjorde i middelalderen dele af *Ommer syssel* (Onsild, Gerlev, Støvring, Nørhald herreder) og *Aabo syssel* (Galten, Rougsø, Sønderhald, Djurs nørre og sdr., Mols og Ø. Lisbjerg herreder). En tid i det 16. aarh. hørte de nordlige herreder under — Skanderborg len, men blev 1552 indlemmet i det nyoprettede *Dronningborg len*, medens de øvrige herreder lagdes under det ligeledes nyoprettede *Kalø len*. Fra 1660 benævntes disse len som amter, indtil det nuværende *Randers amt* oprettedes 1793.

Middelalderens stormfulde perioder mærkedes ikke mindst i Randers, der altid har været et vigtigt vejpunkt (de 13 landeveje) Mest berømt er *Niels Ebbesøns* daad 1. apr. 1340, da han fældede den kullede grev Geert. Af middelalderens store krigerske begivenheder kan ogsaa nævnes slaget ved Grenaa midt i det 11. aarh., da *Harald Haarderaade* slog *Svend Estridsens* flaade, *Marsk Stig* er nævnt senere, men iøvrigt henvises til de enkelte sogne. Svenskekrigene i nyere tid var til megen ødelæggelse. Krigene 1848-50 og 1864 satte ogsaa sine spor, og i besættelsestiden 1940-45 var Randers en af de byer, som mærkede nazisterne mest, og hvor der ogsaa var en stærk modstandsbevægelse.

Det aandelige livs historie omtales under sognene, men det kan i en kort indledning noteres, at det *grundtvigske* liv mærkedes mest i Støvring og Gerlev herreder. Der blev oprettet mange højskoler, men de fleste var smaa og lokaltprægede (Voldby 1868, Hadsten (1876), Dalbyneder (1884), Djurslands højskole i Lyngby (1897),Vivild (1903). Mest kendt er *Jens Beks* højskole i Mellerup (1880). I Mellerup og Vivild er der valgmenigheder. I Randers og Egaa valgmenighedskredse.

Indre mission fik stærkest indpas i Randers og paa Djursland. 1897 overtog IM den af *Uffe Birkedal* grundlagte højskole i *Rønde* og har her skabt en stor IMs skolecentral med højskole og gymnasium.

Afholdsbevægelsen har gjort sig stærkt gældende. Den norsk-amerikanske kvækermissionær *John F. Hanson* virkede paa Randers-egnen, og vandrelærer *Fr. Estrup* ved Mariager. Deres agitation var udgangspunkt for oprettelsen af Danmarks afholdsforening 1881.

Politisk valgtes der 1848 kun to »jævne« mænd til den grundlovgivende rigsforsamling. Der var ikke større politisk interesse, og amtets eneste større avis, »Randers amts avis« (grundlagt 1810) var konservativ. Efter 1870 begyndte venstre at gøre sig gældende. *C. Berg* og *J. A. Hansen* kom hertil, 1874 oprettedes venstrebladene »Randers dagblad« og »Grenaa folketidende«, og i 1870'erne dominerede Venstre, bortset fra Randers, Højres borg. Fra midt i 80'erne fik socialdem. indpas, man oprettede et lokalt arbejderblad og 1899 fik partiet sit eget blad i Randers; 1910 sejrede dets red., *M. Mortensen*, ved folketingsvalget i Randers, 3 aar efter erobrede socdem. ogsaa amtets nordligste kreds. Efter 1900 var venstre og socdem. dominerende; 1910 erobrede de radikale Hornsletkredsen (pastor Th. Povlsen) og havde den til 1935. 1918 opnaaede de konservative igen repræsentation. I 1930'erne gjorde LS-bevægelsen sig ret stærkt gældende og fik 1935 valgt en folketingsmand. 1960 fik Venstre og socdem. hver 3 repræsentanter, de konservative og de uafhængige hver een.

Kampene i provisorieaarene hører ikke blot hjemme i den politiske historie. Men ogsaa i kulturhistorien. De findes f. ex. i digtningen. Det gik haardt til paa disse egne. *Estrup* havde jo Skaføgaard 1852—1907 og var medlem af Randers amtsraad 1856-65. Mest kendt er vel *Hen-*

rik Pontoppidans »Skyer« med historien om den første gendarm. Pontoppidan nøjes ikke med at give troværdige billeder af de brydninger, som var i det danske folk, men han revser folket for tilbøjeligheden til at bruge store ord, stille sig i heltepositur, men flygte naar faren nærmer sig. Og han hylder dem, som virkelig med hele deres væsen gaar ind for kampen, som f. eks. i *Tro til døden* om den gamle Peder Brusgaard, som ligger for døden, men kun har valgkampen i sine tanker. Han hører om, hvordan der er opstaaet splittelse i venstres lejr paa grund af personlig forfængelighed. Højskolelærer Sven Lavesen har i sidste øjeblik ladet sig opstille til valget, skønt man havde kaaret en anden kandidat. Han har sat afholdssagen paa sit program. Den døende Peder Brusgaard hører dette, han ved, at alle kræfter maa sættes ind, og kræver at komme med til valget. Han er saa elendig, at han maa bæres ind, modstanderavisen laver straks vittigheder om opgravede lig, som venstre fører til valgurnen. Det bliver igen et nederlag, og tre dage efter dør den stolte kæmpe. Ham har Pontoppidan sympati for, men han har foragt for de frihedsmæd, som ikke kan glemme forfængeligheden for sagen.

I samme samling giver fortællingen *To venner* et stærkt indtryk af, hvor dybe personlige skel provisorietiden satte; venskaber revnede, og mennesker blev frosset ud af deres gamle omgangskreds.

Musæumsdirektør, dr. phil. *Frederik Poulsen*, der voksede op i Randers og blev student her 1894, har i »Jyske dage og mennesker« morsomt fortalt om slagsmaalene mellem højre- og venstre-drengene, bl. a. i historien »Den røde skomager«. Her fortæller han om, hvordan han kom hos sine to tanter og ude mellem børnene hørte han megen tale om venstremænd, han forstod, at det var nogle væmmelige mennesker, og han spurgte sin tante Laura, hvordan man kunne se paa en mand, at han var venstremand.

— Det skal jeg sige dig, min dreng. Du kan altid kende dem paa et grimmeste træk ved mundvigene. Uh, naar de saadan vrænger venstre mundvig nedad og ser ud som eddike og peber! Saa er det rigtige venstremænd.

Men drengen blev dybt ulykkelig, da han hørte, at skomageren, som han saa gerne ville besøge, og som skar ham de dejligste pigkæppe, var venstremand, endda en af de yderliggaaende. En dag var han dog med tanterne paa besøg hos skomageren. Fra begge sider var man indstillet paa ikke at snakke politik. Man blev bænket i stadsstuen ved et godt kaffebord. Over sofaen hang et stort olietryk af *Christen Berg*. Tante Laura skævede et par gange derop, men dyede sig, skønt det var strengt at drikke kaffe i det naboskab.

I stedet for at snakke politik drøftede man *mormonismen*. Netop i de samme aar greb mormonernes agitation mange, især i Nordjylland, og det var adskillige tusinde mennesker, der af den grund udvandrede til Salt Lake City i Amerika. Skomageren var en from mand, ogsaa rystet over mormonismen, saa det emne kunne føre til pinlige episoder. Drengen begynder snart at kede sig ved denne religiøse debat og gaar ud for at lege med de andre børn — men pludselig hører de, at man skændes inde i skomagerens stue. Samtalen er alligevel endt i det politiske, og omgaaende virker dette skænderi paa de legende børn. Landsbybørnene er for venstre, og de begynder at drille Frederik Poulsen, som naturligvis er højre. De stiller sig op om ham og synger:

Op med Estrup, Scavenius og Ravn,
det vil sige paa en skraldevogn og ud af
Københavns.

Men han kan give svar paa tiltale og raaber:

Op med Berg, Holstein-Ledreborg og Busk,
det vil sige paa en skraldevogn og Berg skal
være kusk.

Da bliver der ganske stille i kredsen, indtil skomagerens Ejnar med indædt harme siger:

— Berg paa en skraldevogn? Ham, der hænger over vores fineste sofa? Nej, du skal ha' klø.

Og saa kaster alle de andre sig over den lille Frederik og gennembanker ham, der bliver et saadant skraal, at skomageren maa ud og redde drengen. Da han er blevet børstet og trøstet, maa han fortælle, hvorfor han er blevet overfaldet. Skomageren vil høre det vers, og drengen rejser sig, knytter næverne ad Berg over sofaen og synger paany om den store folkeforfører og hans meningsfæller paa skraldevognen. — —

Borge og herregaarde

Historien samler sig i middelalderen især om borge og klostre. Vi begynder ude paa øen *Hjelm*, kongemordernes ø, hvor der er 3 voldsteder. Man har fundet rester af *Marsk Stigs* falskmøntnerværksted. Hans borg blev nedbrudt af *Erik Menved* 1306, og samtidig grundlagde kongen borgen *Kalø*, nævnt første gang 1313, da kong *Erik* tvang de oprørske bønder til at bygge paa borgen. I *Kristoffer IIs* haandfæstning blev krævet, at borgen skulde nedbrydes, men Kalø bestod som slot og len, indtil Chr. V. lod sin halvbroder, *Ulrik Fr. Gyldenløve*, nedbryde det da forfaldne slot, hvis materialer skal være blevet brugt til opførelse af Charlottenborg slot i Kbhvn. Kalø slots ruin hører stadigt til de anseligste slotsruiner i Danmark, paa den lille ø inde i Kalø vig.

Af andre minder om middelalderborge kan nævnes *Østrup bispegaard* (Albæk s.) nedbrudt c. 1550, den i vore dage afdækkede *Fyrkat* vikingeborg ved Hobro (Nr. Onsild s.), runde voldsteder i Hem og Lyngby, ved Veggerslev aa, firsidede banker ses i Gassum, Koed, Nørager. Middelalderlige mure ses paa Gl. Estrup.

Blandt amtets store renæssancegaarde har *Overgaard* (Udbyneder s.) de ældste mure, rigsraad *Jørgen Lykke* skabte dette gods omkr. 1545, men mod datidens sædvane har borgen ikke voldgrave. Omtrent samtidig opførtes *Rosenholm* (Hornslet s.), som siden 1559 næsten uafbrudt har været i slægten *Rosenkrantz'* eje. Her levede *Holger Rosenkrantz den lærde*, og gaarden er stadig rig paa historisk indbo. Samtidig er den mindre anselige *Holbækgaard* (Holbæk s.), som skal have været ejet af kongemorderen *Rane Jonsen*. Allerede i 14. aarh. nævnes *Mejlgaard* (Glæsborg s.), hvis hovedbygning er rejst 1573 af *Axel Juul*. Den er stærkt omdannet. Et voldsted viser den ældre gaard. Bedre bevaret er

Løvenholm (Gjesing s.), hvis grevskab oprettedes af *Ditlev Rantzau* 1674. Slottet skal blive en slags skole. *Jørgen Rosenkrantz* grundlagde *Skaføgaard* (Hvilsager s.), som senere ejedes af konsejlspræsident *J. Estrup*. Omkring 1600 rejstes de store røde murstensgaarde *Katholm* (Aalsø s.), *Ruggaard* (Rosmus s.) og *Sostrup* (Gerrild s.). Fra samme tid er den mindre kendte *Ballegaard* (Falslev s.) og fra Chr. IVs tid det smukke *Støvringgaard kloster*. *Ryomgaard* (Mariamagdalene s.) er fra c. 1640, og det lille smukke *Trudsholm* (Kastbjerg s.) er fra 1654, ogsaa her er et ældre voldsted.

Fra enevoldstiden er *Clausholm* (Voldum s.) den anseligste. Gaarden nævnes allerede i 14. aarh. Smukke alleer danner en fin ramme om slottet. Fra 18. aarh. nævnes den interessante *Gjessinggaard* (Tvede s.). Desuden kan anføres *Møllerup* (Feldballe s.) ombygget 1750, *Sødringholm*, *Frijsenvold* og *Skaarupgaard*, de to sidste af bindingsværk.

Paa *Gl. Estrup* er indrettet herregaardsmusæum.

Klostre

Randers amt har ikke haft de store landskendte klostre. I Randers var der et *Vor Frue kloster*, for benediktinernonner, men det blev ophævet før reformationen, *Graabrødreklostret*, stiftet 1236 blev efter reformationen omdannet til Dronningborg slot. Yngst var *Helligaandsklostret* fra omkr. 1400, det blev efter ref. delvis til Randers hospital. Helligaandshuset er et anseligt middelalderligt stenhus, sikkert en rest af klostret.

Mest kendt er *Mariager kloster*, indviet til Vor Frue og Sct. *Birgitta*, opført først i 15. aarh., med den anselige kirke, rigt udstyret ved kongelig og adelsfolks gunst. Klostret ophævedes 1588. — *Glenstrup kloster*, for Benediktinermunke, grundlagdes omkr. 1250, man kender ikke meget til dets historie, det overtoges af Vor Frue kloster i Randers omkr. 1400, men gik kort tid efter ind under Mariager kloster. Kun kirken er tilbage.

Essenbæk kloster, Sct. Laurentius, stiftet omkr. 1140 af Knud Lavards svigersøn, Stig Hvide, for Benediktinermunke, blev inddraget under ref. Om klosterlivet fortæller en dagbog indtil 1323. Bygningerne er helt borte.

Kirker

De *romanske* kirker er ret forskellige. Ublandede kvaderstens-kirker (enkelte med søjleportaler) ses i *Asfærg* og *Hadbjerg*. Det er ejendommeligt for Randersegnens portaler, at de har ofte enkle rundstave paa karmstenenes hjørner, og rundstavene fortsætter sig op over portaloverliggeren med krumme, bispestavlignende horn. (Vist af irsk oprindelse). Det ses f. ex. i *Gassum*, *Gimming*, *Lem*, *Hem*, *Kovsted*, *Ølst*. Sjældnere er de rige billedprydede reliefportataler, men de ses i *Ørsted*, *Vejlby* (Sønderhald herr.) og *Rimsø*. I *Voer* kirke ses den velsignende Kristus, i *Aarslev* den korsfæstede, *Homaa*, *Falslev*, *Sdr. Onsild*, *Lerbjerg* og *Skødstrup* har ogsaa portalrelieffer, særlig rig er en lille præstedør i *Vindblæs*.

En del kampestenskirker har kun kvadertilhugne hjørner og indfatninger, om døre og vinduer. Her er ornamenterne sparsomme. Det gælder de 7 kirker paa Mols og 7 andre kirker i naboherrederne. Mere afvigende fra den jyske kirketype er kridtstenskirkerne *Asfærg*, *V. Tørslev*, *Albæk* og *Raasted* samt *Skellerup* og c. 10 paa Djursland. Kridtet var svagt materiale, saa kirkerne er stærkt ombygget eller restaureret. Men sirlige prydbuer o. lgn. kan ses paa kridtstenskirkerne i *Gerrild*, *Hammelev*, *Lyngby*, *Nødager* og *Rosmus*. — Enkelte fraadstenskirker ses f. ex. *Ødum*, i hvis kor er indmurede lydpotter, og *Galten*. Klosterkirken i *Glenstrup* er opført baade af granit, limsten og fraadsten. *Virring* er mest af raa kamp, *Virring* og *Nødager* har kampestenstaarne. Kun 6 kirker har romanske apsider, og kun 6 kirker har romanske taarne.

Af amtets 6 romanske murstenskirker har 3 apsider (Estruplund, Draaby og Torsager). Navnlig er Torsager interessant, trods den haardhændede ombygning 1877-78. Den er Jyllands eneste rundkirke.

Af amtets *gotiske* kirker fremhæves især *Mariager* klosterkirke fra Birgittinerklostret, der stiftedes under Erik af Pommern. Den er smukt istandsat, men blev aldrig fuldført efter den oprindelige, storslaaede plan. Ogsaa *Sct. Mortens kirke*, Randers, er en sengotisk klosterkirke (hørte til byens Helligaandskloster). Ejendommeligst er de brede, dybe hulstave omkring de spidsbuede vinduer. Taarnet, med det lille, uanselige løgspir er fra 1797. — *Grenaa kirke* er fra middelalderens slutning, og blandt rent gotiske landsbykirker kan nævnes *Sødring*, *Ginnerup*, *Bregnet* og *Mariamagdalene*. Der er talrige gotiske om- og tilbygninger (taarne).

Ikke faa kirker er kullede. I Galten herred har kun 5 af 12 kirker taarn, i Sønderhald herr. er der 7 kullede kirker, i Gerlev, Nørhald, Onsild, Rougsø, Sdr. Herr., og Ø. Lisbjerg herr. har alle kirker taarn. Og de indbyggede hvælvinger fordeler sig omtrent i herrederne som taarnene, omend fladt loft er noget hyppigere end de kullede kirker. De sengotiske vaabenhuse kan være anselige, undertiden med en lav overetage, — eller med en kamin, hvor der er støbt bly til taget. Flere kirker udvidet mod øst, og koret er brudt ned. I Djurs sdr. herred er der 9 saadanne langhuskirker. *Bregnet*, *Hjortshøj* og *Voldby* har tresidet korafslutning. Paa Mols er kirkerne mest forlænget mod vest.

De *sengotiske* bygningsværker er ret enkle, trappegavlene har som regel sparsomme blindinger. De udvidelser, som godsejere gennemførte i 16. aarh. er i halvvejs gotisk stil. (*Hornslet*, *Aalsø*, *Voldum*, samt taarnene i *Tvede* og *Auning*, og spirene i Hørning og Hvilsager). 1818 ombyggedes *Anholt* kirke, og 5 gl. kirker er erstattet med mindre værdifulde kirkehuse i 19. aarh.

En række kirker er *nedlagt*. Det siges, at *Valdemar Atterdag* lod 11 kirker bryde ned for at faa materialer til sit slot i Randers. Efter ref. nedlagdes atter kirker. Foruden de forsvundne kirker i *Randers* by og ved *Essenbæk* kloster kan man tælle 27 kirketomter i amtet: Erslev og Hinge (Galten s.), Askildstrup (Ølst), Vorup (Vorup s.), et kapel i Voldum s., Blendstrup (Gerlev s.), Klattrup og Udbyovre (Udbyneder s.), Dyrby, Hvidsten og Randrup (Gassum s.). Gammel Grenaa (Grenaa lands.), Knie og Anna kapel (Ørum sogn), Bjergby (Borup s.), Mejlby

(Harridslev s.), Tjæreby (Gimming s.), Fløjstrup (Hørning s.), Aalsrode (Aalsø s.) Stabrand (Nødager s.), og to kapeller i Hornslet s. De fleste af disse tomter er helt jævnede.

Kalkmalerierne staar højt. Romanske billeder ses i Faarup, Spentrup, Vejlby (Sønderhald herr.), Todbjerg og Udby. De interessanteste sengotiske malerier ses i *Voldby* (et skib og mærkelige fabelvæsener, smukke engle osv.), Bregnet, Skødstrup, Mariamagdalene. Sengotiske figurer ses ogsaa i Dalbyneder, Udbyneder, Raaby, Hald, Gerrild, Nødager, Lyngby, Ø. Alling, Lem. Fra tiden efter ref. er der billeder i Tved, Glæsborg, Estruplund og Auning.

Af *inventaret* er *Tirstrups* prædikestol helt enestaaende, dannet af to kalkstensplader med relieffer, maaske den ældste danske prædikestol. Der findes ogsaa andre murede prædikestole fra senkatolsk tid, f. ex. i skibets sydmur i *Nødager*. Fra romansk tid er *døbefontene*, typisk, smukke østjydske løvefonte. Paa Djursland ses smukke rankeornamenter. Der er kun to gullandske fonte *(Tirstrup, Ølst)*. *Fausing* har landets ældste malmfont med figurer fra c. 1300. — Af middelalderlige billedskærerarbejder kan nævnes et senromansk alterkrucifix i Ø. Tørslev fra 13. aarh. Gotiske altertavler ses i Lem, Ørum, V. Alling og Hvilsager, men den anseligste af denne type ses i Hald (flyttet fra Sct. Mortens kirke, Randers), og særlig interesse har *Claus Bergs* altertavle i *Tirstrup*. Snitværker af denne mester ses ogsaa i *Hornslet*. *Egaa* har en alterforside fra 1532, her og i *V. Tørslev* er der sengotiske prædikestole. — Fra *renæssancetiden* er stolestaderne vist ældst *(Gassum, Dalbyneder)*. Prædikestolen i *Hornslet* er en af amtets rigeste. Mesteren *Mikkel van Grønningen*, der boede i Hornslet. skar ogsaa den lille, fine altertavle i *Kristrup*, herskabsstolene i Holbæk og epitafiet i Hornslet. *Ørum* har luthersk fløjaltertavle, *Ørsted* har luthersk renæssanceprædikestol. De senere snitværker er mindre interessante, men der kan nævnes gode herskabsstole i Ørsted. De *bruskbarokke* værker præges af billedskærer *Peder Jensen, Kolding* (Skødstrup altertavle), og en af hans elever har skaaret den anselige altertavle i *Voldum*, samt *Fausing* og *Auning*. Helt ned til 1700 kan hans spor følges. *Laurids Jensen* i Essenbæk skar prædikestol, døre m. m. til *Sct. Mortens kirke*. Fra 18. aarh. kan nævnes Sct. *Mortens altertavle* og rokokotavlen i *Mariamagdalene*.

En fin *rune-ligsten* stammer fra Gjessingholm, men ellers er der kun faa skulpterede gravsten *(Skødstrup, Torsager)*. Mange kirker har anselige yngre gravminder, som skyldes herregaardene. *Mariager* klosterkirke var en søgt gravkirke (Krumpen-slægten), *Sct. Mortens* k. var ogsaa søgt til gravsteder; den rigeste landsbykirke som gravkirke er *Hornslet*, ligesom der paa *Rosenholm* er ejendommelige epitafier. *Galten, Voldum* og *Aalsø* kirker har anselige adelsgravminder. Større adelsligsten ses bl. a. i *Udbyneder, Tvede, Ørsted, Fausing, Hvilsager, Koed, Vivild, Glæsborg, Feldballe, Lyngby, Tirstrup, Skødstrup, Draaby*, men mere pragtfulde er stenepitafierne i *Auning* og *Hørning*, den sidste har hvælvingerne smykket med stukrelieffer. *Borup* og *Fjellerup* har smedejernsdøre fra c. 1700.

En række kirker er blevet restaureret i de senere aar. Særligt store ombygninger eller genindvielse har fundet sted bl. a. i *Vejlby* (1923), *Krogsbæk* (1924), *Skader* (1935), *Albæk* (1938), *Søby* (1938, *Sem* (1948, *Tirstrup* (1949), *Nødager* (1952), *Helgenæs* (1957).

Ny kirker: 1852: Hobro, 1869: Essenbæk, 1876: Vorup, 1880: Halling, 1887: Skjørring, 1890: Mellerup valgmgh., 1902: Sct. Pedersk., Randers, Handrup, Krogsbæk, 1907: Rolsø, 1918: Kolind, 1919: Hadsten, 1930: Havndal, 1949: Pindstrup, 1952: Sct. Clemens Randers, 1954 (1963) Dronningborg, 1959: Stenvad (Ørum s.).

Hertil kommer kirkesale i Assens (Falslev s.), Sct. Peders kirkesal, Grenaa, og slotskapellet paa Gl. Estrup.

Befolkningen

Dr. phil. *Villads Christensen* siger (Danmark, land og folk, III, 558), at mellem de 7 slags jyder, som skæmtesprogene inddeler jyderne i, staar *kronjyderne* højst paa rangstigen, og her kan vi godt tage hele egnen under eet, fra Hobro til Aarhus.

Der er noget selvbevidst (det som i radio- og presseklicheer hedder »*stout*«) over kronjyderne, disse bønder paa de gamle krongodser i Randers amt. (Se her Aarh. stift I, s. 11). Hovedstaden i dette smørhul var den gamle by, *Randers*, med sin store markedsplads, midt i det rige opland til alle sider. Her nød man det berømte bur-øl og laksene, her fik man Randers-handsker, her mødtes landevejene. Selvom kvægdrivernes tid er forbi, er *Randers marked* stadig et af de store. *Henrik Pontoppidan* har med nøje kendskab skildret typerne paa sin barndoms egn, og Randers-digteren *Alfred Ipsen* ønsker »for sin gamle rede, at dens stude maa vorde mange og dens heste maa vorde brede.« Det er ikke embedsmænd, skoler eller dragoner, men *bønder*, der dominerer Randers amt. Hestene afløses af traktorer, landbruget er helt mekaniseret, men det er stadig oplandet, der giver Randers sit særpræg.

Lørdag har gn. mange aar været særlig torve- og handelsdag i Randers. Og naar høsten var forbi, erobrede bønderne byen, kønne piger gik arm i arm over hele gaden, de spærrede for de lange pyntede høstvogne, fyldt med glade bønder. Der blev festet rundtom, især paa Skovbakken og byens pladser. Ved de store hestemarkeder fyldtes byen atter af oplandets folk; det gik livligt til i de smalle gader, hvor hundreder af brede jydske heste stod med hovederne ud mod gaden og halerne ind mod husene. Op over mængden rager en høj, svær mand. Han er den nøjagtigt virkende, aktive kraft, han snakker ikke vidt og bredt, mens der bralres. Han giver det rette bud i det rette nu: Den store, jydske hestehandler. — Man tager ikke fejl af typen, og man undgaar ikke at henføre den under et kendt navn fra Randers-egnen: *Jakob Knudsen!*

Disse handelsfolk var markedets overklasse sammen med storbønderne. Bønderne trak selvfølgelig ikke selv deres dyr til marked. Det havde man trækkerne til. Og det var markedets underklasse. De kunde ogsaa drive lidt smaahandel. Kristrup lige uden for Randers var kreaturtrækkernes, slagternes og grisehandlernes hjemsted. Og de folk kom ikke meget i kirke. Det var bønderne i Romalt, der søgte sogne-

kirken. I lang tid var Kristrup berygtet for sine mange ildebrande. Saa kom afholdsbevægelsen og man kunde høre de gamle med suk mindes »de tider da vi drak, og da vi sloves!«

Djurslands dygtige, vaagne bønder hævder sig smukt i amtet. Herregaardene har ikke formaaet at kue de ranke folk. Men forøvrigt tromler TV, traktorer og centralskoler nu alt særpræg væk.

Dr. *Villads Christensen* stiller de forslagne handelsmænd ved Randers op mod de dygtige og flittige *molboer*, et »livligt, opvakt, naturligt og behageligt folkefærd.« Danske atlas siger om molboerne, at de er dristige folk, der ser høj og lav lige i øjnene. Kvinderne faar ros for deres arbejdsomhed, Talemaaden siger, at Molboen spinder, Helgenæsboen væver, og i Søndre herred binder man. Og man forstod at farve ved egne urter. Paa en tur rundt paa Mols fryder man sig over naturen med udsigt over bakker og hav, men jeg (P. N.) fandt nu de molboer lidt mere bevidst forslagne end de bønder paa Randers-egnen. Det kunde til tider virke helt ubehageligt som de koketterede med deres molbohistorier, og deres optræden i radio og fjernsyn (med saakaldte folkedragter) viste noget af det samme: »Vi er de kloge eller de fiffige. De rigtige »molboer« sidder idag i københavnske kontorer.« Og det syntes de selv var vældig grinagtigt! De forstaar ihvertfald at udnytte deres ry, disse molboer, og det er med en ikke ringe selvfølelse. Naa, molbohistorierne er nu hverken foregaaet paa Mols eller andre steder. De er fælles folkeeventyr, maaske stammer de helt fra Indien. Historien om den skimlede pølse fortælles allerede i det 17. aarh., men uden forbindelse med Mols. *Holberg* hentyder til pølsen i »Peder Paars«, men der er det om jyder i almindelighed. Biskop *Peder Hygum* skriver i en visitatsberetning fra Agri 1749, at de gængse historier om jyder er begyndt at samle sig om molboerne, som derved gøres særligt taabelige, men baade *Wessel* og *Jens Baggesen* har nogle af historierne om jyder, ikke specielt om molboer. Maaske er det blot navnet molbo, der har gjort molboerne til landets specielle dummepetere. Det var jo en afsides egn, og deres sprog adskilte sig lidt fra andre jyders. Biskop *Hygum* satte ikke molboerne højt. I sin visitatsberetning fra 1749 siger han, at de »af naturen og ond vane er mere vrangvillige og ubekvemme til at fatte noget godt end andre her i stiftet, saa der skal en særdeles Guds naade og særdeles duelige redskaber til, inden Abrahams børn kan opvækkes af disse stene.« Den første trykte udgave af molbohistorierne udkom i Viborg 1780. — Paa en tur rundt paa Mols mødte jeg mindre gæstfrihed end andre steder i Jylland, men til gengæld en vel udviklet forretningssans. Selvfølgelig var der ogsaa flinke folk. Og aandeligt liv mærkedes der ikke meget af, bortset fra IMs kredsene i Agri og Knebel, man talte dog ogsaa her om tilbagegang. Men der maa nu alligevel være noget særligt ved molboerne, for paa Mols er den herlige operasanger *Frans Andersson* gaardejer og den endnu herligere skuespillerinde, *Ellen Gottschalck*, er gaardmandskone paa Helgenæs.

Foruden kronjyder og molboer rummer amtet ogsaa *Anø-boerne* paa *Anholt*. Paa den lille isolerede ø møder man udprægede typer, helt forskellig fra de blonde, blaaøjede jyder. Det er folk med gullig eller mørk hud, store, mørke øjne og glat sort haar. Kvindernes haarfylde kan være sort og blank som en hestemanke. *P. Tauber* skrev 1882 om Anøboen (Geografisk tidsskrift), at der er »noget forstenet, jeg kunde gerne sige halvvildt over ham. Hans gang er let og rask, og hans tale paafaldende hurtig, men næsten hviskende, saa der skal lang øvelse til at forstaa hans samtale med sine landsmænd. Man træffer helt mærkværdige fysiognomier paa øen, ofte med et fremmedartet præg.« Man har villet forklare dette ud fra Englændernes ophold paa øen 1809-14, men anøboen ligner ikke englænderne. Det er maaske rester af Danmarks *urbefolkning* man møder her, mener dr. *Villads Christensen*, stenalderfolkets direkte ætlinge her, hvor man vaagede over, at ingen fremmed kom og bosatte sig, og man giftede sig ikke med folk udefra. I nyeste tid er dette dog saa smaat ved at ændre sig.

Randers-egnens præster var for 150 aar siden i særlig grad foregangsmænd, hvad **landbrug** angaar, vist mere end i andre amter, et interessant lille stykke præste-kultur- og landbrugshistorie.

Da *Randers amts (land) -husholdningsselskab* stiftedes 29. jan. 1810, var »navnkundige« præster med blandt stifterne. Præsident var amtmand, kmhr. *Fønss*, i bestyrelsen var pastor *Krarup*, Vivild, og pastor *B. C. Budtz*, Torsager, og provst *Estrup*, Randers (alle i lovkommissionen).

Som redaktør og bibliotekar valgtes (senere) amtsprovst *P. J. Kruse* (da hospitalspræst i Randers). Man valgte en række landbokommissærer for hvert herred. Blandt dem var præsterne *Hans Fønss*, Feldballe, *B. C. Budtz*, Torsager, *Johan Borchsenius*, Værum, *Ole Bork*, Borup og provst *Niels Bruun*, Spentrup. — Senere var pastor *C. O. Andresen*, Randers, *Jac. Bie*, Udbyneder, *St. St. Blicher* og derefter provst *Vallentin*, Spentrup, *J. F. S. Carlsen*, Dalbyneder, provst *H. E. Colding*, Ørsted, *Chr. Friis*, Onsild, meget virksomme som bestyrelsesmedlemmer, landbokommissærer eller forslagsstillere. Blandt forslag, der fremsattes af præsterne, kan nævnes: *Krarup:* Hørbrydningsmaskine og ny redskaber, ny brødbagning, *Bork* vilde udsætte en præmie for en opfindelse, der kunde befri løbske heste, give præmier for kamtraad, kartoffelavl, kløveravl, sommerstaldfodring, frugttræsplantning osv., *Bie* foreslog tyrepræmier, indhegning og beplantning, hampdyrkning, hørfrø, husflid, planteskoler, især for bedre frugttræer, oprettelse af en benmølle, »patentgødning«, flere præmier til duelige landmænd, *St. Blicher* tog ordet for dyrkning af rasp, for mere husflid, forskud til anskaffelse af bedre redskaber. Blicher var landbokommissær 1837-40. *Carlsen:* krav om markfred, *Røgind:* om engvanding og om en transportabel hakkelse- og tærskemaskine osv. osv. I de første aar arbejdede man f. ex. ogsaa for »sko til fruentimmer« og gik imod »ligkister af halm«. 3. okt. 1810 holdtes det første dyrskue i Danmark (i verden?) i Randers, ordnet af *selskabet*. (Se Rand. amts avis 23. jan. 1960).

Støvring-Galten herreder

Støvring herred, 119 kvadratkm, nord for Randers, mod syd og øst langs Randers fjord, er højtliggende mod nord, falder mod syd, store enge, frugtbart, men ret fattigt paa skov.

Galten herred, 202 kvadratkm, syd for Randers, naar med en spids (Vorup) ind til Randers, langs Gudenaa og Lilleaa. Som helhed højtliggende og bakket med dybe aadale, sandede jorder mod nord, mere frugtbart mod syd, overvejende god jord. En del skov.

Kirkelig statistik

	Folketal 1960	Kkg. %	Altergæster 1922	%	1938	%	1960	%	Mh.	Fh.	Menighedsraadsvalg 1961 IM	GR	SOC	UP	Valg
Randers Sct. Morten og Kloster k. .		god	2300	17	3650	36	5300	47	2		4		4	7	
Sct. Peders k.	19123		7000	50	7081	37	3000	16			5	2	6	2	
Sct. Clemens k.	11728						3907	34					8	7	
Dronningborg	2746	3—5					643	24					5	3	
Borup	1006	8	314	39	109	14	292	29		3	1		2	4	valg
Gimming	379		150	21						2				6	
Lem	236									1				6	
Harridslev	700	4	290	46	150	18	225	32		2				6	
Albæk	407	6	170	39	125	28	129	32		2				6	
Støvring	408	10	160	34	104	23				1				6	
Mellerup	455	12	100	20	150	31				1				6	
Ialt	49132		gnsn.	33	gnsn.	26			2	12	10	2	25	59	
Haslund	757	5	340	24	146	20	209	26		2		1		5	
Ølst	568	3			81	12	75	12		2				6	
Værum	382	3—4	300	30	175	42				2	2			10	
Ørum	583	3—4			200	29				1					
Laurbjerg	915	4	256	34	277	35	500	55	1		2		3	7	
Lerbjerg	164	3	17	8	49	24	210	128							
Galten	2635	4	400	16	111	29	75	27		2	1	3	8	7	
Hadsten		5			526		620		1						
Vissing	394	9			119	29	90	22							
Voldum	685				263	37				1	2	7	3		
Rud	486				137	24			1	1					
Vorup	5214		541	22					1		4		6		
Ødum	850		157	17	142	16						8	4		
Hadbjerg	475		156	31	123	20									
Ialt	14333		gnsn.	22					4	11	11	19	24	35	

Provster

8. okt. 1843—16. febr. 49: **H. P. Mollerup,** Harridslev-A.

16. febr. 1849—21. febr. 63: **J. V. Jørgensen,** Sct. Mortens k.

21. febr. 1863—26. maj 67: Stiftsprovst **C. V. Boesen,** Harridslev-A.

15. nov. 1867—11. apr. 79: **H. A. Sølling,** Haslund-Ø.

23. juni 1879—8. dec. 91: **H. L. Lund,** Borup, fl. t. Voldum-R.

1. jan. 1892—26. juni 95: **C. E. Skjerbek,** Gimming-L., fl. t. V. Hæsinge-SL.

Kst. 95—97: **P. C. J. Scharling,** Randers.

3. juni 1897—15. sept. 1922: **J. K. S. K. Thorbjørnsen,** Haslund-Ø.

11. jan. 1924—23. sept. 35: **H. Ranmar,** Galten-V.

23. marts 1936—19. febr. 47: **R. Andersen,** Ødum-H.

17. marts 1947: mag. art. **V. Riisager,** Harridslev-A., fl. t. sp. Sct. Peders k.

Litt. bl. a. Jy. saml. 5. r. II, Thorkild Gravlund: Herredsbogen, Jylland, 1930, 232 f. H. Larsen: Fra Galten og Sønderhald herr., Rand. aarb. 1934, 5 f., Aug. F. Schmidt: Randers-egnens folkevid, Jul i Randers 1953, do.: Fra Randers fjord, smst. 1947, Ole Nielsen: Gudenaaen, 1963, Poul Rasmussen: Dronningborg len, Rand. aarb. 1960, 49 f.

Støvring Herred

RANDERS KØBSTAD

Og Randers, der ligger,
hvor fugletrækket fyger,
og broget kvæg græsser
den milevide eng . . .
Ak, hvor forandret, Blicher!
Skorstene og esser!
Dog gennem dalen presser
de gammelkendte byger,
og hver staalstreng de stryger
laaner din sang sin streng.
(Valdemar Rørdam i „Sangen
om Danmark" 1923).

Dæ' findes i Jylland de herligste bøj'der
men ingen a tøkkes som „Rajs" æ saa skjøn.
Den syener saa stolt paa de skronende højder
den ligger saa øndig i skjaret o' løjter;
ve' daw aa ve' nat lige smok, lige kjon.
Do dejli' Randers bøj,
a ælsker dæ' saa møj,
tra la la la lej
no tænker a po dej . . .
(Provst *N. B. Ehrenreich*, Vordingborg).

Randers (Randeros, Randrusium), byen ved Rand-aaens udmunding, er en ærværdig, meget gammel by. Den ligger ejendommeligt i den brede aa-dal og skraaner op ad de høje bakker mod nord og syd. Husene paa Flintbjerget ligger 60 m over husene ved havnen. I de store enge mod vest forener Gudenaaen og Nørreaaen sig til en bred strøm, der munder ud i fjorden, som stadigt bevarer sin karakter af flod. Skove og bakker omkranser byen, og mange af gaderne er stejle (»I Randers kan man kun cykle een vej: nedad!«). Randers ligger inde i landet og er dog en havneby.

Festligt er det at komme til Randers ad søvejen. Den store damper stamper sig frem, sagte glidende gennem saftige enge, mellem gumlende kreaturer og summende bier. Staar man i græsset i den flade dal, vil man næppe tro sine egne øjne, naar man ser damperen komme spadserende midt i græsset .. og at den om lidt lægger til i en stor, moderne havn.

Randers er ellers landevejenes og rutebilernes by. Her opfandt man det første købstad-slogan: »Byen med de 13 landeveje«. Tallet 13 er maaske ikke strengt i overensstemmelse med realiteterne, men reklamemæssigt har det virket lige saa godt som nabobyens: »Haa do waat i Hobrow?«

Randers har med kronjysk forudseenhed foretrukket veje for jernbaner. Man lod Aarhus om banerne. Man lod Viborg-banen udgaa fra Langaa i stedet for Randers. Længe havde man besværligt rembroussement i Randers, og Randers banegaard er stadigt den laveste og uanseligste af købstadsbanegaardene paa den jyske længdebane. Bønderne kom til Randers ad landevejene, og i vore dage kan parkeringspladserne straale af flere flotte biler fra oplandet end de fleste andre byer. Randers fik Danmarks første rutebilstation og første mønster-landevejskro, Kongensbro. Fra det ny jernbanekvarter (hvor man endog kan læse bibelord over portene) ser man ned paa de smaa larmende rangerende tog, der futter rundt omkring den poesiforladte jernbanestation.

Og mens københavnerne gaar og jokker i det, baade hvad trafik og parkering angaar, har Randers ordnet sine trafikproblemer fint, og det er den første danske by med 5 gaa-gader. Det begyndte med gadeforeningen i Houmeden, en af Danmarks ældste gader (fra kong Hans' tid?). De friske folk i denne gade var ikke bange for at gøre det lidt morsomt! Og 5 gader omkring Sct. Morten og Helligaandshuset er nu hver lørdag blomstermarked med kulørte parasoller. Fortovene er væk . . .

Kronjydernes hovedstad har sin egen kolorit. Den er den mest jyske af alle Jyllands større byer. Aalborg er rask og international, Esbjerg er præget af havet, Horsens er tung og solid, Aarhus er helt ubestemmelig. *Randers* er baaret af sit jyske Kron-opland, historien er mærkeligt levende her, ikke ved særligt store begivenheder, men ved tilknytningen til fortiden. Det gamle og det ny Randers indgaar tilsammen i et harmonisk hele. Dertil kommer de ikke altfor kønne store forstæder: Strømmen, Kristrup, Vorup, Hornbæk, Dronningborg, arbejder- og villakvarterer. Østervang er ogsaa villakvarter, med det kolossale sygehus med sine 8—10 etager.

Tidligere talte man om Randers laks, om Randers handsker, om Randers dragoner, om Randers piger, om Randers heste osv. Dragonerne er borte, laks og handsker behersker ikke mere byen handelsmæssigt. Nu er det store industrier og forretninger, der præger. Men laksen er stadig et traditionelt led i menuerne, og en velklædt dame gaar stadig med Randers-handsker. *Vilhelm Andersen* skrev: »Odense-fruer taler det smukkeste sprog i Danmark, men Randersdamerne er de mest stilfulde, fordi de stadig opfylder den gamle Randers-tradition med ikke at gaa paa gaden uden fine skindhandsker.«

Randers er en velhavende by med mange store lejligheder og mange fine villaer. Paa hotellerne træffer man ikke blot byens borgere, men mange af omegnens matadorer. De tager ikke til Aarhus eller Aalborg. De føler sig hjemme her. En tid havde Randers Jyllands mest moderne hotel, hotel »Randers«. Det er sakket lidt bagud i konkurrencen, men indtager stadig en central plads i byens liv. Randers er bøndernes by, og spørger man landboerne, hvorfor de tager til Randers, svarer de, at her kan de faa alt, hvad de vil have ... og her føler de sig velkomne. Der er mange og moderne udstyrede butikker. Der er banker, markeder osv., nok at vælge imellem. Her er hjælpsomhed og venskabsforhold mellem købmand og kunde. Længe før man opfandt Week-end'en, holdt man fri lørdag eftm. ude paa gaardene, saa man kunde tage til Randers for at købe ind, gaa til møde eller generalforsamling eller for at more sig. Randers er de mange møders by. Den ligger jo centralt. Byens vartegn, *Niels Ebbesen*-statuen, viser en jævn, mandig jysk bondemand midt i sin by. Han fik tingene ordnet. Randersegnens folk er tunge, solide folk, de skal nok klare grejerne selv! Man er hjertelige, men man ser sine folk an. Det kan tilflyttere og embedsmænd fortælle om. Man er til en viss grad forsigtig. En af de unge sagde, at »forsigtighed er en borgmesterdyd, byens borgmester var i mange aar forstander for byens jomfrukloster«. Bønder og købmænd er forsigtige i deres dispositioner; hæderlighed er en grundlov i handelslivet. Det vil ikke sige,

at der ikke er tempo, ja undertiden dristighed over byen. Men i Randres sorterer man borgerskabet efter faste retningslinier. Man frasorterede dem, der handlede for groft med tyskerne, og dem der snød for tykt i skat.

Gaar man rundt i Randers og ser den skønne Sct. Mortens kirke, det fine, lille, gamle raadhus, som blev trillet nogle meter for ikke at ligge i vejen, de gamle, kønne bindingsværksgaarde i de stejle, krogede gader; især Storegade 13 (opført 1643), i mange aar ejet af tobaksfabrikant Thostrup, paa det sted, hvor sagnet siger, at Niels Ebbesen vog den lede grev Geert, glæder man sig over den fine gamle byggekunst (Nutidens højhus-beton-kasser skæmmer grusomt!), men man opdager ogsaa, at Randers til en viss grad har føjet de ny kvarterer smukt ind i helheden, f. ex. nordvestkvarteret, der terrassemæssigt hæver sig over den gamle by, og hvorfra udsigten over Gudenaadalen er helt ud imponerende.

Lidt historie

Nedenfor er angivet en litteratur- og kildefortegnelse. Der er baade udførlig saglig-faglig litteratur med data, tal og navne i tusindvis, men der er ogsaa skønlitteratur, romaner og digte om Randers. Her skal kun nævnes den af kontorchef, c. jur. *Povl von Spreckelsen* redigerede *Randers-bog*, der udkom til byens 650 aarsjubilæum 1952 (og samme forfatters »Randersdata«, der i koncentreret form fortæller om alle betydningsfulde begivenheder her fra 1040 til 1961). Hvad der staar i disse let tilgængelige værker skal ikke gentages her. De, der vil vide besked, henvises dertil. Randers-bogen fra 1952 begynder med de ældste tider, ovenikøbet en geologisk gennemgang af egnen. Bortset fra runestene gaar man lettere hen over oldtiden. Stednavnene har deres eget kapitel, og saa fortæller red. veloplagt om det ældste gadenet, befæstningen og det middelalderlige Randers. Der er over 30 afhandlinger, endog en analyse af *Kaj Munks* Niels Ebbesen. *Martha von Spreckelsen* fortæller fint om gamle sagn. Overtro hører med til byens karakteristik, og musæumsinspektør *Otto Andrup* giver en morsom skildring af Randers omkr. 1850.

Her skal blot gives et par hastige, flygtige rids. Man skal vist lede længe i Danmark for at finde et sted, der i den grad er forudbestemt af terrænforholdene til at blive et færdselsknudepunkt som Randers, og »ingen dansk købstad er endnu i vore dage saa karakterfuldt præget af dette forhold« som Randers *(Hugo Mathiesen)*. Allerede i middelalderen mødtes 9 landeveje ved vadestedet over Gudenaaen her. Aar 1086 nævnes byen som samlingssted for dem, der gjorde oprør mod Knud den hellige. Det synes troligt, at der tidligt har været et slot her, maaske en kongsgaard, idet det siges, at 80 krigere var samlet i hallen her 1170, da *Valdemar den store* mødtes med den norske høvding *Erling Skakke*. Den kullede *grev Geert* havde næppe taget ophold her, hvis der ikke havde været en passende bolig (maaske boede han i et af klostrene). Den ældste haandgribelige ting er iøvrigt en lille Madonnafigur (uden barn) som man fandt 1845 i fjorden. Den er dateret til tiden 1125-50, anses for at være landets ældste Madonnabillede, men den er fjernet til Nationalmusæet, og Randers maa ydmygt nøjes med en kopi.

Essenbæk-bogen fortæller om svære ildebrande omkr. 1244-46, og om uro paa *kong Abels* tid, men den mest kendte begivenhed fandt sted 1. apr. 1340, da *Niels Ebbesen* vog den kullede greve, hvorefter han undveg over Randers bro, hvis planker i forvejen var løsnet. Med folkevisen om Niels Ebbesen rykkede Randers ind i dansk digtning, endda med udførlige lokale angivelser.

Byens ældste kendte privilegier er af 8. marts 1302, givet af *Erik Menved*, og senere udvidet. Byen var en anselig handelsby, handelen med Lybeckerne og tyskerne mindes i gamle gadenavne (Peberslip, Trangstræde, egtl. Trawenstræde. Dytmærsken osv.), ligesom der ogsaa er personnavne af tysk oprindelse.

Fiskeri i aaen og ølbrygning spillede ogsaa en rolle. Under *Valdemar Atterdag* var der uro p. gr. a. de høje skatter. Kongen skal have brudt 11 landsbykirker ned for at bygge et slot, uvist hvor. Der prægedes mønt i byen.

Adelen købte gerne gaarde her, og folkevisen om *Paaskesønnerne* fortæller om den store byggelyst. Det smukke gamle raadhus var vist en af paaskesønnernes gaarde. *Kristoffer af Bayern* fik ordnet indsejlingen. Der var mange gilder i den driftige by (Sct. Knuds, Sct. Barbara, Helligkors og Guds legems gilde, desuden et præstegilde).

Den katolske kirke havde solidt fodfæste. Her var 3 klostre og flere kirker. Ældst var *Vor Frue kloster* for benediktiner-nonner, nævnt første gang omkr. 1175. Det forfaldt og overlodes 1428 til Kartheuserne, og lagdes senere under Birgittinerne i Mariager. Det laa ved Raadhustorvet og blev med sin kirke nedbrudt omkr. ref. Paa klostrets grund holdtes markeder. Tæt ved klostret laa *Sct. Peders kirke*, som ogsaa forsvandt ved ref., men dens taarn stod til 1795. Ved Brødre-Storegade laa *Sct. Clemens kirke*, søfarernes kirke, Taarngade har navn efter dens taarn, som forsvandt efter 1724. I den modsatte del af byen laa *Helligaandsklostret* (som afløste et ældre Helligaandshus). *Kong Hans* viste dette kloster megen interesse, bl. a. ved at skænke det den gamle Sct. Mortens kirke, som omkr. 1500 ombyggedes. Det var oprindelig kun en hospitalsstiftelse. Klostret laa nord for Sct. Mortens kirke, fik store gaver og forsvandt efter ref. Øst for Brødregade laa det i 1236 indstiftede *Graabrødrekloster* med kirke, nedlagt 1530. Paa Sct. Laurentii bakke laa *Sct. Laurentii kirke*, nedbrudt omkr. ref., senere opførtes et kapel paa bakken. For de spedalske var der en *Sct. Jørgens gaard* uden for voldene.

Reformationen brød den katolske kirkes magt, Graabrødrekloster blev til *Dronningborg* slot. Klosterkirken blev slotskirke, men var tillige bykirke. Flere konger opholdt sig her. Og her boede lensmanden. Slottet blev brudt ned omkr. 1720. Slotskirken var nedlagt 1698. Under grevens fejde stod byen paa Chr. IIIs side, *skipper Klement* slog lejr paa Flintebjerg 1534, men byen forsvarede sig tappert.

Det 17. aarh. var ikke gunstigt for byen, ildebrande og pest hærgede og svenskekrigene skabte megen nød (se Bogen om Randers). Byens befæstning fornyedes. Indtil svenskekrigene havde

byen haft en god tid (»Den fede laksestad, den berømte rigdomskiste«), Randers handsker og Bur-øllet fra Randers blev kendt videnom. Og der rejstes en række smukke renæssancebindingsværksgaarde. Nedgangsperioden efter svenske-krigene medførte, at flere rige borgere søgte bort, sejlløbet forfaldt, 1769 var der 2718 indb. Krigen 1807-14 hæmmede atter udviklingen, byen havde indkvartering af spansk rytteri, men Randers rejste sig hurtigt. 1864 var der en langvarig tysk besættelse. Tyskerne krævede en brandskat paa 24000 rdl. og tog ansete borgere som gidsler. Og Randers var een af de danske byer, som haardest følte Nazismens aag og vold under besættelsen 1940-45.

Men Randers forstod at hævde sig, selvom der har været trange tider. Byggeriet sidst i 18. aarh. vidner om, at byen kom hurtigt paa fode, 1778 toges det smukke raadhus i brug. Fra 1719 var byen garnisonsby (ryttere, fra 1774 dragonerne).

Det store opsving kom i det 19. aarh. Sejlløbet udbedredes og byen fik efterhaanden en stor havn og en stor handelsflaade. Paketfarten til Kbhvn. begyndte 1856, 1862 kom jernbanen. Store industrier knyttedes til Randers (Scandia, bryggeri, slagterier, maskinfabrikker, konfektionsfabrikker, træ- og jernindustri osv). Byen har bredt sig til alle sider. Banerne gav Gudenaatrafikken dødsstødet, men landevejene ydede erstatning i rigt maal.

I Bogen om Randers gives udførlig besked om bystyret. Vendepunktet er omkr. 1860, da byerhvervene fik helt ny livsbetingelser. Indtil 1919 havde byen kongevalgte borgmestre, 1917 fik socialdem. flertal i byraadet. Socialismen mærkedes første gang rigtigt, da *Geleff* 1871 holdt et bevæget møde her. 1882 blev handskemager *P. Knudsen* forretningsfører for soc.dem. forbund, fra 1898 var han folketingsmd. i Randerskredsen. *P. Knudsen* gjorde meget for det sociale og for byen i det hele. 1848 valgte Randers en teolog, overlærer (senere sp. i Raklev): *I. H. Linnemann* til den grundlovgivende rigsforsamling. Han var folketingsmd. i Randerskredsen 1849-51. 1852-54 og 1855-57 var en provst kredsens folketingsmd.: Provst *Jac. Vallentin*, Spentrup-G. — Finansminister, godsejer *C. Lüttichau* var ftm. i R. by 1887-98, red. *Marthinus Mortensen* 1906-09 og 1910-18.

Byraadsvalg 1943: S.: 7642 (11), K.: 5079 (7), UP: 770 (1). Borgmester Fr. Sørensen. 1962: S.: 11453 (12), R.: 287 (0), K.: 6114 (6), V.: 930 (1), Rf.: 249 (0), SF: 893 (0), Komm.: 93 (0). Borgmester S. Thingholm, se ndf.

Folketal: 1850: 7338, 1901: 20057, 1930: 27222, 1960: 42238 med forstæder (Dronningborg, Strømmen, Vorup, Neder Hornbæk): 54780.

Mellem prins Christian (Chr. X) og Randers opstod et særligt hjerteligt forhold, da prinsen opholdt sig her som premierløjtnant 1891.

Kendte Randersborgere.

Randers har haft 4 æresborgere:

1) Generalløjtnant *Joh. P. von Wildenrath* (1769-1845) en afholdt og human chef for garnisonen her.

2) Bagermester, landstingsmd. *Hermann Stilling* (1843—1925), som — skønt højremand — blev udnævnt til æresborger af byraadet, som havde socialdem. flertal. Han var byraadsmedlem i mange aar, sad i talrige bestyrelser, var æresfmd. i Haandværkerforeningen m. m.

3) Professor *Vilhelm Thomsen* (1842—1927), et af sprogforskningens internationale navne. Han var ikke født i Randers, men hans fader blev postmester her fra 1847, og Vilh. T. gik i skole her, sammen med sin yngre broder, maleren *Carl Thomsen*. Han blev student fra Randers, har i »Jul i Randers« fortalt om sin skolegang her, han besøgte Randers sidste gang 1884, men følte sig altid knyttet til byen. Buste paa Raadhuset.

4) Forfatteren *Henrik Pontoppidan* (1857—1943), præstesønnen, som levede her fra sit 6. til sit 17. aar; han fik Nobelprisen 1917, dr. phil. h. c. i Lund 1929. Randers centralbibliotek har en særlig Pontoppidan-afdeling med en broncebuste af forf.

I en sognehistorie maa nævnes førende personligheder. Det er vanskeligt at faa nævnt alle de *rigtige* navne. Vi holder os her til Dansk biografisk Leksikon, samt delvis til Kraks blaa Bog.

Biografisk leksikon har bl. a. biografier af flg. Randersmænd: Storkøbmanden *Johan Ankerstjerne* (d. 1913), borgmester *J. F. Carøe* (d. 1819), der gjorde særligt meget for byen, trafikminister *Niels Elgaard* (f. 1879), red. Randers Venstrebl. 16, do. Randers Dagblad 22—42, folketingsmd. 22—53, trafikminister 42—45, talrige hverv, rektor *Peder Estrup* (d. 1818), som 1799 dimitterede St. St. Blicher, hvem han satte højt. Estrup blev sognepræst og provst ved Sct. Mortens kirke, se ndf., topografen, pastor *Matth. Galthen* (d. 1882), se Sct. Mortens k., forstmanden, kmjkr. *N. J. Jessen* (d. 1866), storkøbmanden *Ditlev Kirketerp* (d. 1792), kclrd. *Chr. Olsen* (d. 1881), medstifter af Sparekassen her, red. af Jurid. maanedsskr., udg. Haandbog f. sogneforstanderskaber, skrev om Niels Ebbesen m. m., dialektforsker og samler, præsterne *Dines Pontoppidan* og *Scharling*. *Gustav Stemann*, borgmester her 1885-99, derefter stiftsamtmd. i Ribe, meget virksom for Helligaandshuset, skrev om danske Helligaandsklostre, var æresmedl. af Randers hist. smf. (d. 1929), bagermester *Hermann Stilling* (1843—1925), og borgmester *P. Knudsen* (1848—1910), opr. handskemager, socialistisk fører i byen, kemikeren, pastor *Thomas Thomsen* (se ndf.), rektor *H. K. Whitte* (1810-94), redaktør, c. jur. *Poul Winge*, se ndf.

Af kendte personligheder, der er født eller opvokset i Randers kan nævnes historikeren *Caspar P. Rothe* (1724-84) og hans broder, forf. *Tyge Jesper Rothe* (1731-95), handelsmanden og legatstifteren *Niels Brock* (1731—1802) politikeren *Balthasar-Christensen* (1802-82), gehejmeraad *J. P. Trap* (1810-85), grundlæggeren af Traps Danmark, kogebogsforfatterinden, frk. *K. Jensen* (1858—1923), forf. bibl., c. theol. *Carl Dumreicher* (f. 79) og forf. *Axel Breidahl* (1876—1948).

Af kendte præster, som er født i Randers, kan foruden *Peder Thøgersen* og *Johs. Olavius* nævnes biskop *J. B. Daugaard* (f. 1796), Ribe, missionshistorikeren *Vilh. Sørensen* (f. 1842), Husby, Valgmghpr. *Karl Povlsen* (f. 51), Ryslinge, *Th. Løgstrup* (f. 53), Nyborg, prof. *Ed. Geismar* (f. 71), *J. C. Sennels* (f. 69), Aarhus, pastor *C. A. Sølling* (f. 75), Aarhus. Desuden er teologen *A. C. Larsen* (f. 40) og baptistforstanderen *Peder Mønster* født her (1797).

Kraks Blaa bog nævner foruden fornævnte bl. a.:

Borgmester *Alfred Andersen* (f. 89 i Mygind, typograf, 19—39, ftm. Randers 39—46, borgmester 46—50 og atter 54, død 56).

Pastor *P. Borchsenius*, se ndf.

Politimester *Preben Buhl* (f. 12 Kbh., udn. 57).

Kommunaldirektør *E. Castberg* (f. 15 Frberg, udn. 54). Fmd. foren. af kommunale embedsmd.

Overlærer *Hans Elklit* (f. 63) betød meget for skolevæsenet og ungdomsarbejdet.

Landsretssagf. *Stig Axelsen Drejer* (f. 07), præstesøn fra Pedersborg-K., fmd. K. U. og Randers Understøttelsesforening, Skatteraadet.

Kriminaldommer *Gudm. Evensen* (f. 08 Umanak), udn. 56.

Overlæge *Gregers Falkenfleth* (f. 03 Kbh., søn af red. Haagen F.), fmd. R. Lægekreds og overlægeraadet ved R. Centralsygehus.

Murerm. *R. P. Geertsen* (f. 90 Langkastrup, d. 61), fmd. Centralf. af murerm. i Danm., sogneraadsmedl. Dronningborg m.m. BM Dsk. arbejdsgiverf.

Civildommer *Poul Hallenberg* (f. 09 Slagelse), fmd. Fredningsnævnet.

Overlæge, dr. med. *N. Lauge Hansen* (f. 99 Jerne), medl. Skolekomm. Tildelt Flemming-Møller Prisen 1960).

Skoledir. *Hans Willemoes Hansen* (f. 89 Vejlø, d. 58), udn. 46.

Bankdir. *H. G. Harder* (f. 90 Randers), dir. R. Laane-Discontobank 21.

Arkitekt *J. P. Hjersing* (f. 88, Randers, d. 59), fmd. Jysk arkitektf., fmd. Foren. t. Randers bys forskønnelse, BM R. musæum, rest. mange kirker.

Amtmand *Poul Holck* (f. 92 Frberg), amtmd. her 38—61.

Amtslæge *Kai Hrolv* (f. 95 Birkerød), udn. 48, tidl. Grønland.

Konsul, direktør *Harald Høyer* (f. 88 Silkeborg), dir. A/S R. Tømmerhandel, fmd. Jyske Trælastforhandlere, Randers Handelsstandsf. m. m.

Fabrikant *Asger Jensen* (f. 10 Stauning), byraadsmedl. 46, viceborgmester 50, folketingsmd. (Kons.) 50—53 og fra 57, landstingsmd. 53—57, medejer R. pølsefabrik, fmd. KU, Dsk. Ungdomssamvirke, Konservative folkepartis hovedbest. m.

Skoledir. *H. P. Jensen* (f. 10 Henne) udn. 58, fmd. CF i Randers, BM skolecentralen.

Rektor *Henry Jensen* (f. 07 Randers), adj. Tønder 35, rektor Duborgskolen, Flensborg 46, rektor fra 62. Korpsfmd. Dsk. Spejderkorps Sydslesvig 1947-50.

Overlæge *Peter Jensen*, (f. 98 Hørdum), øjenspecialist.

LRsagfører *Einar Jørgensen* (f. 89 Randers), talrige hverv.

Murermester *Melchior Kjeldsen* (f. 88 Assentoft), fmd. Mesterf. af Byggehaandv., fmd. Jysk Haandværkersk. i Hadsten, landstingsmd. 47—53.

Sygehusdir. *Chr. Knudsen* (f. 04 Rønne), BM Sygehusinspektørf.

Direktør *Astrid Kristensen* (f. 01 Randers), dir. »Strømmen«.

Overkirurg *H. Krieger Lassen* (f. 01 Randers), fmd. Dsk. kirurgisk Selskab.

Direktør, civiling. *Poul Lorentzen* (f. 00, Kbh.), dir. A/S Scandia 52, medl. Industriraadet, BM Dansk arbejde m. m.

Fabrikant *I. Damgaard Nielsen* (f. 03 Dronningborg), dir. Dronningborg Maskinfabrik.

Skibsmægler, konsul *V. H. Nisted* (f. 87 Aarhus, d. 58), expeditør DFDS, dir. Firmaet Carl Hassager, oldermand, dommer i R. søret.

Klosterforstander *N. C. Poulsen* (f. 86 Idum), kommunelærer Randers 37, kordegn Klosterkirken her 21—46, klosterforstander 31—61, fmd. Sct. Mortens mghraad 34—49, byraadsmedl. 33—58, borgmester 50—54, talr. hverv.

Rektor *Axel Biering Prip* (f. 93 Odense), rektor her 36—62, fmd. musiksmf. Brage, mghraadsmedl. Sct. Peders sogn, fmd. R. menighedspleje, fmd. R. skiløberforen. 36—46.

Amtmand *Jean Ricard* (f. 03 Kbh., brodersøn af Olfert R.), udn. 62.

Provst, mag. art. *Vagn Riisager*, se ndf.

Kontorchef *Povl von Spreckelsen*, byens historiker, se ndf.

Borgmester *Sv. Thingholm* (f. 07 Kbh.), maskinarb., byraadsmedl. 50, borgm. 56.

Kst. skoledirektør *Holger Thorup* (f. 78 Randers), lærersøn, † 1960, fra 1901 ansat ved skolevæsenet her, en af byens stouteste skikkelser, rank i sind og holdning, leder af Markedsgades skole, døjede meget da hans skole blev beslaglagt af tyskerne. Han var kst. skoledirektør 1945-46, da han tog sin afsked. Lokalhistoriker.

Redaktør *And. L. Thomassen* (f. 86 Højslev), medred. R. amts avis 31, enered. 48—61.

ORsagfører, red. *Poul Winge* (f. 81, d. 47), red. Randers amts avis 21, fmd. Den konservative presse i Danm., Det kons. folkeparti i R. amt, medl. R. amts skoleraad m. m.

Redaktør, c. polit. *Preben Winge* (f. 12 Randers, søn af forn.), red. Rand. amts avis 48, medejer firmaet Elmenhof og søn m. m. m.

Urmager *Hjalmar Ussing*, kendt i radio, ja i udlandet (sommerfugle, biller, gobler m. m.).

— — —

Der er en række *bygninger* som ramme for **folkekirkeligt arbejde:** Menighedshuset, Søren Møllers gade, opf. 1896, ejes af R. mgh.forening, en større sal (350 sd.), dekoreret med oldkirkelige motiver, en mindre sal (150 sd.).

Missionshuset *Saron*, St.Blichersg., opf. 1891 som afløser for et mindre mh. i Sct. Pedersgade fra 1872. Udvidet 1914, 700 sd., samt andre lokaler.

Mh. *Tabor*, Mariagervej, opf. 1911, udvidet 1942, salen har 150 sd., flere andre lokaler.

KFUMs bygning, Søren Møllersg., opf. 1909, udvidet 1924, KFUKs bygn., Søren Møllersg., opf. 1916, KFUMs soldaterhjem, Rytterg., opf. 1941, udvidet 1948 og 1956, Sømandshjemmet Østervold, opf. 1961 (tidligere var sømandshj. i Carolinegade fra 1917), Frelsens hær, Burchesg., bygn. opf. 1879, erhvervet og omb. 1923.

Kirkegaardene laa oprind. ved kirkerne eller kapellerne, Sct. Mortens kg. bevaredes længst. 1811 toges østre kg. i brug, her er mindelund med gravsten over kendte personer, Nordre kg. aabnet 1923, senere udvidet, Klosterkirkegaarden anvendes til klostrets alumner.

Skoler m. m.

Randers statsskole, indv. 1926, Raadmands boulev. (den gl. skole opf. 1857, i den gl. administrationsbygning). Skolen stiftet 1542, og 400-aaret fejredes bl. a. med et lille skrift: »Skolemænd og

skoleminder« (1942). Den ældste skole laa nord for Sct. Mortens kirke.

Rektorer: 1857-85: *H. K. Whitte*, 1885—1909: *H. M. Gemzøe*, 1909-18: *J. H. V. Boetius*, 1918-36: *Niels Christensen*, 1930-62: *A. Biering Prip*, 1962: *Henry Jensen*, se ovf.

Randers realskole, opr. 1869 af c. jur. *Henrik Steffens Helms*, flyttede 1874 til Østervold, fra 1959 selvejende institution, 1962 paa Fabersvej, c. 700 elever.

La Cours realskole, opr. 1876 af frk. *la Cour*, senere flyttet til Jyllandsgade, c. 300 elever.

1844 godkendtes en ny skoleplan for Randers, idet den af kbmd. *P. R. Bay* i 1776 oprettede skole i kirkegade, og den af etrd. *D. Kirketerp* oprettede skole i brødregade (begge havde fra 1821 lokaler i friskolen), den *Brock-Bredalske* friskole blev slaaet sammen til een skole. Den gamle borgerskole i Vestergade fra 1847 er nu politistation. 1901 indviedes den store ny kommuneskole i Søren Møllers gade, 1921 flyttedes realklasserne til en ny skole ved Hobrovej, de Brock-Bredalske skoler har bygninger 4 steder.

Det kommunale skolevæsen:

Skoledirektør: *H. P. Jensen*, f. 10, se ovf..

Vestervangsskolen (opf. 1960): Inspektør:

Hadsundvejs skole (1912): *Chr. Pedersen*, f. 20.

Hobrovejs skole (1921): *N. A. Thøgersen*, f. 98.

Markedsgades skole (1884): *K. P. Brøste*, f. 95.

Nyvangsskole (1952): *E. Skovborg Jessen*, f. 09.

Nørrestrædes skole (1868): *N. P. Søndergaard*, f. 97.

Søren Møllersg. skole (1901): *E. N. Skovbjerg*, f. 11.

Østervang skole (1957): *C. Christensen*, f. 15.

Teknisk skole, opr. 1852 af Haandværkerforen., bygningen, Østervold, opf. 1935, c. 2100 elever. — *Handelsskolen* ejes af Handelsstandsforeningen, stiftet 1876, bygning paa Raadmandsboul. fra 1957.

Desuden bl. a. den *katolske* Sct. Michaels skole fra 1903, R. ungdomskollegium, opf. 1951 m. m.

Randers musæum, opf. 1893, udvidet 1911 med historisk musæum fra 1872, og Kunstmusæum, stiftet 1887 af R. kunstforening (stiftet 1851) den første kunstforening i Jylland. En fælles bygning er 1962 projekteret for musæet og *Centralbiblioteket*, Vesterg., oprettet 1862, centralbibl. 1927, c. 80.000 bind. Musæet og Historisk Samfund har i længere tid hvertandet aar fremført lokalhistoriske spil for at styrke den hist. interesse, skrevet af *Poul v. Spreckelsen*. ORsagfører *Poul Buhl* var væs. medvirkende til, at Randers Kunstmusæum har en af de bedste provinsmalerisamlinger. Dir.: *Jens Birk*.

Randers teater er en selvejende institution, stiftet 1944, teaterbygningen i »Harmonien« blev totalt schalburteret 1945. Fra 1949 har teatret til huse i Middelgade (biograf og teater).

Musiksamfundet »Brage« st. 1852, og Randers byorkester afholder koncerter.

Der udkommer 3 **dagblade:** R. amts avis, st. 1810, R. dagblad, st. 1874, Folkebladet (tidl. Socialdemokraten), st. 1888.

Det store **Centralsygehus** ved Østervangsvej, sidst udvidet 1960, har c. 430 senge. Statens sindssygevæsen har fra 1954 lejet det tidligere Sct. Josephs hospital og R. amtssygehus.

Plejehjem for kronisk syge (22 beboere), børneasyl fra 1840, ombygg. 1934 (60 børn), Chr. IXs og dronning Louises børneasyl fra 1892, 80 børn, Børnehjem, børnehaver, fritidshjem m. m.

Randers kloster i det nedlagte Helligaandskloster fra 1558 med klosterkirke, fundats fra 1936, c. 100 alumner, hvoraf halvdelen skal være mænd.

Mange stiftelser.

Den store *Forsamlingsbygning* »Jylland«, Vestergrave, opf. 1899, Haandværker- og industrif.-bygning, Vestergade 1876, flere logebygninger, velgørenhedsforeninger m. m.

Der er flere smukke **parker,** bl. a.: Vestparken, fra 1914 med mødeplads i en slugt og genforeningsminde, Doktorparken, fra 1913 med en kvindefigur, Altan-anlæggene fra 1820, Skovbakken, fra 1829 med skydepavillon og friluftsscene (2000 sd.) og frihedsmonument, samt buste af Fr. VII, og en obelisk med navne paa dem, der har virket for byens anlæg. Tøjhushaven fra 1805 med krigerminder, Østparken i en dyb dal, fra 1938, Fladbro skov med F. kro. Niels Ebbesen-statuen paa Raadhustorvet (billedhugger Ring) fra 1882, Blicher-buste ved Udbyhøjvej fra 1891. Desuden flere andre skulpturer.

Randers har adskillige *smukke gamle huse:* Raadhuset er fra 1778.

Helligaandshuset ved Nytorv, er et anseligt middelalderligt stenhus, ejes nu af byen, og er arkiv. De gamle skolekomedier fra 1600 (bl. a. af Randers-rektoren *Peder Thögersen*, † 1634) har f. ex. 1607 været opført af skoleelever uden for Helligaandshuset. Hospitalet i Vestergade er oprettet 1558, fundats fra 1573, helt ombygget 1868, en stiftelse for værdigt trængende fra Jylland, især fra Aarhus stift. Oprindeligt indrettet i den gamle provstegaard.

Nørrejyllands tøjhus fra 1805, de gamle huse i Østergrave, Store Kirkestræde, Brødregade, Niels Ebbesens gaard, Storegade 13, Svaneapoteket, Middelgade osv.

Randers havn, der ligger 30 km fra fjordens udmunding i Kattegat.

Randers i kunst og digtning

Musæumsdirektør *Otto Andrup* har i Randersbogen, s. 501 f. fortalt om Randersdrengen, arkitekt *J. P. J. Værum*, som byggede en række monumentale bygninger her, efter at han 1879 var flyttet til byen; urtekræmmerens søn fra Raadhustorvet, *Johan Rohde*, blev en anset maler.

Randers stod ikke i bageste række, hvad kunstinteresse angaar. De rige herremænd paa herregaardene gav jo tonen an. Randersegnens kirker vidner om kunstsans med dygtige malere og billedskærere, og fra nyeste tid kan nævnes Randerskunstnere som *Folmer Bonnén, Børge Hovedskou, Poul Steffensen, Jais Nielsen* o. fl.

Folkeviserne om Niels Ebbesen og Paaskesønnerne viser, at Randers tidligt var med i folkesangen. Gimming-præsten *Laur. Randrup* fra Gassum skrev 1698 sin Randers-march med en hel byhistorie, jvf. her s. 54. Første vers lyder:

O Randers, smyk paa Guden-aa!
din dyd skal ei skiules under skieppe i en vraa,
men paa lofs lyse-krone staa . .

Præsten *Johs. Olavius* († 1698) skrev epigrammer paa latin og hyldede kong Chr. V. ved hans besøg her. Han skrev mange viser og ærevers.

Holberg drog det gode Randers-øl ind i litteraturen (i Peder Paars 4. bog, 1. sang):

»Nok derom er talt! Da man i stuen kom,
Peer Ruus
af gammelt Randers-øl strax fordrede et kruus.

og i 3. sang:

»Det feede Randers-øl gav lyst til mere snak . .«.

I »Mester Gert Westphaler« og »Den 11. juni« omtales ogsaa det gode Randers-øl. Sidst i aarhundredet blev det ikke blot Bur-øllet, men *Niels Ebbesen* man samlede sig om. 1797 opførtes paa Det kgl. teater under »begejstret bifald« et sørgespil i 5 akter af *Levin Chr. Sander: »Danmarks befrielse* eller Niels Ebbesen af Nørreriis«. Besynderligt nok var forfatteren en holstener, som hidtil havde skrevet paa tysk men som nu valgte en dansk helt, der myrdede en holstener, til hovedperson, ganske vist saaledes, at det geniale overmenneske, grev Gert, blev nok saa interessant som lokalpatrioten Niels Ebbesen, der skildres ædel og veltalende.

Randers blev i særlig grad *St. St. Blichers* by, her gik han i skole, her var han adjunkt, og han blev præst i det nærliggende Spentrup. — Den poetiske adjunkt kunde uden videre svigte sine timer paa skolen for en sejltur paa Gudenaaen, og i »Jyllandsrejsen« give dette fine billede:

Men er det ej her, hvor Odins rørtækte strømme
vande den græsrige dal? See aftenens taager,
hvor bleg de ligger og breder det natlige lagen
tæt over engen . . .

Ofte har Blicher som præst i Spentrup gaaet turen ind til Randers. Blicher selv har ikke skildret byen nærmere. Fra Spentrup-tiden stammer hans nære venskab med slægten *Elmenhoff* og Randers amts avis. Fra Elmenhoffs trykkeri udgik mange af Blichers værker (E Bindstouw, Trækfuglene osv.). — *B. S. Ingemann* har skildret Randers, Grev Gert og Niels Ebbesen i »Prins Otto af Danmark« (1835) med Svend Trøst og ridderen af Randers bro, herfra hentede *M. V. Brun* titlen til sit folkelige skuespil. Niels Ebbesen blev forøvrigt hovedpersonen i adskillige digterværker (f. ex. af pastor *Briem*, Kousted, litteraten *Johan Hollard Nielsen, Ilia Fibiger, H. F. Ewald*), men 600 aar efter 1. april 1340 kom 9. april 1940, og i juni 1940 havde *Kaj Munk* sit skuespil »Niels Ebbesen« færdigt. Det blev opført lige efter befrielsen 1945. Folkevisens beretning om Niels Ebbesen er stadig uovertruffen *(Dumreicher)*.

Efter 1800 fremstod flere smaa lokaldigtere: *Hans H. N. Møller, Peter Hasselbalch*, en ægte Randrusianer, glædens muntre cavaller; *Bonaparte Borgen*, som fra 1837 var rektor her, guldalderdigternes varme beundrer, skrev digte, kantater osv., han var musikalsk, havde sunget i kvartet sammen med *Christian Winther*. Den beskedne *Laur. P. Thorup* udgav 1861 en digtsamling: »Vaar og forsommer«, med meget randrusiansk islæt fra 50'erne, ofte ufrivillig komisk (og dilettantisk). Præstedatteren fra Kristrup, kvindesagsforkæmperen, *Pouline Worm*, som stødte saa voldsomt sammen med *Vilhelm Beck*, var med mellemrum lærerinde eller institutbestyrerinde i Randers i tiden 1850 flg. Hun holdt foredrag i den nystiftede folkeforening (vist det første offentlige foredrag holdt af en kvinde i Danmark) og hun var med til at gøre Randers til lidt af et litterært centrum i 60'erne. Her udgav hun sine stridsskrifter og digtene »Vaar og høst«, 2. udg., 1874, skrev lokale sange til grundlovsfester osv., hun skrev romanen »De fornuftige«. En mindetavle er opsat i Carolinegade 18, hvor hun boede. — De to unge digtere, *Alfred Ipsen* og præstesønnen *Johannes Levinsen* (se Classens boliger, Frberg) gik sammen i skole her, og vandt hver et navn paa forskellige omraader. Latinskolernes skoleforeninger blomstrede i 60'erne. I Randers dannedes »Bragi« 1861, senere afløst af »Valhal«, *Ipsen, Johs. Levinsen, Morten Pontoppidan* og *Karl Povlsen* (senere valgmghpræst i Ryslinge), var de førende i skoleforeningens blomstringsperiode. Der blev udgivet en digtsamling fra »Bragi«, og mange aar senere, ved »Randers dagblads« 25-aarsfest 1899 skrev *Alfred Ipsen:*

> Kronjyllands ældgamle hovedstad
> indskrevet tit i vort lands historie
> for mig du staar i et solskinsbad
> af drengeaarenes glorie . . .

Alfred Ipsen kom i sine værker ofte tilbage til Randers, men *Henrik Pontoppidan*, som 1872-74 var medlem af »Valhal«, har fordunklet alle andres skildringer af Randers. Han følte sig stærkt bundet til denne egn, en af hans første skildringer herfra er i fortællingen »Fra landet«. trykt anonymt 1884, udvidet til den lille roman »Ung elskov« (1885), 1906 udgivet i anden form. Henrik Pontoppidan skrev om kronjyder og molboer i Galschiøts store billedværk om Danmark. I »Skyer« (1890), i »Minder« (1893) skildres Randers. Lykke-Per siger: »Denne afkrog af verden, hvor hans skæbnes traade løb sammen og tabte sig i evigheden, den lille engby ved foden af de høje banker var for ham blevet verdens indgang og udgang, hvorigennem vejen gik tilbage til alle tings ophav«. 7. bind har paa titelbladet en tegning af Sct. Mortens kirke. (»Hvor langt den enkelte end kan fjerne sig fra den brøstfældige lutherske kirke . . . den er dog nu engang vor aands vugge og rangle, den har lagt grunden i os til det vi blev . . .«). *Henrik Pontoppidan* blev aldrig den daglige klang af Sct. Mortens kirkeklokker kvit, og i 5 binds-værket »De dødes rige« (1912-16) møder vi stadigt duften af høet i engene ved Gudenaa. I sin erindringsbog fra drengeaarene »Undervejs til mig selv« (1943) har man »en fuldkommen objektiv og krystalklar fremstilling af forholdet ml. Pontoppidan og Randers, præget af alderdommens olympiske ro og eneste ønske om at nærme sig saa meget som muligt til den sande og strenge virkelighed« (*Dumreicher*, s. 579).

Karin Michaelis (1872—1950) født i Randers, var ikke vokset op i lyse kaar, og først da hun uden bitterhed kunde vende tilbage til sit udgangspunkt, kunde hun i »Pigen med glasskaarene« eller »Træet paa godt og ondt« fortælle om sin barndoms by. Ogsaa i »Lille ung kone« (1921) og »Mor« (1935) møder vi intime Randers-

skildringer, bl. a. en meget levende beskrivelse af et Randers-marked.

Frederik Poulsen (1876—1950) giver lyse og festlige billeder fra sin barndoms egn her. Hans historier om kronjyder er blanding af digt og sandhed, af smittende humor, raske replikker og dyb forstaaelse af bondesind. Ved hans bisættelse blev sunget hans eget digt »Hjemstavn« til melodi af Carl Nielsen:

Min barndoms egn, i dine minders ly
skal ingen klage, ingen svaghed gry,
men af din dunkle granskov skal jeg lære
den sindets styrke, som gør hjemmet ære.

Randers er det eneste sted i Danmark, hvor en mag. art. i Dansk Litteratur er provst og sognepræst *(Vagn Riisager)*.

En præst om sin by og dens aa.

Povl von Spreckelsens og pastor *Ejnar Bjørnbaks* bøger om Randers er let tilgængelige. Som overgang fra beskrivelsen af byen til omtalen af dens kirkeliv skal citeres, hvad forf., pastor *Poul Borchsenius* skrev om Randers og Gudenaaen (Berl. tid. 6. jan. 63):

Gennem de sidste 25 aar har jeg boet oppe paa det tunge bakkedrag, der løfter sig bag Randers' gamle bykvarter. Mine vinduer vendte mod syd, saa blikket faldt hver morgen ned over den brede aadal, hvor Gudenaaen snor sig frem gennem de brede enge. Og paa bakken, i nærheden af mit hus, ligger den kirke, jeg gjorde tjeneste ved. Den rejstes omkring sidste aarhundredskifte og er ingen skønhedsaabenbaring. Den skulde bygges billigt, og perioden var en af dansk arkitekturs bedrøvelige. Men udsigten fra kirkepladsen bøder rigeligt herpaa. Mon nogen anden kirke i Danmarks land har magen hertil?

Den, der staar paa kirkepladsen under de høje, gamle træer, som kranser den, bøg og elm, hører vinden suse i deres kroner og ser ned over byens forvirrede vrimmel af røde hustage. Men blikket flyver videre, ud over et ægte jysk landskab.

Som et sølvbaand skinner Gudenaaen midt i saftige enge, der ved sommertid males i alle brogede farver af millioner af blomster. Og engene randes af stort svungne bakker, hvor gyvelen ved sommertid flammer gult i den sorte lyng, og mørkladne granplantager giver landskabet dets præg af stille alvor.

Mellem marker og op over bakkerne tegner vejene deres graa baand. Fra gammel tid var byen kendt for sine mange veje, ved hjælp af lidt hokuspokus kan man godt faa det til at blive de berømte tretten.

Men hvorom alting er, som hjertet er centrum i legemets aaresystem, sender Randers sit vidt forgrenede vejnet ud i alle vindhjørner. Fra bakkekammen, hvor kirken knejser, ser man vejene løbe ud mod horisonten, de forsvinder bag en bakketop og dukker atter frem op ad fjernere bakker. Vejene kalder ad længsler, og man staar paa kirkebakken og følger dem, saa langt blikket rækker, og beslutter engang at søge ud ad dem for at opdage, hvor de fører hen, og opleve de eventyr, som ligger og venter derude paa de fjerne veje.

Men nej, blikket tøver og vender tilbage. Det er, som suger Gudenaaen det til sig. For den er det naturlige midtpunkt i billedet. Gudenaaen blev jo egnens skæbne og skabte byen Randers.

Alting forandredes. Men Gudenaaen var altid den samme. Altid fuld af vand. Altid paa vej mod havet.

Men man skal kende den for at vide det. For Gudenaaen ser aldrig ens ud. Der er dage, hvor den svulmer vældigt og breder sig ud over engene i hele søer, ja den lister sig op i byens gader og skaber ondskabsfulde oversvømmelser. Da erkender enhver, at Gudenaaen med rette bærer titlen af Danmarks eneste flod.

Men andre tider kommer, og aaen svinder ind, saa man fra bakken blot skimter den som en klar stribe i engen. For slet ikke at tale om dage, naar taagen svøber sit slør over hele dalen og aaen ikke er til at øjne. Men den *er* der dog. Jeg behøver blot at sætte mig paa min cykel og suse ned ad bakkerne til Sønderbro. Se, der glider dens graa vand uanfægtet ind under broen. For aaen bliver ved at være der, selv om man ikke ser den.

Jeg husker en vintermorgen for snart længe siden, en nytaarsdag i et af sidste krigs sorteste aar. Klokkerne ringede, mens jeg skraaede over kirkepladsen. Min prædiken laa parat i sindet, og jeg var paa vej ind i kirken for at holde den. Men som altid stoppede jeg op foran døren og kastede et blik ned over aadalen.

Det var dengang, restriktioner klemte os paa alle leder, vi havde saaledes blot hjemlige produkter at putte i kakkelovnen, og gul tørverøg steg op fra byens utallige skorstenspiber, den laa som en taage over de røde tage. Frosten bed haardt de vintre, engen og bakkerne var hvide af sne. Men midt i det hvide tæppe tegnede Gudenaaen sin sorte stribe. Den levede altsaa og var trods vinter og frost paa sin evige færd mod havet.

I samme øjeblik, jeg opdagede aaen, var det, som strøg en blid haand min omhyggeligt udarbejdede prædiken til side, og helt nye tanker banede sig vej og gnistrede i mig. En prædiken fødtes. Gudenaaens gave til mig hin nytaarsmorgen.

For dette er evangeliet, at som strømmen baner sig vej mellem bakkerne og aldrig lader sig standse, sender den Almægtige i ubegribelig kærlighed evigheden gennem støvets verden. Ingen vinter kan standse dens løb, og den er der, selv om vi ikke magter at skimte den. Og den har alle dage samme kurs. Som aaen uden et øjeblik at betænke sig iler mod havet, kalder evigheden os mod Gud.

Vi kan svinge og skifte, men Guds kærlighed bliver altid den samme. Dens kildespring var en stald i Bethlehem og et blodigt kors uden for Jerusalem, men den blev min ejendom den dag, daabsvandet rislede over mit hoved. Og hvad det nye aar end bringer, tør jeg vide, at Gud aldrig glemmer sit løfte.

Det hele kan samles i to gamle, hellige ord fra Bibelens salmer. Det ene siger: Guds bæk er fuld af vand. Og det andet: Han drikker af bækken ved vejen. Derfor løfter han hovedet højt. Men for at gøre det maa han knæle ved bækkens bred og bøje sig over den og øse af dens vand. I et saadant øjeblik gemmer evigheden en skælvende sjæl i sin haand og gør et menneske trygt.

Det kirkelige liv
1536—1849

Som andre danske byer havde kirken sin storhedstid i Randers i *middelalderen*. Reformationen medførte, at klostre og kirker blev nedlagt, kronen overtog kirkens gods, skatte af guld og sølv blev konfiskeret. Sct. Mortens alterkalk undgik smeltediglen og kom til Gerrild, altertavlen var ikke mere katolsk, end at lutheranerne kunde godkende den, men 1765 købte *Ditlev Kirketerp* den til opstilling i Hald kirke.

I Bogen om Randers er der s. 135 f. fortalt om reformationen i Randers. Det menes der, at *Simon Skaaning* (død som sp. i Torsager-B.), som var en af de første evangeliske prædikanter i Aarhus stift, skal have talt her (hvad prof. *J. Oskar Andersen* ikke mener, KLfN, IV, 234, sp. 2). Biskop *Ove Bille* advarede mod ham i et hyrdebrev. En frafalden munk, broder *Niels*, skal ogsaa have talt lutherdom her. 1530 blev *Mads Lang* sp. ved Graabrødre kirke, han virkede ivrigt for reformationen og blev evangelisk superintendent i Aarhus stift 1537 (KLfN II, 15, jvf. Khst. saml. 2. r. II, 729, V. 790, 4. r. IV, 188 f.). *Poul Helgesøn*, som da opholdt sig i Aarhus, gik haardt imod. Men reformationen sejrede, og til sorg for adskillige blev Sct. Peders kirke og Sct. Clemens kirke nedbrudt. *Poul Helgesøns* forsvar for den katolske messe, og angreb paa den reformatoriske bevægelse i Randers 1531, gjorde Randers landskendt. En tid boede han her, og han skrev sin bog om den hellige messe. Randers er ogsaa nævnt i digtet med samtalen mellem den lutherske Peter smed og den katolske Adser bonde, Randers omtales for sine »prangende gejstlige gildeshuse, sine griske graabrødre og for de raadne dyrekroppe, som man kastede i fjorden.« Der var god grund til kritik og til reformation (s. 523).

Randers havde 2 sognepræster indtil 1698: Slotssognet med Graabrødre (V. Frue) kirke, og Sct. Mortens sogn. *Mads Lang* var som nævnt den første lutherske sp. (i Slotssognet). Ved Sct. Mortens K. skal den første lutherske sp. have været *Henning Baltharsen* (Balthasarsøn), som Wiberg angiver at være død 1552 (W. II, 578). Han efterfulgtes af provst, mag. *Søren Kjeldsen* († 1570). Provst, mag. *Thøger Lassen* (1570—1608) var af gl. Randers-slægt (paa et epitafium: »Vir pietate gravis, vir gravitate pius«). Han efterfulgtes af sin søn, provst mag. *Peder Thøgersen* (1608-34), en af byens berømte mænd. Gn. familieoptegnelser ved man ret god besked om ham (s. 526), han havde studeret i Kbhvn. og i Leiden, blev magister (Logikkens principielle stilling i videnskabernes verden), som han tilegnede sin fader og en farbroder, der var borgmester i Randers. Selv betegnede han sig som »en jyde fra Randers«. 1605 blev han rektor i Randers; sin dimisprædiken holdt han over sentensen: »Kend dig selv!« Han holdt stort bryllup, »fornemt og standsmæssigt«. Han var i Malmø, da kejserlige tropper besatte byen 1628-29. Paa hans ligsten i kirkens kor staar noget om »Randers by, som indeholder slemme spirer til kiv«. Maaske har han mødt modgang. Ihvertfald var hans kone en myndig dame. Det siges, at han »forrettede sit embede med al flid og troskab, men udi sit ægteskab haver han haft et stort kors, mange sygdomme, som han bar taalmodig.« Han var en af renæssancetidens lærde og rettroende mænd. Hans korte rektorgerning gav ham en plads i litteraturhistorien, idet han skrev og iscenesatte *skolekomedier*, jvf. det saakaldte Randers-haandskrift (Det kgl. bibl., 794 fol.) der anfører et omfattende repertoire med flere komedier af Peder Thøgersen. Her ser man overgangen fra de katolske middelalderspil og mysterier til den protestantiske renæssance. De fleste har bibelske emner (vi ved, at spillene »Nabal« og »Verden og den fattige« blev spillet 1607).

Peder Thøgersens søn, *Thøger Pedersen* afløste sin fader (1634-51), saa 3 slægtled fulgte hinanden som sp. her. Ogsaa Thøger P. blev provst. Under svenskekrigens vanskeligheder var den lærde provst *Søren Hansen Bendtzen* sp. her (1651-68), saa kom provst, mag. *Hans Dinesøn Mossin* (1668—1711), »en lærd, saare tækkelig og vel begavet mand, concionator dulcis et eruditus« (W. II, 577), hans gravsten ses i søndre sideskib i Sct. Mortens k. — 1689—1701 var *Laur. Nic. Randrup* præst ved hospitalet, hvorfra han blev sp. i Gimming-L. Han var en anset digter. Paa linie med *Mads Rostochs* digthyldest til Ribe og *Elias Naurs* hyldest til Holstebro og *Kingos* hyldest til Samsø som eksempler paa renæssancens historisk-topografiske digte, er *Randrups* »Randers-march« (1698) et tidens vidnesbyrd om forfatterens kærlighed til hjemstavnen. Digtet er knapt saa meget en bybeskrivelse som en byhistorie, delt op i 14 punkter, og med fynd i skildringen af reformationen:

> Skalken i Poul Vende-kaabe tittert
> vilde under list sin Anti-krist,
> bringe ind i Randers, men dens borger' blev forbitret
> tog og slog djævleblændte bog
> ved boddels haand og kage-stage
> Luthers lyse lampe did blev flyttet
> med sin lære-kraft og læge-saft . . .

Randrup har ydet et stykke værdifuld byhistorie, han er inderligt bedrøvet over, at en skjøn laxegaard og mangfoldige skjønne huse er i forfald og haaber at byen vil genfødes som en fugl Phønix. Randrup forklarer byens navn af ordet rande, tværbjælken over et ildsted (!) eller et stillads for tørrede fisk.

Graabrødre kirke (Slotssognet) lagdes 1698 under Sct. Mortens kirke. Her havde *Mads Lang* jo været den første lutherske præst. Blandt Slotssognets senere præster kan nævnes *Johannes Olavius* (Olsen), hvis fader var sp. og provst ved Graabrødre kirke 1623-66. *Johs. Olavius* var sp. her 1666-98. Han og hans 2 brødre var poeter. Han havde som ung færdedes i førende københavnske kulturkredse, og udsendte 26 aar gl. sin første bog, 41 latinske epigrammer til »digtere som allerede have udmærket sig i Danmark.« O. blev bibliotekar hos lensmanden paa Kalø, *Gunde Rosenkrantz*, en søn af *Holger Rosenkrantz* den lærde, fulgte som lærer hans sønner til Holland og blev saa præst i Randers. Han blev berømt for sine epigrammer og vers, men var en ret ejendommelig personlighed, ganske selvbevidst og selvtilfreds, med en for sin tid sjælden, men ægte og meget sympatisk natursans. Han siger selv, at »de timer han havde tilovers fra sin gejstlige virksomhed delte han mellem havedyrkningens fornøjelser og digtningens opmuntringer.« Han sendte sine vers rundtom (se f. ex. *Bircherods* dagbøger). og hyldede

kongen i højttravende vers. Som syg og sengeliggende skrev han en smuk hyldest til sin kollega, pastor Laur. Randrup (oversat 1895 fra latin af adjunkt *Kauffmann*):

Gudenaa! Du maa da ære den mand, thi højlærd det er han,
Randers historie tegnet igennem aarbøgerne lange
læser og synger du her skønt i klingende vers . .
Kiend det godt, goed by har haft en goed poet.

Iøvrigt nægter han sig ikke barokkens lyst til ordspil; han synger om sammenhængen mellem Randrups fornavn, Laurentius og laurbærtræet (Laureus). Han døde 1 maaned efter at have skrevet dette digt.

Provst mag. *Lyder Jensen Lassen* (1711-20) var ogsaa en lærd mand, forfatter, den sidste præst af den gamle ortodokse type i Randers.

Vi hører ikke om pietistiske rørelser i Randers, skønt provst, mag. *Claus Nic. Brœmer* (1720-54) blev anset for at være Hallenser, og kapellanen, mag. *Niels Christensen Koch* (1716-36), der var berømt for sin grundige lærdom (W. II, 583), testamenterede sit bibliotek til det kgl. Vajsenhus. Hans enke skildrede ham som »Pønitentse- og omvendelsesprædikant« (Khst. saml. 4. r., IV, 620 f.). Han kaldes ogsaa Coccius. I Vajsenhusets arkiv er nærmere oplysninger om ham. Han var flittig manuduktør, før han kom til Randers, han mindedes som »en retfærdigheds prædikant, og efter Pauli forskrift et eksempel paa omgængelse, kærlighed, han holdt hart ved læsning, ved formaning og lærdom, at han kunde genoprette det forfaldne i Christendommen, og hans flid var ikke forgæves. Kortelig! Han var en Johannes i strengt levned og alvorlig lærdom. Hans svaghed varede 18 uger, da han hverken kunde røre haand eller fod, men han viste priselig taalmodighed, henlaa i stille andagt til Gud og sagde: Nu suger jeg paa de søde blomster, som jeg har samlet mig i min herres urtegaard.« Hans efterfølger som kapellan, mag. *Søren Pedersen Wedege* blev sp. ved Sct. Mortens kirke 1754-93, og provst 1754. Wedege var præstesøn fra Glenstrup, en lærd præst. Biskop *Hygum* satte ham højt og skriver, at han er ved at »lytte til sandheds lydighed« *(Elle Jensen,* s. 91). Der blev som nævnt ingen pietistisk vækkelse i byen. Men i omegnen mærkedes bevægelsen (se Haslund-Ø.).

I biskop *H. F. Jansons* Visitatsopt. (Randers aarb. 1945 ved *Elle Jensen)* hedder det bl. a.:

1791: »Sognepræst og tillige provst i Støvring herred, hr. magister *Søren Wedege,* en mand som er agtværdig for sin duelighed saa og for sin høie alder, da han, endskiønt over 80 aar gammel, forretter baade som præst og som provst, hvad der nogensinde kan fordres af ham, og savnes intet af den nøiagtighed, som kan ønskes i provstiets forretninger. Hverken siælskræfter eller villielyst hindrer ham i noget, men allene en tunghørighed, som med alderen haver indfundet sig, foraarsager, at han ikke kan giøre alt det, han ellers gierne vilde.

Første capellan, magister *Michael Fosie,* er en lærd og duelig, samt retsindig mand, der i mange aar haver arbeidet trolig i sit embede og gavnet sin menighed saavel ved sin lærdom som sit exemplariske levned.

Anden capellan hr. *Christen Sommerfeldt* fortiener ligeledes det vidnesbyrd, at han er en duelig, retsindig og i sit embede flittig mand.

Disse tvende præster ere tillige præster ved tvende nærliggende landsbymenigheder, Gimminge og Lem, hvor de vexelviis have at forrette prædikenen og forefaldende ministerialia.

Jeg fandt ellers ved alle skolebesøgelser meget fortrinlige beviser paa, at ungdommen her bliver ret vel anført til forstandig kundskab.

Den i byens kirke forsamlede ungdom viiste en saadan kundskab, at man dermed kunde være vel fornøiet. Hele menigheden synes at indbefatte gode folk. Driftighed og arbeidsomhed spores overalt.«

De flg. sognepræster døde hurtigt: Mag. *Mikkel Jacobsen Fosie* (1793-94), han havde været rkp. her fra 1755, *Chr. Holstein Sommerfeldt* (1794-97) var søn af nordmanden *Hans Chr. S.,* der var rkp. her 1734-47, og selv var han rkp. her fra 1767, han blev provst 1794. Professor *Chr. Møller Holst* (1797—1803) havde været sp. i Sorø, var forfatter, han byggede 1798 en fornem gaard paa den sløjfede del af volden, gjorde meget for skolen. Han var titulær professor. Den res. kap., *Mathias Galthen* (1793—1812) udgav et kateketisk udtog af *Ove Høegh Guldbergs* aabenbarede teologi, og 1792 en beskrivelse af købstaden Ribe (hvor han var præst 1782-93), 1802 udgav han: »Forsøg til en beskrivelse af kjøbstaden Rander«, der vidner om hans kærlighed og kendskab til byen, men han benyttede ikke primært kildestof og var temmelig ukritisk (Christiane Daugaard: Biskop Daugaard, I, 1896, s. 30, Khst. saml. 4. r. V, 364, DBL, VII, 590). Læge, dr. *N. H. Bay,* Randers, der skrev udførligt om Helligaandshuset i Randers, betegner i Khst. saml. Galthens begreber om byens ældre topografi som »aldeles vilde«.

Biskop *H. F. Janson* skriver:

1795: Her var siden forrige gang skeet en heel forandring med de herværende offentlige lærere, da i de afgangnes sted nu ere følgende: Sognepræst, hr. *Christian Holsteen Sommerfeldt,* tillige provst i herredet. Efter at han havde tient her som residerende capellan i en 30 aar, blev han allernaadigst beskikket til sognepræst i aaret 1794, da han allerede forhen var bleven valgt til herreds provst. Hans alder er 64 aar. — Han fortiener at staae paa det sted, hvor han er kaldet, da han altid haver viist duelighed og megen retskaffenhed i sit embeds førelse. Hans foredrag paa prædikestolen er simpelt, klart og indtrængende. Han forklarer ligeledes sandheden ret godt for ungdommen, og hans omsorg for skolerne samt andet, hvad hans embede angaar, fortiener al agtelse.

Den første residerende capellan er hr. *Matthias Galthen,* forhen præst i Ribe, nu ved kongelig vocation beskikket til dette embede i aaret 1792. Hans alder er 60 aar. Han er længe bekient som en duelig mand, der meener det oprigtig med religionen og menighedens bedste. Hans foredrag er rigtigt, ordentligt og opbyggeligt.

Den anden residerende capellan er hr. *Jens Hornsyld,* som blev præst i hospitalet i aaret 1792 og dertil af mig ordineret, hvor jeg havde leilighed til at erfare hans udmærkede gaver og indsigter samt hans redelige tænkemaade, som gandske er stemt til at virke for den sande Gudslæres sandhed og samme lærdommes rette oplysning. I aaret 1794 blev han allernaadigst kaldet til dette capellanie, og han haver siden

den tid ikke mindre viist sig ivrig for religionen og menighedens bedste, ligesom og hans offentlige foredrag erhverver ham alle kyndiges bifald.

Foruden disse er præst ved hospitalet, hr. *Hannibal Brandt*, allernaadigst kaldet i aaret 1794. Ved ordinationen havde jeg den fornøielse at erfare hans meget gode indsigter og grundige lærdom, hvoraf meget kan haabes, ligesom og hans forhold lover et retskaffent sind og hierte. Hans alder er 27 aar.

Randers Hospital er det største i heele stiftet, og dets tilstand er overmaade god. Den nuværende forstander *Willadsen* er en særdeles duelig og retskaffen mand, som med al nøiagtighed og flid iagttager stiftelsens bedste, og paa hans forvaltning og regnskabsførelse er intet at udsætte. Af dette hospital underholdes foruden 50 lemmer henved 300 andre fattige og elendige mennesker i heele stiftet, udreedes aarlig 300 rd. til arbeidshuse og spindeskoler i Randers og andre kiøbsteder.

1800, den 25de maji, som var 6te søndag efter paaske.

Denne byes menighed havde siden 1798 faaet en nye lærer, nemlig sognepræsten professor *Christen Müller Holst*, som af Hans Majestæt blev kaldet fra Sorøe, hvor han forhen tienede ved kirken og Akademiet, til dette embede. Hans alder er nu omtrent 50 aar. Af gode forstands gaver og indsigter var han allerede bekiendt i Kiøbenhavn som decanus paa communitetet, og det skaffede ham adgang til professorembedet i Sorøe. Hans moralske charakteer er, efter alt hvad jeg kan skiønne, gandske god, og derfor ansees den og af alle, der kiender ham. Hvad han siger i sit offentlige foredrag, er vel overtænkt og fremført. Med nogen agt paa det, som menigheden ønsker af sin sognepræst, i sin omgang med dem og med nogen anvendt forsigtighed i et og andet, det udvortes forhold angaaende, vil han vel kunde vinde almindelig yndest og biefald. Jeg haver intet seet eller mærket hos ham andet end det, som er anstændigt.

De tvende residerende capellaner, hr. *Matthias Galthen* og hr. *Jens Hornsyld*, om hvilke er meldt alt 1795, ere endnu i dette embede og forrette det som duelige og retsindige mænd.

Til hospitals præst var siden 1798 af Hans Majestæt beskikket hr. *Peter Jens Kruuse*, forhen præst til Ræhr, Wixøe og Hansteed menigheder i Aalborg stift, en meget duelig og i sit hele forhold, saavidt sees kan, gandske ustraffelig mand, som ved sit foredrag og sin omgang allerede haver vundet indvaanernes yndest, saa at mange søge hans prædikener i hospitals kirken og ufordret bevise ham deres kierlighed. Hans alder er 33 aar.«

Ved slutningen af det 18. aarh. kan man maaske sige, at Randers by aandeligt sov sin tornerosesøvn, ligesom mange andre danske byer. Maaske gav den franske revolution genlyd i byens klubber, maaske vakte Napoleonskrigene røre, men vi ved fra byens præster, at »de gode Randers-købmænd var noget materielle« (s. 672).

Med *det 19. aarhundrede* begyndte den ny tid ude paa landet med landboreformerne. Erhvervsforholdene i byerne kom ogsaa ind under nye kaar. Med krigen 1807-14 og statsbankerotten osv. kom tilbagegang. Randersegnen blev ramt haardt. Skoleloven af 1814 nyskabte skolen. Præsterne var oplysningens mænd, rationalister.

Provst, mag. *Peter Estrup* (1803-18) virkede især som skolens organisator. Han var anset, fik rang med amtsprovster 1812, var »nidkær som præst, forbandt alvor med blidhed, indgød paa samme tid agtelse og kærlighed« (W. II, 580, E. I, 389, ES I, 435). Han blev rektor her 1788, kæmpede utrætteligt for sin skole (han dimitterede St. St. Blicher 1799, og var Blichers ven) en dygtig og human mand, flere af hans taler er trykt. I Sct. Mortens kirkes søndre sideskib ses *H. E. Freunds* meget smukke marmor-epitafium over ham: Præsten knæler i bøn ved altret.

Kapellanen, *Jens Hornsyld* (1792—1808) var en mærkelig, højt begavet mand, en af de faa bibeltro præster i en rationalistisk tid, hans konfirmandforberedelsesbog og bibelbetragtninger blev meget læst. Han flyttede herfra til Assens, hvor han fik betydning for *Hans Agerbek* (se her III. 254 og 263 f.). Maleri paa R. raadhus.

Amtsprovst *Petrus Janus Kruse* (1819-37) havde været præst ved Randers hospital fra 1798 og tillige rkp. her fra 1809, en »talentfuld og yndet præst«. Hans datter blev gift med biskop *Daugaard*, Ribe, og i *Christiane Daugaards* bog om biskoppen (1867) ligesom i biskop D.s »En mindebog« I—II (1896) er der mange gode træk om denne betydelige amtsprovst. Det var provst Kruse, som lagde mærke til Randers-drengen, *Jacob Daugaards* gode hovede, og fik ham sat i latinskolen i Randers. Provst K. udgav flere lejlighedstaler og skrev i Bibelselskabets beretninger (E. II, 77).

De res. kap. var: *Poul Johs. Berner* (1813-22), der havde egr. til embedseksamen, fik rang med Kbh. sognepræster 1817, døde 1822, 44 aar gl., *C. O. A. Andresen* (1822-34), flyttede til Keldby, han syntes »i flere henseender at have været virkeliggørelsen af Mynsters ideal af en landsbypræst« (se her II, 753). *Chr. Fr. Schønheyder* (1834-41) omtales i BDG I, 141 som dygtig, from og kærlig; syg fra 1838.

Amtsprovst P. J. Kruse efterfulgtes som sp. af provst *Frederik Schjøning* (1837-43), en virksom embedsmand, især hvad skolevæsenet angik, tillige en formaaende mand, der nød ualmindelig anseelse (BDG, I, 159). Provst *Jørgen Vilh. Jørgensen* (1843-63) gjorde ogsaa meget for skolen (jvf. hans indbydelsesskrift ved borgerskolens indvielse 9. juli 1847), men det kan skurre lidt at læse om »den aand, der raader hos den raa og uvidende almue«, hvis børn samles i friskolen, mens de med »den højere dannelse« skal gaa i borgerskolen. Provst J. udgav iøvrigt »Overblik over enkelte dele af fødelandets historie, som middel til rigtigt at bedømme og tillidsfuldt at betragte dets nuværende tilstand (1822). 1826 udgav han et foredrag om »Stræben efter fornuftrealitet eller fornuftighedens udvikling paa jorden.« Desuden taler ved skoleindvielser i Randers. Han var rationalist, kirkebesøget var næppe stort.

Den res. kap. *Nicolai Eeg Kruse* (1841-68) var søn af provst P. J. Kruse, blev hjpr. hos sin fader her 1822, konsistorialrd. 1860, r. af dbg. 62, ugift, var meget anset. »Randers amts avis« skrev ved hans død 1868: »Mangfoldige maa dybt savne ham, ikke blot hans nærmeste, for hvem han var en trofast støtte, men ogsaa de fjernere, for hvem han var en trofast ven og utrættelig velgører«, se ndf.

Tiden 1849—1891

Allerede 1837 fik købstæderne et vist selvstyre. Grundloven 1849 sprængte de gamle rammer og skabte nyt røre. Man levede stadigt i klubbernes tid. 1868 afløstes de eligerede mænd af byraadet. Borgerne fik selv ansvaret og det skabte frihedsfølelse. Men foreløbigt var hverken den aandelige eller politiske sans rigtig vaagnet. 1849 indførte begrebet folkekirke. Som i Fr. VIs tid kom folk nok i kirken, havde den gamle ærbødighed for kirken, men der skulde gaa nogen tid, før den aandelige bevidsthed vaagnede selvstændigt.

Præsterne var højt dannede, konservative og fædrelandssindede borgere, de hørte til byens overklasse, var præget af rationalisme eller guldalder-romantik de første aar efter 1849. Grundtvigianismen viste sig, — som modvægt mod højkirkeligheden, og Indre mission mærkedes ogsaa. Men de samledes foreløbigt uden præsternes hjælp i sale og hjem. Efter 1865 begyndte en vældig udvikling paa alle omraader.

Provst *Jørgensen* efterfulgtes af *Dines Pontoppidan* som sp. i Randers (1863-79). Han rykkede ind i den ny præstegaard i Brødregade med sin store familie, 10 børn.

Indre mission og grundtvigske bekæmpede hinanden, og Grundlovens bestemmelser om religionsfrihed bragte menigheder uden for folkekirken til at organisere sig. Den katolske Jesu Hjerte kirke i Thorsgade blev bygget 1877-79. Under henvisning til skildringen af DP ndf. kan nævnes, at biskop *Brammer* var fortørnet over, at DP fik embedet ved at gaa direkte til kong Frederik VII. Brammer ønskede en anden og nærede altid antipati mod Pontoppidan. Han visiterede aldrig i Randers. Pontoppidan var en alvorlig prædikant, men han samlede ikke mange, havde i det hele vanskeligt ved at gøre sig gældende over for borgerskabet i Randers. Han var højt begavet, meget selvstændig, udpræget kritisk anlagt, med oppositionslyst, myndig og kantet. Som præst i Ribe blev han, der ellers var paavirket af Mynster, draget ind i det grundtvigske røre gennem sin ven, pastor *A. Leth*, men blev aldrig snæver partimand. Han betød en del for en lille grundtvigsk kreds i Randers, og han holdt aftenmøder for kredsen. Medens biskop *Brammer* skriver, at han var »ilde lidt af simple og fattige folk«, siger baade *Morten* og *Henrik Pontoppidan*, at deres fader, Dines P var »paa kant med borgerskabet og havde sine tilhængere i underklassen.« Brødrene omtaler ikke noget kirkeligt liv i Randers. Det var maaske ogsaa smaat nok med det. *Morten Pontoppidan* skriver, at han først efter at have været i Vartov opdagede, at hans fader var grundtvigianer. Kirkelivet i Randers var Dines P. en skuffelse. I et brev, hvor han nægtede at vi en fraskilt, skriver han: »Thi ligesom det aandelige livs tilstande i almindelighed er dybt sunkne her paa stedet, saaledes gælder dette ogsaa i særdeleshed ægteskaberne.«

Det blev ikke grundtvigianismen, men IM, som foreløbigt kom til at gøre sig gældende i Randers. 100 aar før var præsterne pietistiske, men de fik ikke borgerne med sig. Nu kom den pietistiske IM hertil, men de fik ikke støtte hos præsterne; de maatte klare sig selv. IM kom hertil fra nabosognene, Kristrup-Hornbæk, som den gang var eet pastorat og bestod af to sogne der laa ret langt fra hinanden, syd og vest for byen, og man skulde gennem byen for at komme fra det ene sogn til det andet. Den gamle pastor *Worm* (hvis datter var fornævnte *Pouline Worm*) i Kristrup fik 1860 den 28-aarige pastor *Knud Schott Deichmann* som kapellan. Han blev gift med en datter af pastor Worm, og virkede i Kristrup i 6 aar (se Kristrup). Disse aar fik betydning i Randers-egnens aandelige liv. *Deichmann* var en beskeden mand, en meget alvorlig kristen (se Hvidbjerg-L.), varm IMs ven. Der blev vækkelse i Hornbæk, og derfra bredte den sig til Randers. Det var smaa, jævne mennesker, der blev omvendt. Stenhugger *Niels Andreassen*, Torvegade, aabnede sit hjem for møder, selv var han en tid ansat i IMs tjeneste, men han døde tidligt. Hans enke blev gift med kolportør *Jul Dahlstrøm*, der senere blev præst i USA. Selvom pastor *Jacob Hansen* (præst ved Randers hospital 68, res. kap. 75-87) i begyndelsen stod velvillig over for IMs vækkelse, arbejdede IM til 1891 alene som lægmandsbevægelse. IM fik en række myndige, selvstændige ledere, der prægede IM i Randers for lange tider. Blandt de ældste huskes især *Ole Christensen*, som var blevet vakt ved *Anders Stubkjær*, og var gift med en datter af hospitalsforstanderen i Randers. Ole stillede sine gode evner helt i IMs tjeneste, flere hjem aabnedes for møder, IMs udsendinge blev tilkaldt, bl. a. pastor *J. F. Jeansson*.

1865 var *Vilhelm Beck* paa sin missionsrejse i Jylland. Han havde her et sammenstød med *Pouline Worm*, der havde udtalt sin forargelse over, at Vilh. Beck ansaa det danske folk for »saa hedensk«, at IM nu skulde omvende det (IM. hist. 1912, s. 113). 1867 fik 99 borgere i Randers tilladelse til, at IM maatte bruge Sct. Mortens kirke til en søgnedagsgudstjeneste ved *Vilhelm Beck*, som da var sp. i Ørum-G. 11. dec. 1868 holdtes denne »historiske gudstjeneste« med paafølgende møde i ridehuset og mægtig tilslutning. Dagen blev skelsættende derved, at IM nu slog fast rod her; der blev klart skel mellem IM og de grundtvigske, og Pouline Worm udfoldede sine angreb, som Beck betegnede som kællingesladder, og bølgerne gik højt. *Carl Ploug* omtalte det i »Fædrelandet« og gik imod Beck.

Vækkelsen, som især var vakt ved pastor *Deichmann*, bredte sig, men man savnede forbindelse med kirken. Stuerne blev for smaa, og i 1871 fik *Ole Christensen* (Leth), som 1868 blev antaget af IM som kolportør (IMs hist. 1912, 116), den tanke, at hans ven og medarbejder, snedker *J. O. Waldbjørn*, der var ved at bygge hus i byens nordlige del (ved Sct. Peders gade), skulde indrette en missionssal i sit nye hus. IMs venner tegnede aktier, gav offergaver, og 1872 kunde *Vilhelm Beck* højtideligt indvi huset. Tilstrømningen var saa stærk, at *Jul. Dahlstrøm*, der ogsaa var taler, maatte kravle gennem et vindue for at slippe ud, og vejen var fyldt med folk, der hørte talerne gennem de aabne vinduer. Dette missionshus var et af IMs aller første missionshuse (IMs hist. 1912, s. 146). Huset ligger der endnu nord for Fabershus, er senere taget i anden brug. Denne uanselige bygning var i 20 aar centrum for IMs arbejde i Randers. Paa den tid havde IMs landsstyrelse et medlem i Randers, assessor, fjordinspektør, ex. jur. civilingeniør *Heinrich Bruhn*, som sm. m.

And. Stubkjær var valgt ind i IMs styrelse 1869. Han og *Ole Christensen* talte ogsaa ved indvielsesfesten. *Bruhn* var født 1825, en mand, der brændte for Guds riges sag, kvik og begavet. Han blev IMs fører her; tidligt var han blevet omvendt, og stor fortjeneste havde han indlagt sig ved at hjælpe amtmanden efter krigen 1864 og den tyske besættelse. Som fjordinspektør tog han initiativ til store landvindingsarbejder f. ex. ved Støvringgaard. Provst *O. Boeck*, Lønborg, skriver i Hj. og Tr. VIII, 1939, s. 124 om sine minder fra Harridslev om *Bruhn:* Jeg har siden truffet mange ærlige, overbeviste kristne personligheder, men ingen, hvis krd. var saa ægte og ligetil som Bruhns. Han var i sandhed et helliggjort menneske, som samfundet i Randers og omliggende sogne saa hen til som en søjle blandt menighedens lægmænd. —

1879 døde pastor *Dines Pontoppidan.* I biskop *Brammers* breve ser man dels biskoppens ængstelse for, at det store embede der skulde blive beklippet, dels hans overvejelser om, hvem der skulde have dette betydelige embede (de *grundtvigske* kunde ønske pastor *Christiani* i Nysted, men biskoppen vilde hellere have den blide *F. E. Seidelin*, Aarhus, den dygtige og afholdte res. kap. i Randers, *Jakob Hansen*, eller provst, dr. *F. V. Andersen*, Ringsted (som *Brammer* hellere saa som biskop eller stiftsprovst) eller *Peter Scharling).* Det blev *Scharling* (som biskoppen havde tænkt sig som stiftsprovst i Aarhus). *Peter Scharling* naaede gn. sin lange virksomhed (1873—1907) i Randers at blive »præsten« for byen, en god konservativ-luthersk teolog af Mynsters type, en trofast sjælesørger, en nobel, gennemkultiveret skikkelse. Han sluttede sig ikke til nogen kirkelig retning.

Indre mission var i fremgang. Assessor *Bruhn*, som ledede IM, var meget varm for søndagsskolesagen. Skolebestyrer *Axel V. Jacobsen*, Kbhvn., slog ved et møde 1875 i haandværkerforeningen til lyd for søndagsskolen, og hans ord fængede i skolebestyrer *Jens Møller Hansens* sind. Han ledede en privatskole i Hattenstræde, han og *Bruhn* begyndte arbejdet bl. børnene, og snart var søndagsskolen stor. *Jens Møller Hansen* var *Vilh. Becks* ven, Beck boede hos ham, naar han var i Randers. Sdsk. holdtes i missionshuset, hvor *Ole Christensen* ofte talte ved møderne. Endnu huskes en tale han holdt om »Billetten til himlen« ... en flok skuespillere var kommet til mødet. De vilde lave sjov og raabte: »Stik os 7 billetter til Helvede!« Ole svarede rapt: »Dem behøver I ikke, dem har I!« En skuespillerinde i flokken blev syg samme nat. Hun blev urolig ved Oles ord ... sendte bud efter ham og fortalte, at hun var bange for billetten til Helvede. »Den kan byttes!« sagde Ole, og kort efter døde hun i tro »med billetten til himlen i sin haand« (Borchsenius, s. 11). IMs formand, pastor *C. F. Rønne*, betegnede *Ole Christensen* som en »begavet og nidkær opvækkelsesprædikant, men han fører en streng lovprædiken.« Der kom brydninger, *Vilh. Beck* kaldte Ole »en dygtig missionær, men i mange maader en vanskelig mand« (Becks erindr., s. 163). IMs bestyrelse havde lagt ledelsen af møderne i Randers i assessor *Bruhns* haand, men det vilde Ole ikke bøje sig for. *Rønne* og *Beck* vilde nu flytte Ole til en anden egn, men *And. Stubkjær* fraraadede, da Ole havde mange venner i Randers og vanskeligt kunde leve med sin familie andet steds. 1. maj 1875 meddelte Ole, at han vilde udtræde af IMs tjeneste, og sammen med sine venner dannede han en ny forening: »*Kirkelig-luthersk missionsforening*« i modsætning til den blot kirkelige forening for IM i Danmark. Sagen fik til følge, at assessor *Bruhn* 1875 traadte ud af IMs landsstyrelse, ikke fordi han ikke af hjertet tilhørte IM, men fordi han mente, at hans udtræden vilde gavne IMs sag i Randers. Ole C. kom tilstede ved IMs sommermøde 22.—23. juni 1875 i Nykøbing F., hvor han efter en lang samtale erkendte, at han havde handlet forkert, og bad om igen at blive IMs udsending. Dette skete, men han flyttedes fra Randers til Kbhvn. Sagen fik et efterspil, idet nogle IMs lægmænd 1876 fremsatte ønske om en mere demokratisk forfatning for IM, idet der efter assessor *Bruhns* udtræden kun var een lægmand i bestyrelsen (Stubkjær). Beck skriver i sine erindringer, at »Ole C. rimeligvis stod bag det hele, og fra lægmænd rundt om i landet blev kravet støttet.« Men bestyrelsen førte sine principper igennem (IMs hist. s. 149 f.). Ole Christensens forening blev dog opløst (han døde 1891 som husfader i Bethesda, Kbhvn.), men en svær tid fulgte for IM i Randers. Der var ingen missionær, *Sigvardus Høyer* fra Aarhus kom her en gang om maaneden. Spliden skabte kløfter, assessor *Bruhn* var stadig leder og blev senere medlem af IMs børnegudstjenesteudvalg. 1878 blev *Jul. Dahlstrøm* missionær i Randers. Han var her kun kort tid, men satte spor ved at oprette »De helliges hjælpekasse« som endnu bestaar. Han tog initiativ til oprettelse af et herberge for haandværkere 1882-84. Blev senere præst i USA. — Før han rejste 1884, var hans plads fyldt. Paa et jernstøberi i Strømmen havde man faaet en ny former, som bosatte sig i Randers: *Lauritz Mathiasen* (f. 1849). Han blev missionær i Randers, og IM gik ind i en rig periode. Hans hjem var aabent, vennerne flokkedes i missionshuset, han begyndte samtalemøder, og samfundslivet fik en ny og varmere tone. Han øvede et opsøgende arbejde, holdt gaard- og friluftsmøder med søndagsskolebørn som forsangere, og han fik sat gang i det kristne ungdomsarbejde. Han fik god hjælp af en ung tjenestekarl, *Kr. Nielsen*, som døde tidligt, og 1884 stiftedes Randers KFUM ved et møde i missionshuset og med *Laur. Mathiasen* som fmd. 1886 stiftedes KFUK, efter at en lille kreds af unge piger havde samlet sig siden jul 1877. 1888 rejste *Laur. Mathiasen* til USA, hvor han blev præst. Han virkede stærkt for vækkelse paa egnen, var f. ex. med til at stifte IMs smf. i Onsild. Karetmager *Rasmus Jensen*, der kom til Randers 1875, blev snart en af IMs støtter, han var trods fattigdom meget offervillig, han gav starten til julefesterne i missionshuset, men døde tidligt. Et godt samfundsliv blomstrede i det gamle mh., og man kan nu undres over, at pastor *Scharling* var utilbøjelig til at indføre *aften*altergang (der var altergang søgnedags formiddage), da mange af vennerne ikke kunde komme om fmd. Indre Mission i Danmark holdt sit efteraarsmøde i Randers 1868, præsterne *C. F. Rønne* og *Vilh. Beck* talte ved et møde i latinskolens gaard, og senere var der stort møde i Støvringgaards skov.

1881 holdt IM sit efteraarsmøde her i Randers,

lige efter den Thy'ske krig. Ved mødet 1881 valgtes *Vilhelm Beck* eenstemmigt til IMs formand (IMs hist. 1912, 181). Det første IMs lands-sommermøde holdtes her 1886, det aar da IM blev 25 aar; her drøftede man arbejdet paa de »døde egne« bl. a. egnen mellem Randers og Aarhus, og her holdtes for første gang fællesaltergang i Sct. Mortens k.

1868 kom to fra Sønderjylland fordrevne sognepræster til Randers, *Jacob Hansen* blev kst. som 1. rkp., *L. J. Levinsen* (fader til Johs. L.) blev kst. som 2. rkp. De var svogre, var dygtige prædikanter og samlede mange. 1875 udskiltes Vorup, og *Jacob Hansen* blev fast rkp. og *L. J. Levinsen* flyttede 1875 til Sæby-H.

1889 holdtes i Randers det første store *IMs ungdomsstævne*, fælles for ynglinge- og pigeforeningerne. Her talte bl. a. stiftsprovst *Hall*, Oslo. Det blev en mærkepæl i ungdomsarbejdet, Hall blev generalsekretær for ungdomsarbejdet i Danmark og Norge. Her indførtes kredsinddelingen. Mødet samlede c. 4000 deltagere (IMs hist. 1912, 260).

1891—1908

1891 blev et vendepunkt i IMs historie i Randers. 1889 var den dygtige indremissionær *Poul Jensen Holk* kommet hertil. De gamle søjler i samfundet var borte, men *Holk* fik gang i arbejdet. Man følte manglerne ved det gamle missionshus. Da snedker *Waldbjørn* 1877 rejste fra byen, blev huset købt af en lærer *K. Klausen*, som prøvede at starte en højskole der. Men det gik ikke, og huset blev atter missionshus. Men det var lille og laa upraktisk og afsides deroppe paa den høje bakke. *Poul Jensen Holk* begyndte strax at arbejde for et nyt mh., tanken blev fremsat ved et forklaringsmøde i søndagsskolen. Den fængede, en indsamling kom i gang. IMs tidende bad IMs venner hver give 25 øre til et mh. i Randers, en god grund blev købt i St. Blichersgade; 17. juni 1890 nedlagde stiftsprovst *Zeuthen* grundstenen, og han prædikede i Sct. Mortens kirke for en vældig skare. 30. jan. 1891 kunde det store ny mh., SARON, indvies. I den tæt fyldte kirke indledede pastor *Scharling* med en tale om IM, som »vel havde en betydningsfuld plads i kirken, men han maatte advare mod, at den selv stillede sig op som det eneste saliggørende, den skulde over for kirken være som datteren til moderen. Missionshuset skulde kun være en forgaard til kirken.« Derefter prædikede *Vilh. Beck* om lignelsen om sennepskornet, som »saa dejligt var blevet virkeliggjort i Rander.« Ved indvielsen om eftm. var det ny hus propfuldt. Mødet var fastsat til kl. 15, *Vilh. Beck*, som ikke var særlig præcis, kom først kl. 16,30, men man ventede taalmodigt. Beck talte om Herrens herlighed i dette hus og om at bygge et hus af levende stene. Om aftnen talte præsterne *A. Busch* og *Th. Løgstrup*, der var født i Randers. Pastor *F. N. Meier* og *And. Stubkjær* talte ogsaa. *Poul Jensen Holk* sluttede festdagen. Det blev ham, som kom til at præge arbejdet den første tid i »Saron«, han vandt respekt, færdedes i alle samfundslag, hans vindende personlighed, dannelse og naturlige takt sammen med hans brændende iver for at vinde sjæle, skaffede ham stor indgang. Oberstløjtnant *Bentzien* og pastor *A. Fibiger* talte om hans ualmindelige nidkærhed og opfindsomhed. Man sagde, at det var ikke svært at komme *ind* i Saron, men det var svært at komme *ud*, thi ved udgangen stod *Poul Holk*, og det var somom hans spørgende blik sagde: Hvordan har du det med Jesus?

Adskillige mener, at 1890'erne var den rigeste periode i hele Randers bys kirkeliv, ihvertfald i »Saron«s historie. Der var vækkelser, sangene lød rundt om i hjemmene fra sangbogen »Hjemlandstoner«, og *Poul Jensen Holks* stuer ved siden af kommandantboligen i Søren Møllers gade var altid fyldt med folk. Den blinde organist ved Klosterkirken, frk. *Katrine Lassen*, ledede sangkor og musik i Saron. 1896 flyttede Poul Jensen Holk til Kbhvn. (han døde 1922), og han blev savnet meget.

1891 var ikke blot det aar, da Saron blev indviet, men 8. sept. 1891 blev pastor *Fr. Wilhjelm* udnævnt til 2. res. kap. ved Sct. Mortens kirke og sp. i Vorup, og nu fik IM en præst som de fuldt sluttede op om, og som tog sin plads midt i IM. Han havde i Rimsø oplevet en vækkelse, og da han kom til Randers, følte IM, at nu havde de faaet en hyrde. Han blev Sarons mangeaarige formand, øvede en stor indsats i søndagsskole, KFUM og K, og for DMS, og er vel en af de præster, som kom til at sætte de dybeste spor i Randers. Efter *Poul Jensen Holk* blev den gamle jyde, *Jens Fisker*, missionær i Randers til 1906, efter ham kom *Kr. Kjær*, der 1916 flyttede til Assens. Men det blev pastor *Wilhjelm*, som bar arbejdet. Byen voksede, og *Wilhjelm* blev snart efter optaget af sin kirkesag. Han fik mange bidrag, staten gav tilskud, og 1902 kunde biskop *Clausen* indvi Sct. Peders kirke. *Wilhjelms* store menighed fulgte med til den ny kirke, men først 1916 blev Sct. Peders sogn udskilt. Sct. Peders kirke blev nu i særlig grad IMs venners kirke. —

Indre missions sommermøder holdtes i Randers 1896 og 1902.

Pastor *Axel Bülow* fortæller i forb. med Minder fra min præstetid i Støvring-M. (1887-92) om præsterne i *Randers* (Præsteminder, 1944, s. 39).

Jeg maa et øjeblik dvæle ved mindet om to Randers-præster, som jeg da lærte at kende og holde af: *Scharling* og *Wilhjelm*. Førstnævnte var sognepræst ved den store domkirkelignende *Sct. Mortens kirke*, en ældre veltjent gejstlig, dog endnu i sin kraft, en meget tiltalende præsteskikkelse, kendt under navnet »Gamle« i den theologiske professorbroders studenterkomedie »Nøddebo præstegaard«.

Pastor *Scharling* samlede en stor menighed om sin prædikestol. Han var vel nok »i særlig grad de intelligentes præst«. De følte sig tiltalt af hans fine optræden, hans smukke rolige stemme og hans stræben efter at forene det humane med det kristelige. Men ogsaa jævnere folk hørte ham gerne. Han kunde, naar han vilde, ogsaa tage toner, som *de* forstod, og der kunde være varme og hjertelighed i hans ord. Han stod paa ingen maade fjendtlig overfor Indre mission, selv om han som professorsøn hørte til et »højere lag« i menigheden. Han var nærmest biskop *Martensens* discipel.

I *Støvringgaard* fornemme frøkenkloster var pastor *Scharling* og hans elskelige frue meget velsete gæster. Naar han ved middagsselskabet paa klosterets stiftelsesdag holdt festtalen, var alle tolv damer med »Hendes Naade« priorinden

i spidsen rørte til taarer. Saa fint, saa aandrigt, saa forstaaende, trøstende og dulmende kunde kun pastor Scharling tale. Priorindens straalende: »Tak, hr. pastor!« kom fra hjertet.

Som et køligt pust fra en anden verden kom det, naar *amtmanden*, der ogsaa var blandt gæsterne, derefter tog fat. Han yndede, saa det næsten grænsede til det uhyggelige, i sin tale at variere emnet *kyskhed:* »Vi er samlede i dette ærværdige *kyskhedens tempel*, hvor *kyskhedens præstinder* tjener de høje idealer osv.«

Det var en stram agurkesalat ovenpaa det scharlingske syltetøj. Klosterdamerne, som alle var fint dannede mennesker, syntes ikke om talen. Men der var ikke andet for end at gøre gode miner til daarligt spil. Manden var jo dog *kammerherre* med flere høje ordener, og han var amtmand over Randers amt. Altsaa forsøgte priorinden et fornemt smil til tak, medens alle »præstinderne« blufærdigt slog deres kyske blikke ned — undtagen *baronessen*, en gammel skælm, født adelig, med en lang række adelige aner. Hun lo kyskhedstaleren op i ansigtet — denne gamle ungkarl, som hun kun regnede for en parvenu (det er en uadelig lykkehelt).

Pastor *Scharling* var formand for Randers og omegns præstekonvent. Vi samledes meget nøjsomt, uden hustruer, om en kop kaffe i »Haandværkerforeningen«. Da jeg som ung spire kom til egnen, var han saa venlig at opfordre mig til at holde foredrag (om »Talmud«) ved næste konvent. Jeg skulde jo »prøves af«.

Jeg skal ikke glemme pastor *Scharling*, hvor faderligt han da tog sig af mig og sagde, at konventet netop skulde være taknemmelig over, at en ung præst vovede sig i lag med en saa vanskelig opgave, der tilmed var overordentlig interessant og gav os et dybt indblik i det gamle Israels fremtidshaab. Et par aar senere opfordrede pastor *Scharling* mig til at tale ved et menighedsmøde i Randers. Belært af skade valgte jeg denne gang et mere jævnt emne. Det gjaldt den banebrydende hedningemissionær *Adoniram Judson* i Birma. Forsamlingen var godt med, og dens præst bragte mig en hjertelig tak.

Den anden Randers-præst, jeg her vil nævne, er *Wilhjelm*, langelænder af fødsel. Han var da en ung mand i trediverne, fuld af lyst og mod til at gaa paa i den store by, en rigtig missionspræst, uden dog paa nogen maade at være plump, folkelig i sin tænkemaade og fremtræden, ikke bange for at sige folk sandheden i deres aabne øjne, ret en slider baade med gudstjenester og møder, husbesøg, hospitals- og fængselsbesøg, kristeligt ungdomsarbejde osv. Han prædikede omvendelse, saa folk kunde forstaa, at det havde »hast med kongens ærinde«. Kirkerne fyldtes, hvor han talte. Naar der den dag i dag i Randers staar et af de største og solideste Indre missions samfund i landet, saa skyldes det i ikke ringe grad denne fortræffelige mands grundlæggende arbejde. Det skyldes ogsaa pastor *Wilhjelms* indsats, at der blev stiftet et *Indre missions præstekonvent* for Randers og omegn, ogsaa omfattende præstefruerne (altsaa ved siden af pastor *Scharlings* fruerløse konvent).

Saa vidt jeg husker, samledes vi første gang hos Indre missions forvovne ven arkitekt *Poulsen*, en vældig bygmester (han har opført »Scandia«, spritfabrikken m.m.). Og her skete det, som jeg aldrig før havde oplevet, hvor præstefamilier kom sammen: Vi lagde os *alle paa* knæ under bønnen. Pastor *Wilhjelm* opfordrede os dertil, og han gjorde selv begyndelsen. Gud glæde hans aand i himmerig for dette! Knælende fællesbøn blev saa en fast regel ved dette foraarsfriske konvent. Og — Talmud var for stedse sat paa hylden. Vi holdt os til vor bibel.«

Pastor *C. A. Sølling*, Aarhus, er opvokset i Randers. Han fortæller, at pastor *Peter Scharling* og hans udmærkede hustru i sandhed var »byens præstefolk«. Uforglemmelige var hans festlige juleaftensgudstjenester i den tæt fyldte kirke. *Scharling* havde stor kirkegang og hans konfirmandundervisning fik megen betydning for Sølling. Han var meget hensynsfuld, og der stod stor respekt om ham. For Sølling og hans meget kirketro hjem var pastor *Wilhjelms* forkyndelse noget nyt og fremmed. »Der blev rokket ved barnets selvfølgelige tillid til Gud som vor fader. Der skulde en omvendelse til. Man vidste ikke, hvad man skulde gøre og følte sig sat udenfor.«

Grundtvigsk liv i disse aar.

1894 kom pastor *Ludvig Christensen* til Kristrup. Mange fra Randers søgte derud. Kirken var tæt fyldt, og der var klang i det, naar trosbekendelsen lød, efterfulgt af »Lad verden ej med al sin magt«. Dette kendtes ikke i kirken i Randers, men pastor *Christensen* kom til at betyde en del for de grundtvigske i byen og egnen i de faa aar han var her.

Grundtvigianismen gjorde sig iøvrigt ikke stærkt gældende i Randers i denne periode. Der var flere grundtvigske kredse i omegnen. 1885 var højskoleforstander *Jens Bek*, Mellerup, en af hovedmændene for dannelsen af højskoleforeningen i Randers, og de grundtvigske i Randers blev knyttet til valgmenigheden i Mellerup.

Jens Bek (se Mellerup valgmgh.) var blevet vakt ved at gaa til præst hos pastor *M. A. S. Lund*, der var hjpr. i Virring (se Vium-S.-A.), og Jens Beks søster blev gift med bornholmeren *Nic. Holm*, der blev lærer i Ø. Tørslev. Det gr. liv kom altsaa til Randers baade syd og nord fra. *Højskoleforeningen* begyndte med lokaler i Hattenstræde, men flyttede aaret efter til Carolinegade 22, hvor der var bedre plads og ogsaa staldplads til dem, der kom ind fra oplandet til møderne. Større møder blev holdt i »Rosenlund« eller i haandværkerforeningens sal. 1887 holdtes et kæmpemøde med *Bj. Bjørnson* som taler, og bagefter var der et helt folketog til hotellet, hvor Bjørnson boede. I det hele kom her ofte kendte talere, og møderne samlede mange, dog vist mest fra omegnen. Den politiske strid skabte uro i provisorietiden, især var man forarget over, at ministeriet berøvede Mellerup højskole sit statstilskud som følge af nogle udtalelser af *Jens Bek* ved grundlovsmødet 1886. Grundlovsmøderne her i Randers havde baade folkeligt, politisk og delvis grundtvigsk præg, de blev en fast institution.

Det vakte nogen opsigt, at provst *C. Cederfeld de Simonsen*, Nykøbing, Mors, blev res. kapellan i Randers 1887. Det var ikke før set i præstehistorien, at en købstadspræst, der var funge-

rende provst, søgte embede som kapellan. Han var en mild og velmenende mand, absolut højkirkelig og meget liturgisk interesseret. Men han havde mange vanskeligheder som provst paa Mors med frimenigheden og det grundtvigske liv og stod temmelig stejlt over for frimenighedspræst *Rasmus Lund*. Provsten flyttede fra Randers allerede 1896 og afløstes af den ædle pastor *T. G. Thomsen*, der som ung var en dygtig kemiker, men derefter helt ofrede sig for præstegerningen. Han døde 1901, og nu fik de grundtvigske en præst, de kunde samles om, pastor *M. T. Kabell* (1901-13). Han gjorde et stort arbejde i højskoleforeningen, fik dannet et grundtvigsk KS for Randers og omegn, og medvirkede for oprettelsen af en læsestue for unge i Helligaandshuset. 1907 blev Højskoleforeningens bygning opført i Middelgade, og her blev central for et stort kulturarbejde især for byens opland.

Iøvrigt henvises til pastor E. Bjørnbak: R. højskoleforenings historie (1931).

Midt i alt dette retningsprægede arbejde søgte pastor *Peter Scharling* at staa formidlende, men uden særligt held. Han fik stiftet en *menighedsforening*, folkekirkelig og uden partipræg, og de gik i gang med at samle midler til et *menighedshus*. Dette menighedshus, i Søren Møllers gade, blev indviet 8. dec. 1896, og »det skulde virke for Guds riges fremme paa den danske folkekirkes grund med en saadan forkyndelse af ordet og kristelig kærlighedsvirksomhed, som ellers ikke finder plads i selve kirken«. Bygningen fik betydning for menighedslivet i Sct. Mortens sogn. Salen blev i mange aar anvendt til børnebespisning. Den store sal er dekoreret med oldkirkelige billeder.

Provst *A. Bartholdy Møller*, Ejby (hjpr. her 1897-99) skriver: »Hos min kærlige og aandeligt begavede onkel, pastor *Peter Scharling* (gift med min faster), var det udviklende at gaa i lære for en ung præst. Arbejdet kunde været noget anstrængende (en dag 4 begravelser og 2 brylupper ud i et, og 2 gange havde jeg en søndag 20 børn at døbe eller publicere som døbte). Forholdene var dengang upraktisk ordnede, idet byen, skønt der var flere præster, kun bestod af ét sogn (saa det kunde hænde, at der kom flere præster til samme syg, medens præsten maatte undværes andensteds). Ofte maatte jeg være de andre præster behjælpelig i tjenesten, særlig i ferierne. Pastor *Wilhjelm* bistod jeg hver maaned ved hans store altergang. Ogsaa udensogns præster maatte jeg bistaa af og til (særlig i Kousted-Raasted). Foruden den egentlige præstegerning med hyppige sygebesøg deltog jeg i søndagsskolearbejdet (hvor frk. *Løgstrup* var leder), og talte ved pigemøder, hvor fru *Scharling* var den ledende. Et smukt træk maa her anføres: fru *Scharling* og fru borgmester *Stemann* (f. Uldal) havde forsøgt i fællesskab at udføre et kirkeligt arbejde, men da de begge var særprægede personligheder, meget forskellige og derfor ikke saa godt kunne samarbejde, blev de enige om, idet de skiltes, at de vilde bede for hinanden. Der var en stor missionskreds i Randers, der samlede sig om pastor *Wilhjelm*. De andre samledes om onkels, 1. resid. k., provst *Cederfeld de Simonsen*, senere *Thomsen* og mig. Den prægtige, højthvælvede Sct. M. kirke var velbesøgt til højmesse og kl. 5 i vinterhalvaaret. De kirkelige forhold var sunde og gode, og der herskede et udmærket kollegialt forhold mellem præsterne. Menighedshuset blev indviet i min tid; der var trang dertil fra alle kirkeligsindede udenfor den snævre missionskreds. Her blev holdt gode møder«.

I disse aar havde trossamfund uden for folkekirken ogsaa en del fremgang. En synagoge var bygget allerede 1858, 1894 indviedes katolsk-apostolisk kirke i Søren Møllers gade, 1898 indviedes metodistkirken i St. Blichersgade, 1903 byggedes det store katolske Sct. Josephs hospital.

Tiden efter 1908

Med pastor *P. Scharlings* afgang 1907 sluttede en epoke i Randers' kirkehistorie. Som da han kom hertil var der spænding om hvem der skulde være hans efterfølger. Embedet stod ledigt et aar. Mghr. indstillede den 37-aarige *Ed. Geismar* (f. i Randers) som nr. 1, den folkekirkelige O. *E. Gottlieb*, Hobro (55 aar), som nr. 2, og missionsmanden *N. P. Hansen*, Todbjerg, som nr. 3 (54 aar). *Geismar* blev sp. her (1908-17).

Randers fik med *Ed. Geismar* en sp., der ikke lignede andre præster, han havde helt sit eget ansigt. Adskillige anser ham for den betydeligste præst, der har været i denne by. Hans studentertid faldt i de for en teolog saa kritiske aar, da toneangivende intellektuelle kredse søgte at likvidere kristendommen. Tidligt var han grebet af *Søren Kierkegaard*, var blevet standset af Kierkegaards: »Kristendommen er ikke til«. Og yderligere understregedes dette ved læsning af Ibsens »Brand«. *Geismar* kom ind i kriser, og han lærte af *Kierkegaard* (en skærsild, han aldrig kom ud af), hvad det vil sige at ville med hele sin sjæl. Han følte sig kaldet til »at bære tvivlens byrde« i en tid fuld af tvivl og angreb paa krd., men naar baandet til kirken og dens teologi for ham blev saa stærkt, skyldes det ikke mindst hans møde med prof. *Peder Madsen* og hans fromhedstype. Allerede i sin første bog (Kristendom og udvikling, 1903), som vakte opmærksomhed, paaviste han, at problemet ikke var: Hvordan kan *Darwins* teorier forenes med bibel og krd.? men det personlige: Hvordan kan kristen kærlighed gennemføres i verden, der er præget af kampen for tilværelsen? G. blev en skattet taler ved studentermøder, han borede sig ind i problemerne, trængte stadigt dybere ind i Kierkegaards tanker, han blev præst, hans bibelsk modige, intellektuelt aabne forkyndelse blev maaske ikke altid forstaaet af den jævne tilhører eller anerkendt af de gamle missionsfolk, men man forstod, at han vilde »vække uro til inderliggørelse«. Hans forsoningslære var særpræget: Han lod korset indeholde Guds naade og Guds dom i een uopløselig enhed. Hans menighedsarbejde i Randers samlede sig mest om menighedshuset, men han samarbejdede med IM. En af hans tilhørere skriver hertil, at han syntes at kunne samle Geismars forkyndelse i ordene: »Jeg være vil, o Jesus mild, hvor du mig helst vil have. Jeg lukker ind i sjæl og sind dig Herre min, med al din naadegave . . .«. Senere stod paa G.s skrivebord *Niemøllers* ord: »Det drejer sig ikke for os om det spørgsmaal, hvor meget vi stoler paa os selv, men det spm., som stilles os, er om vi har den tillid til Guds ord, at det ER Guds ord og at det virker hvad det siger«. For G.s var kristenliv: Efterfølgelse.

mod til efterfølgelse, ydmyghed i efterfølgelse. Og dette førte ham, ikke mindst i arbejderbyen Randers ind i kamp for social retfærdighed. Han var ikke blot præst, men medstrider, grebet af Kristus. Med en gennemtrængende drift til at tænke .. (se iøvr. her I, 39—41).

Den res. kap. *M. T. Kabell* (1901-14), »den milde og gode, kæmpestore pastor *Kabell*, var den ledende ved de store gr. møder i Randers (se her s. 80) indtil pastor *Ring*, Ørsted, blev deres leder (*Ville Christensen*), og *Johs. Engberg* (1914-24) var en dygtig grundtvigsk præst, men i selve Randers by var der ikke megen grundtvigianisme.

1916 udskiltes endeligt Sct. Peders sogn.

Sognepræst *K. J. Rützau* (1917-26) var som *Geismar* en betydelig teolog, en dygtig præst. Men hans gerning forløb mest i det stille, satte maaske ikke saa mange spor, men der er kyndige folk, som satte R. paa linie med Geismar. R. samlede sit arbejde om menighedshuset, hvor en god kreds kom til foredrag og samvær (se iøvr. ndf.).

Sognepræst *C. Ingerslev* (1927-40) var en kultiveret og frisk mand, gl. KFUM-medarbejder, stod IM nær. Han og hans betydelige hustru gjorde et stort arbejde (se ndf.).

Sognepræst *Chr. Baun* (1940-45) var KFUMs og IMs mand, men tillige hele sognets præst. Der var stor kirkegang, og man følte det som et tab, da han efter kun 5 aar flyttede til Viborg.

Sognepræst *Jens Arberg* (1945-63) afløstes af pastor *H. A. Nedergaard*.

De res. kap. var: *J. R. J. Jensen* (1925-40) en velmenende, men ikke særlig betydelig, nærm. grundtvigsk præst, kkg. var hos ham kun ringe, *Jens Arberg* (1940-45) blev sp., *S. H. Nepper-Christensen* (rkp. 1946-51) stod IM nær. 1951-64 har *Thormann* været rkp. (og præst v. klosterkirken).

1941 oprettedes et embede som kkp.: 1941-46: *J. H. N. Fogt*, 1947-50: *H. Aagaard-Poulsen*, 1950-53: *S. Anker-Møller* (grundtvigsk), 1954-57: *O. J. Christensen*. Der var en del uro om embedets besættelse 1954, da en kreds af beboerne ønskede hjælpepræst *V. Hassel Jensen* (Hasselgaard) udnævnt. I henhold til menighedsraadslovens § 39 blev han saa ansat som andenpræst. Efter et bevæget menighedsraadsvalg 1957 blev han kkp. idet han fik flere repræsentanter i mghr. Han blev udnævnt *efter* menighedsraadsvalget, da det gl. mghr. kun havde indstillet ham som nr. 3.

Der er meget gode arbejdsforhold, mange arbejdsgrene, mange arbejdende lægfolk. I menighedshuset holdes maanedlige møder, ledet af kordegn, klosterforstander *Hagerup-Pedersen*. Der er sdsk., YM kredse, mødrekreds, Kirkens korshær, FDF m. m. — Mellerup valgmgh. har haft filial i Randers med gudstj. i Klosterkirken. Rkp. er p. t. klostrets præst.

Kordegne i de senere aar: *N. B. Kjølseth* († 08, se pastor P. Scharlings tale over ham, *A. Lund*, f. 83, ans. her 1913-30, *A. C. Valsgaard*, f. 79, ans. her 30-43, *P. Telling Poulsen*, f. 15, ans. her 43-50, *O. Hagerup-Pedersen*, f. 20, ans. 50.

Organist: 1917-48: *N. Andersen*, f. 79, 1948-58: *W. B. Nielsen*, f. 16, 1958: *R. Herskind*, f. 12.

Om *Valgmenigheden*, se her s. 80.

Sct. Peders kirke

Indtil 1931 var Sct. Peders kirke Indre missions foretrukne kirke i Randers. Pastor *Fr. Wilhjelm* stod som IMs høvding til sin afgang 1924, og han havde til det sidste fuld kirke. Pastor *P. Lauridsen* (1924-31) gik helt i Wilhjelms spor.

Pastor *P. Lauridsen* skriver: »Min gerning i Randers blev ikke af lang varighed, idet jeg i sommeren 1927 blev angrebet af en alvorlig sygdom, som gjorde mig uarbejdsdygtig i lang tid, saa jeg maatte have hjælpepræst, men gentagne tilbagefald førte til, at jeg maatte søge min afsked. Randers var en god by at være præst i. Der var meget aandeligt liv, overvejende præget af IM og livet i *Saron*, medens *menighedshjemmet* var hjemsted for en god og levende kreds af nærmest højkirkelig støbning. Der var et smukt og broderligt forhold mellem de to kredse. Højmessen i Sct. Peders kirke var altid en fest. Kirken var fyldt af lovsyngende, lyttende mennesker, og altergangen var meget stor. Den aarlige vækkelsesuge i Saron, hvor der var fyldt til trængsel (over 1000 menne.), hørte ogsaa til de meget festlige oplevelser. Der var mange kirkelige organisationer, og naar alt dette kunde holdes i gang, skyldtes det især, at der var en stor flok af troende, dygtige lægfolk, f. ex. handelsgartner *Poul Nielsen*, købmand *Alfred Zacho* og indremissionær *Joh. Kragh*. I kredsen i menighedshjemmet maa især nævnes byraadssekretær, c. jur. *Povl v. Spreckelsen*, der tillige var en ypperlig leder af arbejdet blandt gymnasiasterne, samt fru kbmd. *Frederik Hansen*.

Et særligt arbejde var *Arbejdernes bibelkredse*, som med telegraffmd. *Hansen* gjorde et udmærket arbejde for at vinde arbejdere for Kristus. Det begyndte smaat i Sarons kælder, men efterhaanden kunde man samle 200 arbejdere til bibelsamtale og spørgsmaalsbesvarelse. Disse friske samtaler blev for mange en forgaard til menigheden.« — Rkp., pastor *F. O. M. Nørgaard* (1923-38) var udpræget IM.

Ved det bevægede menighedsraadsvalg 1930 havde socialdem. faaet flertal i dette hidtil af IM prægede menighedsraad, og nu kom der en sognepræst af en helt anden type: *Ejnar Bjørnbak* (1931-53), en ung, frisk, aktiv grundtvigsk præst. Han blev fmd. for Højskoleforeningen og KS i byen og æresmedlem i Randers Haandværker- og industriforening, da han skrev denne forenings historie. Han blev iøvrigt en af byens flittige historikere. Han havde været medlem af valgmenigheden og jævnligt hjulpet pastor *Ville Christensen*.

Pastor *E. Bjørnbak*, der har haft alle sine embeder paa Randersegnen eller i Randers, baade som adjunkt og som præst, skriver: »Gennem aarene har jeg lært de aller fleste her at kende, og dette udstrakte bekendtskab har været mig til megen glæde og nytte. I mange aar var *Sct. Peders kirke* hjemsted for Indre mission, der besatte begge præsteembeder der. Baade i Sdr. Onsild, Gerlev og Randers faldt det i min lod at bryde traditionen med IMs præster. At jeg fik embedet i Randers skyldtes det foregaaende menighedsraadsvalg, hvor socdem. havde faaet flertallet, 10 af 15 mandater. Sognet voksede, saa det blev landets folkerigeste uden for Kbhvn. Sognegrænserne spiller nu ingen større rolle i Randers, hvad brug af præst angaar. Retningerne stod skarpt over for hinanden, ikke mindst i Sct. Peders sogn. Man kan ikke tale om nogen bestemt grundtvigsk kreds, men det

er her som andre steder, at kirkefolket, bortset fra IM og sekterne, er bredkirkeligt eller n. grundtvigsk indstillet. Sognefolket var mest smaafolk, overvejende socialdem., meget venlige over for præst og kirke. Der er mange indflyttere. Man viser kirken god forstaaelse. Der var ikke tale om noget samarbejde med IM, men det betyder jo heller ikke meget for en præst, der ikke vil slaa af her og der. Det har været dejlige aar i Randers, men med for meget arbejde, ikke mindst fordi de store skoler, sygehus osv. ligger i sognet. Man har forsøgt med hjælpepræster, men folk i Randers føler sig stærkt bundet til den, der er blevet deres præst.«

I Kr. dbl. 20. juli 1953 har pastor *Bjørnbak* fortalt om de gamle Bjørnbakkere og om sin faders arbejde for det radikale venstre, om sin interesse for *Blicher* og for fugle, og det hedder:

»Jeg er ret uimponeret af det, der i nogles øjne tager sig ud, og i aviser ofte slaas stort op. Jeg kan sætte mig ud over alt det, som mange bøjer sig for, som var det guddommeligt. Det er ved det stille menneskes jævne arbejde, et land skal gaa frem.

— De er en udpræget vendelbo.

— Mine forfædre gennem hundreder af aar har været vendelboer. Den jyske arv, jeg har faaet, gør, at jeg handler og taler uhøjtideligt.

— Siger De du til alle?

— Nej, kun til dem, jeg kan lide. Det formelle er ofte kun overfladevæsen. Jeg har vist skarpe standpunkter, og det maa jo nok være vendelboen i mig.

— De er kaldt den eneste præst i Randers af grundtvigianismen omkring 1910.

— Selve dette, der hedder teologi, afskaffede jeg 16. januar 1909, da jeg tog embedseksamen. Jeg har en gammeldags, barnlig tro, der kan udtrykkes med *Anton Nielsens* linjer: »Ved morgengry, ved aftensky, Gudfaders naade er altid ny.« I forkyndelsen møder jeg det ægte i Jesu lignelser og i hans bjergprædiken. Jeg holder paa den folkelige forkyndelse og kan derfor finde meget stort og godt i lægfolkets forkyndelse. Mine forfædre, navnlig *Lars Bjørnbak*, bekæmpede stærkt grundtvigianismen som den formede sig i skole- og kirkespørgsmaal, og han førte drabelige kampe med *Jens Nørregaard* i Testrup. Paa Aarhusegnen er de to stærke modsætninger i det store og hele udvisket. Det er min mening, at i skolespørgsmaalet har den Bjørnbak'ske retning sejret, idet man er gaaet over fra Thor, Balder og Midgaardsormen til faglig undervisning, og det viser sig, at de gamle højskoler paa faa nær ikke kan klare sig, hvorimod de mere fagbetonede højskoler florerer. Den grundtvigske kirkelige anskuelse har jeg egentlig aldrig kunnet bruge, hvorimod jeg stadig bruger Grundtvigs salmer, og jeg er meget optaget af den folkelige grundtvigianisme. Indre mission har jeg i min barndom og ungdom ikke kendt. Siden lærte jeg den at kende i Randers, hvor jeg blev kapellan i 1909. Jeg har aldrig angrebet dens forkyndelse og respekterer i høj grad den gamle Indre mission. Den nye er mere udglidende, hvorfor den vil have vanskeligt ved at skaffe vækkelse. Der skete noget, hvor de gamle missionærer prædikede.

— Hvad har drevet Dem til de mange husbesøg?

— Jeg elsker det jævne folk og befinder mig saa trygt i et par gamle folks fattige stue, og vi kan tale om alt. Naar jeg snart forlader min gerning, vil jeg med særlig glæde mindes mit venskab med gamle og med unge, konfirmationsforberedelserne og trofastheden, hvormed gamle konfirmander er kommet tilbage til mig i sorg eller glæde, foredragene rundt om i landets forsamlingshuse og mit samliv med *Blicher* og fuglene.

— Hvis De nu skulde begynde forfra, hvad ville De saa være?

— *Saa ville jeg være præst og politiker med fugle som fritidsbeskæftigelse. (Axel Holm).*

Atter fik Randers en præst med et markant ansigt, da pastor *Poul Borchsenius* blev rkp. ved Sct. Peders kirke (1938-62). I de første aar sluttede han sig til IM, men tog senere sin selvstændige, folkekirkelige stilling (se ndf.). Han er særligt blevet kendt for sin indsats under den tyske besættelse, han maatte flygte til Sverige og var leder af det kirkelige arbejde bl. danske flygtninge i Sverige 43-45 (se ndf.) samt for sin interesse for jødefolket. Den har givet sig udtryk i en række meget læste bøger om Israels skæbne og førere. Han har jævnligt og djærvt taget til orde i den offentlige debat.

Fra 1953 er provst, mag. art. *Vagn Riisager* sp., fra 1962 er *H. Bjerre Jacobsen* rkp. ved Sct. Peders kirke.

1945 oprettedes et embede som kkp. — *J. J. Horstmann* har været kkp. siden 1946. Staar Tidehverv nær, har gjort sig bemærket dels ved foredrag og lødige afhandlinger i Tidehvervskredse, dels ved skarpe angreb paa pastor *Chr. Bartholdy*.

I 1957 drøftedes ivrigt i grundtvigske blade »Kirkestriden i Randers«, da en kreds af menighedsmedlemmer protesterede mod »katolicerende tendenser« hos provst *Riisager*, fordi han bad for de døde og hævdede, at personligt skriftemaal bør ske i kirken hos en ordineret præst. Myndighederne tog ikke sagen særlig højtideligt, og den glemtes snart.

Kordegne: 1907-30: *L. P. Møller*, f. 77, 1930-34: *K. Gundtoft*, 34-50: *N. C. E. Nielsen*, f. 80, † 63, se ndf., 1950: *Wilh. Kjær Nielsen*, f. 05.

Organister: 1923-59: *T. L. Damsholt*, 1959: *H. Houengaard*, f. 30.

Sct. Clemens kirke

Arbejdet her begyndte sidst i 40'erne, 1952 blev en midlertid. kirke indviet, den endelige kirke indviet 1963, her er arbejdet efter moderne former, med god tilslutning, mgh.møder, bibelkredse, konfirmandmøder, ungdomsklub, 2 sdsk., FDF, ungdomsarbejde, spejdere, kirkeblad osv. Pastor *B. Engel Jensen* har været sp. siden sognet udskiltes 1952. Der oprettedes et kkp., som 55 blev rkp.: 1953-59: *V. A. Jensen*, 1959-60: *P. B. Kronborg*, 1961: *E. Hesselager Kristensen*.

Kordegnen, *Verner Jensen*, f. 21, ans. 52, er byraadsmedlem (Soc.). Organist er *Aage Lund*, f. 11, ans. 52.

Det kirkelige liv har samlet sig om kirkerne og derudover i missionshusene med KFUM og K osv., Højskolehjemmet og menighedshjemmet.

Naar Højskolehjemmet og menighedshjemmet ikke her har samme linietal som missionshusene, skyldes det ikke, at disse samlingssteder ikke har haft betydning, men at det har været umuligt at faa detailleret oplysning. Det meddeles blot, at her har man gn. aarene samlet sig til foredrag og fælles samvær. Ud over retningerne er der ogsaa et stort ikke retningspræget kirkefolk i byen, trofast folkekirkelige, og intet samler vel uge efter uge flere mennesker regelmæssigt end kirkerne og de kirkelige institutioner. Randers er en aandeligt levende og vaagen by.

Men det kan ikke nægtes, at set udefra er det *IMs arbejde* i dets mange forgreninger, der falder mest i øjnene.

Efter pastor *Wilhjelms* afgang var den ansete og dygtige handelsgartner *Poul Nielsen* fmd. for IM, derefter billedskærer *Johs. Pedersen* og kbmd. *Gindeberg*. Missionshuset *Saron* er en IMs central for hele Randersegnen. Huset blev betydelig udvidet 1914 paa et tidspunkt, da pastor *Carl Hornbech* (se sp. Sct. Michaelis kirke, Fredericia) boede her efter at have været DMS-missionær i Indien. Han gjorde et stort arbejde for IM og ydre mission i Randers. Han var blandt de virksomste for at faa missionshuset udvidet, og han talte ved festgudstjenesten i Sct. Peders kirke 18. okt. 1914, da pastor *Wilhjelm* indviede huset.

Men Saron blev ikke det eneste missionshus her. Ude i forstaden »*Strømmen*« i Vorup og Kristrup sogne, syd for Gudenaaen, havde pastor *Wilhjelms* ord fænget, og der blev en lille IMs kreds. Entreprenør *Chr. Nielsen* holdt missionsuge i sit hjem paa Skansevej, og venner fra Randers by hjalp til, at man i »Strømmen« fik lejet en lejlighed til møder og søndagsskole 1908. 1915 flyttede missionær *L. P. Lausten* til Strømmen, og han fik sat et arbejde i gang for at faa bygget et missionshus. Ved utroligt slid fik de samlet 40000 kr., og 1918 kunde pastor *Asschenfeldt-Hansen* indvi missionshuset »*Bethania*« i Strømmen, et smukt hus med kamgavle. Her blev udgangspunkt for oplandsmissionen. Skønt IM staar stærkt i Randers, er omegnen næsten blottet for IMs trosliv. Fra Randers tog IMs venner ud og holdt sdsk. og møder rundt omkring, og missionær *Lausten* blev i særlig grad oplandsmissionær. Man maa ikke glemme en lille sypige, *Ane Sørensen*, som tog ud fra Randers og især blev til velsignelse i Langaa (se der).

Et tredie missionshus blev bygget ude paa marken i den nordlige del af byen, nær det sted, hvor det gamle missionshus laa. Efter aarhundredskiftet tog bebyggelsen fart i dette kvarter. Her boede en del IMs venner, men vejen ind til Saron var lang og besværlig, især hjemad op ad bakken.

I genbohuset til Saron boede en mand, som ikke maa glemmes, naar vækkelsens historie i Randers skal fortælles. Det var brandinspektør, arkitekt *P. Poulsen*, en dygtig og impulsiv mand (der ved sin snarraadighed reddede byen fra en katastrofe ved en stor ildebrand 1886). Engang boede pastor *N. P. Madsen* hos ham i hans smukke hjem. N. P. Madsen sagde bl. a. til Poulsen: »Ja, alt her er jo dejligt, men det bedste af alt mangler De . . . Jesus!« Det ord glemte Poulsen aldrig. Nogen tid senere fik pastor *N. P. Madsen* paa en rejse pludselig en indskydelse til at staa af toget i Randers. Han gik hen til Poulsens, og det besøg førte til fru Poulsens omvendelse. Snart efter blev Poulsen ogsaa omvendt, og han gik helt ind i arbejdet for Guds rige, selvom det kostede spot; man udtalte sig i byen om det »beklagelige i, at en saa fornuftig mand var kommet ind i saadan noget tosseri«. Han gik rundt og uddelte traktater, og naar han cyklede rundt, kunde han impulsivt raabe sin hilsen: »Herren er min hyrde!« Sammen med købmand *Lindenmayer* begyndte han at holde møder i de smaa hjem nord i byen. Folk kom gerne og lyttede. Snart var der dannet et IMs samfund, og de byggede et missionshus, »*Tabor*«, som blev indviet af IMs formand, stiftsprovst *Fr. Zeuthen* 2. maj 1911. Her er der blevet øvet et godt arbejde, navnlig har ungdomsarbejdet haft god tilslutning, og flere gang har unge missionærer været stationeret her. »Tabor« fejrede maj 61 sin 50 aars fest, hvor missionær *Kofoed Pedersen*, Kristrup, talte til børnene, pastor *Thormann* talte til de ældre, og ved den egentlige fest talte pastor *Th. Philipsen*. Provst *Riisager* forrettede altergangen, *Johs. Laursen* fortalte husets historie og missionær *Christiansen* sluttede (IM tid. 1961, s. 330).

Søndagsskolen i Randers by blev stor. KFUM var stiftet 1884, og 25-aarsfesten 1909 fejredes med indvielsen af KFUMs borg (Søren Møllersgade) senere udvidet. 1907-17 var kbmd. *Vilh. Brendstrup*, der havde en stor isenkramforretning, foreningens virksomme formand. Han var byraadsmedlem, fmd. for Sct. Peders kirkes menighedsraad, var i mange aar forstander for søndagsskolen i Helligaandshuset, men det var i KFUM han kristeligt øvede sin største indsats. Han døde 1917 og handelsgartner *Poul Nielsen* blev fmd., derefter kommunelærer *Aug. Andersen*. Blandt KFUMs sekretærer: *J. J. Skjødt*, se sp. Vejlby, Fyn, *Eskil Hermansen*, se sp. Hvidbjerg-L., *Ejnar Østergaard*, se sp. Tyrsted-U., *W. Augustsen*, *Ib Hjaltason* m. fl. — FDF og M-spejderne voksede op gennem KFUM og har mange medlemmer. Et stort arbejde blev gjort for soldaterne, og et smukt soldaterhjem blev opført i Markedsgade. — Direktør *Fr. Würtzen* har været fmd. og soldatermissionær *Rønnow* har gjort et godt arbejde. — KFUK fik indviet sin smukke bygning i Søren Møllersgade 1916, ogsaa her er gjort et godt arbejde, og K-spejdere, sommerlejre, pensionat osv. er vokset op. Fra arbejdet nævnes navne som frk. *Annette Frederiksen*, frk. *Kirsten Grundfør*, fru *Lauridsen* og frk. *Ida Nielsen*.

Indre mission har flere gange holdt sine store møder i Randers, bl. a. holdtes det store 75-aars jubilæumsmøde her 1936 (da Oxfordbevægelsen drøftedes) og 1953.

Ydre mission har mange venner, og der er store YM kredse, Blaa kors stiftedes 1912 med sergent *K. F. L. Nielsen* (senere leder af Missionshotellet i Løngangsstræde) og havde en tid 400 medl. Kbmd. *Aage Pedersen* har gjort et godt arbejde her. 1926 oprettede *Kirkens korshær* et korps i Randers i nær tilknytning til Saron. LYM begyndte 1915 paa ret bredt grundlag, i mange aar ledet af isenkræmmer *Kretchmer* og kbmd. *Henrik Jørgensen*. 1920 stiftedes en Arbejdernes bibelkreds, og til sin død 1937 ledede telegrafformand *P. Hansen* denne kreds.

Det *grundtvigske* liv har samlet sig om Højskoleforeningen og KS (ledet af bl. a. pastor *J. M. Mikkelsen*, Kristrup, skolebestyrer *Christensen-Dalsgaard*, direktør *Mehlsen* og skoleinspektør *Søndergaard*), og maanedlige gudstjenester i Klosterkirken ved valgmenighedspræsten i Mellerup. Børnehjemsforstander *Niels Hansen* var fmd. for Valgmgh.

Et interessant experiment forsøgtes 1953-54 af Sct. Mortens kirkes menighedsraad, idet man udsendte ca. 1700 skemaer til sognets hjem, for at man kunde faa et indtryk af den kirkelige interesse i sognet. Kun 10 % af skemaerne kom tilbage. Pastor *A. Thormann*, der tog initiativet dertil, udtalte bagefter (Kr. dbl. 25. marts 54), at et af spørgsmaalene lød: Lærte De i Deres barndom at bede? og det viste sig, at langt de fleste havde lært at bede som børn. Som grund til at man ikke gik i kirke var den mest almindelige, at »en præst eller andre kristne havde skuffet dem ved deres væremaade.« Ogsaa de »ny salmemelodier« nævntes som aarsag til svigtende kirkegang, mens andre fandt »Laubs melodier forfriskende at synge«. Adskillige kirkegængere mente, at »fortabelsens mulighed skal holdes frem for mennesker«, og mange svarede, at deres hjælp til kristenliv fik de gn. bøn. Enqueten havde 20 spørgsmaal, og den understregede forbindelsen mellem regelmæssig kirkegang og tilknytning til det kristelige ungdomsarbejde.

Randers menighedspleje blev stiftet 5. jan. 1881 og begyndte i det smaa med een diakonisse, som maatte tage ophold i fattiggaarden. Nu er der et stort arbejde med 6 diakonisser, 2 sygeplejersker og et budget paa 10000 kr. Man gav den navnet Stefansforeningen, og pastor *P. Scharling* var den første formand. Det egentlige arbejde udføres af diakonisser og sygeplejersker, en syog lappestue hjælper med tøj, der uddeles hjælp til fattige, ikke mindst ved juletid, og man har c. 60 »kredsforstandere«. Formand nu er pastor *Engel Jensen*.

Søster *Ragna*, hvis selvstændige synspunkter, store kirkelige og filantropiske arbejde har betydet meget, er kendt paa hele egnen.

Byen har fælles kirkeblad.

Byens stærke vækst har medført udskillelse af ny sognekald: 1923: Vorup, 1952: Sct. Clemens sogn, 1954: Dronningborg.

En række *lægfolk* har i denne periode virket i menighedsarbejdet. Foran er nævnt nogle af pionererne i IM.

Indremissionærer: Poul Jensen Holk og hans grundlæggende arbejde er nævnt ovf. Desuden bl. a. *Jens Andersen* (DnA 1926, 63), *Rasmus Jensen*, *Kr. Kjær*, *L. P. Lausten*, *Jens Andersen* en mand, der var haardt prøvet, han mistede i løbet af kort tid 5 børn af tuberkulose. Selv havde han i mange aar været postbud i Vinderup og været IMs leder der. Han var kun kort tid i Randers, men fik ikke ringe betydning). 1934 blev kordegn *K. Gundtoft* antaget som missionær. Han havde øvet en indsats i soldatermissionen og som KFUM-sekretær og som kordegn ved Sct. Peders kirke. Med sin smukke sangstemme vandt han mange. Cykelhandler *A. M. Bonke* var en tid ansat som indremissionær, blev senere fritidsarbejder for IM., senere har missionærerne *Peder Andersen*, *Hans Munck*, *Harald Anthoniussen*, *Kaj Stage*, *Johs Engmark*, *L. J. Mortensen*, *Johs. Stouby*, *K. Mikkelsen*, *Johs. Nielsen* (særligt børnegudstj.), *J. P. Christiansen* og *J. Korsgaard* virket her. (De to sidste har været fmd. for IM i Tabor og ledet arbejdet der). Korsgaard var tillige kordegn og bønholder ved Klosterkirken.

Enkelte lægfolk skal omtales særligt:

Købmand *Brendstrup* († 1917) var ikke blot en af byens gode borgere, der havde mange tillidshverv, men ogsaa en af søjlerne i IMs arbejde, han samlede flere hundrede børn til søndagsskole i Helligaandshuset, var utrættelig i arbejdet for KFUM og K og IM i Randers. Særlig kærlighed havde han til Ydre mission, han holdt møder (med lysbilleder) over hele Nordjylland for YM. Han var en enestaaende trofast og solid arbejder i Guds rige i Randers. Søndagsskolebørn stod æresvagt ved hans kiste. (DnA 1919, 47 f.).

Indremissionær *Johan Nielsen Kragh* (f. 1862, † 1934) havde oprindelig en landejendom i Dronningborg. Han hørte som ung pastor *Asschenfeldt-Hansen* tale i det gamle missionshus i Randers over ordet: »De, som tror, skal ikke se dommen«. Han blev vakt, blev et levende vidne. Sin hustru fandt han ogsaa i missionshuset, og deres hjem blev samlingssted for IMs venner, ja der blev holdt helliggørelsesmøder, som bestyrkede vennerne stærkt i troen. 1910 solgte de gaarden og flyttede til Randers, og han blev antaget som indremissionær. Han blev her hele sit liv, mens de andre missionærer flyttede. Han var en ejendommelig missionær. Ofte talte han i Østhimmerland, hvor man gerne hørte ham. Hans prædikener var temmelig ens, ligemeget hvilken text han havde, men forkyndelsen var helt igennem original og personlig. Missionær *Anneberg* sagde, at han var en missionær, som forstod »at ramme lige i prikken.« Der var flere, som ellers ikke brød sig om at komme til IMs møder, men gerne hørte ham. Han var i hele sin fremtræden en jævn bondemand. Pastor *Kold* har fortalt, at da han engang saa *Kragh* gaa op paa en talerstol, spurgte han sig selv: »Hvad kan dog saadan en bondemand have at sige?« Og saa talte han, saa præsten maatte lytte. Han var præget af svaghed de sidste 20 aar; saa faldt han, brækkede et laarben og døde en uges tid efter, men uden klage, som en tro tjener, der gik hjem. Han blev mindet som »en af vore ældste i menigheden«, og ved hans begravelse blev der talt over ordet: »De helliges hjerter er blevet vederkvæget ved dig, broder!« Han blev savnet meget ved samtalemøderne og da hans gæstfri hjem blev lukket. (IM tid.).

Telegrafformand *P. Hansen* († 37) var kendt over hele landet som formand for Arbejdernes bibelkredse. Han var medstifter af dette landsomfattende arbejde, der begyndte i det smaa ud fra »Saron« i Randers, i hvis bestyrelse han sad til sin død. I begyndelsen blev han og hans fæller mødt med skepsis og mistro, især i de fagorganiserede arbejderes kredse. Men det var jo netop dem, han henvendte sig til. Han var en mand med et varmt hjerte og en glødende tro paa sin sag, en ret betydelig taler, i besiddelse af en viss folkelig bredde og stor slagfærdighed. Bevægelsen bredte sig til alle danske provinsbyer og slog til sidst ogsaa rod i Kbhvn. Han var en trofast IMs ven, og det skyldtes ikke mindst ham, at IM efterhaanden stillede sig for-

staaende over for Arbejdernes bibelkredse, der fik IM tidende som sit organ. Og det er ikke nogen hemmelighed, at det var Arbejdernes bibelkr. med *P. Hansen*, fabriksarb. *Nielsen*, Brønderslev og fagforeningsfmd. *Olsen*, Fredericia, der tog initiativ til at tale med *Stauning* og var afgørende med til at faa det kristelige grundlag bevaret i skolen og det berygtede krav om »neutral kristendomsundervisning« standset. Ved IMs store 75-aars fest i Randers 1936, hvor forhandlingerne kom til at staa i Oxfords tegn, var det *P. Hansen*, der paa en maade kom til at sige det forløsende ord. Bølgerne gik højt, og der faldt bitre ord fra Oxfordmodstandernes side og fra tilhængernes side. Saa stod H. op, jævnt og bramfrit: »Ja, det er jo en mærkelig *svigerdatter*, vi har faaet ind i vort hjem, hun har da nogle sære og mærkelige manerer. Hvad duer hun til? Jeg tror, kære venner, at vi skal opsætte bryllup med Oxford, vor mærkelige svigerdatter ... foreløbig maa hun *lære at lave mad*, for det kan hun ikke ...« Den tæt pakkede forsamling brød ud i en befriende latter, og bitterheden forsvandt som dug for solen (DnA. 1939, 65 f.).

Handelsgartner *Poul Nielsen* (f. 1867, † 1945) blev omvendt kort efter Sarons indvielse 1891 og fik strax sin faste plads i Saron. Han var en betydelig lægmand og fik efterhaanden stor indflydelse i alle grene af IMs arbejde i Randers, var med i næsten alle bestyrelser og blev formand for IM efter pastor *Wilhjelms* bortrejse 1924. Han ledede søndagsskolen i Saron fra 1901, var KFUMs formand 1917-36, en nøgtern, hjertevarm mand, en ægte missionsmand, baade i sin snæverhed og lødighed. Bag hans stilfærdige væsen havde han myndighed og erfaring. Man vidste altid, hvor man havde ham. En klog mand, der havde besindighedens og styrelsens naadegave (DnA. 1947, 16).

Købmand *Alfred Zacho* (f. 1876, † 1955) var en af de store Randers-købmænd, hvis kundekreds naaede videnom. Han arbejdede selv sin forretning op, hurtig i tanke, hurtig i handling, sikker og handlekraftig. Hans fader var købmand og kroejer i Laurbjerg, (hvor *Chr. Bartholdy* havde sin barndom), og han gennemgik en haard læretid, før han blev kommis og fik sin egen forretning, med grundprincippet: Kun mod kontant! Han blev omvendt, fik sin plads i »Saron«, og man lagde mærke til ham, saa at man 1925 under brydningerne om »De gamle stiers Indre mission« valgte ham ind i IMs landsstyrelse, hvor han kom til at betyde overordentlig meget. Han blev IMs forretningsfører efter *O. Lohse*, og senere IMs næstformand. Med sin store arbejdskraft og trofasthed passede han disse poster og sin betydelige forretning med enestaaende dygtighed. To gange om ugen var han i Kbhvn. for at ordne IMs mange sager. Han forstod sig paa pengesager, og følte alt sit arbejde som et Guds riges arbejde ud fra ordet: Søg Guds rige først! Det var ham en hjertens glæde at tjene i menigheden. Han var en fin og stout skikkelse, en kærlig og hjælpsom mand. Og meget beskeden. Paa flere maader optraadte han ogsaa som velgører. Han var en mand, som forstod at vinde tillid. (DnA, 1957, s. 83 f., Kr. dbl. 30. marts 55 og 12. marts 52 (Udtalelser ved hans 50-aarsjubilæum som købmand i Randers).

Missionær *L. P. Lausten* døde 1962, 92 aar gl. Han omtales i IM tid. 1962, s. 526 som »en ildsjæl«, som gjorde et stort arbejde i Randers bys opland, baade ved møder og i søndagsskoler, selvom de laa langt borte. Han var ikke den fødte taler, men et tro vidne. — Overgraver *Arendt* (f. 84, † 60) betød særlig meget i »Tabor«, i sdsk., i soldatermiss., hvor han var fmd. Han var overgraver paa østre kirkegaard, hans søn er sp. i Tønder. — Kbmd. *Henrik Jørgensen* († 63) var virksom i Sct. Peders mgh. og i LYM, en dygtig forretningsmand, byraadsmedlem.

Indre missions kredsfmd. var i flere aar gdjr. *Martin Iversen*, Rougsøvej 6, Vorup, nu gdjr. *Søren Rasmussen*, Svinding.

Kontorchef *Poul von Spreckelsen* er byens højt ansete historiker (se Litt. ndf.), har deltaget i menighedsarbejdet. Formand for Gymnasiastbevægelsens landsudvalg 1925-56, redaktør af »Gymnasiastbladet« 1926-45, i bestyrelsen for menighedshuset 1934-48 og for LYM 1943-49. Er stadig i bestyrelsen for »Kristelig forening for børneforsorg« og i repræsentantskabet for Københavns kirkefond.

Om en af dem, der mest har været med til at bære *grundtvigsk menighedsliv* frem i Randers, frøken *Albertine Møller*, fortæller *N. Clausen-Bagge* i »Grundtvigske hjem« II, 1946, s. 61 f.: »I løbet af omtrent en menneskealder har jeg holdt mangfoldige prædikener og foredrag i denne by og har vel omtrent lige saa tit haft hende som tilhører, men ikke ofte faaet lejlighed til samtale. Des hyppigere har jeg hørt hende blive omtalt og det paa en saadan maade, at hendes ikke i sig selv særlig smukke navn har faaet en smuk og kær klang i mine øren. Hun betød meget i den grundtvigske kreds, hendes hjem ogsaa. Kort tid efter dannelsen af Randers valgmenighed blev det saaledes, at dens bestyrelses møder alle holdtes hos hende.

Randers kirkebog oplyser, at Albertine Jacobine Dorthea Clementine Møller er født den 12. juli 1842 i København. Efter faderens tidlige død flyttede familien til Randers, hvor Albertine Møller boede i hele resten af sit liv. Hendes moder, fru Møller, fik kun smaa kaar dér for sig, sin datter og en yngre søn. Dog var der ogsaa lyspunkter. Hun fik nogle legater, og sønnen fik friplads i »Latinskolen«, hvor han, ligesom i det senere arbejde, viste sig dygtig. Bl. a. har den faa aar ældre Georg Brandes omtalt ham meget smukt; men jeg véd intet nærmere om forholdet imellem dem. Men hans helbred var vel blevet svækket ved det ivrige arbejde, og han døde allerede i 1870.

Maaske er savnet af broderen og af nær slægt noget kommet andre til gode; i alt fald udviklede hun sig saaledes, »at jeg aldrig har kendt nogen, der kunde elske mennesker i den grad som hun, men heller ingen, der har været saadan genelsket«. Saaledes skriver frøken *Ragnhild Hansen*, lærerinde i Randers. Naar hun sad midt i sin vennekreds, kunde øjnene straale, og hun kunde udbryde: »Hvor kan jeg godt lide saadan en kreds!« Det blev sagt med en klang, som kun ægthed giver. »Min egen ven!« var ogsaa en for hende naturlig tiltale.

I flere aar havde hun en lille privat skole i Randers. Gamle elever har vidnet om, at hun kunde fortælle bibelske historier paa en meget levende maade.

Da moderen ældedes og svækkedes, fik den lille frøken Møller et stærkt forøget arbejde. Skolen maatte ikke forsømmes, men moderen heller ikke, selv om det kostede tid og kræfter at pleje hende. Og endelig maatte heller ikke det aandelige livs krav overhøres. Venner fra den tid har fortalt, at hun stod op tidlig søndag morgen for at sørge for moderen. Thi til Kristrup kirke maatte hun søndag efter søndag, selv om vejr og føre ikke var lige indbydende, for at høre pastor *Ludvig Christensen* og den senere pastor *J. C. Christensen*. Deres forkyndelse betød meget for hende.

Hendes lærefader, hvem hun skyldte sin grundlæggende hjælp, var dog *Dines Pontoppidan*, for mange aar siden præst i Randers. Han var den første, der viste hen til det grundtvigske menighedsliv, som altid senere var hendes hjemsted. Hun har sagt: »Dér fik jeg svaret paa alle de spørgsmaal, jeg gik og tumlede med.« Ham mindedes hun derfor med taknemmelighed, og hans billede fik en æresplads i hendes hjem. Det er meddelt, at hun et par dage før sin død, da talen faldt paa ham, fremdrog en række af sine rigeste og skønneste oplevelser.

Boghandler *Kösters* familie i Randers kom hun i meget nær forbindelse med. Jeg har derfor spurgt frøken *Elisabeth Köster* om Albertine Møllers forhold til det centrale, trosordet, og har faaet dette svar: »Angaaende Albertine Møllers syn paa daabspagtens værdi, da kan der vist vanskeligt findes nogen, der var mere enig med Dem. Det var den, hun levede paa og fandt sit faste staasted. Det var pastor *Pontoppidan*, der hjalp hende til det. — Hun var nemlig døbt af en rationalistisk præst ... og kom som ung i stor sjælenød i den anledning. Dér var det, pastor Pontoppidan hjalp hende, og siden da stod hun fast paa daabspagtens grund.«

Dette faste stade gjorde, at hun ikke blot maatte være med overalt, hvor grundtvigsk liv rørte sig paa Randersegnen, men ogsaa uden at sætte sit præg til kunde finde aandelige værdier andre steder, i andre bevægelser. Først og fremmest droges hun mod alt ægte grundtvigsk, saaledes mod Mellerup-kredsen og dens præst *Jakob Knudsen*, hvem hun lærte nøje at kende. Venskabet mellem hende og børnehjemsforstander *Niels Hansen* blev grundlagt, da han vilde have kristendommen med i ungdomsforeningens arbejde og slutte med trosbekendelse. Dette virkede naturligvis højst forskelligt, paa *Albertine Møller* altsaa tiltrækkende, og de blev nære venner, ligesom hun virkede til stort gavn i den 1919 oprettede Randers valgmenighed, som han blev formand for.

N. Hansen har fortalt et morsomt eksempel paa, hvorledes hun kunde »reagere« over for det, hun fandt aandelig usundt. Der var holdt et hedningemissionsmøde i menighedshuset, hvor flere af vennerne var med, men ikke befandt sig helt godt, saa de trængte til bagefter at være lidt sammen i et privat hjem. N. Hansen skulde da se at kapre frøken Møller, og hun udbrød, da han sagde det til hende: »Aah, hvor er dette skrækkelig nødvendigt!«

Hun lod heller ikke anderledes troende og tænkende være i tvivl om sit eget aandelige syn.

Hun havde slet ikke lyst til at slaa noget i stykker, men da en valgmenighedsdannelse i Randers blev ønskelig, for ikke at sige: nødvendig, sluttede hun sig til med liv og sjæl. Hun blev snart en af dens mest bærende kræfter og ven med præsten, pastor *Ville Christensen* i Mellerup, ligesom med de medlemmer, hun fik lejlighed til at komme nær. Større møder havde hun ikke plads til i sit lille hjem; og de maatte holdes i offentlige lokaler eller hos Hansens paa børnehjemmet, hvor ogsaa jeg har tilbragt gode timer sammen med valgmenigheden. I den levede hun saaledes med, at pastor Christensen kunde sige paa hendes bisættelses-dag: »Hun, dette lille beskedne menneske, var jo i virkeligheden kredsens egentlige leder.«

Det kan ikke undre, at Liselundmøderne var noget for hende, der baade havde sit faste stade og sans for folkelige værdier. Men forunderlig meget fik hun ud af dem, og forunderlig trofast var hun imod Liselund. Endnu i 88-aars alderen indmeldte hun sig, faa dage før sin død. Hun plejede at høre alle foredragene, og til maaltiderne tog hun plads ved vegetarbordet for at kunne høre, hvad mænd som *Morten Larsen* og *Niels Dael* sagde til hinanden. Trods noget svigtende hukommelse kunde hun nok faa fat paa det væsentlige og tale derom bagefter, ogsaa hjemme i Randers. Baade dér og paa selve Liselund blev hendes deltagelse i møderne til glæde for andre.

Da jeg engang udtalte undren over, at hun kom dér, sagde hun: »Jeg kan slet ikke lade være; jeg maa derover for at samle kræfter.«

Efter at hun havde opgivet sin privatskole, underviste hun i la Cours pigeskole. I disse skoler blev boghandler *Kösters* fire døtre hendes elever, og til deres hjem knyttedes hun efterhaanden nøje. Hun blev en kær søndagsgæst dér. Ved hendes bisættelse sagde en broder til frøkenerne *Köster:* »Jeg tror, frøken *Møller* har været vor gudmoder i ordets allerdybeste betydning.« Ja, for hun levede i bøn, og den kunde bære.

Hun havde ogsaa interesse for flere missionærer: Bittmanns, L. P. Larsens, Østerlands- og Porto Novo-missionen, hvilken hun ikke, som flere andre, behøvede at forlade, helt eller for en tid, da det triste brud skete. Grundtvigskirkens opførelse optog hende meget. Hun var ogsaa en glad giver til saadanne formaal, forstod at faa pengene til at række langt og at sætte andre i gang.

Endnu i sin høje alder maatte hun følge med, selv om hun ikke altid kunde slaa følge. Ogsaa »Tidehverv« og *Karl Nielsen* skulde kendes. Hun kunde sige: »Jeg maa da have et indtryk af den mand.«

Ogsaa i den kreds, der samledes om pastor *E. Geismar*, var hun et skattet medlem, og hun havde forbindelse med pastor *Rützou*.

Ved begravelsen i familie-gravstedet paa Assistenskirkegaarden var professor *Geismar* med og omtalte hende som den, der fuldt og helt var, hvad hun gav sig ud for. Ved en tidligere lejlighed havde han kaldt hende den eneste virkelige grundtvigianer i Randers. Vel ikke helt bogstavelig ment. Men vistnok var faa det med en begrundelse saa dyb som hendes.«

Kordegn *Christian Nielsen*, Sct. Peders kirke, Randers († 1963), 86 aar gammel.

Han var udlært som sadelmager og virkede paa vognfabrikken Scandia fra 1901 til 1934.

Under den spanske syge i 1918, da de færreste turde gaa ind til de syge og døde, kom han meget til udsyngelser, og det var derfor man i 1934 ansatte ham som kordegn ved Sct. Peders kirke, hvor han var indtil 1. december 1950. Ansættelsen vakte i sin tid stærkt røre og blev genstand for megen avisomtale, men Nielsen viste snart, at han blev en dygtig kordegn, der prøvede at sætte sig ind i det faglige og ved sin færd gerne hjalp de mennesker, han kom i berøring med paa kontoret og ellers.

Han kom ikke til at ligge paa den lade side, idet Sct. Peders sogn en overgang var det største sogn i Danmark med sine 27.000 mennesker, hvortil kom et par sygehuse, saa det var en krævende plads. Han passede sit kordegnearbejde omhyggeligt og godt og med stor pligttroskab. Han var en dygtig sanger og et meget trofast medlem af et Randers-kor, ligesom han en del aar havde sæde i ligningskommissionen.

Trossamfund uden for folkekirken:

Den *katolske* kirke, Thorsgade, opf. 1879, er omtalt ovf. Dens præst (1964) er *Engelbert Bookenoogen.*

Metodistkirken, Sct. Pauls kirke, Danmarksgade, opf. 1898, 250 sd., præstebolig. Præst: *H. C. Sjøberg Carlsen.*

Adventistkirken, Søren Møllersgade, opf. 1909.

Katolsk-apostolsk kirke, Søren Møllersg., opf. 1894.

Baptistmgh. samles Hobrovej.

Desuden *Mormontempel* fra 1954, og *»Smyrnaforsamlingen«s* sal, Møllestræde, indrettet 1948.

Den *mosaiske* begravelsesplads ved Udbyhøjvej erhvervedes 1807, rummer c. 360 grave.

SCT. MORTENS KIRKE

Sct. Mortens kirke er den eneste af middelalderens Randerskirker, som overlevede Reformationen og krigstiderne. Indtil 1699 stod dog den gamle Graabrødrekirke som sognekirke for slotssognet.

Sct. Mortens kirke nævnes vist første gang 1346, men af den dav. lille granitkirke er intet tilbage. Den nuv. kirke (planlagt som klosterkirke til Helligaandsklostret) er opført (efter at kong Hans havde skænket Sct. Mortens kirke til Helligaandsklostret), paa den gamle kirkes plads omkr. 1500 i gotisk stil af røde munkesten. Den bestaar af et langt, ret lavt kor med tresidet afslutning, et tredelt midtskib med høje hvælvinger og smukke 8-kantede piller, og et sideskib mod nord. Sct. Hans kapel mod syd danner østenden af sondre sideskib (højere end nordre sideskib, saa kirken føles som skæv. Samt et nyere taarn mod vest og et nyt sakristi nord for koret. Kirken er smuk, anselig, indvendig 51 m lang. Ældst er antageligt det lange kor, men de to hovedafsnit er nok omtrent lige gamle. Alle de gotiske vinduer har ejendommelig, stærkt udhulet karmprofil. Kirken var kullet, indtil taarnet opførtes 1795-96. Det afsluttes med et lille løgspir. Paa korets sydside laa Eske Broks (senere Skeels) kapel fra 1627. (Det blev nedbrudt 1802). Kirken forfaldt. 14. nov. 1632 styrtede korets vestlige hvælving ned og tog korbuen med i sit fald. Der var ikke midler til megen reparation, og byens borgere var ikke videre villige til at punge ud. Kirken blev efterhaanden nødtørftigt restaureret flere gange, men først restaurationen indvendigt 1869-70 og restaurationen udvendigt 1887-88 satte kirken varigt i stand. Kirkens hovedindgang er mod vest. Det eneste pulpitur af de mange, der nu er tilbage, er anbragt under orglet, opsat 1693 af Peter von Spreckelsen, udskaaret af Laur. Jensen, Essenbæk. Kirken havde oprind. 3 hovedindgange, mod vest, nord og syd, de to sidste med udskaarne dørfløje. Syddøren kasseredes 1827, og resterne er paa musæet. Vestportalen („Ligporten") har smukke relieffer af Laur. Jensen i fyldingerne, særlig interessant er fremstillingen af enkens søn i Nain. — Korgitteret er fra 1685, har afløst en lektoriemur. Gitteret var 4 alen højt, har messingpiller og udskaarne evangelistfigurer, men blev skæmmet 1827, da nederste del fjernedes. Det er nu skudt tilbage langs korets sider. Altertavlen er monumental, et billedskærerarbejde fra c. 1765, skænket af Niels Brock, med maleri af Gethsemane og to store sidefigurer: Troen og bønnen. Den smukke gl.katolske altertavle er i Hald kirke. 1948 fandt man bag altrets bagklædning rester af relikvier. Prædikestolen er et snitværk af Laur. Jensen fra 1686. Kbmd. Chr. Nielsen indrettede 1695 Kong Hans' kapel „fontelukke", daabskapel, med smukke, interessante udskæringer, bl. a. af en daabshandling. Den gl. malede fyrretræsfont fra 1826 med graa marmorplade foroven, afløstes 1948 af Jais Nielsens store firkantede okseblodfarvede porcelænsfont med relieffer. Sølvdaabsfad fra 1695. Det smukke rokoko-orgel mod vest er fra 1751, værket fornyet 1918. Præstetavle bag alteret. Mange epitafier, ligsten osv. 14 malmlysekroner, 3 Skibsmodeller, den ene anses for at være landets ældste kirkemodelskib. Ved den store restaur. 1948-49 blev bl. a. gulvet omlagt, stolestaderne fornyedes (polstredes), og prædikestolen flyttedes til nordsiden. Vaabenhuset fornyedes m. m. Kirkens værge, hospitalsforstander N. C. Poulsen, gjorde et stort arbejde for kirkens restaurering. 1000 sd.

Kirken blev 1529 anvist som sognekirke for de ældre Vor Frue og Sct. Laurentii kirker. Kirkegaarden omkr. kirken nedlagdes 1812.

Litt. (foruden nedennævnte) oversigt: Jy. saml. III 1871, 323-75, (F. Uldall) Khst. saml. 4. r. IV, 191 f., V. Lorenzen: De dsk. Helligaandsklostre, s. 62 f. Khst saml. 1883, 180 f. (C. Neergaard), Rand. aarb. 1954, 52 f. (et relikviefund) og smst. 1959, 56 f. Povl v. Spreckelsen: Vejledn. f. besog. i Sct. M. Kirke, Otto Norn: R. købst. hist. s. 121 og 324.

Folketal: 1921: 13507; 1960: 11388.
Altergæster: 1922: 2300; 1935: 3370; 1945: 7500; 1962: 5300.
Menighedsraad: 1913: 5 IM, 2 gr. 1922: 6 IM, 4 gr., 5 u.p. 1934: 1 IM, 2 KC, 6 kons., 6 soc., Dronningborg: 2 borg., 5 soc. 1945: 6 af mgh., 6 borg., 10 soc. 1957: 3 soc , 2 borg., 3 af mgh., 7 u.p., valg. 1961: 4 soc., 2 borg., 4 IM, 2 fra mghhuset, 3 frie kirkelige. Fmd.: Overpakmester F. Clemmensen.

1923 oplyses: Menighedshus (fmd. sp.). Stort IM smf., KFUM og K, 38 til valgmgh. Stort landsogn (Dronningborg). 1931: Forholdene som i større købstæder. Det meste organiserede arbejde er fælles for byen. Mange sekter. 1938: Næsten intet sognearbejde udover bladuddeling. Mange kirkelige virksomheder fælles for byen. 1947: Kkg. 6—7 pct., gode arbejdsforhold, meget arbejde i gang i byen som fælles foretagender. Mange arbejdende lægfolk. 1959: God kkg., meget gode arbejdsforhold, fælleskirkeligt mghhus (præsterne skiftes til at være fmd.), lidt sognearbejde, men meget fælles arbejde for byen. 1963: God kkg., afhængig af prædikanten. Stort mh. og IM smf., menighedshus, Arbejdernes forsamlingsbygning, sdsk., missionskredse, højskoleforening, ungdomsf., KFUM og K, FDF, spejdere. Gudstj. paa De gamles hjem, centralsygehuset osv.

Sognepræst

Indt. 1857: a) 57 rug, 155 byg, 189 havre, 70 rdl. b) 5 rug, 30 byg, 300 rdl. d) 2000 rdl. e) Ny god prgd., 17 td. ld. jord, afgift: 300 rdl. 1870: Regul.: 4080 kr. Netto 6662 kr. 1913: 1. kl., 1958: 13. kl. God prgd., Udbyhøjvej 28, opført 1929.

17. 2. juni 1843—21. febr. 63 (sp. Nykøbing-Rørvig 7. sept. 32): Provst **Jørgen Vilhelm Jørgensen,** f. 24. juli 97 Fredericia. F.: Klokker ved

Trinitatis k. der Vilhelm J. og Cathrine Poulsen Møller. Stud. Fredericia 15, c. apr. 10 (l), adjunkt Odense 19, sp. Hjerk-H. 24. dec. 28, provst her 16. febr. 52—12. febr. 63, r. af dbg. 52, afsk. 21. febr. 63, † 6. febr. 72. — G.[1] 16. okt. 21 Juliane Kirstine Jørgensen, f. 26. febr. 97 Helsingør, † 22. juni 30. F.: Sp. Sct. Olai k., Helsingør Knud J., † 19, og Anna Margrethe From. G[2] 31 Gustave Charlotte Baumgarten, f. 25. okt. 97 Göteborg, † 2. okt. 73. Moder: Martha Christine Bang.

Om provst J. og hans publikationer, se ovf. s. 24. Han var 1854 udn. til sp. Damsholte, men renoncerede.

Hjælpepræster hos provst Jørgensen:
1857-60: *J. F. Langballe*, se Ørsted, Jyll.
1861-63: *M. C. V. Christensen*, se Arninge.

18. 27. maj 1863—31. maj 79 (sp. Trinitatis k., Fredericia—sp. Vejlby 26. juni 56): **Dines Pontoppidan,** f. 11. marts 14 Bogø. F.: sp. Damsholte, † 54, se der. Stud. Nykøbing 32, c. apr. 37 (*l), lærer Bgdsk. C., skibspræst fregatten »Bellona«, paa togt til Sydamerika og rundt Kap Horn, ordineret 40, hjpr. Sct. Hans k., Odense 42, rkp. Ribe domkirke-sp. Seem 10. apr. 43, † 31. maj 79. G. 16. maj 44 Birgitte Christine Marie Oxenbøll, f. 30. dec. 24 Randers, † 14. jan. 88. F.: Byfoged i Vordingborg, etatsraad Morten O. og Johanne Cecilie Stilling. — Sønner: Morten P., sp. Stenløse-V., og H. P. P., sp. Spjellerup-S., samt prof., dr. med. Erik P., og forfatteren, dr. Henrik P., datter g. Jespersen, Baarse-B., søster g. Lendrop, Tjæreby, kusine g. Christiani, Nibe-V., stamt. 68.

Udg. bl. a. 41: Rejse til Sydamerica, 49: Kirkelige taler til præster og lægfolk, 53: Vejledning til bedømmelse af opvækkelsen i vore dage. Desuden talrige artikler, enkelte mindre skrifter, bl. a. 52: Dr. A. G. Rudelbach og vor tids kirkelige bevægelser. Blandt hans mange indlæg i tidens debat kan nævnes artikler 1848 om tilsynsembedet i kirken, 1845 om salmebogstillægget (Berl. tid.), om Symbolum apostolicum (Dsk. kirketid.), om den kirkelige frihed (smst.), om den rette ledetraad i børnelærdom (Ugeskr. f. den evg.lt. kirke, om præsteeden (Dsk. kirketid. 1863), om ægteskabet (Fædrelandet 59), skrev om H. A. Brorson i Khst. saml. I, 145 f. samt afh. (Teol. tidsskr., Dsk. kirketid.), udgav flere prædikener og lejlighedstaler.

Om *Dines Pontoppidan* henvises til prof., dr. *P. G. Lindhardts* og *Poul Borchsenius'* bøger om P. (begge 1948), som giver et fyldigt billede af denne særprægede præst. Dines P. blev tildels af helbredsmæssige grunde skibspræst, og hans store rejse bidrog i høj grad til at udvide hans horisont. I sin bog om rejsen giver han mange interessante oplevelser i karakterfuld form. Han var fra først af under indflydelse af *H. N. Clausen* og *J. P. Mynster*. Hans tidligst trykte prædiken viser hans tilknytning til den Mynsterske retning. De prædikener, han udgav i Ribe viser, at han er kommet under grundtvigsk paavirkning, D. B. L. oplyser, at dette skete under paavirkning af hans ven, pastor *A. Leth*. Pontoppidan sluttede sig nu til den kirkelige opvækkelse, kender nu forskel paa tilhørere og menighed, paa »den store døde christenmasse og den lille tro og oprigtig bestandige og samdrægtige menighed.« Trosbekendelse og sakramenter sættes i centrum, men Lindhardt gør opmærksom paa, at udviklingen indenfor grundtvigianismen, som i 1840'erne erstattede en personlig erfaring af synd og naade, med en menneskelig udvikling som forudsætning for en kristelig, gjorde P. ikke med. Derfor var han ofte paa kant med sine præstevenner, og det er typisk, at han satte *Brorsons* salmer højere end *Grundtvigs*. Det standpunkt han naaede i Ribe, blev ikke, hvad man senere ansaa for grundtvigianisme. 1848 skrev han om at faa den kontrollerende, statskirkelige bispetype afløst af en ny, som virkelig kunne blive præsterne en broderlig hjælp og menighederne til opbyggelse. Han følte sig tiltalt af en mand som *A. G. Rudelbach* for hans indsats og personlighed og brød en lanse for ham i sin bog 1852. Aaret efter søgte han at retlede vækkelsen, som var kommet under baptistisk eller mormonernes paavirkning.

Han fandt, at vækkelsen derved var kommet paa afveje, og at de vakte savnede almenmenneskelig, folkelig og kristelig oplysning og henviste til det grundtvigske livssyn som redningen. Lindhardt betegner dette lille skrift som et vigtigt led i det arbejde, som efter 1849 sikrede kirken mod større frikirkelighed, og som takket være Grundtvigianismens den gang store fasthed lammede baptismen. *Peder Larsen Skræppenborg* kritiserede ganske vist P.s udtalelser, men det førte alligevel til nærmere kontakt mellem P. og de vakte.

Efter dette havde man nok ventet sig en del af P. som grundtvigsk fører. 1853 nævnes han i *Fr. Barfods* fortællinger af fædrelandets historie som »en af de ypperste blandt de yngre præster«. Men hans navn blev strøget i senere udgaver. Efter 1853 udgav han væsentlig kun lejlighedstaler, og skuffelsen bredte sig. *Henrik Pontoppidan* hørte om dette i skolen, bragte det med sig hjem, og han hørte da »faderen hviske bevæget hen for sig selv, at han trøstede sig til at have gjort fyldest der, hvor det var mest fornødent.« Derved tænkte han vel paa sit brydsomme embede og paa sine mange børn og den svage økonomi.

Om P.s udnævnelse til Randers er fortalt foran. Biskop Brammer glemte aldrig, at han blev kaldet uden om biskoppen (P. gik direkte til kongen). Brammer kunde ikke døje grundtvigianerne, og P. skjulte ikke sine standpunkter. Han hævdede sin person og sit embede som fuldt saa værdigt som biskoppens. Og Brammer holdt ikke af P.s artikler om at afløse den kontrollerende statsbiskop med en mere broderlig bispetype. Da P. paa egen haand havde indført et salmebogstillæg i Randers, vilde biskoppen foranledige en ministeriel irettesættelse, men den udeblev.

P. var stærkt grebet af begivenhedene 1864, ved kongebesøget 1865 i Randers vakte han kongens mishag ved at tale om, at »vore hjerter endnu bløde ved de dybe saar«.

Holger Begtrup fortæller i „Grundtvigske hjem i det 19. aarh., II, 1930, s. 27 f., om *Chr. Bergs* senere hustru, *Maren Bertelsen*, at hun i efteraaret 1851, 15 aar gl., kom i huset hos pastor Dines Pontoppidan i Ribe. Hun skulde lære at spille af præstefruen og fik ellers en god undervisning, bl. a. i kjolesyning, hos frk. *Caroline Ramsing*, der havde skole for unge piger. Det pontoppidanske hjem var præget af kristelig alvor. Præsten var nærmest, hvad man kalder „Grundtvigianer". Men det var mere den kirkelige end den folkelige side af Grundtvigs livssyn, han havde tilegnet sig. Han hørte til den ædle stamme af dannede præstemænd, som forstod at forene deres lutherske arv med den ny kirkelige oplysning. I kraft af sin sikre dannelse dømte han frisindet om aandelige forhold og tog bestemt afstand fra den snævre pietisme, som han mødte hos mange af de gudelig vakte lægfolk, han fik med at gøre. Men han var personlig af en myndig og streng karakter, der vel nok isolerede ham noget i hans daglige liv.

Fru Marie Pontoppidan var en sjælfuld kvinde, der godt kunde være livlig og elskværdig. Men hun var svagelig af helbred og følte sig noget forpint af forholdene i Ribe, hvor

hun ikke engang havde en rigtig præstegaard at bo i. Desuden var hun stærkt optaget af sine børn, hvoraf de ældste: Erik, Inger og Morten endnu var smaa, da den unge Maren Bertelsen kom i huset.

Skønt det var et stille og alvorligt hjem, Maren saaledes blev optaget i, var hun dog glad ved det aar, hun var i Ribe. Hun lærte meget og gik villig sin husmoder tilhaande. Men især havde hun aabne øren for de gode samtaler, der førtes, naar der kom gæster i hjemmet. — Man faar et godt indtryk deraf i et brev, som hendes moder skrev til hende, mens hun var hos Pontoppidans: „— Jeg glæder mig ved det, du skrev i sidste brev, at naar I havde bispinde Müller (i besøg), saa fik I altid saadanne kraftige samtaler af hr. Pontoppidan, og at du hørte saa meget godt. Ak, hvor det glæder os".

I „Lykkeper" har *Henrik Pontoppidan* formentlig omtalt sit barndomshjem, idet han her har benyttet meget intimt erindringsstof . . . mest i 2. udgave af romanen. Dog er hjemmet nok tegnet mere dystert end det var. I Henrik Pontoppidans selvbiografi har han i bindet „Drengeaar" (35 aar senere end „Lykkeper") tegnet sit hjem i anden belysning, medens *Morten Pontoppidan* tegner hjemmet væsentlig lyst selvom det ikke forties, at Dines P. var en streng mand, uhumoristisk, og moderen var ofte syg. Der var mange bekymringer og knuste haab, megen sygdom og økonomiske sorger.

Dines P. var en højt begavet og selvstændig personlighed, en alvorlig prædikant. Han samlede ikke mange, men havde betydning for den lille grundtvigske kreds, som han ogsaa samlede til aftenmøder. Hans forkyndelse var positiv, stærkt bibelsk, og hjemmet var grobund for en række højt begavede børn.

Morten P. indleder sine erindringer med at tale om „sit lyse og lykkelige barndomshjem." Jeg tror, at iblandt velordnede hjem skal man vanskelig finde et livligere og fornøjeligere end dette, jeg er vokset op i" (Minder og Oplevelser, 1922, s. 7).

I „Præstehistoriske samlinger" 1933, s. 97 flg. har *Morten Pontoppidan* tegnet et billede af sin fader, hans sans for lønkammeret, hans ydmyghed som skibspræst, hans gerning i Fredericia og hans gerning i Randers, hvor han var „en skattet sjælesørger hos flere af de fornemmere embedsfamilier, men de velhavende købmænd kunde han ikke ret komme i forhold til. Maaske var der noget aandsaristokratisk ved ham . . . han kunde derhjemme ofte lufte sin ærgrelse de „ærkefilistre" han sad i skolekommission og legatbestyrelse med.

Populær kunde han aldrig blive. Dertil var han, trods sit gode hjertelag for stejl og myndig af væsen. Han vilde f. ex. ikke forrette begravelse om søndagen — — ikke af mageligheds hensyn, men Herrens dag maatte ikke krænkes . . .

Det er en blandet fornøjelse at læse biskop *Brammers* sure breve til kultusminister *J. C. H. Fischer* (Khst. saml. 6. r II, 610, 619, 644 f, 653 f., 656, 657, 674 f.). Det hedder f. ex. i et brev af 28. marts 78, at en ansøger (Ehlers, sidst sp. i Snode-S.) „endskønt han kommer fra Randers, hvor hr. Dines Pontoppidan er sognepræst for ikke at sige sogneherre, saa vidt jeg kan mærke, ikke er grundtvigianiseret." 6. aug. 79 hedder det, at „den grundtvigske vennekreds, som P. havde samlet omkring sig vel er meget lille, men uden tvivl saa ivrig, at den vil føle sig meget frastødt og tilbøjelig til sognebaandsløsning, hvis en skrap modstander af grundtvigianismen skulde blive P.s eftermand. At flertallet i menigheden saare nødigt vil have nogen grundtvigsk præst tør anses for en afgjort sag . . . kapellanen, pastor *Jacob Hansen* har langt flere konfirmander end P., en omstændighed, som kan blive til skade for P.s eftermand . . .

I et brev af 1. jan. 79 hedder det: „Hr. Dines Pontoppidan i Randers har længe været syg af gulsot. Han eller man ville maaske sige, at han havde ærgret sig den til, dersom han havde faaet den selvforskyldte tilrettevisning". Gulsoten var en følge af den kræft, som faa maaneder efter lagde Pontoppidan i graven, og paa selve begravelsesdagen skriver *Brammer* i et brev, som er meget krybende overfor ministeren (6. juni 79): „Ved sine utidige, fordrings- og salvelsesfulde ansøgninger var Dines Pontoppidan da sig selv lig til det sidste. Han var i den grad bleven tolereret og favoriseret, at han naturligvis ventede at blive behandlet med ganske særdeles hensyn til hans fortrælfelighed. Han var især af simple og fattige folk uden tvivl saa ilde lidt" —. Det sidste stemmer afgjort ikke med brødrene Mortens og Henriks oplysninger.

Moderen, f. Oxenbøll, husker de ældre brødre som en livlig og livsglad kvinde; Henrik husker hende nedbøjet af sygdom, hans konfirmationsdag ødelagdes helt deraf. Men for alle børnene stod hun som en helt, der bar sine byrder med sjældent taalmod, og Henrik beretter, at hendes lidelser førte hende til dyb forstaaelse for alle lidende. Paa sygesengen kastede hun sig over socialøkonomi og samfundsvidenskab og kunde „tale harmfuldt om fattigfolks lidelse og samfundets hykleriske moral." Nogle mindetaler ved hendes død 1888 tegner samme billede, men uforglemmeligt er indtrykket fra Lykke-Per, hvor Per fra havneknejpen ser moderens kiste blive hejst om bord i fragtbaaden, og siden som en æresvagt følger han med om bord til den jyske by.

Lindhardt skriver: Der var ingen religiøs overfodring i hjemmet; Henrik turde være et paalideligt vidne her. Morgen- og aftenandagter indrammede dagene, børnene fik besked om at passe deres daglige bønner, men ingen kontrollerede dem.

Morten Pontoppidan fortæller om sine drengeaar i sine Erindringer, s. 19 f. bl. a.: Ingen begivenheder gjorde tilnærmelsesvis saa stærkt et indtryk paa os som Dannevirkes rømning. De smertede disse gentagne nederlag, men de overraskede os egentlig ikke.

I Randers var det preussere, vi fik med at gøre, Augustagarden og Elisabethgarden laa en længere tid indkvarteret der i byen. Det var skikkelige folk, og der herskede en eksemplarisk mandstugt. Fra selve Randers mindes jeg ikke at have hørt noget eksempel paa uordentlig eller voldsom optræden fra det indkvarterede mandskabs side. Derimod saa jeg hos en bonde i nærheden af Randers gibsloftet i storstuen tæt oversaaet med smaa huller; dem havde de preussiske soldater prikket med deres bajonetter som hævn, fordi de ikke havde været fornøjede med kosten, de fik der i huset. Ja, det var unægtelig selvtægt, og det var vandalisme, men dog af en — under krigsforhold — forholdsvis uskyldig art. Der kan naturligvis være begaaet adskilligt andet; men dette er, som sagt, det eneste overgreb fra mandskabets side, jeg mindes at have hørt om. En sag for sig var jo de officielle voldsomheder — arrestationer af indflydelsesrige mænd eller opbringelse af bønderheste til preusserhærens brug. Især dette sidste gik stadig for sig, og der fortaltes mange morsomme historier om, hvorledes den og den snedige og sindige jyde havde forstaaet at skaffe sine værdifulde bæster til side og sætte preusserne en voksnæse paa. Til de officielle voldshandlinger hørte ogsaa sprængningen af den store jernbanebro ved Langaa. Langaa er nabostation til Randers, og jeg var ude og saa den sammensunkne jernkolos. Da Nørrejylland paa den tid ikke havde mere af jernbane end det stykke mellem Aarhus og Randers, kan brosprængningen ikke godt være sket af militær nødvendighed som hindring for mulige danske troppetransporter. Man opfattede det da ogsaa blot som et led i det, der hed „at lægge pres paa Jylland" og derigennem paa den danske regering for at bevæge den til Eftergivenhed. Langaabroen var — efter tidens forhold — et særdeles værdifuldt aktiv, som man mente at kunne bedrøve den danske almenhed for uden at øve nogen særlig inhumanitet overfor befolkningen.

I Randers præstegaard, som var en ret stor og anselig bolig, havde vi gerne høje officerer indkvarterede. Men tillige baade underofficerer og menige. Det vil sige tre forskellige borde hver dag — foruden vort eget. Hvilket var meget besværligt. De bedste værelser havde vi maattet afgive. Hvem der vilde besøge os i den eneste opholdsstue, vi havde at være i, maatte bukke hovedet godt og gaa igennem et aflukke under trappen, et rum hvor vi plejede at have koste og andre redskaber hengemte. Men dette havde mindre at betyde; det værste var al den madlavning og al den opvartning.

Paa husmoderen var det, byrden hvilede tungest. Min mor var meget dygtig til at ordne saadanne sager, og hun var af dem, der ikke let giver fortabt. „Man maa gaa paa jorden, selv om den er glødende," var et af hendes valgsprog. Og det fik hun lejlighed til at indøve her. Men — som der stod i den gamle ABCbog:

„Naar ej kamelen mer kan bære,
at rejse sig den lader være".

Og et saadant punkt kom for mor, da hun, som hele sommeren havde været i velsignede omstændigheder, stod umiddelbart foran sin nedkomst.

Da sagde mor: Nu maa vor indkvartering flytte bort.

Og da indkvarterings-kommissionen erklærede sig magteslos overfor en saadan fordring, hvad gjorde saa mor?

Det skal jeg fortælle. Mor klædte sig i fineste puds, sort silkekjole, hvidt silkesjal og handsker, og saa lod hun sig melde hos den oberst, vi havde i kvarter, og som var øverstbefalende over tropperne i byen. Hos ham kommer mor til audiens i sin egen daglige stue — fremstiller for ham sin tilstand, som jo har været tydelig nok at se, og lader ham i de hofligste, men bestemteste ord vide, at han og hans folk maa flytte, og at der i hvert fald fra den og den dag ikke for dem vil være mad eller opvartning at faa i præstegaarden.

Jeg véd ikke noget om, hvorledes den høje officer i øjeblikket optog denne henvendelse; men jeg formoder, at han straks hensynsfuldt har føjet sig. Vist er det, at han flyttede, og de andre med ham.

Mors fremfærd ved denne lejlighed vidste jeg dengang intet om. Men jeg hørte derom senere, og jeg har meddelt det her som et meget betegnende bidrag til min mors karakteristik. Mor var mild; men hun var fast. Mor var kun lille; men hun var en kvinde med holdning.

Mor havde ingen sønner at sende ud i krigen; de største af os var endnu kun skoledrenge. Men som husmoder under de for præstegaarden saa særlig vanskelige indkvarteringsfor-

hold udøvede hun, støttet af sine to flinke tjenestepiger, paa sin maade noget af en værnepligt og kunde godt have fortjent krigsmedaljen. Der er ingen tvivl om, at hun villigt havde givet sine drenge hen, dersom vi havde haft alderen til at tjene fædrelandet. Hun havde indaandet os kærlighed til vort land og vort flag. Hvad vi kunde af fædrelandssange, havde hun lært os. Hun satte sig til klaveret og spillede dem — hun var meget musikalsk — og sang saa ordene til, og fik os til at synge med. Mellem fædrelandssangene var „Vift stolt paa Kodans bølge" den, hun satte højest. Og engang talte hun til os drenge om denne sang, hvor heltene nævnes, som i fortiden kæmpede og døde for flaget, og hvor derefter slutningsverset — og det var særlig dette vers, mor fremhævede for os — flaget hilses af de nulevende:

„Se dem, du har tilbage,
de blusse ved dit navn,
vil for din hæder drage
med lyst i dødens favn -- --"

Aldrig kunde jeg siden synge dette vers uden at tænke paa, at det var det, min mor holdt saa meget af, og uden at jeg indvendig ligesom rettede mig op og stod med blottet hoved og gav vort gamle flag min kærligheds- og troskabserklæring, den, min mor havde lagt mig i hjertet og paa tungen.

Mor havde lært os vore fædrelandssange. Og det var ogsaa mor, der en dag vistnok i det sene efteraar 1864 satte sig til klaveret og begyndte at lære os en ny sang, der var kommen, nemlig Ferderik Paludan-Müllers „Danmarks maal". Det er jo den, der begynder „Brat af slaget rammet", og hvor Danmark, vor gamle mor, udøser sit hjerte og taler om, hvad hun sætter sit haab til: at naar krigens saar først bliver lægt, skal der blive optugtet en helteslægt af „ynglinger i plade, drenge klædt i staal", af „mænd med faste hjerter" og af „fromme, stærke kvinder". Og naar dette er naaet,

„da til lurens toner
blusser bavn og baal:
Slesvigs land genvundet
det er kampens maal."

Den sang gik ud over landet i de dage og blev sunget atter og atter i de hjem, hvor man i det hele taget sang. Og til dem hørte mit barndomshjem.

Litt. foruden ovenn.: Axel Pontoppidan: Den yngre slægt P., 1931, s. 195-205, Khst. saml. 6. r. 107, se navneregistret, DBL. XVIII, 455 f., P. G. Lindhardt i Ribe st. aarb. 1949, s. 10 f., samme i Kr. dbl. 30. okt. 46, Stig Bredstrup: J. H. Monrad, s. 79, Aug. F. Schmidt i Venstres maanedsskr. 1954, 181 f.

20. 20. okt. 1879—1. apr. 1907 (sp. Hørsholm 4. nov. 71): **Peter Jørgen Christian Scharling,** f. 5. febr. 32 Sorø. F.: Professor theol. dr. Carl Emil S., † 77 og Anna Petrea Abild Lund. Stud. Mtrp. 49, c. 54[2] (l), studierejse til Tyskland og Italien, adjunkt Horsens 56, adjunkt Roskilde 62, sp. Ærøskøbing 19. okt. 69, r. af dbg. 80, dbm. 94, kst. provst 7. aug. 95—21. juni 97, afsk. 1. apr. 07, K[2] af dbg. 07, † 10. okt. 22. — G. 6. aug. 57 Vilhelmine Marie Møller, f. 16. nov. 27 Breum, † 6. dec. 00. F.: Sp. Grinderslev-G., † 63, se der. — Broder: Professor theol. dr. Henrik S., brodersøn: Biskop, Ribe, broderdt. g. Dragsdahl, Grevinge. Broders sønnesøn: rkp. Højdevangs k., Kbh. Farbrødre: Asminderup-G. og Vallø. Kusine g. Boje, Helsinge-V. Stamt. 75. Hustrus brødre: Kølstrup-A., Tyregod-V., Rønninge-R., Birkerød. Kusine g. Leth, Aggersborg-B. Stamt. 60 D.

Fmd. Aarhus stifts konvent 83—97.

Oprettede 1895 et legat i anl. af sit 25aars jubilæum paa 1400 kr. til fordel for to kvinder i Randers og 1905 et jubilæumslegat for en af menigheden indsamlet kapital i anl. af hans 25 aars præstejubilæum i Randers, som han havde øget til 2500 kr. og til fordel for menighedsdiakonissernes sygepleje i Randers.

Har skrevet flere religiøse og kirkel. afhandl. i Teol. tidsskr., Evang. ugeskr., Ugeblad f. den danske folkekirke og Ugeblad fra Bethesda, en del prædikener i forsk. kirkel. bl., under pseudonymet Leonard novellen En omvej (62) samt udg. En udflugt til Sicilien (57), Christelige erindringer fra Rom (57), begge udg. i rækken af slesvigske folkeskrifter, Nogle ord om religionsundervisningen i de lærde skolers overste klasse (59), Afskedsprædiken i Ærøskjøbing kirke nytaarsdag 1872 (72), Ved fabrikør C. F. Grundtmanns jordef. i Hørsh. k. (74), Et mindeord v. capt. C. F. Lunds jordef. i Horsholms k. (74), Carl Emil Scharling, et levnetsomrids med et udvalg af hans mindre teol. afhandl. (80), Brylluppet i Kana, prædiken 2. s. eft. hell. tre kongers dag (83), Mindeord v. kaptain A. F. H. v. Honnens jordefærd (83), Til minde om Morten Luther. Prædiken (83), Giv kejseren, hvad kejserens er, og Gud, hvad Guds er. Prædiken (85), Mindeord over etatsraad, borgmester C. Fischer (85), Vort christelige vidnesbyrd. Prædiken i Holmens kirke (87), Til minde om frk. Mathilde Ankerstjerne (88), Mindeord over sagfører Richard Becher (88), Til minde om Jensine Elis. Petr. Dorthea Boje, f. Høyer (90), Kirke og missionshus. Indledningstale (90), Ved indvielsen af frk. C. la Cours ny skolebygning i Randers (94), Mindeord over Elisabeth Marie Scharling, f. Tuxen (94), Ved pastor Vilh. Steinthals og frk. Thyra Møllers ægtevielse i St. Mortens kirke i Randers d. 10. aug. 1897 (97), Mindeord talt over kjøbmand J. H. Heerfordt ved hans jordefærd i Randers d. 18. marts 1898 (98), Til minde om fru pastorinde Vilhelmine Marie Scharling, f. Møller (00), Mindeord over pastor Th. G. Thomsen ved hans jordefærd d. 2. okt. 1901 (01), Mindeord over fru pastorinde M. Hansen ved hendes jordefærd i Randers d. 18. marts 1901 (01), Søren Christian Elmenhoff, f. 11. febr. 1826, † 13. sept. 1901 (01), Mindeord om fru Anne Kjølseth, f. Hjersing ved hendes jordefærd i Randers d. 18. aug. 1905 (05), 25 aar. Prædiken (05), Til afsked. Prædiken (07), Mindeord over kordegn N. B. Kjølseth (08).

Henrik Scharling har i »Theolog eller digter«, 1917, s. 144 f. og i sine livsminder, 1919, s. 52, 105 f., 247 f., 354, 437 f., 448 f. tegnet et godt billede af sin broder (»Gamle« i Nøddebo præstegaard«). Professorhjemmet i Kbhvn. var præget af guldaldertiden, og sønnerne levede et muntert studenterliv. Peter S. var højt begavet, drog med offentlig understøttelse til Heidelberg, Geneve og Rom, hvor han studerede kunst, filosofi og teologi. Hans rejseerindringer tegner et smukt billede af ham som en interesseret og kundskabsrig betragter. Da han kom hjem, blev han adjunkt, og hans elever mindedes ham som en elskværdig, human lærer, der især lagde vægt paa klassisk litteratur. Peter S. havde vist oprindelig tænkt sig en løbebane som æstetisk og teologisk forfatter, men han kom til at øve sin gerning som en praktisk kirkemand. Han fik et godt navn som en trofast sjælesørger, en god prædikant og en nobel, gennemkultiveret personlighed. Biskop *Brammer* satte ham højt. I teologisk henseende repræsenterede han som sin broder et konservativt evangelisk-luthersk »normalstandpunkt« (jvf. hans afskedsprædiken). Forfatterskabet indskrænker sig til forannævnte smaaskrifter. Det eneste større arbejde fra hans haand er indledningen til faderen, *C. E. Scharlings,* udvalgte afhandlinger 1880. Han var virksom i Aarhus stifts konvent, og i Randers søgte han at indtage en formidlende stilling mellem de kirkelige retninger (se ovf.) Selv var han højkirkelig. Hans arbejde for at faa bygget *menighedshjemmet* og samle de folkekirkelige der, laa paa linie dermed. Lige til sin død fulgte han levende med i kirkens liv og i de teologiske bevægelser, og bevarede sin tankes klarhed til sin høje alderdom. Sidste gang han talte offentligt var, da han, 88 aar gl., næsten blind, talte over sin broder Henrik S. 1920.

Pastor S. følte sig nært knyttet til sin slægt og stod hele livet sine brødre nær, 2 teologer, 2 jurister og en søster. Baade præstegerning, filantropi, og sansen for kunst og kultur, bibelstudium og æstetik optog ham. Som ung besøgte han mange præstegaarde. Vi møder baade Greve og Gunderslev præstegaard i »Nøddebo præstegaard«, og om brødrenes liv faar man et fornøjeligt indtryk gn. et brev fra William Sch. til Peter S. 1857 (C. I. Scharl.: Henrik S., 1936, 12). Se iøvr. her s. 26—28.

Biskop *Brammer*, der 1877 omtaler Peter S. som »en elskværdig personlighed, som jeg har kendt fra hans barndom, han er lige saa begavet og fuldkommen beskeden som sine brødre (Brammer gav ham egr. til den kateketiske prøve), vilde gerne have S. til stiftsprovst i Aarhus (Khst. saml. 6. r. II, 600), men var i tvivl, om han kunde magte det store embede. Men han blev *Randers* en god præst, agtet og afholdt i alle kredse, et stille, fredsstiftende gemyt.

Litt. foruden ovenn.: William Scharling: Slægterne S.-Lund 1581—1893, 1894, s. 9 f. Kirken, 1922, s. 338 f., C. H. Rørdam: Svundne dage I, 1916, 119 f., Hist. aarb. f. Kbh. amt 1914, s. 31 f., Khst. saml. 6. r. II (se ovf.), C. I. Scharling og Margrethe Scharling Dragsdahl: Henrik Scharling, 1936, s. 42, 113 f., 131, DBL XXI, 66 f., Henry Ussing: Min livsgerning I, 1939, s. 61, Jul i Randers 1946.

Hjælpepræst hos pastor Scharling:

1897-99 (Hans hustrus brodersøn): *A. B. Bartholdy Møller*, se Ejby-ND.
1899—1907: *Falmer Nielsen*, se Nyborg.

21. 24. sept. 1908—5. maj 17 (sp. Veggerslev-V. 29. dec. 99): **Ed. O. Geismar,** fl. t. sp. Trinitatis k., Kbhvn., se teol. professorer.

Hjælpepræst hos pastor Geismar.

1909-12: *E. Bjørnbak*, se sp. Sct. Peders k., her.
1913-14: *K. Friis Jespersen*, se Agri-E.

22. 19. sept. 1917—16. dec. 26 (sp. Sevel 9. maj 01): **Knud Johannes Rützou,** f. 6. sept. 70 Svendborg. F.: Købmd. Carl R. af Refsnæs og Laura Caroline Marie Jessen. Stud. Mtrp. 88, c. 94^1 (l), manud., lærer Kbh., hjpr. Aarhus domkirke 16. febr. 95, tillige lærer v. Aarhus katedralskole, † 16. dec. 26. — G. 6. sept. 01 Sophie Hedvig Schousboe, f. 5. maj 81 Landet, † 29. juni 04. F.: Sp. Landet, Taasinge, † 19 (af Landet) se der.
Hustrus søster g. Rørdam, Skaarup. Stamt. 77.

Skr. afh. i Teol. tidsskr. (Jesu og hans disciples udsagn om parusiens nærhed 98, lignelsen om den utro husfoged, brylluppet i Kana 00), i Kirken og hjemmet, prædikener og foredrag (bl. a. 9 foredrag mod katolicismen (i Aarhuus stiftstid. 00) om forsvarssagen i Skive folkebl. 08—09, om præstefrihed i Nationaltid. 1911, udg. 99: Kirken og det soc. spm., 01: Afskedspræd. i Aarhus dk.

Man kan godt sige, at Rützou fortsatte Geismars gerning, selv om de var vidt forskellige. Den menighed, der havde samlet sig om Geismar, stod trofast om Rützou gennem hele hans præstetid ved Sct. Morten, og han samlede mange om sin forkyndelse i kirken.

Han var en mand med grundig viden, store kundskaber og sjælden fin kultur. Paa sin egen stilfærdige maade var han flittig og venlig, man har lyst til at sige »vennesæl«, altid god at gæste, naar man havde noget paa hjerte. Lidt tungt var der over ham, hans luthersk betonede prædikener var grundige og redelige, kunne være lange — han skulle ligesom have hele evangeliet med ved hver gudstjeneste. Hans yndlingssalme, som blev sunget hver søndag, var »Jesus os til trøst og gavn«, det er vist i si selv en slags karakteristik af manden.

Han naaede maaske ikke saa langt ud som Geismar, men de mennesker, han kom i forbindelse med gennem menighedsbesøg eller paa anden maade, holdt af ham, og han har i det stille ydet hjælp til mange.

Han var ligesom Geismar formand for Menighedshuset og lagde her et stort og ærligt arbejde. Hans lødige foredrag om Romerbrevet, fortsat gennem en række aftener, er blevet husket længe. (Povl von Spreckelsen).

Pastor R. gik ikke ind til nogen let opgave, da han udnævntes til sp. i Randers. Pastor Geismar havde samlet en stor vennekreds, som fandt det vanskeligt at vænne sig til en anden præst. Men efterhaanden overvandt R. modviljen. Hans trofaste, hæderlige livsopfattelse vandt andre for ham. Hos ham var der harmoni mellem præsten og mennesket. Hans præstegerning fyldtes af jævn menneskelighed, blev hjulpet af et varmt hjerte og styrket gennem hans rige og lødige personlighed. At kende R. var at se op til ham, hans væsen og tale vandt andre for ham selv. (Randers amts avis).

Kordegn Alfred Lund skrev:
Uden at vide meget om den række af sognepræster, der gn. tiderne har været knyttet til den gamle og ærværdige Sct. Mortens kirke kan man vist have lov at sige, at sp. og kirke næppe nogen sinde har passet bedre sammen end netop gn. pastor R.s ni tjenesteaar. Hans høje skikkelse med den kraftige stemme var som forudbestemt til at være denne monumentale kirkes førstepræst.

Pastor R. var nidkær som prædikant. Måske fandt man ofte hans prædiken for bredt anlagt, men man lærte at forstaa, hvorledes et dybt og tankevægtigt indhold kan kræve en stor ramme. Hans prædiken tilsigtede at vække pers. tro og at fremme denne i et maalbevidst kristenliv. Han tog sigte paa at lære sine tilhørere at tænke selv, men tage tanken fangen under troens lydighed. Hans fremstilling af problemerne var klar og logisk og virkede derfor overbevisende. Som oftest var det et stille, sagtmodigt vidnesbyrd, der lød. Dog kunne røsten nu og da hæve sig til en sjælden højde, saa det gav genlyd i kirkens hvælvinger. Der var aldrig stiklerier til andre retninger, det var nemlig altid den enkeltes personlige stilling til Gud og frelsen i Jesus Kristus, prædikenen tog sigte paa.

Pastor R. døde pludseligt. Han havde konfirmander en formiddag, men blev syg og maatte afbryde undervisningen. En læge tilkaldtes, men præsten var død, da han naaede frem.

Pens. sp. *N. J. Ginnerskov* skrev i »Jul i Randers« 1946: Pastor R. havde en høj, ludende skikkelse, han tilhørte Kirkeligt Centrum. Som kroppen var tung, talte han tungt og gav indtryk af at være en byrdernes og sorgernes mand, han havde jo ogsaa tidligt mistet sin hustru. Selv døde han tidligt.

23. 24. marts 1927—27. aug. 1940 (sp. Maribo 14. okt. 20): **Christian Ingerslev,** f. 13. maj 74 Aarhus. F.: Lærer ved borgerskolen Hans Peter I. og Severine Georgine Lassen. Stud. Aarhus 93, c. 00_2 (l), lærer De forenede kirkeskoler, Kbh., sekondløjtnant, lærer Østersøgades gymn., sekretær KFUM, Aarhus 04, sp. Gørding-V.-B. 10. aug. 08, afsk. 27. aug. 40, † 19. nov. 58. — G. 1. dec. 08 Helga Victorine Ræder, f. 15. marts 81 Palstrup, Højbjerg. F.: Hofjægermester, godsejer, c. jur. Carl

Fritz Johan Baur R. og Thyra Valborg Dinesen.

Kredsfmd. DMS 17—20, og 22—24, BM. Alm. dsk. præstekonvent 16—40, fmd. IMs præstekonvent paa Randersegnen 29—32, hjemmearb. DMS, præst ved De samv. menighedsplejers sygehjem i Gentofte 43—49.

Virkede sp. Rützou statelig i Sct. Mortens kirke, var det samme i ikke mindre grad tilfældet med hans efterfølger Chr. Ingerslev. Den høje skikkelse, det hvide hår over det sommer og vinter rødmossede ansigt klædte kirken, og den klædte ham. Ingerslev var en mand i sin bedste alder, da han blev sp. ved Randers gamle og smukke sognekirke. Han fik sit hjem i den nye, store og velindrettede sognepræstebolig paa Udbyhøjvej, genbo til Østre Kirkegaard, saa han havde kort vej til kapellet, naar han skulle forrette jordefærd. Hjemmet var smukt, præget af fornem kultur og blev rammen om et usædvanlig kønt og inderligt familieliv, et forbillede for byen. Tre højtbegavede sønner voksede op i det og bærer hver for sig med ære deres faders navn videre. Ingerslev var barn af IM, i sin indsættelsesprædiken proklamerede han tydeligt, at her var hans stade. Maaske blev kærligheden ikke fuldt saa gensidig, som han havde ønsket. Selv om en trofast kreds af IM's venner fra samfundet i missionshuset Saron sluttede op om hans gudstjenester, var det dog tydeligt, at den store flok herfra næsten demonstrativt foretrak søndagsmøderne i missionshuset for højmessegudstjenesten i sognekirken. Det hang nok sammen med den forsigtighed og stilfærdighed, som prægede I., ogsaa i hans forkyndelse. Man karakteriserede den saadan, at hvor han kunne have øst evangeliets rigdom ud i spandevis, nøjedes han med at give den i teskefulde. Alligevel satte han spor i byen, ikke mindst hvor hans usædvanligt intelligente og aktive hustru var ham en storartet og påskønnet hjælp. Om det var en skuffet præst, der i 1940, nogle aar før han var nødt til det, trak sig tilbage til sit otium i Virum, tilkommer det ikke andre at dømme. Maaske var det saadan. Ikke des mindre efterlod han i ikke faa hjem billedet af en stilfærdig præst, der ærligt forvaltede det maaske ikke iøjnefaldende pund, som var ham betroet. (Poul Borchsenius).

Pastor C. I. begyndte at læse til cand. mag. i naturfag. Der gik dog ikke lang tid, førend han blev klar over, at han skulle være teolog, men interessen for naturfagene bevarede han hele livet.

Efter at han havde taget teologisk embedseksamen i 1900 boede han nogle aar paa Borch's kollegium. Han var lærer ved Comtesse Moltkes Pigeskole i København, fra 1901—1904. Hans rige pædagogiske evner nød mange unge godt af, og han holdt meget af sine elever.

Allerede i studenteraarene kom Ingerslev i forbindelse med den kristelige studenterbevægelse. Han deltog i de nordiske studentermøder med kristeligt program i Leckø i Sverige i 1901 og i Sorø i 1903. Disse møder blev af meget stor betydning for ham. Han var en tid medlem af bestyrelsen for Studenterhjemmet.

(1907 rejste han i Italien og var derefter uord. medhj. flere steder (Torslev-S., Hamborg, Vallensbæk, Voldum-R.).

I Gørding-Vemb-Bur fandt han hurtigt ind i det indremissionske arbejde paa Vestkysten, og særlig ungdomsarbejdet havde hans store kærlighed. Det danske Missionsselskabs arbejde omfattede han med stor kærlighed og deltog hele livet igennem i dets hjemmearbejde.

Menighedsarbejdet blev i stor udstrækning præget af afholdelse af møder i præstegaarden. Denne stod altid aaben for sognets beboere. Hans hustru var ham en meget stor støtte.

Endelig var Ingerslev fast fritidsmedarbejder for KFUM og K fra 1908-20.

Det var en stor overgang at komme fra de smaa vestjyske kirker til Maribo domkirke og fra de vestjyske bønder til befolkningen i den gamle ret velstaaende stiftsby. Ved Sct. Mortens kirke i Randers blev han stillet midt i et rigt menighedsliv med et meget betydeligt kirkeligt lægmandsarbejde. Han følte sig hjemme i dette arbejde lige fra begyndelsen.

Ingerslev skyede de store og stærke ord. Hans prædiken var central, baaret af en personlig overbevisning og en dyb forstaaelse af de mange menneskelige problemer. Men fremfor alt var han sjælesørger. Mennesker henvendte sig trygt til ham for at faa hjælp til at løse deres problemer. Det var maaske denne side af hans gerning, der satte de dybeste spor gennem aarene, uanset hvor den blev øvet.

Ingerslev tog sin afsked i 1940 og bosatte sig i Virum. Han slap ikke præstegerningen helt i sit otium, idet han i aarene 1943-49 var præst ved De samvirkende Menighedsplejers sygehjem i Gentofte. Han bistod Axel Malmstrøm ved dennes udgivelse af tre-binds værket Evangeliet til alverden, og skrev ogsaa enkelte afsnit af værket.

Prof., dr. Fritz Ingerslev (søn af pastor C. I.).

Hjælpepræst hos pastor Ingerslev:

28. aug. 1938—26. apr. 39: *Jens Møller*, f. 4. febr. 13 Aarhus. F.: Bankbud Søren N. M. Stud. Marselisborg 31, c. 38[1] (l). † 26. apr. 39.
1939-40: *M. Matthesen*, se Egense.

24. 12. dec. 1940—11. sept. 45 (Generalsekretær KFUM og K i Danmark 31): **C. M. Baun,** fl. t. stiftsprovst, Viborg, se biskopper, Viborg.

25. 20. dec. 1945—28. febr. 63 (rkp. her 25. juni 40): **Jens Arberg,** f. 23. juni 93 Snejbjerg. F.: Gdjr. Christen A. og Johanne A. Stud. Døckers kurs. 17, sekr. Kr. hjælpefbd. f. Armenierne 23—26, lærer Struer 26, c. 30[2] (h_2), sekretær KFUM Holstebro 30, sp. Vorup 4. marts 31, rkp. Sct. Johannes k., Aarhus 1. okt. 36, afsk. 28. febr. 63. G. 5. juni 27 Maria Nielsen, f. 3. nov. 00 Hobro. F.: Stationsmester Inge Karl N. og Ane Tomine Thomsen. — Hustrus broder: Birkler, Sønderborg, søster g. Fæster, Vorup.

Hjælpepræst hos pastor Arberg:

1952-54: *V. J. Hassel Jenseen (Hasselgaard)*, se kkp. her.

26. 7. juni 1963 (sp. Branderup 9. jan. 53): **Helge Asger Nedergaard,** f. 15. febr. 22 Nordby, Fanø. F.: Viceskoleinspektør Peder Pedersen N. og Thea Margrethe Rasmussen. Stud. Randers 42, c. Aarhus juni 52 (1-88). — G. 9. apr. 49 Else Aagaard-Jensen, f. 16. juni 28 Herning. F.: Grosserer Niels Sigfred Aa-J. og Anna Elisabeth Lauersen. — Kusine g. Boserup, Kobberup-F.

Residerende kapellan (til 1916: 1. rkp.)

Rkp. er tillige præst Randers kloster (Randers hospital), c. 100 beboere, 2137 alt., smuk og velholdt kirke, god kkg., gudstj. hver søn- og helligdag. Kirkeministeriet har 1949 bestemt, at hospitalet skal hedde Randers kloster og kirken skal hedde Klosterkirken. Hospitalet havde egen præst indtil 1819. Klosterkirken holdt 400 aars fest 1957, blev restaureret, fik glasmosaikrude.
(Jubilæumsskr. ved arkivar, c. mag. H. Hejlesen).

Indtægt. 1857: a) 31 rug, 81 byg, 114 havre, b) 50 rdl., 53 byg, c) 350 rdl. som hospitalspræst, d) 1352 rdl., e) Ingen bolig, huslejetilsk. 200 rdl. 1870: Regul. 3600 kr. Netto: Ialt 7466 kr. Embedet var 1870 det højst lønnede i provstiet. 1913: 2. kl. 1958: 12. kl. God bolig, Udbyhøjvej 24, opf. 1902. 1400 kr. som hospitalspræst.

15. 19. sept. 1841—14. jan. 68 (hjpr. her (hos sin fader) 25. sept. 22): Ksstrd. **Nicolai Eeg Kruse,** f. 13. juli 97 Rær. F.: Sp. her, amtsprovst Petrus Janus K., † 37, og Christine Margrethe Bolt. Stud. Randers 15, c. nov. 19 (l), var tillige vicepastor Gimming-L. 23—46, konsistorialrd. 60, r. af dbg. 62, † 14. jan. 68. Ugift.

Biskop Brammer omtaler K. (Khst. saml. 6. r. V, 207) som »en tro og indflydelsesrig mand«. Randers amts avis skrev 15. jan. 68: »Mangfoldige maa dybt savne ham, han var en trofast ven i næsten alle huse, thi næsten hele den nuværende befolkning her er opvokset for hans øjne, mange er døbt, konfirmeret eller viet af ham, og det smukkeste forhold knyttede præst og menighed sammen. Han var en nidkær mand, en Herrens tjener, der virkede i kærlighedens og sagtmodighedens aand, men han var, saa vidt vi tror, uberørt af den nyere tids kirkelige bevægelser. Han var under sin lange embedsvirksomhed en ivrig befordrer af ungdommens oplysning.«

Embedet stod ledigt efter pastor Kruses død indtil 15. jan. 1875, da Vorup, Sct. Mortens søndre landsogn oprettedes som sognekald. Der oprettedes et embede som 1. rkp. ved Sct. Mortens kirke og hospitalspræst, samt et embede som 2. rkp., forbundet med Vorup sognekald, hvor 2. rkp. var sognepræst. Denne ordning opretholdtes til 24. marts 1916, da Sct. Peders sogn udskiltes, og 2. rkp. blev sp. ved Sct. Peders k.

kst. 2. rkp. 1868-75: *L. J. Levinsen*, se Sæby-H.

1. rkp. og hospitalspræst

23. 15. jan. 1875—11. sept. 87 (kst. 3. apr. 68): **Jacob Hansen,** f. 28. sept. 19 Sorø. F.: Snedkerm. Jacob H. og Maren Kirstine Poulsen. Stud. Sorø 38, c. 50 (l), diakon Grumtofte, Flensborg provsti 4. nov. 51, sp. Gelting, Flensborg provsti 7. juli 56, afsat af tyskerne 28. okt. 64, hjælpepr. hos pastor Kruse 66, † 11. sept. 87. — G. 27. apr. 53 Madsine Sophie Levinsen, f. 5. jan. 24 Holbæk, Rougsø herr., † 11. marts 01. F.: Degn Henrik L. og Ane Kirstine Sørensen. — Hustrus brødre: rkp. Trinitatis k., Kbh., og Sæby-H., brodersønner: Gørlev-B., Sct. Matthæus k., Kbh., Sct. Mariæ k., Helsingør, Herredskirke-L. L., Johs. L., Classens boliger. Stamt. 56.

Det var to fordrevne sønderjyske præster, som 1868 kom til Randers, de to svogre: *Jac. Hansen* og *L. J. Levinsen*. *Alfred Ipsen* skildrer begges hjem som dannede hjem, hvor god litteratur og kunst hørte til det daglige brød, man var fortrolig med klassisk musik og tysk litteratur. Hansen og Levinsen havde oplevet krigen 1864, og det er smukt at læse om, hvordan de to svogre ordnede det, saaledes at *Levinsen* søgte bort (og kom til Sæby ved Tissø), medens *Jacob Hansen* blev i Randers. Hansen havde som svogeren et smukt, gammeldags hjem, han var meget afholdt, og biskop *Brammer* omtaler, at han var en søgt konfirmandpræst. Han udgav 1871 et foredrag, holdt i Randers arbejderforening. Han stod den kendte pastor *J. F. Plesner*, Vedersø, nær og udgav mindeord om ham. I »Randers amts avis« omtales, at han efter kort tid vandt almindelig yndest, som han beholdt usvækket til sin død. Han var ordets nidkære forkynder, skolens varme ven og de fattiges tro støtte. Han var nogle aar et anset medlem af byraadet. I de senere aar var han svag, men han trættedes ikke i sit arbejde. Som formand for skolekommissionen udførte han stor administrativ dygtighed i en periode, hvor skolevæsenet var i voldsom udvikling.« (Se pastor P. Scharlings mindetale over fru H. (01).

24. 21. nov. 1887—8. aug. 96 (sp. Nykøbing-L.-E. 7. juni 76): Provst **C. C. S. Cederfeld de Simonsen,** fl. t. Tyrsted-U., se der.

25. 21. okt. 1896—27. sept. 1901 (sp. Norup 4. aug. 88): **Thomas Gottfried Thomsen,** f. 10. okt. 41 Kbhvn. F.: Kmmrd., bankrevisor Thomas T. og Jensine Fred. Lund. Stud. Brgdssk. C. 59, c. polyt. 66, ass. Den kgl. veterinær- og landbohøjskole 66 og 71—73, assistent Universitetets kemiske laboratorium 73—84, fik 85 Det kgl. dsk. Videnskabernes selskabs guldmedaille for vidensk. virksomhed, c. teol. 88^1 (h_1), † 27. sept. 01. — G.[1] 11. maj 76 Elisa Hagemann, f. 27. dec. 48 Viborg, † 13. juni 82. F.: Sp. i Støvring-M., † 58, se der. G.[2] 7. nov. 88 Marie Margrethe Mollerup, f. 7. apr. 68 Ljørslev, † 6. okt. 51. F.: Provst, Gelsted-R., † 00, se der (af Harridslev-A.). — 1. hustrus broder: Sct. Peders k., Slagelse, søstre g. Mollerup, Gelsted-R., 2. hustrus broder: Frihavns k., og Vor Frue k., Odense, brodersøn: Haslev-F., broderdt. g. Obdrup, Gethsemane k., Kbh.

Pastor T. var broder til kemikeren, prof. *Aug. Thomsen* († 94) og den verdensberømte kemiker, professor *Julius Thomsen* († 09). Som sine to brødre valgte han kemien som fag, blev efter polyteknisk embedseksamen assistent paa landbohøjskolen, og var 1866-71 ingeniørassistent ved kryolitbruddene i Ivigtut. Senere var han assistent paa sin broders laboratorium ved universitetet og udgav en lærebog i uorganisk kemi for begyndere (1875), samt en række selvstændige videnskabelige afhandlinger (om optisk drejeevne, om sammensætningen af træernes ved, hvor han erkendte tilstedeværelsen af et særligt stof, vedgummi, og om ligevægtsforhold i vandopløsninger. For dette arbejde fik han ovenn. guldmedaille).

T. var en dybt religiøs natur, og under indtryk af sin første hustrus død opgav han, under almindelig beklagelse og undren blandt sine fagfæller, der havde regnet med, at han vilde faa en smuk videnskabelig løbebane, naturvidenskaben og tog teologisk embedseksamen. Han blev forlovet og gift 2. gang med en søsterdatter af sin første hustru, og hans svoger, *H. P. Mollerup*, øvede ikke ringe indflydelse paa ham (se her III, 330). Thomsen tog sin præstegerning op med dyb alvor. Han tog ikke hensyn til sit svage helbred, men satte alt ind paa at være præst i aand og

sandhed. I Randers tog han og hans dygtige hustru sig meget af godgørende arbejde, og han oprettede en læsesal for unge mænd i konfirmandstuen i hospitalet, hvor han boede, og hjalp de unge tilrette paa mange maader. Han døde af tyfus faa timer efter at hans søster, enkefru Lorenzen, var død i hans hjem. Randers dagbl. refererer af pastor *Scharlings* tale over ham: »Han havde et oprigtigt og sanddru hjerte, et rent sind, et ædelt tankesæt, blid og følsom. Han unddrog sig gerne menneskenes øjne baade i tale og færd. Hjemmet var det figentræ, hvorunder han gerne sad i løn ved sit arbejde og sin bøn. Ydre former og talemaader vilde han helst afdække, og derfor udtalte han sig stundom skarpt mod det, som han fandt ikke at indeholde sandhed. Den højeste af alle sandheder, kærligheden, vilde han helst give baade magten og æren i sit eget hjerte som i andres. »Jeg troede, derfor talte jeg«, disse ord passede paa ham. Man følte altid, at der stod en mand bag hans ord« (Randers dagbl. 27. sept. 01, Randers amts avis 2. okt. 01. DBL. XXIII, 587. HF. I, 24.)

26. 29. nov. 1901—21. okt. 13 (sp. Vejerslev-A.-T. 22. apr. 97): **M. T. Kabell,** fl. t. Ormslev-K., se der.

27. 13. 7. 1914—22. febr. 24 (sp. Dybe-R. 15. apr. 11): **L. J. Engberg,** fl. t. Haudrup-S., se sp. Korsør.

28. 28. jan. 1925—23. febr. 40 (rkp. Thisted-sp. Skinnerup 20. aug. 17): **Jens Rasmus Johannes Jensen,** f. 20. febr. 70 Svejstrup, Dover. F.: Gdjr. Rasmus J. og Hansine Hansen. Stud. von Westens inst. 91, ldmd., lærer, c. 06^1 (h_1), hjpr. Fruering-V. 9. dec. 06, vikar Raaby-S., Christianssted, Pedersborg-K., Brønderslev-S., V. Frue k., Aalborg, Herstedøster-V., Rubjerg-L. 07—11, sp. Nørhaa 30. aug. 11, afsk. 23. febr. 40, † 25. jan. 51. G. 2. juni 14 Marie Christine Jensen, f. 21. febr. 81 Stenbjerg, Nørhaa. F.:Købmand J.

Pastor Jensen var en lille, stilfærdig mand, »Han samlede ikke mange, var ivrigt med i de residerende kapellaners forening og kæmpede for bedre kaar for rkp.«. Der skrives, at han var »en rar og følsom natur, men egnede sig næppe som bypræst.« Han var grundtvigsk, stod pastor *Ville Christensen,* Mellerup nær. Pastor J. var en sjælden trofast natur. Se her s. 80.

29. 25. juni 1940—20. dec. 45 (rkp. Sct. Johannes k., Aarhus 1. okt. 36): **J. Arberg,** sp. her.

30. 20. maj 1946—28. febr. 51 (sp. Gunderup-N. 22. juli 38): **S. H. Nepper-Christensen,** fl. t. sp. Herning, se der (nu domprovst, Helsingør).

31. 30. juni 1951—febr. 64 (sekr. Dsk. Santalmiss. 48): **Aksel Thormann,** f. 18. nov. 12 Serup. F.: Gdjr. Henrik Peter T. og Ane Marie Jensen Bak. Stud. Viborg 32, c. 39^1 (h_1), hjpr. Garnisons k., Kbh. 31. aug. 39, kkp. smst. 24. marts 41—1. aug. 48. — G. 16. sept. 39 cand. mag. (Historie og krd.-kundskab) Nanna Linde Petersen, f. 9. sept. 12 Vejle. F.: Dommer Einar Holger P. og Alva Tygstrup.
Udn. til sp. Holte febr. 1964.

Sekr. Kbh. kredsfbd. f. Santalmiss. 39—45, i Santalistan 47—48, medl. Dsk. missionsraad 49—52, kredsfmd. Santalmiss. 53, medred. Santalposten 47—51, BM. Santalmiss. hovedbest. 56, landsfmd. 63.

2. res. kap. og sp. Vorup

(Embedet oprettet 15. jan. 1875, nedlagt 24. marts 1916)

1. 15. jan. 1875—3. febr. 91 (hjpr. Frederiksberg -H. 22. dec. 69): **J. C. V. Bergstrøm,** fl. t. Karise -A., se der.

2. 8. sept. 1891—24. marts 1916 (sp. Rimsø-K. 30. juni 84): **F. Wilhjelm,** fl. t. sp. Sct. Peders k., se der.

Ordineret kateket

(Oprettet 12. febr. 1823, nedlagt 15. jan. 1875)

3. 9. juni 1835—30. dec. 54: **L. P. Larsen,** fl. t. Nykøbing-L.-E., se der.

4. 24. apr. 1855—6. jan. 74: **H. A. S. L. Diechmann,** fl. t. Stubbekøbing-M., se der.

Kaldskapellan

(Oprettet 24. okt. 1940)
1940: 4. kl., 1958: 12. kl.

1. 1. febr. 1941—29. nov. 46 (Hjpr. Give 40): **J. N. H. Fogt,** fl. t. Vellev, se der.

2. 19. maj 1947—12. juli 50 (Hjpr. Glostrup 2. sept. 46): **H. Aagaard Poulsen,** fl. t. Vraa-E., se der (nu rkp. Maglegaard sogn, Charlottenlund).

3. 27. okt. 1950—22. juli 53: **S. Anker-Møller,** afsk., fængselslærer Rendbæk, se Valgm. Kerteminde.

4. 4. sept. 1954—18. juli 57: **O. J. Christensen,** fl. t. Søby-S.-H., se der.

5. 12. dec. 1957 (andenpræst her 22. dec. 55): **Vagn Johannes Hasselgaard** (tidligere Hassel Jensen), f. 30. jan. 28 Kbhvn. F.: Maskinfabrikant. Stud. Sorø 47, c. 52^1 (1-84), hjpr. her 30. maj 52. G. 28. apr. 57 Birte Jensen, f. 5. aug. 33 Randers. F.: Kapelmester Richard Jensen.

Andenpræst

22. dec. 1955—12. dec. 57: **V. J. Hassel Jensen,** kkp. her.

SCT. PEDERS KIRKE

(Sognet udskilt som selvstændigt pastorat 24. marts 16)

Sct. Peders kirke, paa en bakke nord i byen, er indviet 7. dec. 1902 (byggesum 97.000 kr.), arkitekt Wiinholt. Kirken er en korskirke i romansk stil, over korsskæringen et firkantet taarn med pyramidespir og øverst et laternespir. Under taarnet en høj kuppelhvælving med ovenlys gn. vinduer i taarnet. Blindinger paa taarnet med paamalede symbolske tegn. Kirken har iøvrigt tøndehvælving. Piller og indfatninger af røde mursten. Prædikestolen er dekoreret i stærke farver. Alterkalk og disk fra 1750 (fra et orlogsskib). Kirken blev 7. dec. 1958 genindviet efter en større restauration (arkitekt Axel Hag). Gulvet fornyedes med ølandsfliser, korgulvet sænkedes til 2 trin over skibets, alle dekorationer overkalkedes, saa kirken staar helt hvidkalket i sit indre, en del vinduer tilmuredes m. m. Alterskranken fornyedes, nyt alterbord opmuredes, pulpituret fornyedes. Der blev bygget et nyt og større vaabenhus med daabsventeværelse. Over det gl. tidligere trælter (i gl.-nordisk stil) var der 2 glasmalerier ved kunstmaler Trunderup (Den gode hyrde, Kristoforus), de flyttedes til ndr. korsarm 1927, og 2 tilsvarende glasmalerier (Moses, Elias) opsattes i sdr. korsarm. Altertavlen (Inge Hofman-Bang: Forklarelsen paa bjerget) anskaffet 1927 for 10.000 kr. efter afd. frk. Emilie Dinesen. Alterrammen med udskaarne figurer (Kgl. bygningsinsp. Packness). To malmkandelabre, en paa hver side af altret, skænket 1930. Orgel fra 1961. Anlægget omkr. kirken omlagdes 1958. 700 sd.

E. Bjørnbak: Sct. Peders k., 1902-52, 1952.

Folketal. 1921: 14021.1935: 18571. 1940: 20677. 1950: 26714. 1960: 19122.
Altergæster: 1922: 7000; 1930: 6108; 1938: 7081; 1942: 4500; 1957: 2150; 1962: 3000.
Menighedsraad: 1922: 9 IM, 3 gr., 3 u p. 1930: 4 IM, 10 soc., 1 u. p. Valg. 1938: 5 IM, 7 soc., 2 gr., 1 u. p. 1949: 4 IM, 6 soc., 4 gr., 1 u. p. 1961: 5 IM, 6 soc., 2 gr., 2 u. p. (Fmd. Maskinarbejder Bilde Holm).

1924: I en by med flere præster beror kirkebesøget paa præstens personlighed. Der er 2 mh., stort IM smf., IM arbejder flittigt. 1927: God kkg., stor altergang, stort IM smf. med vidt forgrenet arbejde, gode forhold. 1939: God kkg., afh. af præd., stort IM smf., filial af Mellerup valgmgh. Sp. holder gudstj. 2 gg. mdl. i landsognet. 1951: Helt god kkg., ingen særlige brydninger, rolige forhold, stor og trofast kreds af kkg., IM smf. Alle byens skoler ligger i sognet. Regelm. gudstj. paa Randers mark. 1963: God kkg., afhæng. af præd., stor trofast kreds af kkg., IM smf. (Hvilehjemsbest. Johs. Laursen) sdsk., iøvrigt er det meste kirk. arb. fælles for byen. Randers centralsygehus i sognet med kirkesal (telefon ved hver seng), her er gudstj. hver helligdag samt altergang hveranden onsdag ved byens og omegnens præster. Aldersrenteboliger.
Se iøvr. ovf. s. 30 f.

Sognepræst

1916: 1. kl., 1946: 2. kl., 1958: 13. kl. Den gl. præstebolig var opført 1883, ny præstebolig opført 1936 ved kirken

1. 24. marts 1916—27. aug. 24 (2. rkp. Sct. Mortens k.-sp. Vorup 8. sept. 91): **Frederik Wilhjelm,** f. 8. okt. 52 Snøde. F.: Sp. i Snøde-S., † 90 (af Snøde-S.) se der. Stud. von Westens inst. 70, c. 77[1] (h_1), hjpr Snøde-S. 4. apr. 78, sp. Rimsø-K. 30. juni 84, r. af dbg. 02, afsk. 27. aug. 24, † 23. sept. 38. — G. 18. juni 78 Jacobine Lucretia Sørine Jakobsen, f. 18. maj 57 Allindemaglegaard, † 28. marts 39. F.: Møller og gdjr. i Hove Jens Severin J. og Maren Bertine Laurette Pedersen.

Sogneraadsfmd. i Rimsø-K. 84—91, fmd. for komiteen for opførelse af Sct. Peders k., Randers, kredsfmd. DMS og KFUM og K 91—11.
Skrev præd. i IM tid.

Pastor W. virkede som 3. slægtled i Snøde af samme præsteslægt. I de ret døde sogne havde provst H. Blom vakt en del liv, og W. gik varmhjertet ind i vækkelsesarbejdet og fik megen betydning paa Nordlangeland. I Rimsø oplevede han en stor vækkelse. Han havde sin faste plads i IM, og var ikke ukendt med Randers, da han 1891 kom hertil og fik sin egentlige livsgerning her. IM, som hidtil ikke havde haft nogen præst i Randers, sluttede varmt op om ham, og til 1924 var han IMs leder, og fmd. for Saron og det store arbejde der. Allerede ved hans indsættelse var Sct. Mortens kirke tæt fyldt, især af IMs venner. Han kom hertil nogle maaneder efter at Saron var indviet, og her havde han sin faste plads, utallige gange har han ledet store møder eller ført ordet der. Han fik stor kirkegang og altergang. Det var nye toner, der lød i kirken, — ikke alle syntes om dem, men man skulde høre ham.

Pastor *Borchsenius* skriver i bogen om vækkelsen i Randers (1941), at det var ikke let for W. at bryde op fra Rimsø.

Han var i vildrede med, om han skulde søge til Randers, og saa raadspurgte han *Vilhelm Beck*, der svarede: »Læg ansøgningen paa bordet, og lad Gud raade!«

I IM var glæden stor, da han blev udnævnt. Det viste sig snart, at vækkelsen i Randers var sund, men den havde manglet en haand fra kirkens side. Det var mange, der søgte til Sct. Mortens kirke, hvor W. mest havde aftengudstjeneste, og til den ny kirke i Vorup. Man sagde, at »folk skal nok kommme i kirke, naar der blot sættes noget paa bordet.« Hans forkyndelse var ikke baaret af særlig veltalenhed. Den var jævn og ligetil, men baaret af en bunden varme, og dens indhold var ordet om Guds kærlighed til syndere og korsets naade, med kald til omvendelse ... for de uafgjorte, og samtidig med tilskyndelse til selvprøvelse for Guds børn. Hans forkyndelse var udpræget positiv, fri for polemik mod andre retninger, men paa vagt mod sekterere. Og hvis sekter vilde fiske i rørt vande, kunde han bruge stærke ord, især i Saron for at værne sin hjord.

Der blev kaldt paa ham fra mange sider, han kom med i en lang række bestyrelser, ungdomsarbejdet i KFUM og K havde i særlig grad hans hjerte, og for DMS gjorde han en indsats, saa kredsen i Randers blev en af de mest missionskyndige og offervillige i Danmark. Han tog flittigt ud i det store sogn, ogsaa i det udstrakte landdistrikt, og han blev meget benyttet som taler af IM i omegnen. Hans børn syntes, at »det var en begivenhed, naar fader var hjemme en aften.«

»Man vidste altid, hvor man havde ham!« Det er det stadige vidnesbyrd om W. Man kunde trygt sætte sig under hans prædikestol. Sin kærlighed til IM blev han tro til det sidste. Da han sidste gang talte i Saron, sagde han bl. a.: »Trofasthed i arbejdet og trofasthed i venskabet er et afbillede af den evige kærlighed.« Disse ord passede paa ham selv.

Biskop *Johs. Clausen* sagde til W. kort efter at W. var kommet til Randers: »De ved vel, hvorfor De er kommet til Randers?« ... »Ja, for at forkynde evangeliet!« ... »Ja, min gode pastor Wilhjelm, men ogsaa for at bygge kirke!« Dermed var en stor opgave lagt hen til W. Ran-

ders fik sin kirkesag, samtidig med at Københavns kirkesag tog fat. W. gik i gang, fik samlet en kirkekomité og fik sat indsamling i gang. Byraadet gav den højtbeliggende grund. Og naar man staar uden for Saron og ser op ad den stejle St. Blichersgade, tegner Sct. Peders kirke sin silhouet for enden af gaden som et smukt symbol for gaden, der forener kirke og missionshus, ja ogsaa som et minde paa W.s store gerning her. Staten gav 30.000 kr., kirkekomiteen samlede c. 60.000 kr., og W. var drivkraften i dette slid. Der gik en halv snes aar, før kirken kunde indvies. Den blev W.s kirke, og det kunde mærkes i Sct. Mortens kirke, at IM særligt nu søgte Sct. Peders kirke.

Men W. skulde tjene i 25 aar som rkp., før han blev sognepræst ved Sct. Peders kirke. Han var en myndig og autoritativ leder, forstod at knytte gode lægfolk til, og menigheden i Randers har altid været præget af selvstændige og ansvarsbevidste lægfolk. W. blev meget savnet, da han tog afsked og flyttede til Holte. Mærkeligt nok glemte IMs almanak »Det nye aar« i 1940 ganske at omtale denne trofaste og betydelige IMs præst mellem de mange døde, der nævnes for aaret 1938.

Se iøvr. Jul i Randers 1946, Nekrologer i Randersbladene 24. sept. 38.

2. 27. dec. 1924—10. aug. 31 (sp. Dronninglund 7. febr. 13): **Peder Lauridsen,** f. 12. dec. 77 Lille Vingtoft, Vind, F. gdjr. Laust Jensen og Karen Olsen. Stud. Ribe 98, c. 04[1] (l), hjpr. Sions k., Kbh. 15. juni 04, rkp. Dronninglund 20. okt. 09, afsk. 10. aug. 31, andenpræst Store Hedinge 38—42, † 21. aug. 51. — G. 25. sept. 07 Dagmar Marie Overgaard, f. 8. okt. 75 Nr. Felding, † 1. nov. 46. F.: Lærer Christen Christensen O. og Karen Nielsen. — Søn: Stiftsprovst Felter, Maribo, datter g. Nielsen, Vamdrup, nu forstander, Løgumkloster. Hustrus søster g. Kristensen, Engum.

Under henv. til pastor *P. Lauridsens* egne udtalelser ovenfor, s. 30 tilføjes:

Pastor L. maatte opgive sin gerning i det store sogn paa grund af sygdom. Han havde sin plads i IM; hans stilfærdige myndighed, hans udprægede ordenssans, og hans oprindeligt-ægte gudsfrygt og stærke syn for IMs samfundsliv satte præg paa hans færd, og han øvede sin gerning trofast i pastor *Wilhjelms* spor, trods legemlig svaghed.

Pastor L. skrev hertil: »Baggrunden for min aandelige udvikling er mit barndomshjem i Vestjylland, et troende hjem, hvor mine forældre var blevet omvendt ved IMs forkyndelse. De prædikede ikke for os børn, men vi mødte i vort hjem en levende kristendom, som kom til at præge os. Der blev holdt missionsmøder hjemme, og vi børn sad selvfølgeligt og hørte efter og sang (af Brorsons salmebog). Hvor meget vi forstod af det, ved jeg ikke, men vi kedede os aldrig. Og fra min barndom har jeg elsket Brorsons salmer. Jeg gik til sdsk. i Vinding prgd., først hos pastorinde *With*, saa hos pastorinde *Nyegaard*. Nogen egentlig omvendelse oplevede jeg ikke, men min konfirmationsforberedelse hos pastor *Nyegaard* betød meget for mig, saa meget, at jeg besluttede, at jeg vilde høre Herren til, og det valg har jeg fastholdt livet igennem.

Det faldt derfor ganske ligetil, at jeg som præst fandt mit kirkelige stade i IM, og det var min lykke alle steder, hvor jeg blev præst at have en større eller mindre kreds af troende venner, som omsluttede gerningen med kærlighed og forbøn. Jeg har altid set det som en vigtig opgave at fremme samfundslivet mellem de troende. Selv i Randers, hvor det meste af det kirkelige arbejde maatte overlades til troende lægfolk, forsømte jeg aldrig de ugentlige samtalemøder uden tvingende grunde. Derved bidrog jeg ikke blot til at lede disse møder i et sundt, kirkeligt, bibelsk spor, men jeg fik selv aandelig berigelse derved.

I min forkyndelse saa jeg det som min opgave at prædike Guds ord klart og afgjort, baade Guds dom og Guds frelsende naade. At være domsprædikant faldt mig aldrig let, men Guds ord nødte mig dertil. Der var muligvis dem, der fandt min forkyndelse for streng og dømmende og blev stødt, naar evangeliet skulde forkyndes klart og afgjort, men vor frelser maatte jo opleve det samme. — Jeg tror nok, at jeg tør sige, at jeg aldrig har været polemisk indstillet over for kristne af andre retninger. Jeg har søgt at møde dem med forstaaelse, men noget egentligt samarbejde kunde der ikke blive . . .«

Hjælpepræst hos pastor Lauridsen

1929-30: *J. C. Christiansen*, se Møborg-N.
1930-31: *S. J. Nielsen*, se Vamdrup.

3. 9. dec. 1931—30. sept. 53 (sp. Laurbjerg-L. 8. marts 28): **Ejnar Bjørnbak,** f. 25. sept. 83 Fjellerad, Gunderup s. F.: Højskolef. Peder Knudsen B. og Ingeborg Thorup. Stud. Aalborg 03, c. 09[1] (l), lærer Klarup, hjpr. Sct. Mortens k., Randers 19. nov. 09, sp. Sdr.-Nr. Onsild 24. aug. 12, sp. Gerlev-E. 29. nov. 17, afsk. 1. aug. 21. Adjunkt Randers 21—28, afsk. 30. sept. 53. — G. 23. apr. 10 Karen Dorothea Villumsen, f. 6. febr. 87. F.: Højskoleforst. i Bælum, c. theol. Hans V. og Martha Johanne Christensen. Se ovf. s. 31 f.

Fmd. KS i Randers 18—22, kredsfmd. Dsk. armeniervenner 28—32, fmd. Randers højskolef., ungdomsf. 29—32, fmd. Randers asyl 32, repr. fængselsselsk. Randersafd. 32, BM Randers amts forsamlingshusforening 40, æresmedl. Randers haandværker- og industriforening. Præst ved Randers arrest 32—55.

Udg. 23: De gl. Bjørnbakkers historie, 23: Randers haandværkerforenings hist., 25: Landstingsmd. H. Stilling, 27: Randers haandværkersangforenings hist., 29: Sparekassen for Randers by og omegns historie, 31: Randers højskolef. historie, 48: Randers haandværker- og industriforenings hist. gn. 100 aar.

Skr. talrige artikler, medarb. ved flere af byens blade, medred. Randers amtstidende 48—52. Udg. 52: Sct. Peders k gn. 50 aar. 57: Handelshuset Løgstrup i Randers gn. 100 aar

Hjælpepræst hos pastor Bjørnbak:

1931-32: *A. V. Albrechtsen*, se Vollerslev-G.
1937-38: *H. P. Borchsenius*, se rkp. her.
1944-45: *S. Skovmand*, se Gamborg-U.
1952-53: *S. H. Hedegaard*, se Terslev-Ø. V.

4. 11. dec. 1953 (sp. Harridslev-A. 6. marts 45): Provst, mag. art. **Vagn Riisager,** f. 21. sept. 07 Hjørring. F.: Overdyrlæge Carl Cilius R. og Karen Margrethe Mogensen. Stud. Horsens 27, mag. art. (Litteraturhist.) 32, højskolel. Ubberup 33—35. c. theol. 38[2] (l) sp. Føns-Ø. 3. okt. 38, provst Støvring Galten herr. 17. marts 47, r. af dbg. 54. — G. 13. okt. 33 Gerda Borch Olufsen, f. 21. jan. 03 Nykøbing Mors. F.: Apoteker Regnar O. og Kirsten Charita Borch.

Fmd. Randers amts hist. smf. 47.
Skr. i „Edda" 29 om Thøger Larsen, i „Sind og samfund", bl. a. om Maeterlinck og van Lerberghe, i festskr. t. prof. Vald. Vedel (om Verhaeren). Udg. 42: En lille kr. katekismus, ny udg. 45, 46: Salmer til Allehelgen, 54: Paaskelilje og præstehat, indtryk fra Englands kirke, 52: Karen Blixen. Skr. salmeoversættelser, artikler m. m. Litt.anmelder i Kr. dbl., fra 44, medarb. „Sind og samfund" 29—33, do. Bogrevuen 43—44, medarb. skoleradioen 49—51.

Hjælpepræst hos provst Riisageer:

1958-59: *T. Lauritsen*, se kkp. Sct. Jørgens-S., V., nu sp. Sørup.
23. marts 59-62: *Anders Morten Madsen Møbjerg*, f. 17. febr. 30 Nebel, Vorbasse. F.: Gdjr. Hans Møller M. og Kirsten Marie Madsen. Stud. Rønde 49, lærer Odder priv. realsk. 52, lærer Aarhus akademi 53, lærer Nørgaards højskole 55, forstander Jysk faglærerkursus 57, c. Aarhus maj 58 (h-75). Rejsepræst Dsk. somandskirke og Indenlandsk somandsmiss. 62. G. 10. maj 52 Lis Meilvang Meinertz, f. 14. febr. 31 Vejle. F.: Direktør Hans Fischer M. og Dorthea Frederikke Meilvang.
Litt. medarb. Vejle amts folkebl. 61, sekr. Støttekomiteen for Pakistans luth. kirke. — Bor i Randers.
22. marts 1963—1. okt. 63: *Johannes Bjørn Sørensen*, f. 27. apr. 35 Kbhvn. F.: Montør. Stud. Statens kursus 56, c. 61[2] (I-97).
Udn. t. rkp. Hasseris 1. okt. 63.

Residerende kapellan

(Oprettet 24. marts 1916, rkp. var tillige sp. Vorup til 1. maj 23)
1916: 2. kl., 1958: 12. kl. Embedsbolig fra 1939.

1. 20. sept. 1916—6. jan. 22 (sp. Borbjerg 9. jan. 08): **J. P. C. Wernberg-Møller,** flyttet t. sp. Kerteminde, se der.

2. 7. sept. 1923—13. jan. 38 (rkp. Skive-R. 2. juli 23): **Frants Oscar Marcher Nørgaard,** f. 23. juli 71 Kbhvn. F.: Gehejmekfrrd., departementschef Peter Christopher N. og Charlotte Cecilie Marcher. Stud. Mtrp. 90, c. 96[2] (h_1), 1. ord. kat. Sct. Johannes k., Kbh. 19. jan. 01—2. febr. 07, hjpr. flere steder, kkp. Sahl-Ejsing 17. jan. 12, sp. Kg. Tisted-B.-D. 22. febr. 16, kkp. Skive-R. 13. juli 21, afsk. 13. jan. 38, † 17. marts 53. — G. 20. juni 08 Mathilde Marie Jensen, f. 28. dec. 69 Dragør, † 27. apr. 57. F.: Skibsfører Simon J. og Hansine Sørensen. — Broder: Øde Førslev-S.

Sognepræst *A. Biering-Sørensen*, Kbh., skrev (Kr. dbl. 19. maj 53): Oscar Nørgaard var overalt, hvor han fik sin tjeneste, en nidkær Herrens tjener, og mange i hans gamle sogne vil mindes ham med tak. Hans sidste aar tilbragte han som emeritus i København paa Østerbro. Han brugte sit otium lige til det sidste til at tjene i Guds rige, baade i kirken og i hverdagen. Aldrig kaldte man forgæves paa *Oscar Nørgaard* om hjælp til tjenesten. Altid var han villig, selv til den ringeste tjeneste. Han har prædiket i adskillige københavnske kirker for at hjælpe sine kolleger, været utrættelig som bladuddeler i flere sogne paa een gang, arbejdet med i Blaa Kors, været optaget af at bringe syge en hilsen, været interesseret i KDF, Israelsmissionen, Korshærens arbejde, de ældres møder og meget mere. Og mange er de gange, hvor han rundt omkring har holdt bibeltimer, andagter og lignende. Han var i stadigt arbejde, utrættelig i sin tjeneste. Saa godt som hver søndag assisterede han ved altergangen i Taksigelseskirken. Og naar han var denne tro tjener, var det udslag af Guds naade imod ham, saadan som han mødte den som ung i Trinitatis kirke under *Ferdinand Jensens* prædikestol.

Pastor *Nørgaard* skrev selv hertil: Mit motto har hele mit liv været ordet Jerem. 29, 7: Lad det lands vel, til hvilket jeg har ført eder, ligge jer paa sinde, og bed for det. Og dertil har jeg føjet Sl. 119, 32: Jeg vil løbe dine buds veje, thi du giver mit hjerte at aande frit. I disse ord finder jeg udtrykt, hvad der har drevet mig i min præstegerning, og de har hjulpet, naar jeg var træt og tung. Gennem livets haarde tilskikkelser (N. led af daarlige nerver) og ved prof. *Peder Madsen* og pastor *Ferdinand Jensen* blev jeg hjulpet ind paa ordets klippegrund, og prof. *Harald Westergaards* ildnende skildringer af kirkens forhold i min fødeby, København, fik det til at brænde i mit hjerte, at jeg skulde være præst i Kbhvn. Jeg blev ogsaa præst paa Nørrebro, men nerverne tvang mig til at holde op. Senere fik min hustru og jeg lov til at tjene evangeliet flere steder. Og i Randers var jeg meget glad for at virke med i Guds riges forskellige virksomheder ...

3. 28. marts 1938—30. sept. 62 (Hjpr. her 37): **Hans Poul Borchsenius,** f. 7. juli 97 Odense. F.: Grosserer Werner B. og Camilla Storm. Stud. Odense 15, c. 21[2] (l), kkp. Ordrup 15. juli 21, rkp. Esajas k., Kbh. 11. juli 24, andenpræst Absalons k., Kbh. 23. aug. 31—1. juli 37, afsk. 30. sept. 62. G. 7. juli 22 Tove Gerner Lund, f. 28. juli 95 Kbhvn. F.: Viceskoleinspektør Henrik Gerner L. og Caroline Amalie Kyndbye.

Leder af kirkeligt arbejde bl. flygtninge i Stockholm 43—45, Brigadefeltpræst 43—45, kronikør i Jyllandsposten.
Studieophold i London 37, gentagne gange i Israel siden 1950, indskrevet i „Den gyldne bog" i Jerusalem 57, tildelt Randers-Prisen 61.
Udg. 41: Af vækkelsens hist. i Randers, 45: Danska kyrkan i storm, 45: Kæmp for alt, overs. t. svensk, 45: Dansk morgenandagt i svensk radio, 45: Bogen om Leif, 46: Udlændigheds dage, 48: Dines Pontoppidan, 50: Sol, stat stille, overs. t. norsk, svensk og finsk, red. 48: Min far, 52: Stjernesønnen, 54: De tre ringe, 55: Syv aar for Rachel, 56: Ben Gurion, 57: Bag muren, 58: Løste lænker. Alle oversat t. svensk og norsk, 60: Og det blev morgen, 61: Hep! Hep! af antiseminitismens historie, 61: Bogen om Ben Gurion.

Pastor *Borchsenius* har sit eget ansigt i det danske præsteskab. Vi klipper lidt i Mopo's samtale med ham (Kr. dbl. 15. sept. 1962).

Poul Borchsenius pynter op paa gadebilledet i den gode jyske by Randers. En høj og statelig præst, kendt af alle og enhver, for 25 aar er alligevel en lang tid, ikke maalt med evighedens alen, men nok med en præstegernings. Naar han nu trækker sig tilbage, skønt han kun er 65, er aarsagen at helbredet er begyndt at svigte. Men Borchsenius bliver boende i Randers, har engang karaktericeret sig selv som »fladkirkelig«, et udtryk lanceret af *Hal Koch*, som anvendte det paa sig selv. Borchsenius er altsaa i godt selskab.

— Vil De karakterisere »fladkirkeligheden« lidt nøjere?

— Formerne i kirken og i almindelig menneskelig omgængelse skal blot tjene til at faa det hele til at gaa lettere. Man kan blive fristet til at sætte formen over indholdet — den fare gør jeg mit bedste for at undgaa.

Der er folk, om bæres af embedet, men det afgørende er, at personligheden bærer embedet.

I de 41 aar, jeg har været præst, har jeg aldrig lagt vægt paa ritualer — til en vis grad har jeg selvfølgelig fulgt de foreskrevne kirkelige skikke, men frimodigt slettet og rettet, hvor jeg fandt, at det foreliggende skyggede over indholdet eller virkede generende.

— Et eksempel, om man maa be'?

— I de kirker, hvor jeg har fungeret, har der ofte været mange børn til daab. Jeg husker, at jeg engang her i Randers havde tyve minutter til at døbe nitten. Ritualet foreskriver, at hvert enkelt barn skal spørges om *hele* trosbekendelsen.

Men skulle jeg gentage bekendelsen nitten gange, kunde jeg lige saa godt sige »abracadabra«!

Men jeg tillader mig alligevel at mene, at Vor Herre hitter lige saa godt ud af min form, som den foreskrevne.

— Til hvilken kirke søgte De i Deres studenteraar?

— Jeg hørte Ricard.

Paa mit konfirmationsbord havde jeg i sin tid fundet hans »Ungdomsliv«. Jeg læste, og den bog, der i dag rakkes ned (jeg kan godt se kritikkens delvise berettigelse), fik kirkeklokker til at ringe i sindet.

For første gang anede jeg noget af evigheden.

Derfor faldt det naturligt, at jeg i mine studenteraar hørte til under hans prædikestol i Sct. Johannes og siden Garnisons.

Jeg kom i Ricards hjem — og siden hjalp han mig som taler, naar jeg i mit sogn trængte til en af de store kanoner.

Jeg har aldrig ønsket at gaa ind i en kirkelig retning, men har lidt af en aandelig klaustrofobi. Jeg har samarbejdet med alle, der bad om min assistance, og har haft den glæde, altid i min kirke at se folk af vidt forskellige aandelige afskygninger.

— Hvor staar da Poul Borchsenius?

— Borchsenius? Han tilhører sin egen retning. Og der er hængt rød lygte for døren. Der er ikke plads til fler'!

— Hvad gaar denne »retning« ud paa og ind for?

— Jeg føler mig bundet af aanden i traditionel kristen tro, men er frit stillet over for dens tidsprægede udtryksformer.

Jeg prædiker ikke i ordets almindelige betydning, jeg fortæller — og da jeg ikke blot har læst meget, hele kompasset rundt, men ogsaa har rejst — jeg har adskillige gange været i Det hellige land og har prøvet at forfølge Paulus' missionsrejser — har jeg haft fortællestof, der naturligt kunde anbringes inden for rammerne af den foreliggende tekst.

Jeg gaar i høj grad ind for en syntese mellem ikke alene moderne kultur, men ogsaa almindeligt hverdagsliv og kristentro. Alle dage har jeg søgt at forme min forkyndelse, saa den var forstaaelig for de jævneste, men samtidig havde interesse for den saakaldte intelligens.

Paa kristent hold er vi vænnet til at betragte de andre religioner som noget mindreværdigt, men al overlegenhed og bedreviden udtrykker forstening, der gror ingen fremtid her af. Kun den, der ved, at han er »aldrig færdig, men altid paa vej«, har det aabne sind, hvori frøkorn kan finde ind og nye blomster spire frem.

Dette gælder for mig at se først og fremmest jødedommen. Vi har fra kristen side vænnet os til at betragte den som noget afsluttet og fortidigt, men ved at beskæftige mig med jødisk historie, saadan som den har formet sig efter nytestamentlig tid gennem atten hundrede aar, har jeg oplevet den som en religion i stadig udvikling og med baggrund i den ubegribelige hemmelighed, som Guds udvælgelse er.

— Nogle kristne vil hævde, at da jødedommen mangler Jesus, er den »mindreværdig« ...

— Hvorfor har Gud saa ladet dette folk leve, ladet det leve som jøder? For baade islam og alle inden for den kristne kirke — katolikker, romerske og græske, og protestanter — har med alle midler, ogsaa haandgribelige, gjort forsøg paa at faa dem omvendt.

Men forgæves!

Saa maa Gud paa en eller anden vis endnu engang have brug for sit udvalgte folk. Det er, som om Han holder det i reserve for en plan, der er skjult for os.

Jødedom og kristendm staar hinanden ubegribelig fjernt. Vi kan prøve at slaa bro, skal fra kristen side være villige hertil. Men Gud kan slaa broen. Han gør det, naar og som Han vil. Men den dag, de to finder hinanden, har den gamle jødedom gaver at skænke kirken — og vi, kirken, kan hviske jødedommen en hemmelighed, der glæder dens hjerte.

— De staar ved afslutningen af Deres præstegerning, der er faldet to steder: i København og i Randers — —

— Og i Stockholm! Under krigen. Min familie og jeg kom som flygtninge til Sverige allerede i 1943 — jeg var den første danske præst derovre, og det lykkedes mig at faa ambassaden til at gaa ind for organisering af dansk kirkeliv i Sverige. I begyndelsen strakte mit »sogn« sig fra Haparanda til Ystad, men efterhaanden kom ti-tolv andre præster til, og Sverige deltes i danske sogne, hvert med sin præst. En feltpræsteordning lagdes til rette inden for »Danforce« — den danske brigade — med en præst til hver bataillon.

Jeg tror, vi gjorde megen nytte.

Hvad feltpræster angik, hørte vi, at Montgomery engang over for 8. armé havde sagt, at skulle han vælge mellem kanoner og feltpræster, ville han foretrække det sidste.

Han havde, som bekendt, forstand paa krig.

— Der er stor forskel paa at være præst i København og i Randers?

— Alle steder er lige vanskelige og lige lette. Dette skal forstaas rigtigt: en præst saar Guds ord, han maa aldrig lade sig laase inde og dirigere af en snæver kirkelig klike. Folk skal vide, at præsten er der, hvis de faar brug for ham. Saa vil han aldrig komme til at kede sig, for der er intet saa spændende, saa omskifteligt, men dybest set saa ensartet som mennesker.

Og til sin undren vil han, forhaabentlig, opdage, at ikke blot folk i sognet, men ogsaa utroligt, at Gud kan bruge ham.

4. 3. jan. 1963 (præst ved Diakonissestiftelsen 28. juni 56): **Hugo Bjerre Jakobsen,** f. 27. juli 26 Aaby v. Aarhus. F.: Ingeniør Laurids J. og Mathilde Hulda Schramme. Stud. Aarhus 45, c. Aarhus juni 50 (1-111), hjpr. Ejstrup 10. maj 51, kkp. Lemvig-N. 8. apr. 54. — G. 10. juni 50 Inga Andreasen, f. 3. nov. 25 Tiset. F.: Gdjr., sognefoged Aksel A. og Karen Marie Andersen. — Broder: Egvad-Tarm.

Kaldskapellan

(Oprettet 25. sept. 1945, 4. kl., 1958: 12. kl.)

1. 4. marts 1946 (hjpr. Hjørring 17. marts 43):

Julius Johannes Horstmann, f. 4. okt. 15 Sulsted. F.: Stiftsprovst, Aalborg, † 55, se der. Stud. Viborg 33, c. 42^2 (1-112). — G. 29. okt. 49 Hilda Karin Birgitta Landahl, f. 6. okt. 20 Synnerby, Sverige (fil. mag. Uppsala 44, teol. cand. Lund 52, cand. mag. Kbhvn. 55). F.: Kyrkoherde Vitalis L. og Dagmar Taube. — Morbroder: Petersen, Fredericia.

BM Teologisk forening 36—39.
Skr. afh. i Tidehverv.

Litt.: E. Bjørnbak: Sct. Peders k., 1902-52, 52, Poul Borchsenius: Af vækkelsens historie i Randers, 1941.

SCT. CLEMENS KIRKE

(Sognet udskilt 20. jan. 1952)

I 1950 var der c. 27.000 menn. i Sct. Peders sogn. Længe havde der været planer om sogneudskillelse og kirkebyggeri. Man købte en villa med brændselsoplagsbygning, opf. 1928, og den blev indviet 20. jan. 1952, efter at arkitekt *Aksel Hag* havde omdannet den til midl. kirke (200 sd.). Præsterne *B. Engel Jensen* og *Viggo A. Jensen* tog saa fat paa at bygge en menighed op i dette helt ny kvarter ved Hobrovej, hvor nogle af byens største og mindste skatteydere bor. Der blev holdt menighedsmøder, stiftet en række bibelkredse, holdt konfirmandmøder, to sdsk. samlede snart 300 børn, der kom ungdomsklub og FDF, og der blev arbejdet paa at faa bygget den endelige kirke, se ndf. Sognet deles i to dele af »Vestparken«. 1963 oplyses: Kirken fuld til højmesse, halvt fuld om eftm. Gode, folkekirkelige forhold. Voksende folketal.

Folketal: 1952: 8967; 1960: 11728.
Altergæster: 1956: 3456; 1962: 3907.
Menighedsraad: 1961: 8 soc., 7 fælleskirk., fmd.: Fh. forretningsfører *Ed. Larsen*.

Sct. Clemens kirke, indviet 8. sept. 1963 (arkitekt: Knud Erik Larsen, Inger og Johs. Exner, byggesum: 1250.000 kr.). er bygget paa en af de vældige skrænter, ligger i Vestparken som et skib med stævnen pløjende sig ud af de grønne volde ud mod Gudenaadalen. Opført af gule mursten med konfirmandsal og krypt under hele kirken. Arkitekturen har vakt opmærksomhed, og den er et interessant eksempel paa ægte og moderne kirkebyggekunst. Endevæggen ved altret har 18 ruder fra loft til gulv, og man ser ud over Gudenaadalen med Tebbestrup bakker i baggrunden. Kirken er ikke stor, men den giver alligevel indtryk i retning af katedral. Alt træværk er i ubehandlet fyrretræ, 3 engelske klokker er ophængt i det lille firkantede taarn, som er uden spir. De gule mursten staar ubehandlede baade ude og inde. Paa alterbordet en granitkasse, som ventes smykket med glasmosaik, staar et kors midt paa bordet med smaa religiøse motiver, men med den sejrende Kristus som hovedmotiv. Arkitekternes broder, sølvsmed Bent Exner, har skabt det lille sølvkors. Kirkebænkene hviler paa murede piller. 360 sd. Orgel (23 st.).

Det var direktør *Fr. Würtzen* (hvis datter er en af kirkens arkitekter, fru Inger Exner), der første gang fremsatte planerne om udskillelse af Sct. Clemens sogn i Sct. Peders menighedsraad. Han blev fmd. for kirkekomiteen, senere, efter hans død: pastor *Nepper-Christensen* og fra 1952: Pastor *B. Engel Jensen*. Kirken blev opkaldt efter den gl. Sct. Clemens kirke i Randers, og en granitsten fra den gl. kirke er indmuret i den ny Sct. Clemens kirke. Der blev sogneindsamlinger, der opførtes *kirkespil,* som blev en hel Randers-institution, og efter mange drøftelser om kirkens beliggenhed, klaredes det smukt, idet direktør *Falbe-Hansens* enke solgte sin store park med tilføjelse af, at det øverste hjørne skulde være kirkegrund. 1958 blev der udskrevet en arkitektkonkurrence, og man tog fat paa kirkebyggeriet, Randers kommune hjalp til, en stor kreds af levende interesserede lægfolk virkede med. Det inspirerende samarbejde om den fælles opgave skabte menighedsfølelse.

Da den midl. kirke blev afløst af den endelige kirke opstod problemer, da kirkemin. ikke mente, at menighedsraadet kunde leje kirken ud (til filial af Kunstbiblioteket i Kbhvn.). Min. ønskede bygningen solgt.

Sognepræst

(12. kl., god bolig, købt 1952, opført 1925)

1. 20. jan. 1952 (landssekretær Kbh. kirkefond 46): **Bent Balslev Engel Jensen,** f. 3. febr. 13 Øster Nykirke. F.: Sp. Torsager-B., † 55 (Stamt. 4). Stud. Aarhus 31, c. 38^2 (l), hjælpesekr. Kbh. kirkefond, hjpr. Grøndals k., Kbh. 1. apr. 40, sp. Ranum-Malle 19. okt. 40—15. dec. 45. — G. 18. nov. 38 Anne Luise Ering-Sørensen, f. 5. maj 14 Aarhus. F.: Sp. Hørsholm, † 56, se der. — Søster g. Arnbjerg, Hanning, fætter: Olesen, Gørlev-B., hustrus søster g. Juul Sørensen, rkp. Sct. Lukas k., Aarhus.

Sekretær Ungdommens kirke 38—40, BM Rønde højskole.

Hjælpepræst hos pastor Engel Jensen:
1953-54: *V. A. Jensen,* kkp. her.

Kaldskapellan

(Oprettet 11. febr. 1954, 4. kl., nedlagt 16. dec. 1957)

1. 11. febr. 1954—16. dec. 57 (hjpr. her 6. jan. 53): **V. A. Jensen,** rkp. her.

Residerende kapellan

(Oprettet 16. dec. 1957, 12. kl.)

1. 16. dec. 1957—21. marts 59 (kkp. her 11. febr. 54): **V. A. Jensen,** fl. t. kkp. Hillerød-NH, nu rkp. der.

2. 26. juli 1959—29. nov. 60 (Dsk. præst Vancouver, Canada 13. marts 51): **P. B. Kronborg,** fl. t. Hasle-S.-L., se der.

3. 7. aug. 1961 (Andenpræst Kragskovhede statsfængsel 56): **Erik Hesselager,** f. 7. okt. 27 Ullerslev, Fyn. F.: Skolebestyrer Sigurd Kristensen og Johanne Hesselager. Stud. Viborg 47, c. 53^2 (1-98), hjpr. Asmild-T. 30. dec. 55. — G. 5. marts 58 Gerda Muchitsch, f. 5. nov. 25. F.: Bankdirektør Adolph Julius M. og Karen Marie Jensen. — Broder: Ubjerg.

Litteratur: Centralbibliotekets fortræffelige bibliografi om Randers, C. Heilskov: Dansk provinstopografi 1920: Povl von Spreckelsen: Randers købstads historie I—II, 1952 (i foranst. er alle sidetal, der ellers ikke lokaliseret, fra dette værk), hvori der s. 726 f. er en meget udførlig bibliografi, kildefortegnelse, noteapparat, og samme: Randers-data 1960-61.

Af ældre litt. henvises bl. a. til L. N. Randrop: „Randers march, det er R. stads drifters beskrivelse, dyders berømmelse, „itzige ringheds beklagelse, med forønskning til forbedring", man. 1698, udg. 1769, 1895 og 1943. C. Nyrop: Gilde- og lavskraaer I, 430 f., Vider og vedtægter II, 192 f., III, 341 f. M. Galthen: Forsøg til beskr. af købst. R., 1802, S. A. Stadfeldt: Beskr. af R., 1804, J. F. Carøe: Efterretn. om R., 1813 og 1816, L. C. Neckelmann: Kortf. uds. over R., 1830, C. E. Secher: Danmark i ældre og nyere tid II, 770 f., Stemann i Jy. saml. 3. r. II og IV.

Danske byer og deres mænd, 1916. Dan. Bruun: Danmark, land og folk, III, 1920, s. 600 f. Khst. saml. 6. r. IV og VI. Randers amts historiske aarbøger, Jul i Randers, E. Bjørnbaks forn. historiske skildringer fra Randers, Poul Borchsenius: Af vækkelsens hist. i Randers, 1941, Aage Brunoe: Randers, 1924, Carl Dumreicher: Randrusianersamfundet 1899—1949, afh. i Købstadf. aarsskr. 1934 (P. C. Knudsen: R. i fortid og nutid), i Turistf. aarb. 1945 flg. m. m. Povl v. Spreckelsen i „Danmark" 1941 og i Købstadf. tidsskr. 1952 m. m. Traps Danmark 5. udg., VII, 2. del, 1963, s. 564—629. IMs historie 1912, Khst. saml. 6. r. I, III, IV (se registre), C. Bastholm: R., Danmarksposten 1932, 187 f.

Desuden talrige art. af Stemann, Uldall, N. H. Bay, M. Michaelsen, S. Jensen, Aage Sorensen, Povl v. Spreckelsen, og endv.: N. Clausen-Bagge: En grundtvigsk egn for en menneskealder siden, Mghbladet 1938, 443 f., Louis Blauenfeldt: Den gl. vækkelse i R., 1917, Hotelejer Johs. Martens (f. 1837) livserindringer, Jul i R. 1959, 17 f., C. J. Pape: Slægten von Hatten i R., R. aarb. 1959, 38 f., Arne Sivertsen: Et besøg i R. 1797, smst. 59, s. 17 f., 97 f., C. Glatved: Gl. R.-minder, Jul i R. 1960, 23 f. m. m. m.

DRONNINGBORG

(Udskilt som selvstændigt pastorat 16. maj 1954 fra Sct. Mortens sogn)

Dronningborg sogn, 514 ha, ved Randers fjord, bygget sammen med Randers, højtliggende, overvejende fladt, god jord. Byen D., forstad, med aandssvageforsorgens eksternatskole (i den gl. skole), alderdomshjem (fra 1955), sportsplads, biograf m. m. Flere store industrivirksomheder: Vognfabrikken Skandia (for jernbanevogne, tankbiler osv.), Maskinfabrik, Hollesens radiatorfabrik m. m. D. skov.

Sognet udgjorde tidligere (under navnet Sct. Mortens østre landdistrikt) en del af Randers kommune, men blev selvstændig kommune 1904. Det havde kirke fælles med Sct. Mortens sogn til 1954, og betjentes af kkp. ved Sct. Mortens kirke, og der holdtes gudstj. i skolen. Kirkekomité beg. 1944.

Bjellerup ladegaard hørte til Mariager kloster, lagdes under Dronningborg rytterdistrikt, hvorefter den var ladegaard til D. slot. Paa auktionen over ryttergodset 1765 købte etrd. Ditlev Kirketerp en del parceller, og Dronningborg Hovegaard opstod, senere solgt og delvis udstykket. Hg. D. har nu 137 ha. Flere byer er forsvundet: Bjellerup, Torup (begge ved Bjellerupgaards oprettelse 1552). Desuden: Voldum, Hyging, Stigstrup.

Det kirkelige liv: Kkg. 3—5 %, stor og noget ukirkelig arbejderbef. Gode muligheder. En del villabebyggelse. Sdsk. (50), M og K spejdere, Sudankr., Santalkr., uorganiseret ungdomsarb. ved sp.

Centralskole, *Rismølleskolen*, opf. 1959, forbundsskole for D., Gimming og Lem sogne. Skoleinspektør *Alfred Larsen* (1959 flg. var den store skolesag, som sluttede 1962 med skoleinspektørens rehabilitering og tilbagevenden til skolen, se Folkeskolen 1960, 337, 1760, smst. s. 190 smst. en oversigt over sagen i Kr. dbl. 21. juli 62).

Amtsskolekonsulent *Søren Stegger Nielsen*, f. 87 i Vindblæs, førstelærer i Asfærg 17—35, amtsskolekonsulent i Randers amt 35—57 med bopæl i Dronningborg, hvor han har været menighedsraadsmedlem en lang aarrække. Folketingsmd. 22—24, landstingsmd. 24—53, medlem af partiet Venstres bestyrelse, sogneraadsmedl. 54—58, talrige tillidshverv. Fmd. for kirkens byggekomité 44.

Teknisk tegner *A. Skovholm* er kordegn.

Folketal: 1850: 115; 1901: 590; 1921: 1033; 1960: 2746.
Altergæster: 1957: 449; 1962: 643.
Menighedsraad: 1957 flg.: 5 soc., 3 borg. Fmd.: Smedem. Rolskov Pedersen, næstfmd.: Ingeniør Sv. Faurby Hansen.
Kommunevalg. 1962: S. 885 (4), BF: 551 (3), fmd.: værkfører Egil Petersen.

Dronningborg kirke, indviet 16. maj 1954, arkitekt: Peer Kock, byggesum 250.000 kr., omfatter foreløbigt kun skib og kor og et lille vaabenhus (paa taarnets plads). Glasmaleri i østgavlen. 174 sd. Harmonium.

Sognepræst

(12. kl., præstebolig fra 1956)

1. 16. maj 1954 (Landssekretær DKU 51): **Gunnar Valdemar Mølgaard,** f. 13. febr. 06 Aarhus. F.: Toldkontrollør Aage Pedersen M. og Anna Erlandsen. Stud. Esbjerg 24, c. 31[1] (l), sekretær KFUM, Hillerød 31, lærer Den udvidede højskole, Haslev 32, sp. Lyngaa-S. 29. okt. 42—13. juni 51. — G. 9. aug. 35 Edel Marie Christensen, f. 10. sept. 13 Frederikshavn. Adoptivf.: Købmd. Jens Peter A. og Marie Andersen. — Fætter: Fibiger-Erlandsen, Gjesing-N.

Medl. KFUMspejdernes hovedbest. 41, fmd. 50—57, spejderchef 51, landsleder af Ridderspejderne 45—50, herredsrepr. DKU, tillidsmd. Skovtoftehj. 47, medl. KFUMs verdenskomité for drengearb. 52—60, medl. KFUMs verdensstyrelse 56.

Udg. 44: Trosbekendelsen, de 10 bud og Fadervor, tilrettelagt for spejderførere, 2. udg. 60, medudg. 50: Vore spejdere, førerhaandbog.

BORUP

Borup sogn, 2093 ha, grænser op til Randers, ret højtliggende, fladt, smaabakket, god jord. Byerne B. med fh. fra 1897, moderniseret 1961, Bjergby, Helsted, forstad med fabrikker, gartnerier. En del af Kondrup. Flere større gaarde. Nogle kolonihaveselskaber ind mod Randers, her er forholdene ikke gode for dem, der bor der hele aaret. Skovløst.

I Bjergby har der været en kirke, nedbrudt 1553. Ved Helsted var der en hellig kilde.

Af den ældre præstehistorie

Lem har været anneks (se under Gimming-L.). Hald, Nørhald herr. var anneks til 1786.

Den første luth. sp. skal have været hr. *Limbech*, der efterfulgtes af sin søn *Herløv Limbech*. *Bjørn Madsen*, † 1624, efterfulgtes af *Jens Jensen Bloch* (1625-75) af Viborg domkirke. — Efter *Casper Pedersen Lindenfeld* (1669—1711) kom den lærde provst, mag. *Jens Larsen Lydichsen* (1711 -22), der gav 400 rdl. til skolen i Randers. Mag. *Hans Clausen* (1722-29) synes at have ejet Tvede og Linde kirker. Hans enke giftede sig med eftm. *Thomas Hee* (1729-60), som var filosof og forfatter (se Khst. saml. 6. r. IV, 432 f.), en søn blev sp. i Harridslev-A., en anden søn efterfulgte ham her: *Chr. Thomsen Hee* (1760-86), hvis søn blev sp. i Todbjerg-M. *Didrik Chr. Blicher* (1786—1805) af Gaverslund, se stamt. 10, omtales som rationalist, selskabsmand. Konsistorialraad *Ole Bork* (1805-46) er nok det betydeligste navn i Borups præstehistorie. BDG I, 201 skriver, at »han havde det ord, at ingen præst overgik ham i samvittighedsfuld nidkærhed og kun faa i populær dygtighed. Han samlede indtil sin høje alderdom hver eneste søndag den hele menighed i en næsten eksempelløs fuldtallighed i sin kirke, og katekiserede saa efter prædikenen, ligeledes næsten hver søndag, den talrige ungdom med et liv, som atter affødte liv«. Han udgav 1815 en

lærebog i geografi for almueskolen, 1821: Nyttige breve for menigmand, og 1834: Andagtsbog for børn. Hans 50 aarsjubilæum 1846 fejredes et halvt aar før hans død med en stor sognefest. Det fortælles, at han gik simpelt klædt, og at han læste med konfirmander fra morgen til aften. Han var *St. St. Blichers* medarbejder ved »Nordlyset«. Flere af hans noveller er senere udgivet som forfattet af Blicher (Se Christiane Daugaard: Biskop *J. B. Daugaard*, I, 102, II, 86 og en int. artikel i »Sund sans« 1937, 9 f., om *O. Bork*, Blichers nabo). Fra 1839 havde Bork pastor *C. M. C. Høgh* (se sp. Kerte) som hjpr.

Den dygtige og idérige præst, *Ole Bork*, var ligesom St. St. Blicher et meget virksomt medl. af landhusholdningsselskabet (se s. 13 her), og der foreligger fra hans haand en mængde forslag. Han har haft en klar forstaaelse af, at skulle almuen paavirkes gennem læsning, da skulde den være let forstaaelig og let tilgængelig, og han blev derfor stifteren af den første sognebogsamling i Rds. amt, idet han i Borup fik oprettet en saadan; det maatte indprentes almuen, at det ikke alene var en ære at være oplyst menneske, men ogsaa en fordel. Han siger selv herom: »Attraa efter ære og fordel berøre tvende mægtige strenge af den lyksalighedsdrift, skaberen har nedlagt i det menneskelige hjerte.«

Ole Borg maa tillige have været en meget beskeden og nøjsom mand, hvad der fremgaar af følgende uddrag af et brev.

»Endelig maa jeg tilmelde selsk., at jeg har faaet en liden bogsamling opr. for Borup sogn, og skal sørge for dens forøgelse og bøgernes bevarelse, saalænge jeg er præst her, men da jeg ingen forpligtelse kan paalægge mine eftermænd i denne henseende, er det, min ærbødigste begæring, at 1 á 2 rdl. aarligen maa af selsk.s kasse tilstaas mine eftermænd i embedet saavel til at anskaffe ny bøger til ommeldte samling, som til at forny og bevare de allerede anskaffede. Samlingen bestaar for nærværende tid af 57 bd., smaa og store, hvilke staar paa en for bøgerne bestemt hylde i Borup skole, da læreren sammesteds udlaaner og igen modtager bøgerne.

Borup, d. 18. aug. 1836. Ærb. Ole Bork.«

Den bevilgedes.

Tiden efter 1846

Pastor *H. A. Laurent* (1847-59) kom hertil fra Gjesing-N.

Som et eksempel paa, hvordan det i 1847 kunde gaa til ved en præsteudnævnelse skal anføres:

Der var 37 ansøgere til embedet, og pastor *Laurents* ansøgning havde af hans provst faaet den paategning, at Gjesing sognekald kun var paa 400 rdl., ganske utilstrækkeligt, og det tilføjes, at »supplikanten er en saare dygtig og nidkær mand, der med samvittighedsfuld iver saavel som talent og omhu varetager baade sine gejstlige og verdslige forretninger, hans vandel er mønsterværdig og hans økonomiske forhold behøver i høj grad ophjælpning«. Dronning Caroline Amalie skrev 14. febr. 1847 til biskop *Brammer* og anbefalede Laurent paa det varmeste og forelagde et brev fra biskoppen for kongen. Dette brev var »saare anbefalende«. Og her ser man et exempel paa frisind hos biskop Brammer, idet Laurent var grundtvigsk indstillet (se ndf.).

Imidlertid indgik sogneforstanderskabet i Borup med et andragende fra samtlige beboere af 6. jan. 1847 til kongen, om at Borks hjælpepræst og svigersøn: *C. M. C. Høgh* (se Kerte) maatte blive udnævnt. Adressen var conciperet af en prokurator i Randers, den fremhævede ksstrd. O. Borks mange fortjenester og gode forhold og priste Høgh i de højeste toner, han havde gjort sig fortjent ikke alene af kirke- og skolevæsen, men ogsaa vist sig virksom ved med orden og nøjagtighed at indføre den ny kommunalordning i Borup. Borups provst, *H. P. Mollerup*, Haridslev, støttede dette andragende, og biskop Brammer har vist næppe følt sig helt vel tilmode, han vilde nødigt gaa imod dronningens ønske, og lige saa nødigt krænke den dygtige provst.

Biskop Brammers erklæring er uhyre diplomatisk formet. Den gengives her efter Khst. saml. 6. r. IV, 434 (Sagen er i sin helhed omtalt i Khst. saml. 6. r. IV, 394 f., og 432 f.):

»Vel har jeg grund til at antage, at nærværende allerunderdanigste ansøgning fra Borup sogn om at capellan p. p. Høgh maa allernaadigst beskikkes til at være sin afdøde svigerfaders og principals, Consistorialraad Borks eftermand som sognepræst for bemeldte menighed, er oprunden af agtværdige motiver og at menigheden ikke blot vilde have glæde, men gavn af ansøgningens allernaadigste bønhørelse; men dog tør jeg ikke dertil anbefale den, da bemeldte Høgh ei kan, efter de almindelige regler, ansees qvalificeret til det omtalte embede.

Ligesom jeg nu paa den ene side ikke vover at tilraade noget skridt, hvorved menighedernes lyst til en art jus proponendi kunde synes begunstiget, saaledes være det mig paa den anden side allernaadigst tilladt at gjøre opmærksom paa det for Capellan Høghs befordring i almindelighed saare Anbefalende, der ligger i en ansøgning som den nærværende fra en ham i 7½ aar betroet menighed«.

I kancelliet blev sagen genstand for nøje overvejelse. Man tog imidlertid ikke det fjerneste hensyn hverken til Høgh eller Laurent, men holdt stift paa det kancellimæssige synspunkt, ancienniteten, og indstillede tre andre ansøgere, som besad denne saa højt vurderede kvalifikation. Dog synes der hos departementschefen *L. J. Holm*, der udtalte sig skriftligt i sagen, at have rørt sig en fornemmelse af, at et ensidigt hensyn til ancienniteten i mere end een henseende kunde have sine misligheder. Han bemærkede nemlig, at da den, kancelliet indstillede som nr. 1, var en henved 60-aarig ansøger uden større dygtighed, var han næppe den mand, menigheden kunde have brug for, efter i 42 aar at være blevet betjent af samme, tilsidst stærkt aldrende præst.

Som tidligere nævnt, blev det endelige resultat, at *Laurent* blev udnævnt til sognepræst i Borup, aabenbart ved direkte kongelig indgriben og med forbigaaelse baade af Høgh og de af kancelliet indstillede. Carl Magnus Christian Høgh (1811-74) blev dog ikke mange maaneder efter — den 24. juli 1847 — kaldet til sognepræst i Kjerte paa Fyn, hvilket embede han beklædte til sin død. Laurent, der af samtidige beskrives som en usædvanlig fin og elskelig personlighed, ret en »Nathanael«, hørte til H. L. Martensens og Fr. Hammerichs kæreste ungdomsvenner.

Trods vanskelighederne ved udnævnelsen fik Laurent en god præstegerning her. Han havde fuld kirke, var meget respekteret.

Se Dsk. kirketid. 1860, 275-88.

Jvfr. H. L. Martensen, Af mit levnet I, 41. Fr. Hammerich, Et Levnetsløb I, 119 f., 137, 148, 165 f. 189; II, 178. C. S. Leys papirer i Danskeren V, 144, 221 f. Personalhistorisk tidsskrift 4. r. IV, 7, 34.

Pastor *Rud. E. Scharling* (1860-66) havde været en søgt manuduktør, han var teolog og studerekammerets mand, noget tør som prædikant, og kirkegangen svandt ind. Han var en betydelig personlighed, se Vallø, her II, 606-07. Martensen satte ham højt (Henrik Scharling: Teolog eller digter, 1917).

Pastor *L. R. Tuxen* (1866-69) var en af de fordrevne sønderjyske præster, han var sprogmand og forfatter (se ndf.). Han naaede ikke at sætte spor her. Hans private forhold medførte, at han maatte søge afsked, 59 aar gl.

Provst *H. L. Lund* (1870-82) var født i Holsten, men ægte dansk af sind. Han var præget af mildhed og godhed, var stor børneven, hans forkyndelse var det glade budskab om Guds naade. Han blev en sand ven for sin menighed, fik oprettet en sygekasse og et sognebibliotek i Borup. Han fik bygget orglet til kirken og fik kirkeklokken nystøbt 1877 og skrev dens indskrift: »Jeg kalder til bøn, til arbejd, til hvile, men sidst jeg kalder til Herrens fred.« — Om provst *C. J. J. Stochholm* (1882—1904) se ndf. En meget dygtig og alvorlig præst. Uden særligt partipræg, af fin gl. præstegaardskultur. Hans onsdags prædikener og katekisationer over lidelseshistorien i fastetiden huskedes længe. Om hans tale ved indvielsen af Borup fh. se nfd. — Om pastor *S. Laursen* (1904-27) se ndf., konservativ, god, forstaaende, u. p. — Pastor *C. F. Nissen* (1928-43) var en begavet taler og oplæser, skrev vers (omsatte bibelske beretninger paa vers), og hans hustru mindes som en god præstekone. N. søgte afsked fra 1. okt. 43. Han skrev i Liber daticus »Det var p. g. a. nervesammenbrud og pinagtige og utilfredsstillende forhold i sognet, at jeg søgte afsked.« — Pastor *P. Lind Christoffersen* har været her siden 1944.

Borup sogn er ikke partipræget. Der er rolige, folkekirkelige forhold uden skarpe brydninger, en del hørelyst og god samling om kirken. Ogsaa en del kirkefremmede. Der er et lille IM smf., hvor en af støtterne var gdjr. *Esper Sanggaard* († 1956, 57 aar gl.). Han kunde virke noget tung og haard, men havde et varmt hjerte, der bankede for Guds riges sag paa Randersegnen.

Iøvrigt er der 3 fh. og 3 ungdomsforeninger og idrætsforeninger.

Blandt lægfolk kan nævnes:

Gdjr. *Johs. Christensen*, Helsted, leder af sdsk., menighedsraadsmedl.

Lærer *F. Brix* († 60), Helsted.

Gdjr. *P. S. Pedersen*, († 50), var foregangsmd. i landbruget, fmd. Jysk Andelsf., medl. af Jordlovsudvalget. Gdjr. *Chr. Søby*, Bjergby, var i flere aar en dygtig fmd. f. menighedsraadet, tillige lokalhistoriker. Han døde 1957.

1927 oplyses: Intet særligt, enk. IM, flert. u. p. 1935: Velvilje, lille IM smf., ungdomsm. i prgd. 1947: Kkg. 8%, rolige forhold, 2 sdsk., lille, kirkesøgende IM smf., selskab. ungdomsf. 1959: Kkg. 8%, 2 sdsk., kvindemøder, ungdomsm. i prgd., YM børnekreds, 3 ungdomsf. 1963: Kkg. 5%, gode, folkekirkelige forhold uden skarpe skel, hørelyst og god samling om kirken, dog ogsaa mange kirkefremmede. Kkg. afhængig af husbesøgene, Sdsk., kvindemøder i prgd. YM børnekreds, lille, kirkesøgende IM kreds med samtalemøder, 3 ungdoms- og idrætsf. Udstykning og boligbyggeri i sognets sydlige del.

Centralskole 1963 ved hovedvej 10 vest for Borup, fælles med Raasted. De gl. skoler i Borup, Helsted og Bjergby nedlagt.

Folketal. 1850: 657; 1901: 762; 1921: 807, 1960: 1006.

Altergæster: 1922: 314; 1934: 109; 1942: 128; 1950: 273; 1957: 318; 1962: 292.

Menighedsraad: 1922: 1 IM, 2 gr., 3 u. p., 1934: 1 IM, 5 u. p., 1945: do., 1957: 1 IM, 1 soc., 4 u. p., valg. 1961: 1 IM, 2 soc., 4 u. p., valg.

Kommunevalg. 1945: S. 45 (1), lokallister (6). 1962: S.: 89 (1), upol. lister: 6 valgt. Fmd.: Forp. *C. Bagger Pedersen*.

Borup kirke, midt i byen, skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Syddøren benyttes, omdannet. Norddøren tilmuret. To vinduer og korbuen er bevaret. I den senere middelalder er kor og skib overhvælvet, og der er tilføjet taarn med sadeltag og hvælvet underrum, vaabenhus mod syd (ombygget 1892), sengotisk gravkapel ved korets nordside, med smedejernsdør. P. von Spreckelsens kiste staar her († 1706). Blytag. Altertavle i eg fra 1690, med predella (nadverrelief) storfelt med krucifix, flankeret af dobbelte sno-søjler, topfelt med gravlæggelsen under Christus triumphans. Paa fløjene de 4 evangelister. Altertavlen og de svære malmstager skænket af P. von Spreckelsen 1701. Ramansk granitfont med løvefigurer. Smukt udskaaren pengetavle fra c. 1700 (relief af Lazarus). Prædikestol fra 1612, udskaaren, med joniske dobbeltsøjler m. m. Maleri fra 1700-tallet paa nordvæggen (Kobberslangen). Epitafium, mindesten. Stor malmkrone fra 1906. 140 sd. Orgel. Ny Series pastorum i taarnbuen. Klokke fra 1877 med indskrift af provst Lund.

Rand. aarb. 1916, Mackeprang, s. 275.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 39 rug, 103 byg, 139 havre, b. 108 rdl., 6 byg. c) 8 lpd. ost, 29 sn. æg. d) 226 rdl. e) 73 td. ld., 8 td. hartk. God firlænget prgd. 1870: Regul. 1728. Netto 4018 kr. 1915: 3. kl. 1958: 12. kl. Prgd. fra 1954.

13. 8. marts 1847—16. nov. 59 (sp. Gjesing-N. 17. juni 37): **Harald Anton Laurent,** f. 18. aug. 09 Kbhvn. F.: Kgl. hofballetmester Pierre Jean L. og Marie Rose Bonnedu. Stud. Brgdssk. C. 26, c. apr. 33 (l), lærer, Kbh. † 16. nov. 59. G. 27. marts 38 Hanne Marie Leig, f. 27. jan. 08 Kbh., † 18. sept. 98. F.: Skræddermester Hans Christian Christensen L. og Marie Christine Wahler. — Datter g. Jens Lund, højskolef. Vejstrup, søstersøn Blædel, Assens, hvis søn var Blædel, Garnisons k.

Pastor L. var af fransk slægt, en af *H. L. Martensens* kæreste ungdomsvenner, *Wiberg* omtaler ham som »en herlig og begavet mand« (I, 199). Laurents farfader var 1752 indkaldt til Kbhvn. som dansemester, og hans fader, der var *Jens Baggesens* ven, blev meget anset som kgl. hofdansemester og skrev bl. a. en djævleballet. Han var uddannet i Paris og gjorde indtil revolutionen stor lykke som komisk solodanser (DBL, XIV, 144). Pastor L. satte som gravskrift over sin fader Grundtvigs vers: »Den, der smile kan ad døden, ham har Himlen smilet til . . .« — Harald L. blev som ung paavirket af Grundtvig, hørte Grundtvig og elskede Grundtvigs salmer. Men han var ikke egtl. grundtvigianer. Han fik en god indgang og gerning her og efterlod sig et smukt minde. Han var en ret flittig skribent, udg. 1853 en paaskebog med Luthers udlægning af Davids 68. salme, skrev præd. i Fengers og Birkedals »Vidnesbyrd fra Herrens hus« og flere artikler i »Dsk. kirketid.« (1851 om et kirkemøde i Aarhus, 53 om farer ved katolicismens frem-

gang, 54: Er kristendom væsentlig en fordring?, 54: Luthers udlægning af Fadervor. Han var ogsaa interesseret i Grønland, og meddelte udtog i Schouws »Dsk. ugeskr.« af pastor Østergaards breve fra Upernavik (ES II, 170). Han havde 6 døtre og ingen sønner, og der levedes et smukt kulturliv i Borup prgd. Højskoleforstander *Jens Lund* byggede i Vejstrup højskoles have et hus til fru L. og hendes datter.

(Khst. saml. 6. r. I. Dsk. kirketid. 1860, 275-83).

14. 3. febr. 1860—17. aug. 66 (Notar ved teol.embedseks. og manud.): **R. E. Scharling,** fl. t. Vallø, se der.

15. 14. nov. 1866—15. nov. 69 (sp. Tumby-Strukstrup. Gottorp provsti 29. nov. 50, afsat af tyskerne 28. okt. 64): **Laurits Regner Tuxen,** f. 8. sept. 10 Varde. F.: Kommandørkpt. Nicolai Henrik T. og Anna Kirstine Fogtmann, (Datterdt. af biskop Hans Ad. Brorson, stamt. 15). Stud. Mtrp. 30, c. maj 37 (h), lærer, Kbh., huslærer, hjælpepræd. Flensborg, hvor han 1840 præd. til valg, valgtes ikke, atter lærer, Kbhvn., ord. kat. Stubbekøbing-M. 9. febr. 45, afsk. 5. nov. 69, † 4. maj 75. — G. 5. aug. 45 Augusta Charlotte Gerhardine Andrea Høst, f. 23. nov. 13 Flensborg, † 2. okt. 82. F.: Læge, dr. med. Marcus Gerhard H. og Anna Catharine (Titi) Lund. — Fættre: Tuxen, Højelse -L. og Tuxen, Esbønderup-N.

Udg. 1840: Repertorium for bibelske texter og ideer til lejlighedsprædikener og taler, 1846: Schema til dyrenes naturhistorie, 48: Dsk. læsebog for begyndere (udk. i talrige oplag til 1866), 1844: Italiensk sproglære (sm. m. E. M. Dalgas), 1857: Det plattyske sprog i Angel, 1865: H. A. Brorsons egne psalmer, 1866: Molbohistorier med ill. af marinemaleren Blache. Desuden skrev han 1847 om Mozarts værker og tyrkmanniske stammer i maanedsskriftet: Fra alle lande.

Pastor T. var søn af den kendte søofficer, Nic. T., som udmærkede sig under krigen 1807-14 som divisionschef i Fladstrand, og blev haardt saaret i en søkamp 8. juli 1810. Nic. T.s søn (pastor T.s broder) blev teknisk direktør paa orlogsværftet, og dennes søn var maleren der bar samme navne som pastor Tuxen: Laurits Regner Tuxen.

I Sønderjylland valgtes T. 1860 til det 5. gejstlige valgdistrikts suppleant ved Slesvigs stænderforsamling.

Pastor T. omtales som en mærkelig sammensat natur. Han var begavet og alsidigt interesseret, men hans afgang som præst var tragisk. Han blev nødt til at søge sin afsked (jvf. notater af provst Stochholm paa et løst blad i Liber daticus), hans hustru var »forfalden«, hun boede som enke hos en søn, der var en stakkel i Kbhvn. T. blev efter sin afsked en kort tid ansat paa Bjørnsholm som godsbestyrer, men det gik ikke, og han døde i Valby.

Han udfoldede et ret omfattende, men noget spredt og uensartet forfatterskab. Hans optryk af Brorsons salmer er lidet nøjagtigt, men prægtigt udstyret, og hans første bøger af pastoralteologisk eller pædagogisk art er vel nu glemt. Han fik et navn som *sprogmand* gn. sine studier af plattysk, som han udgav, mens han var præst i det blandede sprogdistrikt i Mellemslesvig. Hans bog fra 1857 indeholder en indledning om sprogskiftet, en kort grammatik og en række gode sprogprøver, men kan ikke maale sig med hans kollega, *Eiler Hagerups* (sp. i Store Solt, se her II, s. 698) lidt ældre bog om sproget i Angel. Allerede hans motto (Røsten er Jakobs, hænderne er Esaus) røber, at hans hovedhensigt ikke var at give en sproglig-videnskabelig skildring af dialekten, men at levere et indlæg i den mellemslesvigske sprogkamp. Mens man fra Slesvig-Holstenernes side med urette paastod, at sønderjysk ikke var dansk, men et lidet agtværdigt blandingssprog, søgte T. at godtgøre en række lige saa uholdbare paastande om det plattyske folkesprog i Angel, at det var »dødt og dræbende« og manglede levendegørende aand. Han ansaa det for et blandingssprog med elementer fra dansk, plattysk og højtysk (kirke- og skolesproget), et nyt sprog, hvis grundlag er dansk, og som p. g. a. den ringe tilsætning fra tysk er aldeles uberettiget til at kaldes tysk. — Disse paastande, der hviler paa en romantisk opfattelse af sprogskiftet som en unaturlig foreteelse, hvorved en befolkning bliver forrædder mod sig selv, søgte han at underbygge ved en opregning af danske og højtyske laaneord. (E. III, 420, ES III, 494, Fra Rask til Wimmer, 1937, s. 101 f., DBL. XXIV, 389 f.).

16. 22. jan. 1870—19. apr. 82 (Adjunkt Herlufsholm 54): Provst **H. L. Lund,** provst her 23. juni 79, fl. t. Voldum-R., se der.

17. 24. juni 1882—9. jan. 1904 (sp. Ulstrup-G. 24. maj 71): Provst **Christian Carl Jens Stochholm,** f. 26. jan. 28 Aalborg. F.: Stiftsprovst, fg. biskop Jens S., † 33 og Anna Svendsen. Stud. Viborg 48, c. 54^2 (h_2) og 55^2 (h_2), lærer Kbh., hjpr. Vorning-K.-H. 3. febr. 57, do. Gunderup-N. 10. febr. 66, provst Aars-Gislum herr. 27. maj 78, afsk. 9. jan. 04, † 14. jan. 11. — G. 25. okt. 71 Termine Nicoline Kirstine Windfeld, f. 16. jan. 42 Ulstrup, † 31. jan. 17. F.: Ksstrd., sp. i Skibsted-L., † 67 (se der). — Dt. g. Borresen, 2. rkp. Frberg kirke, brødre: Grinderslev-G. og Ledøje -S., hustrus broder: Kristrup, brodersøn: Hyllested-V.-H.

Provst S. havde som ung været en af de bærende i Missionsforeningen i Østhimmerland (se her V. 165, 167, 206, 236), og i Ulstrup-G. havde han haft stor betydning. Biskop *Swane* omtaler ham meget rosende (se her VI, 347).

Provst *C. C. J. Stochholms* udnævnelse til sp. i Borup blev velvilligt modtaget af sognets beboere, og han blev meget afholdt baade som menneske og præst. Han var en nidkær præst og en alvorlig mand. Han havde en god kirkegang, og hans prædikener var præget af hans alvorsfulde livssyn og alvorlige kristentro. Dog var han ikke, hvad der forstaas ved vækkelsesprædikant. Der huskes i hvert fald ikke i sognet, at han har talt særligt om omvendelse, selv om han var venligt indstillet overfor IM, hvoraf der paa hans tid egentlig ikke var noget i sognet, og han lod heller ikke afholde missionsmøder og lignende. Men grundtvigsk var det i hvert fald klart han ikke var. Hans præstegerning var saa udpræget knyttet til kirken og livet der. I fastetiden gjorde han meget ud af »Onsdagsprædikenerne« og katekiserede her de unge i lidelseshistorien. Endnu husker de ældste i sognet disse overhøringer i lidelseshistorien, som berigende. I konfirmandstuen lagde han megen vægt paa, at børnene lærte at læse i N. T. og forstaa det de læste, idet han grundigt forklarede de oplæste stykker. I præstegaarden holdt

han dagligt husandagter for familie, tjenestefolk og andre, som kom i præstegaarden. Han kom maaske ikke efter nutidsbegreber om præstens kontakt med sognet, meget ud i sognet og bl. mennesker, han var ikke meget talende; men præstegaarden var et gæstfrit hjem, hvor alle blev vel modtaget. Fru S. som var en livlig, talende og venlig kvinde, satte her sit præg paa præstegaardslivet.

Provst S. talte ved indvielsen af Borup forsamlingshus 1897 ud fra H. C. Andersens kendte linjer: I den engelske marine gaar der gennem alt tovværket, smaat og stort, en rød traad, som viser, at det tilhører kronen, i det menneskelige liv, i smaat og stort, en usynlig traad, som siger: vi tilhører Gud. Hvilket han udlagde (Forsamlingshuset ligger lige op til kirkegaardsdiget) om, at livet i kirken og det liv, der skulde leves i og ud fra forsamlingshuset begge skulde være præget af dette: Vi tilhører Gud. Dette fortæller noget karakteristisk om provst S.s hele indstilling.

Pastor *S. C. Borresen* skriver: Provst *Carl Stochholm* var i høj grad præget af gammel, fin kultur, en beskeden, stille og faamælt mand. Han var en god prædikant med centralt kristeligt sigte, alvorlig, kort og klar, saa enhver kunde faa noget ud af. Paavirkning fra Martensen var let at mærke. Han var flittig til husbesøg, holdt bibellæsninger i skolerne, og havde ved sin særprægede og stærke personlighed ikke ringe indflydelse. Kirkegangen var meget god. Der var ingen stærke aandelige rørelser, men gammeldags kirkelighed og vedhængen ved gamle tanker og former.«

18. 21. marts 1904—18. maj 27 (sp. Vinding-V. 19. dec. 94): **Svend Laursen,** f. 9. maj 57 Skejby. F.: Gdjr. Laurs Sørensen og Ane Mikkelsdatter. Seminarist Jelling 78, huslærer og hjælpelærer, stud. priv. 87, c. 94^1 (h_1), afsk. 18. maj 27, r. af dbg. 27, † 25. juni 31. — G. 5. marts 95 Stine Marie Mathiasen, f. 20. maj 72 Framlev, † 30. apr. 39. F.: Gdjr. Søren M. og Michaeline Jensen.

Pastor *S. Laursen* var i politisk henseende konservativ, hvilket bl. a. kom til udtryk, da en yngre gaardejer i sognet omtalte I. C. Christensen, og syntes, at han var den rigtige kultusminister. Pastor L. udtalte da sin dybeste indignation over, at en der kun var lærer, kunde tænkes at skulle være øverste myndighed og embedsmand for kirken. L. havde et lidt militærisk væsen, og har udtalt, at det var nok den vej han skulle have gaaet i stedet for at blive præst. Han var en mand, hvis ord man altid kunde stole paa. Han kom meget ud i sognet og levede med i sognets liv. Skoleforholdene havde hans interesse, hvad vel hænger sammen med hans seminarieuddannelse. Han holdt bibellæsninger i sognet. Han var ikke den fødte taler; men gjorde et stort arbejde med sine søndagsprædikener, han holdt ikke af, at folk kom og forstyrrede ham om lørdagen i hans studereværelse. Holdt derfor altid velforberedte og gennemarbejdede prædikener, »og der var altid noget at faa med hjem«. Han kunde godt i prædikenerne tale menigheden meget kraftigt til, men prædikenerne »mundede altid ud i en forkyndelse af evangeliets glade budskab.« Han var vel ikke udpræget grundtvigsk, nogle karakteriserer ham »nærmest højkirkelig«.

Han var en god og forstaaende præst at søge raad og trøst hos, og var ogsaa forstaaende overfor anderledes indstillede, hvilket illustreres af følgende: En gaardejer P. i Kondrup gik hver søndag til kirke i Borup og hørte pastor L. Naar gaardejeren kom hjem, skrev han straks en kritik af pastor Laursens prædiken i form af et brev til præsten. Gik derefter den lange vej til Bjerregrav st. med brevet, saa pastor L. havde brevet mandag. Det kunde nok være generende og pinefuldt for pastor L. Men da gaardejeren døde og pastor L. talte over ham, talte han smukt og godt om ham og fremhævede gdr. P.s mange gode sider.

Som lærer i konfirmandstuen fordrede han meget af konfirmanderne. Da han tog sin afsked, udævntes han til R. af Danebrog, men længtes meget tilbage til sognet og dets beboere, og stod i brevveksling med flere af dem lige til sin død.

Er begravet paa Borup kirkegaard. Fru L. er begravet i Kbhvn.

19. 14. jan. 1928—22. sept. 43: **Christian Frederik Nissen,** f. 2. marts 99 Ø. Jølby. F.: Sp. Selde-Aa., † 09, se der. Stud. Østersøg. 17, c. 25^2 (h_1), medhj. soldaterhjemmet, Grundtvigs hus, afsk. 22. sept. 43. — G. 21. maj 31 Esther Anna Nissager, f. 22. juli 92 Løgstør. F.: Sagfører Peder Matthias N. og Ane Jensen.

BM Grundtvigsk konvent paa Randersegnen t. 43, tillidmds i Sprogforeningen.

20. 21. febr. 1944: **Poul Lind Christoffersen,** f. 2. sept. 11 Kvissel. F.: Teglværksejer Gregers Oskar C. og Johanne Thomsen. Stud. Haslev 31, c. 37^1 (h_2), sekretær KFUM, kredssekr. KFUM, Vordingborg 39. — G.[1] 19. marts 39 Karen Jørgensen, f. 12. jan. 09 Kbhvn., † 15. sept. 44. F.: Guldsmed og juveler Edmund J. og Kristine Thorvaldine Gregersen. G.[2] 14. dec. 50 Hulda Elfrida Christensen, f. 22. marts 09 Debel, Fur. F.: Gdjr. Niels Peter C. og Else Kirstine Petersen.

Tillidsmd. i sprogforeningen 44, fmd. KFUM og Ks kredsbest. 51, BM Randers fortsættelseskursus 49, medl. DKUs amtskomité, repr. DKU t. 58, Næstfmd. DMS kredsfbd. 45, Herredsrepr. Kirkesagens venner, alt til 60.

Litt.: Khst. saml. 6. r. I, 100, 121, IV, 432 f., 394 f.

GIMMING-LEM

Gimming sogn, 983 ha, langs Randers fjord, ikke videre højtliggende, smaabakket, frugtbart, stejl skrænt ned til engene ved fjorden. Tingskoven. Byerne G. med fh. fra 1899, kommunekontor i den gl. skole, Tjærby med fh. fra 1893.

Kun faa oldtidsminder. Der har ligget en kirke i Tjærby, nævnt sidste gang 1524. En helligkilde ved Tjærby samt Tings kilde.

Lem sogn, 707 ha. Fra Gimming sogneskel ved Rismølle bæk hæver terrænet sig til et bakket landskab (Skelhøj 67 m), gode jorder, skovløst. Byen L. med fh. fra 1908. Smukke gamle bindingsværksgaarde.

Ingen fredede oldtidsminder. I vaabenhuset en runesten, fundet 1954.

Af den ældre præste- og sognehistorie

Gimming blev 1722 henlagt til et af de res. kap. i Randers, men blev 1803 selvstændigt sognekald med Lem som anneks. Det bestyredes dog stadigt af rkp. i Randers, senere af en vicepastor, fra 1846 af pastor *J. Daugaard*, der blev udn. til sp. 1856.

Blandt præsterne i Gimming indtil 1722 nævnes *Anders Pedersen*, af Fausing-A. Han var her i 52 aar og døde 1650. *Bertel Frandsen* af Skelund-V., døde 1692. *Jens Jensen Hobroe* døde 1701. Det mest kendte navn i Gimmings præstehistorie er *Laurits Nic. Randrup* (1701-07) bondesøn fra Randrup i Gassum, præst ved Randers hosp. 1689.

Han forfattede den s. 20 omtalte »*Randersmarch*« 1698; han var en ægte østjyde, barn af baroktiden med dens dybe respekt for den kongelige enevælde og den borgerlige øvrighed, hans digt er præget af tidens yppige ordflom, bombastiske billedvalg og patetiske kærlighed til fortidens historie. Han priser dem, der styrer, og tilønsker hver eneste borger, ung og gammel, der vil bosætte sig i Randers, Guds naade i handel og vandel, og indleder:

Jeg eder samtlig vil det skrift forære,
hvoraf I fædres dyd til eftersiun kan lære.

Han ønsker ikke som oldtidens store digtere at blive hædret for sin indsats. Randers er ikke Rom, og Randrup er kun en lille poet, der blot af 3 grunde vil kvæde sin vise: Han vil besynge den by, der har givet ham hans levebrød, han vil minde om de døde slægter, og han vil give en lille byhistorie med exempler til efterfølgelse. Digtet er inddelt i 14 punkter; han har tydeligt haft Kingo til forbillede (Sæbygaards ko-klage), og har givet et særpræget bidrag til Randers historie. I Randers-bogen (ved Povl von Spreckelsen) fortælles udførligt om ham, ogsaa om hvordan han forgæves søgte en meget gammel bog med egnens historie (s. 539 f.).

Den lærde mag. *Hans Clausen* (1707-22.) blev sp. i Borup 1722.

Tiden efter 1856

Der har vist ikke været præstegaard i G., før man 1856 købte en gl. bondegaard med tilliggende af jord og byggede en ny prgd. andetsteds paa jorden 1857. Præsterne før 1722 synes at have boet i Randers.

I disse to smaa sogne synes der ikke at have været aandelig vækkelse af nogen art. Præsterne har ikke været partiprægede: 1856-62: *John Daugaard*, 1862-79: *H. S. Ipsen* (Ipsens plejesøn, forf. Alfred Ipsen, har i flere af sine bøger og digte skildret egnen her), 1880-84: *A. F. Basse*, 1884-95: *C. E. Skjerbek*, 1895—1928: *Ole H. Pedersen*. I disse aar mærkedes indflydelse fra valgmgh i Mellerup, og der blev bygget fh., desuden mærkedes en smule IM fra Randers, hvorfra man bl. a. ordnede kirkeuger her, 1928-31: *J. P. K. Bang-Jensen*, 1932 flg.: *A. Benned Pedersen*, som staar Tidehverv nær. Der er rolige forhold, intet partipræg.

1923 opl.: Kkg. 3—5 %, intet særligt. 1931: Kkg. 10 og 12 %, ungdomsf. 1943-63 flg.: Intet særligt, roligt, ungdoms- og foredragsf.

Centralskole (Rismølleskolen) fælles med Dronningborg fra 1959.

Gimming kirke, midt i byen, er lille, skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Korets oprind. vinduer benyttes, noget udvidet, desuden enk. relieffer. Senere er tilføjet taarn med sadeltag og vaabenhus mod syd. Granitkorbuen omsat og udvidet c. 1890 med profileret kragbaand og begge døre er bevaret. Norddøren tilmuret. Bjælkeloft. Barok-altertavle med skraatstillede, brudte gavle foroven, er skænket 1807. nadvermaleri, som 1952 opsattes paa sin opr. plads i stedet for et billede af opstandelsen (Carl Bloch). Alterskranke fra 1846. Ny granitfont med daabsfad fra 1702. Den ældre træfont er fjernet til Randers musæum. Prædikestol fra c. 1625, restaur. 1961, med hjørnekaryatider, evangelistrelieffer m. m. og lydhimmel fra c. 1625. Prædikestolen er 1961 anbragt i sydsiden med opgang gennem kormuren. Smuk renæssance-lysekrone. Pulpitur mod vest med arkadefelter fra c. 1625. Klokke fra 1767. Kirken hovedrestaur. 1961. Et tremastet modelskib skænket 1910 af pastor Ole Pedersen. 90 sd. Orgel fra 1925.
Mackeprang, s. 19, 283, P. v. Spreckelsen om altertavlen, Rand. aarb., 1957, 49 f.

Lem kirke, nord i byen, skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Begge portaler har søjler, terningkapitæler, baandsløjfe m. m. Den nordre dør er tilmuret. Tilmuret romansk vindue i korgavlen. Senere er opført taarn af samme bredde som skibet, med spidsbue til skibet, og det svære, gotiske vaabenhus mod syd. Skibet har fladt, gibset loft, koret hvælving med kalkmalerier (Treenighedeu, Maria, apostle, helgener). Muret alterbord med anselig renæssancetavle i tredelt storstykke med sidevinger og topstykke, skænket 1615. I storfeltet sad 1892—1948 *G. Achens* maleri: Den gode hyrde, nu i skibet. Det oprindelige alterkrucifix, der laa paa loftet, er restaur. og genindsat paa sin oprind. plads. Paa triumfvæggen en katolsk, udskaaren fløjaltertavle fra c. 1450, med den ældste kendte plastiske Pietafremstilling i Danmark. Romansk granitfont med dobbeltløver, staar i korbuen. Renæssanceprædikestol med søjler og portalfelter, skænket 1621 af *Eske Brock*, der ogsaa har prydet kirken med altertavlen. Klokke fra 1547. 125 sd. Harmonium.
Mackeprang JG 283 f., Magnus Petersen: Kalkm., s. 25, Beckett: DK. I, 145, Mackeprang: Døbef., 229.

Folketal. 1850: 374 og 236; 1901: 395 og 273; 1921: 419 og 288; 1960: 379 og 236.
Altergæster: 1922: Ialt: 150. 1930: 104 og 111.
Menighedsraadene gn. alle aarene opgivet som u. p. (dog 1934: 2 IM, 10 u. p.).
Kommunevalg: 1945: S.: 68 (2), Lokall.: 197 (5); 1958: S.: 75 (1). Lokall.: 243 (6); 1962: S.: 75 (1), Fællesl. 244 (6), fmd. gdjr. Jens Møller.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 47 rug, 103 byg, 135 havre, b) 15 rdl., c) 17 lpd. ost, 76 sn. æg, 40 par kyllinger, d) 200 rdl, e) 28 td. ld., 2 td. hartk. Prgd. opf. 1856, 10 v., kvist. 1870: Regul.: 2240 kr. Netto: 3368 kr. 1913: 3. kl., 1958: 12. kl., prgd. fra 1856

8. 4. apr. 1856—22. sept. 62 (kst. sp. her 5. marts 46): **John Daugaard,** f. 3. marts 10 Randers. F.: Kbmd. Hans D. og Anna Cathrine Johnsen. Stud. priv. 31, c. nov. 40 (h), hjpr. her 10. marts 42, † 22. sept. 62. — G. 3. nov. 43 Mette Kirstine Sommerlund, f. Hald, f. 10. sept. 13 Randers, †?. F.: Kbmd. Søren Petersen Hald og Mette Kirstine Hansen. — Broder: Biskop, Ribe.

Hjælpepræst hos pastor Daugaard:
1859-62: *M. P. B. Bergenhammer*, se Nr. Omme-B.

9. 16. dec. 1862—13. nov. 79 (sp. Rørbæk-G.-S. 21. jan. 50): **Hans Steenstrup Ipsen,** f. 10. apr. 08 Nr. Broby. F.: sp. i Nr. Broby Andreas I. († 29) og Birgitte Kirstine Møller. Stud. Odense 30, c. jan. 36 (h), hjpr. Skydebjerg-O. 10. sept. 39, afsk. 13. nov. 79, † 96. — G. 19. nov. 42 Johanne Marie Christiane Møller, f. 20. febr. 14 Ørritslevgaard,

Otterup, † 95. F.: Proprietær Niels M. og Nicoline Margrethe Møller af Horslunde-N. — Broder: Nr. Broby, søstersøn: Høeg, Hunseby. Plejesøn: Forf. Alfred Ipsen.

10. 19. jan. 1880—6. febr. 84 (kkp. Holbæk-M. 4. aug. 76): **A. F. Basse,** fl. t. Fausing-A., se 1. rkp. Holmens k., Kbhvn.

11. 9. apr. 1884—26. juni 95 (hjpr. Vellev 10. juli 79): Provst **C. E. Skjerbek,** provst her 3. dec. 91, fl. t. V. Hæsinge-SL, se der.

12. 8. okt. 1895—26. marts 1928: **Ole Hans Pedersen,** f. 18. marts 58 Roskilde. F.: Gdjr. i Marbjerg, Fløng: Peder Hansen og Karen Matthiasen. Landmd. til 78. Stud. Roskilde 81, stud. mag. (historie), c. theol. 93^2 (h_1), lærer, Kbh., afsk. 26. marts 28, r. af dbg. 28, † 23. jan. 48. — G. 7. dec. 88 Sine Christine Augusta Henningsen, f. 23. dec. 66 Nakskov, † 23. apr. 34. F.: Arbejdsfmd. Jørgen H. og Sophie Brix.

Pastor P. mindes som en jævn, beskeden mand, solid i sin gerning, bange for store ord, han fik en god gerning, kirkegangen ikke stor. Se iøvr. ovf.

13. 11. okt. 1928—12. nov. 31: **J. P. K. Bang-Jensen,** fl. t. Suderø sdr. præstegæld, se Fejø.

14. 15. maj 1932: **Alfred Benned Pedersen,** f. 3. apr. 04 Vejrup. F.: Kbmd. Jens Peder P. og Marie Iversen. Stud. Rønde 23, c. 30^2 (h_2). — G. 5. juni 32 Soffy Klitgaard, f. 20. marts 11 Hoven. F.: Kbmd. Peder Christian Legind K. og Maren Pedersen.

HARRIDSLEV-ALBÆK

Harridslev sogn, 1452 ha, er frugtbart, bølget terræn, Lindbjerg bakke 74 m. Byerne H. med fh., Lindbjerg (med genforeningssten), dele af Mejlby (resten i Linde sogn). Lindbjerg skov 34 ha.

Kun en enkelt gravhøj: den anselige Guldbjerghøj, 13 gravhøje er sløjfet. Mejlby har haft en kirke, hvis grund kunde ses til c. 1880. Ogsaa Lindbjerg skal have haft en kirke. Alle spor slettet. — En runesten, fundet 1862 i Mejlby er fjernet til Randers musæum. I Gallemose ved Lindbjerg er gjort et mærkeligt fund af bronzesager fra slutn. af stenalderen (se *Carl Neergaard:* Nord. fortidsminder I, 75—84).

Albæk sogn, 1627 ha, er mod NV ret fladt, bakket, frugtbart, Stenhøj er 64 m. Stejle skraaninger fører ned til engene ved Randers fjord, der er inddiget og forvandlet til gode græsningsarealer og agerjord. Østrup skov, 43 ha, paa skrænterne, samt en del af Sønderskov. Smukke udsigter over engene. Byerne A. med fh. (billede af smuk gl. bindingsværksgd., Trap, 1963, s. 780), Vestrup, med Randers komm. vandværk, Østrup. Flere større gaarde.

Ingen fredede oldtidsminder. Ved Østrup et voldsted, gennemskaaret af den saakaldte Borggyde, borgholm og voldgravene mod nord og vest ses. En gaard er opført paa pladsen. — Albæk birk nævnes endnu 1655. I Østrup har der ligget en bispegaard, der 1537 forlenedes til Mourids von Herlug.

Af den ældre præstehistorie

Under henvisning til afh. i Rand. aarb. 1916, s. 123-39, hvor pastoratets præsterække er opregnet, anføres flg.:

De første sp. efter ref. skal have været *Villads Nielsen,* † 1615, *Chr. Thomsen Sode,* † 1628, *Jørgen Christensen Horsens,* † 1673, efterfulgt af sin søn, *Chr. Jørgensen Horsens* 1706, (prgd. brændt 1687). Mag. *Jens Ronander* (1706-28) var født paa Gotland, lærd, rig, men svag, *Caspar Peder Müller* (1728-36) havde været rkp. i Viborg, *Mathias Poulsen* (1736-46) havde været præst i London og i Norge og kom i Norge i forbindelse med pietistiske kredse. Han sluttede et varmt venskab med pastor *Krogstrup,* Haslund, der var pietist, og disse to præster virkede helt i herrnhutisk vækkelses aand (se Haslund-Ø.). Poulsen havde med sig en vakt student, *Jacob Friis,* der skulde læse med hans børn og hjælpe i embedet. *Poulsens* og *Friis'* virksomhed vakte et betydeligt røre; ved konfirmandaltergangen sporedes stor bevægelse. Da biskop *Hygum* visiterede her 1740, var han meget glad ved forholdene. Poulsen skildres som en »nidkær opvækkelsesprædikant«. Han kunde sige om de unge: »Der staar nogle, som ikke blot kender sandheden, men ved Guds naade vil dø for den«. Degnen var ikke til megen støtte, men Friis' arbejde var til velsignelse. Biskoppen slutter: »Jeg fandt mig meget trøstet ved Herrens gerninger paa dette sted«. De vaktes antal var c. 30. (Lundbye: Herrnhutismen i Danmark, 1903, Elle Jensen, s. 91). Livet i Harridslev synes mest at have været baaret af Poulsens personlighed, thi efter hans død 1746 ser det ud til at være aftaget. Den herrnhutiske emissær, *Zeidler,* som 1747 besøgte pastoratet, fandt ingen vakte i Harridslev, men enkelte i Albæk. Pastor *C. N. Kellermann* (1746-60), der kom hertil fra Støvring-M., og af biskop Hygum var omtalt som »ingen sandhedsfjende« har aabenbart ikke kunnet fortsætte Poulsens arbejde, skønt hans bøger viste, at han havde pietistiske interesser. (Khst. saml., 5. r. I, 493 f., I, 342 f.). I Khst. saml. 5. r. I, s. 502 f. gengives en længere skrivelse fra Poulsen om forholdene 1744.

Vi hører ikke om særligt kirkeligt liv i de flg. aar. Pastor *Hans Hansen Søegaard* (1760-91) afløstes af sin søn, *Ole Hansen Søegaard* (1791-96), en »velbegavet mand med grundige kundskaber« (W. I, 537), han blev kun 33 aar gl. *Niels Thomsen Hee* (1796—1801) var præstesøn fra Borup, kom hertil fra Støvring-M. (ligesom C. Kellermann og Hans Søegaard). Han omtales i Khist. saml. 6. r. I, 100 og 121 i forb. med biskop *Jørgen Hees* slægtshistorie. Provst *Frederik Rasch* (1802-18) var rationalist, han udgav 1813 en anvisning til at forene den Evg.-chr. salmebog med den forordnede lærebog; hans bog blev meget benyttet og solgtes i 4 oplag. Provst R. skrev litterære kritikker i »Kritik og antikritik«, han skrev om »Peder Ruus, en bondes beskrivelse« i »Morende fortællinger« 1809-10, han virkede for skoleloven af 1815, og var i det hele en dygtig og alsidig mand. — *Søren Wedege Brøchner* (1818-28) var den 4. præst som i løbet af 70 aar flyttede fra Støvring-M. hertil. Han var præstesøn fra Spentrup. *Jørgen H. A. Jungersen* (1828-38) flyttede til Bregninge-B. Hans søn, valgmenighedspræst F. O. Jungersen, Kbh., er født i H. prgd.

Tiden efter 1838

Det sidste aarhundredes præsterække viser flere navne af interesse. Provst *H. P. Mollerup* (1838-62) var en fin teolog (egr), en livlig og interessant personlighed. Han efterfulgtes af stiftsprovst *C. V. Boesen* fra Aarhus (1862-67), en af de faa stiftsprovster, der har søgt alm. landembede. Han var en betydelig mand. Han blev meget savnet efter sin død (se ndf.). Efterfulgtes af sin broder *Georg F. Boesen* (1867-81), en af de fra Sønderjylland fordrevne præster.

Blandt Boesens kapellaner var den senere kendte provst *Oscar Boeck* (1877-79), som skriver: »Der var meget lidt aandeligt liv i sognene; kirkegangen var sløjet af, og dog fandtes der hos mange en gammeldags gudsfrygt med stor ærbødighed for kirken og præstens person. Selv ældre mand hørte villigt paa den unge præst, blot fordi han var præsten. Boeck selv skriver, at han »i disse første præsteaar, trods mangt et stød for hjertekulen (ikke mindst af den alvorligt troende assessor, fjordinspektør *Bruhn*, Randers), var et uomvendt menneske, da han 1880 flyttede herfra til Skagen, hvor han blev en af IMs førere i Vendsyssel. Men sidst i 1870'erne var der alligevel et lille IMs samfund i Harridslev. Boeck skriver, at han »havde aldrig før siddet i et virkeligt levende trossamfund med brødre og søstre omkring en aaben bibel« (Hj. og tr., VIII, 1939, s. 123, jvf. DnA., 1932, s. 107 f.).

Den næste hjpr., pastor *Filtenborg* var IM, og støttede det lille samfund. Kirkegangen hos *Filtenborg* var rigtig god, men den svandt meget ind i pastor *R. Danæus'* tid (1882-98). I disse aar byggedes forsamlingshusene, hvor der holdtes foredrag, gymnastik og dans, enkelte grundtvigske sluttede sig til valgmgh. i Mellerup, og den lille IMs kreds svandt ind til at blive nogle ganske faa familier. — Pastor *J. P. J. Jensen* (1899—1930) var ikke partimand, han samarbejdede med alle kredse, var en god prædikant, som fik god kirkegang og mange venner her. Pastor *C. Lindskrog* (1931-44) sluttede sig til Tidehverv. Provst, mag. art. *Vagn Riisager* (1945-53) flyttede til Sct. Peders kirke i Randers. Pastor *A. Grandjean-Thomsen* har været her siden 1954.

Sognene karakteriseres som almindelige landsogne, ingen større sociale skel, intet særligt kirkeligt retningspræg, men en hel del god, gammeldags kirkelighed. Bibellæsninger og ungdomsmøder i prgd. har været godt besøgt, og om vinteren er der holdt gudstjeneste i Mejlby skole. Sdsk. i Albæk.

Centralskole, *Korshøjskolen*, for Harridslev-A., Støvring-M. og Tvede-L. er projekteret.

Blandt lærerne nævnes: Lærer *P. R. P. Ilsøe* (fader til provst I., Karlby-V.), som var gift med en dt. af lærer *Clausen*, Nørager, trofast IM), der flyttede hertil fra Vejlby v. Allingaabro, kirkens og præsternes solide støtte, en meget dygtig lærer, IM.s ven. — Lærer *L. J. L. Mejlvang* (f. 82, lærer i Mejlby 18), virksom i menighedsraad og afholdsbev. lærer *P. Almose* (f. 88, lærer i Albæk 17), fmd. i lærerkredsen, menighedsraadsmdl., virksom for plantningsagen.

Mindesten for mesterskytten, læge *L. J. Madsen* († 1925) i H.

1923 oplyses: God kkg., KS, flere ukirkelige. 1935: Kkg. 5 og 8%, men variabel, ringe kirk. interesse, rolige forhold, godt bes. ungdomsm., 6 fam. t. valgm., ungdomslæsestue i konfirmandstuen, kirkeblad. 1947: Kkg. 9 og 11%, intet særligt retningspræg, sds. i A., 5 fam. t. valgm. 1963: Kkg. 4 og 5%, intet særligt retningspræg, godt bes. bibellæsn. og ungdomsm. Mghmøder, sdsk. i A. (40), kirkeblad.

Harridslev kirke, ved landevejen, midt i byen, er hvidkalket og blytækt. Skib og kor er romanske af granitkvadre med spor af skraasokkel. Senere ombygget efter brand (?). Et lille romansk vindue i koret og syddøren er bevaret. Senere er indbygget hvælvinger og tilbygget taarn med sadeltag og rundbue til skibet. Samtidigt vaabenhus mod syd med høj blindingsprydet kamgavl. Kirken er restaureret flere gange, sidst 1947 (ny trævinduer) og 1952 (el. varme). Korbuen er omdannet gotisk. Mod ost i skibet kalkmalerier (Lidelseshist.). Muret alterbord med sengotisk malet forsidepanel (rest. 1938), renæssancealtertavle, stafferet 1709, i midten: Paaskemorgen (af C. Schleisner). Lille romansk granitfont. Daabsfad fra c. 1575. Prædikestol, skænket c. 1575 af P. von Spreckelsen, med relieffer af Moses, Jeremias, Jesus, barokke snosøjler flankerer felterne. De var kasseret, men blev 1936 genopstillet. Lydhimlen opbevares paa loftet. Epitafium over pastor Caspar Müller, ligsten over pastor M. Poulsen. Klokke fra 1881. Mod nord stor kirkegaardsportal med to laager. Et kirkeskib fra c. 1920, 100 sd. Orgel.

Albæk kirke i bakkerne, midt i byen, ved overgangen til de store enge. Hvidkalket, blytækt. Skib og kor er romanske, af limstenskvadre paa skraasokkel og rundbuefrise paa koret og lisener ved hjørnerne. Senere opmuret, med gesims af smaa røde mursten. Enk. oprind. vinduer fremdraget ved restaur. 1938. Syddøren benyttes. Koret ligger skævt for skibet. Senere er tilbygget taarn af munkesten med pyramidetag og rundbue til skibet, og vaabenhus mod syd med kamgavl og murede bænke. Skibet har flad tøndehvælving, hvilende paa murpiller med enkle kragbaand. 1938 fremdroges kalkmalerier i korbuen og det hvælvede kor (slægtsvaaben og korsfæstelsen). Muret alterbord med et enkelt kors fra 1938. Det ældre maleri (Schleisner: Emmaus) hænger i taarnet. Et oprindeligt vindue aabnet bag altret. Prædikestol fra 1619 med søjler, prydbælter, adelsvaaben, fremdraget 1938. Romansk granitfont med dobbeltlover. Daabsfald fra 1624. Mindetavle. Dør med gl. beslag ml. skib og vaabenhus. Kirkeskib fra 1878. 100 sd. Orgel.

Folketal. 1850: 552 og 441; 1901: 775 og 471; 1921: 630 og 472; 1960: 700 og 407.
Altergæster: 1922: 290 og 170; 1938: 150 og 125; 1946: 200 og 125; 1951: 156 og 98; 1958: 147 og 103; 1962: 225 og 129.
Menighedsraad: 1922: 1 n. IM, 11 u. p. 1934 f. 12 u. p.
Kommunevalg: 1943: S.: 92 (2); BF: 286 (7). 1962: S.: 118 (2); UP. 272 (5). Fmd.: Gdjr. *Jens Møller*.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 58 rug, 150 byg, 189 havre, b) 30 rdl., 5 rug, 5 byg, 5 havre, c) 10 lpd. ost, 116 sn. æg, 60 par kyllinger, d) 250 rdl., e) 80 td. l., 10 td. hartk., afg. 400 rdl. God, gl., firlænget prgd. 9 v. 1870: Regul.: 2712 kr. Netto: 4136 kr. 1913: 2. kl. 1958: 12. kl., prgd. fra 1926.

15. 2. okt. 1838—10. aug. 62 (sp. Trige-Ø. 5. nov. 30): Provst **Hans Peter Mollerup,** f. 20. marts 97 Aarhus. F.: Klokker ved domkirken Søren M. og Margrethe Fangel. Stud. Aarhus 15, c. nov. 19 (egr), adjunkt Aarhus 19, provst 8. okt. 43—16. febr. 49, † 10. aug. 62. — G. 12. nov. 23 Ane Marie Mørch Stougaard, f. 13. apr. 95 Aarhus, † 31. jan. 76. F.: Rektor i Aarhus Jens S. og Johanne Marie Secher. — Søn: Gelsted-R., sønnesøn: Frihavns k., Kbhvn.

Provst M., der var en dygtig teolog, omtales af biskop *Brammer* i sine breve (Khst. saml. 6. r. II, 621 og IV, 433). Han var en meget levende og alsidigt interesseret personlighed, anset blandt præster og lærere. Hans hustru var ogsaa betydelig, begge præget af tidens kultur. Gennem sin lange præstetid skabte M. stor respekt for kirken i disse sogne.

Da han var død, søgte menigheden energisk at faa hans unge søn til sp. her, men ministeriet maatte lade ham vige for stiftsprovsten i Aarhus.

Hjælpepræst hos provst Mollerup:
1862: *J. S. Mollerup* (søn af sp.), se Gelsted-R.

16. 31. okt. 1862—26. maj 67 (stiftsprovst Aarhus domkirke 31. aug. 54): Stiftsprovst **Carl Vilhelm Boesen,** f. 23. sept. 09 Seest. F.: Sp. i Eltang-Sdr. V. Ulrik Christian B., † 40, (af Vigerslev-V.) og Marie Christine Schjøtt. Stud. Vordingborg 28, c. jan. 34 (l), hjpr. Magleby-H. 18. febr. 35, do. Roskilde dk. 36, ord. kat. Roskilde dk. 29. jan. 39, sp. Mariager 27. okt. 47, r. af dbg. 60, † 26. Maj 67. — G.[1] 39 Augusta Amalie Durchholtz, f. 29. marts 17 Kbh., † 5. apr. 42. F.: Bagermester August D. og Grethe Sophie Hagermann. G.[2] 4. aug. 43 Ernestine Sophie Oeltze, f. 29. juli 07 Helsingør, † 8. dec. 52. F.: Kbmd. Christian Frederik O. og Marie Eleonore Øgaard. G.[3] 5. maj 54 hendes søster Nicoline Vilhelmine Oeltze, f. 13. febr. 14 Helsingør, † 9. jan. 84.

Brødre: Biskop B., Als-Ærø, og Boesen, Saltum-H., Gyrstinge-F. og her. Stamt. 12. En datter blev gift med lærer Nikolaj Vendt, Mellerup, se der.

Stiftsprovst B. var af den pietistisk prægede Boesen-slægt fra Vigerslev, en nobel og højt kultiveret personlighed. *Wiberg* skriver, at »han blev dybt savnet af sin menighed, hvis christelige, trofaste og sjældent begavede sjælesørger han var.« Det vakte opsigt, at han søgte fra stiftsprovstiet hertil, men hans kræfter slog ikke til i den store by, og han fik en god gerning i Harridslev-A.

B. var en stilfærdig mand, han yndede ikke ydre optræden og han udgav ikke bøger, bortset fra et par prædikener, som kan læses i Damkiers samling af prædikener over epistlerne (Vorder ordets gørere! ... Lad os elske hverandre). I Roskilde skrev han som ung en betænkning ang. skolevæsenet.

17. 9. aug. 1867—29. nov. 81 (sp. Agerskov, Sdj. 27. aug. 58, afsat af tyskerne 20. maj 67): **Georg Ferdinand Boesen,** f. 3. okt. 10 Seest, broder til fornævnte. Stud. priv. 31, c. juli 36 (h), lærer Vajsenhuset, sp. Vodder 18. marts 46, afsk. 29. nov. 81, † 21. febr. 92. — G. 19. okt. 41 Nicoline Elise Emmerich Bruns, f. 9. okt. 15 Kbhvn., † 24. juni 73. F.: Provianthandler Peter Nicolai B. og Anna Maria Emmerich.

Udg. 52: Kirkens daab, til overvejelse for christne, som vil stadfæstes i deres daabspagt. Skrev i Chr. Samler 50 om Pauli ophold i Troas, Ap. g. 20, og 53: Om nadverbordet. (ES, I. 180).
Underskrev adressen til biskop Martensen om forh. i Sdjyll.

Om pastor B.s virksomhed i Sønderjylland, se der. Han gjorde der en god gerning som en god dansk mand. Provst *Boeck* omtaler ham som en stille, alvorlig, from mand, »en Guds riges grundtvigianer«, som hjalp den unge præst godt tilrette i starten. Men kirkegangen var sløjet af, og den gamle præst overlod det meste af arbejdet til sine hjælpepræster.

Hjælpepræst hos pastor Boesen:
1872-76: *T. S. Schrader*, se Dannemarre-T.
1877-79: *O. V. Boeck*, se Lønborg-E.
1880-81: *N. F. Filtenborg*, se Søften-F.

18. 27. jan. 1882—16. nov. 98 (sp. Kolind-E.-S. 21. marts 68): **Rottbøll Danæus,** f. 5. juni 23 Læsø. F.: Sp. i Egebjerg, † 67, se der. Stud. Vi-

borg 42, c. 52[1] (h_1), huslærer Maribo, hjpr. Østofte 30. maj 54, do. Tved, Fyn 12. febr. 59, afsk. 16. nov. 98, † 5. marts 06. — G.[1] 19. juli 57 Augusta Emilie Matthiesen, f. 16. dec. 10 Kbh., † 28. nov. 80. F.: Kbmd., rodemester Peter Nicolai M. og Ingeborg Marie Bache. G.[2] 26. okt. 91 sin kusine Alma Christine Sørensen, f. 5. juli 42 Frederikshald, †. F.: Kbmd. Peter S. og Charlotte Renstrøm. — 1. hustrus søster g. Hjorth, Kousted-R.

Om pastor *Danæus* skriver pastor *Jeppe Jensen* i Randers aarb. for 1916 bl. a.:

»Pastor D. var ikke saa lidt rationalistisk farvet, idet han var professor *H. N. Clausens* svorne tilhænger, hvorfor ogsaa denne forfatters fortolkninger var hans daglige læsning lige til det sidste, der fortælles ogsaa, hvorledes D. en gang efter en bispevisitats, da biskop Johannes Clausen tillod sig at mene, at D. havde fortolket et sted i skriften forkert, kom med H. N. Clausens fortolkninger til biskoppen og sagde: »Se her, min fa'r (D.s yndlingstale til andre), Deres hr. fader siger det samme som jeg«. Biskop C. sagde ikke mere, han holdt ikke af at desavouere sin fader. — Som forkynder fik D. mindre betydning, idet menigheden ikke kunne forstaa ham paa grund af, at hans udtale var i høj grad utydelig, men som menneske var han afholdt af mange, da han var en meget god og velmenende mand, for hvem man bøjede sig trods hans særheder, hvoraf han havde en del. Saaledes havde han det princip i de politiske rabaldertider, at han ikke vilde give en venstremand haanden, hvad der ofte frembragte pudsige situationer, naar han traf et større selskab. — I smaating var han umaadelig nøjeseende, han samlede omhyggelig ethvert ben, han traf paa, for at sælge dem, og nødig rykkede han ud med smaapenge, som andre ikke regnede, men var der tale om at hjælpe andre, var han i høj grad rundhaandet, hvilket ogsaa gjaldt sognebeboere, der trængte til hjælp. En fortælling illustrerer dette: Ved et præstekonvent erklærede han, at han ikke havde raad til at spise med til middag, da kuverten kostede 2 kroner, men da der saa umiddelbart efter blev foretaget en indsamling til en fattig præsteenke, lagde han stilfærdig 50 kr. Hans godgørenhed har ogsaa vist sig ved, at han og hans hustru bl. a. har testamenteret 40,000 kr. til legater for præsteenker og præstedøtre, hvilket er traadt i kraft til trods for, at enken lever.«

Frk. *Gudrun Jeppe-Jensen* skriver: I pastor Danæus tid var der stor stilhed i prgd. Den blev kun brudt, naar lærer Ilsøes 3 sønner kom for at læse med præsten, eller naar »madam« Ilsøes lyse, glade stemme lød i stuerne, naar hun kom for at tale om sønnernes fremtid. — Pastor Danæus var en stilfærdig mand, hans kone var travl og heller ikke af mange ord. Hun havde fra Norge medført et rønnetræ i »Mors have«, som hun bad for, da hun som enke rejste bort, norske bregner og den i Danmark sjældne orkidé »Fruersko«, som dog kun fik en stakket levetid her i den side lerjord.

Det fortælles, at naar ældste klasse var til eksamen, varede det fra kl. 8 morgen til mørk aften, og D. gav kun sjældent gode karakterer.

Hjælpepræst hos pastor Danæus:
1892-98: *W. J. Bülow*, se Ejlby-M.

19. 18. febr. 1899—2. okt. 1930 (sp. Hunstrup-Ø. H. 10. juli 93): **Jens Peter Jeppe Jensen,** f. 24. jan. 63 Alsønderup. F.: Husmd. og væver Hans J. og Karen Jeppesen. Stud. Frborg 82, c. 88[1] (h_2), ord. kat. Maribo-H. 8. aug. 88, afsk. 2. okt. 30, r. af dbg. 30, † 20. jan. 54. — G. 24. nov. 88 Vilhelmine Christiane Andrea Nyholm, f. 29. maj 68 Højelse, † 6. apr. 60. F.: Præstegaardsforpagter Johannes Edvard August N. og Charlotte Birgitte Vilhelmine Nyholm af Højelse-L. — Hustrus morbroder: Frørup. Stamt. 61.

Pastor J. var fmd. for komiteen for opførelse af kirken i Hjardemaal klit, var frimurer, og folketingskand. (Højre) 1915 i Frøstrup-kredsen. Var BM i Hist. smf. f. Randers amt (skrev 1916 i Rand. aarb. om H.-R.s præsterække) og næstfmd. i Randers amts plejehjemsforening.

Pastor J. var fra Nordsjælland, og han vilde gerne være præst paa Sjælland, søgte dertil. Han søgte til Harridslev, fordi en lægefrue, som han kendte fra Thy, opfordrede ham til at flytte til Randersegnen, hvor hun nu boede. J. blev ganske forbauset over, at han blev udnævnt, da han var en af de yngste ansøgere, men fik siden at vide, at nogle grundtvigianere i Harridslev havde bedt en rigsdagsmand om at hjælpe dem til at faa »en ordentlig præst«, og rigsdagsmanden havde hos en grundtvigsk præst faaet det raad: »Gaa ind for Jensen! Ham kan de være tjent med, men han er ikke grundtvigianer«. Pastor J., som selv skriver dette, tilføjer, at han blev »meget skuffet, da han rejste ned for at se paa sit ny embede. Han var i kirke og spurgte læreren: »Kommer der ikke flere i kirke her?« J. var vant til god kirkegang i Hunstrup. Læreren svarede mistrøstigt: »Vær De kun glad, hvis De bare kan faa kirken halvt fuld ved højtiderne!« Pastor J. skriver videre: Det gik imidlertid fremad med kirkegangen, saa den gamle pastor *Dancæus*, der blev boende i præstegaarden naadensaaret ud, sagde: »Det glæder mig meget at se, hvor folk gaar i kirke hos Dem, og jeg beder til Vorherre, at det maa blive ved. Mig har de ikke villet høre!« Det var smukt sagt af den gamle præst, og hans bøn blev hørt. Folk blev ved at komme.

Der var i sognet nogle faa IMs folk. De blev mine gode venner, undtagen et par gaardmænd, som gik til nabopræsten. Da den ene døde, tilbød jeg, at deres præst skulde begrave ham, men de ønskede mig dertil. En gaardmand rejste ud og holdt missionsmøder. Han var min gode ven. Enkelte, som sluttede sig til Mellerup valgmgh., kom her i sognekirken og benyttede mig som præst, men jeg oplevede ogsaa, at en gaardmandsfamilie blev fornærmet paa mig, fordi jeg som skolekommissionsformand ikke vilde gaa med til, at hans søn blev udskrevet af skolen, da han var 13 aar, og saa meldte de sig ind i valgmenigheden. — De 31 aar i Harridslev var en lykkelig tid. Jeg lærte hele befolkningen at kende, og der var gode, folkekirkelige forhold. Jeg tog min afsked, fordi jeg blev tunghør. Jeg kunde ikke høre, hvad de syge sagde, og det har været min kæreste opgave at hjælpe syge mennesker til fred. Næsten alle beboerne indgav en adresse, hvori de opfordrede mig til at blive, men jeg fandt det rigtigst at gaa«.

Pastor Jensen tog efter sin afsked ophold i Helsingør, hvor han i flere maaneder var kst. sp. ved Sct. Mariæ kirke og Kronborg slots kirke, og iøvrigt hjalp præsterne paa egnen. Men hans hustru savnede sine børn, der boede paa Randers egnen, og efter et par aar flyttede de til Mellerup, hvor J. døde. Pastor J. var meget lokalhistorisk interesseret, skrev flere lokalhistoriske afhandlinger.

Om den gamle præstegaards brand i 1925 er følgende fortalt i frk. *Gudrun Jeppe-Jensens* art. om H. prgd. Rand. aarb. 1925, 83—97: »En barnehaands ubesindige greb, en tændstik flammede, en gaard stod i luer, og gnister fløj over vejen og dalede ned paa taget paa den østre gavl af præstegaarden. Og gnisterne voksede til flammer, saa mægtige, at mennesker ikke formaaede at besejre dem. I løbet af faa minutter flammede taget paa alle tre længer. Ilder og maar fik ikke engang tid at flygte. Ruder sprang; først de blyindfattede, kuplede, grønne i østgavlen og saa alle de andre. Og imens gik travle mennesker, der var skræmt bort fra langfredagsmiddagsroen ved kirkeklokkernes brandklemten, og reddede med villige hænder, hvad de kunne, uden tanke for faren. I de syv minutter, der gik inden tag og lofter sank, gjorde de harridslevfolk et kæmpearbejde for at redde deres præsts ejendele. —

Selve gaarden var fortabt. Dens lerklinede vægge sank ganske stille. Portstolperne blev ædt over. Slyngplanterne blussede som røde fakler, højt, højt mod himlen ved gaardens baalfærd. Vindfløjen, som i skiftende tider havde vist skiftende vind, sank ned fra den plads, som den havde haft i saa mange aar. Den sank med en dump lyd, som gav den helt op. Den havde endda skreget ynkeligt i stormfulde efteraarsnætter og vækket børnene, der skræmte stod ud af sengen og paa bare ben listede over gulvet og kiggede ud og gyste ved synet af maaneskæret, der gennem forrevne skyer kastedes over ladelængerne og fik dem til at synes, at deres kære, gamle gaard stod i flammer. —

— — Grundens egebjælker flammede længst, og i den mørke foraarsaften glødede de endnu sælsomt som skælvende blus over en grav. — Hin 10. april 1925 var eventyrets sørgelige, men betagende slutning«.

20. 5. jan. 1931—31. okt. 44 (Hjpr. Nykøbing, Falster 10. maj 26): **C. P. M. Lindskrog,** fl. t. sp. Vor Frue k., Odense, se der.

21. 6. marts 1945—11. dec. 53 (sp. Føns-Ø. 3. okt. 38): Provst, mag. art. **V. Riisager,** provst her 17. marts 47, fl. t. sp. Sct. Peders k., Randers, se der.

22. 8. apr. 1954 (sp. Tunø 1. aug. 47): **Asger Grandjean-Thomsen,** f. 10. marts 20 Nykøbing Mors. F.: Prokurist Thorvald Anæus Thomsen og Wilhelmine Augusta Grandjean. Stud. Silkeborg 38, c. 46[1] (h-56), Hjpr. Lindevang k., Frberg 1. apr. 46, kst. sp. Tunø 46. — G. 17. maj 46 Ella-Margrethe Plate, f. 15. sept. 23 Kbhvn. F.: Eksp.-sekr., c. jur. Herman Hendrik Valdemar P. og Laura Hansine Henriette Sarauw.

Litt.: Om pastor Jungersen og hans liv er fortalt i en bog af sønnen: J. H. A. Jungersen, 1855, Khst. saml. 6. r. IV. 433 f., V, 154 f., 7. r. II, 273.

J. P. Jeppe Jensen: Lindbjerg skole, Rand. aarb. 1913, 26—43. Aage Sørensen: Voldstedet i Østrup, Rand. aarb. 1954, 34—51. Jy. saml. 5. r. II, 1936, jvf. iøvr. Rand. aarb. 1916 og 1925 (se ovf.).

STØVRING-MELLERUP

Støvring sogn, 1213 ha, ved Randers fjord, ret højtliggende, store bakker, smuk udsigt fra S. kirkebakke (75 m), stejlt fald mod øst ned til de inddigede enge. En del skov, naturskønt, søgte udflugtssteder. Byerne S. med fh. fra 1889, Grundlovslind, plantet 1915 til minde om kvindernes opnaaelse af valgret, sportsplads, Aastrup.

Støvringgaard kloster oprettedes 1735 iflg. geheimeraad *Jens Harboes* og hustru baronesse *Christine von Fuirens* testamente. Herregaarden med gods og skove og tiender blev et *jomfrukloster* (priorinde og 12 damer af de første 5 rangklasser, samt klosterhævning til en række andre damer). Direktionen bestaar af stiftets biskop og stiftamtmanden. Hovedbygningen, omgivet af grave, ligger højt og smukt nær fjorden og skovene. Det er en enkel og smuk, rød renæssancebygning i 4 fløje, opført 1600-20. I østfløjens 2. etage er *kapellet*, hvor der siden 1761 er holdt gudstjeneste. Parken er i fransk stil, med store lindealleer og klippede buxbomhække. Formuen er nu 1612000 kr., foruden de 12 damer naa klostret er der 65 ekspektantinder, der oppebærer forskellige understøttelser. (Rand. aarb. 1959, 48 f., Dsk. herreg. IV, 1945, 226 f., Lili Feddersen: Mindeskr. om geheimeraadinde Christine Harboe, 1910).

Aastrup var tidligere en hg. Enkelte gravhøje.

Mellerup sogn, 549 ha, ved Randers fjord, som hovedsognet. Autofærge over fjorden. Frugtbart, naturskønt. Byen M. med valmeghkirke, friskole, ungdomsskole, bibliotek, børnehjem, kro, Genforeningssten med vers af Vald. Rørdam.

Enkelte gravhøje, „Maren Tomesdatters kilde" benyttedes som sundhedskilde endnu omkr. 1900 (Aage Sørensen i Rand. aarb. 1933, 87 f.).

Af den ældre præstehistorie

Under henv. til *M. P. Ejerslevs* afh.: »Godsherre og præstekald« (Rand. aarb. 1952, 44 f.) oplyses: Den første sp. efter ref., *Palle Pedersen*, havde været tiggermunk, men antog den luth. lære. Skal være blevet 100 aar gl. De flg. sp. var: *Jens Rasmussen Tundboe* († 1605). *Mikkel Madsen* († 1629), *Jens Nielsen Kloo* († 1677). Prgd. brændt 1644. *Jens Jensen Rygaard* († 1693), prgd. atter brændt 1693. *Andreas Maar* (1693—1713), *Peder Lund* (1714-15) havde været feltpræst, *Chr. Herløw* (1715-30) af Aarhus dk., *Chrf. Kellermann* (1730-46) fl. t. Harridslev-A., *Henrik Wetzel* (1746-60) havde været miss. i Grønland, *Hans Søegaard* (1760) flyttede til Harridslev-A., *Jesper Christensen Lund* (1761-76) var »en exemplarisk præst, omhyggelig for sine menigheders opbyggelse, tillige en flittig samler, som efterlod et berømt manuskript, bl. a. med genealogiske tabeller. (W. III, 217). Han havde været rkp. i Viborg. *Niels Thomsen Hee* (1776-96) havde været hører og kantor i Randers, fl. t. Harridslev. Der høres ikke om pietisme her. *Søren W. Brøchner* (1796—1818) flyttede til Harridslev-A. (altsaa er 4 sp. fl. herfra til Harridslev-A.).

Jørgen Chrf. Bang (1819-37) flyttede til Skævinge-G. Han forfattede et skrift, der giver værdifulde indblik i embedets daværende forhold, bl. a. et Series pastorum med kortfattede oplysninger om alle præsterne her siden ref. (bygget paa Jesper Lunds samlinger) (Wiberg har iflg. dette man. forbigaaet den 3. luth. sp. her). Fra sin egen embedstid klager Bang over »misvækst og daarlige økonomiske forhold«. De moralske forhold finder han særlig slette i Mellerup, som »paa gr. a. pastoratets halve beliggenhed ved fjorden, hvorfra søfolk udskrives, mere og mere præges af den med søfolk følgende raahed, drikfældighed og vellyst.«

J. P. Mynster (Vis. II, 228) skriver, at Bangs prædiken i Skævinge var »meget tynd, rationalistisk, foredraget en monoton oplæsning, en søvnig, død prædiken i et ligesaadan foredrag. Katekisationen næsten endnu slettere«. — *Hans Jacob Potter* (1837-51) døde som sindssyg.

Tiden efter 1851

Disse to smaa, afsides sogne var omkr. 1850 uberørt af vækkelser, og ingen drømte om, at Mellerup skulde blive et aandeligt centrum, der udstraalede liv til andre sogne og drog det vakte liv i andre sogne til sig. Der var dog den forskel paa de to sogne, at Støvring i det store og hele forblev uberørt. Men foreløbig gik alt ved det gamle. Pastor *Potters* tiltagende sindssygdom medførte, at han maatte have kapellan.

Pastor *M. N. Hagemann* (1851-58) blev kun 43 aar. Han fandt forstaaelse i Mellerup og var ved sin alvorlige forkyndelse med til at forberede vækkelsen i Mellerup. *Mormonerne* agiterede ivrigt i disse aar, og den uro de vakte, var ogsaa med til at bane vej (se ndf.).

Pastor *H. C. Slamberg* (1858-86) er det navn, som satte skel i Mellerups aandelige historie. Han fik betydning ud over hele egnen, skønt han egentlig ikke var særligt begavet. Han var hjemmets og sine egne menigheders mand. Han hørte til den ældre grundtvigske type.

Medens han ikke vandt stor tilslutning i Støvring sogn, lykkedes hans gerning i høj grad i Mellerup, hvor der blev stor kirkegang, og der dannedes et »Dansk samfund«, hvis formaal var at skaffe talere, som kunde holde oplysende og patriotiske foredrag. Opvækkelsen skyldtes ogsaa den udmærkede lærer *Vendt* i Mellerup, en god gammel-grundtvigianer. Mellerup kirke blev fyldt, og da S. tog sin afsked, tog han bopæl der. Han var ogsaa redskab til den gr. vækkelse i Øster Tørslev. I begyndelsen mødte han modstand. Man kastede sten efter kirkegængerne i Mellerup, men S. oplevede, siger han, »glæden ved at staa midt i en menighed.«

Mormoner havde agiteret stærkt her omkr. 1850, men *Slambergs* jævne og varme forkyndelse om frelsen vakte en sund vækkelse. Det fik stor betydning for ham, at *Ole Nikolaj Vendt* (f. 31 Kbh., † 80) blev lærer og kirkesanger i Mellerup 1863. Slambergs ægte gammel-grundtvigske, grundkristelige forkyndelse havde bragt en ny tid hertil, og han trængte til hjælp. Ligesom Skovkirsten i Vendsyssel havde trængt mormonerne tilbage, lykkedes det *Slamberg* at standse dette kætteri, men det røre, de havde vakt, blev paa en maade udgangspunkt for den ny vækkelse. *Slamberg* skrev 1863 til *Svendsen*, Jelling, og spurgte, om han kunde skaffe ham en god lærer til Mellerup. Saa kom *Vendt*, og det var et lykkeligt valg. Den gamle *Jens P. Hoe*, Mellerup, kunde sige: »Hvor kunde de to, *Slamberg* og *Vendt*, dog udfylde hinanden!« *Slamberg* kaldte *Vendt:* »Min broder i Herren«. Hvem af de to, der betød mest, er ikke let at sige. De var, skønt grundenige, meget forskellige. Der var mere »stil« over S. og hans hjem, mens Vendt »boede midt iblandt sit folk«. S. manglede ikke sans for det folkelige, (han var jo med til at stifte »Dsk. samfund« og han indviede M. højskole 1880), men V.s gerning førte ham mere ud i befolkningen. Børnene kunde

komme hjem fra skole, opfyldt af, hvad de havde hørt. V. var fyldt med lovsang, han »levede det, som andre prædikede«, var børnenes »herlige ven« (pastor Ville Christensen), de unges fører og ven, ogsaa i gymnastik og skydning. Han var, som *Jens Bek* senere blev det, midtpunktet i de unges kreds. Man samledes til møder i hjemmene. Det skulde ikke være en »tre-skridt-fra-livet-kristendom«, som man sagde. Man samledes om salmebogen og Bibelen, og der var en egen særlig værdi ved disse møder i sognenes hjem, før forsamlingshuse eller missionshuse trak dem bort fra hjemmene. *Jens P. Hoe* har fortalt om disse møder, som fortsattes flittigt i 70'erne, ledet af *Slamberg* eller *Vendt*. Der blev ogsaa læst prædikener af *Birkedal* eller *Grundtvig*, og V. var en mester til at finde og lede sangene. Til Støvring prgd. kom i disse aar flere betydelige folk, *Vilh. Birkedal*, *P. Larsen-Skræppenborg*, der ikke var bange for at køre de 20 mil fra Dons hertil med hest og vogn. Og der blev tillige holdt *folkemøder* i Lindbjerg skov eller i Øster Tørslev. Vendt havde en evne til at faa de unge til at tage paa højskole, især til Testrup, og da Mellerup højskole oprettedes 1880, kom de fleste unge der. *Vendt* blev gift 1866 med en datter af stiftsprovst *Boesen* i det nærliggende Harridslev. Hun var et usædvanligt fint menneske. De fik ikke børn, men var begge store børnevenner, og fru V.s fødselsdag fejredes som en hel sognefest hvert aar. Det fortsatte ogsaa efter V.s død, og hun samlede de unge til festlige møder og juletræ. Hun blev senere gift med gdjr. *Laust Jensen*, Mellerup, og var et trofast medlem af valgmgh. til sin død 1912. *Vendt* selv blev efter eget ønske begravet paa de fattiges gravplads paa M. kirkegaard. Venner satte en sten paa denne ydmyge, meget betydende mands grav. Om hans broder, *Fred. Vilh. V.*, Brundby, der betød saa meget paa Samsøe, se der. En 3. broder var *Jens Chr. V.*, skolebest. Kbh., hvis søn var pastor *E. P. C. Vendt*, Ulsø-ØE. (Om brødrene V., se Clausen-Bagge: Gr. hjem, III, 1947, s. 40 f.).

Et andet ægtepar, som fik betydning i Mellerup, var *August og Mariane Boldsen* (den højkirkelige biskop *Johs. Clausen* omtalte dem som »Hædersfolk«). Slægten *Boldsen* er gammel paa Mellerup-egnen. August B.s fader var f. 1825 (som »søn af skibsfører, kromand og kirkeejer *Niels B.*«), og hans søn, som ogsaa hed *August Boldsen*, var f. 1854. August var kendt for sine enorme fysiske kræfter (han kunde ene mand rydde kroen for urolige gæster, og 80 aar gl. sprang han over en 3 al. bred grøft). Han besad en rolig, gavnlig overlegenhed. Han var som ung blevet vakt ved lærer *Vendts* undervisning og ved *Slambergs* prædikener, som i begyndelsen forargede ham. Men han kom i nært venskab med *Slamberg*. (De har en slags fællesgrav paa M. sognekirkegaard). Han og hans Mariane hørte i mange aar til menighedens støtter, først i sognemgh., saa i valgmgh., og da tanken om højskole opstod, var Boldsen en af dem, hvis ord havde vægt. Der blev holdt flere møder om sagen. *Vendt* var ordfører. 3 sogne kæmpede om at faa højskolen, Mellerup tilbød gratis byggegrund, og *Vendt* og *Boldsen* fik skolen til Mellerup. Der var noget stilfuldt over *Boldsens* hjem, han var en slags konge i Mellerup, det saa helt herskabeligt ud, naar han kørte ud med sine røde heste og kusk paa det høje kuskesæde. Men han havde ingen proprietærnykker. Han var jævn og ligetil, — der var stil over ham og hans omgang med andre, en mand af Ja og Nej, hans ord kunde man stole paa. Han var kirkeligt frisindet, sluttede sig til valgmgh., men betænkte sig længe forinden. Han syntes, at *Jens Bek* havde været lidt for rask i vendingen. Politisk agitation var ham imod. Som sognefoged blev han dannebrogsmand 1883. Ægteparret *Boldsen* levede et meget smukt liv, og mange smukke træk er fortalt derom. Han døde 1912 fast i sin tro. (Clausen-Bagge: Gr. hjem, II, 1946, 31 f.).

Et 3. ægtepar fra »guldaldertiden« i Mellerup var *Morten og Ane Marie Andersen*. Det er ikke rigtigt, at grundtvigianismen kun er en gaardmandsbevægelse. Ogsaa smaakaarsfolk har levet stærkt med i gr. mghliv og det fællesskab, som fremmedes gn. højskolen. Det er dette ægtepar et smukt eksempel paa. Han var f. 1841 og stammede fra Ystad i Sverige. Han var noget tungnem og fik ikke lært ret meget i skolen, men hjemmet var fromt, med daglig bordbøn osv. Som ganske ung kom han til Danmark, blev en dygtig træskomand og gift med *Ane Marie Laursen*, f. 52 i Voldum. Hun var fra sin barndom meget religiøs, havde sin salmebog med i marken, naar hun skulde passe køerne. Hun var dygtig, og da de blev gift, bosatte de sig i Halling, hvor lærer *Jens Bek*, en af den grundtvigske bevægelses førende mænd, paavirkede dem stærkt. Da *Bek* blev forstander i Mellerup, flyttede de til Mellerup og blev der til deres død. Han sad i sit værksted ved huggeblokken og lavede fine træsko, hun stod over vaskebaljen og vaskede (især højskoleelevernes tøj). Pastor *Slambergs* forkyndelse gav dem aandelige næring. De var flittige kirkegængere, sluttede sig senere fuldt til valgmgh., hvis kirke hun pyntede saa smukt til hver søndag. Morten med sit svenske sprog og lidt kantede væsen og Ane Marie, den glade og milde, kom til at betyde meget. De levede helt med i livet paa højskolen og i valgmgh. Hver morgen bekendte Morten sin tro og bad en bøn, han havde lært i sit barndomshjem. Ane Marie døde 1914, og saa flyttede Morten til sin svigersøn, *P. Andersen*, Ø. Alling, hvor han døde 1918. (Clausen-Bagge: Gr. hj., I, 1945, 55 f.).

1868 talte *Vilhelm Beck* ved det store møde i Støvringgaards skov (IM hist. 1912, 120).

Den første store begivenhed i Mellerup sogns historie er oprettelsen af **Mellerup højskole** 1880. Den var en frugt af *Slambergs* og *Vendts* arbejde og det røre, der var blevet vakt. Da man havde besluttet at oprette højskolen, valgte man lærer *Jens Bek* til dens forstander. Jens Bek (f. 1844 i Hørning v. Randers, † 93) var søn af gdjr. og spillemand Helgo Nielsen Bek. Han blev 68 gift med en dt. af pastor *Laurent*, Borup. Hun døde 71, og han giftede sig 2. gang med Marie Høegh († 31), proprietærdt. fra Ramme. *Jens Bek* havde faaet seminarieforberedelse hos pastor *M. A. S. Lund* (sidst i Vium), hvor han blev stærkt grundtvigsk paavirket. Lund var da hjpr. i Virring ved Randers. *Bek* blev seminarist fra Lyngby sem. v. Grenaa 65, og 67 lærer i Halling v. Randers. Han samlede de unge til aftenskole, holdt mange kristelige og folkelige foredrag, blev snart kendt i en større

kreds og fik lyst til højskolen. Han byggede saa Mellerup højskole op, efter venners tilskyndelse og hjælp. Det frodige liv, som var vakt i Mellerup ved pastor *Slamberg*, drog ham. Snart blev Mellerup højskole en af landets største, og ofte maatte der udvides. Han havde en sjælden evne til at føre hjertelig tale og være sine elevers fortrolige ven. Malende fortalte han historie, men han hentede helst sine emner fra Gl. test. Som skolemand mindede han om *Ernst Trier*. Hans varme hjertelag viste sig ogsaa i stor hjælpsomhed over for nødlidende. I den politiske kamp stod han paa venstres side, og i provisorieaarene blev statstilskuddet til hans højskole inddraget. Han var amtsraadsmedlem til sin pludselige død 1893. Han var en personlighed, med sin egen mening.

Højskolebl. 14. juli 93, Jakob Knudsen, smst. 21. juli, 25. aug., 1. sept. og 8. sept. 93, Vib. st. folkebl. 26. juli—19. aug. 93, Holger Begtrup: Jakob Knudsen, 1918, 145 f. DBL II, 347. Højskolebl. 1944, 223 f.

Jakob Knudsen skrev om egnen og højskolen her (Højskolebl. 8. sept. 1893): Lidt norden for det sted, hvor Randersfjorden gør drejningen mod nord, ligger Mellerup paa vestsiden af fjorden. Det er et af de skønneste steder i Jylland. Engdragene langs fjorden er saa store, at man mindes om Ribe-engene. Bakke-linierne har en karakterfuldhed, som man ellers kun træffer i Vendsyssel eller ved Silkeborg, og skovskraaningerne ned mod englandet kan i mine tanker næsten maale sig med dem ved Vejle ... Midt i denne yndige egn, paa grænsen mellem skoven og engene, ligger det gamle herresæde, Støvringkloster, det er nu frøkenkloster og bestyres paa en saadan maade, at man kun fornemmer behagelighederne ved at have en herregaard paa egnen og intet mærker til de uheldige sider, som saa ofte kan følge dermed. Adgangen til den store herregaardsskov staar fri for enhver og benyttes ofte af besøgende fra Randers om søndagen og af hverdagsbesøgende fra højskolen. Denne højskole er det andet store røde hus, som ligger der paa grænsen mellem eng og skov ...«. Højskolen blev snart et aandeligt midtpunkt paa egnen, og det var ikke blot fra Mellerup, men ogsaa fra det nærliggende Tørring, hvorfra de gammeldags bønder kom, og fra Øster Tørslev, hvor pastor *Slamberg* havde mange venner, de kom; i Ø. Tørslev var *Jens Beks* ungdomsven, *Holm*, lærer. Ogsaa ovre fra Ørsted paa den anden side af fjorden, sluttede grundtvigske venner sig ogsaa til kredsen om højskolen.

Jens Beks komme hertil medførte dog noget af en spaltning, idet de ældre grundtvigianere sluttede sig sammen om *Slamberg*, der blev boende i Mellerup til sin død 1889, mens de yngre mere følte højskolen som deres hjemsted. Gdjr. *Aage Sørensen* har i et manuskript, der opbevares i præstearkivet, udførligt skildret forholdene, baade i *Potters* og *Slambergs* tid (desuden ogsaa oplysninger fra før deres tid), og han skriver, at udviklingen »var til bedrøvelse for den gamle præst, som engang havde hilst højskolens indvielsesdag som den skønneste i sit liv«. Slamberg blev dog ved at være præst for kredsen til sin død, men spaltningen medførte dannelsen af *valgmenigheden*. Jens Bek var en mand, der selv vilde bestemme. Han ønskede, en fri menighed ... (Begtrup, V, 188).

Den anden store begivenhed i Mellerups kirkelige historie er oprettelsen af **valgmenigheden** 1890, lige efter *Slambergs* død.

Om valgmenigheden se ndf.

En væsentlig grund til oprettelsen af valgmenigheden var, at pastor *Slambergs* efterfølger, *Axel Bülow* (1887-92) var afgjort IMs mand, opvokset i Bording i Hammerum herred, *Anders Stubkjærs* nære ven. *Bülow* var kun 25 aar gl., da han kom hertil og fandt, at kirkegangen i Støvring var svundet ind til næsten ingenting, mens der i Mellerup var en levende grundtvigsk kreds. Paa den tid var en sognepræst endnu bestemmende over sine kirker, og da *Jens Bek* ønskede særlige grundtvigske gudstjenester ved valgmenighedspræst *Jørgen Teilmann* fra Bering, svarede Bülow Nej! *Teilmann* var nemlig ordførende stiller for den kristendomsfjendske jøde, dr. *Pingel*, ved rigsdagsvalget (trods provst Th. Elmquists advarsel i »Aarhuus stiftstidende«. Det forargede Bülow, at en præst kunde anbefale en gudsfornægter), men han tilbød, at han gerne saa andre grundtvigske præster komme hertil, og da de ældre grundtvigske (Slambergs kreds) saa ønskede at faa pastor *M. A. S. Lund*, Vium, hertil, sagde Bülow Ja, og gik selv et par gange til alters hos Lund, — bl. a. for at vise sin vilje til samarbejde. Men *Jens Bek* blev vred og sagde til Bülow: »Kan De ikke begribe, at vi saa løser sognebaand?« hvortil Bülow svarede: »Jo, men saa har DE, hr. Bek, og ikke jeg, ansvaret for at Mellerup kirkedør aabnes for en præst, som gentagne gange trods advarsel har anbefalet en erklæret gudsfornægter til at blive lovgiver for vor folkekirke.« Samtalen fandt sted lige uden for Mellerup kirkedør, og den blev B.s sidste ordskifte med Bek. Kort efter løste c. 40 sognebaand til *Teilmann*, og *Jens Bek* gik i gang med at faa oprettet valgmenighed.

Bülow fik iøvrigt en meget rig gerning her. Han var en dygtig og klar prædikant, som man gerne vilde høre. Han fik oparbejdet kirkegangen i Støvring, og i Mellerup var kirken omtrent fyldt. Den gamle pastor *Slamberg*, som tog afsked efter et apoplektisk tilfælde, blev boende her blandt sine mange venner. Den fine, gamle præst, der som ung havde siddet under *Grundtvigs* prædikestol, saa med en viss sympati paa sin eftermands arbejde for at vække, selvom hans kirkesyn var anderledes. Ved Bülows bibellæsninger i Mellerup skole var der stuvende fuldt. Derimod kom der ikke mange, naar han indkaldte indremissionærer til at tale. *Bülow* begyndte de store *grundlovsmøder* i *Støvringgaards skov*, der samlede folk fra hele egnen (se Minder om pastor Stricker, der kom til disse møder, Hj. og Tr. V, 33). Møderne paa højskolen og de store IMs skovmøder gjorde pastoratet til et aandeligt centrum i mødedagene. Efter 1890 var der 4 kirker i pastoratet, som kun havde c. 700 indb. *Bülow* havde studeret jødemission og gjorde et stort arbejde for Israelsmissionen paa egnen. Han var meget flittig og havde god hjælp fra IM i Randers, men de indviklede kirkeforhold, den elendige præstegaard og de »mikroskopiske indtægter« gjorde, at han efter 5 aars forløb flyttede herfra, da han blev opfordret til at søge Vesterbølle. Der var ikke vækkelse her i hans tid, men de kirkelige spørgsmaal var paa dagsordenen samtidig med

at den politiske kamp udfoldede sig voldsomt. Den politisk radikale *Jens Bek* stod stejlt over for de velhavende bønder, hvoraf mange var Estruppere. Da *Bülow* rejste, skrev han i embedsbogen: »Der har i min embedstid bestaaet et fredeligt forhold mellem sogne- og valgmenighed. Dog har vi paa gr. af den betydelige forskel i aandsretning ikke kunnet finde glæde ved at deltage i hinandens møder.« Det i forvejen meget lavt lønnede embede var blevet forringet yderligere ved, at det var berøvet offer og accidenser fra de mange sognebaandsløsere.

Om *Jakob Knudsen* skriver Bülow: »J. K. blev valgmenighedens præst, just ikke til ublandet glæde for hans menighed. Over for mig var han fredelig nok. Vi har aldrig haft eet ondt ord sammen. Men vi passede naturligvis hver sit.« (Se: Axel Bülow: Præsteminder fra mine unge aar 1944).

Valgmenigheden blev ret hurtigt stationær. Det hang maaske sammen med, at *Jens Bek* døde saa tidligt. De friske impulser til menighedsarbejde synes at være udgaaet fra sognepræsterne: *A. J. Friis* (1892—1903) og *N. Clausen-Bagge* (1903-08). Især i den sidstes tid. Han var en meget levende ung, grundtvigsk præst, som sammen med sin udmærkede, lyse og milde hustru (f. Ingerslev) fortsatte pastor *Slambergs* linie. Han var de frie menigheders ven (blev selv senere frimenighedspræst), besøgte med lige stor glæde sogne- og valgmenighedens medlemmer og glædede sig over samtaler med de gamle troende fra Slambergs tid. Han byggede sin gerning op paa daabspagten, søgte at bygge bro mellem de to menigheder, og det blev en god skole for ham at være sognepræst paa et sted, hvor der i et lille pastorat var en valgmenighed: »Kan du ikke finde dig i, at den anden kreds samler flere end du, ja se dig glad paa det gode i den anden kreds, saa er du jo en forfængelig person, der vil fremme din egen sag og ikke Herrens! Saa duer du slet ikke til at være præst!« Clausen-B. fik nær forbindelse med egnens højskoler (som nu næsten alle er konkurreret ud), han holdt mange foredrag og bibellæsninger (særligt i Mørke), men den meste kraft blev brugt hjemme i sognemenigheden. Befolkningen stillede ikke store krav, de var tilfreds med at have en omgængelig sognepræst og ønskede ikke en bevægelse, der stillede større krav. (1903 havde de sendt en deputation til ministeriet og frabedt sig en missionsmand). Folk var venlige, viste præstefamilien megen godhed, men et stærkere mghliv var der ikke trang til, og det gik kun smaat fremad, skønt der blev holdt mange møder i prgd. og i fh. Der var lidt spredt krd., spor af vækkelsen i Slambergs tid, og flere betydelige folk, familierne *Thøgersens*, *Hvass* og lærer *Holsts*. (Fru Holst var en datter af en foregangsmand paa Grenaa-egnen). Kirkepolitisk kom der menighedsraad, friere brug af kirkerne, kirkeligt udvalg. Her var C.-B. fremme som ivrig grundtvigianer og frihedsmand. De gamle, fine damer paa Støvringgaard fandt sig med stort frisind i, at C.-B. var grundtvigsk; priorinden, frk. *Brœstrup* var et yndigt menneske, og hendes efterfølger, frk. *Feddersen*, stod C.-B. nær resten af livet. De smaa spredte gr. kredse paa egnen mødtes i Randers, hvor C.-B. var en af lederne paa fællesmøderne. (C.-B.: Mod vind og strøm, s. 27 f.).

Præsterne *F. C. Sjelborg* (1908-18) og *H. A. R. Hauch* (1918-39) var ikke retningsmænd. Priorinden paa Støvringgaard, frk. *Kirstenlund* har været næstfmd. i menighedsraadet og paa flere maader arbejdet for, at Støvringgaard kloster ikke skal være en enklave, men med aabne døre tage del i arbejdet.

Pastor *S. O. Andersen* har været her siden 1939.

I de smaa sogne har der altsaa været røre paa forskellig maade. Det kirkelige liv har været præget af brydningerne ml. sogne- og valgmgh., men de er nu ebbet ud. IM har kun i *Bülows* tid forsøgt at præge, og der er kun faa rester tilbage. Det sognekirkelige arbejde samler sig om sognekirken og præstegaarden, om gudstjenester og foredrag, og paa denne linie oprettedes en foredragsforening i Støvring 1940. Der er almindelige folkekirkelige forhold, jævn velvilje og c. 50 fam. slutter sig til valgmenigheden. Forstander *Gydesen*, Børnehjemmet, er næstfmd. i mghr.

Centralskole, fælles for Harridslev-A., Støvring-M. og Tvede-L. projekteret.

Gdjr. *Aage Sørensen* har øvet en stor, betydningsfuld indsats som lokalhistoriker (Rand. aarb. 1938).

Ingeniør *Chr. Georg Høst* (f. 1864) har i sine erindringer (1938) morsomt fortalt om sin barndom paa Støvringgaard, hvor hans fader var godsforvalter. Han omtaler den prægtige riddersal, spisesalen, de metertykke mure, udsigten over skov og eng; den gamle godsforvalter Høst virkede her i mange aar, var sogneraadsfmd. i 25 aar, og han drev som dansk jurist en stor praksis i de aar, da fæstegodset skulde afløses. Han var gift med en datter af provst *H. P. Mollerup*, Harridslev, førte stort hus med mange selskaber og jagter, var i slægt med biskop *Brammer*. Priorinden, frk. *Schmidt*, og godsforvalteren var særprægede personligheder, og der var jævnligt skærmydsler. Da Høsts datter, Cornelia skulde giftes, vilde priorinden ikke tillade, at vielsen fandt sted i klostrets kapel. Høst meldte det til biskoppen, som var en af klostrets direktører, og biskoppen meddelte kort og godt til priorinden: »Jeg kommer og foretager vielsen i Støvringgaards kapel den og den dato!« Høst digtede om Støvringgaard:

> Ilist hvor fjorden slaar en bugt
> ligger Støvringgaard saa smukt . . .
> midt imellem eng og skov
> synger fuglen havens lov.
> Rundt paa jorden man ej let
> finder mere fredlyst plet . . .

Paa »Gammelgaard« i S. træffer man et særpræget ægtepar, gdjr. *Carl Paulsen* og hustru *Helle*. Han er landmand og forfatter (»Fruen til Himmerdal«), søn af Støvringgaards skovrider, tog studentereksamen i Randers, forpagtede »Gammelgaard«, som brændte 1954, en smuk, gl. firlænget gaard, og derefter blev han forfatter i en tid, hvor mentaliteten ændres og kontakten med jorden forflygtiges. Isolerende lag skyder sig ind ml. mennesket og det enkle i tilværelsen: Vi sidder paa traktoren foran ploven og har ikke muldens krydrede duft imod os, som da vi gik bag ploven . . . kun benzinosen, siger

Carl P. Hans frue er indendørsarkitekt (Berl. tid. 15. sept. 57).

1923 oplyses: Stor hørelyst, enk. IM, c. 35 fam. t. valgm., 1931: Kkg. 10 og 12%, ungdomsm. i prgd., 2 fh., 1943: Kkg. 9 og 11%, godt besøgte ungdomsm. i prgd., 40 fam. t. valgmgh., friskole. 1951: Kkg. 8 og 10%, alm. folkekirk. forhold, børnegudstj., ungdomsm. i prgd., 50 fam. t. valgm. 1963: Kkg. 10 og 12%, menighedsm. og ungdomsm. i prgd., møder for ældre, 50 fam. t. valgm.

Støvring kirke (Sct. Nicolaus), omgivet af kampestensdiger, med en kæmpehøj paa kirkegaarden, ligger højt, med vid udsigt over fjorddalen. Skib (blytækt) og kor (tegltækt) er romanske af kvadre paa profileret sokkel. Norddøren med to søjler bruges. Syddøren tilmuret. Begge døre ganske nær vestgavlen. Paa korgavlen et oprind. vindue, spor af andre oprind. vinduer. Omkr. 1900 omsattes en del af murene, skibet fik nyt bjælkeloft, og over vestgavlen opsattes et lille spir, hvor klokken er. Nyere hvælving i koret. Et gl. vaabenhus mod nord afløstes 1865 af et nyt. Et taarn menes nedbrudt i 17. aarh. 1924 fremdroges kalkmal. paa korbuen. Altertavle fra c. 1790, den korsfæstede i midten, sidevinger med lovens tavler. Alterstager fra 1621. Sandstensfont fra 1631. Prædikestol fra 1720 med evangelistfigurer, vist fra 17. aarh. 4 lysekroner fra 1912. Paa skibets vestvæg mindetavle over 9 konventualinder, der døde før 1801 paa Støvringgaard. Frøkenklostrets gravkrypt med mange kister under koret fremdraget 1940. Ligsten over pastor J. Lund († 1776). 120 sd. Orgel. Nyt ligkapel.
Mackeprang: JG. 324.

Støvringgaards kapel, indrettet 1735 i klosterstiftelsens østfløj, barokstil, har c. 60 sd. og fungerer som filialkirke med off. gudstj. efter 3-kirkesogns regler.

Mellerup kirke er lille og kullet. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Korgavlen, foroven ommuret med smaa graagule mursten, har et tilmuret romansk vindue, mens to andre oprind. vinduer stadigt bruges. Begge døre findes, norddøren tilmuret. Mod syd et anseligt vaabenhus, maaske rest af et taarn. Smal korbue med svære uprofilerede kragsten. Granitalterbord med renæssancealtertavle fra 1621, søjler m. prydbælter og sidevinger, i midten en kopi af Leonardos alterbillede. Himmelfarten i topstykket. Alterstager fra 1631. Romansk granitfont med tovsnoning. Udskaaren renæssanceprædikestol fra 1634 med dobbeltsøjler, prydbælter osv. Evangelisterne i felterne, gudslammet i midten. Samtidig lydhimmel. Opgang gn. korvæggen. Smukt nygotisk krucifix (Kristus med kongekrone) rest. 1944. Indskriftsløs klokke fra senmiddelald. paa skibets vestvæg. Kirkeskib fra 1954. 70 sd. Orgel. Kirken rest. 1924-25.
Om krucifixet se Rand. aarb. 1952, 5—7, Uldall: Kirkekl., s. 52.

Folketal. 1850: 314 og 337; 1901: 474 og 509; 1921: 474 og 499; 1960: 408 og 455.
Altergæster: 1922: 160 og 100; 1934: 104 og 150; 1942: 120 og 59; 1954: 132 og 54.
Menighedsraad: 1922: 1 IM, 6 gr., 5 u. p. 1934: 1 IM, 3 gr., 8 u. p., 1945: 2 IM, 1 gr., 9 u. p., 1957: 12 folkekirk. 1961: do.
Kommunevalg: 1943: S.: 110 (2); R.: 84 (2); V.: 155 (3); UP: 47 (0). 1962: S.: 152 (2), Upol. 272 (5). Gdjr. *J. J. Bonde.*

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 26 rug, 72 byg, 84 havre, b) 3 rug, 3 byg, 28 rdl., c) 12 lpd. ost, 74 sn. æg, 33 gæs, brænde, d) 250 rdl., e) 48 td. ld. ager, 17 eng, 6 hede, 6 td. hartk. Højtliggende, forblæst egebindingsværksprgd., 9 v., smuk udsigt. 136 rdl. som præst ved Støvringgaard kloster. — 1870: Regul.: 1720 kr. Netto: 2960 kr. 1913: 3. kl., 1958: 12. kl., 400 kr. og 6 rm bøgeklov fra klostret. Prgd. fra 1899, smukt beliggende.

16. 26. sept. 1837—14. jan. 51) (sp. Helnæs 9. marts 32): **Hans Jacob Potter,** f. 6. aug. 02 Kbh. F.: Grosserer Thomas P. og Inger Dorothea Hertz. Stud. Rosk. 20, c. apr. 27 (l), hjpr. Flemløse 3. sept. 28, Oure-V. 9. okt. 29, afsk. 14. jan. 51, † 28. juli 66. Ugift.

Pastor Potters fader var fra Skotland, men flyttede til Kbhvn. P. var en begavet mand, men nogen tid efter hans komme hertil begyndte hans sindssygdom, som tiltog, saa han maatte søge afsked.

Hjælpepræst hos pastor Potter:
1849-51: *C. G. Svelmøe,* se Alleso-N.

17. 1. maj 1851—13. febr. 58 (Adjunkt Viborg 41): **Martin Nicolai Hagemann,** f. 6. aug. 15 Viborg. F.: Hospitalsforstander og amanuensis Jacob H. og Anna Kirstine Grundahl. Stud. Vib. 33, c. nov. 39 (l), † 13. febr. 58. — G. 42 Marie Sophie Georgine Dahl, f. 4. marts 18 Holløse, † 26. jan. 96. F.: Møller og gdjr. Hans August D. og Hanne Agathe Schmidt af Aastrup, Falster. — Søn: Sct. Peders k., Slagelse. Døtre g. provst Mollerup, Gelsted-R., og Paludan-Müller, Hillerød-NH. Hustrus broder: Dahl, Sejerslev-E.-J., brodersøn: Dahl, Brønderslev-S.

Pastor Hagemann var en lys og tiltalende præsteskikkelse. Han fik en god indgang, og hans gerning blev grundlaget for det, som vaktes i efterfølgerens tid. Han blev kun 43 aar gl.

18. 30. apr. 1858—31. dec. 86: **Hans Christian Slamberg,** f. 25. apr. 16 Kbhvn. F.: Skipper, senere toldbetjent i Aalborg Hans Michael S. og Louise Charlotte Koefoed. Stud. Aalborg 34, c. apr. 45 (l), huslærer hos general Hegerman-Lindencrone og hos sin senere hustrus, godsejer Kriegers enke paa Søbygaard ved Hammel, afsk. 31. dec. 86, † 7. okt. 89. — G.[1] 17. apr. 51 Vibeke Ragnhilde Krieger, f. von Haffner, f. 3. maj 15 Kbhvn. (gift 35 kaptajnløjtnant Christian Krieger, der sprang i luften og dræbtes 5. apr. 49 med linieskibet Chr. VIII ved Eckernførde), † 10. apr. 62. F.: Kammerherre, generalløjtnant Johan Wolfgang von Haffner, og Margrethe Kaasbøl. G.[2] 24. maj 67 Johanne Marie Severine Rindom, f. 5. juli 39 Kbh., † 30. apr. 70. F.: Jstrd., kontorchef og hovedkasserer ved Det kgl. teater Peter Christian R. og Johanne Marie Severine Risom. — Søstersøn: Hofgaard, Taars, Loll., 2. hustrus broder: Rindom, Sct. Johannes k., Kbh.

Pastor S. skriver selv (E. 492): »Biskop *Gad,* som var res. kap. i byen, blev i almueskolen opmærksom paa mig, gav mig den første undervisning i latin og fik mig anbragt i den lærde skole. Ved sammenskud af flere embedsmænd og borgere blev der sørget for mig og jeg blev som plejesøn optaget i jstrd, postmester *Sørensens* hus. Efter studentereksamen maatte jeg i flere aar opgive mine studier paa grund af brystsygdom, jeg var flere aar paa landet som huslærer, indtil min ven, pastor *A. J. Kaarsberg* (se Lemvig-N.) nødte mig til at genoptage mine studier og paatvang mig de fornødne midler til at kunne fuldende dem.« — Paa Søbygaard traf Sl. sin senere hustru, hvis børn han var huslærer for. Hans ven, pastor *M. A. S. Lund,* Vium, skrev i Randers dagblad 9. okt. 89 (og Højskolebladet 1890, sp. 385 f): »Fra Søbygaard omgikkes han meget med præsten *Andresen* i Hammel og prædikede oftere i Hammel pastorats kirker; han har en enkelt gang hørt præsten *Gad* i Aarhus, hvem han siden kom i venneforhold til; til biskop *Brammer* kom han ogsaa i forhold, nærmest vistnok gennem det aandelige baand, der bandt begges hustruer sammen; men det sted, hvor han mere end andre udenfor Søbygaard følte sig hjemme, var sikkert hos præsten *Kampmann* i Sejling, hos hvem han ofte tilbragte flere dage ad gangen, og med hvem han vedblev at staa i venneforhold til sin død. Ikke længe efter deres giftermaal flyttede Sl. og hans hustru til Nivaagaard i Nordsjælland, hvor de lejede bolig. Sl. vedblev at være sine stifbørns lærer, læste vist ogsaa meget og nød den smuk-

ke natur; thi han havde en ualmindelig kærlighed til naturen; han kunde leve med den som kun faa og lægge mærke til det smaa, som gaar mange øjne forbi. Blandt de huse, Sl.s knyttede forbindelse med under opholdet i Nordsjælland skal jeg kun nævne Søllerød præstegaard, hvorhen *Ole Gad* var flyttet fra Aarhus 1852, og hvor han — ugift — boede med sin søster. *Slambergs* flyttede fra Nivaagaard til København, til dels vistnok for børnenes skolegangs skyld, navnlig Christian Kriegers, til dels vel ogsaa, fordi de var kommen ind paa et herskabeligt liv, som deres formue ikke strakte til at fortsætte. Pastor S. hørte ikke til de særlig fremragende blandt Folkekirkens præster eller til dem, hvis virksomhed spores i vide kredse. Han kom saa godt som aldrig udenfor sine sogne, af hvilke han følte sig hjemme i Mellerup som intet andet steds. Men kan han saaledes ikke regnes til de særlig fremragende i dette ords videre betydning, maa han ikke desto mindre regnes blandt de bedste af repræsentanterne for den gamle grundtvigske retning. Og hvad hans virksomhed angaar, vil det almindelig indrømmes, at det kirkelige liv, der blev vakt i Mellerup, saa godt som udelukkende skyldes hans virksomhed; han begyndte, aandelig talt, paa saa godt som bar bund. Var *Slamberg* en hjemmets mand, der ikke virkede uden for sine egne sognes grænser, saa blev han særlig i de senere aar mere hjemme end mange i sognene ønskede det. Man havde vanskelighed ved at faa ham til at tage ud, selv til sine bedste venner.« »Han opmuntrede de unge til at faa skyttesagen frem og kunde tale gode ord ved deres sammenkomster; han talte varmt til sine venner om den sønderjydske sag; han var et virksomt medlem af »Dansk højskoleforening« til støtte for den udvidede højskolegerning i Askov; han var i 1874 sjælen i virksomheden for at faa en mindefest i stand paa Fredericia-slagets 25. aarsdag; han fik stiftet et »Dansk samfund« for Mellerup og kredsen deromkring; han fulgte med i, hvad der rørte sig paa det aandelige livs omraade, var saaledes indtil sin død med i virksomheden for Løventhals mission; et udslag af Sl.s virksomhed, og hvad der ved den var groet i vennekredsen, var det, at Randers-egnen fik sin folkehøjskole netop i Mellerup, som Sl. aabnede med en tale d. 26. oktober 1880. ... Sl. var en mand, der var sandhed tro, der aldrig kunde være med til noget uædelt og ikke levede for sig selv men for sine venner og for en god samvittighed i sin tjeneste.« Pastor S. var nær ven med pastor *Christiani*, Bjerregrav. Krigen 1864 gjorde dybt indtryk paa ham. Han ville ikke tale eet ord med de tyske besættelsestropper, han førtes som gidsel til Rendsborg.

Pastor *Slamberg* efterlod et manuskript, hvori han fint og følsomt skildrede sin hustrus dødsleje. Det blev udgivet af provst *Brix*, Skødstrup, i provst *Jens Vahls* Gudelige Smaaskrifter under titlen: »De sidste 14 dage af en ung præstekones liv.«

Leila Lange fortæller (Gr. hj. i 19. aarh., I, 1929, s. 167 f.) om *Anna Gad*, som boede hos sin broder, pastor lic. theol. *Ole Gad*, Søllerød, til hans død 1859, og blev husbestyrerinde hos pastor *Slambert* (1862-67), hvor hun fik ikke ringe betydning for livet i Mellerup.

»At livet i Søllerød har været en rig tid for *Anna Gad*, fik man stærkt indtryk af ved den maade, hun talte derom, men det blev ingen lang tid. Broderens død (da han var 46 aar gl.) har sikkert været et umaadelig stort tab for Anna, ikke blot mistede hun en elsket broder, som hun i interesse og alder var nær knyttet til, men hun mistede jo ogsaa sit hjem og sit arbejde.

Men som det energiske menneske hun var, gav hun ikke efter for sorg og savn, men saa sig om efter nye opgaver. Hun besluttede at flytte til København en tid for at have lejlighed til at høre *Grundtvig* til stadighed og faa nogen forbindelse med den nye folkelighed, der var i gære, og som hun instinktmæssig følte sig tiltrukket af.

Mødet med *Grundtvig* blev for hende af mægtig virkning; hele hendes ivrige, levende sind blev fyldt med begejstring. Et bevis for hendes iver og energi er, at der findes fem-seks aargange af prædikener af Grundtvig, som hun har skrevet af, linie for linie.

Det varede ikke mange aar, før der atter viste sig en opgave for hende. Hendes gode ven præsten *Slamberg* mistede sin hustru, og *Anna Gad* tog nu over til Støvring præstegaard for at tage sig af hus og hjem for Slamberg og hans lille søn Lorents.

Denne opgave opfyldte Anna Gad stærkt. At hun passede huset og tog sig af smaat og stort paa en mønsterværdig maade forstod man, men hun blev tillige en god raadgiver for pastor Slamberg og en udmærket plejemor for Lorentz. Til hendes død blev Lorentz Slamberg ved at føle sig som hendes plejebarn og skrev lange og kærlige breve til »lille Fø« (lille frøken). Selv ovre fra Amerika, hvor han som voksen fik sit hjem og virke gik jævnlig brev til »lille Fø«.

Befolkningen i Støvring-Mellerup var af en egen levende slags, og Anna Gad nød efter sin folkelige oplivning gennem Grundtvigs paavirkning at være saadan »midt i folket«, som hun følte sig i præstegaarden i Støvring.

I et brev til min mor mange aar senere kommer følgende bemærkning: »Tak for beskrivelsen af eders julefærden, jeg ser H. og L. og mindes lignende fra gamle dage i Støvring. I de noget afsides egne, hvor kulturen ikke har faaet lov at trænge igennem, er det forunderligt, hvor barnligheden bliver ved at raade op i de gamle aar. Vistnok er det et uudviklet stade; men det er for mig saare rørende og peger paa, at det danske folk har et barnehjerte. Og mistes det ved dannelsen, da kan vi være visse paa, at den dannelse er fremmed og uægte.«

Anna Gad blev ved at have forbindelse med folk i Støvring-Mellerup egnen, og senere blev hun stærkt opfyldt af *Jakob Knudsens* ord og virksomhed her.

Efter nogle aars forløb giftede pastor Slamberg sig igen, men Anna Gad følte sig stadig stærkt knyttet til hjemmet og gjorde lange besøg der, baade ved sommer og juletid. Hun virkede senere som lærerinde paa Fyn.

N. Clausen-Bagge skrev i »Grundtvigske banebrydere« (1941), s. 47 f.: Pastor *H. Chr. Slamberg* havde i hele sit liv kun eet embede: som sognepræst i Støvring-Mellerup (58—86).

At gerningen lykkedes i en saa usædvanlig

grad, har flere aarsager. Først at han vidste, paa hvem han troede, og kunde vidne derom med kraft og varme. Dernæst et inderligt og lykkeligt kristent hjemliv (hvorom der er skrevet andre steder, ogsaa af mig). Og der blev, især i Mellerup, vakt aandelig uro, fremkaldt af mormoner (!). Underligt nok, at saadanne ærkekættere, der saa vist ikke viste vej til frelse, her kunde bryde vej for sandt og sundt menighedsliv. Men det gjorde de. Mennesker begyndte at vaagne op af den lange søvn, hvori egnen havde ligget, og at spørge, som der blev spurgt pinsedagen: »I mænd. Brødre, hvad skal vi gøre?« Og saa lykkeligt var det, at de kunde faa klart og bestemt svar baade af deres sognepræst og af læreren i Mellerup, *Vendt*. Det betød naturligvis meget i en saadan tid, at præsten ikke stod ene.

Da man i sin nød var tyet til præst og lærer, blev der snart liv og røre. Spørgsmaalet om, hvad der var sandhed til salighed, blev det vigtigste samtaleemne i de vakte hjem, og den lille Mellerup kirke fyldtes af folk fra nær og fjern. Men naturligvis — som det gerne gaar, hvor livet bryder stærkt igennem — vaagnede der ogsaa modstand. Det kunde ske, at der blev raabt »hellige«, ja, kastet sten efter folk, som kørte til kirke i Mellerup.

Hvorledes var da den forkyndelse, der vakte saa stort røre? Den var jævn og ligetil, i et godt dansk sprog, dog lidt indviklet; men den var fast og levende og satte skel, ikke ved hovmodige domme, men ved at vise, at der er et skel, som maa overskrides, hvis man ind i Guds rige.

Han sagde f. eks. i en prædiken (3. s. i fasten), at der er kun to aandelige riger: Guds og den ondes. Hvad enten vi søger i Skriften, eller vi lytter til »den levende røst« ved indlemmelsen i menigheden, mindes vi om fjenden, der maa forsages. Om forsagelsens og troens ord gælder mere end noget andet, at hvad Gud har sammenføjet, skal mennesker ikke adskille. Det er ganske vist strengt at tænke paa, at man uden Kristus er i den ondes vold; men det er saaledes, indtil man tager imod frigørelsen.

Hans forkyndelse handlede først og fremmest om frelsens kendsgerninger, men var ogsaa præget af personlig alvor og syndserkendelse.

Han hævdede (fastelavns s.), at »den eneste, der ikke havde omvendelse og renselse behov«, var ham, der som offerlammet skulde sone vor synd. Derfor er den daab, han fik, vidt forskellig fra den, han giver. Den omvendelse, Johannes skulde forkynde, maa heller ikke forveksles med den kristelige (Bededag).

Vi skimter hans syn paa det naturlige menneske, paa genfødelsen, daabsspørgmaalet og pagtens ord som Herrens eget i følgende udtalelser (Trin. s.): »... vore tanker derom (dvs. om genfødelse osv.) er os givet derved, at vor Herre Jesus ikke steder nogen til den daab, som er genfødelsesbadet, uden først at have spurgt hver enkelt: »Forsager du? Tror du?« Thi dermed er det jo gjort saa klart, at det kun kan undre os, at nogen kan overse det, at der før genfødelsen af vand og aand, før vi har modtaget naadens hjælp, maa findes noget, han kan henvende disse spørgsmaal til, noget, hvortil han kan knytte sine kærlighedssnore, idet han vil drage os ind i Guds rige ...« Vi er ikke »i den betydning døde i synden«, at dette mangler. Dog kan det naturlige menneske kun kæmpe »en haabløs kamp«, til kraften ovenfra kommer. Saaledes maa vi tænke »efter troens ord og efter Skrifterne«.

Og hvad kom der saa ud af denne vækkelse? Ja, i alt fald i det første slægtled en stor glæde og et inderligt fællesskab.

Størst var tilslutningen i Mellerup, hvorfor Slamberg ogsaa efter sin afsked flyttede dertil. I aaret efter hans død dannedes Mellerup valgmenighed, hvori de fleste af hans nærmeste venner indmeldte sig.

Som ældre grundtvigske præster i det hele taget kunde Slamberg være med i folkelige bevægelser, uden at hans kristelige gerning derved i nogen maade svækkedes.

Han var ogsaa en frisindet mand, som intet havde imod valgmenighedsdannelse; ja, han kunde sige, at han selv gerne vilde være præst for en fri kreds. Dog frygtede han for, at tempoet skulde blive for rask, og han kunde spørge, om man havde aandelig kraft til sligt.

Man kan uden overdrivelse kalde ham kirkefaderen i egnens senere menighedsliv.

Om pastor S. se M. A. S. Lund i Højskolebl. 1890, 385 f., 434 f., 462 f., 499 f., 528 f.

19. 23. juni 1887—7. juni 92: **Axel E. Bülow,** fl. t. Vesterbølle-Ø., se Marstal.

20. 16. nov. 1892—22. jan. 03 (sp. Hvidbjerg-Ø.-L. 23. jan. 88): **A. J. Friis,** fl. t. Beder-M., se der.

21. 18. marts 1903—10. marts 08: **N. Clausen Bagge,** fl. t. Ø.-V. Alling, se Ringkøbing frimenighed.

22. 5. juni 1908—9. marts 18 (hjpr. Damsholte 13. dec. 00): **F. C. Sjelborg,** fl. t. Faarevejle, se der.

23. 30. okt. 1918—3. aug. 39 (2. ord. kat. Holmens k., Kbh. 21. nov. 11): **Henrik Andreas Rosenauer Hauch,** f. 5. jan. 77 Tunø. F.: Sp. Knebel -R., † 00 (se der). Stud. Aarhus 96, c. 03^1 (h_1), lærer Kbh., inspektør Studenternes vinterstuer for gamle til 18, † 3. aug. 39. — G. 7. marts 23 Olga Valborg Nitsche, f. 1. nov. 78 Kbhvn., † 18. febr. 40. F.: Jstrd., kontorchef Michael Gotfred N. og Agnes Edvardine Alexandra Olga Mahler.

Pastor H.s fader var gift 3. gang med en søster til pastor Axel Bülow, der var sp. her 1887-92. Hans moders kusine var gift med provst Sørensen, Skanderborg-S.-S. Han var en nobel, stilfærdig skikkelse, uden særligt partipræg, afholdt og belæst.

24. 30. okt. 1939 (hjpr. Mariager 14. nov. 38): **Svend Otto Andersen,** f. 16. aug. 12 Skive. F.: Brolægger Jens Peter A. og Ane Kirstine Magdalene Jensen Skytte. Stud. Rønde 34, c. 38^2 (h_1). G. 23. okt. 39 Karen Agnes Kjær, f. 10. marts 17 Kbhvn. F.: Snedkermester Martin K. og Agnes Emilie Mogensen.

Kredsfmd. Præsteforeningen Randers amt.

Litt.: Khst. saml. 6. r. V 216, 230, 385. Begtrup: Gr. hj. i 19. aarh. I, 161 f., IV, 173. Aug. Fr. Schmidt om Støvringgaard, Jul i Randers 1956.

MELLERUP VALGMENIGHED

(anerkendt 17. novbr. 1890)
Med filial i Randers

Om baggrunden for valgmenighedens oprettelse, pastor *H. C. Slambergs* og lærer *Vendts* virksomhed og oprettelsen af Mellerup højskole, se ovf. Det var som anført en af grundene til dannelsen af valgmenigheden, at pastor *Bülow* nægtede valgmenighedspræst *Jørgen Teilmann* at benytte sognekirken, hvilket medførte, at højskoleforstander *Jens Bek* og 40 personer løste sognebaand til Teilmann. Dette skete efter pastor Slambergs død. Jens Bek var radikal grundtvigianer og ønskede helst en frimenighed dannet. Men de ældre i kredsen, navnlig Slambergs venner, vilde ikke gaa ud af folkekirken. *Jørgen Teilmann* turde ikke paatage sig at betjene større omraader, end han allerede havde, og nu begyndte man konkret at arbejde for oprettelsen af en *valgmenighed; Jens Bek* bøjede sig for kravet, saa det blev ikke en frimenighed. Nu gjaldt det om at finde en præst. Den unge, energiske friskolelærer i Mellerup, *Anders T. Grønborg*, som var uddannet paa Askov, havde der haft cand. theol. *Jakob Knudsen* som lærer (han havde ogsaa haft *Jens Bek* som lærer). Han henledte opmærksomheden paa *Jakob Knudsen*, og da *Jens Bek* traf *Jakob Knudsen* ved et møde i Sdr. Næraa paa Fyn, blev han saa betaget af den unge teologiske kandidats fyrige person, at han bad ham komme til Mellerup, for at kredsen der kunde faa ham at høre. Han mente ogsaa, at *Jakob Knudsen* kunde blive en tiltrængt medhjælper ved højskolen. Resultatet blev, at kredsen opfordrede *Jakob Knudsen* til at blive valgmenighedspræst i Mellerup. Der blev bygget valgmenighedskirke og præstebolig paa et højdedrag oven for højskolen, med vid udsigt. Og begyndelsen tegnede godt. *Jakob Knudsens* forkyndelse, og maaske endnu mere hans kønne sang, betog menigheden. Sammen med *Brücker*, Aagaard, udarbejdede han en lille salmebog, og med *Knudsen* som forsanger vandt nye sange og mange af Grundtvigs salmer indgang paa egnen. Især synger man endnu gerne Knudsens: »Se nu stiger solen af havets skød.« Knudsen følte sig hurtigt hjemme paa egnen, den mindede ham om Aggersborg og Ribeegnen, hvor hans slægt kom fra, og han følte sig godt tilpas blandt den gammeldags bondebefolkning, og snart fik han ogsaa de ældre og Slambergs venner med sig. Han fik ogsaa venner i Øster Tørslev og Tørring, men allernærmest stod han dog *Jens Bek*. De var næsten dagligt sammen og enedes mærkeligt godt, baade i deres kritik og i deres kristentro.

Men efter 3 aars forløb kom der *dybe skaar* i det gode forhold mellem præst og menighed. I marts 1893 meddelte Jakob Knudsen, at han og hans hustru havde besluttet at skilles. Det vakte baade overraskelse og bedrøvelse, da de begge var meget afholdte i menigheden. Men der var saa aabenbare uoverensstemmelser i ægteskabet, at man forstod nødvendigheden af dette skridt. Det gjorde intet indgreb i hans stilling som præst; hans tilhørere følte endog, at der blev stemt dybere strenge i hans sjæl derved.

Men saa døde *Jens Bek* pludseligt af et hjerteslag i juli 1893, midt i sin store gerning. Over 100 unge piger var da elever paa skolen. Med ham mistede ikke blot højskolen, men ogsaa valgmenigheden sin bedste støtte. *Jakob Knudsen* hjalp hans enke, *Marie Bek*, med at fortsætte højskolearbejdet, men hans skilsmisse medførte betydelig nedgang i elevantallet. *Knudsen* erklærede, at han ikke agtede at indgaa andet ægteskab, og menigheden slog sig til ro. Det lykkedes ikke at finde nogen afløser til *Jens Bek* som højskoleforstander, og det gik stadigt nedad med elevtallet. Dette virkede igen ind paa valgmenigheden, som vanskeligt kunde undvære skolens aandelige og økonomiske støtte.

Saa skete det, da *Jakob Knudsens* seperationstid var udløbet, og han blev skilt, at han giftede sig med Jens Beks purunge datter, *Helga;* uden at nogen i menigheden vidste det, viede *Brücker* dem i præsteboligens dagligstue. *Begtrup* skriver (s. 190) at det »vakte opsigt over hele landet, at en valgmenighedspræst, der var skilt, vilde ægte en anden.« Der var ikke mange, der saa paa den sag som Brücker gjorde det, man følte det som en beskæmmelse for hele det grundtvigske vennelag, og en kreds af valgmenighedspræster (bl. a. *Jungersen* og *Karl Povlsen*), opfordrede Mellerup valgmenighed til at afskedige *Jakob Knudsen*, som havde »handlet saa anstødeligt.« Flertallet af valgmenighedspræster sluttede sig hertil. Det var dog vist ikke saa meget den moralske forargelse som en dyb følelse af, at *Jakob Knudsen* havde brudt tillidsforholdet til sin menighed ved at foretage dette skridt i dyb hemmelighed, som fik den afgørende indflydelse paa menighedens holdning. At *Jakob Knudsen* var en alvorlig kristen med et usædvanligt myndigt vidnesbyrd kom ikke i betragtning. Da han blev klar over, at flertallet i valgmenigheden ikke vilde beholde ham som præst, søgte han sin afsked, selvom det var med dyb smerte og tillige med en del bitterhed, han skiltes fra kredsen i Mellerup. Dette førte ham ind paa en forfatterbane, der i begyndelsen var tornestrøet og miskendt (Begtrup). Bitterheden voksede, da man i Jakob Knudsens romaner fra de flg. aar fandt forskellige forhold og personer benyttet som motiver paa en maade, der satte dem og menigheden i et lys, som føltes krænkende. Senere lærte han dog, med sin store ærlighed, at dømme rigtigt om forholdet mellem ham og Mellerup valgmgh. De tilgav hinanden, og til valgmenighedens 25-aars fest 1915 sendte Jakob Knudsen et brev (da han ikke kunde komme). Det hedder her: »Jeg fulgte hensynsløst, idet jeg giftede mig igen, mit hjertes drift, og jeg vandt for mig selv en stor og varig lykke. Men jeg tog intet hensyn til jer derved; jeg voldte jer tværtimod megen uro og forstyrrelse. Det er kun rimeligt, at mange af jer forbitredes paa mig den gang og heller ikke tog noget hensyn til mig. Jeg havde jo selv voldt striden. At jeg har kunnet tilgive jer, fortjener ingen tak; jeg havde jo egentlig ingenting at tilgive. Men at I har tilgivet mig, og at I gennem mange aar har lønnet min hensynsløshed imod jer med godhed og kærlighed, det er jeg inderlig taknemlig for, og den tak gaar højere op end til jer ...« I samme brev taler han om, hvordan han selv er lænket til Gud, saa intet har kunnet drive ham bort fra troen. I hele *Jakob Knudsens* forfatterskab mærkes denne stærke bundethed i kampen mellem kød og aand, saa

det er forfatterens eget liv, hans oplevelser som præst og hans menneskenaturs krav, der møder os i denne brydekamp. Jakob Knudsens brev 1915 viser, hvordan ondt kan vendes til godt i menneskers liv, og de trængsler den lille valgmenighed kom ind i, kom da ogsaa til at bære frugt i kredsens indre liv. *Jakob Knudsen* flyttede til Randers og levede i nogle aar ret kummerligt som omrejsende foredragsholder og oplæser. Saa kom der aar med megen anerkendelse, og 1909 flyttede han til Birkerød, hvor han døde 1917. —

Mellerup valgmenighed kom ind i vanskeligheder. En del medlemmer meldte sig ud, og de andre havde vanskeligt ved at finde en præst, som man kunde samles om i fuld enighed. Et par aar virkede pastor *L. J. K. Ingerslev* her, han flyttede allerede 1899, og i 10 aar havde kredsen ikke egen præst, men valgmenighedspræst *Vilh. Malling*, Odder, betjente menigheden, hjulpet af sognepræst *Avgust Kristensen*, Øster Tørslev.

Først fra 1909 gled man ind i rolige og faste former, da *Ville Christensen* blev menighedens præst (1909-42). Han var en rolig og besindig mand; han fik sin livsgerning her gn. 35 aar. Trods legemlig skrøbelighed og sorg (han mistede sin unge hustru kort efter at han var kommet hertil) gav han sig trofast hen i arbejdet og blev nøje personligt knyttet til den lille menighed, hvor hans stilfærdige og tilforladelige forkyndelse samlede en trofast lille flok fra søndag til søndag. En lille kreds af grundtvigske i *Randers* fandt deres plads i menigheden, og 1921 dannedes filialen i Randers med faste gudstjenester i hospitalskirken. Kredsen i Randers voksede sig næsten lige saa stor som Mellerupkredsen, til glæde for alle parter. Da *Ville Christensen* ved sin afgang 1942 skulde berette lidt om valgmenigheden, skrev han: »Dér er Mellerup valgmenighed, der er det egentlige, og det er den, der skal fortsættes. Vi fik jo lov til at leve, ikke for vore dyders skyld eller paa gr. af vor styrke, men paa grund af Guds barmhjertighed mod dem, der søger ham. Det er en alvorlig ting at slutte sig til en valgmenighed. Det skal ikke gøres, for at man kan faa det hyggeligt, men fordi man vil leve Gud nærmere derigennem. Men ønsker man det, saa frembyder de frie menigheder afgjort de bedste betingelser for et rigt menighedsliv ...« (se iøvr. ndf.).

Hvert efteraar samledes valgmenighedskredsen til et 4-dagesmøde, hvor højskoleforstander *Aage Møller*, Rønshoved, var fast taler. Der knyttedes saa stærke baand melem ham og Mellerup, at han blev *Ville Christensens* efterfølger som valgmenighedspræst (1942-58, se ndf.). Valgmenigheden havde nogle gode aar. Der var c. 300 medl., fra Mellerup, Støvring, Linde, Ø. Tørslev, Aarslev, Værum-Ø., og den ret store kreds i Randers. Klosterkirken i Randers og Værum kirke benyttedes foruden valgmenighedskirken til regelmæss. gudstj.

1958-61 var *Halfdan Jensen* valgmenighedspræst her. Det gik ikke saa godt, og valgmenigheden opsagde ham med den begrundelse, at »han ikke var flittig nok til husbesøg«. Pastor *Halfdan Jensen* svarede (Politiken, 10. nov. 60), at »Det er noget vrøvl, jeg har i to aar aflagt 150 husbesøg, men saa har man villet hævde, at det var de forkerte jeg besøgte. Jeg har ikke ønsket at lade mig diktere, hvem jeg skal besøge. Jeg har fortrinsvis besøgt folk i smaa kaar, de syge og de gamle. Man har saa villet hævde, at det var en sær omgangskreds, men hertil kan man jo sige, at Jesus just ikke fedtede for de store, da han gik her paa jorden ... Jeg har haft en kirkegang i M. paa 35 %, i Randers paa 65 %. Maaske har man været utilfreds med, at jeg har haft Indre missions folk til mine gudstjenester, en undersøgelse af dette forhold har jeg protesteret imod. Endelig er der ogsaa det økonomiske. Men det er det vel ikke værd at tale om. Men jeg kan da sige saa meget, at forholdene i præstegaarden er af en saadan beskaffenhed, at vi om vinteren kun har eet værelse, der kan fyres i ...«

Valgmenigheden blev derefter nedlagt som selvstændig valgmgh. og betjenes fra 1. maj 1961 af valgmenighedspræst *P. Bukh*, Bering.

Formand for valgmgh. har i de senere aar været: *Jens Thøgersen*, M., børnehjemsforstander *K. S. Vestergaard*, M., sognefoged, skipper *Krag*, gdjr. *Chr. Mathiassen*, og forstander *Høier*, M.

Højskolen blev ledet af fru *Bek*, *Jakob Knudsen* og *Niels Tang* til 1894, da den blev solgt til *J. Michelsen*, som, da den ikke gik saa godt, solgte den 1917 til staten, som her oprettede M. børnehjem for svagt begavede børn. Den er nu en selvejende institution, med en lokal bestyrelse. Udvidet og ombygget 1958. Forstander: *K. S. Vestergaard*. 36 elever.

Friskolen oprettedes 1882, bygningen opf. 1887, genopført efter brand 1929, har haft betydning for valgmenigheden gn. aarene.

Mellerup ungdomsskole oprettet 1949, 60 elever, først ledet af *Willy Osvald*, nu af *H. Høier*, tidl. højskolelærer Krabbesholm. Hans hustru har ligesom han selv læreruddannelse.

Et grundtvigsk hjem i Mellerupkredsen.

Et af de betydende grundtvigske hjem er Damgaarden, som ejes af *Gunnar Braae*. Her lever generationer sammen, den snart 90-aarige *Aage Sørensen* og hans kone, datteren og svigersønnen, en ugift datter af Aage Sørensen og børn af Braaes. Det giver en rigdom af menneskelighed, som ikke kendes i de hjem, hvor de gamle flytter ud, for at de unge kan have det for sig selv. Aage Sørensen har altid dyrket baade det legemlige arbejde og det aandelige liv. Han er kendt viden om for sine arkæologiske fund og historiske interesse. Denne optagethed af alt, hvad der hører menneskelivet til, raader stadigt i Damgaarden.

Aage Sørensen fortæller i Kr. dbl.:

— Jeg er fra Kalø-egnen. Jeg købte Damgaarden, der hedder saadan, fordi bydammen laa her, af en fallittenspiller. Jeg blev gift 1905, og to dage efter flyttede min kone og jeg ind.

— Jeg skulle have en gaard, der passede til de penge, jeg havde, og jeg ville have en gaard, der gav mig tid til at dyrke mine interesser uden for landbruget. Gaarden her er paa ca. 38 tønder land god jord.

— Min far ville drive mig ind i noget andet. Han var meget aandelig interesseret. Han var den egentlige drivkraft i *Mørke folkehøjskole*, og han kom ogsaa til at betale for det. Far sagde, at kongen havde givet bønderne ret til at del-

tage i landets styrelse, og derfor burde bønderne ogsaa uddanne sig til det. Det var jo et syn, som flere dengang var betaget af, og derfor virkede de for højskolerne. Højskolen i Mørke gik godt en lang aarrække.

Jeg var arbejdende forvalter her paa egnen, da jeg var med til at stifte *Historisk Samfund* for Randers Amt, og jeg har været i bestyrelsen i mange aar (nu æresmedlem).

— Hvis jeg har noget at være stolt af, saa er det, at jeg fandt Blenstrup gamle gudehov. Nationalmuseet har ikke villet anerkende min opfattelse af, at de kristne kirker blev bygget, hvor der havde været gudehov, men nu tror jeg, man har ændret standpunkt.

— Jeg har skrevet enkelte dagbladsartikler. Det meste af det, jeg har skrevet, har været til vor historiske aarbog. Jeg har indsamlet stof om helligkilder, genforeningsstenene her i amtet og andet, som jeg fandt, kunne tjene til belysning af fædrelandets historie. Jeg synes, det er saa vigtigt at dyrke og kende sit lands historie, for gør man ikke det, bliver man rodløs.

— Holder det grundtvigske sig i Mellerup?

— Jo, paa en maade holder det sig godt. Jeg tror, at vi engang havde to gaarde med missionsfolk. Nu er her kun een. Mellerup højskole gik ned. Det var, fordi forstanderen stillede sig som radikal kandidat. Ikke for den sags skyld alene, men i det hele taget kan jeg ikke lide partipolitik. Der er ingen her i landet, som vil trampe paa andre, og derfor skulle politikerne ikke gaa og gejle folk op mod hinanden. Til erstatning for Mellerup højskole fik vi *Mellerup ungdomsskole*, og den gaar vældig godt, og vi har stadig vor grundtvigske friskole. Noget andet er, og det gælder maaske for hele landet, at der næppe er den glød i de grundtvigske forsamlinger, som før i tiden. Der har været talt om de glade grundtvigianere. Jeg vil ikke sige, at de har tabt humøret, men det forekommer mig, at der før var mere liv i kludene, og man kan jo nok se, at især i byerne er det Indre mission, der har tag i ungdommen. Da jeg kom her til i 1905, sang de ved alle selskaber. De fik bare en kop kaffe, og saa sad de og sang hele aftenen. Kortspil kendtes ikke. Jeg kender ikke mere grundtvigske sammenkomster af privat art, hvor der synges, og jeg spørger, hvorfor har grundtvigianerne glemt at synge.

Jeg kan se, at landboerne har faaet højere levefod, end vi havde i min tid, men det er ikke sikkert, at de derfor er kommet til at sidde i bedre kaar.

— Det vigtigste er kristendommen. Jeg har dyrket forholdet til Gud og Kristus meget. Da jeg var færdig med at gaa i skole og gaa til præst, kunne jeg 76 salmer uden ad, og jeg kan da en hel del af dem endnu. Jeg er meget glad for Du Herre Krist, men den er lidt træls i rimene, og den salme, jeg sætter højest er Mægtigste Kriste, Menighedens Herre, for den siger i kortest mulig form al det, der er at bede om. Jeg har levet i 89 aar, og jeg er ikke blevet nogen rig mand, men vi har altid kunnet klare os her, og jeg har haft megen rigdom ved arbejdet med landbruget, arkæologien og i det hele taget mine interesser af aandelig art. Naar jeg taler om pusterum fra det kristelige og kirkelige, saa tænker jeg paa, at der er mere end een side af menneskelivet, man skal dyrke.

Mellerups valgmenigheds kirke, paa Algosbjerg, er opført 1890 efter Vorup kirke som forbillede, i spidsbuestil, af røde mursten, bestaar af skib og femsidet kor, klokken hænger i en murkam over hovedindgangen mod vest. Bjælkeloft. Et trækors paa altret. Granitfont. (Højskolebl. 1894, sp. 1281).

Valgmenighedspræst

1. 17. nov. 1890—31. jan. 97: **Jakob Christian Lindberg Knudsen,** f. 14. sept. 58 Rødding, Sdj. F.: Sp. i Lejrskov-J., † 86 (se der). Stud. priv. 77, c. 81[2] (h_1), studerede filosofi, lærer Askov højskole 81—90, afsk. 31. jan. 97, forfatter og foredragsholder, titulær professor 12, † 21. jan. 17. G.[1] 22. aug. 83 (Vartov) Sophie Frederikke Plockross, f. 20. febr. 61 Frberg, ægteskabet opløst 96, † 25. marts 16. F.: Overretssagfører, kclrd. Harald Christian P. og Marie Christine Krarup. G.[2] 17. nov. 96 (Mellerup) Helga Bek, f. 17. aug. 77 i Halling, † 12. marts 52. F.: Højskoleforstander her Jens Bek og Marie Sophie Høegh. — Datter g. provst Krøgholt, Odense.

Foruden talrige bidrag til blade, tidsskrifter osv., udg.: Cromwells datter, skuespil i 5 akter (91), Christelige foredrag (93), Et gjensyn. Fortælling (98), Den gamle præst. Fortælling (99, 2. opl. 01, 3. 11, 5. 18), Adelbrand og Malfred. En gammel kjærlighedshistorie (1900), Afklaring. Roman (02), Gjæring. Roman (02, 2. opl. 03), Sind. Fortælling (03, 3. opl. 08, 4. opl. 17, 5. udg. 28). Jomfru Maria. Et digt (04), For livets skyld. Fortælling (05), Tale v. min kjære søster Idun Thulesens jordefærd d. 25. febr. 1903 (06), Inger. Roman (06, 2. opl. 07), Fremskridt. Roman (2. opl. 07), Livsfilosofi. Spredte betragtninger (08, 2. udg. 28), Varulven. Nutidsskildring i scener og samtaler (08), Lærer Urup. Roman (09, 3. opl. 10, 4. opl. 18), To slægter. Roman (1. opl. 10, 3. opl. 11), Rodfæstet. Roman (2. opl. 11), Angst. Fortælling (12, 3. opl. 13), En ungdom. Roman (13, 3. opl. 15), Mod. Fortælling (3. opl. 14), Martin Luthers fortæll. (15, 1. saml. udg. af Angst og Mod, 2. 19), Jyder. Sytten fortællinger (4. opl. 15, 5. opl. 24), Den gang. Roman (3. opl. 16), Jyder. Elleve fortællinger (2. opl. 17), Romaner og fortællinger I—V (17), En gammel slægt (4. opl. 18), Gjæring-Afklaring (saml. udg. 18), Den først af de catilinarisk taaler (Ciceros). Øwersat epaa Jysk (19).

Jakob Knudsen havde sit barndomshjem 4 steder, idet hans fader fra at være højskolelærer i Rødding, Sdj., 1862 blev lærer ved Kr. Kolds højskole i Dalum, og 1864 sp. i Aggersborg, 1872 i Lejrskov. Aggersborg er nok den egn, der gav ham mest. Naturbillederne i hans digtning er overvejende præget af Limfjordslandskaberne og de primitive Hanherredboer, der var rodfæstet i ældgammel bondesæd. Først i Lejrskov kom han grundtvigsk vakt landbefolkning paa nærmere hold. Men hans hjem var grundtvigsk. Børnene undervistes kun af forældrene, og de levede af fars og mors fortællinger fra bibel og Danmarkshistorie. Den grundtvigske opdragelse og den historiske farvning af hans naturindtryk ses i romanerne »Gjæring-Afklaring« og »To slægter«. »I den sidste gives en fri udredning af de frugtbart kontrasterende forudsætninger, som han skylder forskellen mellem sin vestslesvigske fædrene slægts urkraftige bondetynge og hans mødreneslægts (Boisens) almendanske, præstegaardskulturprægede søndagssind. Den dobbelte familiearv rummer forklaringen paa hans selvudprægende individualismes brydning med en mystisk stemt kvietisme, grundformlen for hans religiøsitet, der snart tenderer den ene vej, snart den anden, snart er i ligevægt« (Ejnar Thomsen). Vi finder baade moderens fine, musikalske sans (den blide præstekone var noget reserveret og kritisk anlagt, og ganske fremmed for al saadan særgrundtvigsk maner, som J. K. sammenligner med pasteuriseret mælk) og den

bondefødte faders beske erkendelse af, at aandens frie lov ikke gælder i vor syndige verden, møder vi hos J. K. Faderen udøvede næsten guddommelig autoritet over ham, og drengens samvittighedsangst spændtes.

Efter god grundtvigsk skik sattes han i overgangsalderen til landbrugsarbejde, men det laa ikke for ham. En ret glad tid havde han som elev paa Askov 73—74, saa blev han student og teologisk kandidat. Allerede i kursustiden oversatte han den første af de Catilinariske taler til Hanherredmaal (et morsom-blufærdig udtryk for jydens hjemvé i Kbhvn.), den udkom først 1887 under pseudonymet Jakob. Gennem sit nære venskab med præstesønnen *Holger Begtrup*, hvis æstetiske indstilling forekom ham affekteret og letbenet, førtes han ind i guldalderlitteraturen, som ikke var dyrket meget i hans hjem, og i 70'ernes ny strømninger (med Georg Brandes), hvis naturalisme tiltalte bondeoprindeligheden i hans sind. Han drev sit teologiske studium rent mekanisk, det betød intet for hans religiøse liv. Han blev forlovet med en ung, smuk københavnerinde, hvis fader støttede ham økonomisk, og da han var blevet cand. theol. kastede han sig over filosofien, men kørte fast (og en samtidig komedie af grotesk art mislykkedes efter Begtrups mening. JK var bitter over vennens kritik) og som en nedbrudt ung mand vendte han hjem til Lejrskov. Kort efter blev han højskolelærer paa Askov og blev gift 1883. I Askov fik han Begtrup til kollega, og trods indbyrdes rivalisering holdt venskabet. Hans tunge fremstillingsform og hang til bevægelse over sit stof kunde hæmme hans undervisning, og den indflydelse han øvede paa visse elever huede ikke rigtig *Ludvig Schrøder*, som ogsaa var noget utilfreds med, at JK sluttede varmt venskab med *Brücker*. Han skrev i Askov en ubetydelig kantate til en grundtvigsk Holbergfest i Kolding 1884 (Musik af Askovlæreren H. Nutzhorn) og et fortællende digt, »Bent kongebroder« (Hist. maanedsskr., 1884), hvori han skrev om sit eget hvileløse sinds kamp mellem hedenskab og kristendom. Det utrykte digt »Haltefanden« 1884, er et gribende krisedigt over problemstillingen: Naturalisme-kristendom, som han senere tog op i »Gjæring-afklaring«. Han skrev ogsaa i disse aar i Hist. maanedsskr. om moderne forfatteres forhold til det overnaturlige, og søgte at udrede de moderne fritænkeres poesi af deres religiøse længsler. Hans fag i Askov var engelsk og dansk. Faderens død 1886 førte ham ud i svære anfægtelser, og en afgørende kristelig modning blev resultatet. Han tog paa valfart til Aggersborg, fordybede sig i Søren Kierkegaard, hvem han senere afviste som »en forkølet mand uden sans for kristendommens inderste karakter af hvile«, og en Englandsrejse 1886 førte ham ind i studier af Cromwell, i hvem han genkendte sin egen jyske bondearv. En rejse til Frankrig 1888 medførte et par artikler i »Danskeren« om Versailles og en kærlighedserklæring til dansk folkelighed.

Saa blev han præst i Mellerup. I sin første tid her skrev han morgensangen: Se, nu stiger solen af havets skød — og aftensangen: Tunge, mørke natteskyer. Han havde forberedt sig til præstegerningen ved lejlighedsvis at prædike i Askov og Gesten. »Christelige foredrag« (1893) giver et indtryk derfra. Krisen 1893, som førte til hans ægteskabs opløsning skyldtes bl. a. strid om deres børns opdragelse ... og viste den dybe forskel paa hendes lettere natur og hans tungere natur. (DBL. XII, 599 f. Ejnar Thomsen).

Resten af Jakob Knudsens liv og værk tilhører litteraturhistorien, hvor han fik en stor og anset plads.

Jakob Knudsen og *Kaj Munk* er de største præstenavne i dansk litteratur siden 1900.

Jakob Knudsen som forkynder for hele Danmark

I en **præste**historie hører en fyldig skildring af en præst af *Jakob Knudsens* format hjemme! Ikke eensidigt, men med belysning fra mange sider. For at give et bredt billede skal citeres to provster, forfattere som *Johannes V. Jensen*, *Ole Wivel*, *Tom Kristensen*, to professorer — alt under henvisning til litteraturfortegnelsen, prof. *Carl Roos* bog (1918 og 1954), *Sv. Norrilds* bog (1935) og svigersønnen, provst *J. Th. Krøgholts* bog (1949) ikke at forglemme.

Provst **Egede Schack** holdt 28. juni 50 et radioforedrag (Menighedsbladet 1950, s. 227 f.) om *Jakob Knudsen* som præst. Det hedder her bl. a.: I aarene 1890-97 var digteren og forfatteren *Jakob Knudsen* præst for valgmenigheden i Mellerup ved Randers. Det spørgsmaal melder sig naturligt, om gerningen som præst kun var noget foreløbigt, en slags misforstaaelse af hans egentlige kald, eller om der bestaar en naturlig forbindelse mellem det at være præst og saa opgaven som digter, som blev af saa stor betydning baade for ham selv og for mange, mange andre. Man kan ikke lade være med at spørge, om han saa at sige videreførte noget væsentligt fra sin præstegening, da han besluttede sig til at afbryde den, til virksomheden som foredragsholder og senere som en af den tids mest læste og diskuterede forfattere, eller om der var sket et brud, der maaske kunde hænge sammen med, at han havde vendt sig mod selve kristendommens og evangeliets kerne.

Enhver der kender noget til Jakob Knudsen, ved, at en saadan forbindelse er til, ja, at det væsentlige, som han ville udtrykke som præst, var noget bærende i hele hans forfatterskab. I Melleruptiden digtede han som bekendt salmen: »Se, nu stiger solen af havets skød —«. Der synger han i et af de sidste vers: »Lad mig ikkun stævne imod min grav: Livets Gud mig skærmer, jeg er hans barn, ud hans haand mig river af dødens garn«. Her møder vi ord, som han ville staa ved altid, og som han videreførte i sit forfatterskab; saadan tale gør det rimeligt at tale om en forkyndelse i hans bøger. Dette gentages, da pastor Castbierg i »Den gamle Præst« til sidst tager grev Trolle til alters og i sin bøn siger: »Her kommer vi, Herre Jesus! — paa vej fra synd til synd, besmittede med blod og med dødsskyld, til dig, som udgød dit uskyldige blod for at tvætte vore synder rene —«. Dette er ikke alene en fortælling, en skildring, som iøvrigt er forfatteren ligegyldig eller uden interesse; det er heller ikke et nødvendigt hjælpemiddel for ham til at faa fremført sin mening om berettigelse af at lyve i bestemte øjeblikke og under særlige omstændigheder eller af at tage sit eget liv. Nej, her møder vi kernen af,

hvad denne forfatter og digter vil have sagt om livet og tilværelsen, dens gaade og dens mening. Her møder vi hans forkyndelse, som har været til stede i hans præstegerning, og som fortsatte sig i hans gerning som digter og forfatter.

Hvorfor fortsatte han da ikke med at være præst? Der foreligger mange vidnesbyrd om værdien af hans gerning i Mellerup og om, i hvor høj grad mange paaskønnede den. Og man ved, at han selv har været glad ved den og følte, at han her udførte, hvad han var sat til at gøre. Mange sammenstødende omstændigheder, væsentlig af privat natur, hindrede ham i at fortsætte; det er ikke vor opgave her at skildre disse forhold. Men saa meget vil vi dog sige, at naar han blev digter, kunstner, hvad han vitterligt blev, saa fødtes han dertil under store lidelser og gennem mange smerter. Men heller ikke skal det glemmes, at han derved har naaet mangfoldig flere med sin forkyndelse, end det ellers havde været muligt.

Hvad er da det bærende i hans bøger? Er det muligt at paavise forbindelsen mellem det, han vil have frem gennem dem og saa hans gerning som præst? Vi møder i hans bøger en mangfoldighed af mennesker; vi møder dage, tider og aar, der forløber til glæde eller sorg, til lykke eller ulykke for dem, som han fortæller om. Vi møder situationer og skæbner, der fuldbyrdes i henhold til kræfter, som det enkelte menneske ikke er herre over og ikke selv er i stand til at raade med, kræfter, som gør tilværelsen stor og mærkelig og fuld af indhold og værdi. Vi møder hans kærlighed til dansk natur og en usædvanlig evne til at fremstille den og gøre den levende; vi møder hans taknemlighed for livet, saadan som det er, og for dets underfulde gave. Han formaar selv det, som han i »Gæring og Afklaring« lader højskoleforstanderen gøre; han formaar at fortælle, at gøre levende. Han siger om denne, at gennem hans fortælling blev livet »en frodighed, et levende, et groende, et blomstrende land, en kvinde, der sang og strøede gaver ud, en gylden strøm fra hedenold ned til vor tid — en dansk, rig, lys sommerdag, fuld af naade og gavmildhed, som ville tilgive alle, fordi den havde nok at uddele af«. — »Hvilken magt! Hvilken magt! Hvilken herlighed! at vi mennesker ikke gik alene hver for sig her paa jorden i vor private usseldom, men at slige store kræfter virkede blandt os. — Ja, for dette maatte jo være sprogets magt, vort danske modersmaals vælde, som udrettede det hele.« Dette er virkelig Jakob Knudsen selv; saadan har han formaaet at fortælle, at fremstille, at skabe ved sprogets magt. Derved har han følt fællesskabet med andre mennesker; derved er der blevet liv og frodighed omkring ham, der svarer til det liv, som i aarhundreder er levet her i Danmark, og som vi haaber skal bestaa i kommende tider. Men netop gennem sin betjening af ordet i den danske tunge er han blevet en præst i Danmark, og han holdt aldrig op med at føle sig som vort modersmaals ydmyge tjener.

Dog er dette ikke det egentlige hos ham. Han var ikke den, han var, dersom der ikke var andet og mere, som han gav til kende. Samtidig med at han besad denne dybe ærbødighed for vort fælles modersmaal og kendte det ansvar, som han derigennem havde over for sine medmennesker, saa vidste han ogsaa, at sproget var et middel, hvorved han skulde give videre det, som var af aand. Og der er ikke en bog af Jakob Knudsen, uden at man mærker paa hver side, at det er forfatteren om at gøre at faa sagt, hvad han har sat sig for at sige, paa en saadan maade, at det bliver en gave til hans tilhørere og læsere. Han vil række dem *livet*, det store, mærkelige, det frygtelige og glædelige menneskeliv. Derfor er alle hans bøger prægede af en dyb følelse for, hvad der er sandt og ægte og naturligt. Derfor er der hos ham en angst for at bruge kristendommen imod dens egentlige bestemmelse. Derved bliver baade kristendommen selv og det liv, som den knyttes til, uægte og forlorent. Derved er han besjælet af en dyb ringeagt for en humaniseret kristendom, den, som mener at kunne bruge Ny Testamentes ord og bud, Kristi lov, som om denne var direkte anvendelig paa samfundslivet og derved kunde gøres til en almenmenneskelig moral. Hele dette mærkelige problem kommer frem i romanen »Den gamle Præst«. Det er spørgsmaalet om de mange bud i Bjergprædikenen, der drøftes mellem pastor Castbierg og grev Trolle. Præsten viser, at al denne mangfoldighed af forskellige bud, som tilsyneladende ingen sammenhæng har, alligevel har een lov at rette sig efter, nemlig kærlighedens lov. Dette gælder ogsaa det bud, som i det øjeblik især volder greven samvittighedskvaler, nemlig budet om end ikke at blive vred paa sin broder. Om dette bud siger præsten, at det saavel som alle de andre bud skal gaa op i dette ene: at øve kærlighed; »og her i syndens verden vil det sige, at alle de øvrige bud maa rette sig efter og bøje sig for kærlighedsbudet. Jesu lov er en levende lov, en bølgende lov, hvor kun maalet staar fast; hvor alle de enkelte bestemmelser alene skal tjene til, at lovens *liv* bevares; men livet i Jesu lov er kærlighed.« Derfor maa man efter Jakob Knudsens mening leve i kærlighedens skønsomhed. »Der skal skønsomhed til, det forstaar sig, for at bruge en saaden lov«, siger den gamle præst. Det vil sige, at budene i Bjergprædikenen er ikke bud i sædvanlig forstand. Selve helligdommen er kærlighedsbudet, budet om at elske. Det skal alle de andre bud bøje sig for. Men alle disse er alligevel til for at værne vejen til denne helligdom. Men det værste, man kan gøre, at løsne disse enkelte bud fra deres forbindelse med og afhængighed af kærlighedsbudet, at gøre dem til en række selvstændige bud, som tilsammen skulde danne en slags kristen moral eller føre til en eller anden særlig kristelig samfundsorden. Man maa nemlig aldrig løsne Kristi lov fra dens overnaturlige formaal.

Det særlige ved Kristi lov er, at den staar som et tegn, en varde, der siger os, hvor denne verden hører op, og hvor Guds rige begynder. Den staar som et vidnesbyrd om, at Guds rige er til, og at der i denne verden er skabt en indgang til dette Guds rige. Den staar som den stadigt gentagne og aldrig glemte dom over denne verden og menneskenes liv. Men samtidig er den der for at kalde mennesker til at bære vidnesbyrd om, at Guds rige er til. Dens mange forskellige bud er ikke en angivelse af, hvilke dyder mennesker skal skaffe sig; men de peger paa, paa hvilke forskellige maader mennesker —

gennem det, som de gør — kan bevidne Guds riges snarlige komme. Derfor maa denne lov ikke tillempes eller forvanskes efter, hvad mennesker er i stand til. Den skal staa der i hele sin vælde, gælde ganske og aldeles, uafkortet, aldeles, som den er, og som dens ord lyder. Derfor kan han kalde Kristi lov en »missionsmoral«; det vil sige, at den gælder i det øjeblik, da mennesker gennem deres handling bevidner Guds riges snarlige komme og denne verdens ende og død. Den betegner overgangen mellem de to verdener og indgangen til Guds
— — —

Derfor er Jakob Knudsen trofast mod naturen, saadan som han har mødt den baade i verden og hos sig selv. Han ved, hvor falden og elendig den er, men han ved ogsaa, at det vilde være usandhed at fornægte den. Han prøver intet øjeblik at ophæve sin naturlige bundethed af jorden, af kød og blod, af de kræfter, som et menneske møder baade i sig selv og udefra. Han kender naturen, har hørt dens røst og ved, hvad den kalder til. Den kalder til det ubekymrede, det frie og ubundne liv, der, hvor alt er tilfældigt, afhængigt af naturen og dens frie love, hvor der intet ansvar er og derfor heller ingen skyld eller angst. I »Gæring og Afklaring« skildrer han mødet med naturalismen, idet han fortæller om hovedpersonen, Karl Wintrups samtaler med en tidligere præst, pastor Grabow, som har gjort sig færdig med den kristne tro, og som har fundet hvile i, at alt er tilfældigt, uden egentlig mening. »Prøv engang«, siger han, »at tænke Dem, at det hele var ganske tilfældigt, at det ikke havde det mindste at betyde«. Og han skildrer den ro og fred, som strømmer ind i sindet ved denne overbevisning. En saadan tilværelse, der er berøvet al betydning, al mening, bevirker, at mennesker bliver i stand til at nyde nuet, øjeblikket, saa at de ikke gaar og frygter for, hvad der skal komme, eller for den dom, som Gud maaske engang vil fælde over dem. Det mærkelige er, at Jakob Knudsen lader samme pastor Grabow røbe sin tvivl om rigtigheden af sin overbevisning. Han siger, at han »har en gigtknude, et angststed, som han nok kan bekæmpe, men som det er ham umuligt at overvinde, et sted, hvorfra tvivlen behersker ham, tvivlen om hele hans overbevisning, fornemmelsen af, at der er en hemmelighed, som engang vil afsløre en magt, der ogsaa truer hans liv med undergang og fortabelse«. Det forekommer mig, at Jakob Knudsen her trækker sløret ganske lidt til side for, hvad der har været hemmeligheden i hans egen udvikling. Han har staaet over for naturalismen og hørt dens røst og fornummet dens tale som et evangelium. Og angststedet hos ham selv tvang ham til at forblive i den kristne tro. Det betyder, at i valget mellem Gud og naturalismen vælger han Gud.

I dette valg staar han ikke frit. Han vælger Gud, men ikke begrundet ved overvejelser for og imod. Han *kan* simpelthen ikke andet. Naar han sætter naturalisme og kristendom op over for hinanden, og kristendommen sejrer, er det ikke paa grund af kristendommens forskellige fortrin, men ganske simpelt fordi han er bundet til den. Han lader Karl i »Gæring og Afklaring« sige: »Saa stor en magt havde det altsaa over ham, dette med Gud, saa det kunde tvinge ham til at frasige sig lykken, naar den endelig kom«. Og: »Naar troen havde en saadan magt over ham, saa var det jo daarskab, jammerlighed ikke at leve helt derefter — alt andet blev jo kun halvhed for ham, aa, ja, stumper og stykker, sjælelig undergang«. Naar kristendommen sejrer, er det da i virkeligheden gennem dens nederlag; den er saa langt den svageste over for naturalismen. Den formaar ikke at overbevise om sandheden i dens forkyndelse, har ingen fornuftgrunde, der gør det rimeligt at antage den som sandhed; den maa komme til kort i samtalen med naturalismen. Men Jakob Knudsen forbliver en kristen, ikke fordi han afviser naturalismen, thi den kan han i virkeligheden ikke afvise, og naturen er for ham af en saadan styrke, at han slet ikke kan fornægte den, saadan som saa mange kristne har prøvet paa og stadig prøver paa. Nej, naturen maa han leve med og udfra, og han benytter ikke troen til at flygte bort fra virkeligheden, saadan som den er. Men naar troen alligevel bliver den stærkeste magt for ham, skyldes det Guds nærværelse og den alene. Gud havde været i hans liv fra dets første begyndelse; Gud havde mødt ham, da han slog sine øjne op her i verden, og Gud havde altid levet med ham og bestemt hans bane. Guds rige var et virkeligt rige, som var her og nu, i dette øjeblik. Det »var et virkeligt land, mere virkeligt end alle de stemninger, som skilte ham derfra, de *fremmede* stemninger. Thi bjerglandet histovre var vist grundvolden i hans eget liv, fra langt, langt, maaske allerlængst tilbage — og dog allernærmest ved«. Disse ord i Karls mund er i virkeligheden hans egen begrundelse for troen.

For Jakob Knudsen er Gud derfor ikke et begreb, som ligger i forlængelse af menneskers forestillinger om ham eller trang til ham og ønsker om ham. Naar mennesket siger i almindelighed, at Gud er kærlighed, saa er dette i virkeligheden at fordreje sandheden. I »Lærer Urup« tages hele dette spørgsmaal op til en indgaaende drøftelse. Han lader lærer Urup tale om den Gud, hvis kærlighed slet ikke kan sammenlignes med, hvad mennesker i almindelighed kalder for menneskekærlighed, og hans tilgivelse er noget helt andet end overbærenhed og menneskelig forstaaelse. Intet menneske er i stand til at fatte en kærlighed, som er af et saadant format, at den er i stand til i et jordskælv at knuse hundrede tusind mennesker, saadan som det vitterligt sker paa denne jord. »Men«, siger Urup, »jeg sørgede lige saa meget som andre over begivenhederne selv, det vil sige ingen ting i forhold til sagen selv. Men jeg jublede, jeg jublede — at kunne tro paa Gud og paa Guds kærlighed«. Thi »Gud lærer os sin kærlighed at kende, at den hverken er mildhed eller stenghed, men den er det evige liv. Han vil ikke forkæle os. Han vil skænke os salighed i liv og i død. »Guds barmhjertighed og Guds retfærdighed er dette ene, at han vil eje os, han vil være eet med os i lykke og ulykke, i fryd og i smerte, i liv og i død — alle det evige livs dage og nætter, dets nætter af død, dets dage af liv«.

Jakob Knudsen havde, ligesom pastor Grabow i »Gæring og Afklaring«, sit angssted. Men der er en stor og afgørende forskel mellem disse to. Pastor Grabow fornægter angsten, og kun naar

det er ham umuligt at komme udenom, erkender hans dens tilstedeværelse. Ikke saadan med Jakob Knudsen. For ham er angsten alt for virkelig, alt for sand og alvorlig til, at han skulle fornægte dens tilstedeværelse. Den omgiver ham alle vegne fra, og den ligger altid bagved hans tilværelse som en mulighed. Angst betyder naturligvis ikke det samme som at være bange. Det vil sige, at tilværelsen netop ikke er tilfældig, at alt beror paa en plan, en rettesnor, og mennesker dømmes efter deres forhold til denne. Derfor kan han stadig tale om et evighedsansvar; han er tvunget til at gøre, hvad Gud og hans samvittighed byder ham for at sikre sig den evige salighed. Denne tilstand er fremstillet med stor tydelighed i bogen »Angst«, der som bekendt handler om Luther. Der ser man, hvordan fortabelse og sjælelig undergang er en mulighed, og at tilværelsen derfor stadig har den risiko at være dømt til fortabelse, dersom man ikke i forvejen har sikret sig derimod. Og bogen fremstiller, hvordan Luther — og mon han ikke er den samme som Jakob Knudsen selv — fører en utrættelig kamp for at opnaa en saadan sikkerhed for ligefrem at tvinge Gud til naade og barmhjertighed paa grundlag af, hvad han selv har udført af fromhed og dyd, opfyldelse af alle krav. — Men denne bog er ogsaa et vidnesbyrd om, hvor angsten har sin grænse, at der er et sted, hvor den maa standse. Dette sted er, at Gud er her og nu til stede, og det betyder, at Gud er kommet til ham i henhold til sin egen vilje, ikke tvunget af, hvad han har gjort og de rettigheder, som han selv har skabt sig. Selve Guds tilstedeværelse er frelsen, hvilken dom han saa vil udsige. Derfor lader han Luther sige i slutningen af I. del af »Angst«: »Aldrig vilde han vide af trældomsfrygten mere, aldrig stille Gud betingelser, aldrig forlange sikkerhed for sin salighed«. Og lidt senere: »Her, her var Gud, i dette salige øjeblik, og han i Gud! — — aldrig forlange andet end dette eneste! — — Gud alene og for hans egen skyld. Alt andet var egenkærlighed og angst. Om Gud saa havde forudbestemt ham til evig pine i helvedes ild — ja! — *nu, her*, var Gud og han var i Gud! al anden tanke var trældomsfrygt og egenkærlighed«.

Denne tro paa Gud har han i forbindelse med den kristne menighed og ordet om Kristus. Troen er ikke en human og rimelig mening om Gud; den beror paa et ord, kommet fra Gud og formidlet gennem menigheden. Denne bestaar ikke af en række særlige mennesker, særlige i fromhed og dyd; dens kraft beror ikke paa dens medlemmers kraft, men paa sandheden af det ord, som den forvalter. Jakob Knudsen bevidner, at det er i menigheden, at ordet er, og at der er Gud selv til stede.

En præst betyder en ordfører i menigheden, en, der skal give evangeliet mund og mæle blandt mennesker og først i menighedens forsamling. Blandt dem, der har været præster i det sidste halve aarhundrede, rager Jakob Knudsen højt op. Vi ønsker at udtrykke vor taknemlighed for, hvad han har talt; thi saadan som han sagde det, er det i overensstemmelse med, hvad menigheden altid har skullet sige. Derfor takker vi præsten Jakob Knudsen for, at han sagde, hvad den kristne menighed stadig maa vente og haabe, at dens præster kan sige.«

Rodfæstet ... virkelighedstro.

I Kristeligt dagblad, 13. sept. 1958 skrev provst, mag. **Vagn Riisager** om *Jakob Knudsen* ved hundredaarsdagen for hans fødsel bl. a.: Selvom man ikke har kendt Jakob Knudsen, kan man tydeligt se ham for sig, den store, bastante skikkelse, tung og firkantet og noget ubehjælpsom, det kraftige, storskaarne hoved, indrammet af det lyse, tynde haar og den nedfaldende skolelærerflip, med de nærsynede øjne missende bag de gammeldags jernbriller og med noget godmodigt og følsomt over trækkende, trods forsøget paa at lukke de barnligt fyldige læber bestemt og bistert.

Man kan se ham for sig, hvorledes han i sin kavaj frysende krøb sammen i regnen og blæsten paa den aabne, overfyldte dagvogn fra Hjørring til Hirtshals, se, hvorledes han ærgrer sig over besværlighederne og ser sig gal paa vejret, samtidig med at han med et lunt glimt i øjnene morer sig kongeligt over den evigt smilende og evigt snakkende hirtshalspost.

Og ser man ham saadan paa én af hans mange og lange foredragsrejser i begyndelsen af aarhundredet, kan man nok synes, at han gjorde en lidt tragisk figur. Den teologiske kandidat havde ikke skabt sig den sikre karriere, som hans uddannelse og evner havde forudbestemt ham til.

Han sad ikke lunt inden døre i en af Danmarks gamle, hyggelige præstegaarde, men paa en aaben vogn i regn og rusk for at komme hen til et forsamlingshus og holde et foredrag for en kummerlig betaling, og han havde da faaet et spark bagi: valgmenigheden og store dele af den danske befolkning ville ikke kendes ved ham.

Alligevel: havde han saaledes dengang i det ydre spillet fallit, han var dog ikke at beklage. Han havde ikke alene et lykkeligt hjem nu, men han besad den sindets fred, han selv benævnte med rodfæstethed, og som ikke har noget at gøre hverken med indre eller ydre velbefindende, snarere med en indre ro trods og midt i kamp. Han var dér, hvor han skulde være og vilde være, fordi han var dér, hvor han ene kunde være i overensstemmelse med sin natur.

At den omflakkende foredragsholder, der nærmest maatte tigge sig til at holde et foredrag, senere blev den læste forfatter, der selv kunne bestemme, hvor han ville tale, og hvad hans honorar skulle være, forandrede kun hans ydre kaar, hans indre liv blev det samme: han gjorde kun, hvad hans samvittighed kunne staa ved, men det gjorde han ogsaa; han var rodfæstet, havde stadig den sindets fred, han attraaede, trods indre kampe og tvivl og galskab over nutidens idioti.

Og at Mellerup valgmenighed senere rejste en mindesten for den mand, de havde givet et spark, ville vel have fremkaldt et lunt smil hos ham, havde han oplevet det.

Men fordi det er saadan, at Jakob Knudsen søgte indad i sit eget sind og paa trods af modstand, i kamp med tvivl, uafhængig af ydre kaar bevarede og styrkede sin rodfæstethed, derfor er hans ydre liv af mindre betydning for ham som digter og for os som hans læsere.

Hans gennembrudsbog blev »Den gamle Præst« fra 1899, selvom han havde skrevet flere bøger

forinden, og derefter kom hans store romaner slag i slag.

Jakob Knudsen har det ydre apparat i romanerne i orden, han kan sit haandværk.

Hans allerførste bog var en oversættelse til jysk af den første catilinariske tale. Man skulde synes, at det var et paa forhaand dødsdømt foretagende at gengive Ciceros fint afslebne romerske retorik paa jysk bondemaal, men ikke blot viser oversættelsen, hvorledes netop jysk ejer noget af latinens fynd og patos, ikke blot er det en kostelig læsning ved den humor, der trods fynd og patos ligger bag — man synes at mærke skoledrengens hævn over mangen slidsom skoletime og anstrengende lektieterpen — men det viser en hel del af Jakob Knudsens sproglige mesterskab. Han havde et ualmindeligt øre for det talte sprog, og han kunde forme sætninger, saa de rammer og lever. Sproget er hans lydige redskab.

Jakob Knudsens naturbillede er ikke naturbeskrivelse, men en naturoplevelse, deri ligger forskellen.

Men deri ligger ogsaa noget karakteristisk for al Jakob Knudsens digtning. Den er yderligt individualistisk. Selv hvor han tager almene problemer — moralproblemer, opdragelsesmetoder, teologiske spørgsmaal — op til debat, selv dér er det jo hans egne reaktioner og hans egne tanker, han giver mæle gennem personerne og gennem persontegningen. Selv hvor han tilsyneladende holder sig helt udenfor og gør sig yderligt objektiv, selv der kan han ikke skildre f. eks. naturindtryk uden at skildre dem i det mindste saaledes, som et menneske oplever det i det givne nu.

Rundt omkring i hans bøger finder man naturskildringer, hvor det er én af personerne, der ser og sanser og føler naturen, — ja, Jakob Knudsen paastaar selv, at det er den eneste maade, hvorpaa han overhovedet kan skildre naturen. Men det er jo, fordi det er Jakob Knudsens egne indtryk, der beskrives. Ikke saaledes dog, at han tillægger sine romanfigurer sine egne fornemmelser og sansninger, men saaledes derimod, at han indlever sig i den grad i sine opdigtede personer, at han sanser og føler gennem dem. Han oplever umiddelbart gennem sine personer — ikke konstrueret erkendt som I. P. Jacobsen gennem Mogens.

Han kan kun skildre oplevelser. Selv hans menneskeskildringer, — hvor levende og livagtige og plastiske de end er — er subjektive. Det er ikke saaledes, at Jakob Knudsen tager en karakter, sætter den paa en knappenaal som en anden sommerfugl og beskriver den som til et zoologisk atlas. Nej, han ærgrer sig sine personer frem, han raser dem frem, han pisker dem frem i sine romaner med ironiens eller hadets svøbe — eller modsat: han elsker dem frem, smiler dem frem med lunets blideste, mest medfølende latter, græder dem frem i ordene, jubler dem frem.

Det er altfor let sagt, hvis man siger, at det, der sker, blot er, at han tager parti for eller imod, — det er bundløst uretfærdigt, hvis man paastaar, at han konstruerer sine romanskikkelser, saaledes at de passer for hans tanke, stemmer med tendensen i romanerne, enten som negativ eller positiv type paa denne tendens.

Nej, Jakob Knudsen lever kun med sine romanfigurer i sin sympati eller antipati. Det er hans subjektivt prægede følelse for og vurdering af mennesker, der skaber disse figurer; denne altid subjektive opfattelse er forfatterens egentlige atmosfære, den hvori hans skikkelsesdannende evne ene kan aande og leve.

Er dette en begrænsning? Maaske! Men selvom man skal være varsom med at generalisere, og selvom jeg ogsaa selv kunne nævne mangfoldige romaner, der netop virker ved deres fotografisk nøjagtige objektivitet, saa vil jeg dog, naar jeg faar én af Jakob Knudsens romaner i haanden, blæse paa al objektivitet. Thi netop fordi personerne ikke dissekeres med anatomiprofessorens nøjagtighed og nøgternhed; netop fordi Jakob Knudsen ikke blot medoplever sine digterisk opfundne personer, men kun skaber dem i en yderlig aktiv tagen parti, kun kan skabe dem udfra ærgrelse eller had, lun munterhed eller kærlighed, netop derved kommer der en aandelig spænstighed over hans romaner, netop derved bliver hans personer saa interessante og saa — virkelighedstro.

Ja, virkelighedstro, langt mere end den fotografiske naturalisme kan gøre, thi — det kan vi godt indrømme — vi almindelige læsere, vi opfatter jo vore medmennesker netop saadan, som Jakob Knudsen skildrer sine romanfigurer, ogsaa vi kan kun se dem gennem vore meninger, vore tanker, vor sympatis briller, oplever vi end ikke menneskene med samme hadets og ærgrelsens og kærlighedens intensitet som Jakob Knudsen ...

I en fortælling i »Jyder« (»Bortliciteret«) gaar han i Skovbrynet ved søen — møder en tavs solsort ... Forstaar vi, naar vi læser om denne solsort og om de tanker, som Jakob Knudsen gør sig, at hele skildringen meget mere end alt andet har været beskrivelse af hans livsførelse, saaledes som den fungerede hint øjeblik, under de givne paavirkninger, men saaledes som den alligevel altid var, — denne Jakob Knudsens spændingsfyldte ro, hans rodfæstede livsnærhed, hans vilje til at leve paa jorden, underlagt jordelivets betingelser, hans bevidsthed om, at drømmen om Himlen, der engang skal blive virkelighed, her paa jorden kun vindes, naar vejen lægges om ad naadens Gud og døden, — denne livsfølelse, der er som aprilsdagens stilhed, som skabes af blæst og fuglekvidder — i læ, netop i læ — og ikke af sommerdagens stillestaaende tavshed.

Ogsaa dette er karakteristisk for ham. Ikke blot denne livsfølelse, men dette, at hans skildring munder ud i beskrivelsen af en livsfølelse. Thi saa dybt gravede Jakob Knudsen altid, hvor han er bedst, at han ikke helmede, før denne debat om trosspørgsmaal eller moralbegreber eller opdragelsesmetoder, eller hvad det nu kan være, som i hvert fald hans store romaner ogsaa er — at han ikke helmede, før denne debat var ført ned til det dybeste plan, til menneskets livsfølelse, der, hvor mening og tanke og teologi ikke mere er meninger og tanker og teologi, men sind, liv.

Og endelig er selve arten af livsfølelsen i denne naturskildring, dens karakter, ejendommelig for ham. Thi saadan var han, saadan følte han: »at mig dagen fryder, trods synd og død«.

Først præst, saa forfatter, egentlig kriger!

Højskolebladet bragte 1958, s. 441 en hel minde-

afdeling om J. K., bl. a. med en større afhandling af *Holger Kjær*. Fra dette blad skal citeres lidt af **Ole Wivels** tale ved mindefesten for *Jakob Knudsen* paa Rødding højskole 14. sept. 1958.

»I adskillige aar fejrede Jakob Knudsen i september maaned sin fødselsdag paa en maade, som næppe er de fleste bekendt. Det var i den sidste del af hans liv, da han boede i Hillerød, senere i Birkerød, og det var ikke paa selve fødselsdagen, men nær ved den, ofte jo i svalt og gyldent vejr, paa en af disse vidunderlige dage, naar himlen blaaner over afhøstede marker og skoven staar lydløs, med den første anelse af efteraar i løvet.

Jakob Knudsen foretog da en skovtur sammen med Johannes V. Jensen, bevæbnet med sin egekæp, sin kasket og en vældig madkurv. Vi ved dette fra en beskrivelse, *Johannes V. Jensen* har givet af disse udflugter, i et stykke, han skrev som nekrolog over Jakob Knudsen i 1917. Jeg skal om lidt vende tilbage til et træk ved Johannes V. Jensens beskrivelse af skovture-kammeraten, men vil dog først læse indledningen til hans nekrolog, som danner et naturligt udgangspunkt for, hvad jeg selv har at sige i dag. Johannes V. Jensen skriver:

»Han var en mærkelig, ensom og streng mand og havde dog et stort fond af varme i sig. At gøre sig klar over ham, selv naar man har kendt ham, er ikke let; han stred vistnok haardt for det selv. En svær disharmoni i hans anlæg, voldsomme kødelige instinkter og en afgjort aandelig retning i smagen bestemte hans liv, han var først præst, siden forfatter, men burde vist egentlig have været kriger, i en fortid hvor folk omkom hinanden ikke med pennen men med sværdet. Skønt det stik modsatte af en misdæder gik han om ligesom med et mord i sig, netop fordi han som positiv moralist følte sig angrebet af hvad han saa omkring sig i verden, hans grundstemning var den profetiske vrede, *wrath*, der arbejdede en hævner i ham, som fik luft i de tildragelser af blodig og voldsom natur som forekommer i hans bøger.«

Det er jo en pragtfuld karakteristik af en af de mærkeligste skikkelser i dansk litteratur. Selve Johannes V. Jensens hang til forkortning og overdrivelse er her for en gangs skyld paa sin plads, saa den faar skildringen til at virke baade psykologisk nøjagtig, paalidelig og anskuelig. Man maa nemlig overdrive for at give et indtryk af Jakob Knudsens sande proportioner, de er, som alt ved manden, i stort format. Og Johannes V. Jensen har opfattet ham, skønt ingen kunde være mere forskellige end netop de to.

Efter endnu en række rammende, ofte morsomme eller vemodige beskrivelser af den sære mand gaar Johannes V. Jensen saa over til at fortælle om udflugterne, og jeg maa igen have lov at citere:

»De sidste gange kunde man ikke undgaa at se at han var besværet, han kunde næppe slæbe sit korpus, maatte ofte staa stille og puste ud, og ved saadanne lejligheder husker jeg ham, støttet bagover og hældende mod stokken, pustende som en flodhest, men med hovedet ejendommeligt aandfuldt rejst, et levende blik bag brillerne, han var da gennemlyst af naturen om os, sjællandske skove og søer, han var ikke tyk mand alene, der var en mærkelig friskhed over ham og i alt hvad han sagde.«

Vi ser, at Johannes V. Jensen har et skarpt og klart blik for Jakob Knudsens ydre skikkelse, og at han tillige fornemmer sindsbevægelserne i ham, baade den tunge vrede og det lysende, næsten barnlige i hans ansigt, som hos et voksent menneske ofte er aandfuldhedens mærke. Men ingen kunde jo være mere fremmed for aarsagen til dette fredfyldt aandfulde end Johannes V. Jensen. Ud fra hans biologiske livsanskuelse, mennesket opfattet som natur og intet andet, er Jakob Knudsen en mærkværdighed, i virkeligheden et levn fra svundne tider, et ældre »trin«, som han gerne kalder de fromme, drøje typer, han kun begriber, fordi de minder ham om Middelalderens og Renæssancens storbønder og prælater.

Men som sagt, natursiden af Jakob Knudsen har ingen givet bedre end Johannes V. Jensen. Og nu kommer jeg til det træk, jeg gerne vilde fæstne mig ved. Det hedder:

»Naar vi havde endt vor vandring, og det var altid i september med solskin og falmede skove, faldt vi til ved madkurven, og her blev man stillet overfor et nyt fænomen, Jakob Knudsens appetit. Som gæst skulde man bagefter ikke fortælle om maden, og nu er det desværre altsammen forbi, men det var nu et særsyn at se Jakob Knudsen spise, det kan ikke udelades som træk til hans karakteristik. Han forsynede sig som en jætte, tog i maden med hænderne og saa nidkært paa den, han salvede sig med mad som en gode ved ofringen.«

Dette er jo nærgaaende naturalisme, grovkornet og storartet, og kun et meget aandeligt syn paa mennesket, som ingen bør rose sig af, maa her give sig udslag i forargelse. Ikke mindst for et kristent menneskesyn er beskrivelsen dybt tilfredsstillende, her er en mand, der vedgaar sin natur, skønt han maaske hemmeligt lider under den. Han er bundet i sin krop, kender til begær, sult, tørst, glæde over kødet. Og saadan var jo Jakob Knudsen, han var virkelig saa meget hedensk menneske, saa jordisk begrænset, at hans liv aldeles afhang af det evangelium, som for ham var Guds eget frelsende ord.

Det er ganske nødvendigt at begynde enhver beskrivelse og forstaaelse af Jakob Knudsen med dette jordiske, natursiden af hans væsen. Saadan vilde han ogsaa selv have sin personlighed og sin digtning forstaaet. Ja, til syvende og sidst forstod han kristendommens krone og fuldendelse, gudsriget, som en saadan fri udfoldelse af den skabte natur. Det har nok været en bitter pille for pæne og fromme mennesker at sluge, ikke mindst omkring aarhundredskiftet, da Jakob Knudsen offentliggjorde sine meninger om denne sag, at læse hans ord om det evige liv, saadan som han følte, det maatte være. Efter et opgør med den selvoptagne, forkvaklede fromhed, der giver sig ud for kristendom, og efter en begrundelse af kristenlivet her paa jorden som et afkald, en foreløbig og ufuldkommen tilstand, siger han disse ord:

»Men jeg haaber paa, at naar Guds evige, oprindelige, fuldkomne lov — den lov, som her i verden gjør *Naturen* saa herlig for os — den lov, som ikke er givet for syndere og stakler, men for folk i deres fulde kraft, — naar den

atter kommer til at gjælde, da skal man faa lejlighed til mægtig at udfolde sig, til aldeles hensynsløst at være sig selv, — der skal jo være plads nok; — man skal ikke længere gaa og behandle hinanden som raadne æg, det behøves jo ikke, thi al svaghed og synd og dermed kristelighed er til ende. Og Guds eget, evige, frodige, ubesmittede — jeg kunde fristes til at sige: hedenske — skabervæsen skal fylde tilværelsen; et menneskeliv skal udfolde sig, skjønt som det græske, mandigt som det nordiske, herligt og stolt som sønnens var det fra evighed, før han af kjærlighed lod sig salve som Kristus til synderes frelse.«

Hvis ikke en ting var naturlig, var den for Jakob Knudsen slet intet værd. Hvis ikke et landskab og dets bebyggelse var en naturlig enhed, hvis ikke et menneske var i overensstemmelse med sit inderste væsen og hvis ikke kristendommen paa en eller anden maade førte til en genoprettelse af den oprindelige skabte uskyldstilstand, paradislivet, saa var alt dette intet værd for ham. Med et instinkt, som var ligesaa stærkt og ufordærvet som Johannes V. Jensens, fattede Jakob Knudsen alt liv og al kunst, al virksomhed overhovedet i naturens lignelser. Alt vigtigt kan han sige med naturbilleder, og naturen er ham den rene, ubestikkelige maalestok for alle moralske forhold — skønt han, om nogen, havde noget at sige til mennesker, som rækker langt ud over det naturlige. Men altsaa: først naturlig, saa noget mere, først menneske, saa maaske kristen. I dette, som i meget andet, er Jakob Knudsen paa Grundtvigs linie og paa Morten Luthers.

Men hvorfor var han nu saadan, hvorfor maatte han nødvendigvis se saadan paa tilværelsen, at uden naturlighed var den ham en pestilens? Han var jo opvokset i et miljø, præstegaardens, som han selv er den første til at frakende den sidste og afgørende realitetssans, den han f. eks. fandt hos de gamle bondeslægter.

Jeg tror, det er helt i hans egen aand at paastaa, at hans barndomshjem var en undtagelse — i mange retninger, men ogsaa i forhold til andre præstegaarde, hvor en lys, idealistisk optimisme var almindelig i forrige aarhundrede. Og det er her, i barndomshjemmet, hos forældrene, vi skal søge svaret paa næsten ethvert spørgsmaal, man maa stille om denne mærkelige mands skæbne og digtning. Her dannes hans personlighed, her nedfældes de bærende elementer i hans karakter og livssyn, ja, som han selv har sagt det: han levede af sine forældres ord, han skabtes til aandsbestemt menneske af det ord, om blev talt til ham i hans hjem.

Det var hans forældre, der gav ham øjne at se med og sind at opleve med. De var meget forskellige. Jeg tror derfor ogsaa, at den dualisme, de modsætninger i hans livssyn, som overalt slaar en med uafviselig styrke, i meget høj grad skyldes paavirkningerne fra hans far og mor. Hans far var, som næsten hele slægten Knudsen, noget indadvendt og tungsindig, med en saa højt udviklet pligtfølelse, at det kan forekomme sygeligt. Han var streng, en mand helt af den gamle skole, men ude større frihed i sjælen. Jakob Knudsens mor, født Boisen, nedstammede derimod fra en slægt, som havde lettere sind, ofte muntre folk uden bekymringer for det materielle og med udpræget kunstneriske evner. I Jakob Knudsen brødes derfor det realitetsbetonede og det fantasibetonede, paa den ene side var han tung, næsten smaalig i alle praktiske og materielle anliggender, mens han paa den anden side besad en livlig fantasi og stærke sindsbevægelser. Han var et meget sammensat menneske, lige saa lidt om Johannes V. Jensen »gjort i et stykke«, nej begge var de angrebet indefra af tvivl og refleksionssyge, skønt de udadtil, og i deres digtning, hævder sig med stor kraft.

Jakob Knudsens digtning er rig paa fortræffelige barndomsskildringer. Han gør et barns verden virkelig for læseren ikke ved at fortolke den psykologisk, men ved at se med barnets øjne, saa barndommens friskhed og ubegribelige aabenhed lever i hans ord. Barnets iagttagelsesverden er rigere og mere afvekslende end den voksnes, og fordi Jakob Knudsens egen barndom var saa indtryksrig og har præget sig saa dybt i hans erindring, formaar han at skildre børns alvor og leg saa overbevisende rigtigt.

Han mener imidlertid selv, at hans egen barndoms enestaaende lyskraft ikke blot betinger, at han kan skildre børn, men at han overhovedet er den digter, han er. Hans barndom har, efter hans egen mening, givet ham hans særpræg som forfatter. (»Livsfilosofi«, s. 100 f.).

I det, jeg hidtil har fremhævet som grundlæggende i Jakob Knudsens personlighed og digtning er altsaa to træk afgørende: hans helt oprindelige natursans, hans krav om naturlighed og fri udfoldelse som det, menneskelivet først og fremmest maa stræbe imod — men ogsaa en dyb splittelse og dissonans, et modsætningsforhold mellem pligt og frihed, glæde og lovbundethed. Dette er den voldsomme spænding, som udgør hans sinds grundstemning,, og som betinger alt, hvad han blev til og frembragte.

Lige saa lykkelig og harmonisk, hans barndom forekom ham, da han som voksen tænkte tilbage paa den, lige saa spændingsfyldt og præget af kamp blev hans senere liv. Ikke mindst da han havde giftet sig og faaet sit eget hjem kom han til at opleve modsætninger, som fik skelsættende betydning for hans erkendelse.

Forfatteren **Tom Kristensen** i Politiken 24. sept. 58 under overskriften: **Den jyske Prosas elefant.**

Da professor *Carl Roos* for fire aar siden udgav sin anden bog om *Jakob Knudsen*, den bedste, der er skrevet om ham, var der mange i København, der syntes, den var overflødig. Ganske vist havde Jakob Knudsen skrevet romanen »Den gamle præst«, og den er jo baade dramatiseret og filmatiseret, saa den er man da nødt til at kende, i hvert fald af navn; men ellers var hans meninger stokkonservative og forældede, undertiden barokke og brutale, og hans skikkelse for historisk. Provinsens biblioteker siger imidlertid noget andet. Hans seks bind »Romaner og fortællinger« ser forslidte og trætte ud. De faar sjældent tid til at hvile sig. Der er altsaa mange læsere, der føler, at hans menneskeskikkelser er kød af deres kød og blod af deres blod og — kunne man tilføje sind af deres sind. Og naar man i anledning af digterens hundredaarsdag i en uges tid har siddet fordybet i hans værk, faar man den fornemmelse, at

det er rigtige, gammeldags romaner med rigtige levende mennesker, — selv karikaturerne har et gran af sandhed i sig, undertiden et ganske lille bitte et; men det er der dog, — og at de voldsomme begivenheder: Mord, voldtægt, ildspaasættelse, og de voldsomme meninger: Opfordring til lynchning, forsvar for korporlig revselse, modstand mod alle reformer, udspringer naturligt af disse menneskers opdragelse og lunefuldt retfærdige sind. For at bruge et udtryk af prof. *Hans Brix:* Jakob Knudsen er ligesom Martin Andersen Nexø, der forresten ogsaa er blevet beaandet af den danske højskole, en af prosaens elefanter. De træder al modstand ned, og først naar de er gaaet forbi, faar man sundet sig og giver sig til at kæfte op igen.«

Oluf Friis skriver:

K. udgaar fra grundtvigianismen, som han trods sine opgør med nygrundtvigianerne, vedblev at bekende sig til. Hans religiøsitet er uløselig bunden til den angstfornemmelse, der laa i selve hans natur. Først naar han kunde bøje sit »Sind« i fuldkommen lydighed ind under Guds myndighed, fik han fred i sin samvittighed. Han er heri beslægtet baade med Grundtvig og Luther (*Oluf Friis* i Dansk biogr. Haandleks.).

Professor, dr. theol. **Edv. Thestrup Pedersen** (Berl. Aften 13. sept. 57):

Da Gylling-præsten *Otto Møller* døde i 1915, skrev *Jakob Knudsen:* »De, som tiltales af myndighed og har trang til at møde myndighed, vil aldrig glemme Otto Møller. De, som har denne trang, er dog meget faa i vore dage, og han vil derfor sikkert hurtigt være glemt af det store flertal.« Akkurat det samme kunne siges om Jakob Knudsen. Han var og blev et højst umoderne fænomen. Dertil saa selvstændig, egenraadig og hensynsløs i sit livssyn, at man umuligt kan vente, at alle ærlige folk skulle sige ja og amen til alt, hvad han har sagt eller skrevet.

Han hørte til i den højst brogede flok af Grundtvig-disciple, men det vilde være for meget forlangt, selv af venstregrundtvigianere, at de uden videre skulle bevare smilet, naar Jakob Knudsen karakteriserer dem som »grundtvigianske, dovne, aandelige brøleaber«, der ville være »foregangshalløjmænd og overskraale de radikaleste blandt eleverne«. Det nytter heller ikke at nægte, at Jakob Knudsen var stokkonservativ og reaktionær i sit samfundssyn. Han nærede dyb mistillid til demokratiet og hævdede, at »principielt maa enevælde anses for den højeste udvikling af menneskesamfund«. Han bekæmpede »understøttelsesmentaliteten« og ville ikke, at »snylternes« efterhaanden voksende flok »ved stemmeflertal skulle tvinge de flittige og dygtige borgere til at underholde de dovne og uduelige«. Men hvis vi af den aarsag ville lukke ørerne for, hvad Jakob Knudsen har at sige om politiske og sociale problemer, ville vi have afgjort os lidt for hastigt. Det er oplagt, at han maatte blive det moderne statslige diktaturs svorne modstander trods sin forkærlighed for orden og justits i samfundet. Thi faren ved den voksende statsmagt er den, at folket bliver en myretue, i hvilken den menneskelige personlighed opløses, og det er ifølge Jakob Knudsen den værste af alle katastrofer. Hvad man end vil mene om Jakob Knudsen som samfundskritiker, kommer man ikke udenom, at han ogsaa her talte som en *mand*, der turde sige Roma midt imod.

Nogle vil maaske rynke paa næsen ad Jakob Knudsen som *kunstner*. Vel er det sandt, at han ikke var den formfuldendte æstetiker, der kunne imponere kræsne folk med et afpoleret, forfinet og blændende sprog. Som poet kunne han være ligefrem ubehjælpsom:

Lad mig føle, hver gang naar
livet bli'r mig øde.

En højst knudret sætning. Og dog staar det fast — den kommende tid vil bekræfte det — at »tunge, mørke natteskyer« er en af de bedste aftensalmer, der er skænket den danske menighed. Her er Jakob Knudsen paa højde med Sthen og Kingo. I dette »sjælemaleri« har vi Jakob Knudsen, helt som han var i sin angst og vaande over for livet.

Litteraturhistorikerens dom:

Emil Frederiksen har i Berl. Aftenavis udførligt omtalt professor **Carl Roos'** bøger om Jakob Knudsen. Det hedder bl. a.:

»I 1918 skrev professor *Carl Roos* sin første bog om *Jakob Knudsen*, med den principielle undertitel *»en Aandspersonlighed«*. Folk, der kom fra ikke-grundtvigske, højskole-fjerne kanter af dansk kultur, og for hvem Jakob Knudsen var et stort, sært, dunkelt væsen, fik ordentlig hvæsset deres tænkeevne ved at læse denne bog — men fik tillige stærkt bekræftet, at ogsaa for dem er Jakob Knudsen en personlighed af almengyldig værd, som meget vel kan løftes ud af sit milieu. 1954 udkom *Carl Roos'* anden bog om J. K., adskilligt venligere. Den er mættet med Jakob Knudsens tanker. Det grundindtryk af alvor, Carl Roos engang har modtaget af Jakob Knudsen, er stadig levende i den nye bog, og han har forstaaet at give sin fremstilling noget, som faar læsere, der tumler med tankens og viljens problemer, til at føle den kraft hos Jakob Knudsen, som gaar til marv og ben.

Nu og da taler Carl Roos paa egne vegne — f. eks. i en knap kommentar til Jakob Knudsens tanker om et tyran-regimente, der ville være nyttigt, naar den offentlige mening sikrede imod overgreb eller lod folket beholde den udvej at gøre oprør — »senere erfaring har vist, at hverken det ene eller det andet holder stik«. Eller hvor han imod Jakob Knudsens tro paa et evigt X af særegenhed i et folk, der kan udskilles og opdyrkes, simpelthen fastslaar, at intet europæisk land ejer en af fremmed indflydelse uafhængig kultur. Lejlighedsvis tager han ogsaa i faa ord afstand fra et og andet i Jakob Knudsens spændte religiøse tanker, som udsprang af en utæmmelig natur.

Der gaar gennem bogens redegørelser for de tre hovedtemaer: Jakob Knudsens syn paa *mennesket*, paa *samfundet* og paa *Gud* en heldig stræben efter klarhed. Disse analyser er skrevne af en erfaren, klog mand — ganske uden anden overlegenhed end den, der ligger i hans rolige, knappe stil. Det er uundgaaeligt at tænke paa, at denne nye Jakob Knudsen-bog forholder sig til den første som de to dele af digterens hovedværk »Gæring — Afklaring« forholder sig til hinanden.

Inden man kommer til de tre hoved-afsnit, er der tre kapitler om *slægten*, *hjemmet* og *personen*. Carl Roos fremhæver det sønderjydske i Jakob Knudsens afstamning og paapeger i den forbindelse hans aabne sans for tyskhedens lyse og mørke sider. I sidste afsnit, der handler om *forfatterskabet*, paavises sporene af berøring med hjemlig og fremmed litteratur — ogsaa enkelte ligheder, som ikke beror paa Jakob Knudsens læsning, f. eks. den parallel, der kan drages til Graham Greene; »Visse scener i *The Power and The Glory* kunde være skrevet af Jakob Knudsen«. Ligeledes nævnes *Karl Barth*. Men mærkeligt nok ikke *Sigrid Undset*. Derimod vil det vistnok forbavse — men er sikkert uimodsigeligt — at Jakob Knudsen havde en part i den nyplatoniske tradition, som nogle forskere ogsaa har fundet hos Grundtvig.

Carl Roos har hos Jakob Knudsen villet lære ikke *livskunst*, men bedre: et *livssyn* med iboende kraft, som giver *livsevne*. Dette vidner bogen om. Den er, uden at eet festligt ord bliver anvendt, en værdig hyldest til en af moderne dansk aandslivs store skikkelser.

Paa 100-aars dagen for digteren *Jakob Knudsens* fødsel afsløredes paa Rødding højskole, hvor Jakob Knudsen blev født, en mindesten for ham.

Mindestensafsløringen fandt sted som optakt til Rødding højskoles aarsmøde. Den indledtes i Rødding Frimenighedskirke, hvor Jakob Knudsens svigersøn, provst *J. Th. Krøgholt*, Odense, prædikede.

Efter gudstjenesten afslørede forstander *Arne Fog Pedersen*, Rødding højskole, mindestenen, der er opstilet i højskolens store have. Stenen, en massiv bornholmsk granit-blok, er forsynet med en inskription, der er skrevet af digteren, forlagsdirektør *Ole Wivel*.

Ved et eftermiddagsmøde paa højskolen talte *Ole Wivel* og højskolelærer *Richard Andersen*, Askov, om Jakob Knudsen og hans forfatterskab.

Inskriptionen paa mindestenen lyder saaledes:

JAKOB KNUDSEN

1858 — 14. september — 1958
Saadan husker vi dig
haard mod andre
krævende fordi det vældige liv
havde lagt sine læber mod dine
og indviet dig til opretholder
af gudskabt mening
storslaaet fortættet af væsen
skønt angrebet indefra
først i døden fandt du
uforsonlige den fred
som herren ikke undte
sin nidkære tjener.

Jakob Knudsens hustru:

Helga Knudsen, f. Bek, skal ikke glemmes, naar talen er om Jakob Knudsen. I 43 aar boede Helga Knudsen i Birkerød, hvor hun og hendes mand havde bygget hus i 1909. Forinden havde de boet forskellige steder, efter at hun i 1896 var bleven gift med Jakob Knudsen, der havde været præst for valgmenigheden i Mellerup siden 1890. Selv hørte hun til dér som datter af højskoleforstander Jens Bek. — Redaktør *Skovmand* skriver: »Vel var fru Helga Knudsen jo et meget stille menneske, der ikke traadte frem. Men paa en maade hører hun dog litteraturhistorien — og den grundtvigske kreds' historie og Mellerup — til, gennem Jakob Knudsen, men jo i virkeligheden ved den personlighed, hun selv maa have været.« (Højskolebl. 1952, s. 174).

Provst *Th. Krøgholt*, Odense, skrev i Højskolebl. 1952, s. 175 f.: *Helga Knudsen* havde en levende sans for det naturlige og det personlige, alt upersonligt blændværk var hende fremmed og imod; hun var selv sand og ægte, derfor udgik der fra hendes væsen, hendes tale, smil og harme en virkelighed, der godtgjorde sig som oprigtighed. Hun havde lært af livet, af et rigt ægteskab og et velsignet hjemliv, hvor der herskede lydighed og fred og kærlighed imellem forældre og børn; hendes stærke personlighed, der ikke gav køb, og hendes gode hjerte gjorde det trygt at være sammen med hende. Hendes uegennyttige sind var mærkeligt stemt til medfølelse og hjælp i børnenes, de unges og vi voksnes glæder og sorger; vi har alle i fuldkommen fortrolighed gemt meget hos hende og vidste, det var gemt godt, derfor kunde vi tale ud med hende, om det lyse og det mørke, om ondt og godt, muntert og alvorligt, saa at hun samtidig blev vor medvider og vor medhjælp. Det var en stor velsignelse at staa hende nær, fordi man turde løbe den risiko at være helt sig selv overfor hende; hun kunde finde sig i utrolig meget, men gav i sin kærlighed ikke slip paa os, den er jo »rig paa raad, paa taal og trøst«, den tror alt, haaber alt, udholder alt, siger Paulus. Hun vidste noget om og viste, at det ubegrænsede er kærlighedens mærke; saadan havde hun selv mødt den og saadan havde hun den behov. Fra sit barndomshjem i Mellerup, fra sit ægteskab og fra sig selv kendte hun længselen efter og nødvendigheden af den hjælp, som mennesker ikke kan give, men modtage:

»Lyksaligt det hjerte i menneskebryst
med frygt og haab,
som liflig bevæges ved himmelens røst
og aandens raab!
Det værelse har i sin hytte lav
til længselen, dyb som det store hav,
til haab, der sig højere svinger
end ørne og engle paa vinger.«

Dette haab bevarede Helga Knudsen med glæde og tak i sit hjertes tro som det, der altid ligger foran en. Det kan vel gaa an at lade dette haab og denne tro komme til orde gennem noget af det, som Jakob Knudsen har skrevet. Jeg tænker først paa den skønne børnesamtale i indledningen til »Gjæring«, da Anna og Karl løber og leger i læbæltet en efteraarsdag med de mange mindelser om den sommer, der har været. Saa spørger hun: »Hvor mon nu alle de grønne blade af vintergækker og paaskeliljer og skvalderkaal er henne, som stod her i foraaret? Mon de nu er visnet og raadnet?« — »Ja, de er helt væk, men ved du, at løgene sidder nede i jorden; de er ligesaa friske og hele, de sidder saa langt nede, at frosten ikke kan gøre dem noget om vinteren.« — »Har du set dem, Karl?« — »Ja, jeg fandt nogle sidste aar derhenne. Det var vist vintergækkeløg. De var ligesaa pæne

som lærkeæg. Saadan nogle kan tropperne leve af om vinteren, naar de lider strabadser.«

Og i »Afklaring« staar der, at da Karl fandt sig selv efter at have været vidt omkring, skete det i erkendelsen af, at meget her i tilværelsen er laan, som man maa levere tilbage; men »virkeligheden selv var intet laan — det var jo den magt, der i grunden ejede hans sjæl, en magt, som han vel kunde undfly, men kun ved at gaa bort fra sig selv, — at bæres af den magt var det eneste vaagne, virkelige liv, *han* kunde leve. Og nu vilde han — — — leve, leve i Gud og være sig selv.«

Sammen med sin mand havde Helga Knudsen nemmet det væsentlige i dette klare og omfattende udtryk for et oprigtigt menneskeliv: *at leve i Gud og være sig selv.* De delte det med hinanden, for det var dem lige nødvendigt begge; og da Jakob Knudsen laa og skulde dø, rolig og taknemlig, klar over, hvor det bar hen, var det sidste, han sagde, inden han gled ind i bevidstløsheden, henvendt til hende: »Lille Helga, du har været saa god imod mig,« gentog han flere gange. Det havde hun ogsaa; med sit glade og lyse sind havde hun været ham en uvurderlig støtte og hjælp i glade og tunge dage gennem 20 aar.

Der foreligger en meget omfattende litteratur om Jakob Knudsen. Her skal blot nævnes enkelte værker, hvortil der henvises: En ret udtømmende bibliografi findes i Edith Ortmann-Nielsens udgave af 2. oplag af JKs „Christelige foredrag",1933, og i Aug. Fr. Schmidts supplement hertil 1936. Af større værker om JK: Carl Roos: JK, 1918, 2. udg. 1954, Sv. Norrild: JK, 1935, Th. Krogholt: J. K., ide og erindring, 1949, Richard Andersen: JK, 1958, Holger Begtrup: Jakob Knudsen, 1918. Jørgen Jensen: Jakob Knudsen (Kapitler af dsk. digtning fra Herman Bang til Kaj Munk) 1951, Højskolebladets JK-nummer, 14. sept. 1958. Harald Nielsen: Moderne litteratur 1904, s. 163—208, Fr. Bøek: Studier och ströftaag, 1911, s. 86 f. og Essayer og kritiker 1919, s. 311-18, Richard Gandrup: Døgnet og tiden, 1926, s. 34—50, O. Jappe: JKs livsførelse (Edda, 1933), Vilh. Andersen: Ill. dsk. litteraturhist., IV, 1925, Oscar Geismar i Højskolebl. 1933, s. 533 f. Otto Andersen i Dsk. udsyn 1934, s. 457 f., K. Olesen Larsen i Tidehverv 1934, V. Brücker: en lang artikelserie i Højskolebl. 1932, Aug. Fr. Schmidt: JK, 1936, Otto Andersen: Var JK nazist? Tidehv. 1946, 50 f., N. O. Jensen i Tidehverv, 1954 nr. 5 f., Otto Andersen: JK og loven, Mghbl. 1949, 408 f., A. Højmark: Tale ved mindestensafsløring i Mellerup, Højskolebl. 1942, Palle Nielsen i Dsk. udsyn 1943, s. 42 f., Th. Krøgholt i Højskolebl. 1939, s. 469 f., Søren Vasegaard i „Sund sans" 1938-39, Sune Andresen i Menighedsbl. 1949, s. 314, 334, 350, 369. Khst. saml. 7. r. III, 299, 334, 345. Otto Andersen i Dsk. udsyn 1950, s. 120 f. Jens Rolighed: Minder om JK fra Hanherred, Højskolebl., 1939, 434 f. Tage Hind: JK, Tredie standpunkt, 1941, 79 f., Ejnar Thomsen: JK, Danmark, 1941, 47 f., P. Østergaard: JK, Menighedsbl. 1942, 227 f., Knud Hansen: JK, Menighedsbl. 1949, 49—50, Egede Schack: Jakob Knudsens kristendomssyn, Prf.bl. 1951, 397 f., Holger Schrøder. Jakob Knudsen, Dsk. udsyn 1951, 108 f., Mogens Lund: Dsk. opgør om Goethe (JK), Dsk. udsyn 1952, 256 f., Viggo Pedersen: Kirke og skole hos JK, Tidehv. 1953, 13 f., N. Otto Jensen: JK, Tidehv. 1954, 25 f., Holger Rasmussen: JK, Prf.bl. 1955, 277 f., Villy Sørensen i „Vindrosen", 1959, 97 f., Jørn Jørgensen: For livets skyld (JK), Højskolebl. 1961, 251 f., Sv. Rye Pedersen: JK og Søren Kierkegaard, Højskolebl. 1961, 707 f., C. S. Nygaard: Minder om JK, Højskolebl. 1961, 568 f.

2. 14. apr. 1897—4. maj 99 (sp. Haasum-R. 21. juni 90): **L. J. K. Ingerslev,** fl. t. Jerne-S., se valgmgh., Odense.

kst. 1901-06: *Aug. Kristensen,* sp. Ø. Tørslev.
kst. 19. aug. 1906—26. apr. 09: *Ville Christensen.*

3. 26. apr. 1909—25. sept. 42 (kst. her 19. aug. 06): **Ville Christensen,** f. 18. jan. 74 Sdr. Balle, Nr. Nissum. F.: Christen Stockholm Villesen og Sidsel Marie Pedersen. Stud. priv. 95, c. 01^2 (h_1), lærer efterskolen, Holsted 01, lærer realskolen, Holstebro 05, afsk. 25. sept. 42, † 23. apr. 56. G. 19. aug. 03 Henriette Frederikke Christine Mathilde Nielsen f. 2. nov. 75 Kbhvn., † 27. okt. 06. F.: Overbogholder i Store nord. telegrafselsk. Christian N. og Birthe Kirstine Hansen.

Skrev M. Valgmenigheds historie i Randers dagblad 1940, flere art.

»Pastor *Ville Christensen* naaede en høj alder, 82 aar, et tidspunkt af livet, hvor det føles naturligt, at døden gør sin ret gældende, og hvor det i almindelighed, netop fordi det er naturligt, ikke føles dybt smerteligt, at et menneske, man holdt af, bliver kaldt herfra. Naar pastor Christensens død alligevel for dem, der kendte ham og holdt af ham — og de to ting var som oftest ensbetydende — føles som et stort og smerteligt tab, ligger det, tror jeg, i bevidstheden om, at noget uerstatteligt er mistet, uerstatteligt, fordi der i vore dage er saa faa tilbage af hans art. Han var i sandhed et menneske af aand, ikke en glimrende og sprudlende, men en godhedens og finhedens aand, der, som vel al frigjort aand, ogsaa rummede humor, og som ikke blot prægede, men ligesom gennemlyste og gennemtrængte hele hans væsen. Han lærte tidligt sorgen at kende, mistede i sine unge aar sin hustru, der døde fra to smaa børn, og han tog saa at sige sorgen ind i sit væsen, ikke saadan, at den knugede ham ned, men saadan, at den løftede ham op. Han kendte ogsaa legemlige lidelser, hans helbred var svagt i mange aar, men hans aands ejendommelige, stille styrke kom blot klarere til syne paa den legemligt skrøbelige baggrund. Det, han mødte af sorg og lidelse, lukkede ikke hans sind til, men lukkede det op, saa han taknemmeligt kunde tage imod, hvad livet gav ham af glæde gennem mange og rige leveaar.

I sine yngre aar stod han en tid *Morten Larsen* i Holstebro nær og tiltraadte derfra sin gerning som valgmenighedspræst i Mellerup. Vejen dertil gik over Odder valgmenighed, fordi min far, valgmenighedspræst *Vilh. Malling,* under en vakance i Mellerup havde paataget sig ansvaret for, at Gudstjeneste og kirkelige handlinger dér blev varetaget, og i Odder valgmenighedskirke blev Ville Christensen indviet til sin nye tjeneste ved en højtid, som ingen, der deltog i den, vistok har kunnet glemme. Ville Christensen blev Mellerup en god præst, man tør uden overdrivelse sige en elsket præst, og forholdene formede sig saadan, at han fik lov at fortsætte sin gerning, ogsaa efter at han paa grund af sit svigtende helbred havde ment at maatte trække sig tilbage. Han fik kald til at fortsætte, fordi hans efterfølger, *Aage Møller,* Rønshoved, dels paa grund af sit øvrige arbejde, dels paa grund af sygdom trængte til hjælp. Det var en af de glæder, maaske en af de største, livet gav ham, og hans taknemmelighed over, at han trods sin svagelighed stadig kunde bruges, kunde faa lov at gøre tjeneste i den kirke og blive i den kreds, hvor han havde levet og virket i saa mange aar, var dyb og inderlig.

Ordet »elskelig« kan vistnok daarligt bruges mere; der er gaaet inflation i sprogets ord, man er mistænksom overfor de stores og riges valuta og lader, hvis man vil gælde for at være ærlig, helst være med at bruge dem. Men paa pastor Ville Christensen passer ordet, ikke som et sen-

timentalt udtryk, men som udtryk for en rig og varm og dyb realitet.

I mange aar — naar han havde kræfter dertil — virkede han ikke blot i sin kreds, men ud over landet ved sit ords ægthed og stilfærdige styrke, men først og sidst og lige til sin død virkede han ved sit væsen, ved sin personlighed. Han havde taget alt af Guds haand og lagt alt i Guds haand, og derfor lyste der ud fra ham en fred og mildhed, en rig taknemmelighed og en dyb og stille kraft, der vil gøre ham uforglemmelig for alle, der har kendt ham, og gøre følelsen af tab og savn saa stærk«.

(*Esther Malling Pedersen*. Højskolebl. 1956, 185).

Frk. *Ester Möllerstedt* skrev smst.:

En vinter for mange aar siden — jeg husker ikke hvilket — kom pastor *Ville Christensen* til Liselund mgh.skole, hvor han havde meldt sig som elev. Vi var meget glade ved denne discipel! Da *Niels Dael* senere spurgte ham, om han vilde være lærer paa Liselund, svarede han efter nogen tøven ja, men tilføjede med sin sædvanlige beskedenhed, at han vilde vælge et emne, der ikke krævede saa meget, nemlig indledning til det Nye Testamente, de historiske og sproglige forudsætninger. Han kom her saa i flere aar, altid ved skolens begyndelse, i november. Ofte kom *Morten Larsen* ved samme tid, og de to udfyldte hinanden paa en udmærket maade.

Pastor Christensen var sikkert en praktisk mand med sans for de ydre realiteter. Men han var en indadvendt natur. Han havde som ung den store sorg at miste sin hustru, mens børnene endnu var smaa. Han kom vist aldrig over den sorg, men kærligheden til hende levede i hans hjerte og gav grobund til hans forkyndelse. Jeg havde den glæde to gange at besøge ham i præstegaarden i Mellerup og holde foredrag i hans kreds. Det var dejligt at faa det hus at se, hvor Jakob Knudsen havde boet.

Pastor Christensen viste mig den stue, hvor Jakob Knudsen en morgen havde staaet og set ud over vandet i solopgangen og var blevet inspireret til at digte: »Se, nu stiger solen af havets skød.« Da jeg bemærkede, at Jakob Knudsen maatte have været tidlig oppe den morgen, svarede pastor Christensen: »Nej, han havde slet ikke været i seng.«

Jeg glædede mig ogsaa over at faa lov til at gaa omkring i Jakob Knudsens skønne have, som pastor Christensen pietetsfuld havde bevaret i samme skikkelse.

Kun én gang hørte jeg Jakob Knudsens eftermand prædike. Det var over teksten om den døve og stumme mand, som Jesus helbredte. Det var en stille, men indtrængende tale, og jeg husker et par ord, der blev sagt med særligt eftertryk: »Gud hjælper altid og alle.«

(Liselundbogen 1952).

Pastor *Ville Christensen* har i Randers dagblad dec. 1941 fortalt om 35 aars præstegerning i Mellerup.

»Jeg blev lærer ved en grænseskole for sønderjydske unge; kom senere til Holstebro realskole som lærer i engelsk, og dér fik jeg saa omkring 1. juni for 35 aar siden kaldelsen fra menigheden her. Vi flyttede hertil i juli, da skoleaaret var sluttet. 19. august holdt jeg min tiltrædelsesprædiken og prædikede nu hver søndag. Men jeg havde ikke endnu faaet kgl. udnævnelse; det trak ud til sidst i oktober — omtrent i 5 maaneder altsaa — saa man kan jo ikke sige, at kancelliet havde særlig anstrengt sig for at komme menigheden til hjælp. Dette forhold var til nogen besvær for os, da jeg som uordineret ikke kunde forrette kirkelige handlinger. Desværre for mig fik jeg derved ogsaa god tid til at spekulere over det med ordinationen forbundne præsteløfte, der af mange grundtvigske præster var blevet stærkt kritiseret, og ikke mindst af pastor *Morten Larsen*, der under det første kirkelige udvalgs forhandlinger havde stemplet det som et uredeligt løfte. Ogsaa teologisk professor *J. C. Jacobsen* kritiserede det i en pjece meget skarpt. Det var ret tunge overvejelser, denne sag førte mig ind i, og jeg véd ikke, hvad udfaldet af dem kunde være blevet. Men saa fik jeg en personlig sorg, som ved sin vægt ligesom fortrængte alle andre spørgsmaal.

Jeg fik arbejde nok, i forhold til de kræfter, jeg havde. Jeg holdt Gudstjeneste i Ørsted — hvorfra der i sin tid havde været en del sognebaandsløsere til Mellerup valgmenighed — hver anden søndag. Og hver fjerde søndag holdt jeg gudstjeneste i Aale og Tamdrup kirker, hvilket sidste sted hidindtil var blevet betjent af *Vilh. Malling*, som nu godt vilde være fri — Mellerup havde jo de foregaaende 5 aar været anneks til Odder valgmenighed, da man ikke kunde faa nogen løsning paa præstespørsmaalet her, og dette forhold blev formelt fortsat i 3 aar til, indtil det ophørte i 1909. Paa en maade er jeg blevet indsat som præst her 3 gange. Nemlig 19. august 1906, da jeg holdt min tiltrædelsesprædiken efter menighedens kaldelse, og denne indsættelse regnede vi vist for den egentlige. Saa kom den første søndag efter min ordination, da jeg oplæste det kgl. kaldsbrev og biskoppens kollats. Og endelig 3 aar senere blev jeg indsat af provsten med nyt kaldsbrev og ny kollats. Provsten bemærkede dog, da han »fremstillede« mig for menigheden, at han jo ikke behøvede særlig at tale om vort gensidige forhold, da vi jo var hinanden velbekendte.

Da sognepræsten i Ørsted døde, aaret efter at jeg var kommen her, anbefalede jeg de grundtvigske folk derovre at henvende sig til sognepræst *Chr. Winther*, Hodde — hvis navn de ikke kendte — om at faa ham til præst. Det lykkedes jo, og den andel jeg har haft i, at provst Winther, Marmorkirken, kom til Ørsted og i det hele til Randers-egnen, regner jeg for en af mine »gode gerninger«. Nu kunde jeg saa med »god samvittighed« holde op med mit arbejde i Ørsted. Derimod fortsatte jeg med gudstjenesterne i Aale og Tamdrup i godt 5 aar. Det var anstrengende ture, der tog 2 eller 3 dage og undertiden gav anledning til kørsel paa aaben vogn indtil 5 mil om søndagen, naar jeg skulde ende turen paa to dage. Men jeg havde adskillig glæde af disse rejser, og særlig i Aale var gudstjenesterne tit festlige med kirken helt stoppet med folk. Da den kendte grundtvigske præst *H. Kring* blev sognepræst i Aale, blev kredsen dernede og jeg enige om at holde op med disse gudstjenester, selv om det af begge parter følte som et savn, at de maatte afbrydes. En del af disse folk sluttede sig senere — efter pastor Krings bortrejse — til Træden valgmenighed, og

Tamdrup blev igen betjent fra Odder, hvor *Fenger* var blevet præst.

Af de grundtvigske præster, der var her paa egnen, da jeg kom, eller som kom her i min første præstetid, er ingen mere i embede og kun to i live. Den ene af disse er pastor *Clausen-Bagge*, der jo var sognepræst her, da jeg kom, og som ved sin forstaaelse af og kærlighed til valgmenigheden var os i enhver henseende en enestaaende god mand. Den anden er provst *Winther*, der af og til kom her som taler, og som det var noget af en fest at mødes med. — Vor nærmeste nabo, pastor *Aug. Kristensen*, Øster Tørslev, der stadig havde betjent menigheden her i aarene 1901-06, var vor nære og gode ven, der gjorde os alt det gode, han kunde, og helt ud maatte regnes for en af vore egne. Det følte s som et stort tab baade for menigheden og for mig, da han pludselig gik bort. Til de bortgangne hører to andre grundtvigske præster, som var her paa egnen, da jeg kom, nemlig pastor *Jensen*, Dalbyneder, og pastor *Jensen*, Bjerregrav. Til Dalbyneder kom jo efter pastor Jensen, der blev forflyttet til Fyn, pastor *M. Ring*, senere i Ørsted og sidst i Næstved, hvor han døde, der var saa betydelig og saa virksom en mand og fik meget grundtvigsk arbejde sat i gang her paa egnen, de store *Støvringgaardmøder* f. eks. Grundtvigsk konvent og meget andet, og som ledede de fleste af de større grundtvigske møder, der i den tid blev holdt her paa egnen. Saa er der provst *Vestergaard*, Ørsted, der kom som sognepræst til Tvede et par aar efter, at jeg var kommen her til. Han vikarierede for mig af og til, og vi boede jo ikke længere fra hinanden, end vi kunde besøge hinanden nu og da. Ja, saa maa jeg ikke glemme pastor *Christensen*, Kristrup, som af og til kom her og holdt foredrag, en velbegavet og grundig mand, og saa den mand, der før pastor Ring kom her til egnen, var den ledende ved møderne i Randers, den lige saa milde og gode som kæmpestore pastor *Kabell* ved Sct. Mortens kirke; men de er jo ogsaa forlængst begge døde.

Naturligvis havde vi ikke saa lidt forbindelse med præsterne i flere af de frie menigheder. Der var *Jørgen Teilmann* i Bering valgmenighed, modermenigheden til Mellerup. Denne myndige mand og varme forkynder, som man ærede her næsten som en fader, kom her i kirken, naar der var en eller anden særlig anledning. Han døde jo i sin gerning, 83 aar gammel. Saa var der den noget yngre *Vilhelm Malling*, menighedens gode ven og hjælper i de vanskelige tider. Han kom her flere gange hvert aar og blev mødt af menigheden med en stor tillid og kærlighed, og vi blev ved med at se paa ham som menighedens førstepræst, kan jeg vist sige. Saa var der den tankeklare, grundige og i det grundtvigske saa dybt rodfæstede *Søren Anker-Møller*, Klim. For folk, der ikke var vante til »at høre«, kunde hans tale være vanskelig nok at faa fat paa, en referent i Thisted skrev saaledes om ham i et blad: »Og saa holdt pastor *Anker-Møller*, Klim, en lang og kedelig tale«. Men hans tale, saa stilfærdig og prunkløs den var, var fyldt af aand. I en aarrække gæstede han os hvert aar i kirke og forsamlingssal, og det var rige stunder for os, naar han førte ordet.

Og saa er der endelig *Morten Larsen*, der er kommen her, baade før jeg kom hertil, men især siden og igennem en aarrække baade i Mellerup og i Randers, hvilket sidste nok blev medvirkende til, at der blev en valgmenighed i Randers. Han er den præst, jeg personlig staar i størst gæld til, og hans navn er uudslettelig indskrevet i vore menigheder. En række andre præster fra de frie menigheder har gæstet os i aarenes løb, flere af dem er allerede gaaet bort. Af dem, der er tilbage, staar pastor *Højmark* os særlig nær, han er nu gaaet i »de gamles« plads hos os.

Skønt valgmenigheden i Randers ikke er halvt saa gammel som modermenigheden her, saa var det dog i november 25 aar siden, jeg begyndte de søndagsmøder derinde, der godt to aar efter førte til dannelsen af valgmenigheden. Saa af de 35 aar her har vi dog i de 25 aar været i følge med dem i Randers. Men dette følgeskab blev ganske vist først ret aabenbar, da vi oplevede denne menigheds tilblivelse som et under, en gave, hin 9. februar 1919, den stund, som mange af os, der da var med, aldrig vil glemme.

Lige siden Liselund blev til i 1908, har vi haft nær forbindelse med *Niels Dael* og hans skole. I en aarrække har jeg undervist paa menighedsskolen et par uger hvert efteraar. Det var et dejligt »klima« at leve i under det stilfærdige daglige samliv med elever og medlærere og især pastor Dael; man kom undertiden træt dertil og rejste forfrisket og oplivet derfra. Omsider maatte jeg dog holde op med disse efteraarsture til Liselund, selv om det var mig et savn at slippe dem.

Med egnens præster af de andre kirkelige retninger har jeg staaet i et godt, venligt forhold; det gælder ogsaa Randers-præsterne, hvor jeg har oplevet vist det meste af en snes præsteskifter. Et særligt forhold har jeg haft til den tidligere residerende kapellan ved Sct. Mortens kirke, pastor *Jensen*, som jeg blev ordineret sammen med, og saa ikke gensaa, før han mange aar efter blev præst i Randers. Han har udvist megen godhed og trofasthed imod mig; vi fejrede vort 25 aars præstejubilæum sammen i hans hjem. Og ved en gudstjeneste, som jeg havde i Sct. Mortens kirke nogle dage før hans afrejse til København, mødtes vi for sidste gang ved nadverbordet.

Da pastor *Bjørnbak* var adjunkt i Randers, hørte han og hans hustru til valgmenigheden. Da var jeg altsaa saa heldig stillet, at jeg kunde bede et medlem af menigheden om at forrette gudstjeneste; jeg kunde ønske, at jeg var lige saa velstillet nu. Men jeg mindes med tak den tid og mange gode, venlige nik og ord »i forbifarten« i aarene, som fulgte.

Tre gange i aarenes løb har jeg været saa langt og saa længe af led, at jeg fik det hjemlige og tilvante paa saa stor afstand, at jeg kunde se ind ad »mine egne vinduer«, og disse ture friskede op.

Som den, der som dreng fik et grundskud m. h. t. helbred og kræfter ved et alvorligt ulykkestilfælde, der har gjort, at jeg har maattet udføre mit arbejde livet igennem med et undermaal af kræfter og tit under den yderste kamp for at klare mig igennem, og med et tillæg af en alvorlig hjertesygdom, havde jeg god grund til at takke af, hvad mange af mine jævn-

aldrende kammerater og kolleger har gjort, endda de sikkert er mange gange stærkere end jeg er. Jeg har da ogsaa i flere aar »truet« med det; men — det er ikke saadan at slippe sin kreds, sit arbejde og sit hjem.«

4. 25. sept. 1942—8. sept. 58 (højskoleforstander 21 og till. frimenighedspræst Rønshoved 25): **Aage Møller,** f. 18. okt. 85 Odense. F.: Skolebest. Peder M. og Emilie Jessen. Fri uddannelse, gdjr., højskolelærer 07, r. af dbg. 52, afsk. 8. sept. 58. — G. 2. juni 12 Julie Marstrand la Cour, f. 29. juni 85 Askov. F.: Professor Poul la Cour (stamt. 22) og Christine Marstrand. — Søn: Dsk. præst, Sydslesvig, søstersøn: Schjøtt, Nørup.

Folketingskand. 43 og 45 i Thisted amt (Dsk. samling).

Udg. 48: Nordiske myter.

Da. Aa. M. blev 65 aar, udsendte venner et festskrift, som anmeldtes saaledes i Højskolebladet 1950, s. 558 f. af *Karl Bak:*

»Festskriftet til *Aage Møllers* 65-aarsdag er et kildeskrift af rang, om man vil forstaa den mythologiske folkehøjskolebevægelse.

Ens første reaktion er uvilje: 30—40 venner, der fortæller om Aage Møller, mens vi endnu har ham i fuld kraft iblandt os! Næste reaktion er overraskelse: der er jo ogsaa givet plads til angreb, ja, til voldsomme angreb paa ham. Tredie reaktion er taknemlighed og glæde, naar man ser, hvor ringe en plads mennesket, personen, personligheden Aage Møller indtager i bogen, hvis hovedemne netop er den Aage-Møllerske kamp mod al menneskedyrkelse af humanistisk art, al menneskelig selvtilstrækkelighed og selvoptagethed. Det, de alle fortæller om, er det møde med Guds og folkets aand, som Aage Møllers forkyndelse hjalp dem frem til. Han viste dem den brændende tjørnebusk. Han viste dem Guds fodskammel, og Aage Møller selv saa de kun som en mand lænket til Gud i lydighed og lytten efter Guds røst. Det er derfor ikke Aage Møller, men hans *evangelium,* der møder os i festskriftet. Det er fortællingerne om, hvordan venner og modstandere gennem ham kom ud for kraften i de gamle israelitiske myther, kraften i »badet og bordet«, ved døbefont og alterring, kraften i de oldnordiske myther, der forstaas ud fra de gammeltestamentlige, og i den danske folkeaand, især som den udfolder sig i Sydslesvigs senere historie. Selv vi, der har kendt Aage Møller i mange aar — undertegnede helt fra 1913 — faar en ny og mere alsidig forstaaelse af den rige verden, Aage Møller selv lever i og har ført andre ind i. I ualmindelig grad forstaar man bevægelsen indefra — eller rettere *ovenfra.* Derfor kalder jeg det et kildeskrift af første rang, af øjenvidnerang.

Om *Aage Møllers* forhold til sin forkyndelse og til sine elever faar vi et mærkeligt indblik gennem hvad den sydslesvigske digter *Gustav Bengtsson* fortæller paa bogens første sider: »Jo stærkere *ordet* tog vore hjerter i besiddelse med dig som instrument, jo mere vendte vi os fra dig, fjernede os fra mennesket, højskolemanden, personen Aage Møller. I processens videre forløb blev du til noget sekundært, noget i egentlig forstand ligegyldigt, som krykken, den helbredte efterlader paa vejen«, og han sammenligner Aage Møllers blik med det »svage glimt som man har set i en færgemands øjne, naar han godt og vel har færget en over til den anden bred. Maaske en smerte over at blive tilbage ved færgestedet? Vi ved det ikke, for vi kender dig jo ikke, men vi ved at du færgede os over.« Mærkelige ord om en mand, der trods sin selvbevidsthed, trods sin kaldsbevidsthed viser bort fra sig selv, ja kan forsvinde for andre, idet han viser hen til den, der er saa langt større.

Men festskriftet giver os ogsaa indblik i det, man har kaldt de negative sider af Aage Møllers gerning, i hans voldsomme angreb paa kollegerne i højskolen, i hans »dømmesyge« og »snæversyn«.

Efter læsningen af bogen forstaar man, at baggrunden for alt dette er en kærlighed til grundordet i den gamle folkehøjskoleaand, som synes ham hendøende den dag i dag. Han maa tale om det, han har oplevet, saa vi andre hører det og vaagner op, og han gaar saa de gamle profeters vej, angrebets vej paa »de falske profeter«. Naar dette angreb har formet sig, som det har, og har saaret mange gode mænd saa dybt, at han gjorde dem døve for hans tale og lukkede døren haardt i for dem, der maaske gerne ville have slaaet følge med ham, har dette ogsaa sin grund i menneskelige svagheder, i at hans grebethed af Guds aand ikke førte ham ud i en tilsvarende kærlighed til den næste, der havde ondt ved straks at fatte hans egenartede forkyndelse. Meget af det, der skulle have været til velsignelse for hele højskolen, blev forbeholdt inderkredsen, vennekredsen, der med sit skarpe skel mellem aser og jætter, mellem mythologer og »afsporede« gravede grøfter, ja afgrunde, hvor de skulle have bygget broer.

Vemodigt lyder vennen *Arnfreds* ord om, hvordan deres veje gled fra hinanden. Han mindes deres vandringer i Voss i 1913, »du sikker i dit kald, og jeg som den, der havde følelsen af at være gæst indenfor højskolens verden — en følelse, der aldrig er svundet«. — »Din far sagde en dag efter et af dine foredrag med grebet sind: »Han er en forkynder af Guds naade«, og det var ogsaa det, jeg gang paa gang oplevede. Det var saa festligt og fuldt af forjættelse for fremtiden. Alligevel gled vi bort fra hinanden.« Arnfred siger, at han kunne ikke som Aage Møller bruge ordet »kun« som grundord. Han taler om, at en mand som Aage Møller »let kan faa modstandere og let faa beundrere, og de sidste er maaske farligere for ham end de første, men at vinde en jævnbyrdig ven i de unge aar og bevare venskabet trods alle brydninger gennem manddomsaarene er maaske en af de rigeste gaver, livets Gud kan skænke os.«

Andre peger ligesom Arnfred paa, at Aage Møller faldt »i vennevold«, at det ikke mindst var disse, der kom til at give bevægelsen et sektagtigt præg. Herom siger *Kaj Thaning* udmærkede ting, og f. eks. *Holger Schrøder* peger paa Aage Møllers manglende evne til at fatte, at det genfundne evangelium skal indarbejdes i en ny tidsalders ungdom og sættes ind mod helt nye fronter, ukendte i Grundtvigs og Kolds tid.

Aage Møller er en af de yderst faa, der ligesom *Holger Begtrup* har »dannet skole« iblandt os. Festskriftet bliver derfor ikke blot en bog om Aage-Møller-synet, men ogsaa om hans medkæmpere og meningsfæller — ikke mindst om

den bevægelse, han ogsaa satte dem i, der stod og staar udenfor hans egen kreds. Der er næppe nogen højskolemand eller tilhører han ikke har tvunget til selvbesindelse og til prøvelse af egen gernings grund og værd.

Tilsidst en personlig bemærkning, maaske paa fleres vegne: Jeg beklager, at bogen saa godt som udelukkende handler om mythologen og præsten Aage Møller. Hans mangeaarige kamp for Grundtvigs verdenshistoriske universalisme og folkelighed, for det mosaisk-kristelige-nordiske historiesyn omtales saa godt som ikke.«

Højskoleforstander *J. Th. Arnfred* skriver (Højskolebl. 1955, 447 f.): bl. a.:

»Faa har vel saa tidligt og bevidst rustet sig til en gerning i den danske folkehøjskole som *Aage Møller*, og ingen har saa ubetinget turdet give udtryk for direkte at være kaldet af Gud til denne gerning, og udøvet den myndighed, som maatte udspringe deraf.

Aage Møller var, som næsten alle unge, der er noget ved, i opposition til det ældre slægtled — ikke til sit hjem og sin far — her var forholdet vel snarest helt, som Jakob Knudsen syntes det skulde være — men til de ledende højskolemænd af andet slægtled.

Ved højskolemødet paa Voss 1913 angreb *Aage Møller* og *C. P. O. Christiansen Holger Begtrup*, fordi han havde svigtet det grundtvigske historiesyn: han fortalte i sine verdenshistoriske foredrag om store personligheder i stedet for at skildre menneskeslægtens levnedsløb i sammenhæng. Dette samvær paa Voss førte i de følgende aar til en række møder paa Møllehuset i Askov. De, der samledes, var en lidt skiftende kreds af yngre højskolelærere. Det var altid Aage Møller, der lagde for, og altid med et skaanselsløst angreb paa højskolen i almindelighed og enkelte personer i særdeleshed. Saa var der forhandling, og det gik som regel haardt til. Det hele maatte vel ses under synspunktet: vaabenøvelser til en kommende strid; men ingen blev saarede, kredsen var lille og privat, og alle var gode kammerater. Det endte med, at *Alfred Povlsen* og *Jac. Appel* anmodede om at komme med — de vilde dog nok paa første haand høre, hvad deres tidligere elev var saa misfornøjet med. De kom, vi havde det hyggeligt, og det blev saa det sidste møde.

I 1921 var det *Aage Møller*, der kunne byde velkommen til det første »historiske« møde paa Rønshoved højskole. Emnerne var: »Menneskeslægtens levnedsløb«, »Gudsordets historie i den kristne menighed gennem tiderne«. »Hertil slutter sjælelæren sig naturligt som en undersøgelse af den jordbund, hvori ordets sæd skal nedlægges.«

Allerede i 1922 var der ønske om, at en hjemlig gudstjeneste maatte blive knyttet til kursuset. Alt blev i hast gjort klar, saa gymnastiksalen kunne omdannes til en kirkesal om søndagen, hvor saa *A. Nørgaard* var præst. Det blev en uforglemmelig oplevelse, da vennekredsen 3 aar senere indviede *Aage Møller* til præst for Rønshoved frimenighed. Faa steder har det været saa rigt at samles med menigheden om søndagen, som i denne beskedne kirkesal, og naar han leder gudstjenesten her, falder det polemiske bort: da gælder ordet ham selv saa vel som os andre.

Aage Møller fik ikke lette kaar som skoleleder, men hans syn fæstnedes, og han udtrykker det selv saadan, at han fandt tilbage til den mosaisk kristelige livsanskuelse og fandt i denne det historisk-poetiske udtryk for dansk folkeliv, saa at dette kunne komme ind under Guds førelse og opdragelse.

Aage Møller tog sit kald, som Israels profeter tog det. Han mente som Esajas: »Mit folk, dine førere forfører dig, og vejen du vandrer paa, har de ødelagt«. Han ville kæmpe for den sande højskole mod den afsporing, det 3. slægtled var skyld i, — og det maa indrømmes, at den naadesløse forkastelse, der blev mange kollegaers arbejde til del, rettede han ogsaa mod sin egen gerning, som den tidligere havde formet sig. At hans uskaansomme domme over andres arbejde vakte uvilje, er forstaaeligt.

I et historisk værk om højskolen hedder det om Aage Møller, at han er en førende skikkelse — forkætret og forgudet.

Aage Møller er en ener og kommer næppe i egentligste forstand til at danne skole, trods mange taknemlige disciple. Det er ogsaa farligt at efterligne, for det, der er lettest at faa fat paa, er jo kritikken over de andre, og følges den ikke — som de gamle profeter kendte det. og som Aage Møller ogsaa kender det — af smerten over at maatte fordømme det og dem, man egentlig holder af, — saa er det lidet værd. Man kan i alt fald ikke bygge højskole paa at konstatere, at de andre ikke dur.

En stridens mand som Aage Møller kan ikke vente — og vil heller ikke ønske en samstemmig hilsen og hyldest fra den danske folkehøjskole; men det vil alle være enige om, at denne mand har skrevet sit navn uudsletteligt i folkehøjskolens historie, og at han ikke blot ville være, men er bleven en vækker. Den selvbesindelse overfor arv og opgave, som kun faa indenfor højskolens verden i dag er uberørt af, har vel ingen givet større bidrag til end han.

Se iøvr. Kr. dbl. 25. okt. 50.

5. 1. febr. 1958—1. maj 61 (Hjpr. Frederiksholm, Kbh. 1. juli 56): **Halfdan Jensen,** f. 18. juli 19 Fastrup, Gjellerup. F.: Gdjr. — Landmd. t. 40, kontorass. 46—53, dim. ved kgl. res. 52, c. 56^2 (h-59). G. 11. sept. 48 Elise Agnete Hansen, f. 19. okt. 16 Haarlev. F.: Pakmesterfmd.

Fætter: Kold Jensen, Tørring-Hammer (nu Grevinge).

Udn. til 2. rkp. Glostrup 1. juli 61.

Fra 1961 betjenes valgmenigheden af valgmenighedspræst *P. Bukh*, Bering.

Litt. foruden ovenn.: A. Højmark og Uffe Hansen: De grundtvigske fri- og valgmenigheder, 1944, s. 411 f., Holger Begtrup: Dsk. menighedsliv i gr. kredse, IV, 1933, s. 183 f., Ville Christensen: Et kort rids af M. valgmenigheds hist. i Randers dagblad, juli 1940.

VORUP

(Udskilt som selvstændigt sognekald 1. maj 1923)

Vorup sogn var tidligere Sct. Mortens søndre landsogn, idet det blev henlagt til Sct. Mortens kirke, efter at den gamle kirke var nedbrudt i henh. t. kgl. brev af 1552. Da den ny kirke var opført, blev embedet som sp. i Vorup 1876 forbundet med embedet som 2. rkp. ved Sct. Mortens kirke og fra 1916 med det residerende kapellani ved Sct. Peders kirke indtil udskillelsen 1923.

Vorup sogn, 737 ha, forstad til Randers, er ret højtliggende, fladt, stejle skrænter ned til Gudenaaen. Let jord, flere grusgrave, den nordlige del er bymæssigt bebygget. Lidt skov paa aaskrænterne. Byen V. (med Frederiksberg, Blækhuse, V.kær, Strømmen (en del i Kristrup) med kirke, præstebolig, mh., alderdomshjem, bibliotek, sportsplads, biograf m. m. Flere større industrivirksomheder, bl. a. Maskinfabr. Strømmen (350 arb.), Stolefabrik (55 arb.), Salatfabr. (55 arb.) m. m. Udpræget arbejdersogn. Haveby.

Kilden til opl. om V. sogn er N. P. Gleerup: V. sogns hist., Rand. aarb. 1953, 41 f. 3 landsbyer er forsvundet: Nielstrup, Brotoft og Klarup. En helligkilde, Sct. Helene kilde (Schmidt, DH, 143). Ingen fredede oldtidsminder. Pont. atlas oplyser, at V. i sin tid var kendt for fabrikation af sorte potter.

Det kirkelige liv

Om tiden før 1923, se under Randers. Pastor *Wilhjelm* havde stor kkg., og der blev et IMs samfund.

Randers nærhed har altid virket trykkende paa Vorups selvstændighed, saa at befolkningen aandelig talt har haft sit centrum uden for sognet. Nedrivningen af den gamle kirke lagde sognet under Randers, og de velhavende bønder, der tjente deres penge ved studedrift, var ikke flittige kirkegængere. Det var pastor *J. C. V. Bergstrøm* i Randers, der gjorde sig fortjent ved at formaa autoriteterne til at bygge en kirke i Vorup 1876, 1 km fra den gamle kirketomt, hvor den gamle kirkegaard stadigt blev brugt.

Det var den store tilflytning, der medførte, at sognet 1923 blev selvstændigt sognekald. I mange aar lød her IMs forkyndelse, men IM blev aldrig særlig talstærk, selvom en del IMs folk var mellem tilflytterne. De gamle Vorup-folk holdt sig som helhed passive over for IM, mens nogle faa grundtvigske sluttede sig til Mellerup valgmgh. Efter udskillelsen blev opstillet en frisindet liste, som fik flertal i menighedsraadet, præsterne var dog n. IM, indtil socialdem. 1934 vandt flertal, og siden 1937 har sp. ikke tilhørt IM, og IM er blevet noget kirkefremmed over for deres sognekirke. Socialdemokraternes kirkepolitiske virksomhed har her helt været præget af kirkelige hensyn. Det var anti-indremissionske, men kirkelige folk, der afløste den frisindede listes folk. Der er ingen kirkefjendskhed.

Der er et mh. i Strømmen, som er centrum for IMs arbejde.

Om mh. i Strømmen se s. 32.

Centralskole 1958 i skolefbd. med Haslund-Ø. (1150 elever).

1923 oplyses: Kkg. 8%, IM smf. mh. og indremissionær. Forstadsforhold. 1930: Kkg. 10%, lille IM kreds, helt præget af Randers nærhed. 1935: Kkg. 5%, IM smf. ledet af fabrikant Østergaard, Indremiss. Hans Munck, IM, KFUM og K. en del pinsemiss. Planer om udvidelse af kirken. 1947: Meget svingende kkg., IM noget kirkefremmed, lille IM kreds, (ledet af snedkerm. N. Bach), 2 sdsk., KFUM og K. 1963: som 1947.

Folketal. 1850: 492; 1901: 1285; 1921: 2289; 1955: 4978; 1960: 5214.

Altergæster: 1922: 541; 1934: 1007; 1958: ringe.

Menighedsraad: 1926: 2 IM, 6 frisindede; 1934: 3 IM, 6 soc.; 1942: do.; 1961: 4 IM, 6 soc. (Fmd.: Kontrollør *Henry Jensen*).

Kommunevalg. 1943: S. 772 (6), BF 419 (3); 1962: S. 1740 (6), K. 540 (2) V. 258 (1). Fmd.: Togfører *M. O. Lauritsen*.

Vorup kirke, indviet 3. dec. 1876, arkitekt F. Uldall, er kullet, i gotisk stil, af røde mursten, bestaar af skib og kor med tresidet afslutning samt lille vaabenhus mod vest, klokkekam paa skibets vestgavl. Fladt bjælkeloft. Alter af egetræ med kopi af Carl Bloch: Jesus og barnet (som i Holbæk kirke). Ny granitfont. 175 sd. Orgel.

Sognepræst

(1923: 2. kl., 1958: 12. kl., præstebolig i villa købt 1923, opført 1900)

1. 4. aug. 1923—29. nov. 30 (sp. Ljørslev-Ø. 15. okt. 17): **H. C. Pedersen,** fl. t. Strøby-V., se der.

2. 4. marts 1931—1. okt. 36: **J. Arberg,** fl. t. rkp. Sct. Johannes k., Aarhus, se sp. Sct. Mortens k., Randers.

3. 18. febr. 1937 (kst. her 36): **Niels Viggo Fæster,** f. 24. okt. 08 Aarhus. F.: Murer Henrik Nielsen og Vigga Beate Fæster. Stud. Aarhus 27, c. 34 (l), hjpr. Middelfart 16. nov. 34, kst. sp. Endelave 35, do. Tunø 36. Navneforandr. til Fæster. — G. 15. juni 37 Ingeborg Nielsen, f. 27. nov. 14 Kibæk. F.: Stationsmester Inge Karl N. og Ane Tomine Thomsen. — Hustrus broder: Birkler, Sønderborg, søster g. Arberg, Randers.

Skr. afh. i Tidehverv.

Litt.: Khst. saml. 6. r. II, 587 f. M. Jensen: Fattigvæsenet i V., Rand. aarb. 1957, 79 f.

HASLUND-ØLST

Haslund sogn, 1807 ha, syd for Randers, aflængt, ret højtliggende, stærkt bakket (indtil 91 m), lyng- og skovklædte skrænter ned til den brede Gudenaadal med dens store enge. Let, sandmuldet jord, grusgrave. Byerne H., Tebbestrup med fh., Sdr. Borup. Flere større gaarde.

Ingen fredede oldtidsminder. En sten fra Ulvehøj er rejst som genforeningssten i anlægget Egelund ved Tebbestrup.

Ølst sogn, 1848 ha, ret højtliggende, bakker og dybe dale, mod sydvest de høje Ø. bakker (93 m), plantage paa skrænterne. Byerne Ø., Askildrup. med fh. fra 1891, Robdrup, Trustrup, Ginnerup. Hg. Brusgaard, fl. større gaarde.

Ingen fredede oldtidsminder, men flere fund. Landsbyen Ugelvore ved Brusgaard er forsvundet. Paa Askildrup hede skal have ligget en kirke, hvoraf man har fundet kvadre. Muligvis har den heddet Hinge kirke. (P. Christensen: Hvor laa Hinge kirke? Jy. saml. 1901-03, 78 f. og 133 f.)

Der er genforeningssten i Ølst ved hovedvej 10 og i Askildrup. Nogle teglværksarbejdere. Ellers rene landsogne.

Af den ældre præstehistorie

Den første lutherske præst, *Knud Skov*, havde været munk i Essenbæk kloster. Eftermanden, mag. *Rasmus Kjeldsen* († 1558) mindes ved hans navn paa lysestagerne i H. kirke, han efterfulgtes af sin søn, *Kjeld Rasmussen*, stamfader til slægten Thorup. Over provst *Otto Thomsen Lyngaae* († 1671) er der epitafium. Efter *And. Winding* (1671-95), der flyttede til Horsens, kom *Sigvard Poulsen (Paulin)* her fra 1695 til 1733. Han havde haft en del fortræd i sit tidligere embede i Houlbjerg-G. (se der). Han rejste i sin ungdom med adelige personer og havde forelsket sig i det tyske sprog, saa han talte tysk ved enhver lejlighed, ja han kunde afbryde sin prædiken og pludseligt tale tysk, især naar han saa ryttere fra Randers i kirken (W. I, 550). *Herløv Fr. Nielsen Krogstrup* (1733-46) blev kun 38 aar gl. Han var en af de førende pietistiske præster, nær ven af pastor *M. Poulsen* i Harridslev. Forholdet ml. pietismen og herrnhutismen var ikke afklaret i Chr. VIs første tid. Hos de ledende i kirken var der frygt for fremmed indflydelse, og Zinzendorfs stjerne dalede hurtigt, men ude i landet vedblev mange dog at holde fast ved, hvad de havde modtaget gn. ham.

Den kløft, der efterhaanden dannede sig mellem de to retninger, betød reelt kun lidet ude i landet. Krogstrup havde i sin studentertid modtaget saa stærke indtryk af herrnhutismen, at det blev bestemmende for ham. Medens pastor *M. Poulsen* i Harridslev fandt god indgang med sin pietistiske forkyndelse, synes det, som om *Krogstrup* kun fandt ringe sangbund i Haslund. Det kan skyldes, at han var mere ilter og agressiv end Poulsen og ikke har haft noget godt greb paa at omgaas sin menighed. Han havde en student fra Aalborg, *Amadeus Thrane*, som medhjælper. Biskop Hygum skrev 1744, at Krogstrup holdt »en hjertelig og vindende formaningstale« men tilføjer, at »sognefolkene ved Randers er en genstridig slægt, der ikke vil høre ordet. »Ungdommen var meget vankundig. Haslund præstegaard var samlingssted for de vakte præster *(Poulsen*, Harridslev, *Brœmer*, Randers, *Overgaard*, Onsild, *Leth*, Glenstrup, *Jahn*, Ølst; provst *Vedel*, Værum, stod venligt. Otto Krogstrup i Klim, Fugl i Saltum og Langgaard, Klim, kom her ogsaa undertiden). — 1739 henvendte Poulsen og Krogstrup sig om bistand fra Herrnhut, da de mente sig uerfarne i den sjælesorg, vækkelsen krævede. Efter at en broder, student *Waiblinger*, havde undersøgt forholdene, sendtes et ægtepar, skomager *Handrup* og hustru, hertil. De havde ophold baade i Harridslev og Haslund præstegaarde, besøgte de vakte, men talte sjældent i forsamlinger. Dette vakte spot og vrede, og der blev sendt en klage til kirkekollegiet. Man afkrævede præsterne en forklaring, der i en fælles skrivelse af 20. apr. 1744 hævdede, at de intet ulovligt havde gjort, og tilføjede, at »enhver, der tenderer mod Guds ord, kirken og øvrigheden, bør straffees.« Biskoppen svarede meget frisindet, at han kendte ikke stort til Herrnhuterne, men henviste til at følge Gamaliels ord i Acta 5, 34 f., og han gav begge præster, især Poulsen, det bedste vidnesbyrd. Men da der fra andre egne indløb meddelelser om, at Herrnhuterne forlangte, at man skulde rejse til Herrnhut for at lære ret om saligheds-vejen, og man fandt Zinzendorfs meninger temmelig sværmeriske, kom der 17. nov 1744 en forordning om, at de, der studerede i Herrnhut, ikke kunde faa embede i kongerigerne, og en forordning 1745 paabød konfiskation af udvandrernes ejendom. Som følge af denne skarpe kurs rejste Handrup bort, og biskop Hygum kunde berolige autoriteterne med, at de ikke var her mere. Poulsen og Krogstrup døde 1746 med faa ugers mellemrum, og fru Krogstrup drog til Stepping med sine børn. — *Knud Jensen Skive* (1746-63) havde som ung hørt til Ewalds kreds, var nok pietist, og biskoppen var 1751 vel tilfreds med ham. Men sognene blev ikke præget af pietisme, selvom der havde været noget røre. (Elle Jensen, s. 91 f., Khst. saml. 6. r. IV, 89). Provst *Anker Mortensen Bredsdorff* (1763-96) omtales Khst. saml. 6. r. II, 124, *Carl Chr. Bech* (1796—1818) var rationalist, og det kirkelige liv synes at have været ringe.

Tiden efter 1850

Tiden efter 1850 har ikke medført mærkbare kirkelige vækkelser eller begivenheder. I en oversigt, skrevet af pastor *Jensen*, hedder det, at der gn. aarene ikke har været større kirkelig interesse, men der er en del spredt gammeldags kirkelighed, som dog er svindende. Præsterne har ikke været særligt retningsprægede, pastor *C. A. Schmidt* (1818-58) var af den gamle skole, provst *H. A. Sølling* (1858-79) var en anset provst, højkirkelig, pastor *F. J. Ørnborg* (1879-96) var en stille og meget beskeden mand (se ndf.), provst *J. C. S. K. Thorbjørnsen* (1897—1922) var en dygtig embedsmand, skoleinteresseret (Randers skolevæsen gav ham meget arbejde), i disse aar kom IM hertil, og der blev et lille IM samfund, medens der fra anden side dannedes foredrags- og gymnastikforeninger og byggedes forsamlingshuse. Pastor *J. P. Jensen* (1923-39) var en flittig, folkekirkelig præst, optaget af samfundsspørgsmaal. Siden da kom to unge præster, 1940-54: *H. C. V. Dahl*, 1954-56: *H. Kryger Olsen*, som begge tog afsked for at gaa over i lærergerning, derefter *J. Dahl-Thomsen* (1957-63) og fra 1963: *Erik H. Knudsen*.

Forholdene betegnes som østjyske, der er velvilje og præsten er velkommen i hjemmene, men der er ikke meget kirkeligt liv. Mange har langt til kirke. Nogle faa IM familier (ledet af gdjr. *J. S. Nielsen*, f. 88, Ginnerup).

Skoleforbund med Vorup siden 1958.

1923 oplyses: Intet særligt at bemærke om de aandelige forhold, maaske kan man sige, at der overvejende er grundtvigsk præg. Ingen sekter. Kirkegangen er jævn. 1931: Intet særligt, et mh. i Ø., 4 fh. Kkg. 10%. 1938: Kkg. 4 og 3%, intet at bemærke. 1951: Kkg. 5 og 4%, foredragsf., lidt IM. 1955: do. 1959: Kkg. 5 og 3%, 6 fam. t. IM, sdsk. konfirmandmøder, 3 fh. 1963: Kkg. 4 og 3%, møder i prgd., sdsk. m. m., store afstande. Jævne, folkekirkelige forhold, velvilje og trofasthed.

Blandt lægfolk:

Omkr. 1885 var der i H. en lærer *J. C. Bonke*, som virkede for IM, rejste ud og holdt møder (IMs hist. 1912, s. 556).

Lærer *Knudsen*, H., var en dygtig lærer, hans datter, *Agnes K.*, er organist i H. og har hertil berettet om præsterne.

Lærer *Jørgen P. Petersen* (f. 1879, lærer i Tebbestrup fra 1911) var i mange aar et virksomt medl. af menighedsraadet.

Førstelærer *Therkel Hauberg* (f. 87, † 54), paa Hadsten højskole, rejste som haandværker i Tyskland, Østrig osv. Lærereks. Silkeborg 12, førstelærer Ølst 15—39, folketingsmd. 29—32, 33—50 og fra 53 (Soc.).

Medl. Grønlandsudv., fmd. Folk og Værn-udvalget, amtsraadsmedl. 40.

Haslund kirke, øst i byen, skib og kor er romanske af granitkvadre paa profileret sokkel. I koret 2 romanske vinduer, norddøren tilmuret, skibet er forlænget mod vest, to hvælvinger i koret, 4 i skibet, vaabenhus. Spor af kalkmalerier, fundet 1962, tyder paa, at forandringerne er sket omkr. 1517. Vaabenhuset omb. 1868, og et spinkelt taarn med pyramidetag opf. 1869 (i st. for et taarn fra c. 1763). Kirken hovedrest. 1961-64 (arkit. J. Exner). Korbuen bevaret. Ved brand 1915 ødelagdes den gl. altertavle fra 1601 og de smukke alterstager fra 1580. Ny altertavle fra 1917, med maleri af fodtvætningen (kopi efter Joakim Skovgaard ved Hugo von Bergen). Denne altertavle afløstes 1947 af et korbuekrucifix fra c. 1200, og et nyt granitalterbord opførtes. Prædikestol fra 1612 med dobbeltsøjler, prydbælter om arkadefelter med stjerner. Romansk granitfont med dobbeltløver. Sm. stoleværk fra 1664. Ligsten. 150 sd. Harmonium. Mackeprang, s. 229, 230.

Ølst kirke, ved hovedvej 10, er kullet og blytækt. Skib og kor er romanske, af granitkvadre paa skraasokkel. Flere vinduer og begge døre er i behold. Over syddøren et sløjfeornament. Vaabenhus mod syd fra c. 1700, af mursten. Bjælkeloft i skibet, hvælving i koret. Murene delvis omsat 1857, og en klokkekam opsat over vestgavlen. Kirken restaur. 1867. Muret alterbord, paa forsiden kopi af det romanske, gyldne alter (Ølst-altret) af drevet og forgyldt kobber (Originalen fjernet til Nationalmusæet). Ved stor offervilje fra beboerne lykkedes det at faa denne forside opsat 1957, indsat i en egetræsramme, kopi af den gl. renæssanceramme. Resultatet var ikke tilfredsstillende, og man besluttede at fjerne den ydre træramme. Den tidligere altertavle havde et maleri (A. Dorph: Den samar. kvinde) fra 1896. Kalkstensfont af gotlandsk oprindelse med dyrefigurer og masker paa ottekantet kumme. Prædikestol som Værums fra c. 1875. Middelald. klokke. Stofrørsbelysning 1949. 150 sd. Orgel.
Mackeprang JG. 284 f. Mackeprang, D, s. 19, 380, 390 f., 413, Aarb. f. nord. old. 1880, 307, Uldall, s. 52.

Folketal. 1850: 576 og 527; 1901: 739 og 641; 1921: 762 og 597; 1960: 757 og 568.
Altergæster: 1922: 340 ialt; 1930: 163 og 147; 1938: 146 og 81; 1945: 311 og 102; 1954: 270 og 85; 1962: 200 og 70.
Menighedsraad: 1926: 1 IM, 11 u. p. 1934: 2 IM, 10 u. p. 1945: 1 IM, 2 soc., 8 u. p., valg. 1957: 1 IM, 11 u. p., valg i H. 1961: 1 IM, 11 u. p.
Kommunevalg. 1943: S. 98 (2), Lokall. 331 (7). 1962: S. 125 (2), U.P. 455 (7). Fmd.: Uddeler *Jens Hald*.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 56 rug, 130 byg, 160 havre. b) 3 byg, 3 havre, 60 rdl. c) 26 lpd. ost, 100 sn. æg, 36 par kyllinger. d) 350 rdl. e) 72 td. ld., 10 td. hartk. Stor, gl. prgd., i 4 længer skilt ved porte. 1870: Regul.: 2560 kr., netto: 5668 kr. 1913: 2. kl. 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1881.

11. 20. nov. 1818—12. juli 58 (sp. Torslev-ØS 14. maj 17): **Carl August Schmidt,** f. 10. febr. 81 Laurbjerg. F.: Sp. i Galten-V. Laurentius S., † 23, og Birgitte Larsen. Stud. Randers 00, c. okt. 05 (l). — G.[1] Johanne Marie Lund, enke e. Bertel Kierkegaard, f. c. 1786, † 6. nov. 47. — G.[2] Anna Pouline Blicher, f. c. 1786, † 6. juli 80. — Afsk. 12. juli 58, † 7. apr. 61. — Broder: Værum-Ø.

Hjælpepræst hos pastor Schmidt:
1846-57: *A. L. Breinholm*, se Hvidbjerg-Ø.-L.

1858 var *H. J. Glud* udn. t. sp. her, men renoncerede, se Jebjerg-L.

12. 19. nov. 1858—11. apr. 79 (sp. Ryde-H. 26. juni 48): Provst **Hans Adolph Sølling,** f. 24. juli 08 Jørlunde. F.: Sp. i Hillerød Peter S., † 39, og Johanne Vilhelmine Starinsky. Stud. Frborg 26, c. apr. 34 (h), ord. kat. Rudkøbing 28. juni 41, provst Støvring-Galten herr. 15. nov. 67, † 11. apr. 79. G. 22. juli 42 Julie Augusta Bay, f. 4. febr. 16 Rudkøbing, † 17. okt. 04. F.: Kbmd. Erik B. og Zidsel Ring. — Broder: Hvalsø-S., søster g. Rasmussen, Pedersborg-K., datterdatter g. Sølling, Sct. Pauls k., Aarhus, søsterdt. g. Høeg, Kregme-V., og Bekker, Finderup. Stamt. 85.

»Provst S. var en ualmindelig harmonisk og irenisk personlighed, en smuk blanding af mildhed og myndighed. I sine første kandidataar var han huslærer (»hofmester«) hos generalkonsul *Berner* i Tunis. I denne periode udvidede han sine sproglige kundskaber (fransk og italiensk) og skaffede sig en bred kulturel basis. Da han fra 1841 blev kateket i Rudkøbing, blev han ved sit ægteskab med Augusta Bay gift ind i »Langelands-Bay'ernes« slægt, som har sat saa dybe spor i Rudkøbings liv gennem generationer. Da han 1849 blev sognepræst i Ryde, lærte han den vestjyske vækkelse at kende. Skønt han ikke kunde dele dennes pietistiske syn, bevarede han de vaktes agtelse, og foregangsmanden, *Iver Viftrup* (Damgaard) og hans efterkommere blev familjens venner for livet. (Se her V, 569).

I Haslund-tiden fra 1859—1879 arbejdede han efter samme linje. Han var vel, hvad man i gamle dage kaldte »højkirkelig«. Hans bøger, hvoraf jeg (hans dattersøn) har mange, vidner om omfattende læsning. *Mynster* og *Martensen* er rigt repræsenteret, men for resten ogsaa *Vilh. Birkedal.* Sognepræsten *Dines Pontoppidan* var hans ven — ligesaa biskop *G. P. Brammer.* En række artikler i ugebladet »Landet« af fhv. kirkeminister, provst *C. Hermansen* (sept. 1950, se her s. 89) fortæller om den hyggelige og fornøjelige forbindelse med nabopræstegaarden i Værum, hvor *Edv. Snedorph Koefoed* var sognepræst. Dennes 3 døtre førte dagbog og giver os et morsomt indblik i de tiders præstegaardsselskabelighed i form af klubmøder. Ogsaa provst Søllings kapellan *Fontenay* var med i denne kreds. Stor sorg blev der, da provsten 5. marts faldt i det glatte føre. Der stødte noget til, og 11. april 1879 døde han.« (Carl Aug. Sølling).

Randers amtsavis skrev 12. apr. 1879 om ham: Der skyldes ham det eftermæle, at den samme kristelige og kjærlige aand, som betegnede hans liv i hans nærmeste kreds, gennemtrængte ogsaa hans hele offentlige liv og virksomhed.

Hensynsfuld og human som han var mod alle, ejede han alles højagtelse. Og »Randers dagblad« fremhævede, at han var »en nidkær og trofast sjælesørger«, og »særdeles afholdt som foresat«. Hans enke flyttede til Randers, hvor hun døde.

8. juni 1880 nedbrændte den gamle straatækte Haslund præstegaard.

Hjælpepræst hos provst Sølling:
1876-79: *F. L. R. le sage de Fontenay*, se Skrobelev.

13. 25. juli 1879—17. dec. 96 (kkp. Gentofte 18. 12. 76): **Frederik Julius (Andresen) Ørnborg,** f. 14. nov. 42 Kølstrup. F.: Proprietær Jens Christian Andresen og Frederikke Sørine Thomsen. Stud. priv. 64, c. 69[2] (h_1), hjpr. Dover-V. 27. aug. 71—9. jan. 73, feltpræst lejren ved Hald 75, afsk. 17. dec. 96, † 22. okt. 36. Ugift. — Kusine g. biskop H. C. Leunbach, Loll.-F.

Pastor Ø., der 1908 tog navneforandring fra Andresen til Ørnborg, omtales i biskop Brammers breve (Khst. saml. 6. r. II, 659, brev af 10. aug. 79) som »en brav mand med interesse for

sit kald, men hypokondrisk og hverken legemligt eller aandeligt kraftfuld ... Jeg tillægger ham ikke en saadan opvækkende, energisk begavelse som Haslund behøver«. Ørnborg kom hertil efter en adresse fra beboerne (som han selv ikke lagde megen vægt paa). Biskoppen vilde helst have pastor *C. F. Wulff*, Haurum, hertil (se Stege). Da Ørnborg besøgte biskoppen, »var det langt fra, at han saa lykkelig ud. Gud give, at han maa blive det i Haslund.« Biskoppens ønske gik vist kun delvis i opfyldelse. Ø. søgte afsked i en alder af 54 aar og tog for en aarrække ophold i München. Han interesserede sig for malerkunst og efterlod en række billeder, som han selv havde malet. Han var som ung blevet ejer af en mindre kapital, som han aldrig rørte, men ved yderste sparsommelighed øgede, saa han efterlod sig c. 700.000 kr. Ved testamente af 1934 stiftede han 2 legater: F. J. Ørnborgs legat paa 536.000 kr. og det Ørnborgske studielegat paa 100.000 kr. Renterne af det første gaar dels til videnskab og kunst (»Dog ikke til impressionister ell. lign.«), dels til velgørende foreninger og til trængende kvinder, der har kendt bedre dage. Det andet legat gaar især til præstebørn og embedsmænds børn til deres studier.

DBL. XXVI, 551, Politiken 14. nov. 37, Ministerialtid. 1937, B., s. 63—66, Det kgl. dsk. Videnskabernes selskab 1742—1942, I, s. 626.

14. 18. febr. 1897—15. sept. 1922 (sp. Vindum 31. juli 86): Provst **Jens Christian Sofus Karsten Thorbjørnsen,** f. 15. maj 54 Helsingør. F.: Skoleinsp. i Hobro Thorbjørn T. og Thora Camilla Augusta Petersen. Stud. Randers 74, c. 80^2 (h_1), realskolel. Faaborg, ord. kat. Ribe 6. juli 81, provst Galten-Støvring herr. 30. juni 97, r. af dbg. 16, afsk. 15. sept. 22, † 29. maj 28. — G. 21. maj 85 Margarita Kirstine Hansen, f. 28. juni 59 Kværn, Slesvig, † 41. F.: Provst i Spentrup-G., † 97, se der. — Broder: Ord. kat., Helsingør (Skoledir., Frederiksberg), søster g. provst Christensen, Vejle, kusine g. provst Bøggild, Nr. Sundby-H., morbroder: Provst Petersen, Oue-V., moders fættre: Engholm, Allesø-N. og Engholm, Skamby.

Provst T. hørte til de gl. højærværdige prælater, hans prædikener var lange. Omgikkes væs. »de store« i sognet. Meget samvittighedsfuld og punktlig.

15. 21. apr. 1923—25. sept. 39 (sp. Vellev 11. maj 16): **Jens Peder Jensen,** f. 26. juli 74 Øster Ulslev. F.: Gdjr. Jens Andersen og Kirsten Pedersen. Stud. Nyk. 93, c. 00^1 (h_1), medarb. dagbladet »Samfundet« til 02, lærer Nysted realsk., sp. Omø 8. sept. 06, afsk. 25. sept. 39, † 11. nov. 51. G. 7. juni 07 Ingeborg Martha Steffensen, f. 22. nov. 85 Nysted. F.: Malermester Theodor Carl Laurits S. og Elisabeth Nielsine Mogensen.

Pastor J. var meget jævn, hans prædikener var korte, han var u. p. Flere tilmeldte sig Randers Valgmenighed.

16. 12. jan. 1940—21. apr. 54 (Hjpr. Vridsted-F. 5. jan. 39): **Holger Carl Vilhelm Dahl,** f. 17. dec. 12 Kbhvn. F.: Grosserer Vilhelm D. og Agnes Augusta Andersen. Stud. Ø. Brgdssk. 31, c. 37^2 (h_1), afsk. 21. apr. 54, seminarielærer Ribe Statsseminarium, † 19. sept. 59. — G. 17. nov. 34 Ella Kierulff Poulsen, f. 14. marts 12 Kbhvn. F.: Grosserer Oluf P. og Dora Abelone Lassen.

Fmd. Foren. f. mentalhygiejne i Randers amt t. 54, næstfmd. Randers filharmoniske selskab t. 53, Studerede 49—50 pastoralpsykologi i Stockholm og tog eksamen der som pastoralpsykolog 50, Studieophold hos prof. Jung, Zürich 52 (psykoanalyse og sjælesorg).

Udg. 49: Kortfattet psykologi, 55: Kristendom og psykologi. Se Folkeskolen 9. okt. 59. Dygtig foredragsholder.

17. 30. aug. 1954—12. okt. 56 (sp. Kollerup-H. 31. aug. 51): **H. Kryger Olsen,** afsk., lærer, Snoghøj, se Norddjurslands valgmgh. (nu rkp. Maria k., Kbhvn).

18. 16. jan. 1957—31. juli 63 (Hjpr. Vejstrup 26. jan. 56): **Jens Dahl Thomsen,** f. 1. sept. 22 Biersted. F.: Husmd. Jens Christian T. og Sara Christensen. Stud. Briers kursus, Aalborg 49, c. Aarhus juni 55 (1-84). — G. 19. apr. 53 Gerda Lemb Christensen, f. 20. apr. 25 Agersted. F.: Gdjr. Jens Peter C. og Ane Marie Nielsen.

Fl. t. sp. Aaby-V. 31. juli 63.

19. 26. nov. 1963 (Frimgh.pr. Hornum 1. nov. 55): **Erik Høirup Knudsen,** f. 25. aug. 15 Sdr. Omme. F.: Sp. Dallerup-L., † 38, se der. Stud. Sorø 34, c. 40^2 (l), højskolel. Ryslinge, vikar Skaarup semin., højskolel. Ubberup, kkp. Grindsted 29. marts 43, sp. Ørre-S. 1. marts 46, Dsk. præst Lyksborg, Sydslesvig 51 (DKU). — G. 4. apr. 42 Erna Skovsted, f. 28. juni 14 Lild. F.: Gdjr. Karl S. og Ingeborg Breum. — Fætter: Biskop dr. H. N. Høirup, Aarhus.

Litt.: Khst. saml. 6. r. IV, 89, 7. r. II, 242.

VÆRUM-ØRUM

Værum sogn, 1063 ha, højtliggende, kuplet bakkeland, højest mod SV (114 m), lavt mod nord, ret frugtbart, enge ved Gudenaa. Lidt skov. Byen Værum (213 indb.) med fh. fra 1903.

Ingen faste oldtidsminder.

Ørum sogn, 1845 ha, langs Gudenaaen med dens brede aadal, skovklædte bakker (indtil 131 m). Ret frugtbart, Byerne Væth med fh., Jebjerg med centralskole. Hg. Christianslund, Frisenvold. Flere større gaarde. Frisenvold laksegaard.

En ret stor høj paa Lindbjerg, 6 høje er sløjfet, ved Christianslund fandtes 1831 en runesten (Sd. run., 142 f.). Der har været en helligkilde ved foden af en bakke i Væth Schmidt, s. 143). Tordrup slot har ligget paa en lille høj ved Frisenvold, rester afdækket 1946 (P. von Spreckelsen: Udgravningen af T. ruin. Rand. aarb. 1947, 115-20). I sognet Lundbjerg skov og Christianslund skov. Frisenvold birk, oprettet 1661, 1819 lagt under Galten herr. m. m.

Byerne Ørum og Tordrup er forsvundet.

Af den ældre præstehistorie

Det første, der kendes af Værums præstehistorie, er ikke saa heldigt, idet den første lutherske præst, *Poul Eeg*, der havde været munk, i 1537 var stævnet for at have slaaet øjet ud paa en mand, men blev frikendt (Khst. saml. 6. r. III, 180). Provst *Peder Blichfeldt* (1617-49) efterfulgtes af *Chr. Wivild*, der blev afsat 1677. Hans og hans hustrus navne ses paa Værum altertavle med aaret 1675. Han var gift med provst Blichfeldts datter, Maren, der forsynede præstegaarden med stenbro. Wiberg tilføjer, at hun »maa have været en kraftig kvinde, da ste-

nene i den stenbro, der fandtes 1860, var urimelig store«. (W. III, 648).

Chr. Høst blev 1684 removeret »for synd mod det 6. bud«, senere sp. Haurum-S., *Zach. Arensberg*, † 1698, *Jens R. Bülch* af Torsager-B., døde paaskedag 1720.

En af de betydeligste præster i Værums præsterække er provst *Niels Sørensen Vedel* (1720-79), sønnesøns søn af Anders Sørensen Vedel, præstesøn fra Rejsby, præst her i 59 aar. Han havde studeret i Kiel, Jena og Halle og blev paavirket af Francke, Breithaupt og især Anton.. Grev Reventlow kaldede ham, 29 aar gl. til Værum, og han kom til at øve adskillig indflydelse baade i sognene og paa egnen. Han var en af den hallensiske pietismes betydeligste repræsentanter her i landet; biskop *Hygum* satte ham højt. Biskoppen skriver 1744, at »det ikke er noget nyt i Vedels vel underviste menighed at finde sjæle, der kender Jesus og sandheden i ham af egen erfaring, ikke efter bogen og hørelsen alene, saa man kan ikke andet end glæde sig ved at komme til Værum og se »den Guds naade«. 1751 var ungdommen »vel undervist og tildels vel oplyst«. Mindet om provst Vedel og hans sønderjyske maal levede længe efter hans død. (Jy. saml. 1. r. III, 380, jvf. Elle Jensen, s. 95). Endnu berettes, at biskoppen i kirken spurgte Vedel, om han havde noget at klage over, hvortil Vedel svarede: »Ja, æ har en obsternasig degn.« Historien er værdifuld, fordi den viser troskaben i den folkelige gengivelse. Paa Randers-egnen siger man a, men Vedel talte sønderjysk: æ. Biskop *Hygum* fandt flere gode pietister blandt præsterne paa Randers-egnen (i Harridslev, Haslund, Voldum og Dalbyneder), men han synes at have sat særlig pris paa provsten i Værum. Provstens hustru var gudmoder til en dreng, *Nikolaj Pedersen*, som omkring bondefrigørelsen blev sognets ledende mand, han var et vidnesbyrd om, hvad pietismen betød i andet slægtled (Carl Hermansen, Rand. aarb. 1927). Man vovede selvstændigt at tage sagerne i sin egen haand. Provst Vedel skal iøvrigt have haft en del besvær med sin degn, som ville gøre visitter i byen under præd. Vedel efterfulgtes af sin søn *Søren Nielsen Vedel* (adjungeret her fra 1758, † 1787), der omtales som »god, men simpel«. Om de flg. præster vides ikke meget: 1784-94: *Chr. J. Ewaldsen*, der flyttede til Torsager-B., 1794-96: *Bertel Budtz*, der ogsaa flyttede til Torsager-B., 1796—1817: *Joh. Borchsenius*, der flyttede til Hesselager.

Tiden efter 1850

Forholdene har udviklet sig stille og folkekirkeligt, uden vækkelser eller stærke brydninger. Pastor *Chrf. L. Schmidt* (1817-50) var her i en menneskealder, han var præstesøn fra egnen, en retsindig og samvittighedsfuld mand, *Johan Jensen* (1850-54) var »godmodig, men svag«, *Edv. Koefoed* (1855-87) var en aristokratisk mand af den gamle skole, han blev 96 aar. *Laur. Prip* (1887-93) var en elskværdig prælattype, en jævnt god prædikant, meget vellidt. Han var alsidigt interesseret, skrev artikler af personalhistorisk og historisk indhold, studerede kunsthistorie. Han udgav sine ungdomserindringer, en meget fornøjelig bog. Han søgte herfra, fordi embedet var meget ringe p. gr. a. tyngende pensionsbyrder. *Pastor Clemens Petersen* (1893-99) var grundtvigsk (se ndf.), medens pastor *J. A. Ørsted* (1899—1923) var uden partipræg. Kirkegangen gik tilbage, en del løste sognebaand til Mellerup valgmgh. Der blev lidt IM, og de grundtvigske dannede foredragsforeninger omkring forsamlingshusene, som byggedes i 90'erne. — *Carl Hermansen* (1923-33) er det mest kendte navn i Værum-Ø. præstehistorie. Han har (i »Fra Thorshavn til Frederiksholms kanal (1948), s. 51 f.) givet et lyst billede af forholdene her i hans tid. Det var pastor *Gram Nyegaard*, Laurbjerg, der inspirerede ham til at søge embedet, biskop *Schiøler* vilde ikke have ham hertil, og embedet blev opslaaet ledigt flere gange, man ønskede H. og han blev eenstemmigt indstillet. Præstegaarden var ganske forfalden, gaardspladsen eet morads, haven overgroet, og den første vandring op gennem den gamle allé til præstegaarden »betog dem al begejstring«. Den første tid var uhyggelig i den faktisk ubeboelige præstegaard. Men præstegaarden blev smukt sat i stand, og i oktober 1924 kunde de rykke ind i den nyrestaurerede præstegaard, »det yndigste sted i verden«. Og skønt tog det sig ud, naar man betragtede det fra indkørslen under provst Vedels vældige lindetræer fra 1750. Man taler ofte om »døde egne«, og Værum-Ø. maatte vel regnes hertil efter almindelig sprogbrug, thi der havde i aarhundreder ikke været nogen vækkelse. Men her valgte man sognets bedste mænd ind i menighedsraadet. Det skulde ikke være en slags reserve til sogneraadet. Og man gjorde noget for, at kirke og præstegaard skulde være smukke. *Søren Nielsen*, menighedsraadets formand, satte det igennem. Præstegaarden blev ramme om ungdomsmøder hveranden uge vinteren igennem, og der kom saa mange, at de maatte deles paa 3 aftner. Sognet var præget af de gamle slægter, den første verdenskrigs jobberi med gaardene gjorde sig kun lidt gældende her. Folk var konservative over for gammel skik, og de var venstremænd. Godsejer *S. Preetzmann* († 1873), Frisenvold, havde været n. IM, han indkaldte *Vilhelm Beck* flere gange til at prædike her, og Beck boede hos ham. Jægermester *S. Preetzmann*, der overtog Frisenvold 1888, solgte gaarden 1924 til et konsortium, der udstykkede 20 husmandsbrug.« Jægermesteren var from som et barn. kunde ogsaa lyne og tordne og blev af mange betragtet som en reaktionær hugaf, en herremandstype fra svunden tid«. Der var jævn velstand og gammeldags-nøjsomme forhold uden klasseskel. Sognet var en helhed, ved begravelser mødte sognets folk. Et fribaarent folk, som selv var hjemme, og man sad med selvfølgelighedens ret paa de gamle gaarde. Og saa nævnes lærer *Mailand*, og den stoute bonde *Rasmus Hald* i Værum.

Pastor *K. P. Michaelsen* har været her fra 1934.

Forholdene betegnes nu som ret gode. Valgmenighedspræsten i Mellerup holdt gn. en aarrække særlige gudstjenester i Værum.

Centralskole i Jebjerg 1963 for hele pastoratet. Leder: *Verner Andersen.*

En kirkestrid opstod 1951-52 som følge af sognepræstens anke over kirkeminister Carl Hermansens rettelser i en kirkebog uden sognepræstens vidende. Hermansens venner i sognene forsvarede ham, og der opstod et spændt forhold. Blandt de c. 1050 beboere indgav c. 100 en

adresse med tillidserklæring til Hermansen, og c. 80 løste sognebaand herfra. Den soc.dem. presse og »Politiken« slog den lille, besynderlige strid stort op, men efter nogen tids forløb faldt sindene som helhed til ro.

Lærer *Fr. Thisted-Jensen*, Ørum, var en betydelig lærer, skrev flere skønlitterære bøger.

1923 oplyses: Kkg. nogenlunde i V., ringe i Ø., de fleste regner sig som grundtvigske, enkelte IM. 1931: Kkg. 15 og 12%, kirkelig interesseret bef., ungdomsm. i prgd. 1943: Kkg. 6 og 5%, ret gode forhold, lille IM smf. (14 medl., fmd.: gdjr. N. Sørensen), flertallet u. p. 1963: Kkg. 3—4%, ret gode forhold, mdl. menighedsmøder i prgd., sdsk. 3 fh. 55 sbl. til Bering valgmgh.

Værum kirke, vestligst i byen, ved Randers-Silkeborg landevej, er lille, kullet, delvis blytækket. Skib og kor er romanske, af granitkvadre paa skraasokkel. Sydportalen med dyrefigurer og rankeslyng i tympanonfeltet. Norddøren er tilmuret. Korbuen er bevaret, dens kragsten har dyreslyng. Kamgavle (omsat med mursten). Vaabenhus mod syd, tildels ombygget 1886. Fladt gibsloft. Smuk, udskaaren altertavle fra ca. 1675 med snosøjler, sidevinger, knækket arkitrav, topstykke med krucifix, i midtfeltet maleri (Kristus) fra 19. aarh. Stafferet alterforside. Stor romansk granitfont med løvefigurer. Middelald. krucifix paa korvæggen. Prædikestol fra 1877. Epitafium over pastor C. Sommer, Series pastorum i en barok epitafiumramme. Kalkstenstavle til minde om provst Nic. Vedel († 1779), indskriftsløs klokke fra c. 1200. Røgelsekar fjernet til Nationalmus. 120 sd. Harmonium.
Mackeprang JG 261, Døbef. 275, 409, Uldall: Kirkekl. 11.

Ørum *kirke* ligger for sig selv, et stykke fra Væth by, højt og frit, vist indviet til Sct. Morten. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Romansk vindue i korgavlen, to romanske søjleportaler, den søndre har kapitæler med fugle og bueslag, en kvader med en indridset figur. Skibet har bjælkeloft, koret hvælving. Et taarn med spir blev brudt ned 1818 i højde med skibet. Ved restaur. 1892 opsattes en tagrytter over vestgavlen. Altertavlen (rest. 1866) er en fløjaltertavle fra sidst i middelald., i midtskabet Gud fader med Kristus, Maria, Sct. Morten, paa fløjene apostlene. Romansk granitfont med glat kumme. Prædikestol fra c. 1665 med Kristus og evangelisterne i felterne. Et par høje stolegavle er bevaret. Lysekroner fra 1926 og 1932. Mindetavler. Klokke fra 1638 fra Viborg, omstøbt 1939. Ligsten. 150 sd. Orgel.
Mackeprang JG. 83 f., Rand. aarb. 1896, 282.

Folketal. 1850: 382 og 524; 1901: 496 og 644; 1921: 418 og 620; 1960: 382 og 583.
Altergæster: 1922: ialt 300; 1930: 278 og 318; 1938: 175 og 200; 1945: 150 og 150; 1957 ??
Menighedsraad: 1922: 12 u. p. 1930: 12 folkekirk. 1938: 2 IM, 10 u. p. 1945: do. 1961: do.
Kommunevalg. 1943: S. 77 (1), Husm. 70 (1), V. 285 (5). 1962: S. 60 (1), Husm. 36 (0), V. 347 (7), U. P. 431 (1). Fmd.: Gdjr. *J. A. Nielsen*.

[*Da Ørum kirkeklokke tav 1828.*

Paa et bakkedrag, sydvest for Randers, knejser i ensom majestæt den gamle, smukke Ørum kirke — med sit spir.

Fra klokketaarnet er der den vidunderligste udsigt til Gudenaaens bugtede løb gennem frodige engdrag.

Det er fra denne idylliske egn, beretningen om kirkeklokken, der efter et enkelt klemt forstummede, er hentet, og vi maa tilbage til aaret 1828 for at forstaa, hvilket indtryk denne rent tilfældige hændelse gjorde paa alle dem, der fulgte den stoute, viljestærke gaardmandsenke — *Ma Blach* — til hendes sidste Hvilested.

Ingen var i tvivl om, at Ma Blach havde øvet trolddom, — og det, der hændte den dag, da hun endelig i sit syv og halvfjerdsindstyvende aar blev begravet fra Ørum kirke, skulde ikke medvirke til, at troen paa hendes onde kunster blev gjort til skamme.

Da kisten fra hjemmet i Væth ankom til den gamle kirke, og klokkeren var gaaet i taarnet for at ringe over Ma Blachs ligbegængelse, lød der, idet kisten passerede gennem kirkedøren, kun et enkelt klemt, — saa tav klokken atter.

Hele det store følge, der endnu ikke var naaet ind i vaabenhuset, strakte nysgerrigt hals for at se, hvad der vel kunde være gaaet af klokkeren, og det, de fik at se, fik det til at løbe dem koldt ned ad ryggen. Ganske vist var det kun faa, der naaede at se den tunge genstand, der kom rygende ud gennem den aabentstaaende luge i taarnet — og ret hen over hovederne paa følget, — men uhyggen bredte sig som en løbeild, og en og anden sneg sig stille bort.

Det var kirkeklokkens tunge knebel, der havde revet sig løs, og den havnede paa kirkegaarden — ikke langt fra den nykastede grav, der ventede paa Ma Blachs jordiske levninger, som blev stedt til hvile mellem de to brødre — Johannes og Jens Jensen af Væth.

Som det naturligvis viste sig, var ringen i den gamle klokke blevet tyndslidt med aarene, — men uheldigt var det for Ma Blachs eftermæle, at den netop havde naaet bristepunktet, den dag hun — den viljestærke, stærkt omstridte kvinde skulde have fundet fred i sin grav.

For da at bøde lidt paa dette macabre minde skal det siges om Ma Blach, at hun var en højt begavet kvinde, der stod over sine samtidige (hvilket maaske forledte dem til at tro paa, at hun ogsaa befattede sig med trolddom), og at hun gennem sin eneste datter utvivlsomt har sat sit præg paa slægten i Væth ved at tilføre den nyt blod og karakterstyrke — til gavn for baade nulevende og kommende generationer. (Nationalt. 3. okt. 54).]

Fremskridtsbonden *Peder Knudstrup* († 1858) er begravet i Ørum (se Ødum-H.).

Godsejer c. jur. *Aage Brask* (f. 92, † 63), købte Christianslund 1934, var B.M. i Rand. hist. smf. og i Dsk. skovforening. Udg. flere historiske skildringer (især fra jyske herregaarde). Har stiftet et legat paa 10.000 kr., hvis renter anvendes til udsmykning af Ørum kirke.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 78 rug, 91 byg, 154 havre. b) 2 rug, 2 byg, 2 havre, 31 rdl. c) 20 lpd. ost, 70 sn. æg. d) 250 rdl. e) 100 td. ld., 8 td. hartk. Prgd. fra 1851. 1870: Regul.: 1664 kr., netto: 5598 kr. 1913: 2. kl. 1958: 12. kl. Prgd. fra 1851.

16. 12. nov. 1817—12. sept. 50 (hjpr. Galten-V. 29. apr. 09): **Christopher Laurentius Schmidt,** f. 7. okt. 76 Kbhvn. F.: Sp. i Galten-V. Laurentius S., † 23, og Birgitte Larsen. Stud. Randers 94, c. maj 01 (h), † 12. sept. 50. — G. 19. maj 18 Sophie Hedvig Blichfeldt, f. 1. aug. 83 Frijsenborg, † 14. jan. 50. F.: Skovrider Henrik B. og Christine Elisabeth Sophie Lassen. — Broder: Haslund-Ø. — Se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Schmidt:
1848-50: *C. F. C. Reiersen*, se Karlslunde-K.

17. 16. nov.1850—14. nov. 54 (sp. Alsted-B. 10. sept. 39): **Johan Jensen,** f. 13. febr. 02 Vestermarie. F.: Sp. i Rønne-K. Johan J., † 24, og Ellen Helene Lund. Stud. Rønne 23, c. okt. 28 (nc), hjpr. Hasle-R. 20. sept. 29, hjpr. Baarse-B. 30, † 14. nov. 54. — G. 1. dec. 39 Anna Margrethe Caroline Boss, f. c. 1810, †. F.: Sp. i Pedersker Hermann Boss og Anna Margrethe Sonne, † 16.

18. 24. febr. 1855—20. maj 87 (sp. Laurbjerg-L. 24. dec. 46): **Edvard Snedorph Koefoed,** f. 20. nov. 11 Aversi. F.: Sp. i Aversi-T. mag. Hans K. (af Klemensker), † 46 og Christine Sophie Munk. Stud. Rosk. 29, c. juli 34 (h), hjpr. Aversi-T. 7. febr. 37, r. af dbg. 87, afsk. 20. maj 87, † 18. marts 08. — G. 12. apr. 36 Vilhelmine Amalie Munk, f. 13. febr. 12 Christiansø, † 12. apr. 94. F.: Kommandør i flaaden, kommandant paa Christiansø Hans M. og Mette Dorthea Borchhorst. — Broder: Brenderup-O., søstersøn: Cederfeld de Simonsen, Tyrsted-U., kusine g. Suhr, Hørby, og Nyboe, Lille Lyngby-Ø., fætter: Koefoed, Klim-T.-V.

Pastor K. fik 1866 en smuk sølvgave for sin virksomhed under krigen. Carl Hermansen fortæller i sin nævnte bog s. 56, at havestuen i Værum prgd. havde sin egen historie. Den var rammen om festerne paa Ks. fødselsdag 20. nov., naar vogn efter vogn fra omegnens herregaarde og præstegaarde i skumringen rullede ind over den gamle stenbro. Her blev juleballerne holdt. Stuen var saa stor, at der endog var plads til en scene med historiske tableauer.

Provst *Carl Hermansen* har i »Gulnede blade« (1959) videre tegnet et fint lille præstegaardsbillede fra Værum:

Præstedøtrene i Værum, pastor *Edvard Snedorph Kofoeds* unge døtre Charlotte, Emilie og Sophie, førte dagbog. De smaa præstedøtre har skiftedes til at fortælle bogen alt, hvad de oplevede i den gamle præstegaard, ligesom de vel har skiftedes til at hjælpe deres moder i køkkenet. Dagbogen bærer aarstallene fra 1878 til 1886, de sidste otte aar, pastor Koefoed residerede i Værum præstegaard.

En augustdag i 1880 fik grevinde Reventlow fra Christianslund fat i bogen: »... o forskrækkelse, jeg lille bog kom ud af mit skjul, blev læst af grevinden, og end mere, jeg blev ført bort, for næste formiddag at blive underkastet en end skrappere examination. O vee, hvor uforberedt, hvor ubetydelig og lille var jeg ikke, hvor maatte det ikke forskrække en stille beskeden bog som mig, der er vant til at føre et ingetogent skuffeliv.«

Store ting foregik der jo gementligen ikke i den Værum præstegaard, begivenhederne var hverdagsagtige og smaa de fleste dage i aaret, og dog — disse l'hombreaftener, disse skovture, disse mange besøg hos egnens præster og herremænd, hvor var de ikke fulde af frydefuldt liv. De har levet, disse tre unge piger, har leet saa klokkeklart under præstegaardshavens høje linde, medens kroketkuglerne trillede paa plænen — under sommerens sol eller en vaad sensommerdag, »hvor kuglerne beskriver buer gennem det glinsende vand.«

Var der bal i skoven, kunne præstedøtrene ikke være med, de maatte nøjes med at se sognets folk danse »pr. distance«. Til gengæld svang præstegaardsdøtrene sig paa herregaardene og i de andre præstegaarde; stort gæsteri var der; man kom ofte sammen, hvad enten der blev budt til fest, eller man mødte af sig selv.

Livet var nøjsommere dengang; det var især mere hjerteligt, mere hjertevarmt. Og var det paa sin vis maaske lykkeligere end nu, mindre nervøst i det mindste, saa kunde hjertesorgen dog ogsaa melde sig. Den unge lærervikar, Leth, som de tre præstedøtre syntes saa godt om, livlig og morsom som han var, maatte nok alligevel hente sig en kurv. Dagbogen melder i det mindste fra 11. november: »Hr. Leth rejser — en episode.«

Og hvad har Sophie mon oplevet paa juleballet paa Frisenvold? Dagbogen fortæller blot: »Det var et frygteligt vejr, mørkt og snestorm. Sophie — — —« og derefter er dagbogen tavs i samfulde to aar, medens Sophie allerede 4. januar efter hint skæbnesvangre julebal paa Frisenvold rejste til København sammen med broderen Bertram.

Men hvad det saa har været for en hjertesorg, der har ramt Sophie, den store lykke kom ikke siden til hende — og iøvrigt heller ikke til hendes to søstre. De havde den kranke skæbne, som saa mange andre landsbypræstedøtre dengang, at gaardmandssønnerne ikke var fine nok til at hjemføre dem som brude, og for herregaardssønnerne var de smaa præstedøtre selv ikke fine nok. De fik lov at sidde over.

Dog lad os ikke sørge: lad ikke vemoden være det sidste ord i denne yndefulde genoplivelse af fortidens idyl, lad det være det dejlige og kæreste sommerbillede, man kan tænke sig — fra 8. august 1884. Det er Emilie, der skriver: »Laa i et havreneg, saa paa den blaa himmel og spiste stikkelsbær.«

19. 28. juli 1887—2. aug. 93 (sp. Strynø 18. aug. 79): **L. Prip,** fl. t. Orø, se der.

20. 18. okt. 1893—12. jan. 99 (sp. Søby, Ærø 8. juli 87): **Clemens Petersen,** f. 18. juli 40 Lindholm, Gevninge. F. Forpagter Niels P. og Julie Kirstine Bentzen. Stud. Roskilde 60, landmand, deltog i krigen 64, saaredes ved indtagelsen af Als 29. juni 64, løjtnant, huslærer hos provst Imm. Barfod, Vaabensted, c. 76^2 (h_1), realskolel. Hjørring, ord. kat. Kerteminde-D. 13. okt. 79, sp. Rorup-G. 24. marts 83, atter ord. kat. Kerteminde-D. 19. jan. 84, † 12. jan. 99. — G. 11. nov. 87 Frederikke Anna Gertrud Thomsen Barfod, f. 8. marts 52 Oversø, † 23. nov. 15. F.: Provst B., Vaabensted-E., † 96, se der. — Søn: Valgmghpræst, Sdr. Næraa, hustrus brødre: Raarup, Alsted-F. og Jørlunde. Stamt. 5.

Sønnen, pastor *Clemens Barfod*, Sdr. Næraa, skriver bl. a.: Hans konkrete begivenheder! — ja den mest konkrete, mest indgribende begivenhed i hans liv var vel tilbagetoget fra Danevirke. Han var med som frivillig (ikke løjtnant) og blev saaret paa Als — mor fortalte, at far blev saaret, da han vilde hente en anden saaret ude i ildlinjen, men mor fortalte ogsaa, at far aldrig vilde fortælle om krigen og var lykkelig over at mene at vide, at han aldrig havde skudt nogen. Efter krigen gik far militærvejen og blev løjtnant, men opgav og studerede teologi. Men allerede dengang var hans nerver ham til besvær — det og saa en hjertesygdom havde han som haandgribelige minder om februar 1864, den hjertesygdom, der tidligt fik bugt med ham. Hans liv var en stadig kamp mod dette. Nerverne fik ham til at tvivle paa sig selv ud fra en sygelig og falsk selverkendelse, saa at intet, han gjorde, var ham godt nok. Kun en kammerats haandgribelige indgriben fik ham til at gaa op til examen, han havde altid svært ved at gaa paa prædikestolen, og der gik lang tid, inden han giftede sig, han var 47 aar, og mor ventede paa ham i 15 aar. Derfor trak han sig tilbage fra

embedet som sognepræst i Rorup-Glim efter ca. et aars forløb — iflg. »myten«, fordi han af ministeren fik at vide, at han burde være taknemmelig, fordi han havde faaet embedet fremfor en del ældre ansøgere. Far lugtede protektion — maaske fra Ledreborg, da hans far og bror var forpagtere paa Lindholm i nærheden (dette sidste dog min ubeviselige anelse) — og vilde ikke have en stilling paa andres og ældres og efter fars mening mere kvalificeredes bekostning. Han vendte tilbage til kateketstillingen i Kerteminde, fik saa senere Søby og siden Værum-Ørum, hvor han døde. Han var kun præst i ca. 20 aar. Hans gerning? I frygt og bæven, i et stadigt og mislykket forsøg paa overvindelse af følelsen af ikke at slaa til, i kamp mod en tiltagende sygdom. Hvad bliver der ud af saadan præstegerning — set fra menneskers side?

21. 16. marts 1899—11. okt. 1923 (sp. V. Tørslev-S. 25. apr. 89): **Jacob Albert Ørsted,** f. 16. okt. 53 Hasle. F.: Sp. i Simmerbølle, † 97, se der. Stud. von West. inst. 73, c. 80[1] (h_1), lærer Kbh., afsk. 11. okt. 23, † 10. jan. 33. G. 19. nov. 89 sin kusine Hanne Sofie Ørsted, f. 3. juli 68 Kbh., †. F.: Professor i botanik, dr. phil. Anders Sandøe Ø. (brodersøn af H. C. Ø.) og Frederikke Christine Gebhard. — Farbroder: Magleby-H. Stamt. 100. Om pastor Ø., se ovf.

22. 19. apr. 1924—30. nov. 33 (kkp. Sydstrømø 6. apr. 21): **C. M. Hermansen,** fl. t. valgmgh. Ryslinge, se sp. Sct. Catharinæ k., Hjørring.

23. 23. febr. 1934 (sp. Biersted 25. febr. 30): **Karl Peder Michaelsen,** f. 7. maj 02 Gedsted. F.: Sp. Hunstrup-Ø., † 46, se der. Stud. Viborg 21, c. 28[1] (h_1). G. 10. sept. 35 Petra Marie Jensen, f. 2. juni 04 Agri. F.: Gdjr. Jens J. og Jensine Andreasen.

Litt.: Jy. saml. 3. r. II, 26 f., Kr. Pedersen: Klage over hoveriet paa Frisenvold, Vib. aarb. 1941, 146 f., P. Christensen: Skoleholdersken Ellen Madsdatters begravelse og efterladenskab, Ørum, Rand. aarb. 1910, Khst. saml. 6. r. III, 180, V, 4.

LAURBJERG-LERBJERG

Laurbjerg sogn, 1337 ha, langs Gudenaa og Lilleaa (med de store enge), skovklædte skrænter rejser sig op fra engene til et bølgeformet landskab med ret god jord. Højeste punkt er 124 m paa skellet til Ørum og Vissing. Løjstrup skov (124 ha) paa bakket terræn med fald mod Gudenaa, flere mindre skove, i L. krat idrætsplads. Byerne L. (694 indb.), stationsby med fh. i den ældste skole, mh. fra 1909, kro, butikker osv. Essendrup. Hg. Løjstrup. Genforeningssten i L., hvor man mener, at det gl. bystævne var.

11 gravhøje er sløjfet. Et dyssekammer og 18 gravhøje, deraf to ret store. I L. kirkes vaabenhus en runesten (Rand. aarb. 1957, 129 f., Dsk. runest., 140 f.).

Lerbjerg sogn, 527 ha, ved Lilleaa, langs aaen et ujævnt landskab, ret god jord, en del skov (Høgelbjerg skov). Byen L. med jernbanest. og kro.

Kun ét oldtidsminde, den ødelagte Lerbækshøj.

Af den ældre præstehistorie

Mange sp. er forflyttet fra dette i sin tid lille embede. Der har været 35 sp. siden ref. Den første luth. sp. skal have været hr. *Christen.* 1647-78 var provst *Laur. Andersen* sp. her. De flg. sp. var: *Chr. Sørensen Wiborg* († 1684), *Chr. Nielsen Bering* (1684—1715) af Bjerring-M., han gav kalk og disk til kirken, *Mads Andersen Wærn* (1715-30), *Søren Jensen Assenius* (1730-40) af As-K., derefter 1740 proces »de jure vocandi« (W. II, 290), *Hans M. Berg* (1744-46) fl. t. Ø. Velling-H.-G., *Jacob Galskjøt* (1746-48) fl. t. Brahetrolleborg-K., fader til præsten og forf. T. M. B. G., Hyllested-V.-H., *Henr. D. Finchenhoff* (1748-52) fl. ogsaa til Brahetrolleborg-K. *Laur. Mortensen Bøtcher* (1755-65) flyttede til Lumby, var en kendt supranaturalistisk forfatter, skrev »livfulde breve om Jesu lidelse«, forkastede den ortodokse lutherske nadverlære (DBL IV, 473). *Carl Fr. Heibroch* (1765-74) flyttede til Galten-V. *Corfitz S. J. Bang* (1774-78) druknede i Lilleaa paa en embedsrejse. *Laurentius Schmidt* (1778-85) flyttede ogsaa til Galten-V. Der høres ikke om pietisme her. *Ditlev Monrad* (1785-87) flyttede til Ø. Velling-H.-G., var en af oplysningstidens reformivrige præster, optaget af skole- og fattigvæsen. Han var gift 4 gange. *Peter Mohr* (1787-96) flyttede til Ødum, *Hans Boye* (1796—1804) fl. til Ugilt-T., var velhavende, ejede Hvidstedgaard, *Chr. L. Budtz* (1804-14) flyttede til Ødum-H., *Laur. Sørensen* (1814-22) flyttede til Aulum-H., *Chr. Meyer Lund* (1822-27) fl. t. Skjolde, se Falslev, *Johan Chr. Jensen* (1827-31) flyttede ogsaa til Skjolde, se Houlbjerg-G., *Carl F. Ehlers* (1831-46) døde her, 52 aar (se BDG I, 198).

Om den fremragende bonde, *Peder Knudstrup* og hans møsterlandbrug i Lerbjerg 1812-24, se Ødum-H. s. 104.

Tiden efter 1846.

Der har ikke været vækkelser eller særlige begivenheder. Den største ydre begivenhed i de to smaa sogne var aabningen af den jyske længdebane 1862, da der blev jernbanest. lige ved begge kirker. I Laurbjerg blev der en stationsby, og den har til en viss grad præget. Sognene har ikke været stærkt kirkeligt levende, men der har stadig været en del gammeldags kirkelighed.

Pastor *Edv. Koefoed* (1846-55) var en fin, aristokratisk skikkelse (se Værum-Ø.).

Biskop *Brammer* udtaler 1851 sin glæde over fremgangen i kirkelig henseende: »Pastor K. viser megen sans for sit embede«.

Pastor *L. A. Hjorth* (1856-69) omtales ogsaa med anerkendelse af biskop Brammer, der ytrer »haab om menighedens og navnlig ungdommens fremgang i kristelig henseende. Pastor H. er oprigtig og retsindig«.

Pastor *T. A. Fyhn* (1869-77) var meget afholdt (se her II, 234). Visitats 9. aug. 71: Af de ikke just talrigt fremmødte katekumener, læste de fleste korrekt i NT. Præstegerningen fandt jeg i alle henseender betjent med kirkelig sans, arbejdsdygtighed, flid og orden. Pastor Fyhn

holdt en saavel ved indhold som form opbyggelig prædiken.

Pastor *L. J. Jensen* (1878-87) var en dygtig og meget anset mand. Præstegaarden brændte natten 27-28. jan. 1884, og det var med nød og næppe at præstefamilien reddede livet og kirkebøgerne.

Pastor *Johan P. Bartholdy* (1888-96) var svag. Hans søn, *Chr. Bartholdy*, som er født her, skriver i »Ved Vejs ende« (1958), at hans minder fra hans barndoms egn mest er af ydmygende eller uhyggelig art, hans ældste erindringer er besøg paa jyske asyl, Aarhus, hvor hans syge fader en tid var patient. Alligevel havde den store børneflok et dejligt barndomshjem i Laurbjerg. Fru B. var af slægten Gad, munter og udrustet med et sind, der kunde tage det tunge, og glemme det hurtigt igen, hun havde et elastisk sind, opdraget i gudsfrygt og nøjsomhed, opladt for alt menneskeligt, musikalsk, glad for en god roman. Hun havde fra sin ungdom venner i Aalborg, og de var grundtvigske. Pastor B. var streng og retfærdig, han havde sin kristentro fra sin konfirmationsforberedelse hos pastor *Tolstrup* i Roskilde, hans studentervenner var *C. Welding, A. Kløvborg*, Bregninge, Taasinge, *Jul. Steen, Friis-Hansen* og *Chr. Gad*, Kundby. Inderlig kærlighed bandt ægteparret Bartholdy sammen, men det blev udsat for haarde prøvelser paa gr. a. B.s tunge sind. Han havde altid nerver, maatte med mellemrum have lange ferier (hos pastor *Schram*, Thurø, eller *Schøtt*, Sindal). Der skulde være ro og stilhed, hvor han var. Han var en selvstændig IMs mand, indremissionærer kom her gerne. B. var en alvorlig og særpræget prædikant, en dygtig teolog. Blandt hans kapellaner mindes Chr. B. især pastor *P. C. Jensen* (der senere blev et anset medlem af IMs bestyrelse, og IMs høvding i Vendsyssel) og *N. C. Stage*, en stor børneven, umaadelig lang og tynd og dertil pilskallet og med megen humoristisk sans (han sagde, at han var blevet saa lang, fordi han som lille ikke vilde vokse. Saa en dag trak hans mor ham i benene, hans fader i haaret. Resultatet blev: den lange dreng; men faderen var den stærkeste, derfor mistede han haaret). (Det lange smalle peberrodsbed i Laurbjerg præstegaards have kaldte drengene: Pastor Stages begravelse!).

Der blev et lille IMs samfund i Laurbjerg.

Biskop *Johs. Clausen:* Visitats 29. okt. 1888: Den unge sp. B. holdt for den ret talrige mgh. en alvorligt og inderlig prædiken. Katekumenerne svarede tilfredsstillende. Samvittighedsfulde lærere. Lerbj. kirke meget forsømt.

Pastor *N. C. Hansen* (1896—1910) var en lærd teolog. Biskop *Johs. Clausen:* Visitats 2. maj 1897: Pastor H. holdt en god, evangelisk prædiken over den gode hyrde. Katekumenerne svarede i det hele livligt. Laurbjerg skole staar højere end Lerbjerg. En pogeskole i La. tiltrænges.

Om pastor H., se ndf. Han blev landskendt som foredragsholder. Han var n. højkirkelig, en klog og myndig mand. I hans tid voksede IM sig saa stærk, at der 7. okt. 1909 blev indviet et mh. i Laurbjerg (indviet af pastor *J. P. Bartholdy*). Det var kbmd. *Alfred Zacho*, Randers (hvis fader var kbmd. og kromand i Laurbjerg), der fik sagen i gang. Han sagde til en grundejer, *Jens Bach*, i L.: Vil du give grunden, saa giver jeg 1000 kr. Saa blev mh. bygget, og *Jens Bach* og *Sidsel Braad* var de bærende i arbejdet. Disse to og kbmd. *Zacho* stod for de økonomiske forpligtelser, indtil huset omkr. 1940 blev tilskødet Indre mission. Der blev arbejdet med møder, samtalemøder, og gn. mange aar var *Ane Bach* søndagsskolens leder.

Pastor *Gram Nyegaard* (1911-27) var grundtvigsk, *Vilhelm Birkedals* barnebarn og søn af den kendte grundtvigske kirkehistoriker, *Laur. Nyegaard*, Gimlinge. Han var et mønster paa den gammeldags sognepræst, som stadigt færdedes rundt i sine sogne (oftest til fods) og var en kær gæst i alle hjem (se her II, 305).

Pastor *Ejnar Bjørnbak* (1928-32) var en frisk og særpræget ung grundtvigsk præst, se Randers.

Pastor *Th. Neergaard* (1932-60) er den sp., der har virket her længst tid; han gjorde gn. de mange aar en trofast gerning, de sidste aar præget af sygdom. Han stod IM nær og støttede det lille IMs samfund, det bar i væsentlig grad det kirkelige liv. Gdjr. *Søren Bach* var IMs leder, (1920-55), derefter fru *Signe Quist Frandsen*, Essendrup. Ved missionshusets 50-aars fest 7. okt. 59 talte pastor *J. P. Bartholdys* søn, *Chr. Bartholdy* (hans svoger, pastor Neergaard var syg) og provst *Langer*. Kredsen har haft nær forbindelse med IM i Langaa og Hadsten, hvorfra missionærer tit kom her som talere (*Knud Vedelø, Th. Nielsen, Ejler Eriksen).* Sogneraadsfmd. *Quist Frandsen* bragte ved jubilæumsfesten en særlig tak til sdsk. og frk. *Ane Bach.* (IM tid., 1959, nr. 46).

Pastor *Per Dolmer* (siden 1960) er en af de førende i den højkirkelige bevægelse. 1961 holdtes et kirkeligt stævne for Midtjylland, med højmesse ved pastor *Børge Riisgaard*, Rimsø, og foredrag af søster *Ragna*, Randers: »Hvor brænder tampen for folkekirken i hverdagen?« — Pastor *Dolmer* bragte 11. marts 63 i Kr. dbl. en interessant kronik: »Gejstlig dagbog«, ... en »uofficiel nytaarsoversigt«, der giver et levende indblik i Laurbjerg-præstens daglige arbejde i et pastorat med c. 1100 menn., »en ideel størrelse for et pastorat«, hvor der ogsaa kan blive tid til fornyelse ved læsning. Vi citerer bl. a.: »30. apr.: Konfirmation, 1. s. e. paaske, det blev en god dag. Først morgenmesse kl. 8,30 i annekset, saa konf. her kl. 10. Et dejligt hold har de 20 været. Er der ved at gaa hul paa isen m. h. t. altergang? Flere af børnene har været til alters nogle gange i forberedelsestiden. 15. maj: Godt med en fast sygehusdag! Idag var der hele 8 her fra pastoratet paa sygehuset derinde. Var som sædvanligt paa vejen fra sygehuset inde i den romerske kirke og fik bedt en bøn for hver af de syge. (Man burde holde sig til Folkekirkens kirker, men enten er de laaset eller man har opsynets blik i nakken. Skammeligt at vore kirker ikke opfordrer til bøn ved at have knæleskamler!)

12. september. En ubehagelig dag. Straks efter morgenbønnen var her en ung pige, der ville bestille bryllup. Kæresten er fraskilt. Jeg maatte bedrøve hende med at sige nej af den grund. Hun tog det pænt. Men det var en skuffelse for hende. Hun var døbt og konfirmeret her i kirken, nu vilde hun ogsaa gerne giftes her. Om jeg ikke kunde gøre en undtagelse i dette tilfælde? Nej, saa vilde jeg jo være inde paa det skraaplan at dømme fra tilfælde til tilfælde. Og det

ville være domme paa skævt grundlag. Den ægtefælle som ved skilsmisse er gaaet ud af billedet, har man jo ikke lejlighed til at tale med. Hvis de absolut vilde giftes, anbefalede jeg borgerlig ægteforening. Saa var de ægtefolk efter borgerlig lov. Hvad de saa er over for Gud, ja, det kan kun Gud og eventuelt paagældende selv i deres samvittighed vide. Man kan jo ikke udelukke, at en af parterne i første ægteskab slet ikke har villet nogen livsvarig forbindelse, og maaske endda har givet udtryk derfor før vielsen. Brudens far dukkede op ved fyraften. Han var rasende. Som han kunde bande paa, at jeg bare havde at gifte datteren. Hvad betalte han ellers kirkeskat for? — Da det ikke hjalp, slog han om og prøvede at argumentere: »De er da en moderne ung præst.« »Netop,« maatte jeg svare, »saa moderne, at jeg mener, at et ord er et ord, at et ægteskab er et ægteskab efter paalydende værdi: til døden skiller ad. Og at det er Gud, der har føjet ægtefællerne sammen.« — Naa, pigen fik alligevel sin vilje og blev gift ovre i kirken. En nabopræst ilede undsættende til for »pigen var jo saa ked af det«. Der er (u)heldigvis frihed i folkekirken. — Der er nu sket et skred. I en østjysk købstad er der seks præster. For ti aar siden viede ingen af dem fraskilte. I dag gør de det alle paa nær een. Man er snart den sidste mohikaner — eller den første?

5. oktober. Var i eftermiddags til præstekonvent med egnens præster. Vi kender snart hinanden saa godt, at vi har tillid til hinanden og aabent kan drøfte forholdene i sognene uden at føle, at vi mister ansigt over for hinanden. Efter at dagens emne var blevet behandlet bevægede snakken sig over bestillingstillæg til kirkegangen. Flere kunde melde om stigende kirkegang, men der var ogsaa tre tilfælde, hvor præsten var kommet til kirke — og der havde ikke været nogle mennesker. Saa var han kørt hjem igen med uforrettet sag. Hvad ville man selv gøre, om man kom i en lignende situation? I annekset her er der 165 mennesker og 10 pct. kirkegang. Men det er sket, at kun to mennesker fra sognet er kommet i kirke. Saa det kan vel ske, at der en dag ingen er. Jeg ved nøjagtig, hvad jeg saa vil gøre. Jeg vil fejre messen for sognet, og især bede om, at alle de døbte mennesker der maa blive glade for at sige med deres Herre: Vidste I ikke, at vi bør være i vor Faders hus? At holde prædiken, naar kirkebænkene er tomme, maa nedbryde en præst, men at fejre messen for sognet, at bede for det og alle dets anliggender, det kan gøres, hvor blot præst og degn er til stede.

30. november. I dag har jeg gjort tallene op for det svundne kirkeaar. Fornemmelsen slog til: kirkegangen er steget fra 4 til 5 pct i hovedsognet (930 mennesker) og fra 8 til 10 pct. i annekset (165 mennesker). Antallet af altergæster er gaaet frem til 536 og 242 i de to sogne. Det er første gang siden 1880 tallet i hovedsognet er over 500. 34 af altergæsterne var til alters ved hjemmealtergang, hos syge og gamle. Det stigende tal maa nok søges deri, at hver gudstjeneste kl. 10 er en højmesse, og at andre tjenester kl. 8,30, 14 og 20 ved særlige lejligheder (højhelligdage, skærtorsdag, konfirmation og allehelgen) ogsaa er det. Altergæsterne gaar først op *efter* indstiftelsesordene. Derfor kommer der næsten altid nogen, og alle bliver til messen er forbi. Ja, og saa er man heldigere end bl. a. den præst, der fortalte, at grundtvigianerne der paa stedet simpelthen ikke *vil* gaa i kirke, naar der er altergang. Ganske vist havde hans forgænger i embedet, en god grundtvigsk præst, prøvet at faa dem til det. Men som en gaardmand sagde til den nuværende præst: »Vi fik da omsider lukket munden paa ham.« (Ak ja, kun ved badet og ved bordet.)

31. december. Naar præsten er glad for *mange* tjenester i julen, bliver menigheden det ogsaa. Kirkegangen har da ogsaa været forholdsvis god i de to kirker her:

4. s. i adv.	45	11
Juleaften	c. 220	65
Kr. fødselsdag	65	28
Sct. Stefans d.	c. 200	28
Søndag i julen	35	16

Sct. Stefansd. sluttede gudstj. med et krybbespil, hvor c. 50 skolebørn medvirkede. Det er forresten godt, at biskop *Kai Jensen* før jul sendte en skrivelse til alle stiftets præster om, at ingen gudstjeneste i julen maatte stryges. (I 24 af 55 kirker paa Koldingegnen var gudstjenesten strøget 4. s. i advent, især i de grundtvigske sogne- og valgmenigheder, men ogsaa et af IMs sogne var med i denne underbudspolitik«.

Lægfolk: Læber *Riber*, dygtig lærer, IMs mand, gldags indstilling. Lærer *H. P. Lindhardt*, lærer *S. M. Flade*. sogneraadsfmd. *Mogens Pedersen* (f. 71).

Centralskole i Laurbjerg 1960.

1927 oplyses: Kkg. 15%, udpræget kirkelig sans, især forstaaelse for grundtvigsk forkyndelse. IM smf., KS (50, sp.). 1931: Kkg. 10 og 20%, megen hørelyst i Lerbjerg, mindre i Laurbjerg, god tilslutn. til foredrag, lille IM kreds. 1943: Kkg. 6 og 4%, noget bevidst trosliv i Laurbj., præget af IM, ringe aandeligt liv i Lerbj., lidt gldags krd., sdsk., ungdomsm. KS ligger stille. 1951: Kkg. 3,3 og 2,6%, den lille IM kreds i Laurbj. præger i nogen maade kirkelivet der. Mh. med jævnlige møder, samtalekr. Grundtv. foredrags- og ungdomskr. Ungdomsm. i prgd., børnegudstj., pigemøder. Ikke megen kirk. interesse i Lerbj. 1959: Kkg. 4 og 3%, ellers som 1951. 1963: 5 og 10%. Uden partipræg, aktiv korshærskreds, mghmøder i prgd. og i Lerbjerg kro, sdsk., mh. (10 fam.), samtalekreds, DMS, foredragsf., Sønderjysk forening fra c. 1930.

Laurbjerg kirke, midt i byen er kullet og blytækt. Skib og kor, med fladt, gipset loft, er romanske, af granitkvadre paa skraasokkel. Begge døre er bevaret, et oprind. vindue bruges, flere tilmurede opr. vinduer. Senmiddelald. vaabenhus mod syd, af røde mursten, med kamgavl. Altertavle med maleri fra 1919 (Rud. Petersen: Den fortabte søns hjemkomst) i forgyldt ramme med udskaarne fløje (Arkit. K. H. Gemzøe). Det gl. alterbillede (fru Lucie Ingemann: Jesus taler til disc.) paa korets væg. Romansk granitfont med dobbeltløver. Stort daabsfad af nederlandsk type fra c. 1625. Renæssanceprædikestol med drejede, doriske dobbeltsøjler og malede vaaben i felterne, opmalet 1921. Stolegavle fra 1566. Ansket epitafium i koret af marmor og sandsten. Gravhvælving under koret, hvor der nu er opstillet et lille alter med renæssancealtertavle og to gl. malmstager. Ligsten. Mindetavler. 110 sd. Orgel.

Mackeprang, 229, 231, Vagn Riisager: Gravhvælvingen under l.. kirkes kor, Rand. aarb., 1957, 56 f., C. A. Jensen: Gr., 284.

Lerbjerg kirke, sydligt i byen, er lille, tegltækt, kullet. Skib og kor er romanske af hugne kvadre paa skraasokkel. Flere vinduer bevaret, samt begge døre. Sydøren med tovsnoninger og relieffer. Fladt gipsloft. Muret alterbord med forsidepanel fra 1957. Senrenæssancealtertavle fra c. 1630 med sojler, sidevinger og topstykke. I hovedfeltet et nyt maleri (H. Schiodte: Paaskemorgen). Alterstager fra c. 1625. Alterskranke med udsavede balustre fra 1743. Romansk granitfont med glat kumme. Landlig renæssanceprædikestol fra c. 1625.

Velbevarede stolestader fra 1640 og 1654. Norddoren genopstillet ved restaur. 1896. 80 sd. Harmonium.
Mackeprang, s. 38, 204, 409, do. JG. 186.

Folketal. 1850: 408 og 137; 1901: 598 og 200; 1921: 749 og 245; 1960: 915 og 164.
Altergæster: 1922: 256 og 17; 1932: 220 og 61; 1942: 260 og 99; 1957: 200 og 20; 1962: 536 og 242.
Menighedsraad: 1922: 1 IM, 5 n. gr. 1934: 3 IM, 9 folkekirk. 1945: 2 IM, 4 soc., 6 folkekirk. 1957: 1 IM, 3 soc., 8 u. p. Valg i Laurbj. 1961: 3 soc., 2 IM, 7 u. p.
Kommunevalg. 1943: S. 159 (3), BF 186 (4). 1962: S. 208 (3), BF. I 217 (3), BF. II 91 (1). Fmd.: Gdjr. *S. P. Qvist Frandsen.*

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 19 rug, 30 byg, 47 havre. b) 3dobb. tiende af anneksgaard, 6 byg, 6 havre. c) 6 lpd. ost, 21 sn. æg, 21 par kyllinger. d) 140 rdl. e) 80 td. ld., samt 10 td. krat og 26 td. hede, 6 td. hartkorn. Gl. lav prgd., 8 smaa værel., smukt beliggende i en dal. Tilskud fra staten: 110 rdl. — 1870: Regul.: 1064 kr. Netto: 3660 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl., Prgd. fra 1885.

26. 24. dec. 1846—24. febr. 55 (Hjpr. Aversi-T. 7. febr. 37): **E. S. Koefoed,** fl. t. Værum-Ø., se der.

(1855 var H. V. Holstein udnævnt, men renoncerede, se Agri-E.). Kst. 55—56: *H. C. Boldsen,* se Fruering-V.

27. 3. jan. 1856—20. apr. 69: **L. A. Hjorth,** fl. t. Kousted-R., se der.

28. 20. juli 1869—29. dec. 77 (sp. Venø 10. sept. 60): **T. A. Fyhn,** fl. t. Nr. Jernløse-K., se der.

29. 7. marts 1878—8. dec. 87 (Hjpr. Spjellerup-S. 7. okt. 77): **L. J. Jensen,** fl. t. Lyngaa-S., se der.

30. 21. febr. 1888—24. jan. 96 (Hjpr. Ø. Egesborg 28. apr. 84): **J. P. Bartholdy,** fl. t. Seest, se Skibby.

Hjælpepræst hos pastor Bartholdy:
(Uord.) 1888-89: *P. C. Jensen,* se Horsens H.
1894-95: *N. C. Stage,* se Kullerup-R.

31. 25. marts 1896—28. sept. 1910: **Niels Carl Hansen,** f. 27. febr. 68 Aarhus. F.: Væver Mikkel Peter H. og Mariane Albrechtsdatter. Stud. Aarhus 86, c. 94^2 (h_1), lærer Næstved. † 28. sept. 10. — G. 7. juli 96 Hilda Augusta Lina Brincker, f. 4. sept. 72 Grejsdalens hammerværk, † 5. juli 18. F.: Fabrikant Friederich Bernhard Benjamin B. og Maren Marie Nielsen. — Dt. g. overarkivar, dr. Bjørn Kornerup.

Udg. 95: Synkronistiske tabeller til brug ved det teol. studium. Meget slægts- og historieinteresseret.

En datter, fru *Else Kornerup,* skriver: Far voksede op under beskedne, men ikke fattige kaar. Hans forældre ejede et hus med en have, der gik ned til den nu overdækkede Aarhus aa. Hjemmet var helt præget af hans faders personlighed, en tung, indesluttet mand, hvis sind var blevet bittert, fordi han aldrig havde faaet mulighed for at tilfredsstille sin kundskabstørst og dybe, aandelige trang. Med sine standsfæller havde han ingen omgang, men levede for at give sin søn den bedst mulige uddannelse ... som han ikke selv havde faaet. Sønnen begyndte at studere teologi, men blev snart fanget af andre interesser og fulgte i flere aar prof. *Vald. Schmidts* forelæsninger over ægyptologi og assyreologi. Det sinkede hans teologiske studium, men til gengæld fik hans interesse for orientalske sprog betydning for ham gn. livet. Som præst tilhørte han den højkirkelige retning, saaledes som han havde lært den at kende hos biskop *Johs. Clausen,* Aarhus; politisk var han konservativ. Hans forhold til menighederne var præget af varmhjertet menneskelighed og psykologisk forstaaelse. Selvom der i enkelte tilfælde kunde være divergenser med det IMske mindretal, stod der respekt om den myndige mand, der nok var reserveret, men aldrig svigtede, naar man trængte til ham. Desuden var sognebeboerne ikke saa lidt stolte over, at deres præst efterhaanden blev kendt over det ganske land som foredragsholder. Hans emnekreds var især hentet fra ungdomsstudierne: »Udgravninger og fund i Østerland«, »Brevet fra slægtens barndomshjem« (Om lertavlerne i Assyrien), og han søgte i sine foredrag at paavise, hvorledes de arkæologiske fund vidnede om rigtigheden i det gamle testamentes beretninger. Samme standpunkt indtog han i den saakaldte »Bibel-Babel«-debat. Af mere almen-kulturel art var foredragene om udgravningerne i Pompeji, Gammelt præstegaardsliv, Gammelt købstadsliv, og de filosofisk ræsonnerende om »de smaa tings betydning«, eller om »ordets magt«. Med sit smukke organ og sin klare fremstillingsform fængslede han tilhørerne, og hans foredragsvirksomhed fik efterhaanden saa stort et omfang, at han ofte kun var hjemme lørdag-søndag. »Rejsepræsten« (som han kaldte sig) kunde nok selv indse, at det ikke var til gavn for hans præsteembede, men dels var det en haardt tiltrængt forøgelse af embedets beskedne indtægter, dels følte han det som et virkeligt kald at oplyse videre kredse om de videnskabelige forskningers bidrag til vurderingen af GT som historisk kilde. Da han paa sin sidste rejse pludseligt blev syg og maatte forlade talerstolen, bad han tilhørerne synge: »Guds ord det er vort arvegods«, og han tilføjede: »Det er jo netop det, jeg har villet fortælle mennesker gn. min virksomhed«. Dagen efter var han død, 42 aar gl. Hans menigheder rejste ham en smuk mindesten, hvorpaa øverst staar ordene: Bibel-Babel, det sidste med assyrisk kileskrift. (Se Randersbladenes nekrologer 29. sept. 10 flg., Folkelæsning 16. okt. 10).

32. 11. jan. 1911—28. nov. 27 (Hjpr. Silkeborg 20. marts 08): **G. B. Nyegaard,** fl. t. Grevinge, se der.

33. 8. marts 1928—9. dec. 31 (Adjunkt Randers 21): **E. Bjørnbak,** fl. t. sp. Sct. Peders k., Randers, se der.

34. 8. marts 1932—29. febr. 60 (sp. Teestrup 26. jan. 26): **Theodor Neergaard,** f. 15. jan. 94 Sahl. F.: Sp. Skødstrup, † 60. Stud. Mtrp 12, c. 19^1 (l), hjpr. Herlufsholm 13. sept. 19, sp. Understed-K. 8. okt. 20, afsk. 29. febr. 60, † 1. febr. 64. — G.[1] 13. nov. 20 Sofie Elisabeth Bartholdy, f. 6. apr. 96, † 18. juli 24. F.: Sp. her 1888-96, se Skibby († 28). — G.[2] 6. nov. 28 Karen Sophie Krarup, f. 2. jan. 09 Sæby. F.: Manufakturhdlr. Jacob K. og Olga Andersen. — Søn: Hornstrup, dt. g. Jensen, Sdr. Felding og Sjø-Rasmussen, Gloslunde-G. 1. hustrus brødre: Haslev-F. og Elias k., Kbh., 2. hustrus broder: Harring-S. Stamt. 33 og 52. Se ovf.

BM DMSs kredsfbd., tillidsmd. DKU.

35. 4. juli 1960 (Rkp. Odder 28. jan. 54): **Per Dolmer,** f. 7. aug. 28 Kg. Lyngby. F.: Læge Anders Peter Frede D. og Inge Johanne Louise Krohn af Kg. Lyngby. Stud. Kolding 45, c. 53[2] (1-85), hjpr. Hobro-S. 30. dec. 53. — G. 18. sept. 54 Tinna Agnete Feder, f. 29. juni 34 Virring. F.: Bestyrer Sigfred Vilhelm F. og Else Nielsine Thomsen. — Morbroder: Krohn, V. Frue k., Aarhus. Stamt. 53.

Medl. Fraternitas Corporis Christi. Medarb. Re-formatio.

Litt.: Aage Brask: Blach'ernes selvejergaard i Lerbjerg. Rand. aarb. 1956, 37--70.

GALTEN-VISSING

(med filialkirke i Hadsten)

Galten sogn, 2236 ha, højtliggende, bakket, naturskønt, enge ved Lilleaa og v. Vissing bæk med smukke dalstrøg. Iøvrigt højtliggende (indtil 90 m) og bølget landskab, jævnt gode jorder. Lyngaadalen er søgt udflugtssted. En del spredt skov. Byerne G. med fh. fra 1896, Erslev, Vinterslev (sammenbygget med stationsbyen Hadsten)), Balle, Hinge med bygningsisoleringsmaterialefabrik.

Stationsbyen *Hadsten,* sydligst i sognet ved den smukke Lyngaadal, (2525 indb. i 1960, hvoraf 1987 i G. sogn, resten i Hadsten sogn) ligger paa skraaningerne ved Lilleaa dalen. Den er opstaaet efter 1862, da den jyske længdebane aabnedes, og bredte sig i 3 sogne: Galten, Hadbjerg (denne del af byen, som ligger i H. sogn, er 1960 overgaaet til G. sogn), og Hadsten sogn i Sabro herred. To broer fører over aaen, aadalens bund ligger ved byen, mens terrænet i byens nordøstdel naar op til 54 m over havet. Byen ligger paa begge sider af banen, med centrumskvarteret nord for banen. Den gamle Randersvej gennemskærer byen som hovedgade. Mest villaer, men ogsaa bymæssig bebyggelse. Flere af aadalens skrænter er udlagt som parker.I aadalen sydøst for byen ligger hg. Kollerup. Hadsten er industri- og skoleby. Om skolerne se ndf. Andelssvineslagteriet er den vigtigste virksomhed, desuden maskinindustri, træindustri m. m. Der er mh., politistation, alderdomshjem, spædbørnshjem, hvilehjem, sportsplads, campingplads, kommunal skov med befrielsesminde og friluftsscene, friluftsbad og stadion, biograf, hotel, kro, banker, rutebilst., andelsmaskinstation osv. Svineavlscentret Stinesminde (se iøvr. ndf.).

Flere anselige oldtidshøje, landsbyen Falstrup forsvundet. I Erslev har der været en kirke, nedbrudt efter kgl. bev. 1553. Ogsaa i Hinge har der været en kirke, nævnt som lukket 1532 (Jy. saml. 1901-03, 68 f. P. Christensen: Hvor laa Hinge kirke, smst. 78 f., 133 f.).

Vissing sogn, 1204 ha, højtliggende, bakket, en del skov, Vissing aa løber i et bredt dalstrøg. Frugtbart, den røde ler bruges i tegl- og klinkerbeton-industrien. Byen V. med fh.

Ingen fredede oldtidsminder.

Af den ældre præstehistorie

Hadbjerg var tillige anneks til 1823. Ingen sp. er forflyttet herfra. Der har kun været 14 siden ref. Den første luth. sp. skal have været provst *Jens Christensen.* Derefter: Provst *Chrf. Simonsen* og provst *Jens Jensen Gjørding* (Bering?), † c. 1620, *Peder Olsen Gammelgaard* († 1638, epitafium), *Niels P. Maltbech* († c. 1667) efterfulgt af sin søn, *Peder Nielsen Galthen,* der blev provst 1688 og døde 1728. *Andreas Jacobsen* (1728-74) havde 15 børn. De tog navnet Krogstrup. (Sønner blev sp. i Sjelle-S., Haurum-S., Skivholme-S.), J. omtales som »ærværdig, flittig, aarvaagen, nidkær, frygtet, elsket, W. I., 418). I 107 aar havde Galten kun 2 sp. (1667—1774). *Laur. Fr. Heibroch* (1774-85) flyttede hertil fra Laurbjerg-L., han havde været degn i Galten. 1775 var der brand i Vissing, hvor 14 gaarde og 2 huse brændte. Ogsaa *Laurentius Schmidt* (1785—1823), som giftede sig med fmd.s enke, flyttede hertil fra Laurbjerg-L. Hans 2 sønner blev sp. i Haslund-Ø. og Værum-Ø.

De senere aar

Der henvises til overlærer *A. C. Junchers* lokalhist. afhandlinger.

1785—1901 havde Galten kun 3 sp. Det var et af de højstlønnede landsbyembeder i provstiet. Der har ikke været nogen særlig vækkelse, hverken pietistisk, grundtvigsk eller IM, forholdene betegnes som »østjyske« med en del ligegyldighed og materialisme, men ogsaa med gl. folkekirkelighed og venlighed.

Pastor *Iver Vadum* (1823-74) var en fin og elskelig gammel mand (jvf. mindeskriftet). Imod biskop *Brammers* ønske fik Vadum sin svigersøn, *P. Møller Holst* til kapellan som følge af en menighedsadresse (Khst. saml. 6. r. V., 182), og han var meget afholdt. I hans tid aabnedes den jyske længdebane (1862), der skabte Hadsten stationsby paa sognegrænsen mod syd.

Pastor *K. F. Læssøe* (1874—1901) blev 87 aar gl., og var til sidst svag. Han havde som yngre været forfatter, en dygtig præst og især været skoleinteresseret. Pastor *N. P. Nielsen* skriver, at den gamle præst tog sig ikke af embedet, men overlod det til sin hjælpepræst. Vissing kirke var ikke opvarmet, og Læssøe kunde slet ikke taale kulde. Pastor N. tilføjer: »I Galten og Vissing herskede stor aandelig død, saa det var godt at komme derfra til mere levende egne.« Pastor N. holdt bibellæsninger i skolerne med nogenlunde tilslutning.

Der oprettedes en *friskole* 1876 (dens bygning blev mh. 1912), hvoraf *Hadsten Højskole* groede frem 1897 (se ndf.). Omkr. 1880 var her en lærer, *Jens Jensen,* der tillige virkede som Indre missions kolportør. Han flyttede til Alling, og der var nogle faa IMs folk her (IMs hist. 1912, s. 154, 556).

Pastor *P. E. Benzon* (1901-22) er det mest kendte navn i præsterækken. Han var en personlighed og en betydelig forfatter (se ndf.). Men hans præstegerning synes ikke at have sat særlige spor. I hans tid indviedes missionshuset i Hadsten og Sct. Pauls kirke i Hadsten. Højskolen voksede, men havde ikke større lokal betydning ud over de store møder, som samlede mange.

Provst *H. Ranmar* (1923-35) havde været forretningsmand, været videnom, var præget deraf. Han var KC, en aktiv og dygtig mand.

Siden 1935 har pastor *S. G. Jul-Rasmussen* været sp.

Befolkningen er dels solide landboere, dels arbejdere og stationsbyfolk. En del kulturelt arbejde omkring skolerne. Kirkelivet er ikke stærkt, ej heller retningspræget, bortset fra en gr. og en IM kreds. Kirken i Galten er alt for stor til dens distrikt.

Kirke og præst mødes med velvilje og hensynsfuldhed, bag hvilket man dog ofte aner manglende forstaaelse for evangeliet. Den store ungdomsskole i Hadsten byder en god arbejdsmark med voksende tilknytning til kirken, men dette berører dog kun sekundært sognenes kirkelige liv.

Hadsten er en smuk by dernede i dalen ved aaen, en driftig forretningsby, en levende by.

Hadsten er blevet en *skoleby*. *En Friskole* fra 1876 solgtes 1880 til lærer *R. A. Lauritsen*, der solgte den til *L. A. Andreasen*, der 1891 solgte den til *J. F. Buhl*. Den var kun lille. 1897 overtoges den af *H. Nielsen-Svinning* (f. 1869, † 1957), der oprettede højskolen. Han kom hertil fra Skibelund. Han var en dygtig højskolemand, skolen blev snart stor, og der blev rejst ny bygninger. Paa gr. af svigtende helbred maatte han sælge skolen 1907. Han blev senere leder af Fyns stifts husmandsskole, kom i det radikale partis hovedstyrelse, blev højskoleforstander i Kerteminde (se der) og virksom afholdsagitator.

Nielsen-Svinning var en impulsiv og lidt urolig natur, tidligt stærkt optaget af politiske og sociale forhold, med stor energi og udprægede agitatoriske evner, en skattet foredragsholder. Højskolen blev 1907 overtaget af c. theol. *H. C. J. Vedde* (f. 1877, † 1943), der kom hertil fra Hindholm højskole. Vedde var en stilfærdig, idealistisk indstillet mand, hvis hjælpsomhed og kærlige sind skaffede ham indgang mange steder. Han var en pionernatur, virksom, godt støttet af sin udmærkede hustru, altid optaget af tidens spørgsmaal.

Veddes artikler i Hadstenbogen 1915-24 giver et levende indblik i arbejdet og de større møder, der holdtes her med kendte talere. 1924 blev Vedde sognepræst i Voldum-R., flyttede senere til Holtug og Sønderup-N., men han blev begravet i Hadsten, hvor han stadig havde en stor del af sit hjerte (se her II, 449).

Efter Vedde blev *Aage Jensen* forstander.

Højskolef. *Aage Jensens* hustru, Ingeborg († 1951) mindes i Højskolebl., 1951, s. 517 som en kvinde, der gav sit liv til højskolen. Pastor *Jul-Rasmussen* sagde ved hendes begravelse, at hun var »som bruden i Bibelen, der strax var rede, naar kaldet lød.« Forstander *Nielsen-Svinning* kom her ofte og holdt foredrag.

Blandt lærerne paa højskolen nævnes især: *Broder Nissen*. Han ledede undervisningen paa haandværkerafdelingen 98—17, blev saa højskoleforstander i Vivild. Fra 1930 virkede han atter som lærer ved skolerne i Hadsten. Han var opr. bygmester, blev her sogneraadsmedl. og kirkeværge. Skrev om Haandværkets historie og udgav en meget læst: Danskerfolkets historie.

Aage Jensen afløstes af *Gunnar Thomsen*. *Thorkild Klausen* har nu ledelsen af højkolen.

Højskolebygningen er opf. 1898, og samme aar oprettedes en haandværkerafdeling, 1902 udvidet med en delingsførerafdeling, og 1922 opførtes en ny afd. til haandværkerafd., som 1955 flyttede ind i en nybygning, medens den gamle blev udlejet til *Nørgaards* højskole, oprettet 1955 af *Arne Nørgaard* for erhvervshæmmede, der her oplæres til forskellige erhverv. 1962 indviedes en ny fløj til den gl. højskole. *Nørgaards* højskole er i den gl. gymnastikskole.

Den jyske haandværkerskole i Hadsten er oprettet 1922, senere udvidet, sidst 1954.

Hadsten husholdningsskole er oprettet 1935, ledes af *M. Herping*.

Hadsten tekniske skole rummer tillige *biblioteket*.

Det kommunale skolevæsen er købstadordnet med realafd. (opf. 1911, senere udvidet). Overlærer *A. C. Juncher*, Hadsten († 64, 79 aar) var lærer her i 36 aar, fmd. mghr., fik oprettet biblioteket, lokalhistoriker, skrev flere afhandlinger om egnen.

Hadsten er berømt som *foreningernes* by. Det paastaas, at der er 122 foreninger med gennemsnitlig 17 medlemmer i hver. — Højskolelærer *Sommer Madsen* oplyser, at han alene er medlem af 36 foreninger. Men alt for mange møder kolliderer med hinanden. Bl. foreningerne maa vist *Bibliotek-sforeningen* (som ejer den lokale biograf) med det fine, vel assorterede bibliotek særligt fremhæves, der er handels-, haandværker-, borger-, gymnastik-, højskoleforening, fagforeninger, politiske og kristelige foreninger, klubber, sangforeninger osv. — 1962 fejredes byens 100 aars jubilæum. Da banen blev indviet 1862, var kong Frederik VII og grevinde Danner med her. Et 2 km langt optog modtog dem. Man har altid forstaaet at feste i Hadsten.

Hadsten missionshus, indviet 16. jan. 1912 af pastor *H. C. Gøtzsche*, da i Voldum, overdraget til IM 1921. Huset var oprindeligt friskole, og Hadsten gl. realskole havde til huse der. Saa solgte realskolebestyrer *J. R. Hansen* det til den lokale bestyrelse for IM, læge *F. B. Larsen*, boghandler *Aastrup*, gdjr. *Peder Pedersen* og *Chr. Fisker*. Det blev centrum for sdsk., ungdomsarb., kvindemøder, bibelkredse, offentlige møder, Teltmissionsmøder, fester for ældre, familieaftner, »Hjemmenes aftner« osv.

De skiftende missionærer *(Simonsen, M. Larsen, M. Klink, M. Rafn, P. Simmelsgaard, Kr. Randrup, Th. Nielsen, Enev. Schmidt, Vedelø)* har suppleret kirkens arbejde lokalt ved husbesøg etc. samtidig med, at de har virket rundt i landet. I sommeren 1961 blev huset gennemrestaureret saavel hvad angaar interiør som exteriør og fremtræder nu i en smuk skikkelse. Det kan rumme tæt ved 200 mennesker.

Allerede 1904 fandtes et lille IMs samfund, som havde virket her i flere aar. Møderne holdtes i hjemmene. Læge *J. Møller* og frue var blandt lederne. Søndagsskolen blev holdt i lægeboligen hos den navnkundige landlæge, dr. *S. B. Larsen*, som er blevet en helt legendarisk skikkelse i Hadsten. Missionsugerne blev holdt paa det daværende afholdshotel, men efterhaanden opstod et brændende ønske om at faa eget hus. Det lykkedes først, da Hadsten realskole blev bygget, og IM fik den gamle friskole. I tiden før første verdenskrig opstod ogsaa ønsket om at faa rejst en kirke i Hadsten, men tanken blev stillet i bero i de første krigsaar. — Saa fik sognepræst *P. E. Benzon* den idé at holde gudstjeneste i missionshuset hveranden søndag. Han samlede en stor, trofast menighed, som fik bygget den nuværende Skt. Pauls kirke. Sognepræst *Jul-Ras-*

mussen, Hadsten, udtalte ved jubilæet 1962 sin glæde over det gode forhold, der bestandig havde bestaaet imellem kirke og missionshus (IM Tid. 1962, 94).

Blandt lægfolk:

Foruden lægerne *J. Møller* og *S. B. Larsen* kan nævnes: gdjr. *N. J. Wester*, Galten, var kirkeværge og medlem af provstiudvalget. Gdjr., sognefoged *Søren Simonsen*, G., i mghraad, sogneraad, fhv. Fmd. Venstres vælgerf. Lærer *Anton Madsen*, lærer i Vissing fra 1918, var fmd. f. mghraadet og fh., en god kirkens mand. Snedkerm. *Anders Mikkelsen* har siden Sct. Pauls kirkes indvielse hvert aar paa kirkens indvielsesdag sunget en kantate, skrevet af pastor *P. E. Benzon* til indvielsen.

1922 oplyses: Kkg. god i H., ringere i G. og V., megen velvilje, en ikke talrig gr. kreds omkr. højskolen; lille IM kreds, sdsk., KFUK. Meget at bestille for sp. 1927 oplyses: Kkg. 6—15—10%, ret rolige forhold, ikke retningspræg. 1934: Kkg. 3—8—9%, 3 santalkr., ungdomsm. i prgd., ellers som hidtil. 2 ungdomsf. 1943: Kkg. 4—5—9%, udbredt kirkelig ligegyldighed, lille IM smf., ikke stærkt retningspræg, højskole og haandværkerskole. 1959: Kkg. 4—5—9%, som hidtil. 1963: Alm. østjyske forhold, ikke stærkt retningspræg, lille IM smf. i H., 2 fh. Mange fabriksarbejdere i Hadsten, ellers jævne landforhold.

Galten kirke ligger højt paa en bakke med fald mod vest og syd, nordligt i byen. Den er anselig, skifertækt. Skib og kor er romanske af fraadsten og kridtsten paa skraasokkel, lisener paa hjørnerne og rundbuefrise under gesimsen. Tredobbelt, unggotisk vinduesgruppe i koret, tilmuret. Begge døre er tilmuret, spor af de oprind. vinduer. Kirken faar kun lys fra nyere vinduer i sydsiden. Overhvælvet (to hv. i koret, fire i skibet). Smukt taarn, opf. 1698 af storkansleren Conrad Reventlow, Clausholm. Det er 8-kantet foroven og ender i et løgformet spir. Ved restaur. 1868 blev et vaabenhus mod syd revet ned, og indgangen lagt i taarnets sydside. Korbue med kragsten af kridt. 1913 og 1949-51 fremdroges kalkmalerier fra c. 1575 i skibet (bibelske skikkelser). 1957 fandtes en muret krypt under koret og rester af et muret alterbord. Anselig, udskaaren, brusk-barok altertavle med relieffremstilling af lovens tavler og et maleri (A. Dorph: Den korsfæstede) fra 1872. Romansk granit-løvefont. Renæssanceprædikestol med korinthiske søjler, evangelistfigurer og korsfæstelsen. Lydhimmel. Over korbuen et svunget epitafium. Flere store ligsten. Kirken restaur. 1951-52. 250 sd. Orgel.

Mackeprang, s. 275.

Sct. Pauls kirke, Hadsten, lige ved banen, indviet 23. nov. 1919 (arkit.: Prof. Haack Kampmann og H. J. Kampmann), byggesum 126.000 kr. Grunden skænket af læge S. B. Larsen. Skib og kor ud i eet, i nyklassisk stil, og taarn (underrummet er vaabenhus), dækket af en blytækket kuppel, har rødt tegltag, murene gulligt pudsede. Fladt loft. Skibets vægge er inddelt ved pilastre. I korets baggrund mod vest, en niche med stort freskomaleri (Arne Lofthus: Jesus som 12 aar i templet). Mindetavle i taarnet over Eva Larsen, som lod taarnet bygge til minde om sine forældre. 210 sd. Orgel.

Architekten 7. okt. 20.

Vissing kirke vest i byen, er lille, kullet, blytækt. Kor og skib er romanske, af granitkvadre paa skraasokkel. Syddøren (omdannet gotisk) benyttes, norddøren er tilmuret. Skibet hvælvet, koret har bjælkeloft. Vaabenhus i to stokværk mod syd. Dets svære mure kan tyde paa, at det maaske har været underdelen til et taarn. Nyere klokkekam over vestgavlen. Kirken synes at have været hærget af en brand 1879 ombyggedes koret med murstensgavl. 1890 omsattes murene. 1948 er fremdraget kalkmalede dekorationer. Alterbord fra 1949, rykket frem 1956, med en renæssancetavle fra 1633, bred og tredelt, med svære prydbæltesøjler og sidevinger. I midten et gl. nadvermaleri, i det todelte topstykke ses den korsfæstede og opstandne frelser. Alterstager fra 1585. Enkel romansk granitfont i korbuen. Prædikestol fra 1611 med dobbeltsøjler og stjerner, restaur. 1945. Barok lydhimmel. Røgelseskar. Kirkeskib. Kirken restaur. 1949. 80 sd. Orgel. Ligkapel fra 1923.

Folketal. 1850: 727 og 375; 1901: 1487 og 411; 1921: 2109 og 438; 1960: 2635 og 394.

Altergæster: 1922: 400 ialt. 1930: 131 og 480 og 160; 1938: 111 og 526 og 119; 1945: 70 og 620 og 90; 1962: ?

Menighedsraad: 1922: 2 IM, 6 gr., 11 u. p., 1934: 1 IM, 3 gr., 8 soc., 7 u. p., 1945: do., 1961: 1 IM, 3 gr., 8 soc., 7 borg.

Kommunevalg: 1943: S. 478 (4), V. 264 (3), BF 261 (2). 1962: S. 605 (3), K. 339 (2), V. 493 (3), U. P. 195 (1). Fmd.: Gdjr. *Laur. Sørensen.*

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 47 rug, 142 byg, 185 havre. b) 50 byg, 50 rdl. c) 26 lpd. ost, 70 sn. æg. d) 250 rdl. e. 91 td. ld., 9 td. hartk. Stor femlænget egebindingsværksprgd., opf. 1650. 1870: Regul.: 3032 kr., netto: 5668 kr., 1913: 1. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. efter brand 1903.

10. 31. dec. 1823—21. juli 74 (sp. Horne-A. 7. aug. 22): **Iver Hansen Vadum,** døbt 21. maj 93. F.: Sp. i Mosbjerg-H. Claus V., † 21, og Margrethe Milling. Stud. Aalborg 12, c. okt. 17 (l), hjpr. Mosbjerg-H. 30. okt. 18, sp. Henne-L. 27. febr. 22, r. af dbg. ved sit 50 aars jubilæum 68, † 21. juli 74. — G. 25. juli 23 Elisabeth Caroline Budtz, f. 10. okt. 01, † 28. juni 74. F.: Ksstrd., sp. i Torsager-B. Bertel Christian B., † 51, og Cecilie Marie Friis. — Søn: Hyllested-R., Døtre g. Breinholm, Hvidbjerg-Ø.-L., og Møller Holst, Kippinge-B. Hustrus søstersøn: Henriksen, Astrup-T. (Vejby-S.).

Svigersønnen, pastor P. Møller Holst, har i et lille mindeskrift 1874 givet et smukt billede af pastor V. som en værdig og god præst, og af livet i Galten præstegaard, hvor der opvoksede 10 børn. Pastor V. var af den gamle skole, patriarkalsk og mild. Hans 50 aars jubilæum var en hel sognefest.

Hjælpepræst hos pastor Vadum:

1865-74: *P. V. Møller Holst*, sc Kippinge-B.

11. 2. okt. 1874—19. juli 1901 (sp. Daubjerg-M.-S. 3. marts 66): **Kristian Frederik Læssøe,** f. 1. febr. 13 Frederikshavn. F.: Grosserer, senere havnekontrollør i Kbh. Niels Frederik L. og Margrethe Juliane Signe Abrahamson. Stud. Brgdssk. K. 33, ledende senior i studenterforeningen 38—40, c. apr. 41 (h), lærer ved fattigskoler, Kbhvn., lærer Udby, Tuse herr. 45, sp. Kvong-L. 5. okt. 57, r. af dbg. 89, † 19. juli 01. — G. 14. juni 45 Elisabeth Dorothea Pingel, f. 4. okt. 25 Rønne, † 2. marts 99. F.: Kclrd., byfoged Jacob Claudius P. af Allested-V. og Janusine Christiane Prahl Arboe. — Datter g. Engberg, Hundslund, dattersøn: Gunner Engberg, Strynø. Brødre: Svallerup og oberst Læssøe, der faldt ved Isted. Broderdt. g. Barfoed, Brøndbyvester-Ø.

Red. Almueskolen, et ugeblad, 1855, udg. 52: En liden bog om landsbylærere, skrev en del art. af pædagogisk og opbygg. indhold, samt oversættelser, flere digte i blade og tidsskrifter.

Pastor L. indførte som ung lærer efter opmuntring af kmhr. *Castenskjold*, Hørbygaard (der i Paris havde lært den), den saakaldte Villarske undervisningsmaade, flere reformer i skolen i Udby, og biskop *Brammer*, der da var seminarieforstander, besøgte ham og fik interesse for ham. Bladet »Almueskolen« blev udgivet af lærerne i Merløse-Tuse herr., og L. blev førende i skolevæsenet der paa egnen. Han skrev og oversatte »Vanda og Zilli eller et europæisk og asiatisk ægteskab«, Amalie Winthers »Andagtstimer for børn under vejledning af forældre og lærere«, oversatte Amalie Winthers: »Englen og barnet«, nyttig læsebog for piger og drenge.

Senere oversatte han Fr. Jacobs: »Nogle aft-

ner i en præstegaard« (2. opl. 58) og sammes »Allwin og Theodor«, en læsebog for børn, og »Fodrejsen« (do.), J. de Liefde: »Den christnes indtægt og udgift«, udg. af foren. t. chr. opbyggelsesskrifters udbredelse. Blandt emnerne for hans artikler var: Forslag til ansættelse af fruentimmer som lærerinder i de yngste klasser (Den nord. folkeskole, 1850, nr. 50), Er alle klager over landsbyskolelæreres kaar begrundede? (smst. 1852), Kommer pigebørnene til deres fulde ret i vore landsbyskoler? (Holbæk amts avis 1855, nr. 76) osv. — »Hans barnesind gjorde det lyst og godt i hjemmet, renhed var forenet med sandhed og trofasthed« (Rand. venstrebl. 26. juli 01). »L. havde ikke een uven, men var afholdt af alle. I sin studentertid var han et virksomt medlem af studenterforeningen og tog ivrigt del i tidens rørelser. Han døde af hjerneblødning som landets næstældste fungerende præst. Efter evne deltog han i embedets udførelse, men vilde nødigt give efter for alderens tryk.

(ES. II, 286).

Hjælpepræst hos pastor Læssøe:

1896-97: *N. P. Nielsen*, se sp. Zions k., Esbjerg.
1897—1901: *I. Ammitzbøll*, se Ø. Velling-H.-G.

12. 26. sept. 1901—4. okt. 22 (sp. Hjermind-L.-H. 27. nov. 90): **Peter Eggert Benzon,** f. 25. nov. 57 Holstebro. F.: Distriktslæge i Herning Lorenz Jacob Nicolai B. og Nicoline Georgine Berg. Stud. Mtrp. 75, c. 81[1] (1), lærer, Vordingborg 81, sp. Hersom-B.-K. 26. nov. 84, afsk. 4. okt. 22, † 25. juni 25. — G. 18. maj 83 Drude Vilhelmine Christine Julie Schrøder, f. 11. aug. 59 Kbh., † 13. sept. 23. F.: Underbefalingsmd. i flaaden Christian Peter S. og Vilhelmine Louise Christine Mortensen.

Medl. af det kristelig-sociale udvalg. I mange aar litterær medarb. Højskolebladet. Modtog 1905 det Anckerske legat. Oversatte 84 sm. m. J. Gotzsche: Poestion: Græske digterinder, og Schillers: Jomfruen af Orleans (86), udg. 80: Johannes døberen, et digt, 83: Hvordan optræder indre mission i vore dage? 83: Kornmod, digte, 94: Svovl, to fortællinger, 2. opl. 95, 96: Det sjette bud, fortælling, 98: Landsmænd, fortælling, 00: Det kristne haab efter den hl. skrift, 00: Gerda Rossen, fortælling, 02: Husvild, roman, 04: Mariamne, skuespil, 05: Biskoppen, skuespil i 4 akter, 05—06: Menneskeligt og kristeligt I-II, foredrag og afhandlinger, 05: Præster og skikkelige folk, fortællinger, 06: Axenstrasse, roman, 07: Antikrist, et dramatisk digt, 12: Ebbe Skammelsen, folkevisedrama i 3 akter, 14: Fra kejserdømmet Jylland med bilande, noveller, 15: Den ubudne gæst, do., 19: Levende og døde, do., 27: Hersom-tiden, selvbiografi I.

B. kom som 9-aarig dreng til Kbhvn., og i studenteraarene kom han i berøring med det grundtvigske liv, og selvom han aldrig blev ortodoks grundtvigianer, sluttede han sig stadigt nærmere til grundtvigianismen.

Et billede af B. som præst faar man i hans »Minder fra Viborg-egnen« (1927). Han var absolut ikke ven af IM den gang (den var ham som sennep i næsen!). Om Hersom-BK skrev han: »Jeg var kørt fast i Hersom, ja vist! jeg var kørt fast! Men da pastor J. D. Fløe kom dertil, fik han vognen op af grøften, og der kom gang i tingene« (se her VI, 163). B. var en søgt taler, myndig af væsen, flittig foredragsholder, men han samlede ikke mange i sine kirker. Ogsaa i Hjermind gik han imod IM, men biskop H. J. Swane (som havde været sp. i Hjermind), satte ham højt: B. er begavet, og der er gode forhold osv. (VI, 109). Da han som ung var i Vordingborg, skrev han et stridsskrift (1883) mod IM og pastor Brandt, Veggerløse. Hans syn paa IM var skarpt kritisk, hvad man ogsaa ser i hans bøger (»Svovl«, 1894), men det mildnedes efterhaanden. I Hadsten holdt han gudstjenester i missionshuset, og helt ejendommeligt er det, at hans navn maaske mest bevares i IMs kredse, hvor man ofte synger hans sang (IMs sangbog):

Hvor ingen kilde vælder
og sol er ikke tændt,
gaar verdens folk og træller
fra Herrens aand bortvendt,
men enten de sig øver
i dagværk eller dynd,
saa er dog alt de øver:
Synd, synd, synd.

Naar B.s andre værker er glemt, vil denne sang maaske stadigt leve i IM. Ingen af hans salmer fandt optagelse i den danske salmebog.

Det er som *forfatter* B. vandt sit navn. Som ganske ung debuterede han med digtet om Johs. døber, og ungdomsversene: »Kornmod«. Saa tav han i 10 aar, og modnet gennem erfaringerne i den jyske ensomhed udgav han 1894: »Svovl«, der vakte opmærksomhed. Det er kampen mellem IM og Gr., mellem det mørke pietistiske syn og den lyse grundtvigske opfattelse, der er temaet i begge disse fortællinger, som foruden et par gode præstetyper giver et sikkert og indtrængende billede af jysk almue. Den anden fortælling i »Svovl« er nok den betydeligste med en fin, aandfuld skildring af det dybe skel mellem troende og ikke-troende. Fra disse bøger gaar traade til hans senere bøger, der alle er præget af mild menneskelighed, et lyst religiøst syn og bringer en række værdifulde kulturhistoriske skildringer og betydelige digteriske billeder af aandelige brydninger omkring 1900. »Det sjette bud« (1896) fortsætter diskussionen i »Svovl« med et helt galleri af præster og vakte lægfolk. »Landsmænd« er en humørfyldt beskrivelse af skandinaviske nybyggere i USA, »Gerda Rossen« handler om kærlighed mellem broder og søster, med et fint, indtagende kvindebillede, »Husvild« er en alvorlig roman om en præsts anfægtelser, og om, hvordan han trin for trin bliver husvild i tilværelsen, en bog, som stadig kan læses med udbytte af præster, »Axenstrasse« (1906) er en uhyggelig ægteskabshistorie fra Schweiz.

P. E. Benzons skuespil er dramatiske: »Biskoppen« er en virkningsfuld skildring af den uoverstigelige mur, der rejser sig mellem en biskop og hans børn, der har moderne anskuelser. »Mariamne« har gl.test. tema, »Antikrist« foregaar i Rom, »Ebbe Skammelsen« er et jysk farvet folkevisedrama.

Højest naar B. i sine noveller, hvor fremstillingen ikke tynges af diskussion om livsanskuelser, men hvor han søger at trænge til bunds i det menneskelige, at levendegøre skikkelser og skæbner, især fra almuen (K. K. Nicolaisen, i DBL. II, 410 f.).

Vilhelm Andersen skriver (Ill. litteraturhist. IV, 1925, s. 489 f.), at noget nær i samme stilling som *Th. Blaumüller* stod over for »adjunktlitteraturens lyrikere«, stod Benzon til dens prosaister. Hans kirkelige stilling har givet ham nok at tænke paa og digte om, og han moraliserer ikke blot ud-, men indefter (Svovl, Det sjette bud, Husvild, Biskoppen). Hans præstelige

gerning har bragt ham i et andet forhold til mennesker end lærerens: til de syge og sorrigfulde, især kvinder. Og B. var jyde og præst i Jylland! Titlen »Svovl« skulde svide mod Indre mission, »Det sjette bud« (en grundtvigsk præst anklages falsk for lejermaal med en højskolepige, og der samles et helt konvent, hvor forf. selv taler med i Hostrups stil mod farisæisme. Bedst er B. baade menneskeligt og kunstnerisk, naar det ikke er tvivlende eller stridende hyrder, men deres fattige faar, der ligger ham paa hjerte. Per Hansens begravelse (»Svovl«) og novellerne (især: »Den ubudne gæst«) giver helt Blichersk-sikre almuebilleder, f. ex. dødslejet, hvor præstekjolen er blevet hjemme, og menneskevennen med humor ser til bunds i det menneskelige. Benzons forfatterskab er endnu mere end Blaumüllers et udtryk for de ogsaa for kirken haarde aar i 80'erne, da tvivlen indefra svarede fornægtelsen udefra ...

Pastor B., der led under legemlig svaghed (en deform ryg) var en alvorlig og frisindet præst. Han samlede ikke mange i G. og V., men glædede sig over den gode kkg. i Hadsten. Han satte vel ikke dybere spor i sine sogne, men en mand, der 1917 og 1919-21 var lærer i Hadsten, *H. Hedegaard Rasmussen*, har (Dsk. kirketid., 1957, s. 373) sat ham et smukt minde.

Skønt *P. E. Benzon* var, som han selv siger, en ensomhedselsker, og skønt det for ham altid var »en plage at færdes mellem mange mennesker mere end en kort tid«, og man saaledes kunne vente noget ukendskab til mennesker, forekommer det mig, at de personer, han skildrer i sine bøger, er usædvanlig levende og virkelighedstro. I hans fortællinger og historier — som i hans romaner — møder man mange friske og levende skikkelser, nogle skildret med dyb alvor og andre med ikke lidet lune. Litterater vil vel finde, at der føres for megen diskussion om livsanskuelser i hans bøger, og at dette »svækker deres kunstneriske værdi«, (Georg Christensen), medens den læge læser just i almindelighed vil finde dette interessant og fængslende. For nylig har jeg set en dygtig skribent betegne P. E. B.s »Den ubudne gæst« som »en fremragende samling indenfor dansk novellistisk kunst«. Ogsaa skuespil skrev P. E. Benzon. Det var ham en skuffelse, at intet af disse blev opført. Af hans dramatiske arbejder var vistnok »Mariamne« 1904 hans hjertebarn, i hvert fald det værk, han »inderligst har syslet med«. Men jeg synes dog, at der især er grund til at fremhæve »Antikrist«, aktuelt som det faktisk er i disse atomtider. Dets grundtone er anslaaet i et pragtfuldt indledningsdigt: »Du, som troner over alle tider«, og hvis slutningsvers jeg ikke kan nægte mig at citere:

»Jesus, konge, frelser, tænd dog lampen,
haabets lampe i vor vraa,
saa vi hører gennem verdenskrampen
evighedens bølger gaa.
Jorden bliver gammel, tiden rinder,
Herre kom før nat og før os hjem.
Se, det mørknes, men bag bjergetinder
gaar de store, stille stjerner frem«.

Mens jeg er ved dette digt, er det fristende at nævne P. E. B.s formskønne kantate ved kirkeindvielsen i Hadsten, 23. november 1919 med begyndelsen:

»Lover den konge, som hvælved den mægtige bue,
stjerne bag stjerne han skabte som lys i sin stue,
talte sit bliv!
fyldte med blussende liv
verdens den myldrende tue«.

Eller man læser følgende vers af »Klokkerne« fra samme værk:

»Aarle, hver gang solen stiger,
har den unge dag de døbt,
ud mod aftnens gyldne riger
vandrer sjælen tonesvøbt«.

Dette er ikke bare efterklange af vore skønne salmer og kristelige lyrik, men det er — ikke lidet, synes jeg — Benzon.

Læser man *P. E. Benzons* kristelige digte og hans tre af »Kirkeligt Samfund af 1898« udgivne bøger, »Det kristne haab« 1900 og »Menneskeligt og kristeligt« I. og II. 1905 og 06, kan man, som naturligt er, faa et indtryk af ham som præst. Han stillede store krav til sig selv. Hans prædikener var udarbejdede i de mindste enkeltheder, og efter hvad en bekendt for mange aar siden udtalte til mig, blev de holdt nøjagtigt ens i hans kirker; der var ingen forandring af selv den mindste sætning, ja, mindste ord. Jeg hørte pastor Benzon flere gange i Hadsten, hvor han i sine sidste aar fik en prædikeplads, først i missionshuset, siden i den nybyggede Skt. Pauls kirke, og hvor han, i følge sine egne ord, fik »efter at have været præst i 30 aar, en trofast og ret talrig kreds at prædike for«. Vel har jeg glemt det meste af de prædikener, jeg hørte, men jeg glemmer aldrig den aand og henførthed, hvormed han engang holdt en allehelgensprædiken. Missionshusets sal var fyldt, alle sad stille og betagne, lyttende til præstens aandsfyldte og formfuldendte prædiken om »salighedsprisningernes bjerg«, der »smalnede« mer og mer, op mod den høje, lysende tinde: Saligheden hjemme hos Gud. Var det ikke, som præstens ansigt fik glans af det, han talte om. I sandhed et excelsior, men dog sund og vederhæftig tale!

Visselig var *P. E. Benzon* ikke nogen helt almindelig præst, og han var ej heller som menneske af den slags, man kalder dusinmennesker. Elskværdighed var ingenlunde det øverste lag i hans væsen. Undertiden kunne han endda virke frastødende. Da jeg havde vikarieret i en af pastoratets skoler en lille tid, bad jeg om en udtalelse om, at jeg havde udført mit arbejde tilfredsstillende. P. E. Benzon nærmest knurrede noget om, at det kunne han umuligt føje mig i, da han ikke havde hørt mig undervise. Jeg fik ingen anbefaling — til min fortrydelse. Senere har jeg maatte erkende, at det var godt, om man var lidt mere paaholdende med at give folk anbefalinger. Jo, lidt bange kunne man nok som ung lærer blive for *P. E. Benzon*. Maaske havde han som biskop *Swane* i Viborg en lille rem af huden: ikke at kunne lide degne, d. v. s. lærere. Dog nej, det var blot »seminarister«, vigtige og stillestaaende lærere, der var ham imod. Var der bare friskhed og liv, saa var det vist godt. I hvert fald vidner følgende som nylig er blevet mig berettet, ikke om nogen fordom mod lærere:

»De ved sikkert, at naar han sad og skrev,

ville han ikke forstyrres. Nu afdøde lærer *Madsen* i Vissing har fortalt mig følgende: Da han var blevet kaldet til embedet i Vissing, aflagde han et besøg hos P. E. B. Han kunne jo ikke vide, at det var et ubelejligt øjeblik, men det var det altsaa. Den gamle præst brummede noget til en velkomst, der ikke var videre hjertelig. »Naa«, sagde han, »kan De synge?« Lærer *Madsen*, som iøvrigt havde en udmærket sangstemme, svarede, at det mente han nok, han kunne. »Kan De synge: »Lyksalig?«. Jo, det kunne han da nok. »Lad mig høre!« »Tror De, jeg vil staa her og være nar for Dem«. »Nej, det kan der for resten være noget i«. Og saa var isen brudt, og de var venner fra den dag, saa længe *P. E. Benzon* levede«.

Salmenumrene var det ikke altid let at faa fra præsten. Det erfarede jeg selv, om end jeg dog var ude for en nogenlunde hensynsfuld behandling i saa henseende. Den samme, som har givet mig beretningen om »Lyksalig«, har fortalt mig følgende angaaende salmenumre:

»En dame i Vissing forærede kirken et orgel. Det havde P. E. B. selvfølgelig ikke noget imod, men den lærerinde, som skulle spille paa orgelet, forlangte at faa salmenumrene om lørdagen, saa hun kunne øve sig. Det ville pastor Benzon ikke gaa med til. »Hvordan skulle jeg vide lørdag eftermiddag, hvad jeg ville have sunget. Det ville berøve mig al inspiration«. Saa blev orglet slet ikke brugt. Lærer Madsen forestillede nu præsten, hvilken skuffelse det var for den, som havde skænket det gode orgel, at det slet ikke blev brugt. »Ja, men saa maa *De* bestemme salmenumrene«. Og saadan blev det en lang aarrække.

Kunne der altsaa være noget kantet ved *P. E. Benzon*, saa var dog hans karakter af en finhed og ægthed, som enhver, der blot kendte lidt til ham, maatte beundre. Han var ingen selvglad præst; han gav ingen andre end sig selv skylden for, at ikke alt i hans præstegerning lykkedes. — Han var lykkelig ved at faa en gerning ved Skt. Pauls kirke i Hadsten og udtalte, som allerede berørt: »Hele mit liv har jeg prædiket for halvtomme kirker, nu faar jeg lov at slutte min gerning med en fyldt kirke«. — I ovennævte »Minder fra Viborgegnen« tegner Benzon adskillige billeder af mennesker, men gennem det altsammen faar man et billede af ham selv. Man faar indtrykket af en jævn mand, og dog en aristokrat, en mand, som kræver friskhed og liv, for hvem stilstand og død er en pest. Han sætter kundskaber højt, bruger oven i købet det mindre skønne ord »kundskabssnob« om sig selv. Gerne vil han »skrabe fernissen af folk«, og selv ønsker han ikke »at møde i stadsklæder«.

Efter sin afsked i 1922 rejste P. E. Benzon sammen med sin hustru, der betød saa uendelig meget for ham, at det er umuligt ikke at nævne hende, naar man skriver om ham, til Roskilde. De er begravet paa Skt. Pauls kirkegaard i Hadsten. Om det ellers kan siges om mennesker, i hvert tilfælde i nogen grad, saa kan det siges om de to — om ham baade som menneske, præst og forfatter — at hos dem var alting ægte.

Litt.: Nekrologer i dagspressen, samt Nationaltid. 2. sept. 15. Randers dagbl. 23. nov. 17. Knud Nielsen i Højskolebl. 1925. sp. 817 f., Benzons paabegyndte selvbiografi, KLfN. I, 265.

Hjælpepræst hos pastor Benzon:
1905-06: *M. T. Berg*, se Redsted-H.

13. 11. maj 1923—23. sept. 35 (sp. Karlby-V. 20. apr. 18): Provst **Hans Ranmar,** f. 26. dec. 73 Killerup v. Odense. F.: Gdjr. Peder Christian Rasmussen. Stud. Odense 91, direktør Ejby mølle v. Odense 99—04, adm. direktør dampmøllen Victoria, Odense 04—13, vicekonsul for Argentina 07, merkantil leder af firmaet Lauritz Knudsens mekaniske etablissement 13—15. Navneforandring til Ranmar 1917, c. theol. 18[1] (l), provst Galten-Støvring herr. 12. jan. 24, † 23. sept. 35. — G. 5. okt. 99 Mine Christine Nielsen, f. 14. febr. 72 Ejby mølle. †. F.: Mølleejer Rasmus N.

Kredsfmd. Santalmiss., BM Provsteforeningen, medl. af amtsskoledir.

Provst R. var præget af sin fynske oprindelse og af, at han havde været forretningsmand og konsul, da han ledede Victoriamøllen i Odense (han kom i ledelsen der gn. sin hustru). Men han havde fra sin ungdom haft tanker om at blive præst, og i en moden alder tog han teologisk embedseksamen. Han havde et lyst sind, et livligt væsen, kunde let komme i forbindelse med mennesker og var vellidt. Tillige var der noget stiligt over hans færd, saa man mødte ham med naturlig respekt, men især virkede han ved sin elskværdighed. Han gik med lyst og energi op i sin præstegerning og havde sikkert nogle gode aar i Galten, hvor der var nok at virke med i de 3 kirkedistrikter og den store stationsby. Kirkegangen var helt god og der var velvilje over for præsten, som var flittig til husbesøg og meget hjælpsom. Han gjorde et betydeligt arbejde for Santalmissionen, saa der var kredse i alle 3 kirkedistrikter. R. havde forhandlingsevne og stor praktisk sans. Han og hans hustru er begravet i Voldby ved Grenaa.

Hjælpepræst hos provst Ranmar:
1933: *J. U. Mikkelsen*, se Jernved.
1935: *O. Borch-Madsen*, Se Seden-Aa.

14. 23. dec. 1935 (sp. Borbjerg 9. juni 23): **Svend Gunnar Jul-Rasmussen,** f. 25. okt. 95 Agri. F.: Sp. Ølby-A.-F., † 25, se der. Stud. Sorø 14, c. 20[1] (l), kkp. Holstebro-M. 11. apr. 21. — G. 27. jan. 20 Grethe Blom. f. 4. maj 96. F.: Overlæge ved Frederiksberg hospital Richard B. og Mara Fernanda Wissing (hvis tipoldemoder var Laur. Sommer, sp. Gosmer-H.).

Hjælpepræst hos pastor Jul-Rasmussen:
1945: *E. Værge*, se Henne-L.

Litt.: Hadstenbogen, Fra udskiftningen i Vissing, Fra Randers a., 1916, 107 f. A. C. Juncher: Hadsten by (Jyske byer og deres mænd, VII, 1917), P. Christensen: Bidrag til Galten-V. degnehistorie, Fra Rand. a., 1921, do. smst. 1914 om Hinge hv, Vissing sogns hist., i Østj. hjemstavn 1940, s. 85 f., C. Holtet, IM hist. 1912, s. 154, Højskoleforst. Aage Jensen har i „Fra kirkehus og skolestue" I, 1936, skrevet om Den dsk. folkehøjskole idag. Jens Smed: Vinterslev stednavne, Rand. aarb. 1945, 40 f., Kr. Pedersen: Den store brand i V. (smst. 1939, 16 f. Khst. saml. 6. r. V., 182, Politiken 22. sept. 1963 (Danmarks foreningsby nr. 1).

VOLDUM-RUD

Voldum sogn, 1973 ha, grænser mod nord til den brede Allingaadal, hvorfra skovklædte skrænter fører op til et bølgeformet terræn med gode jorder. Skrænterne gennembrydes af smukke sidekløfter. Mygind skov. Jomfruhøj (51 m). Byerne V. (261 indb.) med centralskole, bibliotek, den Oppen-Schilden'ske stiftelse (4 lejl.), rutebilst. m. m., Hvalløse, Rigtrup, Hg. Clausholm og Schildenseje.

De er 5 fredede oldtidshøje, betydelige gravpladser fra ældre jernalder undersøgt. Mellem Voldum og Clausholm har der været et kapel. Ved Hvalløse en hellig kilde (Schmidt, s. 143).

Clausholm er en af Jyllands anseligste hg., dens smukke park er søgt udflugtssted. Det store gods skal særligt omtales. Det har sat sit præg paa egnen og kirken. Dets historie gaar tilbage til 1368, da det tilhørte en af hovedmændene i det jyske oprør, *Lage Ovesen Panter*, efter hvem det i mange aar gik i arv paa sværd- eller spindesiden. Lage Panters dt., Ide, ejede C. 1393. Hun var gift med *Jens Jensen Brok*, der blev dræbt 1404, hans søn og derefter hans søn, og derefter dennes svigersøn. Derefter overgik Clausholm til hans svigerson, rigshofmester *Mogens Gøye* († 1544), der opførte et nyt stenhus. Ved hans død deltes godset, og C. gik over til hans dt. Ellen Gøye, hvis mand var *Mourids Olsen Krognos*. Sønnen Oluf Krognos († 1573) fulgte efter, saa ejedes C. af *Christoffer Mogensen Gjøe* og *Margrethe Albrechtsdatter Gjøe*, gift med *Peder Brahe* († 1610), der gjorde meget for kirken og godset. Svigersønnen, *Otto Marsvin* ejede C. til sin død 1647, og hans svigersøn, oberst *Hans Friis* († 1697) gjorde ogsaa meget her, bl. a. forsvarede han efter eget sigende C. tappert mod svenskerne 1658. Hans datter var gift med general *Joh. Rantzau* til Bramminge, der „gjorde indførsel" i godset for 40440 rdl., men 1683 var C. overdraget til storkansleren *Conrad Reventlow* († 1708, som 1686 fik tildømt C. Hans enke *Sophie Amalie Hahn* († 1722) solgte godset 1718 til kong *Frederik IV*, som 1712 havde bortført datteren, *Anna Sophie Reventlow*, den senere dronning. Efter kongens død 1730 forvistes hun til Clausholm, hvor hun dode 1743. Fra 1744 var der skiftende ejere: Jstrd. *Chr. van der Maase* († 1753), gehejmeraad *Matth. Vilh. Huitfeldt* († 1803), der 1800 solgte C. til sin svigersøn, gehejmekfrrd. *Hans Heinr. Friccius von Schilden*, der antog navnet *Schilden-Huitfeldt*. Han oprettede 1810 fideikommisset C., Schildenseje og andre gaarde. C. tilhørte saa hans broderdt., der var gift med *Carl August Oppen* (tog navnet Oppen-Schilden), † 1872. Fideikommisset overgik derefter til baronesse *Sophie Magdalene Berner-Schilden-Holsten* til Holstenshus († 1906), derpaa til hendes søn, lensbaron *Adam B.-S.-H.* († 1927). 1925 overgik godset til fri ejendom, det arvedes af lensbaron *Hans B.-S.-H.*, der 1955 overdrog det til sin yngste søn, civilingeniør *Henrik Berner*. — Den nuv. anselige hovedbygning (i 5 fløje, formet som et H) rejstes i 1690'erne, parken i smukke terrasser anlagt af *Conrad Reventlow*. Den er forbundet med dyrehaven ved en lang allé.

Clausholm slotskirke, hvis inventar er fra storkanslerens tid, er forsiret med marmorering, har stort alter, prædikestol. Til dronningen var indrettet et lukket rum, der stødte op til kirken. Hun anvendte meget til slottets og kirkens forskønnelse, skænkede altersølvet. Orgel i bagvæggens pulpitur. Kirken blev smukt restaureret 1930-31 (arkit. Mogens Clemmensen), da det originale loft blev rekonstrueret. I nyeste tid er to børn af slægten døbt her. I sommertiden holdes der gudstj. i slotskapellet.

Rud sogn, 1305 ha, jævnt, bølgeformet terræn, hæver sig mod sydøst, god jord, kun lidt skov. Byerne Nielstrup med fh., Bramstrup med mh., Hallendrup.

NØ for kirken Anna Sophies kilde, hvor Anna Sophie Reventlow lod hente vand til Clausholm. — De fleste gravhøje er sløjfet.

Af den ældre præstehistorie

Indtil 1912 er ingen sp. forflyttet herfra. Den anselige præstegaard minder om embedets storhedsdage.

De første luth. sp. skal have været hr. *Jens Lauritsen* († c. 1583), og *Hans Jensen Bruun* († 1592). Hans enke giftede sig med eftm. *Laur. Pedersen*. I hans tid revnede V. kirke en søndag under gudstjenesten og faldt derpaa ned om natten. Den blev genopført af *Peder Brahe*, hans hustru Margrethe Gjøe og deres svigersøn, *Otto Marsvin*. *Søren Andersen* blev afsat. Han er omtalt for sine retssager i (Rand. aarb. 1954, s. 78 f.). Han var sp. her 1635, beskyldtes for at have overfaldet en dreng i hans egen stue med en brandfork, mens hans kone truede drengen med en bismer. Drengens fader skulde have slaaet sine forældre, hvorfor præsten vilde straffe ham. Han blev dømt ved birketinget, men benaadedes senere. Han havde ogsaa andre retssager og blev vist afsat omkr. 1640 (Wiberg opgiver fejlagtigt 1630). Se endv. Khst. saml. 6. r. III, s. 179.

Provst *Knud Jensen Smerup* (1660-88) havde været feltpræst, mag. *Laur. Rasmussen Schalstrup* (1688—1720) blev tillige præst ved det nyindviede kapel paa Clausholm. Mag. *Chr. Vilh. Lund* (1722-33) var forfatter og omtales som »brav« (N. 353).

Niels Schiwe (1733-64) var pietist. Biskop *Hygum* roser ham og skriver, at »mange kan tale, fordi de tror, i hans sogne, og at ingen, som ønsker kristelig vejledning, kan savne det.« En degneenke, som døde 1741, efterlod Bibelen, Ewalds konkordans og kirkehistorie, Herslebs prædikener, Scrivers »Sjæleskat« og Arnds »Sande kristendom«. Hun var altsaa vel belæst i pietistiske skrifter. Det vidner om almuens respekt for S., at man mente, at han kunde mane. Enkedronning *Anna Sophie* boede jo i sin forvisning paa Clausholm, og for hende betød han meget. I sin mindetale over hende 1743 (Det skandinav. litteraturselskabs skr., 1823, 181 f.) gav han hende det skudsmaal, at hun ansaa verden »med al sin fryd og flor, med al sin glimmer og glans, for et raaddent træ, der skinner og kun bedrager folk med sit skin, men hverken kan lyse eller varme«. Hendes kristendom var vistnok ærligt ment; ved sit taffel førte hun gerne opbyggelige samtaler, og hun holdt sit tyende til kirkegang. Selv gik hun tarveligt klædt for at kunne give des mere hen. Hendes aandelige interesser ses ogsaa af hendes bibliotek (bøger af Luther, Thomas a Kempis, Spener, Francke, Hersleb, Zinzendorf), hun havde 20 indbundne og 50 uindbundne expl. af Vajsenhusbibelen. 36 stk. af Sophie Billes: »De udvalgtes aandelige krone«, vel bestemt til uddeling m. m. En af hendes lakajer efterlod en snes bøger, mest opbyggelige. (Fra Rand. amt, 1911, s. 7 f., 1910, s. 48. Elle Jensen, s. 95).

Niels Schiwe omtaltes længe efter i folkemunde som »Hr. Kjeld«. Han var gift med fmd.s enke. Prgd. brændte 1737. Pastor *Mathias Pedersen Mohr* (1764-95), var »meget svær, han fandtes død eller besvimet paa locumet« (Wiberg III, 614). *Laur. Chr. Buhmann* (1796—1832) var, saa vidt det oplyses, rationalist.

Tiden efter 1832

Konsistorialraad *A. F. C. Lauritsen* (1832-60) blev 83 aar, hans 50-aars jubilæum blev fejret med stor sognefest. Hans 4 sønner og 4 døtre fyldte den store prgd. med liv. L. tilhørte den gamle tid, var som en patriark, men 1859 opgives kkg. som maadelig, særligt i Rud (Hertz). Befolkningen kom ind i en stærk udvikling efter at bønderne var blevet frigjort fra godset. Her skal især nævnes en fremragende bonde:

Gaardejer *Jens Christensen* (f. 1788, † 1856) deltog i det holstenske felttog 1813 som dragon, fæstede 1815 fædrenegaarden i Voldum (under Clausholm) blev en hoverigørende bonde og en udmærket dygtig landmand. Især drev han horavl, havde stort havebrug, planteskole af frugttræer og fik gentagne paaskønnelser af Landhusholdningsselskabet, i hvis aand han virkede som oplyst foregangsmand paa sin egn, ivrig for at udbrede kundskaber og dygtighed blandt sine omgivelser. 1842 tilbød han forgæves landhusholdningsselskabet at oprette en landbrugsskole paa sin gaard. Han mente, at der i hvert amt skulde være en saadan skole for unge bondesønner. Fra 1840 fejrede han gn. flere aar dronning Caroline Amalies fødselsdag, 28. juni, ved en stor folkefest i sin have. 1848 blev han kongevalgt medlem af den nørrejyske stænderforsamling. Han var den eneste bonde blandt de kongevalgte. 1849-52 var han folketingsmd. i Hørningkredsen. Partipolitisk hørte han, der endnu paa Rigsdagen kunde betegne sig som en gammel hoveribonde, til bondevennerne.

D. E. Rugaard: Fremragende dske bønder, 1871, s. 263 f., Jy. Saml. 4. r., II, 1914-16, s. 53—153 (provst Alexander Rasmussen), DBL, V., 51 f.

Pastor *N. C. Kattrup* (1860-69) omtales om en aristokratisk proprietærtype, *H. L. R. Müller* (1869-82) var en stilfærdig, kultiveret mand, nærmest højkirkelig. Provst *H. L. Lund* (1882-96) omtales nedenfor.

Omslaget i kirkelivet skete, da pastor *H. C. Gøtzsche* (1896—1912) kom hertil. Han var en af Ribebispens dygtige sønner, IMs mand, tog fat med energi, husbesøg, bibellæsninger og møder, og kirkegangen, der havde været ringe, blev god. Han havde en virksom støtte i sin meget aktive hustru, *Emili, f. Neergaard*, der havde været med til at starte de unge pigers arbejde for Københavns kirkesag. Han var alsidig begavet, studerede sin bibel paa grundsprogene, oppe kl. 5 om morgenen, ivrig havedyrker, nidkær i sit embede, trods flere sygdomsperioder. Hans klare, vel gennemtænkte prædikener havde et bestemt sigte, fyldt med malende billeder. Han byggede den ny anselige præstegaard i Voldum og drev de første aar selv avlingen. Han var landbrugsinteresseret, købte alle tidens ny maskiner og redskaber, men selvbinderen maatte han opgive, fordi jorden var for bakket. Han var en foregangsmand, indførte bl. a. lucernedyrkning. Han var aristokrat, kyndig i sprog og botanik, en ligevægtig mand (se videre her III, 116 f.). I hans tid blev der et lille IMs samfund, og hans spor kendtes længe efter. Han var en rank personlighed, der ikke veg for modstand. Hans efterfølger, den fine og kloge pastor *Jes Seidelin* (1913-18) fortsatte i samme spor ikke udpræget retningsmand. Pastor *C. Møller Andersen* (1919-24) var en dygtig og solid præst, kkg. ret god, han huskes især for sit arbejde blandt de unge, fik stiftet en ungdomsforening, som ligefrem senere kaldtes »Præstens ungdomsforening«. Hans hustru hjalp ham meget, hun var en dygtig oplæser. Pastor *H. C. J. Vedde* (1924-28) var præget af at være højskolemand. Det mærkedes i hans prædiken (en kirkegænger: Han læste teksten op, men saa hørte man ikke mere til den. Det blev til foredrag i mange tilfælde). Han var meget flittig til husbesøg, morgenmand, kom undertiden paa besøg kl. 6—7 om morgenen. Han holdt af at plante træer, rejste meget (var et aar i Argentina), udgav et kirkeblad »Budbringeren«. Præsterne *G. Lund-Sørensen* (1929-32), *E. Staffeldt* (1932-38) og *M. S. Barfod* (1932-52) var grundtvigske. Siden 1952 har pastor *Axel Pedersen* været her.

Voldum-Rud hører til de mere kirkeligt vaagne sogne paa Randers-egnen. Der er stadigt et IMs samfund, gennemg. kirkelige, med forskelligt arbejde i gang. En del grundtvigske med højskolepræg og DdU, Der holdes menighedsmøder og sommermøder, og der er kirkeblad.

Befolkningen er blandet, dels alm. landmænd (flere større gaarde). Mange arbejdere og husmænd, haandværkere og handlende.

IMs samfund har været ledet af gdjr. *J. Jensen*, gdjr. *J. Kastbjerg*, V., gdjr. *J. C. F. Carlsbæk*, gdjr. *Laust Møller Rasmussen*, V. mark, landpost *Anton Laursen*, Voldum, fru gdjr. *Rasmussen*, Stobdrupgd., Rud. Et missionshus i Rud. IM opgives som ret ukirkelig i 30'erne.

KS har været ledet af lærer *Andersen*, R., provst *Møller Andersen*, pastor *Lund-Sørensen*, pastor *Staffeldt*, gdjr. *H. P. Hansen*, Hvalløse, gdjr. *Kjeld Aa. Andersen*.

Pastor *G. Lund-Sørensens* tid betegnes som »glansperioden«.

Iøvrigt: Sogneraadsfmd. *N. Nielsen*, V., medl. af mghr. Lærer *Magnus Andersen* (lærer i Rud 19) leder af DdU. (Stiftet af pastor *C. Møller Andersen*), lærer *Hune* betød meget i det grundtvigske arbejde.

Centralskole for hele kommunen i V. fra 1956. Leder: Førstelærer *Sv. Grubbe*. Den gl. skole er lærerbolig.

Kommunebibliotek i centralskolen, det afløste V. og R. sognebogsamlinger, der 1927 var fremgaaet af Det Huitfeldtske bibliotek for V. sogn, skabt af midler, der var skænket af geheimekfrrd. M. V. Huitfeldt 1800.

Forfatteren *J. S. Voldum*, sp. Hjembæk-S., er f. i Voldum 1853.

I Hvalløse er plantet et genforeningstræ. Paa pladsen foran V. kirke er rejst en befrielsessten.

1924 oplyses: Ganske god kkg., nogen IM bevægelse, en del grundtvigske, de fleste uden særpræg. Gode forhold. 1927: Kkg. 9 og 7%, gldags, kirkelig befolkning, lille IM kreds, større KS. DdU, 1 mh. 1931: Kkg. 11 og 8%, ellers som hidtil. 1935: Kkg. 9—10 og 8—9%, gldags i V., vaagen og interesseret bef. i R., gode arbejdsmuligheder for en præst, der ikke er for partipræget. IM smf. (60), KS (100), fh. 1943: Kkg. 9 og 7%, jævnt gode, en del højskoleprægede, IM (35), DdU (100) KS (90). 1951: do. 1959: Mghmøder i prgd., IM (30), sdsk., ungdomsm., DdU, mh., 2 fh. 1963: Ret god kkg., en del kirkefremmede, men ogsaa en del trofaste kkg., nogle højskoleprægede grundtvigske, en del IM (30 fam.), sdsk., ungdomsmøder, mghmøder om vinteren i prgd., sommermøder, kirkeblad, DdU.

Voldum kirke, sydligt i byen, er smuk og anselig. Herregaardskirke og herredskirke. Skib og kor ud i eet (indv. 33 m lang, 8 m bred), er for størstedelen opført 1606 af Peder Brahe, hans hustru og svigersøn, Otto Marsvin, efter at den gamle kirke var revnet og styrtet sammen (se ovf.). Kirken er opf. af store, røde mursten med kamtakket, blindingsprydet korgavl. Som rester af den gl. kirke ses det sengotiske vaabenhus mod syd med kamtakket blindingsgavl og i den vestlige del kirken, som er det hvælvede underrum til det gl. taarn. Det nuv. taarn, som er noget yngre, har pyramidetag. Underrummet har været gravkapel, nu tomt. Ved korets østgavl er først i det 17. aarh. opført en lang tilbygning med blindings-kamgavl, oprind. en kirkelade, senere benyttet til det Clausholmske hospital for 6 fattige, restaur. 1914, nu ligkapel. Rigt barok-inventar og flere ligsten med store figurer. Den smukt udskaarne altertavle (elevarb. fra Peder Jensen Koldings værksted) er skænket 1678 af oberst H. Friis. I midten nadveren, sidevinger med rigt udskaaren bruskbarok ud til to sideportaler (maaske til præste- og degnestole). Ny knæfaldsskranke 1959. Prædikestol fra omkr. 1606, bæres af en Mosesfigur, i hjørnerne og i felterne Kristus og evangelisterne. Samtidig er den rigt udskaarne træfont. Paa daabsfadet ses Herluf Trolles og Birgitte Gøyes navnetræk og aarst. 1570. Anselig herskabsstol øverst i skibets nordside, degnestol lige overfor, smukke stolegavle og mod vest i kirkens ældste taarnrum et gitterværk (oprind. korgitter). I taarnrummet 3 reliefprydede marmorkister, udf. af Wiedewelt (Matth. Huitfeldt, hstr., dt.), i korvæggen store ligsten (Mogens Gøye, hustruer og søn). Flere andre smukke gravminder, et fint, forgyldt krucifix fra en af kisterne staar paa altret.

En større og en mindre klokke. Den ene senmiddelalderlig. Paa den store klokke staar: „Til din pris lad mig lyde og mange til dit hus indbyde". Kirken er smukt istandsat, nyt munkestensgulv, el. varme. 300 sd. Orgel.
H. Berner-Schilden-Holsten: V. kirke, Rand. aarb. 1922, 5—31.

Rud kirke ligger for sig selv, er lille, kullet, blytækt. Skib og kor er romanske, af granitkvadre paa skraasokkel. Begge døre bevaret, begge med udhugget tympanon og relieffer. 3 romanske vinduer genaabnet 1951, et i koret, 2 i skibet. Flere ombygninger, bl. a. blev der opført kamgavle 1878. Bjælkeloft, vaabenhus mod syd fra 1888 af røde mursten. Klokken i korgavlen. Baldakin-altertavle, i renæssancestil fra c. 1600, med to søjler, der støtter den fremadbuede himmel. Det tredelte storfelt med skriftsteder. I koret en rest af gl. katolsk altertavle, naadestol (Gud fader med den døde frelser). Romansk granit-løvefont med mandehoveder paa kummen. Tindaabsfad med Anna Sophies navnetræk. Prædikestol fra c. 1625 med dobbeltsøjler, prydbælter, stjerner. En figursten ved korets mur. Nyrestaureret. 90 sd. Orgel.
Mackeprang, s. 229, 232, Rand. aarb. 1949, 22—29.

Folketal. 1850: 511 og 401: 1901: 591 og 444; 1921: 601 og 575; 1960: 685 og 486.
Altergæster: 1926: 300 og 200; 1934: 284 og 147; 1945: 210 og 106; 1957:
Menighedsraad: 1926: 3 IM, 8 gr. cll. u. p. 1934: 3 IM, 6 gr. (u. p.), 2 soc., 1 u. p. 1945: 3 IM, 5 gr., 2 soc., 2 u. p., valg i V. 1961: 1 IM, 1 n. IM, 7 gr., 3 soc.
Kommunevalg: 1943: S. 119 (2), R. 112 (2), V. 188 (4), U. P 52 (1). 1962: S. 150 (3), R. 94 (1), K. 347 (5)). Fmd.: Gdjr. *H. Nielsen*.

Sognepræst

Indtægt. 1850: a) 54 tug, 105 byg, 155 havre. b) 3-dobb. tiende af en gaard, 56 rdl. c) 24 lpd. ost, 46 sn. æg, 23 par kyllinger, 4 fv. brænde. d) 275 rdl. e) 65 td. ld. ager, 15 eng, 20 hede, 10 td. hartk., afgift: 400 rdl. samt naturalier. God, gl., firlænget prgd. — 1870: Regul.: 2336 kr. netto: 5318 kr., 1913: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1896. 54 alen lang.

13. 15. juni 1832—22. apr. 60 (sp. Serup-L. 8. aug. 06): Konsistorialraad **Anton Frederik Christian Lauritzen,** f. 25. febr. 77 Skanderborg. F.: Amtsfuldmægtig Hans L. og Marie Dorthea Berthelsen. Stud. Aarhus 97, c. juli 00 (h). Ksstrrd. 56, † 22. apr. 60. — G. 22. aug. 06 Christine Christensen, f. 2. apr. 88 Østergaard, Fjellerup, † 4. nov. 62. F.: Proprietær til Vedø Rasmus C. og Elisabeth Thorbjørnsen. — Sønnesøn: Psykisk forsker Severin Lauritzen (DBL XIV, 161).
Om pastor L. se ovf.

Hjælpepræst hos ksstrd. Lauritsen:
1845-50: *N. M. Blach*, se Grindsted-G.
1850-54: *F. C. Friis*, se Bredstrup.
1854-55: *P. Raae*, se Jernved.
1855: *H. C. Boldsen*, se Fruering-V.
1855-60: *M. C. Asmussen*, se ord. kat. Kerteminde-D.

14. 5. juli 1860—6. sept. 69 (sp. Torning-L. 24. apr. 50): **Niss Christian Kattrup,** f. 31. dec. 10 Ribe. F.: Toldkasserer i Hjerting Rasmus Sørensen K. og Maren Brorsen. Stud. Ribe 30, c. apr. 38 (l), ord. kat. Skelskør 30. juni 45, † 6. sept. 69. G. 25. sept. 45 Sara Vilhelmine Christiane Krüger, f. 2. juni 19 Odense, † 6. sept. 69. F.: Apoteker Frederik Theodor K. og Christiane Lovise Lassen af Kværndrup. — Søn: Svindinge, broder: Tamdrup, hustrus søster g. J. C. Balslev, Haarslev, hustrus morbroder: Lassen, Tølløse-Aa.
Om pastor K. se ovf. Pastor K. døde af en blodprop efter en operation.

15. 20. nov. 1869—7. febr. 82 (sp. Alslev-H. 4. juli 55): **Hans Lyder Roed Müller,** f. 7. aug. 12 Fole. F.: Sp. i Gram Didrik M., † 45, og Maria Dorthea Wiborg. Stud. Ribe 32, c. juli 38 (h), ord. lærer Christiansø 16. marts 43, † 7. febr. 82. — G. 27. apr. 43 Søster Augusta Gad, f. 12. aug. 15 Skævinge, † 15. apr. 04. F.: Andenpræst ved Roskilde Domkirke Elieser G., † 38 og Søster Christiane Brun Stenersen. — Broder: Hygum-H., søster g. Høgsbro, Bjerreby. Hustrus brødre: Biskop G. Fyn, Gad, Gaverslund, Stouby-H. Kolding, Estvad-R., Darum-B. Stamt. 33.
Om pastor M., se ovf., jvf. Mindeskrift om pastor M. 1882.

16. 19. apr. 1882—7. jan. 96 (sp. Borup 22. jan. 70): Provst **Hans Laurits Lund,** f. 15. apr. 29 Pløen. F.: Regimentsdyrlæge Hans Hansen L. og Christine Lausen. Stud. Hrlf. 47, c. 54^2 (l), adjunkt Hrlf. 54, provst Støvring-Galten herr. 23. juni 79—8. dec. 91, r. af dbg. 88, † 7. jan. 96. Ugift.
Den gamle, ugifte provst levede, naar han var fri for embedsforretninger, meget i sit studerekammer, hvor han dog ikke altid fik lov til at være i ro, da mange satte pris paa den elskværdige og kundskabsrige mand. Ved hans begravelse fremhævede pastor *P. Scharling*, Randers, hans varme fædrelandskærlighed, der særlig fandt sit udtryk i hans interesse for Sønderjylland. Stor interesse viste han alt, hvad der vedrørte Herluf Trolle og Birgitte Gøye, han var jo herlovianer, og Herluf Trolle havde været knyttet til Clausholm. (Randers amts avis 8. jan. og 15. jan. 96). *Hans Kaarsberg* har i sine memoirer 1921 beskrevet L. som adjunkt. Han magtede ikke at holde styr paa drengene, var noget landlig; han elskede fransk og fransk kultur.

Provst L. var født i Holsten. Selv om han var født syd for Eideren, var han som sine fædre dansk af sind, og Sønderjyllands sag laa ham varmt paa sinde. Kom som elev paa Herlufsholm og modtog her en dyb og blivende paavirkning. Senere var han en aarrække knyttet til denne skole som lærer. Livet og gerningen her blev nogle af hans kæreste minder. Men det blev dog kirkens tjeneste, der drog ham. Mildhed, godhed og venlighed var de mest fremherskende egenskaber i hans karakter. Hans visitatser omkring i skolerne prægedes af den samme mildhed og venlighed. Han forstod at vinde børnene, saa de glemte deres frygt og blev frimodige. Børnene i de sogne, hvor han var præst, glemte sent de glæder, han saaledes havde beredt dem, ogsaa som præst i konfirmandstuen. Præster og lærere i hans provsti følte paa grund af hans milde og venlige fremtræden, at han snarere var en ven end en embedsmand. Han hørte ikke til de præster, der med et mægtigt alvorsord kunne vække folk op eller fremkalde større aandelige bevægelser. Men hans forkyndelse var præget af kærlighed og mildhed, og var saaledes dybt grundfæstet i hans egen tro og præget af hans livssyn. Stærke og strenge ord brugte han ikke i sine prædikener. Pastor *Dalsgaard*, Ødum, sagde i sin tale ved bisættelsen: »Hans forkyndelse var derfor snarere det milde ord om Guds naade. Og om end et saadant mildt ord lettere staar i fare for at blive overhørt, saa er jeg overbevist om, at der vil findes mange, som bagefter kærligt vil mindes, hvad han har sagt«.
Mennesket og præsten gik haand i haand, saa at man følte, at evangeliet i sandhed var det glade budskab.
Han blev som en ven for sin menighed, og tænkte meget paa dens vel. Han fik i Borup

sogn oprettet en sygekasse for at lette sygdommens byrde for de ubemidlede. Han drog omsorg for et sognebibliotek for at nyttig og underholdende læsning kunne sætte sit præg paa hjemmene. Endnu mindes i Borup han, som den der fik bygget orglet til Borup kirke i 1870 og fik kirkens nye klokke støbt i 1877, og forfattede indskriften derpaa:

Jeg kalder til bøn, til arbejd', til hvile,
men sidst jeg kalder til Herrens fred.

Efter at hans fader, hans faster, der holdt hus for ham og en svagelig søster alle var døde, blev han som en ensom mand i sit hjem, men selv da sygdom truede med at berøve ham synet, havde han dog et frejdigt haab.
(Se Herlufsholms program 1896, s. 10 f.)

17. 17. marts 1896—27. nov. 1912 (sp. Ødsted 9. maj 88): **H. C. Gøtzsche,** fl. t. Vissenbjerg, se der.

18. 13. marts 1913—8. dec. 18 (rkp. Kloster k., Horsens 21. dec. 04): **Jes Hansen Skovgaard Seidelin,** f. 8. okt. 74 Kbh. F.: Professor ved polyt. læreanst. Carl Julius Ludvig S. og Bolette Julie Skovgaard. Stud. Mtrp. 92, c. 98[2] (l), huslærer hos pastor Schrader, Dannemarre, uord. medhj. hos H. Ostenfeld (Sct. Lukas k., Frberg), hjpr. Kværndrup 22. okt. 00, † 8. dec. 18. — G. 5. nov. 01 Nanna Jensen, f. 29. juni 77 Madras, Indien, † 27. apr. 54. F.: Missionær under DMS Herman J. og Julie Frederikke Eleonora Hoffmann. — Søstre g. biskop Ostenfeld og prof., dr. L. P. Larsen, Indien. Farbrødre: Storring-S.-G. og Vor Frue k., Aarhus, fættre: Biskop Ostenfeld, Seidelin, Mariendals k., domprovst Skovgaard-Petersen, Roskilde. — Morbroder: Kettinge-B. Stamt. 79.

Leder af større møder for præster og teol. kand. i Ryslinge 03, Ribe 05, Vallekilde 08. Sekretær Videnskabeligt præstekursus 06, red. af Israelsmissionens blad 06.

Pastor S.s forældre var begge stærke kristne personligheder, og i deres hjem kom mange af tidens førende kulturskikkelser. Adskillige unge fandt her et godt hjem. Da S.s ældre søster blev forlovet og senere gift med prof. *L. P. Larsen* (Indien), fik S. en dyb kærlighed til og interesse for Ydre mission, og den bevarede han livet igennem. Allerede et par aar før S. blev cand. theol. var han anmelder af missionslitteratur i Dsk. kirketidende, og han tog ivrigt del i den kr. studenterbevægelse, deltog i de kr. studentermøder i Vadstena 95, Herlufsholm 97 og Setnesmoen 99. Hans samarbejde med sin svoger, *H. Ostenfeld*, Sct. Lukas kirke, fik stor betydning for ham. Ved Sct. Lukas k. deltog han især i ungdomsarbejdet under billedhugger *Heuchs* kyndige og kærlige ledelse. I Horsens fik han nogle rige aar i et dejligt samarbejde med pastor *Th. Tomasson* (og *Oluf Olesen*). Han tænkte tilbage paa disse aar med særlig glæde (her »udvikledes og modnedes« han). Hans interesse for ydre mission voksede, og han fik særlig kærlighed til Israelsmissionen, hvis blad han redigerede fra 1906 til sin død. Han havde mange interesser, var en ægte akademiker, havde en forunderlig trang til at virke, altid paa en fin og beskeden maade. Han fik stiftet religionslærerforeningen og fik strax lektor *Johs. Loft* indsat som formand. Han var sekretær ved de videnskabelige præstekursus, som optog ham meget, han var med iver med i møder for unge præster og fik gode medarbejdere i *L. J. Koch* og *Hans Dreiøe*. Skandinavismen havde i ham en varm forkæmper. Han prøvede at skabe kontakt mellem danske, svenske og norske præster. Og fra sin ungdom var han af *H. Ostenfeld* blevet varmt interesseret i sociale spørgsmaal.

Han var i Voldum-R. en meget flittig og dygtig præst. Han døde brat. Han havde været paa sygebesøg hos en ung mand, der havde spansk syge, blev smittet, og døde kort efter. Provst *Lauesen*, der omtalte ham »som en præst, der ragede et hoved op over folket«, talte over ham ved begravelsen og tilføjede i kirkebogen: »Et af sognets ofre for den hærgende spanske syge, en nidkær, følende og ærlig sjælesørger.« (Nekrologer i Randers-bladene).

19. 15. apr. 1919—31. marts 24 (sp. Idum-R. 6. okt. 09): **C. Møller Andersen,** fl. t. Ølgod-S., se der.

20. 30. juni 1924—13. aug. 28 (Højskoleforstander Hadsten 07): **H. C. J. Vedde,** fl. t. Holtug, se Sønderup-N.

21. 28. jan. 1929—13. sept. 32 (hjpr. Sct. Mortens k., Næstved 8. okt. 28): **G. Lund-Sørensen,** fl. t. valgmgh. Kjellerup, se Roholte.

22. 10. dec. 1932—3. dec. 38: **E. Staffeldt,** fl. t. sp. Middelfart, se der (senere frimgh.pr. Aagaard).

23. 24. marts 1939—20. nov. 52: **M. S. Barfod,** fl. t. Højer, se der.

24. 23. marts 1953 (sp. Kvong-L. 8. marts 37): **Axel Pedersen,** f. 23. dec. 05 Mou. F.: Gdjr. Lars P. og Marie Kathrine Poulsen. Stud. Aalborg 27, c. 34[1] (h$_2$), hjpr. Ellidshøj-S. 1. aug. 34. G. 2. juni 37 sygeplejerske Marie Steffensen, f. 23. nov. 06 Egense, Mou. F.: Gdjr. Stephan S. og Ane Kirstine Nielsen Kjær.

BM Ribe amts plejehjemsf. 50—53.
Skrev om Kvong kirke i Ribe st. aarb. 54 og 55.

Litt.: Khst. saml. 6. r. III, 180, V, 4., Alexander Rasmussen: To synsforretn. i V., Rand. aarb. 1918, 30—47, Jy. saml. 5. r. II, 298 f. (Om Clausholm birk), H. Berner-Schilden-Holsten: Clausholm-minder, Rand. aarb. 1910, 42 f., Alexander Rasmussen: Clausholm-bønder ved midten af 17-hundrederne, Jy. saml. 1911, 246-98, Den hemmelige barnefødsel paa Clausholm, Pers.hist. tidsskr. 7. r. II, 187—227, H. Berner-Schilden-Holsten: Dronning Anna Sophie paa C., Rand. aarb. 1911, 5—103, samme i Dsk. herregaarde, 1920, III, 21—36, IV, 234-50, Festskr. til lensbaron Berner-Schilden-Holsten 1951, Se iøvr. Trap, 1963, Rand. amt, 811-16.

ØDUM-HADBJERG

Ødum sogn, 2496 ha, er ret højtliggende, bølgeformet, Dejrhøj (101 m), med smukke aadale, lidt skov, god jord. Sognet er formet som et timeglas fra NØ mod SV, med Ødum by (ved hoved-

vej 10) i midten. Desuden byerne Taastrup, Selling med fh., Røved, Langskov. Flere større gaarde. Mange husmænd.

56 gravhøje er sløjfet. Ret anselig er Store Lynghøj nord f. Selling. Amdrup var en landsby med 5 gaarde, som omkr. 1700 samledes til een gaard, der 1725 udlagdes som ryttergods og 1766 blev privateje. Paa gaarden oprettedes 1896 *Ødum landbrugsskole*, ledet til 1914 af forstander *J. P. Nyboe*, derefter af *A. Jørgensen*. Skolen nedlagdes 1918. Gaarden blev 1948 solgt til staten, der her oprettede en forsøgsstation. Genforeningssten i Ø. i hjørnet af den gamle præstegaardshave.

Hadbjerg sogn, 1080 ha, som hovedsognet. Byen H. med fh. og centralskole. Mod vest Hadsten stationsby, hvoraf en del laa i H. sogn, men 1960 blev indlemmet i Galten sogn. Hg. Kollerup ved Hadsten med betonfabrik og lerværk.

Der har været 19 gravhøje. Ved Kollerup mølledam, mellem to bække, ligger voldstedet Elverhøj.

Af den ældre præstehistorie

Hadbjerg blev anneks 1823, tidligere under Galten-V.

Den første luth. præsts navn, *Mourits Caspersens* navn, paa altertavlen. Efter *Hieronymus Arnoldus* kom provst *Niels Nielsen Fogh* († 1654, epitafium, hans navn paa prædikestolen (Khst. saml. 6. r. III, 180). De flg. sp. var: *Peder Simonsen Querdrup* († 1677), *Peter Blichfeldt* († 1714) af Vitten-HH., *Jørgen Lauritsen Meier* (1715-42), der blev provst. *Philip Marcussen Monrad* (1742-94) af Dalum-S., blev til sidst helt døv. Biskop *Hygom* skrev allerede 1749: »Ungd. kun slet undervist, hvilket maa rejse sig deraf, at denne ellers brave og lærde mand er endog i sine bedste aar overmaade tunghørig, altsaa undselig og næsten uduelig til at katekisere, saasom han ej kan høre, hvad der svares.« (Jy. saml. III, 382). Af hans 9 børn blev 2 præster (Veggerslev-V. og Ø. Velling-HG). Prgd. brændte 1738. P. Christensen har skr. om degnen *Anders Værn* (1754) i Ø. i Rand. aarb. 1909, 101 -21. Pastor *C. C. Bech* (1794-96) fl. t. Haslund-Ø. er den eneste sp. som er flyttet herfra. Han og eftm., *Peter Mohr* (1796—1813), af Voldum-R., arbejdede for at forbedre kaldet ved at faa Hadbjerg som anneks. Det skete først under *Chr. Ludv. Budtz* (1814-52).

Tiden efter 1852

Ingen vækkelser eller særlige begivenheder. Hverken Grundtvigianisme eller IM har slaaet rod i den brede befolkning. Her er østjyske forhold, men en hel del gammel folkekirkelighed, men det vil ikke sige, at Gr. og IM ikke har sat sine spor.

Om præsterne *F. S. Brønsted* (1853-77) og *M. C. Asmussen* (1877-79) se ndf. Mest aandeligt liv var her i pastor *J. L. N. Dalsgaards* tid (1879—1900) se ndf. Han var grundtvigsk, fik oparbejdet kirkegangen, og det første fh. i miles omkreds rejstes ved Godthaab mejeri. Her ledede han store møder med kendte ordførere (ogsaa fra Norge), og befolkningen sluttede godt op om dem.

Pastor *J. M. Volquartz* (1900-18) var grundtvigsk. Han kom i modsætningsforhold til IM, der lededes af ejeren af Ødumgaard, *C. P. D. Thomsen*, en stærk personlighed, og han fik pastor *Frode Fog-Petersen* ansat her som »straffepræst« (1910-16). Fog-Petersen gjorde et meget dygtigt arbejde og fik udrettet en del i sognene og havde god kirkegang. Provst *R. Andersen* (1918-47) var en rolig og besindig mand, ikke stærkt retningspræget, positiv over for alt aandeligt liv. I hans udførlige beretning om pastoratet hertil beklager han, at »der er saa lidt at opvise af kirkelig bevægelse, men saadan er det paa hele egnen mellem Randers og Aarhus«. Pastor *P. H. Hostrup* har været her siden 1947.

Forholdene nu betegnes som ret gode, uden partipræg.

Blandt lægfolk kan nævnes:

Proprietær *And. N. Høgh*, Ø.

Sogneraadsfmd., gdjr. *Chr. J. Laursen*, Ø.

Lærer *P. R. A. Nygaard*, Ø. (lærer her fra 1899 —1935), sogne- og mghrmedl., fmd. Sparekasse osv.

Lærer *M. A. Knudsen*, H. (lærer her 1927—1956) kirkeværge.

Centralskole i Hadbjerg for hele kommunen 1963. Leder: *Per Ekberg*.

Forstander *H. Land Jensen* (f. 98 Enslev) leder fra 1949 Statens forsøgsstation i Ødum. Har skrevet agerdyrkningslære, om ensilering, lokale markforsøg, red. de aarlige planteavlsberetn. for de jyske landboforeninger, medarb. en række landbrugsfaglige tidsskr. og blade. Flere tillidshverv. Medl. landbrugsmin. jord-bonitetskommission.

Af betydende personligheder skal iøvrigt nævnes:

Bonden *Peder Nielsen Knudstrup* (f. 1781 Granslev, † 1858 i Ørum v. Randers, havde som ung gjort tjeneste i 10 aar ved et slesvigsk rytterregiment, overtog 1812 sin svigerfaders fæstegaard i Lerbjerg, og ved hjælp af Chr. Høeghs »Vejvisning« indførte han vekseldrift, sommerstaldfodring, mergling, kartoffelavl osv. Han fik 1820 Landhusholdningsselskabets guldmedaille. Han fik mange tillidshverv og mange landvæsenselever. 1824 blev han ejer af Røved mølle-gaard i Ødum, og her fik han sin hovedvirksomhed, indtil han 1839 solgte gaarden og havde senere forskellige ejendomme. Han fik flere kommunale tillidsposter, var valgt af bønderne til stænderforsamlingerne i Viborg 1836 og 1838 (Drewsen erklærede, at K. var »saa kvalificeret, som en bonde kunde være«). 1836 stillede han forslag om hoveriets afløsning. Uden at naa frem i første række, gjorde han sig gældende paa mange omraader.

Rugaard: Fremragende danske bønder, 1871, 278 f. Nyc landoekonom. tid. III, 1821, 197 f. Hans Jensen: De dsk. stænderfors. 1830-48, I, 1931, DBL.

Gdjr. *Jørgen Mogensen Blach* (f. 1797, † 1866) ejede i mange aar sin svigerfaders gaard, Blachsgaard i Taastrup, Ø. sogn. Ivrig ejendomshandler, havde til tider 12—14 ejendomme paa een gang. Meget dygtig landmand, fik Landhusholdningsselskabets sølvmedaille 1839, foregangsmand i det offentlige liv, især som kommunalmand, og med særlig interesse for at faa fattigforsørgelsen erstattet med tvangsarbejde. 1850 var han medindbyder til stiftelsen af Den jyske kreditforening, 1841-48 var han medlem af stænderforsamlingen i Viborg, hvor han gjorde sig heldigt bemærket ved sin friske og frejdige indsats i

forhandlinger og udvalgsarbejde. Ivrig for praktiske fremskridt, (1846 for anlæg af jernbane i Jylland), var 1848 med til at indgive adresse om en fri forfatning. Var folketingsmd. i Skjoldelevkredsen 49—52.

D. E. Rugaard: Fremragende bønder, 1871, s. 421-32, DBL., III, 209.

Kpt., gdjr. *Martin Pedersen* (f. 1860, † 1939) ejede Ebbestrupgaard, Ødum, 1902-13, da han flyttede til Hadsten og blev fmd. for Hadsten og omegns landboforening. Flyttede 1928 til Hjørring. Var kaptajn i reserven. Drev sin gaard som mønsterbrug og kom til at betyde meget for landbrugerne i sognet og paa egnen. Ivrig foredragsholder og virksom for at lære landmænd selv at føre regnskab. Udgav flere bøger derom.

(Dsk. landbrug 1939, s. 339, DBL., XXVII, 407.)

Folketingsmd. *P. Bjerre* (f. 1855, † 1941) broder til kultusminister, provst J. J. Bjerre, købte 1886 Højstrup i Ødum og drev den til 1910. Han kom hurtigt frem i første række i jysk landbrug, og flere andelsforetagender begyndte paa hans initiativ. (Jysk andelsfoderstofforretn. i Aarhus, hvis fmd. han var, og sammenslutningen af landets andelsslagterier). 1890 blev han ftm. i Hornsletkredsen, faldt 1892 for *N. Neergaard*, blev 1898 valgt i Randers landkreds som tilhænger af venstrereformpartiet. Han var meget selvstændig, vakte undertiden opsigt som følge af handlinger, hvortil et iltert temperament og nogen mangel paa selvkontrol forledte ham. Han var medl. af mange udvalg, især om landbrugsforhold. 1909 var han med i den 11 mands gruppe, der støttede *N. Neergaard* i forsvarsspm. *1912* meldte han sig ud af venstre som protest mod ministeriet *Klaus Berntsens* stilling i valglovsspm. 1913 stillede han sig som løsgænger, men blev ikke valgt. Uden for tinget tog han ofte del i debatten, men naaede aldrig frem i de forreste rækker.

(Bransager og Rosenkrantz: Den dsk. rigsd. 1901-03, Tiden 18. juli 13, DBL III, 174 (P. Stavnstrup). P. Bjerre er begravet i Ødum.)

1918 oplyses: Alm. landforhold, kkg. kunde være bedre, en kreds af IM, en del er grundtv. paavirkede, flertallet u. p. 1927: Intet særligt, kkg. jævn. Kirkelig ungdomsf. (80), 1935: Kkg. 7 og 5%, rolige, u. p., 1943: Kkg. 6 og 5%, som hidtil. 1951: do., 1963: Ret gode, uden partipræg, 1 fh. og en sal, DdU.

Ødum kirke, ved hovedvej 10, vestligt i byen, er anselig. Skib og kor er romanske, af smaa fint skaarne fraadsten paa granit-skraasokkel. Buefrise paa koret. I korsoklen et mandehovd. Spor af de oprind. vinduer, i koret har der været en præstedør, begge portaler er tilmuret. Senere er tilbygget svært taarn af røde mursten, med sadeltag. Det har været højere. Overdelen faldt ned 1734. Taarnrummet er vaabenhus siden den tid. Smuk bred korbue. Overhvælvet. Velbevarede lydpotter i koret. Rester af kalkmalerier. Muret alterbord, fortil et renæssancepanel med arkadefelter. Renæssancealtertavle fra 1593, femdelt ved slanke balustersøjler om bueformede indskriftfelter. Nyere maleri i midten. Enkel, romansk granitfont. Udskaaren prædikestol fra 1634 med hjørnesøjler, prydbælter og evangelisterne i felterne. En del af det gamle stoleværk, herskabsstol fra 1671. Epitafium. 250 sd. Orgel.
Dsk. atl. IV, 419, Oldn. aarb. 1905, 46 f.

Hadbjerg kirke (Sct. Simon og Judas), sydligt i byen, er lille og kullet, skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Begge døre og flere vinduer og den spidse korbue er bevaret. Begge døre meget langt mod vest. Syddøren med svære søjler, relief-kors i tympanon, m. m. Gotiske hvælv, 4 i skibet, 1 i koret, middelalds. vaabenhus mod syd, med faste sidebænke. restaur. 1881. Muret alterbord med tidlig renæssancetavle med 3 arkadefelter, i midten et nyere maleri (A. Dorph: Jesus vandrer paa søen). Romansk granitfont med tovsnoninger. Messingdaabsfad fra 1869. Barok prædikestol fra 1664, i hjørnerne er udskaaret Kristus og evangelisterne, bolgefelter. Lydhimmel fra 1635. Stolegavle fra 17. aarh. Klokke i vestgavlen fra 1742. Epitafium. Ligsten. 120 sd. Orgel fra 1958.
Mackeprang JG 127, Oldn. aarb. 1894, 235, og 1896, 282.

Folketal. 1850: 670 og 372; 1901: 909 og 413; 1921: 901 og 495; 1960: 850 og 475. (En del af Hadsten stationsby var i H. sogn).
Altergæster: 1922: 157 og 156; 1930: 150 og 137; 1938: 142 og 123; 1945: 130 og 100.
Menighedsraad: 1922: 1 IM, 11 n. gr., 1934: 12 n. gr., 1945: do., 1961: 4 soc., 8 gr.
Kommunevalg: 1943: S. 150 (3), V. 229 (5), BF 50 (1). 1962: Husm. 202 (3), V. 355 (5), Lokall. 67 (1). Fmd.: Gdjr. *Oluf Gross*.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 47 rug, 204 byg, 126 havre. b) 44 rdl. c) 24 lpd. ost, 48 lpd. brød, 60 sn. æg, 20 par kyllinger, 10 gæs. d) 400 rdl. e) 120 td. ld., 10 td. hartkorn. 1870: Regul.: 3024 kr., netto: 5850 kr. 1913: 2. kl., 1958: 12. kl.
Prgd. fra 1858.

10. 11. marts 1814—1. okt. 52 (sp. Laurbjerg-L. 13. juli 04): **Christian Ludvig Budtz,** f. 13. marts 78 Frisenvold. F.: Birkedommer Johan Mikkel B. og Johanne Dorothea Wedege af Randers. Stud. Randers 96, c. jan. 01 (h), † 1. okt. 52. — G. 14. nov. 04 Anna Maria Friis, f. 15. maj 79 Randers, † 27. jan. 43. F.: Kbmd. F. og Ane Svendsen. — Søn: Maarslet, datter g. Boldsen, Fruering-V.
Pastor B. skal have været en kultiveret, anset præst. Han var blind de sidste 4 aar.

Hjælpepræst hos pastor Budtz:
1848-52: (Svigersønnen): *H. C. Boldsen*, se Fruering-V.

11. 3. jan. 1853—29. jan. 77 (sp. Vraa-E. 31. juli 35): **Frederik Severin Brønsted,** f. 10. juni 05 Kbhvn. F.: Te- og porcelænshdlr. Søren Frederik B. og Anne Dorthea Møller. Stud. von West. inst. 22, c. juli 28 (l), sp. Hvornum-S. 11. maj 31, afsk. 29. jan. 77, † 19. juni 93. — G.[1] 27. aug. 31 Maria Dorothea Hein, f. 20. apr. 09 Kbhvn., † 11. febr. 74. F.: Bogholder Johan Heinrich H. og Anna Kirstine Fædder. G[2] 20. okt. 77 Elisabeth Kirstine Kragh, f. 1. febr. 33 Ødum, † 18. maj 83. F.: Lærer i Ødum Niels Peter K. og Sophie Nellemann.

12. 10. apr. 1877—7. marts 79 (sp. Linnerup-H. 6. marts 69): **Michael Christian Asmussen,** f. 29. juni 21 Aarhus. F.: Sp. Tem, † 64, se der. Stud. Aarhus 42, c. juli 49 (nc) og okt. 50 (h^1), hjpr. Beder-M. 10. juli 53, do. Voldum-R. 55—60, ord. kat. Kerteminde 8. nov. 60, † 7. marts 79. G. 5. okt. 55 Jensine Marie Arvedsen, f. 30. nov. 36 Øvre mølle, Vinderød, †. F.: Møller Hans A. og Rebekka Elisabeth Schade.

13. 23. maj 1879—3. febr. 1900 (sp. Ringive-G. 6. febr. 72): **Jens Nikolaj Leth Dalsgaard,** f. 21. okt. 25 Krabbesholm v. Skive. F.: Hovedgaardsejer Jens D. og Christiane Rasmussen. Stud. Viborg 47, c. 54[2] (h_1), huslærer, hjpr. Galtrup-ØJ 21. juli 63, do. Sejerslev-E.-J. 12. sept. 64, rkp. Karby-R.-H. 5. okt. 66, r. af dbg. 95, afsk. 3. febr. 00, † 24. aug. 04. — G. 17. juli 67 Mandrubine Ottilia Andrea Due, f. 21, okt. 37 V. Jølby, † 2. juli 09. F.: Sp. i Volstrup-H., † 91, se der. — Søn: Egense.

Udg. 74: Stenene raabe, 83: Om malerkunsten. Skr. flere art. og afh.

I sine universitetsaar var D. stærkt optaget af *Søren Kierkegaard*, men fulgte *Martensens* forelæsninger med stor interesse. Senere sluttede han sig til *F. E. Bojsen* (Stege) og blev grundtvigsk. Som broder til maleren *Chr. Dalsgaard* havde han varm kærlighed til kunsten, hvilket ses af hans bog (Om malerkunsten), et forsvar for den ældre nordiske kunstskole over for de realistiske opfattelser. Hans teologiske studier og interesser gik i apologetisk retning, navnlig søgte han at vise, at vantroen i sine angreb paa krd. ingenlunde finder vaaben hos videnskaben. Dette forsøgte han at paavise i den lille bog »Stenene raabe« om forholdet ml. geologi og religion. (Bricka IV, 165).

D. havde i arv fra sin fader en i høj grad elskværdig og jævn natur. Ogsaa i det ydre mindede han om sin fader. Et blad omtalte D. som en lærd mand. Man kommer vist det rette nærmere ved at sige, at han var en belæst mand, en mand med mange interesser, og dertil en meget arbejdsom mand. Han var blomsterelsker, interesserede sig for havebrug, drev selv i flere aar sin store præstegaardsavling og var en kyndig landmand. Han var den første, som i Ringive dyrkede lupiner og var i det hele en foregangsmand. I modsætning til andre præster interesserede han sig for naturvidenskab (skrev om geologi og religion) og kunst (i bogen om malerkunst paaviser han, hvilken indflydelse krd. har haft paa kunstens udvikling). Bibelkritik fandt ikke indpas hos ham. Han samlede flittigt materiale til at afkræfte den ... Nogen veltalende prædikant var D. ikke. Han smaastammede, men naar man var vant til at høre ham, glemte man de ydre vanskeligheder over indholdet. Man lagde da kun mærke til den troværdige mand og hans troværdige ord. Han var en Barnabas. (C. Balling i »Vægteren«, 1904, s. 289 f., jvf. Højskolebl. 11. nov. 04). Paa Mors virkede han 3 steder og fik mange venner (se der). I Ødum blev han en af egnens grundtvigske ordførere, og hans store sommermøder fik kirkegangen til at vokse, og der blev noget grundtvigsk liv, som spores endnu. Ogsaa paa landbrugsskolen øvede han en indsats.

Otto Møller skriver ikke særlig venligt om D. (Brevveksl. II, 86): »D. har i Kirketidende reduceret mig aldeles in absurdum, saa hvis jeg kunde stole paa, at samme Dalgaard var et klart hovede og forstod sig paa de ting, han taler om, saa burde jeg skamme mig over at være kommet saadan afsted. Jeg synes nu aligevel, at D. er et vrøvl, og jeg har derfor ikke taget mig denne afstraffelse saa videre nær«. (Det drejede sig om forsoningslæren).

N. Bjerregaard: Pastor JD, Jul i Skive, 1948, 31. Biskop Brammer omtaler ofte D. i sine breve (Khst. saml. 6. r. III, 564, 570, 7. r. II, 171, 197, 204, 206, 284). KLfN. I, 589.

14. 10. apr. 1900—22. marts 18 (sp. Søllested 13. apr. 92): **Johannes Marius Volquartz,** f. 25. marts 60 Nakskov. F.: Kunstdrejer Volquard V. og Hansine Kirstine Haurum. Stud. Nykøb. 79, c. 84^2 (h_1), sp. Ørre-S. 20. dec. 84, afsk. 22. marts 18, † 23. febr. 27 — G. 22. apr. 85 Anna Jutta Margrethe Nyegaard, f. 27. jan. 63 Kbh., † 6. apr. 51. Adoptivdt. af overretsprok. Hans Haagen N. og Louise Regine Larsen.

Fmd. Plantningsforeningen i Ørre-S., fmd. foredragsf. og fmd. De samvirkende foredragsf. paa Vestlolland, medstifter af de store grundtvigske sommermøder i Christianssæde skov, Lolland (op til 6000 delt.). Prædikede fra 96 i en gr. kreds i Tirsted-S.-V. hver søndag indtil 1900.

Skrev flere sange, artikler osv., udg. mindetale over sin moder, og afskedsprædiken i Ødum-H. (Sønnen skal gøre eder virkelig frie).

En søn, politimester *J. Volquartz*, skriver:

»Far fødtes i et beskedent haandværkerhjem. Ved hjælp fra forskellig side kom far paa latinskolen i Nykøbing F., fik senere Regensen, og tog i en alder af 24 aar teologisk embedseksamen.

Hos etatsraadinde *Nyegaard*, hvor han spiste en gang om ugen, lærte han sin senere hustru, (adoptiv) datter af overretsprokurator *Nyegaard* at kende. Mors forældre, overlærer *Heldt* og hustru, var døde, mens hun og hendes 3 søstre var ganske smaa.

I det velstillede og konservative hjem var den fattige, og trods sin »højre«-sindede far, radikaldt indstillede student vistnok ikke særlig velset, men mor giftede sig dog med forældrenes tilladelse med ham, og den vel nok noget forkælede og forvænte københavnerinde fulgte far ud til det lille præstekald i Ørre-Sinding paa den dengang vidtstrakte jyske hede, ligesom hun senere fulgte ham trofast og opofrende gennem livet og blev en kærlig mor for os 5 børn og en uvurderlig støtte for far saavel i hjemmet som i hans præstegerning.

De 8 aar i Ørre var uden tvivl deres lykkeligste i deres gerning, og de vendte ofte tilbage dertil i mindet. I Søllested drev far ligesom en periode i Ødum-Hadbjerg selv landbruget, hvilket skete paa en mønsterværdig, men kostbar maade. I Ødum kom far, der tilhørte den grundtvigske retning, efter nogle aars forløb i stærkt modsætningsforhold til en derboende indremissionsk, meget indflydelsesrig personlighed, og dette førte i aarenes løb til en isolation, der bevirkede, at han i 1918 søgte sin afsked. Jeg, der ikke er kirkeligt indstillet, er vel ikke særlig skikket til at bedømme hans gerning. Han var af natur lystseende, undertiden ingemannsk barnlig, men overfor os børn og andre meget bestemt. Dagen begyndte altid med morgen-andagt, og far saa nødig, at præstegaardens husstand ikke var vel repræsenteret under gudstjenesten. Hans prædikener var kortfattede og uden salvelse. Jeg husker — navnlig fra Søllested. men ogsaa fra Ødum — regelmæssige møder for unge og for gifte kvinder. (I Søllested var far formand for foredragsforeningen).

Emeritusaarene tilbragte mine forældre i Helsinge, hvor far, der holdt af naturen, forfriskede sig med spadsereture i de smukke »hegn«. Mor boede derefter sammen med min yngste søster først i Sydsjælland og senere til sin død i Rørvig. Mine forældre ligger begravet paa Helsinge kirkegaard.

Andenpræst (Hjælpepræst):

13. okt. 1910—13. okt. 16: *F. P. Fog-Petersen*, se sp. Sct. Lukas k., Aarhus.

15. 25. aug. 1918—19. febr. 47 (sp. Stadil 30. nov. 10): Provst **Rasmus Andersen,** f. 18. dec. 78 Oudrup. F.: Gdjr. Christen A. og Mette Kirstine Jensen. Stud. Aarhus 98, c. 04^1 (h_1), huslærer, paa Askov, højskolel. Levring 06, hjpr. Stouby-H. 6. sept. 06, provst Støvring-Galten herr. 23. marts 36, afsk. 19. febr. 47, r. af dbg. 46, † 17. sept. 53

G. 7. aug. 11 Anna Laurine Gram, f. 24. febr. 81 Vidstrup, † 29. juni 44. F.: Lærer Iver Marius G. og Kirstine Jørgensen. — Fætter: Jensen, Møgeltønder.

Provst *Rasmus Andersen* døde paa St. Josephs hospital i København 17. september, knap 75 aar gammel, og blev begravet 23. september fra Ødum kirke ved en enkel og smuk højtidelighed, hvor biskoppen og sognepræsten talte.

I en menneskealder, 1918—1947, var han sognepræst for Ødum og Hadbjerg sogne. Ved sin jævne og redelige forkyndelse, ved sin beskedne og forstaaende færden, ved sin kultiverede og fine menneskelighed, ved sit varme, trofaste væsen og ved sin ranke personlighed satte han baade i sine sogne og udenfor dem spor, der vil blive staaende længe fremover. Mindet om provst Andersen som den ydmyge og ærlige Herrens tjener, der saa det som sin opgave at tjene mennesker med det bedste, vil blive bevaret i taknemmelighed. — Ved hans jordefærd talte biskoppen ud fra ordene i Galaterbrevet 5, 22: Aandens frugt er kærlighed, glæde, fred, langmodighed, mildhed, godhed, trofasthed, sagtmodighed, afholdenhed. Disse ord passede paa provst Andersen, sagde biskoppen, — der behøvedes ikke at trækkes noget fra. — Sognepræsten sammenfattede det, der havde været drivfjederen i provst Andersens liv og virke i ordene fra Efeserbrevet: Sandheden tro i kærlighed. (P. H. i Ødum-H. kirkeblad nr. 11—12, 1953).

16. 28. juli 1947 (sp. Rø 27. apr. 37): **Peter Hansen Hostrup,** f. 24. apr. 10 Nr. Løgum. F.: Gdjr. Jens Jensen H. og Margaretha Marie Vogt. Stud. Tønder 29, c. 35^2 (l), hjpr. Allinge 23. apr. 36 — G. 18. maj 36 Petra Cathrine Nicolaisen, f. 26. sept. 15 Øster Højst. F.: Gdjr. Nicolai Peter N. og Asmine Mathie Jepsen.

Litt.: Khst. saml. 6. r. III, 180, 7. r. II, 175.

Nørhald - Onsild - Gerlev herreders provsti

Nørhald herred, 170 kvadratkm, er som helhed højtliggende og bakket (højest ved Hald by), ret frugtbart, nogen skov. 9 km fra nord til syd, 26 km fra øst til vest. Herredet naar med en spids ved Tvede ud til Randers fjord mod øst.

Onsild herred, 172 kvadratkm, langs Mariager fjord, er højtliggende og noget bakket mod vest, overvejende sandede jorder. Nogen skov, især mod øst. 9 km fra nord til syd, 30 km fra øst til vest.

Gerlev herred, 195 kvadratkm, udgør en halvø mellem Kattegat og Mariager fjord. Overvejende lavtliggende og ret fladt, store enge og kær, ret frugtbart, 17 km fra nord til syd, 15 km fra øst til vest.

Kirkelig statistik

	Folketal 1960	Kkg. %	Altergæster 1922	%	1938	%	1960	%	Mh.	Fh.	Menighedsraad 1961 IM	GR	SOC	U.P.	
V. Tørslev	175	8	100	25	115	55	65	27		1	4			8	
Svenstrup	449	4			87	16	120	27		1					
Asfærg	863	3—4	246	27	250	16	526	31	1	1	3	5	4		
Faarup	836	3—4	115	20						1					
Kovsted	308	3	150	47	93	29	39	13		1	3			9	
Raasted	557	3	160	34	159	34	50	9							
Spentrup	842	8	313	38	556	60			1	1	3	2	5	2	
Gassum	953	3	230	23	254	27									
Hald	901	10	344	40	658	68	630	70		1	4		2	6	
Kærby	260	15	122	50	317	126	300	115		1					
Glenstrup	802	6	195	24	273	31	390	48		2	2	1	1	8	
Skellerup	495						100	20							
Tvede	329	10	248	60	237	58	466	140	1	2	6			6	
Linde	386	7	121	27	132	31	438	112		2					
		gnsn. 6,5 %	gnsn. 37		gnsn. 47		gnsn. 55,6		3	14	25	8	12	39	
Hobro	8208	3	1415	23	3125	46	2600	32	1		1		7	6	
Skellerup		10	100	23	97	21				1					
Mariager	2520	4	600	27	402	18	309	12	1	3	1		5	8	
Falslev	1472	6	300	11	230	14	173	12		3			9	5	
Vindblæs	1101	2			160	13	98	9		1					
Hem	466	6	137	27	80	16	100	22	1	2	2		4	6	
Sem	283	3	61	20	60	20	60	25		1					
Sdr. Onsild	810	5	350	56	350	56	441	54	1	1	2	2	2	6	valg
Nr. Onsild	316	5	100	30	75	22	176	56		1					
Hvornum	751	9	376	56	443	62	550	72	1	2	5			7	valg
Snæbum	319	10	80	33	120	40	450	140		1					
		gnsn. 5,7 %	gnsn. 30,6		gnsn. 28,8		gnsn. 43,4		5	16	11	2	27	42	
Udbyneder	1584	6	271	16	315	18	304	18		2	4		4	5	
Kastbjerg	375	7	210	42	210	42	162	40		1					
Dalbyneder	237	6	200	70	107	41	135	56		1	1	10n	1		
Dalbyover	456	8	235	45	374	73	205	45							
Raaby	809	8	300	23	520	53	572	71	1	1	2			10	
Sødring	409	8			225	55	246	60		1					
Ø. Tørslev	1024	4			300	25				1	1	4	2		
Gerlev	901	10	750	75	553	57	831	92	1	1	6			6	valg
Enslev	376	10	285	69	131	33	584	155		1					
Ialt	30445	gnsn. 7,4 %	gnsn. 50		gnsn. 44		gnsn. 67,1		2	9	14	14	7	21	

Provster

6. febr. 1846—14. febr. 68: **J. Vallentin,** Spentrup-G.

14. febr. 1868—11. maj 80: **A. F. C. Ussing,** Mariager, fl. t. Skelskør, se der.

10. okt. 1880—31. dec. 94: **J. V. Hansen,** Spentrup-G.

18. dec. 1895—14. sept. 1910: **P. H. H. Heegaard,** Spentrup-G., fl. t. Høje Taastrup, se der.

1. maj 1911—13. apr. 30: **T. C. Møller,** Spentrup-G.

30. juni 1931: **G. J. A. Exner,** Hald-K.

Litt.: G. P. Brammers visitatser i Nørhald-Onsild-Gerlev herr., Randers aarb. 1960, 74 f., Jy. saml. 5. r. II, 1933-36, 93, 201 f., 283, Rand. aarb. 1915, 49 f. V. Gravlund: Herredsbogen, Jylland, 1930,232 f., J. C. Schmidt i Rand. aarb. 1914, 10—15, Alexander Rasmussen i Rand. aarb. 1917, 5—33, Randers aarb. 1942, 33—68.

VESTER TØRSLEV-SVENSTRUP

Vester Tørslev sogn, 757 ha, et lille sogn lige øst for Glenstrup sø, er højtliggende og bakket, to dalstrøg øst for søen omklamrer den moræneø, hvorpaa VT ligger. Ret god jord, VT hede mod syd sandet, her Tinghøj (70 m), lidt skov, en større frugtplantage. Enkelte oldtidsminder, runesten med indskr. i vaabenhuset (Dsk runest. 161).

Byerne VT med fh. fra 1912, en del af Gettrup.

Svenstrup sogn, Onsild herred, 1982 ha, øst for V. Tørslev, højtliggende og bakket, en dal fører ud til Glenstrup sø (med den udtørrede S. sø). Flere andre dale, i en dal ligger Kellerup sø. Sandet jord, lyngbakker og plantager, 55 ha skov, Solhøj er 103 m. Byerne S., True, med fh. fra 1907, Gunderup. Hg. Kellerup med smukt beliggende hovedbygning i to etager (godsejer C. Neergaard-Petersen). Se Aage Brask: K., 1943 og i Dsk. herreg., III, 1946, 9 f.

Der har været 3 helligkilder, landsbyerne Kellerup og Hvilken er forsvundet. Der er 55 gravhøje og flere andre oldtidsminder.

I Kellerup var der en kirke (Aage Sørensen: Forsvundne kirker i R. amt (Rand. aarb. 1938, 79 f.).

Af den ældre præstehistorie

Provst *Hans Lauritsen* (1646-70) oplevede under svenskekrigen, at en svensk oberst lod hente tømmer i Mariager klosterskov og opbyggede storstuen i præstegaarden paa sin bekostning. *Gregers Prytz* (1670—1705) var i de første aar skikkelig, men da der kom »irring« med hans kone, som »øvede stor ondskab imod ham« slog han sig paa drik og begik flere forseelser, og blev stævnet for provstemøde. Han mødte ikke, og blev idømt bøde til fordel for kirken. Epitafium. *Chr. Boalt* (1706-19) havde mange kvaler med formandens onde enke. Han var nordmand, havde et hidsigt temperament og indlod sig i mange processer. *Niels Jørgensen Lachmann* (1719-63) var den bekendte forfatter til det »herlige manuskript« (Wiberg): »Udkastning til en fuldstændig beskrivelse over nye og mærkelige ting i kjøbstæderne og paa landet, samt recension paa samtlige præster siden reformationen (i Landsarkivet, Viborg). Wiberg har i udstrakt grad benyttet dette værk som kilde. L. var en af det 18. aarhundredes største samlere, hans værk omfatter 7 svære kvartbind, men det maa benyttes med varsomhed (Khst. saml. 3. r. VI, 256, 4. r. II, 582, Saml. t. jysk hist. og top. 2. r. I, 393 f., II, 447 f., DBL. XIII, 518). L. er begravet i kirken. Han satte over sin hustru, Margrethe Seiling, † 1726, et vercificeret epitafium (uden navne, men med initialer) med den ejendommelige indskrift:

> Saa længe der er fisk i Glenstrups hule sø,
> skal hendes dyd og navn i Tørslev aldrig dø . . .

Der høres ikke om pietisme eller anden vækkelse her. Pastor *Thomas Pedersen Horrebow* (1763-90), en skippersøn fra Thisted, var forfatter, han tog navn efter sin læremester, professon *Otto Horrebow*. Om de flg. præster meddeles intet særligt: *Jens Feilberg* (1790—1806), rationalist, *Jens Lyhne* (1806-08), blev kun 31 aar, *Abr. Møller* (1808-34), *Conrad H. Grove* (1834-39), se Lejrskov-J., (1839-50) *P. Henriksen*, se Gerrild-H., hans søn var den kendte vækker i Vendsyssel, *Bertel C. Henriksen*, sp. Vejby-T., se Astrup T.

Tiden efter 1850

Sognene er smaa, og embedet har hørt til de lavtlønnede, med mange præsteskifter. Der har ikke været særlige kirkelige begivenheder, forholdene har været stilfærdige uden særligt retningspræg. Kirkegangen har ikke været stor, og der har været ringe samling om kirken. Det er ikke let at danne sig et konkret billede af forholdene i aarene omkr. 1850 og derefter. Kun een af præsterne har søgt at samle lidt materiale, pastor *G. Fritz* (1875-89). Han skriver, at de fleste beboere havde været fæstere under hg. Kellerup, og da de blev selvejere, døjede de med økonomiske vanskeligheder. Da den materielle fremgang saa smaat begyndte, holdt den aandelige udvikling ikke trit dermed, og de kirkelige forhold var ringe. Dog tilføjer pastor *Fritz*, at der havde været fremgang i de senere aar, og at saa godt som alle iflg. tradition gik til alters foraar og efteraar. Han deler befolkningen i 3 grupper: En ganske lille kreds, som kommer i kirke hver søndag, en lidt større kreds , som faktisk aldrig kommer, og den største kreds, som kommer engang imellem, mest kvinder, hver 3—5 søndag. Kirkebesøget var da bedst i annekset. Siden 1876 var der holdt bibellæsninger i skolerne, ogsaa med bedst tilslutning i annekset. Naar kirkebesøget om vinteren var saa ringe, skyldtes det ogsaa, at kirkerne var lidet hyggelige og iskolde (ingen kakkelovne!). Præsten maatte være meget varmt klædt paa, ofte maatte han have vanter paa under hele gudstjenesten. Lidt efter lidt trængte den politiske interesse igennem, men selv i provisorietiden var der mange, der »ikke kendte forskel paa højre og venstre«, selvom der hos enkelte var stærk politisk medleven. De flg. 5 sp. var her kun kort tid og efterlod ikke særlige spor. Pastor *Axel Nielsen* (1923-45) har givet en udførlig beretning hertil. Han skriver, at hans 5 forgængere var meget forskellige og bedømte pastoratet forskelligt, men de var enige om, at forholdene var smaa og ikke altid helt lette. Den karakteristik sluttede pastor Axel N. sig til: »Befolkningen er flink, hjælpsom og gæstfri, men meget lidt aandeligt bevægelig. I disse aar laa det aandelige tyngdepunkt i V. Tørslev, hvor tilslutningen var størst. Der kom ret mange i kirke, til søndagsskole, ungdomsmøder, samtalemøder, YM-møder og kirkeuger i V. Tørslev, og man kunde indsamle c. 5000 kr. til ydre mission i de smaa fattige sogne gn. disse aar. Der var en del selskabelighed, og afholdsbevægelsen havde godt tag i befolkningen, men det var ikke altsammen lige godt, hvad fh. blev brugt til. Oprettelsen af c. 50 husmandshjem var med til at vække politisk interesse og politisk

splittelse i den hidtil ret homogene befolkning, hvor næsten alle havde været venstremænd.« Pastor N. betegner de 22 aar her som »gode aar, hvor der blev knyttet mange hjertebaand, ikke mindst ved de mange sygebesøg og besøg i hjemmene, i glæde og i sorg.« Og meget kunde man ofre paa kirkernes udsmykning (ny altertavle m. m.).

Pastor *Chr. M. Nielsen* (1945-62) omtaler sognene paa linie hermed, kirkegangen svingende, der er et lille IM smf., sdsk., Unge hjem, ringe partipræg, foredrag, dans og selskabelighed i fh.

Pastor *K. A. Ernstsen* har virket her siden 1963.

Blandt lærerne nævnes:

Lærer *J. C. Jørgensen* (lærer i V. T. 24) har virket i mghraad, brugsf. og været fmd. for lærerkredsen.

Lærer *R. C. Andersen* (lærer i S. 22) har virket i mghraad, fmd. værgeraad og afholdsforening og læsekredsen.

Skoleforbund med Mariager.

1922 oplyses: Ret god kkg., ikke meget kirkeligt liv, enk. IM, DdU, Santalkreds, megen politisk interesse. 1931: Kkg. 8 og 4%, ikke meget bevidst trosliv, 2 smaa Santalkr., ungdomsm. i prgd., enk. ukirkelige IM. 1943: Kkg. 8 og 4%, velvilje, ikke meget liv, sdsk., pigemøder i prgd. 2 smaa Santalkr. 1951: Kkg. 8 og 4%, velvilje, ungdomsm. i prgd., lidt IM, sdsk. 1959: 8 og 4%, ujævn, Santalkr., sdsk., lidt IM. 1963, se ovf.

Vester Tørslev kirke, nordligt i byen, er lille og smal. Skib og kor er romanske, af kridtsten, uden sokkel. Begge de høje, rundbuede døre er bevaret, norddøren er tilmuret, flere vinduer er bevaret. Fladt bjælkeloft, lille korbue. Taarn mod vest med pyramidetag, rest. 1924. Sengotisk vaabenhus mod syd. Svære støttepiller ved østgavlen. Kirken rest. 1950 (arkit. E. Thomsen), da et smukt kalkmaleri fra c. 1300 fremdroges (Sct. Michael). Alterbord af kridtkvadre, ny altertavle (Kristus og synderinden), romansk granitfont med løver og menneskefigurer, lille prædikestol fra c. 1550 med slyngninger og søjler. Flyttet til nordsiden 1950. Modelskib. Epitafium. Runesten. 60 sd.
Mackeprang, s. 221, 224, 227.

Svenstrup kirke, sydligt i byen, har temmelig højt romansk skib og kor, af granitkvadre paa skraasokkel. Begge døre og flere vinduer bevaret. Billedkvader i koret. Høj, slank korbue. Skibet har bjælkeloft, koret hvælving. Det lave taarn er fra c. 1560, med hvælvet taarnrum. Kirken hovedrest. 1952 (arkitekt E. Thomsen), da der fremdroges dekorationer fra c. 1400. Nyere vaabenhus mod syd. Nyt, muret alterbord fra 1927, maleri (Rud Petersen: Martha og Maria) i egetræsramme af Joakim Skovgaard. Stager fra 1588. Romansk granitfont med ejendomm. figurer, kobberfad fra 1592, nyt fad fra 1947, skænket af lærer R. C. Andersen. Prædikestol fra 1779, rest. 1937. I taarnrummet flere fund fra kirken. Gravsten. 100 sd. Harmonium.
Mackeprang s. 214, 216, 219, 221, 225, 227. C. A. Jensen: Gravsten, s. 638.

Folketal. 1850: 161 og 258; 1901: 183 og 268; 1921: 188 og 319; 1960: 175 og 449.
Altergæster: 1922: ialt 100; 1934: 137 og 87; 1945: 60 og 100; 1962: 65 og 120.
Menighedsraad: 1922: U. P.; 1934: do.; 1945: 2 IM, 10 u. p.; 1961: 8 u. p., 4 IM.
Kommunevalg. 1943: Lokallister. 1962: S. 78 (2), V. 135 (3), Husm. 109 (2). Fmd.: Gdjr. *Rs. Rasmussen*.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 36 rug. 70 byg, 118 havre. b) 8 rdl., 3 byg. c) 5 lpd. ost, 20 sn. æg. d) 80 rdl. e) 96 td. ld., 4 td. hartkorn. Ny god prgd. 1870: Regul.: 1271 kr., netto 2618 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1856.

14. 16. marts 1839—29. okt. 50 (Hjpr. Torsager-B. 28. nov. 32): **P. Henriksen,** fl. t. Gerrild-H., se der.

15. 31. dec. 1850—25. okt. 51 (Hjpr. Jersie-KS 18. okt. 33): **Søren Henrik Christensen,** f. 26. maj 07 Svendborg. F.: Herredsfoged i Sunds herred Erik C. og Christiane Sophie Rampe. Stud. priv. 26, c. okt. 32 (nc). — Ugift. † 25. okt. 51.

16. 27. jan. 1852—15. juli 58 (Hjpr. Brabrand-K. 21. okt. 47): **A. J. Secher,** fl. t. Gerlev-E., se der.

17. 16. sept. 1858—1. apr. 68: **A. A. G. Müller,** fl. t. Hjermind-L.-H., se der.

18. 23. juni 1868—5. marts 75 (Ord. kat. Ærøskøbing 28. dec. 58): **P. J. Mazanti,** fl. t. Udbyneder-K., se der.

19. 19. maj 1875—19. febr. 89 (Hjpr. Brændekilde-B. 25. okt. 67): **G. Fritz,** fl. t. Holme-T., se der.

20. 25. apr. 1889—16. marts 99: **J. A. Ørsted,** fl. t. Værum-Ø., se der.

21. 29. maj 1899—15. nov. 1908 (sp. Omø 24. apr. 88): **Viggo Alfred Thalbitzer,** f. 15. maj 59 Kbh. F.: Toldforvalter i Skelskør Edwin Georg T. og Betty Sandberg. Stud. Aalborg 77, c. 85[1] (nc), lærer De Classenske legatskoler, Kbh., afsk. 15. nov. 08, † 16. juni 39. — G. 7. aug. 88 Julie Wøldike, f. 13. jan. 63 Kbh., † 27. okt. 56. F.: Forlagsboghdlr. Frederik W. og Sally Elisabeth Gundestrup.

22. 22. jan. 1909—11. dec. 12 (Hjpr. Skellerup-E. 22. sept. 04): **A. C. Juhl,** fl. t. Sdr. Vissing-V., se Grejs-S.

23. 15. marts 1913—8. maj 18 (Hjpr. Holme-T. 13. nov. 06): **A. V. Engell,** fl. t. Tved, Fyn, se der.

24. 12. okt. 1918—19. juli 22: **E. J. Porsdal,** fl. t. rkp. Asminderød-G., se Humlebæk.

25. 30. sept. 1923—30. juli 45 (Førstelærer, Grønnegade, Hørsholm 13): **Axel Thorvald Nielsen,** f. 7. aug. 81 Kbhvn. F.: Sp. Fejø, † 30. Lærereksamen Jonstrup 02, realskolel. Maribo 02, lærer Nyhuse ved Hillerød 04, lærer Asserbo 17. Stud. priv. 20, ikke cand. theol., afsk. 30. juli 45, † 31. juli 53. — G.[1] 3. jan. 08 Anna Bogh, f. 4. maj 81 Lillerød, † 25. juli 44.. F.: Lærer Matthias Hansen B. og Hanne Kristine Toft. G.[2] 6. aug. 50 Dagmar Elisa Petersen, f. 14. febr. 03 Vejlby ved Aarhus. F.: Fabrikformand Rasmus P. og Nielsine Cecilie Marie Nielsen. — Broder: Skæve, fætter: Ludvigsen, Aabenraa.

Pastor N. mindes som en flittig og nidkær præst, støttede IM, meget omhyggelig med husbesøg, en ordensmand, afholdt og anset. Se iøvr. ovenfor.

26. 5. dec. 1945—9. okt. 62 (Hjpr. Voer-E. 27 nov. 42): **Christian Martinus Nielsen,** f. 13. maj 13 Laastrup. F.: Gdjr. Jens Christian N. og Kirsten Jensen. Stud. Rønde 34, c. 42[1] (h_2). — G. 25. maj 43 Jenny Kirstine Sørensen, f. 4. dec. 16 Fjaltring. F.: arbmd. Jens S. og Johanne Andersen. Flyttet til sp. Svanninge 9. okt. 1962.

27. 28. jan. 1963 (sp. Tranderup 20. marts 52): **Kaj Arthur Ernstsen,** f. 15. sept. 10 Aarhus. F.: Murermester Johannes E. og Petrea Peder-

sen. Ved landvæsen, i tømrerlære, tømrersvend. Stud. Rønde 36, medarb. Koefoeds skole, kirkediakon ved Christians k., Kbh., c. 44^2 (1-83), hjpr. Gethsemane k., Kbh. 15. juni 45, rkp. smst. 26. marts 46. — G. 8. aug. 41 Else Margrethe Sloth Foged, f. 17. jan. 13 Bjødstrup ved Rønde. F.: Gdjr. Niels F. og Rasmine Kirstine Sloth. — Fættre: Ernstsen, Frederikshavn, og Nielsen, Norup, kusine g. Lorenzen, rkp. Frihavns k., Kbhvn., hustrus søster g. Søe, rkp. Ebeltoft-D.

ASFERG-FAARUP

Asferg sogn, 2234 ha, er højtbeliggende, ret gode jorder, en dal fra NØ mod SV gennemstrømmes af Kaatbæk, mod nord ujævnt, mod syd bakket. Kaathede opdyrket eller beplantet. Byerne A. (324 indb.) med mh. fra 1902, fh. fra 1896 (omb. 1938), stadion, 7-klasset skole, udvidet 1962, tørvebriketfabrik, — Kaatrup, Ejstrup, Møllehøj plantage.

17 oldtidshøje, runesten (i Nationalmus., se Dsk. runest. 158-59), *Dandiget* er en c. 1250 m lang delvis ødelagt jordvold, sættes i forb. med kong Dan (Aug. F. Schmidt i Rand. aarb. 1927, 129-33).

Faarup sogn, 1081 ha, har ret gode, sandede jorder. Mod nord ringe jord, Faarup plantage. Grænsen til Viborg amt dannes af den brede Skalsaa dal, hvor der er gravet mange tørv. Byerne F. (506 indb.) kirke- og stationsby, alderdomshjem fra 1958 (23 pers.), fabrikker, butikker, minkfarme, planteskole osv. — Ørrild.

Enkelte oldtidsminder og gravfund (Rand. aarb. 1950, 109-10).

Af den ældre præstehistorie

De første lutherske sp. var: *Chr. Jensen*, *Clemens Hansen* (c. 1561—1613), *Peder Nielsen* († 1659), *Iver Hansen Abel* († 1673), hvis datter blev gift med eftm. *Jens Sørensen Vive* († 1689). I Vider og vedtægter fortælles 1683, at »hver mand skulde møde paa smediepladsen efter endt gudstjeneste med genparten af sin talliestok og i gudsfrygt, som foreskrevet staar holde grandestævne.« Provst *Laurits Eskildsen Wivild* (1689—1734) blev ordineret i biskoppens stue, blev gift med fmd.s datter, var stille, velagtet, bemidlet (W. I, 105). Epitafium. *Hans Nielsen Schmidt* (1734-54) var gift 3 gange. Biskop *Hygum* skriver (vis. 1741): »S. prædikede med stor færdighed og en penetrerende, skrigende røst, der dog var affekteret, og ikke den han plejer at tale med. I materien var intet at laste, men heller ikke noget synderligt at lægge sig paa hjerte. Mandens levned er ustraffeligt, ungdommen nogenlunde undervist« (Jy. saml. III, 377). Mag. *Andreas Kønig* (1755-56) er udførligt og livfuldt skildret (J. P. Thjørring: Viborgensiske personligheder i 18. aarh.). Han var i skræk over en jordrystelse 1745 syg i 5 fjerdingaar, og der var fare for hans liv. Siden kunde han ikke staa, men sidde, naar han skulde prædike eller katekisere, og det vedblev til hans død. Han kom hertil fra Randers, men han kunde ikke finde sig i at være landsbypræst, saa han mageskiftede med præsten ved Randers hospital 1756 (Jy. saml. IV, 359-62): *Mogens Lassen*, som var sp. her til 1788. Der høres ikke om pietisme her. *Henrik C. Zahrtmann* (1788-91) flyttede til Viborg, *Jens Paulin* (1791—1803) af Lem-V. anlagde haven smukt, med 2 fiskedamme. *Mogens Lindhard* (1804-14) flyttede til Østbirk-Y, og blev stiftsprovst i Aarhus. *Oluf Meyer* (1814-24) flyttede til Ullerup, fik 1814 rang med Kbhvn.s sp., blev af biskop *Birch* anset for at være »en af stiftets værdigste lærere« (BDG, I, 204). Provst *J. Lerche Jørgensen* (1825-34) flyttede til Vejle-H. Han indsendte 1830 til biskoppen en lang, fyldig indberetning om forholdene i Asfærd-F. (I Viborg landsarkiv, »Stiftsbogen« 1830). Dygtig landmand. *Chr. Sommerfeldt* (1835-51) flyttede til Skamby. 7. aug. 1838 brændte den gamle, firelængede egebindingsværks præstegaard (98 fag) ned paa en time ved lyn-ild. Næsten alt indbo, ogsaa kirkebøgerne brændte (Rand. avis 9. aug. 38, Rand. aarb. 1928, 60 f.). Helt fornøjeligt er en skildring af en fest for de hjempermitterede soldater 18. november 1849 med festmaaltid og bal hos gdjr. *Chr. Nielsen*, A. Det begyndte med, at soldaterne modtoges af pastor S. i festsalen med et hjerteligt velkommen hjem, hvorefter man med flag og klingende spil gik til Asferg kirke, hvor S. holdt en meget hjertelig prædiken om dagens betydning. Derefter gik man til festen. En lignende fest holdtes 16. dec. 1849 hos *C. Lauring*, Ørrild, for 18 soldater, ogsaa indledt med gudstjeneste (Rand. avis nov. og dec. 1849).

Tiden efter 1851

En indberetn. 1859 (Hertz) omtaler beboerne som »de mest velhavende i miles omkreds.« Pastor *Chr. Friis* (1851-69) kom hertil fra Sdr. Onsild (se der). Han var en førende personlighed paa egnen, ivrig national-liberal, deltog i egnens politik, var i en aarrække fmd. for sogneforstanderskabet, skrev digte. De flg. sp. var jævne, stilfærdige mænd: *A. M. Valeur* (1870-90) og *L. T. Ostenfeld* (1890-98).

1875 oprettedes en *højskole* i Faarup paa initiativ af afholdsagitatoren *Laur. Jørgensen*. Den blev ledet af lærer *J. H. Waaben*, men kunde ikke gaa og blev nedlagt 1878.

Pastor *J. D. Fløe* (1898—1932) er nok den sp., der har sat de dybeste spor (se ndf.) gn. sin lange virksomhed her. Han arbejdede flittigt i sognene, sagde om sig selv, at han var ikke retningsmand, men stod IM nær og arbejdede efter IMs metoder. Der blev et lille IM samfund, og 12. dec. 1902 kunde han indvi missionshuset, hvor der blev arbejdet flittigt, men kredsen var kun lille. Flertallet kom der ikke. Pastor Fløe kunde godt blive forknyt.

En præst, der kender forholdene nøje (født og opvokset her), skriver: »Mørke over jorden ruger«, »de to usseligt smaa kirker har i alle de aar jeg har kendt sognene, været præget af meget lille kirkegang« og tilføjer, at »da der 1904 skulde vælges menighedsraad, skrev sognepræsten til ham: »Jeg kender kun een mand i Faarup sogn, der har aandelig sans til at sidde i et menighedsraad.« Ikke alle har bedømt forhol-

dene saa mørkt, men »det har altid skortet paa menighedsbevidsthed, og flertallet har ikke været ivrige kirkegængere.« Andre siger, at pastor Fløes gerning betød meget her, og at denne skildring er for mørk og maa staa for meddelerens egen regning.

Pastor *Henning Lund-Sørensen* (1932-58) var grundtvigsk, men samarbejdede godt med alle retninger. Han var meget samvittighedsfuld, men hans kræfter var ikke store (daarligt hjerte). Se ndf. — KFUM og KFUK stiftedes 1934.

Pastor *Alfred Toft* har virket her siden 1958.

De kirkelige forhold nu betegnes som almindeligt folkekirkelige. Men mere menighedsbevidsthed var ønskelig. Der holdes mdl. møder i prgd. og paa alderdomshjemmet. Den lille IM kreds arbejder i mh. med sdsk. og møder. KFUK. Mange husmænd og arbejdere. Interesse for idræt, idrætsforening.

Blandt IMs ledere kan nævnes: gdjr. *H. Hansen*, Kaastrup, skræddermester *Pedersen*, F., *Ejnar Pedersen*, F., gdjr. *Carl Thomsen* er nu fmd., fru *J. Kromann*, A. († 64).

I Ungdoms- og foredragsforeningen har landpost *Peder G. Husum* gjort et godt arbejde, han var sogneraads- og menighedsraadsmedlem.

Skolen. Lærer *Niels Pedersen* virkede i Faarup 1819-69 som lærer og kirkesanger, meget anset, blev dannebrogsmand. Arbejdede for at hæve standen aandeligt, fagligt og socialt og for lærermøder: »Conferentser«. Den første af saadanne Conferents stiftedes 1841 for hele provstiet, og provst *Dahlerup* viste stor forstaaelse derfor. Den flg. lærer, *Hagedorn Schou*, døde efter faa maaneders tjeneste af tyfus. Lærer *Jess Hansen Waaben* († 1919) virkede mange aar i Faarup, viste stor interesse for landboforhold, tog aktivt del i landboforeningen, var medstifter af Randers andels-svineslagteri, ivrig grundtvigianer, ledede i 3 aar den ovf. omtalte højskole, og var aktivt med i egnens politiske, folkelige og aandelige liv. Elever og venner rejste en sten paa hans grav. (Se Kraiberg: Conferentsblad, 2. aarg., jvf. Hist. smf. f. Rand. a. 1917, 62 f.

Bortset fra Schou har der indtil 1954 kun været 4 lærere i 174 aar ved Faarup skole. *Waaben* efterfulgtes af *Martin Leth*, 1914, han tog afsked 1954 og efterfulgtes af *L. Yde Christensen*. *Hj. Schmidt*, en kyndig lokalhistoriker og anset lærer bor i F.

I Asferg var *Søren Stegger-Nielsen* (f. 87 Vindblæs) lærer 1917-35, da han blev amtsskolekonsulent, i hvilken stilling han virkede til 1957. Han har baade som lærer, som kirkens tro son og værner, og som politiker betydet meget paa egnen. Han har været fmd. for det jyske Venstre, folketingsmd. 22—24, landstingsmd. 24—53, haft en masse offentlige hverv. (Se Dronningborg).

Der er nu 2 centralskoler, 7-klasset skole i A., udvidet 1962, og i F., købstadordnet, med realafdeling fra 1959.

1922 oplyses: Kkg. ujævn, mh., IM smf., børnegudstj., intet særligt. 1932: Kkg. nogenlunde, smaa IM smf., mh., sdsk. Megen politisk interesse med skarpe modsætninger. 1942: Kkg. 4%. Det kirkelige liv er uden ydre vækst og fremgang, smaa IM kredse. Lidet retningspræg. 1963: Kkg. 3 og 4%.

Asferg kirke, østligst i byen, er lille. Skib, kor og oprindelig underdel af et taarn, er romanske, af kridtstenskvadre og raa kamp, med engelsk-normannisk præg, fra tiden omkr. 1100, uden særlig sokkel. Syddøren, med søjler, foldekapitæler osv. er i brug. Smuk korbue med søjler. Senere er opført taarn med kamgavle. Vaabenhus mod syd overhvælvet. Svære støttepiller ved koret. Gl. granitalterbord med altertavle fra 1901 (Gethsemane, kopi efter Carl Bloch). Balusterformede alterstager. Romansk granitfont, fad fra c. 1575. Stoleværk fra 17. aarh. Renæssanceprædikestol. Modelskib fra 1933. Stenepitafium over pastor L. Wivild. 80 sd. Orgel. Alterkalk og disk fra 1701.

C. G. Schultz: Aarh. aarb. 1934, 194 f.

Faarup kirke, nær banen, er lille og kullet. Skib og kor er romanske, af kridtstenskvadre, med anvendelse af granit, ingen særlig sokkel. Skibet er forlænget i middelalderen mod vest (maaske har der været taarn over vestdelen (nedrevet 1742?). Korbuen har dobbeltstik af kridtsten. Overhvælvet. Anseligt vaabenhus mod syd, med vinduer i 2 etager (Pont. atl. siger, at kirken har været korskirke). Kalkmalerier fremdraget i korbuen 1890, rest. 1938. Altertavle fra c. 1900 (Carl Bloch: Opstandelsen, kopi), stager fra c. 1550, romansk granitfont med primitive ornamenter. Daabsfad fra c. 1575 med bebudelsen. Renæssanceprædikestol fra 1634 med portalfelter og dobbeltsøjler, samtidig lydhimmel. Modelskib fra 1929. Pompøst epitafium. 70 sd. Orgel. Klokke (omstøbt) fra 14. aarh.

Mackeprang, s. 49, M. Petersen: Kalkm. s. 19, Nørlund-Lind, K. 282, Uldall, s. 52.

Folketal. 1850: 454 og 220; 1901: 737 og 387; 1921: 912 og 592; 1960: 863 og 836.

Altergæster: 1922: 246 og 115; 1930: 248 og 128; 1938: ialt 250; 1957: 150 og 200; 1962: ialt 526.

Menighedsraad: 1922: 1 IM, 2 gr., 5 soc., 5 u. p. (polit.), 1934: 2 IM, 4 gr., 7 u. p., 1945: 2 IM, 5 n. gr., 4 soc., 1 rad., 1961: 5 gr., 3 IM, 4 soc.

Kommunevalg. 1943: S. 216 (3), R. 126 (1), V. 113 (1), BF. 161 (2). 1962: S. 293 (3), Husm. 72 (0), BF. 401 (4). Fmd.: Kontrollør *A. Bøje*.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 40 rug, 76 byg, 80 havre. b) 43 rdl., 5 byg. c) 2 lpd. ost, 42 lpd. brød, 60 sn. æg, 40 par kyllinger. d) 230 rdl. e) 85 td. ager, 60 td. ld. hede, 11 td. hartk., afgift 1000 rdl. Smuk, firlænget, lukket prg., opf. 1839. — 1870: Regul.: 2040 kr., netto: 4684 kr. — 1913: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1839, rest. 1960.

15. 13. marts 1835—20. sept. 51 (Ord. kat. Helligaands k., Kbh. 30. juli 24): **C. Sommerfeldt,** fl. t. Skamby, se der.

16. 29. dec. 1851—5. nov. 69 (sp. Sdr. Nr. Onsild 21. okt. 35): **Christian Friis,** f. 28. marts 03 Hygum. F.: Sp. i Østbirk-Y. ksstrd. Peder Friis († 36) af Daugbjerg-M.-S., og Charlotte Amalie Bagger. Stud. Viborg 23, c. apr. 29 (h.), afsk. 5. nov. 69, † 19. marts 75. — G. 25. juni 29 Thalia Ursula Rønne, f. 7. juni 10 Kbh., † 5. febr. 83. F.: Jstrd., kasserer i Kancelliet Andreas Pedersen R. og Anna Dorothea Wilcken. — Broder: Bredstrup, søster g. Mossin, Ø. Snede. — Se ovf.

17. 22. jan. 1870—19. febr. 90 (sp. V. Hornum-H. -F. 23. juli 59): **Anton Meller Valeur,** f. 30. okt. 21 Mygind. F.: Sp. i Voer-E., † 49, se der. Stud. Aarhus 40, c. nov. 46 (l), huslærer, hjpr. Stadil-Tim 5. maj 53, † 19. febr. 90. — G. 8. aug. 54 Grethe Grotum Møller, f. 16. nov. 21 Store Restrup, Sønderholm, † 23. marts 75. F.: Ejer af Bladbjerg, Mejrup: Christen Jørgen M. og Birthe Kirstine Hansdatter. — Broder: Alling-T. (gift med hans hustrus søster), Stamt. 92.

Stiftede et legat, for hvilket hans gravsted i A. vedligeholdes.

18. 28. maj 1890—21. juli 98 (sp. Hjerm 29. jan. 78): **L. T. Ostenfeld,** fl. t. Hem-H.-D., se der.

19. 26. sept. 1898—29. juli 1932 (sp. Hersom-B. K. 3. febr. 91): **Josias Daniel Fløe,** f. 9. jan. 63 Kollund, Rind. F.: Gdjr. Christen Pallesen F. og

Ane Kirstine Pedersdatter. Stud. priv. 82, c. 89[1] (l), afsk. 29. juli 32, † 20. apr. 43. — G. 23. juli 91 Ane Caroline Kauffeldt, f. Holm, f. 8. jan. 54 Aalborg (hun g.[1] grosserer Carl Bernhard K., † 85), † 18. marts 46. F.: Farver Jes Nicolai H. og Ane Kirstine Bang. — Hustrus kusine g. Leth, Aggersborg-B.

Amtskolekonsulent *S. Stegger-Nielsen* skriver: »Pastor *Fløe* var en gaardmandssøn fra Kollund ved Herning, og denne hans afstamning fornægtede sig aldrig, men gav sig tydelige udtryk i forstaaelse af bondestanden og kærlighed til den, ligesom han alle dage elskede den frie natur med dens afvekslen og skønhed. — Han var en højtbegavet mand med en fin teologisk embedseksamen, men beskeden og tilbageholdende, skønt han evnemæssigt rangerede med de største. Han var dertil en fin personlighed, maaske noget egen, men med stor forstaaelse overfor mennesker og deres livs glæder og sorger. Han var ikke nogen bestemt retnings mand i kirkelig henseende, men en ærlig folkekirkelig og frisindet præst, der tog sin gerning op i stor alvor og ydmyghed. Hans prædikener var som han selv særprægede og dertil indholdsrige, aldrig klicheer af andre, omhyggeligt udarbejdede og rummende tanker, der helt ud var hans egne, isprængt smukke træk fra menneskelivet, saaledes fra hans barndomshjem, hvorfra ikke mindst hans alvorlige og gode mor var et betydningsfuldt og fast led, han vedvarende støttede sig til, og som ofte fik en plads i hans prædiken. Han havde ikke den paagaaende facon over for mennesker, han kunne ikke bruge den, men kaldte man paa ham, kom han baade med opbyggelse og trøst ud fra det kristne budskab om Guds barmhjertighed og naade. — Han var ydmyg over for sit kald, og gerningen hvilede sikkert tungt paa ham saa ofte. Fru Fløe sagde det engang saaledes: »Fløe har maattet kæmpe for alle sine prædikener, og hans gang til kirken har ofte været tung.« Det hang sammen med hans ydmyghed og ringe tanker om sig selv som tjener i vingaarden. Men det gjorde ham ikke ringere, tværtimod. Han efterlevede jo sin mesters ord om, at »den største iblandt eder skal være eders tjener.« Den, der skriver disse linier, og som i 17 aar har siddet under hans prædikestol, kan bevidne, at han var en redelig og ægte forkynder af Guds evangelium om synd og naade, som han uden noget dømmende anstrøg, men alvorligt og klart lagde frem for mennesker og til deres ansvar, og med et opladt sind og lydhørt øre gik man beriget fra pastor Fløes forkyndelse, hvor man ofte »hørte Guddoms Faderhjertet slaa.« — Han var en god præst, i sin kirke en saare stilfuld præst og mild og kærlig under besøg hos syge og gamle. Hans konfirmandundervisning var levende og frisk, præget af hans store alsidighed. Han favnede vidt her. Fru Fløe fortalte engang en noget mørk indremissionær, at hendes mand »forleden talte med konfirmanderne om stjernerne.« Missionæren lod noget forbavset, men præstefruen, der var en begavet og slagfærdig kvinde, og som altid vaagede over sin mands prestige, sagde: »Det kan da ikke forbavse Dem, missionær, husker De ikke, at stjernen ledte vise mænd til Vorherre Kristus hen?« Missionæren blev tavs.

Pastor Fløe var en sirlig og omhyggelig mand. Han havde en enestaaende fin skrift, og hans kirkebøger hørte til Danmarks smukkeste, og de var i orden.

Han var som menneske omgængelig, venlig og forstaaende, ikke just selskabsmenneske, men velset og agtet overalt i hjemmene, og i den gamle skønne præstegaard var der baade husrum og hjerterum. Man følte sig hjemme der og mellem venner.

Pastor Fløes alsidighed var stor. Han var saaledes en fin kunstmaler, og hans dejlige malerier prydede hjemmets vægge, men han signerede dem ikke, udstillede heller ikke, igen hans store beskedenhed. En stor astronom var han ogsaa, han kendte stjernehimlen, som han studerede gennem sine dyre kikkerter. Det kunne ogsaa afspejle sig i en prædiken. Jeg husker saaledes en udtalelse: »Jeg saa i nat en ny stjerne, stor og skøn, og jeg tænkte: Mon det skulle være Paradisets have?« Præsten var en natteravn og gik sjælden i seng før ved 3-4 tiden, saa det passede godt til de astronomiske studier.

Han var en stor naturelsker og kendte baade flora og favna. Det store blomsterbed i haven bar vidne herom, fuglene kendte han paa deres stemmer, og storken paa præstegaardens tag maatte staa model til et af hans skønne malerier, den stork der saa mærkværdig forsvandt sammen med de gamle præstefolk i 1932 og aldrig vendte tilbage. Lange fodture foretog præsten ud i den natur, han elskede, og hjemme hyggede han sig med sine interesser og sin værdifulde bogsamling, herunder smukke og dyre værker paa fremmede sprog.

Men først og fremmest var han præst og som nævnt en stilfuld præst: paa prædikestol, for alter, ved døbefont og nadverbord og ved den aabne grav, naar han lyste Guds fred over kisten. Og saa messede han saa smukt, gennemmusikalsk som han var, saa messen i hans kirker virkelig blev en højnelse af gudstjenesten. — Han var en alvorlig og god præst, som desværre langtfra blev lønnet efter fortjeneste. Men det er min tro, at den ærlige sæd, han saaede gennem de mange aar, ogsaa bar sin frugt, endda adskillige smukke fold, som det nu heldigvis er overladt højere magter at dømme om.

Ved pastor Fløes side stod gennem den lange aarrække en trofast hustru: Fru Anna Fløe, en begavet og intelligent kvinde, der støttede sin mand paa den smukkeste maade i hans gerning og som en stout og gæstfri værtinde i den gamle præstegaard, hvor hun med huslig snille og praktisk haandelag og kærligt sind gav sit gode bidrag i præstefamiliens rige liv, hvor desuden ogsaa de to døtre lyste op.

I 1932 fik pastor Fløe sin afsked og flyttede til Holte. Afskeden var svær baade fra hjem og kirke. Jeg husker, han blev alene tilbage i kirken en halv times tid efter den sidste gudstjeneste. — Et udvalg fra de to menighedsraad besøgte ham paa 70-aarsdagen d. 9. jan. 1933 og medbragte som gave et maleri af Asferg præstegaard, som glædede de gamle præstefolk usigeligt. Det samme gjaldt »Mindebogen« med de smukke motiver fra Asferg og Faarup sogne, som familien fik ved afrejsen fra pastoratet. Begge dele gik forøvrig tabt under en brand paa Frederiksberg, hvortil familien var flyttet

efter nogle aar i Holte. Pastor Fløe maatte i sine sidste aar gennemgaa ikke saa lidt sygdom.

Han døde stille og rolig d. 20. apr. 1943, 80 aar gl., og blev begravet paa Asferg kirkegaard, hvor et gravsted var skænket ham af menighedsraadet, en gave han ogsaa satte megen pris paa. Hans hustru døde i 1946. To granitstene, hentet ude i Kaat hede i Asferg sogn, staar paa deres grave og minder om et præstepar, hvis kærlighed til deres gamle sogne holdt sig til det sidste.

Ved pastor Fløes grav bragte forfatteren til disse linier menighedernes tak for hans liv og virke. Slutningen gengives her:

»Han var et evnerigt menneske, en fin karakter, en trofast ven, en god dansk mand og sidst, men ikke mindst: en *tro tjener i Guds vingaard.*«

Pastor *P. E. Benzon*, Galten, F.s forgænger i Hersom, skrev, at Benzon »kørte fast i Hersom, mens Fløe fik gang i det aandelige liv« (se her VI, 163).

20. 10. dec. 1932—13. maj 58: **Henning Lund-Sørensen,** f. 1. okt. 98 Iowa, USA. F.: Sp. i Gadstrup-S., † 34, se der (Stamt. 61). Dim. Roskilde 18, dsk. præst i USA 25—30, c. 32^1 (h_1), † 13. maj 58. — G. 18. okt. 26 Ingrid Marie Jensen, f. 4. juni 01 Viby, Syv, Sjæll. F.: Stationsforstander Otto J. og Karen Marie Jensen. — Brødre: Frederiks k., Kbhvn., og Roholte.

Pastor *Henning Lund-Sørensen* var en præstesøn og ud af en gammel anset slægt. Hans farbroder var biskop *Sophus Sørensen* i Aarhus. To af hans brødre er præster. Henning Lund-Sørensen fik i sin studietid opfordring til at overtage en præstestilling i Amerika, og han virkede her en del aar, noget der vedvarende stod i en særlig glans baade for ham og hans hustru. Imidlertid vendte han hjem omkring 1930 med et bestemt formaal: at gøre sin uddannelse færdig, og han tog derefter sin theologiske embedseksamen i 1932.

H. Lund-Sørensen var grundtvigianer, men med stor forstaaelse over for andre retninger. Han var af de præster, der var besjælet af ønsket om at tjene alle, og i saa henseende vandt han sig et smukt eftermæle i sine sogne. Han var en mild og velmenende mand, der tog sin præstegerning op i stor nidkærhed og alvor, og han vandt sig overalt venner ved sin jævne menneskelige færd. Hans prædikener var vel forberedt, flittig og samvittighedsfuld, som han i det hele var, og hans forkyndelse var præget af inderlighed og jævnhed. Man vidste med sikkerhed om ham, at han satte alle sine evner og kræfter ind i gerningen, og at hans kristne vidnesbyrd var båret frem af en grundfæstet tro hos ham selv. Og man paaskønnede hans gode vilje til at være noget for mennesker. Mange gamle og syge var denne stilfærdige, vennesæle præst taknemlige for hans besøg og trøsterige budskab, og han var flittig til at komme.

Lund-Sørensens interesser rakte i hans første Asferg aar ogsaa ud til arbejdet for »Kirkeligt Samfund« og den sønderjyske sag, men svigtende helbred bevirkede, at han alene maatte samle sig om sit embede, idet han dog stadig haabede paa bedring.

Dette haab glippede, saa han til sidst et aars tid maatte have sygeorlov, og derefter ramtes han af flere blodpropper, der tog hans sidste kræfter.

I de to sogne vil man med tak mindes hans redelige præstegerning og hans milde menneskelige færd. (S. Stegger-Nielsen).

En broder, sognepræst *A. Lund-Sørensen* skriver: Jeg ved, at min broder med stor samvittighedsfuldhed gik op i sin gerning og ofrede sig helt for den. Den og saa hans hjem tog al hans tid og alle hans kræfter, som forøvrigt paa grund af et daarligt hjerte ikke var store. Der er heller ingen tvivl om, at han i allerhøjeste grad var baade respekteret og afholdt i sine sogne. Vi 3 brødre var studenter fra Roskilde Kathedralskole. Han blev det i 1918 og tog saa fat paa det teologiske studium. Men c. 5 aar senere fik han et nervesammenbrud, hvilket maaske hørte sammen med eller førte til hans langt senere konstaterede hjertesvaghed. Han kom sig, men syntes ikke, at han havde kræfter til at tage fat paa et afsluttende eksamensstudium.

Da kom der bud til far fra »Den danske Kirke« i Amerika, hvori far havde tjent som præst 1895—1903, om min broder, som jo var født derovre, ikke kunne tænke sig at ville tage en præstegerning op i Hartford, Connecticut, hvor de danske i nogen tid havde været uden præst. Min broder sagde ja, og skønt det var meget svært at komme ind i Amerika paa det tidspunkt, lykkedes det for ham, først og fremmest fordi han var født derovre. Han blev saa efter nogen tids forløb ordineret paa »Den danske Kirkes« aarsmøde og sad saa som præst i Hartford i 5 aar. Imidlertid blev det danske sprog i de danske kredse mere og mere fortrængt af det engelske, ogsaa i menighederne, og i 1930 besluttede min broder at rejse hjem.

Han ville ikke blive i Amerika de 8 aar, som krævedes for at kunne søge præsteembede herhjemme, men ville nu tage sin eksamen fra Københavns universitet. Under meget smaa kaar — han havde paa det tidspunkt kone og 2 børn — slog han sig ned paa Kalkgaarden i Farum og gennemførte paa 2 aar studiet, saa han fik en pæn eksamen. Det var altsaa en »hr. pastor«, der var oppe til teologisk embedseksamen. Han søgte nogle faa embeder og fik saa i 1932 Asferg-Faarup, hvor han altsaa sad i 26 aar til sin død.

21. 15. okt. 1958 (Dsk. præst Cascallares, Argentina 1949-56): **Alfred Toft,** f. 19. sept.09 Taars, Vendsyssel. F.: Gdjr. Otto Valdemar T. og Agathe Caroline Weisgaard. Stud. Aalb. 38, afdelingsleder Kofoeds skole 40—43, sekretær menighedernes nødherberger 46, lærer i Sdr. Saltum, var i studietiden i Kbhvn, blev 48 opfordret til at blive præst for danske i Argentina (Medl. af Landsudvalget i Argentina 50—56), kst. kkp. Taars 57. — G. 22. sept. 43 Ella Kathrine Jacobsen, f. 4. okt. 20 Voer, Vendsyssel. F.: Landmand Frederik J. og Anne Marie Pedersen.

Litt.: Vider og Vedtægter, Jy. saml. 1882-83, 261 f., Vider II, 210-35, Harald Mark: Lidt om A. kirke og skole, Rand. aarb. 1928, 58—61, Slægtsbogen fra A. Østergaard, 1944, Biskop Brammers visitatser, Rand. aarb. 1960, 74 f.

KOUSTED-RAASTED

Kousted sogn, 970 ha, grænser op til Viborg amt, fra hvilket det skilles ved den brede Skalsaa-dal, hvor der er gravet mange tørv. Stærkt bakket mod vest, lavere mod sydøst. Ret god jord, næsten ingen skov. — Byerne K. med fh. og Terp.

9 oldtidshøje, bl. a. den anselige Bondehøj i en plantage ved K. Kousted by omtales i Blichers: „Eneboerne paa Bolbjerg".

Raasted sogn, i Støvring herred, 1086 ha, noget bakket, ret god jord, lidt plantage. Byerne R. (208 indb.) med gl. rytterskole, fh. fra 1898, sportsplads, Svejstrup, en del af Kondrup, Bjerregrav stationsby med hotel.

Ganske faa oldtidshøje, en helligkilde fandtes endnu ved R. 1885 (Rand. aarb. 1933, 86).

Den ældre præstehistorie

Provst *Jens Jensen Brask* virkede her i 52 aar (1602-54) og efterfulgtes af sin søn, *Peder Jensen Brask* (1654-98). Provst *Eskild Spentrup* (1698—1709). Derefter *Idal Nielsen Bruun* (1709-10), *Laur. Jensen Harlev* (1710-16, flyttet til Bjerregrav-Aa), *Jens Jensen Wintmøll* (1717-23, gift med en datter af provst Spentrup) og *Jens Jensen Hasselager* (1723-33, flyttet til Vorning-K.-H.) har ikke efterladt sig særlige minder. Provst *Mogens Chr. Pedersen Marquard* (1733-86) var »rig, men ligegyldig, *gik* altid tilsogns.« Han blev udlagt 1744 af en tjenestepige, men frikendt, maatte dog betale 100 rdl. til fattige præsteenker. Han gav 1/2 gaard til en skole i Kousted (Hfm. II, 432, W. II, 255). Han efterfulgtes af sin søn *Peder Mogensen M.*, som døde allerede 1786. Han var forfatter. Der høres ikke om pietisme her. *Hans C. Faber* (1786-97) flyttede til Marvede-H., hans fader var sp. i Bjerregrav-Aa., *Henrik Lemmicke* (1797—1813) var ogsaa præstesøn fra Bjerregrav, og *Chr. Ludv. Sinding* (1813-22) flyttede til Bjeregrav-Aa., ligeom *Søren W. Bruun* (1822-34). *J. G. Briem* (1835-54) havde været rkp. i Bjerregrav, han var islænding, og indlagde sig stor fortjeneste ved en tolkning af indskriften paa guldhornene. (Randers-bogen, s. 562, E. I), se ndf.

Tiden efter 1854

Der har ikke været særlige vækkelser eller begivenheder. Præsterne *H. C. W. Ebbesen* (1854-69) og *L. A. Hjorth* (1869-82) var uden særligt partipræg. *Ebbesen* var gift med en datter af pastor *Briem*, og hun var født i Bjerregrav, saa i næsten 100 aar havde eller fik de 6 Koustedpræster tilknytning til Bjerregravs præstehistorie.

Pastor *F. S. Aagaard* (1883-94) var grundtvigsk, en fint dannet mand, med mange kundskaber og stor forstaaelse af god kunst. Provst *Cederfeld de Simonsen*, Randers, kaldte ham »en Israelit, i hvem der ikke var svig«, en sand kristen, der nok kunde blive opfarende, men altid var rede til at tilbagekalde, hvad han gjorde forkert. (Hors. dagbl. 9. febr. 05). Han var søn af den ansete pastor *Aagaard*, Gunderup-N., præget af sit barndomshjems kultur. Hans broder, der var sp. i Vellev, skrev om ham, at han var et ideelt menneske, med øjne, øren og hjerte aabent for alt, hvad der var skønt. Han elskede musik og tonekunst, glad for at synge, og tillige en stor naturelsker og kyndig i botanik. Han var enestaaende til at tale med syge og trøste de bedrøvede. I sin forkyndelse var han gammelgrundtvigsk, han holdt sig til sine sogne og tog meget sjældent ud (Hors. folkebl. 1. febr. 1905).

Pastor *Kr. Thomsen* (1895—1900) var en jævn landmandssøn, grundtvigsk, han gjorde et godt arbejde her i de faa aar han var her; hans tidlige død gjorde meget indtryk i sognene.

Pastor *W. M. Haase* (1900-19) mindes som vennesæl og mild, nærmest grundtvigsk (u. p.).

Pastor *S. J. Aaby* (1919-24) var en jævn mand, præget af sin opvækst i Aulum, ikke partimand, men arbejdede nærmest efter IMs linier.

Pastor *P. Kyst* har virket her siden 1927 (var som ung tilknyttet Kerteminde valgm. og 1 aar elev paa Kerteminde højskole).

De kirkelige forhold har været rolige, noget stillestaaende. Der har været lidt IM i Raasted, nogle nærmest grundtvigske, men flertallet er folkekirkelige, uden partipræg.

Betydende lærere.

Kousted: 1878—1909: *Ole Borch Christensen*, f. 55, dygtig, streng disciplin, stiftede sangforening, 5 dygtige sønner (to blev præster: Grell, Skodborg og Grell, Kolby). Slægten har i 2 generationer været med til at præge Kousted. — Lærer *A. C. Svendstrup* (1921-52), f. 89, gjorde efter forældrenes udsagn K. skole til „Danmarks bedste skole". Der holdtes i hans tid mange møder og fester i skolen.

Raasted: 1867—1915: *N. C. Madsen*, f. 43, dbm., god fortæller og skattet lejlighedstaler. 1916-30: *H. K. V. Vaagen*, f. 81, i sogneraad og mghraad, udm. lærer. 1930-63: *P. O. Pedersen*, f. 98. Disse tre lærere grundtvigsk præget. Skolerne nedlagt. Fælles centralskole for Borup og Kousted-R. „Rytterskolen" i Borup 1964, ledet af *P. K. Skammelsen*.

1922 oplyses: Kkg. jævn. KS (50, smedemester Christiansen), gode, rolige forhold. 1931: Kkg. 7 og 5%, velvilje, u. p., KS (50, fru E. Stenz). 1943: Kkg. 4%, lidt IM i R. (Gdjr. And. Nielsen, R.), KS (51), ungdomsm. i prgd. 1959: Kkg. 3%, lidt IM i R. med privat mødesal (Gdr. And. Nielsen), sdsk. i R., KS (Fru E. Stenz, Kondrup), spejdere, 1 fh. 1963: Kkg. 2,3 og 2,4%, folkekirkelige forhold, lille sdsk. i R., spejdere, iøvr. som 1957.

Kousted kirke, sydligt i byen, lige ved den østjyske længdebane. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Begge portaler er bevaret, norddøren tilmuret, har trekvartsøjler. Stor, lavtsiddende, rund niche i skibets sydmur. Overhvælvet. Senere er tilføjet taarn, fladt loft i taarnrummet, anseligt vaabenhus mod syd med kamgavl. Muret granitalter med panel. Smuk altertavle fra c. 1600, egetræsmalet. Stager fra c. 1550. Romansk granitfont med dobbeltlover i fladt relief. Sydtysk daabsfad fra c. 1575 med bebudelsen. Renæssanceprædikestol med portalfelter. Pengetavle med degnenavne fra c. 1700. Kirken hovedrest. 1962. Gravsten. 80 sd. Orgel. Middelalderlig, lille kirkelade mod nordøst.

Mackeprang: JG. 22, 284, do. Døbefonte, s. 272 f.

Raasted kirke, ved hovedvej A 10, nordligt i byen, er hvidkalket, skib og kor er romanske, overv. af kridtstenskvadre, koret med skraasokkel, buefriser, lisener, portal med søjlestave osv. Senere er opført højt vaabenhus med blindingsgavl, taarnet er yngre, af munkesten, med vestportal. Bjælkeloft. 1936 opdagedes flere serier kalkmalerier fra slutn. af 12. aarh. Paa triumfvæggen Michael med dragen, desuden apostle, den hellige historie i koret, smukke borter, alt restaur. af Egmont Lind 1939-42. Den gl. altertavle er ført til Skibsted og 1944 erstattet med et lille krucifix fra Nationalmusæet. Barokke stager fra 17. aarh. Romansk granitfont. Enkel prædikestol fra c. 1700. Nyere inventar, lysekroner fra 1918. Kirken restaur. 1938, ny stole, alterskranke, el. varme. 100 sd. Orgel.

Nørlund-Lind, k. 284, Rand. aarb. 1945, 5—23.

Folketal. 1850: 240 og 271; 1901: 323 og 362; 1921: 341 og 475; 1960: 308 og 557.

Altergæster. 1922: 150 og 160; 1934: 110 og 120; 1945: 96 og 133; 1962: 39 og 50.
Menighedsraad: 1922: 12 u. p., 1934: 1 IM, 11 u. p., 1945: 2 IM, 10 u. p., 1961: 3 IM, 9 folkekirk.
Kommunevalg: 1943: S. 94 (2), V. 151 (3) Lokall. 111 (2). 1962: S. 148 (2), BF 301 (5). Fmd.: Gdjr. *J. Jørgensen.*

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 38 rug, 94 byg, 122 havre. b) 3 dobb. tiende af en gaard, 27 rdl. c) 16 lpd. ost, 48 sn. æg, 30 par kyllinger. d) 200 rdl. e) 151 td. ld., 17 td. hede, 10 td. hartk. Ret god, stor firlænget egebindingsværksprgd. — 1870: Regul.: 2072 kr., netto: 4710 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1921.

16. 20. febr. 1835—18. febr. 54 (Rkp. Bjerregrav -Aa.-T. 6. okt. 26): **J. G. G. Briem,** fl. t. Gunslev, se der.

I Randers købstads hist. 1952, s. 562 f. omtales med beklagelse, at det ikke blev St. St. Blicher, men J. G. Briem, som i anl. af 500-aaret 1840 for Niels Ebbesens daad 1340 skrev en bog om Niels Ebbesen (i samtaleform), et værk, der karakteriseres „lige mislykket i digterisk, historisk og sproglig henseende" (rektor H. Flemmer). Briem var sig sin poetiske uformuenhed bevidst, hvad han siger i fortalen. Rektor Flemmer kritiserer ogsaa Briems „foragt for folkevisens klare og knappe stil."

17. 5. maj 1854—26. jan. 69 (ord. Kat. Helligaands k. 20. apr. 46): **H. C. W. Ebbesen,** fl. t. Slangerup-U., se der.

18. 20. apr. 1869—28. nov. 82 (sp. Laurbjerg-L. 4. jan. 56): **Lorents Andreas Hjorth,** f. 5. nov. 12 Nylarsker. F. sp. i Aagerup-K. Lorents Andreas H., † 38, og Rose Ernestine Dørschel. Stud. Rønne 33, c. maj 40 (h), lærer, Uvelse, afsk. 28. nov. 82, † 1. juli 83. — G. 3. juli 45 Frederikke Therese Mathiesen, f. 26. okt. 12 Kbhvn., † 2. apr. 68. F.: Rodemester Peter Nicolai M. og Ingeborg Marie Bache. — Søster g. Stibolt, Hinge-V., hustrus søster g. Danæus, Harridslev-A.

19. 1. febr. 1883—24. dec. 94 (sp. Gedsted-F. 11. aug. 76): **F. S. Aagaard,** fl. t. Glud-H., se der.

20. 20. marts 1895—30. jan. 1900 (sp. Ørslevkloster-Ø. 19. marts 86): **Kristen Thomsen,** f. 5. maj 53 Bavngaard, Bredsten. F.: Gdjr. Thomas Andersen og Sophie Kristensen. Landmand, paa Jelling semin. Stud. priv. 77, c. 83[1] (h_2), sp. Taarup-K.-B. 24. maj 83, † 30. jan. 00. — G.[1] 12. okt. 83 Petrea Mikkelsen, f. 18. 12 62 Bredsten, † 29. aug. 91. F.: Møller og kromand Mikkel Peder Buch M. og Maren Jensen. — G.[2] 14. dec. 92 Kirsten Marie Jensen, f. 24. dec. 62 Gammelstrup, † 29. jan. 96. F. Gdjr. Jens Laustsen Østergaard J. og Karen Marie Sørensen. — G.[3] 19. jan. 97 Mette Marie Pedersen, f. 13. jan. 60 Fly, † 18. sept. 27. F.: Møllebygger Peder Christensen og Ane Kirstine Christensen.

Pastor T. kom til Ørslevkloster efter næsten enstemmig opfordring fra beboerne og samlede der en stor menighed. T. var i Kousted-R. en meget afholdt præst. Ved hans begravelse talte pastor *Barfod,* Glenstrup, om sin glæde ved at møde den jævne og klart tænkende mand med den barnlige tro, og som altid søgte tilbage til sin daabspagt (Vib. Stiftstid. 8. febr. 00). — En søn, *Johs. Bavngaard,* Gatten, skriver bl. a.: »Fader voksede op i en mindre gaard i en børneflok paa 12. Hans fader var en af de veloplyste bønder, der levede stærkt med i sin tids bevægelser, og var virksom ved oprettelsen af Balle valgmenighed. Alle hans børn blev ivrige deltagere i valgmenighedsbevægelsen. Kun fader blev ikke landmand. Han kom paa Jelling seminarium, men inden examen begyndte han efter seminarieforstander, pastor *Svendsens,* opfordring at læse til student. Han blev forlovet med en datter af den velhavende kromand i Bredsten, og den fattige student var vist ikke særlig velkommen som svigersøn, kromandens kone levede længe — hun var en streng og myndig kvinde. Vi var 6 børn i ægteskabet, og min mor døde, da jeg var 4 aar, efter en fødsel. Fader giftede sig snart efter, og hans 2. hustru, der var fra Taarup-egnen, havde været paa Testrup højskole og var grundtvigsk præget. Hun var svag, fik 2 døtre og døde kort efter ankomsten til Kousted. Faders stilling var vanskelig, han drev den store præstegaard selv, havde foruden sin præstegerning den store bedrift at tumle med. Han giftede sig med en veninde til hans 2. kone; ogsaa hun var stærkt grundtvigsk præget, havde været 11 aar i huset hos *Jens Nørregaard,* Testup højskole og haft en familiær stilling der. Hun blev en enestaaende mor for den moderløse børneflok; som ogsaa snart efter mistede deres fader. I dette ægteskab var der en søn, nuv. skovrider Bavngaard, Troense.

Da fader kom til Kousted, tog han strax fat paa at forbedre den gamle præstegaard, og det vakte opsigt, at han byggede en moderne svinestald. Ved Hedeselskabets vejledning kultiverede han 20 td. ld. kær ved Skals aa. Hans dygtighed som landmand blev anerkendt af de dygtige og ret selvbevidste gaardmænd i sognet (som var ikke saa lidt forskellige fra bønderne i Taarup og Ørslevkloster ved Limfjorden). Fader var de sidste aar plaget af astma (en hjpr. ankom dagen efter hans død). Han anskaffede en lukket vogn for bedre at kunne taale anneksturene. Skønt han i kraft af den store præstegaard hørte til de højst beskattede, var han venstremand. Jeg husker ham som en myndig mand, middelhøj, meget kraftig. Han var veltalende paa prædikestolen, samlede mange af beboerne i sine kirker, havde en kraftig stemme og messede godt. Han var ganske jævn i al sin færd. Jeg husker, at han lejlighedsvis selv hentede det store kobbel køer i marken, og i høsten hjalp vi børn med at sætte kornet sammen paa marken. Han kunde være munter og spøgefuld (naar børnene puttede gækkebreve ind mellem hans post om vinteren). Ældre folk omtaler ham med respekt, og naar jeg har besøgt Kousted, har jeg hørt mange anerkendende udtalelser om ham. Beboerne satte en stor sten paa hans grav.« (Khst. saml. 7. r. II, 171 f.).

21. 4. apr. 1900—19. maj 19 (kkp. Skanderborg -SS 14. marts 93): **W. M. Haase,** fl. t. Udby-Ø.,

22. 17. nov. 1919—20. nov. 24: **S. J. Aaby,** fl. t. Osted-A., se der.

Ledigt (sammenlægningsplaner).

23. 1. juni 1927: **Peder Kyst,** f. 20. jan. 97 Ejby v. Odense. F.: Arbejdsfmd. Julius K. og Ane Martha Pedersen. Landmd. t. 17. Stud. priv. 20, c. 27[1] (h_1). — G. 10. juni 27 Elfride Larsen, f. 20. dec. 93 Drigstrup, † 24. nov 57. F.: Gdjr. Hans L. og Maren Nielsen.

Fmd. Randers andelsteater kreds 47, BM Sct. Mortens konvent, Randers og Skolemødet i Randers fra 42. Broder: Metodistpræst Ejner Kyst.

Litt.: Khst. saml. 7. r. II, 171—223, C. Bonde: K. by gn. 100 aar, Rand. aarb. 1929, 5—31, do.: K. Bysmed, smst. 1936, 21—31, C. J. Pape: Slægterne paa Svejstrupgaard, R. sogn, Rand. aarb. 1956, 97—112.

SPENTRUP-GASSUM

Spentrup sogn, 1816 ha, er jævnt bakket, lette jorder. Kun smaaskove, ellers aabent agerland, St. St. Blichers plantage, 47 ha, anlagt 1902, oprindelig paabegyndt af Blicher. — Byerne S. med 334 indb., gl. rytterskole fra 1721, mh. fra 1906, alderdomshjem fra 1954, hotel, politist, — Jennum, Hastrup.

8 gravhøje, en anselig gruppe er de 3 firhøje, 2 runesten kendes herfra (D. run. 157 f.)

Gassum sogn, 2954 ha, mest jævnt bølget agerland, mere kuperet mod øst, sandmuldet jord, en del skov og plantage. Dyrby krat ligger smukt paa skrænten ned mod Kastbjerg aa. Her holdes sommermøder. Enge langs aaen. Byerne G., 272 indb., fh. fra 1886, politist. m. m., Hvidsten med kro, og gravplads for Hvidstengruppen (se ndf.), Dyrby.

28 gravhøje, flere ret anselige, mange høje er ødelagt. Trevolden, 1 km lang, antag. et gl. vejanlæg, er fredet. Voldstedet Ulvholm i kæret nord for Dyrby.

Ved bebyggelsen Randrup er fredede rester af et middelald. kapel. Ogsaa ved Dyrby og Hvidsten skal der have været kirker (Rand. aarb. 1939, 44—52).

Af den ældre præstehistorie

Den første luth. sp., *Søren Mortensen*, døde 1560. Mag. *Bondo Jensen* († 1563) efterfulgtes af provst *Chr. Nielsen Randers* (1563—1615) (Epitafium), han beskyldtes for misligheder ved et dødsbo, men frifandtes (Kirkehist. saml. 6. r. III, 170). Saa vidt vides var efterm., *Lambert Christensen* († 1639) hans søn. Da *Niels Pedersen* (1640-54) døde, var bønderne uenige ved præstevalget og valgte 2 mænd, som begge ved proces blev sat fra kaldet. Lensmanden kaldte da *Søren Pedersen Asferg* (1655-98) af Asferg-F. Han blev provst, Epitafium. — Fra 1655 til *Blichers* afsked 1847 var alle sp. her i familie med hinanden. Asfergs datter, Anna, blev gift med eftm., provst *Hans Mortensen Brøchner* (1698—1710). Et træ knuste engang hans vogn, han slap uskadt og skænkede som tak altertavlen i S. Hans datter blev gift med provst *Arrild Nielsen Friis* (1710-58 eller 69). 7 af hans døtre blev præstekoner. Efterfølgeren, provst, ksstrd. *Hans Pedersen Brøchner* († 1780) var sønnesøn af forn. Hans Mortensen B. og gift med Arrild Friis' datter. De havde 20 børn, 5 sønner blev præster, 3 døtre blev præstekoner. Der høres ikke om pietisme eller andre rørelser her i 18. aarh. — Ksstrd. *Hans P. Brøchner* var gift 2. gang med en præstedatter fra Randers, Mette Sørensdt. Wedege, som giftede sig med eftermanden, *Peter Daniel Blicher*, præstesøn fra Gaverslund, og dattersøn af Hans P. Brøchner. *P. D. Blicher* (1780—1809) var gift 3 gange, hans 3. hustru, *Ernestine*, f. Berg, giftede sig med hans brodersøn, *Steen Steensen Blicher*, der blev sp. her 1825. P. D. Blicher kaldtes »den rige Blicher« i modsætning til »den fattige« Steen Steensen Blicher. P. D. Blicher byggede den anselige præstegaard 1794-95; den staar i hovedsagen som han opførte den. Den smukke præstegaardshave blev udvidet af P. D. Blicher. Han var en praktisk mand med rigt initiativ. Hans efterfølger, provst *Niels Bruun* (1810-25) fik rang med amtsprovster. Han var en højt anset præst og meget virksom. Man havde ventet en del af Bruun som videnskabsmand i hans ungdom, han studerede i Leipzig og Göttingen, men da han lige efter hjemkomsten blev sp. i Hald, og senere provst, optog den praktiske præstegerning ham helt. Han fik stiftet en bibelforening for Spentrup-G. sogne, og skrev derom i Maanedsefterretn. fra det dsk. bibelselskab 1821, nr. 4, 1822, nr. 11 og 1824, nr. 2. Han var gift med en datter af forn. ksstrd. Hans Brøchner. Begge hans sønner blev sp. i Bjerregrav-Aa. (ES. I, 258). Han var en af de førende i Rand. a. landhusholdningsselskab og blev landbokommissær for herredet (se her s. 13).

Steen Steensen Blicher var sp. her 1825-47. Selvom hans præstetid ligger forud for dette værks egentlige præstehistorie, skal han omtales særligt. Det var i litteraturhistorien han vandt sin fremtrædende plads. I *Vilhelm Andersens* Ill. litteraturhist. fylder B.-skildringen 35 sider, og i DBL fylder *Georg Christensens* B.-skildring 25 sider. Om B.s liv og forfatterskab henvises dertil, samt til *Jeppe Aakjærs* store 3-bindsværk: St. St. B.s livstragedie, 1903 flg., *Hans Brix:* B.-studier, 1916, *Sv. Norrild:* B. 1935, *Johs. Nørvigs* store monografi om B., 1943, *Hans Povlsens* bog om B. 1952, Dr. *Anker Rattleff:* St. St. B., en psykologisk studie, 1962, *Henrik Ussings* afh. i Dsk. studier I, 1904, 158. En int. afh. er *N. Bjerregaard:* B. og Spentrup-maalet (Sprog og kultur 1932, 145-62), (dr. *Ib Ostenfeld* har skrevet om sporene efter Blicher hos Henrik Pontoppidan (Berl. Aft. 26. febr. 64), men om B. som præst faar vi særligt besked i sognepr. *H. P. Christensens* to bøger om B. 1949 og 56 (se ndf.). Hele B.s produktion, ogsaa hans breve, alt med noter, er udgivet 1920-34 i 34 bind af »Det dsk. sprog- og litteraturselskab«, ligesom *Blicher-selskabet* har genoptrykt en del af B.s værker, bl. a. 1959 hans breve. I DBL er en oversigt over den meget store litteratur om Blicher.

Hav tak, Steen Blicher, fattigmand
i landsbypræstens kjole!
Hav tak, at du, trods ahl og sand
din hedeplantning fik i stand,
som uberørt af tidens tand
sig end i lys kan sole!
Din folkedigtning, sjælfuldt sand
har længst dig gjort til oldermand
for laugets yngste skole.
(Chr. Richardt).

Blicher var af gammel præsteslægt. Personalhist. tidsskr. har aabent skildret slægten (og visse medlemmers hang til spiritus). Slægten stammer fra Horsens, Blenstrup sogn, i Østhimmerland, og navnet Blicher er (ligesom navnet Ingemann) et bondenavn, taget efter en anden slægt. Bonden *Jens Nielsen* i Horsens landsby

havde en søn, der blev præst i Bælum-S. (St. St. B.s tipoldefar). Han blev gift med en jysk præstedatter, der var adopteret af købmand og bartskær Blücher (Blicher) i Aalborg, og tog navnet Blicher(t) efter ham. Han blev stamfader til en række præster, særligt i Jylland (Stamt. 10). St. Blichers fader, Niels B. (se her Aarhus a. s. 144 f.) der var sp. i Randlev-B. havde været huslærer paa Tjele (her fik B. stof til »En landsbydegns dagbog«) og sp. i Vium (E Bindstouw), og var gift med en datter af kaldsherren, etrd. *Steen Steensen* til Avnsbjerg, og St. St. B. blev opkaldt efter ham. St. B.s moder var sindssyg, drengen blev i særlig grad knyttet til sin fader, og faderen døde hos ham. Faderens (Randlev-præstens) kendskab til almuen og iver for den, hans latinske mindedigte og sognetopografi (genoptrykt 1924) (Vium), er en del af forudsætningen for St. B.s liv og skrifter. Ogsaa i det ydre lignede St. B. sin fader. Faderen har i Vium sognetopografi tegnet sit portræt: »En lang, smal og tør figur (St. B. var under middelhøjde), hvis krumnæsede profil »kan have et surmulende udtryk, men er derimod lunen god, kan sjælen smile ud af et spillende ansigt«. St. B. har tegnet ham i »Fjorten dage i Jylland«, som han taler højt med sig selv og citerer Horats. *Vilh. Andersen* siger (Ill. litt. hist. III, 285), at hvad den lukkede præstegaardshave var for *Ingemann*, blev det aabne jyske land for *Blicher*, f. ex. Lyshøj, hvorfra man kan tælle 41 kirker, det alvorlige Avnsbjerg (Røverstuen, Skytten paa Avnsbjerg), det urolige Hald (Jøderne paa Hald) med folkelivets gamle traditioner. — Vium og Lysgaard er »kronlandet« i B.s digtning. I det østjydske Randlevs »paradis«, hvor »fantasiens søde bedrag og hjertets velsignede daarskab saa mangen gang hævede ham over virkelighedens søde overdrev« (som han skriver 1840), oplevede han forelskelsens rus i en 16 aarig nygift kone, hvis billede blev staaende i hans digtning, »først i Ossiansk belysning i lange lokkers flagren, og siden da Nemesis havde givet ham en lille buttet sortsmutte i stedet, som novellernes ideale elskerinde« (Fjorten dage i Jylland, Juleferierne) (Vilh. A., s. 286). Han blev student med *udmærkelse* i Horsens 1799, og var som student ivrigt medlem af *Brøndsted'ernes* og Horsens-studenternes kreds, der dyrkede græske idrætter, var studentersoldat 1801, men fik en brystlidelse ved uforsigtig badning, hvorfor han tog til Falster som huslærer (se her IV, 217) og i det »falsterske Gosen«, hvor hans slægtning, *Blicher*, var sp. i Gunslev, fik han Jylland lidt paa afstand, ikke mindst takket være Gunslev-præstens smukke døtre, hvoraf en blev gift med Grundtvig. Prof. *Chr. Olufsen* paa Næsgaard (»Guldaasen«) laante ham Ossians digte, han lærte engelsk, oversatte Ossian, kom tilbage til Kbhvn., var trods sin fattigdom »en mahogni-fyr«, blæste paa fløjte, spillede komedie osv., indtil bombardementet 1807 medførte, at han maatte rejse hjem til Randlev. 1809 tog han embedseksamen, holdt dimisprædiken 1810 kort før Grundtvig og vendte saa for bestandigt hjem til Jylland. Han blev adjunkt i Randers, og i pinsen 1810 giftede han sig med sin rige farbroders unge enke, *Ernestine*. »Hun var 11 aar yngre og 11000 rdl. rigere« end B. Men han kom snart til at fortryde begge dele. Rektor gav ham en næse, og 1811 forlod han adjunktembedet, og hustruen var ham ikke god. Da formuen var opspist, blev B. præstegaardsforpagter i Randlev hos sin fader, og 1819 fik han omsider, efter mange forgæves ansøgninger, det beskedne præstekald i *Torning-Lysgaard* .. nær Vium. Dette gensyn med hans barndoms egn fremkaldte en opblomstring i hans digtning (der er 2 bind fra Torning-tiden). Men hans forfatterskab udfoldede sig især i Spentrup (c. 24 bind). Det hjalp ikke meget paa økonomien, at han 1825 fik det gode embede i Spentrup. Fra de ulykkelige forhold i hjemmet søgte han trøst (skriver Vilh. Andersen) »ikke i sin præstegerning, hvortil han lidet duede, men paa jagt og rejser« (til Sverige, men aldrig til England, hvor han gerne vilde til). 1837 var han længe livsfarligt syg. 1839 var hans indbo sat til tvangsauktion, men han blev reddet ved en indsamling. Vilh. A. skriver, at »han til sidst bukkede under og forfaldt«. Han havde 7 sønner og 3 døtre, som det næsten alle gik ilde. Hans kæreste søn, Jens Frederik, skrev, da Blicher fyldte aar sidste gang:

Naar klokken lyder sidste gang,
og du didop som gæst skal sættes
hos ham, der lytted til din sang,
da skal du salves, du skal mættes,
thi denne draabe, som du fik,
som fra din kongesal udgik,
der dybt sig præged i dit blik,
maa dog erindres og betænkes.
Hvad her paa jorden du ej fandt,
det skal du ikke sukke over,
naar blot du ved, at hvad du vandt
i kisten ikke med dig sover ....

Psykologen, dr. *Anker Rattleffs* studie over Blicher (1962) bygger paa *Johs. Nørvigs* grundige arbejde, og til forstaaelse af Blichers egenartede personlighed dvæler R. med speciel interesse ved den grundliggende personlighedsdannelse i barndomsaarene — der er en skildring af Blichers forhold til faderen og moderen — og ved de hemmeligheder, som digterens holdning over for karrieren og kvinderne formodes at kunne røbe. Vi faar repeteret Blichers faa og smaa kærlighedsaffærer, hans barmhjertige interesse for faldne kvinders velfærd og konen Ernestines isolerede fejltrin, som han var den første til at udbasunere, men i referatet af disse tildragelser undlader psykologen beskedent at træde i funktion og forklare eller tydeliggøre deres baggrund eller forløb ved hjælp af sin sagkundskab.

I bogens sidste kapitel leverer Rattleff dog en selvstændig forklaring paa den forbløffende forandring af Blichers karakter, der indtræffer i begyndelsen af 1840'erne. Blicher havde i 1839 mistet sin far, som han i mange aar havde delt sit hjem med. Det var hans eneste virkelig fortrolige, der gik væk.

Faderens død fik ham til at føle sig mere ensom og isoleret i verden end nogen sinde, og denne følelse har efter dr. Rattleffs opfattelse forstærket hans senilitet, skønt han knap nok var 60 aar gammel. Det er vitterligt, at alt gik i opløsning for Blicher i 1840'erne; han forsømte sit embede, hans stadige ansøgninger om offentlig og privat understøttelse antog form af ynkeligt tiggeri, hans selskabelighed blev til soldeture, hans rejser til vagabondage — og de faa venner, han havde haft, fjernede sig fra ham.

»Under sit ophold i København i 1840 blev han fejret af byens studenter, men i 1845 blev han nægtet adgang til det nordiske studentermøde,

fordi end ikke studenterne længere ville være hans opløste og luvslidte fremtoning bekendt.

I de fem aar, der var gaaet mellem de to studentermøder, var forfaldet fuldbyrdet. Paa grund af hans fortjenester som digter sørgede man længst muligt at holde ham i embedet og gav ham en hjpr., *Lakjer*, der skød sig 1847. 1847 var taalmodigheden dog opbrugt. Blicher blev afskediget, men døde naadigt nok aaret efter, inden han havde naaet at flytte væk fra præstegaarden« (se dog her s. 120).

Forfatteren siger, hvad mange Blicher-elskere har sagt eller tænkt: »Enhver, der kender og elsker Blichers værker, ville ønske, at kongen havde givet ham mulighed for en økonomisk betryggende tilværelse i København. Vi, der kender hans værk, ville være sparet for at se, hvorledes han langsomt gik til grunde i sine sidste aar«.

Bogen bærer helt igennem præg af optagethed af Blichers værk, sluttende saaledes: »Han fortalte os om sine oplevelser med en kunst, der kunne stige til højder, som faa eller ingen andre danske har naaet«.

Biskop *J. Paludan-Müller* skrev ved visitatsen 21. juni 1835, at »embedet synes ikke at interessere præsten det mindste, men jagt og nouveller«. Og *Vilhelm Andersen* gentager den ofte fremsatte teori om, at Blicher »lidet duede til sin præstegerning« osv.

Men vidnesbyrdene fra Spentrup peger *i en noget anden retning*. Provst *T. C. Møller* og pastor *H. P. Christensen* har udførligt skildret B. som præst og hans minde i disse sogne. Navnlig pastor *H. P. Christensens* to bøger (»Tonen fra himlen i B.s sang«, 1949, og »St. St. B.s tro« (1956) giver et fyldigt materiale. Skrønen om B.s »uorden m. h. t. kirkebøgerne« i anledn. af en sag 1838 afvises, og pastor C. tager afstand fra den almindelige dom over B., at han uselvstændigt overtog sin tids nedarvede tankegang og nøjedes med en almenreligiøs kristelig fernis, en resigneret given sig Gud i vold, præget af rationalismens Gud, dyd og udødelighed. Ud fra en mangeaarig indleven i B.s forfatterskab, spor i Spentrup, og ikke mindst i B.s salmer mener Pastor C. at kunne fastslaa, at Blicher ikke blot var forankret i 1. trosartikel, og forsynstro, men ogsaa i 2. trosartikel. Det billede, der tegner sig i hans skrifter af Kristus, ligger i det store og hele paa linie med Ny testamentes. Og det er værdifuldt at følge pastor C. i hans lytten sig ind til grundtonen hos Blicher. Maaske er (som prof. dr. *E. Thestrup Pedersen* skrev i Berl. aft.) begrundelsen for C.s hovedtesis svag: Blicher havde ingen forstaaelse for Grundtvigs kirkelige anskuelse og kamp mod rationalismen. Blichers tro led maaske af blegsot, var præget af hans tid, men der er ingen grund til at tvivle om dens ægthed.

Blicher maa jo forstaas ud fra sin tid og sine personlige forudsætninger. Hans valgsprog var: »Herre, naar du nedbøjer mig, gør du mig stærk!« Hans styrke ligger vel næppe i hans vidnesbyrd som forkynder, men i hans ubetingede, værgeløse udleveren sig selv til livet i dets forfængelighed og meningsløshed (Thestrup P.). Han kan ikke bringe sin virkelighedsoplevelse til tavshed ved kristne fraser, tværtimod giver han den vældige udtryk, naar han skildrer livets bristede drømme og anskuer »tiden som et uhyre, der suger kraften af menneskelivet fra dag til dag.« Men han søger sin trøst i, at der ikke raader »chaos i den aandelige verden«. »Sorgen er en fortrinlig ingrediens i livets mikstur«. Livet er en trækfugleflugt gennem denne korte tid til evigheden. Han haver andetsteds hjemme. I etisk alvor forkyndte han kristendommen, redeligt, i et sprog, som bønder kunde forstaa, men præget af hans opvækst i en reduceret kristendom. Han blev sin arv og den jyske natur tro.

Naar *Vilhelm Andersen* o. fl. omtaler Blichers *præste*virksomhed nedsættende, kan det maaske hænge sammen med, at den københavnske kritik med *J. L. Heiberg* i spidsen behandlede *Blicher* skandaløst overfladisk og uforstaaende. *Heiberg* hvæssede i det hele sine pile mod dem, hvis navne kom til at staa særligt fast i eftertiden:: *Grundtvig*, *H. C. Andersen* og *Blicher*. *Hans Povlsen* erklærer, at Blicher »ingenlunde var en daarlig præst. Ogsaa paa prædikestolen var han digter, og folk hørte ham gerne« .. selvom han kunde »indfanges i teologisk og borgerlig fordom«. Fra novellerne ved vi, at han forstod at tale med folk, og der er adskillige vidnesbyrd om, at han kunde være en god sjælesørger. Han var i sin faders spor interesseret i at hjælpe folk, ogsaa med høravl, han kunde vise forbavsende pædagogiske anlæg (Vagn Riisager i Kr. dbl. 20. maj 50), selvom han maatte møde (ikke uvildige) anklager ang. skoleforholdene her. *Evald Tang-Kristensen* og provst *T. C. Møller* har indsamlet vidnesbyrd med mundtligt overleveret stof om B. som præst over for menigmand, og pastor *Ejnar Bjørnbak* er maaske den mest kyndige paa dette omraade. *Hverken Aakjær* eller *Hans Povlsen* har dog formaaet at give et retfærdigt billede af *præsten* Blicher. Han havde sine kriser. Ernestine-tragedien er ofte omtalt, men det er efter mange vidnesbyrd fra Spentrup usandt, at B. var fordrukken og forfaldt.

Et godt billede af B. som *præst* faar man gn. hans kristelige *digtning*, som vel ikke kommer paa højde med hans noveller, men det er med rette, at pastor *H. P. Christensen* (Prf. bl. 2. maj 1952) henstillede til salmebogskommissionen at optage nogle salmer af Blicher, især: Om strømmen mod dig bruser (1820), Gud skal alting mage (1826), Ud gaar du nu paa livets vej (1829), og Saa vandre vi mod graven (1843). Den første er værdifuld (staar i Højskolesangbogen). Kun den tredie fandt ind i Den danske salmebog (nr. 330). Men der kan ogsaa nævnes andre, f. ex. den myndige: Hvi skælver du? (fra 1827), skrevet over slutningsordene i fadervor. Der findes desuden en takkesalme efter en sygdom: Opløft dig sjæl fra smerters land (1822), en aftensalme: Dagen svandt, for evigheden svunden (1828), nytaarsdigtet: Tiden rinder (1834), foruden det af modgang og smerte blødende digt: Englen i Gethsemane (1828). I »Samlede Skrifter« vil de og andre let kunne opledes. Her skal blot nævnes:

I „Om strømmen mod dig bruser" hedder det:

> Løft op dit aasyn, det blev ikke skabt
> for modløs sig i støvet ned at bøje.
> I støv du finder ej, hvad du har tabt,
> din tro, dit haab, din fryd er i det høje.

Til en kvindelig slægtning skrev B. dette trøsterige digt (ialt 6 vers).

Gud skal alting mage,
gennem kampens dage
føre os til sejer frem,
gennem sorg og smerte
det betrængte hjerte
lede til sit glædeshjem.

Hvorfor vil du klage?
Gud skal alting mage,
han har maal for sorgen sat,
haanden, som nedbøjer,
atter jo ophøjer,
vinker gennem dødens nat.

Længe, længe sukker
du, før himlen lukker
op sin frelses naadedør,
stille dog med sorgen,
er en evig morgen,
hvor var nat og mørke før.

Gud skal alting raade,
løse livets gaade,
om end mat saa ofte her
haabets stjerne funkled,
hisset ufordunkled
straaler glædens morgenskær.

I en anden salme hedder det:

Saa vandre vi mod graven
ved hvert vort fodefjed,
snart lægges vandrestaven
paa dødens urtebed.
De unge som de gamle
fuldmodnes hastelig,
og høstens engle samle
de døende til sig.

Vi stræbe for de dage,
som vi dog aldrig se,
vi livets byrder drage
alt under dødens le.
Dog trøstens engel stige
med lys og haab og fred
fra himlens høje rige
husvalende herned.

Den tolker Jesu tale,
den vidner kristnes tro:
højt over dødens dale
at livets stjerner bo. —
Du kommen er af jorden,
til jord du vorde maa,
paa Jesu røst af jorden
du skal igen opstaa!

Salmen blev skrevet til en ung 18-aarig piges begravelse som en rimet tale. Den er fyldt med Blichers vemod, men tungsindet er overvundet af den kristne tro.

Provst *T. C. Møller* har i »Fra Kirkehus og skolestue« II, 1937, s. 86 f. fortalt om Spentrup præstegaard og Blichers gerning her:

»Hvert rum i den store præstegaard gemmer paa minder fra digterens tid lige fra loft til kælder, af hvilke jeg skal fremdrage nogle af de mest interessante.

Husets indretning er temmelig præget af gammel jydsk byggeskik. I den vestre ende findes to gæstekamre, et mod syd og et mod nord. Det søndre var fru *Ernestine Blichers* vredeskabinet, hvor hun trak sig tilbage, naar hun var bleven vred, somme tider flere dage, og hvor der saa blev bragt mad op til hende. Onde tunger vil paastaa, at hun her kunde modtage sine elskere gennem vinduet, hvorom der dog ikke foreligger beviser; men at et saadant rygte kunde udbredes og tros i sognet, hænger sammen med hendes noget letsindige og udfordrende væsen. Hvad Blicher selv angik, da troede han, at hun havde været ham utro, og det medførte, at de i mange aar havde hver sit soveværelse, og at Forholdet imellem dem efterhaanden blev meget daarligt. Gæsteværelset mod gaarden rummer et meget sørgeligt og blodigt minde. Det var nemlig herinde, Blichers kapellan skød sig med en terzerol, en Slags pistol, søndag morgen den 3. januar 1847. Han hed *Lakier* og tilhørte en fransk emigrantfamilie, der oprindelig hed la Quierre, men havde fordansket sit navn. Han var forlovet med Blichers ældste datter Christiane (se ndf.).

Denne sørgelige begivenhed var et sidste naadestød for den haardt prøvede digter. Hans datter mistede udsigten til at blive præstekone, og han selv blev nødt til at søge afsked, da man nægtede ham tilladelse til at faa ny kapellan.

Nedenfor gæstekamrene ligger salen eller havestuen, hvor de store tiendegilder holdtes, og hvor der ogsaa holdtes større festligheder, hvor endogsaa undertiden et musikkorps fra Randers var lejet for at give festen glans.

Saa skal jeg endnu kun nævne Blichers studereværelse, der ligger midt i huset med vinduer mod syd ud mod haven.

I dette beskedne rum har han forfattet de fleste af de lødige værker, som har skrevet hans navn ind i det danske folks hjerte. Herinde stod i mange aar baade hans egen og hans gamle faders senge. Og her udaandede hans fader i 1839 og han selv den 26. marts 1848.

Syd for stuehuset ligger den smukke have paa $1^1/_2$ td. land, som er anlagt i 1790-aarene af den rige Blicher; men digteren har ogsaa selv været med til at plante træerne, naar han fra latinskolen i Randers besøgte sin farbroder.

Den gamle præst synes at have været enig med det gamle ordsprog, at æren, d. v. s. ahorntræet, er det fagreste træ i skoven, thi der findes særlig mange »æretræer« i den gamle have.

Syd for præstegaarden findes ude i marken en dam, som St. St. Blicher lod grave, for at skolebørnene kunde bade der, og en fjerdingvej nord for Spentrup findes en samling gamle graner; det er resterne af den lille hedeplantning, som Blicher med sit rige initiativ og sine faa penge fik anlagt.

Jeg skal fortælle nogle træk om digteren, som jeg har fra gamle folk i menigheden. Først et træk, som viser hans personlige nøjsomhed. En efteraarsaften kom han fra en jagttur i præstegaardens hede ind i *Markus Jensens* gaard, der laa en kilometer nord for præstegaarden. Inde i stuen sad gaardmanden og hans lille søn Søren Markussen. Blicher beder saa om lov til at spise sin medbragte proviant, som han tager frem af jagttasken. Det var et stykke tørt rugbrød og et stykke ost samt en lille flaske brændevin. Han skærer saa nogle stykker brød og ost af med sin lommekniv og spiser med god appetit. Gaardmanden ser forbavset paa hans opdækning og siger saa: »Jeg synes endda, det er en ringe mellemmad til en præst; der maatte vel nok kunne blive raad til noget bedre fortæring.« Men hertil svarer Blicher: »Nej, min gode Markus Jensen, naar en jæger kan faa brød og ost og saa endda en dram til, saa maa han rigtignok være tilfreds og velfornøjet.«

Dette træk har *Søren Markussen* fortalt mig, da han var bleven nogle og firs aar gammel. Jeg viste ham en dag en buste af digteren i præstegaarden, som er dannet af billedhugger Bundgaard, og spurgte, om han syntes, den lignede. Det sagde han ja til, men tilføjede: »Men

jeg savner hans glarøjne,« d. v. s. briller, hvad der er en meget karakteristisk bemærkning, da Blicher altid gik med briller, hvad den gang var langt sjældnere end nu til dags og naturligvis maatte vække et barns opmærksomhed. Søren Markussen døde for en halv snes aar siden og var den sidstlevende i menigheden, som havde kendt digteren personlig.

Jeg skal herefter fortælle et træk, som viser Blichers omsorg for fattige. Paa hans tid var det skik i Spentrup-Gassum pastorat, at naar en fattig var syg, skiftedes gaardene til efter tur at bringe den syge mad.

Saa var det en gang, at der var bryllup i Gassum, og Blicher var bedt med til at spise sammen med brudefolkene og deres gæster. Paa den tid var der netop en fattig i Spentrup, der var syg og som daglig fik mad paa den foran angivne maade. Men den mand, som den paagældende dag skulde have sendt maden til den fattige, var med til brylluppet og havde maaske netop af den grund forsømt sin pligt i saa henseende, hvad præsten havde faaet at vide.

Da man nu skulde gaa til bords, traadte Blicher frem og sagde omtrent følgende: »Ja, her er jo rigeligt med mad, og det ser ikke ud til, at nogen af os skal komme til at lide mangel; men ovre i Spentrup ligger en syg, som ikke har faaet mad i dag, og jeg gaar ikke til bords, før der bliver sørget for, at han kan faa noget at spise.« Saa blev der straks sørget for mad til den syge, vel sagtens af bryllupsmaden; men det kunde den syge takke sin præst for, som sørgede for, at han ikke blev glemt.

En saa ejendommelig personlighed som Blicher kunde naturligvis ogsaa ved lejlighed møde kritik fra enkelte i menighederne, og jeg skal nu fortælle et eksempel herpaa.

Det var en lørdag i efteraarstiden, hvor Blicher havde gaaet paa jagt ude i de store kær og hedestrækninger, som ligger i den vestre del af Gassum sogn. Ved aftenstid gaar han saa træt og sulten ind i en af balgaardene, der ligger tæt ved disse kærstrækninger. Her var folkene i gaarden ved at spise til aften, og Blicher faar saa noget med. Imidlertid kommer der en gaardmand fra Gassum by ind i stuen. som hed *Peder Larsen*, og som havde ord for at være »nøj framtaalen«, som jyderne siger, d. v. s. noget rask i munden. Da han ser præsten, siger han: »Jeg synes, pastor Blicher, at De gaar paa jagt baade mandag og tirsdag og alle de andre dage, ja lørdagen med. Da plejer de andre præster ellers at være hjemme og studere. Jeg har tit tænkt paa, naar det egentlig er, De studerer, og nu maa jeg maaske være saa fri at spørge Dem om det.«

»Det skal jeg saamænd sige Dem, min gode Peder Larsen,« svarede Blicher, »det gør jeg om søndagen, naar jeg gaar bagved alteret, og menigheden synger den sidste salme før prædikenen.«

Med dette svar lod Peder Larsen sig nøje, og der blev ikke mere tale om den sag ved den lejlighed.

Hvad nu svaret angaar, kan det sikkert ikke opfattes som en virkelig redegørelse, men maa forstaas som et slagfærdigt og afvisende svar paa et paatrængende spørgsmaal.

Naar Blicher gik paa prædikestolen, plejede han at staa et øjeblik ved foden af trappen med bøjet hoved, og der var enkelte af menigheden, der mente, at han der bestemte, hvad han vilde tale om. Han plejede ikke at skrive sine prædikener, og det maa være grunden til, at vi har saa faa af dem. Paa sine vandringer har han antagelig gennemgaaet teksten i tankerne og vel højest noteret enkelte hovedpunkter. —

Enhver, der kender lidt til Blicher, kan nok tænke sig, at han var en stor børneven. Der kan fortælles flere træk derom (se »Fra Kirkehus og skolestue« s. 90 f.), som er meddelt mig af en gammel veteran og husmand i Gassum, *Peder Andersen*, som selv har oplevet det, da han var 8—9 aar gammel, antagelig 1844 eller 1845. Peder Andersens fader var hjuler eller hjulmand og boede i den lille by Dyrby i Gassum sogn. Hans moder var svagelig, hvorfor præsten af og til besøgte hende og ved saadanne besøg i reglen sang en salme.

Medens Blicher var præst i Spentrup, færdedes der i egnen en original, *Christen Rettrup*. Han saas gerne spadserende med et knippe hasselkæppe under armen. En søndag var han kommet ind i Spentrup kirke til eftermiddagsgudstjeneste. Ganske rolig og stille satte han sig til rette i en af kirkens midterstole, og hasselknippet havde han lagt paa gulvet. I stolen bagved sad nogle af Blichers konfirmander, og de kunde ikke lade Christen Rettrup have ro; naar de kunde se deres snit, skubbede de til hasselknippet, og Christen, der ikke kunde taale, at nogen rørte ved de kære kæppe, flyttede sig uroligt i stolen. Dette gentog sig flere gange under prædikenen og vakte Blichers opmærksomhed. Under salmen efter prædikenen gik han ned i kirken og hviskede til drengene, at han efter gudstjenestens slutning vilde tale med dem nede i skolestuen. Her fik drengene paa en bestemt og indtrængende maade at vide, hvilken skammelig opførsel de havde vist, først ved at vække forstyrrelse i kirken og derefter ved at drille den stakkels Christen Rettrup. Efter denne mundtlige irettesættelse fulgte en mere alvorlig slutning, idet hver af de tilkaldte drenge fik et par drag over nakken, saa Blicher ogsaa paa korporlig maade lærte dem respekt.

— En søndag stod Blicher som sædvanlig paa prædikestolen i Gassum kirke og talte. Men da han havde talt en lille tid, holdt han paa en gang inde og brast i graad, der blev saa voldsom, at han ligefrem hulkede. Det gjorde et stærkt indtryk paa menigheden og greb den saaledes, at især kvinderne rundt om i kirken gav sig til at græde, og menigheden gjorde indtryk af en forsamling, der var opløst i graad over en stor fælles sorg. Da det havde varet lidt, rettede den hulkende præst sig op, bredte sine arme ud og vendte ansigtet mod himlen, idet han udbrød: »Du Herre, som nedbøjer mig, du maa ogsaa styrke mig.« Saa blev han igen rolig og fortsatte sin afbrudte tale, hvorefter gudstjenesten afsluttedes paa sædvanlig maade. Men da Gassumboerne den dag gik hjem fra kirke, var de meget bevægede og optagne af denne oplevelse og talte med hinanden om, at det vistnok var de sørgelige forhold i hjemmet, som var kommet saa stærkt frem i hans tanker, at han var blevet ganske overvældet deraf. (Det bemærkes, at denne skildring vist er noget overdrevet af provst Møller). Der var f. ex. kun rin-

ge kirkegang (maaske kun 5—6) og hans hulken er vist tvivlsom).

Da Blicher blev gammel, kunde han somme tider sige: »Snart skal mine trætte ben hvile under en vejrpisket løn paa Spentrup kirkegaard.« Og nu skygger den gamle løn over Jyllands store digters grav med en lyre, — og paa hans mindesmærke læser vi i let ændret form af »Mit første digt« (1814) det smukke profetiske vers:

> Dit navn skal i de fjerne dage mindes,
> og fremtids børn dit kvad forlyste vil,
> naar ingen ved, at her din gravhøj findes,
> og ingen af din slægt er mere til."

Blicher spillede en rolle i Randers Landhusholdningsselskab, var landbokommissær 1837-40, slog til lyd for dyrkning af rasp og for husflid, navnlig tilvirkning af lærred, hampereb, forskud til maskiner og tørreovne, mere brugelige kornsorter, da »landmandens udgifter ikke længere kan dækkes af jordbrug efter de gl. metoder.« B. har maaske hentet sine ideer fra sine lange vandringer i Jylland (Rand. a. avis 23. jan. 1960).

Men B. satte ikke blot spor som præst, landmand og som digter. Han, som kendte saa lidt til familieglæde i sit hjem, vilde »*gøre Danmark glad*«: Fædrelandets vel laa ham dybt paa sinde, især efter sygdommen i 1837. Gennem lange tider arbejdede han med tanken om *folkefester*, et sidestykke til Grundtvigs plan om almindelig folkeskole, og Blicher blev faktisk grundlægger af de *store folkefester* (grundlovsmøder, sommermøder), da han 1. aug. 1839 holdt den første *Himmelbjergfest*. Han tænkte sig vist en fest fra morgen til aften med en slags genoplivelse af de olympiske lege, med hymner ved solopgang og solnedgang, paa »landets højeste bjerg«, med vaaben- og idrætsøvelser, sange og taler og uddeling af ærestegn til sejrherrer, komponister og talere. Den første fest samlede nogle hundrede deltagere, men det blev i mindre format. Folketaler var B. ikke (han havde manuskriptet inde i sin hat), og festen fik et forløb, saa han i opraabet til den 2. Himmelbjergfest udtrykkeligt afviste »dyrehavsbakke-forestillinger«. Festen 1840 holdtes under onde varsler, fordi ejeren af Himmelbjerget, der havde faaet afslag paa en ansøgning om krohold for deltagerne, forbød uvedkommende adgang til Kollen, hvad der fik kong Chr. VIII, der opholdt sig paa egnen, til at købe Himmelbjerget, og *Grundtvig* skrev en morsom vise derom. Den næste fest samlede flere tusind deltagere, men hverken *Grundtvig* eller *Ingemann* talte, kun lægprædikanten, skolelærer *Rasmus Sørensen*, der som taler ganske stjal billedet fra Blicher. 1843 talte *Carl Ploug* om folkets sløvhed, men 1844 dalede disse festers stjerne, da møderne paa Skamlingsbanken begyndte og *Grundtvig* og de liberales fører, *Orla Lehmann*, rakte hinanden haand. Festen paa Himmelbjerget druknede forresten i regn. 1845 talte Blicher ved et folkemøde i Egebæksvang i Nordsjælland og paa Skamlingsbanken. Men da han samme aar lukkedes ude fra det nordiske studentermøde, skrev *Laurids Skau* harmfuldt til Ploug, at »Øhlenschlæger prostituerede sig mere ved sin forfængelighed end Blicher ved sin drikfældighed.« Fra Himmelbjerget ønskede Blicher folkefesterne flyttet til sin egen egn, paa *Hohøj*, ved Mariager, men den eneste fest han planlagde, 1846, blev aflyst. Til denne fest havde han skrevet »Jyden han er stærk og sej«. Den tryktes først efter hans død. Det hele har maaske sin oprindelse i Blichers ungdomsminder om pinsefesterne i Aunsbjerg hestehave. *Vilh. Andersen* tilføjer, at der i B.s taler om Danmark er »noget anstrengt lystigt og løjerligt«. Det kom »fra den fortvivlelse, han flyr fra. Han *vil* være glad, han vil som ved julen se et kunstigt lys i mørket« ...

Politisk havde B. samme abstrakte frihedsbegejstring, som kendes fra det 18. aarh.s klubviser, han hyldede loyalt enevælden, skrev til Fr. VI.s pris, og i sine billeder fra den franske revolution staar han paa emigranternes side. 1828 udgav han »Danmarks nærværende tilstand« — een lang lovprisning af Danmarks lyksalighed under Fr. VI.s kærlige og vise styre. Nationaløkonomen *Nathan David* anklagede B. (i Maanedsskr. f. litt., 1829) for plump smiger og servilitet, og B. klagede forgæves til kancelliet.

B. værgede sin personlige frihed paa det heftigste over for alt embedsmandsvælde. Han kunde være uhyre irritabel i sin polemik. Han kom til Spentrup med en gæld paa 5000 rdl. og store skatterestancer, og utallige skrivelser gik til kancelliet eller til *Jonas Collin* om henstand eller understøttelse. Oftest var det forgæves. Og forgæves søgte han præstekald paa Sjælland. 1842 flygtede han uden nærmere oplysninger til Kbh. (DBL, III, 234) og maatte trues hjem af sin biskop. Han lod embedet passe af kapellanen, hans »forhaabede« svigersøn, *Lakjer*, der tog sig af dage 1847 under pres, især af uretfærdige beskyldninger fra sogneforstander *H. A. Møller*. Da kapellanen var død, vilde hans foresatte ikke tilstaa B. en ny kapellan. Man ønskede, at han skulde »resignere aldeles paa grund af forviklinger med sogneboerne«. Han søgte at afværge sin afsked i et gribende brev til kongen, men han fik sin afsked 26. juni 1847 med pension og døde 26. marts 48 af en slags tyfus inden naadensaarets udløb. Hans enke fik en lille pension (100 rdl.) og levede i stor fattigdom i Randers, indtil salget af B.s bøger efterhaanden gav hende gode indtægter. Hun døde først 1875, 83 aar gl.

Der er rejst *mindesmærker* for Bl. bl. a. i Viborg (1866, Thielemanns buste), Randers 1890 (Steins buste), paa Lyshøj 1883, ved Randlev og Vium præstegaarde 1882, paa Himmelbjerget 1882, Hohøj 1919. Gravstenen paa Spentrup kirkegaard er fra 1864.

Det egentlige *Blicher-musæum* er i Herning, med en samling paa over 3000 numre, det største bidrag fra *Jeppe Aakjær* (bl. a. med manuskriptet til »Jyden han æ stærk og sejg«. (Der blev budt Aakjær 10.000 kr. for det). *Evald Tang Kristensens* store Blicher-samling osv. — Bindestuen i Lysgaard er ogsaa et Blicher-minde.

Pastor *H. P. Christensen* har indlagt sig stor fortjeneste ved 1950 at faa gennemført en stor restauration af Spentrup præstegaard, saa den nu stort set ser ud som paa Blichers tid. 1950 aabnedes en *Blicher-mindestue*. Paa endevæggen i den lange forstue staar: »Thi ogsaa jeg er kun her paa træk og haver andensteds hjemme«. I studereværelset staar Blichers ord over døren: »Slægt paa slægt vil sjunge, hvad jeg har digtet mangen stille nat«. — Det er havestuen, der

er omdannet til mindestue, med sparsomme møbler som paa Blichers tid, her hænger en af hans bøsser, et krudthorn, *Johannes Larsens* fire trækfugle-snit, grafikeren *Povl Christensens* skønne træsnit til Blichers noveller, her er Blichers skakspil, Ernestines kommode, manuskripter, og alle Blichers værker. Blichers lommeur, og som det aller bedste: B.s manuskript til den tale, han vilde holde til studenterne ved den skandinaviske fest 1845, men som de fine i Kbhvn. forbød ham at holde. — Og i haven staar de 4 træer, som man mener B. har plantet, den røde kastanie, en hængelind, en pyramideeg og et tulipantræ ...

Mindefester om Blicher.

Randers musæum og Historisk samfund for Randers amt holdt i 100 aaret for Blichers død mindefest i Spentrup prgd. d. *26. juni 1948.* »Den store Blicherfest i Spentrup i Lørdags blev et uforglemmeligt minde for de over 1000 mennesker, der fra tidlig eftermiddag til sen aften var forsamlede i digterens gamle by«. (Randers dagblad). Bibliotekar *Carl Dumreicher* talte: Blichers sene berømmelse, hvorefter afsløredes ved spr. en stor natursten paa gaardspladsen foran prgd. Det var tanken, at inskriptionen paa stenen skulde knytte Blichers navn til besættelsestiden, der kostede hans sogne saa dyrt. »Syng Blichers sang, og I vil forstaa os«, skrev Marius Fiil i et sidste brev til sine venner. — Omkring Blichers navnetræk staar foruden aarstallene et vers af provst *Riisager:* »Da Tid gik tungt i Dannevang, steg mandig daad af Blichers sang« og derunder to af de sidste dejlige vers af hans digt om Søren Kanne: »Saa skulle dog alle I danske mænd af hjærtet elske hinanden —«. Ellers forløb dagen saaledes: Ved en gudstjeneste talte biskop *Skat Hoffmeyer* med højttaler fra kirken til de mange, der maatte blive paa gaardspladsen: »Men præst var B., selvom Aarhusbispen skrev, at han kun syntes at interessere sig for jagt og noveller. I dag føler vi det som en rigdom og en styrke, at den danske kirke har haft en embedsmand som sognepræst Blicher. — Skal vi tage det med os fra Spentrup i dag som en hilsen fra præsten B., hans budskab fra denne gamle prædikestol for 100 aar siden, budskabet om livet med Gud i hans eget prøvede ord: Herre, naar du nedbøjer mig, gør du mig stærk!« (Rds. dagblad). — Efter gudstj. kom en anden af dagens store oplevelser: Opførelse af E Bindstouw ved Torningamatørerne paa en scene paa gaardspladsen, kun nogle faa skridt fra den stue, hvorfra den ubemærket gik ud godt 100 aar før. — Om aftenen tændtes baal ved Dammen og rektor *A. B. Prip*, Randers, sluttede dagen med en inspirerende tale om skjalden og folkevennen B.

28. juni 1952 blev der som et led i festlighederne ved Randers bys 650 aars jubilæum afholdt en Blicheraften paa gaardspladsen i Spentrup prgd. Programmet bød bl. a. paa opførelsen af et lille spil: »Hos Blicher i Spentrup prgd. 1838« af sognepræst *Christensen*, fremført af unge amatører fra sognet. »Medens solens straaler kastede deres sidste svage rosa skær over den hvide landsbykirke tilhøjre i billedet, scenen i midten og den hyggelige gamle præstegaard bag de seks stynede linde til venstre, indfandt publikum sig. Den lune sommeraften havde kaldt over 1000 mennesker til fra nær og fjern« (Randers amtsavis). — Ja, hele naturen blev efter foregaaende dages blæst og kulde stille og varm, og de unge spillede paa livet løs og klarede opgaven til alles glæde. I sin indledning havde provst *V. Riisager*, Randers, bl. a. sagt: »Ingen dansk digter er vel blevet biograferet saaledes som B.: saa godt som altid glemmes det, at han gjorde præstens gerning, og at den først og fremmest var hans gerning — — mon det ikke er lige saa kristeligt og præsteligt at sørge for, at folk i sognet ved at dyrke hør fik det daglige brød paa bordet som det er i dag at arrangere en bazar til fordel for nødstedte negerbørn i Afrika?« — Ogsaa Randers pigekor ved lærer Haakon Juul Jensen foruden forskellige andre bidrog til aftenens gode forløb, til at der »oplevedes i midsommertidens lunhed en aften af sjælden skønhed i pagt med naturen og med *præsten* Blicher« (Randers dagblad).

Tiden efter 1849

Provst *J. Vallentin* (1847-72) havde været Blichers provst siden 1846. Det er urigtigt, naar Jeppe Aakjær antyder, at V. søgte at faa Blicher afskediget for selv at komme til. V. var en myndig, aristokratisk embedsmand, ivrig politiker og landmand, forfatter. Om hans efterfølger, *A. F. K. Ussing* (1872-80) sagde hans brodersøn, stiftsprovst, dr. *Henry Ussing*, at han ikke havde været nogen lykkelig mand, fordi han stadig havde følt, at han manglede noget .. noget af det indre lys som ordets forkynder, noget af den fuldstændige hengivelse i troen. Han var en sanddru og ærlig mand, begavet, kærlig og med stor viljestyrke, og med sjælden udholdenhed bar han sit tunge kors i livet« (Skelskør avis 8. marts 97). Han havde et svageligt udseende, men var stærk af sind. Han kunde tale, saa folk kom i stemning, lige ind i folks hjerter (Skelskør avis 2. marts 97). Se iøvr. her II, 481. Blandt nabopræster her ansaas han for at være rationalist. Kirkegangen var ringe.

Provst *J. V. Hansen* (1880-95) havde betydelige administrative evner og røgtede sine embeder med stor dygtighed. I hans tid kom IM til sognet, og IMs udsendinge holdt møder her. IMs venner fik en god støtte i provst *P. H. H. Heegaard* (1895—1910). H. var af den gamle skole, havde IMs ortodokse bibelsyn, var »en mand, som redeligt arbejdede for at føre syndere til vor Herre Jesus« (I, 399), bekæmpede al bibelkritik. Hans hustru havde mange husholdningselever, og der førtes stort hus i præstegaarden. Om provst *T. C. Møller* (1910-30) se ndf. Der var ret stærke kirkelige modsætninger i sognene. I 1910 var der intet menighedsraad, men et udvalg paa 6 skulde indstille mellem de 73 ansøgere. Af de 6 var 3 grundtvigske, 3 IM og provst M. blev indstillet af IM.

Kirkegangen havde været ringe, indtil provst *Heegaard* kom hertil. Heegaards klare forkyndelse skabte menighedsliv, men ogsaa brydninger. IM byggede et (uskønt) mh. 1906, og provst *Møller* fortsatte paa Heegaards linie. Kirkegangen var god, især i Spentrup, i Gassum har det

gennem aarene ligget noget tungere i kirkelig henseende; missionshuset blev flittigt brugt til missionsuger og møder. Der holdtes missionsuger tillige i Dyrby skole og Gassum kirke, samtalemøder i S. og Dyrby, ungdomsmøder, sdsk., DMS-møder, og præstegaarden var midtpunktet i arbejdet. Der var ikke større vækkelser, men der lagdes dog stadigt nye til. En række gode læge medarbejdere stod ved provstens side. Provst M. værnede om Blichers minde. 1915 holdtes ved Randers amts hist. smf. en stor fest, i præstegaardshaven, hvor *Jeppe Aakjær* talte. 1919 var M. medvirkende til, at en mindesten for Blicher blev afsløret paa Hohøj, hvor *Evald Tang Christensen*, *Jeppe Aakjær* og provsten talte for en stor skare.

Fra 1847 til 1930 var alle sp. i Spentrup tillige provster.

Pastor *H. P. Christensen* (fra 1930) skriver om *menighedslivet* siden 1930:

1930 var der i sognene to ret betydelige indremissionssamfund, i Spentrup præget af nogen usamdrægtighed. I tidens løb lykkedes det dem ikke at forny sig, indad og udad. Nogle unge kom dog med, mest fra IMs hjem. IM var væsentlig kirkelig med flittig altergang, men hos nogle var missionshuset lige saa meget eller mere helligdommen som kirken, ligesom IM blev betragtet som identisk med Guds rige. Der var typer mellem missionsfolkene af en kvalitet, som efterhaanden bliver sjælden. Nogle af disse navne bør bevares:

Smedemester *Valdemar Andersen*, en ydmyg mand. Skræddermester *Rasmus Madsen* og hustru *Johanne*, ihærdige arbejdere, ærlige vidner. Gdr. *Anders Espensen*. Mejeribestyrer *Jens Højergaard*. Graver *N. P. Sørensen*, der gjorde Spentrup kirkegaard til en seværdighed. Søndagsskoleleder — Gdr. *Anton Søndberg*, en markant person, snæver, afstikkende for mange, men vidneglad og mildere med aarene, missionshusets leder i mange aar, trofast kirkegænger. Hans hustrus stille, ubemærkede person var dog maaske et større vidnesbyrd. Gdr. *Kr. Bedsted*, en med sig selv stridende kristen, dygtig og anset, nidkær for Guds rige. Førstelærer *Carl Hansen*, mangeaarig leder af sparekassen, og hustru, der især virkede for Ydre mission. Centralbestyrer *Ole Christensen* og hustru *Andersine*, i tre præstefamilier deres trofaste venner, ikke mindst præstebørnenes. O. C. var et uselvisk menneske. Sammen med en afgjort tro havde han en dybtgaaende tanke, der overvejede ethvert problem fra alle sider. Han var præsternes ligemand i aandelig indsigt, en uendelig værdifuld støtte baade i praktiske spørgsmaal, personlige vanskeligheder, eller arbejdets bekymringer og glæder. Han var børnenes ven, søndagsskoleleder gennem mange aar, agtet og elsket af alle.

I Gassum sogn fandtes IM særligt i Dyrby. Ogsaa her er der personer, der bør huskes. Det gælder især: Fhv. gdr. *Michael Jørgensen* og hustru *Hansine*. De levede for Guds rige til deres høje alder. boelsmand *Anders Svendsen*, en dyb og tænksom natur, fru *Karen Jensen* og *Mette Mogensen* (ugift) fra Gassum.

Grundtvigianismen har ikke været særlig stærkt repræsenteret. Før 1920 havde den en smuk repræsentant i den dygtige og agtede lærer i Spentrup *H. A. Blichfeldt* (1849—1920), der virkede som lærer i 44 aar, og for hvem beboerne rejste et smukt minde overfor skolen. Ellers maa nogle aar senere nævnes gdr. i S. *Niels Skødt* (1861—1934), der indkaldte grundtvigske prædikanter, og gdr. *Niels Jacobsen* i S., der især var aktiv i foredragsforeningen. En meget værdifuld grundtvisk paavirkning udgik i nogle aar fra privatskolen i Jennum, da frk. *Signe Andersen* var lærerinde der (1939-48). Foredragsforeningen i Gassum sogn blev i nogle aar ledet af førstelærer *Alfred Sørensen*, i Sp. ledet af førstelærer *A. Dyrendal*, som virker i S., førstelærer i G. er: *P. Sommer*.

Lærere: Førstelærer *Carl Hansen* (lærer her 21—57). Førstelærer *A. Sørensen*, lærer i Gassum 18.

Centralskole planlagt for hele pastoratet.

1923 oplyses: God kkg. i S., ret god i G., 2 IM kredse (45 og 35), gode forhold, n. præget af IM, flertallet u. p. eller gr. 1935: Kkg. 8 og 5%, gode forhold, dog nogen splittelse i S., IM, 2 KFUM og K, ungdomsm. 1943: Kkg. 10 og 5%, trofaste kirkegængere, mange ukirkelige, ungdomsarb. fra prgd., smaa kredse, mghmøder, IM delvis præget af splid, 2 IM smf., gr. foredragsf. 1959: Rolige, kkg. 8 og 3%, 2 IM smf. (40 og 15), 2 gr. foredragsf., smaa KFUM og K, sdsk., ungdomsf. Enk. katolikker. 1963: Kkg. 7 og 3%, ret gode forhold i S., stillestaaende i G. Gammel IM vækkelse i S. og Dyrby. 2 IM smf. (40 og 15), ungdomsf., foredragsf.

Besættelsestiden 1940-45

Naar man idag vil gøre en pilgrimsfærd til *Blichers* Spentrup, opdager man, at Spentrup-Gassum ikke blot er berømt for St. St. Blicher, men ogsaa for navnet *Fiil*, Hvidsten kro og Hvidstengruppen.

Hvidsten kro, Gassum sogn, ligger ved landevejen, og den vinker indbydende ad den rejsende, en lang, lav vinkelbygning, hvidkalket bindingsværk, straatag og smaa vinduer. I en særpræget tryksag faar man at vide, at kroen stammer fra 1634 (oprindeligt i Hald). Skænkestuen med det lange bord og slagbænken er midtpunkt som i aarhundreder, paa væggen hænger det kgl. privilegium i glas og ramme. Ved kæmpehøjen sad Blicher, der maaske ikke var saa sjælden en gæst paa kroen, og hørte den unge tømrer *Peer Fiil* holde stævnemøde med datteren fra Kirkemosegaard i Hvidsten. De maatte ikke faa hinanden og gik til præsten for at bede om hans hjælp. Han havde hørt deres samtaler, og kort efter blev de gift i præstegaardens studereværelse. Kirkemosemanden blev rasende, men han faldt til ro. Det skete 1846. Peer Fiil købte kroen 1884 til sin søn, *Niels Pedersen*, som havde kroen i 50 aar. 1934 overtog hans søn, *Marius Fiil*, kroen sammen med sin hustru, *Gudrun*. *Marius Fiil* blev medlem af en modstandsgruppe under besættelsen, og ude mellem Allestrupgaards graner (han kaldte det Danmarks bedste og fineste modtagelsesplads), nedkastede engelske flyvemaskiner deres last af containers. Vognmand *Venning Stensgaard* kørte lasten bort paa sin bil, mens dyrlæge *Iversen* kørte faldskærmsjægeren til Hvidsten kro, hvor kromandens datter og svigersøn, *Peter Sørensen* (Bergenhammer), tog godt imod ham. Deres »røde hus«, annekset til kroen, blev et vigtigt led i arbejdet mod fjenden. Det var for farligt at have faldskærmsjægere boende paa kroen. Vaaben og ammunition bragtes til *Andreas Stenz'* gaard i Kondrup og gemt under halmen. Ogsaa

karetmager *Søren P. Kristensens* værksted brugtes som lager. Sprængstoffet til sabotagen af broerne ved Langaa hentedes paa Hvidsten. — Hvidsten-gruppen var den første gruppe, som i større stil modtog vaaben i Jylland. Det begyndte 1943, men hele gruppen blev afsløret. En faldskærmsmand, der havde undladt at tage indholdet af sin cyankalium-kapsel, blev arresteret og røbede det hele under et strengt forhør: *Marius Fiil*, der var kendt for sine varme nationale interesser, havde af læge *Thorup-Pedersen*, Randers, og af faldskærmsmanden *Ole Geisler*, faaet opfordring til at være med i den underjordiske kamp mod tyskerne. I disse krostuer, hvor folkedansere ofte havde vist gamle danske danse, og pigerne gik i nationaldragter, skabtes Hvidstens-gruppen i Niels Ebbesens aand. 11. marts 1944 førtes de fleste af gruppen til fængsel i Aarhus *(Andreas Stenz* undslap. *Svend Andersen* ligesaa). De kom i mange og lange forhør. I sin bog om Hvidstengruppen fortæller *Axel Holm* derom, og hvorledes de spillede paa deres jyske lune (Har de kaffepunche vi serverede for tyskerne været for stærke?). De førtes til Horserødlejren. 26. juni 1944 faldt dommen: *Marius Fiil*, sønnen *Niels Fiil*, og svigersønnen, *Peter Sørensen*, dømtes til døden sammen med karetmager *Søren Peter Kristensen*, Hvidsten. mekaniker *Johan Kjær Hansen*, Hvidsten, radioforhandler *Niels Nielsen Kjær*, Hvidsten, *Møller Henning Andersen*, Hvidsten, dyrlæge *Albert Carlo Iversen*, Spentrup, andre til tugthus. Pastor *Johannes With* besøgte de dødsdømte i vestre fængsel, men det blev absolut forbudt præsten at tage dem til alters. 29. juni faldt disse 8 af Hvidstengruppen for tyskernes kugler. Deres sidste timer tilbragte de med at skrive til deres kære: »Alle har vi gjort hvad vi kunde, om det kun er lidt, men vi skammer os ikke!« skrev Marius Fiil; Niels Fiil opfordrede sine søstre til at holde hovedet højt: Nogle maa dø, for at andre kan leve ... En bautasten er rejst over deres grav ved vejen. Den fortæller, at de faldt 29. juni 1944 og saa staar der:

Daad for Danmark bragte dag
Tappert øvet, tro til døden,
Lyse lad i morgenrøden:
De gav liv for Danmaks sag ...
(skrevet af pastor H. P. Christensen).

Tulle Fiil blev løsladt i marts 1945. Gerda Fiil blev benaadet i august 1944. Livet gik atter sin gang i Hvidsten kro, ledet af fru Gudrun. (Axel Holms bog, jvf. »Folk og forsvar« 1954, nr. 6, Kr. dagblad 1. okt. 56).

(Et besøg i Hvidsten kro kan være lidt af en skuffelse. Man kom dertil, fyldt af beundring for familien Fiils daad og standsede ved graven. Men kroen var i vore øjne lavet til en blanding af larmende turistattraktion, forretning, kro, musæum, og vi drog hastigt derfra op til Spentrup, hvor vi paa den stille kirkegaard lod minderne tale, baade om Blicher og Hvidstengruppen. Og dér laa Spentrups minderige præstegaard, hvor man har været saa fornuftig at gøre Blicherminderne levende paa stedet, hvor han var. Musæernes ulykkelige iver efter at fjerne klenodier fra kirker og minderige steder og stuve dem sammen i naftaduftende musæumsrum, hvor kun faa kommer, har jo ogsaa berøvet Spentrup mange Blicher-minder. Men i Spentrup bliver Blicher-minderne levende midt i den befolkning, hvor han levede og kæmpede, ikke mindst takket være pastor *H. P. Christensen*.
P. N.)

Pastor *H. P. Christensen* tilføjer:

Besættelsestiden berørte sognene smerteligt. 11. og 17. marts 1944 tog gestapo de fleste af *Hvidstengruppen* og skød d. 29. juni s. a. 8 af dens mænd, deraf tre i samme familie. Søndagen efter d. 2. juli holdtes mindegudstjenester i kirkerne. Evangeliet var den dag Jesu ord om at elske sine fjender! Over dette ord talte provst *Exner* og pastor *Nørgaard*, da sp. havde sygeorlov. Han havde dog faaet lov at medvirke og talte udfra epistelen om at leve og dø for Herren, og for Danmark. Sagde bl. a.: »I dag hejser vi for første gang flag ved vore kirker. — Flaget i Gassum har vi haft i flere aar, men endnu ikke hejst det. Vi tog det frem engang imellem og lagde det over prædikestolen, saa det er indviet med Guds ord, og I skal i dag vide, nu, hvor det vajer paa halv for de faldne, at det blev givet Gassum kirke af Marius Fiil, den gode danske mand. Naar vi i dag ser op mod dannebrog, skal det indvie os til ikke at leve for os selv, men for Herren og saaledes for vort fædreland, for Danmark.«

Efter kapitulationen kom de dræbtes aske til Hvidsten og blev jordfæstet dér i indviet jord d. 16. juli 1945. Provst *Exner* indviede stedet til kirkegaard. En mindesten rejst af pastoratets beboere afsløredes af gdr. *Christian Kirk*. Spr. talte over de faldne og sagde bl. a.: »Spentrup og Gassum sogne er blevet indskrevet i Danmarks historie. Men trang var vejen og lang var den fra 11. og 17. marts til i dag for dem, der stred for Danmark. Nu skal deres støv hvile her, op til den vej, hvor 6 haardt ramte hjem er beliggende, og hvor vejen gaar fra til Spentrup til det 7. hjem dér. Vel intet sted i vort land har vi en saadan smerternes vej som her, en saadan via dolorosa. Som de kæmpede sammen og døde sammen, skal de nu hvile her med hinanden i hjemlig jord.

— Prgd.s vestre ende blev beslaglagt af tyskerne fra 28. marts—7. maj 1945. Paa Hitlers fødselsdag 20. april hejste de et hagekorsflag paa præstegaardens flagstang. Straks blev der protesteret, men uden resultat. Vi burde, blev der sagt, vise forstaaelse for den tyske nations store højtidsdag. De havde vist forstaaelse over for os! Vi var elendige derover, men ingen protester hjalp. Lærer *C. Hansen*, der opdagede vor nød, kom over for at gøre sin indflydelse gældende, men maatte gaa ud af gaardspladsen med de tyske bajonetter i nakken. Da vor dreng kom fra skole i Randers og saa flaget, blev han bleg af harme, der gav sig dette udtryk: Skal det satans flag hænge her? — Nogle dage efter tog jeg snoren ned, men da tiden nærmede sig, da vi selv kunde ønske at flage, blev den sat i igen, lige tidsnok til, at tyskerne igen hejste hagekorsflaget paa halv for deres faldne storhed. At det hængte paa halv var en formildende omstændighed, men utaaleligt endda, thi her skulde det op 3 dage, men det lykkedes nu at faa dem til at grave en anden stang ned og flytte deres flag derover.

— 18. februar 1945 dukkede gestapo op i prgd. Vi var blevet advaret pr. tlf., saa da de løb ind over gaardspladsen og omkring huset, sprang sønnen ud af vinduet til haven i allersidste øjeblik. Da de ikke kunde faa ham, tog de mig med. Det var søndag morgen kl. ca. 9. G. fandt paa væggen et billede (fra Billedbladets forside) af vielsen af *Marius Fiils* datter *Kirstine* (Tulle). De kunde kende kromanden og bebrejdede mig

i forhøret, at jeg ved at hænge det op havde tilskyndet til had mod Tyskland! Jeg kom fri 11 dage efter. Ved følgende søndags gudstjeneste var kirken pyntet og fyldt, og over korbuen stod: Gud er god!

Tredje dag, tyskerne skulde flage i anledning af Hitlers død, var 4. maj. Paa grund af manglende lyst undlod de det, og i stedet maatte de se paa, at dannebrog gik til tops, da frihedsbudskabet havde lydt i radioen. Samtidig ringede kirkeklokken. Sognefolkene spurgte, om der skulde være kirkegang? Ja! vi bad om at lade det gaa videre, og kl. $21^1/_2$ var kirken fyldt som paa en juleaften. Tyskerne saa undrende til, nogle forbød og hindrede folk at komme til kirke. Gudstjenesten var naturligvis improviseret, men udtrykte i salmer og ord vor glæde og tak til Gud for det store, der var sket. En af de faldnes enker, der var med i kirken, sagde jeg bagefter tak for den indsats, der kostede saa dyrt. »Det har vi gjort med glæde,« svarede hun.

Præstegaardens restaurering

Fra 1944 arbejdedes der paa at faa Spentrup historiske præsttegaard sat i stand. Mange forhandlinger og andre forberedelser maatte til side, før man d. 2. maj 1950 kunde tage fat paa arbejdet. Prgd.s indre har altid staaet temmelig urørt, derimod var der i det ydre sket forandringer af uheldig art, og hele bygningen var saa stærkt i forfald, at det næsten var sidste frist. Af fællesfondens midler bevilgede kirkeministeriet et betydeligt beløb paa 64.700. Alt ialt kostede restaureringen 110.000. — Da østgavlen ommuredes toges nogle syldsten op. To af dem anvendtes som mindesten paa gaardspladsen ved siden af den store Blichersten fra 1948 med indskrifter for Blichers far, *Niels Blicher*, der levede som emeritus til sin høje alderdom hos sønnen her — og for farbroderen, *Peder Daniel Blicher*, der byggede præstegaarden 1795, de tre *Blichere*, der har boet i den. — Hele bygningen er i sin tid lagt paa grundsten af kirkekvadre. Der er sten af næsten enhver art, sokkelsten med skraakant, vinduessten med smig, sten fra gavlspids, to forsirede kvadre og 3 vinduesoverliggere, d. v. s. at der er sten fra en hel kirke, selv om der ikke er sten fra hele kirken, langtfra. Der fandtes under rest. to gravsten, der har ligget i gulvet (i et vaabenhus) og var afslidte. Paa den ene var saa meget bevaret af indskriften, at man kunde se navnet *Christen*, død 9. apr. 1742. Han er ikke fra Spentrup sogn, hvad man heller ikke kunde vente, da alle disse kirkesten er tilførte andenstedsfra, men maaske hans gravsten engang opklarer, hvor Peder Daniels Blicher har faaet alle kirkestenene fra (ogsaa i den forbindelse ikke saa faa før brugte munkesten, der især anvendtes i sokkel og gesims). — I tre trapper var ogsaa brugt kirkesten, endda vinduesoverliggere. Da man ikke fandt det praktisk at lade dem ligge der, hvad vi dog skulde have gjort for hovedindgangens vedkommende, blev de sat op, meget smukt, i et hjørne af gaardspladsen, med indhugget oplysning: Disse kirkesten har ligget i præstegaardens trapper.

Pastor *Christensen* tilføjer om **mindestuen:** Der har altid, som naturligt er, været mange paa besøg i Spentrup og kigget indenfor i Blichers prgd., her, hvor det meste af hans produktion er blevet til. Den tanke faldt mig ind, med menighedsraadets tilslutning, at indrette en mindestue i »Salen«, den dejlige storstue. Da det blev offentligheden bekendt, var mange rede til at støtte tanken, og langt flere Blicher-ting fandt vej hertil end haabet. Men de fleste og bedste ting er naturligvis havnet paa forskellige museer, hvorfra de næppe vender tilbage til stedet for digterens liv og virke, skønt ogsaa museumsfolk nok vil indrømme, at dette var det ideelle. Saa meget er nu samlet, at det trods alt er en oplevelse for mange at besøge stuen. Der er oprettet en ministeriel fundats for mindesamlingens bestaaen med al mulig hensyntagen til de præstefamilier, i hvis bolig den findes. — Spentrup er i sig selv en seværdighed, med rytterskole, der endnu (1959) er i brug, huset, hvor Malvina, Blichers datter, boede, ved opgangen til kirkegaarden, kirken, kirkegaarden med Blichers træ og grav og fra de sidste aar et smukt alderdomshjem i byens midte.

Spentrup kirke er smuk og anselig. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa profileret sokkel. Syddøren, korbuen og flere vinduer er bevaret. Murene delvis omsat 1884. Kirken er tidligt forlænget mod vest, har faaet hvidkalket taarn af munkesten (i skibets halve bredde), dets ene hjørne er bygget over en i vestfaget frit staande pille med buer ind til sidemurene i vest og nord. Overhvælvet. Vaabenhus mod syd fra 19. aarh. 1882 fandtes interessante kalkmalerier paa korbuen fra 12. aarh. Udskaaren altertavle, skænket 1706 af pastor Hans Brochner, i midtfeltet korsfæstelsen i trinrække med nadveren, gravlæggelsen og opstandelsen. Glat romansk granitfont. Barok prædikestol. Kirkeskib fra 1838 (se Blichers „Skibsprædiken", trykt i Randers, indlagt i novellen „Høstferierne"), mindetavler, ligsten, series pastorum. Brudstykker af en runesten. 175 sd. Orgel.

Altertavlen fra 1706 med sin søstertavle i Gassum kirke fra samme tid, men her uden aarstal, er formodentlig skaaret af billedsnider Lauridtz Jensen fra Essenbæk ved Randers, ham, der har prydet Sct. Mortens kirke i Randers med flere arbejder (og skaaret altertavlen til Budolfi kirke i Aalborg). Barokstilen er her afdæmpet, saa figurerne kan tænkes i sten og illudere som billedhuggerarbejde, ikke mindst har det ved malingen af tavlerne, sandsynligt først en del aar senere, været meningen at fremkalde denne virkning. Figurerne har samme farve i ansigt og klædning og fladerne marmorering.

Baade tavlerne i Spentrup og Gassum kirker blev restaurerede 1946 ved konservator P. K. Andersen under Nationalmuseet. Den oprindelige maling blev fremdraget og guld lagt paa, hvor der før havde været guld. I Spentrup anbragtes under tavlen et fodstykke, forarbejdet af en gammel alterbordsforside og paamalet (i guld) ordet fra salme 124, 6—7: „Lovet være Herren, som ej gav os hen, deres tænder til rov! Snaren reves sønder, og vi slap fri" — sammen med oplysning om, at tavlen er istandsat i aaret efter Danmarks befrielse. — Arbejdet med de to tavler skete i Hvidsten kros havesal, hvor der nær var sket en ulykke med dem ved en ildsvaade, der blev opdaget af en tilfældigt passerende, som ved at slaa alarm reddede uerstattelige værdier fra luerne.

Samme aar, 1946, fandtes paa kirkegaarden under regulering et gammelt ildsted ved afgravningen af en banke. Ca. en halv meter under overfladen laa en krans af flade, haandstore sten (ca. 1 m i diameter) med aabning i nordlig retning. Inderst i kredsen et ca. 20 cm tykt lag af aske og trækul paa bund af smaa piksten. Jorden havde paa det sted aldrig været gennemgravet, aldrig anvendt til begravelse. Der fandtes intet, der tydede paa smeltested for bly til kirkens tag. Desværre bortkørtes ildstedet, da ingen var klar over fundets værdi, før det var for sent. Det er bevaret rekonstrueret og betragtes af den meget kyndige forsker, fhv. gdr. Aage Sørensen, Mellerup, som rester af det gamle hedenske gudehov, i hvis nærhed kirken da er opført. (Se Historisk aarbog for Randers amt 1947).

I sept. 1955 fandtes spor af kalkmalerier paa triumfvæggen. Under Nationalmuseets opsyn bankedes kalken af, men desværre viste der sig et næsten ødelagt maleri, som ikke kan gøres i stand. De genfundne rester staar dog, i hvert fald foreløbig fremme, fordi de rober et af vor danske kirkes største kunstværker. Det er malet af samme mand, der i det heldigvis velbevarede korbuebillede viser sin eminente dygtighed og har i modsætning til korbuens billeder af Jesu fornedrelse skildret Kristi ophøjelse i sin herlighed med

engle og apostle omkring sig. Saa meget er der tilbage, at man kan se, hvad der har været og beklage det store tab Sp. kirke har lidt, sandsynligt da hvælvingerne blev bygget ind; en del af væggens pudslag med store dele af billedet er da faldet ned.

Rand. Aarb. 1947, 58—74 (om et ildsted ved koret).

Nørlund-Lind, K. 283, H. P. Christensen i Jul i Randers 1939, 22 f.

Aarb. f. nord. old. 1884, s. 110 f., Magn. Petersen: Kalkmal., s. 19.

Blichers gravsten har som prydelse en laurbærkrans og en lyre.

Kirken overgik til sognets beboere 1810 ved en auktion over kirken i dødsboet efter spr. P. D. Blicher. Sognets tiendeydende beboere blev tilstaaet kirken for 9693 rd. Tiendeafløsningen for Spentrup sogn traadte i kraft fra 1. jan. 1911. Kirketienden afløstes med 12.489,93 kr. Dermed blev kirken selvejende.

Gassum kirke, ved Randers-Mariager landevej, skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Murene er omsat. Norddøren, med halvsøjler og løvefigur paa overliggeren, er tilmuret. Taarn af granit og mursten. Indgang i taarnet. Overhvælvet. Kridtstens-alterbord, barok-altertavle, romansk granitfont med løvefigurer. Daabsfad fra 1615. Renæssanceprædikestol. Krucifix fra c. 1500. En tympanon er fjernet til Nationalmusæet. 125 sd. Orgel.

Kirken overgik til sognets beboere 1810 ved auktion over dødsboet efter spr. P. D. Blicher. Sognets tiendeydende beboere blev tilstaaet kirken for 13.555 rd. — 1. jan. 1909 afløstes kirketienden med 13.750 kr. Kirken blev dermed selvejende. I taarnrummet mindeplade over de henrettede af Hvidsten-gruppen.

En af Hvidstengruppens faldne mænd, radioforhandler *Niels Nielsen Kjær*, Hvidsten, testamenterede den sidste nat et beløb til Gassum og Spentrup kirker. (I Gassum k. er et skib et ungdomsarbejde af ham). Beløbet anvendtes 1947 til to vandkrukker til dåbefontene. De er meget smukke, tegnede og støbte af gørtlermester H. P. Iversen, Hjørring. Under et sølvkors staar paa den i Gassum: „Gud fader skal loves i Danmarks have for frihed og fred og for daabens gave." Paa den i Sp.: „Gud fader skal prises for naadens vælde fra livets gry og til sent i kvæld".

Mackeprang, s. 204, 216, 409, do. i J. G. 239.

Folketal. 1850: 473 og 529; 1901: 662 og 740; 1921: 824 og 958; 1960: 842 og 953.

Altergæster: 1922: 313 og 230; 1934: 521 og 247; 1945: 500 og 200.

Menighedsraadsvalg: 1926: 6 IM, 2 gr., 4 u. p., 1934: 3 IM, 9 u. p., 1945: 5 IM, 3 gr., 4 u. p., valg, 1961: 3 IM, 2 gr., 5 arb., 2 u. p.

Kommunevalg. 1943: Lokallister. 1962: S. 165 (1), U. P. 417 (4), husm. 217 (2). Fmd.: Bmd. *Einer Olsen*.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 54 rug, 141 byg, 202 havre. b) 3 dobb. tiende af en gaard, 70 rdl. c) 24 lpd. ost, 80 sn. æg, 80 par kyllinger, 2 lam, 21 læs tørv. d) 400 rdl. e) 94 td. ld., 11 td. hartk., afgift: 1300 rdl. God, stor prgd. fra 1795, 60 alen lang. — 1870: Regul.: 2928 kr., netto: 7156 kr. Embedet var 1870 provstiets højst lønnede embede. — 1913: 1. kl., 1932: 2. kl., 1946: 3. kl., 1958: 12. kl. — Prgd. fra 1795.

14. 4. sept. 1847—10. febr. 72 (sp. Tvede-L. 4. juni 31): Provst **Jacob Vallentin,** f. 13. aug. 04 Skelskør. F.: Kbmd. Johan Otto V. og Ane Marie Nielsen. Stud. Rosk. 21, c. juli 26 (1), provst Nørhald-Onsild-Gerlev herr. 6. febr. 46, r. af dbg. 58, dbm. 68, † 10. febr. 72. — G. 19. sept. 31 Frederikke Lovise Harder, f. 9. febr. 05 Skelskør, † 13. marts 84. F.: Farver Poul H. og Regina Beyer.

Amtsraadsmedl. 42, præsident for den 3. landmandsforsamling i Aarhus 47, medl. af landhusholdningsselskabets 2. agerdyrkningskomité 47, valgt 48 af Nørrejyllands gejstlighed i „de erfarne mænds" (aldrig sammenkaldte) raad, fmd. Husmænds hoveriafløsningskomm. i Randers amt 50, fmd. for Gaardmænds hoverifløsn. i 9 landstingskr. 55—62, folketinsmd. (Randers) 52, 53, 55—57. Besøgte den tyske landmandsfors. i Breslau 45 og Verdensudstillingen i Paris 55 (efter Landhusholdningsselsk. opfordr.).

Skrev afh. i Tidsskr. f. landøkonomi, og i en betænkning ved Landmandsfors. i Kbh. 54 om statens medvirkning til unge landmænds uddannelse (ES. III, 532).

Provst V. var en ivrig og meget dygtig landmand. Virksom for landmænds uddannelse og var med til at give stødet til oprettelsen af Landbohøjskolen ved sit ovenn. indlæg 1854. Han søgte forgæves valg til den grundlovgivende rigsforsamling, men blev valgt 1852. Han var udpræget nationalliberal, stemte 1852 imod tvangsloven og arvefølgeloven, udtalte sig for fæsteafløsning, men var ellers ret konservativ, holdt fast ved sognebaandet og var imod for tidlig udskrivning af skolen. Han ansaa det for bedst, særlig for husmændenes skyld, at præst og godsejer blev i sogneraadet, og talte meget nedsættende om »seminaristdannelsen«. Han var baade som præst og politiker kendt for sin store medfødte veltalenhed, og tog til det sidste livligt del i offentligt liv, politiske møder osv.

(DBL. XXV, 74).

15. 12. apr. 1872—11. maj 80 (sp. Mariager 13. maj 63): Provst **A. F. K. Ussing,** provst her 14. febr. 68, fl. t. Skelskør, se der.

I Randers a. landhusholdningsselskab spillede han en førende rolle og foreslog bl. a. fællesindkøb af bedre kornsorter.

16. 26. juli 1880—1. sept. 95 (sp. Hobro-S. 12. sept. 68): Provst **Jens Vilhelm Hansen,** f. 19. okt. 22 Sorø. F.: Snedker Frederik H. og Maren Kirstine Poulsen. Stud. Sorø 42, c. 51_2 (1), diakon, Grumtofte, Flensborg provsti 29. sept. 56, sp. Kværn, Flensborg pr. 12. apr. 59, afsat af tyskerne 28. okt. 64. Provst Nørhald-Gerlev-Onsild herr. 10. okt. 80, r. af dbg. 88, afsk. som provst 31. dec. 94, afsk. som sp. 1. sept. 95, † 9. jan. 97. — G. 20. nov. 56 Kirstine Petrine Bjerre, f. 16. aug. 33 Birkerød, † 27. jan. 99. F.: Møller Carl Christian B. og Margrethe Kirstine Børgesen.

Randers a. avis skr. 11. jan. 97: Afdøde var i besiddelse af betydelige administrative evner og røgtede med megen dygtighed embedet som provst.« Kirkegangen var ikke god, skriver provst Møller, men provst Hansen var omgivet af megen respekt. 1880 overværede han paa embeds vegne henrettelsen af en morder paa Klejtrup mark.

Biskop Brammer omtaler H. anerkendende 1879 (Khst. saml. 6. r. III, 657).

17. 18. dec. 1895—14. sept. 1910 (sp. Fuur 21. juni 90): Provst **P. H. H. Heegaard,** provst her 11. juni 00, fl. t. Høje Taastrup, se der.

18. 29. dec. 1910—12. apr. 30 (sp. Ølby-A.-F. 22. nov. 89): Provst **Thomas Christian Møller,** f. 22. apr. 58 Ny Vejbjerggaard, Humlum. F.: Proprietær Jacob Christian M. og Dorthea Benedicte Herzog. Stud. Vib. 81, c. 87^2 (1), manuduktør og lærer, studierejser i Norge og Sverige (det Øhlenschlæger-Tegner'ske stipendium), provst Hjerm-Ginding herr. 17. sept. 91, r. af dbg. 96, provst Nørhald-Onsild-Gerlev herr. 1. maj 11, dbm. 27, afsk. 12. apr. 30, † 4. aug. 45. — G. 17. aug. 90 Anna Christine Traasdahl, f. 17. okt. 71 Christianssund, Norge, † 12. maj 51. F.: Boghandler Jakob T. og Anna Christiane Hoseth. — Sønner: Grundfør-S. og Vilslev-H.

BM Nr. Nissum semin. 06, fmd. 22, fmd. Randersegnens IMs konvent 25, fmd. tiendeafløsningskomm. i Ribe st. 06, do. i Aarhus st. 15, repræs. Præsteforeningen t. 30, fmd. Staby vinterlærersemin. t. 10.

Udg. 34: Slægtsminder, 37: Nogle minder om St. St. Bli-

cher, skr. i Aarh. stifts aarb. om provstens arbejde, mindre art. i hist. aarbøger.
Skrev præd. m. m. i IM tid., dagblade osv.

Provst M. var en repræsentativ provsteskikkelse, en af de præster, der har virket flest aar som aktiv provst i Jylland. Han var en myndig, hjertelig og kærlig mand, med evner for administration, og en dygtig, flittig præst, der havde sit stade i IM, var IMs leder paa egnen, og havde god kirkegang, især i Spentrup. Han havde ogsaa stor historisk interesse, og var meget interesseret i Blicher-minderne. Som skolemand var han anset, og hvor han virkede, fik han indflydelse ved sin rolige vel overvejede færd. Det blev sagt om ham, at han var en pryd for sin stand.

I sine slægtsminder fortæller han, at slægten egentlig stammer fra Svinninge paa Sjælland. Hans fader var født i Vivild præstegaard, hvor farfaderen var forpagter, indtil han 1833 overtog Vejbjerggaard i Humlum. M.s forældre gik jævnligt i kirke eller læste prædikener derhjemme. Der var stor gæstfrihed og meget at bestille, og der var megen overtro paa egnen. Som student deltog M. i søndagsskolearbejde i Bethesda (der kom 5-600 børn), han var med i gaardmissionær *R. B. Clausens* gaard- og natmission, var medlem af studenterforeningen og Akademisk skyttekorps med liv og sjæl, og tillige en flittig student. Om hans præstetid i Ølby-A.-F., se der. Han havde en travl og rig tid som præst og provst i de levende vestjydske sogne, som ganske var præget af IM. Der blev bygget 9 kirker i hans provsti der, og tiendeafløsningssagerne gav meget arbejde foruden skolerne og administrationen. Megen tid tilbragtes paa lange embedsrejser.

Om sin gerning i Spentrup skriver provst M. (Slægtsminder, s. 73 f.).

»I min tid blev arbejdet saa fortsat omtrent efter de samme linier, og kirkegangen blev efter haanden ret god, særlig i Spentrup. I missionshuset blev der hvert aar holdt missionsuge og mange møder aaret igennem. Ligeledes blev der holdt aarlige missionsuger i Gassum kirke og senere i Dyrby skole. Saa holdtes ogsaa samtalemøder hver uge i Spentrup og senere i Dyrby samt maanedlige møder for DMS, ungdomsmøder for baade unge mænd og for unge kvinder, maanedlige samtalemøder i præstegaarden, kvindemøder, børnegudstjeneste m. m. Der var ikke større vækkelser som vi havde oplevet i Ølby, men lagdes dog jævnlig nogle til samfundet især i Spentrup og Dyrby, og kirkegangen gik stadig fremad.

I begge sogne havde jeg gode og nidkære medarbejdere baade mænd og kvinder, som paa forskellig maade hjalp godt til med arbejdet f. ex. ved tilrettelægning af møder, ved møder i hjemmene, ved de ugentlige samtalemøder, ved pengeindsamlinger m. m. Jeg har altid været taknemmelig for et saadant samarbejde, som er til gavn for baade præst og menighed og til fremme af et sundt og godt menighedsliv.

Foruden gerningen i menigheden kom jeg ogsaa en del ud paa Egnen og talte, dels i kirker og dels i missionshuse og forsamlingshuse.

Saa har jeg ogsaa fra gamle folk i sognene indsamlet nogle Blicherminder, som er trykt i forskellige aargange af Randers amts historiske aarbøger. Det er antagelig det sidste, der kan fremkomme om ham, da nu alle maa være døde, som har kendt ham personlig.

Spentrup præstegaard var oprindelig en temmelig stor og god gaard, hvortil desuden hørte et ret udstrakt hedeareal, hvor der fandtes en mindre af Blicher paabegyndt naaletræsplantage. Men i min formand, provst *Heegaards* tid blev det meste af gaardens tilliggende bortsolgt, saa der kun blev et areal paa ca. 12 tdr. land tilbage foruden haven paa 2 tdr. land.

Samtidig blev laden og det østre fløjhus nedrevne, saa der nu kun er stuehuset og det vestre fløjhus tilbage.

Jeg overtog selv gaardens drift ved hjælp af en bestyrer. Jeg havde to heste, som jeg naturligvis ogsaa benyttede til min embedskørsel baade som præst og provst. Derved kunde driften i reglen nogenlunde betale sig, hvad ellers var vanskeligt, da arealet var temmelig lille til at bære udgifterne.

En side af præstegerningen, som jeg altid har haft særlig forkærlighed for, var husbesøg, hvor jeg i reglen benyttede cyklen, da sognene var ret store. Jeg opsøgte fortrinsvis syge og gamle, og jeg mindes med tak og glæde mange gode stunder paa saadanne udflugter. Derimod var det uoverkommeligt for mig at gøre regelmæssige besøg i alle hjem bl. a. ogsaa, fordi provstegerningen lagde saa stærkt beslag paa min tid.

Ogsaa konfirmandundervisningen har jeg haft glæde af, skønt jeg som vel de fleste præster nok har følt arbejdets vanskeligheder. Dette var ikke særlig det, at man undertiden kunde faa et eller andet uroligt barn ind i flokken, men mere, at det ofte ikke lykkedes at gøre timerne saa rige og gode, som man ønskede. Men Herren bærer jo over med vore skrøbeligheder, og jeg har adskillige gange haft glæde af senere at træffe gamle konfirmander eller faa hilsener fra dem og saa mærke, at de i kærlighed mindedes vort samarbejde i deres modtagelige ungdomstid.

I begge sogne var der gode og forstaaende lærere, som det var en glæde at samarbejde med, og mit forhold til lærerne har altid været godt, ligesom det ogsaa var i Vestjylland.

Jeg prøvede paa at faa oprettet et fælleskonvent i provstiet i lighed med det, som jeg havde været medlem af i Vestjylland, men det viste sig umuligt at samle præsterne her om denne sag. Derimod havde vi en tid et lille konvent af nogle faa præster, som sluttede sig til indre mission. Saa var der ogsaa og er fremdeles tre konventer i Randers, som samler præster fra hele egnen nemlig: St. Mortens konvent, der samler præster af alle retninger, indre missions konvent og grundtvigsk konvent. Jeg var i nogle aar formand for indre missions konvent, men deltog ogsaa i St. Mortens konvent. Jeg var som de fleste præster medlem af *Præsteforeningen* og blev i mange aar valgt som kredsens repræsentant ved repræsentantmødet i København, hvor jeg for det meste blev valgt til ordstyrer, hvad ikke altid var saa let og behageligt, især naar brændende spørgsmaal var paa dagsordenen.

Den 22. april 1928 blev jeg 70 aar og skulde saa efter loven have søgt afsked; men da jeg blev opfordret af menighedsraadene og ved en adresse fra de fleste medlemmer i menighe-

derne om at fortsætte, indgik jeg paa at fortsætte 2 aar til. At vedblive endnu længere ansaa jeg for urigtig, da det saa kunde befrygtes, at de aftagende kræfter kunde gøre det vanskeligt at overkomme det store arbejde baade som præst og provst. Denne beslutning har jeg siden følt var rigtig. De to aars fortsættelse blev saa forelagt for ministeriet og godkendt af dette. —

Om arbejdet som *provst* skriver provst M.:

Kirkerne i provstiet var ikke særlig godt vedligeholdte og enkelte endog ligefrem daarligt. De stod betydeligt tilbage for det standpunkt, vi i saa henseende var naaet frem til i mit første provsti. Hovedgrunden hertil var vel nok den, at egnen her ikke havde gennemgaaet saadanne vækkelser, som var gaaet hen over store dele af Vestjylland, selv om der ogsaa hist og her havde været lokale vækkelser. Hvor der nemlig kommer en sund og kraftig vækkelse, vil i reglen ogsaa sansen for kirkens udsmykning og vedligeholdelse vaagne.

I mit arbejde med kirkerne søgte jeg først at faa dem i god stand bygningsmæssig set og arbejdede der sammen med menighedsraadene som menighedernes repræsentanter. Og det viste sig her som altid, at et betroet hverv er det bedste middel til at fremkalde interesse og faa ansvarsfølelsen til at vaagne.

Hvad skolevæsenet i disse herreder angaar, saa fandtes her ikke saa primitive forhold, som jeg havde mødt i Vestjylland, og har vist heller ikke tidligere eksisteret; men paa den anden side var der heller ikke den stærke udvikling her, som havde været nødvendig derovre. Her havde man fra gammel tid en fast ordning, som fremdeles var tilstrækkelig; men her kendes heller ikke sogne med saa store uopdyrkede og udstrakte arealer som i Vestjylland.

De reformer, som her var tale om, var nærmest ombygning af ældre skoler og udvidelse af lærerpersonalet ved en og anden skole paa grund af stigende børnetal.

I de sidste aar viste sig mærkeligt nok enkelte steder ogsaa en tendens i modsat retning, nemlig synkende børneantal, saa der endog ved en skole ved indtrædende vakance blev nedlagt et lærerindeembede, som efterhaanden var blevet overflødigt. Dette er et tidens tegn, som desværre ogsaa kendes rundt om i landet.

En anden forskel fra Vestjylland var, at der i Nørhald m. fl. herreder var meget uro i retning af klager, stridigheder, disciplinære forseelser af forskellig art og § 8 sager. Grundene til dette beklagelige forhold er efter min mening især to: For det første, at den største del af befolkningen herovre ikke har oplevet saadanne kristelige vækkelser som i Vestjylland og derfor flere steder ikke var tilstrækkelig interesseret i at faa lærere med alvorlig kristendom og moral. Af den grund blev der af og til kaldet uheldige personer, hvad saa efterhaanden viste sig.

En anden grund til uro indenfor skoleverdenen her var den, at befolkningen her paa egnen er mere kritisk og stridbar end de mere sindige og langsomme vestjyder.

Behandlingen af saadanne sager har ofte voldt mig store vanskeligheder og megen bekymring, da det her jævnlig drejede sig om menneskeskæbner, og man derfor ikke kunde være for omhyggelig for at faa fuld klarhed som grundlag for en retfærdig og billig afgørelse.

Derfor har jeg ogsaa ofte søgt at komme til personlig forhandling med alle vedkommende, hvad der lettest førte til en god løsning, især da jeg efterhaanden fik et indgaaende kendskab til baade lærer- og præstestanden og de kommunale raad. Ad den vej har jeg gennem aarene arbejdet for, at der ikke skulde slaas mere i stykker, end hvad der var uundgaaeligt, og har da heller ikke sjælden haft den glæde at faa forlig i steden for skæbnesvangre brud.

De foran omtalte forhold var jo dog heldigvis kun undtagelser. Som helhed var der ogsaa her en god og hæderlig lærerstand, som det var en glæde at samarbejde med og støtte paa bedste maade.

Visitatser har jeg holdt nogenlunde regelmæssigt, i reglen omtrent hvert tredie aar, og det har været nogle af mine bedste stunder, naar jeg kom rundt i skolerne og fik en venlig modtagelse og saa den troskab og dygtighed, hvormed der arbejdedes de fleste steder. Jeg har ogsaa faaet mange vidnesbyrd om, at lærerne forstod og paaskønnede, at jeg gerne ville være skolens og lærernes gode ven og støtte.

I 1915 blev jeg af ministeriet udnævnt til formand for de kommissioner i Aarhus stift, der skulde fastsætte afløsningssummerne for kirkerne. Jeg arbejdede her efter de samme principper som i Ribe stift. Der har været en del at gøre m. h. t. dette arbejde, særlig da loven om afløsning af len og stamhuse fremkom, thi da skulde det ved en saadan afløsningsforretning fastslaas, hvor stor en ejendomsværdi de enkelte Stamhuse tilhørende kirker udgjorde. Stamhuset Frijsenborg ejede alene 32 kirker, hvor saadanne forretninger maatte afholdes.

Nu er der kun ganske faa kirker tilbage, som ikke er overgaaet til selveje, hvad der maa anses for den heldigste ejendomsform, men de vil sikkert ogsaa efter haanden blive afløst.«

Kr. dbl. 6. aug. 45, DnA. 1947, 69.

19. 30. juli 1930 (sp. Brøndum-H. 19. apr. 24): **Hans Poul Christensen,** f. 28. okt. 98 Aalborg. F.: Faktor Peter C. og Birtha Lassen. Stud. Aalb. 17, c. 24[1] (l). — G. 18. juni 24 Lydia Elisabeth Jensen, f. 5. juni 96 Grindløse. F.: Skrædderm. Hans J. og Abelone Kistine Jensen. — Søn: Fast hjpr. Hjørring.

Udg. 49: Tonen fra himlen i Blichers sang, 56: St. St. Blichers tro.

Litt. foruden ovennævnte: Khst. saml. 6. r. I, 617 f., II 657, III, 170, V, 236, Jul i Randers 1939, Om Blicher som jæger se Dsk. jagttid. 1953, s. 73 f. og Poul Hansen: Jægeren B. 1954, En ansøgning fra Blicher i Aarh. st. aarb. 1947, Fra Spentrup kirkegaard, Søndagsbl. 1894, s. 308 f. Om slægten Blicher, se Personalhist. tidsskr. 1932, 270 f., Provst Niels Bruuns selvbiografi er trykt i Khst. saml. 6. r., I, 620 f., Pers.hist. tidsskr. 1934, s. 201 f. Om Blicher og Spentrupmaalet, se Sprog og kultur, 1932, s. 179 f. Jeppe Aakjær: St. St. Blichers livstragedie I-III, 1903-04, do. St. St. Blichers personlighed og muse, 1926. Povl Skadhauge: Et portræt af St. St. B., Tilskueren 1937. Sigrid Undset: St. St. B., 1946. Ulla Albeck: Stil og teknik i B.s noveller, 1951 m. m. Romaner om Blicher: Nicoline Kirkegaard: Malvina, 1915, Niels Aage Barfoed: Og stormen rev mine fjedre, 1957. Om gaarden Hastrup, se Rand. aarb. 1955, 23—43.

HALD-KÆRBY

Hald sogn, 2227 ha. Et højtliggende bakkedrag gaar gn. sognet fra NV til SØ, smuk udsigt fra Hald møllebakke (104 m), dale med vandløb, — vest for Langdal en hedeslette. Den tidligere Blichers hede (nu plantage). Ret god jord, men sandet flere steder. Lidt skov. Byerne H. (387 indb.) med 7-klasset centralskole fra 1961, bibl., fh. fra 1889, udvidet 1923 og 1952, mindelund med befrielsessten m. m. Stouby.

Flere oldtidshøje. Der har været en hellig kilde (Schmidt: DH, s. 142).

Kærby sogn, i Gerlev herred, 779 ha, storformet bakkeland, let jord, kun lidt skov. Byen K. med fh. (udvidet 1952), genforeningssten.

Flere oldtidsminder. Der har ogsaa været en hellig kilde her (Engedal).

Af den ældre præstehistorie

Hald var anneks til Borup, Støvring herr., indtil 1786, da det blev eget pastorat. Kærby var i ældre tid anneks til Gerlev-E. men forenedes 1626 med kapellaniet i Mariager. 1630 blev Kærby anneks til Falslev, og 1816 til Hald.

Kærby sogns historiker er *Chr. Wammen*, som i Rand. aarb. 1922, 32 f., 1923, 5 f., 1924, 6 f., 1926, 94, 1929, 32 f., 1931, 102 f., 1934, 54 f., 1936, 44 f., 1939, 37 f. har givet interessante skildringer her fra egnen. Der henvises dertil.

Den første sp., *Niels Olsen Alling* døde allerede 1788. Han efterfulgtes af den lærde, ansete *Niels Bruun* (1788—1810), der flyttede til Spentrup-G. og blev amtsprovst, en af oplysningstidens praktiske mænd, som gjorde meget for skole og fattigvæsen. Den næste sp., *Peter Sand*, havde været sp. paa Venø, men døde inden tiltrædelsen i Hald. — *Eiler Hagerup Smith* (1811 -22) flyttede til Bringstrup-S., hvor biskop *J. P. Mynster* regnede ham til de »uduelige præster«, med »maadelig kirkegang« (se her II, 401), men »Kjøbenhavns-posten« 20. dec. 1838 bragte en højstemt nekrolog over ham, hvor han roses for sin »ubeskrivelige kærlighed og troskab som sjælesørger«, men han laa i strid med sin stridbare provst i Ringsted. — *Jens Chr. Find* (1822 -40) flyttede til Helsinge-V. Ogsaa han blev bedømt haardt af biskop J. P. Mynster: Finds prædiken var »kort, tyndt, rationalistisk væv, uden klarhed, ulogisk, og hans foredrag svagt og usikkert« (1841), men 1850 hedder det dog, at »han holdt en levende, kristelig prædiken, foredragen med ualmindeligt liv, smagt og anstand« (Mynsters vis. II, 243). I BDG, I, 209 omtales Find som »saare brav og agtet, ærlig, jævn og velvillig«.

Tiden efter 1841

Der var ikke meget aandeligt liv her omkr. 1840. Slid og slæb, kortspil og gilder prægede. Men pastor *N. K. Bechmann* (1841-53) tog kampen op mod drikkeriet, og han fik kroen, der ikke havde nogen heldig indflydelse, fjernet. Bechmann var præstesøn fra Raarup, en kultiveret og dygtig mand, af Mynsters skole. I hans tid begyndte der at røre sig lidt aandeligt liv. En ung mand fra Stouby deltog i krigen 1848-50, blev vakt, og da han kom hjem fra krigen, vidnede han ivrigt, samlede folk til oplæsning af prædikener, bøn og sang. Ogsaa fra Gerlev deltog man i disse sammmenkomster, som Bechmann stod velvilligt over for. — Men det ebbede ud i pastor *N. Landmarks* tid (1853 -83), han blev i sin lange præstetid her som en fader for sognene, en gammeldags hyggelig præsteskikkelse (se ndf.). — Pastor *Th. Knuhtsen* (1883-94) var en fremragende landmand og foregangsmand paa dette omraade. — Provst *R. C. Madsen* (1894-1900) havde været lærer, viste skolen megen interesse. Han mindes som en rolig, sindig mand, nærmest højkirkelig, meget beskeden. I pastor *Strickers* erindringer fra Gerlev-E. (Hj. og tr. V, 34) omtales Strickers besøg i Hald kirke og prgd. (i forbindelse med møder i Hald) med megen varme. De unge i Hald holdt meget af at høre Stricker. I disse aar kom Indre mission, Lt. mf. og grundtvigianismen omtrent samtidigt hertil. Indre missions pionerer var mænd som tømrer *Chr. Krogh* og slagter *Frederik Baasch*. Der blev arbejdet med sdsk., ungdomsmøder og missionsmøder, og IM blev kirkelig, da der var godt samarbejde med sp. Kirke og præstegaard blev stillet til raadighed for møderne, og IMs venner var flittige kirkegængere. Forsamlingshuset kan siges at være befolkningens samlingssted, sognets midtpunkt. Det er blevet brugt til familiefester, generalforsamlinger, gymnastik, foredrag osv., og da der ikke er mh., er fh. ogsaa benyttet af IM til møder. — Luthersk mf. kom ogsaa hertil i 1890'erne og fik sit faste tilholdssted hos møller *Niels Kjeldsen*, Hald, og hos brødrene *Niels*, *Ole* og *Anders Jørgensen*, Stouby. De holdt mange møder og samlede en trofast kreds.

Siden 1900 har der kun været to sognepræster her.

Pastor *J. C. Steffensen* (1900-23) var veltalende og nidkær, flittig til besøg hos gamle og syge, var særdeles velset i hjemmene. Hans fader havde været lærer her, og beboerne ansøgte om at faa pastor S. hertil (hvad S. dog først fik at vide mange aar efter). S. var ikke partimand, men havde i Vilsted samarbejdet med IM. Der var omkr. 1900 en ret stærk spænding mellem IM og Luthersk missionsforening her. S. vandt venner i begge kredse. Kirkegangen var god, en DMS-kreds blev stiftet. S. gik paa sin fod de lange veje, han havde bibel og salmebog med, samtalte med mange paa vejene, og i hjemmene holdt han andagt. Konfirmationsundervisningen tog han meget alvorligt og taalte ingen forstyrrelser. Forholdet til medarbejderne var altid godt (se her III, 645).

Provst *Joh. Exner* har været her siden 1923 og har udadtil især gjort sig fortjent ved sit arbejde for fredning af vore kirkers omgivelser. Den ny skolelovs gennemførelse har han ogsaa vist stor interesse, ligesom hans arbejde for restaurering af provstiets kirker har vundet stor paaskønnelse, f. ex. kan man vist roligt kalde Hald kirke en af stiftets smukkeste og mest velholdte kirker. Hans kunstnersind og kærlighed til de gamle kirker har sat smukke spor.

Provst Exner er en af lederne for Indre mission paa egnen. Han har sit stade i IM, og været virksom i KFUM og K og Kirkeligt Forbund. Har ogsaa virket for terrænsport. Og saa er han den provst, der i hele præstehistorien har vir-

ket længst tid som fungerende provst i samme provsti (siden 30. juni 31). Han er af kunstnerslægt, og udtaler selv:

»Det er med glæde, jeg kan anse mig selv for hørende til en kunstnerslægt. Min oldefar, der indvandrede her til landet fra Bøhmen, var musiker ved »Kongens Regiment«, men bedstefar, professor *Julius Exner*, er kendt for sine mange billeder fra Amager og Fanø, og min far var ogsaa en dygtig kunstmaler, som gjorde sig særlig kendt ved store udsmykningsarbejder ved kirker i Rumænien, hvor jeg er født. Selv er jeg ikke udøvende kunstner, men den kunstneriske arv er heldigvis gaaet videre til mine tre sønner.

Fra barnsben er jeg saaledes blevet fortrolig med kunstens verden, og lige fra mine tidlige drengeaar fulgte jeg de store aarlige kunstudstillinger paa Charlottenborg med levende interesse. Her modtog jeg skønhedsindtryk, som har haft uvurderlig betydning for mig.

Man har kaldt min bedstefars billeder for solskinsbilleder og har bebrejdet ham, at han i saa overvejende grad hentede sine motiver fra livets lysere sider. Ud fra dette har man sluttet, at min bedstefar var noget overfladisk i sin kunst. Men her maa jeg protestere saa kraftigt, jeg kan. Hvis der er noget, min bedstefar ikke var, saa er det overfladisk. Han var tværtimod en tungsindig natur og kendte vist mere til livets alvor end de fleste. Sorg var han ogsaa prøvet i, men naar hans billeder er saa meget præget af glæde og munterhed, er det, fordi han maatte sige til sig selv, at livet dog ogsaa har sine glæder og lyse sider. Dette maatte han ikke glemme i sit tungsind. Og dette maatte andre mennesker, der havde det som han selv, heller ikke glemme. Det er bl. a. under denne synsvinkel, min bedstefars billeder skal forstaas. Livet har dog — trods alt — ogsaa det, man kan glæde sig over. Er man ærlig og realistisk, maa dette ogsaa erkendes og finde sit udtryk i kunsten.

Naturalismen skal ikke lastes om kunstart. Men naar det er sagt, maa det i samme aandedrag ogsaa tilføjes, at den ikke har eneret som kunst. Og man har ikke lov til at sige, at den moderne kunst som saadan er skrækkelig, blot fordi noget af den viser sig at være fup. Man har lov til at vente af den moderne kunstner, at han meget vel — om saa skal være — er i stand til at gengive linjer og farver, saaledes som det normale øje ser dem (og altsaa naturalistisk), men saa skal han i øvrigt ogsaa have fuld frihed til at finde ny udtryksformer for sin kunst og eksperimentere sig frem i saa henseende. Den kunstneriske skabende evne kan ikke lægges i lænke. Og klart maa det erkendes, at der ogsaa inden for de moderne kunstretninger kan skabes store skønhedsværdier. Jeg tænker saaledes paa farvevirkninger og eksperimentering med linjer, hvor den dygtige kunstner kan skabe noget ganske nyt, som øjet i høj grad kan frydes ved. Men hermed er vi saa kommet ind paa den abstrakte kunst, der, efter hvad jeg har antydet, ogsaa maa have sin berettigelse. Et ufravigeligt krav maa det imidlertid være, at kunstneren skal være ærlig baade i sin stræben og med sine virkemidler. Han maa ikke forsøge at foregøgle, hverken for sig selv eller for andre, værdier, der ikke eksisterer.

Til sidst kun dette: kunst er ikke luksus, som nogen maaske vil mene. For mig er kunst et behov. Det er mig ikke ligegyldigt, om jeg hver dag i mine stuer kan glæde mig over noget smukt. Det er med til at berige mit liv og fylde mig med skønhedsindtryk, som jeg kan takke Gud for. I grunden har al god kunst sit udspring fra Gud. Holger Drachmann har sagt det saaledes: »Jeg er kun et instrument, Mesteren paa mig spiller«.

(Vejle amts folkebl. 23. dec. 61).

Fru *Gunild Exner* er datter af Kbhvn.s IMs kendte formand, sognepræst *Chr. Holt*. Et glimt af en præstekone faar man ved at læse om provstinde Exner, da hun ved et Unge-Hjemmøde i Korning okt. 60 fremviste et messingfad, formet ved hundreder af smaa hammerslag. Voldsomme slag giver buler! Skal du forme noget, maa det ske med smaa regelmæssige slag!

Derfor er fadets tale til mig kommet til at rumme mange livserfaringer, som jeg gerne vil dele med andre, sagde provstinden.

Naar et barn vokser op i et hjem, udsættes det for forældrenes mange smaa hammerslag. Det er i de to første af barnets leveaar, noget vigtigt at karakteren grundlægges. Det kan ikke undgaas, at børn paa grund af deres natur kommer anderledes af sted end de voksne. Da bliver forældrene ofte utaalmodige og siger aah! Da ridser vi i en barnesjæl. Vi glemmer de smaa enslydende hammerslag.

Der er tre ting, jeg finder af afgørende betydning for mennesket:

Lær at lyde. Ikke for, at et barn skal blive fars og mors slave, men for at det ogsaa vil adlyde Guds hellige bud — det bedste værn for et menneskeliv.

Tal sandhed. Jesus har sagt: »Den, der er af sandhed, hører min røst«.

Ikke pille. Barnet har godt af at lære, at det ofte nok maa se men ikke røre, og at der er noget, som ikke er mit. At modnes til at modstaa fristelser, har barnet brug for.

Vi ønsker maaske, at vi var blevet formet som en slank vase, der kunne staa og hygge paa festbordet og blive betragtet og beundret af alle, men vi maa ikke glemme, at der ogsaa skal være en gulvspand i hvert hjem. Selv om den ikke sættes paa bordet, er den lige saa nødvendig. Det er derfor en god ting, at være et kar, et fad, til simpelt brug, og vi maa ønske for den danske ungdom, at den maa have mod til at modtage de hammerslag, der gør, at man bruger sit liv til glæde for mange og til Guds ære.

(Vejle amts folkebl. okt. 1960).

Besættelsestiden 1940-45.

Besættelsestiden føltes som en streng og ond tid, men befolkningen tog den som helhed værdigt og fattet. Eet gode bragte denne tid dog med sig: man blev ført ind i et nationalt, folkeligt og kristent fællesskab som ingensinde før. Smaalige skel forsvandt under følelsen af et nyt ansvar baade over for vort folk og over for den enkelte. For at hjælpe hinanden vel gennem besættelsestiden og for at styrke det nævnte fællesskab afholdtes der i Hald forsamlingshus »familjeaftener«, hvor man bag de mørklagte vinduer samledes om tale og sang og hver gang om et ganske bestemt emne hentet fra folkets,

sognets eller hjemmenes verden herunder ogsaa kirkens historie. Disse møder var virkelig »familjeaftener«, hvor man mødte »alle mand af hus«, saavidt det lod sig gøre, og hver gang vi mødtes, var den store og lille sal i forsamlingshuset stuvende fuld af børn, unge og ældre. Vi følte os som een stor familje. Det var i ordets bedste forstand opbyggeligt!

Sognet fik ogsaa i besættelsestidens sidste aar invasion af Værnemagten, der holdt til i de offentlige lokaler: forsamlingshuse og tildels skole. Det var særlig tiden efter august 1943, der føltes streng, da det danske politi var sat ud af spillet og mange gode danske politifolk var gaaet under jorden eller deporteret. Saa gjaldt det om i særlig grad at finde den rette indstilling over for besættelsesmagten — ikke mindst fra kirkens side. Med dette for øje udsendte provst Exner til samtlige præster i provstiet den 3. oktober 1943 en skrivelse af følgende indhold:

Hald Pgd. d. 3/10 1943.

Kære Præstebrødre!

Da muligvis ikke alle har den nøjagtige Ordlyd af deres Præste- og Ordinationsløfte present, meddeler jeg nedenfor Løfterne.

Præsteløftet.

»Jeg N. N., som lovligen er kaldet til ..... og som i min Samvittighed veed mig fri, at jeg ikke har benyttet noget uhæderligt Middel for at indkomme i dette Embede, lover jeg for den alvidende Guds Aasyn:

Først: at jeg vil beflitte mig paa at forkynde Guds Ord rent og purt, saaledes som det findes i de profetiske og apostoliske Skrifter og i vor danske evangelisk-lutherske Folkekirkes symbolske Bøger, med al Ærefrygt og Sømmelighed forvalte de hellige Sakramenter efter Kristi Indstiftelse, og saavel her som ved de øvrige hellige Handlinger udføre alt i Overensstemmelse med de for Folkekirken gældende Forskrifter.

Fremdeles: at jeg efter bedste Evne vil modarbejde Misbrug af Naadens hellige Midler og bekæmpe saadanne Lærdomme, som strider mod Folkekirkens Trosbekendelse, samt at jeg troligen vil arbejde for Ungdommens kristelige Oplysning og Vejledning.

Endelig: at jeg vil stræbe efter, ved flittig og alvorlig Granskning af Guds Ord og Troens hellige Lærdomme, altid fuldkomnere at danne og dueliggøre mig til dette hellige Embede, og beflitte mig paa, som det sømmer sig en Ordets Tjener, at foregaa Menigheden med et godt Eksempel, saa og under Udførelsen af min Tjeneste i dennes forskellige Dele med al skyldig Lydighed rette mig efter de kirkelige Love og Anordninger og mod Foresatte og Embedsbrødre udvise et saadant Forhold, at der ikke med Grund skal kunne føres Klage over mig.

Alt dette lover jeg med regnskabsdagen for Øje samvittighedsfuldt at ville holde, efter den Naade, som Gud mig dertil vil forlene.

Ordinationsløftet.

Saa lægger jeg da eder for og befaler eder, at I forkynder Guds Ord rent og ret, om det findes i de profetiske og apostoliske Skrifter, at I forvalter de tvende højværdige Sakramenter aldeles efter Jesu Kristi egen Indstiftelse, at I flittig formaner eders Tilhørere til en sand og alvorlig omvendelse, Lydighed mod deres rette Øvrighed, Barmhjertighed mod de elendige og Kærlighed mod deres Medkristne og Næste, og at I for alle Ting beflitter eder paa at være til godt Eksempel for den Guds Hjord, som eder betroes, i Omgængelse, i Tro, i Kærlighed, i Sagtmodighed, i Kykshed og alle kristelige Dyder.

Lover I mig da paa mit Embeds Vegne, at I trolig og retsindig vil fuldkomme dette efter den Naade, som Gud dertil vil forlene?

Yderligere har vi lovet at være Kong Chr. d. X. som vor *rette* Konge og Herre tro og lydig.

Krav til os, der strider mod disse Løfter, maa vi afvise.

Troskab mod Løfterne vil iøvrigt vise os Vej.

Saa ved vi ogsaa, at Enighed og Sammenhold gør stærk.

»Gud gav os ikke Fejgheds Aand, men *Krafts* og *Kærligheds* og Sindigheds Aand«. (2. Tim. 1, 7).

Kærlig Hilsen!

J. Exner.

En dramatisk dag i pastoratets og egnens historie var den 18. februar 1945, da Gestapo besøgte Hald præstegaard. Om dette fortæller provst *Exner* saaledes:

Besøg af Gestapo i Hald præstegaard den 18. februar 1945.

Søndag morgen d. 18. februar 1945 henad kl. 8, medens jeg stod og barberede mig, hørte jeg pludselig vor ældste datter Karen løbe skrigende forbi badeværelset ned i bryggerset efterfulgt af flere personer. Da jeg rev døren op for at se, hvad der var paa færde, stod hun omringet af 4 mænd med løftede pistoler, som omgaaende blev rettet imod mig, da jeg kom. Det var Gestapo — tre tyskere og en dansk stikker der den morgen som led i en stor razzia kom for at arrestere mig sigtet for »illegal« bladvirksomhed. Det var grimme fjæs at se paa! De gennemsøgte hele huset og fandt ogsaa vor ældste søn, stud. art. Johannes Exner, medlem af Hvidstengruppen, samt Karens forlovede, stud. polyt. Knud Erik Simonsen. Efter mange dramatiske minutter med raab og skrig, banden og sværgen, bemægtigelse sig af tyvekoster og stadig udskælden ogsaa paa min hustru og den øvrige børneflok, der fortvivlede i deres senge bad: »Jesus, hjælp os!«, blev Johannes, Knud Erik og jeg stoppet ind i en slags lastbil for at blive ført bort. Inden vi kørte afsted, fik jeg dog lov til i entreen at lyse Herrens velsignelse over min kone og børneflokken, der blev tilbage. Et underligt øjeblik, da ingen af os jo vidste, om vi skulde se hinanden igen!

Paa vejen ind til Randers kørte Gestapo om ad Spentrup præstegaard for ogsaa at tage pastor H. P. Christensen og sønnen, stud. art. Johannes Christensen med, men telefonisk advaret af min kone, var det lykkedes sidstnævnte at slippe bort i sidste øjeblik. Paa Politigaarden i Randers var der tæt med mennesker: gestapofolk, militærpersoner samt de mange, der den

morgen var blevet arresteret fra Randers og omegn. Jeg forlangte omgaaende at blive afhørt og løsladt, idet jeg gjorde gældende, at man ikke som sket var kunde holde en kgl. dansk embedsmand arresteret, naar han havde sine gudstjenester og kirkelige nødvendige handlinger (barnedaab) at tage vare paa. Mine stærke protester gjorde indtryk paa tyskerne, og jeg blev som den eneste dansker taget i forhør paa Politigaarden, medens de øvrige arrestanter maatte vente med forhør, til de var kommet til Aarhus, transportens første maal. Under forhøret blev jeg truet med al landsens ulykke, dersom jeg ikke talte den rene sandhed, thi »de vidste jo i forvejen god besked om mig!« Da jeg regnede denne udtalelse for et trick, hvorved de vilde lokke mig ud paa glat is, svarede jeg benægtende paa deres anklager imod mig, da det selvsagt gjaldt om ikke at bringe andre i Gestapos kløer. Mine benægtelser var lykkeligvis saa konsekvente, at der intet var at stille op, hvorfor jeg — under megen trussel om atter at blive arresteret — omsider blev løsladt. Johannes og Knud Erik saa jeg intet til i menneskemylderet. De blev ført videre først til Aarhus og dernæst til Frøslevlejren.

Fra Randers telefonerede jeg hjem og bad forpagteren køre mig i møde. Gestapos besøg i Hald præstegaard var som en lynild blevet kendt over hele egnen, men næsten lige saa hurtigt rygtedes det, at jeg atter var kommet hjem. Ved gudstjenesten i Hald kl. 14 var kirken derfor stuvende fuld, og da jeg traadte ind i kirken, rejste hele menigheden sig spontant for at byde mig velkommen tilbage! Det greb mig meget stærkt og var for mig en dejlig bekræftelse paa samhørighed mellem menighed og præst i en bevæget tid. En anden forunderlig oplevelse var det ogsaa at mærke, hvor Gud gjorde mig ganske rolig og tryg over for de pistoler, der hele tiden blev rettet imod mig. Grundtvigs ord om, at »Guds fred er mer end englevagt« blev levende for mig som ingen sinde før.

Under besættelsestiden oplevede vi i Hald og Kærby sogne meget stærkt det kristne og nationale fællesskab paa mange maader og paa trods af kirkelige, politiske og sociale skel. Vi kom saaledes jævnlig sammen i det mørklagte Hald forsamlingshus til fornævnte »familjeaftener« med et afvekslende program med emner fra hjem, sogn, land og kirke. Tilstrømningen var overvældende.

Det kirkelige liv i de senere aar har været præget af gode forhold, hørelyst og velvilje. Initiativet ligger hos IM. Kløften mellem IM og Lt. mf. er udjævnet. Der er ogsaa en del gammeldags kirkelighed. IM har været ledet af sp., tømrermester *A. K. Krogh*, gdjr. *Chr. Quortrup*, K., og gdjr. *Hans Nielsen*, K. I Kærby ligger arbejdet (sdsk., KFUM og K., missionsmøder osv.) væsentligt i IMs haand. Der er ikke andre kirkelige retninger i K. sogn. Fh. bruges til alt muligt. En gymnastikforening har været ledet af gdjr. *Albert Kjærgaard* (f. 84 i Mellerup, paa Askov, gdjr. i Hald fra 1918, sidst Dalagergaard. Stadig leder af gymnastikken 1964 (Kr. dbl. 23. jan. 64), fyldt af humør og forstaaelse for de unge.

1923 oplyses: I Hald er Lt. mf. fremtrædende, i Kærby IM, jævnt god kkg., gode forhold, ingen fremtrædende skel. 1931: Kkg. 10 og 20%, velvilje, hørelyst, 2 IM smf., ungdomsf. 1943: Kkg. 10 og 18%, hvad der findes af vaagent, arbejdende liv, skyldes især IM og i H. tillige Lt. mf. 1963: Kkg. 10 og 15%, 2 fh., 2 IM smf. (54 og 30), 2 sdsk. KFUM og K, kvindemøder i prgd., kirkeblad.

Centralskole 1961. Leder: *Aksel Jensen.*

Hald kirke, sydligt i byen, ligger højt, er anselig og smuk. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa profil-sokkel. Nordportalen (tilmuret) har stor monolit-overligger, sydportalen, der bruges, har trekvart-søjler, falsede kapitæler m. m. Dens tympanon har rig profilering. Et par opr. vinduer ses i koret. Korbuen er udvidet, kirken er overhvælvet. Omkr. 1500 opførtes et sakristi mod nord med kamgavl og meget smukke blindinger (nu ligkapel). Omtrent samtidigt taarn med sadeltag, opf. af munkesten. Vaabenhus mod syd. I korbuen fandtes 1899 sengotiske kalkmalerier (Laurentius, Dionysios, hvorover Maria og Johannes), senromansk krucifix. I koret afdækkedes kalkmalerier 1930 (fra c. 1500: Dommedag, apostle m. m.. Alterbord med udskaaret panel fra 1924. Prægtig sengotisk fløjaltertavle fra c. 1500, i midtfeltet Treenigheden, omgivet af jomfru Maria og Sct. Morten, i fløjene apostle og kirkefædre. Malerier paa fløjenes yderside fra 18. aarh. Altertavlen købtes hertil 1765 fra Sct. Mortens kirke, Randers, af kirkeejeren, Daniel Kirketerp. Den blev smukt restaureret 1924 af N. J. Termansen. Gl. krucifixgruppe i koret (tidligere over altertavlen) Barokstager. Romansk granitfont med løver, sydtysk daabsfad fra c. 1575 med bebudelsen. Renæssanceprædikestol fra c. 1600 med evangelistmalerier, rest. 1932, kirkeskib fra 1939, klokke fra 1428. 225 sd. Orgel.
Mackeprang: JG. 12, og 83 f., do. Døbefonte 209, 229 f., Fr. Beckett: Altert. 68.

Kærby kirke, sydligt i byen, er bygget over en gaardtomt, hvoraf rester blev fundet 1952. Skib og kor er romanske, af granitkvadre, skibet paa skraasokkel, koret med smuk, profileret sokkel. Begge døre bevaret, norddøren med halvsøjler og kors paa overliggeren, syddøren er omdannet, har billedkvadre. Skibet har bjælkeloft, koret hvælving. Smal korbue med kraftigt profilerede kragbaand. Sengotisk taarn af røde munkesten, har et højt, smalt spidsbuefelt (maaske har det staaet aabent). Anseligt vaabenhus mod nord. Kirken rest. 1893 og 1952. Alterbord fra c. 1935 (tegnet af provst J. Exner). Rokoko-altertavle fra 1788 med maleri (Anker Lund: Jesus velsigner et barn), stager fra 1640 (fra Vor Frelsers k., Kbh.), romansk granitfont med glat kumme, sengotisk korbuekrucifix, rest. og ophængt 1952. Elegant renæssanceprædikestol fra c. 1640 med søjler og figurer (ogsaa fra Vor Frelsers k.). Klokke fra 1622, kirkeskib, gravsten. 80 sd. Orgel.
(Nationalmus. arb. 1961, 38).

Folketal. 1850: 525 og 192; 1901: 889 og 209; 1921: 880 og 243; 1960: 901 og 260.
Altergæster: 1922: 246 og 115; 1934: 628 og 331; 1945: 647 og 296; 1962: 630 og 300.
Menighedsraad: 1922: 4 IM, 2 gr., 1 Lt. mf., 5 u. p., 1934: 6 IM, 1 Lt. mf., 5 u. p., 1945: 4 IM, 1 Lt. mf., 7 u. p., valg i K., 1961: 4 IM, 2 soc., 6 u. p.
Kommunevalg: 1943: S. 105 (2); BF. 341 (5). 1962: S. 123 (2), Borgerl. 404 (5), fmd.: Gdjr. *C. Skjødt.*

Sognepræst

Indtægt. 1870: Regul.: 1952 kr., netto: 4000 kr., 1913: 3. kl., 1931: 2. kl., 1958: 12. kl., Prgd. opf. 1928 (den gl. prgd. var fra 1786).

6. 30. jan. 1841—8. apr. 53 (sp. Fuur 4. nov. 35): **N. K. Bechmann,** fl. t. Hunstrup-Ø.-H., se Hunseby.

7. 19. juni 1853—17. apr. 83 (sp. Nautrup-S.-V. 23. apr. 39): **Niels Landmark,** f. 18. nov. 10 Nyborg. F.: Gæstgiver Johan Peter L. og Ane Hansen. Stud. Nyborg 29, c. juli 34 (l), afsk. 17. apr. 83, † 12. sept. 83. — G. 5. nov. 39 Christiane Daniele Klenow, f. 21. juli 08 Nyborg, † 17. jan. 81. F.: Kaptajn ved 1. jyske inf.reg. Jørgen Christopher K. og Sophie Magdalene Koller.

Pastor L. mindes som en fin og fredsommelig præst, af den gamle skole, stilfuld, med sin sorte frakke og hvide halsbind. Han kendte alle

i sognene, var »vor far« for dem alle, agtet og afholdt.

8. 18. juni 1883—9. febr. 94 (kkp. Lading-F.-S. 13. dec. 80): **J. T. Knuhtsen,** fl. t. Vaalse, se Terslev-Ø.

9. 14. apr. 1894—3. marts 1900 (sp. V.-Ø. Vandet 4. apr. 89): Provst **R. C. Madsen,** provst Nørhald-Onsild-Gerlev herr. 22. dec. 94, fl. t. Hasle-S.-L., se der.

10. 25. apr. 1900—19. apr. 23 (sp. Vilsted-V. 18. sept. 93): **J. C. Steffensen,** fl. t. Tryggelev-F., se der.

11. 27. juli 1923: Provst **Gustav Johan Adolf Exner,** f. 31. marts 97 Bukarest. F.: Kunstmaler Aage Sophus Adolf E. og Clara Gustave Brandt. Stud. Brgdssk. Ø. 15, c. 23² (l), provst Nørhald-Onsild-Gerlev herr. 30. juni 31, r. af dbg. 46, r. af dbg. I 52. — G. 20. sept. 23 Gunild Holt, f. 14. apr. 99 Kbhvn. F.: Sp. Nazaret k., Kbh., † 33, se der. — Søn: Anholt, dt. N. J. Riis, Errindlev O. Hustrus brødre: Allehelgens k., Kbh. og Toftlund, og seminarierektor Paul H., Aarhus. Farbroder: Ørum-V.-V., brodersøn: Mosbjerg-B.

Fmd. Provsteforeningen 46, KFUM og Ks kredsfbd. Randersegnen 30—48, DMS kredsfbd. 33—43 (Randers og omegn) og fra 44 (Gerlev og omegn), IMs præstekonv., Randersegnen 32—35, medl. repræs. DMS og DKU, medl. af statsministeriets udvalg t. overvejelse af foranstaltninger til værn mod skæmmende bebyggelse omkring kirker og kirkegaarde 45, BM Kirkeligt forbunds stiftsudv. 33, Terrænsportsraadet i Danmark 39—42, Kirk. forbund 45, IMs kredsfbd. for Gerlev og omegn 34, IMs tilliidsmand i Aarhus st. 36, medl. Randers a. skoledirektion 35—50, BM Danm. naturfredningsf. 49, medl. Det kgl. Oldskriftselskab 49, bemyndiget af Stats- og kirkemin. til at søge gennemført frivillige fredninger af danske kirkers omgivelser, BM Foren. f. kirkegaardskultur 54, BM Menighedsraadenes forening til udsmykning af dsk. kirker 57—60, Den danske folkekirkes udsending i Grønland med særlige opgaver 60.

Udg. 45: Vore kirkers istandsættelse og vedligeholdelse, 61: Den danske kirkegaard og dens problemer, 61: Kirken i landskabet, Udsendte 61 paa Grønlandsministeriets foranstaltning: Grønlandsrapporter 1960.

Red. 48: Vore kirkegaarde, — et kirkeligt anliggende. Skrev flere steder, bl. a. i Kirkelig haandbog 1955 om fredning af kirkernes omgivelser.

Arresteret 18. febr. 45 af gestapo for illegal virksomhed.

Kilder: Medd. fra lærer M. Jensen, Hald og provst J. Exner. Fra Hald sogn foreligger beretning om en bandsættelse 1701 (Rand. aarb. 1923).

Litt.: Foruden ovenn. og Ilj. og tr. V, s. 34, samt C. Wimmers ovenn. afh. C. Mortensens Minder fra 1848 i Kærby (Saml. t. jysk hist. og top. 1886-88, s. 361 f. Thorkild Gravlund har gengivet en gl. byremse:

Hald staar for fald (staar usikkert)
Linde staar paa pinde (er vaklende)
Lem staar paa søm (er broddet fast paa isen)
Støvring har bowsebrok (er mindre agtet) osv.

GLENSTRUP-SKELLERUP

(Skellerup, der hidtil havde været anneks til Hobro, blev lagt til Glenstrup som anneks ved kgl. res. af 24. apr. 1962.)

Glenstrup sogn, 2754 ha, er bakket mod nord, mere fladt mod syd, rigt paa vand- og mosehuller. Mod nord er den 350 ha store Glenstrup sø grænse til Onsild herred, grænsen mod vest ind til Viborg amt, er Skals aa, med brede enge, kun lidt skov. Byerne G., Karleby med fh., Handest med 7-klasset centralskole opf. 1924, udvidet 1962, menighedshus, fh. fra 1896. Kongsvad mølle med fiskedamme, Holmegaarde.

Flere oldtidsminder, den anselige Glenshøj (i en tæt række paa 4 høje syd for Glenstrup. To runesten kendes. (D. run. 160-61).

Der har været kirker i Karlby og Handest, begge nedbrudt for at skaffe materialer til Dronningborg slot. Af Karlby kirke fandtes ruiner endnu 1838. En hellig kilde: Mariekilden ved præstegaarden (restaur. 1901) var meget søgt. Et meget søgt marked i G. (8. sept., Vor Frue dag) blev 1552 flyttet til Hobro.

Glenstrup kloster (Nørre kloster) for munke af Benediktinerordenen, var indviet til jomfru Maria, og styredes af en abbed. Det blev grundlagt omkr. 1250, men dets historie er kun lidet kendt. Klostret var i forfald i 15. aarh. 1428 overdroges det til Kartheuserne i Vor Frue kloster i Randers, og de to klostre oprettede en ordensstiftelse i Gimming, men Kartheuserne befandt sig ikke vel, og 1445 overgik klostrene til Birgittinerne i Mariager. Snart efter blev klosterbygningerne, undtagen kirken, brudt ned. Klostret har sikkert ligget ved kirken, og med urette har man ment, at det laa 4-500 m nord for byen. Alle spor af klostret er borte.

Glenstrup birk bestod overvejende af klostrets jorder. 1687 lagt under Nørhald herred. (Jy. saml. 5. r. II, 202, 284).

Skellerup sogn, 1775 ha, Onsild herred, grænser mod syd til Glenstrup sø, mod nord til Mariager fjord, bølgeformet terræn, sandet jord. Et par dale med skovklædte skrænter ud til fjorden. Byerne S. med fh. fra 1904, 5-klasset skole fra 1942, mindesten for Onsild herredsting (der holdtes her) ved S. kirke, rejst 1961. — Andrup, en del af Gettrup. Skov ved fjorden.

17 oldtidshøje og en runddysse. Flere af højene ret store. I Ørnedalen SV for kirken var en hellig kilde, ligesaa i Skovdal (Schmidt: DH, 142). Sognets historiker er A. K. Andersen, rentier i G.

Af den ældre præstehistorie

Den første luth. sp. i Glenstrup, *Chr. Boesen,* skal have været her i 40 aar, og *Jens Nielsen Hørby* († 1637) i 50 aar. Ligsten i kirken. Mag. *Chr. Jørgensen Seerup,* af Serup-L., døde c. 1653. Hans enke giftede sig med eftm. *Laur. Hansen Dysted* († 1659) og 3. gang med dennes eftm. *Jens Johansen Kall* († 1696). Prgd. brændte 1693.

Provst *Peder Johansen Wedege* (1694—1731) over hvem der er ligsten i koret. Han skal have haft 20 eller 24 børn, en søn blev sp. i Randers. En svigersøn, pastor *Lillelund,* Aarslev-Tilst, kaldte i sin kirkehistorie provst W. »en navnkundig præstemand«. W. døde ved landemodet i Aarhus, og Lillelund digtede:

Din egen vogn dig kørte ud
men fik dig ikke med tilbage,
thi se, der kom fra Himlen bud,
hvorhen du skulde drage.
Da paa Eliæ vogn din sjæl
sin himmelvej opnaaede,
o salig provst! Hvad kom du vel
til dette landemode . . . (W. 1, 461).

Om *Jens Tommerup* (1731-34) siges, at han var plaget af malo hypocondria, *Hans Lindegaard* (1735-42) flyttede til Ebeltoft, havde været lærer ved Vajsenhuset, og 1755 blev han Enevold Ewalds efterfølger som præst ved Vajsenhuset. Han testamenterede sin formue til Vajsenhuset, og var selv pietist, men der høres ikke om særlig pietistisk røre i Glenstrup. (Elle Jensen, s. 98). *Jørgen Baggesen Leth* (1742-52) flyttede til

Dalum. Han sad i trange kaar, var aktiv og flittig, men var her »noget irregulær«, idet han ikke vilde have omgængelse med nogen, uden at de havde »pietistiske og separatistiske principia« (Lkm. V. 549). *Theodosius Nielsen Ursin* (1753-82) var »from og gudfrygtig, blev til sidst næsten blind. Han mindedes længe med tak, fordi han stiftede det Ursinske legat til fordel for skolevæsenet. Han blev provst; ligsten i koret. *Hans Chr. Adolph* (1782—1820) var præget af oplysningstiden, dygtig landmand, nidkær i sit embede. Hans 2. hustru var datter af degnen i Dalbyover. Ligsten i vaabenhuset. *Olaus Lund* (1821-28) flyttede til Kullerup-R. (se Agerskov), *Laur. E. Dahl* (1828-37) flyttede til Brenderup (omtales som »særdeles brav« i BDG I, 206). *Hans Rørdam* (1837-46) flyttede til Undløse-S., en stille, alvorlig mand, stoiker, højkirkelig, havde god kirkegang. Man saa op til ham og brugte ham meget som raadgiver. Men Mynster fandt 1850 hans prædiken »ualmindelig simpel og kort, uden orden, udvikling eller dybde, foredraget vel frit, men agtfærdigt og monotont« (Vis. II, 268).

Tiden siden 1847

De skiftende præster har bedømt Glenstrup meget forskelligt. Nogle fandt forholdene vanskelige, andre ansaa det for at være et godt sted at være præst. Kirkelivet har aldrig været stærkt, og ingen vækkelser er gaaet over sognet. Om *Skellerup*, se under Hobro, kirkeinteressen har gn. aarene været ringe, uden partipræg.

Præsterne *H. F. J. Gyberg* (1847-58) og *C. P. Biering* (1858-83) var uden partipræg og holdt sig til embedsforetningerne, medens pastor *J. F. Fenger* (1884-91) nærmest var grundtvigsk, en ydmyg og stilfærdig mand, havde rejst meget i Europa, var kirkehistorisk forfatter (se her II, 244), en kærlig og from mand, som til tider kunde udfolde et sprudlende vid. I hans tid begyndte IM at arbejde i sognet, han stillede sig velvilligt og støttede, og menigheden viste ham trofasthed længe efter hans bortrejse. — Pastor *B. I. T. Barfod* (1891—1909) var en fin og elskelig præst af gammel dansk præstegaardskultur, ikke retningspræget, ægte folkekirkelig. Efter 1909 har der været ret hyppigt præsteskifte. Pastor *C. E. Andersen* (1909-15) og pastor *A. Steffensen* (1915-21) var n. grundtvigske, medens pastor *V. G. Schrøder* (1821-28) var IM, og pastor *H. Andersen* (1929-32) var grundtvigsk. Saa kom der en præst, som slog sig til ro her: *J. V. Brisson* (1933-51). Han havde været missionær i Sudan, arbejdede efter IMs linier og kirkegangen voksede i hans tid. Pastor *A. Blichfeldt-Jørgensen* (1951-57) arbejdede efter IMs linie, og var kredsfmd. for KFUM og K. — Pastor *J. N. Balle* (1957 -61) efterfulgtes af pastor *N. K. Kristensen* 1962.

Forholdene nu er jævne, folkekirkelige, uden særligt partipræg. Sp. har i de senere aar holdt mgh.- og ungdomsmøder i prgd., menighedshjemmet i Handest benyttes til møder. Det er bekostet af IM, sm. m. flere andre, hvertandet møde holdes her. Unge hjems møder hver maaned. Hobbyklub i prgd. Kirkeblad. Et lille IM samfund har været ledet af *M. Severinsen*, Holmgaard og bmd. *J. Damhus*, Handest.

En kreds af KS har været ledet af lærer *Nielsen*, Handest. I pastor Schrøders tid holdtes særlige grundtvigske gudstjenester hver maaned.

Om Skellerup, som blev anneks 1962, se s. 147.

1921 oplyses: Daarlig kirkegang, 3%, ringe sans og forstaaelse for kirken og præstens gerning, ringe interesse for aandeligt liv i det hele, 2 fh., som væsentlig bruges til dans. Privatskole, lidt IM. 1927: Kkg. 6%, ringe kirkelig interesse, ungdomsm. i prgd., KS, IM smf. (sp.). 1931: Folkekirkelige forhold, en del gr., lidt IM, men ringe kirkelig interesse. 1935: Kkg. 8%, vaagnende hørelyst, kirkebil, ungdomsm. i prgd., sdsk. IM (25). 1947: Kkg. 3—15%, voksende kirkelig interesse, bibelkr., Sudankr., IM (25), sdsk., ungdomsm. 1955: Kkg. 6%, gode forhold, velvilje, men mange ligegyldige. Velbesøgte ungdomsm. i prgd. (50) og mghmøder (30), børnegudstj., idrætsf., bibelkr., IM (10), foredragsf., kirkebil om vinteren. 1959: Kkg. 6%, gode, dog ogsaa ligegyldighed. Velbes. ungdomsm og mghsm., iøvr. som i 1955. Kirkebil. 1963: Kkg. 4—5%, IM smf. (8), mgh.- og ungdomsmøder, 2 fh., mghhus.

Glenstrup kirke ligger ucentralt, mange har nærmere til nabokirker. Kirken (De tre Maria'ers kirke) er anselig og var indtil 1431 knyttet til nonneklostret. Skib og kor ud i eet, 25 m langt, 7,2 m bredt. Den oprindelige bygning, taarnet og det meste af skibets vestdel er fra c. 1100, af raa, kløvet kamp- og kridtsten. Mod øst har der antagelig oprindelig været et kor. Meget pyntelig nordportal, delvis dækket af kapellets mur, med søjler og kapitæler af engelsk-normannisk type. Det meget lave svære taarn samtidigt med skibet, med højt underrum, der i en bred rundbue har aabnet sig til skibet. Svære mure. Taarnet har pyramidetag, efter 1764, da det øverste parti styrtede ned. Taarnrummet har dannet forhal, overetagen i taarnet har svære rundbuer. Efter at klostret var ophørt at fungere, er østpartiet med kor opført, og kirken er overhvælvet, og mod nord opførtes et anseligt kapel, hvælvet, smuk blindingskamgavl. Efter taarnets nedstyrtning fik skibets vestfag bjælkeloft. Kapellet er nu ligkapel, et tilsvarende kapel menes at have staaet mod syd, saa kirken var korskirke. 1950 nyt loft i taarnrummet. En stor Kristoforus-figur paa skibets væg er overhvidtet. Paa det rekonstruerede teglstensalterbord er fra 1950 et krucifix fra c. 1510 med sidefigurer. Den tidligere altertavle (Carl Bloch: Opstandelsen) fra 1895 hænger i skibet. Romansk granitfont. Ejendommelig prædikestol fra c. 1550, opmuret af munkestten, med joniske søjler og mandehoveder af kridt; kalkmalede blomster. Stoleværk fra 1622. Klokke fra 1766. Ligsten m. m. 200 sd. Orgel. Oliefyr.

Wimmer: Runemindesm. II, 53, Om kirkernes forfald i 17. aarh., se Dahlerup: Mariager kloster, s. 44, Beretn. om G. kirke og kloster, Sdk. magazin, 1746, 132 f. Aage Sørensen i Rand. aarb. 1939, 26 f.

Skellerup kirke, sydligt i byen. Skib og kor senromanske af tilhugne kridtsten uden sokkel. Norddøren og 2 vinduer i kortet bevaret. Smal korbue med kraftigt profilerede kragsten. Bjælkeloft. Lavt, svært taarn, opf. af utilhugne kampesten, med pyramidetag. 1921 blev taarnrummet forbundet med skibet. Vaabenhus mod nord. Kirken restaur. 1960-61. Renæssancealtertavle fra c. 1600 med vinger og malerier fra 1751. Den kom tilbage til kirken 1961, efter at have været fjernet til Hobro museum. Tidligere var der en kopi af Carl Bloch: Gethsemane. Barok kalk fra 1651. Stager fra c. 1625. Romansk granitfont med kraftige dobbeltløver. Prædikestol fra 1671 med malerier af evangelister og blomster. Samtidig himmel. Stoleværk fra 1750. Klokke fra 14. aarh. Romanske ligsten. 100 sd. Orgel.

Mackeprang, s. 214 f., Uldall: Kirkekl. 56.

Folketal. 1850: 454; 1901: 680; 1921: 819; 1960: 802 og 495.
Altergæster: 1922: 195; 1926: 377; 1930: 235; 1934: 243; 1942: 287; 1946: 310; 1950: 269; 1957: 390; 1963: 390 og 100.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 4 ikke IM, 1934: do., 1945: do., 1957: 1 IM., 1 soc., 3 gr., 1 u. p., 1961: 2 IM, 1 gr., 8 u. p., 1 soc.
Kommunevalg: 1943: S. 49 (1), V. 116 (3), Husm. 85 (1). 1962: Glenstrup: S. 68 (1), V. 377 (3), Husm. 104 (2). Fmd.: Handelsmd. *Anders Lade*. — Skellerup: S. 50 (1), V. 100 (2), U. P. 81 (2). Fmd.: Gdjr. *Kr. Krogh Jensen*.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 61 rug, 85 byg, 124 havre. b) 10 rdl. 2 rug, 2 byg. c) 14 lam, 14 lpd. ost, 70 sn æg, 32 par kyllinger. d) 130 rdl. e) 70 td. ld. ager, 36 td. hede og kær. Afgift: 475 rdl. Prgd. brændte 1693. — Gl. prgd., stuehuset for sig selv, lille. — 1870: Regul.: 1776 kr., netto: 3526 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opført efter brand 1908.

17. 16. jan. 1847—18. juli 58 (vicepastor Jernved 27. sept. 36): **H. F. J. Gyberg,** fl. t. Sdr. Jernløse -S., se der.

18. 27. sept. 1859—24. dec. 83 (sp. Nordby, Fanø 10. nov. 44): **Carl Peter Biering,** f. 15. juni 12 Næsgaard, Aastrup, Falster. F.: Forpagter Verner Christian B. af Aastrup og Karen Hee. Stud. Ribe 30, c. juli 37 (h), hjpr. Nordby, Fanø 21. maj 41, afsk. 24. dec. 83, † 25. juli 94. — G. 26. sept. 43 Laura Johanne Schaarup, f. 4. juni 14 Kbhvn., † 2. okt. 48. F.: Tæller i Nationalbanken Jørgen S. og Petronella Strøm. — Fættre: Svindinge og Vigersted-K. — Stamt. 8.

19. 25. febr. 1884—10. jan. 91 (hjpr. Munkebo 1. marts 83): **J. F. Fenger,** fl. t. Hjerm, se Soderup-KE.

20. 1. apr. 1891—6. marts 1909 (ord. kat. Vor Frelsers k., Kbh. 5. marts 88): **B. I. T. Barfod,** fl. t. Alsted-F., se der.

21. 11. juni 1909—10. dec. 15 (hjpr. Store Hedinge 30. aug. 04): **C. E. Andersen,** fl. t. Gyrstinge-F., se der.

22. 9. maj 1916—20. jan. 21 (hjpr. Gylling 11. juni 14): **A. Steffensen,** fl. t. Jebjerg-L. se der.

23. 8. apr. 1921—22. juni 28: **V. G. Schrøder,** fl. t. Voer, se der.

24. 8. jan. 1929—30. dec. 32: **H. Andersen,** fl. t. Gamborg-U., se Rind.

25. 10. maj 1933—6. juni 51 (andenpræst Elling 30): **Jens Vilhelm Brisson,** f. 22. maj 92 Brønshøj. F.: Tømrermester Jens Vilhelm B. og Amalie Helene Dorothea Jørgensen. Sekretær i Soldatermissionen, missionseksamen ved Kbh. Univ. 20 (Dsk. forenet Sudanmission), missionær i Sudan 21—29, † 6. juni 51. — G. 24. juli 21 Marie Jacobsen, f. 27. febr. 91 Vejle, † 6. juli 63. F.: Mægler Rasmus Simon J. og Karen Thomsen. — Brødre: K. Saaby-K. og Herstedøster-V.

Fmd. sprogeksamenskomm. i Sudan t. 29, Red. kirkeligt oplandsblad for Randersegnen 36—39.

Efter en god gerning som missionær i Sudan kom pastor B. hjem og blev sp. i Glenstrup. I hans præstegaard gik hjemmets og hjerternes dør paa lette hængsler, og fru Marie var en mild og trofast hustru med en fin forstaaelse af gæstfrihedens naadegave.

Præstetjenestens forskellige opgaver varetog pastor Brisson med stor inderlighed, ligesom han interesserede sig meget for skolen og ungdommen. I en periode var han formand for skolekommissionen, og han vikarierede fra tid til anden i skolens arbejde som lærer. Imidlertid begyndte hans helbred at svigte, og hans hjerte vår svagt paa grund af hans missionærtjeneste i Sudan. En sommerdag døde han pludseligt af et hjerteslag d. 6. juni 1951, og han blev begravet paa Glenstrup kirkegaard. Ved begravelsen var baade hans biskop og provst til stede samt en stor skare fra menigheden foruden en fyldig repræsentation fra Elling ved Frederikshavn, hvor han tidligere havde virket til stor velsignelse blandt stedets unge fiskerbefolkning. Disse menneskers vidnesbyrd ved præstens begravelse var saa betagende, at »soldagens lys« ikke blot skinnede over kisten, men bragte et saa gribende budskab om den sejrende Kristus, at mange paany fik sindets strenge stemt. Disse gæve fiskere tog sig i stor kærlighed af enken og fik bygget hende et hus i Elling, hvor hun og hendes kære tilbragte en række stille aar.

(C. B.)

26. 29. sept. 1951—8. aug. 57 (hjpr. Kingos k., Kbhvn. 9. dec. 50): **A. Blichfeldt-Jørgensen,** fl. t. Ejstrup, se der.

27. 5. dec. 1957—16. dec. 61 (kkp. Ordrup 28. okt. 54): **Jørgen Niels Balle-Olsen,** f. 18. okt. 26 Frederiksberg. F.: Tjener Kristian Svend O. og Rosa Alvilda Balle. Stud. Ø. Brgdssk. 46, c. 53^1 (h), hjpr. Glostrup 53. — G. 3. juli 53 cand. theol. Elisabeth Holmstrup, f. 5. maj 27 Kbhvn. F.: Sp. Kongsted, † 51, se der. (Fru Balle-Olsen er Stud. Aurehøj gymn. 45, c. theol. 52^1 (1-103).)

Navneforandring til Balle 1960.
Fl. t. rkp. Kalundborg 16. dec. 1961.

28. 3. juli 1962 (hjpr. Brøndbyøster 59): **Niels Kristian Kristensen,** f. 19. juni 29 Holstebro. F.: Handelsgartner Vilhelm Kristian K. og Mette Kirstine Christensen. Stud. Struer 48, c. 57^1 (1-85), ord. VP teolog Grønnedal, Grønland 12. sept. 57 (hjpr. Holmens k., Kbh.), kordegn Krist k., Kbh. 58. — G. 28. dec. 61 Nina Tange, f. 30. apr. 39 Frederiksberg. F.: Højskoleforstander i Rønde Jef T. og Jenny Margrethe Kviesgaard. — Hustrus søster g. Jørgensen, Sdr.-N. Kongerslev-K.

Sognets historiker er rentier A. K. Andersen, Glenstrup.

TVEDE-LINDE

Tvede sogn, 1190 ha, vest for Randers fjord, noget bakket, lave enge ved fjorden (er i det væsentlige kultiveret), Skalmstrup vig tørlagt, Tvede dalstrøg er smukt, en del skov paa bakkerne. God jord. Byerne T. paa bakker ved begge sider af landevejen og aaen, med mh. fra 1905, fh. fra 1904, genforeningssten, Skalmstrup. Hg. Gjessinggaard (med smuk trefløjet en-etages hovedbygn. (fredet kl. A) har siden 1733 været i slægten von Folsachs eje. Gaarden ligger paa et lavt firsidet voldsted, omgivet af smalle grave).

C. 20 oldtidshøje, hvoraf 12 danner en gruppe i Hungstrup skov.

Linde sogn, 1040 ha, med kuperede bakkedrag, indtil 73 m (enklaver af Harridslev sogn mod SV), smukke aa-dale, lidt plantage. Lermuldet jord. Byerne L. med fh. fra 1897, genforeningssten, en del af Mejlby.

3 store oldtidshøje. Der har været en hellig kilde, Set. Laves kilde.

Af den ældre præstehistorie

Den første luth sp. skal have været *Chr. Poulsen. Jens Pedersen Lycke* døde 1647, *Niels Knudsen Okse* døde c. 1673, *Chr. Sørensen Schrøder*

1695, *Chr. Eriksen Riber* 1704, *Claus Printzler* 1711, *Jens Pedersen Mørch* (1711-19) flyttede til Randlev-B. *Jacob Poulsen Høeg* (1719-36) var gift 3 gange.

Om provst *Conrad Fr. Rumohr* (1736-48), som var nordmand og flyttede til Sognedal i Norge, og døde som provst i Stavanger, fortælles, at han var umaadelig stærk, og i hans studentertid i Kbhvn. var der ofte kampe mellem studenter og »lavere« officerer, men officererne skælvede, naar de mødte R. De kendte hans styrke og fægtekunst. (W. III, 387). Hans efterfølger, *Peder Holm* (1748-56) var ogsaa nordmand, født i Trondheim, han flyttede ogsaa til Norge (Holden i Akershus stift). Mag. *Chr. J. Lindemann* (1756 -61) var en lærd mand. Han flyttede til Harlev -F. Der høres ikke om pietisme her. *Laur. Nielsen Blichert* (1762—1801) var gift med en datter af pastor H. Brøchner, Spentrup, skal have været temmelig ubetydelig. De flg. præster var: *Niels Høyer* (1801-05, blev kun 38 aar), *Barthold Larsen* (1805-22) flyttet til Skødstrup-E., *Ole Falck Winding* (1822-31, død her). Pastor W.s enke byggede hus i Tvede, hvor hun levede med sine to døtre, »den store og den lille jomfru«. Saa kom den meget ansete provst *J. Vallentin* (1831-47), flyttet til Spentrup-G., se der.

Tiden efter 1849

Omkr. 1850 var der stille og rolige landforhold, uberørt af vækkelser. Herregaarden Gjessinggaard prægede de smaa sogne, navnlig Tvede. Mest aandelig forstaaelse har der gennem aarene været i Tvede. I Linde har det ligget noget tungere. Pastor *Casper Christensen* (1847-60) var fynbo, en jævn, stilfærdig mand, pastor *F. G. Neckelmann* (1860-75) skal have haft et vist militært tilsnit, var højkirkelig. Pastor *Mathias de Hoffmann* (1875-88) var en elskelig og hjælpsom mand. Pastorinde *Lauridsen*, Randers, fortæller om ham i »Hj. og tr.« VII, s. 85—86, og om hvordan han hjalp hendes fader til at læse til lærer og trofast stod bi med raad og daad. I disse aar blev der noget grundtvigsk liv i Linde-Mejlby, stammende fra forbindelse med Mellerup og pastor *Slambergs* forkyndelse. Blandt de grebne var gdjr. *Anders Pedersen* og ikke mindst hans hustru, *Bodil*. De indbød til foredrag og julefester med juletræ fra sidst i 70'erne. — Der begyndte ogsaa i Tvede en IMs bevægelse, som kan føres tilbage til den senere saa kendte indremissionær *Jens Fisker*, der stammede fra Fiskergaarden i Skalmstrup, hvor han var vært i bysalen, og her kunde det undertiden gaa haardt til. Men Jens Fisker blev klart omvendt 1882, og nu vidnede han kraftigt for sine bysbørn, begyndte en søndagsskole. Han blev antaget som indremissionær 1885, var af den skarpe type, kom jævnligt her, døde 1908 i Løgstør. Pastor *C. T. Jørgensen* (1888—1900) stod IM nær og arbejdede paa IMs linie. Han var ven med pastor *Stricker* i Gerlev, som ofte kom her (J. havde været Strickers eftermand paa Anholt). J. var en solid præst, hvis levende forkyndelse huskedes, men han var svag og led ofte af tungsind (se her II, s. 729 f.).

Jørgensen oprettede bogsamlingen her. Det fortælles, at han engang blev overfaldet i Lindbjerg skov, da han havde været i Mejlby efter tiende. »Han var den største, men jeg var den stærkeste«. J. havde nemlig sin stok med. J. genkendte voldsmanden, han meldte ham aldrig, efter sigende blev de venner.

Med pastor *Fritz Weltzer* (1900-07) skete der et omslag i det kirkelige liv. W. blev her afgjort IMs mand, levende og nidkær, besad baade rigt lune og dyb alvor. Han blev afholdt, ikke mindst for sine flittige besøg rundt om i hjemmene, var aktiv og særpræget. og der var 1904 vækkelse i Tvede. Selvom der var adskillige »medløbere«, blev der et stabilt IMs samfund.

Pastor W. skrev i liber daticus: »De 7 aar, jeg har faaet lov til at arbejde i Tvede-Linde, har været lykkelige aar for mig. Her fandt jeg selv livet. Jeg havde, indtil jeg kom til Tvede, ment, at jeg, der var opvokset i et troende hjem og ungdommen igennem var bleven bevaret i min barnetro ikke behøvede nogen omvendelse, og at i det hele denne tale om omvendelse og skellet mellem troende og vantro var noget, der stammede fra »Indre mission«, og som jeg, der kaldte mig »nærmest Grundtvigianer«, ikke kunne eller vilde have med at gøre.

Gennem indre og ydre oplevelser og stadig brug af Guds ord aabnedes dog mine øjne for denne vildfarelse. Jeg blev vakt til levende syndserkendelse og fandt efter nogen tids kamp ogsaa fred i troen paa mine synders forladelse, vundet og erhvervet ved Jesu blod og skænket mig i daaben; og jeg saa, at den prædiken, som jeg hidtil havde kaldt »missionsk«, var bibelsk, og at skellet mellem troende og vantro stammede fra Guds ord: »Taler nogen i menigheden, han tale som Guds ord« (1. Pet. 4, 11) lød nu ind i min samvittighed, og de toner, som hidtil havde manglet, kom nu frem i min forkyndelse. Det gik da her som allevegne, hvis basunen giver en tydelig lyd, folk begyndte at lytte og vaagnede, nogle til bevidst omvendelse og tro, andre til bevidst modstand. I slutningen af 1901 fik jeg en sal indrettet i præstegaarden og begyndte der at samle børnene til børnegudstjeneste, de ældre til møde søndag aften og de unge tirsdag aften, skiftevis karle og piger. Missionsmøderne, der hidtil havde været holdt i skolen, blev nu ogsaa henlagte til præstegaardssalen, og Herren velsignede arbejdet.«

Denne sal blev indviet 29. okt. 1901 af pastor *J. C. Steffensen*, Hald, og samfundet voksede, saa man efter vækkelsen 1904 byggede mh., indviet 20. sept. 1905 (under navnet »Nain«) af provst *Heegaard*, Spentrup. Gdjr., missionær *Anton Hansen* († 32), gdjr. *H. P. Manøe* (f. 79) og lærer *Skaarup* († 45) var gn. mange aar de ledende i IMs arbejde. — IM i Linde stammer fra *Anton Hansen*, der oprind. var smed, han havde en gaard i Linde, begyndte sdsk., samtalemøder osv., bistaaet af gdjr. *Anton Iversen*. Samtalemøderne holdtes om onsdagen, og der blev begyndt et Blaa kors-arbejde. Senere blev arbejdet ledet af gdjr. *Chr. Christensen* († 42) og gdjr. *Anders Bendsen* († 58).

Det *grundtvigske* liv i Linde-Mejlby tog fast form omkr. 1900, da man oprettede en foredragsforening, ledet af lærer *Andersen* og gdjr. *Peder Andersen*. Den første tid var der en selvstændig foredragsforening ogsaa i Mejlby, den var begyndt allerede i 1880'erne (ved skrædder *Søren Gunderup Sørensen* († 1908), men sluttedes sm. m. Linde-foreningen, og da der blev bygget fh., holdtes foredragene der. — I Tvede stiftedes en

kreds af KS 1898 paa initiativ af malermester *Hoffmann* omkr. 1900. Han var fmd. indtil 1925 og afløstes af gdjr. *Søren Jensen*. Kredsen ebbede ud sidst i 1930'erne.

De flg. sp. var her ikke længe. Pastor *C. J. Vestergaard* (1907-12) var grundtvigsk, samlede mange til ungdomsmøder i prgd., pastor *H. Gislason* (1912-15) var islænding (havde ogsaa en islandsk hest, som han havde mas med at holde styr paa). Pastor G. var nærmest IM, og han og hans udmærkede hustru gjorde et godt, solidt sognearbejde. — Om pastor *K. M. Ottosen* sagde nogle Tvede-boere, da de var i Mejrup for at høre ham: »Han er en god grundtvigianer.« Andre: »Han er en god missionsmand.« Andre igen: »Han kan prædike for alle.« Og Ottosen blev virkelig præst for alle her, afholdt og vennesæl. Men han var her kun 2 aar, indtil han flyttede til Færøerne. — Pastor *Johs. Tallerupluus* og hans flittige hustru mindes for deres store arbejde for ungdommen. Han var IM, og virkede meget ved husbesøg, og der blev holdt mange møder, ogsaa i prgd. I disse var der vækkelse.

Pastor *R. J. Storm* (1921-52) slog sig til ro her. Ved afskedsfesten sagde biskop Skat Hoffmeyer: »Der har aldrig staaet nogen blæst om Storm.« En tilhører sagde: »Storm var en stille mand, saglig, med en vis evne til at forny sig selv, saa han aldrig blev trættende at høre paa, selvom vi hørte ham i 31 aar.« »Stille fredelig mand, men kunde være myndig, hvis det var nødvendig.« Efter sigende har Storm udtalt, at han har reddet Tvede-Lindes ære, idet han blev her i 31 aar, hvor hans forgængere rejste efter ganske kort tids forløb. Storm kom ret jævnlig for sent, »men det er ogsaa den eneste fejl, han har«, udtalt af hans kusk. »I sjælden grad afholdt af sin menighed.« I 1933-34 blev der bygget ny præstegaard til kr. 23.000.

Pastor *K. Baagø* (1953-57) kendte tildels embedet før han kom her og kunde derfor med det samme sætte ind paa de punkter, hvor det syntes ham mest paakrævet. Han havde baade stor arbejdsevne og arbejdsvilje, forberedte Tv. k. hovedrest. Linde kirke blev restaureret og Tvede k. overgik til selveje 1956. Han omlagde præstegaardshaven. Han arbejdede med megen mødevirksomhed: unge hjem, M og K, DMS osv.

Ved missionshusets 50-aarsfest 1955, hvor pastor W.s søn, *Carl Weltzer*, talte, kunde den gamle gartner *Jacobsen*, som var med ved indvielsen, fortælle om »Den gyldne tid«, da der var vækkelse i Tvede, og om de mænd, der da gik i spidsen. Ogsaa den gamle rentier *Manøe* kunde fortælle om den tid. Missionshuset blev flittigt brugt, baade af børn, unge og ældre, og Tvede kirke var fyldt.

Pastor *C. A. Hansen* har virket her siden 1958.

IMs ledere har været bl. a. i de senere aar: Gdjr. *Morten Thomsen*, T., gdjr. *M. Støvring*, L. (f. 96), medl. af mghraad og sogneraad, gdjr. *H. P. Manøe* (f. 79), medl. af mghraad og sogneraad, fmd. værgeraad, rutebilejer *Mikkelsen*, T.

Indremissionær *Anton Hansen* virkede her fra 1916 til sin død 1932. Han havde været gdjr. i Højbjerg. Han fik en stor plads i IMs venners hjerter paa Tvede-egnen. Pastor *C. Asschenfeldt-Hansen* talte ved hans begravelse over ordet: Vær en velsignelse (DnA. 1933, s. 87).

Foredragsforeningen i Linde blev under sin nuværende skikkelse begyndt ca. 1947 af lærer *Løvdahl*, Linde, nuværende formand: gdjr., sogneraadsmedl. *Kristen Mathisen*, Linde.

Lærere: St. St. Blichers søn. *Theodor Eberhard Blicher*, var lærer i Tvede til 1893, han havde som arv fra faderen let ved at rime, men ogsaa let til tungsind.

Lærer *Christensen* kom til Tvede fra Linde, oprettede Brugsforen. begge steder, sogneraadsfmd., begavet og dygtig lærer, p. g. a. den ringe lærerløn tog han afsked 1909 og blev revisor i Aarhus. Lærer *Poulsen* (1909-20) var syg. Lærer *R. M. Skaarup* (lærer i T. 21, † 45), dygtig fortæller, især om egnens historie. Lærer *Otto Hune* (1946-60) flyttede til Bjerringbro. *H. H. Rosendahl* (1961-62) blev skoleinspektør i Glyngøre. Lærer *F. J. Christensen* (siden 1962). Den bærende kraft under vakancer og stridigheder var lærerinde. fru *Else Bendtsen* (f. 13, ans. 45).

Linde: Lærer *Marius Andersen* (til 1920) var medstifter af foredragsf. Lærer *Gyde Gydesen* (21—42) var fmd. i mghr. og brugsf. Lærer *Løvdahl* (1943-49) søgte til Grønland, senere leder af Grønlandshjemmet, Kbhvn., nu forstander Haandværkerhøjskolen, Ollerup. Skiftende lærere. Skolen nedlagt 1960. Børnene køres til Tvede.

1921 oplyses: God kkg. i T., ringe i L., en del IM, menighedsarbejde i gang, lidt sognebaandsløsning til Mellerup valgm. 1931: Kkg. 20 og 10%. 2 IM kredse, KS. KFUM og K, 4 fam. t. valgmgh. 1943: Kkg. 12 og 8%, ret gode, 2 IM smf. (38 og 28), KFUM og K. 8 fam. t. valgm. 1954: Kkg. 15 og 10%, velvilje, 2 IM kredse (40 og 25), 2 børnegudstj. 1963: Kkg. 7 og 10%, ret gode, stigende velvilje, 2 IM smf. (35 og 35), KFUM og K, 2 sdsk., 2 YM børnekredse, ungdomsm., foredragsf., 6 fam. t. valgm.

Tvede kirke ligger højt ved Randers-Uldbyhøjvejen. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Flere vinduer, norddøren og en lille præstedør (med baandsløjfe paa overliggeren) og syddøren (med sojler) er bevaret. Taarnet, med sadeltag, er bygget 1584 af Chr. Munk til Gjesinggaard som begravelsesplads for slægten Munk. Vaabenhus mod syd. Koret er hvælvet. Skibet har fladt bjælkeloft; en tilbygning mod nord var gravkapel (fra 18. aarh.) nu varmeværk. Smuk altertavle (maleri af Jesus og børnene) og prædikestol fra 1594, og samtidig jernbeslaaet dør fra vaabenhus til skib. Granitfont med glat kumme. Glasmindetavle over præsten Jens Lykke († 1647). Ligsten over Chr. Munk. Gjesinggaard, der gjorde meget for kirken. Epitafium. 1953 opsattes paa altret en smuk lav, blok med 7 lys, af bronce. Modelskib. Herskabsstole og stoleværk fra c. 1590. Lysekrone fra 1754, romansk olielampe af granit med 12 huller (i vaabenhuset). Klokke fra 1601. Ligsten og epitafier. Kirken hovedrestaur. 1958-59 (arkit. Edv. Thomsen), lukket i 2 aar, nyt tag, nyt gulv, freskomalerier i koret fremdraget, inventaret malet i gl. farver, ny stole og varmeværk. 100 sd. Orgel.

Mackeprang JG, 11, og 284, do.: Dobefonte, s. 19.

Linde kirke, øst for byen, er lille, skib og kor romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Syddøren bevaret (men flyttet). Senere taarn med sadeltag. Skibet har fladt loft, koret hvælving. Taarnet benyttes som vaabenhus siden 1900. Vaabenhus mod syd fra 1837. Kirken restaur. 1955-56 (arkit. Edv. Thomsen). I koret kalkmalede ornamenter og fugle, fra c. 1500, dommedag paa triumfvæggen. Altertavle fra c. 1625 med oprind. maleri (Korsfæstelsen). Kalk fra 1632, balusterformede renæssancestager. Groft tilhugget granitfont med løver og hjorte. Renæssanceprædikestol med evangelistportrætter. Romansk gravsten i vaabenhuset. 80 sd. Harmonium.

Mackeprang s. 280, 282.

Folketal. 1850: 301 og 278; 1901: 435 og 383; 1921: 395 og 455; 1960: 329 og 386.

Altergæster: 1922: 248 og 121; 1934: 257 og 133; 1945: 248 og 158; 1962: 466 og 430.

Menighedsraad: 1922: 4 IM, 8 n. gr., 1934: 5 IM, 7 n. gr., 1945: 6 IM, 6 u. p., 1957: do., 1961: do.

Kommunevalg. 1943: S. 75 (1), V. 224 (6). 1962: S. 71 (1), V. 280 (6). Fmd.: Gdjr. *C. Kjær Mathiasen*.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 32 rug, 64 byg, 89 havre. b) 3 dobb. tiende af en gaard, 21 rdl. c) 16 lpd. ost, 87 sn. æg, 39 par kyllinger. d) 65 td. ld., samt 24 td. hede og mose. Firlænget bindingsværksprgd. fra 1750, 22 fag. 1870: Regul.: 1816 kr., netto: 2510 kr., 1913: 3. kl., 1958: 12. kl., prgd. fra 1933.

18. 26. nov. 1847—17. maj 60 (seminariel., Jonstrup 39): **Casper Christensen,** fl. t. Svallerup, se der.

19. 26. juli 1860—9. juni 75 (seminarielærer, Lyngby v. Grenaa 44): **F. G. Neckelmann,** fl. t. Junget-T., se der.

20. 30. aug. 1875—31. maj 88 (sp. Ullits-F. 23. juni 61): **Matthias de Hoffmann,** f. 10. sept. 16 Aalborg. F.: Konsumptionsoverbetjent, stabssergent Hans Dreyer de H. og Anne Marie Quist. Stud. Aalb. 36, c. maj 46 (h). Hjpr. Slaglille-B. 17. juni 53, do. Kvislemark-F. 60, afsk. 31. maj 88, † 8. juli 93. — G. 10. dec. 62 Ane Cathrine Henriette Walther, f. 19. juni 19 Dalover, † 20. jan. 88. F.: Papirmager i Engelsholm, Nørup: August Wilhelm W. og Karen Münnich. — Slægten blev adlet 1780.

Ang. de Hoffmann se ovf.: Hans kone døde her. han selv rejste til København. Var som præster var flest dengang — ville gerne besøge folk — holdt gode ligprædikener. Havde æbler med i lommerne til børnene — ville godt leve godt.

21. 17. aug. 1888—14. marts 1900 (sp. Anholt 28. maj 83): **C. T. Jørgensen,** fl. t. Udby-Ø., se der.

22. 30. maj 1900—16. febr. 07 (hjpr. V.-Ø. Hassing 7. okt. 98): **F. K. G. K. Weltzer,** fl. t. rkp. Fredens k., Kbh., se sp. der.

23. 30. maj 1907—13. maj 12 (kkp. Farum-Værløse 29. maj 01): **C. J. Vestergaard,** fl. t. Barrit -V., se der.

24. 14. aug. 1912—1. okt. 15 (hjpr. Budolfi k., Aalborg 25. maj 09): **H. Gislason,** fl. t. 2. rkp. Holmens k., Kbh., se der.

25. 29. febr. 1916—13. maj 18 (hjpr. Mejrup 14): **K. M. Ottosen,** fl. t. Sandø, se sp. Sions k., Kbh.

26. 30. okt. 1918—30. maj 21: **J. C. A. Tallerupbuus,** fl. t. hjpr. Brorsons k., Kbh., se sp. Gerlev-D.

27. 19. sept. 1921—7. nov. 52: **Rasmus Johannes Storm,** f. 26. aug. 84 Frederiksberg. F.: Murermester Peder Hansen S. og Karen Kirstine Rasmussen. Stud. Odense 05, lærer Birkerød kostskole, c. theol. 21^2 (h_2), afsk. 7. nov. 52. — G. 22. sept. 21 Ingrid Svendsen (Tune), f. 16. sept. 89 Tune. F.: Landbrugsskoleforstander Anders Svendsen (Tune) og Emilie Nielsen. — Datter g. Bugge, rkp. Kbh. domkirke. — Se ovf.

28. 7. marts 1953—16. dec. 57 (kkp. Sct. Peders k., Næstved 22. maj 48): **K. Baagø,** fl. t. Skævinge-LL, se der.

29. 26. marts 1958 (sp. Ho-O. 28. marts 42): **Carl Anker Hansen,** f. 1. aug. 09 Taulov. F.: Smed Christian H. og Ane Hansen. Stud. Haderslev 30, c. 38^2 (h_2), hjpr. Ho-O. 19. maj 39. — G. 24. juni 39 Anne Kirstine Basse, f. 14. dec. 07 Taulov. F.: Gdjr. Christian B. og Dorthea Kathrine Poulsen.

BM DMS-kredsen i Varde 39—42, herredsrepr. Kirkesagens venner 42—58, kredsfmd. Varde vesteregns IM 44—58.
Siden 1950 udstillet i amatorsammenslutningen „Westjyderne".

Litt.: Aage Sørensen: Torpene i T., Rand. aarb. 1925, 27—69, 1927, 78—118.

HOBRO KØBSTAD

Købstaden *Hobro* ligger naturskønt mellem høje bakker ved bunden af Mariager fjord, paa en skraaning, der fra et højdedrag syd for byen løber ud i en landtunge mellem Øster- og Vester fjord med Onsild aa. 2 broer fører over vandløbet. Fra de høje bakker mod syd, vest og nord er der storslaaet udsigt over byen og fjorden med de skovklædte bredder. Byen har bredt sig op ad bakkerne. Kirken, mod syd, ligger 14 m over havet, Mølhøj mod NV er 65 m. 1921 indlemmedes Hostruphuse (Hørby sogn), og jernbanestationen, der ligger her, højt over byen, kom derved til at høre under købstaden. Onsild aa er skellet mellem Hindsted herred, Aalborg amt, og Onsild herred i Randers amt. Aalborg amt naar altsaa helt ind til Hobro.

Hobro har vel ikke Mariagers ynde. Men det er en hyggelig by, som den ligger der inderst i fjorden i læ for vestenvinden, aaben ud mod solopgangen. Randers fik sit slogan i reklamen for „byen med de 13 landeveje". Hobro har kun 3 landeveje, men Hobro fik tidligt sit slogan, som alle kender: „Haa do waat i Hobrow?" Jeg har ladet mig fortælle, siger dr. *Frederik Poulsen*, at det var den lune storbonde, *Sigfred Poulsen*, Rørbæk Hovgaard (onkel til dr. *Fr. P.*), som engang i toget hørte 2 handelsrejsende fortælle om deres rejser til byer og bjerge i udlandet og priste dem lidt rigeligt paa Danmarks bekostning. Saa afbrød Sigfred dem: „Sej mæ'! haa I waat i Hobrow?" Og da de maatte bekende, at der havde de ikke været, svarede Sigfred: „Ja, saa gir a itte moj for alle jeres rejser!"

Og siden da gik spørgsmaalet ud over landet, i samtaler og paa plakater: „Haa do waat i Hobrow?"

Lidt historie

Hobros historiker, overlærer *Hj. Schmidt*, har i sine bøger og afhandlinger givet byens historie, som her ikke skal gentages; der henvises især til hans afh. og bøger om skolevæsenet (1943), og »De kirkelige forhold i Hobro gn. 400 aar« (1950) samt »Af H. bys historie til 1860-70« (1928), se ndf.

Skønt der ikke er mange gamle huse, er Hobro en gammel by. Fundet 1927 af Sct. Knuds gildes signet fører byen tilbage til 13. aarh. Byen rejste sig paa skellet mellem Himmerland og Ommersyssel, paa det smalleste sted af fjorden, og den fik navn efter den bro, som her byggedes. Det ældste bysegl (fra 1584), viser en stiliseret bro (nu kirkens segl), og seglet fra 1648 viser ogsaa en bro. Maaske har aaen heddet Ho aa, maaske har, som sagnet beretter, en mand ved navn Ho, bygget broen. Sagnet tilføjer, at Ho sm. m. 12 mænd fra Kirkedal byggede byen syd for broen, og de nedbrød deres kirke, som de saa byggede ved broen. En lang, dyb dal øst for Hobro hedder Kirkedal. 1947 afdækkedes en kirketomt fra 12. aarh. (dog ikke stedets første kirke). Andre sagn fortæller anderledes. I Kirketerp er der spor af en kirke. Kun een ting er sikkert: Byen opstod ved broen, og der blev betalt brokorn af hver gaard i mange sogne, indtil hovedvejen anlagdes og 1850 medførte anlæg af en ny bro, som 1962 erstattedes af en bredere, moderne bro.

Omkring Hobro er gjort betydningsfulde *oldtidsfund*. Egnen har tidligt været bebygget. Her er fundet runesten, og vikingeborgen *Fyrkat* fra omkr. 1000 (i Nr. Onsild sogn) lige ved Hobro, har været knudepunkt i datidens liv — og samler idag tusinder af turister.

Byens ældste købstadsprivilegier kendes ikke, det ældste vi ved af, er fra 1560. 1824 lagdes byen under Aalborg amt, men det omstødtes 1830.

Hobro var en fattig, lille by, men omkr. 1550 begyndte en opgangstid. 1568 opførtes et kornhus (nedbrudt 1604), fra 1552 holdtes markeder (flyttet hertil fra Glenstrup). Det store Dybdal marked ved Testrup (hvor der foregik »store og grove laster«) flyttedes til Hobro under forbitret modstand af de stejle, slægtsstolte »Rinds herreds knaber«. Men byen blev ved med at være fattig, selvom et driftigt skomagerlav 1594 fik visse privilegier (sko til Hanherred!). Da kirketaarnet blæste ned 1616, havde borgerne ikke raad til at genopbygge det. Byen led meget under tredive-aarskrigen og især under svenske besættelsen 1658-60, ildebrande hærgede (1690, 1812, 1813). Den store brand 1813 var paasat af en 18aarig pige, der blev henrettet paa Brunebakke. En vej til skafottet er opkaldt efter hende: Anne Cathrinesvej!

Besejlingsforholdene var elendige. Her var kun 5 smaaskibe omkr. 1735. Senere kom der lidt flere, transporten til Viborg og Hald gik undertiden over Hobro, men englændernes blokade stoppede trafikken med kornudførsel til Norge. 1801 var der 481 indb. Havnevæsenet var fælles med Mariager, og der var ofte rivninger mellem de to byer. 1808 var spanske tropper indkvarteret her.

Nutidsopgangen begyndte omkr. 1850; havnen uddybedes, der kom dampskibsrute til Kbhvn. 1859, og 1869 aabnedes den jyske længdebane til Aalborg, men det var en skuffelse, at jernbanestationen lagdes et stykke fra byen oppe i Hostruphuse bakker p. gr. a. de vanskelige terrænforhold. 1864 var byen besat af prøjserne, der forlangte 24.000 rdl. i krigsskat, og da man nægtede at betale, blev flere af byens borgere ført som gidsler.

Efter anlæg af havnebane 1900 og havnens uddybning 1910-13 og senere havneforbedringer, og navnlig efter Hostruphuses indlemmelse (fra Hørby) 1921 og hovedvejens indførsel gennem byen (hovedvej A 10) og den ny gennemkørselsvej, Brogade, er der sket fremskridt. Ny kvarterer er opvokset uden for den gamle by. Hobro blev industriby, halvdelen af den aktive befolkning er beskæftiget ved industri: Spritfabrik, grundlagt 1780, 1912 overtaget af de danske spritfabrikker, Svineslagteriet (fra 1904), Bies bryggeri (fra 1841), Blaakildes fabrikker, fra 1881, (Kødbenmel, tørgær, lim, kunstgødning m. m.), teglværker, konfektions- og møbelfabrikker m. m. — Som handelsby har den mest opland mod nord til Arden, ellers døjer Hobro under konkurrencen fra Viborg og Randers. Som havneby har Hobro ikke større indflydelse, men som vej-, rutebil- og jernbaneknudepunkt har den ret stor lokal betydning.

Der er planer om samarbejde mellem Hobro, Mariager og Hadsund.

Begivenheder fra besættelsestiden er i høj grad en omtale værd, da Hobro var et vigtigt led i modstandskampen:

Under den *tyske besættelse* 1940-45 betalte 14 Hobro-borgere med livet i frihedskampen. Modstandsgruppen blev oprevet ved razziaer 30. dec. 44 og 19. febr. 45. Stærkt indtryk gjorde tyskernes attentater paa to nordgaaende exprestog 8. okt. 44 og 24. febr. 45, hvor 20 menn. omkom og mange saaredes. Før befrielsen samlede tyskerne tusinder af flygtninge i Hobro, man beslaglagde en masse bygninger dertil, endog alderdomshjemmet (som blev lazaret). Byen blev i den anledning erklæret for »en aaben by«.

Assurandør *Holger Emil Clausen* blev pint til døde i Aalborg (hans grav findes paa Hobro kirkegaard med mindesmærke: Han faldt den 21.-2. 1945 i Kampen for Danmarks Frihed), og flere hjem i byen løb den største risiko ved at støtte og huse modstandsfolk, f. eks. søstrene *Landmarks* og *Henrichsens* (Adelgade 23).

Da byen er hærget af saa mange brande, er der ikke mange *gamle huse*. 1813 brændte den gl., straatækte præstegaard (nu omtr. Adelgade 63), hvorved kirkebøgerne gik tabt. Blandt gl. huse kan nævnes den statelige patriciergaard Adelgade 73 (fredet kl. B), nu arbejdernes forsamlingsbygning, og Vestergade 21, nu musæum, samt den gl. farvergaard, Adelgade 44.

Ting- og arresthuset er fra 1920, *administrationsbygningen* fra 1912. *Musæet*, fra 1910, har ført en omtumlet tilværelse, nu i den smukke bygning i Vestergade, kbmd. *Josef Frænkel* († 1910) skænkede en værdifuld samling sølv og porcelæn, oldsagssamling, Fyrkat-stue. Lokalhistorikeren, overlærer *Hj. Schmidt* har gn. en menneskealder arbejdet og samlet i musæets interesse.

Centralbiblioteket (opr. som folkebogsamling 1905), Store torv, har c. 35.000 bd., *Teatret*, Vestergade er fra 1902 (375 sd.).

Det store *amtssygehus* toges i brug 1928 (det gl. sygehus var fra 1847 og 1880, distriktslæge *H. M. Magnus* betød meget her. 1961 er begyndt en aarelang udvidelse og modernisering af centralsygehuset (20 mill. kr.).

Alderdomshjem fra 1919 (70 pl.). Der bor mange gamle i Hobro.

Et smukt træk er, at byen gerne vil hjælpe dem, der fik en vanskelig livsskæbne. I store, moderne bygninger finder vi *Solgavehjemmet*, indviet 1937 af Kaj Munk, Dsk. blindesamfunds feriehjem, et hjem for *spastisk syge*. *Ambulancedagen* er noget specielt for Hobro. Den skaffer midler til hjælp til disse og andre institutioner. Ved midsommerfesterne paa Solgavehjemmet har *Kaj Munk* og *Arnulf Øverland* talt. *Julemærkehjemmet* for asthma-børn (1929, 75 børn).

Der er flere smukke *anlæg*. Den vestlige del af »Hobro skov« (som i gl. dage var stor, men blev ødelagt af svenskerne 1658-60), hvoraf rester er tilbage, er 1832 anlagt som lystskov med anselig pavillon. Ved havnen og sygehuset er der smaa anlæg, og paa Duehøj i Vindø skov er et mindesmærke for kpt. *Tretow-Loof* († 1913), kendt som teglværksejer, og i »Apotekerens plantage« er 1917 rejst et mindesmærke over jstrd., apoteker *H. Hansen*, som plantede plantagen (28 ha). Smukke anlæg ved amtssygehuset og administrationsbygningen i Rørholmsgade, hvor der er en mindesten for de 14, der faldt under den tyske besættelse 1940-45. Paa Store torv er en bybrønd fra 1951. I præstegaardshaven er et genforeningsmonument.

Skoler.

Hobro havde *latinskole* 1579—1779 (rektorembedet var fattigt, den første rektor havde ølhandel som bierhverv). Den sidste rektor, *Søren Friedlich*, blev prof. theol. og senere biskop i Bergen.

1961 fik Hobro atter (kommunalt) *gymnasium* (har midl. til huse i den tekniske skole og i menighedshjemmet). 1965 tages den ny skolebygning i brug. Rektor: *Sejer Johansen* (f. 15 i Gravlev), lærersøn, gift med en dt. af biskop Dan. von Huth Smith, Aalborg).

Den *private realskole* (opr. 1880 i Vestergade af prof. mag. art. *Anders Sørensen*, landskendt realskolemand, blev titulær professor), blev kommunal 1906. Der er to *kommuneskoler*. *Søndre skole*, Morellgade (den gl. skole fra 1821 paa Storetorv, brændte 1880) fra 1881-82. Leder: Stadsskoleinspektør *Jacob Pedersen*. *Nordre skole* (oprind. Hostruphuse skole) ved Banegaardsvej, opf. 1910. Skoleinspektør: *H. C. Ebdrup*. Udvidelser og nybygninger er projekteret.

Teknisk skole, opr. 1847, bygn. fra 1884, senere i menighedshjemmet, nedlagt 1961. *Handelsskole* fra 1885.

Civilforsvarets gruppeførerskole, opr. 1942, skal flyttes til Herning. CF-hjemmet, opf. af KFUM okt. 1948 for gruppeførerne.

Moderne *stadion* fra 1958.

Københavns kommunelærerforenings feriekoloni »Hegedal« ved fjordens nordside, opf. 1943.

Blaa kors har købt en ejendom paa Ølsvej. Her skal 1963-64 opføres et kurhjem.

Flg. **blade** udkommer i Hobro: »Himmerland«, nu filialblad af Aalborg amtstidende. Bladet blev oprettet 1919 (efter sammenslutning med »Hobro avis«, der blev grundlagt 1855 og »Hobro dagblad«, oprettet 1882. Dagbladet »Himmerland« var selvstændigt blad indtil 1945, da det blev lukket af modstandsbevægelsen.

Kommunevalg: 1943: S. 1230 (6), R. 179 (0), Upol. borgerl. 760 (3), Fastlønnedes liste 217 (1), Uafhængige 905 (3). Borgmester: *Henry Jensen*.

1962: S. 2362 (7), Kons. 1182 (4), V. 353 (1), R. og Rf. 291 (1). Borgmester: Forretningsfører *Valdemar Andersen*.

Blandt **kendte Hobro-borgere,** der har været med til at præge udviklingen, skal foruden fornævnte anføres (fra DBL, Kraks Blaa bog eller opgivet fra Hobro):

Købmand *Laurids Christensen Stistrup* († 1766) skænkede sin store formue til et legat til trykning af danske bibler til uddeling blandt almuen i Danmark og Norge.

Læge *F. F. Ulrich*, læge her 1842-54 foranledigede oprettelsen af byens første sygehus 1847 og oprettelsen af Spare- og laanekassen for Hobro og omegn. Tog aktivt del i den jyske frihedsbevægelse 1848-49, landskendt som socialhygiejniker.

Etatsraad, distriktslæge *H. R. Magnus*, læge her 1854, distriktslæge 71, stiftede distriktslægeforeningen 82, var dens fmd. til 06, øvede en stor indsats for det ny sygehus 1882. Udg.: »En gl. læges liv og oplevelser.«

Enkemadam *Dorthea Thomsen* (f. 1798, † 1889)

er byens første lokalhistoriker, var gift med skrædderm. *C. Thomsen*, drev en pogeskole og et lejebibliotek, senere en modehandel. 1868 udgav hun optegnelser om Hobro i de sidste 60 aar og 1875: »Det forsvundne Hobro«, et værdifuldt og nøjagtigt kildeskrift (Rand. aarb. 1907, 115-24).

Vicekonsul *Søren Sørensen* (f. 1801, † 64) drev omfattende købmands- og kornhandel, oprettede byens første dampbrænderi, som blev grundlag for spritfabrikken Fortuna, der senere gik over til De dsk. spritfabrikker. Han opdyrkede paa gaarden Louisendal store heder, indførte ny kultiveringsformer, fik Det kgl. landhusholdningssels. store guldmedaille.

Borgmester, jstrd. *H. Christensen* (f. 1823, † 92) gjorde meget for byen, var svoger til komponisten *N. W. Gade*, der ofte gæstede Hobro. Gade komponerede Universitetskantaten i Hobro 1878.

Brygger *H. J. Bie* († 1904) skabte det store bryggeri, ført videre af hans sønner. Han var medstifter og fmd. Hobro Handelsstandsforening, fmd. Sparekassen, byraadsmedl. m. m.

Borgmester, skoleinspektør *Rasmus Hansen* († 1924) blev skoleinsp. her 1902, red. af »Købstadskolen«, stiftede H. folkebogsamling 04, byraadsmedl., borgmester 20 (Radikal), fmd. Hobro afholdsorganisation, ivrig afholdsagitator.

Overlærer *Hj. Schmidt* (f. 81) er Hobros kyndige lokalhistoriker. Han har virket for musæet, har et stort Hobro-arkiv; foruden at være en dygtig lærer har han dyrket slægts- og egnshistorie, en interesse, der blev vakt i hans barndomshjem i Tranekær paa Langeland, hvor hans moder var stærkt historisk interesseret. Hans værker er bl. a.: Ildebrandene i H., 1812 og 1813 (1912), Af H. bys historie til 1860-70 (1928), H. kommunale skolevæsen (1943), H. tekniske skole (1946), H. borger- og haandværkerforening (1944), Sygehusforholdene i H. (1947), De kirkelige forhold i H. gn. 400 aar (1950), By og borger (1952), H. Handelsstandsforening (1952), samt medudg. H. spare- og laanekasse (1951). Det var kunsthistorikeren, dr. Francis Beckett, som vakte S.s interesse for byens kirkebygning ved et aarskursus paa Statens lærerhøjskole 1909-10 (Becketts første hustru var fra Hobro). Overlærer Hj. S. har ogsaa taget del i menighedsarbejdet, og været optaget af musik, billedkunst og arbejdet i sin kolonihave. Sit otium har han tilbragt i Gl. Faarup syd for Hobro (se Kr. dbl. 16. jan. 61).

Forfatterinden *Ingeborg Simesen*, som er f. i Hobro 1861, har i »Minder fra gl. gr. hjem«, 1926, sat sit barndomshjem et smukt minde.

Kraks Blaa bog nævner foruden overlæger, dommer og politimester: Bankdir. *Hans Balling* (f. 00), dir Banken for Hobro og omegn 31, mange hverv, kbmd. *Erik Genefke*, f. 05 i Hobro, fmd. konserv. vælgerf., fmd. H. handelsstandsf m. m. og gdjr. *Niels Kr. Nielsen*, Kirketerp, f. 74 Kirketerp, fmd. H.-egnens landboforening, amtsraadsmdl., fmd. Hobro og omegns bank, repræs. Vest- og sønderj. kreditf. m. m.

Det kirkelige liv

Af den ældre præstehistorie

Den første lutherske sp. var antagelig *Jacob Pedersen (Mariager)*. 1584 var *Jacob Jensen Durup* (af Durup-Stenild) sp. og provst her, han var gift med formandens datter. — *Jens Sørensen Fogh* havde været rektor her, blev provst og døde 1634 (?). *Jens Olsen Pind* (1634-50) havde været kap. i Randers, hans sønner blev sp. i Langaa-TV og Sal-G. — *Daniel Sørensen Wive* (1650—c. 66) af Vive-O.-R., døjede svenskekrigens besvær, blev svagelig og fik kapellan, Mag. *Niels Jørgensen Seerup*, der blev sp. her 1666-84. W. I 651 siger, at Seerup var »urolig, urimelig, trættekær«. Han havde haft præstekald 1641-55, men var blevet fradømt det. Han havde en sygelig trang til processer, var velstaaende, tog afsked 1684, men der blev proces baade om pensionen og om den forsømte præstebolig. Han skældte byfogeden ud, laa i stadig strid med eftermanden og døde »under slette omstændigheder« i Hostruphuse. — Provst *Jacob Eriksen Frisenberg* (1685—1720) døjede meget under den pinlige strid med forgængeren. F. døde pludseligt efter at have været til begravelse i Øls. Om præstens sociale stilling faar man et indtryk, naar man ser, at »provsten 1711 var paa linie med byfoged m. h. t. — parykskat.« Reformationsfesten 1717 fejredes med festgudstjeneste 30. okt. Klokken kaldte: »Af kærlighed til Guds ære / jeg med min vide mund / og lange tunges sang / kalder mit folk til hellig kirkegang.« Festen holdtes »med en fuldtallig festklædt menighed i kirken«. — Mag. *Chr. Hansen Sommerfeldt* (1720-21) var fra Norge og flyttede 1721 til Vor Frue k., Trondhjem. Hans »opførsel var urimelig og latterlig, man sagde, at han legede blindebuk og tagfat paa prædikestolen .. mente captus!« — Efter *Vigand Mouritsen* (1721-34) kom mag. *Johs. Christophersen Friedenreich* (1734-38) fl. t. Sorø (af Karlslunde-K.), en lærd mand, til sidst sp. Stege. — Provst *Jacob Pedersen-Timmermann* (1738-79) var gift 2. gang med en dt. pastor *Arrild Friis*, Spentrup, hans sønner blev sp. her paa egnen (Udbyneder-K., Dalbyneder -R-S.), og døtre blev gift med Horrebow, sp. V. Tørslev-S., Frausing, Udbyneder-K. og Nyboe, Kg. Tisted-B.-D. Han var rig, ejede Faarup kirke og en del bøndergods. I hans tid stiftede kbmd. *L. Stistrup* her sit store bibellegat (se ovf.). Biskop *Hygum* skrev 1742 anerkendende om provst T., men han var næppe pietist. Han viste stor interesse for ungdommen. — *Otto Fabricius* (1779-81) af Rudkøbing-S., havde været sp. Drangedal, Trondhjems stift, flyttede til Rise, Ærø, og som sp. Vor Frelsers kirke, Kbhvn., blev han berømt, titulær biskop og professor. Han havde været en fremragende missionær i Grønland, hvor der var vækkelse, og hvor han drev sine anerkendte sprogstudier, han søgte fra Drangedal i Norge, fordi han laa i strid med den stridbare menighed, og han søgte fra Hobro for at faa hjælp til sine videnskabelige studier. Han var en samvittighedsfuld, nidkær præst, supranaturalist, arbejdede i Hobro ikke blot med sprogstudier, men ogsaa med sin store exegetiske haandbog for lægfolk i bibelkundskab. Som teolog var han ortodoks. — I Grønland virkede han under primitive forhold i Frederikshaab og samlede stof til sin navnkundige grønlandske Fauna. I Hobro skaffede han skolen et nyt skolehus 1780. — Fra 18. aarh. har man i bispearkivet beretninger om, hvordan man søgte at gøre gudstjenesterne festlige paa højtidsdage

med vokslys, om kirketugt, aabenbar skrifte, krænkelse af helligdagens fred. Kirkesangen lededes af rektor og hans peblinge. — *Andreas Andresen Wibe* (1781-87) havde været præst ved Kbhvn.s civile arrest. — *Willads Blichfeldt* (1787—1801) havde været sp. Flade-G. Biskop *H. F. Janson* omtaler ham 1793 som »flittig og retsindig, en duelig mand, hvis prædiken og katekisation fortjente bifald .. endskønt skrøbelig ..« Forkyndelsen var præget af oplysningstidens fremhæven af dyd og forsynstro. — *Hans Chr. Warberg* (1801-11) byttede embede med sp. i Hem-S., *Niels Chr. Spur* (1811-17). Spur fik en rig tid (medens Warberg blev afskediget fra Hem-S. p. g. a. embedsmisbrug: hang til stærke drikke).) Spur var søn af en skibsfører i Vordingborg, og drengen vilde til søs. Men en skibsulykke gjorde, at faderen satte sønnen til bogen. Efter embedseksamen blev Spur huslærer hos pastor *Ingemann* i Torkildstrup, hvor han forlovede sig med datteren, den unge, muntre *Bolette Ingemann*, ældre søster til digteren *B. S. Ingemann*, som (i sin levnedsbog I, 371) har tegnet et smukt billede af den unge Spur. Hun blev ham en god hustru. Han blev sp. i Hem-S. 1809. I Hobro lejede han bolig (omtr. Vestergade 63), en anselig bindingsværksbygning paa 18 fag, skærmet af høje træer. Den store brand 19. aug. 1812 ramte ham haardt, alt indbo, kirkebøger osv. brændte. De flyttede til det nuv. Adelgade 45, men den store brand 2. febr. 1813 truede deres hjem, som blev reddet ved yderste anspændelse. — I præstehjemmet var der levende interesse for dansk digtning, man glædede sig over *Ingemanns* ungdomsarbejder (et brev fra 12. juni 1815, optrykt i Hj. Schmidt: 400 aar af H. kirkelige forhold, s. 148 viser det), men *J. L. Heibergs* kritik ærgrede. Med redelig vilje søgte *Spur* og hans hustru at hjælpe i den brandhærgede by, og de gjorde meget for skolen.

Reformationsfesten 31. okt. 1817 fejredes under triste forhold. Kordegn og førstelærer *Gildsig* var kort tid før druknet under badning i fjorden. Pastor *Spur* laa dødssyg. Paa sit sygeleje indøvede han paa violin en kantate til festen, han døde 2. nov. — Hans enke overlevede ham i næsten 52 aar, hans søn blev sp. her 1862.

Magnus Vogelius (1818-47) af Helligaands k., Kbh., havde været rkp. i Viborg, han omtales som en »dygtig, almindeligt agtet præst« (BDG I, 215). Biskop *J. Paludan-Müller* skrev ved vis. 1834: »V.s prædiken ganske ordentlig affattet, stemme og foredrag upaaklagelig, han er ikke fattig paa gode og sunde tanker, røbede gode evner, katekisationen antagelig, men ikke som en dygtig og øvet mand i det stykke. En del af pigerne, døtre af honoratiores, røbede gode kundskaber. Comite-Cirkulære af 1833 om kirkebøgernes førelse var slet ikke taget til følge ..«. V. oversatte et tysk værk: »Anvisning til det mundtlige foredrags dannelse for gejstlige og verdslige talere«, og udg. 1829: »Fortællinger«, 300 s. (E. III, 597, N. 672). Han gjorde et stort arbejde for at faa den forfaldne kirke restaureret eller ombygget.

Tiden efter 1848

Pastor *L. P. C. Christensen* (1848-61) havde været lærer ved Vor Frelsers fattigskole, Kbhvn. Han satte sine særlige spor i Hobro ved sin indsats for at faa rejst Bindesbølls kirke, der blev indviet 1852 af biskop Brammer. En stor dag i byens historie. C. var national-liberal, ivrig for indsamlinger til saarede og faldnes efterladte i krigen 1848-50. Han førte ordet ved modtagelserne, naar soldaterne vendte hjem, var BM i Sparekassen, fra 1857 fmd. for de fattiges kasse og viste stor social forstaaelse. Han flyttede til Hjortshøj-E.-E. Roskilde konvents salmebog indførtes i Hobro 1857.

Pastor *Joh. Henr. Spur* (1862-68) havde ogsaa været lærer paa det fattige Christianshavn, og kom hertil fra Øland. Han blev meget elsket, var søn af ovenn. pastor *N. C. Spur*, og han var gift med en søster til digterpræsten, *J. C. Hostrup*. Spur var grundtvigsk, fuld af virkelyst (se ndf.). 14. okt 1862 holdtes en missionsgudstjeneste i Hobro, efter indbydelse af en række af egnens præster. *Spur* indledede, pastor *Petersen*, Øls, talte om ydre mission ud fra Mt. 28, 18—20, og pastor *Jens Vahl* talte indtrængende om hedningemissionen. Der ofredes 90 rdl. til missionen, og der blev dannet en missionsforening, der skulde støtte den lutherske Trankebar-mission. Pastor *Jacobsen*, Hvornum, hjalp til, og *Spur* fik ansete Hobro-borgere som jstrd., byfoged *H. C. Christensen*, driftsbestyrer *R. F. Pedersen* og kbmd. *S. P. Møller* med i arbejdet. Senere talte bl. a. nordmanden *E. L. Sundt* og provst *Vallentin*, Spentrup, men tilslutning og offer 1863 var mindre end i 1862. 1864 hindrede tyske troppers okkupation større møder i byen 29. apr.—7. nov. 64, kirken var ryddet for stolestader og omdannet til lazaret. Man forberedte en festgudstjeneste 3. febr. 65 i tusindaaret for Ansgars død, men det blev udsat p. g. a. snestorm, og man hører ikke mere til missionsforeningen. — Sidst i 1860 erne begyndte *Indre mission* at virke i Hobro (en kort tid var her en kolportør *Andersen* 1867 -68, IMs hist. 1912, s. 543), og Hobro avis indeholder talrige vidnesbyrd om møder i by og egn i de flg. aar. Møderne blev holdt i hjemmene, større møder i Klubsalen i Skibsgade eller i skolens gymnastiksal.

Pastor *J. V. Hansen* (1868-80) flyttede til Spentrup-G. og blev provst. Medens pastor Spur ikke udmærkede sig ved administrative evner, var Hansen en dygtig administrator, der bragte orden i sagerne. Han var ogsaa en dygtig skolemand. Præstehjemmet (nu Vestergade 27) var gæstfrit, præget af stærk national tone. H. havde jo været sp. i det tabte Sønderjylland. H. var højkirkelig, ligesom sin eftermand, *C. H. Gyberg* (1880-92).

Med pastor *O. E. Gottlieb* (1893—1909) begyndte en ny udvikling i byens kirkelige liv. G. var en betydelig præst, han vilde helst være præst for *alle*, højkirkelig, førte kampagner mod sekter, arbejdede folkekirkeligt, og da der blev bygget missionshus, dannedes som et slags modtræk en komité for at bygge et *menighedshjem* 1895. G. skrev i »Hobro avis«, at »dette skulde være et hjemsted for alt Guds riges arbejde, kristelig opbyggelse og kærlighedsgerninger i den stedlige menighed, her skulde være menighedsmøder, børnegudstjeneste, fattig- og sygepleje ... For missionshusene vil det vækkende ord stadigt blive det vigtigste, for menighedshjemmet derimod den opbyggende virksomhed. Missionshusene staar under en bestyrelse, der tilhører en enkelt, bestemt retning inden for

folkekirken, men menighedshjemmene er paa det nøjeste knyttet til ... folkekirken.« ... En grund blev skænket ved siden af den tekniske skole (af kpt. *Lohff*), og henvendelsen var bl. a. underskrevet af jstrd. *H. J. Bie*, apoteker *H. Hansen*, branddirektør *Schibbye*, og mekanikus *H. Jørgensen* var byggeudvalgets fmd. At det ikke blot var byens honoratiores, der stod bagved, ses af, at der var ogsaa en skomager, en avlsbruger og og landpost med. Huset blev indviet 13. febr. 1898. Provst *Madsen*, Hald, prædikede i kirken for en talrig forsamling, og biskop, dr. *Johs. Clausen* indviede huset. *Gottlieb* talte over det ord, som stod over indgangen: »Bliver i min kærlighed!« (Jh. 15, 9). De flg dage var der stor basar, bl. a. talte præsterne *Barfod*, Glenstrup, og *Christensen*, Ørum. — Hjemmets økonomi har senere stadig maattet støttes ved basarer, ogsaa under de flg. formænd, præsterne *Thaning* og *Højsgaard*. Huset anvendes stadigt til menighedsmøder, men har i de sidste aar været benyttet ogsaa af Teknisk skole, 1961-64 af gymnasiet, og 1961-62 af Hobro musikskole (se iøvr. ndf.).

Indre mission fik ret stærk fremgang i disse aar. 1893 flyttede den energiske indremissionær *Jens Fisker* til Hobro. Han var her til 1896. Møderne holdtes i Teknisk skole, men man savnede sit eget samlingssted. Ølbrygger *Chr. Nielsen* og missionæren begyndte en indsamling. Der blev købt grund i Lillegade. Ved grundstensnedlæggelsen 27. juni 1895 prædikede stiftsprovst *Fr. Zeuthen*, Viborg, i kirken og mindede om at missionshusets navn »Pnuel« talte om Jakobs kamp med Herren. Huset med sit spir pyntede op, og indvielsen 24. nov. 1895 blev en stor dag. Kirken var overfyldt, pastor *Gottlieb* indledede *Vilhelm Beck* prædikede: Jh. 14, 2: »I min faders hus er der mange boliger«, og han indviede huset ud fra ordet 1. Jh. 5, 4: »Vor tro er den sejr, som har overvundet verden«. — I den flg. tid holdtes møder (24. nov.—1. dec.) hver aften ledet af pastor *Th. Ingomar Petersen*, Sdr. Onsild. Han betød overordentlig meget for IM i Hobro. Der blev holdt samtalemøder, KFUK, sdsk. m. m., og de første aar havde indremissionæren bolig i mh.: *A. Mathiasen* (1896—1901), *Martin Rasmussen* (1901-05), *M. P. Madsen* (1905-17), navnlig de to sidste kom til at betyde meget for IM i Hobro og omegn. Da pastor *Carl Moe* talte her 8. okt. 96 (efter Harboøre-røret) skrev Hobro avis: »Den høje, mørke bodsprædikant, hvis milde, bløde stemme stod i en underlig modsætning til de mange fordømmende ord, talte om, hvordan man bliver et Guds barn.« Forsamlingen var stor. Fra 1897 holdt man friluftsmøder, grundlovsdag i lystskoven. — KFUK var stiftet 1893 med fru *Louise Nielsen*, syerske *Marie Nielsen* og bud *Katrine Kristensen* som ledende, KFUM blev stiftet 1900, og lededes af missionærerne. Søndagsskolen begyndte 1892 med god tilslutning, baaret af *Katrine Nielsen* og *Siegfred Jørgensen*, der var kommis. Alle levede de under smaa kaar, men gik med stor iver op i arbejdet. Skomager *Albrechtsen* maa ikke glemmes i denne forbindelse.

Ogsaa *Grundtvigianismen* kom til at præge kirkelivet i 1890'erne. Under medvirkning af sp. holdtes gudstjenester og sommermøder ved Skyttehuset i Lystskoven, med bl. a. valgmghpræst *Poul Boisen*, pastor *Avgust Kristensen*, Ø. Tørslev, højskoleforstanderne *Grønvald Nielsen* og *Helge Hostrup* som talere. Der kunde komme op til 600 deltagere. 1904 dannedes den *grundtvigske mghkreds* for Hobro og omegn med c. 65 deltagende familier, og med tilknytning til pastor *Th. Schiøler*, Aalborg (stiftets senere biskop), der kom her 10—12 gange om aaret og holdt særlige grundtvigske gudstjenester i kirken indtil 1909. De gr. møder holdtes paa Højskolehotellet. Lægprædikanten *Anton Nielsen* boede her og virkede i gr. kredse.

Menighedslivet samledes altsaa 3 steder: i menighedshjemmet, i missionshuset og i den grundtvigske kreds.

Menighedssygeplejen begyndte 1905, og sygeplejersker har her øvet et trofast arbejde.

Med pastor *Georg Thaning* (1909-33) fik Hobro en grundtvigsk sp. De særlige grundtvigske gudstjenester hørte op. »Kirkeligt samfund for Hobro og omegn« dannedes 1915 og indgik i KS 98 med over 100 familier i 1919, hvorefter de store 3-dages menighedsmøder begyndte i 1920, med talrige deltagere fra nær og fjern, helt fra Vendsyssel. Ved det første møde i Teatersalen talte bl. a. *Niels Dael*, *Morten Larsen*, *Jørgen Eriksen*, Asserballe, pastor *M. H. Ring*, og provst *Nielsen*, Ensted. Senere er møderne holdt i Højskolehotellet, og har varet 2 dage. Fru *Sigrid Dahl Rasmussen*, rentier *Anton Nielsen*, tidligere Louisendal og hustru, Maria, som fra 1913 holdt kirkelige møder i Louisendals have, var de bærende. — *Hobro ungdomsforening* blev oprettet af pastor *Thaning* og holdt til i menighedshjemmet hele hans tid. — Missionsarbejdet blev baaret bl. a. af Santalkredsen, som holdt basarer. 1925 var der et stort 3-dages Santalmøde her. Og efter at provst *C. Schultz-Lorenzen* havde talt her omkr. 1912, støttede man Grønlands kirkesag.

FDF stiftedes 1918 med menighedshjemmet som samlingssted og sp. som fmd. Reformationsfesten 1917 fejredes i den overfyldte kirke med tale af pastor *Thaning* og megen musik. Fra disse aar huskes ogsaa biskop, prof. *Sophus Sørensens* fasteprædikener i Hobro kirke 1914 og 1916, da Arboe-Rasmussen-sagen optog saa mange sind, (biskoppen søgte bort fra bispeembedet 1916). Teksten 1916 var Mt. 16, 16.

1932 oprettedes et *fast kapellani*, og pastor *O. Højsgaard* (1932-49) blev hurtigt afholdt og samlede en stor kreds. Han øvede en stor indsats blandt de unge, især som fmd. for FDF (efter pastor Thaning).

Indre mission blev i disse aar ledet af indremissionærerne *M. P. Madsen* til 1917, *A. Rasmussen* (1917-18), *Sv. P. Jensen* (1919-33).. *Svend P. Jensen* gjorde et stort arbejde, støttet især af musikhandler *K. K. Andresen*. Der blev holdt talrige møder, og der var flere gange mindre vækkelser. *Sv. P. Jensen* vandt mange ved sit hjertelige væsen og sin levende forkyndelse: »Saa siger Herren«, Vaag og bed! Han maatte tage afsked 1933 p. g. a. sygdom og døde 1949, 73 aar gl.

De følgende to præsteansættelser blev omgivet med megen larm og avisskriveri. Pastor *K. A. Minds* (1933-42) var indstillet med 2 stemmer af IM (som nr. 2) medens pastor *J. J. Thodberg*, Vridsted, var nr. 1 med 16 stemmer. Det vakte harme uden for IM, at Minds blev udnævnt, men uroen lagde sig, og Minds fik stor kirke-

gang, og IM gik frem i tal. Minds fik mange venner ved sin vennesæle optræden. Pastor O. *Højsgaard* var nærm. u. p., virksom for Dsk. ungdomssamvirke og kredsfmd. for Santalmissionen og De unges grænseværn. — Da pastor Minds flyttede til Odense, blev *Højsgaard* indstillet som nr. 1 med 10 stemmer, og pastor *H. O. Juhl* med 8 st. Juhl blev udnævnt, og atter fik Hobro en sp. der sluttede sig til IM. Pastor *H. O. Juhl* (1942-50) skriver: »Det var under stort rabalder vi kom til Hobro. Menighedsraadets flertal var for anden gang blevet forbigaaet, og det er vist tradition for ogsaa min efterfølger var kun indstillet som nr. 2. Modviljen viste sig aldeles ikke at være byens eller sognets som helhed, og efter kort tids forløb mærkedes den overhovedet ikke. Det kirkelige liv i byen var absolut præget af IM, som gn. en aarrække havde været ret stærkt, udpræget kirkelig. De havde gaaet fast i kirke, hvem der saa var præst. Den grundtvigske bevægelse i byen har ikke været stærk, men Hobro er midtpunkt for et grundtvigsk liv i en række nabosogne. Kirkegangen var ret god, mange alm. folkekirkelige mennesker søgte gerne kirken. — Hobro kan ikke siges at være en meget kirkelig by. Der var 7000 menn. og 400 sd. i kirken, men kun ved særlige lejligheder (Juleaften, kongens fødselsdag o. lign.) var den propfuld, ved ordinære Gudstjenester var kirken kun omtrent fyldt. Flertallet i byen var ganske ukirkeligt, men der var mange kirkelige uden partipræg. IM var kirke- og nadvertro og tillige meget offervillige. Man kunde maaske kalde nogle af dem noget snævre, men de var meget kærlige og villige til at tjene Guds rige. Deres leder gn. mange aar var musikhandler *K. K. Andresen*, som ved sin kærlighed øvede en god gerning som sjælesørger. Han var en uundværlig hjælp ved indsamlinger, møder osv. Den grundtvigske kreds i byen var kun lille, men af en anden type end de grundtvigske, jeg har truffet andre steder. De var bekendende kristne, ikke bange for at anerkende andre troende mennesker og ikke bange for at komme i missionshuset nu og da. De havde en god bibelkreds, hvor de undertiden bad mig om at indlede. Dens leder var fru kordegn *Sigrid Dahl Rasmussen*, medlem af KS.s hovedbestyrelse«.

Sognepræst *J. M. Lundby* (1951-63) var grundtvigsk (han var ogsaa indstillet som nr. 2, men denne gang forløb præsteskiftet i ro), og pastor *Erik Lerfeldt*, der blev rkp. 1950 efter *Højsgaard*, blev sognepræst her 1963. Pastor *J. O. Bach*, der havde været hjpr. her 1957-58, blev rkp. 1964.

Forholdene i de senere aar: Der er megen mødeaktivitet, KS kredsen har c. 70 medl., og ledes af overlærer *C. Holm*.

Missionshuset bliver flittigt brugt. Under den tyske besættelse var huset beslaglagt i knapt 2 aar. Derefter forestod en stor restaurering, og 3. aug. 1944 blev det genindviet. Før og efter befrielsen brugtes huset af nogle klasser fra byens skoler, og 50-aars-festen, 24. nov. 1945 blev højtideligt fejret. Man mindedes de trofaste medarbejdere, der var gaaet bort, ølbrygger *Chr. Nielsen*, bestyrer *J. Søgaard*, arbmd. *M. Poulsen*, avlsbruger *N. Kjemtrup*, kommis *Sigfred Jørgensen* og bud *Katrine Nielsen*. En række indremissionærer har virket her i disse aar, *E. Thisted* (1936-40), *Aage Jacobsen* (1940-45), *J. P. Christiansen*, *H. Overlund* og *E. Søndberg*. Arbejdernes bibelkr. har været ledet bl. a. af vært *Johs. Jacobsen*, Sømandskredse af fru *Dagny Holm*. Der er DMS-, Sudan- og KMA-kredse og megen interesse for Ydre mission. KFUM og K holder deres møder. 1948 rejste KFUM ved frivillig hjælp CBU-hjemmet i »Granerne«. 1950 var der stor missionsuge for YM.

Fra de senere aar kan ogsaa nævnes den stærkt besøgte gudstjeneste 6. maj 1945, lige efter befrielsen, hvor begge præster talte, Danmarksaftner, Grundlovsmøder, foredrag om aktuelle spørgsmaal osv., samt smukke kirkekoncerter.

20. maj 1932 var der ordination i kirken, hvor præsterne *O. Højsgaard*, *A. Benned Pedersen* (Gimming-L.) *Uno Paulsen* (Falslev-V., nu Kbh.) og *Poul Knudsen*, Hvilsager (nu Aarhus) blev ordineret.

FDF har haft stor betydning. Foruden præsterne har flere lægfolk gjort et stort arbejde her, især sparekassebogholder *Juul-Jensen* og senere kordegn *Houkjær*.

Menighedshuset gik i 1930-40'erne ud af brug og anvendtes mest af FDF. Under krigen var det husvildeafdeling og forfaldt. 1952 overdroges det til naboen, Teknisk skole, der satte det fint i stand. Menighedshjemmet kan stadigt bruges (gratis) til kirkeligt arbejde .. præsterne holder regelmæssige bibeltimer, og her holdes møder med fremmede talere.

Missionshuset blev 1958 smukt moderniseret og udbygget med den dermed sammenhængende »*Ungdomsborgen*«, hvor KFUM og K og spejderne har gode lokaler. Missionshuset er nu et af landets smukkeste og mest praktisk indrettede. I de sidste aar er der ud fra mh. arbejdet ogsaa med Arbejdernes bibelkredse, store møder for arbejdsledige, foranstaltet af den dygtige forstander *Jens Boje*, hvilehjemmet »Karmel«. Der har været holdt godt besøgte husmoderlejre, Hjemmenes aftner og foredrag med aktuelle emner.

Unge hjem's grundstamme dannes af 6 bibelkredse, som samles hver 14. dag. Desuden store møder i restaurant »Skoven«, med 3-400 delt., ledet af energiske forretnings- og menighedsfolk.

Kirkeligt samfund gled efter den store tilslutning i 20'erne og først i 30'erne ind i stille baner, men samler en trofast kreds (indtil c. 125), for en del landboere, til 6—7 gudstjenester og møder. »I selve byen har det grundtvigske egentlig aldrig faaet rigtigt indpas, selvom pastor *Thanings* indflydelse var stor« (J. M. Lundby). Det skyldes maaske, at der med tiden opstod en viss spænding mellem KS's ledelse og pastor *Thaning*.

Kirkegangen har nærmest været stigende de senere aar, men »der er intet at prale af.« (J. M. L.).

Skoleinspektør *Th. Heltoft* (f. 77, skoleinsp. her 25) var i flere aar fmd. for menighedsraadet.

Enkelte *grundtvigske lægfolk* i menigheden skal omtales lidt nærmere:

Rentier *Anton Nielsen*, Hovangen (tidligere Louisendal) var uddannet paa menighedsskolen paa Liselund hos *Niels Dael*. Sammen med sin hustru, *Marie Hedegaard N.* afholdt han kirkelige møder i Louisendals have fra 1913, og aabnede sit hjem for det grundtvigske arbejde.

Overlærer *Weirsøe Jensen*, frk. *Anna Vadgaard*, og konsulent *Bech Pedersen* støttede arbejdet godt. Fmd. nu er overlærer *C. Holm*.

En af dem, der betød mest i den grundtvigske kreds, var fru (kordegn) *Sigrid Dahl Rasmussen* († 1951, 75 aar gl.). *Fr. Schrøder* skrev om hende (i »Højskolebl.« 1952, s. 85), at »hun var en af de fromme, stærke kvinder, der favnede vidt i sin kærlighed til Gud og mennesker. Hun var udgaaet fra Frimenigheden paa Mors. Det var hendes fader, drejer *Poulsen-Dahl* (broder til højskoleforstanderen), der paa valgmenighedens vegne gav Rs. Lund haandslag om at følge ham ud i frimenighed i 1883. Sammen med tre sønner omkom han ved kæntring, da Sigrid var 16 aar. Moderen Sara blev af vidundertroen baaret gennem dette forfærdende tab. Denne oplevelse har selvsagt tidlig modnet datteren. I hjemmet hørte en fyldig morgenandagt, sammen med medhjælperne paa værkstedet, til dagens orden. Naar venner kom paa aftenbesøg, blev der ogsaa altid sluttet med aftensang. Denne rige aandelige arv blev Sigrid tro livet igennem. Da hun var tyve aar, blev hun gift med fynboen *J. P. Rasmussen*, som var drejersvend. De flyttede til Hobro, hvor Rasmussen fra 1922 var kordegn. Under den første krig holdt de aabent hus for soldater, de bød paa oplæsning, sang og kaffe. Adskillige fandt ad den vej ogsaa til kirke. En søndag, da der skulde være kirkeligt møde, havde de belavet sig paa at tage imod mange soldater, men saa blev kompagniet forflyttet. Der skete henvendelse til kaptajnen, som var saa venlig ved morgenparaden at sige til mandskabet: »Idag faar ingen fri undtagen de, der skal til missionsmøde i Hobro!« Adskillige gamle soldater er blevet ved at holde forbindelse med dette gæstfri hjem. — Ligesom hun var en moder for de værnepligtige, saaledes tog hun sig af unge mennesker, der var kommen paa kant med det borgerlige samfund, hun førte tilsyn med dem, der havde en betinget dom. Da jeg sidst talte med hende i hjemmet 24. f. m., beklagede hun, at der var saa faa fra grundtvigsk side med i dansk værneselskab.

Lige fra Kirkeligt samfund blev reorganiseret i 1918, har fru Sigrid haft sæde i styrelsen. Hun stod i nært venskabsforhold til flere af KS's gamle lægprædikanter (*Anton Nielsen*, Hobro, *Martin Nielsen*, Videslet) og overtog fra 1930 tilsynet med de smaa spredte kredse i Himmerland, Viborg- og Randersegnen. I 20'erne kunde de holde flere dages menighedsmøder i Hobro. Selvom hun med sorg saa mange kredse smuldre hen eller mindske arbejdet, opgav hun ikke ævret, men holdt sammen paa stumperne og pustede til de ulmende gløder. Det var hende en stor glæde nu til sidst at tilrettelægge et landsdelsrepræsentantmøde i Viborg med 70 deltagere, hvor hun selv vidnede om det rige budskab, vi har faaet at bringe, hvortil KS er et godt arbejdsredskab. Hun var utrættet med hele dagen i Viborg og stoppede endda op i Onsild paa hjemvejen for at være med til gudstjeneste der. Altid pegede hun paa, hvor livskilden springer, og glædede sig, naar næsten alle deltagere i de kirkelige møder i Hobro flokkedes om alterbordet. Hun støttede de forskellige arbejder, KS har taget op, saasom ungdomsarbejdet i Sydslesvig; gennem en lang aarrække har hun blandt sine venner samlet en rundelig gave til sommerlejren, nu paa Maglekær. Hun skrev godt for sig og var gennem en aarrække under mærket Sigbrit Aas medarbejder ved »Sorø amtstid.« med praktisk-opbyggelige søndagsstykker. Til anfægtede mennesker kunde hun sige: »Du skal ikke paa maa og faa slaa op i din bibel, hvorfor folder du ikke dine hænder og bekender din daabspagt?« Selv haardt prøvet med sygdom vidste hun, hvor den trygge fred er at finde.«

Pastor *H. O. Juhl* skrev:

Fru kordegn *Sigrid Dahl Rasmussen* var en stærk personlighed, i høj grad aktiv. Hun boede sm. m. sin mand, kordegn Dahl Rasmussen i Hobro i over 50 aar, kendte alt og alle, var selv kendt og blev brugt paa mange omraader. Da Hobro under den første verdenskrig til tider var garnisonsby, aabnede hun og hendes mand deres hjem for soldaterne og de trængtes i hendes stuer, hvor de fik masser af æbleskiver, gode foredrag, hygge, og der sluttedes med salmesang og andagt. Længst vil hun nok blive husket for sit arbejde som leder af det grundtvigske arbejde paa Hobro-egnen. Som medlem af KS's styrelse havde hun ikke svært ved at skaffe gode talere (som hun altid husede), men hun kom ved sin personlighed ofte til selv at præge møderne, som hun ledede. Det var en berigelse at føre en aandelig samtale med hende.

Søster *Helene* (fra Diakonissestiftelsen) virkede i over 30 aar i sygeplejeforeningen, hun kom i alle slags hjem og øvede en trofast og opslidende gerning. Hun var til megen hjælp baade for legemer og sjæle.

Indre mission: Blandt IMs ledere kan foruden indremissionærerne (se ovf.) nævnes: træhandler *Niels Andersen*, teglværksejer *C. C. Carlsen* og teglværksejer *P. Carlsen*, forstander *J. Boje* og hustru, *Helga* († 62, 49 aar), værtsparret i mh., *Martin Christensens*, pakmesterfmd. *Orla Bøllund*, overass. *Lund-Jensen*, *Kr. Tolsgaard*, men især skal nævnes:

Musikhandler *K. K. Andresen* († 61). Han var i mange aar fmd. for IM, og pastor *J. M. Lundby* udtalte ved begravelsen, at »man kunde tilkende A. noget af æren for, at der ikke var langt fra missionshuset til kirken i Hobro.« Musikhdlr. A. var baade forkynder, banebryder, organisator og stridsmand i ordets rette betydning. Nogle kunde maaske finde ham lidt snæver og ensidig, men det var hans styrke. Han var medstifter af Blaa kors, han var en af hovedmændene for at rejse ungdomsborgen, han var med til at faa restaureret missionshuset. Han var en kristusgreben mand, ivrig for at føre mennesker til frelse, præget af egen takt og finfølelse. Paa eet punkt var han uden sidestykke, nemlig til at vække offervilje og til at samle penge til kristelige formaal. Han var en mester til at organisere indsamlinger, skaffe listebærere, og han fik i aarenes løb indsamlet mange penge.

Stillingen som sognedegn deltes efter 1817 mellem byens **kordegn,** der indtil 1921 var knyttet til skolevæsenet, og landsognets kirkebylærer. Kordegnene har gjort et godt arbejde i menigheden:

August Michelsen (1892—1920), *Peter P. Pinholt* (kst. 1920-21), *J. P. Dahl Rasmussen* (1922-45,

f. 88), *Chr. Houkjær* (1946 flg., f. 08). Houkjær staar i IMs arbejde.

Organister: P. Hammerhøy (1843-91), *Aug. Michelsen* (1891-92), *Harald V. Johansen* (1892—1920), *Aage Dyrholm* (1920, f. 94) har dygtigt ledet mange kirkekoncerter.

Skellerup sogn var anneks til 1962. Det kirkelige liv her opgives som ringe, præget af, at sognet var anneks til en købstad, som tog præsternes meste tid. Kun en enkelt familie var IM, nogle faa grundtvigske, kirkegangen beskeden. En af præsterne skrev: »Det er saa smaat, som det overhovedet kan taale at være.« Pastor *Lundby* skriver: I skolerne kan der samles en del til bibeltimer og møder. I kirken er der ingen fast kreds, og besøget er svingende. Intet mødeliv, ud over hvad præsterne arrangerer. Dygtig og velvillig befolkning, som for de flestes vedkommende synes at have interessen samlet om deres bedrift. Dog kommer de allerfleste i kirken (en del kun sjældent), og der er ingen helt ukirkelige.

1927 oplyses: God kkg., ikke stærkt særpræg, mghsmf. (sp.) med mghhjem, IM smf. med mh., KS, Hobro ungdomsf. (sp.), KFUK, DdU. Stor arbejderbef. 1935: Kkg. god, IM smf. med mh., KS, Hobro ungdmsf. (rkp.), alm. forhold. 1943: Kkg. 5—6%, gode forhold i H., mange kirketro mennesker, men smaat i S. Der er IM smf. i H. (150), KS (60), kirkeblad, mghhjem, KFUM og K, FDF. 1963: Kkg. c. 3%. Megen mødeaktivitet i H., IM smf. (150), KS (70), stor Unge-hjem bevægelse, menighedslokaler i Teknisk skole, kirkeblad, KFUM og K, FDF, spejdere, sdsk.

Folketal. 1850: 1173 og 244; 1901: 3161 og 341; 1921: 3871 og 433; 1960: 8208.

Altergæster: 1902: 1100 og 200; 1912: 1145 og 130; 1922: 1415 og 100; 1945: 2468 og 80; 1957: 2600 og 80; 1962: 2600.

Menighedsraad: 1922: 9 gr., 1 IM, 5 soc., 1 KC, 1934: 6 soc., 3 kons., 2 rad., 1 V. (Skellerup: 6 u. p.). 1945: Hobro: 6 soc., 6 kirkelige, S.: Fællesliste. 1957: 6 soc., 4 kons., 1 V., 1 rad., 1 Unge- hjem, S.: 1 soc., 5 u. p. 1961: 7 soc., 4 kons., 1 V., 1 IM, 1 Unge hjem. Fmd.: Maskinmester Lindegaard, næstfmd.: Forstander J. Boje.

Sekterne. Jehovas vidner har „Rigssal" her i byen og har nogle faa glødende tilhængere, der er paagaaende. Egentlig tilsluttede er vist kun ca. 20, men til møderne kommer flere, ca. 40—50. *Pinsebevægelsen* har regelmæssige møder, men kun faa er tilsluttede. Af adventister er 3—4 familier. — 33 *skatteydere* staar uden for folkekirken. Højst 100 uden for folkekirken.

Hobro kirke. Hobro er den eneste østjyske købstad, som har revet sin gamle kirke ned og opført en ny.

Den gamle kirke var opført af hugne kampesten, havde et lille kamgavlet taarn med gavle i nord-syd, fladt loft. Chr. Molbech skrev fra sin Jyllandsrejse 1827 „om den trofaste og simple ærværdighed, som prægede den lille bys kirke (brande havde hærget), som det ældste historiske minde. Dens indre var for mørkt. Kirken laa paa en bakke som et samlende midtpunkt for borgerne." Man mener, at den er opført omkr. 1300 efter at kirken i dalen (Kirkedal) var revet ned. Ogsaa andre teorier er fremsat (se Rand. aarb. 1938 om Ommersyssels øde kirker (ved Aage Sørensen).

Kirken forfaldt, storme og frost handlede ilde med den gamle kirke paa den udsatte plads. Længe tøvede man med at gribe ind, med smaaborgerlighed og uvilje mod forandring. Men saa kom mænd til med fremsyn: Pastor *Vogelius*, byfoged *E. Høyer*, kbmd. *N. E. Brasch*, som dannede kirkeinspektion, traadte i forbindelse med haandværkere om en hovedrestauration 1846, bl. a. foreslog man en udbygning mod nord. Men en undersøgelse 1847 viste, at kirken var saa brøstfældig (der var mange grave i den), og man vedtog at bygge en ny kirke; man fik et statslaan paa 18.000 rdl. og en gave af den kgl. kasse paa 3200 rdl. Udbetalingen af disse penge trak ud p. g. a. krigen, autoriteterne ønskede byggeriet udsat, men man fik forbindelse med kgl. bygningsinspektør, arkitekt *G. Bindesbøll*, og i et brev til den ny sognepræst, *Ludvig Christensen*, sendte han tegning og overslag, og der blev taget fat. Vicekonsul *S. Sørensen* overlod sin smukke sal, Adelgade 4, til gudstjenestebrug, indtil den ny kirke blev indviet.

Kirken, paa en bakke ved Adelgade, indviedes 31. okt. 1852. Bindesbølls kirke her betegnedes af *Francis Beckett* som „et interessant forsøg i nygotik". Hobro-borgerne viste dristighed og forstaaelse ved at vælge dette den gang utraditionelle kirkeprojekt, sammenkædet af forskellige stilarter, selve kirken efterklang af gotisk stil, materialevirkningen nærmest præget af byzantinsk kirkestil. Kirken er bygget af afvekslende skifter røde og gule mursten paa høj granitsokkel (flere kvadre fra den gl. kirke). Skibet er indv. 25 m langt, 10,7 m bredt, dertil kommer koret, og et 18,8 m højt taarn med et 15,8 m højt pyramidespir. Taarnet er mod øst, over koret. Skibet og taarnet har kamgavle med murtinder. Paa siderne kamgavle med murtinder. Store, spidsbuede vinduer. Skifertag. Skibet har en lidt tilspidset tøndehvælving af træ, koret kuppelhvælving. Mod vest en lille forhal. Bindesbølls funklende dekorationer af hvælvingerne er erstattet med anden dekoration. Kirken var daarligt bygget og er restaureret 1861, 1871, 1889, 1930 og 1952. I flere aar anvendte man den gl. altertavle, skænket 1699, i barokstil, med udskaarne figurer (Den korsfæstede i midten, Moses og Johannes ved siderne, nederst: Nadveren). Da et nyt korparti blev indviet ved kirkens 100-aarsjubilæum 1952, fjernedes den gl. altertavle, som passede daarligt ind i kirken. Efter tegning af Joakim Skovgaard fra 1931 udførte hans søn, Johan Th. Skovgaard et stort Kristusbillede i mosaik, af 80.000 stykker (Christus triumphans), og over et enkelt stenalter rejstes et stort kors. Ny alterskranke. Kunstværket kostede 30.000 kr., indsamlet i mgh. Brusk-barok-prædikestol med smukt udskaarne figurer, skænket 1698. Granitfont. Orgel (over forhallen) moderniseret 1961. Broncestager fra 1604. Broncelysekroner fra 1699. Mindetavler, ligsten. Runesten. 400 sd. To klokker, den ældste fra c. 1400. Paa kirkepladsen (kirkegaard til 1842) flere ligsten. Den gamle, slidte kirketrappe med 37 trin af sten, fra Adelgade op til kirken, er meget gammel, var tidligere den eneste vej op til kirken.

G. Thaning: H. kirke, 1922, Hj. Schmidt: Kirkeliv gn. 400 aar i H., 1950, Wimmer: Runem. I., Wanscher: Arkitekten Bindesbøll. Helge Finsen har i Weilbachs kunstnerleksikon skildret denne „ejendommelige kirke, hvor adskilligt brydes i en for Bindesbøll yderst karakteristisk form, i rumvirkning beslægtet med Thorvaldsens musæum (som B. ogsaa byggede).

Ved festgudstjenesten 13. dec. 1931 var sognepræst G. Thaning forhindret i at være til stede af sygdom, men han skrev en smuk salme:

Under dine vingers skygge
vil vi kirkehuset smykke
som et viet, helligt sted.
Bedst dit hus dog altid smykkes,
naar Guds helligaand det lykkes
at faa skabt en menighed . . .

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 15 rug, 31 byg, 47 havre, 207 rdl. b) 150 rdl. c) 15 lam, 36 sn. æg. d) 700 rdl. e) Ingen præstegaard. 16 rdl. til husleje. — 1870: Regul.: 1856 kr., netto: 3120 kr. 1913: 1. kl., 1958: 13. kl. Prgd. fra 1905.

18. 5. marts 1848—26. nov. 61 (lærer Vor Frelsers fattigskole, Kbh. 34): **L. P. C. Christensen,** fl. t. Hjortshøj-E. E., se der.

19. 5. febr. 1862—23. juni 68 (sp. Øland 30. juni 58): **Johan Henrik Spur,** f. 20. dec. 12 her. F.: Sp. her Niels Chr. S. († 17) og Bolette Francisca Ingemann af Torkildstrup-L. Stud. Slagelse 34, c. apr. 41 (h), lærer Kbhvn., ord. kat. Holbæk-M. 1. maj 51, † 23. juni 68. — G. 1842 Laura Marie Elise Neergaard, f. Hostrup, f. 22. juni 14 Kbh., (g.[1]) apoteker i Kerteminde Johan Vilhelm Neergaard, (ægtesk. opløst, han siden i N. York), † 20. apr. 68. F.: Justermester Peder H. og Anna Lene Johanne Irgens af Als. — Søn: Lyderslev-F. Sønnesøn: Husby. Datter g. Helweg, Askov valgmgh. Moder søster til digteren B. S. Ingemann, hustrus broder: J. C. Hostrup, Hillerød-NH.

Johan Henrik Spur gensaa sin fødeby efter mange aars fravær, da han blev sp. her. Da han var 14 aar, solgte hans moder den gamle præstegaard i Adelgade 45 og flyttede til Slagelse, hvor han blev student. Han var optaget af *Grundtvigs* sangværk, af sin morbroder, *B. S. In-*

gemanns romaner, levede meget beskedent, blev som kandidat lærer ved Vor Frelsers fattigskole og fra 1846 ved Brgdssk. C., hvor han blev meget skattet og hævdede sit grundtvigske syn. Han kom i nær forbindelse med *Grundtvig* og *Peter Rørdam*, kom i begges hjem, søgte gudstjenesterne i Vartov. Og Peter Rørdam viede ham. — I Holbæk stod han i nær forbindelse med præstefamilien *Petri*, Hagested, hvor den unge *Richard Petersen* opholdt sig. Han skildrer Spur som en »meget begavet natur, der har haft to læremestre, *Kierkegaard* og *Grundtvig*. Stort udbytte havde han haft af begge. Han var i sjælden grad optimist, men da hans lyse livssyn var grundet paa en stærk og levende tro, var det en glæde at gøre hans bekendtskab ... Han var gift med *Hostrups* ældste søster, og en nydelig børneflok havde de. Naar man saa pigebørnene, altid lyst klædt og fornøjede, forstod man, at lykke bestaar i noget mere end mammon« (Rich. P.: Erindringer fra barndom og ungdom, s. 59f.). — Paa Øland kom S. i forbindelse med biskop *P. C. Kierkegaard*, hvis forelæsninger han havde fulgt paa universitetet, og for hvem han nærede dyb hengivenhed. Biskop K. besøgte ogsaa Spur i Hobro, »Bakkebyen«, som børnene kaldte Hobro.

Spur var præget af virkelyst til det sidste. Man trak nok paa smilebaandet ad hans upraktiskhed og famlen med praktiske ting. Han var en daarlig økonom, kunde næppe kaldes en ordensmand. Men menigheden stod vagt om sin præst, de paaskønnede hans forkyndelse og store godgørenhed. Han var en munter natur, holdt af at være blandt muntre mennesker, var velset i selskabslivet p. g. a. sit rige lune. Selskaber brød hans hustru sig ikke meget om, men hun var midtpunktet i hjemmet for sine 6 børn. Krigen 1864, da prøjserne besatte Hobro, tog haardt paa ham, og han maatte begrave 6 faldne fra træfningen ved Lundby. Fru Spurs søn af 1. ægteskab, løjtnant *Neergaard*, blev saaret ved Dybbøl, faldt i fangenskab og døde paa Flensborg lazaret (J. C. Hostrup skrev til ham, at han var familiens helt, den eneste i familien, der havde blødt for sit fædreland). Fru Spur bar sorgen med sjælsstyrke. *J. C. Hostrup*, som beundrede sin søster og følte sig særlig knyttet til hende, har skildret hende som Laura i »Eventyr paa fodrejsen«. Baade Spur og hans hustru døde i en ung alder 1868 fra de 6 uforsørgede børn. Børnene blev optaget i gode hjem, og et bindeled var deres gode, trofaste morbroder, *J. C. Hostrup*. (Breve fra J. C. Hostrup, 510f., E. Spur i Højskolebl. 1934). Den gamle præsteenke, J. H. Spurs moder, *Bolette Francisca* flyttede fra Slagelse til Kbhvn., og fra 1862 boede hun i Hobro, hvor hun nød kærlig pleje hos sønnedatteren *Lucie Spur*, indtil hun døde 1869, 84 aar gl. Det Spur'ske gravsted paa Hobro kirkegaard minder om to præster, der var ud over det almindelige.

H. F. Rørdam har i sin bog om Peter Rørdam I, s. 233-34 givet en smuk skildring af Spur. Spur var en levende og dygtig præst, sjælen i Hobro og omegns missionsforening, se ovf., og han satte spor i Hobro i de faa aar han var her. Kultusminister *Fischer* omtaler (Kornerup bispebreve, Khst. saml. 6. r. III, 357) Spur som sin »gamle skolekammerat og ven.« Spur udgav 1862 et lille tillæg til salmebogen, han skrev selv en del sange og udgav 1865 en tale ved afsløring af et monument for de i Hobro døde krigere fra fægtningen ved Lundby (Aalborg-posten 1865, nr. 156, ES III, 236). En meget interessant skildring fra skæbneaaret 1864 er givet i breve fra Spurs stedsøn, Neergaard, der blev saaret paa Dybbøl 18. april 64 og døde kort efter paa lazarettet i Flensborg, hvor han blev begravet, se Højskolebl. 1964, s. 3f.

20. 12. sept. 1868—26. juli 80 (sp. Kværn, Flensborg provsti 12. apr. 59, afsat af tyskerne 28. okt. 64): Provst **J. V. Hansen,** provst her 10. okt. 80), fl. t. Spentrup-G., se der.

21. 4. okt. 1880—4. nov. 92 (sp. Mygind-K.-S. 20. jan. 74): **C. H. Gyberg,** fl. t. Karlebo, se der.

22. 10. jan. 1893—21. marts 1909 (sp. Hammelev -E. 25. marts 84): **Ove Emil Gottlieb,** f. 25. marts 54 Roskilde. F.: Apoteker Vincent Ernst G. af Finderup, og Camilla Petrine Egholm. Stud. Rosk. 71, c. 77^2 (l), ord. kat. Køge-Ø. 30. aug. 78, † 21. marts 09. — G. 1. nov. 78 Justine Østerberg, f. 14. apr. 50 Præstø, † 2. marts 34. F.: Skomagerm. Gustav Adolf Ø. og Maren Nielsen. — Søster g. Vedel, Korup-U., fætter: Klinte-G., fætters søn: Kettinge-B. Stamt. 37.

Pastor G. var en solid sognepræst af folkekirkelig, højkirkelig type, flittig baade som teolog og i sit sogn og med sin forberedelse. Han fik opført menighedshjemmet og samlede der en god kreds, især af dem, der ikke sluttede sig til noget kirkeligt parti, og som den børneven han var, ledede han her en ret stor søndagsskole. Flere gange tog han ogsaa vejledende til orde imod sekter og uluthersk kristendom. Pastor Gottlieb døde i Kbh. efter en operation for en tarmforsnævring. »Han var en samvittighedsfuld og dygtig prædikant, der nærede den dybeste interesse for sin menigheds kristenliv. Det var ham en stadig sorg, at han ikke kunde komme i saa personligt et forhold til sine sognebørn, som han saa inderligt ønskede. Hans noget tilknappede væsen var aarsag til, at man ofte miskendte ham. Han hørte til den »tredje retning«, men ønskede ikke at optræde som partigænger i kirkelige spørgsmaal. Og han lod de forskellige meninger faa ordet ogsaa fra hans egen prædikestol.« (Hobro dagbl. 22. marts 09). Som mangeaarig lærer var han i høj grad interesseret i Skolens udvikling, men hans hele sociale syn, hans stærke tilbøjeligheder i konservativ retning stillede ham i sin virksomhed som medlem af skolekommissionen i et afgjort modsætningsforhold til den store del af byens befolkning. (Hobro avis 22. marts 09).

Se iøvr. ovf.

23. 24. juli 1909—12. febr. 33 (sp. Øster Nykirke 26. marts 02): **Georg Thaning,** f. 29. maj 70 Sulsted. F.: Sp. i Lunde Jacob Georg T., † 93, og Anne Dorothea Winde. Stud. Odense 90, c. 96^2 (h_1), opholdt sig en tid i Gylling hos Otto Møller, hjpr. Brorstrup-R. 28. juni 98, † 12. febr. 33. — G. 28. aug. 02 Ingeborg Fabritius Nørregaard, f. 9. jan. 78 Testrup højskole, Maarslet, † 26. okt. 55. F.: Højskoleforst., c. theol., dr. phil. Jens N. og Anna Kristine Marie Caroline Helene Fabritius de Tengnagel. — Søn: Asperup-R., datter g. Riemann, Lindknud, fætter, Maglegaards sogn,

Chlund, fætters søn: Gentofte. Stamt. 87. Hustrus farbroder: Grenaa-G., fætter: Prof. theol. dr. Jens Nørregaard.

Kredsfmd. Santalmiss. 18, en tid kredsfmd. KS.
Udg. 16: Kirkeklokken, 22: Den grundtvigske retning og hedningemissionen, 22: Hobro kirke 1852—1922. Skrev flere artikler og digte.

Pastor *Georg Thaning* var præget af sin slægts kultur, fra sin ungdom grundtvigsk indstillet og med interesse baade for historie og for Ydre mission. Hans fine, lille bog om kirkeklokken og dens betydninger er ret udførligt citeret her II, s. 9 f., og i sin bog om Santalmissionen viser han sit nøje kendskab til denne mission, som havde hans hjerte, og hans interesse for at grundtvigske kredse skulde slutte op derom. Hans bog om Hobro kirke aander af kærlighed til kirken og til hans egen kirkes historie. Ved sin noble optræden vandt han ikke blot respekt, men ogsaa mange venner. Han øvede en trofast og ydmyg præstegerning, men han blev fra forskellige sider misforstaaet og ikke altid værdsat efter fortjeneste. Et stort arbejde gjorde han for de unge, dels som stifter af den grundtvigske ungdomsforening, dels som mangeaarig fmd. for FDF i Hobro.

Pastor Georg Thaning stod Otto Møller nær. Det ses bl. a. af breve, meddelt i J. P. Bang: Præsten: Otto Møller, 1931, s. 98, 121, 153, 212. Se ovf.

Fru *Ingeborg Thaning*, datter af højskoleforstander, dr. Jens Nørregaard, Testrup, var en betydelig personlighed. Sønnen, pastor, dr. theol. *Kaj Thaning*, Asperup, skrev (Højskolebl., 1956, 153 f.) om sin moders udvikling og fortsætter:

»Alligevel udviklede mor sig i sit gudsforhold til livet bort fra sin far, som hun beundrede, men som hun i sin natur var dybt forskellig fra. Hun var — med sin frodige humor og sin lidenskabelige trang til at gaa op i andre menneskers liv og lytte til dem og om muligt forstaa dem — langt fra morfars »moralisme«. Hun fortalte selv en herlig historie om et par jyder, der havde hørt Jens Nørregaard tale i et forsamlingshus. Paa vejen derfra sagde den ene til den anden, ubehagelig berørt af talen: »A hader forma'ninger. A blywer da saa sær skidt tepas, nærensti' te A blywer forma'nt.«

Som moralistisk idealist afveg Jens Nørregaard stærkt fra Grundtvigs syn — Grundtvig, der netop havde afsvoret sin idealistiske lyst til at skabe livet og verden og menneskene om, og som istedet nu taknemmeligt vilde tage livet og verden og ogsaa ungdommen, som den var. Han kaldte demonstrativt al livsoplysning for »mild og blid« og ville med den blot vække, nære og oplyse det liv, som *er* — som ikke skal *skabes*, endsige skabes om.

Mor kunne ikke løbe fra, at hun var datter af kaptajn Jens Nørregaard, den stærke idealist. Hun har dog aldrig befattet sig med »formaninger« og blev med tiden mer og mere grundtvigsk i den forstand, at hun af hele sit hjerte tog mod livet, som det kom til hende, og mødte andre mennesker med sit rige, forstaaende sind. Altid var hun paa pletten, hvor der trængtes mest til hende — hun kom i kroge, hvor ingen andre kom.

Grundtvig talte meget om »Hjertet« og om »Hjertelighed«. Jeg har aldrig selv faaet kvalme af at læse derom, for jeg har forstaaet de ord om ad mors liv (selv brugte hun vist sjældent ordene). Hos hende besejredes driften til at omskabe livet ad idealistisk vej — af bundetheden til det liv, som er der hver dag, til de mennesker, der altid har brug for, at nogen vil forstaa og hjælpe. Og den bedste gave er jo tit humorens. Her havde mor nok at øse af.

En søn kan jo umuligt bedømme sin mor udefra. Og stedet er ikke her til private ord. Jeg har blot villet begrunde, hvordan mor var et barn af Testrup højskole uden dog at blive et ekko af den. Frodigt og levende udviklede hun sig efter sin egen linie. Usvækket af aand døde hun, 77 aar gammel, men endnu ung sammen med de unge. De, der har kendt hende, vil gennem minderne blive styrket til selv at leve livet. Den betydning har levende mennesker altid.«

Fru *Ingeborg Thaning* omkom ved et ulykkestilfælde. Friskolelærer *Andersen Bo* skrev ved hendes død: »En offerild med stærke, rene flammer, blev baaret fra os ind i næste kammer.« Disse ord siger noget om hendes barndomshjem paa Testrup Højskole. Hun havde fra barn af lært at lytte, hun elskede sang og musik, et ægte højskolebarn. Pastor T. fik opfordring til at overtage Testrup højskole efter sin svigerfader, men han valgte præstegerningen, og Inger Thaning blev ikke »højskolemor«, hvad hun sikkert havde egnet sig godt til. Georg og Ingeborg Thaning samlede altid mange unge i deres hjem, og det var romantikkens toner, der lød i sang og musik. Begge var meget optaget af samfundsspørgsmaal, men hun kunde i al venskabelighed gaa andre veje end han. Hun var nemlig ivrig radikal. Men idealismen var den samme.

24. 3. juni 1933—10. apr. 42 (sp. Nimtofte-T. 16. apr. 25): **K. A. Minds,** fl. t. sp. Sct. Hans k., Odense, se der.

25. 4. aug. 1942—7. okt. 50 (sp. Føvling 27. dec. 29): **Hans Oluf Juhl,** f. 26. maj 90 Sdr. Bjert. F.: Gdjr. Lauritz Olesen J. og Ane Margrethe Lind. Stud. Kolding 08, c. 14[1] (l), hjpr. Nazaret k., Kbhvn. 29. maj 14, sekretær krigsfangearb. i Tyskland 17, hjpr. Vonsild-D. 19, missionær Chang-chun, Kina under DMS 20, sekretær DMS 26, afsk. 7. okt. 50. — G. 2. juli 20 Maria Nielsine Olesen, f. 20. apr. 91 Børglum. F.: Bankbud Christian O. og Martha Nielsen. — Fætter: Hemmet -SV., farbrødre: Esajas k., Kbh. og rkp. Kolding.

Kredsfmd. DMS 30—48, Røde kors orden 20.
Udg. 27: Kinas kirke.

26. 17. marts 1951—31. aug. 63 (valgmghpræst Ryslinge 30. dec. 40): **Jens Marinus Lundby,** f. 12. juni 97 Vejrum, Ringkøbing amt. F.: Gdjr. Andreas L. og Ane Kirstine Bjerre. Stud. Viborg 15, c. 22[1] (l), lærer Løgumgaard 22, højskolel. Vallekilde 23, sp. Vaalse 22. okt. 27, sp. Lem-Ø. 27. febr. 33, afsk. 31. aug. 63. — G. 25. apr. 27 Anna Sylvest Hansen, f. 4. jan. 05 Odense. F.: Overpostbud Sylvest H. og Ane Sofie Dupont. — Søn: Idum-R., dt. g. pastor O. Andreasson, højskolel., Odder.

27. 27. nov. 1963 (rkp. her 25. febr. 50): **Erik Johannes Helmer Lerfeldt,** f. 8. dec. 14 Odense. F.: Bankkasserer Laurits Christian Larsen og

Johanne Elisabeth Hansen. Stud. Odense 33, c. 40^2 (h_1). Sp. Haasum-R. 7. okt. 40. — G. 25. okt. 40 Kirsten Wilkenschildt, f. 7. dec. 18 Frberg. F.: Generalmajor, direktør for krigsministeriet Villiam August W. og Ebba Anna Vilhelmine Rubardt. — Broder: Sp. Helligaands k., Kbh., gift med hustrus søster.

Vikarierende præst f. den dsk. mgh. i Berlin og medhj. flygtningetjenesten 54—55, direktør Kirkernes Verdensraads flygtningetjeneste i Tyskland 58—60.
Udg. 55: Det dsk. bibelselskabs ordbog eller konkordans til NT.

Hjpr. 1954-55: *Per Dolmer*, se Laurbjerg-L. (kst. rkp.).
1957-58: *J. O. Bach*, se ndf. (kst. rkp.).
1959-60: *J. H. Jørgensen*, se Mou (kst. rkp.).

Ordineret kateket

(Embedet oprettet 5. nov. 1817, nedlagt 31. juli 1860.)
2. 20. sept. 1847—18. febr. 56 (hjpr. Vestervig-A. 14. dec. 43): *H. H. Licht*, fl. t. Hundborg-J., se Horne, Fyn.
3. 29. apr. 1856—10. maj 60: *Carl Poul Søltoft Nielsen*, f. 19. marts 20 Christiania. F.: Skibsfører Niels Ebbe N. og Marie Jessine Truchs. Plejesøn af pastor Harboe, Magleby ved Skelskør. Fik indfødsret 49. Stud. 38, c. jan. 44 (h), † 10. maj 60. — G. Margrethe Cicilie Fibiger.

Residerende kapellan

(Oprettet 21. febr. 1932, 3. kl., 1958: 12. kl. Embedsbol. fra 1934).

1. 25. maj 1932—30. sept. 49: **O. Højsgaard,** fl. t. Skaade, se der.

2. 25. febr. 1950—27. nov. 63 (sp. Haasum-R. 7. okt. 40): **E. J. H. Lerfeldt,** sp. her.

3. 22. febr. 1964 (sp. Gangsted-S. 12. aug. 58): **Jens Overgaard Bach,** f. 10. sept. 25 Ølgod. F.: Barbermester Rudolf Jensen B. og Margrethe Overgaard. Stud. Stat. kurs. 50, c. 57^1 (l-91). Kst. rkp. Hobro-S. 16. maj 57. — G. 1. juli 51 Inger Amalie Strandbæk Klausen, f. 6. okt. 25 Gammelstrup. F.: Husejer Chr. K. og Marie Strandbæk.

BM. K. Korshærs storkredsbest. 58—64.

Litt. foruden ovenn.: Hj. Schmidts ovennævnte bøger, Dorthe Thomsen: Nogle optegnelser om H. 1808-68, 1876, Fra Randers a. 1907, Turistrejsefører, Jyske byer og deres mænd VIII, 1917. K. J. Kristensen: H. borgerf. 1844-94, Trap, 5. udg., 1963, s. 630 f., Ill. tid. 1898-99, s. 623 f. og 1917, s. 60, Chr. Heilskov: Dsk. provinsbibliografi, 1920, s. 321, Edith Ryssel i Berl. Tid. 7. juli 1957, Th. Heltoft: H. skolevæsen 1906-31, 1931, H. aarbog (v. F. Klintø og J. Skovdal) 1934-36, S. Vasegaard: H. nyere hist., 1941, Z. K. Zachariassen: Kirkeruinen paa H. markjorder, Rand. aarb. 1952, 37—43. Khst. saml. 6. r. III, 357, IMs hist., 1912, s. 428.

MARIAGER

Mariager pastorat ligger paa sydsiden af M. fjord og omfatter *købstaden Mariager*, der er 474 ha og havde 1516 indb. i 1960, samt *M. landsogn*, der er delt i 2 dele (adskilt af Hem sogn), og er 3521 ha (1037 indb.). Pastoratet er naturskønt, bakket, højtliggende, storslaaet udsigt fra Hohøj (110 m), dybe dale med skovklædte skrænter og yndede udflugtssteder, megen skov, let jord. Den vestlige del er lavest, smaabakket. I landsognet byerne Hou med fh., Fladbjerg, Trinderup, Alstrup, Fjelsted med fh., Katbjerg med fh., Brødløs. Hovedparcellen af M. kloster.

Mange oldtidsminder, to smukke jættestuer, en langdysse, 83 høje. Den prægtige *Hohøj* er en af landets største (110 m høj), tyskerne gravede i den 1940-45. Komiteen for Hohøjfester (udgaaet af egnens radikale venstre) vedligeholder 2 ha omkring den. *St. Blicher* havde planlagt et folkemøde her 1846 (se s. 122) og til dette møde skrevet sangen: „Jyden han er stærk og sejg", 1919 rejstes en mindesten for Blicher paa Jeppe Aakjærs initiativ. 1912-39 holdtes aarlige møder, 1920 rejstes en genforeningssten. Senere er her holdt flere politiske, folkelige og kirkelige møder.
Der har været 2 helligkilder, Sct. Helene og Marie kilde (Schmidt: DH., s. 141). I Hou har der været en kirke, rester ses lige ved byen. Døbefonten er fjernet til Nationalmusæet.

Mariager købstad er Jyllands mindste købstad. Den ligger idyllisk ved en lille vig paa sydsiden af den smalle fjord, i en dal, der aabner sig ud mod fjorden, med nyere huse ved vandet eller op ad bakkerne. Fra torvet med raadhuset (fra 1822, delvis ombygget 1914) udgaar den buede hovedgade, Teglgade, bebyggelsen er mest enetages-huse i sammenhængende husrækker, men bybilledet beherskes af kirken, der ligger ret højt mod syd i byen, og derfra snor de gamle gader sig ned mod havnen, med træer og mange blomster, Fuglsangsgaden klatrer malerisk ned ad bakken mod færgestedet, hvor dampbaaden piber. Der er mos paa mange af de røde tegltage, smaa bække risler og bugter sig fra klostrets mølledamme bag husene ned til engene, og klippede løvporte hvælver sig yndefuldt over indgangene. Mariager er blevet en turistby. Og adskillige kunstnere har boet her og besunget byens idyl, *Nis Petersen* logerede hos kurvekonen Karen nær ved Hohøj, og i »Nattens pibere« har han berømmet Mariager, som han kaldte »Verdens vidunderligste by«. Maleren og digteren *Anders Hune* har gengivet stemningen i byen og ved Hohøj, *Peter Nansen* var en hyppig gæst og døde her paa hotel »Postgaarden«. Kurvekonen Karens hus er feriehjem for danske bladtegnere.

I »Minder fra gl. grundtvigske hjem« II, 1922, har professor, dr. phil. *Vilhelm Dahlerup* fortalt om sin fader, *Hans Dahlerup*, som var by- og herredsfoged i Mariager 1870-77. Han tog sig ivrigt af de kommunale sager, fik bakker beplantet og var virksom for at værne om byens skønhed. Hans D.s fader var en højkirkelig præst (se Vindblæs-D.), og selv var Hans D. født i Norup præstegaard ved Mariager fjord. Han var en alvorlig grundtvigsk kristen, og Grundtvigs salmer fyldte hjemmet. Han fik oprettet en foredragsforening i Mariager, hvor højskolefolk kom og talte (*L. Schrøder, Jens Nørregaard*) og pastor *Richardt Petersen*, der var hjpr. i Udbyneder. — Hans D. døde som herredsfoged i Roskilde 1896.

I vore dage gøres der et arbejde for at bevare Mariagers idyl og særpræg. 85 % af husene er gamle og dyre at bevare for enkeltmand, og med direktør, civilingeniør *K. Hedegaard*, Cementfabrikken »Dania«, har man skabt et selskab, der skulde hjælpe til at bevare de gamle huse, f. ex. den smukke »Smedegaard« paa Fuglsangsbakken. Hotel »Postgaarden« er en af de smukkeste og mest karakteristiske gamle bindingsværksbygninger. Mange kunstnere har boet

her. Men Mariager er en fattig by og kan ikke alene klare opgaven. Man vil ogsaa ved et præmieringssystem søge at bevare det gamle præg (Pltk., 8. jan. 1961). Det særlige bygningssyns sekretariat har 1962 udarbejdet »Bevarelsesplan Mariager«.

Lidt historie

Købstaden er vokset op om klostret. Byen nævnes første gang 1434, har maaske tilhørt Glenstrup kloster; den oprindelige landsby havde sin egen kirke, *Sct. Peders kirke*, paa Teglgades bakke. Endnu 1677 stod taarnet med byens stormklokke. Men 1729 var det forsvundet. Byen levede af klostret, der trak købmænd og haandværkere hertil, adelige familier bosatte sig her. 1592 blev byen købstad. Klostrets nedlæggelse medførte stor tilbagegang, dertil kom brande, 1627-29 var byen besat af kejserlige tropper, 1657-60 led byen store tab.

Aage Brask har i Rand. aarb. 1959 skrevet om M. og omegns store betydning for Fr. IIs og Chr. IVs byggeforetagender.

Chr. IV gav byen samme rettigheder som Hobro. Byen havde indtægter ved at sælge brændte sten og kalk fra kalkovne ved fjorden, men da skovene forhuggedes, hørte det op, og efter 1660 var byens forhold vanskelige. Der var ikke noget rigtigt opland, og konkurrencen fra Hobro og Randers generede. 1672 var der kun 372 indb. Det var et tab, at toldstedet flyttedes til Hadsund 1680. 1660—1814 var byens væsentlige indtægtskilder salg af brændevin og malt. Efter 1800 begyndte en svag opgang p. g. a. forbedrede veje og landbrugets fremgang. Fra 1848 var M. politisk mødested for egnen. Beskedne industrier tog fat: brændevinsbrænderiet udvidedes, gødningsfabrik 1871, 1874 anlagdes cementfabrikken Dania 6 km øst for byen. Efter 1900 kom ny virksomheder i gang, havnen blev udvidet, 1927 kom jernbanen, og M. har i de sidste aar trukket mange turister til.

Mariager kloster, birgittinernes andet kloster i Danmark, regnes for stiftet 1446, indviet til Vor Frue og Sct. Birgitte. Det nævnes ikke bl. Birgittinerklostre 1425. Kartøjserne havde 1428 faaet overladt Glenstrup kloster og Vor Frue kloster i Randers, og de overlod disse til Birgittinerne i Maribo, for at de kunde bygge et nyt kloster. 1446 lod paven de to klostre overdrage til Maribo, for at der kunde stiftes et nyt kloster i Mariager. Klostret voksede hurtigt, blev rigt og anset, styret af en abbedisse og en skriftefader. Kongerne gav det store privilegier, adelen gav rige gaver for sjælemesser, for ophold her og for begravelser i kirken. Kartøjsernes munkekloster laa adskilt fra nonnernes og sammen med kirken dannede nonne- og munkeklostret en firfløjet gaard. Hertil sluttede sig andre bygninger, fiskedamme, haver osv., Munkegaarden laa mod øst. 1530 havde klostret 550 gaarde og huse, 31 skove m. m. m. M. by voksede op og havde byting og byfoged. Klostret fik ret til at holde fri havn, og færgefarten til Himmerland gav god indtægt. Klostret var især søgt af adelige. — Efter reformationen kom klostret under kronen. Det blev nedlagt 1588. Lensmanden boede her til 1664, og til 1588 skulde han sørge for, at der var en prædikant for nonnerne. Kloster og gods gik derefter over i privat eje, og i 19. aarhundrede er det hele udstykket til statshuse. Nonneklostret blev brudt ned 1721-22, Munkeklostret efter 1800. Foruden kirken er kun bevaret en bygning i to etager med taarn, restaureret 1891, nu dommerkontor. Mariagerkloster-ladegaards hovedparcels hovedbygning er fra 1876.

Om M. kloster se Dsk. Magasin 1752, 65—124, 162 f., 194 f., 236 f., 263 f., N. Pedersen: Bidrag til dsk. Klosterhistorie, Khst. saml. 1881-82, 170-85, C. F. Bricka: Et aarstal i M. Klosters hist., Hist. Tidsskr. 5. II, 482 f., Vilh. Lorenzen: De dsk. Klostres bygningshistorie IV, 1922.

Klostret laa i landsognet. Sognet bestod i middelalderen af 3 sogne: Hov, Alstrup og Fjelsted.

Mariager birk blev 1815 lagt under Onsild herred. Den gamle latinskole (nedlagt 1740) er nu graverbolig.

Mariager rummer ingen store institutioner. Den gl. kommunale borger- og realskole fra 1893 var den af alle landets skoler, som længst opretholdt borgerskoleeksamen (til 1959), er 1962 afløst af en moderne skole paa Hjulhus vej, som foruden Mariager by- og landsogn skal betjene V. Tørslev-S. og for realskolens vedkommende tillige med Hem-Sem. Her er 19 klasseværelser. Stadsskoleinspektør: *Sv. E. L. B. Jensen.*

Skolen rummer ogsaa biblioteket (opr. 1885).

Museet, fra 1923, oprettet paa initiativ af malermester *Riis* og læge *R. Holm*, har tilhuse i en smuk gl. købmandsgaard i Kirkegade.

Sødisbakke, under statens forsorg for aandssvage er opført 1939 paa en grund, hvor den gl. arbejdsanstalt laa. Der er 274 patienter og 80 funktionærer.

Det gl. *epidemihus* (fra 1886) solgt til privat hvilehjem.

Pinsevækkelsens højskole, indv. 1955, 40 elever, begyndte med to maaneders kursus aarligt, fra 1963 kun eet 8-maaneders kursus. Forstander: *Harald Rich.*

Der er flere smukke anlæg, f. ex. *Munkholm*, syd for byen, 2,2 ha, skænket 1839 af etrd., overtoldinpr. *F. M. Tetens*, for hvem der 1876 rejstes et mindesmærke i anlægget. Her er en pavillon, opf. 1945 efter brand, et meget yndet sted af turister og byens borgere. Smukke plantager paa Fuglsangsbakke og Sødisbakke. Øst for byen den kønne Maren Finds dal. — I Nonneholt plantage mindesmærke for skolemanden, prof. *K. Rovsing* († 1889) for hans arbejde for hedesagen.

Kommunevalg: 1943: Købstaden: S. 249 (4), R. 70 (1), K. 132 (3), V. 59 (1). Borgmester: LRsagfører *R. M. Jørgensen.*
Landsognet: S. 110 (2); V. og BF. 234 (5), Husm. 40 (0). Fmd.: Gdjr. *C. Greve.*
1962: Købstaden: S. 310 (4), R. 57 (0), K. 188 (3), V. 106 (1), UP. 62 (1). Borgmester: Snedkerm. *Fr. Christensen*, (soc.).
Landsognet: S. 155 (2), BF. 192 (3), UP. 128 (2). Fmd.: Husmd. *Karl Christensen*, V.
(Indtil 1946 udpegede de borgerlige eller upolitiske partier borgmesteren. Siden 1946 soc.dem. borgmester.

Af den ældre præstehistorie

1681—1808 var Hem-Sem annekser til Mariager.

Den første lutherske sp., *Chr. Lauritsen Loemann* (Laumann) mindes ved en ligsten eller ramme i kirken. Han døde 1582. *Niels Christensen Soelgaard* (1582—1602) fik kgl. brev 1583 om at erholde tømmer til præstegaarden, som var brændt. *Laur. Jensen Trane* (1602-18) blev afsat for grove forseelser. Provst *Hans Jacobsen Abel* (1618-48) mindes ved et epitafium. Byen døjede meget under de kejserlige troppers besættelse 1627-29, og det meste af byen brændte. Provst Abels datter blev gift med eftermanden, *Niels Christensen Aarslew* (1648-72), i hans tid døjede byen saa meget under svenskekrigen 1658-60, at adskillige flyttede bort. — Provst mag. *Hans Fr. Hyphoff* (1672—1704) oplevede den store brand 1680, hvorefter 123 ejendomme stod øde. Embedet var saa ringe, at Hem-S. blev lagt som annekser hertil. Hans datter blev gift med mag. *Peder Christensen Wivebro* fra Vive. Han omtales som »myndig og gerrig«, (W. II, 377). *Pontus Henriksen Sparre* (1704-20) blev gift med en sønnedatter af provst Abel, 3 af hans sønner blev præster. Stor fattigdom prægede byen. Sparre var »lærd, men hans levemaade var til

sidst uordentlig«. Nu fik Mariager en præst, der var højt anset: Provst, mag. *Philip Samuelsen Friedlich*, han blev ksstrd., var kyndig i lov og ret, meget yndet af kong Fr. IV, som skænkede ham 1000 rdl. som vederlag for hans omkostninger ved en proces om 5 kirker. F. havde store fortjenester af Mariager kirke. Epitafium. Han efterfulgtes af sin søn, provst, mag. *Samuel Friedlich* (1750-69). Han var forfatter ligesom *Niels Bjørn Tødsleuf* (1769-79), der kom hertil fra Slagelse. Der høres ikke om pietisme her. 1775 hærgedes byen atter af en stor brand. *Hans J. N. Jæger* (1779-82) havde været missionær i Grønland. *Fr. Chr. Bergmann* (1808-27) siges at have været rationalist. *Henrik Chr. Seerup* (1828-38, flyttet til Borre) var en yndet prædikant, brav og dygtig (BDG. I, 165). Han udgav sin jubelprædiken ved kongens 25 aars jubilæum 1833, skrev i Nyt teol. tidsskr. om striden ml. Grundtvig og prof. H. N. Clausen 1829, om Grundtvigs Rimkrønike (se Grundtvigs »Dannevirke« IV, 174 f.), om »de gejstliges privilegier« i Lindbergs Nord. kirketidende 1836 m. m. (E. III, 148). *Johan Carl Johansen* (1838-47, fl. t. Helsingør, se Taarnby) var en af de 4 dygtige kordegnesønner fra Nakskov, der blev præster (se Præstehist. saml. 1933, s. 125-28), en fin sprogmand, en kultiveret og dygtig præst, men til sin svigerfader, (provst dr. Nic. Clausen Schack), skrev han om, hvor gerne han vilde bort fra Mariager.

Der var rkp. i Mariager til 1803. Blandt kapellanerne var mag. *Nic. Reiersen* (1735-41), der flyttede til Svendborg, berømt for sin fysiske styrke og haardførhed. Han var „akkurat og ordentlig". 1630—1742 var rkp. i Mariager tillige sp. i Vindblæs. Jochum Klog (1741-42) frasagde sig kapellaniet her og blev sp. i Vindblæs. For „sine urimelige forhold og underlige færd", blev han dømt fra embedet i Vindblæs, flyttede til Kbh. og paadrog sig stor gæld ved uordentligt levned, men blev 1750 sp. i Dalum. Mag. *Jørgen P. Kofod* (flyttede 1753 til Povelsker), han var bornholmer, en meget dygtig og afholdt mand, messede fortrinligt, godgørende. Mag. *Johan Larsen Bruun* (1753-57) blev afsat, fordi hans opførsel var „ganske urimelig", havde svære stridigheder med provst Friedlich. Den sidste rkp., *Fr. C. Bergmann*, blev sp. her 1808 (hans dattersøns søn var pastor L. P. G. Larsen, Mørke). 1816 oprettedes et embede som ord. kat., det nedlagdes 1818.

Tiden efter 1849

Pastor *C. V. Boesen* (1847-54) blev stiftsprovst i Aarhus og senere sp. Harridslev. Han var af den pietistisk prægede Boesen-slægt fra Vigerslev, en nobel og stilfærdig mand, der ikke yndede ydre fremtræden. Han udgav to prædikener, hvis overskrifter siges at være typiske for ham: »Vorder ordets gørere!«. »Lad os elske hverandre!«

Pastor *C. C. Wittrup* (1854-63, se sp. Vejle-H.) var en kraftfuld personlighed og en punktlig embedsmand, elskværdig og afholdt. I en beretning herfra 1859 roses mgh. for »kirkelig sans og sædelig vandel«. (Hertz).

Om provst *A. F. K. Ussing* (1863-72) mente nabopræsterne, at han var rationalist; hans brodersøn, stiftsprovst, dr. *Henry Ussing* udtalte ved hans begravelse, »han ikke havde været nogen lykkelig mand, fordi han stadig havde følt, at der manglede ham noget som forkynder, den fuldstændige hengivelse i troen. Han var en sanddru mand, lille, svag af ydre, men stærk af karakter.« Se under Spentrup-G. Men han forstod at tale, at henrive og sætte i stemning som faa andre, og var altid venlig og imødekommende (Skelskør avis 2. marts 97). Biskop Brammer omtaler U. som »et godt hovede ligesom sine brødre, en mand med æstetisk dannelse.« (Khst. saml. 6. r. II, 667).

Provst *A. P. Rohde* (1872-84) var en fin og nobel karakter, godgørende, vellidt og respekteret af alle som præst og menneske. Han var højkirkelig og af den gamle skole, en kulturpersonlighed. Han passede godt her og fik mange venner.

Det mest kendte navn i Mariagers præsterække er den lærde teolog, dr. theol. *F. C. Krarup* (1884-93). Befolkningen her forstod ham næppe, og kirkegangen var ikke stor. Selv ønskede han ogsaa at komme til egne, der var bedre egnet for hans studier. Han kom hertil efter lange studierejser, hvor Gøttingen-professoren *Albrecht Ritschl*, havde faaet stor betydning for ham og hans teologi, ja Ritschl vakte hans teologiske bevidsthed, og sit discipelforhold til Ritschl viste han i sin disputats 1885: »Om forholdet ml. det guddommelige og det menneskelige i Kristi person.« Foruden sin disputats udgav K. i Mariager et par smaaskrifter, hvori han optrak linierne i Ritschls teologi: »Om undergavens stilling i den kr. kirke.« Det blev angrebet af *Albert Schack*, og Krarup svarede 1889 med skriftet: »Hvori er underkraften begrundet?« Selv har K. skildret sit liv i »Fra romantisme til realisme« (1930). Se nærmere under Sorø.

Krarups efterfølger var af en helt anden type: *J. A. C. C. O. Schrøder* (1893—1921), se ndf.

Han efterfulgtes af den friske, levende grundtvigske *Benedict Nordentoft* (1922-26), der var præget af sin præstetid i USA (se Kolding), de to næste præster her døde efter faa aars forløb: Den stilfærdige *J. Herskind* (1926-31) og *Iver Nordentoft* (1931-43) en brodersøn af Benedict Nordentoft.

Det kirkelige liv har under de skiftende præster, som har været af forskellig kirkelig indstilling, aldrig været særlig stærkt. Idyl og ro præger byen, og der har ikke været vækkelser eller særlige kirkelige begivenheder. En beretning fra omkr. 1940 taler om »afslappet aandeligt liv, kirkegangen har altid været træg.« Der skrives, at der har gn. aarene siden aarhundredskiftet været en lille IMs kreds. Indre mission købte et hus med sale til mødebrug 1943, og samme aar kom indremissionær *Johs. Engmark* hertil. Plejemoder *Agnes Møller* har holdt ungdomsmøder, som i 1940 var godt besøgt, men senere svandt deltagelsen ind. Sammen med pastor *Iver Nordentoft* holdt hun bibellæsninger paa afholdshotellet (14-16 delt.), og der blev forsøgt med Grundlovsmøder og sommerlejre for unge piger og husmødre.

Pastor *Axel Busch* (1944-61) skriver: »For Mariager gælder det samme som for det meste af sognene mellem de 2 fjorde, Randers- og Mariager fjord, at aandeligt liv har trange kaar, og at det egentlig kun er politiske spørgsmaal, der kan faa folk i fyr og flamme; der er ingen store linier og ingen store udsyn, det er overladt til naturen, men den har dem unægtelig ogsaa! Men der er dog i kirkelig henseende ting, der lyser lidt op i billedet: *Kirkegangen* er ikke stor, og kirkegængerne syner ikke meget i den uforholdsmæssig store kirke, men der har længe været en meget trofast kirkesøgende kreds, og

begrebet »tomme kirker« kan ikke anvendes her, tværtimod synes kirkebesøget i den senere tid at være stigende. — »*Klubben*« (de 14—17 aarige af begge køn), der har sin egen bestyrelse med sognepræsten som formand, har sine maanedlige sammenkomster i præstegaarden, og de unge har gennem adskillige aar sluttet godt op om disse aftner. Unge over 17 aar er der jo ikke mange af, da de fleste maa søge bort fra byen, hvor der ikke er mange lærepladser eller beskæftigelsesmuligheder. — En god *sømandskreds* (35) bestaaende af damer fra byen arbejder ihærdigt og trofast for Dansk Sømandskirke i fr. H. — Det samme gælder *Santalkredsens* mangeaarige arbejde for Santalmissionen. — Og ude i Landsognet er det altid let at samle folk til de maanedlige møder, som sognepræsten afholder i de forskellige distrikter i det langstrakte sogn; møderne holdes dels i forsamlingshusene dels i hjemmene.

Meget kan synes graat og trist i kirkelig henseende, men der er saa visselig ogsaa meget at glæde sig over i den henseende.«

Indre mission har samlet sig om missionshuset. Der har gennem flere aar været 2 smaa kredse af IM i købstaden og i østre landsogn. Efter missionær *Johs. Engmark* kom missionær *Luther Mortensen;* da han efter nogle aars forløb forlod byen, ansattes ingen ny missionær, og kredsen i købstaden er ifærd med at dø ud, og missionshuset anvendes kun til de møder for gamle og for søndagsskolen, som sognepræsten afholder. Derimod har kredsen i østre landsogn stadig holdt sig oppe og under dens sympatiske leder, gdjr. *Anton Nielsen,* formaaet at skabe god tilslutning til regelmæssige møder i hjemmene.

I den sidste tid er »Unge Hjem« bevægelsen slaaet godt an i vestre landsogn, hvor lærerinde fru *Thomsen* og hendes mand (kunstmaler) har kunnet samle fuldt hus til deres sammenkomster i Fjelsted skole.

Pastor *Aage Jæger* har været sp. siden 1962.

Kordegn, overlærer *S. Kirkedal Nielsen* døde 1963, 74 aar gl. Han blev i 1922 ansat ved Mariager Borger- og Realskole, hvor han virkede, til han i 1954 tog sin afsked. Kirkedal Nielsen vandt sig mange venner i Mariager, ikke alene inden for skolevæsenet, men ogsaa gennem den række af tillidshverv, han bestred i aarenes løb. Han var bl. a. bibliotekar ved Mariager Folkebibliotek, forretningsfører i Købstadssparekassen, medlem af menighedsraadet og byraadet, formand for ligningskommissionen, formand for værgeraadet og medlem af Mariager Børnefestkomité. Desuden var han gennem mange aar kordegn ved Mariager Klosterkirke.

Lærer *H. Bangsgaard* er kordegn (f. 26, ans. 59).

S. Dyrholm er organist (f. 17, a. 42).

1921 oplyses: Kkg. er meget vekslende, fra ringe til god. Der er sunde forhold, nogen IM, af og til lyst til at høre grundtvigske talere, 3 smaa godartede fh., i byen benyttes højskolehotellets sal til møder. DMS og Santalkreds, sdsk., enkelte velbesøgte ungdomsmøder, men intet organiseret kr. ungdomsarbejde. 1926: Kkg. ret god, intet særligt partipræg, lidt IM, ingen sekter. Sp. er præst ved Mariager Pleje- og arbejdsanstalt. — 1931: Ujævn kkg., 5%, IM kreds, intet særligt. 1935: Kkg. 3—4%, vanskelige forhold, især i købstaden, megen sløvhed, nogen ubestemt velvilje, en lille menighed, der ikke for hyppigt søger kirken. Smaa IM kredse (20 og 20) enk. adventister, FDF, privat mh. 1947: Kkg. 5%, velvillig, men uinteresseret befolkn., god, trofast kirkekreds, sdsk., santalkr., ungdomsm. i prgd., IM arbejder godt, 2 kredse (20 og 50), enk. adventister. 1959: Kkg. 4%, velvilje, kirkeligt uinteresseret. God kirkekreds, IM (30), kirkeblad. 1963: Kkg. 3%, velvilje, møder ved sp. i landsognet, santalkr., sømandskr., ungdomsm. i prgd., IM (30, gdjr. And. Nielsen, Hou), kirkeblad, sdsk., møder for gamle.

Mariager kirke fremtræder efter den store restauration 1931-33 som en smuk, stilren kirke, indvendig hvidkalket, men den er for stor, og akustikken er vanskelig. Kirken ligger ret højt, SV i byen. Den bestaar nu af skib, to lige lange korsarme og et smalt taarn med pyramidetag mod vest. Kirken er en rest af den meget anselige klosterkirke fra 1460-80, der var opført af munkesten efter Birgittinerordnens forskrifter (som Maribo). Langhuset var 56,5 m langt, 31,4 m bredt, midtskibet var 25 m højt, sideskibene 15,7 m, samlet under eet tag med stor kamgavl mod vest. Hvælvingerne hvilede paa slanke, ottekantede piller, mod vest et kor af samme bredde som skibet og vest for dette et smalt taarn, hvor taarnrummet var en slags forhal for munkenes kor, nonnernes kor var mod øst. Indvendig var der pulpiturer som i Maribo, hvilende paa lave piller og med flade buer. Mange fine, arkitektoniske enkeltheder.

Efter ref. forfaldt kirken, og der maatte jævnligt repareres. 1603 var tagværket blæst ned, kejserlige tropper 1627-29 ødelagde meget. Under Fr. IV var der tale om at nedbryde den store kirke og erstatte den med en mindre. Provst *Ph. Friedlich* fik dog dette forhindret. Storme fortsatte ødelæggelserne (1737), og til sidst skred man til en haardhændet formindskelse 1788-89, ledet af bygmester *A. Kruse,* Horsens. Midtskibets og sideskibenes 4 østre fag blev revet ned, mod øst opførtes et lille kor, der ligesom skibets vestlige fag fik fladt loft, mens resten beholdt sine hvælvinger. Man rev 9,4 m af taarnet ned (med sadeltag i øst-vest) og opførte et lille pyramidespir. Over sideskibsfagene, der blev korsarme mod nord og syd, lagdes valmtag, og hovedindgangen lagdes i nordre korsarm, hvor en lang indskrift fortæller om ombygningen.

1931-33 blev kirken hovedrestaureret (arkit. *Mogens Clemmensen*), lokale haandværkere udførte et fortrinligt arbejde, overlærer *J. C. Elming* var byggeudvalgets utrættelige formand. Der blev skabt et meget smukt kirkerum med høje hvælvinger og store vinduer. Den daarlige akustik er søgt afhjulpet ved højttaleranlæg. Det beskedne kor erstattedes af en ny korsarm, svarende til de gamle; krydshvælv i korsskæringen. Et meget smukt kalkmaleri fra kirkens opførelsestid fremdroges paa munkekorets nordvæg. I klostertiden var der mange altre. Fra et Kristi legems alter stammer en meget realistisk træskulptur af den lidende Kristus (Beckett DK, 185). Et gl., broderet alterklæde er fjernet til Randers musæum. Altertavlen, maaske af hollandsk oprindelse, i kraftig barok fra c. 1690, med nadveren i midten og apostle ved siderne, korsfæstelsen foroven. Malet i de oprind. farver 1931-33. Paa altret et stort krucifix (skænket af broncestøber Jensen, født i Mariager). Balusterformede renæssancestager og to syvarmede lysestager. Stort sengotisk lægmandskrucifix. Ældre træfont fra c. 1750, sydtysk daabsfad med bebudelsen. Døbefont af gotlandsk sandsten fra 1892 (tegnet af J. B. Løffler). Renæssancepræ dikestol (med evangelist malerier); firesidet himmel fra 1724. Lysekroner fra 1746, 1755, 1789. Orgel fra 1801. Under orgelpulpituret et lille musæum. Flere epitafier, ved rest. 1933 afdækkedes en masse grave, paa flere kirkestole navne paa gaarde osv. i sognet, særlige stole for „husmænd", husquinder", „Børnedob" og „Kirkegangskoner" osv. 3 klokker, den ældste fra c. 1400. I kirken var Stygge Krumpen († 1551) begravet, smuk gravsten paa korets sydvæg. 450 sd.

Kirkegaarden er særpræget og smuk, grunden fuld af murbrokker fra det gl. kloster. Ved fældning af store træer er kirken nyligt blevet delvis frilagt og kirkegaarden udvidet.

S. Borgen: Optegn. om M. kirke, Jy. saml. 1876-77, 128 f., Vejledn. for besøgende i M. kirke, Rand. a. avis 3. febr. 73, Referater fra festgudstjenesten 1934, da biskop F. C. Bruun-Rasmussen genindviede kirken, i dagspressen. Se iøvr. litt. under M. kloster.

Folketal. 1850: 546 og 682 (Lands.), 1901: 914 og 967; 1921: 1034 og 1190; 1960: 1483 og 1037.

Altergæster: 1922: 600; 1930: 400; 1938: 402; 1945: 378; 1962: 309.

Menighedsraad: 8 u. p., 1934: 6 soc., 2 rad., 5 V., 1 kons., 1 IM. 1945: 3 soc., 1 rad., 5 V., 2 kons., 2 IM, 1 u. p. (valg i lands.). 1961: 5 soc., 1 rad., 4 V., 2 kons., 1 IM, 1 u. p. (fmd.: Lærer Bangsgaard).

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 36 rug, 141 byg, 83 havre. b) landgilde af 2 gde., 20 rug, 20 byg. c) 10 lpd. ost, 22 lpd. brød, 30 sn. æg, 32 par kyllinger. d) 380 rdl. e) Ingen embedsbolig, 40 rdl. aarl. t. husleje. — 1870: Regul.: 2000 kr., netto: 3880 kr. Prgd. fra 1868. — 1913: 1. kl. Herskabelig bolig, tidligere herredsfogedbolig, hvælvede kældere fra middelalderen,

meget store værelser. Storslaaet udsigt over fjorden. 1946: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. i Fuglsangsgade fra 1934. (Arkit. Hjersing).

18. 27. okt. 1847—31. 8. 54 (ord. kat. Roskilde dk. 29. jan. 39): **C. V. Boesen,** fl. t. stiftsprovst Aarhus dk., se Harridslev-R.

19. 4. dec. 1854—7. marts 63 (sp. Gern-S. 25. sept. 50): **C. C. Wittrup,** fl. t. sp. Vejle-H., se der.

20. 13. maj 1863—12. apr. 72 (sp. Christianssted, Sct. Croix 21. maj 57): Provst **A. F. K. Ussing,** provst her 14. febr. 68, fl. t. Spentrup-G., se Skelskør.

21. 1. juli 1872—24. sept. 84 (sp. Vesterbølle-Ø. 29. juli 54): **Andreas Peter Rohde,** f. 18. febr. 15 Kbhvn. F.: Bogholder ved hof- og stadsrettens skiftekomm., kclrd. Peter R. og Johanne Holm. Stud. von Westens inst. 32, c. maj 38 (h), lærer Bredgades fattigskole, inspektør smst. 48, hjpr. Gladsakse-H. 5. jan. 43, men tiltraadte ikke p. g. a. provst Grundtvigs død, ord. kat. Faaborg-D. 3. juli 48, provst Rinds-Nørlyng herr. 5. juli 65, afsk. 24. sept. 84, † 25. jan. 94. — G.[1] 4. nov. 48 Johanne Marie Hansen, f. 30. okt. 29 Kbh., † 25. nov. 57. F.: Urtekræmmer, grosserer Jacob H. og Kirstine Margrethe Thrane. — G.[2] 17. juli 59 Thora Vilh. Gabriele Brusch, f. 6. juli 28 Kbh., † 21. maj 75. F.: Restauratør Carl Fr. B. og Johanne Margrethe Ulstrup. — Brødre: Finderup, og Thisted (den sidste gift med hans 2. hustrus søster), og landskabsmaleren N. F. M. Rohde. Brodersøn: Klemensker. Stamt. 70.

Om provst R. se ovf.

22. 26. nov. 1884—10. juli 93: Lic. theol. **F. C. Krarup,** fl. t. sp. Sorø, se der.

23. 21. sept. 1893—25. sept. 1921 (ord. kat. Fredericia 8. sept. 86): **Johan Andreas Conrad Christen Olsen Schrøder,** f. 15. aug. 54 Gommerød. F.: Lærer i Daastrup Johan Ferdinand Carl S. og Vilhelmine Harreschou. Elev paa Askov, lærereksamen 74, lærer i Dragør og Roskilde. Stud. priv. 81, lærer Haderslev læreres skole, c. 86^2 (h_1), afsk. 25. sept. 21, † 26. dec. 27. — G.[1] 30. okt. 89 Anna Bloch, f. 31. jan. 56 Fredericia, † 28. aug. 17. F.: Fabrikant Peter B. og Christine Hundevad. — G.[2] 1919 Laura Møller, f. 28. jan. 78 Glenstrup, † 8. nov. 52. F.: Gdjr. Jens Peder Niels M. og Hedevig Sørensen.

Besøgte pastoralseminarierne i Preetz og Berlin, overrakte 26. maj 92 ved kong Chr. IXs og dronning Louises guldbryllup en guldkrans fra 80.000 skolebørn. — Udg. 02—03: Vore fædres tro I—V (udg. ogsaa som særtryk: (De 10 bud .. Jeg tror .. Døber dem .. Alterens sakramente .. Fadervor), 04: Bibelens apokryfe bøger i udtog, med Luthers fortale, flere lejlighedstaler. Vejledning for besøgende i M. kirke.

Pastor *Schrøder* er vel den præst, der lever mest i folkemunde her. Stor af vækst (tidl. løjtnant i livgarden), blodrig, af et stærkt temperament, der let kom til udbrud og let bragte ham i klammeri med folk. Men tillige af et ejegodt gemyt, saa han hurtigt fortrød sin hidsighed og prøvede at gøre det godt igen. Der var især en lille klike, der irriterede ham over alt maade; det var en radikal (brandesiansk) klike, der bevidst spillede paa hans svagheder og drillede ham efter evne. Det førte til ret voldsomme sammenstød og drabelige avisfejder, der flere gange resulterede i klager over Schrøder til de kirkelige myndigheder med krav om at faa ham afsat.

Schrøder var en flittig præst. Han havde søndagsskole i præstegaarden, sykreds for unge piger, bibellæsninger rundt om i landsognet, og han var meget flittig til at gøre husbesøg. Han foretog ofte turene ud i sognet ridende paa en lille islandsk hest, og det skal have været et noget komisk syn at se denne granvoksne mand overskrævs paa hesten næsten med benene slæbende paa jorden.

Schrøder var en god prædikant, ofte original, ogsaa ofte noget voldsom, men med en herlig evne til at bruge billeder, der kunne illustrere tankegangen paa en letfattelig maade.

Godgørende var han i høj grad og hjalp, hvor han kunde. En dag, hans kone kom ud i spisekamret, var der som blæst for madvarer; Schrøder havde tømt det for alt spiseligt og var kørt ud til en fattig mand i landsognet med hele herligheden.

Schrøder var meget interesseret i skolerne og aflagde ofte besøg der; han havde jo tidligere selv været lærer. Men lærerne nærmest frygtede hans besøg, da de kendte hans bramfri væsen og undertiden stærke kritik. (A. B.)

24. 16. jan. 1922—11. marts 26 (dsk. præst USA 03): **B. Nordentoft,** fl. t. sp. Sct. Nicolai k., Kolding, se der.

25. 16. juni 1926—8. aug. 31 (sp. Klim-T.-V. 16. juni 22): **Johannes Herskind,** f. 12. apr. 67 Horsens. F.: Sp. Tranebjerg, † 06. Stud. Aarh. 87, c. 93^1 (h_1), lærer Horsens 95, do. Silkeborg 97, adjunkt Vejle 03, lektor smst., rkp. Varde 8. juni 21, † 8. aug. 31. — G.[1] Eleonora Madsen, f. 29. juli 73 Ringsted, † 20. maj 06. F.: Sp. Horne, Fyn, † 05, se der. — G.[2] 2. juni 08 Sigrid Bendix, f. 24. jan. 80 Taars, † 33. F.: Fotograf Peter Ibsen B. og Christine Nielsen. — Moders søster g. Madsen, Horne, Fyn.

Johs. Herskind gik først skolevejen, sluttede sin lærervirksomhed af som lektor i Vejle og blev saa i en sen alder præst, men forblev altid skolemanden. Han skriver i Liber Daticus: »Genforeningen med Sønderjylland var den ydre aarsag til, at jeg gik over fra skolen til kirken.« Men overgangen fra skole til kirke faldt ham ikke let; han var ikke nogen stor prædikant, men han var trofast til at gøre husbesøg. Herskind var en jævn og stilfærdig mand og besad store musikalske evner. I hans sidste præsteaar paabegyndtes den store restaurering af Mariager kirke.

26. 2. nov. 1931—16. okt. 43 (sp. Sdr.-Nr. Kongerslev-K. 30. okt. 29): **Iver Nordentoft,** f. 30. sept. 98 Thisted. F.: Overlæge i Aarhus, dr. med. Severin Johannes N. af Brabrand-Aa. og Marie Ingerslev Qvistgaard. Stud. Aarhus 16, c. 29^2 (l), † 16. okt. 43. — G. 21. febr. 28 Margrethe Lomholt, f. 19. dec. 05 Frederiksberg. F.: Oberstløjt., direktør f. hærens tekniske korps, chef f. generaltøjmesterkvarteret Niels Ebbesen L. og Clara Emilie Fogh Hansen af Herrested. — Dt. g. Fisker, Fjaltrup-T. Fætter: Naur-S. Niece g. Thomsen, Torsted-H. Farbrødre: Garnisons k., Kbh., og Sct. Nicolai k., Kolding, søster g. Olesen Larsen,

rkp. Esajas k., Kbh. Stamt. 37. Hustrus fætter: Fogh, Dannemarre-T.

Fmd. Sønderjysk forening for M. og omegn.
Udg. 36: Seit Menschengedenken (Henrik Lassens Gedenkblätter), 36: Mands minde (J. Henrichsens erindringer), i Grænsevagtens forlag. Skr. flere afh. i Grænsevagten.

Pastor Nordentoft var en begavet mand med gode organisatoriske evner, der især viste sig i hans store arbejde for Sønderjydsk Forening, hvor han fik tømret en meget stærk organisation sammen i Mariager og omegn. Ligesom han fik sat system i de kirkelige møder rundt om i landsognet.

Nordentoft gik meget grundigt til værks i alt, hvad han foretog sig; det kunde undertiden udarte til pertentlighed og fordyben sig i petitesser. Denne grundighed bevirkede vel ogsaa, at hans prædikener blev for lange og til dels gik over hovedet paa folk, hvortil kom, at hans stemmeføring var meget monoton. Men uden tvivl var han en af de bedst begavede præster, Mariager har haft.

N. var meget optaget af Dansk Samling og tog stærkt del i D. S.s politiske arbejde, ja, var en af de førende i Jylland, var ogsaa opstillet af D. S. som folketingskandidat. Den tyske besættelse af Danmark oprørte ham, og han tog ivrigt del i modstandsbevægelsen og illegalt arbejde og havde adskillige kontroverser med tyskerne, dog uden at blive sat fast, skønt han ofte kunne virke unødigt udfordrende.

De sidste aars energiske indsats i politisk arbejde og i modstandsbevægelsen tog for meget paa hans i forvejen skrøbelige helbred og har sikkert fremskyndet hans tidlige død. Men han vil altid mindes i Mariager for sin dygtighed, helhjærtethed og varme danske sindelag.

(A. Busch).

Fru *Margrethe Nordentoft* skriver:

Kongerslev-Komdrup var et godt sted for unge præstefolk at begynde, næsten overalt fik man tak, bare man kom. Der var god tilslutning til gudstjenester og møder og et positivt samarbejde med Kirkeligt Samfund. Indre Missions formand var gaaet meget stærkt imod Iver Nordentofts udnævnelse, men han var en af de flittigste kirkegængere og udtalte et par aar senere, at nu kunne man godt lukke missionshuset, det var ikke længere nødvendigt. Men siden kom der vanskeligheder fra en helt anden kant, og da de efterhaanden syntes ganske uløselige, modtog Iver Nordentoft en opfordring fra Mariager om at søge det ledige embede der.

Det kirkelige arbejde i Mariager laa meget vanskeligere, og en stærkt medvirkende aarsag er dettes ydre rammer; mange beboere i landsognet har en mil til kirke, og naar de saa kommer der, kunde de i reglen intet høre, fordi kirkens akustiske forhold var usædvanligt uheldige. I aarene omkring 1930 blev den grundigt restaureret, men udelukkende ud fra synsmæssige hensyn; om den kunde anvendes efter sit formaal, dvs. om menigheden kunde høre noget, var ganske ligegyldigt.

Men til møder rundt i sognet, baade med kirkeligt og kulturelt indhold, var der god tilslutning. Ogsaa paa mange andre omraader sluttede befolkningen op bag ham. Saaledes blev en nystiftet afdeling af Grænseforeningen paa faa aar arbejdet op til et stærkt forgrenet og levedygtigt forehavende, en afdeling af Finlandshjælpen gjorde et stort arbejde under hans formandsskab under den finske vinterkrig, hvorefter arbejdet blev lagt paa is i erkendelse af, at det efter Finlands fredsslutning i foraaret 1940 kun ville aflaste tyskerne. — Ved folketingsvalget i 1943 indvilgede Iver Nordentoft i at stille sig som kandidat for Dansk Samling, og skønt tiden var alt for knap til et dybtgaaende oplysningsarbejde før valget, blev Dansk Samling det trediestørste parti baade i købstaden og landsognet.

Helt fra 1933 havde han talt og skrevet imod nazismen, saa da den 9. april 1940 kom med besættelsen, skød han hensynet til et ikke særlig godt helbred til side, nu stod der vigtigere ting paa spil. Efter den 29. august 1943 var der mange tyskere i Mariager, men den oktoberdag, da Iver Nordentoft blev baaret fra præstegaarden til kirken, saa man ikke een tysker i Mariager. Selv det tredie riges repræsentanter vidste at vise ærbødighed over for en falden modstander.

Han havde ofte talt om, hvordan han gerne ville begraves, saa derfor blev bisættelseshøjtideligheden i Mariager kirke ganske enkel. Næste dag blev han begravet i Brabrand, hvor ogsaa en meget stor del af hans slægt hviler. Et stort kors er rejst paa hans grav af menigheden i Mariager.

Hjælpepræst hos pastor Nordentoft:
1933-34: *O. R. T. Hjort*, se Naur-S.
1938: *E. E. Jessen*, se Thisted-T.
1938: *K. V. Skovsted*, se Skellerup-E.
1938-39: *S. O. Andersen*, se Støvring-M.

27. 24. febr. 1944—30. nov. 61 (sp. Strynø 20. febr. 31): **Axel Busch,** f. 6. nov. 91 Feldballe. F.: Sp. i Vallensbæk (fmd. for DMS), † 37, se der. Stud. Odense 10, c. 16^2 (h_1), sekretær DMS kredsfbd., Kbh. 16, sekretær krigsfangelejre i Østrig-Ungarn 17, dsk. sømandspræst Hull 5. marts 19, rejsepræst i Dsk. sømandskirke i fr. havne 29, afsk. 30. nov. 61. — G. 13. aug. 18 Alexandra Trolddahl Wiese, f. 16. juli 93 Newcastle. F.: Direktør Carl W. og Petra Julie Trolddahl.

BM. Dsk sømandskirke i fr. havne 31, till. sekretær 31—43. Røde kors mindetegn.
Udg. Overs. 32: M. Christlieb: Op ad bakke i Indien, red. „Havnen" 31—45. Skr. om kirken og sømændene i festskrift f. Dsk. kirke i fr. havne 42.

28. 26. juni 1962 (sp. Mjolden-R. 21. jan. 59): **Aage Jæger,** f. 25. dec. 17 Hjortlund. F.: Lærer i Kirkeby ved Svendborg Bodolf Peder J. og Laura Hansine Knudsen. Stud. Svendborg 36, c. 43^2 (l-81). Fast hjpr. Lemvig-N. 3. nov. 43, sp. Flade-G. 1. febr. 47. — G. 17. nov. 43 Gerda Alice Schütt, f. 25. maj 18 Kbhvn. F.: Malermester Elvin Tholuf S. og Oda Theodora Christine Sildorff.

Litt. foruden ovenn.: Hans Dahlerup: M. klosters og bys hist. 1882, Trap, 5. udg. 1963, s. 649 f., P. M. Knudsen: En lille by med en stor fortid, Købstadf. tidsskr. 1935, s. 312 f., Aage Roussel: M. kirke og Kloster, Danmark, 1945, s. 321 f., Turistf. aarb. 1946, Politiken 11. juni 54 (om moderne paa Hohøj), Højskolebl. 1955, s. 496 om Pinsebevægelsens højskole i M., Khst. saml. 6. r. II, 670. Mogens Lebech: Jyll. gl. retskredse, Jy. saml. 5. r. II, 282 f., Aage Brask: M. og omegns store betydning for Fr. IIs og Chr. IVs byggeforetagender, Rand. aarb. 1959, 26—36.

FALSLEV - VINDBLÆS

(Med filialkirke i Assens)

Falslev sogn havde Kærby som anneks til 1816, da Kærby lagdes til Hald. Falslev var derefter enepastorat til 18. dec. 1872, da Vindblæs, der hidtil havde været hovedsogn i pastoratet Vindblæs-Dalbyover, blev lagt som anneks til Falslev.

Vindblæs sogn var 1630—1742 henlagt til rkp. Mariager, 1742 blev det selvstændigt pastorat, fra 1759 med Dalbyover som anneks (se ndf.). Præstegaarden laa i Norup.

Vindblæs-Dalbyover præstehistorie, se før Dalby-neder-Over, s. 179.

Falslev sogn, 1019 ha, langs Mariager fjord, er mod syd højtliggende bakkeland, den store Kastbjerg-aa-dal langs sydgrænsen, flere dybe dale, tidligere lyngbakker, nu delvis dækket af plantage. Mod nord mere lavtliggende og jævnt, med fremtrædende kridtundergrund, der udnyttes til cementfabrikation, store kridtgrave. Naturskønt. Byerne F. og Assens, 1236 indb. (1930: 1559 indb.) med filialkirke, 7-klasset skole, moderniseret 1959, arbejdernes forsamlingsbygning, alderdomshjem fra 1955, kro, sportsplads, kommunekontor, bymæssig bebyggelse med butikker osv.

Mange oldtidsminder, jættestue, c. 30 gravhøje, flere anselige, kokkenmøddinger fundet langs fjorden, mærkeligt offerfund i Simonsmose. Ved Ballegaard et par hellige kilder (Schmidt: DH 141).

Den første forsøgsovn for cement blev bygget i en udgravning ved Ballegaard. 1873 anlagdes „Cimbria" som den første cementfabrik i Danmark, nedlagt 1920 efter sammenslutningen med Cementfabrikkerne under A/S Aalborg Portland cementfabrik. Fabrikationen overførtes til den store cementfabrik *Dania*, som 1887 blev anlagt ved fjorden; den er senere stærkt udvidet, 2-300 arbejdere og funktionærer, til cementfabrikkens havn indgaar 8-900 skibe aarligt.

Kalkværket Kongsdal, opr. 1903 blev cementfabrik 1907, nedlagt 1933, overgik til Dania.

Pastoratet skiftede struktur, da cementfabrikkerne blev store og skabte arbejderbyen Assens, der snart fik flere indbyggere end de to sogne tilsammen. Indbyggerantallet er gaaet nedad p. g. a. fabrikkens mekanisering (og familierne er ikke saa børnerige som før). *Hans Kirks* »Daglejerne« kan faktisk betegnes som en nøgleroman fra Assens (hans fader var læge i Hadsund).

Vindblæs sogn, 2647 ha, langs Mariager fjord, naturskønt, højtliggende og bakket med vide udsigter til Himmerland. Plantager paa de tidligere heder. Underlaget er kalk. Stejle aadale, nogen eng. Byerne V. med 7-klasset skole, ny skole planlagt, Norup (264 indb.) med fh., sportsplads osv., Haderup, Lystrup, Nebstrup, Ajstrup, med fh., samt Syd-Hadsund (261 indb.), bymæssig bebyggelse, fh., kro, jernbane- og vejbro (fra 1904) over fjorden til Nord-Hadsund. Kragelund (gaard).

Mange oldtidsminder, jættestue, c. 60 høje, flere store, en smuk gruppe paa 7 høje SØ for kirken, især Loddenhøj er smuk. En af Jyllands ældste bopladser fundet paa en terrasse ved Syd-Hadsund. Køkkenmødding ved Aamølle. En helligkilde i bakkerne ved Nebstrup.

Af den ældre præstehistorie

De først-kendte sp. i Falslev var hr. *Niels, Chr. Nielsen* og *Laurits Nielsen. Peder Christensen Bjerregrav* († 1688) fik Kærby som anneks. Han efterfulgtes af sin søn *Hans*, der døde 1693, *Stephan Hansen Buxon* († 1714) havde været skibspræst og rkp. Nysted. *Chr. Quist* († 1748) havde været pestpræst i Kbhvn. *Peder Jensen Schmidt* (1748-75) var søn af en smed i Mariager, gift med fmd.s datter. Prgd. brændte 1751.

Biskop Hygum roste S., »der har været til stor aandelig velsignelse for sine sogne.« Han var pietist, men der mærkedes ikke spor af pietisme omkr. aarhundredskiftet. *Laur. Lassen* (1775—1816) var vist nærmest rationalist, medens *Hans Wiinholt* (1821-25, flyttet til Moltrup-B.) omtales som en »brav, dygtig og kristelig mand« (BDG I, 141). Han udgav flere prædikener og skrev et lille skrift om menneskets høje forpligtelse til at adlyde øvrigheden. Han skrev ogsaa digte. — *Søren Tang Harpøth* (1825-30) flyttede til Hygum-H. (se Randlev-B.) havde været adjunkt i Horsens, han var svag og blev til sidst blind.

Tiden efter 1849

Præsterne har ikke været retningsprægede. Pastor *C. M. Lund* (1830-59) levede meget stille, *C. V. Wulff* (1859-80) havde kun ringe kirkegang, medens der i pastor *A. E. T. Kønigsfeldts* tid (1880-89) var god kkg. Han var en flittig præst og afholdt. Pastor *Johs. Bloch* (1889—1921) oplevede den store udvikling, efter at cementfabrikkerne var bygget. Falslev sogn blev i nogen maade præget deraf. Bloch, der var grundtvigsk, blev gn. sin lange præstetid her »præsten« for et helt slægtled. Kirkegangen gik nedad. Omkr. 1912 kom 2 unge, troende lærere til Assens. De begyndte en søndagsskole, og da de flyttede, var der en kone, fru *Karen Rasmussen*, som fortsatte arbejdet med børnene. Hun blev drivkraften i IMs arbejde i sognet, fik ordnet møder, dannede en Sudankreds og holdt basarer til fordel for Sudan-missionen. Hun var meget trofast i sin bøn og i sit arbejde. Hun døde 1956.

Pastor *S. C. Borresen* (Frederiksberg slots kirke) er født i Ajstrup, V. sogn, 1878, og vokset op her. Han skriver: (med særligt henblik paa Vindblæs sogn, men det siges at gælde begge sogne): »Befolkningen var sidst i 19. aarh. i høj grad præget af stedets afsides beliggenhed, jorden var ringe, og der skulde slides for at skaffe midler til et meget nøjsomt liv. Man havde gammeldags ærbødighed for kirke og præst, men det aandelige livs puls var tilsyneladende svag. Den sjælelige blufærdighed paa dette som paa andre omraader var et selvfølgeligt led i folks væremaade. Man talte ikke om hjertets og sindets rørelser. Alt dette var i afgørende grad en privatsag. — En vurdering af det religiøse liv her er derfor uhyre vanskelig. Kirkegangen var udmærket, skønt de fleste havde langt til kirke (V. kirke ligger ikke i nogen by, men for sig selv), de to halvaarlige altergange var meget store. Den moralske standard var fin, ingen skilsmisser, næsten ingen børn født uden for ægteskab. Der levedes et smukt og solidt, gammeldags familieliv. — Det var navnligt i pastor *Kønigsfeldts* tid, at kirkegangen var god. Han var en udmærket prædikant, en smuk præsteskikkelse med et vindende smil. Han forstod at omgaas befolkningen og var meget afholdt. — Pastor *Johs. Bloch* havde ikke hans evner som prædikant, ejheller forstod han rigtigt sine sognebørn. Han var en velmenende og rar mand, men evnede ikke at skabe den kontakt med folk, som han sikkert gerne selv ønskede, og hvem han gerne vilde tjene.«

V. K. Jensen (nu Chl.lund) fortæller om *Carl Hornbech* (se sp. Fredericia), der som latinskoledreng kom hos sin onkel, propr. *Aagaard*, Haderup, V. sogn, og sang i kirken saa han tog tonen fra degnen, der standsede paa sin gravitetiske vandring op og ned ad gulvet, ruskede drengen, og bad ham holde op. Men Carl H. var ikke mere forknyt, end at han paa hjemturen sagde, at næste søndag skulde han nok tage tonen fra degnen. Senere kom den betydelige lærer *Sparsø* til V. (en søn blev provst i Søllerød). V. K. Jensens kom hertil fra det rige kirkeliv i Gerlev, og forskellen mellem Falslev-V. og Gerlev var mærkbar (c. 1890 f.). Pastor Bloch var næppe nogen betydelig prædikant, men godhjertet, kunde fælde taarer under sin prædiken. Kkg. var ikke saa ringe, men mere præget af vane end egentlig aandelig trang. Bloch blev forbavset, da nogle ønskede altergang uden for foraar og efteraar. Han vilde vide besked med alt og alle i sognene (han var nysgerrig).

Biskop *J. Ammundsen* regnede Falslev-V. til »de døde sogne«.

Om pastor *A. S. Kayser* (1922-33) se ndf. Kirkegangen gik meget tilbage og efter biskoppens raad ansattes pastor *Uno Paulsen* som hjpr. 1932. Han var sp. her 1933-60, og mindes for sin gode indsats blandt arbejderne, som skolekommissionsfmd. og som leder af en god aftenhøjskole fra 1943 (i prgd.). Han var en ung, frisk, moderne indstillet præst, stærkt optaget af Kristelig-socialdemokratisk forening, for hvilken han blev landsformand.

Pastor *Jens C. L. Møller* har virket her siden 1960.

Forholdene maa betegnes som »østjydske«. De mange arbejdere er som helhed uden større kirkelig interesse, men føler folkekirken som deres.

Der holdes skiftevis gudstjeneste i Falslev og Assens, kun ca. 100 hører til Falslev kirke, kkg. der ca. 20%, medens den i Assens er ca. 3—4%. I Vindblæs 3%. Altergang hver højmesse, stigende antal deltagere. For hele pastoratet almindelig velvilje, men kun jævn kirkelig interesse. Faa IM. Enkelte u. folkekirken.

Der er geografiske, sociale og folkelige skel, som dog ikke præger kirkelivet saa meget som kommunens skoleproblemer. Kun faa i kirke hver søndag men mange periodisk. I prgd. kvindemøder og højskoleaftener (35—50). Møder i Ajstrup fh. (25), 2 sømandskr. møder paa De gl.s Gaard, kirkeblad, søndagsskole, drenge- og pigespejdere (75), søndagsskole i privathjem.

Der skrives hertil, at det »kun er faa og smaa resultater, der er naaet, men kirken gør sin gerning«.

Blandt lægfolk nævnes fru ingeniør *Wickmann*, Cementfabrikken, hun har gjort en god indsats for sømandsmissionen i de 2 kredse i Assens og paa Cimbria.

Menighedsraadets fmd., tillidsmand paa fabrikken, kedelpasser *Søren Nielsen*, har gjort en stor indsats for kirkebygningerne og kirkegaardene. Om skolen se ovf. Skoleforholdene har været meget vanskelige og præget af strid m. m. som ikke her skal omtales. Der er for de større børns vedkommende et godt skoleforbund med Hadsund (realsk.). Blandt lærerne mindes man især lærer *Kr. Kjær*, der betød meget i Assens.

Assens skole ledes af førstelærer *M. Juul Quist*, Vindblæs skole: Førstelærer *N. A. Blaabjerg*.

1921 oplyses: Ikke god kkg., 3—5%. Intet særligt, 2 fh., størstedelen af bef. i F. er cementarbejdere, ellers velstaaende landmænd. — 1931: Kkg. 3 og 2%, gldags krd., enk. IM, enk. grundtvigske, overvejende uden særpræg. — 1943: Kkg. 25—6—2%. Som hidtil. Hvert 8. menn. faar invalide- ellers aldersrente. Arbejdsløshed og fattigdom i F. 1957: Se ovf. 1963: Kkg. 20 og 3,4 og 2,5%, se iøvr. ovf.

Folketal. 1850: 267 og 680; 1901: 1452 og 957; 1921: 1640 og 1111; 1960: 1472 og 1101.

Altergæster: 1922: ialt c. 300; 1930: 200 og 200; 1938: 90 og 140 og 160; 1945: 80 og 210 og 170; 1957: 85 og 315 og 90; 1963: 94 og 192 og 249 (+ 27 hjemmealt.).

Menighedsraad: 1922: 2 IM, resten u. p., 1930: 14 u. p., 1938: 9 soc., 5 borg., 1945: do., 1961: do. (Fmd.: Kedelpasser *Søren Nielsen*, Assens).

Kommunevalg: 1943: S. 854 (7), R. 56 (0), V. 137 (2). 1962: ?

Falslev kirke, helt østligt i sognet. Skib og kor er romanske, af granitkvadre paa skraasokkel med rille. Begge døre bevaret, syddøren tilmuret, med tympanon med løverelief, forskellig fra norddøren, der er ældre, med en løve og en bjørn i hver sit felt, samt ornamenter. Tilsvarende ornamentik i korets vinduer. I skibet skaktavlekvader. Korbuen har profilerede kragbaand. Skibet har bjælkeloft, koret hvælving. Taarn mod vest med fladt loft i taarnrummet og nyligt genaabnet rundbue til skibet. Taarnet har staaet aabent mod vest ved en høj spidsbue. Det har pyramidetag. Kirken restaureret 1952, da der fandtes dekorationer fra c. 1590. Romansk alterbord af kvadre med nyromansk altertavle (Emmaus, kopi fra c. 1775). Alterkalk med fod og knop (bægeret nyere) og disk fra 17. aarh, Spinkle messing-barokstager. Romansk granitfont, sydtysk daabsfad fra c. 1575 med bebudelsen. Senrenæssanceprædikestol med malet blomster-ornamentik fra 1701. Pengetavle fra 1701 med billede af Lazarus. Kirkeskib. Gravsten. 100 sd. Orgel.

Mackeprang JG 252 og 321, do. Døbefonte 228, 409, Aarb. f. nord. oldk. 1894, 261 og 279.

Assens kirke er opført som kapel 1923, udvidet (Cementfabrikken betalte) og indviet som kirke 1931. Hvidkalket, teglтækt, kamgavle, lille klokkespir, bestaar af eet langhus (arkit. Glahn). Bjælkeloft, alterskranken er anbragt foran en lille korbue. Kirkeskib, 120 sd. Orgel fra 1943.

Vindblæs kirke ligger højt, med vid udsigt, ensomt, er smuk og anselig. Skib og stort kor er romanske af hugne granitkvadre paa profileret sokkel. Begge døre og en dør i korets sydside er bevaret. Mange interessante enkeltheder. Portalerne har indhuggede relieffer af lammet med korset, livstræet, lindorme, løver osv. Paa kordøren mod syd er der figurer ved siderne. Det nederste halvrunde sokkelled er formet som en orm, der slynger sig om hele kirken, saaledes at de to ender, hver med sit hovede, mødes midt paa koret. Overhvælvet. Højt, hvidkalket taarn med sadeltag, vaabenhus mod syd, begge fra den senere middelalder. Senbarok altertavle fra 1747, romansk granitfont med bægerblade. Renæssanceprædikestol. Kirken er restaureret 1886 og 1898. 150 sd. Orgel. Kirkeskib.

Mackeprang, s. 55, 199 f., 283, 339, 409, Aarb. f. nord. oldk. 1896, s. 273.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 30 rug, 87 byg, 94 havre. b) 3 dobb. tiende af en gaard. c) 25 lpd. ost, 12 lpd. brød, 1 sn. æg af hver gaard, mælk. d) 40 rdl. e) 36 td. ld. og et krat. Afgift: 300 rdl. Gl., forfalden, firlænget prgd. — 1870: Regul.: ?, netto: 2136 kr. Gl., velholdt prgd. 1913: 2. kl., 1958: 12. kl., prgd. opf. 1925 i Falslev.

14. 24. dec. 1830—4. marts 59 (sp. Skjolde 23. marts 27): **Christian Meier Lund,** f. 22. aug. 91 Vellev. F.: Sp. i Vellev Hans Nicolai L., † 21 (af Grundfør-S.) og Margrethe Meyer af Vellev. Stud. Rand. 11, c. jan. 17 (l), sp. Laurbjerg-L. 7. aug. 22, † 4. marts 59 (Wiberg forkert). — G. c. 23 Nicoline Dientzmann, † 13. juli 60.

15. 9. juli 1859—26. marts 80 (missionær Egedesminde, Grønland 5. apr. 48): **Carl Vilhelm Wulff,** f. 6. dec. 11 Elkærholm, V. Nebel. F.: Jstrd. Hans Andreas W. og Caroline Christiane Poulsen. Stud. priv. 32, c. maj 44 (h), lærer, † 26. marts 80. — G. 8. marts 48 Marie Sophie Juliane Andrea Moth, f. 9. marts 15 Kalundborg, † 21. sept. 90. F.: Løjtnant, toldbetjent i Dragør Carl Frederik M. og Mette Kirstine Møller.

16. 18. juni 1880—13. maj 89 (ord. kat. Ærøskøbing 22. jan. 11): **A. E. T. Kønigsfeldt,** fl. t. Magleby-Holtug, se der.

17. 3. aug. 1889—23. okt. 1921 (sp. Jegindø 14. apr. 85): **Johannes Bloch,** f. 30. sept. 48 Lønborg. F.: Sp. i Vig-NA., lic. theol. J. V. B. († 92), se der. Stud. Hrlf. 68, c. 76[1] (h_2), huslærer hos grev Rantzau, Brahesholm, do. hos grev Scheel, Rygaard, do. Stadager prgd. 83, afsk. 23. okt. 21, r. af dbg. 28, † 17. nov. 29. — G. 25. okt. 99 Johanne Theodora Marie Bayer, f. 16. marts 63 Ø. Brønderslev, † 10. marts 26. F.: Kbmd., senere bogholder paa Højbygaard sukkerfabrik Emil Valdemar B. og Johanne Henriette Payberg. — Søster g. Prytz, Vig-NA., kusine g. Olivarius, Solbjerg-S., faders fætter: Bloch, Aal.

Pastor Johs. B. var en fin og nobel skikkelse af grundtvigsk indstilling (se Udbyneder-K.) søn af den fra den fynske vækkelse saa kendte ven af de vakte, lic. Jørgen V. Bloch. Johs. B. levede stille, han var en stor havedyrker og holdt haven i mønsterværdig stand. Han var »ret aristokratisk, kom mest sammen med de store«. Hans formue testamenterede han til et legat (c. 22000 kr.) til ubemidlede børn under konfirmationsalderen uanset forældrenes vandel.

18. 3. aug. 1922—9. marts 33 (sp. Baagø 28. juli 20): **Aage Steen Kayser,** f. 12. maj 68 Kbhvn. F.: Tømrermester Harald Hartvig K. og Anna Birg. Alette Betty Arctander. Stud. Eftersl. sk. 90, c. 99[2] (h_2), lærer Kbhvn., hjpr. Raarup 00—04, privatlærer, Kbh., hjpr. Sct. Thomas k., Frberg 18, afsk. 9. marts 33, † 13. nov. 51. — G. 3. juni 05 Martha Olsen, f. 8. febr. 80 Kbhvn. F.: Grosserer.

Pastor K. var fra et meget velstillet hjem, en repræsentativ og kultiveret mand, han stod pastor *Sophus Müller*, Sct. Thomas kirke nær, og fik først fast præsteembede, da han var 52 aar. Han var 54, da han kom hertil, han var flittig og velmenende, men kræfterne slog ikke til, han blev gammel før tiden, forholdene blev ret vanskelige, og kirkegangen svandt ind til et minimum, især i Vindblæs. Han var ret ubehjælpsom, og hans hustru var svag. Han følte sig sikkert bedst hjemme i København og naaede vist næppe at slaa rigtigt rod i Falslev-V. Han boede sine sidste aar i »Sabbatshvile« i Kbhvn., som i saa mange aar blev ledet af pastor Sophus Müller.

Hjælpepræst hos pastor Kayser:
1932-33: *U. P. Paulsen*, sp. her.

19. 4. juni 1933—13. jan. 60 (hjpr. her 25. maj 32): **Uno Paulus Paulsen,** f. 6. juli 06 Kbhvn. F.: Skræddermester Paul P. og Olga Elisabeth Jørgensen. Stud. Ø. Brgdssk. 25, c. 32[1] (h_1). — G. 10. nov. 33 Ruth Kastrup Nielsen, f. 30. dec. 13 Kbhvn. F.: Tømrermester Christian Kastrup N. og Johanne Stengade.

BM. Broderskabsbevægelsens nordl. best., fmd. Kr.-soc. forening, BM. Sonnenberg-kredsen.
Fl. t. rkp. Ansgar k., Kbhvn. 13. jan. 60.

20. 20. maj 1960 (Dsk. præst Nechochea, Argentina (under DKU) 53): **Jens Christian Larsen Møller,** f. 9. febr. 20 Linde, Randers amt. F.: Maskinsmed Søren Marinus M. og Ottomine Kristine Larsen. Stud. Randers 39. Sekretær KFUM, Frederiksbjerg, Aarhus 44—45, c. Aarhus juni 48 (1-88). Hjpr. Brabrand-Aa. 31. dec. 48, tillige sekr. Aarhus kristelige Studenterfbd. 49—50, sp. Voer-E. 30. jan. 50. — G. 4. juli 48 Ulla Dybdal Frederiksen, f. 14. apr. 25 Odense. F.: Repræsentant Thomas Dybdal F. og Kristiane Christensen.

Fmd. teol. fakultetsraad Aarhus 43—45, provstisekr. DKU t. 53, BM. Kirkens korshærs 8. storkr. t. 53, Sekr. udv. f. danske foredragsholdere i Argentina 56—60, Fmd. DKUs amtskomité, Rand. a. 62, BM. Dsk.-argentinsk forening 61, Medl. DKU's strukturudv. 64.

Litt.: Om Assens fabriksby, se Sund sans, 1936, s. 270 f., 282 f., 294 f., 306 f. Begtrup: Minder fra gl. gr. hj. II, 122. P. Christensen: Nogle træk af almisselemmers kaar paa landet i gl. dage, Rand. aarb. 1939, 134-44, Vider og V. V 77—79.

HEM - SEM

Hem sogn, 1835 ha, er højtliggende og stærkt bakket. Skellet til Gerlev herred dannes af den smukke Kastbjerg aadal, sandet jord, megen skov og plantage, lyngbakker (Sølehøj 116 m). Byerne H. med fh., Skrødstrup med centralskole fra 1962, bibliotek, fh. og mh. fra 1897, sportsplads.

En hellig kilde, Sct. Hans kilde (Schmidt: DH 141). Flere anselige oldtidshøje, en hellekiste.

Sem sogn, 1326 ha, er mod syd stærkt bakket, mod nord ujævnt kuperet, sandet jord, en del lav skov, krat, lyng osv. af egen naturskønhed. Den lille S. sø udtørret 1961. Byerne S. med fh., Edderup.

De tidligere heder er beplantede med ret store plantager. Voldstedet Ovsgaard. 23 oldtidshøje, især den store Møgelhøj.

Af den ældre præstehistorie

Der var selvstændig sp. i Hem-S. fra ref. til 1684, da embedet blev lagt under Mariager (se der) med en sognekapellan, der kom til at bo i Hem, fordi bønderne klagede over, at kapellanen, *Philip Todberg* († 1695 for altret i Sem kirke) ofte kom for sent til tjenesterne, naar han havde tjeneste i alle 3 kirker. Den flg. sognekapellan, *Peder Nielsen Lundsgaard* (1696—1740) var »underlig, urimelig og trættekær«, blev dømt 1702 ved landemodet til at holde sig embedet efterrettelig (han undlod at prædike i Mariager). Han havde strid med sognepræst *Sparre*, Mariager, og overfaldt engang provst Friedlich foran altret i Hem kirke, vilde »slide messeklæderne af ham og kradsede ham med sine negle.« Det kom til forlig, men L. fradømtes avlingen og levede siden stille og roligt. Angaaende præstegaardens brand 1717: Jfr. retsakterne er branden paasat af en kone fra Kærby. Hun skulde have 2 rdl. for ildspaasættelsen. For forseelsen blev hun dømt til døden og henrettet paa Sem hede 1721. Samme tid og sted blev Odder-Jens fra Odderhuset i Skrødstrup henrettet for mord paa en ung pige fra Hald.

Da Vindblæs lagdes fra rkp. Mariager til Dalbyover 1759, blev Hem-Sem bestyret af rkp. Mariager, indtil embedet som sp. Hem-Sem oprette-

des ved kgl. reskr. af 26. aug. 1803, men det blev først besat 1809, da *Niels Chr. Spur* blev udn. til sp. her. Han blev 1811 sp. i Hobro (se der). *Hans Chr. Warberg* (1811-19) havde været sp. i Hobro. *Spur* og *Warberg* byttede embede. Det gik ikke Warberg godt, han blev afskediget (drikfældighed, se s. 143). Efter hans afsked 1819 bestyredes embedet af pastor *Bergmann*, Mariager, indtil det 1828 blev besat med Bergmanns søn, *Niels Andreas Bergmann* (1828-34, se Ørsted, Jyll.). *Emil A. Conrad Olsen* (1835-38) flyttede til Lime, se Dalby-T., han var paavirket af Mynster med sympati for pietisme, en fin og alvorlig mand. *Ole H. Bork* (1838-44, se Udby, Fyn) var rationalistisk, konservativ, noget haard i sin optræden.

Tiden efter 1849

Der har ikke været vækkelser eller særlige kirkelige begivenheder i de to smaa sogne, men der har været ret gode forhold, den kirkelige interesse har været stærkest i Hem, roligt, gammeldags. Siden 1896 har der kun været 2 sognepræster.

Pastor *A. H. Berg* (1844-55) blev kun 50 aar. Hans søn var den kendte ingeniør og cementtekniker, direktør for Aalborg Portland cementfabrik *Ditlev Berg* († 1932), som blev opdraget hos pastor Bergs ven, pastor *C. P. C. Høeg*, Torup, hvor han blev plejebroder til frimenighedspræst *Morten Larsen*. — *Chr. Krag* (1855-61, fl. t. Farstrup-L., hvor han døde 1863, kun 41 aar gl.), var nidkær og begavet, han udg. flere præd., og skrev 1856 i Bojsens »Budstikke« om evangeliets prædiken. Paa flere maader skal han have mindet om sin brodersøn, pastor *P. Krag*, Sct. Jakobs kirke.

Pastor *Ole Cahrs* (1862-86) er blevet et »Sagn« i pastoratet. Sin rigdom havde han giftet sig til. »Han havde en rdl. i rente, hver gang klokken slog«. Han var sogneraadsformand i mange aar. Det siges, at han undlod at opkræve beboernes skatter. I stedet betalte han for beboerne af sine egne penge. Er det underligt, at han har faaet en mindetavle, der giver udtryk for menighedernes taknemlighed?

Her er et par af de mange anekdoter: Pastor Cahrs kusk hed Cresten. Engang var de kørende til Mariager. Det trak længe ud, inden Cahrs var færdig til at tage hjem. Da de endeligt sent om natten kørte hjem over Alstrup mark, kørte kusken galt og vognen væltede. Efter at have sundet sig lidt over forskrækkelsen, vendte Cahrs sig imod kusken og sagde: „Cresten, ved De ikke, at naar jeg er fuld, saa skal De være ædru?" „Jo, hr. pastor, det ved jeg godt," svarede Chresten spagfærdig, „men saa kommer turen aldrig til mig."

Cahrs var ovre i Dyrby for at berette en syg kone. Det varede et stykke tid derinde, og Chresten ventede med vognen udenfor. Da de omsider var kommet paa hjemvejen og havde kørt en stund i tavshed, tillod Chresten sig at spørge: „Hvordan har konen det?" „Konen," udbrød Cahrs, „hun har det udmærket; det er værre med manden. „Manden?" spurgte Chresten overrasket. „Hvad er der da i vejen med ham?" „Han ligger under bordet," var præstens svar.

1863 byggede Cahrs ny præstebolig. Han laante 1500 rdl. dertil. 1868 byggede han for egen regning nye avlsbygninger. De nedbrændte 1943. Ny Avlsgaard er rejst ude paa marken.

Fra Fredag d. 30. juni til onsdag d. 5. juli 1865 besøgte *H. C. Andersen* pastor Cahrs og frue i Hem præstegaard. I sine dagbogsoptegnelser giver digteren en glimrende kulturhistorisk skildring af livet i præstegaarden i disse dage. Tillige skildrer han deri et dobbelt bondebryllup i Skrødstrup, som han deltog i sammen med præsteparret.

Paa hjemvejen (til Frijsenborg) tog *H. C. Andersen* om ad Hobro for at besøge Borgmesteren. Han aflagde der besøg hos den ovenfor nævnte pastor *Spurs* enke, der var søster til *Ingemann*, Bolette Franciska Ingemann.

Pastor *G. A. Brasen* (1886-96), se Humble, var en rank mand baade af ydre og af karakter; bag hans noget kølige væsen gemte han et kærligt sind og øvede i det skjulte meget godt. Han var usnobbet, præget af gammel præstegaardskultur, var nærmest centrumsmand, trofast ven af Santalmissionen. De ældre fortæller, at han var noget striks og streng mod børnene. Han var en tid vikar ved Skrødstrup skole. Justits holdt han med haard haand. Ligesaa i konfirmandstuen. Børnene frygtede ham.

Han var agtet af de voksne. I de 10 aar han var sognepræst her, gjorde han et stort og godt arbejde, bl. a. ivrigt for afholdssagen.

Efter hans tid, 1897, byggedes missionshuset i Skrødstrup og vistnok paa hans initiativ. Paa husets 50-aarsdag sendte menigheden telegram til ham. Grunden til missionshuset blev skænket af gaardejer *Rasmus Hansen*, Skrødstrup, og de første ledere inden for IM var gdjr. *Anders Jakobsen* og hustru, *Ane Marie* i Skrødstrup. Det var et par flittige og interessante mennesker, præget af gammeldags kristendom og kultur, faste i deres overbevisning og tro, solide i bund og grund. *Ole Chr. Mathiassen* var leder en kortere periode. Ligesaa smedem. *Skou Nielsen*. IM har kun udgjort et lille samfund paa mellem 20 og 40 gennem de mange aar. Nogen væsentlig betydning udadtil har IM ikke haft. Derimod har de p. g. a. deres kirkelighed haft ikke ringe indflydelse paa menighedslivet i sognene.

Der er 3 forsamlingshuse i det lille pastorat; det er de 2 for meget, idet det kulturelle liv, der udgaar derfra, er blevet splittet. Tillige er der — og har altid været en hel del lokalpatriotisme i de 3 landsbyer, hvilket har bevirket, at folk »nødig gaar over aaen efter vand«.

Forsamlingshusenes brug har derfor i det væsentligste indskrænket sig til foreningsarbejde og gymnastik. Derimod har de tidligere højskoler i Gerlev, Dalbyneder og Mellerup i høj grad virket befrugtende paa det grundtvigske liv. Endnu den dag i dag spores i mange hjem eftervirkninger af disse skolers eksistens. Naar dette nævnes, kan man ikke undlade at nævne een personlighed fra Ommer syssel, nemlig *Jakob Knudsen*.

Lærer *Knudsen*, Skrødstrup, udførte et stort, uegennyttigt arbejde.

Om pastor *A. E. J. V. Skjerbek* (1896—1933), se ndf. Pastor *H. Nørgaard* har virket her siden 1934.

1927 oplyses: Kkg. 10 og 5%, IM smf. (30), 3 fh., 1939: Kkg. 8 og 5%, IM smf. (20), 3 fh. 1947: Kkg. 7 og 4%, intet særpræg, IM smf. (20), sdsk. selskabelig ungdomsf. 1959: Kkg. 6 og 3%, gode forhold, IM (30), gymnastikf. 1963: Kkg. 5 og 3%, rolige forhold. Ingen unge! Gaardmænd og husmænd. Folketallet dalende.

Sem Hede var det omraade, hvor den likviderede Hvidstengruppe modtog fra engelske flyvere de første containers med vaaben.

Hem kirke, sydligt i sognet, ligger højt, med stærkt fald mod syd. Skib og kor opført af granitkvadre paa skraasokkel. Norddøren næsten udslettet. syddøren har snoede søjler og tympanon med baandsløjfe. Udvendig niche paa

koret. Den romanske taarnunderdel er ret usædvanlig, med to buer, baaret af en midtpille ind til skibet (minder om Hee kirke). Taarnets overdel antagelig nedrevet i sengotisk tid, og det nuv. taarn, hvidkalket, med sadeltag opført omkr. 1766. Vaabenhus mod syd. Koret overhvælvet. (Kalkmalerier, Kristus, jomfru Maria, Sct. Anna). Altertavle (Mogens Gad: Jesus og børnene) i ramme, tegnet af Carl Lundquist, fra omkr. 1900. Sengotisk sølvkalk, stager fra 19. aarh. Romansk granitfont. Ny prædikestol fra c. 1900, epitafium. En messehagel fra 1801 fjernet til Randers musæum. 120 sd. Harmonium.

Mackeprang JG. 23 f., do.: L. 49, 51, Dæbef. 13, 84.

Sem kirke, sydligt i sognet, er lille, skib og kor romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Syddøren skimtes, den gl. norddør sidder langt mod vest, enkelte oprind. vinduer ses. Korbuen har skraakantede kragsten. Skibet har bjælkeloft, koret hvælving. Det hvidkalkede taarn, med sadeltag, er opført sidst i middelalderen, med hvælv og spidsbue til skibet. Vaabenhus mod nord. Kirken restaur. 1948, da der fremdroges et kalkmaleri paa triumfbuen fra c. 1500. Romansk alterbord af kvadre, med luthersk fløjaltertavle fra c. 1575 med skriftsteder paa fløjenes ydersider, en lille krucifixgruppe foran. Det tidligere alterbillede (kopi af Carl Bloch: Opstandelsen) hænger i taarnet. Alt inventaret istandsat 1948 af J. Th. Madsen, Kalk fra renæssancetiden. Romansk granitfont med rundstav og hjørneblade paa foden. Sydtysk daabsfad fra 1575 med roset. Renæssanceprædikestol fra 1619 med primitive landskabsmalerier. Gravsten. Et middelald. røgelseskar fjernet til Randers musæum. 80 sd. Harmoneum.

Folketal. 1850: 416 og 208; 1901: 428 og 250; 1921: 493 og 311; 1960: 466 og 238.
Altergæster: 1922: 137 og 61; 1934: 135 og 100; 1945: 80 og 80; 1961: 100 og 65.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 10 u. p., 1934: do., 1945: 2 IM, 5 soc., 5 n. gr. 1957: 2 IM, 6 gr., 4 soc. 1961: 2 IM, 10 u. p.
Kommunevalg. 1943: S. 188 (3), V. 137 (4); 1962: S. 84 (2), BF. 147 (3), Husm. 88 (2). Fmd.: Husm. *E. Christensen.*

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 38 rug, 36 byg, 55 havre. b) 36 rdl. c) 9 lpd. ost, 20 lpd. brød, 40 sn. æg. d) 100 rdl. e) 80 td. ld. ager, 40 td. krat, 15 td. eng, prgd. fra 1830. 1870: Regul.: 1136 kr., netto: 2382 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl., prgd. fra 1863, rest. 1948.

6. 28. dec. 1844—3. juni 55 (hjpr. V. Aaby-Aa. 4. nov. 35): **Andreas Høyer Berg,** f. 5. febr. 05 Højbjerg. F.: Sp. i V. Aaby-Aa. Michael Andreas Fosie G., † 39, og Ingeborg Aaboe. Stud. priv. 27, c. okt. 33 (h), † 3. juni 55. — G. 4. aug. 45 Charlotte Louise Birgitte Oppermann, f. 20. marts 14, † 9. dec. 60. F.: Skovrider paa Brahetrolleborg, forstraad Johan Carl Vincens O. og Johanne Margr. Oxenbøll. — Søster g. Wiinstrup, Grejs-S.

Overleveringen siger, at han blev fundet paa loftet, død ved egen haand, dette er dog tvivlsomt. Kirkebogen oplyser intet derom.

7. 1. sept. 1855—12. nov. 61 (hjpr. Herfølge-S. 54): **C. Krag,** fl. t. Farstrup-L., se der.

8. 8. jan. 1862—30. juni 86: **Ole Christian Cahrs,** f. 20. marts 22 Kbh. F.: Fuldmægtig i rentekammeret Ditmar K. og Margrethe Usia Saxtorph af Bodilsker-N. Stud. Brgdssk. K. 39, c. 46^1 (l), huslærer, afsk. 30. juni 86, † 10. dec. 91. — G. 11. juli 62 Anna Henriette Elisabeth de Neergaard, f. 24. sept. 35 Rindumgaard, Rindum, † 19. dec. 91. F.: Kmhr., amtmand, stænderdep. Johan Ferdinand de N. til Trøjborg, Fuglsang og Priorskov og Charlotte Louise Elisabeth Olsen. — Kusiner g. Jürgensen, Frederikssund-O. og Sonne, Fuglede. Hustrus faster g. Gøtzsche, Fensmark-R.

Pastor C. var af norsk slægt. Med sin hustru arvede han en betydelig formue, og han førte stort hus og megen selskabelighed. Gjorde ofte lange udenlandsrejser. Var meget godgørende og afholdt i sine sogne. Han stiftede det store *Cahrske legat* til fordel for præster ved deres etablering, et legat for præsteenker og døtre, og et legat for værdigt trængende i pastoratet (se ovf.).

Hjpr. hos pastor Cahrs:
1869-70: *C. F. B. Aschlund*, se Ho. O.
1876-77: *N. C. H. Spur*, se Lyderslev-F.

9. 22. sept. 1886—1. juli 96: **G. A. Brasen,** fl. t. Hou, se Humble.

10. 2. sept. 1896—22. sept. 1933: **Albert Emil Johannes Villiam Skjerbek,** f. 16. maj 64 Grenaa. F.: Premierløjtnant, postmester Jørgen Lauritz S. og Nielsine Vilh. Sophie Olsen. Stud. von Westens inst. 85, c. 91^2 (h_1), huslærer, afsk. 22. sept. 33, † 16. marts 46. — Ugift. — Broder: V. Hæsinge-S.-L. Brodersøn: Simmerbølle.

Pastor Skjerbek var et livsglad menneske; i selskab munter, veloplagt og underholdende. Han var meget musikalsk og interesseret i sang og musik. Gennem en aarrække ledede han et sangkor af unge fra pastoratet, oprettet af ham selv. — Hans kristelige indstilling var præget af det grundtvigske, hvorfor ogsaa hans forkyndelse var bestemt deraf med en fremhævelse af Sakramenterne som de midler, hvorigennem Guds frelsende gave naar til mennesker.

Et citat fra en af hans prædikener gaar noget videre: Et frugttræ maa for at udfolde sig frodigt og bære frugt staa i den rette jordbund. Er denne betingelse ikke opfyldt, lykkes det ikke. Saadan er det med mennesket. Det maa staa i den rette jordbund, for at udfolde sig helt og bære frugt.

Belæst som han var, tog han ofte dogmatiske spørgsmaal under behandling i sin søndagsprædiken. Og til sine seneste aar fortsatte han med indgaaende bibelstudier. I det hele taget en utrættelig landsbypræst. V. K. Jensen, der boede her 1912 flg. skriver, at kkg. var ringe i Sem.

10. 6. febr. 1934: **Henry Nørgaard,** f. 5. maj 06 Torning. F.: Gdjr. Niels Christian Laursen N. og Birgitte Marie Jensen. Stud. Statens kurs. 28, c. 33^2 (h_2). — G. 20. marts 34 Ellen Frederikke Bech, f. 10. febr. 11 Kbh. F.: Grosserer Niels B. og Mathilde Nielsen.

Litt.: Om et mord i H. 1729 (overtroiske kvinder) og om Karen Povlsdatter og Oddersmedens Jens, se Rand. aarb. 1920, 91-112, Dsk. studier 1920.

SØNDER-NØRRE-ONSILD

Sdr.-Onsild sogn, 1620 ha, er højtliggende og bakket, skovbevoksede skrænter, sandmuldet jord, store enge langs aaerne. Byerne Sønder-Onsild med kirke, centralskole, mh. fra 1893 og fh. fra 1909, alderdomshjem fra 1921, genforeningssten, Onsild stationsby (375 indb.) og Ulstrup. En hellig kilde. (Schmidt DH, 142, Rand. aarb. 1942, 69 f.

Nørre-Onsild sogn, 1120 ha, smaabakket, Onsild

aa i en bred dal. Ellers som hovedsognet. Nørre-Onsild by med kirke og fh. fra 1905. Lidt skov og plantage. I »Apotekerskoven« (39 ha) minde for apoteker *H. Hansen* († 1921), Hobro, plantagens grundlægger. Desuden minde for Dalgas.

Onsild bro, hvor kong Niels 1132 slog Erik Emune, som nær var blevet taget til fange, men reddedes af Bjørn Jernside (Harald Kejsas søn). (Rand. aarb. 1949, 30—39). Paa en smal odde ved Fyrkat mølle ligger *Fyrkat voldsted*, hvor man i de sidste aar har foretaget omfattende udgravninger og søgt at rekonstruere borgen, de kgl. troppers kaserne (brændt c. 1000) med huse som er forskellige fra dem paa Trelleborg ved Slagelse og Aggersborg. Voldstedet indviet som musæum af kong Frederik IX juni 1959. — En helligkilde (Schmidt DH 141). 18 oldtidshøje.

En ødekirke i Nørre-Onsild.

I Rævbakkerne midtvejs mellem Nr.-Onsild og Karlby har der engang ligget en ødekirke. Omkr. aarhundredskiftet kunne gamle mænd fortælle, at de i deres barndom havde leget mellem gravtuerne paa kirkegaarden og set svære sten stikke op over en aflang firkantet højning i lyngen. De fortalte, at stedet hed ødekirken i Østerheden og tjente som stenbrud, og bl. a. skal underdelen af taarnet i Nørre-Onsild kirke være hentet herfra. (Granitkvadrene i Nr.-Onsild taarnet stammer ganske tydeligt fra en nedbrudt kirke). De bedste sten, der var tilbage, blev brugt til den store stenkiste under Randersvejen ved Handest og ved anlægningen af banen. Da tomten var ryddet for sten, blev der bygget en gaard paa stedet omkr. 1870. Stuehuset staar, hvor kirken stod, og kirkegaarden er gaardsplads og have. (Rand. aarb. 1938, 83—84). Flere oltidshøje, to anselige langhøje.

Af den ældre præstehistorie

Præsten Peder Christensen Hjardemaal (1703-23) omtales som »en gammel mand med et anseligt, smukt skæg«. *Lambert Andersen Guldager* (1724-43) var »en singulair mand, plaget af malo hypocondriaco, stillede sig meget sælsomt an ligesom den, der var fortvivlende. Han drev meget paa udvortes kristendom, men da han selv ikke saa nøje efterlevede den, blev han ilde lidt af mange. Han havde sit ansigt og hoved dækket med en lang sort hætte, hvori sad to store glarøjne, hvilket ikke var ret yndigt at se. Han kaldtes formørkelsens præst« (Lkm. V. 617, W. II, 541). Han klagede bitterligt over, at bønderne afkortede hans offer (se Udbyneder-K. s. 172). *Johs. Overgaard* (1740 adjungeret sp. 1743-53, fl. t. Ebeltoft) var pietistisk. Ved visitatsen 1742 skriver biskop *Hygum*, at han var »en god mand, i stand til at føre sjæle til Gud, og at ungdommen var i fremgang.« 1748 hedder det, at han »ejede visdom og veltalenhed frem for mange«, men menigheden fik det haarde skudsmaal, at den var bekendt for at være »et ugudeligt og haardnakket folk, der intet vil vide af Guds vejes kundskab«. Ejheller vilde de, at »deres børn skulde blive bedre end de selv var, ja det var saa galt, at degnen frygtede overfald i skolen. Man forstaar, at præsten gerne vilde bort fra saadan et sted, og biskoppen anbefalede 1752 varmt, at Overgaard befordredes for at kunne bruges med »større frugt og nytte i et langt vigtigere embede«. O. lod sine børn opdrage i brødresocietetet i Kbhvn. — *Jens Tollesen Meldal* (1753-63) var nordmand, en duelig mand, af hans 12 børn blev 1 præst og 2 præstekoner. Han flyttede til Ø. Tørslev, hvor han blev provst. *Chr. H. Barfod* (1765-68) var stamfader til den udbredte præsteslægt B., han flyttede til Tirstrup-F.

Provst *Henrik Monrad* (1768-90) indberettede, at kaldet var ringe og præstegaarden miserabel. I 1783 udskiftedes Onsild jorder af fællesskabet, og aaret efter gik omtrent alle bøndergaardene over til selveje. Det er muligt, at dette forhold har kunnet bevirke, at der var saa smaa midler at rutte med. Ved udskiftningen blev præstegaarden skyldsat til omtrent 6 tdr. hartkorn.

J. F. Boeck (1790-99) flyttede til Maribo, hvor han blev amtsprovst. BDG I omtaler ham som »skikkelig, men ikke synderlig begavet«, han led af en talefejl, var vist mere filolog (syrisk og arabisk) end præst. (Se Loll.-F. hist. aarb. 1938, s. 57—96). Alterkalken har en indskrift om, at den af pastor B.s hus bortstjaalne Kalk og disk er erstattet af Boeck og velædle patron, kbmd. i Hobro, Peder Kirketerp.

N. C. Fohlmann (1799—1808) var de sidste aar sindssvag, men blev i embedet til sin død.

J. C. Funder (1809-27), fl. til Storring-S.-G., omtales af menigheden med megen velvilje som en nidkær, dygtig og streng embedsmand, der tillige var en dygtig landmand. Ved sin bortrejse skrev han i Nørre-Onsild skoleprotokol: »Den 20. april var jeg sidste gang i min embedstid tilstede ved undervisningen i Nr. Onsild skole. Gud bevare fremdeles skolen. Han velsigne dens beskikkede lærer, han velsigne samtlige lærlinge, at verdsligen kundskab og kristeligen dyd maatte som hidtil fordigen drives her til hele sognets vel.«

Bertel Brunn (1827-35) født 1801 i Hald, hvor faderen var provst, omtales som en stille, velvillig mand. Han var stærkt interesseret i sognets skolevæsen og overhørte ofte børnene, men han maatte tit anke over, at skolegangen blev forsømt. Folk beholdt simpelthen børnene hjemme uden at angive nogen som helst grund, skrev han i protokollen, og der var dage, hvor der slet ingen børn mødte.

Tiden efter 1849

De to smaa sogne var afsides beliggende og gammeldags prægede, indtil banen aabnedes 1869 og skabte stationsbyen. Det kirkelige liv var svagt, men præget af gammel tradition. Præsterne var uden partipræg.

Chr. Friis (1835-51). Ved nyordningen af landkommunernes styre i 1841 blev pastor Friis, der iflg. forordningen skulle være medlem af forstanderskabet og protokolfører, valgt til formand. Paa meget dygtig maade ledede han kommunalarbejdet gennem de ti aar han havde med det at gøre. Det er meget tydeligt, at folk satte deres lid til, at præsten forstod at ordne tingene, og det var mange og forskelligartede opgaver, han kom til at løse, lige fra at mægle i stridsspørgsmaal til at være skriver ved ejendomshandeler. Da rygtet gik i 1848, at slaverne var brudt ud i Rendsborg, bevæbnede ogsaa sognets folk sig med leer og forke og holdt vagt ude paa bakkerne, og pastor Friis inspicerede »tropperne« ridende paa en stud. Det fortælles ogsaa, at i hans tid skete der et mord ved Ormhøj, midtvejs mellem Sønder- og Nørre-Onsild. Den myrdede gik igen derude, saa det var umuligt at tøjre kreaturerne i nærheden af Ormhøj om natten. De rev sig løs. »Det lykkedes ikke pastor *Friis* at mane gengangeren til ro, selv om han forsøgte. Først da man havde hentet pastor *St. St. Blicher* i Spentrup, der iøvrigt saa tit kom hertil paa jagt, hjalp det« (! ?).

Som ivrig *national-liberal* var Friis en førende

personlighed inden for *egnens politiske liv* i skrift (»Randers Avis« (Amtsavis)) og tale.

Ved *stændernes »grundlovsfest« 28. maj 1837* i Hobro, som C. *Friis* havde været med til at forberede sammen med kendte mænd fra Hobro, talte han om *pressefriheden*, »som kan rive masken af hykleri, virke mod gammel slendrian og i det hele bringe mørkets tjenere til at frygte og skjælve . . .«

Ind imellem de officielle taler blev en sang af C. Friis afsunget:

„Mens andre lande heiste
et flag for tvist og mord,
sig Danmarks konge reiste
en bautasten i nord;
men stenen har et mæle,
den taler til enhver,
som i dens skygge dvæle
og hør' om stænderfærd . . ."

C. F. arbejdede stærkt for provst *Vallentins* (Spentrup) kandidatur til *»Den grundlovgivende Rigsforsamling«* 1848 og til det første folketingsvalg i *Mariagerkredsen* 1849, men uden held.

Ditlev Mehl (1852-58) var svagelig og blev anset for at være noget sær. Han var tillige overtroisk og turde ikke gaa forbi Ormhøj om aftenen af frygt for spøgelser (saa fuldstændig synes St. St. Blichers ovennævnte aktion altsaa ikke at være lykkedes), men »han turde dog godt om natten gaa op paa kirkegaarden ledsaget af sin store hund og derfra kigge ind ad lærerens vinduer«.

P. Riber (1858-63) var kommet til sognet som kapellan hos pastor Mehl (1853-58). Han var en klog og dygtig mand, der i sin kapellantid var forstanderskabets protokolfører, og som sognepræst tillige dets formand. I hans tid blev der opført en ny skole.

Efter *P. H. Gjessing* (1863-72) kom

H. A. Barfoed (1873-90), en from præst, præget af gammeldags gudsfrygt, men en tung natur. I disse aar kom Indre mission hertil, men han forstod ikke det spirende liv. Det var indremissionær *A. Matthiasen*, der virkede i Randers 1880-88, der udfoldede en stor virksomhed for IMs vækkelse, og der blev et lille IM samfund i Sdr.-Onsild, som i mange aar blev ledet af *Jens Holm*. Pastor Barfoed blev gift med sin forgængers unge datter Elisabeth Gjessing.

Pastor *Ingomar Petersen* (1890-97) kom til at betyde meget her.

Barfoed konfirmerede 1881 en dreng, *Jens Chr. Lykkegaard*, søn af en boelsmand i kæret paa Sdr. Onsild mark. I „I evangeliets tjeneste" 1945, s. 108 f. skildres dette fattige hjem, der var præget af slid, nøjsomhed og gudsfrygt. Jens Christians fader var blevet vakt ved pastor *Tranberg* i Tjele, læste hver dag i Bibelen, og for sin husstand læste han prædikener hver søndag. De levede meget stille, men en dag, da Jens Chr. var faldet i et vandhul, blev han reddet af sin kammerat, fornævnte Jens Holm. Det gav ham noget at tænke paa. Senere kom han i lære hos en troende karetmager i Bjerringbro, blev omvendt efter en samtale med Jens Holm, og fik kald til at blive hedningemissionær. Men hans fader vilde ikke støtte ham. Saa gav en ham ukendt tjenestekarl, *Karl Andersen*, ham 100 kr.; det tog han som en bønhørelse, og han kom paa højskole i Nr. Nissum.

Den unge pastor *Th. Ingomar Petersen* stillede sig midt i det lille IMs samfund, tog sig kærligt af *Jens Chr. Lykkegaard*, og det ny aandelige liv, der blev vakt ved Ingomar Petersens forkyndelse, gav sig ogsaa udslag i kærlighed til ydre mission. Man forsøgte at faa DMS til at tage sig af Lykkegaards uddannelse, men fik til svar, at vennerne i Onsild selv maatte bekoste den. Paa Nr. Nissum højskole, hvor Lykkegaard var elev sammen med senere kinamissionær *Emil Jensen*, tog forstanderen (pastor *Ad. L. Hansen*) sig kærligt af de unge, som havde saa stærkt et missionskald. *Anders Stubkjær* tog sig ogsaa af sagen, Lykkegaard kom paa realskole i Herning, sled i sine ferier i tørvemoser og paa marker, havde ikke penge til tog, men gik fra Herning til Bjerringbro eller Onsild, det kneb med læsningen, men glad var Ingomar Petersen, da han kunde melde til DMS: „Han fik præliminæreksamen!" De trange kaar havde ikke svækket hans kald, han kom paa missionsskolen i Herning, og i sine ferier gjorde han velsignede husbesøg i Onsild, og 1894 blev han ordineret som missionær, og han blev en god DMS-missionær i Kina, indtil han blev sp. i Nr. Felding-T. 1923 (se der). Dette berettes her, fordi det giver et lille billede af et fattigt hjem i Onsild og om en Onsild-drengs kald og kamp for at naa sit maal. Han havde hele sit liv forbindelse med Onsild og var med til at vække missionsinteressen her.

Pastor Ingomar Petersens komme hertil 1890 betød et sporskifte i sognenes kirkelige liv. Han var umaadelig flittig, idérig og hjertelig. Han mødte modstand, men tog det med godt humør, støttet af IMs venner. Hans nære ven, pastor *Axel Bülow*, Marstal, har (her III, s. 107-09) tegnet et billede af ham som vækker og menneskefisker. Bülow var først sp. i Støvring ved Randes, saa præst i Vesterbølle, og de arbejdede sammen; den unge pastor *A. Fibiger*, Ranum, var 3. blad i trekløveret, og de var alle 3 spillevende og fulde af energi. Bülow var sp. i Støvring til 1892, han og Ingomar P. var med til at bygge »Saron« i Randers, og de stiftede IMs præstekonvent for Randers og omegn. Ikke faa blev omvendt i Onsild ved P.s ildfulde forkyndelse og besøg. Der blev bygget missionshus, som kom til at hedde Gethsemane, og 1897 kaldtes han til at blive præst ved Gethsemane kirke paa det fattigste Vesterbro i Kbhvn. Han holdt store sommermøder i Onsild præstegaardshave, og det var ved et saadant møde, (hvor ogsaa *A. Fibiger* talte), at kirkefondets to »talentspejdere«, *Friis-Hansen* og kammerhere *S. Barner*, blev grebet af de unge præsters kraftige vidnesbyrd. Ingomar Petersen og *Fibiger* blev kirkesagens dygtige pionerer i Kbhvn.

Pastor *Th. Ingomar Petersen* har skrevet en interessant og fyldig (liber daticus beg. 1894) *indberetning om de sociale og religiøse forhold i Sønder- og Nørre-Onsild sogne i Aarhus stift.*

I social henseende er der nogen forskel paa hovedsognet Sønder-Onsild og annekset Nørre-Onsild.

Sønder-Onsild sogn, der er det største, har i umindelige tider indtaget en særstilling paa disse egne. Befolkningen, der i langt overvejende grad bestaar af gaardmænd, har holdt sig meget afsondret fra andre sogne. Fra slægt til slægt er gaardene gaaet i arv, saa der kan paavises slægter, der i over 200 aar har haft samme gaarde. Folk fra andre sogne er sjældent kommet i besiddelse af gaarde her i sognet, da gaardmandslægterne har giftet sig indbyrdes og det har været betragtet som en skam at hente sin mand eller hustru uden for sognet. Paa grund af sin afsluttethed har befolkningen (gaardmændene) ikke villet lade sig paavirke udefra, og agerbruget har hidtil staaet paa et temmeligt lavt trin. Et andelsmejeri, som for 8 aar siden blev bygget ved Sønder-Onsild station, har meget ringe tilslutning fra byens gaarde. Befolkningen har tidligere givet sig meget af med opdræt af kvæg — store kærstrækninger hører til sognet — og med handel. Herved har den tidligere været meget velstillet, men desværre har drukkenskab grebet ikke lidt om sig blandt den yngre gaardmandsstand og hermed er fulgt ulyst til arbejde, saa der er stor økonomisk tilbagegang.

Dog findes der enkelte meget velhavende folk.

I Sønder-Onsild hersker der et meget udpræget gaardmandsaristokrati med fuldstændig ignoreren af alle, der ikke hører til »mændene«. Disse afgør fuldstændig alle valg og vælger kun af deres standsfæller til sogneraad og lignende. Af husmænd og indsiddere findes meget faa, da det har været og er en stiltiende overenskomst blandt mændene, at der ikke maa opføres huse, for at fattigbyrden ikke skal blive stor. I fattighuset bor kun en enkelt person. Skatterne er meget lave, da udgifterne til skolevæsen og vejvæsen er meget smaa.

Tjenestefolkenes stilling er ringe, da det anses for nedværdigende for en gaardmandssøn eller -datter at tage ud og tjene.

I politisk henseende har den største del af befolkningen været indifferent for ikke at sige sløv — selv i politisk bevægede tider. Fra Sønder-Onsild er sjældent taget nogen videre del i valgene.

Da gaardmandsstanden her i Sønder-Onsild i henved 200 aar har været selvejere, skulle man vente at finde noget af det selvstændige — saakaldte »vestjyske« — præg med trang til oplysning hos dem. Dette er imidlertid langt fra tilfældet. Med oplysningen staar det ringe til og skolen betragtes i mange maader som et nødvendigt onde, der kun forvolder udgift. Der anvendes grumme lidet til bedste for undervisningen og i regelen kun nødtvunget. Naar der opfordres til at fremme skolevæsenet svares der: »Saadan var det i vor skoletid, saa kan det ogsaa gaa endnu«. Kun faa unge udenfor dem, der ere blevne religiøst vakt ved indremission have besøgt højskolen.

I Nørre-Onsild (annexet) ere forholdene lidt anderledes. Befolkningen er mere livlig og opvakt og der findes ikke det skarpe skel mellem husmænd og gaardmænd. Pengene spiller ikke her den store rolle som maalestok for menneskers værd. Dette kommer sikkert af, at der aldrig har været synderlig velstand og at flertallet af befolkningen er smaakaarsfolk. Befolkningen har været stærkt politisk vakt i radikal venstreretning. En gaardmand fra sognet har en kort tid været folketingsmand.

I sædelig henseende har det for en udvortes betragtning staaet godt til i begge sogne. Der har ikke været mange uægte børn, men før der kom kristelig vækkelse ansaa hele befolkningen det for en selvfølge, at forlovede levede sammen før brylluppet. Dette er saa godt som ophørt. Offentlig dans med drik o. l. (de saakaldte legestuer) have spillet en stor rolle og gøre det endnu. Desværre gaa mange unge til grunde derved. Ingen forsamlingshuse findes — men to dansesale (en offentlig og en privat) byggede til dette brug for at undgaa dansen i gaardene paa omgang.

Religiøse forhold. Hele egnen omkring Hobro har i mange aar staaet meget tilbage i kirkelig interesse. I Sønder og Nørre Onsild sogne søgte befolkningen sjælden kirken, undtagen naar de havde kirkelige forretninger eller til de tre store højtider. En enkelt mand (tidligere folketingsmand) løste for ca. 20 aar siden sognebaand til valgmenighedspræst *Teilmann*, Bering. I slutningen af firserne kom der udsendinge fra den kirkelige forening for indre mission i Danmark her til sognet. Disse holdt under stor tilslutning møder i private huse, men da nogle faa unge mænd blev vakte op og begyndte at leve et helt nyt liv, vakte det forargelse, at de vilde være anderledes end andre, og særlig, at de ikke mere ville deltage i legestuer o. l. De fleste trak sig derfor tilbage fra møderne. I sommeren 1890 blev undertegnede kaldet til præst for Sønder- og Nørre-Onsild menigheder. Jeg var den gang i en aandelig gæringstilstand og sluttede mig straks til de faa indremissionsvenner, der fandtes her i pastoratet, skønt jeg ikke tidligere havde kendt videre til indre mission. Kirkegangen var i begyndelsen meget stor og folk havde i og for sig intet imod det alvorlige ord om synd og naade, men da præsten ikke ville deltage i deres gilder, hvor det gik mindre pænt til, og hvor det endog betragtedes som upassende at foreslaa en salme afsungen eller holde en bordbøn, blev der misstemning mod den nye præst. Mest forargelse vakte det, at præsten sluttede sig til de hellige, vel ogsaa vel exclusivt.

Da tilmed ordet begyndte at bære frugt, idet mennesker blev vakte op og begyndte et nyt liv med daglig andagt i husene og kirkegang hver søndag, saa tiltog modstanden; thi de ville blive ved det gamle, saadan som de havde lært. At jeg selvfølgelig som ung og uerfaren og tilmed i aandelig gæring begik adskillige fejlgreb og mange gang stødte mennesker bort som maaske kunne have været vunden for Herren, kan jeg kun beklage. Imedens det aandelige røre var stærkest, blev en ung kandidat af grundtvigsk retning kaldet til præst i nærheden (*M. Kabell*, Nørbæk-S.-L.), og nu begyndte en meget stærk agitation fra hus til hus med at samle underskrifter paa at løse sognebaand, og mange skrev under, som det tit sker paa landet, uden at vide, hvad de gjorde. Da først et par gaardmænd havde løst sognebaand fulgte mange efter. Vedkommende præst var villig til at modtage alle, og naar nogen henvendte sig til ham, lød kun det spørgsmaal: »Har De hørt mig?« og paafulgte et ja, tog han mod dem. Fødte en kvinde et uægte barn, straks løste man sognebaand, og fik lov til at bære sit uægte barn til daaben, og barnets fader kunne staa fadder. Hastede det med et par unge folks bryllup, fordi de havde syndet med hinanden, straks løstes sognebaand. For udenforstaaende kunne det synes, som om der paa een gang vaagnede en vældig kirkelig interesse og stor trang til kristendom, men det varede kun kort. Inden ret længe kom kun den mindste part af sognebaandsløserne i kirke, hvor deres præst holdt gudstjeneste i sognets kirke. Nogle af sognebaandsløserne vendte tilbage og da sognebaandsløsernes præst blev forflyttet i juni 97, løste kun tre af de hidtilværende sognebaandsløsere sognebaand til en anden præst. Af disse er nu een død. Der findes nu i sognet kun 3 familier, der er sognebaandsløsere samt 2 enkelt personer.

Her i Sønder- og Nørre-Onsild findes en lille levende menighed af indre-missions retning. Den er meget kirkelig og søger søndag efter søndag Guds hus. Søndag aften samles missionsvennerne i missionshuset tæt ved kirken til samtale om et stykke af den hellige skrift. Børnegudstjeneste, pige- og ynglingeforeninger have været her i flere aar. Et opvarmet værelse i missionshuset staar om vinteren aaben for byens karle, for at

de under opsyn af de ældre her kunne tilbringe tiden med læsning og samtale om aftenen. Her findes to kredse for hedningemission, og i Det danske Missionsselskabs tjeneste staar en ung mand i Kina. Der er meget stor offervillighed hos missionsvennerne. De staar enigt sammen under ledelse af fem ældre gifte mænd, der udgøre som et slags menighedsraad. De ere saa godt som alle smaakaarsfolk og kun faa gaardmænd regner sig til missionsvennerne. En stor oplysningstrang er fulgt med vækkelsen, men trangen gaar selvfølgelig mest i retning af kirkens historie og læsning i Bibelen. De unge iblandt dem tage i regelen til indre-missions højskole, og de ældre ere de eneste i sognet, som holder kirkelige blade og tidsskrifter. I social henseende har vækkelsen bragt den forandring, at blandt missionsvennerne findes flere (tidligere politisk radikale i venstreretning), men de have nu faaet et helt andet syn paa den politiske stilling. Der er bleven megen sans for hygge i de vakte hjem, særlig ved ophængning af kristelige billeder o. l.

Skønt missionsvenner udgør den mindste del af pastoratets beboere, har deres liv været en surdej, saa at det nu f. eks. er meget sjældent at se nogle foretage markarbejde om søndagen.

I de sidste syv aar har Sønder-Onsild været midtpunktet for missionsvennerne paa disse egne, da det var det første sted og hidtil det eneste, hvor der var en præst, der sluttede sig til den indre-mission. Der har aarligt været to store møder, hvor hundreder af mennesker har været samlet fra nær og fjern.

Her findes slet ingen sekterere. Frelsens Hær har forsøgt to gange for flere aar siden at holde møde i byens dansesal, men da ingen kristelig bevægede mennesker mødte, døde det hen.«

Pastor *C. Elith Pedersen Hauvinkel* (1897—1912) var ogsaa afgjort IMs mand, men mildere og mere stilfærdig end Ingomar P. Pastor Hauvinkel led under svage nerver og maatte holde kapellan i mange aar, han var flittig forfatter af romaner, der udkom paa IMs forlag, og naar han var rask, gjorde han et godt arbejde og havde sin plads blandt IMs venner. I disse aar var baneformand *Søren Jensen* IMs leder, en betydelig mand, medlem af IM kredsforbundets bestyrelse og jævnligt brugt som taler i IMs kredse. Blandt kapellanerne var navnlig *N. L. Lauridsen Vig* til velsignelse. IM kredsen var ikke stor, men den var aktiv, uden at man dog kan sige, at sognenes liv er præget deraf. De 2 forsamlingshuse, som blev bygget i disse aar, vidner om, at der ogsaa var trang til foredrag og idræt, og en grundtvigsk foredragsforening har gjort et godt arbejde.

Pastor *Elith Pedersen Hauvinkel* skriver:

Da jeg i november 1897 fik Sdr. og Nr. Onsild sognekald, tog jeg straks ind til København for at hilse paa min forgænger i Onsild, pastor *Ingomar Pedersen*. Jeg ville jo gerne høre lidt om forholdene. Den stoute præst modtog mig saare venligt. Noget af det første, han sagde, var: »O! De maa gaa varsomt frem derovre. Jeg har hugget saa mange ører af i Onsild, at jeg ikke kunne faa dem sat paa igen, om jeg saa var blevet der i 100 aar! Der er mange, der har løst sognebaand fra mig.« 80, tror jeg, han sagde. Og der var kun 834 beboere i begge sogne tilsammen. Jeg tog nu dette her roligt, for i Butterup, hvor jeg kom fra, var der ikke saa faa missionsfolk, og jeg havde faaet en fast plads mellem dem. Begge kirker i embedet, jeg skulle forlade, havde haft omtrent alle siddepladser besat hver søndag, saa det blev vel til at være i Jylland ogsaa. Jeg var selv vestjyde. Jeg blev indsat i embedet 2. juledag, og baade i julen og efter nytaar var kirkerne nærmest fyldte. Dog fik jeg kort efter nytaar et skud for boven. Der kom en ældre gaardejer, der i mange aar havde været sognebaandsløser. Han ville ikke sidde ned, havde travlt, ville blot sige mig, at hvis jeg sluttede mig til missionsfolkene, ville jeg kun blive præst for det halve sogn. Jeg svarede, at jeg var kommet for at forkynde Guds ord for *alle* i pastoratet. Det maatte jeg godt! Saa blev der ikke sagt mere, og alt gik sin rolige gang til lidt før pinse. Da døde sogneraadsformandens ca. 10-aarige datter, og han kom for at aftale begravelsen. Da det var sket, tog han afsked, men blev staaende lidt uvis. Saa sagde han: Jeg er jo sognebaandsløser, saa er det jo ikke saa ligetil. Dertil ytrede jeg: Det passer maaske ikke saa godt med to præster til sognet. Hans svar var et bestemt nej. Hertil svarede jeg: Det staar paa Dem selv, jeg er kaldet til Sdr.-Nr. Onsild, og de beboere, der vil betjenes af mig, skal jeg betjene, og jeg spørger ikke nogen, om han er sognebaandsløser. Godt, svarede han hurtigt, det passer mig. — Og i de ca. 15 aar, jeg var i embedet, blev »løser« ikke nævnt, selvom det, jeg sagde, ikke altid passede beboerne. Jeg besøgte endog til stadighed først omtalte mands datter, da hun fik t. b. og laa længe, før hun bukkede under for sygdommen. Ganske vist forrettede valgmenighedspræsten fra Bering begravelsen, men da en broder til hende ogsaa blev angrebet og døde af samme sygdom, blev det betroet mig at foretage begravelsen, ligesom jeg ogsaa tog hele familien til alters inden han døde. Samtidig med denne udvikling talte Ingomar Petersen hvert aar ved sommermøde i præstegaardshaven.

Hen paa foraaret tog jeg til Aarhus for at hilse paa biskop *Clausen*, der efter en meget elskværdig modtagelse straks sagde: Jeg har længtes efter at høre om, hvordan det gaar deroppe. Jeg svarede: Ja, hr. biskop, men det er jo først nu, jeg ved noget af egen erfaring. Derpaa fortalte jeg om sogneraadsformanden og hans datters begravelse, samt at det nu tydede paa, at de andre sognebaandsløsere fulgte hans eksempel. — Det var rart, svarede biskoppen, men nu maa De paa søndag bekendtgøre i kirken, at alle, der vil vende tilbage, maa melde sig til Dem. Dertil svarede jeg ja, men da jeg var kommet ud, slog det mig, at det var uhyre ufornuftigt. Jeg bad derfor amanuensis om at meddele biskoppen, at jeg meget gerne ville fritages for nævnte henstilling, men skulle bekendtgørelsen finde sted, maatte jeg have en skriftlig ordre, jeg kunne læse op. Jeg føjede dog til, at jeg nødigt modtog en saadan. — Den kom heldigvis ikke.

Før *Ingomar Petersens* tid samledes en mindre flok om ordet i hjemmene. Da han kom, voksede dette lille samfund stærkt, hvorefter man byggede et nydeligt lille missionshus. Det laa lige over for kirkelaagen, saa der var kun en smal vej mellem den og præstegaarden. I

min tid sluttede der sig ogsaa nogle familier til, men de fleste var dog unge mennesker, ikke mindst af mine ældre konfirmander. Da jeg rejste, fik Onsild en grundtvigsk præst, men den lille kreds om missionshuset virker stadig livskraftigt. Af medlemmerne fra før 1890 vil jeg gerne nævne *J. P. Mortensen*, der var formand og agtet af alle i sognet, en meget dygtig landmand, rolig og tænksom i al sin færd. Baneformand *Søren Jensen* med et dejlig mildt ansigt, alle søndagsskolebørnenes ven. Ligesaa solskinsmanden *Skak Pedersen*.

Hele min embedstid kunne jeg trøstig gaa ind i hver gaard og hvert hus. Altid velkommen ved sygesengene.«

Præsteskiftet 1912 betød atter et sporskifte. De to foregaaende præster havde tilhørt IM, de to næste, *Ejnar Bjørnbak* og *H. D. Enevoldsen* var grundtvigianere. Det kom til at betyde, at IM samfundet efterhaanden skrumpede noget ind og sognene blev mere præget af almindelig folkekirkelighed, ligegyldighed og af det grundtvigske arbejde, som især har virket gennem foredragsforeningen. I 1919 blev der som protest mod ansættelse af en indre-missionsk førstelærer ved Sdr.-Onsild skole oprettet en *friskole* paa initiativ af nogle grundtvigsk-sindede gaardmænd. Men da dette grundlag var for spinkel aandelig baggrund for en saadan skole, blev tilslutningen til den mindre og mindre og lærerne som følge heraf ringere og ringere, besluttede man i 1931 at nedlægge skolen, som saa blev solgt til kommunen og anvendt som forskole til kommuneskolen. I samme periode blev ogsaa den gamle præstegaard med alt jordtilliggende, 134 td. mark og eng solgt paa nær 1 td. land, hvor man i 1920 opførte en ny præstegaard.

Ejnar Bjørnbak (1912-17) var af den kendte bjørnbakske slægt, og med ham fik sognet sin første grundtvigske præst. Han skriver, at det er faldet i hans lod baade i Onsild, Gerlev og Randers at afløse IM præster. Om tiden i Onsild skriver han: »I Onsild kunne der ikke blive tale om samarbejde med IM, dertil var begge parter for stejle. Men vi levede i fordragelighed efter princippet: »Landet er stort nok, gaar du til højre, gaar jeg til venstre.« Han betegner kirkegangen som god og baade i forsamlingshus og missionshus samledes ret store skarer og kunne glæde sig over den store skare unge, der samledes i præstegaarden og kirken. Det var hovedsagelig den gamle bondebefolkning, der sluttede op om ham, fortæller han, og han mødte megen gæstfrihed og velvilje i begge sogne. Stationsbyen derimod var i det store og hele ukirkelig, men stærkt politisk indstillet. Men alt i alt var de to sogne præget af »ikke ringe kirkelig sans«.

H. D. Enevoldsen (1919-23) var en dygtig og vellidt præst, der takket være sine flittige husbesøg og gode prædikener fik mange gode venner i sognene, men han var trods alt hæmmet i sin gerning af den grundtvigske kreds, der havde indstillet ham, og som derfor ønskede, at han alene skulle være deres præst.

H. J. Jessen (1923-28) havde faaet sin teologiske uddannelse ved præsteskolen i Des Moines Iowa, USA og var dsk. præst derovre fra 1904-22. Han havde lidt svært ved at omstille sig til danske forhold, var ikke nogen stor prædikant og tilmed svagelig, saa det lykkedes ham aldrig helt at falde til i sognene her. Efter hans død vendte hans hustru og børn tilbage til USA.

S. Birke (1928-38) var stærkt socialt interesseret og var den første præst, der for alvor søgte at komme i kontakt med de lokale socialdemokrater. Mange er de, der nød godt af ham og hans hustrus aldrig svigtende beredvillighed og energi.

H. Kvist-Jensen (1938-48). Med ham fik sognet atter en ung dygtig grundtvigsk præst, hvad der hurtigt sporedes i foredragsforeningen, der paany blomstrede op. K.-J. var ivrig modstandsmand under krigen, og den interesse for Sydslesvig, han havde faaet gennem sit bekendtskab med Maren Sørensen fra Valsbøl, var en af grundene til, at han efter det tyske sammenbrud forlod sognene her for at blive præst i Maren Sørensens gamle sogn.

Pastor *E. Kjærsgaard* (1949-60) skriver:

»Sognenes kirkelige og aandelige struktur har været stærkt præget af vækkelsestidens voldsomme brydninger mellem missionsfolkene og grundtvigianerne og det hovedsagelig fra stationsbyen fremvoksende socialdemokrati, der i hvert tilfælde i perioder har været direkte kirkefjendtlige. De stærke sociale skel, der gjorde sig gældende omkring aarhundredskiftet og aarene derefter, er nok i nogen grad udjævnet, men kan dog stadig spores, og skellet mellem missionsfolk og »grundtvigianere« er langt fra slettet. Da samarbejdet med præsterne ophørte, blev missionshuset det egentlige samlingssted for missionsfolkene og herfra udgik det af dem organiserede menighedsarbejde, KFUM og K, bibelkredse, ydre-missionskredse og søndagsskolearbejde og i en periode ogsaa en sygeplejeforening. Men trods den megen aktivitet inden for murene, har IM i sognet afgrænset sig udadtil, saaledes at det udadgaaende arbejde hovedsagelig har indskrænket sig til de aarlige »missionsuger«. Indre stridigheder og indbyrdes ufordragelighed har heller ikke virket fremmende paa IMs arbejde i sognet. Et af lyspunkterne er dog, at missionsfolkene i hvert tilfælde i Sønder-Onsild i de senere aar er blevet mere kirketro. Virkelig grundtvigianisme har der trods grundtvigske præster ikke været meget af, og den voksende grundtvigske selvbesindelse, der var tale om i aarene omkring 2. verdenskrig, synes ogsaa at være gaaet i sig selv igen. Foredragsforeningen fik i den periode en ny opblomstringstid. Paa tværs af de kirkelige retninger har *Unge Hjem* bevægelsen i de senere aar haft stor tilslutning fra alle kredse. I præstegaarden har præsterne holdt bibellæsninger og ungdomsmøder med skiftende tilslutning.

Fra menighedsraadenes side er der i aarenes løb vist megen interesse for kirkerne og det har ikke manglet paa villighed til vedligeholdelse og nyanskaffelser, ligesom man ogsaa har sat en ære i at have en velholdt præstegaard.«

Pastor *H. Dahl-Hansen* har været sp. her siden 1960.

Bl. IMs ledere kan nævnes: Jens Kristian Andersen Holm (f. 1861, † 1944). Baneformand *Søren Jensen* var en af IMs solide støtter i mange aar. Hans søn, pastor A. S. J. Krogsøe (se Holbæk) er den anden Onsilddreng, der gennem slid og fattigdom og flid naaede frem til at blive en

anset præst i folkekirken. Gaardejer *Jens Peter Mortensen* (f. 1856, † 1944) var formand efter Søren Jensen. Senere formand, fhv. møller og bogholder *N. P. Christensen*. Desuden maa nævnes kirketjener *Chr. Grøn*. — Ved missionshusets 70 aars fest 26. okt. 1960 var *Marie Bennedsen*, som var med til indvielsen, tilstede og blev takket for trofasthed gn. 70 aar. Ogsaa murer *Laurids Hansen* har gjort et godt abejde for mh.

Formænd for foredragsforeningen efter 1948: Husmand *Victor Rasmussen*. Førstelærer *K. L. Erikslev*.

Førstelærer *Chr. Kjærsgaard* (f. 85, † 55, lærer i Sdr. O. fra 1918) øvede en god indsats i aftenskole, Røde kors, KFUM, indre og ydre missions kreds.

Andre: Førstelærer *N. C. Yde* (f. 78, lærer i Nr. O. 07—38), mghrmedl., sogneraadsmedl., kirkeværge, amtsraadsmedl., folketingsmd. 32.

Centralskole 1962. Leder: *K. L. Erikslev*.

1917 oplyses: God og stigende kkg., overv. gr. præg, men ogsaa nogen IM bevægelse, en stærk n. grundtvigsk, meget kirkesøgende ungdomskreds. 1923: God kkg., KS, lidt IM, 1 fam. t. frimiss., 2 fh. 1927: Jævn kkg., ret stor IMs kreds, KS (50). 1935: Kkg. 8 og 6%, jævne forhold, IM (35), 2 fh. 1947: Kkg. 8 og 5%, velvilje, god kkg. i Sdr. O., betydelig ringere i det meget gammeldags Nr. O., voksende grundtvigsk selvbesindelse, retningsgrænserne er svindende, mghmøder i prgd., lille KS (sp.), foredragsf. (90), ungdomsm. i prgd. i tilsl. t. DdU, IM, KFUM og K. 1959: Kkg. 5%, velvilje, men mange kirkefremmede, IM smf. (50), gr. foredragsf. (50), 2 sdsk., 2 pigekredse, KFUM og K, mh., 2 fh., kirkeblad. 1963: Kkg. 6 og 5%, IM (50) foredragsf. (50), 2 sdsk., Unge hjem, ellers som før.

Sønder Onsild kirke ved Viborg-Hobro landevejen. Romansk skib og kor af granitkvadre paa skraakantsokkel. Korbuen med profilerede kragebaand, portalerne og enk. vinduer er bevaret. Portalerne har søjler og udhugget overligger, og tympanon med dyrefigurer. Paa korets sydside en tilmuret dør med dobbeltbue og mandehoved. Hvidkalket taarn fra gotisk tid, vaabenhus mod syd (fornyet 1888, restaureret 1925). Bjælkeloft. Granitalterbord m. renæssancealtertavle fra 1608 m. nadvermaleri (Nadveren, Moses, Aron) fra 1740. (Alterpanel fra 17. aarh. nu i Hobro museum). Om kalken se ovf. Romansk granitfont med glat kumme og kors paa foden. Prædikestol fra 1640, staferet 1740, lydhimmel fra 1685. Et egetræskors i skibet over korbuen fra 1927. Orgel (5 st.) fra 1945 og smedejernsalterskranke fra 1950. Kirken hovedrestaureret 1924-25. 150 sd. Klokke fra c. 1300. Kirkegaarden udvidet 1920 og 1948. Reguleret.

Mackeprang: JG 21, 23, 238, 288-90, Uldall: Kirkekl. 52.

Nørre-Onsild kirke. Romansk skib og kor af granitkvadre paa skraakantsokkel. Korets mure og skibets sydside er omsat. Bjælkeloft i skibet, hvælving i koret. Den oprindelige korbue, med profilerede kragbaand og kalkmalerier (smuk rankedekoration, som i Døstrup) er bevaret. Gotisk taarn fra 1740 (har haft aaben spidsbue mod vest), gavle i nord-syd, restaureret 1898, hvor taarnrummet blev omdannet til vaabenhus til erstatning af det tidligere mod syd liggende vaabenhus. Altertavle fra 1663 med nadvermaleri fra 1650 (Leonardo da Vinci-kopi). Alterpanel fra 1663, alterskranke fra 1750. Meget smaa stager fra c. 1650. Romansk granitfont med glat kumme. Prædikestol fra c. 1660. Klokke fra 14. aarh. uden indskrift. Orgel (6 st.) fra 1953. 60 sd. Gravsten.

Uldall: Kirkekl. 571.

Folketal. 1850: 258 og 155; 1901: 396 og 295; 1921: 670 og 348; 1960: 816 og 316.

Altergæster: 1922: 350 og 100; 1930: 429 og 97; 1945: 385 og 115; 1957: 441 og 176.

Menighedsraad: 1922: 6 gr., 2 IM, 4 soc., 1934: 2 gr., 3 IM, 4 soc., 4 u. p. 1945: 3 gr., 5 IM, 3 soc., valg. 1961: 2 gr., 2 IM, 2 soc., 6 u. p. (valg).

Kommunevalg: 1943: S. 114 (1), V. 129 (2), U. P. 72 (1), Husm. 94 (1). 1962: S. 126 (1), K. 55 (0), V. 172 (3), Rf. 132 (2), Husm. 78 (1). Fmd.: Gdjr. *P. J. Højgaard*.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 22 rug, 46 havre, 68 rug. b) 3 dobb. tiende af en gaard, 77 rdl. c) 16 lpd. ost, 25 lpd. brød, 40 sn. æg. d) 150 rdl. e) 131 td. ld., deraf 45 hede og kær. Afgift 500 rdl. Grundmuret prgd. fra 1843. — 1870: Regul.: 1616 kr., netto: 1486 kr. Embedet var det lavest lønnede sp. i amtet. 1913: 3. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl., prgd. opf. 1920.

19. 21. okt. 1835—29. dec. 52: **C. Friis,** fl. t. Asferg-F., se der.

20. 27. febr. 1853—27. febr. 58 (hjpr. Svallerup 42): **Ditlev Mehl,** f. 15. nov. 11 Barrit. F.: Provst i Raklev Jens Kragballe M. († 39) af Barrit-V., og Christiane Wormslev af Viby-Tiset. Stud. Aarhus 28, c. maj 36 (h), hjpr. Raklev 8. dec. 38, do. Rørby 39, do. Asnæs 42, afsk. 27. febr. 58, † 26. dec. 84. — Ugift. — Søster g. Jensen, Kyndby-K. — Se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Mehl:
1856-58: *P. Riber*, sp. her.

21. 10. maj 1858—28. marts 63 (hjpr. her 56): **P. Riber,** fl. t. Aale-T., se Raarup.

22. 16. juni 1863—29. nov. 72 (hjpr. Lyderslev-F. 2. sept. 55): **Peter Holger Gjessing,** f. 3. sept. 21 Herslev. F.: Sp. i Ballerup-M., † 54 (se der). Stud. Nykøb. 41, c. 49[1] (l), hjpr. Ballerup-M. 25. marts 51, † 29. nov. 72. — G. 28. maj 58 Anna Johanne Magdalene Ernst, f. 5. febr. 25 Sønderup, † uoplyst. F.: Sp. i Sdr. Jernløse-S., † 70, se der. — Broder: Hørby, hustrus morbroder: Steenstrup, Bøstrup.

23. 22. febr. 1873—5. juni 90 (hjpr. Gern-S. 15. jan. 71): **H. A. Barfoed,** fl. t. Føns-Ø., se der.

24. 22. aug. 1890—23. sept. 97 (ord. kat. Ærøskøbing 12. nov. 86): **Th. Ingomar Petersen,** fl. t. hjpr. Sct. Matthæus k., Kbh. (Gethsemane kirkens distrikt), se Tommerup.

25. 24. nov. 1897—19. apr. 1912 (hjpr. Butterup-T. 21. okt. 96): **C. Elith Pedersen (Hauvinkel),** fl. t. Faarup-S., se der.

Hjælpepræst hos pastor Elith Pedersen:
1900-02: *J. P. R. Dræbye*, se Esbønderup.
1902-08: *A. Vermehren*, se Førslev.
1908-09: *N. L. Lauridsen Vig*, se Brovst.

26. 24. aug. 1912—29. nov. 17 (hjpr. Randers 19. nov. 09): **E. Bjørnbak,** fl. t. Gerlev-E., se sp. Sct. Peders k., Randers.

Ledigt.

27. 23. juni 1919—26. aug. 23: **H. D. Enevoldsen,** fl. t. Gangsted-S., se der.

28. kst. 28. nov. 1923, udn. 10. juni 25—19. jan. 28 (dsk. præst USA 04—22): **Hans Jørgen Jessen,** f. 18. nov. 67 Plougstrup, Jernved. Teol. ex. Des Moines Iowa 04, † 19. jan. 28.

29. 23. apr. 1928—29. aug. 38: **S. Birke,** fl. t. rkp. Zions k., Esbjerg, se sp. Korsør.

30. 14. dec. 1938—21. febr. 49: **H. Kvist Jensen,** fl. t. Dsk. præst i Valsbøl, Sydslesvig (under DKU).

31. 14. juni 1949—20. maj 60 (kkp. Herning 3. marts 43): **E. Kjærsgaard,** fl. t. Kristrup, se der.

32. 4. okt. 1960 (sp. Skjoldborg-K. 11. nov. 43): **Hans Ejnar Dahl-Hansen,** f. 3. jan. 12 Skanderup ved Lunderskov. F.: Uddeler Karl Peter H. og Cathrine Elisabeth Dahl. Stud. Statens

kurs. 35, c. 42^1 (h_1), sekretær KFUM, Hillerød 35—39. — G. 4. dec. 43 Anna Marie Mouritsen, f. 6. okt. 12 Esterbølle. F.: Lærer Mourits Christian M. og Anna Nicoline Nielsen.

Storkredsfmd. K. korshær 51—60. BM. DMS kredsfbd. (Hobro).

Litt.: H. P. Berthelsen: Fra liber daticus i Sdr. Nr. O., Rand. aarb. 1949, 71—75, Om Fyrkat vandmølle, se Nationalmus. blaa bøger, 1959, And. Jespersen: Flytningen af Ryds mølle til Fyrkat, 1962, endv. C. J. Becker i Rand. aarb. 1959, 26—51. Khst. saml. 6. r., I, 620.
Fhv. gdjr. *Aage Thye*, nu Klejtrup, er sognets lokalhistoriker.

HVORNUM - SNÆBUM

Hvornum sogn, 2127 ha, grænser mod vest til Klejtrup sø og bæk, omgivet af bakker mod vest, nord og øst, grænser mod syd til Skalsaadalen. En del smaaskov og plantage. Trinderup krat er søgt udflugtssted. Byerne H. med centralskole (1964), fh. fra 1897, afløst af et nyt fh. 1955. Et fh. fra 1891 blev 1907 overtaget af IM og indrettet som mh., nyt mh. projekteret, Brøndum med fh. fra 1891, afløst af nyt 1956.

Hg. Trinderup solgtes 1656 til *Erik Grubbe* til Tjele, 1660 siges gaarden at have været afbrændt og øde. Hans datter, den kendte *Marie Grubbe*, bragte gaarden til sin 2. ægtefælle, Peder Dyre. — 1880—1919 ejedes gaarden af den kendte politiker *Chr. D. la Cour* († 1922, begr. her). Senere er den overgaaet til De danske spritfabrikker, der driver den som forsøgsgaard.
En del oldtidshøje, flere anselige. 1936 fandtes 23 romerske denarer fra tiden omkr. kejser Vespasian ved tørvelæsning i H.

Snæbum sogn, 889 ha, som hovedsognet. Den lille S. sø. Lidt plantage. Byen S. med fh. fra 1891, afløst af et nyt 1935.

Af oldtidsminder nævnes 3 dobbelte jættestuer. Vid udsigt fra kæmpehøjene syd for S.

Fra den ældste præstehistorie

Om præsten *Peder Berendtsen* (1656—1702) berettes, at han blev meget gammel og kunde mange kæmpeviser. Hans optegnelser er efter den tid ret fyldige, saa han har nok været en mand med interesser. (Lkm. V. 622).

Jacob Pedersen Sinding (1702-32, kapellan fra 1699), var ikke af de bedste præster (WI 718). Han forpligtede sig til bl. a. at gifte sig med Berendtsens datter for at blive Berendtsens eftermand, men da han havde faaet embedet, giftede han sig med en anden og overholdt iøvrigt ikke den kontrakt, der var oprettet mellem ham og Berendtsen. Om de følgende præster er der ikke meget at sige; de flyttede ret hurtigt herfra. Embedet var kun lille. Der høres ikke om pietisme. Længst tid var *Daniel Hopp* (1787—1820) her. Sognene var afsides og gammeldags, uden vækkelse af nogen art.

Tiden efter 1849

Efter 1849 har der været mange præsteskifter.

C. F. Voigt (1846-54) var født 1805 i Tranekær. Ved sin afrejse skrev han i embedsbogen: »Gud holde sin beskærmende haand over disse elskelige menigheder, og hans naade lade dem skride frem i alle kristelige dyder. Mindet om den agtelse og tillid, den velvillie og kærlighed, jeg stedse har nydt, vil være mig en trøst under de tunge savn, der truer mig i det mig nu allernaadigst betroede embede.«

Museumsforstander *Vestergaard Nielsen*, Aars, hvis fader var lærer i Hv. fra 1853, har fortalt følgende om Voigt: »Han var gift med en norsk »kjærring«, et mandhaftigt og uroligt kvindemenneske, der fejede Voigt i en krog hjemme og ellers gjorde hyppige valfarter til Trinderup, med hvis ejer hun stod paa en meget venskabelig fod. Hr. Voigt selv var en saare godmodig og flegmatisk natur. Kirkegangen var yderst ringe, mange gange var der kun samlet 2—3 mennesker i vaabenhuset, naar han og fader kom op til kirken for at begynde gudstjenesten.« »Det var en lille forsamling!« sagde hr. Voigt. »Ja, præsten skal saamænd heller ikke ulejlige sig for vor skyld!« skyndte menigheden sig at svare — og det gjorde hr. Voigt saa heller ikke.

Vestergaard Nielsen fortæller derefter morsomt om, hvorledes Voigt ved sin afrejse — medens »Kjærringen« som sædvanlig var paa Trinderup — samlede degnen og forpagteren til et dystert afskedsbæger i præstegaarden.

Som præst var Voigt vel nærmest rationalist ligesom flere af hans forgængere og efterfølgere.

F. S. Friis (1854-60) (af Øster Assels) havde været institutbestyrer i Hobro. Søgte og fik stillingen som kapellan hos pastor Dreyer i Simested, men da denne pludselig døde, stod han helt uden stilling. Efter at han i nogle aar havde været gaardejer i Lime, blev han kapellan i Voldum og kom derfra til Hvornum. Pastor *Friis* var i modsætning til forgængeren i mange maader virksom og energisk. Han var en dygtig landmand, en duelig kommunalmand og havde mange verdslige interesser. Derimod udmærkede han sig ikke som prædikant. »Hans prædikener var kun sludder og sladder,« fortæller Vestergaard Nielsen. Desuden var han et »flyvgalt menneske« og havde en egen evne til at komme i klammeri med folk, hvad da ogsaa fremgaar af hans egne optegnelser. Af optegnelserne ses det, at han har haft interesse for at fremme kirkegangen, som nok har været bedre end i forgænerens tid. Men folk var vel mere kommen for at føje præsten end for prædikenens skyld. Friis fortæller selv, at han i aarene 1854-56 ombyggede det meste af præstegaarden. Ved sin bortrejse skriver han i embedsbogen, at han maa istemme sin forgængers udtalelse, hvad angaar menigheden. 1859 indberettede han: Velvillig, flink og ædruelig befolkning. Kkg. ret god, lavt kulturtrin (Hertz).

C. C. E. Jacobsen (1860-70) var født i København 1817. Hans hustru var datter af prokurator, kammerraad Chr. Hassing i Hobro. En søn af dem var professor, dr. theol. J. C. Jacobsen, som blev født i Hvornum 2. marts 1862. To af hans brødre døde som smaa og ligger begravet paa Hv. kirkegaard. Professoren kom i mange aar regelmæssigt hver sommer for at se til gravene og betalte en kone for at holde dem. (Professor J. omtalte altid sin fader med dyb respekt, men kunde nok antyde, at forholdene var noget smaa i Hvornum, som J. C. J. fraflyttede, da han var otte aar gl.)

Kirkegangen synes at have været forholdsvis god i Jacobsens tid efter hans egne optegnelser at dømme. En forstyrrelse heri indtræder i 1864 paa grund af krigen. Palmesøndag er der ingen tjeneste, da mændene er beordret til militærkørsel. 5. søndag efter paaske var indtegnet 57 til altergang; men gudstjenesten bortfaldt paa grund af fjendtlig okkupation og indkvartering, da Hvornum var belagt med 2000 mand. 10. s. e. trin. kom præsten ikke til Snæbum, fordi prøjserne med magt havde bortført hans befordring.

J. G. Smith (1871-80) havde i 18 aar været religionslærer og inspektør ved det v. Westenske institut i København; kom derfra til Hvornum-Sn. efter at den først kaldede, *Gyntelberg Abel*, havde frasagt sig Embedet. Smith var bl. a. en ivrig havemand. Udvidede haven, plantede lætræer og frugtbuske og anlagde aspargesbede. Han fortæller, at haglvejret den 27. juli 1873, som ituslog ruder i stuehuset, tillige gjorde stor skade paa den nyanlagte have. Var sogneraadsformand fra 1874-80. Om de kirkelige forhold i hans embedstid fortæller han intet. Han var pastor Spurs bedste støtte i Hobro Missionsforening. Hans hustru huskes for sin »overmaade rengøringslyst«.

T. O. C. D. Lund (1880-85) af Korup-U., har skrevet flere artikler og prædikener og udgivet et par mindre bøger med kristeligt indhold. I hans tid god kirkegang i begge sogne. Var virksom for IM i sognene og arbejdede tillige stærkt for ydre mission. Ved sin død beskrives han som en gæstfri, pligttro og nidkær mand i sit kald, jævn og forekommende som privatmand, meget optaget af kirkeligt-filantropisk arb., og han forstod at læse med sine konfirmander, saa de huskede.

S. A. Bang Michelsen (1886-99) var en ret ejendommelig skikkelse, om hvem der fortælles mange morsomme smaatræk.

Han blev gift, mens han var præst her, og udtalte før brylluppet: „Det skal sandelig blive morsomt de første fjorten dage!" Han var en ganske lille mand, og hans kone var høj og kraftig, hvilket gav anledning til mange spøgefulde bemærkninger. Han var ikke glad for annekssturene til Sn., og ofte bekendtgjorde han i Sn. kirke: „Næste søndag bliver der ingen gudstjeneste, fordi jeg bliver syg". Forøvrigt var kirkegangen ringe, især i Sn., hvor der et aar ikke var gudstjeneste 13 søndage i træk. — Engang skulde der være begravelse i Sn., og folk kom som sædvanligt meget for sent til kirken. Præsten blev utaalmodig og kørte hjem. Da følget saa endelig kom med liget, maatte man sende vogn efter ham, og præsten, som ikke var naaet hjem, fulgte saa med tilbage. Saa maatte man jo bagefter køre ham hjem igen; men manden befalede sin karl at køre i skridt hele vejen (7 km). Præsten fandt sig i det; men da de kom til præstegaarden, gik han ind og hentede et pund tobak, som han gav karlen med de ord: „Det skal du have, fordi du har været lydig mod din husbond, for det er vel ham, der har paalagt dig det."

Da forpagteren en søndag kørte fra Sn. med præsten, væltede han i hulvejen ved Lille Mølle og brækkede et ben, hvorimod præsten ingen skade tog; men lidt efter kom han farende ind i mellem og gjorde store fagter og bad dem sige sig, om han havde brækket arme eller ben. Hvordan forpagteren havde det, vidste han ikke.

Michelsen havde ord for at holde meget af penge; tillige var han meget bange for snavs. Under ofringen stod han gerne og tog mod pengene, talte dem straks og pudsede dem af. Engang lagde en spøgefugl en lille snavset mønt paa alteret. Bagefter sagde M. i yderste forargelse: „Han ofrede kun en femogtyveøre, og den var tilmed snavset". Det fortælles, at da han blev indsat, maatte der skaffes en skammel til den lille mand at staa paa. Midt under en prædiken dukkede han ned, og lidt efter sagde han: „Om en liden stund skal I se mig igen!" Han var ikke morgenmand og kunde som regel først træffes efter kl. 11. Disse smaa træk er alle harmløse og viser præstens troskyldighed og fuldkomne mangel paa evne til at lægge skjul paa sine menneskelige ufuldkommenheder. (P. Fløe Jensen og Joh. C. Sulkjærs bog om Hv.-S. sogne).

Ved den tid var det, at vækkelsen i Hvornum begyndte ved IM, især ved egnens indremissionærer, og pastor *Ingomar Petersen*, Sd. Onsild, blev den lille kreds af troende mænd og kvinder til aandelig hjælp, støtte og vejledning i det arb., som de vakte straks selv begyndte. De sørgede for afholdelse af møder og tog et arbejde op blandt børnene i søndagsskolen. Her var det især hmd. *Niels Toft* og arbm. *Anders Hedemand*, der var de ledende. I aarene indtil 1907 blev alle møder holdt i hjemmene, men da man saa i 1907 fik indrettet mh. i det gamle fh., blev arbejdsforholdene lettere. I nogle aar gik *A. Hedemand* til Brøndum for at holde søndagsskole, medens *Toft* og murer *Jens Hansen* fortsatte i Hv. Jens H. tog samtidig et arb. op blandt de unge, som han samlede til møde om søndagen i mh. Gdjr. *Jens Hopp* (en sønnesøn af pastor Daniel Hopp) og hans hustru, Ane, var især virksomme ved tilrettelæggelse af møder og ved at sørge for indbydelse til disse. Blandt de virksomme gamle var ogsaa gdjr. *Thomas Vad* og hans kone *Kirsten Marie* f. Hoppe fra Lille mølle og gdjr. *N. Carl Nielsen* og gdjr. *Jacob Gundersen* og hans hustru, Maren.

Pastor *Ingomar Petersen* blev naturligt de troendes aandelige fader, og saa længe han var i Onsild (indtil 1897), søgte det lille samfund til kirke hos ham, og man gik de ca. 8 km til Onsild hver søndag for at hente sjæleføde der. Da Jens Hoppe i 1912 holdt guldbryllup, kom pastor Petersen, der da var præst i Tommerup, for at være med i festligt lag hos venner.

I aarene 1901-09 var *M. Laursen Jensen*, f. 1869, lærer i Hvornum, og da han sluttede sig til IM, blev han en stor støtte for samfundet, især da præsten, *Jes Hansen*, ikke var villig stemt over for det nye liv, der var brudt frem i sognet. Lærer J. var leder af arbejdet i det nye missionshus til sin bortrejse i 1909.

Hans eftermand som lærer og kirkesanger i Hvornum var *P. Fløe Jensen* (1909-49), f. 1881, † 1964, var medlem af bestyrelsen for mh. dels som fmd. og dels som kasserer og leder af missionshusets drift. Var medlem af menighedsraadet, valgt af IM, kirkeværge, lokalhistoriker. Var fmd. for kirkegaardsforeningen, der i 1918 blev oprettet for at varetage gravstedejernes interesser. Tog initiativ til egnens første el-værk, og H. brugsforening og sygekasse.

Af andre ledere i samfundet nævnes: Murer *Edv. Christensen*, hmd. *Chr. Erikstrup*, købmand *J. Skamris*, gdjr. *J. Nørlem*, der alle efterhaanden var samfundets repræsentanter i menighedsraadet og nuv. fmd., gdjr. *Th. Kallestrup*. I mange aar havde IM 3 repræsentanter i mghr., men paa grund af splittelse fik IMs liste ingen valgt 1957. Samfundet fik dog 3 medl. i raadet, men valgt paa andre lister. Det vil altsaa sige, at man ikke mere er saa bange for IM, som man var for 50 aar siden, da man gjorde alt for at holde IM nede i ubemærkethed.

I 1914 stiftedes en afdeling af KFUM, hvis første bestyrelse kom til at bestaa af gdjr. *J. Gundersen*, fmd., lærer *Fløe Jensen*, murer *Edv. Christensen* og murer *Jens Hansen;* sidstnævnte havde i mange aar holdt regelmæssige ungdomsmøder, og blev derfor naturligt ved at være leder fro de unge. Ved 25-aarsfesten i 1939 holdt pastor *Baun*, nu biskop, festtalen.

Aaret efter, 1915, stiftedes KFUK for Hvor-

num, hvis ledere gennem aarene var *Bothilde Christensen, Kirsten Marie Vad,* f. Hoppe, *Maren Gundersen, Cecilie Bjørn* m. fl., bl. a. *Kirsten Erikstrup* og fru pastor *Hvidberg.*

Da der i flere aar havde været ret faa medlemmer i begge foreninger, besluttede man i 1956 at slaa de to foreninger sammen til en, som nu kaldes Kristelig Ungdomsforening for Hvornum.

I 1914 stiftedes en kvindekreds for DMS, som gennem aarene har haft forskellige formænd: *Cecilie Bjørn, Kirsten Marie Vad, Ane Tarri, Emma Fløe Jensen,* fru pastor *Mollerup,* fru pastor *Davidsen, Agnes Nørlem* m. fl. Ved 25-aars jubilæet i 39 prædikede pastor *Minds,* Hobro, i kirken og pastor *Davidsen* sluttede festen i missionshuset om aftenen.

Præsterne siden 1899:

Pastor *Jes Hansen* (1899—1910) var lærersøn fra Toftlund i Sønderjylland 1863. Handelsskoleeksamen. Han blev 4. aug. 1914 gift med missionshistorikeren Grove Rasmussens datter, men hun døde allerede 9. aug. samme aar.

Hansen var nærmest grundtvigianer; var ikke særlig dygtig taler, men havde rigtig god kirkegang; var nærmest bitter over for IMs arbejde, som han ikke forstod.

N. J. Ginnerskov (1910-16) tilhørte Kirkeligt Centrum, var velvillig stemt over for IM, men ønskede ikke samarbejde. I hans tid var det, at de fornævnte foreninger stiftedes, men uden præstens medvirken. God kirkegang i begge kirker.

A. N. W. Holm (1916-21) havde god kirkegang. Da Holm sluttede sig til IM, var samfundets medlemmer flittigere kirkegængere end under de foregaaende præster, medens enkelte andre holdt sig borte.

E. G. Søndergaard (1922-27) var meget afholdt og havde god kirkegang. Det var S. der fik indført den ordning, at der blev holdt gudstjeneste engang om maaneden i Brøndum med god tilslutning, hvilket naturligt medførte en lavere kirkegangsprocent i Hvornum kirke, særligt da brøndumboerne altid havde været flittige kirkegængere.

Thomas Mollerup (1927-32) var en betydelig, selvstændig og særpræget mand. Som ung præst her var han tidehvervsmand og stod i livlig forbindelse med de førende inden for bevægelsen, men disse følte sig vistnok svigtet, da M. i Kristeligt dagblad førte sin debat med pastor *Carl Christensen* om emnet: Hvor skal vi gaa hen. I Mollerups tid var pastor *Chr. Bartholdy* præst i Ravnkilde, og da M. satte stor pris paa ham, og de ofte kom paa besøg hos hinanden, maa det antages, at han havde en vis indflydelse paa den unge Mollerups udvikling.

Mollerup var ogsaa en tid paavirket af De gamle Stiers IM, der paa den tid virkede i Humlum og Roum. Da missionshuset her holdt 25aars jubilæum i 1932, havde Mollerup uden at meddele noget derom til samfundets ledelse, inviteret en del af disse folk til at være med ved festen; de kom dog ikke til at præge festen, og bevægelsen fik ingen tilhængere her.

Naar *Mollerup* i sin beretning om embedet taler om »mange vanskeligheder i Hv.«, maa det vistnok siges, at han kun havde de vanskeligheder, han selv forvoldte sig, idet de alle laa udenfor hans stilling som præst, hvor han var afholdt og respekteret og havde meget god kirkegang i begge sogne; skønt Sn. var mere grundtvigsk præget end Hv., gik man alligevel flittig i kirke hos M.

Siden 1933 har alle sp. nærmest været IM.: *D. P. Davidsen* (1933-41), som tog sig meget af sognene og arbejdet i mh., og havde meget god kkg., *G. A. Højlund* (1941-48) var fra Bjerringbro, *J. N. Hvidberg* (1948-57) fra Thy, *V. Knudsen* (fra 1957) fra Kejlstrup v. Rønde.

Der er gode kirkelige forhold, kun lidet retningsvæsen. Interesse, hørelyst og god kkg.

Som nævnt gik *Anders Hedemand* i flere aar fra Hvornum til Brøndum for at holde søndagsskole. Her var der en lille kreds, som sluttede sig til IM, men som stod ret ene. De ældste ledere i dette lille samfund var hmd. *Carl Simonsen,* gdjr. *Hans Madsen* og gdjr., købmand *Chr. Hoppe.* Der blev holdt samtalemøder, og de sørgede for, at der ret ofte blev holdt møder ved egnens missionærer. Disse møder blev holdt i forsamlingshuset. Da saa lærer *H. P. L. Nielsen* kom til Brøndum i 1915, blev han den fødte leder af samfundet, til han i 1951 tog sin afsked og rejste bort fra byen. Lærer *Nielsen* var født 1885, dimitteret fra N. Nissum 1911 og kom efter forskellige vikariater til Brøndum i 1915. N. var desuden en nidkær arbejder for DMS; var medlem af bestyrelsen og sekretær for kredsforbundet for Hobroegnen. Af senere ledere nævnes hmd. *Michael Christensen* og hmd. *Niels Højen* i Brøndum.

Som før berørt, var man i Snæbum mere grundtvigsk præget, end man var i Hv. og kun nogle faa familier sluttede sig til IM. Det lille samfund holdt regelmæssige samtalemøder og sørgede for, at der blev holdt møder ved tilrejsende missionærer. De senere præster har sørget for, at der hvert aar blev afholdt en kirkeuge i Sn., hvor omegnens præster førte ordet. Lærer *E. Th. Larsen* (f. 92), der var lærer i Snæbum fra 1922 til sin død i 1957, var leder af samfundet i disse aar.

Fru pastor *Mollerup* fik oprettet en kreds for santalmissionen, hvis leder hun var til sin bortrejse; siden da har fru lærer *E. Th. Larsen* været leder af foreningen. Ved 25-aars jubilæet var fru *Mollerup* kommet til stede for at lede festen.

Lærer *N. A. Frederiksen,* Brøndum († 1960) var en dygtig lærer og en markant personlighed med faste standpunkter, faaet ved indgaaende studier paa paagældende omraade; i hans store bogsamling var flere lærde værker paa fremmede sprog; særlig psykologien anvendt i opdragelsens tjeneste var hans speciale. Hans mange artikler i dagblade og tidsskrifter vidnede om hans indsigt; enig eller uenig med ham maatte man respektere hans dygtighed. Frederiksen havde sit faste, aandelige staasted i IM, men havde ogsaa her sine selvstændige meninger om tingene.

1921 oplyses: Fast og god kkg. 8%, gode aandelige forhold, mh. og 3 fh. Nogen aandelig træghed i S. Overv. u. p. 1927: Kkg. 12 og 10%, præget af IM i H., 2 IM kredse (30 og 20), KFUM og K, en del gr., KS og foredragsf. 1931: Kkg. 9,2 og 11%, en del hørelyst, men mange vanskelige forhold i H., der er stærkt paavirket af IM og gldags kirkelighed, enkelte grundtvigske. 1935: Kkg. 10%, i H. bæres det kirk. arbejde af IM, intet arbejde i S. ud over kirken. 1943: Kkg. 10 og 15%, i H. bæres det kirk. arbejde af IM, men er præget af stilstand. I S. god hørelyst, 3 IM kredse. 1951: Kkg. 10%, stort set kirkelig befolkning uden skarpe partiskel. God kkg., gode forhold, 3 IM kredse, 2 sdsk.

1959: Kkg. 9 og 10%, mh. og IM, kun lidt retningspræg, M og K i fælles forening. 3 bibelkr., 3 IM kredse (50 og 15 og 25), 3 fh. 1963: Kkg. 8—9%, god interesse, mdl. gudstj. i Brøndum, KFUM og K (fællesf.), mh., 3 IM kredse (30 og 15 og 30), sdsk., kun lidt retningspræg.

Folketal. 1850: 328 og 113; 1901: 656 og 189; 1921: 714 og 236; 1960: 751 og 319.
Altergæster: 1922: 376 og 80; 1930: 350 og 70; 1938: 443 og 120; 1945: 648 og 635; 1962: 550 og 500.
Menighedsraad: 1922: 4 IM, 8 u. p., 1934: 4 IM, 1 gr., 7 u. p., 1945: 6 IM, 1 gr., 5 u. p., 1961: 5 IM, 7 ikke IM (Valg i S.).
Kommunevalg: 1943: S. 51 (1), R. 74 (1), V. 284 (5). 1962: S. 88 (1), R. 48 (2), V. 153 (3), BF. 282 (3). Fmd.: Gdjr. *Regnar Simonsen* (V.).

Hvornum kirke, vestligt i byen, nær Klejtrup so. Skib og kor er romanske, opf. af meget store kvadre paa skraasokkel. begge døre, et par vinduer og korbuen, med profilerede kragbaand, er bevaret. Overhvælvet. Taarn mod vest, taarnrummet er hvælvet og har bred bue til skibet. Udvendig er taarnets mure fornyet 1912, og det anselige, sengotiske vaabenhus mod syd har kamgavl. Indvendig har det murede bænke. Alterbord med renæssancepanel med 3 felter, altertavlen er enkelt med maleri (Leonardo da Vinci: Nadveren, kopi, c. 1850). Smuk renæssancekalk med graverede apostelbilleder. Renæssancestager fra c. 1600. Syvarmet egetræsstage, skaaret af pastor J. N. Hvidberg 1950. Romansk granitfont med glat kumme, sydtysk daabsfad fra c. 1575 med bebudelsen. Prædikestol fra 1868 (den gl. er i Snæbum). Klokke fra 1642. Nyrestaureret. 90 sd. Orgel.

Snæbum kirke, midt i sognet, er lille, romansk med kraftig skraasokkel, hvorover nogle kvaderskifter, medens der øverst er kløvet kamp- og munkesten. Murene er omsat, begge døre bevaret. Korbue med kraftigt profilerede kragsten. Fladt loft. Lavt taarn mod vest med vaabenhus mod syd fra 19. aarh. Taarnrummet er ikke aabent til skibet. Kirken restaur. 1943. Lille, enkel renæssancealtertavle fra c. 1625 med korsfæstelsesmaleri (Carl Bloch: Opstandelsen. Den blev rest. 1946 efter siden 1908 at have været ophængt i kirken til fordel for Carl Blochs billede, og sat op i stedet for dette). Senromansk granitfont med glat kumme, paa høj fod. Sydtysk daabsfad fra c. 1575 (bruges ikke), prædikestol fra c. 1600 (opr. fra Hvornum), restaur. 1946. 80 sd. Orgel.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 56 rug, 13 byg, 44 havre. Tilskud 130 rdl. b) 10 rdl. c) 12 lpd. brød, 36 sn. æg. d) 100 rdl. e) 55 td. ld. ager, 40 td. hede. Gød, tildels ny prgd. — 1870: Regul.: 1024 kr., netto: 1838 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. — Prgd. opf. 1905.

15. 31. juli 1846—8. juli 54 (hjpr. Tversted-U.-B. 21. juli 38): **C. F. Voigt,** fl. t. Resen-H. se Kristrup-H.

16. 23. sept. 1854—9. marts 60 (hjpr. Voldum-R. 31. dec. 50): **F. S. Friis,** fl. t. Bredstrup, se der.

17. 16. maj 1860—12. nov. 70 (hjpr. Dreslette 2. nov. 43): **C. C. E. Jacobsen,** fl. t. Vive-O. V., se Hvorslev-G.

18. 15. febr. 1870—10. apr. 80: **J. G. Smith,** fl. t. Hornslet, se der.

19. 14. juni 1880—30. maj 85 (hjpr. Alling-T. 14. maj 77): **T. O. C. D. Lund,** fl. t. Utterslev, se Borre.

20. 26. aug. 1885—21. sept. 99: **S. A. B. Michelsen,** fl. t. Dragstrup-S., se der.

21. 28. marts 1899—2. maj 1910: **Jes Hansen,** fl. t. Tanderup, se der.

22. 17. aug. 1910—28. dec. 15 (hjpr. Vitten-H-H. 20. marts 06): **N. J. Ginnerskov,** fl. t. Hasle-S.-L., se der.

23. 10. maj 1916—19. okt. 21 (hjpr. Stouby-H. 13. okt. 14): **A. N. W. Holm,** fl. t. Ørum-G., se rkp. Grenaa-G.

24. 9. febr. 1922—30. juli 27: **E. G. Sønder-gaard,** fl. t. Aulum-H., se der.

25. 24. okt. 1927—11. okt. 32: **Thomas Mollerup,** fl. t. kkp. Absalons k., Kbh., se sp. Haslev-F.

26. 11. jan. 1933—23. jan. 41 (hjpr. Hodde-T. 11. jan. 32): **D. P. Davidsen,** fl. t. Snejbjerg-T., se Vildbjerg-N.

27. 30. apr. 1941—3. marts 48: **G. A. Højlund,** fl. t. Dsk. sømandspr., Hamborg, se Bjerregrav-Aa.

28. 21. juli 1948—13. juni 57 (hjpr. Finderup 46): **J. N. Hvidberg,** fl. t. Aversi-T., se der.

29. 27. sept. 1957 (hjpr. Ejstrup 21. maj 54): **Verner Knudsen,** f. 25. juni 24 Kejlstrup, Feldballe. F.: Handelsgartner Hans K. og Karoline Kirstine Marie Kristensen. Stud. Rønde 45, c. Aarhus dec. 53 (h-60). — G. 22. maj 54 Karen Marie Rasmussen, f. 18. aug. 22 Feldballe. F.: Kbmd. Rasmus R. og Metha Helene Nielsen.

Fmd. Hobroegnens KFUM og K 58.

Litt.: P. Fløe Jensen og J. C. Sulkjær: H. sogns hist., 1943, Carl Lindberg Nielsen: De ældste ejere af Trinderup, Rand. aarb. 1945, 24—27, Aage Brask: Marie Grubbes svoger som voldsmand paa hendes gaard, Trinderup, smst. 1946, 49 f., P. Storgaard Pedersen: Et gl. kongebrev om H. bro, Rand. aarb. 1927, 147 f.

Gerlev herred

UDBYNEDER - KASTBJERG

Udbyneder sogn, 4551 ha, langs Kattegat og Mariager fjord, er naturskønt, nogle lave græsholme ved fjordens munding (her graves meget sand), ellers er sognet en bakket halvø, paa 3 sider omgivet af hævet havbund, der er bragt under kultur ved diger og afvanding. Nogen hede og plantage. — Byerne U. (235 indb.) med fh., Bjerre, Klattrup, Udbyover med fh., Havndal (589 indb.) med butikker, industri, fh., centralskole 1964, alderdomshjem fra 1961, politist., biograf, kro m. m. Hg. Overgaard med afbyggergaarden Arensborg, Fuglsøgaard, Charlottendal, flere andre større gaarde. Sociale skel. Mange arbejdere. 339 ha skov. Sandmuldet jord.

Af oldtidsminder nævnes en lille langdysse og 6 høje. — En helligkilde vest for U. (Schmidt: DH. 142). De gl. landsbyer Nøddenæs, Østerskov og Vesterskov er nedlagt i 15. aarh. og lagt under godserne.

Klattrup og *Udbyover* har været selvstændige sogne, hvis kirker blev nedlagt c. 1550. Enkelte spor fundet. (Mackepr. JG. 294).

Hg. *Overgaard* (1301 ha, 114 td. hartk.) er et af amtets største godser, samlet omkr. 1545 af den rige godssamler, rigsraad *Jørgen Lykke*. Var i mange aar i slægten *Arenstorffs* eje, 1938 købt af godsejer *Flemming Juncker*. Hovedbygningen er et markant renæssanceslot fra 1545-47 med fornemme interiører. Overgaard birk ophævedes 1815. Et minde om birketinget er tingstedet, hvor der siges at have været skafot. (Jy. saml., 5. r., II, 201, 282, om Overgaard, se Dsk. herregaarde, IV, 1945, 190—203).

Hg. *Fuglsø* (124 ha) var 1683 en landsby paa 6 gaarde, 1960 overtaget af fru *E. Krog*. 1926 udskiftes 9 husmandsbrug.

Kastbjerg sogn, 1540 ha, er ret bakket, enge mod NV, en del skov, sandmuldet jord. Byen K. med fh.

Hg. *Trudsholm* (26 td. hartk., 423 ha) har været i skiftende slægters eje, (omkr. 1800 ejet af provst *Ole Secher*, Søften-F.), 1885 købt af *Jørgen Schwensen* († 38) hvis søn, civiling. *Chr. Schwensen*, derefter ejede den. Gaarden ligger paa et stort voldsted (anlagt af rigsmarsk Otto Krumpen), anselig hovedbygn. i 2 etager fra 1651. Den store ladegaard med smukt bindingsværk menes opført af Peder Marsvin c. 1750. 1964 solgt til dir. Poul la Cour, Pindstrup.

M. H. Rosenøørn: Om T., Jy. saml., 1882-1-14, Chr. Schwensen om T. i Rand. aarb. 1946, 16—48, Dsk. herreg., IV, 1945, 204-10.

Der er 9 oldtidshøje, hvoraf flere anselige.

Af den ældre præstehistorie

De første lutherske sp. var *Morten Madsen* (1517-75), *Anders Sørensen* (1575—1629), provst *Willads* (staves ogsaa Villads) *Nielsen* (1629-81). Han var her i 52 aar, i sin tid en kendt og anset mand. Hans udførlige forklaringer til katekismens parter i 12 bøger hørte til de mest læste bøger i det 17. aarh. (L. Helvegs khst. I, 387). Han gav 200 rdl. til fattige disciple i Aarhus skole. Prgd. brændte 1675. Epitafium i K. (N. 428).

Om provst Willads Nielsens litterære virksomhed skrives i »Den danske kirkes historie« bd. IV, p. 416 (Enevældens første aar 1670—1700 af Urban Schrøder): »Blandt den del af denne indholdsrige og meget forskellige litteratur (opbyggelsesbøger), som stammer fra danske penne, nævner vi provst *Willads Nielsens* statelige række af opbyggelige skrifter over hele katekismens indhold. 1651 var han begyndt at udsende dem, idet han det aar lod trykke i Aarhus sin »Lyde- og Dyde-Bog« om de ti bud. Og 1679 udsendte han »Catechismi Postebud og Brevdragere« som forklaring til hustavlen og kunne dermed se tilbage over et indholdsfyldt forfatterskab paa ialt tolv vægtige skrifter. Bortset fra to ligprædikener blev de alle genudgivet i løbet af 1680'erne og oplevede endda 1704 en tredie udgave under fællestitlen »Aandrige og opbyggelige Skrifter over den ganske Lutheri Catechismum«. Willads Nielsen repræsenterer den ældre fromhedstype, der gaar tilbage til den saakaldte bodsfromhed fra aarhundredets første halvdel. Et vidnesbyrd om hans skrifters betydning er det æresdigt, hvormed Kingo ledsagede hans skrift om daaben »Himmeriges Barne-Moder« 1671, og hvori han kalder Willads Nielsen en »Hjertens Sjælemand«, der trykker sig ind »med Herrens sødest' Ord i stenestive Sind«, samt i varme ord takker ham for hans tidligere skrift om den hellige nadver, »Kærlighedens Maaltid«. Han var særligt præget af *Holger Rosenkrantz*. Hans arbejder var meget yndede. Han var ikke original i sin tankegang, men han forstod at give udtryk for tidens yndlingstanker i let forstaaelig og tiltalende form. Ofte er det et konglomerat af skriftsteder, men han formaar at lægge en personlig farve over sin knappe, kærnefulde stil, der ikke sjældent oplives af fyndord eller bogstavrim. I en stor del af hans bøger lyder vækkelsestoner til den syndefulde slægt og den slumrende kristenhed, og flere steder taler han indtrængende om det ansvar, som er forbundet med præstegerningen. Som han selv i høj grad følte byrden ved sit kald, kunde han ikke blive træt af at formane sine medbrødre til at arbejde i frygt og bæven for de sjæle, de skulde gøre regnskab for. Hans studieaar var præget af den saakaldte bodsfromhedsretning, repræsenteret af mænd som H. P. Resen, Holger Rosenkrantz, J. D. Jersin, og Jesper Brochmand, som alle formanede til religiøs selvbesindelse og alvorlig forbedring af det moralske liv. Af alt dette var WN kendeligt paavirket i sin sjælesorg. bl. a. over for adelsfamilierne i sognet, Krag, Høg og Arenstorff.«

(Se Rich. Petersen: Kingo og hans samtid, 1887, 112 f., DBL. XVII, 194 (Bj. Kornerup), Johs. Simonsen i „Tidehverv", 1935, 103-07 og 120-26, Erik Pontoppidan: Marmora Danica, II, 1741, 159 f.

Efter *Bendix Kopp* (1681—1716) kom *Peder C. F. Piper*, der 1731 blev dømt fra embedet ved Højesteretsdom. Piper var meget lille af vækst, ved hans indsættelse talte provsten over ordet: »Her er en liden dreng med nogle smaa fisk«(!) Hans forhold var daarlige, før han kom hertil, men han var »vidtløftig«, satte sig i stor gæld, kom i proces med Otto Marsviin til Trudsholm, blev efterhaanden forvildet og begik mange forseelser. Da hans hustru døde, besvangrede han sin husholderske, blev suspenderet, men ægtede hende og fik lov at beholde kaldet. Senere blev han mere urimelig, flere gange var han i arrest og blev til sidst afsat, flyttede til Kbhvn., men blev derfra ført som arrestant til Christiansø for at forvares der paa livstid (Lkm. V. 524).

Var Piper uduelig, saa var hans eftermand til gengæld rig og myndig: Mag. *Niels Nielsen Secher* (1731-68), han var søn af en rig købmand

i Aarhus, ejede Sødringholm og 150.000 rdl. og betegnes af Wiberg (III, 421) som »nok den rigeste af alle præster.«

Biskop *Hygum* indberetter 1740 (Generalkirkeinsp. kolleg. arkiv, pakke nr. 18): »Sognepræsten Herr *Niels Secher* skriver, at fra den tid han kom til disse tvende menigheder er ungdommen bleven baade af ham selv og degnen hver søndag straks efter tjenesten eksamineret i den kirke, hvor der var sidstprædiken og undertiden af skolemestrene hver i sit sogn foruden, at der af ham hver søndag paa prædikestolen bliver noget kortelig talt over catechismen. Desforuden melder han, at ungdommen bliver af ham overhørt paa den dag, det gaa til skriftemaal, saa og at degnen holder sig loven efterrettelig med at samle ungdommen om vinteren paa bekvemme steder til overhørelse.« — Den pietistiske biskop syntes ikke at have været tilfreds med udbyttet af N. S.s virksomhed: »Herr Niels Sicher prædikede det bedste af ham kunde forventes og talede intet mod sandheden. Iblandt en talrig ungdom var ganske faa, som kunde svare forstandig. Bønderne, der for største delen ere tjenere til Overgaard, laa under en haard trældom, der forvolder det her, som saa mange steder, at børnene hverken faa lyst eller tid til at bekymre sig for det ene fornødne.«

N. S. byggede Udbyneder præstegaard (en smuk 4-længet ege-bindingsværks prgd., en toetages kvist midt paa hovedfløjen — baade til have og gaard). Den brændte ved den store bybrand 1892.

De aandelige kaar her paa egnen har været trange. Fra F. Elle Jensen: »Pietismen i Jylland« anføres et par citater: ... »men en mængde (kirke- og skolepatroner) var verdsligt sindede og tog ingen hensyn. Særligt i Øst- og Nordjylland, hvor hoveriet var haardest, men ogsaa andetsteds betænkte de sig ikke paa, at kræve deres bønder paa helligdage — saaledes .. Arenstorff paa Overgaard (p. 34).

... at præsterne kunne faa vanskeligheder i sognene, om de haandhævede loven for strengt, ses af en indberetning fra hr. Lambert Andersen, Onsild, der 1738 fortæller, at bønderne afkortede hans offer, og da han ogsaa hævdede fd. af 7. dec. 1682 om luxus ved begravelser, lod de dem foregaa uden ringen, sang og tale, saa baade kirke og præst berøvedes en indtægt ... En klage til etatsraad *Arenstorff* (Overgaard) over kirkegangsforsømmelser hjalp heller ikke, thi han tog deres parti og ville heller ikke flytte grandestævnet, der nu under megen tummel afholdtes om søndagen paa kirkegaarden, til anden tid og sted (p. 140) ...«

Ejendommeligt er det at se, hvordan den pietistiske bevægelse har bevæget sig udenom U-K. Andre præster paa Randers egnen, som Hygum roste, var *Damianus Dahl* i Dalbyneder 1742-45, »der har troet og kendt sandheden« og *P. Schmidt*, i Falslev 1747-75, »der har været sine sogne til stor aandelig velsignelse«. Ligeledes fremhæves 1745 *Jac. Klog* i Vindblæs (1742-49). Disse var altsaa samtidige med Secher og Frausing i U-K.

Secher fik efter sin stedfader Sødringholm hovedgd. med Sødring kirketiende og patronatsret til og kaldsret til Sødring kirke. Dette medførte, at han kom i aarelange stridigheder mell. køber og sælger (kancelliraad Steenfeldt til Demstrup), ligesom han kom i trætte med konferensraad Arenstorff til Overgaard, der vilde tilegne sig en part af Udbyneder kirkes kvægtiende, der hørte til præstekaldets indtægter .... Efter præstens død boede enken paa Sødringholm. Efter hendes død blev der holdt auktion over indboet. Bl. hans bøger var: „Ursins Forklaring over Jobs Bog, 1726. Luthers Forklaring over Pauli Epistel til de Galater, Berners Forklaring over Søndagstexterne. Hesselbergs Juridiske Kollegium (1753-55). Tychonius: Den augsburgske Bekendelses Historie) 1732. Moralistenbibliotek i 2 Dele. Trojels Jubelaar. De udvalgtes Krone. Holbergs Komedier. 6. Ligprædikener. 1 gl. Bibel og 7 gl. Bøger.

Perlen i denne Bogsamling var aabenbart Holbergs Komedier, og ser man paa den uforholdsmæssige Samling af Ligprædikener, ligger den Formodning nær, at disse har tjent som Forbilleder ell. maaske som Kilder, hvorefter lignende Lejlighedstaler blev udarbejdede." — Dernæst blev paa auktionen solgt boets guld- og sølvtøj. Det var: 1 guld: 1 tre leds ring, en enkelt ring og et par øreslanger, og i sølv: 24 spiseskeer med navn (85½ lod). .... Ved auktionen indkom der ca. 920 rd., og da en stor mængde af sengeklæderne deltes uden at komme under hammeren, er det klart, at der maa have foreligget et for den tid ualmindelig stort og godt indbo.

N. Secher døde pludselig af slag under et ophold i Randers d. 11. maj 1768 og blev hensat i kirken d. 20. maj. I følge Randers købmandslavs bog har lavet baaret Niels Secher ind i Randers kirke og næste aar ud igen. Dette maa hænge sammen med, at familiekapellet ved Sødring kirke var bleven færdigt, saa at hans kiste kunne henstilles der. I familiekapellet henstaar 7 kister, deribl. pastor Niels Secher og hustru Johanne Marie Anchersen.

Paa Niels Secher's kisteplade (af messing) staar en meget lang indskrift, bl. a. med dette vers:

„Til Lykke da du brave Mand
du har nu udi Eye
en Herlighed som ævig kand
Alverden overveye
Din Gud som du har tienet her
Han paa Dit Arbejd skiønnet
Og har med en Æreskrone der
Din Trofasthed belønnet."

Sechers enke efterlod et legat paa 2000 rdl. til fattige paa Sødringholm gods (hun døde 20. maj 1775).

Se V. A. Sechers Medd. om Slægten S., 1931, 122 f.

Jacob Nissen Frausing (1768-92) og *Peter Timmermann* (1792—1807) var de flg. præster, og der høres intet særligt fra deres tid.

Pastor *Jacob Bie* (1808-58) satte gn. sin lange præstetid varige spor her. Biskop *Brammer* udtalte sig meget rosende om »hans omhyggelige konfirmationsforberedelse og bibelske katekisationer, de store forsamlinger« ved visitatserne 1850 og 1856, og ungdommens gode kundskab. Bie var helt barn af sin tid og meget virksom i Randers amts landhusholdningsselskab (oprettet 1810) og fremkom med flere forslag, bl. a. om beplantning og indhegning, hampdyrkning, bedre gødning, dyrkning af hørfrø, fabrikation af lærred, mere husflid, anlæg af planteskoler for at faa bedre frugttræer, 1841 stillede han forslag om udvidelse af selskabet, forslag om præmier for de bedste brug. Et lille glimt ind i dette stykke *præste- og landbrugshistorie* faar man af flg. referater fra selskabet (se her s. 13):

„Pastor *Bie*, Udbyneder, foreslaar: „... sommerstaldfodring og rodfrugters dyrkning til foder for kvæget. Gjødningens formerelse, jordens bearbeidning var følgen deraf, og frugten vilde snart vise sig og nødsage bonden til at indse, hvorfor han avler saa lidt og slet korn og maa forsulte sine creaturer baade sommer og vinter. Kunde endog — som vist var særdeles ønskeligt — en benmølle anlægges og patentgjøde tilberedes, hvilket man vil kunde tænke sig i en bye som Randers, den vilde fremme dyrkningen af raps, sætte mange i stand til at opbryde heden, vil og af den tænkende benyttes til roer og kartofler; men bonden vilde foretrække brugen deraf til rug og byg, hans mark fik ingen grundforbedring, og hans creaturer savnede som hidtil et godt

foder. Som grundvolden for en god dyrkning som det eneste middel til et godt qvæghold anser jeg halv eller hel staldfodring og rodfrugters dyrkning, og bonden kunde lettere indføre dette end kiøbe gjødningen til høj pris."

Aar 1840 vedtoges at købe og udstationere 6 tyre og 2 køer af den ægte jydske race. Det blev bestemt, at de skulde udstationeres saaledes, at pastor *Bie* fik en tyr og en ko. Kreaturerne skulde præsenteres ved hvert aars juli kvartalmøde. Pastor *Bie* afgav i jan. 1841 beretning om de hos ham opstaldede dyr.

Da husmand Søren Jensen, Stangerum (Dalbyover sogn), 1832 ansøgte om at erholde en af de amer. plove, var hans andragende ledsaget af tre anbefalingsskriv. fra præsterne *Bie*, Udbyn., *Dahlerup*, Norup, og sognef. *N. Juul*, Dalbyover. — *Bie* skrev: „Brugen af køer og stude er efter min formening aldeles nødvendig for husmanden, naar han ikke skal være gaardmandens træl eller ødelægge sig ved hestehold. Det ville derfor meget glæde mig om den ansøgte plov maatte tilstaaes en mand, der sandsynligt ville give et godt ex. for en egn, hvor fordommen mod brugen af stude er saa alm., at der hører meget til at overvinde den."
Udbyneder, 1. marts 1832. Ærbødigst Bie".

Lærer Jens Nielsen.

I Bies tid var *Jens Nielsen* lærer i Udbyneder. Han kom hertil i 1820, og giftede sig med skolelærer *Krags* (formanden) enke, der havde en 3—4 sønner i sit første ægteskab. Han blev selv fader til søn og datter. Han var en ualmindelig mand rig paa kundskaber og praktisk viden, forstod alt landarbejdes udførelse og hjalp Bie som raadgiver for bønderne.

I familien Bie har han givet sig af med tegning af præstegaarden, som fandtes i de fleste hjem, ligesaa tegnede han herregaardene i omegnen, hjalp med at plante og beskære frugttræer, skaffede nye arter og blomster, saavel frø som planter. Dette gjorde ham afholdt i fjerne egne. Ferierne benyttede han til lange fodture, Skagen, Slesvig. En lergrav, maaske opstaaet ved sænkning i fjerne tider, ¾ bøsseskud uden for byen, fik han bønderne til at give sig ejendomsret over. Bunden var flad, stejle skrænter omgav den. Nielsen fik vej gravet ind til bunden og begyndte plantning — med hjælp af skolebørnene. Man var i de tider ikke ivrig for undervisningen og dertil bange for denne kloge mand. Pastor *Bie* var betænkelig — men *Nielsen* har selvfølgelig været en overlegen mand. I faa aar blev graven omdannet til en have af stor skønhed, som vakte alle kyndiges beundring. Der var naaletræer, lind, birk paa alle skrænter. Imellem træerne var anlagt gange og trappetrin for udsigtens skyld. Senere byggede han — (han var murer og snedker) — alt. Med lidt hjælp rejste han 3 huse, et til hjem i alderdommen, som ogsaa blev det. Foran dette hus var en lille dam udgravet, hvori der var smaa skibe af egen bygning. — Derefter udhus til 2 køer, og bolig for sønnen. Sidst et lille *museum*. Fra fodturene bragtes stenokser, skeletter og skind af dyr. Han fangede ilder — maar osv. Efter storm gik han ud til fjorden ved Nøddenæs for at samle bløddyr og konkylier, som han dels henstillede i sprit, dels tørrede. Ogsaa tangarter samlede han. — Han spillede mange instrumenter og havde i dette hus spinet, violin, cello, cither og en æolsharpe, som hængtes ud paa et træ, for at børnene skulle lytte til de toner, der ikke kom. — Der fordredes tør luft og stærk blæst for at strengene skulle klinge. Forskellige blæseinstrumenter, fløjte, klarinet og et saa sjældent instrument som valdhorn, dette tog han med ud i baad paa fjorden, tonerne kaldte da folk sammen paa engene for at lytte, naar den gale degn spillede. I hans samling var ogsaa en ryghvirvel af en elefant, der gjorde tjeneste som stol. Denne samling viser, at Nielsen var forud for sin tid. Af historiske billeder ejede han mange, bogsamling vides intet om: Han oplevede den tysk-franske krig 1870 og var dybt bedrøvet over dens udfald. Han var da sengeliggende med oldingens træthed, men tanken klar til sidste stund har man sagt. — Familien Bie og samliv med dens mange medl. var et betydningsfuldt led i hans ensomme tilværelse. Hans stærke personlighed, klare forstand og evne til at bedømme mennesker og forhold, har sikkert afsat spor hos hver enkelt, som han har været lærer for." (Han var lærer i Udbyneder fra 1820 til 1857). (Personalhist. optegn. om slægten Bie, 1957).

Tiden efter 1858

Pastor Bie efterfulgtes af sin svigersøn *E. A. le Sage de Fontenay* (1859-78), som havde været hjpr. her, og som blev kaldet efter beboernes ønske.

Biskop *Brammer* skrev: »Det var mig en glæde 22. og 23. oktober 1863 atter at visitere i Udbyneder pastorat, hvor den fromme, hensovede pastor *Bies* værdige eftermand og svigersøn, pastor *Fontenay* med dygtighed og kristelig kærlighed til sine menigheder og sit embede trolig udfører dets gerning.« (Brammer). 18. okt. 1869 holdt jeg for en talrig forsamling af ældre og katekumener kirkevisitats i Udbyneder ved hvilken den begavede personelle kapellan, hr. *Petersen* holdt en opbyggelig prædiken. F. blev syg 1864. Kapellanen, *Richardt Petersen* fik vakt noget liv i 60'erne. Han var stærkt paavirket af sin ven og raadgiver, pastor *Otto Møller*, der stod i et vækkelsesarbejde i Gylling; da Rich. P. kom til Udbyneder, blev han anset for at være missionsmand p. g. a. vækkende forkyndelse. Da han blev gift med *Hanne Petri* fra Hagested (hun var afgjort grundtvigsk), sporede man en forandring. Det varede noget, inden folk her forstod ham, men da han saa begyndte at holde bibellæsninger, hvor folk strømmede til, hjalp det. Da han forlod Udbyneder, havde der dannet sig en fast kirkekreds. Han blev forøvrigt en skattet foredragsholder paa egnen, og senere en kendt kirkehistorisk forfatter (se videre her II, 303 f.). Hans datter, provstinde *Asta Christiansen*, Højby, har (i »Minder fra gl. gr. hjem« III, s. 149) givet en skildring af aarene her i Udbyneder, hvor Rich. P. fik en aarlig løn af 400 rdl. samt en offerdag. Han og hans unge hustru boede i en besked lejlighed; de samlede unge og ældre, og især var fruen ivrig for at gøre dem delagtige i Grundtvigs livssyn. En meget god støtte havde de i lærer *Jørgensen*, som sang saa smukt baade i kirken og ved bibellæsningerne. Herregaardsfruen fra Overgaard kom gerne med en flok unge piger, der medbragte »stenolielamper« til belysning i skolen ved bibellæsningerne. En gammel kone har fortalt (til pastor N. A. Jensen, Møgeltønder), at hun boede i Udbyneder i den tid Rich. P. var her: »Han var en herlig mand, jeg har gaaet mange, mange trin for at høre ham i kirken eller i skolen. Han havde ellers mange modstandere, som syntes, at han talte alt for skrapt, for det var de slet ikke vant til. Men mange af dem endte med at blive hans bedste venner, saa der var rigtignok sorg, da han rejste; jeg har hans afskedsprædiken endnu. Det skete, at han kunde begynde en bibellæsning med at sige: »Ja, i aften ved jeg ikke rigtig, hvad jeg skal sige jer.« og saa kom der noget extra godt. —« Pastor P. holdt mange foredrag om myter, ordsprog og mundheld, bl. a. i Mariager, hvor han sluttede hjerteligt venskab med byfoged *Hans Dahlerup*. Ved foredragene brugtes *Morten Eskesens* sangbog, ved bibellæsningerne Brandts og Leths sanghefter. Rich. P. skrev i Udbyneder en samling aandelige sange. I landsbyen Tørring, Ø. Tørslev s., sluttede en kreds særligt sammen om hans forkyndelse ved møder i storstuerne hos 3 af gaardmændene. Han gav iøvrigt undervisning, og hans frue underviste i musik. Det hjalp lidt paa finanserne, men folk var meget flinke til at bringe gaver i naturalier. Fru Vilhelmine Dahlerup skrev til deres sølvbryllup om Udbyneder-tiden:

Men lønnen var kun lille, des mer han mangen gang
fik øvet sine kræfter i tale og i sang,
Den menighed sig glædede i kirke og i hus;
som enkens i Sarepta blev aldrig tomt hans krus.

De blev ogsaa arrangeret større møder, hvor

bl. a. *Chrf. Baagø*, Testrup, og *H. Nutzhorn*, Askov, holdt foredrag.

Desværre svandt det liv, der var vakt, for en del hen efter Rich. P.s bortrejse.

Pastor *P. J. Mazanti* (1875-93) havde ikke stor kirkegang. Missionær *Laur. Matthiasen*, Randers, kom her og holdt møder, men der var ikke megen sangbund.

Pastor M.s omgang siges at have været omegnens herregaarde, bl. a. Overgaard og Gessinggaard i Tvede sogn. Man mener, at *Gustav Wied* i bøgerne »Slægten« og »Fædrene æde druer« har beskrevet Overgaard og Udbyneder sogn, præsten i samme: Adolf Mascani skal muligvis være P. J. Mazanti. Men gamle mennesker i sognene kender ikke til, at præsten har været drikfældig eller har haft andre udsvævelser. En gl. kone, der har gaaet til præst hos ham, fortæller, at han var rar, men hans kone »fin«.

Ved en ildebrand 6. juni 1892 brændte præstegaarden, skolen, hospitalet, 7 gaarde og 14 huse og kirketaarnets tømmerværk.

Pastor *N. Kjersgaard* (1893—1926) var en alvorlig IMs mand. I hans tid blev der nogle smaa IM smf., som dog ikke kom til at præge sognene synderligt. IM groede frem i tilknytning til IM i Gerlev og har altid følt sig knyttet dertil. Samfundet i Kastbjerg er fra 90'erne og begyndelsen var en gaardmandskone, *Karen Christensen* († 1914), som var blevet vakt gn. IMs kredsen i Skrødstrup, Hem sogn. Kredsen var kun lille, 12—14 menn. I Havndal blev der ogsaa et IMs smf., begyndt ved fru *Kirstine Hansen*, f. Thygesen (havde et lille bageriudsalg), der stammede fra Skjern. Kredsen fik forbindelse med pastor *Steenstrup*, Dalbyover, og børn fra Havndal gik til sdsk. i Dalbyneder prgd. Omkr. 1918 kom en norsk prædikant, *Hegge*, indkaldt af Luthersk mf. paa egnen. Ved hans forkyndelse udbrød der nogen vækkelse, og det førte til, at man ved privat initiativ omdannede en sal i et tidligere væveri (H. Martens klædefabrik) til missionshuset *Karmel*, der blev indviet 1928. — I Udbyneder var der et lille IM smf., som ogsaa begyndte i 90'erne omkring en gammel kone, den sønderjyske *Eveline Linnet*, der havde været i forbindelse med pastor Carl Moe, Skanderup. Hendes mand var kniplingshandler, og hun døde i Møgeltønder. Hun var en lille, fin dame, som boede smukt, men der har været meget ringe hørelyst for IMs forkyndelse. — Nogle enkelte var grundtvigske, de havde forbindelse med *August Kristensen*, Ø. Tørslev, og Mellerup højskole og valgmgh. og Dalbyneder højskole. Flere af gaardmandsklassen, især i Kastbjerg sendte deres børn til Holger Begtrup paa Frederiksborg højskole. Andre til Ryslinge, Ollerup eller Ry.

Biskop *J. Ammundsen*, der var huslærer hos pastor *N. Kjersgaard* (der selv havde været huslærer for A.) 1899—1904, har hertil givet en skildring af forholdene i Udbyneder og paa egnen i disse aar: »Pastor K. var udpræget IM, noget tør i sin forkyndelse, og ikke meget initiativrig. Pastoratet var dødt og kirkegangen ringe. I præstegaarden havde vi kun føling med de faa IMs folk (en enkelt gaardmandsfamilie, et par husmænd og haandværkere og 3—4 gamle koner). Der kom jævnligt indremissionærer som *Jens Holt* og *Ole Hansen* og holdt (ringe besøgte) møder i prgd. eller paa afholdshotellet i Havndal, hvor der var bedre besøg. Der var enkelte saakaldte grundtvigianere, men jeg mindes aldrig at have hørt grundtvigske talere i Udbyneder. Derimod valfartede man herfra til de større møder paa Dalbyneder højskole. Der var egentlig kun een familie, der respekteredes af pastor K. som grundtvigsk, nemlig præstens nabo, *Jens Bak* (hvis søn er overingeniør, dr. techn. A. K. Bak, Kbh.s Belysningsvæsen). Ellers ansaa præsten dem som vantro, og det var ikke med ubetinget anerkendelse man konstaterede disse vantro menneskers tilstedeværelse i kirken, naar jeg enkelte gange prædikede. Ellers kom de der nemlig ikke. — Præstens omgangskreds bestod næsten udelukkende af nabopræsterne, som engang imellem samledes til konvent. I dette, som ellers kun bestod af IMs præster, var een grundtviganer dog taalt, nemlig *J. Bloch*, Falslev. De andre var: *Steenstrup*, Dalbyover, *Heegaard*, Spentrup, *Steffensen*, Hald, *Jørgensen* og senere *Weltzer*, Tvede, og fremfor alt *Lynge*, Gerlev, der var ligefrem haardkogt IM. I disse konventer fik grundtvigianerne, trods *Blochs* tilstedeværelse, i reglen det glatte lag. Men jeg vil tro, at ved nærmere bekendtskab havde denne egn virkelig meget lidt med Grundtvig at gøre. Men den omstændighed, at man bestandig søgte at gøre mig til renlivet missionsmand, virkede i nogen grad vaccinerende paa mig, saa at jeg ikke kom til at føle mig rigtig hjemme i IM, selvom det blev dér, jeg nærmest hørte til, fordi jeg kun dér mødte alvorlig krd. Paa hele egnen mellem Randers og Mariagerfjord var det væsentlig som i Udbyneder-K. Nogle sogne var vel endnu mere døde (Raaby-S., Falslev-V., Hem-S.), i andre sogne var der mindre eller større kredse af IM, især i Gerlev var kredsen stor. Der var ogsaa mange »Bornholmere« af den ukirkelige art. Pastor *Lynge*, Gerlev, var meget energisk, holdt missionsuger 14 dage i træk med eftermøder langt ud paa natten. Han var en robust natur, tog meget haandfast paa tingene ...« Frk. *Sidenius*, der blev husbestyrerinde i U. prgd. tog del i IM.s møder«.

Efter at der i mange aar havde været ældre præster, kom der nu to unge præster, men de flyttede hurtigt herfra: først *Anker Jensen* (1926-30), der var grundtvigsk, havde været højskolelærer i mange aar, han har udgivet flere digtsamlinger og skuespil.

Pastor *Anker J.* skriver: »Sognet var i høj grad præget af de store herregaarde, *Overgaard* med sine 2600 tønder land, *Trudsholm* og tidligere Fuglsø — og mange store proprietærgaarde. Der er vide enge mod Kattegat med skarp paaskeøsten og paa lune aftener rigtige »lygtemænd«. Der er store skove og smukke udsigter til Mariager fjord. Der var i tyverne bundløs fattigdom, stor arbejdsløshed og mange børnerige familier. Men ukirkelige var arbejderne ikke i min tid. De mange uægte børn maa herregaardene vel tage ansvaret for. Efter kirkebogen var det en gammel historie. Ingen egentlig vækkelse synes at have naaet sognet, maaske undtaget en kort tid af gr. præg; der sporedes virkninger fra den nærliggende Dalbyneder højskole og — i Kastbjerg — fra den sekteriske IM. i Gerlev.

Af mine forgængere kan nævnes den faderlige pastor *Bie*, der var jubellærer, og til hvem de unge gik for at spørge, hvem de skulle gifte

sig med. Der var intet foreningsliv udenfor IM; men rigeligt med bal lørdag aften. Og dog var sognene ikke »døde«, som de fik skyld for. Man ville gerne i kirke. Der var hjem som *Mads Braths* og *Chr. Larsens* i Udbyneder, *Schwensens* paa Trudsholm, *Erikstrups*, Overgaard mølle, og lærerinde, frk. *Holm* i Havndal, *Mar. Mortensen* i Udbyover, *Krag*'ernes i Kastbjerg og *Brøndums* i Ø. Kondrup, der var sjældne støtter for en ung præst. Der var jævne, fattige mennesker, i Thorshede, ja over hele sognet, det var en fryd at gæste. Præsten fik mere givet, end han gav. Godsejer *Schwensens* og *Karoline Revsbæk* i U. maa særlig nævnes. S. var kirkeejer og en meget jævn mand. Hver søndag kunne man se ham gaaende med en kurv med blomster paa armen til Kastbjerg kirke. Vidste man ikke bedre, maatte man tro, det var en gl. husmand. Hans og hans hustrus omsorg for os glemmer vi aldrig. »Jeg havde saa godt af den prædiken i dag,« kunne han sige. Og i *sin* kirke stod han frem efter afskedsprædikenen og takkede. Han var et levende bevægeligt kristent menneske. Iøvrigt præstesøn fra Als. Alt paa det jævne, det var trange kaar for landbruget, og dog saa storslaaet og sandt. *Karoline Revsbæk* var havnet hos metodisterne. Men hver søndag i kirke. Hun var nok den eneste i sognene, der læste halvvidenskabelige bøger. Hun var af de vise, og det ligefrem mærkedes, naar hun ikke var i kirken. Karoline R. var en personlighed, der bør mindes ... De tre hovedbyer i sognet U., K. og stationsbyen Havndal havde hver sit præg i kirkelig henseende. I *Udbyneder* nogle faa IM, mange gode gr. hjem. I *Havndal* en kirkelig IM og mange uinteresserede. I *Kastbjerg* en fast kirkesøgende kreds og en ukirkelig IM. Der var langt fra stationsbyen til kirkerne, og andre befordringsmidler end cyklerne kendtes ikke. Jeg begyndte derfor straks, jeg kom, at holde kirkelige møder i afholdshotellets sal. Men en kirkegaard var der. Der blev bygget et kapel, og dertil flyttedes saa gudstjenesterne. Kort efter min afrejse blev der indviet en kirke. Og se, da kom de ellers saa ukirkeligt kaldte beboere i Havndal. — Et »dødt sogn«, sagde man. Ja, et sogn med store modsætninger; men ogsaa med mange jævne, ærligt kristne mennesker. Egentlig for mig et meget levende sogn. Modstand mod nyt kirkeligt arbejde som en gr. ungdomsforening; men stor hjælpsomhed og tilslutning til møder i prgd. og have. Grovhed ovenfra og nedenfra, og ogsaa fra begge sider den mest oprigtige hengivenhed overfor kirke og præst. Jeg havde tre et halvt lykkelige aar i disse sogne, travle aar, for sognene var store. Det var svært at rejse derfra.

Pastor *J. A. N. Poller* (1930-38) var udgaaet fra Luthersk missionsforening, og præget deraf i sin forkyndelse og sjælesorg. Han arbejdede nærmest paa KCs linie, vilde være præst for alle i det store pastorat. Han mødte adskillige vanskeligheder, men fik mange venner ved sit hjertelige væsen, sin friske optræden. Han var en ualmindeligt flittig præst, forstaaende og irenisk, vidt favnende, altid paa færde. Han forstod at gøre gudstjenesterne højtidsfulde og festlige. Kirkegangen var stigende i hans tid.

Pastor *Hans Mortensen* har virket her siden 1939. Pastor M. skriver:

Sognene har aldrig været berørt af vækkelse, hverken grundtvigsk eller IM. Der findes nogle ganske smaa IM smf., og den gr. bevægelse er repræsenteret ved enkelte gaardmandsbørn, som har været paa højskole. Folkekirk. forhold med voksende hørelyst. Samling omkring kirken; men intet retningspræg. Politisk har venstre været fremherskende, men der er ogsaa mange socdem.

Blandt IMs ledere kan nævnes:

Indremissionær *And. Mathiassen* (f. 1870, † 1951) var fra Hem, havde været boelsmd., havde sin broders 5 børn som plejebørn foruden sin egen store børneflok, var en stilfærdig mand med et trofast vidnesbyrd, »et sendebud i Kristi sted«, som pastor H. Mortensen sagde ved hans begravelse. Han var en flittig og pligtopfyldende mand og øvede en god gerning i Hem, Blenstrup og Havndal; han flyttede hertil, da missionshuset var indviet 1928 og blev her til sin død. (DnA., 1952, s. 77).

Herregaardsmissionær *Hans Koch* († 57) har haft bopæl i Kastbjerg og virket paa egnens herregaarde.

Manufakturhdlr. *Hans J. Martens* (f. 85, † 54) var i mange aar fmd. for menighedsraadet i U. og deltog virksomt i IMs arbejde sammen med sin hustru, Olga, datter af førnævnte Kirstine Hansen fra Skjern. I H. føres arbejdet videre af frk. *S. Mathiassen* (dt. af missionær M.) og kbmd. Martens 2. hustru, fru *Martha M.*, der tidligere var sygeplejerske i sognene. Missionshuset »Karmel« blev solgt 1955 (det var i privat eje) og møderne holdes nu i private hjem.

I Kastbjerg: Gdjr. *Niels Nielsen* († 55) og hustru, Karen var ledende i IM, og deres hjem var samlingssted for IM. IMs arbejde føres videre af deres svigersønner, gdjr. *Alfred Skals* og gdjr. *Svend Hansen*, med sdsk. og møder.

Af andre aktive medarbejdere bør nævnes læge *Fuglsang-Damgaards* hustru, der kom ind i menighedsraadet ved valget 1945 og har lige siden arbejdet energisk paa at fremme det kirkelige liv i Havndal: været sjælen bag arbejdet blandt de unge piger, samlet en sykreds omkring kirken (den arbejder paa anskaffelse af et orgel til Havndal kirke). Hidtil har kredsen holdt en række basarer. Ellers ledes arbejdet af sognepræsten, der fortæller fra det kirkelige arb. el. udfra den nyeste litt. taler om tidens rørelser. der sluttes altid med en andagt.

I de senere aar er det lykkedes præsten at faa nye kredse i tale bl. a. igennem *aftenhøjskolen*, der hidtil er vist en del interesse, især i Udbyneder og Kastbjerg, i de senere aar ogsaa i Havndal, hvor man nu samles i den nye, smukke centralskole. Ligeledes virker den sønderjyske forening for samling omkring nationale og kirkelige emner (sognepræsten har været formand siden 1950). Ind imellem har der været afholdt »familieaftner« paa Havndal kro med god tilslutning (kirkelige emner); kommunalt alderdomshjem i Hvd. (regelmæssige andagter v. præsten; her er megen hørelyst).

Bl. mere kendte folk i sognene kan nævnes den initiativrige godsejer *Flemming Juncker*, Overgaard, civilingeniør *Chr. Schwensen*, Trudsholm, (der nogle aar var ingeniør i Tyrkiet), men efter faderens (godsejer *Jørgen Schwensens*) død overtog Trudsholm. Han er en meget dygtig historiker (talrige artikler), jydske veje, stednavne m. v.

Valdal, en af de mange proprietærgaarde, har

siden midt i tyverne været ejet af *Niels Hvirvelkær*, der er en meget kendt kvægopdrætter (rødt malkekvæg). Her kommer mange unge — ogsaa fra fremmede lande — for at lære dansk landbrug og kvægavl.

Husmand *Martin Nielsen*, Vellinghus, der er et fremtrædende medlem af husmandsforeningerne og andelsbevægelsen, direktør for Udbyneder-Kastbjerg sparekasse.

Gaardejer *Niels E. Mortensen*, søn af førnævnte *Mar. Mortensen*, formand for sparekassen. Han var kirkeværge for Udbyneder kirke, men døde desværre alt for tidligt (1961).

Ungdommen er vaagen over for faglig dygtiggørelse.

Udbyneder-Kastbjerg pastorat under krigen.

I aarene 1942-43 afholdt »Konservativ Forening for Havndal og Omegn« en række møder med red. *Thor Møller* (Randers Amtsavis) og direktør *Asger Jensen*, Randers (nu MF) som talere, hvor de oplyste om de storpolitiske og nationale begivenheder. Ogsaa »Sønderjydsk Forening for Gerlev Herred«, hvis formand til 1950 (fra stiftelsesaaret 1934) var nu afd. proprietær *Martin Schack*, »Godthaab«, en udflyttergaard fra Udbyover by, holdt nogle møder i besættelsestiden med biskop, dr. teol. *Skat Hoffmeyer* og seminarielærer *Claus Eskildsen* som talere. Disse møder var særdeles velbesøgte. Ligeledes arbejdede foreningen »Norden« og »Det frie Nord« i lokalforeninger og med møder, der ogsaa var ret godt besøgte. Præsten arrangerede bl. a. gudstjenester paa kongens fødselsdag, dels i Udbyneder og dels i Havndal. Sognepræsten talte selv. Disse gudstj. var særdeles velbesøgte. Een gudstj. i Havndal endda til trængsel som en juleaften. — 1940 var et mørkt aar; mens Kastbjerg var rent dansk, var der en ret stor protysk indstilling i Udbyneder sogn (stationsbyen Havndal havde en del nazister og rundt om paa gaardene sad en del L. S.-folk, de økonomiske kaar havde været meget trykkende under og efter landbrugskrisen først i 30'erne). Dette forhold ændredes en del i aarenes løb. De protyske elementer var dog hverken særligt aktive el. agitatoriske. Da der var flest, var der vel omkr. 40 danske naziststemmer. Flere hjem havde sønner el. svigersønner i Frikorps »Danmark«. Fra 1943 havde Havndal besættelsestropper, Udbyneder fik indkvartering omkr. julen 1944, hvor man beslaglagde den ene skolebygning med to lærerlejligheder og 4 stuer i præstegaarden (hvor man anbragte lasaret og arrest). Siden kom de igen til Udbyneder omkr. april 1945. Samtidig ankom østprøjsiske flygtninge, der indkvarteredes i alle skoler samt Udbyover fh., missionshuset, et hotel i Havndal samt paa »Overgaard«. Ejeren, Fl. Juncker, der ledede det jyske modstandsarbejde, var i foraaret 1944 flygtet til England, hvor han indtog en stor stilling i ledelsen af vaabennedkastninger i Danmark.

Befrielsesgudstj., d. 6. maj holdtes i alle kirkerne under stor tilslutning (Kastbjerg, der havde aftengudstj. var ved at sprænges). Førnævnte proprietær *Schack* dannede en vaabenmodtagergruppe (12 mand). Enkelte arrestationer foretoges i dagene efter 5. maj, men ellers skete der ikke noget af betydning.

1923 oplyses: Kkg 3—4%, smaa IM kredse, to store hg., 3 fh. som bruges til alt. Østjyske forhold. Større stationsby. 1930: Kkg. 6%, velvilje, flertallet n. grundtvigsk, smaa IM kredse. 1935: Kkg. 10—12%, hørelyst, 2 mdl. gudstj. i Havndal, DMS, børnekreds i prgd., 2 IM kredse. 1943: Kkg. 5—10—9%, velvilje, hørelyst i H. og K., intet retningspræg, YM kredse, IMs ungdomsarb., 2 IM kredse, verdslig ungdomsf. 1951: Kkg. 5—9—9%, en del hørelyst i H. og K., men ogsaa mange ligegyldige, især i U., YM kredse, 2 IM smf. (25 og 20), sdsk. i H. og K. 1959: Kkg. 6—5—7%, ingen særlige retninger, overv. velvilje, frit ungdomsarb. (sp.), DMS, ØM, Santalkr., 2 IM kredse (20 og 15). 1963: 6—5—9%, stigende, i U. og K., velvilje, ingen særlige retninger, nogen hørelyst, ogsaa en del ligegyldige. Ungdomsskole (60 elever, 2 gange mdl. gudstj. i H., 2 IM kredse (H.: 20, fru H. Martens, K.: 15, Alfred Skals), børnekr. i H., DMS, ØM, Santalkr.

9-klasset centralskole i Havndal 1963 med realafdeling. Leder: Skoleinspektør *Carl Hedegaard Jepsen*.

Ungdomsskole oprettet 1960. Leder: Lærer *Jens A. Jørgensen*.

Skolen:

Udbyneder skole antagelig fra Chr. den 6.s tid — Førstelærere her: 1820-57: *Jens Nielsen*, førstelærer *F. Jørgensen* (1857-01), 1901-36: *K. T. Gaarn*, 1936-44: *Sv. Almose* (forflyttet til Albæk i Randers amt (hans faders embede), nu leder af skolen ved Koldingfjord, 44—48: *Hans Leon Nielsen* (forflyttet —, nu overlærer i Viborg), 1948-51: *L-H. Kock* (forf. overlærer Esbjerg), 1951-63: *Hedegaard Jepsen*, nu leder af Havndal centralskole.

Udbyover skole bygget i Udbyover by 1847. Enelærer *K. Pedersen* 1852-59, *P. Pedersen* 1862-95, *P. L. Balling* 1895-96, *A. M. Christensen* 1897-99, nuværende skole bygget 1900, førstelærer *J. M. Jørgensen* (1900—1906), *C. Jensen* (1906-12), *J. Vel Jeppe* (en broder til Karen Jeppe) fra 1912-18, *Overby* fra 1918-27, *H. C. Knude* fra 1927-50, fra 1951 *M. M. Bach* overlærer ved Havndal centralskole siden 1. aug. 1963. Skiftende andenlærere.

Kastbjerg skole oprettedes af rigsraad *Niels Krag* til Trudsholm 1648 (N. K. gav to gaarde i Nr. Onsild til skolens underhold). 1900 byggedes ny skole. Lærer og lærerinde. 1959 centraliseredes 4—7. aarg. i Havndal (Udbyover skole) og lærer *C. Stefan-Andersen* blev overflyttet til denne skole (siden 1. aug. 1963 overlærer). Fra 1. aug. 1963 blev hele Kastbjerg skole overflyttet til *Havndal centralskole*.

Folketal. 1850: 850 og 375; 1901: 1506 og 515; 1921: 1718 og 500; 1960: 1585 og 375.

Altergæster: 1922: 271 og 200; 1926: 242 og 128; 1934: 210 og 122 og 217; 1945: 129 og 260 og 214; 1957: 205 og 153 og 130; 1962: 155 og 190 og 162.

Menighedsraad: 1922: 5 IM, 8 u. p. 1934: 8 n. gr., 3 IM, 2 soc, valg. 1945: 3 n. gr., 3 IM, 3 soc., 4 u. p., valg. 1961: 4 IM, 4 soc., 4 borg., 1 husmd.

Kommunevalg. 1943: S. 232 (3), K. 74 (1), V. 289 (4), BP. 83 (1). 1962: S. 453 (4), BF. 394 (4) U.P. 92 (1), Husmd. 75 (0). Fmd.: Kontorbestyrer *P. Hansen* (S.).

Udbyneder kirke, sydligt i byen, er smuk og anselig, opført i senromansk tid, skib og kor er forlænget i sengotisk tid, alt af røde munkesten med savskifte-gesims. Begge døre bevaret samt en herskabsdør paa skibets nordside. Bred korbue, overhvælvet. Sengotisk taarn med kamgavle og med spidsbue ind til skibet. Taarnets overdel er ommuret efter branden 1892. Vaabenhus mod nord (kamgavl). Paa korets og skibets hvælvinger afdækkedes 1898 mange kalkmalerier fra c. 1515-20 (Dommedag, Helgener m. m.). Alterpaneler fra c. 1660 med malerier i ottekantede felter, pompøs altertavle i senbarok fra 1666 med nadverrelief og rige udskæringer. Smuk ottekantet Bruskbarok egetræsfont fra c. 1650 med samtidig himmel. Samtidig prædikestol med evangelistrelieffer og lydhimmel. Præstestol fra c. 1600. Den ene klokke vistnok fra c. 1300. Kalk fra 1588 (skænket af Henrik Lykke til Overgaard). Epitafier, ligsten med figurer, gravhvælving m. m. 200 sd. Orgel. Series pastorum. Inventaret er under restaurering Uldall: Kirkekl. s. 53, C. A. Jensen: Gravsten, s. 666.

Havndal kirke, kullet, var ligkapel, bygget 1928 til en annekskirkegaard, blev ombygget til kirke (bygmester Christensen), indviet 30. nov. 1930. Alter med Opstandelsen. Byggesum c. 20000 kr. 125 sd. Harmonium. 2 kirkeskibe. Starup & Søn skal bygge nyt orgel til Hvd. kirke.

Kastbjerg kirke ligger højt ved Randers-Hadsund landevej Skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel med flad rundstav foroven. Begge døre, der har tovværk paa karmene og tympanon med løver er bevaret, norddøren tilmuret. Enkelte oprind. vinduer. Korbuen er fjernet, krydshvælv, sengotisk taarn med sadeltag, fladloftet taarnrum,

Vaabenhus mod syd. Alterpanel fra c. 1660 med ottekantede flammeliste-felter. Højrenæssancealtertavle fra 1599, i midten Maria og Josef med barnet (maleri fra 19. aarh.). Smuk sengotisk kalk fra Viborg, Sct. Jakobs kirke (skænket af landsdommer Kjeld Krag til Trudsholm), balusterformede stager. Ottekantet bruskbarok egetræsfont fra c. 1660 med himmel. Prædikestol fra 1655. Herskabsstole fra 1666, lysekrone fra c. 1700. Prægtigt stenepitafium over Jakob Høg og hustru til Trudsholm i koret. Lille epitafium over provst Willads N. i skibet (begr. i U., hvor kirkeejeren ikke vilde have epitafiet). Gravsten. Nyrestaureret. 100 sd. Orgel.

Mackeprang: J. G. 27, 256, do. Døbef. 228, 283, 409.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 106 rug, 137 byg, 137 havre. b) 51 rdl., 9 byg, 9 rug. c) 20 ldp. ost, 60 sn. æg. e) 52 td. ld., 6 td. hartk. God firlænget prgd., stor. — 1870: Regul.: 2608 kr., netto: 5172 kr. (provstiets næstbedste embede). — 1913: 1. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl., prgd. opført eft. brand 1893.

9. 29. apr. 1808—19. nov. 58: **Jacob Bie,** f. 27. juni 76. F.: Birkedommer i Nørager ved Randers Jakob B. og Christiane Borup. Stud. Vib. 96, c. jan. 00 (h), r. af dbg. 58, afsk. 19. nov. 58, † 22. febr. 62. — G. 3. nov. 08 Anna Kirstine Welling, f. 21. maj 87 Randers, † 2. maj 58. F.: Kbmd. og stadshauptmand Rasmus W., og Else Cathrine Bay. — Datter g. eftermanden. Søster g. Riise, Mariamagdalene-K. Hustrus broder: Gerrild-H.

Pastor J. B. blev indsat 22. juni 1808 og begyndte straks, at »bygge den forfaldne slet indrettede præstegaard op«. »Skønt det kuns i dette Aar fuldførtes til Qvisten holdt jeg Bryllup 3. Nov. Mit og min Kones Sovekammer fik Navn af Island, Jomfruens af Grønland. Det var et smukt Syn: Væggene glimrede af Stjerner og Ædelstene — dog alt det gik med spøg og Munterhed. Vi savnede aldrig Staden ...« 1809 fuldførte jeg Præstegaardens Reparation eller Ombyggelse. Den kostede mig henimod 3000 RD. Den blev sat i Brandkoster for 6000 RD, 1856 forhøjet til 8000 RD., saa den endnu kan regnes blandt de bedste og vistnok den første med hensyn til Indretning og Lejlighed.«

J. B. købte bl. a. to gaarde i Udbyover by (her i sognet) og lagde dem sammen og gav den navn efter »min kiære svigerfader«: Wellinggaard. I februar 1860 skriver J. B.: »Fasten har berøvet mig mange Venner: Oberkrigscommisair *Secher*, den ædle Etatsraadinde *Arenstorff*. Min førstefødte elskede søn *Rasmus Bie* til Wellinggaard, Kammerherre *Arenstorff* og endelig min inderligt elskede Hustru ... Jeg fik det Indfald: Om Gud ikke og vil kalde mig i Fasten. Det er i en skøn tid at dø. Opstandelsens Morgen smiler os i Møde.«

En maaned senere skrev J. B. »Lad os nytte den kostbare Tid, tiene Herren med al vor Fliid, da skal vi nok komme Hiem og med Fryd giensamles i Faderens Bolig, hvor Jesus har beredt os Sted. Det er allerede en Salighed at leve for Mindet, for Haabet. Herren lader det aldrig uopfyldt — naar det er grundet paa Sandhed, paa Kierlighed. Denne Erfaring give Eder Gud. Amen! 9. Martii 1860 — Bie.

Barnebarnet *Dorthea Leth*, f. Secher skrev (i sit 72de Aar) 1922 følgende om præstehjemmet i Udbyneder: »Der herskede et patriarkalsk forhold mellem bedstemoder og sognets kvinder, som bistod med raad og rig erfaring, naar det første barn fødtes. Altid var de lette fingre tilstede for at hjælpe. Husmands- og gaardmandsdøtre søgte plads for at lære i præstegaarden. Det var en opgave for ægteparret at hjælpe ud af den fra hoveritiden nedarvede sløvhed. Bedstefader var fremskridtsmand i landbrug og husdyravl. Det vidner Landhusholdningsselskabets aarbøger om. Senere tiders præster og præstekoner har haft mange ironiske smil og bemærkninger om de gamle tiders slumrende præster. Enhver tid skal ses og forstaas i sin tids belysning. I første halvdel af 1800-tallet skulle befolkningen først vækkes til selvansvar for sig og sin familie. Kvinderne skulle lære større renlighed og forstaaelse af bedre ernæring og bolig. Man maa først pleje og opdrage et barns legeme, før der tales til dets sjæl. De gamle præster, de gode og sande, virkede i gerning og exempel paa de ydre forhold og dermed i stilhed i aandens kraft, som gennemstrømmede deres egen person. Saa sent som 1840-50 tog bedstefader forpagter, men vedblev at være den raadende. (Pers. opt. p. 5 B f.).

Pastor Bies pengeforhold var ordnet paa en maade, som fordrede stor kærlighed, takt og gensidig tillid. De var begge gode og delte gerne med medmennesker. Bedstefader efter øjeblikkets indskydelse og blev derfor misbrugt. Moder fortalte, at en skjorte og nogle strømper af og til forsvandt. Det oplystes da, at bedstefader havde givet dem til een, som savnede disse ting. I de tider florerede landevejstiggeri rigeligt. Men en dag, ægteparret skulle besøge en nabogaard, savnedes et par benklæder. Det var for meget for bedstemoder, man talte sammen om forholdet. Bedstemoder var dygtig i regnekunst og forstod penges værdi. Resultatet blev da, at bedstemoder modtog pengene, førte regnskab, og bedstefader bad sin hustru om lommepenge, naar han red ud. Det var nok en god foranstaltning, for han gav til de tiggende, saa længe der var penge i lommen.« (Personalhist. opt. p. 8 B).

»Den anden i femte 1858 hensov denne elskelige moder (fru Bie) efter at have henligget stille og bevidstløs nogle uger. Hendes liv havde været en aabenbaring af godhed og kærlighed. — Efter den ældste søn, *Rasmus Bies* død, lod bedstefader grave og opmure et kammer, hvori sønnens kiste nedsattes, der var beregnet plads til hans hustru, *Grethe Bie* — og begge forældre. Deri henstilledes ogsaa bedstemoders kiste. Ved gravkammerets hovedende lod bedstefar opsætte et mindesmærke, som han benævnede »et alter«, det bestod af en trætavle, farven hvid, indskriptionen sort maling, den var ca. 2 alen høj, omgivet af en bred, dyb ramme, hvilende paa en sokkel ogsaa af træ. Paa tavlens top en opslaaet bog — Symbol Bibelen, paa dens blade stod følgende: »Lykkelig er den Mand, som har en god Hustru, og hans Dages Tal bliver dobdelt.« »Enhver Hustru glæder sin Mand, og hun skal fylde hans Aar med Fred.« »Ogsaa I kære have da vel nu Bedrøvelse, men jeg vil se Eder igen, og Eders Hjerter skulle glædes, og ingen skal tage Eders Glæde fra Eder.« — »Du skal paakalde, Herren vil bønhøre.« »I de dødes Have, i Naturens store Tempel byggede jeg Herren dette Alter, thi hans Naade var stor imod mig.« — »Som Sognepræst for Udbyneder og Kastbjerg Menigheder i over 50 aar, levede jeg 49½ Aar i den lykkeligste Forbindelse med min inderlig elskede Hustru.«

Fru Anna var en ædel, from og gudhengiven Kvinde mig en trofast og kærlig Kone, vore børn en øm, men fornuftig Mor. Gud gav os Livets bedste Glæder, men den skønneste var Glæden over vore Børn. Herren lade og fremtidig sin Velsignelse hvile over dem, over unge og gamle i min kære Menighed. Naar de bede i Jesu navn, da bønhør dem. Søge de Trøst, da gyd den ved Ordet og Aanden i deres Hjerter, vær med dem i Liv og Død i Tid og Evighed. Udbyneder 21. maj 1858. Jacob Bie.« (Samme p. 13 B).

Efter bedstemoders død søgte bedstefader sin afsked fra sit embede. Svigersønnen, pastor *Fontenay*, blev hans efterfølger. Det dgl. liv fortsattes omtr. uforandret i det gl. hjem.

I nov. 1861 kom bedstefader i besøg hos moder (fru *Secher* paa Sandgaarden i Ørsted sogn), min fader var død i sept. samme aar. Mor elskede sin fader indtil forgudelse. Mor var et meget opofrende menneske, hun inddelte husets førelse og sin egen tid alene efter bedstefaders ønsker og vaner ... Mor læste smukt og godt højt, spadserede med bedstefader, naar vejret tillod det. — Ved ankomsten husker jeg tydeligt bedstefaders udseende, det smukke ædle ansigt glatbarberet, skaldet med en krans af fine, hvide haar omkr. baghoved og nakke — den hvide paryk paaklistret med gummi ... Hans syn var svækket, kun en storstilet bønnebog kunne han læse, skrive gjorde han, men næppe læseligt, hørelsen afstumpet, enkelt mands tale tydelig, og langsom tale fulgte han godt. Han førte sig rank uden mindste foroverbøjning, gangen let og elastisk. I kirke gik han hver søndag. Præsten, en ven af far, viste den høflighed at henstille en lænestol under prædikestolen. I Ørsted var der flere familier, som besøgte mor og bedstefader, de bragte blade og bøger. Det var absolut ingen stille tid, ... mor læste fru Gyllembourg, Ingemann, St. Blicher og fl. a. gode bøger. Læsningen begyndte tidlig formiddag. Mor var undertiden meget træt, men den kære fader ønskede ikke, at nogen afløste hende. Piben var aldrig kold ... Bedstefader har været en retfærdig, sanddru, frisindet mand. Den romersk-katolske kirke omtalte han med ærbødighed som moderkirken. Han ønskede at have set nogle af de mægtige kirker og beklagede mange af de tab, kirken havde lidt. Tabet af knæleskamler beklagede han, i hans barndom havde menneskene modt. velsignelsen knælende.

Vort hjems kære unge ven, den i Grundtvigs kreds senere meget ansete præst, *Markus Ancher Secher Lund*, opkaldt efter min oldefader Secher paa Sødringholm, var kap. hos en nabopræst til Ørsted. Han hørte til bedstemoders familie og kom ofte paa besøg. Bedstefader havde ham inderlig kær.

Om *Grundtvig* og hans virksomhed havde bedstef. ingen forstaaelse. Uheldigvis havde bedstef. søgt oplysning om den grundtvigske bevægelse hos en cand. theol *Bülow*, fra hvem et langt brev fuldt af onde ord om personen, Grundtvig og hans kreds gav anledning til megen disput. *Markus Lund* havde forstaaelse og ung glæde af Grundtvig, bedstefader ville slaa denne ned, atter og atter maatte mor læse det onde brev højt. Markus Lund var hensynsfuld mod den gl. mand, saa uenigheden fjernede dem ikke fra hinanden, gav maaske netop liv i samtalerne ... Havde bedstef. levet 30 aar senere, havde bevægelsen sikkert grebet hans lyse sind. I januar aftog kræfterne, lysten til at disputere tabte sig, han talte mere om fortiden og den kære hustru, som han længtes efter. Læsningen fortsattes dog hver dag, men han sov ofte, og piben gled fra ham. Han stod senere op og gik før i seng. Morgen og aften holdt han en lang enetale eller bøn. Han længtes efter at indgaa i det Guds rige, han her paa jorden havde levet for, takkede for alle livets gaver, mest for sine børn ... Om opstandelsen talte han hver morgen ... Han hensov umærkelig 22. febr. 1862. Ved ankomsten til Udbyneder modtoges vognen (med kisten) af byens gamle mænd. — Kisten førtes ind i salen i præstegaarden, kisten aabnedes, oldingeliget var uforandret. I Randers var bestilt en præstekjole af hvidt tøj, denne iførtes han og præstekrave ... Det lille gravkammer aabnedes. Bedstef. stilledes ved siden af hustruens og sønnens kister«. (Samme p. 17 B — 21 B). — Slægten stiftede 1888 (kgl. Konf. 3. dec. 88) et begravelseslegat (Bie og Fontenays Begravelseslegat) stort 1000 kr. i Aarhus stiftsmidler til gravens vedligeholdelse samt til uddeling i 2 portioner ved juletid til trængende (bestyres af sp.). Personalhist. Optegnelser om slægten Bie, Randers 1957.

Hjælpepræst hos pastor Bie:
1840-50: *E. A. le Sage de Fontenay*, sp. her.

10. 14. febr. 1859—21. dec. 74 (sp. Lime 1. sept. 50): **Ernst Adalbert le Sage de Fontenay,** f. 9. sept. 13 Hillerød. F.:Kmrrd. Casper Frederik le S. de F. og Karen Margrethe Hansen. Stud. Frborg 32, c. maj 38 (l), hjpr. her 16. okt. 40, afsk. 21. dec. 74, † 27. sept. 78. — G. 11. jan. 43 Anna Dorothea Sophie Bie, f. 11. apr. 16, her, † 31. marts 73. F.: Sp. her, se ovf. — Søn: Skrøbelev. Søster g. stiftsprovst Dahlerup, Ballerup-M.

Pastor F. blev kaldet hertil efter menighedernes begæring, han var jo vel kendt her, havde været forgængerens kapellan og blev hans svigersøn. Da han 1864 blev angrebet af en brystlidelse, maatte han have kapellan. Baade F. og kapellanen var meget afholdt.

Hjælpepræst hos pastor le Sage de Fontenay:
1864-74: *Richardt Petersen*, se Grevinge.

11. 5. marts 1875—31. marts 93 (sp. V. Tørslev-S. 23. juni 68): **Peter Joseph Mazanti,** f. 26. okt. 18 Stougaard, Tørring. F.: Proprietær Frederik Anton M. og Elise Christine Ingwersen. Stud. priv. 38, c. 46[1] (nc), institutbest., Vejle 47, do. Skanderborg 51, ord. kat. Ærøskøbing 28. dec. 58, afsk. 31. marts 93, † 22. jan. 99. Prgd. brændte 1892. Pastor M. fik et chock ved branden i U., saa han maatte søge sin afsked (se iøvr. ovf.). — G. 10. aug. 53 Emilie Marie Hall, f. 22. nov. 28 Kbh., † 17. nov. 01. F.: Premierløjtn. i det borg. artilleri, bødkermester Wilhelm H. og Adelaide Seemann. — Hustrus faders halvbrødre: Provst H., Frberg-H. og konsejlspræs. C. C. Hall. Søster g. Knudsen, Diakonissestiftelsen. Broderdt. g. Hansen, Idestrup.

Pastor M. var »en ganske almindelig præst«, ikke nogen vækker, men han og hans hustru var interessante personligheder, elskelige mennesker.

12. 27. apr. 1893—24. juli 1926 (sp. Tyregod-V. 4.

maj 86): **Niels Kjersgaard,** f. 14. apr. 60 Erritsø. F.: Lærer Søren Nikolaj K. og Mette Mikkelsen. Stud. Fredericia 79, c. 85[1] (h_1), huslærer i Pjedsted prgd. for pastor Ammundsens to sønner, der begge blev biskopper, afsk. 24. juli 26, † 2. juli 41. — G. 10. aug. 86 Sofie Johanne Kyhn, f. 21. juni 58 Roskilde, † 28. okt. 03. F.: Herredsfuldm., ex. jur. Johan Christian K. og Johanne Dorthea Kornerup.

Om pastor K. se ovf.

Udg. afskedspræd. i Tyregod 1893.
Pastor K. tog efter sin afsked ophold i sit fødesogn, Erritsø.

13. 1. nov. 1926—4. apr. 30: **Anker Jensen,** fl. t. Egtved, se der.

14. 13. aug. 1930—19. nov. 38: **J. A. N. Poller,** fl. t. rkp. Krist k., Kolding, se sp. der.

15. 17. marts 1939 (sekretær Østerlandsmissionen 34, ord. 35): **Hans Mortensen,** f. 8. marts 07 Taars v. Hjørring. F.: Postbud Niels Peter Martinus M. og Hansine Petrine Karoline Jensen. Stud. Akad. kurs. 28, c. 34 (l). — G. 3. maj 35 Elisabeth Gunhild Kirstine Søe-Pedersen, f. 12. juli 06 Kbhvn. F.: Direktør Anton Peter S.-P. og Christiane Paulin. — Hustrus broder: Nr. Ørslev-S.

BM Akad. missionskr. 30—32, BM ØMs distriktsudv. f. Kbh. og omegn 38—39, fmd. ØMs distriktsudv. f. Randers og omegn 39—47 og 49—55, Sønderj. foren. Gerlev herred 50, fmd. Brd. Hansen-Munchs legat 50, BM Menighedsraadsf. f. Randers og omegn 52, fmd. siden 1962, IMs kredsfbd. 52, Sydslesv. udv. 53, Herredsrepr. DKU 53, BM ØMs hovedbest. 56, BM Kredsfbd. DMS 58, fmd. 64, fmd. for skolekomm., BM „Vilh. Sørensens missionslegat" 1958.

Litt. foruden ovenn.: H. H. Jørgensen: Gl. minder fra Havndal, 1915, Kr. Thomsen: Om digeanlægget ved Overgaard, Hedeselsk. tidsskr. 1908, K. Thalbitzer: Om vandstandssænkningen i U. sø, smst. 1910, Om inddigning smst. 1880, s. 189 f. — Om branden i U., se Ill. tid. 1892, s. 483 f. Khst. saml. 6. r. I, 585, Vider og vedt. IV, 293—302. Da U. sognemænd øvede justits, Randers aarb. 1938, 142-48.

VINDBLÆS - DALBYOVER

Vindblæs hørte fra ref. og indtil 1742 under rkp. Mariager. 1742 blev Vindblæs selvstændigt sognekald. Dalbyover, der hidtil havde været anneks til Øster Tørslev, blev anneks til Vindblæs 1759.
Ved kgl. res. af 18. dec. 1872 blev Vindblæs henlagt som anneks til Falslev, medens Dalbyover forenedes med Dalbyneder til eet selvstændigt sognekald.

Den første sp. i Vindblæs, *Jokum Klog* (1742-49) havde arbejdet ivrigt for at V. skulde blive selvstændigt, men han kom til at fortryde det, da han selv maatte skaffe sig en præstegaard og købte en stor gaard, Kragelund, tillige med kirken og andet gods. Han kom i gæld, maatte pantsætte en del af sin ejendom; hans levemaade blev uordentlig, han begik flere forseelser, forlod uden videre embedet 1749 og flyttede med sin hustru til Kbhvn. Ved sin »dumdristighed og idelige overløben« fik han senere det store embede, Dalum-Sanderum paa Fyn, se iøvr. under rkp. Mariager (Lkm. V., 528, W. III, 579). De fleste af de flg. præster var her kun kort tid. 1828-39 var *M. H. L. Dahlerup* sp. her (virksom for landbrugsforbedringer), blev senere stiftsprovst i Viborg (se Ballerup-M). Hans sønner var bl. a. byfoged *Hans Dahlerup*, se Mariager og arkitekten, prof. *Vilhelm D.*

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 58 rug, 103 byg, 100 havre. b) 3 dobb. tiende af en gaard, 10 rdl. c) 28 lpd. ost, 28 lpd. smør, 75 sn. æg, 25 rdl. d) 300 rdl. e) 31 td. ld., 2 td. hartk. Ret god, trelænget prgd. i Norup.

11. 16. marts 1839—18. maj 51 (sp. Anholt 22. febr. 33): **G. A. Tryde,** fl. t. Sakskøbing, se der.

12. 6. jan. 1852—5. jan. 63 (hjpr. Storring-S.-G. 15. jan. 42): **N. C. Voetmann,** fl. t. Munkebjergby-B., se der.

Embedet bestyredes derefter ved konstitution.
1866-70: *G. G. W. Berggreen*, fl. t. Nr. Nissum, se Ø. Skerninge-H.
1870-72: *Viggo Alexander Salto*, f. 25. marts 33 Kbh. F.: Faktor Hans Christian S. og Barbara Roerslev. Stud. Brgdssk. C. 51, c. 58[1] (h_2), hjpr. Louns-A. 26. dec. 58, do. Køng, Sjæll., 62, do. Aarslev-Tilst 64, blev indlagt paa sindssygehosp. ved Aarhus okt 1872, † 3. marts 91. — G. 28. okt. 59 Ottilia Sofie Bagger, f. 20. juli 30 Nykøbing, Sj., † 8. aug. 16. F.: Prokurator Peter B. og Sophie Charlotte Hylleborg Holst af Højby, Sj. — Hustrus morbroder: Holst, Longelse-F.
Embedet nedlagt.

DALBYNEDER - RAABY - SØDRING

Sødring blev anneks 1633, tidligere under Ørsted, Rougsø herred. Ved kgl. res. af 18. dec. 1872 udskiltes Raaby-S. som selvstændigt pastorat, Dalbyneder og Dalbyover (som hidtil havde været anneks til Vindblæs) blev eet pastorat.

Blandt de ældre præster skal nævnes provst *Damianus Thomsen Dall* (1742-75), der var pietist og roses af biskop Hygum for at have »troet og erkendt sandheden« (Elle J., s. 96). Den pietistiske bevægelse forsvandt dog i *Fr. Chr. Timmermanns* tid (1775-85). *P. M. Høeg* (1785—1817) flyttede til Øster Tørslev. *Marcus Plesner* (1818-21) flyttede til Ørsted, hvor han blev en anset amtsprovst. Han efterfulgtes af *Hans Ravn* (1822-36). Blichers svoger, Berg var lærer i Dalbyneder (Ejnar Poulsen, Vib. amts degnehist., 654).

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 57 rug, 100 byg, 131 havre. b) 36 rdl., 2 rug, 2 byg, 2 havre. c) 24 lpd. ost, 21 sn. æg. d) 150 rdl. e) 92 td. ld., 9 td. hartkorn. Stor, firlænget gl. prgd., opført efter brand 1767, lave værelser.

15. 28. juni 1836—30. nov. 68 (sp. Dollerup-F.-R. 12. sept. 32): **Johan Ferdinand Sebastian Carlsen,** f. 22. juli 04 Kbhvn. F.: Kammerlakaj Joachim Frederik C. og Ester Margrethe Schaeffer. Stud. Kolding 23, c. juli 28 (l), lærer, afsk. 30. nov. 68, † 6. juni 82. — G. 17. jan. 29 Gjertrud Mariane Kirstine Dahl, f. 7. jan. 02 Kbh., † 24. jan. 52. F.: Murerm., oberstløjtnant Jens D. og Anna Margrethe Heden.

16. 26. febr. 1869—18. dec. 72 (kkp. Frederiksborg-Hvidovre 22. jan. 63): **C. L. Nielsen,** udn. t. sp. Dalbyneder-over, se Utterslev, Lolland.

Embedet nedlagt.

DALBYNEDER - DALBYOVER

(Embedet oprettet ved kgl. res. 18. dec. 1872, se ovf.).

Dalbyneder sogn, 789 ha, er bakket mod vest, med god jord, den østlige del er hævet havbund, kun delvis under plov. En gren af stenalderhavet naaede herind. Skovløst. Byerne D. (smukt beliggende i en dal, omgivet af bakker) med fh. fra 1898, Binderup. Lidt spredt plantage.

Dalbyover sogn, 1018 ha, er bakket, god jord, skovløst. Byerne D., og D. stationsby (285 indb.), en del af stationsbyen i Raaby sogn, Vinstrup.

En hellig kilde ved D. (Schmidt, s. 142).
Bortset fra et dyssekammer i Dbo. ingen særlige oldtidsminder. En defekt runesten i vaabenhuset i Dbo.

Det kirkelige liv

Der har været 10 sp. siden 1872, flere af dem kun en kortere tid. Alle er forflyttede. Flere af sp. gør opmærksom paa, at det var uheldigt, at Dalbyover ikke blev hovedsogn, idet Dalbyneder prgd. ligger i en udkant af det mindste sogn med ret lange afstande til det større og mere aandeligt vaagne Dalbyover sogn. Der har aldrig været større samkvem mellem sognene, skønt de nu har været kirkeligt og kommunalt forbundne i over 90 aar.

De første præster var ikke stærkt retningsprægede. Pastor *C. L. Nielsen* (1872-79) var ret veltalende (»synes at have været mere afholdt af de velstaaende end af de fattige« (se her IV, 110). Pastor *J. J. V. Prytz* (1879-91) var n. grundtvigsk, men aaben over for alt aandeligt liv, baade IM og gr., en god prædikant og utrættelig til at tage ud i sognene.

1884 oprettede lærer *Carl Chr. Egens* (f. 1847, † 1918) en folkehøjskole lige ved siden af prgd. i Dalbyneder. Den begyndte egentlig som fortsættelseskursus, virkede ogsaa som realskole. Egens var meget landbrugskyndig, og skolen havde en god tid, saa længe han ledede den. De store aarlige møder samlede mange, og skolen var et grundtvigsk samlingssted for egnen. Fra 1895 var skolen udelukkende højskole. Senere virkede den nærmest som landbrugsskole. 1898 blev *Marius Møller* dens forstander, han var forfatter og skolemand. Blandt lærerne var den senere kirkeminister *Thorvald Povlsen,* som kom til at øve en ikke ringe indflydelse blandt ungdommen i grundtvigsk retning. — Der var intet samarbejde mellem pastor *Prytz* og højskolen. Provst *N. N. Westergaard* (se Løgstør-L.), der var opvokset i Gerlev, kom paa D. højskole nov. 1888, og han har (i sine »Oplevelser og erfaringer«, 1952, s. 13 f.) fortalt om den helt ny verden, der aabnede sig for ham der. Skolen var skabt af den energiske, kundskabsrige og varmhjertede lærer *Egens* og hans dygtige, omsorgsfulde hustru, *Caroline, f. Holst.* Hun betragtede eleverne som sine børn og sørgede for dem paa alle maader. Ægteparret *Egens* var begge grebet af grundtvigianismen, hans foredrag handlede meget om nordisk gudelære. Det var aanden og tonen, der prægede eleverne. Der var paa den tid et ret stærkt grundtvigsk røre i nogle af sognene her omkring; der blev holdt mange foredrag, og *Jakob Knudsen* var en af de hyppigste foredragsholdere paa højskolen. De unge blev ikke kristeligt vakt, men de blev folkeligt vakt og fik interesse for en masse sager: Frihedssag, fredssag, kvindesag osv. Provst W. mener, at grunden til, at grundtvigsk liv saa lidt kom til at præge de unge, var den, at eleverne paa højskolen mødte en ret klart udtalt ringeagt for kirken. »Det blev sagt til os, at der var »ingen grund til at gaa op og høre paa den præst, der lirede den samme prædiken af hver søndag og blot vendte bøtten, naar aaret var omme«. Og det var vel at mærke en grundtvigsk præst, der her var tale om. Der savnedes syn for gudstjenestens betydning. Mærkeligt nok blev to af eleverne præster: Provst *W.* og *M. K. Harbo* (se Hinge-V.), og de blev begge Indre Missions præster .. til ærgrelse for forstander *Egens.* Men *Egens* fik de unges læselyst vakt, og blandt lærerne paa højskolen var saa betydelige mænd som senere seminarielærer *Fr. Johansen,* Jelling, og senere forstander *Balling* (skolen »Kornmod« i Silkeborg). Forstander Egens med familie sluttede sig til valgmgh. i Mellerup fra 1890 (se Holger Begtrup: Dsk. mghliv i gr. kredse, IV, 188).

Pastor *O. G. R. Steenstrup* (1891—1901) var afgjort IM, en djærv og frisk mand, hvis motto var: »Indre mission er det første, ydre mission er det største.« Han fik indremissionærer til at holde møder her, han var vækkelsesprædikant, og der kom brydninger, pastoratet var jo grundtvigsk præget. Steenstrup blev en af IMs førere paa egnen, mandig og sikker i sin færd. Der blev enkelte IMs folk, men de kom ikke til at præge. — De 2 flg. sp. flyttede hertil fra Taps.

Pastor *J. L. Jensen* (1902-09) var sønderjyde, en jævn og fredselskende mand. Han var ikke den store prædikant, men »hans stilfærdige gerning er maaske den, der har sat dybest spor«, skrives der. Han var af gammel-grundtvigsk indstilling, men venlig over for Steenstrups venner. Han blev mindet længe efter med hengivenhed.

Pastor Jensen skrev 1909: »Godt sted at være præst, megen velvilje. Noget stærkt bevidst kristeligt liv ytrer sig ikke, men en levende trang til alvorlig og god kristelig forkyndelse. En lille kreds af IM. Det store flertal føler sig nærmest tiltalt af grundtvigsk forkyndelse. Dbn. kirke i daarlig stand.«

Saa kom pastor *Mads H. Ring* hertil (1909-18) vel nok det mest kendte navn i præsterækken. Han var absolut grundtvigsk og allerede i 1909 kendt som en af den grundtvigske bevægelses dygtigste ungdomsarbejdere. Han blev faktisk dette arbejdes banebryder ved sin virksomhed i Vonsild og Taps, og 1903 fik han stiftet »De danske ungdomsforeninger«, som blev en landsbevægelse.

Jens Marius Jensen skriver (Kr. dbl. 2. aug. 54), at det i Dbn-o. tilsyneladende gik lidt trægt for

Ring i begyndelsen, men der blev sat meget aandeligt arbejde i gang. Han bestilte selv meget og forstod at sætte andre i arbejde. Han havde nok her sine bedste arbejdsaar, var en moden mand, hans tilhørerere kunde fortælle, at det var en fryd at høre ham, hans prædikens form, hans ordvalg. Kirkerne var altid fyldt, ogsaa udensogns fra kom man, hans prædiken kunde være revsende, og til tider kunde iveren løbe af med ham, f. ex. hvis der var for rigeligt med baller paa afholdshotellet. Pastor *Clausen-Bagge* siger, at han kom som en frisk, farende foraarsvind, der bragte grøde med sig. Hans evne til at opbygge ufortalt, var det dog som banebryder og igangsætter han fik mest betydning. De første grundtvigske præster havde jo været vækkere. Saadan var *Ring*. Hans egentligste og kæreste gerning var præstegerningen, men derefter stod ungdomsarbejdet hans hjerte nærmest. — Hans præstegerning havde samme sigte som hans ungdomsarbejde.

Altid pegede han paa det væsentlige i krd. Han var fyldt med ideer og initiativ, samlede de unge til møder i prgd. (c. 50) og holdt store sommermøder i sin have. »Hans lyse, mandige skikkelse gik lige ind i folk, han kaldte paa sine tilhørere, han appellerede til dem.« Han var en dybt alvorlig kristen. Pastor *C. Dragsdahl* (se Grevinge), som var huslærer hos Ring, skriver, at Ring faktisk var missionsmand paa prædikestolen, en benaadet taler. Det var ham en personlig hjertesorg, da der blev valgt en fritænker ind i menighedsraadet. Lærer *Egens* var hans gode støtte, mens der i Dalbyover var en lærer, som aldrig talte til præsten, generede ham paa flere maader, og det pinte R. meget. Højskolen gik i disse aar rivende nedad. Der var kun ganske faa elever i den sidste tid, *Marius Møller* havde næppe de rette evner til at lede en højskole. Den blev lukket 1916. Dragsdahl holdt sdsk. i Dalbyover (»men hjemmene havde ikke opdaget, at aand er bedre end kød og blod«), og deltog i ungdomsarbejdet. Pastor Ring blev meget savnet, da han rejste til Ørsted.

Pastor *C. P. Pedersen* (1919-23) havde været præst i USA, han skriver: »Pastoratet var aandeligt ensartet og af samme støbning: en god positiv gldags grundtvigsk retning, hvor sporene baade efter *Thorvald Povlsen, Mads H. Ring* og ikke mindst *J. L. Jensen* var tydelige nok. Jeg fortsatte ungdomsarbejdet ved vintermøder og sommermøder i haven, og det gav mange glæder. Men præstegaardens uheldige beliggenhed var en hindring for større møder der. En alvorlig sag mod en meget afholdt lærer i Dalbyover, som havde haft et ulovligt forhold til en lille pige, kom til at optage sindene meget, men befolkningens sagtmodige og ansvarsbevidste stilling og den lille piges faders (en fattig arbejder) maade at tage sagen paa, hjalp til at der ikke skete for stor skade. Læreren forlod i nattens mulm og mørke sammen med sin hustru skolen og fik senere et lille embede paa prøve i Sønderjylland, blev senere skoleinspektør og var i det hele en meget dygtig lærer og et værdifuldt menneske. Men sagen rystede det lille sogn. ... Der var et smukt og broderligt forhold mellem den kreds, som med større eller mindre ret kaldte sig de grundtvigske, og de faa IMs folk. Nogle af dem, der kaldte sig grundtvigske, var nu mere optaget af andelsbevægelsen, men der var (især i Dalbyover), mange, som var dybt præget af Grundtvigs tanker, mennesker, der havde prøvet at græde over deres synd og »slidt sig fra et 1810 til et 1825« med hvile i Herrens ord ved font og ved nadverbord. Dette gjaldt ikke mindst den grundtvigske fører, gdjr. og sognefoged *Peder Jensen Kragh*. Han var maaske lidt kantet, men ejede et hjerte af guld. Uopslidelig trofast, ydmyg, offervillig og barnligt from. Og tillige en personlighed med stor indflydelse i sognene. Han var med til at gøre D. til et rart sted for præsten.

Hvert aar holdtes et større efteraarsmøde i Dalbyover fh. med stor tilslutning. En af de mest skattede talere var pastor *Gamborg*, Ø. Tørslev Der blev dannet kredse for Santalmiss. og ØM, med velbesøgte gudstjenester og basar hvert 3. aar. Santalmissionskredsen fik en god stilling og blev i mange aar ledet af frk. *Frandsen*, Vinstrup, en trofast hjælp i mgh. (1944 holdt kredsen sit festlige 25 aars jubilæum). Dalbyneder-o. var et godt sted at være præst. Det var en fejl, at vi flyttede derfra.«

Pastor *Niels Jessen* (1924-33) og pastor *V. Schovsboe* (1933-37) fortsatte arbejdet. Pastor *M. Kelstrup* (1937-45) skriver: Højskolen synes mærkeligt nok ikke at have præget pastoratets aandelige liv, ikke engang Dalbyneder by, der altid har haft noget gammeldags over sig og stadigt har det. Den naturskønne beliggenhed gemt mellem bakker, hvor alle 3 veje fører op ad bakke, har vist medført det gamle mundheld, at »Dalbynedrene ikke kan komme op ad bakken«. Højskolens store folkelige møder i Dalbyneder lund ophørte i pastor Rings tid, da han bekæmpede dem, fordi de efter hans opfattelse var af for verdslig karakter. — Befolkningen er nu som helhed religiøst ret indifferent, der er nogle faa IM, og enkelte grundtvigianere, men mere levende i Dalbyover end i Dalbyneder.«

Pastor *R. B. Teislev* har været sp. siden 1945.

Forholdene nu betegnes som almindelige, folkekirkelige. Over 80 % af bef. kommer til de ord. gudstjenester hvert aar. Der er foredragsf. i Dalbyneder, 2 santalkredse, fælles kirkeblad med Raaby-S., aftenhøjskole i Dalbyover. Ugtl. studiekr. i prgd. for unge om vinteren. Sp. holder foredrag m. aktuelle emner i Stangerum (20—25 delt.).

Blandt ledende lægfolk: Gr.: Gdjr. *P. J. Kragh*. Gdjr. *Kr. Thomasen*, Højgaard, Dbn. Gdjr. *J. C. Hansen*, Dbo. Fru lærer *Vølver*, Dbn. Lærer *J. H. Vølver* (f. 96, lærer her 26). Lærer *H. C. Sandvad* (f. 89, lærer i Dbo. Vinstrup). Konsulent *C. Henriksen* (f. 73), medl. provstiudv.

IM: Gdjr. *Carl Jensen*, Dbn. Gdjr. *Ingv. Ringsmose*, Dbo. Manufakturhdlr. *H. Villekjær*, Dalbyover, er nu fmd. for IM.

Skolerne nedlægges naar centralskole for Dbn-Dbo. i Raaby aabnes 1965, fælles for Dbn.-Dbo. og Raaby-S.

1923 oplyses: Kkg. ret god, de kirk forhold bedst i Dbo., 2 KS, 2 santalkr. 1931: Kkg. 10%, en del ukirkelige, KS, ungdomsm. i prgd. 1935: Kkg. 10 og 12%, gode, ikke skarpe modsætn., ungdomsm. i prgd., 1943: Kkg. 8%, mghmøder og ungdomsm. i prgd., velvilje, sdsk. i Dbo., 1959: Kkg. 6 og 8%, se iøvr. ovf. 1963: Kkg. 5 og 7%, almind. folkekirkelige forhold, studiekr. for unge i prgd., foredragsf. Kirkeblad.

Dalbyneder kirke vestligt i sognet, sydligt i byen, har ro-

mansk skib og kor af granitkvadre paa skraasokkel. Begge døre er bevaret, den lave syddør tilmuret. Norddøren har en ejendommelig tympanon med flettekors og løver. Korbuen er udvidet. Overhvælvet. Senere er opført meget bredt, hvidkalket taarn med kamgavle i nord-syd, højt kamgavlet vaabenhus mod nord med murede vægbænke. I koret fandtes 1914 kalkmalerier fra c. 1500 med apostle og kirkefædre. Altertavlen er dygtigt skaaret ungrenæssance med grotesk ornamentik. Maleri fra 1893 (Anker Lund: Jesus og synderinden). Stager fra c. 1700. Ejendommelig, romansk granitfont, hvis lille kumme staar paa en fod, der ligner en omvendt fontkumme med buklede bægerblade (som i Vindblæs). Ung-renæssance-prædikestol, stoleværk fra 16. aarh. Series pastorum. Epitafium i stor-barok, smukke gravsten m. v. to smaa præstemalerier. Nyrestaureret. 120 sd. Orgel.

Mackeprang 199 f., 409.

Dalbyover kirke, sydøstligt i sognet, vestligt i byen, har romansk skib og kor af granitkvadre paa skraasokkel. Begge døre bevaret, med rund- eller tovstave, norddøren tilmuret. Senere er opført taarn med sadeltag, hvælving og uregelmæssig rundbue til skibet. Nyt vaabenhus mod syd. Rokokoaltertavle med „teateragtig" opbygning fra 1762, med kopi af Carl Bloch: Gethsemane. Samtidig kalk og disk. Et ældre korsfæstelsesmaleri i taarnet. Barokstager. Rokoko-træfont, sydtysk fad fra c. 1575 med bebudelsen. Rester af romansk font fjernet til Randers musæum. Firkantet prædikestol fra 1762. Orgelpanel med malerier. Epitafium. Runesten. 110 sd. Orgel.

Mackeprang, s. 200.

Folketal. 1850: 265 og 274; 1901: 337 og 436; 1921: 277 og 572; 1960: 237 og 456.

Altergæster: 1902: 160 og ?. 1912: 289 og ?, 1922: 200 og 175; 1930: 135 og 305; 1938: 107 og 374; 1945: 180 og 225; 1957: 120 og 215; 1962: 135 og 205.

Menighedsraad: 1909: 6 n. gr., 1 IM, 1 u. p.; 1922: 12 n. gr., 1934: do., 1945: 8 gr., 2 IM, 2 soc., 1961: 10 n. gr., 1 IM, 1 soc.

Kommunevalg. 1943: S. 68 (2), U. P. 194 (5); 1962: S. 112 (2), Husm. 43 (1), BF. 207 (4). Fmd.: Gdjr. *Mar. Mikkelsen.*

Sognepræst

Indtægt. 1873; Regul.: 1888 kr. Netto 3000 kr. 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1889, rest. 1956.

1. 18. dec. 1872—15. sept. 79 (sp. Dalbyneder-R. -S. 26. febr. 69): **C. L. Nielsen,** fl. t. Utterslev, se der.

2. 15. dec. 1879—23. febr. 91 (kkp. Vig-NA. 25. juni 74): **J. J. V. Prytz,** fl. t. sp. Vig-NA., se der.

3. 30. apr. 1891—20. nov. 1901 (vicepastor Sandby 15. maj 85): **O. G. R. Steenstrup,** fl. t. Bøvling-F., se Blistrup.

4. 23. jan. 1902—20. okt. 09 (sp. Taps 2. marts 91): **J. L. Jensen,** fl. t. Nr. Aaby-I., se der.

5. 18. jan. 1910—25. aug. 18 (sp. Taps 22. marts 02): **M. H. Ring,** fl. t. Ørsted, Jyll., se sp. Sct. Mortens k., Næstved.

6. 14. febr. 1919—24. sept. 23 (sp. Hagested-G. 31. okt. 14): **C. P. Pedersen,** fl. t. Løgstør-L., se der.

7. 19. jan. 1924—9. febr. 33 (rkp. Hjørring 2. marts 21): **N. Jessen,** fl. t. Hatting, se der.

8. 26. juni 1933—22. marts 37: **V. Schovsbo,** fl. t. Ørum-D., se der.

9. 6. juli 1937—10. marts 45: **M. Kelstrup,** fl. t. Everdrup, se der.

10. 20. juli 1945 (hjpr. Dollerup-F.-R. 8. aug. 44): **Richard Børge Teislev,** f. 28. marts 20 Kbhvn. F.: Vinhdlr. og cigarhdlr. Leo Eduard T. og Astrid Hilma Thomsen. Stud. Mtrp. 38, c. 43^2 (l). Huslærer hos grev Ahlefeldt, Nordenbro. — G. 1. aug. 45 Anna Margrethe Bach, f. 5. maj 25 Finderup ved Viborg. F.: Gdjr. Niels B. og Kristine Vistesen.

BM. Gerlev herreds konservative. Skr. kronikker og art., Medarb. Dsk. kirketidende og Kr. pressebureau, afh. i Kirke og kultur 1961-64, og det sv. tidsskr. „Studiekamraten" 1963 og 64. Litterær anmelder Randers Dagblad.

Litt.: Anders Nielsen: Dbn. kirke og dens præster efter ref. (Fra Randers a. 1913), do.: Dbn. by gn. 125 aar, smst. 1919. Mads H. Rings erindringer fra Dbn. (Ungdommens julebog 1937. Pastor C. P. Pedersens erindringer i Randers dagbl. 7. jan. 1955. Jens Marinus Jensen om pastor Ring i kronik i Kr. dbl. 2. aug. 54. Dbn. by gn. 125 aar, Rand. aarb. 1915-22.

RAABY - SØDRING

Raaby-Søring sognekald oprettet ved kgl. res. 18. dec 1872. Begge sogne var tidligere annekser til Dalbyneder. Søring var anneks til Ørsted til 1633.

Raaby sogn, 2015 ha, ved nordsiden af Randers fjord, er mod vest ret bakket, god jord, øst for Raaby ændrer landskabet karakter. Det er her furet af en række dale, kuperet, med krat og lav skov, med yndede udflugtssteder, her holdes sportsstævner. Mod øst stejle skrænter ned til R. enge, hvor man 1959 begyndte en inddigning af de lave omraader. Smukke udsigter. Demstrup skov. Nogle plantager. Byerne R. (272 indb.) med centralskole for R.-S. og Dalbyneder -O. (fra 1965), mh. fra 1926, fh. fra 1898 (moderniseret 1957), stadion m. m., en del af Dalbyover stationsby, en del af Knejsted (resten i Ø. Tørslev). Hg. Demstrup (343 ha, fra 1947 ejet af Per Hansen, 1862-72 af folketingsmd. *P. A. A. Hage).* Flere gode, gamle slægtsgaarde. Folketallet nedadgaaende.

Fra oldtiden en jættestue og 4 høje. Flere høje langs fjorden er sløjfet. En helligkilde laa ved Demstrup.

Søring sogn, 1528 ha, ved Kattegat og Randers fjord, S. by ligger paa en 24 m høj bakkeø, resten af sognet er hævet havbund, hede, strandenge, en del sommerhuse, engene er inddiget 1904 og endeligt afvandet 1945. Mod vest god jord, sandet mod øst, en del skov og plantage, ialt 275 ha. Undertiden oversvømmes Søringholm skov. — Byen S. med fh., Udbyhøj vasehuse (224 indb.) med anløbsbro og fiskerihavn, fiskeexport m. m. Færgefart til sydsiden af fjorden. Mange arbejdere, husmænd og fiskere.

Hg. *Søringholm* (529 ha) ejedes i 13. aarh. af Øm kloster, fra 1744 af den rige pastor *Niels Secher*, Udbyneder. *C. F. H. Holsten* († 1907) beplantede store arealer. Ejes fra 1954 af LRsagfører *Tage H. Carstensen*. Søringholm havde eget birk til 1686. (Jy. saml. 5. r. II, 201, 283).

Ingen oldtidsminder. Skansen ved Udbyhøj er fra 1801 og var tilflugtssted for kanonbaade 1807-14. I 1850'erne var her lazaret. (Rand. aarb. 1927, 5-28).

Det kirkelige liv

Provst *Damianus Thomsen Dall* (1742-75) var

pietist og rostes af biskop Hygum. Sporene fra hans tid udslettedes. Præsterne siden 1872 har bedømt sognene forskelligt. Nogle har regnet Raaby og Sødring for »døde sogne«, andre har anset dem for almindelige, folkekirkelige sogne, hvor kirkegangen bortset fra 1907-22 har været jævnt god, men i disse aar samledes man i ret stort tal om indkaldte præster, som havde godt kirkebesøg. Kommunionbogen fortæller, at altergæsternes antal fulgte folketallet (1868: 589 og 319; 1878: 729 og 406 osv.) og lige til vor tid har altergangsprocenten været ret høj. I de senere aar gode forhold, stor kirkegang.

Den første sp., *Fr. Schjøtt* (1873-75) var en elskværdig, tiltalende og beskeden mand, moderat grundtvigianer, men tilbageholdende, brød sig ikke om at træde offentligt frem. I sine unge aar var han mere vækkende. Pastor *P. C. Lerche* (1875-80) var meget stilfærdig, velvillig, præget af værdighed og højtidelighed. Han var højkirkelig. Pastor *Fr. le Sage de Fontenay* (1880-83) var præstesøn fra Udbyneder, og ligesom sine forgængere en stilfærdig mand, der levede for sit hjem og for sit embede, præget af gammel kultur. Pastor *C. T. Røgind* (1882-85) var kommunalt interesseret, nærmest u. p., paa flere maader ejendommelig. Det lykkedes ham ikke at faa særlig indgang her. Pastor *C. F. V. Ravn* (1885-90) se ndf. Efter de hyppige præsteskifter kom her saa en præst, som blev her i 16 aar: *D. F. Richter* (1891—1907). Han var meget virksom, havde stor interesse for hedeopdyrkning og beplantning, var hjælpsom og godgørende. Han havde daarlige nerver og maatte tidligt tage sin afsked (se ndf.)

Den første lærerinde, frk. *Joensen*, holdt møder i skolen og ordnede kirkeuger. IMs venner gik til fods til Gerlev for at høre pastor *Lynge*. I disse aar byggedes forsamlingshusene.

I pastor *A. P. Andersens* tid (1908-22) havde sp. meget ringe kirkegang. De faa IM søgte udensogns, og de grundtvigske havde regelmæssige gudstj. ved indkaldt præst.

Overtrafikkontrollør *V. K. Jensen* (nu Charlotlenlund), skriver om pastor Andersen: »Mit personlige kendskab til ham indskrænker sig til en iagttagelse af ham en sommersøndag, ca. 1917, hvor han vikarierede i Gerlev kirke. En nusset skikkelse vandrende hen ad gaden, rygende lang pibe paa vej til kirken. — En af mine slægtninge, der voksede op i Sødring, og som blev konfirmeret af pastor A., skriver til mig, at der intet indhold var i hans taler. — — — Det var galt med økonomien — der var børn i ægteskabet og krigens dyrtid gjorde det ikke bedre, og det synes som om pastor A. var kommet i skævt forhold baade til Gud og mennesker. Der berettes saaledes om en søndag, hvor pastor A. paa vej til kirken udtalte til degnen: »Blot der nu ingen er i kirke, saa gaar vi paa jagt.« Fra anden side har jeg for ganske nylig faaet refereret en udtalelse af pastor Andersen under besøg hos en enke. Præsten var under sin vandring i stuen standset op ved en sentens paa væggen: »Hvad er et hjem uden moder«. Præsten vendte sig mod enken og spurgte: »Véd De hvad et hjem uden moder er«? Enken stammede et forlegent nej«. — »Det skal jeg sige Dem, det er en stille fredens bolig«, svarede præsten. Næsten i traad hermed falder en anden beretning, hvorefter præsten til nogen forbavselse for vedkommende, ved en kær afdød hunds »jordefærd« tilkaldte lokale honoratiores til at overvære begravelsen. Man kommer herved til at mindes en udtalelse af en engelsk misantrop: »The more I see of men, the more I like dogs« (se ndf.).

Saa kom pastor *Johs. Pedersen* hertil (1922-35). Han var ung, nidkær og afgjort IM. Skellene uddybedes, de grundtvigske fortsatte med deres særlige gudstjenester, men pastor P. fik ved sine mange husbesøg og flittige gerning oparbejdet kirkegangen, der blev to smaa IM smf., missionshuset blev bygget 1926; der blev arbejdet med sdsk., KFUM og K og missionsmøder, ikke uden modstand, flertallet var i det store og hele upaavirkede, især i S., som vist altid har været ret ukirkeligt. Pastor P. er særligt lutherkyndig og han er en af de vaagne »vægtere paa muren«. Han vakte røre med sin lille bog 1933: »Hvorfor er gærdet nedrevet omkring Herrens vingaard?« Han blev 1934 medlem af IM's landsstyrelse.

Pastor *Steen R. Christiansen* (1935-54) var ikke udpræget partimand, samarbejdede med alle. I disse aar holdtes velbesøgte bibelkursus i mh. for hele egnen.

Pastor *P. Götke-Hansen* har været sp. her siden 1954. Han skriver bl. a.: »Jeg vil mene, at sognene, især Raaby (Sødring har sikkert været lidt tungere jord), har været i god forstand solide, gammeldags kirkelige. *Men* temmelig upaavirkede af vækkelsesretninger, Sødring endda sikkert upaavirkelig. Man mærker endnu slet ikke saa lidt af denne gamle kirkelige indstilling her. F. ex. er der endnu her i Raaby i hvert fald een gaard, hvorfra der altid er nogen i kirke. Der er nogen af mine mest trofaste kirkegængere, der kun gaar til alters to gange om aaret, foraar og efteraar, som i gamle dage. Der er ogsaa nogen, som ikke gaar saa meget i kirke, men de kommer i hvert fald til alters de to gange om aaret. I Sødring har jeg været ude for en kirkegangskone, en ung kone, som ellers aldrig gaar i kirke, ikke engang juleaften. Da hun havde faaet sin første, var hun i kirke, lige da hun var staaet op af barselsengen, tydeligt nok beordret derhen af sin gamle svigermor. Der var ogsaa et gammelt menneske, en mand, der slog kors for sig efter velsignelsen fra alteret. Smaa exempler paa gammel kirkelig stil, som, i modsætning til de fleste steder paa landet, endnu findes her. Ligeledes er der et solidt syn paa præsteembedet, man venter, at præsten først og fremmest er præst, han behøver ikke at være »cirkusdirektør«. Her er lidt gammeldags forhold, ikke hvad mekanisering, fjernsyn og den slags angaar, men hvad angaar kirken, hvilket turde være en fordel for en præst. Disse oplysninger gælder især for R., for S. er det med modifikationer. Befolkningen i R. og S. er vidt forskellig, gemytterne i R. er noget tunge, i S. lette, maaske det kommer af havet, mange har sejlet. I R. er man ikke lette at samle i fs.huset, jeg har holdt aftenhøjskole i 5 aar med beskeden tilslutning (nogen skel, IM og de andre, soc. og de andre). Derimod har der i S. gennem flere aar været en formidabel tilslutning til aftenhøjskolen og til foredrag i fh. Der er overhovedet ingen skel i Sødring. Kirkegangen i R. er overordentlig god og stabil, i S. er den ogsaa god, taget i snit aaret igennem, men meget ustabil.

Om præsterne fortælles der bl. a.:

En gammel mand, som har gaaet til præst hos pastor *Ravn*, fortæller: pastor R. var meget distrait, gik lange ture. Pastor Ravn og hans kone var bymennesker og ganske uvante med livet og forholdene paa landet. Han var dygtig til at synge, men lavede under sangen saa morsomme grimacer, at børnene, naar de var i kirke, ikke kunne lade være med at more sig. Han var meget imod drikkeri, og han mødte engang op til det saakaldte bymøde, som iøvrigt afholdes endnu, dog uden drikkeri, hvor man fordeler fællesjorden, og foreholdt dem, at de ikke maatte drikke og svire. En af gaardmændene jagede præsten ud og forfulgte ham i strakt karriere hen ad gaden. R. formente derpaa 2—3 af mændene adgang til alterbordet.

Pastor *Richter* var meget tung i det, men en dyb mand, patriarkalsk i sin færden i sognene, der var afstand mellem ham og »Folket«. Konfirmanderne blev kørt i stramme tøjler, han taalte ingen uro i timerne. Sommetider gav han 5 min. afslapning, men naar han saa klappede i hænderne, skulle det være forbi, og der skulle være ro. Han holdt bibellæsninger i skolerne og i Udbyhøj. Han var fornem i sit væsen, en af hans husassistenter har fortalt, at naar han, ene mand, spiste til middag i spisestuen, var der sølvlysestager paa bordet. Hans husførelse var ogsaa fornem, han havde en overgang husholderske og to piger. Pastor R. havde megen forbindelse med Visborggaard, idet han var gode venner med etatsraadinde *Kjellerup*. Hveranden uge holdt han »week-end« midt i ugen paa Visborggaard, ligesom ogsaa etatsraadinden ofte kom i præstegaarden. Gartneren fra Visbgd. kom og arbejdede og plantede i præstegaardshaven. Selvfølgelig blev der nogen folkesnak om dette bekendtskab, men R. skal have sagt ved etatsraadindens kiste, at han kunne bevidne i denne stund, at deres venskab havde været helt platonisk. Naar R. efter sin afsked kom og prædikede i Raaby, maatte folk ikke gerne hilse paa ham inden gudstj., da han var meget nervøs, først bagefter ville han snakke. Han købte et stykke hedejord i Raaby bakker, som han plantede til med skov, det drejer sig om en 15 tdr. land, og han beholdt stykket længe efter sin afsked. Det var ogsaa ham, der fik købt jorden til prgd. Han mindes den dag i dag her med stor veneration, han var respekteret og afholdt og havde særdeles god kirkegang.

Pastor *A. P. Andersen* var hans diametrale modsætning, han var vennesæl og jovial, men ikke i mindste maade respekteret. Han var meget stolt af, at han var den eneste præst i Danmark, der havde attest paa, at han var »rigtig klog«, nemlig fra Risskov sindssygehospital, forlangt af biskoppen inden denne nødtvungent gik med til ordination. A. kunne komme med de mærkeligste ting, f. ex. naar han sad ved et bord: »Herren strækker ud sin arm, mærker om kaffekanden, den er varm.« Der gaar frasagn om alle de kopper kaffe, han kunne drikke, ja han kunne tømme hele kanden. Et andet ex.: en mand staar nede i en grusgrav, pastor A. kommer forbi og siger: »Stig op, Zakæus, Herren er her og vil besøge dit hus!« Kirkegang og altergang svandt ind til et absolut minimum, og man begyndte at indkalde præster og lod kirkelige handlinger, konfirmandforberedelse o. lign. foretage andetsteds. Det siges, at han undertiden kunne holde en god prædiken, men det skete ogsaa, at han stod paa prædikestolen og blev mere og mere fjern i blikket, indtil han hændervridende endte med at sige: »Jeg kan ikke mere!« hvorpaa han gik ned. Ved en lille drengs begravelse kunne han ikke udføre handlingen for graad. Ofte faldt han i snak, naar han om søndagen gik til Sødring kirke i sine store træskostøvler, eller han kom til at handle om et kreatur, saa han mødte slet ikke til gudstj. I gudstj.-bogen staar der ofte: præsten ikke mødt. Hvis der var 3 koner ved kirkedøren, kunne han sige til dem: »I vil vel ikke have, jeg skal prædike i dag?« »Nej, ikke for vores skyld.« »Udmærket«, saa gik de hjem igen. Som følge af disse og andre misligheder afholdt begge menighedsraad fællesmøde den 20. dec. 1920, hvor man fik pastor A. til at skrive under paa, at han ville søge andet embede, og at han, hvis han ikke fik et andet, ville søge sin afsked fra R.-S. til 1. april 1921. Den 7. april 1921 blev der afholdt nyt møde, A. havde ikke faaet andet embede og ville nu ikke søge sin afsked. Om dette nye standpunkt ville A. ikke udtale sig, men forlod mødet, inden det sluttede. Da menighedsraadene aldeles enstemmigt var klare over, at det var uforsvarligt at lade A. forblive i embedet, besluttede man sig til at henvende sig til biskop Schiøler. Et møde kom i stand mellem biskoppen og menighedsraadene, som fastholdt, at A. skulle væk. En skr. blev affattet til kirkemin., hvor man henviste til, at A. ikke var normal iflg. attesten, som biskop Sørensen forlangte fra Risskov inden ordinationen. Endvidere at A.s forhold saavel indenfor som udenfor kirken var af en saadan art, at man ikke kunne have respekt for ham. Ofte mødte der ingen kirkegængere til formiddagsgudstjenesten, og til eftermiddagstj. var der sjældent mere end tre til fire, højst ti kirkegængere. Endvidere gjorde man opmærksom paa, at A. havde maattet vedtage en bøde for dyrplageri. Lige til det sidste troede A. ikke, at han, en kongelig embedsmand, kunne blive afskediget, og det var et haardt slag for ham, da afskedigelsen kom. Hans økonomi var under al kritik, og hans kone var ham ingen støtte. Efter afskeden havde han en tid gaard i Helstrup. De indkaldte præster i A.s tid var *M. Ring*, Dalbyneder, og *Avgust Christensen*, Ø. Tørslev. Ogsaa præsterne *Gamborg*, Ø. Tørslev, *Bjørnbak*, Gjerlev, *Jessen*, Dalbyneder, kom her, den første og den sidste især i pastor *Johs. Pedersens* tid.

Der har været skarpe skel baade rel. og pol., men de udjævnes dog mere og mere. De pol. mærkes ikke i kirken, hvor arbejderne, i modsætning til de fleste andre steder, er flinke til at komme.

Lærer *P. Rørbeck*, R. var her i mange aar og mindes som en særdeles betydelig lærer. Han var meget historisk int., fandt nogle smukke herskabsstolegavle oppe paa kirkeloftet og fik dem sat op i kirken, hvor de nu er meget smukt restaurerede. Han var i det hele meget optaget af byens og egnens hist., fandt bl. a. ud af, at det var »Nørlandsgaard« i R., at *Blicher* besøgte, naar han var paa jagt paa disse kanter.

Lærer *Karl E. Hansen* (f. 87, † 54) i Sødring (lærer her fra 1914) var sognekonge, var med i næsten alt i sognet, og hvis han ikke gik ind for en sag, var der ikke noget ved den. Døde

1954 og blev begravet paa Storvorde kirkegaard, hvor beb. i Udbyhøj og Sødring har rejst en mindesten for ham.

Blandt gamle lægfolk:

Chr. Pedersen, kaldet Joensen, var i sine unge dage tjener hos prins Valdemar. Prins V. og prinsesse Marie sendte hvert aar en gaas til Joensen til jul, saalænge han levede. Han var en nobel mand, en brændende, enfoldig kr., som vandrede fra dør til dør i sognet med sine smaa traktater.

Her er ingen gr. og har vel aldrig været, KS var en bevægelse mod Joh. Pedersens stærke IM forkyndelse, og det hele faldt ganske og aldeles væk, saa saare pastor *Christiansen* kom«.

Blandt IMs ledere kan nævnes træhdlr. *M. Mortensen*, R., som var virksom for missionshusets opførelse, ejendomsmægler *H. Sølvsteen* († 1956), R., trofast i sdsk. og mh., rejste ud og holdt møder paa egnen. Gdjr. *Mads Hansen*, R., ivrig for sdsk., meget respekteret og agtet, en oprigtig og reel mand, gdjr. *Chr. Pedersen*, manufakturhdlr. *H. Villekjær*, Dalbyover, er fmd. for IM.

KS var ledet af gdjr. *A. Dahl*.

Gdjr. *Rasmus Rasmussen* (f. 84, † 54), var i mange aar mghrmedl., kirkeværge, fmd. for biblioteket.

Centralskole 1965, sm. m. Dalbyneder-over.

1922: Kkg. ringe, hidtil gudstj. ved indkaldte præster, 54 sbl. til gr. præst. 1927: Kkg. 10%, gryende liv, mh., KS afholder særlige gudstj. KFUM og K. 1935: Kkg. 10 og 8%, venlig, men ret ukirkelig bef., skarpe skel, 2 IM smf., flest i R., KS. 1943: Kkg. 7%, venlig bef., tilsyneladende ukirkelig i S., mere hørelyst i R., 2 IM smf., skarpe skel. 1959: Gode, folkekirkeligt, meget lidt retningspræg. Lille IM smf., børnegudstj. i kirkerne, ungdomsm. i prgd., fælles kirkeblad med Dalbyneder. KFUM og K. 1963: Særdeles god kkg., gode forhold, adskillig gldags kirkelighed, interesse, velvilje, folkekirkeligt, lidt retningspræg, IM og mh., børnegudstj. i kirkerne, sdsk., aftenhøjskole, kirkeblad, KFUM og K.

Folketal. 1850: 525 og 279; 1901: 939 og 338; 1921: 989 og 396; 1960: 809 og 409.
Altergæster: 1922: Ialt c. 300; 1930: 500 og 200; 1938: 520 og 225; 1945: ?. 1957: ialt 729; 1962: 572 og 246.
Menighedsraad: 1922: 3 IM, 9 u. p., 1934: 3 IM, 1 gr., 5 soc., 3 venstre, 1945: 2 IM, 6 soc., 4 venstre. 1957: 2 IM, 10 u. p., 1961: do.
Kommunevalg. 1943: S. 353 (4), V. 207 (2), Husm. 77 (1). 1962: S. 422 (4), V. 245 (3), Husm. 32 (0). Fmd.: Arbmd. *K. Danielsen* (S.).

Raaby kirke ligger frit, sydligt i byen, skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Norddøren bruges, har tympanon med en primitivt tegnet kriger, syddøren tilmuret. Romanske vinduer er bevaret, men de fleste er afløst af store rundbuevinduer i 19. aarh. Korbuen er udvidet. Overhvælvet. Omkr. 1500 opførtes det store vaabenhus, lige saa højt som skibet, med bælter af røde og gule munkesten, samt det svære taarn, med gavle i nord-syd, hvidkalket paa øverste to trediedel. Taarnrummet har spidsbue til skibet. Lille trappetaarn ved taarnets nordside. I skib og kor er 1918-19 fremdraget kalkmalerier fra c. 1500, med fantastiske figurer (Kentaur, havfrue, helgeninder, rest. af E. Rothe). Nogle mindre høviske billeder (Mandevilles rejse) blev tildækket. Alter af granitkvadre med anselig brusk-barok-altertavle fra 1655 (nadveren og opstandelsen). Stager fra 1616. Chr. IV.s bibel. Sengotisk krucifix. Romansk granitfont med lavt balusterskaft. Sydtysk daabsfad fra c. 1575 med bebudelsen. Enkel renæssancepræ dikestol fra c. 1625. Herskabsstole fra c. 1612. Dørfløj i vaabenhuset fra c. 1650. Skriftløs klokke fra c. 1350. Kirkeskib. Gravsten og Epitafium i taarnrummet. Nyrestaureret. 120 sd. Orgel. 1958 nyt korgulv og varmeanlæg.
P. Rørbeck i Rand. aarb. 1931, 90-101, Broby-Johansen: Den dsk. billedbibel, 180-81, Uldall: Kirkekl. 53, H. Fabricius: Dsk. kirkekunst.

Sødring kirke ligger ret ensomt ved hg. Sødringholm, øst for byen, er lille (efter sagnet opført af en jomfru Gundhild (Gunder) paa Sødringholm paa Erik Ejegods tid). Den er helt gotisk, bestaar af et lille langhus med tresidet afslutning mod øst, af munkesten, fra c. 1425. Slanke spidsbuevinduer er bevaret. Omkr. 1525 er kirken overhvælvet, og der blev bygget vaabenhus mod syd (gravkapel for familien Secher) og et spinkelt taarn med pyramidetag. Her hovedindgang. 1902 afdækkedes ret elegante kalkmalerier i langhuset fra 1491 (Adam og Eva, Marias himmelkroning osv.). Muret alterbord med fladbuet aabning i siden. Naivt skaaret altertavle fra 1761 (treenigheden). Kalk fra 1778. Barokstager fra 1650. Romansk granitfont med glat kumme, sydtysk fad fra 1575 med bebudelsen. Enkel renæssancepræ dikestol fra c. 1625. Alt opmalet 1961. Ældre stoleværk. 2 fine, gl. kirkeskibe. Epitafium over præsten, godsejer Niels Secher. 100 sd. Orgel. Øst for kirken skov, hede, Kattegat.

Sognepræst

(1913: 3. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1884.

De 3 første sp. var kst.

1. 18. dec. 1872—18. okt. 75 (hjpr. Gerlev-E. 2. jan. 69): **F. V. F. T. Schjøtt,** fl. t. Ringkøbing-R., se Kolding.

2. 18. nov. 1875—25. okt. 80 (hjpr. Herslev-G. 2. sept. 74): **P. C. Lerche,** fl. t. Mariemagdalene-K., se Høve-F.

3. 27. dec. 1880—5. apr. 83 (hjpr. Haslund-Ø. 23. okt. 76): **F. L. R. le Sage de Fontenay,** fl. t. Søby-T., se Skrøbelev.

4. 27. dec. 1882—25. sept. 85 (sp. Mandø 3. febr. 78): **C. F. Røgind,** fl. t. Sejerø, se Lundforlund-G.

5. 2. dec. 1885—31. okt. 90 (ord. kat. Sct. Stefans k., Kbh. 19. febr. 81): **C. F. V. Ravn,** fl. t. Ørum -G., se Grundfør-S.

6. 20. jan. 1891—3. juli 1907 (hjpr. Skelund-V. 28. febr. 84): **Dankvart Faaborg Richter,** f. 3. febr. 58 Slagelse. F.: Sp. i Boeslunde, † 97, se der. Stud. Sorø 76, c. 83[2] (h_2), afsk. 3. juli 07, † 11. okt. 32. — G.[1] 22. maj 18 Emma Selchau, f. 19. okt. 78, † 20. juni 20. F.: Læge i Hinnerup Otto Hendrik S. af Ø. Tørslev og Elise Marie Lütken. — G.[2] 18. nov. 26 Karen Johanne Margrethe Clausen, f. 13. juli 89 Udbyhøj. F.: Skibsbygger Andreas Marius C. og Vilhelmine Christensen. — Morbroder: Faaborg, Albæk-V.

Pastor R. var meget afholdt, en virksom mand. Han maatte søge afsked af helbredshensyn, var fra 97 ejer af Nørgaard, Visborg sogn, drev efter sin afsked selv gaarden og hjalp egnens præster. Senere byggede han en villa i Syd-Hadsund. Se iøvr. ovf. Se Soranerbladet 1932, s. 82.

7. 28. sept. 1907—10. febr. 22: **Anders Peter Andersen,** f. 19. maj 71 Randers. F.: Sparekassebogholder Niels Peter A. og Anna Kirstine Thomasine Bradsted. Stud. Randers 89, c. 98[2] (h_1), huslærer og lærer flere steder, afsk. 10. febr. 22, † 1939. — G. 31. marts 09 Magdalene Benzon Schultz, f. 31. maj 79 Nakskov. F.: Dyrlæge Maximilian Philip August S. og Adela Christine Frederikke Benzon. — Faster g. Halkier, Øland, hustrus fætter: Rosencrone-Benzon, Tirstrup-F.

Om pastor A., se ovf.

8. 13. sept. 1922—23. dec. 35: **Johs. K. Pedersen,** fl. t. Neksø, se der (IMs rejsepræst).

9. 8. maj 1936—6. marts 54: **S. R. Christiansen,** fl. t. Gram, se der.

10. 1. aug. 1954 (hjpr. Godthaabs k., Frberg 13. juni 52): **Povl Götke-Hansen,** f. 16. apr. 27 Odder. F.: Kordegn ved Holmens k., Kbh. Ove Paul Emil G.-H. og Johanne Elisabeth Kjeldgaard Jensen. Stud. Ø. Brgdssk. 46, c. 52[1] (1-96). — G. 17. juli 51 Birgit Juulsgaard Breum, f. 31. juli 30 Hobro. F.: Landsretssagfører Jens Christian Juulsgaard B. og Anna Jørgensen. — Morfader: Jensen, Kattrup-Ø.-T., moster g. Langer, Langaa -T.-V.

Lærer Mellerup Ungdomsskole 59.

Litt.: Aage Brask: Fra Skipper Clements fejde, Rand. aarb. 1948, s. 116-26, Frederiksen: Lidt om tilstanden i Sødring i landøkon. henseende, Tidsskr. f. landøkonomi 1852, 3-57, H. Fussing: Demstrup og Sødringholm, Jy. saml. 1939, 1-98.

ØSTER TØRSLEV

Øster Tørslev sogn, langs Randers fjord, er jævnt bakket (Knæhøj 56 m), store enge og kær langs fjorden, den dybe slyngede Ø. Tørslev-aadal, skovklædte skrænter, frugtbart. Byerne Ø. T. (104 indb.) med centralskole, fh. (omb. 1923), kro, Ilshøj, Tørring med fh. fra 1923, Knejsted. Folketallet nedadgaaende.

Nogle oldtidshøje, bl. a. den anselige Grønhøj mod nord. En boplads, flere køkkenmøddinger. To helligkilder, Sct. Mortens og Sct. Niels. (Schmidt DH, 142).

Af den ældre præstehistorie

Dalbyover var anneks til 1763 (derefter anneks til Vindblæs, se s. 179). Den første luth. sp. var *Niels Høg; Jacob Nielsen* († 1584) var maaske hans søn, dennes søn *Mads Jacobsen* († c. 1602) efterfulgtes af *Rasmus Jensen* (1602-46) af Støvring-M., han blev provst, hans navn er indgraveret paa alterkalken (Epitaf.) Hans søn, *Jens Rasmussen* var sp. her til 1655, derefter *Peder Andersen Munch* († 1659). *Henrik Olsen* (1659-66) af Randers Graabrødre k., var »en god poet«, hans død skal være blevet ovenfra sagt hans fader inden han døde (W. III, 411). Over provst *Jens Arnoldsen Printzler* (1666—1704) er der epitafium. Han fik paalagt en aarlig afgift paa 100 rdl. til bispegaardens vedligeholdelse. Præstegaarden brændte omkr. 1690. Han havde 4 sønner, der blev præster, hans datter blev gift med eftermanden, mag. *Andreas Jacobsen Borchorst* (1704-21). Provst *Hans Chrf. Hensemann* (1721-63) havde proces med biskop Braems søn ang. de nævnte 100 rdl. Provst *Jens Tollesen Meldal* (1763-90) var af norsk slægt, han var forfatter, havde 10 børn. Der høres ikke om pietisme her. *Albert Sadolin* (1790—1810) havde 12 børn (se stamt. 74, jvf. slægten S. 1924, s. 43, hvor intet nærmere oplyses om ham). *Chr. West Hertel* (1811-17) havde været 1. rkp. Aarhus domkirke. Han havde i sin studentertid dyrket litteraturhistorien med større iver end teologien og bevarede denne interesse livet igennem. Han samlede et anseligt bibliotek (auktionskataloget 1811 omfattede over 5000 numre). Selv skrev han i tidsskrifter en række aktuelle, polemiske artikler om kirkelige spm., om bondestandens oplysning, bondeplageri, brændevinsbrænding m. m. Af større interesse er hans historisk-topografiske arbejde om Christiansø og især hans hovedværk: »Forsøg til en antiquarisk-historisk beskrivelse af Aarhuus dom- og katedralkirke« (1809-10), som hviler paa førstehaandsstudier, et stort stof, meget bredt. Skønt han beklagede sig over sine økonomiske forhold, stiftede han et legat paa 1300 rdl. til fordel for Aarhus katedralskole og fattige i Aarhus (DBL. X, 175). *Peder Marcussen Høeg* (1817-32) flyttede hertil fra Dalbyneder-R.-S., provst *Olaus Lund* (1832-38) flyttede til Agerskov.

Niels Bay Lund (1838-45) var fader til de kendte grundtvigske præster, C. E. L., Øsløs, hvis svigersøn var frimghpr. Søren Anker-Møller, Klim, *Rasmus Lund,* frimghpr. Mors og *M. A. S. Lund,* Vium-S.-A., som i sine erindringer har skildret livet i Ø. T. prgd. Pastor *Niels B. Lund* var af god jysk slægt (købmandssøn fra Randers), han var iflg. et gl. pas »liden af vækst, maadelig af bygning«, men hans sjæl var fyrig. Legemligt var han skrøbelig, truedes til sidst med blindhed, han blev kun 56 aar. Han havde været hjpr. hos provst *Carstensen,* Thisted, og blev gift med provstens datter. Kr. Kolds moder tjente hos provst C. Fru *Lund* blev boende i Ø. Tørslev efter sin mands død, og hendes hjem blev et samlingssted for aandeligt bevægede mennesker. Naar sønnerne kom hjem, bragte de bud fra Vartov, hvor de havde deres aandelige hjemsted, og Grundtvigs tanker og salmer blev vel kendt her. — *Jacob Jacobsen* (1845-48) skrev flere breve og art. i bibelselskabets beretninger og var en kendt landøkonom, selv en dygtig landmand. (W. III, 413).

Tiden efter 1848

Holger Begtrup skildrer egnen som »temmelig død« i kristelig og folkelig henseende indtil *Niels Lund* og hans hustru og sønner bragte noget liv her efter 1838 (Mghliv i gr. kr. IV, 183).

Pastor *C. F. Hassenfeldt* (1848-52), der betegnes som den første grundtvigske præst paa Ringkøbing-egnen (se ndf.), var en svag mand, da han kom hertil og døde 4 aar efter. Pastor *L. Selchau* (1852-72) var en fin og nobel præst, men tog ikke videre del i det arbejde, som blev gjort i den lille, meget levende grundvigske kreds, der samledes i enkepastorinde *Lunds* »enkesæde«, og hvor lederen var den meget dygtige og ansete grundtvigske lærer *Nikolaj Holm,* som ved sit arbejde fik megen betydning i sognet. Kredsen fik støtte af pastor *Richardt Petersen,* der var hjpr. i Udbyneder 1864-74. Han var med til at danne en lille kreds i landsbyen Tørring, hvor han ofte kom. Disse kredse sluttede sig senere til valgmenigheden i Mellerup. Nikolaj Holm var seminariekammerat (paa Lyngby seminarium) med *Jens Bek,* højskoleforstanderen i Mellerup, der var gift med hans søster. Holm var et alvorligt menneske, hvis indre liv straalede ud af hans levende øjne. Bek har i et smukt brev fra 1871 fortalt om, hvordan Holm hjalp Jens Bek til troen. (Begtrup IV, 184).

Pastor *C. C. L. Lakjer* (1872-87) var højkirkelig. De grundtvigske søgte til Mellerup. Samtidig begyndte IM at holde møder, og der blev en kreds af IM, væsentlig baaret af indremissionæ-

rer, især *Laur. Matthiasen*. Den store begivenhed i disse aar var opførelsen af den *ny kirke*. (Biskop *Brammer* skriver, at han ved indvielsen her lod kirkeejeren, hofjægermester *Folsach*, gaa ved sin side i processionen, medens han i Vorup, hvor kirken 1876 indviedes omtrent paa samme tid, lod sogneraadsformanden gaa ved sin side som repræsentant for bymændene (Khst. saml. 6. r., II, 587, jvf. Aarhuus stiftstid. 5. dec. 76 og Randers avis 4. dec. 76).

Pastor *N. H. G. Nielsen* (1887—1901) vilde ikke slutte sig til noget parti, men samarbejdede med IM; han havde adskillige vanskeligheder med de grundtvigske, idet alle sognets lærere løste sognebaand til Mellerup valgmgh. I den tid blev forsamlingshuset bygget, her kom *Jakob Knudsen* og holdt foredrag. Flertallet var grundtvigsk præget.

Saa kom der en helhjertet grundtvigsk præst hertil: *Avgust Kristensen* (1901-15). Han havde haft umaadelig indflydelse i Vendsyssel, hvor han var den førende grundtvigske præst i Hjørring amt. Se under Taars og Vrejlev-H., hvor hans gerning er omtalt. Han holdt foredrag og gudstjenester i de fleste vendsysselske sogne. »Avgust« var paa hat med de grundtvigske og vandt ved sin folkelige optræden mange venner. Det var nok skuffelsen over ikke at blive valgmenighedspræst i Vraa, der fik ham til at søge bort fra Vendsyssel. Det er maaske et spørgsmaal, om omplantningen til Ø. Tørslev var en lykke for ham. Han blev dog en af egnens grundtvigske førere, rejste meget ud og holdt foredrag. Der blev ogsaa vakt en del grundtvigsk liv, men ikke af samme friskhed og bredde som han var vant til i Vendsyssel. De grundtvigske samlede sig om ham, men slap ikke forbindelsen med Mellerup. IM havde han ikke samarbejde med. Pastor *C. V. R. Gamborg* (1916 -32) naaede at sætte spor. Han var en kunstnernatur, og en skattet taler paa egnen. Pastor *H. Elbek* (1933-36) fortsatte Avgust Kristensens linie. Han flyttede den modsatte vej og blev valgmenighedspræst i Vraa. Pastor *K. Eskildsen* (1937-43). Pastor *H. A. W. Harritsø* (1944-48) efterfulgtes af pastor *Sigurd Svenningsen* (fra 1949. Under hans orlov 1962-64 som dsk. præst i Edmonton, Canada, har pastor *Aage Buchhave*, fh. Stenmagle-S. fungeret som sp.).

De kirkelige forhold nu betegnes som ret gode. Der er almindelig interesse, der holdes folkelige møder, en god foredragsf., velvilje og overvejende grundtvigsk præg. Et lille IM smf. (15).

Blandt ledende lægmænd:

Lærer *Kr. Jørgensen* (f. 64, lærer her 86—33), fmd. i mghraad, fmd. sparekassen, skrev bidrag til Rand. a. hist. aarb., fik kirkegaarden udvidet. Hans svigersøn har malet »En sædemand« over indgangen til skibet fra vaabenhuset. J. gav flere gaver til kirken.

Vald. Pedersen, en af Avg. Kristensens disciple, ivrig grundtvigsk og venstrepolitiker, skrev om A. K., og fik rejst en mindesten paa A. K.s grav.

IMs ledere bl. a. gdjr. *Kr. Andersen* (f. 91). Gdjr. *Viggo Lindgaard*.

Centralskole 1959. Leder: Lærer *Kr. Bertelsen*.

1927 oplyses: Kkg. 12%, gode forhold, overv. grundtvigsk præg, lidt IM. 1935: Kkg. 6—7%, gode forhold, ungdomsm. i prgd. 1943: Kkg. 5%, overv. gr. præg, alt som hidtil. 1947: Kkg. 8%, velvilje, folk er vant til at høre. Stor foredragsf., IM (40), sp. er fmd. for et fællesudv. for gymnastik- og ungdomsf. til at sørge for folkelig og kristelig oplysning. 1951: god kkg., god foredragsf. gr. præg, IM (30), ellers som hidtil. 1959: Kkg. 4%, overv. gr. præg, IM (15), ellers som hidtil. 1963: Kkg. 3—4%, jævnt kirkebesøg, folkelige møder og gymnastik, aftenhøjskole, sdsk., lille IM kreds.

Øster Tørslev kirke, indviet 13. aug. 1876, arkit. F. Uldall, er opført paa den gamle, romanske kirkes plads, delvis af materialer fra den gl. kirke. Skib og kor har fladt bjælkeloft, taarnet har pyramidetag, taarnrummet er vaabenhus. Inventaret er delvis fra den gl. kirke. Rigt udskaaren altertavle fra Fr. IIIs tid med nyt midtparti af billedhuggeren V. Fjeldskov: (Bethania), alterpanel fra 17. aarh., med 3 malerier, renæssanceprædikestol med udskaarne evangelister, barok-egetræsfont, interessant krucifix fra c. 1250, omgivet af en udskaaren bue. Epitafier. 150 sd. Orgel. Vidtløftig Series pastorum fra 1812. Flere reliefsten fra den gl. kirke. Nyrestaureret.

Folketal. 1850: 882; 1901: 1140; 1921: 1174; 1960: 1024.
Altergæster: 1934: 300; 1942: 340.
Menighedsraad: 1926: 6 gr., 1 IM, 1938: do., 1945: do., valg, 1961: 1 IM, 2 soc., 4 gr.
Kommunevalg. 1943: S. 96 (1), R. 68 (1), V. 117 (2), BF. 157 (3). 1962: S. 182 (2), V. 274 (4), Husm. 82 (1). Fmd.: *Arne Kold Hansen*.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 55 rug, 113 byg, 204 havre. b) 20 rdl., 3 byg. c) 22 lpd. ost, 12 lpd. smør, 64 sn. æg. d) 150 rdl. e) 135 td. ld., 13 td. hartk., afgift: 350 rdl. og 65 byg. Aa gn. marken. Prgd. lavtliggende, opf. 1858, god. 1870: Regul.: 2352 kr., netto: 4614 kr. — 1913: 2. kl., 1958: 12. kl. prgd. opført 1924.

18. 2. maj 1848—27. maj 52 (sp. Holmsland 1. maj 41): **Carl Frederik Hassenfeldt,** f. 11. maj 00 Sorø. F.: Forstkasserer ved Sorø akademi Cicilianus Nicolaus H. og Anna Marie Hansen. Stud. Frborg 17, c. jan. 28 (l), sp. Velling 13. aug. 30, † 27. aug. 52. — G.[1] 8. okt. 30 Lisette Christine Jensen, f. 1. apr. 01 Kbh., † 28. juni 48. F.: Urmager Peter J. og Christine Jensen. — G.[2] 25. okt. 49 Helene Christine Elisabeth Henckel, f. 15. juli 27 Vejle, †. F.: Tobaksfabr. Peter Gotfred H. og Christiane Margrethe Davidsen.

Pastor C. F. H. betegnes af pastor *N. Clausen-Bagge* (Gr. banebr.) som den første grundtvigske præst paa Ringkøbing-egnen. I *Vilh. Birkedals* erindringer og hans nekrolog over H. i Dsk. kirketid. faar man udførlige skildringer af ham. H. opgav som student at blive præst, da han følte sig uden levende tro, men han fik hjælp af grundtvigsk paavirkede studenter og tog embedseksamen, 28 aar gl. Han fik tidligt det grundtvigske syn paa daabspagten, fastholdt det og levede dybt deri. I den kirkelige strid tog han del paa *Grundtvigs* side med et »Sendebrev til professor H. N. Clausen«.

Under henvisning til Velling og Holmsland (han havde sin bedste præstegerning paa Holmsland) anføres, at rationalismen herskede blandt Vestjyllands præster omkr. 1830-50. I modsætning til rationalisterne fremhævede H. Kristi naade, tilsagt i daaben, med dybde, hjertelighed og fasthed. Stor betydning fik han som det redskab, der førte *Vilhelm Birkedal* (ord. kat. i Ringkøbing 1837-40) til den fulde daabstro. Om dette er nærmere fortalt under Velling. Man kan sige, at et stort lys her blev tændt ved et mindre; den beskedne Velling-præsts pionergerning var i sandhed ikke forgæves (Cl.-B.). *Vilhelm Birkedal* glemte aldrig hvad han skyldte H. Han fortæller, hvordan H. (»Den uforglemmelige H.«), da i Velling, førte ham nærmere og nærmere ind i den grundtvigske betragtning,

og »dens eneste forsvarlighed blev mig klarere og klarere. Gud førte det saa, at jeg kom i nær berøring med pastor *Hassenfeldt*, en elskelig mand og en af Grundtvigs lærlinge. Med ham forhandlede jeg stadigt de af Grundtvig i bevægelse satte spørgsmaal, og skønt jeg ikke i ordskiftet med ham laa under, blev dog umærkeligt min gamle skriftteologi mer og mer undergravet, og jeg havde, naar jeg forlod ham efter saadan en forhandling, følelsen af, at han stod paa anderledes fast grund end jeg ...« (Birkedal: Personlige oplevelser I, 220, 257, II, 4, 40, 87).

Det haarde klima i Vestjylland tog paa H., og han var en svag mand, da han kom til Ø. Tørslev, og døde 4 aar efter, kun 52 aar gl.

Se iøvr. V. Birkedals nekrolog i Dsk. kirketid. 1852, 465 f., 481 f., jvf. Chr. Samler. 1852, 289—323. N. Clausen-Bagge; Gr. banebr., 1941, 43—45.

19. 23. aug. 1852—24. jan. 72 (sp. Rubjerg-M. 27. sept. 36): **Ludvig Selchau,** f. 6. dec. 06 Sonnerupgaard, Hvalsø. F.: Ejer af Flaskekroen, distriktskomm. ved kystpolitiet Henrik Christian S. og Anne Lovise Frandsen. Stud. Brgd. C. 24, c. apr. 33 (l), (var 51 udn. t. sp. Klovborg-T.-G., men renoncerede), afsk. 24. jan. 72, † 24. juni 89. — G. 1. nov. 36 (Wiberg ang. forkert 31) Ida Johanne Prom, f. 15. juli 10 Kbhvn., † 30. sept. 88. F.: Tømmermand ved Holmen Otto Daniel P. og Johanne Holte.— Søn: Vandborg-F., sønnedt. g. Richter, Raaby-S., tvillingbroder: Lem-V.

Om pastor S., se ovf.

20. 1. apr. 1872—31. dec. 86 (sp. Guldager 15. marts 58): **Christian Cornelius Lerche Lakjer,** f. 5. dec. 18 Sværdborg. F.: Sp i Sværdborg, † 54, se der. Stud. Vrdbg. 37, c. nov. 43 (h), lærer, Baarse, afsk. 31. dec. 86, † 16. febr. 05. — G. 6. okt. 47 Jørgine Andrea Elisabeth Fugl, f. 11. juli 12 Kbh., † 1. apr. 05. F.: Skibsfører Julius Frederik F. og Sara Margrethe Hedges. — Brødre: Kastrup, v. Vrdbg. og Alsted-F. — Se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Lakjer:
1882-86: *V. D. Kjersgaard*, se Hurup.

21. 9. marts 1887—16. jan. 1901 (sp. Kobberup -F.-G. 11. juli 83): **Niels Helle Georg Nielsen,** f. 26. marts 1838 Odense. F.: Tobaksfabrikant Peter N. og Nanny Cathrine Hellesen, Lærereksamen 58 (Skaarup, meget duelig), huslærer, lærer Faaborg 60, lærer Classenske legatskole, Kbh. 63, kommunelærer, Kbh. 67, stud. priv. 67, c. 72^2 (h_2), ord. kat. Ebeltoft-D. 14. okt. 74, sp. Rær-H.-V. 12. sept. 77, afsk. 16. jan. 01, † 23. marts 13. — G. 27. juli 75 Ida Jenny Cornelius, f. 18. juni 50 Kbh., † 5. juni 17. F.: Skomagerm. Salomon Andreas Peter Christian C. og Johanne Marie Jacobsen. — Dattersøn: Bützow-Rohde, Lundehus k., Kbh., datterdt. g. Eilschou Holm, rkp. Solbjerg k.

Pastor N. passede sine studier samtidig med lærergerningen, og var altid interesseret i skolens arbejde. Det var ham derfor en sorg, at alle lærerne i Ø. Tørslev sogn løste sognebaand til Mellerup valgmgh. Han havde i det hele adskillige vanskeligheder med grundtvigianerne her. Han var uden sans for musik, kunde ikke synge, og det voldte vanskeligheder ved møder, gudstjenester og husbesøg. Han var nærmest højkirkelig, vilde ikke tilslutte sig noget parti, men han støttede her IM, og tilrejsende indremissionærer boede gerne i præstegaarden, ligesom han næsten altid overværede deres møder. Kort tid efter at han var kommet til Kobberup, brændte K. præstegaard med alt indbo, og de reddede kun det tøj, de havde paa. Forsikringen var utilstrækkelig, og ved siden af sin studiegæld fik han nu en gæld, som han først fik afviklet faa aar før sin død. Han søgte tidligt afsked paa grund af svaghed, og flyttede til Kbhvn., hvor han sluttede sig til *P. M. Larsens* menighed i Frederikskirken.

Pastor N. var en ydmyg og sandhedskærlig mand, meget beskeden. Pastor *Richter*, Raaby, talte ved hans begravelse: »N. havde selv fundet livet og freden, og det var det, som gjorde ham stille og glad, taknemmelig og fredfyldt, fuld af lovprisning.«

22. 6. apr. 1901—18. okt. 15 (Sp. Vrejlev-H. 15. jan. 96): **Poul Christian August Christensen,** f. 3. juni 54 Kbh. F.: Sp. i Rønne-K., † 03, se der. Stud. priv. 75, c. 82^2 (h_2), højskolelærer Stenum 82, kkp. Ugilt-Taars 1. apr. 84, sp. Taars 29. juni 92, † 18. okt. 15. — G. 17. apr. 83 Laura Anine Larsen, f. 15. nov. 60 Aaker, † 7. febr. 48. F.: Ejer af Stangegaard Lars Mouritsen og Ane Katrine Skov. — Morfader: Wolf, Helligaands k., Kbh., kusiner g. Wulff, Vodder og Bruun, Levring-H.

Pastor August Christensen skrev sig altid August Kristensen og ønskede at kaldes saaledes. Om hans gerning i Vendsyssel, se under Ugilt, Taars og Vrejlev-H. bd. V.

Avgust K. var et hurtigt hovede, men meget forskellig fra sin fader, som var en dygtig skolemand, mens Avg. K. ikke egnede sig for skole og eksamen. Læsning var ham en pine. Han blev derfor sat til landvæsen, men pastor *Algreen*, Aaker, fik ham til at læse. Et ophold paa Vallekilde højskole fik betydning for ham. Paa Bornholm fik han forbindelse med brødrene *Johan* og *Ludvig Bøgeskov*, som drev en højskole i Østermariæ. Han tog embedseksamen og blev lærer hos *Jørgen Terkelsen* paa Stenum højskole (se V. 527 f.). De unge elever fandt, at K. var en »slem sprællemand« (V. 321), men han befandt sig som en fisk i vandet, og Jørgen Terkelsen syntes godt om den lystige svend. Der kom brydninger, da K. en tid var betaget af den mærkelige pastor *B. C. Henriksen*, Vejby-S., som Terkelsen ikke syntes om. Fru T. sympatiserede en tid med Henriksen, og K. sagde, at det var hende, som egentlig forberedte ham til at blive præst. Saa blev han præst i Ugilt-Taars, med bopæl i Taars, og det viste sig, at han var vel egnet til at dæmpe den strid, som var opstaaet i den grundtvigske lejr i Vendsyssel. Selvom *Jørgen Terkelsen* brummede over, at K. ikke foretrak en fri stilling for en bunden stilling som folkekirkepræst, følte den unge præst sig fri, og i løbet af faa aar blev han »hele Vendsyssels præst«. Der var glæde og fest, hvor han kom, han var snakkende og meddelsom, straalende glad. Der var intet paataget ved ham, han var dus med næsten alle, og overalt blev han kaldt ved fornavn. Selv IM var venlig over for den lille, fyrige grundtvigianer. Folk flokkedes om ham, og sangens gave havde han i høj grad. Han fik stor folkelig betydning, blev fmd. for Vendsyssels samvirkende foredragsforeninger og

virkede for, at forsamlingshusene blev brugt til oplysning. 1892 var der tale om at danne valgmenighed i Vraa; de ældre gik mod, da der var mange dygtige grundtvigske præster paa egnen, og Avg. K. saa her en drøm svinde. Han blev samme aar sp. i Taars, men allerede 4 aar efter flyttede han til Vrejlev. *Ludvig Bøgeskov*, der var en af de førende grundtvigske i Vendsyssel, kunde ikke med Avg. K. Fra hele egnen strømmede folk til Vrejlev, og der blev en stor, meget syngende menighed. Han var dog næppe saa tilfreds der som i Taars. Det hang vist sammen med, at hans drøm om at blive valgmenighedspræst glippede, og da Vraa valgmenighed dannedes 1900 med — ikke Avg. K. men med *Jens Bertelsen* som præst, søgte han bort fra Vendsyssel (V. 503). Han fortsatte paa samme linie i Ø. Tørslev, men ikke med samme glans over gerningen som i Vendsyssel. Han var ogsaa her en meget benyttet foredragsholder, og det grundtvigske syn kom til at præge Ø. Tørslev. Siden hans tid har her været grundtvigske præster. — Han havde en egen evne til at fængsle folk ved sin paa een gang alvorlige og livfulde tale: Udefra-indad! Han var »venstregrundtvigiⁿer«, brød ind i alle sogne, hvor man ville høre ham, holdt foredrag eller gudstjenester, hvad enten det behagede den lokale præst eller ej. Han var ogsaa stærkt politisk interesseret (han sagde: Fordi jeg er en rebel i det kirkelige, behøver jeg ikke at være det i det politiske). Han var meget jævn i sin omgang med folk, hans præstegaard var indrettet ganske tarveligt, for at den jævne mand kunde føle sig hjemme der. Paa sine ældre dage indrettede han sig dog lidt mere elegant.

Thomas Larsen: En gennembrudstid I—IV, samme: Avgust K., 1933, Højskolebl. 1915, F. H. Christiani: Livserindringer, s. 45. Se iøvr. litt. under Taars og Vrejlev-H., her V, 321 f., 325 f., 503.

23. 25. marts 1916—30. nov. 32 (sp. Hellevad-Ø. 23. marts 00): **Carl Vilhelm Ronald Gamborg,** f. 21. juli 66 Kbh., døbt i fransk-reformert kirke. F.: Genremaler Knud Frederik G. af Stenløse-V. og Mary Elisabeth Jess. Stud. Brgdssk. C. 84, c. 91^2 (h_2), hjpr. Sct. Matthæus k. Kbh. 25. jan. 92, ord. kat. smst. 8. febr. 94, afsk. 30. nov. 32, † 22. dec. 43. — Ugift.

Pastor G. var noget for sig selv, en kunstnernatur, en from præst. Endnu omkr. 1950, 50 aar efter at han havde forladt Vesterbro, kunde man møde hans spor hos de gamle. De huskede hans originale, men centralt kristelige konfirmationsundervisning, som gav dem respekt for kristendommen i et ellers ukirkeligt niveau; de huskede især hans mange besøg og samtaler med de gamle og syge, som han forstod at opmuntre og trøste. Ja, man har kunnet møde udbrud som: »Han var den bedste præst vi har kendt paa Vesterbro.« — I disse aar var han nærmest KC., men da han kom til Vendsyssel, sluttede han sig til de grundtvigske, og han blev en meget benyttet taler og foredragsholder. — »Han passede godt til at blive Avg. Kristensens efterfølger her, men han var alligevel anderledes,« skrives der. Han faldt saa godt til i Ø. Tørslev, at han blev boende her efter sin afsked. Han blev en skattet gæst i forsamlingshusene paa Randersegnen. Maaske huskes længst hans rent ud mesterlige evne til at læse op og recitere, eller rettere opføre de forskelligste af dansk og verdens litteraturens perler. Han kunde holde folk aldeles i aande ved sine fremførelser af Goethe, Shakespeare, Henrik Ibsen osv., her viste hans kunstneriske sind sig i fuld udfoldelse. Han havde i det hele en særlig evne til at popularisere selv vanskelige ting, saa jævne folk fik rigt udbytte. Der skrives om ham, at han var »en indtagende kunstnernatur, han forstod at kalde baade paa alvoren og smilet. Selv talte han meget beskedent om sine talenter; han vilde hellere tale om, at han i den gamle, usle præstegaard maatte ligge med opslaaet paraply over sig, naar det regnede, ellers blev han gennemblødt. Han var i det hele en saare interessant personlighed at kende . . .«

24. 3. apr. 1933—26. okt. 36 (højskolel. Uldum 26): **H. Elbek,** fl. t. Valgm., Vraa, se der.

25. 22. marts 1937—4. dec. 43 (sp. Baagø 21. nov. 32): **K. Eskildsen,** fl. t. V. Vedsted, se der.

26. 18. apr. 1944—10. nov. 48 (hjpr. Vejgaard 15. juni 43): **H. A. W. Harritsø,** fl. t. Bov, se der.

27. 8. apr. 1949—30. juni 64 (sp. Aggersborg-B. 14. juni 38): **Sigurd Svenningsen,** f. 11. juli 07 Kallerup. F.: Lærer Mathias S. og Martine Nielsen. Stud. Aalborg 26, c. 32^1 (l), sp. Oue-V. 14. okt. 32. — G. 27. nov. 33 Ella Nielsen, f. 20. okt. 08 Storvorde, † 8. sept. 59. F.: Gdjr. Gregers Ole N.

Orlov 62—64: Dsk. præst Edmonton, Canada. Afsk. som sp. her 30. juni 64. Derefter fast præst i Edmonton.
Kst. sp. 62—64: Aage Buchhave, fh. sp. Stenmagle-S., se der.

Litt. foruden ovenn.: K. Jørgensen: Præsterne i ØT siden ref., Fra Randers a. 1913, J. P. Jeppe Jensen: Et gl. skifte i ØT, smst. 1913. Om pastor N. Lund, se M. A. S. Lund: Slægtsminder, Den dsk. højskole, 1900-01, s. 194 f., Khst. saml. 6. r. I, 164-74. Anton Fuglsang: Besværligheder med en mollebevilling, Rand. aarb. 1952, 31—36.

GERLEV-ENSLEV

Gerlev sogn, 1603 ha, er bakket (Stolsbjerg høje mod vest er 78 m), med god, frugtbar jord. Mod nord en dal, der gaar helt ind til Glenstrup sø (mod vest), med stejle skrænter. En del eng og kær. Skovløst.. Byerne: G. (391 indb.) med planlagt centralskole, Lt. mf. mh. fra 1890, IM mh. fra 1905, alderdomshjem m. m., Blenstrup.

Af oldtidsminder: Gruppen Stolsbjerg høje SV for Blenstrup. Der har været kirke i Blenstrup i middelald. (Rand. aarb. 1938, 94 f.).

Enslev sogn, 637 ha, roligt bakket med god jord. Lidt plantage. Byen E. med mh. fra 1898, fh. fra 1897.

Ingen særlige oldtidsminder. En helligkilde (Schmidt DH. 142).

Af den ældre præstehistorie

Kærby var tillige anneks til c. 1630. *Eskild Høeg* († c. 1601) siges at have været den første lutherske sp. efter ref. I *Anders Pedersens* tid (1601-31) gik Kærby fra som anneks. Anselig gravsten med fremstilling af Gethsemane over ham og hans 2 hustruer. *Jens Christensen* flyttede til Voldum-R. omkr. 1691. Provst *Niels Nielsen Knabe* (1681—c. 1722) af Bælum-S. efterfulgtes af sin søn *Niels Nielsen Knabe* († 1732). Der høres ikke om pietisme her, men 1741 maatte biskop *Hygum* indfinde sig i G. prgd. for at irettesætte præsten, *Peder Larsen Skaarup* (1732-45). Efterfølgeren, *Peder Todberg Skjødstrup* (1745-76) »slog sig paa ladhed, bekymrede sig ikke om andet end at leve prægtigt, holdt altid en student til at prædike for sig« (Lkm. V. 517, W. I, 435). — *Johan Westenholtz*, der var ham adjungeret fra 1768, blev afsat 1772 »af den sædvanlige grund« (konen nedkom for tidligt), han blev senere sp. i Sejerslev paa Mors. Derefter *Johs. Schmidt* (1777-88) af Falslev-K. *Anders Severin Rup* (1788—1819) bekostede den første del af den vidtløftige Series pastorum i G. kirke. Amtsprovst *Kruuse* roser 1815 *Rup* meget, alt var i udmærket orden, ungd. havde god kundskab, kirken var nyligt under sognepræstens omhyggelige tilsyn smukt istandsat (nyt tag) og gudstjenesten meget opbyggelig. Efter sigende tog Rup sit eget liv af sorg over en vanartet søn. Hverken kirkebogen eller Wiberg oplyser noget derom, men flere ældre i sognet vidste at berette derom. *Jens Chr. Brix* (1819-28) var født i Kærby (Kærby sogns hist., Rand. aarb. 1922 f.). Han flyttede til Aalborg og døde som sp. V. Frue k., Aarhus, havde egr. til embedsex., han vandt ved sin nidkære embedsførelse og kristelige vandel sine menigheders agtelse og kærlighed. Jævn, beskeden og fordringsløs (Selmers nekr. I, 520). *Peter Kragh* (1829-38) havde været missionær i Grønland, flyttede til Lintrup-H. Han udgav en lang række bøger om grønlandske forhold, skrev i det hele meget, ogsaa om astronomi og beretninger til bibelselskabet, oversatte store dele af Bibelen til grønlandsk. I H. Ostermanns »Den grønl. missions og kirkes historie«, 1921, s. 227 omtales han som den betydeligste af de 4 missionærer, som samtidig sendtes til Grønland 1818. Han har udgivet en dagbog, som noget usmageligt fremhæver hans selvbehagelighed, men ogsaa hans arbejdslyst, energi og iver for at træde i skranken for en god sag. Han tilbragte megen tid paa rejser, uddannede dygtige kateketer, og næppe andre har skrevet mere om og for grønlænderne end han. En længe levende tradition viser, at han var til megen velsignelse i Grønland. Frygten for hans haandfaste irettesættelser levede i mange aar i befolkningen. Han grundlagde missionen i Upernavik, hans søn var missionær der 1850-58 (se Strandby-F.). Da der 1826 var tale om at udnævne en provst for Grønland, blev stillingen tilbudt ham, men sagen strandede paa Grønlandskollegiets modstand. Han døde som sp. i Øsby 1868, og blev, vist meget mod sin vilje, dekoreret med det prøjsiske ridderkors af den røde ørn (E. II, s. 54, ES. II, 91). — Provst *M. H. L. Dahlerup* (1839-45) blev provst her 39, en meget anset og betydelig præst af Mynsters skole, blev stiftsprovst i Aarhus. Han var en praktisk mand og virkede her for landboreformer.

Tiden efter 1845

Gerlev-E. blev i de flg. aar et af de mest aandeligt levende pastorater mellem Mariager og Randers. Dels har befolkningen været aandeligt vaagen, dels har her været en række betydelige præster og lægfolk. Der har været vækkelser, og baade Indre mission og Luthersk mf. har faaet ret store kredse. Gerlev blev et samlingssted for disse bevægelser for hele egnen. Egentlig grundtvigsk vækkelse kan der ikke siges at have været.

Pastor *Hans Knudsen* (1846-58) huskes især for sit store arbejde for Diakonissestiftelsen og for de vanføre. Han havde været missionær i Trankebar, men kunde ikke taale klimaet i Indien. Han var en dygtig missionær. Som sp. i Gerlev fik han betydning derved, at der i hans tid blev vakt et begyndende kirkeligt liv, og IM fik indgang i sognene. Hans vanskelighed var hans særprægede selvstændighed, men landskendt blev han for sin interesse for de vanføre. Han stiftede senere Samfundet for vanføre, fik lavet bandager og organiseret hjælp til vanføre børn og var som filantrop en pioner, hvis navn huskes, bl. a. er en plads i Kbhvn. opkaldt efter ham. Han var en anset præst og filantrop, tillige var han ogsaa en flittig forfatter. Her i Gerlev udgav han 1853 en fortolkning af bjergprædikenen, og han skrev 1854: »Grundtvigianismen, papismen og kirkeunionen, bidrag til en kirkelig tidsbetragtning«, hvori han udtalte frygt for, at grundtvigianismen skulde føre til papisme. Han var meget belæst og forstod at gøre sine studier frugtbare paa mange omraader. Det fortælles, at en ung mand (fra Hald sogn) under sin deltagelse i krigen 1848-50 var blevet aandeligt vakt, og da han kom hjem, samlede han folk til møder med oplæsning af prædikener. Ogsaa fra Gerlev deltog man i disse møder, men der var ikke tale om nogen egentlig vækkelse før i 1860'erne. Da biskop *Brammer* var paa visitats her 20. juli 1850, skrev han: »Sp. Hans K. holdt en bibelsk prædiken med en ualmindelig kraftfuld og populær veltalenhed. Idet jeg bevidner hr. K. min anerkendelse af hans videnskabelige dygtighed og præstelige nidkærhed, ønsker jeg inderligt, at disse hans gaver ret maa blive til velsignelse for hans menighed.«

Pastor *A. J. Secher* (1858-75) var en myndig og selvstændig mand, udpræget aristokrat og højkirkelig (se ndf.). I disse aar var her lidt vækkelse, paa flere maader en frugt af *Hans Knudsens* forkyndelse. Kapellanen, pastor *F. Schjøtt* støttede de vakte og kom til deres møder. Han havde især et godt greb paa de unge, og kirkerne var fyldt, især i Gerlev. I disse aar kom Luthersk mf. ogsaa hertil, de dannede en meget aktiv, men ikke særligt kirkelig kreds. Modsætningerne var tydelige.

»Bornholmerne« fik nogen indflydelse ved deres alvorlige forkyndelse. Provst *N. N. Westergaard* (Løgstør), der er opvokset her, fortæller derom i sine »Oplevelser og erfaringer« 1952, s. 12 f.

Pastor *F. T. Jacobsen* (1875-82) var meget stille og tilbagetrukken, punktlig og præcis, en afholdt prædikant, der havde godt kirkebesøg; han var nærmest grundtvigsk og meget frisindet. Baade IM (støttet af indkaldte missionærer, især *Laur. Matthiasen)* og Lt. mf. arbejdede selvstændigt i deres solide kredse, men de var kun smaa.

Omkring 1860 oprettede lærer *Frederiksen* en højskole i Gerlev, senere ledet af en søn af *Lars Bjørnbak, Viggo Bjørnbak* (f. 1853, † 92) i den folkeligt oplysende-materialistiske aand som faderens skole i Viby. Der var dog ikke sangbund for dette foretagende her, 1886 drog B. til Viby, hvor han overtog sin faders højskole og redigerede „Aarhus amtstidende" blev folketingsmd. (Odder) og sluttede sig til forligspolitikken. (Hans Jensen: Lars B. og den bjørnbakske bev., 1919, Thomas Larsen: En gennembrudstid II).

Saa kom pastor *P. A. Stricker* hertil (1882-96). S. kom som ung i Vartov, havde været lærer ved Grundtvigs højskole og var nærmest grundtvigianer, da han kom hertil. Men han blev Indre missions høvding paa hele egnen. Hans gerning betød et vendepunkt i pastoratets aandelige historie. Der havde været arbejdet flittigt for Guds rige, før han kom. Der havde været vækkende præster og et vaagent lægfolk, men de store vækkelser i *Strickers* tid medførte nyt liv, og Gerlev blev nu samlingssted for IM i herredet. — Det var udadtil »tilfældigt«, at han fik embedet. Han havde nemlig slet ikke søgt det. Han var præst paa Anholt, og p. g. a. den langsomme postgang kunde han ikke søge de ledige embeder, men sendte i almindelighed en ansøgning til kultusministeriet om »et passende embede«. Da han fik udnævnelsen, maatte han have landkortet frem for at se, hvor Gerlev laa. Det gav ham senere en egen tryghed i arbejdet her, at han ikke selv havde søgt dette embede. Fra det afsides, ufrugtbare Anholt flyttede han til det frugtbare Gerlev, hvor der var jernbane og let forbindelse med omverdenen. Han blev modtaget med stor venlighed. Præstegaarden var ret anselig. Paa den store gaardsplads stod en række lindetræer foran hovedbygningen, ved indkørslen var en mægtig sølvpoppel, haven var stor og smuk med et stort valnøddetræ. Trods IMs og Lt. mf.s arbejde var der dog ikke meget aandeligt liv. Navnlig i Enslev var der en del drikkeri; legestuer var endnu i brug, og det kunde gaa livligt til blandt de unge. Fru Frede Brøndsted, f. Stricker, en datter af S., fortæller i Hj. og tr. V, 1936, s. 21 bl. a.: »Far blev betragtet som unødigt streng. Det gjorde far ondt; han søgte i sine prædikener at faa baade gamle og unge til at tænke paa det regnskab, der skal aflægges for Guds domstol. Far syntes, at der blev handlet ilde med Guds gaver paa denne frodige egn; han havde set anholterne kæmpe den haarde kamp for livet paa havet og paa den fattige ager og dertil føre et agtværdigt liv. Der var i mands minde ikke født noget uægte barn paa øen, og der var kun een drikfældig mand; disse »grove synder« havde han aldrig behøvet at nævne i sine prædikener. Nu kom han til en befolkning, der sad lunt inden døre og havde alt til livets ophold i rigt maal. I virkeligheden *harmedes* far over deres utaknemmelighed, naar de ikke tog det som gaver ovenfra og brugte det efter Guds vilje. Fars heftige og stærkt bevægede sind har lidt ved at se mennesker leve saaledes uden ansvarsfølelse, og han har følt sig tvunget til at advare dem i tide for ikke at være medskyldig i deres fortabelse; han maatte tale rent ud for at have sin samvittighed fri.

I Gerlev boede der en gaardmand *Peder Jensen*, ogsaa kaldet »*Per midt i by*«, og hans hustru, *Karen Marie*. De tilhørte Luthersk missionsforening, var stærkt prægede af den svenske præst *Rosenius's* forkyndelse. Den gik ud paa at fremstille Guds uforskyldte naade og menneskets fuldkomne magtesløshed. Det var en virkelig luthersk kristendomsopfattelse, og far, der havde truffet Luthersk mission i Helsingør, hvor han havde været med til flere møder og faaet udbytte af, hvad han havde hørt, følte sig i *det væsentlige* enig med dem, selv om han, der var grundtvigsk paavirket, maaske fandt dem snævre i deres syn paa mangt og meget. Der blev holdt møder i dette gaardmandshjem, og efterhaanden samledes de en lille flok — dels fra Hald (nabosogn til Gerlev) og dels fra Gerlev — som far kunde betragte som arbejdsfæller.

Medens dette samarbejde var i sin allerførste begyndelse, skete der noget, som skulde faa den største betydning for far: Han og mine bedsteforældre rejste i 1884 til Odder ved Aarhus for at besøge bedstefars fætter, herredsfoged *Rehling*, som de kendte fra gamle dage i Helsingør, og som far ogsaa havde set i sin barndom og ungdom. I Odder fik de den hjerteligste modtagelse, og her traf far sin vordende hustru, min mor, *Elisabeth Rehling*, Herredsfoged Rehlings ældste datter. Hun var stærkt paavirket af Grundtvigs tanker og kom meget hos præsten i Gylling, *Otto Møller*, som fik stor betydning for hele hendes udvikling.

Paa dette tidspunkt boede mor i sit hjem og havde en lille skole i Odder for børn, som skulde have videregaaende undervisning. Far og mor blev hurtigt klar over, at de havde samme maal for deres liv; de lærte hinanden ret grundigt at kende under deres første besøg; og det varede ikke længe, før de besluttede at blive mand og hustru. Allerede i januar 1885 hjemførte far sin brud, og der begyndte et lykkeligt samarbejde, som endnu mindes i Gerlev.

Fars forældre blev boende i præstegaarden, og bedstemor, der var et meget virksomt og uegennyttigt menneske, gjorde, hvad hun kunde, for at lette mor det huslige arbejde, saa hun kunde faa tid til at følge far paa hans stadige besøg hos syge og sunde i de to sogne. Ogsaa ved konfirmationsundervisningen var mor til stede med sit haandarbejde, og der var intet i fars gerning, som de ikke talte om. Den første sommer, de var gift, aflagde de et kort besøg paa Anholt. Biskoppen skulde derover paa visitats, og de fik lov til at komme med hans baad baade frem og tilbage. De trængte til at være fælles ogsaa om forholdet til de gamle venner paa Anholt, og de fik en hjertelig modtagelse derovre.

Forholdet til Luthersk missionsforening lagde ogsaa beslag paa dem. Far havde jo kun været $1^1/_2$ aar i Gerlev, før han blev gift, og var slet ikke naaet til nogen klar stilling til Luthersk mission; han havde nærmest søgt gennem samtaler at naa til forstaaelse af, hvad der var fælles kristeligt, og hvad der var særegent hos denne retning. Far følte sig som sagt af og til frastødt af en vis stivhed eller snæverhed hos »Bornholmerne« og kunde saa være tilbøjelig til at »trække sig ind i sit sneglehus«. Naar det hændte, hævdede mor altid: »Vi maa jo dog staa der, hvor livet er,« og saa var de begge klare over, at der skulde bygges bro over kløfterne ved kærlighed. At denne kærlighed fik lov at gøre sin gode gerning ses af det inderlige venskab, der sluttedes mellem *Peder Jensens* og far og mor; dette venskab voksede aar for aar i

styrke, og naar jeg tænker paa min barndom i Gerlev, føler jeg endnu den varme, der udstraalede ogsaa til mig, og jeg tør nok sige, at jeg ikke undlod at sole mig i dets straaler. Nu maa man ikke tro, at det var et venskab uden gensidig kritik. *Peder Jensen* og *Karen Marie* saa vel som mine forældre var særprægede mennesker, og de sagde hinanden deres mening aabent og uden omsvøb i tillid til, at den, kritikken gjaldt, ikke tvivlede om den kærlighed, der laa bagved. Saaledes hændte det, at *Peder Jensen* bebrejdede far og mor, at de havde været med til at danse ved en selskabelig sammenkomst i en af gaardene i byen. Far og mor havde overhovedet ikke tænkt paa, at der kunde være noget galt i at danse. Dans var jo ikke afskaffet i grundtvigske kredse. De hævdede, at det ikke var dansen, der var syndig, men maaden hvorpaa der ofte dansedes. Peder Jensen blev imidlertid ved deres: at præstens ikke burde føre an i noget, der kunde blive til fristelse for mennesker. Far og mor tog imod tilrettevisningen og dansede aldrig mere, i erkendelse af, at en rent menneskelig fornøjelse — som forøvrigt ingen af dem satte særlig højt — ikke maatte volde deres gerning afbræk.

Far og mor søgte at samle ungdommen i Gerlev og Enslev til hyggelige aftener med kaffedrikning i præstegaarden, hvor der blev talt og læst højt og sluttet med andagt. I mors eksemplarer af Chr. Richardts og Kaalunds digte er der sat mærke ved flere af disse; det betyder, at de har været brugt ved disse ungdomsmøder.

Snart begyndte mor ogsaa sammen med et par unge piger at samle børnene i Enslev til søndagsskole i pogeskolen; hun kørte med far dertil, og medens han prædikede i Enslev kirke, holdt hun søndagsskole. Senere begyndte mor søndagsskole i Gerlev, og saa blev arbejdet i Enslev fortsat af mors hjælpere (den ene var lærerinden i pogeskolen, *Margrethe Jensen*). Jeg var vistnok den uskyldige aarsag til, at mor ikke mere kunde holde søndagsskole i Enslev; da jeg kom til verden, kunde hun jo ikke være saa meget hjemmefra som tidligere. Det er blevet mig fortalt, at jeg var med i søndagsskole fra jeg var ganske lille, vistnok somme tider til nogen forstyrrelse for de lattermilde tilhørere, for jeg sang naturligvis med. Mor kunde desværre ikke synge, saa hun maatte — foruden mig — have en til at hjælpe sig. Det blev en datter af Peder Jensens, *Dorthea*, og det blev begyndelsen til, at Dorthea knyttedes til søndagsskolen i Gerlev, hvor hun har virket lige siden. Naturligvis holdtes søndagsskolen i præstegaarden, indtil Luthersk missionsforening fik opført sit missionshus paa Peder Jensens mark lige op til landevejen. Det blev samlingssted for hele egnen, og til at begynde med fik ogsaa talere fra Indre mission lov til at prædike der, og flere og flere kom til møderne.

Men inden dette punkt var naaet, maatte far igennem en tid, der var saa tung, at mange tvivlede om, at han kunde gennemleve den.

Da jeg var et par aar gammel, fik jeg en lille broder, *Børge*. Fødselen gik godt, og mor var rask og glad; men min bror og jeg kom ind i en periode med forkølelse, og mor var udsat for stadig nattevaagen; boligen var yderst usund paa grund af fugtighed. Mor begyndte at hoste og var træt. Det viste sig snart, at hun havde tuberkulose i den ene lunge. For at komme under sunde forhold rejste mor til sit hjem i Odder, hvor hun blev plejet med stor omhu. En tid saa det ud, som om hun skulde blive rask; men sygdommen tog ret pludselig en alvorlig vending, og i sommeren 1889 kom mor i sygekurv hjem til Gerlev for at leve den sidste korte tid hos far og os børn. Kun den, der ved, hvor nær far og mor var knyttet sammen, forstaar, hvor svært det var for dem at skulle skilles; men de kæmpede begge ærligt for at sige: »Din vilje ske.«

Den 9. august 1889 døde mor. Det var søndag morgen, og et par timer senere gik far til kirke for at tale til mennesker om det eneste, som bærer gennem liv og død. Faa dage efter stod far ved mors kiste og talte over ordene: »Han har gjort alle ting vel«, og »Han er raadgiver«.

Ikke længe efter døde min lille bror, derefter fars elskede mor og til slut en kusine til far, som var kommet for at hjælpe med husførelsen. I løbet af 11 maaneder blev fire kister baaret ud af præstegaarden, og tilbage sad to ensomme mænd med en lille pige paa 3 aar.

De trofaste venner i Gerlev viste deres kærlighed paa mange maader i denne svære tid; men det, der bar far oppe, udtrykte han saaledes: »Vi *kan* ikke bære sorgen — men vi *skal* jo heller ikke.« Far øvede sig i at lægge sorgen paa Gud og saa iøvrigt tage een dag ad gangen.

En dame, som ellers var ret forstaaende over for alt, hvad der havde med kristendom at gøre, sagde engang i en mindre kreds: »Ja, nu har vi mistet vor præstefrue; pas nu paa, hvad jeg siger: det varer nok ikke saa længe, før vi mister vor præst ogsaa — for dette har han spekuleret for dybt over til, at han skulde overleve det ret længe — to mennesker, der gik saadan op i hinanden.« Men længere tid efter sagde samme dame om far: »Det havde jeg nu ikke troet; han maa jo hente kræfter et sted, vi andre ikke kender — — i stedet for at falde sammen, prædiker han nu med meget større kraft og aand end før!«

En anden sagde med undren: »Først har han mistet sin kone og nu sin lille dreng — men endnu har vi ikke hørt en klagelyd komme over hans læber.«

Det var ogsaa kun af Guds naade, at far med sit anlæg for tungsind kom igennem denne tid uden at miste frimodigheden. Gennem prøvelsen styrkedes han i troen paa, at Guds løfter er til at stole paa, og han blev mere skikket til at forstaa dem, som har mistet det, der var dem kærest her paa jorden.

De faa aar mor fik lov til at leve sammen med far, blev ligesom en skjult skat, han havde at tage til; ofte hentede han vejledning til vanskelige afgørelser ved at tænke tilbage paa deres mange samtaler, og naar far vilde give noget vægt, sagde han altid til mig: »Det vilde din mor ogsaa have sagt.«

Kort før mor blev syg, var far og mor med til et møde for præster i Randers; det var *Indre mission*, der afholdt mødet i haab om at faa et samarbejde i gang med landets præster. Far og mor var glade ved mødet og fik en følelse af, at ogsaa Indre mission, som de hidtil ikke havde set paa nært hold, forkyndte evangeliet, og de besluttede at byde Indre missions udsendinge velkommen. Hidtil havde kun Luthersk missions-

forenings udsendinge holdt møder i Gerlev, nu blev begyndelsen gjort til et vistnok enestaaende samarbejde mellem de to retninger, idet folk fra dem begge holdt møder i missionshuset. Der var jo nok forskel paa deres forkyndelse, og mange samtaler blandt tilhørerne drejede sig om, hvad den ene retning manglede og hvad den anden retning ikke fik klart frem. Men man var dog enig om, at det var det samme evangelium, der prædikedes. Efterhaanden sluttede en del unge sig nærmest til Indre mission; men saa længe far havde sin gerning i Gerlev, fortsattes samarbejdet i fordragelighed. Ogsaa søndagsskolearbejdet blev gjort i fællesskab, og missionærer fra begge retninger modtoges med glæde i præstegaarden. For mig var det især en fest, naar vi fik besøg af Luthersk missions fører, den gamle smed *Chr. Møller* fra Bornholm; han var en stor børneven, og han havde ikke ret længe været i stuen, før jeg sad paa hans knæ og saa op i hans furede ansigt med de milde øjne, medens han fortalte mig et eller andet godt.

Naar jeg tænker tilbage paa min barndom i Gerlev, staar far og bedstefar som hovedpersonerne. Far var meget optaget af forberedelse til gudstjeneste og møder, og han besøgte flittigt de mange hjem i sognet; men alligevel vidste jeg, at han elskede mig. over alt andet her paa jorden, og jeg vidste ogsaa, at det ikke var for min egen skyld, men fordi jeg var mors barn; derfor forstod jeg ogsaa, at intet kunde berøve mig hans kærlighed, end ikke den største synd hos mig. Dette har livet igennem været mig et billede paa Guds kærlighed for Jesu skyld.

Trods fars store arbejde som præst fik han dog tid til at beskæftige sig med mig. Han fortalte mig først og fremmest om Jesus og om alle de mange bibelske skikkelser, der saa naturligt kan opfattes af et barn. Men ogsaa andre emner tog far frem. Danmarks historie var rig paa stof, der egnede sig til at fortælle.

Vi havde forskellige husbestyrerinder; men dem kom jeg ikke til at staa nær. Derimod min kære, gamle barnepige *Ane* og saa *Dorthea Jensen*, søndagsskolelærerinden. Hun var hos os i lang tid og passede huset. Hun tog mig ofte med til sit hjem 5 minutters gang fra præstegaarden, og der blev jeg forkælet med sødmælk og honningmad og saa for resten tilladelse til at være med til alle de begivenheder, der er paa en gaard. Paa min maade var jeg nok knyttet lige saa stærkt til *Peder Jensens* hjem som far og mor. Der havde jeg da ogsaa min kære legekammerat, Dortheas yngre søster, *Marie*, som ganske vist var 6 aar ældre end jeg, men som forstod at lege.

Det er et stort galleri, jeg ser for mig af trofaste venner. Der var forpagterens og *lærer Sørensens*, der indfangede mig, da jeg passerede skolen paa vej til Amerika med en spaankurv paa armen og uden overtøj. Og familien *Rasbech* paa Nørlanggaard, hvor jeg saa levende billeder i et spejl, legede med sammenlægningsbilleder og saa en samling rigtige ædelstene. Det var ogsaa *Rasbechs*, der pyntede lille bror Børges kiste med lyserøde roser. Og saa var der *Anders Persen* med sølvknapper i vesten — og bødkeren ved kirken, hvor jeg fik lavet vugge til min dukke. Og familien paa Rosenhøj, hvor de trakterede mig med morbærsyltetøj. Og saa var der »Grethe fra Enslev« foruden mange, mange andre. Og alle aabnede de hjem og hjerte for mig, saa jeg havde en lys og lykkelig barndom til trods for de skygger, der hvilede over mit hjem.

Da jeg var ca. 7 aar gammel, fik vi en husbestyrerinde, frk. *Johanne Petersen* fra København. Hun kunde spille, og hun spillede paa klaveret og lærte mig at synge Ingemanns morgen- og aftensange; jeg sang falsk til at begynde med; men hun lærte mig taalmodigt at høre, om tonen var ren. Far kom til at holde meget af hende, og i november 1894 holdt de bryllup i København. Jeg var glad, men meget spændt paa, hvorledes det var at faa en mor. Og folk i Gerlev var vist lige saa spændt paa, hvorledes det var at faa en ny præstefrue.

Det var vist ikke let at blive mor for mig, der var blevet saa grundigt forkælet af alle mine omgivelser, og let var det vist heller ikke at blive præstekone der, hvor mor var blevet elsket, ja næsten forgudet. Men stille og fordringsløs gik hun ind til alle de mange pligter, trofast og dygtigt styrede hun huset og var far en stor støtte paa mange maader. Hjemmet havde trængt til en husmoders kærlige haand, og det følte vi alle, at det havde faaet. Blomsterne i haven og i stuen trivedes under hendes kyndige pleje, hun elskede blomster. Ogsaa søndagsskolearbejdet tog hun op, og jeg mindes saa tydeligt, hvorledes hun den første jul var med til at pynte søndagsskolejuletræet; og hun hængte appelsiner paa træet, noget jeg aldrig før havde set. Jeg tror ogsaa, at mor Johanne blev meget afholdt i Gerlev i de faa aar, far endnu blev der.

Ved denne tid kom jeg i rigtig skole, først i pogeskolen, senere hos lærer Sørensen, og mor Johanne broderede den dejligste skoletaske til mig.

I omegnens præstegaarde havde vi gode venner. I Tvede var dengang pastor *Jørgensen* præst. Han var fars eftermand paa Anholt, og omtrent samtidig med, at mor var død i Gerlev, havde han mistet sin hustru paa Anholt. Han kom af og til og besøgte os, og han var en kær gæst for os alle.

To steder mindes jeg, at vi var i skoven, det ene var ved *Støvringgaard*, hvor der vistnok een gang om aaret holdtes friluftsmøde. Det andet sted var Odder, hvor vi hver sommer besøgte morfar.

Vi kom ogsaa af og til i provstegaarden i Hald hos provst *Madsens*. Det var som regel et møde, der var anledning til besøget. De unge fra provstegaarden holdt meget af at høre far og kom somme tider til Gerlev.

I Dalbyneder præstegaard var vi ogsaa gæster hos pastor *Steenstrup*. Disse præstehjem arbejdede i samme retning som far, og jeg mærkede, at der var enighed i det væsentlige, selv om der f. eks. ved konventer kunde være ret skarp diskussion, saa skarp, at jeg engang troede, at de var meget vrede paa hinanden og derfor pludselig gav mig til at græde jammerligt — og de lo!

En vinter boede *William Nielsen*, senere missionær i Indien, senere sp. i Asmild, hos os i præstegaarden, for at far skulde læse teologi med ham. Far havde altid haft levende interesse for hedningemission, og ikke mindst for missionen i Indien. Hertil bidrog vel noget, at baade fars og mors slægt var knyttet til Trankebar, da

det endnu var dansk koloni; saaledes var fars oldefar kommandant paa »Dansborg«, og mors bedstefar var samtidig guvernør. Flere gravstene i Trankebar bærer navnene Stricker og Rehling, og en hel del af de gamle i slægten var født derude. Da nu William Nielsen kom til os, blev hedningemissionen dagligt samtaleemne, og særlig indiske forhold drøftedes hyppigt. Det blev mig klart, at Guds rige strakte sig om hele jordens kreds, og at vort ansvar for dets udbredelse ikke ophørte ved Danmarks eller Europas grænse.

Det begyndte i disse aar at knibe haardt med fars hals; han havde halskatarr (præstesyge) i saa høj grad, at han var bange for at maatte opgive sin præstegerning, og lægen forlangte, at far skulde søge et præstekald, hvor der kun var een kirke. Desuden var præstegaarden jo meget fugtig og gav anledning til forkølelse, saa ogsaa af den grund var det ønskeligt at flytte.

Provst Madsen fra Hald raadede far til at søge Græsted og Maarum i Nordsjælland. Ganske vist var der i øjeblikket to kirker; men det var kun et tidsspørgsmaal, hvornaar Maarum vilde blive skilt fra og faa sin egen præst. Der var i Græsted et vanskeligt forhold mellem Luthersk mission, som havde et stort missionshus i byen, der i mange aar havde været samlingssted for hele egnen, og den nye Indre missions bevægelse, der var vakt gennem pastor *Vilh. Kold*, den gang kapellan hos pastor *Assens*. Det var dette, der havde bragt provst Madsen paa den tanke, at far egnede sig til forholdene i Græsted, idet far jo i Gerlev gennem en aarrække havde arbejdet sammen med begge retninger og altsaa maatte have ret nøje kendskab til dem begge.

Far fulgte opfordringen, skønt han ikke i mindste maade ventede at faa Græsted, der var et vellønnet embede. Stor blev derfor hans forbavselse, da udnævnelsen kom. Jeg husker saa tydeligt den dag, da jeg kom hjem fra skole, og far fortalte mig, at vi skulde flytte. Jeg var simpelthen fortvivlet. For far var det tungt at skulle bort fra Gerlev, og da det nu var Alvor, følte han rigtig, hvor inderligt han var knyttet til dette sted. Et lyspunkt var det ganske vist, at han skulde til slægtens gamle egn, Nordsjælland, og far og bedstefar studerede kortet og viste mig, at der kun var tre mil til Helsingør, hvor vi endnu havde mange slægtninge. Mor Johanne var glad ved at komme nærmere København, hvor hun havde baade forældre og søskende.

I oktober 1896 rejste far til Græsted til indsættelsen, og først i december kunde flytningen foregaa; en tid var vi altsaa i Gerlev og far i Græsted. Tiden gik imidlertid hurtigt, og vi naaede opbruddets dag. Far kom for at hente os. Og sidste nat i Gerlev, da alt vort tøj og Indbo var afsendt, boede vi hos Peder Jensens, som i de 13 aar havde været vore nære venner i sorg og glæde.

Det var svært at sige farvel.«

For Sct. Lukasstiftelsen, for Magdalenehjemmet, for DMS og for Københavns kirkefond fik S. stor betydning og stod her med megen autoritet.

Man sammenlignede S. med en eg, hvis prægtige krone bredte sig vidt ud. Saadan stod han i IM. Han var *samfundspræst*, samlede IM fra egnen til møder i Gerlev. Stricker satte spor, der kendes endnu i Gerlev-E. og i Græsted. Pastor A. Fibiger skrev i »Guds vandringsmænd« I, 1930, s. 151 f. bl. a.:

Ricard, der ligesom alle andre elskede og beundrede ham, kaldte ham: »Profeten fra Græsted«, og nogen mere træffende betegnelse kunde vanskeligt findes. Thi der var virkelig noget af de gammeltestamentlige profeters kraft over ham, og det var næppe tilfældigt, at han elskede og mere end mange andre havde gennempløjet netop Profeternes skrifter, ligesom det ogsaa var fra *hans* læber, det guddommeligt myndige: »Saa siger Herren« fra først af ret fik klang for mange af os.

Oprindelig var han grundtvigianer og bevarede alle dage en stor sympati for denne fløj indenfor vor kirke, ligesom et vist bredt folkesyn hos ham sikkert havde sin oprindelse derfra.

Hvor han elskede vort folk, og hvor han kunde bede for og, hvad der maaske var sværere, tro paa Danmarks og det danske folks fremtid.

I udvortes forstand gjorde han sig ikke gældende. Hans livsgerning faldt indenfor en beskeden landsbypræsts rammer, han var ikke nogen udpræget folketaler, optraadte ej heller som forfatter og virkede mest i det stille. Men umuligt er det at maale betydningen af hans arbejde i lønkammeret for vort folk, og vanskeligt er det at vurdere hans helliggjorte personligheds indflydelse paa alle dem, han kom i berøring med, ikke mindst paa de yngre præster.

Hans store, gennemarbejdede bibel var uadskillelig fra ham. Den var han hjemme i, og med dette aandens sværd i haanden følte han sig stærk og myndig. Dog var hans aandelige myndighed altid præget af en overordentlig beskedenhed. Et vist tungsindigt drag i hans karakter gav ham trang og evne til at kunne lodde dybt i de hellige sandheder, og hans personlige ydmyghed bevirkede, at han altid satte sig selv paa den nederste plads og med forkærlighed udvalgte texter om vor egen hjælpeløshed og angst, kun for at vor frelsers trofasthed og naade kunde blive desto mere herliggjort.

Det var en hel oplevelse at sidde under hans prædikestol. Ud fra sin text kunde han gøre talrige afstikkere, — pludselig var man flyttet hen i det gamle testamente og fik en lille sideprædiken om et eller andet profetord, mange fortrinlige glimt og træk fra hans omfattende læsning af hellige levnedsbeskrivelser eller opbyggelsesbøger blev taget i tjeneste for at illustrere tingen; men altid vendte han tilbage til udgangspunktet igen.

Og som hans prædiken kunde være urolig, livfuldt vexlende, saaledes var ogsaa hans maade at tale paa. Snart raabte han højt, lige til stemmens bristepunkt, og snart dalede han pludseligt ned til de ømmeste blide toner. Hertil kom hans stilling paa prædikestolen i idelig skiften.

Han var et dejligt menneske, en Guds mand, en forunderlig velsignet præst. Jeg gad vide, hvor mange menneskers fortrolighed han har ejet, hvor mangt et skriftemaal han har hørt, og hvor mange trøstens ord der flød fra hans læber til dem, der søgte ham i al slags vaande.

Selv havde han ingen store tanker om sine gudbenaadede evner som sjælesørger, tværtimod

mente han sikkert, at det var ham, der skulde modtage. Men det gik gerne saaledes til, at han havde et eller andet spørgsmaal, som for tiden levede stærkt i ham, og som han vilde høre den andens mening om, og man kunde være vis paa, at et besøg af eller hos ham nok skulde føre til en god, hellig samtale, — hos ham var det ikke vejr og vind, der blev drøftet.«

Der var vækkelse flere gange, baade i Gerlev og Enslev, og der blev arbejdet flittigt. Store møder for hele egnen blev holdt i Gerlev, som ligger centralt, og adskillige har fortalt om »denne store tid«. Provst *Westergaard* skriver dog, at han ikke blev grebet af vækkelsen, men han holdt meget af Stricker, selvom han ikke var saa glad for hans lange og tunge prædikener. Stricker fik betydning, baade i sognene, blandt kolleger og i IM paa hele egnen. Ved sin rolige, myndige optræden fik han stor autoritet (domprovst Skovgaard-Petersen skriver (Min arbejdsdag i kirkens tjeneste, 1939, s. 46): »S. var en forunderlig mand, een af de dybeste og barnefrommeste kristne, jeg overhovedet har kendt ... hvor sad jeg dog gerne ved hans fødder og lyttede ... hvor kærligt kom han ikke os unge i møde. Han var skriftefader for mange ... altid var det befrugtende at tale med ham ...« Han var en bønnens mand. (Hvad han har bedt om, staar i Guds hukommelsesbog!) (Se Adventsbogen Dsk. Kirkeliv, medens tiderne skifter 1930, s. 151 f.).

Lt. Mf. mh. »Bethania« indviet 1890.

Pastor *Chr. Lynge* (1896—1910) var en helt anden type end Stricker, robust, paagaaende, nogle sagde: »Haardkogt missionsmand«, andre: »en grov missionsmand«. Ogsaa han kom hertil fra en afsides, ufrugtbar ø (Christiansø), ogsaa han flyttede herfra til et af Nordsjællands største embeder. Det var en fugtig, usund præstegaard, de flyttede ind i, men L. var en praktisk mand, som fik restaureret, saa der blev en sund og hyggelig bolig. Som prædikant var han skarp, brugte ejendommelige synspunkter og billeder for at gøre texten letfattelig. Han kaldte til afgørelse, til valg, holdt aldrig en prædiken uden at tale om daaben, men altid vendte tilbage til kravet om omvendelse, samtidig med at han varmt forkyndte om Guds naade. Han var et udpræget samfundsmenneske, deltog altid i samfundsmøderne, naar han kunde, talte meget om fællesskabets betydning. Der blev holdt store og stærkt besøgte kirke- og missionsuger rundt om i pastoratet, der var jævnligt vækkelse og samfundene blev store. Der blev et aar holdt eftermøder til langt ud paa natten, og man talte længe efter om de knælende og grædende mennesker. En særlig elsket indremissionær var *Johan Madsen*. Han besøgte flittigt gamle og syge, indbød til møde, forstod at tale med mennesker paa tomandshaand, og hans forkyndelse var solid, rolig og tilforladelig. Ved vækkelsesmøder sang han de nye sange solo. Præster som *P. C. Dyekjær* og DMSs fmd., *Axel Busch* kom her ofte, og de samlede store skarer. *Carl Hornbeck* fik betydning ved sin friske forkyndelse. Blandt dem, der jævnlig talte her, var ogsaa kammerherre *S. Barner*, der slog til lyd for kirkesagen, og lensgreve *C. Holstein*. Den nidkære, mørke pastor *Pinholt Johansen* fra Rær kom her ogsaa og holdt sine skarpe vækkelsesprædikener.

Vilhelm og *Nina Beck* var vistnok kun én gang paa besøg i Gerlev. De kom i anledning af begivenhederne i annekssognet *Enslev*. Og det gik saaledes til. Trods flittigt arbejde var det ikke lykkedes hverken for Indre mission eller Luthersk missionsf. at faa indflydelse i Enslev eller sætte sig noget spor.

Nogle aar efter Lynges komme brød en vækkelse frem, og det saa tydeligt, at alle saa den. Adskillige af de unge sluttede sig til. L. kom til at høste, hvad pastor *Stricker* saa trofast havde saaet.

Et halvt aars tid efter blev et missionshus rejst, »Nain« (1898).

Paa grundlag af hvad en søn fortæller (i Hj. og Tr. II, 1933, s. 24 f.) anføres flg.:

»Man har fortalt mig, at paa indvielsesdagen, som begyndte i kirken, var denne saa fuld, at ikke blot hver staaplads i vaabenhuset toges i brug, men en anselig skare maatte nøjes med ude paa kirkegaarden at lytte ved de aabne vinduer.

Stiftsprovst *Frederik Zeuthen* prædikede over ordet: »Alle mine kilder er i dig« (Salme 87, 7). I »Nain« tog *Vilhelm Beck* sin tekst fra en af Mosebøgerne og talte om, at de hellige skulde være »et folk af profeter«. Derefter indviede han bygningen.

I Enslev var det far, der undfangede ideen til »Nain«, skaffede byggegrunden, indsamlede midlerne og saaledes virkeliggjorde ideen.

Da der derimod 1905 blev rejst et missionshus i Gerlev, var det ikke ham, men det nu store samfund i Gerlev, der tog fat.

I længden viste det sig umulig at holde møde sammen med Luthersk missionsforening. Og da de to grupper saa en skønne dag stillede med hver sin prædikant i huset, besluttede man at skilles, ikke i noget fjendskab, men i fredelighed som Abraham og Lot.

»Bornholmerne« beholdt det gamle hus, mens Indre missions samfund byggede et nyt, baade rummeligt og tiltalende. Det blev kaldt »*Tabor*« og havde siddeplads til 300 mennesker.

I Gerlev maatte missionsugen et aar forlænges med en hel uge til og derefter endda med flere særlige forsamlinger, eftersom røret i vandene vedblev at være stærkt. Sælsomt var det at se de overfyldte vogne, naar de rullede hen ad de hvide veje. Lovsange lød fra de nyomvendte.

„Vejen gennem verden sig underlig snor,
vanskelig er den at fare . . .

„Vejen hjem til himlen saa herlig sig snor,
salig er den at fare."

Andre af de mest benyttede sange var »Jeg siger Ja til Jesus«, »Der er solskin i min sjæl i dag«, »Min Jesus jeg elsker dig« og de andre fra Vækkelsesangene velkendte, som dengang brugtes meget i de vaktes kredse. Og der blev forskel mellem før og nu, hvad menneskers livsførelse og vandel angik. Ældre og yngre, rige og fattige, ogsaa mange, om hvem man skulde have forsvoret, at de nogensinde vilde lade sig tælle mellem »rakket«, blev revet med.

Omkring begyndelsen af dette aarhundrede var de større og mindre samfund i sognene mellem Randers, Mariager og Hadsund begyndt at komme sammen til helliggørelsesmøder en gang om aaret paa de forskellige egne. Men nu blev det skik, at disse møder altid holdtes i Gerlev.

»Tabor« var desuden det hus, der bedst kunde rumme de mange deltagere.

Pastor L. og hans hustru var enige om, at dørene skulde staa paa vid gab i præstegaarden. Og der kom unægtelig besøgende.

En nulevende Gerlev'er har fortalt, at naar gudstjenesten om søndagen var forbi, hændte det ofte den skare af kirkegængere, som drog ned ad vejen, der fører forbi præstegaarden, at L. lige ud for dennes indkørsel kommanderede »venstre om«. Og saa drog hele flokken ind og fyldte præstegaardens stuer. Nogle blev til aften, særlig hvis der var tilkørende fra andre sogne imellem. Til andre tider fortsattes et møde i præstegaarden, eller man kom sammen blot for at samtale og synge. Ingen kan paastaa, at det kun var sognets »bedre folk«, der blev budt velkommen. Alle samfundsklasser kom og var velkomne.

En aften var en fremmed prædikant sammen med nogle venner fra *Tvede* gaaet med hjem i præstegaarden. Saa fik fru L. lysestagerne tændt og satte dem paa bordet. Paa fars spørgsmaal om, hvorfor de skulde tændes den aften, svarede mor: »Det er da en stor fest, naar troende mennesker kommer til vort hjem.«

Lynges egentlige sogn hed jo Gerlev-Enslev, men der var unægtelig aar, hvor man skulde tro, at største delen af Jylland hørte med, saa meget rejste han.

Danmarksglæde og fædrelandskærlighed var noget helt naturligt for Lynge. Et tavst vidnesbyrd om begge dele mødte folk hver søndag morgen, naar L. gik ud i haven og hejste dannebrog.

Ofte citerede Lynge lange stykker udenad af *F. Paludan-Müller*, som var hans yndlingsdigter. Og naar talen faldt paa rejser i fremmede lande, gik den historie gerne igen, om hvorledes han lukkede munden paa to altyske lærerinder i Dresden. De sad i pensionatet og bedyrede tyskernes overlegenhed — af bare henrykkelse over galleriets skatte, der syntes at distancere alle landes. Lynge brød da ind i samtalen og gjorde opmærksom paa navnet *Bertel Thorvaldsen* og fik de to damers kapitulation i følgende vending: »es gibt in der Welt nur *ein* Thorvaldsen.«

Baade her og naar andre gode danske navne blev nævnt, mærkedes en varmende glæde bagved over, at de var *vore*, og at vort fædreland havde kunnet gøre en indsats.

I de senere aar holdt L. altid paa *Grundlovsdagen* store møder, der var lagt saaledes til rette, at første del drejede sig om kærligheden til det jordiske fædreland og de pligter, som denne førte med sig.

Da Lynges havde været en halv snes aar i Gerlev, ønskede de begge at blive forflyttet. Han nærmede sig nu stærkt det første halve aarhundrede. Mange kræfter havde han lagt i Jylland, men som sjællændere droges de begge mod deres fødeø.

To gange havde Kirkefondets sekretær Friis-Hansen forsøgt at drage ham til København.

Nu blev sognepræsteembedet ved Christianskirken i København ledigt, og L. søgte det. Friis-Hansen gjorde en demarche hos biskop Rørdam i den anledning og tilskrev derefter L.: »Biskoppen siger, de skal have en missionsmand derude, men er bange for, at De er for rød. Tag straks ind og tal med ham.«

Det gjorde han, og i forvejen havde nogle christianshavnere uden L.s vidende søgt foretræde hos højærværdigheden. Denne havde sagt til dem: »Deres mand har udmærkede kvalifikationer, nu maa vi se.« Saa sikker følte deputationen sig dog i sin sag, at den gik hjem og saa paa lejlighed til mine forældre. Men da udnævnelsen kom, var embedet givet bort til en frimurer. Pastor Friis-Hansen skrev, at den gamle biskop havde rystet paa sit ærværdige hoved, da han fortalte ham denne udnævnelse og sagt: »Ja, hvad kan vi saa ikke vente os i fremtiden?«

Der blev altsaa ikke noget af forflyttelse den gang, og endnu nogle gange maatte L. søge, før udnævnelsen kom til sognepræst for Slangerup-Uvelse menigheder.

Da havde han siddet 13 aar i Gerlev, ligesaa længe som formanden, pastor Stricker.

Pastor *P. Lauridsen* (1910-17) gik fuldt ind i IMs arbejde og fik en god, solid plads i IMs kredse paa egnen. Han var ikke saa udpræget som Chr. Lynge, en kraftfuld, nidkær mand. IM voksede en stille vækst og konsoliderede sig. Kirkegangen var god, og de store møder samlede mange.

Overtrafikkontrollør *V. K. Jensen* (Chl.lund), der boede i Sem, fik gn. sine forældre ordnet det saaledes, at »vi fik lov til at gaa til præst hos vort fødesogns præst, pastor *Lauridsen*, Gerlev, i stedet for til pastor Skjerbek, Hem. Der var meget ringe søgning til kirken i Sem, noget vi ikke var vant til.

Min bror og jeg var derfor godt tilfredse med at komme til at gaa til konfirmationsforberedelse i Gerlev, selv om afstanden var længere end til Hem. Det blev en tur paa ca. 1 mil frem og lige saa langt tilbage, altid til fods. — Pastor *Lauridsen* — en blodrig og aktiv natur — var en overmaade nidkær præst af udpræget indremissionsk observans, der gav sine konfirmander en forberedelse, som næppe kunde være mere indgaaende og alvorlig. Min bibel bærer tydeligt præg heraf i form af understregninger og fremhævelser. Jeg ved ikke hvor grundig konfirmationsforberedelsen er nu om dage, men jeg tvivler stærkt paa, at vore dages konfirmander bekræfter deres daabspagt i en saadan fortættet atmosfære som vi gjorde dengang. Pastor Lauridsen blev ikke træt af at fremholde det personlige ansvar for os. Bag hans inderlige forkyndelse anede man udkæmpede indre kampe hos ham selv og forkyndelsen kunde til tider faa et næsten ekstatisk præg, der næppe faldt i god jord hos alle. Fra et ungdomsmøde i Gerlev missionshus erindrer jeg et stærkt udfald mod »løse kjæresterier« som han udtrykte sig.«

Saa fik Gerlev en grundtvigsk præst, *Ejnar Bjørnbak* (1917-21) søn af højskoleforstander Peder B., Fjellerad, og slægtning af højskoleforstander Viggo B., som havde virket her i 80'erne. Pastor B., som kom hertil fra Sdr. Onsild, havde faaet stærke opfordringer fra de ikke-indremissionske kredse i pastoratet til at søge embedet. Han skriver selv: »Jeg havde visse betænkeligheder, thi Gerlev ansaas for at være IMs højborg. Her havde været IMs præster siden 1882, og i menighedsraadene stod tallene lige.« B. fulgte i alle sine embeder efter en IMs præst.

(Som sideordnet indstillede IM pastor *Axel Høyrup*, Olsker, og der var baade spænding og kamp om denne udnævnelse. *Thorvald Povlsen* var kirkeminister, og han udnævnte Bjørnbak, som han havde samarbejdet med i det politiske liv). Dermed var IM-traditionen brudt. *Bjørnbak* blev her kun i $3^1/_2$ aar. Han skriver: »Det var 3 lykkelige aar. Noget samarbejde med IM var der ikke tale om, men vi havde det godt sammen alligevel, og de fleste af IMs folk søgte da kirken, især i Enslev. Der var meget stor kirkegang; hver søndag var begge kirker fyldt, og der var mange hjælpsomme og opofrende mennesker. En stor kreds samledes i forsamlingshuset til foredrag og møder, og der blev arbejdet for Santalmissionen. I Gerlev havde Lt. mf. sm. m. nabosognet Hald i fællesskab et mh. De samarbejdede med mig, de var flittige kirkegængere, og jeg deltog i deres møder. Grundtvigsk kan man ikke kalde Gerlev-Enslev. Men der var en stor del af befolkningen, som gerne vilde høre grundtvigsk forkyndelse. Der var ingen forbindelse mellem IM og disse folk ud over private bekendtskaber, men det var smukt at se, at de gensidigt respekterede hinanden, og sammenstød hørte jeg ikke om. En af mine bedste støtter var proprietær, bankdirektør *Chr. Johnsen-Winther* i Enslev. Han og hans uforlignelige hustru var ledere af det grundtvigsk-folkelige liv i Enslev og gjorde megen nytte. Ofte har jeg undret mig over, at jeg tog bort fra dette sted, hvor jeg saa at sige blev baaret paa hænder. Jeg fik opfordring til at blive valgmenighedspræst i Kerteminde, men følte mig for bundet til jyderne. Saa tilbød rektor *Niels Andersen*, Randers, mig en stilling som adjunkt i Randers med fagene dansk og historie i gymnasiet samt fransk og naturhistorie i mellemskolen. Jeg var gammel lærer, tog imod tilbuddet og søgte afsked som præst, taknemmelig for aarene i Gerlev-Enslev.«

Efter pastor Bjørnbak blev embedet opslaaet ledigt. Det var i præstemanglens tid, og der var kun faa ansøgere. Som nr. 1 indstilledes missionær i Indien, *William Nielsen*, som jo havde været Strickers elev og boet her, men nr. 3 blev udnævnt; lærer, c. th. *J. A. Jensen* (1921-44). Han var 47 aar, havde været lærer i Kbhvn. i 22 aar. I en beretning hertil skriver han: »Jeg har arbejdet her for Santalmissionen og menighedsplejen og formaaet begge sogne til at støtte det danske arbejde i Flensborg. Vækkelsen her i sognene har en tendens i retning af det sekteriske og bærer snart præg af nomisme, snart af antinomisme. Kirkeligt er der fare for at betragte daaben ex opere operato uden forstaaelse for sætningen: Citra fidem nihil prodest baptisme ... Jeg staar her paa bredt evangelisk grundlag, idet jeg dog har forholdt mig irenisk over for retningsprægede brødre. Mine interesser kan samles i de emner, hvorom jeg har talt ved konventer her: Prædikantens indstilling til bekendelse, sekter, partier og retninger, Præstens indsats paa det instituelle omraade, Fra den lutherske reformation til de saakaldte søjler i nutidens danske folkekirke, Basis for troens fulde forvisning ...«

Pastor J. havde vanskeligt ved at komme paa talefod med befolkningen og med IM og Lt. mf. Han havde de bedste hensigter, men han var en ener, kunde være stejl og blev med tiden en ensom mand her. Han forsøgte en tid med ungdomsmøder, hvortil man velvilligt laante ham IMs mh., men de ebbede ud, kunde ikke fange de unge. Emnerne laa vel ogsaa for højt. En del af IM havde nok ventet sig noget af ham, men der blev ingen tilknytning, ud over at han kom af og til, naar han blev særligt opfordret. Santalkredsen havde hans store interesse. Hans forkyndelse var bibeltro, præget af hans megen læsning og hans mangeaarige virksomhed som lærer, og laa de fleste i mgh. for højt. I begyndelsen var kkg. god, men den svandt ind i de senere aar.

Atter fik Gerlev en ung, energisk grundtvigsk præst: *V. A. Lindum* (1944-53), han var fmd. for KS., var socialdem. sogneraadsmedl. (Se s. 211).

Der har været adskillige bevægede afstemninger ved menighedsraadsvalg. Flertallet har skiftet ml. IM og Ikke-IM, 1957 lige mange paa hver liste, ligesaa 1961. IM har ved flere kommunevalg haft sin egen liste, 1943: 164 st., 1962: 70 st.

Pastor *Martin Jensen* har været sp. 1954-64. Han skriver: »Gerlev er et godt sted at være præst. Her er mange gode og nidkære medarbejdere, trofasthed over for kirken, loyalitet over for sp., der faar god tid til husbesøg, idet han ikke alene behøver at organisere møder osv. og selv tale der. Gudstj. i G. er særligt festlige med kraftig sang og dygtige organister (fru *Mary Nielsen* og fru lærer *Møller*) og en interesseret kirkesanger (lærer *J. C. Frandsen* og derefter lærer *M. A. Møller*). Offerviljen er stor. Store kollekter. Men præstens bekymring er: de mange, der ikke kommer! Halvdelen af bef. kommer faktisk kun til de kirkelige handlinger, arbejderne kommer ogsaa kun meget lidt (de kom heller ikke i pastor Lindums tid, og han var soc.dem.). Godt besøgte konfirmandforældremøder.«

Egentlig *grundtvigsk* vækkelse eller grundtvigske førere kan man ikke tale om. De skiftende fmd. har skaffet foredragsholdere til 5—6 aarlige møder i fh., og pastor *Lindum* kommer fast et par gange om aaret. Der kommer 50—100 til foredragene. De fleste grundtvigske er trofaste kirkegængere, kommer ogsaa lejlighedsvis i mh. Santalkredsen, nu ledet af fru lærer *Frandsen*, gør et godt arbejde. Fh. er meget optaget af familiefester, men der holdes ogsaa politiske møder og dans.

Luthersk mf.s første udsending kom til Gerlev omkr. 1880. Gdjr. *Peder Jensen* (kaldet Midt i by) (f. 36, † 08) aabnede sit hjem, og han blev snart den ledende. Han og hans udmærkede hustru, Karen († 03) skænkede en grund til mh. 1890. 1891 begyndtes en sdsk., videreført af *Peder Jensens* datter, fru *Dorthea Frandsen* († 37), som var pogeskolelærerinde, og frk. *Johanne Jensen* († 47). Børnene elskede dem, og ogsaa Dorthea F.s søster, lærerinde *Marie Frandsen* († 42) betød meget. Det skyldes ikke mindst disse trofaste kvinders virke, at der stadigt er en kreds af Lt. mf. her. Deres hjem var aabnet og samlingssted. Frk. *Kathrine Andersen Rosenhøj* (f. 01) har betydet meget for Lt. mf. de senere aar. Det gamle mh. »Bethania«, samler kun faa til de ugtl. møder, gn. mange aar er der kommet flere fra Hald sogn, en gang om maaneden er der fremmed prædikant, og da kommer der en god flok. Alle er trofaste kirkegængere. En gang om aaret holdes missionsuge og om foraaret en aarsfest i G. kirke, hvor højskoleforst. *Fritz Larsen*,

Lt. mf. gerne taler eller en hedningemissionær, medens sp. har altergang. Der er baade tro, offervilje og bøn. En aarlig basar giver c. 3000 kr.

Indre missionskredsene er omtalt ovenfor. Her var *P. Østergaard*, Alsiggaard, i mange aar den førende. Det ny mh. »*Tabor*« blev bygget 1905 paa en grund, skænket af gdjr. *Søren Andersen* (f. 68, † 26), fader til den senere leder *P. L. Andersen*. Mh. er ramme om et vidtforgrenet arbejde, samtalemøder hver 14. dag, sdsk. hver søndag her og i Blenstrup paa Alsiggaard hvor *Sv. Jacobsen* (svigersøn af P. Østergaard) leder. Der er ikke mere søndagsmøder i Tabor, men af og til kommer missionærer og taler, dog uden større tilslutning. Indremiss. *Janus Rasmussen* har i flere aar i maj holdt 2—3 bibelforedrag med c. 200 deltagere fra egnens samfund. IMs kredsforbundsmøder holdes her foraar og efteraar med gudstj. og altergang og 150—200 delt. og kollekter omkr. 500 kr. hver gang. Der holdes husmoderlejr i Tabor hvert aar i febr. med 150—200 delt. Der er YM kredse, kvindekredse, KFUM og K med fælles ungdomsmøder i Tabor og KFUMs vinterlejr, ved de større møder kommer unge fra hele egnen, 4 gange aarligt er der ungdomsm. i prgd. med 20—50 delt. Der holdes missionsuge i jan. (50—100) og kirkeuge i nov. i forb. m. kirkeuge i alle sogne mellem fjordene med deltagelse som ved alm gudstj. (75—125). Missionær *S. Zacho* fortæller (IM.s tid. 1960, s. 346) under overskriften »Succes« om et bibelkursus i G. 21.—22. maj 1960.

I Enslev mh. gøres et godt kirkeligt arbejde, sdsk., leder: Gdjr. *Alfred Kristensen*, KFUM og K ledes af bmd. *Carsten Nielsen*, samtalemøder 2 gange mdl., DMS een gang mdl. Ogsaa her er der missonsuge og kirkeuge.

Blandt ledende lægmænd:

Gdjr. og indremiss. *Peder Østergaard*, Blenstrup (f. 1876, † 1962), var i mange aar IMs fører, »en hjælpsom og tjenstvillig mand, der til fulde ejede sine medborgeres tillid, havde mange tillidshverv, men det var især paa det aandelige omraade han øvede indflydelse her og ud over egnen. I det gæstfri hjem paa Alsiggaard kom der mange, og hans hustru, Karen Marie, og 2. hustru Johanne, stod trofast ved hans side. Her blev holdt sdsk. i over 50 aar. Ø. var fmd. for IMs kredsfbd.« (J. M. Mulvad). I »IM. Tid.« hedder det: Allerede i en tidlig alder blev vor hjemgangne ven sat til at drive den store, gamle slægtsgaard, men hvad mere er, og hvorfor dette skrives: Af Gud udvalgt til at føre hans navn frem i hver by og sogn mellem Randers og Mariager fjorde. Den lille sorte »missionshest« maatte befordre ham selv og utallige talere ud til de fjerneste kroge af oplandet i al slags vejr. Alle — selv grundtvigianere — ville gerne høre den stoute kronjyske bonde og lægprædikant. De døve smed hørerørene, naar han af karsken bælg talte om synd og naade, saa samvittighederne ramtes, og syndere omvendtes.

Hvornaar søndagsskolen i Alsiggaard begyndte, husker vist ingen, men børn fra Blenstrup husker deres timer der. Da KFUK blev stiftet, var Peder og Karen Marie de drivende kræfter — de unge i familien og egnen saa op til de to mennesker og beundrede dem for deres friskhed og hjertelag. Samfundsmøderne paa egnen og Hohøjmødet stammer ogsaa fra den tid — P. Ø.s friske initiativ. Han var en høvding i Guds rige, en menneskefisker som faa. Vel funderet i teologi var Pier. Hvilken gaardmand lærer sin forkarl — alt mens kornet stikkes op paa læsset — forskellen mellem subjektiv og objektiv forsoningslære eller forholdet mellem retfærdiggørelse og helliggørelse?

I det hjertelige, gæstfri hjem lærte de konfirmerede drenge at sige: »Valkommen!« til hjemmets gæster. Mange er de tjenestefolk og mennesker fra sogn og egn, som ikke kan tænke tilbage paa deres omvendelse uden at mindes P. Østergaard med tak og glæde.

Indremissionær *A. Mathiasen* (f. 70) virkede her 1915-28 og betød meget paa egnen (se Udbyneder-H.).

Gdjr., fhv. sogneraadsfm. *Peder Laursen Andersen* (f. 04, † 62) har i en aarrække været IMs leder. En sjældent begavet og alsidig mand, dygtig kommunalmand og landmand, fast rodfæstet i kirken, leder i IM med vid horisont, en udmærket taler, altid med centralt sigte, i mange aar ogsaa leder af sdsk. Hans død var et stort tab for smf.

Gdjr. *A. P. Østergaard* (f. 03), søn af Peder Ø., er ogsaa en betydende mand i sognet og i IM, dygtig landmand, leder af de kristelige landmandsmøder i Randers amt. Kredsfmd. for IM.

Desuden gdjr. *Knud Engholm* († 51), G., husmd. *J. Bay Olsen*, tømrermester *K. Knudsen* († 62), G.

I Enslev nævnes særligt gdjr. *Henrik Poulsen* (f. 82), en fin og smuk personlighed, let til smil og taarer, afholdt og agtet, med et skønt Kristusvidnesbyrd.

Blandt lærerne: Lærer *Peder Nik. Pedersen* (f. 79 Borbjerg, † 47) var lærer i G. 1911-44, en dygtig lærer af den gamle skole, afholdt af eleverne, praktisk i sin undervisningsform, holdt velbesøgt aftenskole, særegen i sin færd og maade at sige tingene paa, selvom det kunde skurre i visse øren. Han var afgjort IM, og besad en egen nidkærhed af den strengere observans. Var i flere aar fmd. for IM, ledede et sangkor i KFUM.

Fra Gerlev maa ogsaa nævnes lærer *Mads Anker Møllers* (f. 1910 i Tvede) dygtige og energiske ledelse af det kirkelige ungdomsarbejde i KFUM og K, hans kone er fmd. for KFUK; man kan godt sige, det er blomstrende foreninger. Fra 1964 er *Johs. Østergaard* leder.

I Blenstrup var lærer *Jens H. Mulvad* († 64) fra 1925-49 førstelærer ved Blenstrup skole (f. 1886 paa Fur), en fin og harmonisk personlighed, der nød megen agtelse overalt for sin dygtige lærergerning og som menneske; — ledede i mange aar KFUM arbejdet i sognet, — har talt en del ved IM møder i omegnen, — en god lejlighedstaler, altid med pointe og velvalgte ord, — absolut fast kirkegænger.

J. C. Frandsen var andenlærer 1919-58.

Lærer *H. P. K. Korsgaard* var lærer i Blenstrup 1885—1925.

Lærerinde *Johanne Jensen* virkede her 1919-59, blev gift med miss. Peder Østergaard (hans 2. hustru).

Lærer *Marius Lind (Pedersen)*, f. 1860, † 1913, lærer i Enslev 96, tog ivrigt del i ungdoms- og foredragsarb., stærkt optaget af politiske og sociale spm., gik især ind for husmandsbevægelsen for at højne den aandeligt og økonomisk. Holdt talrige foredrag paa egnen, ledede husmandsrejser, blev meget syg 1900-02, men kastede sig med ny iver ind i arbejdet, red. »Hus-

mandshjemmet« og blev sekretær i De samvirkende jyske husmandsforeninger. Tog sin afsked som lærer 1910, flyttede til Aarhus. En stilfærdig, bestemt og viljefast mand, præget af ideel indstilling. (P. Jeppesen: Husmandsbev. hist., 1927, s. 109 f.).

Centralskole forventes.

Grundtvigske ledere: Gdjr. *T. S. Bach*, Vindbylund. Direktør *Johnsen-Winther* og frue. Landpost *Jensen*, G. Gdjr. *Niels Ahm*, G. Gdjr. *H. Jensen*, G. Manufakturhdlr. *C. M. Riis*, G. Gdjr. *Alfred Pedersen*, G. Førstelærer *N. J. Hansen* (f. 03, lærer i E. 28). Gdjr. *Kr. M. Uhrenholdt*, G.

1921 oplyses: Meget stor kkg., 20—25%. En stor kreds af grundtvigske og højkirkelige har med forstaaelse og kærlighed sluttet sig til afg. sp., en lille kreds af gode og alvorlige mennesker til Lt. mf., desuden 6 IM kredse, 2 fh., som har deres dansepublikum, men ogsaa samler mange til møder. Politisk fordragelighed. — 1931: Aandelig vaagen menighed, skarpe modsætninger, stort IM smf. i G., mindre i E., enk. Lt. mf., 2 kredse af KS. 1943: Aandeligt vaagen, skarpe modsætn., G. er midtpunkt for IM i vid omkreds. Kreds af KS (85). 1951: Kkg. 10%, hørelyst og trofasthed mod kirken. I Gerlev præget af retninger: Gr., IM, Lt. mf. og Evg. Lt. mf., i Enslev aftagende retningspræg. KS (200), stor ungdomsf. samles i prgd., stort IM smf. i G. (120), mindre i E. (50), smaa KFUM og K, sdsk., 3 mh., 2 fh. 1959: Kkg. 10%, gode forhold, IM smf. (175 og 70), KS (180), ret store KFUM og K, sdsk., børnegudstj., mange YM kredse, aftag. retningspræg. 1963: Gnsn. 60 og 40 i kirke alm. søndage, mdl. kirkebil i G. God samling om kirken og de kr. møder, der stadigt arrangeres retningsvis, IM, Lt. mf. og gr., G. er midtpunkt for IM i vid omkreds, 2 IM smf. (100 og 60), ret store KFUM og K, 3 sdsk., mange YM kredse. Gode bøndergaarde, mange husmænd.

Folketal. 1850: 420 og 205; 1901: 884 og 320; 1921: 1058 og 415; 1960: 901 og 376.

Altergæster: 1892: 974 og 329; 1902: 610 og 225; 1912: 1038 og 350; 1922: 750 og 285; 1934: 645 og 136; 1945: 667 og 431; 1957: 796 og 356; 1962: 831 og 584 (i alle tallene er medregnet alterg. ved de store, aarlige fællesmøder).

Menighedsraad: 1922: 7 IM, 6 gr. 1930: 7 gr., 6 IM, valg. 1938: 7 gr., 4 IM, 1 Lt. mf. 1945: 8 gr., 4 IM, valg. 1957: 6 gr., 6 IM, valg i G. 1961: do., valg i E.

Kommunevalg: 1943: S. 96 (2), Indre mission 164 (2), BF 163 (2), Husm. 78 (1). 1962: S. 171 (2), V. 204 (2), IM 70 (1), Husm. 101 (1), U. P. 124 (1). Fmd.: Gdjr. *N. Skifter* (V.).

Gerlev kirke, ved Randers-Hadsund landevej. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa rigt profileret sokkel. Overhvælvet. Hvidkalket taarn med sadeltag *øst for koret*. Vaabenhus mod syd fra 1867. Skibet blev forlænget 1900 mod vest. Den gl. altertavle henligger i brudstykker; 1875—1949 stod et egetræskrucifix over altret, nu paa skibets nordvæg over for prædikestolen. Kirken fik nyt kor-inventar 1949, altertavle (opstandelsen) og alterbord af J. Th. Skovgaard. Romansk granitfont. Rokokoprædikestol fra 1762. Lysekrone af bly og træ fra c. 1760 er fjernet til Randers musæum. Gravhvælving under skibet. Stor ligsten over pastor A. Pedersen († 1631). Nyrestaureret 1937. 180 sd. Orgel. 2 klokker, den ene fra 1962.

Rand. aarb. 1938, s. 94 f.

Enslev kirke, midt i byen. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Syddøren, med snoede halvsøjler og udhuggede figurer, er bevaret, norddøren, med lignende udsmykning, er tilmuret. Maaske er kirken brændt 1689. Overhvælvet. Taarn med sadeltag, vaabenhus mod syd. Altertavle fra 1702, rest 1927 med nyt maleri (kopi efter Marstrand i Faaborg, det gl. maleri fjernet (Emmaus), prædikestol fra 1702. Den gamle granitfont er fjernet til Randers musæum. Ny granitfont. Prædikestol fra 1702. Nyrestaureret 1936. 90 sd. Orgel. (Mackeprang Døbef., s. 38 f., 228, 209, do. JG, 267, Rand. aarb. 1938, 104 f.).

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 36 rug, 71 byg, 107 havre. b) 3 rug, 3 byg, 3 havre. c) 16 lpd. ost, 60 sn. æg, 38 gæs, 45 par kyllinger. d) 170 rdl. e) 54 td. ld., 7 td. hartk. Afg.: 600 rdl. Udm. prgd., opf. 1858. — 1870: Regul.: 1888 kr., netto: 3388 kr. — 1913: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1858. Ny prgd. 1964.

16. 6. jan. 1846—27. apr. 58 (dsk. præst i Trankebar 25. aug. 36): **Hans Knudsen,** fl. t. Bregninge-B., se Diakonissestiftelsen, Frberg.

17. 15. juli 1858—18. maj 75 (sp. V. Tørslev-S. 27. jan. 52): **Ancher Jørgen Secher,** f. 28. dec. 06 Brendstrup, Tilst. F.: Proprietær Jørgen Mørch S. og Marie Pouline Gregersen af Todbjerg-M. Stud. Aarhus 28, c. maj 36 (nc), hjpr. Fruering-V. 25. sept. 38, do. Brabrand-K. 47, † 18. maj 75. — G. 21. nov. 57 Rebekka Petrine Rasch, f. 4. jan. 11 Flensborg, † 2. maj 91. F.: Portrætmaler Ole Magnus R. (af Harridslev-A.) og Christiane Møller.

Pastor S. var en aristokrat af den gamle skole.

Iflg. husm. Christen Johansen (f. 1879) Enslev, skulde *Secher* have været en myndig mand, der sagde: »Jeg hedder Secher og jeg er sikker.« — Eft. medd. fra sogneraadsform. *T. L. Andersen* efter dennes mor: En søndag i høst, da gmd. *Jens Sommer* kørte korn, sagde S. til ham: »Hvad tror Jens, Vorherre vil sige til ham paa dommens dag, naar han kører korn ind paa søndagen?« — Jens Sommer svarede: »Den sag kommer misæl æ for paa den dag.« — Man beretter, at pastor Secher ved juletid red paa en hvid hest til de fattige og gav julegæs til nogle, penge til andre. De fattige glædede sig til hans komme; det passer med paaskriften paa hans gravsten paa Gerlev kirkegaard: De fattiges ven. Hans skrift er meget smuk helhedsmæssigt, men svær at læse, gotisk og uskarp.

Hjælpepræst hos pastor Secher:
1869-73: *F. V. E. F. T. Schjøtt*, se Kolding.
1873-75: *C. T. Thomsen*, se Vallensved.

18. 30. aug. 1875—5. okt. 82 (sp. Tjele-V. 7. okt. 65): **F. T. Jacobsen,** fl. t. Nebsager-B., se der.

19. 9. dec. 1882—21. aug. 96 (sp. Anholt 4. jan. 77): **P. A. Stricker,** fl. t. Græsted, se der.

20. 29. okt. 1896—12. maj 1910 (sp. Christiansø 2. juli 92): **H. C. J. Lynge,** fl. t. Slangerup-U., se der.

21. 2. sept. 1910—7. juni 17 (sp. Vorbasse-Hejnsvig 9. jan. 01): **P. Lauridsen,** fl. t. Borris-F., se der.

22. 29. nov. 1917—1. aug. 21 (sp. Sdr.-Nr. Onsild 24. aug. 12): **E. Bjørnbak,** fl. t. adjunkt, Randers, se sp. Sct. Peders k., Randers.

23. 5. nov. 1921—23. aug. 44: **Jens August Jensen,** f. 28. sept. 74 Sct. Jørgensbjerg ved Roskilde. F.: Slagtermester Hans J. og Petronella Carolina Andersson. Stud. Roskilde 93, c. 99[1] (l), manud., lærer Pahlmanns handelsskole, Kbh. 99—21, till. skolebest. Store Kongensgades borger- og realskole 12—21, tillige kordegn Rigshospitalet 12—21, afsk. 23. aug. 44, † 15. juni 53. — Ugift.

BM. Santalmiss. kredsbest.

Pastor J. var i høj grad præget af sin mangeaarige virksomhed som lærer og af sin store viden paa mange omraader. De mange aar i Kbh. havde givet ham et præg, som han ikke kunde, eller maaske ikke vilde frigøre sig fra. Det var sikkert medvirkende til, at han vanskeligt kun-

de komme paa talefod med den jævne landbefolkning. Han var paa mange maader en god mand, med de bedste hensigter, men han var en ener. Hans forkyndelse var klar og bibeltro, præget af hans lærdom.

Pastor J. havde sin moder og søster boende hos sig. Se iøvr. ovf.

24. 30. nov. 1944—11. dec. 53 (hjpr. Dalum 10. febr. 43): **V. A. Lindum,** fl. t. Torsager-B., se der.

25. 20. apr. 1954—3. maj 64 (sp. Endelave 18. aug. 35): **Martin Kristian Jensen,** f. 25. okt. 07 Træden. F.: Gdjr. Mads Martin Jensen og Julie Frederikke Knudsen. Stud. Rønde 26, c. 32[1] (l), hjpr. Kettinge-B. 7. apr. 34, † 3. maj 64. — G. 24. okt. 35 Gudrun Jensen, f. 24. okt. 10 Hindborg, † 20. febr. 64. Adoptivf.: Bestyrer Jens J. og Ane Frederikke Kristensen. — Kusiner g. Gjerulff Larsen, rkp. Ansgar K., Aalborg, og Berg, Hillerslev-K. — Navneforandring fra Jensen til Troldborg 64.

Fmd. DMS kredsfbd. 55.
Om fru T. se IM tid. 1964, s. 178.

Pastor Jensen døde paa amtssygehuset i Odense efter at være blevet kvæstet alvorligt ved et færdselsuheld ved Middelfart. Pastor J. var en alvorlig og flittig præst, stod midt i det stærke menighedsliv og havde mange venner. Han var et ivrigt medlem af bevægelsen Teologisk Oratorium og stærkt optaget af liturgiske spørgsmaal samt af kirkemuik. Ikke mindst arbejdede han for udbredelsen af lødige salmer og salmemelodier. Han var ligeledes en trofast medarbejder i DMS, hvor han var formand for det lokale kredsforbund.

Kun 2 maaneder før sin død mistede pastor Martin Jensen sin hustru, der led af en uhelbredelig sygdom. Den dybeste medfølelse samlede sig om ægteparrets børn, hvoraf de tre ældste er gift. Den yngste datter skulle paa faderens dødsdag have været konfirmeret i Gerlev kirke.

Indremiss. *S. P. Zacho* skrev i IM Tid. 31. maj 1964 bl. a.: Det følte's som et knugende tryk, kun to maaneder efter fru Gudrun Jensens død, at modtage budskabet, nu er ogsaa hendes mand, sognepræst Martin Jensen død. Det er for os saa uforstaaeligt. I løbet af kun to maaneder er et trygt og godt hjem ikke mere, en rig og velsignet gerning er afsluttet.

Onsdag d. 6. maj blev Martin Jensen begravet paa Gerlev kirkegaard. Et stort følge fulgte ham til graven.

Martin Jensen var et stort menneske. For ti aar siden mødtes vi første gang. I løbet af kort tid skete dette, at præsten og indremissionæren blev venner. Mange gode samtaler har jeg haft med Martin Jensen. Samtaler, hvor han øste ud af sin rigdom af viden, og Martin Jensen vidste meget, ikke blot havde han en meget fin teologisk embedseksamen, men ved flittig læsning forøgede han stadig sin viden. Og aldrig har jeg under samtaler med ham haft følelsen af, at det var præsten, der ofrede tid paa at undervise lægprædikanten. Nej, for Martin Jensen var en præst og en indremissionær tjenere for den samme herre og i den samme kirke.

Martin Jensen ville være præst for hele sognet, og han var saa stort et menneske, at han vist formaaede det bedre end de fleste. Netop fordi han ville være præst for alle, var han trofast ved IMs møder, samtalemøder og missionsmøder. Han havde noget at give, men han kunne ogsaa være med bare for at lytte. Han kunne ogsaa senere fremhæve noget, han havde hørt af en lægprædikant og sige, at han havde haft udbytte af det. Det maa ikke misforstaas som pral paa lægprædikanternes vegne, men det er for mig et vidnesbyrd om, hvor stort et menneske Martin Jensen var. Han sad i missionshuset med en langt større viden, men dog med et opladt sind til at lytte, til at tænke over, hvad han hørte.

I 1955 blev Martin Jensen valgt til formand for kredsforbundet under DMS paa Gerlevegnen. Det mærkedes snart, at han tog opgaven op som en tjeneste, der skulde øves under ansvar. Det laa ham paa sinde, at hedningemissionen blev kendt og elsket af stadig flere mennesker paa egnen. Altid var han villig med raad og daad, naar de forskellige kredse kaldte paa ham.

Men først og fremmest var Martin Jensen sognepræst i dette ords sande betydning. Der er vist ingen, der kan sige andet, end at han var en tro tjener i sine sogne. Tro til husbesøg, tro til besøg, hvor sorg og sygdom ramte. Hvert eneste menneske i hans sogne var mennesker, der kom ham ved. Han kunde føle med mennesker rent timeligt, menneskeligt. Men det var tydeligt, at det var altid først og fremmest menneskers aandelige ve og vel, der laa ham paa sinde. At dog hans sognebørn maatte faa øjnene op for Guds kærlighed og naade, for lykken i livet ved at tro paa ham.

Hvordan var Martin Jensen paa prædikestolen? Var han veltalende? Jeg husker, at afdøde forstander Pagh Petersen, Haslev, engang sagde: »Veltalende er den, der kan faa folk til at lytte.« Saa vil jeg sige, Martin Jensen var veltalende. Han havde sjældent talt i mange minutter, før hans tale tvang én til at lytte.

Et stort menneske, en tro tjener, saadan var Martin Jensen. Nu har hans herre kaldt ham hjem. Det er som et knugende tryk, noget uforstaaeligt for os, der kendte ham og holdt af ham. Men tungest er det at bære for børnene og hans gamle far.« —

26. 16. sept. 1964 (sp. Olsker 18. maj 55): **Robert Christensen,** f. 7. febr. 16 Tyborøn. F.: Toldvagtmester Sigvald C. og Sørine Andersen. Stud. Ak. Kurs. 39, c. 46[1] (h-76). Medarb. Kirketjenesten for flygtninge i Danmark. Hjpr. Ejstrup 30. okt. 47, kkp. Frederiksværk-V. 22. marts 49. — G. 20. apr. 46 Anna Margrethe Wegeberg, f. 4. apr. 18 Tyborøn. F.: Lodsformand Anders W. og Anette Holst.

Litt.: N. K. Møller: Opl. om en gl. slægtsgaard i G. Rand. aarb. 1938, 113-28. Se iøvr. ovf.

Øster Lisbjerg - Mols herreders provsti

Øster Lisbjerg herred, 222 kvadrat km, ligger smukt langs Kalø vig, er 22 km fra vest til øst og højst 15 km fra nord til syd. Jorden er frugtbar og god. Terrænet er meget kuperet, højtliggende og bakket med smukke udsigter over havet. En del skov.

Mols herred, 187 kvadrat km. bestaar af to halvøer mellem Kattegat og Kalø vig, mod øst Hasnæs eller Ebeltofthalvøen, mod vest det egentlige Mols med Helgenæs. Kysterne er stærkt indskaaret med vige og nor. Den vestlige halvø er stærkt bakket (Agri bavnehøj, Ellemandsbjerget paa Helgenæs), lavere ved kysterne. Jorden er sandmuldet, ikke særlig god. Lidt spredt skov.

Kirkelig statistik

	Folketal 1960	Kkg. %	Altergæster 1922	%	1938	%	1961	%	Mh.	Fh.	Menighedsraad 1961 IM	Gr.	Soc.	U.P.
Torsager	1282	4	320°	23	700	53	497	38	1	1	2	3	2	
Bregnet	2240	9	1102°	65	1543	84	1840	84	2	1	3	3	2	
Mørke	2099	3	400	23	446	25	300	15						8
Hornslet	2758	5—6	300	13	300	23	400	15		2	1		2	5
Skødstrup	1653	7	300	23	275	20	400	24		1			3	4
Hjortshøj	757	7			247	37				2			4	9
Egaa	1328	3			114	11				2				
Todbjerg	933	3—5	450	28	220	22	160	16		2			4	8
Mejlby	440	3—5			115	22	70	15		2				
Ialt	13214		gnsn.	29%	gnsn.	33%	gnsn.	29%	3	13	6	6	17	34
Ebeltoft (incl. landdistr.)	2443	3	650	28	740	35			1		1			19
Handrup		3	309	30	115	17								
Draaby	1427	4	98		105					3				
Agri	547	12	650	100	1125	181	972	177	1		4			8 Valg
Egens	254	20	400	85	500	208	360	150						
Knebel	497	6	298	58	406	79			1	1	3			3
Rolsø	491	8	248	52	251	50			1		4			2
Tved	872	2—5	400	38	150	16				1				6
Vistoft	694	5	335	44	150	20	150	17	1	1	2		1	3
Helgenæs	624	1—3	275	36	225	28				1				6
Ialt	7849		gnsn.	53%	gnsn.	70%			5	7	12		1	47

° 1926

(uden Agri-E.: 40% 35%)

Provster

Øster Lisbjerg-Mols og Djurs søndre herreder var eet provsti til 13. juni 1917

10. nov. 1848—18. sept. 61: **C. U. Boesen,** Knebel-R., fl. t. Hjortshøj-E.-E., se Høje Taastrup.

12. jan. 1862—10. juli 65: **P. J. Boesen,** Tirstrup-F., se Odder.

7. Okt. 1865—17. maj 70: **C. C. E. Langhoff,** Lyngby-A., se Bøstrup.

10. sept. 1870—23. sept. 90: **F. Adam H. Bülow,** Hjortshøj-E. E.

23. sept. 1890—15. febr. 98: **C. C. Hansen,** Torsager-B.

20. juni 1898—26. marts 1913: **J. G. O. Brix,** Skødstrup.

30. juni 1913—22. marts 17: **H. L. Larsen,** Torsager-B., se sp. Sct. Markus k., Aarhus.

4. juli 1917—17. maj 29: **J. F. Bentzen,** Todbjerg-M., fl. t. Mørke.

28. juni 1929—17. okt. 35: **J. C. S. Gad,** Hornslet.

23. marts 1936—13. juni 59: **J. M. Eriksen,** Tved.

18. juli 1959: **K. S. Bang,** Mørke.

Litt.: Khst. saml. 6. og 7. r. (Biskop Brammers breve), Jy. saml. 5. r. II, 1935-36, 88, 206, T. Gravlund: Herredsbogen: Jylland, 1930, 27 f., C. Heilskov: Gl. indskr. i Ø. Lisbj. herr., Rand. aarb., 1913, 5 f., Aage Sørensen: Folkelig lægekunst ved Kaløvig, smst. 1946, 56 f. K. Hald: Stednavne i Ø. Lisbj. herr., Østj. hi. 1936, 159 f., Jens Birk: Ungdom i 80'erne, smst. 1939, 103 f. (om Skyttebev.). N. J. Israelsen: Nogle storgrave v. Kaløvig, smst. 1960, 5 f. — Om Mols: E. Tang Kristensen: Molbo- og Aggerbohistorier, I—II, 1892 og 1903, Arthur Christensen: Molboernes vise gerninger, 1939, L. J. Bøttiger: Ebeltoft og omegne, 1893, Joachim Kattrup: Fordums folkeliv paa Mols, Jy. saml. 3. r. I, 38—102, Gunnar Knudsen: Stednavne paa Mols, Fortid og nutid, V., 1924-25, 1—18, Aug. F. Schmidt: Pastor L. J. Bøttiger, Vistoft, Ebeltoftegnens historiker, Rand. aarb., 1934, 127-38, N. Nielsen: Mols, smst. 1935, 131-44, Om skolevæsenet paa Mols, især i ældre tid, smst. 1933, 63—70. P. Jensen: Blicher og Bjergmanden paa Mols, Rand. aarb. 1953, 26—34, R. Glarman: Fra de gamle kirkebøger paa Mols, Østj. Hj. 1953, 47 f., Arthur Christensen: Molbohistorierne, Danmark 1940, do. i Turistf. Aarb. 1945, 85 f., Mols Bjerge, Dsk. Naturfredn. 1947. Se iøvr. under de enkelte pastorater.

TORSAGER-BREGNET

Torsager sogn, 3695 ha, er stærkt bakket mod sydvest (Bavnehøj 94 m), lavere mod øst og nord, sand- og lermuldet jord, nogen skov og plantage. Byerne T. (477 indb.) med fh. fra 1933, jernbanest., befrielsessten, bibliotek (i skolen). — Faarup, Skrejrup, Rostved med fh. fra 1909.

Af oldtidsminder nævnes 2 runddysser, to jættestuer (den ene omtr. ødelagt), 21 gravhøje, nogle ret anselige. En broncestøbers værksted fra bronzealderen ved gaarden Haag (Rand. aarb. 1908, 273 f.). Der har været 2 helligkilder, Torsager birk nævnes 1491, lagt til Kalø birk 1661. (Jy. saml. 5. r. II, 292 f. Tinghøj gl. tingsted.

Bregnet sogn, 2320 ha, langs Kalø vig, meget naturskønt, højtliggende og bakket, vide udsigter, St. Bavnehøj 102 m, kystlinien stærkt bugtet, gode badestrande, smukke, skovklædte bakker, søgt udflugts- og feriested. Ler- og sandmuldet jord. — I sognet den ensomt beliggende B. kirke, byerne Korup, Bjødstrup med mh. fra 1916, Følle (229 indb.) med mindesten for Iver Knudsen (1861—1920), læderfabrik, planteskole, *Rønde* (og Gl. Rønde) med 1384 indb., med butikker, industri, centralskole (købstadordn.) fra 1955, udvidet 1961, privat realskole fra 1937 i forb. m. Rønde artiums- og præliminærkursus, Højskole, efterskole, handelsskole, bibliotek i Centralskolen (6000 bd.), mh. fra 1955, »Arbejdsmændenes hus«, alderdomshjem fra 1935 og 1937, vandrerhjem, stadion, biograf, hotel m. m. — Nappedam Toldsted ved Kaløvig med privat hvilehjem (fh. badehotel) fra 1958, Kalø landboskole fh. skovridergaard), Kalø pavillon, Østjyske kvægavlsforeningers afkomprøvestation. Mange sommerhuse.

Skolebyen *Rønde* ses langt bort — med sine røde tage paa den høje morænebanke med udsigt over Kaløvig. Her havde kronen en gaard (Kappelgaard), som 1570 blev anvist som bolig for slotspræsten (rkp. her). Det gamle Rønde var (mest en samling arbejderboliger under Kalø gods) mere knyttet til vejen, der gik langs stranden. Først da den ny Aarhus-Grenaa landevej aabnedes 1870, begyndte byen Rønde rigtigt at rejse sig. Nu passeres den af mange turister og af passagererne fra Tirstrup flyveplads til Aarhus. Den gamle bælgetræder i kirken, *Jens Pedersen (kaldet Sparre*, efter de gamle præster Sparre) han blev 98 aar, kunne fortælle om udviklingen, da Rønde blev en skoleby, et knudepunkt for biltrafikken, med en lang lige landevejsgade og sideveje, alle slags butikker, smukke haver. Sparre var en original, stejl og underfundig, solid og fuld af historie og historier. Henved 1000 unge mennesker gaar i skole i Rønde.

Kalø nævnes 1314, da *Erik Menved* opførte en fæstning (slot) her efter at have bekæmpet bondeopstanden. Det blev revet ned, men genopført, pantsat af Valdemar Atterdag til Aarhusbispen, indløst af dronning *Margrethe*. Lensmanden boede her i mange aar. *Gustav Vasa* var her som fange 1518, til han flygtede til Lybæk 1660 inddroges lenet, men et af de ny amter hed *Kalø amt*. Slottet blev nedbrudt 1672. — Præsten fra Vejlby sad som fange paa Kalø.

Kalø slots ruin paa vestenden af en holm i Kaløvig, med dæmning ind til land, er en af egnens kendte seværdigheder. Slottet var firfløjet. Den nuvær. *Kalø hovedgaard* ligger 2 km nord for ruinen. Gaarden var fra 1825 i den tyske slægt *von Jenisch*' eje, konfiskeret 1945 af den danske stat som tysk ejendom. Nogen egtl. hovedbygning har der aldrig været, da ejeren ikke har boet her. Et jagthus ved haven for ejeren. Stor lade.

Ejeren af Kalø, legationsraad *Martin von Jenisch* skænkede 1898 kirkeklokken til Bregnet kirke.

Efter den tyske besættelse overtog staten Kalø. Kalø blev *jagtgaard* og vildtbiologisk forsøgsgaard, hvor overjæger *Bjerg Thomsen* residerer paa „Danmarks smukkeste arbejdsplads". Her uddannes jagtelever, og her undersøges levevilkaar og udbredelse af Danmarks fugle- og dyrevildt for at værne om bestanden. (Se „Samvirke" 15. apr. 1959).

Kalø landboskole og sprogskole (oprettet 1949) er baade landbrugsskole og højskole, hvilket især mærkedes, da *Bent Klougart* (søn af havebrugsskoleforst. K., Beder) fra 1952 ledede skolen. Senere er skolen overtaget af landbrugslærer *Fritz Teichert* (fra Kliplev), hvis hustru er datter af landbrugsskoleforst. *Lauridsen*, Graasten. I 1962 blev Fritz Teichert forstander for Landboskolen ved Odense, og landbrugslærer *M. Th. Kjær* blev leder af Kalø landboskole med højskolelærer *Erik Skovmand* som medforstander.

Flere oldtidsminder, 5 runddysser, 11 langdysser, en jættestue, 20 gravhøje. Ved Følle de 3 anselige Mørkehøje. En helligkilde, Tobiasbiakilden nær kirken (for øjensvage).

Genforeningssten i højskolens have, smst. buste af Luther (1962).

Af den ældre præstehistorie

Bregnet har vist været selvstændigt sognekald. *Bent Sørensen Sommer* nævnes som sp. der 1611 (W. III, 316).

Der var indtil 1909 kun 15 sp. siden ref. (Siden 1910: 5). Den første luth. sp. skal have været *Simon Pedersen Skonning*, † 1562, epitafium, han var en af reformatorerne, der iøvrigt støttede Erik Banner, derefter hans søn *Poul Simonsen Skonning* († 1604, epitafium, efterfulgt af sønnen (?) *Hans Poulsen*, der blev provst († 1631). Fra 1570 til 1758 var her res. kap., der tillige var slotspræster paa Kalø. Fra 1604 til 1742 var alle sp. tillige provster. Provst *Jens Christensen Weggerslev* († 1669) oplevede svenskekrigens besværligheder. Provst *Rud. Bülch* døde 1702, hans 2 sønner blev sp. i Besser-O. og Værum-Ø. — Provst, mag. *Svend Madsen Sparre* (1701-42) blev konsistorialraad, en lærd, ortodoks teolog. Han havde 8 børn, hvoraf døtre blev gift med præsterne *Fr. Westphal*, der var rkp. her 1744-46, senere sp., Tirstrup-F., og *Wassner*, Sterup-O., hans ene søn blev sp. i Ring-F., hans anden søn blev hans eftermand her: *Matthias Svendsen Sparre* (1741-53). Præsterne *Sparre* huskedes længe, og flere tog navn efter dem. Der høres ikke om pietisme her. Pastor *Peder Henningsen* (1753-93) var søn af en velhavende købmand i Aarhus, giftede sig med fmd.s enke og derefter med datterdt. af provst Svend M. Sparre, Helene Westphal (af Tirstrup-F.). Henningsen stiftede legater til fattige i T. by og til indkøb af bøger til fattige børn, var selv barnløs. Den sidste rkp. (og slotspræst, *Axel Biering* (af Nr. Lyndelse-H.) blev 1758 afskediget p. g. a. lejermaal, og embedet ophævedes. — Pastor *Chr. J. Ewaldsen* (1794 -96) kom hertil fra Værum-Ø., men døde 1796, kun 41 aar. Konsistorialraad *Bertel C. Budtz* (1796 —1851) vil sent blive glemt, han var her i 55 aar, havde 7 sønner og 10 døtre. Han kom ogsaa hertil fra Værum-Ø., og hans 50 aars jubilæum 1844 fejredes med stor fest. Han var af den gamle skole, afholdt og anset. I flere aar havde han hjælpepræst. B. var virksom i landhusholdningsselskabet.

Tiden efter 1851

Pastor *J. F. V. Edsberg* (1851-58) kom hertil fra Hornslet og er den første sp., som forflyttedes herfra. Han var venlig, godmodig, meget haveinteresseret (se her III, 632), men der var ikke meget kirkeligt liv.

Pastor *R. C. Holm* (1859-69) var en meget alvorlig, ja streng mand. Kkg. var ringe.

En præstedatters skæbne.

Fru *E. Schou* fortæller (Hj. og Tr. XI, s. 86) om en datter af pastor *Holm, Grethe*. Hun forlovede sig hemmeligt med en ung skovfoged og de var lykkelige, indtil pastor Holm fik det at vide. Han rejste med hende til Kbhvn., indførte hende i rige kredse for at hun skulle glemme sin kæreste. Men hun gik til bunds i Kbhvn. Frk. Holms broder, pastor Jacob Holm fortalte fru E. Schou om sin ulykkelige søster, som han ikke kunde komme i forbindelse med. Han havde prøvet gn. Midnatsmissionen og gn. pastor *Albert Schack*. Efter Jacob Holms død kom hans enke med et brev fra „den skrækkelige Grethe", som forlangte nogle af broderens penge, til fru E. Schou. Fru Holm havde besøgt hende, men blev rædselsslagen over de eder og forbandelser, Grethe Holm udøste. Fru Schou besøgte hende, fortalte om Torsager, sang og bad med hende. Hun blev efterhaanden forandret, og fru Schou inviterede hende med til Torsager, som hun ikke havde set i 56 aar. „Da vi sad i spisestuen i præstegaarden, sagde hun: „Tænk, det er den samme stue, de samme vægskabe, og bufetten staar paa det samme sted. Og der henne stod et anretterbord med en stor temaskine, og jeg lavede teen; men dengang var jeg en pæn lille, uskyldig pige, som ikke vidste, hvad for et helvede jeg skulde komme ind i." Pastor Schou var rørende god imod sin gæst. Han kørte hende paa ture i omegnen, til Klokkerholm skov, til Kalø, Skovriderstedet, og hvor i omegnen han kunde glæde hende ved en tur i hans dejlige gamle jagtvogn. Det blev virkelig hendes livs store oplevelse, de sytten dage jeg kunde tillade mig at blive der. Og hun kunde jo ikke rejse alene. Det var den sidste sommer, Schou havde i Torsager. Da han om efteraaret kom til København, fik jeg lov til at glæde frøken H. paa hendes 80 aars fødselsdag med at faa stiftsprovst Ussing og Schou, min søster og hendes svigerinde op til hende for at drikke chokolade. Inden opbruddet holdt Ussing en andagt ud fra Simeons ord og ønskede for frøken H., at ogsaa hun maatte se Guds frelse, før hun drog herfra. Disse ord mindedes hun ofte. — Men frøken H. var alt andet end nem for sine værtinder, og hun flyttede i det uendelige for at undgaa at betale skat. Der var ikke noget at stille op med hende paa det punkt. Det sidste aar fik vi hende dog anbragt hos en troende sygeplejerske, hvor hun virkelig var i gode hænder. Men en dag kom hendes svigerinde og fortalte mig, at nu vilde Grethe flytte, og hun havde været meget uforskammet mod sin værtinde.Engang vilde hun endog skyde mig med en revolver. Senere faldt hun til ro, var glad for sin radio og stiftsprovst Ussing. En morgen blev hun fundet død i sengen.

Pastor *Fr. G. Eyermann* (1869-73) var en frisk og dygtig mand, han døde efter 4 aars forløb og efterlod et godt minde. Bregnet kirke blev hovedrest. i disse aar.

Pastor *C. C. Permin* (1873-77) var mindre heldig. I Khst. saml. 6. r. II, 594 skriver biskop *Brammer* derom og at det vakte misfornøjelse, at P. ikke havde søgt sin afsked, skønt der 1876 var stærke krav derom. Befolkningen mente, at præsterne holdt sammen, og at provst Bülow var bange for avisskandale. Brammer søgte at berolige gemytterne, og april 77 fik P. sin afsked.

I disse aar begyndte et nyt kirkeligt liv at bryde frem. 1866-90 virkede distriktslæge *Vilhelm Krohn* (f. 37, præstesøn fra Hem-HD) i Rønde. Han havde en umaadelig stor praksis, var en dygtig læge. Hans hustru (Nancy, f. Lund — der var 10 børn, bl. a. Aage Krohn, sp. Tostrup-R.) pintes ved al den selskabelighed, drik og kortspil, som prægede Rønde og egnen, og dr. *Krohn* ansaa sig selv som fritænker. En dag bad fru K. sin mand om at køre til Rolsø kirke, hvor pastor *P. E. Blume*, der nyligt var blevet sp. i Vistoft, skulde prædike. Dr. K. sagde ja, han vilde saa besøge patienter, medens fruen var i kirke. Han gik dog med til gudstjenesten, blev ramt af ordet og klart omvendt, og derefter kørte de næsten hver søndag til Vistoft for at høre *Blume*. Lægehjemmet blev forvandlet. Der lød salmesang, holdt bibellæsninger, og dr. *Krohns* fandt sammen med de ganske faa troende mennesker, der var i sognet. De indkaldte fremmede talere, præster og missionærer, især huskedes *H. P. Børresen*, og Santalmissionen fik en stor plads i kredsens hjerter.

Provst *C. C. Hansen* (1877—1909) oplevede i sin lange præstetid her ikke blot den store restaurering af T. kirke men ogsaa den vældige materielle, økonomiske, politiske, tekniske og aandelige udvikling, som helt forandrede sognenes struktur. Der kom jernbane til Torsager, nye veje, Rønde by voksede op, landbruget moderniseredes, provisorieaarene vakte den politiske interesse, og et stærkt aandeligt liv voksede frem i Rønde. Provst H. var højkirkelig, afholdt og anset. Han kendte det store pastorat ud og ind, fulgte udviklingen med stor interesse, havde efterhaanden døbt, konfirmeret og viet de fleste af de faste beboere. Han stod velvilligt over for det frembrydende liv, ofte boede missionærer i præstegaarden. Han støttede ogsaa Frelsens Hær, der fik eget lokale i T., lige ved prgd. (senere nedlagt). Han havde god kirkegang og var hele pastoratets præst. I Torsager blev der bygget fh. 1886, og her samledes en gr. kreds om foredrag og ungdomsarbejde. Der var ogsaa en lille IM kreds i T., men den var mere stilfærdig og kirketro. I *Rønde* voksede IM-kredsen sig stor og kom til at præge, men her var der modsætningsforhold ml. IM og de andre. IM søgte mere til nabokirker end til deres sognekirke. Distriktslæge *V. Krohns* blev IMs myndige og selvstændige leder. *Blume* var deres præst, og da han flyttede, 1883, følte de sig en tid »uden egen præst«, indtil *Axel Busch* kom til Feldballe 1888; han fik meget stor betydning for IM i Rønde. — I 1880'erne begyndte *IMs store sommermøder i Kalø skov*, hvor *Vilhelm Beck* var fast taler, ja, han bar faktisk disse møder, som samlede tusinder af mennesker. En vognborg saa bred og lang, at den syntes uendelig, omkransede Kaløvigs bund, og der var næsten altid fint vejr til disse møder. Folk kom, fyldt med forventning, og de blev ikke skuffede. Becks æggende og vækkende prædikener med det klare skel fik betydning for umaadeligt mange paa Djursland; hans »Skovprædikener« var fyldt med billeder fra naturen og fra dagens aktuelle liv. *Axel Bülow*, der som student kom til disse møder, mindes især en Beck-prædiken om Johannes døbers ord om kasteskovlen: »Hveden samles i lade, men avnerne skal opbrænde i den uudslukkelige ild.« Og man gik fra mødet med den bøn: »Herre, o lad mig dog ikke komme i avnebunken!« (A. Bülow: Præsteminder, 1944, s.. 58).

Forpagter *Rud. Heilmann*, Møllerup (forp. her 1881-97), der var en af IMs ledere paa Djursland (se Feldballe) var en af grundlæggerne af Rønde højskole som IMs højskole. Han satte spor over hele egnen, bl. a. var inspektør *Engelbrecht Olsen*, Kalø, hans elev, da Heilmann var forvalter paa Kalø omkr. 1880. Olsen blev omvendt efter mange kampe og megen modstand. Birkedalkredsen, der startede Rønde højskole, ønskede hans hjælp til at »modarbejde den mørke Indre mission«, men *Olsen*, der da ikke var omvendt, svarede, at det var ham umuligt, da hans bedste folk var IM. — Inspektør *Olsen* hørte gerne provst *C. C. Hansen*. Da forp. *Heilmann* mente, at der manglede klarhed i provstens forkyndelse, og at dette vilde hindre Olsen, sagde han til ham: »Jeg kan ikke sige, om provsten er fuldt troende, men du skal sidde med det spørgsmaal: Hvad skal jeg gøre, for at jeg kan blive salig?

Om han er troende, fremgaar af, hvad vejledning han giver dig i denne sag, thi derpaa skal en troende præst kendes. Besvarer han ikke dette spørgsmaal, er han ikke den mand, du har brug for at høre.« (K. Herskind i bogen om Rud. Heilmann, 1944, s. 36).

Kaløs prægtige gods ejedes af en tysk jøde i Hamborg. Men godsinspektør *Olsen*, Kalø, var en god dansk mand. Høj, bredlemmet, ret en storproprietærtype. Han forstod at traktere med et veldækket bord, og hans marker var vel drevne, bugnende af kløver og korn. Alt var i fin orden, rækker af svære, racerene køer, solide heste, og det var en fryd at følge ham i de rene, veldyrkede, store marker. Han og hans kone var varme, troende mennesker. *Vilhelm Beck* boede altid hos ham, naar han var her, og jævnligt tog Beck hertil og »laa paa græs«, hvilede ud, paa sin aarlige Jyllandsrejse. *Olsen* betød meget for IM paa egnen, og hans hjem var et samlingssted for IM, efter at distriktslæge *Krohns* 1890 var rejst til Saksköbing. (Hj. og tr. VIII, 1939, 136 f.). IM var i stadig fremgang, og det var en stor dag, da *Vilhelm Beck* 8. aug. 1888 indviede Rønde missionshus, talte om »Tabernaklet« og de forskellige tæpper i tabernaklet og anvendte dem som billeder paa de forskellige slags kristne og deres arbejde (Bülow, s. 19). Rønde mh. blev flittigt brugt, pastor *Busch* var den hyppigste taler, men her kom mange missionærer, og der blev arbejdet med sdsk., KFUM og K osv. Fra 1886 havde indremissionær *Niels Rasmussen* virket i Rønde (se Kongerslev) og den gamle missionær *Frands Pallesen* fra Fladstrup i Lyngby -A. gjorde til sin død 1890 et nidkært arbejde i Torsager og Rønde. Han stod pastor *Blume* særligt nær. Blume fortæller i IM tid., 1907, s. 683, at Pallesen besøgte alle hjem her, før han holdt møde.

1894 oprettede *Uffe Birkedal* og *Otto Laage* »*Djurslands højskole*« i Rønde, men den kunde ikke gaa, efter jul 1896 blev alle eleverne borte, og skolen gik fallit, hvorefter den 1897 blev købt af Indre missions venner paa egnen, og den store *Rønde højskole* blev bygget op af *K. Herskind*, som snart blev IMs leder paa egnen sammen med sin broder, *Ingemann Herskind*. (Om højskolen og gymnasiet se ndf.).

Provst *H. L. Larsen* (1910-17) var en flittig præst i det store pastorat. Han stod IM nær, men IM i Rønde virkede ganske selvstændigt under brødrene *Herskinds* ledelse. Provst L. arbejdede stærkt for armeniersagen, for jøderne og for »Ungdommens vel«. Han var sogneraadsmedlem og medl. af kommissionen til vurdering af præstegaardsavlinger i provstiet, rejste meget i udlandet. Man kunde synes, at hans jævnhed grænsede til det formløse, men inderst inde var han aristokrat, en meget retliniet mand. Praktiske sager havde hans særlige interesse, han var vel bevandret i klassisk litteratur, meget sprogkyndig, missionsmand men »sikkert med en del ærbødighed for oplysningstidens præsters praktiske greb om tingene«, en særpræget personlighed.

Det vakte nogen opsigt at han, som var provst og sp. i et af stiftets største embeder, søgte embede som res. kap. i Aarhus, hvor han fik til opgave at rejse den ny Sct. Markus kirke

Pastor *J. N. Schou* (1917-28).

Der var nogen spænding om præsteudnævnelsen 1917. Menighedsraadet indstillede sideordnet 2 IMs præster: den kendte, særprægede pastor *J. N. Schou*, Aal, og pastor *K. K. Larsen*, Vilsted. Schou blev udnævnt, og nu fik Torsager-B. en sp., der ikke var som andre præster i Danmark. Han var en uforfærdet stridsmand, sær og kantet, velhavende, men uhyre nøjsom, usigelig offervillig (hjalp nødlidende, gav store summer til IM og YM, havde bygget mh. i Aal osv.), fordringsløs over for sig selv, vækkelsesprædikant (i Aal dannede de grundtvigske valgmgh. imod ham). Han vilde *livet* for enhver pris, indbød endog frk. *Frida Thomsen* fra pinsemissionen til at tale i Torsager. Men det bragte ham i modsætning til IMs samfund i Rønde, han kom til sidst ikke til møderne i Rønde, han syntes, at han »ikke havde tid«. Brødrene *Herskind* fyldte tilstrækkeligt der. Han befandt sig bedst i det lille IMs samfund i Skrejrup. Flittigt gik han rundt paa sin fod i de store sogne, han vilde menneskers frelse, og han satte spor dybere end mange andre præster (se ndf.). 1918 oprettedes præliminær- og studenterkursus'et i Rønde i forbindelse med højskolen, ledet af *K. Herskind*. Det har i høj grad medvirket til at modarbejde præstemangel i den danske folkekirke. Adskillige store møder blev holdt i Rønde. Gymnasiastmøderne gjorde navnet Rønde elsket i mange unge latinskoleelevers hjerter.

Det *grundtvigske* liv startede vel delvis som en modstand mod pastor *Schou*. Man følte sig ved hans haarde metoder drevet ud af kirken, og søgte kontakt med Mellerup, Mørke højskole, Lyngby højskole, og grundtv. præster i omegnen, provst *Gad* i Hornslet, pastor *Holm* i Fruering og andre. Konfirmanderne sendte man til Hornslet. Man indkaldte grundtvigske præster til maanedlige gudstjenester med altergang. Dette skærpede modsætningen og forholdet til pastor Schou.

De ledende folk, der indkaldte fremmede prædikanter var gdr. *Anders Andersen*, Rønde, gdr. *Laurs Andersen*, Smoum, lærer *Thøger Jensen*, Følle, gdr. folketingsmand *N. Pedersen-Nyskov* og gdr. *Meinert Mortensen*, Torsager.

Meinert Mortensen var gennem 30 aar formand for menighedsraadet og er stadig formand for KS. Forstander Arne Mortensen, Ollerup gymnastikhøjskole, er hans søn.

Landbrugskonsulent *Martin Nielsen* (Rønde 1929—1935) startede sammen med lærer *Helge Laursen*, Torsager, en grundtvigsk ungdomsforening, under De danske Ungdomsforeninger. Den bestaar endnu. *Martin Nielsen* bor nu i Vejle, lærer H. Laursen tog afsked 1964.

Det grundtvigske liv har præg af de forhold, hvorunder det fremstod under pastor Schou. Man kom kun til de maanedlige, senere kvartalsvise gudstjenester med indkaldt prædikant. Den maanedlige event. kvartalsvise kirkegang og altergang præger endnu. — Men man samles flittigere til foredrag i forsamlingshuset og aftenhøjskole i skolen.

Pastor *M. Engel Jensen* (1928-44) fortsatte i pastor Schous spor, IMs mand.

Pastor *Engel Jensen* skriver om sin præstetid her: Brødrene *Herskind* satte ganske deres præg paa IM i Rønde og omegn. Jeg havde selv megen forbindelse med skolen og artiumskursus'et, havde timer og foredrag der, og det var en oplevelse at se de mange unge i Bregnet kirke. Kirkegangen var i det hele stor i begge kirker.

I Torsager var der en grundtvigsk kreds, som holdt enkelte særlige gudstjenester hvert aar. Det var et ret stærkt trosliv, præget af IM, med bibelsamtaler, møder, mange missionskredse, KFUM og K, og andet ungdomsarbejde. Der var i sandhed arbejdsvilje og offervilje, en stor støtte for præsten. Efter en alvorlig hjertesygdom fik jeg hjpr. 1938, og planer om oprettelse af et kaldskapellani blev desværre ikke til noget, skønt det var paakrævet. 1944 brød sygdommen op igen, og jeg maatte tage min afsked efter 16 rige aar i Torsager-Bregnet.

Efter en menneskealder med IMs præster fik Torsager nu en grundtvigsk sp. De grundtvigske og u. p. indstillede pastor *Otto Paludan* som nr. 1 med 8 st., medens IM indstillede provst *Kaj Jacobsen,* Overlade, som nr. 2 med 6 st. Pastor *Otto F. Paludan* (1944-53) var en ung, levende grundtvigsk præst, som gjorde et godt arbejde. Indre mission fik i samraad med sp. sin egen præst, en hjælpepræst med bolig i Rønde (se ndf.), pastor *Paludan* flyttede ligesom provst Larsen til Aarhus. Der byggedes nyt fh. 1933.

Stærkt indtryk gjorde de to unge hjælpepræsters død (*Kaj Thomsen* 1943, *Olaf Johansen* 1952).

Pastor *Viggo Lindum* har virket her siden 1954, ogsaa grundtvigsk, ordningen med hjpr. i Rønde er opretholdt. Nyt smukt mh. i Rønde 1955.

Pastor L. skriver: »Da jeg kom til T.-B. var jeg indstillet af de grundtvigske og arbejdernes stemmer (10) imod IMs (4). Jeg har lagt vægt paa fælles samling om kirken, og bruges i lige grad af Indre mission, de grundtvigske og arbejderne.

Hjælpepræsteordningen har ikke mere karakter af en særordning for Indre mission i Rønde. Hjælpepræsten gør ligelig tjeneste i Bregnet og Torsager, og han er af ministeriet bevilget kun under hensyn til arbejdets omfang.«

De kirkelige forhold nu: T. sogn er nærmest grundtvigsk præget, i B. sogn præget af IM, til B. kirke søger folk fra 2 byer i T. sogn, der er 3 mh. og 3 IM kredse, kreds af KS i T. (40 fam.), foredrags- og ungdomsf. (150), stor KFUM og K, ungdomsklub for gl. konf., menighedsmøder, bibelkredse, Unge hjem, møder for gamle, velbesøgte fællesmøder for alle.

Blandt lægfolk kan nævnes (foruden højskolens og gymnasiets mænd, se ndf.) indremissionær *Johan Legarth* (f. 54, † 24) som virkede i Rønde til 1908, en elskelig skikkelse, dygtig prædikant og nidkær missionær (DnA. 1925, s. 69). Missionær *Th. Ginnerup* († 1940), Ranum, virkede i flere aar i Rønde, en god mand, rodfæstet i Bibelen, i besiddelse af stor ordenssans: kristne er forpligtede til at have fasthed og orden i deres sager. Han var bygmester og bygningskyndig tilsynsførende med missionshusene (DnA. 1942, 63).

Desuden: Forpagter *R. Madsen,* Hestehavegaard, papirhdlr. *A. Knudsen,* Rønne, gdjr. *N. P. Møller,* Rønde, maskinsnedker *S. Rasmussen,* Rønde, lærer *Østerby,* Følle. Bager *A. Andersen* har været fmd. for mh. i Torsager, nu kbmd. *Vilh. Foged.*

Højskoleforstander *Jef Tange* er nu fmd. for IM i Rønde. Fra det nye, centralt beliggende Rønde missionshus udgaar et vidtforgrenet menighedsarbejde: søndagsskole, pigespejderarbejde, FDF, KFUM og K, Unge Hjem, samtalemøder, bibelkredse, ydremissionskredse, møder for ældre m. m. Hvert aar i okt. holdes bibelkursus paa Rønde højskole. I begyndelsen af 1964 flyttede indremissionær *Richard Holm* (f. 00), tidligere Ryomgaard, til byen.

Bankbestyrer *Poul Jensen* er BM Rønde gymnasiekursus.

Lærer *Gregers Nielsen* (f. 89, † 56) i Rostved, var fra Ø. Snede, en »stærk jyde«, sem. fra Nr. Nissum, lærer i Rostved fra 1921. Han gjorde et godt arbejde i IM, Unge hjem og KFUM og K, var kendt for sine gediegne bibeltimer og foredrag, en levende kristen, vel orienteret i folkelige og kirkelige spm. Han kunde skabe glæde og fest, hans glæde var smittende. Kingo var han fortrolig med fra sin barndom, han kunde tale om »troens glæde«. Paa ham passede ordene: Tjen Herren med glæde, kom for hans aasyn med jubel ..« (sl. 100). Som lærer stillede han store krav til sig selv, men han vilde ogsaa, at hans elever skulde lære noget. Mest taknemmelig var han, fordi han maatte være med til i aabne barnesind at saa troens, haabets og kærlighedens ord fra den levende Gud. Det vil gro efter ham i hans spor. (V. A. Lindum i Kr. dbl.).

Andre: Om *Martin Foged,* se Agri-E.

Gdjr. ftm. *N. Pedersen-Nyskov* (f. 1850, † 1922) var fynbo, overtog 1870 Nyskovgaard i T., som han drev til 1917. Fik tidligt mange tillidshverv, sogneraadsfmd., sognefoged, amtsraadsmedl., 77—06, ftm. (Grenaa) 95—22, en typisk politisk gaardmand, solid, sindig, socialt interesseret, ordfører for statshusmandsloven, virksom i husmandskomm., blev statsrevisor, og var folketingets fmd. 1913-22. Ved Dybbølfesten 1920 talte han paa Rigsdagens vegne. Er begravet i Torsager. (DBL XVIII, 149). Paa Pedersen Nyskovs mindesten paa T. ny kgd. staar:

Alt vort eget os nedbøjer.
Hvad Gud gav os, ophøjer.

Gdjr. *V. Helbo* har i mange aar været sogneraadsfmd.

Blandt lærere iøvr.: Lærer *N. Olsen,* Følle, lærer *Thoralf,* Bjødstrup, lærer *H. Laursen,* T.

Centralskolen har haft samlende betydning for de to sogne. Stor fælles ungdomsskole, kurser osv. Leder: Skoleinspektør *Erik Thomsen.*

I slutningen af *besættelsestiden* blev Rønde højskole, det gamle missionshus, gymnasiets gymnastiksal og enkelte andre bygninger i byen beslaglagt af værnemagten. Efter at man ved en julefest paa højskolen d. 20. dec. 1944 havde taget afsked med sognepræst *Nyholm* fra Agri-Egens, der havde haft timer paa skolen, men nu var kaldet til Aversi-Tybjerg paa Sjælland, meddelte forstanderen, at man desværre saa sig nødsaget til at hjemsende vinterens efterskoleelever, da der var kommet meddelelse om, at skolen skulle bruges »til andet formaal«. Heldigvis var det lykkedes at leje *Kaløvig badehotel,* saa undervisningen i højskolen kunne fortsætte der efter juleferien.

22. dec. overtog værnemagten højskolen undtagen forstanderens privatlejlighed og kontor. Forstander *H. Hansen-Hauge* blev boende paa skolen med familie, mens to lærere og en lærerinde til stadighed opholdt sig hos eleverne paa

badehotellet. Det blev en streng vinter, hvor man daglig maatte køre med mad og brændsel m. m. fra skolen ned paa hotellet. Søndag aften samledes man i forstanderens lejlighed, og vinterholdets afslutningsfest holdtes i et klasseværelse paa skolen.

I øvrigt indrettede værnemagten sig med kontorer i stueetagen, sovesale i klasseværelserne, værelser til befalingsmændene paa elevgangen, værksted i sløjdsalen. Senere anbragtes russiske krigsfanger i gymnastiksalen. Fra køkkenet bespistes i alt 400 mand.

Der forefaldt flere episoder i vinterens løb. Bl. a. nægtede Hansen-Hauge nytaarsdag at gaa med til, at der flagedes med hagekorsflaget fra skolens flagstang og ved mellemkomst af forstander *Johs. Mygind*, Rønde kursus, blev sprængning af et hus i byen forhindret.

Kort før kapitulationen, den 28. april, rømmede værnemagten højskolen, som derefter blev taget i besiddelse af 46 flygtninge fra Pommern under ledelse af en frue, der havde været ansat i udenrigsministeriet i Berlin. Disse flygtninge blev d. 12. maj 1945 overflyttet til jagtslottet paa Kalø.

Endelig kunne man tage fat paa en haardt tiltrængt udrensning paa højskolen, og 5. juni 1945 aabnedes sommerskolen med 35 tilmeldte elever.

1927 oplyses: Kkg. 10—12 %, bedst i B., det kirk. liv præget af IM, især i B., 6 IM kredse, ialt med 210 medl., M og K (40 og 40) i B., KS (60) i T. Rønde præget af skolerne. 1939: Kkg. 12—18 %, præget af IM, 5 IM kredse (220 medl.), 2 M og K, YM kredse, KS (46 fam.), DdU. 1947: Kkg. 8—10 %, velvilje, n. gr. præg i T., i B. delvis præget af IM, 3 smaa IM kredse i T., 2 større IM kredse i B., KS (46 fam.), 4 sdsk., foredragsf. i B., DdU, en del ukirkelige i T. og i Rønde. Enk. katolikker. 1963: Kkg. 4 og 9 %, se iøvr. ovf.

Folketal. 1850: 844 og 763; 1901: 1157 og 1332; 1921: 1351 og 1603; 1960: 1282 og 2240.

Altergæster: 1926: 320 og 1102; 1934: 684 og 1196; 1947: Ikke oplyst; 1957: 483 og 1798; 1962: 497 og 1840.

Menighedsraad: 1922: 8 IM, 6 u. p., 1930: 6 IM, 4 gr., 3 soc., 2 u. p., 1938: 6 IM, 4 gr., 3 soc., 1 u. p., 1945: 4 IM, 10 gr. og soc., 1957: T.: 2 IM, 3 gr., 2 soc., Br.: 3 IM, 3 gr., 2 soc., 1961: do.

Kommunevalg. 1943: S. 422 (4), V. 543 (5), BF. 135 (1), BS. 101 (1). 1962: S. 579 (4), V. 685 (5), Rørndeliste 200 (3), BF. 82 (0). Fmd.: Gdjr. *V. Helbo* (Venstre).

Torsager kirke er Jyllands eneste rundkirke, anselig og interessant. Den ligger paa en stejl bakke midt i byen og behersker hele byen. Den bestaar af rundkirken (2 etager) med firkantet pyramidetags-taarn over rundingen, kor med apsis og vaabenhus mod syd. Rundkirken, kor og apsis er opført af munkesten i romansk tid, c. 1200, ant. opført i forsvarsøjemed. Rundkirkens diameter er 12,6 m overhvælvet, hvælvingerne bæres af 4 svære murstenspiller, som er runde og har rigt profilerede sokler og kapitæler. Ad en vindeltrappe kommer man op til et rum med bjælkeloft over hvælvingerne og med smaa skydehuller som vinduer. Kirken har rundbuede vinduer og kun een portal Korbuen har samme bredde som skibet, paa hver side en niche. Senere i middelalderen tilføjedes et 17,6 m højt taarn med kamgavle mod vest. Ved den store restauration 1877-78 (prof. Walther) blev taarnet nedbrudt i højde med koret og fik spidsgavl. Restaurationen 1878 var ualmindelig haard (som i Bjernede, der paa mange maader minder om T. kirke. Apsis og kor har lisener, buefrise og savskifte. Muret alterbord og prædikestol. Det tidligere alterbillede (Carl Bloch: Gethsemane) hænger i skibet. Ny alterskranke. Over korbuen et lille, senmiddelald. krucifix. Romansk granitfont, nyophugget, med trapezformet fod. Glat messingdaabsfad. Tindaabskande. Tremastet fuldrigger „Arken". 2 klokker fra 18. aarh. Gl. klokkestol af eg. Gravsten i rundkirkens ydermur. 170 sd.

Med lov om konfiskation af tysk og japansk ejendom gik kirkerne over til selvejje i 1945. Og Torsager kirke gennemgik en grundig og omfattende restaurering 1950-52 under ledelse af arkitekt Axel Schou, Aarhus. Alle vægflader var dækket af cementpuds, de var limfarvede og malede med borter og friser. Alt puds hugget af, alle vægge sandblæst. De gl. røde munkesten kom frem igen (maaske Jyllands ældste). Gl. gotisk krucifix fra ca. 1400 anbragt paa alterbordet. Nyt orgel, nyt gulv, nye løse stole, glasmosaikrude i korvinduet, opstandelsesbillede, malet af Harald Borre, Aarhus, blytaget delvist fornyet. Kirkens vægge nu kalkede, men de 4 søjler staar i røde munkesten.

Torsager kirke er en af Jyllands største kirkelige seværdigheder, noget helt for sig selv, besøges af mange turister.

Løffler, s. 257 f., Rand. aarb. 1895, 65, Frølén: Nordens befästa rundkirker II, 23, Mackeprang, s. 40, 200, Storck og Clemmensen: Dsk. teglstensk. 31, s. 18, Johs. Grønborg: T. kirke (Søndagsbl. 1911, 92, P. Holm i „Tiden" 1912-13, s. 514 f., Rand. aarb. 1952.

Bregnet kirke ligger ensomt, men smukt i udkanten af Kohave skov. Er formentlig opført af biskop Jens Iversen Lange c. 1470. Skibet, med tresidet afslutning (koret gaar i eet med skibet), det slanke taarn og det kamgavlede vaabenhus mod syd er opført i gotisk tid af røde mursten. Biskop Jens Langes († 1482) vaaben ses i korets hvælv. Langhuset inddeles udvendigt af støttepiller, kun vinduer mod syd. Taarnet har kamgavle i øst-vest. En vindeltrappe fører op i taarnet. Kirken er præget af restaurationen 1872 (bygningsinspektør Walther), er hvidkalket, med blytag. Glasmalerier i koret fra 1906. Alterbordet med den solide alterskranke, prædikestol og stolestader ant. fra 1872, prædikestolen har evangelistfigurer (N. W. Fjeldskow), altertavlen har maleri af korsfæstelsen (S. Schack, 1860). Sengotiske stager, hvilende paa 3 hunde. Romansk granitfont med dobbeltløver og rigt udhuggen fod. Sydtysk daabsfad fra c. 1575 med syndefaldet og vaaben. Kirkeskib fra 1935, klokke fra 1898 (den gl. klokke, som er en af landets ældste, revnede og fjernedes til Nationalmusæet). Gravsten. 235 sd. Orgel fra 1884.

Mackeprang, s. 274.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 108 rug, 157 byg, 167 havre. b) 60 rdl. c) 33 lpd. ost. d) 300 rdl. e) 157 td. ld., incl. en stor eng, 9 td. hartkorn. God, stor prgd. fra 1850, 50 alen lang, for sig selv. 1870: Regul.: 2800 kr. netto: 6066 kr. (Embedet var det højstlønnede i provstiet). 1913: 1. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1850.

10. 8. juli 1796—18. maj 1851 (sp. Værum-Ø. 3. jan. 94): Konsistorialraad **Bertel Christian Budtz,** f. 26. dec. 67 Randers. F.: Kbmd. og vejermester Jens B. og Dorothea Kirstine Bering. Stud. Randers 86, c. nov. 92 (l), ksstrd. 44, † 18. maj 51. — G. 2. dec. 94 Cecilie Marie Friis, f. 12. apr. 77, † 2. marts 66. F.: Forvalter paa Frijsenvold Otto F. og Ulrikke Christiane Licht. — Datter g. Henriksen, Gerrild-H. — Dattersøn den kendte pastor B. C. Henriksen, Vejby-S., se Astrup-T. —

Ksstrd. *Budtz* er en af de præster, der har virket længst tid i Aarhus stift. Han var helt oplysningstidens mand, førte stort hus, virksom for skolens og landbrugets fremme. Anset af alle, se iøvr. ovf.

Hjælpepræst hos pastor Budtz:

1842-51: *G. T. V. Hald*, se Mygind-K.-S.

11. 23. aug. 1851—5. dec. 58 (sp. Hornslet 22. apr. 35): **J. F. V. Edsberg,** fl. t. Lindelse, se der.

12. 4. marts 1859—26. jan. 69 (sp. Røgen-S. 25. aug. 52): **Rasmus Hansen Holm,** f. 21. nov. 08 Randers. F.: Kbmd. Jacob H. og Benedicte Kirstine Holm. Stud. Randers 27, c. juli 34 (h), andenl. Lyngby sem. 36, sp. Dollerup-F.-R. 6. jan. 44, afsk. 26. jan. 69, † 5. apr. 90. — G. 12. apr. 44 Birgitte Trap, f. 28. jan. 15 Randers, † 31. dec. 94. F.: Kbmd. og gæstgiver Niels T. og Karen Margrethe Caspersen. — Søn: Tølløse-Aa., hustrus broder udgiveren af Traps Danmark, gehejmekfrd. J. P. Trap. — Se ovf.

13. 26. maj 1869—16. juli 73 (sp. Visby, Sdj. 5. okt. 57, afsat af tyskerne 20. maj 67): **Frederik Gustav Eyermann,** f. 13. nov. 13 Raadvad, Lyngby. F.: Gørtlerm. Lars E. og Ane Hansen. Stud.

priv. 33, c. maj 40 (h). Husl. i Sdr. Bjert prgd., hjpr. Vig-NA. 18. sept. 53, † 16. juli 73. — G. 4. nov. 58 Anna Kirstine Marie Berg, f. 3. marts 34 Lyngby, † 17. apr. 07. F.: Sp. i Torup, Sjæll., afsk. 62, se der. — Søn: Vigerslev. — Se ovf.

14. 3. okt. 1873—17. apr. 77 (sp. Roslev-R. 25. sept. 63): **Carl Christian Permin,** f. 1. apr. 13 Helsingør. F.: Kbmd. Johan Henrik P. og Adolphine Ottomine Caroline Friis, stud. priv. 33, c. apr. 42 (h), hjpr. Stadager-NK 3. okt. 50, sp. Sønderho 21. marts 57, afsk. 17. apr. 77, † 11. maj 83. — G. 12. aug. 59 Georgia Cecilia Christine Petersen, f. 1. maj 31 Vrdbg., † 11. febr. 07. F.: Sp. i Nakskov-B., † 82, se der. — Hustrus brødre: 1. rkp. Holmens k., Kbh. og Ringkøbing-R. Moster g. Lindegaard, Slaglille-B. — Se ovf.

15. 5. juli 1877—30. nov. 1909 (Kkp. Følleslev S. 27. okt. 73): Provst **Carl Christian Hansen,** f. 1. juni 47 Kbh. F.: Kornhdlr. Lars H. og Ane Cathrine Pedersen. Stud. von Westens inst. 65, c. 71^2 (l), hjpr. Lyderslev-F. 30. marts 72, provst Ø. Lisbjerg-Mols-Sønder herr. 23. sept. 90—15. febr. 98, r. af dbg. 07, † 30. nov. 09. — G. 4. sept. 74 Catharina Susanne Nissen, f. 14. febr. 53 Kbh., † 27. febr. 30. F.: Instrumentmager Julius N. og Johanne Marie Müller. — Datter g. Fenger, valgmgh., Askov, hustrus faster g. Thomsen, Balslev-E., morbroder: provst Carl Müller, Haderslev.

Den første aandelige pavirkning fik H. gn. sin moder i sit jævne barndomshjem. Hun var en mild og alvorlig kvinde, der søgte at aabne sin drengs øjne for naturens og menneskelivets skønhed paa samme tid, som hun søgte at føre ham til Gud ... Som ung drømte han en tid om at vi sine kræfter til naturforskningens tjeneste, men under *Rud. Frimodts* prædikestol vaktes hans lyst til at blive præst.

Det store embede i Torsager var blevet beklippet ved store pensionsbyrder, og nu fik man en ung præst hertil. »I disse egne, hvor IM fik et sikkert tag i store dele af befolkningen, gennemlevede provst H. og hans hustru en række af lykkelige aar. Senere kunde der komme dage, da miskendelse og misforstaaelse kastede skygger. Hans nærmeste aandsfæller ønskede mere af den torden i hans forkyndelse, der truer de genstridige med ilden fra himlen, og da H. nu engang ikke var en tordensøn og helst vilde have lov til at synge med sit eget næb, saa kom der misfornøjelse og dage, der var tunge at komme igennem for det milde, fredselskende bløde sind. Legemssvaghed tvang ham til at holde kapellan. Det, som i karakter og væremaade drog mennesker til ham, var hans milde sind, hans elskelige, uimodstaaelige smil og den ydmyghed og beskedenhed, der fik ham til at fordre saa ringe plads for sig selv.« (En lille julegave, 1910, s. 61 f.). — Provst Hs svigersøn, hrsagfører, kammeradvokat *Arne Kemp,* skriver hertil: »Embedet var stort og besværligt, men i mange aar var der formandspension og to enkepensioner at udrede, og H. maatte for egen regning opføre en ny kostald. Han tilhørte den højkirkelige retning, og stod i et hjerteligt forhold til sin menighed, afholdt baade i sognene og i provstiet af præster og lærere. Han var virksom for at faa T. kirke grundigt restaureret, og de mange, der kom for at se kirken, bidrog til den livlige tilværelse i præstegaarden, hvor der var en børneflok paa 6 døtre og en søn. Ikke mindst om sommeren var der mange gæster og meget liv. Provst H. holdt mange møder i præstegaarden, og vi mindes flere missionærer, bl. a. *Anders Stubkjær* og *Lars Hansen* fra Vildbjerg, som paa sin enfoldige maade indtrængende forkyndte evangeliet. De boede hvert aar i præstegaarden. IM kredsen i Rønde søgte derimod til kirke udensogns, især hos pastor *Rasmussen,* Agri.

Skolevæsenet havde provst H.s store interesse. Lærerne glædede sig, naar han kom paa visitats, og kirkesynene formede sig festligt, naar provsten kom kørende med de to synsmænd, »store« og »lille« Jensen.

Provst H. var en stor naturelsker, og fremfor alt holdt han af den store, dejlige præstegaardshave, som han selv arbejdede flittigt med.

I sine sidste aar havde han sukkersyge, hvorfor han søgte afsked som provst (et arbejde som interesserede ham meget), men han fortsatte sin præstegerning. Provst H. hviler paa Holmens kirkegaard, Kbh., men menigheden rejste en smuk mindesten over ham paa T. kirkegaard, udført af billedhuggeren Kaj Nielsen.

Pastor *Axel Bülow* har i »Præsteminder« 1944, s. 18 f. fortalt om livet i T. og Rønde. Han skriver, at baade Provst H. og hans hustru var venner af IM, stod provst Adam Bülow nær. Provst H. og hans begavede hustru gjorde et stort arbejde i det store pastorat. Det var festligt at komme i T. prgd. Det gjorde indtryk, at der i korridoren var malet flere betydningsfulde skriftord paa væggene.

Hjælpepræst hos provst Hansen:

1908-10: *I. K. Madsen,* se Rorup-G.

16. 2. juli 1910—22. marts 17 (sp. Gerlev-D. 18. maj 08): Provst **H. L. Larsen,** provst Ø. Lisbjerg-Mols-Sønder herr. 30. juni 13, fl. t. rkp. Vor Frue k., Aarhus, se sp. Sct. Markus k., Aarhus.

17. 4. aug. 1917—29. sept. 27 (sp. Aal 10. nov 91): **Jens Nicolaj Schou,** f. 23. jan. 61 Skive. F.: Distriktslæge Carl Martin S. og Charlotte Amalie Fasmer. Stud. Randers 82, c. 88^2 (h_2). Rejse i Sydeuropa og Palæstina og Indien, ord. kat. Sct. Pauls k.,Kbh. 19. maj 90, afsk. 20. sept. 27, † 16. apr. 29. — G. 21. dec. 89 Thyra Knudsen, f. 19. febr. 61 Kbh., † 16. aug. 17. F.: Højesteretsassessor Otto Gustav Christian Jacob Thomas Edmund Africanus K. og Elise Malling.

Om denne ejendommelige præst foreligger der tre ret forskellige større beretninger, dels provst *E. K. Thyssens* afhandling om S. i Ribe st. aarb. 1936, s. 40 f., dels *Inge Westrings* og provst *Benj. Nielsens* korrektiv dertil i Ribe st. aarb. 1937, s. 16 f., samt provst *C. C. Varmings* indgaaende skildring i Hj. og tr. XI, 1943, s. 9 f., jfr. professor *P. G. Lindhardts* kronikker om S. i »Jyllandsposten« (se Aal). Schou er nærmere omtalt under Aal, hvor han havde sin længste præstegerning.

I grevinde, amtmandinde *Schulins* bog (Oplevelser, 1939, s. 47 f.) er S.s barndomshjem skildret. Faderen var en dygtig, men aparte læge. Blandt hans 13 børn var et tvillingpar, Jens S. og Nicolaj. De kom begge til Kbh. for at studere medicin, men da Jens' hørelse var daar-

lig, kunde han ikke følge forelæsningerne. Dybt nedbøjet ønskede han sig mange gange døden. Han kastede sig over studiet af *Søren Kierkegaard*, en ven bad med og for ham, de gik hen og hørte *P. Krag* i Sct. Jakobs kirke, og en ny verden aabnede sig for den tungsindige student. Her oplevede han et aandeligt gennembrud, ganske grebet af korsets evangelium, hans fader frabad sig hans overspændte breve, og Jens gav sig til at studere teologi, men det blev ham strengt forbudt at paavirke broderen. Først længe efter fik tvillingebroderen sit gennembrud, og Jens fik lov til at tale med sin fader, saa han døde i troen (»Mange aars bønner var dermed opfyldt«, skrev han). Efter embedseksamen foretog Jens S. sin store udenlandsrejse, hvor han med interesse fulgte de danske missionærers arbejde i Indien og skrev righoldige breve hjem til sin forlovede, ikke mindst om sine vandringer i det hellige land. Efter en kort tid som kateket i Kbhvn., kom han til Aal. Der blev vældigt røre. Den forkyndelse var de ikke vant til (se Aal). Der blev modstand. Selv regnede S. sig som centrumsmand, men han vilde have sin plads blandt troende mennesker, og saa blev IM hans nærmeste venner. Han fik bygget et mh. som han delvis selv betalte. Han var hjertelig og kærlig, ivrig efter at hjælpe mennesker i aandelig eller timelig nød. Flere gange var der vækkelse i Aal, hans skarpe forkyndelse vakte stadigt røre, og modstanderne dannede 1905 valgmenighed. Under Aal fortælles om hans husbesøg, hvor han kunde gaa drastisk frem for at vække til alvor, om hans store kærlighed til Ydre mission, om hans indtrængende konfirmandundervisning. Pastor S. blev udnævnt til Torsager, mens hans hustru laa for døden. Begge havde de følt, at det var svært at løsrive sig fra Aal. Hun slap derfor.

Hurtigt fik han gode venner i Torsager-B. I T. var der kun en lille mghkreds, i Skrejrup fandt han en samlet kreds, der kom til at staa ham nærmest, og saa fik han nær forbindelse med forstanderne *Herskind*, og ikke mindst med fru skovrider *Liisberg*, Kalø. Præstegaarden var i daarlig stand; han fik raadet bod derpaa, ret velhavende var han, men uhyre nøjsom. Hans husholderske, frk. *Dortea Jensen* passede ham godt lige til hans død i Farum. I et brev fra advent 1922 skriver han, at han nu er »indøvet i gerningen her, saa det gaar bedre. Her er yndige troende mennesker, men de bor ret langt fra præstegaarden, kun ganske enkelte her i Torsager. Jeg har let ved at kende, at jeg er blevet svækket i disse 5 aar ...« En konfirmand fra 1923 har i Hj. og tr. XI, s. 92 fortalt om præstetimerne, hvor hovedsagen var at lære at elske Jesus ... hele Guds frelsesplan. Hans forkyndelse kunde være kras, men mildnedes med aarene. Han havde ogsaa megen humor (Vi skal være originaler, ikke kopier!). Der var ogsaa mange, der takkede Gud for pastor Schou i Torsager-B. Pastor Schou omkom ved en gasforgiftningsulykke. Ved hans begravelse blev hans yndlingssalme sunget: O, du min Immanuel ...

Pastor *Engel Jensen* skriver om Schou:

Det har formet sig saaledes for mig, at jeg i 1918 blev *Schous* eftermand i Aal, da han 1917 var forflyttet til Torsager, og at jeg saa i 1928 paany blev hans eftermand dér, da han sidst i 1927 var blevet entlediget. Jeg har altsaa gaaet i hans fodspor nu i c. 24 aar. Det blev saadan, at baade i Aal og Torsager blev *Schous* venner mine venner, medens ikke alle hans modstandere blev mine. Og uden endnu at have mødt ham kom jeg til at holde af ham og fik øje for noget af det værdifulde hos ham, som hans modstandere slet ikke saa. Biskop *Gabr. Koch*, som Schou egentlig havde været ret uhøflig imod paa grund af en formentlig forurettelse, sagde: »Der er næppe mange præster i Danmark, der beder saa uafladeligt for deres sogn, som Schou har bedet for Aal« (se under Aal).

Lad mig fortælle om mit første besøg hos Schou, som fandt sted i Torsager præstegaard i 1921. Jeg var i Aarhus og cyklede da her ud for at hilse paa ham. Jeg ringede paa, da døren var laaset. Præsten lukkede op, og jeg sagde, hvem jeg var. Schou: »Naa, det er saa sandt en meget ubelejlig dag.« Jeg: »Jeg var i Aarhus og har nu en times tid, hvori jeg gerne vilde hilse paa Dem.« Schou: »Ja, det er saa sandt ... værsgod!« Da jeg var kommen ind i hans stue, viste han mig med store haandbevægelser en stol, satte sig selv i en anden — og tav. Nu havde vi den foregaaende vinter haft nogen vækkelse i Aal blandt de unge, som han havde døbt og konfirmeret, og hvis hjem han havde holdt af. Det gav jeg mig til at fortælle om. Saa tøede Schou op, og da min tid var omme, vilde han have mig til at blive, viste mig kirken og bad mig spise til middag med ham. Kort sagt, vi fik begge glæde af besøget. De, der ikke naaede ind til ham, men standsede »ved døren« — og saaledes gik det aabenbart mange, fik saaledes kun et halvt indtryk af denne særprægede mand, og altsaa et fejl indtryk. Mit andet møde med Schou var i 1928, da jeg var kommen til Torsager, og han sad som pastor emeritus i København. Da var han bitter og ikke videre venlig, skønt jeg véd, han glædede sig over, at jeg var bleven hans eftermand ogsaa her, og jeg føler mig forvisset om, at vi til stadighed var i hans forbøn, saa længe han levede.

En uforfærdet og nidkær Herrens stridsmand var han jo, ofte med meget lune. Stor i sin gavmildhed, som mange har nydt godt af. Kom en og vilde laane 50 kr. af ham, kunde han sige: »Nej ... men De kan *faa* denne,« og gav saa vedkommende 100 kr. — Kendt er vel ogsaa, at da en af de danske missionærer kom fra Indien med sin meget syge hustru, lejede han en salonvogn til hende — til København. DMS fik ubehageligheder for denne flothed; man vidste jo ikke, at Schou havde betalt den, eller at han selv om natten rejste hjem fra København paa 3die klasse. Kendt er vel ogsaa, hvor store gaver han skænkede til DMS. — Hans hus rummede baade i Aal og Torsager mange gæster, der trængte til hvile. Jeg véd ogsaa, at han engang i en sporvogn i København traf en lille dreng, som fortalte ham, at han hed Jens Nicolai. Schou fik listet adressen fra hans ledsager, og dagen efter sendte han drengen en sølvske.

Schou var meget fordringsløs overfor sig selv. Hans husbestyrerinde maatte ikke staa op og lave morgenmad til ham, hvis han skulde tidlig ud. Det var sikkert ogsaa af hensyn til hende, at han sagde til folk, der kom til hans dør: »Brug maatten.« En gaardmand svarede hertil: »Ja, jeg

kan ogsaa tage støvlerne af,« — og var fornærmet. Sit tøj brugte han næsten i det uendelige. Naar hans svigerinde, fru dr. *Schou*, syntes, det var for slemt, vilde hun give det bort, men nej! Hun fik penge i stedet, saa kunde hun købe til dem, der trængte. Folk her morede sig over hans kasket. Den fik først ny svederem, saa ny skygge og endelig ny puld, men var jo dog »den samme«, saa han behøvede altsaa ikke at købe en ny. Var han endelig nødt til at købe en ny og fandt en, som man sagde klædte ham, saa valgte han en anden. Havregrød, siger hans venner, spiste han, *fordi* han ikke kunde lide den!

Schous forkyndelse var selvsagt heller ikke almindelig. Han kunde tale længe, meget længe, siger man. Ved et møde i Næstved talte han en lille time og sagde saa med lune: »Det var indledningen.« Han var saare bibelkyndig, kunde nok holde en fortrinlig bibellæsning og ligeledes meget betydelige prædikener. Men saa kunde han — efter hans venners udsagn — i sidste del af talen komme med kraftige og ret tydeligt adresserede udfald, uden at sandheden nødvendigvis krævede det. En enkelt af hans venner, gaardejer Møller i Skrejrup, kunde dog bagefter lade ham det høre paa en saa aaben og kærlig maade, at venskabet ikke brast. Kedelige har hans prædikener ikke været.

Schou vilde *livet* næsten for enhver pris. Dette gjorde, at han i Aal indbød *Anna Larssen-Bjørner* og her i Torsager frk. *Thomsen*, som samlede store tilhører-skarer paa Frederiksberg Runddel. Han sagde: »Vil folk ikke høre mig, saa maaske dog hende.« Men i begge tilfælde maatte han opleve, at Indre missions venner meldte fra og ikke vilde have vedkommende i missionshuset. I Bregnet sogn bragte frk. Thomsen besøg nogen afstand mellem Schou og det ret store IMs samfund i Rønde i de sidste aar af hans tid her.

Pastor Schou overnattede tit hos venner i en af byerne og aflagde husbesøg dér flere dage i træk. Naar han saa en aften sad i en vennekreds, hvor han følte sig tryg, kunde han være en lynende vittig fortæller. — Samarbejdet med de ovennævnte damer hang maaske sammen med, at Schous daabssyn var svagt. Brugen af trosbekendelsen havde han kun liden respekt for. Selv troende mennesker, som ved hans forkyndelse fik grebet Guds naade, fik ikke ret øje for daabens herlighed. Glansen laa i højere grad over omvendelsen; dette dog maaske snarest i Aal, ligesom Schou i det hele var noget mere afdæmpet her i Torsager. — Nadverbordets ære hævdede han f. eks. ved at sige: »Naar Herren siger: »kommer hid!« — saa gaar I.« — Efter sin bortrejse fra Aal naaede han aldrig at faa besøgt Aal, syntes ikke, han havde tid og tog aldrig egentlig ferie, trods gensidig trofasthed og trods gentagne indbydelser. Til 25-aars-festen for Børsmose kirke i Aal sogn, som han havde medvirket til at faa opført, fik han indbydelse, men svarede paa et aabent brevkort — som hans skik var: »Tak! Jeg var ved at blive overtalt, men blev dog heldigvis ædru.«

Schous konfirmandundervisning maa nævnes. Den var — i Aal — fra kl. 9 til 14 (!), to gange om ugen. Den var fyldig i dobbelt forstand. Mange børn fik indtryk for hele livet. I et frikvarter fik de om vinteren en stor kop varm mælk, om sommeren badede de i den herlige sø ved præstegaarden.

Hverken i Aal eller i Torsager yndede Schou fremmede talere, heller ikke fra Indre mission. Han vilde ikke kalde sig »missionsmand« og var det dog saa afgjort. Schou var præcis som faa. I Vendsyssel har jeg ved en begravelse maattet vente paa følget i $1^1/_2$ time. Det gør man ikke, hvor *Schou* har været præst. Skovgaard-Petersen har fortalt mig om et møde i Aal menighedshus, hvor han skulde tale. Schou indledede, og folk blev ved med at komme, og en del af de allerede komne vendte sig for at se efter dem. Schou sagde: »Saavidt jeg husker, blev den sidste ulv her i Danmark skudt i 1837, saa De behøver ikke stadig at se Dem om. Skulde der komme en, skal jeg nok fortælle Dem det, for jeg kan se alt, hvad der kommer ind ad døren.« — Skulde Schou ud for at køre, og hans karl kom for døren 3 minutter før tiden, blev S. staaende inde i forstuen med overtøj og handsker paa, indtil uret faldt i slag. Penge havde Schou jo ikke faa af, men de bandt ham ikke; han manglede snarere en vis rimelig ærbødighed for dem. Her i kirken skal han have sagt: »Nu har jeg igen arvet en del penge; hvad skal jeg med det skidt!«

Schous kirkebøger vil være en lækkerbidsken for historie-granskere, særlig de i Aal. Anmærknings-rubrikken rummer mange interessante malende bemærkninger; ved dødsfald f. eks. »Ikke ringe rester af hedensk raahed.« »En fin og from gammel mand, grundtvigianer, ikke »Nygrundtvigianer.« — »Man skulde tro, denne gamle mand var bleven præget af sit fine haandværk« (han var »Kniplings-kræmmer«). — »Blev paa sit dødsleje en levende, bekendende kristen« (om en ung mand). Ved fødsler og vielser markeredes manglende renhed med rødt blæk, »Ug.« (ugift) og P. i P.« (»Pigen«, ikke pige). I et særlig graverende tilfælde: »Hun, som har et barn forinden, fødte atter — 4 dage efter vielsen. Hun lod sig besvangre, medens han endnu kun var separeret. Medens hustruen — hvem manden selv kender fri for Horeri — endnu levede hos ham, var de to nedsænkede i horeri, efter at han først havde levet i utugt med et løst fruentimmer i Aarhus. Saa gik den forhaanede hustru fra ham. Jeg nægtede at vie ham — horkarlen — igen.« Det var i 1918; vielsen gik for sig i Randers, i et præstehjem. Schou kunde foretage en »lysning« saaledes: »— — for N. N. og den ugifte moder P. P.« — Med rødt blæk indførtes ogsaa de kirkelige handlinger, som provst *Gad* i Hornslet besørgede i kirkerne her. *Gad* blev indkaldt af Kirkeligt Samfund, 1 gang eller 2 om aaret, baade i *Schous* og i min tid. Han vejede aandelig talt intet i sammenligning med Schou. Denne var meget omhyggelig med sine kirkebøgers førelse og kunde kritisere andres indførsler eller udskrifter som »sædvanligt præstesløseri«. Dog ogsaa han boede i et glashus.

I Skrejrup by, Torsager sogn, er der et lille samfund af brillante folk, særlig gaardfolk. Her havde Schou sine bedste venner. Blandt dem var han fri og glad, og venskabet var gensidigt. Dem kunde han dele sine vanskeligheder med, og de var ham til hjælp. Ovennævte Møller telefonerede engang til Schou om at komme til Skrejrup for at holde altergang for en døende mand, dygtig, men ukirkelig og tilsyneladende uden aandelig forstaaelse. Schou var ked af det og vilde vride sig fra det. Da sagde Møller med

sin kærlige myndighed: »Jo, pastor *Schou*, De *skal* komme! Kl. 1 er jeg i præstegaarden med Vognen, og saa maa De være færdig!« Schou tog med, og det blev en særlig god stund. — Ofte drejede han paa hjemvejen fra Bregnet kirke ind i et af disse hjem bare »for at se jer«. *Schou* var jo saa ensom i Torsager. — Ved fru Schous død i Aal tænkte han paa at tage sin ansøgning om Torsager-Bregnet tilbage, »men jeg turde ikke,« sagde han. Efter sin egentlige bortrejse fra Torsager aflagde han et kort besøg i et af Skrejrup-hjemmene, et solidt, troende hjem. Ved afskeden tog han om manden og konen og udbrød: »Aa, jeg elsker jer.«

Kort sagt: Pastor *Schou* staar for mig som en mand med kanter, lette at faa øje paa og lette at støde sig paa, grundede paa hans medfødte natur og mærkelige barnekaar, kanter, han sikkert selv led under, men ikke fik bekæmpet, som han vel burde, men dog en mand, en flittig og nidkær præst. Han travede paa sin fod disse store sogne rundt, — en mand, der kunde være haard, men som dog ejede et stort og varmt hjerte, og som *vilde* menneskers frelse; en myndig husherre og et menneske, som ønskede at være Herrens tjener. Bag alteret i Aal kirke staar fra Schous tid en tarvelig stol og skammel, betrukket med vadmel. Derpaa har en med hebraiske bogstaver syet Samuels ord: »Tal, Herre, din tjener hører.« Jeg flyttede skammelen ind i sakristiet og brugte den dér hver søndag, og Schou talte til mig ved den. Jeg vilde gerne have kendt Schou nærmere og haaber, at jeg da kunde have holdt lige saa meget af ham, som jeg nu gør gennem hans venner i Aal og Torsager-Bregnet. Schou og hans hustru satte spor, dybere end vi andre, som er forskaanede for hans kantede væsen. Han blev misforstaaet af mange, men elsket og beundret af ikke faa, og jeg maa tilføje, at disse sidste har været de bedste, jeg har truffet paa min vej, bekendende og offervillige kristne. Jeg véd, at han her i Torsager, for at protestere mod de mange baller, en aften købte billet og sammen med sin husbestyrerinde satte sig i forsamlingshuset og overværede ballet. Det var jo tappert gjort af dem, men udrettede dog intet. Han kunde være ufornuftig nok til at lade sig drille nytaarsaften af drenge og unge her i Torsager. Men han kunde ogsaa være større end de fleste, naar det gjaldt andres timelige og aandelige vel.«

18. 6. jan. 1928—17. maj 44 (sp. Aal 29. dec. 17): **Marius Jens Engel Jensen,** f. 3. okt. 76 Kalundborg. F.: Togfører ved DSB Julius J. og Julie Marie Jørgensen. Stud. Helsingør 95, c. 03^2 (h_2), hjpr. Sulsted-A. 28. maj 05, sp. Øster Nykirke 10. nov. 09, afsk. 17. maj 44, † 5. maj 55. — G. 6. sept. 10 Dorothea Balslev, f. 16. sept. 83 Jelstrup. F.: Sp. i Sulsted-A., † 36, se der (af Haarslev). — Søn: Sct. Clemens k., Randers, datter g. Arnbjerg, Hanning. — Hustrus søster g. Olesen, Højen-J., søster søn: Balslev Olesen, Gørlev-B. Stamt. 4.

En søn, sognepræst *Bent Engel Jensen*, skriver: Vi børn har altid kendt far som en præst, der kun var glad for sin gerning — ikke fordi han mente noget stort om sine egne evner el. l., men fordi han var lykkelig i sin gerning i allerbedste forstand. Et harmonisk sind og en gennem-positiv indstilling har altid været et særkende for fars karakter. Far var især agtet i sognene for den redelighed, der prægede hans forkyndelse og færd blandt mennesker. Med sin forkyndelse laa far klart paa vækkelsens linie (uden selv at være vokset op i nogen form for IM). Far ville altid noget med sin forkyndelse og kom ikke let til det, men var altid rede, naar der blev kaldt paa ham. Var i bedste forstand sognepræst med streg under baade *sogne-* og *-præst*. Kom med lige stor glæde hos alle slags mennesker i sognet. — I Ø. Nykirke-tiden blev der bygget kirke i Vonge.

Ret enestaaende var det, at far baade i Aal og i Torsager efterfulgte den samme, nemlig den originale og ofte misforstaaede pastor Schou. Et stærkt udtryk for fars i bedste forstand positive og ireniske indstilling til sine medmennesker var det, at han saa en opgave i at rette nogle af de misforstaaelser, som prægede sognenes misforstaaede opfattelse af pastor Schou og hans eftermæle. Der var nemlig nok af positive sider at fremhæve, hvilke ofte skjultes af hans (maaske ikke helt ubevidste) originale fremtræden.

Far blev paa en lykkelig maade ven med menighederne, hvor han virkede, og troslivet havde i ham en trofast vejleder. Sammen med sin præstegerning var far især optaget af Københavns Kirkesag og Ydre mission (DMS og Pathanmissionen).

Hjælpepræst hos pastor Engel Jensen:

1938-40: *H. J. Juul Sørensen*, se rkp. Sct. Lukas k., Aarhus.
1940-42: *C. V. Pedersene*, se Blære-E.
17. marts 1942—14. apr. 43: *Kai Sigurd Thomsen*, f. 5. juni 12 Aalborg. F.: Arbmd. Peter Dusinus T. og Pouline Knudsen. Stud. Aalb. 36, c. 42^1 (h_1), † 14. apr. 43. — G. 30. juli 42 Ingeborg Kærgaard, f. 27. sept. 14 Nr. Bindslev, Vendsyssel. F.: Kbmd. Jens Johansen K. og Ingeborg Kathrine Nørgaard.

Fru T., der nu er lærerinde paa Rønda Kursus, skriver: Den 14. april 1943 døde min mand efter knap 1 maaneds sygdom og blev begravet paa aarsdagen for indsættelsen. Et kort, men meget rigt virke under usædvanlig gode arbejdsforhold. Min mand ønskede ikke at blive sat i baas. Det er hans egne ord, at han gerne ville forkynde *„hele Guds raad"*. Han ville gerne naa alle, men han havde, som jeg selv, rod i Indre mission og vedkendte sig i det væsentligste denne arv som noget værdifuldt og ansporende.

Naar min mands gerning blev saa stærkt præget af, at Herrens ærinde har hast, saa skyldes det for en del, at min bror, stud. teol. Theodor Kærgaard, der var min mands bedste ven, døde i 1941 som 24-aarig. Hans klare, stærke tro og lydighed ind i døden, animerede paa en ganske særlig maade til at arbejde, mens det er dag.

Lærer *N. Olsen*, kirkesanger i Torsager, skriver bl. a.: Pastor Thomsens gerning i sognene blev kun ganske kort, idet han efter en maaneds sygdom døde og blev begravet paa aarsdagen for sin indsættelse. Arbejdstiden blev kort, men flittigt brugt. Foruden at varetage de kirkelige handlinger og de fleste gudstjenester under pastor Engels rekreation holdt pastor Thomsen i den strenge, mørkelagte vinter 1942-43 en række bibelforedrag i de forskellige byer i sognene. Emnerne var: *Synd, Naade, Tro, Helliggørelse, Evigt liv.*

Maaske var pastor Thomsens syge- og dødsleje det stærkeste vidnesbyrd fra ham om, at en kristen frimodighed og trosvished kan bære — ogsaa ind i døden. Det blev et stærkt vidnesbyrd i sognene, hvor han havde sit korte, men rige virke.

1943-44: *A. K. Rørbæk Thomsen*, se Mesinge-V., nu Ugilt.

19. 23. okt. 1944—3. aug. 53 (sp. Børglum 8. aug. 32): **O. F. Paludan,** fl. t. sp. Sct. Johannes k., Aarhus, se der.

Hjælpepræst hos pastor Paludan: (Bopæl: Rønde).

1945-47: *P. H. Haremst*, se Fuglefjord (Dsk. pr. Kappel, Sydslesv.).
13. dec. 1947—20. 12. 52: *Olaf Poul Emanuel Johansen*, f.

29. apr. 22 Kbh. F.: Møbelhdlr. Johan J. og Olivia Jønsson. Stud. V. Brdssk. 40, c. 47² (1-96), † 20. dec. 52. — G. 28. juni 47 Doris Jørgensen, f. Frberg. F.: Mejeriejer Hans J. og Magda Petersen.

Pastor J. paadrog sig som ung en alvorlig sygdom, som nu syntes overvundet, men meldte sig igen, saa han i 1951 maatte sige farvel til præstegerningen. Den sidste tid tilbragte han paa kolonien Filadelfia. Hans ven, sognepræst E. A. Kroghøj, skrev om ham i Kr. dbl.:

Med vemod læste man om pastor Olaf Johansens død kun 50 aar gammel. Tankerne gik uvilkaarligt tilbage til studentertiden, og man saa ham for sig, den høje, kraftige og tilsyneladende saa sunde unge mand med de kloge og rare øjne og det smittende humør; det var umuligt ikke at holde af ham, selvom man maaske ikke altid var enig med ham. Olaf Johansen havde en mening om de ting og spørgsmaal, der var fremme i tiden, en mening, han altid selv havde tænkt og kæmpet sig frem til, og som han derfor ikke saa let lod sig rokke fra. Han var en sjælden fin og retlinet personlighed, der stillede store krav til sig selv. Uhyre flittig og pligtopfyldende, aldrig tror jeg, indtegnede han sig til en forelæsningsrække ved universitetet uden trofast at følge den til sidste time, og al den fritid, studiet tillod, anvendte han til menighedsarbejde i det sogn, fra hvis kirke han i dag stedes til hvile. En god kammerat var han, trygt kunne man tale med ham om problemer og vanskeligheder, altid havde han tid til at lytte, og aldrig var han bange for at hjælpe, hvis han kunne. Og da vi nærmede os eksamen, hvor glædede han sig til at tage den gerning op, der efter blot faa aars forløb saa brat skulle afbrydes paa grund af en streng sygdom.

1951-52: *K. P. Munch*, se Hjardemaal, nu Ferslev-V.

20. 11. dec. 1953 (sp. Gerlev-E. 30. nov. 44): **Viggo Andersen Lindum,** f. 18. okt. 15 Vejlby v. Aarhus. F.: Viktualiehdlr. Thomas Christian Andersen L. og Ane Kirstine Nielsen. Stud. Akad. kursus 36, c. 43¹ (1-101), huslærer Nybrogaard 38—40, hjpr. Dalum 10. febr. 43, till. religionsl. Odense katedralsk. — G. 1. aug. 43 Lillian Agermose-Karlsson, f. 7. aug. 20 Faaborg. F.: Distriktsmontør Karl Ernfrid K. og Jensine Agermose Jensen.

Amtssekr. DKU 48—56, sogneraadsmedl. 46—50, BM Randers a. plejehjemsf. 50, fmd. 56, lærer ved civilundervisningen paa Randers ingeniørkaserne 53—54, fmd. Ungdomsnævnet 54, lærer Rønde højskole 54.

Medarb. „Ugens nyheder", Red. ugtl. kirkeside i Randers socialdem. 47—57, kirkelig medarb. smst. 57, litteraturanmelder fra 47, medarb. Kalø adresseavis 55. — Præsidiet for Sovjetunionens øverste sovjet har tildelt pastor Lindum og hustru den sovjettiske fortjenstmedalje „Za Otvagu" (for frygtløshed), fordi de under den sidste del af besættelsen tog imod den russiske løjtnant Ivan Tjumbajef. Han boede hos dem i Gerlev præstegaard nogle uger. Kom efter krigen hjem, blev lærer og er nu formand for landsbysovjetten Bolsjoj Azias. Under statsminister *Jens Otto Krags* besøg i Sovjet foraaret 1964 blev historien udførlig omtalt i hele den sovjetiske presse.

Hjælpepræst hos pastor Lindum:

1955-57: *J. E. Feddersen*, se rkp. Ikast (nu præst Karup flyvestation).

1958-61: *Johannes Aage Jensen*, f. 24. nov. 27 Sønderup v. Slagelse. F.: Sp. i Viskinge-A., se der. Stud. Rønde 51, c. 56² (1-90). — G. 8. juli 53 Birgit Brandenborg, f. 8. juli 32 Helgenæs.

Till. lærer Rønde kursus. BM K. korshær.

Fl. t. sp. Husby 61.

12. dec. 1961—25. apr. 64: *Hans Jørgen Simonsen*, f. 25. aug. 31 Tversted. F.: Gdjr. Frants Christian S. og Rigmor Veien. Stud. Rønde 52, c. Aarhus maj 60 (1-90). V. P. Teolog Sjællands Odde. — G. 11. juni 60 Inge Christiansen, f. 21. nov. 36 Aarhus. F.: Overlærer Martin C. og Norma Helene Gudrun Holst. — Morbroder: Veien, V.-Ø. Hassing, Moster g. Bolwig, Alling-T.

Fl. t. sp. Haasum-Ramsing 25. apr. 64.

Litt.: Khst. saml. 6. r. I, 625, Hj. og tr. XI, 9 f., IMs hist. 1912: 388 f., Jy. saml. 5. r. II, 205, 292 f. Rand. aarb. 1908, Politikens haandbogsserie: Jeg er jæger, 1959, 386 f., N. Bjerggaard: Jyske byer og deres mænd, Rønde, 1918, Thøger Jensen: Følle for en menneskealder siden, Østj. hj., 1949, 147 f., Marie Rasmussen: Følle, en driftig landsby, smst., 151 f., Poul Rasmussen: Gaardene i Følle før 1688, smst., s. 157 f., P. Sørensen: Slægten Jørgensen fra Følle, smst. 162 f.

RØNDE HØJSKOLE

Rønde præliminær- og gymnasiekursus.

Rønde højskoles historiker er lærer *Jens C. Andersen*, som var højskolelærer her 1933-40, da han flyttede til Fæbro, Vendsyssel. Han har i den smukke, lille bog: »Indad - Opad - Fremad, Rønde højskole 1897—1947« givet en god og fyldig skildring af skolens historie og livet der, ligesom der i IM tid. har været flere skildringer derfra. »Indad - opad - fremad« er højskolens motto.

Det er ikke mærkeligt, at den minderige og naturskønne egn her ved Kaløvig tiltrak sig opmærksomheden, ikke blot fra rigets mægtige, men at der ogsaa opstod planer om at bygge højskole her. Livet groede lidt efter lidt frem dels ved de vakte fynboer, som flyttede hertil omkr. 1850 (se Vejlby-H.); den gamle, fromme kolportør *Frands Pallesen* gik rundt, solgte bøger og prædikede, *Vilhelm Beck* havde samlet store skarer i Ørum-G. og ved møder rundt om paa Djursland, ikke mindst ved de store skovmøder i Kalø skov, *P. E. Blume*, sp. i Vistoft, og *Axel Busch*, sp. i Feldballe, havde sm. m. præsterne *Diderichsen*, Tved, og *Hauch*, Knebel, været med til at skabe grøde i Djurslands kirkeager; i 1890'erne gik store vækkelser over flere sogne.

Der var først i 90'erne ogsaa lidt vækkelse i Gl. Rønde, særligt blandt smaakaarsfolk. Kendt herfra er *Niels forridder*, den senere indremissionær, *Niels Rasmussen*, som havde været udsmider paa Rønde kro paa markedsdage og lign. Ogsaa dr. *Krohn* maa nævnes, før vækkelsen kom hertil fra Feldballe.

Men det var ikke Indre mission, der rejste højskolen. Højskolebl. beretter 16. nov. 94, at man vilde bygge en højskole som »modvægt mod en yderligtgaaende indre mission« her paa egnen. Hvem der tog initiativet ved man ikke rigtigt. Efter Højskolebl. skal grunden være skænket af egnens beboere, hvoraf gdjr. (senere ftm.) *N. Pedersen-Nyskov* var den mest kendte. Skønt skolen egentlig blev startet paa grundtvigsk linie, anvendte man paa dens ledere, realskolemanden *Otto Laage*, og præsten *Uffe Birkedal* (søn af *Vilhelm Birkedal* — Uffe B. havde nyligt taget afsked som sp. i Ribe p. g. a. døvhed) apostlen Johannes ord: »De er udgangne fra os, men er ikke af os!« *Uffe Birkedal* var liberal teolog, blev senere unitar, var en dygtig taler og skribent. Da han vist manglede midler til at starte en højskole, henvendte han sig til realskolebestyrer *Otto Laage* i Skanderborg, en idealistisk indstillet mand, der som ung havde været med lic. *J. Victor Bloch* i Grækenland for der at begynde et missionsarbejde, øjensynligt paavirket af Grundtvigs tanker om menighedens syvstjerne. Et længere ophold hos *Kr. Kold* gav ham kærlighed til ungdommen, og da *Laage* fra sin ungdom var knyttet til den skønne Kaløegn, var han villig til at være med. Laages 18-aarige søn, som var vordende murersvend, tegnede højskolen med hjælp af et par haandværkere. Saa blev højskolen »*Djursland*« indviet 4. nov. 94 (to maaneder efter den danske højskoles 50 aars jubilæum). *Laage* var en dygtig skolemand, men havde ikke rigtigt tag paa højskoleungdom, og da han ved indvielsen var saa uheldig at gaa i staa i sin tale, kaldte folkevittighe-

den skolen for »Døvstummeinstituttet« (Birkedal var døv og Laage kunde ikke tale!). Den først indmeldte elev var skolens mangeaarige ven, *M. Foged*, der i mange aar ejede Ny Ryumgaard, men senere boede lige ved højskolen. Den næste vinter rejste en del af eleverne før jul, og der var for faa elever til at opnaa statsstøtte. Højskolen maatte opgives, *Laage* blev atter realskolemand, og *Birkedal* blev journalist og foredragsholder. Skolen stod nu lukket et par aar, og i denne tid var en af forstanderlejlighederne udlejet til — en indremissionær (Legarth).

Tanken om en **IMs højskole** havde i nogen tid været fremme paa Djursland, og da nu baade højskolen i Rønde og i Kolind blev udbudt til salg, besluttede IM at tage fat; valget faldt paa den røde højskoleborg i Rønde (bygget i korsform), og den blev omdannet til »De helliges højskole paa Djursland og Mols«. Det var altsaa ikke lykkedes Birkedal at »dæmme op for Indre missions vaarflod«.

— — —

En dag i 1894 sad den unge højskolelærer *K. Herskind* i Haslev og læste om indvielsen af Uffe Birkedals højskole i Rønde ... Lidet anede Herskind, at han skulde faa sin livsgerning i Rønde.

IMs venner paa Djursland hørte om IMs højskoler i Horne og Haslev.

Pastor *Axel Busch* havde været sp. i Horne, 1894 samledes man for at drøfte oprettelsen af en højskole paa Djursland, ejet af IM.

K. Herskind (f. 1868, † 1946) var fra et husmandshjem i Gedved i en børneflok paa 11. 1888 blev han seminarist fra Gedved sem. Han var »pietist uden at kende IM«, efter at han en tid helt havde mistet troen. Han blev højskolelærer i Hesselballe, var en tid paa latinskolen i Horsens, men maatte holde op, da han kun havde 1,50 kr. om ugen at leve af. En kort tid var han elev paa missionsskolen i Herning, kom til Kbh., blev student og cand. phil., betydelige mænd, bl. a. biskop *Skat Rørdam*, tilbød ham hjælp til at blive c. theol., men han maatte sige nej tak, da han havde faaet tuberkulose. Han kom til Haslev, blev højskolelærer i Nr. Nissum, blev der knyttet til lærer *Jul. Petersen* (senere forstander Guldborg) og lærer *T. J. Ginnerup*, der da var lærere i Nr. Nissum. Disse betød meget for ham, og da *Jul. Petersen* fortalte ham om IMs højskoleplaner paa Djursland, var Herskind ikke uvillig til at blive højskolens forstander. Ved 4 møder blev han indført i de troendes kredse paa Djursland, og 3. febr. 1897 samledes 40 repræsentanter fra samfundene efter indbydelse af forpagter *R. Heilmann;* et udvalg paa 13 mand blev nedsat med pastor *Jul. Windfeld*, Nimtofte, som fmd., og man lejede skolen for 600 kr. aarligt, med forkøbsret (til 16.000 kr.). *Anders Pedersen*, Skrejrup, og *Rasmus Sørensen*, Sivested, staar opført paa lejekontrakten som lejere paa vennernes vegne. Ved en missionsuge i Nimtofte og Sivested talte *Herskind*, og pastor *Windfeld* roste ham meget. Men dette var ikke efter *Vilhelm Becks* sind. Han skrev skarpt (IM tid. 28. febr. 97): »Skulle vi have flere IMs højskoler?« om, at »IM paa Rønde-egnen havde lejet *Uffe Birkedals* tomme skole. Jeg vilde ønske, at dette ikke var sket. IM har f. t. højskoler nok ... Haslev og Nr. Nissum gaar godt, men Horne og Børkop maa kæmpe sig frem. Vi maa først se at faa disse skoler fyldt.« Men IM paa Djursland tabte ikke modet. *Herskind* blev forstander med *Jul. Petersen* og *T. J. Ginnerup* som medlærere (hvad nogle opfattede som en protest mod Nr. Nissum). 3. nov. 1897 indviedes skolen med 20 elever. Talere var provst *C. C. Hansen*, præsterne *A. R. Brostrøm* og *A. V. Diderichsen*, Tved, *Herskind* og lærer *Jørgensen*. Blandt de første elever var forstanderens broder, *Ingemann Herskind*, der herfra drog til Kbhvn., blev landbrugskandidat og derefter sin broders utrættelige hjælper i Rønde. Efter et par aar blev skolen købt, statsanerkendt og havde da 35 elever. 1899 indsendte pastor *Windfeld* et andragende til IMs bestyrelse om anerkendelse; man vilde ikke give op. Og ved IMs aarsmøde juli 1901 blev den anerkendt af IMs landsstyrelse, noget af det sidste *Vilhelm Beck* underskrev, før han døde 30. sept. 01. — Men kaarene paa Rønde højskole var trange. *Jul. Petersen* og *Ginnerup* maatte søge andre stillinger, da elevtallet gik ned. En nov. kom der kun 12 elever, og en overgang svævede forstander *K. Herskind* mellem liv og død af sygdom. Han selv sagde, at troen holdt ham oppe, højskolen kom paa fode, og H. blev rask, 1904 var der 60 elever, og skolen maatte udvides. En elevforening støttede, 1905 blev der bygget en stor gymnastiksal, hvor de store elevmøder blev holdt, *Ingemann Herskind* var sjælen i elevforeningen, 1913 byggedes »Taarnet« og kort efter begyndte det præliminærkursus, som blev grundlaget for *Rønde artiumskursus*.

1918-19 satte skel i højskolens historie. Den spanske syge lagde sit tryk paa vinterskolens arbejde. Artiumskursuset blev stiftet 1918 og lagde stærkt beslag paa K. Herskind, som p. g. a. manglende lærerkræfter ogsaa maatte undervise i græsk, og han kunde i det lange løb ikke lede baade højskole og kursus. *Julius Petersen*, som havde maattet opgive sin lille højskole i Guldborg, blev inspektør, og *Ingemann Herskind* flyttede tæt op til skolen og blev højskolens leder. Elevtallet var nu 104, og 1923 blev den store østfløj med elevværelser opført.

Ingemann H. var stærkt politisk interesseret og vilde gerne kæmpe for kirkens sag paa tinge. 1920 var han en kort tid landstingsm., senere naaede han et smukt resultat som venstres kandidat i Randerskredsen. Genforeningen 1920 fejredes med stor fest og afsløring af en genforeningssten, pinsemødet 1926 fik et særligt festligt præg ved indvielsen af skolens banner. Dygtigt ledede Ingemann H. højskolen, men der kom vanskeligheder baade af indre og ydre art. Trods bedre bygninger dalede elevtallet, og i sommeren 1933 maatte man lukke højskolen, da der kun havde meldt sig een elev. Ingemann H. døde 1933 af hjerneblødning, 61 aar gl. Han søgte altid klart »at pege paa Jesus«, forstod at kalde viljen og energien frem, men var streng over for pjat. Blandt de gode medarbejdere var frk. *Johanne Nygaard Andersen*, som kom til efter trængselsaarene og var med gn. 15 aar i opgangsperioden. Hun betød meget for sommerholdene. Hun fulgte 1919 med K. Herskind over til artiumskursus'et og virkede derefter der. Lærer *K. E. Nielsen* var her kun kort tid, men han betød meget i elevforeningen, og lærer *Th. Thomsen*, der blev kendt for sit gode arbejde blandt Djurslands ungdom, var en aarrække lærer her.

Ved et møde i Kolind 1930 nedsattes et udvalg

(pastor *Minds*, Nimtofte, gdjr. *A. J. Andersen*, Sivested, lærer *Krogh*, Koed, boghdlr. *E. Andersen*, Kolind), som forberedte og ordnede købet af højskolen til *selvstændig* institution. (Endelig ordnet 1940).

O. P. Madsen (højskoleforstander 1933-41) var gaardmandssøn fra Asperup, havde været højskolelærer i Børkop 20—29, kredssekretær i KF UM i Skjern-kredsen, en erfaren ungdomsarbejder, med stor evne til at vinde folk for sig. Nye arbejdere knyttedes til, der var 34 elever, man ventede en opgangstid, og korte kursus havde god tilslutning. Men 1941 oplevede man den sorg, at IM nægtede at anerkende forstander O. P. *Madsen* (Aarsag: »Nederlag, som kaster skygger indover mit liv, og som jeg ikke kan afvise«, skrev O. P. M. i elevbladet), IM krævede forstanderskifte, og statens tilsynsførende, dr. *L. Moltesen*, meddelte, at *Madsens* navn var slettet paa listen over statsanerkendte højskoler. Der fulgte nogle meget vanskelige forhandlinger, da *Madsen* krævede alt, hvad han havde gennemført af forbedringer siden 1933, og man maatte begynde forfra med en trykkende gæld. Den ny ledelse maatte ind til en haardt ribbet skole, men en del af de gamle medarbejdere blev, og af de indmeldte godt 100 elever kom de 99.

Forstander *H. Hansen-Hauge* (1941-51) var haandværkersøn fra Pjedsted (af en børneflok paa 12). Han tog lærereksamen paa KFUMs seminarium, var lærer i Bjerringbro og Hauge, hvorfra han hentedes til Rønde. Den store storm satte spor, og mange gamle elever stod uforstaaende over for, hvad der var sket. Det varede længe, før dønningerne lagde sig. Tyskernes beslaglæggelse af skolen nytaar 1945 var et haardt slag, selvom man kunde flytte med de fleste elever til Kaløvig badehotel, og skolens økonomi, som var arbejdet op, blev atter sat tilbage. Hansen-Hauge var en udmærket højskoleleder, rigt udrustet, veloplagt (»en rydningsmand som Johannes døber«), ægte dansk i sin færd, hvad man saa under den tyske besættelse. Og befriende munter. (IM tid.).

»Aarhus Amtstidende« skrev om ham: Hansen-Hauge virkede som kommunelærer i Hauge paa Herningegnen, da han modtog opfordringen til at være leder for Rønde højskole. Det var under vanskelige forhold, den nye forstander gik ind til gerningen i Rønde, og besættelsestiden øgede disse vanskeligheder. Efter kapitulationen banede den haardt tiltrængte restaurering vejen for en udvidelse og en forbedret indretning af skolen, og i en ny og smukkere skikkelse er højskolen i Hansen-Hauges tid bygget op trods materialemangel og dyrtid. Hansen-Hauge var en dygtig, myndig og kundskabsrig forstander, og med uforfærdethed viste han i besættelsestiden sit danske sindelag. Hans gerning faldt selvsagt mest inden for Indre mission, men hans interesser førte ham samtidig ind i folkeligt arbejde. Sydslesvigerne havde saaledes i Rønde højskoles forstander en varmhjertet forkæmper. (J. M. J.).

Forstander *Jef Tange* er højskoleforstander siden 1951. Han er købmandssøn fra Sommersted og har taget lærereksamen fra Haslev seminarium. Som lærer har han virket ved Haandværkerhøjskolen i Haslev, Duborgskolen i Flensborg og ved det københavnske skolevæsen (Strandvejsskolen og Bispebjerg). 1947 blev han leder af Godthaabs privatskole paa Frederiksberg og forstander for børnehjemmet Godthaab. Han er medstifter af landsforeningen *Kristelig Lærerforening* og har været redaktør af denne forenings medlemsblad »Vor Skole« i 14 aar.

I 1951 overtog han — paa opfordring — ledelsen af Rønde højskole. En nødvendig sanering af skolens økonomi gennemførtes ved en indsamling bl. a. blandt skolens tidligere elever. Siden har skolen været i støt fremgang. 1961-62 kunne man foretage en betydelig udvidelse ved forlængelse af østfløjen og modernisering af hovedbygningen. 10. aug. 1964 paabegyndtes et nyt 8 mdr.s ungdomsskolekursus for unge af begge køn.

En Luther-buste afsløredes 31. okt. 1963 ved højskolen (fremstillet af billedhugger *Chr. Madsen*, Holstebro, efter udkast af Thorvaldsen).

Rønde artiumskursus

ledes af rektor *Johs. Mygind*, f. 01 Sdr. Bjert. F.: Karetmager, stud. Rønde 22, lærer Rønde kursus 22, medforstander 36, rektor 45. medl. af B. menighedsraad. — G. Kirsten Herskind, datter af forstander K. Herskind.

Om *Rønde artiumskursus* skrev professor, dr. phil. *Søren Holm* i Kr. dbl. 1942:

Jeg husker ganske tydeligt, da jeg som ret nykonfirmeret dreng sendtes til Rønde højskole for at læse til præliminæreksamen. Det var en af skæbnens smaa tilfældigheder, som førte mig til et sted, der endog af navn var mig ganske ukendt. Min sidekammerat fra kommuneskolen havde faaet samme højtflyvende tanke, og da hans forældre vilde have ham paa Rønde højskoles præliminærkursus, mente baade mine forældre og jeg, at det var bedst, vi fulgtes ad. Jeg blev straks slaaet af de pragtfulde naturomgivelser, der var saa forskellige fra de Limfjordsegne, jeg kendte som lille dreng, og som dengang stod for mig som noget ganske ordinært. Kun bøgeskov og blaat vand havde dengang skønhedspatent. Men dernæst blev jeg ogsaa slaaet af det arbejdstempo, der krævedes af os, og da det var min mening at læse videre for at blive teolog, slog en dag den tanke ned i mig, at der egentlig burde oprettes et studenterkursus her.

Det var en kreds af Indre missions mænd, der havde taget initiativet til oprettelsen af Rønde artiumskursus. Motiverne var flere, deriblandt vist ogsaa det tveæggede, at man vilde have de vordende præster, for hvis skyld man i første række vilde realisere tanken, anbragt i religiøst betryggende omgivelser. Men dernæst kom ogsaa tanken om at byde de unge en billigere uddannelse, end man kunde faa i København, og blikket for, at der ogsaa burde findes et studenterkursus uden for hovedstaden.

Hvis man saa spørger, hvorfor dette kursus skulde anbringes i Rønde, kan der gives to svar. For det første mente man, at det vilde være billigere baade for garanterne inden for Indre mission og for de unge studerende, at kursuset laa paa landet, og for det andet fandt man i højskoleforstander *K. Herskind* den mand, i hvis hænder man helst vilde lægge det svære hverv. Han havde nu gennem en snes aar ledet den store Rønde højskole, som han fra faldefærdig stand havde ledet frem til at være en af

landets bedst besøgte, og hans virketrang havde yderligere givet sig udslag i oprettelsen af præliminærkursuset. Selvfølgelig vilde det være et spring for ham at gaa over i en gerning af en helt anden art nu, da han stærkt nærmede sig de halvtreds, og højskolen gav ham det solide og sikre udkomme. Men fyldt af tro og arbejdsmod sagde han ja til opfordringen og gik om bord i den ufærdige skude, der hverken havde ankerkæde, vimpel eller ballast, men derimod fra saa godt som alle sider betragtedes med megen skepsis.

Dette var da ogsaa saare forstaaeligt. Forstander Herskind var selv for en stor del autodidakt, men en ualmindelig autodidakt, og dette gav ham ikke blot et ikke altid helt retfærdigt syn paa »specialisten« som en, der fortaber sig i uvæsentlige smaating, men ogsaa en respekt for arbejdet, der søger sin lige, og det fik ham til at kræve arbejde af andre. Mange syntes, han var for haard; men de forstod ham i virkeligheden ikke helt. Paa bunden var hans væsen en uendelig mildhed og kærlighed, der fik ham til at være undertiden lidt for overbærende. Denne overbærenhed kan undertegnede i hvert fald takke ham for. Men forstander Herskind vidste, at ethvert maal kræver veje og midler, og nogen genvej, der fører uden om arbejdet, var altid Peer Gynts genvej. Jeg husker tydeligt, at da forstanderen i 1936 trak sig tilbage fra den officielle ledelse af skolen, var der en ældre nydemitteret student, der takkede ham ved middagen, men tillod sig at mene, at forstanderen undertiden burde have været lidt mindre streng i sine fordringer; saa vilde en have naaet mere. Herskind svarede med at fortælle om præstens kusk Niels, der var saa god som vel mulig ved hestene; men naar de skulde op ad en stejl bakke, maatte han bruge pisken, for ellers kom de ikke derop. Med disse ord gav forstanderen i virkeligheden en rammende karakteristik af sig selv.

Der maatte køres med stramme tøjler, for det var et broget klientel, det nye kursus maatte lægge ud med. Der var unge og gamle, begavede og tungnemme, fromme og ufromme, flittige og dovne, og inden længe var der ogsaa baade mænd og kvinder, og saa var der jo kostskolens trofaste kunder: de unge mennesker, som forældrene ikke kan styre, og som latinskolen klogeligt søger at skille sig af med. Alt sammen kom det i den store gryde, ikke for at laves til heterogen skildpadde, men til ensrettede studenter. Det var ikke noget let hverv.

Forstander Herskind skaanede ikke sig selv, men gik trøstigt ind i arbejdet. Med kort varsel maatte han selv overtage undervisningen i græsk, som han ikke havde beskæftiget sig med i 25 aar. Morgen efter morgen stod han op ved 5-tiden og læste løs. Da det første hold dimitteredes 1919, var resultatet ikke straalende; men det behøver ikke at være hans skyld alene. Da det andet hold dimitteredes 1920, var af de ti karakterer i græsk de fem mg, kun to laa under, og over laa der et mg+, et ug÷ og et ug. Det var et flot resultat af et trofast og maalbevidst arbejde.

Af de medhjælpere, som forstanderen fik ved kursusets oprettelse, var der to dygtige teologer, *H. Granzow* og *Knud Ohrt*, der nu er lektorer i Silkeborg og Hjørring. Granzow sad inde med en omfattende viden, som han kunde fremlægge i inciterende form, han kunde foreholde os problemerne, perspektiverne, saa vi saa verden blive større for øjnene af os. Han havde den største egenskab, en lærer kan have: at sætte i gang. Ohrt var læreren med det gode sprogøre og den teknisk-pædagogiske form. I tysk og latin har undertegnede lært meget hos ham, baade af stof og form.

Saa snart studenterkursuset var en kendsgerning, maatte baade dette og præliminærkursuset skilles ud fra højskolen og have deres egen bygning, der paabegyndtes 1917 og stod færdig næste aar; men snart maatte den udvides og bygges om, og endnu en gang har det været nødvendigt at bygge til for at kunne rumme de mange elever, der var kommet fra alle egne af landet. Vel næppe nogen anden skole i Danmark ligger med en udsigt som denne. Kaløskoven, Kalø Vig, Vosnæs Pynt og Aarhus som baggrundsdekoration er et panorama, der ikke findes magen til ret mange steder i vort land. Det er vidunderlige ydre rammer at færdes i. Det eneste minus er faktisk, at det er lidt for haardt at blive plantet saa voldsomt om til stenbroen, naar man er blevet student. Det føles ikke altid lige behageligt.

Naar der er sagt saa meget pænt om forstander Herskind, gaar det ikke an at glemme det bedste i denne forbindelse:

Fru *Karen Herskind*, der gennem alle disse aar har staaet som sin mands uundværlige hjælper. Hun har med enestaaende dygtighed forestaaet den mægtige husholdning paa kostskolen, og hun har altid næret en inderlig omsorg for de unge mennesker, der var hende betroet. Hun vilde for os kun gøre alt godt. Jeg husker tydeligt, at hun for 25 aar siden, uden at jeg vidste det, tog mit sengetæppe og vaskede det, tørrede det og lagde det paa sengen igen, og der var ellers nok at tage vare paa foruden mine smaa affærer, der laa uden for fru Herskinds opgaver. Men saaledes er hun nu.

Det var mænd som Asschenfeldt-Hansen og Immanuel Bang, der stod i spidsen for Rønde artiumskursus' første bestyrelse, og der er grund til at sende alle disse mænd, som dengang lagde for og som nu for de flestes vedkommende ikke er mere, en venlig tanke for deres gerning. De betragtede uden tvivl Rønde kursus som et af deres kæreste foretagender, og det samme gælder dets senere formand, købmand Alfred Zacho fra Randers. Rønde artiumskursus er nu en solid institution, der forlængst er ude over alle startvanskeligheder. De var nok store; men de blev overvundne, takket være først og fremmest forstander Herskinds ukuelige tro og arbejdsmod. Da han for nogle aar siden fejrede sit 40 aars jubilæum for ankomsten til Rønde, sang man Grundtvigs salme: »Foragter ej de ringe dage«, hvori der forekommer linjen: Der lagdes grund med bange kaar. Hvor det passede paa starten af Rønde kursus. Det var et vovestykke. Men der staar ogsaa om de samme hænder: De sætte skal paa taget krans. Dette er nu sket. Institutionen »Rønde artiumskursus« staar solidt forankret, med en tradition, med dygtige lærere, mange elever og smukke resultater. Jeg spurgte i sommer en kollega, der som medlem af eksamenskommissionen havde været i Rønde som censor, hvorledes det var

gaaet. Han svarede, at det som sædvanligt var det bedste, han hørte. Dette turde kaldes en anerkendelse.

Naar en taknemlig elev frembærer sin lykønskning til sin gamle skole, er det vel kutyme, at han ønsker noget for de næste 25 aar. Jeg vil da ønske, at Rønde artiumskursus maa faa et stærkt tiltrængt bibliotek. Det savnes haardt. Maaske var der dem, der havde bøger at undvære eller penge at give. Jeg har nu lanceret tanken; maaske andre kunde bidrage til at føre den videre, ogsaa blandt gamle elever. Det vilde være en smuk maade at vise sin taknemlighed paa. I løbet af de næste 25 aar bør dette bibliotek være en kendsgerning. *Søren Holm.*

Lærer *Jens C. Andersen*, Lundenæs, Skjern, har i IM tid. 14. juni 64 fortalt om IMs skoler og om et møde 1964, hvor et udsnit paa omkr. 130 var samlet paa Rønde højskole. »De heldigt placerede kunne i foredragssalen — maaske under et foredrag om noget af det grundlæggende for vore ungdomsskoler — faa et glimt af de to buster, der afbilder Luther og Vilh. Beck, uden hvis liv og virke der vel næppe havde været nogen IMs ungdomsskole i dag. Vi lever i dag i en stor tid, i hvilken kulturbilledet paa saa mange maader ændres, men der er gammel islæt, der ikke kan undværes, uden at billedet forringes. Vi haaber, at mange unge lærere, om de ikke gaar i den gamle skoles træsko, saa dog ejer det, der var den gamle skoles ballast — Guds levende ord.

Et par maaneder forinden havde Rønde højskole mistet sin formand, fhv. folketingsmand og skoleinspektør Jørgen Krogh, Ikast. Gennem en menneskealder har han øvet en stor indsats for denne skole og været med at bære den gennem trange tider ind i en ny fremtid. Som IMs øvrige alm. højskoler i Jylland har ogsaa Rønde taget opgaven med en efterskoleafdeling op, og de har ogsaa alle fire holdt fast ved den. Men med hensyn til fællesskole for begge køn og afdelinger for sygepleje- og seminarieforberedelse er ogsaa de tilsvarende skoler paa øerne med. Blom Salmonsen har stadig timer paa højskolen i Rønde: det bedste er, at den i vinter har 75 elever«.

Højskolen blev en IMs central paa egnen. Mange større møder er holdt her. De store skolebygninger præger Rønde.

Det navn, som især lyser i Røndes skolehistorie, er navnet *Herskind*. Mange præster og akademikere husker de store gymnasiastmøder i Rønde med særlig varme, og hvor *K. Herskind* var en straalende vært. Og som grundlægger af *Rønde artiumskursus* har han været med til at skaffe den danske folkekirke flere vel uddannede præster end nogen anden latinskole paa saa kort en tid. 1919 opførtes en stor studenter- og præliminærkursus bygning, og 1953 opførtes en større bygning dertil. Som anført blev *K. Herskinds* svigersøn, *Johs. Mygind*, 1936 medforstander for kursusvirksomheden og efter K. Herskinds død 1946 eneforstander, nu rektor.

K. Herskind var en skattet taler i IM kredse, holdt møder over hele landet. Men det er som skolemand han huskes. Han troede paa sit kald, var maalbevidst og energisk, og alle hindringer blev overvundet. Snart var han anset som en af IMs dygtigste skolemænd. Ved sit vindende væsen og sine store pædagogiske evner, ved sin faste tro og ved sine talenter som prædikant og foredragsholder fik han skolen arbejdet op, og selvom hans udmærkede hustru helst blot vilde være *højskolemor*, var det nok en ungdomsdrøm han saa opfyldt, da han blev leder af det kursus, hvorfra der, til hans glæde, udgik saa mange gode præster. Han var en stærk og særpræget personlighed, i IM i Rønde stod han med absolut autoritet, udefra anerkendte man hans dygtighed, selvom der var dem, der kunde finde ham lidt selvraadig; i sine yngre dage var han ihvertfald imod de præster, som ikke klart sluttede sig til IM. Han blev ridder af dbg. ved skolens 40 aars fest. I Rønde satte han spor, som vil kendes længe efter. Med fuld ret sang han om, at man ikke skal »foragte de ringe dage.« Dem kendte han, men han erfarede ogsaa, at de, der »lagde grund med bange kaar«, oplevede at »sætte paa taget krans.« (DnA. 1948, s. 67, IM tid., Kr. dbl. 12. okt. 46).

Fru *Karen Herskind*, enke efter forstander K. Herskind, Rønde, døde 1954. Blandt talerne ved hendes kiste var professor, dr. phil. *Søren Holm*, København, der var blandt forstander Herskinds første elever, baade paa Rønde højskole og paa Rønde artiumskursus. I sin tale sagde professor Søren Holm bl. a.:

»Dette at tage sig paa at rette en falleret højskole op i et nyt spor, var paa en gang en tillidsbevisning fra dem, der stod bag, og et dumdristigt vovestykke af et ungt og uerfarent ægtepar. Men kærlighed og arbejdsvilje drev de to mennesker.

Jeg kom til dette hjem og denne skole i 1916, spændt paa, hvorledes det ville gaa mig, men fru Karen Herskind blev snart min anden mor. Fra tidligt til sent var hun paa færde, men aldrig virkede hun fortravlet eller gjorde sin gerning rutinemæssigt. Hjertet var med i det altsammen.

Fru Karen Herskind var som grundpillen i et bygningsværk. Den ses ikke, men er den funktionalistisk grundvold. Allerede det første møde med fru Herskind indgød mig tryghed, og det stod mig klart, at det var hende, der maatte bestride den indre front.«

1936 aabnedes paa højskolen en Efterskoleafdeling, som 1946-60 lededes af *Henry Pedersen*, der 1960 blev leder af Grejsdalens ungdomsskole.

Siden 1960 har *Jef Tange* været leder af *hele* skolevirksomheden paa Rønde højskole.

Paa højskolens smukt beliggende friluftsscene opføres hver sommer ved elevstævnet forkyndende bibelske spil. Siden 1952 er bl. a. opført *Hugo v. Hoffmannstals* »Det gamle spil om Enhver«, *Lloyd Douglas* »Men jeg saa ham dø!«, *Pär Lagerkvist's* »Barrabas«, flere af sognepræst *Fr. Hauvinkels* skuespil, bl. a. »Judas«, »I pottemagerens haand« og »Ræven«, *Ellen Hofmann Bangs* »Mørke og lys«, *Jac. Jønssons* Den blinde Bartimæus, *Olav Hartmanns* »Livets krone« m. fl. — Disse spil opføres ved lokale kræfter og har vakt berettiget opsigt.

Litt. (foruden ovenn. Indad-Opad-Fremad, R. højsk. 50 aar, 1947), R. højskole gn. 25 aar, 1922, IM tid., 110 aarg. nr. 39, Kr. dbl. 21. juni 1952 (Der kommer friske skud til Rønde fra gamle grundtvigske hjem). Elevbladet „Fra Rønde Højskole" (ang. højskolens historie se navnlig nr. 6—7 1957).

MØRKE

(Hvilsager var annex til 1. juli 1851).

Mørke sogn, 2785 ha, grænser ud til Kalø vig, hvor der er høje bakker (Trehøje 106 m, Bavnehøj 102 m), med storslaaet udsigt over Kalø vig. Nord for Mørke er landskabet en lav, noget bølget slette. Frugtbart mod syd, sandmuldet jord mod nord, en del eng, lidt skov og plantage. Byerne M. (Gl. Mørke og M. stationsby, 672 indb.) med centralskole, bibliotek, lystanlæg, biograf, hotel, Landevejskroen, nogle fabrikker (Cement, snedkeri, slagteri). Genforeningssten ved anlægget, — desuden byerne: Bale, Ugelbølle, Ommestrup, med privat hvilehjem, teglværker, Dagstrup (D. hørte t. 1851 under Hvilsager).

De senere aar er præget af befolkningens tilvækst. Der er flere tilflyttede familier end de fast bosiddende.

Af den ældre præstehistorie

Den første luth. sp. skal have været *Mads Andersen* († 1558). Provst *Just Pedersen Saxe* var sp. her i 57 aar og provst i 42 aar. — *Peder Pedersen Sommer* var sp. her i 54 aar, han var præstesøn fra Hornslet og efterfulgtes af sin søn, *Søren Pedersen Sommer* († 1695). Medens *Niels Nielsen Friis* var sp. her (1695—1703) brændte præstegaarden 1702. *Peder Sørensen Sommer* (1703-33) var søn af Søren Sommer. Fru Mette Bille (f. grevinde Holck) til Ommestrup ansøgte 1704 om at blive betjent af en anden sognepræst, da Peder Sommers »prædiken var slet«. (Præstehist. saml. 1933, s. 268). Provst *Rasmus Pedersen Storm* (1733-66) var en anset mand. *Christian Clausen* (1766—1816) var ligesom de 2 flg. sp. rationalistisk. Der høres ikke om pietisme her. Efter *Lars Wadum* (1816-19) kom *Christian Henne* (1819-47), som var præstesøn fra Tønsbergegnen, Norge. Han var »en kraftig, udholdende, nøjagtig og samvittighedsfuld embedsmand, besad megen erudition, ypperlige sprogkundskaber, udbredt læsning, en fortrinlig hukommelse og yndede især lægekunsten, fornemmeligt den homøopatiske, som han gerne udøvede, og hvis hele litteratur han kendte til bunds. Som teolog var han decideret rationalist. Han var af en meget fast karakter og indtil halstarrighed fastholdende paa sine meninger, skaansom i sine domme, yderst høflig og ofte meget godgørende. Han døde efter langvarige skrækkelige ansigtssmerter, som begyndte at ytre sig allerede kort tid efter at han kom hertil« (BDG. I, 121).

Tiden efter 1847

Kun een sp. er forflyttet herfra (1937). Nogle indberetninger karakteriserer sognet som »dødt«, men flere af de præster, der har været her, betegner Mørke som et godt sted at være præst. Betegnelsen »dødt sogn« passer kun for saa vidt som her ikke har været særlige vækkelser. »Der er en agtværdig befolkning; kirkegangen har været skiftende, til tider ringe, til andre tider jævnt god.« Stationsbyen, som voksede op efter anlægget af banen 1869, trak sognet ud af den noget afsides beliggenhed, og efterhaanden som byen blev større, har den i nogen grad bidraget til at sætte sit præg paa sognet. Retningsvæsen har faktisk været ukendt.

Pastor *H. F. Blichfeldt* (1847-77) omtales af biskop *Brammer* som »den skikkelige og retsindige Blichfeldt«. Biskoppen skriver, at en ansøger (1877), senere biskop *L. N. Balslev*, »let kunde overgaa ham som prædikant«.

En *folkehøjskole* blev 1869 oprettet i Mørke med *M. A. Appelt* som forstander. Dens historie er fortalt i dr. phil. *Roar Skovmands* disputats: »Folkehøjskolen i Danmark 1841-92« (1944), og han henviser til Steenstrups indberetning, der karakteriserer højskolen som »konservativ, dvs. anti-Bjørnbak i Viby, og den fik sit præg ved, at fru Appelt var IM-præget«, men næppe nogen i Mørke vilde skrive under paa, at højskolen var IM-præget. 1879 overtog A. højskolen for egen regning. 1904 blev den overtaget af en lokal kreds med *S. Kolstrup* som forstander. Skolen blev nedlagt 1921. Den fik især betydning ved de folkelige møder, som holdtes der, og stadigt møder man folk, der havde været elever eller været med til disse møder, og nogle blev trofaste kirkegængere.

Blichfeldt skrev vers. Hans ord om sig selv som digter lyder: »Ligesom min forgænger — næst efter at besørge sit embede efter evne — især dyrkede og udøvede lægekunsten, saaledes har jeg *lejlighedsvis* dyrket og udøvet *digterkunsten*, men det bedste skudsmaal jeg derom kan give mig selv, vil dog kunne blive dette«, og saa kommer der et lille digt, hvor han taler beskedent om sin digterevne (Kaldsbogen).

Naar pastor *Korff* (1877—1903) fik embedet 1877 og ikke *Balslev* (som blev Korffs eftermand i Hvilsager-L.), skyldes det maaske, at *Korff* var personlig ven af familien *Estrup* paa Skaføgaard (i Hvilsager sogn), og *J. B. S. Estrups* anbefaling har vejet tungere end biskop Brammers anbefaling af Balslev. *Korff* var en myndig præst, nogle sagde, at han var »den sidste aristokratiske præst« i Mørke. En udensogns mand (af IM) sagde, at Korff »var i stand til at aflægge et vidnesbyrd«, men deri behøver man ikke at lægge mere end veneration for hans barndoms præst. *Korff* skildres som »en rigtig sognepræst, der færdedes dagligt i sognet og bragte beboerne evangeliet, hvilket sikkert var aarsag til, at han havde saa god en kirkegang« (pastor H. J. Andersen). Der blev holdt vel besøgte bibellæsninger, og der stiftedes en Santalkreds. Pastor Andersen tilføjer, at der vist aldrig kom fremmede prædikanter eller talere i Mørke. Hverken IM eller grundtvigske fandtes i sognet. — Om lærer *Martinus Kristensens* (Ugelbølle) møder se ndf.

Pastor K. søgte at dæmme op mod den socialdem. bevægelse i sognet.

Pastor *L. P. Gothard Larsen* (1903-21) var en elskelig skikkelse, sammen med sin fine hustru (af Viborg-slægten Bruun), skabte han et smukt og særpræget hjem, fyldt af musik og kultur, lun munterhed og udstrakt gæstfrihed. I Minder fra gl. gr. hj. (VII, 17) fortælles om Fr. Jungersens præstetid i Vig-NA. og om fru J.s spil, hvor hun havde en udmærket medhjælp i den unge pastor Larsen, som sang Hartmanns og Heises sange meget smukt og kunde vejlede m. h. t. strygeinstrumenterne. — Pastor L. ledede Santalkredsen videre, og fru L. holdt søndagsskole i prgd. Pastor L. huskes stadigt med kærlig-

hed og agtelse baade for sit lune og for sin smukke sang.

Enkelte IMs folk flyttede hertil efter 1900, men kom ikke til at betyde noget særligt.

Provst *J. F. Bentzen* (1922-29) havde nok sine bedste præsteaar i Todbjerg-M. Han naaede ikke at sætte dybere spor her. Han var en af de ivrigste modstandere af præstegaardsjordenes bortsalg og hævdede skarpt, at paa dette punkt blev menighedsraadene tilsidesat (P. N.: Præstef. hist., 1946, s. 103).

Pastor *E. Norup* (1927-37) var meget flittig, holdt mange møder. God kirkegang.

Provst *Knud Bang* har virket her siden 1937.

Blandt lægfolk nævnes lærer *Richard Meller* (f. 97 Helgenæs, † 54), enelærer i Dagstrup 1928 til sin død, en dygtig og elskelig mand, en udmærket kirkeværge. Han var folkekirkelig (maaske n. grundtvigsk) indstillet. Lærer *Martinus Kristensen*, Ugelbølle, var lærer her i c. 40 aar (1893—1933). Han begyndte at holde folkelige møder, pastor Korff var først noget bekymret ved tanken om disse møder, men da han havde været med til eet af dem, blev han saa glad for dem, at han senere deltog, naar han kunde.

Forholdene nu skildres som almindeligt folkekirkelige, intet særligt.

Centralskolen ledes af førstelærer *K. Søbye*.

1921 oplyses: Kkg. 4—8 %, velvilje, en ungdomsf. er udgaaet af en nu nedlagt højskole, ganske enkelte IM, intet partipræg. 1927: Kkg. 5—10 %, rolige, uden særpræg. Et lille IM smf., DdU, samt en verdslig ungdomsf., Pigemøder i prgd., en DMS-kreds. 1935: Kkg. 7 %, ret gode, overv. velvilje, lille IM kreds, sdsk., KFUM og K, intet særpræg. 1947: Kkg. 3%, folkekirkelige forhold, lille IM kreds, sdsk., kirkeblad. Centralskole 1943. 1963: Kkg. 2%.

Folketal. 1850: 845; 1901: 1628; 1921: 1846; 1960: 2099.
Altergæster: 1922: 400; 1934: 600; 1945: 438; 1957: 306; 1962: 300.
Menighedsraad: 1922: Overv. u. p. 1930: 1 IM, 6 u. p. (gr.), 1938: 1 IM, 3 soc., 3 u. p. 1945: 1 IM, 2 soc., 4 borg. 1957: 8 folkekirkelige. 1961: do.
Kommunevalg: 1943: S. 288 (3), V. 267 (4), BF. 195 (2). 1962: S. 464 (4), V. 412 (4), BF. 110 (1). Fmd.: Gdjr. *Ernst Nørgaard*.

Mørke kirke, sydligt i gl. Mørke kirkeby, skib og kor er høje, romanske, af velhugne kvadre, paa skraasokkel. Norddøren og flere vinduer er tilmuret. Syddøren har hjørnesøjler og paa overliggeren et sløjfemotiv. Gotisk taarn, lavt og bredt, med gavle i nord-syd, vaabenhus mod syd. Spids korbue. Hvidkalket. Gulve af gule fliser. Overhvælvet. Spor af kalkmalerier fundet 1954. Senrenæssance-altertavle fra 1631, fire søjler, store evangelistfigurer flankerer storfeltet med maleri (Jesus og Maria Magdalene paaskemorgen), malerier i de andre felter, restaur. 1931. Stager fra c. 1600 med klokkefod. Alterskranken fra c. 1725 fornyet 1961 med udsavede balustre. Romansk granitfont med dobbeltløver, kors og bladværk paa foden. Nederlandsk daabsfad med den citharspillende Orfeus blandt dyrene. Nyere renæssancepræ dikestol med arkader. Ny stolestader. Middelalderlig kirkekiste, klokker fra 1790 og 1835. Romansk gravsten, mindetavle over pastor *L. P. Gothardt Larsen*. 300 sd. Orgel fra 1881, skænket af gdjr. Søren Bach, Ommestrup.
Mackeprang JG. 187, 233, Døbef. 283 f., 409 f.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 70 rug, 117 byg, 92 havre. b) 3 dobb. tiende af 1 gd., 75 rdl., c. 20 lpd. ost, 76 lpd. brød, 45 sn. æg, 29 gæs. d) 253 rdl. e) 118 td. ld., 7 td. hartk. Firlænget,solid egebindingsværksprgd., opf. 1703, tegltag, god. 1870: Regul.: 3864 kr., netto: 5108 kr. — 1913: 1. kl. 1946: 2. kl. 1958: 12. kl. God prgd. opf. 1703 og 1922.

12. 9. okt. 1847—12. jan. 77 (sp. Fjaltring-T. 5. dec. 39): **Hans Frederik Blichfeldt,** f. 13. apr. 05 Ormslev. F.: Sp. i Ormslev-K. Erhard B., † 34, og Johanne Dorthea Bøggild. Stud. Aarhus 24, c. maj 31 (l), hjpr. Ormslev-K. 28. nov. 32, hjpr. her hos pastor Chr. Henne 34, afsk. 12. jan. 77, † 16. maj 85. — G. 27. maj 40 Frederikke Martinette Leemeyer, f. 8. maj 05 Kalø, † 29. juni 89. F.: Godsejer, kmrrd. Morten Frederik L. og Mette Brendstrup.

Pastor B. var af gl. præsteslægt. (Nedstammede fra Chr. Ottosen B., der døde som kannik i Aarhus 1596). Pastor B. skrev enkelte digte af religiøst indhold. Om B. se ovf.

13. 22. marts 1877—15. nov. 1903 (sp. Hvilsager -L.) 21. maj 72): **Johan Peder Oluf Korff,** f. 5. maj 26 Gedesby. F.: Lærer Johan Hartvig K. og Karen Kathrine Lassen. Stud. Nykøb. F. 46, udskreven til krigstjeneste 49—51, c. 55^2 (h_1), vik. lærer Aarhus latinskole 55, kst. lærer Maribo 57, lærer søetatens drengeskole 58, ord. kat. Køge-Ø. 18. jan. 62, r. af dbg. 03, afsk. 15. nov. 03, † 8. dec. 06. — G. 29. dec. 58 Johanne Dorthea Møller, f. 16. apr. 28 Vindeby, † 18. febr. 01. F.: Stiftsprovst, Toreby, † 62, se der (søn af biskop Rasmus M.). — Hustrus brødre: Olsker-A., Vesterborg-B., Horslunde-N., søstre g. Worsøe, Gunslev, Barfoed, Tommerup, Sodemann, Nørholm. Stamt. 60 C.

Om pastor K., se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Korff:

1901-03: *H. J. Andersen*, se Dalum.

14. 21. nov. 1903—23. okt. 21 (sp. Sal-Ejsing 18. juli 91): **Lars Peter Gothard Larsen,** f. 5. maj 47 Randers. F.: Overvagtmester v. Randers dragoner Peter L. og Mette Cathrine Jacobine Bergmann af Mariager. Stud. Randers 66, c. 78^2 (h_2), lærer Kbhvn. (var 84 udn. t. sp. Dollerup-F.-R., men renoncerede), kkp. Vig-NA. 17. juni 85, afsk. 23. okt. 21, † 1. jan. 29. — G. 10. okt. 94 Reinholdine Vilhelmine Christine Bruun, f. 30. juli 60 Bruunshaab ved Viborg, † 10. juli 33. F.: Fabrikejer Bertel B. og Engel Marie Reinholdine Bruun. — Hustrus moster g. biskop Swane, Viborg.

Om pastor L., se ovf.

Om musik-aftnerne i pastor L.s prgd. se s. 216. *El Christiansen* skriver i Berl. tid. 26. aug. 1950 om livet i Mørke prgd.:

Trin frem og tilbage — frem og tilbage! Du kære gamle onkel Gothard, som aldrig gik i seng, før natten var ved at være forbi. Mange taknemlige tanker har vi sendt dig, naar vi hørte dig vandre rundt i dit studereværelse, mens du røg af din lange pibe og spekulerede paa dine prædikener eller livets mange foreteelser. Utallige muntre anekdoter og smukke beretninger om hjælpsomhed over for syge og fattige lever den dag i dag i Mørke sogn om dette særprægede ægtepar, sognepræst Gothard Larsen og hans elskelige hustru, min moster Reinholdine.

Var de end paa mange maader absolutte modsætninger, saa var de i hvert fald i deres kærlighed til ungdom og musikken af samme mening; der mødtes de i harmoni og feststemning.

Mon vi, der har været til stede, glemmer musikken i Mørke præstegaard, baade den mere lødige musik, eller naar onkel Gothard gav efter for vore bønner og under alles jubel sang den sørgmuntre vise om Eduard og Ku-u-nigunde, Kunigu-u-unde og Eduard!

Med deres interesse for alle vore tanker og hændelser hørte de ogsaa paa mine beretninger om uhyggelige drømme, rimeligvis har onkel Gothard med sit poliske blink i øjet fraraadet mig at spise for mange søde sager.

Saa mange minder dukker frem ved tanken om Mørke præstegaard; først og fremmest husker vi vor hjertensgode fætter Johannes, som nu med hustru og børn fører sit hjems gæstfri traditioner videre, ganske vist ikke i præstegaarden, men dog i Mørke. Og heller aldrig glemmes vist de mange prægtige sognebørns gæstfri hjem, hvor hele horder af præstegaardens gæster kom. Der var studentester, tableauer, kirketaarnet, hvor vi var med at ringe solen ned; og til sidst, hver eneste aften inden vi gik til ro, det, der maaske

ligger allerdybest i vor erindring: de aabne døre i havestuen ud til haven, hvor Maanen lyste eventyragtigt, og vi alle — gamle og unge — med Ingemanns skønne aftensange sang freden ud over land og by.

15. 17. febr. 1922—17. maj 29 (sp. Todbjerg-M. 19. nov. 09): Provst **Jacob Frederik Bentzen,** f. 13. marts 71 Horsens. F.: Slagtermester Julius Theodor B. og Apollone Marie Lund. Stud. Horsens 90, c. 96[2] (l), lærer Ribe borgerskole, skolebestyrer i Otterup 97, sp. Tolne-H. 29. juli 03, provst Ø. Lisbjerg-Mols herr. 4. juli 17, r. af dbg. 28, † 17. maj 29. — G. 23. juli 97 Thora Marie Johanne Sørine Nicoline Hingelberg, f. 11. okt. 72 Horsens, † 11. juli 50. F.: Kbmd. Christian Peter H. og Marie Lindhardt.

Om provst B. se ovf.

16. 2. sept. 1929—22. juli 37 (sp. Hjardemaal 10. apr. 24): **E. Norup,** fl. t. Raklev, se der.

17. 19. nov. 1937 (Lærer Det kgl. Vajsenhus 32): Provst **Knud Stjernholm Bang,** f. 24. juni 02 Skive. F.: Kbmd. Edvard Magdalus B. og Christence Helene Margrethe Stjernholm. Stud. Viborg 21, c. 27[1] (l), cand. mag. 30[2] (Historie). Provst Ø. Lisbjerg-Mols herr. 18. juli 59. — G. 5. juli 31 Adé Justine Erna Leonie Koefoed, f. 24. maj 98 Surabaja, Java. F.: Læge, dr. med. Peter Axel Christian Krebs K. og Eugènie Francoise Anna Leonie Macaré. — Broder: Roslev-R.

Undervisningsassistent ved det teol. fakultet i Aarhus 47, censorsuppleant ved teologisk embedseksamen v. Aarhus universitet 47. Fast censor ved teol. embedseksamen ved Kbh. og Aarhus univ. 61.
Udg. 40: Euseb̃s kirkehistorie I—III, do. IV—X (1945).

Litt.: Khst. saml. 6. r. II, 592 f., Aage Sørensen: Ommestrup hg., Rand. aarb. 1913-15, samme: Et husmandsbrug fra 1742, smst. 1945, 63 f., H. Birkelund: Ugelbølles udskiftning, smst. 1925, 116 f.

HORNSLET

(med Rosenholm kapel)

Hornslet sogn, 3183 ha, grænser med en spids ud til Kalø vig. Den sydvestlige del er et smukt bakkeland med vide udsigter, øst for H. er der flade sletter med moser. Det sydvestlige bakkeland (Tyvhøj 94 m, Firhøj 77 m) ret frugtbart, i det hele gode jorder. En del skov. Badestrand ved Løgten bugt. Byerne H. (1637 indb.) er en større stationsby, med købstadordnet skolevæsen (grundskole, mellem-realskole), teknisk skole, handelsskole, husholdningsskole, landbrugsskole, amtssygehus fra 1891, apotek, 3 læger, 2 kroer, Falck-station, en del industri (møbelfabrikker, maskinfabrikker, Rosenholm mosebrug under Pindstrup), bibliotek i skolen (8000 bd.), dommerbolig, politistation, alderdomshjem fra 1950, stadion, banker osv. Desuden: Tendrup, Rodskov med fh. (rest. 1961), Eskerod, Krajbjerg med fh. Hg. Rosenholm (nu splittet i flere dele, saa dens præg forsvinder).

Sognets kyndige historikere er lærerne *E. Nørgaard* og *S. Sloth Carlsen.*

Da Djursland for 1000 aar siden var gennemskaaret af sejlbare sunde og fjorde, laa vikingeborgene og senere herregaardene (Gl. Estrup, Skafføgaard, Ryomgaard, Bjørnholm, Høgholm og Rosenholm) ved disse sejlløb. Inderst i krogen af en fjord byggedes *Rosenholm* paa en lille holm. 1048 sejlede den norske kong *Harald Haarderaade* op gn. Kolindsund og afbrændte høvdingen *Torkild Gøysas* gaard. Høvdingens to døtre maatte flygte ind i „tykke Hornslet-skoven", og her høres navnet Hornslet første gang, Gøysas gaard menes at have været det nuv. Rosenholm. Egnen var tidligt beboet, men der er nu kun 5 fredede høje, samt en 40 m lang og 4 m høj langhøj ved Tendrup. Der har været 3 helligkilder (Sct. Carl, Sct. Nicolai og paa Sct. Karens toft). Ved kilderne laa kapeller. Sct. Nicolai kilde søgtes indtil omkr. 1850. — *Hornslet by* laa nær havet, og en af rigets hovedveje gik tæt forbi. I krigene drog hærene denne vej (oprøret under Knud den hellige, krigen ml. Svend og Valdemar den store, og senere). Under opløsningsperioden efter 1240 kom megen jord under det mægtige Øm kloster, og fejden under Erik Menveds voldsomme skatteudskrivninger 1313 bragte egnen paa revolutionens rand. Det blev nedkæmpet, og Kalø slot blev opført for at hindre gentagelser. Men først Valdemar Atterdag nedkæmpede det sidste bondeoprør her 1381.

Rosenholm er maaske Danmarks skønneste herregaard. Den har gennem aarhundreder præget sognet, Rosenkrantzernes berømte herresæde. Fra 1516 ejedes det af Aarhusbispen, men kom under kronen ved ref., og 1559 overtog *Jørgen Rosenkrantz* godset, som siden har været i slægtens eje. Jørgen R. opførte slottet, udvidede kirken, samlede et stort gods, som han skaffede birkeret (ophævet 1852). Hans søn var *Holger Rosenkrantz den lærde* (f. 1574, † 1642) der blev rigsraad, havde fuld uddannelse i Rostock og Wittenberg og kom hjem med glødende interesse for Aristoteles og for ortodoks lutherdom. Om hans aandelige kampe, om hvordan han fandt hvile i et enfoldigt bibelstandpunkt, om hans arbejde med universitetsreformen og nyordning af det teologiske studium, om hans iver for øget kirketugt i en umoralsk tid, om hvordan han faldt i unaade hos Chr. IV. og levede tilbagetrukkent her, om hans teologi m. m. se J. Oskar Andersen: H. R. den lærde, 1896, H. R.s breve, se Khst. saml. 3. r. I og V. DBL. XX, 81 f., KLfN. III, 821, jvf. Rosenholm og Rosenkrantzerne, 1924. Kirken og slottet med dets kapel taler stadigt deres tydelige sprog om Rosenkrantzernes interesse for kirke og krd. — 1743 blev R. et stamhus. Det smukke slot er en af landets ejendommeligste renæssancebygninger med sine voldgrave og skønne park, taarne og spir. Her er rige kunstsamlinger af malerier og møbler. Fra vinduerne ser man ud over parken med renæssancepavillonen »Pirkentavl«, som den lærde Holger R. lod opføre, og hvor han samlede et *akademi* med udmærkede lærere for adelige og særligt dygtige borgerlige unge mænd.

1921 overgik godset til fri ejendom. Kammerherre, hofjægermester, baron *Hans Carl Oluf Rosenkrantz* beholdt godset til sin død 1936, da det overtoges af sønnen, baron Holger R., 1938 solgtes skovene til godsinspektør *Niels Nielsen*, der 1961 solgte dem for 1519.200 kr. til fabrikant *Mads Eg Damgaard*, Herning. Avlsgaarden solgtes til et konsortium, fra 1951 er *Harald Helles* eneejer. Avlsgaarden ligger nu samlet syd for slottet. Store renæssancefund er gjort i voldgraven. Parken er offentlig tilgængelig. Cafeteria. Slottet har været beboet af baron *Arild R.*, betydelig kunstmaler, bor nu paa Kalø hvilehjem, 92 aar, men det ejes af lensbaron Holger R.

Dsk. større gaarde I, 412 f., S. Hansen: Rs. forhistorie og oprindelse, Rand. aarb. 1909, 5 f., Ole Karup Pedersen: Livet paa R. omkr. 1830, smst. 1955, 140 f., Ejler Haugsted i DS.

herreg., IV, 1945, 365 f., Holger Rosenkrantz: i Ernst Fr. Herregaardsliv, 1954.

Rosenholm birk, opr. 1574, lagdes 1852 under Rougsø-Ø. Lisbj. Sønderhald herr.

I Amaliegaards skov et betydeligt voldsted.

Af den ældre præstehistorie

„Hornslet kirkegaard (præstegaard) er det ældste residens, som haver været i Øster-Lisbjerg herred, fordi de andre sogne have valeret hid og did og været forlønninger udi bispernes tid og holdtes kapellaner dertil udi lang tid."

Saaledes skriver Begtrup-familiens stamfader *Peder Skriver* paa gaarden Skovlkjær ved Rosenholm i aaret 1600.

Den første luth. sp. var hr. *Søren Pedersen* (1516-47), født i Kvottrup, Sabro herred. Han havde Skødstrup som anneks til 1537 og fik derefter Elsted som anneks. Efter hans død stod embedet ledigt i 2 aar, ant. p. g. a. manglende lutherske ansøgere eller p. g. a. kaldets ringhed (jvf. oprettelsen af mensalgaarden 1632). *Laur. Knudsen Lang* (1549-63) havde Elsted som anneks i 14 aar. Han var tidligere sp. i Hammel. *Laur. Andersen Galthen* (1563-91) blev kaldet af Rosenholms grundlægger, *Jørgen Rosenkrantz*. Han havde Lime som anneks 1575-91. *Jacob Sørensen Hoffmann* (1591-92) flyttede til Hyllested -R. 1592 tiltraadte rektoren i Aarhus *Peder Sørensen* som sp. her, han blev provst. 1607 nævnes mag. *Hans Zeuthen* som præst her (ikke hos Wiberg), da hans hustru, Cecilie, døde (Pragtfuldt epitafium over hende). Z. flyttede til Odense Sct. Knuds kirke. Han var maaske ikke sp. her, men kapellan paa Rosenholm (var højt anskrevet hos Holger Rosenkrantz den lærde). Provst *Peder Pedersen Sommer* nævnes 1610 som sp. her.

Pastor *Chr. Nielsen* døde 1640, 39 aar gl., han var gift med fmd.s datter. Mag. *Chr. Melchiorsen Borchgrevinck* (1640-50) var søn af kong Chr. IVs kapelmester. Hans enke giftede sig med eftermanden *Erik Mogensen Grave* (1650-60), der havde været rektor i Helsingborg, kaldet hertil af Holger Rosenkrantz; *Grave* blev 1660 kgl. konfessionarius og senere biskop i Aarhus. Den i sin tid fastlænkede bog (nu i en glaskasse) i H. kirke indeholder en ligtale over Erik Rosenkrantz af G. — Her er ogsaa et digt om E. R., skrevet af degnen Claus Sørensen Weyle. — Pastor *Jacob Sørensen Ørsted* (1660-74) havde været rektor i Horsens, *Niels Olufsen Ravn* (1675—1714) indgav en beretning om embedet 1690. Degnen, *Hans Clausen Trane* (1690—1731) efterlod sig et bibliotek paa 522 bind. Skrev en sang under den store nordiske krig om Rosenholm og Hornslet kirke: »Kom ædle Norden, har du ro for nabo, sværd og bue . . .«. Døbefontens barokhylster i Hornslet kirke har en inskription om Erik Rosenkrantz' 3. hustru — kirkens og sognets velgører — skrevet af Trane. *Hans Hestermann* (1714-25) var født i Holsten, var i økonomiske vanskeligheder, havde endog pantsat præstegaarden til en købmand i Aarhus. *Rasmus Storm* (1725-33) flyttede til Mørke og blev provst, *Laurits Nielsen Gram* (1733-44) havde været professor og subrektor i Ribe, flyttede til Vilslev-H., sidst Stege. *Ditlev J. Mehl* (1744-51) havde været kap. i Viborg, flyttede til Barrit-V. Der høres ikke om pietisme her. *Peder Lucassen Kjerulff* (1751-89) blev provst under jordudskiftningen 1783, en søn blev sp. Helgenæs. *Johannes Titchen* (1789-92) døde 32 aar gl., siddende paa et kornneg i præstegaardens lo (W. I, 677). Provst *Niels Ravn Byberg* (1792—1835) havde 14 børn, omtales som rationalist. Degnen *Mads Jørgensen Møeballe* (1776—1808) fik under bondefrigørelsesarbejdet flere præmier og opmuntringer for sit initiativ indenfor landbrugsarbejdet i Hornslet. Ved vaabenhuset i Hornslet kirke ligger endnu gravstenene over ham og hans hustru. *Jørgen Bjødstrup* (cand. theol.) var degn her fra 1808—1835. Pastor *Jens Fr. Vilh. Edsberg* (1835-51) flyttede til Torsager-B., se der.

Tiden efter 1851

Der har ikke været nogen vækkelser, og sognet har egentlig aldrig haft noget kirkeligt særpræg. Om pastor *J. C. C. Boeck* (1851-80) fortæller pastor *Axel Bülow* i »Præsteminder«, 1944, s. 16 f., at han mindes det gamle præstepar som meget affældige. »Der saa farligt ud, baade ude og inde, ingen orden nogen steder. Han var naturligvis blevet altfor længe i embedet (han tog dog afsked i en alder af 70 aar). Kirken stod saa at sige tom, men begge ægtefæller var rare hjertelige mennesker, som folk holdt af«. Pastor *J. G. Smith* (1880-95) var »en meget stilfærdig og net mand«, der vist havde den ærligste vilje til at hjælpe mennesker tilrette, men — gløden havde han ikke. Det lykkedes ham og hans overordentlig propre hustru at faa gjort virkeligt rent i den malpropre præstegaard, baade ude og inde, men da de venlige bønderkoner kom for at se, hvor fint fruen havde faaet det i stuerne, maatte de nøjes med at kigge ind gennem vinduerne for ikke at smudse til . . . Nej, »saa var det alligevel bedre i mutter Boecks tid. Da kunde folk træde, hvor de vilde.« Smith var en stor blomsterelsker og han forstod at arrangere og plante, saa der blev en prægtig have. Paa den tid var en søn af *Vilhelm Beck* gartner paa Rosenholm, vist en flink gartner, men han indlod sig ogsaa paa at holde møder og tale Guds ord i sognet. Folkevittigheden sagde om Hornslet: »Det er sognet, hvor præsten er gartner, og gartneren er præst«. —

Frederik Falkenstjerne (1896) naaede kun at være sp. her i faa maaneder, grundtvigsk, folkeopdrager, politiker, et klart hovede, en begavet mand (se ndf.).

Om digterpræsten *Vilhelm Gregersen* (1897—1918) fortælles ndf. Med sin stille fromhed og fine kultur prægede han kirkelivet gn. en menneskealder, den aandelige jordbund var haard, men med sin hjertelige, usnobbede karakter og dybe menneskelighed, altid positiv, altid samlende, satte han spor og skabte ærbødighed for kirken. Han var n. højkirkelig, men ven af IM, som i disse aar forsøgte at gøre et arbejde. Der blev ogsaa et lille IM smf., men sognet var som helhed uden partipræg eller ligegyldigt. Den voksende stationsby skabte særlige problemer.

I Rosenholm skov er der holdt store møder.

Provst *J. C. S. Gad* (1919-35) var indstillet sideordnet med provst *C. P. Beck*, Kollerup-H., som mange ønskede hertil, men provst *Gad* faldt godt til i Hornslet, fik god kontakt med mgh., han var grundtvigsk, en dygtig prædikant, jævn og folkelig i sin færd.

Pastor *H. Skjerk* (1936-63) er kendt baade som en nidkær præst og som idealist, som fmd. for Dansk amatørteater-samvirke, foredragsholder,

oplæser, instruktør og spejder- og kursusleder. Som noget særligt fra disse aar kan nævnes de kornmodsfester og *friluftsspil*, som opførtes her, og som omtaltes i hele landets presse, flere af dem med forkyndende tendens, f. ex.: »Ambrosius« og »Borgfruen«. (Det var dommer Kjærholm, som fik holdt friluftsspil under besættelsen, her var pastor S. prologus). Efter befrielsen fik pastor S. opført Peer Gynt som friluftsspil i beskaaret form med pastor S. som instruktør, og han spillede selv hovedrollen. Ved kornmodsfesterne er bl. a. opført »Elverhøj«. Dommer Kjærholm har f. ex. faaet Just Thorning til at instruere. »Borgfruen« har lokalt emne og opførtes i Rosenholm slotsgaard. Om de bevægede forhold under den tyske besættelse og de 3 gudstjenester omkr. dødsdommene over flere Hornslet-borgere, se ndf.

Pastor S. fortæller: I efteraaret 59 lod jeg konfirmander holde gudstjeneste. 9 var kor, en ringede, en tændte lys, en trak gardiner for, to hjalp folk paa plads, en bad indgangsbøn, en anden udgangsbøn, en fremsagde trosbekendelsen, en fadervor, en dreng og en pige talte fra prædikestolen, hun om Martha og Marie, han om den rige yngling. Det var betagende for alle, kirken var overfyldt. Det kom i landets blade. Selv havde jeg altertjeneste, havde ikke censureret prædikenerne, talte kort om, at jeg ville skabe hjemmefølelse i kirken. Det blev tradition at lade konfirmanderne medvirke ved højmessen et par gange inden konfirmationen — dog uden deres prædiken. Det skabte hjemmevanthed hos konfirmanderne — og ogsaa hos forældre. Jeg naaede ikke mere nyt, fordi kirken skulde restaureres og jeg tage min afsked. Jeg holdt gennem alle aarene børnegudstjeneste hver 2. søndag. Jeg fik lavet en ungdomsklub under besættelsen, men den gik ikke senere.

Pastor *Aage Ammitzbøll* har virket her siden 1963.

Det *grundtvigske* liv mærkedes maaske mest i provst *Gads* tid. Der er en foredragsforening, men grundtvigianismen er ikke iøjnespringende her i sognet. Lærer *Grønborg*, Rodskov, var sjælen i det, og grundtvigianismen fik særligt hjemsted i Rodskov skoledistrikt.

Det *indremissionske* er kommet, som det kommer til andre sogne med en eller flere indremissionske familier. Godsinspektør, senere skovejer *Niels Nielsen*, var ret betydelig. Han var en af medstifterne af Herregaardsmissionen og landmandsmøderne og sammen med sekretær *Højlund*, som boede her nogen tid, drivfjederen i det missionerende arbejde, der blev gjort i sognet med møder, søndagsskole etc. Nu er det smaat med det arbejde. N. N. har haft c. 500 landbrugselever, som han nu efter sin afgang som godsinspektør besøger. Han har ført regnskab med dem, og de besøger ham.

Installatør *J. Chr. Nielsen*, f. 05, er Indre miss. repræsentant i menighedsraadet, hvor han er næstfmd. og i kirkeudvalget er han bygningskyndig. Han har været sogneraadsmedlem. Er fmd. for IM i Hornslet.

Skolen

1632 skænkede Den lærde Holger en bondegaard til degnen i Hornslet, for at han skulde informere fattige børn i kristendomskundskab. Denne gaard har været bevaret i 300 aar som legat for degne i Hornslet. Degnekaldet var saaledes beregnet for »teologiske degne«, teologiske kandidater, der her øvede deres første praksis. Efter 1835 kaldes seminarieuddannede lærere til embedet. 1837 bygges en stor bindingsværksstue som skolestue. 1862 udvides denne m. tilbygning beregnet som skole og bolig. 1873 deles skolen i pige- og drengeskole. 1882 opføres en ny pigeskole. 1900 nedlægges pigeskolen, og der opføres en ny skolebygning med plads til tredielærer. 1914 bygges til denne bygning. Skolen faar 7 klasser. 1931 samles hele skolevæsenet i en nyopført centralskole. 1936 oprettes i centralskolen privat realskole, ledet og ejet af skolens førstelærer, H. Thomsen. 1959 udvides skolevæsenet med tilbygning, der indeholder faglokaler, ungdomsskole og bibliotek. Skolen har i øjeblikket 20 lærere.

Blandt *lærerne* nævnes: *J. C. Christiansen* (1861-92), f. 1821 Holmslands klit, † 1910.

Eskil Nørgaard, født i Bølling v. Skjern 1863. Førstelærer i Hornslet 1893—1933. Medlem af sogneraadet og menighedsraadet, stifter af folkebiblioteket i Hornslet, værgeraadsformand, formand for sparekassen. Samlede stort materiale til H. sogns historie. R. af dbg.

Hans M. Thomsen, f. 95 i Arnitlund v. Haderslev, dim. Haslev, deltog i 1. verdenskrig, hvor han blev saaret, fik jernkoset og fortjenstkorset, lærer i H. 1934-52, kirkesanger, begyndte en præliminærafdeling ved H. kommuneskole.

Overlærer, kirkesanger *Søren Sloth Carlsen* (f. 09) af en udbredt lærerslægt, hans fader var lærer her, en broder er lærer og en søn er lærer. Sloth C. er meget historisk interesseret, har skrevet et hefte om H. kirke, er meget musikalsk, har gjort et stort arbejde for sang og musik i H., har dirigeret spejderorkestret, komponeret til det, dirigeret cykleklokkespil ved Yamboree i Holland og paa raadhuset i Aarhus m. m. Er geografilærer, har tegnet fine atlas m. m., en tro kirkens tjener.

Overlærer *R. J. Christensen*, f. 94 (lærer her siden 1921) er kirkeværge, kirkekasserer, har været i sogneraadet, fmd. H. sparekasse. — Organisten, viceskoleinspektør *Agner Munk Hansen* er en meget dygtig organist.

Førstelærer *Johs. Grønborg*, f. 65 Vedsted, Aalborg stift, dim. Gedved 85, lærer i Rodskov 94—33, død ved et ulykkestilfælde 45, var fmd. lærerkredsen, stifter og fmd. foredragsf. i Rodskov, pioner inden for folkebiblioteksarbejdet, foredragsholder og oplæser. Skrev om geografiske og historiske emner, udg. en Danmarkshistorie for folkeskolen.

Nuv. leder af skolevæsenet er skoleinspektør *J. Chr. Hansen*, der kom hertil fra Toftlund.

Fra besættelsestiden

I Hornslet blev 1946 afsløret en mindesten for 4 frihedskæmpere, der blev henrettet af tyskerne. Pastor Skjerk fortæller herom:

»Der var de sidste aar en modstandsgruppe her. 3 blev taget af tyskerne og fængslet, kom til Aarhus, derfra til Horserød, senere Kbhvn., dømt til døden. Jeg blev anmodet om at meddele de paarørende det. Det var haardt. Vi holdt gudstjeneste i kirken om aftenen efter, stuvende

fuldt. Jeg skrev benaadningsansøgning sammen med røde kors. Dommen skulde eksekveres. Vi holdt 3 gudstjenester i den anledning, fulde kirker. Dommene blev eksekv. 2 andre herfra blev skudt paa flugt. *Arild Rosenkrantz* har modeleret det mindesmærke over de faldne, som findes i Hornslet (se ndf.). Der var her en modstandsgruppe, men sognet skal ikke prale for meget, der fandtes ogsaa nogle med kolde fødder, som havde været paa den forkerte side. I foraaret 45 traf jeg et par tyskere med et par af mine piger, der skulle konfirmeres om foraaret, i min have. Jeg maatte tale donner til de to tyskere, som kun var store drenge og have fat paa pigerne og deres forældre og tale med dem om forholdet. Pigerne blev konfirmeret. Der blev arrangeret alsang i disse aar, og etableret et foreningssamvirke, der holdt flere fælles møder.

Der var nogle russere efter kapitulationen i nogen tid her. Ogsaa nogle østtyskere, evangeliske, som jeg havde i kirke og til alters et par søndage. Det var lidt mod reglerne, da jeg oversatte noget til tysk, for at de kunne forstaa det. Venlige sjæle meddelte biskoppen det, jeg fik en opringning og en telefonnæse, at man ikke maatte bruge tysk i kirken. Ellers skete intet. Mange støttede mig forøvrigt, fordi de syntes, det var kristeligt handlet.«

1927 oplyses: Kkg. 6%, i det hele ikke lette forhold. En lille, ihærdig IM kreds, KFUM, nogen horelyst, 2 DdU. — 1939: Kkg. 5 og 7%, sdsk., ungdomsgudstj., møder for gamle, IM smf. — 1947: Kkg. 5 og 6%, ikke meget liv, børnegudstj. hver 14. dag, bibell., IM (30). — 1959: Kkg. 5—6%, alm. østjyske, folkekirk. forhold. Stationsbyen præger, børnegudstj. hver 14. dag, ungdomsarb., møder f. gamle 3 steder mdl., centralskole 1931. Sp. holder andagt paa sygehuset. — 1963: Kkg. 4—5%, 2 fh., foredragsf., faa IM, Jehovas vidner energiske, østjyske forhold, stationsbyforhold, sp. holder børnegudstj. hver 14. dag, gamlemøde i prgd. hver maaned, andagter paa sygehuset hver uge og indl. andagt paa De gamles hjem. Konfirmanderne deltager aktivt ved en eller 2 gudstj. aarligt (se ovf.). Krævende embede.

Folketal. 1850: 1012; 1901: 1699; 1921: 2034; 1955: 2639; 1960: 2758.

Altergæster: 1922: 318; 1934: 300; 1945: 330; 1962: c. 400.

Menighedsraad: 1922: 2 IM, 4 gr., 2 soc., 1934: 1 IM, 4 gr., 3 soc., 1945: 2 IM, 5 gr., 1 soc., valg. 1957: 1 IM, 3 soc., 4 kirk., valg. 1961: do.

Kommunevalg. 1943: S. 336 (3), 6 valgt paa 4 upol. samlingslister. 1958: S. 552 (4), 5 valgt paa upol. samlingslister. 1962: S. 622 (4), Lokall. 759 (5). Fmd.: Mejeribest. *Niels Futtrup.*

Hornslet kirke (Vor Frue og alle helgeners kirke) „er en af Danmarks fornemste landsbykirker" (Musæumsinsp., dr. Otto Norn, som tilføjede i sit foredrag ved kirkens 800 aars fest 1960, at „hvis han var professor ved kunstakademiet, vilde han hvert aar rejse til H. kirke for at lade eleverne studere den i 14 dage, thi der findes *alt!*"). 1516 kaldes den Sct. Nicolai kirke. Kirken er 39,1 m lang, bestaar af langhus med gravkapel mod syd, taarn og vaabenhus mod syd. Langhusets midterste del er ældst og det rummer skibet af en romansk granitkirke, hvor et par vinduer og den delvis ødelagte norddør er bevaret. Sidst i 14. aarh. er skibet forlænget mod vest og vaabenhuset opført mod syd. Jørgen Rosenkrantz, som 1560 blev kirkens patron, gennemførte store byggearbejder af munkesten. Det gamle kor blev revet ned og skibet forlænget mod øst med tresidet korafslutning. Der tilføjedes et gravkapel mod syd med stor rundbue til skibet, og samtidigt byggedes det slanke taarn med svajet pyramidetag, helt ensartede ribbeprofiler og vinduer, samt den smukke kirkegaardsportal. Taarnrummet er nu forhal, saa kirken har 2 indgange. — Gravkapellet skulde være en værdig ramme om bygherrens jordiske rester, det blev udstyret i renæssancestil med et lille, smalt alter med riflede pilastre, en nederlandsk altertavle i fløje med malerier (Opstandelsen i midten). Fam. R. bedende ved siderne, tavler. Omkr. 1800 var der 40 kister. Kapellet er en nøjagtig kopi af „Pirkental" paa Rosenholm. Holger Rosenkrantz den lærde fortsatte byggeriet, men det blev begrænset af Trediveaarskrigens hærgen. Efter 1800 var taarnrummet ogsaa gravkammer, men 1886 blev kisterne her nedsat paa kirkegaarden og der indrettedes indgang i taarnet. Kirken er restaureret 1850 og 1960-62, staar nu med blank mur og hvidtede gesimser, blytag. Kalkmalerier fra romansk tid paa skibets nordvæg (c. 1200-50, en borg, der angribes). Kirken er overhvælvet. I dens indre møder man næsten alle stilarter. Det langstrakte kirkerum danner en smuk helhed, men man ser f. ex. to tidsaldre mødes i kragprofilen paa korbuens vægpiller. Ved restaur. 1960-62 blev alterskranken fjernet med sine snoede søjler, desuden fjernedes alle faste stole, træværk og paneler, krypterne blev sat i stand og 31 kister nedsænket paa kirkegaarden. Kun enkelte kister blev tilbage. Alterbordet med barok-panel. Stor, sengotisk, femdelt altertavle fra c. 1525 med midtskab, hvori er et stort Golgatarelief fra Claus Bergs værksted i Odense, samt dele af en engelsk alabasttavle fra c. 1475. Denne er 1574 forøget med andre dele af alabast. Fra den gotiske alabasttavle stammer relieffer af bebudelsen, fødselen, opstandelsen og to helgenfigurer, yngre er himmelfarten, den store Kristusfigur paa korset, samt Peter og Paulus. De 4 fløje, hvoraf kun de to inderste kan bevæges, passions-, evangelist-, apokalyptiske og vaabenmalerier fra 1672. Predellaens Gethsemanemaleri er fra 1576. Alt rest. af N. J. Termansen 1961. Alterstager fra 1592 og 1940. Ny halvrund alterskranke med spinkle jernstænger. Romansk granitfont med dobbelt bølgeranke. Et smukt træhylster til fonten er nu i kapellet. Sydtysk daabsfad med bebudelsesrelief. Ungrenæssance-prædikestol fra 1567 med himmel, alt med barokke figurer. Stolestaderne er afløst af moderne løse stole. Fornem degnestol, landets største, et af kirkens klenodier, fint udskaaren med søjlebaldakin. Orgelpulpitur med orgel fra 1893. Stort kirkeskib (fuldriggeren „Kaløvig") fra 1880. Nyere lysekroner. Kirken er rig paa fornemme gravmæler og ligsten, bl. a. et meget anseligt epitafium fra 1584, over Holger Rosenkrantz den lærde, og andre af slægten R. Klokker fra 1676 og 1888, samt slagklokke for sejerværket. 250 sd. Provst Gad skænkede ved sin afsked en syvarmet lysestage, pastor H. Skjerk skænkede ved sin afsked en særpræget vinkande til kirken.

Pastor *Skjerk* skriver om den store restaurering 1960-62: Allerede 1938 begyndte jeg at lufte tanken om restaurering af Hornslet kirke, da jeg kunde se, at den trængte her og der. Nationalmuseet besaa den og foreslog restaurering, men da kirken tilhørte Rosenholm, som var under administration af et udvalg for dødsboet efter Hans Rosenkrantz' død, blev det ikke til noget. Krigen afbrød forhandlinger, men 1945 overgik kirken til selveje og menighedsraadet skulde efter overdragelsesbetingelserne søge kirken restaureret inden 15 aar. Efter en af arkitekt *Aksel Skov*, Aarhus udarbejdet plan paabegyndtes saa restaureringen 1960, 23. marts, lige efter konfirmationsaltergangen. Hele blytaget er omstøbt af blytækker *H. Hermansen*, Pandrup. Murene blev udvendigt rensede for det puds, som var klistret paa forvitrede sten, nye sten har erstattet de daarlige, saa kirkens ydre nu fremtræder i smuk skikkelse. Man ser tydeligt den oprindelige kirke i midten, opført af kampesten og tilbygning til vest i munkeskifte og til øst i nyere krydsskifte. I kirkens indre blev bræddegulv erstattet med gule fliser over alt, korets og sidekapellets gulv er sænket til samme plan, 15 cm over gulvet i skibet. Træpaneler paa skibets vægge er fjernet, hvilket giver et nyt og smukkere syn, idet hvælvingsbuer ses i hele sin længde fra gulv til hvælv. I stedet for grimme forsamlingshusbænke er indsat stole med blødere sæder. De smukke paneler i sidekapel har faaet fjernet al maling, som skjulte egetræet. Nationalmuseet har haft altertavlen til behandling, saa den nu aabenbarer nye skønheder. 3 store stenepitafier over Rosenkrantzerne har været nedtaget. Alle jernankre, som var rustet helt eller delvis over og havde sprængt stenene, er forsynet med bronzeankre, og der er indsat dræn bag stenene, saa fugtigheden kan ledes bort. Al overmaling af epitafierne er skrabet af, saa de oprindelige farver er kommet til syne og aabenbarer sig i stor skønhed og en forbavsende mængde, en sjældenhed i kirker. Nu ser man ogsaa, hvilke fantastiske kunstarbejder, de er. I sidekapellet er en mindesten, opsat mellem to vinduer, nedtaget, den yderste skal, som fugtighed havde foraarsaget, har været aftaget, og er klistret paa igen. Derefter er stenen opsat paa samme sted, men med luft bag sig, saa den bedre skal kunne modstaa kulden fra vinduerne. Ved arbejdet med afbankning af kalk paa vægge og hvælv, opdagedes et kalkmaleri under et af epitafierne. Det er fra c. 1200 og af enestaaende værdi, restaureret. Et romansk vindue har endnu egetræsrammen. Vinduerne bag altertavlen, der stilledes i mørke paa grund af den gale belysning, er tilmurede. I skibet under gulvet fandtes en gravsten, som nu er lagt op som en del af selve gulvet. Nationalmuseet var ogsaa interesseret i Rosenkrantzernes gravkamre under koret. Disse er nu rensede, væggene er kalkede, og antagelig nedsættes enkelte kister af de berømte Rosenkrantzere i gravkamrene. I det tidligere skole- og biblioteksværelse over vaabenhuset er indsat oliefyr, der kaster varm luft ind i kirken og sørger for passende fugtighedsgrad. Gravsten, som har siddet i væggene, er taget ud og sat noget paa skraa, saa ogsaa de sikres mod fugt. Det kan tilføjes, at hvælvet i koret havde store revner. Disse er nu udbedret, og rundt om hele østsiden er lagt jernbaand, som skal sikre, at hvælvene ikke

kan styrte sammen, selv om der i fremtiden skulle opstaa rystelser. Den 20. nov. 60 fejredes en fest for 1000 aaret for „folkekirken", 800 aaret for Hornslet kirkes første bygning og 400 aaret for kirkens overgang til Jørgen Rosenkrantz. Han fik jus patronatus den 14. nov. 1560.

Øverst i det høje vaabenhus har været opbevaret et *bibliotek*, oprettet af *Holger Rosenkrantz den lærde*, nu paa Rosenholm.

Mackeprang Døbef. 37, 177, 281 f., E. Nørgaard: H. kirke 1951, S. Sloth Carlsen: H. kirke, 1955, Jy. saml. 3. r. II, 453, 445, Vilh. Sørensen: Rosenholms bygmestre, Dsk. atl. IV, Peder Skrivers hist., fortalt i Holger Begtrups levned.

Den gamle kirkeklokke har denne manende indskrift:

Min mund er vid, min tunge lang,
jeg kalder folk til kirkegang,
gak ind, hør til, giv agt og lær,
Guds ord af hjertet elsk og ær,
betænk, hvor ilig tiden gaar,
for døren rede dommen staar.

Kirkegaarden med Rosenkrantzernes familiegravsted, er flere gange udvidet, sidst 1956 med en del af præstegaardshavens sydlige del. Ved kirkegaardsmuren ud til Løgtenvej staar monumentet for dem, der herfra blev dræbt af tyskerne 1940-45: *Orla Andersen, Herold Svarre, Aksel Sørensen, Mac Hoffmann, Karl Møller*. Tre af disse er begravet her.

I *Rosenholms kapel* holdes der gudstjeneste 4 gange aarligt. Kapellet indrettedes 1604 af Holger Rosenkrantz den lærde. Det findes i kælderen under østfløjens søndre del. Den gamle, lille altertavle var et nederlandsk husalter fra 1568, den opbevares sammen med vasa sacra paa slottet. Altertavlen er nu et maleri (A. Dorph), ganske enkelt prædikestol, fin sandstensfont med relieffer, herskabsstol, 50 sd.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 50 rug, 72 byg, 76 havre. b) 3 dobb. tiende af en gaard, 65 rdl., 10 byg. c) 14 lpd. ost, 48 sn. æg. d) 300 rdl. e) 153 td. ld., 10 td. hartk., udm. prgd. fra 1850. — 1870: Regul.: 2168 kr., netto: 5126 kr., 1913: 1. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl., Prgd. fra 1850, smal, 37 m lang.

19. 22. apr. 1835—23. aug. 51 (Adjunkt Aarhus 28): **J. F. V. Edsberg,** fl. t. Torsager-B., se Lindelse.

20. 4. nov. 1851—10. febr. 80 (sp. Ulstrup-G. 1. dec. 41): **Johan Christian Carl Boeck,** f. 8. dec. 09 Sæby. F.: Etrd., herredsfoged i Elbo-Holmans-Brusk herr. Christian Carl B. og Anna Elisabeth Buchhave. Stud. Fredericia 28, c. apr. 33 (l), hjpr. Hvirring-H. 1. apr. 35, do. As K. 7. maj 36, do. Torsager-B. 16. juli 39, afsk. 10. febr. 80, † 4. aug. 89. — G.[1] 15. apr. 42 Anna Laursine Davidia Martine Engberg, f. 20. aug. 16 Palsgaard, † 4. juli 45. F.: Godsforvalter Frederik Bagger E. og Else Ludovica Hartmann. — G.[2] 5. febr. 46 Petræa Sophie Henriette Engberg, f. 12. maj 16, † 16. aug. 89. F.: Sp. i Svanninge Andreas E., † 20, og Caroline Birgitte Nyholm. — Sønner: Lønborg-E. og forf. Christopher B. — Broder: Brøndum-H. Farbroder: Maribo-H. Begge hustruers farfader: Kullerup-R. Stamt. 25.

Provst *Oscar Boeck* omtaler i sine erindringer (DnA, 1932 og Hj. og tr. VIII, 1939) sit barndomshjem meget lidt. Han siger, at det var »et harmonisk og lykkeligt hjem, forældrene var rare og hjertelige.« Provst Gadegaard fortæller, at provst Boeck berettede, at hans fader tog sin kaffekop med inde i konfirmandstuen og drak den der (Ribe st. aarb. 1947-48, s. 55). Pastor *Axel Bülows* minder fra den noget uordentlige præstegaard er fortalt ovf. Biskop Brammer skriver 1878, at ministeriet i mange aar har vist overbærenhed med B., »hans arbejdsdygtighed staar langt under den ældre pastor Myginds i Dover« (Khst. saml. 6. r. II, 642, 677) se iøvr. ovf.

Hjælpepræst hos pastor Boeck:

1878-80: *S. M. K. Hafstrøm*, se Raarup.

21. 10. apr. 1880—17. okt. 95 (sp. Hvornum-S. 15. febr. 71): **Jens Gotfred Smith,** f. 19. sept. 23 Roskilde. F.: Sp. i Aagerup-K., † 71, se der. Stud. priv. 45, c. 53[1] (h_2), lærer von Westens inst. 51—71, † 17. okt. 95. — G. 21. maj 54 Julie Margrethe Elise Wandler, f. 20. (ell. 21.) juni 20 Odense, † 12. okt. 05. F.: Kaptajn Jørgen W. og Anna Margrethe Klug. — Morbroder: Becker, Gern-S. — Om pastor S., se ovf.

22. 14. jan. 1896—18. dec. 96 (Forstander Københavns højskole 80—87): **Frederik Ferdinand Falkenstjerne,** f. 27. nov. 54 Vejle. F.: Musiker og restauratør i Vejle Ferdinand Hansen F. og Anne Sophie Christine Feddersen. Stud. Hrlf. 72, huslærer hos digteren, pastor J. C. Hostrup, Hillerup, 74, lærer for arbejderbørn ved sukkerfabrikken »Laaland« 76, atter huslærer hos J. C. Hostrup 77—79, c. 80[1] (l), † 18. dec. 96. — G. 29. juni 81 Henriette Juliane Fritz, f. 23. okt. 56 Fredericia, † 23. juli 27. F.: Sp. i Jersie-S., † 97, se der — Hustrus søster g. Mønster, Kregme-V., faders fætter: Fritz, Holme-T.

Venstres folketingskand. (Nyk., Sj.) 87, folketingsmd. v. suppleringsvalg 87 (Vejle), genvalgt 90 og 92, trak sig tilbage 95.

Medudg. (delvis sm. m. Morten Pontoppidan): „Tidens strøm" 84—95, udg. 91: Den grundlovgivende rigsdag, en hist. skildring, 95: A. F. Tscherning, medudg.: (sm. m. A. Hude Sørensen): Sønderjyske skatte- og jordebøger (95 f.).

Pastor F. var en ener i det danske præsteskab. Men ikke en gang eet aar kom han til at virke som præst. Og dog huskedes han længe.

F. blev tidligt forældreløs og kom i huset hos sin morbroder, kbmd. *Feddersen*, Flensborg. I skolen vakte *A. D. Jørgensen* hans nationalfølelse, og 1864 gjorde dybt indtryk paa den 10-aarige dreng. Han fik friplads paa Hrlfh., og som student fulgte han kampen i Sønderjylland levende og var stærkt grebet af tidens religiøse, litterære og politiske bevægelser. Han var i det hele stærkt politisk interesseret. Svigtende helbred tvang ham til at afbryde sine studier, og han blev huslærer hos *Hostrup*, som fik megen betydning for ham. Han havde allerede som gymnasiast været optaget af *Grundtvigs* skrifter, deltog som student i *Grundtvigs* jordefærd, og i *Hostrups* hjem førtes han dybere ind i grundtvigsk aandsliv. Navnlig fru *Hostrups* stærke personlighed blev bestemmende for hans udvikling. Lige saa stor betydning fik *Morten Pontoppidan* (der da var højskoleforstander i Frerslev) for ham. Hos *Morten Pontoppidan* blev F. ført ind i højskolelivet, og i *Chr. Bergs* hjem i Hillerød blev han ført ind i Venstres ledende ideer. Lige efter at han var blevet cand. theol. begyndte han sin højskole i Kbhvn., og 1882 indviedes højskolens bygning paa Chr. Winthersvej. Han havde fremragende evner som højskolemand, men skolen fik kun faa elever, og den maatte lukke 1887. Saa blev han folketingsmand, var i nogle aar venstre-løsgænger, men fulgte siden *Berg* og *Hørup* i deres modstand mod forliget. Han var ordfører for lovforslaget om rigsarkivet og provinsarkiverne. Han tog kun sjældent ordet paa rigsdagen, men altid med vægt og klarhed, talte især frihedens sag i kirke-

og skolespørgsmaal. Atter tvang svigtende helbred ham til at trække sig tilbage, og han blev sp. her, men var da stærkt hemmet af sygdom. Foruden fornævnte bøger arbejdede han med en oversættelse af Herodot. Den blev fuldført af rektor K. Hude. — Han var iderig, besjælet af en lidenskabelig trang til at udrette noget, ofte arbejdede han langt over evne, men sygdom hindrede ham i at naa saa langt, som hans rige evner gav forventning om. (P. V. Jenssen-Klint har tegnet mindestenen paa hans grav i Hornslet). (Fr. Nørgaard).

»Randers Arbejderblad« skrev 31. dec. 96:

»Kjøbenhavns Højskole« var »særlig beregnet paa at skaffe hovedstadens haandværkere og handlende en lignende oplysning, som de saakaldte folkehøjskoler meddeler bønderkarle.« F. var først og fremmest pædagog, folkeopdrager. Den unge, rigt begavede mand tilhørte nærmest den grundtvigske retning, men blev egentlig aldrig anerkendt af de ældre grundtvigianere. F. havde sin egen anskuelse om oplysningens og frihedens sag. Som lærer for den voxne ungdom var han ret paa sin plads. Hans hovedfag var historie. Faa lærere var som han hjemme i den nyere tids politiske historie, og han er en af de første, der her i Danmark har antastet krigshistoriens eneret i skolen og skildret den nyere tids politiske og sociale bevægelser for ungdommen. Den dygtige ungdomslærer var iøvrigt ikke mindre godt hjemme i oldtidens kulturstrømninger. Lejlighedsvis har han med fin forstaaelse oversat den græske historieskriver Herodot paa et særdeles smukt dansk. Men F., som var en noget indesluttet natur, var iøvrigt størst, naar man traf ham paa tomandshaand. I samtale kunde han i faa ord give en træffende karakteristik af personer og forhold. Han var af dem, der tænker, før de taler. Hver anskuelse var vejet paa guldvægt og afdæmpet, inden den kom frem i skolen, rigsdagssalen eller pressen, men medens den var i smeltediglen var den maaske nok saa interessant, i hvert fald klar og radikal.«

Vilhelm Lassen skrev i Aalb. Amtstid. 19. dec. 96: »Jeg husker Falkenstjerne saa tydeligt fra det aar, jeg blev student. Han var da lige bleven teologisk kandidat. Med skotsk hue med lange flagrende baand, i kort pjækkert gik han og saa ud som friskheden selv, lignede en mellemting mellem en landmand og en sømand, der var sat ind paa Københavns gader. Og frisk var han. Der var ingen mangel paa ideer. Overalt mødte han og overalt udviklede han dem; han var opsat paa at erobre den hele hovedstad for sine idealer. Hvad det skortede ham paa den gang var klarhed og veltalenhed. Han stiftede Københavns Højskole, og nu gjaldt det at skaffe elever. Det viste sig nemlig, at den ikke vilde gaa af sig selv. Falkenstjerne gav sig paa rejse; han rejste og talte, og talte og rejste for at slaa til lyd for skolen; han arbejdede langt over evne, og hans helbred fik sit første knæk. Først da det rent fysisk var umuligt for ham mere at udholde arbejdet, standsede han. Han havde forløftet sig. Stenen havde været for tung; den var bleven liggende og han var knækket. Imidlertid var han bleven politiker. Det strenge arbejde og det overanstrengte nervesystem havde maaske taget noget af hans friskhed; men til gengæld var han vokset i klarhed og klogskab. Han var, medens han sad i rigsdagen, et af de klareste hoveder dér. Dertil var han en god venstremand. Han lod sig ikke lokke ned i Bojsens sammensmeltning. Han var — skønt hans kreds beherskedes af et moderat blad — modig nok til at være en af de forreste til at bekæmpe den. Lønnen herfor var, at Højre og moderate i forening stillede direktør Elmquist op imod ham ved valget 1891. Kampagnen med Elmquist var Falkenstjernes mesterskab. Her var det hans overlegne klogskab, der mod alle forventninger bragte ham sejren. Efter dette valg laa tilsyneladende en betydelig politisk stilling aaben for F. Men sygdommen, den ubønhørlige, der hidtil kun havde ladet høre fra sig af og til, blev nu den stadige gæst. Han *maatte* ikke arbejde. Saa trak han sig tilbage fra al politisk virksomhed. Han mente i landlivets ro at kunne genvinde sit helbred. Men der var ingen redning. Snart maatte han tage kapellan, og det er stadig gaaet ned ad bakke. Nu ligger den evnerige unge mand lig. Og der er et varmt hjerte, et begejstret sind og et klart hoved mindre i Danmark.«

Pastor *Fr. Holm*, Fruering, skrev og holdt foredrag om F., og i dr. theol. *A. Pontoppidan Thyssens* disputats 1958 om den nygrundtvigske bevægelse nævnes F. paa linie med de førende grundtvigianere i 3. slægtled: *Alfred og Karl Povlsen, Brücker, Morten Pontoppidan* og *Johan Borup*, og en central udtalelse af Falkenstjerne citeres. »*Man har ikke nyskabt menneskesamfundet, naar man lader livets dybeste spørgsmaal ligge i mørke. Det har netop været brandesianismens svaghed, at den manglede en fælles opfattelse deraf; derfor splittedes Brandes' hær gang paa gang. Derimod har kernen i den grundtvigske kreds holdt fast ved Grundtvigs livssyn og arbejder ligesaa ihærdigt som tidligere for hans tanker. Og kommer livsspørgsmaalene frem igen, skal sammenholdet nok gøre sig gældende. Den dag, der blæses til samling paany med den rette tone og kraft, da flokkes ogsaa hele hæren igen under den gamle fane.*«

Otto Møller skriver (brev af 17. aug. 81, jvf. brev af 17. nov. 81, Brevveksl. m. Skat Rørdam II, 8 og 20), at »Niels Lindberg og F. altid tager parti for dem, de i virkeligheden ikke holder med, men kun frygter for, at der skal gøres uret imod.«

Morten Pontoppidan giver (Minder og oplevelser 1922, s. 81 f.) et levende billede af F.:

»Det var en dag kort efter skolens aabning, at jeg var gaaet til Hillerød at se ind til Hostrups. Nu vidste jeg, at Hostrups havde en huslærer, om hed Falkenstjerne, og som var teolog ligesom jeg. Jeg havde da ogsaa set Falkenstjerne paa Universitetet, men aldrig talt med ham. Da jeg nu sad i Hostrups dagligstue sammen med hele familien, kunde jeg ikke lade være at spørge efter huslæreren. Han var vel ikke hjemme, formodede jeg. Jo, vist var han hjemme, og var ogsaa underrettet om mit besøg, men havde ikke lyst at komme ned. Nuvel, saa lod jeg mig vise op paa hans værelse. Jeg syntes dog, det var for galt, at to omtrent jævnaldrende teologer skulde være under tag sammen og ikke mødes. Da jeg kom ind til Falkenstjerne, fandt jeg ham, til at begynde med, lidt sky og tilbageholdende. Men isen blev snart brudt, og vi kom ind paa at udveksle vore tanker om dansk folkeoplysning. Da jeg saa brød op for at vandre hjem til Frerslev, vilde Falken-

stjerne følge mig paa vej ud af byen. Min vej gik ad stien gennem Tirsdagsskoven og Frerslev hegn, og saa fordybede var vi blevet i vor samtale, at vi, inden vi vidste deraf, stod lige uden for Frerslev by. Saa tog Falkenstjerne uret frem og skyndte sig at vende. Men jeg kunde ikke slippe ham straks; der var noget endnu, vi skulde have talt ud om, og jeg vendte da, sammen med ham, for at ledsage ham et stykke tilbage. Og det blev til, at jeg ledsagede ham de tre fjerdingvej tilbage til Hillerød, og først udenfor Hostrups gadedør skiltes vi omsider, og jeg vandrede stien ene tilbage.

Ak ja, det var ungdommens dage, — de dage, da foden har vinger, og haabet og fantasien ligesaa. Det var ungdommens dage, de dage, da man blander blod! Jeg ser endnu os to unge mænd vandre dér paa ensom sti, betroende hinanden vore haab og vore fremtidsdrømme om, hvorledes vi skulde faa fat paa den danske ungdom og give vort bidrag til folkehøjskolens udvikling. For Falkenstjerne stod det allerede den dag klart, at det var arbejderungdommen i København, han vilde holde højskole for. Og i virkeligheden varede det kun ganske faa aar, før han tog fat derinde i hovedstaden.

Men foreløbig maatte hans højskolevirksomhed indskrænke sig til, at han efter min opfordring et par gange om ugen kom ud til Frerslev og fortalte pigerne indholdet af Odysseen, hvilket opfyldte dem meget. Falkenstjerne kom ridende paa Hostrups smukke hest, Duen, som jeg tænker, Hostrup har været glad ved at kunne stille til raadighed, idet han personlig ikke fik tid og kræfter til at komme ud og tale til højskoleeleverne.«

Professor, dr. *P. G. Lindhardt* skrev i »Jyllandsposten« (26. nov. 1954) bl. a. om pastor *Falkenstjerne:* »F. var en af dem, der trak i tidens skagler, hans indsats blev ikke stor og lysende — han var mere en fribytter end en førerskikkelse, men den, der læser hans artikler, foredrag og prædikener eller vil ty til det lille, men kvalitativt fremragende privatarkiv, som rummes i Rigsarkivet, vil ikke kunne unddrage sig indtrykket af en personlighed, der virker ved sin ægthed, renfærdighed, frigjort fra religiøs og politisk fraseologi, hvortil en saa blandet bestilling om højskolemand, journalist, politiker og præst ellers frister saa indbydende . . .«

F.s fader var fhv. sergent, havde med bravour deltaget i 3-aarskrigen, ikke saa lidt af en boheme. Moderen døde strax efter fødslen, faderen giftede sig hurtigt, men døde snart efter, og F. kom i huset hos familie i Flensborg, hvor han oplevede krigen 64. 14 aar gl. kom han paa Herlufsholm, hvor han hævdede sig smukt, men befandt sig saare ilde. Han var vaagen, optaget af religiøse og politiske spørgsmaal, læste Grundtvig, organiserede en delegeret for at rejse til Kbhvn. for at skaffe oplysning om socialistslaget paa fælleden. Han sluttede sig helhjertet til venstre, skønt hans miljø var nationalliberalt.

Som student var han fattig, maatte undervise, en tid som huslærer hos Hostrup i Hillerød blev afgørende for ham, her lærte han, hvad grundtvigianisme var, kristeligt og folkeligt, baade af *Hostrup* og af den glødende, temperamentsfulde fru *Hostrup*. Her mødte han ogsaa den lidt ældre *Morten Pontoppidan*. De to unge teologer fandt hinanden, og paa lange ture i skovene drøftede de planer om en dansk folkevækkelse. Pontoppidan ledede en lille højskole, og begge satte deres haab til højskolen.

Da F. blev cand. theol. 1880, tog han strax fat paa at grunde en højskole, men ikke ad traditionel vej. Den skulde ligge i København, være en *arbejderhøjskole*, og her var han en pioner. Men forsøget brød sammen og højskolen blev uden væsentlig betydning. Tilgangen kom fra landboere, enkelte fra byens borgerskab, men arbejderne fik han ikke tag i. Arbejderne troede paa populærvidenskabens resultater. Ved aabningen talte F. om »oplysning for livet« og advarede arbejderne mod »at overvurdere de draaber af videnskabens hav, som maatte falde i deres bæger«. Under tidens kaar havde arbejdere hverken penge eller tid til at tage paa højskole. F. lempede sig, og *Johan Borup* fik ret: Opgaven var uløselig, ogsaa fordi F. var bundet af den romantiske højskoletanke, som han havde lært i Vallekilde. *Borup* viste senere, at han kunde klare opgaven. F. led desuden af daarligt helbred, hans folkelige bredde blev til maner (naar han gik klædt som en arbejder), han virkede intellektuelt udspekuleret, og det kunde knibe med hans humør. Tidlig ramtes han af tuberkulose, var til tider uarbejdsdygtig og ofte træt. Alligevel var det imponerende, hvad han præsterede. — Skolen fik betydning paa anden maade, ikke blot for dem, der kom der, men her dannedes et centrum for nyvakt, københavnsk grundtvigianisme med venstrepræg. Ved store møder talte kendte mænd, og *Hostrup* holdt sine gudstjenester i gymnastiksalen. Der blev en god kreds. Det var ikke nederlag altsammen.

I Hillerød kom F. i *Chr. Bergs* gæstfri hus, og som *Morten Pontoppidan* saa han med stigende ængstelse paa grundtvigianismens hang til selvtilstrækkelighed og isolation, dogmatisk og politisk. Da *Pontoppidan* bevidst og radikalt greb ind for at politisere grundtvigianismen, gøre den aktiv i venstrebevægelsen, gik F. selvsagt med. De mødte kun ringe sympati hos deres egne, og det var dem en dyb skuffelse, at venstregrupperne mistede føling med hinanden, da *Berg* brød med *Hørup* og *Edv. Brandes*, hvorefter disse to grundlagde »Politiken«. Samtidig begyndte F. og *Pontoppidan* deres eget blad »*Tidens strøm*«, som ikke skulde stæmme tidens strøm, men i modsætning til »Højskolebladet« og andre fredelige blade skulde bryde med »bulehatseperatismen«. Bladet gik i 11 aar, kvikt, oplagt, altid fordomsfrit, baaret af P.s religiøse forfatteskab, som her fik form og stil, og af F.s fortræffelige historiske fortællekunst, politiske orientering og markante venstrepolemik . . . imod provisorierne og venstres visnepolitik. P. tog saa haardt fat, at han kom 3 mdr. i fængsel. Højrepressen udlagde F.s skole som arnested for attentatet paa Estrup, men F. led ingen overlast. Han indtog i de kritiske maaneder en klar holdning. Han blev folketingsmand, tog især ordet i kirke- og skolesager (højskoleloven 1892 er et vigtigt resultat af forhandlingsbestræbelserne, og skyldes for en del F.). Men F. havde svært ved at finde sig tilrette. Han havde tabt tilliden til det Bergske venstre, og »Europæerne« betragtede han med uvilje (»Met et næsten hadefuldt blik i de lyseblaa øjne«, sagde Edv. Brandes). Efterhaanden blev det alligevel europæerne, som F. fulgte med

bestemt afstandtagen fra den moderate venstrepolitik, der gik ud paa føling med Højre. F. glædede sig over tilnærmelsen ml. *Berg* og *Hørup*, og ansaa det som en sorg, at *Berg* døde 1891 og *Hørup* 1892 forkastedes til fordel for *Alberti*. Forliget 1894 var F. en dyb skuffelse, og da hans sygdom forværredes, trak han sig ud af aktiv politik.

Saa blev F. præst i Hornslet. Biskoppen modtog ham køligt, reserveret, med faderlige formaninger om at varetage det »ene fornødne«. Men F. var ingen kirkelig oprører. Han var en oprigtig kristen, modnet og selvstændig, hans virksomhed blev kun kort; kun faa gange var han i funktion. — Ved graven holdt *Morten Pontoppidan* en af sine store taler. Ud fra Goethes digt om den vingeskudte ørn, der sidder i et krat og æder sin smerte, skildrede han F. som den, der trods alt aldrig blev bitter, hvor meget der end faldt sammen om ham ... men »lærtes op til at æde sin smerte som et beskikket dagligt brød«. *Edv. Brandes* skrev, ud fra helt andre forudsætninger: »F. hørte til de aller bedste, til dem, der aldrig dækkede sig bag ordet som et skjold, men brugte det som en klinge og stod inde for hvert hug. Han var et elskeligt, et ædelt menneske, og det var en ulykke, at han døde uden at faa sit væsen og sin evne præget i en varig manddomsgerning. Han kunde udrette meget gavnligt, om han havde levet og faaet raaderum til at virke. I en mindre splittet tid var F.s indre splittethed blevet til den uafhængighed, der kunde give klarhed.«

Lindhardt slutter med at sige noget om, at »naar F. trods indre splittethed fra sin tidligste tid, alligevel staar klart og fast i sine konturer, skyldes det hans personligheds dybe engagement i den virkelighed, som udtrykkes ved omgivelsernes og sindets splittelse. Splittelsen var hans givne vilkaar, men at kæmpe redeligt paa saadanne vilkaar er udtryk for personlighedens enhed og ægthed.

Det er ikke for »resultaternes eller successens« skyld, der er grund til at mindes F. 100 aar efter hans død, men just fordi han under brogede og paa alle maader vanskelige forhold var et menneske, som ubestikkeligt var sig selv.«

Litt. iøvr.: Jac. Marstrand i „Den dsk. højskole", I, 1901, s. 321-99, 548 f. II, 1903, s. 95 f., Højskolebl. 1897, sp. 65 f., 1701 f., 1900, sp. 297 f., 329 f., Henning Jensen i Politiken 20. dec. 96, Edv. Brandes smst. 28. juli 01, J. H. Monrad i Dsk. kirketid. 28. dec. 96, DBL VI, 573 f., Khst. saml. 7. r. II, 184-85, Vejle a. Folkebl. 19. og 31. dec. 96, Hal Kochs kronik: „Grundtvigsk nederlag", Politiken 27. marts 58.

Hjælpepræst hos pastor Falkenstjerne:
1896: *J. M. Jørgensen*, se Glumsø-B.

23. 1. marts 1897—14. dec. 1918 (sp. Stauning 22. sept. 86): **Andreas Peter Vilhelm Gregersen,** f. 17. marts 48 Flensborg. F.: Kbmd., fabrikant, senere grosserer i Kbh. Lavrids Eduard G. og Anna Laura Helene Schmidt af Husby, Slesvig. Stud. Sorø 68, studerede litteratur, var ansat hos sin fader, huslærer Ussinggaard 74—75, c. 81[1] (h_2), ord. kat. Vor Frelsers k., Kbh. 21. juni 81, sp. Naur-S. 27. febr. 82, r. af dbg. 11, afsk. 14. dec. 18, † 16. jan. 29. — G. 2. juni 82 Anna Emilie Rosalie Kayser, f. 29. maj 61 Kbhvn., † 1958. F.: Tømrermester, landstingsmd., Kbh. borgerrepræsentations fmd., c. polyt. Harald Hartvig K. og Anna Birgitte Elisabeth Arctander. — Hustrus brødre: Kyndby-K. og Falslev-V.

Udg. flere digtsamlinger: 75: Nogle digte, 84: Julegrønt, 95: Paa vejen hjem, kristelige digte, 11: Vintergæk, samt musikhefterne: Poesier og melodier (1914) og Vaarviser (1917), Skrev melodier til flere af sine digte, udkommet paa Wilh. Hansens forlag og i melodisamlingen „Syng dig glad". Blandt Vilh. Gregersens mest kendte sange er: Herre Jesus stærk og mild (Den dsk. salmebog, nr. 327; i denne salmebog har han oversat nr. 158 og 331), Vær en velsignelse, Vor fader har lys i sit vindu, ungdomssangene: Stræk din fod, I den solfyldte dag, Fro og frejdig, stærk og mandig, Over verden høj og herlig, julesangene: Der er noget i luften, jeg ved ikke hvad, Naar aaret det hælder og dagen er kort, Se granen, den er troens træ, Du dejlige time i stjernernes glans, Jul, jul, du dejlige jul, og fædrelandssange: Dejlige land, Jeg ved ej flag saa skønt som du, Vort land, vort land, vort fagre hjem, Vintergæk, Sorte stær paa grene . .

Vilhelm Gregersens navn vil først og fremmest blive husket som den blide, fromme sanger, der skrev en række digte og melodier, som fandt ind i saa mange danske hjem. Den hjertevarme tone prægede baade hans forkyndelse og hans digtning, og selvom han ikke nævnes mellem Danmarks store digtere, har han dog givet udtryk for det, som fromme sjæle gerne vil synge om, og enkelte af hans sange er virkeligt blevet folkeeje.

Han var født i Flensborg og bevarede altid en levende kærlighed til grænselandet. Krigen 1864 tvang hans fader til at flytte til Kbhvn., og V. G. kom paa Sorø akademi. Ingemann var nyligt død, men Ingemanns soranerstemning satte et uudsletteligt præg paa den unge, vaagne V. G. Som student var han sysselsat med forskellige gøremaal (se ovf.) men en kristelig vækkelse vakte, midt under Brandesianismens angreb, hans lyst til at blive præst. Om hans gerning i Vestjylland er udførligt fortalt i Hj. og tr. XX, 75 f. (se under Stauning, hvor der gives et udførligt referat). — Den aandelige jordbund i *Hornslet* var af en anden art end hos vestjyderne, hans gerning i Hornslet blev ikke uden vanskeligheder og skuffelser. Han var ikke retningsmand, men søgte at øve en folkekirkelig gerning. Det lykkedes ham ikke her at samle de store skarer om sin prædikestol, men des videre naaede hans sange ud, og han tog ridderkorset som en paaskønnelse for sine sange. Efter sin afsked boede han i Gerrild og han blev begravet i Grenaa. Han var *julens* digter.

Som motto over sit liv satte han sit eget digt:

Venner, lad os aldrig vredes
for en forskel i vor mening!
Venner, lad os altid glædes
ved at stride i forening!
Lad kun verdens kloge prise
deres kløgtigt spundne tanker,
Men lad os vor tro bevise
ved at varmt vort hjerte banker.

Efter V. G.s selvbiografi til det kgl. ordenskapitel gengives flg.: V. G. stammede paa fædrenes side fra sønderjysk bondeæt, selvejere i Store Solt, hans farfader var soldat, dragon, og udmærkede sig i krigen. V. G.s fader var en dygtig købmand, hans moder var plejedatter af pastor Cramer, Møgeltønder, hun var tysk opdraget, men satte pris paa dansk. Børnene talte dansk med faderen (der tog dem paa sine knæ og sang danske sange med dem) mens de talte tysk med deres moder. I skibet, der flyttede deres møbler til Kbhvn. 1864, var en masse danske vaaben skjult. Hans moder lærte ham at bede, hun var iøvrigt meget kyndig i Schillers digtning. 1863 havde en filosoferende snedker kastet tvivl ind i V. G.s sind, og han gennemgik

en krise. Men han gik i den tid ofte forbi et boghandlervindue, hvor der stod et Kristusbillede med: »Kom hid til mig!« Det ord fik magt over ham, og han begyndte at bede: »Hjælp mig til at tro!« Senere kom tvivlene igen, men ikke saa haardt som den gang. Hærens tilbagetog 1864 gjorde dybt indtryk paa ham, tyskernes pompøse indtog i Flensborg, Dannevirkes fald ... alt dette fyldte ham med ægte dansk nationalfølelse ... Den første tid paa Sorø var en trængselstid for ham. Den tyranniske tone mellem eleverne pinte den modtagelige V. G.

Senere blev det bedre, og han var medstifter af den æstetiske gymnasiastklub »Baldur«, hvor han skrev sine første digte. Blandt lærerne var han mest glad for *Michael Rosing* (der ogsaa var digter, han skrev f. ex. »Jeg har baaret lærkens vinge«). *G. Heiberg* (senere præst v. Roskilde domkirke) og rektor *Tregder*, om hvem han skrev et digt. Han kom meget hos pastor *Glahn* i Sorø, hvis søn blev en af hans bedste venner, men den unge Glahn døde tidligt. Skovene og stemningen i Sorø holdt V. G. meget af, det satte spor i hans digtning. Da han blev student, begyndte han paa teologien, men skiftede fag og vilde være magister i tysk. Han blev elev af filologen *Lohmann*, der var sønderjyde, men erklæret fritænker. De blev venner, og L. fortalte V. G. om sin fromme moder. V. G. kom ogsaa senere prof. jur. *Jul. Lassen* nær, ligesaa *P. E. Benzon* (sp. Galten-V.). Saa opgav V. G. studiet og gik ind i sin faders forretning, blev huslærer hos kmhr. *Castenskiold* og fik indblik i herregaardslivet (ved hver middag skulde man møde i kjole og hvidt) og lærte flere interessante personligheder at kende. Men intet af alt dette kunde tilfredsstille hans higende sjæl, og skønt han slet ikke egnede sig til stillesiddende arbejde, og hans hukommelse var daarlig, følte han atter kald til at blive præst. Han var meget draget af prof. *Peder Madsen* (»de andre kunde jeg ikke lære noget af, dertil var jeg blevet for gammel«), han deltog ivrigt i Teologisk forening, hvor *Niels Bang* (senere skoledir.) og *S. H. Holck* (provst, Brønshøj) var hans venner. Han kom meget i Holcks hjem paa Christianshavn. Han hørte ogsaa æstetiske forelæsninger (fulgte trofast Brandes' timer) og studerede historie. Den gamle digter, *Ludvig Bødtcher*, opmuntrede ham til at skrive digte, og V. G.s moder oplevede den glæde at se V. G.s første digtsamling paa tryk, inden hun døde. Hun var meget interesseret i poesi. Af hans digte blev »Velsign, o Gud vort gamle hjem« sunget af 1200 provinssangere paa Raadhuspladsen, »Stræk din fod« var egentlig skrevet til sønderjyderne. Kort efter embedseksamen overraskede han sine venner med at forlove sig med den kendte tømrermester *Kayser*'s smukke, unge datter, og han blev kateket hos sin ven, Holcks fader i det fattige kvarter ved Vor Frelsers kirke. Ordet »Salige er de, som hører Guds ord og bevarer det« kom i særlig grad til at følge ham i hans præstegerning. Han befandt sig godt i Vestjylland (se Naur-S. og Stauning) men nødvendigheden af at komme til et mildere klima og hensynet til børnenes uddannelse fik ham til at søge andet embede, skønt han betænkte sig længe, før ansøgningen blev afsendt. Pastor *Falkenstjerne* naaede kun at prædike ganske faa gange i Hornslet, han var opslidt i det politiske liv (som vist var ham en skuffelse), men han havde efterladt et dybt indtryk, baade af en nobel og alvorlig karakter og af en præst, der vilde forkynde de centrale kristne sandheder. Fru Falkenstjerne viste V. G. megen venlighed i naadensaaret, og snart fandt V. G. med sin familie sig godt hjemme i Hornslets hyggelige præstegaard med den store have, som pastor Smith havde udvidet og forskønnet. V. G. skriver: »Befolkningen i Hornslet kom mig i møde med venlighed, men der er stor forskel paa østjyder og vestjyder. Forholdet ml. præst og befolkning var i Vestjylland meget mere personligt og fortroligt. I Østjylland er præsten ofte kun den gejstlige embedsmand for folk. Her findes langt flere ligegyldige, hvad der ogsaa sætter sit præg paa kirkegangen, der langt fra er saa støt og almindelig som i Vestjylland. Her findes, som næsten overalt i vort land, folk af alle 3 kirkelige retninger.« V. G. levede stille i Hornslet prgd., søgte enkelte gange derfra, da han gerne vilde til egne med mere aandeligt liv. Sine lykkeligste præsteaar havde han i Vestjylland, men han fik mange venner ogsaa her.«

En søn, *Olaf V. Gregersen*, Bogø kostskole, og en datter, fru kontorchef *H. Holck*, skriver: V. G. var et harmonisk menneske, i hvem præst og digter indgik i en uopløselig enhed. Maaske netop derfor vilde han have følt det som en anmasselse at tale om et kald som digter og præst. Han følte sig kaldet til at være *menneske*, og det var for ham at tro paa Gud, og at tro paa Gud var for ham at elske Gud. At forkynde denne tro og ofte at give forkyndelsen en poetisk form var ham saa selvfølgeligt som at trække vejret. Som alt andet var ogsaa hans stærke naturfølelse gennemsyret af hans tro. Det var »Guds frie natur«, han elskede. Han var intelligent og litterært dannet, men lærdommen, teologien og meditationen var ikke hans sag. Han begærede at leve anderledes direkte, i nøje forbindelse med sin næste. — Han havde sjældent gode betingelser herfor, fordi han af natur var hjertelig, usnobbet, aaben og levende interesseret i alle menneskelige forhold. Han blev regnet for højkirkelig, fordi han hverken var IM eller gr., og han blev anset for at være konservativ, fordi han ønskede at videreføre den nationale tradition, men mente iøvrigt ustandseligt, at man utrætteligt skulde arbejde paa at hjælpe de daarligst stillede ... hos ham var præsten, digteren, komponisten, mennesket altid tilstede. Hans hverdagstale var smuk i form og klang, men jævn og ligetil i sine vendinger. Han syntes næsten at have en forkærlighed for at løfte banale udtryk op og gengive dem med ny friskhed ... han gav de kirkelige handlinger en meget smuk udførelse og egen skønhed. Det var en gave, som hørte sammen med hans musikalitet og smukke stemme (han messede meget smukt) og hele fine fremtræden. Hans prædiken var følelsesfuld og uden bevidst udnyttelse af den veltalenhed, han havde faaet i vuggegave. Som sjælesørger øvede han vel den største indflydelse, og man kan tale om mere end almindelig sjælesorg, f. ex. naar han gik gennem byerne, hvor de smaa børn rakte ham haanden, og hvor han gik ind til syge og gamle. Der blev smilet meget, hvor han kom. Man lod gerne arbejdet gaa i staa for at tale med præsten. Men det, som kunde begynde med skæmt, endte dog

altid i alvor, for han havde begge dele med sig, hvor han gik. Han var et sjældent medfølende menneske; han gjorde sig identisk med sin næste og gjorde hans glæder og sorger til sine. Han forstod at møde spændingen i sit eget følsomme sind og i andres med stor omsorg ... Som han var uden for sit hjem, var han det ogsaa i sit hjem, og de, som kendte ham, var ogsaa dem, der holdt mest af ham, og ingen elskede ham mere end hans fine og fromme hustru. ... I Hornslet kirke er der 7 epitafier over Rosenkrantz'er, deriblandt Holger R. den lærde. Søndag efter søndag prædikede V. G. med disse foran sig, og søndag efter søndag sad hans hustru i kirken, og kontorchef Holck har senere paavist, det var deres egne forfædre ...

I den lille smukke bog „Præstegaardshistorier", 2. opl. 1936, har Olaf V. Gregersen tegnet et godt billede af V. G. og præstegaardslivet i Hornslet (uden navns nævnelse). Se iøvr. Kr. dbl. 17. jan. 29, DBL VIII, 303, Soransk tidsskr. 1908, s. 2, Nationaltid. 17. marts 98, Soranerbladet 1948, s. 29 f., DnA. 1921, s. 116, 1930, s. 74 f., Soranerbladet 1929, s. 5, spidsartikel i Skanderborg amts avis 1. febr. 1929, K. B.: Digterpræsten i Hornslet, Aarhus amtstid., Jeppe Vedsted: i Aarhus amtstid. 16. jan. 29, H. Fromsejer: Præsten fra Hornslet, der blev julens digter, smst. 24. dec. 56, Paa besøg i præstegaarden hos julens digter, Socialdem. 24. dec. 56.

24. 11. apr. 1919—17. okt. 35 (sp. Verst-B. 13. aug. 08): Provst **Josef Christian Sørensen Gad,** f. 25. apr. 69 Vejerslev. F.: Sp. i Todbjerg-M., † 03, se der. Stud. Lyceum 88, c. 95[1] (h_2), højskolel. Vraa 95, do. Galtrup 96, do. Give 98, hjpr. Tæbring-O. R. 20. dec. 99, sp. Tæbring-O. 13. juli 03, provst Malt-Anst-Slaugs herr. 25. maj 14, provst Ø. Lisbjerg-Mols herr. 28. juni 29, afsk. 17. okt. 35, † 17. febr. 40. — G. 4. sept. 00 Anna Susanne Petersen, f. 23. sept. 69 Grenaa, † i apr. 59. F.: Sadelmager Niels Christian P. og Anna Helene Marie Nord. — Søster g. Kabell, Ormslev-K. Faster g. Jacobsen, Vraa-E.

Provst G. udg. 24 et lille opbyggeligt skrift om daaben. Han var dattersøn af den fra vækkelsen paa Mors saa kendte provst Joseph Sørensen, Karby, og var hele sit liv udpræget grundtvigsk og frihedsmand.

Ved provst Gads indsættelse i Hornslet kirke skrev Aarhus amtstidende: Provst Gad prækede kort og klart over dagens tekst: Hvad som helst I beder Faderen om, skal han giver eder i mit navn. Mod slutningen af sin præken sagde han: »Nogle af jer har ønsket en anden præst, og det forstaar jeg. Prøv dog at lytte til det budskab, jeg bringer og bliv ikke for hurtigt færdig med mig. Det er eders lovlige ret at hente andre præster hertil, og der skal aldrig blive lagt hindringer i vejen fra min side. Gud kan ogsaa have brug for andre røster. Jeg ved, at mange har ønsket mig til præst, og det faar I tak for. Uden menighed er en præst intet. En menighed kan klare sig uden præst, men det omvendte kan ikke være tilfældet. Lad os staa sammen og hjælpe hinanden til at blive bedre mennesker, saa bliver der ogsaa et bedre samsamfund.« I anledning af provst Gads 70 aars dag skrev bladet: — — Provst Gad var en levende forkynder, og det grundtvigske livssyn prægede hans virke som præst. — Han ejede evnen til paa en smuk og jævn maade at give sine tilhørere noget med hjem. Hans smukke maade at forrette daabshandlingen paa vil staa som et værdifuldt minde for hans menighed. — Der blev mellem menigheden og præstefamilien knyttet baand, der stadig vedligeholdes. Pastor Gad var tillige en interesseret skolemand, der var afholdt af provstiets lærere. Pastor Gad flyttede efter sin afsked til Odense. Se iøvr. ovf.

25. 6. febr. 1936—30. juni 63 (sp. Hals 24. sept. 25): **Hans Skjerk,** f. 22. juni 95 Kbhvn. F.: Handelsmand Hans Peder Rasmussen og Ane Cathrine Hansen. Sparekasseass. i Faaborg, Stud. Døckers kurs. 18, c. 24[1] (h_2), afsk. 30. juni 63. — G. 3. juni 26 Elin Franck Hansen, f. 19. jan. 02 Kbh. F.: Kaffehdlr. George Frederik Christian H. og Birthe Maria Antonette Franck. — Søn: Grønland, hustrus søster g. Brabrand, rkp. Garnisons k., Kbh.

Herredsrepr. DKU, BM Randers a. børneværnsf. 50—54, fmd. Dsk. amatør-samvirke, østj. kreds, tillige landsfmd. 51—57, Folketingskand. (Retsforb.).

Skrev art. i blade og tidsskr., foredragsholder, sceneinstruktør og kursusleder. Udg.: Ordet i kunstens tjeneste. Arb. for fredssagen og kr. fællesskab. — Har deltaget aktivt i spejderbevægelsen (formand for Djurslandskolonnen til 1945). Gennem flere aar leder af gymnasiastsommerlejre. Stifter af lokal ungdomsklub. Udg. 60: Thalias tempel og Herrens hus.

Pastor S. skriver hertil:

Kristelig manufakturhandlerforening bekostede min uddannelse til student og cand. theol. Jeg skulde have været udsendt til Indien som missionær, men blev kasseret af DMS, hvorefter jeg — efter at have været i Gribskov 20 mdr. som militærnægter — kom til Hals som sognepræst. En lille morsomhed fra den gang. Jeg blev gift 1926, og et par dage efter at vi var kommet til Hals, kom en gammel stout fisker, fisker *Christian*, som var paa asylet og hver dag havde sin plads i kirken, hvor han harkede og spyttede, saa han altid sad ene i kirkestolen, op til mig, kom ind, blev sat ned, tog en gammel snørepung op, foldede den ud, tog en femkroneseddel og rakte mig: »Den skal De ha!« »Nej,« sagde jeg, »det skal jeg ikke.« »Jo, den skal De ha, for det er De ærligt værd,« sagde han. Saa maatte jeg jo tage den. Fisker Chr. havde været en vældig gut i sine unge dage. Kom han f. ex. til Aalborg og hans kammerater fra Hals var i slagsmaal og saa ud til at blive de smaa, tog han fat, og han havde kræfter som en bjørn, saa der blev lyst omkring ham. Han drak som en svamp, ville vi sige, men det havde holdt ham frisk op i aarene. Han kunne sin bibel, sagde han tit. Om ham fortælles om en jul. Børnene var hjemme. Bagefter sagde han: det var en dejlig jul. Vi aad, vi drak, vi sloges og smed hverandre ud af vinduerne (paa jysk maal). — Om mig selv i Hornslet kan jeg fortælle, at jeg i 1939 — efter krigens udbrud — skrev til den engelske, tyske, franske gesandt med et mæglingstilbud, fik svar fra de 2. Lister gik rundt i landet, mange skrev under, men før der kunne gøres yderligere, kom 9. april, saa blev det lagt paa hylden.

I en samtale med Kr. dbl. 3. juli 63 hedder det bl. a.: Pastor *Skjerk* er »kun« 68 aar, »men,« siger han, »man skal holde op, mens legen er god — og den er god endnu, selv om jeg føler mig lidt træt. Jeg har i tre aar haft med en kirkerestaurering at gøre, og den er ikke tilendebragt. Det trætter.« Forholdet mellem kirken og teatret har Hans Skjerk været optaget af gen-

nem mange aar. — Jeg har været interesseret i saa meget, fortæller han, i politik, i ungdomsarbejde. Intet menneskeligt er mig fremmed. Vi lever i en tid, hvor det hele er rodet sammen. Jeg har i regelen holdt paa den forkerte hest — gør det stadig. Jeg svigter ikke. Jeg er retsstatsmand og militærnægter. Mange af mine partifæller har sagt farvel og mange militærnægtere er blevet militarister. Jeg tror, at der skal gaa maaske 25—30 aar, før folk naar til sand forstaaelse af disse anliggender. I dag er der alt for megen kampindstilling; man ser ikke paa sagen, paa menneskeheden som saadan. Jo, det kan nok se haabløst ud for den, der holder paa den svage hest. Men jeg tror paa de skjulte kilder; den skjulte Gud, det skjulte i mennesket. Nu har jeg gjort mit i nogle og tredive aar. Man kan ikke løbe fra sin fortid, kan ikke gaa ind i det nye paa samme maade som de unge.« »Har De ogsaa i teologisk henseende holdt paa »den forkerte hest«.« »Jeg har aldrig været stærkt teologisk interesseret i videnskabelig forstand. Guds rige er saa rigt, at vi slet ikke magter at fatte det. En griber et, en anden noget andet. Jeg har arbejdet sammen med forskellige mennesker baade i og udenfor folkekirken. Man bevarer sin personlige indstilling, forsvarer sine synspunkter, men man regner ikke med, at man kan besejre folk med sin prædiken. Vi skal ganske enkelt sludre sammen om tingene. Det kan vi faa meget mere ud af end af foredrag, prædikener og møder. Det princip har jeg ogsaa brugt paa prædikestolen. Jeg er ikke nogen højtidelig herre, bryder mig f. eks. ikke om det stive »Herren være med Eder« og »Lad os alle bede«, men siger: »Herren være med jer« og »Lad os alle be'«. Det skal være jævnt og ligetil! Folk spørger mig, hvad jeg nu vil faa tiden til at gaa med. Tiden, svarer jeg, *den* gaar af sig selv, det gælder blot om at fylde den rigtigt. I mange aar forberedte jeg mig til mit arbejde her. Nu synes jeg, at jeg vil forberede mig til det evige liv . . .«

26. 6. nov 1963 (sp. Dallerup-L. 10. marts 39): **Aage Ammitzbøll,** f. 2. juli 09 Hee. F.: Gdjr. Hans Peter A. og Dorthea Marie Larsen. Stud. Rønde 22, c. 38[1] (hj). — G. 7. maj 39 Ebba Margrethe Jepsen, f. 6. marts 14 Føvling. F.: Gdjr. Niels Pedersen J. og Johanne Sørensen Kjær. — Fætter: Riishede, Sjelle-S.

Litt. foruden ovenn.: E. Nørgaard: om H. i Jy. byer og deres mænd, IX, 1918, S. Sloth Carlsen: H. degnehist. gn. 300 aar, Rand. aarb. 1961, 31—47, Poul Rasmussen: Økon. og kult. forh. i Rosenholm birk 1678-87, Østj. hj., 1951, 89 f. Urban Schrøder: Holger Rosenkrantz den lærde (i „Humanister i Jylland" 59).

SKØDSTRUP

(Elsted var anneks til 1. apr. 1874)

Skødstrup sogn, 2319 ha, langs Kalø vig, naturskønt, ret stærkt kuperet, med mange moselavninger, storbakket mod vest (Kamphøj 107 m), meget smukt langs kysten med god badestrand, Vosnæs pynt er søgt udflugtssted, en del skov. Vid udsigt over Aarhusbugten ind mod Aarhus. Frugtbar, lermuldet jord. Byerne S. (417 indb.) med centralskole fra 1944, og bibliotek, alderdomshjem fra 1955, sportsplads m. m., Vorre, Segalt, Hjelmager, Studstrup med Kalø vig kystsanatorium (fra 1912, 30 pl.), Løgten stationsby (500 indb.). Danmarks største chokoladefabrik, stor ostefabrik i S. 3 andre fabrikker, projekteret el-kraftværk ved stranden. Hg. Vosnæsgaard, flere større gaarde. Mange udflyttere fra Aarhus.

Der er en halv snes gravhøje (44 er sløjfet), i en mose har man gjort jernalderfund. I Vorre fandt man 1930 en lerpotte med 5739 mønter fra Erik Menveds tid (Num. foren. mbl., 1932, 33 f.).

Vosnæsgaard, anselig, opf. 1897, siden 1869 ejet af slægten greve *Knuth.* Vosnæs birk oprettet 1668, nedlagt 1819. (Jy. saml. 5. r. II, 1935-36, 207, 301).

En hellig kilde, Helligkors kilde, paa præstegaardens mark (Schmidt: DH, s. 145).

Af den ældre præstehistorie

Kilder til sognets historie er især pastor *R. Glarmans* store afh. i Østj. hj., 1942 om pastoratets præsterække, og sammes: Den ældste kirkebog i Randers amt, smst. 1943, 1944: Hvad en kirkebog fortæller, smst. 1944, Fra gamle papirer, smst. 1947, Nielsine Mikkelsen: S. sogn i mands minde, smst. 1953, og R. Glarman om pastor Trellund, smst. 1953, samt Træk af S. sogns historie i Skødstrup sogneblad 1964 f. Af Rytterslægtens saga, Aarhus amtstid. 6., 7. og 11. febr. 52, Da koleraen kom til S., smst. 3. juli 53.

Skødstrup var anneks til Hornslet indtil 1537, hvorefter det blev selvstændigt pastorat. Elsted var anneks 1574—1874. Dette var en meget upraktisk ordning, da sp. i Skødstrup skulde køre gn. Hjortshøj by for at komme til Elsted. Og sp. i Hjortshøj skulde køre gennem Elsted by for at komme til sit anneks, Elev.

Præster: Den første luth. sp. skal have været *Anders Ibsen,* som havde været vikar ved Aarhus dk. og bispens skriver, † 1563. Han efterfulgtes af sine sønner, *Ib Andersen* († 1573) og dennes broder: *Peder Andersen,* † 1605, *Ole Lauritsen Ravn,* afsat 1620. Provst *Rasmus Sørensen Rytter* (1620-70) var f. i Indrup, mindes ved et epitafium. Hans sønner blev sp. i Gangsted-S. og i Horsens. — Provst *Peder Zachariassen Naschou* (1667-95) stammede fra Nakskov, var magister, havde studeret udenlands, blev kaldet af baron *Erik Rosenkrantz,* Rosenholm. Posthumt udkom hans »*Religionsartikler*«, der vidner om lærdom, han var ortodoks lutheraner, bogen er en blanding af prædikener og afhandlinger, et ægte vidnesbyrd om forkyndelsen den gang i S. kirke. Bogen har ogsaa indledende danske hyldestvers af dens udgiver, *S. Ørsted* († 1709 som rkp. Køge-Ø.), det hedder bl. a.:

> Magister Peder, som var hos de gode jyder,
> en præst og provst, som nu Guds glæde nyder,
> i livet han ej ned i jorden grov sit pund,
> i livet den Guds mand var i sit kald Guds mund.
>
> Tal, læser, godt, om den, der bogen vilde gøre,
> og troens rene frugt med rette fynd udføre,
> i Skødstrup hviler han med ære i sin grav,
> dog leve maa hans navn for bogen han dig gav . . .

Provst, mag. *Naschou* skriver kraftigt i indledningen: »Vil en præst gøre saftige og kraftige, yndige og fyndige prædikener, saa at hans

ord kan være som de vises ord, der er søm, dybt indslagne, da maa han flittigt læse Guds ord. Bibelen skal være hans første bog om morgenen, hans sidste bog om aftnen. Skriftens træ er saa overmaade rigt paa frugt, at jo mere man ryster det, des mere frugt vokser der derpaa. Paulus havde læst mange bøger, men aldrig kunde han i nogen bog finde saadan visdom og fornøjelighed som i den hellige skrift.«

Den kirkebog fra 1620 med stof fra sognene er original.

Hans Jørgen Marquard (1695—1701) blev gift med fmd.s enke. Han havde studeret i Wittenberg og Kiel, omtales i kirkebogen som »den hæderlige og vellærde«. Han blev kun 37 aar. Hans enke giftede sig med eftm.

Niels Pedersen Trellund (1701-44) var borgmestersøn fra Kalundborg. Hans fader var en dygtig mand, udmærkede sig under svenskekrigen, var byens udsending ved rigsdagen i Kbh. 1660, maatte forlade Kalundborg 1666 p. g. a. gæld og flyttede til Fyn, hvor sønnen blev student i Nyborg. (Se fam. T., Jy. saml. VIII, 1880-81). 1727 indstævnede pastor *Todberg* i Hjortshøj Trellund, fordi han havde taget nogle af hans sognebørn til alters i Elsted kirke. Sagen gik ham imod. 1728 var Trellund indstævnet af pastor *Peder Sommer*, Mørke, for samme forseelse, ja han viede en kvinde fra Mørke, saa Mørkepræsten mistede sit offer. Sagen forligtes dog.

Senere fulgte andre provsteretssager, og retten var snart sat i S. kirke, snart i Hornslet kirke. Adskilligt tyder paa, at Trellund var pietist og bedre end sine nabopræster. Han var biskop *Hygums* gode ven, og det lader til, at folk i nabosogne har foretrukket ham. Venlige breve fra nabopræster tyder paa, at retssagerne ikke skilte dem, men var en slags tidsfordriv. T. var gift 3 gange, og hans enke blev præstekone i Knebel-R. (g. med pastor H. H Holst, Knebel).

Jørgen Jensen Stub (1744-51) var f. i Aarhus, kom hertil fra Knebel-R., og der skete det mærkelige, at præsten fra Knebel flyttede til Skødstrup, medens præstekonen i Skødstrup flyttede til Knebel.

Konsistorialraad *Johan Ernst Røtgersen Tegder* (1751-79) var ejer af Holbækgaard og holdt kap. for at passe embedet. Han prædikede selv kun paa de store helligdage. Han havde studeret i Halle (Khst. saml., 4. r. IV). En søn blev sp. i Feldballe-N.

Anders Hald (adjungeret Tegder 1765-78) flyttede til Ørsted, Jyll.

Henrik Peter Kattrup (1779—1822) af Hylke. Menigheden satte et jern-mindesmærke over ham med indskriften: »En fortrinlig taler og sjælden lærer, kundskabsrig uden bram, tjenstagtig, uden egennytte for andres vel. Kom, alle I mange, som han viste dydens vej og offer eders tak ved hans grav!« — Som rationalist og skolemand var han meget ivrig for gennemførelsen af skoleloven 1814. Som kuriosum kan anføres, at han lod opstille gymnastikapparater paa præstegaardens toft tæt ved en gl. skole. Fra ham nedstammer slægten Kattrup (Forf. Joakim K.).

Barthold Larsen (1823-35) kom hertil fra Tvede-L.

Provst *Henrik Hans Nicolai Haar* (1835-38) kom hertil fra Knebel-R., en betydelig og anset provst. Han udgav »Taler holdt ved confirmations forretning« samt enkelte prædikener. En søn blev sp. i Todbjerg-M., en anden søn regimentslæge i Aalborg, hans søn blev sp. i Søllinge-H., og fader til afd.seminarierektor *Helge Haar*, Ribe. Døtre blev gift med præsterne *Hammer*, Kongerslev og *Bagger*, Mandø.

Knud Kjer (1838-56) af Skorup-T., havde været missionær i Grønland og sidst sp. i Tødsø-E Han var meget dygtig i grønlandsk sprog, oversatte salmer og digtede selv, ja han betegnes af *H. Ostermann* som den danske Grønlandsmissions berømteste salmedigter. 1834 og 1856 udgav han grønlandske salmebøger. 1829 havde han besøg af polarforskeren Sir *John Ross*, hvis »Anden opdagelsesrejse til de nordlige polarlande« Kjer oversatte fra engelsk og udgav 1837. Paa gr. af daarligt helbred søgte K. embede i Danmark, hans søn *Jacob Kjer* (f. 1825, † 1905) var ogsaa miss. i Grønland, udg. flere grønl. lærebøger, bibeloversætt., ordbog, salmebog (se sp. Ansager). — *Knud Kjer* blev 1823 sendt til Grønland af det kgl. dsk. missionskollegium, hvor man ikke var gunstigt stemt over det private Dansk missions selskab, som var stiftet 1821, ja man forbød endog missionærer at brevveksle med missionærer paa Grønland (Dsk. religions blad, 1828, 304). Kjer var ude for store vanskeligheder. Engang klagede han til selskabet over, at han var i stor nød, da hans unge hustru, en præstedt. fra Dannemarre-T. var død 1824, og 1825 var han blevet gift igen, havde nu 5 børn, hans kone græd for at faa brød, og børnene skreg efter mad. Engang maatte han endog forlade sin hustru, da hun ventede sin nedkomst. 1825 var han syg, og han saa mørkt paa situationen. Han virkede trods de frygtelige forhold, meget flittigt, arbejdede for skolen, og fik nogen støtte fra selskabet. I Dsk. religionsblad 1828 flg. kan man læse om hans vanskeligheder (DBL. XXVII, 336, Ostermann: Den grønl. missions og kirkes historie, 1921, s. 241, om J. Kjer. I Skødstrup varetog K. paa smukkeste maade formandsskabet i fattigkommissionen, og 1841 blev han medlem af sogneforstanderskabet. De opbevarede protokoller med hans fine, let læselige skrift med grundige referater er værdifulde kildeskrifter og vidner om hans pligtopfyldende arbejde. Det samme gælder skolekommissionen. Vanskelighederne under krigen 48—50 klarede han udmærket, og da koleraen kom til Skødstrup 1853, viste han personligt mod og gennemførte nyttige foranstaltninger. Over for sognets ledende mænd kunde han være stejl og yderst skarp, som f. ex. 1845, da sogneforstanderskabets flertal ønskede et maanedligt marked i Løgten, og K. gik imod. Et par gange anmeldte Kjer sogneforstanderskabets folk, fordi de holdt smugkro, skønt han vidste, at han derved paadrog sig manges mishag. F. Elle Jensen har (»Aarhus amtstid. 11. apr. 1951) fremdraget et par mindre flatterende træk om Kjer. Nov 1840 klagede K. til biskop *Paludan-Müller* over, at der ikke havde været vin nok til altergangen i Elsted, og nu sidst havde han endog maattet afbryde handlingen, medens der gik bud til kirkeejeren, proprietær *Storm*, Kærgaard, efter mere vin. Storm forlangte saa, at præsten hver gang skulde anmelde altergang for ham, men det vilde Kjer ikke, da han boede for langt borte. Storm mente, at Kjer brugte lovlig meget brød og vin og omtalte Kjer til biskoppen som »en trættekær

mand«, som han selv søgte at undgaa. Kjer havde bagtalt Storm for hans tjenestefolk, og han havde haft strid med røgteren paa Kærgaard. Provsten holdt med propr. *Storm* og hævdede, at det maatte være *Kjers* pligt at give ham meddelelse gn. kirkesangeren om altergang, provsten kendte Storm som »en retsindig mand og en god kristen«. Biskoppen gav provsten medhold. Kjer hævdede alligevel, at han fik medhold og skød skylden paa degnen (»den flab«). Sagen er et eksempel paa, at præsten ikke vilde føle sig afhængig af herremanden. — Allerede 1855, da skolen skulde omdannes, arbejdede Kjer for en centralskole (som først kom 1944). Han var forud for sin tid, men der blev bygget 2 skoler, og skolestriden bragte ham i modsætning til befolkningen, saa han flyttede til Skærbæk (1856). I sin erklæring giver Kjer lærerne det glatte lag, skolerne ansaa han for elendige og usunde, og han slutter: »I det meste af, hvad de sidste aar har givet os at læse om skolesagen, ser man omhandlet 2 ganske forskellige væsener: Engle og djævle! Englene er naturligvis skolelærerne og djævlene naturligvis alle vi andre.« Men iøvrigt vilde Kjer vise god vilje til en rimelig løsning.

I Dsk. folkemindesamling nr. 889 omtales *Kjer* som gerrig (man sagde, at han lod en familiebegravelse optage i kirken for at kunne benytte fjælene til loft i et herberge i præstegaarden). Se videre under Skærbæk, hvor han døde 1865, efter at være blevet afskediget af tyskerne 1864.

Sydligt for S. by ligger Holmgaard, hvor den »store Jens Rasmussen« var proprietær og enehersker omkr. 1850. Han var maaske ikke stort anderledes end de andre storbønder paa egnen, men hans sønnedatter har givet et fornøjeligt, kulturhistorisk billede af livet paa gaarden i en skildring af sin fader (pastor S. C. Rasmussen, Agri-E., sidst Ølby-AF). Store Jens var en kæmpe af vækst, og selv hans grandvoksne sønner synede lidet ved siden af ham. Hjemmet var vel ikke herskabeligt, men alligevel ud over almindelige bondehjem. Hans kone var en lille, trivelig kvinde, en modsætning til sin mere vidtskuende mand. Hendes broder havde den smukke gaard »Bøgely« i Aastrup. Store Jens dyrkede sin have op til at være en »eventyrhave«. Børnene gik ikke i kommuneskolen, men havde huslærer, der blev spillet klaver og sunget meget. I haven var der damme og grotter. Sønnen Rasmus overtog gaarden 1870, en anden søn blev dyrlæge, en 3. søn var den nævnte pastor S. C. Rasmussen, en datter blev gift og drog til Canada. Store Jens yndede at se mange unge paa gaarden. Han kunde ved tovtrækning trække en hel flok unge karle omkuld. Præstesønnerne Oscar og Christopher Boeck, Hornslet, kom her ofte. Christopher Boeck har i sin roman »Unge hjerter« tegnet et smukt billede af egnen og af livet paa Holmgaard. Den dygtige lærer Kondrup og hans familie kom herofte, og de opførte historiske skuespil (Ingemanns romaner, som optog dem meget). Minderne om tyskerne i Skødstrup 1864 glemte børnene aldrig. Der blev levet et jævnt og muntert og flittigt liv, med sang, læsning og optagethed af tidens politiske og nationale problemer, men i erindringerne fortælles der ikke om nogen særlig kontakt med præsten i Skødstrup.

Tiden efter 1856

Der har aldrig været kendelig vækkelse i Skødstrup sogn, men ret god kirkegang, noget svingende, intet retningspræg, folkekirkelige forhold. Pastor *D. P. Lind* (1856-68) se ndf.

Provst *F. Adam H. Bülow* (1868-72) flyttede til Hjortshøj. Han var afgjort IM, og i hans tid arbejdedes der (forgæves) paa at rejse en IM vækkelse. I Hj. og tr. IV, 1935, s. 46 f. (jvf. DnA. 1931, s. 113 f.) har hans søn, pastor *Axel Bülow* fortalt dels om den skønne natur, dels om provst B.s præstegerning her. Det stærke trosliv, som provst B. havde mødt i Bording, mærkede han ikke her, kun ganske faa blev omvendt. Men kirken var fyldt af en »modtagelig og stærkt syngende menighed«. Der blev holdt kirkelige sommermøder i Vosnæs skov, engang hørte B. højskoleforstander *Jens Nørregaard*, Testrup, tale der, en beaandet tale om det folkelige og det kristelige i Danmark, men provst B syntes, at »der manglede noget«. Han bad om ordet og talte indtrængende om »Guds ords ror, som ikke maa mangle i skibet«. *Vilhelm Becks* aarlige møde i Kalø skov var den store begivenhed, og flere vognlæs folk fra Skødstrup kørte dertil. Disse møder samlede tusinder, og Beck vilde gerne have provst B. (»den gamle Adam«) til at slutte. B. fortæller om flere originaler i Skødstrup (den gl. skomager og en gaardejer, som ikke sagde »jeg« eller »a« men »man« om sig selv, hvorfor han kaldtes »hr.man«), en brilliant, svær mand, der brugte fremmedord og digteriske vendinger, ikke altid lige heldigt). Provst B. var en umaadelig flittig præst og provst (provstiet var meget besværligt), han havde altid »dampen oppe«, trofast hjulpet af sin hustru.

Axel Bülow fortæller om *Vilh. Beck* og Skødstrup (i »Præsteminder« 1944, s. 57):

Saa har jeg kun én blomst tilbage til min præstelige mindekrans fra ungdomsaarene, men — den betydeligste af dem alle: *Vilhelm Beck*.

Første gang jeg saa ham, var en dejlig sommerdag i Skødstrup. Jeg var vel da en 8—9 aar. Fader havde ordnet et friluftsmøde i haven med Ørum-præsten *Beck* som taler. Der var da ogsaa til den aftalte tid mødt en del mennesker, som nok vilde se og høre den allerede da meget omtalte præst. Men — time gik efter time, og taleren udeblev. Faders indledningstale var forlængst afsluttet. Og stadig ingen pastor Beck! Det var en stor skuffelse. Folk tabte til sidst taalmodigheden og — gik hjem.

Endelig, langt hen paa eftermiddagen, rullede en flot jagtvogn med røde hjul — de vakte min udelte beundring — ind i præstegaarden. Dér sad *Beck* rygende paa en stor pibe. Baade han og hans heste saa trætte ud. Ikke saa underligt efter en køretur paa flere mil. Det var ogsaa for meget forlangt at skulle prædike umiddelbart efter en saadan strabads. Det blev nu ikke sidste gang, at denne »hele Danmarks præst« kom for sent til et møde, selv om forsinkelsen vel ikke mere blev *saa* lang. Men sligt gjorde ham aldrig nervøs: »Der bliver dog ikke noget af det, før end jeg kommer«, plejede han at sige.

Pastor *C. J. C. J. Jacobsen* (1872-83) følte sig aldrig hjemme her, han længtes efter sit forrige embede i Louns-A. (se ndf.).

Præstegaarden brændte 15. apr. 1878, og »hr.-man« øvede da en daad ved at redde den gamle, svære og hjælpeløse fru Jacobsen, som laa syg i soveværelset, ud af flammerne, lige før straataget skred.

Provst *J. G. O. Brix* (1884—1913) var nærmest K, C., en meget korrekt embedsmand, der efterlod kirkebøger og protokoller i mønsterværdig stand. Han er den eneste af præsterne, der endnu huskes personligt af enkelte, og de omtaler ham med stor respekt, en ejendommelig og god prædikant, men just folkelig var han ikke. Han tog ivrigt del i sognets anliggender, hans ordenssans prægede præstegaard og have. Det kirkelige liv udviklede sig i hans tid støt og roligt. Ved enkelte lejligheder fik IM og grundtvigianisme foden indenfor i sognet, men det satte ikke varige spor. Mange af de gamle familier i gaardene viste kirken interesse og kom fast i kirke hos provsten.

Provst *Brix* er en af de betydeligste præster, der har været i Skødstrup. Den første tid var vanskelig, det var midt i den politiske strid, og provst B. forbød brugen af skolerne til politiske møder (Riffelbevægelsen). I hans tid voksede de to stationsbyer op. Se iøvr. ndf.

Pastor *C. J. Neergaard* (1913-32) var i mange henseender en modsætning til provst *Brix*. Medens *Brix* var juristen, var *Neergaard* teologen, som endnu i sin høje alder mestrede hebraisk og græsk udmærket. Han var en mild og vennesæl mand, som fik mange venner i Skødstrup.

Pastor *Rud. Glarman* (1932-63), se ndf., afløstes 1963 af pastor *O. J. Christensen*.

De kirkelige forhold betegnes som gode efter østjyske forhold. Kirkegangen er ret god, menighedsmøder i prgd., intet retningspræg, Santalkreds, DMS, sdsk., drenge- og pigeklubber, fh., 2 krosale, Aarhus nærhed præger. Skoleaaret begynder med gudstjeneste i kirken. S. sogneblad udgives af menighedsraadet fra 1964.

Centralskolen ledes af skoleinspektør *S. A. Andersen*.

Blandt lægfolk nævnes lærerinde, frk. *L. J. Boeskov* (f. 70) trofast i DMS og mghraad, lærer *A. C. Andersen* (f. 80 Nimtofte, lærer i Skødstrup, † 31, virksom i foredragsf., kyndig i stednavne). Lærer *R. C. Fynbo*, Løgten, næstfmd. i mghr. Gdjr. *N. C. G. Hastrup*, Vorregaard (f. 83, † 43), kirkeværge, medl. provstiudvalget, sogneraadsfmd., god støtte for kirken.

Desuden: Folketingsmd., gdjr. *Simon Andersen* (f. 1844, † 31) aktiv i kommunalsager, førstelærer *R. M. Mikkelsen* (f. 85), lærer i Segalt 20, i mghr., værgeraad m. m.

1927 oplyses: Kkg. 10—12%, IM kreds, bibellæsn., pigemøder; 1939: Kkg. 9%, gode forhold, intet retningspræg, bibell., børnegudstj. i kirken; 1947: Kkg. 9%, efter østjyske forhold gode, intet retningspræg, Santalkr., kirkeblad. 1957: Kkg. 7%, udmærket besøgte mghmøder, santalkr., DMS, sdsk. (50), drenge- og pigeklubber (100). 2 krosale. 1 fh. 1963: Kkg. 5—10%, svingende, iøvr. som hidtil.

Folketal. 1850: 821; 1901: 1189; 1921: 1292; 1960: 1653 (stigende).

Altergæster: 1892: 590; 1902: 417; 1912: 204; 1922: 333; 1932: 300; 1942: 250; 1957: 435; 1962: 400.

Menighedsraad: 1922: 2 gr., 1 IM, 2 soc., 2 u. p.; 1934: 1 gr., 1 IM, 3 soc., 1 u. p.; 1945: 3 soc., 4 borg., 1961: do.

Kommunevalg. 1943: S. 167 (3), BF: 265 (4), fmd.: Gdjr. *N. Frisgaard* (V.). 1962: S. 363 (3), BF (2 lister) 171 og 287 (4), fmd.: Gdjr. *M. Lauge Thomsen*.

Skødstrup kirke midt i byen, syd for landevejen, ligger højt. Skib og kor er romanske, opf. c. 1150, af granitkvadre paa karnisprofileret sokkel. Murene omsat. Enkelte vinduer og en dør med hjørnesøjler bevaret. Skibet er forlænget mod vest, og der er tilføjet svært taarn med sadeltag og gavle i nord-syd. Vaabenhus mod syd af samme højde som skibet. Granitmurene staar blanke, resten hvidtet, bly- og tegltag, overhvælvet. Gulve af gule og sorte fliser og af træ. Sol-ur paa vaabenhusgavlen fra 1648. Enkle kalkmalerier fra c. 1500, rest. 1957. Stort, frit staaende muret alterbord. Fint udskaaren barok-altertavle fra c. 1660 (af Peder Jensen, Kolding), stager fra c. 1625, m. klokkefod, alterskranke fra c. 1700 med spinkle jernbalustre. Romansk granitfont med dobbeltløver, fod med løver og mandehoveder paa hjørnerne (som Bregnet). Daabsfad fra 1858 af hvidt metal, liggende i det gl. tinfad med evangelister, rosetter osv. Prædikestol fra 1699 i 5 fag, med snoede søjler og malede vaaben, samtidig dør og himmel. To rigt udskaarne herskabsstole (samtidig med altertavlen fire dydshermer), brudekiste af eg, mrk. 1808, jernbundet pengeblok, kirkeskib (fregat fra 1879), Series pastorum med relief af Hans Tausen. 3 klokker, den ældste fra 1613. Epitafier og gravsten. Stort reliefkors, paa en gravsten. Inventaret smukt restaureret. 250 sd. Orgel. Ligkapel fra 1893.

Mackepr. 53, 274 f., 406, C. A. Jensen: Snedkere og billedsn. s. 87.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 56 rug, 155 byg, 130 havre. b) 58 rdl. c) 18 lpd. ost, 11 lpd. smør, 60 sn. æg, 24 gæs. d) 325 rdl. e) 80 td. ld., 11 td. hartk. Gl. god prgd. 1913: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1878, hovedrest. 1963, smuk udsigt.

15. 2. okt. 1838—20. juni 56 (sp. Tødsø-E. 5. juni 23): **K. Kjer,** fl. t. Skærbæk, se der.

16. 14. dec. 1856—11. juli 68 (sp. Nr. Nissum 7. maj 38): **Dines Peter Lind,** f. 15. sept. 92 i Naur. F.: Sp. i Eltang-S. V. Knud Peter L., provst, † 33, og Birgitte Øllgaard. Stud. Aarhus 23, c. apr. 28 (h), sp. Skarrild-Arnborg 25. apr. 32, afsk. 11. juli 68, † 3. marts 81. — G. 15. sept. 32 Sophie Amalie Lund, f. 24. dec. 03 Lemvig, † 24. maj 84. F.: Sp. i Lemvig, provst Johannes L., † 13 (af Hellested) og Mette Kirstine Møller. — Broder: Hvidbjerg-L. Brodersøn: Hammer-L. Hustrus søster g. Olsen, Harboøre-E.

17. 28. sept. 1868—12. apr. 72 (sp. Bording 31. okt. 59): Provst **F. A. H. Bülow,** provst her 10. sept. 70, fl. t. Hjortshøj-E., se der.

18. 29. juni 1872—13. nov. 83 (sp. Louns-A. 16. febr. 62): **Christen Julius Simon Jacobi Jacobsen,** f. 5. okt. 15 Kbh. F.: By- og herredsfoged i Hasle, Bornholm, Johannes Jacobi J. af Dreslette, og Maren Kirstine Rye. Stud. Rønne 36, c. 48^1 (h_2), lærer Fredericia lærde institut 52, afsk. 13. nov. 83, † 28. aug. 87. — G. 28. juli 52 Holcka Burchardine Richter, f. 24. jan. 21 Ørslevkloster, død 11. marts 83. F.: Forpagter Holck Burchardt R. og Frederikke Amalie Schaumburg. — Broder: Hvorslev-G., søster g. Wulff, Stege, brodersøn: Prof. theol. J. C. Jacobsen. Hustrus morbroder: Schaumburg, TolstrupS-., fætter: Schaumburg, Jyderup-H.

Pastor Axel Bülow skriver, at »der var ikke meget præsteligt ved pastor J., og hans prædiken kunde ikke samle folk. Men han havde en god kone, der var aandeligt stærk, men legemligt meget svag. Hun blev sjælesørger for adskillige, hun kendte sin bibel og forstod at bruge den. Kærlig og omsorgsfuld var hun«. Meget afholdt af børn. Hun tilbragte de senere aar i sengen, om hendes redning fra ildebranden 1878, se ovf. Efter sin afsked flyttede J. til Ørslevkloster.

Pastor J. følte sig ikke godt tilpas i Skødstrup, han længtes efter Louns. Hans hustrus sygdom, præstegaardens brand 15. apr. 1878, hans daarlige økonomiske forhold, hans datters ulykkelige skæbne (hun blev skilt fra sin mand, læge Engberg, Samsø, og døde paa Aarhus sindssygehospital), en anden datter omkom 1878 ved et ulykkestilfælde, alt dette bidrog til at nedbøje ham. I *F. Elle Jensens:* Forvalter paa Hessel, Vilh. Bruhns erindringer, omtales pastor J. og hans familie i Louns-tiden. J.s gode venner var prop. *Elle* paa Hessel, han tog sig ogsaa af Jacobsen paa hans gamle dage. I arkivet her er en del breve til og fra familien paa Hessel. (I sit sidste aar var J. umyndiggjort, og prop. Elle var hans værge).

19. 24. jan. 1884—26. marts 1913 (sp. Hammelev -E. 17. jan. 81): Provst **Jørgen Gad Olsen Brix,** f. 12. nov. 50 Foulum, Tjele. F.: Sp. i Rødding-K., † 77, se der. Stud. Vib. 68, c. 75^2 (l), huslærer hos senere kultusminister Jac. Scavenius, Gjorslev, hjpr. Hammelev-E. 26. nov. 79, do. hos pastor P. Krag, Sct. Jacobs k., Kbh., do. Ø. Egesborg 80, provst her 20. juni 98, r. af dbg. 09, † 26. marts 13. — G. 7. sept. 81 Nanna Dorph, f. 20. juni 56 Ø. Egesborg, † 1. aug. 40. F.: Sp. i Ø. Egesborg, † 91, se der. — Brødre: Engum og Jydstrup-V. Søstre g. Damborg, Kundby, og Boas, Nyord. Næstsøskendebarn: Brix, Ibsker-S. Faders fættre: Provst Vahl, Nr. Vedby-NA. og Bøggild, Gadstrup-S. og Bøggild, Skivholme-S. Hustrus broder: Førslev, søstre g. Balslev, Lumby, Thygesen, Odder. Halvkusine g. Chr. Richardt, Vemmetofte. Stamt. 24.

Provst B. og hans hustru var begge af præsteslægter og præget af god gammel præstegaardskultur. I Hammelev mindedes han som en streng og viljefast mand. Harboøre-fiskerne, som om vinteren fiskede i Kattegat, søgte gerne til Hammelev kirke. De foretrak hans alvorlige forkyndelse. Efter en strid med bymændene i H. om en jordparcel (som B. vandt) søgte han derfra (se Hammelev-E.). Pastor *Axel Bülow* skriver (Præstegaardsminder 1944, s. 13), at provst B. var en virkelig præst, velbegavet og nidkær. En nobel, vakker mand. Han prædikede klart og alvorligt. Det var interessant at tale med ham om kristelige emner. Han fulgte godt med i den kirkelige forhandling. Men — det kunde stundom trække temmelig længe ud med hans talen. Saaledes har han flere gange ved sine besøg trættet min stærkt optagne fader, medens hans heste stod for vognen og frøs. Fader satte pris paa ham. Han var en ordentlig mand og alene af den grund egnet til at være provst. Men hans iver for orden stødte ikke sjældent paa modstand, og dette bevirkede, at han maatte føre flere processer, som han plejede at vinde. Han har meddelt en prædiken i en postille. Han udgav, hvad pastor *H. C. Slamberg,* Støvring-M. havde skrevet om sin hustrus dødsleje (udkommet i Jens Vahl: Gudelige smaaskrifter: »De sidste 14 dage af en ung præstekones liv«), en fin og opbyggelig lille bog.

Provst B. døde paa Aarhus Amtssygehus efter en operation for en nyresvulst. »Han var en viljestærk natur, og denne egenskab bragte ham af og til, navnlig i hans yngre aar, i modsætningsforhold til adskillige. Men i forbindelse med den faste vilje ejede han et varmt og trofast hjerte. Han kunde være mild og blød som et barn, naar man kom bag embedsmanden. Han havde megen interesse for skolespørgsmaal, og i den periode, da den nye skolelov skulde føres ud i livet, gjorde han et mægtigt arbejde. Han rejste rundt, skrev, talte og forhandlede med de forskellige myndigheder, og resultaterne af dette hans arbejde er stærkt kendelige i hele provstiet, der staar med et særdeles velordnet skolevæsen. I denne forbindelse skal ogsaa nævnes provst B.s virksomhed for oprettelsen af Skødstrup holdeplads. Det er ikke for meget sagt, at denne aldrig var bleven til virkelighed, hvis han ikke under skiftende ministre og rigsdagsmænd og partier havde forfulgt opgaven med utrættelig energi. Provst B. elskede sin kirke, der ogsaa bærer vidne om hans sans for hygge og skønhed. I sin stilling som præst sluttede han sig nærmest til tredie retning. Han var en ejendommelig, men *god* taler, der altid forstod at fængsle sine tilhørere. Han var rig i anvendelsen af exempler og billeder, fremsatte altid sin egen opfattelse af det spørgsmaal, der laa for, og var altid parat til at forsvare det standpunkt, han havde taget. Saa forstod han altid at tale med syge og lidende mennesker. Med sin skarpe, praktiske sans havde han let ved at sætte sig ind i andre forhold, og han havde baade evne og vilje til at yde den hjælp, han ansaa for at være den bedste.« (Aarhus Amtstid. 28. marts 13). »Personlig visiterede han skolerne endogsaa meget hyppigt. Han kom altid uanmeldt, overværede undervisningen, deltog ogsaa selv i den og talte bagefter opmuntrende og ansporende baade til lærere og elever.« (Aarhuus Stiftstid. 27. marts 13).

Provst Brix, hvis 2 brødre var præster, og hvis 2 søstre var præstefruer, hentede sin brud i Ø. Egesborg, hvor han var hjpr. Under Ø. Egesborg er fortalt om det fornøjelige liv hos den gamle pastor Dorph med de mange begavede og muntre børn.

I „Præstegaardsliv" I, 1949, s. 114 fortælles, at fru Brix som ung var lærerinde hos provst Gabriel Heiberg, Vemmelev, og om livet der. I Olaf V. Gregersens „Præstegaardshistorier" 1936, s. 105 f. omtales provst B.s besøg i Hornslet prgd.

20. 19. juni 1913—18. sept. 32 (sp. Vamdrup 19. dec. 94): **Carl Johan Neergaard,** f. 2. okt. 63 Nykøbing, F. F.: Rektor ved Nykøbing katedralskole Holger Christian Frederik N. af Fakse, og Karen Jacobine From. Stud. Nyk. 81, c. 88^2 (l), rejse til Skotland og England, Sp. Sal-G. 21. juli 90, afsk. 18. sept. 32, † 1. febr. 60. — 24. juli 91 Jenny Arnoldine Krarup, f. 12. nov. 66 Nykøbing, F., † 11. jan. 54. F.: Rektor ved Roskilde katedralskole Christian Marius K. af Budolfi k., Aalborg og Jacobine Henriette Lerche-Jørgensen af Lindelse. — Sønner: Laurbjerg-L. og Oue-V. Sønnesøn: Hornstrup. Farbroder: Nordrup-F. Faster g. Esmann, Hellested. Hustrus farbrødre: Sanderum og Maarslet. Fætter: Krarup, Sorø. Stamt. 52.

Pastor N. og hustru var begge rektorbørn og af gl. embeds- og præsteslægter. Begge blev meget gamle. Om N. se under Sal-G. og Vamdrup. Han var en udmærket præst, en dygtig teolog, mild og vennesæl, stod IM nær uden at være partimand. Han fik god kontakt med befolkningen her, var flittig til at gaa rundt i sognet.

Da hans sønnesøn blev ordineret 1953, saa man 3 slægtled af præster sammen.

Pastor *Johs. Neergaard* skriver: 1864 lagde sig som en skygge over landet og tankegangen, og een af min fars første erindringer var denne, at hans mor lærte ham at knytte sin danske næve. Hvad der ogsaa hørte med var en ingrediens som denne, at »far forsvarede Monrad i hans forhold til general de Meza, medens onkel Esmann, senere præst i Karise, var en angribende part.« Far var af og til med sine søskende indbudt til bal hos biskop Monrad sammen med andre embedsmandsbørn. Monrad var en stor børneven.

Studiet blev teologi, det laa i luften i familien dengang, men stemningen ved universitetet var anderledes end hidtil. En radikal tankegang gjorde sig gældende hos nogle professorer, medens andre søgte at spille en mæglende rolle mellem gammelt og nyt. Da far skulde læse genesis hos professor Mehren, nægtede han at skrive de nymodens teorier om kildesondringen. Dette kunne kun opfattes som en ugudelighed. Søren Kierkegaards optræden maatte berøres, selvfølgelig, men han var og blev for far en halvgal mand. At kunne tale om »tanker, der saarer bagfra« var et klart bevis derpaa. Og Grundtvig gik det nok ikke stort bedre. Han var ikke vellidt i familien. Min oldefar, provst Neergaard i Fakse, havde haft ham som lærer i Borgerdyden, og det var fuldtud tilstrækkeligt. Men der var een, som min far elskede af hele sit hjerte i professorflokken: Peder Madsen. Han inviterede til the og hveder. Med hans dogmatik blev min far i stand til at klare kristendommens og tilværelsens gaader. Og det blev han ved med. Jeg tror nok, at Madsen stod bag ved min fars kaldelse til embedet Sal og Gullev ved Bjerringbro. Og det er sikkert, at han havde sin finger med i spillet, da gamle J. P. Bartholdy fik Laurbjerg og Lerbjerg. Da sagde Madsen: »Det faar De for Deres dyders skyld!« Og far vidste, at Bartholdy var et af de frommeste mennesker, man kunde støde paa.

Men saa blev far forflyttet til Vamdrup i begyndelsen af 1895. Og der laa alle vanskeligheder gemt med det samme. Folk spændte for og kørte til Skanderup, mens sognet kun kunde mønstre et halvthundrede mennesker i Vamdrup kirke. Det var pastor Moe, som gjorde sin indflydelse gældende. Han var ikke med i konventet, dels vilde han ikke, dels ønskede medlemmerne ikke at se ham. Disse sidste var Bartholdy i Seest, Kampmann fra Taulov og Lind i Eltang samt Rasmussen fra Vejstrup. Senere kom pastor Schack med. Min far samarbejdede med IM som det var naturligt og rimeligt, havde et godt forhold til den almindelige befolkning som sjælesørger, men en egentlig spænding laa skjult, og var nu og da fremme aabenlyst. Enige var far og sognet i synet paa Arboe-Rasmussen, det var der ingen tvivl om. Men da far havde faaet L. P. Larsen, der var hjemme fra Bangalore, til at prædike i kirken, skete der noget. Ikke lige med det samme, men senere. Han udgav kort derefter »Korset«, som ikke behagede far — og endnu mindre menigheden, der vejledes af pastor Aschenfeldt-Hansen i Indre Missionstidende. Og da der nogen tid derefter var møde i missionhuset, rettede tømrer Hans Nielsen drøje hug mod »en lærd professor« direkte, og indirekte mod min far, der sad nedenunder talerstolen. Der var desuden en lille flok, der kaldte sig de fuldkomne under ledelse af cyklehandler Oksbøl, som var ret kritisk over for min fars indstilling, men dette sidste er mig ikke helt klart. I det hele og store fulgte man pastor Moe i teologien og gav ham af hjertet ret, da han ved slutningen af en prædiken i kirken bad en bøn kontra de grundtvigske, socialdemokraterne, katolikkerne og den forbandede bibelkritik.

For resten var kirken fuld om søndagen, naar far prædikede, hele min tid igennem. Jeg kan ikke erindre andet.

I det hele var man i Vamdrup bange for alt uprøvet og nyt. Alt i alt tror jeg, at min far fik gjort en god og positiv gerning i min fødeby.

Da far siden i 1913 kom til Skødstrup ved Aarhus gav ingen sig af med teologiske finesser af den slags, man ville kunne diskutere til dommedag. Far fandt ligesom sig selv i denne kirke, der havde rummelighed nok for alle, der gerne ville komme og føle sig hjemme.

I fred endte min fars præstetid i studiet af Det gamle Testamente paa det hellige sprog, hvis grammatik han havde haft kær siden han sammen med Jacobsen (professor) havde siddet ved professor Buhls lærestol.

21. 30. dec. 1932—31. marts 63 (sp. Tyregod-V. 24. okt. 27): Dr. theol. **Niels Harald Rudolph Glarman,** f. 23. aug. 94 Stenstrup, Fyn. F.: Gdjr. og sognefoged Rasmus Nielsen og Ane Johanne Andersen. Lærereksamen 15, vinterlærer Borris, lærervikar i Stenløse og Skelskør, lokalred. Skelskør 18, do. Ribe 19, lærer Bramminge og Bendixens kursus. Stud. priv. 23, c. 27[2] (l), afsk. 31. marts 63. — G. 7. juni 19 Karen Kirstine Petroline Groth, f. 28. juli 94 Skaarup. F.: Smedemester Peder Pedersen G. og Karen Rasmussen. — Søster g. Sarnæs, Harte-B. Hustrus fætter: Laursen, Fjelsted-H.

Dr. teol. Western univ., Califn. 50 (afhandl. m ærkebiskop N. Søderblom.

BM Kredsbest. f. Santalmiss., faglærer i religion ved Skødstrup centralskole.

Udg. 30: Dagenes stemmer, digte, skr. i Østj. hjemst. 42 om præsterækken i Skødstrup og Elsted fra ref. til nutiden, skr. andre afh. i Østj. hjemstavn, talr. artikler, digte m. m. i dagbladene. Tog 1. del af skoleembedseksamen i religionshist. og filosofi ved Kbh. univ. 47, har studeret engelsk og fransk ved Aarhus univ., oversat franske noveller. Talrige lokalhist. afhandl., se her, s. 228.

22. 25. aug. 1963 (sp. Søby-S.-H. 18. juli 57): **Olfert Josva Christensen,** f. 22. febr. 23 Timring. F.: Prokurist Peder C. og Laura Jensen. Stud. Herning 42, c. Aarhus dec. 53 (h-68). Kkp. Sct. Mortens k., Randers 4. sept. 54. — G. 4. juni 49 Edith Frederiksen, f. 22. sept. 22 Ydby. F.: Overbaneformand Martin F. og Elvine Pedersen.

Litt. (foruden ovenn.): Khst. saml. 6. r. I, 625, pastor R. Glarmans ovenn. afhandlinger, Aage Sørensen: Gamle dokumenter, Rand. aarb. 1911, 104-17, Nielsine Mikkelsen: Løgten, byen, der opstod ved en vej, Rand. aarb. 1955, 139 f., samme om S. mejeri, Østj. Hj. 1959, R. Glarman: „Under Mosdækket" (om Naschow, Marquard og Trellund) Aarh. amtstid. 11. dec. 51.

HJORTSHØJ-EGAA

(Elev var tillige anneks til 16. juni 1874).

Hjortshøj sogn, 1076 ha, er mod nord højtliggende og bakket (Kællinghøj 104 m). Meget frugtbare jorder, kun lidt skov. — Byerne H. (226 indb.) med centralskole fra 1964, bibliotek, fh., alderdomshjem fra 1955, sportsplads, jernbanest., — Kankbølle, Hesselballe, Brandstrup med fh. Flere større gaarde.

7 fredede oldtidshøje, 17 er sløjfet. En helligkilde nær H. st. (Schmidt: DH. 145).

Egaa sogn, 1480 ha, er ret fladt, grænser ud til Kalø vig, frugtbart, ingen egentlig skov. Byerne E. (234 indb.) med efterskole, fh. fra 1899, Skæring (224 indb.), centralskolen Sølystskole, gartnerier. Feriebebyggelse langs stranden. Skæring hede, Egaa strand og Egaa bro (310 indb.), de to sidste sammenvokset med Vejlby fed og danner forstæder til Aarhus sm. med Taal forstrand.

Ingen fredede oldtidsminder, 10 sløjfede høje, fund fra broncealderen, runesten fjernet til Nationalmuseet.

Af den ældre præstehistorie

Egaa var oprind. et præbende til Aarhus domkapitel og bestyredes af kapellaner. 1548 forlenedes skolemesteren i Aarhus med Egaa præbende og kannikedom. 1674 blev Egaa anneks til Hjortshøj. Elev var tillige anneks til 1874. Om Elsted (anneks til Skødstrup) og Elevs uheldige beliggenhed for hovedsognet, se s. 228.

Den første lutherske sp. skal have været *Rasmus Gammelmand*, der havde været kapellan i Aarhus og blev boende i Aarhus. Hans eftermand, *Mikkel Andersen Wivild*, boede ogsaa først i Aarhus og blev begravet i Aarhus. Efter *Eskild Sørensen* († c. 1656) fulgte hans søn, *Knud Eskildsen Hjortshøj*, † 1674, epitafium, provst *Jens Andersen Winding* (1674—1718) gav 1696 daabsfadet til H. kirke, han var en ortodoks og myndig herre. *Thomas Todberg* (1717-36) havde strid med pastor *Niels Trellund*, Skødstrup, som betjente folk fra Elev og derved berøvede Todberg hans offer. Se Skødstrup, s. 229.

Om *Thomas Todberg* har lærer *Petersen*, True, hvis fader levede 1869 som en 86-aarig olding, og havde været lærer i Egaa, fortalt Wiberg (I, 765), at han var en vældig jæger og studehandler. Naar en eller anden bonde havde en fed stud til salg, havde T. ikke ro paa sig, før han fik handlet med ham. Hvis en saadan bonde kom i kirke, kunde det ske, at Todberg, mens degnen sang, listede ned og søgte at faa en handel afsluttet, og for at fremskynde handelen kunde han sige: »Nu, skynd dig lidt, degnen synger paa sidste vers, og du ved, at saa maa jeg op paa prædikestolen!« Da hans avlskarl, Frands, som han holdt meget af, giftede sig ind i anneksgaarden i Egaa, blev bryllupsgæsterne syge af det Aarhus-øl, de drak, nogle døde, Todberg blev ogsaa syg, og han sagde, at kunde han blot faa fat paa købmanden, der havde solgt det øl, skulde han ikke oftere komme til at sælge øl eller varer af nogen slags. Men T. naaede det ikke. Han døde. Hans levned var ikke meget præsteligt, saa han gik igen og spøgede forskrækkeligt. Han blev manet ned, men en jagtkammerat trak manepælen op, og nu spøgede han meget værre. Hans eftermand *Jens Harlev* (1736-51) kunde ikke magte ham. Men præsten i Trige, *Lauritz Worsøe*, fik bugt med ham. *Erling Halvorsen Ramstad* (1751-65) var født i Trondhjem. Der høres ikke om pietistisk vækkelse her. *Jens Sørensen Krag* (1765-79) blev kaldt »kragen«, han skænkede flere bibler til fattige konfirmander, gjorde flittige husbesøg, kørte rundt i en »gumpekærre« ... *Hans Chr. Vogelius* (1779—1815) var en lille mand, der messede fortræffeligt, og aldrig, selv i de strengeste vintre, forsømte sine annekskirker. Han havde 2 husmænd med til at skovle sneen væk.

Tiden efter 1849

Som i sognene her paa egnen har der ikke været særlige vækkelser, (der skrives, at det eneste »virkelige navn« i pastoratets kirkehistorie er provst *Adam Bülow*).

Der var meget lidt aandeligt liv her omkring 1850. Om den gamle pastor *Jens Dons Kaarsberg* (1815-49) se ndf. Provst *C. U. Boesen* (1849-61) var en fin, mild og human mand, som vandt agtelse og sympati, han blev sin svoger *J. F. Fengers* efterfølger i Høje Taastrup. Pastor *L. P. C. Christensen* (1861-72) havde ringe kirkegang. I disse aar gjorde en lille grundtvigsk kreds i *Egaa* front mod materialismen, som man mødte fra *Bjørnbaks* højskole i Viby. *Bjørnbaks* indflydelse gik dybt i befolkningen, og den materialistiske indstilling kom til at præge mange i lange tider i denne selvbevidste befolkning, der dygtigt tog tidens tekniske hjælpemidler i brug og var økonomisk velstillet. Politisk var man tidligt vaagen, men *Jørgen Grosen* i Egaa, en opvakt bonde, gik imod Bjørnbak, sluttede sig til *Jens Nørregaard*, Testrup, og der blev en lille kreds hos friskolelærer *Kornerup*, som kæmpede for de grundtvigske idealer.

Provst *Adam Bülow* (1872-91) sluttede sig afgjort til IM, han fandt her en venlig befolkning, men meget lidt menighedsliv. Der var dog adskillige lyspunkter. To lærere blev hans tro støtter, lærer *Korsholm* i Hjortshøj og lærer *Pilkjær* i Egaa, begge alvorligt troende mennesker. Kirkebesøget blev ret betydeligt, ofte var kirken fyldt. *Bülows* djærve forkyndelse greb mange. Der kom ogsaa kirkegængere fra nabosogne, undertiden var der flest udensogns i kirke. Og de kunde synge! Folk fulgte med hjem i præstegaarden fra kirken til kaffe og samtale. Fru *Bülows* mange blomster og sans for stil og hygge gav det hele et eget præg. Her var ingen sociale skel, proprietærer og husmænd, lærere og arbejdere mødtes. Provstens børn fyldte ogsaa den rummelige præstegaard med sang og musik. Der blev holdt møder i prgd. og sommermøder i haven, og provsteparret gik paa mange husbesøg.

1875 oprettede lærer *N. P. Simonsen*, Hesselballe, en **Højskole** i en udstykket bondegaards bygninger. Han var en from, varmhjertet mand, som trods sit grundtvigske syn, sluttede sig til provst Bülow. De var begge slidere, og ofte kom Simonsen forsigtigt til præstegaarden om aftenen for at bede om en samtale. Efter en travl dag kunde de to sidde længe fordybet i aandelig samtale. Det gjorde ikke noget, at de i mangt og meget havde forskelligt syn. De ville begge føre

mennesker til Gud; de var begge meget historisk interesserede og forærede hinanden historiske værker. Skolen gik godt en tid, den blev udvidet 1892, men da Simonsens søn, *Axel Simonsen*, overtog den, gik den tilbage og maatte senere lukke. (Se om højskolen, Østj. Hj. 1939, 155 f.).

Denne grundtvigske kreds i Hj. sluttede op om provsten. Anderledes gik det med den grundtvigske kreds i *Egaa*. *Jørgen Grosen* blev *Jens Nørregaards* gode ven, og adskillige unge herfra kom paa Testrup højskole, og derfra søgte man til valgmenighedspræst *Jørgen Teilmann*, Bering. En tid gik disse dygtige og opvakte folk i kirke hos provsten, naar det passede dem, de deltog i hans bibellæsninger i Egaa skole og kom i præstegaarden. Ganske vist var provsten ikke altid saa glad for, at de hellere vilde diskutere end samtale, og han haabede, at han kunde vinde dem for det trosliv, som havde hans hjerte. — Men haabet brast. Der var forskellige aarsager. Egaa sogn var ikke blot det *aandeligt* mest vaagne af de to sogne, men ogsaa det mest *politisk* vaagne. Derfor satte den politiske strid i 1880'erne særligt stærke spor. Provsten var nærmest højremand (faktisk upolitisk), han ønskede kongens fødselsdag holdt som skolefridag, men det vilde venstre-gaardmændene ikke. De politiske modsætninger lod sig ikke dæmpe. *Jørgen Teilmann* vilde helst have klare linier, saa at de, der sluttede sig til ham, skulde løse sognebaand til ham. En dag løste hele kredsen sognebaand til Bering valgmenighed. Dette tog provst B. sig meget nær, ja han forvandt det vist aldrig, selvom en smuk tillidsadresse fra sognets øvrige befolkning bødede noget derpaa. Men da provsten var død, var disse sognebaandsløsere med til at sætte et smukt monument paa hans grav. Han var agtet af dem, og de holdt af ham. Biskop *Brammer* omtaler 1880 B. som »en veltalende mand, dog ikke efter købstadsfolks smag« (Khst. saml., 6. r. II, 667).

Kredsen i Egaa var livskraftig, og den har eksisteret siden da.

Pastor *J. B. Knuppert* (1891—1921) havde paa flere maader vanskelige kaar. Det var smaat med det kirkelige liv, og sognepræsten var uden for baade Egaa-grundtvigianerne og de faa IMs folk, der havde en lille kvindekreds for DMS. Nogle søgte ogsaa at holde en sdsk. i gang. I sin sidste tid her havde K. en del vanskeligheder og modgang p. g. a. visse sladderhistorier, som næppe havde noget paa sig. Men det blev til skade for det kirkelige liv. — Forsamlingshusene har ofte givet præsterne spekulationer. Der er holdt gode foredrag, men desværre brugtes de ogsaa til meget, som ikke var saa godt.

Medens *N. P. Simonsens* højskole ikke naaede at sætte spor, har det betydet meget i Egaa, at der 1921 oprettedes en *efterskole* der, og mange unge har været elever der. For sognepræsten betød det, at han fik en mere tør arbejdsmark, thi efterskolen sluttede sig til Aarhus valgmenighed, hvis præst har holdt regelmæssige gudstjenester i Egaa. Der kunde opstaa gnidninger ml. sognemgh. og valgmgh., nogle saa ikke gerne, at valgmghfolk gik til sognepræstens gudstjenester og omvendt. Ved præstevalget 1921 var der spænding mellem de to kredse, men valgmenighedens folk kunde ikke skabe flertal om nogen ansøger. Der blev stemmelighed. (Pastor *Mikkelsen* var indstillet sideordnet med pastor *A. Knudsen*, Ørslevkloster, senere Holme-T).

Pastor *Michael Mikkelsen* (1921-25) har i en længere skildring hertil fortalt om kirkelivet og vanskelighederne ved, at en del af de førende folk i Egaa sluttede sig til valgmenigheden: Det var i det hele smaat med kirkeliv, og præsten stod paa mange maader ret ene i arbejdet. Der var mange gode hjem, som øvede en god paavirkning, men interessen laa mest i de faglige spørgsmaal, og politisk har man altid været godt med. Paa det aandelige omraade maa man sætte sin lid til den indflydelse efterskolen kan udøve. I Egaa var sp. egentlig uden for det hele, bedre var det i Hjortshøj, hvor der var almindelig folkekirkelig velvilje, men ingen kirkelig aktivitet.

Pastor *H. F. Bramming-Hansen* (1925-55) var KFUM-mand, udgaaet af den kr. studenterbevægelse, han gjorde meget for ungdommen, var den elskede leder af Møgelø-lejren, (se ndf.) arbejdede flittigt i sognene, festlig at være sammen med, en levende forkynder. Kirkegangen voksede jævnt.

Pastor *J. V. Gottlieb* har virket her siden 1956.

Egaa efterskole, stiftet 1921, ledet af den dygtige forstander *Ejnar Pedersen*, har siden 1938 været ledet af c. theol. *Tage Dybkjær*, f. 06, søn af den kendte gr. lærer D., Beder (se der). Han har været højskolelærer i Rødding, ved Borups højskole og i Vallekilde, BM i Aarhus valgmenighed og Aarhusegnens ungdoms- og foredragskreds, er fmd. for Foreningen af frie ungdoms- og efterskoler, og har betydet meget i ungdomsarbejdet paa Aarhus-egnen. Der øves et godt arbejde paa efterskolen, hvis kreds slutter sig til valgmgh. i Aarhus.

Egaa friskole, som nu er nedlagt, stod i nær forbindelse med efterskolen, ledet af *Else Sønderup*. (Se Ejnar Pedersen: En brydningstid, Rand. aarb. 1932).

Egaa er en ægte jysk landsby med det gammeldags, jyske bondefællesskab i aandelig henseende. Egaa er grundtvigianernes, venstremændenes og andelsforetagendernes by. (Men tallet paa grundtvigianere gaar tilbage). Det ubrydelige sammenhold i Egaa viste sig, da man vilde anlægge en flyveplads i Egaa. Man vilde ikke afstaa sin gode fædrenejord. — Og da tyskerne kom for at købe smør, æg og kød, mødte de en kold skulder. Ingen vilde sælge til fjenden. En af lederne i Egaa, *Peter Brandstrup*, har med jysk lune fortalt om dette i Kr. dbl. 16. marts 57.

En del af sognet faar iøvrigt forstadspræg, og langs stranden er der udbredt sommerhus-bebyggelse.

De kirkelige forhold nu skildres som »østjyske«, i H. er der en del gammeldags folkekirkelighed, E. har delvis grundtvigsk præg, og der er nogle sognebaandsløsere til valgmgh. Iøvrigt velvilje og hørelyst (mange tilflyttere). Mange arbejdere. En ganske lille kreds af IM har haft en missionssal i H.

Blandt lægfolk nævnes:

Maskinbygger *Mads Madsen* (f. 80), i mghr., fmd. prgdudv., fmd. H. fh.

Gdjr. *Johs. Grosen* (f. 92), Vestervang, Skæring, fmd. foredragsf., og fh., folketingskand. (Retsforb.).

Proprietær *Laur. Schmidt* (f. 69) Skæring Munkgaard, i sogne- og mghraad.

Gartner *Hougaard Nielsen* er næstfmd. i mghr.

Gdjr. *N. Bomholt* († 45) Egaa, var førende indenfor landbruget (Jy. landbr. 1945, s. 33 f.).

Der er 2 centralskoler: *Virupskolen* (skoleinspektør *Martin Salmonsen*, der er kendt for sit store arbejde for LYM og har været bevægelsens landsformand), *Sølystskolen* (skoleinspektør *Herluf Alleslev*). I begge skoler er der ungdomsskole (c. 150 elever), aften- og aftenhøjskole.

1921 oplyses: Kkg. bedst i H., ringe i E., enkelte IM i H., 18 fam. i E. til Aarhus valgmgh., hvis præst holder regelm. gudstj. i E. 1925: Kkg. god i H., mindre god i E. 4 fh., som bruges til alt, ret godt besøgte ungdomsm. i prgd., bibellæsn. i skole og fh. Afg. sp. har haft en tilfredsstillende gerning; nok af opgaver for en virksom sp. I Egaa 20 fam. sbl., en mindre friskole, en godt besøgt efterskole. 1935: Kkg. 12 og 5%, hørelyst, velvilje, enk. IM, missionssal i H., ungdomsm. i prgd., 20 fam. t. valgm., 1947: Kkg. 6 og 4%, i Hj. en del gldags kirkelighed blandet med moderne ugudelighed, mest af det sidste, børnegudstj., enk. IM, 20 fam. t. valgmgh., 1959: Kkg. 7 og 3%, gode efter østjyske forhold, hørelyst, velvilje, filial af Aarhus valgm. i E. 1963: Kkg. 4 og 2%, hørelyst, velvilje, sdsk., M-spejdere, efterskole, 3 fh.

Folketal. 1850: 451 og 683; 1901: 588 og 915; 1921: 726 og 944; 1955: 749 og 1079; 1960: 757 og 1328.

Altergæster: 1920: Ialt c. 400 alt., 1934: 250 og 125; 1945: 235 og 100; 1958: ?.

Menighedsraad: 1922: 12 u. p., 1934: 4 soc., 8 kirk., 1945: 12 u. p., 1957: 5 soc., 8 u. p., 1961: 4 soc., 9 u. p.

Kommunevalg: 1943: S. 135 (2), V. 278 (5), R. 59 (1), Rf. 37 (1). 1962: S. 368 (3), V. 521 (4), UP. 253 (2). Fmd.: Kbmd. *N. Schieldahl.*

Hjortshøj kirke, østligt i byen, har skib og kor ud i eet med tresidet afslutning. Vestre del af skibet er romansk af kampesten med fint hugne kvadre. Syddøren og enkelte vinduer bevaret. Senere i middelalderen veg det gl. kor for en forlængelse mod øst, der byggedes 5 krydshvælv og et tredelt hvælv i kor-polygonen, og et anseligt taarn med kamgavle og spidsbue til skibet opførtes. Vaabenhus mod syd. Kirken er hvidkalket og har blytag, gulvene i midtergangen og koret er Ølandsfliser. Fritstaaende alterbord, altertavle fra 1590 med gotiserende predella, tredelt storstykke, kvartrund baldakin, maleri (Lyders): Den korsfæstede) fra 1877, evangelister og skriftsteder, hovedrest. 1954. Stager fra c. 1625. Romansk granitfont med løver og 2 menneskehoveder, paa foden 4 dyr. Daabsfad fra 1696 (se ovf.), tudløs tinkande med liljestempel fra 18. aarh. Prædikestol fra 1682 paa 4 polygonfag, snoede søjler. Degnestol samtidig med altertavlen. Middelald. kirkekiste, stærkt jernbundet, pengeblok med lille krucifixgruppe. Lysekrone fra 1707. Kirkeskib fra 1884. Herskabsstol (nu orgelhus) med 3 store pilasterdelte vinduesaabninger. Flere gravminder. 150 sd. Orgel.

Mackepr. 41, 277 f., M. Petersen: Kalkm. 23.

Egaa kirke (Sct. Simon og Sct. Judas), sydligt i sognet og byen. Skib og kor er romanske af kamp med veltilhugne hjørnekvadre. Nogle vinduer og begge døre er bevaret (Norddøren tilmuret). Store støttepiller ved korets hjørner, Bredt taarn med kamgavle, rund bue til skibet, taarnrummet har været gravkapel, nu orgel- og materialerum, vaabenhus mod syd. Kirken er hovedrest. 1960-61, hvidkalket, blytag paa skib og kor, tegl paa resten, store støbejernsvinduer, gulv af sorte og gule fliser, sol-ur fra 1622. Malet, gotisk alterpanel med Aarhus-bispen Ove Billes slægtsvaaben og maleri af David, omgivet af ranker og store blomster. Rest af sidealter (i skibets sydøst-hjørne). Firsøjlet renæssancealtertavle fra c. 1600, katekismustavle med malerier, i midten Nadveren, flankeret af Moses og en døbende præst, ellers paa side- og topstykke: fadervor, trosartiklerne osv. Bag paa tavlen et nadvermaleri af Lyders fra 1873. Det sad tidl. i storfeltet. Sengotiske stager fra c. 1600. Ny alterskranke, med spinkle jernstøtter, romansk granitfont med dobbeltløver, daabsfra 1945 (skænket af gdjr. Johs. Grosen). Nederlandsk daabsfad med vindruebølgeranker. Fin, gotisk prædikestol i 4 fag med foldeværksfyldinger og stavværksbaldakiner. Renæssanceopgang dertil. Pulpitur fra c. 1650 med drejede balustre og svære planker. Middelald., jernbunden kiste, udhulet af een egeplanke. Gravsten. 150 sd. Orgel.

Mackepr. 34, 239, 241 f., 250.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 70 rug, 198 byg, 127 havre, b) 45 rdl., 10 td. byg, c) 25 lpd. ost, 180 brød, 60 sn. æg, 11 gæs (provst Boesen tilføjer: Ost og brød har aldrig den tilbørlige vægt!), d) 412 rdl. e) 76 td.ld., 11 td. hartk. God, grundmuret prgd. fra 1850. — 1870. Regul.: ? Netto: 3104 kr. 1913: 2. kl., 1958: 12. kl., prgd. fra 1850.

11. 5. juli 1815—6. apr. 49 (Hjpr. her 30. apr. 06): **Jens Dons Kaarsberg,** f. 27. dec. 78 Aarhus. F.: vinhdlr. Andreas K. og Kirstine Dons af Brabrand-K. Stud. Aarhus 97, c. juli 01 (nc), † 6. apr. 49. — G. 07 Abelone Marie Sand, f. 83 Hvidstedgaard, † 9. apr. 60. F.: Proprietær. — Datter g. Secher, Ølsted.

Pastor K. omtales som »høj, smuk, vel ikke meget lærd, men en dygtig og nidkær præst, retsindig i al sin færd. Han og hans hustru var kendt for deres store gæstfrihed.«

Hjælpepræst hos pastor Kaarsberg:
1830-49: *N. Secher*, se Ølsted.

12. 22. juli 1849—18. sept. 61 (sp. Knebel-R 22. juli 35): Provst **C. U. Boesen,** provst her 10. nov. 49, fl. t. Høje Taastrup, se der.

13. 26. nov. 1861—10. jan. 72 (sp. Hobro-S. 1. marts 48): **Ludvig Peter Christian Christensen,** f. 20. okt. 09 Ørholm, Lyngby. F.: Fuldmægtig v. papirfabrikken, senere brændevinsbr. i Kbh. Christian C. og Dorthea Lind. Stud. Mtrp. 26, c. apr. 33 (l). Lærer Kbh., holdt gudstj. i Vor Frelsers arbejdshus, † 10. jan. 72. — G. 4. nov. 48 Emilie Severine Laurine Conradsen, f. 28. dec. 14 Kbh., † 3. nov. 95. F.: Hofmedaillør Johannes C. og Dorthea Laurine Møller. — Søn: Køge-Ø., brodersøn: Stenløse-F.

Hjælpepræst hos pastor Christensen:
1869-72: *C. T. Christensen*, kkp. her, se Stenløse-F.

14. 12. apr. 1872—14. maj 91 (sp. Skødstrup-E. 28. sept. 68): Provst **Frands Adam Hans Bülow,** f. 3. nov. 26 Svendborg. F.: Søkrigskomm., mønstringsbestyrer Frederik Vilhelm B. og Christiane Frandsen. Stud. Odense 43, c. okt. 48 (l), hjpr. Assens-K. 13. nov. 52, sp. Bording 31. okt. 59, provst Ø. Lisbjerg-Mols-Sdr. herr. 10. sept. 70, r. af dbg. 81, afsk. som provst 23. sept. 90, afsk. som sp. 14. maj 91, † 5. nov. 93. — G. 29. okt. 57 Karen Rasmussen, f. 18. sept. 31 Gildebro mølle, Fjelsted, † 24. juli 1920. F.: Mølleejer Hans Niels R. og Cathrine Elisabeth Krag af Dreslette. — Søn: Marstal, døtre g. Hauch, Knebel-R. og Ring, Ormslev-K. Brødre: Tersløse-S. og Todbjerg-M. Søster g. Blume, Tikøb. Stamt. 19. Hustrus fætter: P. Krag, Sct. Jakobs k., Kbh.

Provst B.s søn, *Axel Bülow*, sp. Marstal, har givet udførlige skildringer af sine forældres liv og gerning (i DnA. 1931, s. 99 f., i Hj. og tr. IV, 1935, s. 9 f., og i »Præsteminder«, 1944). Under henvisning hertil, og til oplysningerne her under Assens, Bording og Skødstrup, skal anføres: Provst B. oplevede et religiøst gennembrud, da han gik i latinskolen i Odense. Plaget af angsten for, hvor han kom hen, naar han døde, søgte han ud i Fruens bøge, og under stille bøn til Gud fik han fred. Han regnede sin omvendelse fra den dag. Som student maatte han klare sig selv med at give undervisning.

Han deltog ikke i det lystige studenterliv. Arven fra hans fromme fader, der var en gudfrygtig og dygtig mand, og som glædede sig over, at 3 af hans sønner blev præster, og en datter blev præstekone, fulgte ham. Han var musikalsk, dyrkede ikke i videre grad kammeratskab (en medregensianer sagde: »Han gik altid meget hurtigt og talte med ingen«). Grundtvigs forkyndelse i Vartov huede ham ikke, senere fandt han sin plads hos *Blædel* i en hospitalskirke. *Bülow* tog en fin embedseksamen med 5 lauder. Han led ikke af eksamensfeber. Han fortalte om, hvordan det var ham en nydelse at sidde ved det grønne bord og føre videnskabelige samtaler med professorerne, især *H. L. Martensen*. Begivenhederne 1848 fyldte ham, saa han rejste til krigsskuepladsen for at melde sig som frivillig hos general *Bülow*, men fik besked om at rejse tilbage og tage sin examen (han var kasseret paa sessionen, fordi han bar briller).

Det var den 31. okt. (reformationens festdag) 1848, at B. blev kandidat.

Glæden over den veloverstaaede examen blandedes dog snart efter med bekymring for hans mors helbred. Hun døde kort før jul samme aar, men naaede dog altsaa at opleve den glæde at se sin ældste søn som theologisk kandidat, selv om hun ikke opnaaede at se ham som indviet præst med kjole og krave.

En af de sidste dage i det bevægede aar 1848 — det var den 27. dec. — har B. haft lejlighed til at sysle med en slægtsbog og har da, dybt bevæget af sorgen over hans mors død og under indtrykket af den vemodsfyldte jul, de just havde fejret i hjemmet, skrevet et gribende stykke paa manuskriptets sidste hvide blad. Det vidner om, hvilken from og kærlig søn han har været:

»Den treenige Gud, hvis domme er usporlige, og hvis veje er uransagelige, har givet mig *Frands Adam Hans Bülow* at tegne de sidste ord i denne min slægts historie-bog. Den er begyndt i Dig, Herre. Den være da ogsaa sluttet i Dig, og Du lade deres navne, som her er skrevne, blive fundne i den livets bog, som lammet foran Din trone skal oplukke paa den store dommens dag! Du, o Gud, har været naadig mod min slægt, saa at vi maa saare meget prise Dig. Ja selv i denne dybe sorg, min haand nu skal nedskrive som et kærlighedens vidnesbyrd, vil jeg dog af mit hjerte sig Dig tak for alle ting. Du gav min kære fader, *Wilhelm Frederik Bülow*, en elsket hustru *Christiane Frandsen*, med englehjerte og englesind, blid og sagtmodig i alt, hvad du sendte hende. For Dig stred mine kære forældre, for Dig kæmpede de, for Dit ansigt delte de sorg og glæde. Du lyste for dem — Frelser Christus — og velsignede deres ægteskab med mange himmelske glæder. Du lærte dem, medens de vandrede sammen, hvilken fylde af kærlighed der bor i et ægteskab, hvor du er erkendt for al velsignelses kilde. For Dit aasyn vandrede de sammen i 24 aar.

Sé, da kaldte Du — den 19. dec. 1848 kl. $12^1/_4$ middag — efter 8 dages sygeleje min elskede moder til Dit rige at skue Din herlighed og dele din salighed. Du gjorde hendes bortgang blid og rolig. Hendes farvel til mig var et bristende hjertes tak. O, Herre! Lad hendes sind og billede altid bo i min sjæl ved siden af Dit billede. Lad det føre mig til altid større lighed med Dig, hvem hun selv saa inderlig elskede. Giv min fader altid det haab og den trøst, Du skænkede ham paa min moders begravelsesdag (d. 23. dec.), og ophold Du ham i Dig, at han maa længe dele sin kærlighed med mine søskende og mig.

Du Hellig-Aand, for hvem min moder har levet i 46 aar hernede, Du høre nu hendes bønner for Dit aasyn, og føre os alle saaledes, at vi en gang med vor moder maa sige Dig tak — ansigt til ansigt; thi Dig, o Gud, være æren i al evighed! Amen.«

Axel Bülow skriver i Hj. og Tr. IV: »Snart blev far huslærer paa en større gaard, *Christianslund* ved Bogense. Blandt de familier, han lærte at kende paa denne egn, var der en brav mølleejer *Hans Rasmussen* og hustru *Elisabeth Krag*. I en aarrække havde de ejet Gillebro mølle i Fjelsted sogn, men havde senere bortbyttet den med en vandmølle ved Bogense. Den unge huslærer maa have haft et godt øje til møllerens eneste datter den 20-aarige *Karen*, thi da familien efter nogen tids forløb flyttede til Skrillingegaarden ved Middelfart, blev længselen efter hende saa stærk, at han laante en af hestene paa Christianslund, og d. 22. apr. 1851 red han den lange vej til Skrillinge for at fri. Hans tilkommende brud, som skal have været en ualmindelig sød og smuk ung pige, var meget undselig. I det kritiske øjeblik stod hun op mod bilæggerovnen med nedslagne øjne. Men hun sagde da: *Ja*, og ingen af parterne kom siden til at fortryde trolovelsen. Far var jo da ogsaa et ganske godt parti, selv om det nok kunde trække noget ud, inden han kunde vente at faa sognekald. Og mor var en renhjertet, gudfrygtig og fling ung kvinde. Paa mødrene side var hun beslægtet med den ansete præsteslægt *Krag*, der gennem mange aar var knyttet til Gelsted og Dreslette sognekald. Gelsted præstegaard kaldtes i lange tider: »Kragereden«.

Fra 1852-59, altsaa i hele 7 aar, var far personel kapellan i *Assens*.

»En kapellan kan gammel blive og holde sig ved haab i live«, hed det i hine tider, hvor det gik langsomt med avancement. Lønnen var meget beskeden, saa der forløb $6^1/_2$ aar efter forlovelsen, inden far turde gifte sig — den 29. okt. 1857. Vielsen foregik i Ødis i det Slesvigske, hvorhen mors forældre var flyttede. Sognepræsten talte over ordene: »Saa bliver da troen, »habet« og kærligheden.« Som den halvtysker, han var, kunde han ikke sige »*haabet*«.

De unge præstefolk fik hurtigt gode venner baade i *Assens* by og landsognet *Kærum*, som den gang hørte sammen med Assens. Et smukt gammeldags stueur med paaskrift: »Fra venner i Kærum« fredede far om til det sidste.

Blandt fars tilhørere i Assens store, prægtige kirke sad en søndag den bekendte pastor *Blædel* fra Garnisonskirken i Københavh. Han var paa besøg hos sine fynske slægtninge. Med interesse og glæde hørte han den unge præst prædike. Han kunde jo mærke, at der var baade tro og vilje. Men han manglede det frigjorte, det umiddelbare, og forstod straks, at kapellanen var for bundet af sin skrevne prædiken. Da de to præster siden hen kom til at tale sammen, gav pastor Blædel far det raad, at han helt skulde ophøre med at skrive sine prædikener. Han skulde naturligvis lige som tidligere gen-

nemtænke teksten grundigt og bede Gud om lys over den, men saa skulde han forøvrigt alene stole paa Guds aand og sin hukommelse. Desværre fulgte far raadet. Derfor har vi ikke en eneste prædikenopskrift efter ham. Og af trykte arbejder har han kun efterladt sig enkelte prædikener i Indre Missions tidende samt en kortfattet opskrift til bibellæsninger over Johs. Aabenbaring (udgivet af provst Blume efter fars død). Det er det hele.

Jeg tror nu heller ikke, at det blev til gavn for fars forkyndelse, at han helt holdt op med sin skriftlige forberedelse. Ganske vist var han godt hjemme i sin bibel, havde let ved at samle sine tanker og havde ordet i sin magt. Han vidste ogsaa, hvad han vilde mennesker. Men — selv den dygtigste præst kan som regel *ikke* undvære det nyttige tankearbejde at *skrive* sin prædiken og saaledes nøde sig selv til at fordybe sig i teksten og ordne det, som man under alvorlig bøn har faaet lagt paa sinde at føre frem, samt bortskære alt det af sin tankes frembringelse, som ved kritisk gennemlæsning maa erkendes kun at være »hø og straa«.

I *Bording* fik B. nok sin bedste præstetid. Han stod her i et rigt menighedsliv med *Anders Stubkjær* ved sin side (se her VI, 857 f). Om *Skødstrup* se s. 230.

Om præstegerningen i Hjortshøj, se ovf. — Axel Bülow fortæller, at B. undertiden læste højt for familien om aftenen. Det tog os alle om hjertet.. Aller bedst var det, naar far sluttede aftenen med andagt og paafølgende musik. Han kunde tage fat, hvor mor slap. Fik han først begyndt ved klaveret, kunde han næsten ikke holde op. Ikke tale om noder. Han spillede lige fra hjertet med en forbavsende fingerfærdighed endnu som ældre mand. Hans fingre galopperede hen over tangenterne. Hvad der havde fyldt hans sind: en sang, en samtale, en sorg, en stor glæde — det klang gennem hans spil. Det yndigste ekko af salmerne, som mor nylig havde lært os, tonede fra strengene. Det rev os alle med. En time fløj, før man vidste af det.

Men ak! Saadanne rige stunder blev sjældnere og sjældnere. De højærværdige skrivelser omklamrede stedse fastere vor kære fars sjæl og tærede paa hans livskraft. Men i adskillige aar magtede han dog at udføre et betydeligt hyrdearbejde i sine ret store sogne: Bibellæsninger i begge skoler, forsamlinger i forskellige hjem, der aabnede sig for saadanne — og mange husbesøg.

Som student har jeg ofte i ferien ledsaget far paa de store proprietærgaarde og i smaafolks huse. Han havde ogsaa en god og velsignet gave til at tale med folk, saa det gik dem til hjerte. Far begyndte som oftest med det jordiske, men glemte ikke det himmelske. Han havde gerne »Goszner« med. Meget praktisk havde han ladet denne ret digre andagtsbog partere og indbinde i 3 smaabind. Saa kunde han nemt have et af dem i lommen.

Ogsaa mor naaede ud til mange sognefolk. Særligt de syge og gamle laa det hende paa sinde at besøge og vidne for. Som stor dreng ledsagede jeg hende en dag paa en af disse ture. Hun vilde ud til gamle Birthe og havde pakket en del gode sager i en kurv til sin rare, noget tunghøre veninde. Jeg fik lov til at bære den. Mor havde haft en anstrengende dag og var træt. Da vi kom til en temmelig stejl og lang bakke, standsede hun og sukkede. Men saa rettede hun blikket op mod himlen og sagde saa stille: »For din skyld, Jesus!« Saa tog vi bakken med glans.

Hvor kunde mor fryde sig, naar hun sad i en god kreds af koner og delte baade kaffen og Biblen med dem! Men de elskede hende ogsaa (ikke saa sært!), ja, de ligefrem kyssede hende i begejstring.

I nogle aar holdt far og mor forsamlinger i deres eget hjem. Om sommeren holdtes møderne ofte i haven, ellers i stuerne. Begge talte. Der kom i reglen mange deltagere. Mor læste paa den tid om den amerikanske lægprædikant *Moody*, og hun henrev ofte tilhørerne ved at fortælle nogle af hans oplevelser. Den teologiske professor *Peder Madsen*, blev ikke saa lidt betænkelig, da jeg i min studentertid kom til at omtale disse forsamlinger for ham.

»Saah — taler Deres moder virkelig ogsaa? Ja — der er jo rigtignok de paulinske steder i 1. Kor. 14, 34—35 og 1. Tim. 2, 12. Men — — ganske vist, naar det sker i hendes eget hjem, kan det vel gaa.«

I fars provsti var der flere præster, som han var glad for — og de for ham. Jeg nævner *Brix* i Skødstrup, *Korff* i Mørke, *Hansen* i Torsager, *Hauch* i Knebel, *Diderichsen* i Tved, *Blume* i Vistofte — og ikke at forglemme: fars broder *Harald Bülow* i Todbjerg og *Balslev* i Hvilsager (senere Fyns biskop). Præstekonventerne var meget festlige — bortset fra, at der blev røget en forskrækkelig masse tobak. Efter gudstjenesten og middagsbordet var der forhandling, ogsaa fruerne deltog. Efter konventets udtrykkelige begæring indledte far gennem længere tid med en bibeltime over et kapitel i Johs. Aabenbaring. Der var altsaa stof til mange gange.

Far interesserede sig meget for dette emne og læste flere store bøger, som handlede derom. Ogsaa i Aarhus har han flere gange ved større møder talt over afsnit af Aabenbaringens bog. Egentlige diskussioner havde disse gammeldags lutherske missionspræster vistnok ikke ved deres konventer. Hvad skulde der næsten være at diskutere? Ingen af dem var grundtvigianere. Menighedsraad, bibelkritik, tidehvervsspektakelmagere, pinsebevægelse, oxfordgrupper o. s. v. kendtes endnu ikke. Og Hitler var ikke født. Men saa talte man sammen om et bibelafsnit, om arbejdet i sognene, og konventet sang.

— *Blume* havde ikke saa sjældent en ny aandelig sang med. Diakonissevirksomheden og Magdalenesagen interesserede navnlig fruerne stærkt. Pastor *Dalhoff* og frk. *Thora Esche* havde været paa egnen og holdt møder for deres »sag«. Ogsaa hedningemissionen begyndte at naa ind til præstefamiliernes hjerter, efter at *Børresen*, santalmissionens fader. havde holdt møder i Aarhus og paa Mols. Hovedsagen var, at Jesus, overhyrden, var iblandt disse hyrder. Derfor mødtes og skiltes de glade.

Mange aar efter, da jeg som ansøger til et embede i Fyns stift gik ind for at hilse paa biskop *Balslev*, udbrød han nok saa fornøjet: »Aa, det var Dem, der havde renset alle Deres faders piber til præstekonventet i Hjortshøj! Ja, de piber var gode!«

Jeg husker godt, at jeg som nybagt student havde givet hele regimentet omkring tobaksbor-

det en ordentlig og højlig tiltrængt omgang. Nu blev jeg alligevel lidt underlig til mode ved at blive mindet om dette rensningsarbejde, eftersom jeg selv forlængst havde sagt tobakken farvel for stedse.

Fars stilling som provst førte med sig, at der kom mange lærere og præster for at tale med ham. Ogsaa fra andre provstier kom man for at raadspørge ham. Han forstod at forhandle med kirkeejerne (i reglen en større jorddrot), saaledes at det lykkedes at faa flere af kirkerne i provstiet sat i god stand. I Hjortshøj kirke blev der saaledes malet et smukt nyt alterbillede, der forestillede den korsfæstede Frelser. Nedenunder læses ordene: »Den, som tror paa ham, dømmes ikke.« Dette billede og disse ord har fulgt mig indtil denne dag. Maatte de lyse for mig i min sidste stund!

Naar der var et lærerembede ledigt i provstiet, og ansøgerne var »paa frierfødder«, kunde det blive noget rigeligt med pædagogiske besøg i præstegaarden. Men mor tog det altid med godt humør. Det var jo en selvfølge, at, naar den tilrejsende lærer havde været inde i fars værelse og drøftet sagerne med ham, saa skulde han betragte sig som familiens gæst i de timer, det varede, inden næste tog afgik. Altsaa blev han bragt til sæde, spiste til middag eller aften med os og blev i det hele behandlet som en kær ven af huset.

Det hændte en gang ved afskeden, at vedkommende lærer følte trang til at udtrykke sin »dybtfølte paaskønnelse« i en lille tale først rettet til »*Hans* Højærværdighed« for al hans bevaagenhed — men derefter stilet til »*Hendes* Højærværdighed« for al den gode mad og øvrige elskværdighed. En saadan belevenhed er vistnok sjælden nu om stunder. Ja — i de dage var der poesi over Hjortshøj præstegaard.

Det var nu ikke saa sært, at lærerne satte pris paa far, thi han udførte et meget stort arbejde for at fremme skolevæsenet i sit provsti og hjælpe lærerne til deres ret under vanskelige forhold. Det var i sandhed fest, naar far kom paa skolevisitats, og dette gennemførte han med stor regelmæssighed selv i det frygteligste vejr. Børnene elskede ham. Han forstod at katekisere med dem, saa øjnene straalede, og de smaa kappedes om at svare.

En fornøjelig oplevelse havde han en dag i en skole paa Mols. Der var læsning. En lille purk var oppe. Han klemte helt godt paa, indtil han i læsebogen kom til en sætning, der handlede om salamandere. Saa hakkede han lidt i det: »Naar man trækker halen af en sa-sa-sa . .« Endelig tager han fart paa og læser sejersstolt: »af en sadelmager, vokser den snart efter ud igen.«

Den visitats havde far længe godt af. —

— Molboerne var dejlige folk. Der blev forøvrigt ogsaa en ret stor kristelig vækkelse iblandt dem. Vi var altid saa glade, naar vi fik besøg af Mols-præsterne.

Ved en saadan lejlighed hændte det, at den fremmede kusk, som sad og spiste sammen med vore egne folk, henvendte sig til vor solide kokkepige *Karen Marie* og spurgte paa sit molbomaal: »Hwo manne ben haar provsten?« Hun, som ikke vidste, at »børn« paa Mols hedder »ben«, svarede ganske betuttet: »Ih taa' han haar da tow!« Men kusken rystede vantro paa hovedet, for han mente at have set i hvert fald en 3 á 4 stykker.

Af indremissionærer kom der egentlig ikke saa mange til Hjortshøj i fars tid. Mærkeligt nok. Jeg mindes dog at have hørt baade *Anders Stubkjær* og *Sigvardus Høyer* tale ved stærkt besøgte møder i kirkerne. Høyer raabte saa højt, at det gjorde ondt i hovedet, men hans prædiken var god og klar. Anders tog os alle om hjerteroden.

I 1891 søgte far sin afsked paa grund af sygdom. Den før saa stærke mand havde faaet sukkersyge og lungeblødning. Sine sidste aar levede han i Aarhus — midt i de helliges samfund, lykkelig over nu og da at kunne gøre en lille tjenergerning med Guds ord, særlig blandt unge mænd. Det blev en saare skøn solnedgangstid. Far var dødsmærket, da jeg sidste gang besøgte ham, men glad og fredfyldt. Som jeg sad ved hans seng med hans haand i min, sagde han til mig med et straalende blik: »Aa, Axel, hvor jeg glæder mig til at se Jesus!«

Allehelgens dag 1893 gik han ind til vor Herres glæde. Moder boede til sin død hos en datter, der var gift med en tandlæge i Horsens. Endnu i sin alderdom var hun til megen velsignelse med sit vidnesbyrd.«

15. 5. aug. 1891—6. juli 1921 (1. ord. kat. Sct. Johannes k., Kbh. 29. okt. 86): **Johannes Bernhard Knuppert,** f. 5. aug. 56 Nakskov. F.: Kbmd., direktør i Østifternes kreditforening Frederik Louis Carl K. (saaledes efter Elvius 1912 f., s. 328, Hauch Fausbøll opgiver som fader kbmd. Hans Christian K. (HF. I 389) og Marie Elisabeth Jørgensen. Stud. Nykøb. 73, c. 79[2] (h_1), stud. jur., var i Kbh. tillige præst ved Sct. Johannes stiftelse, afsk. 6. juli 21, † 23. juli 34. — G.[1] 1. aug. 87 Agnes Nicoline Emilie Kreutz, f. 27. jan. 65 Kbh., † 24. nov. 05. F.: Murermester Wilhelm Heinrich Friederich K. og Catharina Wilkens. — G.[2] 12. nov. 15 Petra Caroline Marie Bendixen, f. 12. maj 73 Rosildegaard, Vindinge, Fyn, † c. 1942. F.: Proprietær Peder Christian B. og Karen Marie Pedersen. — Om pastor K., se ovf.

16. 13. nov. 1921—2. febr. 25 (sp. Redsted-H. 20. febr. 09): **M. P. Mikkelsen,** fl. t. Felsted, se der.

17. 16. juli 1925—19. dec. 55 (rkp. Sct. Johannes k., Aarhus 21. okt. 20): **Hans Frederik Bramming-Hansen,** f. 11. maj 90 V. Hæsinge. F.: Lærer Rasmus Hansen og Johanne Kirstine Bramming. Stud. Odense 09, c. 16[1] (h_1), sekretær KFUM Aarhus 17, afsk. 19. dec. 55, † 17. dec 59. — G. 3. dec. 19 Ane Marie Mikkelsen, f. 24. febr. 96 Odder. F.: Overdyrlæge Mikkel Peter M. og Mette Marie Nielsen.

Søster g. Voldum, Nordby, Fanø.

Medl. udv. f. KFUMs sociale arb. 26—48, BM KFUMs udv. f. 17—20-aarige 30, fmd. 46.

Har (under censur) udstillet malerier i Aarhus-hallen og Aarhus raadhushal.

Pastor B.-H. var ægte barn af KFUM og den kristne studenterbevægelse, var som ung ivrigt med i bibelkreds- og lejrarbejde, og det faldt ham helt naturligt at blive KFUM-sekretær efter afsluttet embedseksamen. Han mindes som en af de dygtigste ungdomsarbejdere i Aarhus (i de vanskelige krigsaar), og han omtalte sin sekre-

tærtid med særlig glæde. Det faldt ogsaa helt naturligt, at han blev præst i Aarhus i det store Sct. Johannes sogn. Saa flyttede han til Hjortshøj, hvor han blev til sin afsked. Hele hans livsgerning faldt paa Aarhus-egnen. Altid ungdommens ven og tillige en kunstnernatur — en dygtig kunstmaler.

Pastor *Knud Voldum* skriver:

»*Hans Frederik Bramming-Hansen* var Fynbo. Og Br.-H.s fynske lune fornægtede sig aldrig i hans vennesæle væsen, hans glade sind, hans glæde over naturen og dens skønhed. Han havde et følsomt sind uden at være sentimental, var noget af en kunstnernatur. Hans store hobby var malerkunsten, som han selv dyrkede fra de ganske unge aar lige til sin død. Og han havde et virkeligt talent her. Flere af hans billeder var paa cencureret udstilling i Aarhus. Da han var helt ung, kunde de tanker komme op i ham, om han ikke skulde gaa kunstnervejen i st. f. at læse til præst. Heldigvis holdt han fast ved det teologiske studium.

Bramming (som han altid kaldtes) var student i en tid, hvor teologiske studenter endnu kunde »være bekendt« at deltage i KFUMs arbejde i Centralforeningen i Gothersgade. Det var dengang lederne var *Ricard, Gunner Engberg, Hee Andersen.* Og Bramming fik sin kreds i Ungdomsafdelingen at passe. Han havde en sjælden evne til paa meget naturlig maade at komme i forbindelse med de unge — og til at fastholde forbindelsen med en stor del af dem. Paa pinsefodture i Nordsjælland og i sommerlejren i Jægerspris var han rigtig i sit es; de unge hang ved ham og saa op til ham. Noget af det samme blev tilfældet, da han kom ind i det kristelige gymnasiast-arbejde. Sammen med medicineren *Fred Aamundsen* og et par studenter mere sad han i en aarrække i gymnasiastmødernes sommermødekomité. Ogsaa ved disse sommermøder havde han en ejendommelig evne til at komme i varig forbindelse med de unge.

Hans kærlighed til ungdomsarbejdet førte ham efter overstaaet eksamen til Aarhus som sekretær i KFUM der. Og da han siden blev præst, først ved Sct. Johannes kirke i Aarhus og de sidste mange aar sognepræst i Hjortshøj-Egaa lidt uden for Aarhus, kunde hans unge venner inde fra KFUM stadig finde ham.

Hans præstegerning i Hjortshøj formede sig vel som de fleste landsbypræsters, hvor søndagsgudstjenesten er midtpunkt. Han havde et smukt organ, navnlig en smuk messe, som hans menighed satte pris paa, og en levende forkyndelse.

Brammings livsgerning fik en brat afslutning, idet han fik en hjerneblødning, der lammede hans ene side og delvis berøvede ham talens brug. Han blev nødt til at tage sin afsked i 1955, 65 aar gammel. Han købte hus i Aarhus, hvor han levede til sin død — efter et til tider strengt sygeleje, hvor han trofast blev plejet og hjulpet gennem en svær tid af sin hustru. Selv under sin sygdom bevarede han noget af sit venlige, glade væsen; men naturligvis var det svært for den virksomme mand, der forstod at skabe hygge og skønhed i sit hjejm, at være henvist til uvirksomhed.

I mange hjem hænger der i dag billeder, som han har malet og rundhaandet skænket sine venner. Et smukt minde om en trofast ven.«

Per Brage-Andersen skrev i Kr. dbl.:

»Pastor Bramming-Hansen var i 25 aar leder af KFUMs landslejr paa Møgelø. Denne dejlige ø midt i Juulsø ved foden af Himmelbjerget havde alle de bedste ydre forudsætninger, man paa nogen maade kunde ønske for en lejr, men det, der bar disse lejre, gjorde dem til den ubetingede succes, de var gennem alle aarene, var pastor Bramming-Hansens lederskab.

Rigt udstyret som han var det med de bedste menneskelige egenskaber kombineret med en værdifuld pædagogisk evne, var han et fund som leder for en lejr af unge i en dejlig, men ogsaa vanskelig alder. Han forstod at bruge sine talenter vel. Faa kunde vel som han gøre en bibeltime til en fængslende og rig oplevelse. Han forstod at konfrontere deltagerne med kristendommens budskab paa en saa levende maade, at man ikke kunne være upaavirket deraf. Den, der fik lov til at være med, vil aldrig kunne glemme disse timer.

Vel kunde han være en alvorens mand, men hans humoristiske sans fornægtede sig aldrig. I festligt og muntert lag var han altid centrum, og hans lager af herlige historier var uudtømmeligt.

Han holdt af sit land og dets natur, og i ledige stunder greb han sit staffeli og malede de dejligste naturalistiske billeder, der — vel netop typisk for ham — havde en egen mild, pastelagtig stemning over sig. Han havde udstillet og kunde givetvis have drevet det vidt paa dette omraade, men han malede kun, fordi det var ham en kær adspredelse og for at kunne give sine mange venner en personlig erindring.

Hundrede af unge besøgte gennem aarene Møgelø-lejrene og hentede dér inspiration og mod til hverdagens liv. Fra sin præstegaard fulgte han sine gamle drenge, og mangen en Møgelødreng har fundet ind i den hyggelige præstegaard i Hjortshøj og dér faaet gode raad og hentet hjælp hos en erfaren sjælesørger.

Det er en lykke paa sin vej at have truffet et menneske af pastor Bramming-Hansens karat. Om ham kan man i sandhed sige, at han var sin kirke en god mand.«

Jørgen Jørgensen skrev (DnA 1961, 69):

»Naar KFUMs landslejre paa Møgelø i mange aar var blevet saa populære, at de hvert aar var overfyldte, og mange unge mænd fra det ganske land kom 4—5 aar i træk, skyldtes det ikke mindst den dygtige maade, hvorpaa Bramming forstod at lede disse lejre og hans inspiration til at sætte os andre i gang. Vi husker ham, naar han ankomstdagen stod paa landgangsbroen med sin turbanlignende hue og piben for fuld damp og tog imod hver enkelt med et velkommen og et varmt haandtryk. Eller naar Bramming om aftenen ved lejrbaalet læste op og fortalte, saa hele lejren rungede af latter. Ved formiddagens bibeltime, eftermiddagens foredrag og ved aftenandagten paa trappen ud imod søen kunde han som faa fange sine tilhørere, saa de lyttede til Gudsordets forkyndelse. — Bramming var dog ikke blot forkynderen, men han var ogsaa sjælesørgeren, der havde en særlig evne til at komme paa talefod med den enkelte unge mand, han mødte paa lejrene, paa ture med spejderne eller blandt ungdommen i sit eget sogn.

Gennem alle aarene bevarede han sin naturlige plads i KFUMs arbejde baade hjemme i sognet og i KFUMs sociale arbejdes landsudvalg, hvor han havde sæde fra 1926-48 og endelig øvede han en stor indsats i landsudvalget for KFUMs 17-20-aarige i mere end 25 aar. Det var Bramming en hjertesag at faa bragt evangeliet om ungdommens frelser til den enkelte, og det prægede ham i alt hans arbejde, indtil sygdommen i 1953 pludselig standsede hans travle virke, saa han maatte opgive sin præstegerning og flytte fra Hjortshøj og ind til Aarhus. Men vi mærkede aldrig bitterhed eller klage over sygdommens trange kaar, naar vi besøgte Bramming og hans hustru, der med stor taalmodighed og omsorg plejede ham de sidste svære aar.

Et rigt og virksomt liv er nu afsluttet, og én af den kristne ungdomsbevægelses nidkære tjenere har faaet hjemlov, men mange modne mænd ud over det ganske land vil ved budskabet om Brammings død mindes ham i dyb taknemlighed — ikke alene som en straalende lejrchef og en inspirerende medarbejder, men som en ven, der en dag i deres ungdom rakte dem ordet om Jesus Kristus.«

18. 7. maj 1956 (Hjpr. Gørding-V.-B. 30. dec. 53): **Jens Vincens Gottlieb,** f. 4. okt. 26 Estvad. F.: Sp., Vor Frelsers k., Vejle, † 57, se der. Stud. Vejle 45, c. Aarhus juni 53 (1-111). — G. 3. juli 54 Greta Solveig Nielsen, f. 4. jan 31 Aarhus. F.: Snedkermester Henry N. og Gerda Hansen. — Stamt. 37.

Kaldskapellan

(Oprettet 18. marts 1873, nedlagt 16. apr. 1874).

1. 18. marts 1873—16. juni 74: (Hjpr. her 10. sept. **C. T. Christensen,** fl. t. Elsted-E., se Stenløse-F.

Litt. (foruden ovenn.): Khst. saml. 6. r. V, 422, L. Blauenfeldt: IMs hist., 1912, 428, H. Birkelund: Skoleforhold i E. omkr. 1750, Rand. aarb. 1928, 116 f., Ejnar Pedersen: En brydningstid, smst., 1932, 97 f., J. G. og Villads Villadsen: Træk af E. sogns hist. gn. tiderne, 1941, Poul Rasmussen: Af Lystrup bys ældste landbohist., Aarh. aarb. 1944, 14—21, A. Sørensen: Skæring Munkgaards brande 1727 og 1728, Rand. aarb. 1945, 102-10.

TODBJERG-MEJLBY

Todbjerg sogn, 2475 ha, er højtliggende og bakket, Møllebakken (103 m, udsigtstaarn), lette jorder, lidt spredt skov. Byerne T. med fh., anlæg med genforeningssten, Haarup med centralskole fra 1960, bibliotek, fh., Lindaa, med fh. og genforeningssten, Balle, Bendstrup, Grøttrup. Hg. Skaarupgaard. Flere større gaarde.

3 fredede oldtidshøje. Ballehøj 117 m, 76 høje sløjfet. Rester af et par voldsteder.

1855-67 var der *landbrugsskole* paa Skaarupgaard, ledet af *J. B. Krarup.* Skolen var egentlig oprettet 1837 paa Frisendal som *landets første landbrugsskole,* flyttedes 1840 til Haraldslund, Grundfør sogn, og der ledet af *N. B. C. Krarup. J. B. Krarup,* (f. 1829, † 98) var søn af stiftsprovst K., Aalborg (stamt 52), var lærer ved landbrugsskolen paa Haraldslund, og da hans slægtning *N. B. Krarup* († 65) solgte skolen der, fortsatte J. B. K. efter en lignende plan paa Skaarupgaard, med teoretiske og praktiske kursus; han havde forpagtet gaardens 350 td. ld., og eleverne deltog i arbejdet. 1867 købte han en gaard i Daugaard ved Vejle og fortsatte skolen der til 1874. For landbruget paa egnen betød hans grundige og veltalende undervisning meget, han var en meget brugt foredragsholder, deltog i egnens foreningsarbejde, skrev flere bøger og landsdelsbeskrivelser fra Jylland og Fyn.

Mejlby sogn, 1190 ha, er storformet bakkeland (Bastruphøj 93 m) med sandmuldet jord. Lidt skov. Byen M. med fh. fra 1949, alderdomshjem, genforeningssten. Flere større gaarde.

En udm. kilde til sognets historie er gdjr. S. A. Poulsens og lektor Povl Jørgensens: M. sogns historie, 1942, se ndf.
Ingen oldtidshøje (fredede), 37 er sløjfede.

Af den ældre præstehistorie

De første luth. sp. skal have været *Jørgen Bendstrup* og hans søn, *Jens Jørgensen Todberg. Niels Rasmussen Bramstrup* († c. 1630) skrev et langt latinsk vers om sig selv (W. III, 344), epitafium, *Mogens Hansen Trige* (1630-59) efterfulgtes af (sin søn ?) *Niels Mogensen,* der blev provst (1659-85). *Jørgen Poulsen Bagger* (1685—c. 1730) havde været hører i Aarhus, blev provst, en dt. blev gift med *J. Harlev,* sp. Hjortshøj-EE., *Jesper Christensen Hutfeld* (1727-38) af Tved, efterfulgtes af *Nicolai Jacobsen Isenfeldt* (1738-62). Han var som ung kandidat 1725 blevet relegeret, fordi han havde gaaet jstrd. *Rostgaard* tilhaande i hans simoni, men relegationen blev hævet aaret efter, og han blev præst ved Kbhvn.s ladegaard. 1749 fik han en bøde for begangen forseelse ved nadverens uddeling. (Lkm.). *Jens Jensenius* (1759-63) var gift med fmd.s steddatter og derefter med *Birgitte Gleerup, Peder Mortensen Wibe* (1763-65) kom hertil fra Malt-F. Hans enke giftede sig med eftm., *Laur. Gregersen* (1765—1811). Han havde været en af de førende missionærer i Grønland, skrev om Herrnhuternes arbejde, som han stillede sig noget køligt overfor. Han var en rolig, besindig mand, der ansaas for »bequemmest til den betænksomme omgang, der maatte føres med Herrnhuterne«, men han holdt ikke ud mere end 4—5 aar, fordi han stadig mødte forsøg fra brødrenes side paa at kapre medlemmer af hans menighed, og fortrædeligheder fra en købmand (Dalager) som stillede sig fjendtlig over for missionen. Ved hjemrejsen talte menigheden i Godthaab 200 medl. (H. Ostermann: Den grønl. missions og kirkes hist., 1921, s. 95, i dette værks navneregister er han blandet sm. med en anden miss., L. G.). — *E. C. Hansen* (1811-27) flyttede til Ønslev-E. Hans søn er den kendte præst og historiker, *M. Mørk-Hansen,* Vonsild-D., født her 1815.

Tiden efter 1849

Der har vist aldrig været nogen vækkelse, hverken pietistisk, grundtvigsk eller IM. Det kirkelige initiativ er udgaaet fra præsterne, og kirkegangen har svunget fra at være god eller ret god til ringe. Pastor *Jacob Hee* (1828-53) var af den gamle skole, pastor *F. C. Haar* (1853-67) skildres som en fin, nobel og stilfærdig mand. Pastor *C. P. A. Kofod* (1867-81) var en belæst mand, uden partipræg (se ndf.). Pastor *H. A. V. Bülow* (1881-90) var broder til provst Adam B. i nabosognet, Hjortshøj. Der blev stor kirkegang, men menighedsliv blev der ikke meget af.

Han havde oplevet store vækkelser i Ølby-A.-F. Han blev afholdt i Todbjerg, men jordbunden var vanskelig. — Pastor *H. A. G. Gad* (1890—1903) var ogsaa afholdt. Hans »milde prædiken savnede det gribende«, han var en god præst, men kirkegangen gik i disse aar tilbage. Stor indflydelse havde i disse aar to lærere. *Jens Jakobsen* (lærer i M. 1865—1907) og *P. Kirkegaard* (lærer i T. 1875—1906). De var begge afgjort grundtvigske, og deres efterfølgere havde samme præg. Nogen grundtvigsk vækkelse har der dog ikke været. Pastor *N. P. Hansen* (1903-09) havde været DMS-missionær i Indien. Han (og Bülow) er de eneste IMs præster, der har været her. Han havde gjort et stort arbejde blandt tamulerne i Sydindien. I Todbjerg havde han ret god kirkegang; de unge var glade for ham, men der var ikke meget aandeligt liv. Han var en skattet taler paa egnen (se her III, 70). Hans forkyndelse var stærkt vækkende, og en snes aar efter hans bortrejse mærkedes hans spor i form af øget kirkegang. Men IM slog ikke igennem, og der er faktisk ingen IM. I disse aar virkede indremiss. *K. Kornmann* i Mejlby, han flyttede senere til Brabrand. Provst *J. F. Bentzen* (1909-22) var u. p., hans gerning huskedes med taknemmelighed. Præsterne *E. P. P. Stær* (1922-27) var en særpræget mand, kirkeligt u. p., *A. S. Isager* (1928-40) var meget beskeden, humanistisk og litterært interesseret (se her VII a, s. 108).

Pastor *P. Østergaard Poulsen* har været her siden 1941, har virket for kommunebiblioteket, børneværnet og Aarhus-egnens ungdoms- og foredragskreds og for Santalmissionen.

De kirkelige forhold skildres som almindeligt folkekirkelige, østjyske, næsten ingen IM, 2 YM-kredse, fh. Adskillige har været paa højskole og er præget deraf. Foredragsforeningen har gn. en aarrække gjort et godt arbejde.

Folketingsmd., gdjr. *Laur. Pedersen*, T. møllegaard (f. 86) har været repr. i den dsk. Andelsbank, Fællesf. f. brugsf., folketingsmd. (Venstre) 1935-53, medl. af Landbrugsraadet og Radioraadet 1945—54.

1922 oplyses: Kkg. gennemgaaende god, bedst om eftm., sdsk. i prgd., pigemøder, DMS kvindekreds, flink bef. 1927: God kkg., rolige forhold, intet særligt. 1935: Kkg. 7 og 5%, u. p., møder i prgd., velvilje. 1947: Kkg. 4 og 5%, ingen IM, 2 YM-kredse, foredragsf., DdU (140), kirkeblad. 1963: Kkg. 3—5%, alm. folkekirk. østjyskprægede forhold, næsten ingen IM, 2 YM-kredse, 4 fh., kirkeblad.

Folketal. 1850: 785 og 354; 1901: 1014 og 464; 1921: 1067 og 529; 1960: 933 og 440.
Altergæster: 1922: ialt 450; 1926: 250 og 150; 1934: 225 og 130; 1942: 152 og 100; 1946: 198 og 103; 1962: 163 og 70.
Menighedsraad: 1922: 12 u. p., 1934: 4 soc., 9 u. p., 1945: 4 soc., 8 u. p., 1961: do.
Kommunevalg: 1943: S. 141 (2), R. 60 (1), V. 371 (6); 1962: S. 244 (3), V. 470 (6). Fmd.: Gdjr. *Gunnar Nørskov Pedersen*.

Todbjerg kirke, østligt i byen, er stor og har mange skulpturer. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa profilsokkel (ogsaa korbuen). Koret har mod sædvane haft 2 vinduer mod N. og skibet 3, men kun faa vinduer er bevaret. En monolit-overligger 75 cm, med omløbende profil. Dørene har søjler og relieffer, tympana med Daniel i løvekulen, og korsfæstelsesgruppe. To mandehoveder paa korgavlen, paa korbuens kragbaand ranker og engle. Senere er kirken overhvælvet. Mod vest har man paabegyndt et taarn, der kun er rejst i skibets højde som forlængelse af skibet. Vaabenhus mod syd, paa dette er rejst et lille klokketaarn over sydgavlen. Skib og kor har blytag, vaabenhuset tegltag. Gulve af gule fliser og mursten. Kalkmalerier paa korets nordvæg fra c. 1200 (Syndefaldet) rest. 1954. Fint alterpanel fra c. 1575 med trekløverbuede arkader. Senbarok altertavle formet som en tempelgavl med konkav niche, flankeret af to søjler og kronet af en brudt gavl med smaaengle. Thorvaldsenske gipsfigurer i nicherne. Alterkrucifixgruppe (meget ormstukken). Sengotiske alterstager. Svajet alterskranke tværs over koret. Romansk granitfont, fin; sydtysk daabsfad fra c. 1575, Rokoko-prædikestol med paaklæbede ornamenter, samtidig lydhimmel. Svær, jernbeslaaet ege-kirke kiste (som i Mørke). Her fandtes 1905 et pergamentbrev og mønter fra 1250 flg. Stort maleri fra 1725 med 5 scener af Jesu liv. 2 præsterækketavler. Kirkeskib (en bark) fra c. 1938. Epitafium, gravsten. Taarnrummet var gravkapel for Skaarupgaards ejere til 1905. 250 sd. Orgel.
Mackepr. JG. 182, 151, Døbef. 8, 53, 234, 239, 248 f. 409, Nørlund og Lind: Ddsk. rom. kalkmal. kat. nr. 55, s. 286, Rand. aarb. 1917.

Mejlby kirke, sydligt i sognet, nordligt i byen, blev 6. dec. 1874 genindviet efter en omfattende ombygning (Arkit. F. Uldall) p. g. a. brøstfældighed. Skib, kor og apsis er romanske, opført i 2 tempi, af granitkvadre paa dobbeltsokkel. Vaabenhus mod vest fra 1874, over dette opførtes 1957 et lavt taarn, da der samtidigt anskaffedes 2 nye klokker. Apsis har halvkuppelhvælving, apsis og koret blev nogenlunde urørt 1874, de gl. hvælvinger erstattedes med bjælkeloft og skibets tagværk fornyedes. Sydderen, der blev flyttet, har karmsten med tovstave og en elegant løverelief, tympanon med 3 figurer. Kirken staar med blank mur, taarnet med aaben klokkestol delvis hvidtet. Tegltag. Gulvet med gule fliser. Træ-alterbord, altertavlen skænket 1934 af gdjr. S. A. Poulsen, Enggaard, med kopi af Joakim Skovgaard: Den gode hyrde, i ramme, ved Joh. Skovgaard m. fl. Den gl. altertavle (tredelt renæssancetavle med latinsk skrift) hænger paa nordvæggen. Paa sydvæggen et ringe opmalet maleri af Maria med barnet. Stager fra c. 1647. Nyere alterskranke. Romansk granitfont med løver i lavt relief og fugle, daabsfad som i Todbjerg. Enkel prædikestol fra c. 1775, 4 fag, slanke, snoede søjler. Jernbundet egetræsdør i et lille musæum i taarnet. Gravsten m. m. Midlerne til opførelse af taarnet 1957 fremkom ved testamentariske gaver. 200 sd. Orgel. Ligkapel fra 1921.
Mackepr. JG. 172, 324.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 45 rug, 124 byg, 148 havre, b) 38 rdl., 3 byg, c) 20 lpd. ost, 53 sn. æg, d) 300 rdl., e) 153 td. ld., 11 td. hartk., afgift: 1100 rdl. — Gl. firlænget prgd. — 1870: Regul.: 2944 kr., netto: 4998 kr. — 1913: 2. kl., 1958: 12. kl., prgd. opf. 1904.

15. 18. jan. 1828—19. juni 53 (sp. Sejling-S. 19. maj 24): **Jacob Hee,** f. 26. okt. 74 i Borup. F.: Sp. i Borup Christen Thomsen H., † 86 (af Borup) og Cathrine Marie Hjortholm. Stud. Nyborg 94, c. maj 01 (l). Adjunkt Nyborg, mølleejer, Holms mølle, Serup, † 19. juni 53. — G[1] 12. juni 05 Anna Nicoline Svitzer, f. 14. aug. 84 Nyborg, † 2. dec. 07. — G.[2] 5. sept. 08 Caroline Claudine Svitzer, f. 8. apr. 86 Nyborg, † 22. nov 62, døtre af kammerraad, toldinsp. Jens Thaulow S. og Anna Thygesen. — Broder: Skelby-Gu.

Hjælpepræst hos pastor Hee:
1847-50:: *S. Høgsbro*, se Bjerreby.
1850-53: *M. J. Matthiesen*, se Gørlev-B.

16. 15. okt. 1853—30. jan. 67 (sp. Næsborg-S.-O. 6. aug. 34): **Frederik Christian Gleerup Haar,** f. 27. juni 00 Grenaa. F.: Sp. i Skødstrup-E. Henrik Hans Nicolai H., † 38, og Ulrikke Glerup. Stud. Aarhus 22, c. jan. 29 (h), hjpr. Mørke-H. 6. juni 29, afsk. 30. jan. 67, † 8. nov. 70. — G. 1. okt. 34 Edda (Eva) Sophie Hammer, f. 7. juli 05 i Kolby, † 21. juni 90. F.: Sp. i Besser-O. Hans H., † 35 (af Helsinge-V.) og Else Fabricius. — Fætter: Søllinge-H. Søstre g. Bagger, Mandø og Hammer, Kongerslev. Hustrus broder: Kongerslev. Stamt. 27.

Udg. sørgetale over Chr. VIII, 1848.

Hjælpepræst hos pastor Haar:
1864-65: *P. C. Olesen*, se Brande.
1865-67: *V. C. H. Koch*, se Gerlev-D.

17. 6. apr. 1867—31. maj 81 (sp. Verst-B. 23. okt. 56): **Carl Peter August Kofod,** f. 1. sept. 14 Kbh. F.: Sp. Helligaands k., dr. theol. Børge Poscolan K., † 39, og Martha Margrethe Søderberg. Stud. priv. 32, c. okt. 40 (h), lærer Kbh., ord. kat. Slagelse 18. febr. 51, † 31. maj 81. — G. 9. nov. 42 Jensine Vilhelmine Hildebrandt, f. 14. sept. 17 Kbh., † 28. maj 91. F.: Skibskpt. Jens H. og Else Kirstine Skov. — Søster g. Adler, Hasle-R.

Pastor *Axel Bülow* skriver (Præsteminder, 1944, s. 15) bl. a. om pastor Kofod: Han var en ældre, stilfærdig og ret belæst lille mand. Han vilde gerne have en teologisk passiar og kom derfor af og til ridende paa sin graa ponny over til fader.

Naturligvis vilde jeg, som dengang var en ca. 12 aars knægt, umaadelig gerne have en ridetur paa den søde lille hest. Mit hede ønske blev da ogsaa opfyldt, da jeg en smuk sommerdag var paa besøg med mine forældre i Todbjerg præstegaard. Ponnyen stod paa græs paa toften bag gaarden. Pastor Kofods søn, der var paa alder med mig, hjalp mig velvilligt op paa dyret. Men næppe var det sket, før han lavede det frygteligste spektakel og jog paa hesten af alle kræfter for at sætte den i en saadan fart, at jeg maatte falde af. Det varede da heller ikke længe, før jeg røg ud over ponnyens hoved. Men — der skete ingen skade. Samme unge hr. Kofod var ellers noget mindre aktiv. En af hans største glæder var at sove paa chaiselongen i faderens studereværelse, naar papa ikke var derinde. Saa hændte det ved et præstekonvent i Todbjerg præstegaard, at pastor Kofod efter middagen vilde føre d'hrr. gejstlige ind i sit værelse, for at piberne kunde blive tændte, og man kunde faa en hyggelig passiar. Nu havde han som den belæste mand, han var, ikke saa faa værdifulde bøger, som han var ret stolte af. Med tanken henvendt paa disse teologisk værker siger han saa med salvelse, idet han aabner døren for »brødrene«: »Ja, mine herrer, her ser De saa mit liggendefæ!« Men — selskabet tog sig en ordentlig latter, thi paa sofaen ved bogreolen laa hans haabefulde søn og — snorksov.

Pastor Kofod dirigerede »Todbjerg læseselskab«, der var beregnet paa egnens præstehjem. Jeg husker saa godt de gule lædertasker med disse bøger. Der var teologisk og historiske værker til præsternes oplysning — fader studerede altid omhyggeligt »Historisk Arkiv« og »Theologisk Tidsskrift«. Og der var skikkelige romaner, som damerne gennempløjede.

18. 24. aug. 1881—13. marts 90 (sp. Magleby v. Skelskør 26. nov. 77): **Harald Vilhelm Bülow,** f. 1. febr. 32 Svendborg. F.: Søkrigskomm., mønsterskriver Frederik Vilhelm B. og Christine Cathrine Frandsen. Stud. Odense 49, c. 54^2 (l), hjpr. Tostrup-U. 26. dec. 58, sp. Estvad-R. 15. dec. 64, sp. Ølby-A.-F. 6. febr. 72, † 13. marts 90. — G. 16. maj 65 Dorthea Margrethe Lund, f. 23. aug. 46 Tostrup, Sjæll., † 5. apr. 11. F.: Lærer i Tostrup Frederik L. og Andrea Teline Teilmann af Jydstrup-V. — Døtre g. højskoleforstander P. C. Davidsen og Tonsgaard, sp. Slagelse. Dattersøn: Bülow-Davidsen, Aarestrup-H. Datterdt. g. Hoffmann-Madsen, Aabenraa. Brødre: Hjortshøj-E., Tersløse-S. Brodersøn: Marstal. Broderdt. g. Hauch, Knebel-R. Søster g. Blume Tikøb. Stamt. 19.

Pastor B. havde i Ølby-A.-F. staaet midt i en stærk IM vækkelse (se der). Han var en nidkær prædikant, sluttede sig til IM og stod sin broder i Hjortshøj nær. Hans hustru var ham en udmærket medhjælp. Skønt der ikke var meget liv her i Todbjerg, havde han stor kirkegang, og der blev holdt mange møder. (A. Bülow, s. 16). Der var stor sorg i T. da han døde. Ved begravelsen blev sunget hans salme: Gud skal alting mage. Hans broder i Hjortshøj talte (Khst. saml. 6. r. II, 667).

19. 5. juni 1890—11. maj 1903 (sp. Hundborg-J. 17. juli 75): **Heino Andreas Gerhard Gad,** f. 18. okt. 33 Helsingør. F.: Kbmd. i Helsingør Hans Svane Benevolens G. af Everdrup og Vilhelmine Augusta Werner. Stud. Aarhus 53, c. 61^2 (h_1), hjpr. Vejerslev-B. 24. juli 62, sp. Jelstrup-M. 11. maj 72, † 11. maj 03. — G. 22. juli 63 Ane Birgitte Sørensen, f. 13. nov. 35 Solbjerg, Mors, † 30. juni 16. F.: Provst i Karby-R.-H., † 61, se der. — Søn: Hornslet. Datter g. Kabell, Ormslev-K. og Krarup, Brønderslev. Søster g. Jacobsen, Vraa. Farbroder: Søllerød. Hustrus brødre: Karby-R.-H. og Jerslev-H. Søster g. Algreen, Aaker. Stamt. 33.

Pastor Gad var grundtvigsk, ikke ven af IM, han havde i Hundborg sammenstød med IMs kolportører (se V. 654), og stod imod IMs vækkelse i Hundborg. Han havde i Todbjerg-M. ikke god kkg., Biskop P. E. Lind regnede ham ikke til »de meget gode prædikanter, hans udlægning var ikke dyb, hans formaning ikke indtrængende, men han var dygtig til at katekisere« (Khst. saml. 7. r. III, 530). Senere skriver biskoppen, at han 3 gange har hørt G., og 3 gange har hans prædiken gjort samme indtryk paa ham. Den kan kaldes »mild og kristelig, men mangler det gribende og fængslende, og han talte altfor meget« (smst. s. 544).

20. 13. juli 1903—17. juli 09 (sp. Alslev-H. 13. nov. 86—23. aug. 88, miss. Indien): **N. P. Hansen,** fl. t. sp. Vor Frue k., Odense, se der.

21. 19. nov. 1909—17. febr. 22 (sp. Tolne-H. 29. juli 03): Provst **J. F. Bentzen,** provst her 4. juli 17, fl. t. Mørke, se der.

22. 31. maj 1922—30. nov. 27 (sp. Ulstrup-G. 2. nov. 07) **E. P. P. Stær,** fl. t. Elsted-E., se der.

23. 28. febr. 1928—13. nov. 40 (rkp. Læsø 3. sept. 21): **A. S. Isager,** fl. t. Hasle-S.-L., se der.

24. 24. marts 1941 (Kkp. Ansager 29. juni 36): **Poul Olaf Østergaard Poulsen,** f. 23. aug. 10 Aalborg. F.: Lærer Poul Østergaard P. og Ane Mette Nielsen. Stud. Aalborg 29, c. 36^1 (l). — G. 17. okt. 39 Gudrun Lauritsen, f. 2. juli 11 Vejle. F.: Overdyrlæge L. J. L. og Marie Nielsen. — Undervisningsassistent det teol. fakultet, Aarhus universitet 61 (Khst.).

Fmd. det teol. studenterraad 32—33, fmd. T. sognebibl. og børneværn, kredsfmd. Santalmiss., red. kirkeblad for 5 pastorater. BM Aarhusegnens ungdoms- og foredragskreds.

Litt.: Harald Sørensen: Af T. sogns fattig-kasse-protokol, Rand. aarb. 1958, 62 f., S. A. Poulsen og Povl Jørgensen: M. sogns historie I—II, 1942, Lods Christensen: Lidt om M. sogn og fortidsminder, smst. 1933, 77 f., S. Hansen: Gaarden Ogstrup i M. sogn, Rand. aarb. 1908, 5—52, Khst. saml. 6. r. V, 453.

Mols herred

Se Neapel og dø!
Se Mols og lev! og oplev!

Mols skal have et lille kapitel for sig. Vil man vide besked om Mols, er der mange kilder at gaa til, foruden Traps Danmark og Dan. Bruun: Danmark, land og folk. Der er *Evald Tang Christensens* udgave af Molbohistorierne 1892-93 (senere er der udgivet mange saakaldte molbohistorier), *L. J. Bøttigers* beskrivelse af Mols fra 1893, *Anton Jørgensen:* »Bogen om Mols« fra 1928, *Ebeltofts jubilæumsbog* fra 1951, der er turistforeningens smukke aarbøger (især 1902 og 1946). Der er beskrivelsen i Dsk. naturfredningsf. aarsskr. 1933, skildringen af fordums folkeliv ved J. Kattrup i Saml. t. jysk hist. og top., 3. r. I, 38 f., og i »Fortid og Nutid« har Gunnar Knudsen skrevet om stednavne paa Mols. Randers amts hist. aarb. har ogsaa bragt skildringer fra Mols (se sognebeskr.) og mange dagbladsartikler har fortalt om denne ejendommelige halvø. Se ogsaa: V. Nordmann om Mols i »Danmark« 1945, s. 193 f., E. Dyggve: Mols bjerge, Dsk. Naturfredn. aarsskr. 1948, s. 29 f. — Og saa er der provst *J. M. Eriksens* digt om Mols og molboerne her s. 269.

Det kirkelige liv er ikke særligt omtalt i nogen af disse værker. Der har dog rørt sig baade et kirkeligt og et aandeligt liv. Det omtales nærmere under sognene. Og det er i denne Sognehistorie hovedsagen.

Det er de to præster: *Blume*, Vistoft, og *Busch*, Feldballe, der især har præget Indre mission, som paa flere maader udviklede sig anderledes her end i Nord-Djursland.

Den førende grundtvigske præst var i mange aar *N. J. Jensen*, Ebeltoft, han ledede en højskole. Slægten *la Cour* har betydet meget i egnens liv. Se iøvr. ndf.

Men lidt om *naturen* og *molboerne* skal dog fremføres til indledning.

Molboernes egentlige rige breder sig mellem vige, Knebel vig og Begtrup vig, et dejligt bakkeland, der bølger sig i bakke, dal, og altid med udsigt til blaa vande, et fredfyldt land uden jernbane eller rygende fabriksskorstene, men nu om sommeren stærkt præget af osende biler, og fotograferende turister. Beboernes antal fordobles vist om sommeren. Det gamle Mulnæs (det gamle navn for Mols) og Tved er dog ikke overrendt. »Man kan forelske sig i hver gaard her«, siger provst *Eriksen*. Men de unge piger søger andetsteds hen, og folketallet daler. Mange molboer er noget mørke af lød. Skyldes det de spanske soldater, som var indkvarteret her under Napoleonskrigene? Molboerne er ikke saa temperamentsfulde som Helgenæsboerne, men de er kendt for deres bedske lune. (»Den, der kan gaa gennem Tved uskændt, kan gaa gennem Helvede ubrændt«). Man har ikke aflagt den gamle lyst til at gøre grin med hinanden. Her er holdt mange store gilder med skaffer, kogekone og spillemænd og skafferens rundgang med indbydelse efter et bestemt ritual; et bryllup varede gerne 3 dage. Biskop *Hygum* var ikke glad for molboerne: »Blandt ungdommen var næppe en eller anden, der kunde klare for sig under katekisationerne, og jeg ser ikke, paa hvad maade man skal hjælpe disse mennesker. Dette næsten omflydte lands indbyggere — almindelig kendt under navn af taabelige molboer — er af naturen mere vrangvillige og ubekvemme til at fatte noget godt end andre her i stiftet.« Provst *Eriksen* siger, at disse ord gælder stadigt, men han siger det med et smil, der viser, at han ikke mener det saa slemt. En saadan rodfast befolkning har jo sin egen kultur, men biler, radio, fjernsyn osv. visker efterhaanden ogsaa molboernes særpræg ud. Den 93-aarige Mine Sørensen var 1958 vist den eneste, der talte uforfalsket molbodialekt, og hun har maattet indtale flere plader til professor P. Skautrups pladearkiv i Aarhus. (Annemarie Eibye i »Samvirke«).

Naar man som turist kommer til Mols, synes man, at molboerne lidt for bondefiffigt og bevidst udnytter deres ry, som det er anført før, s. 13. De er lidt merkantilitet i nogle af molboerne, som selv synes at mene, at de er klogere end alle de andre. Men der er ogsaa mange prægtige typer, og adskillige, der udefra har slaaet sig ned paa Mols, siger, at det ikke blot er naturen, men ogsaa befolkningen, der holder dem fast.

Molbohistorierne vakte ikke ubetinget begejstring hos molboerne, da de første gang udkom paa tryk. Baade i Ebeltoft, og paa Helgenæs tog man kraftigt afstand fra at være molboer. Disse historier er jo for en del vandrehistorier, som har paralleler i mange andre lande. I det gamle Grækenland var det indbyggerne i byen Abdera i Thrakien, der gik historier om af samme slags, men disse historier kan nok følges endnu længere tilbage. Nu er molbohistorierne udnyttet turistmæssigt, saa at de paa Helgenæs endog kan blive fornærmede, hvis de ikke kaldes molboere. Nok er de særprægede, molboerne, men de er ikke saa tossede endda!

Mols-digteren *Ras Sams* (Rasmus Pedersen fra Onsbjerg paa Samsø) er vel nu glemt. Han udvandrede tidligt til Mols, fulgtes paa landevejen med spillemanden *Ras Geworen* (se Lyngby-A.), de solgte deres viser i afskrift, sang og spillede dem i gaarde og ved gilder, f. ex. er hans vise om bækken ved Femmøller aldeles ypperlig: Den vandrende hjemløse længes altid tilbage til den bæk. Ras Geworen var temmelig forhutlet og døde omkr. 1901. *Ras Sams* gik det temmelig godt. Han truede engang herredsfogeden i Ebeltoft med at skrive en smædevise om ham, hvis han ikke skaffede ham penge. Ras røg i spjældet for pengeafpresning. Da han kom ud, blev han mormon og rejste til USA og endte maaske som salmedigter (Achton Friis, 283).

Med *Tage Christiansen* som cicerone tager vi en hastig tur rundt paa Mols (Berl. aften 29. juli 1960):

»Ebeltoft er endnu turistby i den gode forstand, at man først og fremmest er interesseret i at vise god jysk gæstfrihed, saa gæsterne befinder sig godt rundt om i gaarde og huse, hvor de indkvarteres.

Naar de saa yderligere kan more sig over de toppede brosten og tangdigerne og vægteren, og naar de gerne vil købe molbo-kort og andre souvenirs, saa skal de sandelig ogsaa have det altsammen.

Der er faktisk kun en eneste mulighed for at

blive uvenner. Det er, naar nogen fremmed paa egen haand vil optræde som »molbo« og bygge et sommerhus saadan, at det slet ikke hører hjemme paa Mols og slet ikke skulle bygges paa det sted.

Saa bliver man virkelig betragtet som en *molbo* i ordets gamle forstand, som én, der ikke har begrebet et kuk af det hele.

Derfor er turistforeningens formand, overbetjent *S. A. Jensen*, mest frygtet i civil paaklædning, naar han optræder som vogter over, at Mols ikke forvandles til en fælles forstad for Aarhus og København.

Den slags formænd er befolkningen tjent med, og der er grund til at ønske overbetjenten megen fritid til den opgave og til at ønske, at fredningsfolk i alle instanser, maa hjælpe til med at redde det helt enestaaende bakkeland syd for Rønde-Grenaa landevejen.

Saa meget mere, som her virkelig er urgamle danske bakker, der har faaet lov at være bakker uden absolut at skulle nivelleres og skjules under importerede grantræer.

Vi tager udgangspunktet i Grenaa og kører ad kystvejen mod Ebeltoft ved at dreje af fra hovedvejen i Aalsø eller Trustrup og over Hoed køre til *Rugaard* ved den smukke lille skovkransede Nørresø.

Sydpaa gaar vejen forbi Sønderskov og *Jernhatten*. Det er en 49 meter høj bakkeknude af et eget dramatisk tilsnit og med et voldsted, der viser, at denne knytnæve har været strategisk udnyttet. Man ser ned langs kysten og ned til Hjælm — og ind over bakkelandet.

Vil man gøre en afstikker til den store *Stubbe Sø* kan det ske, naar man har krydset jernbanen i *Skærsø*. Og til fods kan der gøres en dejlig tur ind mellem enebær- og lyngbakker vestpaa fra *Draaby*.

Men ellers er man paa et øjeblik i *Ebeltoft* — med begyndende sommerhusland paa *Ahl Hage*, hvor Det Danke Spejderkorps havde sin jubilæumslejr. Ebeltoft Kommune ønsker som grundejer her at undgaa spekulation. Har man ikke bebygget den købte grund inden tre aar, har kommunen ret til tilbagekøb til samme pris!

Den stærkt trafikerede kystvej med dens sommerhuse vestpaa fra Ebeltoft springer vi over. Efter den store campingplads ved stranden ved *Videbæk* følger vi Randersvejen et ganske lille stykke indtil vejskilt *Handrup* og *Femmøller*.

Vi kommer forbi dejlige lyngskrænter paa militært omraade og holder til højre i et T-kryds og standser ved *Lyngsbækgaard* lige ved vejen. Hvor ser man saa imponerende bindingsværkslænger? Facaden mod vejen er vel ca. 100 meter, gaardspladsen er vældig med gul hovedbygning indrammet af gamle bindingsværkslænger. Herregaarden er paa 400 td. ld. og tilhører godsejer, hofjægermester *Tyge Skeel* og fru *Regitze Skeel*.

Bøgeskov, vildsomme bakkeknuder, vældige kæmper af eg og bøg osv. giver rigelig gengæld for daarlig kørevej.

Og saa er vi ude paa asfalt og i den berømmelige idyl *Femmøller*, der lever højt paa sit navn og sin tilgroede idyl med bjørneklo og bindingsværk — og dertil hørende parkeringsplads.

Vejskilt *Strandkjær* giver straks i starten visse forventninger med asfalt, men det bliver hurtigt grusvej. Det er den vej paa Mols, der er daarligst at køre paa, men giver den smukkeste tur. Man kører mellem slugter med enebærbakker, ad smalle »bjergveje«, hvor vejen deler sig, holder til højre ind gennem skoven og mellem ny lyngbakker med enebærbuske.

Vejen bliver ikke bedre efter *Toggerbo*, men dette er virkelig at opleve Mols bjerge med deres vidunderlige natur. Det er ikke paradekørsel forbi aandsforladte sommerhuse. Tværtimod. Toggerbo er den forladte landsby. Endnu staar et par døde gaarde, sammenfaldne og forladte straatækte huse. Og saa kulminerer Mols med hede og bakker og vidsyn og faareflokke, da vi er paa *Trehøje*. Vejen gaar lige forbi de tre kupler paa toppen af højdedraget, ja, man kan saamænd køre ogsaa op paa dem, om det skal være.

Solskin kan ikke fremtrylles. Men har man ogsaa det og lyngen i blomst, er her helt vidunderligt, en udsigt, der er enestaaende, fordi alt det *nære* spiller saa afgørende en rolle, og fordi saa uendelig faa danske bakker af værdi har faaet lov at være i fred for plantørerne.

Men videre frem gennem dejlighederne ned ad elendige smaa veje til *Vistoft*, forbi kirken mod møllen til vejskilt *Fuglsølejren*, DUH's store sommerlejr, og fra sommerhuse i klynger ved havbugten ad det smalle pas ud paa *Helgenæs*.

Marsk Stig og *Olaf Rye* har hver paa sin tid og ud fra sit formaal befæstet den smalle tange. Stenen paa toppen er for Rye. Der er dramatisk danmarkshistorie at indsnuse under klatreturen til toppen og over de elegante siksak-jordvolde paa det lave land.

Ad god vej gøres turen ud paa Helgenæs. Har man ikke tid eller lyst til at se den ejendommelige halvø, kan man springe dette lille afsnit over. Vi kommer tilbage gennem *Vistoft*. Men det er en frisk og festlig tur gennem Helgenæs' bakkeland forbi kongsgaarde og *Ellemandsbjergets* lyngbakker.

I *Ørby* kan man køre ud til *Sletterhage*. Vi sætter kursen nord tilbage til fastlandet forbi Helgenæs kirke, hvor man i sin tid tænkte sig Marsk Stig begravet — om han ligger i Rørvig eller paa Hindsholm er aldrig opklaret — og langs vandet og ind gennem Begtrup og Vistoft og derfra ud mod *Knebel Vig*.

I *Knebel* drejes i byens udkant ved *Agristenen* til højre, saa man kommer lige forbi den berømte runddysse med de vældige sten, og nu gaar det opad gennem frodige marker til den smukke lille by *Agri*, som slet ikke udtales, om den skrives, men »awri«.

Langs søen og forbi kirken efter vejskilt Baunhøj er vi igen inde i voldsomt, nøgent bakkeland. Fra en parkeringsplads kan man til fods naa *Agri Baunhøj* og befinde sig 137 m over havet.

Men ogsaa udsigterne videre frem mod *Egens* — med en kirke som en Rhin-borg — er værd at se. Det er *Kalø Vig*, der blinker i lavvandet forneden, og snart ser man borgbanken som en fredelig lille landfast »ø«, hvor bevoksning har skjult den berømte profil af ruinen af det jyske Kronborg.«

Medens Djursland i middelalderen er rigt paa historie: Harald Haarderaade, 1066, Svend Grathe 1157, Erling Skakke 1165, Marsk Stig osv., og landet var tæt belagt med trygtliggende røverborge — mange laa paa sikre øer eller holme, Løvenholm, Rosenholm, Katholm, Høgholm,

Bjørnholm, Lykkesholm osv., der senere blev store herresæder, saa egnen blev de adelige slægters hjem, er Djursland siden middelalderen mærkeligt fattig paa historie. Men sagn og eventyr skaffede andre helte: *Molboerne*, som ikke havde de store herresæder, afløste de berømte helte og høvdinge med deres bondehistorier, og Mols trak hele Djursland med i spøgen, saa selv Grenaa blev latterlig og hele egnen maatte levere komiske figurer til Holbergs komedier, Heibergs vaudeviller og Rosenkildes Anders Tikøb. ... St. St. Blicher ændrede dog billedet og gav den djurslandske bonde et helt nyt ansigt i digtet om Søren Kanne.

Achton Friis (De jyders land, I, 253) som paaviser dette, siger, at Mols er et omfangsrigt kapitel for sig selv mellem de jyske landskaber. Her er de største modsætninger, fra den reneste lavlandsromantik i dybe, skovgroede dale til det vildeste højlandsdrama i aabne, vældige bakkedrag, fra de forrevne kyster til bækkens stille nynnen gennem skovene ved Femmøller. Ja, se dette land fra *Stabelhøje* eller *Agri bakker*, søndret og delt paa alle ledder af havet, aabne, vilde bakker ... gaa blot de smaa 3 km fra Femmøller over de nøgne bakker til Agri bavnehøj, og se hvilke modsætninger landskabet rummer. Skønt *Bavnehøjen* ligger tæt ved *Stabelhøje*, er udsigterne helt forskellige. Ægte jysk er dette karske landskab; det har Guderne gjort sig stor umage med. Men, »hvor utroligt det lyder, ogsaa dette prægtige stykke land er ramt af forstvæsenets svøbesnært. Baade Agri bavnehøj og Trehøje og især de vestlige fald ned mod Knebel vig er skæmmet af graner og bjergfyr, der som en ækel skimmel trækker sig over de aabne lyngbakker, saa de store linier forsvinder.« Vi besøger de store stendysser, stolte mindesmærker om oldtidens høvdinge ... vi besøger *Ebeltoft*, Danmarks mærkeligste købstad, gaar ad den stejlt faldende gade med de toppede brosten, der er »saa store og humplede, at børn kan gaa og blive borte mellem dem.« De gamle bindingsværkshuse, det eventyrlige torv med dets raadhus, de dejlige stentrapper med smedejærnsgelænderne, den gamle farvergaard, tangdigerne, der indrammer byen mod kysten, alt saa smaat og nydeligt, at man faar lyst til at tage det med hjem som legetøj ... en dekoration til en Holbergsk scene. Man venter hvert øjeblik at høre en stemme sige: »Men der ser jeg jo Jeronymus komme ... goddag min hjærte nabo! ...«

I sommertiden vandrer en vægter gennem de smalle gader og synger sine vægtervers den dag i dag. —

Øst for Ebeltoft er de runde bakkers land med smukke, velbevarede landsbyer som *Elsegaarde* med sit store gadekær og *Draaby* mellem sin lille sø og Skærsø-skovene. Her er fine bindingsværkshuse og faa turister (endnu). Den lille *Ransbæk* løber ud i stranden ved voldstedet af *Ranes* borg, her er middelalder-folkevise-stemning, og den fredløse Marsk Stig rinder een ihu, mens man ser over til Hjælm og Jernhatten. Og man mindes den trusel mod freden, som bonden den gang saa i borgen derude:

Bonden gaar ad marken ud,
og skulde saa sit korn,
Hjælp os Gud fader i Himmerig,
nu haver Hjælm fanget horn ....

EBELTOFT-DRAABY

(med filialkirke i Handrup).

Randers amt har to smaa Tornerose-købstæder, som Jylland ikke har mage til: *Mariager* og *Ebeltoft*. *Ebeltoft* har endnu en del af forrige tiders idyl og musæumsduft, sine toppede brosten, trappestensgelændere og bindingsværk, men er alligevel saa moderne, at den har flyveplads, rutebilstation og skibsforbindele med Aarhus, og nu realiserer DFDS planer om *Molsruten* mellem Mols og Sjællands Odde (den nærmeste og hurtigste mellem Jylland og Sjælland).

Ebeltoft ligger lavt, omgivet af høje bakker, ved Ebeltoft vigs østside, en lille by, men saa lang, saa lang, at man maa ringe baade med kirkeklokken og med klokken i det gamle raadhus-rytterspir, for at det kan høres over hele byen. Der er ogsaa sidegader, men byens vækst foregaar stadigt mere i længden end i bredden. Hovedgaden er *Adelgade*, der gaar fra nord til syd, mod syd det lille trekantede torv med byens vartegn, det lille eventyr-raadhus, opført af svært bindingsværk 1576, tegltag og klokkespir, fredet i kl. A, musæum siden 1909. Her deler *Adelgade* sig i *Overgade* og *Nedergade* med de gamle enetages bindingsværkshuse, trapper og hele det gamle præg, indtil vi kommer ned til Søndergade og havnen med de nyere huse, og endnu ses nogle af de gamle, fredede *tangdiger* (ud mod vigen), der beskyttede de lavtliggende bydele mod højvande. I trafikhavnen er fregatten »Jylland« opankret, tilgængelig for besøgen. Der er smukke anlæg, mod syd »Skansen« en ret anselig fæstning med jordvolde, et gl. fæstningsanlæg, sidst udbedret under englænderkrigen 1807, nu lystanlæg, anlagt 1876. Store plantager omgiver byen. Turister præger i sæsonen; der er campingpladser til 6-700 telte, og byens energiske turistchef, overpolitibetjent *S. A. Jensen*, fortæller løs om attraktionerne, de gamle huse, raadhuset og Farvergaarden, den siamesiske samling. De gamle købstadshuse er ikke musæum som »Den gamle by« i Aarhus, men levende organismer ... og saa fregatten derude paa vandet. Byen har 4 hoteller og der er bygget et storhotel. Sommerhusbyggeriet presser paa, over 1000 sommerhuse er bygget de sidste aar i Ebeltoft og Draaby, især ned mod vigen, men ved fredning søger man at værne om de storslaaede panoramaer. Der kommer penge til byen, saa man vil modernisere, men man søger at værne om de gamle huse. (Ebeltoft har 19 fredede huse, Randers: 21). En anden trusel mod byen er indenrigsministeriets kommune-sammenlægningsplaner, men Ebeltoft vil energisk bevare sine selvstændige købstadrettigheder. Den lille Torneroseby er ved at vaagne, og morsomme traktørsteder dukker op. Her er smukt og rent, »man sætter partipolitik paa døren og har det rart med hinanden«.

Lidt historie.

I »Jubilæumsbogen« 1951 (byens 650-aar) har lokalhistorikeren *Poul Rasmussen* og lektor, dr. *Gustav Albeck* tørt og sagligt-realistisk fortalt Ebeltofts historie, med flid og grundig viden om alle mulige forhold fra fortid til nutid, vel sigtet og med gode registre. Men et særligt festligt af-

snit er fru pastorinde *Ingeborg Konradsens* afsnit om byens historie 1800-70, »skrevet af en kvinde, der i en lang aarrække har boet i byen og er fortrolig med selve sceneriet og dens historie. Hendes afsnit er meget livfuldt og vil være en lækkerbidsken for enhver, der interesserer sig for personalhistorie.« (Rigsarkvar, dr. Sv. Aakjær, i Aarhuus stiftstid., 10. maj 52). Under henvisning til dette værk skal blot gives et par flygtige glimt: Ebeltoft nævnes første gang 1301, da *Erik Menved* gav Æpplætoftæ ret til at holde torv hver søndag. Upaaagtet havde den lille by i en krog af vigen levet indtil da. Æbletræet findes i byens ældste segl. Vi hører kun lidt om byen i den flg. tid. Pest rasede 1619-20, under krigen 1627-29 maatte byens rige provst, *Niels Pedersen*, forstrække den med penge, da det meste af byen var nedskudt. Atter 1643-45 hærgede krigen og byen blev brandskattet. 1658 -60 havde svenskerne deres fæstning paa skansen, 1659 var her et større søslag. Efter slaget nedhuggede svenskerne mange ryttere paa land og brandskattede atter byen. — Fra folkelivet hører vi 1533 om bymændenes fastelavnsløjer (hver tilrejsende afkrævedes 1 hvid, til gengæld fik han lov til at drikke saa meget øl, han vilde). Men det kneb med at holde humøret oppe under de flg. prøvelser. Endnu 1772 hed det, at halve gader laa øde efter krigens ødelæggelser. Byens hovederhverv var søhandel, og den blomstrede trods krigene. Udskibning af brænde fra egnens skove bragte liv, og pakhuse rejstes ved havnen (ondskabsfuldt kaldtes borgerne for skovtyve), men i 18. aarh. gik skibsfarten tilbage, og 1772 var der kun 562 indb. Der var fattigdom og forfaldne huse, efter at den store nordiske krig havde ødelagt handelsflaaden. Da fik byen sit knæk. Krigen med englænderne 1809-14 var ogsaa slem. Først efter at havnen var blevet forbedret 1821-31 og efter at banen kom 1901 har der været nogen fremgang, men Ebeltoft er stadig en af landets mindste købstæder. De sidste aars byggeri har forstyrret, men ikke udslettet den hyggelige, gammeldags-smaaborgerlige købstadsidyl. Forfaldstidens maleriske kampestensgærder findes endnu hist og her i gaderne, og mod havet har der været 2—4 alen høje tangdiger til beskyttelse. De forsvinder — deres rolle er udspillet, da landet hæver sig. Byen havde latinskole til 1739. Men den betød ikke meget.

Helt pudsige er de gamle beretninger om kongebesøg, f. ex. digteren *Goldschmidt*, der fortæller om gæstgiveren, der ved Fr. VIIs besøg 1861 satte dette velmente og fristende skilt op:

Her skænkes mangen herlig drik
af øl og sopianer.
Velkommen hid, kong Frederik
med din grevinde Daner.

Eller da kong Chr. IX var ventet her i 1876 og byens anstrengelser til udsmykning ikke engang kunde naa op paa 100 kr.

1849 blev folketingskredsens valg henlagt til byens torv, og det gik livligt til. M. h. t. blade har man mest benyttet nabobyernes store aviser, 1887 oprettedes »E. venstreblad«, men det kunde ikke gaa. 1925 begyndte »E. folketidende« at udkomme, men ikke som dagblad. Statsminister *Niels Neergaard* var kredsens ftm. 1898—1918. Kredsen har ogsaa haft en præst som ftm.: 1852-53: byens sognepræst, O. Wiedemann. I byraadet har de borgerlige partier i mange aar besat borgmesterembedet, skønt soc.dem. havde flertal. 1959 blev soc.dem., dommerfuldmægtig *K. G. Larsen* borgmester, efterfulgt 1962 af fabr. *Viggo Jensen*.

Raadhuset er opf. 1840, kommuneskolen 1855-56, udvidet flere gange, biblioteket er i den tidl. tekniske skoles bygning. Sygehuset er opf. 1916, omb. 1936 (90 senge), det gl. sygehus i Østerstræde var fra 1865.

Der er nogen industri (læder, malt, slagteri, vaterpas, m. m.).

Den nuv.havn anlagt 1901 nord for den gl. havn fra 1756.

Centralskole i Ebeltoft. Skoleinspektør: *Sv. Lindberg Jensen*. Landsognene har nu kun forskoler.

Indbyggerantal . 1850: 1112; 1901: 1476; 1930: 1897; 1960: 2227.
Byraadsvalg. 1943: S. 352 (4), K. 127 (2), V. 191 (2), UP. 229 (3). Borgmester: Toldforv. *S. E. Aasted*.
1962: S. 512 (5), K. 93 (1), Borgerl. 403 (4), UP. 170 (1) Borgmester: Fabrikant *Viggo Jensen*.

Ebeltoft landdistrikt (1317 ha) omfatter den sydøstlige del af Ebeltofthalvøen i Kattegat, mod nord stærkt bakket med stejle klinter ud mod havet, hvor der hentes megen ral, naturskønt, sandet jord. Til distriktet hører øen *Hjælm* (72 ha). Byerne Elsegaarde med skole og befrielsessten, Skovgaarde (enklave i købstaden), øerne med ral-leje, silo og 2 km lang hængebane til anløbsbroen.

Rane ladegaard skal have tilhørt Rane Jonsen. Her har slægten Bredstrup været ejere. Seminarieforstander Stig B. blev født her 1863.

Paa *Hjælm* slog den fredløse marsk *Stig Andersen* sig ned 1290, han befæstede øen, og efter hans død 1293 krævede den norske kong *Hakon* øen, hvilket *Erik Menved* gik ind paa, men da der stadigt var fredløse paa øen, erobrede kong Erik den 1306 og ødelagde fæstningen. Paa reformationstiden havde kongen stutteri paa *Hjælm*. Senere hørte øen under Gl. Estrup, nu ejes den af Aarhus sten- og gruskompagni, bortset fra 5 ha, som ejes af staten, her er fyret (18 m højt). Paa øen findes 3 voldsteder, og her er fundet mønter fra 13. aarh. (Store møntfund er ogsaa gjort ved Fyrbakken og Kastelsbanken). Det sidste landbrug paa øen blev nedlagt 1964.

Indbyggertal: 1850: 154; 1901: 244, 1960: 216.
Kommunevalg: Lokallister. Fmd.: Gdjr. *Stig Bredstrup*.

Draaby sogn, 5245 ha, udstrakt, mellem Kattegat og Ebeltoft vig, højtliggende, bakket, mange fine udsigtspunkter, lavest mod øst, ypperlige badestrande, tæt belagt med sommerhuse (5-600 langs vigen). Mod nord den smukke, skovkransede Stubbe sø (390 ha), Mølleaaen (gennem Femmøller). En del skov og plantage. Jorden bedst mod øst. Byerne D. med fh., Boeslum med bibl. og fh., Holme m. bibl., Egsmark, Handrup, Lyngsbæk m. privat alderdomshjem, Stubbe, Femmøller. Egnen hører til de smukkeste og mest besøgte i Jylland. Hg. Skærsø og Lyngsbæk. Molskro.

En langdysse, et smukt dyssekammer og 14 høje er fredede. Der har været 2 helligkilder i Boeslum (DH, s. 144). Marsk Stig skal efter sagnet være begravet under Stigsbjerg ved Lyngsbæk.

Hg. Skærsø ejedes 1825—1933 af slægten *la Cour*. Mindesten for L. U. la Cour rejst 1902 i Storskoven ved D., 1954 flyttet til den sydlige indkorsel. Hg. Lyngsbæk har været ejet af de to præstebrødre *Hans Hansen*, sp. Knebel († 1720) og *Jacob Hansen*, sp. Agri-E. († 1722). 1835—1918 ejedes den af slægten *Mønsted*, derefter af vekselerer *Tage Lehn-Schiøler*, som frasolgte store arealer, fra 1942 ejes den af

hofjægermesterinde *Regitze Skeel*. Lyngsbæk er et helstøbt herregaardsanlæg, fredet smukt, store bindingsværksladegaardsbygninger fra 1776, anselig hovedbygning fra 1784.
I Draaby flere smukke gamle huse.

Indbyggertal. 1850: 1359; 1901: 1510; 1960: 1427.
Kommunevalg: 1943: S. 105 (3), V.253 (7), UP. 63 (1). Fmd.: Gdjr. *S. Thygesen*.
1962: S. 181 (3), V. 402 (8). Fmd.: Gdjr. *Aage Rasmussen*.

Af den ældre præstehistorie

Draaby var hovedsogn indtil reformationen, da Ebeltoft blev hovedsogn. Indtil 1653 synes alle sp. her at have været provster.

Den første luth. sp. skal have været provst *Hans Christensen*, derefter provst *Jens Bjerring*, † 1603 og provst *Jacob Jensen Møller*, ogsaa † 1603, han kom hertil fra Grundfør-S. Provst *Niels Pedersen* (1603-53, epitafium) skal have været lærd. Han døde efter store forfølgelser, idet byens borgere ikke vilde betale de penge, som han 1628 lagde ud, da de kejserlige tropper brandskattede byen (se ovf.). Man anklagede ham for ikke at passe sit embede, at han under pest ikke vilde gaa ind i husene og give de syge sakramentet, men rakte brød og vin ind gn. vinduet med en kæp. Det blev paalagt ham som bod at skulle prædike hver onsdag, en pligt, der ogsaa paalagdes hans efterfølgere (Lkm. V, 256, W. I, 291). *Søren Albertsen* (1653-73) havde været rektor her. Mag. *Knud Hansen Uttrecht* (1673—1711) var trættekær, indstævnet 1700 for landemodet, maatte gøre jstrd. Benzon til Skærsø afbigt for usømmelige ord, maatte betale 100 rdl. til fattige præsteenker for forseelser i embedet, bl. a. slagsmaal med en del sognemænd. Han beskyldtes for at have mødt sin provst med latter og foragt ved en visitats, og han maatte give bod, fordi han havde kastet en mands offer, som han havde frembaaret i kirken, tilbage efter ham, til foragt for manden. Præsten var ikke tilfreds med offeret. (Lkm., W. I, 292). Efter de to »hæderværdige« præster, mag. *Laur. Jacobsen Fabricius* (1711-25) og *Gustav Aarhus* (1725-36) var der pietistiske præster: *Chr. Pontoppidan* (1736-38) blev stiftsprovst i Aarhus, derefter *Morten Boesen* (1738-42), som hofpræst *Blume* havde gjort kongen opmærksom paa, mens han var degn i Kerteminde og rkp. der. Boesen havde 1739 besøg af *Geert Hansen* fra Herrnhut, og skriver, at han gerne vilde have bøger derfra. Biskop Hygum kaldte Boesen »en retsindig mand, der med held bekæmper vankundigheden. Navnlig i landsognet var der godt haab og nogen bevægelse, mens der var mere modstand i byen«. 1740 fremhævede biskoppen *Boesen* særligt i sin indberetning til kirkekollegiet, at B. katekiserede søndag og onsdag, gennemgik katekismen med de unge og lærte dem at bruge Ny test. (Khst. saml. 5. r. IV, 622). I Saml. t. Fyns hist. omtales han som »en sand Herrens tjener, hvis ægte evangeliske foredrag og hele kristelige embedsførelse paa den tid var til stor velsignelse«. Han døde i en ung alder, 45 aar gl., »af udtæring«, og biskop *Hygum* sendte hans enke et smukt brev, da »B. var indkaldt til en højere virksomhed« (Præstegaardsliv, IV, 1952, s. 69). Han efterlod sig 8 børn, hvoraf Ludvig B. som sp. i Vigerslev blev en førende pietist paa Fyn. *Peder Buch* (1742) havde været lærer ved Vajsenhuset og rkp. i Nyborg, hvor der havde været en del kirkeligt røre, men han døde samme aar, 36 aar gl. *Hans Lindegaard* (1742-48) kom hertil fra Glenstrup, flyttede til sp. Vor Frue k., Aarhus, og døde som præst ved Vajsenhuset, til hvilket han testamenterede sin formue. Han var afgjort pietist, biskop *Hygum* omtaler 1745, at »en del unge søgte at gribe Kristus i troen, men især tilrejsende tyende var vankundige p. g. a. daarlige skolekundskaber«. 1751 var standpunkterne forskellige. *Erik Quist* (1748-52) havde været rkp. her fra 1742, hans bøger pegede i pietistisk retning. Han flyttede til Skævinge-G., idet han byttede embede med sp. der, *Johan Ottosen Friis*, som kun virkede knapt et aar i Ebeltoft og døde her 1753, kun 41 aar gl. *Johs. Overgaard* (1753-73) kom hertil fra Onsild, var en kendt pietist, som biskop *Hygum* kaldte »en god mand, i stand til at føre sjæle til Gud, en mand med visdom og veltalenhed frem for mange« (se Sdr. Onsild). Man ved ikke, om han kom til at udrette noget i Ebeltoft, nogen større vækkelse synes der ikke at have været, men »man tør dog haabe, at denne række af nidkære præster ikke har arbejdet uden frugt«. (Elle J., s. 97 f.).

De flg. præster var præget af deres tid, oplysningstiden. 1773-92: *Jørgen Styrup*, 1793—1819: *Holger Olivarius*, en »rettroende og dygtig prædikant« (W. I, 293) og *Hans Arentzen Steenstrup* (1820-43), af hvem BDG har en omtale (I, 165). Der var rkp. her til 1803.

Tiden efter 1849

Pastor *Ole Wiedemann* (1844-54) var en dygtig og virksom mand, skoleinteresseret. Han var folketingsmd. her 1852-53.

Pastor *C. P. G. Kampmann* (1855-63) skal, efter hvad pastor *Berkow* oplyser, have fundet den aandelige tilstand »meget død«, da han kom hertil. Medens han var her, blev der ved hans solide, gammel-ortodokse forkyndelse noget liv i grundtvigsk retning, en lille kreds af grundtvigsk vakte gik trofast i kirke i E., mens kkg. i D. var ringe. Der var ogsaa menighedsmedlemmer, som ikke var grundtvigske. I K.s tid blev der lagt en grund og det bar frugt i de flg. aar. Han vilde »staa paa livets side«, var i Hjørring IMs ven, men her i Ebeltoft var IM faktisk ukendt. IM mærkedes vist første gang her i pastor *C. J. H. Fogs* tid (1864-73), da *Vilhelm Beck* i 1865 besøgte byen (»hvor min gamle studenterven, Holm, var kateket, og der fandtes lidt liv efter den tidligere, grundtvigske præst, Kampmann«). Mødet her var godt besøgt, men Beck var ikke rask (Becks erindr. s. 79).

Beck skiver 16. jan. 67 (Axel Beck: Venskab og samvirke, s. 136) til Johs. Clausen, at »Kampmann har gjort de troende i E. til grundtvigianere, og det har i den sidste tid udviklet sig i »folkelig« retning. Men jeg har bragt en del splid ind i lejren, saa de gode molboer havde vanskeligt ved at finde deres egne ben. Og saa blev Kampmann forbitret ...«

Pastor *Fog* var broder til biskop Fog. Fog var af en helt anden støbning end Kampmann. Han var afgjort ikke grundtvigsk, men Martensens discipel. *Kampmanns* kreds kunde ikke med ham og var meget kritisk over for ham. De kunde omtale ham temmeligt nedsættende. Fog var rigt

begavet, spænstig og med stor virkelyst, havde en poetisk aare, var venlig og kærlig, levede meget med i sin tids kirkelv. Men blev næppe rigtigt paaskønnet i Ebeltoft. Han var aristokrat, dygtig teolog, gift med en dt. af den kendte hofmedicus, prof., dr. med Joachim Drejer. Han var ogsaa aktivt med i »Missionsforeningen for Grenaa og omegn«, der i 1860'erne især virkede for ydre mission og helt var præget af præster.

J. C. Christensen fortæller (Fra min barndom og ungdom, 1925, s. 92 f.) om et konfirmationsgilde, han som 13-aarig var med til i Draaby 1869. Det undrede ham, at omkvædet i alle talerne, var, at konfirmandinden nu var blevet et menneske. Egnens opfattelse var, at konfirmationen »gjorde børn til mennesker«.

Saa kom pastor *Niels Julius Jensen* (1873-95), (ligesom Fog kom han hertil fra Holstebro). Med ham blev traaden fra *Kampmanns* tid genoptaget, han var grundtvigsk, og de grundtvigske var glade for ham. Han var ligesom *Kampmann* gammeldags-ortodoks, ægte luthersk, og tillige en ivrig højskolemand. Han oprettede 1874 en **højskole** i Ebeltoft. Den nedlagdes 1891, havde bl. a. *Morten Larsen* og *E. K. Thyssen* (Ulkebøl) som lærere. Fra Draaby kom mange unge paa højskolen, mens byens borgere holdt sig paa afstand. Den politiske kamp i 80'erne spillede ogsaa ind her. Pastor *Jensen* var venstremand, borgerskabet højre; han havde tidligere været folketingsmd. Der var god kirkegang, men ikke overvældende; ved sin milde forkyndelse og venlige færd blev han afholdt. I Draaby havde han kun ringe kkg., men der kom en del derfra til hans foredrag paa højskolen. Han skrev engang: »Jeg fryser ikke blot legemligt (der var ingen varme i kirken) men ogsaa aandeligt i Draaby kirke.« Kirkelivet blev i hans tid afgjort grundtvigsk præget. Biskop *Brammers* visitatsantegnelser er karakteristiske: Kampmann holdt »en grundkristelig Himmelfartsprædiken«, Fog holdt en »grund-bibelsk prædiken«, men Jensen holdt »en opbyggelig-populær prædiken.« En gl. konfirmand skriver hertil: »Vi var naboer til præsten; kom der dagligt, og vi elskede det gamle præstepar, som var saa gode og gavmilde. Hele byen sørgede, da han døde. Jeg fulgte efter kisten med mine blomster i hænderne ...« (se iøvr. om pastor J. ndf.).

Med kapellanen, pastor *S. M. Nielsen*, kom IM til byen, og der blev lidt røre. Han havde god kkg. i E.

Pastor *K. G. Brandt* (1896—1910) var søn af den grundtvigske præst og salmeforsker *C. J. Brandt*, Vartov. Iflg. sin afstamning var han grundtvigsk, men han var faktisk gammel-ortodoks som *Kampmann*. Hans vel udarbejdede prædikener var lange og grundkristelige, men han havde svært ved at komme i rigtig kontakt med folk uden for kirken. I den første tid var der god kkg. i Ebeltoft, nogenlunde i Draaby. Han fik bygget filialkirken i Handrup, kkg. blev nogenlunde i Handrup, men ringe i Draaby. Han følte sig trykket af den ringe tilslutning i D. sogn. Hans hjem blev et sorgens hjem, han mistede sin hustru fra 3 smaa børn, og en kirkegænger skriver, at »han græd altid paa prædikestolen, saa vi blev kede af det« (Marie Storgaard). I disse aar virkede IM væsentlig ved tilrejsende missionærer. Der blev et lille IM smf., ledet af postbud *Jensen* og malerm. *Greve*. 1906 indvies missionshuset i Overgade. IM indkaldte stadigt fremmede talere uden dog at bryde forbindelsen med præsten. De kom ogsaa trofast til hans gudstjenester.

Pastor *L. P. Berkow* (1911-26) var højkirkelig, ikke ven af vækkelsesbevægelserne, en flittig præst til husbesøg, en stille og trofast natur (se her IV, 171). *Otto Møller* satte pris paa ham. Berkow har hertil udførligt skildret sin præstetid i Ebeltoft: »Da jeg kom hertil, var der endnu en ikke saa lille flok tilbage af den gamle grundtvigske kreds fra *Jensens* tid. De var trofaste kirkegængere og satte præg paa kirkelivet. Kirkegangen var ikke daarlig, den voksede lidt efter lidt. Ligesom min forgænger, *Brandt*, var jeg ikke i stand til at holde mange møder. Jeg lagde vægten paa husbesøg, og det var meget krævende i det udstrakte pastorat. Jeg har mange gange gennemcyklet pastoratet, og der var ikke eet hus, hvor jeg ikke har været. Jeg vilde vise folk, at jeg gerne vilde have med dem at gøre, og der blev knyttet mange personlige venskabsbaand. Naar kirkegangen voksede, skyldtes det ikke, at jeg prædikede bedre end *Brandt* ... ingenlunde ... men at jeg stadig søgte kontakt med hjemmene, ogsaa dem, der ikke søgte kirken. Den direkte vækkende tone var det mig umuligt at tage, og jeg har i mit liv hørt saa mange skrattende trompeter, at jeg har villet vogte mig fra at forsøge mig i denne falske genre. Men jeg gjorde, hvad jeg kunde, for at ophjælpe altergangen og sakramentforstaaelsen, ja jeg betænkte mig ikke paa at nøde folk op til Herrens bord, og de gamle og syge tog jeg som regel til alters.

IM kredsen holdt sig nogenlunde konstant, uden svingning i medlemstal. Jeg havde personligt et godt forhold til dem, og jeg overlod dem gerne kirken til gudstjenester. De fleste IMs folk kom i kirke hos mig.«

Fra 1896 var der et kaldskapellani. Kkp. flk fra 1902 Handrup som særligt arbejdsfelt. Pastor *H. C. Krog* blev meget afholdt baade for sin friske forkyndelse og gode humør. Han stiftede en ØM-kreds, som holdt aarlige basarer i E. (Einar Prip talte), og Krog red. ogsaa et kirkeblad, ligesom der blev holdt møder for de unge mænd paa sessionsdagene (med middag). Alt dette fortsattes senere. Pastor *N. J. Nørding* (1901-06) var u. p., mens pastor *A. E. Westhausen* (1906-18) sluttede sig til IM. Pastor *G. J. Sick* (1918-23) omtales som »en misforstaaelse« i E. Pastor *H. C. Erichsen* (1924-27 var en jævn prædikant, inderligt from, u. p. (se her VI, 126).

Pastor *Berkow* skriver, at »kirkegangen, men ikke alterbesøget, var dalende i de sidste aar her (radioen betød »et sørgeligt frafald fra Vorherres gudstjenester«). Jeg har faaet næsten hele min paavirkning i de unge aar fra grundtvigsk (NB! Gammel-grundtvigsk!) side og blev dog aldrig rigtig grundtvigianer ... Jeg har ikke kunnet forlige mig med det grundtvigske frihedsbegreb eller med undervurderingen af det skrevne ord. Jeg har været enig med Ingemann i, at »det vilde staa sørgeligt til med aandslivet, hvis ikke aanden kan gøre blækket til livsblod og flammeskrift.« Jeg er højkirkelig-anglo-katolsk, (Keiler i Tyskland). Da jeg flyttede fra Ebeltoft, var omtrent alle af den gamle kreds fra Jensens tid døde, og jeg tror, at næppe nogen af de yngre kunde kaldes virkeligt grundtvigske,

og IM har ikke paa nogen maade evnet at præge kirkelivet ...«

Pastor *K. G. Konradsen* (1927-47) var afgjort grundtvigsk, og sm. med sin dygtige hustru tog han et energisk arbejde op. Han skriver (1947): Egnen er præget af isolation fra gammel tid. I Ebeltoft er der en lille, trofast kirkekreds, men den kirkelige bevidsthed er svag. Ungdommen vanskelig at faa kontakt med. Der er intet særligt at bemærke om de kirkelige forhold. Udviklingen gik sin rolige gang. Det gjaldt om at drage mennesker til deltagelse i søndagsgudstjenesten.

Forholdene nu skildres som almindeligt folkekirkelige. Der er et lille IM smf., flertallet u. p. Kirkebesøget er meget svingende, men med svagt stigende tendens. Alterbesøget stabiliseret og stigende. I turistsæsonen har kirke- og altergang i Ebeltoft ofte et internationalt og interkonfessionelt præg (mange udlændinge). — Skolen er overvejende kirkefremmed, med enkelte undtagelser. Dygtige lærere. Loyal religionsundervisning.

Af kapellanerne var *V. Nørlund Christensen* (1927-30) virksom i sdsk. og KFUM og IM. Pastor *P. H. Søe* (1930-38) se ndf. Pastor *H. A. Steffensen* (1938-43) var n. IM. Pastor *C. B. Hansen* har været her siden 1944.

1958 byggedes der embedsbolig i Draaby til rkp.

Pastor *E. Sørensen* har været sp. siden 1947.

Kordegn: 1923-30: *P. N. O. Nygaard*, 1930 flg.: *K. Schaldemose Larsen* (f. 97).

Organist: 1914-50: *K. Marcussen*, 1950 flg.: *E. Staal* (f. 16).

IM har i de senere aar været ledet af postbud *J. K. Jensen*, præsterne *Nørlund Christensen, Søe* og *Steffensen*, indremiss. *P. Simmelsgaard*.

I Handrup har der været lidt IM, ledet af møller *P. Christensen*, Ørnebjerg Mølle, og gdjr. *Jens Søgaard*.

Blandt betydende lægfolk kan nævnes postmester *Fich* (IM), der gav stødet til, at embedet som kkp. omdannedes til rkp. Stadsingeniør *H. H. Hansen*, fmd. for menighedsraadet, har betydet meget for kirkelivets stabilisering og fornyelse, var drivkraft i mghr. med kritik, raad og opmuntring til præsterne. Virksom for kirkerestaurering. Hovedmanden i arbejdet for den ny, direkte færgeforbindelse til Sjælland. Overlærer *Hartvig Eriksen*, i mghr. (soc.), byraad og missionshusets bestyrelse.

Fru *Karen Frost*, dt. af provst Henry Larsen, Skamstrup-F., gift med dommerfuldm. (senere borgmester og HRdommer) Jep F. — i mghraad, fmd. Sønderj. forening, provstisekretær.

I Draaby har centralbestyrerinde, frk. *M. Loftager*, Holme (nærmest IM) været præsterne en god støtte og søgt at opflamme troslivet i de døde aar. Hun er nu pensioneret og næsten blind.

Lærer *A. O. Hammershøj* (f. 95, lærer i D. 21, i mghraad, fmd. biblioteket, fmd. værgeraad.

Lærer *S. Nielsen-Hovge* (f. 92, lærer i Handrup 21) mghrmedl., forf. og forlægger, skrev julebøger, skuespil, fortællinger.

Familien *la Cour* paa Skærsø har gn. mange aar præget Draaby. Skærsø solgtes 1825 til landøkonomen *Laur. Ulr. la Cour* (f. 1802, † 75), søn af degnen i Odder, stænderdeputeret. Han fik den forfaldne gaard drevet op, virkede for beplantning, var banebryder for mange fremskridt, fædrelandsven og menneskeven, fmd. for sogneforstanderskabet, folketingsmd. 58—61. Han overdrog 1871 Skærsø til sine to sønner, Niels og J. L. la Cour, (se stamt. 22; flere præster og højskolefolk udgik af slægten). Se Fr. Barfod: Laur. la Cour og Skærsø, 1877. (Stamt. 22). Den sidste la Cour, som ejede Skærsø, var *J. L. F. Dornonville de la Cour*, som 1933 solgte den til ingeniør *Ejnar Schmit-Jensen* (Rand. aarb. 1931, 130 f.).

Margarinefabrikanten *Otto Mønsted* blev født paa Lyngsbækgd. 1838.

Forfatteren *Gustav Wied* boede en tid i E. og fik her ideer til nogle af sine smaaby-satirer.

1923 oplyses: Kkg. god i E., ikke god i de 2 andre kirker. Lille IM smf. (40). 1927: Kkg. god i E., ringe i D. og H., bedst ved sidsttjeneste. Lille IM smf. i E., saa godt som ingen IM i D. Resten er n. gr. eller u. p. KFUM, ØM, sdsk. i E. 1931: Kkg. 4—3—5%, ikke megen kirkelig sans. 1943: Kkg. 3—3—4%, IM smf. (Rkp.), KFUK og spejdere, ringe kirkelig sans. 1951: Kkg. 3,5—3—4%, ikke megen kirk. interesse, lille IM smf., KFUK, FDF, K-spejdere, sdsk. 1959: Almind. folkekirk. forhold, lille IM smf., ungdomsklub (Møbelhdlr. H. Krogh og missionæren), sdsk., 3 fh. 1963: do.

Ebeltoft kirke ligger landligt paa en plads syd i byen, skib og kor er udi eet (med taarnet 36 meter lang), opført i den senere middelalder af munkesten, har 5 hvælvingsfag. Koret er hævet 3 trin. De 3 vestlige fag er ældst, forlænget mod øst. Senere tilbygget taarn, som har haft kamgavle, men ombyggedes 1790-92, saa det fik højt, gennembrudt spir (28,6 m). Taarnrummet blev vaabenhus, mens et vaabenhus mod syd blev revet ned. (Provst Uttrecht var begravet her). Over hovedindgangen er en indskrift om taarnets ombygning. Samtidig fjernedes en del pulpiturer og ligsten (anvendt som trappetrin i byen). Altertavlen er sammensat af flere dele, har øverst maleri (Opstandelsen) i midten: Korsfæstelsen, derunder kopi af Leon. da Vincis Nadverbillede. Evangelister paa siderne. Nu helt ændret. Messehagel fra 1722, sølvkalk fra 1627, sølvkande fra 1716, gotlandsk Kalkstensfont fra 13. aarh. Enkel prædikestol fra c. 1850. Skibsmodel, 4 lysekroner (en fra 1667). 2 klokker (den ene fra 1575). Urværk. Orgel med smuk rokoko-facade. Ligsten. Epitafier. Gravkældre. 300 sd.

Mindesten for pastor N. J. Jensen, rejst af beboerne paa kirkepladsen. Kirken er hovedrest. 1960 (Arkit. Aksel Skov). Den er næppe opført som sognekirke. 1458 kaldes den et kapel. En romansk granitfont med dyrefigurer er fjernet til Den gamle by i Aarhus. (Mackepr. 277).

Draaby kirke, nær Draaby sø, er stor („Domkirken paa Mols"). Kirken er gotisk, opført 1300—1400 af munkesten i flere etaper, helt overhvælvet, bestaar af skib, kor med apsis og vaabenhus mod nord. Det lille taarn, med kamgavle i Nord-syd er aabent halvvejs op mod vest, vaabenhuset indrettedes 1730 som gravkapel; under og foran taarnets aabning et nyere vaabenhus. Kirken er hvidkalket og tegltækt. Kalkmalerier fra c. 1400 (en biskop i bispeornat m. m. paa korets nordvæg). Altertavle fra c. 1700, i akantusbarok, pompøs, men noget landlig, nadverrelief i storfeltet, indrammet af en stor laurbærkrans, der støttes af Lukas og Johs. (i legemsstørrelse), medens de to (noget mindre) evangelister Markus og Matthæus sidder paa hver side af topstykkets korsfæstelsesgruppe. Alterskranke tværs over koret med udsavede balustre. Enkel, romansk granitfont med glat kumme. Messingfad med Kain og Abel, middelald. vandkedel af malm med to tude og indskrift paa latin. Fontehimmel. Prædikestol fra c. 1625 i 4 fag med arkader, samtidigt opgangspanel. En del af stolene fra c. 1700. Lille, gotisk degnestol med smukke bladgavle. 3 malerier fra c. 1700 (Kristus, Mt., Johs.). Smuk lysekrone fra c. 1575. Jernbundet pengeblok. Pulpitur. Flere Epitafier; det velhuggede Benzonske gravminde er splittet, marmorfigurerne staar dels i koret, dels i den tilmurede dør til kapellet (nu vaabenhus). Gravsten. Et madonnabillede fjernet til Nationalmuseet. Gravkældre. Kirken har 320 sd. Orgel. Kirken skal restaureres 1964-65 (arkitekt Johs. Exner).

Handrup kirke, indviet febr. 1902 (arkit. V. Ahlmann), er en lille kapelagtig bygning, opf. af røde mursten med skifertag, med tresidet afslutning mod øst, og smalt taarn med pyramidespir. Hovedindgang i taarnet. Kirkens indre er gulkalket med røde striber, hvidtet loft. Altertavlen (maleri af kobberslangen) i udskaaren ramme. Egetræsfont, blaamalede stolestader og prædikestol. Tomastet kirkeskib. 80 sd. Harmonium. Nyt ligkapel.

Folketal og kommunevalg anført ovf. s. 247.

Altergæster: 1922: 650, 309 og 98; 1934: 665 og 160 og 90; 1945: 700 og 120 og 65.

Menighedsraad: 1922: 4 IM, 3 gr., 3 soc., 3 u. p. 1934: 4 IM, 3 soc., 13 u. p. 1945: 3 IM, 17 u. p. 1961: 1 IM, 19 u. p.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 132 rug, 119 byg, 44 havre. b) 86 rdl. c) 25 lpd. ost, 60 sn. æg, 32 gæs. d) 400 rdl. e) Hidtil ingen prgd., men en gaard købt 1858 for 6500 rdl. og skal indrettes til prgd., smukt beliggende ved kirken. — 1870: Regul.: 2672 kr., netto: 4310 kr. 1913: 1. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl. God, smukt beligg. prgd. fra 1902.

19. 23. jan. 1844—4. dec. 54 (sp. Sal-Ejsing 4. juli 34): **O. Wiedemann,** fl. t. Bregninge-B., se Asminderød-G.

20. 11. okt. 1855—5. dec. 63 (sp. Sejling-S. 7. dec. 48): **C. P. G. Kampmann,** fl. t. sp. Hjørring, se der.

21. 12. marts 1864—5. marts 73 (sp. Mejrup—ord. kat. Holstebro 26. nov. 55): **C. J. H. Fog,** fl. t. sp. Bogense-S., se der.

22. 6. maj 1873—31. dec. 95 (sp. Mejrup—ord. kat. Holstebro 4. juni 64): **Niels Julius Jensen,** f. 16. sept. 21 Østofte. F.: Lærer Thomas J. og Ane Hjelm. Lærereksamen fra Jonstrup 43 (med understøttelse af lensgreve Moltke, Bregentved). Stud. priv. 45, c. 52^1 (h_1), højskoleforst. Hindholm 52, r. af dbg. 95, afsk. 31. dec. 95, † 7. apr. 97. — G. 19. juni 56 Nanna Christiane Boisen, f. 27. sept. 35 Store Hedinge, † 17. nov 94. F.: Sp. i Stege, † 82 (Budstikke-Boisen, søn af biskop B., Loll.-F.), se Stege. — Søn: Søllested. Sønnesøn: V. Ulslev. Dattersøn: Lønborg-Jensen, rkp. Helligkors k., Kbh. Hustrus søster (Jutta B.) g. Møller, Marvede-H. Broderdt. g. Helge Hostrup, kkp. Nykøbing-R. Farbrødre: Gentofte, Ribe dk., Vesterborg-B., hjpr. hos Grundtvig, Saxkøbing. Stamt. 13.

Folketingsmd. (Præstø) 64 (stemte imod grundlovens revision), højskoleforst. Ebeltoft 74—91, æresmedl. Folkeforeningen i Ebeltoft.
Udg.: Verdenshistorie til læsning for folket I—IV (1866), skrev talrige art. i „Budstikken", medudg. af „Den ny budstikke".

Pastor N. J. J. blev ikke aandeligt vakt paa seminariet eller universitetet, men af røret 1848. Han gik frivilligt med i krigen og fik en national og kristelig vækkelse, som for livet knyttede ham til grundtvigianismen. Han følte sig især draget mod lærergerning, og da bestyreren paa Holsteinsminde børnehjem, *A. Stephansen*, 1852 oprettede en højskole paa nabogaarden, *Hindholm*, antoges N. J. J. som dens forstander. Han magtede udmærket den grundtvigsk-prægede mundtlige undervisning, og elevtallet voksede. Men forholdet til *Stephansen*, der ikke havde grundtvigske sympatier, var ikke godt, og 1864 forlod Jensen skolen. Han blev folketingsmd., stemte imod fredsslutningen 1864, men kom ikke til at spille nogen politisk rolle. Han var en kort tid lærer ved Blaagaards seminarium og blev saa præst i Holstebro, hvor han fik mange venner og faktisk skabte han det grundlag, hvoraf den store valg- og frimenighed voksede frem der. Han fik en hjertelig hengiven menighed i Ebeltoft. Hans milde sind og jævne fremtræden skaffede ham mange venner. Men den politiske provisoriestrid gjorde et slemt skaar i forholdet. Han var venstremand, og det var ildeset i Ebeltoft. Han bevarede sin kærlighed til undervisning. 1872 havde han forgæves søgt seminarieforstanderembedet i Jelling. Saa oprettede han en **højskole** i Ebeltoft. Men elevtallet blev kun lille. Hans verdenshistorie er en frugt af hans mundtlige undervisning og udkom i flere oplag.

Fru Nanna J.s kunstbroderier blev prisbelønnet paa verdensudstillingerne i Wien 1873 og i Paris 1878 og fandt vej til fornemme hjem, især grundtvigske.

Hendes svigerdatter, forfatterinden Thyra Jensen har i »En dansk præstekones historie, Nanna Jensen, f. Boisen«, 2. opl. 1918 tegnet et smukt billede af fru Nanna, og under henv. til dette stykke præste- og præstekonehistorie skal her gengives et par udførlige, karakteristiske afsnit. De hører hjemme i et værk som dette — glimt fra præstegaardslivet i Ebeltoft i 80'erne og 90'erne.

Den unge, livlige *Thyra Lauesgaard* skulde være elev paa Ebeltoft højskole. Hun fortæller om N. J. Jensen og om højskolen (»Fra gamle Præstegaarde« 1930, s. 93 f.):

Nu skulde altsaa disse to aar begynde med, at jeg meget mod min vilje blev sendt paa *Ebeltoft højskole*, jeg der i tre aar paa Fyn kun havde hørt ringeagt og kritik over for højskolen. Den 3. maj 1883 var sludfuld og trist. Jeg skulde paa 3. klasse med dampskibet Ydun fra Horsens til Ebeltoft. Mit udtryk var sikkert ikke tiltalende, jeg husker, at min stemning var utilfreds, selvsikker og ukærlig. Min fader var en beundrer af *N. J. Jensens* verdenshistorie, og fra sin konfirmationstid hos *Budstikke-Bojsen* i Vilstrup huskede han saa godt den yndige *Nanna Bojsen*, der nu var præstekone og højskolemoder i Ebeltoft, i bedre hænder kunde jeg ikke komme, mente han. Min moder havde ved et efteraarsmøde i Gedved indrømmet, at noget saa hjerteligt og poetisk som *Nanna Jensen* havde hun aldrig mødt — og saa hendes smukke broderier — at komme under hendes paavirkning maatte kunne omskabe hendes unge, selvsikre datter.

— — —

Det var vel ogsaa søsyge, der hin 3. maj gjorde mig saa led ved tilværelsen. Jeg begreb ikke mine forældres optræden, alt tegnede saa udmærket for mig derovre paa Fyn, god omgang, god mad, gode klæder, hvad var det dog for en idé at tage mig bort fra alt det og sende mig paa noget saa usselt som Ebeltoft højskole! Det var hen paa eftermiddagen, inden vi kom til Ebeltoft. To andre piger blev modtaget af lærer *Hans Rasmussen*, der sørgede for deres tøj, jeg saa godt, at de talte om og kikkede efter mig, men jeg iførte mig min allermest overlegne og afvisende mine, vendte ham ryggen og bad en lille dreng vise mig vej til præstegaarden. Jeg husker, at han fortalte mig om den nylig afdøde unge højskolelærer *Henrik Jensen*, hvis lig samme aften skulde sættes op i kirken, det undrede mig, at saadan en lille »gadedreng« fortalte saa kønt om *Henrik Jensen*, til sidst græd han højt, og da jeg forbavset saa paa ham, sagde han undskyldende, »han var saa god mod os fattige børn«. Drengen førte mig ind i præstegaardens køkken, hvor *gamle Kristine* havde lynende travlt, der skulde sørges for aftensmad til eleverne og deres forældre og skolens mange venner. Ingen havde tid eller lyst til at tage sig af mig. Søsyge og graad sad mig i halsen, svimmel

lænede jeg mig og mit ny moderne, højskuldrede overstykke mod den rødkalkede væg, min fornedrelse var ubetinget og grænseløs. Da gik døren op, og jeg saa et syn, som fik blodet op i kinderne og hjertet til at banke: en dame! en virkelig dame!! smuk og straalende elskværdig kom hen imod mig og spurgte, hvem jeg var, og da jeg havde præsenteret mig som Thyra Lauesgaard og havde hilst saa velopdragen, som jeg formaaede, tog hun mig i sine arme og sagde glædestraalende: »Nej dog, er det *Jørgen Lauesgaards* datter, jo, nu kender jeg hans klare øjne, — jeg har været saa glad ved, at De skulde komme, for vi er ham jo saa taknemlig for hans bidrag til min broder Peters bog om min fader, — de breve fra fader til Jørgen Lauesgaard er jo noget af det yndigste, far har skrevet, — men De skal da ikke staa her, lad mig nu hjælpe Dem over paa skolen, og kom saa tilbage, vi skal snart spise.« Nu greb hun rejseremmen i den ene og vadsækken i den anden haand og gik hurtigt foran mig; den smukke sorte fløjlskjole slæbte over gaarden, hun havde øjensynligt ikke tanke for den, men hvor fik jeg mange milde blik. Til min undren førte hun mig lige ind i en port med byens pompøse ligvogn — det var en genvej til højskolen, gennem den lille dør i portens indre hoppede vi ud i højskolegaarden, og her blev jeg saa overgivet til *Hans Rasmussens* omsorg. Der var fem rummelige træsenge med halm i den stue, jeg blev anvist, jeg valgte den seng, der stod mest afsides, snart var vi alle fire ifærd med at indrette os, det var altsammen meget nøjsomt, — halmen flød endnu ud over gulvet, jeg var dybt forarget over det syn og meget kritisk, da jeg hørte mine kammeraters glade pludren i tre dialekter. De kom mig venligt imøde, men da de uden videre sagde *du*, indsaa jeg, at nu gjaldt det fra første færd at *holde paa værdigheden — anslaa tonen — afstikke grænsen*, og for hvert du, jeg fik, smeldede et *De* tilbage imod dem, hvilket havde til følge, at jeg snart befandt mig temmelig ene i min krog. De andre redte sig nogle vidunderlige senge med den tids tykke dyner, til min forfærdelse viste det sig, at min sæk sengeklæder ikke var kommen med de andres tøj fra dampskibet, — man mente dog, at det nok kom, inden vi skulde til ro. Aftensbordet var meget jævnt, men det var øjensynligt, at alle, der selv vilde, var velkommen, det undrede mig meget, jeg holdt mig stadig i nærheden af fru Jensen, hun var dog den eneste, jeg syntes om. Hendes mand havde ogsaa gjort noget indtryk paa mig, men da han efter bordet gik omkring mellem de mange mennesker i en graa slaabrok og med lang pibe, var jeg snart færdig med ham. Inden vi gik til ro, talte pastor *Jensen* kort og kønt til os, og saa blev der sungen aftensang. Det var: Sov sødt barnlille —. Hvor disse højskolemennesker dog sang, og fru Jensens smukke dybe andenstemme. Der var noget blødt i mit sind, der truede med at tage magten fra mig, men jeg husker saa tydeligt, hvorledes jeg stivede mig, — og da vi kort efter stod i det lidet hyggelige soveværelse og fik at vide, at min sæk sengeklæder endnu ikke var kommen for dagens lys, ja, da behøvede jeg ikke at anstrenge mig, enhver blød stemning var som bortblæst, jeg var smækvred.

Gennem det aabne vindue hørte jeg kilden plaske og risle ude i højskolegaarden — »Skanssenskilde« havde de kaldt den, og kirkeurets slag fortalte mig, hvordan natten skred, sammen med kirkeurets slag hørte jeg en mærkelig mandsrøst, jeg fik senere at vide, at det var vægteren *Hans Løj*, der sang. Ja, der var en underlig stemning over den nat, den første vaagenat i mit liv.

Det var henimod dagningen, jeg havde ligesom vænnet mig til kulden, tænkte ikke mere paa den ydre kulde, men var paa engang kommen til at tænke paa mit kolde indre. Jeg saa atter saa levende min moders udtryk, da vi skiltes, hvor *kunde* jeg være vred paa hende, for det var nok mest hende, der havde villet skaffe mig aandelig luftforandring, *koste hvad det vilde*. —

Næste morgen blev vi alle dus, og snart efter følte jeg mig hjemme.

Vor unge lærerinde, fru Jutta Møllers udmærkede datter, *Eli Møller* sang næste dag flerstemmigt med os:

> Nu vaagner blomsten af dvale,
> den titter fra knoppens ly — —«

og jeg tænkte, »det passer paa mig«, men der var dog en anden sang den sommer, der blev min yndlingssang. Naar vi sang: »Langt mere værd end det røde guld det er: sin Gud og sig selv at kende«, da kunde jeg ikke synge igennem, for da følte jeg, at graaden fra den første nat vilde komme igen.

Ejendommeligere præstegaard og højskole end den i Ebeltoft kan vist vanskeligt tænkes, — en præstegaard, som var højskole, en højskole, som var præstegaard! Forunderligt sammensmeltet.

Der var i foraaret 1883, da skolens unge kraft *Henrik Jensen* lige var død, en rørende følelse af hjælpsomhed og sammenhold over for skolen og præstegaarden blandt vennerne paa egnen spredt ud over Mols, Djursland og Helgenæs, men jo først og sidst fra de mange gode hjem i den nærmeste kreds. Det kunde være fristende at fremhæve mange af disse hjem, der forekom mig forstaaende og kærlige.

Vi højskolepiger kunde aldrig glemme et rigtigt sommerbesøg hos *Boserups* i Elsegaarde: Badning i den friske strand, solid og dejlig aftensmad, leg paa grønsværet i den lyse sommeraften, — med rødgrøden til sidst.

Eller hos kordegn *Nissen-Juhls*, hvis skønne hjem og have vi fyldte og overfyldte, saa der kun kunde leges »stille lege«, hvoraf fru *Nissen-Juhl* havde en mængde at skifte med.

Og da vi saa paa vidunderlig maade var anbragt, og havde drukket kaffen, saa læste fru Nissen-Juhl en nydelig lille historie af forfatteren *I.*, og bagefter en endnu nydeligere, som vi (efter en antydning fra fru Nanna Jensen) hviskende antog var af husfruen selv. Hvor var det poetisk altsammen. Og da saa kirkeklokken slog ti: alle vi unge stemmers inderlige aftensang »Kirkeklokke ej til hovedstæder«, hvor ønskede vi af et fuldt hjerte altid at være gode og rene efter en saadan aften.

To hjems beboere staar dog især i poetisk glans for mig: Boghandler *Schlawitz'* og urmager *Sindings*. Den første havde oprindelig ejet byens hotel (Gæstgivergaarden), men der gik de mest rørende fortællinger om Schlawitz' uegnethed til denne bestilling. Han kunde saaledes ikke blive

træt af at fraraade sine kunder de stærke drikke, — »tror De ikke, De havde bedre af en kop kaffe?«

Engang havde *Frederik Barfod* været i Ebeltoft for at holde foredrag, han boede paa Gæstgivergaarden, *Gaarden*, som den altid kaldtes. Da han vilde betale sin regning, vilde Schlawitz ingen penge tage imod. »Jeg tager ikke betaling af mine venner«, — »lever De da af Deres fjender«, næsten raabte den myndige *Frederik Barfod* noget utaalmodigt. Med et fint smil sagde *Schlawitz* stilfærdigt: »Jeg lever af Guds naade.« Frederik Barfod fortalte selv med undren denne sin oplevelse til N. J. Jensen. Som gæstgiver i Ebeltoft gik det ikke saa godt med denne livsopfattelse. Nu var han bleven boghandler. Jeg har ganske vist selv oplevet, at han ogsaa i denne stilling undertiden benyttede al sin overtalelseskunst for at fraraade en vare, han mente, vi ikke strengt taget havde brug for, men da hans lager var det uskyldigste, tænkes kunde, og han var byens eneste boghandler, gik det vist helt godt, selv om der blev skumlet over, at en bog, der blev bestilt, og som han modstræbende havde lovet at skrive efter, aldrig kom, hvis *Schlawitz* mente, dens indhold kunde virke skadeligt. »Selvfølgelig burde han været præst« tænkte og sagde vi, (hans sønnesøn blev præst), dog hvem ved, om ikke det vidnesbyrd, gæstgiveren og boghandleren saa helt uvilkaarligt aflagde, var den allerbedste prædiken!

Urmager *Sindings* hjem var dog det yndigste af dem alle, det har jeg aldrig kunnet glemme. Fru *Sinding* underviste mig i musik og bedre lærerinde for en i musikalsk henseende middelmaadig begavet elev kan ikke tænkes. Hun saa mig snart an, forstod, hvor langt eller rettere hvor *kort*, jeg vilde kunne drive det, og saa gjaldt det da at faa det mest mulige ud af dette ringe materiale.

Hvor spillede vi firhændigt, en militærrondo, hvor fru Sinding besørgede de imponerende trommehvirvler, variationer over *Elverhøj*, Troubaduren og Perlevalsen! oh, glædelige ihukommelse!«

Saa blev Thyra forlovet med præstens søn, den unge teolog. Og hun blev en god præstekone for ham. Alle var de frihedselskende, alle grundtvigsk indstillede. —

Fru Thyra Jensen giver et festligt billede af venstremanden, pastor *N. J. Jensen* og højremanden, biskop *Johs. Clausen*.

»Biskoppen genkendte straks et billede paa væggen af min bedstefader, og da jeg kunde skildre hans besøg, hele samtalen, den han ogsaa selv levende huskede, oplivedes han yderligere og fik *megen* interesse for mig, ikke mindre, da pastor *Riber* (Østbirk) fortalte, at jeg snart skulde være præstekone. Men da han saa hørte, hvem jeg var forlovet med, blev han atter isnende. Han mindedes vel den bispevisitats, han i sin tid afholdt i Ebeltoft præstegaard, og hvor han havde optraadt højst usmageligt navnligt da i et saa kærligt opofrende omend jævnt, gammelt præstehjem. Hans tjener var kommen forud for at inspicere og forberede hans modtagelse, og selv kom han anstigende som en kirkefyrste.

Byens mest udprægede højredame, præstefamiliens gode veninde, den hjertelige fru byfoged *Lange* kom, da hun hørte om tjenerens ankomst, ned til min svigermoder og sagde: »Han maa jo være rædsom fordringsfuld, kan jeg ikke hjælpe? tag mig (istedetfor som gæst) som kokkepige i køkkenet den dag til middagen, jeg har jo saa megen interesse og forstand paa mad!« Jeg ved ikke, om fru *Lange* virkelig blev ekstrakogekone den dag, men jeg ved, at mine svigerforældre (maaske nok ud fra deres egen nøjsomme indstilling) gjorde sig ganske overordentlig store anstrengelser for at modtage bispen, som det sømmede sig.

Ved middagen var til ære for ham bl. m. a. Ebeltofts honoratiores indbudt. Ebeltoft var en særdeles højresindet by, men forholdet til præstens og præstegaarden var altid *meget* smukt og hjerteligt, man forstod gensidigt at være hensynsfulde i valg af samtalestof, men ved denne middag tilsidesatte Clausen dette, talte højrepolitik paa den for værtsfolkene mest saarende maade, og som vinen løste tungebaandene, deltog fler og fler af gæsterne deri, det var vel næsten formeget at vente andet.

Da de skiltes, skal min svigerfader have sagt til Clausen: »Ja, vi ses rimeligvis aldrig mere, jeg er saa meget ældre end De, og tager snart min afsked. Naar man venter besøg af sin biskop, *haaber* man at møde *kærlighed* — men *venter venlighed*, men man *forlanger* ihvertfald *høflighed*, — jeg mødte ingen af disse tre ting hos min biskop!«

Da pastor *N. J. Jensen* havde taget sin afsked, flyttede han til sin søn, som da var præst i Skallerup i Vendsyssel. Fru *Thyra Jensen* fortæller smst. s. 240 f. om den gamle præst:

»Det allerskønneste, vi oplevede i Skallerup og Vennebjerg, var dog det aar — 1896-97 — da min gamle svigerfader, pastor *N. J. Jensen*, efter at have taget sin afsked, og fordi han selv ønskede det, flyttede op til os, og det var ikke alene, fordi han var den kloge, kærlige og fromme gamle mand i sin omgang med os, saa hver dag ligesom blev os en *helligdag*, men det var især, fordi han fik saa uendelig god indflydelse i sognet. Det var helt rørende, som befolkningen forstod ham og det vidnesbyrd, han aflagde, ikke alene gennem sine ord men gennem hele sin færd iblandt os. — — —

Det var den sidste aften han levede. Min mand var mange mil borte til præstekonvent, jeg havde været oppe at pusle i min svigerfaders værelse til natten og satte mig hos ham for at faa vor sædvanlige aftenpassiar.

Foraarshimlen var smuk og klar, vi tændte ikke lys. Han sad i sin lænestol og talte med liv om sin overstaaede sygdom — en ganske let influenza.

»Det er saa forunderligt, saadan en rolle nætterne spiller i en sygdom, det kommer vel af, at man sover mere om dagen, end man selv ved af — disse mine sygdomsnætter i denne lille sygdom har været saa forunderlige, gamle minder og nye haab har kæmpet og stridt om mine tanker, og saa angst — angst for døden, der jo kommer en gang med sin sum af sygdom og smerte — aa, hvem der kunde blive fri for at lide — men Gud skal raade for mig, naar og hvorledes.« —

»Du skal se,« sagde jeg. »Gud nænner ikke at lade dig lide meget.«

Han hørte ikke efter mig, men vedblev:

»Jeg har i disse nætter tænkt saa meget paa min gamle moder, den fattige skolelærerenke fra Østofte, hun led saa meget i sit bryst, klagede sig tit derover, jeg har aldrig tænkt saa meget paa hende før, som nu i denne sygdom.« »Ja, jeg har nok mærket, at du har tænkt paa hende, du har jo talt om hende næsten hver dag i den sidste maanedstid.« Han saa glad paa mig. »Har du mærket det — henne i mit skrivebord ligger nogle gamle, slidte ravperler; det var min eneste arv efter hende, naar jeres børn bliver store, da skal du give dem til den sødeste.« Han sad og stirrede ud for sig, saa sagde han: »Du har flyttet med billederne, her er bleven saa kønt, der sidder jeg med min lille Nanna, hun putter sig ind til sin skikkelige mand, det vilde hun nok, selv om han kun var »skikkelig«, men det var han da ogsaa, var han ikke?« Han lo, men med vemod, og jeg skyndte mig at sige: »Det er et daarligt billede af dig, ved jeg nok, men vi fik tegnet efter det, just fordi hun sidder saa kønt ind til dig; siden vi sammen læste Cicilie Baath-Holmberg: »En kvindeskæbne«, — (»her skulde hendes begavelse gaa under, her vilde hun lidt efter lidt sløves og forkvakles. Hun var ikke skabt til hustru for denne stille, hverdagsagtige præst — —«) vil vi jo bevise verden, at I just har været saa lykkelige, saa forelskede som maaske ikke mange.« »Aa, det nytter ikke,« sagde han, »jo mere man vil bevise af den slags, jo snarere tror folk, at der nok alligevel var noget om det, at vi ikke var lykkelige og ikke passede sammen — — nej, der var kun én gang, at Nanna havde trang til at drage fra mig, og det var ikke en jordisk brudgom, der fristede hende, — det var efter Toms (hendes ældste søn) død, at hun flere gange sagde til mig: »Mand, naar jeg ser et stjerneskud, saa ved jeg nok, hvad jeg ønsker, — saa ønsker jeg, jeg var oppe hos Tom, og saa græd hun som et lille barn — — nu er hun deroppe.«

»Hvilket møde det har været,« sagde jeg halvt ængsteligt. Han saa saa alvorligt, slet ikke gammelmandsrørt paa mig og sagde: »Ja, thi det tror vi da.«

— Det var den sidste formiddag. Skønt han nu følte sig rask, var jeg dog vedbleven at rede hans tykke, hvide haar; jeg vilde ogsaa nødig miste denne gerning, jeg syntes, det var, som jeg gennem denne hjælp kunne yde ham de kærtegn, jeg ellers ikke rigtig kunde komme med. »Thyra,« sagde han, »paasken nærmer sig, ved du, hvad jeg gerne vilde — vaskes fra hoved til fod — gaa den renset i møde; jeg synes, jeg tør bede dig hjælpe mig med dette arbejde, som ingen har gjort for mig, siden jeg var et lle barn.« Jeg hjalp ham, og da det var forbi, var han slet ikke træt, men sad i sin lænestol, medens aprilsolen næsten overvældende straalede ind. Jeg hentede ind en lilie lige i udspringet, en dejlig blomst, og stillede den med stolthed i solskinnet paa bordet foran ham. Han smilte: »Ja, foraaret er dejligt, der er grøde i al ting, i blomster, og i mit gamle skrog med, ser du, hvordan jeg spiser.« Formiddagen var helt festlig, syntes jeg, og jeg løb ned efter vor lille mindste pige, der havde faaet en smuk, lys kjole, jeg pyntede hende og gik op med hende — han lo til hende: »Du lille Inga, solen i Skallerup præstegaard!« Saa gik vi ned, det var den tid, han plejede at hvile efter middag. Da kaffen senere blev bragt op, laa han paa sin seng, indrullet i det tæppe, kærlige kvinder i Ebeltoft havde skænket ham, med haanden fredeligt under kind og var — død. Han var endnu varm, paa skrivebordet laa beskrevet papir, hvorpaa blækket endnu var vaadt, lillien havde pludselig udfoldet sig. Hans ansigt var mildt og roligt, med en forunderlig højhed over sig. Nu var hans dagværk endt, et rigt og stærkt liv. Og som han i sit liv var til velsignelse, var han det nu ogsaa i sin død; det blev saa velsignet klart, at denne sidste, lille sygdom havde været hans sidste lutring og renselse, og at Gud havde hørt hans suk den foregaaende aften over dødslidelsen. Han havde glædet sig saa meget til paasken, bestemt at ville prædike 2. paaskedag. Ren og god, som han var, kom han nu til at fejre den et langt bedre sted — ja, det tror vi. Han skulde i en nær fremtid holdt foredrag i forsamlingshuset. Blandt hans papirer laa et lille udkast til den tale, han vilde have talt over ordene: »Iøvrigt, brødre! Hvad som helst, der er sandt, hvad der er ærbart, hvad der er retfærdigt, hvad der er rent, hvad der er elskeligt, hvad der har godt lov, enhver dyd og enhver hæder: derpaa giver agt. Hvad I ogsaa har lært og annammet og hørt og set paa mig, dette gører, og fredens Gud skal være med eder« (Paulus's brev til Filipp. 4. kap. 8. vers).

Mænd fra Skallerup rejste den lange vej med min mand og liget til Ebeltoft, hvor han jordedes ved sin hustrus side. De satte ham i taknemlighed en smuk marmortavle i Ebeltoft kirke.

Der er mennesker, der efter deres død gør det saa let for os efterlevende at tro paa opstandelsen. Saadan var det med N. J. Jensen. Han levede ligesom stedse hos os, talte til os, og de mangfoldige dejlige breve vi modtog i anledning af hans død var med til at male ham lyslevende for øje. Jeg griber i bunken et brev fra hans yndling, seminarieforstander *Stig Bredstrup:* — »Der i denne kirke har jeg hørt mangt et ord af ham, som jeg gemmer, og som jeg vil bevare, saa længe jeg lever. Men først og fremmest vil jeg sige, at det, der for mig og mange var det bedste ved din faders forkyndelse, det var dette, at man skønnede, at den bares frem af en inderlig from, ydmyg og elskelig personlighed. Og saa den gamle præstegaard; jeg glemmer aldrig studeværelset. Mørkt og koldt var det jo, men hvor følte man ikke en velgørende hygge, naar man der blev bragt til sæde. Ansigt til ansigt med den gamle præst. Jeg maatte derind, saa ofte jeg var hjemme, og altid er jeg gaaet derfra med en følelse af at være bleven beriget. De sidste gange, jeg besøgte ham, talte vi om din afdøde moder. Det slog mig, at han talte om hende, som man taler om en ven, der er rejst bort for en lille tid, men som man véd, man snart igen skal se. Men hvor var ikke just det ejendommeligt for din fader, denne jævne maade at tale om døden paa.« — — Der staar i et brev (skrevet lige efter afrejsen fra Ebeltoft) fra en kvinde i Ebeltoft til ham: »De er nu borte, aldrig mere maaske skal jeg se Dem og høre Deres røst, der viste mig frelsen for tid og evighed. Naar jeg nu sidder og husker efter, saa er det svært at huske, hvad jeg dog saa gerne vilde, Deres ord til os, jeg kan ligesom ingen samle, men saa staar hele Deres liv iblandt

os frem for mig, og det er en prædiken for mig, som jeg aldrig kan glemme.«

Ideellere præsteliv er vel sjælden ført, — ingen jagen efter store embeder. Da han engang efter opfordring søgte et større embede, kom der en mangfoldig underskreven opfordring fra Ebeltofts menighed om at blive; det rørte ham inderligt, han tog sin ansøgning tilbage og søgte ikke siden.«

Litt.: Thyra Jensen: En dsk. præstekones historie, 1915, samme: Fra gamle præstegaarde, I, 1930, Højskolebladet, 1898, sp. 193 f., Ebeltoft avis 8. sept. og 17. apr. 97, Ebeltoft folkebl. 19. apr. 97. J. Nielsen: N. J. J., et blad af den dsk. folkehøjskoles historie, DBL. XI, 498 f.

Hjælpepræst hos pastor N. J. Jensen.
1894-96: *S. M. Nielsen*, se Hvidbjerg-L.

23. 30. marts 1896—25. febr. 1911 (sp. Bølling-S. 1. okt. 90): **K. G. Brandt,** fl. t. Rønnebæk-O., se der.

24. 14. nov. 1911—11. dec. 26 (ord. kat. Vor Frelsers k., Kbh. 1. juli 01): **L. P. Berkow,** fl. t. Hunseby, se der.

25. 1. apr. 1927—20. aug. 47 (valgmgh., Vejle 11. okt. 23): **Kristian Glud Konradsen,** f. 23. aug. 77 Hvirring. F.: Sp. i Hvirring-H., † 03, se der. Stud. Horsens 96, c. 02^2 (h_1), kostskolelærer Hesselager, real- og højskolel. Hadsten, hjpr. Vonsild-D. 15. juni 06, sp. Gesten 27. nov. 08, sp. Førslev 24. nov. 14, afsk. 20. aug. 47. — G. 28. dec. 08 Ingeborg Christiane Andersen, f. 20. okt. 86 Hjørring, † 4. juli 53. F.: Bygmester, folketingsmd. Jens A. og Marie Elisabeth Berg.

Rejsepræst KS 19—23, bonholder ved Hansted hospital 49—57.
Udg. 33: Stamtavle over slægten Glud gn. 400 aar, udarb. manuskr. t. stamtavle over slægten Konradsen, Arffmann og Zwergius m. fl., udarb. manuskr. til Hansted hospitals historie 1705—1955. — Fru Ingeborg Konradsen skrev ovenn. afhandling i Jubilæumsbogen 1951, hendes efterladte arbejder (Rode-inddelingen, Formue - Kop-Hesteskat 1743, Læderfabrikken osv) vil blive tilstillet byarkivet. Hun skrev flere artikler om Ebeltofts historie.

26. 11. dec. 1947 (2. rkp. Vor Frue k., Aarhus 14. juli 42): **Elo Sørensen,** f. 8. marts 04 Kbhvn. F.: Maskinmester Alexander Emil S. og Signe Lassen. Stud. Statens kursus 30, c. 37^1 (h_1), hjpr. Vor Frue k., Aarhus 2. juni 37, fast hjpr. smst. 9. apr. 38. — G. 2. sept. 39 Elisabeth Bertelsen, f. 20. juni 18 Aarhus. F.: Inspektør Jeppe B. og Johanne Madsen.

Byraadsmedlem i Ebeltoft (Socialdem).

Ordineret kateket

(Embedet opdrettet 25. febr. 1818, ledigt 1824-56, nedlagt 1896).

2. 11. juli 1856—23. jan. 60: *A. Herskind,* fl. t. ord. kat. Horsens, se sp. Holbæk-M.
3. 30. apr. 1860—18. okt. 67: *A. C. Holm,* fl. t. Tem, se Hatting-T.
4. 3. jan. 1868—20. juni 74 (adjung. pr. Store Solt, Slesvig 14. apr. 62): *G. E. Becker,* fl. t. Nørup-R., se Grejs-S.
5. 14. okt. 1874—12. sept. 77: *N. H. G. Nielsen,* fl. t. Rær-H.-V., se Øster Tørslev.
6. 4. marts 1878—4. sept. 82: *N. M. Harboe,* fl. t. Ulstrup-G., se sp. Hjørring.

Ledigt.

Kaldskapellan

(Oprettet 30. sept. 1896, nedlagt 23. maj 1938).

1. 15. dec. 1896—31. maj 1901: **H. C. Krog,** fl. t. rkp. Trinitatis k., Fredericia—sp. Vejlby, se sp. Godthaabs k., Frederiksberg.

2. 24. juli 1901—7. juni 06: **N. Jensen Nørding,** fl. t. Hvorslev-G., se der.

3. 20. okt. 1906—20. apr. 18 (skolebest. Helsinge 00, lærer Aarhus): **A. E. Nielsen Westhausen,** fl. t. Vammen-L.-B., se Herlev.

4. 31. juli 1918—1. maj 23 (sp. Nr. Felding-T. 24. sept. 01—14. aug. 09): **Georg Julius Sick,** f. 23. okt. 71 Ans, Grønbæk. F.: Læge Johannes Peter Henrik Joseph Reginald S. og Emilie Caroline Lanckow. Efter faderens død ved ulykkestilfælde plejesøn af professor, overlærer Chr. Sick, Kbh. Stud. Eftersl. sk. 90, c. 96^2 (h_2). Dsk. præst i Racine, Wisc., USA 96, do. Watsonville, Calif. 98, afsk. ved dom 1. maj 23 (punctum sextum), † 6. maj 26. — G.[1] 20. nov. 96 Helga Cecilie Nielsen, f. 24. marts 76 Varde, ægtesk. opløst 31. jan. 14. F.: Kbmd. Hans N. og Julie Thomine Bastrup. — G.[2] 22. okt. 14 Julie Christine Hansen, f. 17. juni 79 Nyborg. F.: Fyrmester Hans Peter H. og Marie Madsen. — Faders fætter: Vestenskov.

Udg. 08: Ak, vidste du dog, 2. opl. 12: Guds Fred og Goddag, andagtsbog. — Om pastor S., se ovf.

5. 16. jan. 1924—4. maj 27: **H. C. Erichsen,** fl. t. Nørbæk-S.-L., se der.

6. 30. juli 1927—10. aug. 30: **V. Nørlund Christensen,** fl. t. Vorgod, se der.

7. 7. nov. 1930—23. maj 38: **P. H. Søe,** rkp. her.

Residerende kapellan

(Oprettet 23. maj 1938, 4. kl., 1958: 12. kl., embedsbolig i Draaby 1958).

1. 23. maj 1938—15. juni 38 (kkp. her 7. nov. 30): **Peter Hansen Søe,** f. 11. jan. 98 Urlev. F.: Husmand Chr. Hansen S. og Christine Nielsen. Stud. Rønde 24, c. 30^2 (1), † 15. juni 38. — G. 11. nov. 33 Dora Foged, f. 8. febr. 04 Bregnet. F.: Husejer. — Broder: Professor, dr. theol. N. H. Søe.

Fru Dora Søe blev senere forstanderinde for det danske alderdomshjem i Vancouver, Canada.

En søster, fru Sinne Falksøe, f. Søe, som var hans husbestyrerinde 1930-33, skriver: 1938 var Søe ansat som præst i Ebeltoft (kaldskap.). Min broder var dengang 32 aar. Han havde oprindelig været ved landbruget, men var under et højskoleophold i Rønde i vinteren 1919-20 blevet saa stærkt angrebet af gigtfeber, at han ikke mere kunne udføre haardt legemligt arbejde. Han tog saa paa kursus, atter i Rønde, og gennemførte at tage studentereksamen derfra i 1924. Kort efter embedseksamen i 1930 naaede han saa sine ønskers maal, at blive præst.

Kapellanboligen var det gamle amtssygehus, der var lavet om til præstebolig. Der var god plads, men boligen var upraktisk. Til boligen hørte en lille, hyggelig have.

Min broder var en stille og meget beskeden natur. Han gjorde sig ikke meget bemærket i selskabslivet, men var altid hyggelig, og det jyske lune glimtede ofte igennem. I samtale paa to mands hold betød han altid mere end mellem mange. Han havde stor evne til at vinde folks

fortrolighed og kunne tale om det meget jævne for saa med takt og finfølelse at komme ind paa de dybere spørgsmaal. Han glemte aldrig, at han var præst. Særlig de gamle elskede han. Han var da ogsaa overordentlig flittig til at besøge baade dem og de syge i de meget udstrakte landsogne. I det hele gjorde han meget ud af husbesøg. Det var i cyklernes tid, og trods det svækkede hjerte (gigtfeberen) tog han mange lange og anstrengende ture. Ofte var det saadan, at han en dag tog ud at besøge de ensomme i udkanten af sognene, for saa dagen derpaa at tage ud igen og tage dem til alters. Paa sygehus og sanatorium havde han sin faste gang og regelmæssige gudstjenester. Og at hans gerning ogsaa dér bar frugt i det stille, derom vidner gode, smukke og taknemlige breve, som hans hustru fik efter hans død.

Han samlede de unge i præstehjemmet til hyggeaftener med oplæsning, kaffe og andagt, og dette havde han megen glæde af. De var altid opmærksomme tilhørere, naar han læste, som den glimrende oplæser han var. Det var lødige ting, han valgte, men maaske tog han af og til noget frem, der laa lovlig højt for de unge.

Han var ansat af den indremissionske fløj af menighedsraadet. Og han var trofast til at deltage i Indre Missions møder i missionshuset og i samtalemøderne rundt om i hjemmene. Men han var ikke altid enig med Indre Mission og stillede sig ret kritisk over for Oxfordgruppebevægelsen, da den kom til de kanter. Han ønskede at være præst for alle og ikke bare for en lille klike. I præsteboligen holdt han hver vinter bibellæsning. Det var gode aftener, hvor der kom en lille trofast flok af mennesker fra forskellige kirkelige retninger.

Pastor Søe havde altid to gudstjenester om søndagen, hver fjerde uge i Ebeltoft og ellers i landsognene. Kirkegangen i disse var i reglen ret daarlig. Saadan havde det altid været, trøstede folk os med. I Ebeltoft derimod var der ret god kirkegang, selv om der sjældent var fuldt hus. Min broder havde som præst en naturlig værdighed. Han var helt ud præst. Han var en smuk mand, høj og statelig. Hans meget smukke, levende øjne prægede hele ansigtet. Naar han kom paa prædikestolen var han veltalende og havde et smukt sprog. Hans forkyndelse var præget af stor fromhed og inderlighed. Hans store beskedenhed fik hans prædikener til at virke saa stærkt, fordi det var Gud og ikke sig selv, han talte om. I sin forkyndelse var han i ret høj grad præget af Indre Mission, en arv fra vort barndomshjem. Man fik altid noget værdifuldt med hjem, naar man hørte ham. Let kom han ikke til sine prædikener. Han maatte tit arbejde meget med stoffet. Han skrev altid sine prædikener ned ord til andet. Han var uhyre flittig i sit studereværelse og havde en ret stor og alsidig bogsamling.

Kun faa aar, knapt otte, blev det ham forundt at virke som præst. Gigtfeberen fra de unge aar meldte sig igen og lagde ham i graven, da han kun var 40 aar. Hans tapre og dygtige hustru sad nu ene tilbage med 3 smaa børn. Hun havde i de faa aar, deres ægteskab varede, været ham en god støtte i hans arbejde. Hun forstod at opmuntre ham, og hun skabte et hjem, hvor mennesker følte sig velkomne.

2. 24. okt. 1938—4. nov. 43: **H. A. Steffensen,** fl. t. Tilst-K. (sp. Hyltebjerg k., Kbh).

3. 26. febr. 1944 (kst. sp. Mosbjerg-B. 42): **Charles Bellingham Hansen,** f. 4. maj 10 Hornbæk. F.: Tømmerhdlr. Einar Christoffer Ulrich H. og Rigmor Poulsen. Stud. Helsingør 29, c. 35[1] (l), kst. sp. Fausing-A. 4. sept. 40. — G. 5. juni 50 Anna Sahl, f. 14. maj 18 Vinderup. F.: Skrædder Vilhelm S. og Karen Marie Beck.

Skr. anmeld. i Dsk. teol. tidsskr. (1949: Immanuel, 50: Bagefter herlighed, ps. 73), skr. i serien „Under Guds ord" 46 om tro og kærlighed. Medarbejder Re-formatio.

Litt.: Ovenn. jubilæumsskr. om E. 1951, L. J. Bøttiger: E. og omegn, 1893, Fra Rand. amt 1907, 1908, 1912, Jyske byer og deres mænd XI, 1918, Dsk. naturfredn. aarsskr. 1933, N. P. Larsen: Krigsfolk i E., „Juristen", 1944, s. 112 f., Stig Bredstrup: Erindr. fra min barndom i E., Hjem og skole, 1930, s. 33 f., F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland, 1944, s. 94, 97. Trap, 5. udg., Randers amt, 1963, s. 683-95, Dan. Bruun: Danmark, land og folk, III, 1922. C. Heilskov: Dsk. provinsbibliografi, 1920, s. 317 f., Ill. tid. 1901, s. 302, Danske magazin, 1794, s. 25 f., Berl. tid. 20. maj 51. Nationaltidende 6. juli 51. Politiken 10. maj 59 og 30. juni 61. Turistf. aarb. 1946.

Khst. saml. 6. r. III, 624, Louis Blauenfeldt: IMs hist., 1912, 99, 407. Engelbert Drohse: Nogle aktstykker fra E. raadstuearkiv, Rand. aarb. 1907, 69 f.. do. Spaniolerne i E. 1808, smst., 1908, 141 f., J. L. Frost og Alb. Hansen: Fra det gl. E., 1927, Sparekassen i E. 1829—1929, Hans Lassen: Den gl. farvergaard i E. Nationalmus. aarb., 1949, 35 f., Carl Lundberg: E. i digt og sang, 1925.

Om Hassens birk (Draaby m. m.) se Jy. saml. 5 r. 1935-36, 291 f., (Tinghuset laa ml. E. og Draaby, Om Hjelm, se N. Nielsen i Rand. aarb. 1931, 140 f., Hist. tidsskr. 1895-97, s. 782 f., V. Nordmann: „Danmark" 1945, 193 f., E. Dyggve: Dsk. Naturfredning 1948, 29 f.

AGRI-EGENS

Agri sogn, 2060 ha, grænser ud til Ebeltoft vig mod øst. Højtliggende og stærkt bakket, de naturskønne Mols bjerge, Agri Bavnehøj, 137 m, med Lodden bjerg, 127 m, Stabelhøje, 134 m, Borrebjerg, 122 m, Risgydehøj, 108 m, med vide udsigter. Bakkerne ligger ikke langt fra kysten, bratte stigninger, dybe dale, desværre flere steder sløret af plantager. Den vandrige Mølleaa, som gennemstrømmer Femmøller. En del plantage og kratskov. Nogenlunde god jord. — Byerne A. med mh., skolen er tilsluttet »Molsskolen«, Femmøller med hotel og 4 vandmøller, Basballe. Grønfeld med mh. fra 1912 og forssal.

21 oldtidshøje, hvoraf flere anselige, 3 runddysser og en stenkiste. Ved Femmøller har ligget landsbyen Essendrup. Paa den gl. bindingsværksgaard, Nedre Strandkær (i mange aar i slægten Dams eje) er nu Mols-laboratoriet, der beskæftiger sig med jordlagenes mikrofauna. Agri Mølle blev 1203 skænket af biskop Peder Vognsen til A. kirke.

Egens sogn, 333 ha, er ganske lille, ret lavtliggende, bølget overflade, let jord. Byen E.

Kun ganske enkelte oldtidsminder (en langdysse, og 2 dyssekamre), flere dyssekamre og høje er sløjfet.

Af den ældre præstehistorie

Agri sogn har vist været præbende under Aarhus domkapitel. 1545 var det henlagt som underhold for Aarhus rektorembede.

De første luth. sp. var vist: *Søren Mortensen* († 1567), *Peder Olsen* († 1599), *Ole Hansen* (druknede sig 1603), *Søren Jensen* († 1621), provst *Palæmon Amdisen* († 1661), *Jens Pedersen Hadsten*, provst, epitafium, *Hans Hansen* (1705-07) flyttet til Knebel-R. 1707, og hans broder: Mag. *Jacob Hansen* († 1722), de ejede tilsammen hg. Lyngsbæk i Draaby sogn. Provst *Hans Thomsen Bering* (1722-65) var købmandssøn fra Randers. Efter de gamle beskrivelser stod befolkningen »lavt i kulturel og moralsk henseende.« Biskop *Hygum* var paa visitats her omkr. 1750 og skrev: »Præsten, hr. *Bering* er ikke af de bedste prædikanter. Blandt ungdommen var der næppe een eller anden, der kunde gøre rede for sig. Jeg ved ikke, paa hvad maade disse mennesker er at hjælpe, thi baade er lærerne fra præsten og til skoleholderen ikke af de dueligste folk til Herrens gerning ... befolkningen er af natur og ond vane mere ubekvemme og vrangvillige til at fatte noget godt end i andre steder af stiftet, saa der skal en særdeles Guds naade og særlige redskaber til, inden der kan opvækkes Abraham børn af disse stene ...« Det blev ikke bedre under de flg. præster, *Lars Dan. Staal* (1765—1806) og *Peder Møller* (1806-47), der vist begge var rationalister. Møller blev gift med Staals datter. Han omtales i BDG I, 217.

Tiden efter 1849

Pastor *L. A. C. Knudsen* (1848-59) var mere landmand end præst, han indførte forbedrede landbrugsmetoder. Han ivrede for at indføre de ny salmer. Man huskede ham som en rank, statelig mand, noget fornem af væsen; hvert nytaar gik han rundt i alle sognets gaarde, hvordan saa vejret var, og ønskede glædeligt nytaar. Han formaaede ikke at bremse op for en temmelig energisk mormonpropaganda i disse aar. Mormonernes fremstød paa Mols omkr. 1850 medførte, at adskillige betydelige familier rejste herfra til Utah, hvor deres efterkommere lever, nogle i betydelige stillinger. Dette vakte en del røre. De aandelige spørgsmaal blev rejst i en befolkning, hvor det aandelige hidtil ikke havde været fremtrædende. En del af de vakte, som ikke rejste, blev i folkekirken og begyndte et forsamlingsliv, uafhængigt af IM og vækkelser andre steder. Dette liv fandt ingen støtte hos pastor Knudsen. Kirkegangen var ringe. — Pastor *E. A. Biltzing* (1859-80) havde været hjpr. hos den gamle pastor *Peder Møller* her 1846-48, han havde ringe kkg., bekæmpede mormonerne og støttede det vaagnende forsamlingsliv, hvor den fromme lærer *Lund*, Agri, var den bærende.

Pastor *N. C. H. Hauch* (1880-88) blev kaldet hertil efter beboernes andragende. Han stod velvillig over for den vakte kreds. Han var en hyggelig, letbevægelig natur, han havde altid en god prædiken at bringe, selvom han som f. ex. ved de store møder i Kalø skov, gerne mødte ret uforberedt, men han tog folk om hjertet (Axel Bülow: Præsteminder, 1944, s. 28). Han hentede sig en slem gigt i den forblæste Agri præstegaard, og flyttede til Knebel. Han og hans gode, sønderjyske kone var hjertevarme mennesker, som fik mange venner.

Pastor *J. P. Jacobsen* (Gimlinge), der er født 1899 og opvokset i Agri, skriver bl. a.:

»Hvordan begyndte det aandelige liv i Agri? Det er vist ikke let at skildre. Naar foraarsstormen gaar over vange, da er det ikke muligt at skelne, hvor det enkelte frø er kommet fra — kun at det er. Og den aandelige kuling blæste unægteligt friskt til stivt over Mols og Djurslands søndre herred i slutningen af det nittende aarhundrede. De samstemmende beretninger fortæller, at det stod smaat til med det kirkelige liv i 1860'erne og 70'erne. Kortspil og brændevin var det væsentlige underholdningsstof i de dage. Der er gamle, der har berettet, at det var faa gaardmænd, der gik ædrue i seng nogen aften mellem 1. november og kyndelmisse. Og var der »gilde«, var der konkurrence om at drikke værten læns. Det er ikke underligt, at denne »levemaade« maatte faa baade etiske og sociale følger. Det religiøse liv var i alt væsentligt overladt til Mormonernes initiativ, og de hjembragte ogsaa en fyldig høst.

Og saa alligevel var der maaske en del, som ikke lader sig kortlægge. Det samlede sig naturligt om visse præster. Blandt disse var pastor *P. E. Blume* i Vistoft. Han samlede en betydelig menighed — ogsaa fra Agri — om sin prædikestol. Min moder har fortalt, at de var tre unge piger, der jævnligt gik den mil fra Agri til Vistoft ad besværlige veje for at hente aandelig næring. Det var ogsaa B. der først skabte forstaaelse for hedningemission. En kvinde (født 1857 i Vistoft sogn) har fortalt hvilket dybt indtryk, det gjorde paa forsamlingen, da *H. P. Børresen* (1876-77) talte i en lille skov mellem Vistoft og Skjellerup, og da paa hans bøn et pludseligt regnvejr standsede. Det erindres ogsaa, at den gamle missionær *Frands Pallesen* fra Fladstrup ved Grenaa aflagde lægmandsvidnesbyrd paa sine vandringer paa vej til og fra Vistoft. At Indre Mission allerede 1886 kunde ansætte en missionær, der var hjemmehørende i Vistoft, er vel ogsaa et af vidnesbyrdene om, at *Blumes* gerning bar frugt. *Anders Stubkjær* fandt ogsaa Mols i de aar.

Men alt i alt faar det nok blive ved antydninger. Det er først i 1888 det store vendepunkt kom. Det var det aar, pastor *Busch* kom til Feldballe; men hvis man alene anser det for aarsagen til de store indre missionske vækkelser, der i løbet af faa aar forvandlede det kirkelige fysiognomi, saa overvurderer man nok, selv om man ikke kan overse forløbet uden hans ledelse.

Men altsaa Indre Missions vækkelsen som saadan kom fra Feldballe. Jordbunden syntes alt andet end beredt for pastor *Busch's* virke.

Selv om Agri ligger noget isoleret i kreds om den lille sø som smørhullet i toppen af grødfadet, saa naaede vækkelsen ogsaa dertil. Der var jo antydninger allerede i halvfjerdserne, og det er maaske ikke tilfældigt, at de første var nogle af den fromme lærer *Lunds* elever. Hans livsværk sluttede omkring hundredaarsskiftet, og som mange andre landsbylærere prægede han et par generationers respekt for kristendom.

Hauchs efterfølger var *Jakob Peter Mynster* (1888-95), de kom begge fra Tunø til Agri — det var vist ogsaa den væsentligste lighed. Mens H. stillede sig venligt til den frembrydende vækkelse, søgte *Mynster* udenom den. Han betegnes som en noget indesluttet natur, der dyrkede studier, mens hans kone var en frodig, jovial type, der gerne talte med de »vakte« om aandelige spørgsmaal; men naar blæsten fyger saa

kraftigt, lægges der ikke meget mærke til dem der skutter sig i krogene. Mynster sad i sit studereværelse og arbejdede med en konkordans til Gl. Test.

Saa kom pastor *Sofus Rasmussen* til Agri (1895—1911). Han havde først været selvstændig landmand (i Skødstrup), men det gik ikke særlig godt, og under store afsavn for baade ham og familien sled han sig igennem til teologisk embedseksamen. Efter samstemmende vidnesbyrd var teologien som videnskab næppe en hjertesag for ham, og han betegnedes almindeligvis som en »ringe« præst de første 3 aar, han var i Agri. Han var »hidsig, uomgængelig, daarlig prædikant og prædikenen havde ingen indhold«! Men efter nogle aar oplevede han en omvendelse, der forandrede ham gennemgribende. Ikke saadan at han blev veltalende eller videnskabsmand; men han havde noget at forkynde, og i de følgende aar kom der meget betydelige vækkelser over sognet. De gamle Indre Missions venner nævner altid *Rasmussens* navn med varme. I ham havde de set, hvad en præst kan blive til, og han var en af deres egne! Derfor lykkedes det ogsaa for ham at samle Indre Mission i pastoratet til en enhed og at fylde kirkerne.«

Om pastor *Sofus Rasmussen* skriver hans datter, at han »var gaardmandssøn fra Skødstrup (søn af den »store *Jens Rasmussen*«, se side 230), et bondehjem, der var lidt ud over det almindelige. Sofus R. blev gift og fik en gaard, men de daarlige tider i 80'erne vakte tanken hos ham om at læse. Han tog hver dag den lange vej til Aarhus og blev student 1889, 31 aar gl., gaarden blev solgt, og familien drog til Kbhvn. ad søvejen (paa dækplads for hans vedkommende). Han laante penge til læsningen, de senere præster *Carl Rald*, *E. C. Wiese* og *A. Tindborg* var hans nærmeste venner. Paa 4 aar tog han embedseksamen og blev hjpr. hos den gamle pastor *Müller*, Stadager (hvis sønner var gymnastikpædagogen J. P. M., og pastor *Paul Müller*). Det var i »de dødes rige«, kkg. var ringe, men familien fik gode venner, og saa kom udnævnelsen til Agri. Den gl. prgd. var aldeles blottet for moderne bekvemmeligheder, 14 værelser med 14 kakkelovne, som ikke kunne varme osv., haven var i 2 dele, men hyggelig med sine fine aspargesbede, vandforsyningen var meget besværlig (brønden var 125 fod dyb, svinghjulet svært at trække, og det var en lettelse, da der kom vandværk og der blev plantet 3 lindetræer, hvor brønden havde været, (man sagde, at 3 mænd var blevet levende begravet i den, da den blev gravet). Kirken, der ligger lige op ad præstegaarden, var iskold om vinteren. Kakkelovnen kunde ikke varme. Men der var ret god kkg., og R. gik meget rundt, var i hvert et hjem, og lærte snart alle at kende. »Den indre mission passede ikke far til at begynde med, han vilde have fred og fordragelighed, som der var paa Falster.« Men IMs folk bad meget for ham, og R. erfarede, at »de havde noget, som han manglede«. Der var især *Niels Kjerri* og hans kone, de kaldte sig »Guds børn«. De bad for præstens«. Far kom ind i aandelige kriser. I efteraaret 1898 var der et stort grundtvigsk møde i Rodskov fh., hvor *Holger Begtrup*, *Povl Hansen*, Vallekilde og pastor *Vilhelm Gregersen* talte. Der maatte *Rasmussen* være med, og der blev sagt mange gode ting, ogsaa af historisk interesse. Men nogen løsning gav det ikke. Kort efter jul 1899 kom nogle *Harboøre-fiskere* til Knebel, hvor der var stor sildefangst. Disse fiskere vakte røre ved at missionere, hvor de kom, og deres jævne vidnesbyrd vakte bevægelse i flere sind. Sangen tonede over Mols, og pastor R. blev omvendt, var klar over, at standpunktet skulde tages helt og fuldt, og den flg. søndag bekendtgjorde han i den fyldte Agri kirke, at »hans hidtidige forkyndelse havde ikke kunnet vise vej til frelse for syndere, fordi han ikke selv havde været omvendt, men nu skulde hans prædiken af Guds naade faa en anden lyd.« Og saaledes blev det: Jesus Kristus og ham korsfæstet blev fra nu af grundtone i hans forkyndelse og liv. Naturligvis vakte præstens omvendelse stor opstandelse i sognet og derudover. De hellige var nu velkomne i præstegaarden, og de troende flokkedes om deres præst. Samme vinter var der et par gange rejser i bænkevogne til Bøvling, hvor *Busch* var blevet præst, og R. var glad for sin rejse dertil. Der blev holdt missionsuger, der var vækkelse, og der var eftermøder ugen igennem i præstegaarden. Det flg. aar tog gaardene i byen hver sin aften. Blandt dem, der kom med og aabnede deres hjem, var *Søren Dams*, *Kristian Pedersens*, *Hans Greves* og den gamle *Ane Katrine*. Ogsaa i Grønfeld vilde man være med. Der blev holdt missionsmøder i »Sparekassen«, som fh. kaldtes, og mange eftermøder holdtes i *Bendix Simonsens* gaard. Missionær *Martin Rasmussen* var en af talerne den vinter; der var særlig vækkelse, og pastor R. var en utrættelig forsanger. Af og til kom pastor *Diderichsen*, Tved, ogsaa som taler. Om sommeren stævnede man til de store IMs møder i Kalø- og Møllerupskovene, eller i skoven ved Femmøller. Ved et møde i Ryomgaard skov talte *Busch* for 6000 menn. Hvert aar var der møde i Rosenholm skov, hvor bl. a. *Olfert Ricard* talte, og pastor *Fridrik Fridriksson* fra Island talte i Agri kirke. — Men arbejdet paa den hjemlige front var hovedsagen (Hvem skal tale ved missionsugen i aar?). Pastor R. var lykkelig ved at være noget for mennesker, og han satte i disse aar dybe spor, han havde en egen evne til at tale med alle, ikke mindst til konfirmanderne. Der voksede en børneflok op i den gamle præstegaard (en søn blev sp. i Galten-V), men da de fløj fra reden, og pastor R. og hustru følte sig ensomme, opstod tanken om forandring, og 1911 flyttede de til Tersløse« (se videre her II, 168 f. og VI, 531 f.).

Pastor *J. P. Jacobsen* fortsætter: »Det er ikke forkert at sige, at Indre Mission i de aar gav det kirkelige liv »ansigt«; men det vil være forkert, hvis man deraf slutter, at hovedparten af pastoratets beboere fylkedes om Indre Mission. Der blev tre grupper, og det var i regelen ikke svært at rubricere de enkelte der indenfor, selv om der kunne være svære overgange. Der blev en kirkelig Indre Mission, en kirkelig ikke-Indre Mission og en ukirkelig gruppe. Den første gruppes arbejde blev til at begynde med af ren religiøs art, og først gennem reaktion viste den sig i sognenes borgerlige liv. Den sidste gruppe kom ikke til at betyde meget i sognenes initiativ. Derimod var den anden gruppe betydelig virksom paa flere omraader — stærkt tilskyndet af læreren, *Kallesøe*, der her havde en mere end

40-aarig frugtbar gerning. Hans motto i den kirkelige aktivitet søgte han at hævde som den gyldne middelvejs linie. Og hans position blev incitament i den frembrydende andelsbevægelses tid. Han stiftede sparekasse, fik bygget forsamlingshus og tilskyndede til sygekasse og andelsmejeri. Derimod var det næppe ham, der startede en totalafholdsbevægelse, dertil var dens levetid for ujævn og dens indhold for lidt kulturelt betonet. Men Indre Mission gik frem i kraft af vækkelserne. En halv snes aar efter at Grønfeld Andelsmejeri blev bygget med tilslutning fra det brede lag i de omliggende sogne, blev der bygget et mejeri af IMs venner i Skaarup lige ved Grønfelds skel. Et ønske om, at Grønfeld mejeri skulle holde stille om søndagen blev nedstemt ledsaget af saarende udtalelser. Man kunne ikke se den samvittighedskonflikt, det var for IM. En mand har sagt det saaledes: »Jeg holdt fast saa længe som muligt; men en søndag, jeg kom hjem fra kirke, hvor vi havde haft det saa velsignet, traf jeg mælkekusken, der lige læssede mine spande af. Jeg sagde til ham, om han dog ikke kunde tænke sig at komme i kirke, men fik blot svaret: Hvem skal saa køre jeres mælk? Da saa jeg hele billedet af et rygende mejeri med travle mejerister og en lang række mælkevogne bemandet med levende mennesker — mens vi sad i kirken og nød dens velsignelse. Kunne vi for nogle lumpne kroners skyld blive krævet til ansvar for deres sjæle paa den store dag? Det blev en udmelding af mejeriet! Det varede heller ikke længe, før man begyndte at opstille efter kirkelige linier til sogneraadene. Den væsentligste aarsag var vist læreransættelser efter *Lund* i Agri og Kallesøe i Grønfeld. Skulle børnene ledes ind til det liv, der var blevet deres, saa maatte lærerne staa positivt overfor det. I en sygeplejeforening og en brugsforening, der stiftedes i disse aar blev det lovfæstet, at hhv. sygeplejersken og uddeleren skulle være troende mennesker, d. v. s. at de skulle slutte sig til IM.

Mærkeligt nok blev nogle spredte tilløb til at bygge missionshus hver gang standset. Man vil mene, at det var pastor *Rasmussen*, der ikke syntes om det, da det kunne resultere i, at »samfundet« spredtes til en sakramentløs forsamling, der bedre lod sig opbygge i missionshus end i kirke. Det var muligt ikke helt forkert. Man nøjedes derfor med at indrette missionssale i private hjem og benytte skolerne til bibellæsninger. Ejendommeligt var det, at forsamlingshuset, der var bygget til »andet« formaal, blev centrum for de største vækkelser, da man lejede det til missionsuger. Det gjorde et dybt indtryk, da lærer *Kallesøe*, som bar arbejdet i forsamlingshuset, efter sin afsked rejste til Herning og der fandt ind i IM, engang talte i forsamlingshuset og aflagde et stærkt vidnesbyrd om sin omvendelse. Af lægmænd, der fik betydning for vækkelserne i Grønfeld kan nævnes den milde, nøjeregnende købmand *Jens N. Holst*. Han ledede gerne sangen ved møderne. Gaardejer *Bendix Simonsen* og hans kone Sofie Simonsen fik en meget stor betydning for vækkelsernes forløb. Endnu vil sikkert mange ældre kvinder mindes den lille barnlige *Laura Clausens* smaa stuer som det sted, hvor deres livsvej fik en ny retning og indhold. *Niels Kjerri* og pastor *Busch's* tidligere kusk vendelboen *Søren Thomsen* var mangeaarige ledere af samfundet og tillige et par mennesker, der ikke bar følelserne paa trøjeopslaget. Det aar, pastor *Rasmussen* rejste, blev missionshuset i Grønfeld bygget. Det blev vist især *N. Kjerri*, der bestemte dets konstrukton, og det staar som et værdigt udtryk for begge ledernes mentalitet. Ingen krusseduller, intet til forskønnelse, men alt kontant og ærligt. Den kendte IMs fører, forpagter *K. Heilmann*, Møllerup, havde Agri præstegaard i forpagtning til 1897.

Det var ikke nogen let start pastor *H. C. Rørdam* (1911-16) fik, da han skulle følge pastor Rasmussen i embedet. Han havde nærmest levet en valgmenighedspræsts tilværelse i Chicago, og nu kom han til en bolig der var saa brøstfældig, at den næppe var beboelig. Men hvad boligen manglede i fasthed, det besad »den faste kerne« i menigheden til gengæld. Der blev sagt til ham: »Vil De være vor præst — ja eller nej«! Det maatte blive et nej! Det blev begaaet fejl ved hans udnævnelse. Der var en ansøger, der havde tilslutning paa begge sider, men en mand gik den politiske køkkentrappes vej. Det blev ikke glemt. Fra nu af udvandrede det meste af Grønfeld til den vennesæle pastor *Larsen* i Feldballe, ogsaa enkelte børn blev konfirmeret der. Pastor *Rørdam*, der var en dygtig og begavet mand, forsøgte at pløje nyland bl. a. ved at stifte en santalmissionskreds blandt den kreds, der stod uden for IM. Selv om en del af IM gik andet steds hen, vedblev der dog at være en hæderlig kirkegang, idet hovedparten af pastoratets IM vedblev at søge nadverbordet i deres kirke, og at den ikke særligt kirkelige midtergruppe vedblev at søge kirken, blev pastor R.s fortjeneste.«

Pastor *H. C. Rørdam* skriver: Min gerning i Agri-E. blev ikke uden vanskeligheder. Mange af beboerne havde ønsket en IMs præst. Ankomsten til Agri var ikke behagelig. Præstegaarden var ganske forfalden, der manglede gulve i halvdelen af stuehuset, alt var snavset og udenomsbekvemmelighederne var ubeskrivelige. Trods provstesyn var pgrd. afleveret i faktisk ubeboelig stand, og jeg maatte søge laan i stiftsmidlerne for at faa den gjort beboelig. Der var et stærkt IMs samfund, som ikke kunde tænke sig andet end IMs forkyndelse. Forgængeren var blevet omvendt her, og man haabede, at det samme maate ske med mig. Paa det punkt skuffede jeg dem, men lidt efter lidt kom der dog et ret venskabeligt forhold med en del af dem. Med den øvrige del af bef. kom der snart et hjerteligt forhold. En santalkreds og en foredragsf. samlede mange. Og lidt efter lidt voksede kirkegangen.« R. søgte herfra »for at komme til at virke et sted, hvor der var mere sangbund for hans forkyndelse.« Flytningen var meget besværlig, den nedbrød fru R.s helbred. Hun havde en sjælden evne til at omgaas mennesker (se iøvr. her III, 381). —

Pastor J. P. Jacobsen fortsætter:

»Det er ikke underligt, at ens egne, der var saa stærkt præget af pastor *Buschs* virke, fandt hedningemissionen som en uadskillelig del af kristenlivet. Det blev selvfølgelig i første række DMSs missionsmarker, interessen samlede sig om, men ogsaa Sudanmissionen fandt god indpas næsten fra starten af, og Sømandsmissionen havde ogsaa store kredse. Da lærer *Østerby* kom til Grønfeld ca. 1908, kom han med Blaa Kors.

Det er dog næppe den, der har æren for ædruelighedens paa egnen. Den var allerede godt forankret dengang! Det er maaske et af de allerinteressanteste træk ved vækkelsen, at selv om vækkelsen ikke havde et absolut flertal med sig, saa forsvandt alkoholen, der før havde været en svøbe for egnen, fra langt de fleste hjem. Det skete uden aaben kamp. Der var saa faa der købte, at de handlende ikke kunde beholde det med fordel. Hen mod første verdenskrig var det nok umuligt at købe »en halv bajer« udenfor Ebeltoft. Kroerne forsvandt, fordi det var ikke forretning, og for at ikke fremmede skulle forsøge sig i drikkespekulation, opkøbte mindre kredse af IMs venner dem og lavede dem om til missionshoteller eller nedlagde dem.« —

Præstens arbejde har til tider mødt vanskeligheder.

Siden 1916 har alle sp. staaet IM nær. Kirkelivet har været præget af IMs trosliv, selvom mange stadigt kan regnes til de to foran nævnte andre grupper. De forskellige indberetninger fra de skiftende præster og fra lægfolk, der har boet her eller kender forholdene, er forholdsvis enige om, at Agri-E. er det bedste pastorat paa Mols, hvad aandelig interesse angaar. Kirkekollekterne er vist større tilsammen end i alle sogne paa Mols, alterbesøget er meget stort og der er god kirkegang. Men i nabosognene siger de, at »Agri-E. ikke er god ved sine præster.«

En af de tidligere præster skriver: »2—3 generationers levende kristendom har ikke formaaet helt at udslette det indtryk, som biskop *Hygum* havde af forholdene her. Der kan være noget udvendigt over livet, som om evangeliet ikke først og fremmest er til *indvortes* brug. Der er nok hos mange sket en forandring i retning, men ikke i sind. Drikkeriet forsvandt med vækkelsen i pastor Rasmussens tid, men andre synder har kunnet tolereres. Meget synes at være stivnet i former. Der tiltrænges ny vækkelse . . .«

Det er vist ikke urigtigt at sige, at flere af præsterne er rejst skuffede herfra. Det, der skete i pastor Rasmussens tid, er maaske nøglen til forstaaelse deraf. Pastor R. blev omvendt her ved lægfolks vidnesbyrd, og siden da har det ligesom ligget i underbevidstheden hos flere af IMs ledere, at de til en viss grad vil bestemme over præsten (og faa ham omvendt). En datter af pastor *Rørdam* fortæller, at hendes forældre kunde komme hjem fra et IMs møde, hvorefter fru Rørdam satte sig til at græde og sagde: »Hvad har vi dog gjort dem, siden de er saadan imod os?« Rørdams var af de missionsvenlige grundtvigianere, og den Santalkreds, som fru R. stiftede, gik (og gaar stadigt) godt uden forviklinger.

Pastor *K. F. Jespersen* (1917-19) mindes af flere med veneration. Han gjorde et nidkært arbejde, trods skrøbeligt helbred. Men han havde vanskeligere kaar, som sled haardt paa ham. Hans grav er den eneste præstegrav paa Agri kirkegaard.

Pastor *J. C. Willesen* (1919-27) omtales som »den præst, der har klaret sig bedst«. Han var optaget af saa mange ting, at han kunde tage stort paa de lokale forhold. Han var meget belæst, havde en utrolig hukommelse, men alt dette ængstede de gamle missionsfolk. For mange blev han et frisk pust fra en noget større verden i det lille sogn paa Mols. Han havde god kkg., ogsaa fra andre sogne. Et vendepunkt i hans gerning her og i sognets politiske stilling indtraadte, da han blev valgt som folketingsmand af retsforbundet. At hans position ikke var ringe, ses af, at Egens sogn, der hidtil havde stemt venstre, fik venstre færre stemmer end retsforbundet 1926 (se her II, 62).

Pastor *Jørgen Langhoff* (1927-32) oplevede en vækkelsestid her, især blandt de unge, men han var ogsaa skuffet. Han har i embedsbogen skrevet lange beretninger om sine vanskeligheder med IM, skønt han selv var 100% missionsmand.

Pastor *E. W. Nyholm* (1932-44) kunde tale om vanskeligheder med 3—4 af IMs ledere, og om hvor utryg præsten følte sig, og 1943 blev der direkte splid i samfundet i Agri, blot p. g. a. en bagatel, og N. følte sig saa utilpas, at han søgte bort.

Pastor *F. L. Lauritzen* (1945-53) følte sig heller ikke tryg, og noget lignende gjaldt pastor *P. I. Jensen* (1953-63 skønt de tog deres plads blandt IMs venner. Men alligevel er trods alle vanskeligheder Agri-E. et af de aandeligt set mest vaagne pastorater paa Mols. Og forholdene mellem de kirkelige retninger er præget af voksende forstaaelse. Det kirkelige liv præges stadigt af IM, og der er ikke lidt arbejde i gang.

Pastor *Sv. Erik Sørensen* har virket her siden 1963, og i jan. 1964 berettede aviserne om hans utraditionelle ideer. Arbejdet som garnisonspræst i Nr. Sundby gav ham lyst til at prøve noget nyt her i Agri: f. ex. sang- og musikgudstjenester en gang om maaneden, hvor ogsaa højttalere og baandoptagere tages i brug (og der kan komme 300!), gudstjenester hver onsdag om sommeren paa stranden, med sangblade baade paa dansk, svensk og tysk, eller han samler c. 100 til skitur efter gudstjenesten gennem de sneklædte bakker.

IMs ledere har været bl. a. lærer *B. P. Østerby*, gdjr. *L. Kjerri*, gdjr. *L. Bendtsen*, gdjr. *Mikkel Mikkelsen* (f. 84).

Uddeler *S. C. Sørensen* (f. 97), fmd. KFUM.

Martin Foged er skildret i 3 spalter i Kr. Dbl. 1957 (ved Axel Holm), da han var 85 aar. Han er fra Dyskærgaard, slægtsgaarden i Egens, hvor hans fader købte fæstegaarden (under Kalø) 1848. Martin kom tidligt ud at tjene, mindedes at han som 20-aarig blev drukket plakatfuld ved et marked i Rønde og dagen efter lovede sig selv, at det skulde være slut med drikkeriet. Det var slemt den gang. Senere blev han fmd. i Blaa Kors. Et ophold hos Uffe Birkedal paa Rønde højskole fik han ikke noget ud af, kom saa paa Tune landsbrugsskole. Hans brødre blev omvendt ved at høre pastor *Busch*. Selv blev han omvendt, da han var 27 aar. Han købte en gaard i Skellerup, sluttede sig varmt til IMs smf. i Knebel, fik 7 aar senere en gaard ved Kolind og ejede i 24 aar Ny Ryomgaard. 1930 døde hans kone, og han købte fædrenegaarden i Egens, senere overtaget af en søn, og saa flyttede Martin F. til Rønde, hvor han har haft stor betydning baade for IM og i IM. Til sidst flyttede han tilbage til fædrenegaarden. Hans søn er ftmd Jens Foged.

Skolerne er tilsluttet *Molsskolen* i Knebel.

1926 oplyses: Kkg. 15%, gode, halvdelen af bef. til IM, sdsk., KFUM og K, YM-kredse, grundtvigsk santalkr, 1931: Kkg. 10—15 og 15—20%, forholdsvis gode forhold, godt besøgte ungdomsm., foredragsf., KFUM og K (35 og 32), halvd.

af bef. til IM, en del ukirkelige. 1939: Kkg. 20 og 30—35%, alt præget af IM, baade i godt og ondt. IM smf. i Grønfeld og Egens, ikke saa godt i Agri, mdl. ungdomsm. ved sp. — 1943: tilføjes: Nogen splid og stilstand i A. — 1951: Kkg. 13 og 17%, det kirkelige liv præget af IM, mh., 4 sdsk., ungdomsm. i prgd., velvilje. 1959: Kkg. 12 og 20%, det kirk. liv præget af IM (90), 3 bibelkr., kvindekreds, santalkreds, 1 mh., 2 sdsk., mdl. ungdomsgudstj. og ungdomsm. i prgd., KFUM og K (fællesf.). Ringe sociale forskelle. 1963: Kkg. 12%, velvilje, IM (90), 3 bibelkr., kvindekr., santalkr., 2 sdsk., mdl. ungdomsgudstj. og ungdomsm. i prgd.

Folketal. 1850: 557 og 185; 1901: 670 og 230; 1921: 658 og 251; 1960: 547 og 254.
Altergæster: 1922: 815 og 496; 1930: 615 og 390; 1938: 1125 og 500; 1945: 627 og 451; 1962: 977 og 362.
Menighedsraad: 1922: 6 IM, 6 u. p., 1934: do., 1945: do., 1961: 4 IM, 8 u. p., valg.
Kommunevalg: 1943: S. 137 (2), V. 240 (5), 1962: Upolitisk. Fmd.: Gdjr. *I. Mikkelsen.*

Agri kirke ligger meget højt, nær Agri bavnehøj, skibets østlige del og koret er romanske, af raa kamp. Rester af oprind. vinduer, syddør er bevaret. Skibet er i gotisk tid forlænget mod vest, kirken er overhvælvet. Spinkelt taarn med pyramidespir og vaabenhus mod syd (fra c. 1700). Vaabenhuset er opført som gravkapel for Lyngsbæk, men 1833 omdannet til vaabenhus. Kor og vaabenhus har afvalmede gavle. Flere støttepiller. Barok-altertavle med storstykke og 4 snoede søjler, samt topstykke, i midten et maleri (Emmaus). Series pastorum paa bagsiden. Stager fra 1625. Lige alterskranke, tværs over koret, med udsavede balustre. Enkel, romansk granitfont, glat messingfad fra c. 1700. Prædikestol som altertavlen, 4 fag, snoede søjler. Ny stole, kirkeskib fra 1881, Epitafium, 5 udskaarne gravtræer, gravkælder under skibet. 170 sd., orgel.
Østj. hj. 1955, 136-38.

Egens kirke, paa toppen af en bakke, vid udsigt, er lille, skib og kor ud i eet, opført i 15—16. aarh. af munkesten og raa kamp. Vaabenhus mod nord, lille taarn med pyramidetag (Stylteta arn), vaabenhus mod nord med kamgavl. Kirken er hvidkalket, tegltag. Altertavle i 2 fløje med malerier fra 1928 (J. Th. Skovgaard: Paaskemorgen, Johs. døber, en apostel), sengotiske stager paa 3 løver. Alterskranke med udsavede balustre tværs over koret. Romansk granitfont med dobbeltlover (som Skødstrup og Bregnet). Sydtysk daabsfad fra c. 1575 med hvirvel-roset, bølgeranke osv. Prædikestol i 5 fag fra c. 1575, gravsten. 70 sd.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 50 rug, 82 byg, 51 havre, b) 40 byg, 48 rdl. c) 12 lpd. ost, 16 lpd. smør, 20 sn. æg, 18 gæs, d) 150 rdl. e) 82 td. ld., 5 td. hartk. Stor, god, gl. bindingsværksprgd. med kvist. — 1870: Regul.: 1288 kr., netto: 4022 kr. 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1750, hovedrestaur. 1956.

12. 25. marts 1848—25. juni 59 (Adjunkt Horsens 38): **L. A. C. Knudsen,** fl. t. Eltang-SV., se der.

13. 20. aug. 1859—17. okt. 59 (sp. Laurbjerg-L. 5. maj 55—3. jan. 56): **Halfdan Valdemar Holstein,** f. 28. maj 10 Slagelse. F.: Kmjr, kpt. i livgarden, senere consumptionsinsp. i Slagelse Henning Christopher H. og Maria Stibolt. Stud. Slagelse 30, c. juli 40 (h), lærer Wærnske institut, Frberg., ord. kat. Vor Frelsers k., Kbh. 17. maj 47, do. Køge-Ø. 9. febr. 50, † 17. okt. 59. — G. 6. Juli 44 Henriette Vilhelmine Trock, f. 3. marts 18 Kbh., † 21. aug. 61. F.: Grosserer Laurits Søren T. og Anna Helene Fugl.

Pastor H. naaede ikke at tiltræde her.

14. 13. nov. 1859—18. maj 80 (Hjpr. Kristrup-H. 7. nov. 54): **Emil August Biltzing,** f. 12. marts 14 Nakskov. F.: Sp. i Aalsø-H., † 53, se der. Stud. Aarhus 35 (en øjensvaghed hindrede ham flere aar i at læse, c. jan. 44 (nc) og juli 44 (h), Hjpr. her 16. okt. 46, do. Aalsø-H. 48—53, afsk. 18. maj 80, † 8. juni 96. — G. 30. aug. 60 Laura Sophie Henriette Djørup, f. 30. aug. 35 Hassing, † 16. marts 12. F.: Provst, Karlebo, † 79, se der. Se iøvr. ovf.

15. 29. juli 1880—31. maj 88 (sp. Tunø 8. jan. 73): **N. C. H. Hauch,** fl. t. Knebel-R., se der.

16. 17. aug. 1888—16. febr. 95 (sp. Tunø 26. nov. 84): **J. P. J. Mynster,** fl. t. Gerrild-H., se Marvede-H.

17. 14. maj 1895—24. juli 1911 (Hjpr. Stadager -NK. 1. sept. 93): **S. C. Rasmussen,** fl. t. Tersløse-S., se Ølby-A.-F.

18. 28. nov. 1911—20. nov. 16 (Dsk. præst Chicago, USA 13. juni 04): **H. C. Rørdam,** fl. t. Eltang-SV., se Skaarup.

19. 11. apr. 1917—9. maj 19 (rkp. Sct. Lukas k., Frederiksberg 27. nov 14): **Karsten Friis Jespersen,** f. 5. apr. 87 Kerteminde. F.: Sp. Brahetrolleborg-K., † 27, se der. Stud. Horsens 06, c. 12^2 (h_1), hjpr. Randers Sct. Mortens k. 4. apr. 13, † 9. maj 19. — G.[1] 30. maj 13 Ellen Bredstrup, f. 19. sept. 90 Køge, † 10. dec. 16. F.: Seminarieforstander i Jonstrup c. theol. Stig Volrat B. og Christine Johanne Henriette Jørgensen (se ord. kat. Køge-Ø.). — G.[2] 2. sept. 18 Hansine Levinsen, f. 1. aug. 86. F.: Skipper Kr. Martin L. og Klara Eriksen. — Broder: Brønshøj.

Pastor J. var IMs ven, en god prædikant og flittig præst. Han fik mange venner her. Hans første hustrus død gjorde dybt indtryk og sorgen knyttede ham nærmere til befolkningen. Under den lange indkaldelse til sikringsstyrken paadrog den ellers saa stærke mand sig en sygdom, som han aldrig forvandt. Trykket af denne sygdom og sorgen over hans hustrus død kom til at præge hans gerning og forkyndelse. Han maatte arbejde med nedsat kraft, men han øvede sit arbejde samvittighedsfuldt saa langt kræfterne tillod det. Se iøvr. ovf.

20. 20. sept. 1919—1. juni 27: **J. C. S. Willesen,** fl. t. Aagerup, se Hvalsø-S.

21. 5. sept. 1927—8. juli 32: **J. N. Langhoff,** fl. t. Tranderup, se Allinge.

22. 24. okt. 1932—21. dec. 44: **E. W. Nyholm,** fl. t. Aversi-T., se der.

23. 3. maj 1945—9. juli 53 (Sekretær Danm. kr. gymnasiastbev. 42): **F. L. Lauritzen,** fl. t. Magleby, Langeland, se der.

24. 14. nov. 1953—26. febr. 63 (kkp. Taars 19. maj 47): **Poul Immanuel Jensen,** f. 14. sept. 17 Aalborg. F.: Sp. Esajas k., Kbh. Stud. Østersøg. 37, c. 45^2 (h-74), hjpr. Grøndals k., Kbh. 8. febr. 46. — G. 16. marts 46 Fanny Heiberg, f. 25. okt. 18 Kbhvn. F.: Fuldmægtig, c. jur. Hans Christian Rørdam H. af Gedsted-F. (Det kgl. døvstummeinst.) og Martine Christensen. — Brødre: Rkp. Hillerød-NH. og kirkearkitekten Holger Jensen. Hustrus slægt, se Stamt. 41.

Kredspræst for Kirkeligt forbund 49—51, BM KFUM og Ks kredsbest. 56—63, Herredsrepr. DKU 56—63, BM Sønderj. foren. f. Mols.
Flyttet til rkp. Skive-R. 26. febr. 1963.

25. 1. juli 1963 (Generalsekretær Den dsk. Israelsmission 60): **Svend Erik Sørensen,** f. 13. marts 27 Herning. F.: Lærer Niels Christian Ma-

rius S. og Ovidia Petra Thisgaard Ovesen. Stud. Herning 46, c. Aarhus dec. 52 (1-96), Teolog under Grønlandskommando 53, kkp. (Garnisonspræst) Nr. Sundby-H. 4. maj 54—26. jan. 60. — G. 5. apr. 54 Bjørg Aandstad, f. 10. sept. 32 Kirkenes, Norge. F.: Sognepræst Hans Aa. og Ruth Erikson.

Red. Israel og evangeliet 60—63.

KNEBEL-ROLSØ

Knebel sogn, 762 ha, ved Knebel vig, omfatter mod øst en del af Mols bjerge med dybe dale og indtil 100 m høje bakker, hvoraf en del er beplantede og rejser sig stejlt op fra de lave enge ved Skellerup aa. Smukke udsigter over bakkerne og Kaløvig. Sand- og lermuldet jord. Byerne K. og Knebel-bro (næsten sammenbygget, 257 indb.), anløbsbro ved Knebel vig, centralskole, Molsskolen (fra 1964), bibl., mh. fra 1921, Skellerup.

Poskær stenhus er en af landets mest imponerende runddysser med femsidet kammer og vældig dæksten, 3 andre runddysser, 7 høje, nogle dysser og høje er ødelagt. I Tinghulen i Mols bjerge holdtes muligvis Mols herreds ting. En hellig kilde, Sct. Hans kilde har været i en stejl skrænt sydøst for skibsbroen. (Schmidt DH 144).

Rolsø sogn, *913 ha*, langs Knebel vig og Kalø vig (mod SV skyder et næs sig frem mellem de to vige), bakket, lavt ved kysten, næsten skovløst. Lermuldet jord. I sognet Vrinders kirke og byerne Vrinders (245 indb.) med mh. fra 1899, Andrup. Hg. Rolsøgaard udstykket (Rand. aarb. 1936, 104 f.).

To runddysser, flere dysser og høje ødelagt. Rolsø var en landsby med 8 gaarde, men blev nedlagt 1695. En helligkilde (Schmidt, 144).

Af den ældre præstehistorie

Knebel og Rolsø var annekser til Tved til 1551, da den davær. sp. *Chr. Rasmussen* flyttede til Rolsø. Senere blev Knebel hovedsogn.

En god kilde til sognets præstehistorie er pastor *M. C. Mogensens* kronikker i »Kaløvig« 1925 om præster her i ældre tid (efter kaldsbogen), og der berettes om historiske mærkværdigheder, skrevet vist omkr. 1772 efter pastor *Harald Holsts* optegnelser, med afskrifter af provst *Albert Jensens* beretninger fra 1618-70. Pastor *L. J. Bøttiger* har ogsaa givet træk af sognets præstehistorie i sin bog om Mols (1893). Der henvises dertil.

Provst *Albert Jensen* (1614-70) efterlod ovenn. beretninger. Han døjede meget under krigene, 1643 var han forjaget fra sit hjem i 3 uger, anneksgaarden i Rolsø lagdes øde. 1659-60 hærgede svenskere, polakker og brandenborgere, 1661 var der ikke saaet saa meget korn, som der skulde erlægges i landgilde. Skovene blev forhugget. Chr. IV beneficerede kaldet med sognenes kirketiender, en »herlighed« præsten ikke fik meget ud af i de onde tider, men der blev dog opsat et par smukke stole til præst og degn i kirken, og over Albert Jensen rejstes et smukt, epitafium. (Strandkontrollør *Anton Jørgensen* har (»Politiken« 15. apr. 1924) fortalt en historie om, hvordan herremanden til Rolsøgaard bortspillede de Rolsø bønders gaarde ved et sviregilde til præsten, som solgte dem til djævelen, men dette er fri fantasi). Wiberg anfører *Hans Nielsen Ebeltoft* som sp. 1671-79, men han nævnes ikke i kaldsbogen. Efter *Søren Jensen Vinther* (1679-94) kom mag. *Peter Nielsen Varberg* (1694—1707). I hans tid skete udvidelsen af Rolsøgaard og landsbyen Rolsøs nedlæggelse, som blev iværksat af ejeren af Rolsøgaard, *Hans Jacobsen*, et eksempel paa den forskydning, der i enevældens første tid kunde finde sted inden for landbruget. Det hang maaske sammen med, at flere gaarde laa øde hen efter krigene. *Hans Jacobsen* var en myndig mand, som ofte laa i strid med præsten. Præsten mistede sine kirketiender, og præsten kom i strid med bønderne om tiendekornets hjemkørsel. Da mag. *Varberg* døde, besatte *Hans Jacobsen* præsteembedet med sin søn *Hans Hansen* (1707-20), der var sp. i Agri (en broder til ham blev ogsaa sp. i Agri). Hans Hansen opbyggede den forfaldne præstegaard, giftede sig med Varbergs enke, men døde allerede 1720, 37 aar gl. De to præstebrødre ejede hg. Lyngsbæk. *Laust Glerup* (Wiberg: Laurids Gleerup), 1720-43, var født i Bergen, Holbergs skolekammerat, han fortæller livligt om skolelivet i Bergen i sin levnedsbeskrivelse. 1722 var han og hans hustru ude for en svær kørselsulykke. Skoleväesenet var blevet ordnet ved et præstemøde i Knebel kirke 1741, og der blev oprettet offentlige skoler i Knebel, Vrinders, Agri, Grønfeld, Vistoft og Esby, men skolelærerne var kummerligt lønnet og uddannet. *Jørgen Stub* var her kun i 2 maaneder, da han blev kaldet til Skødstrup. Saa kom *Hans Henriksen Holst* (1744-72), der har forfattet kaldsbogens historiske oplysninger. Om sig selv fortæller han i et snurrigt-højtideligt sprog, at han som kandidat »opvartede herskabet Gersdorff, Vosnæs, mange gange med prædikener i cabinettet, ja ogsaa naar fruen laa i barselseng.« Holsts 2. hustru havde været i huset hos biskop *Hygum*, og hendes broder var gift med en søn af biskop Hygum. Epitafiet over Holst antyder, at Holst ikke var upaavirket af biskoppens pietisme. Biskop Hygum kalder Holst »en stræbsom arbejder, der ikke aflader, før han, næst Guds bistand, bibringer dette daarlige folk og dets børn en bedre mening om de aandelige ting og en større lyst til Guds evige kundskab« (Elle J., s. 97). Som omtalt under Agri og s. 256 saa biskop Hygum mørkt paa molboerne. Om *Jacob Hasselbalch* (1772-88) og *Ove Steenberg* (1789—1800) vides intet nærmere. Pastor *C. L. Varming* (1800-19) var stamfader til slægten V. og stammede fra Varming ved Ribe. Efter hvad der oplyses, var han stærkt præget af rationalismen. En dalsænkning i præstegaardshaven, hvor der nu er smukke løvtræer, var paa hans tid grusgrav. Her stod han en søndag, travlt optaget af at læsse grus. Han havde fuldstændig glemt, at det var søndag. Engang, da han sad i et lystigt lag, kom der ilbud, at der var brand i Knebel, og præstegaarden var truet. Han red i hast hjem, og da han kom til præstegaarden, var beboerne ved at bære møblerne ud ... »I skal (og saa bandede han) ikke røre mine sager!« Præstegaarden blev

reddet, fordi præsten »red 3 gange rundt om gaarden og derved vendte han vinden.« Han havde i det hele ord for at kunde vende vinden, skaffe regn. (Jvf. Jydske folkeminder VI, og Saml. t. j. hist. og top. 3. r. I). Forfatteren *Joachim Kattrup* har i »Fordums folkeliv paa Mols« ogsaa berettet derom (Jy. Saml. 3. r. I, 38—102). Varming har iøvrigt i Fallesens magazin for religionslærere offentliggjort en »Valgprædiken til det res. kap. ved Vor Frue kirke i København.« — Provst *H. H. H. Haar* (1819-35) flyttede til Skødstrup, se der.

Provst *C. U. Boesen* (1835-49) havde 3 embeder efter hinanden her paa egnen. Han var en fin og ædel personlighed. Wiberg skriver, at han erhvervede sig ikke blot sine menigheders agtelse, men ogsaa deres sympati, de »lærte at kende hans sjældne, milde, elskelige og humane karakter.« Hans hustru var ham vist ikke nogen støtte. Han var meget bedrøvet over den daarlige kirkegang her, og han bad indtrængende folk komme i kirke. For at fornøje den rare mand blev man i Vrinders enig om, at een fra hver gaard og hus skulde komme i Rolsø kirke. Hvis man udeblev, skulde der bødes 1 mark. Der kom desværre temmelig mange penge i bødekassen, og endnu værre var det, at man til sidst enedes om at drikke kirkebødepengene op ved et vældigt drikkegilde. Der var i det hele meget drikkeri helt op til omkr. 1900. *Boesen* sukkede over forholdene til biskoppen. Ved visitatsen 1848 har biskop *Brammer* indført nogle trøstende ord. Boesen havde holdt en domsprædiken over Johs. Døber-ordene Mt. 3, og biskoppen ønskede for Boesen, at han »maatte faa frugter at se paa det ufrugtbare træ.« Læreren i Knebel, *Peder Feldballe* (lærer her 1833-64) var præsten iøvrigt en god hjælp, en begavet , kundskabsrig og pligtopfyldende lærer, hvis skole var blandt de bedste i stiftet.

Tiden efter 1849

Pastor *J. G. Tilemann* (1849-64) var en smuk og stadselig mand, klog og livlig. Han drev dygtigt præstegaardsjorden, havde fine heste, men med kirkelivet var det smaat. T. var rationalist. Han huskedes som en elskværdig præst. Men betegnende for situationen var det, at naar han kom til kirke, hændte det, at der stod 2—3 ældre mænd. »Nu har vi jo set hinanden, saa kan vi jo godt tage hjem igen!« Og saa blev der ingen gudstjeneste den dag, fortæller man.

Pastor *E. V. Jeger* (1864-76) var en energisk natur. Hans billede viser en glatraget mand med en smal, karakteristisk mund, han var viljefast og lod sig ikke gaa paa af vanskelighederne. I hans tid begyndte kirkerne saa smaat at fyldes. En skummel mand, hvis kræfter man var bange for, havde ladet forlyde, at han nok skulde »smide præsten paa porten«, hvis han kom. Da præsten saa kom, sagde præsten: »Han skal ikke tro, lille Mads, at jeg er bange for ham. Jeg har magtet større folk end dig!« Saaledes fik han Mads tæmmet. Ofte kørte pastor J. til Vrinders mandag fmd. for at se, om folk havde drukket sig fulde om søndagen. I saa fald talte han dem kraftigt tilrette. Han krævede meget af sine konfirmander, og hans omhyggelige konfirmationsforberedelse var med til at lægge grund til senere trosliv. Han var grundtvigsk, ikke udpræget partimand, varmhjertet, en bønnens mand. Han var ogsaa stor haveelsker, plantede fine æbletræer og anlagde en lille skov. 1865 kom den 24-aarige *Peter Kr. Kristensen* hertil som lærer. Præst og lærer blev nære venner, og den udmærkede lærer *Chr. Johansen*, Vrinders (f. 34, lærer her 1858 til sin død 1897) var ogsaa præstens tro medarbejder. Hvad lærerne havde saaet i barnesindene, brød frem, da vækkelsen kom. Pastor *Tage-Jensen* skriver iøvrigt, at en del her fik »grundtvigsk farve« i Jegers tid. Mormonerne arbejdede ivrigt i 60'erne.

Pastor *R. J. G. C. Wied* (1877-88) var ogsaa en statelig præsteskikkelse. Han var n. grundtvigsk, da han kom hertil. Han var en sjælden personlighed, flittig til sygebesøg og elsket i de smaa hjem. Han var ikke særligt veltalende. Det kunde knibe for ham at komme i gang, men han ydede altid noget værdifuldt i sin forkyndelse. Han fik sin plads i IM, da han kom i venskabsforhold til præsterne *Blume*, Vistoft, og *Diderichsen*, Tved. En, som kendte Wied nøje, skriver: »Pastor Wied var jo klar og afgjort i sit gudsforhold, men jeg synes, at forkyndelsen i de senere aar gik dybere og tilhørerne mere ind paa livet.« En anden sagde: »Prægtig, det er han, men han *kan* nu ikke tale om andet end det, der angaar Guds rige.« Alle andre sager gik i anden række. Han længtes efter, at der skulde ske noget, men han oplevede ikke her at se ret meget af troens gennembrud. Sin store tid fik Wied i Sdr. Bjert (se der). Wied byggede prgd. om, og han var virksom for plantningen. (Se Chr. Lynge i »En lille julegave«, 1909, s. 61 f.).

Pastor *N. C. H. Hauch* (1888—1900) var af en lidt anden støbning end Wied, men ligesom Wied et menneske, der gerne vilde se venligt til de vakte. Han kom hertil fra Agri, hvor han var jævnt afholdt, men havde der ikke taget stilling til vækkelsen. Men samtidig med, at han kom til Knebel, 1888, skete en begivenhed, som rørte egnen dybt og ogsaa paa sin vis banede vej for vækkelsen. Først i sept. 88 skete en tragisk drukneulykke i Knebel. Nogle yngre mænd druknede paa en rotur efter et sviregilde. Næste morgen fandt fiskerne en af dem ridende paa baadens køl, alle de andre var druknet. Det betød en knusende sorg og skam i mange hjem, og adskillige indsaa drikkeriets forbandelse. Andre blev vakt, og de rejste ned til Sdr. Bjert, hvor der var vækkelse, for at søge raad hos pastor *Wied*. Adskillige blev omvendt, og der blev knyttet nærmere baand mellem Knebel og Sdr. Bjert ved samfundsrejser i bænkevogne fra Knebel til Sdr. Bjert. Pastor *Hauch* og hans hustru stillede sig glad og gerne midt iblandt de vakte, og der blev et levende IMs samfund, som 1899 fik sit mh. i Vrinders at samles i, og hvor navnlig *Thea Andersen* gn. 2 slægtled var med til at bære arbejdet aandeligt og økonomisk. Pastor *Hauch* betragtede missionshusets indvielse som et maal, der var naaet. Hans sidste aar var præget af stor legemlig svaghed, og ved missionshusets indvielse sagde han: »Idag om et aar ligger jeg under mulde.« Og det gik i opfyldelse. — Naar man vil studere vækkelsens baggrund, maa man nok først regne med det røre, som mormonernes møder og agitation havde vakt allerede i 1860'erne, men især med pastor *Wieds* trofaste, solide forkyndelse. Og dertil kom indflydelsen fra præsterne *Blume*, Vistoft, *Busch* i Feldballe og *Di-*

derichsen, Tved, især Busch betød meget for vækkelsen i Knebel og Vrinders. Pastor *Axel Bülow* har i »Præsteminder« (1944, s. 29) fortalt lidt fra Hauchs tid: Knebel præstegaard blev lukket op paa vid gab for alle, der vilde komme og dele ordet med deres præstefolk. Alt blev taget i brug, mange bænke blev tømret sammen. Man »sang, lyttede og omvendte sig«. Mærkeligt nok kom der ved samme tid saa store sildestimer i vigene, at Knebelboerne ikke orkede at fange dem. Det rygtedes til Fyn, Thy og Harboøre, og troende fiskere derfra kom og hjalp til. En af disse fiskere blev pastor *Hauchs* medarbejder, og vækkelsen gik sin gang. Der blev holdt missionsuge i kirken, men een uge forslog ikke. Folk var umættelige. Ugen udstraktes til 14 dage. Der blev sendt bud efter flere prædikanter, og *Axel Bülow* (som senere blev Hauchs svoger, og da var sp. i Støvring ved Randers) fortæller om, hvordan han fik lov til »at staa paa Knebel kirkes prædikestol og tale til et mylder af naadehungrende mennesker« ... Efter *Bülows* prædiken gik *Hauch* op paa prædikestolen og »holdt en »uforglemmelig øjeblikstale«, fuld af flammende ild. Jeg har vist ingensinde hørt en præst raabe saa højt og hjertegribende, som Hauch nu raabte: »Paa knæ for Jesus!« Tre gange raabte han disse samme ord, og jeg er viss paa, at mange, mange knæ den dag blev bøjede for det Guds lam.« *Bülow* fortæller ogsaa om en rar proprietærfamilie, der fandt, at pastor *Hauch* gik for vidt. Han kørte over for at blive trøstet af præsten i Agri, som var kendt for at være en besindig mand. Men præsten i Agri var lige blevet omvendt, og han gav ikke bedre køb end Knebel-præsten. Saa overgav proprietæren sig, og han blev præstens gode støtte. Vækkelsen blev mødt af en del modstand, og et blad i Aarhus tog sagen op med brandartikler mod de »svovlpræster« og »Helvedeshunde«, som stod i spidsen for missionen. Særligt *Hauch* og *Diderichsen* maatte staa for skud. Stygge sladderhistorier blev sat i sving; biskop *Johs. Clausen* blev urolig over alt det spektakel. Men *Hauch* og *Diderichsen* tog det roligt, støttet af de vakte. *Hauch* kaldte presselarmen en storm i et glas vand, og det varede ikke længe, før stormen lagde sig. Det gjorde et dybt indtryk, da fru *Hauch* døde 1889. Senere giftede H. sig med sin ven, pastor *A. Bülows* søster, der var lærerinde for hans børn, hun blev en god præstekone, der helt og fuldt gik ind i det friske menighedsliv. Baade hos proprietær *Poulsen*, Aldershvile, og hos propr. *Hansen*, Rolsøgd., kom IMs venner (provst Bülow, pastor Blume og Hauch) meget.

Pastor *Tage-Jensen* (1900-17) gik i Hauchs spor. Han havde i Vorbasse-Hejnsvig staaet midt i en IMs vækkelse, og allerede det første aar han var her, blev der ny vækkelse. Det begyndte mellem de unge, og der blev en KFUM og K med 80 medlemmer. Bagefter kom en del ældre med. Vækkelserne fortsatte. Der blev gjort et stort arbejde ud fra mh, og det var et fremskridt, at der 1907 blev bygget ny sognekirke i R. sogns hovedby, Vrinders, til afløsning af den afsides beliggende kirke i Rolsø. Altergæsternes tal havde været stort i Hauchs tid, men det voksede til c. 1500 i begge sogne i Tage-Jensens tid. Kirkegangen var i disse aar omkr. 25%. Tage-Jensen var i det hele en umaadelig virksom præst, »en menneskefisker«, vel hjemme i Søren Kierkegaard og især hjemme i sin bibel, tillige en meget praktisk mand, var fmd. for et udvalg for bedre postforbindelse med daglig forbindelse pr. postskib til Aarhus fra Knebel, og oprettelse af et postkontor her. Han havde ogsaa sine alvorlige vanskeligheder her. Sladderhistorier og rygtesmederi voksede op som giftblomster i vækkelsens skygge. T.-J. var helt vækkelsens mand, initiativrig, men ogsaa noget selvsikker. Derved kom han til at udfordre nogle IMs familier. Der blev rejst sag, undersøgelsen trak ud i 3 aar (1909-12), autoriteterne tog ikke heldigt paa sagen, der efter en længere suspension endte med, at T.-J. blev genindsat, og sagen maatte falde. Senere avancerede T.-J. til at blive sognepræst i Kalundborg, og var en meget anset præst (se her II, 124). Kyndige folk skriver nu, at »den pinlige sag var *mindst* kompromiterende for pastor Tage-Jensen«. (Pastor *Rasmussen*, Agri, var kst. sp. 09—11).

Hans eftermand i Knebel: *M. C. Mogensen* (1917-29) blev senere hans nabo i Raklev ved Kalundborg. Pastor *Mogensen* fik ogsaa de førnævnte familiers meningstyrani at mærke. Han var en anden type end T.-J., stilfærdig, men afgjort IM. Her var ikke mere store vækkelser, men arbejdet gik sin gang, præget af IM i kirke og mgh. Ved siden af IM var der adskillige almindelige, folkekirkeligt-kristne kirkegængere. Pastor *Mogensen* beskæftigede sig meget med Knebel-Rolsøs præste-historie, og har ydet gode bidrag dertil. Der blev indviet mh. i Knebel 1921. I disse aar blev der holdt helliggørelsesmøder i Vrinders.

Pastor *S. Nyegaard* (1929-37) gik i sine forgængeres spor, en tillidvækkende, ydmyg mand, som der stod megen respekt om. Han brød sig ikke særligt om at samle store skarer, men prædikede indtrængende, saa det satte spor. Han var vokset op i IM, havde sine venner der, men han vilde være hele sognets præst, ikke retningsmand. En retlinet, særpræget præst, som stadigt arbejdede med sin teologi. Han var en af de præster, som »hellere gik paa sygebesøg end at bruge sin tid til teologiske diskussioner« (Kaj Jensen, se iøvr. her V, 644).

Pastor *Paul Seidelin* har virket her siden 1937, af gl. præsteslægt, han er censor ved teol. embedseksamen, har udgivet flere skrifter og afh., virket for Pathanmissionen. Fru Anna Sophie Seidelin er landskendt som oplæser og fortolker af Bibelen og klassisk litteratur. Der er god kkg., og forholdene skildres som forhen præget af IM, skellene udviskes, almindeligt folkekirkeligt liv, 2 mh. og 2 IM-kredse, YM-kredse, fælles KFUM og K.

Missionshuset i Vrinders, som blev bygget for begge sogne, er for stort efter at der ogsaa blev bygget mh. i Knebel. Det kan til dagligt ikke fyldes, men der har været holdt godt besøgte *mandslejre*, som har været til megen opmuntring. IM holder sine møder, især støttet af egnens missionærer (*Rich. Holm*, Ryomgaard, *Christensen*, Grenaa, *Simmelsgaard*, Ebeltoft, *Sindberg*, og IMs præster m. fl.).

IMs ledere har bl. a. været: Gdjr. *N. Jørgensen*, gdjr. *Kr. Nielsen*, Skellerup (f. 72, † 43), fmd. IM. Gdjr. *Holger Nielsen*, Skellerup. Fisker *Jørgen Larsen*, K. († 51). Handelsmd. *Th. Thorup*, Vrinders († 56) boede 34 aar her, fmd. f. IM og trofast leder af sdsk. Slagtermester *J. Jensen*,

Vrinders († 1935, se DnA, 1937, s. 103). Gdjr. *O. Horshauge*, K. Gdjr. *Martin Sørensen*, Vrinders. Gdr. *Holger Laier*, Vrinders.

Pastoratets kyndige lokalhistoriker var uddeler *Chr. Carlsen*, Vrinders († 62), og kbmd. *Fr. Just*, Knebel († 57).

Andre: Gdjr. *Mikkel P. Mikkelsen* († 49) i mghr., bankbest., Gudenaacentralen, fmd. Landbof. Tømrerm. *Callesen Madsen*, fmd. mghraadet i K. Lærer *Kristensen*, † 23, 82 aar gl., var lærer i Knebel i 45 aar, en ejendommelig og selvstændig personlighed med levende historisk sans. Han havde et vældigt forraad af oplysninger om egnens præster og degne, en lun, tilforladelig mand og en varmhjertet kristen.

Skolen. Lærer *Emil Olesen* var førstelærer og kirkesanger i K. 1928-63. Lærer *Henry V. Jensen* har siden 1939 fungeret (i begge hverv) i Vrinders. Centralskolen (Molsskolen) ledes af skoleinspektør *H. Bender Christensen*.

1917 oplyses: Stor kkg., det kirkelige liv præget af IM, alle mghraadsmedl. er IM, gode forhold. 1927: Kkg. 25 og 20%, væsentlig præget af IM, 2 IM-kredse, KFUM og K. 1935: Kkg. 20%, gode forhold, præget af IM. 1947: Kkg. 8 og 10%, præget af IM, noget stillestaaende, især i K., alm. velvilje, ogsaa uden for IM, 2 IM-kredse, KFUM og K (fællesf.), 2 sdsk., 1963: Kkg. 6 og 8%, 2 IM kredse, 2 YM kredse, lidt Jehovas vidner, alm. velvilje. Se iøvr. ovf.

Folketal. 1850: 280 og 404; 1901: 327 og 466; 1921: 455 og 471; 1960: 497 og 491.
Altergæster: 1922: 298 og 248; 1934: 410 og 305; 1942: 385 og 240; 1947: 241 og 267.
Menighedsraad: 1922: 6 IM, 6 u. p., 1934: do., 1945: do., 1961: K.: 3 IM, 3 u. p., R.: 4 IM, 2 u. p.
Kommunevalg: 1943: S. 94 (1); V. 201 (4); Rf. og UP. 105 (2). 1962: S. 89 (1); Borgerl. 341 (5), UP. 88 (1). Fmd.: Gdjr. *Holger Nielsen*.

Knebel kirke, smukt beliggende ved østsiden af K. vig, bestaar af romansk skib og kor med apsis af raa og kløvet kamp, skibet er tidligt forlænget mod vest, vestgavlen har kamtakker, over forlængelsen er 1738 opført et lille taarn med pyramidetag. Vaabenhus mod syd. Bjælkeloft i skib og apsis, koret er hvælvet. Kirken har omkr. 1738 faaet profilgesims, blyindfattede, rundbuede vinduer, og gulve af graagule fliser og gule mursten. Inventaret blev rest. 1956-57. Nyt alterbord af lodretstillede granitfliser, lavt egetræs-retabel, foran hvilket et kors af egetræ. Det tidl. alterbord er paa vaabenhusloftet. Den tidl. altertavle med Gethsemane-maleri i klodset ramme, hænger i skibet. Kalken er fra Stettin udført for Dal-regimentet, men taget fra svenskerne ved Kristiansstad og 1676 købt tillige med disken af general And. Sandberg, som først forærede den til sit regiment (iflg. indskrifter paa underkanten af kalk og disk). Stager fra c. 1575, ny, halvrund alterskranke. Romansk (ophugget) granitfont, buet kumme paa firkantet fod. Messingdaabsfad fra c. 1618 med syndefaldet, vaaben osv. Prædikestol som i Vrinders med apostelmalerier. Lydhimmel. Ny stole. Degnestol fra 1634 med relieffer, do. præstestol. Kirkeskib fra c. 1930. Klokke fra 1675. Epitafier. 120 sd. Orgel.

Rolsø kirke laa upraktisk for den egentlige bebyggelse (landsbyen var nedlagt 1695), var en lille, romansk, hvidkalket granitkirke med taarn, aabent mod vest. Kirken blev revet ned 1907, tilbage staar vaabenhuset, en hvidkalket, teglтækt bygning, der nu er et ligkapel paa den idylliske gl. kirkegaard, som stadigt benyttes, omgivet af kampestensdiger, køreport med 3 renæssancepiller. Klokkestabel. I kapellet staar nu den tidl. altertavle paa et alterbord, og her er et sammenstykket epitafium med 4 tætstillede halvsøjler, kronet af en brudt gavl. Flere andre gravminder.

Vrinders kirke, indviet 8. sept. 1907, arkit. R. Frimodt-Clausen, er opført af røde mursten paa sokkel af kløvet kamp, skifertag, materiale fra den gl. kirke er anvendt. Kirken bestaar af skib, og kor, apsis og taarn med ottekantet spir. Gulv af sort-hvide fliser. Bjælkeloft. Kirken er restaureret 1957, og fik da nyt alter, fritstaaende, af røde mursten med en særpræget keramik-altertavle, skænket til Sct. Mikkels kirke, Slagelse, 1941, erhvervet til Vrinders kirke 1957 (tavlen er udført af Paul Jensen og A. Nørregaard). I en muret bagvæg er indsat store relieffer af evangelisttegnene, hvorover en rund bue med en kvinde, knælende foran den opstandne. Den tidl. altertavle (kopi af Carl Bloch: Jesus med barnet, originalen i Holbæk kirke), nu i Rolsø kapel. Sengotiske stager. Romansk granitfont med relieffer, interessant ved, at der 1906 konstateredes levninger af sort og rød staffering. Sydtysk daabsfad med bebudelsen og ringbælte. Prædikestol fra 1664 i 4 fag med hjørnesøjler. Samtidig himmel. 180 sd. Orgel. Ligkapel fra 1924.
Mackepr., s. 41, 302.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 61 rug, 122 byg, 25 havre. b) 55 rdl., 17 rug, 43 byg, c) 13 lpd. ost, 48 sn. æg, 48 gæs. d) 120 rdl. e) 60 td. ld., 5 td. hartk. Stor egebindingsværksprgd. med sidefløj. — 1870: Regul.: 2368 kr., netto: 4650 kr. 1913: 2. kl., 1958: 12 kl. — Prgd. fra 1885, restaur. 1957-58.

17. 22. juli 1835—22. juli 49 (sp. Mariamagdalene-K. 9. marts 27): Provst **C. U. Boesen,** provst her 10. nov. 48, fl. t. Hjortshøj-E.-E., se Høje Taastrup.

18. 18. okt. 1849—6. maj 64 (sp. V. Hornum-H.-F. 11. apr. 32): **J. G. Tilemann,** fl. t. Egtved-Ø, se der.

19. 12. juli 1864—30. nov. 76 (sp. Lønborg-E. 8. okt. 55): **Edvard William Jeger,** f. 25. juni 10 Sct. Croix. F.: Kbmd. Hans J. og Marie Cathrine Hage. Stud. Hrlf. 28, c. maj 33 (h), sp. Vedersø 13. okt. 38, afsk. 30 nov. 76, † 12. dec. 81. — G. 28. maj 39 Gjertrud Cathrine Marie Sophie Kipnasse, f. 20. okt. 06 Kbh., † 30. juni 71. F.: Grosserer, løjtnant Christian Frederik K. og Bolette Margrethe Gjertrud Hage. — Hustrus søster g. Paludan, Raarup. — Om pastor J. se ovf.

Pastor Jegers erindringer er offentliggjort i „Herlovianeren" 1940, s. 30 f.

20. 13. marts 1877—16. marts 88 (Hjpr. Karlby -V. 20. nov. 72): **R. J. G. C. Wied,** fl. t. Sdr. Bjert, se Humble.

21. 31. maj 1888—29. aug. 1900 (sp. Agri-E. 29. juli 80): **Niels Christian Hauge Hauch,** f. 18. juni 42 Hastrup, Tyregod. F.: Proprietær til Tim hovedgaard Henrik Andreas Rosenauer H. og Pouline Elsesine Hauge. Stud. Viborg 62, c. 69[1] (h_2). Hjpr. Tunø 27. aug. 71, sp. smst. 8. jan. 73, † 29. aug. 00. — G.[1] 24. apr. 67 Gabriele Amalie Strandbygaard, f. 26. marts 41 Borgensgaard, Vedersø, † 10. juni 67. F.: Proprietær Bertil Rindom S. og Mette Lægaard. — G.[2] 8. nov. 73 Adamine Magdalene Feddersen, f. 24. okt. 38 Møgeltønder, † 17. febr. 89. F.: Birkeskriver, godsinspektør paa grevskabet Schackenborg Ingvar Christian F. og Nicoline Regine Rose. — G.[3] 10. dec. 90 Elisabeth (Elise) Bülow, f. 14. jan 68 Bording, † 22. maj 37. F.: Provst, Hjortshøj-E., † 93, se der. — Søn: Støvring-M., 3. hustrus broder: Marstal. Stamt. 19.

Pastor H. blev sp. paa Tunø efter at en deputation af bønder havde været hos biskoppen og kongen, og han mindedes paa Tunø som »den præst der ubetinget havde samlet flest i kirke.« Ogsaa til Agri blev han han kaldet efter beboernes andragende. Han blev en af IMs førere paa Mols (se ovf.), men var den sidste tid meget syg, led mange smerter (cancer). Paa dødslejet sagde han til sin svoger, Axel Bülow: Her ligger en arm synder og skal dø! og han døde trygt i troen paa den korsfæstede, og døden var ham en lindring (Axel Bülow: Præsteminder, 1944, s. 29—31, jvf. Aarhus amts folkebl. 1. sept. 00).

Pastor O. J. Thuesen har i DnA. 1936, s. 103 (jvf. »Liv og Lys« s. aa.) skildret pastor Hauch.

Onsdag i den stille uge i aaret 1900 sejlede jeg for første gang fra Aarhus til Mols. Jeg var den gang tjenstledig kapellan i Nors og Tved i Thy og havde nylig været paa Sjælland ved min moders dødsleje og begravelse. Pastor *Hauch* laa syg af kræft og havde gennem pastor *Krarup* i Nors knyttet forbindelse med mig.

De allerførste dage jeg var i Knebel præstegaard, fik jeg ikke talt meget med Hauch; jeg skulde jo prædike i Knebel og Rolsø kirker alle fire helligdage. Men jeg fik dog at vide, at der i halvfemserne havde været en stor vækkelse i Knebel og Vrinders.

Efter paasken gik jeg ind til pastor Hauch og spurgte ham, om ikke det havde været svært at ligge og tænke paa, at nu *skulde* han dø og staa Gud til regnskab for hele sin livsgerning.

Jo, svarede han, De kan tro, det har været svært. Men der er alligevel eet ord, som djævelen aldrig har kunnet tage fra mig. Kan De tænke Dem, hvad det er for et?

Nej, det kunde jeg ikke.

Det er det ord: Jesus annammer syndere.

Ordet var mig ikke fremmed. Det var mærkeligt nok det sidste ord, jeg havde hvisket til mor, kort før hun døde. Men jeg udtalte alligevel min forundring over, at netop det ord havde saa stor en magt, da det jo var et ord af Jesu fjender.

Ja, svarede han, men det er ogsaa det eneste, som Jesus og hans fjender er enige om. Men saa kender De vel heller ikke, hvad Luther siger om det ord?

Nej. Det gjorde jeg ikke.

Jo, han siger omtrent saaledes: »Du skræmmer mig altsaa ikke, du djævel, ved at fortælle mig, at jeg er en synder. Tværtimod, du trøster mig. For det er jo syndere, som Jesus annammer.«

Han havde hidtil ligget og set hen for sig. Nu løftede han blikket, saa mig lige i øjnene og sagde: Og ser De, pastor Thuesen, kan man ikke blive andet, saa kan man blive en synder. Og det er syndere, Jesus annammer.

Jeg svarede blot: Ja, saa er brodden taget bort. Men i mit stille sind tænkte jeg: Det kan være det samme, hvad djævelen sætter ind med paa den præst, for det driver ham blot nærmere til hans frelser.

— — —

Pastor Hauch havde i sine velmagtsdage holdt mange møder og gudstjenester ogsaa uden for sine egne sogne, navnlig i Østjylland lige fra Skagen til Fredericia. Men der var navnlig een prædiken, som alle Hauchs venner talte om. Det var den, han holdt over Sl. 32: »Salig er den, hvis overtrædelse er forladt, hvis synd er skjult. Saligt er det menneske, hvem Herren ikke tilregner skyld, og i hvis aand der ikke er svig«.

Nogen tid efter, at jeg var kommen til Knebel, kom *Anders Stubkjær* i Besøg for at sige sin gamle ven det sidste farvel. Deres samtale hørte jeg ikke, men fru Hauch fortalte, at Anders havde talt paa sin ejendommelige maade om vort salige haab og det himmelske hjem, hvor alle husets børn skal samles. »Naar jeg saa en dag spørger Inger (Stubkjærs hustru): Har du ikke set noget til pastor Hauch, saa tænker jeg hun vil svare: Jo, han staar henne og taler med Paulus.«

Men da jeg saa skulde køre Anders til Tved, var vi næppe kommen ud paa vejen, før han udbrød: »Hør, pastor Thuesen, dette her forstaar jeg ikke.«

»Hvad er det, De ikke forstaar?«

»Han er jo ikke kommen længere end til retfærdiggørelsen af troen.«

»Mon vi kommer længere, naar vi ligger og skal dø?«

»Jeg ved det ikke. Jeg havde troet, man var naaet længere frem i helliggørelsen. I hvert fald er jeg glad ved, at jeg ikke skal dø lige straks. Jeg synes ikke, jeg er rigtig færdig endnu.«

To aar efter var det Anders Stubkjær, der laa for døden. De sidste ord han raabte, var disse: »Færdig, færdig, her er jeg Herre.«

Hjælpepræst hos pastor Hauch:
1. apr. 1900—30. nov. 00: *O. J. Thuesen*, se sp. Silkeborg.

22. 15. nov. 1900—4. aug. 17 (sp. Vorbasse-H. 21. apr. 90): **P. V. M. V. Tage-Jensen,** fl. t. sp. Kalundborg, se der.

23. 19. nov. 1917—14. febr. 29 (Hjpr. Simeons k., Kbh. 12. apr. 13): **M. C. Mogensen,** fl. t. Raklev, se der.

24. 7. maj 1929—11. jan. 37 (sp. Astrup-T. 26. sept. 23): **S. Nyegaard,** fl. t. sp. Thisted-T., se der.

25. 27. apr. 1937: **Paul Christian Seidelin,** f. 30. okt. 06 Kbhvn. F.: Sp. Mariendalsk., Frberg, se der, † 62. Stud. Øregaards gymn. 25, c. 32[1] (l), manuduktør, studierejser. — G. 27. febr. 40 Anna Sophie Christine Dreiøe, f. 12. maj 13 Kbh. F.: Stiftsprovst, Nykøbing, F., † 58, se der. Fætter: Krog-Meyer, Mern. Stamt. 79.

BM Teol. forening 26—34, BM Dsk. Pathanmiss. 47, næstfmd. 55, Herredsrepr. Kirkesagens venner. Fast censor Teologisk embedseksamen 51.

Medarb. Salmonsens og Raunkjærs leksika, Medudg. 41—42: Kirkeaarets texter, I—II, Udg. 42: Khst. compendium, 2. udg. 54, Red. „Plovfuren" under „Frit Danmark" 44—45, Skr. talr. afhandl. og art.

Fru Anna Sophie Seidelin fik 1947 univ. guldmed. (Tysk litteratur), har udg.: 50: Hamlet, en genfortælling, 55: Genesis, medl. af Selsk. for de skønne og nyttige videnskabers fremme 52, Begyndte fortællevirksomhed 1944 med oplæsning og gengivelse af Dostojevski, Kaj Munk, Sigrid Undset m.m. (Se en fornøjelig længere ill. artikel i „Tidens kvinder" 23. juni 1953 om fru S. og livet i Knebel prgd. under overskriften: Træd ikke den slumrende løve paa halen). Udg. 59 et lille skrift „Daaben", hvor der gennem symbolsk tydning af granitten i K. kirkes døbefont en del af de ældgamle bjerge (Evighed) og vandet (en del af det uendelige verdenshav), findes frem til daabens kristelige betydning.

Litt. (foruden ovenn. og litt. om Mols, se s. 243 f.): Sofie Johansen: Erindringer om forhold i K. omkr. 1860, Rand. aarb. 1940, 88—97, R. Nielsen: Rolsø paa Mols, smst. 1936, 104-09, Ib Hjaltason: Kirkesynsprotollen om den gl. Rolsø kirke, Kr. dbl. 18. dec. 59.

TVED

(Vistoft var anneks 1922-42)

Tved sogn, 2556 ha, er en naturskøn halvø mellem Knebel vig, Kalø vig og Kattegat. Højtliggende og bakket, Trehøj er 79 m, vestpunktet er Skødshoved, landtangen ml. Knebel og Begtrup vig er lav. Gode badestrande og mange sommerhuse. Baadforbindelse til Aarhus om sommeren. Lyng- og kratbevokset ved Tved strand. Flere smaa plantager. Frugtbart. Byerne T. med mh. fra 1899, fh. fra 1899, Torup med privat hvilehjem (tidligere kro, senere missionshotel: Torup pakhus), Tillerup, Bjødstrup, Land-Borup, Blaakær, Dejret med anløbsbro (Skødshoved-broen), hotel, feriekoloni m. m. Hg. Isgaard og Kvelstrup.

Der er 7 fredede gravhøje, 2 dyssekamre, flere høje er sløjfet. Rester af den middelald. Isgaard, som før ref. tilhørte Aarhus-bispen, senere slægten Gersdorff, 1857 var den næsten udyrket, solgt ved tvangsauktion 1911, nu 257 ha. Hg. Kvelstrup har nu 157 ha. (Rand. aarb. 1929, 99 f., 1918, 108 f.). En helligkilde i prgd.s plantage (Schmidt, s. 145).

Af den ældre præstehistorie

Tved sogn var præbende til Aarhus domkirke indtil ref.

Knebel-Rolsø var annekser til 1551, da den dav. sp., *Chr. Rasmussen*, flyttede til Rolsø. Der har kun været 19 sp. her siden ref. Præsterækken i 16. og 17. aarh i Tved er noget usikker, *Søren Jensen Klimp* skal 1606 være forflyttet til Viborg, og *Chr. Jensen Aalborg* (som hos Wiberg forkert hedder Sundbye, skal iflg. Wiberg være faldet i øvrighedens ugunst) begav sig til Vedersø, 1630 (W. III, 384), men der maa være tale om en embedsbytning, idet sp. i Vedersø, *Thue Pedersen Friis* blev sp. i Tved 1630. *Chr. Aalborg* blev kaldet 1623, og der tales om uregelmæssigheder ved præstekaldelsen (Khst. saml. 6. r. III, 175). *Thue Friss'* dt. blev gift med eftm., *Chr. Rasmussen Gjern* (1647-62), af Gern-S. Han var »habil i alt sit embede, saa hans eftermæle endnu omkr. 1800 var til æreminde for ham« (W.). Han vandt en proces med Aarhus domkapitel om en afgift til embedet, og han skænkede den smukke præstestol til kirken. Medens *Thomas Christophersen Helsing* (1662-81) af Holbæk-U. var sp. her, brændte prgd. 1677. Hans dt. blev gift med den flg. sp. her: *Chr. Mogensen Querndrup* (1681-90) af Kværndrup, og en anden dt. (maaske fmd.s enke) blev gift med provst *Chr. Jespersen Hutfeld* (1690—1728), der var blevet ordineret i biskoppens stue.

Provst *Chr. Sørensen Bagge* (1728-72) blev gift med fmd.s dt. og var her 44 aar. En søn blev sp. i Ousted-T., en anden søn var den kendte rektor, professor *Ole Worm*, Horsens (han tog navn efter sin morbroder: Worm). *Bagge* døde brat af blodstyrtning. »Han besad en distingveret færdighed baade i præste- og provsteembedet« (W. smst). Biskop *Hygum* skrev meget mørkt om de kirkelige forhold i Tved, og der høres ikke om pietisme her. Eftermanden gav *Bagge* i Liber daticus det vidnesbyrd, at han var en »retskaffen og nidkær embedsmand og borger.« Provst *J. M. Eriksen* har (»Kirke og skolestue«, 1937, s. 107) fremdraget interessante enkeltheder fra Tved præstegaards arkiv: Provst Bagges anmærkninger, gengivet efter originalen, og det synes heraf at fremgaa, at han har været en noget stejl og rethaverisk natur, hvis venskabelige forhold til sognebørnene i nogen grad har været forstyrret af hans og disses naturligt modstridende opfattelse af præstekaldets økonomiske rettigheder.

Bagges anmærkninger, der er beundringsværdige ved klarhed og kraft, udtrykker levende hans afmagt over for forholdene, især over for kaldets patron. Herremanden paa Isgaard, af den dengang indflydelsesrige *Gersdorffske* slægt. Det er forfattet i efteraarets skumleste tid, hvor surhed hyppigt æder sig ind i sindet, men det er afsluttet i betimelig tid inden jul, at ikke de triste erindringer skal faa lov at ødelægge højtidens fred og glæde. Det har skaffet ham luft. I femten aar har han ladet det ligge i sine gemmer, men efter hans død har een og anden eftermand gang paa gang taget det frem og fordybet sig i det. Senere understregninger og tilføjelser med hænder, man genkender fra kirkebøgerne, vidner fornøjeligt derom.

I al sin knaphed giver Bagge et interessant tidsbillede. Han klager bittert over nedgangen i hans indtægter, dels var gaardenes antal gaaet ned fra 69 til 53, dels var den gode, gamle skik, at alle gæster ved bryllupper, barnedaab o. lign. havde ofret til præsten ophørt, da de 2/3 af bryllupsgæsterne blev siddende i bryllupshuset og fyldte sig med brændevin og tobak, medens kun »en liden suite« kom i kirken, saa »jeg nu med sandhed konstaterer, at siden den tid, da jeg kom hertil, har jeg haft mange bryllupper, som jeg ikke har haft 10 ad 12 mark ved«. Ved barnedaab var det ligesaa, og ved begravelser »fik jeg udi begyndelsen af min embedstid for en ligprædiken over en nogenledes velhavende gaardmand 2, ja 2—4 mark, for en husmand 1—2 mark, men nu er det højeste, den mest formuende giver mig for en ligprædiken 1—2 mark. Og m. h. t. de store højtiders offer er det nu meget ringe uden nogen proportion efter folks vilkaar og lejlighed, og dertil kommer tab paa avlingen og indskrænkning i præstegaardskvægets frie græsning, mens der var store byrder paa embedet.

»Hvad Tab og Afgang mig nu ihenseende til Offer og Accidentzer efter foranstaaende Omstændigheder er tildraget i ald dend Tiid, jeg har været her ved Kaldet nu Næsten i 29 Aar og saa længe det staar paa dend Foed, aarlig, saa kort eller længe Gud vil jeg skal blive her vil og maae nødvendig tildrages Mig, Kand jeg ikke determinere til noget vist, Men overlader det til et hvert fornuftigt og Retsindigt Menniske selv at giøre sine Skiønsomme og billige Reflexioner der over. Dog maa og kand jeg til Opliusning fremføre, som een Sandhed, Dette: At i dend Stæd jeg i de første Aaringer, da det i Henseende til Brylluper, Barnedaab, Kierkegangs Koener og Liig Prædikener, var ved og efter dend gl: Skik, som jeg har anført, *kunde have Aarlig til Extra 70 ad 80*, ja vel Næsten 100 Rdl, saa har jeg, siden de Forandringer, som jeg har anført, blev her i Menigheden blandt Almuen inført, ikke noget Aar kundet faae høyere til Extra, end som 30 til 40 Rdl.

Det som nu oplyser og tillige overtyder endog de Mest Uskiønsomme, hvor stoer Raison og Føye, jeg har til at besvære mig over Mit, ellers Kiære, Sogne-folks Ubillighed i mod mig, Deels

i at have forringet og afkortet mig i Extra Offer og Accidentzer, som dependerer af deres egen Velvillighed og Hierte Laug, Deels i at være saa nidske og suurfittige i mod Mig i Deres Høytids Offer, som er Dem i Loven befalet at give, som billigt, beleyligt, og sømmeligt kand være; Det er just Dette,: At i almindelighed, over Hovedet, saa er Mit Sogne Folkes Vilkaar og Udvortes timelige Tilstand og Velstand Ulige bedre, end dend var, da jeg først kom her til dem: Til hvilken Forbædring jeg ikke troer nogen af Dem skal Nægte Mig, at jeg jo i visse Maader, som et Middel under Guds gode Forsyn har Contribueret een stoer Del om ikke dend største; Er det da nu ikke een stoer Uskiønsomhed og Ubillighed, at de har villet giøre alt, hvad de har kundet, til at forringe Mine timmelige Omstændigheder, og det i mod Mig, som af et kierligt Hierte til dem har giort, og skal, saa længe der er Liv og Aand i Mig, end og i mod de Onde og Utaknemlige i blandt dem, giøre Alt hvad jeg formaar og kand optænke til deres baade, aandelige og timelige Velstand at forbedre?

Det Øye nu, som upartisk beskuer denne dette lidet Tveds Kalds nærværende Situation og Omstændigheder, og holder sammen imod dend og de forrige, saadanne som de har været i mine Sal. Formænds Tiider, som da ikke kand see eller vil troe, at der nogen skal findes i Landet, ja vel ikke i begge Rigerne, noget PræsteKald, som er blevet saa meget forringet og fornermet, og som har lidt saa megen Tab og Afgang paa sine gamle Rettigheder og Mageligheder, som dette arme Tveds Kald, maa være enten jammerlig Blind, det er meent: meget Naturlig Dum og uden Skiønnings Kraft eller og Forbistret Blind, Jeg vil sige dermed: Ond og Arrig, Avindsiug og fortrædelig over at see det, som dend ikke ville enten Selv see, eller at andre skulle faa at se ...

Skulde der Nu blive mig spurt: Hvad jeg tænker om de øvrige vigtige Poster, som ere gaaet fra mit Kald og som jeg og mine Efterkommere, saa nødig og ilde, som vi kand, faar at saune meere end som alle vore Formænd af arilds Tiid for os?

Saa kand jeg ikke hertil svare andet, end som dette: Jeg SUKKER OG TIER OG BEFALER GUD SAGEN, og skal jeg tale noget, saa bliver det efter min Christendoms Vejledning eneste de faa Ord, som jeg i ald min forfølgelse og Efterstræbelse i Verden /: hvoraf jeg, Gud best bekiendt har efter Guds Villie haft min Deel :/ har i mine daglige Bønner indlagt for Guds Naade-Trone af dend Indhold: »Gud forlade mine FIENDER alt »det Onde, de har giort mig, Og Gud Staae dem imod i alt det »Onde, de agter at giøre mig.«

Naar jeg da nu for min Deel og for min Tid skulle saaledes finde mig udi at liide og fordrage dend Uret, og saaledes blive ved dette mit Sinds Roeligheds Christelig Azylum: JEG SUKKER OG TIER OG BEFALER GUD SAGEN! Saa bliver det een vigtig Qvestion: Hvad monne her da vil følge paa? Det Svar, som Guds Ord paa dette Spørgsmaal kunde ligge mig i Pennen, vil jeg ikke udriide, men indknytte i det Eeneste: GUDS ORD ER SANDHED OG ÆVIG SANDHED; Følgeligen gaaer baade dets Trudsler og dets Løfter, under de hosfølgende Vilkaar, paa vi Menniskers Sjæle, visseligen ind i sin Fylde; Om ikke alle Tiider Øyensiunligen og haandgribeligen i denne Dunkele Tiid, saa dog aabenbarligen og ufeylbarligen i dend Klare saa vel Onde som gode Ævighed.

Nu jeg slutter med dette Ønske: Gud give baade Mig, og enhver Christen, som stunder til Saligheden, forstand og Naade til, ideligen og alvorligen at betænkke denne urykkelige Sandhed, og at rette Os derefter i alle vore Veye, saa vogter vi os vel for at giøre vor Næste nogen Uret og Ondt, om vi endog kunde; Saa beflitter vi os vel paa at giøre vor Næste Ret, og alt det gode, som vi Nogensinde kand; Saa handler vi viiseligen, Saa lever vi Christeligen; Saa døer vi Saligen; Saa efterlader vi os et got Efter-Mæle paa Jorden, Saa fører vi Guds Velsignelse over vore Børn og Afkom — faxit Deus!!

20de Decemb 1756. *C. Bagge*, egen Haand.

Tved sogns rettigheder var uigenkaldeligt tabt.

Men eftermanden, *Johan Nicolai Winding* (1772—1818) af Vestervig, havde været rkp. i Vestervig-A., befandt sig godt her. Han klager ikke over svigtende indkomster. Han var »en ualmindelig duelig mand, strengt gudfrygtig, og akkurat som embedsmand. Han havde stor autoritet, blev kaldt paven eller ærkebiskoppen paa Mols.« Man mente, at han havde overnaturlige evner. En søn blev sp. i Tvede-L.

Andreas Bjørn Marcussen (1818-37) var søn af godsejer, kmrd. Ole M., Isgaard her i sognet. Han var velhavende, førte stort hus, havde 10 børn, omtales som »retskaffen og nøjagtig.« Hans enke købte en gaard her paa egnen, i Strands, hvor efterkommere endnu bor og har flere genstande fra det velhavende præstehjem.

Tiden efter 1838

Der var meget lidt aandeligt liv her omkring 1840. Pastor *Folkmar Holm* (1838-75) var præstesøn — en praktisk begavet mand, der dels drev præstegaarden, som den gang var stor, med dygtighed, dels har efterladt sig ret udførlige beskrivelser af embedets materielle værdier og præstegaardens omgivelser. Han skrev skøder for folk, men var vist iøvrigt ikke videre indladende. Da han kom hertil fra Lem, medførte han en hel karavane af mennesker og dyr til præstegaardens drift. Til sidst blev han noget senil. Pastor *Blichfeld* var en dygtig kapellan, samlede en del, men det siges, at Holm, da Blichfeld flyttede, tilbød sin røgter stillingen som hjpr., hvilket skal have givet anledning til hans afskedigelse. Holm fejrede 50 aars præstejubilæum 1873.

Pastor *J. E. Mühlensteth* (1875-82) havde været sp. i Bjolderup, Sdj. Se ndf. De troende i Tved søgte til Blume i Vistoft.

Pastor *A. V. Diderichsen* (1882—1919) blev efterhaanden en af de førende IMs præster paa Mols. Han var fætter til provst *Bülow* i Hjortshøj, og det bidrog vel til, at han søgte embedet. Han havde været kateket hos Rud. Frimodt og staaet midt i Kbhvns IMs arbejde i det store Nørrebrosogn. Han og pastor *Hauch* i Knebel blev nære venner, og hele sit liv mindedes D. samarbejdet med Frimodt. *Diderichsen* var en livlig aand,

stærkt interesseret i aandelige spørgsmaal. Ypperlig til samtale, venlig og fornøjelig. Pastor *Axel Bülow* har (i »Præsteminder«, 1944, s. 27 f.) tegnet et billede af ham: »Han var, hvad man kalder en lidt ældre ungkarl, da han kom til Tved. Men det varede ikke længe, før han forlovede sig med en proprietærdatter fra egnen, een, der var krummer i! Hun delte hans tro og hans livssyn og blev ham en fortrinlig hjælp i hans gerning. Der blev i de dage ikke saa faa mennesker ført til tro i Tved sogn. Præstehjemmet drog dem. Fruen var noget højere end sin Alexander, men han bødede derpaa ved at bære høj cylinderhat, naar de fulgtes ad. Han var flot kørende med et par blodsheste tilhørende militæret i Aarhus. De var udstationerede i Tved prgd. og blev som regel kun indkaldt til efteraarsmanøvrerne ... Naada, hvor de kunde trave! Tved-præsten blev jævnlig anmodet om at tale ved møder udensogns; paa vejen maatte han ofte passere Knebel prgd., og lige saa ofte kørte Knebel-præsten, *Hauch*, hellere end gerne med D. til møderne i D.s raske køretøj, en smuk jagtvogn. Det var et vakkert syn at se de to gode venner rulle afsted, den ene (D.) kom gerne med en vel udarbejdet prædiken, mens den anden (H.) kom ganske uforberedt til mødet, men tiggede sig til Gud om et ord og om aandens glød.« Billedet af pastor D. udviskes efterhaanden som aarene gaar. Men pastor D. blev husket blandt mange af sine gamle konfirmander, og fordi han var saa flittig til husbesøg. 1898 bosatte to fynske brødre, *Peter* og *Christian Johansen* sig i Tved. De kom til at betyde meget i menighedsarbejdet, de var drivkraften ved opførelsen af missionshuset 1899, de hjalp i KFUM og i søndagsskolen, som fru *Diderichsen* var begyndt paa. I det hele stod hun trofast ved sin mands side, udviste udstrakt gæstfrihed, var altid med til de forskellige møder, hvor hun spillede og sang paa en ildnende maade, hun hjalp fattige og syge. En ung teolog, som opholdt sig her i de aar, kaldte pastor D. »noget af en patriark« for troslivet paa Mols. Pastor D. kæmpede for vækkelse paa Mols, men der kom ingen større vækkelse i Tved. Derimod vakte hans skarpe prædikener anstød hos en del af molboerne, saa der blev klaget til biskoppen, der afæskede ham en erklæring. Biskoppen (Clausen) bad D. om »at sagtne farten«. D. har omhyggeligt ført alt om denne sag ind i liber daticus, og det blev sagt, at efter den tid dæmpede D. paa de stærke ord. »Han var en rar mand, undtagen naar fanatismen kom over ham«, kunde folk uden for IM sige. Men hans gerning var ikke uden spor, og i de 37 aar han var her, groede han nær sammen med Mols. Han støttede trofast IM til det sidste. Se iøvr. ndf.

Provst *J. M. Eriksen* (1919-59) blev her ogsaa i en menneskealder. Han var en præst, helt for sig selv, ganske anderledes end Diderichsen. Eriksen satte sin hat, som han vilde (se ndf.). Provst E. skriver om Tved: »Tved er et udpræget landsogn. Beboerne udgør en homogen skare, alle bønder, og alle i familie. Det er gennemgaaende flittige og nøjsomme folk, der passer deres ting og holder sig ved jorden.« Ved en studieudflugt for præster og menighedsraadsmedlemmer 9. juli 46, havde han skrevet en sang om Mols og molboerne, hvori det hedder bl. a.:

Hvor Jylland stikker sin Næse frem
og rynker frittende paa Tuden,
dér har den Molbo sit kære Hjem,
som han kan ikke være uden.
Her høster han sin Rug paa egen Jord,
her dækker hun sin Dug paa eget Bord,
her er vi fri
som Fugl og Bi,
her er den fremmede kun budén.

Da Landet dukked' af Havet op,
— det er utroligt længe siden —
det knejste vildt med Trehøjes Top,
men det er tæmmet med Tiden.
Hvor Oldtids Kæmper lagde Sværdet ned
i Agri, Knebel, Draaby, Helles, Tved,
her kan vi bo
i Fred og Ro,
nu lever vi i arbejdstiden.

De gamle Slægter, som lever end
i alle Gaarde, Huse, Byer,
har stadig Styrke og stadig Mænd,
som Fortids Blod i sig fornyer.
De Kruser, Konger, Grever, Lykker vel
har samme Mod og Tro til Liv og Sjæl,
som var tilforn
i Kødet baar'n
af Jord og Himmel, Sol og Skyer.

Hvor Molbo kommer og Molbo gaar,
han trækker helst i Arbejdsklæder;
hans Færd er enkel, hans Tanke naar
de Højder kun, hans Fod betræder!
Men om hans Hus og Gaard er pænt og net,
her vil han slide til af Alder træt,
som det var Skik
den Tid, der gik,
for Troskabs Guld i Pligt og Sæder.

Og hvis du spørger: „Mon Kærlighed
kan faa hans Hjerte til at gløde?"
saa kom og sæt dig fortroligt ned
og vis, at dit for ham kan bløde.
Til Skærm om Livets Kim er haardest Skal
og Spiren bryder kun paa Livets Kald,
som det er Lov
i Mark og Skov
og Lov for Levende og Døde.

Saa lad os vandre som Ven med Ven
og hjælpes ad i Mag og Møje.
Os lære Gud, til vi ses igen,
i Hjertemulden dybt at pløje.
Han aander fra sin Himmel paa vor Sved,
han lyser over os sin Kærlighed,
at vi med Fred,
naar Sol gaar ned,
kan finde Vejen mod det Høje.

Provst *Eriksen* fortsætter:

»Aandeligt har jeg engang vovet den paastand, at her ingen bevægelse har været siden Ansgar, men denne bedømmelse er nok lige saa uretfærdig som biskop Hygums kendte dom. Men rigtigt er, at Tved i sin isolation har været temmelig uvillig over for udefra kommende impulser. Provst Bagge karakteriserer i sin pro memoria beboerne som surfittige, et ord, der nok skal betyde noget i retning af karrige, og han mente vel, at der er noget karrigt over livet her, baade materielt og aandeligt. Ved en visitats i kirken i mine første aar, stilledes det spørgsmaal: Hvor er den Helligaand i Tved sogn? og svaret lød — efter lang, pinlig tavshed —: her er ingen. Heller ikke dette vidnesbyrd fra een af sognets egne unge bør tages altfor højtideligt.

Men rigtigt er, at der i flere præsters bedømmelse af deres livs gerning her er en mistrøstig tone. Her maa det saa ganske vist erindres, at de alle har siddet her, til de blev gamle mænd, der i ærlig selverkendelse ikke har haft blik for resultater af deres gerning.

Sognet er som det var og er og bliver, og man tør ikke benægte, at der ogsaa er styrke deri.

I kirken er evangeliet forkyndt gennem tiderne, og en præst tør tro, at det ikke har lydt forgæves.

Indre mission har altid været i (lille) mindretal, og der er nu meget lidt IM her. I fh. har man samlet sig om foredrag, gymnastik osv., og forholdene kan betegnes som almindeligt folkekirkelige. Om sommeren præges Tved af sommergæster. Folketallet iøvrigt dalende.«

Lærer *Jens Sørensen* (f. 1856 i Højbjerg ved Viborg, † 1929), dim. Jelling 75, hjælpelærer i Vistoft paa Mols 1875, lærer i Norring, Foldby sogn 78, lærer og kirkesanger i Tved skole paa Mols 1883—1926. Fejrede i 1923 sit 40 aars jubilæum som lærer i Tved og d. 1. sept. 1925 sit 50 aars jubilæum som lærer i den danske folkeskole. Danebrogsmand. Blev ved sin fratrædelse som lærer malet af kunstmaler Max Nathan. Maleriet, der var skænket af beboerne, blev efter hans død ophængt i Tved skole.

Om hans lærergerning stod der respekt. Han var ikke alene en begavet mand, men han forstod at lære fra sig, og som den udmærkede pædagog, han var, forstod han ogsaa, naar et smukt resultat var naaet, at give dem æren der fortjente den. — Ogsaa uden for skolestuen var lærer Sørensen en betydelig mand. Han var den ledende kraft ved oprettelsen af Tved sogns sygekasse, hvis formand han var i en aarrække. Blandt de mange tillidshverv, han beklædte, var det sikkert formands- og bestyrelsespladsen i Tved sogns spare -og laanekasse, der interesserede ham stærkest. Her udførte han gennem et langt aaremaal, myndigt og dygtigt, et fortjenstfuldt arbejde, et arbejde, der først afsluttedes ved hans død. (Sognefoged *N. V. Madsen*).

Om skoleforholdene har der været megen strid. Det endte med, at Tved lagdes under Centralskolen» Molsskolen i Knebel, og at der indtil videre opretholdes en forskole i Tved.

Lokalhistorikeren Niels Nielsen har skrevet en del om sognets historie. Læge *Bøttger*, Torup, er næstfmd. i mghr.

1927 oplyses: Sunde, sognekirkelige forhold. Kkg. 12%, lidt hensygnende IM. 1939: Kkg. 8—20%, ikke meget retningsvæsen, et lidet brugt mh. 1947: Kkg. overmaade god, 12—20%. Alt kr. arb. er samlet om kirken, intet retningsvæsen, et døende IM smf., sdsk. 1959: Kkg. 2—3%, bortset fra skolestrid gode, rolige forhold, ingen retninger, om sommeren fordobles indbyggerantallet. 1963: Kkg. 3—5%, velvilje og forstaaelse, meget faa IM, mghmøder i prgd., mh., fh.

Folketal. 1850: 984; 1901: 1160; 1921: 1055; 1955: 945; 1960: 872.

Altergæster: 1922: 400; 1930: 250; 1945: 150; 1957: 150; 1962: 150.

Menighedsraad: 1922: 3 n. IM, 4 u. p., 1934: 1 IM, 6 bredkirkelige. 1945: 7 bredkirkelige, 1957: 1 IM, 3 venstre, 1 soc., 1 ubest. 1961: 6 u. p.

Kommunevalg. 1943: S. 163 (3), BF. 302 (6). 1962: S. 129 (2), Borgerl. 258 (5), UP. 99 (2). Fmd.: Gdjr. *Osvald* Rasmussen.

Tved kirke (Sct. Laurentius), er kullet, høj og anselig, ligger nær ved Knebel vig, bestaar af apsis, kor og et maaske lidt yngre skib, vaabenhus mod syd og gravkapel (underdel af taarn?) mod vest. Den romanske del er opført af raa kamp og enkelte kvadre. Apsis hvælvet, enkelte vinduer og rester af dørene er bevaret. Sengotiske hvælvinger, og stor spidsbue til kapellet mod vest. Chr. Gersdorff, Isgaard indrettede det til gravkapel omkr. 1750 og forsynede det med valmtag. Kirken er hvidkalket, har blytag, blyindfattede ruder, gulve af gule fliser. Ved den store restauration 1941-42 blev gulvet sænket. Kalkmalerier afdækkedes (Den tronende Kristus i apsis m. m.) og blev rest. 1942 af Harald Borre. Paa korvæggen kongernes tilbedelse. I koret flere andre kalkmalerier. Ved rest. 1941-42 udskiftedes alteret. Det ny alter svarer til Knebel, paa altret et middelald. krucifix fra c. 1450. Den gl. renæssancealtertavle fra 1592 (med 4 søjler, gudfader-buste, flere malerier) hænger i kapellet. Kalk og disk fra 1657, stager fra 1592. Spinkel alterskranke fra 1941. Romansk granitfont med tovstav. Daabsfad fra ca. 1625, prædikestol fra c. 1600 i 4 fag og tarvelige evangelistmalerier, murstensfod fra 1941. Stolestader fra 1941, de 4 overste med stolegavle fra 1575. Rigt udskaaren præstestol fra 1655 (skænket af Chr. Rasmussen Gern). 17 kister i kapellet (en del blev nedgravet 1886), tildels rigt beslaaede, i kapellet et broncekrucifix. Gravkældre under kirken. Kirken har 250 sd. Orgel.

(Magn. Petersen: Kalkm., 27).

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 82 rug, 83 byg, 101 havre. b) 17 rdl. c) 18 lpd. ost, 16 lpd. brød, 70 sn. æg, 27 gæs. d) 200 rdl. e) 70 td. ld., 5 td. hartk. Egebindingsværksprgd. i 4 længer, 22 fag stuehus. — 1870: Regul.: 2080 kr., netto: 5384 kr. (Efter Torsager-B., provstiets bedstlønnede embede). 1913: 3. kl. Efter sammenlægningen med Vistoft i 1. kl., fra 1958: 12. kl. Den gl. prgd., som opførtes efter branden 1677 staar stadigt.

15. 23. jan. 1838—4. maj 75 (sp. Lem-Ø. 24. sept. 23): **Folkmar Holm,** f. 2. febr. 98. F.: Sp. i Dalby-S. Niels H., † 38, og Cecilie Fog (af Humble). Stud. Odense 18, c. okt. 21 (h), afsk. 4. maj 75, † 31. okt. 75. — G. 12. juni 24 Helene Marie Linnich, f. 24. juli 93 Altona, døbt i Mennonitersamfundet, † 27. okt. 54. F.: Kbmd. Hermann L. og Feodorowna Schleich. — Søn: Hatting-T., broder: Odden, søstre g. Rützou, Linaa-D. og Høyer, Mesinge. Stamt. 31.

Pastor H. var søn af den meget rige N. Holm (Dalby-S.), der havde 16 børn. Se iøvr. ovf.

Hjælpepræst hos pastor Holm:
1866-75: *M. K. F. Blichfeld,* se Skibby.

16. 17. juli 1875—2. febr. 82 (sp. Nim-U. 8. nov. 67): **Jørgen Erhard Mühlensteth,** f. 19. jan. 18 Kastrupgaard, Amager. F.: Jstrd., branddirektør i Ringkøbing amt, prløjtn. Johan Andreas M. og Anne Joachimine Quistgaard. Stud. Hrlf. 36, c. nov. 41 (h). Realskolel., Korsør 44, kateket ved den dsk. koloni paa Guldkysten 45—50, sp. Bjolderup 12. nov. 50, afsat af tyskerne 28. okt. 64, hjpr. Farup, afsk. 3. febr. 82, † 19. aug. 93. — G. 14. jan. 51 Helene Jessen, f. 20. febr. 22 Tønder, † 23. maj 91. F.: Brygger, senere ejer af Roostgaard Heinrich Andersen J. og Marie Clausen.

Da der 1867 manglede dansktalende præster i Sønderjylland, modtog M. en skr. fra generalsuperintendent *Godt* med forespørgsel, om han var villig til at lade sig konstituere som sp. i Emmerlev mod løfte om at blive kaldet. Flere gange senere blev der tilbudt ham embede i Sønderjylland, og 1868 fik M. af det danske kultusmin. tilladelse til at lade sig ansætte dernede. Han benyttede dog aldrig denne tilladelse.

M. underskrev adressen til biskop Martensen om forholdene i Sønderjylland.

De gamle mindedes M. som et kvikt hovede, og beskrev ham som noget af »en skælm«. Man siger, at han red tidligt ud om morgenen, og hvor det ikke røg fra en skorsten, purrede han folkene ud. Man aner lidt af hans syn paa lægfolk i en lidt spydig replik: Naar jeg rejser herfra, kan I for min skyld gerne allesammen komme op paa prædikestolen og prædike (cit. af en gl. fisker).

17. 11. apr. 1882—1. juni 1919 (1. ord. kat. Sct. Johannes k., Kbh. 26. okt. 78): **Alexander Valdemar Diderichsen,** f. 30. juli 47 Holstebro. F.:

Kmmrrd., toldinspektør i Thisted Diderich Christian D. og Sophie Lovise Bülow. Stud. priv. 67, c. 73[1] (h$_1$), huslærer, Langeland, i udlandet, † 1. juni 19. — G. 10. juni 85 Johanna Marie Josephine Krøger, f. 22. maj 63 Isgaard, Tved, † 9. juni 39. F.: Proprietær Gustav Clemens K. og Johanne Bernhardine Hinsch. — Datter g. Mikkelsen, Karlslunde-K., fætter: Bülow, Hjortshøj-E.

Om pastor D. se nærmere ovenfor. Hans dt. skriver bl. a.: Pastor Diderichsens sidste konfirmander er nu modne mænd og kvinder midt i halvtredserne, og skønt kun faa i Tved sogn under halvtreds aar kan have nogen virkelig erindring om ham, kan det dog fyrre aar efter hans død stadig og med fuld sandhed siges, at han endnu ikke er blevet glemt. Gang paa gang fortæller saa den ene, saa den anden om denne eller hin samtale og dens betydning for dem, ja en gammel kvinde, hvis mand laa for døden og trængte til aandelig hjælp, hentede pastor Diderichsens konfirmandundervisning fra for tres aar siden frem fra hukommelsens gemme og kunne virkelig være sjælesørger for sin syge mand, selvom hun, som hun udtrykte det, aldrig havde gaaet ret meget i kirke. Pastor D. var pædagog, hans bedste timer var hos konfirmanderne, hvor han gav sig selv helt og fuldt og klart førte dem ind i kristentroens rigdom — for mange blev det et fond for livet — derfor forstaaes det godt, at kvinden talte sandt, da hun tres aar efter sin præstegang kunne give sin døende mand evangeliets trøst af sin børnelærdom.

Pastor D. var ikke et udpræget retningsmenneske, for ham var det vigtigste »livet i Gud«. Ofte fortalte han den kendte legende om de tre præster af forskellig konfession ved himmeriges port, og da det var hos Indre Mission paa Mols, pastor *Diderichsen* i 1882 fandt levende kristendom, blev det naturligt for ham at slutte sig til dem, og da han var trofast, forblev han paa de veje, han nu én gang var slaaet ind paa.

Han var meget nidkær med sine sogne-besøg, sparede aldrig sig selv, hvordan vejr og vind end var, og hvor var det ham en glæde at dele alt med sine sognebørn, baade hverdagen med dens problemer og de store øjeblikke med glæde og sorg. Under megen bøn drog han ud paa sine daglige ture, tit sagde han ved hjemkomsten: »Jeg havde tænkt at tage til dette bestemte sted, men Gud førte mig et helt andet sted, hvor der var brug for mig«, og saa straalede hans milde øjne.

I alle livets forhold syntes han, at der var størst velsignelse ved, at man selv gik »hele vejen«, naar der var noget mennesker imellem, aldrig stille krav, aldrig tænke paa, hvordan den anden skulle være eller bar sig ad, kun sørge for, at man satte alt ind for at forbedre forholdet.

Der var meget tit bud efter ham fra de omliggende sogne, for at han skulle forkynde ordet for dem. Landstingsmand *Nordby*, som boede i nabosognet Helgenæs, skrev om ham, da han var død, at han var præst for os alle, der havde samme syn paa ordet, gudsordet, som han i sit kald var en benaadet fortolker og forkynder af. Pastor D. fik ogsaa lov til at opleve, at flere og flere fandt vejen til kirke.

Den maade, præsteparret tog en seksaars piges død i 1895, var vistnok det, der i Tved sogn gav de lyttende øren for kirkens budskab, for præsteparret kunne helhjertet med tro paa Gud sige: »Din vilje ske«. Hver morgen gik pastor D. hen til hendes grav — lige til sin død 1919 — ikke i stum sorg, men som han sagde: »For at minde mig om at se opad«.

Forstander *Ingemann Herskind*, Rønde, skrev i Kr. dbl.: Pastor Diderichsen var en af de præster, der gav det frembrydende trosliv her paa egnen vennehaand, og denne vennehaand stod i forbindelse med en hjertets hengivelse, saa man mærkede, at det ikke var paa skrømt. Som han i sin ungdom gik i brechen til forsvar for troslivet, ogsaa naar uforstaaende præster angreb det, saaledes blev han ved, ogsaa i de senere aar, da hans fysiske kraft var lammet. Han elskede IMs arbejde og han elskede IMs venner. Mangen lægmand har siddet i hans stue og faaet sig en god opmuntring eller en god tilskyndelse. Man følte, at man sad hos en ældre, forstaaende og kærlig ven. Og man beskæmmedes, naar man mærkede, hvor trofast han fulgte en fra sidste gang man var i hans stue. Ja, han var trofast i sin kærlighed.«

Pastor D. virkede meget for ydre mission, især for Dansk kirkemission i Arabien. Denne missions blad bragte 1919 , nr. 7—8 nogle mindeord om ham, flere missionærer holdt ferie i den skønt beliggende præstegaard, og D., som var en meget kundskabsrig mand, underviste dem baade i sprog og exegese. Der blev holdt meget vel besøgte YMs møder i prgd., og trods sit svage helbred (hjertelidelse, aareforkalkning) var han meget flittig. I Aarhus amtstidende skrives, at kun faa præster var vokset sammen med deres menighed som D. Han forstod alle, var klart IM, men for ham var det ikke maalet at faa tilhørerne ind i en bestemt retning, men at hjælpe dem hen til frelseren. Og han havde fyldt kirke hver søndag, en nobel og redelig personlighed. Hans begravelse er en af de største, man har set i Tved. Provst Larsen, Aarhus, pastor A. Busch, pastor L. C. Larsen, Feldballe, pastor Johansen, Asaa, pastor Mogensen, Knebel, og missionær M. P. Madsen, Aarhus, talte.

Uord. medhj. hos pastor Diderichsen:
1916-17: *A. N. Jørgensen*, se Kauslunde.

18. 4. nov. 1919—31. aug. 59 (Dsk. sømandspræst Hull 3. sept. 15): Provst **Jens Mathias Eriksen,** f. 18. aug. 89 Rindum. F.: Stationsforstander i Struer Jens Frederik Erhardt E. og Anna Brorson. Stud. Aalborg 07, husl. Lillehammer 08, lærer Rungsted kostsk. 11—12, c. 15[1] (l). Provst Ø. Lisbjerg-Mols herr. 23. marts 36, r. af dbg. 47, afsk. 31. aug. 59, † 26. marts 64. — G. 3. juni 16 Astrid Emilie Lundqvist, f. 3. sept. 87 Kbhvn., † 10. okt. 62. F.: Forgylder Johannes L. og Gerda Clara Rosenberg. — Søn: Sjørslev-A.

Provst E. var tillige sp. Vistoft 1922-42. Prædikede 7. okt. 1958 ved gudstjenesten i Christiansborg slotskirke før folketingets aabningsmøde.

Provst E. var opvokset i et IM-præget hjem. Men han gik helt sine egne veje.

To professorer har skrevet om provst Eriksen: Professor, dr. theol. *Hal Koch* fortæller om provst E. under overskriften: En gejstlig bonde i Berl. tid. 19. nov. 1944:

For mange aar siden — et par og tyve vel — skete det, at en ung præst fra Jylland blev in-

viteret over at holde foredrag i det radikale Studentersamfund. Det var ikke nogen helt dagligdags ting — de gejstlige toner var jo ikke almindelige i den forening. Manden, der talte, var nu heller ikke helt almindelig. Hans tale gik — om jeg husker ret — nærmest ud paa, at der ikke blev noget fornuftigt ud af folkekirken og alle de mange kirkebygninger, der ligger rundt i landet, førend vi lærte at forsage trosbekendelsen og alle dens gerninger og til gengæld fik hedenskabet ind i kirken. I Studentersamfundet kunde man jo nok slaa sig til ro med dette program — værre var det i »kirkelige kredse«. Kristeligt dagblad var straks klar over, at her maatte raabes vagt i gevær, og en tid lang udfoldede der sig en formelig hetz imod den unge fusentast. Men indrømmes maa det, at selv folk, der var knap saa ivrige for kætterjagt som det kristelige dagblad, maatte spørge sig selv, om denne mand alligevel ikke hellere skulde vælge en anden platform. Og i saa henseende bestyrkedes indtrykket hos mange, da den samme præst nogle aar senere forsvarede baade Rørdam i Ryslinge og Otto Larsen. Paa afstand troede de fleste vel, det drejede sig om en lidt intellektuelt overeksponeret, rationalistisk præst.

Færdedes man i de samme aar rundt paa Mols, kunde det hænde, at man i en rutebil traf en ung, kraftig, noget svær mand — lidt rød i kinderne, udpræget bonde af væsen — lidt højttalende, gemytlig, fuld af vitser og et venligt ord til alle, der kom ind i køretøjet. Proprietær, vilde man uden tøven have sagt, om ikke en engelsk præsteflip med et sort »slips« havde siddet om hans hals som et mærkeligt modsigelsens tegn. Proprietær var han nu ogsaa, for saa vidt som denne præstelige mand, der mere lignede en bonde end en intellektuel, drev sin præstegaardsjord selv. Til at begynde med til lidt spot og spe for naboerne — hvad forstod han sig paa jord og kvæg? — men efterhaanden med en ikke ringe dygtighed.

Skete det nu, at man under en søndagsfodtur i de dejlige bakker faldt ind til eftermiddagstjeneste i Vistoft kirke, kunde man opleve mærkelige ting. Tilhørere var der ikke mange af — sine tilhørere havde præsten i sit eget sogn »Tved«, Vistofteboerne havde ikke forsonet sig med, at de var blevet lagt ind under Tved faa aar i forvejen, og de kom aldrig til at staa i noget hjerteligt forhold til deres sognepræst, saa godt var det, at de forleden aar genvandt deres kirkelige selvstændighed. Men vi vender tilbage til Vistoft kirke — midt i bakkelandet. Her kom man ind en varm sommerdag. Præsten læste teksten op. Saa lagde han den til side, trak et stykke af avisen frem, læste et referat af Aakjærs Jenle-tale fra forrige søndag — og saa »prædikede« han over dette emne. En anden søndag kunde det ske, at han begyndte med at læse Ludvig Holsteins digt »Jehi« — og saa var det dagens tekst. Som regel talte han i henved en time, men det var umuligt at falde i søvn. Hvad der blev sagt, kunde ofte være mærkeligt nok, men høre efter, det maatte man. Her var virkeliggjort noget af programmet om at faa hedenskabet ind i kirken; her var virkelig et forsøg paa at faa kirken til at staa midt i folket og dele dets kaar og interesser. Mere mærkeligt virkede det imidlertid, at man godt den næste søndag kunde opleve en helt anden forkyndelse — en teologisk drøftelse, et livtag med moderne filologisk-historiske eller religionshistoriske anskuelser. Grønbech var stadig med i prædikenen, snart positivt, snart polemisk — ikke med navn, men saaledes at man forstod, at her prædikedes ud af det, sindet arbejdede med. Een dag hørte jeg en prædiken, som var et meget klogt og intelligent opgør med den saakaldte »formhistoriske« forskning over de synoptiske evangelier; i min undren spurgte jeg bagefter præsten, om denne forskningsretning havde vundet stor tilslutning blandt bønder i Vistoft sogn, men han var lige glad. Han prædikede, som han maatte, og ikke, som tilhørerne krævede det. Og prædike det kunde han. Mærkeligst af alt i den forkyndelse var det dog, at man ind imellem hørte en luthersk-evangelisk prædiken, som der kun er holdt faa af i Danmark. Altergang var der ikke meget af, men det kunde dog ske, at den holdtes en gang i sommerens løb, og bedre skriftetaler end dem, der indledede altergangen i Vistofte kirke har jeg i hvert fald ikke hørt.

Kom man paa sine vandringer uden for det egentlige bakkefelt og passerede badehotellet med det bramfrie navn »Thorup pakhus«, droges blikket til højre mod Tved kirke og en lille grøn skov, hvori præstegaarden gemte sig. Fulgte man vejen derop, kom man atter ud for nye oplevelser. Ikke blot det, at man fandt maaske den smukkeste præstegaard i landet; heller ikke, at man blev modtaget med den største gæstfrihed og en lun gemytlighed, ogsaa fra hunden, hvis gejstlige værdighed var udtrykt i, at den hed Primads (med »d«); men mærkeligere var det, at man bag al den brede danske gemytlighed og proprietærvæsenet mødte en udpræget præstemand, hvis daglige læsning var Mynster, og som i England havde faaet et næsten højkirkeligt tilsnit. Dertil kom, at han sad inde med en vidtstrakt læsning paa mangfoldige felter. Der var noget af humanismen: »Intet menneskeligt er for mig fremmed« over ham. Men kom man helt til Bunds, forstod man, at de oplevelser, der havde sat deres stærkeste spor i mandens sind, var gjort i hans barndoms og ungdoms Indre-Missions-samfund. Egentlig elskede han de gudelige forsamlinger mere end noget andet.

Hvem var saa denne underlige mand? vil vel læseren spørge, og hvorfor fortælle om ham netop nu? Hans navn var *J. M. Eriksen*, og han har paa torsdag været sognepræst i Tved i 25 aar. Den sidste halve snes aar har han endda været provst for Mols og Øster-Lisbjerg herreder. Han, der begyndte som en fusentast og oprører, er blevet en kirkelig dignitar. Saadan er det gaaet før, men det mærkelige er her, at han er blevet det uden væsentligt at have forandret sig. Han har — næsten da — aflagt lysten til at forarge borgerskabet og »Kristeligt dagblad«, men ellers er han i grunden stadig den samme. Vistoft er han blevet af med, men des mere er han paaskønnet i Tved — paaskønnet, som saadant folk bliver. Naturligvis sidder der adskillige og er irriterede, nogle missionsfolk, som længes efter »en troende præst«, medens andre kan støde sig over provstens undertiden lidt bidske lune eller lidt løsslupne væsen. Men kirken — der forrige aar blev restaureret og — til hans usigelige fryd — virkelig er blevet en af landets skønneste landsbykirker —

fyldes søndag efter søndag, og provst og befolkning gror sammen. Nu skal de vel ogsaa blive sammen, til døden skiller dem. Og derover er der ikke grund til at klage.

Og saa alligevel! Vi har saa faa præster, der ikke er som snydt ud af næsen paa alle de andre. Vi var nogle stykker, der for 15 aar siden havde haabet, at det var lykkedes at faa Eriksen til København. Vi syntes, det havde været stedet for en saa levende og alsidig mand. Men det lod sig ikke gøre. Det stødte paa den sædvanlige mur af kirkelig »væren paa den rette side af plankeværket«. Og hvor har vi dog mange præster i København, som er dér. Man kunde godt ønske sig, at vi nu og da fik en mand herind, som ikke til fuldkommenhed lignede alle de andre. Det skulle nu ikke saa være. Og formodentlig var det bedst for Eriksen selv. Han er vokset op paa landet, og dér hører han hjemme. Han lever med sit landbrug, hans sind og hans stemning svinger med aarstidernes skifte og vejrets omslag. Han vilde næppe kunne aande frit, naar han aldrig kunne gaa i træsko. Og saa blev han provst. Det var han ikke blevet i København. Dér kan man ikke have provster i træsko. Og skade havde det været, om han ikke var blevet det. Det vil hans provstipræster sikkert eenstemmigt bekræfte. Der er ikke kedeligt, hvor han samler præsterne og deres koner. Men han er tillige den praktiske og dygtige mand, der kan hjælpe baade i den ene og den anden sag. Altsaa: Lad os trøste os med, at det gik, som det skulde — men lad os herovre fra den ensrettede brostensby sende et lille suk over til Tved og med det en lykønskning til de 25 og et haab om endnu mange gode aar. *Hal Koch.*

Og prof. dr. phil. *Søren Holm* skrev smst. 10. sept. 59:

Der gaar ikke saa faa præster af om aaret, selv om Danmark ikke er stort, og de fleste gaar i stilhed, fordi de kun er kendte i deres nærmeste omegn. Andre er landskendte, fordi de har skrevet opbyggelige bøger, har trawlet landet rundt og har betragtet ethvert sted, hvor de standsede op, som deres sogn og enhver forhøjning som deres prædikestol. Sognepræsten til Tved paa Mols, provst *J. M. Eriksen*, der gik af med udgangen af august, hører ikke til nogen af disse to typer. Han er egentlig et paradoks, for han har været den landskendte lokalpræst, der blot var sognepræst i Tved, og hvad der laa uden for sognets grænser, maatte andre tage sig af. Det hedder fra gammel tid »sognepræst til . . .«; men J. M. Eriksen var sognepræst i Tved sogn, som han viede hele sit liv gennem de fyrretyve aar, han var stedets præst.

Præstens opgave opfattes forskelligt. Nogle mener, han skal omvende sognets aandeligt døde til levende kristendom af en bestemt observans, og andre, at han skal være dets moralske forbillede eller organisatoriske leder. der samler penge ind til et eller andet »arbejde«. Pastor Eriksen vilde noget ganske andet, men absolut umoderne: Han vilde ganske jævnt betjene sin menighed med evangeliet. Det er saa moderne i dag at hævde, at kristendommen ikke er nogen religion og da slet ikke nogen folkereligion; men denne opfattelse er endnu ikke naaet til Tved, og hvis den skulde have været der før, har provst Eriksen faaet den ud igen. Han kom i 1919 for at være sognets præst, og han blev som de første kristne præster i Danmark en bonde blandt bønder, en mand, som dyrkede sin jord, saa afgrøden vokse op og blive kørt i lade, og naar han ved høstprædikenen fremførte menigheden tak til høstens herre, talte han ikke blot som vikar for andre, men paa egne vegne med.

Det var sognets tak, han førte frem, og naar han en gang imellem holdt sin høstgudstjeneste i radioen, var det tydeligt at mærke, at det arrangement ikke var hans. Vilde nogen høre efter, maatte de naturligvis gerne det; men han talte næsten demonstrativt til sin egen menighed, som sad under hans egen prædikestol. De ærede lyttere var ham egentlig uvedkommende; for der er forskel paa at sogne til Tved kirke og at stille ind paa statsradiofoniens udsendelser af forskellig art. Provst Eriksen er ikke nogen ringe theolog; men theologien bryder han sig ikke meget om, for hvad kommer den egentlig evangeliet ved? Som ung præst var han bekendt for yderliggaaende radikalisme; men paavirkningen fra barndomstidens pietiske milieu og senere fra Vilhelm Grønbech har givet ham en sans for livet, som fik alle graa teorier til yderligere at blegne. Som den store theolog F. C. Krarup er J. M. Eriksen »radikal i det theologiske og konservativ i det religiøse.« Det gælder ogsaa i det liturgiske, hvor han kunde bruge formuleringer, der nu er afskaffede, f. eks. »det er Jesu *sande* legeme,« — vist blot fordi de havde ælde. Kirkeligt set glemte provst Eriksen midlertid ikke, at Tved sogn er en del af den danske folkekirke, som er en helhed, og derfor kunde denne lokalt prægede bonde-præst blive en ganske myndig provst, hvis prædestination til lavkirkelighed ikke hindrede ham i at blive et stykke af en prælat af fornem type.

Provst Eriksen er ogsaa noget af en digter, og det har præget hans forkyndelse og gjort den aktuel. Hans dybtgroede lune og aandfulde humor skaber ofte de muntre indfald, som tillige kan være chokerende sandheder; for hvem blev ikke chokeret, da provsten ved forrige rigsdagsgudstjeneste i Christiansborg slotskirke talte om den barmhjertige samaritan og sagde, at nu var situationen en helt anden, for velfærdsstaten var jo paa samme tid den barmhjertige samaritan og røveren, der plyndrede folk lige til skindet. Det var bonden fra landet, der var kommet til hovedstaden og uden nervøsitet sagde sin oprigtige mening, og det kunde han, fordi han har levet sig ind i bondens realistiske mentalitet, som han har evnet at forene med akademikerens kundskaber, og her er han vist enestaaende i sin tid. Nu er provst Eriksen, Tved, gaaet af; men han er ikke draget bort, for en bonde er stavnsbundet som før. Forskellen er bare, at *før kunde* han ikke forlade sit sogn; men nu *vil* han det ikke. Derfor sagde provst Eriksen og provstinde Astrid ogsaa nej tak til en afskedsfest; for en saadan holder man jo kun for fremmede, der drager af by, men ikke for bønder, der stadig er boende.

Søren Holm.

Provst E. byggede hus i Tved, men han blev her ikke, paa gr. af tiltagende svaghed flyttede til sin søn i Sjørslev.

Se iøvr. nekrologer i Dagspressen 27.—30. marts 1964.

Hjælpepræst hos provst Eriksen:
1947: (sønnen) *J. Eriksen*, se Sjørslev-A.

19. 4. jan. 1960 (sp. Halk 9. marts 40—7. sept. 55): **Aage Jensen Møll,** f. 27. jan. 08 Astrup v. Hjørring. F.: Smedemester Johan Jensen M. og Maren Kirstine Hansen. Stud. Tønder 31, c. 37^2 (h_2). Lærer Det kgl. Vajsenhus 37. — Bønholder Hansted hospital v. Horsens 56—60. — G. 20. dec. 38 Andrea Helene Nielsen, f. 1. febr. 05 Kbhvn. F.: Kgl. korsanger Niels N. og Kirsten Kirstine Engelbrechtsen. — Stedsøn: Søllinge-H.

Lærer Haderslev statsseminarium 48—56.

Litt. foruden ovenn.: Khst. saml. 6. r. III, 175, Hj. og tr. IV, 15. N. Nielsen: T. sogn for 50 aar siden, Fra Randers amt, 1918, s. 5—29, do. Lærere i T., smst. 1923, do. 1921 og 1924. L. J. Bøttiger: Ebeltoft og omegn, 1893. Saml. t. jysk hist. og top. 3. r. I, 62 og 98. Niels Nielsen: Lærere i T., Rand. aarb. 1923, 104 f., samme: Skødshoved, smst. 1926, 143 f. A. Sørensen: Kaldsretten til T. sogn, smst. 1950, 103 f.

VISTOFT

(Sammenlagt med Tved 1922-42).

Vistoft sogn, 2291 ha, ved Ebeltoft vig og Begtrup vig, med tangen mod syd ud til Helgenæs, paa østsiden af Mols, er højtliggende, og især mod nord bakket med Mols bjerge (Trehøje 127 m, Elbjerg 111 m), dybe slugter som Troldhul og Fuglsø, store dele bevokset med plantage, krat eller lyng. Naturskønt. Ler- og sandmuldet jord. Yndet feriested, gode badestrande. Byerne V. med mh. fra 1884, bibliotek, mindesten for forf. Joakim Kattrup (f. 1874 i Strands), Strands med fh. fra 1900, Begtrup med fh. fra 1900, Fuglsø med kro og vandrerhjemmet Fuglsølejren (se ndf.), Viderup, Bogens Toggebo. Genforeningssten i Fuglsø.

Der er to runddysser, en langdysse, 4 dyssekamre, 24 høje, hvoraf flere store, 25 høje er sløjfet. — Voldstedet af det opr. Bogensholm ligger i en flad eng ost for det nuv. Bogensholm. Skoven i Bogens var blandt det gods, som biskop Peder Vognsen 1203 overdrog sin kirke; en hovedgaard i Strands kom 1490 under Aarhus bispestol. — Der har været to helligkilder (Schmidt: DH. 145).

Af den ældre præstehistorie

De 5 første sp. her efter ref. skal alle have heddet Søren (*Søren Franche, Søren Nielsen, Søren Bigum, Søren Jonasen* (ligsten) og *Søren Jensen*, der skal have været hjpr. og sp. her ialt i 60 aar). *Chr. Bagger*, † 1679, bekostede altertavlen 1666, hans enke giftede sig med eftermanden, *Laur. Aagaard* († 1695), der efterfulgtes af sin brodersøn, *Søren Aagaard*, der blev provst († 1723). *Hans Mouritsen* († 1740) mindes ved en ligsten paa kirkegaarden. Provst, mag. *Erik Gjørup Begtrup* (1740-86) er et af de betydeliste navne i præsterækken. Han havde 15 børn og er stamfader til slægten Begtrup, som har talt adskillige præster. Han var forfatter og ivrig lokalhistoriker, har i et manuskript (462 kvartsider) skildret V. sogn og præsteembede. Den senere saa berømte statsmand, gehejmestatsminister og historiker, *Ove Malling*, der 1766 havde taget teologisk embedseksamen, var adjungeret præst i Vistoft 1771. (Se Johs. Tholles afh. i Rand. aarb. 1945 om haveinteresserede præster). — Vistoft falder ogsaa ind under biskop Hygums haarde bedømmelse af molboerne, og der var ingen pietisme her. — Pastor *J. N. Kragballe* (1786—1812) var vist nærmest rationalist. *Chr. Henne* (1812-19 flyttede til Mørke. *Heine G. M. Hammer* (1819-49), som var præstesøn fra Helsinge-V., gift med dt. af pastor Krogh i Kolby. En dt. blev gift med O. Buchholtz, sp. V. Velling-S.

Tiden efter 1849

Der var meget lidt aandeligt liv her omkr. 1850. Pastor *Rosing* (1849-60) var leksikograf og udgav nogle meget benyttede ordbøger i engelsk og engelske læsebøger. — Pastor *J. C. A. Schwarz* (1860-76) synes ikke at have efterladt sig særlige spor.

Omslaget skete, da *P. E. Blume* blev sp. her (1876-83). Han kom hertil fra Bording, hvor han stod i en stærk IMs vækkelse med *Anders Stubkjær* ved sin side. I Bording var der umaadeligt stor kirkegang og meget liv. Det var en overgang for Blume at komme fra det aandeligt vaagne Hammerum herred til det endnu slumrende Mols. Hans kraftige forkyndelse med det klare skel stødte da ogsaa paa modstand i Vistoft. Navnlig var en af lærerne fjendsk imod ham. Han ligefrem ophidsede beboerne mod denne missionspræst. Naar Blume gik paa husbesøg, kunde han finde laasede døre, og de blev ikke lukket op, naar han bankede paa. (Man havde set ham komme og gemte sig). Blume havde lige mistet sin hustru (en søster til provst *Adam Bülow*) i Hjortshøj, da han kom hertil. 1877 giftede han sig med *Sophie With* (dt. af fh. stiftsprovst i Aalborg, overskoledir., departementschef Carl W.), en højt begavet kvinde, der blev ham en udmærket hjælp under de vanskelige forhold. Begge fattede stor kærlighed til Santalmissionen, og da missionær *H. P. Børresen* ved den tid kom til Danmark, lykkedes det at faa ham til at tale i Vistoft kirke. Axel Bülow fortæller (Præsteminder, 1944, s. 25 f.), at fru Blume var saa optaget af at stille indgaaende spørgsmaal til Børresen, at hun lod det gaa med lammestegen som det kunde, indtil Børresen syntes, at det blev for meget med aandeligheden og sagde: »Havde det været hjemme i Ebenezer i Santalistan, saa havde mamma nu haft en høne paa bordet til mig!« Som præsteenke holdt fru Blume mange møder for Santalmissionen lige til sin høje alderdom. — Der kunde være noget afmaalt og fornemt over Blume. Han var en fast karakter. Naar han havde taget sit standpunkt i en sag, var han urokkelig. Men han havde et blødt og kærligt sind. Han var Brorson-dyrker, brugte gerne Brorsons salmer, var selv meget musikalsk og ivrig efter at indføre ny sange i vækkelsens aand. Hans særlige naadegave var at *prædike*. Hans epistelprædikener i 2 bind vandt stor udbredelse og kan læses med udbytte endnu. Han var grundbibelsk. For dr. *Krohn*, Rønde, kom han til at betyde noget afgørende. Blume var medlem af IMs bestyrelse og en af *Vilh. Becks* nære venner. Blume var med til at lægge grunden for IM paa Mols,

kirkegangen voksede stærkt, mange udensogns søgte hertil. Der blev noget liv, og da et IMs samfund var dannet, byggedes mh. lige efter hans bortrejse. Det blev indviet 19. nov. 1884 af Blumes gode ven, pastor *O. C. Ipsen*, en gaardejer skænkede grunden, og hans broder sagde: »Nu kan I andre give, hvad I synes, saa betaler jeg resten!« Der blev holdt mange møder, begyndt sdsk. og ungdomsarbejde, alt baaret af lægfolk.

Det betød meget for Blume, at der kom en lærer til Vistoft, som helt stod ved hans side og førte IM arbejdet videre (efter Blumes bortrejse til det mere aandeligt vaagne Bøvling). Denne lærer, *Søren Zweidorff* (f. 1842, † 1918) var i mere end 50 aar IMs fuldtro ven. Han var kommet til tro allerede 1874, en solid og rolig mand, med en fast overbevisning, en dygtig lærer og »Blumes gode degn«. Z. talte ved møder, ledede møderne og bar arbejdet. Især vil han huskes som forsanger med sin stærke røst. Dagen før sin død i juli 1918 sang han for ved et friluftsmøde, fuldttonende og friskt: Skulle vi vel alle mødes hist bag Jordanflodens brus ... (se DnA 1920, s. 58).

»Naar man i 1964 ser tilbage paa Blumes tid her, maa det vist, trods al hans dygtighed, missionsiver og aandelige myndighed nok siges at have været »blot en episode« i Vistofts lange kirkelige historie. Skildringerne fra Blumes tid er givet af IMs og hans venner. Han kunde sikkert føle Mols som »slumrende« i modsætning til det vaagne Bording. Det er vanskeligt nu at tale om det aandelige liv her før 1876. Men enkelte troende var der dog. Det er rigtigt, at *Blume* vakte stærkt røre, de aandelige spørgsmaal kom paa dagsordenen, og det er rigtigt, at han vakte modstand. Der var folk, som havde en anden opfattelse end Blume, bl. a. den nævnte »fjendske« lærer. *Blumes* betydning skal absolut ikke underkendes, og endnu omkr. 1922 havde IM stærk indflydelse, bl. a. i menighedsraadet.« (W. B.).

Pastor *L. J. Bøttiger* (1883-99) var n. højkirkelig, en stilfærdig mand, som syslede med lokal- og personalhistorie, og bl. a. udgav 1893 en udførlig skildring af Ebeltoft og Mols (se Aug. F. Schmidt: Pastor L. J. Bøttiger, Ebeltoft-egnens historiker, Rand. aarb., 1934, 127-38) med et meget broget stof.

Pastor *M. J. A. J. Jensen* (1899—1908) flyttede ligesom M. Rosing til Møn. Han var en dygtig teolog, n. grundtvigsk. Han meddeler hertil: »IM var i disse aar den førende kirkelige retning i sognet, men af en noget barsk karakter, saa at det nu og da ikke gik af uden stridigheder, men IMs leder, lærer *Zweidorff* var en flink mand, som jeg satte pris paa.« Kirkegangen var jævnt god. Der blev bygget fh. i disse aar, foredragsforeninger og gymnastik optog folk en del. —

Pastor *J. C. E. Norved* (1908-22) var gift med en datter af den kendte indremissionær *Poul Jensen Holk*, der havde betydet saa meget i Randers (se der). Norved stod IM nær, og søgte at fremme det kirkelige liv, men kræfterne var ikke store, og kkg. gik tilbage, IM holdt sine selvstændige møder i mh., mest ved indkaldte missionærer. Lærer *S. Nielsen*, Strands, var en af lederne i IM, og fmd. for mghraadet. Han syntes at have haft ret diktatoriske tilbøjeligheder. I febr. 1917 fik han menighedsraadets flertal (IM) til at vedtage, at »formanden til opbyggelige og oplysende møder til fremme af kristenlivet i sognet skulde sørge for at skaffe talere, gode mænd, og alt paa kristelig grund.« Det vedtoges, at »fmd. har ret til paa egen haand at affatte svar paa henvendelser og stille spørgsmaal raadet vedrørende, i paakommende tilfælde uden forud at sammenkalde raadet.« Pastor *Norved* var ikke tilstede ved dette møde. Men kort tid efter holdtes et møde, hvor biskop *Th. Schiøler* var tilstede og gjorde mghr. opmærksom paa, at forn. beslutning ikke var i overensst. m. mghr.-lovens § 12, stk. 2. Raadets beslutninger skulle træffes ved *møderne*, og kun bestemte hverv kunde overdrages til fmd. Biskoppens henstilling blev fulgt, men lærer N. vedblev at være fmd. for raadet. Senere søgte skolekomm. at faa ham afskediget, og kort efter tog han sin afsked. Men allerede da var IM kommet i mindretal i mghr.

Det var meget imod Vistoft-boernes ønske, at Vistoft var *anneks* til Tved 1922-42, og man var glad, da sognet atter blev selvstændigt. De skarpe skel ml. retningerne er udvisket (som i saa mange andre sogne), skarpheden i standpunkterne er afslebet, og IM gaar stille med dørene. Der er almindelige, folkekirkelige forhold, skriver pastor Baunvig, et lille IM smf.

Pastor *Wagner Baunvig* har været sp. her siden 1943.

1886-90 virkede indremissionær *Frands Nielsen* her (se Gudum-L.), IMs fmd. er tømrermester *Holger Høgh*. Missionær *Janus Rasmussen* og miss. *Randrup*, er særlig ofte kommet her. Men her som i de øvrige IMs samfund paa Mols er det saadan, at forholdene er smaa.

Fuglsølejren, der ejes af De danske gymnastikforeninger, har ofte været ramme om store stævner. Lejrens ledere, *Johs. Ross Sørensen* og hustru forsøgte 1951 med en efterskole i lejren, men efterskolen maatte ophøre. Ross Sørensen er næstfmd. i mghr.

1943 oplyses: Kkg. 5%, intet særligt, roligt, IM smf. og mh. 1951: Kkg. 5%, almindelige, folkekirkelige forhold, ikke store modsætninger ml. retningerne, lille IM smf., foredragsf., ungdomsf., 1959: Alm., folkekirk. forhold, lille IM smf., idrætsf. 1963: do.

Folketal: 1850: 678; 1901: 776; 1921: 762; 1955: 763; 1960: 694.
Altergæster: 1922: 338; 1934: 200; 1942: 125.
Menighedsraad: 1922: 4 folkekirk., 2 IM. 1942: do. 1957: 2 IM, 1 soc., 3 u. p. 1961: do.
Kommunevalg: 1943: S. 65 (1), V. 234 (6). 1962: S. 44 (1), BF. 273 (6). Fmd.: Gdjr. *Niels Jensen*.

Vistoft kirke, højtliggende, sydligt i byen, har romansk skib og kor af kløvet kamp og kvadre, norddøren er tilmuret, rester af opr. vinduer. Skibet er forlænget mod vest med et styltetaarn i gotisk tid med pyramidetag over vestgavlen, vaabenhus mod syd. 1774 blev kirken restaureret, taarnets høje aabning mod vest tilmuredes og muren mod skibet blev brudt ned. Koret og skibets østende fik valmtage, og alle mure fik profil-gesimser. Kirken er rest. 1942, staar hvidkalket med blanke kvadre, tegltag, gulve af gule fliser (kork i stolene) og graamalet bjælkeloft i skibet, koret hvælvet. Sengotiske kalkmalerier rest. 1942. Alterbordet er dækket af glatte brædder; af en stor renæssance-altertavle fra 1666 er levnet et midtfeldt med to korintiske søjler, storvinger postament og topstykke (paa skibets væg to naive evangelistfigurer). Nyere maleri af pastorinde N. Jensen (Kristus med udbredte arme). Kalk fra 1684, alterskranke tværs over korgulvet, romansk granitfront med kubefod, sydtysk daabsfad fra c. 1600 med ring-roset og borter. Prædikestol fra 1627, 5 fag, arkader, prydbælter osv., smukt udskaaren. Samtidig opgang. Ny stolestader. Præstestol fra 1666 som i Tved. Kirkeskib fra 1938. Ny Series pastorum. Unggotisk, skriftløs klokke. Gravsten. 175 sd. Orgel i taarnrummet.
Jy. saml. 3. r. II, 456.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 56 rug, 66 byg, 30 havre. b) 12 rdl., 6 byg. c) 42 sn. æg, 42 gæs, 9 par kyllinger. d) 100 rdl. e) 85 td. ld., 7 td. hartk. Stor egebindingsværksprg., firlænget, kvist. — 1870: Regul.: 1640 kr., netto: 4358 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1943.

14. 24. apr. 1849—6. febr. 60 (Adjunkt, Kbh. 41): **S. Rosing,** fl. t. Magleby, Møn, se der.

15. 23. apr. 1860—25. febr. 76 (ord. kat. Aalborg 20. marts 54): **J. C. A. Schwarz,** fl. t. Vitten-H. -H., se der.

16. 4. maj 1876—7. juni 83 (sp. Bording 10. dec. 68): **P. E. Blume,** fl. t. Bøvling-F., se Tikøb.

17. 11. aug. 1883—12. apr. 99 (Hjpr. Lundum-H. 1. apr. 73): **L. J. Bøttiger,** fl. t. Vester Skerninge -U., se der.

18. 31. maj 1899—29. febr. 1908 (sp. Nr. Felding -T. 23. nov. 94): **M. J. E. J. Jensen,** fl. t. Keldby, se der.

19. 10. juni 1908—26. juli 22 (sp. Endelave 27. dec. 99): **J. C. E. Norved,** fl. t. Tunø, se der.

Sammenlagt med Tved 1922-42.

20. 7. jan. 1943: **Adolf Wagner Baunvig,** f. 16. okt. 02 Silkeborg. F.: Instrumentmager Andreas Johansen B. og Jensine Kristine Jensen. Stud. Silkeborg 21, lærereksamen Silkeborg 23, organisteksamen 32, kommunelærer Kbhvn., c. 42^2 (1-95). — G. 22. dec. 35 Ellen Elisabeth Simonsen Jensen, f. 21. nov. 06 Kbhvn. F.: Havnebetjent Simon Rasmus J. og Ane Karoline Mathilde Poulsen.

Udg. 29: Rembrandt, 33: Bellmann, 36: Rubens. — Skr. adsk. art. og andre mindre ting, f. ex. en del sange, bl. a. „Se den lille kattekilling", tekster til kanonmelodier, overs. franske digte i Gyldendals bibliotek.

Litt. foruden ovenn.: L. J. Bøttiger: Fra Mols, Jy. saml. 1891-93, 1—25, Vider og vedt. II, 236-65, Johs. Tholle: Om nogle haveinteresserede præster i Aarhus st., Rand. aarb., 1945, 78 f.

HELGENÆS

Helgenæs sogn, 2201 ha, er en naturskøn halvø syd for Mols mellem Aarhusbugten, Ebeltoft vig og Begtrup vig. Ved en 220 m bred landstrimmel. Draget forbundet med Mols. Mod syd højtliggende og bakket, Ellemandsbjerget 99 m med vid udsigt over hav og land, Slettehage med fyr. Ler- og sandmuldet jord. — I sognet H. kirke, byerne Stødov, Fejrup, Borup, Ørby, Esby, Kongsgaarde med fh. fra 1900, sportsplads og anløbsbro. Mange mindre landbrug, en del fiskere. Mange turister.

Medens Mols ikke har megen historie i middelalderen, nævnes *Helgenæs* ofte — f. ex. blev *Harald Blaatand* her overfaldet af sin søn, *Svend Tveskæg,* og Saxo lader ham her falde for *Palnatokes* skud (Knytlingesaga henlægger scenen til Isefjorden). Ved Helgenæs slog *Magnus den godes* flaade 1044 Svend Estridsen. Biskop *Peder Vognsen* skænkede 1203 Helgenæs til Sct. Clemens kirke i Aarhus. Her laa en kongsgaard (navnet bruges endnu), hvor de kgl. jagtbetjente opholdt sig. H. var eget birk til 1688, og her var overfart til Sjælland.

Mellem Helgenæs og Vistoft sogne gaar *Dragsmuren,* der strækker sig tværs over Draget, tangen ind mod Mols. Den ender mod begge sider c. 20 m fra stranden (Tangen har vist været smallere) det er et stendige af store kampesten, lagt løst oven paa hinanden, den er 190 m lang, og indtil 1 m høj. En præsteberetning fra 1623 lader diget være opført af *Marsk Stig* for at afspærre det ham tilhørende Helgenæs. Antageligt er diget dog kun et vildthegn. 1849 blev dets nordside dækket af jord og syd for anlagdes en skanse, kaldet Olaf Rys skanse. Fra Helgenæs gik *Olaf Rye* 1849 med sin afdeling til Fyn, faa dage før han faldt ved Fredericia. Mindesten over Olaf Rye er rejst 1924.

Bakkekæden, der gaar langs dragets østside og fortsætter et stykke langs kysten, er mærkelig; mod øststranden staar den med skarpe klinter, der har stejle fald og ligner »en række skarpt adskilte pyramideformede skanser« (Achton Friis, De jyders land, I, 256). Helgenæs er et kaos af bakker, der kulminerer i det milevidt synlige Ellemandsbjerg. Bakkerne er dog mindre end paa Mols, landskabet er uroligt med alle dets knolde og pukler. Fra Ellemandsbjerget ser man ud over Helgenæs og havet. De 4 landsbyer ligger eventyrligt, nogle skjult i huller, med deres bindingsværkslænger, som synes at sove en hundredaarig tornerosesøvn«. Esby (ese betyder sætte agn paa krog) ligger paa østsiden med sine gamle gaarde i ring om en smuk lille sø ... Mellem Esby og Borup har der været en hellig kilde.

Enkelte gravhøje.

Af den ældre præstehistorie

Provst *Oluf Sørensen Dall* (1607-29) blev skudt af de kejserlige tropper gn. et vindue. En ligsten i kirken minder derom. *Hans Begtrup* (1702-19) efterfulgtes af provst *Rasmus Hirtznach* (1719-39). *Melchior Sommerfeldt* (1739-63) blev provst og konsistorialraad. Biskop *Hygum* satte ham højt og skriver, at der i hans tid blev en kendelig forbedring. 1740 meldte provst S. til kirkekollegiet, at han »uden hjælp af sin degn gennem forklaringen søger at vejlede ungdommen til den sande kristendom, saa de ved Helligaandens bistand kan naa til en sand omvendelse og vise troens rette frugter.« 1751 prædikede han ved visitatsen paa sin sædvanlige maade med »en besynderlig kraft og eftertryk«, om den store forskel mellem fortidens og nutidens menigheder (Elle J., se 97). Der blev ikke pietistisk røre, men der grundlagdes en kristelig tradition, som holdt sig længe efter S.s død. *Chr. Redlich Boserup* (1764-86) mindes i kirken baade ved et epitafium og en ligsten. Han blev gift med formandens datter. Efter *Fr. Chr. Kjerulff* (1786—1817, præstesøn fra Hornslet) og *Peter H. Rosendahl* (1817-21) fulgte en søn af *Chr. R. Boserup:* Jørgen Boserup (1821-58), som giftede sig med formandens enke (se ndf.).

Tiden efter 1849

Det kirkelige liv har siden 1849 været præget af en stille og rolig udvikling. Præsterne har været højst forskellige (se ndf). De har ikke været særligt partiprægede, og der har ikke været vækkelser eller særlige begivenheder. Indtil omkr. 1900 hørte kirkegang og de to aarlige altergange til fast skik i omtrent alle hjem. Sognet har været baaret af god, gammeldags gudsfrygt i de fleste hjem. Vækkelsesbevægelserne naaede kun som dønninger til sognet. IM har ved indremissionærer, især *Frans Pallesen*, forsøgt at faa indpas, men det er aldrig lykkedes. Derimod kan der tales om grundtvigsk paavirkning, idet ikke faa, lige siden omkr. 1880, har været paa højskole og der faaet sans for aandelige værdier og lyst til at samles om det levende ord. Og det blev dem, der i særlig grad sluttede kreds om kirken. En overvejende del af befolkningen er kirkelig, men ikke retningspræget. »Man er ikke optaget af egen fromhed og fører ikke mange eller store ord derom«, men gudsfrygt er alligevel livets grundvold for mange. Mange har lang kirkevej.

Om præsterne, se ndf.

Gdjr. landstingsmd. *Jeppe Poulsen Nordby* (f. 1850, † 1942) var møllersøn fra Helgenæs, kom paa Lyngby landbrugsskole, ejede Fejrupgaard paa Helgenæs 1877, drev den til 1908, desuden ejer af gaarden Lysløkken her i sognet, denne gaard drev han til 1901. Han var en af sognets foregangsmænd, fik 1879 oprettet et fællesmejeri, som han fik udstyret med alle tidens tekniske hjælpemidler. Hans faste karakter og kloge omdømme indbragte ham almindelig tillid, skønt han baade politisk og religiøst havde anskuelser, der stod i modstrid med de gængse paa egnen. Han var sogneraadsfmd. 1877-83 og 1895—1904, stillede sig 1890 og 1892 og 1898 i Ebeltoftkredsen, men blev ikke valgt. 1901 kom han ind i landstinget paa et suppleringsmandat, og han sad i landstinget til 1920. Han tog fra første færd af afstand fra venstre og folketingsparlamentarismen. Han var højremand, men ikke nogen trofast partigænger. Religiøst stod han IM nær og tog ofte særstandpunkter. Han var tilhænger af en kirkeforfatnig, var imod borgerlig ægteforening, var afholdsvenlig, stemte imod grundloven 1915, men gik dog ind i det konservative folkeparti. Han kom under den vestindiske øsalgskrise i modsætning til sit parti og traadte 1916 ud af partiet. 1918 dannede han en særlig gruppe sammen med Juel og la Cour. De yderligtgaaende Højre udpegede ham som landstingvalgt, men skønt han derefter gik i valggruppe med de konservative, blev hans standpunkter stadigt lige særprægede. Ene mand stemte han okt 1918 mod rigsdagsbeslutningen om det grænsepolitiske spørgsmaal. Han var medlem af det kirkelige udvalg, og skønt han havde IM sympatier var hans indstilling højkirkelig. (N. Bransager og Palle Rosenkrantz: Den dsk. regering og rigsdag, 1901-03, s. 636 f., Alfred Bindslev: Konservatismens hist. i Danm., II, 1938, s. 300, 303, Aarhuus stiftstid. 24. sept. 20, Berl. tid. 25. sept. 20, DBL. XVII, 240 f.

1917 oplyses: Kkg. kun ret god, ingen fremtrædende kirkelig retning, opvakt befolkning, politisk interesseret. 1927: Kkg. 5—6%, fra gammel tid daarlige kirkeforhold, bef. er mere politisk end kirkelig interesseret. KS (40, gdjr. P. Holst), DdU. 1935: Kkg. 5%, ingen retninger, ikke ringe samling om kirken, KS (40, gdjr. Mar. Jensen), ungdomsm. i prgd. 1947: Kkg. 10%, gode, mange har langt til kirke, ingen IM, intet retningspræg, selskabelig ungdomsf. 1963: Kkg. 1—3%, alm. folkekirk. forhold, selsk. ungdomsf.

Helgenæs kirke ligger højt, skib og kor, med fladt loft, er romanske af raa granit. Senere er skibet forlænget mod vest, taarn med sadeltag og stor bue, oprindeligt aaben i vestmuren. Senere blev aabningen mod vest tilmuret, og der opførtes vaabenhus mod syd. Blytag paa koret. Tegl paa det øvrige. Kirkens indre restaureret 1885, kirken hovedrestaureret 1957 (nyt gulv, ny stole, de oprind. farver genindførtes paa træværket). Alterbord af raa kamp med renæssancepanel. Renæssance-altertavle med nyere maleri (Den opstandne), dele af senmiddelalderlig alterkalk. Romansk granitfont med glat kumme. Renæssanceprædikestol. Epitafium, ligsten, ligtræ. Kirkeskib. Klokke fra 1884. Mindetavle. 210 sd. Orgel.

Folketal. 1850: 639; 1901: 767; 1921: 758; 1960: 624.
Altergæster: 1922: 275; 1934: 225; 1945: 200.
Menighedsraad: Gn. alle aarene: U. P., folkekirkelige
Kommunevalg. 1943: S. 62 (1), R. 32 (0), V. 169 (5), N. 42 (0). 1962: V. 214 (5), U. P. 74 (2). Fmd.: Gdjr. *Søren Jensen.*

Sognepræst

Indtægt. 1870: Regul.: 1872 kr. Netto: 3602 kr. 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opført 1860.

14. 23. maj 1821—19. marts 58 (Rkp. Nykøbing-L.-E. 15. okt. 10): **Jørgen Severin Boserup,** f. 4. febr. 76 her. F.: Sp. her Christian Redlich B. (søn af byfoged B., Ebeltoft) og Helvig Sommerfeldt, hvis fader var sp. her 1739-63). Stud. Aarhus 93, c. jan. 98 (h), † 19. marts 58. — G. 12. okt. 22 Karen Landorph Rosendahl, f. Lassen, f. 15. okt. 90 Kværndrup, (G.[1]) sp. her Peter Henrik Rosendahl, sp. her 1817-21, † 16. jan. 21) † 16. aug. 45. F.: Sp. i Kværndrup Rasmus Lassen, † 25, af Hejls, og Bartholette Dorothea Holmer. — Hustrus broder: Tølløse-Aa. Brodersøn: Sværdborg. Broderdøtre g. Schousboe, Høje Taastrup og Hasselquist, ord. kat. Stege.

Der er faa præster, der i den grad har været knyttet gennem slægt til egn og til sit sogn som pastor B. Hans oldefar var sp. her, hans bedstefader var byfoged i Ebeltoft, hans fader var sp. her, hans hustru var enke efter forgængeren. B. mindes som en smuk og værdig præsteskikkelse, højkirkelig. Gennem de mange aar blev han som en fader for sit sogn. De sidste aar var han svag og senil.

Hjælpepræst hos pastor Boserup:
1845-58: *J. G. la Cour,* sp. her.

15. 11. juni 1858—4. dec. 82 (Hjpr. her 18. juli 45): **Johannes Georg la Cour,** f. 2. aug. 15 Møllemosegaard, Hillerslev, Fyn. F.: Prokurator Peter David la C. og Ane Clausine Hastrup (Wiberg opgiver fejlagtigt degn, c. th. Jørgen la C. som hans fader). Stud. Odense 34, c. febr. 41 (nc) og nov 41 (h), † 4. dec. 82. — G. 30. okt. 45 sin kusine Cathrine Christine la Cour, f. 24. juli 20 Svendsholm, Staby, † 25. dec. 02. F.: Ejer af Timgaard og Stensgaard, stænderdep. Otto August la C. og Ane Cathrine Strandbygaard. — Søn: Gamtofte. Hustrus søster g. Brandt, Storring-SG. Stamt. 22.

Pastor la Cour var næstsøskendebarn til den kendte propr. la C., Skærsø, og blev meget nært knyttet til egnen. Han købte 1845 den ene af kongsgaardene her, men solgte den igen 1859. Han var velstillet, en proprietærtype og dygtig landmand.

J. C. Christensen har i sine erindringer (Fra min barndom og ungdom, 1925, s. 91 f.) fortalt om en rejse, som han 1869

foretog som 13-aarig med en ven til Helgenæs. 1869 var et byggeaar i Esby, der blev bygget ny vejrmølle og ny skole, skønt pastor *la Cour* havde betænkeligheder ved udgifterne. Provst *Langhoff*, Lyngby, havde udtalt, at „skolen undervisningsmæssigt hørte til de bedste i provstiet, men bygningsmæssigt var den sikkert den daarligste". Da det var vedtaget at bygge, var la Cour dog ingenlunde vrangvillig. J. C. Christensen hørte hverken ros eller dadel over la Cour, men J. C. C. var med til et par møder, som indremissionær *Frans Pallesen* holdt i skolen. Det gjorde indtryk paa drengen, at missionæren særligt sang salmen: „Urolige hjerte, hvad fejler dig dog?". Pastor *la Cour* kom ikke til disse missionsmøder.

16. 13. febr. 1883—15. nov. 96 (sp. Farstrup-L. 1. dec. 75): **Hans Madsen (Ruhveder),** f. 11. juli 38 Jelstrup. F.: Husmand Mads Christen Hansen og jordemoder Birgitte Elisabeth Hansdatter. Lærereksamen Ranum 59, lærer Nr. Uttrup ved Nr. Sundby 60, deltog i krigen 64, stod en tid ved Aarøes flyvende korps. Kommunelærer Kbh. Stud. priv. 67, c. 72[1] (h_2), ord. kat. Assens 29. jan. 73, EM II 76, afsk. 15. nov. 96, skolebestyrer Stenlille, † 6. marts 06. — G. 5. juni 73 Tomine Hummel, f. 21. maj 48 Kbh., † 12. okt. 05. F.: Fuldmægtig i skiftekomm., c. jur. Bernhard Otto Ferdinand H. og Karen Marie Jensen.

Udg. 84: Politisk foredrag, holdt i Ebeltoft, 88: Foredrag om forsvarssagen, 94: Om landsbypræsters lønning, 01: Hvorfor jeg søgte min afsked som sp. paa Helgenæs, et stykke kirkelig administration, 02: Bemærkninger om de kirkelige lovforslag om menighedsraad.

Pastor R. brugte navnet Ruhveder uden at have faaet kgl. bevilling dertil og imod familien Rohweders protest. Han fik understøttelse til sine studeringer af enkedronning Caroline Amalie.

29. aug. 1896 ansøgte han om, at hans forhold maatte blive undersøgt ved en provsteret, hvilket bevilgedes 7. sept. s. a. Afskediget med pension 15. nov. 96. Da han udgav et skrift om sin afskedigelse, henstillede biskop *Johs. Clausen* til min. om at give biskoppen ordre til at anlægge sag mod R. i anledning af de ærerørige angreb i dette skrift. Men kultusminister *J. K. Bjerre* svarede 4. febr. 1901, at der ikke var anledning til at foretage videre i denne sag, dels fordi de af R. fremsatte ankers ubegrundethed er aktmæssigt dokumenteret, dels fordi der ved R.s afskedigelse forelaa lægeerklæring om, at han allerede i længere tid havde lidt af sygelige anfald, under hvilke han ikke kunde antages at være fuldt tilregnelig og ansvarlig. — Han laa i proces med beboerne bl. a. om aalegaardsrettigheder og tabte sagen, der førtes herom.

17. 26. jan. 1897—10. nov. 1904 (ord. kat. Helliggaands k., Kbh. 6. marts 93): **N. C. A. Niclassen,** fl. t. Norup, se der.

18. 14. marts 1905—15. juni 17 (sp. Norderøerne 4. jan. 96): **Lorentz Peter Heilman,** f. 23. dec. 66 Raabjerg. F.: Sp. i Aaby-B., † 95, se der. Stud. Fredericia 85, stud. med., c. theol. 93[2] (h_2), hjalp sin fader med præstegaardens drift i Aaby til 95, afsk. 15. juni 17, † 17. marts 30. — G. 27. febr. 96 Flora Rosalie Hermansen, f. 22. juni 72 Kbh., † 30. juni 44. F.: Blomstermaler Oluf August H. og Marie Nicoline Mathilde Andersen.

Pastor H. var frimurer, hvad han satte højt. Han var ivrig jæger og selskabsmand, skrev om den store vildmose i Jydsk maanedsskr. og mange artikler om jagt og sejlsport.

19. 19. nov. 1917—23. juni 30 (Førstepræst, Grønland 1. apr. 05, lektor i grønlandsk sprog, Kbh. 21. apr. 10): **Mads Rasmussen,** f. 14. juli 60 Bregnemose, Verninge. F.: Gdjr. Rasmus Rasmussen og Ane Larsdatter. Stud. priv. 82, c. 90[1] (nc), missionær Jacobshavn, Grønland 23. apr. 90, senere i Frederikshaab og Godthaab, kst. seminarieforstander, var 98—00 i Danmark og søgte forgæves embede, blev paany missionær i Jakobshavn, førstepræst i Jacobshavn 05, men 07 udtraadte han af den grønlandske kirkes og skoles tjeneste og rejste til Danmark, afsk. 23. juni 30, † 18. marts 32 (Hauch-Fausbøll angiver II, 571 forkert hans dødsaar til 1930). — G. 23. okt. 12 Dagmar Caroline Jørgensen, f. 4. jan. 89 Roskilde. F.: Skoleinspektør Rasmus Jørgen J. og Agnes Francisca Tychsen.

Pastor R. var en ægte fynbo, med fynboens milde og hjertelige sind, en jævn og solid mand, som pligtopfyldende øvede sin gerning. Hans lange præstegerning paa Grønland var ogsaa med til at præge ham. Han udgav 1925 en stor, smuk bog om Grønland: »Jeg ved et land«, med billeder og skildr. fra Gr.

20. 13. okt. 1930—23. jan. 47: **L. S. Jørgensen,** fl. t. Greve-K., se der.

21. 21. juni 1946—1. dec. 55: **P. G. V. Christiansen,** fl. t. Osted-A., se der.

22. 22. marts 1956 (sp. Rindum 18. dec. 47): **Aage Rikard Poulsen,** f. 27. febr. 15 Teestrup. F.: Gdjr. Frederik Valdemar P. og Hansine Dorthea Nielsen. Stud. Akad. kurs. 38, c. 47[1] (h-74), afdelingsleder Kofoeds skole for arbejdsledige 40—43, i Rindum tillige præst for valgmenighedskredsen i Ringkøbing. — G. 30. apr. 44 Gertrud Marie Poulsen, f. 30. dec. 20 Korsør. F.: Togfører Julius Valdemar P. og Marie Jacobsen.

Litt. (foruden ovenn.): Danske saml. 2. r. II, 262, 264, V. 28, L. J. Bøttiger: Ebeltoft og omegn, 1893. Gdjr. J. Heigaard, H., var lokalhistoriker og havde samlet en mængde stof om og fra Helgenæs gn. tiderne, foreligger i haandskrevet stand i præstegaardens arkiv, se Østj. Hj. 1955, 88—97. 1956, 93—97.

Djurs Nørre og Sønder herreders provsti

Indtil 1818 var hvert herred for sig selvstændige provstier. Derefter blev herrederne en del af Randers amts østre provsti, men (iflg. kgl. res. af 1828) blev 1832 Rougsø-Sønderhald-Nørre herreder eet provsti, medens Ø. Lisbjerg-Mols-Sønder herred blev eet provsti. Ved kgl. res. af 13. juni 1917 udskiltes Nørre og Sønder herred som selvstændigt provsti.

Provstiet havde 1964 34 kirker, 17 sp., 1 rkp.

Djurs Nørre herred er 348 kvadratkm, havde 1960: 19986 indb., omgives mod nord og øst af Kattegat, mod syd af Kolindsund. Mod nord og vest er jorden sandet, megen skov og plantage, endnu nogen hede, mod syd og øst jævnt bakket med kalkgrund (Karlby og Sangstrup klinter). Øen Anholt i Kattegat.

Djurs Sønder herred er 307 kvadratkm, havde 1960: 9984 indb., strækker sig fra Kattegat til Mols og Kolindsund, omfatter den sydøstlige del af Djursland. Overvejende fladt, frugtbart mod nord, naturskønt langs kysten i begge herreder.

Kirkelig statistik

	Folketal 1960	Kkg. %	Altergæster 1922	%	1938	%	1961	%	Mh.	Fh.	Menighedsraadsvalg 1961 IM	GR	SOC	UP
Grenaa	9088	2—3	2000	32	2870	40	2950	32	1		4	3	8	6
(Gammelsogn: 356 indb.)														
Hammelev	367	6	105	26			80	19		1	7	2		3
Enslev	389	4	65	14			50	12		1				
Karlby	193		250	102	193	83	122	60		2	3			9 Valg
Voldby	691		542	60	221	29	226	32		2				
Veggerslev	301	7	235	67	110	30	134	45		2	2			10
Villersø	367	9	173	52	70	17	132	35		1				
Gerrild	756	3	500	33	187	21				1	4			8
Hemmed	747	2			88	12				1				
Rimsø	366	13	400	91	748	165	389	106	1	1	4			8
Kastbjerg	349	10	400	93	466	111	479	134	1					Valg
Fjellerup	707	10	1325	70	727	115	500	71	1	1	6	7n		
Glæsborg	1201	10			556	38	600	47	2	1				Valg
Ørum	1717	10	1150	44	1515	83	1121	66	2	2	7			6
Ginnerup	818	8			330	36	457	56	1	1				
Nimtofte	807	10—12	521	68	529	67	770	96	1	1	6			6 Valg
Tøstrup	527	10—12	391	70	393	70	655	123	1	1				
Antolt	239	10—12	60	25	130	57	265	110		1				6
			gnsn. 56,7%		gnsn. 60,9%		gnsn. 65,2%		11	20	43	12	8	62
Aalsø	774	4	350	30	245	22				1			6	6 V.
Hoed	423	6	150	34	140	33								
Vejlby	346	8	184	42	200	50				1	4	4		4
Homaa	405	5	144	26	150	34								
Lyngby	1753	2	461	27	390	22			1	2	3		3	7
Albøge	511	2	227	34	160	28				1				
Hyllested	575	4	90	16	100	18				1				13
Rosmus	912	3	75	7	100	9				1				
Tirstrup	960	7	200	24	192	22			1					12
Fuglslev	229	4	80	24	82	26								
Feldballe	868	7	1600	76	1200	60	500	57	2	2	6			6 Valg
Nødager	995	5					500	50	1	1				
Kolind	1075	5	580	68	350	37	481	45	1	1				Valg
Ebdrup	158	10	136	68	60	33	29	18		1	5	11	1	7
Skarresø	377	3	180	36	80	19	22	6						
			gnsn. 36,6%		gnsn. 29,4%				6	12	18	15	10	50

Provster

13. juni 1917—14. dec. 17: **P. Ilsøe,** Karlby-V.
24. juni 1918—13. marts 36: **H. L. Algreen-Petersen,** Aalsø-H.
16. juni 1936—31. jan. 64: **H. K. Hein,** Grenaa-G.
26. jan. 1964 (fra 1. febr. 64): **S. V. Ilving,** Lyngby-A.

Litt.: J. V. Nissen om forh. i Nr. og Sdr. herr. fra 1850 fremefter, Jy. saml. 2. r. III, 1891, 97—148, Storck, Ahlmann og Koch: Grenaa-egnens kridtkirker, 1896, M. Lorensen: Folkesagn fra Nr. herred, Jy. saml. 1874-75, 193 f. Thorkild Gravlund: herredsbogen, Jylland, 1930, 13 f. Mogens Lebech i Jy. saml. 5. r. II, 1935-36, 204, 206, 290, 296, Peder Jensen i Rand. aarb. 1961, 129 f., Henrik Larsen i Jy. saml. 5. r. II, 88, Aage Reiter om Ulstrup tingsted, Rand. aarb. 1945, 110 f., Anders Bødker: Fra Djursland, hist. fort. og optegn., 1928, Elith Olesen: Gudelige forsamlinger paa Øst-Djursland, Aarh. aarb., 1960, 78—102, H. L. Algreen-Petersen: Fra kirkehus og skolestue, 1937, 23 f. Søren Petersen, „Jenningkæret", Ryomgaard, har i Grenaa Folketidende skildret typer fra Djursland. Af Djurslands personalhistorie, bl. a. møller J. P. Rasmussen, Aalsø.

GRENAA-GAMMELSOGN

Grenaa købstad. Hvis man sætter en passers ene ben i Grenaa, og lader dens andet ben dreje rundt fra Nykøbing, Falster, over Skagen til Tønder, opdager man, at Grenaa faktisk ligger midt i Danmark. Der er omtrent lige langt til Randers og Aarhus fra Grenaa (54—59 km), og Grenaa er den eneste købstad i stiftet, der ligger ved havet. Alle de andre byer ligger ved bugter eller ved fjorde. Ganske vist er der 2—3 km fra Grenaas centrum ud til Kattegat, men en lang landevejsgade rækker ud til havnen. Det er dog først i de sidste 30 aar, man har udnyttet denne centrale beliggenhed, med forbindelser til Hundested, Sjælland, og Varberg, Sverige. Tirstrup flyveplads ligger i nabolaget. Djursland, der hidtil havde ligget noget afsides, er draget ind i trafiknettet, og hundredtusinder kommer over Grenaa eller Tirstrup til Jylland. Mandig og virkelysten ligger havnen, Jyllands østligste havn derude paa spidsen af Djursland og suger biler og folk og varer til sig, og fiskekutterne vender hjem med store ladninger til auktionshallen. Hjemligt og internationalt blander sig. Grenaa er ikke blot trafikknudepunkt, men ogsaa købstad for et stort opland. Man skal ikke jage videre op i Jylland, men give sig tid til at studere den hyggelige by. Hver gang man kommer der, er der sket noget nyt. Den gamle bykerne er hyggelig, ikke stort anderledes end mange andre smaa købstæder, men faa steder bygges der saa meget uden om bykernen, smukke huse i hundredvis, og man opdager, at Grenaa i første række er en *industriby*, med Nordens største og mest moderne bomuldsvæveri, Dampvæveriet, startet 1893 (over 800 arbejdere), et familieaktieselskab, som ikke først og fremmest tænker paa udbytte. Den store kvælstoffabrik (ammoniak) fra 1963 forsyner Danmark med en stor del af de gødningsstoffer, der skal bruges, dertil kommer Cellulosefabrik, motorfabrik, maskinfabrik osv. Over halvdelen af befolkningen arbejder i industrien. Grenaa er vaagnet af sin mangeaarige slummer, er en driftig, levende by, omgivet af bakker, saa man knapt opdager den, før man er i den, naar man kommer nordfra og passerer det smukke lystanlæg med Grenaahallen. Tæt ind til byen gaar mod syd den smukke, plantageklædte Grenaa-strand med et broget sommerliv. Fra Bavnehøj (41 m) er der fin udsigt over by og egn.

Byen ligger paa fladt terræn, det meste af staden ligger nord for Gren-aaen, der mod vest opstaar ved at mødes med Gammel-aa, afløb for Kolindsund. Torvet ligger c. 300 m nord for aaen, og den lange landevejsgade fra Randers-vejen (Storegade, Østergade) fører lige ud til havnevejen.

Lidt historie

Grenaas historiker er *Carl Svenstrup*, som i sit 4 binds-værk om Grenaa (afsluttet 1957) har givet en byhistorie og byskildring af format (c. 2800 sider). Han har leveret og korrigeret en stor del af stoffet til nærværende værk med stor interesse og kærlighed, og hans død 1964 var et tab ogsaa for dette værk. Bogen: »Grenaa i tekst og billeder« (1951) giver ogsaa gode oplysninger. Under henvisning til disse værker skal her blot gives korte rids.

Der laa mange stenalderbopladser paa nordsiden af Gren-aaen, der havde betydning som indsejling til Kolindsund. Paa en af disse bopladser grundlagdes byen (under torvet er fundet store kalkdynger). Den oprindelige bebyggelse er flyttet mod nordvest op mod Bavnehøj. I middelalderen skete her flere bevægede begivenheder. 1060 kæmpede Svend Estridsens flaade med Harald Haarderaades flaade her, 1157 løb Svend Grathes flaade ind i aaen under forfølgelsen af Valdemar efter blodnatten i Roskilde. 1165 plyndrede Erling Skakkes flaade byen.

Man ved ikke, hvornaar byen blev købstad. De ældste, kendte privilegier er fra 1440. Den ældste kirke (gamle kirke var fra 1150—1200). Byen voksede ned mod aaen, og man begyndte at opføre den ny kirke efter 1300. Den gl. kirke blev nedlagt 1558 og nedbrudt 1627. Men længe efter var der begravelser paa den gl. kirkegaard nord for lystanlægget. Byen nævnes i Vald. IIs jordebog (Grindhøg, af Grind, en bro), broen mellem det nordlige og det sydlige Djursland, byens gl. segl (fra c. 1300) viste en bro i fugleperspektiv, flankeret af 2 korsbærende huse (senere slettet). En kongsgaard nævnes, da kongen 1327 pantsatte byen. Skønt aaen var et søgt sejlløb, fik byen ikke større betydning i middelalderen. Og der var ingen klostre, en Sct. Jørgens gaard laa syd for aaen. Begyndelsen af 16. aarh. var vist en blomstringstid (latinskole 1555), men saa kom pest, brand, krige, hjemsøgelse af fjendtlige tropper, der lamslog byen, en sandflugt ødelagde byens græsgange, en præsteindberetning fra 1623 omtaler ulykkerne og at »Grenaa har været en fornem by i gamle dage«. Indbyggertallet var 1672 kun 453. 1740 lukkedes latinskolen. Sidst i 18. aarh. begyndte lidt fremgang, men den hæmmedes først i 19. aarh., dels af krigen med England, dels af statsbankerotten og landbrugskrisen. Man fik dog bygget nyt raadhus 1805, 1812 ny havn, molen udvidet 1847. Byjorden udskiftedes; med det politiske gennembrud 1849 kom en ny tid, folketingsvalg holdtes paa torvet. 1856 fik byen sin avis, der var konservativ. Men fra 1866 var Grenaa-kredsen en sikker venstrekreds. Af industrier var der kun et brændevinsbrænderi, i 50'erne kom et bryggeri, et farveri og en sparekasse. Fiskeriet blomstrede op, byens førende mand var kbmd., konsul *C. J. Momme*, der bl. a. skabte det smukke lystanlæg. 1864 var der en kortvarig besættelse af tyske troppper. — Efter den tid begyndte en stærk fremgang, der har fortsat sig til dato. Dels kom gode, ny veje, 1876 kom jernbanen, og stor betydning fik Kolindsunds tørlæggelse 1873-79. I disse aar prægedes byen af de mange arbejdere, oplandet voksede mod vest. Der førtes jernbane til havnen, som udvidedes stærkt 1874-79, og 1893 grundlagde H. P. Rosenvinge dampvæveriet, der snart efter blev byens største virksomhed. Nu tredobledes indbyggerantallet, ny kvarterer anlagdes, 1917 kom banen til Gerrild (nedlagt 1956), rutebilstation, vejene blev moderniseret, 1941 indlemmedes betydelige arealer af Gammelsogn

og Aalsø. Efter de store havneudvidelser 1931-33 gennemførtes 1934 færgeforbindelsen til Hundested, (nu med 4 store færger) og 1958 forbindelsen til Varberg (Europafærgen). 1958 aabnedes den ny færgehavn. Byen orienteredes mod øst i rivende udvikling. Stadigt forandres byens ansigt.

Den gamle del af byen har bevaret mange af sine venlige en-etages-huse, men der er ogsaa ældre 2-3 etageshuse, nogle meget smukke, f. ex. en gl. købmandsgaard, Søndergade 1, nu musæum, Lillegade 39 (»Aftenstjernen«) og den gl. borgmestergaard, Lillegade 50, alle i fint binbingsværk.

Blandt byens *Institutioner* nævnes: Det ny *raadhus* fra 1936, (Tinghuset er i det gl. fredede raadhus fra 1805),*Djurslands musæum*, opr. 1916 paa grundlag af købmand *Chrf. Vogels* store samlinger, fra 1957 i Søndergade 1, *folkebiblioteket*, opr. 1875, har egen bygning paa Kobrovej, *amts- og bysygehus* opf. 1920-22, senere udvidet, *De gamles hjem* er indrettet 1925 i den gl. realskole, alderdomshjemmet *Violskrænten*, opr. 1958, flere stiftelser.

Industrien er omtalt ovf., flere hoteller, det tidl. hotel »Havlund« er fra 1963 internationalt kunstnerhjem.

Lystanlægget vest for byen, ved Randersvejen, anlagdes 1843, 1870 udvidet ned mod aaen, mindesmærke for konsul *Momme* († 1916), pavillon, 1957 opførtes Grenaa-hallen med sportshal og teaterscene. Fra godset *Hessel* købtes 1931 c. 800 ha plantage og strand syd for byen, med stadion, tennisbaner, camping-plads. I *Søren Kannes plantage* ved kystvejen har marineforeningen rejst en mindesten for Søren Kanne. Ved havnen en mindesten for Dsk. fiskeriforenings fmd. *M. C. Jensen* (1953). Paa torvet rejstes 1949 Johs. Bjergs statue af *Søren Kanne*. Paa torvet en statue af *Fr. VII*. Ved vest-indkørslen en mindesten for kredsens mangeaarige folketingsmand, *N. Pedersen-Nyskov*. Ved Gerrild-vejen ved Bavnehøj 2 mindesten om *frihedskampen* og dens faldne, paa Rosenvinges plads rejstes 1954 Gredana-pigen (af Karl Otto Johansen) skænket af Dampvæveriet. Paa Lillegade 50 en mindeplade for nobel-pristageren, prof. *Aug. Krogh*, som fødtes her 1874.

Skolevæsenet: Den ældste skole laa paa Lillegade ved torvet. 1849 opførtes en to-etages skole i Vestergade, flere gange udvidet, ombygget 1958-61. En privat realskole overtoges 1908 af kommunen.

Skoleinspektør Vestre skole: *Agner Karl Jensen* (f. 05).

Østre skole, Skolebakken, opf. 1951, senere udvidet, ledes af skoleinspektør *Martin Vester* (f. 06). De to kommuneskoler har hver c. 34 lærere og c. 800 elever.

Grenaa kommunale gymnasium, opf. 1961-63, opf. paa et smukt hede- og plantage-areal syd for aaen, med festsal, kvindeskulptur af Gotfred Eickhoff, 15 lærere, beregnet til 400 elever, ved gymnasiet et kollegium, opført af Løvenholm-fondet, for 60 drenge, især sønner af udlandsdanske. Rektor: *Johs. Hoffmeyer* (f. 09).

Teknisk skole fra 1891, *Handelsskole*, *Demonstrationsmarken* ved »Grønland«, anlagt af Grenaa landboforening, med skolelokaler.

Aviser: Det gl. konservative G. avis overtoges 1910 af det radikale venstre, og 1913 grundlagdes Djurslands avis (konservativ). Begge blade er ophørt med at udkomme.

Indtil 1918 var Grenaa-kredsen en sikker venstrekreds (Pastor P. C. la Cour var ftm. 1849-52, pastor F. C. Bloch 1855-58, 1895—1918 var gdjr. statsrevisor N. Pedersen-Nyskov ftm.). 1899 indvalgtes den første socialdemokrat i byraadet. I mange aar var den folkevalgte borgmester venstremand (bl. a. lærer N. S. Pallesen († 61)), fra 1946 har soc.dem. haft flertallet i byraadet. Og siden 1946 har socialdemokraten, *Aksel Hansen*, været borgmester. Han er født i smaa kaar lige uden for Grenaa, hans fader passede køer i et avlsbrug lige ved raadhuset, Aksel H. blev typograf, kæmner i Grenaa 1940, og 1937 var han, 27 aar gl. valgt ind i byraadet. Blev kæmner i Grenaa 1940.

Byens styrelse: Ved »*den store reduktion*« i 1682 benyttede kongen sin enevælde til at afskaffe borgmestre og raad i købstæderne. Herefter skulde byfogeden alene være byens »magistrat«. Det var altsaa et ganske alvorligt indgreb i det kommunale styre. Snart blev det dog skik, at byskriveren blev byfogdens medhjælper. Og et aarhundrede senere, i tiden omkring 1780, oprettedes rundt i alle købstæder, ogsaa i Grenaa, en institution, som kaldtes »*De eligerede borgere*«. Den havde ikke nogen lovfæstet myndighed, men var kun raadgivende og oprettedes nærmest, fordi byfogederne rundt om i landet ønskede at have en institution at spørge til raads og dele ansvaret med. I Grenaa oprettedes »de eligerede mænds forsamling« 5. jan 1779 paa direkte opfordring fra byfoged Behr ved det sædvanlige aarlige møde af borgerskabet, hvor man valgte takserborgere (d. v. s. »ligningskommission«), tinghørere og skatteopkrævere. Der var oprindelig 4 »eligerede borgere«, men tallet gik senere ned til 2. Valget gjaldt altid paa livstid, ligesom tidligere for raadmændenes vedkommende, og var et meget ærefuldt hverv.

Ved købstadkommunalordningen af 24. okt. 1837 afløstes »de eligerede borgere« af et virkeligt bystyre, et *borgerrepræsentantskab* paa 6 medlemmer med en seksaarig funktionstid. Der afgik et medlem om aaret. Borgerrepræsentanterne valgte selv deres formand. Oprindelig var møderne lukkede, men fra 1. febr. 1850 vedtog borgerrepræsentationen i Grenaa, at dens møder skulde holdes »for aabne døre«. Tiden var kl. 10 formiddag 2 gange om maaneden. Købstadskommuneloven af 26. maj 1868 ændrede atter købstædernes styrelse. Navnet forandredes nu til *Byraad*, og det bestemtes, at den kgl. udnævnte byfoged skulde være byraadets selvskrevne formand og bære navnet borgmester. Byraadets medlemstal bestemtes til 9. I 1909 indførtes forholdstalsvalg til byraadsvalgene. Det blev nu nødvendigt at opstille »lister« til valgene, idet kun personer, som fandtes paa forud opstillede og til valgbestyrelsen indleverede lister, kunde vælges. Endelig bestemte retsplejeloven af 11. apr. 1916, at domsmagten adskiltes fra politimagten og den kommunale administration. Denne lov traadte i kraft fra 1. okt. 1919. Fra den tid fik byraadene atter deres gamle ret til *selv at vælge borgmestre* tilbage.

Rammen om raadets og magistratens virksomhed har altid været raadhuset. Det ligger ligefrem i navnet.

Raadhuset. Som en smuk indledning til det nittende aarhundrede staar opførelsen af byens »gamle raadhus« paa torvet, den kønne, lille empirebygning, som i langt over 100 aar blev det samlende midtpunkt for kommunens styrelse, rettens pleje og kredsens politivæsen. Bygningen opførtes i 1805 paa initiativ af byens daværende nye, unge byfoged Jacob Aagaard. Han var ansat i 1802 og opnaaede i de 50 aar, han bestred sit embede, en ganske sjælden popularitet i byen.

Byens *ældste raadhus*, som vistnok stammede fra tiden omkring 1550, var en lille, »gammel og trofast, grundmuret bygning« i to etager, som den benævnes i »Pontoppidans Danske Atlas« fra 1768. Den laa paa torvets modsatte side, hen mod Østergade, lige ud for kirkens nordøstre hjørne og i udkanten af byens daværende kirkegaard. Dens næsten 1 m tykke munkestens mure trodsede længe tidens tand. Det blev staaende i adskillige aar efter at det nye raadhus var opført, og nedreves først i 1833.

»*Det nye raadhus*«, altsaa det nuværende »gamle raadhus«, paabegyndtes i 1805 og bærer dette aarstal, men det blev først færdigt i 1808, kort efter at dets bygmester Just Møller var afgaaet ved døden. I øverste etage var, da det blev taget i brug, »en rummelig sal, et værelse til de eligerede mænds forsamling, et rummeligt værelse til Grenaa byting og Nørre herreds ret og desuden et par smaakamre. I nederste etage var 6 arrestkamre, samt et værelse til arrestforvareren«. I 1879 opførtes arrestbygningen. Raadhusets nederste etage blev derved fri. Arrestforvareren fik en større lejlighed, og et par værelser indrettedes til forligslokale og til politiet. *Salen* foroven i raadhuset var oprindelig slet ikke beregnet til samlingssted for byens styrelse, der dengang kun bestod af 3 mand, nemlig byfogeden og de to eligerede borgere. Derimod benyttedes den som festsal ved alle officielle lejligheder og ved alle større baller og selskabeligheder, ogsaa af privat art. Den var længe byens eneste »større« lokale. En kgl. anordning af 24. okt. 1837 bestemte, at de eligerede mænds institution skulde ophøre, og at der i stedet for i alle købstæder skulde vælges en borgerrepræsentation. Formentlig er salen da fra 1838 gaaet over til at være samlingssted for den nyvalgte borgerrepræsentation, altsaa blevet byraadssal.

Administrationsbygningen paa Nytorv, som den officielt benævnes, men som i realiteten er byens nye raadhus, opførtes i 1938 under ledelse af borgmester, arkitekt M. C. Thoft og arkitekt A. Ravn. Derhen forlagdes byraadets forhandlinger og hele den kommunale administration. I stueetagen er kæmnerkontor, socialkontor og borgmesterkontor.

Nogle betydende Grenaa-borgere.

Jacob Aagaard, f. 1777, † 1852. By- og herredsfoged i Grenaa 1802-52, er den byfoged, som har beklædt embedet længst og opnaaet den største popularitet. Han var en særdeles dygtig mand med et klart hoved og et rigt initiativ og reformerede paa mange punkter de forældede forhold i byens administration og udseende. Han var en retsindig embedsmand med et meget jovialt væsen og vandt i usædvanlig grad borgerskabets sympati og kærlighed. Om hans fremragende evner vidner den omstændighed, at han kun var 25 aar, da han udnævntes til byfoged i Grenaa, og at han senere, under en lang vakance, konstitueredes som amtmand i Randers. Ved hans 50 aars jubilæum hædrede borgerne ham ved en fest paa raadhuset og et fakkeltog, ligesom man lod fremstille det maleri af ham, som endnu hænger paa det gamle raadhus.

Christopher Krabbe, f. 1833, † 1913. By- og herredsfoged samt borgmester i Grenaa 1876-83. Krabbe kan ikke som de foregaaende og efterfølgende nævnes som en mand, der har haft afgørende betydning for Grenaa by. Hans interesser laa paa det storpolitiske omraade. Men som en af 70erne og 80ernes mest fremragende politikere, som folketingets formand 1870-83 og som en af den radikale fløj af Venstres mest begavede ledere i den store kamptid bør hans navn nævnes. Han var dengang omtrent byens eneste venstremand og den nystiftede »Grenaa folketidende«s virksomme støtte. Og han var vist den eneste venstremand blandt landets borgmestre, som da alle var højremænd.

Johan Nicolai Winding, f. 1815, † 1905. Grosserer i Grenaa 1844-61, senere hotelejer. Winding var i 1850erne ubetinget byens »almægtige« og førende mand paa alle handelens omraader. Foruden at drive en meget omfattende grosserer-forretning var han ejendomshandler i stor stil og grundlagde en række foretagender. Pengekrisen i 1857 ramte imidtertid hans virksomhed. Hans fallit i 1861 virkede nærmest lammende paa hele byen. I 1867 opførte og indrettede Winding hotel »Dagmar«, byens første hotel af virkeligt format, men maatte af økonomiske grunde afhænde det og forlod byen i 1873. Han døde i København 90 aar gammel.

Niels Laurits Koch, f. 1820, † 1881. Købmand i Grenaa, vicekonsul, ejer af »Aftenstjernen«. Koch var en fremragende købmand med mange personlige fortrin og stor handelsdygtighed. Han var formand for borgerrepræsentationen 1852-68, indtil den nye kommunallov fastsatte, at byfogeden fremtidig skulde være byraadets fødte formand. Koch var i en lang aarrække borgerskabets førstemand baade i politiske og kommunale anliggender. Medstifter og administrerende direktør for Sparekassen til sin død. Han ramtes ligesom Winding af pengekrisen i 1857, maatte afhænde sin forretning og døde i Grenaa som en fattig, men anset mand.

F. Hoffmeyer, f. 1835, † 1910. Apoteker i Grenaa 1867—1902. Medlem af byraadet 1873-85 og 1891-95. Hoffmeyer var en overordentlig alsidig begavelse, rig paa Initiativ og med fremragende handlekraft. Han var i 1870 og 80erne ubetinget Grenaas førende personlighed baade politisk, kommunalt og selskabeligt. Hoffmeyer var stifter eller medstifter af en lang række foreninger, selskaber og institutioner bl. a. Grenaa handelsforening, Grenaa telefonselskab, Fugleskydningsselskabet, realskolen, asylet, handels- og kontoristforeningen, og han var den ledende kraft i arbejdet for jernbanen og den nye havn i 70erne. Hoffmeyer var en af højres førere og et par gange opstillet som folketingskandidat. I 1902 solgte han apoteket og flyttede til Aarhus som direktør for »Jydske Telefon-Aktieselskab«.

C. J. Momme, f. 1831, † 1916. Købmand i Grenaa 1856-95 svensk-norsk vicekonsul. Momme tilhørte en lidt senere aargang end Winding og Koch. Han var ligesom de en fremragede handelsbega-

velse, men med et mere nøgternt overblik. Desuden havde han den lykke, at hans egentlige virkeperiode først faldt efter pengekrisen. Ved uhyre flid, dygtighed og paapasselighed skabte han sig i aarenes løb en særdeles betydelig forretning baade en gros og en detail og blev en meget rig mand. Momme tog ikke del i det politiske eller offentlige liv, men med sine store pengemidler støttede han i udstrakt grad mange samfundsnyttige og humane formaal. Han vil frem for alt blive mindet som skaber af det nye lystanlæg og af Arbejderhjemmet paa Østergade for gamle og svagelige mennesker af arbejderklassen.

Helanius Reventlow, f. 1814, † 1897. Førstelærer og skoleinspektør i Grenaa 1874-97. Medlem af Grenaa byraad 1873-93. Reventlow var en dygtig og pligtopfyldende skolemand, som med fast haand ledede skolevæsenet i Grenaa i mere end en snes aar. Han var tillige i høj grad samfundsinteresseret. I byraadet havde plantningssagen i særlig grad hans interesse, og han var paa dette punkt konsul Mommes højre haand. Det samme gælder med hensyn til omsorg for fattige, nødlidende og syge. I en lang række aar var han sygekassens uegennyttige formand. Ligesom Hoffmeyer og Jacobi var han en af højres ledere og forgrundsfigur ved politiske og nationale møder, altid rede til at bryde en lanse for sine meninger. Han døde i en ung alder. Paa hans grav rejstes af taknemlige medborgere en mindesten.

H. P. Rosenvinge, f. 1856, † 1935. Manufakturhandler i Grenaa 1882. Grundlægger af Grenaa dampvæveri 1893. Byraadsmdl. 97—04. Rosenvinge har indirekte givet anledning baade til gasværkets og elektricitetsværkets anlæggelse. Men det som for alle tider vil betegne hans hovedindsats i byens liv og udvikling er *Grenaa dampvæveri*, som han anlagde og drev frem til at blive en overordentlig stor virksomhed. Det er nu landets største tekstilfabrik, og den har hovedandelen i hele »*Østerbrokvarteret*«s opstaaen. Med god grund har byraadet derfor »foreviget« Rosenvinges navn ved at give Østerbrokvarterets lille torv navnet »H. P. Rosenvinges plads«.

C. V. Færch, f. 1836, † 1899. Bogtrykker og avisudgiver i Grenaa. Byraadsmedlem 1891-99. Færchs navn er uadskilleligt knyttet til »*Grenaa avis*««, hvis redaktør han var i 30 aar. I hele denne periode var avisen borgerskabets organ. Færchs mening i politisk, kommunal og national henseende faldt nøje sammen med det aldeles overvejende flertal af borgernes, og Færch var dette flertals talerør. Der er ingen tvivl om, at Færch og »Grenaa avis« baade paa godt og ondt har sat sit præg paa byen i den periode. Som haandværkerforeningens mangeaarige formand og haandværkernes repræsentant i byraadet, men navnlig gennem sin avis har han betydet meget for denne stand. Med Færchs død sygnede avisen hen og gennemgik en lang række forandringer, før den endelig helt forsvandt.

Jakob Skjødsholm, f. 1862, † 1928. Redaktør af »Grenaa folketidende« 1887—1906. Derefter bankdirektør. Skjødsholm var en habil bladleder og en smart forretningsmand, men hensynsløs og udfordrende i hele sin færd. Han laa i de første mange aar i stadig strid med borgerskabet, som var skive for hans spydigheder, men han havde mange tilhængere og beundrere paa landet. Efterhaanden steg bladets indflydelse og udbredelse stærkt ogsaa i byen, og Skjødsholm blev en meget velstaaende mand. I 1906 solgte han bladet for et ganske anseligt beløb og startede en bank. I tiden 1900-20 spillede Skjødsholm en overmaade betydelig rolle i byens liv og var forgrundsfigur i mange store foretagender bl. a. Grenaa Andels-Svineslagteri og Grenaa—Gerrild-banen. I verdenskrigen var Skjødsholm og banken i første række i børsspekulationerne. Da nedgangen kom, krakkede banken og maatte træde i likvidation. Aktiekapital, reserver og en del af sparernes indskud var tabt, og Skjødsholm gik under sammen med banken.

N. P. Josiassen, f. 1873, † 1942. Oprindelig musiker og træskomand, senere journalist og lokalredaktør af »Demokraten«s Djurslandsudgave. Han var medlem af Grenaa byraad 1909-39 og medl. af landstinget 1924-42. Josiassen var fra sin tidligste ungdom grebet af den socialdemokratiske bevægelse og fortsatte med ukuelig energi det arbejde, som allerede var begyndt af typograf Blomberg. Han har mere end nogen anden æren for, at partiet baade fagligt og politisk omsider kom til magten her i Grenaa. I sin 30-aarige byraadsperiode øvede han en ganske overordentlig indflydelse paa næsten alle kommunale forhold, uagtet partiet ikke i hans levetid fik flertallet og dermed magten. I en mængde sager og udvalg arbejdede han med hensynsløs energi for forbedringer og fremskridt. Særlig kan nævnes skolevæsenet, forsørgelsesvæsenet, sygehusforholdene, havnevæsenet, købet af Hessel hede og stranden samt indlemmelsessagen. Som medlem af rigsdagen var han i en mængde tilfælde en særdeles nyttig mand baade for byen og oplandet. Med udgangen af 1939 ønskede Josiassen af helbredshensyn at udtræde af byraadet, men fortsatte sit rigsdagsarbejde indtil faa uger før sin død. Taknemlige partifæller rejste en mindesten paa hans grav.

Byens historiker, *Carl Svenstrup* (f. 1880 i Grenaa, † 1964), tog lærereksamen fra Blaagaards sem. 1906 og blev s. a. leder af Grenaa private realskole. 1908 overtog kommunen skolen og oprettede en kommunal realskole, hvor S. blev lærer og senere viceinspektør. S. blev ogsaa bibliotekar ved byens bibliotek, som 1915 var ganske lille, og da S. ophørte at være dets leder 1954, var der 10,000 bd. S. er selv af gl. Grenaaslægt. En kollega (lærer ved teknisk skole) malermester *Emil Hartmann*, vakte hans interesse for byens historie, og gn. 35 aar samlede S. det store stof til byens historie. Det store værk aftvinger respekt, alene ved sit omfang. Her er topografi, personalhistorie, uddrag af gamle protokoller, politisk historie, smaa sentimentale digte af forf. selv om den by han elsker, 1200 billeder, skildringer af de gamle gaarde, f. ex. borgmestergaarden og bryggergaarden.

Tidstavle fra 1050 (ved Carl Svenstrup).

1060 Søslag i Djursaaen mellem Svend Estridsøn og Harald Haardraade.
1165 Erling Skakke plyndrer Grenaa.
1157 Svend Grathe lander i „Grindaa-bugten" efter blodgildet i Roskilde.
ca. 1150—1200 Gammel Grenaa kirke bygges.
ca. 1235 Den store møntskat (12.000 sølvmønter nedsattes i Aagade.
1241 „Grindhøgh" nævnes i Valdemar Sejrs jordebog.
ca. 1300 Det sandsynligste tidspunkt for Grenaas købstadsrettigheders udstedelse.
ca. 1300 St. Gjertruds kirke paa torvet bygges.

1329 Grenaa pantsættes til marsken Erik Holch.
1440 Grenaas ældste kendte privilegium. Findes kun i uddrag.
13. maj 1445 Det ældste kendte fuldstændige privilegium.
ca. 1540 St. Jørgens gaard, Bro spedalskehospital brænder.
ca. 1540 3 aars skattefritagelse paa grund af „stor skade". Ildebrand?
1545 Chr. III besøger Grenaa og Ebeltoft.
1552 Chr. III giver byen ret til at opkræve havnepenge.
1558 Gammel Grenaa kirke nedlægges.
1558 Chr. III skænker „Provstegaarden" i Grenaa til latinskolen.
1592 Galgebakken ved Enslev fradømmes Grenaa.
1595 Grenaa fritages foreløbig for byskat. Beløbet skal anvendes til havnens istandsættelse.
1600-03 Pesten raser i Grenaa.
1606 Bro hede og aaen „fordærves" af sandflugt.
1617 Grenaa og Ebeltoft antager i fællesskab en skarpretter.
1617 Anna Jensdatter brændes som heks efter landstingsdom.
1626 Kæmpebrand fortærer Grenaas vestlige halvdel 13.—14. nov.
1627 Chr. IV fritager i den anledning Grenaa for 5 aars skat.
1627 Wallensteins tropper overvintrer i Grenaa og plyndrer kirken.
1649 Kæmpebrand ødelægger byens østre del med kirken. 29. juni.
1657 Svenske tropper hjemsøger Grenaa og nørre herred.
1682 Borgmester og raad ophæves i mindre byer, bl. a. i Grenaa.
1696 Kirkens første orgel tages i brug.
1713-15 Indkvartering af 130 svenske fanger. Store nordiske krig.
1715 Havnemolerne ødelægges fuldstændig af stormflod.
1726 Nørreherreds ting incorporeres under Grenaa byting.
1737 Alle 3 broer syd for Grenaa bortrives af vandflod.
1740 Latinskolen ophæves. „Dansk fattigskole" oprettes.
1751 Kæmpebrand. 44 bygn. paa Lille- og Storegade fortæres. 7. juni.
1762 Vandmøllen nedbrænder. Sønder mølle opføres i stedet som vejrmølle.
1789 Byen forpagter broerne og brokornet.
1805 Raadhuset paa torvet opføres.
1808-14 Store indkvarteringer i anledning af englænderkrigen.
1812 Den første virkelige havn bygges.
1822 Kirkegaarden ved Nørreport indvies 24. april.
1825 Morderne Schræm og Schatteberg henrettes. Hessel hede. 4. maj.
1835 Søren Kanne udøver sin redningsdaad. 16. februar.
1839 Den første skole for haandværkslærlinge oprettes.
1842 Lystanlæggets første del anlægges.
1845-46 Havnen udvides. Dens ældste beboelseshus bygges.
1849 Den ældste skolebygning paa Vestergade indvies.
1850 Grenaa avis begynder at udkomme 18. januar.
1854 Grenaa haandværkerforening stiftes 4. februar.
1856 „Sparekassen", byens første pengeinstitut, stiftes.
1856 Gjertrud Hansdatter henrettes paa Hessel hede 19. juni.
1859 De første tranlygter opsættes i gaderne.
1860 Amtet indretter sygehuset paa Grønland.
1861 Fr. VII og grevinde Danner besøger Grenaa 12.-13. juni.
1861 Chr. Bønløkke vælges til folketingsmand 13. juni.
1864 De første prøjsiske tropper indtræffer, 3. maj.
1868 Grenaa landboforening stiftes 16. maj.
1869 Det første dyrskue afholdes 11. juni.
1871 De nye landeveje fra Randers og Aarhus fuldføres.
1872 Kolindsunds udtørring begynder. Fuldføres først 1879.
1874 Anlæg af en ny havn begynder. Fuldføres først 1879.
1874 Grenaa Folketidende grundlægges 4. august.
1876 Grenaa handelsforening stiftes 11. januar.
1876 Banen Grenaa—Randers indvies 24. august.
1876 Kong Chr. IX.s besøg i Grenaa 9. september.
1878 „Det nye anlæg" paabegyndes ved konsul Mommes økonomiske støtte.
1879 Den nye havn fuldendt 18. sept. efter 5½ aars arbejde.
1879 Sprøjtehuset paa Nytorv opføres.
1879 En ny fattiggaard opføres. Nuv. „Rosengaarden".
1882 Søndagsskolen i Grenaa oprettes af skomager M. Andersø.
1884 Haandværkerforeningens alderdomshjem opføres.
1884 Børneasylet bygges. Menighedssygeplejen begynder.
1884 Fr. VII.s statue paa torvet afsløres 5. juni.
1885 Socialdem. forening stiftes med Blomberg som formand
1889 Epidemisygehuset opføres.
1889 Missionshuset Zarepta indvies 13. december.
1891 Teknisk skoles bygning indvies 30. december.
1892 W. Dinesen vælges til folketingsmand. Chr. Bønløkke falder efter at have repræsenteret kredsen i 31 aar.
1893 Grenaas dampvæveri grundlægges 24. juni.
1893 Den første fagforening, tekstilarbejdernes, stiftes 14. okt.
1894 Arbejderhjemmet af 1894 opf. af konsul Momme.
1895 Menighedshjemmet indvies. December.
1899 Den første socialdemokrat, købmand J. Jensen, valgt til byraadet.
1901 Amtssygehuset ved Havnevejen opføres.
1902 Pavillonen indvies 18.—20. juli.
1904 Grenaa andels-svineslagteri aabnes 4. august.
1906 Ungskuet i Grenaa 13.—15. juli.
1907 Grenaa vandværk tages i brug 1. december.
1908 Kommunen overtager 1. august den private realskole.
1914 Grenaa dampvæveri nedbrænder 24. februar.
1917 Købmand Vogel skænker byen grundstammen til „Djurslands museum".
1917 Grenaa-Gjerrildbanen indvies 26. juni.
1918 Grenaa erhverver de første arealer fra Hessel.
1919 Retsreformen indføres. Byraadet vælger fremtidig selv borgmester.
1920 Elektricitetsværket tages i brug 15. september.
1921 Biblioteksbygningen indvies.
1922 Amtssygehuset ved Bavnhøj indvies 30. august.
1925 De gamles hjem indvies 12. marts.
1927 Kirkens store hovedreparation (juni—december).
1931 Grenaa køber stranden og hedearealerne af Hessels ejer.
1931 Skuespillerinde Emilie Sannom omkommer ved faldskærmsudspring under en flyveopvisning ved Grenaa 30. august.
1933 Nordhavnen indvies 10. juni.
1933 Kong Chr. X besøger Grenaa og Grenaa havn. 2. august.
1934 Grenaa—Hundested færgeruten aabnes 14. juli.
1935 Stadion indvies 30. juni.
1936 Det nye raadhus paa Nytorv indvies 22. november.
1937 Den store omregulering af torvet. Fr. VIIs statue flyttes.
1940 De første tyske tropper (170 mand) kommer til Grenaa. 4. juni.
1941 Indlemmelsen af Bredstrup og Søndermølle kvarteret 1 april.
1943 Grenaa hørskætteri nedbrænder 29. juli.
1943 Aldersrenteboligen paa Bavnhøj indvies 27. marts.
1945 Schalburgtagebranden paa Storegade natten 24. februar.
1945 Tysklands kapitulation 4. maj.
1945 13. maj fejrer Grenaa 500 aars jubilæum. Tyskerne forlader byen. Englændernes indtog.
1946 Ved byraadsvalget 12. marts faar socialdemokratiet flertal. Kommunekasserer *Aksel H. Hansen* vælges til borgmester.
1949 Søren Kannes statue afsløres 30. juli.
1951 Kong Frederik IX og dronning Ingrid besøger Grenaa 6. juli.
1951 Det danske Spejderkorps' lejr ved Grenaa strand 4.—12. juli.
1957 Grenaa-Hallen opføres. Ny færgehavn.
1957-58 Alderdomshjemmet „Violskrænten" bygges.
1957 Simon Peters kirkesal ved havnen indvies som hjælpekirke.
1958-61 Vestre skole ombygges og udvides.
1958 Sygehuset udbygges.
1960 Ruten til Varberg aabnes.
1962 Gymnasiet aabnes.

Lidt om de gamle navne i Grenaas historie.

Der er f. ex. slægten *Broch*. Den ældste i slægten, man kan finde tilbage til, er provst Ove Broch. Hans søn, Christoffer Ovesen Broch, var skipper og købmand og blev meget velstaaende og anset. Han giftede sig i 1713 med enken efter Jens Fævejle og rykkede dermed ind i den gamle købmandsgaard i Søndergade, som nu er blevet hjemsted for „Djurslands museum". Livet gennem tiderne i denne købmandsgaard siger meget om menneskene og de vekslende kaar for store købmænd. Efter Christoffer Brochs død i 1761 gik købmandsgaarden i arv til hans søn Ove Broch. Han havde fem søskende, og der var store arveudbetalinger. Det var saa voldsom en belastning, at han af den, men ogsaa andre grunde, i 1771 meldte sig fallit. Gaarden overtoges af hans meget velstaaende svoger, købmand *Poul Helles Rohde* i Ebeltoft, som saa drev forretning i begge byer. Efter hans død solgtes gaarden i 1792 til en anden af byens store købmænd, skipper Hans Broge, som i forvejen havde en købmandsgaard paa Lillegade.

De rige folk i Grenaa var i sin tid søfarts- og handelsfolk. De første, der omkring 1750 byggede store huse i to etager i Grenaa, var skippere og købmænd i samme person. Desuden var de lidt landbrugere. De havde marker og en ko eller to til eget brug. *Hans Broge* i gaarden i Søndergade var i tiden omkring 1800 een af byens mest fremtrædende købmænd og skippere, og hans sønnesøn blev „den jyske kong Hans", Hans Broge i Aarhus. Efter Broge blev købmandsgaarden i 30 aar embedsbolig, men kom saa igen i købmandshænder. I rækken af købmænd var *Hartvigson*, hvis to sønner blev europæisk kendte musikere, og *Winding*, der købte, solgte og startede det ene foretagende efter det andet i et tempo, som hverken før eller senere er set i Grenaa; men den 1. april 1861 bragte Grenaa avis den bombe, at Winding erklærede sig fallit. Købmandsgaarden blev solgt til *Carl Nobel*, som senere blev gift med Amdiline Kruse, datter af en af byens ansete købmænd, og deres datter blev gift med *Aage Nikolaisen*, Kejsegaarden, saa slægten er stadig her paa egnen. Nye købmænd, der klarede sig godt, fulgte, og man kan ikke tænke sig nogen bedre ramme om Djurslands museum end den historiske købmandsgaard.

Krogh-slægten kom til Grenaa med Viggo Krogh, der i

1872 nedsatte sig som skibsbygger, men senere gik over til at drive bryggeri, og i bryggerigaarden opvoksede seks børn. Den ældste søn var *August Krogh*, der blev professor, Nobelpristager og æresborger i Grenaa.

Grenaas helt er *Søren Kanne!* Han hører i høj grad Grenaa til. Den gamle købmandsgaard i forbindelse med kirken, raadhuset, Frederik VIIs og Søren Kannes statuer er et karakteristisk parti, som samler et udmærket billede af det gamle Grenaa.

Man har sagt, at Søren Kanne nok var en helt, men en lille, fordrukken bonde, der svarer meget lidt til den atlet, Johannes Bjergs statue for Søren Kanne viser. Han var en lille bonde. Søren Kanne og hans fader boede sammen paa en lille ejendom paa Hessel hede. Hundeder har gjort lige saa store bedrifter som Søren Kanne. Naar hans redning den 15. februar 1835 blev saa kendt, skyldes det to ting: at han red paa en hest og havde en anden hest med ud og bjergede den strandede Ole Jensen Jyde, og at Blicher skrev om det. Blicher har taget sig lidt digterisk frihed i skildringen. Der var ingen dreng med paa det strandede skib. Der var skipperen og to matroser. Den ene matros blev om aftenen, udmattet af kulde og anstrengelse, slynget ud i bølgerne og druknede. I dagningen lykkedes det den anden matros at svømme i land, og Søren Kanne reddede skipperen, Ole Jyde, ved sin dristige færd med hestene, trods faderens advarsler, trods den bidende paalandsvind og de iskolde bølger. Ole Jyde var saa medtaget af de 15 timers ophold i vandet, at han fik koldbrand og maatte ligge under lægebehandling i Grenaa i flere maaneder. Da han ved forliset var blevet fuldstændig forarmet, saa han sig ikke i stand til at købe nyt skib, bosatte han sig i Grenaa, hvor han levede som fisker resten af sit liv. Fra en kreds af aarhusborgere modtog Søren Kanne for sin redningsdaad et sølvbæger og fra kong Frederik VI medaljen for druknendes redning og 40 rigsdaler. Den djærve redningsmand omkom selv ved drukning, da han en aften i november gik fejl i mørket og faldt i aaen. Det er den nøgterne beretning om Søren Kanne. Han ligger begravet paa Aalsø kirkegaard, og hans gaard (hus), Hessel Strandhus eller Kannegaarden, staar endnu, omtrent som da han boede i det.

Vi staar derude ved den forblæste gaard. Det var Blicher, som reddede hans navn, og vi gentager Blichers skønne, monumentale ord:

> Der blæste en storm udi Kattegat,
> de bølger de ginge saa høje,
> saa mangen stolt sømand den samme nat
> for sidste gang lukked sit øje.

Ude i klitten , med vid udsigt over heden, har Marineforeningen rejst en mindesten. Achton Friis mener, at Djurslands bønder burde have rejst den (De Jyders Land I, 269).

Gammelsogn, 837 ha, 356 indb., nord og vest for byen, ved Kattegat, noget bakket. Byerne Aastrup og Bredstrup med havnevejen, forstad, kalkbrud, Dolmer. Sognet var tidligere eget kirkesogn, der 1558 blev anneks til Grenaa. Kirken laa VNV for byen, blev nedbrudt efter 1627, kirkegaarden benyttedes til 1740. — I sognet har der været en hellig kilde, Kærkilden.

Af den ældre præstehistorie

En af de første reformatorer i Aarhus stift — muligvis i Grenaa — var hr. *Simon Skonning* ell. Skjønning. Da han ved sin forkyndelse drog mange til sig, søgte biskop Ove Bille i Aarhus (1526) at lægge hindring i vejen for hans virksomhed ved en skrivelse, hvori han fremstillede ham som en »Dravelsmand« ɔ: en mand, der fører løs og uvederhæftig tale, og fremhævede de onde følger, det vilde have for borgerne, om de lyttede til hans ord og lod sig lede af ham. Men biskoppens advarsler nyttede ikke. Hr. Erik Banner, lensmand paa Kalø, fik (1529) kongen til at udnævne hr. Simon Skonning til sognepræst i Torsager, det sogn, hvori Kalø slot laa. (Khst. saml. 4. r. IV, 169).

Om de første præster efter ref. (meget ufuldstændigt hos Wiberg) henvises til J. Richters afh. i Khst. saml. 1887-89, 3. r. VI, 371f., 608). Præsten *Laur. Hansen* († 1636) skrev den foran omtalte beretning om byens nedgang, og de flg. præster, *Sejer Rasmussen* (1636-50) og *Jørgen Bagge* (1650-73) oplevede krigens gru. Provst *Gert Mathiesen Jerløv* (1674-86) blev provst ved Holmens kirke. Præstegaarden brændte 1683. Provst *Ove Christensen Broch* (1686—1729) var præstesøn fra Hammelev og stamfader til slægten Broch her (se ovf.). Hans broder var rkp. her 1686-95 og blev sp. i Ølgod, og hans datter blev gift med eftermanden, *Poul Winther* (1729-43). Han havde studeret i Tyskland, og biskop Hygum skildrer ham 1742 som en mand »med dyb indsigt i troens, omvendelsens og den sunde lærdoms ord.« Biskop Hygum havde indkaldt et par slesvigske studenter til degn og skoleholder her, og han var tilfreds med ungdommen. — *Johan Lauritsen Risom* (1743-81) »manglede ikke gode naturens gaver«, men han var stridbar og kom ikke godt ud af det med menigheden. Han kæmpede mod julestuer og »stigende ugudelighed« (Hübertz: Aktstykker, III, 339, Elle J., s. 97). Hans svigersøn, *Jacob Steenstrup* var ham adjungeret fra 1760, men døde 1777. Biskop Hygum var ikke tilfreds med ungdommens kristendomskundskab. Efter *Johan H. Melchior* (1781-84) kom provst *Peter H. Brøchner* (1784-96), som var en »aarvaagen og nidkær embedsmand, hans taler var i overensstemmelse med aabenbaringen, hans levned exemplarisk«. Han flyttede til Raarup, se der. Pastor *A. P. Krøyer* (1796—1827). 1803 nedlagdes det res. kapellani, og 1818 oprettedes et embede som ord. kat. Amtsprovst *Chr. Fugl* (1827-46) var anset, saare brav, dygtig og værdig (BDG, I, 192) gift med en datter af biskop Jansen, Aalborg.

Tiden efter 1849

Der var omkring 1850 ikke meget kirkeligt liv i Grenaa. Pastor *F. C. Bloch* (1846-57) udgav flere samlinger lejlighedstaler, ti prædikener 1846, meddelte en prædiken til Damkiers prædikensamling, skrev om præstekaldelse og menighedsadresser om at faa bestemte præster (Dsk. kirketid.) og anmeldte C. J. Boyes prædikener i Tidsskr. f. litt. og kritik. VI., 116-33.

Bloch var af gl. præsteslægt. Baade hans fader og bedstefader var præster, førstnævnte i Kvong (Ribe stift), hvilket embede Bloch selv fik. Ogsaa hustruens fader var præst. Det var i Ringe paa Fyn, til hvilket emb. Bloch flyttede, da han forlod Grenaa. Bloch er den eneste præst her i Grenaa, der har taget aktiv del i politik. Valgt som kredsens rigsdagsmand i een periode (1855-58).

Bloch mødte her i Grenaa med god vilje til at opfylde præsternes pligt til at katekisere med ungdommen i kirken. Af hans første indb. fremgaar, at han det første aar har katekiseret i kirken 27 gange, kateket Flindt 10 gange og kordegn Johannsen 1 gang. Næste aar (1849) er tallet 20 for sognepr. og 8 gange for kateketen. Men Bloch tilføjer mismodig: »flere søndage mødte kun faa eller ingen til katekisation«. Ogsaa med den konf. ungdom begyndte Bl. en række katekisationer (over Johannes Evangeliet). I beg. mødte nogle, men senere saa faa, at Bl. maa meddele biskoppen, at han, foreløbig maa opgive haabet om at kunne bringe kat. med den konf. ungdom i gang til nogen væsentl. nytte i denne menighed«. Det er det resultat, hvortil

Bloch kom, og som ogsaa blev gældende for hans efterfølger. Man brugte her som i næsten hele landet endnu »den evangelisk kristelige Salmebog«. Det blev en af Blochs sidste embedshandlinger i Grenaa at faa den nye »Roskilde Konvent« indført.

Pastor Blochs søn, *Hans Bloch*, var fotograf og den første som havde atelier i Grenaa. Mange billeder af gadepartier og datidens personer her skyldes ham og har kulturhistorisk værdi.

Pastor *C. U. Dantzer* (1857-77) oplevede begyndelsen til byens fremgang baade materielt og kirkeligt. Han førte fra 1857 til 1873 en »kirkelig erindringsbog«, som er en god kilde til Grenaas kirkehistorie i disse aar. I de første aar var kirkebesøget ret ringe (30—40), og i kirkeaaret 1857-58 var der kun altergang 6 gange (foraar, efteraar og en enkelt gang om sommeren). 1867 var der altergang 19 gange, jævnt fordelt over hele aaret. Trods sit skrøbelige helbred var D. en virksom og flittig præst. Han var med i missionsforeningen, som stiftedes 1862 for Grenaa og omegn, og som særligt virkede for Ydre mission. Ved det første møde 7. okt. 1862 var der 5-600 menn., D. indledede, provst *Koch*, Gerrild, prædikede, professor *Langhoff*, Lyngby, berettede om missionen. Der indkom 185 rdl., 11 sk. Det var ikke blot Ydre mission, der blev virket for. Sidst i 1865 blev *Vilh. Beck* sp. i Ørum-G., og 24. okt. 1866 prædikede Beck ved missionsforeningens møde i Grenaa. Men 15. marts 1866 holdt han Indre missions møde for en »overordentlig talrig forsamling«, 20. nov. 68 holdt Beck atter et stærkt besøgt IMs møde, hvor *Dantzer* indledede, og 11. febr. 70 var der et IMs møde, hvor prof. *Langhoff* indledede, *Johs. Clausen*, Ryslinge, *Vilh. Beck* og pastor *Ph. Jeansson* talte, og der var talrigt besøg. Da *Vilh. Beck* talte 2. febr. 72 i Grenaa noterer Dantzer blot hans navn. Nu gør han ikke saa stor stads af ham. Men der lød ogsaa andre røster. 19. maj 70 holdt *Vilh. Birkedal* gudstjeneste og foredrag her for henved 2000 menn. Biskop *Brammer*, som med glæde læste Dantzers erindringsbog, omtaler D.s trofaste arbejde, og i kaldsbogen skrev biskoppen, at det kirkelige liv i de sidste aar havde vundet fremgang. Det synes altsaa, at »D.s præstetid har været grundlæggende for kirkelivets fornyelse i Grenaa, baade ved hans egen virksomhed i almen kirkelig retning og gn. Vilh. Becks indflydelse« (Algreen-P.). Der foreligger ikke vidnesbyrd om brydninger ml. IM og gr. i de aar. Det skulde komme kort tid efter. Vilhelm Beck selv skriver (Erindr. s. 89 f.), at bevægelsen fra Ørum strakte sig til hele omegnen, ikke mindst til Grenaa. »Nogle dage efter min indsættelse kom en vogn fra Grenaa med nyvakte mennesker for at bede mig komme og holde en forsamling der. Jeg kom da, men den nyrestaurerede kirke maatte vi ikke faa. Borgmesteren var bange for, at de mange mennesker skulde ødelægge den smukke kirke. Vi maatte nøjes med et pakhus, som havde været brugt til midlertidig kirke under restaureringen. Der var imidlertid ikke plads nok i pakhuset, og i porten kom borgmesteren saadan i klemme, at han gav os lov til at gaa hen i kirken. Siden den tid har jeg holdt mange velsignede møder i denne kirke ... og i Ginnerup flokkedes folk især fra Grenaa.« Indtil 1869 virkede en IMs kolportør, *Lodberg*, i Grenaa, og kolportøren *Frands Pallesen* fra Fladstrup kom her jævnligt. — Da pastor *Dantzer* blev svag, fik han hjpr., *U. S. Borch*, der hurtigt maatte overtage hele arbejdet. Han var en ung, nidkær grundtvigsk præst, han fik gode støtter i prokurator *Lunøe*, postmester *Skjerbæk* og skomager *Aarkrog*, og fra Aalsø kom en del for at høre ham. Mærkelig nok kom begge lærerne fra Vilh. Becks sogne, *Justesen*, Ørum, og *Christensen*, Ginnerup, meget i kirke hos Borch, medens kordegn *Johansen*, Grenaa, søgte til Ørum. Borch ironiserer i sine optegnelser over, at Beck i Ørum holdt konfirmation fra kl. 10 til 17. Biskop Brammer, der var imod grundtvigianismen, holdt visitats 1873 i Grenaa. Borch skriver: »Jeg prædikede og katekiserede med børnene; jeg har altid brugt at bekende daabspagten paa prædikestolen, og folk rejste sig op. Brammer rejste sig ogsaa, men da han hørte, hvad det drejede sig om, lod han sig atter dumpe ned i sin lænestol. Senere fik jeg brev fra ham, hvori han ankede over: 1) at jeg havde bekendt daabspagten, 2) at folk havde rejst sig, 3) jeg sagde kødets og ikke legemets opstandelse. — Derefter fulgte en brevveksling, og Brammer var mig fra den tid ikke god. Havde det staaet til ham, var jeg forbleven i Grenaa som kapellan.« I Bispebreve til kultusminister Fischer omtaler Brammer den »grundtvigsksindede U. S. Borch« (Khst. saml. 6. r. II, 619, jvf. Præsten U. S. Borch, 1941, s. 12).

Pastor *C. H. E. Jacobi* (1877-95) omtales af *Carl Svenstrup* som en af de mænd, der paa linie med apoteker *Hoffmeyer i særlig grad prægede Grenaa* i 1880'ene, han var levende interesseret i kristelig filantropi, var højkirkelig, tilhørte den Mynsterske retning, men var ikke konservativ i den forstand, at han var tilbageholdende over for alt nyt. Han var initiativrig, og han blev her pioner for mange ny arbejdsformer. Han fuldførte kirkens restaurering, fik bygget ligkapel, fik skaffet embedsbolig. Han fik bygget asylet og menighedshjemmet. *Menighedshjemmet* var oprindelig ikke tænkt som spec. møderamme, men mere som hjemsted for menighedens kærlighedsgerninger, f. ex. paatænkte man at indrette badeanstalt der. J. var meget interesseret i Stefansforeningen, som 1880 holdt aarsmøde i Grenaa. Hans menighedskreds var samlet i en lokal forening af Stefansforeningen, væsentlig bestaaende af folk af den velhavende klasse, embeds- og købmandsstanden, og der udfoldedes et efter tidens forhold ret anseligt kristeligt og socialt arbejde (se det lille skrift: Menighedspleje i Grenaa). I begyndelsen fulgte Indre mission ham i dette arbejde og tegnede bidrag til menighedshjemmet, men saa krævede de, at huset skulde tilskødes Indre mission. Det vilde Jacobi ikke. IM trak saa deres tegnede bidrag tilbage og samlede ind til et *missionshus*, »Zarepta«, der indviedes 13. dec. 1889 af *Vilhelm Beck*. Den drivende kraft i arbejdet for opførelsen af missionshuset var *Rudolf Christensen* (se ndf.). Jacobi udtalte: »Et saadant skridt kan vist kun forklares af, at IM ser en konkurrent i menighedsforeningen, som den tror at maatte bekæmpe.« 1893 var J. i voldsom polemik med *Fr. Zeuthen* i »Fra Bethesda«. *Menighedshjemmet* (Sct. Peders mghhjem) blev først indviet 1895, lige før Jacobis bortrejse. — Baade i Grenaa og

paa egnen havde Jacobis prælatskikkelse en ikke ringe autoritet. Han mindes som en alvorlig, mørk mand, meget trofast til sygebesøg, men tør og saglig som prædikant. Kirkegangen gik tilbage, maaske især fordi IM holdt sig fra kirken.

Indre mission i disse aar var kun en lille kreds. Før missionshuset blev bygget, holdt de møder i hjemmene og hver grundlovsdag holdt de et møde i byens anlæg, hvor *Jens Holt* fra Taulov i mange aar var fast taler. Pastor *Axel Busch*, Feldballe, betød meget for kredse, men især var det lærer *A. Jørgensen*, Kastbjerg, der støttede IM her. Der blev oprettet sdsk., ynglinge- og pigeforening. Engang imellem kom fiskere fra Harboøre til havnen, hvor de solgte deres last, og satte præg paa møderne med deres kraftfulde vidnesbyrd og sang. Om sommeren drog man i flok og følge til de store IMs møder i Ryomgaard skov (IM tid. 1954, nr. 26).

Blandt IMs ledere nævnes vognmand, postkontrahent *Rudolf Christensen*, som en af bevægelsens grundlæggere her i Grenaa. En mand som i alle kredse nød ubetinget agtelse. Den første formand for IMs samfund. Efter ham har form. for samfundet været de skiftende præster af IM.

Murer Jørgen Halgen. Ivrig for missionshusets opførelse. Passede det ogsaa med fyring og renholdelse. Ledede IMs søndagsskole da den fik lokale der. En lang aarrække kasserer for missionshuset. Kasserer efter ham desinfektør *Fr. Madsen*, som længe var i bestyrelsen.

Skomager Morten Andersen, en ganske jævn mand, men stor idealist og stærkt kristelig grebet, var stifter af den første søndagsskole i Grenaa. Det skete i 1882, altsaa adskillige aar før den Vilh. Beckske IM opstod her i byen. Redaktør, missionær Axel Jacobsen havde været herovre og givet ham mange praktiske raad og anvisninger, og flere af byens folk, bl. a. nogle lærere og lærerinder støttede ham og deltog i arbejdet. Et par aar efter kom ogsaa pastor *Jacobi* med og tog aktiv del i ledelsen. Han samlede hver fredag aften alle medarbejderne i præstegaarden og gennemgik søndagens tekst med dem. Søndagsskolerne havde lokaler i kommuneskolen, gymnastiksalen for de større, et par klasseværelser for de mindre børn. Der kunde ved festlige lejligheder være op mod 400 børn til sdsk. Der oprettedes filialer i Havnevejens skole og i Aastrup skole. Efter menighedshjemmets opførelse i 1895 henlagdes søndagsskolerne dertil. (Medens IM søndagsskole havde lokale i missionshuset).

Endnu ved 40 aars jubilæet i 1922 var skomager *Andersen* leder og medarbejder. Men Andersen var noget af en enspændernatur, og folkene af den egentlige, skrappe Vilh. Beckske retning var ham ikke særlig venligsindet og oprettede altsaa — vist omkring ved aarhundredskiftet — selv søndagsskoler (børnegudstjenester).

Fragtkører *Peter Holst* var meget interesseret i ungdomsarbejdet. Arbejdede for at faa oprettet en ynglingeforening og var i dens ledelse i mange aar. Den havde i nogle aar selvstændigt lokale i en lille lejlighed i Mellemstræde. Senere blev kirkebetjent Sørensen dens leder.

Skomager, senere kommunal opkræver, kirkebetjent *M. Sørensen*, var meget interesseret i oprettelse af »Blaa Kors«, mange aar formand der.

Provst *J. N. L. Nørregaard* (1896—1914) fik strax god kirkegang, han var veltalende og charmerende, en lys og hjertelig natur, fik snart en god position, en mand med lune og evne til at vinde mennesker. Især i Gammelsogn, hvor han kom meget, fik han mange venner. Provst N. var uden partipræg, samarbejdede med IM. Uden at kalde sig grundtvigsk havde han stor forstaaelse for grundtvigsk livssyn. Han fik stiftet »Dsk. samfund«, som tilkaldte grundtvigske talere, bl. a. især hans broder, højskolef. *Jens Nørregaard*, Testrup, og disse møder fik en ikke ringe indflydelse paa egnen. Nørregaard viste ikke videre interesse for at fortsætte Jacobis menighedsarbejde og menighedsforening. Hans forkyndelse var kristusgrebet, og hans spor mærkedes længe efter. I de første menighedsraad fik Indre mission hovedindflydelsen. IM voksede i disse aar, men var stadigt kun den lille flok, og de søgte overvejende til kirke udensogns. Fra 1908 virkede indremissionær *Johan Legarth* i Grenaa, en djærv og nidkær, selvstændig mand. Han kom hertil fra Rønde og havde næsten hele sin livsgerning som missionær paa Djursland. Han døde 1924.

Blandt IMs ledere i disse aar nævnes træskohdlr. *Severin R. Gissel*, senere fragtkører *Peter Holst*, skomager og kirkebetjent *M. Sørensen*, *Fr. Madsen* m. fl.

Pastor *J. J. A. Frantzen* (1915-30) var IM, havde brugt sin bedste kraft i et anstrengende københavnsk sogn, men ved stor viljestyrke fik han en god gerning i Grenaa. Han var præget af alvor, myndighed og kærlighed, et bundredeligt menneske. Jævn og stilfærdig, skarpe ord og udfordrende standpunkter laa ham fjernt. (Algreen-P.). Han fik 2 hjpr., som gjorde et stort arbejde i KFUM: *Sv. Rehling*, og *Ove Juul Nielsen;* de var meget elskede som talere baade i Grenaa og ud over hele Djursland. Kirkegangen var god i disse aar. IM lededes af manufakturhdlr. *A. Dyhr Nielsen* (kasserer for KFUM i 55 aar), en anset mand i byen, en betydelig leder i IM. Farvehdlr. Erland Møller var virksom i KFUM og IM, ligesom urmager C. Svenstrup og hustru (forlod byen 1919). —

Der var røre omkring menighedsraadsvalget 1922, hvilket væsentligt skyldtes opposition mod IM. Det var klart, at der maatte skaffes plads til et kirkeligt arbejde ved siden af IM. Det viste sig, at der var en ikke helt lille flok af grundtvigsk prægede mennesker, og pastor *Edvard Pedersen*, som 1923 blev hjpr., res. kap. 1927 blev den første rkp. og grundtvigske præst her efter krigen. KS (st. 1924) blev et arnested for grundtvigsk arbejde paa egnen, og de aarlige møder har samlet flere hundrede mennesker. Faa har som pastor *Edv. Pedersen* berejst Djursland for K. S.

Provst *H. K. Hein* (1930-64) omtales som en betydelig og veltalende prædikant og i sin by en anset mand. Som provst har H. gjort en meget stor og højt vurderet indsats. Provst H. øvede iøvrigt indflydelse især inden for de grundtvigske kredse, men iøvrigt i hele byens kristelige arbejde.

De residerende kapellaner siden 1931 har været

IM og staaet i ledelsen for IM. *A. N. V. Holm* (1931-49) og *Harald Kaas* (siden 1950).

1964 blev *J. E. Kaarsbo* sognepræst.

Kirkeligt samfund. I provst Nørregaards tid fandtes i Grenaa et »Dansk samfund«, som dog ikke vides at have afsat skriftlige spor. Da pastor *Edv. Pedersen* kom til Grenaa og med ham en grundtvigsk forkyndelse, var det ganske naturligt, at ønsket om grundtvigske møder vaktes paany. I 1924 stiftedes en kreds for Grenaa og omegn af »K. S. 1898«. Ved siden af pastor Pedersen stod især lærer *H. Ingvartsen*, Aastrup, som initiativtager. Af andre ledende fra disse aar kan nævnes fru *Bastrup*, gasværket, lærerinde, fru *Margrethe Svenstrup* og sognefoged *Rs. Jensen*, Dolmer.

Det blev en god støtte for kredsen, at der omtrent samtidig dannedes en hovedkreds for Djursland af »K. S. 1898«. Hovedkredsen holdt sine fleste møder i Grenaa. Især et 2-dages kirkeligt møde fandt i 20'erne og 30'erne særdeles god tilslutning og fortsætter endnu under noget indskrænkede rammer.

Efterhaanden gjorde mødetrætheden, at interessen for »Kirkeligt samfund«s møder mindskedes. Dog kom der under besættelsen en genoplivning med lærerinde, frk. *Roos Jørgensen* som den bærende.

Indre mission. *Samfundsraadet* bestaar altid af missionshusets bestyrelse, hvoraf missionæren (J. B. Lauritsen) er født medlem. Pastor *Kaas* er formand. De øvrige vælges af missionshusets bidragydere og er i øjeblikket: Overlærer Martin Sørensen, farvehdlr. E. Møller (kasserer), organist, frk. Linna Petersen, forretter Swartz, arbejdsmd. Johs. Flyvholm, kbmd. H. P. Hansen.

IMs ledere har været bl. a.: Malermester *Emil Christensen*, Havnevej (taler i egnens mh.). Der har været en række skiftende indremissionærer: *Fr. Mynzberg* (1895—1902), *Hans Jensen* (1904-07), *J. Legarth* (1909-20), *J. Herlufsen* (1924-26), *K. Ottosen* (1926-30), *C. M. Nielsen* (1933-37, † 1960), *P. V. Kjær* (1938-45), *C. Døør* (1945-53), *O. C. Christensen* (1954-61), *J. Bjerregaard Lauritsen* (f. 18), fra 1963.

Mghraadsfmd., arkitekt *A. V. Ravn* har medvirket til flere kirkers opførelse eller rest., BM Rønde kursus. Overlæge *A. Klindt* deltog i menighedsarb.

Sømandshjemmet ved Grenaa havn. Oprettedes i efteraaret 1917 og fik hjem i en i 1916 erhvervet ejendom, Strandgade 5. Hjemmet er en selvejende institution, tilsluttet Indenlandsk sømandsmission. Sognepræst *Alfr. Frantzen* var hjemmets første formand, men afløstes p. gr. af sygdom efter kort tids forløb af vognmand *Rud. Christensen* († 1927). Sømandshj. er udvidet 1939 og senere i 1957. Kasserer: Overlærer *M. Sørensen*. Leder: *J. Jørgensen*.

Hjpr. og rkp. var *kordegn* til 1942. Kordegn 1942-61: *Viggo Th. Nielsen* (f. 91), 1961 flg.: *Kn. Aa. Petersen* (f. 25).

Organist til 1922: *Gerda Nørregaard*, 1922 flg.: Fru *A. Schmidt* (f. 94).

1926 oplyses: IM smf. (sp.), KS (150), KFUM og K, DdU, 1930: Kkg. 10%, mange og gode arbejdsmuligheder, lille provinsby med de vanlige forhold mellem de forskellige befolkningslag, Mh og IM smf., KS m. m., 1939: Kkg. 4%, Gr. mghkreds (sp.), IM smf. (rkp., 150), fh. i landsognet. — 1947: Kkg. 3,5%, jævne forhold, nærmest i tilbagegang, mh., mghhjem, fh., IM (150, rkp.), bibelkr., Arb. bibelkr., LYM, Blaa kors, Gudstj. paa sømandshj. ved begge præster, KS (125), KFUM (40) og K (75), FDF m. m. — 1959: Kkg. 2—3%, jævne forhold, mh. og IM smf. (125, rkp.), mghhjem under mghraadets best., Blaa kors, 2 sømandskr., YM-kredse, bibelkr., Unge hjem, sdsk., KFUM og K, FDF, grundtvigsk kr. (80, sp.). — 1964: Kkg. 3%. Intet retningspræg, mange tilflyttere, nogle IM, enkelte gr., normalt kirkeligt arbejde, regelm. gudstjenester paa sygehuset og 2 gamlehjem, alle tjenester fordeles ligeligt, ingen distriktsdeling. Uden for folkekirken Pinsebevægelse, Jehovas vidner. Metodister har planlagt at bygge en ungdomsskole (40 elever) ved Grenaa.

Et kapel paa „Grønland" tilhører den katolsk-apostolske kirke.

Grenaa kirke (Sct. Gertrud) ligger ved torvet (den gl. kirkegaard), opført omkr. 1300, skibet er c. 28 m langt, sakristi mod nord, vaabenhus mod syd, taarn mod vest (med 4 blindingsprydede kamgavle og spir (38 m) i midten fra 1874). Efter ref. er opført sideskib mod nord, alt med kamgavle, af røde munkesten i gotisk stil. Skib og taarn er blytækt. Efter brand 1649 er kirken haardhændet istandsat, saa ældre spor næsten er udslettet. Materialer fra den nedlagte Gammelsogns kirke er brugt. 1865-66 og 1874 restauration ved bygningsinsp. Walther. 1865 gjordes taarnrummet til vaabenhus, og sideskibet, som havde været skilt fra hovedskibet blev atter forbundet med dette, medens gamle pulpiturer fjernedes. 1874 blev alle gavle ombygget i gotisk stil. Ret lave, brede krydshvælvinger. Altertavlen er købt 1661 af Holmens kirke, Kbhvn., antag. skaaret c. 1610, højrenæssance, 4 store søjler, rigt snitværk, med evangeliststatuetter m. m., 1852 afløstes et nadverbillede (i storfeltet) og et opstandelsesbillede (i topfeltet) af C. J. Rosents malerier af korsfæstelsen og himmelfarten. Kalk og disk fra 17. aarh., malmstager fra 1680, knæfald med smedejernsskranke fra 1950. Sort marmorfont fra 1857. Store glasmalerier fra 1930 i korets østvinduer (Jais Nielsen: Den fortabte søn, Lazarus opvækkes). Prædikestol fra 1650, skaaret af Grenaa-snedkeren Niels J. Koch, med samtidig himmel. Stolen er blandet højrenæssance og bruskbarok. Restaureret 1943. Orgel fra 1881, taarnur fra 1852,3 klokker, anskaffet efter branden 1649. Af træinventar fra før branden ses 2 sammenbyggede skabe, det øverste er et monstransskab med smedet gitterdør. Kun 2 epitafier, øvrige gravminder fjernedes 1865. Rester i musæet. 500 sd.

Litt.: S. Skov: i Rand. aarb. 1938, s. 5—27, Carl Svenstrup smst. 1939, 5—15, samme i Grenaa bys hist., 305-76. Carl Svenstrup har skrevet om kirken:

Fjernt fra tidernes morgen saa du de huse smaa,
bindingsværk, klinet med lertavl, tage tækket med straa.
Huse er sunket, og nye har ved din fod sig lagt.
Dine ærværdige mure trodser aarhundreders magt . . .
Her har du staaet, mens staden voksed af svøbet frem.
Du er vort faste midtpunkt, du er vort fælles hjem . . .

Sct. Peders kirkesal ved havnen, hjælpekirke for havnekvarteret, er indrettet i en tidligere forskole 1957, skolestuen er kirkesal, koret i en lille tilbygning. Klokkestabel. Arkitekt A. V. Ravn. Der ventes senere opført en kirke.

Den gl. kirkegaard (torvet) var i brug, indtil den nuv. kirkegaard ved Aastrupvej toges i brug 1822, flere gange udvidet, sidst 1936. Gotisk ligkapel fra 1881. Paa kirkegaarden staar en døbefont.

Den gamle kirke (ruin nord for sygehuset) var som egnens kridtstenskirker, med taarn. Nedbrudt efter 1558, tomten glemtes, udgravet 1893, tildækket, men atter afdækket 1943. (H. Storck: Grenaaegnens kridtstenskirker 1896, s. 9).

Folketal: 1850: 1099 og 390 (Gammelsogn; 1901: 3257 og 1094; 1921: 4537 og 1639; 1955: 8643 og 378. (1941 indlemmedes dele af Gammelsogn og Aalsø sogn). 1960: 9088 og 356.
Altergæster: 1922: 2000; 1930: 2800; 1938: 2870; 1945: 2811; 1957: 2330 og 140; 1962: 2700 og 250.
Menighedsraad: 1922: 4 IM, 3 gr., 3 soc., 7 u. p., valg, 1930: 3 IM, 7 KS, 6 soc., 1 u. p., 1938: 4 IM, 8 n. gr., 6 u. p., 1945: 4 IM, 3 gr., 7 soc., 4 u. p., valg, 1957: 3 IM, 8 soc., 3 gr., 6 u. p., 1961: 8 soc., 4 IM, 3 gr., 6 u. p. (Fmd.: Arkitekt *Ravn*).

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 75 rug, 90 byg, 103 havre, b) 14 byg, 14 rug, 90 rdl. c) 10 lpd. ost, 8 gæs, 24 par kyllinger. d) 500 rdl. e) 56 td. ld., i parceller, udlejet for 415 rdl. Ingen embedsbolig, tilskud 60 rdl. — 1870: Regul.: 2536 kr., netto: 5162 kr. — 1913: 1. kl., 1958: 13. kl. Prgd. opf. 1853.

20. 22. juni 1846—9. maj 57 (sp. Kvong-L. 11. juli 34): **F. C. Bloch,** fl. t. Ringe, se der.

Hjælpepræst hos pastor Bloch:
1855-57: *C. M. Smidt*, se Ejby-D.

21. 16. juli 1857—2. juli 77 (ord. kat. Grenaa-G. 2. sept. 51): **Carl Ulrik Dantzer,** f. 6. apr. 15 Kbh. F.: Stenhuggerm., kpt. i Kbh. brandkorps Johan Peter D. og Birgitte Antonette Amundin. Stud. priv. 34, c. juli 41 (h), lærer Vor Frue skole, Kbh., afsk. 2. juli 77, † 27. dec. 78. — G.[1] 28. okt. 46 Christiane Elisabeth Jensine Harboe, f. 22. maj 14 Kbh., † 8. juli 57. F.: Grosserer Jens H. og Ane Elisabeth Christensen. — G.[2] 28. okt. 58 Louise Manon Krebs, f. 8. dec. 15 Kbh., † 22. maj 04. F.: Major, kpt. ved jyske skarpskytte-korps, landinspektør Peter Ludvig K. og Manon Linde. — Søsterdt. g. Jørgensen, Haudrup-S., 2. hustrus broder: Herredskirke-LL., søster g. Ingerslev, Kundby. Sønnesøns dt. g. Jacobsen, Skrydstrup.

Pastor *Dantzer* var en liberal mand og stillede sig forstaaende over for det stærke røre, som udgik fra Ørum. Snart kom *Beck* ogsaa til Grenaa og holdt missionsmøder. Han var jo en særdeles veltalende mand med et kraftigt, men til tider ret drastisk sprog og talte med ild og voldsomhed. Det var langt fra Dantzers temperament. Alligevel aabnede D. velvilligt kirken for Beck og tog venskabeligt imod ham uden dog selv at slutte sig til »IM«.

Ogsaa den grundtvigske forkyndelse hørtes i Grenaa. I en aarrække kom dr. *Jens Nørregaard* og *Crf. Baagøe*, de to kendte Testrupfolk, ofte til byen og holdt forsamlinger og foredrag. Dantzer fik efter opfordring fra provsten og ønske fra menigheden indført, at der den første søndag i hver maaned forrettedes gudstjeneste i Grenaa kirke om eftermiddagen i stedet for om formiddagen.

Paa samme tid var loven om adgang til oprettelse af menighedsraad vedtaget. Dantzer maatte imidlertid for Grenaa og Gammel-Sogns vedk. meddele, »at menigheden ikke har faaet øje for det gavnlige i denne indretning, men betragter den med mistro og ikke med tillid og haab om dens nytte«, og at man derfor ikke var stemt for at oprette et saadant raad.

Dantzer var en svagelig mand og maatte i mange aar holde kapellan. En tid var det den senere som kultusminister kendte *J. J. Bjerre*, der tillige var lærer her, fra 1871-77 U. S. Borch. Da han fik præsteembede og forlod Grenaa, søgte D. sin afsked. D. blev syg i kirken juledag 1878, maatte bæres hjem og døde faa dage efter.

Hjælpepræst hos pastor Dantzer:
1871: *J. J. Bjerre*, se V.-Ø. Hassing.
1871-77: *U. S. Borch*, se Nestelsø-M.

22. 10. okt. 1877—31. dec. 95 (Rkp. Viborg domkirke-A.-T. 25. sept. 74): **C. H. E. Jacobi,** fl. t. stiftsprovst, Aalborg, se der.

23. 27. febr. 1896—3. nov. 14 (sp. Rye-KS. 28. apr. 82): Provst **Jacob Laurits Nicolai Nørregaard,** f. 18. dec. 44 Kbh. F.: Kancellisekr., fuldmægtig i skifteretten Frederik Christian N. og Cecilie Cathrine Satterup af Varde. Stud. Brgd. C. 62, c. 71[1] (h_1), lærer og underinsp. Efterslægtsselsk. realskole, ord. kat. Helsingør 13. okt. 79, provst Rougsø-Sønderhald-Nørre herr. 10. febr. 00, r. af dbg. 10, afsk. 3. nov. 14, † 29. maj 16. — G. 12. okt. 78 Hansine Mathilde Skouboe, f. 19. aug. 49 Aastrup, K. Saaby, † 13. juli 32. F.: Læge i Nysted Jens S. af Vigsnæs, og Laura Dorthea Marie Kamman. — Søn: Prof. theol. Jens N., Kbh., broder: Højskoleforst. Jens N., Testrup, broderdt. g. Thaning, Hobro-S., fætter: Olsen, Brendekilde-B., hustrus broder: Skaarup.

Stifter og leder af Helsingørs sømandsstue 80, Byraadsmedl. i Helsingør, suppleant i det Kirk. udvalg 03, BM Stefansforeningen, og BM provsteforeningen.

Udg. 96: Til Herrens pris, salmer for hele kirkeaaret til gl. og ny texter (tilegnet Rye-S. mghr.). Medudg. (sm. m. Chr. Agerskov og Th. Strøm): Dsk. læsebog, I—IV, skr. flere art. og præd., bl. a. i „Sædemanden".

Provst N. var præget af sin mangeaarige lærergerning. Han var broder til den landskendte højskoleforstander paa Testrup. Paa forhaand var befolkningen vistnok derfor indstillet paa, at Nørregaard nærmest tilhørte den grundtvigske retning. Det er ogsaa, set i store træk, rigtigt. Men N. var ikke udpræget »retningsmand« og havde betydeligt lettere end sin forgænger (Jacobi) ved at samarbejde med Indre mission, i hvis mh. han af og til talte.

Om forgængeren Jacobi gælder, at han havde haft stor interesse for samfundsspørgsmaal af social og human art. Det samme kan siges om N. Blot maa det mærkes, at medens Jacobi omtrent fra bar bund grundlagde disse mange foretagender og institutioner, fik Nørregaard den næppe lettere opgave at holde dem i gang. For at nævne nogle af de vigtigste: Formand for asylbestyrelsen, teknisk skole, velgørenhedsselskabet, menighedshjemmet, Grenaa blindeforening og formand for santalmissionens lokalkomité for Aarhus stift.

N. havde en overordentlig stor flid og arbejdsevne og lyst til arbejdet. Han var en grundig og nøjagtig embedsmand, havde et lyst og muntert sindelag og det faldt ham ikke svært at omgaas de mange mennesker, han paa embeds vegne kom i forbindelse med. Han havde overmaade let ved at finde træffende udtryk for sine følelser ved officielle lejligheder og maa sikkert siges at have været det samlende mærke for det kirkelige liv i Grenaa i sin embedstid. Som provst var N. en god mand paa sin plads.

Hjemmet i præstegaarden prægedes af provstens store anlæg for og kærlighed til musik, som gik i arv til flere af børnene. Saaledes blev datteren, Gerda Nørregaard, efter en grundig musikalsk uddannelse organist ved Grenaa kirke. Frk. Nørregaard var i en aarrække den stilfærdige, men meget kyndige leder af byens musikliv og bidrog ved en lang række baade større kirkekoncerter og smaa korte kirkemotetter til at vække befolkningens interesse for kirkemusikken. En anden datter var i mange aar ansat i kirkeministeriet og mindes venligt af mange præster. — Hans søn, professor dr. *Jens Nørregaard* mindes som en af de fineste lærere ved Københavns universitet, en af sin tids kyndigste kirkehistorikere, universitetets rektor i de vanskelige besættelsesaar 1942 flg. (se her I, 41).

Provst N. tog sin afsked med sit fyldte 70 aar. Ved hans afskedsprædiken i Gr. kirke var kirken overfyldt. Menighedsraadet bragte ham om eftermiddagen paa egne og en større kreds's vegne en tak og en erindringsgave.

Provst N. tilbragte sin sidste tid i Helsingør, men levede kun et aarstid efter sin bortrejse fra Grenaa.

Hjælpepræst hos provst Nørregaard:
1912-13: *E. K. Jørgensen*, se Valløby-T.

24. 27. febr. 1915—10. sept. 30 (sp. Nathanaels k., Kbh. 28. juni 05): **Jens Jørgen Alfred Frantzen,** f. 17. apr. 65 Gangsted. F.: Lærer og kordegn ved Horsens klosterkirke Søren F. og Ane Marie Hansen. Stud. Horsens 85, lærer Kellers anstalt, Brejning, c. 91[1] (h_1), sp. Lerup-T 26. febr. 92, afsk. 10. sept. 30, † 3. jan. 36. — G.[1] 14. sept. 92 Dorothea Madsine Bastue, f. 14. okt. 69 Vildsund, Stagstrup, † 18. juni 93. F.: Fyrmester paa Hesselø Jens Andreas Jensen B. og Mine Marie Magdalene Knudsen. — G.[2] 16. maj 00 hendes søster Hermine Magdalene Bastue, f. 26. sept. 67 Vildsund, † 7. okt. 45. — Broder: Ø. Egesborg.

Pastor F. voksede op i n. grundtvigsk lærerhjem, men blev som student grebet af IM, og han kom til Lerup-T. samtidig med at *N. P. Madsen* blev sp. i Kollerup-H., og de arbejdede sammen. F. havde stor kkg. og gik flittigt paa besøg. Der blev nogen IM vækkelse. Pastor *Jul. Friis-Hansen* fik øje paa ham og hans ven, *H. N. Hansen*, der var præst i Torslev-ØS. og *Friis-Hansen* fik dem begge til at blive kirkefondspræster i Kbhvn. Frantzen fik sin gerning i det store arbejdersogn, Nathanaels sogn i Sundby (se her I, 178 f.), og han sled sig næsten op. Der var meget at organisere, mange kirkelige handlinger, mange besøg, mange at hjælpe. Pastor Frantzen var den første præst i Grenaa, der udnævntes efter menighedsraadets oprettelse. Han var indstillet med stort flertal. Pastor Frantzen var, da han kom til Grenaa, ikke nogen rask mand. Det er vistnok rigtigt, at arbejdet i det store Nathanaelssogn i København, som talte over 20,000 indbyggere, havde slidt haardt paa ham og taget hans bedste kræfter. Og han søgte vistnok til Grenaa bl. a. for under mere rolige forhold at genvinde sit helbred. Helt lykkedes det ikke. Selv om pastor Frantzen i sin 15-aarige embedstid i Grenaa havde gode perioder, var han dog mærket af sygdom og kunne ofte i længere perioder være sygemeldt. Og kun ved stor viljestyrke og nidkærhed lykkedes det ham at passe sin gerning. — I modsætning til sine to forgængere sluttede Frantzen sig afgjort til Indre mission. Men han var ikke en skarp retningsgænger, og det laa langt fra ham at være en ensidig fanatiker. Det er vistnok sandheden om ham, hvad der blev skrevet ved hans død, »... at han i de aar, han virkede i Grenaa, blev agtet og afholdt af alle, som kom i berøring med ham. I sin forkyndelse som i hele sin færd var han jævn og stilfærdig. Skarpe ord og udfordrende standpunkter laa ham fjernt, og han var forstaaende og fordragelig over for anderledes tænkende, der stilede mod samme maal. Han var en retlinet, hjælpsom og elskværdig mand, der søgte at gøre ret og skel til alle sider.«

Ligeledes i modsætning til sine to forgængere, der ved siden af deres kirkelige arbejde havde taget flittig del i de rent samfundsmæssige opgaver, viede Frantzen udelukkende sine kræfter til det kristelige og kirkelige arbejde. Det laa i hans hele livssyn.

Medens de to første kapellaner: *Svend Rehling* og *Ove Nielsen* tilhørte henholdsvis KFUM-retningen og IM, sluttede den tredje, *Edv. Pedersen*, sig til den grundtvigske retning.

Men uagtet den aflastning i arbejdet, som kapellanembedet bød, maatte pastor Frantzen i 1930 af helbredshensyn søge sin afsked. Han flyttede til Nordsjælland og levede der i 6 aar.

DnA. 1937, s. 94—95.

Hjælpepræst hos pastor Frantzen:
1918-21: *Sv. Rehling*, se sp. Citadels k., Kbhvn.
1921-23: *O. Juul-Nielsen*, se danske præster i Paris, se her I, 590.
1923-27: *E. Pedersen*, rkp. her.

25. 1. dec. 1930—31. jan. 64 (rkp. her 22. aug. 30): Provst **Hans Karl Hein,** f. 22. apr. 95 Kbhvn. F.: Urtekræmmer Hans Carl H. og Agnes Emilie Nielsen. Stud. Henr. Madsens sk. 12, c. 19[2] (l), hjpr. Hans Tausens k., Kbh. 9. sept. 20, kkp. smst. 1. apr. 21, rkp. Haslev-F. 2. maj 24, provst Djurs Nørre-sdr. herreder 16. juni 36, r. af dbg. 47, afsk. 31. jan. 64. — G. 13. marts 23 Johanne Margrethe Baden, f. 6. dec. 02 Høje Taastrup. F.: Bogbinderm. Ole B. og Valborg Frederikke Haugaard. — Søn: Kkp. Sct. Markus k., Aarhus, broder: Glumsø-B.

Fmd. Djurslands hovedkreds af KS 36—53, BM Foren. f. kirkegaardskultur 42, fmd. Hjemmeværnet f. Østdjursland 46, byraadsmedl. fra 1950.
„Under jorden" 7. juni 44, arresteret i Sønderjylland 27. sept. 44, i Kolding arrest, senere i Frøslevlejren til maj 45.

26. 25. maj 1964 (sp. Taars 16. apr. 53): **Jørgen Erling Kaarsbo,** f. 9. nov. 14 Torsted, Ringk. a. F.: Sp. Paarup, † 55, se der. Stud. Odense 32, c. 38[2] (l), kkp. Sulsted-A. 9. okt. 39, sp. Tolne-H. 18. sept. 45. — G. 23. okt. 39 Karen Elmelund, f. 6. juli 15 Vraa. F.: Højskoleforstander i Aabybro Aage E. og Hanne Jensine Margrethe Jensen. — Morbroder og hustrus farbroder: Elmelund, Hornstrup.

Skrev om Skovkirsten i Aalb. Stiftsbog 59.

Ordineret kateket
2. 22. apr. 1843—16. juni 51 (Hjpr. Nr. Sundby-H. 17. okt. 37): *S. T. Flindt*, fl. t. Askø, se der.
3. 2. sept. 1851—6. juli 57: *C. U. Dantzer*, sp. her.
4. 20. nov. 1857—27. maj 68: *P. C. Dyrhauge*, fl. t. Gerrild-H., se der.
5. 2. nov. 1868—6. juli 73: *H. L. Petersen*, fl. t. Tiset, se Dalby-T.
Nedlagt 3. nov. 1873.

Residerende kapellan

(Oprettet 9. maj 1927, 3. kl., 1958: 12. kl., embedsbolig).

1. 9. maj 1927—20. maj 30 (Hjpr. her 21. sept. 23): **E. Pedersen,** fl. t. valgm., Odense, se rkp. Domkirken (Budolfi k.) Aalborg.

2. 22. aug. 1930—1. dec. 30 (rkp. Haslev-F. 2. maj 24): **H. K. Hein,** sp. her.

3. 20. marts 1931—18. nov. 49 (sp. Ørum-G. 19. okt. 21): **August Nathaniel Weilbach Holm,** f. 9. sept. 87 Rudsvedby. F.: Læge Vilhelm H. og Sophie Weilbach. Stud. Rosk. 06, c. 12[2] (h_1), lærer Jægerspris, hjpr. Stouby-H. 13. okt. 14, sp. Hvornum-S. 9. maj 16, afsk. 8. nov. 49. — G. 12. juli 16 Gudrun Ellen Meier, f. 20. sept. 91 Kbh. F.: Entreprenør Henrik M. og Mathilde Petersen.

4. 25. febr. 1950 (sp. Farstrup-L. 18. apr. 39): **Rudolf Harald Ditlev Kaas,** f. 26. aug. 13 Kbh. F.: Smed Josef Harald Lindhard K. og Marie Hansen. Stud. Aalborg 32, c. 38[2] (h_1). Hjpr. Salling-O. 29. aug. 38. — G. 12. febr. 39 Edith Dal-

gaard, f. 9. febr. 16. F.: Lærerinde Petra Vilhelmine D., Brønderslev.

BM Kherwaramiss. 48, fmd. 51, BM for IM Djursland-Mols 52, fmd. 56, BM Kirkens korshær Djursland-Mols 56.

Litt.: Ovenn. værker af Carl Svenstrup, Trap VII, 2, 1963, s. 665 flg., Dan. Bruun: Danm. land og folk, III, Khst. saml. 4. r. IV, 157 f., Danske byer og deres mænd, 1918, Turistf. aarsskr. 1904, 1946, s. 73 f., Fra kirkehus og skolestue, II—III, 1947, s. 23 f., Khst. saml. 6. r. II, 471, Chr. Heilskov: Dsk. provinsbibliografi, 1920, s. 320, Ill. tid. 1895, s. 348-50. J. Richter: Præster i G. i det første Hundredaar efter Ref., Khst. saml. 1887-90, 371-77.

HAMMELEV-ENSLEV

Hammelev sogn, 1190 ha, langs Kattegat, Jyllands østligste punkt ved Fornæs fyr. Ret lavtliggende (Rytterhøj 30 m), bakkeland, gennemskaaret af lavningen med Stensmark bæk, kalkholdige klinter ved havet, god badestrand, ret frugtbart. Nogle plantager. Byen H. med fh. fra 1907, befrielsessten, sportsplads, forskole. Hg. Stensmark.

Enkelte oldtidsminder (P. V. Glob i Kuml., 1951, 23 f.).

Enslev sogn, 1287 ha, storformet bakkeland, gennemskaaret af en dyb dal. Lette, ret frugtbare jorder, kalkholdige, lidt plantage. Byen E. med fh. fra 1902, genforeningssten, forskole, bebyggelserne Kolindsund huse, Kirial, flere større gaarde. En del husmænd og arbejdere.

Enkelte oldtidsminder (J. Jensen i Rand. aarb. 1866, 207 f)

Sognene adskilles af Grenaa-Gammelsogn. Folketallet nedadgaaende.

Fra 1958 er der *forbundsskole* med realafd. i *Voldby* for Hammelev-E., Veggerslev-V. og Karlby-V. kommuner, og de to tidl. lokalskoler er forskoler.

Af den ældre præstehistorie

Pastor *Ove Christensen Nimtoft* (1625-43) var en betydelig mand, forfatter, omtalt i N. 429 og Worms lexikon over lærde mænd II, 124. Provst *Chr. Jensen Broch* (1643-77) var stamfader til den paa egnen udbredte slægt Broch, han skænkede alterkalken. Mindetavle i kirken over Broch og O. Nimtoft. Brochs søn blev sp. i Grenaa (se der). *Morten Broch* (1687—1713) var vist hans søn. *Ole Eriksen Carlebye* (1713-43) havde sin søn (senere sp. Kolind) som hjpr. Biskop Hygum omtaler ham som »en af stiftets bedste« præster. Han var pietist. Carlebyes datter blev gift med eftermanden, *Niels Munch* (1743-53), der ogsaa var pietist, 1751 kaldes han »en af de lærere, der kan frembære noget godt af deres liggendefæ«, ungdommen var ret god, men det kneb at faa dem til at komme til overhøring (Elle J., s. 96). Pietismen satte dog ikke særlige spor. *Jens Biering* (1754—1803) skal have været en temmelig ringe præst, vist rationalist, og *Gert Munck* (1803-34) var en vældig jæger og selskabsmand. Blicher har omtalt ham i novellen »Faawal, Hammeløw!« Han indførte koppevaccinationen og udførte den selv. Stor gravsten nord for kirken.

Tiden efter 1849

En af Hammelev-præsterne skriver:

»Der har aldrig gaaet nogen vækkelse over disse sogne (jvf. bogen: Kristus standsede ved Eboli!)«. Pastor *N. A. Bergmann* (1834-59) var politisk interesseret, var BM i vælgerforeningen og ledede flere af folketingsvalgene. *Jens Larsen*, Værløse, kom hertil paa sin missionsrejse, men der var ikke sangbund for hans forkyndelse. Han fik nogle enkelte venner her, bl. a. lærer *C. Holm*, som var lærer i Hammelev 1846-84, og Holm fik forbindelse med de vakte fynboer, som flyttede til Djursland (se Vejlby-H.). Holm var aktiv ved oprettelsen af højskolen i Voldby. Holm var en filosofisk begavelse med stor skriftkundskab. Han gennemgik en omvendelseskrise efter at have staaet haardt imod, samtalerne med Jens Larsen (juni 56) betød meget for ham.

En stor festlighed af national karakter, som lærer *Wad*, Veggerslev, var med til at arrangere, var folkefesten i Enslev skov 1852 til minde om slaget ved Isted den 25. juli 1850. Medarrangørerne var herredsfuldmægtig, cand. jur. *E. Bonnez*, senere by- og herredsfoged i Ebeltoft, sognepræst *J. J. H. Nansen*, Rimsø (søn af red. af »Berlingske Tidende« *M L. Nathanson* og farbroder til forf. Peter Nansen), gaardejer *O. Pontoppidan*, Asgaard, senere Ørbækgaard, og læge *J. C. Richter*, Grenaa (fader til præsten J. C. L. Richter, Vejen). Festen holdtes den 26. juli, idet den 25. var en søndag, og samlede 1500—2000 deltagere, et efter datidens forhold meget betydeligt antal. I et indledende foredrag fremhævede Wad dagens betydning. Derpaa blev der udbragt en række leveraab: for kongen (af pastor *Nansen*), for gamle Danmark (af sognepræst *Chr. la Cour*, Nimtofte), for grundloven (af samme), for krigerne (af løjtnant Clausen) og for den danske kvinde (af sognepræst, senere folketingsmand *F. C. Bloch*, Grenaa). Paa en plads i skoven var der indrettet to rummelige dansepladser, prydede med dannebrogsflag og om aftenen oplyste ved hjælp af begkranse og kulørte lamper. (Aarhus Stiftstid. 18. juli 1852, 23. juli 1852 og Personalhist. Tidsskr. 13. r. V, 144).

Pastor *P. Thun Foersom* (1859-75) var søn af den kendte skuespiller, vist mest selskabsmand. Livlig og veltalende, »gik ikke af vejen for en ærlig rus« (i Grenaa). Det fortælles, at befolkningen i Enslev, som ellers ikke har ry for at være særligt kirkelig, klagede over, at provsten 1859 kun indsatte Foersom i Hammelev kirke og ikke i Enslev. Som »kirkegængere mente de ikke at fortjene slig tilsidesættelse«. — Biskoppen var ikke altid tilfreds med Foersom, men 1873 skriver biskoppen, at F.s prædiken ved visitatsen den gang var baade i form og indhold opbyggeligere end en prædiken biskoppen tidligere havde hørt af ham. Der var en talrig forsamling til stede, og ungd. svarede tilfredsstillende (Fra Kirkehus og skolestue II, s. 27). Til det gode resultat bidrog nok særligt de dygtige lærere, *Holm*, Hammelev, og *K. S. Ring*, som 1859-95 var lærer i Enslev. Ring var nidkær, og børnene lærte en mængde salmer og skriftsteder udenad.

Pastor *H. A. Damborg* (1875-80) var en asketisk type (»en flink bitte mand«), han havde rejst en del i udlandet, været adjunkt paa Herlufsholm, og skrevet abbed Vilhelms historie. Biskop Brammer omtaler ham som »en from, fortrinligt begavet præst; med kristeligt hyrdesind og følgeværdig vandel stræber han at vække, nære, pleje og lede den ham betroede hjord« (Fra kirkehus og skolestue II, 28). — Damborgs svoger, *J. G. O. Brix*, var sp. her 1881-84, han mindes som en streng og viljefast præst. De vakte vestkystfiskere, som om vinteren fiskede paa Kattegat, søgte i stort tal hans kirke. De holdt af hans klare forkyndelse. Han havde en strid med bønderne i Hammelev om et stykke jord, der grænsede op til præstegaardsjorden. Efter forgæves forsøg paa forlig, indstævnede Brix bymændene for forligskommissionen, hvilket havde til følge, at der alligevel blev indgaaet forlig, saa bymændene maatte bøje sig og betale omkostningerne. Kort efter søgte Brix andet embede, han mindes iøvrigt som en alvorlig kærlig, gæstfri og dygtig præst. — Pastor *O. E. Gottlieb* (1884-93) var højkirkelig, en »aandelig mand, der tog sin gerning meget alvorligt«, men der var kun ringe tilslutning. Hans datter, den kendte malerinde, Gerda Wegener, er født i H. prgd. 1885.

Pastor *O. V. Engelsen* (1893—1905) huskedes længe. Han var ikke særlig ven af Indre mission, men »moderat«, gik meget paa husbesøg, holdt gudstjeneste, selvom »der ikke kom en kat« (se her IV, 67), sagde sin mening uden omsvøb, var baade kirkeligt og politisk konservativ, holdt paa embedets værdighed, ikke for sin egen, men for kirkens skyld. Søndag eftm. var der aabent hus i prgd., med kaffe og livlig samtale. Han havde en glimrende hukommelse, var af den gamle skole, myndig, faderlig. Hans hustru var en stor blomsterelsker. E. var en stor og stærk mand. Det fortælles, at han en julemorgen smed to karle ud af Enslev kirke, fordi de spillede kort i kirken. Han opsatte en kampesten i præstegaardshaven 1902 til advarsel for sine eftermænd med indskriften: Vita clericievangelium populi! (Tidehvervsfolkene kaldte det noget vrøvl!). Folk var ikke flittige kirkegængere eller bibellæsere. Om Enslev sogn brugte Engelsen dette udtryk: »Enslev! Enslev! dette Sodoma!«

Pastor *J. P. Sommer* (1906-24) var bornholmer, han ivrede mod de kirkelige partier, skønt her ingen kirkelige partier var, hans forkyndelse var bibelsk, klart rettet mod Kristus. Han holdt bibellæsninger i skolen og kvindemøder i præstegaarden, tog sig gerningen meget alvorligt, søgte længe forgæves andet embede. Det ringe kirkeliv pinte ham. Han døde af mavesaar, 57 aar gl., antagelig af sorg over ikke at se noget resultat af sit pligttro arbejde.

Pastor *Chr. Metz* (1924-32) var sønderjyde, en alvorlig mand, havde deltaget i verdenskrigen, studeret i Kiel og Würzburg, havde store sprogkundskaber. Flyttede til Sønderjylland. I hans tid var kirkegangen ret god.

Pastor *Vilh. Krarup* (1932-45) var udpræget tidehvervsmand, stod pastor *Otto Andersen*, Karlby, nær. Han vandt en del venner her, men de kom ikke i kirke (med enkelte undtagelser), og kirkerne stod mere tomme end før. Der er her en forbavsende mangel paa kirkelig tradition, man er vænnet af med at gaa i kirke. Hvis man ikke er paa bølgelængde med præsten, bliver man hjemme. De jævne folk forstod ikke Krarups prædikener, og ofte var hans udtalelser uforstaaelige (for nogle forargende!). K. tog del i frihedsbevægelsen, og H. prgd. var samlingssted for frihedskæmpere.

Pastor *T. P. Christensen* (1946-54) var grundtvigsk orienteret, og søgte hurtigt herfra. Sognene blev i disse aar og den flg. tid optaget af skolespørgsmaal og skolestrid (om forbundsskolen og nedlæggelsen af de lokale skoler).

Pastor *Johs. Sørensen* har virket her siden 1955.

Netop fordi lærerne har betydet saa meget i disse smaa sogne var det svært for befolkningen, at skolerne omdannedes til forskoler. I Hammelev virkede den dygtige og ansete lærer *P. Møller* 1901-25, meget musikalsk, en dt. er organist. Lærer *Ole Sørensen* (1926-56) var oprindelig friskolelærer, blev grebet af Tidehverv, som holdt sit indtog her med pastor Krarup. Begge lærere var livlige selskabsmænd, og det forstaar man at værdsætte her. Lærer *Holger Johs. Olesen* (siden 1956) bor her, men virkede i Voldby til han blev fordrevet derfra, han var meget afholdt.

I Enslev var der 1859—1958 kun 3 lærere. Den dygtige lærer *K. S. Ring* efterfulgtes af *Martin Kristensen* (1895—1933), derefter lærer *Anker Hillgaard* (1933-58). Han tog sin afsked, da han var modstander af, at Hammelev-E. skulde miste sit skolevæsen og ønskede ikke at blive overflyttet til Voldby. Han var ligesom sin forgænger en udmærket lærer, imod al tvang. Fra Enslev er der langt til Voldby (man havde her en følelse af, at det hele blev fjernstyret fra Voldby).

Blandt lægfolk nævnes gdjr. *Jens Nik. Kruse*, som er sit sogn en god mand; landbrugsfaglig er han en foregangsmand, hans gaard i H. er meget vel dreven. Han var i flere aar menighedsraadsfmd., gjorde meget for H. kirkes og præstegaardens restauration. Han er udpræget kirkelig (ikke IM).

Gdjr. *Gunnar Hansen*, E., var til sin død 1957 et skattet medlem af mghr., han stammede fra »kolonisterne« fra Fyn (se Vejlby-H.), var hver søndag i kirke. Skønt præget af grundtvigianismen følte han sig mest knyttet til IM, var tillidsmand for Kbh. kirkefond. Hans søn, *Henning Hansen*, dygtig landmand. Fmd. »Unge hjem« m. m. I Enslev kan ogsaa nævnes afd. sognefoged *Peter Sørensen*, *Anders Mikkelsen Fugl* (stifter af et konfirmandlegat) og *Jens Jørgensen*. Desuden: Gdjr. *Hans Bitz Sørensen*, H., arbmd. *Anders Hansen*, E., fmd. mghr. Gdjr. *Aage Rasmussen*, Kristiansminde, hvis broder var frihedskæmper og omkom i Neuengamme 1945 (mindetavle i kirken). Fru *Laura Sørensen*, Kristiansminde, er fmd. for E. mghraad. Hendes mand, *Jacob Sørensen*, er i sogneraadet. Kristiansminde har fra gl. tid været som en »koloni« med egne møder.

Forpagter *Henry Slemming* er nu fmd. for H. mghraad.

I Hammelev var gdjr. *Peter Fogh* († 1956), og den historisk interesserede statshusmd., fynboen *Peter Knudsen* († 58, 87 aar gl.) ogsaa blandt dem, man lagde mærke til. Der er stadigt fiskere i Hammelev. Den ældste af de to brødre *Jens* og *Anker Bockmann* er (ligesom i sin tid deres fader) fører for Grenaa redningsbaad. —

Der er en del skuffelser forbundet med præstestillingen her, skriver pastor *Johs. Sørensen*, men ogsaa glæder. Ungdommen forsvinder og drager til byerne, og man staar uden folk paa gaardene. Der er holdt ungdomsmøder i prgd., men sandt at sige gaar det tilbage paa den front (her som andre steder). Det ligger ogsaa tungt med børnegudstjenestearbejdet, idet sp. er ene om det. Derimod har det vist sig, at en god Saltalkreds har kunnet trives. Basarer for Santalmiss. og Korshæren. Der er nogle (faa) meget trofaste kirkegængere — disse er en opmuntring for præsten. Gamle konfirmander kommer gerne i prgd., men de gaar ikke i kirke. Ungdomsmøder (10—20). Udmærket spejderarbejde (KFUM), se Karlby-V. »Unge hjem« har ogsaa samlet 20—30. Skolestriden har ikke gavnet, men der er ogsaa geografiske vanskeligheder. Sognene hører hverken aandeligt eller geografisk sammen. Grenaa drager, baade hvad arbejde og forlystelser angaar.

1924 oplyses: Jævnt god kkg., præges af Grenaas nærhed, uden retningspræg, flink, velstillet befl., 2 fh. — 1930: Kkg. 10 og 6%, ØM-kreds, hørelyst, velvilje. — 1939: Kkg. 5%, 3 fh., kirkeblad, u. p. 1947: Kkg. 7 og 5%, nogen gl. kirkelighed, 3 fh., kirkeblad. 1959: Kkg. 6 og 4%, H.: Rolige forhold, cnk. IM, ungdomsklub i prgd., Unge hjem, Santalkreds, kirkeblad, 2 fh., børnegudstj. 1963: De kirkelige er næsten alle tilflyttere. En del aabne døre, men ogsaa megen ligegyldighed, kirkeblad. Se iøvr. ovf.

Hammelev kirke ligger ret højt, vestligt i byen og i sognet. Skib og kor er romanske af kridtstenskvadre, paa skraasokkel, skibet har rundstav over skraakanten. Koret har hjørnelisener og rundbuefriser, i koret et tilmuret, rundt vindue mod øst og et aabnet rundt vindue mod nord. Skibet er rigere prydet end koret med hjørnelisener og arkadefriser, rigt varierede stave med grene og fletværk. Højtsiddende rundt vindue mod nord. Tilmuret nordportal i fremspringende retkantet felt. Syddøren bruges. Korbuen er udvidet i 15. aarh., da kirken overhvælvedes, og der tilbyggedes taarn af munkesten, med gavle i nord-syd. Vaabenhus fra 16. aarh. mod syd. Kirken er restaureret 1953-54 (Arkit. A. Skov), fik nyt tegltag, man fandt kalkmalerier, som tildækkedes. Kridtstensalterbord med en niche i bagsiden. Altertavle fra 1954: Ingolf Rojbæk: De helliges samfund. 1867—1954 var der et maleri af fru Ingemann: den velsignende Kristus, nu paa skibets nordvæg. Kalk og disk fra 1671, sengotiske stager, med siddende løver paa foden. Romansk granitfont med dobbelt bladranke og firesidet fod. Nederlandsk daabsfad fra c. 1650 med vinranker (skaffet hertil 1930 ved pastor Metz). Enkel højrenæssanceprædikestol fra c. 1600 med korinthiske søjler. Klokke fra 1852. Epitafier, monument fra c. 1820 over besætningen fra et forlist skib. Kirken er den bedst bevarede af Djurslands kridtstenskirker.
Mackeprang, s. 299, 301. Storck m. fl.: Grenaa-egnens kridtstenskirker, s. 4. Jy. saml. 3. r. 1, 310 f.

Enslev kirke (Sct. Nicolai), nordligt i byen, er hvidkalket. Skib og kor er romanske af kridtstenskvadre uden sokkel. Korgavlen har tre høje, rundbuede blændarkader, korgavlen har høje blændinger med buer og bladkapitæler. En krigerfigur paa korets sydmur. Sengotisk taarn med kamgavle, vaabenhus mod syd. Overhvælvet. Senrenæssance-altertavle med søjler og maleri (kopi: Carl Bloch: Jesus velsigner et barn). Sengotisk kalk fra c. 1500 med krucifix. Romansk granitfont med bladranker og smaa relieffer paa den runde fod. Ungrenæssanceprædikestol fra 1583. Klokke fra c. 1200. Ligsten. Epitafium. 60 sd. Harmonium. (Mackeprang, s. 25, 61, 299 f., 305, Storck, s. 4).

Folketal. 1850: 396 og 215; 1901: 414 og 377; 1921: 406 og 478; 1960: 367 og 389
Altergæster: 1922: 105 og 65; 1930: 105 og 63; 1938 ?; 1957: 80 og 50.
Menighedsraad: 1922: 12 u. p., 1934: 12 u. p., 1945: 2 IM, 10 u. p., 1961: 7 n. IM, 2 gr., 3 u. p.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 56 rug, 58 byg, 76 havre. b) 3 dobb. tiende af en gaard, 11 rdl. c) 15 lpd. ost, 48 lpd. brød, 36 sn. æg, 15 gæs. d) 200 rdl. e) 59 td. ldl, 7 td. hartk., afg. 80 byg. God, firlænget egebindingsværksprgd. — 1870: Regul. 2064 kr., netto: 3488 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1765.

15. 26. aug. 1834—22. juni 59 (sp. Hem-S. 7. maj 28): **N. A. Bergmann,** fl. t. Ørsted, Jyll., se der.

16. 28. aug. 1859—22. juli 75 (sp. Rødding-L.-P. 10. dec. 46): **Peter Thun Foersom,** f. 13. sept. 06 Kbhvn. F.: Kgl. skuespiller Peter Thun F. og kgl. skuespillerinde Johanne Cathrine Ebbesen. Stud. Brgdssk. K. 25, c. juli 34 (h), lærer Fattigvæsenets sk., Kbh., † 22. juli 75. — G. 28. juni 48 Caroline Thomsen, f. 5. sept. 22 Aastrup, † 14. apr. 90. F.: Lærer i Rødding Niels T. og Ellen Marie Sundstrup. — Søster g. Gamborg, Ø.-V. Assels. — Om Pastor F. se ovf.

17. 30. sept. 1875—8. nov. 80 (adjunkt Hrlf. 62): **H. A. Damborg,** fl. t. Dalum, se Kundby.

18. 17. jan. 1881—24. jan. 84 (hjpr. Ø. Egesborg 80): **J. G. O. Brix,** fl. t. Skødstrup, se der.

19. 25. marts 1884—10. jan. 93 (ord. kat. Køge-Ø. 30. aug. 78): **O. E. Gottlieb,** fl. t. Hobro-S., se der.

20. 17. marts 1893—29. dec. 1905 (sp. Henne-L. 6. nov. 85): **O. V. Engelsen,** fl. t. Errindlev-O., se der.

21. 28. marts 1906—20. apr. 24 (kkp. Følleslev-S. 2. juli 95): **Julius Peter Sommer,** f. 26. dec. 67 Ibsker. F.: Proprietær, ejer af Kaaregaard Hans Peter S. og Jensine Ipsen. Stud. Rønne 86, c. 92^1 (l), huslærer Valstedgaard, Sebber, † 20. apr. 24. — G. 29. maj 07 Louise Elisabeth Frøhlich, f. 26. jan. 69 Kbhvn., † 10. jan. 48. F.: Apoteker i Snertinge Frederik Anton F. og Hansine Cathinka Hansen.
Pastor S. mistede sin moder, da han var 2 aar gl. og blev opdraget hos en tante i Rønne. Se iøvr. ovf.

22. 20. aug. 1924—17. sept. 32: **C. Metz,** fl. t. Hørup, Als, se der.

23. 10. dec. 1932—10. sept. 45: **V. Krarup,** fl. t. Simon Peters k., Kbh., se der.

24. 12. jan. 1946—8. nov. 54 (hjpr. Hersom-B.-K. 5. sept. 44): **T. P. Kristensen,** fl. t. Hersom-B.-K., se der.

25. 5. marts 1955 (Hjpr. Maribo 53): **Johannes Sørensen,** f. 22. apr. 18 Resen v. Struer. F.: Gdjr. Anton S. og Marie Kirstine Hansen. Landmd. t. 37, Stud. Rønde 40, c. 51^2 (h-74). Kordegn Diakonissestiftelsen 43—45, hjpr. Vinding-V. 4. dec. 51. — G. 13. sept. 53 Elna Klejnstrup, f. 24. aug. 23 Vinding. F.: Gdjr. Mikkel K. og Dorthea Sørensen. — Hustrus broder: Rkp. Silkeborg.

Herredsrepr. Kbh. kirkesag.

KARLBY-VOLDBY

Karlby sogn, 482 ha, et lille sogn, langs Kattegat med klinter ved havet, frugtbare, kalkholdige jorder med kridtunderlag, jævnt bølget agerland, en lavning med bækken Hjembæk skiller en del af sognet fra Voldby. Byen K. med fh. fra 1905, genforeningsplads.

Ingen fredede oldtidsminder. Fra klinterne ved K. strand hentedes kridtsten til egnens kirker m. m.

Voldby sogn, 1359 ha, er timeglasformet, smallest ved Sangstrup, den østligste del langs Kattegat med Sangstrup klint; en bakkeknude i den vestlige del (Thorsø høje, 50 m), ellers bølgeformet, frugtbar, kalkholdig jord. Skovløst. Byerne V. med centralskole, fra 1958, sportsplads, fh. fra 1894, bibliotek, rekreationshjem i den tidl. ungdomsskole, cementstøberi og kalkmørtelværk m. m., Sangstrup med mh. fra 1894, fh. fra 1936, befrielsessten, Thorsø med mh. fra 1901, fh. fra 1924, svineavlscenter m. m.

De 6 Thorshøje med den anselige Kongehøj nær Villersø skel. Et voldsted har vist ligget ml. K. og V. Herom gaar sagn om sørøvere.

Af den ældre præstehistorie

Kirkehistorikeren, pastor *P. Severinsen* f. 1869 i Thorsø, Voldby sogn, (se sp. Bringstrup-S.) har i »Fra Randers amt«, 1912, givet en udførlig oversigt over pastoratets præstehistorie. Under henvisning dertil, skal blot nævnes et par navne: Provst *Jacob Thomsen Lyngaae* (1653—1702) er ogsaa omtalt i Khst. saml. 7. r. II, 251. Mag. *Peder Anchersen* (1704-23) var en lærd mand (»Pius et sincerus«). Hans enke giftede sig med eftermanden: *Kjeld Justesen Bøgh* († 1739). Epitafier i V. kirke over Anchersen og Bøgh. *Jeremias Müller* (1739-56) var en anset mand, stamfader til en udbredt gren af slægten M. Han døde af børnekopper, 45 aar, og havde 9 børn (Epitafium i V.). En datter blev gift med eftermanden, *Niels Henriksen de Leth* (1756-99), søn af bondeplageren paa Nørre Vosborg. Der høres ikke om pietisme her. — *J. P. Aastrup* (1799—1809) efterfulgtes af *Joakim Wartoe*, der 1810 flyttede til Snesere. I kirken er der mindetavle over *Ludvig C. Bergmann* (1809-22), der havde været feltpræst, *Chr. Valeur* (1823-36) forkyndte »den mest udvandede rationalisme og var vist mest selskabsmand« (E. M. Olesen).

Tiden efter 1849

Karlby præstegaard ligger ganske vist ret centralt, men det har altid været en svaghed, at præstegaarden ligger i det mindste sogn. Det meste aandelige liv har været i V. sogn. Men afstandene er jo smaa.

Omkr. 1850 var der ikke meget aandeligt liv. Pastor *L. P. Buhl* (1837-76) gjorde et stilfærdigt arbejde i sin lange præstetid og blev mindet med ærbødighed. Han var ikke nogen fremragende prædikant. I disse aar blev der begyndt et arbejde baade fra grundtvigsk og IMs side. Kapellanerne, *Petri* og *Wied*, støttede det frembrydende liv, og kirkegangen voksede. Det begyndte i Sangstrup, da *Jens Larsen* fra Værløse kom hertil, hidkaldt af *Henrik Jensen*, Homaa, og *Frands Pallesen*, Fladstrup. Det var i aaret 1855. Mødet blev holdt i *Rasmus Poulsens* overstue, og modstanden var haard. Der blev kastet sten efter mødedeltagerne, flere mennesker blev vakt. 1861 kom *Jens Dyrholm* hertil, og gamle *Henrik Jensen*, der havde betydet saa meget i Homaa (se Vejlby-H.), men en kort tid havde været grebet af fripræsten *Grunnet*, og egentlig var blevet vakt ved den fynske vækkelse, flyttede 1869 fra Homaa til Sangstrup, hvor han dog levede temmelig ubemærket. Han døde 1884. Henrik boede som nabo til *Rasmus Poulsen*, og mindedes som en graaskægget gubbe med en ualmindelig god sangstemme. Især sang han gerne sangen: »Jeg er fremmed, jeg er en pilgrim«, og »Kom I kære, kom at skue frelseren paa Golgata«. Lærer *Hansen* fra Vejlby og *Frands Pallesen* var forsamlingsfolkenes mest brugte talere. Bl. præster de hørte, var kapellanen i Lyngby-A., *Erik Begtrup Holst* (1861-71) meget yndet, og da *Vilh. Beck* blev præst i Ørum -G., fik han forbindelse med de vakte. Men der blev atter modstand, forsamlingsdeltagerne mødtes med stenkast, og sogneraadet forbød at bruge Sangstrup skole til møder. *Jens Dyrholm* var iøvrigt knapt saa tilfreds med forholdene i Nørre herred som i Sønder herred. Her var »mere død og kulde og større ligegyldighed for sjælenes frelse«. Hjælpepræsten, *F. C. Petri* (1868-72) var en moden mand, da han kom hertil, 39 aar gl., efter haarde sjælekampe. *Søren Kierkegaards* sandhedsvidnesbyrd havde indgydt ham tvivl, om han skulde være præst. Han blev saa grebet af *Grundtvig*, og han virkede i Karlby-V. »som et rensende uvejr« (P. Severinsen). Man var ikke vant til at høre den art forkyndelse i kirken; vakte fra andre sogne sluttede sig til, og den gamle pastor *Buhl* støttede kønt sin kapellan. Pastor *R. J. G. C.* Wied (1872-77) havde ogsaa været under *Kierkegaards* paavirkning (og dennes uvilje mod statskirke og den officielle kristendom), senere havde han været et aar paa Askov højskole. Han var af natur ikke taler, og det voldte ham mange kvaler at udarbejde sine prædikener, men hans jævne, alvorlige færd blandt de troende fik dem til at slutte sig inderligt op om ham. Han blev gift med biskop *Balslevs* datter, og den lille kapellanbolig ved dammen neden for Karlby kirke blev et kært samlingssted for mange. Wied var egentlig grundtvigsk her, men retningsskellene mærkedes endnu ikke. Hans venner drog ham mod IM, men først senere tog han afgjort stilling i IM, og blev baade i Knebel og Sdr. Bjert redskab til vækkelse. Wied »bar ved bibellæsninger i skolerne og ved møder den grundtvigske sang frem, saa den afløste den pietistiske sang fra forsamlingstiden.«

Der opstod ikke blot et pietistisk præget forsamlingsliv her i Buhls tid. Ogsaa grundtvigianismen voksede frem i tilslutning til det vakte liv, ja i sporene af Indre mission. Lærer *Jeppe Larsen Vest* (f. 44 i Aaker, † 09), dim. fra Jonstrup seminarium, havde været huslærer hos Vilhelm Beck i Ørum, og i Beck fundet en god ven. 1867-68 rejste han rundt som IMs kolportør, blev 68 kst. som andenlærer i Voldby. Her havde man beskæftiget sig med tanken om at oprette en højskole, og **Voldby højskole** aabnedes i efteraaret 1868 (ledet af Vest) ved en højtidelighed, som samlede mange. Skolen blev af betydning baade for sognene og for egnen. Pastor

Petri havde timer paa skolen, og *Jeppe Vest* holdt i flere aar skolen i forbindelse med IM og Vilhelm Beck, indtil han brød helt med IM. Skolen var i hans senere aar nærmest grundtvigsk.

Da pastor *Buhl* døde 1876, vidnede hans kapellaner om, at »han havde været for dem som en fader, der havde glædet sig over, at deres gerning var lykkedes.« Pastor *Edv. Baadh* udnævntes til sp., men da han efter sin udnævnelse kom hertil og saa de fulde kirker, hvor man samledes i stort tal om pastor Wied, blev han bange for ikke at kunne gøre fyldest og lede de aandelige bevægelser, og han trak sig tilbage. I stedet kom som sp. pastor *T. L. Hammer* (1876-93). Vækkelsen i Sangstrup blev IM og Vilh. Beck tro; højskolen arbejdede selvstændigt under *Vests* dygtige ledelse. Pastor *Hammer* stod fremmed over for begge dele, følte sig ikke tiltalt af vækkelser. Der kom kirkelig stilstand. Ved indremissionærers hjælp kom vækkelsen i gang igen, men uden føling med præstegaarden. I de sidste aar havde pastor *Hammer* en dygtig hjælpepræst, *C. M. Schmidt*, der var grundtvigsk, folk samledes igen i kirkerne; *Schmidt* støttede højskolen. Befolkningen gjorde et forsøg paa at faa Schmidt udnævnt til sognepræst 1893, men ministeriet udnævnte en ældre, skrøbelig præst, *C. F. Grønning* (1893—1905), en nobel, men ængstelig og svag mand. Kirkebesøget tog meget af, IM og højskolen havde ikke megen kontakt med ham. De 2 mh. opførtes i disse aar.

Pastor *C. P. E. Wolf* (1905-12) var flittig og energisk, afholdt, ikke meget partipræget, kirkerne fyldtes. Han støttede de vakte. 1908 overgik højskolen til *Aage Jensen*, som byggede nye bygninger, og udadtil gjorde et arbejde for KS paa Djursland. Der var en del grundtvigsk liv om højskolen, og de større møder samlede ikke faa. Men *Elith Møller Olesen* skriver, at »bevægelsen skejede ud, blev nygrundtvigsk og politisk radikal, optaget af afholdsbevægelsen og mistede sin religiøse kraft«.

Provst *P. Ilsøe* (1912-17) var en betydelig præst (se ndf.), vidtfavnende, byggede videre paa vækkelsen, stod IM nær, samlede mange af forskellig type i sine kirker og blev en skattet taler paa Djursland. Han havde sin rod i IM, støttede højskolen, der havde en god tid og fik ikke faa elever. Provst Ilsøes bratte død vakte sorg i alle kredse. Missionshusene i Thorsø og Sangstrup var midtpunkt i IMs arbejde, og der var et godt og virksomt samfund. Kirkerne var stopfyldte i disse aar, der senere i sognene betegnedes som »den gyldne tid«.

Pastor *H. Ranmar* (1918-23) havde været grosserer og forretningsmand, blev præst i en moden alder, og tog fat her med stor energi. Han var en aktiv og hjertelig mand med stor evne til at kende og huske mennesker. Han var paa færde tidlig og silde, havde god kirkegang (men ikke saa mange som i provst Ilsøes tid), og vandt mange venner. Højskolen blev 1923 solgt til *Ole Stevns*, en fin, lyrisk natur, ægte grundtvigsk, med en barnlig kristentro, og godt støttet af sin dygtige hustru (se Kvissel højskole, Aasted-S., V., 426).

Pastor *Otto Andersen* (1923-60) stod Tidehverv nær. Han skriver bl. a.: »Meget er forandret i Karlby-V. gn. de 36 aar fra jeg blev ordineret nov. 1923 af biskop Th. Schiøler (som jeg mindes med glæde og tak), til jeg tog afsked derfra 1960. Kirkerne opvarmedes 1923 med kakkelovne, ved altergang brugtes fælleskalk. Om søndagene kom en del kørende til kirke i hestekøretøj, nogle cyklede eller gik, indtil 4 km. Der var 2 mh., og der var 2 fh., snart efter var der 4 fh. En grundtvigsk ungdomsf. trivedes vel i flere aar. Der var 4 skoler ... et landsbysamfund, hvor endnu en del af den gode, gamle landsbykultur var i behold. Nu er der centralskole, vejene er asfalteret, landbruget mekaniseret, banen nedlagt, hvert hjem fik radio, ungdomsforeningen gik ind. Højskolen maatte opgive. Skiftende forstandere søgte forgæves at holde den i gang. Saa holdtes der ungdomsskole. Den første forstander var *L. P. Green*, der efter 13 aars forløb overdrog skolen til *Peter Seegert*. Det kneb stadig med elevtallet, og 1962 solgtes skolen til rekreationshjem.

Jeg kom til Karlby-V. med 9 af mghr. stemmer mod 3 (IM), og blev strax af nogle IMs folk kaldt »vantro og uomvendt«, men andre af dem forblev dog ret længe ret trofaste mod kirken, og næsten alle var venlige mod mig. I hjemmene var jeg velkommen. Jeg cyklede flittigt rundt i al slags vejr til syge og gamle. Kirkebesøget var godt, c. 15% i K., i V. ikke saa mange procent, men mange flere mennesker. Ogsaa det forandrede sig. Jeg kom til K.-V. som Ikkepartimand, KS holdt maanedlig aftengudstj. med altergang. Ogsaa IM havde ret jævnligt møder i kirken, hvor de mente, der kom flere end i mh., hvor der ikke kom andre end dem, der allerede var omvendt og troende. Da menighedsraadet (uden min stemme) vedtog, at de, der arrangerede gudstj. i kirken, selv skulde betale kirkebetjeningen, holdt disse gudstj. omtrent op. IM holdt sig i mh., og KS samledes i hjemmene, hvor det »fælles kaffebord« afløste den »fælles altergang«.

— — Faa aar efter at jeg var kommet til K., fik jeg besøg af en kollega, der som jeg var begyndt som »ikke partimand«, men som nu havde fundet stillingen som u. p. uudholdelig og havde bestemt sig for at blive grundtvigianer. Han opfordrede mig til det samme, men hvis IM passede mig bedre, kunde det ogsaa være godt; ihvertfald blev jeg nødt til at vælge, ellers vilde jeg komme til at staa uden menighed, og om 25 aar kunde man »rive K. og V. kirker ned!« Jeg svarede, at IM skulde vinde meget frem, hvis de kunde vinde en trediedel, og KS skulde ligeledes anstrenge sig, hvis de kunde vinde den anden trediedel. Tilbage vilde der altid blive en trediedel, som jo ogsaa skulde have en præst, og »det maatte blive dem, jeg skulde holde mig til, enten saa kirkerne staar eller falder«.

Hvordan gik det saa?

Ikke saa godt!

Døden handlede ilde med os. De trofaste kirkegængere forblev vel trofaste til døden, men i aarenes løb maatte mange af dem stedes til hvile paa kirkegaardene, og for de gamle som faldt, var der ikke ny overalt. Den gode kirkegang gik langsomt og støt tilbage, indtil den ikke var stort bedre end i nabosognene, men søndagsgudstjenesterne blev altid gennemført og var stadigt i stand til at samle flere folk end dem, der kom til de gudstj., som partierne mere og mere sjældent afholdt. »Hverken K. eller V. kir-

ker blev revet ned, men KS er ikke mere, og IM omvendte i de 36 aar ikke een af de vantro.«

Døden handlede ilde med os alle. Besættelsestiden var et kapitel for sig. Folk fik mere tid til at gaa i kirke. Jeg kunde ikkke altid undgaa i mine prædikener at omtale dagens begivenheder, ogsaa ting, man kun kunde faa kendskab til ad illegal vej. En lille, trofast kreds samledes jævnligt i prgd. En aften blev der i havestuen givet instruktion i vaabenbrug af et par unge mennesker fra Grenaa. Mindegudstjeneste blev hvert aar holdt 5. maj. Ikke een i sognet havde sympati for nazisterne.

Efterhaanden kom jeg en del ud til gudstjenester og foredrag. En del artikler blev trykt (Tidehverv, Menighedsbladet, Prf. bl., kronikker i Grenaa folketidende, Dansk udsyn). Ofte blev jeg voldsomt modsagt og angrebet, men fik ogsaa den opmuntring, der var nødvendig til det daglige brød, og jeg søgte aldrig forflyttelse. — Efter min afsked flyttede jeg til vor gamle hjemegn i Thy, hvor jeg har faaet meget at gøre med at vikariere for præster, og til stadighed kommer jeg i en KS-kreds. Biskop Erik Jensen er jeg bleven megen tak skyldig ...«

Pastor *Preben Juhl Jensen* har virket her siden 1960. Han skriver, at kkg. er 8 og 7%, befolkn. har et godt forhold til kirken. Der er 2 IM smf. og mh., sdsk., sømandskr., ØM, lille KS. Pastor Juhl Jensen har som gl. KFUM-spejder begyndt et meget lovende spejderarbjde (sm. m. Hammelev-E.).

Blandt lægfolk nævnes: Ledere i IM: Gdjr. *S. Laursen*, Thorsø, gdjr. *Kr. Pedersen*, Sangstrup, gdjr. *Jens Pedersen*, Sangstrup (taler ved IMs møder paa egnen), gdjr. *Karl Busk*, Thorsø, gdjr. *Jacob Sørensen* K.

Det grundtvigske arbejde lededes af gdjr. *R. Sloth*, Voldby. Han og provst Ilsøe var gode venner.

Iøvrigt nævnes lærer *M. Sørensen*, K., lærer *L. Lægaard* (lærer i V. 1916 f.), lærer *Gustav Elvin Pedersen*, K., lærer i K., lærerne *Vestergaard*, Sangstrup, og *Korsager*, Thorsø. Gdjr. *Alfred Bønnerup*, K. i mghr. og sogneraad. Sognefoged *N. A. Bilde*, V., i mghr., sogneraad, mange tillidshverv. Gdjr. *Th. Bilde*, K.

En af egnens betydende mænd er landbrugsraadets præsident, gdjr. *Anders Andersen*, Benzonslyst (f. 1912 Benzonslyst) overtog fødegaarden 1954, efter at have været paa Askov og Ladelund, og fra 1941 ejet gaarden Sølyst, som han driver sammen med Benzonslyst. Var fmd. Venstres ungdom paa Djursland 40—45, for VU i Rand. amt 42—47, sogneraadsmedl. 50, folketingsmand 53, medl. finansudvalget 57—61, og af det udenrigspolitiske nævn fra 60. Medl. af landbrugsraadet 59, ledende præsident fra 60. Fmd. for Foreningen af jyske landboforeninger 60 og Grenaa landboforening 61.

Skolevæsenet er blevet helt omlagt og moderniseret. 1958 aabnedes i Voldby *forbundsskolen* med realafdeling for Karlby-V., Hammelev-E. og Veggerslev-V. kommuner (Fornæs-skolen, Nørre herreds fællesskole), leder: skoleinspektør *Johs. Egon Andersen* (f. 20). Det gik ikke af uden stærke brydninger. De gamle skoler blev nedlagt (der er nu bibliotek i V. gl. skole).

1923 oplyses: Kkg. 20—25%, særdeles god, stærk aandelig interesse, men ogsaa ret stærke partimodsætninger. Gode forhold. IM smf., overv. grundtvigsk præg eller u. p. — 1931: Kkg. 10—12%, gode, flertallet u. p., 2 mh. lille IM-kreds i Sangstrup, noget større i Torsø, KS (fru Stevns, højskolen). 1939: Kkg. forringet ved radio, ret god, flertallet u. p., lille IM smf. 1947: Nogle fra V. gaar til alters i K., gode forhold, flertallet u. p., lille IM smf., DdU (100), ungdomsskole (30), 4 fh. — 1959: Flertallet u. p., lille IM smf., smaa sdsk., YM-arbejde, lille KS. 1963: Kkg. 8 og 7%, befolkn. har et godt forhold til kirken. IM smf. (50), sdsk., M-spejdere, sømandskreds, lille KS, ungdomsskole i V. (forstander: P. Seegert).

Karlby kirke, ligger højt, mod vest i byen og i sognet, hvidkalket, med skib og kor ud i eet med sengotisk lille taarn, som har stor spidsbueaabning mod vest (gavle i nord-syd). Koret er ombygget i det romanske skibs bredde sidst i middelald. Skibet er opført af kridtsten paa høj sokkel, koret af munkesten. Billedkvadre over norddøren med Samson og løven. Alterbordet har panel med felter, altertavlen har ramme af dele af en højrenæssancetavle med maleri (Lemvigh-Møller: Nadveren) fra 1928. Et ældre alter-nadverbillede hænger i kirken. Smaa sengot. stager fra c. 1550. Romansk granitfont med bladranke. Enkelt prædikestol fra c. 1600, samtidig himmel. Series pastorum. Mindetavler. Kirken har tilhørt Øm kloster. 80 sd. Orgel.

Mackepr. s. 299, 301, do. JG. 134, 181, Storck m. fl.: Grenaa-egnens kridtstenskirker, s. 2.

Voldby kirke, nordvestligt i sognet, sydligt i byen, er smuk og anselig, romansk skib, koret er i 14. aarh. afløst af et tresidet kor i skibets bredde. Opført af kridtsten. Taarn med kamgavle i nord-syd. Flere mure med smukke buefriser paa glatte arkader. Spindeltrappe i taarnet. Vaabenhus mod syd, sakristi mod nord. Et kapel mod syd blev brudt ned 1805. Overhvælvet. Sakristiet, der har smuk blindingsgavl, omdannedes 1934 til ligkapel. Smukke kalkmalerier i skibet er fremdraget 1891. Bruskbarok-altertavle fra c. 1660 med udskaaren, fremstilling af nadveren ,alterbord af kridtsten. Sengotisk kalk og disk. Smaa sengotiske stager. Romansk granitfont med løvefigurer. Prædikestol fra 1666 som altertavlen. Smuk sengotisk dør med svære beslag. 2 klokker. 175 sd. Orgel.

Mackepr. s. 229, Magn. Petersen: Kalkm. s. 22, Storck, s. 3.

Folketal. 1850: 232 og 584; 1901: 235 og 819; 1921: 243 og 908; 1960: 193 og 691.

Altergæster: 1922: 250 og 542; 1930: 204 og 348; 1938: 193 og 221; 1945: 187 og 224. 1957: 122 og 283. 1962: 193 og 226.

Menighedsraad: 1922: 3 IM, 4 gr., 5 u. p., 1930: 5 gr., 7 u. p., 1938: 3 gr., 1 IM, 8 u. p., 1945: 1 gr., 2 IM, 9 u. p., valg, 1957: 2 IM, 1 gr., 9 folkekirk., valg (85% stemte). 1961: 3 IM, 9 u. p. Valg i V.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 112 rug, 134 byg, 45 havre. b) 6 rug, 8 byg, 36 rdl. c) 22 lpd. ost, 65 sn. æg, 10 par kyllinger. d) 200 rdl. e) 80 td. ld., 10 td. hartk. Stor, anselig tegltækt prgd. — 1870: Regul.: 3000 kr. netto: 5680 kr., herredets højst lønnede embede. — 1913: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1880, rest. 1961.

18. 25. marts 1837—7. aug. 76 (sp. Gjesing-N. 9. juni 27): **Lars Peter Buhl,** f. 6. sept. 96 Korup. F.: Sp. i Pjedsted-G. Hans B., † 22, og Maren Bang. Stud. Horsens 17, c. apr. 23 (l), † 7. aug. 76. — G. 14. nov 29 Frederikke Caroline Feldmann, f. 2. aug. 02 Fredericia, † 12. dec. 86. F.: Regimentskirurg Joachim Heinrich Christian F. og Johanne Zell. — Broder: Lynge-U.

Om pastor B. se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Buhl:
1868-72: *F. C. Petri*, se Vive-R.
1872-76: *R. J. G. C. Wied*, se Humble.

13. nov. 76 blev *E. A. Baadh*, ord. kat., Horsens, udn., men renonceredc, se Horsens.

19. 21. dec. 1876—5. dec. 92 (sp. Rimsø-K. 16. okt. 63): **Thomas (Lauritz) Hammer,** f. 30. dec. 17 Viborg. F.: Skræddermester Lauritz H. (egtl.: Hammershøj) og Karen Hagensen. Stud. Viborg 36, c. juli 44 (h), lærer Vajsenhuset, afsk. 5. dec. 92, † 25. jan. 93. — G. 11. nov. 48 Theresia Chri-

stine Nøsted, f. 20. febr. 24 Kbh., † 12. apr. 89. F.. Hørsvinger Ole Knudsen N. og Helene Marie Mortensen.

Pastor H. blev privat undervist af daværende discipel i Viborg latinsk., den senere prof., dr. phil. *Rasm. Nielsen*, var som student timelærer, en tid delte han vistnok som regensalumne værelse med *Hostrup*. Iøvrigt var Th. Hammer en student med mange levende interesser. Han blev, som han siden sagde »boggal«, og samlede sig et anseligt bibliotek ved køb hos byens antikvarer. Det kostede, men saa spiste han til gengæld billigt i dampkøkkenet paa Christianshavn. Vor guldalderlitteratur omfattede han med stor kærlighed, særlig *F. Paludan-Müllers* digtning. Blandt hans omgangsvenner var den senere sanskrit-professor *Fausbøll*, hvem han overlod nogle af sine timer, for at han kunde blive ved sin videnskab og ikke nødes til at søge præstekald. En anden omgangsven var maleren *Jul. Exner*, som flere gange har tegnet og malet ham. ... Han er skyld i, at filologen *Thor Sundby* — der skulde have været manufakturhandler — kom til at studere. Skønt han vel kunde belægge sine ord, naaede han aldrig nogen frihed som taler. Paa prædikestolen brugte han gerne manuskript. Hans prædikant-ideal var fra københavnstiden salmedigteren *C. J. Boye*, som han flittigt havde hørt i Garnisons kirke. Dennes poetiske stil gik ogsaa igen i hans tale. Iøvrigt stod hans lejlighedstaler over hans prædikener. Sin egentlige dygtighed havde han imidlertid som lærer, og det kom hans konfirmationsundervisning til gode. Den var virkelig undervisning, livfuld og interessant. En (tidligere) vækkelse i sognene kom han aldrig i noget nærmere forhold til og følte sig vel heller ikke tiltalt af. Efter nogen stilstand kom der gang i den igen, men under indremissionærers ledelse og uden føling med præstegaarden. I politik var han kras højremand. Han modtog i sit hjem i Karlby indtil for faa aar siden gæstfrit flere børn fra de københavnske almueskoler. Stift. 85 T. L. Hammers legat til Rimsø Kastbjerg med jordlodden matr. nr. 46 i Rimsø og 1200 kr., hvis renter lægges til kapitalen, indtil der for den kan oprettes en asylskole eller pogeskole paa lodden.

Grenaa avis 26. jan. 93, se ogsaa Grenaa folketid. 1. febr. 93. P. Severinsen i Rand. aarb. 1912.

Hjælpepræst hos pastor Hammer:
1890-92: *C. M. Schmidt*, se Mesinge.

20. 24. febr. 1893—9. marts 05 (Hjpr. Alling-T. 10. sept. 80): **Carl Frederik Grønning,** f. 16. juli 47 Middelfart. F.: Toldkontrollør i Kbh. Peter Madsen G. og Joachimine Frederikke Augusta Overbye. Stud. priv. 66, c. 73^2 (h_1), lærer, Kbh., † 9. marts 05. — Ugift.

Pastor G. var en gennemdannet, ualmindelig nobel personlighed, men desværre formørkedes hans sidste 3—4 aar af tiltagende svagelighed. Hans svage stemme kunde ikke høres i kirkerne, saa kirkebesøget tog mere og mere af, skønt man i grunden godt kunde lide den fromme og ydmyge mand. 1902 ramtes han af et apoplektisk tilfælde, der lammede tungen. Han fik nogenlunde talens brug igen, men dog ikke saaledes, at han kunde besørge sin præstegerning (P. Severinsen).

Hjælpepræst hos pastor Grønning:
1900-05: *O. E. V. Denker*, se Allesø-N.

21. 14. juni 1905—21. febr. 12 (sp. Viby v. Aarhus 2. dec. 98): **C. P. E. Wolf,** fl. t. Husby, se Vodder.

22. 5. okt. 1912—14. dec. 17 (sp. Sct. Hans-S. O., Hjørring 16. okt. 00): Provst **Peter Ilsøe,** f. 22. okt. 64 Vejlby v. Vivild. F.: Lærer Peter Rasmussen Petersen I., og Laura Frederikke Clausen. Stud. Randers 84, c. 90^1 (h_1), hjpr. Lyngby-A. 4. jan. 91, sp. Sæby 18. sept. 92, provst Djurs Nørre-Sdr. herr. 4. juli 17, † 14. dec. 17. — G. 9. maj 92 Ingeborg Løwe, f. 1. aug. 69 Kbh., † 14. sept. 60. F.: Handelsgartner Hercules Christian Vilhelm L. og Erika Petrea Cathrine Petersen. — Døtre g. Ove Nielsen, Nr. Nissum, Thorsager, Aaker, og Lund-Sørensen, Frederiks k., Kbh., moders broder: St. Brøndum-S.-T., moders søster g. Paludan, Søndbjerg-O., hustrus broder: Damsholte.

En søn, rektor *P. Ilsøe*, Sct. Jørgens gymnasium, Kbhvn. skriver om provst Ilsøe som præst:

»Far havde den lykke at have fulde kirker, hvor han kom. Fra mine drengeaar husker jeg, hvordan vi drenge — ikke altid til udelt begejstring for os — blev sendt fra kirke til præstegaard for fra konfirmandstuen at hente alle de bænke, der kunne anbringes, naar knæfald og kirkestole var besat. Fader samlede under sin prædikestol folk af alle afskygninger og fra alle samfundslag, bønder og arbejdere, akademikere og forretningsfolk og, vistnok karakteristisk for hans forkyndelse, lige saa mange mænd som kvinder. Tilhørerne kom og kom trofast, fordi de fik noget med hjem. Faders prædikener var altid omhyggeligt gennemarbejdede, han yndede malende og rammende udtryk, de var livsnære og præget af livserfaring, men de var ogsaa aandsbaarne og fængende, gennemglødet af det budskab, hvis tjener han var. Bag dem mærkede man moden livsvisdom, en bred human dannelse og, først og sidst, en levende overbevisning.

Men han var ikke blot en god prædikant, der kunne tale til de mange, ogsaa paa tomandshaand var han en god hjælper for de medmennesker, der søgte hans bistand. Mennesker havde tillid til ham, mange ogsaa tillid til, at han kunne klare problemerne for dem. Han havde et varmt og aabent sind, en naturlig personlig myndighed og megen menneskekundskab, han forstod at behandle mennesker efter deres ejendommelighed som en erfaren sjælesørger. Han undrede sig selv over, i hvor høj grad mennesker aabnede sig for ham og viste ham tillid; han mente, det kom af, at han selv havde maattet gaa meget igennem.

I en efterskrift til den aargang efterladte prædikener (»I Jesu nærhed, hos trøstens Gud«), som blev udgivet et aar efter provst Ilsøes død, skriver ungdomsvennen, domprovst *H. Martensen-Larsen*, bl. a.:

Hans virksomhed kom til at falde paa egne, hvor han mødte stærkt og vaagent trosliv, der varmede hans sjæl op. Og af hjerte sluttede han sig, dog med fuld bevarelse af sin personlige selvstændighed, til Indre Missions arbejde. Af hjerte siger jeg. Thi hans hoved kunde ogsaa opdage det ene og det andet, som han kunde ønske rettet, og hans tanker var fribaarne og gik

tit deres egne veje, fin ironiker, som han kunde være, dog altid hensynsfuld og kærlig.

Hans gerning blev velsignet af Gud, og han blev for mange en vejleder til Kristus. Der kunde over hans prædiken være noget stemningsfuldt betagende, noget digterisk beaandet. der dog aldrig blev til svulst. Dertil styrede han for sikkert med sin prædiken mod det rette maal: omvendelse og tro. Og mange fandt fra kirken vejen til hans stue.

Stor var derfor sorgen og savnet, da han pludselig ved et hjerteslag blev kaldt bort fra sin gerning og sin menighed og fra det lykkelige samliv med sin hustru, Ingeborg, f. Løwe, og deres otte børn.

— Han læste megen teologi, særlig kirkehistorie, og følte selv tidens og teologiens vanskeligheder, saaledes som ingen undgaar dem, der har tilegnet sig nyere tiders skriftsyn. Hvor fast han samtidig holdt ved det centrale, forsoningen og frelsen ved den korsfæstede og opstandne Herre, derom vidner alle hans prædikener. Stundom har jeg ønsket, at han, der havde vundet kærlighed og tillid hos saa mange troende lægmænd, vilde have prøvet paa med sin autoritet at lægge et ord ind for de teologiske synspunkter, hvorom vi var enige. Men hertil følte han sig ikke kaldet. —

Hans produktion — det blev hans prædiken. Det er vel nu omtrent tyve aar siden. Han havde besøgt mig i mit hjem i Vejlby og prædiket. Nu gik vi sammen ind til Aarhus, stod stille og saa ud over den skønne bugt, hvor vinden blæste over dybt blaanende bølger. Det var en af de gange, jeg talte til ham om at skrive om kirkelige spørgsmaal. Nej — det troede han ikke laa for ham. Men et var der, som han kunde ønske at udarbejde, en prædikensamling, der kunde blive brugt ogsaa til fælles andagt i troende kredse. Lidet anede jeg, at det skulde falde i min lod at hjælpe med til udgivelsen af hans prædikener. Selv kom han ikke til at udgive en saadan postil, skønt et stort forarbejde syntes gjort. Med hans prædikeners tilblivelse gik det nemlig saaledes til, at, efter at han i ugens løb havde tænkt over søndagens tekst, kaldte han lørdag aften en af sine venner eller af sin husstand, der kunde hjælpe ham, sin hustru, sin ældste søn eller en ung pige ind paa sit værelse; og idet han nu gik op og ned ad gulvet, dikterede han sin prædiken til nedskrift. Skulde han have udgivet sine prædikener, vilde han sikkert have arbejdet videre paa dem, saa stilen var blevet endnu fastere og mere afrundet. — Og saa faldt det da i min lod at gennemgaa dette store stof til et udvalg og give det navn. Jeg har kaldt samlingen: I Jesu nærhed, hos trøstens Gud. Jeg har ikke kunnet finde noget navn, der bedre ramte min vens prædiken efter dens dybeste indhold og art. De er vidnesbyrd af en, der har levet i Herrens nærhed og dér fundet Gud netop som trøstens Gud. Siger ikke den afdøde selv, at af alle skriftens navne paa Gud synes dette ham det dejligste, og jeg forstaar det. Thi han havde, som disse prædikener udviser, en dyb trang til Guds trøst. Under hans lyse smil gemte sig tit en sjæl, over hvilken egen og andres byrder kunde hvile tungt. — Læg kun mærke til, hvorledes han længe før verdenskrigen har lidt under de skygger, den kastede foran sig, i følelsen af det uvejr, der trak op. — Og bekymringen for vort folks fremtid har ligget tungt paa ham. »Det eneste, der giver mig ro«, skriver han til mig i begyndelsen af 1915, »er at trave rundt i mine sogne«. I præstegerningen fandt han sin trøst. Der kunde han bringe mennesker den trøst, hvormed han selv var trøstet (2. Kor. 1, 4).

Ja, Peter Ilsøe, vi der kendte dig — du var os meget kær! Gud glæde din sjæl i himmerig!

Biskop *V. C. Schousboe* omtaler I. som »en bestemt tilhænger af Indre mission, men han er en forstandig og sindig mand, der ogsaa kan være noget for kristne af anden retning« (1898).

Biskop *C. V. V. Møller* omtaler provst I. som »en nidkær, dannet og dygtig præst, hvis virksomme tjeneste i menigheden har vundet menighedens kærlighed og tillid.« (1907).

Provst *L. M. Tolstrup:* »I. er en alvorlig og nidkær præst, der virker i sin gerning med trofasthed og formaar at samle en talrig menighedsforsamling i sin kirke. Han er dertil en mand med gode evner og kundskaber i flersidig retning, ligesom han er en elskværdig personlighed, der har let ved at omgaas mennesker paa forskelligt dannelsestrin. Han slutter sig nærmest til IM, men p. g. a. sit milde og vindende væsen er han ogsaa afholdt og hørt af kristne. der hører til andre retninger.« (1898).

Ved afrejsen fra Hjørring modtog I. og hustru en adresse, underskrevet af 122 familieoverhoveder i pastoratet med tak for »de 12 aars velsignede virksomhed, for den alvorlige og samtidigt lyse forkyndelse, der søndag efter søndag samlede store skarer om Deres prædikestole.« (1898).

Provst Ilsøe blev kaldt bort midt i sin manddomsgerning, kort efter at han var blevet provst. »Han var fra sin præstetid i Sæby kendt blandt IMs venner som en trofast stridsmand, og ved hans død fik han det vidnesbyrd, at han elskede alt og alle inden for Guds rige, selvom de ikke havde samme farve som han. Han vilde samle, vilde hellere være kalk i kirkebygningen til at binde stenene sammen end i ensidighed gøre sin personlighed gældende som en fremspringende sten i gesimsen; han var til velsignelse og fortjener tak« (DnA, 1919, s. 51). Ud fra dette syn støttede han ogsaa Voldby højskole. Han var som menneske af format og havde rige evner. Sin største gerning havde han nok i Sæby, hvor han stod midt i det store IMs liv (lægen sagde: Her har folk lært at dø, fordi de har faaet lært at leve). Pilgrims- og udlændighedstonen prægede Ilsøes forkyndelse, og den forstod man i Sæby (se her V, 454). I Hjørring havde I. ogsaa sit faste stade i IM, havde stor kirkegang og betød meget for menighedslivet der. Hans gode ven, pastor *L. C. Münster*, skildrer ham som »en skarp tænker, en vældig debattør, vidste besked med alt, slagfærdig til alle sider, umaadelig fornøjelig« (Hj. og tr. VIII, 76). Han var en søgt taler i Vendsyssel og paa Djursland, folk strømmede til, hvor han kom. Hans konfirmandundervisning var meget solid og fik betydning senere hen. (Karl Busk, Torsø pr. Grenaa har smukt fortalt derom).

Provst *J. C. Sevaldsen* skrev i Hjørring kirkeblad dec. 26: »Vel var I. ikke sp. i Hjørring køb-

stad. Hans embedsomraade var landsognene, men ganske af sig selv gik det saaledes, at hans uhyre vindende skikkelse og især hans hjertevarme, lødige, afgjorte og dog vidt favnende og langt ud rækkende forkyndelse, som var saa velsignet selvstændig og ejendommelig, ikke skaaret ud paa maskine, og som kunde føre mennesker saare højt op og dog give noget, som den allerjævneste mand og kvinde kunde forstaa, det gik saaledes, at alt dette samlede en menighed, som vi yngre overtog som en kostbar arv, vi med ærbødighed og tak skulde vogte paa. — Jeg blev I.s eftermand, men jeg blev mere, jeg blev hans ven. Og blandt dem, som grebes af sorg ved budskabet om hans — vi synes — tidlige bortgang, er den, der skriver dette. Jeg mindes, at jeg ved min udnævnelse skrev til ham: »Jeg bæver ved tanken om at komme derop. Det er ikke let at komme efter Dem«. Han svarede: »Det er let at komme efter mig« og tilføjede noget, jeg ikke skal skrive, men det viste hans ydmyge, ægte kristne sind, som han vilde være, hvor Herren helst vilde have ham, og ikke der, hvor han selv helst vilde være. Han var den sande Guds tjener.«

23. 20. apr. 1918—11. maj 23: **H. Ranmar,** fl. t. Galten-V., se der.

24. 12. nov. 1923—30. nov. 59: **Otto Peter Andersen,** f. 11. maj 90 Thisted landsogn. F.: Gdjr. Jens A. og Karen Marie Overgaard. Lærereksamen Gedved 12, kommunelærer Kbhvn. 16—23, Stud. priv. 16, c. 23^2 (l), afsk. 30. nov. 59. — G. 26. okt. 19 Kirstine Marie Kristensen, f. 9. dec. 93 Tovsig, Østerild. F.: Plantør Kristen Andersen K. og Else Marie Dybdahl. — Søn: Hjerk-H.

Udg. 51: Tro kun, præd., 35: Forbrydelse og straf. Art. i Tidehverv, menighedsbl., Prf. bl. m. m.

25. 11. maj 1960 (Hjpr. Vor Frelsers k., Vejle 30. aug. 58): **Lars Preben Juhl Jensen,** f. 16. jan. 27 Dragør. F.: Former Alfred Christian J. og Bothilde Juhl. Elektromekaniker, stud. Akad. kursus 51, c. 58^1 (l-78). — G. 1. juli 52 Anna Kirstine Hansen, f. 11. sept. 23 Helsingør. F.: Overportør H. og Marie Volther.

BM KFUM-spejdernes hovedbest. 61.

Litt.: Margr. Hald i Nord. fortidsminder V., 41—42. P. Severinsen i Rand. aarb. 1912.

VEGGERSLEV-VILLERSØ

Veggerslev sogn, 522 ha, skovløst, god jord. Byen V. med fh. fra 1934. Genforeningssten.

Villersø sogn, 491 ha, som hovedsognet, dog lidt mere bakket. Byerne V., med fh., Dalstrup. Genforeningssten.

Dalstrup plejehjem, filial af sindssygehospitalet i Risskov, oprettet 1903 i den gl. fattiggaard, udvidet, 150 patienter samt 50 i familiepleje i hjemmene her paa egnen. Egen kirkegaard. Sp. prædiker der hver 14. dag.

Af den ældre præstehistorie

Pastor *Søren Nielsen Leth* († 1655) havde 12 børn, 4 sønner blev præster, den ene blev kgl. konfessionarius. (Stamt. 55). Efter *Søren Nanzon* (1655-70) kom *Chr. Mikkelsen Billum* (1670—1701) og *Laur. Holst* (1701-13). Provst *Peder Riise* (1713-56) mindes ved en ligsten i taarnet, *Lars Aagaard* (1756-70) var nordmand. Der høres ikke om pietisme her. Aagaards enke blev gift med eftermanden *Conrad Ditlev Monrad* (1770-76). Provst *Jens Paulin* (1776-91) flyttede til Asfærg -F., præstegaarden brændte 1779. *Lars Andresen Rhoed* (1791-96) døde, smittet ved sygebesøg, 30 aar gl. De flg. aar var der hyppigt præsteskifte. 1796—1800: *J. H. Fischer,* død som sp. Bregninge -B., 1800-10: *G. F. Brøchner,* fl. t. Taulov, 1811-21: *Joh. Rabe,* død paa rejse til Kalundborg, 1821-26: *C. S. Kjølbye,* flyttet til Vrejlev-H., 1827-33: *J. T. Gad,* død som sp. Kettinge-B., hvor han blev stiftsprovst, han var en formuende mand, konservativ (se her IV, 203). 1834-48: *A. D. Møller,* fl. t. Skive-R.

Læreren, *Niels Lerche,* var ikke meget bevendt, han var mest optaget af sit landbrug og sine kreaturer. Han flyttede til Rimsø 1845. Den gamle bindingsværksskole var primitiv, med lange, fritstaande borde og uden særlige hjælpemidler. Den var for begge sogne.

Tiden efter 1849

Sognene er smaa, og forholdene er præget deraf.

Pastor *J. F. G. Hansen* (1848-76) var »lidt aristokratisk«, praktisk dygtig som landmand, men stod uden for vækkelsesbevægelsen, som i disse aar kom til Veggerslev-V.

Den bærende i vækkelsen var lærer *Peter Chr. Holm Wad* (f. 17 i Raasted ved Holstebro, † 76). Han var søn af en vel oplyst bonde, tumlede som dreng store faareflokke paa heden, kom paa Snedsted seminarium, hvor *L. C. Müller, P. K. Algreen* og *Kr. Kold* fik stor betydning for ham. Han deltog i Algreens møder, var nær ven med sin klassekammerat, en søn af lærer *J. C. Yde,* Stagstrup, hvis datter blev hans hustru. Hun var 1842-46 i huset hos *L. C. Müller.* Wad var højt begavet, blev dimitteret med karakteren: »Udmærket duelig« 1838, var en tid huslærer i Bedsted og i Holmslands prgd., og blev 1846 lærer i Veggerslev, hvor han fik stor betydning.

Gdjr., sognefoged og sogneraadsfmd. *Chr. Sloth,* Voldby († 1909) har i Pers.hist. tidsskr. 13. r., V, 129 f. givet en skildring af Wad, et stykke interessant sogne- og personalhistorie.

Rygtet havde fortalt, at den ny lærer var meget skrap; derfor vedtog de største drenge, som var vant til at raade sig selv, at der ingen forandring skulle ske hermed. Sloth skriver derpaa i sine erindringer:

»O, hvor den første dag, vi var i skole hos den ny lærer, staar uudslettelig i min erindring. Han begyndte med en inderlig bøn til Vorherre om velsignelse til den gerning, der her var ham betroet, og sluttede saa med et salmevers, som han fremdeles meget ofte, ja næsten daglig, brugte som indledning til morgenbønnen. Det lød saaledes:

„O Jesu, gid du vilde
mit hjerte danne saa,
det baade aarle og silde
dit tempel være maa!
Du selv min hjerne vende
fra verdens kloge flok
og lær mig dig at kende,
saa har jeg visdom nok!"

Sloth fortæller derefter, at Wad efter at have bedt fadervor begyndte overhøringen af børnene, hvilket fik et meget maadeligt udfald. Han holdt da en tale, der lød omtrent saaledes:

»Sig mig, kære børn, er I vante til at møde her i skolen og ikke kunne jeres lektier anderledes end i dag? Saa vil jeg paa forhaand sige jer, at saafremt der ikke sker en forandring, ja en meget stor forandring deri, saa kan vi ikke blive gode venner, og det var dog mit ønske og haab, at vi maatte blive dette. — Derfor, kære børn, lad det blive første og sidste gang, jeg skal have den sorg, at I ikke gør jer umage for at lære jeres lektier.« Saaledes fortsatte han i et længere foredrag. Saa sluttede han: »Nu maa I gaa ud et kvarter, men ikke paa gaden, kun i gaarden eller paa gymnastikpladsen.« Vi kom heller ikke længere end i gaarden, der stod vi og turde næsten ikke sige et ord til hverandre. Vor vedtægt om at raade os selv var fuldstændig røget bort. Vi glemte endogsaa at spise vor mad, som vi ellers plejede. Da frikvarteret var omme, blev vi kaldt ind paa det bestemte minut; vi var ellers ikke vante til at tage det saa nøje med frikvarteret. Vi forsøgte ikke at forny vedtægten om selvraadighed. — Det blev tre velsignelsesrige aar, jeg tilbragte i Veggerslev skole. Den dag, jeg efter min konfirmation skulle tage afsked med min kære lærer Wad og præsten A. D. Møller, var mig en tung dag. Jeg ønskede, at jeg kunne have vedblevet at gaa i skole og til præsten, jeg ved ikke hvor længe. — Men det var ogsaa rigtig mennesker med kærlige hjerter, hvis minde hos mig aldrig udslettes. Lærer Wads afskedstale til os efter vor konfirmation staar saa levende for mig, at jeg aldrig glemmer den. Hovedindholdet deraf var en skildring af de farer og fristelser, der nu ville møde os, naar vi traadte ud i livet. Han var vis paa, at de fleste af os betraadte livsvejen med de bedste forsætter. »Ogsaa jeg,« sagde han, »gik ud i livet efter min konfirmation med store forsætter om at leve et liv i tro, til Guds velbehag, men for mig selv slog det meget fejl. Gid det maa gaa eder bedre, men hvis ikke, da søg tilbage til eders daabspagt, den I nu har bekræftet. Jeg ved ingen anden vej, men den er ogsaa sikker.«

Biskop *Brammer* skrev ved visitatsen 1846: »Pastoratets eneste Skolelærer P. C. H. Wad er en fortrinlig begavet, dygtig og nidkjær ung Mand. Jeg var særdeles veltilfreds med hans Catechiseremaade og Børnenes Svar. Da Skolen allerede før hans nylige Tiltrædelse var i god Stand, kan man love sig de bedste Frugter af hans christelige Bestræbelser. Han har allerede Fortjenester af Chorsangen.«

Næste gang, biskoppen holdt visitats i Veggerslev, var 12. juni 1852. Beretningen herom lyder saaledes:

»Pastoratets eneste Skole er Veggerslev, som har 42 Børn i øverste, 44 i nederste Classe. Læreren Wad har særdeles gode Læregaver. Fremgangen i Religion i hele Skolen og i regning i øverste Classe var roesværdig. Iøvrigt er Skolen ikke hævet over det Almindelige, hvilket jeg havde haabet, da Lærerens fortrinlige Dueligheed er mig bekjendt.«

Helt uden forbindelse med bispevisitatserne er det vel næppe, at den mere end hundredaarige skolebygning af bindingsværk kasseredes og en ny opførtes af grundmur 1855. Den benyttedes til 1908, da den omdannedes til fh.

1857 udskiltes Villersø skoledistrikt. 1852 og 1853 valgtes W. til folketingsmd. Biskoppen var, skønt yderst konservativ og modstander dels af liberale anskuelser, dels af al grundtvigianisme, stadigt særdeles tilfreds med Wads lærervirksomhed. Wad søgte ikke genvalg til rigsdagen. Han var meget optaget af tidens nationale og politiske spørgsmaal, han var med til at hylde de hjemvendende krigere ved en stor fest 6. marts 1851 hos gdjr. *N. Bilde*, Veggerslev, han skrev en sang dertil, og pastor *Hansen* talte. En stor fest i Enslev 1852 var Wad med til at arrangere; baade der og ved vælgermøderne viste han sin store fædrelandskærlighed. Han blev nær ven af *Fr. Barfod*, hvis bog om krd.s indførelse i Danmark bl. a. er tilegnet Wad, og Wad var medstifter af »Den danske forening«, som 1853 stiftedes hos Grundtvig, og Wad arbejdede her sammen med *Vilh. Birkedal*, *Fr. Barfod*, *Kr. Kold*, *P. Rørdam*, *Grundtvig* m. fl. Deres politik led dog nederlag ved valget 1853, senere var W. medstifter af en vælgerforening, der vilde genoptage Ejderpolitikken. Wad var ogsaa ivrigt med, da skytteforeningerne dannedes efter 1864. Her kom han i nært samarbejde med *Vilh. Beck*, der var ivrig forsvarsven, og Wad anerkendte fuldtud Becks vækkelsesarbejde. Der var endnu ikke sket brud ml. IM og de grundtvigske. Den lokale skytteforening stiftedes 5. maj 1870 i Grenaa, hvor *Vilh. Beck* holdt foredrag om skyttesagens betydning. (Pers.hist. tidsskr., smst. s. 158). *Wad*, pastor *Petri*, Karlby, højskoleforstander *Vest*, Voldby og gdjr. *Erhard Andersen*, Voldby, kom i bestyrelsen. Wad var ogsaa fmd. for skolelærerforeningen i Østdjursland, medstifter af Grenaa landbo-spare- og laanekasse, fik stiftet en sygeplejeforening, virkede for jernbane paa Djursland og vejanlæg. Han var i det hele en mand med initiativ, en nobel og retlinet mand. Men i kirkelivet vil han især huskes som den, der holdt *gudelige fosamlinger* og var med til at vække aandeligt røre i Kolds og Algreens spor. Sogneraadets fmd. *Peder Elle*, Villersø, var uforstaaende over for dette pietistiske røre og forbød, at skolen brugtes til forsamlinger 1867. Wad var selv medlem af sogneraadet, men blev stemt ned som ene mand. Wads erklæring i denne sag er et værdifuldt sogne- og menighedshistorisk dokument:

»Undertegnede Wad kan i nærværende Anliggende ikke samstemme med Sogneraadets øvrige Medlemmer og skal derfor tillade mig at yttre Følgende: Veggerslev Skolestue har i en Række af Aar flere Gange uden Modsigelse været benyttet ved Forsamlinger, som ere afholdte af den »indre Missions« Udsendinge. Ved disse Forsamlinger har jeg altid været tilstede og kan bevidne, at de ere holdte med Sømmelighed og Orden. At Ordet, som er talt ved saadan Leilighed, har været baade til Opvækkelse og Opbyggelse, det ville Flere med mig kunne bekræfte. Naar nu det overvejende Flertal af Sognenes

Beboere ønske, at Skolerne maa staae aabne for Forsamlinger i christeligt Øiemed, da er dette altsaa ikke noget Nyt, man saaledes attraaer, men det er en gammel, og — hvad mange med mig mener — god Skik, man ikke vil give Slip paa. Veggerslev Skolestue bruges ved Valghandlinger saavelsom ved andre communale Anliggender, der ligge Skolens Formaal fjernere, det indsees da ikke, hvorfor Localet ei maa benyttes i en Hensigt, der ligger det nærmere. Endelig er det en her paa Stedet bekjendt Sag, at ikke Faa, navnlig blandt de Yngre i Sognene, med ærlig Stræben søge Guds Rige; disse opvakte, troende Sjæle ville gjerne ret ofte samles, hvor de af Ordet kunne finde Næring for det Troesliv, der er begyndt i dem, og for deres Skyld gjør det mig ondt, at Skolerne skulle være forbudte til gudelige Forsamlingers Afholdelse. Ifølge det Anførte maa jeg som medlem af Sogneraadet ansee det for min Pligt i denne Sag at imødekomme Beboernes udtalte billige Ønske.«

Det tjener Wad til ære, at han tog forsamlingsfolkenes parti paa en tid, da de var ildesete af myndighederne og nu og da genstand for haan og overlast, saaledes som tilfældet var i Sangstrup, hvor de blev hilst med stenkast. Her var den første gudelige forsamling blevet holdt i 1855 i Christen Sloths svigerfader Rasmus Poulsens overstue.

Wad var ogsaa levende med i arbejdet for oprettelsen af Voldby højskole, han blev fmd. for dens bestyrelse, kom der ofte med sin familie, og han bidrog meget til, at højskolen blev en kulturfaktor paa egnen. Han døde brat af lungebetændelse, midt i sin travle virksomhed, og fulgtes af sin søn *Carl Peter Wad* (f. 48 i Veggerslev, lærer her 1877—1916, † 23), han var meget interesseret landmand, en noget streng lærer, men dygtig, og der stod respekt om ham, havde flere tillidshverv, en pengeklog økonom, der herskede suverænt i skole og hjem.

Ogsaa Veggerslev-V. mærkede indflydelsen fra *Vilh. Beck* i Ørum, adskillige søgte dertil, men der var ogsaa 7—8 familier i Veggerslev, som tog til Voldby for at høre pastor *Wied*.

Pastor *H. V. P. Tornøe* (1876-91) var en upraktisk, svagelig mand. *Jens Dyrholm* fandt egnen her »præget af død og kulde«. Kirkegangen var ringe. Det blev bedre i pastor *S. B. Rings* tid (1891-99). Han var en levende grundtvigsk præst, og hans varme vidnesbyrd gav ham en god indgang. Han holdt ogsaa mange foredrag.

Ed. Geismar (1899—1918) er nok det mest kendte navn i præsterækken. Han var anerkendt som en dygtig teolog og Kierkegaard-forsker. Der skrives om ham: »G. var en ydmyg mand, men ikke afklaret og fik derfor ikke samling paa folk. Derimod var han meget hjælpsom, hvor der var nød paa færde. Hans afskedsprædiken er noget af det fineste jeg har hørt. Han var klar over, at han havde udrettet for lidt, og han tog hele skylden paa sig selv. Der er familier, som altid mindes ham med glæde ... befolkningen satte ham højt, baade som menneske og som præst. Men det kan vel ikke nægtes, at hans iøvrigt udmærkede forkyndelse gik noget hen over hovederne paa en del folk.« (Kirkehus og skolestue II—III, s. 37). Han udgav her sin betydelige bog: »Kristendom og udvikling« (1903).

Pastor *L. Herling* (1908-22) havde været lærer paa DMSs missionskole, og bevarede sin kærlighed til ydre mission her. Han ledede en DMS-kreds, holdt sommermøder med basar til fordel for YM i præstegaardshaven. Pastor H. var en jævn og hjertelig mand, ikke partipræget, men stod IM nær. Han fik folk til at gaa i kirke, og der var god kkg., da han rejste.

Fr. Læssøe Nielsen skriver, at præsterne før *Rings* tid førte stort hus og havde selskabelig omgang med herremændene. Fru *Tornøe* var rig og opførte for egen regning det anselige stuehus, havde stort tjenerskab, husjomfru, 3 piger, kusk i liberi og 3 karle. De flg. præster var mere paa det jævne. Ring og Geismar cyklede rundt i sognene. Herling kørte ponyvogn med en lille, hvid hest, senere fik præsterne bil. — Geismar mindedes med stor agtelse. Han har senere talt her, og der kom mange. Det var rørende at se gensynsglæden.

Pastor *Jeppe Vedsted* (1922-46) var en nidkær og dygtig præst. Han havde udgivet flere digtsamlinger, var en selvstændig og særpræget natur, gik flittigt rundt i sine sogne, havde god kkg. (1943: 10‰), men oplevede den tragedie at blive afskediget efter krigen af nationale grunde. Det hed i dommens præmisser (af 28. nov. 45), at »tiltalte efter alt det foreliggende ikke findes at have vist tilstrækkelig agtpaagivenhed over for sine døtres usømmelige og unationale optræden med de tyske soldater, hvorved han har bragt sig i et saadant modsætningsforhold til menigheden, at han derved har gjort sig skyldig i overtrædelse af loven.« Alle tre dommere fandt, at tiltalte skulde afskediges. I Præstef. blad 1946, s. 256 er der gjort rede for sagen og meddelt en række dokumenter. *Imod* pastor V. optraadte de to sognefogeder og 8 menighedsraadsmedlemmer, med formanden, lærer *Sirach Andersen*, Veggerslev, i spidsen. De udsendte en meget skarp erklæring og krævede præsten fjernet øjeblikkeligt, idet de henviste til, at V. ikke var dømt for det hans døtre havde gjort, men dommen var i overensstemmelse med befolkningsflertallets retsbevidsthed. Menighedsraadets mindretal, (ialt 4) indsendte 3 lige saa skarpe erklæringer *til fordel for* pastor V. (til kirkemin., til finansmin. og Kbhvn.s biskop) og skrev bl. a., at i det gamle mghraad var 8 for præsten, 2 imod, 2 neutrale, men forud for valget 1945 havde lærer *Andersen* opfordret c. 30 ukirkelige mennesker til optagelse paa valglisten, og 4 af disse blev valgt i Veggerslev. Valgdagen faldt paa præstens domsdag, 28. nov. 45, hvorfor mange af hans venner ikke kunde deltage. I Villersø blev valget afholdt paa et meget misvisende grundlag, idet man var enedes om en fællesliste med 4 for præsten, 2 imod, men 10 minutter før fristens udløb, blev der indleveret en ny liste, saa der blev valgt 4 modstandere af præsten og kun to tilhængere, skønt præsten sikkert havde stemmer til 4 mandater. En protest mod pastor V.s dom blev indsendt til statsministeren med 300 underskrifter, og til finansministeren indsendtes en skrivelse: »Hvis ministeriet anede, hvilke midler af usandhed og forfølgelse, der er anvendt mod pastor Vedsted i sagen, vilde dette af uvildige anses for umuligt i et frit Danmark. Der staar i dommen, at pastor V. selv har udvist national optræden, men dommen er nu (sagen blev rejst i rigsdagen) et principspørgsmaal. om en tjenestemand og fader kan dømmes for

sine voksne døtres fraternisering.« De 4 menighedsraadsmedlemmer henvendte sig ogsaa til biskop *Fuglsang-Damgaard*, og de skrev bl. a., at »præsteparret nu har levet under et næsten umenneskeligt tryk i 10 evighedslange maaneder; at deres helbred har holdt dertil, et et Guds under. Nu trænger de snarest til oprejsning« (1. Pt. 5, 5—6)). Pastor *K. Amby* tog sagen op 15. febr. 46 i folketinget, da man drøftede forslag om tillæg til loven om tjenestemandsdomstole. hvorefter fuldbyrdelsen af de straffe, der idømtes, udsattes til efter 1. april. Amby gjorde gældende, at virkningen for præsters vedkommende var ganske anderledes end for andre tjenestemænd, idet præster ikke kan forflyttes. Pastor Vedsted var dømt, skønt der i præmisserne ikke siges noget om, at præstens nationale sindelag var angribeligt, men alene p. g. a. døtrenes optræden. Præsten havde imidlertid smidt tyskerne ud, givet døtrene klø og sendt dem paa opdragelsesanstalt. Dommen havde i høj grad oprørt Amby. Kirkeministeriet syntes ogsaa at have været lidt for hurtigt i vendingen med at opslaa embedet ledigt. Pastor *Aage Sletten*, Ø. Velling, skrev i Prf. bl., at hvis uroen i sognet var af ældre dato, havde der været tid nok til at skride ind. Men hvis den var opstaaet p. g. a. denne sag, vilde det være fuldkomment horribelt, om V. vandt den evt. appelsag for derefter at blive afskediget p. g. a. den ved sagen opstaaede sladder. Pastor Sletten foreslog, at der gaves V. lejlighed til at forlade sine sogne paa en mindre nedværdigende maade, men det kunde ikke ske øjeblikkeligt. »Under alle omstændigheder bør hverken han eller vi andre gøres retsløse!« Det virkede pinligt, at V.s modstandere meddelte, at et af de 4 menighedsraadsmedlemmer under hele besættelsen havde forsvaret Hitlers metoder; mere vægt havde en oplysning om, at »ingen af nabopræsterne var gaaet ind for V.s forbliven i sit embede.« (Se Prf. bl. 1946, s. 173, 236, 256, jvf. Rigsdagstidende 1946). Dommen blev extra haard for V., da han efter afskedigelsen omgaaende maatte realisere landbruget, idet han 1944 havde overtaget præstegaardsjorden. Nu, saa længe efter synes pastor Vedsted at være blevet usædvanlig haardt behandlet, og at han havde fortjent oprejsning. Andre, der blev dømt for adskilligt værre ting. har faaet oprejsning.

Sagen splittede menighedslivet i de to smaa sogne. Sindene var oprevne efter besættelsestidens begivenheder, og der blev agiteret for og imod præsten med krasse midler.

Biskop *F. C. Bruun-Rasmussen* har gennemgaaet ovenstaaende, og efter længere samtaler opfordret dette værks udgiver til at bede pastor *Vedsted* selv skrive en oversigt over denne triste sag, for at der her i præstehistorien kunde være en fremstilling, set fra Vedsteds synspunkt. Det er et tragisk stykke præstehistorie fra krigens tid. Pastor Vedsted skriver (9. dec. 1961) (gengivet paa pastor V.s ansvar):

Tak for Deres opfordring og dermed følgende tillid, desværre 16 aar for sent! — Angaaende min gerning som præst i Veggerslev gennem 24 aar var den ikke særlig forskellig fra anden præstegerning paa landet — maaske med den forskel, at jeg særlig lagde vægt paa hus- og sygebesøg, hvad de endnu stadigt giver udtryk for gennem breve derovrefra. I 1936 skete en episode, der fik afgørende betydning for min senere skæbne. Der skulde være provsteskifte; den afgaaende provst, *Algreen-Petersen*, holdt paa *Hein*, Grenaa — biskoppen, *Bruun-Rasmussen* — min ven og raadgiver gennem senere aar — holdt paa undertegnede. Vi blev indstillet — sideordnet. Men provstiets samtlige præster (paa een nær — *Sunde*, Kolind — der lige var tiltraadt sit nye embede, og derfor ikke ønskede at tage stilling), — vilde ikke have Hein, men sendte en præst til kirkeministeriet med en af alle underskrevet liste, hvori der stod, »at de ikke vilde have Hein«. Derefter rejste *Hein* selv over i ministeriet, og halede ved socialdemokratisk støtte provstestillingen i land; c. 1½ aar senere erklærede han sig som — venstremand! — Hein mente vel *(dog med urette)* at det var mig, der havde været ophavsmand til listen og tilgav mig det aldrig; bestandig søgte han afløb for sin hævn, hvilket dog først lykkedes *grundigt* for ham i 1945. —

Kirkegangen laa i mange aar o. 20%, noget dalende under besættelsen, hvilket havde sin grund i, at lærer Sirach Andersen i forsamlingshuset fik stiftet en »patriotisk klub«, der fejrede sammenkomster med stærke drikke — af sodavandsflasker! Nogen deltagelse heri kunde jeg selvfølgelig ikke indlade mig paa, og fik derfor til gengæld venligst paahæftet prædikatet — »tyskvenlig«! — Jeg brugte hele min præstetid i min kirkebøn en gammel terminus: »at Gud vilde velsigne og bevare alle, der raadede og styrede i vort land.« Men dette maatte jo efter degnens opfattelse for tiden være: »Hippo og Gestapo«! — Hvor genialt(!), og vips — indberetning desangaaende til Hein! (dog afvist af Skat-Hoffmeyer d. 31. maj 45). Denne var meget glad for en saa aktuel chance, og fik under falske forudsætninger — straks begge degne sendt ud til de forskellige hjem i sognet, for — »efter de bedste metoder« — at fremkalde en undersøgelse af min status. — Jeg har skriftlig bevidnede papirer af samtaler i den anledning, der viser hvor tarveligt det hele var lagt an, men det blev aldrig tilladt at føre nogetsomhelst heraf frem. — Saa rullede lavinen og endte — takket være *en vrimmel af falske vidner* — med det knald, der fuldkommen ødelagde hele mit liv. —

Sagens officielle forløb (!) er jo vel kendt; det skal jeg ikke komme nærmere ind paa. — Der staar i min dom, »at jeg *s e l v* altid havde udvist god national optræden, men ikke havde udvist fornøden haardhed over for mine voksne døtre«; — men det store spørgsmaal for mit vedkommende vil altid være: *Kan en mand i en fri demokratisk stat blive gjort til syndebuk for a n d r e s evt. vildfarelser*, samt blive straffet saa haarrejsende groft derfor? Det er dette sidste punctum saliens, som vi endnu ikke er helt færdige med! — Det har været 16 frygtelige, lange aar — uden arbejde, fornedret og jaget bort fra gerning og hjem. — Det hjalp noget, at dommen to gange i den danske rigsdag blev stemplet *som oplagt justitsmord*, men følgerne var ikke tilsvarende!

Jeg har i de 16 aar talt med et utal af ministre og rigsdagsmænd — alle tilsyneladende beredvillige, men uden valuta bag tomme ord — intet skete! —

I somren 1954 erklærede baade kirkeminister og justitsminister over for rigsdagsmand *Poul*

Møller, at jeg beklageligt var blevet — *»uretfærdig dømt«* — men nu vilde man vente (!) og først se, hvad en ny redegørelse af Kampmann i okt. 54 kunde udvirke!! Jeg har alt dette skriftlig bevidnet, men sancta simplicitas — intet nyt skete. — Jeg forelagde i 1957 min sag for ombudsmanden, men skønt velvillig indstillet kunde han intet udrette; dog var der en bemærkning om, at alle disse sager i sin tid blev gjort inappelable, hvilket dog ikke havde hindret de ansvarlige myndigheder i — stik imod loven — i 1948 at oprette det saakaldte ankenævn, der som bekendt stadfæstede alle disse domme. Ankeinstansen var iøvrigt et fuldkomment vrangbillede af dansk ret: Uden at gaa i enkeltheder kan jeg dog oplyse, at modparten — imod al aftale — stillede med 13 vidner, jeg kun med 5. Modpartens vidner blev afhørt i det uendelige, mine saa at sige — slet ikke. — Een af disse blev overhovedet ikke afhørt; en anden — Ole Otterslev — ungdomsarbejder og frihedskæmper — blev bortvist af dommeren — fordi han træffende kom til at benævne modpartens vidner som »en udsøgt forsamling af sladrekællinger«! o. s. v.

Saa sent som i efteraaret 1959 blev min dom af professor, dr. jur. *Poul Andersen* i en artikel i Højskolebladet nr. 36, 17. sept. — fremdraget som et ex. »paa den hjerteskærende uret«, der var blevet mig til del. — Men ikke nok med, at jeg i 1945 blev fraranet mit embede og udstødt i mørket, men jeg blev ogsaa gjort til genstand for *økonomisk forfølgelse*, hvilket, som en kirkeminister i sin tid udtrykte det, »dog vel næppe var meningen!«

Min *saakaldte* — »fulde pension blev fra 1. marts 1946 — med fradrag af 12 aars anciennitet — var 53 aar gammel — udregnet til 3640 kr. + dyrtidstillæg, sammenlign de nugældende pensioner til præster, der for tiden gaar af — »i naade«! — hvortil kommer et tab paa c. 25,000 kr., foranlediget ved paatvungen salg af bil og sommerhus, ødelæggelse af møbler, opmagasineret c. 1 aar i et gammelt skur i Jylland — mens vi selv hjemløse travede omkring, og sidst, men ikke mindst, *tvungen* offentlig auktion med afstaaelse af præstegaardsforpagtningen, som jeg kun havde haft eet aar! —

Det har været økonomisk drøje aar, hvor min trofaste kone de sidste aar ved *opslidende* hjemmearbejde — ved syning af børneseler — har øget indkomsten med c. 2000 kr. aarlig.

Ogsaa vi er jo kun almindelige mennesker; men trods svære sygdomme og en stor operation i 1950 har vi af tidens haarde nød lært den kunst at skære ned i det daglige livs behov.

Til sidst kan jeg oplyse, at mine saakaldte »forvildede« døtre igennem mange aar kun har bragt mig glæde. Den ældste er nu gift med en malermester i Lund (2 børn), nr. 2 med salgschef indenfor tobaksbrancen (1 barn), og nr. 3 — lille Jytte —, der i 1945 kun var 12 aar gammel — med amerikansk flyvermajor (1 barn). — Tænk om jeg i 1945 efter de »fromme, høje myndigheders« henstilling havde »smidt dem paa porten, forvist dem fra præstegaarden, og drejet nøglen om i dørlaasen«! — Jeg vilde aldrig have haft ro i min sjæl!

Med venlig hilsen.

Deres *Jeppe Vedsted.*

Uddeler *Fr. Læssøe Nielsen*, Veggerslev, skriver hertil et vidnesbyrd fra sognet:

Pastor J. S. Vedsted født i Vester-Vedsted, derfra efternavnet. En tysk præst adopterede ham og bekostede hans uddannelse. Vedsted var en personlighed, i besiddelse af et stædigt, vestjydsk sindelag og ikke til at rokke fra det, han mente var ret, hvilket ogsaa gjorde, at modsætningsforholdet blev saa skarpt mellem ham og en stor del af beboerne, menigheden kan man ikke sige det var. Hvad det kirkelige angik, var pastor Vedsted uangribelig, ligesom hans nationale sindelag ogsaa var absolut dansk. I lang tid var han sikkert uvidende om døtrenes adfærd. Deres mor, *københavner*, var døtrenes medvider, og i forening skjulte de længe for Vedsted, hvad der foregik. Da han blev klar over tilstandene, forsøgte han baade at forbyde tyskerne adgang, og optraadte strengt. — Vedsted mente vel med rette, at det vedrørte privatlivet. — Aarsagen til, at begivenhederne udviklede sig, som de gjorde, maa søges i uenigheden mellem præst og lærer. Sidstnævnte var bleven formand for menighedsraadet (kom forøvrigt ogsaa paa kant med pastor Jørgensen, som var en meget fredsommelig mand). Aarsag: et radioforedrag: »Hvorfor staar vore kirker tomme.« Naar tingene udviklede sig som de gjorde, maa det skyldes sindene var kommen paa højkant under besættelsestidens skærpede kurs. — Dersom pastor Vedsted havde fraveget sin stejle holdning og vist nogen eftergivenhed, var det sikkert aldrig bleven til retssag. (En plet paa vort sogns historie). Appelsag kunne han ikke tage, forstaaelig nok, det nervepres familien var udsat for gennem snart et aar, kunde de ikke holde til engang mere. — Pastor Vedsteds forhold til hans overordnede var ikke godt. Grunden var, at han blev forbigaaet ved udnævnelse af provst, hvad baade anciennitet og alder berettigede ham til at blive, kort sagt, mange ting gik ham imod, og vi er mange, der mener hans dom blev altfor haard, for ikke at sige uretfærdig.

Pastor *Vagn Jørgensen* (1946-58) gik ind til en vanskelig opgave. Hans milde sind og venlige optræden baade i kirke og hjem gjorde, at han snart blev afholdt og kom i kontakt baade med befolkningen og ungdommen, som han gjorde et stort arbejde for, fik blandt andet oprettet en fritidsklub i præstegaarden, hvor de unge kunde komme og sysle med mange forskellige ting, godt hjulpen af en ung Grenaalærer *N. E. Møller*, stammende her fra byen. — Godt besøgte sommermøder afholdtes ogsaa hvert aar i den store præstegaadshave. Pastor Jørgensens bortrejse skyldtes hensynet til sine mange efterhaanden store børn. Veggerslev ligger daarligt, hvad lærde skoler angaar. Kirkegangen efter egnens forhold maa betegnes som god, og mange vilde gerne beholdt pastor *Jørgensen*, indlevet som han var bleven med folk.

Pastor *E. S. Garsdal* har virket her siden 1958. »Han er falden godt til. Han er en nidkær og dygtig prædikant, folk hører ham gerne. Kirkegangen er stigende. Maanedsmøder for ældre og unge er godt besøgt, ligesaa med sommermødet i præstegaardens have. —

Meget er forandret gn. aarene. Højskolen i Voldby (nu ungdomsskole) har nok sat sit præg

paa Egnen. Kirkelig Samfund for Grenaa og omegn, har samlet mange til sine 2 dages efteraarsmøder. Det samme kan siges om IM, som mest holder sine møder i Kolind, sommermøde i Ryomgaard skov. — Men de store møders tid er forbi, hvad saa end grunden er. Tidligere har der været sommermøder i Benzon skov, der samlede mellem 2-3000 mennesker med talere som *Klavs Berntsen*, *H. P. Hanssen* m. fl., men det var en hel anden tid, folk var ikke saa forjagede som nu.« (F. L. N.)

Blandt ledende lægfolk nævnes:

Gdjr. *Chr. Petersen*, Vi. (f. 73) i mghr., mangeaarig leder af sdsk. og IM.

Sogneraadsfmd. *Chr. Sloth* († 09), hvis svigerfader, Rasmus Poulsen, Sangstrup, aabnede sit hjem for Jens Larsens møder — under stor modstand.

Gdjr. *Niels Hansen*, Ve. (f. 70) kirkeværge, bestyrer af Dalstrup plejehjem 99—18, inspektør *Fr. Viggo Andersen*, Dalstrup plejehjem, f. 80 (udd. paa Filadelfia).

Smedemester *Vald. Pedersen*, Ve., fmd. mghr.

Fhv. sogneraadsformand *Karl Rousing*, r. af dbg., Villersø, en mand, der har haft betydning for sognene gennem mere end 25 aar, mange tillidshverv var ham betroet, medlem af Randers amtsraad, bestyrelsesmedlem for amtets sygehus i Grenaa og m. m.

Sognefoged *Peter Hansen*, Veggerslev, blev over 100 aar, varetog sin gerning til han var over 95 aar, deltog i krigen 1864. Dannebrogsmand. Var i mange aar kirkesanger.

Sognefoged *Peter Aage Hansen*, Veggerslev, sønnesøn af ovennævnte, fungerede som kordegn og kirkesanger.

Organist, fru *Mona Nielsen*, Veggerslev, har virket som saadan gennem mange aar.

Fhv. uddeler *Frederik Læssøe Nielsen* (f. 1886 i Lysgaard), oprindelig landmand, gik over til handel, været paa uddelerskole og uddeler i Højbjerg v. Rødkærsbro, kom til Veggerslev 1913. Fmd. for foredragsforening, medvirkende ved bygning af forsamlingshus 1934, interesseret skytte og gymnast (opbevarer f. eks. fanen fra 1870, omtalt i den ældste lærer Wads historie). Kasserer i Sønderjysk forening for Voldby og omegn, gennem mange aar meddeler til Nationalmusæets etnologiske afd., ligesaa til Grenaa folketidende. Nu sognebibliotekar, efter skolens flytning til Voldby.

Lærer *Andreas Horslund-Olsen*, f. 1869 i Vinding ved Holstebro, dimit. fra Gedved 1893. Lærer og kirkesanger forskellige steder, bl. a. i Thyregod og Snejbjerg. Kaldet til Veggerslev 1916 som lærer og kirkesanger. Medlem og kasserer i menighedsraadet, fik ordnet kirkegaarden, gravsteder nummererede, ophavsmand til orgel i kirken, fik oprettet sognebibliotek. Formand for værgeraad og sygekasse m. m. Afskediget med pension 1. oktober 1934. Døde 1948, ved hans begravelse blev der udtalt, at han var en baade dygtig og samvittighedsfuld lærer, der med nidkærhed gik op i sin gerning, og stod i godt forhold til saavel børn og forældre som overordnede.

Lærer *Sirach Johannes Andersen* (1934-54), f. 1904 i Ørbæk, Fyn, dim. fra KFUMs seminarium 1926. Lærer ved Christiansfeld realskole. 1. marts 1935 kaldet til Veggerslev, 1936 gift med lærerinde Marie Kirstine Jensen. Andersen var en dygtig lærer, holdt aftenskole for ungdommen, medlem og senere fmd. for menighedsraadet. Fmd. for bibliotek og i en aarrække fmd. for lærerkredsen. Forflyttet til Grenaa. Derefter skiftende vikarer, indtil Veggerslev-Villersø skolevæsen lagdes under forbundsskolen i Voldby (se der) — et savn for de to sogne.

1922 oplyses: Kkg. 20%, flink, velvillig befolkning, de kirkesøgende overv. uden partipræg. 1931: Kkg. 15%, smaa, men ret gode forhold, begyndende mghsmf. (35, sp.), ungdomsf., gode forhold, ikke udprægede. 1939: Kkg. 10%, ret gode forhold, ikke udprægede, uorganiseret ungdomsarb. 1947: Kkg. 8—10%, gode arbejdsmuligheder, en del gldags kirkelighed med ærbødighed for kirken, en del gr.prægede, ungdoms- og foredragsf., IM smf., ikke skarpe skel. 1958: Kkg. 7 og 9%, lille IM smf. (20), FDF, fritidsklub i prgd., YM-kreds, kirkeblad, ikke skarpe skel. 1963: Kkg. 8 og 10%, ret gode efter østjyske forhold, lille IM smf. (20), FDF, møder og sommermøder i prgd., YM-kreds, ikke skarpe skel. Overvejende husmænd og mindre gaardmænd.

Veggerslev kirke, vestligt i byen, har romansk skib og kor af granitkvadre paa skraasokkel, murene delvis omsat, billedkvader med mandshoved. Overhvælvet. Blytag paa koret. Højt taarn med spidsbue til skibet, kamgavle i nord-syd. Vaabenhus mod syd med fladbuet dør i tvillingbuet spejl. Altertavle med dele af en renæssancetavle fra c. 1625 og maleri af Gethsemane (fra 1895). Krucifix fra 1855, kalk fra 1790. Sengotiske stager. Degnestol fra c. 1625. Romansk granitfont med bladranker og tovsnoninger. Nederlandsk fad fra c. 1650 med løver osv. Enkel renæssanceprædikestol. Klokke fra 1861. Gravsten. Kirken restaureret 1962-63. Ny stole. 110 sd. Orgel.

Mackepr. s. 299.

Villersø kirke er lille, skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Et par rundbuevinduer er bevaret. Overhvælvet. Lille, lavt taarn med pyramidetag. Stor spidsbueaabning mod vest. Vaabenhus mod syd fra c. 1530. Kirken restaureret 1943, da vinduerne mod syd fik fladbuestik af gule mursten. Alterpanel med portalfelter, renæssancealtertavle fra 1642 med naive billeder af korsfæstelsen og opstandelsen (rest. 1943). Kalk fra 1790, smaa sengotiske stager. Romansk granitfont med dobbeltranke og løvefigurer. Enkel renæssanceprædikestol fra c. 1640, lysekrone fra 1723. 60 sd. Harmonium. Sengotisk kirkegaardsportal med rundbuet køreport og laage.

Mackepr. 299, 301.

Folketal. 1850: 277 og 118; 1901: 322 og 228; 1921: 353 og 335; 1960: 301 og 367.

Alltergæster: 1921: ialt 400; 1930: 165 og 105; 1938: 110 og 70; 1945: 100 og 65; 1958: 125 og 90; 1962: 134 og 132.

Menighedsraad: 1922: 4 IM, 3 gr., 5 u. p., 1934: 4 IM, 2 gr., 6 u. p. 1945: Valg, se ovf. (3 IM, 3 gr., 6 u. p.). 1957: 1 IM, 11 u. p. 1961: 2 IM, 10 u. p.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 39 rug, 33 byg, 31 havre. b) 3 rug, 3 byg, 3 havre, 15 rdl. c) 10 lpd. ost, 25 sn. æg, 14 gæs. d) 75 rdl. e) 53 td. ld. samt 22 td. ld. kær, afgift 106 td. byg. God jord. 7 td. hartkorn. Trelænget egebindingsværksprgd. fra 1790, smukt beliggende. — 1870: Regul.: 1504 kr., netto: 2842 kr. 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. — Prgd. opf. 1881.

20. 18. aug. 1848—17. jan. 76 (sp. Haderup 8. dec. 45): **Johan Frederik Georg Hansen,** f. 10. aug. 11 Odense. F.: Bogbinder Frederik H. og Anne Dorthea Schmidt. Stud. Odense 31, c. nov. 36 (l), lærer, Kbh., afsk. 17. jan. 76, † 22. apr. 82. — G. 25. apr. 46 Marie Elisabeth Horn, f. 21. juli 18 Faaborg, † 18. aug. 80. F.: Kbmd. Frants Anton H. og Ane Margrethe Kirstine Hempel.

21. 29. marts 1876—3. febr. 91 (ord. kat. Ribe 23. dec. 72): **Hans Ferdinand Payngk Tornøe,** f. 14. apr. 44 Flenstofte. F.: Kmrrd., amtsforvalter i Assens Jørgen T. og Lovise Augusta Sorterup. Stud. Haderslev 62, c. 69[1] (l), lærer Kbh., afsk. 3. febr. 91, død 16. marts 07. — G. 29. sept. 71 Jacobine Severine Gottholdine Bartholin, f.

Grevenkop-Castenskiold, f. 20. sept. 35 Vejle (G.[1] kmjkr. Vilh. Bartholin, skilt 60, han døde 96), † 28. sept. 12. F.: Kmhr., major i kavalleriet, landstingsmd. Jørgen Frederik G.-C. til Store Frederikslund ved Sorø, og Maria Annette Lüttichau. — Fættre: Møller, Fakse, og Sorterup, K. Stillinge. Hustrus kusine g. Carl Koch, Ubberup.

22. 16. apr. 1891—8. nov. 99 (sp. Rubjerg-M. 29. okt. 87): **S. B. Ring,** fl. t. Fausing-A., se Ormslev-K.

23. 29. dec. 1899—24. sept. 1908: **Ed. O. Geismar,** fl. t. sp. Randers, se teol. professorer, Kbh.

24. 16. dec. 1908—20. jan. 22 (Klokker Nathanaels k., Kbh. og lærer DMSs missionsskole): **L. Herling (Petersen),** fl. t. Karlslunde-K., se der.

25. 1. maj 1922—3. jan. 46 (sp. Ullits-F. 13. marts 19): **Jeppe Sørensen Vedsted,** f. 17. juni 92 Farup. F.: Gdjr. Jens Jørgensen V. og Karen Jepsen. Stud. Ribe 12, c. 18[1] (h_1), afsk. ved dom 3. jan. 46. — G. 21. maj 19 Olga Agnes Anna Andreasen, f. 5. maj 00 Kbhvn. F.: Hotelejer. — Broder: Mosbjerg-B.

Udg. 25: Digte: Bibelske træsnit: Fra julenat til paaskemorgen, skr. bibelske digte i dagspressen.

26. 18. juni 1946—15. aug. 58 (sp. Hylke 14. aug. 38): **G. V. Jørgensen,** fl. t. Tilst-K., se der.

27. 8. dec. 1958 (rkp. Struer-G. 12. nov. 31): **Evald Ejnar Sand Garsdal,** f. 30. apr. 01 Frederiksberg. F.: Fotograf Anton Oluf Sand G. og Hertha Anthonia Marie Jensen. — Landmd. til 1922, stud. Statens kurs. 25, c. 31[2] (h_2). — G. 3. dec. 22 Anna Jensen, f. 29. aug. 16 Vesterbølle. F.: Gdjr. Jens Cæsar J. og Kristine Pedersen.

GERRILD-HEMMED

Gerrild sogn, 2733 ha, langs Kattegat, er meget naturskønt; mod øst G. klint (25 m) og en smuk dal, god jord, mod vest store skove, Brøndstrup mølleaa, ved dens udløb i havet opgraves ral, der udskibes fra en lang skibsbro. G. fyr. Enge mod sydøst, god badestrand. Byerne G. (sammenbygget med Stokkebro), 492 indb., med fh. fra 1899 (nu nedlagt), centralskole, bibliotek, kro og hotel m. m., banen er nedlagt. Brøndstrup, Tornled. Hg. Sostrup (Benzon), flere større gaarde, meget blandet befolkning, folketallet nedadgaaende. FDF-feriehjem (Fjeldholm) fra 1961, ved stranden.

Pastoratet er søgt af turister, begge sogne udgør Djurslands nordøstligste del, stranden fra Gerrild til Fjellerup er meget smuk, ligesom de store skove i begge sogne. Gerrild by med sine bindingsværksgaarde, omgivet af høje træer, samler sig om kirken. Udsigten fra kirken ned over landsbygaden er helt usædvanlig.

Hg. *Sostrup* (en tid kaldet Benzon efter slægten Benzon) er et af Djurslands anseligste herresæder. Den nævnes allerede 1327, har været ejet af Jens Hvas, der deltog sammen med Skipper Clement i fejden for Chr. II., og blev henrettet i Viborg sammen med skipperen 1536. Det nuv. Sostrup paabegyndtes af Jacob Seefeld († 1599). Hans Seefeld skal 1613 have bortspillet gaarden, hvorefter den kom i slægten Skeels eje. 1725 oprettedes grevskabet Skeel af 4 hg. med Sostrup som hovedsæde, grevskabet nedlagdes 1807. Ved auktion solgtes det til ritmester Jacob Benzon, som oprettede stamhuset Benzon 1829. Godset var nu i slægten Mylius-Benzons eje til 1943, da lb Mylius-Benzon solgte det (1924 overgaaet til fri eje) til A/S Benzons gods, der 1944 ændrede navnet til Sostrup gods, 1945 blev godset konfiskeret af staten og 1947 solgt til A/S Sostrup gods, hvis hovedaktionær er Aarhus emballagefabrik. Der var tyske flygtninge paa slottet, og efter deres afrejse stod slottet tomt, indtil det 1950 solgtes til godsejer Harald Mark, uden gods. Mark satte slottet i stand, og en tid var her kostskole, ledet af Torben Brix, og der var planer om at indrette et Johannitterkloster. Avlsgaarden ejes stadigt af Aarhus emballagefabrik.

En ny æra indledtes, da slottet plus 12 td. ld. park solgtes til *Cistercienserordenen.* (Godset er 58,9 td. hartk., 1442 ha, deraf 1140 skov, ladegaarden om den store gaardsplads er fredet). Det meget anselige slot fra omkr. 1600, omgivet af voldgrave, et mægtigt trefløjet anlæg, pragtfuld sandstensportal, er nu nonnekloster og klosterpension. Cistercienserordenen (stiftet 1098 af Bernhard af Clairvaux), er en af de ældste og største klosterordener. Søstrene bærer en sorthvid dragt. Grev Holstein-Ledreborg støttede de danske søstre, og en tid boede de i et gammelt mejeri ved Lejre (fra omkring 1920). Saa kom de til Sostrup, som blev moderniseret, og de strenge ordensregler følges, dog er der intet gitter, som lukker søstrene ude fra omverdenen. Det er det første kvindekloster i Jylland efter ref. (Berl. Tid. 21. maj 1961).

Skeels birk (opr. 1725, lagt under Nr. herr. 1820, havde først tingsted paa Sostrup, senere flyttet til Skindbjerg, Kastbjerg sogn). Flere oldtidsminder.

Gerrild fyr. Paa en gammel gravhøj, Troldhøj, nær ved Knudshoved (Knudshøj) paa Djurslands nordøstlige hjørne ligger Gerrild fyr, der henhører under statens fyrvæsen og sorterer under marineministeriet. Dette fyr, der er oprettet 1895, tændtes, saavidt det kan skønnes af foreliggende materiale, første gang i begyndelsen af november nævnte aar.

Statens fyrvæsen havde i sin tid som øverste leder fyrdirektør *H. V. Ravn,* som var meget virksom i retning af at faa moderniseret en del gamle fyr, ligesom han tog initiativet til at faa oprettet flere nye, deriblandt Gerrild fyr. Det var af betydning at faa anlagt et fyr netop paa dette sted, thi den store revle ved Stavnshoved var en alvorlig hindring for sejladsen ved Nord-Djurslands kyst, og det blev en betryggelse for de søfarende, da fyret tændtes over farvandet her, populært kaldet „Knud-Dam". Fyret anlagdes i en trækonstruktion, der placeredes paa Troldhøj 18 meter over havet og havde petroleumsbrænder med fast linseapparat. I 1912 forandredes fyret til blinkfyr, og der installeredes en brænder beregnet for Blaugas, en art gas, der har sit navn efter opfinderen *Blau.* Denne gas transporteredes til og opmagasineredes paa brugsstedet i dertil indrettede beholdere. I 1919 skete der atter en ændring i fyrets virkemaade, idet det forandredes til et vinkelfyr, der i forskellige vinkler viser hvidt og grønt lys. Synsvidden blev 13,5 sømil og lysstyrken 1800 H. L. (H. L. er betegnelsen for maaleenheden „Hefner-Lys", som anvendes i det danske fyrvæsen).

Fyret virkede efter sin hensigt: til orientering for de søfarende at lyse hver nat. Dog har det lejlighedsvis været sat ud af funktion, saaledes i isvinteren 1940, da Kattegat var fyldt med is, som forhindrede sejladsen i en saadan grad, at fyrets virkninger overflødiggjordes. Endvidere var det paa grund af krigen slukket i tiden fra 20. maj 1940 til 8. maj 1945.

Som tiden gik, begyndte der fra de søfarendes side at rejses krav om, at fyret enten burde gøres højere eller flyttes nærmere ud til kysten. Dette krav blev dog først aktuelt, da der i 1940 i umiddelbar nærhed af fyret opførtes en ejendom, som kom til at ligge i fyrets lyskegle. Kravene om en restaurering resulterede i, at der i sommeren 1945 blev paabegyndt opførelse af et helt nyt fyrtaarn, beliggende paa det gamle fyrs plads. Færdiggørelsen af dette arbejde trak længere ud end ventet, særlig paa grund af vanskeligheder ved anskaffelse af de buede glasruder til linserummet. Men omsider stod det nye fyr færdigbygget som et 11 meter højt 4-kantet fyrtaarn, og i juli 1946 lagde fyrkontrollør *Vedel Hansen,* København, sidste haand paa værket, idet han installerede fyrlampen i taarnets top. Fyret er nu et elektrisk blinkfyr, der viser klart lys samt grønt lys som vinkelfyr. Selve fyrlampen er konstrueret saaledes, at blusset, hvis den elektriske strøm svigter, automatisk skifter over til gasblus.

Gerrild fyr har siden oprettelsen været betjent af ialt tre fyrpassere. Den nuværende, fyrpasser *Hans Andersen,* har virket her i over 40 aar. *(A. M. E.)*

Gerrild sogns historiker var *J. Bilde,* som 1922 udg. G. sogns hist., en bog der dog maa læses med stærk forbehold. Men især maa lærer *A. M. Egeskov* nævnes som G. sogns historiker (se litteraturfortegn. s. 309).

Hemmed sogn, 1842 ha, langs Djurslands nordkyst, naturskønt. Store kærstrækninger, hvor havet i stenalderen gik ind i landet. Øst herfor stærkt bakket og sandet jord. Tidligere heder er nu plantage. Overv. mager jord. Ejendommelig strand ved Strandhuse med mange store sten. Byerne H. med fh. fra 1931, Bønnerup med Bønnerup strand (463 indb.), megen sommerhusbebyggelse, feriehjemmet Klitgaarden, fiskerihavn (anl. 1937 som øhavn med bro ind til land), skibsbyggeri. Der er kro i det gl. krudthus, som var arsenal under krigen 1807-14. Smuk udsigt fra Stavnshoved klint i Emmedsbo plantage ved havet.

I fiskerlejet Bønnerup strand bor halvdelen af beboerne langt fra kirken. Bebyggelsen Emmedsbo i skovbrynet ligger meget smukt i bakket terræn med mange smukke træer og skønne gamle gaarde (Achton Friis: De jyders land, I, 274). En del oldtidsminder. En helligkilde, Sct. Peder, ved stranden ved Stavnshoved (Schmidt: DH, s. 144).

Af den ældre præstehistorie

Den første luth. sp. var *Jens Nielsen* († 1545), der vist havde været munk. — Derefter *Jens Jespersen* († 1575), *Laurits Jensen* († 1615) af Voldum-R. *Hans Sørensen* († 1631), mag. *Chr. Jensen Fischer* (1631-53) var en lærd mand. Hans datter blev gift med de to eftermænd, først med *Søren Palæmonsen* († 1657), saa med *Hans Pedersen Cappel* († 1684). Af deres 7 børn blev en søn sp. i Ørum-G., en anden i Tølløse, en datter blev gift med pastor Buch, Aalsø, en anden datter blev gift med eftermanden *Andreas Nielsen Haasum* (1684—1700). Hun giftede sig efter hans død med eftermanden *Jørgen* (eller Gregers) *Jochumsen Bruun* (1700 -42). Saa fulgte en sønnesøn af Andreas Haasum: *Anders Hansen Haasum* (1743-77, hans fader var sp. i Holbæk-U.). Han var pietist, hvad hans bøger viser; biskop Hygum sukkede: »Gid der var flere præster som han!« (Elle J., s. 96). Han efterfulgtes af sin søn, *Hans Cappel Haasum* (1777—1809), saa alle præster her var af samme slægt 1631—1809. *Nic. Kamph* (1809-27) flyttede til Skive, se Skærbæk. Han omtales temmelig nedsættende i BDG I, 148. Provst *H. E. Colding* (1827-32) flyttede til Ørsted, Jyll., se Odense, en dygtig præst, havde egr. til embedseksamen. — *Peder Nielsen Hjersing* (1832-37) var 56 aar, da han kom hertil fra Læsø, hvor han havde været præst i 30 aar. Han havde 19 børn. Lærer A. M. Egeskov skriver:

I begyndelsen af det 19. aarhundrede herskede der paa Læsø en udbredt fattigdom, under hvilken pastor Hjersing paa gudhengiven maade delte kaar med sine sognebeboere. — Særlig var noden stor i aarene 1816-20, og præsten savnede ofte det nødvendigste til sig og sin familie.

En dag i foraaret 1820, da korn og fødemidler var opbrugt, gik præsten øen rundt for om muligt at opdrive en skæppe brødkorn. Men det stod meget smaat til med kornforraad paa øen, og de enkelte, som endnu havde noget i behold, ville kun udlevere det mod kontant betaling. Tung i sind vandrede præsten hjemad om aftenen uden at have faaet noget ud af sin gang, og i sin nød anraabte han Gud om hjælp.

— Forinden havde præstens hustru paalagt to af sønnerne at hente tørv fra laden, og mens drengene nu var beskæftigede hermed, fik de i en lergrav ved præstegaarden øje paa en ring, som sad i lervæggen her. De prøvede at trække den ud, men da den sad for fast, hentede de en spade for med den at grave ringen ud. Det viste sig nu, at ringen sad fast i en blikdaase, hvis ene sidestykke under arbejdet løsnede sig og faldt ned i lergraven. Og hvad skete. — Ud af kassen væltede en hel mængde pengestykker. Ivrige styrtede drengene ind til deres fader for at fortælle ham om det vidunderlige fund. Præsten græd af glæde over meddelelsen, og man fik nu travlt med at tilendebringe udgravningen og at opsamle mønterne.

De fundne penge, som her blev draget frem for dagens lys, viste sig at være gamle mønter fra Frederik den Tredjes tid. De var antagelig gemt i jordens skød i en tid, da svenskerne huserede i landet. Hele fundet blev af præsten overgivet til den lokale øvrighed, som bragte pengene videre til højere myndigheder med forslag om, at den fattige præst fik overdraget den værdi, mønterne androg, i alt 1100 rigsdaler. Dette skete, og paa den maade gik det til, at præsten paa Læsø fandt hjælpen nær, da noden var størst.

Pastor P. N. Hjersing blev senere kaldet til sognepræst i Gerrild-Hemmed paa Djursland og virkede her til sin død i 1857. Han blev begravet paa Gerrild kirkegaard, og hans slægt ærer endnu hans minde, bl. a. ved stadig at værne om hans gravsted og holde det smukt.

Pastor *N. B. Welling* (1837-50) hørte den gamle tid til, han var barnløs og maaske noget sær.

Tiden siden 1850

De gamle fortæller, at befolkningen omkr. 1850 var præget af, at de var hoveribønder, temmelig forkuede og drikfældige. Kortspil, svir og slagsmaal hørte til dagens uorden. Men i løbet af et par slægtled ændredes dette. Da bønderne blev fri af herregaardsvældet, rejste de sig, og navnlig i Gerrild sogn blev der en dygtig, vaagen og som helhed velstillet bondestand. Hemmed sogn har altid været fattigere.

Pastor *P. Henriksen* (1850-61) var en vaagen og dygtig præst. Han holdt hver onsdag i fasten gudstjenester, hvor ungdommen særligt gav møde. Han holdt møder sammen med pastor *la Cour*, og han støttede *Jens Larsen*, Værløse, da han 1855 holdt forsamlinger her. 1856 vendte Jens Larsen tilbage, han fik flere venner, men der var ikke vækkelse. Den særprægede vækker, pastor *B. C. Henriksen*, som blev sp. i Vejby-S. og vakte saa voldsomt røre i Vendsyssel, var søn af pastor Henriksen. Den høje, magre, fanatiske, unge præst holdt ved sin moders begravelse en tale, der huskedes.

Provst *H. C. E. Koch* (1861-78) var Grundtvigs discipel, en myndig og anset præst. Prøjsersoldaterne lærte hans myndighed at kende 1864, da nogle ryttere var saa frække at ride ind i præstegaardshaven. Den vrede provst jog dem ud, paa haandfast maade. Provst Kochs forkyndelse prægede sognene, saa »beboerne bar mærke deraf for livet og blev i stand til at overgive den gode arv til deres efterkommere indtil denne dag« (Algreen-P., »Kirkehus og skolestue«, II—III, s. 34). *Vilhelm Beck*, som fra Ørum ellers var med til at præge store dele af Norddjursland, kom ikke til at præge Gerrild. Det har altid været svært at samle til missionsmøde i Gerrild. Enkelte fra Hemmed gik til Ørum, senere til *Wilhjelm* i Rimsø. Vilh. Becks postille fandtes i enkelte hjem, men kom ikke til at sætte præg. Provst Koch indsatte Vilh. Beck 1866 og modtog ham venligt, men der var ellers intet samarbejde. Provst K. var fmd. for Missionsforeningen for Grenaa og omegn, der var n. grundtvigsk og støttede Ydre mission, kun ledet af præster. Indre missions udsendinge og de grundtvigske arbejdede sammen, indtil skillelinjerne blev trukket skarpt op 1867, da Vilh. Beck nægtede Vilh. Birkedal at prædike i Ørum, med mindre Beck fik lov at slutte og faa det sidste ord. Provst K. og de flg. sp. holdt godt besøgte bibellæsninger.

Pastor *P. C. Dyrhauge* (1878-94) kom hertil fra nabosognet, Fjellerup-G. Han var meget skoleinteresseret, streng og fast (se ndf.). Der var

endnu i hans tid ret god kirkegang, men ikke saa stor som i provst Kochs tid. Henri de Serene d'Acqueria har i Berl. tid. fortalt en historie fra disse overgangsaar fra brændevinsdrikkeri til afholdenhed og kirkegang, pastor D. holdt gudstjenester ved Bønnerup strand, til tider ogsaa bibellæsninger, hvor han paa pædagogisk vis lod deltagerne læse op af Bibelen. En mand, som skulde læse om Jakobs drøm, læste haardnakket: »Herren sendte Jakob en dram«. Præsten lod manden læse det om og om igen, og manden sagde sindigt: »Der staar en dram!« Præsten afbrød: »Det er umuligt!«, hvortil bondemanden svarede med fast røst: »Sig ikke det, hr. pastor! Der staar skrevet, at for Herren er intet umuligt!« — Saaledes kunde det nok knibe med forstaaelsen, og aandeligt liv var der ikke meget af.

Pastor *J. P. J. Mynster* (1895—1906) var af den Mynsterske slægt, en jævn og afholdt mand, nem at komme i tale med. Han og hans hustru var meget musikalske, og de fik anskaffet orgel til kirken, hvor fruen spillede, og der blev dannet et lille sangkor. Men kirkegangen tog af, og M. søgte bort. Indremissionærer holdt en gang imellem møder, men sognene var n. grundtvigsk præget. Mynsters forkyndelse blev næppe ret forstaaet af bef.

Mynster arbejdede her flittigt paa sin store verbalkonkordans til Gl. test. Den blev aldrig trykt men stoffet afgivet til den danske ordborg.

Pastor *P. J. Broe* (1906-15) var nærmest IM, men ikke stærkt retningspræget. Han har i 2 kollegiehefter skrevet om sit liv. Han var især fangernes ven, havde været fængselspræst ved Horsens tugthus fra 1896, og flyttede tilbage 1915 til Horsens for at blive tugthusets præst. Der var kun faa, der sluttede sig til IM, men Broe var en samvittighedsfuld forkynder. Han var glad for at være i Gerrild, han betegner de 11 aar her som en lykkelig tid. Det var ham en glæde at færdes i den smukke natur og besøge folk. Kirkegangen voksede lidt efter lidt, og præstegaarden aabnedes for møder osv. Han var meget flittig (præget af samarbejdet med de kendte Horsens-præster: *O. Olesen, Carl Christensen* og *Th. Tomasson*), og her havde han et nært samarbejde med pastor *A. Løwe*, Fjellerup. De holdt møder sammen ved Bønnerupstrand, som ligger paa grænsen til Glæsborg sogn. I Sostrup (Benzon) skov holdtes sommermøder, baade politiske og kirkelige, og her samledes mange. Pastor B. omtales som »en dybt alvorlig præst, en meget nidkær præst. Karakteristisk var hans mildhed og lysende blik, der udstraalede medmenneskelighed. Mennesker fik tillid til ham og aabnede sig let for ham. Han var en god prædikant, men hans særlige naadegave var samtaler paa tomandshaand. Det var nok ogsaa det, der gjorde ham saa egnet til at være fængselspræst.«

Pastor *Janus C. Knudsen* (1916-21) var nærmest grundtvigsk. Han var rigt begavet, historiker, havde i mange aar været seminarielærer. Han kom ved sit friske væsen let i kontakt med folk. Han begyndte at holde særlige gudstjenester i Bønnerup strand, hvilket fortsattes til c. 1950.

Pastor *Carl Hansen* (1922-40) skriver: »Vi kom til G., et af de skønneste steder i Danmark. En herlig plet, omgivet af skove, med en befolkning, der paa flere maader var noget for sig selv, ja havde deres egen dialekt. Først kort før vi kom dertil var de sidste fæstegaarde gaaet over til selveje, og der var nu en dygtig landmandsbefolkning. Særlig mod øst er jorden frugtbar. Afholdsbevægelsen havde virket godt, og der var nu ikke saa lidt folkelig og kirkelig interesse i grundtvigsk retning. Vi dannede en kreds af KS, som holdt vel besøgte møder, og den var med til at sætte de større KS-møder i Grenaa i gang. IM havde kun meget ringe tilslutning. Kirkerne var som regel ret godt besøgt. Den politiske interesse var stor. Intet viste, at forrige slægtled havde været hoveribønder. I den vestlige del af Gerrild og Hemmed er jorden tarveligere, her var mindre velstand. I Hemmed var der en lille IMs kreds, men forsamlingshuset samlede den væsentlige del af befolkningen. Der var nogle trofaste kirkegængere, men kirkegangen var ikke saa god som i Gerrild. Bønnerup strand havde de fleste indbyggere, næsten alle optaget af fiskeri. Der blev holdt maanedlige gudstjenester, først i et strandhotel, saa i en ny skole, og her var godt besøg. Befolkningen i Gerrild var som een stor familie, hvor det ikke var saa helt let for fremmede at faa indpas. Blandt de grundtvigske var gdjr. *Jakob Møller* den førende. IM i Hemmed havde gudstjenester ved indkaldte præster, men var iøvrigt kirketro. En lille kvindekreds arbejdede for Pathanmissionen. Jeg var meget glad for at være i Gerrild-H., og maatte desværre tage afsked derfra p. g. a sygdom.« Pastor H. havde været præst i USA, og var til en vis grad præget deraf. Fra anden side skrives, at Broe og Carl Hansen nok saa »lidt for lyst« paa forholdene. Der var adskillig ligegyldighed at bekæmpe.

Pastor *J. Arne Hansen* (1940-47) efterfulgtes af pastor *Helge Aagaard* (siden 1948), som skriver: »De senere aar er præget af jævn tilbagegang i enhver henseende, og maa nærmest betegnes som helt stagneret. Til sædvanlige gudstjenester møder der fra 2—3 til 8—10 menn. Størstedelen af de i de sidste 12 aar begravede var lejlighedsvise, enkelte ret regelmæssige, krikegængere. De nulevende sætter kun ved særlige lejligheder deres ben i kirken. Grunden er ikke uvilje eller bevidst modsætningsforhold til kirke og præst, over for hvem de i det daglige er velvillige, men man faar bare ikke strammet sig op til det, og man kommer baade over for hinanden og præsten med de mærkeligste indbildte undskyldninger. En væsentlig grund er nok, at »de andre« heller ikke gør det. Alt kirke- og mødeliv, der ikke lige har nyhedens interesse, mødes med ligegyldighed. Ingen ny kommer til, hvor de gamle falder fra. En lille, virksom Pathankreds i G. uddøde samtidig med , at dens medlemmer »faldt fra«, ligeledes er KS's virksomhed totalt ophørt. Et forsøg paa ungdomsmøder og Porto-Novo-møder i prgd. lykkedes kun et par aar. Indre mission, der kun findes i Hemmed, er rester fra *Vilh. Becks* tid i Ørum; de har stadig en begrænset mødevirksomhed, men holder ikke mere særlige gudstjenester uden en ganske enkelt gang. M. h. t. kirken interesserer: i alt væsentligt kun alt det udvendige, det, der kan være at »snakke om«. Alt dette hænger nok alligevel sammen med »fæster-mentaliteten« der i folks hele væremaade og indstilling stadigt spores trods al indflydelse af tidens strømninger, og tillige sm. m. den geografiske isolering af sognene og den stadige ret kraftige tendens til indgifte. Stort set er mentaliteten en mellemting ml. et

øsamfund og et alm. landsbysamfund. Indstillingen er i bunden rationalistisk-pietistisk, gn. tiderne ret upaavirket af enhver form for vækkelse, hvad der giver en viss træg stabilitet med afgjort utilbøjelighed til at gøre sig gældende med andet end det tilvante, hvilket virker bevarende mod opløsende strømninger, men til gengæld i længden bliver »den visse død«. I samme retning peger den udtalte forskel ml. sognene, idet menighedsraadet i H. optræder langt selvstændigere end i G. (først 1951 blev G. kirke selvejende, H. blev selvejende 1920). Trods uvilje mod enhver forandring i det bestaaende har de senere mghraad m. h. t. kirke og prgd ikke været karrige, selvom kulturelle synspunkter har haft svært ved at hævde sig over de praktisk-økonomiske. 1951 flg. ofredes 190.000 kr. paa restaurering af G. kirke og 1956 c. 100.000 kr. paa modernisering af prgd., saa G. fik en ganske udmærket prgd.« Østfløjen er forpagterbolig.

Blandt lægfolk nævnes særligt gdjr. *Jacob Møller* (f. 77, † 59), fmd. KS, kirkeværge, af uforfalsket bondesind og bondemaal, forankret i gode, gamle traditioner og vaagen over for alt værdifuldt nyt, en af de sidste støtter.

Skolen.

Gerrild. 1724 lod greve *Chr. Scheel* en skole opføre, 1855 opførtes ny skole. Lærere: 1835-52: *J. C. Lehrmann* (f. 07 Aarhus, afsk. 52, fl. t. Essenbæk, † 91), provst *Haar* omtalte ham som „en af provstiets ypperste lærere", var fmd. Grenaaegnens lærerf., branddir., folketingsmd. (Ebeltoftkr.), forfatter (digtsamlingen „Markblomster", fortællingen „Den frisindede", med rosende fortale af *St. St. Blicher*), skrev under mærker: „Bjergmanden fra Mols" eller „Florentinus Bergstrøm". Tog afsked p. g. a. svagelighed. — 1852-88: *A. C. Nonboe* (f. 1819, afsk. 88, † 90), dygtig lærer, holdt haard disciplin, en ejendommelig personlighed, hvis drastiske udtryk mindedes længe. 1888—1928: *Jens E. K. Friis* (f. 62, afsk. 28, † 49 i Aabenraa) blev som eneste ansøger (med betænkelighed p. g. a. hans ungdom) andenlærer her 1883 og var saaledes lærer samme sted i 45 aar, et ret enestaaende tilfælde. 1928-51: *A. M. Egeskov*, se ovf. 1951: *G. Møldrup Hansen.* Skiftende anden.

Stokkebro skole, opf. 1904: 1904-47: Lærer *Kr. Riberfelt*, 1947-51: *V. Kyndal*, 1951: *A. M. Egeskov*, en grundig og saglig lokalhistoriker, se litt. nedenfor.

Hemmed skole. En ny skole opf. 1860 som afløsning for en ældre. Lærere: 1848-68: *P. Hansen* (f. 1822, fl. t. Magelteving, Lolland), „en kundskabsrig og haandsnild mand", indførte rationel bi-avl, fine frugtsorter, var „noget ualmindelig", og myndighedernes syn paa ham var „noget skeptisk". 1868-71: *K. Sørensen*, fl. t. Grundfør. 1871-83: *N. Nygaard*, kom hertil fra Villersø, fl. t. Voer, Rougsø herr. 1883—1915: *J. F. Busk*, begavet, kundskabsrig, meget musikalsk, † 15. 1915-30: *J. C. Jensen*, fl. t. Binderup ved Aars. 1931: *Jens Hansen.*

Bønnerup skole (opr. 1900): 1900-26: *And. Olesen*, stilfærdig, fordringsløs, særpræget dygtig og afholdt lærer, † 26. En søn blev sp. i Grove-S. — 1926-48: *Vald. Jørgensen*, afsk. 48. 1950-56: *G. Clementsen*, fl. t. Skævinge.

Skolerne blev nedlagt eller omdannet til forskoler, afløst af centralskolen for begge sogne i Glæsborg, med realafd. Leder: *Gravesen.* Aftenskole. Centralskolen aabnedes 1962. (A. M. E. i Rand. aarb. 1962, 20 f.).

1921 oplyses: God kkg., ikke fremtrædende retningspræg. Gr. paavirkning i G., lidt IM i H., mange alvorlige og udmærkede mennesker, stor indbyrdes hjælpsomhed. Gudstj. i Bønnerupstrand hver 4 helligdag. — 1927: Kkg: 8—10%, ret rolige, mest gldags krd., lille IM kreds, KS, DdU (145). — 1939: Kkg. 3—6%, ikke særlig stor interesse eller kirkegang, lidt IM i H., KS i G., velvilje. — 1947: Kkg. 6 og 5%, alm. folkekirk. forhold, Pathan- og Sudankreds, IM i H. (25), KS (25), Gudstj. i Bønnestrupstrand hver 4. helligdag. 1963: Ringe kkg., regnes for unormalt at gaa i kirke, tradition for at lade være. Stagnerende IM smf. i H., se iovr. ovf.

Gerrild kirke, sydøstligt i byen, ligger højt, er ret anselig og smuk. Romansk skib og kor af kridtstenskvadre paa dobbelt skraasokkel, rigt prydet, østgavlen har høje arkadeblændinger ml. flade pilastre, den ommurede syddør benyttes, norddøren har halv-sojler; smuk korbue, blytag, overhvælvet. Senere er tilføjet svært taarn med sadeltag og spidsbue til skibet, trappehus med spindeltrappe. Vaabenhus mod syd, korsfløj mod nord med bred spidsbue til skibet. Kalkmalerier i skibet fra c. 1500 med skabelsen, syndefaldet, en kone, der kærner smør osv. Det murede alterbord har bagtil en aabning, der lukkes med en sengotisk laage. Smuk barokaltertavle fra c. 1680, i midten nadveren med delvis fritstaaende figurer, flankeret af snosøjler, topstykket med krucifix og rankeomvundne pyramider. Smuk, sengotisk kalk med fod fra 1492 og indgraverede helgener (Stammer fra Helligaandsklostret i Randers). *Kalken* findes i Randers museum. Den gamle messehagel paa Nationalmus. Balusterformede stager fra c. 1625. Smuk romansk granitfont med særprægede relieffer, en mand med et bæger ses mellem to løver. Barokfontehimmel fra c. 1700 med Kristus og børnene. Prædikestolen fra 1682 hviler paa en figur af Moses, og har ml. snosøjler: Kristus og evangelisterne. Samtidig himmel. Stolegavl fra 1682. Urværk i taarnet (ude af brug). Epitafier. Kirken, der efterhaanden var noget forfalden, overgik 1951 til selveje. Ved den store restauration 1952-53 fik den et helt andet udseende, nye vinduer, døbefont og prædikestol blev flyttet, saa der blev fri udsigt til koret, da herregaardsstolene ragede frem for koret. Alteret stafferedes i sort og guld, prædikestol og fonthimmel i blaat, brunt og guld, dristigt og stærkt virkende, en seværdighed i dsk. kirkekunst. Kalkmalerier genfremkaldtes, herregaardsstolene forsvandt. 190 sd. Orgel. Den nedlagte kirkegaard omkring kirken indrettedes paany til begravelse. De sidste gl. gravsten fjernedes (ogsaa stenen over pastor B. C. Henriksen, se Astrup-T.), undtagen stenen over pastor Hjersing.

Mackeprang, s. 25, 45, 285.

Hemmed kirke er lille, kullet og fattig. Skib og kor er romanske, af raa kamp med tilhugne hjørnekvadre. Senere vaabenhus mod nord. Alle gavle er kamgavle. Thorvaldsens Kristus i gips paa altret. Romansk granitfont med mandehoveder. Prædikestol fra 1621 (restaur.). Fladt brældeloft. Istandsat 1947. Malerier. Modelskib fra 1920. Orgel fra 1947. 100 sd.

Mackepr., s. 305.

Folketal. 1850: 559 og 247; 1901: 725 og 371; 1921: 912 og 592; 1960: 757 og 747.

Altergæster: 1921: Ialt 500; 1930: 217 og 155; 1938: 187 og 188; 1945: 280 og 210.

Menighedsraad: 1922: 2 IM, 10 gr. (u. p.), 1934: do., 1945: 3 IM, 3 gr., 6 u. p., 1957: 2 IM, 10 u. p., 1961: G.: 6 u. p. (n. gr.), H.: 4 IM, 2 u. p.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 93 rug, 65 byg, 49 havre, b) 16 rug, 4 byg, 40 rdl., 25 fv. brænde, c) 19 lpd. ost, 79 sn. æg, d) 230 rdl. e) 90 td. ld., 8 td. hartk. Udm., smuk egebindingsværksprgd. fra 1790, enkesæde. — 1870: Regul.: 2416 kr., netto: 3724 kr. 1913: 2. kl., 1958: 12. kl. Udm. prgd. fra 1790 i 2 fløje. Hovedrest. 1956.

15. 25. apr. 1837—17. aug. 50 (sp. Nimtofte-T. 25. nov. 25): **Niels Bay Welling,** f. 1. aug. 83 Randers. F.: Kbmd. og stadshauptmand Rasmus W. og Else Cathrine Bay. Stud. Randers 02, c. juli 10 (h). Møller i Demstrup, † 17. aug. 50. — G. 2. nov. 19 Mette Grarup, f. o. 00, † 1. febr. 85. F.: Tobaksspinder i Aarhus Peter G. og Marie Rasmussen.

16. 29. okt. 1850—10. febr. 61 (sp. V. Tørslev-S. 16. marts 39): **Peter Henriksen,** f. 5. febr. 02 Gudum v. Aalborg. F.: Gaardfæster Henrik Poulsen og Karen P. Stud. Aalb. 23, c. maj 31 (h), husl. Fakse prgd., hjpr. Torsager-B. 28. nov. 32, † 10. febr. 61. — G. 34 Dorothea Ulrikka Budtz, f. 24. maj 00 Torsager, † 31. okt. 83. F.: Sp. Torsager-B., † 51, se der. — Søn: Astrup-T., hustrus søster g. Vadum, Galten-V.

Pastor H. mindedes som en alvorlig og ydmyg mand (s. ovf.). Han og pastor *Chr. la Cour*, Aalsø, havde boet sammen som studenter, og H. blev en tid huslærer hos la Cours stedfader, provst Barfod, Fakse. Nu mødtes de paa Djursland, holdt møder sammen og arbejdede begge

for vækkelse af kirkeligt liv, nærmest i grundtvigsk retning.

Hjælpepræst hos pastor Henriksen:
1860—61: *A. C. Hansen*, se Fuur.

17. 26. apr. 1861—31. aug. 77 (sp. Gjesing-N. 11. okt. 55, provst Rougsø-Sønderhald-Nørre herr. 22. juni 59): Provst **H. C. E. Koch,** fl. t. Horbelev-F., se der.

18. 17. nov. 1877—15. nov. 94 (sp. Fjellerup-G. 27. maj 68): **Peter Carl Dyrhauge,** f. 28. nov. 19 Aunø. F.: Forpagter, senere bestyrer af færgegaarden i Sundby Valerius D. og Johanne Margrethe Friis (sønnedt. af provst F., Marslev-B.). Stud. Vrdbg. 39, c. juli 46 (h), husl. V. Hassing prgd., do. paa Dybvad, institutbestyrer, Sæby, ord. kat. Grenaa 26. okt. 57, afsk. 15. nov. 94, † 25. dec. 02. — G. 26. maj 54 Marie Jensine Frost, f. 21. sept. 32 Kaarup Mølle, Visborg, † 29. maj 04. F.: Ejer af Klitgaard Erhard Christian F. og Vilhelmine Henriette Nicoline Fangel (Se Mour. Trap Friis' forfædre, s. 11).

Pastor D. havde været dygtig skolemand, og han viste skolen og opdragelse af børn megen Interesse. Han kom næsten dagligt i skolen, og tog 1888, da den gamle lærer *Nonboe* mistede sin hustru og var meget nedbrudt, dennes timer, ikke til udelt glæde for børnene, der fandt ham streng og var bange for ham. Han krævede absolut stilhed. »Stille med træskoene!« lød det stadigt, og de maatte tage træskoene af. Man sagde, at han var en gruelig lektieterper, selv lærebogens anmærkninger, som de aldrig havde lært, skulde de sige fejlfrit. I aarenes løb havde han 33 unge mennesker, drenge og piger til opdragelse i præstegaarden og undervisning. Han var af den gamle type, men han var god til besøg og til trøst. Se iøvr. ovf.

19. 16. febr. 1895—26. febr. 1906 (sp. Agri-E. 17. aug. 88): **J. P. J. Mynster,** fl. t. Marvede-H., se der.

20. 8. juni 1906—28. sept. 15 (Præst ved Horsens straffeanstalt 13. maj 96): **P. J. Broe,** fl. t. Horsens straffeanstalt, se der.

21. 12. febr. 1916—14. okt. 21 (Seminarielærer, Skaarup 03, tillige hjpr. der 09): **J. C. Knudsen,** fl. t. Bylderup, se der.

22. 22. jan. 1922—4. juni 40 (sp. Frøslev-M. 25. nov. 12): **Jens Christian Carl Hansen,** f. 22. Marts 74 Sdr. Kongerslev. F.: Gdjr. Hans Nielsen og Christine Jensen. Ved landbruget til 94. Stud. Odense 99, c. 05^1 (h_1), husl., dsk. præst Hutchinson, Minn., USA 07, do. Clinton, Iowa 09, afsk. 6. juni 40, † 4. jan. 62. — G. 18. maj 07 Clara Julie Nielsen, f. 9. jan. 82 Kellingbjerggaard, Sdr. Kongerslev. F.: Gdjr. Jens N. og Clara Birgitte Jensen.

Carl H. havde fra sin barndom ønske om at blive præst, men hans forældre holdt igen, da de havde smaa midler. De havde en gaard, og der kom landbrugskrise. Og der var 7 børn. Da han med slid og nøjsomhed naaede til at faa embedseksamen, var der overflod paa teologer, og han blev dsk. præst i USA. Det var interessante og lærerige aar (»jeg lærte ogsaa af mine bommerter!«), og han var glad for at være der. Saa blev han den kendte IM-præst, *P. J. Munchs* efterfølger i Frøslev paa Mors, hvor der var stærkt IMs liv og retningsskellene var skarpe. — Carl H. var vokset op i et hjem, hvorfra man regelmæssigt gik i kirke, men der var ikke meget liv i Kongerslev. Den venlige, gamle pastor Dr. Hansen i Kongerslev havde en søn, pastor *C. Asschenfeldt-Hansen*, der var ivrig IM-mand, men Carl Hansen kunde ikke med IM. Senere fandt han ind i grundtvigske kredse og blev hjemme der. Han vilde helst være præst for alle i sine sogne, men det lykkedes ikke rigtigt. IM brugte ham ikke, men han fik blandt de grundtvigske trofaste venner og kirkegængere. Selv siger han beskedent, at han kun naaede smaa resultater, men haaber, at han dog har været til velsignelse for enkelte. Se iøvr. ovf.

23. 3. okt. 1940—1. nov. 47 (sp. Vejlby-H. 22. maj 36): **J. A. Hansen,** fl. t. Kastrup v. Vrdbg., se der.

24. 20. marts 1948 (kkp. Zions k., Esbjerg 25. sept. 37): **Helge Aagaard,** f. 13. maj 12 Stenbergholt, Gjesing. F.: Lærer Johannes Kristian Aa. og Alvilda Elisabeth Jensen. Stud. Ribe 30, c. 36^2 (h_2). Hjpr. Helligaands k., Kbh. 8. sept. 36. — G. 12. maj 38 Helga Marie Holt, f. 30. dec. 15 Skærup v. Vejle. F.: Lærer Thorvald Nielsen H. og Martha Hansine Johansen.

Litt.: J. Bilde: Gerrild sogns historie, 1922. Vilh. Hansen: Om G. skoles oprettelse, Rand. aarb., 1942, P. Jensen: Fra G. sogn, smst., 1955, 60 f., om Sostrup, se Rand. aarb. 1924, 66 f., Hugo Mathiesen: En greve, 1954. T. Mølby: Den gl. Mogens og hans slægt paa Søgaard i G., Rand. aarb. 1962, 76 f. Anders Bödker: Fra Djursland 1928. Artikler, om forhold vedrørende Gjerrild (Hemmed), af lærer A. M. Egeskov, Gjerrild: Gjerrild kirkes historie, Randers dagbl. og Grenaa folketidende, Gjerrild kirkes heraldik, Grenaa flkt. 23/9 -?, Gjerrild kirkes kalkmalerier, Dagbladet Djursland 13/8 60, Gjerrild kirke og Agnetevisen, Randers dgbl. 15/11 49, En gammel alterkalks historie, Grenaa flkt. 6/9 49, Gjerrild kirke overgaar til selveje, Grenaa flkt. 9/2 51, Gjerrild-Hemmed præsterække siden reformationen, Grenaa flkt., Hvem malede Agnus Déi i Gjerrild kirke?, 20/8 53, Hjulploven i Gjerrild kirke, Aarhus amtstidende 2/2 63, Det gamle plovmotiv i Gjerrild kirke, Dagbl. Djursland 27/6 58, Præsteslægten Cappel-Haasum, Aarhus amtstid. 27/3 48, Skatten i lergraven (pastor Hjersing), Aarhus amtstid. 10/1 49 — Landsbladet, — Biskoppen holder visitats, Dagbl. Djursland 16/4 63, Gjerrild-børn benyttede gravminder som glidebaner, Dagbl. Djursland 27/7 63, Da præsten i Gjerrild mistede „Naadens korn", Grenaa folketid. 24/8 63, Jens Hvas til Sostrup, Grenaa flkt. 24/8 61, Dagbl. Djursland 5/3 60, En jysk herremand (Jacob Seefeld), Randers dagbl. 9/1 51, Den første Skeel paa Sostrup, 30/3 57, Grenaa flkt., Fra Christen Skeel til Torben Brix, Randers dagbl. 10/1 51, Slottet Sostrup, Adelsborg-skole-kloster, Grenaa flkt. 15/4 61, Hvem ligger begravet i Benzons (Sostrups) have?, Grenaa folketid. 26/9 64, En almuepoet (Mikkel Væver), Grenaa flkt. 5/12 49, Randers amtsavis 20/9 54, Gjerrild-folk stod model til historisk billede, Dagbl. Djursland 31/10 59, En by og dens ansigt (Gjerrild), Grenaa flkt. 10/8 59, Præsten og degnen tampede børnene i Gjerrild skole, Dagbl. Djursland 19/12 59, Gjerrild-degnens pligter i 1720, Dagbl. Djursland 31/8 63, Gjerrild-degn vilde være præst i Nimtofte, Dagbl. Djursland 2/11 63, Gjerrild-fæster gik i spidsen for sidste fæsteres frigørelse, Dagbladet Djursl. 24/9 63, Gjerrild fyr paa Troldhøjen, Grenaa flkt. 1/12 64, Natur, sagn og historie fra Djurslands kyst, Grenaa flkt. Jubl.nr. 4/8 64, Hemmed kirkes historie, Grenaa flkt., Randers dagblad, Af Gjerrild-Hemmed skole- og degnehistorie, Rand. aarb. 1962.

RIMSØ-KASTBJERG

Rimsø sogn, 1351 ha, er noget højtliggende og bakket, overv. sandet jord, bedst mod øst. Byerne R. med fh., Emmelev med mh. fra 1892, Albæk. Lidt plantage.

Enkelte oldtidsminder.

Kastbjerg sogn, 1366 ha, som hovedsognet let jord. Byerne K., Skindbjerg med mh. fra 1919, Selkær. Jævn landbefolkning, flere større gaarde.

Af den ældre præstehistorie

Rimsø har vist Danmarks ældste landsbypræstegaard. Den opgives til at være opført 1593, (aarstallet stammer fra bindingsværk og en gl. blyrude ved bagdøren), er fredet i kl. A., flere gange restaureret, sidst 1949-50, er 43 m lang, nu god, men dørene er utætte og for lave, 3 døre, der dagligt benyttes, er kun 1,3 m høje. Karakteristisk »Udskud«. Om præstegaarden og dens beboere gn. tiderne har lærer *H. A. Mogensen* skrevet udmærket i Rand. aarb., 1959, 62—71 (jvf. Grenaa folketid. 26. juli 43). Præstegaarden fik ny avlsgaard i 1961. Samtidig restaureredes den gl. sydlænge, der ogsaa er fredet. I østgavlen indrettedes kapel. Kirken fik her toiletter og arbejdsrum, præsten garage og brænderum. Gaardspladsen er nu beplantet, saa præstegaarden tager sig ud som ingensinde før.

Præsterne var vist af een familie fra ref. til 1716. Den første sp., *Søren Bjerg* var født i Skindbjerg, han afløstes af sin søn *Peder Sørensen Bjerg*, hvis datter vist blev gift med eftermanden *Simon Poulsen Skonning*, hvis datter blev gift med eftermanden *Rasmus Nielsen*, der efterfulgtes af sin søn *Simon Rasmussen* († 1696), hvis datter blev gift med *Hans Terkildsen Hammer* († 1716), om hvem det oplyses, at han »var kæk i det gejstlige og verdslige, god jurist og stor økonom.« Epitafium over ham i kirken. Hans datter blev ikke gift med eftm. (som Wiberg skriver). *Jens Sørensen Broge* († 1747) var en »begavet, ærlig og kærlig mand«. *Chr. Høst* (1747-79) var formuende og testamenterede 1000 (ikke 7000 som Wiberg skriver) til sognets fattige, men de gik tabt ved den store Scheel'ske fallit. *Chr. Berg* (1779-88) flyttede til V. Velling-S., *Carsten Volquartz* (1788—1822) var gift 5 gange. Hans 3. kone skal have hængt sig. Hans 5. kone skal han have faaet »efter avisen«, en bondedatter fra Storring. Hun blev kaldt »Spille-Kirsten«, fordi hun spillede violin, ogsaa ved bøndernes gilder. *David Seidelin* (1822-37) mindes som en meget ringe præst, det siges, at »han skulde have været afsat p. g. a. drikfældighed, men han drak sig ihjel forinden«, 44 aar gl. Han udgav et angreb paa myndighederne: »Bidrag til Hierarkiets historie i Danmark «, 1835 (se Københavnsposten 1835, s. 1111 f.), han var præstesøn fra Odense og broder til den kendte oberstl. Andreas S., der udgav en meget benyttet (drikke)visebog. Seidelin var helt præget af rationalismen, han nøjedes ikke med at synge drikkeviser, men drak selv, egnen er fuld af historier om ham. Fra drikkegilder i Grenaa kunde »han komme ridende til kirke søndag morgen og prædikede derpaa, saa alle græd. Folk imponeredes af denne »dygtighed«, han »talte saa smukt og sentimentalt om død og forkrænkelighed« (P. Severinsen).

Selvom mange slemme ting blev sagt om S., er en del nok overdrevet. Ved den provsteretssag, der førtes 1833-34 blev myndighedernes krav om afsked ikke taget til følge, men S. idømtes en bøde paa 50 rdl. til fattigkassen. *Christopher Budde* (1837-46) var en dygtig og kultiveret mand, se Sengeløse. Hans søn var den kendte børneven og forfatter Leopold Budde.

Tiden efter 1849

Naar pastor *P. Severinsen* skriver under Karlby-V. præstehistorie (Fra Randers amt, 1912), at der »indtil 1865 havde været meget uheldige præster i Rimsø«, maa han have tænkt paa David Seidelin. *Budde* blev provst, og *J. J. H. Nansen* (1846-55), søn af udgiveren af Berlingske tidende, etrd. Nathansen, omtales rosende af biskop Brammer ved visitats 7. nov. 46 og 14. juni 52: »Med endnu større glæde (end 1846, da de unge kun svarede ret utilfredsstillende) hørte jeg den elskelige og begavede pastor Nansen, der havde genvundet sine kræfter til den tjeneste, han med saa megen troskab udøver.«

Om pastor *C. P. N. Brandt* (1855-63) skrev biskoppen 1863, at udfaldet af visitatsen var ham til glæde i det hele, pastor B. holdt »en beaandet, indtrængende prædiken over 1. Pt. 3, 15.«

Pastor *T. L. Hammer* (1863-76) var anset. Kirkegangen voksede, H. drog flittigt rundt i sognene. (Han flyttede herfra til det nærliggende Karlby-V.). Befolkningen i Rimsø-K. var temmelig materialistisk, der var megen drik og mange gilder, men Hammer fik ved sin venlige og noble færd og sin menneskelige forstaaelse mangt og meget forbedret. Man var glad for ham, og Rimsø blev »hans hjertes sted«. Han skrev en sang til Rimsøs pris: »Rimsø, o Rimsø, hvor har jeg dig kær!« I Karlby maatte han hver aften gaa op paa højen i præstegaardshaven for at se over til Rimsø. Kirkeligt var han paavirket af *Martensen*. Hans studentertid faldt i de aar, da Martensen som ung student fængslede studenterne paa en helt ny maade. Hammer havde Martensens billede paa sin væg, og hans prædikant-ideal var *C. J. Boye*, som han flittigt havde hørt i Garnisons kirke. H. havde været lærer i 27 aar, han elskede børn, og paa sin fødselsdag, 30. dec., indbød han alle sognets børn til juletræ i prgd. Præstegaarden var om sommeren fuld af børn, især fra vajsenhuset, hvor han havde været lærer, han skænkede en lille kapital og et hus til en forskole i Rimsø. Baade *Jens Larsen*, Værløse og *Jens Dyrholm* havde holdt møder her, men der var ingen særlig vækkelse. Derimod mærkedes *Vilhelm Becks* indflydelse fra Ørum, især i Kastbjerg, hvorfra flere gik for at høre Beck. Biskop *Brammer* var særdeles tilfreds med *Hammer* (»en ualmindelig god kateket, talrig forsamling, alt præget af orden og nøjagtighed, en god evangelisk prædiken med klart foredrag« osv., 1873).

Der var forbindelse ml. de vakte fynske gaardmænd i Vejlby-H. (se der), og de bragte den gudelige forsamlingsbevægelse til Rimsø-K. Her nævnes især husmd. *Jens Laursen*, som 1869 mistede en $1^1/_2$ aar gl. dreng, der var opkaldt efter H. A. Brorson, og som blev begravet af *Vilhelm Beck*, til hvem forældrene havde løst sognebaand. Becks forkyndelse og forsamlingsfolkene arbejdede paa samme linie. Men vækkelsen her

greb ikke om sig, intet nævnes i Liber daticus eller kan berettes af de gamle.

I pastor *V. C. Guldbergs* tid (1877-84) gik det ret smaat. Han mindedes som »et uligevægtigt gemyt« (II, 402), kirkegangen var ringe.

Saa kom pastor *Fr. Wilhjelm* hertil (1884-91), og siden da har kirkelivet væsentligt været præget af IM, og præsterne har været IM eller haft forstaaelse for IMs arbejde. Siden 1947 har præsterne været »gammelkirkelige«, sognekirkelige, i samarbejde med IM. — *Wilhjelm* vandt sit store navn som IMs præst i Randers, hvortil han flyttede 1891, men ogsaa i Rimsø-K. fik han afgørende betydning. Sognene fik deres besøgelsestid, hans konfirmandundervisning satte spor længe efter, varm og alvorlig og indtrængende. *Wilhjelm* var vækkelsesprædikant, en levende IMs mand, hans kraftige forkyndelse bragte aandeligt røre i begge sogne; han blev til hjælp for mange. Kirkegangen blev stor, ogsaa fra Veggerslev, Gerrild-Hemmed, Karlby-Voldby og Grenaa kom man til gudstjeneste her for at høre den klare forkyndelse. Folk flokkedes til møder og bibellæsninger, alterbesøget blev stort. Der startedes ynglinge- og pigeforeninger (1887), 2 DMS-kredse, og der blev holdt samfundsmøder og vækkelsesmøder. Pastor W. nød ogsaa stor anseelse i sognet. 1886-91 var han sogneraadsformand. Vækkelsen i disse aar greb især de unge, og mange af dem holdt fast og blev bærere af IM her til deres død. De var brændende og nidkære. Kort efter vækkelsens udbrud kom den unge lærer *A. P. Jørgensen* som lærer til Kastbjerg 1886—1912.

Lærer *A. P. Jørgensen* (f. 1858 paa Sejerø, † 1937 der) stod gennem mange aar efter pastor *Wilhjelms* bortrejse som IMs leder. Han var tillige indremissionær og fik megen betydning for IM paa egnen. Med aandens ild og kraft kastede han sig ind i missionsarbejdet og blev en trofast støtte for livet i pastoratet. Han betegnes som »en af de bedste blandt Guds riges arbejdere paa Djursland« (DnA 1938, s. 69). Han havde som ung seminarist paa Blaagaards seminarium hørt *Frimodt* i Sct. Johannes kirke, blev klart omvendt, var først lærer i Dauding ved Horsens og virkede ogsaa der for IM. Han var en dygtig lærer af den gamle skole. I sit jumbekøretøj kørte han rundt her i Nørre- og Sdr. herred og holdt møder. Mange sene nattetimer har han tilbragt paa vejene i Djursland, og han var til megen velsignelse. Da han tog afsked 1922, flyttede han til sin fødeø, Sejerø, hvor han blev IM samfundets aandelige leder til sin død; han arbejdede i sdsk., DMS-kredse (var meget ivrig for DMS), fulgte levende tidens rørelseer, ogsaa udenrigspolitik og dansk politik. En vennesæl og trofast, hjertensfrom mand. Han levede efter sit motto: Kast ikke eders frimodighed bort!

Pastor *C. V. Bielefeldt* (1891—1903) sluttede sig her til IM, kastede sig med nidkærhed over arbejdet. Missionshuset i Emmerlev blev bygget 1892 for hele pastoratet. Gdjr. *Anders Fogh* var i en menneskealder missionshusets formand, en fuldtro IMs medarbejder. Sammen med smed *Eskild Andersen* ledede han i mange aar søndagsskolen, som fik stor betydning. De var begge blevet omvendt ved Wilhjelms forkyndelse. Faktisk alle børn kom i sdsk. Eskild Andersen ledede ogsaa en offervillig DMS kreds.

Pastor *Johs. Lind* (1903-09) havde stor kirkegang, gik helt og fuldt ind i IMs arbejde. Lind var opvokset i Sdr. Bjert ved Kolding, i det stærke IMs liv (Otto Moe), han havde stor natursans og elskede det skønne i naturen og dannede sammen med sin hustru, der var søster til teltmissionens stifter, *Marie Holst*, et smukt præstehjem. Han var veltalende, kirkerne fyldtes, og han samlede gerne de unge. Præstegaarden var aaben.

Pastor *H. J. Holt* (1909-21) var ogsaa fra Kolding-egnen, fra Taulov, en solid missionsmand som sin fader, indremissionær *Jens Holt* og som sin broder, *Chr. Holt*, Nazaret kirken. Han var ikke legemligt stærk, men gjorde et trofast arbejde rundt i sognene, og IMs livet befæstedes. 1919 indviedes missionshuset i Skindbjerg. Det var især gdjr. *Søren Møller*, som tog initiativet dertil og i mange aar var han den bærende i arbejdet der. Søren Møller var en særpræget og nidkær mand, ogsaa kendt som en dygtig landmand.

Pastor *V. E. Møller* (1921-35) havde været missionær i Indien og var 51 aar, da han kom hertil. Han gik udmærket ind i arbejdet, stod midt i IM, og ogsaa for Ydre mission blev der arbejdet flittigt. I disse aar dannede de ikke IM-prægede en foredragsforening, og der blev bygget fh. i Rimsø 1930.

Pastor *K. C. Mortil* (1935-39) var her kun faa aar. Hans tid blev præget af Oxfordbevægelsen, som vakte et ikke ringe røre. Det medførte baade fornyelse og splittelse, og der skabtes en haardhed, som mærkes endnu (1965). For mange var det en rig og lykkelig tid. Iøvrigt er der kun svage spor tilbage.

Pastor *Helge Heinsen* (1939-47) var sønderjyde, næstfmd. for KFUM og K paa egnen, han betød meget i krigens tid, samlede mange i prgd., især de unge. Præstegaardens 450 aars fest fejredes i sommeren 1943.

Atter fik Rimsø en sp., der havde været missionær under DMS i Indien, *Vilhelm Nielsen* (1947-58). Han var kredsfmd. for DMS, udpræget sognekirkelig, hvilket IM ikke altid forstod.

Pastor *Børge Riisgaard* (siden 1958) har en kort tid været missionær i Santalistan, og er medred. af »Re-formatio« (organ for den højkirkelige bevægelse). Pastor R. skriver, at han »som sin forgænger er udpræget sognekirkelig. Som andre steder er IM vigende her, men IM er kirketro. IMs samfund føles som smaa og lukkede, men er ikke just snævre. Der er kun faa unge, og det er ikke let at faa de unge med. Problemet er, at hidtil har IM staaet som »den sande krd.«, og det er svært at faa folk til at forstaa, at der ogsaa er en anden sand krd. Derfor arbejdes der nu sognekirkeligt ud fra et gammel-kirkeligt syn, der er aabent over for det højkirkelige, men med godt forhold til IM. — Kirken er endnu godt placeret i den alm. bevidsthed. I R. er der bred søgning til kirken, i K. mærkes tidligere tiders tryk af IM ret stærkt, saa den kirkesøgende kreds (mest IM) er der væsentligt mindre, men saa til gengæld en smule mere tro og nadversøgende. I prgd. holdes aabent hus og ungdomsmøder, i K. sdsk. to steder, i R. forsøges med børnegudstj. hveranden søndag. Alt i alt et godt sted at være præst.« Stor altergang i forhold til folketallet (som er dalende).

Befolkningen er god og gammeldags i sin færd

og tænkemaade. Der er ingen kro eller beværtning i pastoratet. Forholdene nu er som helhed almindeligt folkekirkelige, der spænder fra stor velvilje til komplet ligegyldighed.

IM arbejder ud fra de to mh., det ene fra 1892 i R., det andet fra 1919 i Skindbjerg. Blandt IMs ledere kan nævnes foruden lærer *A. P. Jørgensen*, bl. a. gdjr. *Anders Fogh* (f. 1857, †), gdjr. *Anton Sørensen* (f. 83, †), gdjr. *Søren Mathiesen* (f. 82, †), leder af sdsk. i K., sognefoged *Johs. Nielsen*, R. (f. 94), gdjr. *Vilh. Sloth*, Emmelev (f. 99), gdjr. *Martin Rasmussen* (f. 1918) leder af sdsk. og ungdomsarb. i K.

Skolen. I R. har der ikke været hyppigt lærerskifte: 1846-72: *N. P. Lerche*, 1872-88: *Jes H. Poulsen*, 1888—1929: *Johs. Fr. Hvorslev* (udm. lærer, virkede i sdsk., skolebørn sang i kirken, H. ledede ogsaa kor for voksne. Han huskedes for sit lyse humør, musikalske sans og dygtige sang), 1929-58. *Hans A. Mogensen*, dygtig lærer, lokalhistoriker. Skolen er opført 1908.

Kastbjerg skole, opf. 1933: Lærere: 1838-60: *Chr. J. Schmidt*, 1860-65: *J. Sørensen*, 1865-78: *H. H. C. Nissen*, 1878-86: *N. K. J. Høyer*, 1886—1923: *A. P. Jørgensen*, 1923-58: *M. Buus Jensen.*

Frk. *Caroline Nielsen* var forskolelærerinde 1906-49.

Glæsborg centralskole, opf. 1958, har realafd. for Fjellerup-G., Gerrild-H. og Rimsø-K. kommuner (fra 4. kl.). Hovedskolerne i R. og K. nedlagt, omdannet til forskoler for de 3 første aargange. De to sidste lærere gjorde meget for bibliotekerne og betød meget.

1921 oplyses: Kkg. 22 og 18%, gode forhold, præget af IM, 4 sdsk., 2 IM smf. 1927: Kkg. 20 og 25%, stor hørelyst, megen offervilje, KFUM og K, mest liv i K (1931: Nogen modstand i R.). 1938: Kkg. 16 og 7%, gode forhold, bedst i R., megen offervilje. 1946: Kkg. 15 og 12,5%, præget af IM, velvilje, hørelyst, stor offervilje, ungdomsm. i prgd. (60), 2 IM smf., 2 sdsk., 1958: Kkg. 13 og 10%, 2 IM smf. (20 og 20), KFUM og K, YM-kredse, ungdomsarb. ud fra prgd., kirkeblad, 1963: Kkg. 10 og 8%, svingende, vigende. Jævne forhold, præget dels af IM vækkelse, dels af smaa sogne. Velvilje og megen ligegyldighed, 2 IM-kredse (20 og 20), 3 sdsk., se iøvr. ovf.

Rimsø kirke, vestligt i byen, ligger højt, er smuk og anselig. Har maaske ligget ml. 2 høje. Skib og kor er romanske paa skraasokkel. Den store stenmester Horder har maaske været mester for kirken. Nordportalen er i brug, mens den meget rige sydportal (tovsnoninger, 4 gloriesmykkede figurer, og en love i Tympanon) er tilmuret. Portalen var en tid ført til Sostrup, men kom tilbage 1895. Koret har mod øst et rundt vindue, genaabnet 1954 (vinduet er gyldent glas som solskin). Korbuen er udvidet omkr. 1530. Overhvælvet, kirkens indre er efter restaur. 1953-56 et rent og lyst, smukt rum. Kraftigt taarn med gavle i nord-syd og rundt trappetaarn mod NV. Vaabenhus mod nord med kamgavl og ejendommelige blændinger. Muret alterbord med panel med malerier af evangelisterne fra 1661, rest. 1951. Altertavlen er en udskaaren korsfæstelsesgruppe, skaaret i eg fra præstegaardens bindingsværk 1953-56 af Eigil Vedel-Schmidt. Den gl. altertavle fra 1900 var en kopi af Carl Blochs opstandelsesbillede i Sct Jakobs kirke, Kbh. Spinkle stager fra c. 1675, romansk granitfont, hugget af forn. Horder, to daabsfade: et lille sydtysk med bebudelsen, et større fra 1689 med samme motiv. Renæssance-fonte-laag med indskrift. Enkelt renæssanceprædikestol fra c. 1625, klokke fra c. 1450. Epitafium og gravsten. En runesten fandtes 1832, staar nu paa en høj øst for kirken. Gamle blygruber er fundet i gulvet (fra c. 1200), nyt orgel fra 1958. 150 sd.
Mackepr., s. 8, 303, 409, Wimmer: Dsk. runemindesm. II, 9, Vilh. Nielsen: Optegn. fra rest. af R. kirke i Rand. aarb. 1959. Uldall, s. 88.
Kirkens 800 aars dag fejredes juni 1954 ved en festgudstjeneste.

Kastbjerg kirke, nordligt i byen, har romansk skib og gotisk kor ud i eet med tresidet afslutning, skibet har skraasokkel, er opf. af granitkvadre. Det opr. kor er revet ned i 14. aarh. Hvælvingerne støttes udvendigt af kraftige stræbepiller. Bredt taarn med kamgavle i nord-syd, vaabenhus mod syd. Efter lynnedslag 1950 en større restauration. Paa et tidl. alterpanel var en indskrift om at altret var plyndret af polakkerne omkr. 1659. Alterbilledet er kopi af Carl Bloch: Gethsemane (1923) i nygotisk ramme. Et ældre maleri fra 1870 (A. Tastrup: Den bedende Kristus) i taarnrummet. Lille alterkrucifix med sidefigurer fra c. 1700. Romansk granitfont med løver og menn.figurer, uden fod. Sydtysk daabsfad fra c. 1575 med bebudelsen. Lille, enkelt renæssanceprædikestol fra 1589 med samtidig himmel. Degnestol fra 1665, stolegavle fra c. 1650. Kirken trænger til fornyelse af inventaret. Skal restaureres. 130 sd. Orgel.
Mackepr. s. 214, 216 f.

Folketal. 1850: 316 og 282; 1901: 437 og 432; 1921: 441 og 432; 1960: 366 og 349.
Altergæster: 1892: Ialt 1054; 1902: 285 og 512; 1912: 315 og 527; 1922: 400 og 400; 1932: 500 og 500; 1942: 549 og 424; 1950: 660 og 533; 1958: 322 og 494; 1962: 389 og 479.
Menighedsraad: 1922: IM flertal, 1934: 6 IM, 6 u. p., 1945: 7 IM, 5 u. p., valg i R., 1957: 4 IM, 8 folkekirk., 1961: 4 IM, 8 u. p., valg i K.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 87 rug, 21 byg, 24 havre. b) 5 rug, 5 byg, 5 havre, 6 rdl. c) 14 lpd. ost, 40 sn. æg. d) 200 rdl. e) 64 td. ld., 16 hede, 6 td. hartk. Gl. firlænget egebindingsværksprgd. — 1870: Regul.: 2000 kr., netto: 3396 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. — Prgd. fra 1593 (se ovf.).

13. 7. aug. 1846—22. maj 55: **J. J. H. Nansen,** fl. t. Taps, se der.

14. 20. aug. 1855—10. aug. 63 (sp. Naur-S. 23. apr. 46): **C. P. N. Brandt,** fl. t. Krummerup-F., se der.

15. 15. okt. 1863—21. dec. 76 (Lærer Vajsenhuset 55): **T. L. Hammer,** fl. t. Karlby-V., se der.

16. 8. marts 1877—25. apr. 84 (sp. Gøl 15. jan. 71): **V. C. Guldberg,** fl. t. Bringstrup-S., se der.

17. 30. juni 1884—8. sept. 91 (hjpr. Snøde-S. 4. apr. 78): **F. Wilhjelm,** fl. t. 2. rkp. Randers, se sp. Sct. Peders k., Randers.

18. 8. dec. 1891—17. marts 1903 (sp. Ho-O. 10. dec. 88): **C. V. Bielefeldt,** fl. t. Bælum-S., se der.

19. 12. maj 1903—26. apr. 09 (kkp. Hvirring-H. 10. okt. 98): **J. Lind,** fl. t. Eltang-SV., se sp. Ringsted-B.

20. 9. aug. 1909—17. okt. 21 (Seminarielærer, Haslev 05): **H. J. Holt,** fl. t. Ørum-V.-V., se der.

21. 18. marts 1922—30. apr. 35 (Missionær i Indien 99—19, rejsepræst DMS): **Viggo Ernst Møller,** f. 31. jan. 70 Kbhvn. F.: Jstrd., kontorchef i indenrigsmin. Ernst Chr. M. og Nina Nathalie Andrea Gerstenberg Rosted. Stud. 87, officerseksamen 90, filosofikum 91, translatøreksamen i fransk 94, premierløjtnant ved fodfolket til 99, missionseksamen (DMS) 98, udsendt som missionær til Sydindien 99, afsk. 30. apr. 35, † 4. marts 40. — G. 3. jan. 02 Ada Marquard, f. 19. febr. 71 Fredensborg, † 1939. F.: Stationsforstander Michael Frederik Gustav M.

Pastor M. var en nobel, stilfærdig mand, af gammel kultur. Han blev som ung officer grebet af missionskaldet, var dygtig sprogmand, han var en udmærket missionær, havde sine bryderier med skolen, virkede ogsaa paa missionsstationen Karmel, men mest i Nellikuppam. Han var »sær, ejendommelig, et ordensmenneske helt

igennem, lagde plan for sit arbejde til de mindste enkeltheder og gennemførte dem. Trods mangel paa praktisk uddannelse havde han et godt greb paa arbejdet ved kostskolen og haandværkerskolen i Saron« (DMS hist., 1942, s. 124). — I DMS blad mindedes han som »en god Jesu Kristi stridsmand, der stillede sine evner og kræfter i Guds tjeneste. I alt vilde han kun eet: tjene Herren.« Sygdom tvang ham bort fra Indien, men han fik en god gerning i Rimsø. Hans sognebørn kunde nok finde ham mærkelig, men de kunde ikke undgaa at erkende, at han var en Jesu Kristi stridsmand. Bag hans ejendommelighed bankede et varmt hjerte. (DnA., 1941, s. 80). N. Bundgaard: DMS hist., 1942, Tamulmissionen, s. 120, 124, 167, 222, 225, 257, 309, 376, Th. Løgstrup: DMSs hist., 1912, s. 95, 285 f.

22. 14. juni 1935—1. juni 39 (kkp. Gerlev-D. 10. juli 31): **K. C. Mortil,** fl. t. rkp. Sct. Johannes k., Aarhus, se Longelse-F., (nu sp. Risbjerg, Hvidovre).

23. 17. okt. 1939—27. juli 47 (hjpr. Christiansk., Kbh. 11. okt. 37): **H. Heinsen,** fl. t. Dsk. præst Husum, Sydslesvig (under DKU), se her I, 589, nu sp. Nr. Næraa-B.

24. 12. dec. 1947—3. aug. 58 (rkp. Skanderborg -S.-S. 15. maj 35—29. okt. 37, missionær i Indien (DMS) 38—46): **V. Nielsen,** fl. t. Sorterup-O., se her V., s.

25. 4. dec. 1958 (kkp. Faaborg-D. 22. maj 53): **Børge Immanuel Riisgaard,** f. 28. febr. 25 Esbjerg. F.: Indremissionær i Skanderborg Jens R. og Nina Pedersen. Stud. Viborg 43, c. 50[1] (1-114). Rejsesekr. Pathanmissionen 50, missionær Santalistan 51—52. — G. 28. jan. 50 Ruth Ellinor Madsen, f. 26. maj 30 Skads. F.: Sp. Sønderborg, se der.

Medred. „Re-formatio" 60.

FJELLERUP-GLÆSBORG

Fjellerup sogn, 1839 ha, langs Kattegat, er mod syd ujævnt og højtliggende (Høgebjerg 74 m), lavt og fladt mod nord, laguner og strandsletter, der ligger hen som hede, plantage og mose. Stranden er søgt udflugtssted, mange sommerhuse. Mod syd den lyngbevoksede Fuglsø mose (tørveproduktion). De gl., store heder er beplantet. Let, sandet jord. — Byerne: F. (342 indb.) med 7 klasset skole, mh. fra 1918, kgl. priv. kro, m. m., Hegedal, F. strand med mange sommerhuse, fiskeexport, minkfarme, feriekoloni m. m. Østergaard, under Mejlgaard, hovedbygn. er pensionat, skal være skolehjem fra 1965.

En hellig kilde ved Hagenbjerggaard (Schmidt, s. 144). Flere oldtidsminder. Kysten er meget smuk. Overgangen fra skovene til den tilgrænsende klithede ud mod F. strand er en ejendommelig blanding af øde klit og gammelt krat. Her er Østjyllands eneste virkelige klitlandskab syd for Skagen. Mærkelige er skovens yderste blænkere, som i smaa og store flokke løber ud mellem sandbjergene i det bølgende terræn, klæder dale og kløfter, hærget af storm. Dybt mellem klitvoldene ses i lyngen smaabirke, bævreasp og enebær, og over dette er der klitter med marehalm. I denne danske urnatur kæmper ost og vest. Pragtfulde er de enkelte fritstaaende hvide birketræer mod dalenes mørke lyng. En lille bæk pibler ud mellem Fjellerup huse. Indefter holder klitbæltet brat op som ved et hug, og nedenfor er store enge med græssende, broget kvæg (Achton Friis: De jyders land, I, 276 f.).

Glæsborg sogn, 4828 ha, langs Kattegat, er bakket mod syd, dog mod SV fladt. Mod nord fladt sletteland, store skove og plantager. Daarlig, sandet jord. Byerne G., 265 indb., med centralskole fra 1958 (med realafd. for Fjellerup-G., Rimsø-K., og Gerrild-H. kommuner); i skolens hal et freskomaleri af K. Frier. Mh., fh., sportspl., politist., kgl. priv. kro m. m., Laen, Stenvad, Hedegaard med mh. fra 1896, Tranehuse, hg. Mejlgaard.

I sognet har der været en hellig kilde (Schmidt, s. 144). Tidligere var egnen omtrent helt dækket med skov, en orkan 1557 ødelagde store dele af skovene.

Mejlgaard er et af egnens skønneste herresæder. „Det hvide Mejlgaard og den røde borg, Sostrup", er sagt af mange turister. Mejlgaard ligger paa en firkantet borgø i en lille sø, er opført 1573 af Axel Juel, og taarnet med spir ses langt omkring. Hofjægermester C. F. Juel har gjort meget for at værne sin smukke ejendom og dens park og store skove. (M. ejes fra 1959 af hans søn, hofjægermester *Niels Juel*).

Af den ældre præstehistorie

Lakmanns samlinger V, 331 f. giver sammen med Wiberg (I, 331) og pastor Reiersens manuskript, som er trykt i Jy. saml. III, 1870 f., s. 1—30, værdifulde oplysninger om pastoratets ældre præstehistorie. Den første lutherske sp., *Simon Jensen* efterfulgtes af sin søn, *Jens Simonsen. Hans Wiinholt* (1651-55) var fra Randers, hans enke giftede sig med eftermanden, provst *Niels Christensen Bøgh* († 1702. Wiinholt er omtalt i Khst. saml. 7. r. II, 244). *Niels Iversen Rafn* (1702 -42) efterfulgtes af *Chr. Bering* (1742-66), der giftede sig med formandens enke, og omtales som »en heel vittig mand, vel grundet i sprogene og videnskaberne«, gav 100 rdl. til de fattige. Hans datter blev gift med *Jens Rasmussen Stage* (sp. her 1766-80), der havde været missionær i Grønland, hvor han kæmpede mod daarlige elementer, der ødelagde forholdet mellem missionærerne og Eskimoerne (bl. a. udspredte rygter om, at missionærerne misbrugte den medicin, de forvaltede, til at forgive folk, de ikke kunde lide. Han virkede i Claushavn, var en nidkær missionær og fik genoprettet noget af den skade, der var sket. (H. Ostermann: Den grønl. miss. og kirkes hist., 1921, s. 66 og 68). — Pastor *Thomas Høeg Møller* (1780-97) var søn af ejeren af Estruplund og gift med en datter af ejeren af Mejlgaard, Chr. Kallager. Ligsten over 2 af deres børn i F. Kirke. *Møller* var en begavet mand, men det er bedst at gengive, hvad der skrives om ham paa latin som i kilderne: »Lanius quidam eum apud uxorem suam deprehendisse dicitur; vir infelix, dolore, pudore, ægritudine dure affectus, se ipsum, ut ferunt fabulæ, interfecit.« *Johan Ernst Plesner* (1797—1824) omtales meget rosende i BDG, I, 202: Besad mange teologiske og filologiske kundskaber, var samvittighedsfuld og nidkær, særdeles værdig og skikkelig. Han flyttede til Trige-Ø. *E. C. F. Hoff* (1825 -33) flyttede til Vivild-V., se der. Han var meget musikalsk.

Tiden efter 1849

Der var ikke meget aandeligt liv her omkr. 1850. Pastor *E. F. Hansen* (1834-54) var søn af en kendt gartner og var haveinteresseret. Han omtales som en noget tør prædikant, nærmest rationalist. — Pastor *C. F. K. Reiersen* (1854-68) var pebersvend, en begavet mand, der talte godt, og gik nidkært op i sin gerning. Kkg. angives 1859 som antagelig. Han omtales som en streng læremester for konfirmanderne. Han skabte respekt for præsten i sin generation. Man regnede ham for barn af oplysningstiden, rationalist (Algreen-Petersen: »Fra kirkehus og skolestue II-III, s. 40). Hans prædikener findes bl. a. i Koks Evg. huspostil og i biskop Brammers lejlighedstaler; R. var formuende, stiftede store legater for præsteenker og -døtre, fik selv et prædikelegat, og havde faaet accessit for en religionshistorisk afhandling. Hans »Presbytereologi og sognekrønike om Fjellerup-G.« er et værdifuldt kildeskrift. Han huskedes som en ejendommelig skikkelse (se her II, 84).

Pastor *P. C. Dyrhauge* (1868-78) var som sin forgænger en myndig skolemand, der viste skolerne stor interesse, hans gerning i kirken synes ikke at have sat dybere spor, men han mindedes som god til at tale med syge og gamle. Vilhelm Becks virksomhed (i nabopastoratet, Ørum-G.), som ellers fik betydning i store dele af Norddjursland, synes ikke at have sat spor i Fjellerup. Det vides, at han vist kun har været her en eller to gange, og kun nogle ganske enkelte tog til Ørum for at høre ham.

Pastor *Jørgen la Cour* (1878-89) var søn af ejeren af Kærgaard, Elsted sogn, og sønnesøn af den kendte degn i Odder. Pastor la Cour var ivrig jæger, en god og dygtig præst, som folk gerne vilde høre, en alvorlig, forkynder, præget af sin slægts begavelse og kraft. Han var grundtvigsk og havde en udmærket hustru (f. v. Huth), som gjorde et godt arbejde i menigheden ved sin mands side. Pastor *Scharling*, Randers, talte ved hans begravelse 1901 om »hans lyse og glade sind, det ærlige og oprigtige, som prægede hans karakter.«

Siden 1889 har der været IMs præster og det har præget kirkelivet.

Pastor *N. F. Filtenborg* (1889—1903) sluttede sig afgjort til IM, men han var ikke upaavirket af grundtvigske tanker. Han var ikke nogen stor taler, men hans kirker var fyldte, og hans forkyndelse vakte et aandeligt liv, som kendtes længe efter. Hans hustru var ham en betydelig støtte. Præstegaarden var aaben, og der kom mange. Hans bibellæsninger var godt besøgt, og præsteparret fik mange venner ved deres milde og hjertelige væremaade. 1897-98 var F. alvorligt syg og maatte have kapellan. I den tid mærkede han ret sine menigheders kærlighed og forbøn. Der blev bygget mh. i Hedegaard 1896 (benyttes næsten ikke mere).

F. havde stor kirkegang (i Fj. maatte der sættes løse bænke ind). Der skrives, at »F. havde mange guldkorn i sine prædikener, han havde en dejlig stemme. Men var uprægis til gudstj.« Samlede mange unge i prgd. Indledede altid selv til bedemøder. Fru F. begyndte sdsk. 1890.

Pastor *A. V. Løwe* (1903-13) var ogsaa klart IM. Det var ikke let at blive Filtenborgs efterfølger, men Løwe tog fat med stor energi. Hans letbevægelige sind kunde nok medføre vanskeligheder, og han mødte nogen modgang her. Men der var ogsaa mennesker, som ved hans forkyndelse førtes til tro. Han var en begavet og dygtig mand, læste meget, havde en smuk sangstemme og var meget veltalende. Han »havde svært ved at faa sagt amen«. Fru L. ledede sdsk. En datter blev missionær i Santalistan.

Pastor *Martin Juhl* (1913-22) var af storbondeslægt fra Sdr. Bjert, opvokset i det stærke IMs liv paa Koldingegnen, en bundsolid præst, alvorlig og ligevægtig, retliniet og nobel. Uden at være nogen særlig god taler var han en rigt begavet præst, hvis prædikener vidnede om et grundigt forarbejde. Han havde som regel fyldte kirker, var en stor støtte for IM og var IMs absolutte leder. Han fik bygget mh. i Fjellerup og samlede mange der. I disse aar voksede grundtvigske kredse frem, en mindre i Fjellerup, en større i Glæsborg, i ret venligt forhold til pastor Juhl, som de dog fandt for alvorlig. En kreds af KS oprettedes i Glæsborg 1920. Fru J. var første organist i Fj. kirke, da man fik orgel i 1920. Lærer *A. Ring* (1893—1920) har skaaret alterbordsforsiden i Fj. kirke.

I Gl. fik gdjr. *Ernst Rasmussen*, der havde »Grevegaarden« fra 1914-22, arrangeret missionsmøder i »Logen« med god tilslutning; ogsaa møderækker. Flyttede derfra til Kastbjerg.

Pastor *Aage Buchhave* (1922-35) havde været en anset KFUM sekretær i 9 aar, før han kom hertil. Han var en frisk og levende præst, meget flittig til at tage rundt i det store pastorat, en god støtte for IM. I Glæsborg oprettedes en KS kreds af de grundtvigske, med lærer *Rasmussen* og gdjr. *Niels Nielsen*, Lunden, som ledere. Der blev jævnlig indkaldt grundtvigske præster. Der byggedes mh. i Gl. 1935. KFUM og K stiftedes i disse aar.

Pastor *J. G. Mørch* (1935-47) var sønderjyde, fortsatte solidt og godt i forgængernes spor, trofast IM præst, hans forkyndelse omtales som »vægtig«. Den tyske besættelse satte sit præg, en kort tid var pastor M. arresteret af Gestapo, og F. mh. var besat af tyskerne. Mh. i Glæsborg indviet nov. 1935, skomager *M. Pedersen* var i mange aar fmd., *Johs. Møller*, Tranehuse, lærer *Thomsen*, F., gdjr. *Jac. Sloth* (fmd. KFUM og K) har været ledere.

Pastor *A. M. Jensen* (1947-61) fortsatte i samme spor, flittigt, samvittighedsfuldt.

Da Norddjurslands valgmenighed oprettedes 1948, indførtes en ordning, saa valgmenighedspræsten prædikede to gange mdl. i Fjellerup kirke. C. 20 fam. fra F. til valgm., kun faa fra Gl.

Pastor *S. P. G. Christoffersen* har virket her siden 1961. Forholdene skildres som gode, megen velvilje, 3 IM smf., 2 KFUM og K, Unge hjem i G. siden 1957. Der gøres et godt arbejde ud fra de 3 mh., de grundtvigske samles til særlige gudstj. og foredrag.

Paa Mejlgaard var der en herskabskusk, *Niels Rasmussen* (f. 59 i Glæsborg, † 37) som blev omvendt i 90'erne, har holdt møder for folk paa gaarden, var en rank og nidkær mand. Han blev indremissionær 1906 i Kongerslev, 07 i Aabybro og 25 i Nimtofte, virkede over hele Djursland.

IMs ledere har været bl. a. *Nikolaj Nielsen*, F. *Kær* († 1907), gdjr. *D. Sloth*, Hedegaard (f. 85), gdjr. *Jens Jensen*, Hedegaard, skomager *Petersen*, G., gdjr. *Christensen*, G. Fisker *Jensenius*

Aabenhus var en god sanger (en tid omkr. 1920 kirkesanger), han betød en del for de unge i Hedegaard mh. Lærer *K. E. Nielsen* og *Jensenius Spens*, F., gdjr. *Aage Laursen*, Gl., og forp. *Johs. Christensen*, Hedegaard.

IM-formænd nu: Gdjr. *Aage Laursen*, Gl., gdjr. *Johs. Christensen*, Hedegaard, gdjr. *Viggo Sørensen*, Fj., bor i Nørager sogn. Ledende grundtv.: Gdjr. *Niels Nielsen*, Lunden, søn af »gl.« Niels Nielsen. — Stor betydning i sit skoledistrikt i Stenvadhede havde lærer *Sigv. Augustesen*, indtil skolesammenlægningen. Mangeaarig lærer og kirkesanger i Gl.: *J. G. Graversen* Sand, nu skoleinspektør ved forbundsskolen Gl.

1922 oplyses: Kkg. 15—20%, godt sted at være præst, velvilje, hørelyst, IMs forkyndelse i over en menneskealder. Ikke saa lidt liv. 2 mh., 2 IM smf., KS i G. 1931: Kkg. 15 og 10%, velvilje, godt sted at være præst, 2 IM smf., KFUM og K, KS. 1943: Kkg. 15 og 8%, 3 mh. og IM smf., sdsk., samtalekr., KFUM og K, KS, YM-kredse. 1959: Kkg. 10%, velv., 3 mh. og IM smf., 4 sdsk., samtalekr., YM-kredse, KS, 20 fam. t. valgmgh. 1963: Kkg. 5%, IM, 3 IM smf., 2 mdl. gudstj. ved valgmgh.præst, kirkeblad, 3 sdsk.

Fjellerup kirke, sydøstligt i byen, er langstrakt, skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel, skibet hvidkalket og forlænget mod vest. De oprind. døre forsvundet. Lavt, bredt taarn med sadeltag og glatte gavle. Vaabenhus mod nord. Sm., gl. bjælkeloft. Taarnrummet har været gravkapel, nu orgel her, og gitterdøren til kapellet er opsat ved vaabenhuset. Kirken er restaur. 1957-59. Alterpanel fra 1901, altertavle med maleri (Emmaus, af Rud. Petersen, 1958). Tidligere var der et nygotisk rammeværk med Thorvaldsens Kristus i gibs. Sengotisk kalk fra 1603, balusterformede stager fra 1592. Romansk granitfont, ungrenæssance-prædikestol fra 1592, felterne har relieffer (Jesu fødsel, korsfæstelse, opstandelse, himmelfart, korsfæstelsens Johannes ejendommelig ved sin korte modedragt). Spejlmonogrammer i norddøren. Epitafier, gravsten. 150 sd. Orgel.

Glæsborg kirke, sydligt i byen, er smuk, bestaar af romansk skib af granitkvadre paa skraasokkel, et sengotisk langhuskor (i st. for det oprind. romanske) med tresidet afslutning, og samtidig er det kraftige taarn af munkesten med kamgavle i nord-syd og blændingsfelter. Krydshvælvinger. Vaabenhus mod nord. Flere vinduer og begge døre er bevaret. Løvefigur over norddøren. 1887 og 1898 fremdroges kalkmalerier fra 16. aarh. (bl. a. Isaks ofring) paa skibets hvælv og vægge. Alterbordspanel fra c. 1575 med portalfelter. Smuk renæssance-altertavle fra 1618 med oprind. nadvermaleri. Kalk fra 1683, messingstager fra c. 1625. Romansk granitfont med dobbeltløver. Prædikestol fra 1617 som altertavlen. Slægten Juel, Mejlgaard, skænkede 1600 og flg. meget af kirkens inventar. Slægtens vaaben flere steder. Sengotisk degnestol fra c. 1550. Et renæssance-relief af opstandelsen hænger i kirken. Modelskib. Der har været begravelse i taarnrummet. Gitterdøre derfra ml. skib og vaabenhus. Epitafium m. m. 300 sd. Orgel.

Mackepr. s. 203, 229, 231, 408, Jy. saml. V. 66 f., C. A. Jensen: Gr. 566.

Folketal. 1850: 323 og 662; 1901: 488 og 1140; 1921: 578 og 1328; 1960: 707 og 1201.

Altergæster: 1921: Ialt: 1325; 1934: 551 og 515; 1945: 641 og 530; 1962: 500 og 600.

Menighedsraad: 1918: 4 IM, 3 gr., 1 u. p., 1934: 7 IM, 5 gr. (u. p.), 1945: 6 IM, 6 gr. (u. p.), 1 soc., 1957: 6 IM, 7 u. p. (gr.), 1961: do.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 134 rug, 12 byg, 14 havre. b) 57 rdl. c) 15 lpd. ost, 45 sn. æg, d) 260 rdl. e) 33 td. ld., 3 td. hartk. Gl. firlænget prgd., udsigt til havet. 1870: Regul.: 1776 kr., netto: 3146 kr. — 1913: 2. kl., 1958: 12. kl., prgd. opf. 1915.

14. 8. jan. 1834—22. juni 54: **E. F. Hansen,** fl. t. Aarslev-Tilst, se der.

15. 5. sept. 1854—10. aug. 68 (hjpr. Kristrup 23. dec. 51): **C. F. K. Reiersen,** fl. t. Karlslunde-K., se der.

16. 27. maj 1868—17. nov. 77 (ord. kat. Grenaa -G. 20. nov. 57): **P. C. Dyrhauge,** fl. t. Karlby-V., se der.

17. 17. jan. 1878—7. marts 89 (sp. Taarup-K.-B. 10. sept. 73): **J. C. la Cour,** fl. t. Haarslev-T., se der.

18. 2. dec. 1889—20. febr. 1903 (sp. Tjele-V. 7. okt. 81): **N. F. Filtenborg,** fl. t. Søften-F., se der.

Hjælpepræst hos pastor Filtenborg:
1897-98: *C. Fjord-Christensen*, se Fodby.

19. 12. maj 1903—30. juni 13 (sp. Horne-A. 8. febr. 94): **A. V. Løwe,** fl. t. Damsholte, se der.

20. 15. okt. 1913—19. juni 22 (sp. Haderup 25. apr. 07): **M. Juhl,** fl. t. rkp. Kolding, se der.

21. 18. okt. 1922—4. febr. 35 (sekr. KFUM Vejle 17): **Aa. Buchhave,** fl. t. Stenmagle-S., se der.

22. 10. maj 1935—18. febr. 47 (sp. Endelave 25. juli 29): **J. G. Mørch,** fl. t. Ørslev-S., se der.

Hjælpepræst hos pastor Mørch:
1941-42: *P. A. Gaub*, se Sønderup-S. (nu rkp. V. Frelsers k., Aalborg).
1942-43: *P. V. Sandel*, se Højelse-L.
1943-45: *J. Graver*, se Tolstrup-S.

23. 1. nov. 1947—31. juli 61 (Dsk. sømandspræst Newcastle 16. dec. 33—1946): **Anders Marinus Jensen,** f. 11. juli 92 Studsgaard. F.: Gdjr. Laurids Kristian J. og Ane Cecilie Andersen. Stud. Wedels kurs. 14, c. 20^1 (h_1), lærer Krebs skole, Kbh. 16—24, kkp. Anna k., Kbh. 26. jan. 21, sp. Møborg-N. 25. juni 31, r. af dbg. 46, hjpr. Vor Frelsers k., Horsens 46, afsk. 31. juli 61. — G. 28. marts 52 Edel Marie Hansen, f. 19. apr. 07 Odense. F.: Tømrermester Peder H. og Hansine Elisabeth Hansen. — Hustr. søster g. Nyhus Nielsen, rkp. Hasle-S.

Udg. 25: Plan til daglig bibellæsning, 26: Et sendebud i lænker.

Fmd. Nørrebros KFUM, Kbh., 29—31, sekr. Dsk. sømandskirke 46. Chr. X.s frihedsmedaille.

24. 29. nov. 1961 (kkp. Holstebro-M. 3. juni 55): **Svend Peter Gabriel Christoffersen,** f. 14. aug. 19 Niløse. F.: Blikkenslagerm. Ove C. og Margrethe Gabriele Hansen. Udlært blikkenslager. Paa Filadelfias Diakonskole 40—43, sekr. KFUM Næstved 43, do. Ordrup 45—50, dim. Statens kursus 49, c. 55^1 (1-110). — G. 14. aug. 49 Johanne Elisabeth Christensen, f. 5. dec. 25 Tersløse. F.: Parcellist Otto C. og Marie Christensen.

Kredsfmd. KFUM og K for Djursland-Mols.

ØRUM-GINNERUP

(med filialkirke i Stenvad)

Ørum sogn, 4133 ha, er højtliggende og smaakuperet bakkeland, med talrige mosehuller, smaasøer og en enkelt større sø, der ved sænkning af vandstanden er blevet til to søer, Ramten sø (26 ha) og Dystrup sø (19 ha). Jorden er

let og sandet, mange smaaplantninger, et par større skove. Byerne Ø. (444 indb.) med centralskole fra 1961, mh. fra 1896, fh., alderdomshjem (40 pl.) , sportsplads, befrielsessten, butikker m. m., — Overbroen, Knie, Dystrup, Ulstrup, en del af Stenvad (resten i Glæsborg sogn) med 295 indb., tørvefabrik, Ramten (240 indb.) med mh. fra 1896, alderdomshjem (15 pl.), fabrikker, hg. Ørbæk (udstykket).

Der er flere oldtidsminder, 3 runddysser, 6 langdysser, flere høje. En helligkilde (Schmidt, 144). Sct. Anna kapel 1 km øst for Ramten blev tidligt brudt ned, fundamentet, 28 m langt, saas endnu i 19. aarh. Agrene kaldes stadigt Sct. Annæ agre. Ogsaa i Knie skal der have været en kirke.

Ginnerup sogn, 2729 ha, grænser ud til midtkanalen i Kolindsund. Mod nord ujævnt bakket, kær mod øst, mere roligt landskab mod syd, Sekshøje (61 m). Lette, sandede jorder. Høje skrænter ned mod Kolindsund. En del skov og plantage. Byerne G. med mh. fra 1905, alderdomshjem i den gl. skole, Fannerup med fh. fra 1906, Mastrup, Constantia med fh., Neder Slemming, hg. Skærvad (med lang, smuk bindingsværkslade) udstykket, prop. C. F. Carøe († 1891), var en anset landmand, der tilplantede en del af jorden. Hans børn (hvoriblandt var M. F. C Carøe, sp. Magleby ved Skelskør) ejede gaarden til 1912, da de solgte den). 1921 solgtes gaarden til Randers amts udstykningsforening, der opretted 17 husmandsbrug.

Blandt oldtidsminder nævnes 2 langdysser, flere ret anselig høje. En helligkilde ml. G. og Fannerup (Schmidt, s. 144). Ved Mastrup har der været en kirke, hvorfra flere levninger er gravet frem. Et hus med have ligger nu paa grunden.

Pastoratets landskab har helt ændret sig i det sidste aarhundrede. Dels ved Kolindsunds udtørring (omkr. 1875), dels ved de store udstykninger af sognets største gaarde (Ørbæk, Constantia, Skærvad, Godthaab, Fannerupgd.) og hele kolonier eller landsbyer af ensartede, hvilkalkede statshuse er rejst (alene c. 75 i G. sogn), og endeligt tilplantningen af de mest sandede jorder (3-400 td. ld. skov og plantage).

Samtidig er der sket en stærk religiøs og moralsk udvikling i det sidste aarhundrede, saa pastoratet er baade landskabeligt og aandeligt (og i den nyeste tid ved den tekniske udvikling) helt forandret siden omkr. 1865.

Af den ældre præstehistorie

I henved 300 aar var præsterne af samme familie. *Rasmus Mikkelsen Rytter*, der var her i c. 40 aar, efterfulgtes af sin svigersøn, *Jens Jensen Ryum*, der ogsaa var her i c. 40 aar. Hans datter blev gift med *Ole Christensen Pind*, der var her i 26 aar. Hans datter blev gift med *Laur. Jensen Rafn* (1628-54). Enken giftede sig med de to eftermænd: *Chr. Breum* († 1655) og *Lars Rasmussen Lidemarch* († 1694). Hun laa til sengs i c. 30 aar, han var sprogkyndig og musikalsk. Lidemarch havde rejst udenlands med en Rosenkrantz. Da polakkerne besatte egnen her under krigen, og nogle af dem boede i prgd., kunde de godt lide L.s sprogkundskab og musik, hvorfor de sparede sognet for plyndring. Nogle kirkestole har haft polsk indskrift. Epitafium over L. Provst *Jacob Hansen Cappel* (1694—1742) af Gerrild, gift med fmd. dt., var »veltalende og from, dygtig og retskaffen«. I hans tid brændte hele Ørum by, incl. præstegaarden 4. dec. 1710. Ligsten i kirken. Hans dt. blev gift med eftm., *Lorents Johansen Heerfordt* (1742-84), der blev provst. Han efterfulgtes af sin søn, *Jacob Cappel Heerfordt* (1784—1803). *Peter Levinsen* (1803-17) omtales som »begavet, men ulykkeligt gift«. — Konsistorialrd. *Ib Chr. Valeur* (1818-57) huskedes længe, og der fortaltes meget om ham. Han var barn af oplysningstiden, præget deraf, men blev efterhaanden aflægs (80 aar). Han havde i mange aar kapellan. Pastoratet var dødt, præget af afsides beliggenhed, de store gaarde, fattigdom, drik, gilder og kortspil, men i hans sidste aar kom *Jens Larsen*, Værløse, hertil 1855 og 1856 og holdt møder. De vakte fynboer, som var flyttet til Syd-Djursland, og *Frands Pallesens* virksomhed mærkedes ogsaa. I Knie boede siden 1845 en troende skrædder, *Peder Pedersen* (»Den bette skrædder«, »Skrædder-Peder«). Han kom hertil fra Lyngby ved Trustrup, havde som ung hørt Grundtvig i Kbhvn., blev paavirket af pastor *la Cour* i Nimtofte, og sluttede sig til de vakte i Homaa. Han fik vist dannet en lille kreds i Knie. Han døde 1862, og det var nok ham, provst *Koch*, Gerrild, hentydede til, da han 1866 til Vilhelm Beck skrev om de daarlige aandelige forhold, og paa Becks spørgsmaal, om der var troende mennesker i Ørum-G. fik det svar: »Jo, der er en troende skrædder. .. Nej, men det er sandt, han er jo død!« Der blev ikke nogen vækkelse efter *Jens Larsens* og *Frands Pallesens* møder. De fik nogle venner, men de splittedes i en pietistisk og en grundtvigsk-præget fløj, de var kun ganske faa.

Tiden efter 1857

Pastor *Ivar Seidelin* (1857-65) skildres som en brav, men ubetydelig præst, stilfærdig og beskeden; han kunde ikke gøre sig gældende over for det proprietærvælde og den ukirkelighed, som prægede sognene. Han sad i fortvivlede timelige kaar. Han har i Liber daticus skrevet 4 tætskrevne foliosider om sine biografiske data og om sin politiske virksomhed, men intet om den aandelige tilstand i sognene eller om sin egentlige præstegerning, saa det er nok med rette, at Vilh. Beck skriver, at »der var intet udrettet til vækkelse af livet«. Seidelin søgte flere gange at blive folketingsmand, men forgæves. Han var kun 57 aar, da han tog afsked.

Saa kom **Vilhelm Beck** hertil (1866-74), og hans 8-aarige præstetid betød det store vendepunkt ikke blot i de to sognes, men ogsaa i store dele af Djurslands aandelige historie. — *Beck* havde 10. okt. 1865 prædiket i Lyngby kirke, hvor pastorinde *Seidelin*, Ørum, var tilstede. Hun blev stærkt grebet af ordet. 11. nov. 65 gik Beck ned til Kolindsund og saa over mod Ginnerup kirke. Han søgte embedet i Ørum-G. paa den tid, men vidste intet om, hvem der skulde udnævnes (han blev udnævnt 6 dage efter). *Beck* drog videre, prædikede i Ebeltoft, hvor pastor *Ivar Seidelin* var kørt hen for at høre ham efter sin hustrus opfordring. *Seidelin* blev ogsaa grebet af *Beck*, og da *Beck* og *Seidelin* et par dage efter mødtes i Aarhus, gik S. hen til Beck og sagde: »Gid De maatte blive min eftermand i Ørum.« (S. blev boende efter sin afsked i Ørum og vedblev at være Beck en trofast ven (Algreen-P., s. 43). — Der var 14 ansøgere, og sogneraadet, som styredes af proprietærerne, havde indsendt ansøgning til kultusminister Rosenørn-Theilmann om at »faa en dygtig mand, men *endelig ikke en grundtvigianer!*« Der var et par grundtvigske lærere paa egnen, og de havde nok skaffet grundtvigianerne det ry, at de vilde ar-

bejde for aandeligt liv. Sogneraadet »vidste næppe mere om grundtvigianerne end studene i deres stalde«, skrev Beck. Man ønskede nok en behagelig selskabsmand til at deltage i spisespillegilderne, og skønt der var flere ældre ansøgere, fik Beck embedet paa anbefaling af minister *Fonnesbech*, der kendte Beck fra Uby... Becks gerning i Ørum-G er skildret mange steder (i hans erindringer, i bøgerne om Beck af Chr. Sørensen, Villads Christensen, Axel Beck m. fl., af Hans Koch i DBL., af Fibiger, Chr. Ludwigs, Carl Christensen, F. Elle Jensen (Aarhus aarb. 1945), se litteraturfortegnelsen under Ørslev-S., her, II, 187). Hans gerning her er baade overvurderet (mest som følge af hans egen lysprægede skildring) eller undervurderet (der var jo ogsaa arbejdet her før hans tid).

Under henv. til nævnte bøger aftrykkes nogle afsnit af *Becks* egen skildring (Erindr. s. 82 f.):

»Jeg kom fastelavns mandag 1866 til *Ørum*. Ved en by, som hører til sognet, ved navn *Ramten*, kaldte jeg paa en mand for at spørge om vej. Han var drukken. Det var den første hilsen, som mødte mig i dette sogn, just ikke meget lystelig. Underligt nok blev det i dette Ramten, at livet brød tidligst og stærkest frem, og vi fejrede altid fastelavns mandag dér med en forsamling af mennesker, som var blevet vor frelsers ædru venner. Jeg følte mig forfærdeligt ene og ulykkelig i Ørum de første dage, borte fra alt, hvad jeg havde kært, imellem vildfremmede mennesker med bevidsthed om, at døden rugede helt og fuldt over disse sogne, i en gammel, forfalden, uhyggelig præstegaard, hvor jeg frøs om natten, skønt jeg havde to overdyner og varmedunk i sengen, og frøs om dagen i en stue, som umuligt kunde blive varm. Dog, min formand og hans hustru viste mig stor omhu og gjorde alt, hvad der stod i deres magt, for at jeg skulde have det godt.

Den 18. februar 66 holdt jeg min tiltrædelsesprædiken i Ørum kirke. Kirken var stuvende fuld af nysgerrige mennesker fra hele egnen. Provst *Koch* indsatte mig og talte et godt ord til mig i henhold til dagens evangelium (fristelsen i ørkenen), hvori han raadede mig til ikke at ville forvandle stene til brød ved selv med egne kræfter at ville frempine livet, dersom det skulde vise sig, at mit arbejde skulde blive som i en ørk, og min sjæl maatte hungre efter liv; men dersom livet hurtigt vilde komme frem, saa at mit arbejde blev som midt i den hellige stad, paamindede han mig om ikke at stille mig paa templets tinde. Til de forsamlede sagde han, at de vilde faa et myndigt ord at høre, men raadede dem til at bøje sig for ordet, thi det var Guds ords myndighed, de vilde faa at høre. Til den gamle præst talte han ærligt og skønt om, at hans arbejde i Ørum vel ikke kunde bestaa ildprøven, men han selv vilde blive frelst som en brand af ilden; og skønt var det at se den gamle mand tage imod dette med ydmyg selverkendelse, medens taarerne randt ham ned ad de gamle furede kinder. Saa kom jeg da for første gang paa denne prædikestol, som siden skulde blive mig saa kær. Men til at begynde med var den mig en skrækkelig pinebænk. Dér stod jeg omgiven af alle disse fremmede, nysgerrige blikke, og jeg vidste, at det var ikke mennesker, som hungrede og tørstede efter et Guds ord, som jeg plejede at være omgivne af i Uby, men kun nysgerrige mennesker, der stirrede efter en ny præst. Jeg var saa ulykkelig og syntes, det var umuligt for mig at lukke munden op. Da forundte Herren mig noget, som ellers slet ikke ligger for min natur. I et nu forsvandt Ørum kirke for mine øjne, og jeg stod i Uby kirke, rundt om mig saa jeg alle de kære gamle venner, alle i bøn — i bøn for mig — de havde jo lovet mig paa den tid at bede for mig. Det hele var kun et nu. Straks var jeg igen i Ørum kirke, og saa kunde jeg selv bede og prædike med fuld frimodighed. Og hvilken naade, hvilken kraft og frugt af denne ene prædiken! Allerede under min bøn før prædiken blev en degn fra et nabosogn vakt. Og hovedbestanden af det liv, som blev dér i sognet, blev vakt ved denne ene prædiken. Da jeg kom ud af kirken, omringedes jeg af glade, nyvakte mennesker, og de gamle præstefolk tog dem med ind i præstegaarden, for at vi kunde være sammen, og den gamle præstegaard genlød af jublende sang. Det er den største naade, jeg har oplevet af mit arbejde, hvad jeg oplevede den dag. Paa én dag var Ørum blevet mig et nyt hjem. Og de nyvakte var fulde af hunger og tørst efter Guds ord. Der blev forsamling paa forsamling, og livet voksede en skøn vækst. Som eksempel paa, hvor uddød al kristendom havde været, blot dette: Der var flere aar gamle børn, som ikke var døbte; onsdag aften efter min indsættelse samlede jeg folk i kirken for yderligere at klare for dem mit arbejde iblandt dem; jeg søgte da ogsaa at klare for dem daabens store nødvendighed og naade og sagde: Kom dog med eders børn, at frelseren kan velsigne dem! En moder til et saadant fler aar gammelt udøbt barn kunde ikke sove om natten, men saa mig bestandig staa og vinke og kalde ad hende; næste søndag kom hun med sit barn. — Et andet eksempel: En herremand fra et nabosogn havde været tilstede ved min indsættelse; han løste sognebaand til mig for at faa et barn døbt næste søndag, og om aftenen var jeg saa gæst i hans hus. Der blev jeg vidne til en fast utrolig samtale mellem mennesker, som bar kristennavnet i 1866. En købmand siger til en prokurator: »Har De læst Illustreret tidende, thi der staar en højst interessant artikkel om baptisterne? Der faar man at vide, at disse ikke lader deres smaa børn døbe.« — »Ja saa,« siger prokuratoren, »det har jeg aldrig vidst før, det maa altsaa være et menneske, som holder sig mere til Bibelen end vi andre.« Jeg følte ret, at her var jeg kommen til en egn, hvor der var brug for den indre mission.

Det var et underligt aandens pust, der gik hen over egnen. Al modstand var i begyndelsen som lamslaaet. Man maatte i kirke og høre, man maatte med til det altsammen uden at turde stride imod. Ved lørdagsskriftemaalet, som jo ogsaa var noget nyt, da jeg opfordrede de unge til at træde ud til katekisation, traadte herremænd og fruer ud paa kirkegulvet og lod sig katekisere. Og der taltes snart ikke om andet end alt dette nye, hvor folk mødtes. Og bevægelsen strakte sig over hele omegnen, ikke mindst til *Grenaa*. Nogle dage efter min indsættelse kom en vogn fra Grenaa med nyvakte mennesker for at bede mig komme og holde forsamling dér. Jeg kom da, men den nyrestaurerede kirke maatte vi ikke faa; borgmesteren

var bange for, at de mange mennesker skulde ødelægge den smukke kirke; vi maatte nøjes med et pakhus, som havde været brugt til midlertidig kirke under restaureringen. Der var imidlertid ikke plads nok i pakhuset, og i porten kom borgmesteren saadan i klemme, at han gav lov til at gaa hen i kirken. Siden den tid har jeg holdt mange velsignede møder i denne kirke, ligesom flere præster beredvilligt aabnede deres kirker paa egnen til missionsmøder, medens jo nogle af dem fnøs af forbitrelse over den forstyrrelse, som var kommen ind i de forhen saa rolige forhold. Se her s. 286.

I maj hentede jeg min hustru og mine børn. I den første sommer var der jo ikke meget hyggeligt, da præstegaarden maatte undergaa en grundig ombygning, men da vi havde faaet indrettet en stor og hyggelig bolig, blev Ørum præstegaard et underligt velsignet sted, hvor de hellige fra nær og fjern gik ind og ud som i deres hjem. Og min hustru og jeg havde levet der otte lykkelige aar, omgivne af de helliges kærlighed, medens livet bestandig derfra udbredte sig videre og videre. I annekset Ginnerup, som laa paa bredden af den store sø Kolindsund, der nu er udtørret, og har en stor kirke, flokkedes folk om søndagen fra de omliggende sogne, navnlig fra Grenaa, og fra landet syd for sundet kom der hele flaader af baade fulde af mennesker, ikke mindst fra Lyngby seminarium. Efter gudstjenesten samledes vi om sommeren paa kanten ved sundet for at tale og synge om det nye liv, ligesom vi i Ørum samledes i et krat i den smukke aadal, som byen ligger i. Det var igen den første kærligheds tid, som vi fik lov til anden gang at opleve. Jeg mindes kun én sort skygge, som lagde sig over dette lykkelige liv. Efter en kold køretur paa aaben vogn fik min hustru lungebetændelse og saa meget farligere, som hun var højt frugtsommelig. Men ogsaa her greb Herren saa underligt naadig ind. Vor gamle huslæge, som havde begyndt at behandle hende paa gammeldags maade med en hel del trækplastre, som efter alt at dømme ikke vilde have reddet hendes liv, fik ogsaa lungebetændelse, og vi fik en anden ung læge, som tog alle disse plastre bort. Hun laa i en voldsom feber uden klar bevidsthed og kunde ikke sove. »Søvn,« sagde lægen, »er det eneste, som kan redde hendes liv.« Han gav hende blot en teskefuld portvin, og et øjeblik efter faldt hun i søvn og sov uafbrudt i et døgn. Næste dag erklærede lægen faren for overstaaet. Jeg maatte takke Herren, fordi han havde gjort vor gamle doktor syg for at redde min hustru. Og hvad vilde der være blevet ikke blot af Hjemmets lykke, men af hele det velsignede samliv med Guds folk uden hende! Thi det var, og har været det siden, en stor gerning, Herren har betroet hende som de helliges værtinde. Og ikke blot dette, men ogsaa som hendes mands paaminder og hjælper i hans præstegerning. Blot et eksempel: En vinterdag i et forfærdeligt snefog kom jeg hjem fra Ørum kirke, voldsom forfrossen, thi vi havde dengang ikke varme i kirkerne. Jeg havde spurgt kusken, om vi skulde køre i vogn eller slæde til annekset, og han havde sagt, at det var umuligt at komme ud af byen kørende, thi der laa seks alen sne paa byens gade. Jeg havde da taget mine støvler af og sad i slobrok og Tøfler og læste, da min hustru kom ind og sagde: »Men hvad sidder du der efter? Du skal jo til Ginnerup.« Jeg sagde hende, at det var umuligt at køre. »Saa kan du ride?« svarede hun. Jeg indvendte, at jeg turde ikke i det vejr ride hjem om aftenen i mørke. »Saa kan Niels Kusk ride med,« sagde hun. Jeg smilte ad det hele og ansaa det for spøg. Men lidt efter kom hun ind med mine ridestøvler og ridepisk og sagde: »Nu holder Niels for døren med hestene.« Det var altsaa alvor, og vi red rundt paa markerne udenom snedriverne i et forfærdeligt vejr. Der var en mil til annekset. Og da vi kom til Ginnerup, var der en skøn forsamling i kirken. Turen hjem imod vejret i mulm og mørke mellem mergelgrave og mosehuller var jo slem nok, og da jeg kom hjem, maatte jeg gaa længe uden at turde gaa ind i varmen med de stivfrosne lemmer. Men jeg takkede Gud for den hustru, han havde givet mig. Saadan en hustru skulde alle præster have.

Ogsaa med timeligt arbejde har hun været mig en saare stor hjælp. Da jeg kom til Ørum, havde jeg ikke spor af sans for landvæsenet. Som en af »herrerne i aandernes rige« mente jeg som saa mange taabelige præster, at det var ikke noget for en præst at beskæftige sig med agerbrug, noget saa uaandeligt. Jeg fik da forpagter, og det havde jeg i to aar. Men det kneb jo med indtægterne, og jeg kunde ikke svare min formand hans pension. Med bevidstheden om, at Herren havde givet mig Ørum embede, og i fuld tro paa, at saa maatte ogsaa det timelige fornødne være der, gik jeg ud i marken for at lede efter det, der manglede, og jeg fandt det: et 30 tønder land stort kær, som kun gav mig den fornødne brændsel — dér er det! Jeg gik hjem og skrev til Hans Majestæt kongen en ansøgning om at maatte sælge en halv million tørv, hvilket jeg ogsaa efter mange underhandlinger fik tilladelse til og blev saaledes egnens største tørvetriller. Men det var et nyt stort arbejde med hver morgen i tørveskæringstiden at afstikke det fornødne stykke i mosen til de forskellige lejere, som maatte skære et vist antal tørv, og paase, at alt gik rigtigt til, medens jeg tillige maatte skaffe mig købere rundt om til den tørv, som jeg selv lod skære til salg. Jeg var glad ved det rent timelige arbejde og følte, at det var sundt for mit aandsliv. Det blev imidlertid ikke derved. Min forpagter, som var min gode ven, forlangte hvert aar afslag i afgiften, som han ogsaa fik, men da han blev ved med dette og sagde, at han kunde ikke bestaa uden mere afslag, hvilket vistnok var sandt, maatte jeg sige stop, thi saa kunde jeg heller ikke bestaa. Altsaa ingen af os kunde bestaa ved forpagtningen, vi blev da enige om, at han vilde helst af med den, og jeg ligesaa med ham. Nu skulde jeg altsaa virkelig være landmand. Men da det atter skete, ligesom alt andet, jeg er kommen ind i, paa den maade, at jeg nødet derind i, saa tog jeg fat uden ængstelse ogsaa paa denne gerning. Jeg forstod mig ikke paa at drive et landvæsen, jeg kunde sidde paa en hest og køre et par heste, det var alt, og det var ikke meget; min hustru forstod sig lige saa lidt derpaa. Men saa tog jeg øjne og øren med mig, hvor jeg færdedes mellem saamange avlsbrugere, og opdagede, at det var dog langtfra saa svært at lære som Madvigs latinske grammatik,

og den havde jeg dog engang kunnet lære, og efter at have begaaet nogle dumheder gik det helt godt, ligesaa godt som mine naboers bedrift, og det var dog en avling paa 130 tdr. land. Og her var min hustru mig atter en god medhjælp. Hver morgen gik hun en sommer igennem til en gaard i nærheden og lærte mejeriet. Og fra den tid kunde vi rigtig godt komme ud af det. Jeg var glad ved hver morgen at gaa ud for at paase mit avlsbrug; og min hustru var glad ved, at det kunde slaa meget bedre til i husholdningen. En lille morsomhed maa jeg omtale fra mit første forsøg som agrar. Der maatte kunne bringes mere ud af det store kær, end hvad tørvehandelen indbragte. Paa rejser i Sverige havde jeg set, hvordan man med en særegen spade skrællede kær med lyng paa og brændte den og saaledes gjorde jordstykket tjenligt til at dyrke sæd paa. Det maa du gøre med den øvrige del af kæret, sagde jeg til mig selv. Jeg fik spaden lavet og arbejdet sat igang. Mine naboer lo af mig og sagde: »Den præst har for mange af pengene.« Men jeg tænkte: De har engang let af mig med rette, da jeg med sjællandsk overlegenhed imod jydernes raad saaede byg i min udmark; jeg saaede nemlig 2 tønder og høstede 12 skæpper. Men denne gang skal det blive mig, som ler sidst. Tre maaeder efter arbejdet med at skrælle og brænde og pløje og tilsaa kæret, stod der en frodig havremark. Nu vilde alle mine naboer næste aar gøre det samme. Jeg raadede dem til ikke at sprede asken paa mere end en ager ad gangen og pløje den ned, at ikke nordveststormen skulle blæse den bort. De vilde ikke høre, men sagde, at det gik for langsomt, og at de havde set, at mine heste brændte sig paa asken, naar den straks skulde pløjes ned. De bar dem saa ad ligesom jeg med bygget og spredte asken straks over det hele, at den kunde ligge og afkøles før nedpløjningen. Men en morgen, da jeg som sædvanligt vilde gaa ud i min mark i en nordveststorm, var hele luften fuld af aske, saa det var umuligt at være der. Dagen efter, da Vejret var blevet stille, og jeg kom ud til den nordlige grænse af min mark, var asken fra naboernes kær blæst over paa mit kær. Jeg sagde godmorgen og tak for deres gavmildhed. Og jeg havde indlagt mig stor respekt hos mine naboer som agrar.

Ved siden af min præstegerning i mine to sogne og blandt de mange mennesker, som i nabosognene sluttede sig til vækkelsen dér, voksede mit arbejde for den indre mission. Rundt om i Jylland kom der begæring om missionsmøder, og jeg maatte gøre mange lange rejser, som jo var besværlige, da der kun var lidt med jernbaner den gang, jeg havde 7 mil til Aarhus og 6 til Randers, som jeg stadigt maatte køre med egen vogn, og mange gange kørte vi det halve Jylland igennem, saaledes aarligt over Søbylund ved Frisenborg til møderne paa *Himmelbjerget*. Det tog jo lang tid, og det var kun et ringe antal møder, som jeg den gang kunde holde paa en rejse, i sammenligning med nu. Men hvor møderne holdtes, strømmede folk sammen i store masser, og jeg maatte ofte beundre denne nidkærhed for at komme til disse møder trods alle vanskeligheder. — Stundom blev der lagt store hindringer ivejen for saadanne møder. Saaledes i Randers. En del borgere havde bedt mig holde møde der; jeg svarede, at de maatte ordne det selv med deres præst angaaende kirken. Præsten vilde hverken svare ja eller nej. De gik da til biskop *Brammer*, som gav tilladelse til at bruge kirken. De viste saa denne tilladelse til præsten og bad ham om, at det maatte ske i fred ved hans indvilligelse. Men han svarede: Bliv mig fra livet med det djævelskab, og gik ind i en anden stue. Paa den tid levede den da noksom bekendte *Pauline Worm* i Randers; hun skrev voldsomme artikler i avisen mod den indre mission og advarede folk mod at komme til missionsmødet. Det var jo en brillant reklame for mødet, og kirken var stuvende fuld. Om eftermiddagen samledes vi i det militære ridehus, hvor jeg gav en fremstilling af den indre mission, som jo var en ukendt sag dengang for de fleste. Derunder kom jeg ogsaa til at berøre, hvad der var skrevet i avisen derom, men derom vilde jeg blot sige, hvad Paulus skrev til Timoteus: »Befat dig ikke med kællingesladder.« Det var maaske ikke rigtig pænt sagt, og følgen blev, at der viste sig uro i den store forsamling. En god ven, assessor *Bruhn*, kom hen til mig og sagde: »Hold Dem til mig, thi De skal have prygl.« Jeg svarede, at jeg havde set, at der var noget ivejen, thi min gamle kusk havde pludseligt gjort en paafaldende bevægelse henimod de urolige. Og han plejede med sin troskab og sine kæmpekræfter at være en god beskyttelse for mig, naar der havde været noget galt paa færde. Og da vi saa gik, saa jeg ham ganske rigtigt i spidsen for en meget stor flok urolige hoveder, som vedblev at følge efter os, indtil vi kom til assessor *Bruhns* port; saa vendte min kusk sig roligt om til flokken og sagde ganske tørt med et polisk smil: »Nu kan I gaa hjem.« Og dermed var den staahej forbi.

Men Pauline Worm slap mig ikke saa let. Hun skrev en hel stor bog om mig, som jeg imidlertid aldrig har læst, men der udviklede sig en brevveksling imellem os, som var ganske morsom. Her kun en lille mundsmag fra hendes sidste brev. Hun skrev: »Jeg vil godt sige Dem, hvad der er mit maal overfor Dem, skønt jeg godt véd, at De ler af mig. Mit maal er at skille Dem og den indre mission ad. Overlad den til Rønne og Clausen, saa dør den. Disse kolportører kunne intet udrette, uden de har Deres navn at løbe med; og De kan ikke indtage Deres stilling som kirkefyrste, uden at De har disse udraabere landet over. Naar De vil skille Dem fra missionen, saa mister De Deres stilling som kirkefyrste, men saa vil jeg love Dem, at De til gengæld skal blive den første præst i Danmark.« Jeg svarede hende, at jeg var bange for, at hun ikke kunde opfylde dette store løfte, og derfor vilde jeg foretrække at blive ved den indre mission.

Under min stilling i Ørum udviklede der sig et bestandig større modsætningsforhold til *grundtvigianerne*, med hvem jeg tidligere havde levet i fred. Aarsagen til denne forandring var jo vistnok, at nogle grundtvigske degne og nogle kvinder, som stod i personlig forbindelse med Grundtvig, og som ved min virksomhed paa egnen maatte opgive alt haab om grundtvigianismens indflydelse dér, i deres misfornøjelse udbredte alle slags vrøvlehistorier om mig og den indre mission. Dertil kom en kedelig historie med *Birkedal*, som min degn ved en fusentast-

agtig fremfærd var aarsag i, en historie, som har bedrøvet mig meget, fordi den for bestandig fyldte Birkedal med et bittert sind imod mig. Men dette har jeg ikke lyst til at gaa nærmere ind paa, da det kun vilde være til bedrøvelse. Men modsætningen udviklede sig saa skarpt mellem de to lejre, at jeg offentligt raadede til at følge Abrahams og Lots eksempel og blive hver paa sine græsgange, hellere end at der skulde være trætte mellem brødre.

Mine bedste venner blandt præsterne under livet i Ørum var provst *Koch*, som, uagtet han var grundtvigianer, viste mig og mine et inderligt venskab, og professor *Langhoff* ved Lyngby seminarium; med ham og hans elskelige familie levede vi i stadig omgang, og mange missionsmøder holdt vi sammen, navnlig i skovene. Blandt de mange, som fra Lyngby sejlede over til Ginnerup kirke, maa jeg særligt nævne *Sigvardus Høyer*, som den gang var seminarielærer, og som efter seminariets nedlæggelse blev indre-missionær i Aarhus. Den baad, som han sejlede over sundet i, havde han givet navnet »Bekkasinen«. Med ham og hans familie og os i Ørum stiftedes et venskab, som er bevaret usvækket siden.

Af venner fra sognene selv, som Guds ord gjorde til vore venner, maa jeg foruden de mange, som endnu bor der eller er hensovede, nævne familien *Pontoppidan* paa Ørbækgaard, af hvilke fru Pontoppidan tidligt blev os en kær veninde, og navnlig sønnen, nuværende kaptajn *Thor Pontoppidan*, der som ganske ungt menneske straks blev stærkt berørt af ordet og siden har hængt ved os med et inderligt trofast venskab. Han har nu i en aarrække været den indre missions forretningsfører i »Siloam« paa Frederiksberg. I annekset boede paa Asgaard familien *Lytzen*, af hvilke navnlig fru *Lytzen* og døtrene tidligt følte sig grebne af ordet. De flyttede omtrent samtidigt med os derfra og bosatte sig i Odense, men jeg er i grunden vedbleven at være deres præst; ved alle store begivenheder, navnlig de store sorger, som ved dødsfald har hjemsøgt denne familie, er jeg altid bleven kaldet som deres gamle præst. Og den gamle kammerjunker modtager mig altid som en kær gæst i sit hus, naar jeg er i Odense ved missionsmøder. Den næstældste af døtrene er min konfirmand. — Paa Fannerupgaard i annekset boede familien *Neergaard*, hos hvem Guds ord ogsaa tidligt fik indgang. De bor nu i Sverige, men det gamle venskab er usvækket. Et par gange har jeg besøgt dem dér og prædiket i deres kirke. — Familien *Fibiger* i nabosognet besøgte ogsaa jævnligt Ørum kirke; de bor nu i København, og en søn er nu en virksom præst i København.

Saaledes forløb denne lykkelige tid, som jeg altid maa se tilbage paa med stor tak til Herren for al den naade, han overøste os med i menighed og hjem. Vore fire yngste børn er født i Ørum.

Men der kom en tid, da jeg følte besværligheden ved den afsides beliggenhed, efterhaanden som rejserne for missionen tiltog, saa jeg maatte give den tanke rum at søge til et belejligere sted for min virksomhed. Jeg kunde dog ikke faa mig til at søge noget andet embede, før man bad mig derom. Det var fra de troende i *Skivholme* ved Aarhus, at anmodningen kom om at søge det. Det laa jo umaadeligt bekvemt for min virksomhed. Jeg søgte det, men under en audiens hos kultusminister Hall fik jeg at vide, at jeg »var for ung« og skulde ikke have det. Men saa døde pastor *Münter* i *Ørsløv*, mit fødesogn, hvor jeg havde holdt et missionsmøde aaret før. Og ved et missionsmøde i Uby anmodede nogle venner fra Ørsløv mig om at søge dette embede. Jeg afslog det bestemt som fuldstændingt unyttigt. Men dagen efter ved et missionsmøde i Kirke-Helsinge var de samme der igen og fornyede indstændigt deres begæring. Jeg afslog det igen, men paa deres indtrængende anmodning om dog at skrive min ansøgning og give dem lov til at gaa til kongen derom, sagde jeg let hen: »Ja, det kan jeg jo da gerne gøre for at føje Eder.« Jeg skrev da ansøgningen, men tænkte aldrig mere paa Ørsløv, bad heller ikke om at faa det; det syntes aldeles taabeligt. *Hall* havde jo sagt, at jeg var for ung til Skivholme, og Ørsløv var meget større i indtægter. Imidlertid var det paafaldende, saalænge det trak ud med besættelsen af dette embede, medens flere andre embeder, som var opslaaet ledige sammen med det, forlængst var besat. Dog havde jeg slet ingen tanke om at faa det, indtil den 6. januar 1874 efter helligtrekongers gudstjeneste i Ginnerup kirke frøken *Lytzen* kom med taarer i øjnene og sagde, at hun havde hørt for sikkert, at jeg var kaldet til præst i Ørsløv, og dagen efter stod det i avisen. Det vakte slet ingen glæde hos mig og min hustru; kun den ene tanke fyldte vore hjerter, at nu var det alvor, at vi skulde fra Ørum, og den tanke fyldte os kun med sorg, bort fra Ørum, dette skønne, lykkelige hjem, bort fra de mange venner, bort fra hele denne velsignede virksomhed for at begynde forfra igen paa et nyt sted. Kun min gamle moder smilte, om end ogsaa med en taare i de gamle øjne, ved tanken om at komme tilbage til det sted, hvor hun 1819 var draget ind som nittenaarig præstekone, og hvor hun havde levet med min fader i 22 aar, og hvor alle hendes børn var født.

Det var jo højst mærkeligt, at jeg, kun 44 aar gammel og den yngste af 72 ansøgere, havde kunnet faa det embede, et af de bedst lønnede embeder. Der blev ogsaa sagt, at »der var mange hunde om det ben, men hvalpen fik det.« Dog det er ikke første gang, at Herren har gjort underlige ting, ogsaa denne gang ved at lukke ministerens øjne for, hvem jeg var, da jeg søgte Skivholme et halvt aar før. Thi jeg kunde jo ikke lade være at takke ham, fordi han havde anset mig for ung til at faa det embede og nu havde givet mig et, som var meget større i indtægt. »Var det Dem, som søgte Skivholme?« svarede han, »det vidste jeg ikke den gang.« Havde han altsaa vidst det den gang, saa havde jeg faaet Skivholme. Men Herren vilde nu have mig til Ørsløv, derfor lukkede han ministerens øjne for, hvem jeg var. Komisk nok var der en præst, som var saa vis paa at skulle have Ørsløv, at han havde maalt stuerne op til gardiner og tæpper, ja endog havde sluttet forpagtningskontrakt om avlingen, og saa kom jeg og gjorde alle hans drømme til intet.

Den 22. marts holdt jeg min afskedsprædiken i Ørum og Ginnerup og drog til mit nye, mit tredie hjem, mod i hu over at forlade mit kære jyske hjem.

Villads Christensen skriver i sin bog om Vilhelm Beck og hans værk 1929, s. 51 f.:

18. februar 1866 indsattes Beck i Ørum, samme dag som hans ven Clausen blev indsat i Ryslinge som Birkedals efterfølger i sognepræsteembedet.

Det var i denne anledning, Beck tilskrev vennen: »Vi skal da indsættes paa én dag; lad os da bede den bøn for hinanden, at intet nogensinde maa skille os ad. Hvor vi to staar godt sammen, én tro, én stræben efter troens inderlighed, én stræben efter at udbrede Guds rige, én anskuelse om maaden, hvorpaa det skal udbredes, én glæde over hvert et glimt, vi øjner i menigheden.«

Og saa gik det dog netop, som Beck bad, det ikke maatte gaa. Denne indsættelsesdag blev indledningen dertil. De to bærere af den indre mission fik hver sin landsdel at virke i og var hver for sig betydelige præster, der var i stand til at samle de store skarer for deres fødder. Men for Clausen førte denne flytning til grundtvigianismens faste borg til, at han blev den lille. Grundtvigianerne vandt ham, i hvert fald delvis, og han tabte tilliden inden for sine gamle venners kreds. Beck sagde det engang saa kønt til ham selv mange aar senere: »Grundtvigianerne tog et stort stykke af vor ven, men Indre mission beholdt hans varme hjerte, og vor Herre Jesus beholdt hele manden.«

For Beck derimod, som i mange aar havde ikke ringe grundtvigske tilbøjeligheder, og som Clausen, der var ret pietistisk, atter og atter advarede mod grundtvigianismen, blev flytningen til Jylland i høj grad til bestyrkelse i troen paa Indre missions særlige kald til at gøre en Guds gerning i vort folk, og til afgjort fjernelse fra grundtvigsk aandsliv.

Ligestraks havde Beck nu andet at tænke paa end grundtvigianisme og ikke-grundtvigianisme. Han stod overfor en aandelig død i sine nye sogne, som var haarrejsende, det var saa slemt, at det næsten var ved at tage modet fra ham, og det skulde der dog allerede dengang noget til.

Beck havde det meget svært den *indsættelsessøndag* i Ørum, da han fra prædikestolen for første gang saa ud over den flok af nysgerrige, som rygtet om den skrappe præst havde lokket hid.

Da gudstjenesten var sluttet, stod der det meste af et par hundrede nyvakte sjæle og bød deres præst velkommen. En stor del af dem kunde ikke slippe ham, men fulgtes med ham ind i præstegaarden, hvor den afgaaende præst, som endnu boede der, gæstfrit lukkede dørene op paa vid gab. Og snart var alle stuerne fulde, og Beck gik rundt blandt dem og talte med dem om det ene fornødne, bad og sang salmer med dem.

Det var en indgang, der forslog noget, og Beck vilde knap tro sine egne øjne. Men det viste sig at være en virkelighed: Grundstammen til det liv, der blev i Ørum i Becks tid, blev vunden paa en eneste dag, den første søndag. Saa det var jo en hel pinsedag af de smaa. Og Beck, der havde frygtet for at komme derover til de rædsomme folk, der skulde bo der, blev hjemme blandt dem fra første øjeblik.

»Det var den største naade, jeg har oplevet af mit arbejde, hvad jeg oplevede den dag,« skriver han selv derom i sine erindringer.

Beck var nu ikke den mand, der ventede med at smede, til jernet blev koldt igen. Nej, allerede midt i samme uge havde han møde i kirken. Og fra den første dag lukkede han sin præstegaard op paa vid gab for alle, der vilde slaa følge med ham paa vejen til himlen.

Her fik Beck saa 8 gode præsteaar, hvor han udfoldede sig i sin kraft og blev en landskendt mand, elsket af alle Indre missions venner.

Becks Ørumtid betegner noget af en *frontforandring med hensyn til grundtvigianerne*. Det kom til et brud mellem disse og Indre mission. Det var i aarene 1868-69. Beck havde holdt igen det længst mulige, men til sidst var der ikke andet for.

Aarsagerne hertil var mange. En dyb indre modsætning gjorde sig gældende mellem de to lejre. De gamle jydske missionsfolk nærede en indgroet mistro til alt, hvad der smagte af grundtvigianisme. Dertil kom personlige forhold for Becks vedkommende. Han kunde ikke forlige sig med Birkedals haardhændede opførsel overfor hans ven Clausen, derfor blev en afvisning af en gudstjeneste, som Birkedal vilde have afholdt i Ørum, fra Becks side unødig skarp.

Det endte omsider med aaben fejde. Og for at faa en ende paa broderstriden, raadede Beck i et mistrøstigt øjeblik til at følge Abrahams og Lots eksempel, da der var kiv mellem deres hyrder om græsgangene, hvor Abraham sagde: »Vi er brødre, lad der ikke være kiv mellem os, men lad os hellere skilles og gaa til hver sin side med vore hjorder.«

Det var Beck ikke saa lidt af en hjertesorg, at det endte saaledes. Lige siden hans egen omvendelse havde den tanke besjælet ham, at alle Herrens venner skulde staa sammen om den missionsgerning i vort land, som i saa høj grad tiltrængtes. Han siger selv derom: »Jeg syntes, at troende mennesker i vort lille land ikke kunde have raad til at skille sig fra hverandre i kampen mod døden, der stod for os og imod os som en mægtig Goliat.«

Der findes ogsaa fra Becks haand et meget smukt brev fra en noget tidligere tid, skrevet til en grundtvigsk paavirket ven, hvor vi har de hovedsynspunkter, som jeg tror, han stod ved al sin tid. Det hedder heri bl. a.:

»Jeg mener, at det er en stor misvisning, naar saamange Guds børn bestandig taler om, hvad der er det grundtvigske, og hvad der ikke er det grundtvigske — i stedet for at tale om, hvad der er *af tro*, og hvad der er *af vantro*.

Bort med alle disse menneskenavne, hvor meget vi saa elsker dem, og hvor meget de har udrettet. Navnene bringer forvirring. *Jesus Kristus* eller *ikke Jesus Kristus*, det navn bringer ikke forvirring.«

Brevet slutter med de skønne ord: »Jeg vil saa gerne være gode vennere med alle dem, som er gode venner med min frelser.«

Det er klar og mandig tale.

Da striden var ved at ebbe ud, skrev Beck til Clauseen: »Jeg søger at undgaa strid med grundtvigianerne, fordi jeg har nogle inderlig kære venner iblandt dem, og det venskab vil jeg ikke have slaaet ihjel. Men samvirken med dem anser jeg for umulig nu.«

Iøvrigt havde Beck nok at tage vare paa i Ørum. Han stod med hænderne fulde af ar-

bejde. Foruden sine sogne og sit landbrug førtes han i disse aar ind i et bestandigt voksende arbejde for den sag, der var ham betroet.

Paa missionens vegne drog han som en farende svend omkring, særlig i Jylland, og prædikede snart i skove og snart i kirker og kunde endda ikke opfylde de krav, der blev stillet til ham. Og naar han endelig var hjemme, havde han huset fuldt af venner, strømmet sammen fra det hele land.

Hans arbejde blev aar for aar voldsommere. I sit farvel til Jylland udtalte han: »Næsten hver en egn i Jylland, i Kirker og skove, bærer jo mærker af det ord, Herren gav mig at tale.«

Ørum laa imidlertid for afsides til, at dette rejseliv i længden kunde forsvares og udholdes, og selv trængte han ogsaa til økonomisk forbedring af sine kaar. Han søgte derfor bort og blev 6. januar 1874 udnævnt til sognepræst i sit fødesogn, Ørslev.«

Nu, omtrent 100 aar efter at Beck blev indsat i Ørum-G., forstaar man, at han kom til sogne, hvor »dødens ro rugede«. Sogneraadet var blevet opskræmt ved de grundtvigske læreres paavirkning, men Beck havde liden respekt for disse læreres kristelige alvor. Hovedparten af *Becks prædiken ved indsættelsen* er aftrykt i provst A. M. Vestergaards lille bog (Fra en vaarbrudstid i Ørum-G. 1937). Texten er Mt. 4, 1—12 og prædikenen har til overskrift: *»Hvad vil jeg? Hvem er jeg?«:* »Guds fred! Guds fred i vor Herres Jesu Kristi navn! Det skal være min første hilsen til alle de sjæle, som jeg er sat til præst og sjælesørger for her ... lad eder forlige med Gud! paa den eneste maade, det eneste vilkaar: Ved Jesus Kristus, ham der stred med djævelen i Judas ørk for at skaffe os fred. Og freden var først sluttet, da vor frelser hang blødende og døende paa korset som et blodoffer for Satans ondskab og en forsoning for alverdens synd. Da først var freden sluttet, dyrekøbt med Guds søns blod« ... Beck talte om sin særlige naadegave; han vilde ingen ny kristendom prædike, men han vilde forkynde det gamle paa en ny maade efter den naadegave *han* havde faaet af Herren ... »Hvad vil jeg?« Jeg vil vidne om den store kamp mellem djævelen og den Herre Kristus, den kamp, som maa udkæmpes i ethvert menneskes hjerte, der vil frelses, jeg vil kæmpe mod djævelens bestandige stræben: at gøre Guds ord til løgn for at tage Guds rige fra menneskene ... som slangen gjorde Guds ord til løgn i Paradiset ... og som djævelen i Judæas ørk forsøgte at forvende det ord, som »staar skrevet«. Djævelen vil tage os alle med eet slag, men over for Jesus tabte han slaget. Og nu maa han mejsommeligt gaa omkring og prøve paa at fange os enkeltvis. — Efter at Beck saaledes havde talt om, hvad han *vilde*, talte han om *sig selv:* »En synder, en ussel fortabt synder og dødsdømt synder, skyldig til Helvedes ild. Det er, hvad jeg er i mig selv! Men af Guds naade er jeg dog et Guds barn. Det har Jesus gjort mig til i min daab. Jeg har været en vantro, levet i djævelens lænker mange aar, men af Guds naade er jeg vakt op af søvne og lever nu i troen paa min kære, velsignede, dyrebare frelser ... jeg er de helliges ven, vil ogsaa gerne være eders ven. Jeg ved, at jeg kan ikke faa alle til venner, thi vil livet vaagne her som i Uby, da vil striden ikke blot vaagne i enkelte hjerter, men ogsaa mellem to slags mennesker, mellem dem, der vil høre Jesus til, og dem, der vil blive i djævelens løgn. Jeg vil kun være *min frelsers ven,* om jeg saa skulde gaa her alene og have alle til fjender. Tiden vil bedst vise jer, hvem jeg er ... rygtet gaar forud for sin mand, men rygtet er en sladderkælling ... lad denne sladderkælling løbe og kom her i Herrens hus, og giv mig lov til at besøge jer i eders hjem, at vi kan tales ved, ansigt til ansigt, og kom i mit hus, hver sjæl skal være velkommen. Jeg vil kun eders lykke, jeg vil kun eders sjæles frelse, jeg vil kun, at Guds fred maa bo i jeres hjerter!«

Adskillige regnede deres vækkelse fra den dag, denne prædiken lød i Ørum og Ginnerup kirker. Saa kom Becks brud med de grundtvigske. *Vilh. Birkedal* besøgte ham endnu i 1866, Beck stod da han kom her, venligt over for de grundtvigske og var deres forsvarer (i modsætning til vennen *Johs. Clausen;* senere byttede de roller, Beck gik imod grundtvigianismen. Clausen forsvarede den). Becks stilling iøvr. ser vi i et kraftigt brev 10. dec. 1866 til *Johs. Clausen:* »Du ved, at jeg har arbejdet for at forlige grundtvigianerne og pietisterne. Forleden viede jeg i Ginnerup en voldsomt grundtvigsk skolelærer af reneste vand med en af Trandbergs pietister, der ikke engang tør strikke om søndagen ... Grundtvigianerne er nu (efterhaanden) meget forbitrede over det liv, der nu rører sig her. Man kalder det »modekristendom«. Det er af fortrydelse over, at ingen vil tage moden op efter dem, endda her er 3 modejournaler uden krinoline, men krinolinerne blomstrer i Ørum..«

Der har samlet sig en del legendedannelse om dette; faktum er, at der blev vækkelse. Beck skrev kort efter sin indsættelse til Joh. Clausen: »Gud ske lov, her er allerede vækkelse, her er sjæle, som har begyndt at gnide søvnen af øjnene!« Dette er en lidt mere nøgtern beskrivelse end den, Beck giver i sine erindringer en menneskealder senere, da det skildres, som om hele det aandelige liv i Ørum-G. og omegn faktisk begyndte med hans indsættelsesprædiken. *Axel Becks* skildring uddyber legendedannelsen: »Her i Ørum var det lutter nysgerrige, der fyldte kirken, maaske ikke eet eneste troende menneske undtagen den gamle pastor *Seidelin.* Der herskede den frygteligste død og vankundighed i sognet ....«

Sandheden er nok den, at adskillige blev vakt hin dag, og begyndte at gnide søvnen af deres øjne, men den egentlige vækkelse kom i tiden derefter, hvad Becks breve til Clausen viser. Vækkelsen var forberedt paa flere maader, saa den helt spontane karakter, som myten har givet den, havde den vist ikke. Som nævnt havde der været gudelige forsamlinger her en halv snes aar før, og selvom der var megen aandelig død, skete der nu noget *afgørende nyt.* Vækkelsen, der hidtil i Djursland havde været lægmandspræget, blev nu *kirkelig.* Man maatte til *kirken* for at høre. Da Beck ved lørdagsskriftemaalet, som ogsaa var noget nyt, opfordrede de unge til at træde ud paa kirkegulvet til katekisation, traadte ogsaa herremændene og deres fruer frem og lod sig katekisere. Der blev røre paa egnen, helt til Grenaa. Fra de fleste sogne i nabolaget kom folk til Ørum og Ginnerup kirker, fra lan-

det syd for Kolindsund kom hele flaader af kirkebaade (især fra Vejlby, Aalsø og Lyngby), og *Beck* holdt en mængde møder over hele Djursland). Den gamle Knie-skrædders bønner gik i opfyldelse.

Vilhelm Beck og Vilhelm Birkedal. Bruddet med de grundtvigske.

Vilh. Birkedal skriver (Personlige oplevelser III, 1891, s. 129 f.):

Jeg har ikke kunnet slaa følge med Vilh. Beck og hans store parti, ingenlunde fordi jeg ikke anerkender ham og hans ærlige disciple for ærlige kristne, om jeg end fristes til at sige om ham, hvad han — ikke uden vittighed — har sagt om en af ny-grundtvigianernes ordførere: »Han kan være et gudsbarn, men da i al fald et uartigt barn«, hvad jo forresten i det hele med større eller mindre ret kan siges om os allesammen. Han er en ihærdig, ærlig troende mand med store evner. Men naar jeg maa tage afstand fra ham, da er det, fordi et samarbejde med ham maatte føre os ind i situationer, hvor vi enten maatte slaa af paa vor grundbetragtning og vort syn paa menighedslivet, eller vi maatte geraade i konflikter, der dog straks maatte skille os ad. Jeg kunde ikke tage del i møder, hvor Vilh. Beck som sædvanlig vilde staa dominerende i forkyndelsen, hvori der i mine øjne saa usigelig tidt lyder skærende toner, kunde ikke holde ud at høre denne idelige tale om djævel og helvede, om menneskets naturlige tilstand som en djævelsk tilstand, om denne idelige riden paa de vantro præster, og denne stadige marcheren paa stedet, uden at jeg kan opdage stor *udvikling*. Jeg maa beundre, at Beck ikke mattes, men kan blive ved med samme liv at foredrage det samme, uden at der spores nogen kendelig vækst og fremgang. Men holde det ud, kunde jeg ikke. Det vilde gøre brud paa sammenhængen i mit liv, synes jeg, om jeg her kom til at slaa følge. Det store kirkemøde i Aarhus giver en levende illustration til denne min mening. Dér blev givet en prøve paa, hvorledes samarbejde mellem grundtvigianere og indre mission vilde komme til at se ud. Vilh. Beck beherskede hele situationen og opslugte, saa at sige, alle andre retninger, saa ikke en gang de gamle grundtvigianere kunde komme til orde, og til sidst stod han som triumfator, — og at hjælpe ham dertil vil jeg ikke bidrage. Thi han og hans standpunkt sigter væsentlig paa øjeblikkelig opvækkelse af de enkelte, og det er jo en god gerning; men Grundtvigs er efter sit hele anlæg en *menighedsudvikling* i evighedens betydning. Jeg frygter for, at denne alliance yderligere skal være en fristelse for os til at give slip paa den energi, hvormed vi skulle forkynde evangeliet paa vor egen maade. Nej, lad os arbejde hver for sig, anerkendende hos hinanden, hvad vi med sandhed kan anerkende som kristeligt forsvarligt, og lad »arbejdets deling«, der nu tales saa meget om, blive gennemført.«

Det kan tilføjes: I 1887 søgte Beck omsider en virkelig tilnærmelse til Birkedal. Han sendte da et brev, i hvilket han indrømmede sin skyld, som han saa den, og det tjener ham til ære, at han kunde gøre det. Men meget var i mellemtiden gaaet i stykker.

Han begynder dette brev med ordene: »Kære pastor Birkedal!« og fortsætter med, at saaledes maa han have lov at kalde ham ... thi det er sandhed, jeg skylder Dem saa meget fra mine første præsteaar, saa De altid vil være mig en saare kær mand.« Om den beklagelige sag i 1870 siges: »Jeg véd, at jeg bærer skylden ...« Dog tales der ogsaa paa en maade, som viser, at han ikke anser Birkedal for at være skyldfri. Han svarede venligt, men ikke uden kritik og modtog igen et venligt brev fra Beck. (Clausen-Bagge i »Gr. hjem« III, 1947, s. 13).

Becks forhold til *Johs. Clausen* i disse aar møder vi i deres breve. De handler meget om Clausens forhold til *Vilh. Birkedal* og kun lidt om arbejdet i Ørum-G. 27. febr. 66: Kirkerne er propfulde søndag og onsdag aften. Folk er venlige og tjenstagtige. En herremand har løst sognebaand til mig. — 31. jan. 67: Grundtvigianerne har voldsomt travlt med mig (Beck havde vakt uro i Ebeltoft, se der). — 2. maj 67: Voldsomt er arbejdet. Jeg har det firdobbelte at bestille her, thi foruden de store sogne er huset fuldt af mennesker fra morgen til aften fra hele Jylland. — 7. jan. 68: om den »ækle Pauline Worm« der spottende kaldte Beck: »Vilhelm erobreren«, men Pauline vil jeg ikke skændes med. Fra 1869 kølnedes venskabet mellem Beck og Clausen. — 26. apr. 70 skrev Clausen: »Forholdet mellem os er forandret«, hvorefter C. gør rede for sit syn paa de grundtvigske. De flg. breve er flest (og længst) fra C., Beck omtaler nu ikke mere Ørum, ejheller afskeden derfra. Becks sidste brev fra Ørum til C. (af 16. jan. 74) er dog præget af det gamle venskab.«

Det var vist den grundtvigske lærer *P. S. Justesen*, Ørum (lærer her 1862-85), der var den egentlige aarsag til bruddet. Justesen gled senere som flere andre grundtvigske her, over i afholdsbevægelsen. Beck regnede dog stadigt provst *Koch*, Gerrild, blandt sine »bedste venner, uagtet han var grundtvigianer«, ligesaa professor *Langhoff*, Lyngby, som Beck ansaa for halvrationalist, men »fortrinlig egnet til at spille andenviolin ved friluftsmøderne«, som de holdt sammen, navnlig paa Skærsø. (Brev til Johs. Clausen, s. 129 i Venskab og samvirke af 25. okt. 66). I virkeligheden kunde den stive Langhoff ikke fordrage sin »rapkæftede kollega i Ørum«, og Becks succes var maaske en af aarsagerne til, at Langhoff søgte bort fra Lyngby, der med sit seminarium maatte være et ønskembede netop for ham. Men det fik Beck aldrig at vide. En af dem, der kendte Vilh. Beck aller bedst, pastor H. P. Bjarnesen, Gudum, skrev, at Vilh. Beck var en af de faa, der kunde taale at ses *nærved*.

Provst *A. M. Vestergaard* fortæller nogle smaa træk, bl. a. om mølleren paa vandmøllen, der blev drevet af aaen, som løb forbi præstegaardshaven. Mølleren vilde gerne drille, og da Vilh. Beck efter at have overtaget avlingen skulle holde høstgilde, vilde han til underholdning for husmandskonerne sejle dem op ad aaen. Det syn af præsten med alle konerne i baaden kunde mølleren ikke staa for. Han var ikke budt med til høstgildet, og nu vilde han ogsaa have lidt fornøjelse af det. Han aabnede for sluserne,

vandet løb ud, og Beck sad med alle konerne i baaden fast i mudderet et par timer. Det tog Beck som en god spøg. — — Da Beck fandt en gris gaa og æde yderst paa præstemarken, spurgte han naboen: »Er det din gris?« — »Nej«, forsikrede naboen. Saa tog Beck grisen med sig hjem. Dagen efter kom manden for at faa sin gris. »Du sagde jo, at det ikke var din gris! ... Du faar den ikke.« Grisen blev solgt til fordel for de fattige. — Et meget smukt stykke skrev Beck i »*Hvad bækken fortalte*«: »Min præstegaard laa i en lille dal, omgivet af kratbevoksede smaabakker, en lille frodig, frisk og grøn dal midt i en gold og ufrugtbar egn, et skønt billede paa de smaa , aandeligt friske steder, som findes i denne verdens golde, ufrugtbare liv. Igennem den dal slyngede sig en lille bæk. Den var aarsag til, at der var saa friskt i dalen. Og da den løb gennem min have, kom jeg ofte til den, vi blev gode venner, og efterhaanden fik bækken mund og mæle. Vi talte sammen som ven med ven, og den fortalte mig meget, som tjente mig til gode: »Hvorfor har du saa travlt, lille bæk,« spurgte jeg. »Du løber, mens andre hviler!« Bækken svarede: »Fordi Gud har sagt, at vandet skal løbe fra det tørre land (1. mos. 1, 9). Hvis jeg stod stille, vilde der ske ødelæggelse, nu bringer jeg velsignelse. Du og jeg skal gøre, hvad Gud siger, løbe i bestandig forsagelse bort fra djævelen og alt det tørre land, hvor djævelen regerer, løbe i bestandig tro paa din frelser, saa du bliver en frugtbar lille bæk.« — Jeg stod ved bækken i lyse sommerdage, i kolde graavejrsdage, i middagsheden, vinterdage .. og bækken fortalte .. den fortalte, at den drev 3 møller, derved at den blev dæmmet op ved alle 3, og paa den maade gjorde den sin gerning om igen 3 steder. Og efter endt arbejde løb den ud i en skøn sø .. Saadan skal et Guds barns liv være, bestandig løbe efter Guds ords befaling i daglig forsagelse og tro, lade sig dæmme op og gøre gavn ved at drive det store omvendelsesværk det ene sted efter det andet, og saa efter arbejdet løbe ud i den dejlige sø, som hedder De helliges samfund ...«

Prof. *P. G. Lindhardt* omtaler udførligt Vilh. Beck og IM i „Vækkelse og kirkelige retninger i Danmark" (1951, s. 91 f., 147 f., 165 f., 171 f.). Der henvises dertil. *Chr. Bartholdy* anmeldte L.s bog i IM tid. 1951, s. 79 f. og skrev bl. a.: „Det er ikke uinteressant at følge Lindhardt, naar han hele vejen belyser vækkelsens gang ved at skildre landboreformerne og de samtidige politiske og sociale forskydninger. Men at gøre dem til de eneste drivende kræfter i denne sammenhæng er dog at stille sagen paa hovedet. Og hvad værre er, det er gudsfornægtelse. Naar en almindelig vantro historiker gør det, er det kun, hvad man kan vente. Men naar det skal forestille kirkehistorie ved et teologisk fakultet, saa er det usømmeligt.

I denne bog er vækkelserne og deres mænd behandlet med ringeagt. Der er ingen personsanselse. Grundtvig og Birkedal, Vilh. Beck og Ricard, alle ses de under samme synsvinkel, fra oven og nedad. Bare saadan et udtryk som det om Beck: han *afstedkom* en vækkelse i Ørum. Der kunde samles en hel buket af den slags, jvfr. det ovennævnte *bibelforskeri* om Indre missions bibeltro."

Ved Ørum kirke rejstes 1937 en mindesten for Beck, med denne indskrift:

Over kirkedør jeg laa
mens ud og ind de slægter gaa.
Nu staar jeg her og minder
om aandens friske vaar,
som sjæle fandt og finder
fra vækkelsens første aar.

Ogsaa i Ørslev rejste man en mindesten for Beck ved kirken (mindelunden senere helt raseret!) Beck var sp. i Ørum-G. i 8 aar, IM har stadigt flertal i mghr., og IM præger ganske kirkelivet. Beck var sp. i Ørslev-S. i 27 aar. Nu opgives kun 2 IM i Ørslev-S. mghraad, IM har kun smaa samfund, og kan ikke mere siges at præge sognene, og den nuv. sp. er tidligere grundtvigsk valgmenighedspræst.

Kirkelivet i Ørum-G. har siden Becks tid bevæget sig i bølgedale, ned og op.

Det var ikke let at blive Becks eftermand. Pastor *E. J. J. Jespersen* (1874-80) var en nidkær og god præst, men der begyndte nogen tilbagegang. Jespersen havde jo ikke Becks format. De mange udensogns faldt fra, troslivet stod stille eller gik tilbage, og J. følte sig skuffet. Han manglede ikke iver eller paagaaenhed, en gammel mand fortæller, at han »næsten ikke turde hente sin lægsrulleattest af frygt for præstens nærgaaende spørgsmaal.« J. var en højt begavet mand, en personlighed, som baade drog til og stødte fra, en statelig, fin og rettænkende mand. Vilh. Beck nævner ham ikke med eet ord.

Det skal dog tilføjes, at Jespersen søgte Ørum -G. efter Becks opfordring (J. var ogsaa Becks eftermand i Uby). Der var ogsaa vækkelse her i Jespersens tid, og J. var afholdt af mange (adskillige børn blev opkaldt efter ham). (Se iøvr. her II, 722).

Pastor *F. D. T. Engeltoft* (1880-83) flyttede hurtigt herfra. En mand skriver, at i E.s tid »begyndte søndagsarbejdet igen uden at præsten paatalte det«. Vejmand *Jens Krogh* og væver *P. Gran* tog et søndagsskolearbejde blandt børnene med støtte af præsten. Pastor E. var søn af biskop E., præget af et muntert, humanistisk syn paa livet og kirkelig tolerance. Han var oprindelig højkirkelig, knyttedes ved sit ægteskab til grundtvigske kredse, men stod sammen med IM her, og tog til tider del i vækkelsesarbejdet. Men pietist var han ikke. Han sad i smaa kaar, skrev nu og da i kirkelige blade (se her IV, 153).

Pastor *N. Hofman-Bang* (1884-90) var meget velgørende, saa langt hans (vist smaa) midler rakte, og hans økonomi var ikke god.

Han havde som ung et daarligt helbred (daarlige nerver), og som kandidat foretog han en længere sørejse til Sydamerika. Han kom sig, blev en sagtmodig og stilfærdig præst. Han tilhørte ikke nogen kirkelig retning, var venligt stemt over for IM. Vilh. Beck kom her hvert aar og boede i prgd. og prædikede i kirkerne.

Pastor *C. F. V. Ravn* (1890-98) maatte se kirkegangen gaa stærkt tilbage. Ofte var der kun 20 i Ø. kirke. Der blev holdt sdsk. i prgd. Han var egentlig en dygtig prædikant, men en mærkelig mand. Indre missions samfundene arbejdede selvstændigt under ledelse af P. Gran.

Der blev bygget mh. 1896 baade i Ørum og Ramten. I Ramten havde kolportør *Jens Jensen* († 1875) gjort et godt forarbejde. Han holdt møder rundt om paa egnen og blev kolportør her i Becks tid 1868.

Pastor Ravns mærkelighed kom bl. a. frem ved konfirmandundervisningen, skriver *A. Poulsen*, Ramten, præsten var meget upræcis, og han kunde behandle børnene temmelig haardhændet.

Pastor *R. Pedersen* (1899—1905) sluttede sig nærmest til IM. Nu begyndte kirkelivet at komme op af bølgedalen. Men kirkegangen var ikke god. P. prædikede »maaske godt, men lidet fængslende«; IM svigtede ham, men han gik flittigt paa husbesøg og sled rundt ad de lange veje. Hans personlighed fik vist mere betydning end hans prædiken. Eftermanden høstede, hvad han

havde saaet. Et vidnesbyrd om P.s personlige fromhed er fortalt af pastor *Jul. Windfeld*, Nimtofte. Da P. første gang besøgte Windfeld (gaaende), fulgte W. ham til sogneskellet. »Her begynder Ørum sogn!« sagde Windfeld. »Saa lad os da bede for mit sogn!« svarede Pedersen. Og de to præster bøjede knæ i vejgrøften. —

Nyt liv bryder frem.

Pastor *H. Knudsen* (1905-21) havde været missionær i Kina under DMS. Han var en solid mand, en begavet taler, hans forkyndelse var vækkende, og der blev vækkelse flere gange. Han var en kampens mand, var ogsaa omstridt. Algreen-P. fortæller (Kirkehus og skolestue II—III, s. 45), at han havde mange brydninger, og indviklede sig i mange timelige sager. Men Guds rige havde førstepladsen. Han var barnlig i sit gudsforhold, hans hjerte brændte, han var paagaaende i sin forkyndelse og sjælesorg. En kirkegænger siger: »Der gik undertiden som et tordenvejr hen over vore hoveder i kirken.« Han var impulsiv, forberedte sig vist ikke meget, var glemsom, saa folk kunde staa i timevis og vente ved bryllupper eller begravelser og blev forargede derover, men han efterlod sig velsignede spor, og sagde, at han »kun ønskede den gravskrift: »En synder, frelst af naade.« Kirkegangen voksede, IMs trosliv prægede kirkelivet, men der dannedes ogsaa grundtvigske foredragsforeninger, især af dem, der havde været paa højskole.

Pastor *A. N. W. Holm* (1921-31) var IM, og der var atter vækkelse.

Pastor *A. M. Vestergaard* (1931-41) var ogsaa afgjort IM, det hedder: »Han var en sand hyrde for hjorden og en meget dygtig prædikant«. Ogsaa i hans tid var der vækkelse. .. 1932-33 af IMs rod, 1935 en lille vækkelse af Oxfordbevægelsens rod. Pastor V. gjorde som kredsformand et udmærket arbejde i det store KFUM og K kredsforbund.

Pastor *C. Tolsgaard* (1942-64) var her længere tid end nogen af sine forgængere, stod midt i IM og fik en god gerning her. Han har gjort et stort arbejde for Sudanmissionen, hvis fmd. han var, og for opførelsen af kirken i Stenvad. Der er god kirkelig interesse og meget arbejde i gang, men der er ogsaa mange ligegyldige. Der var lidt vækkelse 1948, »ivrigt kæmpende for livet, som andre steder,« skrev pastor T. (se ndf.).

Missionshusene i Ørum, Ramten og Ginnerup bruges stadigt til sdsk., ungdomsmøder, samtalemøder, missionsmøder og andre møder.

Forsamlingshusene i Ørum og Fannerup og Constantia bruges til gymnastik og sammenkomster. Ingen foredragsforen. eller organiseret KS, ingen gr. ungdomsforeninger.

Blandt lægfolk i IM nævnes f. ex.: Karetmager *A. Poulsen*, Ramten (f. 83) trofast i IM, kyndig i pastoratets menighedslivs historie, læge *M. K. Lorentzen*, Stenvad, kolportør *Rs. Rasmussen (Juul)*, Ørum, fru *M. Pedersen*, Trudvang, møller *J. Busk*, Fannerup, kbmd. *M. Adamsen*, Fannerup, enkefru *Katrine Sørensen*, Fannerup, lærer *V. Andreassen*, Fannerup, lærer *T. Thomsen*, Mastrup (f. 87), kredsfmd. KFUM og K, lærer *O. Rønlev*, Ginnerup.

IM kredsene ledes nu af: Gdjr. *Johs. Albeck*, Ø., gdjr. *Jak. Just*, Ramten, kbmd. *A. Andersen*, Ginnerup, Mastrup: statshmd. *Jak. Pedersen*, Konstantia.

Fabrikant *Ejnar Poulsen*, Ramten er næstfmd. i mghraadet.

Bl. de første ledere af IMs ungdomsarbejde var: Møller *Jens Busk*, kbmd. *Adamsen* og enkefru *Ane Katrine Sørensen*, alle i Fannerup.

Blandt lederne af grundtvigsk arbejde nævnes: Afd. gdjr. *J. Jensen*, Ørum.

Blandt lærere desuden: Lærer *H. Brøgger*, Ramten (1905-26), *Hj. L. Johansen*, Ginnerup (1909-) og fra ældre tid: Lærer *P S. Justesen* (f. 1836, † 1885) var en særdeles dygtig lærer, en god sanger, en livlig mand, grundtvigsk, i sine senere aar ivrig afholdsagitator, hvilket nok kunde tiltrænges. Venner og meningsfæller rejste en smuk sten paa hans grav.

Centralskole i Ørum for Ørum-Ginnerup, opf. 1961, leder: Skoleinspektør (og kirkesanger) *Aksel Andersen*.

1921 oplyses: Særdeles god kkg., 20 og 10%, mange har langt til kirke. 3 mh. og IM smf., mange møder, de aandelige forhold helt præget af IM, 6 sdsk., ungdomsarb. 1927: Kkg. 15 og 8%, præget af IM, især i Ø., 3 IM smf. m. m., lidt pinsebev. 1939: Kkg. 12—15 og 6—8%, ganske overv. præget af IM, ikke saa lidt trosliv, 3 IM smf. 2 KFUM og K, kirkeblad, 3 fh., 2 hotelsale i Ø., 1951: Kkg. 12—20 og 8—15%, god kirk. int., 5 IM kredse, 6 sdsk., 2 KFUM og K, YM-kredse. 1959: 10 og 8%, 6 IM kredse, 3 KFUM og K, 3 børnesykredse for YM, 5 Sudankr., 2 Unge hjem kredse, 3 kvindekr., kirkeblad m. m. 1961: Kkg. 5—10%, velvilje, mange arbejdsgrene, 6 IM kredse, 3 KFUM og K, 4 sdsk., Sudankr., 3 kvindekredse, kirkeblad. En del ukirkelige.

Folketal. 1850: 690 og 449; 1901: 1046 og 778; 1921: 1613 og 967; 1955: 1759 og 891.

Altergæster: 1921: 875 og 350; 1934: 1520 og 300; 1945: 1443 og 418; 1957: 1000 og 490.

Menighedsraad: 1922: 8 IM, 5 u. p., 1934: 6 IM, 7 u. p., 1945: 7 IM, 4 n. gr., 2 arb., 1957: 8 IM, 5 u. p., 1961: 7 IM, 6 u. p.

Ørum kirke, nordøstligt i byen, er hvidkalket, bestaar af romansk skib af granitkvadre paa skraasokkel, (begge døre bevaret, norddøren dog tilmuret) og gotisk, tresidet korparti fra c. 1450, da bygningen omdannedes til et langhus med 5 krydshvælvinger, og udvendige stræbepiller. Kort efter tilføjedes et sakristi nord for koret med trappegavl. Stateligt vaabenhus mod syd, og anseligt taarn mod vest fra c. 1520 med kamgavle i nord-syd. Blytag. Altertavle paa nyt, muret alterbord med fløjaltertavle fra 1592, paa fløjenes ydre sider er der skriftsteder, i midten maleri: Constantin Hansen: Kvinderne ved graven. Smuk, sengotisk kalk, balusterformede stager. Romansk granitfont med glat kumme. Sydtysk daabsfad med bebudelsen (1575). Karnapformet prædikestol fra 1602 i renæssancestil, med rektangulær himmel. Ved en større restauration 1961-62 blev næsten alt inventar smukt istandsat. Flere epitafier og gravsten. 230 sd. Orgel. SØ for kirken har ligget en kirkelade.

Mackepr. 305, Magn. Petersen, 27.

Stenvad filialkirke, indviet 14. juni 1959, arkit. H. Lønborg-Jensen og A. V. Ravn, byggesum 370,000 kr., havde 13 aars byggetid. 1944 begyndte en sogneindsamling, 1946 blev fundamentet støbt, men efterkrigstidens vanskeligheder hindrede foreløbigt fuldførelsen. I sognet indsamledes 190.000 kr. til kirken, læge M. K. Lorentzen, Stenvad, var byggekomiteens fmd., marksten til kirken samledes i sognet. Den smukke kirke er i romansk stil, bestaar af skib, kor, apsis, taarn mod vest, vaabenhus og sakristi mod nord, kapel mod syd. Enkelt inventar. Paa altret et trækors. Murene er op til 1,20 m tykke. Granitfont. 150 sd. Orgel.

Ginnerup kirke, sydligt i sognet, nær Kolindsund, nordligt i byen, har som Ørum kirke skib og kor ud i eet med tresidet afslutning. Skibet er romansk af kridtsten og granit. Syddøren i brug. I sengotisk tid nedreves koret, den tresidede afslutning opførtes, og kirken fik krydshvælv. Samtidigt taarn med blændingsprydede kamgavle i nord-syd, vaabenhus mod syd med kamgavl. Kirken restaur. 1957. Alterpanel med portalfelter. Smuk, lille renæssancealtertavle fra c. 1600 med maleri (H. C. Levy: Emmaus) fra 1875, barokstager, korbuekrucifix fra c. 1300. Romansk granitfont med bladranker og dyrefigurer. Sydtysk daabsfad fra c. 1575. Enkelt prædikestol fra c. 1700 med snosøjler. Indgangspanel med portalfelter. Gravsten. 210 sd. Orgel.

Khst. saml. 5. r. II, 185, Mackepr., s. 289, 301 f.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 81 rug, 36 byg, 94 havre, 12 boghvede. b) 4 rug, 4 byg, 30 rdl. c) 18 lpd. ost, 61 sn. æg, 29 gæs. d) 160 rdl. e) 83 td. ld., samt 45 td. eng, 7 td. hartk. Gl., forfalden, stor prgd., smukt beliggende. — 1870: Regul.: 1928 kr., netto: 3624 kr. — 1915: 2. kl., 1931: 1. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1952 efter brand. — Mindesten for Vilh. Beck ved præstegaarden rejst 1937.

11. 11. marts 1818—7. juli 57 (sp. Ø.-V. Alling 10. jan. 16): Konsistorialraad **Ib Christian Valeur,** f. 6. apr. 77 Aalborg. F.: Ejer af Langholt, jstrd. Johannes Meller V. og Christine Christensen. Stud. priv. Randers 97, c. maj 03 (nc), hjpr. Vinkel-R. 7. dec. 04, do. Rødding-L.-P. 06, do. Bjerring-M. 17. nov. 09, konsistorialraad 3. dec. 54, afsk. 7. juli 57, † 20. apr. 63. — G. 28. dec. 19 Anna Cathrine Munch, f. 23. okt. 82 Frederiks, † 21. nov. 63. F.: Sp. i Hygum, Sdj. Hans M., † 06. — Brødre: Karlby-V., Voer-E. Stamt. 92. Se ovf.

Hjælpepræst hos ksstrd. Valeur:

1842-57: *J. F. Wesenberg,* se Harte-B.

12. 14. sept. 1857—1. sept. 65 (sp. Hvidbjerg-Ø.-L. 21. juni 48): **Ivar Seidelin,** f. 12. jan. 08 Kbh. F.: Herredsfoged, justitsraad., dr. jur. David Niels Dorph S. af Køng, Fyn, og Janine Frederikke Sørensen. Stud. Aarhus 28, c. jan. 34 (h), afsk. 1. sept. 65, † 29. dec. 78. — G. 3. juli 49 Henriette Elisabeth Sørensen, f. 29. juni 23 Aalborg, † ?. F.: Arbmd. Peder S. og Maren Kirstine Nielsdatter.— Farbroder: Dreslette. Stamt. 79. Om pastor S. se ovf.

13. 17. nov. 1865—16. jan. 74 (Hjpr. Ubby 16. febr. 56): **Johan Vilhelm Beck,** fl. t. Ørslev-S., se der.

14. 17. marts 1874—9. marts 80 (Hjpr. Ubby 15. nov. 67): **E. J. J. Jespersen,** fl. t. Magleby, Møn, se Baarse-B.

15. 19. maj 1880—24. dec. 83 (rkp. Vissenbjerg 28. nov. 75): **F. D. T. Engelstoft,** fl. t. Munkebo, se Vesterborg-B.

16. 25. febr. 1884—22. aug. 90 (sp. Vorde-F.-R. 13. sept. 75): **N. Hofman-Bang,** fl. t. Vitten-H. -H., se der.

17. 31. okt. 1890—19. dec. 98 (se Raaby-S. 2. dec. 85): **C. F. V. Ravn,** fl. t. Grundfør-S., se der.

18. 9. febr. 1899—15. juli 05 (Hjpr. Helligkors k., Kbh. 18. dec. 95): **Rasmus Pedersen,** f. 24. aug. 65 Hjorslev, Fyn. F.: Gdjr. Peder Larsen og Bodil Rasmusdatter. Stud. von Westens inst. 88, c. 93^2 (h_1), † 15. juli 05. — G. 19. maj 03 i Ørum kirke Maren Nielsine Holm, f. 25. dec. 69 Ferup, Lejrskov, † ?. F.: Husmd. Jens Pedersen H. og Maren Johanne Nielsen.

Pastor Rasmus P. var udadtil en kæmpe at se til og hvad legemskræfter angik. »Jeg tror ikke, at der er nogen i pastoratet, der kan lægge mig ned«, sagde han spøgefuldt. Han prædikede godt og evangelisk, men noget tørt, saa kirkegangen var ikke stor, dog bedre end i Ravns tid. Han var meget flittig til at tage rundt i sognene, var en nidkær og samvittighedsfuld præst. Han sluttede sig nærmest til IM, som dog paa flere maader svigtede ham. Han havde ogsaa personlige sorger og blev en prøvet mand. (Grenaa folketid. 15. juli 05, jvf. Algreen-P., s. 45). Han døde ganske pludseligt af hjerneblødning, kun 39 aar gl., men havde i længere tid været svagelig p. g. a. en nyrelidelse og en begyndende tuberkulose. Hans gravsten, som blev sat af menigheden bærer den betegnende indskrift: »Ydmyg og from paa barnevis / hæved han røsten til Herrens pris . . .« Se ovf.

19. 18. okt. 1905—11. juli 21 (missionær i Kina 94, sp. Sønderho 4. sept 97): **H. Knudsen,** fl. t. Neksø, se der.

20. 19. okt. 1921—20. marts 31 (sp. Hvornum-S. 9. maj 16): **A. N. W. Holm,** fl. t. rkp. Grenaa-G., se der.

21. 25. juni 1931—16. dec. 41 (sp. Alling-T. 10. juni 25): **A. M. Vestergaard,** fl. t. Asmild-T., se sp. Lemvig-N.

Hjælpepræst hos pastor Vestergaard:

1936-37: *O. S. Johansen,* se Vejerslev-A.-T.

22. 13. apr. 1942—27. sept. 64 (rkp. Varde 5. jan. 37): **Christen Tolsgaard,** f. 23. aug. 99 Vejrum ved Holstebro. F.: Gdjr. Jens T. og Ane Margrethe Nørby. Stud. Ribe 19, c. 24^2 (h_1). Højskolel. Faarevejle 24, sp. Nors-T. 9. apr. 26, † 27. sept. 64. — G. 6. juli 26 Anna Korsholm, f. 12. nov. 98 Lydum. F.: Gdjr. Jens K. og Marie Sørensen. — Søn: Hjpr. Skjern (nu lærer, Odder), søster g. Nykjær, Gislum-V.

BM Dsk. forenet Sudan-mission 34, fmd. 46.
Udg. 36: En forstyrrelse, fortællinger, 2. opl., 42: Saadan gaar det — ogsaa, fortællinger, Red. børnebladet Yola 41.

Pastor *A. Meidahl,* Tirstrup, skriver:

»Sognepræsten i Ørum-Ginnerup, Chr. Tolsgaard var respekteret og afholdt langt uden for sine sogne, en mand som mange gerne lyttede til. Han var beskeden, velafbalanceret og nobel, faa har »brugt albuerne« mindre end han. Han var en mand, som viste tillid og derfor ogsaa blev mødt med tillid. Han var levende optaget af centralt kristelige spørgsmaal, hvorimod teologiske spidsfindigheder interesserede ham meget lidt, personligt engageret i livets strid, som han var. Han forstod kunsten at lytte, men han overtog ingen mening eller anskuelse uden først at have efterprøvet dens holdbarhed, men ogsaa i samtale var han rede til »at kaste af i det nærmeste krav, hvad han evnede«. Han lagde ikke skjul paa, hvor han stod, eller hvad han stod for, men var rede til at »bryde en lanse« for, hvad han fandt sandt og rigtigt. Han blev regnet for at være missionsk, og det var han ogsaa. Det er velkendt, at han var stærkt optaget af YM, idet han i ca. 30 aar var medlem af Sudanmissionens hovedbestyrelse og heraf i ca. 15 aar var dens formand. Paa den anden side var han lige saa stærkt engageret paa den indre missionske linie, idet han i sin gerning sigtede paa vækkelse og helliggørelse, mens han dog aldrig glemte at understrege at »af naade er I frelst ved tro og ikke ved gerninger«. Dermed stemmer det fortrinligt, at han selv havde valgt teksten til pastor Nyekjærs tale ved hans begravelse: »Min naade er dig nok, thi i magtesløshed

fuldkommer min kraft sig helt«, og at han havde ønsket, at der ikke skulle siges noget om ham.«

Pastor *M. P. Søndergaard Sørensen*, Frederikshavn, skriver:

»Pastor T. kom til Ørum-G. i 1942. Det var i krigens tid. Restriktioner var der en del af, og følelige mangler paa flere omraader. For eksempel, hvad transportmidler angik. En bil er en behagelighed i et pastorat af Ørum-Ginnerups anseelige størrelse. Men det blev jo smaat med bilkørsel i de aar. Saa tog pastor Tolsgaard cyklen, — som det kunde være svært nok at faa dæk og slanger til —, og kom paa den maade rundt til mennesker og møder og gudstjenester.

Skønt T. ikke var stærk af helbred, fik han kræfter til at tvinge sig selv gennem meget arbejde for Guds riges sag, baade i sognene, hvor han vidste, at man først havde krav paa ham, og i tjeneste for *Sudanmissionen*.

Til fordel for Dansk Forenet Sudan Mission holdtes der hver sommer en stor bazar i Ørum præstegaard. Det var en hel folkefest, med »fiskedam«, skydebod, tombola, tovtrækning, leg for de unge, masser af kaffe og lagkage, der gav penge som alt det andet, og, — ja —, et rend gennem stuerne og gaarden og haven baade eftermiddag og aften, naar ikke netop talere, — som f. eks. viceskoleinspektør *Cornelins* fra Nakskov —, samlede skarerne. »Man« gik til bazar i præstegaarden. Man kom fra hele pastoratet, og »man« var baade børn, unge, ældre og gamle. — — Det siger næsten sig selv, at der altid blev et smukt økonomisk resultat af bazarerne, til fordel for sudanmissionen. —

I kirkerne samledes der ind nogle faa gange aarligt. Pastor Tolsgaard mente, at til gengæld gav folk, saa det battede, naar der endelig blev samlet ind. Der var til mange gode formaal, naar høstofferet fra Ørum, Ginnerup og Stenvad skulde fordeles.

Der kom mange i kirke, naar pastor Tolsgaard havde tjeneste. Han havde en smuk stemme, som i sygdomsperioder kunde blive noget svag. Men ellers talte og messede han tydeligt. Hans forkyndelse var frugten af mange tanker og, tænker jeg, mange bønner. Thi det var en beskeden mand, der stod paa prædikestolen. Klar over menneskers legemlige og sjælelige skrøbelighed. (Dagligt kæmpede han for at overvinde den tilbageholdenhed, som var en del af hans natur).

Men han ønskede ikke, at man skulde kende for meget til hans legemlige og sjælelige besværligheder. Han vilde ikke beklage sig. Søgte at komme igennem, hvad han døjede med, i stilhed. Dog kunde dette ikke ganske skjules. Særlig ikke, naar konfirmationerne og kirkeaarets store højtider nærmede sig. Saa kunde han have besvær med sine nerver og sit helbred. Hvilket hang sammen med hans, her allerede antydede, samvittighedsfuldhed. Pastor Tolsgaard vilde jo forkynde evangeliet, hele evangeliet, og gøre dette ret og godt, og han kunde ængstes for, at han ikke skulde faa sagt det hele, som burde siges.

Saa søgte han ofte ensomhed. Ude i naturen eller maaske inde i Ørum kirke. Medbringende pensler, farver og staffeli. Han kunde male paa lærred. Men ofte var det blyant og akvarel, som han eksperimenterede med, og han har flere gange gengivet Ørum kirkes indre, set mod alteret. Et af disse billeder hænger her i mit kontor. Usigneret. Det var »ikke godt nok«, mente pastor Tolsgaard og afslørede derved sin omhyggelighed og selvkritik endnu en gang.

Han stod usikker over for sine evner som skribent. — Præsterede han noget særligt? — Selv var han ikke vis paa det. Saa udgav han ikke flere bøger.

Anderledes uforpligtende var hans forhold til musikken. Undtagen, naar han afløste sin hustru ved orglet i Ørum kirke og lignende lejligheder. Jo, jeg tænker nok, at han gennemarbejdede sin stemme i den kammermusikgruppe, hvor han spillede klaver. Jeg er overbevist om, at han loddede følelser og stemninger og teknik i komponisters værker og tanker. Men: Den time — fra 23,00—24,00 —, som pastor Tolsgaard ofte tilbragte ved klaveret, var tillige et »frikvarter«, — som ogsaa kunde falde andre tider paa dagen —. Sjældnere spillede han violin. Men han kunde en del paa dette instrument ogsaa.

Men det var ikke hver dag, pastor Tolsgaard kunde slappe af, for der var ikke tid til det.

Der blev aflagt mange husbesøg omkring i det udstrakte pastorat, hvortil kom sygebesøg hos sognebørn paa hospitalerne i Grenaa, Randers og Aarhus. Pastor Tolsgaard var meget virksom for »Unge Hjem« i Ørum. Han tog del i arbejdet i sømandskreds og Sudankredse, holdt andagter paa pastoratets hvilehjem, — tre ialt —, og saa talte han af og til i missionshusene.

Hos ham var det lærerigt at være hjælpepræst, og pastor Tolsgaard evnede at være ens overordnede paa en maade, der gjorde det let at være hans underordnede.«

Christen Tolsgaard var levende optaget af IM og af Ydre missionsarbejdet og navnlig i Sudanmissionen, som han tidligt kom i nær berøring med for i 1934 at blive indvalgt i bestyrelsen og to aar efter faa sæde i foretningsudvalget. Da man i 1946 skulde finde ny formand, var der ingen tvivl om, hvor man skulde søge ham, og Christen Tolsgaard kunde ikke sige nej til opfordringen. Sudanmissionen fik i Christen Tolsgaard en god formand, der ikke blot i forvejen var godt inde i hele arbejdet og som gennem sit virke i bestyrelsen havde god kontakt til alle sider, og man havde naturligvis haabet at se sognepræsten i Ørum paa formandsposten endnu i en god række aar.

Hjælpepræst hos pastor Tolsgaard:

1947-50: *H. H. Legarth*, se Vivild-V.

1950-52: *M. S. P. Predstrup*, se kkp. Sct. Peders k., Slagelse (Ontario, Canada).

1953-60: *M. P. S. Sørensen*, f. 1. dec. 22 Sevel. F.: Gdjr. Stud. Viborg 45, c. 52[2] (h-60). Udn. til kkp. Frederikshavn 31. okt. 60.

6. juni1962—1. maj 63: *Erik Holm*, f. 16. aug. 30 Ø. Hornum. F.: Overlærer. Stud. Rønde 54, c. 62[1] (l-105). — G. 19. juli 58 Birgit Haldrup, f. 31. okt. 35 Ll. Binderup. F.: Gdjr. Udn. til sp. Skallerup-V. 1. maj 63.

1963: *Carl Christensen Bundgaard*, f. 5. jan. 97 Ø. Velling. F.: Murer Anders Lars Christensen B. og Karoline Jensen Roed. Missionseksamen. Sudanmissionen 20. Miss. Sudan 22—60. — G. 22. marts 29 Sigrid Kirstine Marie Pedersen, f. 24. juli 02 Ikast. F.: Gdjr. Andreas P. og Marie Mortensen.

23. 16. febr. 1965 (sp. Lomborg-R. 5. dec. 57): **Martin Møller Madsen,** f. 7. febr. 22 V. Velling. F.: Boelsmd., amtsrevisor Mads Møller M. og Kirstine Rasmine Madsen. Udd. ved handel 36—43. Stud. Rønde 47, c. Aarhus dec. 52 (h-76). Hjpr. Raarup 27. maj 53, kkp. Taars 6. apr. 54. — G. 27.

aug. 49 Anna Margrethe Christensen, f. 21. aug. 23 Spentrup. F.: Bmd. Niels Ejnar C. og Ingeborg Kristensen. — Hustr. faster g. Bøss, Haderup.

BM. „Unge hjem" 58.

Litt. foruden ovenn.: H. Birkelund: Om Ø.-G. præstekald, Fra Randers amt, 1921, F. Elle Jensen: Jul i Ø. prgd., i „Julegaven" 1951, Rasmus Fastrups optegnelser om Vilh. Becks præstetid i Ø., IM tid., 1941, s. 39 f., Præsteh. saml., 1933, s. 267. V. Bruhn: Minder fra Ø. prgd., Aarh. st. aarb. 1915 (minder fra Becks tid 1871-72), optegnelser af karetmager A. Poulsen, Ramten, do. af pastor E. Møller Olesen, Vejlby-H., Louis Blauenfeldt: IMs hist., 1912, Khst. saml. 1903-05, s. 184 f. L. Koch: Fra IM og grundtvigianismens tid, 1898, Louis Blauenfeldt: Vilh. Beck paa prædikestolen, 1918, Axel Garboe: Den unge Vilh. Beck, Kr. dbl. 14. juli 51, Axel Beck: Venskab og Samvirke, brevveksling ml. Vilh. Beck og Johs. Clausen, 1936, s. 111—243 omhandler Ørum-tiden. P. Severinsen: Et jysk Valfartssted i G., Khst. saml. 5. r. II, 185-86. Anders Bødker: Fra Djursland, 1928 (en adelig bortførelseshistorie fra Fannerup i 14. aarh. m. m.).

NIMTOFTE-TØSTRUP

Nimtofte sogn, 1799 ha, er ujævnt bakket, lette jorder. Fladt mod vest, hvor der har været hede. Flere plantager. Byerne: N. (517 indb.) med centralskole, Bauneskolen fra 1962, mh. fra 1893, alderdomshjem, lystanlæg, sportsplads, genforeningssten, hotel, butikker osv., Svenstrup (fh. fra 1893 nedlagt). Sjørupgaard er udstykket. Ved østenden af Sjørup sø laa byen Sjørup, der totalt nedbrændte først i 19. aarh.

Flere oldtidsminder. En helligkilde ved Pinsebakken. 1900 flyttedes N. marked til Ryomgaard.

Tøstrup sogn, 2217 ha, grænser mod syd til Kolindsund, hvor der er store enge, bratte skrænter, sandmuldet jord, en del skov og plantage. Byerne T. med 5-klasset skole, externatskole i den gl. skole, Skiffard, med fh. fra 1935, Sivested med mh. fra 1884. Flere større gaarde.

Flere oldtidsminder.

Af den ældre præstehistorie

Tøstrup var eget pastorat til 1775, da det blev anneks til Nimtofte. Fra den nedbrudte Tøstrup prgd. findes en egebjælke i Randers musæum med indskrift om, at prgd. brændte 1741. Koed sogn var anneks indtil 1775. — Præsten *Niels Truelsen* (1499—1560) var her i 61 aar og gik altsaa over fra Romerkirken til Lutherdommen. Han efterfulgtes af sin søn, (?) *Søren Nielsen*, der var her i 27 aar. Senere sad samme slægt her i 3 generationer: *Jacob Pedersen Riise* (1686—1712), *Mathias Jacobsen Riise* (1712-44), han købte en gaard til avlingens forbedring. *Jacob Mathiasen Riise* (1745-75) havde 10 børn, en søn blev sp. i Mariemagdalene-K., Riises enke blev gift med *Carl Jepsen Mulvad* (sp. her 1779-93). Der høres ikke om pietistisk røre her. *Chr. Bering* (1793-99) blev paa sin egen maade mindet af de flg. præster, idet hans enke først døde 1862, og 9 præster maatte betale hendes pension. De flyttede alle herfra (da indtægten var slemt beskaaren), undtagen *Martin Møller* (1813-25, der efterfulgtes af *Niels B. Welling* (1825-37), der flyttede til Gerrild-H. Der var meget lidt kirkeligt liv og interesse, bøndernes tid gik med slid i den magre jord, gilder og drikkeri. Kirkebesøget ringe.

1837 kom en betydelig sognepræst til Nimtofte: *P. C. la Cour* (1837-53), søn af den kendte, vakte degn i Odder (hvor P. C. la C. senere selv blev sp.), i slægt med propr. la Cour, Skærsø. Hans stedmoder var gift med pastor *H. P. Barfod*, Lyngby-A. *P. C. la Cour* fandt, at Nimtofte var en oase i en ellers mager og ensformig egn, især omkring præstegaarden i den smukke dal, hvor aaen bugtede sig mellem bakkerne, der var klædt med krat og lyng. Aaen gik lige forbi præstegaardshaven, og den høje banke i nærheden beplantede han med gran. Han var de første aar helt en præst i oplysningstidens stil. Optaget af folkegavn, han drev præstegaarden, saa den 1845 blev kaldt »den bedst drevne i amtet« (Algreen-P., s. 46), han kom meget sammen med kpt. *Knudsen* i N. og propr. *Larsen*, Tøstrup, hvis datter kom i huset hos Grundtvig. La Cour blev stærkt politisk interesseret, 1848 blev han rigsdagsmand, 1849 folketingsmand. amtsraadsmedlem og fmd. for Randers amts kommunalforening. Overalt virkede han for almennyttige forbedringer. Hans ophold i Kbhvn. som rigsdagsmand fik dog større aandelig end politisk betydning for ham. Hans stedbroder *Fr. Barfod* og *Frits Bojsen* førte ham ind i Vartov, hvor han mødte *Grundtvig* og de grundtvigske førere. *Grundtvigs* unge kapellan, *P. O. Bojsen*, paavirkede ham stærkt. Megen opsigt vakte det i Nimtofte, da der i folketinget fremsattes forslag om ophævelse af daabstvangen. Man troede, at *la Cour* stemte derfor og udlagde det, somom han vilde afskaffe daaben. Han rejste hjem og holdt møde med sine sognefolk, som ved sladder og hele og halve rygter havde dannet sig et helt forkert billede af sagen. Men de havde svært ved at forstaa hans ord om at »Vorherre ikke vil paatvinge os sine gaver«. Ved den store fest, da 14 soldater vendte hjem fra tre-aarskrigen, kom hans stærke nationale følelser ret til orde. Han bragte ny salmer fra Vartov hertil, lærte folk at synge. Lidt efter lidt trættedes han af det politiske liv (»Politik maa ikke faa saa megen overvægt, at den overskygger det dybeste og bedste«); han fandt, at bondevennerne blev ham for materielle, skønt han selv gerne vilde bøndernes vel. Han fik forbindelse med forsamlingsfolkene, pastor *Laurent*, Borup, blev hans nære ven og støttede ham i kærligheden til Grundtvig. Hans prædikener, der hidtil havde været æstetisk-oplysende blev vækkende af den gamle grundtvigske type. Rigsdagslivet havde skuffet ham, saa han 1852 ikke vilde modtage genvalg. Hans jævne, usnobbede væsen og hans forkyndelse gjorde, at de vakte samledes om ham, og god støtte havde han i lærerne *Holm*, Nimtofte. og *Christensen*, Tøstrup. Samlivet med de grundtvigske i Kbhvn. havde vakt hans interesse for folkehøjskolen. Han skrev i »Randers avis« derom. Der kom ogsaa en lille højskole i gang i Nimtofte, ledet af lærer *Holm*, men den bestod kun i 10 aar. *La Cour* følte sig inderst inde skuffet over Nimtofte. Kirkegangen var ganske vist vokset, og en lille, trofast kreds sluttede op om ham, ogsaa udensogns kom i kirke der (bl. a. den fromme skrædder *Peder Pedersen*, Knie,

Ørum). Han fandt, at der ikke var saa aabne øren og sind, som han gerne vilde have, og han var taknemmelig for at blive opfordret til at søge til Aalsø-H., hvor han mente, at der var større muligheder. *La Cour* fik dog ikke faa venner i Nimtofte-T., han færdedes meget rundt i sognene, jævn og folkelig. Aftnerne i prgd. var meget hyggelige med sang, musik og oplæsning af guldalderdigterne. *Fr. Barfod* kaldte ham »en israelit, i hvem der ikke var svig«, og *Otto Møller* skrev om ham: »Saaledes vil la Cour altid staa for mig: Som et ærligt og trofast vidne, mild i sin dom, fordi han havde modtaget saa stor naade af Vorherre.« (Minder fra gl. gr. hj., IV og VII). Se videre under Aalsø-H. og Odder.

Tiden efter 1854

Pastor *Hj. Leth* (1854-61) var en nobel, stilfærdig mand, højkirkelig, udgav en dansk læsebog, han havde ikke meget med de vakte at gøre, da *Jens Larsen*, Værløse, holdt 1855 (og vist ogsaa 1856) forsamlinger i Tøstrup, senere kom den blinde *Jens Dyrholm*, men han fandt sognene »døde«.

Pastor *C. F. V. Bernth* (1861-89) havde ret god kirkegang den første tid, men da *Vilhelm Beck* kom til Ørum-G. 1866, søgte mange derhen, og kirkegangen nu gik meget tilbage. Beck skriver i et Brev til *Johs. Clausen* (8. jan. 69), at han havde været i Nimtofte præstegaard og »faaet to lange næser der i stedet for to gode venner«. *Beck* fik ikke megen direkte indflydelse i Nimtofte, mere i Tøstrup, men han fik en god ven i tømrermester *Johan Bang*, der blev omvendt ved at høre Beck og strax begyndte at missionere paa egnen. Bang blev antaget som indremissionær, og hans virksomhed førte til dannelse af IMs samfund, og der blev 1884 indviet missionshus i Sivested, hvor der blev øvet et flittigt missionsarbejde. Gdjr. *Rasmus Sørensen, Frydenslund*, der var en af de første i Sivested, som blev omvendt, søgte flittigt til Vilh. Beck, og han hørte gerne missionær *Laur. Matthiesen*, Randers, naar han stod i de lavloftede bondestuer paa en skæppe korn (som bunden var vendt i vejret paa) og talte, saa taarerne trillede ned ad Sørensens kinder. Lige til sin død 1928 arbejdede han trofast i søndagsskolen. — Det var en stor dag, da missionshuset blev indviet (der vistes megen offervilje for at samle de 3000 kr. det kostede) 1884 af pastor *O. C. Ipsen*. Det blev midtpunktet i et stort og flittigt IMs arbejde. Pastor Bernth var »en tør rationalist«, og IM blev en udpræget lægmandsbevægelse. Lærer *A. A. Andersen*, Asaa, fortæller (Hj. og tr. XIII, 60) om et stort møde i Nimtofte, hvor *H. P. Børresen* talte og vakte missionsinteresse, men især var pastor *A. Busch* (da i Feldballe), en elsket taler her. Paa proprietærgaarden Store Sjørup boede til 1881 proprietær *P. C. Fibiger*, gift med Annette de Neergaard fra det lollandske gods Bramsløkke. I dette formuende og skønne hjem voksede sønnen, den senere saa kendte pastor *A. Fibiger* op, indtil han kom i Randers statsskole (se Aage Nørfelt: Sognepræst A. F., 1938, s. 7 f.). F. købte gaarden 1861, og A. Fibigers daab 1868 fejredes ved et 3 dages gilde, hvor man faktisk glemte festens genstand, barnet. (Hans moder sagde: »Han er saa grim, at han ikke er værd at vise frem!«). Gaarden havde 500 td. ld. Den noget strenge, nøje paapasselige *P. C. Fibiger* var agtet. De gik ikke meget i kirke, men *Vilh. Beck* fortæller dog, at de besøgte Ørum kirke. Iøvrigt satte familien Fibiger pris paa selskabelighed. Da tiderne blev daarlige for landbruget, solgte F. gaarden og flyttede til Kbhvn. Pastor *A. Fibiger* omtalte pastor Bernth som »en ringe præst«.

Medens pastor *M. K. Mogensen* var her (1889 -94) blev IM mere kirkelig. M. var en ung, selvstændig præst af IM og kirkegangen voksede. Der gik frasagn om hans dygtighed og forstand, pastor *M. Poulsen* skriver, at han hørte, at biskoppen skal have sagt: »M. kan med sin lillefinger lige saa meget som alle herredets præster tilsammen.« I disse aar byggedes Sivested skole 1890 og mh. i Nimtofte 1893. Mogensen var gaardmandssøøn fra Tvis, arven fra hans hjem, alvorlig kristentro, nøjsomhed, pligttroskab, frygtløs retsfølelse og nøgtern realitetssans prægede ham. Han afskyede vrøvl og omsvøb, var ikke af dem, der gik lige ind i folk med træsko paa, men god til raad og daad. Han var meget belæst, en dygtig teolog og fandt tidligt sit staasted i IM. For IM i Nimtofte-T. kom han til at betyde meget. Han var handlekraftig, en hurtig natur, stejl, undertiden uomgængelig (Præstegaardsliv IV, 1952, s. 106) se Gislev-E.

Pastor *Jul. Windfeld* (1894—1914) er nok den præst, der har sat de dybeste spor her (M. Poulsen). Han var en ildnende prædikant, frisk og livlig, sund og luthersk i sin forkyndelse, og det bar frugt i et rigt IMs samfundsliv. I Nimtofte kirke satte menigheden en mindetavle over ham med indskriften: »Han var en tro sjælesørger for os.« I hans tiltrædelsesprædiken hed det: »Bed for mig, at jeg maa komme til at *tjene*«, og han havde et varmt tjenersind. Det kendtes i hans forkyndelse, hans mange husbesøg, i hele hans færd. Der gik vækkelser over sognene. Der oprettedes KFUM og K, og missionshusene blev flittigt brugt. Kirkerne var tæt fyldte, men der var skarpe skel mellem IM og ikke-IM folkene. I Hj. og tr. IV, 120 har sønnen, pastor Vagn W. udførligt skildret W.s gerning i Nimtofte. W. kom hertil og fandt den gamle lavtliggende præstegaard tom og helt forfalden, fuld af rotter, men de fik huset gjort beboeligt. 19. aug. 1894 blev W. indsat af provst *Langballe*. Kirken i Nimtofte var »omtrent stuvende fuld«, og om aftenen var W. til møde i Sivested mh., hvor der var 30—40 menn. W. vilde oprigtigt være Herrens og menighedens tjener, søgte aldrig sit eget. Han skrev 6. okt. 94 til sin ven *A. Fibiger* om den daarlige præstegaard, den smukke have .. »Skønt du er født her, lader det dog ikke til, at du er med paa spørgsmaalet om den aandelige tilstand i pastoratet. I de senere aar er der kommet lidt liv, navnlig ved en indremissionær og ved pastor *Busch*. Du har nok kendt Sivested nede ved Kolindsund? Der er der et skønt lille troende samfund med et mh. Ligesaa er der liv her i Nimtofte, med et nyt mh. Det er dette hellige samfundsliv, som nærmest har draget mig hertil, thi kaldet er meget lille, navnlig de første 3—4 aar. Der er naturligvis ogsaa en del slet her i befolkningen, navnlig drukkenskab florerer i en væmmelig grad. Du ved maaske nok, at vi har en kro her i byen, ret en Satans fæstning ...« Da W. blev gift okt. 94, blev præsteparret modtaget med »Guds fred« i transparent

over døren, og dagligstuen var fuld af venner. I 1890'erne var der vækkelse flere steder, og allerede 1895 kunde W. skrive til Fibiger, at flere var blevet omvendt. Missionsuger var noget nyt, fremmede præster og missionærer forkyndte, kirkerne fyldtes. Blandt talerne vakte pastor *N. P. Madsen* røre ved sin helliggørelsesforkyndelse, W.s venner, *H. P. Mollerup*, *A. Fibiger* og især *A. Busch* kom hertil. Der blev sunget og vidnet, det var festdage. Hverdagene med deres pligter og ansvar fik glans deraf. Der førtes lange aandelige samtaler, og W. voksede med sin udmærkede hustru tæt sammen med befolkningen, især IMs venner. Der levedes et smukt liv i præstegaarden, fruen spillede, W. sang, de var meget musikalske, og haven var et paradis for børnene. Søndagene var højtidsdage. Søndagsskolen blev ledet af gode folk som tømrer *Anton Bang*, slagter *Matthiesen*, *Oline Friis* o. fl. og der blev holdt dejlige julefester og ture til store skovmøder i egnen. W. havde særlig sans for det ejendommelige og originale (han kunde paa sin lune maade fortælle om manden, der kom for at melde sit barns død, det er »put hen«, men begravelsen skulde være en hverdag, for »præjsten aa mæ vi ka ikke li det søndagssjov« ... eller om ringerkonen, der satte alt paa sin rigtige plads ved at erklære: Mæ aa lærer Munch aa præjsten — vi er gejstligheden i Nimtout!«). Trods virksomhed og livlighed maatte W. kæmpe med et svagt helbred, han skrev 1900 til Fibiger, at han var »en svækling, som kun evnede at spænde over saa lidt.« Hovedpine og hjertebanken og daarlige øjne var hans tre svagheder. Han elskede Nimtofte, og i Nimtofte elskede de ham, men han maatte søge herfra, og ved hans afskedsprædiken 2. pinsedag 1914 var kirkerne smukt pyntet og overfyldte.

Svigersønnen, senere pastor *Carl Lund* (Lemvig-N.) skrev:

Med røde vildvinsranker
om bindingsværk og straa
bag Djurslands brede banker
saa mindetung du laa,
du gamle præstebolig
med faders lyse smil
saa hyggelig og rolig
med mor og søsterlil ....

Foruden IMs liv begyndte der ogsaa at røre sig noget grundtvigsk liv i disse aar. Lærer *Hans Birkelund* (lærer her 1897—1928, † 36), var fra sin barndom af grundtvigsk paavirket. Han stod i hjerteligt venskab med pastor *Windfeld*. Birkelund fik stor indflydelse, dygtig og aandeligt interesseret, som han var. Han ledede sognebiblioteket, og fik stiftet en foredragsforening, han skrev: »Planen om en foredragsforening fandt mærkeligt nok almindelig tilslutning, skønt der i de dage kun var faa her, som havde forstaaelse for den grundtvigske retning og højskolen.« Foredragsforeningen fik god tilslutning, den tog senere et kirkeligt arbejde op, dannede en kirkelig kreds, som indkaldte grundtvigske præster til gudstjeneste og kirkelige møder, ligesom fru Birkelund dannede en kvindekreds for Porto-Novo missionen. Lærer Birkelund var ogsaa en flittig lokalhistoriker og har i »Fra Randers amt« skrevet flere afhandlinger bl. a. om præsterne i N. (1913). Hans søn er rigsbibliotekar *Palle Birkelund* (f. her 1912).

Pastor *Martin Poulsen* (1914-25) fortsatte i Windfelds spor. Han stod midt i IM, og pastor P. skriver: Der var en del aandelige brydninger, mens jeg var der, men dette til trods var det et godt sted at være præst. Navnlig husker jeg med glæde arbejdet blandt de unge. Jeg mindes en jul, da IM havde inviteret de unge til julefest i mh., men samtidig arrangeredes der bal paa hotellet. Men alle de unge gik i missionshuset, og ballet blev ikke til noget. Den gamle, skrøbelige præstegaard blev revet ned 1917-18 og en ny opført, en ny kirkegaard indviedes, og der blev gjort meget for at smykke kirkerne. Skellene var ret skarpe. Kirkelivet var præget af IM, de grundtvigske holdt særlige gudstjenester, og forsamlingshuset, lige over for præstegaarden var en ren plage med bal hver lørdag, ofte med drik og sjov langt ud paa natten, og præstegaardshaven blev tit griset til. Efter alvorlige protester blev dette ændret. Der var et sundt og kraftigt IM liv, samtalekredse, større samfundsmøder, sdsk., KFUM og K, missionsuger, og stor offervilje til Ydre mission.

Pastor *K. A. Minds* (1925-33) fortsatte paa samme linie og blev meget afholdt, havde stor kirkegang i begge kirker og IM havde en god tid.

Pastor *Anker Breum* har virket her siden 1933, længere tid end nogen anden sp. her i mange aar. Han skriver, at forholdene er gode hvad kirkelivet angaar. Kkg. er god i begge kirker, kirkefolket er fra alle befolkningslag og alle aldre. Mange trofaste mod kirken. Skellet ml. retningerne er ikke meget mærkbart, men baade IM og Gr. fortsætter deres virksomhed. Med mellemrum holdes fastegudstj. og bibellæsninger i kirkerne. I en sal, som er indrettet paa sidehusets loft ved prgd. holdtes møder til 1941 dels for ældre, dels ungdomsmøder. Aarhus amtstid. skrev, da pastor B. holdt 25-aars jubilæum her 1958 (paa hans 59 aars fødselsdag). »B.s kirker er usædvanlig godt besøgt, ofte af udensogns boende. Tilhængere af de forskellige kirkelige retninger er lige trofaste kirkegængere, hvilket sikkert maa tilskrives, at pastor B. føler sig forpligtet over for alle, og derfor søger at forene de afvigende synspunkter i et fælles kristent livssyn, hvori tolerence og næstekærlighed indgaar som væsentlige bestanddele.«

Pastor B. var fmd. for skolekommissionen fra 1933 til april 62.

Ud fra de to mh. er der gjort et godt arbejde gn. aarene med skiftende tilslutning. Blandt de ledende i Nimtofte kan nævnes: Tømrerm. *A. Bang* (f. 67, † 45), *Johs. Olsen*, N., — i Sivested: Gdjr. *Rs. Sørensen* (f. 45, † 28), gdjr. *A. J. Andersen* (f. 67, † 46), murer *H. Bang*, gdjr. *Marius Jensen*, Frydenslund.

Indremiss. *Niels Rasmussen* (f. 59, † 35), som havde været kusk paa Mejlgaard og blev indremissionær 1906, virkede fra 1925 i Nimtofte, en rank personlighed, flittig i sin tjeneste (DnA. 1937, s. 90).

Lærer *Niels Nielsen* (f. 72, lærer i Sivested 07) i mgh.raadet, fmd. værgeraadet, gjorde et godt arbejde bl. de unge, en varm, tilforladelig skolemand, rolig og retliniet, var fmd. for IMs søndagsskoler paa Djursland, virksom i KFUM og K, benyttet taler paa egnen. Boede de sidste aar i Kolind.

Sogneraadsfmd. *K. H. Lassen* (f. 66, † 51), var kirkeværge, kirkens gode støtte.

Centralskolen, *Bauneskolen*, Nimtofte, aabnedes aug. 1962 for Nimtofte-Tøstrup sogne. Næppe nogen centralskole har været mere i søgelyset og omtalt end denne, et trist stykke sogne, skole- og menighedshistorie. Utallige bladartikler, møder osv. har behandlet denne sag, som jo ogsaa maa nævnes i denne sognehistorie. Paa grundlag af de mange oplysninger i „Folkeskolen" og dagspressen skal kort resumeres lidt om, hvordan „denne lille brik i det store landsbyskolevæsen blev brændpunkt for offentlighedens opmærksomhed" (Folkesk. 30. aug. 63). Sagen begyndte, da 6 lærere i aug. 63 erklærede strejke mod skolens leder, førstelærer *Aksel Høj*, som protest mod hans „vilkaarlighed og magtbrynde". Skoledirektionen idømte 3 af lærerne bøder. Lærernes udeblivelse fra skolen var ulovlig, og skolebørnene kom i en vanskelig situation. Det viste sig, at førstelærer *Aksel Høj* havde udspredt rygter om, at gdjr. *Richard Kahr*, der var fmd for skolekommissionen, fremtrædende IMs mand, spejder- og søndagsskoleleder, havde været uterlig mod hans mindreaarige datter. Rygterne fortalte, at *Kahr* ogsaa havde været uterlig mod andre smaapiger. Harmen vendte sig nu mod en lærer ved skolen, *Aage Kølle*, der havde været med til at vende stemningen mod Høj og faa ham til at skrive under paa en tilstaaelsesskrivelse, om at han havde været rygtesmed paa falsk grundlag om *Kahr*. *Høj* tilføjede, at han havde udspredt de falske rygter for at styrke sin egen position. *Høj* og *Kahr* fritoges nu for deres hverv, og skoledirektionen indledte undersøgelse mod Høj. Kølle inddroges i undersøgelsen, fordi man ønskede klarlagt, om Kølle havde medvirket til formuleringen af Højs erklæring mod bedre vidende. Spliden ml. *Høj* og *Kølle* syntes at stamme fra, at Kølles hustru ikke havde faaet nogle vikartimer, hun mente at have krav paa. Der nævnedes flere opsigtsvækkende uroligheder paa skolen. *Høj* og *Kølle* suspenderedes. Imidlertid blev der rejst kriminalsag mod *Richard Kahr*, som idømtes 6 maaneders fængsel for uterlighed, en dom, som landsretten stadfæstede febr. 1964. *Kahr* havde nægtet, og hans venner indsamlede midlerne til forsvareren. Afhøringen i tjenestemandssagen mod de to lærere blev foretaget af landsdommer *K. Juul-Olsen*, Viborg. Paa grundlag af det materiale, som derved fremkom, afgav skoledirektionen en indstilling til undervisningsministeriet, eenstemmigt, og derefter traf undervisningsminister *Helveg-Petersen* august 1964 den afgørelse, at *Aksel Høj* skulde genindsættes i sit embede som leder af Bauneskolen, men dertil føjedes en advarsel, medens lærer *Kølle*, der var fmd. for lærerraadet, fik en alvorlig irettesættelse for sin optræden i affæren ved at undergrave førstelærerens stilling med urigtige beskyldninger; ansvaret for den pinlige lærerstrejke august 63 lagdes væsentligt paa Kølle, medens det fremhævedes som undskyldende moment, at fru Kølle havde været udsat for urigtig behandling. Begge lærere kunde derefter indtræde i deres stillinger i Nimtofte, skønt skolemyndigheden i Nimtofte havde indstillet Kølle til afsked og fundet, at man skulde indskærpe Høj sin instruks. Skoledirektionen havde indstillet begge lærere til afsked. Efter ministeriets afgørelse aug. 64 udeblev 17 børn fra skolen som protest mod Højs tilbagevenden og flyttedes til privatskolen i Ryomgaard. (Berl. tid. 26. juli 64).

Sladder, had boblede i den idylliske lille by. Man var forarget over, at forhørsdommerens materiale med mange meget personligt prægede vidneudsagn sendtes ud til sogneraad og skolekommission i Nimtofte. Der blev ved sagen slaaet saar, som sent vil læges i Nimtofte. Sagen begyndte med lærerstrejke, et aar efter var der forældrestrejke. Byen deltes i modstridende lejre, hvor hver bekæmpede sin del af skolens lærere. Gammelt nid blev gravet frem. Men for de fleste var denne sag en hjertesorg.

1925 oplyses: Kkg. meget god, de aandelige forhold præget af IM. IMs forkyndelse gn. en menneskealder, ret store sociale modsætninger. KFUM og K meget lovende. — 1931: Kkg. 30 og 25%, meget aandeligt liv, præget af IM. 2 KFUM og K, foredragsf., DdU. 1939: Kkg. 20%, gode forhold, meget aandeligt liv, præget af IM. 1947: Kkg. 15%, velvilje, 2 mh. og 2 IM smf., 3 sdsk., 2 KFUM og K. 1957: Kkg. 10—12%, velvilje, en del kirkelig interesse, 2 mh., hvorudfra der udføres arbejde blandt børn, unge og ældre; foredragsf., husmoderf. 1963: Kkg. 10—12%, god kirkelig interesse, 2 mh., 2 IM smf., 2 fh., foredragsf., eksternatskole ventes oprettet, børne- og ungdomsarb. En del husmænd og arbejdere.

Folketal. 1850: 356 og 376; 1901: 579 og 563; 1921: 763 og 575; 1960: 807 og 527.
Altergæster: 1922: 415 og 377; 1930: 750 og 450; 1938: 529 og 393; 1945: 465 og 435; 1957: 550 og 500. 1962: 770 og 655.
Menighedsraad: 1922: 6 IM, 6 u. p., 1934: do., 1945: do., 1957: 7 IM, 5 u. p., 1961: 6 IM, 6 u. p.

Nimtofte kirke, sydligt i byen, ligger lavt. Skib, kor og apsis er romanske af granitkvadre paa skraasokkel (apsis dog af raa kamp). Skib og kor har fladt loft, oprind. vinduer ses i apsis. Spinkelt taarn af munkesten, med pyramidetag. Meget anseligt vaabenhus mod syd med kamgavl, fra c. 1500 (oprind. i 2 stokværk). Kalkmalet latinsk bøn fra c. 1500 i korbuen. Renæssancealtertavle med Gethsemane-maleri fra 19. aarh., sengotiske stager (fra c. 1500) paa løveformede fødder. Romansk granitfont med ranker og dyrefigurer paa foden. Smuk renæssancepræ dikestol fra 1657 med portalfelter og nyere evangelistmalerier. Malmlysekroner fra 1885. Romansk gravsten i vaabenhuset. Mindetavle over pastor Jul. Windfeld. 7-armede lysestager skænket 1950. Frk. Mathilde Poulsen, † 1958, indsatte N. kirke sit hus og sin formue som universalarving. 165 sd. Orgel. Kirkegaarden udvidet 1951, nyt kapel.
Mackepr., s. 302.

Tøstrup kirke, østligt i byen, bestaar af romansk skib af granitkvadre paa skraasokkel, omkr. 1500 blev koret revet ned, og der opførtes et langhuskor med tresidet afslutning i sengotisk stil. Begge døre er bevaret. Overhvælvet. Omkr. 1500 opførtes taarnet med sadeltag, gavle i nord-syd, vaabenhus mod syd af munkesten. Landlig renæssance-altertavle fra c. 1600 med nyere nadvermaleri. Kalk fra 1794, balusterformede barokstager. Romansk granitfont med ranker. Nederlandsk daabsfad fra c. 1650 med Sct. Jørgen. Renæssancepræ dikestol. Ml. vaabenhus og skib en smuk, sengotisk jernbeslaaet dør. 175 sd. Orgel.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 92 rug, 8 byg, 33 havre. b) 6 rug, 6 byg, 6 havre, 67 rdl. c) 11 lpd. ost, 20 sn. æg. d) 190 rdl. e) 93 td. ld., 5 td. hartk., afgift 720 rdl. Gl. firlænget egebindingsværksprgd., ialt 80 fag. — 1870: Regul.: 2088 kr. Netto: 3028 kr. — 1913: 3. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl., Prgd. opf. 1918.

20. 25. juli 1837—27. okt. 53): Hjpr. Fakse 14. aug. 32): **P. C. la Cour,** fl. t. Aalsø-H., se Odder.

Hjælpepræst hos pastor la Cour:
1848-49: *R. M. Schmidt*, se Feldballe-N.

21. 19. jan. 1854—24. febr. 61 (ord. kat. Rudkøbing 2. sept. 48): **H. J. Leth,** fl. t. Nr. Jernløse-K., se Sengeløse.

22. 26. apr. 1861—31. dec. 88 (Hjpr. Odder 5. aug. 49): **Carl Frederik Vilhelm Bernth,** f. 21. juni 16 Korsør. F.: Etrd., herredsfoged Lauritz Andreas B. og Stephine Lange af Raarup. Stud. Horsens 35, c. nov. 41 (h), hjpr. Vær-N. 2. juli 42, afsk. 31. dec. 88, † 22. jan. 94. — G. 29. okt. 44 Andrea Marie Amalie Emmaline Bechmann, f. 30. okt. 15 Rask hovedgaard, Hvirring, † 10. juni 96. F.: Konsistorialraad Hans Gram B. (af Byrum-V.-H.), sp. Raarup, † 36, og Charlotte Nicoline Quortrup (enke efter godsejer Bjørn, Rask hovedgaard, som B. fik med hende). — Hustrus brødre: Hunseby, Vejlby-H. og Suderø. — Se ovf.

23. 4. apr. 1889—9. apr. 94 (hjpr. Vor Frue k., Odense 29. okt. 87): **M. K. Mogensen,** fl. t. Astrup-T., se Gislev-E.

24. 21. juni 1894—18. apr. 1914 (Hjpr. hos sin fader i Kristrup 12. apr. 93): **J. Windfeld,** fl. t. sp. Hyllested-V.-H., se der.

25. 17. sept. 1914—8. jan. 25 (Hjpr. Ubby, Fyn 1. marts 12, kst. kordegn, Esbjerg 13): **M. Poulsen,** fl. t. Ølby-A.-F., se Karrebæk.

26. 16. apr. 1925—3. juni 33 (Sekretær, KFUM, Aalborg 23): **K. A. Minds,** fl. t. sp. Hobro-S., se sp. Sct. Hans k., Odense.

27. 2. sept. 1933 (rkp. Korsør-T. 18. sept. 28): **Anker Jesper Baadsgaard Breum,** f. 2. sept. 99 Fredericia. F.: Lokomotivfører Carl Marinus B. og Kristine Nielsine Vad Nielsen. Stud. Fredericia 18, c. 25^1 (h_1). Sp. Sebber-A. 2. sept. 25. — G. 10. maj 26 Lilly Agathe Christensen, f. 7. aug.

03 Kbhvn. F.: Kaptajn Jens C. og Vilhelmine Juncker.

Litt.: H. Birkelund: N. præster, Fra Randers amt, 1913, do.: Tvende stervboer i N. skole, smst., 1917, do.: N. og T. skoleembeder 1772, smst. 1919, do. N. by i Jydske byer og deres mænd, 1918, do.: Fæstesag fra T. sogn, Fra Rand. a. 1921. Fra kirkehus og skolestue i Aarh. st., II—III, 1937, s. 46 (cit. som Algreen-P.). Minder fra gl. gr. hjem IV, om pastor la Cour (ved fru Charlotte Lillelund), Hj. og tr. IV, 120 f. (om pastor Windfeld). Ann. f. nord. Oldk., 1836 -37, o. 346. H. Birkelund: En hoverisag fra Sivested, Rand. aarb. 1922.

ANHOLT

Anholt sogn er 2175 ha, hvoraf kun c. 300 ha paa bakkerne mod vest er pletvis opdyrket, ellers klitter og ørken, nogen plantage, fin badestrand især ved Pakhusbugten mod syd og øst, øen er omgivet af lange og farlige rev. Fra en smal forstrand mod vest hæver øen sig til et bakkeland (Sønderbjerg 43 m), men derefter falder bakkerne af i et engdrag (tidligere en vig), og saa er der øde sletteland i hele øens østlige del ud til fyret, 10 km øst for byen. Ingen vej fører derud. Hele bebyggelsen er mod øst. Anholt har form som en kile, med spidsen mod øst, ligger 52 km øst for Grenaa. Byen har skole fra 1918 (udvidet 56). Den erstattede en skole fra 1840, skænket af Chr. VIII. Denne gl. skole er sløjdsal, det gl. redningshus er gymnastiksal. Fh. fra 1910, pensionat, havn, bygget 1899—1903 ved nordvestpynten. Sømandshjem, fiskepakhus, fyr (det gl. fyr fra 1809 er fredet). Fra 1962 forsøgsvis flyvning til Tirstrup. Mindesten for 6 fiskere, der omkom 14. juni 1945 under forsøg paa at bjerge kutteren »Jutlandia«. Et stort sejlskibsanker i en vejgaffel ved nordre strand minder om de mange sejlskibe, der er strandet ved Anholt. Lægebolig. Overvejende fiskerbefolkning. Øen er ikke selvforsynende med mælk, kød, grønsager. Ideelt feriested. To smukke plantager i bakkerne. Flyveplads fra 1960.

Anholtbeboerne kalder øen Anø, var tidligt beboet; der er ingen oldtidsminder, men der er paavist flere stenalderbopladser. To helligkilder (Schmidt, s. 144). Store fyrreskove dækkede øen til omkr. 1550. Den hørte tidligere under Morup sogn, Fauraas herred i *Halland*, men regnedes derefter under Djurs nørre herred. Kronen havde birketretten, som 1722 overdroges til Fr. Rostgaard. Indtil 1668 hørte Anholt under kronen, men da solgtes den til toldforvalter *Peder Grove*, hvis enke 1674 blev gift med *Hans Rostgaard* til Krogerup. Sønnen, *Frederik Rostgaard* lagde Anholt, Sejerø og Nekselø ind under det af ham oprettede stamhus, Krogerup. Senere blev øen plyndret af svenskerne. Beboerne havde i ældre tid stor indtægt ved strandinger. Fr. Rostgaard blev opbragt paa Holberg (der lod Peder Paars strande paa Anholt, skuepladsen for Holbergs digt), fordi Holberg skrev at Anholtboerne „lever Christeligt og nærer sig af vrag" (endnu 1899 havde præsten særlig strandingsindtægt). Da fyrvæsenet blev organiseret, formindskedes antallet af strandinger, men 1858-81 var der dog 125 strandinger. Den første fyrpande opsattes 1560. Der skulde fyres med træ, og fyret forsømtes. 1785 opførtes et 35 m højt fyr, og 1881 opførtes mod øst det nuværende fyr. Sælhundefangst har ogsaa været en vigtig indtægtskilde i ældre tid. Englænderne holdt øen besat 1809-14, og man mener, de fordrev sælerne ved deres skydning. Englænderne anlagde nogle fæstningsværker, og en tragisk begivenhed indtraf, da en expedition af kanonbaade under *J. C. Falsen* 26.-27. marts 1811 søgte at tilbageerobre øen, men det mislykkedes, og der var ialt c. 300 døde og saarede. *Holger Drachmann* har besunget begivenheden i digtet: „Paa sømands tro og love", og et mindesmærke derom rejstes 1905, flankeret af opfiskede kanoner.

Pont. atl. oplyser, at øen havde sit eget ting, af nogle kaldet Anholt birk, „hvortil snart en af landets vittigste bønder, snart en fremmed har været foged, og af proprietæren, som ejer landet, dertil beskikket". Lige til nutiden er der 1. torsdag i det nye aar holdt snapsting. C. 1780 fortælles, at alle mand mødte i fogedens store stue. Saa kom fogeden i sin røde kjole, der naaede ham til fødderne, og ved hans side gik de to stokkemænd. Fogeden begyndte med: „Retten sættes i Guds og kongens navn." — — —

Der er mange harer, vildænder og andet vildt. Havneanlægget har gjort Anholt til samlingssted for danske og fremmede fiskere, især i sildefiskningstiden. Om sommeren er der ikke faa turister.

I vore dage ser mange et glimt af Anholt, naar de flyver over Kattegat. Færre vover sig ud i de smaa baade og døjer søsygens kvaler for at naa over til dette endnu paa mange maader uberørte natur-paradis. Blandt de mange skildringer af Anholt (se litt.oversigten ndf.) er *Achton Friis'* (De danske øer) og især *Peter Lindes* Anholtbeskrivelser værd at kende. Peter Lindes bog er paa et par hundrede sider, ret grundig, med skildring af sejladsen dertil, øens historie og skæbne under krigene, svenskekrigene, englænderkrigene, 1848 og 1864, verdenskrigen 1914-18 og under den tyske besættelse og mørklægningen 1940-45. Digtere som *Holberg, J. P. Jacobsen, Holger Drachmann* og *Harald Kidde* har ladet sig inspirere af Anholt.

Det store fyr ude ved Totten markerer Anholt milevidt ud over havet.

Anholtboerne har deres eget præg. Nogle mener, at man her finder direkte efterkommere af Danmarks ur-befolkning. Skønt de næsten alle har gode danske -sen-navne, tager man næppe fejl ved at sige, at der flyder spansk eller engelsk blod i manges aarer. Nogle har et mørkladent præg, og ihvertfald tidligere var de faa slægter stærkt indgiftet i hinanden. Mange har historisk interesse og kan fortælle levende om gamle dage. Der er fredeligt, næppe ret mange laaser deres døre, og man søger saa smaat at faa lidt landbrug i gang.

Læge *Olaf C. Holst* fortæller (Nationaltid. 28. juni 53), at han efter en anstrengende praxis i Aarhus flygtede fra byens jag ud i denne stilhed, hvor der kun er faa biler og telefoner og det meste er ørken, vild natur, uden veje. „Det bedste befordringsmiddel er en jeep, øen er afvekslende, men primitiv. Elektrisk lys indførtes først 1948. Beboerne har beholdt deres egen dialekt, de er venlige, særprægede. Ved fødselsdage er der aabent hus, og alle kommer paa besøg. Der er ingen bager paa øen, men konerne forstaar at bage, mindst 12 slags brød til fødselsdagskaffen. Alle varer er dyre, men der er almindelig velstand. (Kvinderne tager til Aarhus eller Grenaa for at blive friseret eller føde deres børn. Der er mange børn paa Anholt, men næsten ingen fødsler)."

Anholt ejedes indtil 1902 af ingeniør *Fr. Chr. Rostgaard von der Maase*. Den matrikulerede jord overgik da til selveje, staten eksproprierede 1899 75 ha til fiskerihavn. Fogedgaarden, en lille gaard og 1800 ha, hvoraf 80 er tilplantet, hører stadigt under fideikommisset Krogerup, som ejes af slægten von der Maase.

Peter Linde er Anholts historiker, se ndf.

Af den ældre præstehistorie

Anholt hørte i kirkelig henseende under Morup sogn i Halland til omkr. 1550. Sagnet fortæller, at et helt brudefølge forliste paa vej hjem fra Morup kirke. Saa fik Anholt sin egen præst og kirke. Da præstens løn var meget ringe, tilstod kongen 1551 præsten *Peder Knudsen* kongetienden af Voldby sogn. 1680 paalagdes det Aarhusbispen at sørge for, at præsten fik fisketiende af beboerne og at sp. iøvrigt fik de afgifter, han havde krav paa. Præsterne var tillige skolelærere indtil 1942. — Præsterækken er lang. Pastor *Jørgen Sommerfeld* (1707-23), der flyttede til Kolind-E.-S., maatte sammen med beboerne skjule sig i klithuler, medens svenskerne plyndrede øen 1711. Hans forgænger, *Anders Rostock* maatte 1706 flygte for svenske kapere. *Jens Tommerup* (1724-31, fl. t. Glenstrup) var plaget af slem hypocondri, *Johan Henrik Schrøder* (1731 -35, fl. t. Vaalse) havde svare stridigheder med øens ejer, Fr. Rostgaard, *Fr. Joh. Dauw* (1736-43, fl. t. Randers) oprettede et bibliotek, han »førte indbyggerne til lydighed«. Dauw har beskrevet Anholt i et haandskrift (Den Kall'ske Man.saml.,

Det kgl. Bibl.). Anholt havde paa den tid en »nederdrægtig foged«, som paa alle maader generede præsterne. Denne foged, *Troels Wiborg*, var aarsag til, at pastor *Peder Rasmussen Perlestikker* (1745-61) byttede embede med præsten i Rørbæk-G.-S. *Nic. Ullitz* (sp. her 1761-64), men han forlod øen 12. apr. 64 formedelst overlast fra den nedrige foged, og blev senere præst ved Randers hospital. Der var derefter ingen sp. paa Anholt i $1^1/_2$ aar. *Peder Schmidt* (1765-72) fik den forfaldne præstegaard sat i stand og drev jorden godt, han flyttede til Sejerø. *Jens Due* (1773-85) var forfatter (se N. 140), han døde her. — *Hans W. J. Clausen* (1785-87, fl. t. Nordby, Samsø) mindedes som en »heftig natur, han curerede baade mennesker og creaturer«, (W., II, 456), *Lorents Bynch* (1787-90), fl. t. Tønning-T., havde sorg af sine børn. Bynch var allerede som student kendt som digter. Han skrev bl. a. det komiske heltedigt »Trappiaden« om et slagsmaal ml. danske og norske studenter, og mange satiriske digte. Paa Anholt inspirerede havet ham til et højstemt sømandsdigt: »Vand-tanker«, fyldt med maritime fagudtryk. Det blev udgivet under pseudonymet Schwindt (1793). Iøvrigt erklærede B., at digtningens muse forlod ham paa »den golde, stormfulde ø«, og hans hu vendte sig mod historien. Han skrev om Anholt i »Iris og Hebe« 1801-04, og var glad, da han kaldedes til andet embede. Han blev til sidst blind. (DBL IV, 417). *Joh. Kattrup* (1791-92, fl. t. Udby v. Holbæk), *Jens Kirkebye* (1792-99, fl. t. Brøndum-VN), *Thomas Borup* (1800-05, fl. t. Aale-T., se Skanderborg) skrev 1803 om humledyrkning (E. I, 182), var fuldblods rationalist, *Joakim Vilh. Beck* (1805-10) havde været skibspræst i 5 aar, blev r. af dbg. for sine fortjenester. Han forlod Anholt 1810, da englænderne besatte øen og huserede her. Han døde 1812, og øen stod uden præst i 5 aar. *Niels Jensen* (1815-23, fl. t. Sandby-V.), skildres som »gal og forfalden, blev skilt fra konen«. *Jens Mammen* (1823-25) blev afskediget som sindssyg, *Marcus Clod* (1826-32) havde været adjunkt i Aalborg, men opgav sin stilling 1821 for at drage til Grækenland og hjælpe grækerne i deres frihedskamp, hans rejste gn. Jylland var et sandt triumftog, men jo længere han kom mod syd, des simplere blev det for ham. Han naaede kun et stykke ned i Tyskland, saa kom han hjem ved studenterforeningens hjælp, blottet for alt. Han skal have været sær og original. Flyttede til Hjerk-H. — *G. A. Tryde* (1833-39) fl. t. Vindblæs-D., se Sakskøbing (her IV, 157), var som ung rationalist, blev senere højkirkelig. — *C. F. Møller* (1839-45) fl. t. Gedsted-F., se Karrebæk, var n. grundtvigsk, hans forkyndelse var levende. Digteren *Chr. Winthers* forlovede boede senere i hans prgd. (se her II, 539), og man faar et smukt billede af livet i hans hjem.

Kirkelivet siden 1849

T. A. Colding har i Rand. aarb. 1940 givet en skildring af Anholt og præstegaardsliv her omkr. 1850.

Der har aldrig været særlig vækkelse. Forholdene har deres eget præg, og præsternes beretninger herfra er meget forskellige. Nogle har været glade for at være her, andre har følt sig knuget. Pastor *P. A. Colding* (1845-56) befandt sig godt paa Anholt. Han var en mild, myndig og reel mand, jævn og afholdt, velstillet og gæstfri (se her III, 286). Pastor *C. M. G. Risom* (1856-62) var grundtvigsk, blev i Vendsyssel en anset og søgt præst. Pastor *Johan Carlsen* (1863-69) var IMs ven, en nidkær præst, pastor *T. E. T. Barfoed* (1869-73) var af gammel præsteslægt, en hjertensgod mand, jævn og venlig, uden partipræg. — Pastor *G. V. Sodemann* (1873-76) mindedes som streng i skolen, slem til at prygle børnene, han talte i kirken skarpt mod det meget drikkeri paa øen, undertiden mente man, at han hentydede til bestemte personer. Han var virksom og dygtig.

Pastor *P. A. Stricker* (1877-82) betegner bruddet med rationalismen paa Anholt. Han havde som student været paavirket af Grundtvig, blev lærer paa Grundtvigs højskole, men følte dette arbejde som delvis forfejlet. Hans datter, fru Frede Brøndsted skriver Hj. og tr. V. 1936, bl. a.:

»Efter endt militærtjeneste søgte far præstekald og blev i 1877 kaldet til sognepræst paa Anholt. Fars forældre var paa dette tidspunkt uden beskæftigelse, idet Hove mølle var blevet solgt til en mand, der selv vilde drive ejendommen; de fulgte derfor med far til Anholt og drev præstegaardsjorden og gav far et hjem paa den ensomme ø. Far følte taknemmelighed over at faa lov at gaa ind til en præstegerning; men vanskelighederne — baade aandelige og pekuniære — lagde en dæmper paa glæden; det var derfor ikke synderlig opmuntrende ved landstigningen paa Anholt at møde den bortrejsende formand og blive hilst med følgende bemærkning: »De kan ikke leve af dette embede; det er umuligt at faa det daglige brød paa Anholt.« Der skulde jo skaffes dagligt brød ikke blot til ham selv, men ogsaa til hans forældre. Men det blev netop de to, der forhindrede den sørgelige spaadom i at gaa i opfyldelse. Bedstefar fandt mergel paa præstegaardsjorden, og han gødede og merglede, saa der groede sæd, som Anholt aldrig havde set mage til. Og bedstemor holdt høns og faar, hun bryggede og bagte, og i de lange vinteraftener spandt hun, medens bedstefar kartede. Jorden gav under deres flittige hænder ikke blot det daglige brød, men ogsaa klæder til dem alle — noget far altid tænkte tilbage paa med undren og tak til Gud og mennesker.

Men lette aar blev det ikke.

Befolkningen paa Anholt (ca. 180 mennesker), muligvis en levning af Danmarks urbefolkning, afviger en del fra den danske folketype, og øens ensomme beliggenhed havde navnlig i ældre tid gjort, at anholternes verden ikke strakte sig ret langt uden for øen. For far, der havde levet stærkt i Grundtvigs syner, og som paa mange maader var stort anlagt, blev de snævre forhold en haard prøve, men en sund hjælp til at »stile højt, men fare jævnt«, som far selv holdt af at udtrykke det.

Det var en bundhæderlig befolkning, far her mødte, men til gengæld selvretfærdig og derfor lukket for evangeliet om synd og naade. Og det var dog det, far var kommet for at forkynde. Lykkeligvis var far ikke blot præst, men ogsaa lærer paa øen, og blandt skolebørnene og konfirmanderne fik han sine haardt tiltrængte opmuntringer. Han var en ypperlig lærer; han kunde fortælle, saa personer og begivenheder stod lyslevende for børnene, og de aabnede deres sind for Bibelens og historiens undervisning.

Paa den tid var *A. Thierry* distriktslæge paa øen. Han var en ædel, modig og storsindet mand, men en absolut modstander af al »religiøs overtro«, en erklæret fritænker. Hans hustru, en fin og god kvinde, følte sig derimod draget af evangeliet og blev en stadig tilhører i kirken. Dette skete desværre samtidig med, at det trak sammen til et nervøst sammenbrud hos hende, der gjorde det nødvendigt, at hun maatte bort fra hjemmet. Det laa nær for dr. Thierry at lægge skylden for dette nervøse sammenbrud paa far, der følte sig uden skyld i det skete, men var *meget* trykket af det vanskelige forhold til doktoren. Det endte imidlertid med, at fru Thierry kom sig, og doktoren senere blev en kristen og sluttede et varmt venskab med far, et venskab, der varede livet ud. Men i de trange tider, hvor far stod saa ene og uforstaaet, lærte han at lægge alt frem for Gud og »vente paa Guds frelse«. En hjælp hertil fik han gennem Luthers, Johan Arndts og Christian Scrivers bøger, som han i de lange aftener læste atter og atter. De stykker, som talte stærkest til ham, afskrev han for ligesom at prente dem uudsletteligt i sin sjæl, saa de altid kunde følge ham. Far sagde, at han »tyggede« de bøger. Blandt disse afskrevne ting er ogsaa John Bunyans selvbiografi. I de aar lærte far at forstaa mennesker, for hvem alle sunde er lukkede, og som er »uden fremtid og uden haab«. Hans forældre omgav ham med al mulig kærlighed; men menneskers kærlighed var ikke det, der kunde bære igennem.

Far lærte paa Anholt at elske havet og den barske natur, der var saa forskellig fra det idylliske Sjælland, hvor han var vokset op. I mere end een henseende gav disse svære aar hans bløde sind sejhed og kraft, og han lærte at takke Gud for alt det, der var svært.

Far var blevet stærkt knyttet til Anholt og de unge paa øen, og han glædede sig under senere besøg ved at se sine gamle elever i deres hjem, der bar præg af, at de havde en videre horisont og dybere aandelig forstaaelse end det foregaaende slægtled, og da der senere, bl. a. gennem Frelsens Hærs arbejde, vaktes kristeligt liv paa Anholt, var ingen gladere derved end far. Ogsaa bedstefar søgte paa sit omraade, landbruget, at være anholterne til nytte. Han søgte at indføre tidssvarende redskaber og dyrkningsmaader; men saa længe han var paa øen, blev der intet nyt indført. Da han var rejst, kunde de uden at gøre ubehagelige indrømmelser indføre spader og skovle af den nu gængse type i stedet for de gammeldags trekantede spader »fra de tider, kong Dan ved roret sad«; de egnede sig slet ikke til den sandede jord. Nu maa man ikke heraf slutte, at anholterne var en slags »molboer«; nej, de var selvhjulpne folk, der byggede baade deres huse og baade, og kvinderne syede alt mændenes tøj og filerede deres fiskenet. Men netop fordi de var saa dygtige og var sig det bevidst, var de uimodtagelige for paavirkning udefra og holdt sig med nogen mistro paa afstand fra alle, der ikke var sig det bevidst, var de uimodtagelige for paavirkning udefra og holdt sig med nogen mistro paa afstand fra alle, der ikke var født paa *deres ø*.

Det var svært at sige farvel til Anholt; men baade far og hans forældre længtes efter at bo et sted, hvor der var lettere forbindelse med omverdenen.«

Siden 1872 havde dr. *A. Thierry* været distriktslæge paa Anholt. Lektor *Gaston Thierry* fortæller i Hj. og tr. III, 1934, s. 9 f. om hans tid paa Anholt:

»1872 blev far kandidat, tænkte paa Grønland, gjorde et par rejser til Amerika som skibslæge, søgte og fik stillingen som distriktslæge paa Anholt. Den 3. december 1872 viedes August Thierry og Elisabeth Møller i Nykøbing, og den 16. december satte Jens og Per Andersen fra Hornbæk, Drachmanns »lille og store bjørn« dem i land paa den lille ø, til hvilken deres skæbne saa mærkeligt skulde knyttes.

Endnu lever der mennesker paa Anholt, som med betagelse kan skildre deres første indtryk af det unge lægepar, hendes yndefulde slankhed og blide munterhed, hans brusende ungdomsmod og legemsstyrke. Der knyttedes hurtigt stærke og hjertelige baand mellem de ejendommelige, intelligente og selvstændige anøboere og de unge, fordomsfri og varmhjertede lægefolk. Her levede de flere saare lykkelige aar i det lille hus ved foden af »Byens bakke« eller »Bjerget«, op ad hvis side de selv anlagde en smuk have. Her blev deres fire ældste børn født. Da sundhedstilstanden paa øen var enestaaende god, kunde de, naar der ingen barsler ventedes, een gang om aaret tage en maaneds ferie for at besøge slægt og venner i København og paa Lolland.

Folk, der hørte, at der kun var postforbindelse een gang om maaneden, og at hele befolkningen kun talte 180 sjæle, ynkede dem for den ensomme tilværelse. Selv følte de aldrig ensomheden, men levede med i det lille samfund, hvis enkelte medlemmer de blev fortrolige med, de frydede sig over den storslaaede skønne natur, Vesterlandets dristigt svungne bakkelinier, Østerlandets ørkenstilhed og det frie hav.

Han var ivrig jæger og tog ofte med anholterne ud til strandinger. En gang stod der et skib fast paa revet. Det kom fra en russisk havn, hvor der var en stor koleraepidemi. Svitzers bjergningsdamper var kommet, og anholterne gav møde i deres store, selvbyggede baade for at yde deres kontraktmæssige assistance. Men da dr. Thierry hørte, at skibet var kolerasmittet, forbød han anholterne at gaa om bord, idet han over for Svitzers kaptajn hævdede, at der paa Anholt ikke fandtes saa meget som et hundehus, hvor de syge kunde isoleres. Kaptajnen gik saa ind paa at nøjes med at lade anholterne sejle til Sverige med et telegram. Dr. Thierry fik sat igennem, at anholterne fik deres part i bjergelønnen uafkortet.

Rundt om paa øen, især i »Ørkenen«, laa talrige værkstedspladser fra stenalderen, hvorfra der allerede tidligere var sendt betydelige mængder af oldsager til Nationalmusæet og andensteds. Dr. Thierry tog nu fat paa at anlægge en samling, hvor tingene fra hvert værksted skulde holdes for sig, idet han haabede, at Nationalmusæet en gang vilde overtage hele samlingen, et haab, der dog ikke gik i opfyldelse. Her ude i »Ørkenen« færdedes han ofte med sine store støvler, der kunde trækkes helt op til maven, sine hunde og sin bøsse, med tasker til vildt og til oldsager. Undertiden gik ørkenturen til fyret, halvanden mils vej fra byen, og ikke sjældent gik doktoren med fyrassistenterne Thorsen og Saxtorph i en lille jolle ud paa Østerrevet for at fiske vraggods.

I marts 1877 kom den unge pastor *P. A. Stricker* til Anholt. Saa ung han var, indgød han respekt allerede ved sin ydre fremtræden. Hans ranke skikkelse, hans brede, hvide pande, den høje næserod, den kraftigt formede hage og de dybt liggende alvorlige øjne røbede en personlighed af sjælden styrke. Han havde modtaget sin vækkelse og sit kristelige gennembrud gennem den grundtvigske bevægelse, og han forkyndte ordet med aand og kraft. Anholtere af gammelkristeligt præg begyndte at lytte og aandeligt fornyes. Ikke mindst betydningsfuld var hans gerning i skolen. Han var en myndig og streng og meget dygtig lærer, og endnu nævner hans gamle elever sig med stolthed som Strickers skoledrenge.

Dr. Thierry og hans hustru modtog et stærkt indtryk af den nye præsts ædle, stærke personlighed. De maatte for sig selv indrømme, at deres egen idealisme byggede paa deres begrænsede og usikre erkendelse af livet og verden og vel mest paa deres egen natur, medens pastor Strickers livsanskuelse hvilede paa et urokkeligt grundlag, der gav hans overbevisning en forunderlig kraft og styrke.

Mange heftige ordkampe udkæmpedes mellem dem uden synligt resultat, i mange timer kunde de vandre op og ned langs Vesterstrand drøftende de gamle for menneskeaanden uløselige problemer om Guds almagt og Guds kærlighed.

Endelig naaede fru Thierry saa vidt, at hun spurgte præsten, om han troede, der var nogen mulighed for at naa til samme overbevisnings styrke, som han havde.

Han henviste til bønnen. Hun indvendte, at det var uærligt at bede uden tro. Men han hævdede, at hun, som dog troede, at der var en Gud, maatte kunne bede om Guds aands oplysning. Omsider paa adventssøndag under gudstjenesten i kirken oplevede hun, at der pludselig faldt som skæl fra hendes øjne; det dunkle blev lyst og klart; hun kunde nu tro, at hun havde sine synders forladelse. Hun blev saa jublende glad; hun syntes, at hun blot behøvede at sige det til sin mand, ja til alle mennesker, saa maatte de straks kunne opleve den samme glæde.

Paa denne højde er det næppe givet mennesket at leve længe. Store skuffelser maatte nødvendigvis komme. Hendes mand, der inderst inde havde været paa vej, ængstedes ved gennembruddets voldsomhed, søgte at hindre yderligere paavirkning, hvorunder det kom til skarpe sammenstød. Godt og vel et aar senere slog glæden over i tungsind ledsaget af hallucinationer, og doktoren maatte føre sin hustru til Oringe sindssygehospital. Nu fulgte et aar med skiftende, ikke altid opmuntrende meddelelser fra Oringe, et aar i haab og tvivl og grublen, et aar i sorg og længsel. Nu føltes det tungt, at Anholt laa ene, fjernt fra land, hvor lange var ikke dagene og nætterne i den maaned, der skilte postgang fra postgang, hvor tungt var ikke ansvaret for det, der var sket, for de fire smaa børn, for øens befolkning!

Efter overlægens raad søgte dr. Thierry 1880 et andet embede og blev beskikket som distriktslæge i Videbæk.

Men i sommeren 1887 blev distriktslægeembedet paa Anholt ledigt, og dr. Thierry, som i disse syv aar havde længtes efter Anholt, søgte det. Hans hustru, som ogsaa havde holdt meget af den lille ø, hvor hendes første hjem havde været, fraraadede det forgæves. Hun havde allerede sendt to sønner i skole, en paa Lolland og en til Viborg. Hun gruede ved tanken om til den lange afstand at lægge syv mile hav med sparsom postforbindelse. Det var ogsaa svært at bryde op fra de mange gode venner og det rige aandelige liv i Vestjylland og den vestjydske natur, der var blevet hende saa kær. Ogsaa han var kommet til at elske de vide udsigter fra hedebakkerne, som han var bleven saa fortrolig med paa utallige rideture i det vidtstrakte distrikt, men Anholt havde dog den inderste plads i hans hjerte. Dertil kom, at han følte sig forpligtet til at aflægge et vidnesbyrd for anholterne, der havde kendt ham som hedning. Endelig drømte han om at faa oprettet et børnesanatorium og et drankerasyl paa Anholt og gjorde med den tanke en rejse til Tyskland, hvor han bl. a. besøgte *Bodelschwings* helbredelsesanstalt.

De syv aar var ikke gaaet sporløst hen over Anholt. Øens fineste og skarpeste hoved, strandfoged *Hans Petersen*, og den mærkelige synske *Ole Sørensen* var døde. Tuberkulosen havde faaet indpas og tog haardt fat, som sygdomme gerne gør, hvor de har været ukendt. Den ramte fortrinsvis børn og unge, endda mest de kraftigste og smukkeste. Et af ofrene var en ung mand af enestaaende kraft og skønhed, *Stephen Frederiksen*. Naar han gik med to lidt ældre kammerater, der ikke var sinker, kunde det falde ham ind at spørge: »Vil I nu helst ligge paa ryggen eller paa brystet.« Trods tidligere erfaringer mente de stadig, at de maatte kunne staa sig to mod een, og han sagde saa: »Naa ja, saa kan I faa lov at ligge paa ryggen!« Og med et tag i brystet paa hver af dem, et ryk og et stød, laa de, som han havde sagt.

Den anholtske race er et problem for videnskaben. Dr. Thierry fik i 1872 straks det indtryk, at han her stod over for landets urbefolkning. Ved undersøgelser foretaget i begyndelsen af dette aarhundrede kom professor Steensby til det resultat, at de den gang endnu ret talrige anholtere af væsentlig ublandet race bar tydeligt præg af at stamme fra den gamle Neanderthalrace. Det er overvejende sandsynligt, at en lille flok mennesker i mange aartusinder har fristet livet paa den ensomme ø uden nævneværdig forbindelse med omverdenen. Bronzealderen har ikke efterladt sig spor paa øen. Denne meget stærke, smukke og intelligente befolkning synes saaledes at være et bevis mod faren ved indgifte.

Pastor Stricker var forlængst forflyttet til Gerlev paa Randersegnen, hvor Gud rigt velsignede hans gerning i nært samarbejde med »Bornholmerne« i den lutherske missionsforening. Paa Anholt fortsattes hans frugtbare arbejde i kirke, skole og hjem af den elskelige pastor *Jørgensen* (1883-88), en alvorlig, mild mand. Han »vilde nedbryde den falske selvtillid og oplade menneskehjerter for Guds naade i Kristus« (Liber daticus). Han samlede de unge i prgd. og sluttede sig til Indre mission. Det kendtes, at der var en lydhør menighed og en alvorlig ungdom. Thierry og hans hustru gik med iver ind i en tjenergerning i Guds rige. Som gamle venner og som lægfolk havde de rig lejlighed til samtale, og søndag eftermiddag samledes ved foden af Bjerget syd for lægeboligens have en talrig kreds til møde.

Om vinteren rykkede man ind i stuerne, og det var utroligt, saa mange de smaa rum ved hjælp af smalle bænke kunde rumme. Thierry, for hvem ordene føjede sig saa let i en ordkamp, var ikke taler. Hans i grunden ydmyge sind gjorde ham det svært at staa som forkynder, men naar han rigtig kom i gang, kunde han ikke lade være at følge sidetanker, saa hans hustru ofte maatte rykke ham i trøjen for at faa ham til at holde op. Men folk blev fortrolige med Guds riges tanker og lærte at glæde sig ved at synge salmer og aandelige sange.

En af Strickers konfirmander, *Christen Sørensen*, der samlede gammel tradition paa Anholt og fik den udgivet af *Ewald Tang Kristensen* under titlen: »Øen Anholt i sagn og sæd«, blev en stor kender af Brorsons salmer. Mange aftener blev tilbragt med at finde rigtige gamle melodier til salmerne, som blev sunget i den rigtige originale skikkelse og gennemdrøftede og belyst fra alle sider. Der var enstemmig forargelse over den lemlæstelse, salmerne havde lidt i Roskilde konvents salmebog. *Christen Sørensen* fandt, at de med flid havde udeladt det bedste. Ogsaa han bukkede under for tuberkulosen og fik en saare skøn død nogle aar senere. Han vidste nøje, paa hvilket klokkeslet han skulde dø og talte til det sidste trøst til de tilstedeværende.

Allerede i slutningen af 1888 forflyttedes pastor Jørgensen til Tvede-Linde, hvor han blev Strickers nabopræst. Efterfølgeren, *J. Thorvald Petersen* (1888-94), vejede ved sin ankomst 197, ved sin forflyttelse 240 pund. Han var en brav og lidt stiv autoritetstroende mand, en rolig, barnligtfrom natur. Han var konservativ og noget doktrinær, men erkendte ydmygt sine fejlgreb. Han bekæmpede det røre, som Frelsens hær vakte i disse aar.

I hans tid blev nogle af Strickers elever vakt gennem Frelsens hær. Dette hilstes med stor glæde af dr. Thierry, men med store betænkeligheder af præsten, hvis ængstelse for vranglære forplantede sig til en stor del af menigheden. De nyvakte talte ikke blot af vidnepligt, men umiskendeligt drevne af aanden med kraft ved møderne; men derved skræmmedes mange bort til en tid. Den unge *Grentzmann* gik senere paa Frelsens hærs kadetskole, sprang derfra lige til kaptajnstillingen og fik hurtigt betroede stillinger inden for det sociale arbejde. Han havde utvivlsomt haft en stor fremtid for sig, men hjemlængslen drev ham tilbage til Anholt.

I sommerferierne kom sønnerne og en noget ældre brodersøn paa besøg. I ham genfandt Thierry sin egen ungdom. De var næsten som brødre, de tumlede sig med lyst som sæler i den voldsomste brænding, studerede planter eller sødyr paa fisketure med anholterne og kæmpede med lidenskab om de gamle filosofiske og religiøse spørgsmaal. Jagt paa vanskeligt tilgængelige regnspover, vandringer til fjerne værkstedspladser i ørkenen, en vandring rundt om hele øen hørte med til enhver sommerferie. En af dem skulde paa sin sidste dag, d. 17. august 1891, sætte et dybt og uudsletteligt skel i familiens historie.

Henimod aften gik Thierrys eneste datter med en broder- og søsterdatter af købmand Grentzmann til Vesterstrand for at tage endnu et bad. De var allerede ved at gaa op af vandet, da den ene fik lyst til at tage endnu en svømmetur. Pludselig bliver hun bange, Thierrys datter skynder sig ud til hende og rækker hende haanden, hvorved de begge synker. Den tredie unge pige løber efter hjælp og faar fat i en dreng, der af alle kræfter løber til lægeboligen, hvor han grædende siger, at der er druknet to mennesker ved Vesterstrand.

I største hast løber Thierry og en søn til stranden, hvor Anholtkutterens mandskab er kommet til i deres jolle. Det tager kun faa øjeblikke at finde de druknede og bringe dem i land, hvor oplivningsforsøgene straks begynder. Snart er fru Thierry og de yngste sønner, Grentzmann, ja næsten hele øens befolkning paa stranden. Solen gaar ned, og maanen staar op, medens oplivningsforsøgene utrætteligt fortsættes. Først henad midnat lader dr. Thierry hænderne synke og erklærer, at det er haabløst at fortsætte. Varsomt løftes de døde legemer til vogns i uldne tæpper, og langsomt gaar toget i den maanelyse nat til de to hjem.

Naar Gud lægger en byrde paa os, giver han os ogsaa kraft til at bære den. Det erfaredes i rigt maal nu. Den inderligste deltagelse vistes af hele øens befolkning, af slægt og venner allevegne fra, og bag deltagelsen skjulte sig den dybeste bekymring for, hvorledes fru Thierry vilde bære dette tunge slag. Hendes mand blev aldrig helt fri for denne bekymring, men Gud gav dem underfuldt kraft til at bære den store sorg, saa deres trosliv voksede i inderlighed, dybde og styrke.

De besluttede nu at tage et arbejde op for alkoholismens ofre. Stedet var vel egnet alene ved sin isolation og ved befolkningens høje moralske stade og dens personlige forhold til dr. Thierry, der bød en næsten sikker garanti mod tillidsbrud.«

Pastor *J. Th. Petersen* skriver i Liber daticus: »I de 6 aar jeg var sp. paa Anholt, var der i aandelig henseende meget røre ... jeg har med glæde kommet i de smaa hjem, blev altid vel modtaget. De materielle kaar er ret gode. Der findes ingen fattige i ordets strengeste betydning. Dersom nogen bliver syg, faar han hjælp af den frivillige fattigkasse (f. t. 1100 kr.). Der har i min tid været ret god indtægt ved strandinger. Derimod synes det, somom fiskeriet er gaaet tilbage. Kirken har i min tid undergaaet væsentlige forbedringer. Søndagsarbejde bliver efterhaanden sjælden, og den lille kirke er godt besøgt. Ofte kommer der fremmede fiskere, som ligger ved øen. Nadverbesøget har været nogenlunde ens i de 6 aar. 2 gange aarligt har jeg holdt gudstjeneste paa Anholt fyrskib. I fastetiden har jeg katekiseret med de unge efter prædikenen. Om vinteren bibellæsninger i prgd. og hos distriktslæge Thierry er der holdt ugtl. strikkemøde for ydre mission. — Præstegaardshaven er fuldstændig uundværlig. Hvor trist vilde det ikke være, om man ikke kunde spadsere i dens gange og høre fuglesangen. Fuglene hviler her paa øen, naar de rejser sydpaa. Skønnest i haven er det gamle, knudrede morbærtræ, som trods alle storme stadigt bærer rigelig frugt. Det træ rummer mange minder for de Anholt præstebørn, og for præsten er det et bevis paa Guds urokkelige og uforanderlige naade, og det prædiker dagligt for mig om 1. kor. 3, 6: Jeg plantede, Apollos vandede, Gud gav vækst. Som Gud har gjort dette træ stærkt og

stort, trods den tarvelige jordbund, vil han ogsaa hjælpe og støtte os ...«

1894 forflyttedes pastor Petersen og afløstes af den ganske unge, rigt begavede præst *Ernst Adam Olsen* (1894-99). Dr. Thierry skrev: Herren havde til hans rige naadegaver føjet et kors, som var tungt at bære, en smertefuld sygdom med pinefulde hjerteanfald, som lægerne stod magtesløse overfor. Nu lød igen i Anholt kirke med aandens kraft og myndighed forkyndelsen af den frie naade som et friskt kildevæld, der læskede og vederkvægede de tørstende sjæle. Det var mad og drikke for Strickers gamle menighed. Den ugifte præst havde sit andet hjem i lægeboligen, hvor han var til stor trøst og opmuntring for Thierrys, der nu sad ene tilbage efter at have sendt den sidste søn over for at læse. Der vankede ofte drøje kampe mellem præsten og dr. Thierry; men det var ham nu en gang en fornødenhed ogsaa ad denne vej at trænge ind paa problemerne, skønt han ofte erfarede, at han i kampens hede lod sig rive med af sin egen heftighed ud i uholdbare paastande eller til en ubehersket voldsomhed, som han bagefter maatte fortryde.

Den ny præst stillede sig forstaaende til dem, der havde fundet livet gennem Frelsens hær, talte sammen med dem ved møderne, der igen begyndte at vinde større tilslutning. Præsterne Stricker og Jørgensen besøgte deres gamle menighed og glædede sig ved at se livets vækst.«

Pastor *Olsen* maatte jævnligt tage paa rekreationsophold. Pastor *N. P. Nielsen*, som var vikar her 1897-98, skriver: Skønt forholdene var smaa, var der dejligt at være paa Anholt. Meget aandeligt liv, stor kirkegang. Baade aandeligt og timeligt havde dr. *Thierry* og hustru stor betydning. De var elskelige mennesker, hver søndag aften samlede de folk til møde i doktorboligen, hvor han og jeg talte. Ofte gav han beboerne gratis lægehjælp og medicin. Han havde skaffet telegraf og telefon til øen og var meget virksom for bygningen af havnen. Alle beboere var lejere af deres huse, og de blev en del chikaneret af øens ejer, kammerherre von der Maase. De maatte f. ex. ikke tage sand paa kysten til ballast i deres baade. 1897 gav ministeriet tilladelse til salg af 60 td. ld. af præstegaardsjorden, og Anøboerne kunde der bygge deres egne huse. De var meget glade derfor. Præsten var tillige skolelærer for de c. 20 børn, desuden var han forligsmægler, auktionsholder, regnskabsfører i kvægavlsforeningen m. m.

Selv betegnede Olsen Anholt som »et forfærdeligt sted«, han var en fin og ejendommelig personlighed, hans forkyndelse særpræget og rent evangelisk, fyldt med originale, rammende billeder (se her V, 459).

Lektor Thierry fortsætter: »I disse aar skrev Thierry mange indlæg i dagens strid, især om kirkelige spørgsmaal og afholdssagen, i Kristeligt dagblad, den Ferslewske presse og flere steder. Mere og mere blev han optaget af tanken om lægemission, som han skrev en pjece om.

Fiskegrundene omkring Anholt trak flere og flere fiskere til sig, og lægehjemmet blev et samlingssted for troende fiskere fra Gilleleje og Hornbæk, Frederikshavn, Bangsbostrand og Sæby, ja, selv fra Harboøre fandt de vej dertil. Her blev de modtaget med uskrømtet broderlig glæde, enten de tilhørte Indre mission, methodisterne eller »Bornholmerne«, og dagen gik med aandelig samtale vekslende med sang og musik. Var det stille vejr, blev det ofte sent, før de brød op med talrigt følge til stranden. Idet de roede ud, lød over det stille vand: »Herrens venner ingen sinde mødes skal for sidste gang.« Det sidste vers blev sunget hvilende paa aarerne, og til allersidst lød et klangfuldt: »Gud i vold!«

I 1899 enedes regering og rigsdag om vedtagelse af en lov, der bemyndiger regeringen til at bygge en fiskerihavn ved Nordvesthagen paa Anholt, og samme sommer blev arbejdet taget i entreprise af firmaet *Hoffmann* og sønner. En straalende solskinsdag var hele øen paa benene for at tage imod imod Vilhelm Hoffmann, der med brødre og værkfæller kom for at begynde det store arbejde. Da den kæmpestærke *Anders Vind* i skaren fik øje paa dr. *Thierry*, udbrød han: »Her har vi kæmpen!« I samme nu var han løftet paa skuldrene af glade anholtere, der hyldede ham som foregangsmanden i kampen for dette gode for øen.

Der kom nu en strøm af mennesker til øen, en broget skiftende skare alle vegne fra, som blandt andet bragte en tyfus- og difteritisepidemi, der kostede tunge ofre. I een familie døde to halvvoksne børn og to børnebørn.

Havnen ændrede i betydelig grad forholdene paa øen. Ofte laa der fremmede fiskerfartøjer i havnen, ligesom anholterne selv i større stil slog ind paa søgaaende fiskeri af alle slags. Arbejdet med alkoholisterne maatte indstilles, men dr. Thierry holdt forbindelsen med en meget stor del af patienterne ved en stedse voksende brevskrivning. Han helligede nu lægemissionen en stor del af sine kræfter, og i en aarrække brugte han sine ferier til at holde møder for lægemissionen rundt om i landets kirker. Hjemme paa Anholt fordybede han sig mere og mere i læsning af den hellige skrift ofte sammen med sin ven og nabo *R. P. Rasmussen*, der havde overtaget det anstrengende hverv som øens sogneraadsformand ikke længe efter, at anholternes gamle tillidsmand *Jacob Frederiksen* havde nedlagt dette hverv.

Thierry var undertiden medlem af sogneraadet, og altid stod han bagved som raadgiver og pennefører. Hans kærlighed til øen, dens natur og befolkning blev med aarene stedse dybere. Jo ældre han blev, des sværere var det ham at holde op at bade om efteraaret; og paa solvarme dage badede han midt om vinteren. Februar var den eneste maaned, han ikke havde badet i. Hans hustru var ikke saa glad for disse vinterbade. Enkelte svimmelhedsanfald havde mindet den før saa kæmpestærke mand om, at ogsaa han, der aldrig havde taget hensyn til sit helbred, var af skrøbeligt ler.

Endelig bestemte han sig til at søge sin afsked fra denne post, hvor ansvaret føles tungt, fordi man staar alene med det. Her er ingen specialister at raadføre sig med i vanskelige tilfælde. Men det var ikke let for ham at løsrive sig fra denne ø, med hvis befolkning han havde delt alt i en menneskealder. Endnu en gang samlede han beboerne, takkede dem for alt, hvad de havde været for ham og hans hustru i lyse og mørke tider, viste dem, at alt var naade fra Gud og bad dem tage imod og holde fast ved Guds naade.«

Han flyttede til Gilleleje, ikke langt fra Græsted, hvor Stricker var præst. Han døde 1928.

Pastor *N. C. Christensen* (1900-12) var ikke partipræget, pastor *K. J. Grøn* (1912-14) og pastor *N. P. Folkvard* (1914-17) flyttede begge til Færøerne, de var modne mænd, da de kom hertil, pastor *P. V. E. Windeballe* (1917-21) var en jævn, stilfærdig mand, om pastor *Knud Boesen* (1921-22) se ndf., pastor *A. Vestrup* (1923-41) havde været lærer, en trofast IMs præst, kirkelivet blev præget af IM, god kkg. og altergang. Pastor *E. M. Kruse* (1943-54) var u. p.

Pastor *E. Lyse* (1954-60) var ivrig sejlsportsmand, dygtig prædikant, u. p. 1959 blev pastor Lyse og Anholt omtalt i alle aviser. Sagen fremstilledes saaledes (af Helge Steincke i Berl. aftenavis 2. dec. 59):

„Der er ingen præst paa Anholt for øjeblikket. Pastor *Lyse* rejste forrige søndag meget pludseligt efter et opgør, som ingen kender ret meget til. Han vil nemlig ikke fortælle noget, og menigheden vil heller ikke. Men der tales om, at pastor Lyse sagde nogle meget borgerlige ord i stedet for dagens tekst paa grund af en kæmpefest paa øen aftenen for, og der tales ogsaa om, at menighedsraadet har villet have præsten til at danse efter sin pibe. I hvert fald, præsten rejste, og der er ingen præst paa øen for øjeblikket. Men sagen falder nok hurtigt i lave, takket være bispen *Skat Hoffmeyer*.

Han har nemlig skrevet et brev via Aarhus-bladet Demokraten til beboerne paa Anholt, og det brev er saa klogt og fornøjeligt, at det maa kunne glatte alle ujævnheder. Ganske vist tager Skat Hoffmeyer ikke stilling til konflikten, han fortæller knap nok, hvad den drejer sig om, og det kan godt være, at det saadan rent sagligt, set gennem strenge briller, er temmelig ufyldestgørende, men til gengæld er det saa menneskeligt og uhøjtideligt, at baade pastor *Lyse* og hans menighed paa øen maa smelte. Og det er det, bispen skulde opnaa. Han starter med at fortælle, at naar han sender sine linier til Demokraten, er det fordi Anholt en gang blev socialdemokratisk, men om den er det mere, ved han ikke, for han spørger ikke sine menigheder om deres politiske anskuelser. Og saa skriver han: Den kirkelige situation paa Anholt har jo i de sidste dage tiltrukket sig pressens opmærksomhed, den er kommet i søgelyset, som det hedder. Grunden er den konflikt mellem anholterne og pastor Lyse. Da jeg selvfølgelig elsker baade Anholt og anholterne (anøboerne), er det vist paa tide, jeg siger et par ord.

Naar det drejer sig om Anholt, kan man altid stole paa, at hvad provst *Hein* i Grenaa siger, er rigtigt. Og han har sagt, at menighedsraadet derovre har gaaet og troet, det er pastor Lyses overordnede. Derover er Lyse ganske naturligt bleven knotten, og det er jo ogsaa en misforstaaelse af raadet. Men selvfølgelig er Anholt glad for pastor Lyse. At han sagde noget engang om ø-mentaliteten, tager man ham ikke ilde op — og anøboerne ved udmærket godt, at de er lidt for sig selv. Selvfølgelig. Og jeg regner pastor Lyse for en af de bedste prædikanter i hele den danske folkekirke for øjeblikket.

Dette understreger biskoppen ved at fortælle en historie om en gang han var paa Anholt. Transporten foregaar med en marinebaad, som har plads til flere, og derfor havde Skat Hoffmeyer inviteret fire samlere af natsommerfugle med. Hoffmeyer havde stillet den ene betingelse, at de skulle gaa i kirke om søndagen. Jeg ville ikke have dem til at springe rundt efter sommerfugle, naar vi andre gik i kirke, skriver han. De betroede mig, at de havde haabet efter nattens arbejde at faa en lille lur under prædikenen, fortæller han, men den havde været saa fængslende, at det havde været dem umuligt at faa lukket et øje.

Indrøm da, at det er baade et fornuftigt og et fornøjeligt brev. Det slutter med, at bispen oplyser, at pastor Lyse har daarlige øjne af kridstøv fra sin tid paa Stevns, og nu skal han under stadig behandling, saa selvfølgelig har jeg givet ham sygeorlov, skriver bispen. Jeg har saa aftalt med biskop *Schiøler* i Roskilde, at Lyse i den tid kan passe præsteembedet paa Sejerø, saa gør han da nytte saa længe. Og naar *Schiøler* og jeg kan blive enige om en ting, saa er der god mening i den. Jeg gør, hvad jeg kan for at skaffe Anholt en vikarpræst i julen. Hvis jeg ikke skulle prædike i Aarhus og venter huset fuldt af børnebørn, kan jeg forsikre for, at jeg selv tog derover og holdt jul med de brillante — og noget knortede — anholtere."

Pastor *Poul Exner* har været sp. her siden 1960. Han slutter sig til den højkirkelige bevægelse. Altergæsternes antal fordoblet. Kirkelivet nu skildres saaledes: Kkg. 10%, ingen partier, en viss relativistisk indstilling til større spørgsmaal. Velvilje. Lejlighedsvis børnegudstj. og møder for ældre, sdsk., ungdomsm. i prgd., særprægede forhold. Et fh. Mange sommergæster, ogsaa kirkesøgende. Moderne hotel planlægges.

Skolevæsenet: Sp. var tillige skolelærer til 1942, fra 1900 undertiden med bistand af en pogelærerinde. 1937 ansattes en andenlærer, fra 1942 oprettedes et selvstændigt lærerembede, hvorefter sp. ophørte at være lærer.

Blandt de gamle anøboere nævnes f. ex. fiskeskipper *Rasmus Stephansen*, † 1963, 89 aar gl., r. af dbg., han virkede som redningsmand i 48 aar og havde været med til at redde 212 skibbrudne.

1917 oplyses: God kkg., ingen fremtrædende retning. 2 fam. t. Frelsens hær, sp. er lærer 3 dage om ugen. — 1921: Kkg. 15%, ret vanskelige forhold, fh. og mødelokale i A. by, Frelsens hær har i den senere tid holdt en del møder. 1927: Kkg. 15—20%, præges af IM, ungdomsm. i prgd., sp. er lærer 3 dage om ugen. — 1935: Kkg. 12—15%, tiltagende ligegyldighed, ungdomsm. i prgd. 1947: Kkg. 7—15%, smaa og særprægede forhold, vanskeligt. Her skal ofte noget nyt til. Mange ukirkelige, enk. IM, bibeltimer, ungdomsm. i prgd., sømandskr., spejderarb. 1959: Der kommer 15—35 i kirke til alm. gudstj. særprægede forhold, sdsk., bibelt., ungdomsm. i prgd., sømandskr. 1963: se ovf. Kkg. 10%.

Anholt kirke er lille, hvidkalket, opført 1818 af gule mursten i stedet for den ældre kirke, der blev ødelagt under den engelske okkupation. Kirken bestaar af skib og kor ud i eet, taarn mod vest med pyramidetag, taarnrummet er forhal. Fladt brædde loft. Restaureret 1954. Altertavle med maleri af J. E. C. Rasmussen (Jesus vandrer paa søen), fra 1890. Kalk fra 1694. Vinkande med ibenholtshaandtag fra 1785. Bordstager fra 1726 paa sekskantet fod med kugler, skænket af Fr. Rostgaard. Syvarmet lysestage, skænket 1943 af skuespilleren Ejvind Johan-Svendsen. Et ældre nadvermaleri (sign. 1836) i ramme fra c. 1600 blev fjernet, fordi „mgh. ikke kunde lide at se Judas' stikkende øjne, og de fattige beboere samlede c. 1000 kr. til en ny altertavle. Romansk granitfont med 4 græske kors paa kummen og høj, profileret fod, af hallandsk type. Enkelt prædikestol, vist fra 1818 med malerier af tro, haab og kærlighed. Skibsmodel fra 1819. To klokker. Gravsten. 100 sd.

Ved restaurationen 1954 (arkit. Edv. Thomsen) fandtes fundamenter af en (vistnok) sengotisk kirke og en kælder, maaske fængsel i den engelske okkupationstid. Sagnet siger, at den første kirke var en „fjælebrakke", men hollænderne gav sten til en stenkirke.

Kirken oplyses af ca. 60 levende lys, men for at kirkegængerne kan se i salmebøgerne, er der installeret el. lys under salmebogshylderne i hver stol, saa den enkelte kan tænde efter behag. Man har ønsket at bevare de levende lys — Restaurationsarbejdet kostede 100,000 kr. De faa indbyggere kunde ikke skaffe dette beløb, og kirkeministeriet afslog deres ansøgning om hjælp. Men ved folketingsmand Simon Froms indgriben skaffedes et tilskud. Kirken var meget medtaget, og restaurationen var paakrævet. (Kr. dbl. 22. dec. 54).

Folketal. 1850: 151; 1901: 296; 1921: 235; 1960: 239.
Altergæster: 1916: 50; 1922: 40; 1934: 130; 1945: 184; 1951: 114; 1962: 265.
Menighedsraad: 1922: 2 IM, 4 u. p., 1934: 4 n. IM, 2 u. p., 1945: 1 IM, 5 u. p., 1961: 6 u. p.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 2 rug, 4 byg, tiende fra Voldby, 325 rdl. b) 1 maal fisk af hver baad hver fiskedag. Strandingsindtægt: 39 rdl. c) Tilskud: 200 rdl. d) 56 rdl. e) 32 td. ld., meget ringe, indtægt 60 rdl. Taalelig, trelænget prgd., stuehuset 27 alen langt, stort morbærtræ. — 1870: Regul.: 760 kr., netto: 1532 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. — Prgd. opf. 1910.

34. 3. nov. 1845—4. apr. 56 (Hjpr. Højelse-L. 8. nov. 43): **P. A. Colding,** fl. t. Kobberup-F.-G., se Køng, Fyn.

35. 13. juni 1856—16. dec. 62 (Hjpr. Glud-H. 28. sept. 49): **C. M. G. Risom,** fl. t. Torslev-L., se der.

36. 7. marts 1863—29. apr. 69: **J. Carlsen,** fl. t. Odden, se Tikøb.

37. 2. juli 1869—25. aug. 73: **T. E. T. Barfoed,** fl. t. Nautrup-S.-V., se Tommerup.

38. 21. okt. 1873—7. aug. 76 (Hjpr. Bogø 16. juni 71): **G. V. Sodemann,** fl. t. Hjortlund-K., se Nørholm.

39. 4. jan. 1877—9. dec. 82 (Lærer Grundtvigs højskole 76): **P. A. Stricker,** fl. t. Gerlev-E., se Græsted.

40. 28. maj 1883—17. aug. 88: **C. T. Jørgensen,** fl. t. Tvede-L., se Udby-Ø.

41. 22. okt. 1888—13. juni 94): **J. T. Petersen,** fl. t. Linnerup-H., se Herlufmagle.

42. 31. aug. 1894—21. nov. 99: **E. A. Olsen,** fl. t. Understed-K., se der.

Hjælpepræst hos pastor Olsen:
N. P. Nielsen, se sp. Zions k., Esbjerg.

43. 11. jan. 1900—24. aug. 12: **N. C. Christensen,** fl. t. Lerup-T., se Selde-Aa.

Kst. 1912-14: *K. J. Grøn,* se Nordstrømø.

44. 27. jan. 1914—16. jan. 17 (sp. Uldum-L. 2. juni 00—10. apr. 09): **N. P. Folkvard,** fl. t. Norderøerne, se der.

45. 18. juni 1917—8. juni 21: **P. V. E. Windeballe,** fl. t. Skrave, se Vallensved.

46. 31. aug. 1921—25. sept 22: **Knud Asger Ulrik Boesen,** f. 18. juli 95 Sorø. F.: Adjunkt i Sorø Julius Johs. B. af Vigerslev og Johanne Hansen Møllegaard. Stud. Sorø 15, c. 21^2 (l), † 25. sept. 22. — Ugift.

Knud Boesen var et ualmindelig fint, stille og sensibelt menneske, af sjælden kultur og belæsthed, tænksom og uhyre beskeden. Han havde sine selvstændige meninger, var en ualmindelig god og hensynsfuld kammerat, men svagelig. Han var hjertensfrom, og ingen havde andet end godt at sige om ham. Det var maaske en fejl, at netop han, der var saa opvokset i fællesskabet i Sorø og var meget lidt robust, kom til Anholt. Han fik en tragisk død. Han fandtes hensovet (foran Shakespeares værker, som han satte højt), antagelig ved et ulykkestilfælde.

47. 16. febr. 1923—22. aug. 41 (Lærer Odby 15): **Anders Christen Martin Christensen Vestrup,** f. 11. nov. 84 Hyllebjerg. F.: Landmand. Seminarist Ranum 08, lærer Tjæreby 10, Kolby 12, ikke c. theol., afsk. 22. aug. 41, † 16. sept. 47. — G. 25. aug. 12 Emmy Nielsen, f. 1. marts 91 St. Hedinge. F.: Kbmd. Se ovf.

Kredsfmd. KFUM og K 22—23, do. Børnegudstj. 41.

Pastor V. mindes som en reel, stilfærdig og samvittighedsfuld mand, præget af IM og KFUM. Han var Anholt en god præst.

Hjælpepræst hos pastor Vestrup:
K. Kynde, se rkp. Luther k., Kbh., nu Græsted.
Kst. sp. 1941-43: *E. Værge,* se Henne-L.

48. 26. maj 1943—6. sept. 54: **E. M. Kruse,** fl. t. rkp. Sct. Olai k., Helsingør (se IV, 309), nu sp. Helsinge-V.

49. 16. dec. 1954—18. febr. 60 (sp. Lille Hedinge -H. 31. juli 51): **Edvard Joachim Lyse,** f. 10. sept. 15 Kbh. F.: Husejer Thorvald L. og Johanne Ragnhild Lyse. Fisker til 48. Stud. Statens kurs. 39, c. 47^2 (l-82), rkp. Vig-NA. 19. okt. 48. — G. 28. nov. 41 Paula Frederiksen, f. 5. juni 19 Reersø. F.: Fisker Poul F. og Jakobine Hansen. Forflyttet til sp. Sejerø 18. febr. 60.

50. 30. juni 1960 (Hjpr. Aarhus domk. 16. maj 58): **Poul Aage Exner,** f. 24. nov. 29 Hald. F.: Provst Hald-K., se der. Stud. Randers 49, c. Aarhus dec. 57 (l-78). — G. 30. aug. 58 Gytte Windfeld, f. 10. maj 33 Breining. F.: Sp. Kapernaums k., Kbh., se der. — Fætter: Holt, Mosbjerg-B., søster g. (af Hyllested-V.-H.) Riis, Errindlev-O.

Leder Teologisk Oratoriums studentergruppe 54—57, næstfmd. AKS 55—56.

Medarb. 64 (sm. m. 8 højkirkelige præster i Aarhus stift): Præsten i tjeneste, kortfattet praktik.

Litt. foruden ovenn.: Peder Linde: Anholt, 1948, Evald Tang Christensen: A. i sagn og sæd, 1891, L. Bynch: Efterretn. om A. i „Iris og Hebe" 1801 og 1802, T. A. Becher i „Orion" IV, Saml. t. jysk hist. og top. i r. VI, Geograf. Tidsskr. VI, 1889, M. Mackeprang: A. før Peder Paars, i Dsk. studier, 1904, Trap, 1963, s. 947 f., Achton Friis: De danske øer, Chr. Heilskov: Dsk. provinsbibliografi, 1920, s. 315-16, A. Thierry: A. i Fortid og nutid, søndagsbl. 1904, s. 27 f., Verden og vi, 1912, nr. 36, Ill. tid. 1904-06, s. 675 f., Vald. Sejrs jordebog II, 217, Johan Knudsen: A. knob, tidsskr. f. søvæsen 1922, 353-74, Hans Hjorth: Englænderne paa A., 1907, E. A. Hobolt: A. i fortid og nutid, 1946, P. Linde: A., 1948, C. J. Becker i Aarh. aarb. 1950, 166 f., J. Deichman Brandt om A.s botanik, i Bot. tidsskr. 2. r., I, 195 f., K. V. Steenstrup i Tidsskr. f. Skovvæsen, VIII, 82—89, V. A. Secher i Jy. saml. 3. r. II (om fyrvæsenet paa A.), T. A. Colding: Præstegaardsliv paa A., Rand. aarb. 1940, c. 65 f.

Djurs Sønder herred

AALSØ-HOED

Aalsø sogn, 3631 ha, langs Kattegat, gaar helt ind til Grenaa. En del af sognet indlemmedes i Grenaa 1940 (681 ha). Fladt mod nord, derefter bakket, Styltebakke 53 m, uregelmæssigt terræn, mod øst har et sund strakt sig ind i sognet, en del er hævet havbund, strandslette med lagunesøer, næsten udtørrede. Katholm skov. Naturskønt, smukke udsigter, en del god jord, ellers sandet. Byerne Aa., Aalsrode med fh. fra 1889, Højberg. Hg. Katholm, flere større gaarde.

Hg. *Katholm* (vel det „collis catti", som under opstanden mod Valdemar Atterdag 1359 blev belejret af kongens tropper), en smuk, trefløjet borg paa en rund borgholm i en lille sø. Chr. Fasti oprettede hovedgaarden c. 1550, hans søn, Thomas Fasti, smykkede kirken, hans enke, Christence Bryske, opførte borgen, laden opført 1618. Ejedes fra 1839 af kmhr. A. Dinesen († 76), som forbedrede driften betydeligt. Da hans søn, hofjægerm. W. Dinesen døde 1916, solgtes den til kmhr., hofjægerm. Holger Collet († 43), der ogsaa forbedrede driften. Fra 1942 ejes godset af hans søn, hofjægerm. C. F. Collet. (Rand. aarb. 1926, 84 f., og 1937 , 112 f., Dsk. herreg. IV, 1945, 329 f.). Katholm birk lagdes 1812 under nr. herred.

Hg. Hessel blev 1918 udstykket af et konsortium. Smuk hovedbygning, gaarden har nu 471 ha. Ejes af Carl Svendsen. I Hessel hede er fundet rester af middelalderbygninger, bl. a. et Sct. Jørgens kapel. Flere oldtidsminder. I Katholm smukke skov har der været en helligkilde.

Hoed sogn, 992 ha, langs Kattegat, overvejende fladt, ujævn gl. hedeslette, Hoed aa i en smuk dal, betydelige kalkværker, ler- og sandmuldet jord. Byerne Hoed (104 indb.) med kro, Østerballe, Glatved strand med kalkbrud og udskibningsbroer. Kun lidt skov. Flere oldtidsminder, smuk runddysse. Aalsø-Hoed og Vejlby-Homaa sammensluttet 1962 til een sognekommune med fælles *centralskole* ved vejen ml. Aalsø og Aalsrode fra 1962 (Møllerskolen).

Af den ældre præstehistorie

Hoed var anneks til Hyllested til 1581.

Paa orgelpulpituret i Aalsø kirke findes der en series pastorum (stemmer med liber datic) med præsterne til Aalsø og Hoed menigheder efter reformationen anno 1536.

Jens Andersen, en converteret munk, var præst i 31 aar, døde 1567. A. P. Larsen: Sagen mod præsten i Vejlby, s. 13 oplyser, at *Søren Jensen Quist* i Vejlby, som blev henrettet i aaret 1626, var søn af provst Jens Andersen, Aalsø. *Rasmus Nielsen* var præst og provst i sønder herred i 44 aar, døde 1608. *Søren Kjeldsen*, præst i 58 aar, døde 1666, 84 aar gammel. Epitafiet siger: »Denne tavle har hr. Søren Kjeldsen, sognepræst til Aalsøe og Hoed ladet bekoste anno 1646, vil Gud, til sin og *sin hustrus Anna Pedersdatters* hvilested, og deres børn ligger nu her begravet. Gud give dem alle en glædelig opstandelse.« — Epitafiet fremstiller præsten med hustru og 7 sønner og 7 døtre, og midt imellem dem er rejst et kors med den blødende Kristus hængende. I et felt oven over dette billede er fremstillet Jesu udgang af graven paaskemorgen, medens vagten falder til jorden. — Af børnene er 3 sønner og 3 døtre korstegnet med blodet fra Jesus Kristus, hvilket vel skal tilkendegive, at disse børn er døde, men at Jesu død paa korset, saavel som hans opstandelse, nu kommer dem til gode. Søren Kjeldsen er kendt fra sagen 1626 mod den henrettede præst, Søren Jensen Quist, Vejlby-H. I Hoed kirke er der ligsten over herredsfoged *Niels Sørensen* († 1655), der dømte den uskyldige Vejlbypræst fra livet. Niels Sørensen skænkede en Chr. IV.s bibel til kirken. Søren Kjeldsens datter blev vist gift med eftermanden, *Claus Nielsen Lyngbye*, der døde 1677. Hans kone døde 1687 ved at falde ud af et vindue, da hun vilde se efter en vogn (Lkm. I, 49). Han efterfulgtes af sin broder, provst *Chr. Nielsen Lyngbye* 1695. Derefter mag. *Jacob Jonæsøn Buch*. Præstetavlen indeholder intet særligt. — I kirken findes opsat en marmortavle med følgende inskription: »Ihukommelse af velærværdige og højlærde hr. magister *Jacob Buch* og hans *hustru madame Anna Cappel*. Han født 23. september 1666. Hun født den 24. marts 1670. Han kaldet til præst til Aalsø og Hoed 1696. De indtraadte i ægtestanden den 24. november 1697. Avlede 10 sønner og 5 døtre. Han døde 6. juni 1736. Hun døde den 29. december 1728. Dog begge udødelige i deres velfortjente ære her i verden. Da og dette er allerskyldigst opsat af deres yngste datter Anna Catherine Buch og hendes mand hr. Jørgen Steenstrup. Nu sognepræst i Rachlef.«

Begge hans sønner blev præster her, alle hans 4 døtre blev præstekoner. Sønnen *Hans Jacobsen Buch* var ham adjungeret 1722-24, flyttede til Aarslev-Hørning, blev domprovst i Roskilde. Ogsaa han var magister, blev ksstrd., meget anset forfatter, *Niels Jacobsen Buch* var sin fader adjungeret 1724-26, flyttede ogsaa til Aarslev-H. *Jørgen P. Steenstrup* (1733-58) blev provst 1743, flyttede til Raklev. Biskop Hygum omtaler ham som en retsindig mand (1744) og 1751 som en af stiftets retsindigste præster. Ungdommen roses. Det vides ikke, om han var pietist. Hans datter blev gift med eftermanden, *Niels Brock* (1759 -63). *Mads J. Bergenhammer* (1763-71) flyttede til Ørting-F., *Anders Kønig* (1771-76) var magister, en meget flittig samler, god filolog og historiker, havde et stort bibliotek. 1741 havde han oplevet et jordskælv, hvis følger han aldrig helt forvandt. Han havde især en stor samling præstehistorier. Om denne er tavlen ganske meddelsom hvad hans forflyttelser og data angaar. *Peder Worsøe* (1776—1819) mindes som rationalist. Amtsprovst *H. P. Barfod*, Lyngby-A. udg. en mindetale over ham og nævnede alle hans dyder og gode arbejde for sognenes velfærd. — Pastor *H. A. Biltzing* (1820-53) var en dygtig latiner, helt af den gamle skole, præget af rationalismen. Der var ingen aandelig vækkelse eller særligt kirkeligt liv. Staten havde ejet Katholm siden 1823, det forfaldt, og 1839 købte major *Wilh. Dinesen* Katholm (hans søn var *Adolph Vilhelm D.*, Rungstedlund (»Boganis jagtbreve«), fader til bl. a. *Karen Blixen* og forfatteren *Thomas Dinesen* (se Wilh. v. Antoniewitz: Danske Patricierslægter I (1956) 9 ff.). Wilhelm D. forkøbte sig, saa han maatte sælge løs af fæstegodset. Men fæsterne kunde ikke klare sig som selvejere, og der blev et stort udbud af gaarde omkr. 1840. Det trak folk til fra det overbefolkede Fyn. Mange gaarde i Aalsø og Homaa overgik til

fynboer, og det var ikke alene dygtige folk, som økonomisk klarede sig godt, men det var ogsaa livlige og opvakte folk. Diger og smukke haver minder om de fynboer, der drog til Djursland. Nogle af disse folk var præget af den fynske vækkelse, f. ex. brødrene *Poul* og *Niels Nielsen*, Aalsrode. Aalsø sogn blev brændpunkt i et aandeligt liv, og der blev holdt flere gudelige forsamlinger som paa Fyn. Pastor Biltzing stod vist ret fremmed over for dette.

Tiden efter 1853

1853 betegner et aandeligt vendepunkt i pastoratets kirkelige historie i 19. aarh. Da Biltzing var død, bad den opvakte kreds pastor *P. C. la Cour*, Nimtofte, om at søge hertil. La Cours præstetid her (1853-61) blev en rig periode. Her var aabent øre for hans levende grundtvigske forkyndelse (han havde været rationalist, men blev som rigsdagsmand knyttet til Vartovkredsen omkr. 1850, se Nimtofte-T.). Han blev vækkelsesprædikant af den ældre grundtvigske type. Aalsø og Hoed kirker fyldtes, og mange fandt vej til præstegaarden til aandelige samtaler. Selv sagde han, at det »ikke var mængden det kom an paa, men om at den enkelte vilde høre Herren til.« Det var ikke faa, for hvem det blev alvor; de vakte fynboer frydede sig og støttede præsten flittigt. 1855 kom *Jens Larsen*, Værløse, og holdt møder. *Jens Larsen* omtaller *la Cour* særlig venligt som en mand, der havde hjerte for forsamlingslivet. Han fulgte troligt med *Jens Larsen* rundt paa egnen, og *la Cour* talte ved 8 forsamlinger sammen med ham. La Cours hustru og døtre var med til de fleste af disse møder og berigede dem med deres smukke sang. *Jens Larsen* kom igen 1856 og han glædede sig over, at der »her var en præst, som støttede de vakte mere velvilligt end de sjællandske præster« (IMs hist., 1912, 21). Jens L. holdt bl. a. møde paa Katholm, hans forsamlinger var godt besøgt, og fynboerne »takkede Gud med taarer i øjnene, fordi han havde sendt Jens L. her til med glædesbudskabet, som de havde modtaget, saa Jesus var blevet dem den dyreste skat« (IM tid., 1856, 13 f.).

1858 stiftedes en *Kristelig forening for Sønder herred*. Den holdt møder rundt om, snart i een by, snart i en anden, med bøn og sang, fortællinger af kirkens historie, foredrag, samtale om kristelige emner. Det var sikkert *la Cour*, der stod bag foreningen, der synes grundtvigsk paavirket. Til at begynde med gik det godt, og de troende følte sig opbyggede. Men saa gjorde man møderne offentlige ud fra det synspunkt, at der skulde virkes missionerende, men de mange vantro, der kom til møderne, vilde ikke lade sig omvende; de vilde opponere og diskutere. De hævdede, at »den gamle tro« var god nok (den gamle tro var nok rationalismen), det blev til kævl og spektakel, og de mere pietistiske trak sig tilbage. De holdt møder for sig selv, og foreningen opløstes efter *la Cours* forflyttelse 1861. *Vilhelm Beck* omtaler *la Cour* som den præst de opvakte paa den egn samlede sig om (IM tid. 1866, s. 146). Baade fra Grenaa, Vejlby og Homaa søgte folk til Aalsø. *La Cour* havde naturligvis nær forbindelse med sin broder paa Skærsø. En datter skriver: »I Aalsø blev fader meget glad, thi her var et godt kirkeligt liv, og her var mere aabent øre for forkyndelsen end i Nimtofte. Kirkerne var godt fyldte, og mange fandt fra kirken vej til præstegaarden. Fader kunde ret føle og glæde sig over det aandelige liv, som vi kunde dele med hinanden.« En særlig velkommen gæst var kolportøren, *Frands Pallesen* fra Fladstrup, »en hjertevarm, alvorlig og dog barnlig jyde«, *Jens Vester* og *Henrik Jensen* fra Homaa var ogsaa kære gæster. Det betød meget for forsamlingslivet, at man havde faaet en præst, der var venlig sindet, og hvis hjem var aabent for de vakte. De havde holdt møder for sig selv i hjemmene og skolerne, nu kom de i en kirke og præstegaard, hvor de følte sig hjemme. Det var noget helt nyt. Pastor *la Cour* virkede i høj grad til at give den snævre pietisme et nyt præg, mindre lovmæssigt bundet, sundere og friere. Men derved medvirkede han ganske vist ogsaa til at lægge grunden til den spaltning, som senere indtraf, og især blev aabenbar efter Vilh. Becks brud med de grundtvigske 1870. Faa præster har været saa populær og elsket her som *la Cour*, og det følte som et stort savn, da han flyttede herfra 1861. Da han rejste, sagde han: »Da Vorherre kom til mig, kom han ikke i skikkelse af nogen bisp eller provst, men i skikkelse af gode danske bønder, og i samlivet med dem blev jeg hjulpet frem og fik blandt dem ret kristendommen ind i mit hjerte.« Denne udtalelse faldt biskop Brammer for brystet. *La Cour* var glad for at være i Aalsø. Mange kom i kirke og prgd. Han glædede sig over de livlige, opvakte fynboer, men en del fra Aalsø kom ogsaa med. Den ydmyge, alvorlige pastor *Henriksen*, Gerrild, var *la Cours* studenterkammerat. De holdt en del møder sammen. — Det betød meget i sognet, da *Jens Peter Rasmussen* 1856 byggede møllen i Aalsrode og flyttede hertil. R. købte jord og skabte en stor forretning. Møllen blev en pryd for egnen, sømærke, med herlig udsigt over havet, og efterhaanden blev den et stort, mærkeligt kompleks, øget ved knopskydning, med mange gavle. Møllerparret blev la Cours nære venner og gode støtter.

Pastor *C. V. Prytz* (1861-79) var en høj og værdig skikkelse, men »han savnede forstaaelse for bønder«, blev der sagt. Der er dog mange vidnesbyrd om, at han var afholdt. Han var af Mynsters type, »havde ikke noget videre med de vakte at gøre, og de unge kunde han ikke ret faa i tale.« Kirkegangen tog af, mange drog den lange vej (med baad over Kolindsund) til Ginnerup kirke for at høre *Vilhelm Beck*, indtil bruddet kom mellem Beck og de grundtvigske 1870. Møller *Jens P. Rasmussen*, der var jævnaldrende med *Vilh. Beck*, kom trofast i Ginnerup til 1870. — *Lars Bønlykke*, Aalsrode, var aktivt med i Foreningen for Indre Mission i Aarhus og omegn, sm. m. *Jens Vester*, Homaa, og lærer Hansen, Vejlby.

Længe mindedes man de festlige søndage, naar Aalsø-boerne sejlede over Kolindsund til Ginnerup kirke og gik fra baadene op til kirken under kraftig salmesang, ledet af møller *J. P. Rasmussen*, Aalsø. »Nu kommer Aalsø-mølleren med sine folk,« sagde de i husene langs vejen. — En broder til Aalsø-mølleren, *Thøger Rasmussen*, var lærer i Aalsrode. De gamle har lige til deres dødslejer kunnet fortælle om, hvor kærligt og mildt han havde lært dem den kristne

børnelærdom. *Peter Larsen Skræppenborg* havde nær forbindelse med gdjr. *Lars Bønløkke* i Aalsrode, og her blev holdt møder, hvor *Peter Larsen, Ludvig Schrøder, Jens Nørregaard, Jens* Bek og præster som *Vilh. Birkedal, Jørgen Teilmann* og *Frits Boisen* ofte talte og samlede mange. De fremmede talere boede gerne hos mølleren. Møllen blev i en menneskealder et midtpunkt for egnens aandelige liv.

Det var i disse aar, at den mærkelige idealist, *Søren Udsen* (f. 1842 i Sangstrup, Voldby sogn, † 1927), som efter megen fattigdom og slid var blevet student og en tid havde været huslærer i Gerrild, oprettede en *højskole* i Aalsrode 1868. Den skulde ledes paa etisk grund uden tilslutning til noget kirkeligt eller politisk parti. Han maatte opgive højskolen 1870. Der var ikke basis for den. Senere blev Udsen ivrig afholdsagitator, metodist og ledede efter Anton Basts raad et redningshjem, Stormly, i Valby. (DBL. XXVI, 443).

Med pastor *C. L. Nissen* (1880-86) vendte de gode tider fra la Cours dage tilbage. *Nissen* var grundtvigsk, han underskrev Askov-adressen og nægtede at modtage ministeriets irettesættelse derfor. Han var en ejendommelig, impulsiv natur, en livlig og kraftfuld forkynder. Han fik især betydning som prædikant. Hans vækkende tale var baaret af en fast, inderlig tro, og ved sin aabne, ærlige færd, sin varme fædrelandskærlighed og ved sit trofaste vennesind, skaffede han sig ikke blot venner blandt de grundtvigske. Han fik kendte, grundtvigske ordførere til at tale her baade i kirkerne og ved store sommermøder i præstegaardshaven. Der var stadig nær forbindelse mellem Aalsø-kredsen af vakte og familien *la Cour* paa Skærsø. Naar de unge kom til Skærsø, fyldtes de med Grundtvigs salmer og sange, som de tog med hjem og sang i Aalsø. De havde ogsaa nær forbindelse med familien *Høvring* i Lund, Homaa. Fru Høvring var datter af proprietær Larsen, Tøstrupgaard, og hendes to søstre, som begge i lang tid havde været i Grundtvigs hjem, bidrog i høj grad ved sang og bekendelse til at styrke det aandelige liv paa egnen. Kirkerne var tæt fyldte i disse aar, og efter gudstj. samledes folk i prgd. til hyggelig kaffe. Pastor N. kunde være mærkelig, fortælles der (han gik meget rundt, oftest med fingeren i munden, stod tit stille og mediterede).

Pastor *M. C. J. Brask* (1886—1909) var børneven, ikke særlig betydelig. Han kom, trods sin lange præstetid her, ikke til at betyde ret meget i kirke- og sogneliv. Præstegaarden var lukket. Den gode kirkegang tog af, og svandt ind til et minimum. I Johs. Rasmussens »Erindringer fra mit barndomshjem i Aalsø mølle« fortælles, at Brask ikke var særligt gode venner med møller Jens P. Rasmussen.

»Far og mor løste sognebaand til Homaa-Vejlby sogne, og igennem mange aar kom vi aldrig i Aalsø kirke.« — Pastor Brask var præst i Aalsø i over 20 aar, men endskønt han i mange maader var en velmenende mand, trak han ikke dybe spor i egnens aandelige liv. Han levede sammen med sin smukke, henrivende frue et lykkeligt familieliv i den gamle hyggelige præstegaard.«

Til dette træk kan føjes et af lignende art: Den vestre længe af præstegaardens gamle avlsgaard laa meget nær op ad nabohaven, saa nær, at man for eksempel ikke kunde komme til at tække uden at komme paa den forkerte side af skellet, over i nabohaven. Det kunde nok give anledning til strid mellem heftige naturer. En saadan udartede da ogsaa mellem *Brask* og naboen, gaardejer *Karl Kjeldsen*. Det kom formelig til proces, som præsten tabte. Endnu fortæller folk om denne strid, som aabenbart har optaget sindene meget. (Mange breve denne sag vedrørende er nu i landsarkivet i Viborg).

Vækkelsesbevægelserne i *la Cours* og *Nissens* tid slog dog ikke igennem, saa de fulgtes af noget stærkt menighedsliv, da disse præster havde forladt egnen. Møller *J. P. Rasmussen* dannede et samlingssted paa møllen, og han fik mange venner ved sin frimodige og hjertelige færd. Han sagde sin mening djærvt, f. ex.: »Det er da en falliterklæring, at mænd ikke har noget at tale om, naar de kommer sammen men sætter sig til at spille kort.« Kortspillet havde nemlig megen magt. Hjemlivet paa møllen var først og fremmest præget af kristendom, frisindet og folkeligt. Jens P. R. deltog i Askovmødet 1881, der fik saa stor betydning i aandslivets historie. Møllerens var levende med i højskolebevægelsen, sendte deres børn paa højskole, en gang var møllernes selv nogle dage paa Kolds højskole. En datter skrev om sine forældre, hvordan de kom hjem, syngende med hinanden i haanden. Seminarister fra Lyngby seminarium kom her og flere blev præget for livet, pastor *N. J. Jensen*, Ebeltoft, holdt jævnligt møder i møllerens »røde stue«, engang kom han her med alle sine højskolepiger fra lørdag til mandag. Der blev stiftet et »*Dansk samfund*«, hvor kendte talere kom og førte ordet (*Vilh. Birkedal, Larsen-Skræppenborg, Ludvig Schrøder, Morten Lange, Jens Nørregaard* og sangeren *Morten Eskesen*). Alt dette skabte et rigt fællesskab. Samtidig var møllerens meget gavmilde over for børn, fattige og gamle, navnlig paa fattiggaarden spredte han lys. —

Det kirkelige liv har været væsentligst grundtvigsk præget siden *la Cours* og *Nissens* dage. Hvilken retning *Brask* tilhørte, kan ikke siges med sikkerhed. Man skulde mene, at den aftagende kirkegang ogsaa betød en svækkelse af grundtvigianismen, hvad vel ogsaa var tilfældet, men Aalsø mølle var et levende midtpunkt for egnens grundtvigske liv. Det IMs aandsliv, som med *Vilh. Beck* og *Axel Busch* gik over Djursland, gik tilsyneladende uden om Aalsø-Hoed.

Provst *H. L. Algreen-Petersen* (1910-36) genoptog traadene fra før Brasks tid. Rolig, sindig, beskeden og ydmyg, overalt en velset gæst. Han blev den grundtvigske fører paa egnen, og i arbejdet for KS gik han i spidsen paa Djursland. I mange sogne oprettedes afdelinger, der holdt møder og gudstjenester. De sammensluttedes i en hovedkreds, der hvert aar holdt store møder i Grenaa, og *Anders Nørgaards* kritik mod KS, at de forsømte gudstjenesterne ude i sognene med samling om daab og nadver, gjaldt ikke Algreen-P.s virke. De store møder i Grenaa sluttede altid med fællesskab om nadverbordet. Karakteristisk er hans indbydelse til mødet i Grenaa 1935: »Saa staar vi igen foran de velsignede dage, som mange af os har glædet sig til. Vi gentager, hvad der blev sagt til indledning ved det første store, grundtvigske venne-

møde i Kbhvn. 1863, at vi vil ikke i strid med nogen inden for folkekirken, men gør de ord til vore: Vi stiller os ikke i opposition til andre retninger, aandelige bevægelser eller kristelige arbejder, men vi samles for vor egen skyld, at det maa være og forblive vort umistelige eje, og at det maa blive altid fleres eje. Der er lagt en rigdom i menighedens skød, en rigdom vi har ansvar for. Maa vi tage den op og udmønte den til glæde og velsignelse baade for os selv og andre.« Provst *Algreen-P.* vil sent blive glemt i disse egne for sin ægte, stilfærdige forkyndelse, for hans trofasthed til at besøge de mange hjem, for hans gode konfirmandundervisning og for sin redelige færd. Provst A.-P. holdt bibelmøder i Højberg og Aalsrode.

Pastor *S. A. Jespersen* (1936-47) er den eneste sp. af IM, som der har virket i Aalsø. Han var en dygtig og aktiv præst, der arbejdede paa bred front. Der blev holdt børne- og ungdomsgudstj., kirkeuger, mange extraordinære gudstjenester og gjort mange husbesøg. I prgd. holdtes mange møder, ØM, kvindemøder, møder for ældre, og tillige en del møder i Aalsrode fh.: Konfirmandfester, ungdomsmøder, en del i samarbejde med foredragsforeningen. I præstegaardshaven var der sommermøder osv. En tid vakte Oxford-bevægelsen en del røre. Der blev holdt adskillige møder i fh. og prgd., en del udensogns kom ogsaa; det synes ikke at have haft varig virkning, men for flere betød det en fornyelse. En gl. grundtvigianer skriver, at J. var en mand, man gerne hørte, og hvis ikke krigen var kommet, vilde han sikkert have faaet stor betydning. J.s ranke nationale holdning under besættelsen gjorde ham højt agtet af mange, men det førte ogsaa til modsætningsforhold til nogle, der havde en anden mening. Pastor J. skrev selv i Liber daticus om besættelsestiden: »Tilslutningen til gudstjenesterne og møderne har i alt væsentligt været som før besættelsen. Man kan ikke tale om nogen større tilstrømning foraarsaget af de alvorlige tider. Den kristelige og kirkelige vækkelse, som nogle af os havde bedet om og haabet paa, er indtil nu ikke kommet i sognene, .. men det var en glæde, at den nationale vækkelse sporedes mere og mere. Flere gange har jeg i besættelsestiden sm. m. KS og ungdomsforeningerne arrangeret nationalaftner med overvældende tilslutning. Det mærkedes ved disse aftner, hvor der førtes tydelig dansk tale, og hvor man af hjertet sang de gamle fædrelandssange, at der var ved at vaagne en dybere forstaaelse af den gave, Gud har givet os i vort fædreland. For nogle betød denne forstaaelse af gaven ogsaa en forpligtelse til aktivt at deltage i befrielsen af deres land, selvom man ingenlunde kan sige, at sognene var talstærkt repræsenteret m. h. t. den aktive modstand.«

Pastor J. skriver: »Det var en fest at gaa til gudsjenesten, hvad enten der var faa eller mange og en fest at staa i det daglige arbejde — ja festligt at slaas, om saa skulde være — og det blev altsaa til tider nødvendigt i disse sogne, som ikke altid kunde affinde sig med, at en missionsmand var dumpet ned paa dette grundtvigske sted. Skønt det skal siges at være min erfaring i Aalsø-Hoed som andre steder, hvor jeg har været, at dette med retning har voldt meget lidt vanskelighed. Har præst og menighed først lært hinanden at kende, saa betyder dette ikke alverden.«

Pastor J. oplevede 9. apr. 1940 med om morgenen at blive kaldt ud til en hjemmedaab i udkanten af sognet. Lægen bad ham vente, og til de unge forældres overraskelse, kom der to børn til, saa det blev trillinger. Senere paa dagen fløj de tyske flyvere op langs Kattegat. Befrielsesgudstjenesten maj 1945 var meget festlig, fyldt kirke, kgl. operasangerinde *Birgit Engell Nikolajsen* (gift med den kendte storbonde, proprietær *Aage Nikolejsen*, Kejsergaarden, Aa. sogn) sang.

Med pastor *G. A. O. S. With* (1947-56) fik Aalsø-H. atter en grundtvigsk præst, men han vedkendte sig dog i nogen maade at have lært af Tidehverv. Tage Schack var hans morbroder, hvilket jo ganske vist ikke behøver at indebære noget afhængighedsforhold. Som et lille eksempel paa pastor Withs forkyndelse kan refereres lidt af dennes intimationstale ved pastor *Dahls* ordination i Aalsø kirke i 1956. With gik ud fra et vers i en af Grundtvigs salmer:

»Vor sjæl er døv og stum
for evangelium,
men høres vil Guds ord
og føres trindt paa jord«

og fortsatte: »Dette vers er flere gange før blevet citeret her, og vil forhaabentlig lyde ogsaa fremover i denne kirke. Det kan synes ejendommeligt at samles om disse ord i dag, men saadan er virkeligheden, og det tjener ikke noget formaal at klynge sig til ønskedrømme. Det er menneskets ulykke, at vi er døve, naar evangeliets ord lyder, og det er derfor, der er splittelse i verden. Man jager fra den ene livsanskuelse til den anden. Vi vil ikke lære at lytte. Vi er døve, naar der skal lyttes, og stumme, naar der skal tales. Det gælder menigheder som præster, men Jesu Kristi gerning er, Gud være lovet, ikke afhængig af, om vi pludselig aflægger vor døvhed. Guds ord vil høres, saadan vil han det, og saadan skal det vedblive at være.« — With mindede om, at præstegerningen undertiden staar højt i kurs, til andre tider ikke, — men naar den udføres, og naar der findes præster i verden, som vil virke for Gud, saa sker det af samme grund: Guds ord vil høres ...« (Grenaa Folketidende af 9. aug. 1956).

Pastor With var, ifølge hele sin teologiske grundopfattelse ikke aktivist, hvilket dog ikke betød, at han ikke havde noget menighedsarbejde i gang. Tillysningsbogen viser, at der har været holdt møder baade i præstegaarden og i Aalsrode forsamlingshus. Der har været afholdt ØM-møder, foredragsaftener, salmesangsaftener, møder for ældre m. m. Derimod vist nok intet ungdomsarbejde. With følte vist, at dette arbejde ikke laa for ham. With indførte ogsaa aarlige fastegudstjenester i begge kirker, nogle af de bedst besøgte gudstjenester. De virker stadig dragende paa menigheden. — Var With maaske ikke saa aktiv med hensyn til menighedsarbejde som sin forgænger, har han saa meget des mere, i ægte grundtvigsk aand, lagt vægten paa samlingen om kirken med dens gudstjeneste, koncentreret om daab og nadver.

Ogsaa om With gælder det, at det var en mand, som man gerne hørte. Som en sagde det

til mig ved en lejlighed: »Han var saa oprigtig i sin tale.« — Hertil kan saa føjes, at With var overordentlig dygtig til den administrative side af præstegerningen, ligesom hans arbejde i menighedsraadet har været præget af foretagsomhed. (P. D.).

Pastor *Povl Dahl* (siden 1956) blev som nævnt ordineret i Aalsø kirke, skriver: Provst *Algreen-Petersens* store indsats for KS vurderes højt. Efterhaanden blev det her i pastoratet Aalsrode fh., der dannede rammen om KS-møderne. Fmd. gn. mange aar har været møller *J. P. Rasmussens* søn, *Johannes Rasmussen* ... Pastor Jespersen var som nævnt IM, og blev støttet af den lille IM kreds. Men det kan ikke siges, at han bevidst tilstræbte at give kirkelivet farve efter IM. Han var meget flittig, og hans arbejde var folkekirkeligt under hensyntagen til, at kirkelivet overvejende var grundtvigsk. — I pastor *Withs* tid holdtes ogsaa KS-møder, men sjældnere og idag overhovedet ikke lokalt. Selv de tidligere saa velbesøgte 2 dages kredsmøder for KS-kredsene i Grenaa hvert aar er paa retur. Nu kun een dag. Nu er der kun faa IM, hvad ikke er mærkeligt, naar man tager pastoratets historie i betragtning. Hvad der maa forekomme mærkeligere er, at der ogsaa nu kun er faa grundtvigske tilbage, saaledes at man maa tale om jævne, folkekirkelige forhold i sognene. At retningspræget mere og mere svinder er jo et fænomen, som kendes landet over, ogsaa i stærkt indremissionske egne, og hænger vel sammen med, at alle vækkelsesbevægelser har deres tid. Men samtidig maa det jo erkendes, at den grundtvigske vækkelse ikke har kunnet udvise den bestandighed som den indremissionske, hvilket maaske hænger sammen med grundtvigianismens tilbøjelighed til at glide ud i den rene folkelighed. Det er i saa henseende her paa egnen lærerigt at sammenligne Ørum-Ginnerup og Aalsø-Hoed sogne. — Som præst har man paa saa mange maader overordentlig gode forhold, møder megen velvilje og venlighed overalt, ligesom der fra gammel tid har været respekt og ærbødighed for præsten, ikke for hans persons skyld, men for dét, han staar for. — Naar pastor With skriver 1951 i K. H. om »nogenlunde forhold — ihvertfald ikke mere« (se ndf.), vil jeg tro, at han sigter, dels til den passive velvilje, som kan vinke helt afvæbnende paa en præst i hans gerning, dels til den manglende trofasthed, som giver sig udslag i en meget svingende kirkegang. — Jeg har undertiden spurgt mig selv, om det sidste skulle skyldes, at mange er indvandrede øboere. En ægte jyde gaar jo afgjort ind for noget. Men det er maaske ikke rigtigt at tænke saadan. Der findes vel ogsaa trofasthed paa øerne! Dog har jeg set, at pastor *C. Bartholdy* har gjort den samme iagttagelser i sine livserindringer.«

Ungdomsarbejde. Af tillysningsbøgerne fremgaar det, at provst *Algreen-Petersens* lejlighedsvis har ladet afholde ungdomsmøder i præstegaarden.

Endvidere har lærerinde, frk. *Kathrine Thygesen* og lærer *Aage Jørgensen*, begge Aalsrode, i provstens tid igennem mange aar holdt møder (ophørte 1936) for de unge piger med sykursus, oplæsning og andagt, ligesom de undertiden indkaldte kredssekretæren fra Grenaa til at tale. Et lignende arbejde lod lærerinde, frk. *Mathilde Nielsen*, Glatved skole, gennem nogle aar iværksætte i Hoed sogn.

I Glatved skole lod lærer *Viggo Pedersen* og hustru, *Nanna* gennem nogle aar ungdommen samle til møder, hvis væsentlige indhold var oplysende foredrag med vidt forskellige emner. Ogsaa sangen havde en stor plads. Der var dog ikke tale om nogen direkte religiøs paavirkning. Der var tale om at arbejde i stil med det, som udføres af de danske ungdomsforeninger, uden at det dog organisatorisk var knyttet til disse.

I slutningen af provst *Algreen-Petersens* embedstid og under vakancen lod en kreds af IM med købmand *Vaslev*, Aalsrode, i spidsen, afholde ungdomsmøder i Aalsrode forsamlingshus, hvortil man indkaldte fremmede talere — især kredssekretæren i Grenaa. I pastor *Jespersens* tid blev der af denne holdt ungdomsmøder i præstegaarden samt i Aalsrode forsamlingshus. Ogsaa ungdomsgudstjenester figurerer. Derimod havde pastor *With* intet ungdomsarbejde i gang.

Søndagsskoler: Paa hg. Hessel er der gennem mange aar blevet holdt søndagsskole af godsejer fru *Anna Ulricca de Lichtenberg*, f. Dinesen. Det har været før 1912, idet fru de Lichtenberg døde dette aar, 63 aar gammel. Gennem nogle aar blev hun bistaaet af frk. *Valborg Ræder*. (Frk. Ræder var en søster til Alvilda Ræder, afdøde forstanderinde paa Diakonissestiftelsen). I Aalsø er der i flere aar blevet afholdt søndagsskole hos gdjr. *Otto Precht* i gaardens mødesal. Det har været i tiden før 1927. Gdjr. *Otto Precht* var her bistaaet af landpost *N. P. Andersen*, Aalsø. Lærerinde, frk. *Kathrine Thygesen*, Aalsrode, har gennem 27 aar udført et trofast arbejde med søndagsskole i Aalsrode skole. Tilskyndelsen til at begynde fik frk. Thygesen ved biskop *Bruun-Rasmussens* visitats i Aalsø-Hoed i oktober 1933. Søndagsskolen eksisterer endnu.

Endelig holdt pastorinde *Jespersen* søndagsskole i Aalsø præstegaard gennem nogle aar.

Der er i det hele gjort et ret stort arbejde af IM paa disse egne. Kredsforbundsmøderne i Kolind har samlet mange, og der er et stort, levende kredsforbund af KFUM og K.

Ledende lægfolk:

Aalsø-mølleren *J. P. Rasmussen*, f. 1829 i Jexen, Adslev, † 1910 og hustru *Ane Kathrine*, f. 1836 i Stilling ved Skanderborg, † 1920, er udførligt omtalt af *N. Clausen-Bagge* i Gr. hjem, III, 1947, 9 f., i sønnen *Johs. Rasmussens* mindebog om Aalsø mølle, samt i *Søren Petersens* »Af Djurslands personalhistorie, kronikker i Grenaa Folketidende 1958 og i Adslev-slægten 1959 (slægtsbog ved *Thøger Jensen* og *N. P. Østergaard*). Baade dette ægtepar og J. P. R.s broder, *Thøger Rasmussen*, der var lærer i Aalsrode, betød meget i sognet. Efter sit bryllup 1852 overtog J. P. R. sin svigerfaders tarvelige gaard i Stilling, men nogen tid efter besøgte han sin broder i Aalsrode skole; Thøger R. pegede paa den smukt beliggende bakke med den vide udsigt over hav og land og sagde: »Der skal du bygge en mølle!« 1856 var mølle og stuehus færdigbygget, en pryd for egnen, og der blev efterhaanden et stort kompleks, og forretningen gik godt. Det var baade bageri, maltgøreri osv. knyttet dertil. —

Man ved intet sikkert om ægteparrets aandelige gennembrud. Men de hørte sikkert til dem, der først var pietistisk vakt og derefter blev grundtvigske. Ogsaa *Vilhelm Becks* prædikener paavirkede dem. Pastor *la Cour*, som saa dybt havde tilegnet sig Vilh. Birkedals »Synd og naade«, kirketurene til Vilh. Beck, Ginnerup kirke, var med til at forme deres kristendomssyn, indtil bruddet skete mellem *Beck* og *Birkedal* 1870, og møllerparret blev »fuldblods grundtvigianere«. De søgte ikke deres sognekirke, efter at pastor *Brask* var kommet her, men især til Homaa, hvor præsterne lige til *Tolderlund-Hansens* og *Balslevs* tid betød meget for dem. De fulgte levende med i tidens aandelige bevægelser. Han var hurtig i vendingen, let at begejstre, hun mere afdæmpet. Karakteristisk er det, at da et barn døde, udbrød faderen: »Lad os alle synge: Alt staar i Guds faderhaand«; da sagde moderen: »Aah, nej, lille far, jeg maa vente lidt!« — Der var travlt paa møllen, mange folk, gæster, kunder. Møllerens var begge to arbejdsmennesker, og de forvaltede de indtjente midler godt og sparsommeligt. Der blev ogsaa snedkerværksted, mølleren var en dygtig træarbejder, og flere tillidshverv fik han naturligvis. Der var 12 børn, og fru R. maatte slide, de tog ogsaa 3 plejebørn. Men der var ogsaa tid til at dyrke aandelige interesser. Der »var fest over arbejdet«. Der blev holdt aftenandagt for alle, som hørte huset til, sunget meget, læst højt. Mølleren havde en god sangstemme. Søndag var Herrens dag. Børnene blev ikke tvunget, men alle var gerne med i kirke. Søndag morgen gik mølleren op og ned ad gulvet og sang: »Denne er dagen, som Herren har gjort« eller »Hyggelig rolig«. Grundtvigs billede havde hædersplads i den store stue med billeder af dem J. P. R. satte pris paa, og børnene lærte ærbødighed for disse mænd. Efter kirketid samledes gæster paa møllen til levende samtaler. J. P. R. havde nært fællesskab med sine 3 brødre, som var betydelige mænd: læreren i Aalsrode, friskolelærer Søren Rasmussen, Røsnæs, og sognefogeden i Jexen. Lærer Thøger R. var en ypperlig lærer og en hjertevarm kristen; de to brødre kom særligt meget sammen. J. P. R. døde kort før jul, paa hans og hans hustrus gravsten staar: »Lyst var eders øje og barnlig eders tro. I ordet af vor frelser fandt I sjælefred og ro« (Thøger R.). De mistede 7 af deres 12 børn. Sønnen *Johannes* overtog forretningen, en dt. blev gift med højskoleforst. *O. Stevns*, Kvissel, hvis dt. blev gift med frimgh.præst Jens Krustrup. En anden dt. blev gift med *Konrad Nielsen*, forpagter i Aalsrode, senere Fannerupgaard. Tre af hans sønner fik kendte navne: Socialdemokraten *Frede Nielsen* (f. 90 Aalsø, kirkeminister 47, minister for off. arbejder sept-okt. 50, † 54), gdjr. *Aage Nielsen*, Vejlby, der har betydet meget for egnens kirkelige liv (se Vejlby-H.), og maleren *E. N. Korlind* (f. 94 Aalsrode). Sønnen *Johannes Rasmussen* († 56) var i mange aar mghrmedl. og fmd. for KS. Den stærke tone fra barndomshjemmet var den dybe grundtone i hans liv. Som Aalsø kirke og mølle hørte sammen for de gamle, blev det ogsaa for Johs. R. »Min plads i kirken skal ikke staa tom«.

Lærer *Thøger Rasmussen* er omtalt ovf. Lærer *Aage Dall*, Aalsø, ledede 1928-34 grundtvigske foredragsaftner i Aalsø skole, med stor tilslutning. Indre mission lededes til omkr. 1927 af gdjr. *Otto Precht*, Aalsø. Han indrettede en lille sal i sin gaard, og her talte mange indremissionærer. *Precht* talte ogsaa selv. Købmand *Vaslev*, Aalsrode, var med til at bære disse møder, men det var en ret snæver kreds, der kom. Flere møder var i hjemmene. Lærer *Viggo E. Pedersen*, Glatved († 1953). En yderst velbegavet lærer. sluttede sig til tidehvervsbevægelsen. Har saaledes flere gange talt ved Tidehvervs aarsmøde. En lille notits i forordet til *Chr. Lindskrogs* bog »Den kristne tro« oplyser: »Hr. lærer Viggo Pedersen, Glatved, skylder jeg en hjertelig tak for tilskyndelse og forstaaende kritik under bogens udarbejdelse, baade i saglig og pædagogisk henseende.« — Lærer Pedersen har holdt foredrag over bibelske emner i skolen. Lærer *J. Hillgaard* døde 1964, 91 aar gl. I en menneskealder var han lærer i Aalsrode, en dygtig og afholdt lærer, hans søn er provst H., Skivholme, en datter blev gift med lærer Viggo Pedersen, Glatved, en søn blev lærer i Enslev. Selv boede lærer H. sine sidste aar i Glatved.

»*Mølleskolen*« i Aa. sogn er centralskole fra 1962, fælles for Aalsø-H. og Vejlby-H. Leder: Skoleinspektør *Rud. Simonsen* (tidl. førstelærer i Vejlby).

1922 oplyses: Kkg. 6 og 13%, enk. IM (8), KS (76, sp.), overv. u. p., 1931: Kkg. 6 og 10%, det kirk. liv er grundtvigsk præget, KS (70, sp.), 1943: Kkg. 5 og 7%, ikke partipræget i særlig grad. Lille IM smf. (sp.), KS (45, møller J. Rasmussen). — 1951: Kkg. 4 og 6%, nogenlunde forhold. i hvert fald ikke mere, passiv velvilje, alm. østjydske forhold, kkg. meget varierende, sdsk., enk. IM. — 1959: Kkg. 4 og 6%, folkekirk. forhold, u. p., sdsk., enk. IM, ungdomsm., ØM kvindemøder. 1 fh. — 1963: Kkg. 5,2 og 5,8%, jævne folkekirk. forhold, u. p., sdsk., enk. IM, enk. gr., ungdomsm. i prgd., 2 ØB kvindekr.

Aalsø kirke (Vor Frue) er anselig, hvidkalket, skifertækt. Kun skibets vestgavl og noget af sidemurene staar tilbage af den oprind. romanske kampestenskirke, en kvader med ranker fra den oprind. kirke. I den senere middelalder opførtes det svære taarn med kamgavle i nord-syd og størstedelen af kirken, med skib og kor ud i eet, med kamgavl mod øst, vaabenhus mod syd, og 1611 Rosenørns kapel mod syd, begge med renæssancegavle, samt sakristi mod nord. Overhvælvet. En detailleret kalkmalet indskrift i næstsidste hvælvingsfag fortæller om overhvælvingen 1596. En muret blyovn i vaabenhuset. Anselig, udskaaren renæssancealtertavle fra 1602, skænket af Thomas Fastis (der lod skib og kor overhvælve) enke, Christence Bryske, tredelt hovedstykke med sidevinger og topstykke (rest. 1899), i midten et nyere maleri (Kopi: Carl Bloch: Kristus som trøsteren), forgyldt kalk, barok-stager. Romansk granitfont med løvefigurer, prædikestol fra 1599 med korinthiske søjler, prydbælter og arkadefelter. Righoldigt stoleværk, herskabsstole øverst i kirken, gl. paneler, sm. orgelpulpitur med Series pastorum, 3 malmlysekroner, i kapellet pragtfuld sort marmorgravsten over Thomas Fasti († 1600) og hstr. Christence Bryske, marmorepitafium paa nordvæggen, marmorkister af Wiedevelt i gravkælder (gehejmekfrrd. P. Rosenørn, † 1790). Epitafier m. m. I vaabenhuset en dobbelt gravramme af træ fra 1610, samt en romansk, korsprydet sten (kaldet „Stenen over præsten fra Vejlby"). Kirken er kendt for sit rige inventar og mange gravsten og epitafier. Ligstenen over Niels Krabbe († 1564) til Hessel, udført af Gert Groningen i Aarhus, et af hans bedste relieffer. Ligstenen over Thomas Fasti regnes for paavirket deraf. Epitafiet over pastor Søren Kjeldsen er et rigt billedskærerarbejde. I kirken er der ogsaa en „rakkerstol". To kirkeklokker, den ene fra middelald., den anden fortæller ved en inskription at den brast 1746, da man ringede over Chr. VI. 250 sd. Orgel. Planer om hovedrestauration. Mackepr. 258, 262, Rand. aarb. 1935, 73—105.

Paa kirkegaarden er begravet bonden og redningsmanden *Søren Kanne* († 1860), som 1835 reddede en skibbrudden skipper, jvf. St. St. Blichers digt.

Hoed kirke, sydligt i byen, lille, hvidkalket, har skib og kor ud i eet, rest af den oprind. romanske kirke af kamp. Koret blev brudt ned sidst i middelalderen, skibet forlænget med tresidet afslutning. Anseligt vaabenhus mod syd, spinkelt taarn, aabent mod vest. Alle tilbygn. af munkesten. Overhvælvet. Udsk. altertavle fra c. 1600 med baldakin og høj predella, sidevinger, topstykke og staffering fra en re-

staur. 1935, i midten korsfæstelsen, nu bibelord i vingerne. Alterpanel med felter, barok-stager, knæfaldsskranke med udsavede balustre. Romansk granitfont med glat kumme, anbragt paa terningkapitæl med mandelhoved, hugget af mesteren Horder, sydtysk daabsfad, enkel renæssanceprædikestol, 1935 kom ny kirkebænke med skønne gavle, prydet med blomsterdekorationer, forskellige for hver gavl. De forskellige blomstermotiver er hentet fra forskellige steder i Bibelen, hvor der omtales blomster. Det paagældende skriftsteds kapitel og vers er da angivet under blomsten paa stolens gavl. I vaabenhuset gravsten over herredsfoged Niels Sørensen († 1655) kendt fra Blichers: Præsten i Vejlby. Han skænkede kirken Chr. IV.s bibel til minde om den uretfærdige dom. 100 sd. Orgel.

Om døbefonten, se Rand. aarb. 1935, s. 104 f., Pont. atl. IV, 297 f.

Folketal. 1850: 858 og 395; 1901: 1189 og 487; 1921: 1160 og 441; 1960: 774 og 423. Dele af Aalsø er 1941 udskilt til Grenaa.

Altergæster: 1872: 812 og 339; 1892: 513 og 207; 1902: 351 og 206; 1912: 246 og 147; 1922: 350 og 150; 1934: 255 og 115; 1945: 240 og 230; 1955: 154 og 113.

Menighedsraad: 1922: 1 IM, 12 gr. (u. p.), 1934: 2 IM, 11 gr. (u. p.), 1945: 12 u. p., 1957: 6 soc., 6 venstre. 1961: do.

Sognepræst

Indtægt. 1850. a) 98 rug, 105 byg, 84 havre. b) 10 byg, 19 rdl. c) 21 lpd. ost, 56 sn. æg, 33 gæs. d) 350 rdl. e) 60 td. ld., 8 td. hartk., afg. 600 rdl. God, gl. bindingsværksprgd., 26 fag. — 1870: Regul.: 2752 kr., netto: 5032 kr., 1913: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1864.

15. 7. juni 1820—10. aug. 53 (adjunkt, Nakskov 07): **Hans Andreas Biltzing,** f. 4. apr. 80 Oslo. F.: Kbmd. B. Stud. Oslo 97, c. jan. 07 (h), † 10. aug. 53. — G. Johanne Margrethe Teisen, f. 91 Nakskov, † 8. febr. 64. F.: Farver. — Søn: Agri-E.

Udg. 1817 en karakteristik af Luther, til jubelfesten 1817 (paa latin).

Hjælpepræst hos pastor Biltzing:

1848-53: (Sønnen) *E. A. Biltzing,* se Agri-E.

16. 27. okt. 1853—6. maj 61 (sp. Nimtofte-T. 25. juli 37): **P. C. la Cour,** fl. t. Odder, se der.

17. 10. juli 1861—17. nov. 79 (sp. Østerø 12. jan. 55): **Carl Vilhelm Prytz,** f. 5. febr. 10 Krummerupgaard. F.: Prløjtnant, krigsass., postfører Christian P. og Helene Elisabeth Smith af Holbæk-M. Stud. Vrdbg. 28, c. juli 37 (h). Skolebest. i Sakskøbing og Nykøbing F., sp. Nordstrømø 16. sept. 48, afsk. 17. nov. 79, † 11. nov. 91. — G. 7. aug. 43 Pauline Regine Lerche, f. 14. aug. 12 Næstved, † 30. marts 82. F.: Møller, senere toldbetjent i Randers Christian L. og Christine Risbrecht Harder. — Broder: Hillerslev-K., søster g. Jørgensen, Nr. Nissum, fætter: Smith, Skelskør.

Om pastor P. se ovf.

18. 27. jan. 1880—20. maj 86 (sp. Sdr. Omme-Hoven 27. sept. 73): **C. L. Nissen,** fl. t. Rise, Ærø, se der.

19. 31. juli 1886—30. nov. 09 (ord. kat. Korsør-T. 8. dec. 81): **Michael Christen Juul Brask,** f. 10. okt. 47 Mariager. F.: Prokurator Rasmus B. og Ingeborg Juul. Stud. Aarhus 65, c. 72[1] (h_1), lærer Eftersl. sk., Kbh., afsk. 30. nov. 09, † 10. aug. 29. — G. 1. juni 82 sin kusine Anna Cathrine Marie Juul, f. 14. apr. 56 Aarhus, † 3. okt. 22. F.: Kbmd. Jacob Christian J. og Marie Hedvig Hansen.

Provst Algreen-Petersen skriver, at pastor B. var en kultiveret, stille mand. Han levede sit eget liv i præstegaarden, var agtet og respekteret. Se iøvr. ovf.

20. 22. jan. 1910—13. marts 36 (sp. Sal-G. 21. marts 95): Provst **Hans Lauritz Algreen-Petersen,** f. 19. marts 66 Skovbjerggaard, Ønslev. F.: Proprietær Rasmus P. og Malene Hansen. Stud. priv. 85, c. 92[1] (h_2). Hjpr. Sakskøbing 20. marts 93, provst Djurs Nørre-Sdr. herr. 24. juni 18, r. af dbg. 28, afsk. 13. marts 36, † 3. febr. 42. — G. 1. aug. 93 Agnes Mathilde Johanne Rudolphine Carstensen, f. 27. maj 63 Nakskov, † 4. nov. 37. F.: Vævermester, senere forstander for Nakskov arbejdsanstalt Lars Samuel C. og Maren Marie Rudolphsen.

Provst A.-P. øvede en god, jævn folkekirkelig gerning i sine sogne, var fmd. for KS her, han var grundtvigsk, men ikke meget partimand, han fik stiftet sygeplejeforening baade i Sal-G. og her, og var fmd. derfor, ligesom han var fmd. for værgeraadet. Han skrev afhandlingen om kirkeliv i provstiet (Fra kirkehus og skolestue, 1937).

I Grenaa folketidende 17. og 18. juni 1958 skrev en lokalhistoriker, Søren Petersen, »Enghøj«, Kolind:

»... Naar der i aarene efter 1918 dannedes ikke saa faa kredse af »Kirkeligt samfund« paa Djursland, og disse derpaa samledes i en hovedkreds, stod der vel adskillige baade præster og lægfolk bag dette arbejde. Men hovedmanden for det hele maa dog siges at have været provst Algreen-Petersen i Aalsø. Provst Algreen-P. var født paa Falster. Hvad der har draget proprietærsønnen mod kirken, vides ikke, men en opvakt dreng kunne jo nok ved fortællingerne om nogle af de falsterske kirkers historie faa interessen vakt for kirkelige anliggender ...

Uden nærmere kendskab til Algreen-P. ville man nærmest antage ham for at være jyde og ikke øbo. Med sin rolige, sindige, ligevægtige færden mindede han allermest om en vestjydsk bonde. Og hans tale var i samklang hermed. Roligt, langsomt og sindigt faldt ordene, men de havde vægt. Der var ingen overflødige talemaader, krydrende vittigheder eller andet letkøbt; men talen prægedes af den sindets alvor og redelighed, der var saa karakteristisk for ham.

Faa mennesker egnede sig bedre til præstegerningen end han. Beskeden og ydmyg, jævn og ligetil, forstaaende og hjælpsom var han i al sin færd. Med alvor og nidkærhed tog han gerningen op, og han lærte hurtigt alle at kende i det ret udstrakte pastorat. Og overalt, hvor han kom, var han en velset gæst. Han delte sin menigheds sorger og glæder og blev deres ven og raadgiver. I hjem, der tyngedes af sygdom, modgang eller mismod, evnede han ofte ved den medfølelse, mildhed og godhed, der prægede hans væsen, at vække livsmod og nye forhaabninger.«

Lærer *C. F. L. Mostgaard,* Homaa, skrev til Algreen-Petersens 70 aars dag et smukt takkedigt. Et vers lyder:

Med milde ord bar De freden ind
i sind, hvor sorger og smerter lued';
de blide ord kom som foraarsvind,
saa haabet stjernerne skued.
De ejed' freden og hviled' trygt
i ordets favn og Gud faders naade
og vidned for os: Ej nogen frygt
i barnehjerter maa raade.

Sit provsteembede røgtede han med dygtighed, med forstaaelse og hensyntagen, men ogsaa med myndighed og uden at gaa paa akkord. Ved sin venlige og retlinede færd vandt han venner overalt, i kirke som i skole og blandt menighedsraad.

Paa provst Algreen-Petersens 70 aars dag d. 19. marts 1936, havde Kirkeligt Samfunds hovedkreds indbudt ham med familie til en festlig sammenkomst i Pavillonen i Grenaa. Henved 400 mennesker var mødt frem for at hylde ham og takke ham for hans gerning. Efter at pastor *Edvard Pedersen*, tidl. Grenaa, havde holdt et kort foredrag, takkede pastor *Hein* (der blev Algreen-Petersens efterfølger som provst) paa Kirkeligt Samfunds vegne provsten for hans indsats. Provsten havde, udtalte pastor Hein, været fører for de mennesker, der samledes om de grundtvigske møder i Grenaa. Det skyldtes provstens trofaste arbejde og vovemod, at saa mange havde samlet sig om arbejdet i Kirkeligt Samfunds kredse paa Djursland. Den bedste maade, man kunde takke paa, var nok at videreføre provstens arbejde. Pastor *Hein* overrakte derpaa provsten to sølvlysestager som en gave fra Kirkeligt Samfund.

En lang række talere hyldede som repræsentanter for kredse og foreninger provsten og takkede, fordi han altid var rede til at komme og tale, naar man kaldte paa ham. Grenaa-historikeren *C. Svenstrup* omtalte den sindets redelighed og harmoni, som provsten besad i højere grad end de fleste. Det var meget faa, der som provsten selv havde et fast standpunkt og dog kunne vise forstaaelse og retfærdighed over for andre standpunkter.

En episode erindres: Vistnok som nr. 30 i talernes række tog formanden for Kirkeligt Samfund i Gjerrild, *Jacob Møller*, ordet. Han sagde, at skønt han maaske kom til at holde den sidste tale, var det derfor ikke sikkert, at det blev »den sidste — den bedste«. Maaske blev det alligevel tilfældet. Hans tale bestod i dette, at han sagde: »Havde De været her ved siden af, ville jeg have trykket Deres haand.« Ordene udtaltes paa godt Gerrild-jydsk. Den hjertelige tone, ordene udtaltes i, og den taknemmelighedens glæde, der sporedes i provstens ansigt over de jævne og hjertelige ord, kunne nok lade den tanke faa raaderum hos de tilstedeværende, at talen maaske trods sin lidenhed alligevel var den tale, der greb provsten stærkest om hjertet.

I sin afskedsprædiken gik provsten ud fra et ord af Lyngby-præsten P. Rørdam: »Det er yndigt at leve, naar vi tager Vorherre med og lever med ham; thi han er perlen, som giver livet skønhed og fylde.« Provsten fandt, at disse ord var i samklang med dagens evangelium, der handlede om jomfru Marias lovsang.

Kristenlivet, sagde provsten, begynder ved døbefonten, hvor vi er ene med Gud, stille over for Gud. Jeg og mine har været iblandt jer i mere end et kvart aarhundrede, og vi har haft meget at dele med hverandre. Det er jo det, Gud henviser os til i daabspagten, naar han foruden sønnen skænker os Helligaanden, som leder os ind i den hellige, almindelige kirke og de helliges fællesskab. »Naar jeg ser tilbage paa de aar, jeg har levet her,« sagde provsten videre, »er jeg Gud vor frelses Gud, taknemmelig, fordi han ikke lod mig gaa ene her, men gav mig at følges med andre, saa vi kunde være hverandre til hjælp, til trøst og til opmuntring, styrke, glæde og oplive hverandre.«

Provsten mindedes de mange mænd og kvinder, der var gaaet bort, de gode timer, han havde haft med konfirmander gennem aarene, og samværet om nadverbordet. Han takkede de trofaste mennesker, der søndag efter søndag flokkedes i kirken, takkede menighedsraadet og medarbejderne i kirken og sluttede: »Saa skal jeg nu tage afsked med menigheden her. Og jeg gør det med tak. Det har været en lykkelig tid i Aalsø og Hoed for mig og min familie. — Jeg vil aldrig glemme denne lyse kirke, hvori det passede saa godt at synge: »Hyggelig, rolig, Gud, er din bolig«, ikke glemme den gode kraftige sang og de dejlige orgeltoner.«

Og saa forlod Algreen-Pedersen den egn, hvor han havde haft sin gerning de mange aar. Han tog med sin familie ophold hos en datter, der var gift med forpagter Bønløkke paa »Jernit« ved Hammel. Siden tog han, da hustruen var død, i 1941 ophold hos en søn og svigerdatter paa »Sørisgaard« ved Slangerup i Nordsjælland; her døde han kort efter, 75 aar gammel.

N. Clausen-Bagge skriver i »Mod vind og strøm« i afsnittet om sin barndom og ungdom saaledes om Algreen-Petersen: »Virkelig betydning havde derimod det vidnesbyrd, jeg i et af de senere skoleaar fik af en elev, som gik i klassen over min. Han vendte tilbage fra en ferie og efter et kristeligt gennembrud som et forvandlet menneske. Før havde han været drilagtig og ubehagelig; nu var han altid hensynsfuld og ridderlig. Det var den første livets prædiken for mig om kristendommens magt til at forandre et menneske.

Vi kom forøvrigt først hinanden nær, efter at jeg var blevet præst. Da fortalte jeg ham om den betydning, han havde haft for mig; nu kunne han nok taale det. Paa spørgsmaalet, hvorledes han var blevet grundtvigsk, svarede han, at han sluttede sig til Vartov, og dér havde ikke blot gudstjenesten værdi; men naar han gik fra kirke, kunne han faa herlige kristelige samtaler endog med ukendte mennesker. »Da mærkede jeg, at her var det evige liv.« Hans navn er Algreen-Petersen (i Aalsø-Hoed).«

I »Adslev-Slægten 1959« s. 361 under afsnittet om Aalsø-mølle familien findes en passus om provsten: Det gamle hyggelige og elskelige provstepar Algreen-Petersen i Aalsø var fars og mors meget gode venner, som altid var med »paa møllen« baade i sorg og i fest, og hvor husker jeg tydeligt, da de paa grund af alder maatte vige pladsen i Aalsø præstegaard og var oppe hos far og mor for at tage afsked, inden de flyttede til deres nye hjem i Hammel. — Jeg husker, da bilen med den gamle provst ved rattet og provstinden ved hans side under megen vinken forsvandt op over møllebakken, at far da sagde til mor: »*Det* var da vores virkelig gode venner«.

Hertil kan føjes, at provsten var en mand med humor og lune. Endnu kan man iblandt folk høre anekdoter om ham, ligesom hans minde omfattes af ærbødighed og kærlighed.

21. 29. juli 1936—28. juli 47 (Hjpr. Ønslev-E. 19.

dec. 34): **S. A. Jespersen,** fl. t. Skibsted-L., se der (nu sp. Apostel k., Kbhvn.).

22. 28. dec. 1947—3. marts 56 (Hjpr. Grundtvigs k., Kbh. 6. sept. 44): **G. A. O. S. With,** fl. t. sp. Middelfart, se der.

23. 13. juli 1956: **Povl Dahl,** f. 30. apr. 27 Tolne. F.: Trælastarbejder Aage D. og Ane Christiane Petrea Laursen. Stud. Aalborg 46, c. 55^2 (1-107). — G. 29. maj 54 Hilda Østergaard Thomsen, f. 10. juli 27 Videbæk. F.: Tømmerhdlr. Niels T. og Ane Marie Mikkelsen.

BM Kirkens korshær, Djursland 57.

Medarb. 64 (sm. m. 8 højkirkelige præster i Aarhus stift): Præsten i tjeneste, kortfattet praktik.

Litt.: Jy. saml. 5. r. II, 1935, 295 f., Rand. aarb. 1926, 84 f., 1937, 112 f. Fra kirkehus og skolestue, 1937, 51 f., Minder fra gl. gr. hj. IV., se iovr. ovf. Elith Olesens afhandling (se Vejlby-H.).

VEJLBY-HOMAA

Vejlby sogn, 1295 ha, noget højtliggende, overv. fladt, bølget landskab, ret god, mest lermuldet jord. Grænser mod nord til Kolindsund. Byerne V. med sognegaard i den gl. hovedskole, Tolstrup, Revn. Hg. Ingvorstrup, omtrent udstykket. Næsten skovløst.

En helligkilde, Kallekilden ved Revn (Schmidt, s. 144). To oldtidshøje, flere oldtidsminder slojfet.
Fra herregaarden Ingvorstrup i Vejlby sogn stammer digteren *Erasmus Laetus* (Rasmus Glad) 1526—1582, „en dansk latindigter af europæisk format (Politikens litteraturhistorie I (1964), p. 176).

Homaa sogn, 1313 ha, bølgeformet mod nord, fladt mod syd, god jord. Byen H. med bystævne, indrettet 1962, bibl. i den gl. skole. Genforeningssten.

Af oldtidsminder nævnes 2 langdysser. Lidt smaaskov.
Vejlby-Homaa danner sm. m. Aalsø-Hoed een kommune siden 1962.

Af den ældre præstehistorie

Pastor *Elith Olesen* har skrevet 3 kronikker om den ældre præstehistorie i Grenaa Folketid. 22. nov., 23. nov. og 26. nov. 1957.

Vejlby er berømt i præste- og litteraturhistorien (Blichers novelle: Præsten i Vejlby) p. g. a. præsten *Søren Jensen Quist* (1599—1626), der 1625 blev dømt til døden for at have dræbt sin karl og 1626 blev henrettet paa Sønder herreds ting, hvorefter han blev begravet ved vaabenhuset paa Aalsø kirkegaard. I pastor *Andreas Sørensen Medelfars* tid (1626-46) blev sagen, der havde vakt stor opsigt, genoptaget 1634 vist paa foranledning af Søren Quists søn, *Peder Sørensen Quist* (sp. her 1646-75). Det er klart, at Søren Q. blev dømt for drab paa husmand Jesper Hovgaard, men det er egentligt uklart, om han var skyldig eller uskyldig. Da sagen blev genoptaget, viste det sig, at to vidner havde aflagt falsk ed, de blev begge henrettet 1634. Senere gik det rygte, at præstens hustru var morderen. Sagen er fremstillet paa flere maader (Pont. ann. III, 798, Hofmans saml. III, 118, Lkm. V., 300, Wiberg III, 500, »Juristen« 1952, 9—20, DBL. XIX, 12), jvf. Severin Kjær: Præsten i Vejlby, 1894, P. A. Pedersen i Rand. aarb. 1940, 112-24). Den bedste fremstilling er givet af A. P. Larsen i »Sagen mod præsten i Vejlby«, 1951. Mest kendt blev sagen gn. Blichers novelle, og paa grundlag af den er lavet film m. m. om den uhyggelige præstesag. Den sidste film om præsten i Vejlby var den første danske talefilm overhovedet.

Blandt de flg. præster nævnes: Pastor *Erik Andersen Colding* (Skrave) (1683—1719) efterfulgtes af sin søn, *Iver Eriksen Colding* († 1747). Der høres ikke om pietisme her. Over halvdelen af Homaa by brændte 1729. *Fr. Chr. Worsøe* (1747-91) efterfulgtes af *Math. Kirkebye* (1791—1826) hvis søn var sp. i Gangsted-S., se der. Pastor *Carl Cramer* (1827-48) var rationalist, flyttede til V. Skerninge-U.

Tiden efter 1849

Pastor *P. Kabell* (1848-57) havde været adjunkt i mange aar, var en stiv latiner, konservativ og højkirkelig. Hans hustru var datter af den kendte *Ludvig Brinck-Seidelin,* generaldecisor og medlem af den grundlovgivende rigsdag. Hans søn var maleren Ludvig K.

De vakte fynboer, der kom hertil ved Katholms salg af fæstegods omkr. 1840 kom til at betyde meget for Djurslands aandelige liv (se her s. 339). Der var oprindelig ikke meget kirkeligt liv, men 1842 havde en troende fynbo, *Henrik Jensen,* købt en lille gaard i Homaa. Han var født 1798 i Herringe, † 1884, havde haft en slidsom barndom, kom tidligt ud at tjene, blev 1822 udlagt som barnefader, giftede sig 1825 med barnets moder, købte 1828 et husmandssted i Skaarup, hvor der var en del religiøst røre og forsamlingsliv, ledet af den kendte lægprædikant *Johan Nielsen,* Skaarupøre. Flere veltalende lægfolk havde her sluttet sig til bevægelsen *(Hans Jørgen Hansen,* Øster Aaby, *Anders Petersen,* Skaarup, m. fl.); der var missionstrang i disse folk (se III, 377 f.), de drog til Langeland for at vidne og mødte forfølgelse. *Henrik Jensen* blev stærkt grebet. Man ved ikke, hvornaar han blev omvendt, men 1834 var han medunderskriver af *Jak. Lindbergs* sognebaandsløsningsadresse. Strax efter sin ankomst til Homaa begyndte han at missionere og holdt forsamlinger i sit hjem. De første deltagere var tilflyttede fynboere, især fra Kerteminde-egnen(fynboerne holdt sammen i de fremmede omgivelser); blandt disse var gdjr. *Peder Larsen,* Damgaard, Homaa sogn (fader til politikeren *Pedersen-Nyskov)* og *Niels Nielsen,* Aalsrode, Aalsø sogn. Efterhaanden kom der ogsaa »indfødte« med. En af de betydeligste var sognefoged *Jens Vester,* Homaa, der i modsætning til de andre vakte huskes som munter og spøgefuld. Den lille skrædder *Peder Pedersen,* der stammede fra Lyngby og havde hørt *Grundtvig* i Kbhvn., var ogsaa ivrig med. Han flyttede 1845 til Knie, Ørum-G. (se der). Den kendteste i kredsen var *Frands Pallesen* fra Fladstrup (se Lyngby-A.). Han og *Henrik Jensen* blev nære venner, holdt forsamlinger i fællesskab og supplerede hinanden godt, idet *Henrik Jensen* forstod at tale i offentlig forsamling, mens *Frands Pallesen* havde særlige evner til personlig samtale.

Vilh. Beck mener at vide, at sognepræsten i Vejlby var imod dette lægmandsrøre og lod *Henrik Jensen* indklage for hans virksomhed; det er dog næppe rigtigt, da der ikke i de officielle arkiver foreligger vidnesbyrd om forfølgelse af de troende paa denne egn. Forsamlingsbevægelsen havde fra begyndelsen et mørkt pietistisk præg. Iflg. lærer *S. C. Hansen*, Vejlby, der senere sluttede sig til den, ansaas det for at være de rette kendetegn paa at være troende, at man hængte med hovedet, saa bedrøvet ud og udstødte dybe sukke, ligesom dans, kortspil og lign. regnedes for djævelens værk. Saa kom pastor *P. C. la Cour* til Aalsø 1853. De vakte sluttede sig til ham, han blev deres ven, og han forstod sammen med lærer *Hansen*, Vejlby, at lede dem ind i et sundt kirkeligt spor. Denne alliance var næppe efter pastor *Kabells* hovede. Man finder i Aarhuus Stiftstidende« 1855 en lidet smagfuld polemik mellem Jens Fisker (der boede i Revn, Vejlby sogn, og var la Cours og forsamlingsfolkenes ven) og nogle Vejlby-folk, der holdt paa pastor *Kabell* og »den gamle kristendom«. Pastor *la Cour* blev anklaget for at have overskredet sognegrænsen til Vejlby sogn og dermed sin kompetence. Begge præster holdt sig dog uden for skriveriet. 1855 drog *Henrik Jensen* og *Frands Pallesen* paa en længere rejse for at besøge vakte kredse i andre egne; de skal have besøgt *Peder Larsen Skræppenborg* i Dons, og paa Sjælland stiftede de bekendtskab med Indre missions første missionær, *Jens Larsen*, Kirke Værløse, som efter deres indbydelse kom til egnen samme efteraar. Hans første møde paa Djursland blev holdt 22. sept. 1855 hos *Henrik Jensen*. Han blev paa egnen en maaned og holdt forsamlinger i en halv snes sogne. Han var tilfreds med rejsens resultater og glædede sig over, at der var præster, som støttede de vakte; det var han ikke vant til paa Sjælland. I juni 1836 kom *Jens Larsen* igen og holdt 9 forsamlinger paa egnen. Han konstaterede, at vel havde hans første besøg ikke medført vækkelse, dog havde han ikke virket forgæves, idet han havde vundet venner og mødte lydhørhed. *Jens Larsen* var grundtvigsk og docerede Grundtvigs bibelsyn. Det medførte under hans andet besøg en del rivninger med de mere pietistiske, hvis hovedmand var *Henrik Jensen*. Umiddelbart efter hans afrejse kom det til brud. Slagter *Jørgen Petersen*, Kirke Værløse (opr. Jens Larsens ven) havde brudt med folkekirken og ladet sig indvie til evangelist i *Grunnets* frimenighed. Han drog paa en missionsrejse og kom ogsaa til Djursland i efteraaret 1856 for at fiske i rørte vande. Han skriver: »Her blev jeg meget venligt modtaget af en gaardmand, *Henrik Jensen*, Homaa. I denne egn opholdt jeg mig i 6 uger, havde meget ofte forsamling, saavel i private huse som i adskillige skoler, uden at dog nogen præst bivaanede den eller erkyndigede sig om, hvem jeg var«. Før han forlod Djursland, fik han oprettet en filial af *Grunnets frimenighed i Homaa*. Den var dog kun paa 8 medlemmer, deriblandt *Henrik Jensen* med kone, datter og svigersøn (som var søn af skrædderen i Knie). *Henrik Jensen* blev dog snart klar over, at han havde handlet overilet og dumt og returnerede efter faa uger sin »bestalling« som frimenighedspræst til *Jørgen Petersen* og vendte med sin familie tilbage til folkekirken. Men siden maatte han finde sig i at blive kaldt »Homaa-præst«. Hans rolle var nu praktisk talt udspillet. Senere kom det til yderligere spaltning, idet den 1858 oprettede *»Kristelig Forening for Sønder herred«* blev opløst efter at være splittet op i en gammelkristelig og en vækkelsesbetonet fløj.

Pastor *J. C. Møller* (1857-65), søn af den kendte prof. theol. Jens Møller, var mest optaget af litterært arbejde, udgav flere betragtninger over kirkeaarets evangelier, bønnebøger og digte, ligesom han oversatte en del bøger. Derimod efterlod han sig ikke mærkbare spor i sognet. Han omtales som en magelig og flegmatisk mand, der ikke tog del i de aandelige bevægelser paa egnen. — De vakte var altsaa fortsat henvist til at klare sig selv, især efter pastor *la Cours* forflyttelse. De blev nu draget ind i *»Foreningen for Indre Mission for Aarhus og omegn«*; lærer *Hansen*, Vejlby, *Jens Vester*, Homaa, og *Lars Bønnelykke*, Aalsrode, gik aktivt ind i dette arbejde, som efterhaanden fik et mere grundtvigsk præg. Det samme gælder *»Missionsforeningen for Grenaa og omegn«* under ledelse af provst *Koch*, Gerrild. Der viste sig nu en begyndende spaltning i en grundtvigsk og en pietistisk fløj; da disse sidste erfarede, at *»Kirkelig Forening for Indre Mission«*, stiftet 1861, ville udsende kolportører, meldte *Henrik Jensen* og *Frands Pallesen* sig som ansøgere. IMs bestyrelse vedtog at lade dem forsøge, hvis pastor *Siegumfeldt*, der var kap. i Lyngby, kunne anbefale dem. Man hører dog ikke noget om, at *Henrik Jensen* blev antaget. Muligvis blev han vraget paa grund af sin kortvarige forbindelse med Grunnets frimenighed. Iøvrigt solgte han sin gaard i Homaa 1869 og flyttede til Sangstrup, Voldby sogn, hvor han døde 1884, glemt af de fleste. Det var dog ham, der havde sat det hele i gang. *Frands Pallesen* derimod blev antaget, blev senere indremissionær og virkede som saadan over hele Østdjursland til sin død 1890. — 24. dec. 63 km den blinde indremissionær *Jens Dyrholm* til Homaa og holdt juledag forsamling hos *Henrik Jensen*. Han skriver, at der var mange kristelige brødre og søstre tilstede. thi »der er i Homaa og nogle tilgrænsende sogne ikke faa opvakte sjæle, som søger efter Guds rige. Paa denne egn er opvækkelsen nemlig sket for flere aar tilbage«. 2. juledag holdt han forsamling hos lærer *Hansen*, Vejlby, og dagen efter hos *Frands Pallesen*. Omkr. nytaar deltog han i et skolelærermøde i Grenaa, fik lov at aflægge et vidnesbyrd og blev opfordret til at holde flere møder paa egnen. Bortset fra Sønder herred, hvor der virkelig var røre, saa han dog mørkt paa det aandelige liv i Djursland.

Lærer *S. C. Hansen* (f. 1825 i Bjolderup, Sdjl., † 81), dim. fra Lyngby sem., blev lærer og kirkesanger i Vejlby 1857. Han var en dygtig og energisk lærer, huskes med ærbødighed, var efter *Henrik Jensens* fratræden forsamlingsfolkenes leder i en aarrække, men sluttede sig aldrig ensidigt hverken til grundtvigianismen eller Indre mission. Til de møder, han holdt i sin skole, strømmede folk sammen fra de omliggende sogne, ja, fra Grenaa og sogne i Nørre herred. Beboerne rejste i taknemlighed en sten paa hans grav.

Pastor *Rasmus Q. Bechmann* (1866-84) var en særdeles velbegavet mand, han var censor ved Lyngby seminarium, og eleverne var bange for

hans strenge bedømmelser. Han var en dygtig landmand og foregangsmand paa det landbrugsfaglige omraade, var ogsaa en jævnt god præst, men ikke nogen betydelig prædikant. Fra sin hjemegn i Bjerre herred var han ikke ukendt med de gudelige forsamlinger, men som præst holdt han sig uden for det aandelige røre paa egnen, der fik et stærkt opsving med *Vilh. Becks* komme til Ørum-G. i 1866. En del af de vakte fra Vejlby og Homaa søgte over Kolindsund til Ginnerup kirke, naar *Vilh. Beck* prædikede, eller kørte den to mil lange vej omad Grenaa. Dog tabte vækkelsen i sognene syd for Kolindsund sin kraft i disse aar. *Henrik Jensen* flyttede til Sangstrup, *Jens Vester* til Aarhus, og flere af fynboerne døde i ret ung alder. De, der blev tilbage, søgte nærmest til grundtvigsk side, ledet af møller *J. P. Rasmussen*, Aalsø, og hans broder, lærer *Thøger Rasmussen*, Aalsrode.

Pastor *T. S. Kampmann* (1885-97), søn af provst Kampmann, Ebeltoft (senere Hjørring), var en ædel, stilfærdig præst, en god prædikant, fra hjemmet præget af den ældre grundtvigianisme, men ikke udpræget retningsmand. Han fik god kirkegang efter at det i *Bechmanns* tid havde været meget smaat med kirkebesøget. Efter pastor *C. L. Nissens* bortrejse fra Aalsø kom adskillige derfra i kirke her. *Kampmann* fik bortforpagtet præstegaardsjorden, saa han helt kunde hellige sig præstegerningen. Han besøgte hjemmene flittigt, og en trofast menighed samledes om hans inderlige og ukunstlede forkyndelse. Han var vel ikke egentlig vækkelsens mand, men de vakte fik udbytte af hans forkyndelse, og præst og menighed blev nært forbundet. Kampmann staar i Vejlbys præstehistorie som en overgangsskikkelse mellem det gamle fra forsamlingsbevægelsens tid og det nye grundtvigske liv, der snart skulle komme. 1896 byggedes forsamlingshus i Homaa, som afløser for et lille midlertidigt fh. En kreds af gaardmænd stod bag det, og der oprettedes en foredragsforening med lærer C. V. A. Møller som drivende kraft. Den virkede i grundtvigsk aand med folkelige og kristelige foredrag.

Pastor *L. N. V. Tolderlund-Hansen* (1897—1904) kom hertil med de unge kræfters trang til at virke. Han havde været virksom i den begyndende kristelige studenterbevægelse, havde saaledes været med til at oprette studenterhjemmet, men var iøvrigt grundtvigsk. Han satte straks kraftigt ind her, var overordentlig flittig og holdt sine maal fast. Han var meget veltalende, mestrede at give sorg og glæde udtryk i en form, som bundfældede sig hos tilhørerne. Der blev endnu større kirkegang end under forgængeren, ogsaa fra nabosognene, og han høstede utvivlsomt, hvad Kampmann havde saaet, idet han kom til en trofast og lyttende menighed. Han var nær ven af *Einar Prip*, havde været med til at stifte Østerlandsmissionen og fik oprettet Østerlandsmissionskreds, vist en af de ældste i landet, og *Prip* og dr. *Fox-Maule* kom til store møder i præstegaardshaven. Pastor T.-H. drev en udstrakt rejsevirksomhed og holdt talrige gudstjenester og møder over hele landet baade for ØM og Kirkeligt Samfund. Han holdt ogsaa tidt DMS-møder og bibellæsninger i præstegaarden, i forsamlingshus og skoler med godt besøg. Han blev gift med frk. Gowertz-Jensen fra Lyngdalsgaard i Homaa sogn og blev derved knyttet særligt hertil. Efter sin forflyttelse besøgte han Vejlby-H. adskillige gange, og da der blev oprettet KS-kreds, var han dens første taler 14. apr. 1926. — Indre mission mærkede man nu ikke længer meget til. Dog samlede gdjr. *Rasmus Nielsen*, Sdr. Homaa, i slutningen af 90'erne en snes mennesker i sit hjem, men det ophørte, da han flyttede til Fladstrup (hans hustru var født Pallesen).

Pastor *J. L. Balslev* (1904-14) var præget af sin slægts gamle kultur, var ikke retningsmand, men interesserede sig for mennesker og holdt af dem. Han kunne virke noget aristokratisk, men det betød intet, naar sognefolket kaldte paa sin præst. Han var ikke særligt veltalende, men hans dybt alvorlige trang til at fylde sin plads bevirkede, at han voksede mærkbart, ogsaa i tankedybde, i de aar, han var der. Kirkegangen var god, og der var et godt menighedsliv. Adskillige udensogns kom i kirkerne og til møder. *Balslev* fortsatte *Tolderlund-Hansens* ungdomsarbejde og sommermøder med god tilslutning. Upartisk sørgede han for gode talere. Han var ikke egentlig folkeligt indstillet, men stærk national. Sammen med pastor *Lützen*, Lyngby, tilrettelagde han en række nationale møder i Lundskov, Homaa sogn. De samlede store skarer og fik megen betydning. Her talte f. ex. *Andreas* og *Peter Grove*, *Kloppenborg-Skrumsager*, *Chr. Ernst Christiansen*. Den første verdenskrig slog dem i stykker, og da man efter krigen søgte at genoplive dem, bl. a. med talere som *J. C. Christensen* og *Hans Lund*, Rødding, var det ikke muligt at samle samme tilslutning som før, og de ophørte. Provst *Algreen-Petersen* skriver: »Land og folk, sin menighed og sit hjem viede Balslev særligt sine kræfter. Mange har igennem aarene glædet sig over denne israelit, i hvem der ikke var svig, og han blev i saa rigt maal velsignet fra Gud i sit hjemliv som i forholdet til sine menigheder«.

Verdenskrigen 1914 f. slog meget i stykker. Det hidtil blomstrende menighedsliv fik et knæk, som det ikke har forvundet siden. Menighedslivet afløstes af en hektisk indstilling, som den 2. verdenskrig uddybede.

Pastor, dr. *V. Lindegaard Petersen* fik den vanskelige lod at være sp. her under verdenskrigen. Han virkede her 1915-36, var en rigt begavet personlighed, noget tung, kendte nøje andre landes kirkeforhold, hans interesser laa paa det videnskabelige felt. Kirkegangen sank ned til et minimum, adskillige gik til Aalsø for at høre provst *Algreen-Petersen*.

I disse aar foregik en række nydannelser ved oprettelse af smaa kredse af KS paa egnen. Kredsen i Vejlby-H. (omtalt ovf.) oprettedes 1926 med støtte af provst *Algreen-Petersen*, pastor *Edv. Pedersen*, Grenaa, og lærer *Rasmus Nielsen*, Vivild. Gdjr. *Aage Nielsen*, Vejlby, var dens første fmd. De første aar var kredsen meget virksom, hver 3. uge holdtes velbesøgte aftengudstjenester, og jævnlig holdtes der møder. Mange følte sig glade og opbyggede derved, men det kostede penge, og landbrugskrisen 1930-34, samt andre forhold medførte, at det sygnede hen for helt at standse 1940. En foredragsforening i Vejlby har derimod klaret sig til nu, ofte med stor tilslutning, men den er folkelig bestemt. Dens tilknytning til kirken minimal.

Siden 1936 har Vejlby-H. haft yngre præster:

1936-40: *J. Arne Hansen*, 1941-51: *T. Balslev Clausen*, der støttede det grundtvigske arbejde paa egnen. 1951-58: *Elith Olesen*, som skriver hertil: »Af den grundtvigske vækkelse fra aarhundredskiftet er der endnu spor at finde; det er vækkelsens børn og børnebørn fra den tid, der danner grundstammen i den kirkesøgende del af menigheden. I min tid har kirkegangen efter egnens forhold været ret god i Vejlby, knapt saa god og stadig dalende i Homaa. Fra gammel tid (vist helt tilbage i forrige aarh.) har der været holdt mdl. bibellæsninger i Sdr. Homaa skole i vinterhalvaaret; de ophørte 1959, da skolen blev nedlagt. Desuden holdtes advents- og fastetidsmøder i Homaa skole (ved præsten) i lærer *P. B. Jensens* tid. Det øvrige menighedsliv har været koncentreret om præstegaarden, hvor der i min tid holdtes velbesøgte menighedsmøder og ungdomsmøder i vinterhalvaaret, et særdeles godt besøgt sommermøde i præstegaardshaven og en aarlig sammenkomst for pastoratets ældre. De gamle Østerlands- og Santalkredse fungerer endnu; en gang aarligt havde disse to kredse i min tid i fællesskab en »missionsdag« med møde ved en hjemmeværende missionær i prgd. om eftermiddagen og gudstjeneste i Vejlby kirke om aftenen. Kirkeblad blev startet 1953. Der findes intet organiseret kirkeligt arbejde i sognet hverken af KS, IM eller KFUM og K«.

Pastor *Elith Olesen* har i hovedsagen skrevet ovenst. om kirkelivet siden 1849 (jvf. provst Algreen-Petersens afhandl. i Kirkehus og skolest., II—III, 1937, s. 54 f., skriftlige erindringer af gdjr. Aage Nielsen, Vejlby, mundtlige erindringer ved gdjr. Claudius Mortensen, Homaa, lærer Mostgaard og frue).

Pastor *P. K. Poulsen* har været sp. her siden 1959. Han tilføjer, at det ikke saa meget er »vækkelsens børn og børnebørn, der danner grundstammen«, — som god, gammel kirkelighed, der har overvintret.

Blandt lægfolk nævnes: Gdjr. *Aage Nielsen*, Vejlby (af familien møller J. P. Rasmussen, Aalsø, se der, broder til kirkeminister Frede Nielsen). Han har betydet meget for det grundtvigske liv paa egnen, en helstøbt kristen af gr. præg, respekteret og afholdt, en af de mest trofaste støtter for menighedslivet i Vejlby sogn.

Lærere: *Carl W. A. Møller* († 06) dim. Lyngby semin. 63, lærer Nimtofte 63—65, hvor han kom i forbindelse med den kendte skolemand *O. J. G. Holm*, der havde oprettet en højskole der. Han blev senere gift med en datter af Holm. I Homaa var han lærer i godt 40 aar. Opr. var han betaget af *Vilh. Becks* forkyndelse i Ørum -G., senere blev han grundtvigsk paavirket og betød meget for det opvaagnende grundtvigske menighedsliv i Kampmanns og Tolderlund-Hansens tid. En dt. af lærer M. er malerinden *Olivia Holm Møller*. Lærer *Leopold Mostgaard* (1907 -47), f. 1880, † 1959, dim. Jelling 02, hjælpelærer Arnborg 02, andenlærer Lyngby Djurs 03, lærer og kirkesanger Homaa 07, dannebrogsmand 43. Fik genoprettet foredragsforeningen i Homaa, der var sygnet hen, og var dens leder i adskillige aar, leder af sangforening, formand menighedsraadet, kendt foredragsholder og oplæser i hele omegnen. Har skrevet mange børnefortællinger og udgivet en lille digtsamling. Grundfæstet i et grundtvigsk kristendomssyn og fik stor betydning for menighedslivet og folkelivet i Homaa i »storhedstiden«.

Mølleskolen, Aalsø sogn, opf. 1962 er centralskole for Aalsø-H. og Vejlby-H., skoleinspektør, *Rud. Simonsen*, er tidligere førstelærer i Vejlby.

1927 oplyses: Kkg. 6—10%, bedst i H., V.: Overvejende ligegyldighed, mere aandelig interesse i H. Velvilje, ØM-kreds, KS. 1935: Kkg. 6 og 5%, meget ringe kirkelig interesse. Dog nogen gldags krd. ØM-kreds, kvindekreds f. Santalmiss. 1939: Kkg. 8 og 10%, jævnt gode forhold, gr. præg, KS (42), ungdomsm. i prgd. 1947: Kkg. 8 og 7%, jævnt gode, alm. østjydske forhold, intet særligt retningspræg, KS (50), 2 kvindekredse. 1958: Kkg. 8 og 5%, forholdsvis gode, megen velvilje, mgh.- og ungdomsm. i prgd., om vinteren møder i Sdr. Homaa skole. ØM og Santalkreds. Ret ensartede sociale forhold, mest mindre gaarde, enkelte større gaarde, nogle arbejdere, især i H. 1963: Kkg. 9 og 6%, forholdsvis gode østjyske forhold, megen velvilje, ungdomsm. i prgd., intet særligt retningspræg, ØM, Santalkr., 1 fh.

Folketal. 1850: 363 og 474; 1901: 472 og 529; 1921: 440 og 546; 1955: 378 og 455; 1960: 346 og 405.

Altergæster: 1922: 184 og 144; 1934: 100 og 105; 1948: 126 og 140; 1958: 122 og 166.

Menighedsraad: 1922: 1 IM, 1 soc., 10 u. p. (gr.), 1934: 1 IM, 2 gr., 9 u. p., 1945: 1 IM, 6 gr., 5 u. p., 1957: 5 n. IM, 3 gr., 4 u. p., ikke udpr., 1961: 4 n. IM, 4 n. gr., 4 u. p.

Vejlby kirke, nordligt i byen, er hvidkalket og skifertækt, bestod oprind. af skib og kor (romanske) af kridtsten paa tredobbelt sokkel. Vestgavl og kor smykket med pilastre. Af den romanske del bestaar skibets sidemure, vestgavlen og korets østgavl, som ved kirkens omdannelse til langhus indesluttedes i det ny kor. Rundbuefrise. Begge romanske døre bevaret, norddøren bedst. Den er tilmuret, men har en gl. dørfløj, samt runelignende tegn. I sengotisk tid blev korets sidemure revet ned, og skibet udvidedes i sin fulde bredde hen til korgavlen. Mod syd byggedes det høje vaabenhus, og mod vest det svære taarn, med kamgavle i nord-syd og bred bue til skibet. Skibet fik kamgavl, koret blev overhvælvet, skibet har fladt loft. Alle tilbygn. af munkesten. Kalkmalerier er tildækket. Muret alterbord med bred renæssancealtertavle fra 1588, storfelt i 3 dele, adskilt af joniske pilastre, baldakin øverst, i midten korsfæstelsen, ved siderne nadveren og opstandelsen. Portrætmalerier i topstykket. Tavlen skal 1609 være opmalet paa foranledning af pastor Søren Quist. Paa bagsiden hans søns navnetræk (P. S. Q.). Barokstager, knæfaldsskranke fra 1707 med udsavede balustre. Romansk granitfont med løvefigurer, lille sydtysk daabsfad fra c. 1575. Renæssanceprædikestol fra c. 1650 med lave korinthiske søjler om smaa arkadefelter. Stolestader fra 17. aarh. Anseligt rokoko-epitafium paa nordvæggen over And. Haslund, Ingvorstrup († 1760). Ligsten. Klokke fra 1746. 120 sd. Orgel. Sm. kampestensdige m. køreport.

Magn. Petersen, Kalkm. 26, Grenaa-egnens kridtstenskirker, 5, 17—22, Mack. 283.

Homaa kirke (Sct. Laurentius), ved Grenaa-Ebeltoft-vejen, har skib og kor ud i eet med tresidet afslutning, smalt taarn med kamgavle i nord-syd og vaabenhus mod nord. De oprind. dele er granit, men hele kirken er gotisk af kvadre og munkesten. Skraasokkel. Mod SV et anseligt billedkvader (Mand kæmper med to dyr). Begge døre bevaret. Ingen vinduer mod nord. Hvidkalkede støttepiller langs skibet. Taarn og vaabenhus er senere. Hvælvinger. Udskaaren altertavle fra 1739, overført fra Tingjellinge kirke 1959 til Homaa, maleri: Ingolf Røjbæk: Nedtagelse af korset. Knæfaldsskranke fra 1700 med udsavede balustre. Romansk granitfont med glat kumme. Renæssanceprædikestol fra c. 1610 med korinthiske søjler og tomme felter. Restaureret 1959. Ved norddøren ses gl. paneler, og en stolegavl fra 1635. To gl. alterbilleder paa loftet. Mindetavle, ligsten. 140 sd. Orgel.

Løffler: Udsigt osv., 106, Mackepr. 190.

Sognepræst

Indtægt. 1850. a) 79 rug, 75 byg, 87 havre. b) 3 rug, 3 byg, 98 rdl. c) 15 lpd. ost, 42 sn. æg. d) 200 rdl. e) 51 td. ld., 6 td. hartk. Gl. firlænget prgd., bindingsværk. — 1870: Regul.: 1856 kr., netto: 4074 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1925.

12. 10. juli 1848—19. sept. 57 (adjunkt Horsens 37): **P. Kabell,** fl. t. Nestelsø-M., se der.

13. 6. dec. 1857—20. okt. 65 (sp. Olsker-A. 19. juni 53): **J. C. Møller,** fl. t. Aarby, se der.

14. 12. jan. 1866—27. dec. 84 (sp. Læsø 29. sept. 56): **Rasmus Quotrup Bechmann,** f. 25. febr. 17 Rask hovedgaard, Hvirring. F.: Propr., kstrrd.

Hans Gram B., sp. Raarup, † 36, og Charlotte Nicoline Quotrup. Stud. Horsens 36, c. nov. 41 (h), hjpr. Urlev-S. 28. dec. 42, afsk. 27. dec. 84, † 17. nov. 89. — G.[1] 8. aug. 43 Else Cathrine Quitzau, f. 8. marts 18 Randers, † 28. maj 53. F.: Kbmd. Mathias Peter Otto Q. og Christiane Frederikke Friis. — G.[2] 24. sept. 62 Christiane Jensine Petrea Smith, f. 21. jan. 36 Langstrædegaard, Læsø, † 31. marts 18. F.: Strandingskommissær Lars Søren S. og Maren Kirstine Hjorth. — Broder: Hunseby, søster g. Bernth, Nimtofte-T.

Pastor B. fik ved afrejsen fra Læsø en guldurkæde af lærerne, da han havde virket til velsignelse for beboerne. Dagstelegraphen 1866, nr. 81 omtaler, at han ved sit eksempel og gode raad gav den forsømte agerdyrkning et godt fremstød (W. III, 503). Se iøvr. ovf.

Hjælpepræst hos pastor Bechmann:
1882-83: *R. A. Dahl*, se V. Aaby-Aa.

15. 3. marts 1885—6. jan. 97 (Hjpr. Odder 13. febr. 83): **T. S. Kampmann,** fl. t. Egtved, se Taulov.

16. 9. marts 1897—1. juni 1904 (Hjpr. Søllerød 16. febr. 95): **L. N. V. Tolderlund-Hansen,** fl. t. Sandager-H., se Fjelstrup.

17. 2. sept. 1904—24. nov. 14 (Realskolel., Vordingborg 99): **J. L. Balslev,** fl. t. Kvislemark-F., se sp. Sorø.

18. 26. marts 1915—6. febr. 36 (Dsk. sømandspræst Hull 28. sept. 09): Dr. theol. **Valdemar Lindegaard Petersen,** f. 20. dec. 77 Varde. F.: Stationsforstander, løjtnant Peter Lindegaard P. og Kristine Marie Timm. Stud. Odense 95, c. 02[1] (l), univ. guldmed. 03 (Teologi), cand. mag. (Latin, engelsk) 05, dr. theol. (lic.) 07, lærer Bendixens kursus, Kbh., studierejser i udlandet, foredragsholder, afsk. 6. febr. 36, † 11. juni 46. — G. 23. nov. 09 Tagea Emilie Schrader, f. 22. maj 80 Holstebro, † 17. juni 41. F.: Sp. Dannemarre-T., † 30, se der.

Udg. 07: Den protestantiske kirke i Frankrig under germinalloven, disputats, skr. en lang række anmeldelser og afhandl. i Teol. tidsskr., Norsk teol. tidsskr., For kirke og kultur, Revue Chretienne, medarb. Kirkelexikon for Norden, skr. i Berl. tid., Nationaltid., oversigter fra udenl. kirkeliv i Præstef. blad, m. m.
Holdt forelæsninger (Khst.) ved Aarhus univ., BM Landsf. Ungdomsværnet, BM Randers amts børneværnsf.

Pastor dr. theol. V. Lindegaard Petersen var paa sine omraader en grundlærd mand. Han havde ved omfattende udenlandsrejser og sin gerning i Hull faaet udvidet sin horisont langt ud over, hvad der er almindeligt hos præster. Han kendte nøje udenlandske kirkeforhold og skrev meget derom, men spredt i blade og tidsskrifter. Hans guldmedailleafhandling (om symbolforpligtelsen i den lutherske kirke) blev ikke trykt; hans eneste større arbejde er hans disputats. Han var ogsaa meget sprogkyndig, han var cand. mag. med sprog som hovedfag, og han var saaledes en af landets bedst videnskabeligt udrustede præster. Han var en tung natur, mest studerekammerets mand, og som landsbypræst naaede han ikke at forkynde, saa menigheden blev fastholdt. De forstod ham ikke i kirken, men ved husbesøg og hos syge kunde han være til velsignet hjælp. Det var ham en smertelig skuffelse, at han ikke blev professor i khst. 1923 efter biskop Ammundsen. Senere søgte han forgæves herfra, men han havde glæde af at forelæse ved det begyndende teologiske fakultet i Aarhus. Videnskaben var hans hovedinteresse, »og det synes at have kostet ham noget af den menneskelighed, som er en styrke for en præst. Han kunde i fortrolige samtaler sige, at han vilde føre menigheden frem ad forstandens og viljens faste veje. Denne indstilling var maaske den væsentligste aarsag til, at mange søgte til Aalsø kirke«, skrives der fra Vejlby.

19. 22. maj 1936—3. okt. 40: **J. A. Hansen,** fl. t. Gerrild-H., se Kastrup v. Vordingborg.

20. 20. jan. 1941—7. jan. 51: **T. Balslev Clausen,** fl. t. Vedsted, se Tølløse (nu Ollerup-K.).

21. 14. maj 1951—11. juni 59 (Korpssekretær KFUM-spejderne 47): **Elith Møller Olesen,** f. 6. febr. 22 Hvilsom. F.: Gdjr. Ole Martin O. og Magdalene Andersen. Stud. Viborg 41, c. 47[2] (l-109). — G. 24. juni 49 Anna Lise Jensen, f. 24. aug. 24 Hejnsvig. F.: Amtsvejassistent Peter Frederik J. og Ellen Marie Bruun. — Søster g. Laustsen, Skarrild.
Udn. t. præst Diakonissestiftelsen, Frberg 11. juni 59. Lærer Frberg sem. 59.

Udg. 45: Chr. Ulrik Hansen, en ung dansk frihedskæmpers sidste breve fra fængslet, 46: Sct. Georgs hær, digte i den grønne bluse, 50: Medudg. Vore spejdere, haandbog for tropsførere, 51: Paa sporet, krdkundsk. f. spejdere, 2. udg. 57, 53: Kristendomskundskab i spejderarb., 53: Kantate ved Kbhvn.s KFUMs 75 aars jubil., 54: Medudg.: Spejderliv, 3. udg., 58: Børn og unge i dsk. kirkeliv, IMs udv. f. børnegudstj., og ynglingeforeninger (342 s.), 60: Gudelige forsamlinger paa Østdjursland (Aarh. st. aarb.), 60: Bidr. t. spejdernes andagtsbog samt til Omnibusbogen, spejderhistorie, 61: IM og folkekirken 1901-11 (Khst. saml. 7. r. IV), Red. „Førermeddelelser" 49—52, Red. Nyt fra Diakonissestiftelsen 59, Kronikker i Kr. dbl. m. m.

22. 29. okt. 1959 (Hjpr. Tranebjerg 58): **Peder Kristian Poulsen,** f. 20. okt. 24 Sal, Ringkøbing a. F.: Ejendomsbesidder Jens Christian P. og Mariane Sørensen. Stud. Kbh. studenterkurs. 49, c. 55[2] (l-94). Uddannet som diakon paa kolonien Filadelfia 43—46. Hjpr. Sct. Peders k., Randers 28. dec. 56. — G. 3. maj 58 Kirsten Wigh, f. 4. juni 37 Randers. F.: Installatør Henry W. og Britta Jensen.

Litt.: Elith Olesen: Gudelige forsamlinger paa Østdjursland, Aarh. st. aarb. 60. Se iøvr. ovf.

LYNGBY-ALBØGE

Lyngby sogn, 3302 ha, er højtliggende, bølgeformet, Hoed-aadalen er grænse til Rosmus, lette jorder, flere smaaskove. — Byerne: L. (364 indb.) med fh., bibl. i den gl. skole, alderdomshjem i højskolens gl. bygning, sportsplads, genforeningssten, — Trustrup (709 indb.) med mh. (Bethania) fra 1913, fh., politist., sportspl., endestation for Ebeltoft-banen, butikker, industri osv., — Fladstrup, Allelev med fh., hg. Lykkesholm og Fævejle, flere større gaarde. Stor arbejderbef., vanskelige og splittede sociale forhold. Hvilehjem.

Oldtidsminder: En langdysse, nogle høje, Egehøj og Louisehøj er anselige. Ved Trustrup fandtes 1929 en krukke med 1499 mønter fra Erik Glippings tid. Flere andre fund, et voldsted ved Obdrupgaard. Nygaard (der nu kun har 10 td. hartkorn) ejedes omkr. 1820 af c. theol. N. R. Høvring, der blev sp. i Kolind. Achton Friis omtaler i „De jyders land" den stoute bondetype paa denne egn, f. ex. gdjr. *Peder Vester*, Allelev, over 80 aar, 3 alen høj, bred som en dør, med et ansigt og en imposant skikkelse, saa han kunde have været med i marsk Stigs følge (en gaard i Hallendrup har vist tilhørt marsk Stig). *Peder Vester* var en af de sidste, som rigtigt kunde berette om gamle dages forhold og mærkelige mennesker. De gamle kartekoner kunde fortælle eventyr, *Karen Obens* og *Marikatrine Grøw*, — de gamle spillemænd lige saa, f. ex. *Rasmus Geworen*, der vandrede videnom og vist endda havde spillet for kongen. Rasmus var født i Allelev, navnet Geworen fik han, fordi han havde været hvervet soldat. Han døde i Hyllested. Han sang gerne Mols-digteren *Ras Sams'* (Rasmus Pedersen fra Samsø) viser. De to fulgtes ofte ad paa landevejene. Rasmus Geworen var temmelig forhutlet, men kunstnerstoltheden bevarede han til det sidste. Han vilde ikke spille for alle og enhver. Han døde omkr. 1902.

Albøge sogn, 1952 ha, som hovedsognet, grænser mod nord til Kolindsund, let jord, smaaplantager. Byerne A. med bibl. i den gl. skole, fh., Hallendrup, Søby. Søholm er en af de største gaarde i Kolindsund (ejer: J. J. Legarth).

Oldtidsminder: en langdysse, en hellekiste, 12 høje.

Lyngby og Albøge sogne sammensluttedes 1962 til een kommune.

Centralskole for hele kommunen 1962 ved vejen ml. Lyngby og Trustrup.

Af den ældre præstehistorie

Et epitafium i L. kirke er delvis omdannet til Series pastorum. Baade Wiberg og Series pastorum er antagelig urigtige for de første præsters vedkommende, idet der vistnok er sket sammenblanding eller forveksling. Efter Series pastorum er rækken flg.: *Peder Jacobsen* som skal have været den første provst i Sdr. herred efter ref., *Rasmus Olsen*, kaldet 1578, men blev straks »fortrygt fra kaldet« af mag. *Jens Abed*, som kom fra Rugaard til Fævejle. Han skal være dræbt under en bondetumult paa kirkegaarden. 1580 opgives *Mads Christensen* som sp., men han var svag og maatte strax opgive kaldet. Desuden opføres i tiden til 1602 *Niels Rasmussen*, *Niels Pedersen* og mag. *Niels Katholm* († 1598 ved skarnsfolk) som sp. Efter hans død kaldtes den »fortrygte« hr. Rasmus igen († 1602).

I Khst. saml. 3. r. III, 102 f. oplyses, at Rugaard, Rosmus sogn, som tilhørte Øm kloster, blev mageskiftet 1579. Den sidste abbed i Øm kloster, *Jens Simensen* blev ved klostrets nedlæggelse aflagt med det under klostret hørende Rosmus sognekald og fik præstegaarden, samt Rugaard og en anden gaard i sognet. For at holde ham skadesløs lod man sp. i Lyngby-A. bytte kald med ham, dog saaledes, at denne præst, foruden at faa Rosmus beholdt Albøge sogn og Lyngby præstegaard, medens Fævejle overlodes hr. *Jens* († 1579) som præstegaard. 1581 forenedes Lyngby og Albøge sogne atter. (Trap, Rd. amt 1963, 976). Præsterne *Peder Jacobsen* og mag. *N. Katholm*, synes at have boet paa Fævejle. Klarhed i præsterækken haves først fra 1605, da *Niels Sørensen Nykirk* (1605-51) blev sp. her. Han var gift 2 gange, havde 23 børn, hvoraf mange blev præster. Hans sønner tog navnet Lyngbye. Han mindedes her ved epitafium og maleri fælles med epitafiet over provst *Svend Sørensen Leth* (1651-85) (se Khst. saml. 7. r., II, 241).

Epitafiet i Lyngby kirke blev opsat i 1666 over Niels Sørensen Nykirk (og Svend Sørensen Leth). Da højre side blev omdannet til en series pastorum, blev en stor del af tavlen dækket, og hvad der oprindelig var der, véd man ikke. Der kan have været skriftsteder o. lign.; men det hyppigste ved epitafier er jo, at præstens hele familie — selv de døde børn i deres kister — males af. Antager man, at dette ogsaa har været tilfælde her, er *Niels Sørensen Nykirk's* to koner, Else Nielsdatter Ørsted og Mette Thmasdatter Lyngaa samt en mængde børn — han havde jo 23 — blevet overmalet. Men hvem er saa de resterende personer? Ja, nederste person er naturligvis Svend Sørensen Leth og over ham Niels Sørensen Nykirk — men saa de andre?

Niels Sørensen Nykirk's sønner, der blev præster, var:

1) Jens Nielsen Lyngby - 1642 sognepræst i Helgenæs, 1671 provst. Jens Nielsen Lyngby var gift hele 4 gange og stadig med en ny kone, der var yngre end den forrige!
2) Niels Nielsen Lyngby - ca. 1642 sognepræst Brabrand og Kasted. Niels Nielsen Lyngby blev i 1658 „af svenskerne hængt op i sit skæg. Men da de derpaa ville sætte over Brabrand sø, gik baaden under, og de druknede alle."
3) Thomas Nielsen Lyngby -1654 sognepræst Hørby.
4) Anders Nielsen Lyngby - 1666 kapellan Tirsted, 1675 spr. Nors og Tved, 1680 provst.
5) Søren Nielsen Lyngby - 1667 nederste, 1670 overste kapellan ved Roskilde domkirke.
6) Claus Nielsen Lyngby - 1669 sognepræst Aalsø og Hoed.
7) Christen Nielsen Lyngby - 1674 sognepræst Hvejsel og Givskud, 1677 Aalsø og Hoed, 1685 provst.

Provst mag. *Fr. Thomsen Lyngbye* (1685—1734) var sønnesøn af Niels Nykirk. Han blev konsistorialraad, og fik hg. Vedø med sin 2. hustru. Provst *Hans de Hemmer* (1734-81) var dattersøn af biskop dr. *Math. Foss*, Aalborg. De Hemmer omtales anerkendende af biskop Hygum, men man ved ikke, om han var pietist. Af hans 16 børn blev een sp. her: Men først var *Chr. Hansen Barfod* sp. her 1781-85, han havde været sp. i Tirstrup-F. siden 1768. *Henrik de Hemmer* (1785—1806) havde været sp. i Tirstrup-F. siden 1781, da han kom tilbage til sin faders embede. Han var hjpr. her hos sin fader 1774-81. (Var vist pietist, se s. 361). Atter fulgte en sp., hvis fader havde været sp. her: *H. P. Barfod* (1808-22), fl. t. Fakse, hvor han blev provst (se der).

H. P. Barfod var en af egnens betydeligste præster. Han havde 1795 oplevet Københavns brand, blev 1796 sp. i Branderup, Sdj., hvor han forgæves søgte at faa oprettet et seminarium. I Lyngby lykkedes det ham 30. apr. 1812 at faa oprettet et **skolelærerseminarium.** Dets formaal var rent praktisk at uddanne bønder til lærere uden at hæve dem ud over bondestanden. Seminariet fik stor betydning paa egnen. Mange lærere udgik herfra, 1821 fik B. rang med amtsprovster. Han var en kraftig personlighed, der med strengeste nøjagtighed røgtede sine embeder, dog uden pedanteri. Han var begavet, men ikke synderlig aandrig taler, en udmærket kateket og en fortrinlig seminarieforstander (BDG. I, 144). To gange afslog han tilbud om en bispestol. Han var livlig, udrustet med stor arbejdslyst og virketrang. Han var gift 3 gange, havde 12 sønner og 2 døtre. Hans 2. hustru hed *Charlotte Guldberg* og var datter af en fætter til statsminister Ove Høeg Guldberg. Hun var først gift med degnen i Odder *Jørgen la Cour*. Efter hans død blev hun gift med H. P. Barfod og havde da sin yngste søn: *Laurits la Cour* med til Lyngby. Han købte i 1824 *herregaarden Skærsø*, og fra hans hjem stammer de kendte la Cour'er, som betød saa meget her paa egnen (se Jørgen la Cour, Aalsø-H.). Blandt B.s sønner var præsterne B. i Kippinge, Arninge, L.

Lyngby, historikeren *Imm. Barfod*, Vaabensted, og historikeren *Fr. Barfod* (Stamt. 5). B. havde særlige evner som administrator og pædagog. Hans søn, *Fr. Barfod*, skriver, at H. P. B. »i sit livs middag var inderlig gennemtrængt af tidens rationalisme«. Herpaa tyder ogsaa de prædikener, han udgav efter 1808: en rationalistisk forkyndelse om Guds forsyn og om moral. Tillige viser de, at han var stærkt patriotisk interesseret. Senere blev han under paavirkning af en af sine sønner mere kristeligt positiv. Flere prædikener er over aktuelle emner (om begivenhederne 1807 flg., om beroligelse for lidende), desuden skrev han digte, fædrelandssange og virkede for almuebiblioteker. (E. I, 73, H. P. Barfod: Minder fra et langt liv, 1921, s. 4 f., DBL. II, 165). Seminariet fik 30. apr. 1813 kgl. anerkendelse, og *alle de flg. sp. var tillige seminarieforstandere*, indtil seminariet nedlagdes efter lov af 9. marts 1872 fra 1. juli *1874*.

Chr. Plesner (1823-33) flyttede til Ledøje-S. (var kendt for udgivelsen af Campes: Robinson Cruso (1814). Biskop Mynster omtaler ham som en god kateket, hans prædiken var ret god, uden synderligt liv. (Mynsters vis. I, 260).

Niels Sidenius (1833-43) flyttede til Hesselager, havde været vicepræst og lærer hos biskop Bojsen, Vesterborg seminarium, en værdig, stilfærdig mand, præget af oplysningstiden.

Tiden efter 1843

Sognepræst lic. theol. *Fr. Nielsen* (1843-56) tilhørte den moderat-konservative retning, der bestemt holdt paa skolens forbindelse med kirken; han var politisk nationalliberal, samarbejdede med *H. N. Clausen* for at faa indført frivillige menighedsraad, og i et (stadigt aktuelt) skrift kæmpede han for kirkens ret til sin ejendom. Biskop *Brammer* havde gerne set ham som stiftsprovst i Odense, han var »en begavet taler, dygtig disputator, ikke grundtvigsk, nidkær og flittig, besjælet af følelse for kirkens og præstestandens værdighed, noget ømfindtlig over for sit eget værd« (se her IV, 186). De af hans prædikener, som er trykt, gør et stift, noget skoleret indtryk, fasttømrede solidt paa skriftord og traditionel luthersk dogmatik. Hans klarhed gjorde ham til en fortrinlig pædagog, og denne klarhed præger ogsaa hans meget benyttede psykologi for seminarier (udgivet 1858). Han var medlem 1848 af det aldrig sammenkaldte erfarne mænds raad, blev senere landstingsmand. Oprindelig vilde han vist være videnskabsmand (hans disputats handlede om kirkefædrenes daabsopfattelse), men det blev paa praktiske omraader, han fik betydning: som en habil prædikant og som en dygtig seminarieleder, der prægede en række dygtige lærere.

I disse aar kom *lægmandsbevægelsen* hertil. Da lic. Fr. N. kom til Lyngby, var kirkegangen ringe, men »han saa den forbedre sig, og han havde meget ofte den glæde at se flere vogne fra Grenaa, som bragte tilhørere i hans kirke.« Han var »ikke nogen ringe præst«, og han stillede sig positivt over for de vakte lægfolk. Den nyvaagnende lægmandsselvstændighed (efter de mange aars herremandsformynderskab) fik en af sine centraler i Lyngby-A. — Det begyndte med de tilflyttede vakte fynboer (se s. 339), men snart kom nogle af egnens beboere med. Den mand fra Østdjursland, som fik størst betydning blandt de vakte, boede i Fladstrup, Lyngby sogn: *Frands Pallesen*.

Frands Pallesen (f. 15. dec. 1803 i Sivested, Tørstrup sogn, † 1890) blev tidligt forældreløs, havde en svær og slidsom barndom, men han havde gode evner. Han blev gift 1828 og købte en lille ejendom i Fladstrup, som han efterhaanden udvidede ved at købe stykke efter stykke til, indtil den blev en af sognets største og bedst drevne bondegaarde. Han var som ung temmelig voldsom, præget af drik og slagsmaal, ikke bange for at snyde myndighederne med told og hjemmebrænderi. 1844 brændte hans gaard som følge af en drengs leg med de da lige indførte spændende svovlstikker, — et livsværk blev lagt i aske. Dermed begyndte *Frands Pallesens* ejendommelige omvendelseshistorie. Den er fantastisk, men pastor *Elith Olesen*, som beretter den, tilføjer, at den er vidnefast. Ildebranden og »et smerteligt fald i hans liv« havde rystet ham aandeligt, og da han i sin anfægtelse og nød gik i kirke, hørte han sin sognepræst, lic. *Fr. Nielsen* prædike over texten: Dersom din haand forarger dig, hug den af, dersom dit øje forarger dig, riv det ud! Da brast det for den aandeligt vankundige og sjæleligt uafbalancerede mand. Han tog ordet bogstaveligt, prøvede først at skære sit øje ud, og da det mislykkedes, fik han fat i en økse, og gjorde sig alle anstrengelser for at hugge højre haand og fod af. Skønt han manøvrerede med venstre haand, var det lige ved at lykkes med højre haand; han gjorde sig selv til krøbling paa livstid med en ubrugelig højre haand. Blødende af saar gik han til præsten for at høre, hvad han skulde gøre. Præsten fik ham forbundet og bragt i seng. En langvarig aandelig krise fulgte efter denne dramatiske episode. *Henrik Jensen*, Homaa, hørte om hans anfægtelser, besøgte ham og blev ham til megen aandelig hjælp. Frands Pallesen naaede frem til en helhjertet omvendelse og følte sig snart hjemme blandt forsamlingsfolkene i Homaa. De to mænd sluttede et nært venskab og kom til at høre uadskilleligt sammen i denne vækkelsestid. De holdt gudelige forsamlinger ikke blot i deres hjem, men rundt paa egnen og supplerede hinanden godt (se s. 348-49). Deres forkyndelse var eensporet pietistisk. I foraaret 1855 drog *Henrik Jensen* og *Frands Pallesen* paa en længere rejse til de vakte paa Fyn og i Bjerre herred ved Horsens, i maj var de paa Sjælland, hvor de stiftede bekendtskab med *Jens Larsen*, Værløse, og i efteraaret 1855 kom *Jens Larsen* her til Djursland paa sin store missionsrejse, hvor han holdt sin første forsamling i Homaa hos *Henrik Jensen*. Han blev her en maaned, han holdt forsamlinger baade i Fladstrup og paa Lyngby seminarium, som lic. Fr. Nielsen velvilligt aabnede for ham. Med glæde konstaterede han, at lic. Fr. Nielsen og hele lærerstaben overværede hans møde. *Jens Larsen* var ikke vant til præsternes velvilje paa Sjælland. I juni 1856 var *Jens Larsen* atter paa møderejse i Djursland og holdt møder baade i Lyngby, Fladstrup og Trustrup, men derefter kom bruddet mellem *Jens Larsen*, der var grundtvigsk, og *Henrik Jensen* og *Frands Pallesen*, der var pietistiske. *Henrik Jensen* sluttede sig en tid til *Grunnets* frimenighed, men vendte tilbage til

folkekirken. Dette var antagelig grunden til, at *Henrik Jensen* ikke blev antaget af IMs bestyrelse som kolportør 1863, medens *Frands Pallesen* blev antaget, senere blev han indremissionær, og han øvede en betydningsfuld gerning her paa egnen til sin død. Det hedder, at han 1863 havde solgt en stor mængde opbyggelige skrifter (bl. a. 400 Ny testamenter og mange bibler), han var »levende og indtrængende ledet af Guds aand, han taler Guds ord i hvert hus, hvor han kommer« (IM tid. 1863, s. 462). Han havde ogsaa forbindelse med *P. Larsen-Skræppenborg* en tid. *Henrik Jensen*, som havde begyndt bevægelsen, gled ud og blev glemt.

I julen 1863 var den blinde *Jens Dyrholm* gæst hos Frands Pallesen, og de holdt møder sammen. Fra 1870 var Pallesen svag, men stadigt nidkær. Han var kendt over hele Østdjursland. Hans sidste ord, før han døde 24. jan. 1890, var: »Fred, fred, fred overalt.« *Vilhelm Beck* satte ham højt, samarbejdede med ham her, og skrev: »*Frands Pallesen* var en udsending saa tro, saa nidkær, saa utrættelig, at missionen ikke har haft nogen mere trofast arbejder end ham.« (IM tid., 1890, s. 187). Pastor *P. E. Blume*, der var i Vistoft, skrev, at *Frands Pallesen* flere gange kom til Vistoft, og han var vist inde i hvert eneste hus i sognet« (IM tid., 1907, s. 683), jvf. IMs hist., 1912 (se registret).

Pastor, prof. *C. Langhoff* (1856-70) var en dygtig præst og seminarieforstander. Han havde været adjunkt i 7 aar (og var saaledes kendt med undervisning) og præst i 5 aar, før han kom hertil. Han var en bestemt karakter, havde gode talegaver og et smukt organ, hvilket i forbindelse med hans omhyggelige forberedelse baade til gudstjenester og til undervisning, gav ham anseelse. Hans forkyndelse var stemningsrig og smuk. Der var god kirkegang, og hans bibellæsninger i skolerne om vinteren var godt besøgt. Som seminarieleder havde han et særligt talent. Han blev 1863 udnævnt til titulær professor. Lyngby seminarium blev et af landets bedst udstyrede og mest ansete seminarier. Han hævdede disciplinen haardt, men retfærdigt. 1865 blev han tillige provst i det store provsti, og 1868 medlem af kirkekommissionen, hvor han stillede forslag om tilvejebringelse af en bestemt form for trosbekendelsen. *Vilhelm Beck* ansaa Langhoff for at være »fortrinlig til at spille anden violin« ved de møder de holdt sammen rundt paa egnen, især paa Skærsø. Men sandheden var vist den, at den noget stive, lidt højtidelige provst inderst inde ikke kunde udstaa sin rapmundede kollega i Ørum. *Becks* store indgang i egnens sogne var nok en af aarsagerne til, at L. søgte bort fra dette ønskeembede og slog sig ned langt borte fra Becks virkekreds. *Beck* fik naturligvis intet at vide om dette. Han roser professor *Langhoff* i sine erindringer. Langhoff var ogsaa med i »Kristelig forening for Sønder herred«, der stiftedes 1858 og opløstes 1861 i kiv og spektakel. Lyngby var i Langhoffs tid et aandeligt centrum, ikke fordi han egentlig sluttede sig til forsamlingsbevægelsen, men hans velbesøgte møder paa seminariet og hans bibellæsninger satte spor.

Han havde ogsaa en egen evne til at faa dygtige medarbejdere paa seminariet. Navnlig var der 3 lærere, som fik betydning. 1) Pastor *M. A. Siegumfeldt*, som blev andenlærer paa seminariet 1861, havde deltaget i krigen, været med i Istedslaget, fik megen indflydelse paa sine elever, der mindedes ham med kærlighed. Ikke faa blev blivende paavirket af ham, selv var han stærkt paavirket af Grundtvig. Hans forhold til *Vilhelm Beck* var mere helhjertet end *Langhoffs* forhold til Beck. *Beck* og *Siegumfeldt* kunde nok skændes om grundtvigianismen, men *Beck* satte S. højt, og S.s bibellæsninger paa seminariet var efter Becks hjerte. Efter bruddet mellem Vilh. Beck og Vilh. Birkedal 1867 kølnedes forholdet. Pastor *Siegumfeldt* var ganske vist ven med baade *Vilh. Beck* og med *Frands Pallesen* og deltog i de gudelige forsamlinger; men han var grundtvigianer. Dette mærkedes nok især i hans skolearbejde. Dér kunne han støde sammen med sine missionske kolleger paa seminariet, saa det ogsaa kom til at optage eleverne baade for og imod de frie skoletanker. At han i den retning havde betydning kan ses af, at det er fra hans tid flere kendte grundtvigske skolemænd er udgaaet fra seminariet: *Otto Lange*, der oprettede Rønde højskole, *C. C. Egens*, Dalbyneder, *Jens Bek*, Mellerup, *Jens Lund*, Vejstrup. — 2) Pastor *Erik Begtrup Holst*, der var hjpr. og lærer ved seminariet 1861-71, var meget yndet af forsamlingsfolkene, han var ikke nogen fremragende prædikant, men han var meget elskværdig, Vilh. Beck roser ham (og fremstiller det, som om Langhoff og Holst sluttede sig til IM, da Beck og Johs Clausen foretog deres store møderejse (1865). Lærer *I. Bruun*, som blev dimitteret fra seminariet i 1861, skriver i Randers amts hist. aarb. 1932) derom og tilføjer, at *Holst*, som var i familie med *Bruun*, sagde til *Bruun:* »Siden *Beck* kom til Ørum, føler *Langhoff* sin stilling paa seminariet undergravet, og han tænker stadig paa at flytte til en egn, hvor Becks indflydelse ikke gør sig gældende, slig pave vil jeg helst have paa afstand.« — 3) En 3. seminarielærer blev Becks discipel og tro ven gennem hele livet: *Sigvardus Høyer* (f. 1822, † 1902). Han var født her i Lyngby, hvor hans fader var seminarielærer (og senere blev sp. i Tirstrup-F. og Pedersborg-K.). *Sigv. Høyer* blev student fra Sorø 1843, begyndte at studere teologi, men brød af, tog lærereksamen her fra Lyngby sem. 49 og blev samme aar lærer ved Lyngby seminarium, hvor han virkede til 1873, da han blev antaget som indremissionær. 1875 tog han bopæl i Aarhus. — Fra seminariet fik han det skudsmaal, at han var »ilter, men hurtigt blev god igen, hjælpsom og tjenstvillig«, gav meget bort, skønt han var fattig. En fattig seminarist, der havde et daarligt hjem, optog han i sit hjem. Da *Vilhelm Beck* paa sin missionsrejse holdt gudstjeneste i den store Lyngby kirke 10. nov. 1865, fik *Høyer* sit første stød til vækkelse, og da *Beck* blev sp. i Ørum kort efter, søgte *Høyer* ofte *Becks* kirke. Han holdt møder, først i sit hjem i Lyngby, saa ud over hele egnen. Hans arbejde bar god frugt i sognene. Da seminariet blev nedlagt, antoges han som indremissionær. Han arbejdede med mund og pen, skrev mange bidrag til IM tid. under mærket »-r«, han fik bygget missionshuset »Ebenezer« i Aarhus. 1879 havde han en konflikt med indremissionær *Jul. Dahlstrøm*, der holdt paa, at kolportørerne (missionærerne) burde være lægmænd, men Høyer var »boglærd« (c. phil. og seminarist), og Dahlstrøm fik flertal blandt kol-

portørerne, saa Høyer blev udelukket fra kolportørmødet i Skartved ved Kolding. Høyer vilde ikke finde sig i denne behandling og klagede til bestyrelsen, der støttede Høyer, men 17 af de 21 kolportører vilde ikke følge bestyrelsen (der støttede Høyer), hvilket Vilh. Beck kaldte »ligefrem oprør«, der enten maatte føre til bestyrelsens afgang eller afskedigelse af de 17 kolportører (Becks erindringer, s. 160). Ved pastor *E. M. Nyeborgs* (Vildbjerg) og *Anders Stubkjærs* »hjertelige lirken« afværgedes »den største fare IM havde svævet i« (Becks erindr., s. 16). *Sigv. Høyer* talte ofte senere ved IMs større møder, var medlem af flere udvalg og var i det hele en af de betydeligste indremissionærer. 1901 fik han lov til at begrænse sin virksomhed p. g. a. svaghed, sommermødets missionærer og deltagere 1901 sendte ham en hjertelig hilsen fra Randers. Da han døde, skrev *Fr. Zeuthen:* »H. var en energisk og ivrig natur, der i alt hellere vilde være blandt de første end blandt de sidste. Men ved siden heraf havde han et varmt og blødt hjerte, aabent for mennesker. Hans altfor gode tro til mennesker bragte ham mange skuffelser, der smertede ham. Han var en trofast søn af den lutherske kirke og stod fast paa sakramenternes grund; han var en fjende af alt sektvæsen og var ængstelig for paavirkning fra reformert side. Med hele sit trofaste, varme hjerte var han knyttet til IM (IM tid., 1902, s. 444). Ogsaa pastor *H. Bjarnesen,* Gudum, skrev mindeord om ham og mindedes ogsaa H.s flid med sin pen til at skrive i IMs tidende.

Professor *Langhoffs* virksomhed prægede kirkelivet, og Lyngby-A. var et af de steder, hvor der var mest aandeligt liv her paa egnen. — Det var ikke let at blive en saa betydelig personligheds efterfølger. Pastor, professor *A. M. A. Kühnel* (1870-76) havde været forstander for seminariet i Tønder 1856-64, var blevet titulær professor 59, og afskediget af tyskerne 1864, hvorefter han blev sp. i Kristrup. Han var en begavet mand, der baade forstod at prædike og at undervise, en dygtig leder, hvis optræden var fast og bestemt, naar øjeblikket krævede det, men ellers venlig og forekommende (lærer N. Nielsen i Randers a. hist. aarb. 1919). I henhold til lov om visse privatseminariers nedlæggelse blev **Lyngby seminarium nedlagt fra 1. juli 1874.** Derved ændredes ikke blot præsteembedets indtægt, forhold og betydning, men dermed ophørte ogsaa den aandelige paavirkning, der udgik fra seminariet over egnen, et forhold, som lovgiverne vist ikke havde overvejet. Da seminariet nedlagdes 1874, blev bygningerne overtaget af Lyngby kommune til skole.

1876 blev *Trustrup* station paa Ryomgaard—Grenaa banen. T. blev snart sognets største by.

Men samtidig med, at seminariet, dette kulturcentrum lukkedes, kom en *invasion* af uheldig art til egnen, og det af ganske materiel præg. For at skaffe mere landbrugsjord var det besluttet, at man skulde tørlægge Kolindsund. Arbejdere fra hele landet strømmede til, mange af dem var højst uheldige elementer, saa tilstandene her blev temmelig utaalelige. Det var ikke noget godt bytte for Østdjursland, og især ikke for Lyngby-A. Man forsøgte at oprette en realskole i en gaard i nærheden, men den gik ikke. Professor Kühnel fandt forholdene saa ændrede, at han søgte bort.

Pastor *H. P. L. Petersen* (1876-93) havde været tysklærer i 21 aar, før han blev præst (i Ølst), ofte med mange timer dagligt. Dette opslidende arbejde havde præget ham. Han var meget punktlig og samvittighedsfuld. I hans sidste aar her mærkedes bevægelsen fra Feldballe-N., hvor *Axel Busch* blev sp. 1888. Mange, navnlig fra Albøge, gik i kirke hos Busch, der ogsaa holdt talrige møder og gudstjenester i Lyngby og Albøge. Dette blev til styrkelse for det lille IMs samfund i Fladstrup, hvor den gamle *Frands Pallesen* stod som leder. Der blev ogsaa IMs samfund i Trustrup og i Albøge.

Pastor *E. Æ. Lützen* (1893—1924) var en elskelig personlighed, som vandt god indgang med evangeliet, og kirkegangen voksede atter. »Sandheden i evangeliet blev ikke borte i elskeligheden; den kom, som den er, klar og skarp, medens kærlighedens umiskendeligt gjorde sig gældende.« Han var utrættelig i at tage rundt i sit store pastorat, og hans gerning her gennem en menneskealder medførte ikke blot, at han kendte alle i sognene, men ogsaa, at han fik en stærk position og virkede i høj grad samlende, han var afholdt og anset af alle« (Algreen-P.). Hjælpepræsten, pastor *P. Ilsøe,* mindedes som en dygtig ung præst. Han samlede ikke faa.

Da realskolen ikke kunde gaa, sluttede nogle mænd sig sammen fra Lyngby og Albøge for at købe realskolen, hvad de gjorde, og derefter oprettede de **Djurslands højskole** med lærer ved Dalbyneder højskole, cand. phil. *Nordahl-Petersen* som forstander. 3. nov. 1897 blev højskolen indviet. Skolen har ofte skiftet forstander. Nordahl-Petersen virkede her til 1903, saa kom *Johs. Nielsen* til 1909, *J. Hansen* til 1914, *Severin Andersen* til 1916, *Siewertz* til 1921, derefter atter *Severin Andersen,* saa *Th. Laursen* (f. 91). Han var lærer ved Uldum højskole, da han i august 1928 overtog Djurslands højskole. Solgte i 1939 skolen til en kreds af egnens husmænd, der udvidede den og moderniserede den. Var derefter forpagter af skolen til oktober 1947, da han fik stilling i folkeskolen. Han var formand for Lyngby ungdomsforening, der holdt sine møder paa skolen. I hans tid fortsattes skolens efteraarsmøder for egnens folk, ligesom der var en foredragsforening. KS-kreds holdt derimod op kort efter 1928. Den flg. forstander, *Niels Marinus Jensen* var lærer paa Ollerup højskole, da han i 1947 blev forstander for Djurslands husmandsskole. 1949 flyttedes skolen til Kalø og fik navnet: *Kalø landboskole.* Skolen har gjort en indsats til gavn for ungdommen, og det fik i sin tid betydning, at pastor *Lützen* støttede den aktivt og havde timer der.

1901 aabnedes banen til Ebeltoft fra Trustrup.

Skønt der ikke var mange IMs folk, blev Trustrup efterhaanden noget af et samlingssted for større IMs møder paa egnen. 8. apr. 1913 indviedes et mh., indremissionær *Lausten* var drivkraften ved bygningen af mh., og arbejdet blev øvet flittigt med børne-, ungdoms-, samtale- og missionsmøder. *Otte Pallesen,* Fladstrup, karetmager *Henriksen,* Trustrup, vognmd. *Johs. Andersen,* Albøge, entreprenør *Anton Møller* har baaret arbejdet m. fl. Nu er gdjr. *Aage Nielsen, Engbo,* Trustrup, fmd., ungdomsarbejdet ledes af *Poul Holm.* 1916-25 virkede indremissionær *Kr. Mich. Andersen* i Trustrup. Bmd. *S. Skaarup,* Obdrup, ledede i flere aar søndagsskolen. Til

missionshusets 50 aars fest blev huset smukt istandsat 1963. Her talte pastor *Ilving* over ordet: »Vort garn vi sætte ved højlys dag og ikke i de smalle sunde.«

Det grundtvigske arbejde har (foruden højskolens mænd) været baaret af lærer *Østergaard*, L., gdjr. *N. Kolind*, Fladstrup.

Pastor *M. Nielsen* (1924-42) var en meget beskeden mand. Han var samvittighedsfuld og tro i sit arbejde, flittig til at besøge syge og gamle, cyklende rundt i sit store sogn. Men den meget ringe kirkelige interesse gjorde ham modfalden, hvilket kunne mærkes i hans prædikener.

Provst *S. V. Ilving* har virket her siden 1942. Forholdene skildres 1963: Østjyske, ringe forhold, smaa IM kredse, sdsk., KFUM og K., 3 fh., foredragsf.

1924 oplyses: Kkg. god, 9—10 og 6—8%, ingen fremtrædende kirkelig retning, 1 mh., 2 IM smf., højskole, IM har sdsk. og en lille KFUK. Højskolen driver ungdomsarbejde, kreds af DMS, enk. baptister. Ret stor arbejderbefolkning. 1931: Kkg. 10 og 8%, lille IM kreds i A. større i L., ialt c. 75, KS (78), gr. ungdomsf., KFUM og K. 1939: Kkg. 7 og 6%, smaa IM kredse, gr. ungdomsf. 1947: Kkg. 3%, østjyske forhold, ringe, lille IM smf., KFUM og K, gr. ungdomsf., 3 fh., husmandsskole, vanskelige og splittede sociale forhold. — 1959: Kkg. 2%, østjyske forhold, ringe. Smaa IMs smf., sdsk., KFUM og K, hvilehjem, 3 fh., 1963, se ovf.

Folketal. 1850: 1052 og 402; 1901: 1625 og 676; 1921: 1739 og 600; 1955: 1740 og 541; 1960: 1753 og 511.

Altergæster: 1922: 461 og 227; 1934: 451 og 168; 1942: 390 og 150.

Menighedsraad. 1922: 4 gr., 4 IM, 5 u. p., 1934: 5 IM, 8 u. p., 1945: 3 IM, 10 u. p., 1957: 2 IM, 3 soc., 8 u. p., 1961: 3 IM, 3 soc., 7 u. p.

Lyngby kirke, ved landevejen, øst i byen, er anselig, smuk, hvidkalket, blytækt. Det romanske skib er af kridtstenskvadre, skraasokkel, arkadegalleri under taget, begge døre bevaret. I gotisk tid er koret revet ned og skibet forlænget mod øst med tresidet afslutning, overhvælvet, vestgavlen forhøjet med kamgavl. Senere tilføjedes det svære taarn med kamgavle i nord-syd, sakristi (nu ligkapel) og anseligt vaabenhus med kamin i væggen. 1903 fandtes kalkmalerier, der delvis blev overhvidtet. Alterpanel med landskabsmalerier fra c. 1720, anselig altertavle fra 1664 udskaaren i bruskbarok (korsfæstelsen i midten), stafferet delvis af pastor Fr. Lyngby 1696, barokke stager, knæfaldsskranke fra 1702 med udsavede balustre. Romansk granitfont med tovsnoning, ranker og dyrefigurer, hugget af mesteren Horder. Renæssanceprædikestol fra c. 1625 med dobbelte korintiske søjler, arkadefelter og himmel. Øverst i kirken nogle herskabsstole. Gravminder i vaabenhuset, ligsten. Om Series pastorum, se ovf. 250 sd. Orgel (nyt fra 1944). Planer om restaurering. — Paa kirkegaarden en romansk ligsten med figurer. Kirkegaardsmuren var 3,8 m høj og 1,7 m tyk, indtil 1854, da den nedbrødes til sin halve højde. Et sagn fortæller, at en adelig jomfru byggede kirken, hvorefter hendes søster lovede at bygge en mur, der var dyrere end kirken. (Muren kostede 1 skilling mere end kirken!).

H. Storck: Grenaa-egnens kridtstenskirker, s. 6, Løffler, pl. XIV, Mackepr. 299, 301.

Albøge kirke ligger højt, har skib og kor ud i eet med tresidet afslutning (en romansk kirke smst. er revet ned i middelald.). Gotiske hvælv. Smalt taarn, aabent mod vest, kamgavle. To sengotiske portaler bevaret. Vaabenhus mod syd. Alterpanel med tæppemønster. Højrenæssancealtertavle med tredelt hovedstykke (i midten: Hyrdernes tilbedelse) og nyere topstykke. Maleriet af C. Tilly (1855), gotiske stager, simpel, romansk granitfont med løvefigurer. Prædikestol fra c. 1625 med himmel. Nyere stoleværk. Enk. renæssancepaneler opsat under orgelpulpituret. Mindetavle. Chr. III.s bibel af 1550. Middelald. klokke, omstøbt 1900.

Mackepr. 277.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 109 rug, 122 byg, 151 havre. b) 46 byg, 96 rdl. c) Naturalier. d) 325 rdl. e) 90 td. ld., 7 td. hartk., 4-længet, udm. prgd. fra 1859, kamgavle, 55 alen lang, stuehuset for sig. Seminarium i bygning for sig, 90 elever. Sp. faar 400 rdl. som seminarieforstander (samt 400 rdl. til hjpr.). 1870: Regul.: 3228 kr., netto: 5498 kr., herredets højst lønnede embede. 1913: 1. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl. — Prgd. fra 1859.

20. 2. juni 1843—10. apr. 56 (sp. Jebjerg-L. 24. maj 36): Professor, lic. theol. **Fr. Nielsen,** fl. t. Torkildstrup-L., se Toreby.

21. 7. sept. 1856—17. maj 70 (sp. Mosbjerg-H. 8. juli 51): Professor **C. C. L. Langhoff,** provst her 7. okt. 65, fl. t. Bøstrup, se der.

Hjælpepræst hos prof. Langhoff:

1857-61: *M. A. Siegumfeldt*, se Søften-F. (Andenlærer seminariet 61).

21. aug. 1861 — 16. jan. 71: *Erik Begtrup Holst*, f. 16. nov. 23 Store Hedinge. F.: Sp. i Borup-K. (af Højby) Ernst Henrik H., † 67, se der. Stud. Sorø 54, c. 61[1] (hi), † 16. jan. 71. — Ugift. — Søster g. Holm, Tølløse- Aa., farbroder: Longelse-F. — Se ovf.

22. 6. aug. 1870—4. sept. 76 (sp. Kristrup-H. 22. marts 67): Professor **A. M. A. Kühnel,** fl. t. Sengeløse, se der.

Hjælpepræst hos prof. Kühnel.

1871-73: *K. K. F. Rønne*, se Stecns frimenighed.

23. 13. dec. 1876—6. febr. 93 (sp. Hyllested-R. 10. juli 72): **Hans Peter Ludvig Petersen,** f. 5. okt. 18 Kbh. F.: Bud i generalkommissiatets koll. Henrik P. og Birthe Olsen. Stud. Brgdssk. C. 37, c. 45[1] (h), lærer Brgdssk. C. 40—61, sp. Øls-H.-D. 18. jan. 61, afsk. 6. febr. 93, † 6. apr. 02. — G. 28. apr. 47 Ida Amalie Petersen, f. 5. apr. 18 Kbh., † 10. juli 96. F.: Instrumentmager Adolf P. og Else Marie Høgstrøm. Stedfader: kgl. kapelmucikus Joh. Thræn.

Pastor P. var vokset op i et lille hjem under fattige kaar. Han ernærede sig som student ved tyskundervisning og blev en meget anset lærer i dette fag. For at kunne leve anstændigt tog han ofte 10—12 timer hver dag. Engang, da han gerne vilde gøre en lille udflugt, men ikke havde raad til det, fik han den idé at skrive en lille tysk formlære. Han var kun et par timer om det; han havde jo den tyske grammatik i hovedet. Han gik op til en forlægger i haab om at kunne faa den udgivet, og han haabede ogsaa at faa en halv snes rigsdaler i forskud. Men hans navn var saa godt, at forlæggeren strax gav ham 50 rdl. paa haanden, og senere fik han jævnlig sendt samme sum. Det kom ham til gode i Øls, hvor han pludseligt skulde være landmand. — Pastor P. var meget flittig og pertentlig, overmaade samvittighedsfuld. Han var næppe kommet hjem fra kirken om søndagen fra eftermiddagsgudstjenesten, før han undersøgte næste søndags evangelium og levede med det hele ugen. Han læste hver dag 2 kapitler i NT. GT kunde han ikke lide at læse; der var saa meget, han ikke syntes om. Derimod havde han en større bibelhistorie, som han hver dag læste et stykke i. I de senere aar var hans hukommelse en del svækket. (Randers amts avis 9. apr. 02). HF. I, 692). Se iøvr. ovf.

Hjælpepræst hos pastor Petersen:

1892-93: *P. Ilsøe*, se Karlby-V.

24. 17. apr. 1893—28. juli 1924 (Missionær, Grønland 23. febr. 83): **Edvard Ægidius Lützen,** f. 18. okt. 57 Torshavn. F.: Lærer Andreas Christian L. og Eva Margrethe Frederikke Jacobsdatter. Stud. Sorø 77, c. 82[2] (l), huslærer Lyderslev prgd., afsk. 28. juli 24, † 7. febr. 36. — G. 14. marts 83 Emilie Birgitte Clausen, f. 16. dec. 64

Aalborg, † 30. marts 24. F.: Kbmd., senere fabrikbestyrer i Karlskrona Peter Georg C. og Charlotte Marie Margrethe Formann. — Søster g. Evensen, Bregninge-B.

Pastor L. var færing og satte en ære deri. Han havde en god tid paa Sorø akademi (se Soransk tidsskrift V. 190), blev huslærer hos provst Hammershaimb, som han kendte fra Torshavn, og efter en smuk embedseksamen blev han præst i Grønland, hvor han virkede i Godthaab, Frederikshaab og fra 87 i Julianehaab, hvor han ved sin hjertelige færd fik mange venner. Han fik en god gerning i Lyngby-A., fra alle sider omtales hans store elskværdighed, som dog ikke medførte en afsvækket forkyndelse. Han var en irenisk natur, samarbejdede med alle kredse, baade IM og med højskolen, en klar og skarp tænker. Som præst var han utrættelig til at besøge gamle og syge, han fik en stærk position i sognene, var fmd. for den fri fattigkasse, og for hjælpekassen, og virkede meget for børnesagen. Han var interesseret paa mange maader og bevarede til det sidste kærligheden til Færøerne og Grønland. Sammen med pastor *J. L. Balslev*, Vejlby, ledede han de store nationale møder i Lundskov-Homaa sogn. Men krigen 1914 -18 slog dem i stykker (se s. 349). Se iøvr. ovf.

25. 5. dec. 1924—28. febr. 42 (sp. Brøndum-VN. 2. juli 17): **Mikkel Nielsen,** f. 11. juni 74 Tim. F.: Gdjr. Stud. Døckers kurs. 98, c. 05^2 (h_1), huslærer, skolebest. Grindsted 06, sp. Ljørslev-Ø. 23. jan. 12, afsk. 28. febr. 42. — G. 26. okt. 09 Ingeborg Holm, f. 2. apr. 83 Hee. F.: Smedemester.
Se ovf.

26. 13. juli 1942 (sp. Vorde-F.-R. 6. dec. 33): Provst **Svend Valdemar Ilving,** f. 21. marts 08 Kbhvn. F.: Maskininspektør C. C. I. og I. H. D. Larsen. Stud. Frberg 26, c. 33^1 (l). Provst Djurs Nr.-sdr. herr. 16. jan. 64. — G. 10. jan. 34 Else Jørgensen, f. 20. apr. 07 Kbh. F.: Rangermester Frederik J. og A. Arvedsen.

Medl. Midtjysk salmebogsudv. 37—46, Lærer Trustrup realskole.

Litt.: Elith Olesens afhanding om vækkelsesbevægelsen paa Djursland (se Vejlby-H.). F. Elle Jenseen: Pietismen i Jylland, 1944, s. 97, Khst. saml. 6. r. III, 160, 7. r. II, 241, 242, Achton Friis: De jyders land, s. 281, Louis Blauenfeldt: IMs hist., 1912, s. 99, F. Nielsen: Lyngby seminarium, 1851, N. Nielsen: Fra L. seminarium, Rand. a. hist. aarb., 1919, P. Skaarup: L. seminarium, smst., 1922, Om Djurslands højskole, se Dsk. samvirke, 1910, s. 99 f., M. A. Thrue: Trustrup, Jy. byer og deres mænd, 1918, Numismat. foren. bl., 1931, 157 f. om L. seminar. se videre: T. Bundgaard Lassen, Rand. aarb., 1932, 56 f. Om højskolen, se: Djurslands højskole og husmandsskole, udg. af elevforeningen ved 50-aarsjubilæet 1947. Fhv. forstander T. Laursen, nu Odder, er pastoratets kyndige historiker, endv. lokalhistorikeren Søren Pedersen, Jenningkæret, Kolind, Om Frands Pallesen: Et trofast vidne, udg. af indremiss. Frands Pallesen 1914.

HYLLESTED-ROSMUS

Hyllested sogn, 1414 ha, er smalt, langstrakt fra NV til SØ, og grænser mod syd ud til Kattegat, hvor der er en ejendommelig bakkeknude, Jernhatten, der indeholder mergel. Iøvrigt kuperet bakkeland (H. bjerge, Gratbjerg 66 m). Mod nord sletteland. Den bedste jord findes i bakkelandet nær havet, ellers let, sandet jord. Lidt plantage. Byerne H. med fh. fra 1905, jernbanest. H. Skovgaarde. H. bjerge plantage c. 40 ha.

Rosmus sogn, 2835 ha, ret langt og smalt fra NV til SØ, grænser ud til Kattegat mod syd. Mod nord enge ved Hoed aa, en dal, sletteland, mod øst klinter ved havet, paa hævet havbund ligger Nørresø (40 ha) og den udtørrede Søndersø. Nord for R. en bølget flade, mod syd Søndersskov. Skovrigt. Grusmuldet jord, en del mose. Naturskønt. Byerne R. med centralskole fra 1961 (købstadordnet), bibl., fh., sportsplads, kalkværk. Jernbanest., Ørup, Attrup, Balle (ny og gl. B.) 376 indb., udgør sm. m. Hoed by een samlet bebyggelse, fællesmejeri, kalkværker, asfaltfabrik, jernbanest.

Hg. *Rugaard* (74 tdr. hartk.), fredet kl. A., smuk, rødstenshovedbygn. i 2 etager, paa vestsiden 2 ottekantede hjørnetaarne i 3 stokværk, opf. omkr. 1580. Har hørt under Øm kloster. Etrd. Jørgen Arenfeldt († 1717) var kendt for sine hekseforfølgelser ved vandprøver i smededammen, pinebænk og baal. Senere skiftende ejere, en del gods frasolgtes, 1799 blev H. P. Ingerslev eneejer, 1830 overtog hans søn, Casper I. gaarden, som han 1835 tilskødede sin svoger, Mads Schiott (der oprettede S.s stiftelse). 1857 solgtes R. til hofjægerm., kmhr., ltm. Ferdinand Mourier-Petersen († 98), se ndf., medstifter af Hedeselskabet. R. overgik til sønnen, kmhr., hofjægerm. Ad. M.-P., der fortsatte arbejdet, især med tilplantning. Hans søn, hofjægerm. C. M.-P. overtog R. 1950.

Rugaard birk lagdes 1803 under Sdr. Herr. (Jy. saml. 5. r. II, 1935, 294 f.).

Landsbyen Rude (Rove) med 16 gaarde blev nedlagt 1579 ved oprettelsen af Rugaard. Her laa præstens bolig, Rovegaard. R. skove (363 ha), gaar helt ud til havet, bakket, smukt.

Oldtidsminder: En runddysse ved Balle, desuden en langdysse, 3 dyssekamre, 15 høje.

Af den ældre præstehistorie

Hyllested-Hoed var eet pastorat til 1579; den første luth. sp. hed hr. *Rasmus*. Rosmus var selvstændigt til 1579, da det lagdes til Hyllested. Da kongen 1579 bortmageskiftede Rugaard, lod man, for at holde præsten, *Jens Simensen* (den sidste abbed i Øm) skadesløs, præsten i Lyngby-A. bytte kald med ham, dog saaledes, at denne beholdt Albøge og prgd., medens hr. *Jens* († 1579) fik Fævejle som prgd. 1581 blev Lyngby-A. atter forenet (Khst. saml. 3. r. III, 102). Se Lyngby-A. — *Jens P. Welling* (1630-55) ligsten, og *Niels Trane* (1655-89). Prgd. brændte 1689. Mag. *Peder Hansen Steenstrup* (1690—1714) var en lærd teolog. Hans enke giftede sig med eftm., provst *Niels Jensen Holst* (1714—43). *Chr. Irgens* (1743-47) flyttede til Greve-K., *Johan Nielsen Dajon* (1747-88) efterlod prgd. i elendig forfatning. Der høres ikke om pietisme eller anden vækklse her. *Fr. Chr. Hjort* (1789—1820) var en flittig digter og forfatter. Han udgav samlinger af smaa historier og indfald, en fortælling om Gunders rejse gennem Amors rige, arier og sange, et digt om Jægerspris færgegaard, brev til fruentimmer paa landet ang. Bastholms forslag, tanker til eftertanke om sæderne hos landalmuen, en komedie (For seent er forspildt), nytaarsgaver, oversættelser af Catull og en del bidrag til »Det muntre bibliotek for begge køn«. (E. I., 658). Ombyggede prgd. Hjorts navn lyser muntert op i Hyllesteds præsterække. *Peter Worm* (1820-38) flyttede til Kristrup, han var fader til kvindesagsforkæmperen *Pauline Worm* (mindetavle i kirken). *Hjort* var broder til biskop H., Ribe.

Tiden efter 1849

Vækkelserne er gaaet uden om Hyllested-R.

Pastor *S. M. Sørensen* (1838-57) satte prgd. godt i stand uden laan. 1849 generede fjendtlige tropper sognene noget. Pastor S. har i kaldsbogen skrevet en interessant oversigt over pastoratets jorder, deres beskaffenhed osv. Evald Tang Kristensen siger, at han kaldtes »elefanten« (af lærerne), fordi han engang skulde have sagt, at der var lige saa stor forskel paa en præst og en degn som paa en elefant og en mus! (Folkemindesaml. IV). Pastor S. var en dygtig landmand, folk sagde, at han var »dygtig til alt«, han besøgte ofte skolerne, ivrig for lærdom og oplysning. Han raabte højt og optraadte med en vis myndighed, var ret velhavende. Forsamlingsbevægelsen, som lededes af *Henrik Jensen*, Homaa, og *Frands Pallesen*, Fladstrup, synes ikke at have sat spor her, og det ses ikke, at nogen af disse to, ejheller *Jens Larsen*, Værløse, eller *Jens Dyrholm*, har holdt forsamliner her.

Da pastor Sørensen rejste herfra 1857, skrev han i kaldsbogen: »Gud give mig naade til at føre mange sjæle til Herren og derpaa indgaa til hans fred.« Det tyder paa, at han dog ikke var en negativ rationalist, og ovenn. bedømmelse af ham maaske er skæv.

Pastor *A. B. Pontoppidan* (1858-70) var uden særligt partipræg, pastor *Claus Vadum* (1870-72) huskes som en dygtig prædikant, der samlede fulde kirker om sin jævne og evangeliske forkyndelse. — Pastor *H. P. L. Petersen* (1872-76) havde ogsaa god kirkegang; pastor *J. P. Johnsen* (1877-92) kom i modsætning til pastor Petersen meget ud til folk, havde ret god kirkegang, men var tynget af tungsind. I disse aar mærkedes vækkelsen i Feldballe; flere tog dertil for at høre pastor *A. Busch*, men IM fik ikke større indpas.

Pastor *H. U. M. Barfoed* (1892-97) var grundtvigsk af overbevisning, men favnede vidt, IM's folk var hans venner. Han tog energisk fat, samlede ikke faa, folk mærkede, at han vilde dem det bedste. Han mindes som en glad mand, hvis rungende latter spredte fest (se her V. 120). Han var af gl. præsteslægt, sine fornavne Hans Ulrik Møller arvede han fra præsteslægten Møller (biskop Rs. M.). Han skrev her en del bladartikler, kristelige smaastykker i afholdsdagbladet »Reform« og i »Søndagslæsning«. Han havde dog lidt trange aandelige kaar, og dertil kom økonomiske vanskeligheder.

Digterne *Per Barfoed* (Sørensen-Fugholm) og *Viggo Barfoed* (Ærbødigst), f. her 95, var hans sønner. *Viggo Barfoed* digter om sit hjem (»Især for slægt og venner«, 1945), at hans forældre fandt hinanden i præstegaarden i Aars: »I de dybe havegange blev de enige, de to, den historie deroppe er det rene Nøddebo!«

Alt det om, at hun blev kone
til en herlig præstemand,
har hun selv fortalt langt bedre
end jeg nogensinde kan . . . .

Præster flyttes jo som brikker
paa et skakbræt op og ned,
Jeg er nærmest blevet jyde
ved en ren tilfældighed.
Midt paa heden kom min søster,
mens dens yngste blev en fynbo,
til min skoletids fortræd,
skam og skændsel, blev jeg molbo.
Jeg er født i Hyllested!
Præstegaarden, hvor jeg fødtes,
har jeg aldrig rigtig kendt,
da jeg siden kom til egnen,
da var præstegaarden brændt . . .

Pastor *Aage I. Østerriis* (1897—1933) virkede her i en menneskealder, en velmenende mand, en dygtig teolog, men som præst var han ikke betydelig. Han havde en talefejl og var lidt svær at forstaa. Der kom kun faa i kirke. Han var afholdt og respekteret, en hyggelig selskabsmand. Han var medstiftet af Rosmus sparekasse og fmd. for den, lagde en del arbejde der. Skønt IMs vækkelse gik over flere nabosogne, og der ogsaa var en del grundtvigsk liv i nabosogne, blev Hyllested-R. ikke præget af nogen vækkelse. Det aandelige liv har været smaat lige meget, hvem der var præst. Fru Ø. nævnes med kærlighed og ærbødighed, en betydelig personlighed, præget af gl. præstegaardskultur. Mgh. rejste en mindesten paa Ø.s og hustrus grav. Prgd. brændte 1932 (alterkalken brændte ogsaa).

Pastor *Tage Sadolin* (1933-46) var af gl. præsteslægt, stod Tidehverv nær, var forfatter, og udg. her 34: Sommerens vagabonder, digte, 36: Til cirklen brydes, roman, 42: Den dyre leg, roman, 44: Dr. Albanis papirer, roman.

Pastor *S. Mejndor* (siden 1946) skriver bl. a.: »Pastoratet er præget af, at de fleste sidder i beskedne kaar. Der er kun faa større gaarde, men mange smaabrugere og arbejdsmænd, der er »kirkefremmede«. De fleste af arbejderne var knyttet til herregaarden Rugaard eller arbejder ved de store kalkværker i Balle og Glatved. Rosmus sogn har især mange arbejdere ved kalkværk og asfaltfabrik, og det præger kommunalpolitik og sammensætning af menighedsraad. Det er ikke længere et rent bondesamfund som tidligere og ikke nogen let opgave at faa folk til at slutte op om det kirkelige arbejde. Ogsaa oplysningsarbejde kan det knibe med at faa til at gaa. Centralskolen vil give betingelser for et centraliseret arbejde for aftenskole. Selv om præsten møder megen træghed og materialistisk indstilling, er der alligevel velvilje og respekt for hans embede. Man kan glæde sig over, at tallet af altergæster synes stigende. Antallet af kirkegængere fra søndag til søndag er *stærkt* svingende, men der er altid nogen i kirke.«

Blandt lægfolk kan nævnes:

Proprietær *Axel Gowertz-Jensen*, Lyngsdalsgaard, H. sogn, hvis datter blev gift med pastor Tolderlund-Hansen, Vejlby-H., og hvis søn, *Ejnar G.-J.* (f. 80) en tid var præstegaardsforpagter i Vejlby, senere forpagter af Frydensberg, Hyllested, virksom i mghraad m. m.

Lærer *Laur. Nic. Lund* (f. 86, lærer i H. 14) virksom i mghraad m. m.

Lærer *Ludv. Chr. Wad* (f. 72 i Lyngby, lærer i Rosmus 10—33, † 42), fmd. i mghraad, værgeraad, sygeplejef., foredragsf., virksom paa mange omraader.

Lærer *J. Chr. Nielsen* (f. 05), Rosmus' lokalhistoriker. Fmd. foredragsf., dygtig og virksom.

Centralskolen ledes af skoleinsp. *Aage Kjær*. Den er baade til gavn (bedre lokaler, flere lærere osv.) og til skade (for lidt kontakt med folk).

Godsejer *Ferd. Mourier-Petersen* (f. 1825, † 98), var c. jur., købte 57 Rugaard, hvor han boede til sin død. Han blev tidligt medlem af sogneraadet og amtsraadet, var folketingsmd. 61—66, derefter landstingsmd., udpræget højremand. Hans spar-

sommelige og dygtige styrelse af Rugaard og af offentlige midler og hans store interesse for skovbrug og landvinding medførte, at han 1866 blev valgt til fmd. for Det danske hedeselskab, en post han beklædte til sin død. Det var *Dalgas*, der som direktør udførte det meste praktiske arbejde, men M.-P.s besindighed og administrative dygtighed fik stor betydning for Hedeselskabet. I landstinget virkede han ivrigt for Hedeselskabet. M. P. blev hofjægermester 1867 og kammerherre 93. Der er rejst mindestene over ham i Rugaards have og ved Mallehøje Østergaard. (Det dsk. Hedeselskab, 1866—1916, Ill. tid. 21. aug. 98, Ugeskr. f. landmænd 1898, s. 448 f., DBL XVI, 167 f. 1904 overgik Rugaard til hans søn, hofjægermester *Adolf M.-P.* († 50), der var amtsraadsmedl., fmd. f. Jagtrettens afløsning i Randers amt m. m. Nuv. ejer: Hofjægerm. *C. M.-P.*, medl. af sogneraad og Hedeselsk.s bestyrelse.

Folketal. 1850: 637 og 521; 1901: 506 og 1051; 1921: 554 og 1169; 1960: 575 og 912.
Altergæster: 1922: 90 og 75; 1930: 80 og 65; 1938: 100 og 100.
Menighedsraad: 1922: 13 n. gr., 1934: 13 folkekirk., 1945: 13 u. p., 1961: do.

1922 oplyses: Ikke god kkg., intet særligt, 2 DdU, intet retningsvæsen. 1933: do., 1943: Kkg. 4 og 2%, uden særpræg, 2 fh., 1963: Kkg. 4 og 3%, meget varierende, kirkebil om vinteren, rolige, beskedne forhold, u. p., spejdere. Venlig befolkning, men kun faa trofaste med kirkelig interesse eller særpræg.

Hyllested kirke, sydligt i byen, er hvidkalket, tegltækt, skib og kor er romanske af marksten, tilhugne hjørnekvadre, overhvælvet. Senere er tilføjet svært taarn af granit og mursten, med kamgavle i Nord-syd (blændingsprydede) og stort vaabenhus mod syd med blændingsprydet kamgavl, Senbarokaltertavle fra c. 1625, marmoreret træværk, udskaarne figurer ved siderne, i midten maleri: H. H. Schou: Kristus og børnene, sign. 1910. Bag altret udskaarne figurer fra en præstestol. Kridtstens blok med helgengrav. Barokstager. Romansk granitfont med løvefigurer. Enkelt prædikestol fra c. 1750. Klokke fra 1946. Panelfelter fra gl. pulpitur paa væggene. Ligsten. 130 sd. Orgel. (Mackepr., s. 275).

Rosmus kirke (Vor Frue), lille, hvidkalket, tegltækt. Skibet er romansk af kridt og marksten, med arkadeblændinger under gesimsen, koret nybygget 1864 (mursten). Det gl., romanske kor havde apsis. Senere i middelald. er opført lavt, svært taarn, vaabenhus mod nord, alt med kamgavle. Overhvælvet. Enkelt altertavle med halvsøjler, nadvermaleri. Romansk granitfont med løvefigurer. Enkel prædikestol fra 17. aarh. med panelværk om smalle arkadefelter. Orgel fra 1857 Det har været gravkrypt under koret. 140 sd. Kirken hovedrest. 1964 flg. Fund af krypt i koret og længang (atter tildækket). Rigt fund af kalkmalerier (se Aarh. amtstid. 23. apr. 64).
Storck: Grenaaegnens kridtstenskirker, s. 8, Mackepr., s. 275 f., Rand. aarb. 1936, 5—20 (v. cand. mag. Wad).

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 110 rug, 77 byg, 53 havre. b) 19 byg, 92 rdl. c) Intet. d) 250 rdl. e) 50 td. ld., 4 td. hartk., solid egebindingsværksprgd. fra 1790, 24 fag. 1870: Regul.: 2080 kr., netto: 4044 kr. — 1913: 2. kl., 1958: 12. kl., prgd. opført efter brand 1933.

13. 3. nov. 1838—26. okt. 57 (sp. Sejling-S. 6. sept. 33): **S. M. Sørensen,** fl. t. Esbønderup-N., se der.

14. 11. jan. 1858—15. jan. 70 (sp. Guldager 5. juni 47): **Adrian Brøndlund Pontoppidan,** f. 16. apr. 08 Skjoldborg. F.: Sp. i Ørting-F. Jens P., † 28 (af Lundum-H.) og Mariane Brøndlund. Stud. Horsens 28, c. okt. 34 (h), hjpr. Karlslunde-K. 26. aug. 35, do. Kattrup-ØT 15. aug. 37, rkp. smst. 23. nov. 39, † 15. jan. 70. — G.[1] 19. maj 42 Marie Christine Kolbye, f. 19. maj 22 Ikast, † 14. juli 43. F.: Ejer af Nygaard i Ikast Jens K. — G.[2] 23. sept. 47 Johanne Elisabeth Sophie Stürup, f. 14. jan. 18 Dollerup, Skanderup, † 1. sept. 79. F.: Toldkontrollør i Nysted Jens Vilhelm S. og Dorthea Sophie Busch, af Landet-R. — Søn: Himmelev. Stamt. 68.

Pastor P. var en kraftigt bygget, alvorlig, men ogsaa vittig mand, dygtig og præcis. Alt paa klokkeslet! Alle med i kirke, ogsaa pigerne! Konfirmanderne lærte noget: Bibelhistorie, katekismus, salmer, og de læste højt af NT. Præstefamilien sattes højt som fromme, kristelige, godgørende folk, og præsten blev anset for at være en dygtig, »noget tør« prædikant, en alvorlig kristen. Han døde brat af difteritis, beboerne rejste en sten over ham.

15. 2. maj 1870—19. apr. 72 (ord. kat. Faaborg-D. 9. apr. 63): **Claus Vadum,** f. 22. jan. 30 Galten. F.: Sp. i Galten-V. (af Mosbjerg-H.), † 74, se Galten-V. Stud. Randers 48, c. 54[1] (l), privatlærer, Roskilde, † 19. apr. 72. — G. 17. aug. 58 Anna Elisabeth Hobe, f. 5. aug. 39 Harring, † 14. dec. 12. F.: Sp. i Harring-S. Frederik H., † 35, og Johanne Marie Søltoft af Vejerslev-B. — Søstre g. Breinholm, Hvidbjerg-Ø.-L. og Møller-Holst, Kippinge-B.

Pastor V. var en meget mild mand, gammel luthersk i sin forkyndelse. Der blev efter hans død udgivet 16 efterladte prædikener af ham, solid forkyndelse; han var en dygtig prædikant, kirkerne kunde næppe rumme de tilhørere, der vilde høre ham. Nogle kom langvejs fra. Han talte jævnt, letfatteligt, inderligt, og indholdet var Kristus. Han døde brat af lungebetændelse. Han følte sig syg, forrettede dog en begravelse i Rosmus, men døde dagen efter. Beboerne rejste en sten over ham med indskriften: Det at leve er mig Kristus, at dø en vinding.

16. 10. juli 1872—13. dec. 76 (sp. Øls-H.-D. 18. jan. 61): **H. P. L. Petersen,** fl. t. Lyngby-A., se der.

17. 22. febr. 1877—14. marts 92 (sp. Harboøre-E. 24. juni 72): **John Peter Johnson,** f. 9. juli 30 Borup, Sjæll. F.: Sp. i Sengeløse, † 57, se der. Stud. priv. 49, c. 56[2] (h_1), i Italien, ord. kat. Rødby-R. 15. juni 64, afsk. 14. marts 92, † 5. dec. 09. — G. 31. okt. 64 Mathilde Reimer, f. 22. aug. 41 Atterupgaard, Jydstrup, † 10. aug. 19. F.: Proprietær. c. phil. Christian Ludvig R. og Sara Helene Margrethe Fenger. — Hustrus fætter: Provst, dr. H. M. Fenger, Holmens kirke.

Pastor J. var en venlig, beskeden mand, hjertelig og værdig. Han havde helt god kirkegang, men han havde et tungt sind, der kunde gaa over til mistillid til egne evner. Han tog flittigt ud til folk.

Hjælpepræst hos pastor Johnsen:
1888-89: *M. T. C. Lyngby*, se sp. Sct. Pauls k., Aarhus.
1889-92: *J. V. Berg*, se Skovlænge-G.

18. 7. juni 1892—8. maj 97 (rkp. Sdr. Omme-Hoven 4. maj 88): **H. U. M. Barfoed,** fl. t. Tanderup, se sp. Nørre Tranders.

19. 15. juli 1897—6. marts 1933 (Hjpr. Sandby-V. 12. jan. 95): **Aage Immanuel Østerriis,** f. 14. apr. 68 Frederiksberg. F. Revisor i Kbhvn.s kommune Lars Jacobsen Ø. og Ida Christiane Petrine Stein. Stud. Mtrp. 86, c. 92[1] (1), manud., afsk. 6. marts 33, † 4. apr. 39. — G. 11. maj 98 Ingeborg Kopp, f. 30. juni 67 Hillerød, † 17. juni 48. F.: Sp. i Sandby-V., † 14, se der (af Udesundby -O). Om pastor Ø., se ovf.

20. 9. juli 1933—16. marts 46 (sp. Oddense-O. 3. dec. 27): **Tage Sadolin,** fl. t. sp. Assens, se der.

21. 25. juli 1946 (sp. Christiansø 10. juli 39): **Sigurd Mejndor,** f. 24. maj 07 Vejlby ved Aarhus. F.: Tandlæge, dr. med. dent. Marius M. og Emmy Klöcking. Stud. Akad. kurs. 29, c. 35[2] (h_2). — G. 18. juni 32 Gertrud Rigmor Raadvad, f. 18. febr. 08 Ronneby, Sverige. F.: Husejer Ejnar R. og Emilie Svensson.

Medarb. 64 (sm. m. 8 højkirkelige præster i Aarhus stift): Præsten i tjeneste, kortfattet praktik.

Litt.: Fra kirkehus og skolestue II—III, 1937, s. 61 f. (ved provst H. L. Algreen-Peteersen). Khst. saml. 3. r. III, 102 f., lærer J. Chr. Nielsen: Om abbed Jens Simensen, Grenaa folketid. 19.—20. nov. 1947, do.: Præsterækken i H.-R., smst., Rand. aarb. 1962.

TIRSTRUP-FUGLSLEV

Tirstrup sogn, 2750 ha, ret højtliggende, smaakuperet bølgeformet landskab. Mod nord den noget højereliggende hedeslette, som er delvis beplantet, Skramsø plantage (614 ha) mod sydvest, flere skove og plantager, lermuldet jord mod nord, sandet mod syd. — Byerne T. (447 indb.) med centralskole fra 1959, bibl., kro, og en mindre del af Tirstrup lufthavn (den største del i Nødager sogn, se Feldballe-N.), Drammelstrup med befrielsessten, plejehjem og afholdsrestauration, Nørup (dannet ved udstykning fra Nøruplund). Hg. Høgholm og Bjørnholm.

Høgholm birk lagdes 1812 under Sdr. herred. Flere større gaarde.
Raamosegaard blev 1880 indrettet til fattiggaard (67 pl.) for flere kommuner. 1902 blev den filial af Aarhus sindssygehospital, 1912 overtaget af staten (70 pl.). Nu er den plejehjem i tilkn. til Aarhus statshospital (120 kvind. pat., 4 mandl. pat.). Sp. er tillige præst her.
Oldtidsminder: En runddysse, en langdysse, en smuk hellekiste, flere høje og gravkamre sløjfet.

Fuglslev sogn, 1797 ha., højtliggende, bakket mod SØ, en stor hedeslette, ringe, sandet jord, Stubbe sø mod syd, en del plantage. Byerne F., Gravlev med genforeningssten og sm. beligg. vandmølle.

Et par runddysser og en langdysse ved Gravlev.
I pastoratet er flere formbrændselsfabrikker. Mange arbejdere. Cementstøberi.

Af den ældre præstehistorie

Provst, mag. *Henrik Christensen Blichfeldt* (1597—1633) var gift 2 gange og havde 14 børn, 4 sønner blev præster i stiftet. *Ole Christensen Nørup* (1660-71) mindes ved et epitafium. Hans datter blev gift med provst *Søren Jensen Bagge* (1672-89) og derefter med *Hans Pedersen Botzen* (sp. her 1690—1704). En anden af Søren Bagges døtre blev gift med *Niels Nielsen Saaby* (sp. her 1704-32), de havde 13 børn. — *Steen Winther* (1732 -36) flyttede til Kettinge-B., *Nic. Lyder* (1736-49) flyttede til Kolby. Prgd. brændte 1746. *Sigurd Grønbech* (1749-61) havde været missionær i Grønland; han var pietist, biskop Hygum roser ham, og biskop H. A. Brorson »yndede ham« (Elle J., s. 96). Der kom nu en tid med hyppige præsteskifter, *Fr. C. N. Westphal* døde 1768, *Chr. Barfoed* (1768-81) flyttede til Lyngby-A., en dygtig mand, havde været feltpræst, *Henrik de Hemmer* (1781-85) flyttede ogsaa til Lyngby-A., roses af biskop Hygum, *Chr. J. Ewaldsen* (1785 -87) flyttede til Værum-Ø., se Torsager-B., *Anders Rützau* (1787-98) flyttede til Rønsnæs; han var præstesøn fra Feldballe-N.

Dr. theol. *Holger Fr. Rørdam* (1798—1824) var født paa Sct. Thomas, student fra Bergen og dr. theol. i Kiel. (Doctrina morum, religione, neglecta, est manetque in vita communi nullius omnino momenti), en lærd rationalist, som 1810 udgav et skrift med undersøgelse af, hvorvidt almindelig tilladelse burde gives til landmænd i de danske stater til brændevinsbrænderi, og dettes indflydelse paa landboens flid og moral. Han skrev i Olufsens »Økonomiske annaler« om kartoffelavl, i »Minerva« om landsbyskoler og om fattigvæsen, 1805 indbød han til oprettelse af et laanebibliotek i Tirstrup-F., hans sognebørns vel laa ham stærkt paa sinde. — *Peter Amdi Høyer* (1824-30) havde været lærer ved Lyngby seminarium og var gift med en sønnedatter af Henrik de Hemmer (se ovf.), han blev forflyttet til Pedersborg-K., og døde natten efter at han havde hentet sin familie derover, 42 aar gl. *Ditlev Oest* (1830-36) var søn af prof. O., seminarieforstander i Brahetrolleborg. O. døde 1836, kun 33 aar gl.

Tiden efter 1849

Pastor *V. L. Frendrup* (1836-57) var en officerstype. Han skal have anvendt denne devise over for sin sognebørn: »Gør efter mine ord, ikke efter mine gerninger!«

Provst *P. J. Boesen* (1857-65), provst her 1862 (se Odder), var en dygtig og begavet mand. Biskop *Brammer* roser i visitatsbogen hans »meget opbyggelige prædiken, orden og nøjagtighed i embedsførelsen; enkelte katekumener viste fortrinlig kristendomskundskab« (1861). Da *Jens Dyrholm* 1863 rejste her paa egnen, holdt han ogsaa møde i Tirstrup og fandt enkelte troende familier.

Pastor *L. M. Schack* (1865-96) se ndf. Biskop *Brammer* skrev i visitatsbogen 1875: »Igaar blev der i T. kirke holdt en gudstjeneste, hvilken jeg som medlem af Kristi kirke fandt opbyggelig, og som biskop tilfredsstillende. Navnlig betragtede jeg det som et godt vidnesbyrd om den kirkelige aand i pastoratet, at gudstjenesten havde mange deltagere, deriblandt en talrig skare af vel oplyste katekumener, uagtet visitatsen indtraf paa en søndag i høsten. Det glædede mig meget at se tegn paa et kærligt forhold mellem menigheden og præsten, hvem jeg tilønsker lys, kraft, glæde og velsignelse fra vor

naaderige Gud og fader.« — Det blev IM, som tildels ved kræfter udefra, kom til at præge den kirkelige udvikling. Omkr. 1868-70 kom seminarielærer (senere indremissionær) *Sigvardus Høyer*, her ofte og holdt IMs møder, bibellæsninger o. lgn. i skolen. Disse møder var stærkt besøgt. Senere kom en forvalter *Madsen* til avlsgaarden ved T. kro, han samlede en del, mest de kvinder, der før kom til Høyers møder, til møder og læsning af Bibelen og opbyggelige skrifter. Omkr. 1885 kom en enke, *Dorthe Sørensen*, fra Aalsø til Gravlev. Hun var gennem sorg og stor nød kommet til hvile i troen. Hun blev flittig kirkegænger. Pastor *Schack* forærede hende en prædikensamling af *Vilhelm Beck*. Becks indflydelse mærkedes, men den, der nok betød mest, var lærer *Andersen*, som virkede her til 1888. Han var født 1821 i Hadsten, døde 1905 i Aarhus, gift med Frederikke Charlotte Fogh. Lærer A. tog sin gerning meget alvorligt, særligt religionstimerne, og der var adskillige, især blandt pigerne, der blev berørt og grebet af Guds rige. »Gamle lærer Andersen«, som han kaldtes, satte spor, der kendtes længe efter. Fra 1888, da pastor *A. Busch* kom til Feldballe, mærkedes paavirkning derfra. Det var ikke med glæde, at den elskelige pastor *Schack* saa sine sognebørn i store skarer tage vejen til Feldballe om søndagen. Flere familier blev omvendt. 1888 flyttede gdjr. *Hans Iversen* hertil fra Himmerland. De var fattige, men stærke i troen. *Sigvardus Høyer* kom her ogsaa efter at han var flyttet til Aarhus, nu blev møderne holdt hos Iversen, men der kom saa mange, at pladsen blev for trang. Man lejede en tidligere dansesal, som fra 1891 blev IMs samlingssted. Hver søndag mødtes man og læste prædikener af Vilh. Beck o. lgn. Undertiden var der offentlige møder ved indremissionærer. — Da Aarhus artilleri 1893 holdt øvelser i Fuglslev bakker, var der blandt de indkvarterede soldater en ung, troende korporal *Laur. Hundevad*. Hans vidnesbyrd medførte, at ny familier blev omvendt, deriblandt en af sognets betydeligste mænd, og 1894 begyndtes en søndagsskole, dog ikke uden modstand fra sognepræstens og kapellanens side. Denne søndagsskole har bestaaet siden. 1895 begyndte unge mænd og unge piger at samles til M- og K-møder med ugtl .bibelsamtale. I disse aar arbejdede IM væsentligt alene, uden præsternes støtte. Hjælpepræsten, pastor *Christensen*, var grundtvigsk, en meget livlig selskabsmand.

Pastor *W. G. F. Rosencrone Benzon* (1896—1904). Hans tragiske skæbne er omtalt ndf. Han kom hertil som IMs mand, men blev hurtigt syg. IM voksede, de købte 1902 det hidtil lejede hus; samme aar var der vækkelse, mest blandt de unge. Folk strømmede til møde, og salen kunde ikke rumme dem, der kom. IM havde nu faaet en tilslutning, saa man maatte regne med dem, og ved det første menighedsraadsvalg 1903 tog de halvdelen af pladserne. 18. nov. 1903 blev *missionshuset* indviet. Den første bestyrelse var gdjr. *P. Bang*, forpagter *P. Lykke*, murer *Johnsen*, gdjr. *Severin Møller*, gdjr. *Jens Andersen*, alle af Tirstrup. Det var ved 50 aarsfesten 1953 fornøjeligt at høre gdjr. *Martin Madsen* berette om husets tilblivelse, og at høre den 84-aarige *Ane Møller* fortælle om vækkelsen 1902-03. Hjælpepræsten, pastor *A. M. Hansen*, var en meget stilfærdig mand, han var KC, men støttede IM, flittig til besøg, bragte selv daabsattesterne ud til hjem, hvor der havde været daab, han samlede unge og gamle, men han var ingen stor prædikant, kirkebesøget var ikke stort. Mange gik til nabosogne, og der var forbindelse med IM i Feldballe.

Pastor *A. Meidahl* tilføjer, at det er ikke alle de gamle, der taler haardt om Benzon. Den betydelige lægmand, *I. C. Andersen*, der var en begavet og skarpsindig mand sagde, at det er vist og sandt, at Benzon var ikke helt almindelig, men holdt alligevel haanden over ham paa grund af hans sygdom. Det samme gjorde en gaardmandskone, som er død for en halv snes aar siden. Hun sagde: »Da vi blev klar over, at manden var syg, fortrød vi, at vi behandlede ham saa haardt.« Benzon var paa en Uriaspost.

Efter at have været vikar her nogle maaneder blev pastor *H. J. Andersen* udnævnt til sp. (1905 -12). Pastor A. skriver om sin glæde over »de store, kønne kirker, hvor det var saa godt at samles til gudstjeneste, F. kirke var dog alt for stor til folketallet. Den første tid var ikke let, thi meget var forsømt; pastor Benzon havde ikke blot haft strid med beboerne (og der havde været meget at klage over), men respekten for præsteembedet var svækket. En mængde beboere havde løst sognebaand til andre præster, nu vendte de tilbage, kirkegangen blev 4—5% i T., 7—8% i F., og bibellæsninger var godt besøgt. De gamle konfirmander samledes til maanedlige møder; der blev dannet en Santalkreds og holdt bazar i forb. med gudstj. i T., en festdag for hele pastoratet. I Tirstrup var der et lille IM smf., som holdt godt besøgte missionsuger om vinteren, men ellers samledes til møder med bibelsamtale. Mit forhold til IM kan vist udtrykkes saaledes: Vi gik ved siden af hinanden, havde intet nærmere samarbejde, men vi havde nogle af vore bedste venner i IM. Ud over den lille IM kreds var der intet retningsvæsen. Jeg mindes ikke, at der nogensinde var grundtvigske talere der.« Pastor H. J. A. omtales med stor respekt, hans minde er smukt i Tirstrup-F.

Pastor *L. A. P. Skjørringe* (1912-40) kom fra det IM-prægede Bording. »Han blev mødt med forventning af Indre mission, og der opstod ogsaa det bedste forhold mellem præstens og samfundet. Aaret efter mistede præsten imidlertid sin hustru og mødte da hele menighedens uskrømtede deltagelse, ogsaa især fordi præstefruen havde vundet alles hjerter ved sin ligefremme og hjertelige færd. Der kom nu nogle svære aar for pastor Skjørringe, som i 1917 ramtes af en ny sorg, idet en 6-aarig søn omkom ved et ulykkestilfælde (han blev slæbt ihjel af en hest). I 1918 indgik pastor Skjørringe ægteskab med Margrethe Jacobsen, der var født i Tirstrup. Som ventelig indtraf dermed et omslag i præstens liv. Pastor S. var en rank personlighed, men maaske nok en noget ensidig IM mand, og da han tillige ansaas for en ilter natur, som var hurtig i replikken, var han næppe altid saa forekommende, hvorfor der nok undertiden kunne komme nogen meningsforskel til orde og lejlighedsvis ogsaa strid. Han var en særdeles nidkær forkynder og besøgte flittigt syge og gamle, som han glædede med sin smukke og kraftige sang. Mange mindes ham (alle overilelser til

trods) som en god præst og et vederheftigt menneske, som de fuldt ud kunne stole paa. Som emeritus boede han en del aar i annekssognet og havde det bedste forhold til sin efterfølger, som kom til at sætte pris paa ham.« (A. M.).

1919 stiftedes KFUM og K, og søndagsskolen øvede stadigt en god gerning. Lærer *Ernstsen*, der var kommet hertil 1909 og trofast sluttede sig til IM, gjorde et godt arbejde. Men lidt efter lidt tabte IM terræn. Vækkelserne blev sjældne og smaa, og da der rejstes krav om mere moderne arbejdsformer, førte det — om ikke til splid — saa til at sammenholdet i samfundet tabte sig, og udadtil blev tilslutningen til møderne i mh. mindre. Maaske var det, fordi pastor S. ikke rigtigt magtede forholdene, maaske var det fordi kroen atter fik spiritusbevilling og kroværten anlagde en stor sportsplads, byggede en sal, som foreninger og andre flittigt benyttede. Ungdommen gled bort fra mh., og ud over de gamle og trofaste var det kun faa, der kom i mh. Førstelærer *O. J. Pedersen*, som i 1939 afløste lærer *Ernstsen*, gik ind i søndagsskolearbejdet, og har der øvet en god gerning.

Pastor *Meidahl* (fra 1940) har været kredsfmd. for IM, DMS og KFUM og K. Der er nu endv. nogle grundtvigske, og de har ogsaa deltaget f. ex. i IMs fødselsdagsmøder. Der er fordragelighed. Forholdene kan betegnes som folkekirkelige, befolkningen er velvillig. Kkg. bedst i T., F. sogn uden retningspræg. Der holdes ungdomsm. i prgd. og af og til ungdomsgudstjeneste. Krosalen benyttes til foredrag, baller osv.

Blandt ledende *lægfolk* kan nævnes iøvrigt:

Proprietær *Chr. Gotfred Laursen* (f. 86), Drammelstupgaard, som ung paa Rønde højskole, mdl. af sogneraad, mghraad osv. Gdjr. *Severin Møller* (f. 67, † 53) i mange aar fmd. for IM, sdsk. og KFUM, Tirstrup. Gdjr. *Hans Johs. Hansen*, F. (f. 83) var i best. for mh., i mghraad m. m. Gdjr. *Peter Andreasen* (f. 64, † 47) var i mange aar kirkeværge og mghrmedl. i F., medl. af sogneraadet, fmd. sparekassen m. m. Kbmd. *S. C. Sørensen*, f. 86 i Hinge, kirkeværge i T. Gdjr. *Niels Lauritsen*, f. 98, fmd. KFUM og K, i mghr. Partikulier *I. C. Andersen*, fmd. IM i T. Bagerm. *P. Rasmussen*, T., fmd. IM i T.

Propritær *Arne Uldall Juhl* (f. 02), Bjørnholm, søn af Niels J., sp. Esajas k., Kbh. (Blaa Kors landsfmd.) udd. i Danmark og USA, ejer af Bjørnholm 29, er fmd. for en række landbrugsfaglige organisationer, i hovedbest. for Tolvmandsforeningerne, fmd. 49—61, fmd. Landbrugets arbejdsgiverforen. 46 m. m.

Blandt lærerne nævnes særligt de foran omtalte: Lærer *Ernstsen* (f. 77, † 57) og lærer *O. J. Pedersen* (f. 05).

1922 oplyses: Kkg. god, lille, godt arbejdende IM smf. (sp.), derudover kun ringe kirkelig interesse. KFUM og K (20 og 20). 1931: Kkg. 5 og 2%, lille IM smf., ellers intet særligt. 1939: Kkg. 5 og 2%, lidt IM, ellers kun ringe kirkelig interesse. 1947: Kkg. 8%, IM (36), KFUM og K (22 og 19), krosal, idrætsf., ingen modstand. 1959: Kkg. 7 og 4%, velvilje, IM smf., KFUM og K, sdsk., spejdere, idrætsf. 1963: Kkg. 7 og 6%, folkekirkelige forhold, gode, velvilje, IM smf., mh., sdsk., KFUM og K. Unge hjem, DMS, spejdere, kro med sal, idrætsforening.

Folketal. 1850: 634 og 386; 1901: 770 og 327; 1921: 832 og 338; 1960: 960 (incl. de sindssyge) og 229.

Altergæster: 1926: 200 og 80; 1934: 206 og 83; 1945: 360 og 208; 1957: 431 og 113.

Menighedsraad: 1922: 6 IM, 6 u. p., 1934: 5 IM, 7 u. p., 1945: 6 IM, 7 u. p., 1957: 12 folkekirkelige. 1961: do.

Tirstrup kirke (Hellig tre kongers k., senere Sct. Botulfi k.), ved vejkrydset Grenaa-Ebeltoft-Aarhus, er hvidkalket tegltækt, har skib og kor ud i eet. Den gl. romanske granitkirke blev revet ned midt i 15. aarh., og en ny kirke opført omkr. 1465 af munkesten, med krydshvælv, tresidet afslutning og støttepiller langs væggene. Taarnet er smalt, har pyramidetag, er aabent mod vest. Kapeller fra omkr. reformationstiden nord og syd for koret med kamgavle, det nordre er nu ligkapel, det sydlige konfirmandstue. Lille vaabenhus ved taarnets vestside. Kirken restaureret 1949-50, nyt flisegulv, paa hvælvene afdækkedes dekorationer. Smukt udskaaren, trefløjet sengotisk altertavle (fra Cl. Bergs værksted i Odense) med Gud fader og den korsfæstede. Alterskranke fra c. 1700 med udsavede balustre, sengotisk romansk kalkstensfont, sydtysk daabsfad fra c. 1575. Meget ejendommelig, firsidet prædikestol af kalksten med løvværksornamenter, fra c. 1300, maaske den ældste i Danmark. Den blev 1949 flyttet til nordsiden. Stort lægmandskrucifix fra c. 1400. Over alteret et lille kors, kopi af „Tirstrup-korset" i Nationalmus. som minde om et gyldent alter. Ligsten med portrætfigurer m. m. I kapellets krypt flere kister. Modelskib. 230 sd. Orgel.

Fr. Beckett: Altert. s. 117, V. Th. Ussing: Claus Berg, s. 61, Mackepr. s. 413. C. A. Jensen: Gr. II, 132.

Fuglslev kirke (Vor Frue), nordligt i sognet, ligger frit, ved smukke enge, har skib og kor ud i eet. Den oprind. kirke var romansk, af raa og kløvet granit, kun spor af den ses. I sengotisk tid er kirken ombygget og forlænget mod øst, overhvælvet, og koret fik tresidet afslutning. Det gl. taarn blev brudt ned, og et nyt, lavt taarn med pyramidetag opført, aabent mod vest med en rundbuet arkade, vaabenhus i taarnrummet. En tarvelig altertavle (Emmaus-maleri) blev 1953 afløst af en smukt udskaaren tavle med maleri af Carl Bloch (kopi), overført fra Vor Frelsers k., Horsens. Romansk granitfont med tovsnoninger. Lille middelald. krucifix i koret. Nyere prædikestol og stolestader. I koret en smuk, sengotisk præstestol fra c. 1500. Begravelse bag altret er nu sløjfet. En del af udsmykningen ført til Koldinghus. 230 sd. Orgel.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 70 rug, 50 byg, 40 havre, b) 5 rug, 5 byg, 5 havre, 45 rdl. c) 38 sn. æg, 38 gæs, 9 læs brænde, 18000 tørv. d) 180 rdl. e) 66 td. ld., 6 td. hartk. — Lille, daarlig, gl. prgd. — 1870. Regul.: 1808 kr., netto: 3936 kr. — 1913: 3. kl., 1931: 2. kl., 1958: 12. kl., prgd. opf. 1955.

20. 26. juli 1836—8. jan. 57: **V. L. Frendrup,** fl. t. Holme-T., se der.

21. 21. marts 1857—10. juli 65 (sp. Aulum-H. 2. dec. 50): Provst **P. J. Boesen,** provst her 12. jan. 62, fl. t. Odder, se der.

22. 7. okt. 1865—1. juli 96 (sp. Rødding-L.-P. 31. okt. 59): **Ludvig Marcussen Schack,** f. 25. apr. 15 Høgholm her i sognet. F.: Generalkrigskommissær, postmester i Vejle Poul Marcussen og Lovise Elisabeth Henriette Saabye (sønnesøns dt. af pastor S. her, se ovf.). Adopteret 30 af ritmester, toldkasserer i Thisted Johan Ludvig Schack, der var gift med hans grandtante, Elisabeth Saabye. Stud. Aalb. 35, c. okt. 41 (nc.) og maj 42 (h). Hjpr. Uldum-L. 12. okt. 44, † 1. juli 96. — G.[1] 31. maj 51 Else Marie Jørgensen, f. 24. juni 30 Skovbølling, Jelling, † 29. sept. 60. F.: Gdjr. Jørgen Andersen og Maren Hendriksen. — G.[2] 26. febr. 68 Alvilda Gornitzka, f. 23. sept. 42 Kbhvn., † 10. jan. 10. F.: Faktor ved Fyens stiftsbogtrykkeri Carl Christian G. og Marie Sophie Frederikke Lillie.

Pastor S. kom i mere end et slægtled til at staa som »præsten« her i pastoratet. Han var en stor børneven, havde et rigt lune, var en venlig og tjenstvillig mand, meget punktlig i sin embedsførelse, tog som sine nabopræster del i selskabelige sammenkomster paa egnens herregaarde og hos præster, var vel anset. Der var godt indhold i hans prædikener, han brugte

altid manuskript (han» saa i bogen«, som folk sagde), begyndte gerne bønnen før prædikenen med verset: Jesu dyrebare navn, vor forløsnings morgenrøde osv. Han havde et godt samarbejde med den udmærkede lærer *Andersen*. I Berl. tid. 7. juli 96 hedder det: »Ubøjet af aarenes vægt røgtede S. sin gerning med kærlighed og kristelig nidkærhed, indtil et apoplektisk anfald nødte ham til at overlade mere og mere af embedsgerningen til den unge medhjælper. Men til det sidste vedblev beboerne at komme og spørge deres »gamle præst« til raads, baade i timelige og aandelige forhold.« Det kunde pine ham, at en del af beboerne søgte til Feldballe, og i de sidste aar kunde der være visse vanskeligheder i samarbejdet med IM, som arbejdede selvstændigt i forbindelse med IM i Feldballe. Se iøv. ovf.

Hjælpepræst hos pastor Schack:
1893-96: *H. J. A. Christensen*, se Boddum-Y.

23. 14.sept. 1896—15. nov. 1904 (sp. Tunø 5. sept. 92): **Vilhelm Gerhard Frederik Rosencrone Benzon,** f. 17. juli 62 Kbhvn. F.: Herreekviperingshdlr. Gerhard Valdemar Rosencrone B. og Thora Amalie Schultz. Stud. priv. 82, c. 89[1] (h_2). Hjpr. Boddum-Y. 10. nov. 90, afsk. 15. nov. 04, † 31. marts 10. — G. 2. okt. 91 lærerinde i Ydby fru Catharina Marie Petersen, f. Andreassen, f. 1. okt. 59 Barslev, Hvidbjerg, Thyholm (g .80 forvalter Julius Alberth Petersen, † 90), † 27. juli 26, F.: Lærer i Dover Paul Christian A. og Anna Kirstine Munch Petersen.

Pastor B. kom hertil som IMs mand, men var sikkert syg allerede, da han kom hertil. Han led af tuberkulose paa hjernen; men befolkningen forstod ikke dette, han blev anset for mærkelig og stridbar og blev daarligt behandlet af alle. Pastor *H. J. Andersen* skriver, at han var »en stakkels præst, som man var meget ked af. Ingen omtalte hans forkyndelse, men alle havde noget at klage over. Man henvendte sig til biskop og ministerium, men forgæves, trods lægeattester. Der kom først gang i sagen, da et ret stort tal beboere løste sognebaand til andre præster. Saa blev B. omsider suspenderet, og først efter 2—3 aars forløb blev han afskediget.« Han tog kurophold i Norge og døde paa en klinik i København som faktisk sindssyg. Se dog ovf. et noget andet syn paa pastor B.

Vikar for pastor Rosencrone Benzon:
1901-04: *A. M. Hansen*, se Hvalsø-S.
1904-05: *H. J. Andersen*, sp. her.

24. 5. jan. 1905—23. febr. 12 (Vikar her 10. juni 04): **H. J. Andersen,** fl. t. Bregninge, Ærø, se Dalum.

25. 4. aug. 1912—9. marts 40 (sp. Bording 28. sept. 06): **Laurits Alfred Petersen Skjørringe,** f. 25. marts 70 Atterup, Grevinge. *F.:* Gdjr., senere jordbruger paa Roskilde mark Rasmus Petersen og Karen Sofie Andersen. Navneforandring 80. Stud. Roskilde 91, c. 99[2] (h_2). Hjpr. Vallensbæk 27. sept. 02, afsk. 9. marts 40, † 16. marts 56. — G.[1] 29. nov. 06 Petra Margrethe Petersen, f. 24. febr. 76 Riis fattiggaard, Faarevejle, † 28. sept. 13. F.: Opsynsmand Niels P. og Laurine Hendriksen. — G.[2] 16. juli 18 Margrethe Jacobsen, f. 27. juni 97 Tirstrup. F.: Snedkermester Jacob J. og Berthea Kristiansen.

Pastor *A. Meidahl* skriver: Pastor Skjørringe har jeg kendt personlig, idet han boede som emeritus i landsbyen Gravlev i Fuglslev sogn nogle aar. Han var næppe en mand af stor lærdom, men jeg regner ham for en ærlig og retlinet mand. Undertiden kunne han vist blive endog usædvanlig nidkær, men mellem os sagt havde han det nu heller ikke altid saa let. Derom gaar der visse frasagn. Naar alt dette er sagt, er det imidlertid ubestrideligt, at S. havde mange venner. En gaardmand her, som han forøvrigt har konfirmeret, sagde i julen ved kaffebordet i missionshuset ved juletræsfesten: »Skjørringe holdt mange gode prædikener, og han ville det bedste.« Anledningen til hans ytring var, at taleren, sekretær Pedersen, Grenaa og jeg var kommet til at tale om gamle dage i Tirstrup. Een sagde: »Skjørringe var en god præst, men han havde sin natur imod sig.« Mig mødte han altid med venlighed. Medens han boede i Gravlev og senere i Trustrup kom han hyppigt en formiddag og snakkede en times tid. Han spændte aldrig ben. Jeg opfordrede nam nogle gange til at tage gudstj., men han gjorde det kun een gang, og det var kun, fordi jeg pludselig var blevet syg en lørdag nat. Da min kone ringede til ham om morgenen, traadte han øjeblikkelig til, men ellers mente han, at nu var det mig, der fik lønnen og følgelig var forpligtet til selv at holde gudstjenesterne. Synspunktet var jo rigtigt nok.

26. 13. juli 1940 (ord. sekretær Dsk. kirkemission i Arabien 30. dec. 38): **Anders Lauritsen Mejdahl,** f. 14. aug. 07 Flynder. F.: Gdjr. Niels Christian Lauritsen M. og Maren Eriksen. Stud. Rønde 32, c. 37[1] (h_1). — G. 16. febr. 38 Ester Lundbek Hansen, f. 1. apr. 12 Knebel. F.: Fisker Jens H. og Marie Mogensen. Broder: Sp. Struer -G. Fættre: Storebjerg, Nr. Snede og Seest-H. og Eriksen, fh. Alslev-H. Hustrus broder: Skelund-V.

Kredsfmd. IM Djursland—Mols 47—50, kredsfmd. KFUM og K 47—50, kredsfmd. DMS 52—61.

Litt.: Fra kirkehus og skolestue II—III, 1937, s. 63 f., Alfred Kaae: Tre østjyske troldkvinder paa Chr. IVs tid, Rand. aarb. 1950, 51 f.

FELDBALLE-NØDAGER

Feldballe sogn, 3484 ha, er meget afvekslende, med frugtbare, lermuldede marker, bakker, magre hedesletter med plantage, ret højtliggende, Møgelbjerg mod syd er 83 m, udsigt over Kaløvig, naturskønne smaasøer i plantagerne, især Langsø, Øjesø og Lillesø. Bedst er jorden mod sydøst omkr. Kejlstrup. Sognet naar næsten ud til Kaløvig. Skovrigt. Byerne: F. med centralskole fra 1955, mh., sportsplads, luftfartsrestaurant Tirstrup (1 km nord for byen), Taastrup med fh. fra 1898, Skaarup, Kejlstrup med mh. fra 1890, en del af Bjødstrup. Hg. Møllerup.

Møllerup skal være bygget af marsk Stig Andersen (Hvide). 1863—1915 ejedes M. af slægten *Ahlefeldt-Laurvigen*, 1915-18 af K. Wester, der havde været forpagter. 1920 købtes den af skibsreder *Poul Carl* († 39), hvis enke nu ejer den. Gaarden har 47 td. hartk., 479 ha., hovedbygn. er en smuk trefløjet borggaard fra omkr. 1700, med voldgrave. Har en lang interessant bygningshistorie (Jy. saml. 4. r. 260—306, Dsk. herreg. IV, 1945, 351 f.).

Feldballe birk lagdes 1688 under Sdr. herred. Tingstedet laa ved Taastrup. (Jy. saml. 5. r. II, Aage Reiter i Rand. aarb. 1945, 118-20). Der har været herredsting ved Ulstrup. — Smuk runddysse i Taastrup plantage, ved Barkær er afdækket en interessant stenalderlandsby, flere andre oldtidsfund.

Nødager sogn, 4093 ha, grænser til Kolindsund, er mod nord højtliggende og bakket og frugtbart, størstedelen af sognet er smaabakket med lette jorder og plantager. Mod syd den næsten flade Tirstrup hedeslette med Tirstrup lufthavn og Fruerlund plantage (med enkelte smaabakker). — Byerne N. med mh. fra 1891, Kelstrup, Pederstrup med fh. fra 1906 og grusgrav, Horstved, Stabrand med fh. fra 1896, Krarup, Maarup, flere større gaarde.

Oldtidsminder: 11 runddysser, 8 langdysser, 2 dyssekamre, 26 høje, hvoraf flere anselige. Mange høje sløjfet (115).

I Stabrand genforeningssten paa en oldtidshøj; i Horstved skov mindesten for Stabrand-slægtens stamfader, Chr. Sørensen. Der har midt i Stabrand by ligget en *kirke*, tomten blev opbrudt for en del aar siden, den var granitkirke med taarn, kirkegaarden benyttedes endnu i 17. aarh. Mindesten med indskrift: „Her laa Stabrand kirke 1000—1650."

To helligkilder (Schmidt 144).

Tirstrup lufthavn, 800 ha, ligger næsten helt i Nødager sogn. Den blev anlagt under den tyske besættelse 1940-45. 50 ejendomme og en del plantage blev nedlagt. Nu ejes den af staten, benyttes af militæret og drives tillige fra 1958 som civil lufthavn af Randers, Grenaa, Ebeltoft og Aarhus kommuner med flyverute til Kbhvn. og busforbindelse til de nævnte købstæder. Der er kaserne paa flyvepladsen. En del vejforbindelser er omlagt, hvad der har gjort lokaltrafikken besværlig.

Af den ældre præstehistorie

Pastoratets historiker er skovejer *P. Madsen Pedersen* (har samlet dets historie i et uudgivet manuskript), pastor *K. Hansen* (1847-60) har i Liber dat. skrevet udførligt om N. sogn.

Den første luth. sp., *Peder Jacobsen* (1538-50) kom hertil fra Kolind, han havde været kannik i Aarhus, blev provst. 1550-86: Provst *Morten Mathiesen* (Madsen), 1586-95: *Laur. Sørensen*, 1595—1601: *Knud Esbensen*. 1601-28: *Gregers Johansen* af Kolind. Han skrev om sig selv i ordinationsprotokollen: »Jo værdiger(e) og farliger(e) det hellige prædiker-embede er, jo dygtiger(e) og skikkeliger(e) bør den være, som dette embede annammer.« Han var gift 2 gange. Hans enke giftede sig med eftm. mag. *Laur. Nielsen Fogh* (1630-67) af Storring-S.-G. Han blev provst 1636, var en betydelig, noget rethaverisk mand, var 1661 i Kbhvn. for at medunderskrive Arveenevoldsregeringsakten. Hans enke boede i anneksgaarden, hvor endnu 1850 fandtes legemsstore portrætter af provst F. og hustru. De havde 9 børn. — *Søren Jensen Koslou (Rostock)* var her 1667-82 og blev over 80 aar gl. — *Jens Christensen Friis* (1682—1702) af Aarhus Frue k., havde 5 sønner, der blev præster. Hans ligprædiken over Knud Gyldenstierne til Møllerup 1685 er trykt under den pompøse titel: »Et Guds barns hastige fuldkommenhed udi en kort alder, der levede en stakket tid og dog fyldte en lang tid. Ligprædiken over KG (m. data) i Feldballe kirke med adelige og christelige ceremonier holdt 27. 11. 1682 udi mange højadelige, gejstlige og andre fornemme godtfolks anselige forsamling.« Friis var forfatter (sincerus vervi divini præco!). Hans enke giftede sig med eftm., mag. *Niels Pedersen Galthen* (1702-29) af Galten-V. Han havde været hovmester for adelsmanden *Chr. Bielke* i udlandet. Han udgav en ligprædiken over *Elisabeth Rosenkrantz*. Pastor *K. Hansen* betegner den som »et monstrum af ordbram og langstilethed.« Galthen omtaltes som »en stor orator«, nabopræsterne kaldte ham »Den guddommelige mester Niels«. Han var rig. Da ryttergodset i F. blev solgt, købte han 16 gaarde, og senere testamenterede han 400 rdl. til fattige præsteenker. Men han havde strid med bønderne om deres pligt til at levere mælk til ost, nannest-gæs (gl. katolsk afgift i spisevarer) osv. Ridefogeden paa Møllerup stævnede de genstridige bønder, og efter mange forhør osv. faldt der dom 1726, hvorefter de alle blev dømt til at yde ost, nannest-gæs og dagarbejde samt en bøde paa 2 mark hver. — Han efterfulgtes af sin søn, *Jens Friis Galthen* (1729-40), der kun var 25 aar, da han blev indsat. Hans hustru, Margrethe Bering var vist en dt. af hans stedmoder. Jægermester *Trolle*, Møllerup, tog sig af deres dt. (da de begge døde unge), hun blev senere godsejerinde paa Ryomgaard og døde 1797. — *Anders Behr* (1740-58) kom hertil fra Kolind. Han omtales anerkendende af biskop *Hygum*, men der høres ellers ikke om pietisme her. Derimod var *Peder Rützau* (1752-successor-62) pietist. Hygum skriver: »Han lærte Guds vej i sandhed uden persons anseelse«. (Khst. saml. 3 r. V., 709). Det var biskoppens varme anbefaling, som skaffede ham embedet i Feldballe. Hidtil havde han haft et ringe embede som kap. i Skanderborg (»Distingveret i lærdom og levned .. følgelig ønskedes ham bedre lejlighed til at opbygge Guds menighed med de ham betroede gaver«). Han havde været gift med en enke, der bragte ham 4 steddøtre. Hun døde 1753, hvorefter han giftede sig med Behrs enke. — *Knud Rasmussen Storm* (1762-99) af Mørke maa, hvis man skal dømme efter hans maade at føre kirkebøger paa, have været meget efterladende. I flere aar førte han dem slet ikke. Som præst og menneske var han vindende, og han var afholdt. Det hedder, at han blev baaret til graven »af et følgeskab, mest af de fattige i sognet. De raabte veklager her paa gaden, hvormed et stridigt hjerte maa snarere bevæges end ved den fromme mands død«. En søn, der var student, blev degn i Feldballe. — *Hans Fønss* (1799—1816) var en myndig mand, gift med en dt. af den kendte biskop Otto Fabricius, V. Frelsers k., Kbh. Hun var digter og hendes digte blev trykt i Elmquists læsefrugter. F. forbedrede præstegaarden meget og indrettede haven »med megen smag«. Indtil statsbankerotten tjente han stort ved salg af det korn, som bønderne skulde levere in natura. Han var en retsindig, dygtig og skattet mand, led de sidste aar svært af Galdesten. Hans søn blev sp. i Middelfart. Paa kirkegaarden ved vaabenhuset hviler F. under 4 høje lindetræer under en mindesten (»Velsignet af Gud med en udmærket aand, et skønt legeme og et ædelt hjerte endte han sit daadfulde liv ved en smertefuld død«. Amtmand, kmhr. Peter S. Fønss, som tilbragte sine sidste aar incognito i Feldballe prgd., er ogsaa begravet her. En søn ejede Nøruplund, Tirstrup

sogn. — *Nic. Helvad Tegder* (1816-47) af Skødstrup-E. havde været skibspræst paa 3 rejser til Kina, hvor han fik smag for handel, og det interesserede ham da mere end præsteembedet. Han samlede en del penge paa sine rejser og nedsatte sig som grosserer i Kbhvn. Saa kom det engelske overfald paa Kbhvn. 1807, hans ejendom blev ødelagt, hans skibe blev opbragt eller forliste, og som en ruineret mand søgte han præsteembede. Han var rask og munter, utrættelig i at fortælle om sine Kina-rejser, men »som regel blev tilhørerne kede af hans historier, før han selv blev det«. Hans embedsvirksomhed var ikke meget værd, hans teologiske kundskaber var gaaet tabt, og han manglede evne til at forny sig. Forøvrigt var det ikke lysten, der drev ham til gejstlig virksomhed, skriver pastor K. H. Han var heller ikke nogen god økonom. I de første aar her tabte han 7000 rdl. paa forskellige handeler. »Hans embedsførelse kunde ikke være til velsignelse for menigheden, som i hans tid blev afvendte med at gaa i Guds hus« (K. H.). T. mødte megen modgang. Som fmd. for fattigudvalget havde han 1826 et sammenstød med kpt. *Müller*, Møllerup, han havde strid med læreren i Krarup osv. I de sidste aar var T. syg, og pastor *R. Malling Schmidt*, der senere blev sp. her, var hjpr. 1840-47. BDG. I, 208 omtaler T. som »jævnt og skikkelig, men yderst simpelt begavet«.

Tiden efter 1847

Der er ikke mange pastorater, der i den grad har skiftet aandeligt karakter siden 1847 som Feldballe-N. (og Ørum-G., hvor Vilhelm Beck var sp.) som følge af en nidkær præsts gerning. Fra at være et af de mest døde sogne, blev Feldballe-N. et af de mest levende.

Overgangsskikkelsen mellem den ældre og nyere tid her er præsten og historikeren *Kristian Karl Ludvig Hansen* (1847-60). Han var fra Augustenborg og blev kaldt »tyskeren«. Fra sin ungdom var han historisk interesseret. Han har i embedsbogen skrevet sin selvbiografi og en stor historisk-topografisk skildring af Feldballe-N. Han var ogsaa optaget af poesi, Nordens oldtid og alt, hvad der var dansk. Hans fader var kammerlakaj hos hertuginde Louise Augusta, hans fromme moder lærte ham vers og tankesprog. Som student søgte han flittigt universitetsbiblioteket, læste begejstret om Nordens oldtid, hans venner kaldte ham »Karl Martel« eller »Den sidste gnist af nordens helteflamme«. Han blev huslærer hos provst *Plesner*, Ørsted, studerede oldtidsminder og gl. kirkebøger, blev 1829 kap. og lærer i Skanderborg, skrev om gl. ridderborge og om sin hjemegn paa Als, blev sp. i Føvling, en »trist hedeegn« hvor han fik gigt, og led under, at der ikke var lejlighed til »litterært samkvem« og biblioteksbesøg. Han havde bryderier med befolkningen, som var hengiven til smuglerier over Kongeaaen, han fik orden paa skole- og fattigvæsen, men med megen besvær, han og hans hustru var ofte syge. I Feldballe blev H. rask, men hans hustru var stadigt meget svag. Han skrev her bl. a. Jødernes historie, om Hansestæderne, udg. en læsebog for almueskolen m. m., og naaede lige at flytte, inden krigen 1848 udbrød. — I sin beskrivelse af Feldballe-N. siger han: »Beboerne i disse sogne er i almindelighed skikkelige og vel tænkende mennesker, men langsomme og ikke synderligt driftige eller vindskibelige. De driver heller ikke deres agerdyrkning med tilbørlig flid og kraft. Oplysningen staar paa et temmeligt lavt trin. Faa finde fornøjelse i at læse — ikke engang aviser, og som følge deraf er de temmelig uvidende. De komme sjældent til kirken, vistnok en følge af, at de ikke kan følge et ordentligt foredrag, og derfor ikke kan forstaa en prædiken, hvorved interessen tages. De er ligegyldige for de højere interesser, fordi de ikke forstaa deres betydning, men naar denne stundom lægges dem nær, saa vise de dog sans for det rette. Saaledes da det berygtede Spandet'ske forslag i Rigsdagen om de borgerlige ægteskaber og frihed til at bekende sig endog til Atheismen gav anledning til en afstemning i menighederne, var alle enige om, at de ikke vilde vide af saadanne friheder, at de kun ansaa det ægteskab for gyldigt, der havde kirkens velsignelse, og ønskede, at de unge, som før, skulde døbes og vedkende sig deres daabspagt. Men paa samme tid er de ikke synderlig nidkære i at lade børnene søge skolen; de holde dem derfra ofte uden synderlig grund og kan ikke indse, at de ikke kan konfirmeres uden at have tilstrækkelig kristendomskundskab. Dog vil dette med Herrens hjælp vel efterhaanden blive anderledes, naar en forbedret skoleundervisning og lærernes forenede bestræbelser vedblive at virke til Guds riges fremme.« — Hansens skildringer er meget omstændelige, men man læser ham med interesse, hans sprog er livfuldt og karakteristisk. Mange gamle overleveringer har han reddet fra undergang. Han forstod at opspore sit stof. Hans haandskrift er snirklet men fin. Han vilde noget, baade som historiker og som præst. Han var af den gamle type, som ønskede, at folk skulde have ærbødighed for præst og embede. Men man finder intet spor af, hvordan han var som forkynder og sjælesørger. Hans haab om skolens forbedring blev opfyldt, da lærer *Peder Sørensen* blev ansat i Feldballe 1850, en meget dygtig og from mand, som holdt gudelige forsamlinger i skolen. Her kom senere *Frands Pallesen*, *Jens Dyrholm* og *Sigv. Høyer* og seminarister fra Lyngby og talte, og der blev lidt røre.

Pastor *Rasmus Malling Schmidt* (1860-82) havde været hjpr. hos pastor Tegder. Han kom strax godt i kontakt med folk, færdedes meget ude blandt dem som en af deres egne, tog del i deres gilder, livlig og underholdende. Han fortsatte K. Hansens lokalstudier og har noteret en del af værdi i Liber daticus. Man ser her hans varme interesse for disse sogne, skolen havde især hans kærlighed, og for skolen kunde han slaa drabelige slag. Rationalismen sang paa sit sidste vers, og han var nok præget deraf. Den grundtvigske bevægelse mærkedes, og sm. m. lærer *P. Sørensen* oprettede S. en *højskole* 1867. Allerede som kapellan her havde han begyndt vinterskole for de unge og maatte kæmpe haardt derfor. Gammel slendrian var fastgroet. S. havde evner og vilje til at udrette noget. (P. M. P.). Fra anden side anføres, at Schmidt var imod lærer *Sørensens* forsamlinger, og at det var lærer Sørensen, som oprettede højskolen, støttet af sin udmærkede hustru, der var datter af pastor *Boesen*, Urlev, og grundtvigsk. Ældre kvinder omtalte hende senere smukt som en god, troende

kvinde. Der var 2 lærere knyttet til højskolen. De var ugifte og fik deres kost hos Sørensens. Eleverne boede rundt om paa gaardene. Blandt eleverne var den senere vel ansete gdjr. *Jeppe Laursen*, Nødager. Skolen maatte dog lukke 1870 p. g. a. manglende tilslutning. — Lærer *Sørensen* holdt stadigt forsamlinger i skolen, og der var fuldt hus 2 gange ugentlig. Han var glad, naar pastor *Schmidt* en gang imellem var borte; saa fik man læreren til at prædike fra kordøren — selvom han sagde, at han i grunden skulde læse en prædiken og ikke selv prædike. Den taler man helst hørte, var seminarielærer *Sigvardus Høyer*, der ogsaa kom her, efter at han var blevet indremissionær i Aarhus. *Vilhelm Becks* indflydelse naaede ogsaa hertil, og man strømmede til møderne i Kalø skov, naar Beck talte. Der blev et lille samfund, som samledes om at læse Luthers prædikener. Nogle havde Brorsons salmebog og forskellige andagtsbøger.

Lærer *Kr. Holm* (lærer her 1880—1900, blev saa kordegn i Ebeltoft) var en dygtig lærer, af gammel fromhed, han kaldte sig gammelgrundtvigianer, har i et lille skrift (udk. 1928) fortalt om forholdene og om pastor Schmidt:

»Tre gaardmænd kørte i aaret 1860 mine faa og smaa ejendele fra Kristrup sogn til mit fremtidige hjem i Feldballe, en landsby $1^1/_2$ mil fra Ebeltoft.

Da de var kørt hjem, og jeg sad ene og fremmed paa en bogkasse midt i en stor stue og filosoferede over tilværelsen, kom sognepræsten, pastor *Schmidt*, en 70-aarig korpulent og jovial mand ind i stuen og sagde: »Jeg har kendt Deres fader, det var sgu en flink mand, det maa være kedeligt for Dem at være her ene og fremmed; men De skal altid være velkommen i præstegaarden, jeg er ogsaa ene. Kom nu over i aften, vi skal have kogt torsk.« (Det var ikke ualmindeligt, at præster fra Schmidts tid bandede; men de sagde gerne efter en større ed: »Gud forlade mig!«).

Jeg gik der over, vi fik snaps og øl til maden og om aftenen en stor toddy, og jeg gik hjem noget paavirket af den uvante nydelse.

Schmidt var en hjertensgod mand; han var en udmærket sanger, messede godt og kunde tale godt om Guds forsyn.

Synd og naade talte han ikke om.

Det var smaat med kirkegangen; men foraar og efteraar gik folk til alters; det var almindelig skik og brug.

Naar jeg kunde, tog jeg til Ebeltoft og hørte den elskelige præst og højskolemand *Jensen*.

Det kunde Schmidt ikke lide. »Fy for f....., at De vil høre de grundtvigianere.« — *Vilhelm Beck*, der hver sommer holdt møde i Kalø skov, kunde han heller ikke lide. »Han kalder mig knægten i Feldballe.« Da der var noget kaadt og drengeagtigt over Schmidt, var navnet ikke helt grebet ud af luften.

Feldballe sogns beboere var ikke fulgt med tiden, man saa f. eks. i mange gaarde alkovesenge og stengulv i stuen; men hvad der var værre, de fleste mænd drak en masse brændevin. Man kunde slet ikke tænke sig at komme sammen uden at sidde og røre i en kaffepunch (kaffe med brændevin i), og var mændene i Ebeltoft, kom de næsten altid berusede hjem; dog var der hæderlige undtagelser.

Skulde der kastes sne af vejene, gik der en mand foran med en lerdunk fuld af brændevin, og snekasterne kom næsten alle berusede hjem. — Var der legestue (dans af ungdommen), var karlene som regel fulde og hujede og skreg. Det var ingen skam at drikke sig fuld.

Dette rædsomme drikkeri havde sikkert sin grund i, at man saa sent var blevet fritaget for at gøre hoveri paa Kalø.

Hovarbejdet endte næsten altid med drik og slagsmaal i Rønde kro.

Endnu i 1880 levede der mange, der havde gjort hovarbejde, og de kunde fortælle, hvordan det gik til.

Men ellers var befolkningen godmodig, tjenstvillig og godgørende; de tog del i hverandres sorger og glæder.

Smaafolk fik gratis mælk i gaardene. Husmanden laante befordring i gaarden til at drive sin mark med.

Gratis tørveskær og hjemkørsel af tørv var almindelig.

Var der gilde i en gaard, blev der baaret mad om i de huse, hvis beboere ikke var med til festen.

Det var som een familie. Man kunde ikke andet end holde af den befolkning.

Men tilbage til pastor Schmidt. Han var godt lidt baade af store og smaa.

To gange om aaret holdt han gilde for sognets proprietærer, større gaardmænd og enkelte af omegnens præster, og da vankede der rigelig af god mad og drikke. Tiden gik med at spille l'hombre, ryge tobak af lange piber (cigarer brugtes ikke) og drikke toddy. Man spillede ikke højt, men morede sig, naar een fik mange beter, og tit afbrød man spillet for at høre en munter historie ved et andet bord. Der var aldrig nogen, der blev berusede. Varerne var gode og gæsterne trænede. Man skiltes ved midnat under almindelig munterhed.

Smaatræk: En husmand kom ind til Schmidt og sagde: »Præsten har faaet en hakkelsemaskine, kan A saa ikke købe præstens skæretøj (en stor kniv gjort fast til en hakkelsekiste)?« Præsten svarede: »Nej, du kan ikke!« Manden sagde farvel og gik; men inden han havde lukket døren, raabte Schmidt: »Men jeg vil forære dig den, du kan tage den med dig!« Manden kom tilbage, takkede og vilde kysse paa haanden, hvilket sidste præsten afværgede.

Pastor Schmidt var middelhøj og meget stærk. Engang til et sogneraadsmøde kom en mand ind og gjorde et frygteligt vrøvl. Schmidt blev vred og tog fat i manden og smed ham ned ad trappen, men løb selv bag efter for at se, om han havde slaaet sig.

Engang var Schmidt paa jagt paa Mols, og da han red ud af porten, skød han sin bøsse af mellem hestens ører.

Hesten blev bange, stejlede, gik bag over, og Schmidt laa som død paa jorden.

Men han slog øjnene op og bad om en cognac. Da han havde drukket den, sprang han op og sagde: »Den hoppe *kan* staa for skud; men jeg glemte at parere den,« og idet han red ud af porten, skød han igen bøssen af, uden at der skete noget.

Pastor Schmidt blev efterhaanden aandelig og legemlig svækket, og jeg maatte passe paa baade ved daab og nadver, at han ikke skulde glemme eller gentage noget, og saa havde han ofte nogle

anfald af besvimelse. I et saadant anfald gik han bort.

Schmidt var ikke bange for at dø, men sagde dog en dag, vi talte om liv og død: »Gid jeg var en uvidende bonde, saa kunde jeg vist bedre tro.«

Han var fra den rationalistiske tid og havde vist aldrig været i berøring med levende kristendom. Han døde 1882.

Det var skik, da jeg kom til byen, at de større skoledrenge gik med til de modbydelige legestuer. Det forbød jeg, og som erstatning fik børnene lov til at danse, lege og synge i skolen et par aftener om vinteren. Forældrene kom og saa paa det, og det gik meget fornøjeligt.

Om vinteren holdt jeg aftenskole for karlene, og da jeg brugte den halve tid til oplæsning, fortælling og samtale, var der altid fuldt hus. Da der var gaaet et par vintre, spurgte eleverne, om de maatte faa et aftenskolebal uden spiritus og under min ledelse, ligesom da de gik i børneskolen, og saa blev det skik, at aftenskolen sluttede med et bal.

Pastor *C. S. Heiberg* (1882-85) var en syg og skuffet mand, da han kom hertil, 57 aar gl. (se ndf.) og maatte holde hjpr. Alligevel var han ihærdig, holdt bibellæsninger rundt om i skolerne, besøgte folk flittigt, men han havde svært ved at forme sine ord, og kirkegangen svandt ind. »Han var egentlig i besiddelse af det rette missionssind og vilde gerne imødekomme den trang til et virkeligt gudsforhold, som hvilede hos en del af hans sognebørn« (P. M. P.) Lærer Holm skriver, at han stadig talte om Guds »mageløse kærlighed og frelsen ved Jesus Kristus«. Mindst hveranden søndag blev »Vidunderligst af alt paa jord« sunget.

Pastor *Morten T. Bredsdorff* (1885-88) (af Vissenbjerg) var ægte grundtvigsk. Havde været huslærer hos *Vilh. Birkedal* i Ryslinge (var gift med Vilh. Birkedals dt.) samt huslærer hos den grundtvigke patriark i Sydfyn, pastor *Brandt*, Ollerup. Bredsdorff deltog i krigen 64, blev lærer ved *Morten Eskesens* friskole i Odense, var meget musikalsk og havde udgivet et tillæg til melodisamlingen til salmebogen. Han havde i Jernved haft en lykkelig tid med stor tilslutning om sin kærnesunde, grundtvigske forkyndelse. Men i Feldballe-N. fik han det svært; kirkegangen var meget ringe, og da man spurgte, om han ikke kunde faa Vilh. Birkedal til at prædike her, svarede han nej. Han mente ikke, at Birkedal, der var vant til store forsamlinger, vilde faa noget ud af at komme her. Fru Bredsdorff kunde sige, at hendes mand ofte gik timevis hændervridende om natten i sin stue i grublerier over, hvordan han dog skulde komme i kontakt med befolkningen. Alle døre var tilsyneladende lukket for ham; trods dette vedblev han at bede til Gud om hjælp i sin nød, at hans arbejde her ikke skulde være helt forgæves. (Efter ovenn. Vald. Hansen og P. M. P.). P. M. P. tilføjer, at det sikkert alligevel ikke var helt forgæves. Muligvis kom han til at øve en Johannes Døber-gerning og beredte derved vejen for det senere liv. Hans eftermand var stor nok til at indse dette, da han boede i prgd. i naadensaaret og talte med fru *Bredsdorff* om forholdene. Men Bredsdorff »fandt forholdene saa utiltalende, at han hurtigt søgte bort«. Man mærkede dog nok det aandens pust, der gik over Djursland med *Vilhelm Beck*, der var sp. paa den anden side af Kolindsund.

Saa kom **Axel Busch** hertil (1888-93), og pastoratet blev aandelig talt helt forandret, fik den største kirkegang paa Djursland, og der frembrød et levedygtigt IMs liv, som har præget til dato. Faa steder har man set et dødt pastorat blive levende paa saa kort en tid. Busch gik i Vilh. Becks spor, blev IMs fører og udbyggede IM her som ingen anden har formaaet det, en rigt udstyret førerskikkelse, og ganske enestaaende som prædikant. Alle fandt, at det var en oplevelse at høre ham. Fra Grønfeld skriver *J. P. Jacobsen* (senere sp. i Gimlinge), at det allerede vakte opsigt, da Busch var udnævnt, at »Aarhus amtstidende« meddelte »en advarende velkomsthilsen« (12. juli 88) i en notits: »Præsten i Horne sluttede i søndags sin gudstjeneste med denne bekendtgørelse: »Her vil endvidere paa onsdag kl. 8 blive altergang, — og hvis det kunde hjælpe noget, vil jeg bede de vantro — verdensbørn — om at holde sig fra altergang, for at vi hellige — Guds børn — kunde nyde den sidste time i fred og ro med hinanden oppe ved alteret.« Det var en handske bjørnbakkeren *Vilh. Lassen* tilkastede den nye konservative Feldballe præst. Om han tog den op vides ikke; men det er en kendsgerning, at de politiske artikler i bladet blev kun sparsomt læst, og forholdet mellem Indre mission og politik var meget kølig den første menneskealder paa disse egne. Og vækkelsen kom! Til trods for, at folk havde aflagt løfte til hinanden om, at de skulde holde sig denne farlige mand og hans lære fra livet, saa virkede han saa fascinerende, at det ikke var til at blive hjemme, naar søndagen kom. Hvem vidste sig sikker for at blive inddraget i prædikenen? Rent teknisk var han imponerende! Han kunde uden at have een linie skrevet holde en menighed i aande i $1^1/_2$ time, og det til trods for, at de stod som sild i en tønde paa hver tomme plads i kirken. I stolestaderne var der hver søndag to rækker — en siddende og en staaende, som saa skiftedes til sæde. En halv time før tid var alle staapladser i vaabenhuset optaget til sidste plads.«

Pastor *Axel Busch'* gerning her er et saa betydningsfuld stykke sogne-, præste- og menighedshistorie, at det skal omtales udførligt (paa grundlag af *H. I. F. C. Matthiesens* bog om Busch (»En sognepræst«) 1931, s. 135-97. Her skal citeres nogle afsnit.

»Jeg kommer med et draget sværd,« skrev Busch i et brev til en mand i Feldballe, før han kom hertil. Han vilde ikke komme paa listesko, men svinge det tveæggede sværd saaledes, at det kunde høres, og saaledes at det kunde ramme.«

Han kendte ikke meget til Feldballe-Nødager sogne. Han vidste jo nok, at i de egne havde *Vilhelm Beck* engang svunget aandens sværd fra Ørum-Ginnerup prædikestol, saa det havde givet genlyd videnom, i Vistofte havde *Blume* ladet basunen lyde saadan, at der var mennesker, der var staaet op til liv, men ogsaa mennesker, der under degnens førerskab havde rejst sig til rasende modstand, i Tved og Knebel fandtes der præster, der sikkert vilde staa ved hans side, rundtom i de omliggende sogne fandtes der enkelte smaa samfund af troende, f. eks. i Sivested fra missionær *Lauritz Mathiassens* dage.

Men i selve Feldballe-Nødager var der, efter hvad han vidste, kun ganske enkelte lysglimt at glæde sig ved. Der skulde i Nødager sogn i Pederstrup findes en træskomand, der hed *Niels Greve*, i hvis hjem der var nogle enkelte, der samledes om at faa læst en prædiken om søndagen. Men ellers saa det ud til, at døden rugede over begge sogne. Der kunde komme en halv snes mennesker i kirke om søndagen, hans forgænger, *Morten Bredsdorff*, havde grædt mange taarer over den aandelige død i sognene.

Mere end eet brev fik den nye præst dog fra venner videnom, fra Randers, fra Grenaa, fra Aarhus, der bød ham velkommen og udtalte deres store glæde over, at han kom. Læge *V. Krohn* i Rønde havde udtalt ønsket om, at han maatte komme til at benytte den nye præst tiere end den nye præst ham.

Indsættelsen.

Endelig var den dag kommen, da *Busch* skulde indsættes i sit nye kald, den 15. juli 1888.

Der var sandelig kommen folk til kirke den dag. Degnen i Feldballe havde ellers været temmelig ene om at give tonen an baade til sang og messesvar, men den dag fik han at mærke, at der var kommen mennesker til kirke, der kunde synge salmerne og svare: »Og med din aand!«

Det klang gennem kirken, saa det rungede: »Stiftet Guds søn har paa jorden et aandeligt rige«, og der var fynd og klem i det, da man sang: »Da paa dit ord skal det gladeste budskab udbredes, ogsaa ved os skal der vej for dit aasyn beredes.« Feldballerne syntes aldrig, de havde hørt saadan en sang.

Den gamle provst *Adam Bülow* fra Hjortshøj (han, om hvem *Vilh. Beck* plejede at sige, at han var den eneste gamle Adam, han holdt af) indsatte den nye præst og udtalte sin store glæde over at maatte indsætte sin unge ven som præst i disse sogne.

Denne havde under Bülows tale staaet urokkelig som en statue.

Men ikke saasnart var han kommen op paa prædikestolen, før alt var liv og aande hos ham. Det vakte straks opmærksomheden, at han begyndte sin bøn før prædikenen med at sige: »Nu staar de i bøn for mig deroppe i Horne.«

Og saa kom prædikenen. Teksten var ordet til 7. søndag efter trinitatis, Math. 10, om disciplenes udsendelse.

»Det er disciplen nok, at han bliver som sin Mester.« Men mindre maatte disciplen heller ikke nøjes med. »Der maa hos disciplen findes den grundjagen, den grundhigen, den grundtragten at blive som hans mester.«

Han stod nu her som en mand, der gerne vilde være en hellig præst, nu vilde han give dem lov til at læse i hans liv, om han virkelig var det, han gav sig ud for. Han var ligesaalidt som sin mester kommen for at bringe fred, han var ikke kommen for at bringe fred, men sværd, men han var kommen for at føre dem til den mester, hvis discipel han gerne selv vilde være. »Jeg siger ikke, at vi har naaet at blive som vor mester, men I kan jo gaa over i præstegaarden og se efter, om det ikke er det, vi jager efter.«

»Se efter i præstens liv og i præstekonens liv, om det er deres grundjagen, grundhigen, grundtragten at blive som mesteren. Ellers — saa tag jer i agt for de præstefolk.«

Prædikenen gjorde et stærkt indtryk, ogsaa paa de »grundtvigske« mennesker, og der var flere, der hin første dag fik en brod haget fast i deres samvittighed, de aldrig siden blev fri for.

Fru *Bredsdorff* havde hørt saa meget om Indre mission, hvor forfærdelig mørk den skulde være, og den nye præst skulde jo da være det sorteste af alt sort.

Hun turde ligefrem ikke gaa over at høre ham, og hvordan skulde det dog gaa ved middagsbordet, naar den sorte præst skulde være til stede?

Værtinden var meget benauet, men hun blev helt forbauset over, at det gik saa godt, som det gik. Lægen fra Rønde satte straks ved sin munterhed liv i selskabet, og den nye præst var jo slet ikke, som hun havde tænkt sig. Og da han rejste sig for at holde en tale, talte han saa hjerteligt for værtinden ud fra Herrens ord: »Hvad I har gjort imod een af disse mine mindste brødre, har I gjort mod mig.«

Busch boede nu saa en 6 ugers tid i præstegaarden, inden hans familie kom, og fru *Marte Bredsdorff* fik under den tid et noget andet syn paa hendes mands eftermand, de kom til sidst til at sætte megen pris paa hinanden.

Ved andagterne, som Busch holdt, brugte de altid *Vilhelm Birkedals* andagtsbog, og naar fru Bredsdorff om søndagen saa præstegaarden fyldes med vogne, gik tankerne tilbage til hjemmet i Ryslinge. »Det minder mig om Faders hjem ovre i Ryslinge,« kunde hun da sige med nogen vemod, »da var gaarden ogsaa fyldt med vogne og præstehjemmet fuldt af gæster.«

Meningerne om den nye præst var ellers temmelig forskellige i sognene.

»Er det en saadan præst, vi har faaet,« sagde sogneraadsformanden dagen efter indsættelsen, »saa skal han snart blive færdig her.«

Men Busch blev ikke saa snart færdig. Kirkerne blev ved at være stuvende fulde søndag efter søndag, og efter gudstjenesterne kunde man se folk blive tilbage, een klynge hist og een klynge her, saa stod man og debatterede, hvad præsten den dag havde sagt.

»Vi skal aldrig sætte vore ben i kirken mer,« var der nogle, der besluttede, men næste søndag var benene der alligevel igen.

»Det er vist rigtig nok, han prædiker,« indrømmede andre, »men vi maa jo da hellere nyde livet, mens vi har det, selvom det skal blive lidt kortere.«

Præsten kom til at se med mere og mere forhaabning paa fremtiden. Han begyndte tiere og tiere at anføre frelserens ord: »Markerne, de er allerede hvide til høsten.«

Men — foran sig paa sit skrivebord havde han stillet en hel række fotografier af vennerne i Horne.«

H. I. F. C. Matthiesen giver skildring af en række typer fra Feldballe og deres omvendelseshistorie: Mette Sypige, Dres og Marie, Smeden i Kejlstrup, skovløberstedet ved Kalø, Thomas Drejer, Ole Knudsen, Trine Præst osv.

Matthiesen fortsætter:

Klar tale.

»Det er ligemeget, hvordan han skal faa mennesker ind i himlen,« var der en kone i Feld-

balle, der sagde om *A. Busch*, »enten han skal liste dem ind eller banke dem ind, blot han kan faa dem derind, det er ligemeget.«

Og det *var* ham ligemeget. Mennesker vilde han have ind i himlen, hvordan det saa skulde gaa, om han skulde »liste dem ind« eller »banke dem ind«. Hvadenten han stod paa prædikestolen, eller han gik sin gang nedenfor den, han havde noget af moderens ømhed, men ogsaa noget af knivens skarphed.

Skarp som en kniv kunde han være, og det til gavns.

Den »Brændevinsprædiken«, *C. Moe* engang holdt for Harboøre-boerne, glemtes aldrig i Harboøre, den, *Busch* holdt i Feldballe-Nødager en 1. pinsedag, blev ogsaa husket.

»De forbandede bylav« var præsten en torn i øjet, blot han dog kunde faa drevet en kile ind i dem, var hans stadige tanke lige fra først af, det gjaldt om at faa fat i nogle af de ledende mænd i lagene. Mange af gaardmændene var nogle gudsforgaaende kroppe, hvis største lyst det var at gaa rundt og drikke med hinanden, og som de gamle sjunged, pipped de unge.

Lige kort efter, at Busch var kommen til Feldballe-Nødager, havde han faaet lejlighed til at rette et slag mod drukkenskaben. Han havde kastet jord paa en gaardmand i Feldballe, der var velkendt for at have været en dranker. »Jeg kendte ham jo ikke,« sagde præsten i sin ligtale, »men I kendte ham jo. Hvis han har levet et troende menneskeliv« — og saa skildrede præsten, hvordan et saadant var — »saa er han nu evig lykkelig og salig. Har han det ikke, I kendte ham jo, saa er han nu i usigelig pine —.«

»Ligtalen vakte voldsomt røre« — skrev siden den grundtvigske degn — »der var nogle, der blev rasende, men en gaardmand, der var til stede, blev saa rystet ved at høre talen, at han gik hjem, tog sin brændevinsflaske, gik uden for døren med den og hældte indholdet ud i rendestenen, hvorefter han gik ind og tog sine fedtede spillekort, som han plejede at sidde og bande over om aftenen, og kastede dem ind i kakkelovnen.

Dagen efter, søndag morgen, saa man manden staa i porten til sin gaard og standse dem, der gik forbi, og fortælle dem, at nu »var han bleven omvendt og havde faaet alle sine synder forladte, og det skulde de ogsaa sørge for at faa, inden det var for sent.«

Det gjorde saa meget mere indtryk, som manden før havde været aldeles umedgørlig og brutal, naar han var fuld, og det var han for det meste. Og det viste sig snart, at hans omvendelse gik dybere end til det at kaste sit brændevin i rendestenen og sine kort i kakkelovnsilden.

Men det mest dræbende slag førte præsten mod brændevinen i en *pinseprædiken*.

Ved jule-, paaske- og pinsetid plejede de unge karle at gaa rundt i gaardene og indkræve brændevin til et lystigt lag.

Ved paasketid sang de en sang, hvori det hed:

„Nu gaa vi om til paaskefest
— fryder eder, I unge folk! —
den Herre Jesus var vor gæst
— glæder eder, I gamle og! —

Vi har ikke smagt en brændevinstaar,
siden vi gik fra vor nabos gaard.
Her staa vi nu baade store og smaa,
en halv potte brændevin imellem os gaa! —"

Ved pinsetid sang de en sang, hvori det bl. a. hed: »Brændevin mig huer bedst.«

De fik en pot her og en pot der, og saa engang i højtiden samledes de, gamle og unge, til et rigtigt brændevinsgilde.

Hvem skildrer kirkegængernes forfærdelse — og 1. pinsedag skulde jo alle folk i kirke — da præsten meget højtidelig begynder sin pinseprædiken med de ord: »Nu rinder op vor pinsefest, men brændevin os huer bedst.« Den prædiken sank ned i hjerterne og gav disse pinselag deres dødsstød.

Ikke at præsten just ved den tid havde synderlig øje for afholdssagens betydning, ligesaa lidt som de troende i Vendsyssel ved den tid havde det. De troende havde ogsaa spiritus i deres hus, og spurgte den troende købmand præsten til raads, om det kunde gaa an, at han havde udsalg af spiritus, fik han til svar, at det var umuligt at have en købmandshandel som hans uden ogsaa at sælge spiritus.

Men drikkeskikken fik efterhaanden sit banesaar, ogsaa udenfor de troendes kreds, saa det til sidst slet ikke kunde betale sig for købmanden at føre brændevin, og med spillekort gik det snart ligesaadan. —

Det faldt heller ikke i god jord hos alle, naar han slog ned paa klasseforskellen mellem de store og de smaa og sammenlignede kastevæsenet blandt bønderne med kastevæsenet i Indien.

Møder blev holdt rundtom i gaarde og skoler i de udstrakte sogne, og lidt efter lidt fandt ikke faa af gaardmandsstanden vej ind i Guds rige, der blev saa indført husandagt, og naar gaardmændene kørte til møder, tog de gerne dem af deres folk med, der kunde undværes derhjemme.

Som det gik med drikkeriet og spilleriet, gik det ogsaa med danseriet. »Spil, drik og dans, verdens tre afguder,« som *Peder Larsen Skræppenborg* kaldte dem.

Aftenskolen i Feldballe plejede at ende med et bal til sidst og en lille aftensang til allersidst, men efterhaanden blev saa mange af de unge piger troende, saa der ikke mere kunde holdes bal, og det lille danselokale, der laa opad præstegaardshaven, blev omdannet til en mødesal.

»Ballerne gik, gilderne gik, flaskerne gik, kortene gik,« men til sidst gik de ikke mere, møllerne heller ikke mere om søndagen.

Men præsten lagde heller ikke fingrene imellem, han tog tyren ved hornene, ogsaa oppe fra prædikestolen, naar han saa eller hørte noget, der skulde revses, hvad enten det saa var uden for eller inden for samfundet.

Engang fik han nys om noget sladder, der gik om en eller anden. Straks næste søndag havde han det med op paa prædikestolen og revsede det. »Og nu skal jeg sige noget rigtig stygt og grimt noget. De folk, der fører saadan tale, er smurt om munden med aalefedt fra helvede.« Nogen tid efter kom læge *Krohn*, præstens gode ven, til ham og spurgte ham, om han ikke kunde give ham opskriften paa den nye slags smørelse, han havde opfundet. Busch saa lidt uforstaaende paa ham. »Det er det aalefedt, De talte om i søndags.« Saa forstod han det.

»Vi kan ikke forstaa, hvorfra præsten ved alt det, han staar og fortæller om os,« sagde nogle engang til hinanden, og de blev da enige om, at det maatte være vævepigen oppe fra Feld-

balle, der gik op og »snævrede« til præsten om det altsammen lørdag aften.

To mænd havde anvendt tiden, da de gik til kirke, med at gaa og snakke om deres grise. De blev næsten lige saa forbavsede som Natanael, da de hørte præsten sige oppe fra prædikestolen: »Og saa kommer I her og ta'r jeres grise med ind i kirken.«

Men de maatte alle som een finde sig i at faa den rene besked, at der skulde en omvendelse til for at komme ind i himmeriges rige.

Og mærkede han, at en eller anden af de troende unge tog det lidt let med troskaben i den timelige gerning eller var paa vej til at faa fine fornemmelser, skulde han eller hun nok faa læst og paaskrevet.

Det faldt ham mærkværdig nok ikke i de tider saa let at samle penge ind ved sine gudstjenester og møder. Han kunde udbryde, naar han sad og talte pengene, der var kommen ind: »Aa, de penge, de penge, altid de penge!« Men dette med »de penge« blev siden mere tilvant for ham, og ingen har kunnet faa mennesker til at lukke deres pengepung op som han, naar det gjaldt offer til Guds rige. Han kunde lukke andres pung op, fordi han kunde lukke sin egen op.

»Der skal 24 molboer, siger man for et gammelt ord, til at bære een rigsdaler op paa Herrens alter,« hed det ved en offergudstjeneste, Busch holdt ovre paa Mols, »det ord skulde I se at gøre til skamme i dag.«

Der var eet træk, som i hvert fald degnen i Feldballe sent glemte.

Efter skik og brug dengang blev der umiddelbart før de tre store højtider sendt offersedler ud fra præsten og degnen, og saa første helligdag gik folk under offersalmen op og lagde deres højtidsoffer til præsten paa alteret, medens de lagde offeret til degnen nede foran denne i degnestolen. Offeret var gerne lagt ind i en seddel, hvorom der saa var bundet en snor.

Men det var kun smaat med offeret. Det kunde ske, at en gaardmand kun ofrede en 50-øre, ja, det kunde gaa lige ned til 10 øre; for en sikkerheds skyld havde vedkommende saa maaske oven i købet trykket en 2-krone af paa seddelen, saa det udvendig set tog sig helt stort ud.

Den første gang, Busch modtog højtidsoffer, var ved juletid.

Nytaarsdag omtalte han saa resultatet af ofringen fra prædikestolen.

»Jeg har lukket de offersedler op, I bragte op til alteret 1. juledag, det var sandelig ikke noget lysteligt arbejde. Tror I virkelig, at kirkens tjenere skal leve af almisser og nøjes med det samme, som I giver karlen, der holder ved jeres heste ude i gaarden. Jeg siger det ikke af begærlighed. Min færd iblandt jer skal nok vise jer, at jeg ikke er gerrig, men dette her er uanstændigt, I kan ikke være bekendt at yde et saadant offer, og vi kan ikke være bekendt at tage imod det.«

»Det hjalp gevaldigt,« erklærede degnen siden, »ikke alene paa præstens, men ogsaa paa degnens indtægter.«

Man saa jo snart, at hvad man end kunde have at indvende mod præstens færd, gerrighed kunde man i hvert fald ikke beskylde ham for.

Skarp var Busch over for mennesker, som han mente gav sig ud for andet og mere end de var. »Der er en hykler herinde,« kunde han sige efter et møde, og hvem han saa end havde tænkt paa, der var en ung pige, der var til stede og langt fra var nogen hykler, der derved fik det afgørende stød. — En anden gang, der var en del samlede i præstegaarden, sagde præsten, at han vilde have opfordret dem til at knæle ned til bøn, men »jeg kan ikke, der er en hykler herinde blandt os.« De anede allesammen, hvem præsten tænkte paa, og vedkommende mand fik en saadan paamindelse derigennem, at han kort efter førtes til virkelig omvendelse.

Skarpest, følte Busch, han maatte være som vogter for det allerhelligste.

Vanealtergangen blev dømt med haarde ord. »Saa I tror, I kan komme herop to gange om aaret og faa eders synder forladte, ligesom faarene bliver klippet to gange om aaret. Herrens bord er kun dækket for troende mennesker, I æder og drikker jer selv til dom, I ugudelige mennesker. Der staar skrevet: »Hvo, som æder dette brød eller drikker Herrens kalk uværdigen, skal være skyldig i Herrens legeme og blod. — Hvo, som æder og drikker uværdigen, æder og drikker sig selv til dom«.«

»Det ord,« tilføjede han, »sætter jeg her foran jer, gaa ikke henover det, men bliv nede i stolene, til I har omvendt jer og givet Gud jeres hjerte.«

»Jeg kunde lægge mig tværsover gulvet her,« kunde han sige, »saa I kunde træde paa mig, blot jeg kunde forhindre jer fra at gaa til alters.«

Ikke længe efter sit komme indførte han lørdags-skriftemaal — hans skriftetaler var indgaaende og stærkt personlige. De var ikke korte, ligesaalidt som hans prædikener, der godt kunde vare deres halvanden time i hver af kirkerne, og bagefter fulgte der maaske et møde i skolen eller missionshuset om aftenen, og saa til sidst samledes man jo gerne i en eller anden gaard til en kop kaffe.

Men satte han gærde for alterbordet, naar det gjaldt verden, saa var der desto mere aaben dør, naar talen var om Guds børn, »trindt og tæt« tog de sæde om nadverens bord.

Tit maatte han ogsaa holde skriftemaal om søndagen for dem, der ikke havde kunnet komme til lørdagens skriftemaal.

Det kunde jo f. eks. ske, at Harboørefiskerne lagde ind i Grenaa havn med deres fartøjer og saa søndag morgen begav sig paa vej til Nødager kirke. Naar de saa ønskede at komme til Herrens bord, kunde det hænde sig, at præsten holdt skriftemaal og altergang for dem efter endt gudstjeneste, men saa kneb det rigtignok ogsaa at naa Feldballe kirke i rette tid til sidstetjenesten, og nogen hvile kunde der ikke blive tale om mellem gudstjenesterne.

»Herre, gør dig gældende i dag iblandt os,« bad præsten ofte i sin bøn før prædikenen, og Herren gjorde sig gældende søndag efter søndag, man saa det paa de straalende ansigter, man saa det paa de taarefyldte øjne, man kunde ogsaa undertiden høre det paa de vrede ord, der lød fra adskillige paa vejen hjem, ikke mindst, naar præsten havde sagt mod slutningen: »Nu har jeg prædiket til verden. Nu vil jeg prædike til Guds børn!«

Vanskeligheder og glæder.

Vel stod der ham »en dør aaben, stor og virksom,« men der var ogsaa »mange modstandere«. Og modstanderne søgte jo ogsaa, om de ikke kunde faa nogle »trøstere« ind. Engang havde man faaet indkaldt den forøvrigt gode grundtvigske missionær *Søren Olesen*. Busch havde beredvilligt givet ham adgang til et af missionshusene. Huset var propfuldt af mennesker, der ellers ikke plejede at vise sig der, og man haabede paa, at nu skulde der blive skænderi mellem ham og præsten. Men haabet blev beskæmmet. Da Søren Olesen havde sluttet sin tale, stod Busch op og talte. Han endte med at sige: »Kan I se, alle I vantro mennesker, der er troppet op her i aften, vi to vil det samme, der er ingen uenighed mellem os.«

Men kunde der være vanskeligheder udefra, saa var der det ogsaa i præstens sind. Han kunde være opfarende og hidsig, herskesyg, kunde ofte have vanskeligt ved at »lade sig sige.«

»Jeg er næsten ved at være vred paa Dem, pastor Busch,« sagde en dag en af vennerne til præsten ved kirken i en eller anden anledning. Præsten slog ham blot smilende paa skulderen og sagde, idet han gik videre: »Det skal De lade være, mands vrede udretter ikke det, som er ret for Gud.«

Præsten fik dog selv mere end een gang at mærke, at det er lettere at sige det til andre end at praktisere det selv.

Men kunde han forløbe sig, saa kendte han ogsaa den vanskelige kunst at bede om forladelse derfor, ikke blot over for Gud, men ogsaa over for mennesker.

Men hvem kunde ikke tilgive den præst, at han forløb sig, han, hvis hjerte ellers strømmede over af kærlighed til gamle og unge, han, som altid var den opfindsomme, naar det gjaldt om at glæde andre, som bragte solskin med sig, hvor han kom.

— — —

Om ogsaa der kunde falde skygger henover præstehjemmet i Feldballe — skygger af sygdom baade for fader og for børn — saa var det dog et hjem fuldt af sol.

Hertil bidrog ikke mindst husets frue ved sin stille, milde færd — det, at børneflokken forøgedes med fire nye medlemmer, det hindrede ikke værtinden i at have lige aabent hus. Og hvert nyt barn var kun en ny solstraale i hjemmet.

Højdepunkterne for børnene var selvfølgelig julen.

»Herren forunde os alle, der elske ham i aand og sandhed,« skriver hustruen ved juletid 1890, »en stille, velsignet højtid. Børnene glæder sig jo voldsomt, juletræet er kommet, de tæller, hvormange nætter de skal sove, inden det er juleaften.«

Trods det, at præsten bestandig var paa ture i omegnen og videre ud, var der ingen, der kunde beskylde ham for at forsømme sine sogne. Naar han var hjemme i sine sogne, saa *var* han hjemme. Idelig paa færde for at se til syge og gamle og forkynde evangeliet aarle og silde. Det kunde blive silde nok, naar man efter aftenmødet i missionshuset eller andetsteds skulde samles i præstegaarden eller i andre gaarde, hvor der var hjerte- og husrum, tit kunde husrummet blive saa knebent, at køkken og endog spisekammer maatte tages med i brug.

Dørene gik let op for gæster i de forskellige hjem. Præstegaarden gik i spidsen med et godt eksempel.

Det var ikke altid lige let for en husmoder. »Her kommer jeg saa med 9 fiskere,« kommer præsten og siger til sin hustru en søndag middag, men præstens hustru tog imod dem med glæde.

Præsten kunde være overtræt en søndag aften, men saa kommer der en flok unge ind. »Ja, mine venner, i aften er det ikke rigtig tilpas, jeg har noget hovedpine,« mødte han dem med. Men saa føjede han straks til: »Ja, men kom nu lidt indenfor og snak lidt med os.« Og saa glemte præsten hovedpinen og trætheden, og de sad lige til klokken eet, og fik saa den afskedshilsen med: »Se nu at komme snart igen og se at faa nogle flere med jer.«

Trofast søgte han at samle de unge piger og de unge mænd engang hver fjortende dag, og hvor kunde han da tale forstaaende til dem.

En enkelt gang prøvede han paa at samle karle og piger til fælles ungdomsmøde. Da talte han meget alvorligt til dem. »Ja, jeg har jo nok set,« begyndte han, »at *du* saa efter, om *hun* var der, og *du* kiggede efter, om *han* var der.« Til sidst sluttede han med at sige: »Ja, nu gaar I ud i mørket, og saa kan I gøre alt, hvad I vil.« Men der var mangen een, der den aften havde faaet saa meget, at de ikke gjorde, hvad de egentlig havde tænkt at have villet. Og saa havde han ogsaa faaet lejlighed til at sige til een: »Bøj dine knæ i aften, Karen!«

Det var Buschs lyst at færdes rundtom i hjemmene og give sig i snak med folk. Han var ikke fin paa det, det opdagede man snart, fattigfolk var ham næsten de kæreste, det var ham om at gøre, at de skulde se, at han stillede sig lige med dem, det lagde de fattige mærke til.

Det kunde ellers vække en slem forstyrrelse mange steder, naar det rygtedes, at præsten var i sigte et eller andet sted.

Med eet raaber konen: »Nu kommer dælleme pastor Busch!« »Flasken af bordet, Mette!« raaber den forfærdede mand. Skrækken drev imidlertid over, præsten gik forbi.

»Nu kommer præsten!« kom rædselsbudet en anden gang, mens man sad med kortene og punchene foran sig. Man smed kortene henad bordet og styrtede ud ad bagdøren det bedste, man havde lært, lod i forskrækkelsen huerne i stikken og turde ikke gaa ind at hente dem igen, før det havde vist sig at være blind alarm.

Der var jo ingen, der kunde snakke den tovlige præst tilpas. »Den ny præst er her i byen,« kom gaardmanden og meldte sin kone. »Hvad skal vi svare ham, hvis han begynder at spørge os ud?« »Ja, det ved jeg min sandten ikke, Jens.« De fik da Bibelen paa bordet og satte sig hen hvert i sit sofahjørne og saa paa hverandre. Saa begyndte de at spørge hinanden ud i kristendommens mysterier, for at de kunde være nogenlunde rustede, hvis han skulde komme. Og denne gang kom han, og ak og ve, hele deres velbyggede fæstning faldt sammen, de var »auf einmal ruiniert«. Men den ruin førte til deres frelse.

Men med »Vankundighedens tider« bar Gud Herren over og bød nu menneskene, at de skulde »omvende sig«, og mange var de i Feldballe-

Nødager sogne, der kom til at kende »den ukendte Gud.«

»Det er en yndig tid her i Feldballe, ret en foraarstid for mange hjerter,« skriver fru Busch januar 1890. »Herren er stor og hans miskundhed varer evindelig.«

Paa Møllerup maatte komtesse *Thyra* en tid lang gaa ene med sin tro, men nu kom den gamle grevinde rigtig med — hun havde, allerede før Buschs tid, søgt ned til *Maren Bødkers* for at tale med denne om Guds rige — nu kom ogsaa det unge grevepar. »Min søn,« sagde den gamle enkegrevinde, »det eneste, han mangler, er at turde hejse flaget.« Men tiden kom, da flaget blev hejst over herregaarden, og den unge grevinde blev en trofast arbejder søndag efter søndag ved børnegudstjenesten i Kejlstrup missionshus.

Ogsaa i forpagterboligen brød foraaret frem.

Forpagter *Rudolf Heilmann* maatte gaa gennem svære kampe, inden han fandt ind til Gud.

Midt i al sin lykke — det syntes, som alt skulde lykkes for ham — havde præstesønnen fra Taasinge følt »et sugende savn«.

Og saa en dag rygtedes det i sognet og hele egnen: »Og Heilmann, den flinke mand, han er nu ogsaa bleven hellig.«

Den nyomvendte mand var fuld af jubel og lovsang.

Men saa en morgen ved juletid 1890 kom Heilmann ind i Feldballe præstegaard og spurgte efter præsten. Han saa helt forgrædt og forstyrret ud, det var, som der var sket en stor ulykke.

Han kom ind til præsten, og døren blev laaset af. De blev derinde ene to i flere timer. Og derinde kom det saa frem, at han aftenen før havde siddet sammen med nogle af vennerne, men saa om natten var det pludselig slaaet ned i ham, at han havde bedraget sig selv, han var ikke virkelig omvendt, han havde løjet for Gud og mennesker, og nu var der ikke mere noget haab for ham.

Han bad om at maatte blive sammen med præsten hele dagen. De fulgtes saa ad til Nødager og tilbage igen, men det var, som om det blev ved at være lige mørkt.

Dog, fredens sol stod efter nogle dages forløb atter op for den sønderknuste mand.

Og *Rudolf Heilmann* blev det store vidne for sine gamle venner og for de mange folk paa sin gaard baade med mund og med liv. Og hans vidnesbyrd blev ikke mindre, fordi der stadig maatte føres en stærk kamp indeni ham mellem det gamle og det nye.

Han flyttede senere fra Møllerup, men korsflaget tog han med sig.

Søndag i Feldballe.

Festligt var der om søndagen i Feldballe præstegaard. Straks fra morgenstunden gik Danebrog til tops, og længe før kirketid begyndte vognene at rulle ind i gaarden. Gaardspladsen bugtede sig ganske vist i bakke, dal, men vognene manøvrerede sig frem henover de toppede brosten, mellem de store vandhuller, igennem pløret og æltet ved indkørslen, der ved efteraarstide og for resten de fleste andre tider med, kunde antage betydelige dimensioner.

Men naar præsten med sin hustru og — sin pibe kom frem henne i døren, og det var han sjælden sen til, og bød sit hjertelige velkommen, og man saa nu den og nu den komme kørende, som man maatte hen at række haanden til, hvad brød man sig saa om man fik nogle stænk paa sit stadstøj, det gik jo nok væk igen.

Naar det var vejr dertil, løb børnene gerne rundt ude i gaarden, den allermindste, Axel, eller Hak (som senere blev sp. i Mariager), som hans kælenavn var, maatte dog holde sig henne ved trappen.

Fritz talte vendelbomaal og sagde a til sig selv. Pigerne, der var fulgt med fra Horne, holdt det jyske vedlige hos ham, trolig bistaaet af *Søren*, der jo ogsaa var fulgt med nordfra og gerne gik under navnet »Søren Busch«.

Børnene prøvede, hvem af dem der bedst kunde gætte, hvor de forskellige vogne var fra.

Der kom *Ole Knudsens* fra Kejlstrup kørende, og dér *Jens Vangs*, og nu kom Møllerupvognene med grevens og komtesse *Ahlefeldt* og forpagter *Heilmanns* med en hel Char-a-banc fuld, dér kom en vogn, den var vist fra Rønde, dér een helt oppe fra Grenaa osv. osv.

Efter gudstjenesten om eftermiddagen løb børnene omkring og hilste paa folk og nævnede dem ved navn. »Godav, Maren Oles, vil do int med ind te mor og drikk' kaffe?«

Fru Busch vidste, at søndagskringlen skulde være stor, naar der var eftermiddagstjeneste i Feldballe. Man samledes saa om det lange spisestuebord. Tonen var gerne noget afdæmpet. Præsten spøgede og lo, men der var gerne een og anden, der sad og ventede paa at faa en samtale paa tomandshaand.

— — —

Gaarden paa den anden side af præstegaarden blev ogsaa med tiden lukket op og kom snart til at kappes med præstens i gæsteri. »Hvordan gaar det, Niels?« spurgte præsten en dag gaardmanden kort efter hans omvendelse. »Det gaar godt, hr. pastor, naar Jesus kommer ind ad den ene dør, gaar verden ud af den anden.« Han kom ogsaa til at erfare, at mange af Jesu venner fandt ind ad den dør, der nu var aabnet for Herren.

Forbindelsen med Horne.

En formiddag ved vintertid kom der et brev til Feldballe præstegaard, der i høj grad satte sindene i bevægelse.

Præsten kom farende ud til sin hustru ude i køkkenet og trak hende og pigerne ind i spisestuen, og saa kaldte han paa børnene, de, der var saa store, at de kunde være med, og saa dansede de allesammen rundt om spisestuebordet, medens præsten sang: »Der kommer 34 fra Horne! Der kommer 34 fra Horne!« Ansigterne straalede, børnene jublede, Horne-pigerne græd af glæde.

Jo, der var virkelig meldt 34 Horne-boere i besøg, selvfølgelig med de gamle i spidsen.

Det rygtedes snart rundt blandt vennerne og udover sognet. De havde hørt deres præst fortælle saa meget om disse Horne-folk, de stod for dem snart som nogle overnaturlige væsener, som noget nær engle.

Der var ikke megen tid at give bort, der skulde skaffes kvarter til disse mange gæster, og der skulde skaffes fødevarer til dem.

Men her var præstens ret i deres es.

Det var jo uhyre spændende. Det havde til tider knebet nok at faa de gamle til at anerkende det nyvakte liv i Horne, og hvordan vilde det gaa hernede? Mon ikke det trosliv, der var brudt frem, næsten paa bar bund, i Feldballe-Nødager sogne, vilde blive vejet og fundet for let af de forsigtige Hornefolk?

Det kan ikke nytte at nægte det, der var nogen ængstelse hos præsten. Livet hernede var jo kommen frem under en hel del friere former, og hvor meget saa præsten idelig havde fremhævet menigheden i Horne, samfundslivet og samfundsarbejdet deroppe, der var dog ligesom noget af et tryk taget bort for ham, siden han kom ned til sin nye arbejdsmark.

Den vaartid, der var brudt frem hernede, havde en lidt lysere farve, end den havde oppe mod nord. Med hvilke øjne mon gæsterne vilde se paa disse nye, meget uerfarne og uprøvede brødre og søstre?

Men alle betænkeligheder til side — han og hans hustru og alle de andre glædede sig som børn, det skulde blive en fest uden lige at faa dette besøg.

Saa oprandt endelig den dag, da gæsterne ankom til Kolind station. Det var ikke nogen første-klasses befordring, de kom med. De havde maattet nøjes med kreaturvogne, der var omdannede til »bænkevogne«, fyldte med halm. Det var midt i vinterens hjerte, sneen føg omkring dem. De havde til sidst maattet bede konduktøren om at lukke til for dem, og det var paa et hængende haar, at de var kørt videre lige til Grenaa, de havde jo aldrig før været saa nær ved molboernes land.

Men der paa perronen i Kolind stod da heldigvis præsten og fik raabt til dem: »Her skal I ud!« og ud kom de. Det tog ganske vist noget lang tid for de sindige vendelboere at komme ud med deres forskellige pakkenelliker, en del halm fulgte der jo med. Stationsforstanderen gav lidt ondt af sig, men beroligedes ved nogle venlige ord fra præsten, og endelig var de da allesammen naaet ud, saa forstanderen kunde slaa paa klokken til afgang.

I fygende snevejr blev saa gæsterne stablede paa vognene, der ventede paa dem, efter først at have faaet et varmt velkommen fra deres gamle præst, og af sted gik det til Feldballe.

Dette horne-boernes besøg glemte feldballerne aldrig. Det efterfulgtes af adskillige andre, snart til eet af sognene, snart til et andet. »Nu kommer Buschs hornkvæg«, hed det gerne. Og præsten forstod at sætte sine folk i spænding. »Denne gang kommer der en »jægermester« med«, annoncerede han før et senere besøg. Man var meget spændt paa, hvordan saadan en høj herre saa ud, og blev højst forbavset, da man saa »jægermesteren« komme anstigende med sine træskostøvler over nakken, det viste sig, at den »jægermester«-titel, præsten havde tildelt ham, skrev sig fra, at vedkommende engang i sin soldatertid havde staaet ved jægerne.

Disse besøg fra Horne blev til uberegnelig velsignelse, ikke blot for den ene part, men ogsaa for den anden.

Og af ikke mindre betydning blev de bænkevognsture, der sattes i gang fra Feldballe-Nødager op til Horne.

Ikke ret længe efter horne-boernes besøg drog præsten derop med en 30 stykker fra sine nye sogne, nogle, der var komne igennem til tro, andre, der var søgende, men flere af disse vendte tilbage som nye mennesker.

Det gik under sang paa sang, engang imellem maatte togpersonalet lægge en dæmper paa, naar de holdt stille ved en station, og naar folk saa hovederne stikke frem inde fra kreaturvognene, kunde nogle vel nok give sig til at brøle ad disse underlige kreaturer, men det gav kun anledning til, at sangen brød frem paany.

Det var rygtedes i Randers, at feldballerne skulde komme derigennem, og vennerne i Randers stillede saa nede paa stationen med kurve fulde af hvedebrød og med deres kaffekander, hver af feldballerne fik sin overkop udleveret, og saa blev der holdt en munter kaffefest, saalænge toget holdt.

I Hjørring holdt saa horne-vognene og tog imod gæsterne, og saa gik turen i forrygende vejr op mod nord. Ja, feldballerne kunde jo nok mærke, at der var lidt lunere nede paa *deres* egne, og de opdagede jo ogsaa snart, at hjemmene i Horne var noget mere gammeldags, men de fik ogsaa at forstaa, at her i Horne var man vant til at modtage gæster før i dag.

Det var atter festdage, ikke mindst for de nabopræster, der fulgte Busch og hans hustru derop, præsterne fra Knebel og Tved, de tilrejsende var endnu mere forbavset over troslivet i Horne, end de havde været før. »De kan jo allesammen præke,« sagde de til hinanden.

Besøgets højdepunkt var nu alligevel afskedsmødet i Horne missionshus.

»Jeg har følt mig i disse dage,« sagde Busch til sidst, »som en mor føler det, naar hun bringer sine børn frem for sin egen mor, at denne skal se dem. Saaledes har jeg bragt mine aandelige børn i Kristus hen til min gamle menighed, og vi har tilsammen priset Gud Herren, at han lod min gerning paa det nye sted bære nogen frugt.«

— — —

Men naar Buschs præstegerning kom til at bære de skønne frugter med hensyn til samfundslivet mellem Guds børn, skyldtes det for en ikke ringe del dette, at han havde syn for, hvilken betydning det havde, at der kom vekselvirkning mellem troslivet paa de forskellige egne og mellem gamle og unge.

Som mellem Horne og Feldballe, saaledes senere mellem Feldballe og Bøvling.

Og han forstod, hvilken betydning det havde, at de troende havde eet hjerte og een sjæl.

Der blev engang holdt et forhandlingsmøde i Randers. Busch var først for ganske nylig kommen til Feldballe og stod nede ved døren i missionshuset, der var mange af de tilstedeværende, der ikke kendte ham endnu.

Der forhandledes om de helliges fællesskab, men forhandlingen gik trevent og langsomt.

Saa kom den unge præst gaaende opad gangen og steg op paa talerstolen. Næppe havde han opløftet sin røst, saa mærkede man: der var noget i den stemme, der fangede ørerne og fængede i hjerterne, der var ligesom en aand i den mands indre, der trængte paa.

»Jeg var engang præst oppe langt mod nord. Der var lange veje at køre, for at faa tiden til at gaa røg jeg og røg jeg. Piben gik tit ud, og jeg havde mit besvær med at faa den tændt igen, det var altid blæsevejr deroppe. Jeg prø-

vede at faa piben tændt med een tændstik, men det mislykkedes gang paa gang. Men saa tog jeg flere tændstikker sammen paa een gang, saa kom der kraft i flammen, og saa gik det —.«

Saa udmalede den unge præst, hvor liden kraft der var, naar et Guds barn stod alene, men naar de hellige stod sammen, blev de en kraft i verden, med et lys og en varme, som aldrig ellers.

Den tale om de helliges samfund glemte tilhørerne ikke saar hurtig.

Ryomgaards-møderne.

Hvad Slotved-møderne var for Vendsyssel, blev *Ryomgaards-møderne* for Djursland og omliggende egne.

Kalø-møderne havde gennem en række af aar haft *Vilhelm Beck* som deres taler, mindre møder var der blevne holdt i Horstved skov før A. Buschs komme, nu aabnede Peder Pedersen og hans hustru deres gæstfri hjem paa vid gab, og grundlovsmøderne i Horstved skov fik aar efter aar Busch som deres første taler.

Ogsaa *Møllerup-skov* lukkedes nu op, men det blev Ryomgaards-møderne, der i Buschs Feldballe-tid blev sommerens store begivenhed.

Da han havde været der et aars tid, fik han godsejer Mourier-Petersens tilladelse til at afholde et sommermøde i hans skov, og møderne i denne skov kom til at øve en enestaaende tiltrækningskraft over baade gamle og unge, de kunde til tider samle en 3—4000 mennesker til formiddags- og eftermiddagsmøde.

Tidlig om formiddagen samledes en snes vogne inde i Feldballe præstegaard. Man sang »Til himlene rækker din miskundhed, Gud«, hvorefter vogntoget satte sig i bevægelse med præsten i spidsen.

Jo længere feldballe-toget kom hen ad vejen, desto flere vogne stødte der til, fra alle kanter kom der folk kørende og gaaende.

Det kunde jo blive saadan, at regnen gav sig til at strømme ned i stride strømme, og det ligesom mødet skulde til at begynde. Saa kunde præsten sige: »I dag *maa* det ikke regne,« det var næsten liv og død om at gøre, at regnen blev holdt tilbage, saa disse mange mennesker ikke skulde være gaaet forgæves.

Men regnen strømmede ned, paraplyerne var for længst bleven slaaet op, trods alle præstens protester: man vilde da ikke lade sig gaa paa af saadan en smule vand — det plejede man rigtignok ikke at gøre oppe i Vendsyssel. Men det hjalp altsammen ikke.

Saa var der da til sidst intet andet raad end at sende bud ind til godsejeren, om man ikke maatte laane hans lade.

Tilladelsen blev givet, en vogn blev kørt frem som talerstol, og den store lade fyldtes med mennesker, paa gulvet, i høet og halmen, oppe paa spærene, alle vegne blev der besat.

Og straks havde Feldballe-præsten sin tekst — han fik jo lidt tid til at staa og tænke over den, medens Asschenfeldt-Hansen talte om: »Een ting har jeg begæret af Herren, den vil jeg søge efter.«

Om Busch ret var kommen til orde ude i skoven, var vel sagtens skoven bleven hans tekst, men nu blev laden det.

»I al ærbødighed for besidderen tager jeg laden til tekst,« begyndte han, og saa fik laden og dens indhold sig en gennemgang: Avnerne og hveden, spindelvævet og halmen, ja selv hullerne oppe i taget maatte holde for.

Men de formastelige langt nede, der mente sig uden for skudvidde og dristede sig til at tænde deres pibe, fik sig midt i talen en overhaling, som de sent glemte.

— — —

Disse Ryomgaards-taler, improviserede, aktuelle, poetiske, aandfulde, som de var, spredte mangen en sæd ud, der kom til at bære evig frugt.

Hvem kunde tale som Busch over en Højsangens tekst om denne: »Vaagn op, nordenvind, og kom, søndenvind, blæs igennem min have, at dens vellugt maa brede sig!«?

Han kunde for resten ogsaa godt tage selve den foregaaende taler som tekst.

En taler havde staaet og vigtet sig lidt af sine rejser i udlandet, og hvad han der havde udrettet af store og gode handlinger, men han blev hurtig skaaret ned, da Busch kom op paa talerstolen og svingende sin haarlok begyndte at fortælle om den østerlandske fyrste, der i sin barndom havde været hyrdedreng, men nu var naaet op til den højeste ærespost i riget, hvorledes han havde et lønkammer, hvor hans barndoms hyrdetaske og hyrdekæp hang, og hvor han stadig gik ind for at bevares i ydmyghed og taknemmelighed.

Taleren fik sin lektion og de øvrige tilhørere fik en prædiken om: »naar du for stor er bleven, da lister han sig bort; naar du for svag er bleven, da bærer han dig fort.«

Der var dog eet aar — i 1892 — at det saa temmelig haabløst ud for Ryomgaards-mødet, i det mindste for Buschs deltagelse deri.

Men da Ryomgaards-dagen kom, var Busch der, og hvordan skulde han dog kunne tie, naar han saa det mylr af mennesker for sig?

Nu stod han til alles glædelige overraskelse oppe paa talerstolen. Det begyndte som en hæs hvisken, da han nævnte sin tekst: »I ere et Kristi brev.« Saa hævede han stemmen, og den blev til et skærende hvin. Det saa ganske haabløst ud.

Men han talte og talte — der var ganske dødsstille i den flere tusinder store forsamling, der var samlet i skoven — han talte om, hvorledes nogle breve havde een adresse, andre en anden, de blev alle besørgede punktlig efter deres adresse. Saaledes ogsaa med menneskesjælene, nogle havde Kristi adresse, andre verdens. Det gjaldt om at faa den rigtige adresse paa sit liv.

De to missionshuse.

Op til præstegaardsdiget i Feldballe laa dansesalen, hvor de unge turede lørdag aften, og søndag aften med, til langt ud paa natten.

Det var en stor pine for præsten lige fra først af, ofte kunde han ikke holde ud at være i sin seng.

Det hjalp noget, da hans familie i september 1888 flyttede derned, da blev der snart lukket op ind til flere hjem i byen, men danselokalet var der dog bestandig.

Endelig lykkedes det at faa det lejet og omdannet til en mødesal.

— — —

Det første missionshus i sognene blev rejst i *Kejlstrup*.

Vennerne samledes for at raadslaa om det vordende samlingssted. De var ikke videre velhavende, men de var ovenud begejstrede, saa der kunde næsten siges, som der fordum blev sagt, da tabernaklet byggedes: »Folket bærer mere frem, end der gøres behov.«

Præsten havde faaet *Niels Molbo* til at skænke byggepladsen. Kort før Busch rejste fra Feldballe, samledes han med vennerne for at faa alt det tegnede indbetalt, saa missionshuset kunde tilskødes Indre mission.

»Niels Molbo skal vi være lidt gode ved,« sagde Busch, »han har jo skænket byggepladsen.« »Nej se, skal jeg have en godtgørelse?« faldt Niels ind. »Ja, det er da vist, men det bliver »nylle« først i Guds himmel,« lo præsten.

Da grundstenen nedlagdes til missionshuset, udtalte Busch sin store glæde over, at det første missionshus i sognene blev bygget. »Da jeg første gang var i Kejlstrup, sukkede jeg for mig selv: er det muligt, Herre, at du kan opvække dig et folk paa dette sted? og saa blev dette sted alligevel det første —.«

Den 23. september 1890 indviedes missionshuset af *Vilh. Beck*. Om søndagene samledes man saa her om aftenen og læste en prædiken af *Beck* eller *Moe*. I reglen kom præsten til stede henimod slutningen af mødet og talte et ord til slut. Saa sang man nogle sange af Harboøre-sangbogen, »den sorte bog«, og »Hjemlandstoner«. Derefter blev spørgsmaalet: »Hvor skal præsten hen i aften?« I begyndelsen var der kun et par steder, der kunde være tale om kunde rumme dem, der vilde komme, — det første hjem, der lukkede sig op i Kejlstrup, var *Ole Knudsens*, men det lukkede sig ogsaa op paa vid gab — senere var der flere hjem, der lukkede sig op. Det var festlige stunder, naar man saadan samledes efter mødet, klokken blev mange, inden man skiltes, og saa kom de frem, alle de mange oplevelser, de havde haft, alle de store bønhørelser, de havde oplevet. Og bestandig lagdes der flere mennesker til, der lod sig frelse.

Der var et livligt samkvem mellem vennerne fra de forskellige steder i sognene, skønt afstanden var stor mellem Feldballe og Nødager og endnu større mellem Nødager og Kejlstrup, en halvanden mil, men hvad regnede man med afstande, man havde ikke biler, næppe nok cykler, men vejen gik saa hurtigt og saa let, man manglede aldrig følgeskab, heller aldrig samtalestof.

— — —

Det næste missionshus blev bygget i *Nødager*. Byggegrunden skænkedes af *Jeppe Laursen*. Paa dets hjørnestene indridsedes »Jesus Christus«.

Den 17. september 1891 indviedes ogsaa dette hus af Vilh. Beck, ud fra ordet i Nehemias' bog om dem, der byggede Jerusalems mure med murskeen i den ene haand og sværdet i den anden.

Næste dag var der saa altergang i Feldballe kirke for vennerne med de gæster, bænkevognen havde bragt dem fra Horne, hvorefter man samledes i præstegaarden om de dækkede borde.

— — —

I disse missionshuse er det bleven gentaget gang paa gang, at »vor store Gud gør store under«, der har det lydt med stærk røst: »Op, Herrens venner, lampen frem!«

Ogsaa mangen en fest er der siden bleven fejret her, hvorved man havde den præstefamilie iblandt sig, der var bleven indskrevet med uudslettelig skrift i saa mange hjerter.

25 aars-dagen for Buschs udnævelse til sognepræst paa Venø blev fejret i *Kejlstrup* missionshus *august 1905*. Præstens boede dengang hos en gaardmandsfamilie i Egens i deres sommerferie.

En masse venner trindtom fra var samlet den aften, Venø var ogsaa repræsenteret, bl. a. med Jens Nørreskov.

Det var et festligt øjeblik, da forsamlingen rejste sig, idet præsten og hans hustru, fulgt af deres børneflok, traadte ind, og man istemte Buschs gamle yndlingssalme: »Stiftet Guds søn har paa jorden et aandeligt rige.«

Paa det blomstersmykkede bord var der anbragt en vældig lagkage med 25 lys for at minde om de 25 aar.

Om aftenen — eller natten — da præstens drog hjem, blev de hilst velkommen af den illuminerede gaard.

— — —

Paa 25 aars-dagen for indsættelsen i Feldballe-Nødager, *juli 1913*, prædikede Busch baade i Nødager og Feldballe, og der lagdes en takkegave paa alteret til ham. Om aftenen samledes man i Kejlstrup missionshus til festligt samvær, der kunde imidlertid fru Busch paa grund af sygdom ikke være med.

— — —

I 1915 og 1916 fejredes 25 aars-dagen for missionshusene i Kejlstrup og Nødager.

Fra disse to missionshuse er der udgaaet kald paa kald til den verden, der laa omkring dem, herfra er der strømmet megen velsignelse ud.

Men Busch sørgede lige fra første færd for, at missionshuset kom til at ligge ved foden af kirken, han blev ikke træt af at indskærpe, at vel gjaldt det ogsaa om det første sted, at »dejlige ord i det er sagt,« men det var dog kun om kirken, at det kunde siges: sluttet har der med os sin pagt, han, som os himmerig skænked.«

Opbrud. Ny vækkelse.

»Man har sagt, at de hellige hænger i en præstekjole, og nu er det forbi«, sagde Busch engang efter sin bortrejse fra Feldballe-Nødager, »men det er ikke forbi og bliver aldrig forbi.«

Broderen, lægen i Bøvling, havde trængt ind paa præsten om at søge *Bøvling-Flynder* efter *P. E. Blume*, Blume havde selv opfordret ham dertil, og saa en dag meddelte Busch da vennerne, at han havde indgivet sin ansøgning.

Der var ganske vist andre, ældre, der søgte dette embede, men Busch var saa sikker i sin sag, at det var ham, der skulde have det, at han fik nabopræsten til at trække sin ansøgning tilbage, og selv forbavsede vennerne ved at holde afskedsprædiken søndag efter søndag, de kunde ikke forstaa, at han kunde være saa vis paa at faa det nye embede.

En aften var der en flok venner samlede i præstegaarden. Da kom der bud ovre fra købmanden, at der var een, der vilde tale med præsten i telefonen.

Der blev saa underlig stille inde i stuen, da

præsten var gaaet, mon det ikke var noget angaaende Bøvling-Flynder?

Og det *var* meddelelsen om, at Busch var bleven kaldet dertil.

Præsten kunde ikke holde taarerne tilbage, han gik frem og tilbage uden for præstegaarden, han gik og græd, syntes ikke, han kunde gaa ind og fortælle det.

Men endelig maatte han da ind og sige det til sin hustru og vennerne.

Da dukkede disse store mænd sig bag præstens skrivebord og hulkede.

Det var vanskeligt for vennerne at blive fortrolige med den tanke, at deres præst skulde rejse fra dem. Men een af de gamle fra Horne, der kom ned til Feldballe i tiden før Buschs afrejse, gjorde dem opmærksom paa, at nu var Busch brugt til en stor gerning her i disse sogne, til at vække liv i de døde ben, nu skulde han bruges til en gerning, der var mindst lige saa stor.

Anden pinsedag 1893 prædikede Busch for sidste gang som sognepræst i Feldballe-Nødager.

— — —

Der kom forøvrigt snart den samme gensidighed i stand mellem Bøvling og Feldballe, som der havde været mellem Feldballe og Horne, og det nye friske vaarliv i Feldballe blev ikke uden oplivelse for det gamle samfund i Bøvling.

Thi havde man ment, at det nu vilde være forbi med livsbevægelsen i Feldballe-Nødager, viste det sig, at det slog ikke til, Busch fik ret: »det bliver aldrig forbi«.

Da han i september maaned hentede sin familie, udtalte han over for vennerne sin sorg over, at han i de forløbne maaneder slet intet havde hørt om, at der var mennesker, der var bleven omvendte.

»Du beder da vel for dine kæres omvendelse?« spurgte han. »Ja, jeg ved, at du gør det, men hvordan beder du? Beder du, at blot det maa ske engang, saa er du tilfreds, eller har du det saaledes, som du havde det, dengang du selv stod udenfor omvendelsens port, da du ikke kunde holde ud at blive staaende der, men du maatte ind, koste, hvad det koste vilde? Saadan skal du have det over for dine kære.«

Kort tid efter brød der en stor vækkelse ud, den største, der endnu havde været — ikke mindst blandt Buschs gamle konfirmander.

Engang nogle venner var samlede, talte de med hinanden om, naar vækkelsen egentlig var begyndt. »Den begyndte jo ved novembers tid, ved I da nok,« sagde een. »Nej,« sagde en anden af de troende, »den begyndte i september.« »I september?« »Ja, den begyndte den dag, da Busch spurgte om, hvordan vi bad for menneskers omvendelse. Den dag begyndte den inde i mit hjerte.« De andre maatte indrømme, at det var rigtigt: ved den tid var det, at vækkelsen begyndte.

Denne greb mere og mere om sig og gav sig meget stærke udslag. Midt under den sendte man bud til Horne, om ikke nogle Horne-venner vilde komme derned.

Der gik de vildeste rygter om, hvordan det gik til under vækkelsen. En iøvrigt velsindet nabo-præst nævnede det en søndag paa sin prædikestol og advarede mod det usunde røre, der var kommen frem ovre i Feldballe.

Man indbød ham til selv at komme over og se. Han var saa til stede en aften i Kejlstrup missionshus, hvor Heilmann og Mols-præsterne aflagde vidnesbyrd, rundtom i salen saa man efter mødet de unge staa i smaaklynger, nogle græd, andre sang. Den kritiske præst blev dybt greben ved, hvad han hørte og saa. Han stod frem og talte om, at hvad han havde været vidne til her i aften, var, som naar der kom regn efter en tør tid og kvinderne stillede karrene ud. Han opfordrede de forsamlede til, ligesom i Elisas dage, at stille de tomme kar frem og ikke lade det blive faa, komme med deres fortørrede hjerter til Herren og lade dem fylde af de himmelske vandstrømme.

Det gik i de tider slag i slag med nye bud om, at nu var *den* trængt igennem til fred og nu *den*. Særlig i julen og i den derefter følgende bedeuge skete der store ting.

Der var under vækkelsestiden næsten møde i Kejlstrup hver aften. Naar der ingen fremmed taler var, blev der læst en prædiken, men selv da kunde der samles mange mennesker. Naar prædikenen var læst, vekslede det med bøn og sang, og »Herren føjede daglig nogle til.«

Vækkelsen spredte sig rundtom til de omliggende sogne, de, der var bleven troende, »kunde ikke lade være at tale om det, som de havde hørt og set.«

Senere tog venner fra Feldballe paa bænkevognstur til Bøvling.

Pastor *L. H. Laursen*, Farsø, var f. i Nødager 1879 og gdjr. der til 1913, skriver hertil om den aandelige død, der herskede i Feldballe-N. til 1888. Den væsentligste interesse var ved konfirmationerne: Hvem bliver nr. 1 paa kirkegulvet? Man mente, at der blev taget hensyn til forældrenes formue og offer til præsten. Men med den unge *Axel Busch* kom der en saa stærk aandelig vækkelse som der sjældent er set mage til i vort land, og endskønt pastor Busch kun var i Feldballe i 5 aar, satte han sig dybe spor, der har holdt sig til vore dage. Der fortaltes, at biskop *Clausen* i Aarhus skulde have udtalt sin forbavselse over at disse sogne, der var præget af drukkenskab frem for andre sogne i Aarhus stift, var blevne saa forandrede, saa de var helt ukendelige, kirkerne var fulde af sognets folk om søndagen, og der kom altid en del udensogns til kirkerne, og naar vi om søndagen saa de fyldte vognlæs drage ud af byen under sang, saa troede vi drenge, at de var berusede, som vi havde set det før. Dans og drikkegilder hørte op i sognene, saa dansesalene helt maatte lukke. Selv det gamle bylaug, der var et af landsbyens stærkeste baand, kunde ikke holde i dette aandens vejr, og inden for familierne deltes man: For eller imod!«

Lærer *Kr. Holm:* Med Busch kom den rette mand til Feldballe. Sognene var ikke til at kende igen, da han rejste 1893. Han havde en enorm energi og arbejdskraft, talte saa hjertegribende og indtrængende, at kirkerne, der ikke er smaa, blev altfor smaa. Hans forkyndelse gik ikke folk over hovedet. Det var noget, de kunde forstaa. Selvom det ikke var flertallet, der omvendte sig, var det dog saa mange, at de prægede det hele. Busch og hans hjem viste praktiseret kristendom. Han var altid paa færde.

Hvad siger man om at holde en skriftetale paa

3 kvarter og en prædiken paa $1^1/_2$ time i Feldballe kirke om formiddagen og saa gøre ligesaa i annekskirken om eftermiddagen og derefter tale en time i en skole eller et missionshus om aftenen. Han talte saa hjertegribende, saa indtrængende og saa kraftigt, at sveden løb ned ad kinderne, og stemmen undertiden gik over gevind.

Og hvad prædikede han?

Han prædikede omvendelse og syndernes forladelse.

Der er to veje, den ene gaar til himlen, den anden til helvede, og saa skildrede han himlens herlighed og vejen til den saa klart, saa smukt og betagende, saa man skulde tro, alle fik lyst til den vandring. Men han kunde ogsaa skildre helvede. Han kunde raabe ud i kirken: »Tygge sin tunge i al evighed og løbe i Judas' fodspor og raabe: Forspildt, forsilde!« saa det gennemrystede folk.

Den forkyndelse gik ikke over hovedet, den kunde man forstaa; og han henvendte sig til den enkelte: »Det er dig, du gamle mand, jeg mener, hvor gaar du hen?«

Folk strømmede til kirke fra hele egnen for at høre den hellige præst og høre, om det var sandt, alt det rygtet fortalte, f. eks. at de hellige bandt katten om søndagen, for at den ikke skulde fange mus.

Feldballe kirke er ikke lille, den har et stort kor og et pulpitur; men den var næsten altid for lille.

Undertegnede gik op i kirken, en time før tjenesten begyndte, for at anvise plads. Først maatte koret fyldes, og der kunde være mange paa bænke og knæfald, og endda har det sket nogle gange, at mændene har maattet sætte sig op paa rygstødet af stolene, for at et nyt hold kunde komme til at sidde paa sæderne, og alligevel stod folk tæt sammen paa kirkegulvet og ud i vaabenhuset. Det har sket, at jeg efter at have bedt indgangsbønnen ikke har kunnet komme hen til degnestolen, der forøvrigt var fyldt med folk, men har maattet staa paa samme sted og lede sangen og bede slutningsbønnen.

Den ene efter den anden omvendte sig, hvilket viste sig i det ydre derved, at vedkommende holdt op at drikke, bande, spille kort, brød med tidligere omgang og sluttede sig til samfundet, holdt morgenandagt og bad bordbøn. Det viste sig derimod ikke altid i at være mindre paaholdende og mere til at stole paa i handel og vandel, og man glemte undertiden at foreslaa mandagen, naar man nægtede husmanden befordringen om søndagen. Skete noget saadant, gav det anledning til megen snak og overdrivelse af bevægelsens modstandere.

Drikkeriet var tilsyneladende udryddet, al dans hørt op, og kirkerne og missionshusene, der efterhaanden blev byggede, fyldtes hver gang, der var gudstjeneste eller møde.

Pastor Busch *praktiserede* kristendom. Præstegaarden stod aaben for hvem, der vilde komme, og der var næsten altid fremmede og uhyre meget at bestille for pigerne, der var fulgt med til Feldballe og fulgte med, da han rejste.

De hørte til familien i den grad, at da en broder til en af pigerne fik tuberkulose og intet sted havde at være, tog pastor Busch ham i huset, hvor han blev, til han endelig døde.

Gamle Jens, der havde tjent pastor Schmidt som kusk og havemand, men nu var saa affældig, at han intet kunde udrette, fik kost og underhold i præstegaarden. — En udmærket familiefader var Busch. Da en datter blev alvorlig syg, betroede han ingen til at passe hende, men gjorde det selv baade nat og dag, til hun var rask.

Smaatræk: »Det er mig, der bor i det nye hus ved landevejen,« sagde en mand til præsten. »Ja, De bor pænt,« sagde Busch; »men De er en gammel mand, hvor har De tænkt at flytte hen, naar De snart skal forlade det?«

Manden blev forlegen og vidste ikke, hvad han skulde svare; men Busch talte saa mildt og kærligt til ham om det ene fornødne, at han ikke blev vred.

»Hvem raader her i gaarden?« spurgte pastor Busch, da han aflagde et besøg i en gaard i sognet. »Det gør A,« sagde en lille mand, der sad ved bordenden.

»Saa bliver gaarden styret daarligt. De skulde lade Jesus raade, saa bliver den styret godt.«

Pastor Busch besøgte en husmand, der var syg. I samtalens løb sagde den syge: »A er nødt til at bekymre mig, for A har snart ikke mere halm til studene og hvad saa?« Næste dag holdt der et stort læs halm uden for huset, det var en gave fra præsten.

»Det er da en faale flink præst,« sagde manden. — Pastor Busch sagde: »Jeg tænker altid, naar jeg møder et menneske: Har du gjort for ham det, du kunde. Maaske er det sidste gang, du ser ham, før dommedag.« —

Nogle var bange for et besøg af Busch. En gammel kone sagde til en mand, hun ansaa for at være troende: »Hvad skal da A sej til præsten, om han skulde komme her ud?« »Det skal A sej dig,« sagde manden: »Du skal sej, te du er en stor synder.« Konen svarede: »Ja, men det er A jo ikke.«

Pastor Busch sagde tit paa prædikestolen: »Al dans er synd, ingen kan danse uskyldigt.«

Aftenskolen var forbi, og den skulde ende med et bal. Jeg gik i forvejen over i præstegaarden for at tale med Busch om det.

Vi blev ikke enige, men heller ikke uvenner. Ballet endte med, at vi sang aftensange, og jeg syntes, det var gaaet helt uskyldigt af; men jeg ved, at Busch flere gange var paa knæ den aften og bad for os.

Det var det sidste bal. Næste aar var der blevet saa mange omvendte, især af pigerne, at der ikke kunde holdes bal — og det var mig ingen sorg.

De hellige kunde selvfølgelig ikke forstaa min stilling; de vidste, præsten og jeg var venner; men jeg mødte ikke til de snævrere møder, saa der maatte være noget galt ved mig. Dette gav sig udslag, da de hellige vilde forære pastor Busch en lukket vogn. Skulde de gaa til mig eller lade være! De kom, og jeg gav min skærv, og der blev saa sagt, at vognen var »fra de hellige og Holm.«

Der blev bygget to missionshuse, et i hvert sogn, og der kom mange fremmede missionærer og præster og talte der, blandt andre den prægtige gamle Anders Stubkjær.

Naar pastor Busch paa sin alvorlige og højtidelige maade forvaltede sakramenterne, var der dødsstille i kirken. Man havde fornemmelsen af, at menigheden i andagt fulgte med, og der

var en udmærket menighedssang. Ikke alene Brorsons, men Grundtvigs salmer blev sunget søndag efter søndag.

Mange mente, at hele denne religiøse bevægelse vilde falde sammen, naar pastor Busch forlod egnen. Men den dag i dag og langt ud i fremtiden vil hans gerning kendes i disse egne. Ingen, der hørte ham til stadighed, kunde undgaa at blive paavirket. Den vækkelse, jeg blev vidne til ved pastor Busch, staar som den største og mærkeligste oplevelse i mit lange liv.«

Pastor *J. P. Jacobsen* skriver: »Da pastor B. knapt fem aar senere forlod Feldballe-Nødager, var sognenes kirkelige fysiognomi ganske forandret, og det er ikke underligt, at denne dynamiske kraft, som han besad, kom til at virke langt ind i omliggende sogne. Mest maaske i den nordlige del af Agri sogn, *Grønfeld*, der ligger i samme dal som den sydligste del af Feldballe sogn, Kejlstrup. De to byer er som brødre. De har altid haft et nært samkvem uden dog at enes bedre end brødre. Fra gammel tid var der skolefællesskab mellem byerne, og drengene holdt sig fornemt fra hinanden, naar de ikke sloges; men det skete jævnligt. Man tør ane, at pastor B. har haft sans for dette forhold! I det mindste foreslog han de to byer at bygge missionshus i fællesskab. Da beliggenheden blev afhængig af, hvor gaverne kom fra, kom det til at ligge nærmest Kejlstrup! Uden at reducere præsternes betydning der, kom dette missionshus til at betyde meget for lægmandsaktiviteten i den følgende tid, og da grevinden, forpagteren og forvalteren paa Møllerup i halvfemserne helt stillede sig paa vækkelsens side, blev missionshuset rammen om et fællesskab, der trodsede alle skranker.«

Tiden efter Busch.

Pastor *J. A. Petersen* (1893—1909) tog navn efter sin hustrus stamfader, den islandske biskop *Thordur Thorlacius*, og blev senere som provst paa Lolland kendt som provst Thorlacius. Det var ikke nogen let opgave at afløse *Busch* i Feldballe-N., skønt T. selv tilhørte IM. Kirkegangen tog betydeligt af. Han var af natur en frisk mand, med et godt humør, i besiddelse af lune, meget veltalende, messede smukt, havde en udmærket sangstemme. Gudstjenesterne havde et festligt præg. Ungdomsarbejdet laa ham stærkt paa sinde, og konfirmandundervisningen var solid. Skønt københavner var han interesseret landmand, drev selv præstegaardsjorden godt. Men han kom aldrig rigtigt paa talefod med landbrugerne i F., undtagen nogle faa naboer. Hans hustru var af natur faamælt, maaske genert, og kunde føles lidt utilnærmelig. Det skyldtes vist hendes islandske afstamning. Hun prægede sin mand paa flere maader. De mere temperamentfulde i IM mødte ikke pastor T. med større tillid. IMs formand var den friske og varmhjertede forpagter *Heilmann* paa Møllerup. Heilmann havde noget af Busch' temperament, kunde til tider være lidt voldsom i sin nidkærhed. Pastor *Thorlacius* kom efterhaanden ind i IMs arbejde i Feldballe, men aldrig rigtigt i Kejlstrup. I Nødager mødtes han med tillid af lederne, gdjr. *Jeppe Laursen* og *Søren Jensen*, to sindige *mænd*, fromme og med levende menighedsbevidsthed. Men pastor T. maatte gennem mange vanskeligheder her. Særligt huskes han af sine konfirmander.

Aaret efter at Busch var rejst, udbrød en stor vækkelse. IMs indflydelse og samfundsliv blev yderligere grundfæstet. Skønt pastor T. prædikede godt og havde de bedste hensigter, manglede han evner til at kunne gøre sig gældende eller lede. Grev *Ahlefeldt* og forpagter *Heilmann* var de absolutte ledere, og T. maatte faktisk hele sin præstetid staa i skyggen.

Pastor *L. C. Larsen* (1909-20) var en redelig, troende mand, men tynget af tungsind, arvet fra hans moder, der blev sindssyg. Nu var pastor Busch kommet noget paa afstand, og Larsen fik blidere kaar end pastor Thorlacius, men han var ikke rask, maatte have kapellan og søgte bort. Pastor L. var den første sp. der blev kaldet hertil efter menighedsraadsindstilling. Der var stor forskel paa L. og hans forgænger. *Thorlacius* var frisk i sindet og rask til alt, mens det modsatte var tilfældet med pastor Larsen, hvis tungsind og langsomme tænkeevne og handlemaade gjorde sig gældende i hans gerning. Gennem hele hans forkyndelse mærkede man det mørke, dystre og sortseende, saa man ikke fattede det glade budskab. Til hans undskyldning tjener, hvad han betroede venner her, at han var første barn i sin faders andet ægteskab, og børnene af første ægteskab kunde ikke lide deres stedmoder. Hun blev paa alle maader generet og overset, og i hele svangerskabsperioden befandt hun sig i vedvarende fortvivlelse, der blev en uafrystelig arv til hendes barn, som blev præst her. Han havde den bedste vilje og dyb trang til at øve sin præstegerning samvittighedsfuldt, men bestandig var der noget, der formørkede hans sind. Det kom stærkt frem, da han holdt afskedsprædiken. N. kirke var fyldt til sidste plads, da hans foroverbøjede skikkelse (han var kun 50 aar, men mindede om en mand paa 70) skred op gn. den tæt fyldte kirke. Hans ansigt var sørgmodigt som aldrig før, og mgh. forstod, hvor svær denne dag var for ham. Omsider gik han op paa prædikestolen og gled i sin prædiken, der helt var en bøn til mgh. om tilgivelse, over til at beklage, at hans forkyndelse ikke havde baaret frugter, og det tilskrev han sin egen magtesløshed. Han brast i fortvivlet graad, under hvilken han gik ned ad prædikestolen, og fik først lidt efter taget sig sammen til at afslutte gudstjenesten. Det gjorde et pinligt indtryk paa de mange tilhørere, der samtidig forstod at værdsætte hans ærlighed og kristentro, men at hans kræfter ikke rakte til. Tragisk blev hans livsafslutning (se Mejrup). Man maa ikke tro, at menighedslivet gik tilbage i disse aar. IMs dygtige, solide lederes autoritet var saa grundfæstet, at præstens stilling ikke fik væsentlig betydning for livet i mh., og de øvrige beboere stillede sig forstaaende. Et stort gode var den hjælp, som fru Larsen var for sin mand og mgh. ved sit livlige, forstaaende væsen. Hun forstod at glatte ud og at mildne de fortvivlede forhold for sin mand. Lægen paabød pastor L. at frigøre sig helt fra embedet et par aar. Han flyttede ind i en villa paa Essig mark, medens en ung kapellan, pastor *E. Selmer*, rykkede ind i prgd. Dette kunde synes underligt, men pastor L. vilde følge lægens raad og helt gøre sig fri. Pastor *Selmer* følte sig meget godt tilpas i prgd., søgte ved enhver lejlighed at kom-

me i kontakt med folk, han gik meget rundt, gav sig i samtale med alle, han mødte, var hesteven, købte sig en militærhest og en lille gig. Han var aabenhjertig og godtroende, og flere kunde spille ham forskellige puds. Ogsaa hans senere aar blev tragiske (se Gudme-B.).

Der var kun 3 ansøgere til Feldballe-N. 1920. Biskop *Schiøler* lagde et godt ord ind for den ældste ansøger, pastor *Holger Rafn* (se kkp. Kbh. domkirke), men omtalte ogsaa pastor *A. A. Jørgensen*, der var hjpr. hos pastor Moe, Skanderup venligt, som en energisk, haabefuld og dygtig mand. Menighedsraadets fmd., *Kr. Hansen*, Skaarup, kendte J., fordi J. havde været huslærer som ung i Kejlstrup, hvor han fandt sin hustru. J. havde som kandidat talt her flere gange. J. blev indstillet med 11 st. mod 3, og fik embedet. *P. Madsen Pedersen* traf ham hos lærer Johansen, F., bød ham velkommen, da han var udnævnt, meddelte, at han ikke havde stemt paa J., men han skulde nok vise den ny sp. forstaaelse.

Pastor *A. A. Jørgensen* (1920-42) vandt mange, selv om flere fandt, at han vel meget »gik i Carl Moes tøfler«, hvad dog ikke var rigtigt. Han havde let ved at komme i forbindelse med folk. Den gamle prgd. blev smukt restaureret, J. gik vældigt op i det, havde mange bryderier (fik f. ex. ikke sit ønske om at faa avlsbygningerne flyttet ud paa marken opfyldt).

P. M. P. skriver: »Pastor *Jørgensen* viste iøvrigt paa saa mange maader under sin præstegerning her i pastoratet, at han tog levende del i befolkningens ve og vel, og hvor som helst han færdedes i menigheden, smittede hans livlige væsen, ligesom man aldrig fik indtryk af at komme til ulejlighed, naar man henvendte sig til ham i et eller andet ærinde. Foruden kirkens spørgsmaal laa de nationale og folkelige ham meget stærkt paa sinde og gik som en understrøm igennem hans forkyndelse, hvad enten det var fra prædikestolen som fra sammenkomster og møder. Hans dygtige hustru hjalp trofast sin mand, hvor hun kunde. Konfirmationsforberedelsen, som han tog op med en varm og brændende kærlighed til *der* at faa ungdommen i tale, var ham en glæde. Konfirmanderne kom, naar han kaldte paa dem, for eks. ved de store sommermøder i præstegaardshaven. — Ikke mindre glade var man for hans medvirken ved juletræsfesterne og andre sammenkomster rundt i pastoratet som i nabosognene.

Gudstjenesterne havde ogsaa en efter forholdene god tilslutning, og allerede fra første færd af stod det klart, at pastor Jørgensens syn paa gudsforholdet ingenlunde var snævert — hvad man, ud fra de gange han tidligere havde talt i kirkerne at dømme, havde faaet det indtryk, at *det netop var*. — Talte man paa tomandshaand med ham derom, saa fik man det svar: »Jeg er af gammel luthersk tilsnit, og ser det som min opgave som præst at faa forbindelsen knyttet mellem Gud og vi mennesker, der hver især tænker og handler individuelt, hvad enten vi regner os til den ene eller den anden retning i religiøs henseende. — Vi lever jo i saavel *Vilhelm Becks* som *Grundtvigs* og *Olfert Ricards* fædreland, og bør absolut behandle hverandre som forstaaende mennesker«.

Den 11. december 1942 stedtes gamle Jeppe Laursen til hvile paa Nødager kirkegaard, og tilfældigt kom jeg til at følges med pastor Jørgensen og frue, der foretog turen paa cykle. Vi talte sammen om forskellige ting, og jeg lagde mærke til, at præsten havde ondt ved at drage aande, og det slog mig, at præsten ikke var rask. Selv havde han en formodning om, at han gik mod det sidste, hvad han ved nævnte lejlighed havde antydet over for familien. Og hans formodning slog til; efter begravelsen maatte han gaa til sengs for aldrig at rejse sig mere. Dagen før juleaften drog han sit sidste aandedræt og den 30. december foregik jordfæstelsen. Ogsaa biskoppen og provsten var mødt frem ved lejligheden. Pastor *Meidal* fra Tirstrup som konstitueret præst for Feldballe sogn talte.

Efter gudstjenesten d. 3. januar 1943 foretoges afsløringen af en smuk natursten, der var skænket af en god ven og paa menighedernes foranledning var forsynet med inskription.«

Fra anden side skrives bl. a.: »Pastor J. havde været kapellan hos Carl Moe, var en dygtig prædikant, en nidkær forkynder. Han fik en god plads i IMs liv, men i de sidste aar skadede det ham meget, at han blev politisk optaget, og især i den sidste tid, da nogle fandt ham noget nazistisk indstillet, fik han mange imod sig. Derved kom det rige aandelige liv til at gaa uden om kirken, hvilket føltes unaturligt netop paa dette sted, hvor IM var meget kirkelig og sakramenttro. Der skete en udvikling, som kan betegnes som en nivellering, saa det synes, at Feldballe-N. kom til at ligne andre sogne, der har haft en stor fortid og nu levede paa den. Pastor J. magtede slet ikke at løfte sognene op over dette, hvor velmenende han end var. Saa kom landbrugskrisen i 1930'erne og optog mange stærkt. Det aandelige gled for mange i baggrunden, præsten lod sig rive med, og det tragiske skete i dette pastorat med de rige minder, at 1940-42 var der saa at sige tomme kirker her, naar sognepræsten skulde prædike.«

Pastor *Th. P. Hansen* (siden 1943) er medlem af best. for IMs kredsfbd., fmd. 1964, og Rønde kursus. Pastor Hansen skriver: »Den ulykkelige situation for vort land og folk i aarene 1940-45 havde altsaa sin begyndelse i sognepræst Jørgensens tid og fortsattes efter 1943, og blev særlig følelig i Feldballe-Nødager pastorat, idet Tirstrup flyveplads — som egentlig skulde hedde Feldballe flyveplads — blev anlagt af tyskerne tværs over pastoratet. Cirka 60 familier i Stabrand og Krarup blev tvangsforflyttet af tyskerne, og efter krigens afslutning vendte kun omkring halvdelen af dem tilbage, mens et større antal fremmede arbejdere m. fl. flyttede til pastoratet. Foranlediget af flyvepladsen vanskeliggjordes sammenholdet i pastoratet, og forøvrigt skabtes en adskillelse, som maaske ingensinde heles igen, f. ex. IMs samfund mødes ikke saa meget som før, konfirmanderne fra Nødager sogn kan ikke møde i præstegaarden, men maa — efter skoleforbundet mellem Kolind og Nødager i 1959 — undervises i Kolind nye centralskole. I Feldballe sogn er der bygget ny centralskole i 1957.

Med flyvepladsens anvendelse, baade som militær base og som civil flyverute: Tirstrup—Kastrup, 3—4 gange daglig, har pastoratet faaet

et nyt og kraftigt indslag i den forhen udprægede landbefolkning.

Det kirkelige arbejde i sognene lider — som mange andre sogne — en del under mødetræthed og en tiltagende ligegyldighed over for kirkens arbejde og forkyndelse, men trods alt mærkes dog en del frugter af de aandelige vækkelser, som sognene har været velsignet med de sidste ca. 65 aar.

I Feldballe sogn er der søndagsskole i Feldballe og Kejlstrup, maanedlige ungdomsmøder i præstegaarden for hele pastoratet, en lille KFUM, Indre missions samfund i Feldballe og Kejlstrup. I Nødager sogn er der søndagsskole i Nødager, Perstrup og Stabrand, samfund i Nødager og Perstrup, KFUM og K for hele sognet. De 3 forsamlingshuse i pastoratet yder ikke noget særligt bidrag til det aandelige livs trivsel.«

Blandt *lægfolk* i mgh. nævnes foruden grev *Ahlefeldt-Laurvigen* og frue, især forpagter *Rud. Heilmann*, Møllerup, som fik stor betydning for IM her. Han var født 1853, søn af pastor J. E. Heilmann, Bjerreby (som skrev salmen: O Jesus, tag mig med dig op fra jordens trange dale, Slb. f. k. og hj., 168) et fint, kultiveret og fromt præstehjem, hvor den gamle præst bl. a. fejrede familiealtergange i præstegaarden. Rud. H. kom i Odense katedralskole, hans hu stod til landvæsen, tog eksamen paa Daugaard landbrugsskole, 1873-78 forvalter paa Kalø, havde en mindre gaard, Tranbjerggaard ved Maarslet i forpagtning i 3 aar, blev saa storforpagter 1881-97: Møllerup, Eriksminde, Nymølle og Agri prgd. 1881 blev han gift med oliemøller *Bangs* datter, Margrethe, fra Aarhus. H. var en myndig mand, og da han kom til Møllerup, gik han haardt imod drikkeriet. Han kom kun sjældent i kirke, men saa kom pastor *Busch* til Feldballe 1888. Fru H gik meget i kirke, og Rud. H. kunde harmes over Busch's skarpe tale. Men i en missionsuge blev han vakt. Han gik op til Feldballe præstegaard, blev der hele dagen. De to, præsten og forpagteren, bad sammen, og fra den dag var Rud. H. glødende IM. Han tog klart de helliges parti, ogsaa i verdslige selskaber, og hjemmet paa Møllerup blev lukket op for de hellige. De havde et dejligt hjem, skønt fru H. ofte var syg; der var godt forhold til folkene, og fra folkestuen lød salmesang og hellig tale. Og de unge vilde gerne tjene her, thi de lærte noget.

1890 blev der bygget mh. i Kejlstrup. Og den store tid kom med vækkelsen september 1893 (Busch havde holdt afskedsprædiken 2. pinsedag). *Rud. Heilmann* og præsterne *Diderichsen*, Tved, og *Hauch*, Knebel, talte i mh., og vækkelsen brød ud. *Heilmann* blev den fødte fører, myndig, klar, de unges ven, og han omtales varmt som sjælevinder over for den enkelte (i bogen om H. fortæller f. ex. forstander *Jul. Petersen*, Guldborg, missionær *Vald. Hansen*, Ry, vognstyrer *J. P. Prip*, Aarhus derom). Lærer *Kallesøe*, Grønfeld, gik fra hjem til hjem i Kejlstrup og vidnede. Der blev nær forbindelse med forstander *K. Herskind*, Rønde. Den ranke, lyse, kraftige *Rud. Heilmann*, som var ægte barn af Kejlstrup-vækkelsen, tog hjerteligt imod *Herskind*, og Heilmann var en af de bærende i kredsen, der fik rejst Rønde højskole. *Herskind* fortæller (Rud. H., s. 32), at han en dag fulgtes med Heilmann til Kejlstrup, og paa vejen besøgte de en mand, *Chr. Wester*, som drev lidt smaahandel og som i sin vantro tid havde været langt ude. Men ved *Busch's* forkyndelse og ved nogle børns død (Busch havde sagt: De befolker jo himlen, Wester) var han blevet omvendt. Heilmann tog sig meget af Wester, som var en dygtig mand, og da Heilmann flyttede fra Møllerup 1897, valgte han *Wester* til forpagter af den store gaard, Møllerup, med grevens billigelse. *Wester* havde baade den aandelige indstilling og den dristighed, myndighed og handlekraft, som *Heilmann* satte pris paa. *Wester* blev storhandelsmand, og paa adskillige herregaarde kom omsætningen af heste og kreaturer til at gaa gennem hans hænder. Senere blev Wester ejer af Møllerup. Og han var IMs gode støtte. *Heilmann* efterlod mange aandelige spor. Inspektør *Engelbrecht Olsen*, Kalø, havde været *Heilmanns* elev, da H. var forvalter paa Kalø. *Olsen* beundrede Heilmann. Men hellig vilde Olsen ikke være. Hans kone heller ikke. Uffe Birkedalkredsen i Rønde vilde have ham med til at modarbejde »den mørke Indre mission«, men Olsen svarede nej, da hans bedste folk hørte til IM. Kort efter blev *Olsen* omvendt, og han optog paa flere maader arven efter *Heilmann* paa Djursland. 1897 overtog *Rud. Heilmann* Kalbygaard ved Laven (se Linaa-V.), hvor han ogsaa fik stor betydning for IM, var en skattet taler i IMs kredse. Han var især de unges ven. 1906 købte han Tousgaard ved Hasle (v. Aarhus), men her slog han ikke rigtig rod. Han blev der kun 3—4 aar, købte Christianslund ved Randers, og døde ganske pludseligt 1911 paa Langaa station, lige efter at have sunget sangen: Jesus, du, min ven den bedste, med linierne: Og til sidst før mig i naade, gennem dødens skyggedal . . .« Han blev begravet i Feldballe. (F. Pallesen: Rud. H., 1944).

Forpagter *Johannes Krarup*, Eskildstrup, giver ham følgende vidnesbyrd: »Han var i mange maader for mig som en fader, og faa mænd har gjort saa meget for mig, som han har. Ikke fordi han sagde ret meget til mig, men hans personlighed, hans livsførelse, hans godhed for mig unge mand — jeg var kun 19 aar gammel, da jeg kom til Kalbygaard — vil jeg mindes med tak til Gud og ham, saa længe jeg lever.«

Sogneraadsfmd. *J. P. Petersen* (f. 83, † 53) Kejlstrup, en begavet og samvittighedsfuld mand, kendt over det meste af Djursland. Var i 37 aar sogneraadsmedl., holdt 25 aars jubilæum som sogneraadsfmd., var IMs trofaste støtte, national, varm ven af Sønderjylland. Hans hustru var født Wester.

Sogneraadsfmd. i Nødager: *Peder Madsen Pedersen* (f. 90 Stabrand), lokalhistoriker, virksom i mghraad, fmd. for plantningsforening osv.

Blandt IMs ledere nævnes foruden fornævnte:

Feldballe: Sp. har i mange aar været fmd., lærer *Sigfred Pedersen* (f. 94), gartner *Poulsen*.

Kejlstrup. Gdjr. *A. Møller*, indremiss. *Vald. Hansen*, indremiss. *P. Grummesgaard*, indremiss. *Kr. Hansen*, gdjr. *Rs. Nielsen*, gartner *Hans Knudsen*, gdjr. *A. Sørensen*, gdjr. *Karl Laursen*.

Nødager: Gdjr. *Jeppe Laursen*, lærer *Johs. Westergaard* (f. 04), fmd. KFUM, bmd. *Børge Friis*, gdjr. *Kvist Rasmussen*.

Pederstrup: Gartner *Th. Hansen*, gdjr. *Hans Bonde*.

Desuden kan nævnes: Husmandslæreren *Peder*

Nielsen (f. 1836, † 05), havde været lærer i Torup ved Langaa, købte 1887 en gaard i Feldballe, skrev mange bøger om landbrug og havedyrkning, virkede for husmandssagen, gennemvandrede Jylland for at faa rejst en husmandsskole. En tid havde han en saadan i Torup (DBL. XVII).

Tømrermester *Ad. P. Dalgaard* (f. 90), Pederstrup, var virksom for skyttesag, gymnastik, medl. af sogne- og mghraad.

Besættelsestiden. Efte nytaar 44 beg. tyskerne at anlægge Tirstrup flyveplads. Stabrand og Krarup blev evakueret, tusinde af naaletræer blev brændt, et stort areal afspærredes for civil trafik,sp. fik Ausweis, men der var ofte fare forbundet med at færdes der. Tusinder af danske arbejdere arbejdede paa flyvepladsen. April 45 antændte englænderе 6 tyske bombemaskiner, som exploderede. Efter 45 anlagdes en ny sognevej vest om flyvepladsen. Stabrand var en tid lejr for tyske flygtninge. Tyskerne viste sp. hensynsfuldhed, men det var vanskeligt at betjene Nødager.

1909 oplyses: Særdeles god kkg., meget aandeligt liv, 2 mh., 3 fh., der dels gratis, dels meget billigt kan faas til møder. Meget udstrakt, 8 skoler, mange møder, præget af IM. 1920: Kkg. 15%, præget af IM, arbejderbef. er vanskelig at naa. 1927: God kkg., præget af IM, 3 mh., 3 fh., adsk. YM-kredse, KFUM og K. 1939: Det kirk. liv præget af IM, 3 IM smf. m. m. 1947: Kkg. 15 og 8%, præget af IM, 3 IM smf., KFUM og K osv. 1959: Kkg. 7 og 5%, præget af IM, 3 mh., 4 IM smf., 4 sdsk., 2 KFUM og K, mdl. ungdomsm. i prgd. 1963: Kkg. 5 og 5%, 3 mh., 4 IM smf., præget af IM, som hidtil.

Folketal. 1850: 713 og 805; 1901: 888 og 1041; 1921: 941 og 1142; 1960: 868 og 995.

Altergæster: 1919: ialt 1600; 1930: ialt 1200; 1938: ialt c. 1000, 1946: 100 og 800; 1958: 750 og 600; 1962: 500 og 500.

Menighedsraad: 1908: 4 IM., valg i F., 1920: 5 IM, 3 u. p., 1930: do., 1945: 7 IM, 6 u. p., 1957: 6 IM, 7 ikke IM, 1961: 6 IM, 6 ikke IM.

Feldballe kirke, sydøstligt i byen, nær Ebeltoftvejen, har senromansk skib og kor af munkesten, oprind. vinduer ses tilmuret, fladt loft, fra 1962 bræddeloft med indsatte malede felter fra en udsmykning fra c. 1700. Lille taarn med kamgavle i nord-syd, rundbue til skibet, højt vaabenhus mod syd. Kirken hovedrestaur. 1962, hvidkalket, tegltækt. Kalkmalerier fremdraget paa korets sydvæg (sct. Jørgen og dragen m. m.). Altertavle fra 1607, omdannet 1709 og forsynet med malerier (Nadveren, Kristus, Aron). Stor, togrenet stage. Romansk granitfont med tovsnoninger. Sydtysk daabsfad. Mellem kor og skib er c. 1700 opstillet et tralværk med udskaarne figurer (Moses, evangelisterne) og et krucifix (det er som altertavle m. m. bekostet af Hartvig Kaas og hstr. til Møllerup). Renæssanceprædikestol med lydhimmel fra c. 1700. Lukkede stolestader fra 17. aarh. Vestpulpituret blev taget ned 1962. Lysekroner fra 1962. Middelald., skriftløs klokke. Model-kirkeskib. Ved hver side af altret en barok-portal med tralværksdøre og adelsvaaben, førende ind til et gravkapel, som Elisabeth Rosenkrantz til Møllerup lod indrette omkr. 1700. Rummet har udskaarne og malede epitafier. Under gulvet en nu tømt gravkælder. Mindeplader, gravsten. 250 sd. Nyt orgel.

Nødager kirke, nordligt i sognet, er hvidkalket, blytækt, oprind med skib og kor, romansk, af kridtsten, men kun skibets sidemure og vestgavlen staar tilbage, smykket med arkadegallerier under taget. Et lille højtsiddende vindue, hvorover et reliefkors er bevaret. Ligesaa begge døre, den tilmurede norddør med halvsøjler. Kirken har kun vinduer mod syd. Omkr. 1175 er det ansclige taarn opført, med sadeltag, af granit, paa dobbeltsokkel og smaa dobbeltvinduer med søjler. Senere er koret revet ned, og kirken er forlænget mod øst i skibets bredde, med flad altervæg. Koret fik fin, gotisk kamgavl, og kirken overhvælvedes. I korets sydmur en trappe, der i muren fører op til et lille rum med en muret pult. Anseligt vaabenhus mod syd, delvis af munkesten, sengotisk. 1869 lukkedes portalen til kirken, og vaabenhuset blev materialrum (nu ligkapel), og indgangen lagdes i taarnet. Vestportal med tympanon med kæmpende krigere, adskilt af et kors. Alterpanel fra c. 1625, anselig altertavle i renæssancestil med tilføjede vinger i bruskbarok, fra 1647. Gl. malerier paa fodstykket, i storfeltet et nadvermaleri (vist kopi efter Rubens) fra c. 1700, opstandelsen i topfeltet. Det ældste storfeltmaleri (Effata) fjernet til Ebeltoft musæum. Altertavlen restaur. 1952. Romansk granitfont med tovsnoninger, enkelt prædikestol fra c. 1645, med figurløse arkadefeldter. Stolepaneler fra 17. aarh. Klokke fra 1515. Smukke kalkmalerier i taarnrummet fra sidst i middelald. (Jesus og apostle). Modelskib. Kirken restaur. 1952. 250 sd. Orgel.

Løffler, s. 103, 139, Storck: Grenaaegnens kridtstensk., s. 7.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 76 rug, 52 byg, 59 havre, 10 boghvede. b) 3 rug, 3 byg, 12 rdl. c) 24 lpd. ost, 78 sn. æg, 36 gæs. d) 300 rdl. e) 102 td. ld., 5 td. hartk., stor, gl., solid egebindingsværksprgd., ialt 87 fag, stuehuset 23 fag. — 1870: Regul.: 2376 kr., netto: 4568 kr. — 1913: 2. kl., 1931: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1650.

16. 17. aug. 1847—16. juni 60 (sp. Føvling-H. 16. aug. 36): **C. C. L. Hansen,** fl. t. Skamby, se der.

17. 31. aug. 1860—9. juli 82 (sp. Blære-E. 22. maj 53): **Rasmus Malling Schmidt,** f. 23. dec. 08 Aarhus. F.: Kbmd. Christen S. og Maren Wissing. Stud. Aarhus 31, c. maj 38 (h). Hjpr. hos pastor Tegder 8. juni 40—47, hjpr. Nimtofte-T. 48, hjpr. Harlev-F. 49, † 9. juli 82. — G. 16. okt. 49 i Feldballe kirke Ida Margrethe Secher, f. 11. juli 04 Østergaard, Fjellerup sogn, † 26. febr. 73. F.: Overkrigskomissær, proprietær Jørgen Mørch S. til Kvelstrup, Tved sogn, og Caroline Wulff.

Om pastor S., se ovf. Han vilde som ung være søofficer, men blev tvunget til at studere teologi. Han var en gemytlig selskabsmand, en flink og behagelig mand, men uforstaaende over for det trosliv, der var ved at bryde frem. Han mindes som ikke saa streng i sine krav til konfirmanderne som forgængeren, pastor K. Hansen.

Vald. Hansen, Nødager (f. 70) skildrer S. som »en mand, det nok var værd at kende. Næsten alle, der kom i berøring med ham, kom til at holde af ham skønt han var overmaade kantet i sit væsen og ikke bange for at bide fra sig, naar lejlighed gaves. Han var en begavet mand, havde gode talegaver og en smuk sangstemme, som gjorde gudstjenesten højtidsfuld. Han var meget slagfærdig. Hans præstegerning var ikke af vækkende art. Hans prædiken kunde være noget tør. Men man hørte ham gerne.« Han var imod IM, og brummede over kolportørernes møder. Han kom hellere til gilderne i sognene.

18. 20. sept. 1882—30. jan. 85 (sp. Vrejlev-H. 21. nov. 74): **Christen Stub Heiberg,** f. 13. dec. 25 Ringkøbing. F.: Apoteker Hans Leganger H. og Edel Marie Bjerrum. Stud. Ribe 44, c. 51[1] (h_1). Huslærer hos Godsejer Alfr. Hage, senere hos provst Nielsen, Kallehave, leder af pastor Selmers »grundtvigske skole«, Odense 61, sp. Faaborg-Aa. 20. apr. 69, † 30. jan. 85. — G. 22. sept. 55 Francisca Cecilie Caroline Mantzius, f. 10. apr. 32 Viborg, † c. 07. F.: Major, kompagnichef ved 2. jyske infanteriregiment Carl Johan Peter M. og Mette Marie Fogh. Stamt. 41. — Hustrus søster g. J. C. Hostrup, Hillerød-NH., søsterdt. g. Mathiesen, Reerslev-V.

Om pastor H., se Faaborg-Aa. og Vrejlev-H. (V, 502). I Vrejlev havde den kendte pastor *P. K. Algreen* været sp. og der var et stærkt grundtvigsk liv. Skønt *Heiberg* ikke var nogen fremragende prædikant, oplevede han en vældig tilstrømning, da strømmen vendte sig fra pastor *Nissen*, Ugilt, til Vrejlev. Fru H., der var i slægt med Grundtvigs første hustru, var nok

den klogeste og mest viljestærke af de to. Men pastor H. fik det lov, at han vidnede ærligt i kirken og var folkelig i sin omgang med mennesker. Begge holdt meget af sang og musik, og ved sammenkomsterne i Lund prgd. blev der baade ført mange drøftelser og sunget meget. Pastor H. deltog ogsaa ivrigt i politik i den bevægede tid i Vendsyssel. Ja han opfordrede til at sætte magt mod magt i provisorietiden ... under henvisning til Vendelboernes fordums frihedskampe. Frk. *Louise Skrike*, som kom til at betyde en del i Vrejlevs aandelige liv, var lærerinde i hans prgd. fra 1877, og der var en kreds af vaagne lægfolk. Altergangen var meget store, men da pastor *B. C. Henriksen* kom til Vejby, vendte strømmen igen, Vrejlev-boerne forlod Heiberg og gik til Vejby. Heiberg følte sig saa skuffet, at han søgte bort. Det var maaske lidt tilfældigt, at han blev een af dem, vendelboerne en tid samlede sig særligt om, og han blev igangsætter af store kirkelige møder. I Feldballe fik han nogle svære aar; han var legemligt svækket, og han følte forholdene særligt vanskelige. Ogsaa her var hans hustru ham en udmærket støtte.

Hjælpepræst hos pastor Heiberg:
1884-85: *C. E. Nissen*, se Selde-Aa.

19. 21. apr. 1885—15. marts 88 (Vicepastor Jernved 8. nov. 71): **M. T. Bredsdorff,** fl. t. Torkildstrup-L., se der.

20. 22. maj 1888—14. febr. 93 (sp. Horne-A. 20. sept. 82): **H. A. E. O. Busch,** fl. t. Bøvling-F., se Vallensbæk.

21. 27. apr. 1893—31. juli 1909 (kkp. Hvirring-H. 23. juni 87): **J. A. Petersen Thorlacius,** fl. t. Købelev, se der.

22. 17. nov. 1909—17. apr. 20 (sp. Vorgod 29. jan. 03): **L. C. Larsen,** fl. t. Onsbjerg, se Mejrup.

Hjælpepræst hos pastor Larsen:
1917-19: *E. P. W. K. Selmer (Nerenst)*, se Gudme-B.

23. 4. aug. 1920—23. dec. 42 (Hjpr. Skanderup 11. maj 17): **Anders Albertsen Jørgensen,** f. 1. juni 85 Marstal. F.: Kbmd. Hans Larsen J. og Anne Kathrine Hansen. Huslærer, Kejlstrup 06—08. Stud. Lang og Hjorts kurs. 10, c. 17^1 (h_2), † 23. dec. 42. — G. 14. maj 19 Anna Sørensen, f. 17. marts 94 Kejlstrup. F.: Proprietær Marius Valdemar S .og Else Marie Nielsen.

BM Rønde artiumskursus, BM DMS kredsfbd., en tid kredsfmd. IM, Djursland.

Om pastor J., se ovf.

24. 21. apr. 1943 (sp. Hyllested-V.-H. 1. marts 37): **Thorvald Peder Hansen,** f. 11. juli 00 Melholt. F.: Lærer Mads Johannes H. og Pouline Petrea Hansine Pedersen. Stud. Rønde 27, c. 32^2 (h_1), sp. Nørhaa 19. jan. 33. — G. 19. febr. 33 Johanne Kirstine Lauridsen, f. 19. dec. 02 Asaa. F.: Gdjr. Christian L. og Ane Kathrine Jensen.

Kredsfmd. IM i Sydvestsjælland 39—43, Friv. hjemmearb. DMS 39, BM DMS kredsfbd. 43, BM Haslev udv. højskole 42—57, Fmd. Dsk. hospitalsmission 45—47, BM Rønde artiumskursus 43, BM IMs kredsfbd. Djursland, fmd. 64. Storkr.fmd. K. Korshær 57.
Udg. Lærer Niels Holst, 96 s.

Litt. foruden ovenn.: Fra kirkehus og skolestue i Aarhus st., II—III, 1937, s. 66 f. P. M. Pedersen: Begivenheder i F. sogn i krigsaarene 1848-50 og 1864. Fra Randers a. 1917, do.: Et blad af skolevæsenets hist. i F.-N., smst. 1918,do.: F.-N. pastorat, smst. 1922-24. Om Møllerup, se K. Hansen: Dsk ridderborge 1876, s. 203 f. og Ejler Haugsted: Dsk. herregaarde, 1920, III, Khst. saml. 6. r. II, 468 (om pastor Fog), 7. r. II, 243. Achton Friis: De jyders land, s. 251. Louis Blauenfeldt: IMs hist., 1912, Hj. og tr. VIII, 141, Chr. Heilskov: Dsk. provinsbibliografi, 1920, s. 318 og 325. Axel Bülow: Præsteminder, 1943, s. 29, 31.

KOLIND-EBDRUP-SKARRESØ

Kolind sogn, 947 ha, er jævnt bakket, med en hedeslette mod vest, enge langs aaerne og det udtørrede Kolindsund. Midtkanalen er sognegrænse. Sandet jord. Byerne K., 814 indb., med centralskole med realafd. for hele kommunen, opf. 1955, udvidet 1962, arbejdsteknisk skole, bibl., mh. fra 1904, alderdomshjem fra 1943 (18 pl.), genforeningssten, sportsplads ved centralskolen, markedspl., hoteller, banker, butikker, fabrikker cementvarer) osv. — Desuden byen Bugtrup.

Der har været store køkkenmøddinger syd for jernbanest. og øst for kirken. Runesten i vaabenhuset.

Kolindsund var i ældre tid et sund, som fra Kattegat trængte sig ind fra Grenaa gennem lavningen til Grund fjord, saaledes at den nordlige del af Djursland var en ø. Senere lukkede sundet sig mod øst og vest og blev til en sø, 17 km lang, 2 km bred, 1872 dannedes A/S Kolindsund med 150 lodsejere, som fik tilladelse til at tørlægge Kolindsund. Selskabet købte Fannerupgaard, Ginnerup sogn, hvor der er pumpestation, og Vedø, som senere solgtes, efter flere uheld med dæmningen fuldførtes tørlægningen, og der fremkom fortrinlig agerjord. (Tekn. foren. tidsskr., 1880-81, s. 149 f.). Det udtørrede sund gaar som en bred dal fra Grenaa til Kolind med sine kanaler og frodige enge, midtkanalen er 18 km lang. Arealet inden for Ringkanalen er 2400 ha. Der er 23 ejendomme i selve Kolindsund, med 1140 ha, resten ejes af lodsejere i omegnen. (Se Betænkning om K., 1954).

Ebdrup sogn, 880 ha, domineres af en større hedeslette og enge ved Korup aa. Jævnt bølget, enkelte bakker. Byen E. med fssal i den gl. skole (fh. revet ned).

Flere plantager. Holmhøj er ret anselig, ellers ingen bevarede oldtidsminder.

Skarresø sogn, 1638 ha, i Øster Lisbjerg herred, har oprindeligt været en lav ø. Bestaar af dalstrøg med sandet jord og flere plantager. Byerne S. med fh. fra 1898, Mesballe med fh. fra 1900, grusgrave. Tjerrild, Astrup. Filial af Pindstrup mosebrug.

Her har været 2 helligkilder (Schmidt, 145). En enkelt fredet oldtidshøj. Ud mod Kolindsund er fundet rester af køkkenmøddinger.

Af den ældre præstehistorie

Skarresø sogn var anneks til Mariamagdalene fra c. 1625 til 1775. G. M. Theilgaard har i Rand. aarb. 1911, s. 124-25 fortalt lidt om præsterne her siden ref. — Præsterækken frembyder ikke særlig interesse i aarene til 1848. Fh. boelsmd. *Søren Petersen*, Jenningkæret, S. sogn, er pastoratets historiker og har ydet godt stof hertil (citeret som S. P. i det flg.).

Præsten *Jacob Hansen Arp* (1623-35) blev afsat

for uskikkeligt levned. Han afstod Skarresø sogn c. 1625. — *Chr. Lukassen Mariager* (1656-81, epitafium) oplevede baade krigens uro 1658-60 og præstegaarden brand 1674. 1681, da provst *Johan Adriansen Krohn* var sp. her (1681—1716) brændte prgd. atter 1681. *Andreas Behr* (1731-40) omtales rosende af biskop Hygum (se Feldballe-N.), og var maaske pietist. *Jørgen Stub* (1740-43) flyttede til Knebel-R., *Erik Carlebye* (1744-45) havde været hjpr. hos sin fader i Hammelev-E., han var ivrig pietist, biskop Hygum roser ham som »en af stiftets bedste præster«. *Søren Munck* (1745-70) omtales ikke paa anden maade, end at »han døde pludseligt ved tebordet«. *Fr. Reinfranck* (1770-92) og *Jens Biering* (1792—1822) skal have været rationalister, men der vides ikke meget om dem. Provst *Niels Refsbæk Høvring* (1823-48) var en stor og stærk mand, som nok kunde tugte sine underordnede. Hans fader var kobbersmed i Aarhus, og selv havde han været huslærer paa Fævejle. 1817 købte han proprietærgaarden Nygaard, Lyngby sogn, en parcel af hg. Høgholm. Da tiderne blev vanskeligere, søgte han præstekald, blev provst 1838, en dygtig og myndig embedsmand. Den senere kendte lærer *Ove Holm* (i Ebdrup og Nimtofte, hvor han oprettede en højskole, se der, og Ørsted) var huslærer hos provst *Høvring*, hvor han blev forlovet med provstens søsterdt., Johanne. Ove H. har fortalt nogle træk om provst Høvring:

Ove Holm ledsagede i 1838 provst Høvring paa en visitats i Feldballe skole. Der var her blevet klaget over degnen, der hed *Storm*, og som i sin tid havde været provstens skolekammerat paa Katedralskolen. Sognepræsten hed *Tegder*. Da den noget svære provst var kommen af vognen i Feldballe, sagde han til sognepræsten: „Hvordan gaar det med tænderne, Tegder?" Pastor Tegder svarede: „Fanden staar i ham, han spørger altid til mine tænder, og han ved jo godt, at jeg ingen har". Saa henvendte provsten sig til sin gamle skolekammerat, degnen Storm: „Hvordan har du det?" „Tak, godt," svarede Storm, „men det er da svært, som du bliver tyk, Høvring". „Det er fordi, jeg er blevet provst", svarede Høvring, „men ellers kommer jeg for at visitere". I skolestuen spurgte provsten: „Kan børnene regne noget?" „Ja Gud og min sæl kan de regne", sagde Storm. Provsten bad saa børnene tage tavlerne frem, men der fandtes ingen tavler. Børnene skrev med en pind i noget sand. — Provsten var ikke særlig tilfreds med visitatsen.

Ove Holm har ogsaa fortalt et træk om den samtidige lærer i Kolind, der hed *Helt* († 1867). Han forsømte undervisningen, idet han ofte laa med en baad og fiskede i Kolindsund i stedet for at undervise børnene. Da klagerne over degnens undervisning tog til, kom biskoppen til Kolind for at undersøge sagen. Biskoppen bad lærer Helt tale med børnene om Jesu fødsel i Bethlehem. Helt bukkede, men begyndte med fortællingen om Adam og Eva i Paradiset. Biskoppen bemærkede, at det var Jesu fødsel, der skulde tales om. Degnen bukkede atter, men fortsatte med Adam og Eva. Da dette havde gentaget sig tredie gang, rejste provst Høvring sig og sagde til biskoppen: „Nu kan Deres velbaarenhed trække Helt ud af Paradiset, saa tit det skal være, han løber min tro derind igen!"

Saa vidt Ove Holm. Det fremgaar af en protokoltilførsel ved et sogneforstanderskabsmøde i Kolind i 1851, at lærer Helts hustru var blind og havde været sengeliggende i flere aar, og at dette huslige forhold havde virket ind paa den aldrende lærers sindstilstand, saa hans aandssløvhed var forværret. Han søgte og fik sin afsked 1852, efter at man forgæves havde søgt en hjælpelærer.

Postmester *Knud Høvring* i Tørring har samlet forskellige oplysninger om sin oldefar. Et træk vidner om provstens dygtighed som prædikant. En nabopræst havde faaet nys om, at bispen kom paa visitats. Præsten har aabenbart ikke haft megen tro paa egne evner, thi han lod sin karl ride til Kolind for at laane en af provst Høvrings prædikener. Da visitatsen var overstaaet, skal præsten have sagt til sig selv: „Det slap du min sæl og salighed godt fra".

Fik provsten at høre, at et af hans sognebørn ikke behandlede sin kone godt, sadlede han sin hest og red ud til vedkommende mand og gennembankede ham!

Engang var en melhandler fra Grenaa kommen til Kolind marked. Sammen med forskellige andre markedsgæster stod han foran en sorttjæret port. Da kom provsten gaaende og skulde ind gennem porten. Men melhandleren vilde ikke flytte sig. De omkringstaaende var spændt paa, hvad udfaldet vilde blive. Og provsten var klar over, at hvis han veg uden om, vilde han blive til grin for de halvfulde markedsgæster. Men saa sagde melhandleren: „I har jo gaaet i den sorte skole, I kan jo bare mane mig bort". Tilskuerne jublede, men provsten gik tilsyneladende ind paa spøgen. Han tog et stykke kridt op af lommen, og med dette tegnede han et kors over melhandlerens hoved og fortsatte med at anbringe kors ved begge sider af melhandleren. Derpaa greb han hurtigt melhandleren, løftede ham op og kastede ham over sit hoved ned paa gaden. Da provsten gik gennem porten, vendte han sig roligt om og sagde: „Slog De Dem?"

Nu er der til denne historie at bemærke, at der ikke afholdtes markeder i Kolind paa provst Høvrings tid. Men kærnen i skildringen kan jo derfor godt være sand.

Ved visitats i Kolind kirke den 18. september 1842 fandt biskop *Paludan-Müller* provst *Høvrings* sang nogenlunde, hans messen ret god og prædikenen „ordentlig, tydelig, populær og passende for en landsbypræst." Bemærkelsesværdig er slutningsordene i protokollen: „Provst Høvring er en brav og dygtig mand, men han gaar sine egne veje og følger hverken vej eller sti."

Provsten var formand for sogneforstanderskabet i kommunen i 7 aar. Orden og bestemthed præger ledelsen. Hans smukke haandskrift i protokollen vidner om præcision og orden, og læsningen er ikke kedelig. Myndig var han. „Sognepræsten fandt anledning til at opmuntre forstanderskabets øvrige medlemmer til at vaage over, at anordningen om helligdagenes tilbørlige overholdelse" respekteres, hedder det i 1846. Og juni 1842: „Sogneforstanderskabets formand fandt fornødent at andrage at han havde erfaret, at en ulovlig og utilbørlig sammengang af ungdommen fandt sted i de forskellige byer i pastoratet om natten, hvorved de foraarsagede en saadan hujen og støjen, at de forstyrrede andre i deres natlige ro og gjorde sig selv uskikket til ethvert arbejde næste dag, han tillod sig derfor at foreslaa, at det maatte paalægges samtlige forældre og husbonder at paase, at deres børn og tjenestetyende var hjemme hver aften kl. 10." — Forslaget vedtoges. Og det bestemtes videre, at de, der ikke overholdt bestemmelserne, skulde have deres skat fordoblet!

Provst Høvrings datter Mette blev gift med seminarielærer, senere indremissionær *Sigvardus Høyer*, hvis fader var broder til provstinde Høvring.

Tiden efter 1849

Sognene var smaa og fattige, præget af afsides beliggenhed, indtil den store forandring kom med Kolindsunds udtørring 1873 og jernbanen, der fra 1876 skabte den store stationsby, som ganske præger K. sogn.

Pastor *A. S. Jantzen* (1848-67) var en virksom og initiativrig mand, som satte sig et godt minde i sognene. Biskop *Brammer* omtaler ham 1861 nogenlunde velvilligt, men paapegede, at det kirkelige liv trængte til ophjælpning. J. havde et varmt hjerte for de fattige, sørgede godt for moderløse børn. Selv havde han ingen børn, men da et lille københavnsk barn mistede begge sine forældre under kolera-epidemien i Kbh. 1853, adopterede han barnet. Det var J., som satte arbejdet med forbedring af skolevæsenet i gang. Han var meget skoleinteresseret, men som fmd. for sogneforstanderskabet maatte han ogsaa tage økonomiske hensyn. Han kunde for at fremme skolevæsenet handle ret egenmægtigt, og konflikter med sogneboerne kunde ikke undgaas. I hans tid var der lidt kristeligt liv. *Jens Dyrholm* fandt paa sin rejse 1863 nogle troende mennesker, og lærer *A. A. Andersen*, Asaa, fortæller (Hj. og tr. XIII, s. 59) fra sin barndom paa Djursland (han blev født 1866), at hans moder var fra Kolind, hvorfra hun medbragte sangbogen »Pilgrimsharpen« og flere gudelige smaaskrifter. Det hang sammen med, at kolportøren *Frands Pallesen* fra Fladstrup havde holdt forsamlinger her. Men noget egentligt trosliv i sognene var der ikke tale om, selvom der var enkelte gammeldags fromme. Vækkelse var der ikke.

Større betydning fik lærer *Carl Chr. Yde* (f. 1836, dim. fra Lyngby sem. 55, lærer i Astrup og Ebdrup, død 98, gift med Nic. Sabroe, en købmandsdatter fra Aarhus). Han var af den kendte lærerslægt fra Stagstrup i Thy, hans 2 brødre var ogsaa betydelige lærere (en var kordegn i Nykøbing M., og lærer der i 50 aar, en anden i Stagstrup). Lærer *C. C. Yde*, Ebdrup, var præget af Grundtvigs skoletanker, han forstod livligt at fortælle bibel- og Danmarkshistorie, var børnenes kammerat paa legepladsen, men han krævede respekt. Det blev sagt, at naar den kraftige mand gav den dreng, der sad yderst paa bænken en lussing, knaldede hovederne mod hinanden rækken igennem. Uden for skolen vil Yde især blive husket for sit arbejde for plantningssagen. Lige før han døde, blev han dannebrogsmand. Pastor *H. U. M. Barfoed*, da i Hyllested, har givet ham et meget smukt eftermæle, omtaler hans enfoldige kristentro under en lang, haabløs sygdom, en ærlig sjæl med barnlig tillid til Gud. Hans spor kendtes længe efter, ogsaa i sognets aandelige liv. Ved hans begravelse var der 500 til stede, og et par aar efter rejstes en mindesten over ham i plantagen, som kaldtes »Ydesminde«. Her talte kredsens folketingsmand, *Niels Neergaard:* »Uden den slags soldater havde Dalgas ikke kunnet vinde de sejre han vandt.« Yde var venstremand og var et par gange folketingskandidat. Mindesten i Hvalskov plantage, rejst 1900 af K. landbrugsforening.

Da *Vilhelm Beck* kom til Ørum 1866, var der adskillige, som sejlede over Kolindsund til Ginnerup kirke. 1867 holdt Beck et stærkt besøgt møde i Skarresø kirke, og der var enkelte (men ikke mange) som sluttede sig til IM.

Pastor *R. Danæus* (1868-82) oplevede de store forandringer i 70'erne (og de uheldige elementer, som kom hertil). Han var en dygtig landmand, der drev et mønsterværdigt landbrug, men han mindedes som »en underlig snegl« ... mange historier gik om hans sparsommelighed: han samlede hestepærerne op paa vejen for at bruge dem hjemme, han undredes over bøndernes ødselhed med tobaksrygning (brug ikke svovlstikker, men tænd ved lysene!), han samlede omhyggeligt sten paa præstegaardsmarken. Han var fmd. for sogneraadet og førte protokollen med uhyre sparsommelighed, med smaa bitte bogstaver og tæt sammenpressede linier. Møderne holdtes før hans tid i prgd., men for at spare flyttede han dem til skolen. Stadigt klagede han over sin skatteansættelse. Han fandt det for dyrt at give 2 kr. for en kuvert ved en præstelig fællesspisning, men han kunde ogsaa være storsindet: Da der samledes ind til en fattig præsteenke, gav han efter fællesspisningen 50 kr. til indsamlingen. Han var i det hele meget godgørende (skænkede 40.000 kr til et legat til præsteenker og -døtre (se Harridslev-R.). Han var en ringe prædikant, hans konfirmandundervisning maadelig. Han fortalte hellere historier end han lærte dem om krd. Var der uro, kunde han sige: »Hvis du gør det een gang til, bli'r du fanden tage mig bortvist!« Det var ikke ualmindeligt, at præster bandede den gang. Biskop Brammer satte 1868 store forhaabninger til D. (Han »lægger umiskendeligt for dagen, at han besjæles af varme følelser for sit kald, og arbejder med gode evner og al sin flid .. de unge var grundigt undervist.« (Dette skyldtes nok mere pastor Jantzen). Senere høres ikke særligt om biskoppens syn paa D., som var uden partipræg. I disse aar mærkedes IMs indflydelse fra Ørum-G., flere og flere søgte til Vilh. Beck. Det grundtvigske liv blev baaret af lærer Yde. Men det kan ikke siges, at der var ret meget kirkeligt liv.

Pastor *H. S. W. Thestrup* (1882-83) døde ganske pludseligt 3. juledag, efter at han havde prædiket 2. juledag, kun 35 aar gl.

Pastor *R. A. Dahl* (1884-87) var den første grundtvigske sp. her. Ogsaa de faa vakte var glade for ham. Men beboerne i K. fik af en eller anden ukendt grund nag til ham, og han søgte hurtigt herfra. Pastor *N. J. Jensens* møder paa Ebeltoft højskole og *Morten Larsens* virksomhed der, mærkedes ogsaa i Kolind.

Pastor *A. S. L. D. Petersen* (1887-99) var en lille, beskeden mand, der ikke tænkte højt om sig selv. Algreen-P. skriver i Fra kirkehus og skolestue, at man sagde, at P. »var mest optaget af timelige gøremaal«, men fra Kolind fortæller ovenn. Søren Petersen, at han som 12—13 aarig kom i Skarresø kirke, som var stuvende fuld. Pastor P. var veltalende, og folk forstod ham. Konfirmanderne var glade for at gaa til præst hos ham. Algreen-Petersens ord sigter maaske til, at P. drev nogen hestehandel. — I disse aar byggedes fh., og det stærke røre i Feldballe-N. mærkedes; der blev et lille IM smf. i Kolind, en del gik til Feldballe og Nødager kirke. Pastor P. var uden partipræg. Om *højskolen* 1894 i K., se ndf.

Pastor *J. M. Jørgensen* (1899—1909) var fynbo, afgjort grundtvigsk. Baade hos *P. M. Larsen*, Frederiks k., Kbh., i Ryslinge og som hjpr. hos pastor *Falkenstjerne* i Hornslet havde han levet sig ind i det grundtvigske livssyn. Fra Hornslet var han kendt med lærer *Sv. H. Toftrup*, som nu var flyttet til Ebdrup. Toftrup fik 3 mænd, gdjr. *R. D. Jensen*, K., gdjr. *A. Rasmussen*. E. og sognefoged *P. C. Nielsen*, S., til at rejse til Kbhvn. for at forhandle med ministeren om at faa J. udnævnt hertil. J. fik mange venner her. Han indledede altid sin prædiken med bønnen: »Du, som os af naade stor har genfødt ved vand og ord, hjælp vi bær vort kristennavn, dig til ære os til gavn osv (Slb. nr. 404). Derefter fulgte trosbekendelsen og »Lad verden ej ...« J. var ikke veltalende, han talte udpræget fynsk (derfor saa en del ikke op til ham som prædikant). Han talte kærligt, brugte mange af Grundtvigs salmer. Han udgav sm. m. pastor *A. Geert-Jørgensen*, Vejlby, en kort tid et delv. kirkepolitisk blad, men var meget utilfreds med, at præsterne ikke vilde holde det i fornødent tal (de er »lade buge«, et udtryk, der blev protesteret imod i Prf. bl.). Jørgensen var en jævn, fordringsløs mand, flittig til besøg, afholdt af mange. Han kæmpede for det grundtvigske med lidenskab. — 1904 blev der bygget mh., bygmester, indremissionær *Th. Ginnerup*, der flyttede til Rønde, virkede en tid i Kolind som missionær. — Pastor J. var ivrig for indførelse af menighedsraad 1904, ved et af de første mghraadsmøder vedtoges det at ansætte en menighedssygeplejerske, og det var sikkert paa J.s initiativ, at menighedsraadene skulde være arrangører af regelmæssige mgh.møder.

Nogle interesserede mennesker i Skarresø og omegn fik i 1905 bygget et forsamlingshus i Skarresø, hvor der i de følgende aar jævnlig holdtes

foredrag. Disse mænd var gaardejerne *P. Greve* og *Karl Hansen*, Astrup, og uddeler *P. R. Greve*, siden efterfulgt af *Jacob Rasmussen*, sidst uddeler i Ebdrup.

Pastor *P. I. H. Degenkolv* (1909-18) er nok den præst her, som de nulevende har sat højest (skriver pastor *Yde*). Baade IM og grundtvigske vilde gerne gøre ham til »deres mand«. IM gik af med sejren. Fru *Hilda Dalsgaard*, f. Høgsbro (hun var gift med forstkand. *Chr. Dalsgaard*, søn af pastor D., Ødum) var grundtvigsk medl. af mghr. og opfordrede Degenkolv til at »bekende kulør« ... hvorefter Degenkolv indkaldte til et møde, hvor han vilde holde foredrag om Grundtvig. Han erklærede, at som Grundtvig var 1810 -11, vilde han gerne være som præst. Det skuffede utvivlsomt de grundtvigske, men de kastede dog ikke vrag paa ham af den grund.« *Søren Petersen* skriver, at det var den alm. opfattelse i Kolind, at »D. var grundtvigsk, da han kom hertil. Men længe varede det ikke, før D. traadte i samarbejde med IM, »og det tør siges, at han blev efterhaanden en renlivet missionsmand«. D. var nidkær, med inderlig stræben efter at gøre alt saa godt som muligt. Han var veltalende, havde let ved at fange sine tilhøreres interesse, hans prædikener var vel gennemtænkte, men »maaske holdt han samme prædiken med for korte mellemrum«. Der blev i hans tid særdeles god kirkegang, men om den var større end i Jørgensens tid, kan næppe siges. Hans spor kendtes mest i IM. Han var københavner og det kunde maaske svække hans kontakt med landmændene. Han vilde gerne være sognepræst for hele pastoratet. IM paa egnen satte ham højt og brugte ham en del. Kolind kirke blev for lille og maatte udvides, men da den viste sig at være skrøbelig, valgte man at bygge en ny kirke, som dog først var færdig efter D.s bortrejse. Han blev træt af de mange forhandlinger, som kirkebyggeriet medførte.

Bmd. *Søren Petersen* (»han ved alt om Djursland og dets aandelige historie«) var i mange aar leder af det grundtvigske arbejde i Kolind (se ndf.), og da provst *Algreen-Petersen* gerne vilde have dannet en kreds af KS i Kolind 1918, var S. P. i forreste række for at faa sagen i gang (se ndf.).

Pastor *J. P. Jensen* (1918-22) var landmandssøn, grundtvigianer med liv og sjæl, havde været højskolelærer paa Vestbirk, og havde let ved at komme paa talefod med landmændene. Han var ikke særligt veltalende, men han forstod at tilrettelægge sit stof, saa folk lyttede. Paa en maade havde han baade sit ydre og sin stemmeklang imod sig, og de unge kunde let finde noget at kritisere, hvis de havde sans for det komiske. Men J. vandt alle ved sit solide, troværdige, ligefremme væsen. Maaske vandt han endog sine bedste venner i IM. Han havde sin egen mening, men hans frisind og livlighed gjorde, at han ikke vakte uvilje hos anderledes tænkende.

Pastor *M. C. Kjær* (1923-34) stod nok den Mynster-Martensenske retning (KC) nærmest. Han »havde ikke megen sympati for IM, og det grundtvigske var ham en pestilens«. Han var kun ret veltalende, hans prædikener ret gode, han valgte gerne Grundtvigs salmer, og kkg. var helt god. Han var selskabsmand. Det var ham en glæde at blive indbudt til fester. Livlig og snaksom kunde han tale med enhver. Men naar han alligevel ikke kom i nær forbindelse med folk skyldtes det maaske, at flere syntes, at en samtale med ham for hurtigt kunde føre ud i det pjattede, hvor han drev løjer med folk og begivenheder. Han var skarpt imod de grundtvigske frihedskrav og foer i harnisk, da der engang i mghraadet var tale om kvindelige præster. Og helt galt var det, da en del i mgh. kunde tænke sig en valgmghpræst, som ikke var teolog, til hans efterfølger. Han kunde i debattens hede fremhæve, at han var akademiker, og sige, at de, der gik ind for en ikke-teolog var »enfoldige som duer«.

1934 var der nemlig fra grundtvigsk side et arbejde igang for at faa valgmenighedspræsten i Vestervig, *G. C. Petersen-Bønding*, hertil som sp. Men han var ikke teolog og kunde ikke udnævnes paa ordinær vis. Ved menighedsafstemningen fik han ikke stemmer nok, og der var derefter tale om at oprette en valgmenighed paa Djursland med *Petersen-Bønding* som præst. Da han kort efter blev kaldet til valgmenighedspræst i Aulum, bortfaldt tanken foreløbigt. (Senere oprettedes Norddjurslands Valgmgh. i Vivild).

I 1926 var der nogle ældre (bl. a. Søren Petersen), der fik en balforening omdannet til at virke under »De danske ungdomsforeninger«. Gennem en snes aar udførtes der her et godt arbejde: hveranden uge samledes 40 til 80, væsentligst unge, til møder i vinterhalvaaret og en gang om maaneden om sommeren. Naar foreningen derefter opløstes, skyldtes det ganske enkelt, at der nu ingen unge var paa egnen, til sidst kun 5—6. — Skarresø sogn er nu ikke længer, som en højskoleforstander engang sagde, »en oase i ørkenen«. (Nordisk mosebrug i Pindstrup købte i sognet en række ejendomme for tørvejordens skyld. De forpagtedes ud til folk fra mange forskellige egne og af mange forskellige slags. Sammenholdet i sognet er dermed brudt, og forholdene er ikke bedredes ved, at elektricitetsselskabet »Arke« har oprettet en station i Mesballe, hvor en funktionær- og arbejderstab har bosat sig). (S. P.).

Pastor *Alfred Sunde* (1934-48) kom hertil fra det »døde« Falster. I avisen stod noget om, at »han havde hældning til IM«. Søren Petersen skriver, at denne »hældning« var nu »meget stærk«, og det lagde Sunde ikke skjul paa. Han var en »fuldgod IMs mand«, meget veltalende. En præstekone, som sagde om sin mand, at »han kunde tale hvorsomhelst om hvadsomhelst«, vilde maaske have sagt noget lignende om Sunde, tilføjer Søren Petersen. Sunde brugte ikke manuskript eller disposition, men hans prædiken var overvejet, selvom tanker, der dukkede op, kunde føre ham paa sidespor. Hans forkyndelse var pietistisk. Det var alvor, at han vilde vinde mennesker og minde dem om deres ansvar, vende sig fra verden og »bruge al sin kunst og flid paa at ophøje Guds naade«. Han tog flittigt del i sine sognebørns sorger og glæder, bad for dem. »Næppe nogen i pastoratet havde nogen kritik imod ham«. »De er rød, men jeg er sort, sagde han til Søren P., men derfor kan vi jo alligevel snakke udmærket sammen.« Han var frisindet; der var ingen sure miner, naar man nogle gange om aaret kom og bad om kirken til en fremmed præst. Sunde var Kolind-ES en god præst.«

Pastor *Jens Yde* (1948-63) fremhævede paa

gammel, grundtvigsk vis sakramenterne som kirkens grundvold, og lagde en god ramme for daab og altergang. Han var »en dygtig prædikant, præget af det luthersk-grundtvigske, om end Tidehvervs beskærerkniv enkelte gange kunde spores« (S. P.). Han brugte den gode grundtvigske skik at bekende troen fra prædikestolen. Han havde et stort arbejde med ændringerne i kirke og skole. Kolind kirke blev smukt restaureret, og der blev bygget centralskole. Y. oprettede en santalkreds, var fmd. for KS og tillige timelærer ved Ryomgaard realskole. Der blev holdt gode møder i prgd. næsten hver vinter med tale, oplæsning og sang (fru Y. har en smuk sangstemme), og præsteparret var meget afholdt.

Pastor *R. Tolstrup* har været sp. her fra 1964.

Om *IM* i Kolind skriver pastor *J. Yde:* Der har aldrig været store vækkelser af indremiss. art, som tilfældet har været i nabopastoratet Feldballe-Nødager. IM smf. her har i det store og hele været dannet af folk, som kom fra andre sogne med en stærk IM som f. eks. Nødager, eller som havde slægtsforbinelser til saadanne sogne. Kolind har i en lang aarrække været og er stadig stedet for store foraars- og efteraarsmøder for IM folk fra hele Djursland og Mols, men det skyldes geografiske og trafikale forhold. Her er de store hotelsale, der kan rumme de mange, der vil høre de landskendte talere. Et mh. byggedes i Kolind 1904. Nogle møder havde indtil da været holdt i Kolind fh. (vistnok bygget i 90'erne, nedrevet 1950 for at give plads til kirkegaardsudvidelse, de sidste mange aar ikke brugt som fh., men som kommunal brandstation og oplagsrum for brændsel). De ledende IM folk omkr. 1904 var boelsmand og tømrer *Hans Pedersen*, Ebdrup mark (hans søn, der var tømrermester i Rønde, senere ogsaa landstingsmand, byggede mh.), købmand *S. P. Kolind*, Kolind, og dennes broder, gdjr. *Peder Kolind*, Kolind mark. Den sidste var medlem af det første menighedsraad, der valgtes i 1904 i Kolind. I 1905 kom en ung vestjyde, *Elias Andersen*, f. 1881, til Kolind og etablerede sig som malermester. Han havde gaaet i grundtvigsk friskole, men som voksen sluttede han sig til IM. Han blev snart en af de ledende i IM i Kolind og var det i ca. 50 aar. Omkr. 1914 opgav han malerfaget og overtog Kolind boghandel og bogtrykkeri, der nu drives af hans sønner. E. A. var medlem af mghr. 1912-49, fmd. 1916-22. Han var organist ved Kolind kirke 1919-49 og ved Ebdrup kirke 1909-55. E. A. var i nogle aar opsaa medlem af sogneraadet, en tid sogneraadsformand. Siden 1925 har han været sognefoged. Han er ridder af dannebrog. Lærer *N. Nielsen*, Sivested, som tog afsked 1938, flyttede til Kolind, betød meget. IM, stort ungdomsarbejde.

Af andre betydelige folk af IM bør nævnes proprietær *Theodor Sørensen* († 1954), Benzonshøj, medl. af mghr. 1930-54, fmd. for Kolind og omegns landboforening. Th. S. havde lærereks. fra Nr. Nissum seminarium, men havde aldrig haft lærerembede. Han var altid levende optaget af kirke- og skoleliv. Han stammede fra Feldballe.

Søndagsskolen i mh. lededes i mange aar af købmand Ansgar Pedersen († 1958). Nu ledes den af guldsmed *A. Dragsted* og frue, der kom hertil fra Kbhvn. i 1954.

Det grundtvigske. Hvad der er af grundtvigianisme, har lige saa lidt som det indremissionske liv rod i gamle vækkelser paa stedet. Den første grundtv. præst var *R. A. Dahl*, men mange af sognenes unge havde før den tid mødt det grundtvigske paa højskoler. En højskole kunde ikke gaa i Kolind. Først i 1918 organiseredes det grundtvigske liv i et Kirkeligt Samfund for Kolind og omegn. Provst *Algreen-Petersen* havde tilskyndet til dannelsen af en saadan kreds. Værtinden paa Hotel Kolind, fru *Hilda Dalsgaard*, f. Høgsbro, indbød til et møde d. 25. juli 1918. Alle tilstedeværende ved mødet tegnede sig for bidrag, og et udvalg, der skulde virke for yderligere tilslutning, nedsattes. Siden har denne KS-kreds holdt møder og gudstjenester med varierende hyppighed. I aarene 1935-48 holdtes der næsten hver maaned en gudstjeneste eller et møde med en grundtvigsk præst eller højskoleforstander som ordfører. Der skiftedes mellem de tre kirker i pastoratet. Tilslutningen har været svingende. Bedst var den lige efter befrielsen i 1945, da mødedeltagernes antal gik helt op paa ca. 300. I de senere aar har KS kunnet samle 40—70 mennesker til møderne.

I begyndelsen var de ledednde den tidl. nævnte fru *Dalsgaard* samt lærer *P. Kolind* fra nabosognet Koed og pastor *J. P. Jensen*. Siden blev det fhv. grjd. *Rasmus Degn Jensen*, Kolind, og boelsmand *Søren Petersen*, Jenningkjæret i Skarresø sogn. Denne sidste var fmd. 1935-49, hvorefter pastor *Yde* blev fmd.

Søren Petersen (f. 1885) stammer fra Torsager sogn, men tjente som dreng og ungt menneske en aarrække i Skarresø sogn, hvor han fandt sin første hustru. Som det aandeligt interesserede menneske, han var, maatte han selvfølgelig søge paa højskole. Det blev til flere højskoleophold paa forskellige skoler, bl. a. Askov, hvor han som kammerater havde de senere ministre *Knud Kristensen* og *Bertel Dahlgaard*. S. P. blev selv højskolelærer, først ved Lyngby højskole, siden ved Voldby hskl., begge paa Djursland. Samtidig rejste han ud som foredragsholder. Efter 7—8 aars virksomhed i højskolens tjeneste maatte S. P. af helbredsmæssige grunde gaa over til landbruget 1914. Han blev boelsmand i Skarresø sogn. Et aars tid efter mistede han sin hustru. Hans anden hustru blev en af hans tidl. elever, *Mariane*, der blev ham en god hustru, aandeligt interesseret som han selv. Fru Mariane P. var i nogle aar medl. af Skarresø menighedsraad. Som erstatning for den tabte lærergerning og foredragsvirksomhed kastede S. P. sig i sin fritid over skribentvirksomhed. I ca. 45 aar har S. P. skrevet kroniker og artikler i dagblade og tidsskrifter. Under titlen »Af Djurslands personalhistorie« har S. P. gennem aarene i »Grenaa Folketidende« skrevet talrige artikler om kendte personer, der er født eller har virket paa Djursland. Ogsaa alm. historiske eller kirkehist. emner har S. P. behandlet i bladene. Gang paa gang er der desuden kommet indlæg fra S. P. i pressen i den aktuelle debat om kirkelige, folkelige eller nationale spørgsmaal. For KS i pastoratet har han betydet umaadelig meget ved sin sikre ledelse og ved altid at mane til trofasthed og udholdenhed. Den grundtvigske selvbesindelsesbevægelse, som *Anders Nørgaards* skrifter er

udtryk for, fandt i Søren P. en varm tilhænger. Han ønsker klar grundtvigsk tale og har derfor taget mangen en debat, baade privat og offentligt, med præster, som han har fundet paavirkede af tidehvervsbevægelsen. S. P. ejer evnen til samtale, saa det giver udbytte for den, han taler med. Et indgaaende kendskab til Grundtvigs salmer og øvrige produktion ejer S. P., der i det hele er meget belæst. Mon der findes andre danske landmænd, der har læst Martensens etik?

Af andre grundtvigske lægfolk, der har gjort en indsats i KS eller menighedsraad kan nævnes gdjr. *Søren Chr. Mikkelsen* († 1954), Kolind, gdjr. *Karl Kolind* (f. 1885), Bugtrup, fru *Marie Jensen* (f. 1885), Kolind, der alle som unge har været paa højskole, samt lærer *Harald Olesen Wammen* (f. 1907, dattersøn af den kendte gr. lægprædikant Søren Olesen fra Mors), først lærer i Mesballe i Skarresø sogn, fra 1955 ved Kolind centralskole.

Om ungdomsarbejde. Om ungdomsforen. under »De Danske Ungdomsforeninger« i Skarresø sogn, se ndf.

KFUM har aldrig vundet ret stor tilslutning, bedre med KFUK, især mens frk. *Edith Rønde* (f. 1906, flyttet fra Kolind omkr. 1955) havde ledelsen. I nogle aar var frk. Rønde fører for en trop KFUK-spejdere. Den eksisterer ikke mere.

Daværende bankassistent, nu bankdirektør *J. A. Nielsen*, Kolind, broder til pastor Ove Nielsen, N. Nissum, brodersøn af lærer N. Nielsen, Sivested (se s. 386), ledede 1922-27 en kreds af FDF. En FDF-kreds stiftedes paany i 1954. Den ledes med held af inseminør *L. Bech Christensen.*

I 1952 stiftedes en ungdomsklub med fritidshjem i præstegaardens konfirmandstue med urmager *Johs. Buus Petersen* som leder. Da han rejste fra byen, gik klubben langsomt i staa. De sidste 2 vintre har den ikke fungeret.

Gennem adskillige aar har der været DMS-kredse og Sudanmiss.-kredse fælles for Kol. og Ebdr. I 1958 stiftedes en Santalmiss.-kreds.

Skole og lærere. I Kolind oprettedes der i 1894 en *højskole* med havebrugskandidat *J. J. Mortensen*, Barrit, som leder. Men skolen gik ikke godt, og forstanderen søgte et par aar efter at afhænde den til Indre mission. Forhandlingerne strandede, og Indre mission købte Rønde højskole, der som grundtvigsk højskole havde bestaaet et par aar. I Kolind nedsattes et udvalg, der skulde søge at finde en mand, der kunde fortsætte højskolearbejdet i Kolind. Men da der i 1897 paabegyndtes en højskole i Lyngby (»Djurslands højskole«) opgav man at bevare højskolen i Kolind.

Af lærere i Kolind, der har udført et kulturelt arbejde uden for skolen, kan nævnes *S. Mortensen*, der først havde været lærer i Mesballe. Omkring aarhundredskiftet ledede han en foredragsforening, der bar navnet »Fremad«. S. P. fortæller, at han i vinteren 1903-04 spadserede fra Astrup til Kolind for at høre mag. O. Thyregod tale i foreningen om »Danmarks litteratur og kultur siden Holberg«. Men senere holdtes der kun faa møder i Kolind, før Kirkeligt samfund dannedes i 1918.

Formodentlig har der inden skolelovens vedtagelse i 1814 været skoler i byerne Kolind, Ebdrup og Skarresø, indtil pastor *Jantzen* kom til Kolind. Han foreslog, at skolerne i Ebdrup og Skarresø nedlagdes, og at der i stedet for byggedes en fællesskole i Astrup, Skarresø sogn. Han begrundede forslaget med, at der alt for hyppigt skiftedes lærere i de to skoler, især i Ebdrup, og det skyldtes for en væsentlig del, at embederne var for ringe. De to skoler nedlagdes da, og lærer *Eriksen* i Skarresø flyttede 1854 til Astrup.

Lærer Eriksen var fader til murer *Marinus Eriksen*, hvis hustru, *Eline Eriksen*, grundlagde og i en aarrække ledede Sorø husholdningsskole. Lærer Eriksen døde 1858, kun 38 aar gammel. Hans efterfølger blev *C. C. Yde* (se ovf.), fik stor betydning her.

Det varede dog ikke længe, inden der blev utilfredshed med skoleforholdene, idet afstanden til skolen for mange af børnene var alt for stor. Og i 1871 vedtoges det at nedlægge skolen i Astrup og opføre en i Ebdrup og en i Mesballe i Skarresø sogn. Lærer *Yde* flyttede da fra Astrup til Ebdrup.

Lærer Ydes efterfølger blev *Sv. H. Toftrup.* Han var, indtil trangen til stærke drikke blev for stor, en dygtig og interesseret lærer, der foruden at passe sin skole holdt aftenskole for de unge og undertiden holdt foredrag for befolkningen — engang saaledes en foredragsrække om D. G. Monrad. Tillige ledede han en tid en foredragsforening, hvor kendte mænd talte — saaledes bl. a. seminarieforstander *Vinther* fra Silkeborg, højskoleforstanderne *Jens Lund*, Vejstrup, og *Kristensen-Randers*, Ollerup, o. m. fl.

Efter Toftrup har lærer *J. Johnsen Jensen* virket i Ebdrup i 37 aar. Hans færden har været mere stilfærdig, men han besad gode egenskaber baade som lærer og som menneske. I Mghr.

Af lærerne ved *Mesballe* skole maa især nævnes *P. Kammersgaard*, der virkede i aarene omkring aarhundredskiftet. Han var en ung interesseret lærer, som fik udført adskilligt uden for sit skolearbejde. Han havde i nogle aar optagelseshjem for unge piger fra »Foreningen til vildfarne børns redning«. Han ledede en tid en sangskole og holdt aftenskole. Og da egnen savnede et forsamlingslokale, satte han sig i spidsen for rejsningen af et forsamlingshus, der byggedes omkring 1904. Og nu blev der dannet en foredragsforening, der startede med en foredragsrække om »Danmarks historie fra 1800 til 1825«. Møderne var meget stærkt besøgte, og der fortsattes med foredragsarbejdet i de følgende aar, indtil han i 1907 forlod egnen. Han blev lærer i Ormslev ved Aarhus, og siden blev han som socialdemokrat valgt til folketingsmand i Aarhus by. Han valgtes af sit parti til medlem af det kirkelige udvalg, der blev nedsat i 1928. S. P. tilføjer: I sin i 1958 udkomne bog: »Ved vejs ende« skriver Pastor *Chr. Bartholdy:*

»Et fornøjeligt medlem, som jeg kom til at holde af, var landstingsmand *Kammersgaard*, socialdemokrat. Han tog sig saa venligt af mig. Vi spiste tit frokost sammen i snapstinget. Han fortalte mig om sit barnebarn, *Elna Kammersgaard*, som vakte verdensopsigt ved at svømme over Kattegat... Og naar vi sad i snapstinget, kunde han udpege mig de forskellige politikere og sige, om der efter hans mening var noget kristendom i dem. Eller han kunde sige: »Han der har taget skade paa sin sjæl ved at gaa op i politik«. Han døde ogsaa i det tidsrum, udvalget sad«. (Bartholdy har dog her stolet for meget paa hukommelsen: Kammersgaard var ikke landstings-

mand, men folketingsmand. Han havde ingen børn, hvorfor kattegatsvømmersken ikke var hans barnebarn, og hun hed forøvrigt ikke Elna, men Jenny)«, tilføjer S. P.

Efter Kammersgaard var *A. Brøns* (f. 71) lærer i Mesballe fra 1908 i ca. 30 aar. Hans virken faldt mere i det stille, men han var en dygtig lærer og et menneske, befolkningen satte pris paa og respekterede. Han var kirkeværge, i mghr., fmd. lærerkredsen.

Han efterfulgtes af *H. Wammen*, en dattersøn af lægprædikant og landstingsmand *Søren Olesen* fra Mors. I de aar, han var i Mesballe, ledede han undertiden gymnastik, men blev især bekendt for sin dygtighed som husflidslærer. En tid var han formand for Skarresø ungdomsforening. Senere flyttede han til Kolind, hvor han blev lærer ved centralskolen. I mange aar i mghr.

Centralskolen ledes af skoleinspektør *J. Jacobsen* (f. 01), har været lærer i Ryomgaard og Pindstrup, fra 1938 førstelærer i Kolind, blev 1955 leder af centralskolen, der 59 blev købstadordnet med eksamensafdeling, skoleinspektør 1960. Flere studierejser til England. Leder af stort sangkor i 20 aar, ivrig for Laubs melodier, organist i K. 1949-64 (kirkesanger 39—49).

Om besættelsestiden. Ingen voldsomme begivenheder fandt sted. Mod slutningen af krigen var adskillige lokaler, heriblandt konfirmandstuen, belagt med tyske flygtninge. Paa kirkegaarden i Kolind er 6 flygtningegrave. En modstandsgruppe var organiseret. I Mesballe var der et par nazister, der viste unational holdning og gik i direkte tysk tjeneste. De fik fængselsstraffe efter befrielsen. Da Kolind alderdomshjem i 1943 var ved at være færdigbygget, kastede tyskerne deres øjne paa det og stod i begreb med at ville beslaglægge det til militært formaal. Men sogneraadet var hurtigt i vendingen. Man fik i en fart alle de gamle, der skulde bo der, installerede med deres møbler, skønt haandværkerne slet ikke var færdige, og da de gamle først var der, afstod tyskerne fra deres krav.

1909 oplyses: Kkg. kun nogenlunde. Smaa og tarvelige kirker. 1 mh., 4 fh.,overv. gr. præg. — 1918: Meget god kkg., IM smf., sdsk., KFUM og K, en del gr., foredragsf., præges af stationsbyen, Kolind er samlingssted for egnsmøder baade for IM og gr. — 1922: God kkg. 10—20%, bedst om eftm., IM lader afholde særlige gudstjenester, mh., 3 fh., KS, velvilje, K. præges af stationsbyen, E. og S. er alm. landsogne. 1931: Kkg. 7—14—8%, en del IM, gr. og KC i stationsbyen, E. og S. er uden særpræg. Flertallet u. p. 1939: Kkg. 10—8—8%, almindelige forhold, velvilje, IM, KS, DdU, flertallet u. p., 1947: Kkg. 7—6—5%, IM (60), KS (100), 1959: Kkg. 5—10—3%, jævnt gode forhold, en ret stor del af bef. søger kirken, blot ikke regelmæssigt. Alm. velvilje, IM smf. i K. (50), KFUM og K, 2 sdsk., KS (80, sp.), FDF, Ungdomsklub med fritidshjem i konf.stuen, spejdere, centralskole med præliminærkursus. Regelm. gudstj. paa alderdomshjemmet. 1963: Kkg. 5—8—3%, KS (80), IM (50), sdsk., KFUM og K, ungdomsklub med fritidshjem i den gl. skole. Iøvr. som hidtil.

Folketal. 1850: 212 og 165 og 251; 1901: 632 og 228 og 346; 1921: 851 og 201 og 486; 1955: 1093 og 180 og 419; 1960: 1075 og 158 og 377.

Altergæster: 1922: 580 og 136 og 180; 1934: Ialt 695; 1945: 300 og 25 og 50; 1958: 427 og 35 og 57; 1962: 481 og 29 og 22.

Menighedsraad: 1908: 1 IM, 11 n. gr., 1922: 3 IM, 19 gr. ell. u. p., 1934: 6 IM, 11 u. p. (gr.), 1945: 5 IM, 11 gr., 2 soc., valg i K., 1957: 4 IM, 12 gr., 3 soc., valg i K. og E. 1961: 5 IM, 11 gr., 1 soc., 2 u. p., valg i K.

Kolind kirke, midt i byen, er indviet 9. juni 1919 (arkit. M. B. Fritz), hvidkalket, rødt tegltag, opført af røde mursten, bestaar af skib og kor, taarn med gavle i nord-syd og vaabenhus mod syd. En romansk granitportal med tympanonfelt fra den gl. kirke er overført til vaabenhuset. Granitkorbue. Koret hvælvet, skib og taarnrum udgør eet rum, har bjælkeloft. Altertavlen (i renæssancestil med tredelt storfelt og sidevinger) er 1956 flyttet ned paa skibets nordvæg i kirken, og som altertavle tjener nu et rundt vindue i koret med nonfigurativ glasmosaik. Paa altret et bronzekrucifix. Barokstager fra 1670. Gl. renæssanceprædikestol med prydbæltesøjler fra den gl. kirke, ligesaa den gl. granitfont. Epitafium over pastor Mariager. Middelald. klokke, omstøbt 1923. Kirken restaureret 1956. Alterbordet blev dekoreret med grønlige og gullige farver (ved maleren Mogens Jørgensen, der bl. a. ogsaa har dekoreret Hover kirke og Fredens kirke, Viby, J.), prædikestolen med variationer i rødviolet og sølv. 225 sd. Orgel.

Den gamle, romanske kirke bestod af skib, kor af kvadre, taarn, der var aabent mod vest, og vaabenhus.

(Da kirken blev bygget, var boghandler *Elias Andersen* fmd. f. mghr. og smedemester *Niels Rasmussen* († 1925) kirkeværge og kasserer. Disse to mænd trak det store læs med alle besværlige forhandlinger. Forstkandidat *Chr. Dalsgaard*, Kolind, fik kirkebyggeriet trukket i langdrag ved at protestere mod, at det nye taarn skulde bygges ud over hans forældres, fhv. sognepræst i Ødum-Hadbjerg Dalsgaards og hustrus gravsted. Ogsaa kirkeminister *Th. Povlsen* voldte besvær. *Andersen* og *Rasmussen* maatte gøre en rejse til ministeriet for at forhandle. Her blev de meget uvenligt modtaget af kirkeministeren, der endogsaa truede med at give sognepræsten, *Degenkolv*, en reprimande i anledning af den maade, hvorpaa man i Kolind havde grebet sagen an. Man fandt dog støtte hos ministeriets embedsmænd og hos Ebeltoftkredsens folketingsmand, *Niels Neergaard*). (J. Yde).

Ebdrup kirke, ostligt i byen, er lille, hvidkalket. Skib og kor er romanske af raa kamp, syddøren bruges. Gavlene har kamtakker. Lille taarn, aabent mod vest, med kamgavle i nord-syd. Vaabenhus mod syd. Bjælkeloft. Renæssancealtertavle med dobbelte, drejede søjler, sidevinger og tredobbelt gavl, i midten et ældre korsfæstelsesmaleri. Romansk granitfont med tovværksmønstre. Prædikestol fra c. 1625 med panelrammer om tomme felter. 60 sd. Orgel fra 1901.

Skarresø kirke, ostligt i byen, er senromansk, af teglsten, hvidkalket, i 18. aarh. omfattende istandsat, 1763 var kirken kullet, lisener paa hjørnerne. Taarn med sadeltag, vaabenhus mod syd, graamalet bjælkeloft. Senbarok altertavle fra c. 1700 med to søjler, storakantus — vinger, topstykket med den korsfæstede, i storfeltets ovale ramme nyere maleri: Kristus og Maria Magdalene. Barok-stager fra c. 1750. Alterskranke med udsavede balustre tværs over koret. Romansk, enkel granitfont paa cylindrisk fod. Sydtysk daabsfad fra c. 1575 med minuskelindskrift. Barok prædikestol fra Hans Bangs værksted i Haderslev, kraftige evangelistfigurer. Samtidig opgang og rigt udskaaren himmel. Smukke stolestader fra 1685. Degnepult fra c. 1625, 3 lysekroner. Senromansk, skriftløs klokke. 90 sd. Orgel fra 1912.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 103 rug, 21 byg, 14 havre, 4 boghvede. b) 3-dobb. tiende af en gaard, 16 rdl. c) Naturalier. d) 90 rdl. e) 36 td. ld., 5 td. hartk., desuden en eng. Prgd. fra 1740. — 1870: Regul.: 1632 kr., netto: 2490 kr. (det lavest lønnede embede i provstiet). — 1913: 2. kl., 1958: 12. kl., prgd. fra 1740, rest. 1944. 1936 nedbrændte avlsbygningerne, mghr. solgte jorden.

22. 7. dec. 1848—24. dec. 67 (sp. Byrum-V.-H. 7. sept. 32): **Arnold Severin Jantzen,** f. 6. marts 99 Nykøbing F. F.: Kclrd., postmester Adam Frederik J. og Anna Christina Fugl. Stud. Nyk. 18, c. apr. 24 (nc.). — Ord. degn Rømø 27. maj 25 (var 47 udn. t. sp. Gjesing-N., men renoncerede), afsk. 24. dec. 67, † 24. aug. 73. — G. ? juni 25 Margrethe Bolette Nielsen, f. 25. apr. 96 (g.[1] sømand Peder Nielsen) † 25. apr. 75. F.: Assistent og baadsmand Niels Nielsen og Karen Viberg.

23. 21. marts 1868—27. jan. 82 (Hjpr. Tved, Mols 12. febr. 59): **R. Danæus,** fl. t. Harridslev-A., se der.

24. 29. marts 1882—26. dec. 83 (kkp. Værslev-J. 27. dec. 76): **Hans Strøm Wille Thestrup,** f. 21. sept. 48 Stavreby. F.: Sp., Jungshoved, † 56, se der. Stud. Schneekl. sk. 67, c. 74^2 (h_1), hjpr. Tersløse-S. 8. febr. 75, † pludseligt 26. dec. 83 efter at have prædiket 2. juledag. — G. 28. juli 81 Augusta Francisca Eykens, f. 9. aug. 54 Ebeltoft, † F.: Kbmd. Johan E. og Else Marie Mellerup. — Morboder: Redsted, Lerup-T., moster g. Colding Køng, Fyn.

25. 4. marts 1884—6. apr. 87 (Hjpr. Vejlby-H. 1. dec. 82): **R. A. Dahl,** fl. t. Veerst-B., se V. Aaby -Aa.

26. 24. juni 1887—7. aug. 99: **A. S. L. D. Petersen,** fl. t. Søby-S.-H., se der.

27. 26. sept. 1899—30. aug. 1909 (hjpr. Hornslet 13. juni 96): **J. M. Jørgensen,** fl. t. Grundfør-S., se Glumsø-B.

28. 10. nov. 1909—1. febr. 18 (Hjpr. Vejby-T. 5. dec. 04): **P. I. H. Degenkolv,** fl. t. Ørum-D., se der.

29. 4. aug. 1918—22. okt. 22 (sp. Vinding-V. 8. juni 04): **J. P. Jensen,** fl. t. Østrup, se der.

30. 8. marts 1923—30. aug. 34 (sp. Vollerslev-G. 26. aug. 11): **Marius Christian Kjær,** f. 28. okt. 66 Dalsgaard, Hammel. F.: Gdjr. Jens Sørensen K. og Inger Kirstine Christiansen Graugaard. Stud. priv. 87, c. 92^2 (h_2), uord. medhj. Ormslev -K., realskolel. Skanderborg 94, hjpr. Greve-K. 30. jan. 96, sp. Ugilt 1. apr. 98, afsk. 30. aug. 34, † 6. aug. 38. — G. 20. sept. 98 Louise Caroline Fønss, f. 27. maj 66 Helsingør, † 29. jan. 30. F.: Toldass. og strandkontrollør Poul Christian F. og Caroline Amalie rigsgrevinde von Schmettau. — G.[2] 1931 Helga Marie Hansen, som senere giftede sig med lærer Christensen, Aarup ved Snedsted, og omkom ved bilulykke dec. 60.

Om pastor Kjær, se ovf.

31. 12. dec. 1934—19. aug. 48 (sp. Stadager-NK. 14. nov. 27): **Alfred Sunde,** f. 17. sept. 83 Kbhvn. F.: Gørtlermester
Stud. priv. 05, c. 12^1 (h_1), hjpr. Luther k., Kbh. 28. sept. 12, do. Taksigelses k., Kbh. 6. marts 14, sp. Gislum-V. 19. aug. 16, afsk. 19. aug. 48. — G. Marie Pedersen, f. 2. sept. 79 Øster Egede, † 58. F.: Tømrermester.

Om pastor S., se ovf.

32. 2. dec. 1948—12. nov. 63 (Kkp. Torslev-L. 26. juli 45, rkp. smst. 29. okt 47): **Jens Yde,** f. 28. jan. 19 Frejlev. F.: Fagforeningskasserer Alfred Peter Kirstein Y. og Else Søe-Jensen. Stud. Aalborg 37, c. 43^2 (1-102). Hjpr. Tranebjerg 4. apr. 44. — G. 6. juli 41 Anna Margrethe Hansen, f. 13. apr. 18 Ellidshøj. F.: Forsikringsinspektør Laurits H. og Anna Marie Jensen. — Kusine g. Thomsen, Rønninge-R., hustrus kusine g. Bisgaard, Fredericia.

Religionslærer Ryomgaard realskole 52.

Flyttet til sp. Maarslet 12. nov. 63.

33. 12. marts 1964 (sp. Rødding-K. 18. aug. 35): **Rasmus Tolstrup,** f. 11. apr. 06 Lyngby ved Trustrup. F.: Gdjr. Peder Pedersen T. og Karen Emilie Pallesen. Stud. Rønde 29, c. 34^2 (h_2), hjpr. Kerteminde 29. nov. 34. — G. 6. dec. 34 Marie Hansine Katharina Reinhold Rasmussen, f. 26. dec. 08 Refsvindinge. F.: Gdjr., sogneraadsfmd. Christian R. og Pouline Mathilde Reinholdsen, Kalvehave.

Litt.: Fra kirkehus og skolestue i Aarhus st. II—III, 1937, s. 71 f., Søren Petersens artikler i Grenaa folketid. 1951 om kirkeliv paa Djursland gn. 50 aar, samme i Menighedsbladet 1945, s. 6 f., Personalhist. tidsskr. 13 r. V, s. 138 (om lærer Yde), G. Theilgaard: Præsterne i K. siden ref., Fra Randers amt, 1911, Jyske byer og deres mænd, XI, 1918, Ill. tid. 1874, s. 451 f. (om Kolindsund). Vider og vedt. IV, 302-05. Anders Bödker: Fra Djursland, hist. fort. og optegnelser, 1928.

Rougsø-Sønderhald herreders provsti

Rougsø herred, 111 kvadratkm, er en halvø mellem Kattegat og Randers fjord. Noget højtliggende, overvejende fladt, meget lidt skov, dels frugtbare, dels sandede jorder.

Sønderhald herred, 416 kvadratkm, ved Kattegat og Randers fjord, naar omtrent helt ind til Randers, er 32 km fra øst til vest, c. 17 km fra nord til syd. Meget afvekslende natur, dels højtliggende og bakket, dels mere fladt, især mod nord og øst. Mange aaer mellem bakkerne, ret skovrigt og naturskønt, store enge og kær. Middelgod jord.

Kirkelig statistik

	Folketal 1960	Kkg.% 1963	Altergæster 1922	%	1938	%	1961	%	Mh.	Fh.	Menighedsraadsvalg 1961 IM	GR	SOC	UP	
Holbæk	629	5	225	29	268	36	335	53	1	1	3			9	Valg
Udby	396	4	170	40	147	39				1					
Voer	353	8	135	36	250	71	384	120		2	4			8	
Estruplund	415	7	125	25	150	30	232	56	1	2					
Ørsted	1996	6,5	1650	75	960	47	1325	66	1	2	2		1	4	
		gnsn. 6%	gnsn. 41%		gnsn. 44%		gnsn. 73%		3	8	9		1	21	
Vivild	1229	12	1047	85	741	57	1000	83	2		8		3	3	Valg
Veilby	1537	10	1074	88	922	60	1000	66	1						
Gjesing	873	7	127	13	323	32	550	63	1	1	7		2	3	
Norager	792	7	125	13	232	26	250	30	1	2					
Kristrup	4667	3—4			750	20	1500	32		3	3		4	3	
Virring	1096	3—10	500	25			1460	133		2				7	
Essenbæk	1008	2,5—8					648	65		1				7	Valg
Fausing	802	6	450	47	220	23	200	25		1	3		4	6	
Auning	1672	9	1000	83	630	42	950	56	1	1					
Mariamagdalene	2573	5,5	250	15	200	11	415	13	1	3	1			13	
Koed	622	4	120	14	100	12				3					
Øster Alling	545	6			340	56	213	40	1	1	1	4	1	6	
Vester Alling	233	5			96	37	137	60							
Aarslev	283	5	155	50	105	34	150	55		1				6	
Hørning	617	5	205	28	160	22	260	42		1				6	
Hvilsager	885	6	426	62	326	54	290	33		2	1		2	9	
Lime	565	4	246	27	164	18	215	38		2					
Mygind	153	6	94	52	97	56				1	1			5	
Krogsbæk	457	3	196	36	200	33				1					
Skjørring	247	5	55	21	64	27				1					
Søby	289	8	100	33	132	41				1				6	
Skader	260	6	100	33	92	31				1					
Halling	225	6	100	37	78	30				1					
Ialt	25192	gnsn. 6%	gnsn. 40%		gnsn. 34%		gnsn. 46%		8	30	25	4	16	80	

Provster

Djurs nørre herred hørte til provstiet til 13. juni 1917.

27. dec. 1845—1. apr. 59: **P. A. Stochholm,** Ørsted, fl. t. Ledøje-S., se der.

26. apr. 1859—31. aug. 77: **H. C. E. Koch,** Gjesing-N., fl. t. Gerrild-H., se Horbelev-F.

7. febr. 1878—5. okt. 99: **J. F. Langballe,** Ørsted.

10. febr. 1900—3. nov. 14: **J. N. L. Nørregaard,** Grenaa-G.

18. jan. 1915—22. marts 18: **C. P. Winther,** Ørsted, fl. t. sp. Frederiks k., Kbh., se der.

24. juni 1918—15. aug. 31: **J. E. L. Lauesen,** Aarslev-H.

21. marts 1932—30. sept. 40: **C. J. Vestergaard,** Ørsted.

12. okt. 1940: **V. J. Asmund,** Søby-S.-H., fl. t. Ørsted, se der.

ØRSTED

Ørsted sogn, 5330 ha, naar fra Randers fjord og Grund fjord mod vest og sydvest til Kattegat mod øst. Brede, frodige enge langs fjordene og vandløbene, efter afvanding er store dele af engene lagt under kultur. Midt i sognet bølgeformet agerland (Stenbakke 44 m), frugtbart. Ved Kattegat strandvolde med klitplanter, lyng og krat. Stenalt skov.

Byerne *Ørsted* (1031 indb.), bymæssig bebyggelse med centralskole fra 1961, (forbundsskole med realafd.), bibl., mh. fra 1899, politist., amtssygehus (opf. 1886, senere udvidet, sidst 1955), apotek, alderdomshjem (i Doktorgaarden nord for byen), sportspl., biograf, kro, butikker, industri, møbelfabrik, gartnerier m. m., — Hevring med fh. fra 1891, Bode, Hollandsbjerg med fh. fra 1894, en del af Lille Sjørup, Stenaltmark (opstaaet ved udstykning).

Hg. Stenalt (698 ha, deraf 186 skov). Grev Kr. Scheel solgte godset til jordlovsudvalget 1939, hovedparcellen solgtes 1956 til Axel Bie Nielsen). Den fredede hovedbygning opf. 1799, ligger smukt paa et stort voldsted. Under gaarden hører Christianslund, med anselig hovedbygning fra 1866. (Rand. aarb. 1926, Dsk. herreg. 1945, 261 f.).

Ørsted, Rougsø herreds „hovedstad" har tidligere været en anselig flække med sejlforbindelse til Grund fjord og Bode som ladeplads. Mod SV i byen et gadekær, som efter traditionen skal være en del af havnen. En gade kaldes Toldbodgade. Flere smukke gl. bindingsværkshuse (billede i Trap). Genforeningssten.

Ingen fredede oldtidsminder, men der har været 4 høje, og man har fundet rester af køkkenmødding og jernaldergrave, samt en runesten (Rand. aarb. 1956, 156). En helligkilde ved Hevring (Schmidt, s. 143).

En middelalderlig kirkelade indrettedes 1639 til hospital, senere udvidet (14 lemmer), solgt til kommunen 1869, renten anvendes til fattige i sognet, medens huset blev bolig for førstelæreren.

Fattiggaarden, opf. 1881 (32 pl.) blev nedlagt 1908, hvorefter den indrettedes til landbrugsskole, nedlagt 1916.

1870-80 var der et privat seminarium i Ørsted.

Af den ældre præstehistorie

Estruplund var anneks til 1761. Paa Stenalt var et kapel, hvor der holdtes gudstjeneste til omkr. 1825.

Provst Jørgen Sørensen († c. 1579, men et epitafium i Borup kirke, Støvring herr., siger, at han døde 1602) (Pon. atl. IV, 418), han maa evt. være fratraadt 1579, idet Niels Pedersen Ferslev var sp. her 1579—1615.

I *Niels Ferslevs* tid lod *Jakob Bjørn* og hustru *Anna Krabbe* til Stenalt 1595 opføre det senere nedrevne gravkapel ved korets sydside. Alterstagerne fra 1594 bærer deres vaaben. Anna Krabbe skænkede 1613 den prægtige alterkalk og disk, som tidligere tilhørte birgittinerklostret i Mariager (Anna Krabbes fader var værge for klostret). I billedstormens tid fjernedes kalken maaske fra klostret, og Anna Krabbe bevarede den og overgav den til præsten i Ørsted. Om dette er historisk kan ikke siges. Det er givet, at under Brandenborgernes og polakkernes indfald i Chr. IV.s tid vilde en Brandenborgsk oberst røve den skønne alterkalk, men sognepræsten, hr. *Søren Olsen* (1615-36) traadte dristigt op imod ham og forelæste ham den gruelige forbandelse (findes paa en stentavle), som da vilde ramme ham, og resultatet var, at kirken beholdt sit klenodie. Søren Olsens søn blev sp. i Hornslet, og fra ham stammede brødrene Anders Sandøe Ørsted og H. C. Ørsted. — *Thøger Nielsen Ferslev* (1636-70) var vist søn af Niels Ferslev.

Provst, mag. *Chr. Sejersen* (1670—1721), præstesøn fra Grenaa, mindes som »en alvorlig og tækkelig og affabel mand«. Han oplevede den store ildebrand 21. apr. 1696, da 49 gaarde og huse, ogsaa præstegaarden i Ørsted brændte. Hans søn, *Søren Christensen Sejersen* var ham adjungeret 1712 til 1714, da han døde. Provst *Anders L. Jespersen* (1721-61) efterfulgtes af provst *Matthæus Hansen Plesner* (1761-78), der havde 15 børn, hvoraf mange blev præster eller præstekoner (se stamt. 66), hans datter blev gift med pastor *Chr. Gøtzsche* her, hans sønnesøn blev sp. her. Der høres ikke om pietisme, og biskop Hygums notater giver ikke særlige oplysninger om kirkelivet her. — *Anders Hald* (1778-84) havde været hjpr. her 1751-65 hos provst Jespersen. Han kom hertil fra Skødstrup. Atter 12. apr. 1777 brændte det meste af byen, men prgd. skaanedes.

Amtsprovst *Chr. Gøtzsche* (1784—1821), en af den tids betydelige præster i stiftet; han var præget af oplysningstiden, en anset embedsmand, der gjorde meget for skole og kirkeliv i provstiet. Han var gift med en datter af forn. Matthæus Plesner, Sara, og da hun døde 1790, giftede han sig med hendes søster Inger, † 1808, hvorefter G. giftede sig med en datter af mølleren i Hevring. Fra hans broder, der var sp. i Jyderup, nedstammer præsteslægten Gøtzsche. Han nød stor respekt og prægede kirkelivet for adskillige aar. *Marcus Plesner* (1821-31) var en søn af Matthæus Plesners søn, der var sp. i Fruering-V. — Provst *H. E. Colding* (1832-45) kom hertil fra Gerrild-H. og blev senere sp. ved Vor Frue kirke, Odense. (Han havde egr. til embedseksamen). Hans nevø, stiftsprovst, dr. *R. Volf* har skildret ham dels som en meget praktisk mand til at holde præstegaard osv. i orden, dels som en studerekammerets mand, der tilbragte det meste af sin tid i sit studereværelse, siddende med sin merskumspibe i en sofa med Ny testamente foran sig. Han var barn af sin tid, kendte ikke til travlt menighedsarbejde, var et godt hovede, almindelig agtet, ubestikkelig retsindig. (Volfs erindr. 1926, s. 17—19).

Tiden efter 1849

Provst *P. W. Stochholm* (1845-59) er udførligt skildret i Præstehist. saml. 1933, s. 220-30. Sammen med sin dygtige hustru levede han et lykkeligt liv, ivrigt optaget af at bekæmpe drikkeri og andre laster, en administrativt meget dygtig mand, han var amtsraadsmedlem i Levring, og som provst i Ørsted meget virksom, bl. a. for at faa kirkebøger brandsikret. Ogsaa her blev han amtsraadsmedlem, og han havde mangen dyst med senere konsejlspræsident *J. Estrup*, Skaføgaard. Ved adskillige lejligheder stod de i skarpt modsætningsforhold. Estrup omtalte dog senere provst S. med sympati og agtelse. I den store by Ørsted, med den anselige kirke og den gamle, meget rummelige præstegaard med den

2 td. ld. store have med den lange nøddegang, de mange sjældne træer, befandt provst S. sig godt. Han fortæller om flere interessante rejser han foretog herfra. Han var højkirkelig, havde god kirkegang, men det store embede og de omfattende provstirejser svækkede ham, og han søgte til Ledøje-S. En gammel lærer, der havde hørt over 1000 prædikener af S., kunde gengive prædikener, som S. havde holdt for mange aar siden.

Provst S. var, trods sin alvor, præget af humor, hvorom hans breve til biskop *Daugaard* vidner. 1868 besøgte provst S. Ørsted og mødte stor kærlighed hos sine gamle venner. I en nekrolog omtales, at han var paa tale som kultusminister i grev *Frijs* ministerium. Det var ikke mangel paa interesse, der afholdt ham fra at indtræde i aktiv politik, men »ulyst til at være med i det politiske tovtrækkeri«. Hans klare blik og politiske fremsynethed ogsaa paa det udenrigspolitiske omraade viser han i et brev til biskop *Daugaard:* Han var efter 1864 overbevist om, at vi ikke fik Sønderjylland tilbage, før efter afslutningen af en stor europæisk krig. Denne profeti gik i opfyldelse 1920. Biskop *Daugaard* havde været hans nabopræst i Hodde, de blev venner for livet og udgav flere bøger sammen (bl. a. bibelhistorie og lærebog for børn med svage evner). (Se Christine Daugaard: Biskop D., 1867, og 1896 (I—II), P. Hjort: Udv. af breve fra mænd og kvinder, II, 1869, DBL. V. 608 f.).

Om pastor *N. A. Bergmann* (1859-77) se ndf.

Det fortælles, at der 1864 var en teologisk kandidat, som var indkvarteret paa gaarden Christianslund. Han holdt møder og vakte et vist aandeligt røre. Hans navn nævnes ikke. 1876-77 var *H. M. Hoff* hjælpepræst her. Han havde været huslærer hos *Vilhelm Beck,* var en alvorlig, noget tungsindig, ung IMs præst, men meget nidkær. Han blev senere redskab til store vækkelser i Ansager, men gjorde ogsaa i Ørsted et IMs arbejde her med bibellæsninger, møder og husbesøg. (IM tid., 1950, s. 70 f., vækkelsen i Ansager, se her I, s. 393).

Om provst *J. F. Langballe* (1877-99) se ndf. var en rigt begavet og anset præst. Han var højkirkelig. I hans tid gik en IMs vækkelse over sognet.

IMs samfund stiftedes sidst i 80'erne, søndagsskolen begyndte 1893, der blev holdt ungdomsmøder, stiftet KFUM og K, og missionshuset blev bygget 1894. 1899 blev der bygget endnu et i Ørsted. Mellem de første ledere var gdjr. *Niels Frandsen* og skræddermester *Eliassen,* Ørsted.

De grundtvigske dannede en selvstændig lille valgmenighedskreds, der blev regelmæssigt betjent af *Jakob Knudsen* i Mellerup.

Pastor *H. R. Steffensen* (1899—1907) var afgjort IMs præst. Han var en af de første, der slog til lyd for søndagsskolesagen i Danmark (se ndf.), og viede søndagsskolesagen en stor del af sine kræfter. Han var en solid IMs præst, ikke yderligtgaaende, og han betød meget for IM baade i sognet og paa egnen. Kirkelivet blev præget af IM i Ørsted i disse aar.

Provst *C. P. Winther* (1907-18) var grundtvigsk, medlem af KSs hovedbestyrelse og forretningsudvalg og medl. af ØM udvalg, en af de førende i KSs arbejde, men meget forstaaende over for andre kirkelige retninger, en stilfærdig og forsigtig og elskelig præsteskikkelse. Ogsaa han havde været sp. i Hodde-T., i en vaagen grundtvigsk kreds. Skønt menighedslivet i Ørsted var præget af IM, kom han i tillidsforhold til IM ved sin venlige færd og alvorlige forkyndelse. (DBL XXVI, 127). Se iøvr. under Frederiks k., Kbhvn.

Pastor *M. H. Ring* (1918-24) var en af tidens førende grundtvigske præster, men af en anden type end provst Winther. Mens W. var stille og tænksom, var Ring ildfuld og altid paa farten. Han var en af banebryderne for det grundtvigske ungdomsarbejde, medstifter og leder i DdU og bevægelsens drivende kraft, og under hans livfulde førerskab voksede DdU til at blive en landsbevægelse. Hans forkyndelse var baade frisk og alvorlig, altid pegede han paa det væsentlige i kristendommen, aktiv og impulsiv (Fr. Nørgaard). Han talte til viljen, han appellerede til sine tilhørere, paamindende og tilskyndende. Han kunde løfte de unges hjerter opad (Jens Mar. Jensen). I Ørsted stiftede han en kreds af KS, der dog senere gik ind, men DdU, som provst *Winther* havde stiftet, blomstrede (se her II, 670-71.).

Pastor Ring var sjælen i arbejdet for at faa kirken restaureret. Der indsamledes c. 14.000 kr. i sognet hertil. Restaureringen fuldførtes 1924, samme aar som Ring flyttede herfra.

Provst *C. J. Vestergaard* (1924-40) er nærmere omtalt ndf. Han har hertil givet en beretning om forholdene i hans tid (provst V. var grundtvigsk): Det kirkelige liv var stærkest præget af IM, som arbejdede ivrigt med 2 mh., 5 sdsk., KFUM og K, missionsuger og samtalemøder, men der havde fra 1890'erne været en del tilslutning til møder med grundtvigsk præg, og der var en kreds af KS, men især en god kreds af DdU, ypperligt ledet af lærerinde, frk. *Gudrun Balle.* Der var gode kredse for DMS, ØM og Santalmissionen, med maanedlige møder og fælles basarer, som samlede mange. Ørsted var et godt sted at være præst. Kirkegangen var god, og den blev endnu bedre, da en kirkebil blev sat i gang ved menighedsraadets initiativ. Møder og bibellæsninger i to skoler var altid vel besøgt. Folk kom gerne fra de store byer, Ørsted og Bode og Hollandsbjerg, men Hevring svigtede omtrent helt. Der var forøvrigt et tydeligt skel mellem Ørsted bys beboere og beboerne i sognets andre byer, og i Ørsted by var der ret stærke klasseskel. Som aarene gik, kan det vist siges, at IM kom ned i en bølgedal, selvom IM havde mange tilhængere.

Provst *Johs. Asmund* har været sp. her siden 1940. Han skriver om forholdene nu: Der er gode forhold, stabil kkg. og megen velvilje, god tilslutning til møder i 3 større landsbyer i sognets udkanter, en lille, virksom IM kreds i Ø. Embedet er krævende, meget kirkebogsarbejde.

I Ørsted har der ligget 2 mh. tæt op ad hinanden uden dog at være sammenbygget. Da det gl. mh. 1899 blev for lille, blev der bygget et større, men det gl. mh. brugtes til samtalemøder og KFUM og K. 1960 blev de to mh. bygget sammen ved en lys og festlig hall, og det gl. mh. restaureredes. Arkitekt var indremissionær *Erik Eriksen,* Langaa, som talte ved genindvielsen, hvor ogsaa IMs fmd. her, gdjr. *Robert Skriver,* kassereren, *J. Ehrenreich* og provst *Asmund* talte. 20 mænd i smf. stod solidarisk om udgifterne (c. 20.000 kr.). Blandt IMs ledere nævnes

iøvrigt: pantefoged *Chr. Eriksen*, Bode, gdjr. *Jens Bøss*, Ø., *Th. Jensen*, Ø.

Pastor *Ohrt*, Voer, omtaler distriktslæge *Frandsen* som en kirkelig mand, der kom meget hos egnens præster, førte alvorlige samtaler, ofrede meget til kirken.

Af andre ledende skikkelser inden for IM i første halvdel af aarhundredet skal ogsaa omtales gdjr. *Niels Ehrenreich*, Bode, gdjr. *Jens Hørning*, gdjr. *Jens Skriver*, gdjr. *Anton Andersen* og gdjr. *Hans Ehrenreich*, alle Ørsted. I Ørsted søndagsskole blev der gjort et mangeaarigt arbejde af flere af de fornævnte, men desuden af gdjr. *Carsten Carstensen*, Sandgaarden, tømrer *P. Beider*, gdjr. *Anders Peter Knudsen* og ringer og graver *Christen Nielsen*.

I Bode søndagsskole stod som leder i 25 aar amtsraadsmedlem, gdjr. *Thomas Sørensen*, Bode, (f. 1875), der gennem en aarrække var med til at præge sognets aandelige liv.

I mange aar flokkedes store skarer i missionshuset, ikke bare ved de aarlige missionsuger, hvor det store missionshus ofte var fyldt til sidste plads og lidt til, men ogsaa ved de mange møder aaret igennem. Og en temmelig lang række præster er udgaaet fra indremissionske hjem i Ørsted i aarene mellem de to verdenskrige: Sognepræsterne *Søren Linneboe*, Humble, *Gunner Bøss*, Aarhus, *Jens Skjødt*, Vejlby, Fyn, *R. Hørning Knudsen*, Ejerslev, *Christian Bøss*, Haderup, *Jens Mikkelsen*, Grøndals kirke, København.

Ledere i grundtvigsk arbejde: Lærer *Worm*, Bode. Proprietær *Petersen*, Langtoftegaard. Lærer *A. Nielsen*, Ø.

Andre:

Førstelærer *S. A. Blaabjerg* (f. 83, lærer i Ø. 21, † 62).

Gdjr. *Niels Bæk*, Bode, er medl. af provstiudvalget.

Boelsmd. *Jens C. Mikkelsen*, mghrmedl., BM provstiets landbof.

Rougsøskolen i Ørsted ledes af skoleinspektør *M. Hove Østergaard*, f. 22.

1924 oplyses: Særdeles god kkg., 15%, gode forhold, IMs smf. og KS, der hver har sit arbejde i gang. DdU, KFUM og K, et stort og et lille mh. i Ø., 2 fh. 1931: Kkg. 10%, meget bevidst kr. liv, svagest i de byer, der har længst til kirke, IM (130), KS (50, sp.), KFUM (30) og K (40), DdU (50). 1943: Kkg. 8—10%. Gode forhold, meget bevidst kirkeligt og kristeligt liv, mange trofaste kirkegængere, men ogsaa mange kirkefremmede. Gamle retningsskel er fremtrædende i Ø. by, udmærket tilslutning til møder i de 3 byer i sognets udkant, ØM-kreds i prgd., IM smf. i Ø., KFUM og K, DdU (60). — 1963: Kkg. 6,5%, gode, mdl. børnegudstj. i kirken, IM, DMS, sømandskr., mdl. ungdomsaften i prgd., KFUM og K, DdU, 4 sdsk.

Ørsted kirke, sydligt i byen med kirkegaarden, der begnes af den smukke, gl. skolelænge, hvis sydligste del er en middelald. kirkelade (fredet).

Kirken er smuk og anselig (udv. 40 m lang, skibet 10 m bredt). Skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Spor af romanske vinduer, i koret et lille, tilmuret spedalskvindue. Portalerne har meget rigt billedværk, (udført af mester Horder), med tovsnoede stave, bladranker og relieffer. Paa den tilmurede syddørs portal ses bl. a. syndefaldet, Saul, Kristus, i norddørens tympanon ses Kristus og 2 apostle, mens karmstenene har helgener. Korbue-kragstenene har ogsaa relieffer. Senere i middelald. er kirken overhvælvet, og der er tilføjet taarn, delvis af munkesten, med pyramidetag, hvælvet taarnrum og rundbue til skibet. Anseligt vaabenhus med kamgavl mod nord. Et gravkapel nord for koret blev revet ned 1826. Kirkens smukke indre præges af det rige renæssanceinventar, som minder om Stenalts ejere. Rigt udskaaren altertavle fra 1638 i to stokværk og tredelt hovedfelt, med nadveren i midten, forsidepanel med nadvermaleri fra 1615, fremdraget 1924. Alterstager fra 1594. Romansk granitfont med bladranke paa kummen og mandehoved paa foden. Prædikestol fra c. 1575. Herskabsstole øverst i kirken med rigt udskaarne gavle fra 1604, flere vel bevarede stolestader fra samme tid. Under korbuen en indskrifttavle: Anna Krabbe gav 1613 kalk og disk af sølv og lod en ny kande gøre af den gl. kalk. Den ny kalk er en af de prægtigste i Danmark, muligvis af svensk oprindelse. Den fik 1961 nyt bæger. Kirken er ofte restaureret, bl. a. 1922-24, sidst 1951, da der blev lagt nyt flisegulv, indlagt El-varme, og kalkmalerier afdækkedes paa triumfvæggen. Stor malmkrone fra 1588, flere mindre kroner i samme stil fra 1948. Pragtfuld ligsten i koret med portrætfigurer (Bjørn Andersen, † 1583, med 2 hustruer), flere ligsten og minder, en række store sten nord for kirken. Epitafier, Series pastorum Orgel fra 1892. 225 sd.

Af kirkens 4 klokker er den nyeste skænket af den 81-aarige Jens Peder Jacobsen 1961 (20.000 kr.).

Litt.: P. Nørlund i Nationalmus. A. 1935, 8 f., Mackeepr.: JG. 197 f., do. D., 305, Tidsskr. f. kunstindustri 1889, 198, C. A. Jensen: Gr., 659 f., Om indskrifter i kirke, se Ny tidender om lærde og curieuse sager, 1732, 227, 242 f.

Menighedsraadet i Ø. meddelte 1964, at det ad rettens vej vilde prøve kirkeministeriets krav, der dekreterede flytning af tyske flygtningegrave.

Folketal. 1850: 1443; 1901: 2149; 1921: 2241; 1955: 2055; 1960: 1996.

Altergæster: 1872: 994; 1902: 1181; 1912: 1096; 1922: 1650; 1932: 1096; 1942: 998; 1950: 1556; 1963: 1325.

Menighedsraad: 1922: 5 gr., 2 IM, 1 u. p., 1934: 3 IM, 3 gr., 1 soc., 1 u. p. 1945: 3 IM, 5 sognekirkelige kirk.); 1961: 2 IM, 4 kirk., u. p., 1 soc.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 38 rug, 244 byg, 69 havre. b) 4 rug, 4 byg, 4 havre, 50 rdl. c) 30 lpd. ost, 60 sn. æg. d) 350 rdl. e) 70 td. ld., 8 td. hartk. — God prgd., 12 vær., enkesæde. — 1870: Regul.: 3232 kr., netto: 5888 kr. (Provstiets største embede). — 1913: 1. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl. — Prgd. fra 1899 (efter brand).

13. 1. dec. 1845—1. apr. 59 (sp. Levring-H. 27. sept. 36): **P. W. Stochholm,** provst her 27. dec. 45, fl. t. Ledøje-S., se der.

14. 22. juni 1859—23. juni 77 (sp. Hammelev-E. 31. ok. 34): **Niels Andreas Bergmann,** f. 30. jan. 03. F.: Sp. i Mariager Frederik Christian B., † 1827 og Birgitte Frederikke Braasted. Stud. Randers 21, c. juli 25 (l) sp. Hem-S. 7. maj 28, † 23. juni 77. — G. 8. maj 35 Ingeborg Rosine Neckelmann, f. 15. jan. 11 Fredericia, † 9. sept. 01. F.: Major ved 2. jyske inf.reg. Johan Frederik N. og Anne Kirstine Bang. — Søstersøn: Larsen, Mørke, hustrus broder: Junget-T., søster g. Aschlund, Ho-O.

Pastor B. var en klog og dygtig mand, alsidigt interesseret. I Hammelev spillede han en viss politisk rolle som fmd. for valgbestyrelsen og leder af de politiske valg. Han var nationalliberal, skildres som en besindig mand, afholdt og anset.

Hjælpepræst hos pastor Bergmann:

1876-77: *H. M. Hoff*, se Vallensbæk.

15. 22. sept. 1877—5. okt. 99 (sp. Kristrup 22. okt. 70): Provst **Johan Frederik Langballe,** f. 27. nov. 22 Urup, Østbirk. F.: Kammerraad Niels L. til Dronningborg hovedgaard og Christine Frederikke Hansen Dons. Stud. Aarhus 41, c. okt. 46 (h) og apr. 47 (l), deltog som frivillig i krigen 48, huslærer paa hjemmet i Dronningborg 50, hjpr. Brøndum-H. 28. juli 55, hjpr. Randers 1. okt. 57, sp. Gøl 30. okt. 60, provst Rougsø-Sønderhald-Nørre herred 7. febr. 78, r. af dbg. 88, død 5. okt. 99. — G. 19. febr. 61 Charlotte Amalie Wilde, f. 27. sept. 33 Randers, † 20. jan. 29. F.: Etrd., amtsforvalter Johan Christian Pantlitz W. og Charlotte Amalie Therchilsen. — Broder: Udby, Tuse herr., brodersøn: Junget-T., broderdt. g. Pontoppidan, Himmelev.

Provst L. døde paa Sandgaarden i Ørsted, hvor han midlertidigt boede. Indtil sommeren 1899 havde han et udmærket helbred, og besad stor arbejdskraft, men efter præstegaardens brand 1899 begyndte han at skrante. Skønt han var 77 aa, og hans sogn var stort og besværligt, ligesom hans provsti var et af de største i Jylland, tænkte han ikke paa at faa hjælpepræst; han passede sine embeder fuldtud og forsømte intet. Han var agtet og anset, meget yndet og samlede en stor menighed i Ø. kirke. Ved sin hensynsfulde, elskværdige optræden forstod han at udjævne stridigheder og lægge alt tilrette paa den bedste maade. (Rand. amts avis 6. okt. og 11. okt. 99. Hans Birkelund skrev smukt om »provst L. og lærerne« i Rand. dagbl. 10. okt. 99, og Rand. amts avis bragte 11. okt. 99 et sørgedigt, skrevet af en gl. konfirmand.).

Biskop Brammer satte stor pris paa provst L. Han var meget glad for L.s forflyttelse til Ørsted fra Kristrup (hvor »han havde forkælet menigheden ved at ofre al sin tid paa den«), og han var fortrinligt skikket til at være provst. (Khst. saml. 6. r. II, 611, 614, 617, III, 118).

16. 7. dec. 1899—2. febr. 1907 (sp. Munkebo 31. maj 92): **Herman Richard Steffensen,** f. 22. dec. 53 Sarau, Holsten. F.: Sp. i Sarau Heinrich Jürgen S., † 54, og Elise Margrethe Thrige. Stud. Had. læreres skole 71, c. 77[1] (l), lærer Fredericia latinskole 78, hjpr. Smidstrup-S. 31. maj 80, sp. Niløse 4. juli 87, † 2. febr. 07. — G. 4. nov. 85 Marie Louise Hulda Møller, f. 20. sept. 64 Magleby, Stevns, † 18. maj 52. F.: Sp. i Olsker-A. († 79), se der (af Toreby). — Hustrus broder: Karleby-H., farbrødre: Vesterborg-B. og Horslunde -N., fastre g. Worsøe, Gundslev, Korff, Mørke, Barfoed, Tommerup, Sodemann, Nørholm, Stamt. 60 C.

Pastor S. mistede sin fader, da han var knapt et aar gl., flyttede til Kbhvn. og blev opdraget hos gode bekendte. Han kom tidligt i forbindelse med Rud. Frimodt og Kbhvn.s IM og blev ivrig medlem af den kreds af unge teologer, som blev søndagsskolens pionerer i Kbhvn. (stiftsprovst dr. *Henry Ussing* nævner ham først i rækken: *Steffensen, Friis-Hansen, E. With, Gabr. Koch, Chr. Gad, J. P. Bartholdy, L. H. Carstensen* o. fl. Ussing: Min livsgerning, I, 1934, s. 30). I Smidstrup fik han nær forbindelse med det kraftige IMs liv paa Kolding-Fredericia-egnen og virkede især sammen med brødrene, missionærerne *Rasmus Holt* og *Jens Holt*, Taulov. Ved IMs store aarsmøde i Odense 1885 talte Steffensen børnenes og de unges sag (IMs hist., 1912, s. 221). 1887 indtraadte han i IMs søndagsskoleudvalg, og s. a. blev han sp. i Niløse, tæt ved Ørslev, hvor Vilh. Beck var sp. De stod hinanden nær. 1888 blev S. red. af IMs børneblad (fra 1891 sm. m. Henry Ussing) og talte dermed søndag efter søndag til alle danske søndagsskolebørn. 1888 holdt han foredrag ved IMs aarsmøde i Slagelse: »Hvordan vækker og vedligeholder vi bedst børnenes opmærksomhed«, det efterfulgtes af en livlig og frugtbringende forhandling, der bragte søndagsskolen i forgrunden i IMs arbejderes interesse. Rasmus Holts død 1889 gjorde stærkt indtryk paa ham, og S. talte over ham i Smidstrup. I Niløse efterfulgte S. den meget skarpe IMs præst, *H. Budde-Lund*. S. var mildere i tonen, og derfor maatte han møde megen kritik fra de stærkere i IMs samfund der. Han havde stor kirkegang, men følte sig alligevel ikke hjemme, flyttede til Munkebo, hvor han fik begyndt en søndagsskole, og gjorde et godt arbejde for IM (se her III, 134). 1895 deltog han i et stort IMs møde i Stockholm, hvor søndagsskolen var paa dagsordenen. Vilh. Beck rejste »ikke beriget hjem«, og S. kom med en bemærkning om, at »forhandlingen tydede paa, at søndagsskolen var ved at blive gammel« (IMs hist., s. 331, Annekset, 1895, s. 179). — I Ørsted befandt S. sig godt. Hans stilfærdige, evangeliske forkyndelse og hans faste stade i IM gav ham en central plads ikke blot i IM, men han vandt ogsaa venner uden for IM, selvom de grundtvigske holdt særlige gudstjenester, men de kom ogsaa hos ham. Han havde stor kirkegang og vedblev til det sidste at arbejde for søndagsskolesagen og IMs børneblad. Der blev oprettet søndagsskoler rundt om i sognet, og S. tog del i forklaringsmøder. Ved søndagsskolernes 25 aars fest 1900 i Bethesda, Kbhvn., kunde han se tilbage paa 27 aars arbejde for børnene, og det var titusinder af børn, der gn. aarene havde mødt evangeliet gn. dette arbejde. Ved den store fest-børnegudstjeneste i Vor Frue kirke var der 3500 børn samlet. Han lod trykke 3 foredrag om sdsk., og han rejste rundt og talte for denne sag. Han havde en sjælden evne til at tale til børn. Han skrev ogsaa flere sange, bl. a.: »Der er en underfuld kilde« (i IMs sangbog) og søndagsskolesangen: Arbejd for Jesus Kristus (et prisarbejde, udvalgt blandt 60 indsendte sange til optagelse i søndagsskolesangbogen). Han mindes som en god præst. Han var svag den sidste tid og døde i Ørsted af en underlivssygdom efter 4 dages sygdom (Kr. dbl. 3. febr. 07, En lille julegave 1907, s. 60, Ussings erindr., I, 142).

Pastor *Ohrt*, Voer, fortæller, at han kom meget sammen med pastor S., som han satte stor pris paa, en tid var de sammen hver uge skiftevis hos hinanden. De var begge meget musikalske og børnevenner.

17. 6. maj 1907—22. marts 18 (sp. Hodde-T. 8. juni 95): Provst **C. P. Winther,** provst her 18. jan. 15, fl. t. sp. Frederiks k., Kbhvn., se der.

18. 25. aug. 1918—3. maj 24 (sp. Dalbyneder-over 18. jan. 10): **M. H. Ring,** fl. t. sp. Sct. Mortens k., Næstved, se der.

19. 28. juli 1924—30. sept. 40 (sp. Barrit-V. 13. maj 12): Provst **Carl Johan Vestergaard,** f. 9. apr. 74 Hjadstrup. F.: Overlærer i Gentofte Hans Christian Ammentorp V. og Karen Jeanette Elisabeth Gottschau. Stud. Ordrup 92, c. 98[1] (l), lærer den sønderjyske efterskole, Holsted, kkp. Farum-V. 29. maj 01, sp. Tvede-L. 30. maj 07, provst her 21. marts 32, afsk. 30. sept. 40, r. af dbg. 41, † 1. apr. 57. — G. 10. okt. 01 Elisabeth Emilie Kjøng, f. 9. juli 74 Grindløse, † 59. F.: Lærer Søren Adolf K. og Vilhelmine Emilie Scheffmann.

Kredsfmd. Santalmiss. og kredsfmd. Sønderj forening her til 40.

Provst V. voksede op i et grundtvigsk hjem, og som student var han med i en kreds af grundtvigske studenter, som ogsaa kom i hans hjem. De havde deres faste plads i Vartov, hvor

de hørte *V. J. Hoff*, men V. kom ogsaa en del i Studenterhjemmet og fandt venner for livet der. V. skriver selv: »Mit kirkelige standpunkt har altid været det grundtvigske, og jeg er med aarene blevet mere og mere bekræftet deri. Dog har jeg altid kunnet anerkende kristne af andre retninger og kunnet samarbejde med dem, der vilde se en broder i mig. Jeg har aldrig sigtet efter at gøre mennesker til grundtvigianere, men efter at hjælpe unge som ældre til at finde deres af Gud givne plads i hans menighed og indtage denne plads. Min største glæde og opmuntring har været konfirmandundervisningen og besøgene hos syge og gamle.«

Pastor *Jens Mikkelsen* skriver: »I Ørsted sogn, hvor der var stærke aandelige brydninger, og hvor Indre mission og Grundtvigianismen stod i to skarpt adskilte lejre, fik provst *C. J. Vestergaard* sin gerning i 16 aar. Han var nok grundtvigsk indstillet, men i hans præstegerning mærkede man det kun lidt. Af natur var han meget stilfærdig, og han ønskede et godt og fredeligt forhold til alle sider. Derfor var det heller ikke sjældent, han kom til møder i missionhuset, og da fandt han forsigtigt sin plads paa een af de bageste bænke. Og han deltog vist aldrig i forhandlinger, uden at man anmodede ham om det.

I konfirmandstuen var han baade en god pædagog og en inspirerende fortæller. Han skildrede *Børresen* og *Skrefsrud* saadan, at konfirmanderne aldrig glemte det. De mødte ham med respekt og tillid. Og ingen gik uhjulpet fra ham. Med taknemmelighed maa jeg her nævne, at denne kærlige, uselviske præst førte mig op til fransk og latinprøven i enetimer uden at drømme om nogen form for vederlag.

Provst *Vestergaard* var ikke nogen betydelig prædikant, men med sin usædvanlig smukke sangstemme forstod han at skabe højtid over gudstjenesten, og kirkegangen var altid god. Ofte var han paa farten rundt om til sognets mange hjem, og han færdedes næsten altid til fods. Ikke mindst ved sygesengene vandt han venner, som altid siden mødte ham med taknemmelighed. Ved sin beskedne og redelige tjeneste samlede han en ganske stor og meget trofast menighed.«

20. 4. dec. 1940 (sp. Søby-S.-H. 13. nov. 31): Provst **Vilhelm Johannes Asmund,** f. 29. okt. 06 Herstedvester. F.: Indremissionær Anders S. Pedersen og Anna Boline Andersen. Stud. Østersøg. gymn. 25, c. 31[2] (l), provst her 12. okt. 40, r. af dbg. 52. — G. 15. juni 31 Kirsten Asmund, f. 30. okt. 08 Kbhvn. F.: Kommunelæge Vilhelm A. og Ellen Møller.

Fmd. Det samlede studenterraad Kbh. 28—29, medarb. den teol. undervisning ved Aarhus univ. 33—37 (NTs eksegese), fmd. Menighedsraadsf. f. Randers og omegn 53—62, kst. dsk. sømandspræst i Lissabon et halvt aar 1953, BM Landsf. af menighedsraad 58, næstfmd. 62.

Medudg. 41: Kirkeaarets tekster, I, medarb. Svenska kyrkans årsbok 52—58. Medarb. Kirkelig haandbog 1947, 1951, 1955, 1959 (Kirkeretten).

Kst. sp. 1953: *C. J. N. Aaberg*, se Voer-E. (nu Tikøb).

Hjælpepræst hos provst Asmund:

1956-57: *H. E. Kjær Christensen*, se Østrup.

Litt. foruden ovenn.: N. Nielsen: om Ø. i Jyske byer og deres mænd, IX, 1918. H. Birkelund: En voldsmand i Ø. 1769. Fra Randers a. 1918, om sognet se Khst. saml. 7. r. II, 1955, s. 273. Lkm. V. 489.

HOLBÆK-UDBY

Holbæk sogn, 1855 ha, mellem Kattegat og Randers fjord, er smaabakket, jorderne sandmuldede. Kystklinter langs Kattegat (Ingerslev bjerge), enge langs fjorden. Lidt skov. Byerne H. (294 indb.) med mh., fh. med scene, alderdomshjem. — Kare, en del af Ingerslev.

Hg. *Holbækgaard* (skal have været beboet af Rane Jonsen, henrettet 1294, senere under Aarhus-bispen, som havde flere retssager. Tilfaldt kronen efter ref., var i flere led i slægten Stygges eje. Hans Stygge († 1569) mindes ved en ansélig ligsten i kirken. Han øgede godset stærkt. H. blev stamhus 1700. Skiftende ejere (Rosenkrantz, Skeel, Ammitzboll osv.). 1930 overtog Handelsbanken den ved tvangsauktion efter J. T. Schousboe, godset udstykkedes. Hovedparcellen købt 1961 af grev Claus Ahlefeldt-Laurvig, gaarden har nu 775 ha, deraf 53 skov. Hovedbygn. (fredet) paa et gl. voldsted, delvis omgivet af voldgrave, bygget af Hans Stygge, det høje tag over de kullede gavle giver den toetages bygning et noget barsk præg.

Holbækgaard birk oprettet 1701, nedlagt 1852. Ingen bevarede oldtidsminder. I Holbæk et lille anlæg for den i engelsk krigstjeneste kendte general Albert Borgaard, f. 1659 i H.

Udby sogn, 1197 ha, det nordligste i herredet og paa halvøen ml. Kattegat og Randers fjord. Ret sandet, bakket med stejle skrænter (U. bjerge). Lidt skov. — Byerne U. med fh., Udbyhøj plan om færge, anløbsbro, restaurant, Randers feriekoloni, »Gryden«, Ringvang med fyr. Udbygaard (188 ha).

Traps oplysninger (5. udg., 1963, s. 829 f.) om oldtidshøje og om en helligkilde opgives at være forkerte.

Af den ældre præstehistorie

Der har kun været 15 sp. siden reformationen. Den første lutherske sp., provst *Mikkel Nielsen* († 1579) havde været munk i Essenbæk kloster. Hans søn, provst *Mads Mikkelsen* (1579—1617) begravet under en lind paa kirkegaarden. *Chr. Madsen* (1617-29 eller 30, blev afsat) var vist søn af forgængeren. Provst *Christopher Nielsen Helsing* (1631-83) var en lærd og vel studeret mand. Prgd. brændte 1681. Hans datter blev gift med eftermanden, *Mikkel Pedersen Møller* (1683—1709), og hans 2. kone, præstedatter fra Saxild, blev gift med eftermanden, *Hans Mikkelsen Haasum* (1709-40), alle deres 5 sønner blev præster. *Laur. Lassen* (1741-89) omtales som tro og omhyggelig (G.[2], 353), men her høres ikke om pietisme. *Lars Lund* (1789—1803) havde været præst i Guinea, *H. J. Grundtvig* (1803-30) flyttede til Toksværd.

Tiden efter 1849

Det kirkelige liv har været stille, roligt og folkekirkeligt, uden særlige vækkelser eller begivenheder. Fra 1831—1929 var der kun 3 sognepræster, *Steenstrup*, *Ortmann* og *Hagensen*, stilfærdige mænd uden særligt partipræg. Egnen har været afsides, og en del gammeldags gudsfrygt lever endnu hos en del af de ældre. Der har siden 1890 været et lille IM samfund i H. Missionshuset »Bethel« i H. blev indviet 1904.

Der har ogsaa været en kreds af KS.

Forbundsskole fra 1961 i Ørsted m. 8.—9. kl. og realkl. (for Holbæk-U., Voer-E. og Ørsted). Forskole i H. for hele kommunen.

Blandt lægfolk kan nævnes:

Ledere i IM: Bmd. *S. Bach*, H. Husejer *J.*

Frandsen, H. Gdjr. *Richard Hansen*, H. Gdjr. *Kr. Jørgensen*, H.

Godsejer *C. R. R. Brockenhuus* ejede Udbygaard 1876—1920, han var ugift, en varmt troende mand, stod pastor Ohrt, Voer, nær.

Ledere af KS.: Fru *Sørensen*, H. Lærerinde, frk. *Anna J. Johansen* (f. 79, lærerinde i H. 1910).

Sogneraadsfmd. *Knud Nyegaard*, H., er medl. af provstiudvalget.

1925 oplyses: Kkg. 10%, smaa IM kredse, KS, KFUM og K, 2 fh., 1930: Kkg. 10%, lille IM-kreds, ungdomsm. i prgd., KS. 1939: Kkg. 8%, rolige forhold uden skarpe skel, en del ukirkelige i U., Kkg. bedst om eftm., lille IM-kreds, KS, ungdomsmd. 1947: Kkg. 8—10%, rolige forhold, lille IM-kreds (25), børnegudstj. i kirkerne. 1959: rolige, folkekirkelige forhold, lille IM-kreds, ungdomsmd. i prgd., 2 fh. mange husmænd. En del arbejdere. 1963: Kkg. 5 og 4%, en trofast kirkelig flok, en del ukirkelige, lille IM-kreds (25), møder i prgd., aftengudstj.

Holbæk kirke, nordøstligt i byen, har skib og kor ud i eet, af den romanske kerne er sidemure tilbage, spor af oprind. vinduer, profilsten, norddøren er tilmuret, syddøren bruges. Anseligt taarn fra senmiddelalderen, med sadeltag. Pont. atl. oplyser, at kirken omkr. 1760 havde ottekantet spir. Glatte gavle. Sengotisk vaabenhus mod syd. Koret er nedrevet i renæssancetiden og skibet forlænget mod øst. Samtidig tøndehvælving. Anselig barok altertavle, med reliefskaaret nadverbillede i midten. Romansk granitfont med tovsnoning og bladværk. Daabshimmel fra 1697. Enkel prædikestol fra c. 1625, opgangspanel og rygskjold. Et par herskabsstole. Under koret er gravhvælving for Holbækgaards ejere. Flere ligsten, nogle kisteplader. Klokke fra c. 1300 med jomfru Marias navn i majuskler. Kirken er 1962-63 blevet hovedrestaureret (Arkit. Edv. Thomsen). 175 sd. Orgel.

Mackepr. D. 299, 301, 499, C. A. Jensen: Gr., 613.

Udby kirke, øst for byen, er lille, hvidkalket, tegltækt, paa en bakke med stejlt fald mod nord og vest, bestaar af skib, kor, taarn og vaabenhus mod syd. Den romanske del har skraasokkel, hjørner af granit, men er ellers opført af teglsten. Enkelte oprindelige vinduer ses, norddøren er tilmuret, syddøren bruges. Det lave taarn har teglhængt pyramidetag og spidsbue til skibet. Kirken hovedrestaureret 1960 (Arkit. Edv. Thomsen), skib og kor danner eet rum, med bjælkeloft. Nyt gulv. Kalkmalerier paa nordvæggen. Udskaaret altertavle fra 1682, relief af nadveren i storfeltet, omgivet af blomster og bladranker. I topfeltet Jesu daab. Stager stestol. Enkel granitfont med glat kumme. Sydtysk daabsfad fra c. 1500. Prædikestol fra 1688, udskaaret med vaabenskjolde og blomstermotiver. Herskabsstole, to kirkeskibe (fra 1833 og 1924). Klokke fra 1474. 100 sd. Orgel fra 1958. Fru Birthe Skeel († 1720), H.gaard, gjorde meget for begge kirker.

Folketal. 1850: 613 og 298; 1901: 743 og 466; 1921: 777 og 474; 1960: 629 og 396.

Altergæster: 1922: 225 og 170; 1930: 150 og 250; 1938: 268 og 147; 1947: 304 og 171.

Menighedsraad: 1922: 4 IM, 8 u. p., 1934: 3 IM, 5 gr., 4 u. p.; 1945: 2 IM, 2 n. gr., 8 u. p. 1957: 3 IM, 1 gr., 8 u. p. 1961: 3 IM, 9 u. p., valg i H.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 51 rug, 73 byg, 113 havre. b) 41 rdl., 5 rug, 5 byg, 5 havre. c) 15 lpd. ost, 60 sn. æg, 1 maal mælk af hver gaard. d) 233 rdl. e) 58 td. ld. Firlænget egebindingsværksprgd. fra 1832, udm., 9 vær. — 1870: Regul.: 2288 kr., netto: 3554 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. — Prgd. opf. 1873.

10. 4. marts 1831—26. marts 66 (sp. Askø 14. febr. 23): **Johan Severin Steenstrup,** f. 28. maj 95. F.: Stiftsprovst, sp. i Karleby-H.-NØ Hans Reesen S., † 41, og Johanne Magdalene From. Stud. Nyk. F. 15, c. juli 21 (nc), afsk. 26. marts 66, † 14. febr. 72. — G. 19. okt. 23 Bolette Sophie Teisen, f. 14. juli 01 Nakskov, † 27. okt. 71. F.: Farver Lars T. — Broder: Bøstrup, søster g. Ernst, Sdr. Jernløse-S., brodersøn: Blistrup. Stamt. 84.

11. 11. juni 1866—26. febr. 92 (sp. Pedersker 8. apr. 61): **Edvard Carl Vilhelm Ortmann,** f. 31. jan. 22 Magleby, Lgld. F.: Sp. i Magleby, Lgdl., † 59, se der. Stud. Odense 41, c. 50^2 (l), hjpr. Magleby, Lgld. 18. marts 54, afsk. 26. febr. 92, † 27. nov. 13. — G. 12. nov. 63 sin broders (ejer af Bastrupdal, Arild Ortmann) enke Ingeborg Henriette Rhode, f. 5. jan. 31 Kbh., † 20. maj 23. F.: Ejer af Rosenborg mølle, maanedsløjtnant i flaaden Andreas Gudman R. og Ingeborg Marie Hermansen. — Hustrus søster g. Faaborg, Albæk-V.

Pastor O. var en meget værdig skikkelse (med et ejendommeligt hageskæg). Han nød megen respekt. Kirkegangen ikke særligt god.

12. 9. maj 1892—25. juli 1929 (Hjpr. Errindlev-O. 29. juni 91): **Edvard Johannes Hagensen,** f. 13. sept. 64 Ørsted, Rougsø herr. F.: Kbmd. Jens Christian H. og Christiane Handberg. Stud. Randers 84, c. 90^1 (h_1), afsk. 25. juli 29, † i Ørsted 1. juli 44. — G. 10. marts 90 Anna Elisabeth Høeg, f. 2. nov. 77 Udbyhøj her, † 9. dec. 36. F.: Ejer af Udby færgegaard Janus H. og Johanne Welling.

E. J. Hagensen kom til at udføre praktisk talt hele sin præstegerning paa sin fødeegn. Her fandt han ogsaa sin hustru.Og det var sikkert en hjælp for ham, at begges barndomshjem havde en socialt set god position. Han nød agtelse baade som præst og mangeaarig sogneraadsfmd. Der var noget aandeligt liv i Holbæk i begyndelsen af dette aarhundrede. Præsten tog del i det.

Pastor *Ohrt* skriver, at en søns død vist havde afgørende betydning for H.s stilling til Guds rige.

13. 4. nov. 1929—30. dec. 32: **N. C. N. Lilleør,** fl. t. Grimstrup-VN, se Horbelev-F.

14. 13. apr. 1933—5. febr. 41: **J. Jespersen,** fl. t. St.-L. Fuglede, se der.

15. 15. maj 1941 (Hjpr. Grindsted 19. jan. 40): **Poul Andreas Maarbjerg,** f. 22. aug. 11 Middelfart. F.: Sp. Vallekilde-H., † 40, se der. Stud. Frborg 30, c. 37^2 (h_2), højskolel. Hoptrup. — G. 26. maj 41 Ruth Kirstine Matthiasen, f. 3. juli 17 Dianalund. F.: Diakon Peter M. og Karen Hansen. — Fætter: 2. rkp. Sct. Knuds k., Odense.

Litt.: Rand. aarb. 1943, 34—53, smst. 1952, 8—30. C. E. Secher: Danm. i ældre og nyere tid III, 1876, 131 f.

VOER-ESTRUPLUND

Voer sogn, 1083 ha, langs Randers fjord, lavtliggende, bølgeformede, sandmuldede jorder, lidt skov. Byerne V. (227 indb.) med fh., alderdomshjem, en del af Lille Sjørup. Ved fjorden en lang anløbsbro med overfart til Mellerup. 2 genforeningssten i sognet.

Estruplund sogn, 1599 ha, langs Kattegat, som hovedsognet, mod øst klinter, Hjelmehøj 42 m, flyvesandsjord langs havet med lyngpletter og smaa plantager. Naturskønt. Byerne: Store Sjø-

rup med fh. og mh., Tørslev, en del af Ingerslev.

Hg. Estruplund (ved kirken), 469 ha blev hg. 1609, 1626 nedlagdes landsbyen Estrup og dens jorder lagdes ind under gaarden (meget smuk, stærkt bakket terræn, flere særligt smukke skovpartier). Ingen fredede oldtidsminder i sognene. Flere større gaarde, en del arbejdere.

Af den ældre præstehistorie

Estruplund var anneks til Ørsted til 1761. Sødring, Gerlev herred, var anneks til Voer til 1633. — Den første lutherske præst, hr. *Niels*, skal have været munk. Prgd. brændte medens *Jens Mogensen Randers* († 1609) var sp. De flg. sp. var *Peder Nielsen* († 1641?) af Ørsted, *Chr. Pind* († 1694) af Ørum-G., *Niels Essenbæk* († 1704), *Jens Brask* († 1722, prgd. atter brændt), *Chr. Winding* († 1729) af Ø. Velling-HG, *Poul Faber* († 1758) søn af smed i Roskilde, af hans 8 børn blev 2 præster, 2 præstekoner, *Thomas Thomsen* († 1767) omtales ikke af biskop Hygum, saa pietismen har næppe naaet ud hertil. *Hans Philip Plesner* (1767-86) flyttede til Fruering-V., hans søn var amtsprovst P., Ørsted, *Hans Müller* (1786-99) flyttede til Gram, omtales som »elskelig og nidkær«, *Claus Clausen* (1800-26) var vist rationalist. *Johan Chr. Valeur* (1827-49) var dansk jurist, han omtales (S. nekr. II, 69) som »en trofast hyrde«. Af hans 8 børn blev 2 sønner præster (i Alling-T. og V. Hornum-HF). Slægten Valeur-Fausbøll nedstammer fra ham. Hans hustru, Johanne Elisabeth V. omtales som from (W. III, 613).

Tiden efter 1849

Beretningerne er ret forskellige. Nogle omtaler udbredt materialisme og drikkeri omkr. 1850, andre siger, at der stadigt har været en del gammeldags gudsfrygt. I E. sogn har kirkegangen været hæmmet ved kirkens afsides beliggenhed midt imellem sognets 2 byer.

Pastor *A. B. Friis Hansen* (1849-70) har ikke efterladt særlige spor. Pastor *P. S. Nyeborg* (1871-77) har til gengæld efterladt sig spor, som de flg. sp. mærkede hver dag, idet han opførte den meget anselige præstegaard. Nyeborg havde ved arv og giftermaal erhvervet en betydelig formue. Han var en statelig og myndig mand, talte jævnt og forstaaeligt, ivrig landmand, medstifter af Rougsø herreds landboforening, afgjort højremand, rejste meget i udlandet, blev længe husket her.

Pastor *O. F. Cortsen* (1877-87) var højkirkelig, men forstaaende over for Indre mission, som i disse aar begyndte at holde møder ved tilrejsende missionærer. Hans prædikener var lange og grundige, han dyrkede sin teologi, skrev bl. a. i Kalkars teol. tidsskr. om evangelietekserne 1879. Han var højremand, den politisk vaagne befolkning var venstre, og provisoriestriden mærkedes. Een, der har kendt ham, skriver: »C. kunde blive vred, men man vidste altid, hvor man havde ham, en reel mand.«

Pastor *H. K. Winding* (1887-96) var sønderjyde, af gl. præsteslægt, han havde som præst i Ribe og Seem virket blandt sønderjyderne og bevarede livet igennem stor kærlighed til Sønderjylland. Han havde ved kulosforgiftning 1870 faaet en svaghed, som han bar tappert, uden at klage. Han var afgjort grundtvigsk, en af de førende gr. præster paa egnen, en »from og ædel sjæl«. Hans sønner er de to i Santalmissionen kendte tandlægebrødre, Holger og Ove W., samt journalisten Andreas W. (se her II, 502).

Pastor *J. A. Ohrt* (1896—1924) omtales som den præst, der har sat de dybeste spor ... ikke blot p. g. a. de mange aar han var her, men ogsaa som den første Indre missions præst her. Han har hertil skrevet en længere beretning, hvor det bl. a. hedder: » Da vi kom til Voer, var, syntes vi, beboerne langt tilbage i kultur og aandelig sans. Kirkegangen var saa som saa, kirkesangen var jammerlig, og i hjemmene var der ikke ganske propert. Der havde været megen drikfældighed i Voer, i Estruplund, hvor gaardene var større, var tilstanden adskilligt bedre. Bønderne i Voer kom om lørdagene fulde hjem fra Randers og sloges paa vejene. Pastor *Winding* havde faaet en lille afholdsforening oprettet, han var grundtvigsk, en rar mand, men uden vækkelsens naadegave. Han udtalte forresten, at »der trængtes til en anden forkyndelse.« Iøvrigt havde præstens gaaet med til gilderne og ballerne i »Salen« (en skrækkelig bule). Da folk havde hørt min forkyndelse nogen tid, blev de ondsindede iblandt dem endnu mere onde. En kone, der var kendt for sin arrigskab, ønskede, at jeg maatte falde ned og brække halsen eller drukne. Kirkegangen i begyndelsen var stor, takket være nysgerrigheden, tog af, og saadan gik nogle maaneder, men efter omtrent et aar begyndte tilløbet igen i kirkerne og til bibellæsninger i skolen. I Voer blev kirkegangen efterhaanden fast 20—25% (80—100 i kirke hver søndag). I Estruplund laa kirken for sig selv, vejen dertil var om vinteren slet. Hidtil havde kirkegangen været meget ringe, nu kom der dog 20—50, men bibellæsningerne i skolerne samlede gerne fuldt hus. Og saa blev det i Estruplund, at livet først vaagnede. Karetmager *Mogens Laursen* og hustru var vist de første, der blev vakt og omvendt. (Da O. blev indsat, var Laursen travlt optaget af at tjære tag, han var da ligeglad med kirken). I deres hjem begyndte en række samfundsmøder, hvor ogsaa den gamle godsejer *Brockenhuus* kom. Der blev efterhaanden et godt lille samfund af troende mennesker, og ved frivillige gaver byggede de det lille mh. paa toppen af en bakke. Det blev indviet (efter Ohrts opfordring) af den grundtvigske biskop *Sørensen* (vist et enestaaende tilfælde i missionshusenes historie!). Men i Estruplund døde efterhaanden de gamle og trofaste, andre flyttede bort, et par troende gaardmænd gik fallit, og livet smuldrede hen. — I Voer var der, trods den gode kirkegang, intet liv at spore. Heller ikke de ofte gentagne missionsuger bragte synlig frugt. Det kostede adskillige suk og fornyet bøn. I 1922 blev en enkelt mand omvendt, men det lykkedes os aldrig at overvinde beboernes skyhed. Nogle enkelte familier kom dog til i de sidste aar vi var der. Men alligevel viste det sig, at de fleste i Voer sogn vilde have en IMs forkyndelse, idet de stadigt satte 4 IMs folk (af 6) ind i menighedsraadet. — I Estruplund sogn var flertallet kirkesøgende »grundtvigianere« med selskabelighed, dans og gilder. En kone skrev under sin afdøde mands billede: »Han bekendte sig til den grundtvigianske relion«.

Lærer *Nygaard*, Voer, var af den gamle skole,

streng og redelig, en brav mand, var en kæmpe af kræfter, men for mild og eftergivende over for børnene. Lærer *Bach*, St. Sjørup, en værdig mand, med stort hvidt skæg, var rar, men evnede ikke at give børnene noget videre. Han var en sjældent høflig og elskværdig mand. Der var stor strid i sognet, da hans eftermand skulde vælges. Lærer *Boje*, Tørslev, var en udmærket lærer, grundig og samvittighedsfuld. Han var overbevist grundtvigianer, meget trofast kirkegænger. — De lange, besværlige annekssture og den omstændighed, at mange af vennerne afgik ved døden, medførte, at Ohrt ønskede at søge afsked før de 70 aar. Ved den smukke afskedsfest i missionshuset talte lærer *Boje* og lærer *Lykke* ...«

Pastor *R. E. M. Jørgensen* (1924-49) var af en helt anden type end Ohrt. Han var grundtvigsk, stiftede en KS-kreds, var flittig til husbesøg, men isolerede sig ellers mest om sit landbrug og sine bøger. Men kirkegangen var stadig nogenlunde.

Derefter kom pastor *Jens Møller* (1950-53).

Pastor *C. J. N. Aaberg* (1953-64) skriver: Vaagen og interesseret befolkning. Kirken har jævnt god indgang, lille IM smf. Stor altergang.

Blandt IMs ledere nævnes: Gdjr. *A. P. Revsgaard*, gartner *Mølstrøm*. Gdjr. *Kr. Mikkelsen*, St. Sjørup, sogneraadsformand, gdjr. *Einar Laursen*, Tørslev, før ogsaa gdjr. *Kahr*, Hevring møllegaard, og gdjr. *Søren Kjær*, Tørslevdal.

I det grundtvigske arbejde nævnes lærerinde, frk. *Schlægelberger*, Voer.

Andre: Gdjr. *N. C. Thomsen*, V. (f. 83) var i mghr., sogner., fmd. afholdsf. Sognefoged *J. C. Skifter Rasmussen* (f. 72) havde mange tillidshverv.

Blandt præster, der er udgaaet herfra er *Andreas Ohrt*, Helsinge-V. (søn af pastor O.), og *Jens Mikkelsen*, sp. Grøndals k., Kbh. søn af gdjr. Søren M., E.).

Skolevæsenet: Fra 1961 forbundsskole i Ørsted (8., 9. kl. og realafd.) for Voer-E., Holbæk-U. og Ørsted sogne. Skolerne i Voer-E. er forskoler. Lærer *N. Nygaard*, V., flyttede hertil fra Hemmed 1883, havde deltaget i krigen 1864. Han døde brat paa vejen (Rand. aarb. 1962, 33).

1924 oplyses: Kkg. 20 og 4—10%, i E. bedst om sommeren. Kirken ligger uheldigt. Lille IM smf. i E., en del yngre gaardmandsfam. n. grundtvigske. Lille IM smf. i V. 1935: Intet særligt, lidt IM, enk. gr. 1943: Kkg. 15 og 10%, gode forhold, lidt IM, KS. 1951: Kkg. 13 og 7%, ret gode, trofasthed mod kirken. Nogen retningsskel, smaa IM smf., foredragsf. i E. og V., velbesøgte ungdoms- og mgh.møder i prgd., DMS-kreds, sdsk., grønne spejdere. 1957: Kkg. 10 og 7%, ungdomsm. og mgh.sammenkomster i prgd., fritidsklub for unge i V. og E., mdl. børnegudstj., sømandskr. i E., DMS i V., smaa IM smf., 3 fh. 1964: Kkg: 8 og 6%, lidt IM, lidt gldags kirkelighed, i almindelighed lidt interesse, ungdomsklub, studiekredse, sdsk. i V., sammenkomster for ældre, alt ved sp.

Folketal. 1850: 331 og 398; 1901: 415 og 518; 1921: 387 og 488; 1960: 353 og 415.
Altergæster: 1922: 100 og 100; 1930: 250 og 150; 1938: 200 og 150; 1945: 250 og 100; 1958: 411 og 196; 1962: 384 og 232.
Menighedsraad: 1922: 5 IM, 5 gr., 2 u. p., 1934: 3 IM, 9 gr., 1947: 4 IM, 8 gr., valg. 1957: do. 1961: 4 IM, 8 u. p. (Fmd.: uddeler *Th. Rasmussen*, V.).

Voer kirke, nordvestligt i byen, er smuk og harmonisk, har romansk skib og stort kor af granitkvadre paa skraasokkel. Anselig syddør med relieffer (Gud fader i tympanon og evangelistsymboler ved siderne), norddøren og en præstedør er tilmuret. Murene er omsat, og der er tilføjet taarn med pyramidespir og forneden med spidsbuede arkader, koret er udvidet og har kalkmalerier fra c. 1500 (Kristus, Maria med barnet). Bjælkeloft. Vaabenhus af røde mursten mod syd. Kirken hovedrestaur. 1950 (arkit. Edv. Thomsen), nyt fliseguly, inventaret stafferet osv. Alterpanel fra 1590 med malerier. Paa altret et krucifix, fra 1952, skaaret af Eigil Vedel Schmidt. Den gl. fløjaltertavle fjernet til Nationalmusæet, den var afløst af en tavle med maleri af N. W. Fjeldskov (Forklarelsen). Romansk granitfont med løvefigurer, to daabsfade (fra c. 1500 og c. 1700). Enkel renæssanceprædikestol med himmel. Stoleværket ombygget 1950 med bibeholdelse af stolegavle fra 1607. To herskabsstole fra 1604. Degnestol fra 1607, præstestol fra 1649. Ligsten. Series pastorum. 125 sd. Orgel fra 1960.
Mackepr. D. 262 f., 298, C. A. Jensen: Gr. 697.

Estruplund kirke er blytækt, hvidkalket, ligger skovomkranset lige syd for hg. E. Kor og apsis og den østlige del af skibet er senromanske, af teglsten, apsis har skraakantsokkel og hjørnelisener (apsis er ganske lille), koret har tillige rundbuefrise, skibet har rundstavfrise over skraasoklen og rundbuefrise under gesimsen med søjleformede konsoller. Begge døre er bevaret, norddøren tilmuret, syddøren bevaret, begge med søjlestave og portalopbygning. Senere er skibet forlænget mod vest, overhvælvet, og der er opført et anseligt taarn med pyramidetag. Svært middelald. vaabenhus mod syd med høj, blindingsprydet gavl og fladbuede vinduer i 2 etager. Kirken er hovedrestaur. 1953-55 (arkit. Edv. Thomsen), nyt fliseguly, alterpartiet fornyet, El-varme, kalkmalerier fra 15. og 16. aarh. af stor kulturhist. værdi i alle rum med talrige bibelske motiver udbedredes (de var fremdraget 1899 og da atter tildækket). To barokke malmstager paa det murede alterbord, paa altret et trækors, den gl. renæssancetavle med malerier hænger i vaabenhuset. Romansk granitfont med enkel tovsnoning, daabsfad fra c. 1575. Prædikestolen er renset, snoede søjler, ganske enkel, fra 1663 med samtidig himmel. Stoleværket delvis fornyet 1953. Gl. jernbunden pengeblok. To klokker, den ene fra c. 1200 med majuskelindskr. (Hellig Marias klokke). 125 sd. Orgel. Den fremherskende terrakotta-farve giver rummet varme.
Uldall: Kirkekl., s. 30.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 51 rug, 83 byg, 116 havre. b) 50 rdl., 6 byg. c) 16 lpd. ost, 60 sn. æg, 1 maal mælk af hver gaard. d) 200 rdl. e) 70 td. ld. 5 td. hartk., samt 20 td. ld. eng. Gl., firlænget prgd. — 1870: Regul.: 1676 kr., netto 4050 kr., 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. Stor prgd. fra 1871. Rest. 1960.

14. 23. apr. 1849—24. dec. 70 (ord. kat. Rønne K. 5. dec. 39): **Axel Bagge Friis Hansen,** f. 12. febr. 03 Vejrum, Vejle, Fyn. F.: Prokurist Laurits Bang H. og Ane Birgitte Friis af Daugbjerg-M.-S. Stud. v. West. inst. 22, c. apr. 32 (h), afsk. 24. dec. 70, † 24. marts 80. — G. 6. sept. 24 Maren Christiane Møller, f. 9. apr. 03 Kbh., † 7. aug. 78. F.: Hørkræmmer Lars Kjeldsen M. og Ane Margrethe Ørsted.

15. 4. marts 1871—19. apr. 77 (Adjunkt Sorø 57): **P. S. Nyeborg,** fl. t. Gamborg, se der.

16. 16. juli 1877—29. aug. 87 (Ord. kat. Nakskov -B. 22. sept. 73): **O. F. Cortsen,** fl. t. Ø.-V. Assels, se V. Egede-B.

17. 16. nov. 1887—6. febr. 96 (rkp. Ribe domkirke—sp. Seem 29. maj 77): **H. K. Winding,** fl. t. Lille Hedinge-H., se Haarslev-T.

18. 15. apr. 1896—25. sept. 1924 (sp. Vinkel-R. 8. dec. 87): **Johan Andreas Ohrt,** f. 20. maj 57 Flensborg. F.: Godsinspektør ved grevskabet Reventlow (Sandbjerg) Andreas Nicolai Christoph O. og Christine Caroline Koch. Stud. Ribe 76, c. 82^2 (h_1), uord. medhj. Everdrup, sp. Sindal-A. 1. nov. 83, afsk. 25. sept. 24, † 3. marts 28. — G. 18. dec. 83 Ida Henriette Vilhelmine Lund, f. 23. sept. 59 Nyborg, † 15. aug. 43. F.: Premierløjtnant Johan Frederik Christian L. af Munkebjergby-B. og Ida Vilhelmine Augusta Zahle af K. Stillinge. — Sønner: Helsinge-V., og lektor, c.

th. Knud O., Hjørring, datter g. And. Christensen, sp. Trinitatis k. Kbh. Broder adjunkt, c. theol., dr. Fr. Ohrt, Sorø. Kusine g. provst Brix, Ærøskøbing. Hustrus moster g. Lassen, Sværdborg.

Pastor Ohrt var født i Flensborg, hvor hans fader var fuldmægtig paa amtsstuen, men 1859 flyttede familien til Ærøskøbing, hvor O.s fader blev kopist i retten. De boede her i 7 aar, og O. sluttede som dreng særligt venskab med *Kr. Rasmussen*, der blev sp. Sct. Jakobs kirke, Kbh. Indkvarteringen af tyske soldater 1864 gjorde et dybt indtryk. 1866 blev O.s fader godsinspektør paa Sandbjerg i Sundeved under grev Reventlow, og her blev han i 39 aar, et smukt sted, hvor han havde megen forbindelse med præsterne *Clausen*, Dybbøl, *Lawaetz*, Ulkebøl, og især *Jessen*, Sottrup. Pastor O. glemte aldrig det hyggelige liv i Sottrup, men han kom i skole i Ribe. Meget fornøjeligt har han fortalt om livet i Sottrup og skoletiden i Ribe og om sin studentertid. Han forlovede sig med den unge pige, som han havde spillet sammen med i Hostrups komedier (»Den tredie«), og han fik i *Ida Lund* en god hustru, som aldrig sparede sig selv. Morsomt fortæller O., at han fik tg til filosofikum hos Rasmus Nielsen, men O. havde haft Kroman som manuduktør, og K. gjorde tykt nar af Rasmus Nielsens propedeutik. O. tog eksamen om og fik mg. Han boede som student sammen med *Axel Henningsen*, der blev provst i Kolby, Samsø, de blev nære venner. Senere kom O. paa Borchs kollegium, tog ivrigt del i studenterlivet, var aktiv i studentersangforeningen, læste flittigt sm. m. *Axel Henningsen* og *Ingvard Beyer*, der ogsaa var sønderjyde og blev provst i Assens. O. gik mest i kirke i Garnisons kirke (*Blædel, Schousboe, Chr. Sørensen)* men han skriver, at »det var ved at høre *Vilhelm Beck* prædike (7 kvarter) i Sct. Johannes kirke, at livet vaagnede i mig med trang til at hvile i syndernes forladelse, og jeg blev klar over, at naaden var givet mig i min daab (som en troende husmand i Sindal senere sagde til mig). O. holdt sin første prædiken i Skævinge kirke, hvor Axel Henningsens fader var præst. »Jeg syntes selv, at jeg prædikede bedre end sognepræsten, men da jeg gik ned ad prædikestolen, slog jeg hovedet mod den lave aabning i korvæggen: »Det har du for dit hovmod!« Trods daarlig hukommelse klarede O. embedseksamen, saa blev han soldat, blev sp. i Sindal og ordineret i sin gamle skoleby Ribe af biskop *C. F. Balslev*. Om Ohrts virksomhed i Sindal, se her V, 339, i Vinkel, se VI, 92. Han tog sin plads i IM, vækkende og nidkær. Saa kom pastor Ohrt til Voer. Han blev indsat Trinitatis søndag 1896 af provst *Langballe*, der »holdt en timelang, kedelig tale om Jerusalems tempel«. I opslaget stod, at præstegaarden i Voer var »egnet til at rumme Danmarks største og rigeste præstefamilie«. Familien var stor, der var mange børn, men ikke rig paa penge. En sal (9 gange 11 alen) havde været brugt til møder og var møbleret med kedelige bænke, kasetteloftet havde bibelske billeder. Den blev hyggeligt møbleret, og de fik indrettet den store prgd. smukt. Fru O. ofrede sig for sin store børneflok, og var sin mand en god støtte. Da det ikke var saa rart med forpagteren, overtog en søn forpagtningen. Godsejer *Brockenhuus*, Udbygaard, en statelig pebersvend, kom trofast i E. kirke og i V. prgd., forpagter *Friis*, Stenalt, var O.s særlige ven, de to foretog en længere udenlandsrejse sammen, beskrevet af O. i Kr. dbl. 1908. Det var en stor oplevelse for O. at deltage i afstemningen 1920 og prædike i Sottrup kirke. — *Ohrt* var en mandig skikkelse, en dygtig præst. Han mødte modstand, fik gode venner (hvad man kan læse om i artiklerne om hans 25 og 40 aars-jubilæum, Randers amts avis, især 15. apr. 21). Det fremhævedes, at han »samlede en betydelig menighed« og at han regnedes for »en af egnens bedste præster«. Biskop *Swane*, der ikke yndede IM, vilde i Vinkel ikke anbefale ham til provst (O. er »bestemt missionsmand, skønt han ikke gaar med Vilhelm Beck i tykt og tyndt« (To højkirkemænd, s. 347 f. og 350), og forgæves søgte Ohrt senere fra Voer. Han vilde stadigt gerne til øerne. Han holdt ikke af at træde stærkt offentligt frem, men han var en af egnens kendte og førende IM præster, meget flittig i sine sogne, forstaaende og anset. Hans spor kendtes længe efter. Han var en rank mand, præget af kultur. Han flyttede som emeritus til Humlebæk. Hans sidste ord var ... til hans hustru: »Nu gemmer jeg mig hos ham, ja hos min Herre og mester, Jesus« (DnA, 1929, s. 78). Han er begravet i København paa Vestre kirkegaard.

19. 19. dec. 1924—13. okt. 49 (sp. Balling-V. 12. apr. 15): **Rasmus Elon Marius Jørgensen,** f. nov. 82 Als, Aalborg amt. F.: Gdjr. Jens Peter J. og Ane Margrethe Rasmussen. Stud. Frborg 04, c. 10^1 (1). Højskolel. Janderup, Emdrup borg 10—12. Hjpr. Aggersborg-B. 12, afsk. 13. okt. 49, † 12. febr. 50. — Ugift. Om pastor J., se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Jørgensen:

1942-45: *C. M. Nielsen*, se V. Tørslev-S. (nu Svanninge).

20. 20. jan. 1950—24. sept. 53 (Hjpr. Brabrand -Aa. 31. dec. 48): **Jens C. L. Møller,** fl. t. dsk. præst i Necochea, Argentina, se sp. Falslev-V.

21 28. nov. 1953—30. juli 64 (Dsk. sømandspræst, Lissabon 48): **Christian Johannes Noe Aaberg,** f. 7. maj 13 Lemvig. F.: Snedkerm. Jens Christian Jensen Aa. og Marie Kristine Noe. — Snedker til 37. Stud. Statens kurs. 39, c. 46^2 (h-72). Hjpr. Sct. Markus k., Aalborg 12. febr. 47. — G. 1. marts 47 Aase Holmark, f. 17. juni 22 Kbhvn. F.: Grosserer Einar Hingelberg H. og Bianca Willy Bruun.

Var kst. sp. i Ørsted 53, medens provst Asmund var kst sømandspræst i Lissabon.

Udn. til sp. Tikøb 30. juli 64.

22. April 1965: **Kurt Petersen,** f. 9. sept. 25 Hørsholm. F.: Chauffør Nicolaj Johannes Heinrich P. og Sara Johanne Rasmussen. Ikke cand. theol. Realeksamen. Handelsuddannet (isenkræmmer), udsendt af Santalmissionen 49, leder af teplantage, ordineret som missionær 58. Leder af Santipara spedalskkoloni. — G.[1] 12. nov. 52 Diakonisse, missionær i Santalistan Lilly Solveig Johansen, f. 25. okt. 20, † 19. sept. 59. F.: Murerm. J. i Sdr. Omme. — G.[2] 9. juni 61 Johanne Maria Witter, f. 9. marts 34 Slagslunde. F.: Sp. Esbønderup, se der.

VIVILD-VEJLBY

Vivild sogn, 2664 ha, grænser ud til Kattegat mod nord, Hevring aa er grænse til Gjesing og Ørsted. Øst for aaen en stor flade; mose og eng er bragt under kultur. De ydre, sandede strækninger ved havet ligger i naturtilstand, delvis lyngbevokset, mange sommerhuse ved Lystrup strand. Iøvrigt jævnt god jord, bølget overflade, lidt skov. Store enge. — Byerne V. med 7-klasset skole fra 1943 (ny skole skal opføres), ungdomsskole, mh. fra 1887, alderdomshjem, genforeningssten, stadion, kro, afholdshotel, møbelfabrik, rutebilstation m. m., Lystrup med mh. fra 1900, Nielstrup (i et hjørne, der gaar ind mellem Gjesing og Nørager sogne mod syd. Af større gaarde nævnes Hevringholm, 216 ha, Julianeholm, 189 ha, Vidtskue, Lille Sorvad.

Blandt oldtidsminder: Den store Tushøj nord f. Lystrup, øst for Vivild de ret store Tvillinghøje og en langhøj, alle i et off. anlæg. Flere høje ødelagt. En helligkilde i Bendeskær (Schmidt, s. 143). En landsby, Vaadkær er nedlagt for 1660 og lagt under Hevringholm.

Vejlby sogn, 1494 ha, præges mod vest af den store stationsby, Allingaabro, der er vokset sammen med Vejlby, store enge langs aaerne, lavtliggende, smaabølget, sandmuldet, ret god jord. Mod vest nogle smaa plantager. Byerne V. med Allingaabro (1312 indb.) med købstadordnet skole fra 1959, handelsskole, mh., børnehjemmet Granbakken, lystanlæg, stadion med idrætshal, hotel, andelsslagteri, cement- og møbel- og vogn- og maskinfabrik m. m., butikker. — Allestrup, Tøjstrup. Udbygaarde. Større gaarde: Julielund, Tøjstrupgaard, Sparregaard. — Genforeningssten paa kirkepladsen.

Kun 3 bevarede oldtidshøje, en helligkilde ved Udbygaarde (Schmidt, s. 143).

Af den ældre præstehistorie

Vejlby var selvstændigt pastorat til c. 1600. Den sidste sp. der hed *And. Rud.* De første luth. sp. i Vivild var provst *Vilhelm* og provst *Niels Wilde*. Provst *Peder Nielsen* († 1613)) mindes ved en ligsten (han nævnes Khst. saml. 6. r. II, 227). *Laur. Sørensen Grenaa* (1613-59) blev provst (Epitafium) og efterfulgtes af sin søn *Eskild Lauritsen Wivild* († 1683, Epitafium). Medens *Mads L. Bay* (1683—1714) var sp. brændte prgd. 1709. De følgende præster var: 1714-48 *And. Holst*, 1748-63: *And. Schelde*, 1763-86: Provst *Jac. Thorup*. Der høres ikke om pietisme her Mag. *Niels Berg* 1786—1805) var præstesøn ira Virring. I Flemmers efterr. om Randers skole hedder det, at han »besad en god karakter og var sin plads som lærer voksen« (W. III, 609). Han var gift 3 gange. — Konsistorialassessor *Chr. Nielsen Krarup* (1805-33) vandt kong Fr. VIs særlige gunst, fordi han virkede for dyrkning af hør, krap og andre handelsplanter. Han nød den da sjældne ære at blive udnævnt til r. af dbg. Krarup fik understøttelse til at rejse landet rundt for at virke for dyrkning af disse planter. Hans forslag om at oprette et industrimusæum gav anledning til, at der paa Lyngby seminarium indførtes undervisning i dyrkning af haveplanter. Hans broder, amtsprovst *C. J. L. Krarup*, Borris, var mere praktisk. Chr. Krarup var ubehjælpsom og saa distræt, at det kunde vække opsigt. Han lod en del skrifter trykke, men de er ubehjælpsomme. Han var medstifter af Randers amts husholdningsselskab 1810. En velvillig og »kristelig sindet præst«. (Medd. om fam. K., 1933, s. 11 f., 22 f., Randers husholdn. selsk. gn. 100 aar (1910), E. II, 59, ES II, 95, DBL. XIII, 263). — *Ernst C. F. Hoff* (1833-34) var som ung kandidat blevet kvæstet ved Kbhvn.s bombardement, han blev senere landmand og først præst 1825 (i Fjellerup-G). Han var meget musikalsk. Han døde da han paa en ridetur til Gjesing prgd., faldt af sin stejlende hest. Der skete det mærkelige, at hans og hans formands enke døde samme dag (10. okt. 54). *Hans Ingerslev* (1834-40) flyttede til Kongsted (biskop Mynster bedømte ham haardt (hans prædiken »for almindelig, uden synderlig udvikling eller orden ... løst og koldt vrøvl, daglig snak, idelige pauser.« (se her II, 584). — Pastor *N. J. Baggesen* (1841-53) satte ikke særlige spor. I en indberetning (Hertz) hedder det omkr. 1850, at »befolkningen var velstillet, men præget af stor mangel paa kirkelig sans, idet hele paa et lavt trin af oplysning og kultur. Meget brændevinsdrikkeri.« Lærer *A. A. Andersen*, Asaa, fortæller, at hans gamle faster i Vivild ejede en bibel, hvilket var et særsyn i V. sogn (Hj. og tr. XIII, 59). Folk var optaget af stude- og hestehandel, drik og kortspil.

Tiden efter 1853

Pastor *N. Gottlob* (1853-90) oplevede den store forandring, baade materielt og aandeligt. 1876 kom banen og derefter voksede Allingaabro op, og i disse aar kom Indre mission hertil, saa kirkelivet blev præget af IM, senere kom der ogsaa en grundtvigsk bevægelse, og pastoratet blev et af de mest aandeligt levende paa egnen.

Pastor Gottlob var skuffet over, at der kun var faa i kirke ved hans indsættelse. Vankundighed og vantro prægede. Men han tog fat med bibellæsninger i alle skolerne, og lidt efter lidt kom der mange (men han taalte ikke forstyrrelser). IMs lægprædikanter begyndte at arbejde her, og vækkelsen i Ørum, hvor *Vilhelm Beck* var præst, sporedes hertil. Kolportør *Jens Jensen* fra Ramten, Ørum sogn, holdt 1868-75 ret ofte møde i Vivild skole, hans kraftige vidnesbyrd gjorde indtryk. Smed *Mads Sørensen* fra nabosognet Gjesing vandrede rundt og aflagde sit indtrængende vidnesbyrd; han var altid en kær gæst hos pastor *Gottlob*, en kolportør *Rasmus Rasmussen* virkede her i 60'erne, og snart kom *Anders Stubkjær* og *Sigvardus Høyer*, som *Gottlob* satte højt, Høyer fik gerne lov til at tale i kirkerne, og Gottlob glædede sig, thi da var der fuldt hus. Missionær *Laur. Mattiasen*, Randers, kom her 1878-88, han var en højt begavet taler, der vakte røre, ret en samfundsmand og omvendelsesprædikant. Han blev 1888 præst i USA. Adskillige fra Vivild gik ogsaa til lærer *Clausens* møder og til pastor *Jensen* i Gjesing 1868-70. Der blev efterhaanden en ikke lille flok af troende mennesker i Vivild, men uden noget

egentligt samfund. Møderne holdtes i gaardmandshjem, og præsten aabnede gerne pgrd. og skoler for de fremmede talere. Blandt de hjem, som aabnede sig for møder, skal nævnes de to gaardmænds: *Anders Therkildsens* og *True Mikkelsens*. *Anders Therkildsen* (f. 1831, † 94) og hustru, *Hansine*, var vist de første gaardfolk i Vivild, som vovede at bekende troen paa en personlig frelser. I deres hjem holdtes talrige møder. Foruden de nævnte kan anføres, at *Frands Pallesen*, *Jens Fisker*, og lærer *Munk-Poulsen* ofte talte. Gdjr. *True Jensen Mikkelsen* og hustru, *Bodil*, aabnede tidligt deres hjem, og deres søn, *Anton Truesen*, fortsatte i deres spor, indtil han en aften blev fundet død, stivfrossen, han var faldet om, da han var ude ved brønden for at hente vand. Til de »guldkristne« i den første tid regnes ogsaa gdjr. *Mogens Nielsen*. Han havde været spillemand og spillet til dans og fest. Efter hans første hustrus død skete en forandring med ham, og han blev saa gift med en troende pige, *Nielsine*, der tjente hos *And. Therkildsen*. Hun var vist den første, der bad pastor *Gottlob* om at komme tiere til alters end de sædvanlige to gange aarligt. *Mogens Nielsen* holdt nu op med at spille til dans, og deres hjem blev et samlingssted for de troende. 11. apr. 1881 begyndte Nielsine en børnegudstjeneste i Vivild, efter at man havde lagt sagen frem ved et bedemøde. Hun begyndte ogsaa en pigeforening og var i det hele til megen velsignelse. Et andet par blandt de første IMs venner her var smed *Peder Mortensen* (f. 1812, † 95) og hustru, *Else*. Da kolportørerne begyndte at komme her, fik smeden indført en slags husandagt, og han aabnede sit hjem for møder. Men det var ved et møde i Sorvad dyrehave 1866, da Vilhelm Beck talte (»I gaar til helvede med jeres gode hjerter!«), at han blev omvendt. Det ny liv vakte modstand og undren, men smeden var helstøbt i sin tro til sin død, en udpræget bønnens mand. — Saa var der hjem, hvor især *hustruen* blev til velsignelse. Gdjr. *True Hougesen* (f. 1827, † 19. dec. 1902, begravet 2. juledag, under den voldsomme julestorm, en begravelse, der sent blev glemt) var gift med fru *Else T.* (f. 1833, † 1906), hun var »et stort og levende vidne«. Hendes glade smil og lyse humør medførte, at man tog godt imod hendes: »Er du hellig? Hvordan har du det med Gud?« Mange møder blev holdt i deres hjem, om sommeren var der store møder i haven. Tilslutningen til møderne blev efterhaanden saa stor, at tanken opstod om at bygge mh. Det blev dog først bygget 1887. Men da var det ikke mere enkelt troende i Vivild, nu var de troende fundet sammen i et aktivt levende samfund. Nabo til True Hougesen var *Jeppe Sørensen* (f. 1827, † 1901) og hustru *Maren* († 1910), gaarden hedder »Aldershvile« (de to gaarde hørte til egnens bedste bondegaarde). Maren var stille og ydmyg, og hun fik især betydning for sine børn og tjenestefolk, der kom med i samfundet. I den vestlige bydel boede gdjr. *Jørgen Madsen* (f. 1821, † 1902) og hustru *Rasmine* († 1903) et smukt hjem, hvor ogsaa særligt hustruen blev til velsignelse. De havde ogsaa maattet døje spot, men de var tro i samfundet, læste Vilh. Becks prædikener hver søndag. *Laurs Gran* († 1919) og hustru, *Ane* († 1927) var med blandt de ansete gaardsfolk, som sluttede sig til samfundet. Lærer *Høgh* (lærer i Vivild 1874—1913, † 1929) var trofast med. De missionærer, som virkede her, *Jens Fisker* fra 1882 og *Rasmus Fastrup* 1885, var ogsaa med til at bringe vækkelse og liv blandt unge og ældre. Ejendommeligt for Vivild er det, at troslivet der har fortsat sig gennem flere led i samme familier. N. N. Elgaard nævner en række af dem, der bar IM i de første aar: *Niels Mortensens*, *Jens Truesens*, *Niels Mikkelsen* og hustru, skrædder *Rasmus Pedersen*, *Kirsten Mikkelsen*, der var blevet vakt ved pastor Hansens møder paa Christianslund i Ørsted, og hendes søster *Ane Cathrine*, gift med *Anders Pedersen*, Vivild, *Lars Christoffersen* og *Lars Rasmussen* (Sjællænder), landpost *Jens Pedersen* og karetmager *Niels Elgaard* († 1908) fader til forf. af bogen om vækkelsen. En original skikkelse var *Jonas* fra Vivild, ringeren ved kirken, *Jonas Hellesen*. Han havde været høker, rejste som kommissionær til Randers, besørgede post, var skatteopkræver og havde mange bestillinger. I gamle dage havde han som »bedemand« gaaet rundt og budt til gilder ... Han var meget trofast i kirken.

Ogsaa i *Lystrup* blev der vækkelse. Livet i Vivild bredte sig dertil, missionærerne *Jens Fisker*, Tvede, og *Laur. Matthiasen*, Randers, kom der fra 1878. Da den gamle ejer af Bakkegaarden, *Rasmus Krægh*, døde, blev flere af børnene omvendt, og gaarden blev aabnet for møder, sønnen *Anders Krægh*, og døtrene *Mariane* og *Ane Marie* ordnede møder i storstuen, og 1886 stiftede Mariane *pigeforeningen* for Vivild og Lystrup. Hun døde samme aar om efteraaret, ogsaa broderen Anders døde tidligt (1900 af tuberkulose).

Pastor *C. L. M. Scheel* (1891—1909) var »tro i sin gerning, en sand, opigtig Herrens tjener, som øvede solid sjælesorg til opvækkelse og frelse« (Elgaard, s. 50). Han holdt sig til sine sogne (se ndf.). Store vækkelser gik over sognene. I 1890'erne var der vækkelse i Lystrup. Pastor *Scheels* prædiken vakte skrædder *Niels Møller Esbensen* († 1920) og hustru *Petrine* († 1917), de lærte at synge: »Engang leved jeg for verden, men nu lever jeg for Gud«. I deres hjem samledes mange, og i efteraaret 1895 kom der en ny vækkelse, især blandt de unge, og *Esbensens* fik megen betydning for de vakte. Han var livsglad og forstod at tale til de unge. Lystrup derude mod stranden havde ligget i aandeligt mørke i mange aar, nu blev der lys. En lang række troende kvinder bar arbejdet og fik betydning for deres børn. Lærer *N. C. Pedersens* aabnede villigt skolen for møder, murer *Andreas Andersens* og gdjr. *Marius Therkildsens* og især *Jens Enevoldsen* († 1911) var ivrigt med. Jens Enevoldsen havde været med til at stifte ynglingeforeningen 1885, var fast medarbejder i Vivild sdsk., han havde et statshusmandsbrug paa Lystrup mark. Gdjr. *And. P. Katholm*, som havde en af Lystrups bedste gaarde, blev omvendt omkr. 1900, flyttede 1920 til Vivild, og gdjr. *L. Mandrups* kom med i disse vækkelser og gjorde et godt arbejde. Men vækkelsen vakte ogsaa modstand. Sogneraadet fandt ud af, at det var sundhedsfarligt for børnene, at der holdtes møder om søndagen. Da samledes IMs ledere og blev enige om at bygge missionshus. Det indviedes 5. juli 1906 af pastor *Knudsen*, Ørum. Allerede ved den første missionsuge var der fuldt hus og flere blev omvendt. Samtalemøderne

holdtes nu skiftevis i Vivild og Lystrup missionshuse. Der blev begyndt børnegudstj. i Lystrup.

Lidt trægere gik det i den store stationsby *Allingaabro:* Her var gdjr. *Anders Kahr* og gdjr. *Anders Skou* de bærende i de første aar. I mange aar var fabrikant *R. P. Olsen*, IMs førende skikkelse (han døde 1940), en varmhjertet leder af sdsk. og af IMs samfund, en førende skikkelse i egnens IMs liv. Der blev bygget mh. 1904, og det blev flittigt brugt til børne-, ungdoms- og missionsarbejde, jævnligt større møder for hele egnen. — Slægten *Højlund* paa Julielund fik ogsaa stor betydning. Gaarden blev 1845 overtaget af Chr. Høilund († 1891), hvis svigerdt., *Johanne Højlund* overtog den. Fra 1911 tilhørte den sønnen, K. P. H., 1951 overtog *J. Højlund* den efter sin fader. Propr. H. har været en søgt taler i egnens mh. En søn er *A. Højlund*, sp. Kingos k., Kbhvn.

Tryk avler modtryk. Der begyndte nu ogsaa et *grundtvigsk* arbejde. Det var vist navnligt *Ludvig Bøgeskov* fra Serridslev i Vendsyssel, som her havde betydning i de første aar (se N. Clausen-Bagge: Grundtvigske ordførere, 1944, s. 79 f.). Han talte i Vivild 1904, lærte tilhørerne ny sange, og hans ord om Nathanael gjorde dybt indtryk. Der blev en grundtvigsk kreds, som besøgte Ludvig Bøgeskov i Serridslev, og han talte mange gange i Vivild. Af stor betydning for den grundtvigske kreds var det, at der 1903 oprettedes en *højskole*. En kreds af venner købte den gamle kommuneskole, som blev udvidet ved en tilbygning. Den første forstander var c. theol. *J. Ravn* (se sp. Særslev). Han tog meget ud og holdt foredrag, og det var, da han en vinternat i stærk modvind matte trække sin cykle hjem ad Djurslands lange veje, han fik forfrysning i venstre arm, saa den visnede. Han bar sin skæbne smukt, med sit ægte jyske lune. Men højskolen gik ikke godt, 1912 blev *O. Andersen* forstander. Han blev der kun et aar og afløstes af frk. *Emilie Døcker*, der var her til 1917, da forstander *Broder Nissen* (f. 1867, † 1956) overtog skolen. Han havde været højskolelærer i Hadsten og arbejdede som de gamle højskolemænd ud fra et historisk-poetisk syn, fortalte livfuldt og malende, deltog livligt i tidens debat, udgav flere bøger, bl. a. Danskerfolkets historie og Haandværkets historie. Skolen blev udvidet med en haandværkerafdeling, og der var fremgang. 1926 solgte han skolen til *Rasmus Nielsen*. Men højskolen maatte lukke 1930, hvorefter den 1932 aabnedes som ungdomsskole. Den gr. kreds indkaldte fast grundtvigske præster til de særlige gudstjenester, indtil der dannedes valgmenighed. Rasmus Nielsen (f. 1886, førstelærer i Vivild 1913) var en myndig og betydelig personlighed. Han blev 1931 fmd. for De danske ungdomsforeninger og øvede baade der og paa Djursland stor indflydelse. Det var for ham en hovedsag at hævde det grundtvigske syn og at hjælpe de unge i de første vanskelige ungdomsaar, saa de ikke blev overladt til sig selv (Jens Marius Jensen i Kr. dbl. 18. apr. 1958). Se videre under valgmgh. ndf.

Imidlertid var *Imm. Bang* blevet sp. her. (1909-21), efter manges mening den betydeligste præst i Vivild de sidste 100 aar. Han havde været syg, var faktisk dødsdømt af lægerne (TB, hjertesvag) og fattig, men han fik kræfter til at gøre et overvældende arbejde ikke blot i sit store sogn, men ogsaa som taler over hele Jylland. Vivild-tiden regnede han som sin manddomsgerning og vist ogsaa som sin lykkeligste tid. Han kaldte sig selv »højkirkelig missionsmand«, var *A. Fibigers* og *Friis-Hansens* ven. Han kom tidligt til tro (i Aarhus). I de første aar i Vivild gik han flittigt paa husbesøg, og præstegaarden var aaben. Efterhaanden hindrede det meget rejseliv ham i at gøre saa mange husbesøg. Hans forkyndelse ved vækkelsesmøder, i smaa og store kirker og sale, ogsaa i Kbhvn., samlede fuldt hus, mange blev omvendt ved hans friske og stadigt ny prædikener. Han holdt bibellæsninger rundt om i sine sogne, og det var ham en fest at læse med konfirmander og være blandt de unge, der elskede hans humor og patriarkalske skikkelse med det værdige skæg (smilet lurede altid bag skægget!). Kirkerne blev stuvende fulde. Ogsaa fra nabosogne strømmede folk til, og Vejlby kirke blev altfor lille. Naar præsten ikke var hjemme, traf man fruen, og hun var en rigtig præstekone, der kunde tage sig af folk. Bang sagde selv: »Jeg mener, at jeg har faaet en naadegave som forkynder, og derfor kan jeg ikke sige nej, naar nogen beder mig komme.« Der blev vækkelse i hans egne sogne, og der blev modstand, baade i Vivild-V., og fra kolleger. Ofte maatte han krydse klinge med anderledes menende præster. IMs venner elskede ham. Han gik ud og ind hos dem, jovial og ligetil, og mange samledes i præstegaarden, hvor der blev lavet kaffe i grubekedlen. Navnlig i Randers var han en yndet forkynder og betød meget for IM der. Hans forkyndelse var ikke tynget af teologi, men præget af indleven i Guds ord. Og han havde en egen evne til at gøre ordet levende. Han var i IMs 2. generation en missionsmand, som forkyndte omvendelse og vilde vækkelse. Han var aandeligt sund ... han kunde ved bedemøde afbryde den, der lod følelserne løbe af med sig, og han var ikke glad for kunstige eftermøder i missionsugerne. Han havde en særlig evne til samtale paa tomandshaand om Guds rige, var en glimrende og lunerig fortæller ... Over hele Djursland stod han nok som den mest yndede taler i IMs kredse i de aar. Hans højkirkelighed mærkedes ikke alene i hans meget stilfulde gudstjenester, men ogsaa derved, at han ikke indbød missionærer til at tale ved missionsuger i kirker og missionshuse i sine sogne. Han kunde nok indbyde lægmænd, missionærer, gaardmænd og proprietærer, men det var mest præster, han indbød, og kun præster fik lov til at bestige hans prædikestole (og missionskandidater, der var berettiget til ordination). — I mange aar var han fmd. for IMs helliggørelsesmøde-udvalg, og var der nogen, der kunde prædike helliggørelse, var det Im. Bang. Blandt de troende forstod han i rigt maal at udlægge Guds fulde raad. Hans forhold til indremissionærerne paa Djursland var noget for sig. Han var af IMs bestyrelse ansat som deres »provst«, han var deres ven og agtet af dem, men han kunde sige til en mand, der vilde være missionær: »Hvorfor vil De gaa ind i en stilling, der om 10 aar har overlevet sig selv?« Han blev opfordret til at indlede en forhandling om indremissionærernes arbejde ved missionærernes konvent paa Djursland. Han fik læst og paaskrevet. Bagefter sagde han: »Ja, de faldt alle over mig, jeg blev den lille, men ikke desto mindre har

jeg soleklar ret!« Han saa indremissionærerne som en »nødhjælp for kirken«, og »den dag vi har troende præster over hele landet, er missionærernes tid forbi«. Han mente, at den »radikale og sønderlemmende bibelkritik en dag vilde forekomme selv de lærde helt usandsynlig ... Nej, sagde han til lægfolk, der vilde være missionærer: »Skomager, bliv ved din læst! Hvor kunde vi have en skare af vidnende lægmænd, hvor vi nu har en armé af ukaldede, men lønnede rejsepræster, der kommer med 5-toget og rejser med morgentoget!« Og saa var sagen den, at Imm. Bang nok var den betydeligste indremissionær selv af alle paa Djursland. Han blev meget savnet, da han rejste til Haslev. Hans tid i Vivild kom til at staa i særlig glans.

Hans forsøg med »Kærlighedsmaaltider«, hvor hver medbragte sit (kød, kartofler osv), baade gaardmænd og husmænd osv. — lykkedes ikke rigtigt. Men det rokkede ikke ved hans myndighed og den respekt man havde for ham. Han blev som en fader for alle IMs venner.

Men der var jo ogsaa andre, der arbejdede i Vivild-V., IMs ledere bar meget af det daglige arbejde, mens sognepræsten fløj ud i alle verdenshjørner. De store vækkelser gav ny tilgang. De gamle ledere er nævnt foran, proprietær *Højlunds*, *M. C. Christensen*, skrædder *P. Pedersen*, *N. Elgaard*.

Pastor *M. Th. Mahler* (1922-41) var sønderjyde og præget deraf. Han havde ikke Im. Bangs danske lune, men han var baaret af sønderjydens alvor og faste standpunkter. Han blev som Im. Bang hele egnens præst, rejste meget ud, men han forsømte derfor ikke sine sogne. Han var en vækkerrøst, Vejlby kirke, som længe havde været for lille, blev udvidet, kirkegangen var stor, og der var vækkelse. Men retningsskellene uddybedes. To førerskikkelser prægede det aandelige liv: Over for *Mahler* stod forstander *Rasmus Nielsen*, som ogsaa var en fast personlighed, men først efter Mahlers afgang dannede man valgmenighed. Mahlers personlighed havde maaske virket som en bremse. Han forstod at tænde ild, sætte skel, kalde til afgørelse. Se iøvr. ndf.

Det var ikke nogen let opgave for den stilfærdige pastor *C. F. Vriborg* (1942-54) at afløse Mahler, som havde saa stor autoritet i IM.

Pastor *C. F. Vriborg* var IMs fuldtro præst. Se ndf. I hans Tid blev valgmgh. dannet.

Pastor *O. Bisgaard* (1954-63) og pastor *H. Legarth* (siden 1963) har ogsaa virket paa IMs linie. Forholdene nu skildres saaledes: Stor kirkegang, 10%, stor offervilje, gode og sunde forhold. Megen mødevirksomhed, krævende pastorat. 3 store, arbejdende IM smf., 2 KFUM og K, 4 sdsk. Livet i de senere aar præges af vækkelsens efterdønninger, maaske ogsaa af nogen stagnation, men den kirkelige interesse og offerviljen er stor.

En lang række lægfolk har foruden fornævnte virket i mgh. bl. a.:

Lystrup: Kbmd. *M. C. Christensen*, † 50, murer *Erik Hjorth*, † 56, skomager *Kr. Kristiansen*, † 52 (en meget bibelkyndig kristen og varmt vidne). Gdjr. *Chr. Overgaard*, fmd. i L. Smedem. *Michael Pedersen*, L. (nu fmd.).

Vivild: Murerm. *J. Esbensen*, † 57, postbud *P. Pedersen*, gdjr. *J. Kjeldgaard Jensen* (nu fmd.), kbmd. *Johs. Thomasen*.

Allingaabro: Fabrikant *R. P. Olsen*, † 40 og søn, fabrikant *Ole O.*, † 62, graver *Silkjær*, † 59, pølsemager *M. Larsen*, gdjr. *M. Friis*, fmd., banefmd. *S. Arendt* (f. 1870, † 51) var leder af sdsk. i Grund, og i Blaa kors, gdjr. *Rasmus Thomsen*, maskinarbejder *Ove Eriksen* er nu fmd. f. IMs samfund, gdjr. *Johs. Nielsen*, Tøjstrup, fmd. f. menighedsradet. Proprietær *Jacob Højlund* meget benyttet taler ud over landet (Unge Hjem m. m.). *Rasmus Thomasen*, † 1964, var i mange aar leder af søndagsskolen i Allingaabro.

Indremiss. *Sv. P. Jensen* virkede her 1908-12.

Blandt grundtvigske ledere nævnes foruden forstander *Rs. Nielsen*, † 61: Gdjr. *P. Simonsen*, † 38, Vivild, garver *Pedersen*, † 57, Allingaabro, partikulier *N. Krogh*, Vejlby, og konsulent *J. Nyholm*, som flyttede til Auning.

Indre missions historiker i Vivild er manufakturhdlr. *N. N. Elgaard*, Vivild († 1938), som i en smuk lille bog: »Minder fra en svunden tid, fra troslivet i Vivild og omegn«, samlet af missionær M. Klink, har givet interessante skildringer af troslivets historie og ledende skikkelser her. Bogen udkom 1938, og i forordet skildrer pastor Im. Bang *N. N. Elgaard* som en gammel Guds mand, en trofast arbejder i vingaarden, han elskede Guds folk og Guds rige med en stadigt brændende kærlighed. Med sin bog vilde han sige: »Lad os vandre i Jesu fodspor, saa vi naar maalet ...« Ved hans 75 aars fødselsdag 1936 blev der skrevet en del om ham i den lokale presse. Han var som ung karetmager, men blev manufakturhandler, og forretningen blev drevet videre af hans søn, *Emanuel Elgaard*. Fra 1892 var *N. N. Elgaard* en trofast arbejder i sdsk., og virksomt medlem af IMs samfund ... en alvorlig mand, der ikke hængte sig i smaating, en nobel karakter. Han vilde gerne se det lyse i tingene, og kaldte sin bog *Solglimt*. Hans hustru, Ane Kirstine Isak (slægten *Isak* stod ogsaa i IM) var hans gode hjælp, og hjemmet var aabent for IMs venner.

Skrædderm. *P. Pedersen* († 1953) havde en god forretning i Vivild, var en levende kristen, tog livligt del i arbejdet, ogsaa i det faglige og det politiske, var konservativ folketingskandidat i Hornslet-kredsen. Han var formand for KFUM og K i mange aar.

Gdjr. *P. Frandsen*, Tøjstrup, var udpræget IM, leder af en god samtalekreds.

Blandt lærerne nævnes: Lærer *P. R. P. Ilsøe* (fader til provst I., Karlby-V.), gift med en datter af IMs leder i Gjesing-N., lærer *Clausen*. Lærer I. var en dygtig lærer, betød meget for de troende, flyttede til Harridslev.

Lærer *Lund*, Allingaabro, var en gammeldags samfundsmand.

Lærer *Sidenius*, Vejlby, en agtet og gudhengiven lærer, øvede en god gerning ved stilfærdige husbesøg og betød i det stille meget i Vejlby sogn.

Menighedsraadets fmd., proprietær *Kr. Højlund*, Allingaabro, var medl. af provstiudvalget, gdjr. *Milius Kattrup*, Lystrup, murermester *Hjorth*, Lystrup, bogtrykker *A. L. Petersen* († 64), Allingaabro, nævnes ogsaa som menighedsarbejdets gode støtter.

Missionshuset i Vivild blev 1955 hovedrestaureret, og ved indvielsesfesten fortalte tømrerm. *S. Hougesen* om husets historie, husets 75 aars

fest fejredes nov. 1962, og her fortalte fmd., kbmd. *Johs. Thomasen* om indvielsen (ved pastor *Axel Busch*, Feldballe).

Lystrup mh. fejrede 50 aars fest 1956, og to præster, der er opvokset her, *J. A. Jørgensen*, Simon Peters k., Kbhvn., og *Im. Mandrup*, Bøvling, talte.

Skolevæsen: Vivild sogn: skoler i Vivild og Lystrup, fungerende som een skole under ledelse af førstelærer *Ole Nielsen*, Vivild (kirkesanger). I Lystrup lærer *Valdemar Jensen*, divisionschef for de grønne spejdere. Ny skole forventes snart opført ved Vivild fælles med Gjesing-Nørager kommune (skoleforbund).

Vejlby sogn: Privat realskole bestod, indtil ny kommuneskole med realoverbygning opførtes 1959. Dens leder *Halvor Christiansen* er nu skoleinspektør for kommuneskolen. Førstelærer *Kr. Erik Højberg* er kirkesanger og fmd. for KFUM i Allingaabro.

1921 oplyses: Kkg. 20—25% i begge sogne, 3 mh., højskolens sal bruges som fh., store IM smf., et dejligt sted at være præst for en mand, der vil stille sig klart; stort ungdomsarbejde. — 1927: Kkg. 17—20%, 3 store IM smf., KFUM (36 og 45) og K (61 og 56), store KS-kredse. — 1935: Kkg. 15%, store arbejdende IM smf., meget ungdomsarbejde, store KS, DdU. — 1943: Kkg. 15 og 13%, 3 store IM smf., YM-kredse, meget arbejde i gang, KS, DdU. — 1951: Kkg. 10 og 8%, gode forhold, stor offervilje, 3 IM smf., 4 sdsk., 2 KFUM og K, valgmgh. — 1959: Kkg. 12 og 10%, gode, stor offervilje, forgrenet mødevirksomhed, store IM smf., 4 sdsk., 2 KFUM og K, YM-kredse, gr. ungdomsskole (65 elever, forstander G. Skov), DdU. Der læses med konfirmander i Allingaabro. 1963: Kkg. 10%, krævende pastorat, gode forhold, stor offervilje, megen mødevirksomhed, store, arbejdende IM smf., 3 mh., 2 KFUM og K, 4 sdsk., 4 børnekr. (YM), spejdere, YM-kredse, valgmgh., DdU, gr. ungdomsskole (62).

Folketal. 1850: 827 og 406; 1901: 1007 og 860; 1921: 1229 og 1222; 1960: 1229 og 1537.

Altergæster: 1919: Ialt 2110; 1927: 1046 og 1090; 1934: 770 og 992; 1944: 975 og 725; 1957: 902 og 928; 1963: 1000 og 1000.

Menighedsraad: 1922: 8 IM, 6 gr., 1934: 9 IM, 5 gr., 1945: 8 IM, 4 gr., 1 soc., 1 u p., 1957: 9 IM, 4 soc., 1 u. p., valg i Vivild. 1961: 8 IM., 3 soc., 3 kirk., valg i Vi-

Vivild kirke, sydligt i sognet, sydligt i byen, er anselig. Skib og kor er romanske af smukt tilhugne kvadre paa skraasokkel. Begge døre og 3 vinduer mod nord (og eet mod øst) er bevaret, kun norddøren er ikke tilmuret. Overhvælvet. Det smukke, hvidkalkede taarn, med pyramidetag er gotisk, vaabenhus mod nord med kamgavl, stort, af munkesten, forhøjet med en etage. Blytag. Kirken hovedrestaur. 1952-53. Der fremdroges kalkmalerier, som overhvidtedes. Helgengrav i det murede granit-alterbord. Rokoko-altertavle fra c. 1700 med nadvermaleri i hovedfeltet, (indtil 1953 var dette oprindelige maleri aflost af en kopi af Carl Bloch: Gethsemane). Stager fra 1588, romansk granitfont med løvefigurer og bladværk. Daabsfad fra c. 1500. Barok-prædikestol med lydhimmel fra 1662. De øverste stolestader har adelsvaaben, de øvrige stole ny. Sengotisk krucifix i skibet. Kirkeskib i taarnrummet. 3 store malmlysekroner fra 1924. Stort epitafium i skibet, mindetavle med portrætrelief, gravsten med relieffer, gravkælder under koret. 200 sd. Orgel. Ny kirkeklokke 1964.

Mack. D. 276 f.

Vejlby kirke, nordligt i den sammenbyggede by, Vejlby-Allingaabro, bestaar nu af stort skib med apsis, sideskib med sakristi, vaabenhus mod nord, og taarn ved sideskibets vestende. Den gamle, middelalderlige kirke ændredes fuldstændigt ved den store udvidelse 1922-23, indviet 16. dec. 23 (arkit. H. Paludan), idet den stilledes helt i skygge af det store ny hovedskib, saa det oprindelige skib blev sideskib. Den gl. kirke var lille, romansk, af granitkvadre paa skraasokkel. Prægtige billedprydede granitportaler (ved mesteren Horder), især sydportalen (nu ved hovedskibets vestgavl) med syndefaldet, bebudelsen, jomfru Maria med barnet, de hl. 3 konger osv. Den gl. korbue med profilerede kragsten er ogsaa bevaret. Overhvælvet. Senere tilføjedes taarnet med pyramidetag samt vaabenhus mod nord. Kalkmalerier fra c. 1250 i den gl. kirkes korbue og hvælvinger (Dommedag, Sct. Morten og tiggeren, rest. 1884 og 1923). 1922-23 blev det gl. skibs sydmur gennembrudt, korbuen tilmuredes, det gl. kor blev sakristi og forbandtes med en lille udbygning med det ny skibs korfag. Kirken fik hovedindgang mod vest, det ny skib er overhvælvet, har kalkmalerier af Elof Risebye (Fadervor). Ombygningen kostede 105.000 kr., hvoraf staten ydede 80.000 kr. Senbarok altertavle fra c. 1700, i midtfeldtet et krucifix, kalk fra 1671, store malmstager fra c. 1600. Romansk granitfont med bladranke. Senbarok prædikestol med himmel fra c. 1700. Gravsten. Ny kirkeklokke 1964. 300 sd. Orgel paa vestpulpituret.

Mackepr. JG. 172 f., 198 f., 209, Magn. Petersen: Kalkmal., s. 20, Mackepr.: D. 299, Uldall: Kirkekl. s. 133.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 144 rug, 86 byg, 93 havre. b) 8 rug, 3 byg, 3 havre, 80 rdl. c) 21 lpd. ost, 35 lpd. brød, 51 sn. æg. d) 250 rdl. e) 62 td. ld., 7 td. hartk., 18 td. ld. eng. God teglt. prgd., for sig selv, gl., smuk udsigt. 1870: Regul.: 2560 kr., netto: 4505 kr. — 1913: 1. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1942.

16. 12. marts 1841—12. aug. 53 (sp. Ørre-S. 29. sept. 24): **Niels Rasmus Baggesen,** f. 22. apr. 93 Oure. F. Sp. i Oure-V. Frederik Bo B., † 35, og Johanne Margrethe Bruun. Stud. priv. 14, c. juli 23 (h), † 12. aug. 53. — G. 16. okt. 25 Vilhelmine Nicoline Bjerring, f. 07, † 9. maj 76. F.: ORprokurator Niels Christian B. og Andrine Pauline Kjeldskov. — Broder: Oure-V. — Om B., se ovf.

17. 27. okt. 1853—24. nov. 90 (sp. Tømmerby-L. 20. febr. 42): **Niels Gottlob,** f. 19. nov. 10 Ærøskøbing. F.: Skipper Christopher Elias G. og Else Cathrine Birkholm. Stud. Odense 29, lærer Fredericia lærde skole, c. jan. 36 (l), hjpr. Tikøb -H.-H. 13. juni 37, afsk. 24. nov. 90, r. af dbg. 90, † 17. aug. 03. — G. 16. juli 42 Augusta Vilhelmine Petersen, f. 21. juni 17 Fredensborg, † 17. dec. 90. F.: Prokurator, landskabskobberstikker Søren Henrik P. og Ane Hedvig Petersen.

I en skildring af pastor G. hedder det, at ordene 1. Tim. 3, 8 (Menighedstjenere bør være ærbare, ikke tvetungede) passede paa G. Han var ærbar og reel, uhyre pligtopfyldende, venlig og imødekommende, men ogsaa bestemt og korrekt, et ordensmenneske i alle ting. Han forkyndte Guds ord, som det stod skrevet og var sandheden tro i kærlighed, selvom han maaske til tider bragte ordet i en lidt for tør form. Der var megen aandelig død, da han kom hertil, men han begyndte en pionergerning og beredte jordbunden, søgte at komme paa talefod med beboerne, hvilket ikke altid var let; vantro og ogsaa overtro kendemærkede befolkningen den gang. G. holdt ugentlige bibellæsninger i alle sognets skoler, og hørelysten blev vakt lidt efter lidt. Hans hjemliv førtes i det stille, kun faa hørte til præstegaardens omgangskreds. Fattige blev hjulpet; ved juletid slagtedes 2 grise i prgd., den ene blev parteret og uddelt til smaakaarsfolk, og præstens karl kørte ofte (gratis) tørv og brænde hjem til folk, der ikke havde køretøj. G. »tjente vel i menigheden« (Elgaard); han stillede sig midt i de vaktes kreds, førte mange alvorlige samtaler, og han indkaldte kolportører og missionærer, især satte han *Anders Stubkjær* og *Sigvardus Høyer* højt (se ovf.).

En gammel mand fortæller flere træk om pastor G.: G. gik flittigt paa besøg i det store pastorat, men han var noget pedantisk og uhyre forsigtig, navnlig var han bange for at blive forkølet. Han gik aldrig direkte ind i stuen om vinteren. Først opholdt han sig en tid i forstuen, saa en tid i storstuen, og kom saa til sidst ind i soveværelset, som var den eneste opvarmede stue (eller køkkenet), og naar han skulde gaa

igen, foregik det efter samme recept, men i omvendt orden, fra den varme stue ind i den mindre varme storstue, hvor han tog halstørklædet paa, og saa ud i forstuen, hvor han tog overfrakken paa. Det tilføjes: »G. var en mand med virkelig gudsfrygt. Fru G. tilvirkede mange smukke ting, som blev uddelt til fattige til jul. Vi holdt meget af vor præst ...«

18. 26. febr. 1891—31. marts 1909 (sp. Aulum-H. 4. juni 85): **Carl Ludvig Martin Scheel,** f. 16. aug. 45 Kbhvn. F.: Apoteker, senere proprietær Herman Emil S. og Karen Marie Ytting. Exam. jur. 64, stud. priv. 69, c. theol. 79^2 (h_1). Kkp. Hammer-Lundby 17. nov. 79, sp. Bølling-S. 24. juni 82, † 31. marts 09 paa Aarhus sindssygeanstalt. — G.[1] 14. okt. 81 Ida Marie Elisabeth Louise Hansen, f. 23. juli 57 Vejen, † 1. apr. 84. F.: Sp. i Hammer-Lundby, † 92, se der. — G.[2] 20. okt. 85 Mathilde Jensen, f. 22. marts 60 Nykøbing F., † 8. juni 57. F.: Urmager Peter Adam J. og Vilhelmine Amalie Rheinländer. — 1. hustrus broder: Nordby, Samsø, farbroder: Hatting.

Naar vækkelsens historie i Vivild-V. skal skrives, maa pastor S. ikke glemmes. Han var et af de redskaber, der beredte vej for den. Han virkede faktisk kun i sine sogne, og her var han en tro og oprigtig tjener, som øvede en solid gerning til opvækkelse og frelse. Store vækkelser gik hen over pastoratet i hans tid. Hans vidnesbyrd var jævnt, tilforladeligt, og man mærkede, at det var sandhed for ham. Han havde en god sangstemme, og hans smukke messe gjorde gudstjenesten meget højtidsfuld. Han var trofast i venskab og ganske uden persons anseelse eller menneskefrygt. Man vidste altid, hvor man havde ham (Elgaard). I en nekrolog hedder det: Naar man kom i kirke her, nød man pastor S.s messe i fulde drag. Hans prædiken var præget af, at han ikke var de store ords mand; det var ikke rigdom paa nye tanker, der opfyldte den, men hans vidnesbyrd var vederhæftigt.« Han førte en god samtale, ofte med behændige replikker, og havde kun eet ønske: at være en tro husholder. En konfirmand (Petra Jensen) har sendt en lang skildring af ham: »Jeg glemmer aldrig den alvor, hvormed han søgte at levendegøre Guds ord for os, og han glædede sig, naar han mærkede, at vi tilegnede os det. Han kunde ogsaa være streng. Vi skulde kunne vores salmevers og skriftsteder. Han deltog trofast i missionsmøderne, og vi holdt meget af ham ...« Hans sidste aar blev meget tragiske; han maatte gennemgaa mange trængsler. Først mistede han omtrent hørelsen, saa det blev ham meget vanskeligt at føre en samtale eller læse med sine kære konfirmander. Saa maatte han efter svære lidelser og et langt hospitalsophold lade sin ene fod bortamputere. Saa kom den tunge dag, da præstefamilien maatte sende deres eneste søn, Johannes, som de havde haft saa megen glæde af, paa sindssygehospital; det var midt under en vækkelse, og sønnen vendte sig i sin sindssygdom imod sine forældre. I de dage var præstefamilien omgivet af megen bøn. Endelig kom det sværeste: Pastor S. blev ramt af en hjernelammelse, mistede først sin hukommelse og senere sin forstand, og saa han maatte sendes paa sindssygeanstalt, hvor han døde. Paa det smukke minde menigheden rejste over ham, staar med rette: »Os bør det at indgaa i Guds rige ved mange trængsler.« Hans livsgerning var ikke uden frugt de steder han havde virket ... (En lille julegave, 1909, s. 59, N. Elgaard, s. 50 f., HF. II, 422).

Pastor *Ohrt* fortæller: Scheels var altid glade og fornøjede. De kom kørende i en gammel koupé, som havde tilhørt grevinde Danner. Især mindes jeg fru Scheels glade klukken.

Hjælpepræst hos pastor Scheel:

1904-09: *G. J. Fønss-Jørgensen,* se Tullebølle.

19. 4. aug. 1909—10. juni 21 (kst. sp. Farum-V. 07): **Imm. Bang,** fl. t. Haslev-F., se der.

20. 27. okt. 1921—29. aug. 41 (sp. Tandslet 14): **Magnus Theodor Mahler,** f. 13. nov. 73 Højst. F.: Kbmd. og kroejer Mads Nielsen M. og Anna Bothilde Toft. Stud. Wandsbeck 95, c. Kiel 01, huslærer, hjpr. Nustrup 02, kapellan Ullerup 03, rkp. Vor Frue k., Haderslev 07, afsk. 29. aug. 41, † 3. juni 51. — G. 24. sept. 07 Benedicte Ullinca Ferdinande Marie Suadicani, f. 9. apr. 84 Slesvig by. F.: Gehejmeraad, kredslæge Edvard S. og Sophie Dorothea Charlotte von Rosen.

BM Det gamle budskab i Nordslesvig til 21, Red. IMs børneblad i Nordslesvig t. 21, Kredsfmd. KFUM og K 23, BM Rønde artiumskursus.

Pastor Mahler havde i Sønderjylland sluttet sig til Det gamle budskabs IM (se Tandslet) og var helt præget af sin rod i Sønderjylland og sønderjysk fromhed, alvorlig, noget tung, en vækkerrøst af Guds naade, altid paa farten rundt om i Jylland for at forkynde. Hans røst var vældig, og den lange pegefinger blev løftet og rystet mange gange, naar han indprentede sine tilhørere ordet om Jesu død og blod, der har saa stærk en tone at det opvækker ... Hans røst blev maaske svagere med aarene, men den stærke tone var usvækket, og han forsømte nødigt nogen lejlighed til at forkynde og vidne, om det saa var paa en restauration eller i en jernbanekupé. Han havde som ung oplevet sin Damaskus-time, og hans prædiken var klart om synd og naade, himlen eller helvede. Han ruskede op, bogstavelig talt. Mange blev vrede, men han var uforfærdet. Naar han prædikede mærkede man, at han havde været inde for Guds ansigt i lønkammeret. — Selvom han rejste meget, forsømte han ikke sine sogne; alle de steder, hvor han virkede, satte han spor, og der var jævnligt vækkelser. En stor hjælp havde han i sin elskelige og blide hustru. Han stod Brødremenigheden meget nær, og efter sin afsked tog han bopæl paa Frederiksberg, men han kunde ikke holde otium. Han rejste for Brødremenigheden og indsamlede store kollekter dertil, godt 10.000 kr. om aaret; han var i sandhed missionens ven. Men det var ikke det vigtigste for ham at samle penge ind. Ved hans begravelse blev det fremhævet, at han var en ildsjæl, og undertiden stod der gnister omkring ham. Et ord han ofte nævnte var: »Jeg er en fattig synder; det er alt! Men Jesus Kristus er mit eet og alt!« Han brændte af iver efter, at andre kunde faa det paa samme maade. (J. Nicolaisen i Kr. dbl. 8. juni 1951, og Brødremgh. missionsbl. 1951, s. 49).

Jens Mikkelsen, sp. Grøndals k., Kbhvn., skriver: »Det var svært at komme efter den

myndige, værdige og patriarkalske pastor Bang. Men det varede ikke længe, før menigheden forstod, at man igen havde en betydelig prædikant. Kirkerne fyldtes fortsat til sidste plads, og ofte stod folk langt ud i vaabenhuset. Mahler var en redelig og omhyggelig teolog, hans prædikener var velforberedte, og hans fantasi var sprudlende.

Undertiden kunde det hænde, at han midt under prædikenen henvendte sig til navngivne personer i menigheden, som han kom i tanker om, at han havde et særligt budskab til. Det kunde nok gippe i een, naar det pludselig lød fra prædikestolen med en mægtig røst, der alle dage vedblev at bryde i det plattyske: »Du sover, Christen«. Saa havde Christen udsovet. Eller: »Du Rasmus dernede, som har saa travlt med at faa tjørnen ud af din finger. Det var bedre, du havde travlt med at faa tjørnen ud af dit hjerte«. Den gamle kone glemte nok heller aldrig præstens inklinerende ord: »Jeg og min gamle veninde Kirsten dernede, vi skal danse, naar vi kommer i himlen«!

Det er forstaaeligt, at den slags overraskelser kunne slaa saar, men man tilgav, for ingen — heller ingen af dem, der tiltaltes, var i tvivl om, at denne særprægede præst brændte for deres sjæles frelse. Midt i disse sprælske replikker hamredes et skriftord ind, saa tilhørerne aldrig glemte det.

Mahler skal have fortalt, at han paa sin brullupsdag sagde til sin unge brud, at hun kun var gift med ham til venstre haand. Til højre haand var han gift med sin præstegerning. Om det er sandt eller ikke, saa handlede han efter det, og det var ikke ofte han undte sig ro til hjemliv. Han rejste vel lidt for ofte ud paa prædiketure, men det er undskyldeligt, for der havde han som forgængeren sin særlige naadegave.

Jeg ved ikke, om pastor Mahler var en lykkelig præst — han kunne virke meget mismodig, ja, undertiden uendelig tung —, men jeg ved, at mange, der en periode fik lov at sidde under hans prædikestol, lærte noget om, hvad det vil sige at være lykkelige kristne. Hans navn nævnes rundt om i Danmark, men især i disse sogne med respekt og ærbødighed. Mange siger Gud tak, for hvad de fik gennem Mahlers prædikener.

Var det vanskeligt at være Bangs efterfølger, saa var det saa vist ikke lettere at være Mahlers.«

En søn, læge *Ernst Mahler*, skriver: »Hvis det er rigtigt, at en præstegaards atmosfære eller aandelige klima ikke alene bestemmes af den mandlige gejstlige del, men ogsaa af den kvinde, præsten har valgt at dele livet med, gælder dette i særlig grad for Vivild præstegaard i fars tid. Fra de yngste præsteaar i Sønderjylland og til sin død havde far ved sin side en lysende intelligent kvinde, dybt forankret i kristendommen, men aldrig fastlaaset og hyppigt tvivlende, men alligevel altid ivrig efter at forstaa fars vel nok noget mørke, pietistiske livssyn, selv om dette var hendes natur fremmed, udglattende og forsonende, naar far havde skabt sig vanskeligheder, sine fem børns straalende og helt uvurderlige kammerat. Udgaaet fra en ældgammel lægefamilie i Schleswig by præget af høj kultur havde hun særlige forudsætninger for at forstaa fars rod i det sønderjyske grænseland og dettes indflydelse paa hans kirke- og kristendomssyn. Utænkelig at foretille sig fars i mange retninger rige præstegerning uden mor ved sin side.

Far var en meget ivrig og flittig præst og utvivlsomt en stor taler, men i traad med Indre mission paa Djursland satte han vel ret snævre grænser for aandens virke og kunne virke intolerant. Heroverfor stod mors næsten legendariske tolerance — altid parat til at sætte sig ind i anderledes tænkende paa alle omraader. Sammen kom de alligevel til at virke som en helhed, der kun lader sig anskue, naar de to halvdele er samlet.

Fars udstrakte sjælesørgervirksomhed bl. syge, gamle og aandeligt usikre fandt en forbilledlig støtte i mor, der aldrig veg tilbage for at forsøge at løse de opgaver, der blev lagt hen til hende, saaledes blev hun bl. meget andet gennem alle aarene en forbilledlig og elsket leder af kvindekredsene, og den dag i dag trods hendes snart 81 aar fører hun en omfattende korrespondance med mennesker, hun kom i kontakt med som præstekone.

Utallige er de præster jeg i aarenes løb har hørte betegne mor som den ideale præstekone.«

21. 7. jan. 1942—3. apr. 54 (sp. Oksenvad 1. dec. 30): **Christian Frederik Vriborg,** f. 4. okt. 97 Vamdrup. F.: Møller Christian Nielsen V. og Mariane Bjerg Hansen. Stud. Kolding 16, c. 22^2 (l), sp. Vesterbølle 8. marts 23, † 3. apr. 54. — G. 24. juni 23 Anna Kirstine Jakobsen, f. 24. sept. 95 Søllested. F.: Gdjr. Hans Peter J. og Cathrine Jørgensen.

Kredsfmd. IMs børnegudstj. 36—42, Kirk. forbund 38—42, Herredsrepr. kirkesagens venner 33—42 og 43.

Pastor *Vriborg* var opvokset i Vamdrup og i Kolding-egnens IM og kom som Mahler hertil fra Sønderjylland. Fra de steder, hvor han var præst lyder det samstemmende, at han var en alvorlig og nidkær præst. *Niels Markersen*, Vesterbølle, skriver: »Det var en meget ung sognepræst vi fik med pastor V., kun 25 aar, men han vandt vor tillid, hans prædiken var vel tilrettelagt, klar og alvorlig, tit med præg af hans egen personlige kamp. Han forstod, at han selv havde brug for evangeliet og derfor maatte han med troværdighed bringe det videre. Han fandt hurtigt sin plads i menighedsarbejdet, deltog deri trofast og med glæde. Ogsaa privat vandt han mange venner. Han kunde til tider virke lidt særpræget, men lærte man hans oprigtige og redelige sindelag at kende, forstod man, at han alle vegne ønskede at være et sendebud for Kristus, og man kom til at holde af ham ...«

Fra Oksenvad skriver *Wilh. Hellesøe:* »Pastor V. var en alvorlig og levende kristen, der gravede dybt i Guds ord. Med stor alvor forkyndte han det gamle budskab, ikke blot i kirken, men i smaa og store samfund. I Samfund med den enkelte fortabte han sig ikke gerne i udenomssnak, men vilde helst med det samme tale om frelsen i Kristus. Han elskede sang og musik, fik et kirkekor dannet, som bragte musik og sangglæde ogsaa til andre sogne, og arbejdet bl. børnene var hans store glæde.« — Fra Vivild

skrives, at V. »i sin gerning var den stille, ydmyge mand, som i det skjulte kæmpede mangen haard kamp for sit arbejde og sin menighed. Han syntes selv, at han var den uduelige tjener, og dog havde han en sjælden evne til i sine prædikener netop at finde ind i det dybe, uudgrundelige menneskehjerte. Ogsaa praktisk fik han en del at gøre, da den ny præstegaard blev bygget 1942. Vivild kirkes restauration optog ham ogsaa meget. Han var meget musikalsk, spillede selv orgel og klaver og fik arrangeret udmærkede kirkekoncerter. For Kbh.s kirkesag gjorde han et stort arbejde, og ved nyordningen af skolevæsenet gjorde han som skolekommissionens fmd. et energisk arbejde for de bedst mulige kaar for skolen.« — Han døde paa Ørsted sygehus, nogen tid efter en svær operation (galdesten), hvortil stødte blodpropper og lungebetændelse. Ved begravelsen mindede hans nære ven, pastor *C. Tolsgaard*, Ørum om, at V.s sidste ord var Halleluja: Han havde ikke det lyse, lette sind, vi syntes somme tider, at han havde et vemodigt livssyn. Men han kendte dog længangen til lovsangen Halleluja! Sjældent har jeg mødt en præst med saa stor omsorg for sin menighed. Han kæmpede og stred for jer her i Vivild. Han havde sine fejl, som han selv sagde: »Jeg duer ikke til tjenesten«. Biskop, dr. *Skat* Hoffmeyer udtalte: »Det ord: »Jeg grunder paa din lov dag og nat« passer paa pastor Vriborg. Jeg mindes vore diskussioner, da han var student og vi ikke altid var enige. Det var hans lyst at gaa i dybden, at grunde paa Guds lov. Jeg mindes ham fra indvielsen af Vivild kirke, glad, fuld af humør og tak. Han var tung i sind, ægte redelig, en af den slags menneskeskikkelser, vi ikke kan undvære i vor folkekirke . . .« Pastor V. blev begravet paa Solbjerg Kg. (Frederiksberg).

22. 14. aug. 1954—24. apr. 63 (sp. Jelstrup-M. 11. juli 47): **Ove Bisgaard,** fl. t. sp. Sct. Michaelis k., Fredericia, se der.

23. 31. juli 1963 (sp. Jegindø 25. juli 50): **Henning Hugger Legarth,** f. 15. dec. 12 Helsingør. F.: Kbmd. Johannes L. og Gerda Marie Eriksen. Stud. Helsingør 31, ved landbrug 36—44, c. 47[1] (1-98). Hjpr. Ørum-G. 27. juni 47. — G. 5. juni 48 Birthe Marie Vester Petersen, f. 4. sept. 21 Eriksminde, Feldballe. F.: Proprietær Peter P. og Ingeborg Vester.

Fmd. Thylands kredsbd. af DMS til 63.
Udg. konfirmandbogen „Kom og se", 2. opl. 61.

Litt.: N. Elgaard: Solglimt fra en svunden tid, 1939, Hj. og tr. XII, 31 f., Khst. saml. 6. r. II, 227, Jy. saml. 5 r. II, 1936, 299 f., Jørgen Raasted: Kiergaard-Julianelund, en gaards hist. gn. 400 aar, 1945.

NORDDJURSLANDS VALGMENIGHED

(anerkendt 9. juni 1948)

Baggrunden for oprettelsen af denne valgmenighed er omtalt oven for under Vivild-V. — Der opstod et grundtvigsk liv ved siden af det stærke IMs liv i Vivild-V.: *Ludvig Bøgeskovs* møder omkr. 1900, oprettelsen af højskolen 1903, hvor især *J. Ravn* i den første tid, og senere *Broder Nissen* som højskoleforstandere gjorde et stort arbejde, saa at det grundtvigske syn ogsaa kom til at gøre sig gældende; men det var især, da førstelærer *Rasmus Nielsen* blev ungdomsskolens forstander, man begyndte at samle sig mere maalbevidst. Rasmus Nielsen blev landskendt som DdUs landsformand. Ludvig Bøgeskov havde følt sig særligt knyttet til Vivildkredsen, hvor mænd som gdjr. *P. Simonsen* og mejeribestyrer *Hansen* (senere børnehjemsforstander og fmd. for valgmenigheden i Randers) havde været de bærende. Kredsen havde tilknytning til Mellerup valgmgh., og valgmghpræst *Aage Møller* holdt gudstjenester baade i Vivild -V. og i andre sogne paa egnen. I Højskolebladet 1958, s. 165 skrives, at der kunde være noget pietistisk over de første valgmenigheder (den »levende« menighed til forskel for de mange vanekristne), men i Norddjursland var det de af IM beherskede sognemenigheder, der blev de »lukkede menigheder« medens valgmenigheden aabnede for den folkekirkelige menighed. (Det er maaske ikke sikkert, at IM vil godkende dette! red.). »Disse egne har i særlig grad følt sig under tryk af IM, og præster som *Im. Bang* og *Mahler* øvede et stærkt regimente og kirketugt over de vakte«, hedder det i Højskolebl. — I en skrivelse til valgmgh aug. 1951 hedder det, at Bang og Mahler var »store personligheder med IM-vækkelse i den gamle stil, men samtidig sognepaver, der (ogsaa i den gamle stil) paa een gang regerede og satte skel. Endnu sørger man med dygtighed for at besætte de offentlige nøglestillinger og at opretholde saa megen kirketugt, som forholdene tillader, men nu tog altsaa »de regerede og udskældte og udskilte konsekvensen af skellet og gik deres vej.« De dannede valgmenighed. Indkaldte grundtvigske præster havde lejlighedsvis holdt gudstjeneste. Nu valgte de grundtvigske valgmenighedsformen for at faa klare linier, kærnen var kredsen omkring ungdomsskolen og *Rasmus Nielsen*, og uden stor offervilje fra denne kreds havde man ikke kunnet danne valgmenigheden. Det skete under mindre strid og bitterhed, end man kunde have ventet. Lovgivningen borteliminerer mange muligheder for sammenstød, og hver kreds kunde leve sit liv uden front mod hinanden. Det blev som under byforhold med to præster af forskellig retning ved samme kirke. Det førte faktisk til afspænding. Men en menighed kan ikke leve blot paa det negative. Den inderste drivkraft var længslen efter et grundtvigsk menighedsliv i egen sognekirke. Valgmenigheden slog dørene op paa vid gab og alle var velkomne. Højskolebladet skriver, at mange har villet mene, at dannelsen af KS-kredse (med særlige gudstjenester i ny og næ osv.) standsede oprettelsen af valgmenigheder, men sandheden i Norddjurs-

land er, at de mange KS-kredse følte trang til et aandeligt fællesskab, og ud af denne trang groede valgmenigheden. Man ønskede en rigere og stærkere samling, end de enkelte møder og gudstjenester og kredse kunde skabe. Skønt Mellerup højskole ligger nord for Randers fjord, øvede den ogsaa indflydelse i Djursland. Højskolen i Vivild blev et grundtvigsk brændpunkt, og det ikke mindre, efter at den 1932 var omdannet til ungdomsskole. 1918 var der stiftet KS-kredse i Allingaabro, Vivild, Gjesing-N. og Fjellerup. Præsterne *M. H. Ring*, Ørsted, og *Edv. Pedersen*, Grenaa var flittige til at besøge disse kredse, indtil *Aage Møller* blev den hyppigste taler her.

Der stod c. 300 familier bag opfordringen til den unge cand. polit. *Jon Iuul*, som netop var oppe til teologisk embedseksamen, om at blive valgmenighedens første præst. Han var en af de faa grundtvigske i teologisk oratorium, og den eneste valgmenighedspræst fra denne kreds. Han fik nu sit arbejde blandt 3. slægtled af grundtvigske i Norddjursland. Han blev her i 7 aar. Pastor *P. M. Thomsen* virkede her i 2 aar og afløstes af pastor *H. Kryger Olsen* 1957-62. Fra 1963 gudstj. een gang hver helligdag skiftevis i Vivild og Vejlby.

Pastor *E. Balling* har været menighedens præst siden 1963.

Ungdomsskolen har haft nogle urolige aar. Den lededes i en aarrække af forstander *Gunnar Skov* (71 elever). I december 1959 meddeltes i dagspressen, at ungdomsskolen i Vivild har faaet ny forstander. »Forstander *Gunnar Skov* har meddelt bestyrelsen, at han ikke føler, at hans evner slaar til ved ledelsen af en skole i dag. Han er rejst bort, og bestyrelsen har meddelt, at den tager en del af ansvaret herfor, fordi den har givet en mand et arbejde, han ikke kunde bestride. Indtil videre er *fru Skov* konstitueret i stillingen som forstander.«

Derefter blev lærer *Valdemar Larsen*, Skanderup friskole, skolens leder, men i et flg. aarsskrift kunde man læse, at skolens bestyrelse havde opsagt forstanderparret *Alice* og *Valdemar Larsen*.

Dette medførte visse protester, bl. a. i »Højskolebl.« fra forstander *Vagn Raahede*, Salling ungdomsskole, Jebjerg.

Skolens formand, direktør *J. Nyholm*, Aunsvig skrev, at der i opsigelsen ikke laa nogen kritik af forstanderparret og deres arbejde. Men trods god vilje fra begge sider var det ikke lykkedes at finde den rette form for samarbejde.

Forstander *Harald Sørensen* leder nu skolen (c. 60 elever).

Ungdomsskolen er f. t. under udvidelse og modernisering (ved indsamling bl. skolens venner).

Valgmenighedens formænd har været:

Forstander *Rasmus Nielsen*.

Uddeler *Chr. Rasmussen*, Fjellerup.

Konsulent *N. Engvang Hansen*, Allingaabro.

Medlemstallet er c. 375 familier.

Sognekirkerne i Vivild, Vejlby, Gjesing, Nørager og Fjellerup benyttes, med Vivild som hovedkirke (indtil 1963).

Valgmenighedspræster

1. 9. juni 1948—25. marts 55 (Kordegn Gentofte 41): **J. A. Iuul,** fl. t. rkp. Asminderød-G., se der (nu Hillerød-NH).

2. 2. juni 1955—27. aug. 57 (sp. Rønnebæk-O. 1. maj 45): **P. M. Thomsen,** fl. t. Rønninge-R., se her II, s. 649.

3. 4. okt. 1957—3. jan. 63 (sp. Haslund-Ø. 30. aug. 54—12. okt. 56, lærer Snoghøj gymnastikhøjskole): **Hans Kryger Olsen,** f. 18. febr. 19 Buerup. F.: Kbmd. Kristian Peter O. og Kirsten Barbara Jensen. Stud. Viborg 37, c. 44^2 (1-92), hjpr. Vejgaard 3. juni 44, sp. Hassing-V. 31. maj 45, sp. Kollerup-H. 31. juli 51, kst. sp. Tunø 57. — G. 22. apr. 43 Anna Kirstine Willemoes Nielsen, f. 17. dec. 21 Giver. F.: Gdjr. Søren N. og Hansine Johanne Willemoes.

Udg. overs. 58: Trevor Huddleston: Himlen bliver mørkere.

Forflyttet til rkp. Maria k., Kbhvn. 3. jan. 1963.

4. 12. juni 1963 (Hjpr. Vordingborg 23. maj 62): **Erik Balling,** f. 12. juli 34 Hobro. F.: Bankdir. Hans Laurits Leth B. og Karen Truelsen. Stud. Randers 53, c. 62^1 (1-79). — G. 17. maj 62 Birgit Rasmussen, f. 19. febr. 36 Brørup. F.: Mejerikonsulent Niels R. og Astrid Marie Olsen.

Litt.: Norddjurslands valgmenighed 1848—1958, 1958, Højskolebl., 1958, s. 165.

GJESING-NØRAGER

Gjesing sogn, 4101 ha, er langstrakt fra øst til vest, uregelmæssigt formet, mod sydvest et ret højt, delvis skovklædt bakkedrag (Hvidbakke 64 m) mere fladt mod øst. Heder, moser, smaasøer og de store Løvenholm skove. Jorderne er sandede, bedst omkr. Gjesing. Byerne Nr. og Sdr. G. med mh., fh., privat plejehjem, sportsplads.

Hg. *Løvenholm*, en af Jyllands anselige renæssanceborge, omgivet af voldgrave, park, skov, enge, hørte før ref. under Essenbæk kloster. *Daniel Rantzau* oprettede 1674 grevskabet Løvenholm. Kongen inddrog grevskabet 1700, men det blev genoprettet 1732, bestaaende af 4 hovedgaarde. Det overdroges grev *Fr. Danneskiold-Samsøe*. Senere ejedes det af slægten *Fønss*, store dele blev frasolgt, og 1811 overtoges det af et konsortium. Der var skiftende ejere, 1919-29 ejedes L. af grev *Werner Schimmelmann*, der var kirkeligt interesseret og talte ved missionsmøder. 1929 solgtes godset ved tvangsauktion til textilfabrikant, senere hofjægermester *Vald. Utthenthal*, der 1947 oprettede *Løvenholm-fonden*, hvis formaal var at oprette og drive en jysk kostskole i lighed med Sorø og Herlufsholm. Der var dog ikke midler nok til at gennemføre denne plan, og 1961 besluttede man at opføre et kollegium med plads til 60 elever i Grenaa for fondets midler. Den smukke plan om at oprette en herregaardskostskole i Jylland blev opgivet. (Sogneraadet klagede forgæves til ombudsmanden over undervisningsministeriets behandling af gave-fundatsen). Senere har der været lejrskole her. Hovedbygningen ligger paa en firkantet holm, højt hævet over voldgraven, den flerfløjede 2 etages bygning med de runde hjørnetaarne, er en af egnens smukkeste bygninger. Tilkørslen sker nord fra over en dæmning og en bro, gennem en smuk lindeallé. Sandstensobelisk med portrætrelief af Vald. Utthenthal. Selv hviler han i et mausoleum i den romantiske parks sydlige udkant (den lille tepavillon). Om U. fortælles mange historier. Som kirkeejer uhyre paaholdende (mange skrivelser om bagateller), men til gengæld skænkede han G. kirke et dejligt pibeorgel. Han døde 1951. — Løvenholm birk oprettedes 1637, den sidste birkedommer døde 1806 (Jy. saml.

5. r. II, 1936, 298, D større gaarde, I, 367 f., Hist. tidsskr. 10. r., III, 59 f., 193 f., Jy. saml. 5. r. I, 393 f., Berl. tid. 21. nov. 54, Berl. aftenav. 12. marts 59).

Skovene hører til Jyllands skønneste (Professor *A. Howard Grøn* opgav sit professorat 1954 for at blive skovrider i denne dejlige egn og administrator af Løvenholm gods; han er tillige medlem af direktionen for Gl. Estrup herregaardsmusæum. Fratraadt 1965, nu: Skovrider Due.

Hg. Sorvad udstykkedes 1921 i 17 parceller. Nu kun 37 ha tilbage. Flere oldtidsminder: en runddysse, 4 langdysser, 2 høje, 15 høje sløjfet.

Nørager sogn, 3274 ha, naar ud til Kattegat mod nord, bakket mod nord, mere fladt mod vest, mod syd igen bakker bag en hedesandstrækning, Dopperne. Lyngbevoksede skovmoser. I Fuglsø mose er gravet mange tørv. Overv. sandmuldet jord. En del plantage. Byerne N. med centralskole 1965, mh. fra 1892, genforeningssten, Tustrup, Rygaarde strand. Flere større gaarde. Det anselige Skovgaards voldsted. (70 gange 43 m).

Oldtidsminder: en runddysse, 3 langdysser, stor jættestue, 16 høje. Pastoratet er udstrakt, sociale modsætninger, mange husmænd, arbejdere og smaabrug, men ogsaa en del større gaarde.

Af den ældre præstehistorie

Den første lutherske sp. skal have været hr. *Jacob*. De flg. sp. var *Søren Lauritsen* i 18 aar († 1582), *Jens Dolmer* i 21 aar, *Niels Hansen* († c. 1636) i 33 aar. Provst *Søren Hansen Ølgod* (1636-94) mindes ved et epitafium, han blev vist gift med fmd. dt. *Matthias Rasmussen Byssing* af V. Frelsers k., Kbh., døde 1698. 1698—1732: *Andreas Kragballe*, 1732-75: *Andreas Bang*, 1775-99: *Johan C. Mørch*. Om *Peter Brahm* (1799—1818) hedder det, at han var en »retsindig og almenagtet sjælesørger, men en elsker af alskens snurrepiberier, ligesom han selv forfærdigede mange nette og curiøse ting til pynt og nytte« (W. I, 443). — *Hans Chr. Lyngbye* (1819-27) flyttede til Søborg-G., han var en stor botaniker; som ganske ung vakte hans botaniske viden opmærksomhed, og som huslærer paa Hofmansgave paa Fyn begyndte han sine højt anerkendte alge-studier. Han fik universitetets guldmedaille 1817 for en afhandling om alger, foretog studierejse til Færøerne og Grønland med kgl. understøttelse, 1818 Det kgl. videnskabernes sølvmedaille, og 1819 udsendte han sit hovedværk: »Tentamen Hydrophytologiae Danicae.« Hans økonomiske kaar var trange, han blev sp. her, og der blev ikke tid til videregaaende studier. Hans velyndere støttede ham, han blev 1826 medl. af Videnskabernes selskab. Paa kunstfærdigt latin har han beskrevet danske algeslægter, og endog hans skarpe kritiker, den svenske naturforsker C. A. Agardh, hædrede ham med at kalde en art af alger: Lyngbyae. Provst Emil Steenvinkel har i »Kirkeminder og præsteliv«, 1925, s. 49 givet en skildring af ham. Kirkehistorisk har han særlig interesse derved, at han er identisk med Søren Kierkegaards ven, H. C. Lyngbye. Kierkegaard boede en tid hos ham i Søborg prgd. Lyngbye havde egr. til embedseksamen, men han fortsatte ikke sine teologiske studier. Han var præget af oplysningstiden. — 1827-37: *L. P. Buhl*, fl. t. Karlby-V., se der, 1837-47: *H. A. Laurent*, fl. t. Borup, se der. Han omtales som »en herlig og begavet mand« (W. I, 199).

Tiden efter 1847

Der var ikke meget liv her omkr. 1850. Herregaarden prægede. Pastor *C. A. Winther* (1847-55) og hans hustru (af slægten Glahn), var stilfærdige, fine mennesker, han var »temmelig ordknap, men kærlig og mild.«

Provst *H. C. E. Koch* (1855-61) flyttede til Gerrild-H., en dygtig provst, der stod positivt over for det frembrydende liv. Føreren i den begyndende vækkelse var lærer *Clausen*, Gjesing (virkede her til 1884), en høj statelig mand, med rige evner, med klar røst. Han holdt bibellæsninger eller forsamlinger i sin skole, og der kom mange (flere end i kirken!). Der blev ogsaa modstand; navnet »de hellige« blev ikke blot brugt som hædersnavn, men ogsaa som smædenavn. *N. N. Elgaard* (se Vivild) gik i skole hos ham. Han fortæller, at læreren blev haanet, fordi han engang havde sagt, at »den, som Gud giver penge, giver han det ringeste, men den som Gud giver Helligaanden, giver han det bedste.« Det forargede drengen, at folk sagde, at læreren foretrak penge, han fandt folk dumme, han vidste, at det var alvor for læreren. Den første, som kom igennem til bevidst tro, var smed *Mads Sørensen* (Mads-smeden), som blev kolportør 1869 († 1880), dernæst væver *Niels Jakobsen*, nabo til skolen, og *Hans Sørensen* (Spille-Hans, der spillede violin), samt en familie fra Vivild, dengang gaardfolk paa Holmegaarden. Lærer *Clausens* vidnesbyrd fik betydning i disse smaa hjem, og der er dem, der mener, at vækkelsen i Vivild faktisk bredte sig dertil fra Gjesing. Clausen var snæver missionsmand. Han kunde i skolen sammenligne Grundtvig og Vilhelm Beck og slutte: »Børn, hvad I end bliver, saa bliv ikke grundtvigianere; det vil blive vanskeligt at vende tilbage igen!« (Elgaard, s. 10).

Pastor *Ad. Th. Wahl* (1861-67), en from mand, hvad hans prædikensamling viser. Troslivet blev ogsaa støttet af pastor *C. N. Hansen* (1868-75). *Anders Stubkjær* gik paa sin fod fra jernbanestationen i Randers den lange tur til *Beck* i Ørum, og han kom gennem Gjesing sogn, hvor han aflagde sit vidnesbyrd. Kolportør *Jens Jensen* fra Ramten kom her ogsaa og samtalede med lærer *Clausen*, men holdt ikke møder. Kolportør *Frands Pallesen*, Fladstrup, drog rundt fra 1862 og solgte bøger (Elgaard fortæller, at han engang kom ind til lærer Clausen, og var helt underlig. Omsider sagde han, at han ved en korsvej havde mødt selve Djævelen, der satte over marken for at tage ham. Men Pallesen havde bedt Fadervor og sagde saa til djævelen: »Tag mig saa i Jesu navn!« Saa forsvandt djævelen. Pallesen var beskyttet af det velsignede navn).

Lærer *A. A. Andersen*, Asaa (f. i Nørager sogn 1866) voksede op i et smaakaarshjem. Han skriver (Hj. og tr. XIII, s. 58 f.), at der i hans barndom var meget lidt trosliv i Nørager sogn. *Vilh. Beck* var præst i nabosognet, men A. mindes ikke at have hørt ham omtale i sin barndom. Senere hørte han noget om, at Ørum-præsten var »forskellig fra de fleste andre præster.« Der var (skriver A.) ganske enkelte »hellige« i Nørager, men i Gjesing, Vivild og Fjellerup var der en del. A.s hjem var præget af gammeldags gudsfrygt, hans mor gik flittigt i kirke og advarede børnene mod at bande. Hun talte med sine børn om de hellige ting. (Hun var fra Ko-

lind, hvor hun havde lært at synge i »Pilgrimsharpen« og havde derfra nogle gudelige skrifter). Hun var vist blevet troende ved Frands Pallesens hjælp. Men hun havde ingen videre forstaaelse for det nye IMs liv. Hendes mand var gudfrygtig, læste højt af Ny test.

Pastor *J. S. Jensen* (1875-81) kom hertil fra Sejerø, hvor han havde oplevet en vækkelse. Han tog sig af de vakte her, var en dygtig præst og prædikant. Kirkerne fyldtes, ogsaa udensogns fra (bl. a. fra Vivild), men pastor J. var imod lægmandsforkyndelse og forstod ikke IMs arbejdsmetoder. Han vilde ikke gaa til lærer *Clausens* møder og vilde selv ikke tale ved dem. Clausens indflydelse var stor, hans datter blev gift med lærer *Ilsøe* (se Vivild-V.), provst I.s fader.

En mand fortæller (Elgaard, s. 12), at der paa gaardene, ikke mindst paa Løvenholm, var ikke faa unge. Men der var ingen steder, hvor de unge kunde samles. Paa gaarden Sorvad blev der saa dannet en kreds af unge, som mødtes til bøn, sang og bibellæsning. Nogle ældre fra Vivild og Gjesing sluttede sig dertil, og lærer *Clausen* hjalp dem tilrette. Efterhaanden aabnede der sig nogle hjem: *Thomas hjulmands* og snedker *Berings*, begge af Løvenholm; ude hos den gamle *Esben* paa Gjesing mark samledes man ogsaa. Lærer *Clausen* talte i denne kreds, og Mads-smeden kom der ofte. Der var mere modstand i Gjesing end i Vivild, men de smaa hjemlige sammenkomster fik stor betydning for dem, der kom. Senere søgte de *Vilhelm Beck*, og fra Gjesing tog de troende i flok og følge til de store pinse- og sommermøder paa egnen.

Lærer *A. A. Andersen* skriver, at han var glad for at gaa i kirke hos pastor *Jensen*, som var meget veltalende, hans prædiken var kraftig og gribende. Han var højkirkelig. Hans konfirmandundervisning gjorde varigt indtryk. Lærer A. huskede særligt hans gennemgang af salmen: Ak, vidste du, som gaar i syndens lænke . .

Pastor *C. Fenger* (1881-86) var søn af det sydvestsjællandske konvents leder, de vaktes ven, lic. *J. F. Fenger*, Høje Taastrup, men synes ikke at have støttet de vakte her eller lærer *Clausens* arbejde. Han var ikke særligt veltalende, kirkegangen svandt ind.

Pastor *A. F. N. Meinig* (1886-99) var højkirkelig, en nobel personlighed, men ikke særlig ven af IM. 1886-87 holdt miss. *Jens Fisker* nogle møder, hvor der blev vækkelse, og lærer *J. Munk Poulsen*, som kun var her 1½ aar, fik betydning for troslivet. Han var lærer ved Rygaardsstrand skole.

Missionshuset i N. blev bygget 1892, her holdtes mange møder. Der fremstod ogsaa en indremissionær, født her paa egnen: Fra 1888 til 1902 virkede miss. *Rasmus Fastrup* i Gjesing, 1902-04 virkede han i Nørager. Hans hjem blev et samlingssted for IM, og han fik bygget et vaagent lille IMs samfund op. Hans moder havde 1872 tilbyttet sig Gl. Hedegaard i Nørager sogn, og da han som ung boede der, sagde han til sig selv, at »paa den egn vilde han aldrig bo.« Der var for aandeligt dødt. Men han blev til velsignelse for adskillige, da han alligevel kom til at bo her. Han fik ogsaa betydning i Vivild, hans erfaring fra Gjesing-N. var, at der var »kun faa afgjort troende mænd, mens der var mere aandeligt liv blandt kvinderne.«

Pastor *F. J. Beck* (1899—1901) var nervevrag og maatte holde kapellan, og kom ikke til at sætte spor. Kapellanen, pastor *C. P. Pedersen* havde hele arbejdet. Den dygtige lærer *Jørgensen*, Nørager, hjalp ham tilrette. Pastor P. naaede at besøge næsten alle hjem i det udstrakte pastorat. Der blev god kirkegang. Der var ikke meget retningspræg i den brede befolkning. Pastor Pedersen skriver, at der var »mest lydhørhed for grundtvigsk forkyndelse«. Næsten alle beboere indgav ansøgning om, at han maatte blive udnævnt til sp., men ministeriet fandt ham for ung (som trøst gav menigheden ham et guldur, en merskumspibe med tobak og tændstikker) og kort efter drog P. til USA, hvor han blev præst. Men mange aar efter bevarede han forbindelsen med Gjesing-N.

Pastor *F. A. S. J. Jensen* (1902-23) var en god og flittig præst, som var med til at faa missionshuset bygget i Gjesing. Den grundtvigske bevægelse fik tilgang i disse aar, især under paavirkning fra Vivild højskole, *Broder Nissen* og senere *Rasmus Nielsen*. Da man begyndte at holde særlige gudstjenester ved indkaldte grundtvigske præster, siges det, at pastor Jensen græd. Retningsskellene uddybedes. Frk. *Kathrine Lassen* var meget virksom for at faa missionshuset i G. bygget. Det blev indviet 23. febr. 1909, leder var *Thomas Hjulmand*, snedker *Chr. Christensen* og forskolelærerinde *Dorthea Jensen*. Grev *Werner Schimmelmann* paa Løvenholm støttede ogsaa, velvillig over for KFUM og K. Flertallet i sognene var dog uden partipræg. Pastor *Jensen* fik dannet en DMS-kreds og var dens første fmd. Han lod ogsaa afholde vel besøgte møder i præstegaardshaven. — Gartner *Larsen*, Løvenholm, og frk. *Trine Larsen* holdt ungdomsmøder i G. hver søndag aften i aarene 1914-20.

Pastor *J. A. M. Rodholm* (1923-29) kom hertil under en del uro. Han var præst i USA, grundtvigsk, og hans ven, pastor Benedikt Nordentoft havde indgivet ansøgning for ham hertil. Gjesing laa i nærheden af hans hjemegn (Hasle ved Aarhus) og derfor var han interesseret, men han fandt præstegaarden saa forfalden, at han havde lyst til at trække sig tilbage. Han skriver: »Jeg vilde opgive det, men min udnævnelse forelaa netop samme dag. Jeg havde maaske alligevel trukket ansøgningen tilbage, hvis jeg havde vidst, at en deputation fra IM havde været hos kirkeministeren for at forhindre min udnævnelse. IM beklagede sig over paa samme tid at have faaet en »vantro« præst og en »vantro« lærer, og støttet ikke mindst fra Vivild fastholdt IM bestemt, at jeg ikke var deres præst. Man sparede sig ingen ulejlighed for at lade mig vide, hvad de syntes om mig, og man klagede højlydt over, at jeg slog efter dem i mine prædikener. Men der skete en mærkelig udvikling. Efter nogen tid kom menighedsraadsformanden i Nørager og beklagede, at de var blevet narret, de havde nemlig ønsket en grundtvigianer, men havde faktisk faaet »en missionsmand«, thi ingen rigtig grundtvigsk præst kunde prædike saa strengt som jeg gjorde. Der skete saa det, at IM i tidens løb blev mine flittigste kirkegængere, medens man fra min egen kirkelige side for de flestes vedkommende kunde nøjes med kirkegang en enkelt gang om maaneden eller lytte til de indkaldte præsters forkyndelse. Jeg var selv meget ude i samme ærinde, men ophørte

dermed, da jeg stærkt holdt paa det fælleskirkelige, og bl. a. ikke kunde være med til at sætte sognets egen præst til side ved sakramenternes forvaltning. Da embedet var lille og besværligt og langt fra skoler for vore børn, søgte jeg bort. Jeg nægtede bestemt at indlade mig paa at holde nogen prøveprædiken. Jeg gjorde opmærksom paa, at jeg kun havde ret til at bestige en prædikestol for at forkynde evangeliet og ikke for at aflægge en slags examenspræstation ... alligevel blev jeg snart efter indstillet i Varnæs ... endda eenstemmigt.«

En tid havde IM særlige gudstjenester (man mindes en gudstjeneste, hvor pastor *Skjørringe*, Tirstrup, prædikede og der var 230 menn. i G. kirke. Den gamle sognefoged *Kaae* demonstrerede ved at gaa).

Pastor *J. Poulsen* (1930-33) var ikke IM, en jævn og vennesæl mand. Han havde en god sangstemme, man mindes hans korte prædikener (10 minutter). Han var afholdt.

Pastor *M. A. Bjerg* (1934-51) var IMs mand, se ndf. og de grundtvigske begyndte atter at holde særlige gudstjenester. Da Norddjurslands valgmenighed blev oprettet, fik den en særlig kreds her med faste gudstjenester i begge kirker. — Der opstod en del aandeligt røre i G. og ved Rygaardsstrand ved pastor *Bjergs* alvorlige vækkelsesforkyndelse, bl. a. blev lærerinden i G., frk. *Heske Andersen*, omvendt og kom til at betyde en del.

Pastor *J. Hübertz Knudsen* (1952-56) var umaadelig flittig, tog sin plads og fik mange venner i IM og i sognet. Der blev holdt mange møder i prgd., han havde en særlig evne til at samle de unge.

Pastor *Johs. Fibiger-Erlandsen* (1957-64) gik godt i sin forgængers spor. Han startede pastoratets kirkeblad. Han skriver, at der var ret god kkg., 5% af sognemgh. Sct. Hans fest i prgd. samlede 3-400 menn. Megen velvilje, store afstande vanskeliggør arbejdet. Vel besøgte møder i prgd., 2 smaa IM smf. (10 og 8 fam.), 43 og 60 sbl. til valgmgh. Det store flertal præget af bastant ukirkelighed.

Pastor *Aksel Kærup* har været sp. her siden 1964.

Blandt lægfolk nævnes foruden forannævnte bl. a.:

Gjesing: Snedker *C. Christensen*, murer *P. Jensen*, lærer *V. Jørgensen*, fodermester *Viggo Halle*, Løvenholm, der sm. m. kbmd. *S. O. Sørensen*, N. begyndte en sdsk. omkr. 1905. Gdjr. *Karl Frandsen*, Vrangbæk, statshmd. *And. Nielsen*, Sorvad.

Nørager: Kbmd. *S. O. Sørensen* var IMs leder 1900-19, slagter *P. Saabye*, statshmd. *Johs. Frost*, bmd. *J. Andersen*, Rygaarde, hmd. *L. Christensen*, N.

Lærer *V. Jørgensen* († 63), lærer først i Skovgaarde, fra 57 i G., gjorde under besættelsen skolen til et kristent dansk samlingssted. Trofast leder af IMs smf., god støtte for sp., bmd. *J. Andersen* er fmd. i N.

De grundtvigske ledere har været bl. a. gdjr. *C. Ladefoged*, G. (f. 75) og fru *Johansen*, G.

Blandt lærere nævnes desuden: Lærer *C. S. Fausø*, G. (f. 85), lærer her 21, i mghr., forfatter m. m.

Hidtil 5 gode skoler. Efter megen strid gn. 10 aar skal der bygges centralskole (med realafd. i Vivild).

I de senere aar har G. kirke haft musikstuderende fra Aarhus som organister.

1923: Kkg. ikke oplyst, i de senere aar ret skarpe skel ml. retningerne. 2 mh., 1 fh. — 1927: Kkg. 10%, nogenlunde forhold, skarpe skel, 2 smaa IM smf. med mh., KS (pastorinde Rodholm), ungdomsmd. i prgd. — 1931: Kkg. 8 og 10%, de to partier samarbejder nu i god forstaaelse, 2 smaa IM smf., KS, 3 fh. — 1939: Kkg. 8 og 12%, god hørelyst, velvilje, IM og gr., kirkebil. 1947: Kkg. 6 og 8%, folkekirkelige forhold, dog nogen retningsskel, gr. og IM bevægelse, 2 smaa IM smf., 3 sdsk., samtalemøder, KFUM i N., 3 fh. — 1954: Kkg. 6 og 7%, alm. folkekirk., velbesøgte møder i prgd., Unge hjem, kvindemøder, møder for ældre, gr. og IM, nogen retningsforskel, ellers megen liggyldighed, men velvilje, 2 sdsk., KFUM og K i fællesf., 43 og 45 til valgmgh., hvis præst holder mdl. gudstj. i begge kirken. 1959: Kkg. 5 og 5,6%, megen velvilje, mange kirkefremmede, store afstande vanskeliggør arbejdet, velbesøgte møder i prgd., kvindemøder, møder for ældre, 2 smaa trofaste IM smf., sdsk., unge hjem, kirkebil, kirkeblad, 2 mh., 3 fh., 43 og 45 sbl. t. valgmgh. 1963: Se ovf., Kkg. 7%, kirkeblad, kirkebil i N., 2 IM smf., 3 sdsk., 2 kvindekr., velbes. møder i prgd., mdl. gudstj. v. valgmenighedspræsten.

Folketal. 1850: 585 og 524; 1901: 758 og 760; 1921: 791 og 882; 1955: 931 og 876; 1960: 873 og 792.

Altergæster: 1922: 127 og 125; 1926: 135 og 125; 1934: 211 og 257; 1945: 258 og 315; 1957: 373 og 248; 1962: 550 og 250.

Menighedsraad: 1922: 5 IM, 5 gr., 2 u. p., 1934: 5 IM, 6 gr., 1 u. p., 1947: do., 1957: 7 IM, 3 folkekirk., 2 soc., valg i G., 1961: do.

Gjesing kirke, midt i byen, vestligt i sognet, har romansk skib og kor af granitkvadre paa skraasokkel. Flere vinduer og syddøren (med rundstav) er bevaret. Korbuen udvidet til spidsbueform. Overhvælvet. Senere er opført taarn, hvidkalket, med blindingsprydede kamgavle i nord-syd, taarnrummet har spidsbue til skibet. Stort vaabenhus mod nord. Det indre er delt af en bindingsværksvæg og den søndre del er sat i forb. med skibets 2 vestligste fag. Tegltag. Enkelt renæssancealtertavle med nyere malerier (Gethsemane, Jesus og Peter). Stager fra 1602. Romansk granitfont med glat kumme, sydtysk daabsfad. Renæssancepræstestol med malerier af evangelisterne. Smukke, lukkede stolestader fra c. 1600. Smuk skriftestol i koret med udskæringer. Maleri af provst Søren Ølgod med 2 hustruer. En klokke, som 1705 blæste ned fra et trappetaarn paa Lovenholm, større klokke fra 1641. Romansk gravsten. Kirken restaureres for tiden. 150 sd. Orgel over vestindgangen.

Nørager kirke, nordvestligt i byen. Skib, kor og apsis er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Et par vinduer er bevaret, norddøren tilmuret. Ny korbue. Overhvælvet i koret, skibet har bjælkeloft. Senere er tilføjet svært ret lavt taarn, der staar skævt for skibet. Det har blindingsprydede gavle i nord-syd. Vaabenhus mod syd, senere forhøjet. Taarn og vaabenhus er hvidkalkede. Senromanske kalkmalerier fremdraget i apsis (rest. 1960). Alter-renæssancepanel. Rokokoaltertavle fra c. 1775 i eet plan, med billeder af korsfæstelsen, himmelfarten osv. Et tidl. altermaleri (Jesus og børnene) hænger i taarnrummet. Stager fra c. 1600. Romansk granitfont med akantus-rammer, daabsfad fra c. 1500. Prædikestol fra 1576 med himmel, farver fra 1959. Gravsten. Kirken genindviet okt. 1959 efter hovedrestauration (Arkit. Edv. Thomsen), nyt klinkegulv, nyt tag, stolestader ombygget, korets gulv sænket, inventaret istandsat, nyt varmeværk. Gravkælder under kirken. 250 sd. Orgel.

Mack. D. 299, 301.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 320 rdl. b) 74 rdl. c) 20 lpd. ost, 50 lpd. brød, 48 sn. æg, 40 gæs. d) 200 rdl. e) 54 td. ld., 4 td. hartk. Gl. trelænget, lavloftet egebindingsværksprgd., fugtig. — 1870: Regul.: 1184 kr. netto: 2000 kr. — 1913: 3. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1876.

14. 19. juni 1847—4. juli 55: **C. A. Winther,** fl. t. Slotsbjergby-S., se der.

15. 11. okt. 1855—26. apr. 61 (Hjpr. Horbelev-F. 27. dec. 45): Provst **H. C. E. Koch,** provst Rougsø-Sønderhald-Nørre herreder 22. juni 59, fl. t. Gerrild-H., se Horbelev-F.

16. 27. juni 1861—16. okt. 67 (hjpr. Everdrup 14. nov. 50): **Adolph Theodor Wahl,** f. 3. juli 16 Kbhvn. F.: Major Johan Christopher W. og Anna Marie Bremer. Tømrerm. Stud. priv. 35, c. maj 45 (h), † 16. okt. 67. — G. 6. dec. 50 Johanne Marie Levetzau, f. 24. maj 12 Helsingør, † 20. sept. 02. F.: Oberstløjtn. Hans Frederik Schack L. og Dorothea Elisabeth baronesse von Haxthausen. — Broder: Laastrup-S., søster g. provst Stockholm, Ørsted, senere Ledøje-S., Brodersøn: Arninge.

Udg. 50: Den troendes ord til troende om troen, prædikener. (Se iovr. ovf.).

17. 3. jan. 1868—19. apr. 75 (rkp. Tikøb-H.-H. 1. febr. 61): **C. N. Hansen,** fl. t. Kerte, se der.

18. 17. juli 1875—12. jan. 81 (Hjpr. Sejerø 30. aug. 69): **J. S. Jensen,** fl. t. Borum-L., se der.

19. 18. marts 1881—16. apr. 86 (Hjpr. Saksild-N. 8. sept. 76): **C. Fenger,** fl. t. Sjelle-S., se Rynkeby-R.

20. 18. juni 1886—18. febr. 99: **A. F. N. Meinig,** fl. t. Strø, se der.

21. 26. apr. 1899—15. nov. 1901: **Frederik Julius Beck,** f. 6. jan. 54 Køge. F.: Kmmrrd., godsforvalter ved Sorø akademi Hans Vilhelm B. og Claudia Caroline Dorthea Jensen-Falenkam. Stud. Sorø 72, c. 80^2 (h_2), huslærer, lærer Kbhvn. (Lyceum, frk. Kruses sk., Teilmanns sk., Vesterbros realsk. m. m.), afsk. 15. nov. 01, † 28. febr. 34.

Pastor B. var en flink og venlig mand, men meget følsom og nervøs. Han var kommet paa den forkerte hylde som præst. Hans hu stod fra de unge aar til teatret, men for at føje en onkel, der bekostede hans uddannelse, studerede han teologi, og søgte efter mange aars lærervirksomhed præsteembede. Men da han sad i Gjesing, følte han »en sugende længsel efter teatret« og dets verden var hans verden. Det var en nydelse at høre ham læse op af Henrik Ibsen, »Svend Dyrings hus« og andre skuespil. Han blev mere og mere »skræmt« ved præstegerningen, fik kapellan, rejste brat bort og kom ikke tilbage. Resten af sit liv privatiserede han i Kbh. og dyrkede især teaterkunst.

Hjælpepræst hos pastor Beck:

1900-01: *C. P. Pedersen,* se Løgstør-L.

22. 9. jan. 1902—27. febr. 23: **Fritz Albert Sophus Jacob Jensen,** f. 9. nov. 67 Kbh. F.: Kusk Jacob J. og Christine Finnemann. Stud. von Westens inst. 87, c. 94^1 (h_2), huslærer i Ulfborg, Gamtofte og Karlslunde prgde., husl. Eskebæk v. Lemvig, uord. medhj. Harring-S. 00, afsk. 27. febr. 23, † 18. 3. 39. — G. 27. aug. 02 Johanne Lund, f. 31. aug. 63 Nykøbing, Mors, †
F.: Skibsfører Thomas Jensen L. og Johanne Kirstine Halse.

Pastor J. var en god mand, baade paa prædikestolen, i konfirmandstuen og paa besøg i hjemmene. Han vandrede paa sin fod stadigt rundt til folk, og han holdt mange møder. Han var virksom ved missionshusets opførelse i G., ledede møderne og missionsugerne, hans vidnesbyrd var klart. Det var ham en sorg, da der indførtes grundtvigske gudstjenester ved fremmed taler. (CA) Han søgte forgæves herfra, var en stilfærdig, maaske ikke særligt betydelig præst, han gjorde en god gerning i Gjesing-N. (V.).

23. (Kst. 3. okt. 1923) 8. juni 1925—15. nov. 29 (Dsk. præst USA 08): **J. A. M. Rodholm,** fl. t. Varnæs, se der.

24. 19. febr. 1930—15. nov. 33: **J. Poulsen,** fl. t. Buderup-G., se der.

25. 27. febr. 1934—7. dec. 51: **Martin Andersen Bjerg,** f. 8. febr. 91 Haderup. F.: Gdjr. Anders B., Kejlstrup v. Silkeborg, og Ane Marie Jensen. Købmand, Hvidbjerg, Thyholm til 22. Stud. Rønde 27, c. 33^1 (h_2), † 7. dec. 51. — G. 19. marts 34 Johanne Marie Nielsen, f. 31. aug. 02 Haverslev pr. Arden. F.: Gdjr. Kristian N. og Hansine Anine Dorthea Hansen.

Chr. Andersen skriver: »Pastor B. var IMs præst, udgaaet fra et IMs hjem, og det prægede ham hele hans tid. I kirkerne lød et fuldttonende evangelium i al sin fylde, børn og konfirmander lærte deres bibel at kende, nogle syntes maaske lidt for haardt. B. var meget flittig til husbesøg, og man satte stor pris paa ham. Han kom trofast til møderne i mh., holdt ungdomsmøder og sommermøder i prgd. I hans tid holdtes der ogsaa grundtvigske gudstj. her, men besøget tog noget af den sidste tid. Som menneske var B. jævn og ligefrem.«

Pastor B. har skrevet meget fyldige beretninger i embedsbogen (endog om vejret om søndagen). Det fremgaar heraf, at hans skarpe, ofte skelsættende forkyndelse mod materialisme, spillesyge, drikkeri osv., som i besættelsestiden florerede bl. de mange tørvearbejdere, og hans kald til omvendelse vakte modstand (f. ex. lød det fra en flok arbejdere, der saa ham efter en sygdomsperiode slide sig paa cykle i 30° frost til N. kirke: »Det har han rigtig godt af!« Men paa hans 60 aars dag, da han var mærket af cancer, raadede befolkn. bod paa alt dette ved at holde en stor fest i fh., hvor man takkede ham varmt. Det var ham en stor glæde. Kort efter døde han.

Pastor *M. Krogh,* Ø. Alling, skriver: »Pastor *Martin Bjerg* kom til Gjesing-Nørager i en alder af 42 aar, idet han tidligere havde været købmand paa Thyholm. Fra sine aar i det praktiske liv havde han samlet sig en del menneskekundskab, som kom ham til gode i hans præstegerning; han var rar at have at gøre med, var jævn og ligefrem, han havde sine meningers mod, naar han stred for det, der var sandhed og ret. Pastor Bjergs aandelige udvikling var foregaaet under paavirkning af IM, men han stod ikke bundet i den forstand, at han ikke kunne se, at der ogsaa var troende mennesker uden for IM; hans syn var dette, at en præst skal staa frit og forkynde Guds ord efter sin bedste overbevisning, kun med en brændende tro har man tillid til sit arbejde, og hvis det ikke lykkedes, maatte man først søge fejlen hos sig selv.

Ud fra dette syn øvede han sin præstegerning, baade i kirken, hvor hans forkyndelse saa af-

gjort lagde valget hen til det enkelte menneske, og ved husbesøgene, hvor han søgte paa sin stilfærdige maade at hjælpe den syge til tro og frimodighed. Pastor Bjerg døde i sit embede; under sit lange og svære sygeleje var han stadig præsten, der søgte at være noget for dem, der besøgte ham; den overvældende deltagelse ved hans begravelse viste da ogsaa, at han var afholdt baade som menneske og præst.«

26. 19. apr. 1952—17. dec. 56 (sp. Ryde-H. 17. maj 44—9. okt. 47, landssekretær Indenlandsk sømandsmission 47): **J. Hübertz Knudsen,** fl. t. sp. Apostel k., Kbh., se Vrads.

27. 4. apr. 1957—1. apr. 64 (sp. Lødderup-E. 22. jan. 47): **Viggo Johannes Fibiger-Erlandsen,** f. 5. jan. 09 Valby, Kbhvn. F.: Kommunelærer Jacob Julius Hermann Wentzel E. og Olga Fibiger. Stud. Østersøg. gymn. 27, c. 33^2 (h_1), hjpr. Skuldelev-S. 8. dec. 33, sp. Lyngaa-S. 2. marts 35, rkp. Sct. Thomas k., Frberg 14. juli 42. — G. 2. maj 35 Else Margrethe Christoffersen, f. 21. okt. 13 Hellerup. F.: Tømrerm. Niels Just C. og Centilla Alstrup Jensen. — Fættre: Fibiger-Jensen, Vestervig-A., Fibiger-Dagnæs, Ulstrup-G., Mølgaard, Dronningborg. Stamt. 30.

Amtssekr. DKU 49—57, Fmd. Morsø menighedsraadsf. 53—57, BM Kirkens korshærs amtsstyrelse 51—57, Medl. DKUs amtskomité 57, Næstfmd. Randersegnens Mghr.foren. 62—64, Storkredsfmd. K. Korshær t. 64.

Forflyttet til sp. Egebæksvang 1. apr. 1964.

28. 9. aug. 1964 (kkp. Sorø 4. juli 56): **Aksel Josias Kærup,** f. 2. sept. 11 Tømmerby. F.: Sp. Klinte-G., † 41, se der. Stud. Odense 31, c. 38^2 (h_2), højskolel. Brøderup, huslærer hos Kaj Munk, Vedersø, hjpr. Jetsmark 8. sept. 42, hjpr. Kallehave 43, fast hjpr. Sorø 2. dec. 47. — G.[1] 6. dec. 42 Signe Anita Christensen, f. 4. jan. 19 Kbhvn., † 8. nov. 45. F.: Skomagerm. Magnus C. og Agnes Elisabeth Jensen. — G.[2] 14. dec. 47 Yrsa Agnethe Koch, f. 26. jan. 21 Buerup. F.: Gdjr. Tage Asger K. og Elise Ingrid Sørensen. — Broder: Ø. Velling-H.-G. Stamt. 66 B.

Medd. ved gdjr. Chr. Andersen, Krusborg og flere af præsterne.

Litt. foruden ovenn.: N. N. Elgaard: Solglimt fra en svunden tid (Fra troslivet i Vivild og omegn, 1939). Hj. og tr. XIII, 58, 66, Ill. tid. 1866-67, s. 397 f. (om runestenen over biskop Thore, Ribe). Om Løvenholm, se Dske herregaarde, 1920, Lorenzen: Herregaardsarkitektur, s. 283, 303. — Se iovr. Saml. t. jysk hist. og top. 2. r. I, 298 (om voldsteder i N. sogn), jvf. smst. 3. r. II, 325 f., 5. r. I, 393 f. Poul Kjærum i Kuml. 1955, 7 f., 1957, 9 f.

KRISTRUP

Kristrup sogn, 1941 ha, grænser mod vest helt ind til Randers og har for en stor del forstadspræg. Terrænet er bakket, men ikke særligt højtliggende, gennem sognet et større mosedrag (Paderup mose, Lodskær) med Brusgaard møllebæk. Mod nord: Romalt bakker med stejlt fald til fjordengene. Let jord. Mange grusgrave, Romalt skov. — Byerne *Kristrup,* sammenbygget med forstaden *Strømmen,* 3955 indb., med skole fra 1957, ny skole forventes, fh., alderdomshjem fra 1908 (nyt 1965), flere hvilehjem, kriminaldommerkontor for Randers byret, stadion, banker m. m. Flere større virksomheder (Nellemanns bilfabrik fra 1906, med c. 120 ansatte, Randers andels svineslagteri fra 1889, c. 300 ansatte, møbelfabrik, betonfabrik, maskinfabrik m. m.). — Romalt med fh., Paderup, Staanum, Munkdrup med fh., Stribsig huse.

Meget blandede forhold, højst forskelligartet befolkning, rige og fattige, velhavende villabeboere og landmænd, fattige arbejdsløse, smaalejligheder og karreebebyggelse, mange gamle. Desuden endnu store landlige omraader.

Oldtidsminder: En enkelt større høj, 43 høje er odelagt. — Kristrup birk var det ældste kendte landbirk i Danmark, nævnt 1320, 1687 lagt under Rougsø-Sønderhald herr. (Jy. saml. 5. r. II, 1936, 206, 297, Vald. Jordeb. II, 48). Store brande har hærget Kristrup 29. apr. 1869 (5 gaarde, 41 huse), 1873 og 1907 (1 gaard, 34 huse), i Romalt brændte 13 gaarde og 22 huse 6. okt. 1877.

Thorkild Gravlund giver (»Dansk bygd« III, 1930, s. 105, jvf. Danske Studier 1909, 84 f.) et fornøjeligt stykke kulturgeografi med malende menneskeskildring fra Kristrup sogn, præget af sin forfatters stil og lynne. Her i en sognehistorie skal der citeres:

Vi har været til Randers marked.

»Mod aftenstid, naar det store marked er endt, at komme gaaende fra Kristrup ind mod Randers og over Niels Ebbesens bro: det er et syn for jyder. Nu kører de hjem. Med deres velfodrede (ikke velstriglede) heste for skramlende, prydløse vogne. Hovene hamrer længselsfuldt. Tumlende klynger af køretøjer og hestkobler runger i broen. Men alt styres med en ro, som undrer. Den mindste pog er jo hestetvinger!

Mellem Randers og Kristrup ligger »Strømmen«, en kilderig lavstrækning med villaer, arbejderboliger og et sammenbragt folk, hvis lod det nu er blevet at slaa sig ned i et forstadskvarter. Det drager sine egne, som lever i nybygninger paa nydannet jordsmon, i »Strømmen« hvor vogntog dundrer og drager bort: ind til den ældgamle markedsby eller ud til det land, der bærer en oldtid. —

Kristrup er, straks set, ikke ulig Strømmen. Der ligger en gammel kirke paa en helt grøn bakke, seende ud over en sammenbygget stad, een lang gade af kedelige ens huse, rødbrun grundmur og rødbrunt tegltag. Siden sidste ildebrand er der ikke eet gammelt bindingsværkshus tilbage. Der laa nogle med en rigdom af brunmalede stolper. Smalle, lange bygninger med et højt, stejlt straatag. De brændte. Frederik den Fjerdes skole, nu et landsted, ligger over for kirken, skiller sig lidt ud fra det øvrige.

Kristrup er hærget haardt af ild. De hyppige brande har baaret dens navn ud. »Kristrup? —

det er der, hvor det altid brænder!« Ildebrand og arbejdertilflytning har gjort sit for at slette den gamle by. Men det lykkedes ikke helt. Kristrup fik ny huse og ny folk — den gjorde dem til kristruppere. Landsbyen med den halve snes smaagaarde er blevet stor, men Kristrup glemte ikke sig selv. Og mens andre byer splittedes over markerne, holdt den sammen: som en stad, ikke ved landbrug, haandværk, købmandshandel — nej ved handel, rigtig handel ud over landet i enspænderkøretøj. — Forretninger er der jo ikke, butikker, nej, her er intet at kigge efter. Og aldrig gaar man i en lille by ulempet af nysgerrige som her. Derfor hænder det ogsaa, at to mennesker, der ønsker at vies uden nogen bram, ene vandrer ud til Kristrup kirke. Der kommer ingen nysgerrige til brylluppet. Brudeparret gaar bort. Ingen farer til ruderne. Den kølige ro sømmer sig handelsfolket.

Det første blik paa byen viser afvigen fra bondebygd: Mod nord aabent land ud mod fjorden, enge med foderhø til salgsdyrs fedning. Mod syd, øst, vest kraftig svungne højdedrag. Et oprindeligt bondesamlag bygger næppe saaledes ud i nordenblæst. Bonden ved, hvad læ er værd. Agerbrug og haandværk har næppe skabt stedet, men derimod den ening af begge i handelshaandværket, slagtning. — »De Kristrup slagtere!« — »Kalverakkere!« De var ikke synderlig afholdte i egnen. Molboer blev de dog aldrig. De var for kloge. Vel ikke mere snu end bonden, men af en vildere, mere storslaaet handelsdrift end selve den jyske bonde.

»Kristrup slagtere«, Kristrup folk, enten de slagter eller handler eller trækker med kvæg. kanske er endnu længere borte fra markedet: Storhandel er deres livs haab — det de sjælden naar.

Byer med fangstfolk, fiskere, viser noget lignende. Der lever i alle, om de fisker eller ej, drømmen om fangst. Lystfiskere findes ikke saadanne steder, det er for smaat, pjanket. Karakterdriften er storlinjet. Og den gængse jyske smaaprangen er ukristrupsk.

En karl fra Assentoft handlede med brugte forlovelsesringe. Naar kærestefolk »slog op«, købte han ringene for spotpris. Men dette — kunsten handel, den dybe vurderingsevne og det sjældne held, draget ned i gøglet — drives ej i Kristrup.

I meget kunde stedet Kristrup, tyde paa at være skabt af et fangstfolk. Byen ligner ingen bondeby og folkene er ikke bønder. Man ser sjældnere handelshøvdingens storrundede ansigt, end den ad støvede veje, gennem kroer og stalde jagende kalverakkers skarptskaarne træk.

Slagtere og søfolk gaar i den gængse mening sammen som raa folk. De staar heller ikke hinanden fjernt — og deres hverv udvikler næppe blidere tanker, men storsindede er de, og kristrupperne er det ogsaa. Men hvorledes?

I hver landsby er der tyvehistorier, og byens tyve kan være kommen af hæderlige folk. Kristrupperne ynder det dristige ran. De er hverken smaarapsere eller tusmørketyve. Jeg har aldrig hørt om, at en kristrupper gik ud at stjæle ved nattetid. Men ved højlys dag, stjæle kvæget paa marken, trække det ned til damperen, sende det bort, Eller en bonde lader sin husmand køre hen i en øde gaard og hente et læs hø. Husmanden tror, ligesom alle der ser det, at høet er købt. Stjaalet var det! Maaden er *for* stor. Kristrupperne kan ikke rigtig stjæle. Der er for — ærlige. De snyder helst en mand op i hans aabne ansigt. — Inderst i Randersfjord ved Gudenaa fiskes der paa krybskyttevis. Fiskere føler sig allevegne skyndet til at la loven skøtte sig selv. Her især, hvor det gælder den dyre og ret sjældne laks, der netop skal fanges paa fredet sted. De snyder og bruger kæltringekneb paa alle maader. De »sidder« bøder af og gaar paa forfra igen. Der dannes sagn om deres færden. De er kristrupsk ære værd. Om priviligeret fiskeri i fjorden allerede tidlig har frataget de fattige Torpboere langs kysten deres næring eller om fjorden har udviklet farmandsdrift som grund for det ejendommelige handelsliv, faar staa hen. En særlig udvikling er foregaaet, inden Kristrup blev slagterby.

Nogen aarsag kan være, at bonden har liden lyst til at dræbe sine dyr selv. Der maatte en anden til, en hærdet fangstmand som blev »kalverakker«.

Bonden har en egen evne til at tage tjenere: den kuede trækker, saavelsom hans modsætning, den vilde slagter. Bonden ser ned paa disse fremmede: med medynk eller i haan. Men kristrupsk haan er mindst ligesaa stærk. Naar der gennem gaden kommer et menneske af molbosnit, og der spørges, hvem det er, saa kan der svares, selvom vedkommende aldrig er set før: »Aah, det er jæn fra Romelt!« (Romalt, oversognet, — Kristrup, nedersognet). Der ligger vel ogsaa oprindelig en spe for naboerne i maaden, hvorpaa værtinden byder sine gæster æbleskiver: »Nu maa I f. t. m. vide at ta jer en ævelskiv — de er skut' saa råre!«

Byerne Munkdrup, Staanum og især Paderup synes at staa højere end Romalt. Vorup i Galten herred er noget for sig. Den er »Pottelandet«, hvor fordum lavedes de sorte lergryder. Nu et med Kristrup ligesindet folkefærd, mange slagtere. Men kristrupperne kan ikke dy sig for at drille med »Pottelandet«. Kristrup sank nemlig aldrig saa dybt, at deres handelsvare blev — sorte potter.

Fortiden staar trods al ændring fra den fast i Kristrup. Man vil sjælden i en by, fortidsøde som denne, høre ordet »gamle dage« falde saa let i munden. Ikke fordi kristrupperne svælger i drømme om det henfarne, endikke at de tør skyldes for at savne det svundne. En mand, der har solgt et gammelt sølvkrus, er en nar — ikke fordi han har skilt sig ved kruset, men fordi han havde det saalænge. Det har jo staaet i aarevis og ødt ham renter af summen, han kunde have haft, om han havde solgt det før. Nej, men før var det hele jo anderledes i Kristrup: »Som vi da drak — og som vi da sloves!« Nu ligger der midt i byen et afholdshjem. Dets genbo er en »Forsamlingsbygning«, kaldet »Bøgningen«, hvor vor tids kæmper drikker. Der nydes dog ikke hin stærke Espen Møllers akvavit, som fordum gjorde vild. Kristrupperne drak i mands minde nødigt almindelig fusel. Men akvavitten elskede de. Det tilraades: Man skal skænke sig et glas øl om aftenen, lade det staa natten over og blive dovent, drikke det om morgenen paa fastende hjerte til en akkevitter. »Saa kommer man aldrig til at fejle noget!« Kaffepunchen var her som andetsteds i Jylland dagens drik, denne snakkepirrende og lidetrusende blanding — »en

anden bette jolle!«, d. e. en kaffepunch til! Forhen var en markedsdag en drikkefest. Fulde folk tumlede op og ned i kælderhalsene. — »A kom ædru hjem iavtes — og folk de snakker om et!«

Nu er det anderledes. Afholdssagen blev som saa ofte nødtvungen religion. Og undere sker. En gammel dranker vædder med en afholdsmand — 50 kr. — at han i et aar skal afholde sig fra spiritus. Man havde før aldrig kendt ham andet end fuld — og siden blev han stadig ædru.

Religioner er der flere af i Kristrup. Her findes — foruden afholdssagen — indre mission, fri mission, Frelsens hær, baptister, spiritister, irvingianere, katoliker, mormoner. Og der var en mand, som af religiøs aarsag paa ingen maade vilde lade sin søn konfirmere, han sagde sig at være — protestant. En anden gik — som flere — ikke til alters, men det havde nu sin dybe grund: »æ præjst hår fritaven mæ for et!«

Men alverdens religioner har ingen større tydning for byen Kristrup. Aandsliv er en biting, som kristrupperne almindelig ikke giver sig af med. En gammel hærdet handelsmand ser paa det hele fra sin side saaledes: »Der er en loet i enden å æt ålsammel!«

For halvthundred aar siden var Kristrup skyet for sine slemme drenge. Nu findes der, siges det, sletingen slemme fler. Fik de nag til en mand, stenede de ham, naar han kom kørende gennem gaden. Og gennem den skulde mange, og ikke til faa havde drengene nag.

Pastor *From* var præst i Kristrup og Hornbæk omkring 1830. Kristrupperne hadede han, i Hornbæk ligger han jordet. I en sort hund farer hans genfærd mellem de to byer. Naar pastor *From* kom i skolen, sagde han: Før mig nu de slemme knægter frem. Op stillede da degnen de værste. Og præsten skuede dem. Idømtes dem nu »Fandasker« (slag inden i haanden) i større eller mindre maal efter hans skøn. Men fortælleren heraf (som var ingen engel) slap fri, fordi han var sognefogedens søn. Og ikke altid kunde fandasker forslaa. Saa blev de sat i »Helvede«, et mørkt kælderrum oppe i præstegaarden, hvor præstens gamle husholderske kom ind, spillede djævel og rev de ulykkelige drenge med karter. Derved gjordes det hele fuldstændig. Sandt skal dette være. Hvem undre sig over, at pastor *From* »gaar igen!« — Men degnen *Stilling* var ikke bedre. Sloges gjorde han ved legestuer, og meget mer som var ilde. Til sidst gik han i sig selv og blev skikkelig; men det var sent. Da han døde, fik han et ejendommeligt gravfølge. Man rendte efter baaren, raabende, at blev kisten aabnet, skulde der ses en sort hund ligge i den. Thi fanden havde degnen! Men pastor *Pontoppidan* fra Randers, som holdt gravtalen, sagde heri, at aldrig havde han kendt en synder som Stilling og aldrig en, hvem naade saa rigelig tilflød.

Meget muligt havde kristrupperne præster, som var dem værd. Man hører iblandt dem om slemme karle. »Kender du mig, N. N. fra Kristrup?« — Det er lig en knyttet næve. Kirkegængere var de ikke. Oppe fra de rolige bønders land, Romalt, kom folk til Kristrup kirke.

Der var forhen mange slemme drenge — store og smaa — i Kristrup. Nu er der da sletingen fler. Forhen drak man og vilde ha drukket sig ihjel. Sundt er folket nu og med en sund stammes modstand: ikke en hob i sandflugt fra fortidens muld.

Gamle dage er borte. Den tid, da tjenestefolk fastsatte hvor sjældent de vilde spise laks — 21 gange om ugen var formeget — kommer ikke igen. Men »gamle dage« har stedse en lystelig fri klang i Kristrup.

Og noget af det gamle drabelige lag staar stadig ved magt. Det kendes i deres fortællinger. Man ynder det rappe grin, snærtende skælmsk, men haardt i slaget. Sjællandsk vid kan fryde i sit spillende rappe glimt.

Paa gaden staar en flok mænd, deriblandt en sjællænder. I rendestenen løber en barbenet dreng. Midt under samtalen raaber sjællænderen: Er du tosset dreng, du bliver jo vaad om benene. — Op farer drengen fra rendestenen, som havde han lakstøvler paa.

Kristrupperne morer det mest. De har syn for spillet mellem manden og drengen, modsætningen.

Men bittrere haan end vestjydens, og mer end nogen sjællænder magter, finder man i Kristrup.

En gammel aflægs handelsmand møder paa Randers gade et par fine folk, herre og dame. Han gaar ikke til side, for han har fortovsret og er ringe til bens. Kommer dem derved for nær. Damen skriger først op — men da herren ogsaa taler med, samler den gamle sig og svarer, henvendt til ham: »Ti do kun still — do hår gue nok binnhund mæ dæ!« — Historien er ikke længer.

Det man nødigst bør tage sig til i Kristrup er at være ophøjet. Thi intet — alle dødssynder med — hades dybere. Kristrupperne kan haane, som de kan møde haan, — noget det ofte er smaat med paa Sjælland.

Ved en skoleskovtur siger en kone fra oversognet ondskabsfuldt: »Men er da åll de knæjtt nier fra *dœn* Kristrup?« Hvortil en kristrupkone svarer: »Ja di er sku saa, — og det er dæm der betåler gildet.«

Øgenavnene er mangfoldige og kan være af bittert rammende haan, der især findes i udtalens sødligt bedske smil. — Fruen der mener sig hævet over sine standsfæller kaldes »nevet« (næbet).

Deres vid er sjælden salt. Det er heller aldrig »fersk«, dumt. Men det er som raat kød i slagterboden, frisk og blodigt.

Som samfund er Kristrup lige for alle, saaledes at man skærer alle over ett og ikke indrømmer nogen overret. En kan jo være mere heldig i handel end en anden, derfor skal han ikke lovsynges. En kan være lovlig dum til at handle, han skal ikke hænges af den grund. Men hvem der vil regnes større end ligemænd, han bør lide for sin brøde daglig haan.

Naar der kommer bud om et bysbarns hæder i udlandet, falder kristrupperen ikke ud af sine folder, men tænker besk: Ham, han gik herhjemme og »forestillede at handle«. Maatte vel stikke af, fordi det ikke gik. Jovist — og nu er han noget ovre i Kapstaden eller Sjanghai etsteds?

Alverdens ære er ingenting, naar man skal til Kristrup med den.

Ja, Kristrup er en ligemands by. Men hvor findes ikke adelsmænd. Paa kirkegaarden havde man delt sig i en ejendomsside og en fattigside. Det band løste præstefruen, som krævede, at hun

vilde jordes blandt de fattige — og blev det. Noget saa tappert og frit tiltaler »de Kristrup slagtere«. Og nu flokkes bedrefolks grave paa fattigsiden omkring den gode frue. —

Saaledes er man enet paa kirkegaarden, hvor alle bare er mennesker. En anden sag i levende live, hvor man er mere en ddet.

En rask handel er en stadig tærsken i næverne. Bondens næve er haard. Handelsmanden gaar bort. — *Vil* han ha koen, kommer han nok igen! tænker bonden.

En velset handelsmand er ingen »Skavbælle«, han staar ikke for at faa køb opad bonden og »skaver« (gnider huden bar) som en ko opad spiltovet i en baas. Smaalig er han ikke.

Men er endelig handelen »slaven«, saa gælder det lidkøb, kaffe med eller uden spiritus. I værtshusene er der fuldt af gæster, de kommer og gaar.

Udstyret i en saadan lidkøbshule er kristrupsk. Paa væggen hænger et sted: tornekronet Jesus, Moder Maria, Niels Juel og Niels Ebbesen. Denne Samstilling er givet af markedets folk.

Midt i mylret ved Nørreport dukker han frem, kristrupperen, sømandsdjærv, bondestøt, barnlig i hjerterødderne. Skarptskaaren og med vildt krøllet haar under huen. Glatraget, blond. Egestokkens krum over armen, fortællende, underholdende sin hund imens og tiltalende hver fremmed køter som ser til den. Øjnene med sig, blikket rundt. Det er handelsmanden.

I Kristrup er en højtid, hvori modsætningerne klogt enes om narreværk: Fastelavnen.«

Af den ældre præstehistorie

Kristrup-Hornbæk var til 1876 et mærkværdigt og besværligt embede, idet annekset Hornbæk laa langt borte vest for Randers i Viborg amt og stift. Præsten maatte køre gennem hele Randers by og over Gudenaa for at komme dertil fra Kristrup, der ligger sydøst for Randers.

Om den første lutherske præst, hr. *Mikkel*, siges at han 1517 kastede munkekappen og blev lutheraner. Mag. *Laur. Bording* (1618-21) flyttede til Vor Frue k., Aarhus, *Iver Pedersen* (1621-45) havde været rkp. i Viborg, *Peder Nielsen* (1645-66) havde været rektor i Randers. Han oplevede svenskekrigens gru. *Niels Winther* (1666-95) mindes ved et epitafium. *Ebbe Pedersen Gimling* (1695—1736), ligesaa, Wiberg oplyser, at han havde »et anseligt, hvidt skæg«, medens *Henrik Faber* (1736-62) altid var af et lystigt humør. *Poul Helms* (1764-88). Der omtales ikke pietisme her. *Fr. Rasch* (1794—1802) flyttede til Harridslev-A., *Clemens Thygesen* (1802—22) levede fra 1816 i Randers, senere i Kbhvn., mens en vikar passede embedet. *Joachim From* (1823-38) har Thorkild Gravlund omtalt ovf.

Tiden efter 1849

Pastor *Peter Worm* (1838-65) var særpræget (se ndf.). Der var ikke meget liv, men 1860-65 havde han *Knud Schott Deichmann* som hjpr. Han blev gift med Worms datter; Deichmanns præstetid kom til at betegne noget af et skel i Randersegnens aandelige historie. D. var en levende kristen, næsten selvudslettende beskeden, stillede meget smaa fordringer, levede tarveligt og regelmæssigt og gik helt op i præstegerningen. Han sluttede sig til IM, kirkerne fyldtes, naar han prædikede, og altid var han ude at besøge sine sognebørn. Han havde haft tilbud om at blive kapellan i en købstad, hvis sognepræst skrev, at han haabede, at kandidaten forstod, at han kom til en »dannet menighed«, men senere sagde D. med et smil, at han afslog: »Jeg vilde hverken eje eller have den dannede menighed«. Han følte, at hans plads var mellem slagterne og bønderne. Hans gerning i Kristrup-Hornbæk satte spor. Der var vækkelse, især i Hornbæk, og virkningen derfra slog ind i Randers (se der). Folk fra Randers søgte hans gudstjeneste, og de udgjorde begyndelsen af IMs samfund i Randers. De vakte søgte ind til Randers, da Deichmann rejste.

C. F. Voigt (1865-67) naaede ikke at sætte spor.

Pastor, prof. *M. A. Kühnel* (1867-70) var en anset skolemand, havde været seminarieforstander i Tønder, hvor tyskerne afsatte ham; fra Kristrup blev han sp. og seminarieforstander i Lyngby ved Grenaa, han skrev om det teologiske studium, og hans taler ved seminariernes fester var betydelige.

Provst *J. F. Langballe* (1870-77) havde en høj stjerne hos biskop Brammer, som ansaa ham for mest velskikket af provstiets præster til at blive provst og glædede sig over hans forflyttelse til Ørsted (»i Kristrup har han forkælet menigheden ved at ofre al sin tid og alle sine kræfter paa den«, Khst. saml. 6. r., II, 611). Han var ikke legemligt saa stærk.

Pastor *Rasmus Windfeld* (1877-94) havde været en af de førende i Østhimmerlands missionsforening (se her V, s. 205 f.) og gjort et stort arbejde for at vække aandeligt liv i Østhimmerland, talt ved mange møder, bekæmpet sekter og vantro, og glædet sig over, at ikke alene præster, men ogsaa lægfolk forkyndte ordet. — Der levedes et fornøjeligt liv i Kristrup prgd. med de mange unge. Han fik en god gerning her, selvom jordbunden kunde være haard. Han arbejdede sammed med det lille IMs smf., han fik god indgang i mange hjem, og han blev afholdt for sit elskværdige sind (se ndf.). Den meget brogede befolkning respekterede ham.

Siden 1894 har der været grundtvigske præster.

Pastor *Ludvig Christensen* (1894-99) var præstesøn fra Hjortshøj, han var her saa kort tid, at han ikke naaede at sætte dybere spor. Han hørte til de stilfærdige, gammeldags, grundtvigske præster, der holdt sig hjemme i sit sogn, passede sit embede, de fattiges ven.

Pastor *J. C. Christensen* (1900-09) var meget aktivt med i sognets foreteelser, sogneraadsfmd., drev selv præstegaarden, handlede ved lejlighed med ejendomme, havde et godt, praktisk greb om tingene. Og saa havde han et godt hjerte; mange tiggere og landstrygere fik mad og husly i prgd. Han var respekteret og afholdt (»en præst af format«), han skrev teologiske afhandlinger, virkede for Santalmissionen, var ivrig venstremand. Hans indstilling var grundtvigsk, men han var ikke meget retningspræget. Han mindes som en betydelig prædikant, hans milde, men myndige personlighed, hans jævne og bramfri omgang med befolkningen gjorde ham afholdt, og man kom gerne til de møder, som han og hans gode hustru indbød til i prgd.

Om pastor *L. J. Laursen* (1909-37) se ndf. Han

var mere studerekammerets mand end sin forgænger, brugte flittigt sin pen, optaget af tidens kirkelige og politiske rørelser. Kirkegangen var stor i hans første tid her, men svandt efterhaanden ind. Kun en lille kreds sluttede sig nær til ham. Han kunde ogsaa være vanskelig at komme til, hvad talrige beretninger vidner om. Han var ikke stærk af helbred og rejste vist herfra som en skuffet mand, idet han efter sin afrejse brød enhver forbindelse med sognet. Han var afgjort grundtvigsk og frihedsmand, holdt mange foredrag, men man kan ikke tale om nogen grundtvigsk bevægelse her. Flere af de grundtvigske søgte til kirke i Randers.

Randers nærhed prægede kirkelivet. Der har været lydhørhed for grundtvigsk forkyndelse. Efterhaanden som forstæderne voksede, fik den nordvestlige del af sognet købstadspræg paa godt og ondt.

Indre mission havde en lille kreds. En del af IMs folk boede i Strømmen, men søgte til Randers. Pastor *Fr. Wilhjelm* fandt, at der burde gøres noget selvstændigt for IM i Strømmen og Vorup. 1908 ordnede entreprenør *Chr. Nielsen* den første missionsuge i sit hjem paa Skansevej, og stuen blev fyldt. Ved hjælp fra Randers lejede man en lejlighed, hvor man begyndte en børnegudstjeneste og holdt møder. 1915 flyttede indremissionær *L. Lausten* hertil og ledede arbejdet. Trods krig og dyrtid begyndte man at samle ind til et missionshus, og trods store vanskeligheder lykkedes det, ved megen offervilje at faa bygget et smukt mh (med kamgavle og kirkeligt præg). Det blev indviet 1918 af pastor *C. Asschenfeldt-Hansen* (byggesum: 40.000 kr.). Her blev nu IMs samlingssted for Kristrup-Strømmen-Vorup, og det blev udgangspunkt for oplandsmissionen. Skønt der har været et stærkt IMs liv i Randers, har oplandet været næsten blottet for IMs trosliv. Det ny missionshus, »Bethania« fik megen hjælp fra Randers, og en lille ihærdig kreds gjorde et godt arbejde.

Pastor *J. M. Mikkelsen* (1937-59) var en stilfærdig, solid grundtvigsk præst, fmd. Randers grundtvigske konvent, næstfmd. Randers højskoleforening, og gjorde et godt arbejde. Han kom hertil fra nabosognet, Virring-E. og havde et godt navn i grundtvigske kredse paa egnen. Han skriver: »Der er næppe meget at sige om sognets kirkelige forhold, som hverken er værre eller bedre end de fleste andre steder. Der er ingen skarpe skel ml. de kirkelige retninger, men lidt sektvæsen med centrum i Randers, og enk. katoliker (væs. tilflyttere). Normalt 100—200 i kirke, en del trofaste kirkegængere, forstadspræg. Gennemgaaende velvilje, men iøvrigt ringe kirkelig interesse uden for kirkegængernes kreds. Ret god tilslutning til bibeltimer ved sp. i by- og landsognet, lille IM kreds, sdsk., gamlemøder. Højskoleforening fælles med Randers, 40—50 uden for folkekirken, spejdere, FDF, Unge hjem. 3 fh. Bortset fra det mgh.arb., der gøres ud fra prgd., er det meste mgharb. fælles med Vorup sogn.

Pastor *E. Kjærsgaard* har været sp. her siden 1960.

4.—8. okt. 1964 holdtes et *kirkestævne* (med mghr. som indbyder). Biskop, dr. *H. Høirup* prædikede ved en festgudstj. Der var møder eller gudstj. for børn, unge og ældre. Afslutningsgudstj. ved provst *Johs. Asmund* og festligt samvær i forsamlingsbygningen. — Hverdagsgudstjeneste.

IMs ledere er: snedkermester *Lundin*, Vorup, indremissionær *John Jensen*, Strømmen, nu *Alfred Mikkelsen*, *Jacob Nielsen* leder sdsk. Skifter Jensen leder KFUM og K.

Menighedsraadets næstfmd. er gdjr. *Jens Holm*, Munkdrup.

Landstingsmd., overlærer *S. C. C. Nørgaard* (f. 73, † 53) var ftm. her fra 1909, tingvalgt ltm. fra 1947, venstre, lærer her fra 1914.

Direktør *M. Refsgaard Thøgersen* (f. 84, † 61), fmd. Fællesf. f. de dsk. brugsforeninger, mange tillidshverv og i ledelsen af flere store industrier.

C. J. Fabricius Ramsing er stadsskoleinspektør.

1923 oplyses: God kkg., præges af Randers nærhed, stor arbejderbef., lidt IM. 1931: Som i forstæder, 3 fh., ellers intet oplyst. — 1943: Kkg. 5—10%, rolige, som i forstæder. Mh. fælles med Vorup, sdsk. 1959: Normalt 100—200 i kirke, mh. fælles med Vorup, KFUM og K (do.), sdsk., Centralskole. 1963: Se ovf.

Kristrup kirke, nær hovedvejen til Grenaa, er for størstedelen opført 1847, da den tidligere Sct. Anna kirke blev revet ned. Kun et lille parti af denne kirke er bevaret mod vest. Den var en romansk kvaderstenskirke, hvis apsis blev revet ned i middelald., og den havde et lille taarn med spir. En tympanon med løvefigurer fjernet til Nationalmusæet, karmsten med dyrefigurer til Randers musæum. Den nuvær. kirke er opført af mursten med en tagrytter over vestgavlen. Vaabenhuset mod vest ombygget 1948, og en tilbygning, sakristi, opført mod nord 1951. Kirken er hvidkalket og blytækt, indtil 1947 fladt gipsloft, nu bjælkeloft. Den gl. kirkes alterbord bevaredes til 1947. Da det blev revet ned, fandtes deri en relikviekapsel af bly med tøj- og benrester. Alterpanel fra 1705 med malet tæppemønster og vaaben. Altertavlen er et smukt renæssancearbejde med indskrift fra 1598, krucifixgruppe i midtfeltet fra 1909 (ved Erik Beyer) paa grundlag af rester af tidl. billede. Det gl. alterbillede fra c. 1850 (Jesusbarnet og Josef?) hænger i koret. Romansk granitfont med dobbeltløver. Prædikestol fra 1640 med bibelske relieffer. Ny stolestader. Malet og forgyldt mindetavle over præsten Ebbe Gimlinge († 1736), epitafium over præsten Niels Winther († 1695) begge med hustruer, det sidste er deponeret i Randers musæum. 280 sd. Orgel fra 1908 mod vest over vaabenhuset.

Danm. bill., s. 162, Mack. JG. 245, do. D., s. 229, 232.

Den gl. kirkegaard er forlængst nedlagt. Kirken er omgivet af et anlæg. En ny kirkegaard anlagt 1870 ved Aarslev-vejen, 1938 indviedes det ny smukke kapel (Kamgavle) med 200 sd. Orgel. Centralvarme.

Folketal. 1850: 1258 og 312 (Hornbæk); 1901: 2834; 1921: 2824; 1955: 4477; 1960: 4667.

Altergæster: 1922: 875; 1934: 500; 1945: 1100; 1957: 11-1200; 1963: 14-1600.

Menighedsraad: 1922: 2 IM, 6 u. p. (gr.), 1934: 8 gr., 1 IM, 1945: 2 gr., 6 soc., 1 IM, 1957: 4 soc., 3 borg., 3 IM, valg. 1961: 4 soc., 3 borg., 3 IM.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 59 rug, 140 byg, 155 havre. b) 51 rdl., 4 byg. c) 23 lpd. ost, 44 sn. æg. d) 300 rdl. e) 74 td. ld., 7 td. hartk. Gl. prgd., 25 fag, mange rum. 1870: Regul.: 2472 kr., netto: ? — 1913: 1. kl., 1946: 2. kl. Prgd. fra 1872. 1958: 12. kl.. Ny prgd. opf. 1960.

16. 30. juni 1838—31. jan. 65 (sp. Hyllested-R. 14. juni 20): **Peter Worm,** f. 28. sept. 88 Vordingborg. F.: Forvalter paa Iselingen Peder Sørensen W. og Abelone Dorothea la Cour. Stud. Vrdbg. 07, c. jan. 13 (l), † 31. jan. 65. — G. 8. dec. 24 Lovise Theodora Petrine Hjort, f. 22. dec. 00 Hyllested, † 25. apr. 81. F. Sp. i Hyllested-R. Frederik Christian H., † 20, og Karen Bagge af Holme-T. — Datter g. Deichmann, Hvidbjerg-L.

Peter Worm gjorde sig bekendt ved sine frimodige skrifter: 1831: Europas tilkommende skikkelse, som han udsendte i Aarhus i 600 expl.,

men hele oplaget blev tilintetgjort ved det kgl. kancellis magtsprog (se »Dagen« 1831, nr. 174), senere skrev han frimodige ytringer om det danske toldvæsen, om forsvarsvæsenet, 4 smaadigte paa Danmarks dronnings fødselsdag 28. juni 1844 (se Barfods Skandinaviske folkekalender, 1846, s. 54 f.) blev aldrig brugt i Randers, da byens censor beslaglagde dem. Worm havde 2 døtre, den ene blev en from IMs provstinde, den anden blev forfatterinde og kvindesagsforkæmper, den bekendte *Pauline Worm*, som var stærkt grebet af frihedsaanden fra 1848, skrev digte, romaner, ivrede for kvindernes frigørelse og den jordiske kærligheds ret, fra 1852 drev hun et pigeinstitut i Randers, fra 1857-63 i Aarhus, 1865 indviklede hun sig i en voldsom strid med *Vilhelm Beck* og IM, og skrev et stridsskrift om Beck og IM. Hun angreb den tyske præst *Otto Funcke*, fordi han paa Dybbøl banke havde lovprist kejser Wilhelm i stedet for som profeten Jonas at gaa imod magten. — Der er opsat en mindetavle paa det hus i Randers, hvor hun boede (hun døde 1883). Hun havde arvet sine aggressive tendenser fra sin fader. Pastor *Worm* faldt dog til ro, han var de sidste aar svag, kirkegangen svandt ind, man maatte have kapellan, og svigersønnen K. S. Deishmann vakte nyt liv, se foran (E. III, 613).

Hjælpepræst hos pastor Worm:
1851-54: *C. F. C. Reiersen*, se Karlslunde-K
1854-59: *E. A. Biltzing*, se Agri-E.
1860-65: *K. S. Deichmann*, se Hvidbjerg-L.

17. 2. juni 1865—3. jan. 67 (sp. Resen-H. 8. juli 54): **Carl Frederik Voigt,** f. 4. dec. 05 Tranekær. F.: Sekretær hos lensgreve Ahlefeldt-Laurvigen John Sünckenberg V. og Christine Sophie Sünckenberg. Stud. priv. 24, c. sept. 35 (h), hjpr. Tversted-U.-B. 21. juli 38, sp. Hvornum-S. 31. juli 46, † 3. jan. 67. — G. 35 Elise Gustava Tønder, f. 13 Norge, † c. 90. F.: Krigskomm. og godsejer til Kragerø Henrik Georg T. og Pouline Sophie Christine Heuch. — Søster g. Halvorsen, Sandager-H.

Pastor V. var agtet og elsket, en godmodig, flegmatisk natur, men ringe som prædikant, nærmest rationalist. Hans hustru var en »norsk kjærring, mandhaftig og urolig, fejede sin mand hen i en krog, kom meget paa Trinderup, med hvis ejer hun stod paa en meget venskabelig fod« (c. th. S. Vestergaard Nielsen, Aars).

18. 22. marts 1867—6. aug. 70 (Forstander Tønder seminarium 5. juli 56, afsat af tyskerne 28. okt. 64): Professor **A. M. A. Kühnel,** fl. t. sp. og seminarieforst. Lyngby-A., se Sengeløse.

19. 22. okt. 1870— 22. sept. 77 (sp. Gøl 30. okt. 60): **J. F. Langballe,** fl. t. Ørsted, Jyll., se der.

20. 26. nov. 1877—10. jan. 94 (sp. Gerding-B. 14. juni 65): **Rasmus Windfeld,** f. 10. nov. 25 Venø. F.: Sp. i Skibsted-L., ksstrd. W., † 67, se der. Stud. Randers 44, deltog i krigen 48, c. apr. 49 (l), hjpr. hos sin fader i Skibsted-L. 8. okt. 55, † 10. jan. 94. — G. 8. nov. 61 sin kusine Ane Helene Hejde, f. 19. aug. 36 Dover, Ydby, † 29. marts 29. F.: Mølleejer Ammon Nicolai Edinger H. af Boddum-Y. og Margrethe Aabye. — Søn: Hyllested-V.-H., sønnesøn: Sp. Kapernaums k., Kbh., sønnedt. g. Lund, Lemvig-N. — Hustrus morbroder: Aabye, Hejls.

Om pastor W.s indsats i Østhimmerlands missionsforening, (se V, 205 f.). Biskop Laub var ham ikke særligt venlig (se Khst. saml. 6. r. II, 611), men W. var med til at skabe aandeligt liv i det døde Østhimmerland, han samarbejdede med det vaagne lægfolk, fik samlet mange til møder og han bekæmpede sekter og sværmere. I Gerding mindedes han med taknemmelighed. Randers amts avis skrev om ham 10. jan. 94: »W. virkede ufortrødent i Kristrup i 17 aar, afholdt af sin menighed og af enhver, der kom i berøring med den elskværdige og for andre varmtfølende mand. Kristrup sogn vil komme til at savne ham, og hans plads i dette store sogn vil vanskeligt kunne udfyldes.« W. arbejdede, skrev art. i Dsk. kirketidende om udvidet brug af vore kirker til gudeligt brug, en traktat: Hvorfor gaar du ikke i kirke?, han skrev mod sværmeren Sommer: Er præsteembedet overflødigt (1859) og virkede i det hele flittigt for øget kirkegang og kirkeliv. I Hj. og tr. IV, 110 f. fortælles om det jævne, sparsommelige liv i W.s præstegaard, og hans positive forkyndelse, han var nærmest højkirkelig, IMs ven. Det var ofte liv og lyst i præstegaarden, hvor sønnerne samlede deres venner, bl. a. de senere præster *H. P. Mollerup, A. Fibiger, P. K. Gam, H. G. Baadsgaard* og *S. M. Westergaard* (der blev biskop). Om W.s gerning i Østhimmerland, se Hj. og tr. XII, 49 f.

Hjælpepræst hos pastor Windfeld:
1893-94: Sønnen *Jul. Windfeld*, se Hyllested-V.-H.

21. 21. juni 1894—19. apr. 99 (sp. Gern-S. 21. jan. 84): **L. Christensen,** fl. t. rkp. Vor Frelsers k., Kbhvn., se sp. Køge-Ø.

22. 14. juni 1899—24. juli 1909 (sp. Søby-S.-H. 29. apr. 90): **J. C. Christensen,** fl. t. sp. Odder, se Alrø.

23. 15. nov. 1909—3. aug. 37 (Valgmghpræst, Vejstrup 23. apr. 02): **Laust Jeppesen Laursen,** f. 10. maj 70 Jerlev. F.: Gdjr. Søren Peter L. og Ellen Kathrine Hansen. Elev paa Hoven højskole, stud. priv. 91, højskolel. Ollerup, c. 99[1] (h_1), hjpr. Kbhvn.s valgmgh. 27. maj 99 tillige rejsepræst for KS 99—02, afsk. 3. aug. 37, † 30. dec. 45. — G. 18. dec. 00 Ane Caroline Charlotte Steen, f. 9, febr. 70 Give, † F.: Bagermester Johannes Jørgen S. og Bolette Christine Agerbek.

Fmd. Studenterkredsen t. 02, Stifter og fmd. Kirkelig ungdomsf., Kbh. 99, regeringsvalgt medl. af det kirk. udvalg 04—10, Folketingsmand (Venstre) Svendborg 10 og 13.
Red. „Søndagslæsning" 99—29, Red. „Vort samfund" 04—13, kirkelig medarb. „Tiden", red. juleheftet „Glædelig jul". — Udg. 02: Menighedsraad og præstevalg, 2. opl., 03: Om ægteskabsloven, for lægfolk, til forstaaelse af ægteskabsloven, 04: P. C. Eskesen, 05: Seks breve fra Paulus, fortalt for lægfolk, 06: Folkekirke og kirkeforfatning, resultater fra det kirkelige udvalg, 06: Syv breve fra Paulus, fortalt for hjemmet og skolen, 08: Otte breve fra apostletiden, fortalt for hjemmet og skolen (Hebræærbr., 1. og 2. Pet., 1., 2., 3. Johs., Judasbr.), 32: Lægen Lukas og hans værk, 33: Om Gud og mennesker, bibelhistorie.

Pastor L. var frisindet, højskolepræget, men meget selvstændig, en ener. Tidligt blev der lagt mærke til den unge, ivrige teolog, og han blev meget brugt i Kirkeligt samfund og i det grundtvigske ungdomsarbejde. Han var stærkt optaget af sit arbejde i det kirkelige udvalg (se hans bog derom) og for at virke for de grundtvigske

ideer; han rejste rundt for det nystiftede Kirkeligt samfund af 1898 og oprettede ny kredse. Samtidig var han flittig ved sit skrivebord, og navnlig »Søndagslæsning« fik stor udbredelse. Et dygtigt arbejde udførte han ogsaa som red. af KS.s blad: »Vort samfund«. Som valgmenighedspræst udgav han sine bøger om NT.s breve, resultater af hans studier og bibellæsninger.

I Vejstrup begyndte han at tage aktivt del i politik, som altid havde interesseret ham. Han vilde støtte *J. C. Christensens* kirkepolitik, men her kunde Vejstrup valgmgh. ikke følge ham. De fleste i mgh. hørte til det forhandlende venstre, og i Sydfyn var skillelinjen mellem Bojsens og Bergs venstre skarpere end andre steder. Han fandt gerningen »meget vanskelig, men ogsaa meget skøn« (De gr. Fri- og valgmenigheder, 1944, s. 219). I det kirkelige udvalg havde han mange sammenstød med *Morten Larsen* (som bebrejdede Laursen for at være »saa skæbnesvanger uklar«), at der gik gny af det. *Morten Larsens* autoritet var saa stor, at L.s position svækkedes. Det vakte ogsaa nogen opsigt, at Laursen i det kirkelige udvalg spurgte, om biskopperne vilde skride ind over for en præst, der nægtede jomfrufødslen (det var, mens Harnacks teologi optog teologerne, G. Jørgensen: Ribebispen G. Koch, 1930, s. 180). Samtidig søgte Laursen at fremkalde en ny stærk aandelig bevægelse omkring trosordet. Han skrev meget derom i »Vort samfund«, og var paa en maade en slags forløber for *Anders Nørgaard*, der senere blev valgmenighedspræst i Vejstrup. Men Laursen ejede ikke Nørgaards dybde eller varme. Meningen var god nok, men skrivemaaden var lidt for haandfast. Emnet taalte det ikke, jordbunden var vel heller ikke endnu beredt. — Hans tjeneste i KS endte med skilsmisse 1913, da han ophørte med at redigere KS.s blad. Han stillede da krav om at beholde det ypperlige navn »Vort samfund« (som Johannes Monrad havde givet ham ideen til), og han udgav saa paa egen haand et blad under dette navn nogle aar. Men søndagsbladet »Søndagslæsning« vedblev han at redigere. L. J. Laursen havde været en kampens mand, og han stod en tid i forgrunden i KS.s arbejde. Senere blev der mere stille om ham; han kastede sig over teologiske studier, som sammen med præstegerningen optog ham fuldstændigt. Det gjorde et vist indtryk, at han efter sin afskedsprædiken lagde præstekjolen med nogle ord om, at nu var præsten færdig og han var kun privatmand. Han flyttede til Svendborg, levede meget tilbagetrukket, optaget af sine studier, søgte ikke forbindelse med ret mange.

Højskolebl. 1946, De tusinde hjem 1. juni 02, Folkelæsning 2. apr. 05.

24. 1. dec. 1937—31. dec. 59 (sp. Virring-E. 11. jan. 22): **Jens Michael Mikkelsen,** f. 14. dec. 89 Dyngby, Bjergager. F.: Gdjr. Søren M. og Birthe Marie Pedersen. Landmd. til 1910 .Stud. Døckers kursus 13, c. 20^1 (h_1). Hjpr. Herning valgmgh. 29. maj 20, afsk. 31. dec. 59. — G. 28. apr. 21 Esther Cornelia Martha Jensen, f. 12. juli 98 Randers. F.: Kbmd. Anthon J. og Albertine Marie Bonke. — Søn: Vrensted-T.

Fmd. Randers grundtvigske konvent 24—35 og 38—45, Fmd. Plejef., Randers a. 31—56, næstfmd. Randers højskoleforening 49.

25. 20. maj 1960 (sp. Sdr.-Nr. Onsild 14. juni 49): **Ejgil Kjærsgaard,** f. 23. juli 16 Kbh. F.: Skrædderm. Julius Christensen K. og Ebba Frederikke Jørgensen. Stud. Østersøg. gymn. 35, c. 41^2(h_1), afdelingsleder Kofoeds skole for arbejdsledige, kkp. Herning 3. marts 43. — G. 20. apr. 43 Birthe Marie Nielsen, f. 12. aug. 13 Vorning. F.: Præstegaardsforpagter Niels Christian N. og Margrethe Jacobsen.

Medl. kredsbest. KFUM og K 44—49, red. Herning kirkeblad 46—49, herredsrepr. Kirkesagens venner 50, do. DKU 53, amtssekr. DKU 56.

Litt.: P. Fischer-Nielsen: Fra krigsaarene 1848-50, crindr. fra Kristrup, Fra Randers amt, 1907, do.: Fra sagnenes verden, smst., 1912. Om skolen se Ill. familieblad 1911-12, s. 230, om den gl. skole se Verdensspejlet, 1906, s. 620. C. Asschenfeldt-Hansen: Provst K. S. Deichmann, 1913, Hj. og tr. IV. Poul Borchsenius: Af vækkelsens historie i Randers 1941.

VIRRING-ESSENBÆK

Virring sogn, 2181 ha, ved Randers og Grund fjord, lave enge ved fjordene. Syd for engene ret højtliggende, bakker (Drageshøj 60 m), og stejle skrænter, rørskove nede ved fjordene, sandmuldet jord, flere plantager, Floes skov. Byerne V. med alderdomshjem, Ammelhede, Floes, Langkastrup med fh. fra 1896, Uggelhuse med fh. fra 1895 og anløbsbro.

Oldtidsminder: Paa Ammelhede er en langdysse uden kammer og 3 høje. I en af disse skal efter sagnet kong Hamlet være begravet. 28 høje ødelagt. En af landets største kendte gravpladser (c. 150 grave) mellem V. og Langkastrup. I kirkens vaabenhus en runesten (D. run. 147 f.).

Essenbæk sogn, 2052 ha, er storformet, noget sandet bakkeland med kløfter, moser, fjordengene er afvandet. Ved foden af skrænterne gaar den smukke fjordvej. En del kratskov, langs Volk møllebæk bakker med smaaplantager. Randers fjord (her som en aa) mod nord. I sognet E. kirke, byerne Assentoft med haandværkerforeningens stiftelse, hvor der er sal og folkepensionistboliger, kødfoderfabrik, — Drastrup, Tammestrup, Volk mølle.

Ingen fredede oldtidsminder, 36 høje ødelagt. Helligkilde (Sct. Laurs) neden for Assentoft (Schmidt, s. 143). Maaske sigtes der til denne kilde i reformationstidens digt om Peder smed og Adser bonde (1530), hvor det hedder: „Til Essenbæk kilde gaar og somme / det kommer dem selv til liden fromme." — Ved Gunnerup mose skal have ligget en landsby. I Svendsdal skal efter sagnet en sønderjysk konge, Svend Langfod, være faldet og begravet (Suhm: Danm. hist. II, 454). — Der har tidl. været store skove her.

Essenbæk kloster blev stiftet af Knud Lavards svigersøn, Stig Hvide († 1151). Det laa vist først i Randers, men flyttedes til Essenbæk omkr. 1180. Det var viet til Sct. Laurentius og tilhørte Benediktinerordenen. Det fik ved gaver og testamenter et stort jordegods, flere kirker og fiskegaarde. En aarbog fra 1328 fortæller om det aandelige liv i klostret. Den sidste abbed var Jens Thomsen, som 1516 købte klostret (af kong Chr. II) fri for borgelejе. Da han blev gammel, valgte munkene en adelig til leder. Under ref. inddroges klostret under kronen og lagdes under Dronningborg len. Jorden blev efterhaanden helt udstykket eller solgt. Hvornaar bygningerne blev brudt ned, vides ikke. De laa nord for Klostergaarde paa engen ved Gudenaa, det var et firfløjet kompleks med kirken som sydfløj (afdækket 1899).

Man har fundet murede grave og rester af granitsøjler. (Fra Randers amt, 1919).

Klostret fik birkeret. 1687 forenedes E. birk med Sønderhald herred. Jy. saml. 5 r. II, 1936, 206, 297, Rand. aarb. 1907, s. 20, 1958, s. 20 f. Om klosterets jordegods, se Rand. aarb. 1958, 20—28.

Af den ældre præstehistorie

Fløjstrup i Hørning var tidligere anneks, men p. g. a. sognets lidenhed og den lange, besværlige vej dertil blev sognet nedlagt og kirken brudt ned.

Der er gravsten med brystbillede over præsterne *Thomas Christensen* († 1584) og *Rasmus Andersen* († 1619) med deres hustruer i V. kirke. Efter *Jens Hansen Bruun* († 1635) kom provst *Jens Hansen Trige* (1635-74), en betydelig præst, forfatter (Khst. saml. 7. r. II, nr. 725, 243). *Hans Lauritsen Carlby* (1674—1704) efterfulgtes af sin søn *Laurits Hansen* (1704-24). Provst *Niels Bertelsen Brunow* (1724-68) var nordmand, giftede sig med formandens enke. Biskop *Hygum* nævner ham som en af stiftets yngste, men bedste provster »med troende børn baade efter kødet og i aanden«. En søn blev sp. i Aarslev-H., hans svigersøn, provst *Frederik Pedersen Berg*, skippersøn fra Kristianssand, Norge, efterfulgte ham (hjpr. her 47) 1768-87, forfatter, anset, biskop Hygum roser ham (Elle J. s. 96). Han efterfulgtes af sin søn *Frederik Bartholin Berg* (1787—1809), saa alle præster her var i slægt med hinanden 1674—1809. 1799 brændte kirketaarnet. *Jørgen Bloch Hegelund* (1809-39) om ham fortælles, at han havde saa stor respekt for sin degn, Peder Knap, at han ikke turde sige amen, før degnen var kommet tilbage fra de udflugter han undertiden foretog under gudstjenesten og først kom tilbage fra, naar han havde lyst (W. III, 592).

Tiden efter 1849

Der var ikke meget kirkeligt liv her omkr. 1850. Handel, kvægavl, kortspil og gilder optog de velstillede bønder.

Pastor *Chr. Dinesen* (1839-63) var aristokratisk, meget godgørende, en kyndig raadgiver i alle praktiske forhold, meget værdig, gik altid i sort diplomatfrakke, havde kun ringe kirkegang. Han blev svagelig (se ndf.) og havde hjpr. fra 1855. De to hjælperæster var forskellige, men de vakte begge noget røre: *Peter Neergaard Jessen* (1855-57) og *M. A. S. Lund* (1857-63).

Olaf Jessen fortæller (Fra Grønbæk præstegaard, 1920, s. 18 f.) bl. a. om Peter Jessen:

Pastor *Dinesen* var syg (led af svære stensmerter), og *Jessen* maatte selv oplæse kaldsbrev og kollats. Kirkebesøget var omtrent ophørt. Dinesen sagde gerne til læreren: »Aah, lille Ring, bed dem gaa hjem!« Paa den maade var kirkebesøget næsten ophørt. Jessen havde den første tid kun 4—9 i kirke, ja en søndag sletingen i Virring. Han havde ogsaa møje med at faa de unge ud paa kirkegulvet. Kirkegangen i V. var i det hele maadelig, men i E. gik det glædeligt fremad, ved normale gudstjenester: 60—70. Med sin sorte hest kørte Jessen rundt og besøgte folk. 1856 brændte kapellanboligen (hans lille søn Christian, død som sp. i Vejle, blev reddet næsten uden tøj paa, svøbt ind i frk. Dinesens uldtrøje og baaret over i præstegaarden. Senere morede pastor *M. A. S. Lund* sig over at mindes, at Chr. Jessen, som blev sp. i Grønbæk, i samme provsti som Vium, havde befundet sig saa godt i hans hustrus uldtrøje). Næsten alt indbo brændte. En guldsmed siede asken i nogle store kar, og af de smaa sølvkorn, som fandtes i asken fra det smeltede sølvtøj, opsamledes saa meget sølv, at der kunde laves 6 svære sølvskeer deraf, og skeerne fra asken i Virring blev brugt gn. mange aar i den Jessenske præsteslægt.

Pastor *M. A. S. Lund* var præstesøn fra Ø. Tørslev hvorfra de 3 kendte grundtvigske præster: *Rs. Lund*, Morsø Frimgh., *C. Lund*, Øsløs og han selv udgik. Hans moder, der som enke boede i enkesædet i Ø. Tørslev, samlede sine sønners kammerater, alle kom de som studenter i Vartov, og der udfoldede sig et levende grundtvigsk fællesskab. I Virring-E. fik M. A. S. Lund mange venner ved sin elskværdige og folkelige optræden, han fik kirkegangen sat op, og selvom han fandt jordbunden haard, blev der lidt aandeligt liv. Lund forberedte den senere højskoleforstander *Jens Bek*, der var fra det nærliggende Hørning, Mellerup, til konfirmation. Selv var *M. A. S. Lund* stærkt optaget af *P. C. Kierkegaards* aandsbaarne tale ved kirkemødet 1857. Lunds forkyndelse var kraftig og klar, og foruden *Jens Bek* hørte *Jens Lund*, der var fra Virring, til dem, der skyldte ham den første aandelige vækkelse (Holger Begtrup: Dsk. mghliv i gr. kredse, IV, 183, jvf. fru Skovborgs minder). I disse aar mærkedes ogsaa lidt IM, paavirkning fra Vilhelm Beck, Ørum. Lund blev forøvrigt sogneraadsfmd. i V.

Lærer *N. C. Ring*, V., var en af de gode, gamle, grundtvigske lærere. Hans søn blev sp. i Fausing-A. (se Ormslev-K.).

Pastor *A. G. Elmquist* (1864-90) var en af Randers-egnens betydelige præster, se ndf., flittig med bibellæsninger, husbesøg og skoletilsyn, han var en tid sogneraadsfmd., en værdig, repræsentativ og formuende mand, udpræget højkirkelig og højremand. De kirkelige retninger mærkedes ikke meget, og stærkt aandeligt liv blev der ikke, trods E.s arbejde.

I disse aar byggedes Essenbæk kirke.

Pastor *M. C. A. Østergaard* (1890—1921) var en anden type. I hans tid byggedes forsamlingshusene, hvor man samlede sig om foredrag, gymnastik osv. IM havde kun ganske faa tilhængere. Pastor *J. M. Mikkelsen* (1922-37) var grundtvigsk. Han skriver, at sognene var jævne og folkekirkelige, ikke uden modsætninger, en del gode grundtvigske familier, enkelte IM. Der var jævnt godt kirkebesøg, meget trofaste kirkegængere, mest i V. men efterhaanden ogsaa i E. Afstandene var store for mange. Arbejdet øvedes i gensidig tillid, om vinteren ledede sp. maanedlige ungdomsmøder i begge sogne med særdeles god tilslutning, uden nogen organisation, ganske frit. Hovedbegivenheden var V. kirkes restaurering, gennemført ved kirkeværgen, sognefoged *Anders Jensens* utrættelige iver for sagen. — Pastor *Pade* naaede ikke at udføre nogen egentlig præstegerning her. — Pastor *B. G. Barsøe* (fra 1938) er højkirkelig. Han oplevede, at menighedsraadet i Essenbæk 1953 klagede til de kirkelige myndigheder og samlede bl. a. klagen i flg. hovedpunkter: Ved nadveren brugtes romerskkatolsk skik, i prædikenen taltes om helgener, og jomfru Maria omtaltes som himmeldronning

og der blev sagt: »Hellige Guds moder, bed for os!« Der frembares katolsk nadver-messeoffer for afdøde. En juleaften havde menigheden faaet oplæst et katolsk skriftespejl, og konfirmanderne oplærtes i katolske ceremonier. Sagen vakte megen opsigt og blev indgaaende drøftet i pressen. Kirkeministeriet tog sagen meget alvorligt, da det var et menighedsraad, der klagede, og ministeriet fandt det nødvendigt strax at skride ind. Der blev nedsat en provsteret, og i juli 1953 forelaa afgørelsen, efter at der var indhentet erklæringer fra de to teologiske fakulteter (Prof. *Skydsgaard* og *Prenter*), og udarbejdet en meget udførlig redegørelse (mange sogneboere var blevet afhørt). Biskop og ministerium fastslog, at pastor B. skulde blive i sit embede, men han havde paa visse punkter overskredet sin kompetence som præst i folkekirken. Han kunde dog i sit helhedssyn ikke siges at være uden for det folkekirkelige fællesskab. Det krævedes, at visse punkter i pastor B.s konfirmandundervisning maatte ændres, og at sp. ikke maatte lære børnene at bede til jomfru Maria. Det hedder ogsaa i ministeriets skrivelse, at indflydelse fra andre kirkers tradition har været noget for dominerende ved pastor B.s embedsførelse, og det paalagdes biskoppen alvorligt anmode pastor B. om ikke fremtidigt at give anledning til kritik eller klage paa disse punkter, ligesom menighedsraadets medbestemmelsesret blev understreget. — Biskop dr. *Skat Hoffmeyer* havde allerede tidligere grebet ind og forbudt adskilligt, der i menighedens øjne stred mod luthersk kristendom. Sagen havde administrativt den ejendommelighed, at det kun var det *ene* af pastoratets to menighedsraad, der klagede. Og en kreds af menighedsmedlemmer offentliggjorde i Randers dagblad et varmt forsvar for deres angrebne sognepræst! »Lad os blive fri for mere halløj i denne sag! Pastor B.s gudstjeneste er ikke en standardgudstjeneste, og det siger vi ham tak for. Han gaar op i sin gerning med liv og sjæl.« Professor, dr. *R. Prenter* skrev i Kirkeligt centrums blad:

»Hvad Barsøe selv og menighederne i Virring og Essenbæk angaar, rummer sagen tragiske elementer. Der synes at være saa dybe personlige modsætninger indviklet i den, at en forstaaelse mellem de uenige parter ikke er mulig. For de menighedsmedlemmer, som af virkelige samvittighedsgrunde ikke mener at kunne bruge Barsøe som præst, synes der ikke at være anden mulighed end dannelse af valgmenighed eller indkaldelse af mindretalsprædikant. Til den første løsning er der formodentlig for faa. Men den sidste løsning maa være farbar for alle dem, for hvem det mere drejer sig om det positive at faa en gudstjeneste, de kan føle sig hjemme i, end det negative at faa ram paa en modstander.

Om *præsten* Barsøe kan jeg ikke fælde nogen upartisk eller i strengeste forstand objektiv dom. Her maa jeg nøjes med mit skøn, som er personligt og ikke upaavirket af et mangeaarigt kendskab til manden. For mig at se, er han en brændende og nidkær præst. Og han har et budskab, som — trods alle de skønhedspletter, jeg helst havde set borte — har noget at sige i vor tid, hvor »læren« er i foragt og gudstjenesten i opløsning. Der er enkelte læreopfattelser og liturgiske skikke, hvori jeg *ikke* kan følge Barsøe. Men sidder jeg i Virring kirke og lytter til prædikenen og deltager i gudstjenesten, kan jeg kun fælde een dom: Her er mere end ritualistisk snurrepiberi. Her er noget af en *vækkelse* til et nyt syn paa gudstjenestens og kristenlivets herlighed. — Dermed er de punkter, hvor uenigheden bestod, ikke forsvundet. Men de er kommet til at staa paa rette plads. De kan ikke mere fordunkle billedet af en præst, som har mere paa hjerte end saa mange, og som fortjener et langt bedre renommé end det, som synes at skulle blive den offentlige menings sidste ord om ham: en stædig, ensidig, »katolicerende« ritualist. Den, der slaar sig til ro med en saadan overfladedom, har hverken givet pastor Barsøe den hæder, der tilkommer ham, eller forstaaet alvoren i den sag, hvorom striden staar.«

Ministeriets afgørelse blev i størstedelen af den kirkelige presse modtaget med tilfredshed: »Selvfølgelig hverken kunde eller burde pastor B. afskediges. Folkekirken maa spænde vidt.« Kr. dbl. gjorde 17. juli 53 opmærksom paa, at afgørelsen var bemærkelsesværdig, idet den trak bestemte grænser. Man misbilligede pastor B.s indførelse af fremmede kirkeskikke, folkekirken er ikke nogen religiøs omnibus! men fastslog, at B.s plads stadigt var i folkekirken. Pastor B.s modstandere indkaldte en fremmed præst, pastor *Hassel Jensen*, Randers til at prædike her, og i »Højskolebladet« skrev en mand fra Essenbæk, *Bertel Knudsen* (10. febr. 56) om grunden dertil. Stiftsprovst, dr. *Høirup*, Viborg, udtalte ved skolemødet i Randers, at »de kirkelige autoriteter havde svigtet i denne sag.« Og menighedsraadet i Essenbæk nedlagde deres mandater. Ved menighedsraadsvalget der foregik 1953 med den aargamle strid som baggrund, deltog c. 50% af befolkningen i afstemningen. I Virring fik præstens tilhængere 3 valgt, mens den anden liste fik 4, i Essenbæk fik præsten 2 mandater mod 4. I det gamle menighedsraad i E. var alle 6 imod præsten.

Efter disse afgørelser faldt sindene lidt efter lidt til ro.

Biskop, dr. *Skat Hoffmeyer* refererede sagen saaledes (Berl. tid. 3. jan. 54):

»Barsøe-sagen gaar langt tilbage. Det har i aarenes løb navnlig drejet sig om en liturgi og en del ceremonier, som mange i sognene ikke holder af, men som de flittige kirkegængere efterhaanden vænnede sig til. Nogle af de fremmede, som kommer til gudstjeneste i Virring kirke, siger, at det virker katolsk; men andre, og de fleste, siger, at det er en sjældent smuk gudstjeneste. Det drejer sig om en mængde smaa ting, som det vilde tage for megen plads at gøre rede for.

Ifølge loven kan biskoppen godkende mindre ændringer i liturgien, naar præst og menighedsraad andrager derom, og sagen har været drøftet paa et menighedsmøde. Dette er sket, men der dukkede stadig nye enkeltheder op.

Aarhus-biskoppen har i aarenes løb stadig spurgt sig selv, om han burde have standset det hele ved et magtbud; men man kan daarligt lave om paa sig selv, og det er ham naturligt at lade en voksen mand gøre, som han synes ret, og selv tage sit ansvar. Desuden mener biskoppen, at udvikling i liturgi og ritualer ikke blot bør overlades til en fremtidig kommission, men ogsaa bør vokse frem af sig selv og prøves i praksis.

Der kom imidlertid stadig nye klager,og der

opstod stadig nye »sager«; præstens modstandere var meget energiske. I det store og hele maatte ministeriet stadig afvise klagerne; men i en meget udførlig indstilling, som biskoppen ledsagede en af klagerne med, erklærede han til sidst, at han var kørt fast. Realiteterne var efter hans mening tilsløret af Psykologi. Folk holder i almindelighed ikke af at høre dette, men saadan er det ofte. Der var her psykologiske (lad os kalde det:) ejendommeligheder baade hos præsten og hos hans modstandere, som gjorde forstaaelse umulig.

Til sidst greb biskoppen til et middel, han ikke holder af. Han forbød pastor Barsøe visse ceremonier. Det var for biskoppen særlig ubehageligt, idet han var aldeles klar over, at han nu benyttede sig af, at pastor Barsøe i kraft af sin højkirkelighed regnede biskoppens ord for mere vægtfyldige, end denne selv gør. Men biskoppen gjorde dette for kærlighedens skyld — i et svagt haab om fred.

Men næste fase fulgte hurtigt. Elleve af de to sognes tretten menighedsraadsmedlemmer krævede præstens afsked. Saa tilbød ministeriet nedsættelse af en provsteret til undersøgelse af det hele, bl. a. ogsaa præstens formentlig katoliserende lære. Biskoppen tog med tak imod dette tildbud — ud fra den betragtning, at en provsteret er det sidste middel, som staar til vor raadighed.

Formelt er det biskoppen, som skal kræve en provsteret nedsat, og herved kom Aarhus-bispen til at staa som offentlig anklager. Men kun aldeles ukyndige har kunnet tro, at biskoppen hermed ville søge at faa den besværlige præst afsat. Det var atter for kærlighedens skyld. Og i dette tilfælde kunde man maaske regne med, at der vilde falde ro efter en provsteret.

Under dommer H. J. Hansens faste, kyndige og grundige ledelse samlede provsteretten et stort materiale: Vidneafhøringer, responsum fra professor Prenter osv. Det blev forelagt ministeriet, som yderligere indhentede et overflødigt responsum fra Fakultetet i København. Og saa fulgte ministeriets afgørelse. Pastor Barsøe kunde ikke afskediges. Men han fik en alvorlig henstilling om baade i liturgi og i lære at undgaa ting, der kunde misforstaas, eller som stred mod luthersk lære og praksis.

I sig selv er det betænkeligt, at ministeriet her gik ind paa spørgsmaal om tro og lære, der hører til kirkens indre liv og derfor burde bero hos biskoppen. Men denne havde jo meldt pas og kunde kun være tilfreds med, at ministeriet sagde, hvad han selv saa nogenlunde vilde have sagt.

Nu er ministeriets skrivelse »grundlov« for præst og menighedsraad i Virring-Essenbæk og den bør respekteres fra begge sider. Vil den blive det? Spørger man biskoppen, vil han svare, at man stadig maa regne med psykologi oppe i Virring. Maaske vil resultatet af menighedsraadsvalget i november vise sig mere effektivt end ministerielle »grundlove«: Hidtil har der været 11 imod præsten og to for ham, nu er der kun otte imod og fem for.« (Se iøvr. her Aarhus amt, bd. VII a, s. 41).

1960 afholdtes *arbejdskonvent* for højkirkelige præster. Der deltog ca. 25 højkirkelige præster fra hele landet. Den første aften deltog biskop *Baun* fra Viborg efter indbydelse fra de højkirkelige præster for at indlede en drøftelse om emnet »Er der mulighed for kirkelig samling paa bekendelsens grundlag i folkekirken?« —

Hver dag blev indledt med messe i Virring kirke og blev sluttet med tidebøn. En aften var der højtidelig vesper i kirken med præsternes procession gennem byen.

Centralskolen i Drastrup ledes af skoleinspektør *E. Fausø*, f. 20.

1963 karakteriserer pastor B. forholdene saaledes: Kkg. 3—10 og 2,5—8‰. »Af døbte vrimler stad og land, men hvor er troens brand?«

To kendte fynske højskolemænd stammer herfra: Højskoleforstander *Jens Lund* († 1922), Vejstrup, blev født 1844 i et fattigt hjem (hans fader var smed). Pastor *M. A. S. Lund* blev opmærksom paa drengens gode evner og fik Jens Lund paa Lyngby seminarium. Han var lærer i Drastrup her i pastoratet 1865-69 og søgte i sin undervisning at virkeliggøre de grundtvigske skoletanker. Ved møder og sammenkomster talte han for større frihed paa skolens og det folkelige og kirkelige livs omraade, men snart klaredes det for ham, at hans plads var i højskolens tjeneste, og 1869 blev han højskolelærer i Vejstrup. S. a. giftede han sig med en dt. af pastor Harald Laurent, Borup, og næste aar blev han højskoleforstander i Vejstrup.

Højskoleforstander *J. P. Kristensen-Randers* († 1926), Ollerup, blev ogsaa født her i et fattigt hjem (paa Floes mark 1854, ogsaa hans fader var smed). Hjemmet var præget af IM, paavirket af *Vilhelm Beck*. Allerede i 10-aars-alderen kom K.-R. ud at tjene og var allerede da en ivrig bibellæser. Han kom paa Gedved seminarium, hvor han blev stærkt og varigt paavirket af grundvigianismen (se Ollerup-K.).

Lærer *P. J. Holm*, Assentoft var grundtvigsk, hans søn, der fik Grundtvigs fornavne, N. F. S. Holm, var ogsaa lærer i Assentoft, blev senere sp. Fruering-V.

I Virring kirke er en glasmosaik til minde om den kendte og ansete lærer *Anders Nielsen Aarestrup* (1869—1906).

Blandt lægfolk nævnes iøvrigt:

Sognefoged, kirkeværge *Anders Jensen* (f. 1878) gjorde et stort arbejde for V. kirkes restaurering.

Fru *Charlotte Boldsen*, f. Blichfeldt (f. 87), fmd. for sygeplejef., skrev hist. afh.

Gdjr. *Olin Steen* (f. 79), fmd. for fh. og arbejdet der.

Førstelærer *Johs. Vølver*, Assentoft (f. 74), virksom i mghraad, fmd. lærerf. og haandværkerf.

Førstelærer *Rs. Kjær Nielsen* (f. 89), Drastrup, i mghr., værgeraad, flere tillidshverv.

Gdjr. *Kristen Juul Christensen* (f. 98) var paa Askov, overtog fødegaarden 26, sogneraadsfmd. 37—45, BM Dansk samling 43, fmd. 48—50, minister uden portefølge i ministeriet Buhl 45.

Menighedsraadets næstfmd. er gdjr. Morten Hermansen, Floes.

1921 oplyses: Kkg. god om eftm., mindre god om fmd., vel c. 7%, rolige forhold, dygtig bondebefolkning, mange arbejdsløse, velvilje, 3 fh. — 1931: Kkg. 8—10%, bedst om eftn., mest grundtvigsk præg, ungdomsm. i prgd., selskabelig ungdf. 1943: Kkg. 4 og 3,5%, alm. folkekirk., IM smf. i Randers holder 2 sdsk., ungdomsm. 1951: Kkg. 5 og 3%. I V. ordner en kreds (ogsaa repr. i mghraadet) gudstjenester

med n. grundtvigske præster. I E. elskværdig, traditionel ukirkelighed, ugudelige gymnastikf., 3 fh. — 1955: Daglige gudstj. i V. kirke, nogen energisk modstand mod sp. og sp.s gudstjenester, 1 mdl. gudstj. ved sp. i Kristrup eller pastor E. Bjørnbak, Randers. 1963: se ovf.

Folketal. 1850: 816 og 599; 1901: 1143 og 724; 1921: 1167 og 866; 1955: 1107 og 926; 1960: 1096 og 1008.
Altergæster: 1922: Ialt 500; 1934: 560 og 430; 1945: 735 og 395; 1957: 1156 og 836; 1962: 1460 og 648.
Menighedsraad: 1922: 13 u. p. (gr.), 1934: 13 u. p., 1945: 13 u. p., 1953: do., 1957: valg, se ovf. 1961: 14 u. p., valg i E.

Virring kirke, østligt i byen, bestaar af romansk skib og kor, samt underdelen af et taarn mod vest, meget smal, med tynde mure, af raa og kløvet kamp, kridtsten og al. Begge døre er bevaret (nordøren tilmuret), vaabenhus mod syd. Ved genaabning 1934 af korets vinduer mod nord og øst fandtes gl. blyindfattede glasruder, nordvinduet med farvet glas i mosaik. Korbuen har to søjler (ind mod skibet) af engelsk type, hvad man anser for tegn paa engelsk paavirkning, omkr. 1100. Taarnet havde skibets bredde, var af granitkvadre paa dobbeltsokkel, med profilerede kragsten paa buen til skibet. Taarnet brændte 1799, og aaret efter styrtede overdelen ned, og skibet forlængedes med underdelen. En tagrytter rejstes over vestenden. Langt, sengotisk vaabenhus af munkesten med muret bænk og vievandskar. Kirken er hvidkalket og blytækt, vaabenhuset tegltækt. Ovale bjælkelofter. Alterbord af Faksekalk fra 1942, med egetræskors. Det tidl. altermaleri (C. Bloch: Opstandelsen), kopi i taarnrummet. Stager fra c. 1650. Udskaaren træfont fra omkr. 1700. Den smukke, gl. romanske font staar i Kristkirken, Kbhvn. Udskaaren barok-prædikestol fra 1665 med figurer af Moses, Kristus og Johannes. Lydhimmel fra 1837 i empirestil. Nyt stoleværk. Klokke fra 1725. Gravminder, glasmosaik (se ovf.). Kirken restaur. 1937. 140 sd. Orgel.
Mackepr. D. 288, Wimmer: Runem. II, 27, C. G. Schultz: Nogle tidlig-romanske landsbykirker, deres alder og forudsætninger, Rand. aarb. 1934, 195 f.

Essenbæk kirke, ved hovedvejen til Grenaa, er opført 1868-69 (arkit. F. Uldall), indviet 28. nov. 69, af røde mursten paa granitsokkel fra den gl. kirke, i romansk stil, bestaar af skib, kor ud i eet, adskilt af en rund triumfbue, apsis mod øst og taarn mod vest med ottekantet spir. Taarnrummet er vaabenhus. Blytag, dekoreret bjælkeloft. Altertavle med maleri (A. Dorph: Jesus og farisæerne) i rundbuet portalramme. Stager fra c. 1600, romansk granitfont med korslam, fugl og to løver. For 1869 stod fonten i Gl. Estrups have. Stor gravsten i taarnrummet. 220 sd. Orgel.
Den gamle kirke, som laa paa en bakke ved Essenbækgaard, hvor kirkegaard med dige og port endnu staar, var vist romansk af granitkvadre, bestod af skib, vaabenhus og taarn med pyramidetag ved skibets sydvesthjørne. Den gotiske altertavle med udskaarne figurer (Kristus, Jomfru Maria, apostlene) blev solgt 1869 til en antikvitetshandler (1), flere af figurerne nu i Randers musæum. Der var træfont, kummen blev baaret af en knælende figur.
Mack. D. 53, 57, 288 f., 291.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 73 rug, 96 byg, 130 havre. b) 5 byg, 10 rdl. c) 20 lpd. ost, 40 sn. æg, 16 par kyllinger. d) 380 rdl. e) 62 td. ld., 7 td. hartk., desuden enge. Stor firlænget egebindingsværkprgd., 9 vær. — 1870. Regul.: 2344 kr., netto: 4286 kr. — 1913: 2. kl., 1958: 12. kl., anselig prgd. opf. 1871.

14. 16. marts 1839—19. dec. 63 (sp. Fausing-A. 13. juni 37): **Christian Dinesen,** f. 28. jan. 01 Fredericia. F.: Auditør, senere byfoged i Viborg Hans D. og Sophie Margrethe Eegberg. Stud. Viborg 22, c. apr. 29 (h), hjpr. Voldum-R. 18. sept. 29, sp. Ø.-V. Alling 12. sept. 32, † 19. dec. 63. — G.[1] 23. juli 33 Anna Marie Schmidt, f. 10. jan. 02 Kbhvn., † 19. apr. 42. F.: Hørkræmmer Hans S. og Magdalene Hillerød. — G.[2] 2. okt. 45 Andrea Caroline Bagger, f. 12. jan. 12 Skanderborg, † 5. juli 69. F.: Byfoged der Andreas Nicolai B. og Caroline Voetmann af LounsA. — Datter g. M. A. S. Lund, Vium-S.-A.

Pastor D. og hans hjem er skildret i pastorinde Marie Skovborgs (f. Lund) minder 1946, s. 101 f. om M. A. S. Lund, hendes fader. Datterdatteren mærkede, da hun mange aar senere besøgte Virring, at man stadig havde D. i venlig erindring (se ovf.).

Hjælpepræst hos pastor Dinesen:
1855-57: *P. N. Jessen*, se Grønbæk-S.
1857-63: *M. A. S. Lund*, se Vium-S.-A.

15. 5. marts 1864—16. jan. 90 (rkp. Vor Frue k., Aarhus-sp. Aaby 25. jan. 53): **Alfred Hjalmar Elmquist,** f. 24. dec. 19 Aarhus. F.: Overkrigskommissær, red. af Aarhuus stiftstid., ejer af Aarhus stiftsbogtrykkeri, udgiver af maanedsskriftet »Læsefrugter«: Adolf Frederik E. og Helene Ambrosia Foland. Stud. Aarhus 36, c. apr. 43 (l), adjunkt ved den videnskabelige realskole, Aarhus 47, afsk. 16. jan. 90, † 12. nov. 92. — G.[1] 21. nov. 46 Georgine Christine Nielsen, f. 13. nov. 22 Aarhus, † 9. juli 56. F.: Byfoged og politimester i Aarhus Jørgen N. og Ane Kirstine Møren. — G.[2] 12. marts 61 Johanne Rebekka Jensen, f. 11. marts 29 Laurbjerg, † 17. marts 96 paa Aarhus sindssygehosp. F.: Sp. i Houlbjerg-G., afsk. 77, se der. — Sønner: Hvedstrup-F. og Sanderum, datter g. Lunøe, Viby, Fyn, sønnedt. g. Okkels, Brørup, fætter: Thisted, Tømmerup og Herskind, Holbæk-M.

Pastor E. var højkirkelig (Brammers breve, Khst. saml. 6. r. II, 610). Hans søn, A. G. E., sp. Sanderum (se her III, 96) skriver, at E., efter en periode, hvor (efter hans 1. hustrus død) hjemmet led meget, giftede sig med præstedatteren Johanne Jensen, som med god vilje og stærk pligtfølelse, men med liden forstaaelse af det barnlige, søgte at være børnene i moders sted. En mere udviklende indflydelse øvede dog deres farmoder fra Aarhus og fasteren, Louise. — En anden søn, provst E. giver et billede af sin fader (HF, II, 411 f):

»Sammen med broderen Harald levede E. et fornøjeligt studenterliv. Den der i hans studietid havde haft den største betydning for ham, var *H. L. Martensen*, hvem han altid omtalte med levende beundring. Han var en from og oprigtig Herrens tjener af den gamle skole, for hvem de senere rørelser, f. ex. grundtvigianismen, var lidt fremmede, men han besad den aandens bøjelighed og den tolerance, at han efterhaanden deri fandt de guldkorn, han kunde bruge og tilegne sig, ligesom han aldrig lagde baand paa sine børns aandelige frihed, men søgte at forstaa dem og respektere dem. Hans hjertensgodhed bag hans noget majestætiske og ærefrygtindgydende skikkelse — og hans aabne haand over for trængende — var søgt af mange, som ikke altid lønnede hans godhed efter fortjeneste, men hans store fredsommelighed og aandelige blufærdighed og næsten undseelse forhindrede ham i at gaa strengt tilværks imod dem, tværtimod, han gav igen næste gang. Hans formue satte ham ogsaa i stand dertil og endvidere til at ombygge præstegaarden i Virring og udvide og forskønne haven, saa at den gjorde et næsten herskabeligt indtryk, der forhøjedes ved synet af hans egen ranke og smukke skikkelse, naar han, staaende ved det øverste af den høje trappe op til indgangsdøren, tog imod ankommende gæster. Han var i høj grad en hjemmets mand, som igennem musik og højtlæsning bragte et rigt, aandeligt indhold ind i hjemmets liv. Derimod traadte han aldrig offentlig frem, hvor han ikke var nødt til det. Sogneraadsformand

var han i 9 aar, men han omtaler selv, at det at holde taler ikke laa for hans natur, selv det at holde en bordtale kunde ofte genere ham. Han havde dog de gode og klare tanker og et ypperligt organ, men maatte anvende megen flid for at udarbejde og memorere sine prædikener. Helst vilde han være sammen med sin nærmeste familie, ogsaa paa spadsereture og udflugter, men var overordentlig samvittighedsfuld med at udføre sin gerning i det vidtstrakte pastorat med sygebesøg, bibellæsninger og skoletilsyn. Ved mange lejligheder mødte han ogsaa smukke vidnesbyrd om den hengivenhed og agtelse, hvormed han blev betragtet af pastoratets beboere, ikke mindst af skolelærerne. Hans ridderlighed og godhed i forholdet til hans 2. hustru viste sig endnu mere i de senere aar, da hendes forstand mere og mere forvirredes og omtaagedes, idet han hjalp hende og dækkede derover saa længe som muligt.«

16. 12. apr. 1890—21. sept. 1921 (sp. Haasum-R. 1. aug. 84): **Mads Christian Andreas Østergaard,** f. 14. sept. 56 Hørby ved Holbæk. F.: Lærer og gdjr. Jens Madsen Ø. og Anna Andersen. Stud. Sorø 74, c. 80[1] (h_2), huslærer hos hofjægerm. Treschow, Torbenfeldt, afsk. 21. sept. 21, † 1. febr. 28. — G.[1] 5. marts 91 Cecilie Adelheid Caroline Hedemann, f. 15. juli 65 Hegnet, indskrevet paa Vemmetofte kloster 73, † 3. okt 09. F.: Godsejer til Østergaard, Selde sogn, Erik Oscar Julius H. og Johanne Louise Judith Wendelboe. — G.[2] 18. nov. 12 Tychine Sofie Hvass, f. 29. aug. 72 Frederiksdal, † 4. dec. 55. F.: Etrd., kontorchef i justitsmin. Frantz H. til Frederiksdal og Rolighed ved Randers og besidderinde af det Hvass'ske fideikommis, medbesidderinde af det von Arenstorffske fideikommis: Thychine Andrea Frederikke de Lichtenberg. Se Fam. Hvass, I, 56, V. 142 og Adelsaarbogen 1898, s. 182.

Pastor Ø. omtales velvilligt, som »en proprietærtype, dygtig til landbrug og handel, en præst af den gamle skole«.

17. 11. jan. 1922—1. dec. 37 (Hjpr. Herning valgmgh. 29. maj 20): **J. M. Mikkelsen,** fl. t. Kristrup, se der.

18. 11. marts 1938—26. juli 38 (sp. Lindholm 16. sept. 34): **Viggo Anton Sophus Jan Pade,** f. 5. jan. 04 Kbhvn. F.: Orlogskpt., afdelingschef i søkortarkivet Oscar P. og Martha Eigtved. Stud. Svanholms gymn. 22, c. 29[2] (l), hjpr. Sønderholm-F. 18. nov. 29, † 26. juli 38. — G. 15. juni 33 Herdis Johanne Larsen, f. 23. nov. 07 Hjardemaal. F.: Provst, Lundby, Sydsjæll., † 32, se der. — Søn: Dsk. sømandspræst, London.

Prof., dr. theol. *Regin Prenter* skriver:

Viggo Pade var som forkynder af en sjælden oprindelighed og dybde. Hans forkyndelse bar ganske vist tydelige mærker af de stærke aandelige paavirkninger, han fra forskellig side havde modtaget fra sin tidligste ungdom. Hans forældre hørte til Københavns valgmenighed, og de indtryk af grundtvigsk menighedsliv og af Johan Clausens særprægede forkyndelse, han som barn og helt ung dér modtog, sad fast i ham for livstid. Hans betoning af menighedens gudstjeneste som kildestedet for alt kristenliv, hans henvisning til daaben og nadveren, røbede dette.

Men tidligt kom han gennem den Ricardske KFUM, gymnasiastbevægelse og studenterbevægelse ind under en anderledes paavirkning, en vækkelseskristendom med understregning af personlig afgørelse og tilegnelse, som hos ham kom til at betyde et frugtbart korrektiv til den grundtvigske menighedskristendom fra hjemmet.

Som alle vaagne studenter i 1920-erne maatte Viggo Pade ogsaa stille sig aabent over for »Tidehverv«. Det var især Tage Schack, der som prædikant kom til at betyde meget for Pade. Schack førte ham til Luther. Men Tidehvervskritikken og fordybelsen i Luther førte aldrig Viggo Pade til noget voldsomt brud med eller nogen illoyalitet over for det, han var opvokset med. Ogsaa i forholdet til »Tidehverv« var der frugtbare korrektiver. Det vil være rigtigt at nævne professor Jens Nørregaard og den interesse for England og anglikanismen, som han vakte. Og frem for alt maa »Theologisk Oratorium« og broderskabet og venskaberne dér fremhæves. Højkirkelighed i nutidens forstand kendtes ikke dengang. Men i det bøns- og gudstjenestefællesskab, som rakte ud over selv meget stærke modsætninger, kunne i et aabent , modtageligt og ogsaa følsomt sind de stærke og modsatte paavirkninger mødes, brydes og føre til fordybelse, hvor de uden om dette fællesskab kunne have ført til splittethed eller selvoptaget oprør mod alt og alle.

Paa denne maade forberedt gik Viggo Pade ung ind i sin korte, men frugtbare præstegerning i Nørre Sundby, Lindholm og Virring-Essenbæk. Stærkt virkede han paa prædikestolen ved sin oprindelighed. Vist var de nævnte indflydelser dér. Men Viggo Pade prædikede altid ud af et helt oprindeligt møde med teksten, som ofte var foregaaet under langvarig kamp. Det var mærkeligt at tale med ham om en tekst, der skulde prædikes over, og blive ramt af, hvad han kunne se og høre, som man ikke selv havde faaet øje paa. Og naar han stod paa prædikestolen, var han i sin ungdom myndig. Ikke just, hvad formen angik. Han var ingen rhetor. Undertiden kunne han standse op og staa tavs meget længe (syntes man), inden han gik videre. Samtalen med teksten var ikke hørt op. Men myndigheden laa i alvoren og oprindeligheden. Derfor husker man 30 aar senere enkeltheder fra hans prædikener: i en fasteprædiken blev hans lille drengs angst, da faderen en nat vaagner og finder drengen staaende i et aabent vindue paa 1. sal uden at ane, hvilken fare han svævede i, og faderens angst lynsnart forplanter sig til drengen, som i rædsel kaster sig i faderens arme, billedet paa, hvad vi maa gøre, naar vi i den korsfæstedes anfægtelser ser Guds angst i anledning af den fare, vi er i, og ikke har andet at gøre end at kaste os i hans arme.

Viggo Pades personlighed var præget af en ejendommelig forening af dyb alvor og en aaben vennesæl munterhed, som bandt ham stærkt til de mennesker, han mødte. Hans præstegerning blev kort. Men den satte spor. Ingen, der mødte ham som præst og menneske, vil nogensinde glemme ham.

19. 12. dec. 1938 (Hjpr. Christiansborg slots k. 11. marts 38): **Børge Gabriel Barsøe,** f. 27. febr.

11 Faaborg. F.: Stiftsprovst, Aalborg, † 46 (Stamt. 83). Stud. Aalborg 29, c. 35[2] (l), studierejser i udl. — G. 10. okt. 45 komtesse Minna Ille Margrethe Knuth, f. 4. dec. 16 Østergaard, Mern. F.: Kammerherre, greve Christian Frederik K. til Lilliendal og rigsgrevinde Antoinette Sophie Sponneck. — Søster g. N. A. Barfoed, rkp. Sct. Hans k., Odense. Hustrus kusine g. provst Alshauge, Oksbøl.

Medl. F. C. C. (Kristi legems broderskab).

Litt. foruden ovenn.: A. Storm: Minder fra et lærerhjem, Østj. hj. 1940, 39—46, Om en henrettelse paa Svends høj, Rand. aarb. 1911, 118 f., Reinhold Rasmussen: Et besøg i en gaard i E. omkr. 1790, smst. 1922, 108 f.

FAUSING-AUNING

Fausing sogn, 2712 ha grænser med et hjørne mod nordvest ud til Grund fjord, er mod nord ret jævnt, mod syd bakket (Helligbjerg 79 m), en del skov paa de gamle kystskrænter og paa de flade dalbunde (Nørrekær, Klibokær. Allingaa og Ousenbæk løber i brede dalstrøg). — Byerne F. med fh. fra 1895, sportsplads, — Liltved, Drammelstrup, Grund, en del af Allingaabro (Spidsborg).

Hg. *Gammel Estrup* ved Allingaa, østligst i sognet, ved hovedvej A 16 til Grenaa, er et af landets største og skønneste herresæder, omgivet af voldgrave, enge og skove. 1697—1921 stamhuset Scheelske grevskab, ejet af slægten Scheel. Senere er der foretaget store udstykninger, godset blev solgt, skovgodset overtoges af hofjægermester *Vald. Utthental* (se Løvenholm, Gjesing-N.), og paa Gl. Estrup oprettedes *herregaardsmusæum* for Jylland. *Slotskapellet* aabnedes for alm. gudstjeneste (maanedlig gudstj. om sommeren, samt en del vielser). Kapellet findes under riddersalen, med lavt spændte, paa runde søjler hvilende hvælvinger, med altermaleri af den tornekronede, romansk granitfont. Mange turister besøger Gl. Estrup.

Gl. Estrup birk lagdes 1849 under Sønderhald herred. 1889 indrettedes familiebegravelse for slægten Scheel i Lunden ved gaarden.

Oldtidsminder: 4 høje er fredede, 33 høje slojfet.

Auning sogn, 1869 ha, er fladt eller ujævnt bakket, med brede aadale, store skove mod øst, sandmuldet jord. Store moser mod syd. Byerne A., større stationsby, 1297 indb., med centralskole fra 1961, bibliotek, mh. fra 1916, privat plejehjem, aldersrentebolig, kro, kartoffelmelsfabrik, møbelfabrik, stadion, lystanlæg, butikker osv., — Taarup.

Oldtidsminder: I Taarup skov en langdysse, 8 høje. Et middelald. vejanlæg fundet 1945 i en mose (Rand. aarb. 1945, 58 f.).

Af den ældre præstehistorie

Der var kun 10 sp. fra ref. til 1829. Den første luth. sp. skal have været *Mikkel Nielsen*, derefter: *Peder Madsen*, *Rasmus Madsen* i 50 aar, provst, † 1645, *Peder Jacobsen*, † 1669, *Niels Aarøe*, provst, † 1700, *Rasmus Schow*, † 1720, *Johan Olufsen (Tegder)*, † 1774, vist gift med fmd.s dt., en søn blev sp. Ø.-V. Alling, en anden i Hvorslev-G. Der høres ikke om pietisme her. *Niels Rygaard* (1774-81) kom hertil fra Ø.-V. Alling, ligesom eftm., *Terkil Brandt* (1781—1809). En søn, *Chr. Brandt*, blev hans eftm. her (1810-29, en »vakker og værdig mand«. Han efterfulgtes af sin broder, *Jørgen L. Brandt* (1829-37) der flyttede til Asperup-R. *Chr. Dinesen* (1837-39) kom hertil fra Ø.-V. Alling og flyttede til Virring-E., se der, en aristokratisk, godgørende mand. Pastor *Ove C. Jensen* (1839-63) flyttede til Herslev, en »klog og værdig præst, men evnede ikke at skabe større kirkeligt liv.« Han omtaler bef. som »flittig og ædruelig, velsindet og sædelig« (Hertz, 1859).

Tiden efter 1863

Befolkningen var (før banen kom) præget af den afsides beliggenhed og fattigdom (man solgte aske! sagde man). Stationsbyen Auning kom til at præge A. sogn.

Pastor *G. A. V. Hasselriis* (1864-77) synes »at have taget i arv sin karakter fra Bornholms haarde klipper. Han var dygtig landmand, men ret stridbar«. Han havde f. ex. en alvorlig strid med læreren i Auning, den noget dynamiske *Peter Laur. Juhl*. De blev begge idømt mulkter (Khst. saml. 6 r. V., 186). *Juhl* oprettede forresten en højskole i Auning 1863, men den maatte lukke 1866. Stifteren af Sudan-Missionen, pastor *Anton Pedersen*, der var førende IMs præst i Aalborg 1902-23 (se Vallekilde-H.), f. 1867, søn af gdjr. Jens Elkjær Pedersen, Taarup, Auning, oplyste, at der var kun meget ringe kirkeligt liv her indtil 1878, hvad pastor *J. C. Langer* meddelte hertil, blev bekræftet af Langers egne iagttagelser.

Vendepunktet i sognenes aandelige liv skete med pastor *Anton Kirkeby* (1877-83). Han havde været en vækker i Bjørnsholm-Malle-Ranum (se der) og i Gangsted-S. (se der), hvor han arbejdede paa linie med *Otto Møller*, Gylling. Ogsaa i Lem-Vejby fik han afgørende betydning. *N. Clausen-Bagge* skildrer ham i »Grundtvigske banebrydere« 1941, s. 6 f. som en af de banebrydende grundtvigianere, men pastor *Anton Pedersen* har i »Menighedsbladet« 1935 nærmest skildret ham som missionsmand, altsaa vækkelsespræst. Prof. *P. G. Lindhardt* har i sin bog om *Dines Pontoppidan*, oplyst, at Kirkeby i virkeligheden stod *Dines Pontoppidan* i Randers nær, ja hørte til hans inderkreds. Han talte da ogsaa ved Dines Pontoppidans begravelse. Maaske er sandheden midt imellem: Man vilde vel idag nærmest have kaldt ham Kirk. centrum med vækkende forkyndelse. Han stod i manges øjne den gang som IMs mand. Enkelte grundtvigske tog endog afstand fra ham (een sagde, at »man maatte gaa hjem og læse Grundtvig for at kunne falde til ro efter det røre Kirkebys prædiken havde vakt i sindet«; en anden foretrak Hostrups »pastor Plyds«-typen, fordi »man blev tilfreds med sig selv ved at høre Hostrup, men man blev utilfreds med sig selv ved at høre Kirkeby.« I mindeskriftet om Kirkeby omtales den betydning han fik ved sin æggende og alvorlige forkyndelse. Biskop *Brammer*, der ellers var meget sky for grundtvigianere, roser K. som en »begavet prædikant og dygtig til at varetage privat sjælesorg« (Khst. saml. 6 r. II, 631).

Alle de flg. præster er forflyttet herfra.

Pastor *A. F. Basse* (1884-90) var en stilfærlig, n. højkirkelig mand, hvis spor ret snart udslettedes.

Pastor *F. R. Nielsen* (1890-99) var en kundskabsrig mand, drev indgaaende bibelstudier og skrev med anerkendelse derom i flere blade (Nationaltid. 22. nov. 24). Han underviste selv sin store børneflok. Uden partipræg; som prædikant noget docerende.

Pastor *S. B. Ring* (1899—1906) var søn af lærer *Ring*, Virring, var som ung landmand, en hjertelidelse hæmmede ham i de unge aar. Han stammede fra et gammel-grundtvigsk hjem og var præget deraf hele sit liv. Han kom meget sammen med kendte grundtvigske præster, drev plejehjem i prgd. her for »sindslidende«.

Pastor *J. C. Langer* (1907-19) var vokset op i et IMs hjem i Vestjylland (Ølby), blev forberedt til latinskolen af pastor *Axel Busch*, som da var paa Venø. Han selv var klart IM fra sine unge aar, men selvstændig i sit syn paa forhold og personer. Han blev præst i Grønland, og det prægede ham. Saa kom han til Fausing-A., en rolig, vestjysk personlighed, næppe nogen prædikant, der i populær forstand kunde kaldes »dygtig«, men det var solid føde han gav, aldrig det døgnaktuelle. Han var flittig til husbesøg, fulgte nøje med i kirkelige foreteelser, læste bøger, blade og tidsskrifter med stor flid, kom paa præstekursus og i Alm. dsk. præstekonvent som flittig deltager. Han tog sin præstegerning alvorligt (se her videre VI, 132 f.). I disse aar var der en levende IM kreds i Auning. Der blev bygget mh., og der blev holdt mange møder, støttet eller ledet af pastor Langer.

Der var ogsaa en grundtvigsk kreds i Auning. Den havde særlig forbindelse med pastor *N. Clausen-Bagge*, Ø. Alling. Kredsen havde 1906 forgæves bedt ham om at blive sp. i Fausing. Han prædikede ofte her, han skriver, at der blev nogen grundtvigsk vækkelse, og 1910-14 holdt han faste gudstjenester i Auning kirke, hvor der kom mange, og adskillige herfra søgte til kirke i Ø. Alling. Provst *Nørregaard*, Grenaa støttede ham. Den djærve *Anders Knudsen*, enkefru *Christensen* og lærer *Rasmussen* var de bærende i den grundtvigske kreds, og de fulgte Clausen-Bagge gennem aarene.

Pastor *Johs. Ravn* (1920-29) takkede *Clausen-Bagge* for hans virksomhed i Auning og byggede videre derpaa, ja, Ravn bebrejdede *Clausen-Bagge*, at han forlod denne egn, hvor han var samlingsmærke for de grundtvigske (Cl.-B.: »Mod vind og strøm«, s. 30 f.). Ravn var grundtvigsk, meget flittig til at tage rundt i pastoratet, kirkegangen var bedst i Auning, hvor der var en god KS kreds og nogen retningsspænding. Fausing har vist altid været mindst aandeligt vaagen. IM arbejdede selvstændigt med indkaldte talere.

Pastor *Johs. V. Petersen* (1930-34) flyttede hurtigt herfra. Han var Kirkeligt centrums mand, børnegudstjenestemand. Der blev dannet en grundtvigsk kirkelig forening med lærer *Nedergaard* som fmd.

Pastor *Erwin Bielefeldt* har virket her siden 1935. Pastor B. skriver, at der er almindelige, folkekirkelige forhold, velvilje, IM smf. (60) i A., sdsk., spejdere, KFUM og K. YM-kredse, studiekreds, sømandskreds, om sommeren maanedlige gudstjenester og en del vielser i Gl. Estrup slotskapel. Mange statshuse. Møder for gamle. Stationsbyen præger. Elever fra musikkonservatoriet i Aarhus virke som organister eller kirkesangere. Organister: F.: stud. theol. *Ida Bielefeldt*, A.: stud. mag. *Inge Thisted*.

Ledere i IM: Indremiss. *Vald. Hansen*, Auning 1914-21. Indremiss. *Niels Kr. Kristensen*, 1922-. Indremiss. *Mar. Kristiansen*. Landpost *Jens Frandsen*, A. Indremiss. *K. Knudsen*. Smed *N. Christensen*, A. Landpost *Christiansen*, A. Diakon *Jensen*. Gartner *Madsen*. Direktør *Nielsen*, savværket.

Grundtvigske ledere: Førstelærer *J. Rasmussen*, A., fmd. KS. (f. 68, fmd. foredragsf. og afholdsf.). Lærer *Nedergaard*, A., fmd. for en gr. kirkelig forening. Forvalter *Nielsen*.

Gdjr. *P. Andersen*, Ringgaard, Auning, og gdjr. *Joh. Pagter*, F., medl. af provstiudvalget.

1956 afsløredes i Auning en mindesten for egnens »kloge mand« *Laust Nielsen*.

Centralskolen i Auning ledes af skoleinspektør *Arndt Nielsen* fra 1963.

1926 oplyses: Kkg. 10%, kirkelig og offervillig befolkning, IM i A. (50), KS (50), 2 DdU. 1931: Kkg. 6 og 9%, ret gode, hørelyst, velvilje, IM (45), ungdomsm. i prgd. 1943: Kkg. 5 og 9%, F.: Træge forhold, A.: Nogen spænding (tilsyneladende gavnlig), megen velvilje, kirkeblad, kirkebil, ungdomsm. i prgd., YM-kredse, 2 sdsk., IM (40), grundtvigsk kirkelig forening. 1947: 3 og 9%, velvilje, ungdomsm. i prgd., KFUM og K, IM (40), 2 sdsk., gr. kirk. forening (40). 1959: Kkg. 6 og 9%, almindelige folkekirkelige, YM-kredse, sdsk. (60), IM (60), studiekreds, 2 fh., centralskole A. 1952. Frivillig konfirmandlæsning i A., mdl. andagt paa alderdomshjem. 1963: Kkg. 6 og 9%, se iøvr. ovf.

Besættelsestiden. En gruppe modtog vaaben, nedkastet i Løvenholm skov vest for Langesø; vaabnene førtes til kælderen i Randers teater, som blev schalburgteret, en del faldt i tyskernes hænder.

Folketal. 1850: 666 og 380; 1901: 846 og 827; 1921: 961 og 1238; 1960: 802 og 1672.
Altergæster: 1922: 450 og 1000; 1933: 244 og 661; 1945: 150 og 1000; 1962: 200 og 950.
Menighedsraad: 1922: 3 IM, 6 gr., 2 soc., 1 u. p., 1934: 3 IM, 9 n. gr., 2 soc., 1945: 4 IM, 7 gr. (u. p.), 2 soc., 1957: 2 IM, 2 soc., 9 ubestemmelige, valg i A. 1961: 4 soc., 3 IM, 6 andre (Næstfmd.: Gartner *Rasmussen*, A.).

Fausing kirke, vestligt i sognet, har skib og kor fra romansk tid af granitkvadre paa skraasokkel. Syddøren (med rundstav langs kanten, meget forvitret) og nogle vinduer er bevaret. I korets sydside et lille spedalskvindue. Af taarnet er kun underdelen tilbage (af skibets bredde), overdelen er revet ned omkr. 1810, nu tagrytter over vestgavlen (fornyet 1923). Anseligt vaabenhus (med kamgavl) mod syd af munkesten, med smuk blændingsgavl, sengotisk. Overhvælvet (undt. taarnrummet), kalkmalerier (som blev istandsat 1886), er overhvidtet 1962. Blytag. Fyldigt alterpanel, barok-altertavle fra c. 1650 (Nadveren), stager fra 1660. Interessant malmfont fra c. 1300, baaret af 3 mandsfigurer, fonthimmel paa loftet, senrenæssance-prædikestol fra c. 1635 med relieffer (Korsfæstelsen, evangelisterne, troen), lydhimmel, 2 herskabsstole fra c. 1650 i taarnbuen, stolegavle fra c. 1675. Stor gravsten i taarnrummet med portrætfigurer, romansk ligsten med kors indmuret paa vaabenhuset. 125 sd. Orgel.
Mack. D. 11, 348, Magn. Petersen: Kalkm. 28, Aarb. f. nord. oldk., 1913, 24.

Auning kirke, nordligt i byen, nær hovedvej 16 til Grenaa, har romansk skib, kor og apsis, hvidkalket, blytækt, med kamgavle. Opført af raa og kløvet kamp, de østlige fag af granitkvadre, alt med skraasokkel. Syddøren og flere vinduer (og spedalskvindue (?) i koret) er bevaret. Overhvælvet. Skibet er forlænget mod vest, og der er tilføjet taarn af røde mursten med kamgavle i nord-syd og vaabenhus mod syd, af røde mursten, med kamgavl. Kapel mod nord fra c. 1700. Paa taarnets vestside en halvtagsbygning af røde mursten (nu materialhus). Tegltag paa tilbygningerne, skifer paa kapellet. I kor og skib kalkmalerier fra 1562 (Dommedag, apostle, bebudelsen osv.), nye afdækninger 1956. Alterklæde fra 1962, rigt udskaaren altertavle fra c. 1650 med Scheel og Rosenkrantz' vaaben, opstandelses-relief i midten, rest. 1932. Sta-

ger fra c. 1675 af dreven sølv, kalk fra 1673. Udskaaren træfont med himmel fra 1736, staar i taarnrummet, omgivet af et otte-sidet tralværk, svarende til knæfaldsskranken. Sydtysk daabsfad fra c. 1500. Rigt udskaaren senrenæssanceprædikestol fra 1636, med relieffer af korsfæstelsen, opstandelsen og evangelisterne. Stolestader fra c. 1700 med vaaben. Stor barok-lysekrone. Gravkapellet, skilt fra kirken ved en smedejernsdør, rummer et pragtfuldt marmor-epitafium over Jørgen Scheel († 1695), 11 marmorkister, 3 sandstenskister, flere faner, som erobredes af Chr. Scheel. Gravsten. Gravhvælving under skibet. Restaureret 1953. 175 sd. Orgel.

Magn. Petersen: Kalkmal. 29.

Ved kirkegaardens sydøsthjørne ligger det tidligere *hospital* (opr. af Jørgen Scheel for 9 fattige), en smuk, hvidkalket murstensbygning med teglhængt valmtag. Har muligvis været kirkelade. Benyttes nu som ligkapel.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 92 rug, 60 byg, 59 havre. b) 13 byg, 32 rdl. c) 12 lpd. ost, 16 lpd. brød, 1 sn. æg af hver gaard, 21 gæs. d) 250 rdl. e) 100 td. ld., 10 td. hartk. Gl. egebindingsværksprgd., stor, 13 vær. — 1870. Regul.: 2288 kr., netto: 4022 kr. — 1913: 1. kl., 1946: 2. kl. 1958: 12. kl. Prg. opf. 1950.

13. 27. apr. 1839—31. dec. 63: **O. C. Jensen,** fl. t. Herslev, se der.

14. 21. marts 1864—4. aug. 77 (Compastor Husum, Slesvig 23. dec. 51): **G. A. V. Hasselriis,** fl. t. Mern, se der.

15. 5. okt. 1877—26. nov. 83 (sp. Lem-V. 19. aug. 70): **Anton Andreas Sofus Kirkeby,** f. 2. maj 34 Rubjerg. F.: Sp. i Gangsted-S., † 80 (af Vejlby-H.), se Gangsted-S. Stud. Horsens 52, c. 58^2 (l), hjpr. Bjørnsholm-M. 8. juni 59, tillige seminarielærer Ranum, hjpr. Odder 62, hjpr. Gangsted-S. 9. marts 66, † 26. nov. 83. — G. 4. juli 71 Rakel Holga Bertha Kirstine Schäffer, f. 21. maj 47 Rathlousdal, † F.:Distriktslæge Marcus Andreas S. og Mette Henriette Møller.

Pastor K. fik betydning i Bjørnsholm (se Khst. saml. 6. r. II, 631), han blev ordineret samme dag som sognepræsten der, A. Fabricius. Om hans vækkergerning i Odder og Gangsted-S., hvor han arbejdede nært sammen med Otto Møller, Gylling, se Gangsted-S. Ogsaa i Lem-V. fik han afgørende betydning (se der).

Professor *J. P. Bang* skriver i »Gylling-præsten Otto Møller« 1931, s. 46, at de to præstesønner fra Odder-egnen, Otto Møller og Anton Kirkeby gik i skole sammen. Saa blev K. kapellan hos sin fader.

»Nu fornyede Otto Møller et bekendtskab fra skoletiden, som fik stor betydning for ham, nemlig hans gamle skolekammerat Anton Kirkeby. I København havde de ikke haft noget med hinanden at gøre; han hørte *Blædel* og havde ikke øre for andet. Da de nu lejlighedsvis mødtes, blev Otto Møller opmærksom paa, at han var blevet en anden, mere udviklet, var kommet til alvor og vilde noget. Der var en brændende iver i ham, som han havde fra Blædel, af hvem der ogsaa altid blev ved at være spor i hans prædikemaade. De kom nu hyppigt sammen i dette og senere aar, ofte flere dage igennem; de blev knyttet inderlig til hinanden, og deres venskab holdt trofast ud til hans død. Nu var Kirkeby vel selvskreven til at slutte sig til den indre mission, der med *Beck* og *Clausen* paa denne tid satte sig i bevægelse, men det fik dog betydning for ham, at han i dette aar i Gylling lærte Grundtvig at kende, og skønt han egentlig aldrig blev grundtvigianer, saa lærte han paa en egen haandfast maade dette stykke om »Daabspagten« og slap det heller aldrig senere. Det var *Otto Møllers* fader, der fik det banket ind i ham, men han var og blev opvækkelsesprædikant og vilde ikke være andet. For den gamle Gyllingpræst bevarede han en dyb veneration, hvilket ogsaa fandt sit udtryk deri, at han ti aar efter talte ved hans kiste.

I aaret 1858 prædikede *Otto Møller* af og til, men ellers lagde han og Kirkeby planer om, hvad de vilde udrette, og de mente da, at der skulde gøres noget. Ogsaa i enkelte nabosogne prædikede han under vakance. Den ene efter den anden af folk i sognet begynder at søge ham op og meddelte ham, at de var blevet ramt eller tiltalt og trængte til at høre noget mere. Den ene drog jo den anden efter sig. Han besøgte dem saa sammen med Kirkeby, og de overvejede nu, hvordan de skulde gribe sagen an, thi noget maatte der gøres. De kom meget snart til det resultat, at der maatte gribes til forsamlinger i husene, hvor der var nogen, der ønskede det. Dette lignede jo meget stærkt Indre missions metoder og var vist heller ikke uden sammenhæng dermed, idet Kirkeby havde meget med deres ledere at gøre, men det havde dog ogsaa en nærmereliggende grund, saa det paabød sig selv.« —

Otto Møller selv skriver: »Den store vækkelse, der havde bredt sig til hele herredet, traadte *Kirkeby* midt ind i, og han tog Odder, Randlev, Saksild og alt nordpaa lige til Beder under sin forsorg. Der kom nu end mere fart i tingene, idet vi holdt møder i forening her og der. I Odder blev der holdt kirkelige møder, fra først egentlig kaldt skolemøder, for hele egnen, og mange møder holdt vi i en gaard, Bredkær, i Randlev sogn. I mange stykker var *Kirkeby* og jeg ikke enige; han tilhørte gennem Blædel den indre mission; han vilde vækkelse og holdt alle paa vækkelsens standpunkt. Jeg syntes, at hans taler som oftest var ens og temmelig trættende, men de tiltalte folk i stor maade, og de vidste intet mere løftende end at høre paa denne monotone, tordnende tale. Han fik den gamle, blinde *Jens Dyrholm* derover flere aar i træk og denne gamle mand kunde tale og bede timevis, og folket holdt ud at høre paa ham. Alt hvad der kunde fremme vækkelsen og fremkalde forargelse hos »verden«, var efter Kirkebys hjerte. Mod mig var han en trofast ven og fandt sig saare godt i, at jeg ofte talte i en anden tone end han.« —

N. Clausen-Bagge skriver i »Grundtvigske banebrydere« 1941, s. 6 flg.:

»Først havde K. sluttet sig til vækkelsesprædikanten *Blædel*, og i nogle aar havde han nær forbindelse med den unge Indre mission. Deri er der intet mærkeligt; denne bevægelse er jo, som *Vilhelm Beck* fortæller, fra først af sat i gang mest af grundtvigianere, og dens forhold til dem var ikke skarpt i den første tid. Dens første lægmandsudsending var en grundtvigianer. Beck var ven med *Hoff*, og han skriver om rejsen 1865, hvorved Indre missions navn overføres til Jylland: »I Silkeborg fandt vi en del troende mennesker af grundtvigsk farve, som stammede fra Hostrups præstetid dér ... disse var meget glade ved vort besøg.« Ja, det var før

den tid, da det næsten ansaas for upassende, om grundtvigianere og missionsfolk ikke levede som hund og kat.

Kirkeby blev vistnok tidligere, end Vilhelm Beck mener, i det væsentlige grundtvigsk, ved forbindelse med Otto Møllers fader, den gamle sognepræst i Gylling. Til ham følte han sig i dyb taknemmelighedsgæld for vidnesbyrdet om daabspagten som Herrens ord, og han satte ham et smukt eftermæle (i »Budstikken« 1870). Han vurderede ham langt højere, end de fleste har gjort, og mente, at han trods sin tilbageholdenhed banede vej for den store vækkelse. Og hvorfor skulde vækkelse og »kirkelig anskuelse« ikke kunne passe godt sammen? Det har de gjort engang i Danmark. Formodentlig har Kirkeby ogsaa mest kunnet kalde frem, hvad der boede i den gamle af trosglæde. Han tog ham til alters et par maaneder før hans død, hørte vidnesbyrd af ham og sagde, i mindetalen, om hans anfægtelser, at netop »den stærkeste tro bliver ofte mest forsøgt«.

»Naar Kirkeby er blevet omtalt som i grunden missionsmand, er dette ikke rigtigt (medmindre man vil kalde alle missionerende kristne saaledes). Det fremgaar klart af adskillige trykte vidnesbyrd, ogsaa af en række artikler i »Kirkebladet«s 7 første aargange (77—83) medens han var sp. i Fausing-Auning. Han udtaler sig her om mange sider af kristenlivet, klart, livligt, med brug af billeder, men paa virkelighedens grund. Vel hævder han,at daab og nadvere virker ikke frelse, hvor Guds omvendelseskrav afvises; men det har han jo saa helt ret i, vel ogsaa i, at nogle yngre grundtvigske forkyndere allerede for lidt fik dette med. Han vil ingenlunde blot vækkelse — som kan føre til hvad som helst —, heller ikke holde folk blot paa omvendelsesstadet; livet skal udvikles. Den begyndende undervurdering af skriften er ham, som ældre grundtvigianer, meget imod. Han minder om Bjørnson, som under stormløbet mod Skriften vilde »folde sine hænder over daabens pagt«. »Men mon han gjorde det ret længe?« Men (1877): »Han (Kristus) er kommen til os, ikke ved læsning og granskning, ikke i andre menneskers tale eller vort eget hjertes paafund, men i Guds levende ord, som er givet os baade som lyset og livet, det forsagelsens og troens ord, hvortil vi er døbt.« Og (1880) i »daabens pagt« har vi ikke blot et ord om Herren eller af ham; i det vil han selv »bo hos os«.

I sit hjemliv skildres han af pastor Munkebo, Lem-V. som mild og munter, vel alvorlig, men i kærlighed.

Hans 3. eftermand i Lem, Siegumfeldt, har om Kirkeby fortalt mig følgende træk. Efter hans ankomst til Lem holdtes der et møde, hvor ogsaa to missionærer var til stede. Til dem sagde han omtrent saaledes: »I to dér kan godt rejse igen; den vækkelse, der trænges til, skal vi nok faa uden jer.« Og, hvad man end mener herom, saaledes kom det til at gaa. Og hvorfor skulde det ikke kunne det? Hvad passer bedre sammen end vækkelses- og virkelig levende daabstale? De fulgtes ad pinsedag og burde aldrig senere være blevet skilt.

En vækker havde han da, i 1877, allerede længe været. I Gylling og videre ud var der i Otto Møllers yngre præsteaar »en vældig vækkelse, som strakte sig over hele Hads herred«, en »underlig grødetid, da der kun behøvede at kaldes, saa var der mennesker, der vaagnede«. Dette gav baade ham og Kirkeby meget arbejde; de kom i et nært samarbejde og sluttede et venskab, som varede livet ud, trods ret stor forskellighed. Senere fandt Otto Møller jo, at denne bevægelse satte for lidt varig frugt; dog var den ingenlunde frugtesløs.

Den store vækkelse traadte Kirkeby midt ind i. Om gerningen i Odder sagde provst Boesen dér i 1883, at den havde vakt røre, ogsaa modstand.

I Lem og Vejby samlede han egnens vakte og blev redskab til en stor bevægelse. Et derfra nylig modtaget brev fortæller, at hans forkyndelse endnu omtales som streng. Ja, det var den — imod synden. Han havde, som en anden har sagt, baade den milde og den strenge kærlighed. Han var nidkær, men ikke fanatisk, talte om skellet mellem Guds og verdens børn, men vilde, som hans egne ord viser, ikke have det sat af mennesker. Og uden en saadan alvor ingen vækkerevne.

Brevet fortæller ogsaa om en tilstrømning saa stor, at det kunde knibe med at faa plads — til nogen misfornøjelse, som i Ryslinge i sin tid —, og Lem kirke rummer dog »ca. 300—350 tilhørere foruden staapladser og ekstra bænke«. Hans afskedsprædiken (trykt i Randers 1878) viser megen glæde over det menighedsliv, der er vokset frem i Lem og Vejby, skønt han undgaar at bruge store ord derom.

I det sidste embede, Fausing-Auning ved Randers, lykkedes det ogsaa at faa liv og røre. Han »faldt staaende«, døde pludselig, kort efter, at han havde holdt et møde i Randers. Han talte i det hele mange steder, sagde nødig nej og sledes hellere op.«

Randers-talen (trykt i et mindeskrift om ham) handler om Luther. Baade Skriftens og daabens betydning for Luther nævnes, og han hævder, som før, at Grundtvig blev en fortsætter ved henvisningen til det troens ord, som retfærdiggørelsen grundes paa.

Nogle af sporene efter Kirkeby var længe kendelige. I 1904 grundlagdes mellem Auning og mig et venskab, som førte til et frit og nært samarbejde i 1910-14, og der skete i en mindre kreds en virkelig vækkelse. Uden vækkelsen i Kirkebys tid var dette næppe sket.

Det er ikke rigtigt, at Otto Møllers fader fik daabssynet »banket ind« i Kirkeby, som tilegnede sig det »paa en egen haandfast maade«. Nej, han har lyttet til den gamles vidnesbyrd og selv levet sig til synet paa en sund maade. Det fremgaar af hans ikke helt faa bevarede taler og artikler.

Til sidst et lille træk, som viser, at Kirkebys daabsprædiken ikke havde lydt forgæves.

I vinteren 1929-30 tryktes i »Randers dagblad« 2 artikler af pastor C. Hermansen (da i Værum) og mig; forudsætningen var en tale af ham om trosbekendelsen, og det var den, der førte os til samarbejde ved udgivelse af bladet »Vejen frem«.

Disse artikler frydede en gammel mand, Adolf Knudsen (i Kristrup, før Auning), en af Kirkebys folk, saa meget, at han maatte tage ordet. Jeg har kendt ham ret godt; han lignede sin ungdoms præst noget i djærvhed, og nu maatte han give sin glæde luft.

Han skrev da ogsaa et stykke i bladet og pri-

ste de lydhøre lykkelige, der kunde høre en saadan forkyndelse. Selv har han ved at høre den »oplevet uforglemmelige dage«. Senere er det blevet mere ensomt; men tilegnes daabens naade, vil der igen komme »lykkelige dage«. Det maa ønskes, at vi atter faar forkyndere, som »tør vedkende sig Grundtvigs mageløse af Gud givne aabenbaring«, »til evig hjertens lykke«.

Saaledes skrev han henved 50 aar efter Kirkebys død; han havde ved ham faaet noget, som ikke rustede med tiden.«

Og hertil føjes de ovf. omtalte udtalelser af professor *Lindhardt* om K.s tilknytning til *Dines Pontoppidan*.

Kirkeby led af tuberkulose; og 27. søndag e. Trin. 1883, fortæller man, kom et ridende bud til annexkirken medbringende hans manuskript til prædikenen til oplæsning i kirken, da han laa syg i præstegaarden; under denne messefaldsgudstjeneste døde han.

Se iøvr.: Mindebogen om pastor Anton Kirkeby 1884, A. Petersen i Menighedsbladet, 1935, s. 541 f., 556 f., 571 f., Brevvekslingen ml. Otto Møller og Skat Rørdam, J. P. Bang: Gyllingpræsten Otto Møller, Stig Bredstrup: J. H. Monrad, s. 77 og 79, And. Stubkjærs erindringer, s. 169.

16. 6. febr. 1884—27. febr. 90 (sp. Gimming-L. 19. jan. 80): **A. F. Basse,** fl. t. rkp. Sct. Matthæus k., Kbhvn., se 1. rkp. Holmens k., Kbhvn.

17. 9. maj 1890—2. aug. 99 (sp. Kollerup-H.-S. 14. aug. 79): **F. R. Nielsen,** fl. t. Sdr. Asmindrup -G., se der.

18. 8. nov. 1899—26. apr. 1906 (sp. Veggerslev-V. 16. apr. 91): **S. B. Ring,** fl. t. Ormslev-K., se der.

19. 20. juni 1906—26. sept. 19 (Missionær, Grønland 1. maj 95): **J. C. Jensen Langer,** fl. t. Vorning-K.-H., se der.

20. 11. marts 1920—31. okt. 29 (Dsk. præst USA 13): **J. Ravn,** fl. t. Øster Løgum, se der.

21. 30. jan. 1930—12. dec. 34 (sp. Husby 20. okt. 21): **J. V. Petersen,** fl. t. sp. Sct. Nicolai k., Svendborg, se der.

22. 19. juni 1935 (Hjpr. Hodde-T. 9. marts 34): **Hagen Erwin Bielefeldt,** f. 10. juli 06 Frederiksberg. F.: Maskininspektør Hellmuth Heinrich B. og Henriette Sørensen Ryom. Stud. Schneekl. sk. 25, c. 33[1] (h_1), kst. kordegn Gentofte 33. — G. 30. sept. 41 Alice Tetzschner, f. 20. dec. 17 Kbh. F.: Søkaptajn i Cannes K. T. og Olga Jensen. — Farbroder: Bælum-S.

Provstisekr. DKU, repræs. Fængselshjælpen og Dsk. værneselskab. Krigsfangesekretær i Tyskland 40—41.

Kst. sp. 1940-41:
C. B. Hansen, se rkp. Ebeltoft-D.

Litt.: Om Gl. Estrup: Dsk. større gaarde I, 354 f., Mackeprang: Døbefonte, 288, Lorenzen: Herregaardsarkitektur, s. 254, 261, 320, Om kong Fr. VIIs besøg, se Rand. aarb. 1912, 90 f., Hugo Matthiesen: En greve, 1954. — J. K. Rasmussen om Auning i Jyske byer og deres mænd, XI, 1918.

MARIAMAGDALENE-KOED

(med filialkirke i Pindstrup)

Mariamagdalene sogn, 3728 ha, grænser mod vest ind til Torsager sogn ved Ryomgaards brede dalstrøg, der fortsætter i det udtørrede Kolindsund. Mod vest store moser, Smørmose, Pindstrup mose, skovklædte skrænter omgiver en del af aaløbene og moserne, med dale ved M. og Ryomgaard (her den lille Voldum sø). Mod øst uregelmæssigt bakket, sandmuldet jord, over halvdelen af sognet er skov. I Ryom skov holdes skovmøder ved Bredvad sø. — Byerne M. med fh. fra 1893, — *Pindstrup,* 747 indb., stationsby med filialkirke, skole fra 1957, bibl., fh. fra 1895, Pindstrup mosebrug (opr. 1905 af dir. J. C. la Cour, et stort foretagende med tørv, briketter, savværk, emballagefabrik, fabrik for træbetonplader, cementvarer, vægfliser, fasaneri, gartneri, landbrug, og med afdelinger i Auning, Stenvad, Store og Lille vildmose, Rosenholm, Randers m. m.) — Bøjstrup. — *Ryomgaard,* stationsby, 861 indb. med privat realskole fra 1913, handelsskole, bibl., De gamles hjem, mh., hotel, politist., cementvare- og urtepottefabrik, jernbanen til Randers, Grenaa og Aarhus. — Statsbrugskolonien Marienhof, hg. Gl. Ryomgaard (nu: 90 ha), Ny Ryomgaard (nu 175 ha), Frederikslund (nu: 161 ha), flere andre større gaarde, den store skovejendom Fjeld omfatter 1055 ha.

Ryomgaard var i sin tid et stort gods, 1672 ejet af lektor teol. Laur. Bording, hvis enke 1683 fik bevilling til at lægge den nedbrændte Ryom by under godset, som med tilkøb kom op paa henved 400 td. hartkorn. Omkr. 1820 delt i Gl. og Ny Ryomgaard, begge senere udstykket. Hovedbygningen til Gl. Ryomgaard ligger paa et næs i engene ved Kolindsund, smukt ladegaardsanlæg med kamtakker, lang stald, fredet kl. A.

Oldtidsminder: To runddysser, en jættestue, 5 høje, 18 høje sløjfet. Bopladser og gravpladser ved Ryomgaard.

Sognet har antageligt sit navn fra den meget søgte *Maria Magdalene kilde,* vest for kirken. Efter sagnet blev to jomfruer, Maria og Magdalene helbredt her. Som tak byggede de et kapel, senere afløst af kirken. Ogsaa ved Bøjstrup har der været en hellig kilde (Schmidt, s. 143).

Koed sogn, 2235 ha, er ujævnt og bakket, af uregelmæssig form, ved Kolindsund store enge, lidt skov og plantage, sandmuldet jord. Byerne K. med fh. fra 1888, Attrup, Sundby (udstykket fra Vedø), Kærende, Kolindbro. Hg. Vedø (nu kun 142 ha, deraf 62 skov). Mange gamle slægtsgaarde.

Oldtidsminder: en langdysse, et dyssekammer, 18 høje, 84 høje sløjfet. Ved Attrup laa det nu helt forsvundne Koed slot, en lav firkantet bakke. Vedø by blev nedlagt 1786.

Af den ældre præstehistorie

Mariamagdalene sogn er antagelig oprettet omkr. 1450 efter sognekirkens opførelse, c. 1635—1775 var Skarresø anneks, derefter Koed, som hidtil havde været anneks til Nimtofte.

Den første lutherske sp. skal have været hr. *Laurits Sørensen,* som var født her. Derefter *Søren Katholm* og *Anders Medelfart,* som flyttede til Vejlby-H. — Om *Hans Hansen Aarsleff* (1629-67) af Aarslev-H. siges, at han var »ingen god mand«. Bl. a. var han slemt uvenner med byens smed. Han fik narret smeden til at tage paa et stykke glødende jern, og smeden hævnede sig ved at slippe en bisværm løs i præstens soveværelse, mens præsten sov. I hans tid blev Skar-

resø anneks, »han synes at have ranet det« (Lkm. V, 363, W. II, 388). Rester af epitafium over ham. — Mag. *Knud Uttrecht* (1667-73) flyttede til Ebeltoft, var trættekær, havde mange processer og klager. Efter *Chr. M. Tœbring* (1673—1701) kom *Niels Brandt* (1701-19), der var en »habil medicus, dyrkede lægeurter, som endnu 1774 fandtes i haven.« Hans enke giftede sig med efterfølgeren, *Terkild Galthen* († 1730). *Niels Chr. Thomsen* (1730-46) var rig og ombyggede præstegaarden. *Fr. Chr. N. Westphal* (1746-61) flyttede til Tirstrup-F Der høres ikke om pietisme her. De flg. præster var: 1761-85: *Mogens T. Gjørup*, 1785—1802: *Fr. Nic. Riise*, 1802-26: *Chr. Thygesen*, fl. t. Hasle-S.-L., 1827-35: *Carl Ulrich Boesen* (fl. t. Knebel-R.) en fin, elskværdig, højagtet præst, se Høje Taastrup, 1835-38: *Jens Lund*, fl. t. Stauning, 1838-48: *G. Frederik A. Graae*, fl. t. Ribe, Sct. Catharinæ k., se Idestrup. Han var opdraget paa Egeløkke hos major Steensen Leth, hvor Grundtvig var huslærer. Begivenhederne 1848 oplevede han som præst i Mariamagdalene, hans dagbog viser, hvor stærkt indtryk de gjorde paa ham. Han følte »en ubeskrivelig glæde ved at være dansk.« Samme aar flyttede han nærmere til sit elskede Sønderjylland og blev præst i Ribe, blev 1851 dansk præst i Flensborg, hvor han øvede en betydningsfuld indsats for danskheden og for kirken. Om hans gerning i Flensborg se her IV, 258-59. Hans smukke ydre, hans vindende væsen og djærve optræden skabte respekt. Han kunde være stærkt polemisk. Var betydelig som sjælesørger.

Tiden efter 1848

Mariamagdalene sogn har i løbet af 100 aar fuldstændigt ændret struktur. Omkr. 1850 var det afsides liggende sogn præget af herregaarde og skove. Herregaardene blev udstykket, og 1876 kom banen. Ryomgaard blev jernbaneknudepunkt, og stationsbyerne *Ryomgaard* og *Pindstrup* opstod, folketallet seksdobledes fra 469 i 1850 til 2573 i 1960, og der fremkom en ret betydelig industri.

De gamle beretninger melder ikke om meget kirkeligt liv her omkr. 1850. Præsterne har ikke været særligt retningsprægede, og forholdene betegnes gn. alle aarene som folkekirkelige uden vækkelser eller større begivenheder. Ryomgaard by har ofte været samlingssted for møder, ligesom der har været holdt møder i Ryom skov.

Pastor *A. E. M. Thomsen* (1848-64) var sønderjyde og flyttede herfra til Fyn i de bevægede dage i foraaret 1864, han mindedes som en omhyggelig, nidkær præst, historisk interesseret.

Pastor *S. S. Brummer* (1864-75) var n. grundtvigsk, men grundtvigianismen fik aldrig rigtigt fodfæste her.

Pastor *C. C. L. Schiødte* (1875-80) var højkirkelig, levede meget stille (var nervesvag), skrev en del i teol. tidsskr. og udgav et par bøger (om syndsforladelse i nadveren, om Grundtvig og nygrundtvigianismen osv).

Pastor *P. C. Lerche* (1880-86) var højkirkelig, stilfærdig, værdig, varm fædrelandsven, flittig til husbesøg. I hans tid begyndte den store materielle opsving, og Indre mission begyndte at faa indpas, især i Ryomgaard, men ogsaa i Pindstrup, ved missionærer. Fra Ørum mærkedes *Vilhelm Becks* indflydelse ikke særligt. Lærer *A. A. Andersen*, Asaa, der er opvokset paa egnen, skriver (Hj. og tr. XIII, 1940), at han tjente som andenkarl paa en gaard i Koed. Der var meget lidt aandeligt liv i sognet, men familien paa gaarden var folkeligt og aandeligt interesseret, især vilde de gerne synge fædrelandssange. Kirkegangen var dog bedre end i Nørager, hvor A. havde sit hjem. Efter gudstjenesten »gav præsten alle gaardejere og husfædre haanden, men den unge karl, som dog var en af de flittigste kirkegængere, blev overset af præsten.« Andersen forlod egnen omkr. 1886 for at tage paa seminarium.

Pastor *P. M. Lunøe* (1886-98) var en nobel, retliniet, lidt kølig præsteskikkelse, anset, alvorlig og samvittighedsfuld. Han var født i Grenaa og gift med en dt. af pastor *Elmquist*, Virring, og derfor godt kendt med egnen og dens befolkning. Indre mission arbejdede en del her. Det var især pastor *Axel Busch*, Feldballe, som var sjælen i IMs arbejde i sognet. Han talte ved møderne i Ryomgaards skov, som begyndte i disse aar og samlede mange. Hans forkyndelse blev drøftet rundt om i hjemmene, men IM fik ikke mange tilhængere i pastoratet (H. I. F. C. Matthiesen: En sognepræst, 1931, s. 175 f.). Mere tilslutning var der til det folkeligt-oplysende arbejde. Der blev bygget fh. M. og i K., hvor der blev holdt foredrag, gymnastik og fester.

Politik optog dog sindene mest i provisorieaarene.

Medens der var 8 sp. her i de 60 aar 1828-98, har der kun været 2 sp. her siden 1898.

Pastor *J. K. Madsen* (1898—1928) oplevede den videre udvikling, baade økonomisk og aandeligt. Stationsbyerne voksede og kom til at præge M. sogn, IM livet i Feldballe og Nimtofte satte ogsaa spor her. Der blev bygget mh. i Pindstrup og arbejdet flittigt ud derfra.

Pastor *Axel Andersen* har virket her siden 1928. Den største kirkelige begivenhed i disse aar var *Pindstrup* missionshus' ombygning til *kirke* 1949. Her holdes gudstj. to gange om maaneden. Ryomgaards mh. blev indviet 1956, en tidligere forretningsejendom blev ombygget til mh. IMs fmd. i Ryomgaard, kbmd. *J. A. Brandstrup*, har gjort et stort arbejde for mh. Indremissionærerne *Søren Jensen* og *G. Amtoft* († 1945) var med i det forberedende arbejde. *Amtoft* var som ung grundtvigsk, mødte IM, blev en nidkær missionær, der fulgte med tiden, læste meget, især Gl. test. (DnA. 1946, 77), senere virkede miss. *E. Bjarnesen* her, han var her ved missionshusets indvielse (ved provst *J. Exner*). Blandt IMs ledere nævnes iøvrigt proprietær *M. Foged* (f. 72), husm. *N. P. Christensen*, Brunmose, indremiss. *Richard Holm*.

Der er ikke mange grundtvigske. Lærer *P. Kolind*, Koed, var grundtvisk. Han samlede beboerne til møder og blev 1918 fmd. for den da oprettede kreds af KS for Kolind og omegn, støttet af fru *Dalsgaard*, Kolind hotel. Tilslutningen var i begyndelsen god, men svandt ind (Menighedsbl., 1945, 8).

Den førende personlighed har i mange aar været direktør *J. F. la Cour*, f. 1880, (søn af propr. *J. L. la Cour*, Skærsø). Har været mghrmedl., er æresmedlem af jagtforeningen og Pindstrup borger- og haandværkerforening, har siden 1905 ledet den store virksomhed, Pindstrup mosebrug, og er fmd. for arbejdsgiverforeningen inden for

mosebrug. Ejer af flere landejendomme. 1962 gav han tilsagn om at skænke 300.000 kr. til en *ny kirke i Pindstrup* til minde om hans hustru, som døde 1955. Tegning af kgl. bygningsinspektør *C. F. Møller*, Aarhus.

Læge *H. J. Wraae*, Ryomgaard, er næstfmd. i mghr.

Skolen: Pindstrup skole er nu næsten fuldt udbygget, der mangler kun sløjdlokale og skolekøkken. I den øvrige del af kommunen er der sket en betydelig omdannelse. Den tidligere 2 kl. skole i Attrup anvendes ikke mere som skole, idet børnene derfra samt lærerinden fru *Brock*, som i øvrigt er kirkesanger ved Koed kirke og formand for Koed menighedsraad, kører pr. skolebil til Maria Magdalene. Koed skole var tidligere 4 kl. delt. Nu gaar kun de yngste to aargange i den, alle de ældre børn transporteres til Maria Magdalene skole.

Den nuværende leder af Maria Magdalene skole er førstelærer *Hans Lindeberg Madsen*, som tidligere har været førstelærer i Pindstrup. Han er kirkesanger i M. M.

Lærer *Erik H. Jørgensen*, kirkens gode ven, var førstelærer ved Maria Magdalene skole og kirkesanger ved M. M. kirke i aarene 1929-61, samt lærer *J. Thorup*, som var organist i 30 aar ved Maria Magdalene kirke, han er stadig lærer ved M. M. skole, derimod er Jørgensen nu pensioneret og bor i Risskov.

Lærerinde i Koed frk. *Thyra Nielsen* har øvet en fortrinlig indsats der i skolen og øver den stadig, hun kom i 1939, var ogsaa i en aarrække paa 20 aar organist i Koed.

Nuværende organist ved alle tre kirker: fru *Elna Andersen*, Ryomgaard.

Blandt lærere nævnes: Lærer *J. Krogh*, f. 93, lærer her 18, fmd. mghr., ungdomsudv., landboforening m. m.

Lærer *Johs. Roland Jensen*, Attrup (f. 95).

Folketingsmand *Frants Mortensen*, Ryomgaard (f. 1874, † nytaar 1965) var medlem af folketinget valgt af Socialdemokratiet i Grenaa-kredsen i en meget lang aarrække, indtil han faldt for aldersgrænsen i 1945. Desuden havde Frants Mortensen en række lokale tillidshverv dels inden for Socialdemokratiet, dels inden for husmandsbevægelsen. Efter sin afgang som folketingsmand havde Mortensen en lotterikollektion i Randers, men boede fortsat i Ryomgaard.

Mindesten for sprogmanden *P. K. Thorsen* rejst 1923 ved Ryomgaard realskole.

Forholdene nu: Kirkegang 5,5 og 4%, almindelige folkekirkelige, en del IM i Ryomgaard, i Koed enkelte grundtvigske, ellers intet retningspræg. IM smf. i Ryomgaard (30), 3 sdsk., Sudankreds med aarligt udsalg, samtalekreds, private ungdomsmøder. Sp. har regelm. andagter paa alderdomshjemmet.

Der er ca. 40 rm.-katolske, med egen kirke i Pindstrup.

1926: oplyses: Lille IM kreds, enk. til KS i nabosogn, intet særligt, 5 fh. 1935: Kkg. 6%, lille IM kreds, gode, sunde, folkekirkelige forhold, hørelyst, 5 fh., enkelte til KS i nabosogn. 1947: Kkg. 5 og 4%, alm., folkekirk. forhold, mange har langt til kirke, ungdomsm. i prgd., bibellæsn. i Pindstrup og Attrup, en del IM, 3 sdsk., sudankr., enkelte grundtvigske, foredragsf., ungdomsm., 40 katol. 1959: Alm. folkekirk. forhold, en del IM i Ryomgaard, enkelte gr. i Koed, intet retningsvæsen i Pindstrup, 6 fh. 1963, se ovf.

Folketal. 1850: 469 og 487; 1901: 951 og 749; 1921: 1666 og 889; 1960: 2573 og 622.

Altergæster: 1922: 250 og 120; 1934: 230 og 100; 1945: 200 og 100; 1962: Ialt 415.

Menighedsraad: 1922: 2 IM, 2 gr., 4 soc., 5 u. p., 1934: 2 IM, 1 gr., 5 soc., 5 u. p. 1945: 2 IM, 5 soc., 6 u. p., valg, 1957: 1 IM, resten u. p. 1961: do.

Mariamagdalene kirke, lidt vest for Ryomgaard, østligt i byen, er smuk og anselig. Ældst er skib, kor og apsis fra gotisk tid, opført omkr. 1450 (paa et sted, „hvor Otto Rosenkrantz lod bortrydde skov og træer"), af røde munkesten paa sokkel fra en ældre kirke (kapel), apsis har smaa (tilmurede) vinduer, koret stort vindue mod nord, norddøren tilmuret. 1904 fandtes kalkmalerier, nyistandsat (Dommedag i apsishvælvingen m. m.). Skibet er overhvælvet, dekoreret (en utugtig kvinde overhvidtedes). Senere er tilbygget vaabenhus mod syd. Over døren vokser to rønnebærtræer. Taarnet er fra 1593, et spaantækt kuppelspir blev brudt ned 1739, og der er nu sadeltag med gavle i nord-syd. Ved korets sydside et stort kapel, hvælvet, med gravkælder for slægten Kruse, Ryomgaard. Vaabenhuset er hvidkalket, skib, kor og apsis har blytag, taarn og vaabenhus har tegltag, kapellet „Bæverhaler". Kirken er hovedrestaur. 1962-63. Pragtfuld rokoko-altertavle fra 1757 med nadvermaleri i midten (genindsat efter restaur. 1946), udskaaren knæfaldsskranke. Døbefonten er fra opførelsestiden, fra 1716 med guirlander og himmel. Daabsfad af Nürnberg-typen fra c. 1500. Sengotisk korbuekrucifix i skibet. Barok prædikestol og lydhimmel fra c. 1650. Timeglas ved prædikestolen. Stolestader fra 17hundredtallet. Stor, lukket herskabsstol fra c. 1740 i taarnrummet. Epitafium, gravsten. Sydkapellet er 1933 indrettet til ligkapel, forbindes med koret ved en stor bue, hvori et smukt udskaaren gitter. I kapellet stort sandstensepitafium (P. Foged, 1750), kisterne er nedsat i kælderen. En del navnepladser er ophængt i kapellet. 180 sd. Orgel.

Mack. D. 4, 11, Inga Mortensen: Gravkapellerne i M., Rand. aarb. 1932, 76 f. Hübertz: Aktstk. vedr. Aarhus st., I, 229.

Pindstrup filialkirke, indviet 13. marts 1949, er midlertidig kirke for P. Allerede før verdenskrigen 1939 begyndte man at arbejde for at faa missionshuset (opf. 1919) omdannet til kirke. Og 1947 var arbejdet faktisk færdigt. Ombygningen lededes af arkitekterne Fritz og Dreiby; der vistes stor offervilje fra beboerne og sogneraad, kirken har c. 100 sd., klokketaarn, alter, prædikestol, døbefont og orgel. Over altret et trækors, belagt med bladguld.

Koed kirke, helt mod syd i sognet, vestligt i byen, har romansk skib og kor af granitkvadre og raa kamp paa skraasokkel. En apsis blev revet ned og koret forlænget mod øst i middelald., ny apsis 1934. Et tilmuret vindue ses. Koret overhvælvet, skibet har bjælkeloft. Taarn med blændingsgavle i nord-syd, rundbue til skibet og krydshvælv., vaabenhus mod syd. Sol-ur over døren. Kirken er delvis hvidkalket, tegltag. Renæssance-alterpanel med figurer (dyderne) fra en nedtaget herskabsstol (4 felter derfra i taarnbuen). Barok altertavle fra 1705 med ovalt nadvermaleri, stager fra c. 1600. Udskaaret træfont og himmel fra 1705. Renæssanceprædikestol fra 1638 med evangelisterne og Sct Peder. Stolestader fra 1934, klokke fra 13. aarh. Lille vievandskar ved kirkedøren. Gravsten m. m. 120 sd. Orgel.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 63 rug, 29 byg, 10 havre. b) Landgilde af 2 gaarde, 20 rug, 20 byg, 2 fv. brænde. c) 12 lpd. ost, 76 lpd. brød, 45 sn. æg, 29 gæs. d) 150 rdl. e) 70 td. ld., 6 td. hartk. Firlænget, gl. egebindingsværksprgd., meget lang, i en dal, gldags. 1870: Regul.: 1592 kr., netto: 3006 kr. — 1913: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1923.

19. 7. dec. 1848—8. jan. 64 (Adjunkt, Aarhus 46): **A. E. M. Thomsen,** fl. t. Balslev-E., se der.

20. 21. marts 1864—9. juni 75 (Ord. kat. Hjørring 60): **S. S. Brummer,** fl. t. Egtved-Ø., se der.

21. 30. aug. 1875—11. aug. 80 (ord. kat. Skanderborg-S.-S. 25. juni 70): **C. C. L. Schiødte,** fl. t. Farum-V., se der.

22. 25. okt. 1880—19. jan. 86 (Vik. Raaby-S. 18. nov. 75): **P. C. Lerche,** fl. t. Høve-F., se der.

23. 25. marts 1886—1. apr. 98 (sp. Louns-A. 17. febr. 81): **P. M. Lunøe,** fl. t. Viby, Fyn, se der.

24. 21. maj 1898—19. marts 1928 (sp. Nordstrømø 23. febr. 91): **Jørgen Karl Madsen,** f. 19. juni 63 Cathrinebjerg, Ellinge. F.: Gdjr., landvæsenskommissær Steffen M. og Sidsel Jørgensen. Stud. priv .81, c. 89[1] (h_2), realskolel., Vordingborg, afsk. 19. marts 28, † 21. apr. 31. — G. 9. marts 90 Metha Sophie Hansen, f. 25. jan. 63 Ærøskøbing, †. F.: Brygger Peder H. og Marie Johanne Frisenvænge.

Pastor Madsens kirkelige stade var uden for partierne, hans forkyndelse var udpræget bibelsk af indhold, men uden stærk applikation til aktuelle begivenheder, den blev fremført i en noget lavmælt tone, saa det undertiden kneb for ældre at høre prædikenen. Han var meget musikalsk, dygtig til at messe og synge. Alle ældre i sognet taler med ærbødighed om deres gamle præst, som kun lod forpagteren spænde for vognen, hvis vejret var helt utaaleligt, men ellers altid cyklede til Koed; hvis det regnede, cyklede han med en opslaaet paraply i den ene haand. Hans embedsførelse var præget af en umaadelig grundighed, kirkebøgerne blev ført med den største akkuratesse og sirlighed, og han var stærkt interesseret i skolevæsenet, hvilket ikke mindst lagde sig for dagen ved de aarlige eksaminer. Ved festlige lejligheder kunne han fortælle om sine oplevelser med en sprudlende gemytlighed, men i de senere aar kom han kun sjældent ud blandt folk, hvorimod det altid glædede ham, naar der efter gudstjenesten kom besøg af sognefolkene i præstegaarden. Hans fritidsbeskæftigelse var den store præstegaardshave, hvori baade han, hans hustru og de tre sønner arbejdede. *(Axel A.).*

25. 18. juni 1928: **Axel Christian Valdemar Andersen,** f. 3. febr. 02 Frederiksberg. F.: Aut. revisor Axel Valdemar A. og Dagny von Müllen Diderichsen. Stud. Sct. Jørgens gymnas. 22. c. 27[1] (l), manuduktør. — G. 25. juli 28 Dagny Marita Adelheid Stolze Staalsø, f. 9. dec. 00 Kbhvn. F.: Sporvejsfunkt. Christian S. og Ingeborg Stoltze.

Kredsfmd. Præstef. 36—46.

Litt.: E. Haugsted i Dsk. herreg. IV, 1945, 292 f., Carl Munch: Ryomgaard stationsby i Jyske byer og deres mænd, XI, 1918, H. Birkelund: En drabssag fra Ryomgaard, Rand. aarb. 1917, 49—61, do.: Fra Koed og Skiffard 1808, Rand. aarb., 1921, 77—82, do. I moddingen paa Vedø, 1757, Rand. aarb. 1919, s. 47—51.

ØSTER-VESTER ALLING

Øster Alling sogn, 1192 ha, grænser mod nord til Allingaa's brede dalstrøg, mod syd stærkt bakket (Knivhøj 80 m), sandmuldet jord, kun lidt skov. Byerne Øster Alling med mh. fra 1896, fh. fra 1888, sportsplads ved skolen (opf. 1919). — Ring. Oustrupgaarde (hvor der holdtes herredsting 1687—1733).

Oldtidsminder: 5 høje (den anselige Øster Bjerghøj), 34 høje sløjfet. Runesten i vaabenhuset (Dsk. run., 146-47).

Vester Alling sogn, 744 ha, grænser mod nord til den brede Allingaa dal, ellers ret bakket. Sandmuldet jord, skovløst. Byen V. Alling.

Oldtidsminder: næsten alle høje er sløjfet (36).

Af den ældre præstehistorie

Pastor *Rasmus Davidsen* skal have været amanuensis hos Hans Tausen i Ribe. De to flg. præster var begge provster, og begge var her i 40 aar: Provst *Chr. Nielsen* (1542-82) og provst *Knud Jensen* (1582—1622), og provst *Peder Lauridsen Basse* var her i 41 aar (1629-70). En datter af *Thyge Mikkelsen* (1670-89) blev gift med eftermanden, provst *Jacob Christensen Hasselbalch,* der var her i 52 aar (1689—1741), han omtales (T. 219, W. I, 83) som »tro og opbyggelig, gudfrygtig, from og retsindig«. *Niels Rygaard,* flyttede 1774 til Fausing-A., *Chr. Olufsen* († 1776) var præstesøn fra Fausing-A., *Terkil Brandt* flyttede 1782 til Fausing-A. Der høres ikke om pietistisk røre her. Efter provst *Søren Klæstrup* (1782-98) kom *Peter N. Levinsen* (1798—1803), gaardmandssøn fra Hørning, han flyttede til Ørum-G., omtales som »begavet, men ulykkeligt gift« (hans kone var datter af forvalteren paa Clausholm). *Rasmus Müller* (1803-09) flyttede til Astrup-T. (»en velbegavet særling, kaldet »sorte Ras«). *Chr. Fr. Friis* (1809-15) flyttede til Aarslev-H., var rationalist, *Ib Chr. Valeur* (1816-18) flyttede til Ørum-G., *Laur. D. Monrad* (1818-32) døde her. *Chr. Dinesen* (1832-37) flyttede til Fausing-A., se der.

Tiden efter 1848

Pastoratet er kun lille, og i tiden 1823—1923 var der 10 sognepræster, hvoraf de 9 forflyttedes. Pastor *Jørgen Tørsleff* (1837-58) var en »meget beskeden« mand. Hans smukke ord over grevinde *Scheel,* Gl. Estrup, er omtalt i Marie Skovsborg »Minder« (1946, s. 102). Han stillede sig uforstaaende over for vækkelse og grundtvigianisme. Præstegaarden brændte 1. aug. 1855. — Pastor *D. A. L. C. Varming* (1858-66) var højkirkelig, han søgte herfra, fordi embedet var for slet lønnet (Khst. saml. 6. r. V, 189). Pastor *D. C. Vater* (1866-77) var en stilfærdig mand af Mynsters type (se her IV, 170), pastor *J. M. M. Grabow* (1877-87) var af samme type. Pastor *L. O. Faber* (1887-99) var en »fin og nobel mand, men ikke nogen stærk personlighed.« IM kom til pastoratet ved pastor *Fabers* omvendelse. Pastor F. havde flere gange hørt pastor *Busch* i Feldballe, og da F. i sine prædikener lod Indre missions toner lyde stærkt, bevirkede det, at vækkelse begyndte saa smaat for saa til sidst at gribe stærkt om sig, men det var først efter at missionshuset var blevet indviet 9. september 1896 ved pastor *Otto Moe,* at det egentlige missionsarbejde tog fat. Og nu møder vi saa de forskellige ledere for dette arbejde. Gaardejer *Rasmus Rasmussen* (f. 1863, † 1938), i hans hjem i Vester Alling samledes man til samtalemøder, der var deltagere baade fra Vester Alling og Fløjstrup (Hørning sogn). Rasmussen flyttede senere til Moesgaard i Ø. Alling. Han var med i IMs ud-

valg for arbejdet paa de døde egne paa Djursland. *R. Rasmussen* var en samarbejdets mand, altid rede til at træde hjælpende til; han tog sig tidligt af søndagsskolearbejdet. Af andre ledere kan nævnes præstegaardsforpagter *Peder Bjerregaard*, der hørte til de tungere naturer. Gaardejer *Søren Nielsen*, kaldet *Haumann*, og vognmand *Mads Simonsen* var ogsaa trofaste arbejdere og var fortrinlige at arbejde sammen med.

Pastor *A. Torm* (1899—1907) kom hertil fra Aulum, hvor der var stærkt IMs liv. Han var missionsmand, hans arbejde betød en skærpelse af modsætningen mellem IM og grundtvigianismen. Pastor *Torm* var ingen stor prædikant, men saa havde han til gengæld sin styrke i husbesøgene, han tog sig af ynglingemøderne, og her havde han den fremgangsmaade, at han paa en mødedag gik ud for at indbyde de unge til møde; om dette fortælles det pudsige, at pastor Torm en dag kom til en gaard for at indbyde de unge der til møde, da de saa pastor Torm, skyndte de at gemme sig, der var dog en, som pastor Torm havde set var flygtet op paa høloftet, men han fulgte efter den unge mand og fandt ham skjult i høet, resultatet blev at den unge fik indbydelsen og ogsaa kom til mødet.

Den grundtvigske bevægelse fremstod som en følge af (eller reaktion mod) Indre missions arbejde. Støtterne inden for denne bevægelse var gaardejerne *Peder Andersen*, Ringgaard (1866—1938), *Marius Hald*, Vester Alling (1867—1940), *Peder Thomsen*, Ø. Alling (1858—1934). Kirkeligt samfund af 1898 blev saa en kendsgerning, og der blev holdt maanedlige gudstjenester ved fremmede præster (som blev kaldt »straffepræster«).

Pastor *N. Clausen-Bagge* (1908-14) var afgjort grundtvigsk. Han kom hertil fra Støvring-M. syd for fjorden, havde skrevet flere bøger. Daabspagt og daabstro var hovedpunkter i hans forkyndelse. Han kom hertil efter opfordring fra gdjr. *Peder Andersen* og gdjr. *Marius Hald*, som blev hans trofaste støtter. I løbet af 5 mdr. havde C.-B. og hans lyse, dygtige hustru været rundt i alle hjemmene.

Der var her en del højskole-grundtvigianisme, men for lidt kristelig samling, mange udmærkede hjem og en del fromhed, men kun lidt bekendelse. Grundtvigianerne stod i disse henseender (der var undtagelser) tilbage for IM, men det var jo ikke deri, at forskellen mellem retningerne skulde bestaa, skriver C.-B.

En opmuntring for pastor C.-B. var forbindelsen med den grundtvigske kreds i Auning (se Fausing-A.), hvor han holdt faste mdl. gudstjenester til 1914. Det fik ogsaa betydning for Ø. Alling derved, at folk fra Auning kom i kirke her. *Peder Andersens* hjem paa Ringgaard var »et fuldægte grundtvigsk hjem med højlydt lovsang og vidnesbyrd i ord og gerning; han syntes mig at være foregangsmanden, men jeg lærte ogsaa at sætte pris paa andre, hvis bekendelse var mere lavmælt« (C.-B.). Det meget lille annekssogn, hvor mange af beboerne havde lige langt til begge kirker, var mindre aandeligt levende. Læreren i V. Alling var C.-B.s gode støtte. »Socialt var sognene ensartede. Præstens kom ogsaa hos den venlige grevinde Scheel paa Gl. Estrup.« Gdjr. *Thorkild Pedersen*, Ring, ledede DdU.

Pastor Clausen-Bagge fortæller (Mod vind og strøm, 1943, 31 f.):

»D. 30. december 1907 fik vi besøg af to mænd fra Øster og Vester Alling, gaardejerne *Peder Andersen* og *Marius Hald;* de bragte en opfordring til at søge embedet der; sagde vi ja, vilde man gøre alt for at faa os, og de grundtvigske havde stort flertal i menighedsraadet.

Bedre talsmænd kunde man ikke have sendt. Vel vilde vi have betænkning; men næppe var de ude af døren, før min kone og jeg var enige om, at den opfordring kunde vi ikke sige nej til; der maatte være opgaver at løse for os. Men det var ogsaa den eneste grund til at søge embedet. Af ydre tillokkelser var der ingen. Ja, lønnen var større og haven smukkere; men det gjaldt mange andre embeder, som jeg nu maatte kunne faa. I boligen kunde man nok faa indrettet sig hyggeligt; men den var, ærlig talt, en slem gammel kasse. Der var omtrent 3 mil til Randers og 3 fjerdingvej til Auning landstation. Og hvad saa med de ældste børns uddannelse? Dog, Gud vilde nok give en god løsning; vi havde kun at tage vort kald op.

Saaledes lod vi os da hente over fjorden. Maj 1908 blev jeg indsat.

Og saa tog jeg fat med stor iver; ja, i løbet af 5 maaneder naaede jeg næsten pastoratet rundt for at besøge folk.

En mand sagde til mig, at jeg vilde nok »storme sognet«. Ja, gerne, om jeg kunde; men det viste sig, at jeg kunde ikke. Der maatte bies, og denne ventetid var ikke saa let. Den bragte skuffelser. Indre mission var større og stærkere end ventet, og de, som lignede *P. Andersen* og *Hald*, var ikke mange.

Der var en del højskolegrundtvigianisme, men for lidt kristelig samling, mange udmærkede hjem, en del fromhed, men kun lidt bekendelse. Grundtvigianerne stod i disse henseender gennemgaaende — der var undtagelser — tilbage for Indre mission; men det var ikke deri, at forskellen mellem »retningerne« burde bestaa.

I denne ventetid blev der, i begyndelsen af 1909, tale om mig som præsteemne i Odense valgmenighed. Men jeg fik, til min sorg, ikke stemmer nok; hovedaarsagen var maaske, at min kone ikke vilde med over til Odense »at ses paa«.

Det var en stor skuffelse; dog kunde jeg snart sende den foretrukne, *Ludvig Ingerslev*, en hjertelig lykønskning og med glæde holde møde sammen med ham i Mellerup. Efterhaanden klaredes det, at jeg skulde føres ad andre veje, for mig de bedste.

Der blev holdt talrige »grundtvigske« møder i præstegaarden, i forsamlinghuset, nogle ogsaa i præstegaardshaven; men mødeliv er jo ikke altid menighedsliv.

Omsider talte jeg rent ud om mit savn ved en sammenkomst i et hjem, og det blev i nogen maade et vendepunkt.

Hvad der især kom til at fremme livet, var vort forhold til ungdommen og til en menighedskreds i Auning. Adskillige unge begyndte at vaagne, og de fyldte godt til i Ø. Alling kirke; det maatte jo kalde ogsaa paa de ældre. Og saa oplevede vi med Auning-vennerne noget af det bedste, vi har været med til. Venskabet var for resten ikke helt nyt; allerede i Støvringtiden havde jeg holdt gudstjenester i Auning kirke, og

i 1906 opfordredes jeg til at søge Fausing-Auning, men sagde nej. I stedet derfor blev jeg jo nabopræst 1908, og nu tog udviklingen fart. Der kom vækkelse, hvad ogsaa Indre mission kunde se, hvorfor en missionær blev stationeret dér. Mennesker, som havde staaet menigheden fjernt, vaagnede op og sluttede sig til den.

Da man foreslog mig, at der skulde holdes regelmæssige maanedsgudstjenester ved mig, svarede jeg: Ja, men paa betingelse af, at I aldrig giver mig penge for det; jeg vil have lov til at gøre dette arbejde kun for Guds riges Skyld. Saaledes blev det, og der holdtes saadanne gudstjenester 1910-14.

Men der blev givet en rig aandelig løn; thi gudstjenesterne var vel besøgte, og efter dem samledes en mindre kreds med straalende øjne og varme haandtryk til samtale. En tilbagevendende spøg var, at lærer Rasmussen højtideligt overdrog mig en kr.; den skulde kusken have i drikkepenge.

Alt dette fik betydning ogsaa for Ø. Alling, hvor der naturligvis kom auningere i kirke, og de kunde vidne i samtale med ø. allingerne.

Der blev ogsaa lagt mærke til dette røre af andre. Engang, da jeg mødte den formentlig højkirkelige provst *Nørregaard* fra Grenaa, sagde han: »Jeg hører, De holder gudstjenester i Auning kirke.« Jeg ventede et angreb; men fortsættelsen lød: »Ja, jeg forstaar, at det er for livets skyld.« Det kunde vi enes om. Han var i det hele en livets mand, og faa har saa hjerteligt som han ønsket mig lykke til gerningen i Ringkøbing.

Sand vækkelse er ikke menneskeværk; den sendes af Gud; men han bruger mennesker som dens redskaber, og det maa ikke glemmes, at der før vor nye vækkelses tid var en lille kreds af troende grundtvigske kristne til at bære den frem. Nu er de vel næsten alle døde eller flyttet fra Auning. Jeg nævner enken fru *Christensen* og den djærve *Adolf Knudsen*. Lærer *Rasmussen* gjorde ogsaa et stort arbejde i sagens tjeneste.

Kredsen holdt ord og sendte mig aldrig penge. Derimod fik vi en smuk syvarmet stage med den indskrift (1. Joh. 1): »Gud er lys, og der er slet intet mørke i ham.« Over denne tekst har jeg engang prædiket i Auning.

Rækken af de familier, der trofast støttede mig i arbejdet i kirken og paa møder, blev adskillig længere end i Støvring-Mellerup. Der kom mere lighed frem med *Marius Hald* og *P. Andersen*, end jeg i begyndelsen kunde se. *P. Andersens* hjem paa Ringgaard var i den anden hustrus tid fuldægte grundtvigsk med højlydt lovsang og vidnesbyrd baade i ord og gerning. I dette syntes han mig at være foregangsmanden; men jeg lærte ogsaa at sætte pris paa adskillige andre, hvis bekendelse var mere lavmælt.

Trofaste indtil døden har mange af dem været i deres venskab. Efter vor forflyttelse i 1914 besøgte de os af og til i Ringkøbing, og i over 20 aar kom jeg til Ø. Alling for at holde gudstjeneste og et stærkt besøgt møde. Jeg har erfaret, at sognemenigheds-ordningen nok undertiden kan give de bedste betingelser for at faa den nærmeste egns befolkning i tale, men har ogsaa mærket, at den kan vanskeliggøre et menighedsliv saa stærkt som det, jeg ønskede. Jeg blev da ogsaa fuldt ud frihedsmand, og da *Morten Larsen* 1913 traadte ud af folkekirken, svimlede det for mig. Skulde jeg følge eksemplet? Det skete dog ikke dengang.

Men tale frihedens sag maatte jeg, og folk vilde nok høre, men ikke slaa følge. Ja, engang fik jeg et par mænd med til et stort frihedsmøde i Odense. Men mere end en vis afstandsinteresse kunde jeg ikke vække hverken dengang eller senere. Man lod sig da nøje med at indkalde en præst i stedet for at danne en fri menighed sammen med Auning, Vivild osv. Da en del af Ringkøbing frimenighed gjorde en fællestur til Ø. Alling, var det unægtelig meget festligt at mødes i den stærkt flagsmykkede by; men mere end en saadan festglæde naaedes ikke.

To karakteristiske bemærkninger maa med i denne forbindelse. Den ene af min nære ven lærer *Rasmussen*. Han sagde ved en sammenkomst i Auning omtrent saaledes: »Jeg kan ikke forstaa, pastor *Clausen-Bagge*, at De taler saa meget om frimenighed. Som De er til stede iblandt os, er De her jo som vor frimenighedspræst.« Det var paa en maade sandt; dog maatte jeg savne noget for mig væsentligt.

Den anden bemærkning hørte jeg mange aar derefter i Auning kirke. Sognepræsten, *Ravn*, kom der efter gudstjenesten til mig, dels for at takke varmt, dels for at sige, at jeg havde begaaet en utilgivelig synd ved at forlade den gamle egn. Svaret husker jeg ikke; det kunde have lydt saaledes, at havde man villet følge mig ud i friheden, var jeg nok blevet.

Han havde ret i, at der var noget at rejse fra; thi over en stor del af Østjylland havde vi venskabelig forbindelse, vel med næsten alt grundtvigsk liv. Smaakredsene paa Ringkøbingegnen kom vi aldrig i et saa inderligt forhold til, ikke paa langt nær; til gengæld ytrede fællesskabet sig stærkere i frimenigheden end i sognene paa Randersegnen. Efter mit skøn i alt fald.

I Vivild var der en god kreds. Vi mindes af dens medlemmer især gaardejer *P. Simonsens*, lærer *R. Nielsen*, senere landskendt for sit ungdomsarbejde, og mejeribestyrer *Hansens*. Han blev senere børnehjemsforstander og formand for Randers valgmenighed.

Flere i Skørringkredsen (der indkaldte *Højmark*, Aarhus, som deres præst) var ogsaa vore meget gode venner, blandt dem *Søren Simonsen*, Limegaard. Da han havde hørt et foredrag af mig om trosordet, gav han mig et varmt haandtryk, som viste sig at være et haandslag for livet.

Han var en af dem, der for alvor vidste, hvad han troede. Derfor kunde han i sin tale ved en datters bryllup sige: Lad det — om I ellers kan — være det første, I foretager eder, naar I kommer ind i eders nye hjem, at I bekender troen sammen; thi det var det første, vor mo'r og jeg gjorde i vort hjem, »og det holder saa godt, nu jeg skal dø«. (Han led nemlig af en uhelbredelig sygdom). Det viste sig ogsaa, at det holdt, og hans sidste øjeblikke var forunderlig straalende.

Endnu enkelte tilføjelser.

I det meget lille annekssogn Vester Alling havde mange omtrent lige langt til begge kirker, og de foretrak da gerne Ø. Alling, hvor gudstjenestelivet ytrede sig kraftigst. I V. Alling

maatte det da blive langt fattigere. Dog lykkedes det i de senere aar ogsaa dér at faa lidt af det frem, jeg arbejdede paa. Læreren i V. Alling stod mig, som alle pastoratets lærere, trolig bi.

I social henseende var begge sogne langt mere ensrettede end Støvring-Mellerup; men vi havde ogsaa i Ø. Allingtiden nogen omgang med aristokrati, idet vi indbødes til middage paa Gammel Estrup af den venlige gamle grevinde *Scheel*. Vi gjorde kun gengæld med en kop eftermiddagste. Men det var ikke uden værdi at lære ogsaa overklassen at kende.«

Pastor *K. Jensen* (1914-23) var meget forskellig fra Clausen-Bagge. De kirkelige retninger stod temmelig skarpt over for hinanden i de aar. Pastor *Jensen* vilde gerne stille sig til raadighed for alle, der kaldte paa ham, og da det gik saadan, at IM oftest kaldte paa ham, mens de grundtvigske indkaldte en nabopræst til at prædike en gang om maaneden, fik J. mest forbindelse med IM. Han var KC, en alvorlig og særpræget forkynder. Originale og indtrængende billeder brugte han ofte. Han var en lille, tæt, firskaaren mand med hurtige bevægelser, ivrig fodgænger, flittig til husbesøg, en fynbo med et eget lune. Hans frisind var ægte. I Ø. Alling traf han sin tilkommende hustru, der var privatlærerinde i V. Alling. Fornøjeligt fortælles, at grundtvigianerne og IM i Ø.-V. Alling vilde give dem en brudegave hver for sig sig. Det skulde være sølvtøj. Pudsigt nok mødtes de to udvalg i samme butik i Randers, og saa blev de dog enige om, at det skulde være samme mønster. — J. var studenterkammerat med Østerlandsmissionæren, c. mag. *Alfred Nielsen*. Han virkede for ØM her, men ledede ogsaa en DMS-kreds. (Se iøvr. her III, 301).

I 1917 oprettedes en afdeling af De danske Ungdomsforeninger. Leder af denne forening har været lærer *Gjandrup*, Ring, lærer *Krogh*, Ring, lærer *Chr. Kjær*, der var formand i to perioder nemlig 1924 til 1927, og 1934 til 1955, i intervallet 1927 til 1934 var følgende formænd, *Holger Jensen*, *Anna Andersen*, gaardejer *Rasmus Højholdt*, alle af Ring, nuværende formand er gaardejer *Thorkild Pedersen*, Ring, som i 1955 afløste lærer Kjær.

Pastor *Martin Krogh* (1923-64) var fmd. for IMs præstekonvent paa egnen. Han skriver: »Tiden 1923 til 1940 var stadig præget af de stærke modsætninger mellem de kirkelige retninger, og der blev holdt mange gudstjenester og møder bade i missionshus og forsamlingshus, og der var ret god tilslutning til disse gudstjenester og møder. I 1934 blev der oprettet en KFUM og en KFUK forening, hvis leder blev sognepræsten. Børnegudstjeneste ved sognepræsten. I 1940 indstillede KS af 1898 sin virksomhed, og dets medlemmer søgte paany til de ordinære gudstjenester. Efter 1940 blev tilslutningen til gudstjenesterne større, hvilket var en følge af den alvorlige situtation i verden og i særdeleshed den tyske besættelse af Danmark. I 1941 oprettedes en afdeling af KFUM og KFUK spejdere, hvis gruppeleder var sognepræsten, og tropsførere var gartner *Svend Madsen*, Auning og frøken *Martha Quist Rasmussen*, Moesgaard. Fra 1942 var der overordentlig mange til gudstjenesterne, da man følte, at man maatte holde sammen, og stærkere blev da sammenhold gennem alsangen, der blev afholdt i forsamlingshuset. I 1945 fik pastoratet indkvartering af den tyske værnemagt, der tog Ø. og V. Alling skoler i besiddelse, ligesom forsamlingshusene i Ø. og V. Alling blev beslaglagt. I april samme aar kom ogsaa en flok flygtninge, der blev indkvarteret i den gamle skole og i sygeplejeboligen og i præstegaarden, som fik ti flygtninge indkvarteret. I 1945 fik Vester Alling sit eget menighedsraad bestaaende af 6 medlemmer, der ikke havde noget retningspræg.

Modstandsbevægelsen havde mange tilhængere i pastoratet, ofte var de udsat for stor fare, naar de om natten skulle hente vaaben, der blev nedkastet af engelske flyvere. En morgen var en ung gaardejer i ret store fare, thi da han nærmede sig Vester Alling i sin vogn, hvor der var vaaben, blot skjult af en presenning, kom en afdeling tyske soldater ham i møde, men til alt held standsede de ham ikke, men han sagde senere: »I kan tro, den kolde sved sprang ud af min krop.« Den 5. maj 1945 blev her som andre steder i vort land en glædelig oplevelse. Da flagene var hejst ud for de enkelte hjem, mødte en stor skare oppe paa sportspladsen, folk som som de gik og stod fra stald og butik og skole, og uforglemmelig blev det øjeblik, da idrætsforeningens flag blev hejst. Pastor *M. Krogh* holdt en tale om det store øjeblik, man nu oplevede, nu Danmark igen var frit. Ved gudstjenesten den 6. maj var der mange mennesker i kirke, og det var længe siden, lovsangen havde lydt saa varm og inderlig som den dag. Om aftenen var der fest i forsamlingshuset, her talte direktør *Nyholm*, Auning, om tiden, der var gaaet og om tiden, der skulde komme. Men efter disse oplevelser skete der det, at kirkebesøget saa langsomt tog af, og der kan med en vis ret siges, at der raader stilstand i begge kirkelige retninger, det skarpe skel mellem IM og grundtvigianismen er nærmest borte, og der er kommet en respekt for modpartens anskuelse, som maaske kan føre til, at der kommer en samling om kirken og dens gudstjeneste. KFUM og KFUK spejderne har for tiden stor tilgang, og maaske kan man gennem dette ane, at der vil komme ny folk til til at deltage i menighedslivet, naar deres tid kommer. 1963 tilføjes: Kkg. 6 og 5%, rolige forhold, lille IMs smf. (20) med mh, KFUM og K, møder i prgd. børnegudstj. ved sp., grundtvigsk kreds, DdU.

Bl. IMs ledere: Gdjr. *Bertinus Rasmussen*, Oustrup, vognmand *M. Simonsen*, Ø. A., gdjr. *P. Bjerregaard*, Ø. A., gdjr. *S. Quist Rasmussen*, Ø. A. Grundtvigske ledere, se ovf.

Lærer *Søren Andersen*, V. Alling, var en dygtig amatørarkæolog, som havde enestaaende samlinger fra udgravninger paa egnen.

1923 oplyses: God kkg. i Ø. A., tarvelig i V. A., ret udprægede retningsmodsætninger, IMs smf. og mh., KS, DdU, KFUK, YM-kredse. — 1931: I Øster A. ret skarpe retningsmodsætn., ret gode forhold i V. A., IM, KFUM og K, KS holder særlige gudstj. 1943: Kkg. 10%, ikke saa god som tidligere, lille stagneret IMs smf. (25), KFUM og K, møder i prgd., DdU. — 1951: Kkg. 10%, ikke meget aandeligt liv, megen ligegyldighed, de kirkefremmedes antal desværre stort, selvom der enkelte søndage kan være en ret stor flok i kirke; eftermiddagsgudstj. bedst besøgt. Lille IM smf. (23), ungdomsm. i prgd., børnegudstj. ved sp., DdU. — 1959: Kkg. 8 og 6%, megen ligegyldighed over for kirken. Lille IM smf. (23), gr. kreds. M og K møder i prgd., børnegudstj.. ved sp. Mange husmænd, en del arb. 1963: Se ovf.

Folketal. 1850: 272 og 178; 1901: 483 og 232; 1921: 592 og 270; 1960: 545 og 233.
Altergæster: 1922 ? 1930: 450 og 200; 1942: 279 og 108; 1957: 200 og 82; 1962: 213 og 137.
Menighedsraad (Kun eet raad til 1945): 1922: 4 gr., 2 IM, 1934: 3 gr., 2 IM, 1 soc., 1945: 4 gr., 1 IM, 1 soc., alle kirk., 6 u. p., 1957: do., 1961: 4 gr., 1 IM, 1 soc., 6 u. p. (Fmd. Ø. A.: Gdjr. *A. Haarup*, næstfmd.: Lærer *Sønderkær*, Ø. A., fmd. i V. A.: Gdjr. *H. Bagger*).

Øster Alling kirke, vestligt i sognet, sydligt i byen, indviet til Sct. Karen, skib og kor er romanske af raa kamp, med tilhugne hjørnekvadre. Syddøren er tilmuret, norddøren har et par profilerede sten, korets vinduer er genaabnet. Senere er tilføjet taarn (stærkt ombygget), med gavle i nord-syd, vaabenhus mod nord, af raa kamp og munkesten, gavlen af bindingsværk. Kirken er hvidkalket og har blytag paa skib og kor, tegl paa taarn og vaabenhus. Sengotiske kalkmalerier i skibet fra c. 1520 (som vævede tapeter, med scener fra lidelseshist.). Rest. 1952. Alterpanel fra renæssancetiden, snedkret renæssance-altertavle fra c. 1590 med maleri af den korsfæstede, stafferet 1952. Stager fra c. 1600. Romansk granitfont med løvefigurer, sydtysk daabsfad fra c. 1500. Prædikestol fra 1590 med lydhimmel, rest. 1952. Nogle stolestader fra 1617, degnestol fra c. 1550. Series pastorum. Præstebegravelse under kirkegulvet, korsmærket gravsten. 125 sd. Orgel.
Kirken blev hovedrestaureret i 1952 (arkitekt Edv. Thomsen). Kirkemalerne *Borre*, Aarhus, og *Christiansen*, Silkeborg, har staaet for udsmykningen. Ved undersøgelsen af væggene i vaabenhuset blev der fremdraget et kalkmaleri, der maaske forestiller Sct. Karen, som kirken jo er indviet til; der var ogsaa antydninger af en bort langs væggen. Kirken blev aabnet 1. søndag i advent 1953 ved biskop Skat Hoffmeyer. En gravsten, der tidligere har ligget inde i kirken, er anbragt i vaabenhuset, evangelist-symbolerne er anbragt i stenens fire hjørner, øverst paa den staar: Hodie mihi. Derefter følger: Jeg er opstandelsen og livet. Hvo, som tro paa mig, hand skal lefe om hand end dør, og hvo, som liefer og tror paa mig, han skal aldrig dø. Johs. 11, 25—26. Saa følger: Mors Christi. Og: Her skjuler sorten muld erlig og troe og ? salig hos Gud Jens Jenssøn Bang som boede i Ovstrup Fordum birkfoget til Estrup Bierkting og døde Anno 1680 den 29 Januar i en Alder af 62 — med sin salig Husfrue erlig og dydig gudfrygtig ? ? Mette Jensdatter og salig hensov Anno 1680 den 22 August i en Alder af 72. Gud gife dennem med alle troe Christne en glædelig og ærefuld Opstandelse paa den yderste Dommens dag. Derefter følger: Jeg ved at min Genløser lever og han skal derefter og opvække mig af Jorden og jeg skal derefter leve hist med denne min Frelser og jeg skal se Gud ? ? med den samme skal jeg se for mig og mine Øjne skulle skue hannem og ikke nogen fremmed. Job 19, 25. 26. 27. Gratias tibe. Paa siderne staar: At døe er mig en Vinding, Thi Christus er mit Liv. Filp. 1, 21.
Dette noteres, da det minder om en mand, der har levet og virket her i pastoratet.
Mack. D. 277, Magn. Petersen: Kalkm. s. 25, Wimmer: Dsk. runemindesm. I, 33.
Vester Alling kirke (Sct. Jørgen), yderst nordvest i sognet, østligt i byen, er lille og kullet, skib og kor er romanske af raa kamp med tilhugne hjørnekvadre, senere vaabenhus mod syd. Vestgavlen har kamtakker. Enkelte vinduer bevaret. Syddøren har kors paa overliggeren, norddøren er ødelagt af et vindue. Lille spedalskvindue i koret. Bjælkeloft. Hvidkalket. Tegltag. Gotisk fløjaltertavle fra c. 1500, i midten Gud fader med sønnen, Sct. Jørgen og Sct. Kathrine, apostlene paa siderne, et lille skab (hvori en engel) paa nordvæggen. Stager fra 1566. Romansk granitfont med tovsnoninger. Nyt daabsfad. Enkelt prædikestol fra c. 1575, nyere stolestader. Kirkeskib (fregat) fra 1932. Klokke i en aabning i gavlen fra 14. aarh. Ligsten. Kirken hovedrestaur. 1950 (arkit. Edv. Thomsen), udsmykning (præget af moderne malerkunst) ved kirkemaler Røjbæk. Kirken genindviet 13. marts 1951. 80 sd. Orgel.
Mack. D. 305, Uldall: Kirkekl. 56.

Sognepræst

Indtægt.1859. a) 55 rug, 50 byg, 52 havre. b) 2 rug, 2 byg, 2 havre, 60 rdl. (Enkesæde). c) 15 lpd. ost, 50 sn. æg. d) 90 rdl. e) 82 td. ld., 12 td. hartk. (afgift: 1000 rdl.). Ny prgd. fra 1856. — 1870: Regul.: 1984 kr., netto: 2786 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. — Prgd. fra 1949 (ønskebolig!).

20. 8. aug. 1837—23. juli 58 (Hjpr. Gosmer-H. 22. juli 31): **J. Tørsleff,** fl. t. Randlev-B., se der.

21. 11. okt. 1858—14. febr. 66 (Ord. kat. Ærøskøbing 4. juni 48): **D. C. L. A. Varming,** fl. t. Sal-E., se der.

22. 8. maj 1866—21. juni 77 (sp. Frederikssted, Sct. Croix 7. okt. 58): **D. C. Vater,** fl. t. Hunseby, se der.

23. 24. aug. 1877—10. marts 87 (sp. Torsted-H. 19. nov. 73): **J. M. M. Grabow,** fl. t. Gosmer-H., se der.

24. 20. maj 1887—6. juli 99 (sp. Gerding-B. 29. apr. 84): **L. O. Faber,** fl. t. Røsnæs, se der.

25. 31. aug. 1899—18. dec. 1907 (sp. Aulum-H. 30. apr. 91): **A. Torm,** fl. t. Grønbæk-S., se der.

26. 10. marts 1908—26. juni 14 (sp. Støvring-M. 18. marts 03): **N. Clausen-Bagge,** fl. t. valgm. Ringkøbing, se der.

27. 25. nov. 1914—23. maj 23 (hjpr. Besser 29. nov. 09): **K. Jensen,** fl. t. Flemløse, se der.

28. 29. okt. 1923—30. nov. 64 (Hjpr. Blovstrød-L. 10. febr. 23): **Martin Krogh,** f. 19. marts 96 Skaade. F.: Repræsentant Rasmus Martin K. Stud Eftersl. sk. 17, c. 23^1 (h_2), afsk. 30. nov. 64. — G. 8. maj 24 Irma Anine Margrethe Hoffmann, f. 13. febr. 01 Kbhvn. F.: Sagfører Frode Alban H.

Fmd. IMs præstekonvent for Randers egnen 35, BM Blaa kors og Sudanmiss. kredsbest.

AARSLEV-HØRNING

Aarslev sogn, 716 ha, ved Allingaa' brede aadal, ellers bakket, frugtbart, næsten skovløst. Byen Aa. med fh. fra 1887. Aarslevholm (109 ha), Ejstrupg. (112 ha), genforeningssten i Aa.
Oldtidsminder: Lynghøj (anselig), 13 høje sløjfet.
Ved Birkehus skal have ligget et kapel (Sct. Nicolaus).

Hørning sogn, 2380 ha, har mod nord et bugtet dalstrøg med den udtørrede Hald sø. Landskabet hæver sig jævnt op fra aadalene, ved Fløjstrup plantage mærkelige kløfter og Møllehøj (60 m), ellers jævnt bølget terræn. Jævnt god jord. Nogle plantager. — Byerne: H. med fh. fra 1889, genforeningssten, sportsplads, Gundestrup, bebyggelserne Lund, Krogager, Fløjstrup. Hg. Tustrup (303 ha), Raaballegd. (109 ha).

Oldtidsminder: en jættestue, 2 høje, 27 høje sløjfet. Boplads ved Dyrholm og Fløjstrup.
Fløjstrup var eget sogn (anneks til Virring), nedlagt 1550 og lagt under Hørning. Endnu i 19. aarh. fandtes rester af kirken og kirkegaarden. Der har været tingsted paa Krogager mark (Tinghøj). En helligkilde i Fløjstrup bakker (Schmidt, s. 143). — Tustrup var en landsby, der af Fr. III tilskødedes oberst *Hans Friis* († 1697). Han oprettede 1656 hg. Tustrup (ejes nu af hofjægerm. grev C. Knuth). Smuk enetages hovedbygning i nyklassisk stil.
Den *Hørning'ske stiftelse* blev oprettet 1692 af oberst *Hans Friis* med 12 friboliger, ejer H. kirke, trefløjet, kamgavlet hovedbygning, moderniseret 1959. Sp. er inspektør ved stiftelsen, der ogsaa yder legathjælp til 16.
Hørning sogns historiker er *Rasmus Mariager*, som 1934 udgav sognets historie, hvortil der henvises.

Af den ældre præstehistorie

Lime var tillige anneks c. 1650—1851, derefter lagt til Hvilsager. Embedet var til 1851 udstrakt og besværligt. Hovedsognet var alle dage det

mindste. Den første luth. sp. skal have været *Peder Lincher* († 1547). Derefter: *Peder Madsen Bruun* († 1590) og hans søn, *Hans Pedersen Bruun* († 1628), hvis søn blev sp. i Mariamagdalene-K. *Jørgen Nielsen Nielstrup* († 1650), *Chr. Olsen* († 1671), *Søren Jensen Winther* († 1682), *Ole Pedersen Øye*, f. i Trondhjem, provst, † 1724, skænkede 1698 malmlysekroner i Aa. kirke. Mag. *Hans Jacobsen Buch* kom hertil fra Aalsø-H., flyttede til V. Frue k., Aarhus og blev senere domprovst i Roskilde, var en lærd mand, forfatter (N. 102), var gift med en dt. af biskop Søren Lintrup. Derefter fulgte hans broder, *Niels Jacobsen Buch* († 1731), der kom hertil fra Aalsø-H. *Poul Nielsen Sass* (1731-63) var præstesøn fra Haderslev, men der høres ikke om pietisme her. *Laur. Nielsen Brunov* (1764-82) af Virring-E. kom hertil fra Kristrup-H., gift med en dt. af pastor Krogstrup, Ø. Velling-HG. *Fr. C. Hviid* (1783—1814) af Longelse-F. havde været kapelpræst paa Clausholm og huslærer der. (Forf., N. 277). Hans hstr. var dt. af pastor Friis, Herrested. *Chr. Fr. Friis* (1815-30) kom hertil fra Ø.-V. Alling, en velhavende mand, hans fader var inspektør paa Kalø og Hardenberg, var gift med en datter af godsejer Randrup, Bjellerup, hans søns dt. var gift med provst *J. C. Møller*, Hammel-SV. *N. J. Schou* (1830-50) kom hertil fra Søby-S.-H. En »kultiveret, gammeldags-kirkelig« mand.

Tiden efter 1851

Embedet blev lettere, da Lime udskiltes 1. juli 1851. Der var stille, rolige forhold omkr. 1850, og ingen vækkelser eller begivenheder har præget sognene. Der har ikke været nogen fremtrædende kirkelig retning, og præsterne har ikke været retningsprægede.

Pastor *S. V. Wiberg* (1851-58) har gjort sit navn udødeligt i dansk præstehistorie ved sit 3 bindsværk om *Danmarks præstehistorie* siden reformationen. Han samlede her meget stof dertil, men værket begyndte først at udkomme 1870. Fjernt fra biblioteker og arkiver, og uden synderlig støtte, sled han med det store, vanskelige stof, og de fleste af hans embedsbrødre viste ikke særlig interesse. Han var som præst konservativ, passede sine sogne samvittighedsfuldt, en præst af den gamle skole. Han døde 1882.

Pastor *Chr. Jessen*, hjpr. Virring-E. 1855-57, senere Grønbæk, fortæller, at han en søndag prædikede for pastor *Wiberg* i Hørning: »Hvilken dejlig, andagtsvækkende kirke! Der var ogsaa en ret talrig forsamling, hvilket nok ikke er sædvanligt. De kom sagtens for at høre den fremmede præst. I saa fald blev deres øren ikke kildrede. Texten var nemlig: »Jesus græd over dem.« (Olaf Jessen: Fra Grønbæk præstegaard, s. 19).

Pastor *N. B. Gjølbye* (1858-80) havde været Vilhelm Becks lærer, og var hans ven. 1865 prædikede Vilh. Beck for fyldt kirke i Hørning, men der blev ingen IMs vækkelse. (IMs hist., 1912, 99).

Vilh. Beck omtaler sit besøg 1865 hos sin gamle lærer og ven, pastor Gjølbye, i sine erindringer, s. 77, nævner det store besøg i H. kirke, hvor en del fra Randers var taget til for at høre ham, bl. a. hans arge modstander *Pauline Worm*. *Vilh. Beck* havde i lang tid ærgret sig over, at danske kunde rose de tyske besættelsestropper i modsætning til de danske. *Pauline Worm* arbejdede netop for at øge denne nationalfølelse, og da Beck efter gudstjenesten kom ind i H. skole, sagde *Johs. Clausen*, at Pauline Worm var der. Beck sprang glad hen og udtalte sin glæde over, hvad hun havde gjort for at vække den hensovede danske nationalfølelse, og sagde, at hun skulde ikke tage sig det nær, om hun derfor blev skældt ud for at være fanatiker. Men »hun stod kold og stiv som en statue fra broncealderen og værdigede mig ikke ord eller øjekast, men vendte sig og gik ud af stuen. Hun skrev strax til pastor *Rønne* et brev, hvori hun beklagede sig over, at jeg i manges nærværelse havde kaldt hende fanatiker. Det var alt, hvad jeg fik for min gode mening ...«

Jens Bek, som senere blev højskoleforstander i Mellerup, var 1865 hjælpelærer i Hørning og vandt børnene ved sin levende fortælling. Han tog sig af de unge, holdt oplysende og opbyggelige møder, som pastor *M. A. S. Lund* og den udmærkede lærer *Jensen*, Aarslev, satte i gang (Begtrup, IV, 185).

Da pastor *Gjølbye* blev svag, maatte han have hjpr. og han fik 3 hver for sig betydelige kapellaner, hvis spor ogsaa kendtes senere: Pastor *B. C. Henriksen* (1870-72) var svagelig, ugift, præstesøn fra Gerrild, dybt grebet af Grundtvigs kirke- og folkesyn, en høj, mager, apostolisk skikkelse, med mørke øjne, talte langsomt, med en egen glød, slog sætningerne fast med hævet pegefinger. Han var ikke sværmer, men talte inderligt og indtrængende om at være lydig mod aanden. *Jens Bek* var meget betaget af ham og hans aandsfyldte forkyndelse. I Vendsyssel fik han overordentlig betydning som grundtvigsk vækker, men han var ogsaa et splittelsens tegn (se her V. 516 f.). — *Th. Elmquist* (1872-76) var som ung paavirket af *Vilh. Beck* og IM, blev saa grebet af *Grundtvig*, og derefter fælleskirkelighedens varme fortaler. Han var en solid, dygtig mand, flittig i sognene, en betydelig prædikant og skribent. Forkyndelsen og gudstjenesten var hans bedste glæde. Han virkede her for Santalmissionen, rejste meget. Pastor *H. Bay-Olsen* (1876-79) stod i sine unge aar ret stejlt over for IM, han var udpræget højkirkelig, meget nidkær og flittig, musikalsk, et stemningsmenneske (se her III, 88). Men der vaktes ikke særligt liv, og kirkegangen var varierende.

Pastor *C. F. T. Strodtmann* (1880-97) var højkirkelig, i hans tid byggedes fh., hvor der holdtes foredrag, idræt og fester. Lærer *N. C. Ring*, H., var en solid gammel grundtvigianer, meget anset, hans søn blev sp. i Fausing-A. (senere i Ormslev-K.), hans dt. blev gift med pastor *Th. Elmquist* — Kkg i H. ofte minimal.

Om provst *J. E. L. Lauesen* (1898—1931) se ndf.

Pastor *Poul Gadeberg* (1931-37) (Tidehvervsmand) flyttede til Ensted. — Pastor *Anders K. Kristensen* har virket her siden 1938. Pastor K. staar IM nær og bruger dens arbejdsformer med vægt paa sdsk., ungdomsm. (men Ungd. forsvinder!), mghmøder, sommermøder. Har hele sin tid været fmd. for begge mghr. og medl. skolekomm. Forholdene nu: Kkg. c. 5%, velvillig befolkning, folkekirkelige forhold, mgh.-møder i prgd., 2 sdsk., kirkeblad, 2 fh.

Blandt menighedsraadenes formænd nævnes: Gdjr. *P. P. Galmstrup*, gdjr. *H. Rasmussen* og gdjr. *N. Bigum*. Hospitalsforstander *Kr. Knudsen* var organist i H.

Lærer *Vagn Andersen*, Aa. (f. 95) blev lærer i Aa. 1923, i mghr.

Den gamle skole i Aa. var opført 1863, en af de mest kendte lærere her var landstingsm. *Jensen-Aarslev*. Et kulturbillede fra den gamle skole og dens optegnelser, er givet i »Folkeskolen«, 1964, s. 1946-47. Historisk smf. for Randers amt indsamler materiale fra de gamle skoler i amtet. Skolen er nu bolig for en lærer ved den ny Centralskole.

Centralskole i Drastrup, Essenbæk sogn, købstadordnet, for Virring-E. og Aarslev-H. kommuner (se Virring-E.). Her ogsaa bibliotek for begge kommuner.

Det vakte nogen opmærksomhed, at Kaj Munks „Niels Ebbesen" opførtes under besættelsen 1942 og 1943 i Aa. præstegaardshave (c. 500 tilskuere), en stilfærdig, national demonstration. Iøvr. her som andre steder, enkelte aktive modstandsfolk.

1930 oplyses: Kkg. 5—10%, intet særligt, 2 fh., 1935: Kkg. 6 og 5%, velvilje, uhyre lidt interesse i Aa., bedre i H., hvor der er en del højskolefolk. Det igangsættende og samlende arbejde er vaagnende. Ungdomsm. i prgd. DdU. 1943: Kkg. 6%, velvilje, ringe interesse, kirkeblad. — 1951: Kkg. 10 og 5%, velvilje, med alm. kirk. interesse, velbesøgte ungdoms- og mghmøder i prgd., børnegudstj., kirkeblad. 1959: Kkg. 8 og 5%, som hidtil. 1963: Se ovf.

Folketal. 1850: 306 og 653; 1901: 310 og 799; 1921: 317 og 776; 1960: 283 og 617.

Altergæster: 1922: 155 og 205; 1934: 140 og 152; 1945: 80 og 170; 1957: 160 og 232; 1962: 150 og 260.

Menighedsr gn. alle aarene opgivet som ubestemmelige eller u. p. Valg i Aa. 1957. 1961: 12 u. p.

Aarslev kirke (Sct. Karen) kullet, sydligt i sognet, østligt i byen, bestaar af romansk skib og kor af granitkvadre med skraasokkel, tagrytter over vestgavlen, vaabenhus mod syd. Korets østvindue og norddøren med tympanon (den korsfæstede) er bevaret, døren dog tilmuret. Fladt bræddeloft. Kirken delvis ombygget 1868, da skibet forlængedes 4 m mod vest, og tagrytteren afløstes af en klokkekam. 1950 rejstes en ny tagrytter, murenes cementpuds huggedes af, kirken er delvis hvidkalket, tegltag. Renæssance-altertavle fra 1656 (kopi af Carl Bloch: Gethsemane i midten), stager fra 1656, udskaaren barok-font af træ, kummen bæres af en evangelistfigur. En romansk granitfont staar i prgd.have (med løver). Barok prædikestol med evangelistfigurer og adelsvaaben. Malmlysekrone fra 1698. Klokke fra 1768. Restaureret 1950-52. 135 sd. Harmonium.

Mack. JG. 147, Aarb. f. nord. oldk. 1896, 281.

Hørning kirke (Sct. Trinitatis), østlig i byen, er anselig og interessant, bestaar af romansk skib og kor af granitkvadre paa profileret dobbeltsokkel, korsarme mod nord og syd, og taarn med ottekantet lanternespir. 4 vinduer (korets østvindue med relief paa overliggeren) og norddøren er bevaret (tilmuret). Ved restaur. 1886-88 (arkit. Walther) fandtes mange lydpotter i korvæggene, men kun 6 ses nu. Samtidig fandtes den berømte *Hørning-planke*, som er fjernet til Nationalmus., en udskaaren, bemalet egetræsplanke fra c. 1050, fra en ældre trækirke. 1960 fandtes spor af den gl. trækirke (en lille kirke med skib og kor, 9,3 m lang), og 4 m vest for gavlen spor af et klokkehus. Trækirken var opført paa en ældre gravhøj med gravkammer fra c. 1000 (se ndf.). — Senere i middelald. opførtes de to korsarme og taarnet. Kirken er overhvælvet, og omkr. 1675 fik alle hvælvingerne smukke stuk-dekorationer, bl. a. med engle i omtrent fri skulptur. Kirken har delvis blanke mure og blytag. Hovedrestaur. 1960-61 (arkit. Edv. Thomsen). Barok altertavle, bekostet af oberst Hans Friis. I midten korsfæstelsen (A. Fritz), renæssance-alterpanel, alterskranke med udskaarne figurer (fra en sengotisk altertavle). Kirkens kar (fra Hans Friis' tid) i et jernskab. Messehagel med broderet kors fra c. 1725. Røgelseskar fjernet til Nationalmus. Smedejernsfond fra 1649, en romansk granitfont med løvefigurer er ogsaa fjernet til Nationalmus. Pragtfuldt stort daabsfad af drevet sølv (114 lod). Rigt udskaaren prædikestol med lydhimmel fra 1641. 4 stolegavle med adelsvaaben. I vestenden Hans Friis' herskabsstol (formindsket), degnestol fjernet til Randers mus. I sdr. korsarm lod Hans Friis opsætte et orgel med smuk facade, paa bagsiden navne paa kirkens organister. I korsarmen hænger en lille, senmiddelald. altertavle (maaske anvendt af oberst Friis som husalter paa rejser og i felten), i kirken malerier af korsgangen og gravlægningen, samt series pastorum. To malmlysekroner. Et pragtfuldt smedejernsgitter skiller skibet fra ndr. korsarm, hvor oberst Hans Friis indrettede gravkapel, her marmorepitafium over ham og hans to hustruer. Han selv fremstillet knælende, i fri skulptur, kvinderne i basrelief ved billedhuggeren Thomas Quellenus. I gravkælder under ndr. korsarm flere kister. Desuden epitafium. 175 sd. Orgel.

Om de enestaaende fund hedder det i Berl. tid. 1960:

Hørning kirke har længe haft en særlig berømmelse, fordi man her under restaureringsarbejder i 1887 fandt en planke, der siden har været det væsentligste haandgribelige minde om vore trækirker. Det var et fint dekoreret stykke af træbygningens kunst.

Nu har Hørning kirke faaet endnu to stjerner i dansk kulturhistorie.

Selvfølgelig har Nationalmuseet længe været interesseret i at undersøge denne kirke nærmere, og da den i sommer skulde restaureres, kom lejligheden. I „Skalk" omtales resultatet som aarets mest interessante.

I Hørning kirkes gulv fandt man rækker af stolpehuller, der ganske tydeligt viste trækirkens eksistens og omrids, ja, som gav den mest fuldstændige grundplan af en stavkirke, som hidtil er fremgravet herhjemme. Kirken har bestaaet af skib og kor og opad koret er der i kirkens tid foretaget i hvert fald tre begravelser, som man fandt sporene af. Man kan udfra stolpehuller og plankestykker sammenholdt med andre fund slutte, at der mellem stolperne har været vægge af lodret staaende planker, som forneden har hvilet i en svær planke, en fodrem, ligesom de foroven har været fastgjort i det hammerbaand, som var udsmykket med vikingetidskunst.

Tre stolpehuller uden for trækirken viste sig at være fyldt med grønne metaldraaber og formodes at have baaret en klokke, som har hængt i et lille klokkehus. Og saa var trækirkens stolpehuller og omgivelser stærkt præget af brandlag fra trækirkens brand. Det er altsaa et lykkeligt tilfælde, at et stolpestykke er blevet reddet.

Det var trækirken. Men man fandt mere endnu. Under trækirken var et græstørvlag, der gik hen over en fordybning inde i trækirkens vestende, i centrum for den nuværende kirkebygning. Ved at grave ned her gennem fyld-laget konstateredes en tre meter lang nedgravning i undergrundens ler. Der kunne ikke være tvivl om, at nedgravning og fyldlag hørte sammen og i sin tid laa forud for trækirken.

Alt tydede paa, at en gravhøj var jævnet, og i nedgravningen stod man i højens centralgrav. Man stod her i en af de sjældne gravformer fra vikingetiden, en kammergrav. Den bedst kendte er gravkammeret i Jellings nordhøj. Trævæggene i gravkammeret havde efterladt saa tydelige aftryk i leret, at man kunne danne sig et indtryk af konstruktionen af det 2,60 m lange kammer. Den døde var lagt i en trækiste og saa meget af skelettet var bevaret, at man kunne se, at den døde laa paa ryggen med hovedet i vest. *Perler paa brystet tydede paa, at det var en kvinde, desuden var der to smaa hvæssesten, en lille kniv og rester af sølvindvirket tøj.*

I kammeret stod endvidere to trækar, et lerkar og et bronzekar, og det sidste var anbragt paa et lille *bord* af træ — *det første bord, der overhovedet kendes fra Danmarks oldtid*. Takket være kobbersalte fra fadet var det delvis bevaret. Det var kun 20 cm højt og 50×50 cm i omkreds. Sandsynligvis har skaalen været et vaskefad og bordet har med sin ophøjede kant været et *vaskebord*.

At den i den hedenske gravhøj begravede kvindes efterkommere har ønsket hende ind under den kristne kirkes varetægt, har man jo lov at gætte paa. I hvert fald skønnes det, at der ikke er gaaet lang tid mellem anlæg af gravhøj og opførelse af trækirken. *tc.* (Berl. aften).

Litt.: Aarb. f. nord. oldk. 1894 og 1905, Beckett: Danm. kunst I, 23, Mack. DL, 130, do. D. 229, 231. V. Thorlacius-Ussing: Billedhuggeren Thomas Quellinus, Nationalmuseets aarsskr. 1961, 5—34, Rand. aarb. 1906, 323-24, Vidensk. selsk. arkæol.-kunsthistoriske skr. I, 1942.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 61 rug, 138 byg, 117 havre. b) 15 rug, 4 byg, 10 rdl. c) 20 lpd. ost, 50 sn. æg. d) 300 rdl. e) 58 td. land, 6 td. hartk. (Der tilføjes: I det hele er dette kald blevet beskaaret fra at være et større til at blive et mindre middelkald). Prgd. dels gl., dels fra 1853, 9 vær., 24 fag. — 1870: Regul.: 2016 kr., netto: 5402 kr. (Herredets bedstlønnede emb.). 1913: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1820 og 1853.

14. 26. nov. 1830—4. apr. 50 (sp. Søby-S.-H. 2. apr. 13): **Niels Jacob Schou,** f. 7. maj 71 Kbh. F.: Kirurg Jacob Jacobsen S. og Johanne Bjørnsen. Stud. Kbh. 90, c. juli 97 (l). Adjunkt Hrlf. 99, sp. Hvam-H. 3. jan. 06, † 4. apr. 50. — G. 05 Ane Margrethe Rasch von Bülow, f. 4. apr. 82, † 12. maj 59. F.: Major Christian Frederik v. B. og Cecilie Jørgensen.

Hjælpepræst hos pastor Schou:
1847-50: *A. J. Meldal,* se Taars.

15. 20. sept. 1851—7. okt. 58 (sp. Vester Nykirke-Faaborg 25. apr. 37): **S. V. Wiberg,** fl. t. Jordløse-H., se der.

16. 30. dec. 1858—22. marts 80 (sp. Hersom-B.-K. 5. juli 50): **Niels Bertelsen Gjølbye,** f. 14. jan. 10 Dalsgaard prgd., Taarup. F.: Sp. i Vig-NA. Niels G., † 43, og Christiane Marie Baadsgaard. Stud. Viborg 31, c. juli 38 (h) og jan. 39 (l), lærer Slagelse, afsk. 22. marts 80, † 22. dec. 83. — G. 21. maj 51 Franciska Marie Baadsgaard, f. 24. marts 18 Mariager, † 90. F.: Postmester og apoteker Christian Frederik B. og Lovise Schuerer. — Dattersøn: Ostermann, Greve-K. Hustrus fætter: Bøggild, Gadstrup-S.

Hjælpepræst hos pastor Gjølbye:
1870-72: *B. C. Henriksen,* se Astrup-T.
1872-76: *T. J. A. Elmquist,* se Hvedstrup-F.
1876-79: *H. E. R. Bay Olsen,* se Korup-U.

17. 28. maj 1880—31. dec. 97 (sp. Helligsø-G. 26. febr. 72): **Carl Frederik Theodor Strodtmann,** f. 23. sept. 26 Hvidkilde, Egense. F.: Landskabsmaler, musiklærer ved Skaarup semin. Christian Benjamin S. og Margrethe Christine Corfixen. Sud. priv. 45, c. 55[1] (h_1). Huslærer Nr. Søby prgd. 55, uord. medhj. Rønninge-R. 59, hjpr. Køng (Fyn) 7. marts 61, afsk. 31. dec. 97, † 27. febr. 01. — G. 16. aug. 72 Hedevig Marie Rohmann, f. 29. dec. 41 Rønninge, † c. 20. F.: Provst Rønninge-R., † 60, se der. Hustrus fætter: Biskop Gøtzsche, Ribe, se stamt. 39 (Gøtzsche). — Om S., se ovf.

18. 22. febr. 1898—15. aug. 31 (rkp. Ribe domkirke-sp. Seem 16. marts 88): Provst **Johannes Enevold Langkilde Lauesen,** f. 10. aug. 61 Klingstrup, Skaarup. F.: Proprietær Hans L. og Kirsten Petrea Sofie Langkilde. Stud. Roskilde 79, c. 85[2] (h_1), huslærer Kærstrup, Loll., uord. medhj. Verninge, provst Rougsø-Sønderhald herr. 24. juni 18, r. af dbg. 27, afsk. 15. aug. 31, † 16. marts 40. — G. 17. juli 88 Anna Johanne Franciska Petersen, f. 29. sept. 63 Søbysøgaard, † 4. sept. 31. F.: Forpagter Rasmus Syberg P. og Anna Lollesgaard. — Søster g. Sørensen, Skaarup, moster g. Ploug-Rasmussen, Saksild-N., hustrus søster g. biskop Th. Schiøler, Aarhus.

Medl. af komm. om folkeskolens tilsyn 09, BM Præsteforeningen 02—11, og 12—27, en tid næstfmd., Kredsfmd. i Præstef. 00—15, fmd. Plejehjemsf. Rand. amt 04, fmd. Sct. Mortens konvent f. Randersegnen fra dets stiftelse 09.
Skr. talrige artikler i Prf. bl. om præsternes forhold, litt.-anm. i „Plovfuren".

Provst L. var en solid præst, som hørte hjemme i KC, i hvis møder han trofast deltog. En rolig, saglig mand, han samlede ikke de mange i sine kirker, men hans forkyndelse var vederhæftig og evangelisk. Han fornægtede ikke sin fynske rod, var at se til som en fynsk proprietær, men nok noget tungere i sind end fynboer ellers er. Han var som faa inde i kirkelig lovgivning og administration, en fortræffelig provst, stilfærdig, let ironisk, bange for alle store ord, sky for hvad der var opstyltet og kunstigt, men frisindet og præget af stor kærlighed til vor kirke og til ulykkeligt stillede børn. Han var medlem af præsteforeningens bestyrelse i 26 aar, og der øvede han sin største indsats uden for sit provsti og pastorat. Præsternes ve og vel laa ham stærkt paa sinde. Han var medstifter af Sct. Mortens konvent, og han skrev mange artikler om præsternes lønningsforhold og forflyttelsesforhold og viste et fremskuende klarsyn. Allerede 1900 vakte han opmærksomhed ved sin alarmerende artikel i præsternes blad om kirkens midler og præstelønningerne. »Skaden er allerede større end man tror; præsteforeningen maa være lysvaagen og energisk for at værne kirkens midler og skaffe rimelige lønninger« (Prf. bl. 1900, s. 79 f.). Aaret efter kom han ind i Præsteforeningens bestyrelse, hvor han arbejdede med stor energi. Han ønskede foreningens arbejde ført bort fra den kirkepolitiske linie ind paa den *faglige* linie og opstillede 5 programpunkter, som blev ledende for arbejdet: Afløsning af naadensaaret, afløsning af indløsningssummen, driftslaan til præstegaarde, revision af pensionsordningen, nyordning af præstegaardsbyggeri og byggelaan. Dette blev det klare økonomiske program for foreningen, der hidtil havde været præget af Jul. Friis-Hansens mere kirkepolitiske linie. Nu i 1960, da alt dette er gennemført, med eller uden præsteforeningens initiativ, kan man nok anse det for selvfølgeligt, men den gang kostede det kamp mod en uvillig administration, lange overvejelser, og først med præstelønningsloven, der kom 1913 og var berygtet for sine smaabitte lønsatser (en række embeder (3. kl.) begyndte med 2000 kr. aarl.) blev de 5 programpunkter gennemført (dog med mere knebne satser end L. havde drømt om). Provst L. var ogsaa blandt dem, der haardt kæmpede imod tiendeafløsningsloven af 15. marts 1903, som var med til at forarme kirken og berøve den dens valutafaste værdier. *Friis-Hansen* og *Lauesen* førte de vanskelige forhandlinger med *J. C. Christensen* og *Ole Hansen,* der fik fastsat en ganske urimelig lav afløsningstaxt, til ubodelig skade for kirken og til gavn for hvem? Samme aar kom menighedsraadsloven 15. maj 1903, menighedsraadene fik meget beskedne myndighedsomraader og de blev egentlig kun paa papiret selvstyrende. Men L. var især imod det ny, der indførtes: Valg! L. var imod dette, fordi valg vilde fremme partivæsen i kirken, hvor han ønskede *enhed,* og den ny ordning vilde vanskeliggøre mere selvstændige eller forflyttelsesmodne præsters forflyttelse. Da rigsdagen allerede 1904 begyndte at tale om at slagte præstegaardene og berøve dem deres jord, var L. atter præsternes ordfører: »Jorden er den sikreste og af tider og konjunkturer uafhængige værdi, og den bør kirken bevare med henblik paa kommende tiders omskiftelser« (Prf. hist. s. 44—45). Eftertiden viste med klarhed, at L. havde ret. Og han tilføjede krav om, at der burde ydes driftslaan til præster, der selv vilde drive jorden. 1906 gav L.s ord atter genklang i præstekredse. Han udtrykte sin skuffelse over det kirkelige udvalgs resultater paa kirkens økonomiske omraader: »Man skal bruge sine øjne godt for overhovedet at faa øje paa nogetsomhelst« (Prf. hist. s. 49). Især burde naadensaaret have været afskaffet. Kirk. udvalgs forslag »bliver ringere og ringere, jo mere man tænker over det.« Han krævede, at pensioner skulde udredes af lønningsfonden og ikke af de enkelte embeder, og foreslog afløsning af offer og accidenser

(smst. s. 51), men talte foreløbigt for døve øren. 1908 angreb han skarpt menighedsraad, som foretrak unge ansøgere for ældre og mere kvalificerede (smst. s. 57). Da der 1911 udbrød en strid om præsteforeningens kurs (Ostenfeld kontra L.) nedlagde han sit mandat i bestyrelsen, og hans erklæring blev nægtet optagelse i Prf. blad, hvorfor han offentliggjorde den i Kr. dbl. Mange beklagede, at L. ikke var medlem af den ny bestyrelse, men ved valget 1912 indvalgtes han med stort stemmetal, han blev næstfmd., og han blev en af hovedforhandlerne om lønningsloven 1913, men forflyttelsesforholdene forringedes stadigt, og de fleste af de førende præster i kampen for bedre lønnings- og forflyttelsesforhold blev, trods mange ansøgninger aldrig forflyttet (*Lauesen, Fog*, Uggerslev, *Borch*, Stege, *Fechtenburg*, Søby, *Quistgaard*, Rorup, *Glahn*, Snoldelev o. m. fl.). Præsternes dygtigste forhandlingsledere har som regel, naar de ikke optraadte servilt over for administrationen, været »paa det sorte bræt«, modsat andre etaters talsmænd (jvf. Prf. hist., s. 76). Præstelønningsloven af 1913 var saa ringe, at der 1918 maatte nedsættes en kommission til at forberede en ny lønningslov. Atter var L. blandt de førende forhandlere, og samme aar kom loven om præstegaardenes udstykning til husmandsbrug. Jorden blev solgt mange steder til spotpris, kirken mistede atter store værdier, skønt husmandsloven i 1918 udnyttedes uhyre ringe (Prf. bl. 1918, s. 81 f.). Loven af 1918 medførte, at pastor *A. Birke* blev præsteforeningens fmd., medens østjyske præster, med provst *Gad*, Hornslet, i spidsen, opstillede en liste med *Lauesen* som nr. 1. Der var 8 lister ved valget 1919, kun 3 af den gamle bestyrelse genvalgtes, deriblandt *Lauesen*, og han blev atter næstfmd. Efter genforeningen med Sønderjylland kom ny kirkelove (af 1922) atter med en ny lønningslov, og L. kæmpede sagligt for præsternes ønsker. Nu var det pastor A. Birke, der førte an i kampen (heller ikke han blev forflyttet). Ganske ligesom pastor *Birke* fik en præst i nærmeste nabolag (*Dahl*, Sædder, soc.) at kæmpe med som kirkeminister om præsternes og kirkens forhold, fik *Lauesen* den radikale pastor *Thorvald Povlsen*, Hvilsager, at kæmpe med paa disse felter. De havde helt modsatte synspunkter paa det økonomiske og politiske omraade. Det var ikke let for Lauesen at tage dette. *Lauesen* stod loyalt ved Birkes side, indtil han 1927 traadte ud. Hans smukke tale ved det nordiske præstemøde i Hillerød 1927 blev faktisk hans afsked med det udadvendte arbejde i præsteforeningen. Han blev savnet i præsteforeningens arbejde efter 1927. Efter sin afsked flyttede han til Charlottenlund. Det var ikke let for den virksomme mand at blive emeritus, han mistede sin hustru. Han døde ganske brat paa en spadseretur. (Prf. bl. 1940, s. 250, Præstef. hist. 1956, mange steder, se registeret).

19. 26. nov. 1931—28. dec. 37 (Hjpr. Vejlby-Risskov 3. juli 30): **P. E. C. Gadeberg,** fl. t. Ensted, se der (nu Sørbymagle-K.).

20. 9. apr. 1938 (Hjpr. Løgstør-L. 3. aug. 37): **Anders Kristian Kristensen,** f. 23. marts 97 Randbæk, Brejning. F.: Gdjr. Laurits K. og Kirsten Andersen. — Landmand, forvalter. Stud. Akad. kursus 30, c. 35^1 (h_1). Assistent Hjemmet for arbejdsløse og hjemløse. — G. 5. marts 39 Nelly Kirstine Christensen, f. 19. marts 12 Videbæk. F.: Møbelfabrikant Peder C. og Birtha Maria Nielsen. — Søstersøn: Stampe, Christians k., Kbhvn.

Kredsfører FDF, medl. Børneværnet, Fmd. jstrd. Høys legat.

Litt.: H. F. Rørdams beretn. om et underligt syn i 1600 i Aa., ved Holger Rosenkrantz Khst. saml. 3. r. V., 659 f., jvf. Fra Randers a. 1909. Fra Rand. a. 1907, s. 25.

HVILSAGER-LIME

Embedet er oprettet 1. jan. 1851. Hvilsager var tidligere anneks til Mørke, Lime var anneks til Aarslev-Hørning.

Hvilsager sogn, 2174 ha, er ret højtliggende og bakket, med dale, der strækker sig ned mod Rosenholm-aadalen og de andre aadale. Kastrup mose. Sandet eller ret god jord, en del skov og plantage. Byerne H. med fh. fra 1891, Bendstrup med fh. fra 1891, Termestrup, Bøjen, Hejlskov, Kastrup med grusgrav. Hg. Skaføgaard (914 ha), Dalsgaard (147 ha).

Oldtidsminder: 3 høje (Tothøj ret anselig), 30 høje sløjfet. Gravplads fra den ældre jernalder. — Rane Jonsen skal 1345 have pantsat en gaard i H. Skokilde i Termestrup skal have være benyttet som sundhedskilde (Aage Sørensen i Rand. aarb. 1920, 16. Dalsgaard tilhørte fra 1846 stænderdeputeret *P. J. Poulsen* († 81).

Skaføgaard var oprind. en landsby. 1551 opførtes den nuv. hovedbygning af *Jørgen Rosenkrantz* († 1596), var senere i forskellige slægters eje, kmrd. *Jørgen Secher* († 1852) var kendt som en dygtig landmand. Hans enke solgte gaarden 1852 til konsejlspræsident *Jacob B. S. Estrup*, der efterhaanden afhændede bøndergodset til fæsterne. Store arealer tilplantedes, moser opdyrkedes, veje aflagdes. Estrup boede mest paa sit andet gods, Kongsdal ved Tølløse. 1907 tilskødede han gaarden til sin søn, cand. theol. *Jacob Estrup*, der 1939 overdrog den til sin brodersøn, *Niels Rud. Estrup*. Hovedbygn. er fredet kl. A., et smukt, harmonisk adeligt slot af røde mursten, omgivet af voldgrave; ladegaarden med grundmuret lade og stald stammer fra 1579.

Lime sogn, 1800 ha, er højtliggende, temmelig fladt eller storbakket, jævnt god jord, næsten ingen skov. Byerne L. med fh., sportsplads, Lemmer med fh. fra 1895 og cementvarefabrik. Sjelbro kro.

Ingen fredede oldtidsminder, 15 høje sløjfet, fra et gl. broanlæg ved Allingaa ved Sjelbro er en ansigtsmaske i vikingestil, opstillet ved broen. — Lime sogn var sm. m. Skjørring præbende til Aarhus domkapitel indtil reformationen.

Tiden siden 1851

Der har været hyppigt præsteskifte siden 1851: 14 sp., samt 2 hjpr.

Præsterækken tæller navne lidt ud over det sædvanlige, een blev biskop i Odense, en blev førende radikal kirkepolitiker og kirkeminister, 3 blev ansete præster i Aarhus, en blev senere professor. Beretningerne er temmelig forskellige ... fra »ringe aandelig sans« til »god hørelyst og menighedsforstaaelse«. Hidtil er alle sp. forflyttet herfra. Der har ikke været særlige vækkelser.

Pastor *N. A. Ove* (1851-62) var en stilfærdig, folkekirkelig præst af den gamle skole, præstesøn fra Langaa-TV., »vist ikke nogen stor prædikant«.

Pastor *L. C. C. Nyholm* (1862-72) (af Højelse-L.) var en smuk, værdig skikkelse, konservativ, Mynsters discipel, kølig baade over for IM og grundtvigske, studerekammerets mand, præget af litterær kultur, følte sig stærkt bundet til sognearbejdet (se her III, 583).

Pastor *J. P. O. Korff* (1872-77) var af samme type, »en rigtig sognepræst« som færdedes dagligt i sine sogne, havde god kirkegang. Han var personlig ven med konsejlspræsident *Estrup*, Skaføgaard, en myndig, aristokratisk skikkelse (se her dette bd. s. 216).

Pastor *L. N. Balslev* (1877-83) (af Nr. Broby) fulgte i sine dygtige forgængeres spor, en anset prælat, besindig og tænksom, klar og rolig, vilde helst fare med lempe. Han fik betydning blandt egnens præster, var noget af en bølgedæmper, ikke præget af større originalitet, men af sin slægts kultur. Ved sit velvillige sind, klogskab og sunde omdømme blev han anset og afholdt (se Fyns biskopper her III, 42).

Pastor *C. O. Andresen* (1883-93) (af Hammel -SV) satte ikke særlige spor, han var en hyggelig, kultiveret mand, ikke saa betydelig som prædikant. I disse aar rejstes fh.

Pastor *A. T. Barfod* (1893—1905) (af Vaabensted-E.), søn af historikeren Imm. B., var en dygtig og virksom præst, præget af sin slægts traditioner, selv en habil historiker (skrev afh. i Saml. t. jy. hist. og top.), hans fine, elskelige hustru var dt. af hofboghandler *Vilh. Prior* af Nors-T.

Pastor *Thorvald Povlsen* (1905-16) var en helt anden type end sine forgængere, grundtvigsk højskolemand, frihedsmand, politiker, radikal, se ndf.

Pastor *F. P. Fog-Petersen* (1916-23) (af Trinitatis k., Kbh.) var helt anderledes end *Thorvald Povlsen*. Han var rundet af præsterod og andre intellektuelle aner (se her, Aarhus, s. 80), en selvstændig forkynder, som samlede stor kirkegang, en præst og sjælesørger, som baade her og i Aarhus fik stor betydning (»kærnefuld, kunde saare med ordets brod, men som aldrig saarede uden at læge«).

Pastor *J. H. Rørdam* (1923-32) (af Fanefjord) var ogsaa af præsteæt, broder til digteren Vald. Rørdam, var grundtvigsk, fmd. Randers-egnens KS, optaget af sønderjydernes sag.

Præsterne i de senere aar skal ikke nærmere omtales. Det ligger saa tæt op til nutiden. *Poul Knudsen* (1932-35) flyttede til Aarhus (han har i Vartov-bogen 1964 i en afhandling skrevet om præstegerningen i storbyen), *Regin Prenter* (1935 -40) flyttede ogsaa til Aarhus, hvor han 1944 blev dr. theol. og aaret efter professor i dogmatik. *Gunner Ovesen* (1941-49) flyttede til Gedved, *A. C. M. Lomborg* (1949-58) til Silkeborg.

Pastor *Poul Andersen* har virket her siden 1958.

Forholdene nu skildres saaledes: Kkg. 6 og 4%, god kirkelig interesse i Hv., nærmest grundtvigsk præget, en del ligegyldighed i L. Aabent hus i prgd. 2 gg. mdl., lidt IM (8 fam.) i L., 2 santalkredse. DdU (100).

Centralskole i Skjørring (fælles for Hvilsager -L., Mygind-K.-S. og Søby-SS.

Blandt lægfolk nævnes lederen af IM, urmager *H. Hejlskov*, Lime, lederen af KS, gdjr. *P. Pedersen*, Bendstrup, lederen af DdU: *K. Bech Iversen*.

Snedkerm. *Frants P. Nielsen* (f. 66) var i mghr. og provstiudvalg, lærer *N. P. Hageby* (f. 81) i mghr. og fmd. bibl., gdjr. *Sv. E. Boesen* er næstfmd. i mghr.

Lærer *P. A. Petersen* var L. sogns lokalhistoriker.

1923 oplyses: Kkg. 9—12%, 2 kredse af KS, DdU, smaa santalkredse, sdsk., Sudankr., overv. gr. præg. 1927: Kkg. 6—8%, ret rolige, ikke meget egentligt mghliv, lille IM-kreds i L., KS, DdU (100), 8 til valgm., 1931: Kkg. 5 og 4%, ringe aandelig sans, lidt IM i L., KS, DdU, 1939: Kkg. 4 og 10%, rolige, folkekirkelige forhold uden stærke retningsskel, godt besøgte ungdomsm. i prgd., velbes. bibellæsn., IM stiller sig loyalt, KS (50), 1947: Kkg. 6 og 8%, nogen hørelyst og mghforstaaelse, mghmøder i prgd. og i L., DdU (140), kirkeblad, 1951: Kkg. 10 og 8%, god hørelyst og mghforstaaelse, mghmøder i prgd., møder for gamle, ungdomsm. i prgd., santalkredse, IM i L. (8—10 fam.), sdsk. i L., DdU (100), 5 fh. ,1959: Kkg. 6 og 5%, ellers som 1951. 1964: se ovf.

Folketal. 1850: 434 og 476; 1901: 661 og 737; 1921: 679 og 925; 1960: 885 og 565.

Altergæster: 1922: 426 og 246; 1930: 354 og 131; 1938: 326 og 164; 1945: 240 og 168; 1957: 250 og 165; 1962: 290 og 215.

Menighedsraad: 1922: 11 n. gr., 1 IM, 1934: do., 1945: do., 1957: 9 folkekirk., 2 soc., 1 IM, 1961: 9 n. gr., 2 soc. 1 IM.

Hvilsager kirke, midt i sognet, ligger højt, skib og kor med tresidet afslutning er romanske af granitkvadre, paa skraasokkel. Der har været apsis, indtil den nuv. tresidede afslutning opf. c. 1600, med høje, kurvehanksbuede vinduer (tilmurede) blev opført. Det romanske skib er ombygget 1772, nederst granit, hvorover røde mursten. Bjælkeloft. Taarnet ombyggedes 1772 og fik slankt blytækt spir. Samtidig portal mod vest. Vaabenhus mod nord (tidl. mod syd), en indskrifttavle over vaabenhusdøren blæste ned og knustes 1919. Hovedrestaur. 1958, blanke mure, tegltag. (1958 fandtes mønter fra Vald. I.s tid). Gotisk fløjaltertavle fra c. 1475 med korsfæstelsen i midten og apostlene paa fløjene. Sengotiske stager. Romansk granitfont med glat kumme. Kalk og disk fra 1663. Enkelt renæssanceprædikestol med evangelistmalerier. Stor, smuk skibsmodel. Gravkælder, gravsten. 150 sd. Orgel (C. A. Jensen: Gr. nr. 683).

Lime kirke (Sct. Clemens), vestligt i byen, har romansk skib og kor af granitkvadre paa skraasokkel (koret med rundstav). Tilmurede bomhuller. De 3 oprind. vinduer er i brug, et lille, rundt vindue i koret er tilmuret. Bjælkeloft. Senmiddelalderligt vaabenhus mod syd af munkesten i 2 stokværk med blindingsprydet kamgavl. Over vaabenhuset en bindingsværkstagrytter, hvor klokken (fra 1757) hænger Blanke mure. Blytag paa skib og kor, tegl paa vaabenhuset. Anselig, udskaaren altertavle fra c. 1700 med relieffer af nadveren, korsfæstelsen og gravlæggelsen, samt 4 store evangelistfigurer. 12 apostelfigurer fra en sengotisk altertavle i knæfaldsskranken. Stager fra 16. aarh. Alterbibel fra 1633, kalk fra 1831. Romansk granitfont, daabsfad af Nürnbergtypen. Prædikestolen har malerier af Kristus og 5 apostle, samlet af felter fra et renæssancepulpitur. Nyere lydhimmel. Svære egetræs-stolegavle, een fra 1641. Nyere vest-pulpitur med orgel. 125 sd. Restaur. 1924.

Sognepræst

Indtægt: 1859. a) 66 rug, 113 byg, 98 havre. b) 3 dobb. tiende af en gaard, 3 rug, 3 byg, 3 havre. c) 11 lpd. ost, 50 sn. æg, 12 lpd. smør. d) 200 rdl. e) 34 td. ld., 3 td. hartk. God prgd. fra 1852, 17 fag. — 1870. Regul.: 2216 kr. Netto: 2354 kr. — 1913: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1852.

1. 21. sept. 1851—27. maj 62 (Hjpr. Aarslev-H.-Lime 17. juni 37): **N. A. Ove,** fl. t. Vadum, se der.

2. 17. aug. 1862—9. marts 72 (Ord. kat Nibe-V. 4. dec. 54): **L. C. C. Nyholm,** fl. t. Gunderup-N., se Frørup.

3. 21. maj 1872—22. marts 77 (Ord. kat. Køge-Ø. 18. jan. 62): **J. P. O. Korff,** fl. t. Mørke, se der.

4. 29. maj 1877—8. febr. 83 (Hjpr. Aarhus domkirke 21. apr. 76): **L. N. Balslev,** fl. t. V. Hæsinge -SL, se biskopper over Fyns stift.

5. 12. apr. 1883—27. febr. 93 (sp. Frederiks-K. 26. febr. 77): **C. O. Andresen,** fl. t. Boeslunde, se der.

6. 23. maj 1893—31. okt. 1905 (sp. Øland 21. juli 88): **A. T. Barfod,** fl. t. Raarup, se der.

7. 13. febr. 1906—28. apr. 16 (sp. Elsted-E. 5. apr. 98): **Thorvald Valdemar Povlsen,** f. 22. aug. 68 Skaade. F.: Lærer Bent Kyttrup P. og Cathrine Elisabeth Gregersen. Stud. Aarhus 86, stenograf i Rigsdagen 88—93, c. 94[1] (h_1), højskolel. Dalbyneder 94, medforstander, do. Elev, — kirkeminister i ministeriet Zahle 28. apr. 16—28. febr. 20, † 5. dec. 42. — G. 6. juli 98 Jensine Jensen, f. 25. marts 76 Horsens. F.: Kusk paa Crome og Goldschmidts fabrikker Jens Carl J. og Kirsten Jensen.

Folketingsmd. (Hornslet-kredsen, radikal) 10—35, fmd. Folketingets radikale venstre og 2. vicefmd. i tinget 13—16, 3. vicefmd. 28—35, medl. af finansudvalget 14—16 og 29—35, medl. arbejderforsikringsraadet 15—16, medl. rigsdagens grønlandsudvalg, fmd. Foreningen til hjælp for grønlandske børn. Medl. kirkepolit. udvalg 21—28. Sogneraadsmedl. i Hvilsager-L. 09—13.

Skønt det vist ikke kan paastaas, at Thorvald Povlsen interesserede sig særlig for præstehistorie, er der faa, der i den grad kom til at gribe ind i kirkens værdier og præstegaardenes traditioner som han. Han blev betegnet som »bondepræst«, der selv drev sin jord, en »folkets mand«. Han var fra ganske ung præget af grundtvigianismen, tidligt bevidst forkæmper for frihed. *Jørgen Teilmann,* Bering valgmgh., var hans faderlige ven og forbillede, og han blev viet i Bering valgmenighedskirke. Han var medlem af det radikale studentersamfund, senere i den grundtvigske studenterkreds, blev højskolemand uden større succes (se Dalbyneder). Tidligt var hans politiske interesse vakt, og 1905 var han med til at stifte det radikale parti. (Om hans politiske virksomhed, se nærmere her I, 17, kirkeministre). Det lille radikale parti fik en i forhold til sin størrelse stor indflydelse, og T. P. lagde grunden til den radikale kirkepolitik, som baaret af grundtvigske frihedstanker og støttet af socialdemokratiet, fik gennemført en række radikale ændringer. Alt i skarp kamp mod de konservative *(Oskar Andersen)* og Kirkeligt forbund *(Henry Ussing)* og Kristeligt dagblad. Han var folketingsmand i 25 aar i Hornsletkredsen, blev formand for den radikale folketingsgruppe, og ved sin klogskab, taktik og konsekvens fik han indflydelse og gennemførte bestemmelser, hvis følger vil mærkes længe. Haardt bekæmpede han ethvert forsøg paa kirkeforfatning; under behandlingen af skoletilsynsloven 1912 betonede han religionsfriheden baade for lærere og forældre, og i behandlingen af de Appel'ske kirkelove hævdede han de grundtvigske frihedskrav, gik imod præsteløftet paa den apostolske bekendelse og havde en stor andel i menighedsraadslovens frisindede affattelse 1912. Da den store kirkekamp truede under *Arboe-Rasmussen*-sagen, fjernede Zahle den svage Keiser-Nielsen og gjorde T. P. til kirkeminister. T. P. ønskede som ortodoks grundtvigianer en rummelig folkekirke, og T. P. gik imod biskop *Wegener,* fik gennemført Vaalse-loven, og Arboe-R. lagdes direkte under kirkeministeriet. Dette statsindgreb i biskoppernes myndighed vakte stort røre *(hans egen biskop,* Aarhus-biskoppen *Sophus Sørensen,* nedlagde i protest sit bispeembede og søgte alm. præsteembede), men enderesultatet blev skuffelse baade for Arboe-R. og T. P. — Andre haarde statsindgreb mod kirken var T. P.s uheldige præstelønningslov 1918, som 1922 blev ændret af Appel, og især loven om præstegaardsjordernes salg 1919. Denne lov (sammen med loven afløsning af fæsteafgifter) berøvede kirken dens faste værdier, forarmede kirken ved at erstatte jord med usikre kroner, og afløsningssummer. Kirken maatte tvangsafgive sine værdier til minimale takster. Kirken blev fattig! Hvem blev rige? T. P. greb med iver *Kr. Pedersens* store jordreform for at faa præstegaardsjorden solgt. Præsterne undte gerne husmændene jord, men de kunde ikke forstaa, at kirken skulde betale gildet i gennemførelsen af denne radikale mærkesag. Efter sin afgang som kirkeminister blev P. atter medlem af finansudvalget, var ordfører for de kirkelige love 1922, da han ivrede for afskaffelse af den særlige kirkelige valgliste. Han fortsatte sin kamp mod kirkeforfatning og kirkens uniformering i det kirkepolitiske udvalg, virkede varmt for grønlandske børn, var i det hele en brændende aand, havde aandelig forstaaelse og kærlighed til kirken, vilde ikke gaa kirkens fjenders ærinde, selvom han anvendte statens magt i kirkens ydre forhold.

Pastor *N. A. Jensen,* Møgeltønder, skrev i Dansk kirkeliv 1943, s. 95 f.:

I mit barndomshjem og senere mange aar i mit eget hang en lille gruppe af fem fotografier: Sognets (Odder) præstepar *la Cour,* hans kapellan *Kirkeby* samt degneparret *Gregersen.* Disse sidste var gennem deres datter, gift med lærer *Povlsen* i Skaade ved Aarhus, bedsteforældre til *Thorvald Valdemar Povlsen.* Ofte, naar jeg saa paa det ærværdige degneansigt, maatte jeg smile ved tanken om, at denne gammeldags-højtidelige mand var den radikale Povlsens bedstefar. Men tænkte jeg nærmere, saa jeg bag forskel i anskuelse lighed i det, som er mere værd: karakter. Vi arver jo gerne overkors: mand fra morfar, kvinde fra farmor. Povlsen havde ikke sin urokkelige støthed, sin sindige ro, ej heller sit præstehjerte fra fremmede.

Vi mødtes som studenter i »Frisindet diskussionsforening« (senere kaldet »Studenterkredsen«). Og naar vi andre noget rigeligt brugte talefriheden, anvendte *Th. Povlsen* des mere tænkefriheden. Sagde han noget, kom det gerne lidt tungt og langsomt, men rammende: tænkt før talt, levet før skrevet. Og altid bar det frisindets fødselsmærke: han havde levet sine første 18 aar nær Bering valgmenighed og Testrup højskole.

Siden gled han fra os; arbejde optog ham. Ti hans livsgang skulde ikke blot som for de fleste af os andre gaa ind gennem præstedøren; han gled tidlig ind gennem rigsdagens stenografdør, saa ind ad ministerdøren og sildigt ud af folketingsdøren. Det ene lige saa stille som det andet; ti har nogen sejlet uskadt gennem politikkens farevande, turde det være ham. Gerningen og

dens anseelse steg sank ham til hjertet ansvar. Ti denne mand havde foruden politiske tanker først og fremmest et præstehjerte, hvorfor han da ogsaa var præst i 18 aar, før han som kirkeminister (1916-20) maatte give afkald paa prædikestolen. Folketingsmand var han i fulde 25 aar, hele tiden for Hornsletkredsen (1910-35). —

Thorvald Povlsen maa i udpræget grad kendetegnes som den fødte værner for alt og alle, som er smaa eller har det smaat. »Magtens væsen er at værne«. Dette skønne ord af Pascal kunde være hans valgsprog. Vi ser ham derfor arbejde for ting som en børnelov, for grønlænderne, for oprettelse af husmandsbrug ved salg af præstegaardsjord; ligesom han i mange aar var stærkt optaget af arbejde for gamles landophold (Trørød). »Han gik i sandhed i den barmhjertige samaritans fodspor«, blev der vidnet ved hans jordfæstelse, »sled trapper og besøgte fængsler for at lindre og trøste«.

Men denne trang til at værne, som han jo lykkeligvis ikke er ene om, førte ham til ogsaa at blive alle slags mindretals værge. Derfor: Ingen religiøs skoletvang hverken for lærer eller børn, skønt disse dog var døbte under forudsætning af kristelig skoleundervisning. Ingen tvungen ungdomsskole. Ja, han begyndte sin præstegerning med — selvfornægtende — at fremhæve, at kirkegang skal være fri for al tvang. Han tænkte vel paa den erfaring, at uægte kirkegang svækker tilgang.

Dette frisind maatte da føre videre til lærefrihed i kirken. Havde *I. C. Christensen* nemmet grundtvigianismens 1. bud: aand er magt, saa havde *Povlsen* lært ogsaa det andet: aand virker kun i frihed. »Frihed for alt, hvad der stammer fra aand, som ikke ændres, men arges ved baand«. Og da nu enshed i lære maatte i vore dage anses for umulig inden for en milliontallig folkekirke, naar læren da skulde være fuldt personlig sandhed, og det alligevel maatte anses for sundest og retfærdigst, baade af økonomiske og folkelige grunde, at de flest mulige kunde forblive inden for dens gærde, saa førte dette lige over i tanken om folkekirken som en borgerlig ramme, inden for hvilken der kunde blive plads til meget forskellige aandelige billeder. Hvad *Monrad*, snart aandfuldt, snart advokatorisk, og hvad *Morten Larsen* med ild og med iver stred for i tale og skrift, søgte da Povlsen uden bram, men ogsaa uden vaklen at plante solidt ind i dansk kirkeliv, da han forflyttede *Arboe-Rasmussen* til Vaalse paa Falster. Og Ludwigs gav det sin velsignelse med folkevisens ord i let omaccentuering: »*den* sommer og *den* eng saa godt kunne sammen!«

Et par aar efter viste det sig dog, at den præst og det sogn alligevel ikke godt kunde sammen, men skiltes. Og Vaalseloven, der havde sat dem uden for biskoppens og direkte ind under ministerens tilsyn og saaledes skabt den gennemført rummelige folkekirke, faldt saa med det samme, og rummeligheden med den. Siden gjorde *Thorkild Rørdam*, sammen med sin menighed, sit forsøg paa, ikke ad lovens, men ad livets vej, fra neden, at bane vej for den; hvilket ogsaa mislykkedes.

Og hvorfor maatte det — og maa vel altid — ham ikke til hovedet, men mislykkes. Selv *Ludwigs* endte jo med at tvivle om muligheden. Tanken er dog logisk nok. Jo, fordi livet smiler tit ad logikken og kræver at gaa sine egne veje. Fordi svage, uselvstændige mennesker og stærke, klare standpunkter heller ikke godt kunne sammen. Grundtvigs kirkelige livserfaring og deraf fødte tanke om folkekirkens omdannelse synes, saa rigtig den teoretisk monne være, dog at være for vanskelig i det praktiske liv; den byder de mange for stærkt imod; de vil have garanti for den rette forkyndelse. Da højesteret havde erklæret ikke at kunne dømme Arboe-R., gik en from tilhører sukkende ud af retssalen og sagde: »Ja, saa har vi jo nu kun Gud at stole paa.« (Meddelt mig af *Thomas Bredsdorff*, som hørte det ved udgangen).

Derfor finder en realpolitiker som *I. C. Christensen* vej frem for det umulige, hvor en idealist som *Th. Povlsen* møder en bom over vejen. Han kunde løfte den, men den faldt ned igen.

Men en mand, der har set et ideelt syn og uden vaklen bliver tro mod det, og uselvisk og uden bram søger at føre det ud i livet, fortjener, at ogsaa modstandere sænker kaarden ved hans bortgang. Det er ogsaa sket over for den i sin stilhed stærke og varmhjertede præst og kirkeminister *Thorvald Povlsen*.

Pastor *Oscar Geismar* giver flg. profil af *Th. Povlsen* i »Mennesker jeg mødte«, 1944, s. 45 f.:

»Inden for det radikale parti har *Thorvald Povlsen* mere end en menneskealder igennem repræsenteret den stærke, ligesom uflyttelige type. Han havde kolleger, som efter en stor tale nervøst kunde spørge en fortrolig: Jeg sagde vel det, som skulde siges, men for *Povlsen* var et ord et ord og en mand en mand. Han talte altid ud af en klippefast overbevisning og havde derfor den mægtige force, at han selv troede paa hvert eneste af sine egne ord. Under de batailler med mennesker af anden observans, som er vælgermødernes store attraktion, virkede han som taarnet i skakspillet. Man løb storm mod det, men det stod sig, og i bevægede øjeblikke udlod det sig med lyn og torden. En mand, som i denne tætte forstand er eet med de ideer, han forfægter, bliver let til latter for de lidet troende; man kalder ham doktrinær og fanatiker; men den egenskab, Dialektikerne forser sig paa, fortjener et ædlere navn; gennem troskab svejses et menneske sammen til en ubrydelig enhed.

Thorvald Povlsen havde sit lange liv igennem vovet at befatte sig med mange slags sager. Saa forskellige ting som Grønland og Det kgl. teater var lagt inden for hans interessesfære, og allevegne havde han et standpunkt og fastholdt det. Men naar han med en mappe under armen, bugnende af aktstykker, tog sæde i det kirkelige udvalg i tagkammeret ,befandt han sig dog i sit personlige og politiske livs centrum. Ikke fordi udvalgets eksistens var ham en velbehagelighed; han ansaa det lige tværtimod for den overflødigste af alle overflødige kommissioner og forbitredes ved hvert nyt mødes begyndelse over, at foretagendet ikke var blæst af; men havde man fra anden side tilvejebragt udvalget og haft sine tanker dermed, saa var Thorvald Povlsen med hele sin tunge overbevisning optaget af at gøre disse anslag til intet. Der var i

hans hjerte ikke antydning af tvivl om, at kun hvis dette lykkedes, vilde folkekirken ogsaa i kommende dage kunne give Guds menighed de frie kaar, som den ikke kan undvære. *Thorvald Povlsens* kirkepolitik var ikke paaført ham ved en paragraf i partiets program, saa den kunde ændres med det, men den udsprang fra langt dybere, fra de aller dybeste lag i hans sjæl. Naar han en enkelt gang tog ordet, mest for en kort bemærkning, var det nemt at høre paa stemmen, at dette var for den mand den fuldkomne alvor.

Thorvald Povlsen modarbejdede i sin tid kirkeudvalgets tilblivelse, og i god overensstemmelse dermed gjorde han, hvad han kunde, for at forkorte dets liv. I lang tid stredes han og hans navnefælle, den fortræffelige *Peter Paulsen*, om pladsen som udvalgets tavseste medlem, men de maatte i opløbet bære den forsmædelse at distanceres af kirkens primas. Det lykkedes virkelig *Fuglsang-Damgaard* at sætte bundrekorden. Men naar *Thorvald Povlsen* talte saa lidt, som han gjorde, var det ikke, fordi han famlede over for spørgsmaalene eller lod dem være uvedkommende, men det var, fordi megen tale fra hans side vilde være ganske overflødig. Samtlige udvalgets medlemmer kendte baade hans standpunkter og deres begrundelse og hvorfor saa gentage? Saa meget mindre som den mand udøvede sin mission i det mere intime puslespil nøjagtig lige godt, enten han talte eller tav.

Der var de medlemmer, som ikke ret kunde forsone sig med, at udvalget ogsaa var politisk. Den specielle Christiansborg-atmosfære bekom dem ikke helt vel. Deres passion gik ikke i retning af at finde det gennemførlige, men det rigtige. Imidlertid, udvalget var politisk. Og det morsomme er, at *Thorvald Povlsen*, som var det stik modsatte af en opportunist, skarpest markerede den politiske islæt. En naiv tilhører kunde mene, at saa tavs en mand umulig kunde have indflydelse, men de indviede vidste det bedre. Naar *P. Dahl* var bedst i gang med sine endeløse forligsforhandlinger, dukkede med eet *Thorvald Povlsens* bistre aasyn op i hans erindring og mindede ham om, at indtil videre lod ingen af de paatænkte herligheder sig gennemføre i regering eller rigsdag. Og var dette erkendt, øgedes den socialdemokratiske kirkeministers henholdende tendenser mægtigt. Foreløbigt ikke, sagde han til sig selv, og paa ham virkede ordene snarere beroligende end ærgrende. Han havde tid til at vente.

Der fandtes i udvalget en grundtvigsk gruppe paa seks medlemmer. Som vaskeægte grundtvigianere var de alle lattermilde individualister, uegnede til at staa i regiment og følge fodslag. Men *Thorvald Povlsen* besejrede med held alle løsgaaende tendenser. Baade springere og løbere har deres betydning og finder hinanden ganske charmante, men et taarn er og bliver dog et taarn og kan umuligt undværes. Man ender med dybt at paaskønne dets solide troskab, dets uovervindelige paalidelighed. Et saadant taarn var *Thorvald Povlsen* paa kirkeudvalgets brogede tavlebord.«

En datter, *Kirsten Olesen*, f. Povlsen, skriver:

»*Thorvald Povlsen* voksede op i et grundtvigiansk frisindet hjem. Faderen var vestjyde; fra ham synes *Thorvald Povlsen* at have noget tungt og alvorligt. Moderen var østjyde. Hun havde et lyst sind med sans for naturen og poesien, og fra hende tog Thorvald Povlsen meget i arv. Hans frisindede indstilling bød ham ganske naturligt at være medlem af studentersamfundet. En anden side af hans væsen fandt næring i højskoleforeningen.

Han troede paa det sunde og gode i det danske folk og var altid rede med personlig hjælp. Efter endt eksamen virkede han nogle aar i højskolen i egnen omkring Aarhus, hans fødeegn. Han kendte dens befolkning og holdt af den. Sin senere hustru fandt han mellem højskoleelever. I sit hjem og i sit virke var pastor *Povlsen* en bramfri mand. Dog ikke saadan at forstaa, at han savnede form. Han holdt af det danske sprog og mestrede det i tale og skrift. Hans sprog var kort og fyndigt ogsaa paa prædikestolen. I sin forkyndelse lagde han vægt paa at knytte forbindelsen til det daglige liv. Alt terperi var ham imod. Af den grund blev hans børn privat undervist i hjemmet og senere, da familien flyttede til Holte, fritaget for katekismus og udenadslæren i religion.

Han drev selv sin præstegaardsjord og gav i høstens travle tid ofte en haandsrækning med. Naar arbejdet paa rigsdagen tillod det, tog han hjem lørdag og søndag og holdt samtidig gudstjeneste.

Da han blev kirkeminister, maatte han flytte til København og købte en villa med stor have paa nordsiden af Søllerød sø. Her i disse landlige omgivelser kunne han efter en lang arbejdsdag nyde freden sammen med familien siddende paa en sten ved bredden af søen.

Den bistand, han i sine sidste aar trods tiltagende svagelighed ydede politiske og jødiske flygtninge og efter interneringen kommunisterne, som han regelmæssigt besøgte i Horserødlejren, er et typisk eksempel paa hans medmenneskelighed og hjælpsomhed.

Den 5. dec. 1942 døde *Thorvald Povlsen*. Han blev fulgt til graven paa Søllerød kirkegaard af en stor skare. Ved hans baare talte en ung grønlænder, dels paa dansk og dels paa grønlandsk og takkede ham for hans indsats for Grønland. Og i følget saas adskillige af de mennesker, som havde nydt godt af hans hjælpsomhed. Hans gravsten er af grønlandsk marmor, ren, enkel og massiv. Ikke blot dens inskription fortæller noget om mennesket *Thorvald Povlsen*.

Se DBL. XVIII, 564, Højskolebl. 1920, sp. 495 f., 1942, nr. 52, Dsk. kirkeliv 1943, s. 95 f., Højskolebl. 1945, s. 9, Grønl. selsk. aarsskr. 1943, s. 118 f., Nekrologer i dagspressen.

Hjælpepræst hos pastor Povlsen:

1910-13: *N. S. Rosendal*, se Ring-F.
1914-15: *J. Poulsen-Bruun*, se Haasum-R.

8. 13. okt. 1916—27. febr. 23 (Hjpr. Ødum-H. 13. dec. 10): **F. P. Fog-Petersen**, fl. t. sp. Sct. Lukas k., Aarhus, se der.

9. 6. juni 1923—11. jan. 32 (sp. Tønning-T. 11. apr. 21): **J. H. Rørdam,** fl. t. Torkildstrup-L., se der.

10. 12. apr. 1932—2. sept. 35): **P. Knudsen,** fl. t. rkp. Sct. Markus k., Aarhus, se sp. der.

11. 9. nov. 1935—12. dec. 40: **R. Prenter,** fl. t. 2. rkp. Aarhus domkirke, se teol. prof., Aarhus

12. 24. marts 1941—19. febr. 49: **G. Ovesen,** fl. t. rkp. Kattrup-Ø.-T., se Storring-S.-G.

13. 21. maj 1949—12. juli 58 (Hjpr. Sct. Mortens k., Næstved 15. maj 48): **A. C. M. Lomborg,** fl. t. rkp. Mariehøj k., Silkeborg, se der.

14. 13. nov. 1958 (rkp. Ansgar k., Aalborg 13. marts 52): **Poul Mogens Stig Andersen,** f. 4. maj 13 Thisted. F.: Læge Anders Jørgensen A. og Karen Marie Margrethe Emilie Strøm. Revisor 29—41. Stud. Akad. kursus 38, c. 45[1] (l-86). Hjpr. Sct. Jørgens-S., Svendborg 25. apr. 45, sp. Gerding-B. 13. aug. 46. — G. 19. maj 40 Ellen Elisabeth Lassen, f. 12. jan. 13 Fjerritslev. F.: Apoteker i Svendborg Jørgen Albert L. og Johanne Marie Petersen Glent. — Hustrus broder: Ulsted, søster g. Rydder, Kerteminde, farbroder: Lidemark-B., faster g. Carl Christensen, Sdr. Næraa.

Litt. foruden ovenn.: J. Estrup, Rand. aarb. 1920, 5—79, C. E. Secher: Danmark i ældre og nyere tid III, 1876, 120 f., N. R. Estrup: Skafogaards skove, 1852—1952, 1954, P. A. Petersen: Spredte træk fra en landsbys hist. gn. 220 aar, Rand. aarb. 1927, 142-46, do.: Hyrden Søren Nielsen i Lime († 1801), smst. 1928, 95—103, Nogle degne fra L. smst. 1930, 125 f., 1933, 99 f., 1935, 49 f.

MYGIND-KROGSBÆK SKJØRRING

Mygind sogn, er ganske lille, 338 ha, ret højtliggende, bølgeformet, god jord. Byen M. med fh. fra 1898 .

Ingen fredede oldtidsminder, men to helligkilder (Schmidt, 143).

Krogsbæk sogn, 1476 ha, er ret højtliggende, storbakket, ganske god jord, enge ved Rosenholm aa. Nogen mose, en del skov. I sognet byen Karlby med fh. fra 1900 og Faarup.

Oldtidsminder: 3 fredede høje, den ene paa kirkegaarden, med klokkestabel. 15 høje er sløjfet. Karlby skove takseredes 1492 til 1400 svins olden.

Skjørring sogn, er lille, 572 ha, jævnt bakkeland, ret god jord. Skovløst. Byen S. med centralskole, *Aadalsskolen* (for Mygind-KS, Søby -SH og Hvilsager-L. kommuner, opf. 1962), fh. fra 1898, bebyggelsen Andi.

To oldtidshøje, 17 sløjfet.

Af den ældre præstehistorie

S. kirke var i middelalderen præbende til Aarhus dk., senere under Aarhus katedralskole. Embedet var lille, og der har været ret hyppigt præsteskifte (33 sp. siden ref.). Provst *Søren Quist* (1595—1636) var her dog i 41 aar, hans eftermand, *Laur. Nielsen* maatte 1657 afgaa »for sin godvilligt erkendte forseelse«. Der var derefter stor strid mellem Erik Rosenkrantz til Rosenholm og oberst Hans Friis til Clausholm om kaldsretten. Sognene stod uden præst i 3 aar og 1660 blev *Peder Knudsen Oldrup* sp. her til 1671. *Eskild Olsen* (1671-75) var »musicus og matematicus«. *Bernt Quist* (1743-54) var nordmand, omtalt for »uordentlig levemaade«, det blev sagt, at han »faldt af sin vogn og brak sin hals itu«. *Iver Rasmussen Storm* (1754-63) var præstesøn fra mørke. Der høres ikke om pietisme her. *Chr. A. J. Copmann* (1765-82) flyttede til Sønderup-S., omtales som »duelig«. Han skænkede knæfaldsskranken til M. kirke 1766. *Thomas Fritz* (1782—1801) var gift med en præstedatter fra Voldum, hans to sønner blev præster. 1784 brændte 6 gaarde i Karlby. Siden 1801 har der været ikke mindre end 14 sp. her: 1801-10: *Joh. C. Clausen,* 1810-11: *E. C. Hansen,* fl. t. Todbjerg-M., 1811-27: *J. C. Valeur,* fl. t. Voer-E., 1827 -35: *P. S. Dalhoff,* fl. t. Nykøbing, Mors, hvor har. haardt bekæmpede de vakte. — Pastor *P. C. Røgind* (1835-50) var ungdomsven med biskop *Martensen,* en ypperlig lejlighedstaler, gik flittigt rundt (se her II, 141). Han gjorde forskellige nonater i afgangslisten (f. ex.: 1837: Om en pige, født og konfirmeret her: Har godt skudsmaal, men under et halvaarligt ophold paa en gaard vakte hun, rimeligvis ikke ganske ubegrundet, skinsyge hos gaardmandens kone).

Tiden efter 1850

Pastor *J. F. Jørgensen* (1850-65) var en betydelig prædikant, derom vidner den prædikensamling, som han udgav. Var veltalende og nidkær, stærkt paavirket af pietismen; han talte ofte om omvendelse og dom. Dog endte han gerne med nogle opmuntrende ord til trøst. Mange aar senere sagde en gammel daglejer i præstegaarden: »Ja, Køster er god nok, men som Jørgensen ... Nej! HAN kunde prædike om død og helvede, saa de græd allesammen!« En søn af *Køster* fortæller, at man havde stor respekt for Jørgensen (nogle mente, at han kunde mane!). Han var en dygtig landmand, var politisk interesseret (folketingsmd. 49—51); han havde tidligere været en anset missionær i Grønland.

Pastor *G. T. V. Hald* (1865-73) arbejdede ihærdigt med skolevæsenet. Det siges, at han nærmest var rationalist. Han gjorde sig megen umage for at lære bønderne agerbrug og roeavl uden at resultaterne dog svarede til hans gode vilje.

Pastor C. H. Gyberg (1874-80) var en klog og dygtig mand, aristokratisk, højkirkelig.

Saa kom pastor *Holger Køster* hertil. Han blev her i 20 aar (1880—1900) og er nok den sp., der har sat de dybeste spor. Med ham holdt det grundtvigske syn sit indtog her. Han virkede stærkt ved sin jævne og redelige forkyndelse. Folk kom langvejs fra og hørte, kirkerne blev fyldt. Hans hustru (datter af rektor Olsen, Viborg og enke efter Køsters fætter, Kristen Køster, der havde været hjpr. hos Grundtvig) var sin mand en uvurderlig støtte. Hendes begavelse, hendes muntre sind og sjældne menneskelige egenskaber dannede et værdifuldt supplement til

hendes ægtefælles mere tilbageholdende og indadvendte væsen. — Særlig betydning for pastoratet og egnen fik de mange folkelige og kirkelige møder, som K. og hans hustru holdt i præstegaardshaven, og der gik ry af den gæstfrihed, som præsteparret udfoldede. Der blev bygget fh. i alle sognene, først i Skjørring, og kirken der maatte ombygges, da den blev for lille. Kredsen i Skjørring var især aktiv og levende. Køsters spor mærkes længe efter.

Pastor *J. Jensen* skriver: Holger K. var flittig til at gaa rundt i sognene, ofte med præstekjolen i en pose over ryggen, og næsten altid med sin lange pibe i munden ... eller paa en frakkeknap sammen med hans rummelige tobakspung. Endnu 60 aar efter huskedes synet af denne vandrende præst. Hver 3. søndag, naar der var sidsttjeneste i M. blev kirkegængerne budt ind i præstegaarden, som snart fyldtes. Her kom mange i kirke, ogsaa fra Aarslev, Hørning, Lime, V. Alling, Søby og Skader, undertiden holdt der 25 vogne i gaarden. Præstefruen underholdt med oplæsning, sang og musik, og der blev serveret kaffe ved lange kaffeborde. Megen fællessang. De unge kom gerne (der var ogsaa jævnligt møder om aftnen), og præstens egne unge bidrog til at skabe den gode stemning. — Om sommeren holdtes folkelige møder i haven (det var dog mest de indendørs møder man senere talte om). Der blev i disse aar nok bygget fh., men det var i prgd. man samledes. *Køster* kom ikke noget videre i fh., han samlede sig om det kirkelige. Efterhaanden blev der ogsaa holdt møder rundt om paa gaardene, her var det mest fru K., der førte an. Lærer *P. A. Petersen* skriver: »*Køster* var i besiddelse af en smuk sangstemme og en kraftig røst. Hans prædikener var fyldige og godt gennemarbejdede, let fattelige, holdt sig til skriftens ord, ofte oplyst med forklarende exempler, fra salmer eller sange af Grundtvig og Hostrup. Derved kom der noget overordentlig poesifyldt og dejligt over hans fremstilling.« — Pastor *Anker Jensen*, Egtved (f. i Krogsbæk 92) skriver om det smukke familieliv og det grundtvigske præg, der kom over sognene i disse aar. »Køster var en dygtig landmand, hans køer fik præmie paa dyrskuerne. Men især huskedes sammenkomsterne i prgd. ved de lange kaffeborde. Det var en rig tid. Der var oprigtig sorg her, da K. rejste. Og selv længtes han og hans hustru bitterligt tilbage til Mygind. Pastor *Fr. Holm*, Fruering, sagde, at *A. Kirkeby* (se Fausing-A.) forkyndte Guds hellighed, men Køster forkyndte Guds kærlighed. Køster afskyede den »sorte skole« og mindedes sine skoleaar i Horsens, saaledes at han sendte sin søn, *Frode*, langt bort til den friere Birkerød skole for at blive student. *Holger Køster*, der mindedes som en gammel mand med stort, hvidt patriarkskæg, var en stille, elskelig mand, en noget tung skikkelse, en overordentlig ærlig og ydmyg mand: »Var det kun smaamønt jeg gav, saa var det altid ægte mønt!« Hans hustru, Kamilla, var sydlandsk, med sorte øjne, spillevende, færdedes med lethed blandt mennesker, hun var »livet i huset« og fyldte sin plads paa straalende maade.«

Ebbe Munk har i »Arbejderhøjskolen«, 1955, s. 18 f skrevet om det »forsvundne sogn«, Mygind, hvortil den første grundtvigske præst kom 1880. Sognet var som andre sogne, man levede og døde, og ind imellem drak man en masse brændevin. Først og fremmest rettede man sig efter skik og brug, men den pæne og tillidvækkende nye præst krænkede flere af disse indgroede love paa det groveste. Straks blev der dækket op til folkene i spisestuen sammen med familien, karle og daglejere kom ind paa strømpesokker. Omegnens præster brød med den nye præst. Saadan et bordfællesskab ville man ikke udsættes for ... Ogsaa i kirkerne kom nye skikke, ny salmer, og folk kom 2—3 mil borte fra, og Mygind-folkene sagde: Hvad vil I komme svansende her efter? Det er da vor egen kirke! Lovsangen steg, og forkyndelsen var lys, saa nogle af de gamle savnede de stærke ord om helvede og fortabelse. Ogsaa den ungdomsforening, som præsten oprettede, stak folk i øjnene. Der blev sunget, leget i haven, og de nye sange var mere muntre end de gamle salmer og viserne man sang under malkningen. Nogle af de ældre søgte at komme den succesfyldte ungdomsforening til livs ved at anmelde dem for at give adgang uden medlemskort. Og præstens døtre maatte staa, grædefærdige i døren og afvise dem, der intet kort havde. Det, der forargede, var at her blandedes husmands- og gaardmandsbørn. Der var et skel, saa gaardmænd end ikke kunne holde liegstue sammen med husmænd. Pastor K. løb paa en social anstødssten, men han vilde i overensstemmelse med sin bibel ikke anerkende dette skel. Og særligt saa man ned paa herregaardsarbejderne, som i deres fattigdom ikke var meget kirkelige. Men konerne kom i præstegaarden, fik kaffe, ja ogsaa de svenske arbejdere kom. »Røde Grundtvig« havde ikke blot rødt haar, men røde anskuelser. Køsters grundtvigske livssyn stødte mod sognenes gamle fordomme og klasseskel. Aanden kunde kun trives i fællesskab, med lige værdighed i borg og hytte, med tillid og aabenhed. Her er maaske forbindelsen mellem højskolen og andelsbevægelsen, og her blev, ligesom visse andre steder, arbejderbevægelsen mere inspireret af Grundtvig, Aakjær og Skjoldborg end af Karl Marx. (Se videre her, Aarh. amt, s. 317).

Pastor *F. A. E. Haugsted* (1900-14) var en ganske anden type. »Han var veltalende, men ude af stand til at komme i kontakt med befolkningen, trods store anstrengelser«, skriver pastor *Anker Jensen* (min præstegang hos ham var nærmest værdiløs). Sognefolket søgte nu at faa *Holger Køster* til at komme her og holde gudstjeneste en gang om maaneden, men det vilde han ikke, dels havde han ikke tid, dels vilde han ikke skabe uro og vanskeligheder for sin eftermand. Naar der blev uvilje mod Haugsted, skyldtes det ikke hans forkyndelse, men man fandt ham »aristokratisk«, og saa var han ivrig højremand, mens folk her var ivrige venstremænd. Efterhaanden løste en del sognebaand til pastor *Thorvald Povlsen*, Hvilsager, men da han blev radikal, faldt venstremændene fra. Saa søgte man til *Asger Højmark* i Aarhus. Han paatog sig at komme til Skjørring og prædike hver 3. søndag, naar der ellers skulde være messefald, og 1910 dannede man en *valgmgh.* i S. som filial til Aarhus valgmgh. Medlemmerne var især fra S., Krogsbæk og Lime sogne. Nu fyldtes atter kirken, rækker af vogne strømmede til S. kirke, naar Højmark prædikede. Denne ordning opretholdtes til Højmarks afgang 1943, hvorefter valgmenighedskredsen ophævedes, og man slut-

tede op om sp. i Mygind. Men det kan ikke nægtes, at nogle sp. følte sig lidt trykket ved disse forhold. Iøvrigt kom en del af valgmenighedsfolkene trofast til sp.s gudstjenester. Det kan ikke siges, at valgmenigheden medførte splittelse. (Pastor J. Jensen).

Pastor *M. F. Meisner* (1915-17) havde været lærer og var en moden mand, da han kom hertil, han var præget af IM, og fru M. gjorde et godt arbejde ved at lede sdsk. og en kvindekreds.

De flg. sp. var: *S. R. Linneboe* (1918-26), der flyttede til Humble, *J. M. Busk Sørensen* (1927-31), der blev valgmenighedspr. i Lemvig, og *M. K. Trærup* (1931-44), der flyttede til Hammel. Disse fortsatte de saakaldte mandagsmøder i fh., hvor der den foregaaende søndag havde været messefald. Denne ordning ophørte 1944.

Pastor *M. K. Trærup* skriver: De kirkelige forhold er nu udpræget folkekirkelige. Der kendes ingen modsætninger mellem retningerne, men hvad der er af kirkeligt liv, er grundtvigsk farvet, valgmenighedskredsen skilte sig ikke ud fra sognemenigheden, men var trofaste kirkegængere hver søndag. Et forhold, som kan undre, er, at det er lettere at samle folk til kristelige møder i forsamlingshusene end i kirkerne. Mens kirkebesøget kan være mindre stabilt, er man sikker paa god tilslutning til kristelige foredrag i fh., og naar man i fh. slutter med den prædiken, som p. g. a. tresognsordningen ikke blev holdt i paagældende sogn. Maaske er aarsagen hertil den intensitet, som i Køsters tid blev lagt i de folkelige møder ...«

Pastor *Jens Jensen* (1944-65) skriver, at der ikke er noget særligt at fremhæve, hvad kirkelivet angaar. Kirkebesøget er svingende, men han er ikke enig med pastor Trærup i, at det er lettere at samle folk til kirkelige møder i fh. end i kirken. Kkg. er 6 og 3 og 5%, rolige, folkekirkelige forhold, kirkeblad. I Mygind holdes folkelige møder i fh. ledet af sp., om sommeren et vel besøgt møde for alle 3 sogne, indledet med gudstj. i kirken, efterfulgt af foredrag i præstegaardshaven eller fh. — Karlby-Skjørring ungdoms- og foredragsf. holder en del nogenlunde besøgte møder i fh. — Folketallet nedadgaaende.

Pastor *Anker Jensen* skriver bl. a.:

»Sagnet fortalte, at der skulle være bygget kirke i Karlby; men troldene flyttede ved nattetid stenene til Krogsbækken, hvorfor man maatte bygge kirken der. Muligvis har dog Krogsbækken været en helligkilde, og muligvis har bønderne i Faarup været selvejere; mens de i Karlby gik paa hoveri til Rosenholm. Faarup bønderne blev langt tidligere fri for hoveri. Men der var i min barndom kun fire gaarde, i Karlby mange flere. Der har, synes det, aldrig været nogen IM bevægelse i sognene. Men der var som omtalt i Skjørring en stærk og sund gr. bevægelse. Solide bønder som *Anders Mogensen* i Skjørring, mejeribest. *Storm*, *Winthers* i Mellem mølle og mange flere ogsaa fra Karlby udgjorde et levende milieu, hvor aandelige spørgsmaal ofte var paa dagsordenen. I Skjørring var man tillige saa heldig at have en fremragende gr. lærer, *M. P. Skou*, der — kan jeg bevidne, da jeg kun havde samme lærer i næsten hele min skoletid til mit 14. aar — ikke blot gav os solide praktiske kundskaber; men fremstillede bibelhistorien og Danmarkshistorien saa levende for mig, som var det virkelige nulevende personer. Det er ikke for meget sagt, at ikke blot var han min første lærer; men den af alle, jeg staar i mest taknemlighedsgæld til. Han var en fremragende pædagog og i stand til at sætte i gang. Hans betydning for Skjørring sogn var uvurderlig. Men dette forstod pastor *Haugsted* absolut ikke. Han vilde have remse. En gang tilkaldte han provsten, *Nørregaard* i Grenaa, der kom vred ind i skolestuen i Skjørring; men provsten var heldigvis retfærdig, og eksamen endte med ros til den dygtige lærer.

Som andre steder maa det vist siges at være meget jævnt med kirkernes besøg. Men liv har der været, en velsignet grobund for drøm og daad. Den nye slægt af bønder er meget dygtige og kendte langt ud over landet. Men som i Holger Køsters tid kan man vel ikke vente, det skal blive mere.

Ogsaa de store efteraarsmøder i Skjørring forsamlingshus i tiden efter 1900 bør man nævne.«

Centralskole i Skjørring 1962, fælles for Mygind-K.-S., Søby-S.-H. og Hvilsager-L. kommuner. Leder: Skoleinspektør *Frank Pedersen*.

Blandt ledende lægfolk nævnes:

Sognefoged, gdjr. *S. N. Sørensen*, M. (f. 77), mghrmedl., kirkeværge, lokalhist. interesseret (medhj. ved P. A. Petersens afhandl.).

Lærer *Anton Nielsen*, M. (f. 77, † 64) kom hertil 1904, afsk. 44, kirkesanger i næsten 50 aar, præsternes gode støtte. Ledede sm. m. sognefoged *S. N. Sørensen* en foredragsf.

Gdjr. *N. H. Seerup*, M. (f. 83), kirkeværge 22—45, mghrfmd., skyldraadsfmd. i Randers amt. Gdjr. *Herman Serup* er kirkeværge siden 1961. Gdjr. *Magnus Rasmussen* var kirkeværge i Karlby 1931-45, derefter gdjr. *And. Rasmussen*, gdjr. *Anker Mogensen* i S. 1931-45. Mghr.fmd. nu er sygeplejerske *Marie Hartvigsen* og tømrerm. *Vinther Jensen*, S.

1917 oplyses: Ikke særligt god kkg., gr. retning fremtrædende. 1926: Kkg. 20—12—12%, 14 fam. t. Aarhus valgmgh i S., flink og velvillig bef., uden særligt partipræg. — 1931: Kkg. 10%, kun lidt retningspræg, overv. gr., DdU. — 1943: Kkg. 15—6 og 10%, rolige, folkekirkelige forhold, kirkeblad, 10 fam. til Aarhus valgmgh. — 1951: Kkg. 10—4—6%, ellers som i 1943. 1959: Kkg. 6—3—5%, rolige, folkekirkelige forhold, kirkeblad, DdU. 1963: se ovf.

Folketal. 1850: 172 og 392 og 154; 1901: 189 og 565 og 236; 1921: 187 og 586 og 262. 1960: 153 og 457 og 247.

Altergæster: 1922: 94 og 196 og 55; 1930: 100 og 75 og 225; 1938: 97 og 200 og 64; 1945: 80 og 189 og 98.

Menighedsraad: Gn. alle aarene: u. p., n. gr. Kun eet raad. 1961: 1 IM, resten u. p.

Mygind kirke, nordligt i byen, har romansk skib og kor af granitkvadre paa skraasokkel, enk. vinduer og begge døre bevaret. Senere er skibet forlænget mod vest, et lille taarn med firesidet spir over vestenden, kamtakker paa korgavlen, stort vaabenhus mod syd, hvidkalket. Tegltag. Bjælkeloft. Altertavle fra 1920 (J. Th. Skovgaard) (Emmaus), stager fra c. 1650. Knæfaldsskranke fra 1766. Romansk granitfont med akantusranke, prædikestol fra 1588, restaur. 1942. Ny stolestader. Series pastorum. Hovedrestaur. 1942, nyt granitalterbord. 80 sd. Harmonium. (Mack. D. 299).

Karlby kirke (den kaldes aldrig Krogsbæk k.), østligt i Karlby, er opf. 1901 (arkit. T. Olivarius) og indviet 6. juli 1902. Den er af granitkvadre og røde mursten paa skraasokkel, i romansk stil, bestaar af skib, kor og taarn med pyramidespir. Taarnrummet er vaabenhus. Pudset tøndehvælving. Forgyldt krucifix over altret. Kalk fra 1663, stager fra c. 1600. Kobberdaabsfad (med en flækket ørn i bunden). Romansk granitfont. Renæssanceprædikestol fra c. 1575, klokke fra 1768. Da kirken blev istandsat 1925 lod den kgl. bygningsinspektør notere i protokollen, at det eneste, der havde virkelig værdi i K. kirke, var de gamle kvadre fra Krogsbæk kirke (nederst i murene, til skulderhøjde. Oven over dem er mursten). 180 sd. Orgel.

Den gamle Krogsbæk kirke laa nordligt i sognet, hvor kampestensdiget, en muret portal, vaabenhus og klokkestabel endnu er bevaret. Den havde romansk skib, kor og apsis af granitkvadre, fladt loft, kullet. Den blev revet ned p. g. a. brøstfældighed og laa ensomt. I vaabenhuset et krucifix, skaaret af moseeg af en gl. mand i Hornslet. Klokkestablen paa en kæmpehøj.

Skjørring kirke, aller sydligst i sognet, er opført 1886-87 af granitkvadre paa skraasokkel, i romansk stil (arkit. kgl. bygningsinsp. Walther), bestaar af skib med skifertag, apsis og taarn (pyramidetag) med hovedindgang. I det indre er et kor skilt fra ved en halvrund korbue. Bjælkeloft. Fra den gl. kirke er bl. a. de profilerede kragsten i korbuen, et par vinduesoverliggere og en femsidet doroverligger. Altertavle (A. Dorph: Jesus og synderinden) fra 1887, stager fra 1662, romansk granitfont med dobbeltlover, daabsfad fra 1721. Ny prædikestol og stolestader. Romansk gravsten med kors. 160 sd. Orgel.
Mack. D. 232, do. JG. 7.
Den gamle kirke var en lille, kullet, romansk kvaderstenskirke med bindingsværksvaabenhus mod syd, fladt loft, havde renæssancealtertavle og -prædikestol fra 1581. 1553 fik lensmanden paa Dronningborg tilladelse til at nedbryde kirken, men det skete ikke. 1886 blev den nedbrudt p. g. a. brøstfældighed. Konsejlspræsident *J. Estrup*, Skafogaard fik den ny kirke opført, da han fik at vide, at den var for lille til Køsters mgh., og det ansaas for upraktisk at restaurere den gl., skrøbelige kirke.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 34 rug, 57 byg, 68 havre. b) 20 rdl., 3 byg. c) 21 lpd. ost, 60 sn. æg. d) 200 rdl. e) 58 td. ld., 7 td. hartk. — Gl., ret god prgd. — 1870: Regul.: 1744 kr., netto: 3604 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl., prgd. fra 1870.

23. 5. aug. 1835—14. juli 50: **P. C. Røgind,** fl. t. Rørby, se der.

24. 2. dec. 1850—16. okt. 65 (sp. Tisted-B.-D. 12. aug. 43): **J. F. Jørgensen,** fl. t. Trige-Ø., se der.

25. 23. dec. 1865—20. okt. 73 (sp. Haderup 19. marts 57): **Gerhard Tage Valdemar Hald,** f. 10. juli 08 Kettrup. F.: Sp. Vor Frue k., Aarhus-Aaby Johan Peter H., † 25, og Cathrine Elisabeth Smidt. Stud. Aarh. 30, c. juli 37 (nc), hjpr. Ousted-T. 31. aug. 39, do. Torsager-B. 42—51, hjpr. flere steder, afsk. 20. okt. 73, † c. 85. — Ugift. — Broder: Snostrup, broderdt. g. Gyberg (eftermanden her).

26. 20. jan. 1874—4. okt. 80 (Hjpr. Sdr. Jernløse -S. 1. dec. 65): **C. H. Gyberg,** fl. t. Hobro-S., se Karlebo.

27. 13. dec. 1880—1. febr. 1900 (Hjpr. Østbirk-Y. 19. febr. 75): **H. C. V. Køster,** fl. t. Gangsted-S., se der.

28. 27. marts 1900—21. dec. 14 (sp. Mou 17. marts 93): **Frederik Adam Emil Haugsted,** f. 30. maj 67 Odense. F.: Jstrd., arkitekt Hans Andreas Vilh. H. og Clara Helene Thomine Øhlenschlæger. Stud. Odense 84, c. 90[2] (h_2), hjpr. V.-Ø. Hassing 3. aug. 91, † 21. dec. 14. — G. 4. maj 93 Louise Henriette Jensen Troldahl, f. 1. apr. 71 Graa mølle, Lisbjerg, † ? F.: Mølleejer Jens Christen T. og Mette Marie Sørensen.

29. 12. maj 1915—20. juli 17 (Kommunelærer, Hellerup 08): **M. F. Meisner,** fl. t. Taps, se Tommerup.

30. 22. marts 1918—15. okt. 26: **S. R. Linneboe,** fl. t. Humble, se der.

31. 8. jan. 1927—10. juli 31: **J. M. Busk Sørensen,** fl. t. valgmgh., Lemvig, se der.

32. 14. dec. 1931—31. aug. 44: **M. K. Trærup,** fl. t. Hammel-S.-V., se der.

33. 15. dec. 1944—10. marts 65 (hjpr. Kundby 12. febr. 44): **Jens Jensen,** f. 18. jan. 17 Them. F.: Gdjr. Karl J. og Emma Kristine Sørensen. Stud. Horsens 34, c. 44[1] (l-91). — G. 27. febr. 46 Anna Sørensen Bach, f. 2. aug. 19 Grønbæk. F.: Gdjr. Anders Sørensen B. og Kathrine Margrethe Hansen.

Fmd. Sønderj. foren. Mygind-K.-S. og Lime sogne 47. BM. Sydslesvigsk udv. f. Rand. amt 55, alt til 65.

10. marts 1965 forflyttet til Grejs-Sindbjerg.

Litt.: Lærer P. A. Petersen, Middelfart har udarbejdet en afhandling om præsterne her (ikke udgivet). Fra Randers amt 1909 har en afh. om gaarden Svinholt og dens forhold til Rosenholm. I Særslev højskoles aarsskr. 1923-24 gives en skildring af pastor Køster. Se iøvr. P. A. Petersen: Hr. Chrf. Beyer, den store procesmager i Mygind, Rand. aarb. 1946, 75—96, N. Sørensen: Fra hoveriets dage (Karlby), smst. 1912, 132-42, Søren Høgh: Tidsbilleder fra Karlby omkr. 1900, smst. 1962, 56—70.

SØBY-SKADER-HALLING

Søby sogn, 967 ha, er langstrakt fra nord til syd, ret højtliggende (Søby høje 70 m), uroligt, smaabakket landskab, ret god jord, moserne opdyrket. Byen S. med fh. fra 1890, Estrupgaarde.

Oldtidsminder: Gruppen Søby høje, 4 høje nordvest for Søby.

Skader sogn, 776 ha, er bølgeformet, bakket (84 m), ret god jord, lidt skov. Byerne S. med fh. fra 1900, anlæg med genforeningssten, Østrup.

Ingen fredede oldtidsminder. En helligkilde (Schmidt, s. 143).

Halling sogn, i Galten herred, 723 ha, er jævnt bølget, smaabakket (83 m), ret god jord, lidt skov. Byerne H. og Villendrup.

Oldtidsminder: to smaa høje, 6 høje sløjfet.

Af den ældre præstehistorie

Den første luth. sp. skal have været *Mads Lirmand*. Derefter fulgte: *Peder Madsen* og *Henrik Hansen Schultz* († 1625), *Mads Pedersen Krag* († 1654) efterfulgtes af sine to sønner: *Eskil Madsen* († 1665) og provst *Jørgen Madsen* († 1696) over hvem der er en mindetavle i S. kirke. Efter *Laur. Lauritsen* (1696—1720), der flyttede til Voldum-R. kom hans svigersøn, *Jacob Aarestrup* (1720-62), hvis »levemaade blev uordentlig« efter han havde været indstævnet for tamperretten i Aarhus p. g. a. brudt ægteskabsløfte, og han maatte betale 500 rdl. Han maatte mod en lille pension afstaa embedet 1753 til *Jens M. C. Lund*, der 1760 flyttede til Grundfør-S., *Mathias L. Bloch* (1760-80) havde været degn her. Der høres ikke om pietisme. *Jacob Møller* (1780—1813) var gift 2 gange, havde ialt 13 børn, han var for-

muende i sit første ægteskab. Wiberg skriver, at hans anden hustru, der var datter af degnen her, *Søren Fischer*, var forfalden og bragte ham i stor fattigdom. Et par tvillinger havde samtlige gaardmænd og deres hustruer i Søby til faddere. Provst *T. C. Møller*, Spentrup fortæller i »Slægtsminder« 1935, s. 11 f. om sin stamfader, Jacob Møller (der var præstesøn fra Store Hedinge og født i Borum): »I Søby præstegaard var der mange børn, og da embedet vist ikke var videre vellønnet, maatte der sikkert leves tarveligt og nøjsomt. Den gamle præst var vist en from mand, men hans aandelige standpunkt er mig ellers ikke nærmere bekendt. Han har sikkert været mindre betydelig end sin fader. Sønnerne var kraftige og bekendte for at være friske og uforfærdede.

Det synes, som om *Jacob Møllers* to hustruer har sat et noget forskelligt præg paa efterslægten. Efterkommerne efter hans 1. hustru, Anne Lovise Balk var næsten alle lyse og høje, medens der iblandt efterkommerne efter hans 2. hustru Charlotte Emerentze Fischer findes en del mørke og svære, men mindre af vækst. Denne linie synes at have en del forretningstalent, hvad senest har givet sig udslag hos de bekendte brødre *Daell*, som har grundlagt et stort varehus i København. De tilhører gennem deres moder, Sophie Daell, født Møller, denne linie.« *Niels J. Schou* (1813-30) flyttede til Aarslev-H., *H. F. Gøtzsche* (1830-39) var en begavet taler (søn af pastor G. i Jyderup-H., se stamt. 34). G. blev 1836 separeret fra sin hustru, der senere tog translatøreksamen i Kbhvn. Han var uskyldig i skilsmissen, men giftede sig ikke igen. *A. C. Bertelsen* (1839-49) flyttede til Taagerup-T.

Tiden efter 1849

De 3 smaa sogne (for smaa!) har ikke været præget af vækkelser eller større kirkelige begivenheder. Det er almindelige landsogne uden særligt retingspræg.

Pastor *C. A. Sparre* (1849-62) havde været huslærer for konsejlspræs. *J. Estrup;* han meddelte oplysninger til Molbechs dialektleksikon og var H. F. Feilbergs medarbejder. Han var en aristokratisk, højkirkelig prælattype.

1872 blev *Jens Bek* (senere højskoleforstander i Mellerup) lærer i Halling, 1872 havde Bek den sorg at miste sin unge hustru, der var datter af pastor Laurent, Borup, han giftede sig senere med en gaardmandsdatter fra Ramme, og de dannede et hjem, der blev samlingssted for de vakte unge i Halling. Jens Bek holdt folkelige møder i skolen, tilkaldte grundtvigske præster som *Budstikke-Bojsen*, Stege, *M. A. S. Lund*, Vium, højskolemænd som *Jens Nørregaard* og *C. Baagø* og især valgmenighedspræst *Jørgen Teilmann*, som han løste sognebaand til, og som blev hans nære ven. *Jens Bek* blev en søgt foredragsholder; han modtog stærk paavirkning fra den mærkelige pastor *B. C. Henriksen* (som da var hjpr. i Aarslev-H.), saa det mærkedes ud i Halling sogn. *Jens Bek* var en udmærket lærer, 1880 flyttede han til Mellerup (Begtrup, IV, 185 -86). — Pastor *J. G. Aagaard* (1877-90) var en velvillig, stilfærdig mand, kirkegangen var ikke god, medens pastor *J. C. Christensen* (1890-99) var en ung, levende, n. grundtvigsk præst, som fik arbejdet kirkegangen op. Var en kyndig, meget benyttet foredragsholder.

Pastor *A. S. L. D. Petersen* var meget stilfærdig, uden partipræg, en trofast natur.

Da ingen teologer søgte embedet 1924, var der menighedsafstemning om inspektør *J. Poulsen*, Viborg (se frimgh., Ormslev-K.), men han fik for faa stemmer.

Pastor *H. L. K. S. Caspersen* (1924-31) søgte afsked for at blive skolemand, provst *Johs. Asmund* (1931-40) flyttede til Ørsted, pastor *V. Lomholt-Thomsen* (1941-54) startede en ungdoms- og foredragsforening 1942, pastor *J. Enevoldsen* (1954 -57) se ndf., pastor *O. J. Christensen* (1957-63) flyttede til Skødstrup.

Forholdene nu: Kkg. 7 og 6 og 5%, rolige forhold uden retningspræg, ingen IM, velvilje, men for faa menn. til 3 kirker. DdU, ØM, kirkeblad.

Centralskole i Skjørring, fælles for Søby-S.-H., Mygind-K.-S., og Hvilsager-L., leder: Skoleinspektør *Frank Pedersen*.

Paa grund af sognenes noget isolerede beliggenhed mærkedes besættelsesmagtens tilstedeværelse sjældent direkte, mens adskillige engelske flyvere og folk fra frihedsbevægelsen her havde et sikkert tilholdssted. Stærkt sammenhold, mange unge paa gaardene, det var ungdomsforeningens store tid.

1924 oplyses: Rolige, folkekirkelige forhold, 3 fh., 4 fam. t. valgm., intet særligt. 1931: Ringe kkg., intet særpræg. 1939: Kkg. 12—10—8%, liden modvilje, adskillig velvilje, megen troskab mod det overleverede, og institutionelle, sp. er ene i mgharbejdet, 3 fh., 1947: Kkg. 8—6—6%, rolige, uden retningspræg, velvilje, ØM, DdU (150), kirkeblad. 1959: Kkg. 8—6—6%, rolige, uden retningspræg, velvilje, DdU (90), ØM, kirkeblad. 1963, se ovf.

Folketal. 1850: 274 og 286 og 205; 1901: 323 og 270 og 210; 1921: 318 og 313 og 271; 1960: 289 og 260 og 225.

Altergæster: 1922: 100 og 100 og 100; 1930: 112 og 69 og 67; 1938: 132 og 92 og 78. 1945: 110 og 75 og 65; 1957: ?

Menighedsraad, kun eet raad: 1922: 6 u. p., 1938: 6 u. p. (1 soc.), 1945: do., 1957: 5 u. p. (gr.), 1 soc. 1961: U. P. (Næstfmd.: Gdjr. *P. Skov*).

Søby kirke, vestligt i byen, har romansk skib og kor af granitkvadre paa skraasokkel. 2 opr. vinduer er genaabnet og et 3. blev rekonstrueret ved kirkens restaur. 1938. Ved den tilmurede norddør en løvefigur, korbuen har bladværk og dyrefigurer paa kragstenene. Skibet har bjælkeloft, koret hvælving. Vaabenhus mod syd, taarnet forhøjedes 1938, har kamgavle; fladt loft i taarnrummet. Taarn og vaabenhus er hvidkalkede, tegltag. 1938 fremdroges kalkmaleri i koret (rest. af H. Borre). Granitalter fra 1938, altertavle (Korsfæstelsen) fra 18. aarh. i profileret ramme (en altertavle fra 1895 med kopi af C. Dalsgaard: en af de kloge jomfruer er paa loftet). En bispefigur fra en ældre altertavle. Romansk granitfont med tovsnoninger, buefrise og løvefigurer, bevæbnede menneskefigurer paa foden. Nyt daabsfad. Ungrenæssance-prædikestol med foldeværksfyldinger. Degnestol fra 1593. Lukkede stolestader fra 1866, mindetavle, gravminder. 80 sd. Harmonium.

Mack. D. 61, 275.

Skader kirke, vestligt i byen, er lille og kullet. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Korets vinduer er genaabnet 1935, begge døre er bevaret, syddøren med halvsøjle og profilerede kragsten, som korbuen. Bjælkeloft i skibet, koret hvælvet. Vaabenhus mod syd af gule mursten, opf. 1951 (det tidl. vaabenhus fra 1870 havde afløst et gl. bindingsværks-vaabenhus). Tegltag. Blanke mure. 1935 fandtes kalkmalerier (rest. af H. Borre). Alter af gule mursten fra 1951 med en sengotisk krucifixgruppe, stafferet 1935. Sengotiske stager. Romansk granitfont med smalle bladlignende bukler. Enkelt prædikestol fra 19. aarh. Ny stolestader. Ligsten i kirkediget. 100 sd. Orgel.

Mack. D. 220.

Halling kirke, sydligt i byen, er opført 1880 af dele fra den gl. kullede granitkirke, der blev revet ned p. g. a. brøstfældighed. Den ny kirke (arkit. F. Uldall) er af røde mur-

sten paa høj granitsokkel af gl. kvadre. Bestaar af skib og kor. 1942 rejstes et taarn af røde teglsten (arkit. N. Hjersingng). Bjælkeloft. Nyt, muret alter med sengotisk krucifixgruppe, der 1880 blev indsat i en ramme af egetræ. Smaa barokstager. Romansk granitfont med glat kumme. Daabsfad af tin. Prædikestolen fra 1880 har dele af den gl. renæssanceprædikestol (hjørnesøjler med prædbælter). Nyt vaabenhus. 100 sd. Orgel.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 43 rug, 80 byg, 122 havre. b) 23 rdl., 13 rug. c) 13 lpd. ost, 20 lpd. brød, 30 sn. æg. d) 240 rdl. e) 110 td. ld. samt hede og eng, 7 td. hartk. Gl. egebindingsværksprgd., ringe, lavt til loft, firlænget, smal. — 1870: Regul.: 1912 kr., netto: 3584 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1867.

14. 6. aug. 1839—8. febr. 49 (Ord. kat. Rønne-K. 29. jan. 34): **A. C. Bertelsen,** fl. t. Taagerup-T., se Køng, Sjælland.

15. 16. apr. 1849—6. aug. 62 (sp. Christiansø 9. aug. 41): **C. A. Sparre,** fl. t. Kattrup-Ø.-T., se der.

16. 15. okt. 1862—15. maj 77 (ord. kat. Skanderborg-S.-S. 25. febr. 53): **Peter Christian Andreas Cornelius Erichsen,** f. 1. jan. 13 Odense. F.: Regimentsbøssemager, senere ejer af Røjlund, Gesten: Jens E. og Mette Marie Cordts. Stud. Od. 33, c. okt. 38 (h). Kommunel. Kbh., † 15. maj 77. — G. 6. nov. 40 Cathrine Marie Maarup, f. 18. okt. 08 Kbh., † 3. nov. 90. F.: Bøssemager ved Tøjhuset Nicolai M. og Cathrine Marie Dihm. (Fru E. var plejedatter af farver Sigh).

17. 1. aug. 1877—17. jan. 90 (sp. Hvidbjerg-Ø.-L. 8. juni 74): **J. G. Aagaard,** fl. t. Aarby, se der.

18. 29. apr. 1890—14. juni 99 (sp. Sal-G. 11. okt. 87): **J. C. Christensen,** fl. t. Kristrup, se Alrø.

19. 7. aug. 1899—22. dec. 1923 (sp. Kolind-E.-S. 24. juni 87): **Anders Sandøe Louis Ditlev Petersen,** f. 14. dec. 58 Helsingør. F.: Provst, Ove -V., † 86, se der. Stud. Aalb. 77, c. 87^1 (h_2), afsk. 22. dec. 23, † 8. nov. 36. — G. 25. okt. 89 Emmy Blaamann, f. 28. apr. 64 Kbhvn., † c. 35. F.: Havnekasserer og lodsbogholder Adolf Leopold B. og Bolette Theofila Kirstine Raahauge af Lading-S.

Pastor P. bosatte sig efter sin afsked i Vanløse, hvor han sluttede sig til menigheden og efter tid og kræfter hjalp til i menighedsarbejdet, en lille, stille og meget beskeden mand, bange for alle store ord. Han havde ikke store tanker om sig selv, fortalte gerne om sin gerning i Kolind og Søby-S.-H., hvor han syntes, at han havde faaet udrettet saa lidt. Han var præget af sit hjems kultur, læste meget, var en følsom og eftertænksom natur af gammeldags fromhed, uden partipræg. Han havde mødt vanskeligheder, men han havde mange venner, selvom han levede meget stille mellem sine bøger hos sin hyggelige og elskelige hustru.

20. 13. aug. 1924—27. aug. 31: **Hans Lars Kastor Severin Caspersen,** f. 27. marts 00 Næstved. F.: Kbmd. Dim. Henrik Madsens sk. 18, c. 24^2 (h_2), afsk. 27. aug. 31, lærer, Aarhus. Kursusforstander, Aarhus. — G. 24 Agnes Villadsen, f. 29. dec. 98 Egaa. F.: Gdjr.

21. 13. nov. 1931—4. dec. 40: Provst **V. J. Asmund,** provst her 12. okt. 40, fl. t. Ørsted, J., se der.

22. 19. marts 1941—1. aug. 54: **V. Lomholt-Thomsen,** fl. t. Vedsted, se der.

23. 24. nov. 1954—4. apr. 57 (Kkp. Frederikshavn 27. dec. 49): **Jørgen Enevoldsen,** f. 21. marts 24 Gangsted. F.: Sp. Gangsted-S., se der. Stud. Aarhus akademi 43, c. Aarhus juni 49 (1-102), † 4. apr. 57. — G. 4. jan. 50 Inge Marie Anker-Møller, f. 2. apr. 26 Klim. F.: Frimenighedspræst, Klim, † 56, se der. (Stamt. 60 f.).

I det kirkeblad, som for egnen redigeres af pastor Østergaard Poulsen, Todbjerg, havde E. skrevet en artikel om paasken og det kristne haab april 1957. Det kom som et chock, da det rygtedes, at pastor E. var død, kun 33 aar gl. Trods sygdom fik han en god gerning de faa aar han var her, en dygtig og selvstændig ung præst, en loyal og interesseret medarbejder. Han blev begravet fra Søby kirke 9. april 1957.

24. 18. juli 1957—25. aug. 63 (Kkp. Sct. Mortens k., Randers 4. sept. 54): **O. J. Christensen,** fl. t. Skødstrup, se der.

25. 13. apr. 1965 (Amanuensis Aarhus univ. 62): **Per Østerbye,** f. 4. maj 34 Silkeborg. F.: Overlæge. Stud. Hrlf. 52, c. 62^1 (1-94). — G. 9. marts 63 Elisabeth Østergaard Poulsen, f. 21. okt. 40 Grindsted. F.: Sp. Todbjerg-M., se der.

Skr. afh. i Nord. Miss. Tidsskr.: Kirken og Israel.

Litt. om Djursland endv.: P. Madsen Pedersen: Tre djurslandske vandmøller, Østj. Hj. 1964.

Viborg amt

Lysgaard-Hids-Houlbjerg herreders provsti

Lysgaard herred, 383 kvadratkm, er højtliggende og bakket, den midterste og vestlige del hørte til Alheden, som nu væsentligt er opdyrket eller beplantet, og skraaner ned mod Skive aa, her enge og moser. Jorderne er ret gode mod øst, sandede mod vest. En del skov.

Hids herred, 258 kvadratkm, er ret højtliggende, overvejende fladt med enkelte bakker, mod vest en del af Grathe hede. Dels lermuldet, dels ufrugtbar, sandet jord, ikke megen skov.

Houlbjerg herred, 220 kvadratkm, er bakket og meget afvekslende, højest mod øst, frugtbar, ler- og sandmuldet jord. En del skov.

Kirkelig statistik

	Folketal	Kkg. %	Altergang 1926	%	1938	%	1961	%	Mh.	Fh.	Menighedsraadsvalg 1961 IM	GR	SOC	UP
Vium	908	7	400	45	269	31	550	60	1	1	3			9
Lysgaard	661	6	225	34	193	30	367	55		1				
Sjørslev	1302	7	630	45	541	38	600	44	1	1	3	8		2
Almind	647	15	375	58	240	40	400	60		1				Valg
Højbjerg	768	5	400	57	300	41	190	26		1	3	8		1 Lt. Mf.
Elsborg	494	5	400	76	350	72	206	40	1	1				
Grønbæk	1870	13	1267	78	1136	68	1868	100	1		5			2 Valg
Levring	780	8	935	97	400	44	400	51	1					Valg
Hørup	3010	8	1536	70	1375	53	1800	60	1		9			5
Hinge	806	god	704	84	810	104			2	1				
Vinderslev	1490	god	1244	82	1490	120			2	2	8	5(u.p.)		
Torning	2468	5	1389	66	1250	62	1230	44	1	1				Valg
Grathe		5	267	53	220	42					4	10		
Frederiks	2134	3	673	45	580	36			1	1	4			4
Karup	1537	3	379	52	330	40			2	1	5			2
		gnsn. 7%	gnsn. 62,8%		gnsn. 54,6%		gnsn. 70%		14	12	44	31		25
Serup	674	5	515	67	413	57	377	56	1	2	2			10
Lemming	727	3	397	50	249	32	133	19		1				
Gødvad	900	7	250	40	345	41	250	28			4			9
Svostrup	1144	4	440	40	800	78	425	37	1	1				
Sejling	416	4	421	93	300	66	132	32		1		12		
Sinding	388	4	206	48	160	40	46	13		1				
Kragelund	1058	2,5	220	24	221	24	360	36		2	3	4	1	
Funder	1425	1,5	210	20	212	20	175	12		2	1		1	5
Engesvang	1827	5	650	43	785	52	640	36	2	2	3			4
		gnsn. 4%	gnsn. 46,9%		gnsn. 45,5%		gnsn. 30%		4	12	13	16	2	28
Sal	592	10—11	169	32	300	50	201	33	1	1	5	5	2	
Gulev	384	9—10	296	49	250	48	215	41		1				
Hvorslev	1361	5	188	18	220	20				1	4	3	2	3
Gerning	622	7	228	31	210	31				1				
Vellev	1190	5	251	21	205	17				2			3	4
Vejerslev	589	5—6	255	44	175	29				2				
Ajdt	564	5—6	188	32	140	23				1	3			15
Torsø	857	5—6	338	48	275	37			1	1				
Houlbjerg	791	6	150	17			193	24		1				
Granslev	500	4	100	16			123	25		2			3	9
Haurum	396	5	157	34						1				6
Sall	641	5	233	30						1				6
	Ialt 37503	gnsn. 5,6%	gnsn. 32,2%						2	15	12	8	10	43

Provster:

4. apr. 1846—22. dec. 52: **H. Wulff,** Levring-H., se Gunderup-N.

25. febr. 1853—28. marts 61: **P. V. Bendix,** Højbjerg-E., se sp. Vor Frue k., Aarhus.

18. sept. 1861—26. maj 73: **P. N. Jessen,** Grønbæk-Svostrup.

1. aug. 1873—6. aug. 77: **C. B. Brammer,** Vejerslev-A.-T., se Stouby-H.

31. maj 1878—23. jan. 83: **J. S. Mollerup,** Houlbjerg-G., se Gelsted-R.

11. dec. 1883—26. febr. 1909: Dr. phil. **E. F. Koch,** Houlbjerg-G.

2. juni 1909—19. marts 13: **N. Krarup-Hansen,** Vejerslev-A.-T., se Viby J.

16. juni 1913—5. febr. 29: **H. C. L. Larsen,** Torning.

20. juni 1929—24. marts 47: **A. Andersen,** Højbjerg-E.

13. nov. 1947—14. sept. 60: **J. A. Jeppesen,** Hinge-V.

7. okt. 1960: **R. Kirk-Thomsen,** Haurum-S.

Litt.: Hist. aarb for Lysgaard-H.-H. herr. 1918 f.

VIUM-SJØRSLEV-ALMIND

(Sjørslev-Almind udskilt 19. febr. 1917)

Vium har skiftet anneks flere gange. Lysgaard var anneks fra ref. til 1807 (og blev atter anneks 1917). Sjørslev blev anneks 1807, og 1816 blev Almind tillige anneks. Almind kaldtes indtil omkr. 1623 Vranum sogn. Det var hovedsogn med Sjørslev som anneks og havde præstegaard i Almind. Almind havde 1807-16 Lysgaard som anneks. Sjørslev—Almind blev selvstændigt sognekald 19. febr. 1917.

Af den ældre præstehistorie

Vium-Lysgaard: De første 10 sp. efter ref. skal have været af samme slægt. 1651-94 var den »lærde og ærværdige« *Thøger Thomsen* sp. her, han efterfulgtes af sin svigersøn (?) Daniel Andersen Thorning, der var »lærd, veltalende og lovkyndig«. Om hans søn, *Anders Danielsen Thorning* (1723-50) siger Niels Blicher, at han »just ikke var ilde lidt, men just heller ikke meget agtet. Der skete mindst een gang indførsel i hans bo. Han var fyldig og stærk af legemsbygning, men liden af statur. Ferm og resolveret, godt gemyt, følsomt og godvilligt hjertelag. Men kultur kendte han nok aldrig engang af navn.« Han havde 15 børn. — *Peder Andersen Lyngby* (1751-69) havde været sp. paa Mandø efter Bluhmes anbefaling. Biskop *Hygum* ventede sig meget af ham og anbefalede ham allerede 1752 til befordring. (»En af de retsindigste og tro tjenere i det lidet«), men forholdene udviklede sig helt anderledes. Paa Mandø havde hans pietisme taget en sygelig retning, og det blev ikke bedre i Vium. Søndag efter jul 1767 gav han sig til at synge midt under prædikenen, han fremkom med saadanne udtalelser (fra prædikestolen), at han blev suspenderet, senere dømt ved en provsteret, og afsat ved Højesterets dom 1769. Han døde som sindssyg paa Sct. Hans hospital. Prgd. brændte 1760. — (Elle J., s. 99, Khst. saml. 3. r. V, 708, Blichers Topografi over V. sogn, 1795, s. 272 f.). *Niels Jensen Gundestrup* (1770-79) blev sp. i Almind-S. 54, havde været observatør ved Rundetaarn, besad stor kundskab i matematik, astronomi og mekanik. Niels Blicher siger, at han var »velvoksen, net og ligefrem, ærlig, retskaffen og virksom; ikke just begavet, men æret og elsket.« — *Niels Blicher* (1779-95) er det mest kendte navn i Viums præstehistorie i 18. aarh. Hans søn, *St. St. Blicher* fødtes i Vium prgd. 11. okt. 1782 (1882 rejstes en mindesten). Prgd., som var opført 1761, blev revet ned 1904, efter at stuehuset havde været kostald siden 1855, da den nuværende præstegaard opførtes. En marmortavle er indsat i muren paa den bygning, der opførtes 1904 og som nu er forpagterbolig. *Niels Blicher* flyttede til Randlev-B., (se der). Han havde været huslærer hos kammerherre *Lüttichau*, Tjele, og Niels Blichers forlovede, Kirstine Marie Curtz, var niece af etatsraad *Steen de Steensen*, Aunsbjerg, som havde kaldsret til Vium-L. — Niels B. var i sine yngre aar paavirket af rationalismen og fremhævede stærkt kristendommens etiske sider. 1786 fik han landhusholdningsselskabets mindre sølvmedaille for sine fortjenester af landvæsenet, senere kastede han sig over inokulation og fik mange børn vaccineret, han var interesseret i hjemmeindustri og skole, optaget af rastløs reformiver. Hans forfatterskab spænder over vidt forskellige omraader. Det vidner om, at han var et godt hoved, en livlig aand, omend ikke med særlig dybtgaaende kundskaber, alt forenet med ikke ringe selvtillid. Et af hans bedste arbejder er hans »Topografi over Vium præstekald«, 1795 (optrykt 1924 ved Søren Vasegaard), den er et typisk udtryk for den velmenende, snaksomme forfatters personlighed, og af betydning ved sine skildringer af naturforhold og folkeliv i Vium-L. Værket er en god kilde til forstaaelse af baggrunden for St. St. Blichers digtning. Niels B. skrev iøvrigt en mængde latinske mindedigte (Khst. saml. 4. r. III, 97—114, Ill. tid. 8. okt. 82, Hans Hansen: St. St. B.s barndom og ungdom, 1902, Jeppe Aakjær: St. St. B.s livstragedie, I, 1903, s. 6 f., Fra Vib. amt, 1929, s. 90—112, Dsk. saml. II, 1867, s. 91 f., L. Koch: Den dsk. kirkes hist. 1801-17, 1880, s. 38, 298, DBL. III, 228 f., Georg Saxild: Præsten N. Blicher i Vium, Vib. aarb. 1929, 90 f., Johan Hvidtfeldt: Gennem Blichers land til Viborg, H. P. Christensen: Tonen fra himlen m. m. Se Randlev-B. og Spentrup-G.).

Pastor *Daniel Grønbech* (1796—1807) blev afskediget 1807, 43 aar gl. og døde som sindssyg 1852, 88 aar gl.

De to præster, der har virket her længst tid, var begge præstesønner fra Øster Tørslev (*P. Meldal* i 47 aar, *og M. A. S. Lund* i 32 aar). Pastor *P. Meldal* (1807-52) havde været sp. i Almind-S. fra 1805, han blev 85 aar, siges at være præget af oplysningstiden, en brav og jævn mand. Han havde kapellan i mange aar.

Tiden efter 1852

Pastor *F. F. S. Krarup* (1853-64) var en fin, kultiveret mand, ikke stærk af helbred, meget slægtsinteresseret, uden særligt partipræg.

Der var ikke meget kirkeligt liv, men sidst i 50'erne bredte sig nogen vækkelse fra Torning sig hertil. *Anders Stubkjær*, som deltog i krigen 1848-50, købte under vaabenstilstanden en lille hedegaard i Torning, hvor han boede til 1868 og fik stærk indflydelse paa troslivet her i herredet. Han var kommet til en klar afgørelse under sin soldatertid, og han blev snart en af de ledende blandt de vakte. Præsterne var imod ham. Han stod uden kirkeligt støtte, indtil pastor *F. A. H. Bülow* 1859 blev sp. i Bording, Stubkjærs hjemsogn. Der blev vækkelse i Torning (se der) og S. holdt mange møder i sit hjem. Vækkelsen bredte sig til Vium, og sammen med sin ven, lægmanden *Søren Nakskov* (der levede af at sælge aal) fra Fousing ved Struer (han gik hele den lange vej hertil) holdt han møde i Vium, hvor der blev en god kreds af troende mennesker. Det var ved et møde i Vium, at *Søren Nakskov* (efter at Stubkjær havde talt meget indtrængende) gik frem paa en aaben plads i stuen, bøjede knæ og bad: »O Herre Gud, forbarm dig over os! Det er en kendt sag, at der er meget horeri i verden, men at der er meget aandeligt horeri, det er jeg bange for, er skjult for mange af os her. Aa, forbarm dig over denne forsamling og lad dit blod komme over os og sønderrive alle de strikker og baand, som enten hemmeligt eller aabent holder os fast« (Overgaard, s. 74). Vækkelsens første ordførere var den stilfærdige *Johannes Gantzhorn* i Ungstrup, Torning, der

var blevet ven med Stubkjær under krigen, og *Andreas Ravn* (se Torning). Men det kom til et brud, *Stubkjær* sluttede sig til IM og søgte pastor Bülow, Bording, medens Ravn sluttede sig til de grundtvigske og søgte til pastor *F. D. Møller*, Sejling. Vækkelsen i Vium fulgte i hovedsagen de grundtvigske.

Pastor *A. L. Bruun* (1864-81), der var en selskabelig mand, kom meget paa herregaardene (M. A. S. Lund, s. 36).

1872 oprettede højskoleforstander *E. M. Rottwit* (f. 1820 i Aarhus, † 94) en *højskole* i Sjørslev. Han havde været højskoleforstander i Uldum fra 52 og i Sæby ved Høng fra 1864, var en ypperlig fortæller, gjorde sine skoler til hjem for eleverne. *P. Bojsen* omtaler hans begejstring og gode humør. Det politiske liv drog ham stærkt, han var folketingsmd. i Skjoldelevkredsen 1861-64 og 1866-72, medlem af Rigsraadets folketing, sluttede sig til det forenede venstre, og som ivrig grundtvigsk frihedsmand tog han stærkt del i forhandlinger om kirke- og skolespørgsmaal. Højskolen i Sjørslev fik kun ringe tilslutning, og han maatte opgive den 1877, hvorefter han flyttede til Gørlev, hvor han oprettede en børneskole. (DBL. XX, 252 f., Danm. Folkehøjskoler (v. Fr. Nørgaard, 1940, s. 21 f.).

Saa kom pastor *M. A. S. Lund* hertil (1881—1913). Han følte vist ikke samme glæde ved sin gerning her som i Vestjylland, men han gjorde Vium til noget af en grundtvigsk central paa egnen. Han var født paa Heden i Brande, var den yngste af 3 brødre, som blev førende grundtvigske præster; han værnede om Blicher-minderne, men endnu mere var han optaget af at forkynde Grundtvigs tanker, i nært samarbejde med præsterne *Bruun*, Levring, *Møller* og *Carstensen*, Sejling, *Ryge Jensen* og *Larsen* i Torning. I denne kreds var *Lund* førstemanden. Han havde god kkg., holdt mange foredrag, fik gode medarbejdere, f. ex. gdjr., amtsraadsmedlem *Hans Jensen*, Sjørslev, og gdjr. *Broberg*, der blev direktør for De dsk. brugsforeninger. *Lund* kom ikke til selskaber paa herregaardene, men folkelig som han var spiste han i folkestuen sammen med sine folk, arbejdede blandt de unge med gymnastik og skyttesag. Fra Viborg kom baade rektor *Lefolii* og herredsfoged *Bruhns* jævnligt i Vium kirke, Bruhns børn blev konfirmeret her. Mejeristen, *Niels Jensen* (broder til den senere kendte politiker, amtsforvalter N. P. J., Aalborg) satte sig i spidsen for at opføre »E bindstouw« i forsamlingshuset, og ideen blev herfra taget op i Torning. *Lund* og hans børn var levende med i dette. Om søndagen var der mange til kaffe i prgd. efter kirketid, Lund fik en del sognebaandsløsere, navnlig fra Torning. Lunds havde altid højskoleuddannede folk i deres tjeneste. Det prægede livet i prgd. Der blev holdt ungdomsmøder i den store spisestue, og om sommeren blev der holdt store møder i præstegaardsskoven og Grundlovsfester i Risbak skov (Aunsbjerg flagede ikke paa Grundlovsdag!). Der var oprettet en friskole i Lysgaard, og friskolelærer *Jens Fester Buhl* samarbejdede nøje med Lund. Buhl gik altid i kirke i Vium, og Lunds 2 sønner gik i Buhls friskole. Der var kun den skavank, at *Buhl* vilde gerne sidde længe oppe og samtale med Lund, men Lund vilde gerne tidligt i seng; han var morgenmand, oppe kl. 4—5 hver morgen. Han kunde sige til *Buhl*: »Enten skal De gaa hjem nu, eller ogsaa skal De gaa i seng her nu!« Lund holdt omhyggeligt udarbejdede foredrag (forelæsninger) i forsamlingshusene, som blev bygget her i disse aar. Da *Eline Begtrup* dukkede op paa egnen og slog til lyd for en højskole i Levring, boede hun i Vium prgd., og drog derfra ud for at finde formaaende mænd til at støtte tanken. Hos familien *Hansens* paa Marsvinslund, hvor huslæreren i Vium prgd., *Ole Andersen*, holdt aftenskole og virkede for afholdssag og husflidssag, og hos gdjr. *Andreas Andersen*, Almind, fik de nogen støtte, og da højskolen var rejst, blev *Lund* fast taler der. Folkemindesamlerne *Evald Tang Christensen* og *Trøstrup*, Herning, kom her ofte. Missionær *E. Løventhal* boede her 1887, og der blev holdt flere YM-møder. I Almind var der friskole fra 70'erne, ogsaa med den havde *Lund* et godt samarbejde. Han var ivrig talsmand for et frit menighedsliv, han blev en af landets ældste fungerende præster og var til sidst den sp., som havde fungeret længst af alle dalevende danske præster. Det kan vist ikke nægtes, at der var nogen tilbagegang de sidste aar.

Om Indre mission, se s. 457.

Pastor *A. Th. Holm* (1914-25) skrev til pastor Clausen-Bagge, at han kunde undre sig over, at Lund ikke havde sat sig saa mærkbare spor, som man skulde have ventet. Det hang maaske sammen med, at Lund blev her til sin død. Holm var ogsaa grundtvigsk. Han havde en særlig god støtte i boelsmd. *Anders Christiansen*, Nygaard, en fin og kundskabsrig mand. Pastor *Holm* (hvis søn er biskop *K. C. Holm*, Odense) var afholdt. Skønt grundtvigsk, kom han nu og da i Hvam mh., men ikke saa tit som M. A. S. Lund.

Hg. *Aunsbjerg* i Sjørslev sogn, har spillet en stor rolle paa egnen. Den har ofte skiftet ejer, har bl. a. været i slægterne Marsvins, Brahes, Rantzaus eje. 1752—1793 ejedes den af etrd. *Steen M. Steensen* († 1800) som Blicher er opkaldt efter. Blicher omtaler ofte Aunsbjerg; mange af hans barndomsminder er knyttet dertil, se især „Skytten paa Aunsbjerg". 1853 kom A. i slægten *Neergaards* besiddelse, præsterne havde nær forbindelse med denne slægt, især pastor *A. L. Bruun*, men ogsaa pastor *M. A. S. Lund* havde en del forbindelse dermed. Marsvinslund i Vium sogn omtales ofte hos Blicher. Landstingsmd. *H. J. Hansen*, som ejede den fra 1880 til sin død 1900, og hans svigersøn, godsejer *S. Hansen*, der senere solgte den, havde en del forbindelse med pastor *M. A. S. Lund*.

Proprietær *Hans Jac. Hansen*, Marsvinslund (f. 1855, † 1900), overtog sin fødegaard, kun 24 aar gl., og drev den frem fra at være meget forsømt til at blive en mønstergaard. Han var en jævn, stilfærdig mand, optaget af samfundsnyttige og filantropiske opgaver, han var ivrig afholdsmand, blev næstfmd. i Danmarks afholdsforening, skrev flere pjecer og mange artikler om afholdssagen. Han virkede ogsaa for husflid og for forbedring af tjenestefolkenes kaar. Han indskrev sit navn i husmandsbevægelsens historie som husmændenes talsmand og han var en af de første, som satte husmandsrejser i gang. Han var fmd. for egnens landboforening og var en fører for bønderne paa egnen. 1896—1900 var han landstingsmand (venstre). Et mindeskrift om ham blev udgivet 1903 (DBL. IX, 174).

Forstmanden, etrd. *Jens Bang* (f. 1786, † 1862) er begravet i Vium. Han blev 1815 skovrider paa Alheden med bopæl paa Stendalgaard her, han virkede i mange aar for træplantning og kom paa den maade til at præge egnen. Han var en af sin tids betydeligste hedeskovbrugere, stod i høj gunst hos Fr. VI., havde mange tillidshverv, skrev flere bøger om plantning (DBL. II, 97 f.).

Digteren *Carl Bagger* forelskede sig 1824 i den purunge *Thora Fiedler* paa Basnæs. De blev ikke forlovet, da hendes fader satte sig imod det. Han gensaa hende 1828 i København, og deres møde fik til følge, at hun 13. aug. 1829 fødte en søn paa Stendalgaard i Vium. Barnet blev sat i pleje,

fik navnet Carl Chr. Petersen. Carl B. og Thora F. kunde ikke glemme hinanden. De gensaas først 1836 i Kbhvn., og 1837 blev de gift (DBL. II, s. 3).

Folketal. 1850: 437 og 795 og 431; 1901: 768 og 1322 og 666.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 87 rug, 128 byg, 150 havre. b) 3 byg, 6 rdl. c) 13 lpd. ost, 28 lpd. brød, 64 sn. æg. d) 350 rdl. e) 70 td. ager, 30 eng, 50 hede, 6 td. hartk. God prgd. opf. 1855. 1870: Regul.: 2000 kr., netto: 3826 kr., 1913: 1. kl.

14. 12. juli 1807—31. dec. 52 (sp. Almind-Sjørslev 23. marts 05): **Peter Meldal,** f. 17. febr. 68 Ø. Tørslev. F.: Sp. i Ø. Tørslev Jens Tollufsen M., † 1792, og Maren Hansdatter Lønborg af 1. rkp. Aarhus dk. Stud. Aarhus 89, c. okt. 95 (nc), hjpr. Tvede-L. 15. marts 99, do. Nebsager-B. 01, sp. Ferring 27. juli 01, afsk. 31. dec. 52, † 23. apr. 53. — G. 6. jan. 02 enkefru Christiane Marie Friis, f. Randrup, f. 12. juli 81 Viborg, (G.[1] sp. i Ferring Maturin Friis, † 01, af Daubjerg-M.-S.), † 18. apr. 48. F.: Klokker og kantor ved Viborg domkirke Lars R. og Marie Petersen. — Søstre g. Wagaard, Skelund-V. og Hegelund, Virring-E.

Pastor M. stammede fra en gammel norsk præsteslægt, der ogsaa tæller præster i Danmark (i Kallehave, Allesø-N. og Taars, Lolland, samt fru Balslev, Tiset). Pastor M. mindedes som en gammel kærnekarl, vist rationalist. Han havde 9 børn, 2 døtre blev boende i Vium, idet Meldal fik lov til at bygge et lille hus i udkanten af den store præstegaardshave. Han kom meget sammen med St. St. Blicher, da Blicher var i Torning. Den ene frk. Meldal boede her endnu, da pastor *M. A. S. Lund* kom hertil; hun havde gaaet og plantet træer ved vejene, hendes hus laa ud til et vejkryds, hvor 3 veje mødtes, midt i trekanten havde hun plantet en lind og sat en bænk omkring den. Her samledes byens ungdom om sommeren til leg og dans. Hun var et fint og venligt menneske, præget af præstegaardskultur. Hun kunde sidde med Lunds lille datter og engang serverede hendes pige kaffe uden dug paa bordet. »Her sidder vi to præstedøtre og har ikke engang en salvet paa bordet«, sagde hun. »Jeg har engang været en dejlig sukkermø!« sang hun for den lille præstedatter. Meldals hjem havde været fuldt af musik, og frk. M. spillede og sang smukt. Hun var med til at bevare mindet om pastor M. helt op til omkr. 1890.

Hjælpepræst hos pastor Meldal:

1841-52: *H. Buhl Thomsen*, se Sandby-V.

15. 25. febr. 1853—19. sept. 64 (Hjpr. Gerlev-D. 19. dec. 40): **F. F. Stampe Krarup,** fl. t. Lønborg-E., se der.

16. 27. nov. 1864—11. febr. 81 (sp. Skagen 19. sept. 57): **A. L. Bruun,** fl. t. Jyllinge-G., se der.

Pastor B. var 30. juni 64 udn. til sp. Møgeltønder, men kom ikke til at tiltræde p. g. a. krigen.

17. 19. juli 1881—23. apr. 1913 (sp. Fjaltring-T. 20. juli 69): **Markus Anker Secher Lund,** f. 28. nov. 32 Brande. F.: Sp. i Ø. Tørslev Niels Bay L., † 45 og Johanne Sophie Carstensen af Thisted-T. Stud. Randers 50, c. 56[1] (l). Huslærer Trudsholm, hjpr. Virring-E. 22. juli 58, ord. kat. og førstelærer Lemvig-N. 12. juli 64, r. af dbg. 02, † 23. apr. 13. — G. 13. okt. 64 Kristiane Scheel Dinesen, f. 24. febr. 39, Fausing, † 3. okt. 02. F.: Sp. i Virring-E., † 63, se der.

Datter g. Skovsborg, Tolstrup-S. Brødre: Øsløs-V.-A. og Morsø Frimgh. Broderdt. g. S. Anker-Møller, Frimgh. Klim.

Sogneraadsfmd. i Virring-E. og i Fjaltring-T. Fmd. Løventhals mission.

Udg. 79: Smaa bidrag til oplysning om den kr. daabspagt. Udg. 82: St. St. Blichers liv og gerning.

Pastor M. A. S. Lund har i sine »Slægtsminder« fortalt om sin faders tidlige død, faderen var en af Grundtvigs disciple, han havde været huslærer hos overkrigskommissær Markus Anker Secher, Sødringsholm, og efter ham blev M. A. S. Lund opkaldt. Da faderen døde i Ø. Tørslev, byggede fru Lund et lille hus i Ø. Tørslev, hvor hun levede i stor nøjsomhed og fik sine 3 dygtige sønner uddannet til præster. Dér samledes folk til oplæsning og sang, og sønnerne, som kom meget i Vartov, da de blev studenter, bragte Grundtvigs tanker videre til Ø. Tørslev, hjemmet blev et grundtvigsk samlingssted, og pastor *Slamberg*, Støvring, stod dem nær. L. fandt sin hustru i Virring, blev saa kateket i Lemvig og sp. i Fjaltring-T., se der. Han blev en af de grundtvigske vækkere paa Lemvig-egnen og betød meget der. Da familien L. kom til Vium, blev de smukt modtaget af den gamle, fine frk. Meldal, og de følte sig snart hjemme her paa Blichers egn. Der kom mange i kirke, men de ældre syntes ikke om, at han ikke brugte messeklæder. Han fik snart mange gode venner, især i Sjørslev, kirkerne var ikke opvarmet, og fru Neergaard, der ejede Aunsbjerg, kunde som ældre ikke taale kulden, hvorfor L. ofte besøgte hende, den unge frk. Neergaard var organist i kirken. Fra Viborg søgte flere herud, og snart blev der holdt møder i præstegaardshaven, og folk blev samlet til foredrag, ofte kom pastor Bruun fra Levring. Datteren, pastorinde *Skovsborg* fortæller, at Blicherminderne blev flittigt opfrisket, en mindesten blev afsløret for B. i præstegaardshaven. Politikeren *Chr. Berg* var L.s gode ven og kom her jævnligt. Lund talte over Chr. Berg ved den store begravelse i Kolding. Der blev ogsaa nær forbindelse med *Søren Anker-Møller*, Klim; han, *Morten Eskesen* og *Bruun*, Levring, talte ved møderne i haven og i Risbak skov. Og Lund holdt sine velforberedte foredrag i alle pastoratets forsamlingshuse, altid livlige og let forstaaelige, skønt det blev sagt, at det mere var forelæsninger end foredrag. L. var en meget reel og redelig mand, han kunde være haard, naar han mødte uærlighed eller forlorenhed, og han havde en udpræget retfærdighedssans. Han var meget optaget af planerne om en *højskole* her paa egnen. *Eline Begtrup* boede her og arbejdede for sagen, men hans hovedinteresse uden for den egentlige præstegerning var *Løventhals* mission i Indien. Lund var i over 20 aar formand for denne mission, og Løventhal var her 1887 og holdt møder. Det var et stort tab for L. at miste sin hustru, han blev en ensom mand. Hun var saa fuld af kærlighed, og skønt hun var svag og bundet til sit hjem, fyldte hun helt hans tilværelse. Han kunde

være utaalmodig. »Han havde noget over sig som en løve i sit bur, naar han gik hurtigt op og ned i stuen og rystede sin tætte haarfylde, men over for hende dæmpede han sit væsen. Hun sad altid midt i en fylde af blomster, selv ved vintertid. Hun plejede og opelskede selv de mange blomster. Efter hendes død fredede L. om sin hustrus minde ved altid at have vinduerne og stuerne fulde af blomster« (Eline Begtrup). L. døde brat. Han sad ved sit skrivebord og førte sin kirkebog. Saa bøjede han hovedet forover og var død. Han fik sit ønske opfyldt: at kunne arbejde lige til sin død. Endnu søndagen før havde han prædiket i Levring kirke (pastor Bruun var syg) og netop over ordet: »Det er eder gavnligt, at jeg gaar bort«. Han var en gammel eg i den grundtvigske kreds, skriver Eline Begtrup. (Efter Marie Skovsborg: Minder fra mit barndoms- og ungdomshjem, 1946), jvf. M. A. S Lund: Slægtsminder.

I Højskolebladet 1906, sp. 1238 og smst. 1913, sp. 633-46 er givet en udførlig skildring af L., ligesom Jens Damsgaard i en lille bog 1915 har givet en levnedstegning af L. som en alvorlig og nidkær præst, en ejendommelig personlighed af meget folkeligt tilsnit, en ivrig talsmand for alle grundtvigske frihedskrav, politisk venstremand, levende interesseret i skytte- og gymnastiksagen, en ordets mand, som kun skrev lidt, en af de ægte gamle grundtvigianere. (Jvf. DBL. XXVII, 374 f.).

N. Clausen-Bagge har i Grundtvigske banebrydere, II, 1942, s. 67 f. skildret L.:

Afgørende betydning for hele det følgende liv fik Lunds deltagelse i det skandinaviske kirkemøde 57, hvor biskop Kierkegaard aflagde et mægtigt vidnesbyrd om troens ord.

Her fandt han sit faste stade, og om dette har han skrevet en lille bog (oprindelig foredrag) om »den kristne daabspagt« (79). I denne levede han selv, og der er sagt om hans maade at forrette daab paa: »Ja, saadan sagt, saa er det Herrens eget ord.« (Rettere: gav indtryk deraf; vi kan ikke gøre noget til Guds ord).

Ved et møde i 88 sagde Lund, at vi fremfor alt maa holde fast ved daabens trosord som »Herrens eget og menighedens sammensmeltede vidnesbyrd«. At hjælpe andre til at faa del deri er »den rette Indre mission i Danmark«, at lede dem til »det bestemte ord, han har rakt os haanden paa«, saa det bliver liv og virkelighed. Mangler dette sigte, kommer der noget selvvalgt i stedet.

1911 skrev han til en ven, som i senere grundtvigsk forkyndelse savnede »det bestemte fingerpeg paa pagtens ord som det, vi aandelig talt lever af«, at det har han ikke selv sluppet. Korsets ord er ikke det hele, men »den røde ædelsten i troens krone« (Grundtvig).

Allerede i Virring fik han betydning, drog vakte folk fra Randersegnen til sig og bragte ny vækkelse. De senere kendte højskolemænd Jens Bek (Mellerup) og Jens Lund (Vejstrup) hører til de unge, han har sat i gang.

Rigest frugt synes hans gerning at have sat i Vestjylland, i Lemvig (64—69) og i Fjaltring-Trans (69—81). Det var en vaartid, og han bragte selv foraar med sig. I Fjaltring havde en god formand beredt jordbunden, og nu blomstrede livet frem ved gudstjenester, møder (ogsaa særlig for unge) om sammenkomster i den gæstfri præstegaard. Han holdt ogsaa bibellæsninger, indbød fremmede talere og holdt møder sammen med lægmænd paa Lemvigegnen.

Lund var ivrig for kirkelig frihed og fik ikke blot sognebaandsløsere, men viste selv karakterfrisind over for nye bevægelser. Da der blev tale om at danne valgmenighed (i Bøvling), stod han det paa ingen maade imod, og da Indre mission brød frem, søgte han, uden at svigte sit syn, at faa det bedst mulige forhold til den. Folk af den gamle vækkelse sluttede sig ofte til det grundtvigske; men saaledes gik det jo sjældnere med den nye. Dog holdt han møder sammen med *Stubkjær* og *Annebjerg;* han og Lund satte pris paa hinanden. En kedelig sag, beskyldninger mod Lund, hvilke offentligt bestemt afvistes af folk paa egnen, er ikke nærmere omtale værd. Derimod er det værd at vide, at han ikke bar nag. Forholdet kunde vel være noget op og ned; men paa hans gamle dage var der vist almindelig agtelse for ham, og hans billede hang ogsaa i Indre missions hjem.

1881—1913 var han sognepræst i Vium, Sjørslev og Almind; de tre sogne hørte dengang sammen. Befolkningen stillede sig venligt; men hans gerning fik her — i hans egne sogne — ikke saa stor betydning som den tidligere. Han skrev selv 1911 derom: »Især Vium kirke fyldes mere og mere søndag efter søndag, stor hengivenhed og tillid vises mig. En saa nær med mig forbunden venneskare som i Fjaltring har jeg ikke — det skulde da være nogle i Torning og Viborg og enkelte i mine egne sogne ...« Han skal have brugt stærke udtryk, især om Vium, mere anerkendende om Almind. En af de senere præster skriver da ogsaa til mig, at han blev skuffet ved ikke at finde spor efter ham. Ganske vist, man var nærmest stolt over at have haft en saadan præst, og hans billede fandtes alle vegne. Men han havde jo sat sig højere maal. De »meget talrige sognebaandsløsere« livede dog op. En del tilfredsstillelse havde han som ældre af sit ungdomsarbejde; han kaldte endog ungdommen dengang den bedste, han havde kendt.

Hans forkyndelse, som ogsaa jeg har hørt engang med glæde, kan vel kaldes jævn, for saa vidt som han skyede overdrivelse og var omhyggelig i sit ordvalg; men ubetydelig var han langtfra. Varme og friskhed slog mig i møde, ogsaa poesi, især i hans smukke fremsigelse af et vers, som blev mig kært med det samme. Jeg kan godt tænke mig, at der, som det er sagt, over ham kunde være en afglans af det aandelige livs herlighed. Der skal være kommet større inderlighed efter hans gode hustrus død (1902). Han begyndte sine møder med en sang. Pastor Nielsen i Bøvling har sagt: »... der var en saadan ejendommelig klang i den, at naar man siden tog den op, hørte han altid Lunds stemme i den.«

Han var en meget virksom mand, og var paa færde mange steder. Han var en ivrig fodgænger, og endnu husker mange hans raske gang, næsten et løb, med stok i haand. I det hele yndede han at bevæge sig i løb. Men han kunde sidde i timevis hos syge og gamle.

Hjemmegerningen forøgedes ved, at han interesserede sig for gaardens drift og tog del i arbejdet. Og saa havde han sine fjernere kredse

at gæste, Viborg og Torning, der i mange aar næsten var hans 4. sogn; desuden talte han paa Levring højskole. I saadanne forhold var han meget uegennyttig.

Lund ikke blot virkede for folkefrihed, men var en folkelig jydsk mand. Han har gjort meget for at bevare minderne om St. St. Blicher. Der har gaaet mange historier om hans jævnhed; dog skal han ikke have været formløs.

Han havde et godt helbred og blev Danmarks ældste fungerende præst.

L. var med i den moderate kritik af Kirkelig Samfunds form (Højskolebl. 28. apr. 99), det grundtv. konvent paa Silkeborg-egnen tog bestemt afstand fra formen, men ikke fra sagen.

Ole Andersen hyldede ham 1906 med et digt, hvori det hedder: „En præst foruden brask og bram, - med hyrdesind mod mindste lam, - med krav kun om at tjene, - i livets høst med sindets vaar . . .". Pastor Lunds datter, pastorinde *Marie Skovsborg*, Tolstrup-S., har i „Minder fra min barndomsegn", 1946, smukt og fyldigt skildret sin fader og livet her i hans tid.

(Khst. saml. 7. r. III, 336, jvf. Khst. saml. 7. r. II, 157, 171. Litt., se iøvr. ovf.).

18. 29. maj 1914—19. febr. 17 (kkp. Torslev-L. 15. juni 09): **A. T. Holm,** sp. Vium-Lysgaard, se ndf.

VIUM-LYSGAARD

Vium sogn, 2139 ha, er højtliggende, ujævnt bakket (Grevenshøj 86 m), god jord, den store Vium mose er afvandet og blevet til frugtbar ager, vandstanden i Nipgaard sø er sænket, Pabsø og Hvam sø er udtørret. Herved er agerjorden øget. Tilbage er Kongemosen. Der er ogsaa sandet jord, omkr. Stendal plantage, anlagt 1788, den første af de plantager, som staten anlagde paa heden. Den er en del af den store Alhedens plantage (740 ha. Se Frederiks -K.). Byerne V., Neder- og Over-Hvam med mh., bebyggelserne Hornskov, Kokhus, Nipgaarde. Hg. Marsvinslund (nu 124 ha). — Centralskole fra 1962 ml. Vium og Hvam.

Oldtidsminder: 43 høje, flere anselige. I Stendal plantage en gruppe paa 9 høje, nær hærvejen, der gaar gn. sognet. — Landsbyen Baastrup, som gjorde hoveri til Aunsbjerg, blev 1654 nedlagt, og hg. Marsvinslund oprettedes (jvf. Blichers: „E Bindstouw").

Lysgaard sogn, 1369 ha, er højtliggende, smaabakket, højest i midten (Lyshøj 94 m), mere fladt mod vest. Skov og plantage paa bakkeskrænterne. Skeldal med den lille, vandrige Dollerup bæk er grænse til Dollerup. Sandmuldet jord. Byerne L. med fh., Sjørup med grusgrav. Bebyggelserne Bisballe, Katballe, Knækkeborg, Over og Neder Testrup, en del af Skelhøje.

Oldtidsminder: 14 høje, fra den store *Lyshøj*, med Blichersten, er der vid udsigt. 26 høje sløjfet. — I et lille bindingsværkshus i L. har man rekonstrueret „E Bindstouw", hvor Blichers minde og noveller holdes i ære. — Nogen textilindustri.

Det kirkelige liv.

Pastor *A. Th. Holm* (se ovf.) flyttede herfra 1925.

Pastor *Johs. I. Ring* (1925-47) skriver: »Der var kun faa minder tilbage fra pastor *M. A. S. Lunds* tid. Men der var nogen IM. Vanskeligheden bestod især i, at de to sogne, som var lagt sammen 1917, havde meget lidt aandeligt samkvem, baade folkeligt og kirkeligt. Men Jehovas vidner var ret aktive«. Pastor R. var en kundskabsrig mand, dygtig paa mange maader. En af hans venner skriver: »Vi holdt meget af R. og hans dygtige kone, men engang imellem kunde det »rable lidt for ham.« Det hang sm. m., at han maatte døje det kors at lide af epilepsi (hvilket kunde virke uhyggeligt, naar anfaldene kom i kirken). Nogle sendte deres konfirmander udensogns. Kirkegangen svandt ind. Og i visse kredse arbejdede man paa at faa R. afskediget. Han vilde os det bedste, og han var jo ikke selv skyld i, at hans gerning blev hæmmet.«

Pastor *Helge Magelund* (1947-61) blev indstillet af 5 IM og 2 u. p., og gik ind til en taknemmelig arbejdsmark, hvor adskillige længtes efter en sp., der var rask af helbred. Han arbejdede paa IMs linie ud fra de erfaringer han havde gjort som hjpr. hos stiftsprovst Kaj Jensen, Aarhus. Et bredt udsnit af bef. sluttede op om kirken. — Pastor *H. O. Hansen* (siden 1962) skriver 1965: Kkg. 8,3 og 5‰; 1,300 altergæster i V. og L., ret god hørelyst, gode medarbejdere, mh. og IM smf. (110), KFUM og K (i fælles forening), sdsk., FDF, DMS, Santalkr., velbesøgte ungdomsm. og gamlemøder i prgd., møder for ældre i private hjem, velbesøgt aarligt sommermøde i Vium præstegaardshave, 2 foredragsf., fh. i L., 25 Jehovas vidner i L. Kirkeblad i L. Rigt kirkeligt liv i Vium, god og bred tilslutning til gudstjenesterne. Vanskeligere forhold i L., hvor kun en trofast mindre kreds slutter op om gudstj. I. M. meget kirketro i begge sogne. Godt sted at være præst.

Missionshuset i Hvam. Afd. gdjr. *Palle Pallesen, Sjørup*, har i en protokol skrevet om IM. I Lysgaard var det første IMs arbejde, som huskes, begyndt af de 3 familier: *Jens Thomsens, Anders Christensen Vævers* og *Frederik Pallesens*, omkr. 1880. De samledes hveranden søndag eftm. og læste Luthers prædikener, sang af Brorsons salmebog, og pastor *C. Spleis*, der var grundtvigsk, blev deres støtte. *Palle Pallesen* ansaa ham for »en levende kristen og god sjælesørger«. Engang imellem blev der holdt møder ved IMs kolportører: *Kristoffer Hansen, Lars Hansen, Anders Stubkjær* o. fl., og der samledes ikke faa. *Jens Thomsens* gaard, »Selvhøjgaard«, var midtpunktet, ogsaa efter at hans svigersøn, *Jørgen Chr. Jensen*, havde overtaget den. — Denne kreds fik efterhaanden lidt forbindelse med Vium, hvor der var flere troende mennesker: *Jens Jensen Smed* og hans broder *Christen, Anders Hjulmand, Peter Mikkelsen* o. fl., De kom sammen til smaa møder paa gaardene som i Lysgaard, men efterhaanden døde de gamle, og livet gik tilbage. Da kom 1889 to unge, nidkære folk til Vium: *Peder* og *Caroline Mathiasen*. De købte gaarden »Erika«, holdt møder paa gaarden om vinteren og i en skov om sommeren. Præster og missionærer kom og

talte. Efterhaanden kom der saa mange. at man følte trang til at bygge mh. Man nedsatte et fem-mands-udvalg: *Peder Mathiasen, Rasmus Pedersen* og *Julius Christensen*, alle af Hvam, samt *Jørgen Chr. Jensen* og *Palle Pallesen* af Sjørup. Man samlede 1800 kr., *Peder Mathiasen* skænkede grunden; troende og paalidelige haandværkere byggede (tømreren, Chr. Gravesen, var meget trofast), sten og sand blev gratis kørt til byggepladsen, og 18. okt. 1905 indviede pastor *Chr. Jessen*, Grønbæk det nye mh. Det var en festdag. Samme dag talte pastor *F. L. Høeg*, Ikast, og højskoleforstander *P. C. Davidsen*, Haslev. Der var netop vækkelse ved den tid, og selvom nogle faldt fra, blev der et ret stort samfund. Man fik gælden paa mh. betalt (der blev holdt festlige bazarer), og snart kom der saa mange, at man maatte udvide og bygge en fløj til mh. Her blev holdt stærkt besøgte missionsuger, her blev holdt sdsk., KFUM og K, bibelsamtaler osv. Sdsk. blev ledet af *Christiane Nielsen*, V., og *Peder Mathiasen* og *Rs. Pedersen*, Hvam. 1906 stiftedes DMS-kredsen med 28 medl., i 32 aar ledet af *Palle Pallesen*, senere af *Hans Jespersen*, Hvam. Gdjr. *Niels Nielsen*, Lysgaardgaard var leder og en betydelig skikkelse i L. IM, og stiftede en IMs samtalekreds i L. Pastor *M. A. S. Lund* kom ofte i mh., mange vilde gerne høre ham, og IM gik fast i kirke hos ham. *Peder Mathiasen* var fmd. for mh. til sin død 1950, senere fmd.: *Niels Kongsgaard*, Sjørup, gdjr. *Jens Hellerup*, Pabsø, *Magnus Mathiasen*, Hvam, bmd. *Niels Kongsgaard* er medl. af IMs hovedstyrelse, gjorde et stort arbejde, fik mange gode talere hertil. *Magnus Mathiasen*, søn af Peder M., er nu fmd., og der arbejdes stadigt trofast ud fra mh.

Foredrag arrangeres af borgerforeningerne i Vium og Hvam, i Lysgaard er der et foredragsudvalg. Egentlige foredragsforeninger eller grundtvigske organisationer findes ikke.

Skolen.

Vium skole. Degneboligen nævnes 1664. Skole fra 1742, ny skole 1874. Lærere: 1845-73: *Magnus A. Lindhard* (f. 09 Asferg prgd. F.: Stiftsprovst Aarhus, c. th. 43, »hæderlig og agtværdig«, † 78) efterfulgtes af sin søn *Mogens L.* (f. 48 her, † 99), 1899—1908: *Niels Grubbe*, fl. t. Vejlby, Fyn, 1909-31: *Anton J. Hansen*, f. 71 Lejrskov, † 31, 1931— *Alfred M. Christensen*, f. 04 Jerslev, har øvet en god indsats for foredrag i fh., 1962 flyttet til Holbo kommuneskole.

Neder Hvam skole, opr. 1875. Lærere: 1876—1907: *Anders Hvass*, f. 40, † 01, 1902-31: *Rasmus Worre*, f. 64 Mørke, †. 38, 1930-39: *Jak. Steffensen*, f. 04 Hørdum, fl. t. Børglum, 1939-57: *Laur. Krogh Sørensen*, f. 11, fl. t. Silkeborg, arb. for foredrag, Sønderj. foren. og bibl., 1957: *Karl V. Milsgaard*, f. 07 Grønbæk.

Centralskole 1962. Nogen strid i 1962, da lederstillingen ved centralskolen skulle besættes p. g. a. gammel rivalisering mellem Vium og »opkomlingen« Hvam. Lærer Christensen, V. rejste da, og lærer Milsgaard, H., blev udnævnt til skoleleder. Gør et dygtigt arbejde for at indkalde foredragsholdere til møder i den nye sognegaard, der har erstattet fh. i V., der er nedrevet. Godt forhold mellem skole og kirke i begge sogne. Leder: *Karl V. Milsgaard.*

Lysgaard skole. Fra 1742 fast skole, 1790 byggedes »E Bindstouw«, 1836 opførtes fast grundmuret skole. Lærer *Chr. Koustrup* (1770-90) optræder i »E Bindstouw«, men det var hos hans eftermand, *Mogens Andersen* (1790—1837), at bindestuen blev holdt. A. var »en retsindig mand, børneven, duelig skoleholder, om sommeren tækkemand og murer, konen strikkede«. 1846-60: *J. C. Bach*, f. 95 Tilsted, havde 16 børn, 1861-80: *Rud. Lauritzen*, f. 30 Vidstrup, blev 80 højskoleforst. i Hadsten, † 99, 1880-95: *Gregers Guldmand*, f. 44 Udbyneder, † 14, 1895—1921: *Jens Pedersen*, f. 50 Ølgod, friskolel. og gdjr. i Almind, forstander Almind højskole 87, blev kaldt »den kendte lærer i Lysgaard«, 1922-56: *Johs. V. Balle*, f. 86 Sdr. Omme, en betydelig kristen personlighed, u. p., gav fortrinlig undervisning, holdt værdifulde lejlighedstaler, gik paa husbesøg. 1956— *Jakob Ingemann Bønnerup*, f. 10 Glæsborg. Fra 6. klasse og opefter sendes børnene i L. til centralskolen i Hald Ege v. Viborg siden 1963.

P. J. Skriver, der blev kendt som forstander Glamsbjerg fri- og efterskole, var andenlærer her 1904, afløst af *K. A. Kristensen* (1904-07), der som lærer og realskoleforstander i Karise blev kendt som Danm. lærerforenings fmd. 1909-50 var *L. O. Larsen* (f. 87 Venge) andenlærer og organist. Han øvede en god indsats for sangen, var Blicher-specialist, oplæste Blichers værker og sang hans sange og var sm. m. gdjr. *Vilhelm Madsen* i spidsen for genopførelsen af »E Bindstouw« paa dens oprindelige plads nord for L. kirke. Siden 1958 *Ingefred Hansen.*

Lysgaard friskole.

Lærere: 1884-87: *Ole Andersen*, fl. t. Lemming. se der. 1887-91: *Jes Fester Buhl*, fl. t. højskolef. Hadsten. Derefter *G. Theilgaard* og *Søren Thøgersen*. Skolen nedlagt 1893.

1925 oplyses: Kkg. 10—12 og 10—15%, tiltagende, en del trofaste kirkegængere, ikke store partimodsætninger, næsten udelukkende landbefolkning, 1935: Kkg. 5—7%, sognene er ret forskellige, ikke meget samarbejde, en del IM og gr., KFUM og K. 1947: Kkg. 2,5 og 1,7%, splittede og stagnerende forhold, kun faa stadige kkg., IMs flertal ukirkeligt, intet samarbejde, 2 sdsk., ungdomsm. i prgd. — 1959: Kkg. 7 og 6%, ret god hørelyst, IM smf., 2 sdsk., KFUM og K (fællesf.), ungdomsm i prgd., 2 bibelkr., møder i private hjem, 2 foredragsf., c. 25 Jehovas vidner. 1963: se ovf., 8,3 og 5%. Gode kirkelige forhold, især i V.

Folketal. 1921: 814 og 611. 1955: 921 og 654. 1960: 908 og 661.

Altergæster: 1924: 435 og 243; 1935: 300 og 225; 1945: 184 og 57; 1957: 498 og 288; 1962: 550 og 367; 1964: 1169 og 127.

Menighedsraad: 1922: 5 IM, 7 u. p., 1934: do., 1945: do., 1951: 2 IM, 10 u. p., valg, 1957: 4 IM, 8 u. p., 1961: 3 IM, 9 u. p.

Vium kirke ved sognets østgrænse, sydligt i byen, har romansk skib og kor af granitkvadre paa dobbeltsokkel, 3 vinduer bevaret, alle med forskellige overliggere. Sydøren har halvsøjler, triumfbuen har kragbaand, koret bjælkeloft, skibet hvælvet. Sengotisk taarn med svajet pyramidetag, hvælvet taarnrum med rundbue til skibet. Vaabenhus mod syd, ved restaur. 1931 (arkit. Vigh-Nielsen) tilbyggedes korsarm mod nord med ligkapel i underetagen. Inventaret restaur. 1931. Lille nyt alterbord af fyrretræ. Senrenæssancealtertavle fra 1652, firsøjlet, med to søjler i topstykket, restaur. 1956, da et nadverbillede (Da Vinci-kopi) fjernedes fra storfeltet, og man fandt det oprind. nadverbillede, malet paa træ (efter stik af Marten de Vos), flankeret af korsfæstelsen og opstandelsen. I topstykket Gethsemane. Kalk og disk fra 1798, smukke renæssancestager, alterskranke med slanke træbalustre. Romansk løvefont, smukt fad fra c. 1650 af nederlandsk type. (Uddrivelsen af Paradis). Renæssance-

prædikestol fra c. 1600, 4 fag, hjørnesøjler, ny opgang. Tomme, marmorerede felter. Lyskrone i taarnet, skænket 1912 af „Dilettanter i V. sogn". Series pastorum. Klokke fra 1848. Gravminder. Smedejernskors over skytten paa Aunsbjerg (Martonniere, † 1791, Pers. tidsskr. 1934, 99). 120 sd. Orgel.

Mack. 234, 252.

Lysgaard kirke, sydligt i byen, er kullet. Skib og kor. er romanske, af kvadre paa profileret dobbeltsokkel. Murene stærkt omsat. Vaabenhus mod syd, foran døren en rundbuet tympanon fra norddøren, ved kirkegaardsdiget ses gl. vinduesoverliggere. Gipsloft, tegltag. Muret alterbord. Enkel altertavle fra 1698 (?), nyere maleri (den gode hyrde), kalk fra c. 1750. Romansk granitfont med mandehoveder paa fodens hjørne, sydtysk daabsfad fra c. 1575 med bebudelsen, laagrelief (med fremstilling af en daab), lille korbuekrucifix. Renæssancepræ dikestol fra c. 1600 med hjørnesøjler som Vium, nygotiske stolestader. Mindetavler. Klokke fra 13. aarh., med ejendommelige relief-medaljoner. Gennemrestaureres og er for tiden lukket (arkit. Edv. Thomsen, Randers, og Rolf Graae, Hellerup). Nyt varmeværk, nyt tag og gulv, opr. bill. paa altertavle og prædikestol fremdraget paa Nat.-mus, o. m. a. 140 sd. Orgel.

Uldall, s. 19.

Sognepræst

Indtægt. 1917: 2. kl., 1958: 12. kl., prgd. opf. 1855.

18. (29. maj 1914), 19. febr. 1917—24. apr. 25: **A. T. Holm,** fl. t. sp. Dronninglund, se der.

19. 1. aug. 1925—27. marts 47 (sp. Givskud 14. aug. 16): **Johannes Immanuel Ring,** f. 2. sept. 88 Rubjerg. F.: Sp. Ormslev-K., † 13, se der (Stamt. 19). Stud. Marselisb. 08, c. 15^1 (h_1). Leder af Kirkelig ungdomsf., Kbh., ord. kat. Trinitatis k., Kbh. 26. juni 15, afsk. 27. marts 47. — G. 21. febr. 17 Johanne Andersen, f. 24. dec. 88 Thisted. F.: Kunstmaler, lærer Anders Christian A. og Hedevig Ewers.

Hjælpepræst hos pastor Ring:

1933-34: *H. Dines Larsen*, se Gesten.
1934-35: *P. Vigh Pederen*, nu Jørlunde (se I, 589).

20. 29. sept. 1947—12. dec. 1961 (Hjpr. Aarhus domkirke 6. okt. 44): **Helge Magelund,** f. 11. aug. 16 Vorbasse. F.: Børnehjemsforstander Søren Nielsen M. og Petra Nielsen. Stud. Horsens 35, ass. Kofoeds skole 38—44, c. 44^1 (1-78). — G. 25. nov. 44 Therese Elisabeth Keiding, f. 10. okt. 19 Kbhvn. F.: Ingeniør Johannes K. af Bregninge-B. og Frederikke Levinsen af Herredskirke-LL. — Faders fætter: Højskolef. Haslev udv. højskole, fh. sp. Maarum. Hustrus farbrødre: Kolonien Filadelfia og Købelev. Kusine g. Paludan, Hjermind-L.-H.

Medl. Santalmiss. kredsbest., do. KFUM og Ks kredsfbd. t. 61.

Fl. t. Bangsbostrand 12. dec. 61.

21. 25. apr. 1962 (Hjpr. Ansgar k., Aalborg 17. dec. 60): **Hans Oluf Hansen,** f. 21. nov. 34 Stouby. F.: Gdjr. Asger H. og Gerda Rasmussen. Stud. Horsens 53, c. 59^1 (1-90). VP teolog Slesvig fodregiment, Haderslev. — G. 1. marts 58 Angela Liedtke Thomsen, f. 18. sept. 34 Esbjerg. F.: Matros Herluf Johan Stigsen Thomsen og Gertrud Marie Katharina Liedtke.

Litt. foruden ovenn.: Joh. H. Hansen: Vium sogn, 1938. Joh. P. Hansen: L. sogn, 1935. Om Blicher, se Spentrup-G., A. C. Overgaard: Fra Lysgaard herred, 1920, s. 73 f., Aarb. f. Lysgaard m. fl. herr., 1918 flg., 1921, 73 f.

SJØRSLEV-ALMIND

Udskilt fra Vium 17. febr. 1917, se Vium-L.

Almind-Sjørslev var selvstændigt sognekald fra ref. til 1807. Almind sogn kaldtes Vranum sogn til 1623. 1807 fik Almind Lysgaard som anneks, medens Sjørslev lagdes til Vium 1807.

Sjørslev sogn, 2728 ha, er mod syd jævnt bakket, mod nord kuperet med flere moser, overvejende ret fladt, Gudenaaens tidligere leje mod NØ i et stort, fladt dalstrøg. Jævnt god jord, en del skov. Hedebakkerne er opdyrket. Hovedvej 13 A (Vejle-Viborg). — Byerne: S. med centralskole og sognegaard fra 1955, bibl., mh. fra 1898, Demstrup, bebyggelsen Vandet. Hg. Aunsbjerg (425 ha).

Oldtidsminder: 10 høje, hvoraf Egenhøj er anselig, 85 høje er sløjfet.

Hg. *Aunsbjerg*, delv. opstaaet ved nedlæggelse af landsbyen Skovstrup, har været i forskellige adelsslægters eje (bl. a. Gøye, Marsvin, Bille, Krabbe, Rantzau), Otto R. solgte A. 1732 til kommerceraad *Steen Jørgensen* († 1754), hvis ældste søn, etrd. *Steen Steensen* solgte gaarden 1793. *St. St. Blicher* opkaldt efter ham; A. spiller en rolle i flere af Blichers noveller. 1853 solgtes A. til *P. C. Neergaard* († 1870), hvis enke ejede den til sin død 1907, derefter overtoges A. af sønnerne *Harald* og apoteker *Peter N.*, den sidste blev eneejer 1916, og efter hans død ejes A. af datteren, fru *B. V. Preetzmann*. — Hovedbygn. ligger paa et ejendommeligt, fredet voldsted, delvis med gl. voldgrave. Gaarden *Duelund* var ladegaard til A., nu udstykket. (Se Vib. aarb. 1930, 128-54, Johan Hvidtfeldt: Bidr. t. As. økonomiske hist., smst. 1933, 13—42, P. J. Neergaard: Blade af As hist. Lysg. aarb. 1925, 5—66, Jy. saml. 4. r. VI, 242 f.).

1872 oprettede E. M. Rottwitt en højskole i S., 1877 blev den flyttet til Almind, se her s. 453.

Almind sogn, 2167 ha, grænser mod nord til Hald sø, Non mølleaa og Vedsø. Bakket, smukt ved Hald sø med den yndede Kapeldal. Nogen mose og plantage, et fladt dalstrøg ind mod Sdr. Rind sogn, begrænset af en skrænt. Smukke udsigter, afvekslende landskab. — Byerne A. kirkeby med fh. fra 1888, Almind, Vranum. Bebyggelserne Tostrup, Tolstrup, Mostgaard med dambrug og minkfarm, Birgittelyst med restauration og minkfarm.

Oldtidsminder: 37 høje, hvoraf 13 danner en smuk gruppe, 136 høje er sløjfet. Int. fund i en broncealdergrav. Ved Non mølle en boplads fra Gudenaa-kulturen. To helligkilder.

Kapel-dalen, meget smuk, ned mod Hald sø, har navn efter et kapel (19 m langt), der allerede 1623 var ruin. Ved tomten en hellig kilde. (Jy. saml. 1868, 286 f., Skive aarb. 1923, 30, Schmidt: DH 140).

I 1850'erne brødes der brunkul ved Hald sø.

Af den ældre præstehistorie

Sognepræsterne i Almind-Sjørslev var (indtil 1816): Hr. *Ib*, der havde været munk, *And. Winther*, † 1599, hans søn, *Poul Winther*, † 1641. 1641-89: *Poul Christensen Basse*, og dennes svigersøn, *Lorentz Caspersen Buchholtz* (1689—1718), der »doctorerede«. Derefter hans søn, *Poul Lorentzen Buchholtz* († 1738). 1738-47: *Chr. Madsen*

Buch af Aulum-H., 1747-54: *Rs. Balslev*, fl. t. Tommerup-B., han var »klog« (kunne sidde i prgd. og se folk stjæle) og forf. (N. 33) *Niels J. Gundestrup* flyttede 1770 til Vium, 1770-90: *Jens Christensen Fuglebjerg*, 1790—1805: *Claudius P. Berg*, havde været rkp. Viborg dk. 1805-07: *P. Meldal*, fl. t. Vium, 1808-16: *J. C. Bloch*, fl. t. Rynkeby-R. Han »udmærkede sig ved en saadan simpelhed i levemaade og vaner, som man sjældent træffer hos præster« (BDG I, 182). Han havde dog 1807 udgivet en prædiken om, hvordan opdragelse burde være. Han var rkp. Læsø 1799—1802, og blev der afskediget 1802 som sindssvag (W. I, 243).

Tiden efter udskillelsen 1917

Om tiden 1806—1917, se ovenfor under Vium. Pastor *M. A. S. Lunds* lange præstetid bidrog til at give sognene væsentligt grundtvigsk præg, men højskolen (før Lunds tid) kunde ikke gaa, forsamlingshusene, som var bygget i S. 1887 og i A. 1888, samlede folk til foredrag, gymnastik og fester. *Indre mission* fik ogsaa indpas og byggede mh. i S. 1898, hvor der holdtes sdsk., samtalemøder, missionsmøder osv. under ledelse af gdjr. *M. Mikkelsen*, Demstrup, *H. C. Nielsen*, S., *Kr. Søndergaard*, S., *Joh. G. Nielsen*, Demstrup. En kreds af IM. i A. har været ledet af gdjr. *Carl Nielsen* og gdjr. *Kr. Jensen* (nuv. leder).

Salen i sognegaarden har 700 sd., og den er ramme om et broget oplysende og underholdende program.

Blandt grundtvigske skikkelser nævnes gdjr. *J. Jungbloot*, S., gdjr. *Edvard Nielsen*, A., bmd. *Bernhard Holm*, Vandet, friskolelærer *J. P. Nielsen* († 65).

Almind friskole ydede et væsentligt bidrag til sognets aandelige struktur.

Den første sp., pastor *Karl Jensen* (1917-31) var grundtvigsk, pastor *F. Algreen-Jensen* (1931-35) n. KC., pastor *A. Saabye* (1936-51) gr., pastor *Jens Eriksen* (siden 1951) er gr. og fmd. for KS., der blev stiftet 1956.

1963 skrives: Kkg. 7 og 15%, gode, folkekirk. forhold, ingen skarpe skel, samling om kirken. Levende og velvillig befolkning, vel besøgte foredragsaftener i prgd., KS (100), 2 IM kredse (50 og 35), 1 mh., friskole i A., 2 DdU, 4 fam. til valgmgh.

Skolen:

Sjørslev skole opr. 1742, ny skole 1848, 1928. Centralskole 1955. Lærere: 1852-77: *Ebbe J. Rossen*, f. 20 Rise, Sdj. »Grundtvigianer med sind og skind«, dygtig som lærer og som landmand, † 77. 1877—1911: *Esben M. Nielsen*, f. 47 Guldager, havde 16 børn, se Folkeskolen 1911, s. 581, 1911-34: *Anton J. Pedholt*, f. 78 Malling, afsk. 34, † 48, 1934—: *C. J. Toft*, f. 08 Oslo (nuv. skoleleder).

Centralskole (og sognegaard) 1955.

Demstrup skole, fast emb. 1873, bl. lærerne: 1881—1919: *Jens Hansen*, f. 46 ved Grenaa, afsk. 19, † 35. 1920-25: *Martin Nielsen*, fl. t. Sangstrup, 1926-55: *Fr. Viskum*, f. 97 Over Viskum, afsk. 55. Emb. nedl.

Duelund skole, opr. 1923, nedlagt 1955: Lærer *N. A. Skov*, f. 92 Ørritslev, afsk. 52.

Almind skole, opf. 1819, ny skole 1855 og 1901, udvidet 1959 med friskolens bygning. Lærere: 1855-85: *Jac. Monrad*, f. 19 Vejrum, afsk. 85, † 96. 1885-99: *Jens R. Buus*, f. 57 Ørsted, Jyll., afsk. 99 p. g. a. svaghed, musikhdlr. og pianostemmer i Kg. Lyngby, † 33. 1902-09: *N. C. J. Hammer*, fl. t. Sønderup v. Slagelse, 1910-14: *Martin Leth*, fl. t. Faarup v. Randers, 1915-33: *N. P. Fisker*, se ndf., 1935—: *Holger V. T. Jørgensen*, f. 08 Kbh.

Almind friskole begyndte 1874 i stuehuset til en nedlagt gaard, ny skole bygget 1900 og 1930. 1877-95 var her tillige højskole. Blandt de skiftende lærere nævnes: 1874-82: *Peder Nielsen*, senere Skræ, 1883-95: *Jens Pedersen*, se Lysgaard 1908: *J. O. Skov*, senere højskolef. Køng, *G. C. Pedersen-Bønding*, senere valgmghpræst, Aulum fra 1909, *J. P. Nielsen*, fra 1925. Nedlagt 1958.

Blandt kendte mænd:

Gartner, husmd. *Ernst Pyrmont Christensen Backmann* (f. 60 i Gerrild), virksom i A. mgh.-raad, fmd. afholdsf., fmd. Husmandsf., BM Udstykningsf.

Direktør *L. P. Broberg*, f. 1859 i Sjørslev, † 37) var paa højskole, fik sin egen gaard i S. 1881, blev sogneraadsmedl. 94, landstingsmd. 06, medl. af Finansudvalget (Venstre), udmeldte sig af partiet i forb. med Grundlovsforhandlingerne og søgte ikke genvalg 1914, havde allerede da en fremtrædende stilling i Fællesforeningen af Dsk. brugsforeninger, blev 1908 kontrollerende direktør, og 1914 fmd. for bestyrelsen, fmd. for Andelsudvalget 18—33 og havde talrige tillidshverv. Flyttede til Aarhus. (DBL. IV, 108 f.).

Trafikminister *Niels P. Fisker* (f. 86 i Hammel, † 39) tog lærereksamen fra Silkeborg, var førstelærer i Almind 15—33, udgaaet fra et politisk interesseret arbejderhjem, tidligt kendt som foredragsholder og oplæser i husmands- og arbejderkredse i Midtjylland, blev sogneraadsmdl. 19, og var (skønt ene socialdem.) sogneraadsfmd. 23—25, landstingsmedl. 22—35, blev fmd. i Jysk husmandskreditf. 25, kom ind i Folketinget 24, blev soc.dem. ordfører i mange sager (kommunale og skattesager). Fmd. Landbokommissionen af 1931, havde stor forhandlingsevne, og var ved *Staunings* side en af de førende i en række politiske forlig med oppositionen, bl. a. Kanslergadeforliget 33. Var med i talrige udvalg og komiteer, blev trafikminister 1935. Fmd. Radioraadet.

Proprietær *Kr. Rohr Lauritzen* († 1960, 75 aar) var i mange aar førstemand inden for dansk andels- og eksportslagteri. Var først stud. polyt. overtog 1908 fødegaarden, Demstrupgaard, S. sogn, øgede gaarden ved 1923 at købe Hald skovdistrikt. Blev 1917 fmd. Kjellerupegnens landbof., fik en mængde hverv (BM Hedeselsk., Det kgl. landhusholdningsselsk.), men det blev inden for slagterierne han fik sin største virksomhed. I 35 aar fmd. Viborg andelsslagteri, var fmd. Andelsslagteriernes fællesbestyrelse til 59, fmd. exportslagteriernes salgsforening m. m., førte mange bevægede forhandlinger bl. a. med England, en taalmodig og besindig forhandler. Var fmd. Landbrugsministeriets landsudvalg for demonstrationsbrug for svinefodring, medl. af priskontrolraadet, fra 48 medl. af landbrugsraadets præsidium. Folketingsmand 47—50 (Venstre). Kommandør af dbg.

Gaardejer, landstingsmand *Hans Jensen*, Sjørslev, † 1929, var en dygtig forhandlende venstre-

politiker, dennes søn, gaardejer, sogneraadsformand *Søren Jensen*, Sjørslev, † 1964, oprettede et ulykkesforsikringsselskab. Husmand, sogneraadsformand *Jens Andersen*, Demstrup, † 1960. Disse »første blandt ligemænd« nød alm. tillid.

I forbindelse m. Sjørslev kirkes restaureringer i 1915, 21 og 30 bør nævnes den daværende ejer, godsejer, apoteker *Peter Johansen de Neergaard*. Kirken overgik til selveje 1954 under medvirkning af den daværende kirketiendeejer fru *Bodil Preetzmann*, f. Neergaard, dt. af førnævnte, og dennes mand, nu afd. godsejer Johannes P.

1927 oplyses: God kkg., hørelyst, 50 fam. t. IM, flere til gr., KS., velbes. ungdomsm. 1935: Kkg. 20 og 15%, gode forhold, IM og KS., DdU, KFUM og K i S. 1947: Kkg. 9 og 8%, velvilje, gode forhold, foredrag ved sp., ungdomsm. i S., nogle grundtvigske, særligt i A., 2 IM smf. (60 og 30), sdsk. KFUM og K, 5 fam. t. valgm. 1959: Kkg. 7 og 15%, gode, folkekirkelige forhold, ingen skarpe skel, samling om kirken, sognegaard (700 sd.), sp. holder velbes. aftenhøjskole i begge sogne om vinteren, velbes. foredragsaftner i prgd., KS (100, sp.), 2 IM smf. (50 og 35), sdsk., KFUM og K, 2 DdU, 4 fam. t. valgm.

Folketal. 1921: 1361 og 642; 1960: 1302 og 647.
Altergæster: 1922: 600 og 325; 1934: 700 og 350; 1945: 595 og 264; 1962: 600 og 400.
Menighedsraad: 1922: 9 gr., 3 IM, 1 soc., 1934: 10 gr., 3 IM, 1945: do., 1961: 8 gr., 3 IM, 2 u. p., valg i A.

Sjørslev kirke, midt i byen, har romansk skib og kor af granitkvadre paa profileret sokkel. 1768 flg. istandsat, men over halvdelen er tilbage af den oprindelige bygning, f. ex. blev dele af søjleportalerne anvendt paa Steen Steensens grav ved kirken. Koret hvælvet, korgavlen afvalmet, skibet fladt bjælkeloft. Sengotisk taarn af granit og munkesten, det fik 1768 svajet, blytækt pyramidespir, og taarnrummet blev vaabenhus. En forvitret tavle oplyser, at jstrd. Steen Steensen bekostede det store ombygningsarbejde. Sydmuren skalmuredes med smaa teglsten. 1915 fik skib og kor nyt tegltag, ny vinduer. Sjørslev kirke restaureres for tiden gennemgribende. Kalkmalerier i koret og vinduerne fra c. 1550, rest. 1930. Meget smukt rokoko-inventar, hvis gl. farver fremkaldtes 1921. Alteret skænket 1787 af Steen Steensen, en opbygning i Ludvig XVIs stil, en tempelgavl m. søjler og niche, kalk fra 1652, broncekandelaber fra 1770. Smuk romansk granitfont, en af de smukkeste løvefonte, stort glat daabsfad fra 1665. Rig rokokkoprædikestol fra 1770 med samtidig opgang og himmel. Rester af gotisk stolestværk fra Karup kirke med relieffer, præstestol med malerier. Orgel paa Ludvig XVI' pulpitur, opgangen med renæssancepanel. Fornem malmlysekrone, klokke fra 1616. Flere epitafier og mindetavler. 175 sd. Orgel.
I kirken blev der 1523 holdt møde ml. den oprørske jyske adel og Chr. IIs udsendinge.
Kuppeltækt ligkapel opf. 1938 (som en østerlandsk moske, arkit. H. Lonborg-Jensen).
Hector Boeck: S. kirke, 1940 (man. i Nationalmus.), Mack. D. 423.

Almind kirke, østligt i byen, har romansk skib, kor og apsis af smukke kvadre paa profileret dobbeltsokkel. Enk. vinduer ses, dørene har kvartrunde søjler i karmstenene, kapitæler med rosetter og glatte tympana. Flere reliefsten. Sengotisk taarn med lavt sadeltag i øst-vest. Skibet hvælvet, koret fladt loft. Vaabenhuset mod syd er revet ned. Træalter fra 1929 med frescomalet kors (Møller Jensen). Altermaleriet fra 1889 (Jesus med brødet) fjernet. Særpræget alterklæde med blomsterbroderier. Porcelænskande fra 1850. Sengotiske stager. Romansk granitlampe, 34 gange 23 cm i korets væg. Romansk granitfont med glat kumme. Stort glat daabsfad, ældre tinkande. Renæssanceprædikestol paa 4 fag med arkader, hjørnesøjler. Romansk skriftlos klokke fra c. 1175. Epitafium, gravminder. 125 sd. Orgel.
Mack. JG 341, Uldall, 7.

Sognepræst

Indtægt. 1917: 2. kl., 1958: 12. kl., prgd. opf. 1918.

1. 6. juni 1917—5. aug. 31 (Hjpr. Brande 21. juni 15): **K. Jensen,** fl. t. Nysted, se der.

2. 23. nov. 1931—4. dec. 35: (Rkp. Ansgar k., Aalborg 20. jan. 29): **F. A. E. Algreen-Jensen,** fl. t. rkp. Nyborg, se der.

3. 2. marts 1936—28. marts 51 (Kommunelærer, Aalborg 09): **Axel Saabye,** f. 2. dec. 87 Aalborg. F.: Kommunelærer Johannes S. og Boline Petrine Nielsen. Lærereksamen Silkeborg 08, realskolelærer Struer 08, † 28. marts 51. — Ugift.

Pastor S. var afholdt og elsket, samlede mange, var absolut grundtvigsk. I perioder var han dybt deprimeret og menneskesky, blev nogenlunde rask, men fik tilbagefald. Hans død vakte sorg i begge sogne.

Pastor S.s minde lever i begge sogne, som han har været med til at sætte præg paa. En usædvanlig retlinet karakter i forbindelse med et overordentlig følsomt sind gjorde det svært for ham, der var ugift, at leve et afbalanceret menneskeliv i en ond verden. Anden verdenskrigs udbrud og forløb tog haardt paa S., hvis anlæg for tungsind accentueredes af de voldsomme begivenheder og for en tid satte ham ud af spillet. Bl. a. ved faderens hjælp lykkedes det at faa S. restitueret saadan at han i en aarrække gjorde god fyldest i sognene, hvis beboere fra første færd omfattede ham med kærlighed og forstaaelse, som var gensidig.

S. tog aldrig let paa noget. Hans forkyndelse var præget af stor grundighed og tyngde og han var meget ængstelig for ikke til enhver tid at yde det bedst mulige. Med sin grundtvigske arv, som S. vogtede og videreførte i forening med den alvor, der undertiden gav sig udslag i tungsind, blev han eksponeret for det, man i mange af bedre udtryk har kaldt »grundtvigsk pietisme«. Han befandt sig vel paa *Niels Daels* Liselund i mødet med bl. a. Morten Larsen.

S. var stærkt optaget af kirkesang og indbød hver vinter i begge sogne til en række salmesangsaftener, hvor han med violinen som hjælper indøvede laubske og andre melodier. Paavirkningen var skaansom, som alt, hvad Saabye foretog sig og hans indsats er utvivlsomt medvirkende til, at der i sognene er en levende tradition for aktiv fællessang i kirke og forsamling. Paa een gang trods og i kraft af sin store bundethed har S. haft indflydelse paa videreførelsen af det aandelige liv, der altid har præget og stadig præger sognene.

I mødet og samarbejdet mellem denne inderlige og alvorlige præst og disse modtagelige og i god forstand let bevægelige menigheder kaldtes de bedste egenskaber frem paa begge sider.
(E.).

Chr. Joh. Toft skriver: »Jeg satte pastor Saabye umaadelig højt, han var et sjældent fint og kultiveret menneske, og jeg tror alle i Sjørslev-Almind satte ham meget højt som menneske og som præst.

Han var ualmindelig flittig og pligtopfyldende og undte sig knapt en fridag endsige ferie. Han brugte megen tid til at komme rundt i sognene og tale med folk, der satte stor pris paa hans besøg. Han samlede folk til bibellæsning og salmesang i præstegaarden og gik stærkt ind for nye melodier, og det var ham en stor skuffelse, at folk ikke delte hans syn paa de nye

melodier. Saabye var grundtvigsk, hvilket han ikke lagde skjul paa. Han var en mand, som havde sine meninger og sine meningers mod.

Gudstjenesten gjorde han meget ud af, og han var meget omhyggelig med, at intet hos ham blev rutine og vane. Hans prædikener kunne til tider virke noget tunge, hvilket maaske hang sammen med, at han kunne være deprimeret.

Han kunde ellers være hyggelig og morsom at være i selskab med, og da fornægtede hans jyske lune sig ikke.

Hjælpepræst hos pastor Saabye:
1940-42: *E. Knudsen*, se Allesø-N.

4. 31. juli 1951 (Hjpr. Kragskovhede straffelejr 49): **Jens Eriksen,** f. 4. juni 17 Hull. F.: Provst, Tved, Mols, † 64. Stud. Aarhus 35, c. 47[1] (1-87). Højskolel. Engelsholm, hjpr. Tved, Mols 13. nov 47, kst. sp. Knebel-R. og Kolind-E.-S. — G. 30. juni 48 Helga Knudsen, f. 11. marts 17 Aastrup, Svendborg amt. F.: Gdjr. Peter K. og Maren Andersen.

TORNING

(Med filialkirke i Grathe)

Karup var anneks til 1787, Lysgaard var anneks 1817—1917.

Torning sogn, 8840 ha, et af stiftets vestligste sogne, paa Jyllands højderyg, grænsen ml. øst og vest i Jylland, er mod øst smaabakket med spredt bebyggelse og god jord, mod vest fladt og sandet jord. Mod nord opdyrket hede ret tæt bebygget, mod syd den store Kompedal plantage, halvdelen af Ulvedal plantage og den fredede Grathe hede. Flere plantager. Hovedvej A 13 gn. pastoratet. Enge lang vandløbene. — Byerne T. med købstadordnet skole, opf. 1960, bibl., mh. fra 1898, fh. fra 1893, alderdomshjem fra 1951, sportspl., — Skræ, Ungstrup, Vattrup, Nr. Knudstrup. Bebyggelserne Oustrup, Ravnholt, Graagaarde, Oddermark m. m.

Dele af Vinderslev sogn lagt til Grathe distrikt 1917.

Sognets historiker er A. og S. Ravnholt (se ndf.), se især A. Ravnholt: T. Sogn, 1934 flg.

Oldtidsminder. 27 høje og en 40 m lang langhøj. (Mads Døss høj). 144 høje sløjfet.

Vi er paa historisk grund, Ved *Gedbæk,* paa grænsen til Hørup sogn, sejrede Svend over Knud 1151, paa *Grathe hede* (Graahede) siger beretningen, at slaget stod 23. okt. 1157 mellem kong Valdemar og Svend, og Svend blev dræbt paa flugten efter slaget. En tradition vil vide, at slaget stod ved Bækmarksdiget eller Koksnapdiget, en 200 m lang og 1 m høj jordvold, det er dog vist en middelalderlig vejspærring. Historisk samfund for Viborg amt rejste 1919 en mindesten paa stedet. — Paa stedet, hvor drabet skete, byggedes et *kapel,* som blev brudt ned efter ref. 1852 bortførtes de sidste kvadre derfra. Det var vist oprindeligt opført af træ som et bodskapel, da kongen blev jordet her strax efter drabet. 1892 fandtes her skelettet af en mand med kløvet hovede. Her er rejst en 5 m høj mindestøtte, bekostet af Thor Lange 1892. (Aarb. f. nord. oldk. 1887, s. 78 f., Ill. tid. 11. dec. 1892, A. D. Jørgensen i Hist. tidsskr. 6 r. II, 623 f. og III, 108 f., Johs. Steenstrup i »Vore folkeviser«, s. 215 f., Saml. t. j. hist. og top., 2. r. III, 159 f., Knud Fabricius i Hist. tidsskr. 7. r., III, 369 f., N. P. Munk i Vib. aarb. 1957, 58 f.). »Vaabenklang afløstes af messesang«.

Bækmarksdiget og en del af den gl. hærvej, som gaar gn. sognet, er fredet. (Hugo Matthiesen: Hærvejen, 6. udg., 1959, 33 f.).

Ungstrup har tidligere været selvstændigt sogn. Kirken, der var 21 m lang, og havde skib og kor ud i eet, blev nedbrudt iflg. kongebrev af 1558, og materialerne anvendt til udvidelse af Torning kirke. En ligsten derfra er i Nationalmuseet, mange kvadre er anvendt til prgd., skole m. m.

Kompedal plantage (2660 ha) blev anlagt 1791. Først i nyere tid er plantningen paa det sumpede klitterræn lykkedes. Plantagen er led i *Alhedes* plantage. (Achton Friis: De jyders land I, 367). 1947 brændte 556 ha plantage, 773 ha hede og et skovløberhus. (A. Hviid i Dsk. skovforen. tidsskr. 1951, 549).

Vi er i bindestuernes, hosebindernes og Blichers sogn her. I T. er rejst en mindesten for Blicher, og 1938 blev der i et gl. bindingsværkshus i T. indrettet et lille musæum for Blicherminder og historiske minder fra T. sogn.

Den gl. hg., Kærsholm, udstykkedes 1812.

Af den ældre præstehistorie

Den første lutherske præst, *Peder Melchiorsen,* havde været munk. Derefter fulgte hans søn, *Melchior Pedersen* og dennes søn, *Mikkel Melchiorsen.* Saa kom den fatale *Erik Sørensen* (Hinge) (c. 1599—1604), der pralede af sin styrke og blev udfordret af Otto Skram, som viklede sin kaarde ind i hr. Eriks præstekjole, præsten dræbte ham, hvorfor han maatte flygte, kom i svensk tjeneste, efter mange aars fejdetid kom han tilbage til Torning, hvor hans haandskrift længe saas under en bordplade. Blicher har udødeliggjort ham i novellen »Præsten i Torning«, hvor han har givet ham navnet Søren Lihme. Efter *Anders Pallesen* (1604-42) en bondeson, som var løbet fra ploven, kom *Anders Pedersen Wittrup* († 1683), der blev provst. Hans 3 sønner blev præster, den ene i Vium, den anden i Højbjerg, den 3. blev hans eftermand, *Anders Andersen Thorning* (1683—1706), han var »en god hebræer«, skulde have været professor. — *Jacob Bertramsen From* (1706-52) blev, skønt han var gammel (1741) sat højt af biskop *Hygum.* From havde et daarligt organ, var svag. men biskoppen roste ham, fordi han »ikke blot er fornøjet med at lære de unge noget om Jesum, men ogsaa vil lære dem at kende ham og finde livet i ham.« (Elle J., s. 98). 1748 kalder biskoppen ham »en gammel Jesu discipel, der i 42 aar har lært Guds vej i sandhed, og som kan se frugt hos ældre og yngre.« Han blev 72 aar, men hans efterfølger, *Morten (Ib) Windfeld* (1752-73, begr. under kirkens kor) skri-

ver i embedsbogen, at From havde »fortjent mere godt af menigheden, især af ungdommen«, hvilket kan tyde paa, at hans virksomhed alligevel ikke er blevet paaskønnet. Wiberg skriver (III, 359), at From besad en sjælden færdighed i det franske. From skal til sidst have boet i en ødemark i sognet. Windfeld var maaske pietist. Han var gift med en datter af godsejer Steen Steensen, Aunsbjerg. *Ole Christensen Sadolin* (1773-87) (se slægten S. 1924, s. 43), efterfulgtes af *Chr. Gundorph* († 1819).

1819-25 var *St. St. Blicher* sp. her. Han havde været adjunkt i Randers, og siden 1811 forpagter hos sin fader i Randlev. Han var ikke anlagt for dagligt pligtarbejde eller for at være underordnet, han var blevet gift med sin farbroders purunge enke i Spentrup, men den skønne Ernestine svarede ikke til hans Ossianske kvindeideal, hun var temperamentsfuld og behagesyg, uden højere interesser, disputeresyg, og med en sygelig ordens- og rengøringsiver, der ikke huede Blicher. Det blev ikke noget lykkeligt ægteskab. De fik 10 børn og megen gæld. Efter mange forgæves ansøgninger fik B. omsider embedet her i Torning, nær hans barndomsegn i Vium. Det var et yderst fattigt embede, og gælden voksede stadigt. Da han rejste herfra, havde han en gæld paa 5000 rdl. foruden store skatterestancer. Utallige skrivelser gik til myndighederne om henstand eller eftergivelse. — B.s iver for »det oplysende og det til borgerheld sigtende« udfoldede sig, mens han var her. Han talte natmandsfolkets sag 1820, skrev imod dødsstraf og ønskede humanere behandling af fanger, han skrev flammende opraab 1821 om grækernes frihedskamp mod tyrkerne, han var grebet af samme abstrakte frihedsbegejstring, som vi kender fra klubviserne, han skrev digte, 1823 udsendte han »Bautastene« med bidrag af Øhlenschlæger, Grundtvig og Ingemann, hyldestdigte til fortjente mænd, han skrev komedier (»Løn som forskyldt«, 1823), og her begyndte han, 40 aar gl., den kunstform, som han udnyttede til det fuldkomne: *Novellerne*. Det begyndte med nogle prøver i Liunges »Jydske røverhistorier« og »Oldsagn fra heden«, 1824 skrev han i Elmquists »Læsefrugter« sin første berømte novelle: »Brudstykker af en landsbydegns dagbog«, og samme aar udgav han samme sted: »Josepha, Præsten i Torning og Nøddaaben«. Elmquist honorerede hver af disse bidrag med — 5 rdl. (For oversættelser fik han 3 rdl. pr. stk.!) Først da han kom til Spentrup, udfoldede hans digtervirksomhed og hans arbejde med de store folkemøder sig nærmere (se der). — Mange timer tilbragte Blicher paa jagt og paa ture ude i heden hos tatere og de fattige hedebønder. Et af sine skønneste digte skrev han 1819, det aar han kom hertil: »Hedelærkens velkommen hjem til nattergalen«, ved Ingemanns hjemkomst fra Italien. (DBL. III, 230 f.). Hvordan var Blicher som præst? Dette spm. har pastor *P. B. Ammentorp* undersøgt (jvf. Spentrup-præsten, H. P. Christensens bog: St. St. Blichers tro, 1956). Han var ikke rationalist, som det ofte siges. Man læse hans afskedsprædiken 15. okt. 1825, hvor han ganske vist taler om dyd og dydsiret menighed, men samtidig lyder der klare ord om Jesus som frelseren. Ingen sp. var før 1825 forflyttet herfra. Blicher slutter sin prædiken: »Det er i 300 aar første gang, at en Torning præst fra dette sted siger menigheden farvel. Alle har de paa een ulykkelig nær (Erik Sørensen) kun flyttet een gang, nemlig fra præstegaarden til kirkegaarden. Der hviler de alle fra deres dagværk tæt uden for disse mure, indenfor hvilke de indtil døden prædikede Jesu Kristi evangelium.«

Sognefolket har siden Blichers tid været et kirkesøgende folk. Blicher mindedes længe som en meget veltalende prædikant, og hans navn nævnes i Torning sogn den dag i dag med stolthed og kærlighed.

De flg. præster flyttede herfra. Om pastor *C. P. Christensen* (1825-31, se Gadstrup-S, II, 96), der ogsaa havde været adjunkt i Randers, siger biskop J. P. Mynster, at han »talte tørt, i abstrakte udtryk, uden klarhed, idelige repetitioner, stemmen stærk, men kold, hans prædiken var alvorlige formaninger, men almindelig og uden ordentlig tankegang«. (Mynsters vis. I, 30 f.).

Tiden efter 1850

Torning er et sogn, hvor vaagne pionerer sled og slæbte, saa det satte spor i de flg. slægtled:

Torning er ikke blot berømt som Blichers og bindestuernes egn, men ogsaa paa anden maade bør dette sogn fremhæves. Herfra var sønderjyden *Peter Schmidt* den første danske pioner for den nyere schweiziske pædagogik (Pestalozzi, Fellenberg), da han 1830 oprettede drengehjemmet paa Bøgildgaard. Herfra stammer det første kendte (trykte) danske afholdsforedrag, holdt 1848 af læreren i Torning med det berømte navn *Søren Kierkegaard*. Her stiftede møller *Peter Nielsen* 1887 den første grundtvigske ungdomsforening (DdU) i Danmark. — Og endeligt kan det nævnes, at Torning var midtpunkt for vækkelsen i 1850-60erne, og her holdtes flere afgørende møder. *Anders Stubkjær* boede en aarrække i sognet og øvede en vækkende pionergerning.

Præsterne *J. C. Jacobsen* (1831-50) og *N. C. Kattrup* (1850-60) oplevede et aandeligt gennembrud i sognet. Og her som andre steder delte vækkelsen sig i en grundtvigsk og en IMs fløj.

Torning var kendt for sin gamle bindestue. Her gik snakken løs om mange ting, og de gamle *(Ka' Jørgens, An' Krat, Met' Bækgaard, Anders* og *Marie Kjellerup, Anders Post, Knud* og hans kone *Birte*, og hvad de nu hed) kunde fortælle og synge viser. *Anders Kjellerup* kunde ikke blive træt af at fortælle om sine oplevelser under Napoleonskrigene 1807-14 og om de spanske soldaters indkvartering i Torning. Knud havde tjent hos *Blicher* og fortalte om ham og hans frue, een fortalte om onde herremænd paa Kærsholm, og alle kunde de fortælle spøgelseshistorier, baaret af deres indgroede overtro. Der lød ogsaa historier, som ikke kan gengives paa tryk. Men af og til faldt der alvorsord. *Anders* og *Birte*, som vist egentlig var rationalister, kendte mange skriftsteder, og de blev fremsagt. Anders kunde sige til Birte: »Vi har to sider i livets bog, een med de gode gerninger, een med de onde. Paa dommens dag skal det ses, hvad der vejer mest.« *Birte* var en pyntelig kone, med sin hovedkappe og strøgne hagesløjfe; hun rørte ikke spinderok eller karte om søndagen, hun kunde høre *Anders* citere Johs. døbers

domsord om øksen og kasteskovlen og sige: »A troer, te Vorherre vil ta' mig som a ær!« Hun sad i bindestuen og var der et bindeled mellem den gamle tid, da man sang Brorsons salmer og læste pietistiske bøger, — og den ny tid med alle dens røverhistorier. Saadanne gamle fromme var der omkring 1850 en del af i Torning.

De gudelige forsamlinger begyndte med *Iver Viftrups* og *P. Larsen Skræppenborgs* besøg paa egnen. Der blev vækkelse i Hids herred (Sejling, Kragelund, Engesvang), og i bindestuerne begyndte man nu saa smaat at tale om Guds rige. De pikante historier forsvandt, ja det kunde hænde, at en bindestue-aften gik med salmer og læsning af prædikener. Der skete dog ikke noget særligt, før en mand ved navn *Johannes Gantzhorn*, flyttede til Ungstrup. Han kom fra Kragelund, en stille, noget enfoldig, men dybt tænkende natur. Han fik indflydelse blandt sine naboer ved sin ærlige og aabne bekendelse, og man begyndte at holde gudelige forsamlinger, hvor især *Anders Ravn* fra Sinding kom og talte. Men det afgørende skete, da *Anders Stubkjær* 1847 købte en hedegaard i Impgaard. En mand fra Impgaard, *Johs. Impgaard*, var blevet kendt med *Anders Stubkjær* i soldatertiden, *Stubkjær* var nylig blevet omvendt, og Johannes fik sin ven *Anders Stubkjær* til at bygge hus paa Impgaards mark. Der blev paa den tid holdt gudelige forsamlinger i Østmarksgaarden, Torning, hos *Laurits Østermark*, en mand, der var usædvanligt hjemme i skriften og kunde besvare mange spørgsmaal. Men *Anders Stubkjær* havde ikke været her længe, før han, i kraft af sin personlighed og djærve forkyndelse, blev lederen, og nu blev der vækkelse i Torning sogn. De nyomvendte var ivrige til at vidne: »Uden at I omvender jer, kommer I ikke i Himlen! Uden hellighed kan ingen se Gud!« Der blev modstand og klager: Hvis vi alle kun skal synge og bede, vil sognet forarmes! Men en fordel var det, at her var ingen sekter til at fiske i rørt vande. Pastor *Jacobsen* var en besindig mband, han hørte paa dem, der klagede over den megen hellighed og sagde til dem, at der var ingen større fare, naar de blot alle vilde tage det fornuftigt og passe deres daglige arbejde. Han havde paa Fyn og Sjælland oplevet lignende vækkelser og lært, at det var dumt at forfølge de hellige, og til modstanderne forklarede han, at de hellige blot blev mere ivrige, naar de blev forfulgt. — *Anders Stubkjær* fortæller i sine erindringer, at Torning sogn omkr. 1840 var »berygtet i mange maader« og der gik sælsomme fortællinger om dette sogn. Men »den hellige Johannes« og enkelte vakte havde beredt vej, og folk kom, da *Stubkjær* indbød til møde i sit hjem. De vakte kunde vanskeligt faa, hvad de søgte, i kirken, de fandt, at Jacobsens prædiken ikke helt »viste den rette vej«, men da en del af de bedst stillede i sognet bad præsten sætte en bom for den ny lære, støttede han de hellige, og modstanderne maatte nøjes med at kaste sten efter de hellige eller drille dem paa mange maader.

Da pastor *N. C. Kattrup* kom hertil, søgte modstanderne at faa ham paa deres parti, ja sogneraadet gik til ham og forestillede ham den splid og forvirring det truede med, og det gik endogsaa ud over deres tilvante selskabsliv med kortspil og dans, som de hellige ikke vilde være med til. Det endte med, at der blev indbudt til et møde i Torning skole, hvortil Anders Stubkjær ligefrem blev tilsagt for at »gøre rede for den ny religion«. Et rygte vilde vide, at der var bestilt en vogn til at føre Stubkjær fra Torning skole til Kjellerup tinghus, hvis de kunde fange ham i ord. Ved mødet var der stuvende fuldt af tilhørere og nysgerrige. Pastor *Kattrup* var ikke kommet, da *Stubkjær* ankom, og da *Stubkjær* hellere vilde drøfte sagen med ham end med de andre, ventede han, medens de faa nyomvendte stod omkring ham. *Stubkjær* tog saa fat, holdt sig nøje til Luthers katekismus ud fra 2. Tim. 3, 12: At »alle som vil leve gudeligen i Kristus skal blive forfulgt.« Da *Stubkjær* var færdig, rejste præsten sig og spurgte: »Er det virkelig et skriftsprog du har talt over?« »Ja, jeg skulde tage meget fejl, om det ikke staar 2. Tim. 3, 12.« Stubkjær rakte præsten Bibelen for at han kunde forvisse sig om rigtigheden. Men præsten afværgede: »Jeg tror dig gerne«, og til forsamlingens forbavselse erklærede præsten, at han havde haft opbyggelse af Stubkjærs tale. Saa tog sognets meget indflydelsesrige degn ordet: »Jeg ved ikke, hvor det ord staar i Bibelen, men jeg ved, at det er ikke sandt, for nu har jeg holdt skole i Torning i 30 aar, og jeg er ikke blevet forfulgt for det.« Stubkjær svarede: »Paulus skriver uheldigvis ikke noget om, hvor mange aar De har holdt skole, men om De har levet gudeligen i Kristus i de aar, De har været her. Det er det, der er tale om.« Degnen, der var kommet i klemme mellem væggen og kakkelovnen, var snarraadig og raabte: »Lad mig slippe forbi, jeg skal hjem og fodre mine køer!« Hvortil *Stubkjær* bemærkede: »Det er da en lykke for Dem, at De har noget at give Deres køer!« Alle de vakte drog glade hjem, og Stubkjær slap for at komme paa Tinghuset. — Vækkelsen bredte sig ogsaa til Hørup-Kjellerup og Lysgaard, og *Stubkjær* var nu den førende.

Forsamlingsfolkene indførte en frivillig fattigkasse, hvori de lagde smaaskillinger, møderne holdtes paa skift i hjemmene, bl. a. paa Graagaard hos *Knud Kristensen* og *Birte*.

1856 stiftedes »*Foreningen for Indre mission i Torning*«. Der var allerede saadanne foreninger i Vendsyssel, paa Viborg- og Aarhus-egnen, i Østhimmerland, i Sønderjylland, og paa Fyn og Sjælland. Her blev den dannet paa et møde paa Torning Østergaard, og der kom saa mange, at de ikke kunde rummes i stuerne. Mødet blev saa holdt ude i gaarden, et bord blev anbragt paa møddingen, og derfra lededes forhandlingen. (»IM i Torning voksede op af en mødding ligesom en lotusblomst«). En smed blev antaget som udsending, han var fynbo, boede i Nr. Snede og hed *Niels Hansen*. Man tegnede 200 rdl. i bidrag til hans løn, og der blev fastlagt regler for hans arbejde. Men det blev bestemt, at han først skulde fremstille sig for biskop *Brammer* og prøves af ham. *Andreas Ravn* fra Sinding og *Niels Hansen* rejste saa til Aarhus, men biskoppen var meget betænkelig ved dette foretagende. Det endte dog med, at biskoppen »ved haandspaalæggelse gav ham sin velsignelse«, og biskoppen gav ham en skrivelse med,

hvori han blev anbefalet til præsternes velvilje, og med ønske om, at hans gerning maatte blive til velsignelse. — Torning-folkene var imidlertid forsigtige folk. De valgte *Johs. Gantzhorn* til at følge *Niels Hansen* paa hans første »missionsrejse«, men da *Gantzhorn* ikke syntes om hans fremgangsmaade, slog de haanden af Niels Hansen. Saa rejste han et par aar for egen regning og endte som lærer i Kragelund. Men Torning-folkene havde vist initiativ og offervilje, — 200 rdl. var ikke smaapenge for dem. — Da pastor *Adam Bülow* 1859 kom til Bording, gik *Stubkjær* og de vakte den lange vej til Bording kirke. Vækkelsen havde bredt sig i Torning, Hørup, Vium og Elsborg sogne, men uden nogen præst som leder.

Pastor *Th. Bache* (1860-68) var ugift og tilbragte megen tid ude paa besøg i det vidstrakte og besværlige pastorat. Han var n. højkirkelig, en højt begavet mand, hvis milde forkyndelse samlede Torning kirke tæt fyldt, en fredens og mæglingens mand. (HF. II, 378). Men *Stubkjær* og hans kreds gik til Bording, og pastor *Bülow* var deres aandelige raadgiver. Stubkjær flyttede herfra 1864, da han blev indremissionær i Bording.

Imidlertid kom der vanskeligheder, og bevægelsen deltes. *Peter Larsen Skræppenborg* og *Anders Ravn* droges i grundtvigsk retning og sluttede sig efterhaanden helt dertil, medens *Stubkjær* klart sluttede sig til IM. Han var betænkelig ved den grundtvigske indflydelse, han var imod den »folkelige kristendom« og det grundtvigske syn paa Bibelen. Hidtil havde man staaet sammen, og *P. Larsen Skræppenborg* havde været en meget yndet prædikant hos de vakte. *Johannes Impgaard* havde som soldat været indkvarteret hos Skræppenborg, hvorfor Skræppenborg gerne tog imod hans indbydelse til at komme til Torning. Lederen i Elsborg, *Thomas Hansen*, foranledigede, at det kom til en styrkeprøve mellem de gamle vakte og de grundtvigske, der havde faaet en betydelig fører i pastor *F. D. Møller*, som 1855-74 var sp. i Sejling og samlede grundtvigske fra hele egnen. *Thomas Hansen* vilde have klare linier. (»Vi maa se, hvem der vil være grundtvigianere, thi et skabet faar kan let smitte hele flokken«). Mødet blev holdt i Ungstrup, og man havde fra grundtvigsk side søgt at faa bistand af pastor *F. D. Møller*, lærer *Thomas Nielsen*, Øster Bording (senere folketingsmd.), pastor *J. C. Hostrup*, Silkeborg, de blev dog alle forhindret i at komme. Pastor Møller blev i sidste øjeblik forhindret i at komme, og saa vilde *Thomas Nielsen* heller ikke komme; *Anders Ravn* kom til at staa helt alene. *Thomas Hansen* ledede mødet og stillede afgjorte spørgsmaal til navngivne mænd: 1) Den hellige skrifts forhold til daabspagten som Herrens munds ord. 2) De helliges stilling over for loven. 3) Den kr. frihed m. h. t. mellemtingene. 4) Spm. om omvendelse efter døden. *Thomas Hansen* og *And. Stubkjærs* broder, *Niels Stubkjær*, stod paa den ene side, *Anders Ravn* paa den anden side. Det gik haardt til, og da Anders Ravn ud fra forstandsmæssige grunde søgte at forklare det grundtvigske syn, raabte Niels Stubkjær: »A trour du ku' wæ' bløwwen en gue prokurator!« Thomas Hansen argumenterede kun med skriftord, og Niels Stubkjær afkrævede forgæves Anders Ravn et bevis for, at daabsbekendelsen stod i Bibelen. Mødet varede i 4 timer, *Anders Stubkjær* kom først tilstede til sidst. Han sluttede fredeligt med at sige: »Ja, ja, lille folkens, lad os nu give os tid, saa vil det nok efterhaanden vise sig, hvem der har ret.« Derpaa sluttede han med bøn. Dette betydningsfulde møde medførte *delingen* af de vakte, men det blev i flere sogne IM, der kom til foreløbigt at præge i Lysgaard herred. Om And. Ravn, se nærmere under Sejjling-S.

Det varede ikke længe, før Torning atter blev skuepladsen for en afgørende forhandling p. g. a. splittelse mellem de vakte. Og det blev et opgør inden for IMs venner. Det var *»Dømmerbevægelsen«*, som i disse aar blussede op paa Herning-egnen. Ophavsmanden her var en halt cigarmager og en lærer *Hendrik Lorentsen*, som var blevet lærer ved en privatskole i Kjellerup. Han havde opholdt sig i Herning hos en lærer, *Poul Chr. Petersen* for at blive uddannet som lærer, og her var han kommet til at spekulere paa, om udøbte børn mon gik fortabt. Desuden drøftede man 1) forholdet til præsterne, der jo næsten alle var rationalister, og 2) den kr. frihed over for mellemtingene. Lorentsen, der var en alvorlig og jævnligt anfægtet natur (ofte hørte man hans nødraab, naar han bad til Gud) fremsatte sine tanker i Kjellerup. Han flyttede til Torning, hvor han skulde være lærer for det vakte lægfolks børn. Men det gik ikke. Nogle sagde, at han havde svaghed for spiritus, andre var tilfredse. Senere ernærede han sig som strømpevæver. Han søgte raad hos sine venner blandt dømmerne paa Herningegnen (se Snejbjerg-T., se her VI, 824 f. og Johs. Gøtzsche: Træk af en jydsk vækkelses historie, s. 44). En dag 1863 kom der fra Herning-egnen kørende flere læs trosbrødre, for at man kunde drøfte sagen med venner i Torning. De kørte lige hen til *And. Stubkjær* paa Impgaard, og der blev sendt bud til vennerne, at de hurtigst muligt skulde komme, da der var kommet venner, som havde kørt 6—9 mil for at faa klarhed. Det er underligt gribende at læse And. Stubkjærs erindringer (s. 90 f.) om dette møde. De bad og græd sammen. Det var et langt mere bevæget møde end det møde, hvor der skulde afgøres, hvem der »var grundtvigianer«. Vennerne i Torning holdt (med *And. Stubkjær* i spidsen) ganske fast paa deres standpunkt imod dømmerne. Dømmerne kaldtes »højhellige«, Stubkjærs folk »lavhellige«. Man traadte haardt op imod hinanden og skiltes i dyb smerte. Herning-folkene drog hjem og organiserede Dømmerbevægelsen, medens IM i Torning, takket være *Stubkjær* og *Thomas Hansen*, fastholdt IMs linie: »Naar Guds ord tier om afdøde udøbte børns frelse, kan vi ogsaa tie.« Aaret efter flyttede Stubkjær til Bording.

Endnu en svær prøvelse kom IM i Torning ud for. 1865 havde *Peder Madsen*, Hinge, faaet frimenighedspræst *N. Grunnet* til at tale her paa egnen, ogsaa i Torning. Grunnet fiskede ugenert i rørt vande og angreb folkekirken og dens præster paa det voldsomste. Der opstod et sørgeligt røre. Flere meldte sig ud af IM i Kjellerup og Torning og »nød nadveren« hos *Grunnet*. Men *Thomas Hansen* stod fast. Han afslørede *Grunnet* ved enhver lejlighed. Om dette er nærmere fortalt under Højbjerg-E. s. 474. De fleste af de frafaldne vendte nu tilbage, og *Pe-*

der Madsen tog afstand fra Grunnet. Præsterne *Bülow* og *Blume*, Bording, støttede IM her. Da flere af IMs venner døde eller rejste bort, gled IMs førerskab paa egnen over til Hinge, og IM kom ind i en stilstandsperiode.

Til gengæld kom der fart i den *grundtvigske* bevægelse. Pastor *H. N. Holten* (1868-71) virkede her kun i 3 aar. Med ham kom den første grundtvigske præst til Torning, og han satte spor. Hans minde lever faktisk endnu. Han sang de grundtvigske salmer ind i menigheden. Endnu mange aar efter hans død samledes en flok ved hans grav paa nytaarsdag og sang: Den signede dag med fryd vi ser. Et nyt liv vaagnede op, kirken var overfyldt. Pastor H. støttede lærer Steensigs højskole, som kun existerede i 4 aar, 1867-71, og selv om den hurtigt lukkedes og var helt lokalt bestemt, var den med til at sætte fart i den grundtvigske bevægelse i T. sogn.

Pastor *E. C. Schebel* (1871-73) døde ogsaa ung her. Holten blev 42 aar, Schebel 37 aar.

Pastor *C. O. S. Spleis* (1873-80) var af schweitzisk slægt, var tidligt grebet af det grundtvigske; baade som student og som præst i Serridslev-Brønderslev stod han *P. K. Algreen* nær, og han var en af de meget søgte præster under den stærke grundtvigske bevægelse i Vendsyssel. Han var præst i Viborg 67—70, og biskop *Laub*, der ellers ikke yndede grundtvigianerne, satte pris paa ham og gik til alters hos ham. Herude i Lysgaard herred, hvor man den gang skulde lede længe efter en grundtvigsk præst, samlede han en stor menighed fra nær og fjern, han fortsatte linien fra *Holtens* tid og blev meget afholdt. Man agtede ham for hans retsindighed. Politisk var han venstremand, hvilket da var et særsyn blandt præster, og det kom Torning-boerne saa vel tilpas, at de valgte ham til sogneraadsfmd. — Han satte spor, var en ydmyg Herrens tjener (se nærmere her II, 299 f.).

Pastor *Poul Boisen* (1880-83) var ogsaa udpræget grundtvigsk, men forskellig fra den folkelige, afholdte pastor *Spleis*. *Boisen* var sønnesøn af biskop B., *Karl Povlsen*, Ryslinge, karakteriserede ham saaledes: »Skallen er junker, kærnen er præst«. Han var klog og klar, formsikker og veltalende, havde smuk stil over sine gudstjenester, blev snart en søgt taler.

Indre mission rettede ryggen efter de forskellige slag. Impgaard var noget af et menigheds- og kulturcentrum. Der boede nu en kbmd. *Lind*, som stammede fra Humlum, og var en af IMs førere. Gennem Impgaard havde befolkningen forbindelse med omverdenen, idet post m. m. kom dertil 2 gange om ugen. Der var en del aktive IMs folk, og de samlede midler til at bygge et *missionshus*, som blev indviet 24. marts 1882 af provst *H. Blom*, Gjellerup. Pastor *Poul Boisen* bragte sin hilsen ved festen: »Havde jeg ikke været indbudt, var jeg ikke kommet. Men jeg siger tak for indbydelsen og ønsker Guds fred og velsignelse over dette hus i Jesu navn. ... Det spørgsmaal trænger sig frem: Er IM og grundtvigianerne kristelige venner? ... Vi kan sige Ja til det med forbehold. Thi som retninger er vi forskellige, men naar afgørelsen kommer, er vi hinandens kristelige venner ...« Pastor B. viste hermed takt og aandelig forstaaelse. Men IM brugte ham ikke. Der var kommet en del IMs præster til egnen, og til dem søgte IM i Torning sogn: *Jessen*, Grønbæk, *Kastrup*, Haderup, *Ohrt*, Vinkel, og en lang række missionærer talte i missionshuset, bl. a. *Sigvardus Høyer*, *Lars Hansen*, Vildbjerg, *Kristoffer Hansen*, *Jens Holt*, *Peder Madsen*, Hinge, lærer *Lind*, Handbjerg, og de skiftende missionærer i Kjellerup. Der var initiativ og arbejdslyst, og mange kom til møderne.

Pastor *J. C. J. Nielsen* (1884-92), der kom hertil fra Færøerne, er den eneste IMs præst, der har virket i Torning. Da de grundtvigske absolut var i flertal i sognene, følte hans udnævnelse som noget af en uretfærdighed fra Højreministeriets side. Det gik da heller ikke saa godt. Pastor N. var en noget ejendommelig og stejl natur. Han var uhyre nidkær og saaede ordets sæd med stor flid, men han indviklede sig i stridigheder, som tog slemt paa troslivets kraft og uddybede den gamle kløft mellem IM og de grundtvigske. Torning-folkene kan ogsaa være stejle, og de reagerede ved i stort tal at løse sognebaand til pastor *M. A. S. Lund* i Vium. Havde de egnet sig for valgmenighed, vilde de nok have oprettet en valgmenighed den gang, men samhørigheden i sognet var meget stærk, og man kørte saa i stort tal til Vium og fyldte kirken der til mishag for Viumboerne, der ganske vist ikke selv var alt for flittige kirkegængere. Pastor *Lund* kom ofte til Torning og holdt møder og foredrag og gudstjenester; da pastor *Nielsen* forbød ham at holde gudstjeneste i kirken, afholdt han kun altergang i kirken, medens han bagefter fortsatte med salmesang og prædiken i forsamlingshuset. Sindene kom i stærk bevægelse. Dels var der modsætningen mellem de grundtvigske og IM, dels var en skarp skolestrid, idet lærer, folketingsmd. *Jensen*, Knudstrup, nægtede at bruge katekismus. Præsten og læreren stødte voldsomt sammen. Sagen gik til autoriteterne, der gav læreren en næse. Lærebogsstriden og pastor *Nielsens* Nej til pastor *M. A. S. Lund* og den grundtvigske kreds skabte et skel i befolkningen, som kendtes længe efter. Ikke blot kirkeligt (ml. den større kreds, som samledes i forsamlingshuset, og den mindre kreds, som samledes i missionshuset), men skellene mærkedes mellem familierne indbyrdes, ja helt ind i familierne, og hertil kom de politiske skel. Det var blevet noget helt andet end i 70'erne, da *N. J. Termansen* besøgte Torning og skrev derfra: »Hvor er det dog en levende egn; bindestuerne har vedligeholdt baandene mellem gamle dage og nye, saa der er en historisk sans, som aldrig er blevet tilstoppet, og som har skabt fællesskab og øre baade for et kristeligt og et folkeligt ord.« (T.s breve, KS julebog, 1934, jvf. Poul Bjerge: NJT, 1892, Fr. Nørgaard: Breve fra NJT, 1914). 1887 stiftedes den første DdU i Danmark her i Torning af lærer, møller *P. Nielsen* (se ndf.).

Pastor *I. K. Ryge Jensen* (1892—1901) var Danmarks yngste sp., da han kom hertil. Han var en lærd teolog, GT-forsker, prof. *Buhls* elev og præget af ham, og saa var han grundtvigsk indstillet. Det lykkedes ham ikke at bygge bro over kløfterne, kun enkelte sognebaandsløsere vendte tilbage, de andre vedblev at føle sig knyttet til pastor *M. A. S. Lund*, og IM befæstede sin stilling. Det gamle missionshus i Impgaard, som laa afsides, men blev flittigt brugt, afløstes af

et nyt mh. i Torning by, indviet 11. juli 1899. Dermed var IMs arbejde mere centralt placeret i sognet, og i de flg. aar var der nogen vækkelse. *Ryge Jensen* virkede selv for at faa missionshuset flyttet, han var endog en kort tid fmd. for det, men da man saa i missionshuset begyndte at bede om, at han »maatte blive omvendt«, trak han sig tilbage. Der blev efterhaanden dæmpet lidt paa bølgerne. Ved sit rige lune og menneskelige væsen forstod den unge præst at komme igennem mange vanskeligheder. Lige til sin død var han en kærkommen gæst ved KSs møder her. Interessen for højskolen var voksende i disse aar. Adskillige tog paa højskole, og der var nær forbindelse ml. de grundtvigske i Torning og Levring højskole.

Provst *H. C. L. Larsen* (1902-29) slog sig til ro her, efter at der havde været hyppige præsteskifter gn. 75 aar. Der er blevet sagt, at faa steder er »den rette mand bedre kommet paa sin rette plads end provst L.« Han gik helt ind i det grundtvigske arbejde. I den første tid behøvedes ikke foredragsforeninger eller anden organisation. Fh. var stuvende fuldt, naar L. holdt foredrag eller han indbød kendte grundtvigske ordførere til at komme. Især var *Morten Eskesen* med sine sange yndet. Bekendtgørelsesformen var meget primitiv: Man sendte blot bud fra hus til hus, og salen fyldtes. Provst L. sluttede strax nært venskab med pastor *M. A. S. Lund;* de holdt mange fælles gudstjenester og møder, men sognebaandsløserne kom først tilbage hertil efter Lunds død. Selvom det arbejdsmæssigt var en lettelse, at *Lysgaard* blev skilt ud 1917, følte det alligevel som en smertelig skilsmisse. Siden Blichers tid var Torning og Lysgaard sogne tæt forbundne; de var samstemte og af samme støbning, og der er mange baand, som stadigt binder de sogne sammen. Til gengæld fik Torning nu *Grathe* som anneks. Her var en befolkning, som altid havde haft langt til kirke, og skønt beboerne bekostede et taarn til den ny kirke ved egne midler, har de aldrig rigtig lært at skønne paa deres kirke. Provst *Larsen* evnede at faa gemytterne til at falde til ro. Det stærke aandelige liv, baade grundtvigsk og IM i Ryge Jensens tid, fortsattes under rolige former, hvor hver kreds arbejdede for sig, men som regel i broderlig forstaaelse. Saa kom den 1. verdenskrig med dens materialisme og verdsliggørelse, rigdomme strømmede ind over landmænd og arbejdere. Det mærkedes baade paa kirkebesøg og ved møder, at folk kørte *forbi* kirke, mh. og fh., til »mere muntre steder«, og bilerne bidrog yderligere til spredtheden. Senere mærkedes LS og den bitre strid mellem landmændene. Det tog lang tid, før folk blev sig selv igen, men provst L. stod trofast paa sin post, og een ting holdt: Den store tilslutning til KS, der blev stiftet 1910.

Provst Larsen efterfulgtes af sin svoger: Pastor *P. B. Ammentorp* (1929-47). Han havde været præst i USA, var en moden mand, da han kom hertil, og han gik godt ind i provst *Larsens* arbejde. Han ledede KS, og der kom stadigt mange. Det var ikke store navne, men egnens grundtvigske præster og ordførere, der talte, altid over bibelske tekster, som sp. valgte, møderækken i okt.-nov. sluttede med gudstjeneste og altergang. Som provst *Larsen* havde oplevet den 1. verdenskrig, oplevede pastor A. her den 2. verdenskrig. Men havde den 1. verdenskrig ført til verdsliggørelse, førte den 2. verdenskrig faktisk til inderliggørelse i menighedslivet. Kirkebesøget faldt ikke væsentligt. Kort efter den tyske besættelse 9. apr. 1940 samledes man hver uge i prgd. til sang, samtale og andagt. Forsamlingen voksede for hver gang, og der blev et fællesskab i de tunge tider, som betød meget. Fh. og mh. blev besat af tyskerne, senere af flygtninge. Flere skoler blev ogsaa besat. Grathe kirkegaard har sørgelige minder, idet c. 20 uskønne kors fortæller om tyskergrave fra flygtningetiden.

Pastor *Ammentorp* skriver: »Siden 1892 har præsterne arbejdet paa samme linie. Kirkelivet er væsentlig grundtvigsk præget, idet flertallet ønsker grundtvigsk forkyndelse. Befolkningen er som helhed kirkesøgende. Men det er ikke saadan, at IM ikke betyder noget, for det gør den, men de er i mindretal. IM har en god ungdom, som er vokset op gennem sdsk., og KFUM og K, men en hindring for IM er, at den har isoleret sig, saa den ikke kan kaldes kirkelig. Saadan har det nu været i mange aar: IM samles for sig selv i mh. og afholder særlige gudstjenester med IMs præster nu og da, hvor sp. har hjulpet ved altergangen, men til de alm. søndagsgudstjenester kom næsten ingen af IM. Dette bedrede sig under krigen og i aarene derefter. Men et lille expl. viser situationen: En meget tiltalende, ældre IMs præst holdt gudstj. i T. med altergang, hvor jeg hjalp ham. Kirken var fyldt, og han holdt en god omvendelsesprædiken. Bagefter sagde han til mig: »De har vel nok en dejlig menighed, pastor A.!« Det var ikke let at svare paa, thi jeg vidste, hvad han ikke vidste: I den store forsamling var der næppe 10, der kom regelmæssigt til de alm. søndagsgudstjenester. Der var ikke een grundtvigsk i kirke. Men ellers er arbejdet gaaet i bedste forstaaelse om alle andre ting, og i menighedsraadet har der været de bedste forhold.«

Pastor *H. Frank* (fra 1947) skriver: Uden at kunne forklare hvorfor maa man sige, at IM i de senere aar har været kirkesøgende. Mit arbejde har i det væsentlige været i den grundtvigske kreds som fmd. for KS-kredsen og for ungdomsforeningen. Kkg. maa siges at være god i T., gerne 80—100 alm. søndage, men de ældre, som husker og som har hørt om Tornings »glanstid« vil jo nok sige: »Ak, hvor forandret!«

Der er ret gode forhold, grundtvigsk præg fra gl. tid, KS (100, sp.), sdsk., KFUM og K (80), ungdomsf. (200), god forb. ml. kirke og skole.

Blandt *ledende lægfolk* kan foruden fornævnte anføres:

Gdjr. *Jens Chr. Nielsen* (f. 68, † 53) paa Graagaard, var en af de grundtvigske ledere. (Paa hans mark rejste *Thor Lange* et mindesmærke hvor Grathe kapel havde ligget). N. var fra sine ganske unge aar sat i gang, saa han aldrig senere gik i staa. Han havde lært at lytte, formaaede selv at fortælle, saa Danmarks og sognets historie blev levende. *Vilhelm la Cour* betegnede ham engang som »den mest medlevende i historien, han havde kendt«. En del af hans fortællestof er berettet i hans bog, »Graabonden fortæller«, udg. af pastor *Kr. Lidegaard*,

Kragelund 1948. Den indeholder et galleri af personer og stemninger tryllet frem af en fortælleglad mand. — J. C. N. levede inderligt med i det grundtvigske liv, han formaaede ogsaa tankemæssigt at gøre rede for de grundtvigske ideer. Han er en af dem, hvis minde vil leve længe i sognet. Landbrugsmæssigt var han en foregangsmand.

Den store *Jensen*-slægt i Graaskov har ogsaa i mange aar været bærende i det grundtvigske arbejde. *Søren Jensen*, Bøgedal (f. 80), sogneraadsfmd. 37—43, i en aarrække næstfmd. i mghr. og kirkeværge.

Indre mission.

Et nyt mh. blev indviet i Torning 10. nov. 1961 af IMs fmd., pastor *Kr. Friis*. IMs fmd. her, gdjr. *Chr. Nielsen*, og byggeudvalgets fmd., gdjr. *G. Svarre* havde gjort et stort arbejde for at faa huset rejst (byggesum 96.000 kr.). Blandt dem, der har arbejdet i IM skal nævnes enkelte: Gdjr. *Nic. Laier* (f. 1857, † 1933) i mange aar fmd. for IM, han var en irenisk natur, en helstøbt personlighed, respekteret af alle i sognet. Hans egne kunde »murre« over hans forsonlige holdning over for anderledes tænkende, men han lod sig ikke kyse. Han var alle dage kirketro.

Gdjr. *Peter Laier*, der i 1943 valgtes ind i sogneraadet som eneste kandidat for IM (et særsyn i et sogn med grundtvigsk flertal) valgtes til sogneraadsfmd. Han er søn af *Nic. Laier*.

Præstegaardsforpagter *August Madsen* oprettede omkr. 1900 en KFUM og senere en DMS-kreds, gdjr. *J. C. E. Christensen* (f. 88) ledede i mange aar sdsk.

Gdjr. *Chr. Rask*, Torning Vestergaard (f. 90, † 59) var en dygtig landmand og kvægavler, modtog De samv. andelssvineslagteriers sølvpokal for svineavl. Han havde avlscentrum paa sin gaard. Havde mange tillidshverv, i sogneraad, mghraad, børneværn osv., en god læremester, forudseende, noget robust, men med et godt hjerte. Hans bedsteforældre og forældre og han selv tilhørte helt IM. Selv havde han været paa Nr. Nissum højskole. Han elskede missionshuset, ofrede til IM, ledede samtalemøder, og IMs venner og talere havde deres faste tilhold i hans hjem. — Slægten *Eskildsen*, T. Østergaard, har i de sidste slægtled ogsaa tilhørt IM, og betydet en del der.

Pastor *A. C. Laier* (f. 83 Frederiks, gift med en gaardmandsdt. fra Torning) afsk. som kkp. Dronninglund 37 (se her V. 486) bor i T.

Statsungdomshjemmet *Bøgildgaard* blev oprettet 1830, og den første forstander var slesvigeren *Peter Poulsen Schmidt* (f. 1797 i Toftlund, † 1862). Han var uddannet paa Tønder seminarium, studerede Pestalozzis og Fellenbergs opdragelsesprincipper i Schweiz, oprettede et Fellenbergs institut ved Sorø, købte 1830 den forfaldne hedegaard, *Bøgildgaard*, Torning, og med offentlig hjælp drev han et drengehjem efter Fellenbergs principper. Han blev banebryder i arbejdet for vanskelige børn. Var ogsaa afholdsagitator. Var meget andet. Mindesten ved Bøgildgaard. Bøgildgaard blev efter hans død statsungdomshjem. Ungdomshjemmet paa Hofwyl ved Bern var hans forbillede. Forsømte, vanskelige eller straffede børn skulde hjælpes gn. uddannelse og arbejde til at blive gode borgere. Hjemmet gik 1912 over til statsdrift. 1909-19 var c. theol. *V. Mollerup* forstander, en streng, alvorlig og nidkær mand, IM. Nuv. forstander: *Sv. Aage Andersen*, f. 01, ans. 48.

Skolen. Torning sogn har haft adskillige særprægede og betydelige lærere.

Torning skole. Den første skole byggedes 1745, ny skole 1905, købstadordnet centralskole 1960. Lærere: 1822-61: *Søren Sørensen Kierkegaard*, f. 1798 Elsborg, dim. Ranum 21, fætter til Søren K., fra 38 medejer af Over Kærholm, folketingskandidat 52, † 70, »var hverken seminaristisk, fordringsfuld eller let paavirkelig, jovial, men i al simpelhed tryg ved sig selv, kunde tee sig i ethvert selskab, fordi han ingen rolle ville spille, saa ud som en mellemting mellem en dannet bonde og en købstadsmand, men ligner dog ingen af begge« (M. Goldschmidt: En hederejse), han fik 51 dom over 5 mand for injurier. Han var ivrig forkæmper for afholdssagen og holdt 1848 det første bevarede afholdsforedrag i Danmark. (Vib. stiftstid. 23. juni og 22. juli 53 og 3. dec. 70.

1862-76: *P. C. E. Stensig*, f. 35 Dejbjerg, dim. Jelling, flyttede 76 til den nyoprettede skole i Knudstrup, se ndf., † 78. Var banebryder for det grundtvigske arbejde og folkelige liv. Han oprettede 1867 en *højskole* i Torning. Den begyndte i gdjr. *Laur. Eskildsens* storstue. *Laur. Eskildsen* (f. 1813, † 81) havde været stærkt grebet af den gudelige forsamlingsbevægelse, blev grundtvigsk og støttede sm. m. sin hustru *Ane Margrethe* († 98) ivrigt tanken om højskolen. Senere lejedes et hus i T. by, og pastor *Holten* hjalp udmærket til. Der var som regel 25—30 elever paa hvert hold, men skolen kunde ikke gaa. Den lukkede 1871. Men mange i det flg. slægtled var præget deraf og bar det gr. livssyn frem. Lærer *Stensig* fik paa den maade megen betydning. Laur. Eskildsens hjem paa T. Østergaard var i mange aar samlingssted for de grundtvigske, gn. flere slægtled. En søn af lærer S. var den kendte lærer *H. Stensig*, Knæverhede, leder af »De gamle stiers Indre mission« i Vendsyssel.

Efter lærer *Karl Hansen* (1876-83, † 83) og *R. F. J. Storch* (1884-93, fl. t. Levring) kom lærer *N. P. Nielsen* (1894—1930), f. 63 Hjortshøj, dim. Gedved 86, afsk. 30, † 49, se »Folkeskolen« 1949, 492. Lærer *Jens Strandbygaard Jørgensen* (f. 97 Madum, dim. 22) har deltaget i det gr. arbejde, kirkens gode støtte. Efter pastor Ammentorps afsked fmd. for foredragsf. 1960 overlærer v. T. centralskole. 1963 førstelærer v. Frederiksdal skole (Kragelund sogn).

Torning Vestermarks skole bygget 1905. Lærere: 1905-14: *Anders Jensen Knudstrup*, f. 48 Levring, dim. Jelling 73, højskolel. Askov, lærer i Knudstrup 1878—1905, se ndf., medforstander Almind højskole, blev 1914 inspektør ved opdragelsesanst. og børnehjemmenes skole, † 1919. Trods svageligt helbred var K. en meget virksom, dygtig lærer, tog sig meget af egnens økonomiske og kulturelle interesser, stiftede sygekasse, husmandsforening, husflidsforen., plantningsforening og foredragsf. i Torning. Om hans sammenstød med pastor Nielsen i lærebogsstriden, se ovf. Han var radikalt præget venstremand, dygtig agitator med mund og pen, 1901-09 folketingsmd. i Kellerupkr., tilhørte venstre-

reformpartiet, virksom i skole- og toldspørgsm. 1914-35: *Herman Jensen* (f. 68 v. Skanderborg, afsk. 35) fl. t. Padborg, dbm., † 45 (se Flksk. 1935, 762, 1945, 424, og Kjellerup Socialdem. 8. juni 38). 1936—: *Gunnar Simonsen*, f. 02 Harre, dim. Ranum 26, overlærer 60, viceskoleinspektør T. centralskole 63.

Knudstrup skole, opr. 1876: Lærere: *P. C. E. Steensig* (1876-78) se ovf., 1878—1905: *A. J. Knudstrup*, se ovf. Omdannet til forskole 1905.

Vattrup skole, opr. 1907. Lærere: 1907-20: *Chr. Christensen*, f. 52 Vium, dim. Jelling 73, afsk. 20, † 28. — 1921-53: *K. Højgaard Jensen*, f. 88, Todbjerg, dim. Gedved 10, afsk. 53, 1954—: *J. E. Gam*, f. 13 Sinding v. Sejling, overlærer T. Centralsk. 60.

Ungstrup skole, opr. 1745, ny skole 1855, forskole 1910. Lærere: 1863-76: *Aug. P. Schmidt*, f. 34 Bøgildgaard, søn af forstander P. S., dim. Lyngby 57, afsk. (Tunghørighed) 76, ejer af Kærholm her, † 1918. — Hans søster var gift med fmd. her, *P. Uhrbrand*, der 62 flyttede til Illerup v. Kalundborg. 1876-84: *R. F. J. Storch*, se Levring, 1884-93: *Martin S. Nørgaard*, f. 58 Ugilt, dim. Jell. 79, afsk. 09, † 14, 1893—1909: *L. N. Bennetsen*, f. 62 Gram, som ung sømand sejlede paa Afrika og Amerika, kom til skade i et gangspil, dim. Gedved 87, fl. t. Høm v Ribe, † 23.

Skræ skole, opr. 1882. Lærere: 1882-95: *J. J. Nielsen*, f. 51 Jelling, † 95, 1895—1902: *Rs. Worre*, se Hvam, Vium, 1902-03: *Peder Nielsen*, f. 45 Hurup, dim. Jell. 73, friskolelærer i Almind 74, medforstander Almind højskole, fra 82 ejer af Torning mølle, afsk. 05, † 26. Stiftede skytteforeningen. Han havde forsøgt et højskolearbejde paa Falster, men det gik ikke. Saa købte han Torning mølle, og 1887 stiftede han den første gr. ungdomsforening (DdU) og indskrev derved sit navn i gr. ungdomsarbejdes historie (J. H. Jensen, Dsk. Ungdom, 1951, s. 303 f). Omdannet til forskole.

Graamose skole, opr. 1904. Lærere: 1904-37: *Ib B. Halkjær*, f. 74 Stadil, afsk. 37, † 50. 1939-47: *P. B. Sundtoft*, fl. t. Lindum, 1948-52: *K. V. Nilsgaard*, fl. t. Viborg, 1953—: *Poul M. Poulsen*, f. 96 Hallelev, dim. Od. 25, gartner, Odense, graver Vor Frue landsogns k., Odense 32, lærer Møborg 52.

I *Oustrup* skole og *Graaskov* skole skiftende lærere og lærerinder.

Fra 1960 centralskole. Leder: Skoleinspektør *C. M. Stephansen* (f. 22). T. Vestermarks, Oustrup og Ungstrup skoler nedlagt, Vattrup og Graamose er forskoler.

Viceskoleinspektør *Gunnar Simonsen* skriver: *Skoleloven af 1937*. Efter den nye tilsynslov af 1933 blev pastor Am. valgt ind i skolekommissionen og var fmd. til sin afsked i 1947 — og siden har pastor Frank ogsaa afløst ham der. Pastor Ammentorp var meget interesseret i skolen, og straks efter at vi havde faaet skoleloven af 1937, samlede han sognets lærere og lærerinder til orienterende møde i præstegaarden. Am. var stemt for en centralskole, beliggende i Torning — nærmere betegnet paa præstegaardsjorden ved Torning skov — øst for byen —. Forskolerne skulde bevares, men med visse ændringer: Graaskov forskole, og Knudstrup forskole flyttes til øst for Kn. by, Oustrup og Ungstrup forskoler nedlægges, og Vattrup hovedskole være forskole, — Torning og Skræ forsk. bevares — Graamose skole udbygges som en 3-klasses skole m. gymnastiksal. Der blev indkaldt til off. møde i forsamlingshuset for at høre beboernes mening. Det viste sig, der var forskellige meninger. Den vestlige del af sognet vilde ikke gaa med til at sende børnene gennem T. by til skole — og der kom forslag om 2 hovedskoler: en mod øst og en mod vest (i Torning Overby paa en nedlagt landbrugsejendom tilhørende fru Andersen). Det resulterede i, at der kom lister i gang i den østlige og sydlige del af sognet for bevarelse af Vattrup skole som hovedskole. — Bølgerne gik højt. — Tyskerne kom d. 9. april og skolespørgsmaalet blev udsat. — Det eneste resultat, pastor Am. kunne notere var, at Graaskov forsk. blev nedlagt og Knudstrup forsk. flyttet til Kn. — Saadan laa landet, til vi fik den nye skolelov af 1958, da tog man skolespørgsmaalet op paa ny — resultatet blev en ny skole i Torning by.

1926 oplyses: Kkg. 10%, overv. gr. liv, IM smf., KS (sp.), DdU. — 1935: Kkg. 12 og 7%, overv. gr. liv, DdU (250), KS (sp.), IM smf. — 1946: Kkg. 12 og 6%, overv. gr. liv, DdU (300), KS (sp.) IM smf., KFUM og K., 1958: Kkg. 5%, ret gode, gr. præg fra gl. tid, et stærkt arbejdende IM smf., KFUM og K (80), KS (sp.), DdU (300), 1963: se ovf..

Folketal. 1850: 1213 og 251 (Lysgaard); 1901: 2143 og 489 (Lysgaard), 1921: 2283 og 505 (Grathe). 1960: 2468 og 260.

Altergæster: 1902: 1206 og 200; 1912: 1282 og 250; 1932: 1333 og 243; 1945: 1500 og 200; 1957: 1085 og 320; 1962; 916 og 315.

Menighedsraad: 1922: 11 gr., 3 IM, 1934: 9 gr., 3 IM, 2 u. p., 1945: 10 gr., 4 IM, 1957: 10 gr., 4 IM, valg. 1961: do.

Torning kirke, nordligt i sognet, har romansk skib og kor af kvadre paa skraasokkel. Kun vinduer i sydmuren. Stærkt ombygget 1743, da et taarn blev revet ned og skibet forlænget mod vest og der opførtes nyt taarn, aabent mod vest, med pyramidetag. Vaabenhus fra 1935 mod nord. Hvidkalket, blytækt kor og taarn, tegltækt skib. Smukt bjælkeloft fra 1936, da kirken fik blyindfattede ruder. Inventaret restaur. 1935. Renæssancealter fra 1903 med maleri af forklarelsen paa bjerget (Chr. Bang), skænket af etatsraadinde Jensen, Dollerup mølle, alterbordsforside med „Den yndigste rose" udskaaret. Den gl. altertavle fra c. 1700 med sengotisk alabastrelief (Pieta) paa skibets nordvæg. Kalk fra 1620, stager fra c. 1650. Romansk granitfont med løver midt i koret (maaske fra Ungstrup kirke). Sydtysk daabsfad fra c. 1550 med bebudelsen. Sølvdaabskande fra 1925. Lille broncekrucifix paa triumfvæggen. Smuk, barok prædikestol fra 1662, 5 fag med relieffer af Frelseren og evangelisterne. Ny opgang. Ny stolestader. Series pastorum. 3 lysekroner. Kirkeskib fra 1941. Urværk fra 1956. Ligsten m. portrætfigur, muret begravelse under koret. Gravplader. 250 sd. Orgel.

Mack. D. 270, 272, 280.

1938 er anbragt en flad gravsten over Mads Doss, † 1854.

Grathe kirke, indviet 20. maj 1917, arkit. Kühnell, byggesum ialt 30.00 kr., er hvidkalket, taarn fra 1931, (9200 kr. indsamledes dertil her), taarnet hviler paa sten fra Svend Grathes kapel. Altertavlen er kopi af Sct. Pauls kirkes altertavle i Aarhus (Kühnell: Paulus uden for Damaskus), 150 sd. Orgel.

Grathe kirkedistrikt, under Torning sognekald, omfatter byerne Vore, Hauge og Revl i Vinderslev sogn, samt den sydlige del af Torning sogn. Der førtes gennem mange aar forhandlinger om oprettelse af dette kirkedistrikt og om opførelse af en kirke, da mange i Torning og Vinderslev sogne havde langt til kirke (se Hinge-V., s. 512).

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 74 rug, 41 byg, 59 havre. b) 3 dobb. tiende af en gaard, 5 havre, 10 rdl. c) 13 lpd. ost, 72 sn. æg. d) 250 rdl. e) Dels ny, dels gl., firlænget prgd., ialt 78 fag, stuehuset lille, kun 18 fag. Til prgd.: 80 td. ld. ager, 6 td. hartk., samt 45 td. hede og en del mose. — 1870. Regul.: 1400 kr., netto: 3576 kr. — 1913: 1. kr., 1931: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1870.

14. 22. juli 1831—20. marts 50 (Hjpr. Haarby 2. juni 28): **J. C. Jacobsen,** fl. t. Pjedsted-G., se der.

15. 24. apr. 1850—5. juli 60 (Ord. kat. Skelskør 30. juni 45): **N. C. Kattrup,** fl. t. Voldum-R., se der.

16. 19. sept. 1860—5. okt. 68 (sp. Dollerup-F.-R. 13. nov. 52): **T. Bache,** fl. t. Vellev, se der.

17. 9. dec. 1868—5. febr. 71 (Hjpr. Skuldelev-S. 28. marts 55, vikar Ferslev-V. 68): **Hans Nicolai Holten,** f. 22. apr. 29 Skuldelev. F.: Provst, Skuldelev-S., † 73, se der. Stud. Brgdssk. C. 48, c. 54^2 (h_1), † 5. febr. 71. — G. 11. apr. 56 Marenstine Smith, f. 18. febr. 30 Krogsdal, Nr. Felding, † 25. maj 13. F.: Kclrd., byskriver i Varde Troels S. (Fætter til Dan. S., provst, Stege, stamt. 81 a) og Sophie Dorthea Krarup af Gerlev-D. (Stamt. 52).

Pastor H. udgav 1855 en langfredagsprædiken: Det er fuldbragt (Dr. Søren Kierkegaard i kærlighed helliget), se herom Dsk. kirketid. 1855, sp. 668-70. Udg. samme aar: Polemiske smuler, eller en smule polemik mod dr. Søren Kierkegaard. — Desuden skrev H. under mærket N. i »Fædrelandet« om en kirke paa Nørrebro, og adskillige artikler i Dsk. kirketidende (1856: Kirkebilleder fra Norge, 57: Foredrag i Roskilde konvent om menighedsraad, og om Indre mission og menighedsraad, 58 om lægprædikanter, 58 om kirker og kirketiende). Om hans korte, men velsignelsesrige gerning her, se ovf.

18. 25. apr. 1871—23. marts 73: **Ernst Christian Schebel,** f. 15. apr. 35 Bregentved. F.: Slotsforvalter og gartner paa Marienlyst Johannes S. og Marie Elisabeth Wetterberg. Stud. Frborg 54, c. 59^2 (l), † 23. marts 73. — Ugift.

Erholdt 61 accessit for det teol. fakultets prisopgave: »Petrobrusianernes lære og historie og det forhold, hvori man har stillet den til anabaptisterne paa reformationstiden«. Foretog 1863-64 en rejse til Italien. Udg. »Danmarks helgener«, skr. afh. i Dsk. maanedsskr. m. m. Omtales i stiftsprovst, dr. theol. P. R. Volfs erindringer, 1926, s. 57, som en af Volfs teologiske kammerater paa Borchs kollegium.

19. 18. juni 1873—2. febr. 80 (sp. Taarup-K. B. 17. maj 70): **C. O. S. Spleis,** fl. t. Norup, se Egebjerg.

20. 1. apr. 1880—10. sept. 84 (kkp. Vesterborg-B. 1. febr. 77): **P. T. B. Boisen,** fl. t. Lundum-H., se Valgmgh., Kerteminde.

21. 26. nov. 1884—2. apr. 92 (sp. Norderøerne 7. juni 81): **J. C. J. Nielsen,** fl. t. Næsby-T., se der.

22. 27. dec. 1892—20. nov. 1901: **I. K. Ryge Jensen,** fl. t. Hjermind-L.-H., se der.

23. 23. jan. 1902—5. febr. 29 (Hjpr. Sandby-V. 29. sept. 97): Provst **Hans Christian Ludvig Larsen,** f. 5. dec. 71 Krageholmgaard, Marvede. F.: Gdjr. Hans L. og Ane Hansen. Stud. von Westens inst. 91, c. 97^1 (h_1), manuduktør, provst Lysgaard-Hids-Houlbjerg herreder 16. juni 13, r. af dbg. 24, † 5. febr. 29. — G. 27. maj 02 Anna Constance Ammentorp, f. 6. maj 71 Lemvig, † 29. marts 45. F.: Sp. i Barrit-V. (af Tirsted-S.-V., † 14, se Barrit-V. — Hustrus broder, se ndf.

Provst L. var en ægte sjællænder, men han faldt ualmindelig godt til her i Jylland. Han vandt en sjælden position i sit sogn, var jævn i sin færd, livlig og omfattende interesseret og færdedes meget i sognet. Han var fra sine tidlige aar dybt forankret i det grundtvigske, og det prægede hans forkyndelse og færd. Han var levende med i det folkelige oplysningsarbejde i forsamlingshuset. Han indtog en selvstændig stilling i spændingen mellem grundtvigianisme og IM i Torning (Michael Mikkelsen).

Pastor *P. Ammentorp* skriver:

Da provst *Larsen* havde været i Torning en halv snes aar, begyndte han at tænke paa forflyttelse, han var nu lidt over de fyrre, og var som saa mange præster bange for at blive for gammel paa et sted, men da en stor del af hans venner opdagede det, gav de et privat tillæg til hans løn, og han lovede at blive, da han alligevel følte sig stærkt bundet til befolkningen. Senere kom ønsket fra ministeriet om om en sogneomlægning, idet man ønskede Lysgaard lagt til Vium og en kirke anbragt i den sydlige del af sognet og et kirkedistrikt oprettet med et tillæg fra Vinderslev sogn. Provst *Larsen* gjorde et stort arbejde for denne sag, som trods beboernes ønske om en kirke viste sig meget vanskelig, idet man ikke kunde blive enig om stedet, hvor kirken skulde ligge, dels var Engesvang sogn meget interesseret i, at det fik en part af Torning sogn i stedet. Her kom provst *Larsens* myndighed og venlige væsen helt til sin ret. Det saa temlig broget ud et stykke tid, og biskop *Sørensen* fra Aarhus kom ud til et bevæget møde om sagen, blev temlig vred og sagde, at det var muligt, de kunde faa en kirke, men han tvivlede paa, om der kunde blive en menighed. *Larsen* arbejdede videre med sagen, og der blev endelig et flertal for at anbringe kirken i Voer, en lille gren fra Vinderslev sogn, der strækker sig ind i Torning sogn. Med navnet var det næsten lige saa vanskeligt. Provst Larsen fik dog ført igennem, at navnet blev *Grathe* for at faa det gamle navn bevaret, der var ellers forslag som Graa, Hauge og Voer. Senere blev der bygget et taarn, som provstens enke, Anna f. Ammentorp har hovedæren for. Menigheden satte en marmorplade op i taarnindgangen til hendes minde. Men i lange tider blev folk fra Vinderslev kommune begravet i den ene ende af kirkegaarden og de fra Torning i den anden ende. Nu er der sket en udjævning ved kirkegaardens omlægning. Da Grathe kirkedistrikt blev oprettet, og Torning kom op i første klasse, ønskede provst *Larsen* ikke længer det private tillæg til lønnen.

Der blev fra flere steder ikke mindst fra Viborg stift rejst ønske om, at Lysgaard m. fl. herreder blev lagt ind under dette stift, og ministeriet ønskede en erklæring fra provst *Larsen*, og i denne beviste han saa dygtig herredets historiske ret til at forblive i Aarhus stift, at ministeriet anbefalede, at Lysgaard herred forblev i sit gamle stift. Provst *Larsen* og hans hustru var et smukt og værdigt provstepar, og folk i Torning var ikke helt fri for at være lidt stolte af dem, men følelserne for dem gik langt dybere. Man kan godt kalde provsten for

en stille mand, men det var altid mærkbart, at han var tilstede, og han forstod sine folk, og skønt sjællænder vandt han med sit lidt fornemme, men dog jævne væsen sine jyder og kunde more sig over og forstaa de ikke faa originaler, der var mange af i hans tid. Der laa inderst inde noget tungt i hans sind, som nok stammede fra en aandelig krise i hans unge dage inden han fandt ind i en urokkelig tro paa daabens naade og hvilen i troens ord. Men hans lyse smil og muntre livsglæde fik gang efter gang overtaget. Derfor havde han en egen evne til at lyse op i et sygeværelse, eller hvor der var sorg, og hans tilforladelige tale og faste tro spredte skyggerne. Han var en dygtig, lidt streng, men venlig provst og forlangte alle indberetninger til punkt og prikke og kunde nok for en del præster og lærere være blevet en lidt besværlig provst, om han ikke selv havde lagt et mægtigt arbejde deri. Han var i hvert fald respekteret og afholdt af alle, der ad den vej kom i forbindelse med ham. Han vaagede over, at alt gik sin lovformelige vej og over sin provsteværdighed. I et nabosogn havde man faaet lagt el. lys i kirken uden at lade det gaa om ad provsten, og med et venligt smil sagde han gerne til menighedsraadets ærgrelse: »Nej, N. N. kirke har intet el. lys!« Han sled sig op i sin provstegerning, og hans nerver led derunder, men i hans kraftigste tid lod han sig meget bruge til gudstjenester og foredrag ved siden af et stort kirkebesøg med mange sognehaandsløsere særlig fra Vinderslev, der saa ved hans død gik ind i Valgmenigheden for Kjellerup og omegn. Han var et fremtrædende og skattet medlem af det gamle Lysgaard og Hids herred præstekonvent. Han forberedte sine prædikener meget omhyggeligt, begyndte allerede om mandagen og kunde være meget veltalende og grebet. Han lagde stor vægt paa, at alt ved gudstjenesten gik »sømmeligt og med orden«. Her maatte ingen japperi være. Hans fremsigelse af trosbekendelsen og ikke mindst velsignelsen for alteret var meget opbyggelig. Hans prædikener var gerne korte og meget grundtvigsk præget med en tendens til det dogmatiske. Efter gudstjenesten gik den ellers saa vennesæle provst direkte hjem uden at tale til nogen. Det var man kendt med. Og vilde man ham noget, vidste man, at man blev venligt modtaget i præstegaarden. Som han blev ældre, blev hans prædikener endnu kortere og han lagde vægten paa bønnen før prædikenen, der kunde blive længere end selve prædikenen, den sluttede altid med de ord: »Herre før os daglig dybere ind i din kærlighed og sandhed!« Den er sat paa den mindesten, menigheden rejste over hans grav. De sidste aar var provsten svag og træt og led af sukkersyge og døde ganske pludselig af et hjerteslag. Det gjorde et mægtigt indtryk paa alle sognets beboere, det var som alt stod stille. De forstod, de havde mistet en virkelig betydelig mand.«

Hjælpepræst hos provst Larsen:
1905-06: *M. P. Mikkelsen*, se Felsted.

24. 10. maj 1929—29. juni 47 (sp. Bredsten 15. sept. 22): **Peder Bergenhammer Ammentorp,** f. 26. juni 77 Haverslev, Hanherred. F.: Sp. i Barrit-V. (af Tirsted-S.-V.), † 14, se Barrit-V. — Højskolel. i Nebraska, USA, cand. theol. fra Grand view coll., USA 11, dsk. præst i Omaha 11, Seattle, Wash. 17, forstander Danebod højskole og præst Tyler, Minn. 21, afsk. 29. juni 47, † 10. febr. 63. — G. 7. apr. 11 Martha Maria Kousgaard, f. 27. juli 82 Raarup, † 16. dec. 63. F.: Kbmd. Christian K. og Johanne Henriksen. — Søster g. Berthelsen, Skanderup, søstersønner: Berthelsen, Søndbjerg-O. og Sand, Blistrup. Søster g. formanden her.

Fmd. Foredragsf., KS, Ungdomsarb., og Porto Novo-missionskredsen i T.

»De første aar var pastor *Ammentorp* en hyppig gæst i sognets ungdomsforening og samlede ofte — efter hvad jeg har ladet mig fortælle — 150—200 unge under sin talerstol. Ved hans begravelse fra Torning kirke 20. febr. 1963 sagde pastor *Frank:* »Pastor Ammentorp holdt af mennesker. Han kunde godt irriteres over for megen snak om medmenneskelighed og dog var han netop selv medmenneskelig. Han følte sig forpligtet over for andre, over for sine venner og over for mange af dem, der havde krydset hans vej. Med sit aabne og kærlige sind skabte han tryghed og tillid om sin person. Og saa havde han bevaret barnets umiddelbarhed over for tilværelsen. Livet var altid nyt for ham, og det satte ham altid i gang. Han blev aldrig betragter eller den resignerende; gennem sin umiddelbarhed blev han igangsætteren. Mange, der var unge i pastor Ammentorps præsteaar i Torning, vil bekræfte dette. Hans attenaarige virke i Torning er ikke glemt.« (H. Frank).

Viceskoleinspektør *Gunnar Simonsen* skriver: *Den nye præst.* Ved provst Larsens død i 1929 sad hans svoger, *Peder Bergenhammer Ammentorp* som præst i Bredsten. Han var kommet meget i Torning prgd. og paa den maade kendt i Torning. Han kunne nok tænke sig at blive provst Larsens efterf., men vilde gerne have en opfordring til at søge emb., da han befandt sig godt i Bredsten, hvortil han var kommet fra USA. — Opfordringen fik han og blev kaldet til emb. samme aar.

Det var ikke frit for, pastor Am. bar præg af at have været i USA. Han var frisindet, tvangfri i sin optræden og uformel. Men paa prædikestolen var han fattet og rolig, og hans prædiken var evangelisk, aldrig fordømmende, men forstaaende og tilgivende. Derfor var han i sit rette gudsforhold under udøvelsen af nadveren. »Den tomme alterkalk vi rækker frem for at faa fyldt, er symbolet paa vort forhold til Gud« — vi har kun en tom kalk at række frem i fortrøstning til, at Gud vil se bort fra vor skrøbelighed og fylde kalken i sin faderlige godhed og tilgivelse.

Pastor Am. tog gerne del i menighedens fester fra barnedaab til begravelse, og han var en fortrinlig festtaler, kunde altid finde frem til det familiære sammenhold og fremhæve de lyse sider ved tilværelsen og faa taknemmeligheden frem.

Besættelsestiden lagde et tungt aag over præstegaarden. Pastor Am var uforsonlig over for besættelsesmagten og medløberne. Han holdt alsangssammenkomster i forsamlingshuset, hvor der blev sunget danske sange — en genfødelse af Grundtvigs sange, f. eks. »Bladet i bogen sig vender« — og saa de nye, der kom frem, f. eks.

»Mor Danmark« og »Et flag er smukkest i modvind«, og præsten talte og læste op, navnlig af Kaj Munk.

Kaj Munks drab gjorde selvfølgelig ogsaa stærkt indtryk i Torning, der blev dannet en modstandsgruppe, som pastor Am. var fmd. for — den sorterede under militærgruppen i Silkeborg og holdt møder under tysk beskyttelse i en af skolerne, hvor tyskerne havde beslaglagt skolestuen, mens lærerlejligheden var fri. Den 5. maj var en stor dag for pastor Am.: først til flaghejsning og morgensang paa græsplænen ved ovenn. skole og saa til flaghejsning og alsang paa kirkepladsen ovre i Torning. — Og saa kom frihedsfesten, hvor pastor Am. nød processionen gennem Silkeborg by til Indelukket og samværet med denne brogede skare af glade mennesker.

— Pastor Am. var meget stærk tilhænger af KS. Hvert efteraar i nov. md. blev der holdt en række ugentlige møder i forsamlingshuset med omegnens grundtvigske præster som talere, sædvanligvis med et af pastor Am. opgivet emne, saa vi fik et bestemt kirkeligt spørgsmaal belyst gen. 3—4 foredrag. Møderækken sluttede med gudstjeneste og altergang. — Tilslutningen var god, det var ikke ualmindeligt, at der var fuldt hus (i forsamlingshuset). Ved valg af præster til at tale ved den sidste møderække, som pastor Am. ledede — i 1946 — gav han et fingerpeg i retning af, hvem han kunde tænke sig som sin afløser i emb. ved at tilkalde pastor *H. H. Frank*, Idum-Raasted, som taler ved et møde. Og aaret efter, da emb. blev opslaaet ledigt, søgte pastor *Frank* det — og fik det. Saa pastor *Frank*, der fortsat er i Torning, kom i sin tid ikke helt ukendt hertil og fortsatte naturligt i pastor Am.s spor, og KS lever endnu.

Foruden KS havde pastor Am. ogsaa Torning foredragsforening, som han var fmd. for. Foredragsforen. lod afholde en række foredrag i løbet af vinteren — hovedsagelig med foredrag af højskolefolk — deriblandt et efteraarsmøde med 2 talere. Desuden holdt KS og foredragsforen. sammen et sommermøde, der begyndte med gudstjeneste om fmd. og fortsatte om eftermd. med friluftsmøde — ogsaa med 2 talere — ogsaa til dette møde var der som regel stor tilslutning.

Porto Novo-missionen var vel nok hr. og fru Am.s kælebarn. En fast kreds af menighedens kvinder samledes med mellemrum i præstegaarden til eftermiddagsmøder. Gennem disse møder holdt pastor Am. ilden ved lige, saa der stadig var god forbindelse med arbejdet ude i Porto Novo — denne forbindelse holdes stadig ved lige af hr. og fru Frank. — Torning var i pastor Am.s tid vært for aarsmødet i P. N.-missionen, og har ogsaa været det siden. Det sidste møde pastor Am. overhovedet ledede i Torning var et friluftsmøde i præstegaardshaven i juni 1947 med missionær *Anna Marie Pedersen* som taler. Arbejdet med missionen slap Am. ikke ved sin afrejse fra Torning, men fortsatte næsten til sin død som leder af byggefonden — og de, der har fulgt med i medlemsbladet »P. N.«, husker hans utrættelige iver som agitator for bygning af skole og kirke i P. N. — og hans spøgefulde bemærkninger i forbindelse med indsamlingen.

Skolen og ungdommen. Da pastor *Am.* i 1929 kom til Torning, var han som præst fmd. for skolekommissionen, og som saadan ledede han eksamen i skolerne. Det gik han meget op i. Det var skik i provstens tid, at man gav karakterer ved eksamen i dansk skr. og mdtl.; det holdt pastor Am. ikke af. Han tog selv mdtl. dansk med børnene — og han havde en evne til at kunne huske dem fra aar til aar og kunne tildele dem opmuntrende bemærkninger. Eksamen sluttede med oprykning, og var der plads i den klasse børnene skulde rykkes op i, var de altid »dygtige til at blive rykket op«, ellers maatte nogen jo sidde over. Naar eksamen var overstaaet, skulde der skrives i Eksamensprotokollen — og der staar at læse disse vise ord: Eksamen afholdt — og ikke nogen bemærkning derudover.

Pastor Am. slap ikke ungdommen ved konfirmationen, men holdt en række møder i præstegaarden om vinteren for den konfirmerede ungdom — og der kom fru Am. ogsaa med i billedet som den hyggelige værtinde ved kaffebordet — og de havde den fornøjelse at kunne samle største parten af de helt unge. Pastor Am. var ogsaa en hyppig gæst i ungdomsforeningen som taler eller rettere fortæller — og der kunne fru Am. ogsaa støtte sin mand som en meget yndet oplæser — ofte optraadte de sammen i et skuespil f. eks.

C. A. Grøn, fhv. sognepræst Silkeborg, skriver: »Pastor *Peder Bergenhammer Ammentorp* var en særpræget skikkelse. Ikke underligt, at hans liv fulgte usædvanlige baner. Som præstesøn skulde han holdes til bogen, men da det ikke passede ham, brød han en skønne dag af og stak af til USA. Her kom han en del aar til at friste en udvandrers omskiftelige kaar med tilfældige job for at holde sult og nød paa afstand. Atter havner han paa skolebænken, paa Grand View coll., men da han ikke kunde forliges med forstanderen, stikker han ogsaa af derfra uden eksamen og bliver højskolelærer i Nebraska. Imidlertid ønskede en menighed i Omaha ham som præst, men da det ikke kunde falde ham ind at rejse tilbage til skolen for at tage eksamen, sker dette enestaaende, at eksamenskomm. rejser til Omaha, hvor den gør A. til cand. theol. 1911. Historien er betegnende; den viser, hvilken markant person han var og vedblev at være livet igennem, impulsiv, aaben, modtagelig, hurtig til at tage standpunkt, mere pr. intuition end pr. intellektueltræsonnement, men ogsaa altid rede til at revidere sine meninger, aldrig færdig, til det sidste engageret i og arbejdende med problemer, — eller rettere: problemer tog ham fangen og arbejdede med ham. Ungdommelig og frisk op i alderdommen. Ikke underligt, at 70 aars grænsen forekom ham meningsløs. Han blev da ogsaa taget i brug mange steder og var til stor hjælp for mange kolleger, da han efter sin afskedigelse bosatte sig i Silkeborg. Han vedblev at være værdsat deltager i præstesamlag, barnlig from, enfoldig troende, redelig, sanddru, uforbeholden, umiddelbar, fuld af temperament og ofte i sine indskydelsers vold. Dybt forankret i folkelig og kristelig livsholdning var han god i samtale og værd at lytte til. Han var stor i sin jævne menneskelighed, en frodig natur, paa én gang ydmyg og selvbevidst. Han satte spor.

25. 13. nov. 1947 (sp. Idum-R. 23 marts 36): **Hans Hermann Gustav Frank,** f. 14. juni 06 Lind, Rind sogn ved Herning. F.: Fabrikant Niels Sørensen F. Marie Vilhelmine Locht. Stud. Herning 26, c. 34[1] (h_1), uord. medhj. Herning Valgmgh. — G. 18. maj 37 Inger Juul Rasmussen, f. 27. okt. 06 Herning. F.: Bestyrer i Det danske hedeselskab Jens Juul R. og Marie Christensen.

Litt. foruden ovenn.: A. Ravnholt: Træk af T. sogns hist., Lysg. aarb. 1920 og 1921, do.: En skolefundats fra 1741, Vib. aarb. 1938, A. Ravnholt: Hist. og top. efterretn. om T. sogn til 1800, 1934, do.: T. sogn i det 19. aarh., 1939, A. Bobjerg: Det gr. livsrøre paa Silkeborgegnen, 1927, om pastor Spleis, se N. Clausen-Bagge: Gr. ordførere I, Holger Begtrup: Dsk. mghliv i gr. kredse, IV, 159, A. C. Overgaard: Fra Lysgaard herred, 1920, s. 68 f., Jens M. Nielsen: IM i Torning, IM tid., 1949, s. 306 f., Fr. Juul: Fra Karup aa til Grathe hede, IM tid. 1956, s. 86 f., Medd. fra provst Larsen og pastor Ammentorp, Ill. tid. 1861, s. 131 f., Saml. t. j. hist. og top. 1891-93, s. 159 f., Aarb. f. nord. oldk. 1892 -93, s. 124 f. (om Grathe hede), Andreas Ravns livserindringer, 1899, Vib. amt, beskrevet af St. St. Blicher, 1839, Hans Ellekilde: Heksen Maren Graa i T., Vib. aarb. 1957, 70 f., Rs. Mortensen om Hedeopdyrkeren og havrefabrikanten Niels Jensen Fogh († 1917), smst. 1957, 135 f. J. Götzsche: Træk af en jysk vækkelses hist., 1925, 44 f. A. Fuglsang: Alhedens sandflugt, Fra Vib. a. 1941. Flora og Fauna 1948, 71—75.

HØJBJERG-ELSBORG

Højbjerg sogn, 2114 ha, er højtliggende, den 560 ha store kunstige Tange sø er skel til Sahl sogn. Langs søen Gudenaaens sandede flodslette. Mod nord er Tange aa grænse paa et stykke. Skovklædte skrænter, mange kløfter, der fører op til et bakket landskab med smaamoser. Flere skove. Ler- og sandmuldet jord. — Byerne H. med fh., Tange med hotel, vognfabrik og Gudenaa-centralen (El-værk). Hg. Palstrup (413 ha).

Oldtidsminder. Kun en enkelt høj. 18 høje sløjfet.

Hg. *Palstrup* tilhørte Tvilum kloster i middelald. Efter ref. i forskellige slægters eje, bl. a. rigshofmester Joachim Gersdorff. 1662 ejedes den af Corfitz Ulfeldt, men den interessanteste periode var de aar, da den var i slægterne Charisius', Marselis og apoteker Daniel Friedenreichs eje (1672 flg.). I de flg. aar frasolgtes store dele af godset. 1871 solgtes P. til hofjægermester *Joh. C. F. Ræder,* der 1906 solgte gaarden til læge *V. E. Scherup.* 1918 solgtes P. til grosserer *C. I. Kampmann,* hvis søn civilingenior *Per Kampmann* havde P. til sin død 1959, hvorefter den overgik til hans søn, civiling. *Chr. Kampmann.* Den smukke toetages hovedbygning (fredet kl. B.) ligger paa et dobbelt voldsted, anlagt af Oluf Parsberg. Han opførte en stor hovedbygning 1631, nu forsvundet. Nuv. hovedbygn. fra c. 1730. Voldgrave.

El-værket *Gudenaacentralen* oprettedes efter lov 1918, efter planer af ingeniør *Kr. Thomsen* († 1918). Ved Tange byggedes en svær dæmning over Gudenaa-dalen, hvorved der skabtes en 14 km lang sø. 6 gaarde og huse maatte fjernes. Vandets faldhøjde er 9—10 m. Værket toges i brug 1921.

Elsborg sogn, 798 ha, ret højtliggende, bakket, smukt ved Svingeldal. Ler- og sandmuldet jord. Kun lidt skov. — Byerne E. med mh. fra 1905, fh. fra 1906, en mindre del af stationsbyen Rødkærsbro.

Oldtidsminder: Den anselige Egehøj N. for Elsborg. 26 høje sløjfet.

Af den ældre præstehistorie

Der har været hyppigt præsteskifte; indtil 1912 har der været 32 sognepræster siden ref., og de fleste er forflyttet herfra (1712-99 var der 10 sp.). Pastor *Laur. Bay* (1739-59) flyttede til V. Nykirke-Faaborg, var her dog i 20 aar. Biskop Hygum var glad for ham (»Et af de dueligste Guds naades redskaber i stiftet«), han støttedes i sit arbejde af den aandeligt interesserede godsejer *Janus Friedenreich* paa Palstrup, som oprettede skoler rundt om paa sine godser. (Elle J., s. 99). 1696—1780 var Palstrup i slægten *Friedenreichs* eje, og Janus F. gjorde meget for kirken og for beboerne. — Pastor *Ole Sadolin* (1759 -73) flyttede til Torning-K., se der, *Laur. Svenstrup* (1773-84) flyttede til Levring, han var »en retsindig mand, der tyngedes af tunge sorger« (W. II, 306). Han døde paa Palstrup. — 1784 -98: *L. J. Hald* (Gravsten i kirken). 1798-99 var den senere saa kendte *P. C. Bendix* sp. her, han flyttede til Vestervig-A., hvor han blev amtsprovst, (se der), virksom i oplysningstidens aand for skole og fattigvæsen, lovkyndig, haandfast, en begavet taler. *Mich. Berg* (1799—1817) var ogsaa rationalist, flyttede til V. Aaby-Aa. *Fr. Næsted* (1817-25) døde som sp. Kippinge-B., (se der), *Fr. Oldenburg* (1825-32), broder til salmedigteren Th. O., Sorterup-O., flyttede til Levring-H. (se Idestrup), *Lars Høyberg* (1832-36) flyttede til Sneum-T., hvor han døde dagen efter sin ankomst 1836, 35 aar gl. Han havde været adjunkt i Sorø. Hans dattersøn var ØM-missionæren *Einar Prip.* — *Jens Hornbeck* (1836-38) døde her, kun 30 aar gl. — *Holger Fangel* (1838-42) flyttede til Oksbøl paa Als, hvor han blev provst og kendt som en af de mest ansete danske præster i den nationale kamp. Pastor *A. W. Hertel* (1842-50) var en kraftfuld, dygtig og kultiveret mand.

Tiden efter 1850

Provst *P. V. Bendix* (1850-61) var højkirkelig, anset embedsmand, amtsraadsmedl. fra 56, amtsrevisor til 61, forligskommissær i Lysgaard og Hids herred, fmd. for Husmandshoveriets afløsning i Viborg amt, et betydende medlem af den kommission, der skulde undersøge forholdene paa Bøgildgaard og vedblev at være fmd. for tilsynskomiteen for Bøgildgaard. Hans onkel var provst P. C. Bendix her (se ovf.). Medens provst B. arbejdede dygtigt med administrative sager, blev der noget aandeligt røre, som provsten vist ikke »befattede sig mere med end nødvendigt.«

Vækkelsen fra Torning og Vium bredte sig nemlig til Elsborg, og her skete gennembruddet ved smed *Thomas Hansen.* Han blev vækkelsens leder, og han førte særligt an i kampen mod grundtvigianismen.

Thomas Hansen (f. 1815, † 79) var født i Elsborg, hvor hans forfædre havde været smede i 200 aar. Han var flink og opvakt som dreng, klarede sig fint ved konfirmationsoverhøringen hos den rationalistiske pastor *Oldenburg,* han blev uddannet som smed, og kun 17 aar gammel overtog han 1832 baade smedien og ejendommen efter sin faders død, først som bestyrer, men da hans moder giftede sig med en gammel ungkarl i Hinge, drev han virksomheden for egen regning. 1837 blev han gift med sognefogedens

datter, en jævnaldrende, munter pige, og de levede nu et lystigt verdensliv, var agtede og ansete i byen. De første evighedstanker meldte sig, da en drikfældig halvbroder, der var gaardskarl paa Højbjerg kro, tog sig af dage. 1847 døde *Thomas Hansens* unge hustru fra 4 smaa drenge og sin mand. Han indgik nyt ægteskab, men dødsfrygt og domsfrygt førte ham undertiden til selvmordets rand. Koleraaaret 1853 vakte endnu mere dødsfrygt hos ham. Han søgte læge, men fejlede ikke noget. Han hørte skrækkelige historier om de hellige i Torning, Vium og Hørup, men fik af sin ven, *Peter Katballe*, Hørup, at vide at disse historier var sorte løgne. Han fik mod til at besøge en af de hellige, *Chr. Rask*, Hørup, men han henviste ham til lærer *Henrik Lorentsen* (se Levring). De blev venner gennem alvorlige samtaler, Thomas Hansen købte »Gylden skatkiste«, han begyndte at læse Luthers skrifter, og ved Luthers ord: »Kære sjæl, sig kun frit: Selvom jeg end har begaaet lige saa mange synder som ti verdener kunde have begaaet, saa er Kristi naade, død og opstandelse dog langt større«, blev han omvendt, og fra nu af blev han »et helligt vidne, troens forkæmper og værner om den rene lutherske lære.«

Omkr. 1850 blev der nu vækkelse i Elsborg. *Anders Stubkjær* og *Niels Hvorslev*, Hørup, holdt møder her, venskabet ml. Thomas Hansen og lærer Lorentsen holdt, trods Lorentsens tilslutning til dømmerne, men Thomas H. søgte i de flg. kampe sin støtte hos Luther, og der blev han ved at staa. Provst *Bendix* støttede ham. Ved det bevægede møde i Ungstrup (se Torning) om grundtvigianismen, var *Thomas Hansen* en af førerne. Det var vist ham, der formede det skarpe ord om, at »det gjaldt om at faa afgjort, hvem der var grundtvigianere blandt de vakte, da et skabet faar let kunde smitte hele flokken« (Anders Ravn var lige blevet grundtvigianer). *Thomas Hansen*, *Niels* og *Anders Stubkjær* gik haardt imod de grundtvigske. — I kampen mod *dømmerne* var Thomas Hansen ogsaa i forreste række, men det vides ikke, om han deltog i mødet paa Impgaard, Torning. Han kom ogsaa til at bekæmpe *Grunnets* frimenighed. Anledningen var, at Thomas H.s svoger, *Hans P. Christensen*, Iller, i Grønbæk, oplevede, at hans kone blev forført, medens han var soldat i Kbhvn. Hans P. C. var meget nedtrykt over sin kones utroskab og søgte trøst hos Grunnet. Han fik sm. m. *Peder Madsen*, Hinge, indbudt Grunnet til at komme her til egnen. Grunnets virksomhed medførte, at flere af de vakte meldte sig ud af folkekirken. Der blev holdt et møde mellem *Grunnet* og *Thomas Hansen*, som mødte velrustet med en stabel af Luthers skrifter, og Thomas Hansen klarede sig saa godt, at Grunnet maatte slutte med ordet: 2. Tim. 4, 14: »Den smed har bevist mig meget ondt. Herren betale ham efter hans gerninger.« De frafaldne begyndte at vende tilbage til folkekirken, og ved Thomas Hansens kloge og besindige ledelse blev der atter ro. I alle disse kampe stod han som den urokkelige fører paa ordets og Luthers grund, uden egentlig støtte hos nogen præst. *Peder Madsen*, Hinge, blev hans gode ven. Han tjente, før han blev gift, i Elsborg, hvor han fandt sin hustru. Det følte som et tab, da *Thomas Hansen* døde. Hans svigersøn, *Peder Jensen (Skole)* fortsatte arbejdet i hans spor († 1918). Thomas Hansens søn, smed *Anders Hansen*, blev en af lederne i Hinge.

Udviklingen i de to sogne forløb ret forskelligt. Højbjerg sogn blev overvejende grundtvigsk præget. Det ligger i et hjørne ind mod Viborg stift og ikke langt fra Vium, hvorfra pastor *M. A. S. Lund* øvede ret stor indflydelse. Der er heller ikke langt til Levring. Sognets mest indflydelsesrige mand, folketingsmd. *A. V. Sloth*, løste sognebaand til pastor *Bruun*, Levring, men kom dog ofte i Højbjerg kirke. Paa Palstrup holdt godsejer *G. H. I. Plenge*, der ejede gaarden 1861-71, undertiden møder, hvor pastor *Christiani*, Bjerregrav, var en af de mest brugte talere. Dette arbejde lededes i grundtvigsk aand.

Pastor *J. F. B. Langhoff* (1861-88) var en stille og venlig mand, uden retningspræg. I Elsborg sogn befæstede IM sin stilling, men de har altid kun været et mindretal.

Pastor *S. L. C. Rasmussen* (1889-94) havde i mange aar været lærer. Han blev her kun 5 aar, idet han gik over til irvingianernes katolsk-apostoliske menighed. Førstelæreren var ogsaa irvingianer (se ndf.).

Pastor *C. E. T. Olsen* (1894—1905) var meget afholdt, og pastor *V. C. C. Wissenberg* (1905-12) stod IM nær. Han var glad for at være her og skriver: »Befolkningen var velvillig og kirketro. Højbjerg sogn var n. grundtvigsk, i Elsborg var der en ikke talrig, men meget virksom IM-kreds, som kom trofast i kirken og var ledet af den ærlige og gode sognefoged *Peder Jensen* (Skole). Fra herregaarden Palstrup, som ejedes 1871—1906, af hofjægermester *J. C. F. B. Ræder*, fik vi det første aar megen støtte, idet hans døtre var stærkt kristeligt interesseret, de kom senere til at indtage ledende stillinger i kirkeligt arbejde, mest i tilknytning til IM: *Thyra Ræder* blev forstanderinde for kvindehjælpen, *Karen Ræder* blev leder i KFUK, *Alvilda Ræder* blev forstanderinde paa Diakonissestiftelsen, *Helga Ræder* blev gift med pastor *Chr. Ingerslev*, Randers. — Desuden maa nævnes forskolelærerinde, frk. *A. D. Ovesen* (1903-12, fl. t. Skjern), som samlede de unge piger i KFUKs arbejde, og som af og til ordnede særlige ungdomsgudstjenester i samarbejde med sp.

17. okt. 1905 indviedes *missionshuset* i Elsborg. Ud fra dette blev der øvet et maalbevidst arbejde blandt børn, unge og ældre, der blev holdt missionsuger og samtalemøder. Medlem af IMs landsstyrelse, kbmd. *Martin Jensen*, Silkeborg, er født i Elsborg, og kunde ved 50 aars jubilæet 1955 fortælle mange minder. Grunden til huset blev skænket, og samfundets medlemmer kørte materialer til bygninger og var haandlangere for haandværkerne.

Det grundtvigske. Selvom der i hele dette aarhundrede næsten udelukkende har været præster af grundtvigsk observans i Højbjerg, er det saa afgjort den side af det grundtvigske livssyn, der er centreret omkring højskolebevægelsen, der har rødderne dybest i mulden. Levring højskole — under *Eline Begtrups* ledelse fra 1897 og ca. 20 aar frem var en stor støtte og inspiration. I højskolens bestyrelse sad der blandt andre repræsentanter fra Højbjerg-E. Adskillige unge herfra blev naturligt elever paa egnens højskole, hvor der ogsaa blev holdt store møder. I Højbjerg sogn var knyttet stærke traade

til kendte grundtvigske højskoler (f. eks. Ollerup og Mellerup) og kontakten fra højskolen til hjemsognet blev vedligeholdt og udbygget, naar højskolens folk førte ordet ved møderne i forsamlingshuset.

Højbjerg ungdomsforening har eksisteret til efter 2. verdenskrig. De bedste aar faldt i 1920-erne, hvor der var stor tilslutning til foredrags- og oplæsningsaftener. Siden har dens virksomhed været begrænset til kortere perioder, sidste opsving for foreningens virksomhed var besættelsesaarene og da i samarbejde med Højbjerg sogns husholdningsforening, der i disse aar er den eneste forening, der arrangerer foredragsaftner af og til.

I 1930-erne virkede *Rødkjærsbro og omegns foredragsforening*, der i en aarrække holdt store og velbesøgte møder paa afholdshotellet i Rødkjærsbro. I bestyrelsen sad Højbjerg- og Elsborg folk og folk herfra pastoratet tog flittigt del i disse møder.

Bag ved det, der her er nævnt og som, naar det skrives, ser meget beskedent ud, ligger der et stort arbejde og et varmt sind for sagen. Mange var fælles om at trække læsset, derfor er det vanskeligt at nævne navne, men blandt de meget aktive kan blandt andre for Højbjerg sogns vedkommende nævnes: *Martin Hartvig* og *Martin Rasmussen*, for Elsborg sogn: afd. gdjr. *Niels Hansen*.

Endelig bør omtales sommermøderne i Højbjerg præsteskov, der blev arrangeret af provst Andersen og som i en aarrække vandt stor tilslutning.

Angaaende IMs samfunds stiftelse skriver IMs fmd., *Alfred Nielsen:* Der var en mand ved navn smed *Thomas Hansen*, som efter alt at skønne blev en stor evangeliets forkynder; efter sin omvendelse var det ham meget magtpaaliggende at faa andre til troen paa Jesus Kristus, og op gennem aarene blev der saa en flok, som samledes til de saakaldte gudelige forsamlinger (ogsaa under navnet: de hellige); dette skete i et lejet lokale indtil aaret 1905, da der blev bygget missionshus her i Elsborg af en ikke saa lille flok, som da stod sammen om dette. I tiden før huset blev bygget, var der flere gode kristne mænd, som gjorde et stort arbejde i sognet: en svigersøn til *Th. Hansen*, sognefoged *P. Jensen* (kaldet Skole), *N. Sørensen*, *Fr. Kristiansen* (som iøvrigt skænkede grunden til missionshuset), *Jens Thorsen*, *Kr. Østergaard*, *N. P. Skjødt*, der var formand for mh. 1905-11. Senere fmd.: *Jens Thorsen* fra 1918-27, *J. M. Jensen* fra 1927-50, *N. Chr. Nielsen* fra 1950-53, *Jens Hedegaard* fra 1953-56, *Alfred Nielsen* 1956. Som tilflyttede nogle aar efter at huset var bygget var to betydningsfulde mænd: *N. Chr. Nielsen* og *Peter Poulsen*.

»*Indre missions samfund* i Elsborg kan vi regne med at have været siden 1905, da huset blev bygget. Desværre maa vi sige, at der ingen vækkelse har været her i sognet i en længere aarrække, men Gud har stadig fyldt pladsen op med tilflyttere, naar de ældre er gaaet bort.«

Evg. lt. mf. i Tange er en aflægger af et ret stort samfund, der har sit centrum i nabosognet, Vindum sogn. Afd. fru *Sine Pedersen* aabnede i mange aar sit hjem for møder. Deres historie hører i væsentlig grad Vindum sogns historie til. Udover IM i Elsborg er der nogle faa familier især i Tange, altsaa Højbjerg sogn. Afd. lærer *Hougaard*, der var lærer i Tange, har ydet et væsentlig bidrag til den kreds, der vel ikke omfatter mere end 7—8 familier.

Om provst *A. Andersen* (1912-47), se ndf.

Pastor *O. A. Svane* (1947-60) skrev hertil: »Kkg. er 5%. Paa det jævne! forholdene er ganske almindelige, alle retninger findes, smaa IM smf., KFUM og K, grundtvigske er i flertal, 2 fh. med foredrag m. m., lidt Lt. mf. og saa er der mange u. p. eller ukirkelige.«

Pastor *Aage Andersen* har virket her siden 1961.

Blandt IMs ledere nævnes: Gartner *Aage Rasmussen*, H., tømrer *N. H. Nielsen*, E., vognmand *J. Hedegaard*, E., bmd. *Samuel Poulsen* er fmd. for IM i H., gdjr. *Alfred Nielsen* i E.

Lidt Lt. Mf. i Tange.

Skolen.

Lærere. Højbjerg: 1829-65 var *Johs. Lindhard*, søn af stiftsprovst L., Aarhus, lærer her, en dygtig lærer og organist (se Amalie Lindhard: Mine forældre og min barndom, 1915), lærer *P. A. Holm* (1866-78), flyttede til Bjerre ved Horsens, han var hovedmanden for stiftelsen af Danmarks lærerforening 1874, holdt 1867 den første julefest for skolebørnene i Højbjerg, 1878-81: *H. J. Jespersen*, fl. t. Nebsager, medstifter af Dsk. skoleforening, 1881-90: *P. C. (Rhoed)-Sørensen*, afsk. p. g. a. svaghed, 1890—1900: *J. R. Nielsen*, fl. t. Hellum, 1901-03: *P. C. Pedersen*, fl. t. Østbirk, 1903-13: *A. Land Hansen*, fl. t. Lumby, virksom i det grundtvigske arbejde, en datter er gift med pastor *J. Th. Hansen*, Aale, 1914-49: *Otto Daugbjerg*, 1949-56: *Lars Ramsdal Larsen*, blev konsulent for ungdomsundervisningen i Viborg amt, 1957 f.: *N. Hauge Jensen*.

I *Tange* var der vinterlærere til 1854. Siden har der været flg. lærere: 1854-83: *J. C. Sørensen*, 1883-92: *J. P. Sørensen*, 1892—1900: *N. Jensen*, fl. t. Estvad, 1900-09: *A. J. Hansen*, fl. t. Vium, 1909-18: *P. C. Hougaard*, stod IM nær, 1939-50: *A. P. Jensen*, fl. t. Braarup v. Skive, 1950-53. *H. Højvang Christensen*, fl. t. Rindum, 1954 f.: *L. K. Toudal*, *Ebbe Holm* fra 1958.

Elsborg: 1855-58: *Niels Andersen*, fl. t. Saksild, hvor han ledede en højskole, udg. en meget brugt regnebog og sproglære. Fik patent paa en af ham konstrueret kakkelovn, der blev brugt i skoler m. m. Der var ret hyppigt lærerskifte, *P. C. Sørensen* flyttede 1881 til Højbjerg, 1882—1906: *Vilh. Halvorsen*, der søgte afsked p. g. a. svaghed, 1906-16: *Joakim Egeberg*, fl. t. Slotsbjergby, 1917-56: *H. K. Møller*, afsk. 56, 56 f.: *H. Birkedal Johannessen*. Blandt Andenlærerne virkede *H. Nielsen* her 1928-44, fru *Kofoed* (fra 1961), førstelærer *Holger Birkedal Johannessen* (fra 1947).

I Højbjerg har der været en *friskole*, ledet først af *Thomas C. Thomsen*, fra 1884 (han var sognebaandsløser til pastor *Bruun*, Levring), senere af *Jens Hansen*, og af *Vald. Nielsen* 1887—1901, da han blev forstander for den katolsk-apostolske mgh. i Struer. Han drev en *højskole* her 1887-91, og var tillige gaardbestyrer. Han

tog navneforandring til Norn, en søn blev kgl. bygningsinspektør, en anden søn overlæge i Haderslev. Han var lærer i Hjermind 82—86, men blev afskediget, fordi han gik over til Irvingianismen. førstelærer: *Niels Hauge Jensen* fra 1958. Forskolelærerinde: *Grethe Isager-Nielsen* (fra 1945).

Skolevæsenet centraliseret fra 1. aug. 65, da Højbjerg-Elsborg ny centralskole tages i brug, leder: Førstelærer *Niels Hauge Jensen.*

1926 oplyses: Meget god kkg. 10—15%, smaa IM smf., god ungdomsf. (150), gode forhold, 1939: Kkg. 8 og 12%, gode , mh. og IM i E., en del ukirkelige i Tange stationsby, 1951: Kkg. 6 og 8%, smaa trofaste kredse af kkg., ringe kirk. interesse i stationsbyerne, Ungdomsf., smaa IM smf., 1959: Kkg. 5%, almindelige, alle 3 retninger, ungdomsf., smaa IM smf., børnegudstj., KFUM og K, 2 fh., 1963: do.

Folketal. 1850: 527 og 240; 1901: 688 og 591; 1921: 730 og 521; 1960: 768 og 494.
Altergæster: 1926: 400 og 400; 1934: 412 og 431; 1945: 275 og 290; 1958: 266 og 210; 1962: 100 og 206.
Menighedsraad: 1926: 4 IM, 8 gr. (u. p.), 1934: do., valg i II., 1957: 3 IM, 8 gr., 1 Lt. mf., 1961: do.

Højbjerg kirke, nordligt i byen, vest for Tange sø, nær Aarhus—Viborg landevej, har romansk skib og kor af kvadre paa skraasokkel. To retkantede døre og enkelte vinduer er bevaret. Sengotisk taarn af kamp og munkesten, ommuret 1747, med svajet blytækt pyramidespir. Gravkapel (Det Friedenreich'ske kapel) fra 1723 mod øst, afvalmet, ved korets gavl, aabnet mod koret med to rundbuede portaler med smedejernsdøre. Portalerne mod koret er indrammet af stukornamenter, og lign. findes paa kapellets 4 hvælv, der bæres af en midtpille, paa østre væg udformet som epitafier med store dydsfigurer. Sandsten-relieffer udvendigt i gavlen. Koret har gipsloft, skib og vaabenhus (mod syd) bjælkeloft. Tegltag. Altertavle med nyere maleri af den favnende Kristus. Den tidligere skonne, gl. altertavle fjernet til Nationalmuseet 1877. Den var vist fra Skanderborg slot. Sengotisk kalk og bæger. Stager fra 1625. Romansk granitfont med løver, stort, glat messingdaabsfad med kronet spejlmonogram og tinfad fra 1737. Lille broncekrucifix i korbuen. Prædikestol fra 1942. Jernbeslaaet egekiste. Lysekroner fra 1734 og 1930. Kirkeskib. Klokke fra 1733. Under koret lukket begravelse. Flere kister i kapellet (Friedenreich). 100 sd. Orgel.
Mack. D. 234, 419, Saml. t. jy. hist. og top. VIII, 371, H. F. Rørdam: i hist. saml. og studier II, 190.

Elsborg kirke ved landevejen, har romansk skib og kor af kvadre paa skraasokkel. Dørene er tilmuret, enk. vinduer ses. Koret har sengotisk hvælving, skibet gipsloft. Taarnet har sadeltag i nord-syd, taarnrummet er vaabenhus. Hvælvet. Luthersk fløjaltertavle med trekløverafslutning, genopsat paa ny predella 1941 med ny fløje. Nadvermaleri i midten fra c. 1650, skriftord i de ny fløje. Før 1941 var der et maleri af hyrdernes tilbedelse, nu ophængt i skibet. Romansk granitfont med glat kumme og uregelmæssig fod, ottekantet tindaabsfad fra 1693, samtidig tindaabskande. Smuk prædikestol med 4 fag, hjørnesøjler, rige buer og evangelistmalerier. Maaske fra Graabrødre k., Viborg. Nyere lysekroner. Klokke fra 1561, omstøbt 1903. Inventaret restaur. 1941 og 1952. 80 sd. Orgel.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 53 rug, 24 byg, 43 havre. b) 3 rug, 3 byg, 3 havre, 56 rdl. c) 8 lpd. ost, 35 lpd. brød, 55 sn. æg. d) 150 rdl. e) 102 td. ld., deraf 12 hede, 20 skov og krat, afgift 8 rdl. pr. td. ld., 4 td. hartkorn. — Lille, gl., vinkelbygget prgd. — 1870: Regul.: 1504 kr., netto: 2810 kr. Prgd. fra 1862. — 1913: 3. kl., 1931: 2. kl., 1958: 12. kl., ny præstegaard opført 1962.

26. 10. dec. 1842—25. sept. 50 (Ord. kat. Korsør -T. 26. aug. 37): **A. W. Hertel,** fl. t. Haarslev-T., se der.

27. 2. dec. 1850—28. marts 61 (Hjpr. Kregme-V. 16. maj 40): Provst **P. V. Bendix,** provst her 53, fl. t. sp. Vor Frue k., Aarhus, se Vindinge.

28. 6. juni 1861—31. dec. 88 (Hjpr. Besser-Onsbjerg 25. febr. 53): **Julius Ferdinand Bjergager Langhoff,** f. 4. sept. 14 Odense. F.: Brandkpt., tømrermester Hans L. og Dorthea Møller. Stud. Odense 34, c. juli 40 (h), hjpr. Skeby-O. 30. sept. 44, vikar Gudbjerg 52, afsk. 31. dec. 88, † 17. apr. 02. — G. 30. maj 50 Dorthea Marie Hansteen, f. 19. okt. 23 Tranebjerg, † 5. apr. 03. F.: Sp. i Tranebjerg, † 58, se der. — Brødre: Bøstrup og Lunde-O., brodersøns søn: Sct. Hans-SO, Hjørring. Søstersøn: Jørgensen, Herslev. Hustrus fættre: Sorterup, K. Stillinge og Møller, Fakse.

Pastor L. omtales i Vib. st. folkebl. 22. apr. 02 som »en bramfri, stille og vennesæl mand af den gamle skole«. Han var paa Samsø præst ved karantænestationen paa Kyholm. I brev fra biskop Brammer af 29. marts 78 (Khst. saml. 6. r. II, 619) overvejer biskoppen, hvem han skal indstille til provst; hans tanker dvælede ogsaa ved L., men »han er ikke synderlig begavet, han er uagtet sin alder ret arbejdsdygtig, derhos praktisk øvet og erfaren i administrative forretninger. Han er godmodig og velvillig af sindelag.«

29. 19. marts 1889—22. aug. 94: **Sophus Christen Lauritz Rasmussen,** f. 14. apr. 57 Holmstrup ved Jyderup. F.: Lærer i Vigersted Niels R. og Flemine Nielsen. Lærereksamen fra Jonstrup 76 (Udmærkelse), lærer Nykøbing Sj., lærer Lahns stiftelse, Odense 78. Stud. Odense 82, c. 88^2 (h_1), afsk. 22. aug. 94, lærer og inspektør Mariboes skole, Kbh. 95, kst. kommunelærer Frederiksberg 96, tillige præst ved den katolsk-apostolske mgh. i Kbhvn. 00, † 29. apr. 28. — G. 23. maj 85 Ane Magdalene Crone, f. 24. apr. 36 Langtved, Flødstrup, † c. 20. F.: Lærer Hans Christian C. og Johanne Dorthea Barfod. — Hustrus fætter: Barfod, Føns-Ø.

Udg. 95: Et vidnesbyrd for mine døbte brødre om Herrens beredelsesgerning i vore dage før hans nære komme. Oversat 96: Fremkomsten og udviklingen af Herrens gerning ved apostle i vore dage.

Det vakte opsigt, da pastor R gik over til Irvingianerkirken. »Jeg blev afskediget, fordi jeg troede paa Herrens gerning ved apostle i vore dage«. Han var en dygtig lærer, og skønt han ikke blev fast ansat ved Frberg kommune, fik han fuldt løn paa lige fod med andre kommunelærere.

30. 17. nov. 1894—29. juni 1905 (sp. Nr. Omme -B. 16. apr. 89): **C. E. T. Olsen,** fl. t. Østbirk-Y., se der.

31. 13. okt. 1905—26. juli 12 (Hjpr. Næstved 1. dec. 99): **V. C. C. Wissenberg,** fl. t. Tilst-K., se Allerslev.

32. 11. nov. 1912—24. marts 47 (kkp. Ølgod-S. 5. febr. 08): Provst **Anders Andersen,** f. 21. marts 77 Torning. F.: Gdjr. Kræsten A. og Kirstine Andersen. Stud. Viborg 97, c. 03^1 (h_1). Skolebest. Dalsgaard, Mammen 03, provst her 20. juni 29, r. af dbg. 42, afsk. 24. marts 47, † 27. febr. 53. — G. 25. maj 04 Olga Emilie Damm, f. 25. juni 80 Kbh., † 11. juni 54. F.: Grosserer Carl Daniel D. og Hedvig Emilie Petersen.

BM. Kjellerup og omegns landboforening 20, medl. udv. f. skolemøder i Vib. a. 22. Fmd. Lysgaard-H.-H. herreders præstekonvent 29.

Provst A. Andersen var en særdeles rig og frodig personlighed, hvis interesser spændte vidt. Selv født i Torning sogn er han blevet karakteriseret som en Blichernatur med sin naturglæde og udprægede hjemstavnsfølelse, med sans for humor og et letbevægeligt sind. I sit hjem og i sit sogn var han patriarkalsk uden at være for streng. Morgenandagt med bibellæsning, trosbekendelse og salmesang var et fast led i den store og travle families dagligliv. Alsidig var han i evner og virkefelt: en gudbenaadet forkynder i kirke og forsamlingshus, meget benyttet som folkelig taler og tillige en foregangsmand inden for landbruget, idet han selv drev Højbjerg prgd.s avlsgaard som en mønstergaard. Kirkeligt var han dybt forankret i det grundtvigske, men talte ogsaa mange fra IM blandt sine venner, og var ogsaa af dem værdsat som præst. Som provst var han for unge præster som en ven og far — altid hjælpsom, og hans autoritet laa gemt i hans personlighed og ord, der var baaret af ægthed og ydmyghed. Hans kendskab til landbrug gjorde ham til en særdeles kyndig administrator og raadgiver m. h. t. provstiets præstegaarde. »Provsten« er stadig manden der snakkes om i pastoratet, og mange anekdoter bliver selv nu — snart 20 aar efter hans afgang — genopfrisket mand og mand imellem. Folk der var unge i 1920erne kan fortælle, de til deres bedste ungdomsminder regner provst Andersens oplæsningsaftener i Højbjerg forsamlingshus. Hans letbevægelige sind tyngedes haardt, naar modgangens bølger slog ind over ham. Han var meget afholdt. —

Hjælpepræst hos provst Andersen:
1937-38: *A. Sølling*, se sp. Sct. Nicolai k., Kolding.

33. 15. sept. 1947—15. dec. 60 (sp. Hviding-R. 18. aug. 34): **Olaf Aleksander Svane,** f. 30. sept. 93 Hjermind. F.: Lærer Jørgen Jensen S. (se Hjermind-LH) og Achilla Maria Schnoor. Lærereksamen Ranum 15, kommunelærer Kbhvn. 16—34, kgl. edsvoren translatør (Russisk) 21. Stud. priv. 30, c. 34^1 (h_1), † 15. dec. 60. — G. 9. marts 23 Antonia Gabs, f. 3. dec. 97 Viborg. F.: Driftsbestyrer Anton Jensen G. og Marie Lund.

Pastor *Svane* skrev hertil: »Jeg har forsket (eller fusket) lidt i sognenes historie, dels nu efter Deres tilskyndelse, dels paa anden opfordring og endeligt efter egen indre tilskyndelse, men jeg har ikke fundet, at der har været præster her, der rager op over det jævne, ejheller lægfolk. Det eneste af offentlig interesse er enkelte perioder af Palstrups historie, og derom har jeg skrevet nogle artikler i Silkeborg avis og i Viborg stifts folkeblad. Den præst, som jeg nok har sat højest, var præsten i mit barndomssogn, *I. K. Ryge Jensen*, jeg har altid set op til hans klogskab, menneskelighed og ligevægtige bekendelse. Om en af hans modstandere, i Hjermind, karetmager *Sørensen*, har jeg skrevet i Viborg st. folkeblad.« ...

Pastor *Aage Andersen* skriver: »Pastor *Svane* var translatør i russisk og kendte de klassiske russiske forfattere paa grundsproget. Han var en mand hos hvem ord og gerning i sjælden grad gik op i eet. Mennesker, der betroede sig til ham, fandt hos ham en dyb og ægte medfølelse. Selvom han nærmest var af for stort et format til at placeres i de sædvanlige kirkelige baase, er det nok rigtigt at karakterisere ham i saa henseende som værende af grundtvigsk observans.

Pastor *Jens Eriksen*, Sjørslev, skriver: »Pastor Svane var grundigt funderet paa mange omraader, og hans vidtrækkende interesser udsprang af en rig medfødt menneskelighed, der igen uddybedes og frugtbargjordes gennem omfattende studier ikke mindst af de store russiske forfattere fra det 19. aarh. og blandt dem først og fremmest Tolstoj. Pastor Svanes indsigt laa baade formelt og reelt langt over middel ogsaa blandt præster, selvom det aldrig kunne falde ham ind at skilte med eventuel bedreviden. I virkeligheden lod han maaske i for ringe grad skinne igennem, at han var mere berettiget til at have et ord med i laget end f. eks. vi unge. Pastor Svanes format var paa væsentlige omraader langt betydeligere, end det lod sig opdage ved et overfladisk bekendtskab, hvilket i første række skyldtes hans gennemførte og for den, der vidste bedre, næsten generende beskedenhed og selvudslettende holdning, der kunne medføre, at man ansaa ham for at være afmaalt. Han var alt andet. Kom man ham blot paa lidt nærmere hold, aabnede et stort sind og en rig begavelse sig til glæde for den, der fik mere end formel berøring med ham. I sin forkyndelse kunne pastor Svane virke stilfærdig og tilbageholdende, men man mærkede altid hjerteslaget bag ordene til vederkvægelse for enhver, der havde øjne og øren for menneskets bag præstekjolen. Pastor Svanes pligtfølelse og troskab mod gerningen var enestaaende.«

34. 15. apr. 1961 (kkp. Humble 7. sept. 55): **Aage Andersen,** f. 10. apr. 25 Nors. F.: Gdjr. Poul A. og Karen Marie Pedersen. Stud. Rønde 46, c. 51^2 (l-106). Soldaterhjemsleder det grundtv. arb. mandskabslejren Karup flyvestation 52—55. — G. 17. juli 50 Anna Kirstine Christensen, f. 3. sept. 27 Testrup, Vib. amt. F.: Gdjr. Carl C. og Marie Mortensen.

GRØNBÆK

(med filialkirke i Ans)

Svostrup var anneks til 30. apr. 1937, lagt til Gødvad.

Grønbæk sogn, 3397 ha, har Gudenaa og Tange sø som grænse til Skanderborg amt og Houlbjerg herr., mens Allingaa og Alling sø (43 ha) er en del af grænsen til Svostrup. Højtliggende mod vest, bredt dalstrøg langs Gudenaa, ellers bakket, god jord, en del mose. Smukt kuperet terræn mod nord ved Ans og Tange sø, plantage ved Kongensbro. Lidt skov. — Byerne G, mindelund med befrielsessten (fra 1946), — Iller, Ans, 592 indb., bymæssig bebyggelse, vejknudepunkt (veje til Bjerringbro, Randers, Aarhus, Silkeborg, Kjellerup og Viborg) med centralskole fra 1960 (realafd.), bibl., mh. fra 1959, hvilehjem opf. 1926, 35 pl., Anshus hvilehjem, opf.

1935, vandrerhjem, lystanlæg med baadehavn, mindelund og befrielsessten, butikker, kro, afholdskafe, møbelfabr., lædervarefabr. m. m. — Braarup, Roe, Illerhede med friskole fra 1943, Naderup, Kongensbrohus med Kongensbro kro (Bevilling fra 1663, ejes fra 1949 af de jyske turistforeninger).

Oldtidsminder: 13 høje, 39 er sløjfet. En helligkilde, Vissenkilde (Schmidt 140). Kongensgaard, nordligt i G. by har i haven et muret kampestensfundament af et lille jagtslot, som menes at have tilhørt kong Erik Glipping. Sagnet fortæller, at kongen overnattede her før mordet i Finderup lade. (Jy. saml. IV, 73 f., A. C. Overgaard: Fra Lysgaard herr., 16 f.).

Gudenaaen og *Allingaa* giver landskabet karakter. Den brede Gudenaadal er sandet. Der er smukt ved Braarup, mod nordøst, med skovene paa den anden side af aaen. Bakkerne ved Ans mod nord og egnen ved Kongensbro helt mod øst, er ægte jysk landskab. G. sogns bønder var hoveribønder under Allinggaard, Svostrup sogn. Blicher omtaler alt dette i novellen „Fruentimmerhaderen" (hr. Arthur Fischer) og i Skitsen „Tulipanen". Han kalder gaarden Mørkedal, fordi den ligger dybt i en snæver dal, med en aa, omgivet af høje træer, lige forbi. Her har oldenborgske konger overnattet. Og paa Allingskovgaard, ogsaa i Svostrup, levede slægten *Nellemann* i 3 led. Justitsraad Laur. N. († 1887) var en meget dygtig landmand, retskaffen, nobel, han betød meget i Grønbæk og Svostrup. Han plantede skove og plantager og kultiverede jord, mindesten ved vejen. En tilfreds, meget gæstfri befolkning, som med flid og nøjsomhed har dyrket jorden, er vokset op her. I nyeste tid er der kommet handlende og haandværkere, og mange arbejdere, mekanisering og materialisme.

Af den ældre præstehistorie

Series pastorum i Grønbæk kirke oplyser, at den første lutherske præst, hr. *Hans Lauritsen*, havde været abbed i Alling kloster. Han var gift med en bondepige fra Asmild. De flg. præster var: 1558-84: *Andreas Madsen*, 1584—1610: *Laur. Nielsen*, 1610-28: *Niels Pedersen Fogh*, ligsten, 1628-65: *Niels Christensen Lind*, gift med fmd. dt., epitafium, oplevede krigenes gru, 1665—1723: *Otto Jensen Hosleff* (Grønbæk) af Hvorslev-G., hans broder var successor her, men døde før Niels Lind. *Otto Hosleff* blev provst. Han havde 8 børn, som alle kom i præstestand i hans levetid, 4 sønner blev provster. Han omtales som »tro og redelig«. Efter mag. *Morten Seemann* (1723-29) kom provst *Niels Hurtigkarl* (1729-66). Han giftede sig med formandens unge enke, der var datter af vicestiftamtmand, dr. med. Niels Jespersen, en borgmestersøn fra Randers, hvis fjerde hustru blev gift med Thomas Fischer til Allinggaard. *Hurtigkarl* indskrev sit navn i Grønbæks præstehistorie ved at bygge den helt enestaaende præstegaard. Det fortælles, at præstegaardens skov væltede i en haard storm, provsten anlagde da et teglværk, strøg selv sten, fyrede op med træ fra den omblæste skov, og 1757 byggede han løs. Murene i præstegaarden er en alen i tykkelse, og man faar begreb om stenenes omfang, naar man hører, de er 54 cm lange, og at de gaar helt gennem muren. Udvendig ses stenene i forskellige størrelser, een mand har ikke uden besvær kunnet lægge en sten paa plads. *Olaf Jessen* skriver, at mage til disse sten findes ikke i verden. Der er ikke slaaet med hammer paa nogen sten, hver sten er støbt til sin bestemte plads, ogsaa i de skraa vinduesnicher og i gesimserne. Der siges, at det hele var beregnet saa nøje, at der ikke var 10 mursten til overs, da huset var færdigt. Soklen er af smukt tilhugne granitkvadre. Provst H. gjorde sig ogsaa kendt paa anden maade. I Worms leksikon over lærde mænd omtales han som »brav, berømt, dygtig i adskillig andre smukke videnskaber som mechanik, chymi, landhusholdning, byggekunst.« *Blicher* omtaler Grønbæk prgd. i novellen »Urmageren«: »Prgd. i G., Lysgaard herred, tør vel i henseende til varighed og god indretning kaldes, om ej den første, saa dog een af de første præstegaarde i Danmark. Den er bygget af provst *Hurtigkarl*, et sjældent mekanisk hovede ... stenene og taget blev strøget efter de af ham indrettede former, og tvende kunstige kakkelovne anbragtes i storstuen, hvilke ved skjulte og rundt om ledede rør tilstrækkeligt var i stand til at opvarme dette høje og rummelige værelse. Men det var egentlig ikke det, jeg vilde fortælle. Provst H. var ogsaa urmager. Paa Allinggaard saa man et klokværk over den ene port, som han havde forfærdiget. Da en af vore konger, jeg formoder Fjerde Frederik, var gæst paa Allinggaard, saa han den kunst og mekanisme, hvormed uret var indrettet. Jorddrotten angav sin sognepræst som kunstneren, der havde lavet uret. »Den mand ønsker vi at tale med«, sagde kongen. Dagen efter mødte præsten for kongen. Præsten mødte i korte klæder, hvorfor kammertjeneren viste ham tilbage og betydede ham, at det var usømmeligt at lade sig se for landets fyrste uden embedsdragt. Provsten svarede, at kongen havde ladet ham kalde som urmager, ikke som præst, thi mener jeg, at denne kjole er passende.« Da kongen hørte dette, lo han. »Manden har ret!« og han underholdt sig længe med H. (Blicher maa nu nok have taget fejl. Fr. IV døde aaret efter, at H. kom til Grønbæk!). Hurtigkarl var ved siden af alt dette en god præst, som biskop *Hygum* roser: »En nidkær og dygtig præst«. Han fik indrettet skole i Grønbæk, 1735. Han havde som huslærer en adelig, tysk student, *Fritz Müller*, der efter et mord var flygtet til Danmark og levede under navnet Jens Sørensen. Han underviste ogsaa andre børn her, blev senere kromand i Vellev. Han røbede først sit rette navn paa dødslejet (Ejnar Poulsen, s. 608).

Der høres ikke om pietisme eller vækkelser her i 18. aarh.

Efter *Peder Sørensen Kjerulff* (1766-67) kom den ansete provst *Andreas Levring* (1769—1801), der omtales i Thaarups nekrologer s. 211 som »udmærket ypperlig, med grundige kundskaber, stor retskaffenhed«. Samtidig var her en meget dygtig degn, *Chr. Søeborg* (1783—1806), der »sammen med provst L. bibragte mgh. en oplysning, som paa den tid var uden lige i vid omkreds« (EP s. 609).

Provst *Thomas Aaboe* (1801-31) var præstesøn fra Gødvad, kom hertil fra Serup-L., en anset præst, han holdt 50 aarsjubilæum her 1829 med stor fest.

Provst *Lorentz S. Kjerulff* (1831-53) af Helgenæs, kom hertil fra Frederiks-Karup, provst til 39, *Nicolaus Johannsen* (1854-57) var sønderjyde og cand. fra Kiel. Han tog afsked i en alder af 59 aar.

Tiden efter 1857

Præsteslægten **Jessen** er i ganske særlig grad knyttet til Grønbæk-Svostrup. Her ser man det særsyn i præstehistorien, at 4 slægtled af samme slægt har virket paa samme sted: 1853-55

(som hjpr.) og 1857-73: Provst *Peter Neergaard Jessen*, 1885—1907: hans søn: *Chr. Jessen*, 1926 -52: dennes søn: *Olaf Neergaard Jessen*, og 1951 -52: dennes søn, *Peter Neergaard Jessen*, som hjpr.

Olaf Jessen har i »Fra G. præstegaard«, 1920, smukt og fyldigt fortalt om slægten Jessen i G. prgd.

Provst *Peter Neergaard Jessen* (1857-73) havde været kapellan her 1853-55. Lærer *C. A. Thyregod* (se lærere her) skriver, at dette folkerige, vidtstrakte pastorat i mange aar havde haft svage affældige præster, og J. var den første, der formaaede at vække kirkelig sans. »Den unge, smukke, 6 fod høje mand med den stærke røst maatte allerede indtage til hans fordel et kraftigt naturfolk som det, han kom til at virke iblandt. Han var ikke fejlfri, thi som han af naturen var ildfuld og heftig, saa kunde han let komme til at bruse op i ungdommelig ubetænksomhed. Men denne svaghed var nær ved at blive hans styrke ved den frimodighed, hvormed han altid var rede til at vedgaa en fejltagelse. Først og sidst var det dog hans kraftigt beaandede og dog saa jævne kristendomsforkyndelse, der i dette tidspunkt vandt ham hjerterne.« J. blev gift her og hans første barn fødtes her. Thyregod skriver videre: »J. blev bittert savnet, da han maatte rejse herfra 1855. Pastor *Johannsen* var en godmodig, veltænkende men svag og lidet begavet mand. Befolkningen, hvis kirkelige sans var vakt, kunde ikke finde sig tilfreds i de ny tilstande. Og da *Johannsen* kort efter søgte afsked, rejste der sig i sognene et eenstemmigt ønske om at faa *Jessen* tilbage. Det havde sine vanskeligheder, thi han var for ung og havde ikke bedste karakter. Men der sparedes ingen møje. Udsendinge forebragte ønsket for konge og minister, og *Jessen* fik embedet.« Selv var *Jessen* og hans hustru overordentlig glade for at komme tilbage til Grønbæk. De følte sig hjemme her og havde længtes efter Grønbæk. Han tog strax fat med energi og livfuldhed. *Thyregod* fortæller, at han 3 aftner om ugen i vintertiden drog ud og holdt bibellæsninger i de langt borte liggende skoler. Folk flokkedes, unge og ældre for at høre ham. Og der blev sunget meget. Han tog sig meget af kirkesangen. Han kørte i mulm og mørke, i regn og snefog, sommetider væltede han og lo bagefter ad det.

Paa den tid begyndte indremissionærer at finde rundt i sognene. De kom ogsaa til Grønbæk og holdt møder i skolerne. Som regel boede de i prgd., hvor de blev hjerteligt modtaget. Her kom f. ex. *Anders Stubkjær*. Provsten fyldte gerne hans tobakspung ved afrejsen. Og undertiden fandt Stubkjær en speciedaler fra provsten paa bunden af posen. Missionærerne fik betydning for J. selv. Gamle troende kunde fortælle, at et møde i Ans, hvor miss. *Jul. Dahlstrøm* talte, blev afgørende for J. og han blev ført til tro paa sine synders forladelse. Den personlige oplevelse og den dybere tone af troens hvile og fulde forvisning kom i forgrunden. *Vilhelm Beck* var i disse aar taler ved det aarlige sommermøde i Vesterskov i Levring. Præstefamilien fra Grønbæk kørte derhen.

Provst J.s særpræg var en ikke almindelig forening af mildt, bevægeligt hjertelag og imponerende myndighed, der støttedes af hans høje, statelige skikkelse og hans klangfulde, smukke røst, som næsten hørtes over den halve by fra kirken midt i den syngende menighed. Den stærke sang i Grønbæk kirke stammer fra hans tid. Før 1853 lod man degnen synge og som regel alle salmer paa samme melodi. Efter en del modstand fik J. den evg. chr. slb. afløst. »Da han blev provst, samlede han maaned efter maaned lærerne i provstiet til sangøvelser og samtaler næsten hver sommer. Provst J. blev derved kendt og elsket i hele provstiet« (Thyregod). I embedssager var han klar, myndig; privat var der ingen provstemyndighed at spore. Hans nidkære embedsførelse kunde nok føre til skærmydsler med kirkeejere eller sogneraad, der ikke sørgede godt nok for kirkers og skolers vedligeholdelse. Han gik strengt ind for et forbedret skolevæsen.

Provst J. havde tæt fyldte kirker, og han voksede inderligt sammen med befolkningen. Mormoner agiterede og holdt møder. Det vakte bestyrtelse, da provstens høje skikkelse dukkede op ved et mormonmøde i en gaard i Iller og efter mormonens tale paaviste mormonernes vildfarelser, saa tilhørerne blev grebne og mormonerne fik ingen tilslutning her. — Da tørvearbejderne i den store Ømose begyndte at arbejde om søndagen, tog han en søndag efter gudstjenesten ud i mosen, gik fra mand til mand mellem tørveskruerne og talte venligt til dem om søndagens helligholdelse. Fra den dag var der søndagsstilhed i mosen. Konfirmanderne omfattede han med særlig interesse, han forstod at fange deres interssee, og de fik paavirkning for livet i konfirmandstuen.

Der kunde komme kriser, f. ex. da J. ved et folketingsvalg gav udtryk for andre politiske anskuelser end sognefolkets flertal hyldede. Der blev misstemning. En udensogns mand sagde: »I tiggede om at faa J. til præst, nu tigger I maaske snart om at komme af med ham igen!« Der blev svaret: »Nej, du skal ikke være bange! Vi ønskede ham til præst, og det er han god nok til. Han er os lige kær, selvom vi ikke kan bruge ham som politiker.« Det var første og sidste gang J. gav sig af med politik offentligt.

Juni 1868 brændte præstegaarden. Hurtigkarls solide mure tog ikke skade, men der maatte lægges nyt tag, og huset staar væsentligt som før branden. En tid drev J. selv avlingen, men det gav tab, han var for rundhaandet i sine dispositioner og ikke økonomisk anlagt. Provstens var meget godgørende og gæstfri. J. var en fattig mand, embedet var tynget af pensioner, og han tænkte paa at søge bort. Thyregod skriver: »Da dette rygtedes, blev der røre i sognet. Beboerne var lidet velhavende og kunde ikke love ham bestemt indtægtsforøgelse. Men de vilde gøre, hvad de kunde ved at forøge offeret. Provsten rev saa sin ansøgning i stykker og blev her. Offeret steg, og kælder-gulvet fyldtes med fjerkræ, stege, smør osv., saa det var et helt studium for fruen at faa det anvendt altsammen. Den godhed, der vistes, var rørende og bandt J. meget til sognene her. Thyregod skriver, at »han blev befolkningen kærere fra aar til aar. J. havde gjort sig til herre over sin ungdoms heftighed, holdt sig uden for politik og søgte opmærksomt at undgaa enhver ting, der kunde være hans sjælesørgergerning til hinder. Det gode forhold ryg-

tedes vidt og bredt. I fjerne egne talte man om den »lærde præst« i Grønbæk. Men det var ikke i lærdom han havde sin styrke. Der blev ogsaa sagt, at han kunde bortmane genfærd, men det laa fjernt fra hans aabne, lyse natur.«

Der var muntert og hyggeligt i G. prgd. J. skrev fornøjelige juleepigrammer, kørte selv som kusk til svigerforældrene i Gern. Disse ture var særlige fester. Krigen 1864 optog ham meget, idet der laa en tysk bataillon i Iller. Hans breve er meget smukke. Cand. theol. *P. J. Schaumburg* (senere provst i Jyderup) blev huslærer i prgd. og gift med den ældste datter.

I maj 1873 prædikede J. i de fyldte kirker, holdt skriftetale over sl. 139 (Hvor skal jeg gaa hen fra din aand...), dagen efter skulde han ud paa skolevisitats, han vaagnede om morgenen, saa paa sit ur, sagde et par ord, drog et dybt suk og var død, lige fyldt 51 aar. Hans død vakte stor deltagelse, og Thyregod siger, at et ligfølge som ved J.s begravelse havde man aldrig set magen til her. Hans nærmeste ven, pastor *Brammer*, Vejerslev talte. Til begravelsen var skrevet en sang, hvori det hed:

Det vidnesbyrd om livets ord,
han som Guds sædemand paa jord
fik givet at udsige,
skal ej forgaa i støvets egn,
men under naadens dugg og regn
faa vækst for Himmerige.
Sov da, vor præst i Herrens fred,
Hver søndag vil din menighed
med suk til graven træde . . .

Menigheden rejste en stor mindesten af sleben rosengranit paa hans grav.

Pastor *J. W. K. Skram* (1873-85) var højkirkelig, optaget af sin missionærtid i Grønland, som han skrev en del om, han var elskværdig, men det maa vist siges, at det var en misforstaaelse, at han kom hertil. Kirkegangen svandt ind, og det trosliv der var, skrumpede ind til at være et lille IMs smf. i Ans, hvor man ihærdigt samlede ind til et mh.

Da pastor Skram var flyttet, gik det som i 1857. Næsten alle beboerne indgav en adresse om at faa provst *P. N. Jessens* søn, *Chr. Jessen*, til sp. her. Han var den yngste af ansøgerne. Deputationen var hos kongen, og da Chr. J. selv senere søgte kongen og fortalte om sin barndom i Grønbæk og om sin faders bratte død, blev kong *Chr. IX.* rørt, og *Chr. Jessen* fik embedet (1885—1907). Efter 12 aars fravær kunde han drage ind i sit barndomshjem. Hans gamle moder blev begravet her marts 1889. Kort efter ankomsten indviede provst *P. E. Blume* missionshuset i Ans. Bagefter var hele IMs smf. indbudt til at komme i prgd. De var ikke flere, end at de kunde rummes i en lille stue, der senere blev gæsteværelse. Men der blev strax knyttet stærke baand mellem samfundet og Jessen. Paa Mors havde J. jo staaet i IMs arbejde (se Frøslev-M.) lige op ad den store grundtvigske frimenighed. Han havde faaet ministeriets løfte om forflyttelse allerede efter 2 aar der, og han kom kun til at blive der i 2 aar. — Arbejdet i de store sogne, Grønbæk og Svostrup lagde snart beslag paa alle J.s kræfter. Han holdt bibellæsninger i 4 skoler, ungdomsmøder i den store konfirmandstue og var stadigt ude paa besøg, tuberkulose og influenza hærgede i disse aar. Kirkerne fyldtes. Der var egentlig ikke vækkelse, men ikke faa blev efterhaanden omvendt. Folk kom i kirke her fra nabosognene, og selv tog J. ofte ud til møder. Men J. mødte ogsaa modstand, navnlig i Svostrup. J.s prædiken var vækkende, med et inderligt drag af hjertelighed, med angreb paa død vanekristendom og kald til omvendelse. Efterhaanden skiftede hans forkyndelse karakter. Ved siden af det vækkende kom det helliggørende klarere og klarere frem: troslivets gennemførelse i alle de smaa daglige forhold. Folk kunde ikke rummes i G. kirke. Taarnrummet blev taget ind under kirken, og et nyt vaabenhus blev bygget. Samtidig begyndte større vækkelser, først med røre blandt de unge en vinter, senere tog det fart ved missionsugerne. Der blev bygget mh. i Grauballe i S. sogn, Ans mh. blev udvidet. J. sluttede hver aften i missionsugerne, saa det ofte blev mødernes højdepunkt. Hans interesse for alle menneskelige forhold, hans sans for sang og musik, hans visdom som raadgiver, hans nøje bibelkundskab, alt dette hjalp ham til at fange folks sind. Ogsaa han betød særligt meget for konfirmanderne og de unge. Blandt konfirmanderne levede hans minde længe. IMs senere fmd., pastor *V. Kold*, var købmandsson fra Ans. Han og hans søskende er døbt i Grønbæk kirke. Pastor Kolds fader var kbmd. *Niels Kold*, Ans (fra Skive, flyttet til Kbhvn. 1878). Det var i sommerferierne i Grønbæk prgd., at Gud fik tag i *Vilh. Kold* ved Jessens forkyndelse. Jessen »ramte hans ømme punkter« (Hj. og tr. VI, 1937, s. 70), og saadan gik det mange unge. I 90'erne var der store KFUM og K'er her, ledet af de unge selv. En særlig fest var det, naar *Vilhelm Beck* kom her; han boede i prgd., talte ved møder eller gudstjenester, hvor mange hundrede strømmede til. J. saa op til *Beck* som sin aandelige fader med udelt beundring og kærlighed, og *Beck* skrev, at han vidste »intet sted, hvor jeg saa gerne vil som til Grønbæk«. Grønbæk blev da ogsaa et af de steder, Beck tiest besøgte; ofte havde han sin hustru med. I flere aar kom Beck her ved vinterens begyndelse, og kirken var pakket, saa »folk undertiden sad i 4 lag« og bagefter var prgd. »fyldt med mennesker, hygge og tobaksrøg«. Kirken var lige saa fyldt, naar pastor *A. Busch* kom her med sit ildfulde, smeltende vidnesbyrd. Blandt andre talere, der jævnligt kom og samlede mange, var missionær *Mogensen*, Kjellerup, pastor *V. Kold*, pastor *Aage Westergaard* (som blev omvendt her), og jævnligt var missionselever fra missionsskolen i Herning her paa besøg under ledelse af senere biskop *G. Koch*.

Ydre mission fik en stor plads i Grønbæk, og der blev holdt store basarer i prgd.haven Sct. Hans dag.

I egnens præstekonvent deltog J. gerne. Her var baade grundtvigske og IMs præster, bl. a. *Møller*, Sejling og *Algreen-Petersen*, Sal, som var grundtvigske, og *Thiel*, Serup og *Madsen*, Gern, som var IM. De var alle gode venner. J. havde i det hele sjældne evner til at blive ven med mennesker og faa indflydelse paa dem. Han var en stor børneven og havde altid en spøg til de børn han mødte. Han deltog ikke i politik , skønt de politiske bølger gik højt de første aar. Han var imod indførelse af menighedsraad, men blev senere varm tilhænger af dem. Han var meget ivrig for sine kirkers for-

skønnelse, fik skaffet orgel, som fru J. spillede, kirken blev som nævnt udvidet, der kom smukke trælysekroner, som J. selv gav tegning til, og den stedlige snedker udførte dem. Kirken fik malmlysekroner 1907, og kalkmalerierne blev restaureret. Han samlede mange penge ind dertil. Hans princip var: »Naar man gør det rigtige, behøver man ikke spørge autoriteterne.« Det vil autoriteterne næppe anerkende, men han sparede mange omsvøb og megen tid derved.

Hans helbred var ikke godt. 1895 var der en krise, en ondartet mavesygdom. Hans ven, pastor *Lange*, Hinge, inviterede ham paa kur i Wiesbaden, og han maatte have kapellan. Pastor *Søbye* var en udmærket hjælp. Trods smerter bevarede J. frimodigheden. Hans breve fra de aar er smukke vidnesbyrd derom. Og der var et ualmindelig smukt hjemliv i Grønbæk prgd. Olaf Jessens mange træk fra dagliglivet, sdsk., jul og ferier fortæller om festligt præstegaardsliv i Grønbæk.

Mange særprægede ansigter og skikkelser prægede menighed og dagligliv: Den gamle, fromme *Stine*, hvis mand faldt 1864. Hun veg ikke fra helligdommen. Da der gik ild i hendes stue, maatte bibel og salmebog reddes først. Gamle *Jørgen*, der var døbt, konfirmeret og viet af provst *P. N. Jessen*, da han var hjpr. i Røgen, sejlede med flade godsskuder paa Gudenaaen; han havde en barnlig tro, altid fyldt med solskin, en erfaren mand i aandens verden, en udmærket fortæller. *Stine Tækkemand* i Ans, gift med den stilfærdige *Andreas tækkemand*, begge solide kristne, men hun var den betydeligste, konfirmeret af *Hostrup* i Silkeborg. Hun var tidligt blevet omvendt, og deres hjem var samlingssted for samfundet i Ans; hun holdt ikke af at tale eller lede møder, men hun virkede ved sin nærværelse. Samværet blev aldrig goldt, naar hun var med (»Kakkelovnen i de helliges samfund« blev hun kaldt). Naar vækkelsens uro greb de unge, søgte de til hende. Hun var præstens uvurderlige støtte. 1903 døde hendes mand, og hun flyttede til Kbhvn., hvor *Olaf Jessen* som student fik mange gode timer hos hende i det lille byggeforeningshus i Sions sogn. Hun flyttede senere tilbage og døde 1919. — *Anders* og *Lene Bay* var som nyforlovede endog efter deres guldbryllup. De boede i Illerhede, havde mange børn, sled med godt humør, senere flyttede de til Grønbæk. Han var ivrig jæger; de var præstens tro venner. En fattig sypige, *Sine Bay* (hun hed egentlig Nielsine Timmermann) begyndte at samle de unge piger til møder i sit lille hjem, og hun var lykkelig, da hun saa frugt af sit arbejde. Efter hendes død 1912 skrev *Karen Ræder* smukt om hende i »De unges blad«. 1895 blev KFUK stiftet, og 1905 flyttede den ind i sit eget hus i Ans. Her blev holdt mange gode møder og fester.

Anders Malling fortæller i Dsk. Salmehistorie I 88 og 213 hvorledes pastor J. brugte salmer ved sygelejer (Befal du dine veje, Det koster ej for megen strid osv).

10. maj 1907 var der stor sølvbryllupsfest i Grønbæk prgd. 600 menn. samledes til fest i prgd.s smukt pyntede lade og et telt i gaarden, og der blev holdt møde baade om eftm. og om aftenen i kirken. Store gaver strømmede ind. Det var en folkefest, som viste, at præstens boede midt i deres folk. Kort tid efter indgav J. ansøgning om embedet i Vejle. En pinefuld tid fulgte. Vennerne lod ham ikke i ro: »Bliv hos os!« Ofte følte J. lyst til at tage ansøgningen tilbage. Men han lagde det i Guds haand. Saa kom indstillingen og udnævnelsen. Under stor bevægelse holdt han afskedsprædiken over Ef. 6 (Guds fulde rustning). Det stod for mange som noget gaadefuldt, at J. vilde forlade Grønbæk. Aarsagen var ikke, at de aandelige muligheder syntes udtømt, ejheller at livets strøm var gaaet i staa. Der havde nyligt været vækkelse, og kirkegangen havde aldrig været større. En væsentlig grund for J. til at flytte var trangen til ny tilhørere, efter at han havde prædiket for de samme mennesker i 22 aar. Dertil kom de lange veje, de store sogne, de mange kirkelige forretninger, der var ved at blive for meget for J., der led af slem nervøs hovedpine. — Med ungdommelig oplagthed gik han til sin gerning i Vejle (se der). Kræfterne slog dog ikke til, og i en alder af 56 aar maatte han søge afsked 1913. Han flyttede til Silkeborg, hvor 3 af hans sønner havde deres gerning. Her hjalp han med de faa kræfter han havde, og 1918 brast hans svage hjerte. 3. paaskedag 1918 blev han begravet paa Grønbæk kirkegaard. Biskop *John Ammundsen* talte i hjemmet, i kirken talte provst *P. J. Schaumburg*, præsterne *P. L. Lange*, *A. Torm*, *Carljohan Jacobsen*, *Vilh. Kold*, *S. C. C. Søbye* og *Olaf Jessen*. Hans konfirmander rejste en smuk sten over ham i præstegaardens plantage 1919.

Pastor *A. C. Overgaard* skriver (Fra Lysgaard herred, 1920, s. 114 f.), at J. var manden til at tage gerningen op i Grønbæk. Grønbæk kirke blev samlingssted for mange af de hellige i Lysgaard herred. Jessen var fast taler ved møderne i Levring vesterskov og Kjellerup; han blev fører for de hellige i herredet, og trods daarligt helbred tog han flittigt ud og talte. Overgaard og Jessen stod trofast sammen til J. flyttede. Vækkelsen i Iller 1906-07 var J. en stor glæde lige før han flyttede.

Pastor *S. C. C. Søbye* skriver hertil om det store aandelige liv i Grønbæk-S. og den store kirkegang, den dejlige kirkesang, de store søndagsskoler og det omfattende arbejde omkr. de to mh. Svostrup var mindre præget af vækkelse end dem i Grønbæk, og kirkebesøget var ogsaa svagere der. Men 1897 var der vækkelse i Svostrup.

Pastor *A. Torm* (1907-25) kunde nok finde det vanskeligt at blive Jessens efterfølger. Han arbejdede paa samme linie som Jessen, var IM og især de unges ven, se ndf.

Med pastor *Olaf Jessen* (1926-52) rykkede 3. slægtled af slægten Jessen ind i Grønbæk prgd. Det var ingen overraskelse for nogen i Grønbæk sogn, det var nærmest en selvfølge, at Olaf Jessen kom til at afløse pastor Torm. — han var eneste ansøger; — landskendt, som han var efter mange aars rejseliv for KFUM og KFUK i Danmark — afholdt andre præster sig fra at søge embedet, thi *Olaf Jessen* var selvskreven favorit dertil. Af 14 medlemmer i menighedsraadet undlod dog 3 grundtvigske at stemme paa ham ved indstillingen, men den ene af disse blev hurtigt en af Jessens bedste venner. Hans milde vindende væsen bevirkede, at han hurtigt blev afholdt af næsten alle i menighederne, selv om hans forkyndelse var klar,

indtrængende og personlig. Han tog fat med lyst og iver i det store pastorat, de første aar sluttede han — ligesom hans fader havde gjort — ved alle møderne i missionsugerne, ligesom han holdt mange møder udensogns; men rejselivet havde taget paa hans helbred, og han maatte efter nogle aars forløb have hjælpepræst. — Det kristelige ungdomsarbejde i sognene var en hjertesag for ham at støtte, saa godt hans tid og kræfter tillod, og konfirmandforberedelsen og især selve konfirmationen gjorde han meget ud af. Og konfirmanderne glemte ikke let denne dag og den inderlighed, hvormed han tog afsked med dem. Han gjorde et stort arbejde for at faa bygget et nyt missionshus i Ans; og paa hans initiativ blev det bygget og indviet i 1935, opført i kirkestil, saa det senere kunne omdannes til kirke. — Han rejste kirkesagen i Ans, fik nedsat en komité, hvis formand han var gennem mange aar; og gennem basarer og ved indsamling blev der indsamlet midler til kirken. Med særlig omhu tog han sig af Grønbæk kirke, og mange er de forbedringer og forskønnelser, han i sin tid som præst i Grønbæk fik udført, saa kirken nu betegnes som en af landets skønneste landsbykirker. Pastor Olaf Jessen blev til megen velsignelse i Grønbæk sogn — ikke mindst ved besøg i hjemmene ved syge- og dødslejer, men sygdom hindrede ham de sidste aar i nogen grad i hans virke i det sogn, han holdt saa meget af.

Svostrup blev udskilt, og pastoratet blev mere overkommeligt. Olaf Jessen havde god kkg., troslivet stabiliseredes. Der var ikke større vækkelser, men sund og jævn fremgang. Han og Grønbæk prgd. hørte sammen. Han var opvokset her, kendte alle, og han var en meget flittig præst. Han døde pludselig den 17. april 1952, og menigheden satte en naturmindesten paa hans grav paa Grønbæk kirkegaard.

Pastor *Ingv. Hovgaard* har virket her siden 1952. De store begivenheder har været indvielsen af kirken i Ans, 1958 (som Olaf Jessen ikke oplevede) og indvielsen 1959 (ved provst *Harald Jessen*, Skelskør) af det ny, smukke mh. i Ans (i T-form) med gode, moderne lokaler.

Pastor *Hovgaard* skriver 1965:

Kirkegangen 13%, IM og KFUM og K er førende i det kirkelige arbejde. Der arbejdes ikke fra anden side. God samling om kirken, offervilje. Megen velvilje og aandelig forstaaelse, men ogsaa en del ligegyldige. Bibellæsn. og salmesangsaftner i skolerne ved sp., IM smf. (275), KFUM (65) og K (45), M og K spejdere, velbes. ungdomsm. i prgd., ᶜ ᴐMS, kvindekr., DMS børnekr., Sudankr., 4 sdsk., godt sted at være præst. Blandt de ledende i IM i de senere aar nævnes: Forstander *Frederiksen*, Ans, bmd. *Anders Døssing*, Ans, gdjr. *Holger Johansen*, G., gdjr. *P. Christensen*, G., tømrerm. *J. Kirkegaard*, Ans (fmd. i mghr.), gdjr. *Chr. Pedersen*, fmd. for IMs smf.

Førstelærer *J. Holst Thomsen* (lærer i G. 1923 -65) meget dygtig lærer, en agtet og helstøbt personlighed, har gn. alle aarene ledet en samtalekreds paa en vaagen og forfriskende maade. Har søgt afsked 1965, men bliver boende i Grønbæk.

Skolen.

Grønbæk skole indrettet før 1735 af *Chr. Fischer*, Allinggaard, ny skole 1860 og 1943 (7 aarig hovedskole). 1807-52: *Fr. O. K. Soetmann*, f. 1785 Gerning, var student fra Viborg 06, udg. »Viborg samler«, skolebøger m. m., var gift med en dt. af godsejer Jørgensen, Strandet, død 52 (gravminde paa kg.), 1853-56: *H. M. F. Mathiasen*, fl. t. Glænø, 1856-85: *Chr. Mortensen*, f. 23 Udbyneder, afsked., † 03, 1885-92: *And. Poulsen*, fl. t. Fabjerg, 1892—1923: *F. C. Sørensen*, afsk., † 31 (f. 59 Højbjerg), 1923-65: *Joh. Holst Thomsen*, f. 98 Fovlum, Aalborg amt. — Skiftende li.

Ans skole. Ny skole fra 1857 og 1943. Lærere: 1852-81: *C. A. Thyregod*, se ndf., 1881-85: *J. N. Kruse*, fl. t. Tørring, 1886—1921: *Niels Jensen*, f. 52 Gjesing, afsk., † 32 (Flksk. 1932, s. 214), 1921-42: *Kr. N. Kyhnæb*, f. 88 Vesterbølle, † 42, 1942-59: *Kr. H. Jensen*, fl. t. Videbæk, 1959-: *Frede Larsen*, f. 14 (se ndf).

Braarup skole, bygget 1869. Lærere: 1870-71: *O. C. Mikkelsen*, fl. t. Troelstrup, 1871-73: *J. P. C. Larsen*, fl. t. Lillerød, 1874-76: *A. K. Larsen*, fl. t. Svenstrup, Onsild herr., 1876-87: *A. J. Bredal*, f. 50 Humlum, afsk. p. g. a sygdom, † 16, oversatte engelske værker, bl. a. Dickens, 1887—1906: *H. N. Kjems*, f. 40 Hygum, afsk., † 17, 1906-16: *J. P. Mortensen*, fl. t. Store Magleby, 1917-49: *Johs. A. Dam*, f. 80 Aakirkeby, afsk., 1949-58: *H. A. Nielsen*, fl. t. Viborg.

Iller skole, oprettet 1901 (tidligere biskole). Lærere: 1902-14: *Jeppe Kr. Eriksen* (søn af indremiss. Niels E., broder til Erik E., sp. Rødby-R.), fl. t. Bøvlingbjerg, 1915-18: *I. K. Skriver*, se Fabjerg, 1919-59: *J. K. Kristensen*, f. 93 Bording, † 59.

Da skolevæsenet nyordnedes 1943 oprettedes der en *friskole* i Illerhuse, her skiftende lærere.

Centralskole i Ans 1960 ledes af skoleinspektør *Frede Larsen*.

Lærer *C. A. Thyregod* (f. 1822 Tyregod, † 98) voksede op i et fattigt husmandshjem, sled med at vogte faar fra han var 8 aar gl., fik 1845 sit første digt trykt, blev som soldat i Kbh. anbefalet af prof. *H. N. Clausen* til *Jonas Collin*, var i audiens hos Chr. VIII, der bekostede hans uddannelse paa Jelling semin. Han blev først lærer ude paa heden, men var saa lærer i Ans 1852-81. Han gik med iver og troskab op i sin gerning, var medstifter af DLF 1874, skrev om almueskolen, og 1862 debuterede han som skønlitterær forfatter, skrev vel c. 300 fortællinger i blade og tidsskrifter og blev en anerkendt forfatter af jyske almueskildringer. Udg. 62 f.: Historier og sagn, 8 bind Landsbyhistorier, senere: „Illustrerede fortællinger", 1882: Vildtvoksende skikkelser, 1883-84: Mosgroede minder, 1890: Gamle dage, 92: Medens tiderne skifter, 93: To fortællinger m. m. T. skildrer udmærket jysk almue i fortid og nutid paa baggrund af Jyllands natur. Han fulgte det princip: Aldrig at gøre sine personer interessantere end de i virkeligheden var. Han nævnes i litteraturhistorien som en af banebryderne for den saakaldte skolelærerlitteratur. Døde i Kbhvn.

(DBL. XXIV, 114 f., Folkeskolen 1960, s. 1737 flg., en længere artikel).

1927 oplyses: Kkg. 20 og 12%, stort IM smf. i G., mindre i G., 7 samtalekredse, præget af IM, 6 fam. sbl. t. valgm., 1939: Kkg. 14%, stort IM smf., alt som 1927, 1947: Kkg. 14%, alt som sidst. 1959: Kkg. 13%, IM (275) KFUM og K (65 og 45), M og K spejdere, ungdomsm. i prgd., 2 DMS, Sudankr., 4 sdsk. 1963: se ovf.

Folketal. 1850: 805 og 751 (Svostrup), 1901: 1515 og 971; 1921: 1508 og 1024, 1960: 1870.

Altergæster: 1922: 1232 og 377; 1934: 1427 og 438; 1945: 1368; 1957: 1563; 1962: 1000 og 662 (Ans).

Menighedsraad: 1922: IM flertal. 1938: 5 IM, 1 gr., 1 soc., valg. 1945: 6 IM, 1 soc., valg. 1957: 5 IM, 2 u. p., valg. 1961: do.

Grønbæk kirke, sydligt i sognet, vestligt i byen, ved landevejen, er meget smuk og anselig. Skib, kor og apsis er romanske og staar i blanke kvadre, kor og skib med skraasokkel, medens den særprægede apsis har blindarkader med fritstaaende søjler. De to oprind. døre er anbragt i forskellig afstand fra skibets vestgavl, begge tilmurede, syddøren med relieffer. Korbuen har dragesmykkede kragbaand. Flere reliefkvadre (bl. a. Djævelen lurer paa to mennesker). Anseligt, hvidkalket sengotisk taarn med kamgavle i nord-syd, rund bue til skibet. Bjælkeloft, koret hvælvet. Rødt tegltag, blytag paa apsis. Lille vaabenhus mod syd fra 1907 med kamgavl. Kalkmalerier afdækket 1905 i apsis. Kalkmalerierne er renset 1955 (Den tronende Kristus, Maria, Peter, Johs., Paulus m. m). Moderne glasmaleri (Jesu fødsel) i taarnets vestvindue. Granitalterbord med indhugget kors fra 1906. En renæssancealtertavle fra 1604 var afløst en af egetræsniche med Thorvaldsens Kristus. Stager fra 1664, messehagel med sølvbroderet krucifix fra 1725 i koret i glas og ramme. Ny alterskranke. Stor smuk, altid vandfyldt døbefont med firkløverformet kumme af rød Hamburgmarmor, paa fodstykke af hvid kalksten. Krucifixgruppe i skibet. Rig, bruskbarokprædikestol i 4 fag med evangelistfigurer i høj relief, opgangspanel og himmel. Nyere stolestader. Klokke fra 1485 med minuskelindskr. Series pastorum. Malerier i taarnet af de 3 sp. Jessen. Muret præstebegravelse i koret. Mange gravminder, epitafier, mindetavle over pastor V. Kold, Altertæppe 1956. 200 sd. 5 lysekroner. Orgel, skænket 1946 til minde om kbmd. Peter Jessen († 38) Silkeborg, søn af pastor Chr. Jessen. Mindesten over faldne 1848-50 og 64.

Mack. JG. 342, do. D. 64, 386, 388, 413, 418, Khst. saml. 2. r. IV, 121, Saml. t. jy. hist. og top. VI, 70 f., Uldall, s. 105, Olaf Jessen: Fra G. prgd., s. 32 f., Nørlund og Lind: K. 278.

Neden for kirkegaarden en gl. rød bygning af svære mursten med højt tegltag, et hospital, opr. af Chr. Fischer til Allinggaard for ældre kvinder, bygningen er fra 1778 (fredet).

Ans kirke, indviet 30. nov. 1958 (Arkit. H. C. Rasmussen). En mindetavle oplyser, at 1935 byggedes et menighedshus af Grønbæk-Svostrup menigheder her til minde om pastor Chr. Jessen og hstr. Det blev omdannet til kirke med apsis, skib og kor. 1954 opførtes et taarn med løgspir nord for skibet. Hvidkalket ude og inde, tegltag. Bejset bjælkeloft, blyindrammede ruder, Glasmaleri af nadveren i apsis. Alterbordet bestaar af kalkstensblokke, sandstensfont, sydtysk daabsfad fra c. 1575 (Syndefaldet indgraveret). Alterstager til minde om pastor Olaf Jessen. 200 sd. Orgel. Prædikestol af gule mursten. Ombygningen kostede 245.000 kr., hvoraf en stor del var indsamlet i sognet. I aarene før 1958 holdtes gudstj. hver maaned i mghhuset, og der forrettedes begravelser.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 122 rug, 54 byg, 92 havre, b) 33 rdl. c) 4 lpd. smør, 12 lpd. ost, 50 sn. æg. d) 250 rdl. e) 152 td. ld., 4 td. hartk. Udm. prgd fra 1756, højt til loft, stor, høj kælder. 1870: Regul.: 1968 kr., netto: 2596 kr. — 1913: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1757.

13. 9. dec. 1831—28. 10. 53 (sp. Frederiks-K. 19. marts 19): Provst **Lorents Stallknecht Kjerulff,** f. 20. okt. 90 Helgenæs. F.: Sp. paa Helgenæs Frederik Christian K. af Hornslet († 17) og Cathrine Stallknecht af Ø. Nykirke-G. Stud. Slagelse 07, c. juli 13 (l), hjpr. Helgenæs 4. juni 17, provst 20. febr. 29—19. jan. 39, † 28. okt. 53. — G. 1. maj 19 Marie Cathrine Starck, f. 4. marts 92 Kbh., † 28. dec. 76. F.: Kgrd., toldinsp.. i Grenaa Carl Hartmann S. og Karen Aagaard. — Søster g. Møller, Agri-E. (Gravsted med støbejernskors paa kirkegaarden).

Om provst K., se ovf.

Hjælpepræst hos provst Kjerulf:
1845-52: *T. Bache*, se Vellev.
1853-55 (ogsaa hjpr. hos eftermanden): *P. N. Jessen*, se her.

14. 27. jan. 1854—25. sept. 57 (sp. Snejbjerg-T. 15. apr. 42): **Nicolaus Johannsen,** f. 26. apr 98 Store Vi, Sydslesvig. F.: Sp. i Store Vi Johannes J. (indebrændt 06) af Valsbøl og Renlich Bahne-Todsen. Stud. Kiel 18, c. Gottorp 25 (3. kar.), hjpr. Rise Sdj. 36, afsk. 25. sept. 57, † 10. dec. 74 i Haderslev. — G. Nic. Wibe, dt. af Provst Andreas Høstmark W. († 41) Rise (af Todbjerg-M.) og Helvig Maria von Muderspach. — Hustrus søster g. Petersen, Stenderup.

Om J.: se ovf.

15. 21. nov. 1857—26. maj 73 (hjpr. Virring-E. 4. juli 55): Provst **Peter Neergaard Jessen,** f. 14. maj 22 Røgen. F.: Sp. i Røgen-S., † 52, se der. Stud. Randers 41, c. okt. 46 (h). Hjpr. Røgen-S. 4. nov. 47, do. Grønbæk-S. 7. jan. 53, provst Lysgaard-H.-H. herr. 18. sept. 61, † 26. maj 73. — G. 11. okt. 53 Ane Kirstine Kiilsgaard, f. 17. marts 25 Peterslyst, Gern, † marts 89. F.: Bygmester hos grev Frijs Peter Christian K. og Mette Jensdatter. — Datter g. Schaumburg, Jyderup-H., søn: sp. her, se ndf., sønnesønner: se ndf., og sp. Skelskør. Se ndf. under Olaf Jessen.

Om provst J., se ovf., Olaf Jessen: Fra G. prgd., s. 9 f., Nord. skoletid. 1852, s. 381-82.

16. 15. sept. 1873—11. apr. 85 (Miss., Grønland 15. apr. 59, Jakobshavn, Upernavik): **J. W. K. Skram,** fl. t. Damsholte, se der.

17. 17. juni 1885—4. okt. 1907 (sp. Frøslev-M. 28. maj 83): **P. C. M. S. K. Jessen,** fl. t. sp. Vor Frelsers k., Vejle, se der.

Hjælpepræst hos pastor Jessen:
1896—1900: *S. C. C. Søbye*, se sp. Vor Frelsers k., Aalborg.

18. 18. dec. 1907—7. dec. 25 (sp. Ø.-V. Alling 31. aug. 99): **Agner Torm,** f. 31. okt. 60 Flensborg. F.: Kasserer ved Nationalbankens filial Emanuel Agnetus T. og Agnete Cathrine Torm. Stud. Schneekl. sk. 79, c. 85[1] (l), lærer Brgdssk., K. og 5 pigeskoler, ord. kat. Sct. Jakobs k., Kbh. 8. nov. 88, sp. Aulum-H. 30. apr. 91, afsk. 7. dec. 25, † 27. okt. 39 i Sønderborg. — G. 17. juni 91 Anna Marie Elisabeth Petersen, f. 5. marts 55 Nibe, † 3. aug. 23. F.: Birkedommer paa Amager, ftm., etrd. Johan Anton Frederik Vilhelm P. og Magnilla Kirstine Galthen. — Fætter: Prof. dr. theol. Fr. Em. Torm, hustrus søster g. P. Krag, Sct. Jakobsk., Kbh., senere Søborg-G.

Kredsfmd. KFUM og K 92—99 og 99—21, kredsfmd. DMS 13—17, skrev præd. og art. i IM tid., Kr. dbl. m. m.

Pastor T. var sønderjyde og var med stærke baand knyttet til Sønderjylland. Hans store glæde var genforeningen 1920, og efter sin afsked tog han bopæl i Sønderborg. Hans slægt var i det hele stærkt nationalt præget. Derfor kom han til at studere i Danmark, og som ung blev han nært knyttet til pastor *P. Krag*, hvis svoger han blev, og hvis kateket han var. Han tog ogsaa med liv og sjæl del i studenterlivet, var indbyder til det første nordiske studentermøde med kristeligt program 1890 i Hillerød og bevarede livet igennem forbindelsen med den kristne studenterbevægelse. Han fik nogle rige aar i Aulum-H., i det stærkt aandelig bevægede Hammerum herred. Der var vækkelser, og T. kom til at betyde meget. Vanskeligere var det i Ø.-V. Alling, hvor der ikke var meget liv i de smaa sogne. Det var ikke let at blive *Chr. Jessens* efterfølger i Grønbæk-S. T. var jo ikke som *Jessen*, men han tog fat med godt mod og virkede især blandt ungdommen. For KFUM og

K her og paa egnen betød han meget. Der var noget tungt over ham, til tider ogsaa noget livligt, han var en solid forkynder og fulgte vaagent med i tidens teologiske og kirkelige spørgsmaal. Kr. dbl. skrev, at »han var først og fremmest et elskeligt menneske, en af dem, paa hvem ordet from er paa sin plads. (DnA. 1941, s. 71 f.).

Fra Grønbæk skrives: Pastor *Torm* var næppe helt som de fleste andre præster — han var noget særpræget baade som sjælesørger og i sin daglige omgang med mennesker, men menighedens aandelige vel og Guds riges fremme i sognene laa ham stærkt og alvorligt paa sinde. Han tog sig ikke sin præstegerning let og søgte ikke sin egen ære; han havde et stærkt helbred, var kraftig af bygning og natur, og han brugte tid og kræfter til fods og paa cykle rundt i pastoratet til møder og besøg i hjemmene, og han opsøgte de unge for at faa dem i tale om deres sjæls frelse.

Under den spanske syge 1918—1919, hvor mange i pastoratet blev angrebne — og flere bukkede under, gik han uforfærdet og frimodigt rundt og satte sig ved sygelejerne for at trøste og hjælpe; og han blev ikke smittet. — Han var ikke veltalende, men hans prædikener var dybe og lange (ofte henved een time), vækkende og grundigt forberedte; — efter hans eget udsagn begyndte han mandag morgen med næste søndags tekst — og ugen igennem samlede han stof til prædikenen, som først blev helt færdig lørdag aften.

Hans konfirmandundervisning var ogsaa meget grundig; — børnene følte, at han vilde deres sande vel, og han søgte at bevare kontakt med dem i ungdomstiden, dels ved afholdelse af ungdomsmøder, dels ved mundtlig og skriftlig forbindelse. — Han oplevede en vækkelse i Grønbæk sogn i 1916, navnlig blandt de unge.

Torm var samvittighedsfuld, sand og oprigtig, og han følte det stærkt som sin opgave at sige sandheden, selv om den var ilde hørt; dette kunde ikke alle i sognet taale, men hans venner vidste, at han mente det bedste derved, og der blev ved at være god kirkegang i hans præstetid i Grønbæk. — Han tilkaldte ogsaa mange fremmede talere til gudstjenester og møder, og besøget var godt — baade til søndagsskoler, ungdomsmøder og offentlige møder i missionshuset og i konfirmandstuen. — Efter sin bortrejse 1926 til Sønderborg blev han ved at have skriftlig kontakt med mange i pastoratet og kom ofte paa flere dages besøg.

Torm blev begravet paa Grønbæk kirkegaard; — en meget beskeden mindetavle er sat paa hans grav — beskeden — sikkert efter hans eget ønske, — som han selv var i al sin færd.«

19. 26. febr. 1926—17. apr. 52 (Generalsekretær KFUM og K i Danmark 14-25, ord. 21): **Olaf Neergaard Jessen,** f. 7. okt. 84 Frøslev. F.: Sp. her, senere Vor Frelsers k., Vejle († 18), se der. Stud. Viborg 03, c. 09^2 (h_1). Sekretær, KFUM, Silkeborg 09, r. af dbg. 47, † 17. apr. 52. — G. 10. maj 23 Anna Faurholt, f. 14. juni 87 Terndrup. F.: Højesteretsdommer Ole Peter Christensen F. og Marie Kirstine Mayntzhusen. — Søn: Skrave, broder: Skelskør, brodersøn: Vesterø, Læsø.

Fmd. for KFUM og K i Danmark 24—37. Medl. af talrige best. og udv. under KFUM, BM Kirkelig forening for IM i Danmark 15—29, Fmd. Haslev udvid. højskole 17—25. Udg. 20: Fra Grønbæk prgd., 23: Det koster ej for megen strid, 29: Hjorddrengen og andet godtfolk fra land og by. Medudg. andagtsbogen: Bækken ved vejen 1924.

Provst *Harald Jessen* skriver (DnA., 1953, s. 75 f.): »Min broder Olaf blev meget tidligt klar over, at han gerne vilde være præst som sin far, farfar og farfars far. I sin tiltrædelsesprædiken i Grønbæk i 1926 sagde han: »Siden mit femte aar har det været min drøm, at jeg engang skulde blive præst i Grønbæk, og der har aldrig siden været nogen tid, hvor dette ønske ikke var levende for mig.« — At tanken om at blive præst saa tidligt modnedes hos Olaf, skyldes uden tvivl den aand, der helt igennem prægede vort velsignede barndomshjem i Grønbæk præstegaard, og det rige og levende menighedsliv, der rørte sig i pastoratet.

Ogsaa far har aabenbart tidligt ment, at Olaf skulde være præst, for med den 2—3 aarige dreng paa armen sagde han til en troende murer fra sognet, der udførte et eller andet arbejde i præstegaarden: »Jens Andersen! Vil De love mig at være til stede i kirken, naar drengen her engang bliver indsat som præst i Grønbæk kirke?« — Mureren gav sit tilsagn, det vilde han gerne, om han levede til den tid. — Og Jens Andersen oplevede som gammel mand at overvære Olafs indsættelse som præst i Grønbæk.

Olaf voksede op som den næstældste af en ret stor søskendeflok. Da jeg er ca. 7 aar yngre end han, stammer mine første erindringer om Olaf vel fra hans 11.—12. aar. Han var da helt ud dreng med os andre, elskede at sejle paa Alling sø, var en ivrig svømmer og dygtig til at skyde med flitsbue. Han var stolt, da han en dag havde faaet en pil helt op over det høje kirketaarn. Men fra den tid erindrer jeg ham alligevel især som den lydige og fromme dreng, han var, tidligt udviklet i aandelig henseende. Han var trofast og opmærksom deltager i søndagsskolen og var vist næsten altid i kirke om søndagen, skønt der ikke forelaa noget paabud herom. Var der møde, sammenkomst eller konvent i præstegaarden, kunde man være sikker paa, at Olaf sad i de voksnes kreds og lyttede, medens vi andre hellere legede i gaard eller have.

Under sin konfirmationsforberedelse hos far fik han sit personlige møde med Jesus som sin frelser.

I 14-aars alderen blev Olaf sammen med vor ældste broder optaget som discipel i Viborg katedralskole. De første skoleaar blev ret strenge for ham, han hang saa stærkt ved sit hjem og led en del af hjemve. Kun hver 3. uge kunde der blive raad til at lade drengene rejse hjem paa besøg. — De senere aar formildedes en del gennem det gode kammeratskab i hans klasse (der kun talte 5 elever, hvoraf de 4 senere blev præster), gennem hans gode religionslærere, ikke mindst *Johannes Loft*, og gennem fællesskabet med andre unge i den lille ynglingeforening i Viborg, som i hans sidste latineraar blev omdannet til en KFUM.

I sommeren 1903 blev han student, og det fornøjer mig nu at konstatere, at han opnaaede sine bedste karakterer i dansk (ug÷) og i historie (ug).

Da han kom til København for at studere

teologi, fandt han hurtigt et tilholdssted i Studenterhjemmet og navnlig da i KFUM, der under *Olfert Ricards* aandsbaarne og friske førerskab stod midt i en blomstringstid. Her kom han snart ind i et aktivt medarbejde som kredsleder i ungdomsafdelingen, og bevægelsen tog ham helt. Det gik til tider noget ud over studierne og ogsaa over nattesøvnen. Ofte var det en lidt blegnæbet student, der kom hjem i ferierne, men altid var han ivrig optaget af at berette om alle sine rige oplevelser i den kristne ungdomsbevægelse.

Straks fra sine første studenteraar prædikede han i Grønbæk og Svostrup kirker paa Andenhelligdagene, og hans forkyndelse var fra ungdommen af præget af troskab mod bibelordet, af en naturlig linie fra dagliglivets træk til evangeliets kærne, af klarhed, redelighed og hjertevarme.

Studenteraarene blev rige aar for ham. Med aabent og modtageligt sind levede han paa forskellig maade med i det kirkelige liv i hovedstaden, interesserede sig, med stor beundring for I. C. Christensen, for politik og fulgte i det hele godt med i alt, der rørte sig i tiden. Far sagde undertiden med et lille smil, at hvis Olaf kunde tage sin eksamen ved hjælp af avislæsning, saa skulde han nok faa en fin karakter.

Med sin udprægede slægtsfølelse og sin hjertelige tilknytning til Grønbæk sogn, kirke og præstegaard var det svært for Olaf at forstaa og gøre sig fortrolig med, at Far i efteraaret 1907 søgte og fik embedet som sognepræst ved den nyopførte Vor Frelsers kirke i Vejle. Opbrudet fra Grønbæk gik ikke mindst Olaf til hjerte.

I sommeren 1909 fik Olaf sin teologiske embedseksamen, og med alt det, han havde oplevet i og modtaget gennem KFUM i sin studietid, stod det ham klart, at han nu i nogle aar maatte tjene den kristne ungdomsbevægelse gennem en sekretærgerning. At det saa formede sig saadan, at han fik lov at begynde sin virksomhed som sekretær i Silkeborg KFUM, var ham en særlig glæde. Silkeborg var jo vores barndoms by, herfra var der ikke langt til det kære Grønbæk, og til denne egn følte han sig altid særlig knyttet.

I de følgende 5 aar virkede han nu som sekretær i Silkeborg og havde den store glæde at se vækst og fremgang i arbejdet. Adskillige unge mænd blev gennem KFUM vundet for Kristus, og flere af disse unge fra Olafs sekretærtid i Silkeborg staar nu i ledende stillinger inden for det kirkelige og kristelige arbejde i vort land. De ydre rammer sprængtes efterhaanden, og KFUM fik rejst sin egen smukke bygning. — Men Olaf begrænsede paa ingen maade sit arbejde til KFUM. I nært og broderligt samarbejde med missionær *Chr. Moustgaard* og pastor *M. Harbo* tog han virksomt del i det rige og vaarfriske menighedsliv, som i de aar udfoldede sig i Silkeborg og derfra ud i byens opland. Hver uge talte han ved flere ungdomsmøder og ungdomsgudstjenester rundt om i oplandet og sled vist adskillige cykler op paa disse ture. Men ofte førte hans møderejser ham ogsaa langt videre ud i landet.

I 1914 fik han opfordring til at overtage stillingen som generalsekretær for KFUM og KFUK i Danmark med bopæl ved landskontoret i Aarhus. Som generalsekretær var han ustandselig paa rejse overalt i Danmark, vel navnlig som taler ved ungdomsmøder og ungdomsgudstjenester, men ogsaa som raadgiver og vejleder for medarbejdere rundt om i de mange foreninger. Overalt, hvor han kom frem, skabte han respekt om sin person og knyttede ved sin jævne og vennesæle færd personlige venskabsforbindelser for livet. Han havde en udpræget indfølingsevne, forstod at lytte og derpaa ud fra sit sinds rigdom og sin store menneskekundskab at vejlede, tilskynde og opmuntre. — Han sad i de aar inde med et kendskab til dansk kirkeliv som næppe ret mange.

Olaf havde en egen evne til at finde medarbejdere, og han byggede med fremsyn landskontoret op, saa de forskellige grene af arbejget blev samlet i et fælles hele. Den voksende medarbejderstab knyttede han sammen med fællesskabets og samarbejdets gode aand og ledede den med stilfærdig myndighed. — Den rent kontormæssige side interesserede ham mindre. Der gaar endnu frasagn om, at saa at sige al hans korrespondance som generalsekretær foregik ved hjælp af aabne brevkort. Men i det skriftlige forstod han ogsaa at udtrykke sig kort og klart.

Adskillige bestyrelser for landsomfattende kristelige virksomheder blev han i de aar valgt ind i, bl. a. i bestyrelsen for Indre mission i Danmark. Rodfæstet i Indre mission fra sit barndomshjem stod han alle dage Indre mission nær, og som generalsekretær følte han det som en af sine store opgaver at befæste og udbygge den nære forbindelse mellem ungdomsbevægelsen og Indre mission. — Sit sunde syn paa Vilh. Beck og Indre mission gav han forøvrigt udtryk for i en kronik i Kristeligt dagblad faa uger før sin død.

I 1921 blev han ordineret i sin egenskab af generalsekretær, og i 1923 indgik han ægteskab med den daværende landssekretær for KFUK, frøken *Anna Faurholt*.

Det forcerede rejseliv sled imidlertid meget paa hans legemlige kræfter, som aldrig havde været store. Og i 1925 trak han sig derfor tilbage som generalsekretær, men blev boende i Aarhus som formand for KFUM i Danmark.

I 1926 blev præsteembedet i Grønbæk ledigt. Olafs stadig nære tilknytning til Grønbæk og hans store ønske om at blive præst dér var aabenbart saa almindelig kendt blandt Danmarks præster, at han blev den eneste ansøger til embedet. Ansøgningen om Grønbæk og Svostrup var forøvrigt baade den første og den eneste ansøgning om præstekald, han skrev i sit liv.

Den 18. april blev han indsat. Dybt bevæget og med megen tak holdt han sin tiltrædelsesprædiken og udtalte bl. a. »Fordi jeg tror paa Jesu død for mine synders skyld og paa hans opstandelse til min retfærdiggørelse, derfor tør jeg i dag gaa ind til denne præstegerning. Og til korsets stav vil jeg støtte mig under gerningen her.« Han sluttede med at sige: »Her i »mine fædres graves hjem« har jeg i disse dage følt trang til at knæle ned, takke for velsignelsen i fortiden og bede om Herrens naade og kraft over dem, der nu skal træde i hellige fædres spor.«

Han og hans hustru flyttede med stor glæde

og forventning ind i hans barndomshjem i Grønbæk præstegaard, der i de følgende aar blev rammen om et velsignet og rigt familieliv, præget af hygge og fred, af en udstrakt gæstfrihed og af Olafs rige jyske lune. Her oplevede man, hvordan han af sit sinds rige forraad tog frem baade nyt og gammelt, baade alvor og gammen.

Med stor oplagthed og flid gik han ind i gerningen i de to ret store og udstrakte sogne. I 1937 blev Svostrup sogn imidlertid udskilt og sammenlagt med Gødvad sogn.

Ustandseligt var han paa færde med syge- og husbesøg. Kom der tilflyttere til sognet, varede det ikke mange dage, før de fik besøg af præsten, der kom for at byde dem velkommen til sognet og kirken. Alle i sognet følte, at deres præst kom til dem som en ven, og at deres ve og vel baade i timelig og aandelig henseende laa ham paa hjerte. Det at være sognepræst var for ham at føle ansvar og omsorg for alle i sit pastorat.

Over hans gudstjenester var der en egen højtid, fred og glæde, og der foreligger mange vidnesbyrd om, at hans forkyndelse blev til rig velsignelse. En skrev nu ved hans død: »Det gav kræfter, mod og trøst, ja, en forsmag paa himmelglæden, at sidde under pastor Jessens prædikestol.«

Ogsaa kirkens og menighedens ydre forhold laa ham meget paa sinde, og det var egentlig utroligt, saa meget han paa sin stilfærdige maade og med sin praktiske sans naaede paa det omraade. Faa danske kirker staar i dag saa gennemrestaurerede og forskønnede som Grønbæk kirke. Kirkegaarden blev udvidet og reguleret. Mindetavler blev opsat i kirken og den skønne gamle præstegaard fra 1757. Og paa kirkegaarden blev rejst nye mindesten for folk, der gennem aarene havde haft tilknytning til og betydning for sognet. Han sagde ofte, at hverken kirken, kirkegaarden eller præstegaarden maa fremtræde i en saadan tilstand, at besøgende maa faa et indtryk af, at kirken er en institution i forfald.

Den 13. januar 1952 oplevede han den store glæde at indsætte sin søn som hjælpepræst og dermed som 4. generation af slægten i præstetjenesten i Grønbæk. Hans tale ved den lejlighed gav udtryk for hans hjertelige tilknytning til sognet, hans dybe taknemmelighed og hans store ydmyghed.

Kun tre maaneder efter denne højtidsdag blev han efter et hjerteanfald, der varede nogle faa timer, kaldt ind til sin Herres glæde.

I sorgen og i savnet forstaar vi, at det var en stor naade, at han fik lov til at dø midt i sin gerning og i det kære Grønbæk. Han sagde ofte i den senere tid, at nogen afskedsgudstjeneste kunde han ikke holde i Grønbæk, thi saa vilde hans hjerte briste. Sin sidste prædiken i Grønbæk kirke holdt han paaskedag, da han med kraft og varme forkyndte budskabet: Jesus lever, graven brast!

Hvis jeg endnu maa tilføje nogle faa linier som et forsøg paa en karakteristik af min kære broder, vil jeg nævne hans dybe og ægte kristentro. Den prægede ham under alle livets forhold og forlenede hans færd med mildhed, tryghed, fred, glæde, slægtstroskab. Han var gammeldags i god forstand. Alt i tiden som medførte jag og overfladiskhed, var ham imod. En kendt præst skrev: Han var en god gave til vort folk.«

Biskop *Chr. Baun* skriver i Dsk. Kirkeliv 1952, s. 119 f.: »Grønbæk — KFUM — Grønbæk — det er den enkle ramme om denne gode, danske præsts liv og gerning.

Men i denne ramme er der levet et rigt og paa forskellig maade særpræget menneskeliv og øvet en flittig præstegerning. Der er næppe tvivl om, at Olaf Jessen har betydet umaadelig meget for mange mennesker, baade udover hele landet i de aar, da han som generalsekretær altid var paa farten til gudstjenester og ungdomsmøder og forhandlinger med bestyrelser og ledere, og senere i sit sogn i de mere end 25 aar, han fik lov at være dets præst.

Og det er egentlig saa ligetil, at han kom til at betyde noget for mennesker, for det kom saadan helt af sig selv, at man straks fik tillid til ham og lyst til at sætte sig ned i hans stol og snakke med ham. Venlig og hjertelig kom han mennesker i møde, og hurtigt opdageede man, at det ikke bare var en klog mand, man sad sammen med, men man maatte vist kalde ham vis: han kunne saa hurtigt føle sig ind til kernen i en sag og i et menneske. Han havde en udpræget realitetssans og stod saa dejlig fast med begge ben paa jorden. Himmelspræt legede han aldrig. Hvis han var gaaet den politiske vej, var han sikkert blevet en fin politiker — ikke af dem med de flotte vælgermødetaler, men af dem, der med deres ufordærvede forstand i det stille kom til at lægge et partis arbejdslinje. Men til saadant stod hans hu slet ikke. Han var landsbysognepræsten. Hvilket jo slet ikke udelukker, at han gjorde fortrinlig fyldest som generalsekretær og rejsepræst i de 12 aar. Han byggede landskontoret op, han organiserede bevægelsen, han holdt afdelingerne sammen, mens arbejdet voksede udover landet næsten i rivende hast; han stiftede fred, hvor han kunne, mellem ungdomsbevægelsen og den gamle Indre mission; han var en mand, som KFUM og KFUK skylder meget. Men han har vistnok hele sit liv lige fra barndommen af drømt om at blive sognepræst i Grønbæk, og da han først var blevet det, var det ikke ham, der sled statsbanernes polstrede sæder. Han blev sognets mand og hjemmets mand.

Og i en ganske særlig grad et bestemt sogns mand: Grønbæk sogns, barndommens sogns.

Og han blev Grønbæk sogn en god præst. Som hans far og farfar maa have været det før ham: begge hentedes de — henholdsvis 1885 og 1857 — til Grønbæk af et saa godt som enstemmigt ønske fra befolkningens side med adresser og deputationer til konge og minister. En sjælden trofasthed fra et sogns side mod en præsteslægt, og fra en præsteslægts side mod et sogn!

»Olaf Jessens præstelige testamente« kan man maaske kalde en artikel (et konventsforedrag?) som stod at læse i Præsteforeningens blads julenummer 1949. Den hedder: »Den opsøgende kirke« og handler væsentligst om husbesøg. Gennem den ser man ind i hans præstehjerte. Han var i god forstand gammeldags i sit syn paa præstegerningen: han levede og aandede for sit sogn, og han var uden jag. Telefon og bil havde han ikke. Telefonen ville jo blot

hindre den personlige kontakt med sognets folk. Og om biler havde han en historie, som han yndede at fortælle: Han traf en mand og spurgte i samtalens løb til præsten i det sogn. Manden svarede: »Det er meget længe siden, vi har set noget til ham — han har jo faaet bil.« Han talte vist meget sjældent udensogns — det havde han ikke tid til, og han ansaa det vist ogsaa for mindre nyttigt. Det var meget vigtigere at gaa paa husbesøg i sognet. Og hvor kunne han vække uro i ens sind, naar han lagde os paa sinde ikke at forsømme besøgene i sognets hjem. Selv har han sikkert været en god gæst at have, naar han dumpede ind i hjemmene; hans naturlige venlighed, hans rolige og besindige væsen, hans gode og kloge spørgsmaal og hans vise raad har gjort ham velkommen. Og han var slet ikke ude efter at faa afleveret en prædiken og et salmevers og saa hurtigst muligt komme af sted til det næste hjem. Han havde gjort præsten Johannes Fibigers ord til noget af et valgsprog for sin gerning: »Man maa være folks ven, før man kan blive deres præst«.

Grønbæk kirke elskede han. Han fik den restaureret og udsmykket, saa alle kommende præster maa græde som Alexander den store græd som barn, fordi hans far erobrede hele verden, saa der slet ikke blev noget til ham at erobre. Hvor var han optaget af sin kirke. I de første 6 aar af min generalsekretærtid var han jo formand for KFUM. Jeg glædede mig over, at der ikke var længere mellem Aarhus, hvor mit kontor laa, og Grønbæk, hvor min formand boede, end at jeg nemt kunne smutte ud til ham og tale de vigtigere sager igennem med ham. Det blev dog ikke til saa meget, for jeg opdagede hurtigt, at Olaf Jessen var saa optaget af at vise mig Grønbæk kirke og fortælle om de nyeste arbejder eller planer for dens udsmykning, at der ikke blev saa megen tid til KFUMs sager. Jeg følte mig lidt skuffet, men det gik snart op for mig, at der laa noget helt andet end mangel paa interesse bag ved hans tilbageholdenhed over den saglige drøftelse: først hans store glæde over alt, hvad der hørte Grønbæk kirke og præstegaard til, en glæde, han gerne vilde dele med andre. Men der laa ogsaa den smukke side af hans karakter bagved, at han kunde give andre ansvar og være tryg derved. Skuffelsen afløstes derfor snart af taknemlighed, fordi jeg følte, at han viste mig tillid og var tilfreds med selv at være lidt i baggrunden. Det var fint gjort over for en ny mand, som ovenikøbet saa anderledes paa mange ting end de »gamle« i KFUM. Han kunne give en medarbejder frit slag.

Om Grønbæk præstegaard kunne han godt have brugt digterens ord: der har jeg rod; derfra min verden gaar. Om den og om fædrenes liv i den har han skrevet sin smukke bog: Fra Grønbæk præstegaard (1920). Pastor Rehling skrev i en artikel om Olaf Jessen ved hans afgang som formand for KFUM i 1937: Han var et barn af Grønbæk præstegaard. Det er nok den mest betegnende karakteristik, man kan give af Olaf Jessen.

Olaf Jessens sidste aar var prægede af skrøbelighed. Det var hjertet, der ikke mere var saa godt. Men som slutstenen paa sin gerning i Grønbæk oplevede han det, som har været en meget store glæde for ham: han saa den 4. generation af præster af Jessenslægten rykke ind i den kære Grønbæk præstegaard, idet hans søn Peter Neergaard Jessen blev hans hjælpepræst. Derved knyttedes et nyt baand mellem de to tilsyneladende saa uadskillige faktorer: Jessenslægten og Grønbæk præstegaard.

Klosterpræst, *Sv. Bøgh*, Vemmetofte, skriver: »Saa døde ogsaa Olaf Jessen. De falder tidligt, de der bar den kristne ungdomsbevægelse for en lille menneskealder siden. Det er ogsaa vemodigt at tænke paa, at der nu kun er een tilbage af den prægtige og særprægede søskendeflok fra den gamle Grønbæk præstegaard. Det er mange aar siden, Olaf Jessen paa grund af et svagt legeme trak sig tilbage til sit elskede Grønbæk sogn. Skønt vort hastige sind hurtig glemmer dem, som engang var i forreste linje, er vi mange enkelte ud over landet, som maa standse ved budskabet om Olaf Jessens død og af hjertet takke for alle de gode og glade erindringer, som Olaf Jessens navn, gerning og venskab kalder frem. Der var paa en egen maade inspiration ved Olaf Jessen, og han var enestaaende at dele arbejde med og at sidde i stue hos. Der var faa, jeg saa gerne lyttede til og søgte vejledning hos som hos Olaf Jessen. Han var viis i dette ords egentlige forstand. Klar og besindig. Han saa med det samme en sags kerne, og stadig blev man forbavset over en mærkelig forening af erfaring og kløgt. Han kunne tit overraske, men var alligevel altid den samme kærlige og nænsomme ven med et lunt smil i øjet, naar man søgte hans raad enten det var ganske personligt eller som medarbejder. Han kunne lede en forhandling. Jeg overværede engang, han var kaldt ud til en by, hvor en kedelig personlig strid havde sat sindene i voldsomt oprør, og meget stod paa spil. Han sad længe og hørte paa, hvad begge parter havde at fremføre, men saa rejste han sig og forklarede med stor myndighed, at vi vist var helt paa vildspor, fordi det aldrig i Guds rige gælder om at faa ret. Vi har kun naaden at leve paa. Holder vi fast paa det, bliver al tale om at faa ret jo ligegyldig. Her har vi Olaf Jessen. Paa et øjeblik ændrede han hele situationen. Striden blev til en aandelig samtale, der bar frugt. Olaf Jessen yndede ikke at træde frem. Han hørte helst til de stille i landet. Derfor blev han en meget brugbar tjener baade som prædikant, som leder og som ven. Hans gravskrift ristes ikke blot paa en sten paa hans slægts kirkegaard i Grønbæk, men i mange taknemmelige hjerter ud over Danmark.«

Olaf Jessens jordefærd blev en storslaaet sørgehøjtidelighed. Overalt i sognet vajede flaget paa halv stang, og lige efter middag begyndte folk at valfarte til kirken. Medens de gamle og svagelige tog plads i kirken, der var smukt pyntet med foraarets blomster, samledes sognets folk med de tilrejsende i præstegaardshaven. Og da klokkerne begyndte at ringe, satte det store følge sig i gang hen mod kirken. Foran gik en snes præster i ornat med biskopperne *Skat Hoffmeyer* og *Baun* i spidsen, og efter baaren fulgte sognets folk, unge og gamle i flok og følge sammen med mange tilrejsende gæster.

Den gamle smukke kirke kunde langt fra rumme de mange mennesker, selv om hver

eneste siddeplads var taget i brug. Efter at *Olaf Jessens* unge søn, *Peter Neergaard Jessen*, var gaaet for alteret, lød de gamle paaskesalmer gennem kirkerummet; det var ikke i første række sorgens men sejrens toner, der her skulle lyde. Derefter talte provst *Harald Jessen*, Skelskør, den sidste af søskendeflokken fra Grønbæk præstegaard, ud fra Jesu ord: »Saa er da enhver skriftklog, som er oplært for himmeriget, ligesom en husbond, der tager nyt og gammelt frem af sit forraad«. Saadan en mand var Olaf Jessen. Han var oplært i den kristne tro fra sin barndom. Han var helt anderledes end os andre børn. Hans lyst var at høre noget om himmeriget. Og derfor lyttede han til de ældres samtaler om disse ting og til prædikener, hvad enten det nu var i kirken, missionshuset eller i præstegaarden. Og dette modnede ham aandeligt meget tidligt. Ja, han var oplært for himmeriget i vort kære hjem og i det liv, som levedes der, og allerede i de unge aar kom kaldet til præstegerningen da ogsaa til ham. Afgørende betydning for ham fik det ogsaa, at han kom i forbindelse med ungdomsbevægelsen og det kristelige studenterarbejde, som han tog ivrigt del i, medens han studerede ved universitetet.

Harald Jessen sluttede sin mindetale med en omtale af Olaf Jessens evner som husbond, som leder.

Derefter talte sønnen om sin fader. Det var et smukt vidnesbyrd om Olaf Jessens glæde og taknemmelighed i tjenesten og i hjemmet. Han havde en dag sagt, at han ikke vilde holde afskedsprædiken, for det vilde hans hjerte ikke kunne holde til. Nu blev hans prædiken paaskedag, da han prædikede evangeliet for en fyldt kirke, hans egentlige afskedsprædiken.

Sørgehøjtideligheden sluttede med, at sognepræst *Carljohan Jacobsen*, Skrydstrup, bragte en hilsen fra vennerne fra de unge aar.

Hjælpepræst hos pastor Jessen:
1930-32: *M. J. Kjær*, se Taps.
1935-36: *A. A. Kjærgaard*, se Frederiks-K.
1950-51: *H. Vestergaard*, se kkp. Viborg domkirke (nu Gjellerup).
1951-52: *P. Neergaard Jessen*, se Skrave.

20. 10. sept. 1952 (sp. Branderup 1. okt. 46): **Ingvard Sørensen Hovgaard,** f. 26. maj 11 Tostrup, Rinds herr. F.: Gdjr. Søren Christian H. og Mette Marie Petra Nielsen. Stud. Rønde 33, c. 40[1] (h_2), sekretær KFUM, Hillerød 40, kredssekretær KFUM og K, Vestsjælland og hjpr. Finderup 13. apr. 42. — G. 3. juli 41 Karen Margrethe Bagger Christensen, f. 9. marts 13 Simested. F.: Gdjr. Chresten C. og Birthe Kirstine Bagger.

Kredsfmd. Santalmiss. i Sdj. 48—52, Kredsfmd. KFUM og K i Silkeborgkredsen 55, BM Landsstyrelsen for KFUM og K i Danmark 62, Landsformand KFUM i Danmark 64.

Litt. Se ovf. Om Ans kro, se Vib. aarb. 1955, 98—106. Se iovr.: A. C. Overgaard: Fra Lysgaard herred, 1920.

LEVRING-HØRUP

Levring sogn, 1968 ha, er højtliggende, ujævnt bakket, mod øst kuperet (Storbakke 73 m), Tange aa med enge, lermuldet jord, lidt af Palstrup skov. Byerne L. med centralskole og sognegaard fra 1955, sportsplads, efterskole, alderdomshjem fra 1955, Hindbjerg, Døssing, Midstrup med mh. fra 1884. Bebyggelserne Skovsborg, Træholt, flere større gaarde.

Ingen fredede oldtidsminder, 29 høje sløjfet. En helligkilde paa Keldgaards mark (Schmidt: DH 140, Skivebogen, 1923, 31).

Hørup sogn, 1335 ha, jævnt bølget, frugtbar jord, lidt skov. Byerne H. (her var tidligere ting- og arresthus, nu bolig for valgmenighedspræsten), Almtoft, *Kjellerup*, 3010 indb., købstadmæssig bebyggelse med købstadordnet skole (omb. 1953), landbrugsfaglig ungdomsskole, teknisk skole, bibl., mh. fra 1899, kommunalt administrationskontor i den gl. realskole, Falcks redningsst., amtssygehus (opf. 1913, senere udvidet, 198 senge), kredslæge, apotek, alderdomshjem fra 1933, hvilehjem, spædbørnehjem, sygehjem, vandrerhjem, hjemstavnsmusæum, lystanlæg, stadion, markedspl., biograf, 2 hoteller, banker, butikker, flere fabrikker, rutebilst., m. m.

Ingen fredede oldtidsminder, 6 høje sløjfet.

Medens Levring er et almindeligt landsogn, er Hørup sogn nærmest bysogn, præget af Kjellerup.

Omkring 1850 boede der kun 36 mennesker her ved vejkrydset, hvor Viborg-Silkeborg og Randers-Ringkøbing landevejene kom til at skære hinanden. Da vejene anlagdes gn. Gl. Kjellerup, flyttedes kroen 1857 ud til vejkrydset, og her voksede byen op. Saa flyttedes herredskontoret hertil (8. juni 1869, man regner denne dato for byens fødselsdag), der kom læge 1870, posthus 1875, købmænd, haandværkere, og i løbet af kort tid var der en anselig by, men ingen kirke. Hørup sognekirke, 1 km fra byen er stadigt Kjellerups kirke. Kommunen, der udskiltes 1901, tog navn efter Kjellerup og ikke efter Hørup, sognets ældgamle samlingssted. (JC Nørvig i Jyske byer og deres mænd, 1917). Paa torvet i Kjellerup foran tinghuset er en mindesten for ftm. *Niels Albertsen* († 1892), rejst 1894, og 1910 rejstes en broncebuste paa en høj sokkel af herredsfoged, forsvarsminister *Christoffer Krabbe* († 1913). Jernbanen betød meget for K., der foruden at betjene oplandet har mange erhverv, et landsomfattende marked og industri.

Af den ældre præstehistorie

Efter den første lutherske præst, som vist hed *Jørgen Langbeen* (eller Gregers Langballe) kom *Elias Pedersen* (1554-94). 1594—1619: *Søren Mikkelsen Høg*, 1619-61: *Bertel Jacobsen Løgager*, en bondesøn fra Tem. 1661-79: *Peder Nielsen (Viborg)*, søn af en væver i Viborg, 1679—1709: Mag. *Villads Clausen Sidenborg*, søn af en kbmd. i Viborg. 1709-36: *Adam Levin Hammer*, var nordmand, epitafium. 1736-73: *Søren Nielsen Bisted*, præstesøn fra Tem. Biskop Hygum skriver, at »han talte ikke imod, men for sandheden og havde mange nyttige (pietistiske?) bøger«. Ungdommen var 1741 og 1748 »nogenlunde«. — 1746 udgav han en skole- og kirkebøn for sine sogne i anledning af kvægsygen. Han efterfulgtes af sin søn, *Jens Ib Sørensen Bisted* (1768 -83). 1784—1811: *Laur. Hillemann Sveistrup* omtales som »retsinding, men nedbøjet af tunge sorger«. Prgd. brændte 1791. 1811-32: *Martin Hartmann Lund*, var den første sp., som flyttede herfra (til Sevel); han var »kyniker«, naar hans navn senere nævnedes, saas strax smilet

paa bondens ansigt«, W. III, 39, 1832-36: *Fr. Oldenburg*, se Idestrup, var rationalist, dattersøn af Chr. Bastholm, broder til salmedigteren Th. O., Sorterup. 1836-45: Provst *P. W. Stochholm*, fl. t. Ørsted, Jyll., se Ledøje-S., var en fin og ædel skikkelse, som gjorde sin prgd. til et kulturcentrum, gæstfri og venlig. Han holdt bibellæsninger, udg. sm. m. biskop *J. B. Daugaard* en meget benyttet bibelhistorie, han virkede for fattigvæsenet, skrev om præstelønninger. Han var vist Danmarks yngste provst, meget energisk i det store provsti (ivrig for brandsikre rum til arkiver), medl. af amtsraadet (se Præstehist. saml. 1933, s. 223 f.). Senere var han paa tale som kultusminister (se her I, 401-02). I disse aar begyndte der at røre sig noget trosliv, dels maaske med baggrund i den pietistiske pastor *Bisteds* virksomhed, dels kom *Jeppe Johansen*, Sinding (Hellig-Jeppe) hertil og holdt møder paa gaardene.

Egnen var jydepotternes og uldbinderiets egn.

Tiden efter 1849

Der var ikke meget liv her omkr. 1850, men i sidste halvdel af 19. aarh. brød der et stærkt aandeligt liv frem, baade IM og grundtvigsk, og Kjellerup blev et knudepunkt i egnens IMs og grundtvigske liv.

Medens sp. 1878—1913 var udpræget grundtvigsk, har der siden 1913 været IMs præster. De grundtvigske organiserede sig 1917 som valgmenighed.

Provst *Henrik Wulff* 1846-52) var en betydelig mand, klar i sin kamp mod sekter, en fyrig mand, der »bevarede sin ild« til sin alderdom (se her V. 164). Han var af jødisk slægt, aktiv for krd. i sine sogne, en dygtig provst.

1848 flyttede *Anders Stubkjær* til Torning sogn, hvor der blev vækkelse. Han kom ogsaa til Hørup sogn; han fortæller i sine erindringer (s. 87 f.) om sine oplevelser i Hørup bl. a.:

»Den hellige ild bredte sig videre, ogsaa i nabosognene. Jeg fik endog indbydelse til at komme til Hørup, og jeg tog derimod. Ved den lejlighede betragtede jeg nøje tinghuset og var svært glad ved, at jeg ikke skulde derind. Mødet var i et lille hus, hvor der ikke var plads til ret mange, og de, der var der, var forlegne med sig selv og havde lyst til Kristus. Det var den gang; næste gang jeg kom der, havde det nær kostet mig livet. Mødet var i en større lejlighed i Kjellerup by, og der var mange mennesker af forskellige slags. Jeg havde nogle venner med fra Torning og deriblandt en lille rar fyr, der hed *Peder Jepsen* og nu bor i Gjelleruplund. Han stod omtrent midt i stuen, og jeg stod for et vindue. Da jeg mærkede, at huset var omringet af en skare mennesker, fik jeg den tanke, at jeg vilde rykke mig nogle tommer hen fra vinduesposten, og jeg tror, det raad kom ovenfra. Havde jeg ikke fulgt det, saa havde jeg næppe siddet her i dag. Der kom nemlig en sten saa tæt forbi mit hoved, at jeg syntes, den rørte ved mit øre. Den tabte noget af sin kraft, idet den rørte ved vinduesposten, men den var endnu dygtig nok til at slaa den unge Peder Jepsen til jorden. Han faldt om, men han kunde dog senere rejse sig igen. Arret af stenen, som han fik i hovedet, bærer han dog til sin død. Stenen blev indleveret paa herredskontoret og kom frem under forhøret. Den blev efter sigende opbevaret der i længere tid; om den findes der endnu, ved jeg ikke.

Manden, jeg var hos, havde været frygtet af mange; thi han havde ryddet adskillige stuer i fortiden, naar folk blev altfor ustyrlige. Nu vilde han værge sine gæster, i særdeleshed mig, og i stor hast kom han ud til mængden. Da de saa ham, løb de skyndsomst deres vej. De tænkte vist: »Han har kunnet slaa, før han blev hellig, han kan det vist endnu.«

Denne begivenhed svækkede ikke vort mod til at vidne med frimodighed. Vi stod sammen i kærlighed til hverandre; ja vi følte ret, hvad det vil sige at have én sjæl og ét hjerte og mene det samme.«

Som ledere i Hørup nævnes gdjr. *Chr. Rask* og hmd. *Chr. Stylsvig*. De blev kendt i videre kredse, da de fremførte klage over lærer *Laust Sørensen*, der var haard modstander af de hellige. Han skal have været en spotter, der engang udtalte, at »enten skulde Vorherre afsættes eller der maatte rives et blad ud af Balles lærebog« (A. C. Overgaard: Fra Lysgaard herr., s. 72). Han stiklede til de hellige børns forældre, udtalte sig haanligt om dem, hvorfor de saa sig nødsaget til at tage dem ud af skolen; de antog strømpevæveren og cigarmageren *Henrik Lorentzen* (se Torning), som havde forbindelse med »dømmerne« til lærer. L. magtede dog ikke de almindelige skolefag, og denne privatskole blev hurtigt nedlagt. L. var en meget alvorlig mand, ofte anfægtet (smst. s. 72). Provst *Bendix*, Højbjerg maatte jævnligt mægle. Der blev holdt flere møder med de hellige om skolesagen, provsten var ret hidsig, og efter et møde sagde lærer *Sørensen:* »Provsten var noget volds idag!« Det blev omskrevet til, at han havde sagt, at provsten var en voldsmand, men der kom ikke mere ud af det. Provsten roste forøvrigt *Sørensen* som en dygtig lærer. De hellige støttedes af herredsfogeden, hvis frue var fra Christiansfeld, og hans kusk var ogsaa optaget af aandelige spørgsmaal. De rejste hvert aar til Christiansfeld og var herrnhutisk paavirket.

Pastor *C. B. Plesner* (1853-60) var vist en meget velmenende mand, men havde ikke forbindelse med de vakte. De tog de 3—4 mil til Bording kirke for at høre pastor *Adam Bülow*. I disse aar kom den blinde *Jens Dyrholm* hertil, men hans grundtvigske lærdomme vilde de hellige ikke høre paa, ja de vilde slet ikke anerkende ham. Lærer Lorentzen havde sm. m. Stubkjær indgydt dem skræk for al grundtvigianisme. Dyrholm søgte at sælge en bog han selv havde forfattet: »En røst i vor bevægede tid.«

Pastor *L. K. Kold* (1860-77) havde meget ringe kirkegang, i hvertfald de senere aar. Provst *Erik Christensen*, Tønder, der er født i Hindbjerg, Levring sogn, skriver, at hans forældre, gdjr. *Jørgen Christensens*, sluttede sig til IM, Jørgen C. var en meget vaagen mand, baade kirkeligt og politisk, fulgte godt med, men »hos Kold var der ikke meget at hente«. — I disse aar tog *Kjellerup* til at vokse, og i 60'erne begyndte de store *sommermøder* paa gaarden *Vesterskov* i Levring, hvor *Vilhelm Beck* og andre landskendte IMs mænd talte for mange hundrede mennesker. Beck skriver (IM tid. 1871, s. 683): 19. juli holdt jeg sm. m. pastor *Jeansson* et

møde i skoven ved Levring, som var besøgt af flere tusinde mennesker. Det er det største møde jeg har været med til i Jylland. Foruden os talte pastor *Blume* fra Bording.« Vesterskovmødet var til omkr. aarhundredskiftet et fast led i mødelivet paa egnen og i Becks mødeplaner. Disse møder fik stor betydning for IM i Lysgaard herred, senere lededes de i mange aar af pastor *Chr. Jessen*, Grønbæk. — Paa Højgaard i Kjellerup holdtes ogsaa store aarlige møder, og de gamle saa tilbage til de fjerne tiders møder som festdage og lyspunkter. I Dalsgaarde huse blev der holdt smaa møder hos *Edel* og *Andreas Danielsen*, to betydelige mennesker, der nævnes som nogle af de første blandt de troende i Hørup. 1872 brændte H. kirke.

Aaret 1878 betegner et vendepunkt i pastoratets aandelige historie. Da kom der ny sp. *(Fr. Bruun)* og ny lærer *(Fr. B. Jakobsen)* hertil.

Pastor *Fr. Bruun* (1878—1913) blev en af egnens afholdte grundtvigske førere. Der var kun lidt grundtvigsk liv, men gdjr. *Jørgen P. Skorstengaard* og hans unge hustru var levende med. De havde løst sognebaand til pastor *Spleis*, Torning, og de følte det som et Guds under, at der nu kom en grundtvigsk præst til Levring. I biskop *Brammers* breve til kultusminister Fischer (Khst. saml. 6. r. II, 649) ser man, hvordan ministeren havde bedt biskoppen »tage sig af den unge Bruun med faderlig omsorg«. Biskoppen skriver: »Jeg tør nok sige, at jeg efter evne har holdt mit løfte, hvortil jeg snart under vanskelige forhold fik anledning baade ved direkte at tilrettevise ham og formane ham og ved bestræbelser for at virke vejledende paa ham ved andre og bringe ham ihvertfald indtil videre ud af det uføre, hvori han i sin ungdommelige iver er indtraadt. Nu staar sagen saaledes, at jeg har grund til at haabe, at han ikke oftere drister sig til at fremføre saa illoyale og ubesindige ytringer, som de, der med føje fremkaldte den alvorlige ministerielle trussel. Trodsig er han ingenlunde, men bedrøvet og modfalden. Skulde han nu tvinges til dybere ydmygelse frygter jeg, at han blev bragt til fortvivlelse. Behøver jeg nu at indlægge forbøn for ham hos hans høje velynder, hans families trofaste ven?« Det drejede sig om, at Bruun havde *nægtet at vi en fraskilt mand*, og det blev ham 25. marts 1879 under trussel om embedsfortabelse paalagt ham at gøre det. Sagen blev ordnet saaledes, at pastor *J. L. Bang*, Gødvad, forrettede vielsen, hvorefter sagen henlagdes.

Der blev snart vækst i det grundtvigske liv. Bruuns veltalende og friske vidnesbyrd vakte røre, IM klagede til biskoppen over hans frisprog. Han blev med aarene mere og mere folkelig, hans profetiske skikkelse med det store skæg blev kendt over hele egnen i fh. og gr. kredse, hans præstegaard var gæstfrit aaben og blev et brændpunkt for grundtvigsk og folkeligt liv. Snart blev han umaadelig optaget af skyttesagen, var ivrig venstremand, men der var dem blandt hans venner, der kunde synes, at dette optog ham lidt for meget. Den grundtvigske kreds i Levring var ikke særlig stor. Foruden Skorstengaards var der bygmester *Thomsen* og hans begavede sønner, og ftm. *Sloth* med hans gode hustru. *Fr. Bruuns* var barnløse, men de optog unge mennesker, som de forberedte til studium, og sognets unge piger og karle blev indbudt til møder i prgd. 1897 byggede *Holger Begtrups* søster, *Eline Begtrup* en **højskole** i Levring, hvor Bruun var medforstander og lærer, og *Markus Lund*, Vium, kom hver uge og holdt foredrag om Grundtvig. Skolen blev ikke stor, men den fik betydning for egnen ved sine stærkt besøgte efteraarsmøder. Undertiden kom der saa mange, at man maatte holde møde i kirken og i gymnastiksalen paa samme tid. *Eline Begtrup* ledede højskolen til 1905. Derefter lededes skolen af *Vald. Witt-Hansen* til 1910 (han døde 1914 som højskolel. i Hadsten). Eline Begtrup overtog atter højskolen 1910 og fortsatte den til 1916, da den maatte lukke. 1921-23 var den børnehjem, fra 1923 *efterskole*, ledet af *Jens Rasmussen* til 1950, da den overtoges af *Herman Poulsen*. Skolen brændte 1956, men blev genopført, senere betydeligt udvidet.

Præsterne *Fr. Bruun* og *M. A. S. Lund*, Vium (»de to gamle graaskæg«), var i en menneskealder grundtvigianismens førere her paa egnen. De var trods alt forskellige. *Bruun* havde »Bisselæder i saalerne«, han rejste rundt som folkelig taler over hele landet. Han hentede gerne sine emner fra Danmarkshistorien. Han var ikke for intet dattersøn af sejrherren ved Fredericia, general *Bülow*, han var levende optaget af Sønderjylland, gav glimrende skildringer af Sønderjyllands historie og danske rørere. Han var meget yndet, var endog paa to foredragsrejser til danske i USA. Da kunde hans venner i Levring synes, at al denne rejsen gjorde ham mindre frisk til det hjemlige, daglige arbejde. Saa var *M. A. S. Lund* anderledes. Han var »mere fast i sædet og i det hele mere kærnesat i sit væsen end den livlige Fr. Bruun.« (Begtrup, V, 162).

Samtidig med at det grundtvigske liv befæstedes ved *Fr. Bruuns* og højskolens virksomhed, voksede IM ogsaa og blev en meget livskraftig bevægelse. 22. okt. 1884 indviedes mh. i Levring, og der blev øvet et intensivt arbejde derudfra, ikke mindst i sdsk. 1885 fik Kjellerup sit mh., der senere er udvidet. Nu var Impgaard i Torning ikke længere det naturlige samlingssted for IM. Men i Kjellerup, hvor de 4 store veje mødes, blev det ny mh. et midtpunkt, hvor der holdtes mange og ofte store møder. En tid virkede miss. *A. K. Nielsen* i K. (1885-93). 1893 blev indremissionær *Kr. Mogensen* ansat her. Han var en ung, energisk, begavet og viljestærk mand, en dygtig taler, som kunde rive folk med sig, unge og gamle, og snart blev mh. for lille. 1899 blev der bygget et stort, nyt mh., som 1907 blev udvidet, saa det kunde rumme 800 menne. Og det var ofte fyldt, et vidnesbyrd om livskraften i IM her. Miss. *Mogensen* betød meget her. Det fortælles, at engang, da sergent *L. Hundevad* skulde tale i kirken, var det umuligt for folk at komme ind i kirken, saa fyldt var der; man gik saa hen i *Jørgen Berthelens* gaard og holdt møde i den aabne gaard, hvor *Hundevad* stod og talte fra en vogn. Det var midt i marts. Om den meget rige tid og det stærke IMs liv i Kjellerup, om sangen og de stærkt besøgte møder omkr. 1905 flg. se her s. 506. Senere virkede missionær *Anders Poulsen* her (f. 70, † 21), en flittig og dygtig missionær.

Præsteskiftet 1913 vakte megen røre. De grundtvigske og IM havde lige mange stemmer i menighedsraadene. De grundtvigske ønskede den kendte pastor *K. J. K. Buus*, Ørre, medens IM ønskede pastor *P. Pinholt Johansen*, Rær, der var kendt som en af IMs skarpeste og mest paagaaende forkyndere. *Pinholt Johansen* blev udnævnt og var sp. her 1913-28. Han havde i Thy naadeløst bekæmpet pastor *N. P. Madsen* og hans helliggørelseslære. Han havde oplevet store vækkelser paa Hanstholm. Det var helt ny toner, der nu hørtes i Levring og Hørup kirker. Der blev ny Vækkelse, og IM oplevede foreløbigt en »guldaldertid« (som egentlig var begyndt allerede omkr. 1895). IMs møder samlede umaadelig mange. Da lægemissionær, dr. *Niels Nielsen* fra Kina talte her, var der 1100 tilstede. Møderne i Kjellerup mh. holdtes hver uge. Indtil omkr. 1930 blev der ved hvert møde læst en prædiken af Luther og sunget af Brorsons slb. Det var sund kost, baade over for den folkelige grundtvigianisme og de sekter, der søgte at fiske i rørt vande. Ved de offentlige møder var huset tæt pakket. Egentlig begyndte møderne først, naar taleren havde sagt amen, og fælles bøn vekslede med sange af »Hjemlandstoner«, »Pilgrimsharpen« eller Brorsons salmebog. Det fortælles om, hvordan skarerne, naar de gik hjem, kunde bøje knæ i en snedrive eller paa en grøftekant. (IM tid. 2. okt. 49). De unge var med i stort tal.

Pastor *Pinholt Johansens* forkyndelse samlede IM i kirken. Men der blev modstand. De grundtvigske ordnede særlige maanedlige gudstjenester ved pastor *P. Kæstel*, indtil de 1917 dannede **valgmenighed,** med de to sognekirker som deres kirker (se ndf.). Da herredsfoged *Bülow* fik opfordring til at være med i valgmgh., skal han have svaret: »Nej tak! Vi har kun een herredsfoged her, og vi skal ikke have flere. Vi har ogsaa kun een sognepræst, og vi skal ikke have flere.«

Men midt i 20'erne kom IM ud for svære brydninger. Den saakaldte **midtjyske bevægelse,** *»De gamle stiers IM«*, bredte sig hertil fra Roum og Humlum med skarp kritik af al verdslighed inden for IM, med haarde ord om KFUM og K, med tydelig mistillid til mange af de førende IMs mænd. Der havde været vækkelse, og mange her blev grebet af det nye. 1925 besøgte IMs bestyrelse Kjellerup, og de var ikke tilfredse med Kjellerups IM. Der blev dog givet en gave paa 1200 kr. til IM, et vidnesbyrd om, at man ikke vilde bryde forbindelsen. Der var stærke brydninger. Men saa ansatte IM indremissionær *Peter Jørgensen* (f. 1871, † 35) i Kjellerup. Han kom fra en vanskelig post i Aabenraa, hvor der ikke blot var nationale, men ogsaa kristelige brydninger i IM. Ved mødet 1925 havde Kjellerups IM kørt op med det skarpeste skyts mod IMs styrelse og endog sat spørgsmaalstegn ved *Carl Moes* kristendom (V. Kold og A. Fibiger blev kaldt et par »letbenede københavnere, som man ikke kunde have tillid til« (A. Fibiger: Guds vandringsmænd, II, 1935, s. 108). *P. Jørgensen* løste den vanskelige opgave. Med rolig fasthed tog han arbejdet op i Kjellerup, han fik virkelig dæmpet de urolige gemytter, og i løbet af nogen tid havde IM sin gamle plads i hjerterne. Denne bedrift medførte ikke blot, at de gamle stiers IM bevægelse lidt efter lidt ebbede ud, men ogsaa, at *P. Jørgensen* blev valgt ind i IMs bestyrelse. Han fik stor betydning i Kjellerup, en ydmyg, redelig skikkelse, en pryd for sin stand. Han flyttede 1934 til Kolding.

Pastor *O. E. Madsen* (1929-48) var ogsaa IM. Han skriver: »Jeg kom hertil fra Rødding-K., hvor der ogsaa var en valgmgh. Levring-H. var iøvrigt et pastorat af en helt anden støbning end Rødding-K. — Hørup sogn var præget af Kjellerup, der i virkeligheden har købstadspræg og købstadsbefolkningens mentalitet, medens L. var rent landsogn med alt, hvad dette indebar af lys og skygge. Befolkningen var venlig, og en god kreds sluttede op om kirke og mh. Den grundtvigske efterskole besøgtes af mange unge, baade fra sognet og egnen, ja, helt fra Sydslesvig. Der var ingen gnidninger med valgmgh., især maa jeg med taknemmelighed mindes det 15-aarige samvær med valgmghpræst *G. Lund-Sørensen*.

Der var udmærket kirkegang, i Hørup kunde der holdes gudstj. saa at sige paa alle tider af døgnet med fyldt kirke, morgengudstj. kl. 8 med skriftemaal kl. 7,30, og midnatsgudstjeneste kl. 23,30. Der blev lagt stærkt beslag paa præstens fysiske kræfter, men det gav gode renter i et lykkeligt samarbejde med en levende mgh. Det store mh. i Kjellerup blev flittigt brugt. Der rejstes ogsaa en KFUM-bygning. Paa det store smukke Gamlehjem var det ogsaa godt at komme. Utvivlsomt et af de bedste steder i Danmark at faa lov til at gøre sin præstegerning.«

IM smf. i L. var ikke stort. Samfundet i Kjellerup var stort. Fra 1934 virkede den udmærkede indremissionær *Anders Nielsen* her (f. 1870 i Karup, afsk., † 52). Han havde virket i Bording (stod biskop *J. Götzsche* nær), Præstø og Torsø. Var en viis og taalmodig, myndig og dristig mand, dygtig som taler og til at samtale med folk. Over sit skrivebord havde han det ord, som var karakteristisk for ham: »En Herrens tjener bør ikke strides, men være mild mod alle, dygtig til at lære andre, rede til at lide ondt.« Dette ord blev brugt af pastor *Holm* som text ved hans begravelse. Han blev nemlig til IMs glæde boende her efter sin afsked. Han afløstes af missionær *J. M. Nielsen* (f. 95 i Lødderup), der baade var en dygtig missionær og kyndig i IMs historie i Jylland, havde tidligere været sekretær i KFUM. Han flyttede til Brande og afløstes 1951 af missionær *A. M. Henriksen* (f. 97). I mange aar var *Østergaard* i Levring et samlingssted for IM (Hj. og tr. III, 66), familien var enestaaende gæstfri. Blandt præster, der er vokset op i L. kan foruden præstesønnerne nævnes pastor *T. M. Madsen*, Volstrup-H. Hans fader var murermester i L. Indremissionær *P. V. Greibe* (f. 72 i Torning, † 51) havde virket i Hindborg, indtil han blev pensioneret 1. jan. 1928, tog ophold i Kjellerup, hvor han til sin død, saa vidt kræfterne tillod det, arbejdede med i IM. Han virkede her ogsaa som tømrermester og blev en anset haandværker. Han holdt møder og arbejdede trofast i sdsk. (DnA., 1953, s. 62).

Pastor *A. J. Holm* har været sp. her siden 1949. Der er gode forhold. Det kirkelige liv præges af IM og af valgmgh. Der er IM smf. i L. og Kjellerup, 2 sdsk., 2 KFUM og K, 200 sbl. til valgmgh. L. mh. fejrede 1959 75 aars fest. I dette

hus, »Pella«, er der gjort et trofast arbejde. Kkg. 8"/« af sognemgh. kirkeblad.

1960 indviede biskop *C. Baun* frk. *Ruth Jensen*, Kj., til missionær i Tanganyika. Samme aar viste Levring sogn sin kirkelige interesse ved at indsamle 13000 kr. (bl. knapt 800 indb. til kirkens restauration).

Bygmester *T. Thommesen*, L., og proprietær *P. Nielsen*, Dalsgaard, var medl. af provstiudvalget.

Blandt IMs lægfolk kan iøvrigt nævnes: Husm. *Glud*, Skovsborg, landpost *J. H. Jensen*, K., gdjr., sognefoged *Laur. Nielsen*, Midstrup. Malerm. *J. Døssing*, K., gdjr. *Peder Pedersen*, H., gdjr. *Chr. Hansen*, L., skotøjshdlr. *Magnus Nielsen*, K., repræsentant *N. B. Jørgensen* (sdsk.), gdjr. *Andreas Jensen*, KFUM, gdjr. *Jørgen Christensen*, Hindbjerg. IMs fmd. nu er *Martin Christensen*, Skovsborg, kontorist *Julius Søndergaard*, Kjellerup. Indremiss. *Erik Jacobsen* virker nu i Kj. Slægten *Bitsch* stammer herfra, har talt dygtige lærere og præster, bl. a. pastor B., Hygum-H.

Missionær *Jens M. Nielsen* fortæller (IM tid. 1943, nr. 3) om en af de gamle troens kæmper, murer *Niels Poulsen* af Kjellerup:

»I ethvert Indre missions smf. har der været mænd og kvinder, hvis minde lever og lyser, og som ansporer til yderligere fremgang. Her i Kjellerup nævnes *Ida* og *Niels Poulsens* navne ofte og altid med glæde og tak.

Niels Poulsen blev født i Hinge sogn 1843. Han var en flittig og glad mand, men uden særlig store evner. En slem talefejl hindrede ham ofte i at udtale sig; men han var en mand med store naadegaver, som han ogsaa brugte flittigt i Jesu Kristi tjeneste gennem et langt liv, og som han gerne vilde tjene sin frelser, saaledes vilde han ogsaa gerne tjene de hellige. Han var altid paa sin plads ved samfundsmøderne, og her, saavel som naar han besøgte vennerne i deres hjem, brugte han sin smukke og kraftige sangstemme til megen glæde for dem, der hørte derpaa. Han kendte alle tænkelige melodier, og alle numrene og i hundredvis af sange kunde han uden ad, ogsaa dem med de mange vers. Blev der en pause under bibelsamtalen, stemte han i med en sang, under hvilken hans ansigt straalede af glæde, og naar sangen var sunget, og alle havde stemt i med, saa kunde han sige: »Det bliver meget skønnere hjemme hos Jesus, naar vi faar englebasunen fat.« Brorsons salmer var ham kærest, og dem kendte han faktisk allesammen og kunde dem uden ad. Drejede det sig om lange salmer paa op til 22 eller flere vers, blev de halve af versene læst og de halve sunget.

I sin ungdom blev Niels Poulsen omvendt i Levring sogn, hvor han tjente. Ganske vist var der i første omgang ikke noget, der rørte hans sind; for de Levring-folk var skikkelige og kristelige mennesker, hvis færd ikke gjorde større udslag. Men saa rejste han til Them sogn ved Silkeborg, og der var folk saa ugudelige, at Niels Poulsen blev vakt derved. Han syntes, det var saa frygteligt med al den banden og Gudsbespottelse, som han blev vidne til. Syndserkendelsen blev vakt i hans sind. Naar han siden fortalte derom, sagde han, at djævelen skubbede for haardt paa, »og saa bløw a rej for ham«. Den unge Poulsen kom tilbage til Levring igen som et søgende menneske. Hos skrædder *Pedersen*, der havde kolportage, købte han Boyes prædikensbog. Siden hen blev skrædderens datter, Ida, hans gode hustru. Jo mere han læste, jo sværere blev det for ham. En aften gik han ind i hakkelsesloen for at bede, og medens han laa paa sine knæ, saa han pludselig djævelen komme. »A so æ dæwel kom in' aa æ væg. A so ham lissaa swot og laadden, som han æ, aa a bløw saa rej, te a sprang op aa rend ind i æ nøs aa hog' æ da'er i etter mæ. Men da a kom dær ind, fornam a en underlig fred i mi hjart'. No ku a go ind i æ hakkelslo igen, om dæ saa va tusind dæwle dærind.«

Det var vendepunktet for den unge mand, og det var kendeligt, at han nu var kommet i et nyt forhold til baade Gud og djævelen. Lange veje kunde han gaa for at høre en prædiken. Til Bording, hvor *Bülow* og siden *Blume* prædikede, styrede han ofte sine skridt. Tre mil hen og tre mil hjem, det var dog et stykke at gaa paa sine ben. Undervejs besøgte han venner. Naar den unge karl saa kom hjem i sit kammer, stod der en tallerken god mad, for hans madmor var en rigtig madmor.

Naar Niels Poulsen siden fejrede sin fødselsdag med hjemmet fuldt af trosvenner, ogsaa de unge kom og fyldte stuerne, saa fortalte han om Herrens underfulde førelse med ham, fortalte om de lange kirketure, om Herrens naade over aarene. Jo ældre han blev, desto større blev fødselsdagsfesten for ham. Længe før dagen oprandt, indbød han vidt og bredt unge og ældre til at komme for at fejre dagen med ham; saa var hans sind fuldt af lovsang, bøn og tak. Især takkede han, fordi han maatte have sin plads midt iblandt Guds folk. Saa læste Ida af Arnt, Luther, Beck eller Moe. Det var Ida, der skulde læse, for hun var blevet tunghør, ja, til sidst var hun næsten døv. Efter læsningen begyndte de ældre en samtale om livet i Gud og kampen med djævelen, og de unge lyttede. Fuldt hus var der altid, ogsaa soveværelset var optaget, der sad man paa sengekanten. Ved midnatstide skiltes man og gik syngende hjem. I mange aar talte missionær *Wive*, Aalestrup, i Kjellerup missionshus paa *Niels Poulsens* fødselsdag, hvorefter man samledes i hjemmet.

I missionshuset savnedes han aldrig paa sin faste plads, og under talen gav han sit besyv med. Hans ansigt kunde straale af glæde, naar han hørte ordet, og saa nikkede han eller bifaldt ved at sige: »Ja!« Han kunde ogsaa blive alvorlig og bedrøvet, saa rystede han paa hovedet og drog dybe suk. Missionærer, der kendte ham, kunde blive personlige og midt i talen sige: »Ikke ogsaa, du gamle?« »Jo, jo!« sagde Niels Poulsen. Saa var der kontakt. Hans plads var foran talerstolen, og der sad Ida ved hans side med sit hørerør. Midt under mødet kunde der udspilles en hel scene imellem; naar Ida ikke kunde høre, saa lagde hun røret med et suk. Naar Niels saa syntes, det var for godt til, at hun ikke skulde høre det, begyndte han at undersøge, om der ikke var noget i vejen med det, hvorefter hun prøvede igen. Lykkedes det saa for hende at høre noget, var de lykkelige begge to.

Bedeugen og missionsugen var særlige højtidsstunder for vor broder. Altid deltog han i bønnen, undertiden to gange. »A glemt nøj,« kunde

han saa sige. Altid havde han et vidnesbyrd. Ved udgangen fra et møde tog han opstilling ved døren, og saa stillede han smaa, men betydningsfulde spørgsmaal til dem, der gik. »Det var da taktløst,« vil nogen sige. Nej, det var ikke; for vel var han en udannet mand i ordets almindelige betydning. Ja vel! Men det følte ikke taktløst, om han var aldrig saa paagaaende. Han havde nemlig Aandens dannelse. Var altsaa i virkeligheden fin og taktfuld. Saa var der det underlige ved det, at manden var saa stammende, at han til tider slet ikke kunde sige noget, men naar han skulde vidne for et menneske, saa gik det ganske godt, og naar han skulde synge eller bede, var der absolut intet i vejen. Naar vakte mennesker kom i nød med deres synd, søgte de ofte ind til Niels og Ida for at blive vist vejen.

En gang arbejdede Niels Poulsen i skolegaarden. Han var kampestensmurer. En ung kone, som boede der i nærheden, bød ham paa kaffe til hans medbragte mad, idet hun gerne vilde, at han skulde tale med hende om at vende om til Jesus. Kaffen tog han imod, men han fik ikke talt med konen om Jesus. Den næste dag gik det paa samme maade. Han blev budt paa kaffe, men fik ikke vidnet, og hun var skuffet. Det skete i efteraaret 1918. Den spanske syge tog imidlertid den unge kone, men hun døde glad og frimodig; for det store under var sket med hende. Hun havde ogsaa fortalt Niels Poulsen, hvorfor hun havde budt ham paa kaffe. Da blev han ydmyget, og den begivenhed fortalte han ofte til sine venner for at paaminde dem om lydighed.

Niels Poulsens død blev en lykkelig hjemgang efter i et langt liv at have vandret med Herren. Fastelavns søndag 1930 var han ikke til forsamling, og alle tænkte: »Niels Poulsen maa da være syg.« Det var netop sagen. Han var syg. »A ska hjem,« sagde han rejsefærdig. Overlægen sagde, at han kunde leve mange aar endnu. »A ska hjem no,« sagde den gamle. »Hjem til Jesus!« Præsten kom for at tage ham til alters. Præsten kunde ikke synge, hvad han skulde til at beklage. »Det gør ingen ting, det ka' a siel,« sagde den syge, og saa sang han en lang salme uden ad. Alle hans trosbrødre kom for at se til ham og tage farvel med ham. En dag sagde han: »No æ der kun æ møller tilbage.« Mølleren kom da saavel som alle de andre og ønskede ham: Gud i vold! En gammel ven, med hvem Niels Poulsen syntes, den gode forstaaelse havde lidt et skaar, blev spurgt: »Der æ vel et' nøj imel' wos? det mo dæ et' vær'.« En nat kom djævelen og hviskede til ham: »Du skal da nok blive salig, Niels Poulsen, saa god og from du har været, og saa nidkært du har vidnet om Jesus.« »Men saa ku a kind ham po æ røst,« sagde vor ven, og saa føjede han til: »Vig bag mig, satan!« Saa maatte Poulsen til korset for at finde hvile i syndernes forladelse, og saaledes gik han hjem.

Ida længtes efter ham og efter det himmelske hjem. En dag stod hun foran Niels' billede, saa løftede hun haanden, truede ad ham og sagde: »Do haa'et godt, din gammel svend. Do er hjem ve Jesus! Men her go a!« Det varede ikke saa længe, før hun ogsaa var der, hvor der ingen adskillelse er.

»Og mere, end jeg kan fatte nu,
er gemt til mig hos ham — — —«

De grundtvigske, se under valgmgh. ndf.

Blandt kendte personligheder kan foruden herredsfogeder, overlæger osv. nævnes: politikeren, herredsfoged, godsejer, kmhr. *Christopher Krabbe* (f. 33 Holgershaab, Falster, † 13, begr. i Finderup v. Viborg) var herredsfoged her, 1886—1909, da han tog afsked, 1881-92 ejede han Hald hg., var ftm. fra 1864, forsvarsminister 09—10, en fornem, kølig selvbehersket mand, ikke taler, men med et eget temperament. Se nærmere DBL XIII 166 f.

Landsretssagfører *Jul. Søe*, † 56, 64 aar gl. broder til prof., dr. theol. Niels Søe, virkede fra 1931 i Kj., og fik en omfattende praksis. Han var stærkt kirkelig interesseret, nær ven af Kaj Munk, som han kendte som faa.

Skolen. Levring skole. Den første skole var fra 1679, ny skole 1745, 1870, udvidet 1901, ny skole 1955 (Fra Vib. a., 1938, s. 125 f., Flksk. 1937, s. 689). — Lærere: 1840-58: *Lars Petersen*, f. 02 Brande, † 58, 1858-62: *S. Andersen*, fl. t. Lemming, 1863-93: *Chr. Fr. Petersen*, f. 31 Skelskør, afsk., † 16, 1893—1919: *Rasmus F. J. Storch*, f. 46 Albøge, afsk., dbm., † 27, 1920-46: *Bertel Villumsen*, f. 92 Grønbæk, afsk., amtsskolekonsulent Vib. amt 35, kgl. udnævnt 50, r. af dbg. (Vib. st. folkebl. 7. febr. 52), 1946 f.: *Imm. Larsen*, f. 10 Lystrup, Vivild, i mghr., fmd. for skolemøder paa Kjellerup-egnen, leder af idræts- og sangstævner, ledet sangkor. — Blandt de skiftende li. var *Birg. Hansen* (f. 78 Blaahøj), li. her 1909 -46. 1955 byggedes ny skole og sognegaard i L., fra 1959 centralskole for hele L. kommune, ledet af førstelærer *Imm. Larsen*.

Skovsborg skole, oprind. biskole, opf. 1859, senere udvidet. Lærere: 1859-64: *S. M. Aagaard*, fl. t. Ø. Bording, 1865-68: *J. J. Rasmussen*, fl. t. Trustrup, 1869-70: *J. J. Weber*, fl. t. Almtoft, 1870-86: *Chr. Jensen*, f. 36 Gerning, afsk., † 17, 1887—1928: *Chr. Dan. Christensen*, f. 61 Ans, afsk., † 37, 1928-48: *P. C. Nielsen*, f. 03 Lysgaard, † 48, 1949 -54 *N. J. B. Jensen*, fl. t. Linde, 1955-59: *E. B. Winkler*, f. 21 Sunds. — Blandt de skiftende li. var en søster til ovenn. amtsskolekonsulent *B. Villumsen*, frk. *Ane M. Willumsen*, li. her 26—49.

Kjellerup skole, første fundats af 1745, hvorefter en skole opførtes, ny skole 1851. 1901 opførtes ny skole i Ny Kjellerup, og de gl. skoler i Gl. Kjellerup og Almtoft blev forskoler. Skolen udvidet 1921—1922, 1954. Købstadordnet 1921. Den private realskole overtoges af kommunen 1951. — Lærere og skoleledere: 1841-78: *Laust Sørensen*, f. 16 Vognsild, laa i heftig strid med de vakte, se ovf., afsk., † 85, 1878-88: *Fr. R. B. Jacobsen*, f. 42 Kbh., afsk. 88 p. g. a. svaghed, sekretær f. Landbof., † 09, 1888—1932: Overlærer *J. C. C. Nørvig*, f. 62 Nr. Vinge, tog studentereks. 96, hebraicum 01, stud. theol., lokalhist. forf., afsk. 32, † 35, 1933-50: *K. P. Lund*, f. 86 Hjerting, Sdj., overlærer her, † 50, 1951-57: *A. H. Andersen*, fl. t. Ny Holte. — Kjellerup købstadordnede skolevæsen ledes af skoleinspektør *S. C. R. Clausen* (f. 03).

Blandt de øvrige skiftende lærere og li. kan nævnes 1904-09: *J. K. P. Løth*, fl. t. Hjørring, kendt medarb. i IM († 65), *Kr. Bisgaard Kjeldgaard* 1922-51 (Flksk. 1951, s. 498) *Jens Hønholt Kristensen* fra 1931 (f. 08 i Kragelund), *Søren Borello* 1935-43, fl. t. Kbh., forstander Børkop højskole, senere Kbh., BM DMS, skolekonsulent.

Gl. Kjellerup forskole, oprettet 1851, nedlagt 1937, havde skiftende li.

Almtoft skole, oprettet 1867, omdannet til forskole 1901, nedlagt 1937 (skolestuen senere husflidsskole). Lærere: 1867-69: *N. C. Pedersen*, fl. t. Hurup v. Hadsund, 1870-84: *J. J. Weber*, f. 44, afsk., † 11, 1884-87: *H. T. Jensen*, fl. t. Hejninge, 1887—1901: *J. C. Hvorslev*, fl. t. 2. lærer, Kjellerup. Blandt de senere li. omtales frk. *Christiane Egholm* (f. 1848 Korsør, afsk., † 24) som »paaskønnelsesværdig«.

Kjellerup realskole, oprettet 1879 af frk. *Thora Binderup*, solgt 1888 til lærer *Jensen-Hjortmose*, red. af Kjellerup avis, 1890—1901 ledede *Poul Larsen* skolen, han blev senere adjunkt i Kolding, 1901-08: c. mag. *P. C. Schiøtz-Christensen*, blev adjunkt i Aarhus, 1908-10: c. theol. *S. J. Asmussen*, se sp. Hirtsholmene. 1910-18: *M. Hvass*, hvis enke ledede skolen til den 1951 overtoges af kommunen.

1927 oplyses: God kkg., stærk kirkelig interesse, ret skarpe brydninger, 2 mh. med vidt forgrenet arbejde især i K., 155 fam. til valgmgh., 1935: Kkg. 10 og 7%, præget af IM og valgmgh., 192 fam. t. valgmgh., 1947: Kkg. 8%, som hidtil, 150 fam. t. valgmgh., 1959: Kkg. 8%, præget af IM og valgmgh., gr. efterskole ellers som hidtil, 200 sbl. til valgmgh. 1963, se ovf.

Folketal. 1850: 610 og 537; 1901: 877 og 1675; 1921: 906 og 2154; 1960: 780 og 3010.

Altergæster: 1926: 935 og 1536; 1935: 395 og 1548; 1945: 304 og 1473; 1957: 570 og 2200; 1962: 400 og 1600.

Menighedsraad: 1922: 7 IM, 7 gr., 1934: 5 IM, 6 gr., 1 soc., 2 u. p., 1945: 8 IM, 6 gr., 1957: 8 IM, 6 u. p., valg i l., 1961: 9 IM, 5 u. p.

Levring kirke, midt i byen, høj og statelig, er rejst i flere tempi. Apsis og kor er ældst, opf. af kvadre paa profileret dobbeltsokkel, apsis med profileret gesims. 4 romanske vinduer er bevaret, norddøren delvis tilmuret, syddøren er en fornem portal med 6 søjler og løvercapiteler paa tympanon, nu flyttet til taarnets vestmur. Skibet er yngre, men ogsaa romansk. Efter hovedrestaur 1946 (Arkit. S. Vigh-Nielsen) graamalede bjælkelofter. Højt taarn, som 1751 fik pyramidetag, spidsbue til skibet, taarnrummet er vaabenhus (hvælvet). Taarn, kor og apsis har blytag, skibet tegltag. Altertavle fra 1942 (Emmaus) i en slags rundbuet renæssanceramme. Den tidligere altertavle med skriftsprog, blev omdannet til præstetavle. Alterkande og oblatæske af kbhvnsk porcelæn. Stager fra 1672. Romansk granitfont med korslam, fugl og modvendte løver. Sydtysk daabsfad fra c. 1575 med ornamenter. Nygotisk prædikestol, ny stolestader. Kirken rest. 1960-61. 2 lysekroner fra c. 1700, to nyere. 2 klokker fra 1472 (med aftryk af pilgrimstegn fra valfartsstedet Einsiedeln, Schweiz) og 1682. Epitafier. 180 sd. Orgel.

Khst. saml. 5 r. 573, Uldall, 162, Mack. D. 8, 47, 57, 295 f., 409.

Hørup kirke, indviet 20. dec. 1874 (arkit. F. Uldall) er opført paa samme sted og væs. af samme materialer som den ved lynbrand i 1872 ødelagte gl., romanske kirke. Kirken bestaar af skib med forhal, hvorover et lille klokketaarn med pyramidetag, og kor, alt af granit. Den smukke søjleprydede syddør er flyttet til vestindgangen. Bjælkeloft. Udskaaren barok-altertavle fra 18. aarh., med maleri fra 1876 Dalsgaard: En af de kloge jomfruer). Romansk granitfont. Renæssanceprædikestol, restaur. i nutiden, med moderne apostelstatuetter. Senrenæssance-krucifix. 200 sd. Orgel.

Mackeprang, s. 8, 21, 202, 246, 271.

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 56 rug, 82 byg, 138 havre. b) 34 rdl. c) 16 lpd. ost, 16 lpd. smør, 45 sn. æg. d) 300 rdl. e) 55 td. ld., incl. eng, 7 td. hartk. Stor, gl. egebindingsværksprgd. med 4 længer i 95 fag. — 1870: Regul.: 2056 kr., netto: 4306 kr., 1913: 1. kl., 1945: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1870.

14. 7. febr. 1846—22. dec. 52 (sp. Farstrup-L. 26. sept. 37): Provst **H. Wulff,** provst her 4. apr. 46. fl. t. Gunderup-N., se der.

15. 4. marts 1853—2. juli 60 (sp. Blære-E. 16. okt. 40): **Christian Bagge Plesner,** f. 10. sept. 05 Uldum. F.: Sp. i Ørsted, Jyll. Markus P., † 31 (af Fruering-V.) og Marie Elisabeth Poulsen Plesner af Glud-H. Stud. Kolding 23, c. nov. 31 (h), ord. kat. Nibe-V. 7. nov. 37, † 2. juli 60. — G. 41 sin kusine Sara Dorothea Marzetta, f. 7. apr. 06 Randers, † 1. maj 67. F.: Klubvært i Aarhus Lorenzo Marzetta og Johanne Maria Plesner af Glud-H. — Broder: Vindeby, se stamt. 66.

16. 18. sept. 1860—19. nov. 77 (sp. Rubjerg-M. 1. nov. 52): **Lars Kjellerup Kold,** f. 21. jan. 09 Aarhus. F.: Kbmd. Hans Jacob K. og Kirstine Marie Kjellerup. Stud. Aarhus 30, c. juli 37 (h), ord. kat. Nibe-V. 31. aug. 47, afsk. 19. dec. 77, † 15. dec. 93. — G. 9. nov. 47 Maren Ulrikke Cecilie Holm, f. 11. dec. 17 Kbh., † c. 90. F.: Urtekræmmer Ulrik H. og Cecilie Cathrine Bloch.

Pastor Kold var imod vækkelsen og omtales af pastor A. C. Overgaard, Hinge, som »en spotter« af vækkelsen (se ovf.).

23. febr. 78 var *V. J. Winther* udn., men renoncerede, se Kastrup v. Vrdbg.

17. 28. marts 1878—13. marts 1913 (Hjpr. Gerlev-D. 29. aug. 73): **Frederik Rubæk Henrik Bülow Bruun,** f. 8. maj 49 Viborg. F.: Sp. i Gerlev-D., † 83, se der. Stud. Horsens 68, c. 72^2 (h_1), hjpr. hos sin fader, r. af dbg. 04, afsk. 13. marts 13, † 16. apr. 23. — G. 9. juni 74 Sofie Augusta Juel, f. 26. febr. 47 Kbhvn., † 21. juli 23. F.: Lærer ved kadetkorpset, senere fuldmægtig i Østifternes kreditf., c. jur. Edvard August J. og Jacobine Tersa Wolf. — Kusine g. stiftsprovst Lindhardt, Aarhus. Se stamt. 19.

Fmd. Viborg a. skyttef., BM overbest. f. De dsk. skyttef. 02—12, næstfmd. i Udv. f. Den dsk.-amer. kirke, BM Kalkuttamissionen.

Skrev talr. art. og afh. Skrev: Minder fra 1864.

Om pastor Bruun, se ovf.

Han var fra sit hjem stærkt nationalt paavirket, hvilket ogsaa prægede ham som præst. Han blev en af egnens grundtvigske ordførere, var meget kyndig i salmelitteratur, var medudgiver af et salmebogstillæg. Han skrev flittigt i Højskolebladet og »Nordslesvigsk søndagsblad« og han var en yndet lærer ved Levring højskole. Han holdt foredrag over hele Jylland, en særlig glæde var det, at han to gange var i USA og besøgte dansk-grundtvigske menighedskredse.

I Højskolebladet 6. maj 49 skrives: »I Levring, hvor B. var præst i 35 aar (1878—1913), er han i frisk minde blandt de ældre. Men det var ikke alene som præst, han virkede, ogsaa som højskolemand. Da han som 29-aarig ung mand blev præst i Levring, aabnede han og hans hustru, Sofie Bruun, f. Juel, præstegaardens døre for unge og gamle, og der skete en opblomstring af aandeligt liv omkring deres hjem. Det kom da ganske naturligt, at der som en fortsættelse af møderne og samværet i præstegaarden blev oprettet en højskole i Levring 1897. Eline Begtrup blev forstander og Fr. Bruun medforstander.

Skyttesagen havde en stor plads i Fr. Bruuns hjerte. Han var dattersøn af general Bülow, sejrherren fra 1849, og en del af sin barndom opholdt han sig i morfaderens hjem i Flensborg og senere paa Sandbjerg slot. Fr. Bruuns

fader, der var præst i Sønderborg, blev fordrevet af tyskerne 1864. I arbejdet for skyttesagen forenedes Fr. Bruuns lyst til at være med i folkeopdragende arbejde og til at bygge med paa Danmarks forsvar. Et andet omraade, hvor han gjorde en indsats, der fortjener at mindes, var den dansk-amerikanske sag. Og ikke mindst blev han kendt for sine boganmeldelser i Højskolebladet, hvor han var medarbejder fra 1892 til 1907. Han havde stor evne til i faa og jævne ord at sige det væsentlige om en bog og blev derigennem en ypperlig vejleder især for dem, der skulde vælge bøger til læseforeninger og sognebogsamlinger omkring i landet.

Efter hjemkomsten fra en Amerikarejse i 1911 blev Bruun ramt af et slagtilfælde, der til dels lammede ham. Han kunde derefter kun tale med besvær. Trods sin svaghed var han dog med den 10. februar 1920 til afstemningsfest i Sottrup forsamlingshus i Sundeved. H. J. Vedde skrev ved hans død, at det var et gribende syn for hans gamle venner i Sottrup at se den næsten stumme gamle mand under forsamlingens lydløse opmærksomhed famlende gribe flaget paa bordet og svinge det over sit hoved.

Fr. Bruun og hans hustru tilbragte deres sidste aar i Særslev, hvor deres plejedatter og svigersøn, nuværende forstander Arthur Petersen, da var lærerfolk ved Særslev højskole. Med kort mellemrum gik de to gamle præstefolk bort.

Højskolebl. 20. juli og 3. aug. 23, 1949, 201 f., Særslev højskoles aarsskrift 1923-34, s. 54 f DBL., IV, 241, Khst. saml. 6 r. II, 649 f.

18. 16. juli 1913—22. nov 28 (sp. Rær-H.-V. 9. marts 00): **Peter Pinholt Johansen,** f. 30. okt. 66 Hjerm. F.: Skomager Jens Mathias J. og Barbara Jensen Pinholt. Stud. Viborg 88, c. 93^2 (h_1), hjpr. Vallensbæk 28. aug. 94, † 22. nov. 28. — G. 24. nov. 08 lærerinde i Dons Thomasine Kristiane Risbjerg, f. 21. apr. 78 Sdr. Felding, † 25. maj 47. F.: Indremiss. Niels Kristian R. og Else Thomsen.

Udg. 07: Friheden fra loven, 07: Hvad er der i vejen i Thy? 07: Den sande hvile, 10: Hvad vil det sige at være hellig? 17: Missionær Jens Pedersen.

Pastor Pinholt Johansen virkede som kandidat i Sions mgh. i Kbh. i nær forbindelse med præsterne *P. Krag* og *V. Obel*. Saa blev han hjpr. hos pastor *Hoff* i Vallensbæk. Han var en afgjort vækkerrøst. Der blev vækkelse, og der blev haard modstand, især var kirkehistorikeren, provst, dr. *L. Koch*, Glostrup imod ham. Der blev klaget over den paagaaende kapellan, men biskop *Skat Rørdam* vilde ikke standse ham. Mange løste saa sognebaand til et nabosogn. Vallensbæk kirke var tæt fyldt, og P. J. var en søgt taler i IMs kredse. — Da P. J. kom til Rær-H. V., gik det paa samme maade. Hans skarpe forkyndelse medførte vækkelse og modstand, han blev anset for at være en fanatisk missionsmand og helvedesprædikant, en bleg, mager, asketisk skikkelse. Han vidnede overalt, hvor han mødte folk, paa marken, i toget, i Hans klare, æggende tale var ægte luthersk, men nabopræsterne saa skævt til ham, mens IM forgudede ham. Naar han ikke naaede saa langt i Thy som i Vallensbæk, skyldtes det maaske, at han beklageligvis anvendte megen tid og kraft paa at bekæmpe *N. P. Madsen* og hans helliggørelseslære. Der blev slaaet dybe saar, og det var tragisk, at disse to IMs førere skulde staa saa skarpt over for hinanden. IM fik ved P. J.s forkyndelse et mørkt præg, men han fik stor betydning i Thy. — Han fortsatte paa samme linie i Levring, vel nok noget mere afdæmpet, men hans forkyndelse var med til at bane vej for de gamle stiers IM, som medførte splittelse i Kjellerup. Se ovf.

Ved hans begravelse talte IMs fmd. , pastor *Kold* over Mt. 10, 32: »Den, som vedkender sig mig over for mennesker, ham vil jeg ogsaa vedkende mig over for min Fader, som er i Himlene.« Det ord passede paa P. J. Ikke blot paa prædikestolen om søndagen, naar han var i sin præstedragt og optraadte paa embeds vegne, men i hverdagslivet, hvor han traf mennesker, i sit hjem og i sognet, i butikerne eller jernbanen eller selskabslivet, talte han til dem om Jesus og formanede dem til at omvende sig til ham og give ham deres hjerte. Saaledes var han i ungdommens dage, da han begyndte sin præstegerning som kapellan hos pastor Hoff i Vallensbæk. Fra gaard til gaard og hus til hus gik han rundt ikke blot i sognet, men i egnen der omkring, og spurgte dem, om de elskede Jesus og havde taget imod ham som deres frelser. Og saaledes blev han ved at være i Thy og her i Levring. Han var den samme, da han blev gammel, som da han var ung, den samme blandt fornemme og ringe, den samme blandt skikkelige og pæne folk som over for dybt fordærvede mennesker og forbrydere. Derfor kom han ogsaa til at møde modstand og verdens fjendskab. Men han havde det ligesom gaardmissionær Clausen, der engang udbrød, da han sad i en kupé blandt troende mennesker og havde det saa hyggeligt og dejligt: »Aa, havde vi nu blot et vantro menneske her«. Han tænkte altid paa dem derude i verden og kunde ikke være i ro, naar de kom frem for hans øje, alle de stakkels sjæle, der vandrer paa fortabelsens vej. »Da jeg sidste gang rejste sammen med ham, fik han at vide, at en meget bekendt kristendomsfjende var ombord paa damperen. Vi andre talte om ham og kiggede paa ham, naar han kom forbi paa sin spadseretur op og ned ad dækket. Men Johansen gik hen til ham og talte med ham om hans sjæls frelse og om at søge Herren, medens han findes. Ja sandelig, han vedkendte sig sin herre og frelser for menneskene.«

»Og som Herren kendtes ved ham, da han var sund og frisk og stod midt i kampen for sin konge, saaledes kendtes han ogsaa ved ham, da han maatte forlade valpladsen og lægge sig paa sygelejet. Man skulde tro, at det vilde blive en svær tid for en saadan ildsjæl og virksom natur som han var. Nej, her viste det sig rigtigt, at Herren kendtes ved ham og var med ham og hos ham med sin fred og kraft og sin gode helligaand, saa han kunde love og prise hans navn trods alle lidelser, og da enden kom, lægge sig til at sove tryg og glad i forventning om, at naar han atter vaagnede, var han hjemme hos sin herre«.

Det var pastor P. J., som ved IMs aarsmøde i Esbjerg 1919, hvor der forhandledes om IM og den liberale teologi, slog til lyd for, at de unge teologer kunde komme ud i de hellige sam-

fund og indbød en stor flok studenter til at komme til Levring 1920, og det blev et stævne, som satte dybe spor blandt teologerne. Senere har der været flere lignende stævner, men intet fik saa stor betydning som det første.

DnA, 1930, 69 f., Præstehist. saml. 1933, 76.

19. 1. marts 1929—8. sept. 48 (sp. Rødding-K. 28. sept. 20): **Olaf Emil Madsen,** f. 16. okt. 78 Faaborg. F.: Kbmd. Anders Suddergaard M. og Ane Dorthea Cathrine Poulsen. Stud. Brgdssk. K. 00, c. 07^1 (h_1), hjpr. Stenmagle-S. 12. dec. 07, kkp. Korsør-T. 14. okt. 10, sp. Sdr. Felding 28. juli 15, afsk. 8. sept. 48. — G. 10. jan. 11 Elisabeth Cecilia Laurina Clausen, f. 18. aug. 79 Hejdsholm, Malmøhus lem, † 30. okt. 62. F.: Godsejer Henrik Holck C. og Christiane Amalie Clausen. — Sønner: Tirsted-V. og rkp. Gethsemane k., Kbh.

20. 12. jan. 1949 (sp. Haderup 22. apr. 39): **Anders Jessen Holm,** f. 19. marts 07 Ballum. F.: Smed Mikkel Brodersen H. og Mette Kjerstine Thygesen. Stud. Rønde 27, c. 32^2 (h_1). Kkp. Bregninge-B. 6. jan. 33. — G. 31. jan. 33 Mary Ottine Sørensen, f. 1. aug. 03 Aarhus. F. Skomager Søren Hansen S. og Hansine Hansen.

Kredsfmd. Blaa kors 44—49, BM Blaa kors hovedbest. 49, fmd. Midtjysk storkr. af Blaa kors 48, Kredsfmd. IM Kjellerup-egnen 49, fmd. Nordisk Blaa baand og Blaa kors

KJELLERUP valgmenighed

(oprettet 14. okt. 1917)

Baggrunden for denne valgmenigheds oprettelse var pastor *Fr. Bruuns* mangeaarige virksomhed her (se ovf.), højskolens og efterskolens arbejde, samt det faktum, at der efter pastor Bruuns afsked kom en afgjort IMs præst som sp. til Levring-H., hos hvem den store grundtvigske kreds ikke kunde føle sig hjemme. Efter pastor Bruuns bortrejse kom valgmenighedspræst *P. Kæstel,* Hindborg, her hver maaned og holdt gudstjeneste, og dermed lod man sig nøje, indtil det besluttedes at danne en selvstændig valgmenighed, som skulde benytte sognekirkerne. Den gamle *Peder Skorstengaard,* som for længe siden, før Bruun kom hertil, havde været sognebaandsløser til pastor *Spleis,* Torning, bygmester *Thomsen* og folketingsmd. *Sloth* hører ogsaa med i billedet af baggrunden for denne mgh. Sagfører *Henrik Stampe Vilstrup* blev fmd., men afløstes snart efter af dyrlæge *P. Knudsen.* Der var strax c. 280 medl. Pastor *P. Kæstel* blev menighedens præst. Han blev indsat i Hørup kirke af provst *Larsen,* Torning, der havde været medvirkende til menighedens oprettelse. Ved festen talte ogsaa valgmgh.præst *Jørgen Teilmann,* Bering. Og der lød megen tak til den syge pastor Bruun. — Kredsen voksede, og efterhaanden blev der ogsaa fast gudstjeneste i Vinderslev kirke. Vinderslevkredsen kom til ved provst Larsens død. En kreds af sognebaandsløsere til ham dannede grundstammen. Forholdet til pastor *Pinholt Johansen* var ikke altid lige godt. Højskolen blev omdannet til efterskole (se ovf.) og der har stadig været nær forbindelse ml. efterskolen i Levring og valgmgh. Pastor *P. Kæstel* vandt mange venner, han fik bygget mgh. solidt op, og som lærer i 10 aar ved Silkeborg seminarium fik han ogsaa betydning.

Pastor *G. Lund-Sørensen* (1932-47) fortsatte dygtigt Kæstels arbejde. Der var nu et godt samarbejde med sp. (se ovf.), og Lund-S. gjorde en god indsats i det folkelige arbejde gn. Højskoleforeningen i Kjellerup. Det grundtvigske livsrøre befæstede sig. Samme linie fulgtes af pastor *S. Skovmand* (1947-56) og den nuv. præst: *S. A. Kampp.*

Formand for mgh. var dyrlæge *P. Knudsen* i mange aar, nu uddeler *Bjerrum,* Vinderslev. Til mgh. hører c. 450 familier fra 10 sogne, mest fra Levring-H. og Hinge-V. Hørup kirke benyttes. Tillige Levring og Vinderslev hveranden søndag. Præstebolig ved Hørup kirke.

Levring efterskole ledes nu af *Risse* og *Herman Poulsen.* Skoleplanen har til motto:

Du skal alle dine dage
ville verden
ville livet
ville kampen
fremfor kivet.
Nis Petersen.

I 1897 begyndte Eline Begtrup sin højskole i Levring. Det varede ved indtil 1917, da hun solgte skolen til et konsortium af folk i byen. Den var saa en tid børnehjem, hvorefter søskendeparret Kirstine og Jens Rasmussen i 1923 købte bygningerne og oprettede Levring Efterskole. Ved dygtigt arbejde skabtes et godt skolehjem, der siden da har været til gavn for de 14—18-aarige piger, der sommer og vinter har fyldt skolen. Skolen ligger smukt i udkanten af Levring ved landevejen Rødkjærsbro—Kjellerup.

Den 2. februar 1956 skete der en katastrofe. Skolen brændte — alt, paa nær gymnastiksalen, gik op i luer. Der var planlagt en større udvidelse, da der paa grund af den store elevtilgang var behov for mere plads. Nu blev alle planer med eet ændrede, idet hele skolen skulle bygges om. Det er sket, og nu er skolen overalt moderne og praktisk indrettet. Alle lokaler fremtræder i lyse og festlige farver, saa man uvægerligt føler sig veltilpas. Overalt er der taget hensyn til nutidens bekvemmeligheder og hygiejniske krav.

Senere er bygget fest- og idrætshal, flere skolestuer, hobbyrum og meget andet.

Valgmenighedspræster

1. 14. okt. 1917—12. apr. 32 (Valgmgh.præst Hindborg 12. aug. 04): **Peter Kæstel,** f. 7. sept. 70 Nybøl, Sdj. F.: Lærer Georg K. og Marie Frost. Stud. Hrlf. 90, huslærer, c. 00^1 (h_1). Højskolel. Jebjerg 00, † 12. apr. 32. — G. 7. okt. 00 Cathrine Rahbek, f. 13. jan. 75 Borris. F.: Gdjr. Matthias R. og Mette Madsen.
Till. seminariel. Silkeborg 22.

Ved begravelsen udtalte seminarieforstander *Chr. Hasselbalch* bl. a., at »vor ven Kæstel var saa rundhaandet, saa stærkt givende, for han tjente selv en gavmild herre. Hans forkyndelse var rigelig og velment; der var god bund i den,

thi han havde altid forsynet sig godt, naar han skulde dele ud. Hans stemme var saa paalidelig, hans sang saa frimodig, og var der et sted, hvor han afslørede sig som den gode giver, saa var det ved nadverbordet og døbefonten. Her var han størst og mest selvforglemmende. Der er grund til at takke hans menigheder i Salling og her, fordi de gjorde ham til præst, saa han fik lov at forkynde det gamle vidnesbyrd, han var ordets glade og ydmyge tjener. .. Udover at K. var en sakramental præst i enestaaende grad, er det vidunderligt at se, hvor frit hans menneskelighed udfoldede sig, naar han færdedes blandt de unge og i hjemmene, varm, fri, brav og udholdende. ... Provst *A. Andersen*, Højbjerg, talte om K.s pludselige bortgang, om hans troværdige forkyndelse: Det var K. en glæde at tale Guds og folkets sag. Han talte efter genforeningen i Højbjerg kirke om Sønderjylland, som han elskede. Han havde selv været nede at stemme Sdj. hjem til Danmark, og gribende fortalte K. om den gamle pastor *Bruun*, Levring, der stærkt mærket af sygdom, stod op, kyssede flaget og hævede det over sit hovede. — Men ikke blot valgmenigheden her har grund til at sige K. tak. De mange unge paa seminariet forstod, at han var deres ven, og i provstikonventet betød han meget. ... Pastor *Ejnar Bjørnbak*, Randers, der betegnede sig selv som den, der »mere end nogen anden fremmed præst var kommet i Kjellerup valgmenighed«, talte om ordet: »Det at leve et menneskeliv er som at gaa fra den ene stue til den anden«, og fremdrog minder om K., en mand hos hvem man følte sig tryg, ja han var den ledende kraft i menigheden. — Dyrlæge *P. Knudsen* sammenlignede Kæstel med et stort kirkeorgel: Da han begyndte her, forkyndte han evangeliet med kraft, undertiden med voldsomhed, saa kirkerummet fyldtes som af et mægtigt orgelbrus, men vi, som søndag efter søndag sad her, ved ogsaa, hvordan han stille og ydmygt forkyndte frelsens evangelium med inderlig og dyb tone. . . . 400 menn. samledes paa »Skovbakken« efter begravelsen, her talte bl. a. hans broder, lærer Kæstel, Arløse, ltm. *Hans Nielsen*, Dølby, seminarieforstander *P. J. M. Vinther* (vi er samlet til *vennemøde!*). Valgmgh.præsterne *Lykke*, Odder, *Højmark*, Aarhus, *Bjerre*, Rødding og *Terkelsen*, Herning. —I sept. 1932 afsløredes en mindesten med portrætmedaillon (skænket af mgh.) paa hans grav. Atter holdtes en række taler, og det var her forstander *Jens Rasmussen* mindede om *Kæstels* yndlingsvers, som han saa ofte sagde paa prædikestolen:

O Gud, vi falder dig til fode
og beder dig, os selv til trods
at du vil rykke op med rode
alt, hvad du planted ej i os,
saa paa det rene til vor lykke
din aand hos os kan bo og bygge . .
(Kjellerup avis 19.9.32 og 8.9.32).
(Grundtvigs fødselsdag).

Se P. J. M. Vinther i »Hjem og Skole« 1932, s. 114 f., Mghbl. 1932, s. 259.

2. 13. sept. 1932—22. apr. 47 (sp. Voldum-R. 28. jan. 29): **G. Lund-Sørensen,** fl. t. Roholte, se der.

3. 30. nov. 1947—17. juli 56 (sp. Norup 27. febr. 45): **S. Skovmand,** fl. t. Gamborg-U., se III, 704.

4. 14. dec. 1956 (Højskolel. Vestbirk 54): **Svend Aage Kampp,** f. 25. aug. 22 Santalistan, Indien. F.: Missionær, c. th. († 63), se her I, 595. Landmd. t. 43. Stud. Akad. kurs. 45, c. 51^2 (1-96), højskolel. Engelsholm. — G. 29. juli 50 Elinor Rasmussen, f. 12. apr. 22 Gladsakse. F.: Arbmd. Hans Christian R. og Anne Dorthea Pedersen.

Næstfmd. Studenterkredsen 47—48, Lærer Kbh. Folkehøjskole 45—46, friskolel. 51—52.

Litt.: Holger Begtrup: Dsk. mghliv V, 161 f., Asger Højmark og Uffe Hansen: De gr. fri- og valgmgh. 1944, s. 381. A. Stubkjær: Erindringer, s. 57.

HINGE-VINDERSLEV

Hinge sogn, 2062 ha, begrænses mod syd af Hinge sø og Allingaa, ret frugtbart, noget højtliggende, enge mod syd, smaabakket, 3 gamle løvskove. Naturskønt, særligt ved søen. Byerne H., Astrup, Frausing, Nørskovlund med centralskole, bibl., mh fra 1897, fh. fra 1891.

Der er sygehjem i pastor Overgaards villa „Østerlide".
Oldtidsminder: 3 høje, deraf to i præstegaardens skov, 10 høje sløjfet. — Tingstedet for Lysgaard og Hids herr. var i et bindingsværkshus i Hinge Østerskov efter 1688.

Vinderslev sogn, 3161 ha (en del, 260 indb. under Grathe kirkedistrikt, Torning s.) skilles fra Torning ved Hauge sø (20 ha), mod øst Hinge sø, hvorfra et bredt dalstrøg strækker sig mod vest og munder ud i flere dale. Uden for disse dale bakket terræn med en del moser, jævnt god jord. Ret højtliggende, indtil 103 m. Grathe kirke ligger ud til en hedeslette med mager jord. Spredte smaaskove. — Byerne V. med mh. fra 1902, fh. fra 1887, hvilehjem, sportsplads m. m., Pederstrup, Hauge med fh., Mausing med mh. fra 1910, fh. fra 1900, Elkær. Bebyggelserne Fruerlund, Revl, Haurbak, Lysdal, Brokhuse med mh. fra 1906, Voer med Grathe filialkirke, Hauge med fh. og Revl (Grathe distr.) under Torning, se Torning. — Hg. Vinderslevgaard. Flere større gaarde.

Oldtidsminder: 6 høje, alle nær hærvejen, som gaar gn. sognet. 36 høje sløjfet.
Hg. Vinderslevgaard, hovedbygn. er et gotisk stenhus med høj kælder paa en odde i Hinge sø, har været ejet af forskellige adelsslægter o. a., fra 1895 af ingeniør C. Fox Maule, der udstykkede den, og den oprindelige gaard (med ringe areal) fik navnet Vinderslevholm. Senere skiftende ejere. Afbyggergaarden Ny Vinderslevgaard blev udstykket 1950.

Af den ældre præstehistorie

Den smukke egn her ml. Viborg og Silkeborg har været knudepunkt i Lysgaard herred. Her var tingstedet. Her boede herredsfogeden i Frausing. Sognets historiker er *Peter Nielsen*, der 1956 udgav: „Fra Hinge sogns fortid", for en del paa grundlag af rentier *Martin Olesens* erindringer. *Martin Olesen* (f. 1884 i Laastrup, † 1955) levede sin ungdomstid i

Hinge, hvor hans forældre havde boet, han havde en gaard i Himmerland, levede sine sidste aar i Viborg, optaget af historiske studier. Hans søn er pastor *Elith Olesen*, Diakonissestiftelsen. *Peter Nielsen* har ogsaa i Vib. aarb. 1948 skrevet om Hinge-V. sognes historie.

Der er 3 præstetavler i H. kirke, den sidste med overskriften: »Relation paa de hæderlige og vellærde, som har betjent Hinge-V. menigheder siden reformationen.« Om de ældste ved vi ikke meget. Provst *Peder Nielsen* (1536-58) havde været munk, vist i Alling kloster. *Søren Mikkelsen* (1559-97) efterfulgtes af sin søn, provst *Hans Sørensen*, † 1632. Epitafium over ham og hans fader. Han skænkede 1604 prædikestol og altertavle til H. kirke. Provst *Chresten Eriksen* (1621-71) var her i 50 aar, de første aar som adjungeret, gift med fmd.s dt., som boede i H. prgd. i 75 aar. Han var her i de svære krigsaar, hvor meget blev lagt øde, han er den første sp., som har givet indberetning om embedet og forholdene. Han efterfulgtes af sin søn, *Hans Christensen Bruun* († 1678). (P. gr. af kaldets ringhed og de daarlige tider kunde han ikke betale præstegaardens indløsningssum, 100 rdl.). Hans dt. blev gift med eftm., *Chr. Eriksen Grave* (1678-99), søn af biskop Grave, Aarhus. I sine beretninger klager han meget over kaldets ringhed og tidens vanskeligheder (højtidsoffer for hele aaret kun 37 rdl.), dog havde han »en tyr til at holde samtlige Hinge bymænds køer!«). Han fik ikke sin tiende i rette tid, og dertil kom, at han for at faa kaldsbrev havde maattet love at gifte sig med en af fmd.s døtre, og nu maatte han »næsten dagligen graveres med mange og adskillige incommoditeter, baade af den fh. præsts enke og min kones søskende, der baade hidtil og endnu er mig haarde.« Kongen forbarmede sig over ham og tilstod ham sin anpart i Klovborg tiende. — Graves enke giftede sig med eftm., provst *Niels Ottosen Lind* (1699—1736) af Grønbæk-S. Han kendes bedst fra retsprotokollerne fra jævnlige processer (strid om et engskifte, han blev beskyldt for ulovlig skovhugst, klammeri med byhyrdens kone osv.). Men han var vist en dygtig landmand. — *Jeremias Müller* (1736-39) flyttede til Karlby-V. Wiberg skriver, at »hans navn lever til berømmelse«. Han var den første, der indførte kirkebog her, ført med smuk haandskrift. *Hans Olsen Ravn* (1740-61) havde været degn i Them og sp. i Højbjerg-E. Omtales af eftm. som »tro i sin gerning, baade i timelig og aandelig henseende.« Han ombyggede prgd. godt. Et indblik i hans sjælesørgergerning faar man gn. hans skildring af en mand, der efter skrifte i H. kirke opførte sig grueligt (fæsterne lavede selv brændevin) men det er maaske en undtagelse. Præsten var »vor faaer«, og man kom til ham med alle slags bekymringer og klager. Ravn havde mange børn. En dt. blev gift med eftm. *Albert Sadolin* (1761-90) af Viborg sdr. sogn, stamt. 74. Han flyttede til Ø. Tørslev, se der. Sadolin var gode venner med herredsfogeden *Jens Laasby Lunow*, der blev sin faders efterfølger som herredsfoged her 1758 og virkede her til sin død 1784. Efter hans død skulde *Sadolin* hjælpe enken med at skaffe en anselig gravsten over de to herredsfogeder Lunow. Sadolin var præstesøn fra Viborg, og i Viborg, hvor der ikke var synderlig interesse for gamle ligsten, laa en stor ligsten over væbneren Jens Nielsen Løvenbalk († 1442). Den laa uden for Graabrødre kirke, og her havde *Hans Tausen* staaet og prædiket for borgerne, da kirken lukkedes for ham. Sadolin vidste alt om denne sten. (Han maa have været en dygtig mand, thi han var kun 25 aar, da han fik embedet i Hinge). Han fik stenen hertil, men 1835 førtes den tilbage til Viborg, og Viborg rejste en anden sten paa Lunows gravsted. (Slægten S., 1924, s. 43). I sine indberetninger klager S. over mangel paa hø og foder. Han havde stor interesse for sin prgd., vidste besked om avling osv., men var hæmmet af fællesdriften. Som sjælesørger havde han den bedste vilje, børnene og de unge laa ham meget paa sinde. (Et vers af ham lyder: »Tænk, o Jesus, tænk paa dem, / ved din naade følg dem hjem / dig befales disse smaa / altid i din naade staa«). Han var en betydelig præst. Hans sidste tilførsel i embedsbogen lyder: »Min eftermand i embedet anbefales herved paa det hjerteligste og alvorligste den opvoksende ungdom som sæd for den kommende høst, i tid og evighed. Herren arbejde sammen med ham og stadfæste ordet ved paafølgende dydefuldt liv.« Provst *Jørgen Seidelin Worsøe* (1790—1819) af Blegind-H., tegner ikke noget lyst billede af embedets økonomiske forhold. Pengekrisen gjorde sig gældende. Han havde intet udbytte af prgd., forsøgte sig som selvejer, købte derfor 1801 den smukt beliggende Toftegaard (nu revet ned) ved kirken, forlod »den lede præstegaard« der saa daarligt kunde føde ham og hans familie, »skoven gav kun brænde til en ussel kakkelovn« (eftm. kunde senere hugge 100 gode bøgetræer), og flyttede til Toftegaard, som han købte for 989 rdl. Men det gik ikke godt. Ved hans død var prioriteterne det dobbelte af købesummen 1801, og præstegaardsforpagteren forsømte prgd. i den grad, at den ganske forfaldt, ja stuerne brugtes som svinestier. De flg. præster klagede meget over dette. Provst *Joh. Henr. Stabell* (1819-42) flyttede til Ormslev-K., var gift med en norsk pige, der tjente først som fattig gaasepige, senere som husjomfru hos kfrrd. *Jespersen*, Viborg, hvor S. lærte hende at kende. Provst S. var »brav og værdig«, istandsættelsen af prgd. kostede ham mange penge, og han fik afslag paa at faa indløsningssummen nedsat. Men han var praktisk dygtig, og fik sat skik paa det. Pastor *Mathias Lindhard* (1841-51) havde stor interesse for prgd., landbrug og plantningssag. Han anvendte 900 rdl. til at forbedre prgd. Da der blev fundet mergel i Hinge sø, forsøgte L. at tage den op om vinteren paa isen og transportere den i land paa slæder. Naar H. prgd. nu ligger lunt og kønt, skyldes det især L.s plantninger.

Tiden efter 1852

Pastor *Andreas Stibolt* (1852-63) »var ikke særlig godt anskrevet i pastoratet og hans eftermæle efter hans bortrejse kunde have været bedre« (P. Nielsen, s. 80). I disse aar begyndte et frembrydende trosliv i de hidtil døde sogne. *Anders Stubkjærs* møder (paa Impgaard, Torning s.) havde bragt noget liv i nabosognene. Efter *Stubkjærs* bortrejse blev *Thomas Hansen*, Elsborg, leder af de helliges samfund i Lysgaard herred. Hans søster, *Sidsel Cathrine*, gift med *Anders Storgaard*, Tanghusgaard, og mor-

broder, *Chr. Døssing*, Hinge mark, vidnede flittigt om deres krd. *Anders Storgaard*, der kaldtes *And. Chr. Tanghus*, var en stille, beskeden mand, der længe holdt sig tilbage. Men 1858 kom der en epidemi, og to af hans børn døde. Han blev nu klart omvendt, og samtidig tjente der paa hans gaard en karl, der blev ham til hjælp, nemlig *Peder Madsen*, se ndf. — *Chr. Døssing* (f. 1807) var ældre end Anders, men blev omvendt omtrent samtidigt. Han havde levet et ryggesløst liv i drik og brutalitet. Hans omvendelse var paafaldende, men han blev en klar og afgjort kristen. Pastor *Stibolt* stiklede til de vakte, og *Chr. Døssing* blev harm, da Stibolt engang skulde have sagt om de vakte paa Fyn, at »de slukkede lysene og horede, naar de kom sammen«. Der blev et lille vaagent samfund i Hinge; brødrene *Andreas* og *Peter Rask*, Hingeballe, og andre sluttede sig til, og de mødtes hver søndag til læsning af Luthers postille og salmesang af Brorsons slb. — Lærer *Erik Munch*, der 1859 kom hertil fra Jaungyde, en dygtig og anset lærer, blev en god støtte for de vakte, men *Peder Madsen* fik ledelsen. Brødrene *Stubkjær* og *Jens Maarbjerg* og *N. C. Gadegaard* kom her jævnligt og talte. Det stod godt til i samfundet, hvor man »samledes med fryd og i hjertets enfoldighed«. Der kunde dog komme vanskeligheder, især da *Peder Madsen* indbød *Grunnet* til at tale her paa egnen (se Torning). *Peter Rask* blev paavirket af Grunnets lære, men da *Chr. Døssing* laante ham Luthers fortolkning til Galaterbrevet (O, I uforstandige galater, hvem har fortryllet eder?) følte han, at han selv havde ladet sig narre og fandt tilbage til samfundet. Et møde hos en gdjr. *Poul Larsen*, Hingeballe, hvor Grunnet optraadte særlig arrogant, gav anledning til at flere fik øjnene aabnet, bl. a. *Jens Andreas Lauritsen*, der blev et elskeligt Guds barn. *Peder Madsen* havde jo ogsaa ladet sig lokke. Striden varede et aars tid, saa var Grunnets rolle udspillet. Se ndf. om Peder Madsen. Det var jo ham, der var den egentlige anledning til miseren.

Pastor *J. T. Petersen* (1864-87) af Stenderup, kom hertil i krigsaaret 1864, han havde været diakon i Satrup, Sydslesvig, kaldet af oprørsregeringen, og sidst sp. i Frederiks-Karup. Han havde tyske sympatier, og det blev ham noget vanskeligt at vinde indgang her. Han var noget varmblodig og taalte ikke gerne modsigelse. Han var vokset op i et tysksindet præstehjem (Stenderup hørte før 1864 til Sønderjylland) og med sit syn paa embedets værdighed kunde han let forløbe sig blandt de jævne jyske bønder. Han kunde ogsaa under gudstjenesten tale sig op i affekt. Hans yndlingssalme var »Kom hjerte, tag dit regnebræt«, og den var typisk for hans forkyndelse: Over for Gud, den hellige og retfærdige, er vi mennesker kun syndere, der skal staa til ansvar, ydmyge os og komme til ham som bodfærdige skyldnere. Al autoritetskrænkelse var ham en pest, som han revsede, ogsaa fra prædikestolen. Saa kunde han slaa i pulten, saa det dundrede. Han kaldte det nidkærhed. Det hændte i skattenægtelsens dage, 1885, at han en søndag, da han prædikede om at give kejseren, hvad kejserens er, og Gud, hvad Guds er, udlagde dette saa eensidigt og saa udfordrende, at en del af mgh. demonstrativt forlod kirken under prædikenen. Han havde ogsaa sine gode sider, men hans skavanker huskedes mest. Ved sin afsked sendte han biskoppen flg. beretning om sognene: »Kirkebesøget her i menighederne er meget god. Den pietistiske retning er fremherskende. Kun 5 indvandrede familier hører til den grundtvigske retning. Hvad det politiske angaar, er menighederne paa faa undtagelser nær, venstresindede.« Han havde 7 døtre. To af disse oprettede et legat paa 5000 kr. til juleuddeling til ældre i H. sogn.

Pastor Petersen stod nærmest køligt over for »pietismen« i Hinge, skønt de gik flittigt i kirke. Han støttede dem nok, men paa en viss afstand.

Thomas Hansen og *Peder Madsen* var de afgjorte ledere til tiden omkr. 1875, da *Peder Madsen* flyttede til Tobøl (og døde kort efter i Hinge), og *Thomas Hansen* døde. De var pionererne og *Thomas Hansen* stod forrest i striden baade om *Grunnet* og om *grundtvigianismen* (se Torning). Det var to fremragende lægmænd. Nu førtes arbejdet videre af Thomas Hansens søn, *Anders Hansen*, Hinge, og lærer *Munch*. *Anders Hansen* var smed, kendt under navnet »smeden fra Hinge«, en begavet og from mand. Lærer *Munch* plantede trofast ordets sæd i børnenes hjerter, og om søndagen samlede han de ældre i skolen til møder med oplæsning af Luthers prædikener. Fra den tid fik ordet magt i Hinge sogn.

Vinderslev sogn var faktisk uberørt af livet i Hinge. Ud over gudstjenesterne blev der kun holdt sommermøder i *Laust Jensens* skov og enkelte møder hos gdjr. *Chr. Stenholt*, hvor missionær *Mogensen* fra Kjellerup senere var den hyppigste taler.

Pastor *P. L. Lange* (1888-1905) skildres som »en stout præsteskikkelse, en gentleman i ordets bedste betydning, resolut i optræden, en fængende taler, en glimrende begavelse. Noget over middelhøjde, rank som et lys, med blondt fuldskæg.« Han havde været løjtnant ved søartilleriet, og kunde med lune fortælle om sin første dag som soldat, da kaptajnen modtog ham med spørgsmaalet: »Hvad er De i det civile liv?« »Teolog«, hvortil kaptajnen svarede med et skuldertræk: »Ak, Herre Gud! her sender man os da ogsaa alt muligt skrabsammen!« — Lange fik snart mange venner i Hinge, blev en anset præst. Hans akademiske kultur medførte, at han stod selvstændigt, nød respekt og anseelse, han var i god forstand konservativ, en ledernatur. Han havde god kkg., især i Hinge. Han drev selv avlingen med dygtighed, hvad man respekterede, og i sin lille ponyvogn kørte han flittigt rundt i pastoratet. Hans interesse for Ydre mission betød fornyelse for ham. 4 af hans sønner blev teologer, de 2 født her, 2 blev missionærer i Indien, *Knud* og *Poul Lange*, *Aage* blev sp. i Brylle, *Iver* præst paa Vemmetofte. Ved afrejsen skrev L.: »Hinge-V. ligger i en fra gammel tid aandeligt paavirket egn, og befolkningen er gennemgaaende aandeligt interesseret, hvilket giver sig udslag i stor hørelyst, saa det er let at samle store skarer, hvor Guds ord blot forkyndes levende. Især i Hinge har der for c. 40 aar tilbage været en stor vækkelse, nærmest i det man kalder pietistisk aand, og den dag i dag er der i Hinge et ikke ringe liv af IMs farve, men sundt og godt. I Vinderslev sogn er det liv, der er, for største-

delen ført frem af IM. Mh i Hinge opførtes 1897 i Nørskovlund, hvor 5 veje mødes, mh. i V. opførtes 1902 (den gl. skole). Ny prgd. 1889.

Der kan berettes fra adskillige sogne i Jylland om vækkelse og IMs samfundsliv. Som et eksempel skal i denne sogne- og menighedshistorie gives et par fyldige beretninger fra Vinderslev.

Om *Vækkelsen i Vinderslev* (omkr. 1900) blandt de unge i *Vinderslev* fortælles af *Martin Olesen* († 1955) i 3 kollegiehefter: »Livserindringer«, her meddelt ved hans søn, pastor Elith Olesen, Diakonissestiftelsen.

Hvornaar den første vækkelse i forrige aarhundrede har berørt Vinderslev sogn, ved jeg ikke, men der var ialtfald ved aarhundredskiftet nogle faa familier, som virkelig tog det alvorligt med deres gudsforhold, og som i al stilhed længtes efter, at nyt liv skulde blomstre frem. Af disse skal nævnes snedker og landmand *Christian Vestergaard* og hustru med flere voksne børn, *Ludvig Greibes* i Elkjær, sognefoged *Laust Jensens* i Mausing, gaardejer *Chresten Stenholts* sammesteds og en gammel enkemand ved navn *Chresten Lundgaard*, som var paa aftægt hos sin søn, og som var et rart menneske, endvidere en mand, der blev kaldt »*Bette Tammes*«, men hvis virkelige navn vistnok var *Thomas Jensen;* han havde et meget lille hus ude i heden med kun een stue. Endelig var der en ældre mand, der havde et hus paa en lille hedelod syd for Lundgaard paa randen af en mose; her boede han sammen med sin 50-aarige datter. Hans navn var *Bernt Harlev;* han var degnesøn fra Vium og havde oprindelig været snedker. Han var en ædel gammelmandsskikkelse, skønt han vist altid havde siddet i trange økonomiske kaar. Datteren *Anna*, kaldet *Ane Bernt*, var stokdøv, men kunde dog opnaa kontakt med omverdenen ved hjælp af et hørerør. Hun havde kun eet ben og bevægede sig lidt omkring ved hjælp af krykke. Det var rare folk, som var glade for at se os unge i deres hjem om aftenen. Disse mennesker skal nævnes, fordi de siden fik stor betydning for os unge til trods for, at de var meget fattige og gamle tillige.

Af samfundsliv var der intet i Vinderslev sogn omkring 1900. Kirkegangen var nogenlunde; den store smukke landsbykirke var gerne ca. halvfyldt, naar pastor *Lange* prædikede. Omkring aarhundredskiftet kom der nye stole og bræddegulv i stolene, og i midtergangen udtræk med løse brædder over, saa der var plads til mange mennesker Ved midten af firserne havde der været lister i gang i sognet for at skaffe midler til et orgel, men omtrent samtidig kom der tilbud fra en velhaver i Sverige, der var født i Vinderslev, om, at han gerne vilde betænke sognet med en gave. Han fik saa meddelelse om orgelindsamlingen og anmodning om at give en skærv dertil. Straks kom der bud fra ham, at han vilde give orglet, og at de indsamlede midler kunne bruges til anden udsmykning. Paa denne billige maade fik Vinderslev kirke sit orgel, og de øvrige penge blev saa brugt til det smukke pulpitur, paa hvilket orglet fik sin plads. Organist var i mange aar kromanden i Vinderslev, *Niels Mogensen*, derefter ingeniør *Fox Maule*, Vinderslevgaard. Senere, da lærerne fik lært at spille, blev det jo dem, der sørgede for musikken i kirken.

Fra lærernes side, maaske med en enkelt undtagelse, blev der absolut intet gjort for at fremme det aandelige liv, end ikke i grundtvigsk retning. Pastor Lange saa med venlige øjne paa det aandelige liv, uden at han dog selv havde aandens gave til at fremkalde det. Han var nærmest højkirkeligt indstillet. Hans standpunkt var nok nærmest det, som han engang udtrykte i en tale i Hinge missionshus: »Retvendt i daaben, galt vendt i livet, men omvendt inden sin død.« Dog har det utvivlsomt glædet ham, naar han mærkede, at den kirkelige interesse var i stigen. Jeg erindrer saaledes, at han en dag var i gaarden, hvor jeg tjente. Da han saa mig paa gaardspladsen, kom han hen og hilste paa mig (jeg var en af hans konfirmander) og sagde, at han havde hørt, jeg var blevet omvendt, og ville samtidig gerne vide, hvem der havde hjulpet mig dertil. Jeg svarede da, at *det havde Jesus*. Ja, det forstod han jo nok, men hvilke mennesker havde hjulpet mig? Jeg nævnede saa noget om møderne i Kjellerup missionshus og missionær *Mogensen*. Muligvis blev præsten noget skuffet over dette sidste svar, da han maaske havde tænkt sig, at han havde været til hjælp, men det havde han nu ikke. Derimod havde han bidt mærke i det første svar, thi længe efter genfortalte han vor samtale i en prædiken i Vinderslev kirke, hvor jeg selv var til stede, og gav udtryk for, at svaret: »Det har Jesus« var at ramme hovedet paa sømmet.

Vækkelsen. Trods disse forhold brød vækkelsen alligevel ud, skønt der ikke kan peges paa nogen bestemt, der har hjulpet den frem. Men Herren har i sin naade kaldt paa enkelte, og disse enkelte blev med aarene til en flok trods aandelig søvn og død, og i løbet af en halv snes aar var der i det før saa aandeligt døde sogn med 1800 indbyggere opført tre missionshuse, hvor ordet forkyndtes, og hvor man kunne samles til fælles opbyggelse. —

Nede i Hinge hos *Jens Peder Madsen* gik sidst i halvfemserne en tjenestepige, *Marie Klock*, der stammede fra Vinderslev. Hun blev omvendt, og en søndag eftermiddag, da der var møde i Hinge skole, kom hendes bekendelse frem. Hun var god til at synge, og efter mødet satte hun sig op paa skolebordet og istemte sangen: »Vi gaa til det land, hvor de hellige hvile« fra »Hjemlandstoner«.

Til november 1899 flyttede *Marie Klock* til Mausing i Vinderslev sogn som pige hos *Chresten Stenholt*, hvor jeg aaret efter, knapt 16 aar gammel, blev karl. Maria vilde gerne gøre lidt for sin frelser og var ikke bange for at tale med andre om, hvad hun selv ejede. Naboen *Peder Drejer* fik samtidig en pige fra Kragelund, og gennem samtaler mellem de to piger blev hun ogsaa omvendt. Denne pige havde en broder ved navn *Peder Sørensen*, der kom til at tjene i en anden nabogaard (hos *Jørgen Hvam* i Mausing) til november 1900, samtidig med, at jeg kom som karl hos Chresten Stenholts. Nogle aftener efter stod denne *Peder Sørensen* i mit ringe staldkammer og fortalte om sin søster, der var blevet omvendt, og som havde talt med ham derom. Han vilde gerne

selv samme vej, men forstod endnu knapt, hvad det egentlig drejede sig om. Skønt jeg ikke dengang selv ejede noget aandeligt liv, vidste jeg fra mit barndomshjem i Hinge saa udmærket god besked med, hvor vejen gik, at jeg kunde fortælle ham, at det, vi trængte til, var at blive rigtig omvendt, hvilket jeg havde hørt saa meget om, men ikke selv oplevet. Jeg forstod, at her var kaldet til mig, og dette kald ville jeg ikke sidde overhørig. *Peder Sørensen* og jeg blev da enige om at søge hen, hvor der var vejledning at faa.

I de lange efteraarsaftener var det ikke saa vanskeligt at faa fri til at komme til møde. Undertiden tog vi til Serup, men de fleste ture fra november til jul gik vi dog til Kjellerup, hvortil vi havde ca. en mil. Her lød livets ord med særlig kraft, idet der var et meget stort samfund, hvor der kom mange gode talere.

En vandrende evangelist havde vi ogsaa i Mausing, nemlig landposten, som udgik fra Kjellerup, han hed *Peder Christensen*, men blev altid kaldt *Peder Ove* (far til min gode ungdomsven, indremissionær *Chr. Christensen*). Efte at være blevet omvendt i 45-aars alderen brugte han flittigt vidnesbyrdet paa sin posttur og forskaffede sig mange fjender ved sin paagaaenhed. *Peder Ove* var glad for os unge fra Mausing, naar vi kom til møde i Kjellerup, og mange kopper kaffe har vi drukket i hjemmet i Krabbesgade, hvor hans hustru, *Trine*, altid tog godt imod os. *Peder Ove* søgte gerne at træffe os paa sin posttur, hvadenten vi var i marken eller hjemme paa gaarden, og han hjalp os over mange vanskeligheder ved sin friske tro; vi havde megen tillid til ham som sjælesørger. Ved de mange møder og Peder Oves vidnesbyrd begyndte vi at faa forstaaelse af, hvad vi manglede, og omsider op mod jul fandt vi begge hvile i troen paa Jesu fuldbragte frelsesværk.

En aften, da *Peder Sørensen* og jeg var sammen, tog vi et mannakorn, som lød: »Jeg haver sat Eder, at I skulde gaae hen og bære frugt«, og det blev kaldet til os om at gaa Herrens ærende til andre. Det blev hos *Frits Wyrts* karl, som vi slet ikke kendte. Vi besøgte ham en aften efter affodringen, men da var han allerede gaaet i seng i sit staldkammer. Da vi ramlede ind paa det stenpikkede gulv, og han havde faaet lygten tændt, var det første, vi fik øje paa, hans nye testamente, der laa opslaaet paa hans lille bord, og vi forstod, at Herren havde været der før os. Han blev senere omvendt tillige med sin broder, som tjente hos Hans Bjørn i Mausing. De stammede fra Ravnholt i Torning sogn og hed *Chresten* og *Anders Nielsen*. Mange aar efter var vi sammen en vinter paa Rønde højskole.

Dernæst gjaldt det Jens Nielsens karl, *Andreas Jensen*, der stammede fra Engesvanghus og var ud af en slægt, der gennem flere slægtled var knyttet til de hellige (Hans bedstefar, Jens Mortensen, omtales af biskop Gøtzsche i bogen »Livsrørelser«). Flere kom til, og tilsyneladende var vejen beredt rundt omkring. Nævnes kan murersvend *Peder Arnold*, *Peder Dreier*, *Karl Martin Carlsen*, *Mads Mortensens sønner*, Laust Jensens søn *Anders*, der senere blev lærer og døde af tuberkulose. Mens vækkelsen bredte sig mellem de unge mænd, gik den ogsaa sin gang blandt de unge piger, mest i Pederstrup, deriblandt *Kirstine Ladebjerg* og *Marie Lysdal* samt Knud Madsens døtre *Marie*, *Frederikke* og *Katrine*. I disse sidstes hjem var alle vi unge nyomvendte indbudt en aften. Forældrene var ikke hjemme, men derimod en gammel bedstemor. Da vi ca. 20 unge var samlede og ikke rigtig havde faaet nogen samtale i gang, kom den gamle kone igennem stuen. Hun, der var meget døv, standsede og sagde: »Hvorfor er der saa stor stilhed iblandt jer om Guds kærlighed?« Hun saa sig rundt i kredsen og gentog ordene: »*Hvorfor taler I ikke om Guds kærlighed?*« Nogle trak vel paa smilebaandet og syntes, det var et underligt spørgsmaal, men hun havde nok ventet, at vi havde talt i munden paa hinanden om vore oplevelser. Senere kom jo sangen i gang, som mest var vor maade at udtrykke vor glæde paa, da vi alle var ret unge baade af aar og af tro. Af unge piger fra Mausing, der kom med, skal nævnes *Laust Jensens* døtre, *Jette* og *Ane*, Karl Selmers datter *Marie*, senere gift i Vildbjerg. Hos Jacob Lundgaard tjente *Marie Nielsen*, datter af Jens Daniel i Pederstrup. Hun besøgte jævnlig *Marie Klock* og græd da over, at hun ikke kunde vinde med, men hun naaede det dog omsider og blev senere gift med Laust Jensens søn, Jens.

Vi unge følte jo megen trang til at komme sammen for at synge og bede med hinanden, og vort samlingssted blev i begyndelsen hos *Bernt Harlev* og hans datter. Det var gerne sent, vi kom derud, først ved 10-tiden om aftenen, naar malkningen var overstaaet, men hos Bernt kom vi aldrig for sent; de var altid oppe til over midnat. Dér kom saa de unge fra Mausing, Pederstrup og Vinderslev, op til en snes stykker, og mange gode stunder har vi unge haft i dette fattige hjem. Vi skulle altid først trække et mannakorn, som saa blev læst for hver enkelt, derefter blev der sunget af Brorsons salmebog og læst af Luthers og Scrivers bøger, og *Bernt Harlev*, patriarken med de hvide haar, fortalte og holdt bøn. Engang imellem vankede der kaffe, hvis de da havde noget i huset. Hvordan de fattige mennesker fik raad til det, forstaar jeg ikke nu, men vi var jo alle lige fattige. Den gamle aftægtsmand, *Chresten Lundgaard*, var undertiden ogsaa med hos Bernts.

Enkelte gange blev der holdt møde i Mausing skole, saaledes en aften med kolportør *Valdemar Madsen* fra Engesvang. Jeg husker endnu, at han talte over ordet fra 2. Korinthierbrev kap. 5: »Dersom vort jordiske hus, denne hytte nedbrydes, have vi en bygning af Gud.« Derefter blev sunget sangen: »Du er paa rejsen mod evigheden.« Endvidere husker jeg at have hørt sangen: »O, hvor mangen i verden forsømmer at betænke, at tiden er kort« i Mausing skole, men ved hvilken lejlighed mindes jeg ikke. Begge sange gjorde et dybt indtryk paa mig. Ligeledes talte ved et fastelavnsmøde hos min husbond, Chr. Stenholt, missionær Mogensen, Kjellerup, om at holde skellet saa skarpt som en ragekniv. Ellers maatte vi hente vor aandelige næring i Kjellerup missionshus samt nogle gange i Serup, hvor der nylig var blevet bygget missionshus, og en enkelt gang i Hinge missionshus, hvor *Th. Biering*, dengang sekretær

i Horsens, talte over ordet: »Salige ere de rene af hjertet.«

Vi unge karle samledes i mit staldkammer hos *Chr. Stenholt*. Da han opdagede, at vi samledes ude i staldkammeret, indbød han os til at komme ind i storstuen, saa vilde han give varme og lys. Det tilbud kunde vi jo ikke godt sige nej til, og vi samledes saa en aften en 12—14 unge mænd i den gode, opvarmede stue. Desuden var husbond og hans svoger, maler *Thomas Hansen* fra Hinge, til stede. *Thomas Hansen* var god til at synge og kendte sangene i »Hjemlandstoner«, saa det voldte ingen vanskeligheder at faa mødet begyndt med et par sange, men hvem skulde saa indlede mødet med bøn og Guds ord? Vi sad lidt og kikkede paa hinanden og tænkte vel, at husbond var nærmest til at paatage sig hvervet, men det gjorde han ikke mine til og *Thomas Hansen* ejheller; vi unge kviede os jo derved, naar der var ældre til stede. Vi følte os ikke saa lidt trykkede ved situationen og ønskede sikkert, at vi sad ude i det kolde og fugtige staldkammer, hvor vi ikke havde haft den slags problemer. Endelig — efter lang tavshed — tog *Andreas Jensen* mod til sig, rejste sig resolut og begyndte at bede, derefter læste han fra Romerbrevets 8. kapitel ordet om, at »Skabningen tilsammen sukker, og er tilsammen i smerte indtil nu« osv. Andreas, der var fra et godt hjem i Engesvang, var kendt med sligt, og det gik da saa nogenlunde med at holde samtalen i gang.

Siden hen fik vi hjælp af andre, deriblandt mejerist *Martin Søndergaard*, der var fra Serup, men arbejdede paa Vinderslev mejeri; han blev senere sogneraadsformand i Serup. Endvidere kan nævnes *Peder Smedegaard*, som dengang var møllersvend i Vinderslev mølle, men senere blev købmand i Kjellerup; han var en del ældre end os andre, baade i alder og tro, og havde været soldat. Noget senere kom en maler ved navn *Georg Kræmer* til Pederstrup; jeg kendte ham fra Hinge præstegaard, hvor han havde været andenkarl i min drengetid. Han havde staaet i malerlære i Skjern en tid og i det stærke trosliv dér faaet indblik i Guds ord. Skønt han var af en noget overfladisk natur, blev han os en god hjælp i en trang tid. Paa grund af en forlovelse, der gik i stykker, rejste han skuffet til Amerika i 1902 og fik forretning i San Fransisco, hvor han senere er død.

I Plomdal neden for Vinderslev kirke kom ved samme tid en lille skræder og lejede sig en stue hos Ane i Plomdal. Han hed *Chresten* og havde i nogle aar arbejdet hos skræder *Laursen* i Serup. I sin stue begyndte han at samle os unge til ynglingemøde; det var mere centralt end Mausing, da der var unge mænd baade fra Vinderslev og Haurbæk, som gerne ville være med. Den lille skræder var en rar mand, ikke saa lidt ældre end os andre, og vi var glade for møderne dér. Senere, da min svoger *A. P. Frederiksen*, tog sig af arbejdet blandt de unge, kom det ind i mere faste rammer.

Guds riges arbejde har jo jævnlig været ude i modvind, og det fik vi da ogsaa at mærke lidt til nu og da. Der var naturligvis en del hjem, hvor det ikke var velset, at deres unge gik til møder. Selv havde jeg sjældent vanskeligheder med at faa fri, men naboens pige maatte bruge mange kneb, baade læge- og tandlægebesøg, for at kunde komme af sted. En af de haardeste modstandere var *Peder Drejer*, skønt baade hans karl og pige var blevet omvendt, og han selv havde giftet sig med en af de troende piger, *Ane Christensen*, fra Vinderslev. Ved en lejlighed sagde han, at der var blevet saa mange missionsfolk, at man daarligt kunne spytte for dem. Da de ældre troende saa vækkelsen gro omkring sig, blev de ligesom rusket op og stod fast paa livets side. I Mausing mærkedes det særligt paa Chresten Stenholt og Laust Jensen, som jo var de mest formaaende blandt de ældre troende.

Chr. Stenholt var blevet sogneraadsformand, et hverv som *Peder Drejer* muligvis misundte ham, da han med sin juridiske uddannelse nemt kunde have gjort fyldest paa den post. Skønt nære naboer var forholdet ikke allerbedst mellem de to mænd; den egentlige grund hertil var nok affæren om et ledigt degneembede i Mausing.

Lige vest for Vinderslev kirke laa i den tidlige middelalder en herregaard. Da der i 1900 byggedes ny skole i Vinderslev, blev den lagt paa den gamle herregaardstomt, og der fandtes da rester af den gamle gaard. Den gamle skole var nu ledig og skulle gerne gøres i penge, da sognets finanser trængte til forstærkninger. Sogneraadet, repræsenteret ved *Chresten Stenholt* som formand, lod bekendtgøre, at den og den dag var skolen at stille til auktion med formanden som auktionarius.

Dette saa jo ganske tilforladeligt ud og var det da ogsaa. Men forinden auktionen var der dog foregaaet adskilligt. Nogle familier med samme interesser kom jævnligt sammen i forskellige hjem, bl. a. *Laust Jensens*, *Chr. Stenholts*, *Jens P. Drejers* og *Laust Nørskovs*. Ved saadanne sammenkomster drøftedes jo ogsaa den om sig gribende vækkelse og trangen til at faa et sted, hvor man kunde samle arbejdets forskellige grene. Hvem der først fremkom med forslaget, ved jeg ikke, men ialtfald kom den tanke op, at man kunde købe Vinderslev gamle skole og indrette gang og skolestue til mødesal og saa sælge resten: beboelse, udhus og have. Derved vilde udgiften blive overkommelig for de faa familier, der var.

Der var jo dog den hage ved planen, at hvis den blev almindeligt bekendt, vilde der nok fra en bestemt side blive lagt store hindringer i vejen. Altsaa maatte det hele ligesom degneaffæren ske i det skjulte. Christian Vestergaard i Vinderslev med tre voksne sønner, der alle var haandværkere og boede hjemme, blev sat ind i sagen, og Chr. Vestergaard lovede at byde huset ind ved auktionen, naar de andre ville staa bag, og saaledes gik det til, at Chr. Vestergaard fik hammerslag paa skolen for 2400 kr. Nu var saa missionshuset sikret, og haandværkere gik i gang med at lave brandmur og missionssal, mens resten blev solgt.

Missionshuset blev indviet af pastor *Jessen*, Grønbæk, den 2. august 1902 og blev et godt værksted for Guds rige gennem aarene, til den store vækkelse kom om vinteren 1906, men i de mellemliggende aar gik det som i apostletiden, at Herren stadig lod nogle lægge til menigheden.

Pastor *A. C. Overgaard* (1905-24) var afgjort

IM. Han havde arbejdet sm. m. Carl Hornbech i Østhimmerland og var blevet en kendt IMs forkynder, da han var i Venge (se Dover-V).

Pastor Overgaard var iøvrigt den, der stod i spidsen for den stærke protest, som c. 500 IMs venner fra Lysgaard herred, samlet til møde 21. febr. 1919 i Kjellerup mh., indsendte mod den radikale kirke- og skolepolitik, en protest, som var baaret af ærbødighed for Guds ord og af troskab mod den lutherske kirke.

I disse aar blev der bygget mh. i Brokhus 1906, i Mausing 1910.

Kort efter at O. var kommet hertil udbrød *Den anden vækkelse i Vinderslev* (1905).

Pastor Langes virksomhed var nok baggrunden.

Der foreligger flere skildringer af vækkelsen i Vinderslev, f. ex. i *Carl Hornbechs* lille bog om pastor Overgaard, og pastorinde *Anne Larsen*, Vinding-V., f. 84, datter af gdjr. Daniel Bitsch, V., givet en udførlig skildring i Hj. og tr. XIX, 1954, s. 78 f. Herfra citeres: »Vinderslev sogn er annex til Hinge, men ingen har faaet mindreværdskomplekser af den grund. Der var mange betydelige mænd og kvinder, der baade kunde se det rette og havde mod til at handle derefter baade i Vinderslev, Mausing, Hauge, Pederstrup, Elkjær og Fuglemose. Det var en jævnt velstillet befolkning, der uden snobberi viste et enestaaende samfundssind.

Noget af det, som forbereder den store vækkelse, var kirkegangen. Jeg har aldrig noget sted set saa stor og regelmæssig en kirkegang som i Vinderslev. Det var en staaende regel, at der *altid* skulde nogen i kirke fra hvert hjem hver eneste søndag. Det var ikke blot »missionsfolkene«, men ogsaa »grundtvigianerne«, der kom. I Kirken kunde *alle* komme dengang, og det gav de store missionsmuligheder.

Skulde der ofres til en eller anden sag, var der særlig højtid. Jeg har tit hørt far sige: »I dag skal der ofres til Guds rige, da skal jeg afsted.« Vi kendte i den tid kun to maal for kirken — fuld eller overfyldt. — Kirken og søndagen var paa en usædvanlig maade knyttet sammen der. Der traf man sine gode venner fra sognet — unge og gamle —, og man havde tid og trang til at hilse paa hinanden og tale lidt sammen efter gudstjenesten. Disse haandtryk og glade smil uden for kirkedøren staar endnu saa lyse og levende for mig. Vi havde dengang pastor *P. L. Lange* som præst. Han blev senere forflyttet til Sct. Hans kirke i Odense.

Hvorledes hans aandelige stilling var i hans Vinderslevaar, kan jeg ikke sige noget om. Jeg har hørt, at han gennemlevede en omvendelse i Odense. *Men han prædikede Guds ord* klart og tydeligt, og jeg tror, at det var hans gerning, der lagde grunden til vækkelsen. Pastor *A. C. Overgaard*, der var præst i Vinderslev, da vækkelsen kom, sagde tit: »Det er min formands arbejde, jeg høster frugterne af.« Det var ogsaa pastor *Lange*, der gav det første stød til min omvendelse, saa vidt jeg forstaar det. Jeg har ogsaa tit hørt de ældre sige: »Vi kan nok faa noget godt ud af pastor *Langes* prædikener, hvis vi vil.« Jeg er ogsaa overbevist om, at hans konfirmandforberedelse bar gode frugter. Alle hans konfirmander huskede ham med særlig glæde. — Engang efter at han var rejst fra sognet, holdt han gudstjeneste i Vinderslev kirke. Hver plads var besat, op ad midtergangen, i koret, ja selv op ad trappen til prædikestolen. Da han gik forbi far, der sad der, sagde han: »Vil De holde vagt?« og da han gik ned igen, sagde han: »Tak! at De holdt saa godt vagt!« Det blev en gribende gudstjeneste. Vi mærkede ikke nøden, han havde været i, men det var kendeligt, at han havde hentet det, som han gav os, hos Gud.

En gang, han var i Brokhus missionshus til møde, var vi sammen med ham i en gaard, hvor gamle konfirmander flokkedes om ham. Han fortalte da en oplevelse fra en bispevisitats i Vinderslev skole. Biskoppen spurgte: »Hvad giver Gud altid sine børn?« Tavshed over hele linien. Pastor Lange tænkte: »Godt, at det ikke er dig, der skal svare paa det spørgsmaal.« Saa brød endelig en lille pige tavsheden og svarede: »Det bedste!« og paa grund af det svar fik hun nu hædersplads ved siden af ham ved kaffebordet.

Aaret før vækkelsen 1905 rejste pastor *Lange*. Hans eftermand — pastor *A. C. Overgaard* — var præst i Hinge og Vinderslev i 19 Aar. Han var en nidkær Herrens tjener. Han sparede aldrig sig selv. Da han travede rundt i sognet fra hus til hus, var der engang en, som spurgte ham, hvorfor han ikke cyklede. »Jeg har ikke tid,« svarede han. Han skulde jo ind alle vegne i huse og gaarde og undertiden ud paa markerne og tale med folk, og saa var cyklen blot i vejen. Der blev holdt møder i præstegaardshaven, og folk kom i præstegaarden.

Han ordnede ogsaa sammenkomster mellem hans tidligere pastorat: Dover-Venge. Det havde vi unge især megen glæde af. Han talte klart om Guds vej og om livet og døden, om frelse og fortabelse. Hans prædiken om »den udrakte haand fra Herrens trone«, er der vist ingen, der glemmer af dem, som hørte den. Det var ogsaa, saavidt jeg kan se, ham, Gud brugte til at slaa de sidste slag, før vækkelsen brød ud. Han frydede sig midt i den uden at tage æren derfor. Han var en ydmyg mand, og alligevel vidste han, at det var en betydningsfuld gerning, der var ham betroet, og det ærinde, han havde at forrette, behøvede man ikke at gøre undskyldning for.

Pastor Overgaard blev først gift et par aar, før han døde, og naaede at se sine smaa tvillingdrenges første skridt. Han led af astma og hals-syge, men havde aldrig taget sig tid til at faa hjælp derfor i tide. Til sidst maatte han dog forsøge en kur. Hans kone vilde gerne have fulgt ham, men af gammel vane vilde han klare sig selv, og han syntes vel ogsaa, at hun daarligt kunde undværes derhjemme hos drengene. Den rejse blev hans sidste. Han sendte sin kone den hilsen, at han gik hjem til Jesus. En jævn mand i liv og død, saadan følte vi det.

Søndagsskolen havde ogsaa sin store betydning for det aandelige liv i sognet. Mange aar før vækkelsen var der en stor flok børn, der samledes der. Den blev efterhaanden delt i klasser, 6 husker jeg, i den tid jeg var med. Der var især 3 mænd, som trofast holdt ud fra først til sidst. *Ludvig Greibe*, *Niels Olesen* og min far, *Daniel Bitsch*. De tre mænd gik paa deres ben de 3 km hveranden søndag formiddag, og saa den samme tur igen om eftermiddagen til kirke Det var en fast regel. Det blev efterhaanden for meget med de 2 ture i slemt

vejr, men saa var der nogle familier, der skiftedes til at invitere dem til middag, saa de kunde blive dernede.

Endeligt vil jeg gerne omtale *samtalemøderne*, som havde overordentlig stor betydning i sognet. Der var særlig 4 mænd, som jeg husker med stor glæde fra samtalerne: *Kristian Vestergaard* i Vinderslev, *Ludvig Greibe*, *Niels Olsen* og *far*. Der var ogsaa andre, der ydede værdifulde bidrag og var trofaste deltagere paa enhver maade og paa omgang stillede deres hjem til raadighed.

De var saa forskellige. Niels Olsen var særlig en bønnens mand. Hvor var det skønt, naar han bad, det var, som han var Gud ganske nær og hjalp ogsaa os derhen. At han havde sin styrke der, viste sig ogsaa i hans hjem. Hans kone var meget svagelig, de havde mange børn, og indtægterne var de mindst tænkelige.

De havde et husmandssted med en ko, og hans dagløn var efter den tids forhold meget, meget ringe. Naar hans kone saa undertiden havde økonomiske bekymringer, kunde han svare ud af et lyst sind: »Do ska eet væ rej, a tiener en rig faar.«

Min far, *Daniel Bitsch*, var den fødte førerskikkelse. Han var af stort format baade legemligt og aandeligt. Han var ikke af den slags, der kunde puttes i en krog og sidde stille. Daniel var en handlingens mand, og hvor der ikke var lejlighed til virksomhed, befandt han sig ikke godt.

Far var en begejstringens mand, naar et eller andet greb ham, var han fyr og flamme og rev os andre med. Paa den anden side kunde han ogsaa komme saa langt ned i kælderen, saa han følte sig forladt af Gud og svigtet af mennesker. Men han havde sine kraftkilder, som han stadig øste af. Hvor har han kæmpet i bøn. Med det temperament, han havde, kom han naturligvis tit galt afsted og sagde uoverlagte ord. Mor sagde til os: »I ser nok, at far kommer galt afsted, men I ser ikke, hvor han fortryder og tigger *Gud* om tilgivelse«.

Samtalemøderne hørte ogsaa med til hans regelmæssige kost. Der følte han sig hjemme, og der skulde tvingende grunde til at hindre ham i at være med.

Far var ogsaa tolerant. Vi havde det meste af min skoletid en meget dygtig lærer, som vi børn holdt meget af, men han var slet ikke paa bølgelængde med de hellige i sognet. Han blev aldrig ilde omtalt i mit hjem — tværtimod. Vi fik fuldt ud lov at nyde det hele uforstyrret ogsaa hans religionstimer, som vi børn elskede.

Samtalemøderne holdtes rundt om i hjemmene det meste af den tid, jeg kan huske, og de blev holdt højt i ære. Naar nogle af de stadige blev borte en gang, var man ikke bange for at lade dem forstaa, at de var savnet. Jeg hørte en gang far spørge sin gode ven Ludvig Greibe: »Hvorfor var du ikke til samtalemøde i søndags?« Ikke at man krævede det, men man savnede hinanden og gav det udtryk ved første lejlighed. — I det hjem, hvor mødet holdtes, var det en selvfølge, at de unge deltog i mødet, der kunde være undtagelser, men det var sjældent. Der var ingen tvang, men vi var glade ved at være med og fandt, at det var den naturligste ting.

KFUKs arbejde var ogsaa et led i kæden af omstændigheder, der beredte vej for vækkelsen. Den første leder, jeg husker, var *Niels Smedegaard* fra Almtoft. Der var vel ikke engang stiftet forening den gang. Niels Smedegaard var en god Jesu Kristi discipel. Varmhjertet, som han var, havde han en særlig evne til at faa os ført ind i samtalen og tage del i, hvad der foregik ved mødet. Han er den første, der har faaet mig til at bede i en forsamling, og det var, før jeg blev omvendt, men det kunde han jo ikke vide. Jeg husker en aften efter et saadant pigemøde, hvor vi havde haft det saa skønt. Graaden sad mig i halsen, jeg var klar over, at om en af de unge piger havde spurgt mig, hvorledes jeg havde det, saa havde jeg maattet lade masken falde, men det blev ikke til mere den gang, det var et af slagene, der skulde til. Senere blev en ung mand — A. P. Frederiksen — leder. Han var god og trofast til at komme og holde sammen paa os, men han havde ikke det tag paa at faa os aktivt med, som hans formand havde haft, selv om jeg ikke tvivler paa, at hans gerning gjorde sin nytte i sin tid.

Saa fik vi *Marie Kristensen* — »Pig-Mari« — som formand i den nystiftede KFUK forening, hvor vi havde emblemer og alt til faget henhørende, og hun fik en lang og god tjeneste i KFUK. Hun var en stille natur, men hun var ikke bange for at have ulejlighed med os. En tid lang var møderne i hendes eget hjem, men senere blev der flyttet lidt rundt med dem nær ved kirken, ofte i Plomdal eller missionshuset. Vi havde juletræ for M og K i missionshuset og et juletræ for søndagsskolebørnene. Vi regnede det for en stor glæde at varte op ved børnenes juletræ, men ved de unges ønskede vi allesammen, at kaffen kunde have spadseret ind af sig selv, da vi nødig vilde gaa glip af festen inde i salen.

Da jeg var 19 aar, var jeg en aften til møde i *Kjellerup* missionshus. Efter mødet kom Mette Vestergaard og Anna Jensen, sognefogedens datter fra Mausing, og sagde saa kærligt til mig: »Saa, Ane, skal det nu ikke være, du er jo ikke rigtig med, vi kan ikke blive ved at undvære dig-«

Da brast den sidste rest af menneskefrygt, og jeg kunde ikke holde taarerne tilbage. Det var de rigtige piger, der sagde det rigtige i det rigtige øjeblik, men de havde ogsaa i flere aar gjort alt, hvad de kunde for at vinde mig og for, at jeg skulde befinde mig godt iblandt dem, og da tiden kom, benyttede de lejligheden. Talen havde ikke gjort noget særligt indtryk paa mig den aften. Min indstilling var efterhaanden blevet saadan, at jeg syntes, det hele var tomhed i mit indre. Der var ikke den ting, der var værd at leve for, skønt Gud havde opfyldt alle mine ønsker. Jeg havde bedt Gud om flere store ting og havde faaet dem, men det viste sig, at det ikke kunde fylde mit hjerte. Jeg syntes ikke, jeg havde det, jeg kunde være tjent med at leve paa, og dø kunde jeg da slet ikke, som jeg havde det. Min ældste broder havde tjent i Nærheden af Kjellerup og faaet begyndt at gaa til karlemøder der. »De er saa gode de karlemøder i Kjellerup,« husker jeg, han sagde. Og saa nævnede han Jens Hansen og flere, som han havde haft meget ud af at høre paa og

være sammen med. Den dag, jeg kom igennem til tro, havde han netop gaaet og fortalt om alt det gode, de havde hørt aftenen forud ved mødet i Kjellerup.

Paa den tid var *Kristian Mogensen* indremissionær i Kjellerup. Han var ung og energisk. Der skulde ske noget hele tiden. Han vandt baade unge og ældre, og selv om der blev lavet nogle brølere, var han til stor velsignelse i de aar. Der var stor fremgang i det aandelige liv i Kjellerup i hans tid. Maaske var der allerede dengang en begyndende tendens til at gøre missionshuset til kirke, noget om siden hævnede sig saa smerteligt, men det kunde næppe ses endnu, da der var saa meget skønt og herligt i Kjellerup. Ogsaa de ydre rammer var imponerende. De havde et stort, nyt og meget smukt missionshus med et udmærket kirkeorgel og god musik, et dygtigt sangkor, og der kom masser af mennesker til møderne. De store møder var altid meget festlige, men det allerbedste var næsten at se de troende efter møderne altid parat til at hjælpe til rette og samtale med den enkelte. At være med til eftermøder og bedemøder var en højtid, hvor man følte sig i kontakt med hele flokken. Maaske var højdepunktet ved møderne alligevel afslutningen, naar Niels Poulsen sang med en inderlighed, som jeg aldrig har hørt hverken før eller siden: »Jeg har ingen større glæde end iblandt Guds børneflok.« Vi stemte alle i af hjertens lyst for rigtig at sige amen til denne bekendelse. Vi unge, der var med i den skønne tid, var rejst hjemmefra, før alt det haarde kom frem og satte sit præg paa det samfundsliv, der før havde fyldt dette hus med tillid og glæde. Vi har kun gode minder derfra, og der er ingen tvivl om, at ogsaa forbindelsen med Kjellerup har haft frugtbar betydning for Vinderslev sogn.

En mand, som ogsaa har haft betydning for Vinderslev sogn, var missionær *Madsen* — især mens han var ansat paa jernstøberiet i Silkeborg. Vi havde tit den glæde at have ham til møder og fester i Vinderslev missionshus. Han var kristusgrebet og en stor begavelse til at tale ikke mindst til unge. Han kunde saa enestaaende tage toner saa dybe og alvorlige om en kristens daglige liv med Gud, saa man aldrig glemmer det. Han kunde skildre saa levende, hvor Gud er nøjeregnende, at om en eneste synd blev *fredet* i vort liv, og vi døde, saa gik vi fortabt, selv om vor tidligere omvendelse havde været aldrig saa redelig. Jeg husker et friluftsmøde, han holdt — vistnok i Serup skov —. Der var masser af mennesker, og da han havde talt en tid om, hvor skønt det er at være et Guds barn, sagde han: »Hvor vilde jeg gerne sige amen nu og være fri for at sige mere, men jeg kan ikke, og tør ikke ... Saa skildrede han, mens taarerne trillede ned ad hans kinder, et uomvendt menneskes forfærdelige tilstand, saa jeg syntes, det maatte være umuligt, at nogen kunde gaa uberørt derfra.

Vinderslev var et herligt sted for den opvoksende ungdom. De ældre følte sig ikke langt hævet over de unge, men de regnede med os, og vi mærkede, at de brød sig om os. Naar man er opvokset et saadant sted, omgivet af kærlighed og forstaaelse paa alle sider, er det vel naturligt, at man føler det som en skrap kur, naar man skal ud at prøve sine egne vinger. Saa er det først, man mærker, hvordan man er blevet baaret og skærmet af samfundet.

I Mausing var der især to familier, jeg gerne vil sige lidt om. *Laust Jensens*, sognefogedens, med alle de prægtige børn, der som voksne var til stor velsignelse i sognet. Den familie hører saa selvfølgelig sammen med det smukke billede af vækkelsen og tiden deromkring. Mere trofaste kirkegængere fandtes vist ikke i sognet, og lige saa sikre var de i at komme til møderne, skønt de saa vist ikke havde lettere end andre ved at komme af sted, da de af helbredshensyn næsten altid maatte køre. Saaledes at se dem i kirke søndag efter søndag og gang paa gang til møde var baade ansporende og opbyggende, for vi vidste, at de var der ikke blot med kroppen, men med liv og sjæl.

Laust Jensen fortalte engang saa gribende til far, hvorledes Gud havde lært ham at overlade hus og hjem, kreaturer og alt til Gud, naar de alle tog af sted for at høre Guds ord. Gud lod det lykkes derhjemme med dyrene, naar de tog af sted alle sammen, medens det gik daarligt en anden gang, da en blev hjemme for at passe paa det. Siden den tid vovede han at betro Gud at vogte paa det altsammen og var aldrig blevet skuffet. Han var saa inderlig glad ved den ordning, »for«, sagde han, »den, der skulde blive hjemme var jo altid ked af det.«

Den anden af familierne, *Jens Jensens*, kendte jeg ikke saa meget til. De kom ikke saa meget til gudstjenester og møder, vist nok af gyldig grund. De havde mange smaa børn og en anden vanskelighed i hjemmet, men en ting forundrede mig. De havde 2 piger og mindst een af dem kom altid af sted, og det saa ud til, at det var lige meget, hvilke tjenestepiger, de fik, saa blev de omvendt. Der maa have været noget i det hjem, der virkede som en anbefaling.

Saadan omtrent saa det ud i Vinderslev sogn, da den store vækkelse kom. Det var ikke noget nyt, at mennesker blev omvendt. Der var af og til før den tid en, som gjorde skridtet fra verden ind i Guds rige. Men vækkelsen kom alligevel som en vidunderlig og uforglemmelig oplevelse, fordi der kom saa mange med paa en gang.

Det begyndte i missionsugen. Møderne holdtes i kirken, og saa gik vi hver aften fra kirken ned i missionshuset, saa mange der vilde til eftermøde. Der var bedemøde i missionshuset, før vi gik i kirken. Jeg husker saa tydeligt det første af disse. Vi var kun en lille flok, vist kun en halv snes. Men det var mennesker, der var kommet i nød, fordi det laa dem saa stærkt paa sinde at faa mennesker omvendt, og denne nød bar de til Gud. Det er et af de forunderligste bedemøder, jeg har været med til. Da vi stod op fra bønnen, kom den tanke til mig som den herligste vished: »I aar sker der noget.« Og der skete store og vidunderlige ting, saa ingen af os, som var med, glemmer det.

Var det saa store aander og begavede talere, vi havde indbudt? Slet ikke. Vi lo gerne ad far, naar han begyndte at skrive efter talere til missionsugen. *Fibiger* var hans yndlingspræ-dikant, som han gerne først opfordrede, og derefter andre kendte navne, men efterhaanden som afslagene kom, maatte han regne med nogle, der var mere opnaaelige, og det saa ikke ud til, at det gjorde noget. Der blev sagt om den uge,

at det var lige meget, hvilke talere vi havde, for mennesker blev grebet af ordet og overgav sig til Herren, men jeg syntes nu, vi havde gode talere, selv om det var ganske jævne mennesker. Missionsugen blev forlænget til 14 dage. En aften i fortsættelsesugen kom der afbud fra taleren samme aften, han skulde komme. Nu var gode raad dyre. Men Gud havde en afløser. Vi sendte bud til lærer *Løth* i Kjellerup. Han sagde, at han ikke var taler, men lovede alligevel at komme, og han gjorde vel i at komme. Trods et slemt sne- og fygevejr var der kommet mange mennesker, og der blev vækkelse som de andre aftener.

Pastor *Overgaard* var med næsten hver aften. Han sluttede mødet i kirken og indbød alle til at gaa med ned i missionshuset og foreslog en sang. Jeg ser endnu saa tydeligt for mig pastor *Overgaard* staa foran talerstolen og synge: »Kom, I kære, kom at skue frelseren paa Golgatha«, mens folk strømmede ind. Men naar man saa var samlet, sagde han noget, der forfærdede os næsten lige meget hver aften: »Ja, nu maa jeg saa gaa.« Hvor det kneb for os unge, og sikkert endnu mere for de ældre, som skulde lede mødet, men præsten var taget af sted. Vi forstod nok, at han var nødt til det. Han havde lang vej hjem og skulde komme igen næste aften. Men det var det med det store ansvar, der hvilede paa os, som blev tilbage. »Hvor skal der blive brød til saa mange?«

Missionshuset var fyldt af glade, forventningsfulde, vakte og søgende mennesker, gamle og unge, og jeg er sikker paa, at ikke en eneste følte sig opgaven voksen. Men det var forunderligt at se, hvorledes det gik, naar man var kommet sig efter forskrækkelsen over at skulle være alene. Saa blev troende mænd drevet af Gud, det følte vi, til at tage ordet og aflægge vidnesbyrd, den ene efter den anden, og vi mærkede rigtig Guds aand gennem det, der blev talt, sunget og bedt. Det greb os alle, tror jeg, naar far begyndte, ydmygt og alligevel med myndighed, og forelagde os livets og dødens vej: livets ved at vælge og følge Jesus, og dødens ved at lade Jesus af Nazaret gaa forbi uden at lade sig hjælpe. De andre stod ham trofast bi, ingen svigtede, ingen kritik og ingen misundelse, alle var optaget af det ene at bjærge garnet med saa mange som muligt ind, saa længe der var røre i vandene.

Ogsaa konfirmanderne var med i vækkelsen. Jeg tror, vi havde den forestilling, at de var for unge til at omvende sig til Gud, og vi vilde derfor ikke tale med dem om det, men saa talte de med hinanden og arbejdede indbyrdes. Jeg saa saaledes en flok piger, der selv var kommet med, fornøjet løbe hen til nogle drenge blandt konfirmanderne og talte med dem om at overgive sit liv til Gud. Jeg tænkte, om det nu ogsaa kunde gaa. Ja, hvorfor ikke? Det er, som om alt kan gaa i en saadan tid, fordi den menneskelige beregning har saa lidt plads i forhold til kærligheden til Gud og mennesker, og det kan aldrig blive for tidligt at give sit liv til Gud.

Man mener, at der blev omkring 70 mennesker omvendt i den missionsuge, og for os at se, har det holdt forunderlig godt for de aller fleste af dem. Det var en forunderlig rig tid, Gud i sin naade undte os. Det var som en forsmag paa den herlighed, der venter os engang derhjemme hos Gud.

Vækkelsen blev ikke ved paa den maade, men det blev ved at være en saadan skøn tid. Kom man f. eks. et ærinde til *Jens P. Drejers*, saa sagde Stine Drejer tit: »Aa, kom lige med ind og se, hvad jeg har fundet.« Saa var det noget fra andagtstykket til den dag, der var saa dejligt, eller det var et stykke fra Bibelen, der var blevet levende for hende. Hun havde derigennem faaet saa meget, at hun maatte dele det med en, der kunde glæde sig med hende. Hun havde ogsaa tit oplevet noget med Gud, som hun maatte have fortalt.

Vækkelsen standsede, men vi fik ingen vanskeligheder eller skævheder bagefter, saadan som det tit er sket, saa vækkelsen tabte sin glans. Livet gik sin jævne gang, hvor kirken var midtpunktet for den stadige opbyggelse i fuld kontakt med vidnesbyrdene i missionshusene og hjemmene. Jeg tror, vi har meget større rigdom i vore søndagsgudstjenester, end mange tænker paa.

Derfor kan det frie vidnesbyrd i missionshuset og den faste ugentlige forkyndelse i kirken ikke undvære hinanden.

Noget af det, der havde mest betydning for det aandelige liv i Vinderslev, var det personlige vidnesbyrd — ikke alene i vækkelsen, men til alle tider. Ved selskaber, julegilder og andre sammenkomster var det de troendes opfattelse, at Guds ord skulde frem paa en eller anden maade. Jeg hørte saaledes, at en mand sagde til sin kone efter et saadant gilde, hvor de velsagtens intet havde faaet sagt: »Vi sætter livet til ved det.« De gjorde saa det, som sikkert var det rigtige, da man jo ikke saadan kan bestemme, hvorledes det skal gaa til i en anden mands hus. Naar indbydelsen kom, sagde de: »Tak, vi kommer ikke den dag, men vi vil gerne komme en anden gang.« Det varede nu ikke længe, før man opdagede, hvad grunden var til afslagene, og saa fik indbydelsen den tilføjelse: »Og du maa læse og synge, saa meget du vil.« Saadan blev det saa i fremtiden. Han stak altid et eller andet blad eller en bog i lommen, naar de gik ud, men altid *kort*. »Et ord med paa vejen« har han haft megen nytte af ved saadanne lejligheder.

Vinderslev sogn har været forunderligt rigt velsignet af Gud. Ogsaa efter vækkelsen blev der hvert aar lagt nogle til flokken. Det var en stor lykke, at sognet stadig havde en levende forkyndelse i kirken, og at kirkegangen var stor og stadig, og at præsterne var i fuld kontakt med det arbejde, der blev gjort i søndagsskolen, mellem de unge og gamle ud fra de helliges samfund. Røsterne var forskellige, men ens i grunden, saa man undgik det dødbringende snæversyn, der afskærer forbindelsen fremefter.«

Pastor *A. C. Overgaard* skrev i »Fra Lysgaard herred«, s. 115 f.: »Det kom derfor ligesom af sig selv, at pastor *Jessen*, Grønbæk blev fører og leder for de hellige i Lysgaard herred, idet han var bleven knyttet til dem og de til ham igennem aarene, og saa ofte han kunde, efterkom han deres opfordringer om at komme og holde møde, skønt hans helbredstilstand ikke var den bedste; men han havde sin glæde i at være i sin Her-

res gerning og gaa bud for ham, der er synderes ven og frelser, selv om det vistnok mangen en gang tog lovlig meget paa kræfterne.

Jeg mærkede noget af dette, da jeg i aaret 1905 kom til Hinge og blev hans nabopræst; thi da sagde han til mig: »Nu skal du være min afløser og overtage arbejdet«, hvortil jeg saa svarede: »Jeg kan ikke være din afløser, men jeg vil gerne være din medhjælper,« og saaledes blev det ogsaa i din tid, vi fik lov til at være naboer; men det var vi kun i 2 aar, og dog har jeg mange skønne minder fra den tid, naar jeg kom til Grønbæk præstegaard.

Af særlige begivenheder fra disse aar kan nævnes den store vækkelse i Vinderslev sogn i efteraaret 1905 da der ved Herrens naade kom et aandens vejr gennem missionsugen, og mennesker skarevis blev omvendte og jublede over naaden og frelsen i Jesus Kristus.

Et pludseligt dødsfald havde gjort mange mennesker stille og faaet dem til at tænke alvorligt over liv og død, og spørgsmaalet var saaledes uvilkaarligt lagt hen til dem om deres sjæles frelse.

Der havde været sølvbryllup hos en gaardmandsfamilie, og dagen efter var en del af de unge fra nabolaget kommen sammen efter indbydelse til det saakaldte anden dags gilde. Der var saa bleven arrangeret dans, idet sølvbrudeparret omsider havde givet samtykke dertil, uagtet det i grunden var dem meget imod; thi dans har kun været lidet brugt i Lysgaard herred, og offentlig dans fandt aldrig sted, idet afdøde herredsfoged Krabbe, den kendte politiker, der gennem mange aar var politimester for Lysgaard herred, ikke vilde give tilladelse dertil, hvis ikke vedkommende, der ønskede saadant afholdt, kunde møde med sogneraadets anbefaling, og sogneraadene vilde aldrig give anbefaling til sligt.

De unge var nu samlet i sølvbrudeparrets hjem, men da husmoderen om aftenen kom ind fra malkningen, faldt hun pludselig død om, og nu fik det hele jo en brat afslutning, idet de unge ilede bort.

Kort efter skulde missionsugen begynde, og søndag morgen forud for gudstjenesten kom en mand, der var i syndenød, til mig og sagde, at han og hans hustru forlængtes efter fred med Gud,og at hans nabo og hustru havde oplevet dette sidste nat. Alt var ligesom lagt til rette paa underfuld maade, det var Herrens gerning, som her skete, og ham alene tilkommer æren. Ja, hvor var det ikke en oplevelse af, hvad der staar i sangen:

Vor store Gud gør store under,
med glæde vi dem skue maa.«

De grundtvigske i Vinderslev løste sognebaand til provst *Larsen*, Torning, og da valgmenigheden dannedes i Kjellerup, sluttede de sig dertil.

Valgmenighedens præster: 1917-32 *Kæstel*, 1932-47: *Lund-Sørensen*, 1947-59: *Skovmand*, 1959: *Sv. Aa. Kampp*, se side 496.

Pastor *Poul Sørensen* (1924-32) søn af stiftsprovst S., Aarhus, var en nidkær og flittig IMs præst, medlem af IMs landsstyrelse, meget benyttet taler i IMs kredse, en hjertevarm mand, med ensidighedens styrke og svaghed, var en smuk prælatskikkelse, formelt meget veltalende, skarp i sin forkyndelse, men kkg. gik tilbage i H. de sidste aar. Fra 1928 lod de grundtvigske holde særlige gudstjenester ved indkaldte præster i Vinderslev kirke hver maaned.

Pastor *M. K. Harbo* (1932-40) fortsatte paa *Poul Sørensens* linie. Han skriver hertil: Der havde i de sidste aartier været overordentlig stor kkg., og IM havde præget sognene gennem flere vækkelser. Menighederne var ogsaa præget af mange unge og af stor sakramenttroskab. Valgmenighedskredsen agiterede ivrigt og noget uaandeligt for tilslutning. En ting man særlig husker fra disse sogne var den store offervilje til alt Guds riges arbejde.

Provst *J. A. Jeppesen* (1940-60) var ogsaa IM, ikke nogen stor prædikant, men troværdig og inderlig (se ndf).

Pastor *J. E. Bjerre Hansen* har virket her siden 1961. 1963 skrives: Kkg. 8%, gode forhold i begge sogne, præget af IM, i V. tillige af valgmgh. i Kjellerup (4 og 75 fam.), 4 mh., store IM smf., 2 KFUM og K, 4 sdsk., 13 samtalekredse, 3 fh., valgmgh. har gudstj. hveranden søndag i V. Mh. i Hinge blev udvidet 1964 og moderniseret.

Fra Hinge er der en lægmand, hvis navn er blevet staaende i IMs historie, den midtjyske bonde, kolportør og digter, **Peder Madsen,** (f. 1831 i Hinge, † 76). Han blev en af IMs sangere. Pastor *P. Poulsen*, Grindsted, har fortalt om ham i IM tid. bl. a.:

Peder Madsens forældre, indsidder Mads Knudsen og hustru Christiane Poulsdatter, var dygtige, flittige og agtværdige folk, der havde det bedste lov paa sig. Det samme gælder sønnen. Allerede som dreng, og siden som ung og voksen mand, fik han det bedste vidnesbyrd af sine medmennesker. Han var en sjælden dygtig og flittig arbejder, som gaardmændene gerne ville have i deres tjeneste. Særligt maa et hjem nævnes, med hvilket der blev knyttet venskabsbaand for livet. Det var Tanghusgaard, hvor han tjente i 1858. At forholdet mellem ham og hans husbond, *Anders Christian Petersen Storgaard*, blev særlig hjerteligt, skyldtes sikkert ogsaa det, at de begge omtrent samtidig blev omvendt og derved kom til at dele saa meget med hinanden af oplevelser og aandelige erfaringer. I denne mand fik *Peder Madsen* en oprigtig ven og velgører, der ikke glemte ham, da han senere kom til at trænge til venners hjælp.

Men ogsaa andre indsaa, at denne dygtige mand var værd at hjælpe. Saaledes overlod en anden af gaardmændene ham paa gunstige vilkaar et stykke hedejord, saa at han, da han i 1860 var blevet gift med *Mette Kirstine Jacobsdatter*, kunde skabe sig et hjem for sig og sin familie. Det var et slid, men han havde kræfter som faa og arbejdede sig støt frem. At han havde sine medmenneskers tillid og agtelse, fremgaar dels deraf, at man valgte ham til *sogneraadsformand* i den store Hinge—Vinderslev kommune, og dels deraf, at han ganske naturligt gled ind som aandelig leder af det begyndende liv i sognet. At han havde ganske særlige evner som saadan, rygtedes snart udensogns, og det varede derfor ikke længe, før der blev sendt bud efter ham andre steder fra, hvor man ønskede ham som taler ved de gude-

lige forsamlinger, som Indre missions møder dengang kaldtes.

Først vægrede han sig ved det, fordi han ikke tiltroede sig selv evner i den retning, men efterhaanden lod han sig alligevel nu og da overtale til at komme og tale i den nærmeste omegn. Ret langt omkring kunne han naturligvis ikke komme, da han dels skulle passe sin egen bedrift og dels var nødt til at skaffe sig en ekstrafortjeneste ved daglejerarbejde for at kunne ernære sin familie.

Saadan gik nogle aar, indtil Indre missions bestyrelse i 1872 blev opmærksom paa ham og antog ham som lønnet arbejder i dens tjeneste. Han blev saa kolportør, som det dengang hed, dvs. indremissionær. Foreløbig blev han boende i Hinge, men kunne nu tage paa længere møderejser. Hans virkefelt blev især Himmerland og Thy, og grundærlig, som han var, siges der, at han overalt fandt aabne døre og altid havde mange folk at tale til, hvor han kom frem.

1875 stiftede han bekendtskab med en anden mand, der ogsaa arbejdede i Indre missions tjeneste, *Jakob Jensen* hed han, og denne fik ham til at flytte til Tobøl mellem Holsted og Ribe. Her købte han sig en lille gaard, men fortsatte iøvrigt sin virksomhed som før i Indre missions tjeneste. Den hørte imidlertid snart op. En ondartet kræftsygdom satte ind og i løbet af et aarstid lagde den ham i graven. Han blev dog, saalænge kræfterne tillod det, ved med at virke, til sidst dog kun blandt børnene i søndagsskolen. Da han heller ikke kunne fortsætte dette arbejde længere, besluttede han at sælge gaarden og flytte hjem til Hinge igen for at dø blandt sine venner der.

I Indre missions tidende for 2. april 1876 læser vi: »Gaardejer Peder Madsen i Tobøl ved Holsted station (mellem Kolding og Ribe), som hidtil har været missionens kolportør, ønsker, da han intet haab har om at komme sig af sin haarde sygdom, at sælge sin gaard inden sin bortgang her fra jordelivet og ville jo helst handle med troende folk. Gaarden kan købes billigt, naar handelen kunne afsluttes snart. Køberen skulde helst være i besiddelse af 4000 kr. Man henvende sig til ham selv.«

Og i samme blad for 23. apr. 1876 findes en notits, der ganske kort meddeler: »Kolportør Madsen, som har søgt købere til sin gaard, har nu solgt denne.«

Saa vendte den dødssyge mand da hjem igen, og hans tidligere husbond og gamle ven *Anders Christian Petersen Storgaard* paa Tanghusgaard lukkede sit hjem op for ham og tog imod hele familien, — der var nu 5 børn. Senere blev der købt et hus til enken og børnene. Peder Madsen døde 24. apr. 1876, kun 45 aar gammel.

Vilhelm Beck skriver i en nekrolog om ham (IM tid 14. maj 1876): »— — Han skal have det vidnesbyrd med sig ved sin bortgang fra dette arbejde, at han har været en tro arbejder, der havde omsorg for hjorden; med de gode gaver til at vidne om sin frelser, som var betroede ham, forenede han en stor nidkærhed for Guds rige, og han skaanede ikke sig selv. Saa hørte han til den slags hellige, der ikke blot vidne med munden, men hans liv vidnede troligt om det samme, som hans mund prædikede, saa at selv verden bøjede sig for hans kristendom, og han var en anset mand i sin hjemstavn, medens han var de helliges trofaste og aabenlyse ven.«

Og i IM tid. 11. juni 1876 findes et mindedigt om ham underskrevet H. J. Poulsen: »Tanker ved kolportør Peder Madsens død«. Deri hedder det til slut:

> — Og saa din vandel, kære ven!
> jeg tror du hang ved frelseren
> af et oprigtigt hjerte,
> jeg tror, du var, som man dig saa,
> og at om dig det siges maa:
> »Han leved', som han lærte«.

Den 9. marts 1931 — paa hans 100 aars fødselsdag — blev der paa hans grav paa Hinge kirkegaard afsløret en smuk mindesten, skænket af IMs bestyrelse og hans sønner i forening. Før havde der kun været et simpelt trækors paa hans grav. Denne mindesten fortæller, at IM ikke havde glemt sin tro arbejder. Hans virksomhed blev ikke af lang varighed, men den fik alligevel varig betydning for mange.

Pastor *Overgaard* skriver (Fra Lysgaard herred, s. 91 f.): Peder Madsen fik i aaret 1865 denne frimissionær Grunnet til at komme til Hinge og omegn, hvor han vakte et vældigt røre, idet han holdt flere møder, hvorved en gaardmand i Hørup, Peder Katballe, blev virkelig omvendt; men han vakte ogsaa en sørgelig strid iblandt de hellige, idet han paa det voldsomste angreb folkekirken, særlig dens mangel paa kirketugt, idet han henviste til 1. Kor. 5, 11 om ikke at æde sammen med de vantro, og det uforsvarlige, at den vantro øvrighed beskikkede præster i kirken.

En stor del stod tvivlende over for denne fremtoning, og den menige mand stod uden bistand fra præstens side, idet pastor Petersen i Hinge ikke alene stod med uvilje, men endog med fjendskab over for de hellige og pastor Kold i Levring-Hørup maatte nærmest kaldes en spotter, der var lige glad, hvordan det saa end gik.

Som følge af disse uheldige forhold lykkedes det Grunnet af faa nogle af de hellige til at melde sig ud af folkekirken, hvorefter han uddelte nadveren iblandt dem, og blandt disse var ogsaa Peder Madsen. Derimod havde Grunnet en afgjort modstander i Thomas Hansen, der blottede ham ved enhver given lejlighed.

Peder Madsen lever endnu i sine sange. Om disses tilblivelse ved man ret god besked. Han oplyser selv, at »disse sange, som ved Guds gode helligaands naade, — thi ham alene tilkommer æren — er forfattede af mig under mit daglige arbejde og tid efter anden nedskrevne«.

Arbejdet, han som ung mand blev sat til at udføre, bestod mest i optagning af mergel, et haardt arbejde, som man ikke kunde sætte hvem som helst til. Og mænd, der arbejdede sammen med ham dengang, har fortalt, at naar han nu og da under arbejdet nede i graven blev tavs, vidste de, at han var i færd med at forfatte en sang. Naar der saa blev en hvilepause, og han kom op af graven, fremsagde han den for dem, og først naar han kom hjem om aftenen, nedskrev han den. Under dette arbejde med mergeloptagning er de fleste af hans sange blevet til. De blev saa i 1869 af ham selv samlet og udgivet under titlen: »Kom til Jesus

og bliv hos ham, aandelige sange af Peder Madsen. 1. del. Pris 12 skilling. Silkeborg. Trykt i H. S. Sørensens bogtrykkeri 1869«.

Denne 1. del indeholder 34 sange og 2. del, der har nøjagtig samme titel og aarstal, 22 sange foruden »Et par ord til slutning«, hvori han gør lidt rede for disse sange, og endelig til allersidst »Nogle aandelige sange af Peter Sørensen«, 8 ialt.

Denne sangbog var altsaa IMs tredje sangsamling, og den vidner bl. a. om, at bevægelsen er godt i gang i Jylland.

Om titlen siger Peder Madsen: »Jeg har kaldt dette lille værk: »Kom til Jesus og bliv hos ham«, fordi jeg ved, at dette er den eneste vej til salighed; thi der er ikke givet mennesker noget andet navn, hvori de kunne blive salige. Ap. G. 4, 12«. Og han udsender disse smaa sange med følgende ønske: »Gid dog ogsaa Herren gennem disse mangfoldige sange ville tale til menneskehjerterne om at komme til Jesus, og fremfor alt, naar de er komne til ham, da at blive hos ham indtil enden; thi kun den, som bliver bestandig indtil enden, skal blive salig.Det er svært at blive en kristen, men det er sværere at blive Kristus tro indtil enden. Hvis dette skal ske, da maa vi blive hos Jesus, daglig vaage og bede, at vi ikke skal falde i fristelse. — Herre, ledsag du saa dette lille værk med din naade og velsignelse saaledes, at det maa blive dig til ære, dine børn til opbyggelse og bestyrkelse i troen og om muligt en eller anden vantro sjæl til omvendelse.«

Forfatteren er selv ganske klar over, at det kun er smaating, han dermed bringer, men »til en bygning behøves jo ikke alene store sten, men ogsaa smaa, og selv den mindste gør sin nytte, saaledes har ogsaa jeg efter den naadegave, som Herren har betroet mig, lagt denne lille sten frem til bygningen af Zion«.

Det er imidlertid ikke blot disse sanges tilblivelse, vi saaledes ved lidt om, men ogsaa tidspunktet for deres tilblivelse kan saa temmelig nøjagtigt fastslaas.

Vi ved nemlig, at Peder Madsen, der blev indkaldt som infanterist ved forstærkningen først paa aaret 1864, skrev sin første sang som soldat. I et brev til hustruen sender han sangen og fortæller hende, at han har forfattet den under Guds aands bistand. Sangen er skrevet til en melodi, som han vel dengang daglig hørte, nemlig »Dengang jeg drog afsted«, men med kristeligt indhold. Den blev trykt — maaske det første, han i det hele taget har faaet trykt, — og blev derved kendt af mange.

Samme sang skaffede ham forøvrigt en velgører. En dag sad nemlig en hofjægermester paa en barberstue og læste den. Han blev straks saa optaget af den, at han lod Peder Madsen tilkalde og gav ham en pengeseddel for den. Samtidig lovede han ham, at hvis han nogensinde skulle faa brug for hans hjælp, skulde han bare lade ham det vide, et storslaaet tilbud, som Peder Madsen senere hen godt kunde have trængt til at gøre brug af, men han gjorde det aldrig. Men det var uden tvivl en stor opmuntring for ham; det har maaske ogsaa været med til at give ham mod til at forsøge igen.

Da denne sang altsaa var hans første, og sangbogen udkom i 1869, maa alle sangbogens af ham forfattede 56 sange være blevet til mellem 1864 og 1869.

Med hensyn til sangbogen staar vi mere usikre. Den er aabenbart blevet en del brugt — mest vel i Jylland — baade, mens han levede, men ogsaa længe efter hans død. Han oplevede at se den udkomme i flere oplag, saaledes 4. oplag 1873. Da var den udvidet, saa den nu indeholdt 59 sange, foruden slutningsordet og to tillæg, et med 4 sange og et med 7. Men længe efter hans død blev den ved at udkomme, 10. oplag saa sent som i 1889. Det indeholdt ialt 70 sange, men her var tillægsinddelingen sløjfet, og det var forsynet med et forord om forfatteren, der da forlængst var død.

En af de ældre i Hinge sogn skriver: »Her paa egnen fandtes sangbogen i min barndom og ungdom naturligvis i saa godt som alle troende hjem«, men han mener dog ikke, at den har været ret meget brugt der, særligt da ikke ved møderne. »Det var næsten udelukkende Brorons salmebog »Troens rare klenodie«, der her blev anvendt. Og deraf tror jeg endda, hans »Svanesang« var den kæreste. I hjemmene ved smaa selskabelige sammenkomster, tror jeg snarere, man tog Peder Madsens sangbog frem og sang hans sange. Muligvis hang dette maaske noget sammen med, at Brorsons salmebog var indsunget som samfundssangbog, før Peder Madsens udkom. Og vi jyder er jo konservative. Det var først i 1926, at Brorsons salmebog blev afskaffet ved samfundsmøderne her i Hinge sogn«.

»Pilgrimsharpen« havde uden tvivl faaet førstepladsen som samfundssangbog, dels var den jo udkommet et par aar før Peder Madsens, og dels var den mere alsidig end hans. Peder Madsens sangbog fandt vel størst udbredelse paa de egne, hvor han selv kom som taler, dvs. i Vesthimmerland, Thy og visse egne i Vestjylland. (P. Poulsen).

Af hans sange indgik 8 i Harboøresangbogen, ligeledes 8, men væsentlig andre, i Hjemlandstoner, og 4 af disse staar endnu i IMs sangbog. 2 af disse 8 gaar igen i alle sangbøgerne. Det er sangene: »Farlig er vejen«, og »Saa skal det mit alvor da være«. Den første af disse er endogsaa blevet optaget i det nye salmebogsforslag. Men den blev ikke optaget i den endelige udgave. I Den danske Salmebog er optaget hans bordbøn (nr. 743, v. 3) skrevet 1869.

Pastor M. J. Madsen, Aale, var søn af Peder Madsen.

Ledere i IM har været:

I Hinge blev arbejdet i mange aar baaret af trekløveret: *Peder Madsen*, lærer *Munch* og smed *Anders Hansen* (f. 1842, † 1922),

Hvor anset smeden *Anders Hansen* fra Hinge var paa egnen, fremgaar af følgende: Ved et møde i Kjellerup missionshus først i aarhundredet, hvor stiftsprovst *Helweg-Larsen* fra Viborg skulle tale, spurgte stiftsprovsten højt i forsamlingen: »Jeg har en god ven herude, det er smeden fra Hinge. Er han her til stede?« Anders Hansen rejste sig op: »Ja!« »Tak, Anders, jeg tror, jeg prædiker bedre, naar jeg ved, De er her!« (Meddelt af gaardejer Jens Nielsen, Levring Vesterskov).

Senere: Gdjr. *Laur. Lauridsen*, H., gdjr. *Johs. Lauritsen*, V. († 52) i sogneraad og mghraad, i

20 aar fmd. for IM i V., bramfri, trofast, en bønnens mand, gdjr. *Søren Vindum*, Mausing, gdjr. *Peter Nielsen*, Hedehusgaard, gdjr. *Marius Pedersen*, H., gdjr. *Marius Hansen*, Pederstrup, gdjr. *M. Døssing*, Frausing, gdjr. *J. Pedersen*, V., gdjr. *H. Sørensen*, Pederstrup, forstander, diakon *Møller*, Østerlide er fmd. i Hinge, gdjr. *M. Bitsch*, Fuglemose, gdjr. *Chr. Holdgaard*, Mausing, gdjr. *Oluf Nielsen*. Gdjr. *P. Nørskov-Jensen*, Mausing, var medl. af provstiudvalget.

Indre mission i V. besatte 1958 posten som sogneraadsfmd. med gdjr. *Ejnar Christiansen*. Sogneraadsformand nu: Gdjr. *Anker Johansen*, Hauge.

Grundtvigsk: Brugsforeningsudd. *Bjerrum* (formd. for valgm.), og *Chr. Jørgensen*, Vinderslev.

Et berømt navn, udgaaet fra Indre mission i Hinge: Biblioteksdirektør *Thomas Døssing*, medlem af Danmarks Frihedsraad, efter 2. verdenskrig Danmarks gesandt i Moskva (og død dér), var født i Hinge som søn af en af samfundets støtter, gaardejer Anders Døssing, Hinge Mark. Thomas Døssing gik i Hinge for at være fritænker.

Skolen:

Hinge skole: Sp. oplyste 1660, at der altid havde været en sædedegn, 1667 opførtes ny degnebolig efter brand, ny skole 1741, 1823, 1868 (den gl. skole flyttedes til Hjerl hede), 1901. — Lærere: 1824-59: *K. C. Schouborg*, f. 97 Hjortsvang, han omtales som »stor og tyk, var interesseret landmd., havde kvæg af blaa sveitzerrace; han havde gode kundskaber, men manglede evne til at vække børnenes interesse« (E. P., s. 634), 1859—1907: *Erik Hansen Munch*, f. 36 Kragelund, aktivt med i IMs arbejde, religionstimerne var for ham en hjertesag. Kom til at præge mange, se ovf., dbm., afsk., † 19, 1907-18: *S. K. P. Petersen*, fl. t. Vilsted, 1918-48: Frk. *Martha Hansen*, 1923-63: *M. Enggaard*, f. 82 Skyum, afsk., 1949: *Wilfred Riisgaard*, f. 10 Simested, gift med en dt. af pastor N. C. Petersen, Simested-T. — Skiftende li. Centralskole 1964. Leder: *E. Lohse Sørensen*.

Der var en *friskole* i Hinge 1884-90, ledet af *N. C. Markussen*, senere friskolel. i Lillering. En *privatskole* i Hinge 1886—1914 lededes af *Nicoline Døssing*.

Frausing skole, bygget 1869. Lærere: *F. R. B. Jacobsen*, fl. t. Kjellerup, 1878—1909: *Hans Schmidt*, f. 46 Genner, Sdj., † 09, 1909—19: *V. M. Nellemann Laursen*, fl. t. Nisset, 1919: *Jens Stenholt*, f. 95 Mausing, Vinderslev, sogneraadsfmd. 43—54.

Vinderslev skole. Fundats fra 1741, ny skole 1902, den gl. skole blev mh. — Lærere: 1847-63: *J. C. Stoie*, f. 16, afsk., † 83 (»Han var en grimme jen«), 1863-92: *N. S. Damsgaard*, f. 28 Sahl v. Vinderup, afsk., † 12, havde 10 børn, en datterdatter, gift med pastor Lidegaard, Kragelund, 1892—1902: *D. Ditlevsen*, fl. t. Silkeborg, 1902-24: *Jac. Jakobsen*, f. 66 Finderup v. Viborg, afsk., † 25, lokalhist. forf., 1925-52: *Aage Bredahl Nielsen*, f. 89 Gern, afsk., † 52, 1952-57: *K. U. Vilstrup Sørensen*, fl. t. Borris, 1957, flyttet tilbage til Vinderslev og leder af den nye centralskole, der tages i brug august 1965.

Skiftende andenl. og li.

Grathe hede. *Hauge skole* (hed 1839: Voer skole), opf. efter brand 1841, ny skole 1894. Lærere: 1845-62: *Jens Pedersen*, f. 94 Højbjerg, † 62, 1862-83: *L. P. Schmidt*, f. 24 Randers, † 83, 1884—1923: *P. Meldal Andersen*, f. 62 Vium, † 23, 1923-29: *M. Jensen*, fl. t. Spejlsby, 1929: *Otto Andersen*, f. 98 Vilsted.

Mausing skole, opr. 1860, ny skole 1897. Lærere: 1861-94: *L. P. Nabe*, f. 39 Asmild, † 94, 1894—1901: *J. Jacobsen*, fl. t. Nødager, 1901-44: *R. J. Dencker*, f. 74 Hvirring, afsk., † 57. 1944: *Alfr. Nielsen*, f. 06 Laastrup. — Bl. de skiftende li. har *Jenny Overgaard* (f. 96 Kragelund) virket her 1927—64.

Mausing friskole oprettedes 1882 som protest mod lærer *Damsgaard*, Vinderslev. Lærere: 1882-88: *Ole Jakobsen*, senere højskolel. Galstrup og friskolel. Ø. Jølby (se Friskolen gn. 100 aar, »Bavnen« 31. juli 41).

Bondelægen Mads Wejs (f. 1766, † 1839).

Ved begyndelsen af forrige aarhundrede boede i Hinge by den berømte kurlæge Mads Wejs. Han var født i Nees sogn, begravet paa Hinge kirkegaard. Men hans gravsted kendes ikke. Der er ved hans død tilført kirkebogen følgende anmærkning: »Han havde tilladelse til at behandle som læge enkelte udvortes sygdomstilfælde, hvorved han havde erhvervet sig ikke liden navnkundighed.«

Ifølge en artikel i Hardsyssel aarbog skal han være døbt Mads Husted, søn af gdjr. Chresten Husted. Som ganske ung rejste Mads Husted til Sønderjylland og Holsten og kom omkring 1790 tilbage til sin hjemegn som Mads Wejs. Han var i nogle aar i Tjeneste hos en Physicus i Flensborg og har maaske her erhvervet sig nogen kendskab til lægekunsten. I 1789 blev han i Læk i Sønderjylland gift med Ingeborg Catrine Groer. Hun døde i Hinge 1829. Aaret efter giftede han sig med sin husbestyrerinde Marie Lovise Andersdatter.

Efter at være vendt tilbage til Vestjylland, havde han i nogle aar en ejendom, der kaldtes Gammeltoft. I denne periode fik han 3 døtre døbt i Nees kirke. Senere boede han i Nøvling ved Herning. Allerede mens han boede i Gammeltoft, søgte han om tilladelse til at praktisere som fødselslæge og kirurg, men fik afslag. Desuagtet drev han en stedse større praksis, og patienter søgte til ham endog fra fjerne egne. I 1810 søgte han paany sundhedsstyrelsen om tilladelse itl at foretage mindre operationer for hareskaar, kræftknuder og benskader og opnaaede tilladelse til i nødstilfælde at maatte yde hjælp, indtil en autoriseret læge kunde tilkaldes. Det var dog først i 1820, han opnaaede kongelig bevilling til at praktisere som læge under distriktslægens tilsyn. Fra den tid underskrev han sig ofte »Bevilget læge M. Wejs«. I 1820 flyttede han fra Nøvling til Vinding ved Holstebro, og 2 aar efter købte han Toftegaarden i Hinge. Denne gaard egnede sig fortrinligt til kursted. Stuehuset, der var ualmindelig langt og rummeligt, var bygget af egebindingsværk og havde tegltag. Den havde en fri beliggenhed med en smuk udsigt over den nærliggende Hinge sø, saa pladsen var særdeles egnet til kursted.

Toftegaarden er ikke mere.

Mads Wejs var ofte heldig med sine kure, og der kom patienter til ham fra hele landet. Desuden rejste han en del rundt i landet, og hvor han kom, mødte de syge op, naar det rygtedes, han var i nærheden.

Det var ikke alene for at tjene penge, han drev lægevirksomhed, da han ingen betaling forlangte, men modtog, hvad man gav ham, dels fødevarer, dels arbejde ved gaardens drift, naar det var folk i nærheden, hans behandlinger gjaldt.

Følgende mindevers blev skrevet efter Mads Wejs' død og gemmes endnu af familien:

Der boede i Jylland en bondemand,
Den gamle Mads Wejs i Hinge.
Som doktor ham kendte det hele land,
saavel den fornemme som ringe.

Vel kunde han hverken græsk eller latin,
kun dansk var hans skrift og tale.
Paa dansk han kurerte, men hans medicin
hjalp tusind til helbred og svale.

1924 oplyses: Meget god kkg., sp. har sluttet sig til IM siden 1888. Kirkerne ofte fyldt til trængsel. 3 mh., arbejdende og gode IM smf., KFUM og K, YM kredse, en del sbl. i V. Meget gode forhold. — 1935: Kkg. 15—20 og 25—30%, i en stor del af sognemgh. et vaagent liv, ikke mindst i V., store IM smf., 2 KFUM og K, meget arbejde i gang, c. 75 fam. til valgmgh., gr. ungdomsf. i V. — 1947: Kkg. 16 og 18%, gode forhold, begge sogne præget af IM, store IM smf., 5 og 80 fam. til valgmgh. 1959: God kkg., gode forhold, præget af IM, som hidtil. 1963, se ovf.

Folketal: 1850: 475 og 891; 1901: 810 og 1461; 1921: 799 og 1520; 1960: 806 og 1490.
Altergæster: 1892: 1096 og 1183; 1902: 1140 og 1180; 1912: 890 og 1157; 1922: 703 og 905; 1932: 935 og 1892; 1942: 700 og 1575; 1962: Mange alt.
Menighedsraad: 1922: 7 IM, 6 ikke IM, 1934: 8 IM, 2 soc., 2 gr., 1 u. p., 1945: 8 IM, 2 gr., 3 u. p., valg i H., 1957: 8 IM, 5 gr. (u. p.).

Hinge kirke, længst mod syd i sognet, nær Hinge sø, har romansk apsis, kor og skib, opført af munkesten, præget af ombygning 1779, samtidig med at det lave taarn med pyramidetag blev opført. Indgang i taarnet. Enkelte detaljer er bevaret. Taarnet er hvidkalket, det øvrige med blanke mure og tegltag. Graamalede bjælkelofter. Kirken restaur. 1952. 1952 flyttedes alter og knæfald. Renæssancealtertavle fra 1604, storstykket firdelt af søjler, med predellaagtigt topstykke, kronet af 3 trekantgavle. I storfeltet den korsfæstede, skriftord paa siderne (rest. 1932). Tavlen, der laa paa loftet, opstilledes i st. f. Thorvaldsens Kristus i gips. Barok kalk og disk fra 1677. Tin-alterstager fra 1677. Romansk granitfont med tovstave. Metalkrucifix i korbuen. Renæssanceprædikestol (som i Serup), fra 1604, med malerier, himmel fra 1655. Renæssancestole, 3 præstetavler, lysekroner. Klokke fra 1761. Flere gravminder, epitafium. Paa en sten, der opr. laa paa Nørre sogns kg. i Viborg staar, at paa denne sten prædikede Hans Tausen først 1528 i Viborg Luthers lære, nu i Viborg musæum, kopi her, se ovf. 110 sd. Orgel.
Mack. 270, 272, Fra Hinge sogns fortid, 1956, s. 52 f.

Vinderslev kirke, sydligt i byen, er smuk og anselig. Romansk skib og kor, af kvadre paa skraasokkel, koret med profileret gesims. Rig udsmykning af granitkvadre, smaa søjler i korets østhjørner, enkelte vinduer, fornemme portaler. Den nordre portal flyttedes 1881 fra taarnets vestmur til sin oprind. plads, den har 6 søjler og tympanonrelief, sydportalen 4 søjler og tympanon med relief af løve og ørn. Kvadre med løverelieffer i taarnet, som er yngre og har pyramidespir, rundbue til skibet (vaabenhus i taarnet). Taarnet er hvidkalket og tegltækt, resten staar i blank mur med blytag paa middelald. bjælker. Overhvælvet og alle fag har sengotiske kalkmalerier fra c. 1500, korets malerier har aldrig været overmalet. (Man ser bl. a. i skibet: Dommedag, himmelborgen, Helvedesgabet, drastiske djævle, ræv klynges op i galge af gæs, døden med le osv). Paa korhvælvingen en renæssancedekoration (med bl. a med et kortspillende par, sagnet siger, at damen vandt den sum, hvorfor kirken blev bygget). Senrenæssancealtertavle med 4 søjler, reliefversaler, i storfeltet 3 malerier (den gode hyrde, flankeret af ulv og faar (Gøtzsche 1919) indsat 1939 foran det oprindelige: nadver og skriftord, i topstykket: Gethsemane. Den gl. altertavle er den i koret staaende mindetavle (et af de ældste epitafiemalerier) over Niels Skeel († 1561) med 32 anevaaben. Sengotiske stager, alterskranke med udsavede balustre. Romansk granitfont, et meget fint expl. af løvefontene, nederlandsk daabsfad m. syndefaldet, tindaabskande, renæssanceprædikestol i 4 fag med evangelistmalerier. Udskaaren opgang fra c. 1600. Lysekroner skænket 1918, klokke fra 1330. Flere gravminder. 220 sd. Orgel.
Mack. D., 202, 234 f., 239, 249 f., 426, Pont. atl. IV, 492, Mack. JG. 346, Magnus Petersen: Kalkm. Aarb. f. nord. oldk. 1888, 94 f., Lysg. aarb. 1925, 70 f., Løffler, s. 17.

Striden om kirken i Voer-Hauge (Grathe kirke, nu under Torning).

Provst *Krarup-Hansen* omtaler i sine erindringer udførligt kirkesagen i Hauge, Vinderslev sogn. Da han 1909 blev provst, overgav biskoppen ham kirkesagen: »Der skal bygges en kirke derude vestpaa, men beboerne kan ikke blive enige om, hvor den skal ligge.« Baade biskoppen og provst *Koch* havde været derude for at mægle, men forgæves. Det interesserede K.-H. at faa fat paa den sag. Der var 2 partier, som havde valgt hver sit udvalg, og de stod stejlt over for hinanden. Men afstandene, som var parterne imellem, var latterligt smaa. Det, som afholdt en del fra at gaa ind paa at faa kirken bygget i *Hauge* eller *Graamose*, var skrækken for at blive betjent fra Engesvang. Lærer *Andersen*, Hauge, bad provst K.-H. komme derud til et møde med alle beboerne, evt. ogsaa med folketingsmanden. Desuden var *Jens Stenholt* og *Martin Ravn*, Stenrøgel, førende i arbejdet. Folketingsmd., amtsforvalter *N. P. Jensen*, kom til stede ved det stærkt besøgte møde i forsamlingshuset, og man ventede en varm omgang, da ingen af parterne var stemt for at give efter i denne strid, som da havde varet i 8 aar. K.-H. holdt en besindig tale til disse folk, som alle gerne vilde have en kirke, og som sagdes at være meget kirketro. Han fik omsider parterne til at gaa ind paa at en mand fra ministeriet skulde bestemme, hvor kirken skulde ligge. Biskoppen var imod dette og vilde, at K.-H. skulde bestemme. Det vilde K.-H. ikke. Den ene part vilde have den saa vestligt som paa Hauge bakke, den anden part vilde have den saa østligt som ved en kæmpehøj ved Voergaard. Terrænet derimellem var lavt og ikke egnet til kirke. K.-H. henviste til Grundtvigs salme: Paa vort eget nat og dag stirre vi med velbehag, det forstyrrer freden. Men sindene faldt nogenlunde til ro, og efter K.-H.s raad bestemte en mand fra ministeriet, hvor den skulle ligge. Kirken blev opført 1917 og kom til at hedde Grathe kirke og lagdes under Torning, se der, s. 469).

Sognepræst

Indtægt. 1859: a) 57 rug, 67 byg, 149 havre. b) 5 byg, 49 rdl. c) 6 lpd. ost, 30 sn. æg. d) 450 rdl. e) 80 td. ld. ager, 20 hede, 39 eng, 5 td. hartk. God, tofløjet prgd., stor, 1870: Regul.: 2612 kr., netto: 3494 kr. — 1913: 1. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1889, smukt beliggende.

13. 26. aug. 1841—28. jan. 51 (sp. Endelave 28. jan. 29): **M. Lindhard,** fl. t. Astrup-T.-H., se der.

14. 20. marts 1852—30. dec. 63 (sp. Vorde-F.-R. 28. sept. 39): **Andreas Henrik Stibolt,** f. 10. juli 02. F.: Oberstløjtn. Caspar Henrik S. og Erasmine Malling. Stud. priv. 21, c. okt. 29 (h), hjpr.

Jelling-H. 20. jan. 30, do. Sal-E. 31, do. Smidstrup-S. 34, sp. Rødding-L.-P. 26. aug. 37, afsk. 30. dec. 63, † 25. febr. 66. — G. 10. okt. 37 Rose Ernestine Hjorth, f. 13. febr. 15 Nylarsker, † dec. 91. F.: Sp. i Aagerup-K., provst Lorentz Andreas H., † 38, og Rose Ernestine Dørschel. — Hustrus broder: Kousted-R. — Om S., se ovf.

15. 21. marts 1864—27. nov. 87 (sp. Frederiks-K. 5. marts 57): **Jessenius Theodor Petersen,** f. 1. apr. 14 Halk. F.: Sp. i Stenderup Iver P., † 49, se der, og Maria Cathrine Scherebeck Jacobsen. Stud. Kiel 36, c. Gottorp okt. 41 (h), diakon Satrup, Angel 48, ansat af oprørsregeringen, hjpr. Østbirk-Y. 6. okt. 54, afsk. 27. nov. 87, r. af dbg. 87, † 7. nov. 09 som landets ældste præst. — G. 9. juni 57 Anne Sophie Müller, f. 25. dec. 23 Hamborg, † 23. marts 97. F.: Kbmd. i Kiel Christian Gotthilf M. og Sophie Henriette Christine Capsius (præstedt. fra Holsten). — Brodersøn: Vibe Petersen, Rødding.

Pastor P. tog virksomt del i arbejdet for forsømte børns redning. Han var den sidste danske sp. med tysk embedseksamen fra før 1864. — Om P., se ovf.

16. 16. marts 1888—9. maj 1905 (Lærer Kbhvn. 80): **P. L. Lange,** fl. t. sp. Sct. Hans k., Odense, se der.

17. 9. sept. 1905—10. juli 24 (kkp. Dover-Venge 22. juni 92): **Anders Christian Overgaard,** f. 30. marts 65 Skovmarksgaard, Viborg. F.: Gdjr. Christen Andersen O., og Karen Marie Sørensen. Stud. priv. 87 (maatte afbryde studentereks. 86 p.g.a. sygdom), c. 92[1] (h_1), lærer Østerbros døtreskole, † 10. juli 24. — G. 29. aug. 22 Marie Semine Nielsen, f. 16. sept. 87. F.: Gdjr. Jacob N. og Madsine Hansen, Levring Vesterskov. — Søn: Vedersø.

Kredsfmd. IMs sdsk. i Aarhus a. 1899—1905.
Udg. 98: Kom til Jesus, prædikener og taler ved ungdomsmøder, 01: Den første nordiske IM kongres i Kbh. 1901, 12: Kortfattet skildr. af den gl. apost.-evg. syrokaldæiske kirke i Østen og dens tilstand i nutiden. Skr. præd. i IM tid. Udg. 20: Fra Lysgaard herred.

Pastor O. voksede op i en aandeligt død egn, men tidligt vaagnede hans lyst til at blive præst. Præsten i Skelund og nogle venner hjalp ham til at læse. Tidligt flyttede hans forældre til Hadsund, hvor O. mødte Carl Hornbech, der var noget yngre og senere blev hans nære ven. O. vilde ikke danse eller spille kort, hvorfor Hornbech syntes han var noget snæver; de fik først noget rigtigt med hinanden at gøre, da H. var blevet omvendt i Kbhvn. og de mødtes under P. Krags prædikestol i Sct. Jakobs kirke. O. fik megen betydning for H., men livet fjernede dem fra hinanden, H. blev senere missionær i Indien, og O. blev præst i Venge. Først var H. dog sekretær for KFUM i Aarhus, og de holdt møder sammen. De tog rundt i Østhimmerland, og i kirker, sale og kroer forkyndte de evangeliet. Han fik rejst missionshuse i Svejstrup og Venge og banede vejen for missionshuset i Ry, som indviedes efter hans død ... 3 mh. i Dover-Venge pastorat. Om hans gerning i Venge, se der. Han var saare flittig og trofast. Da han kom til Venge, var der næsten intet aandeligt liv, bortset fra nogle spredte sognebaandsløsere til Bering valgmgh. Han gik rundt i alle hjemmene, begyndte sdsk. og ungdomsarbejde. Der blev nogle smaa IM smf. og hans spor kendtes længe efter. I Hinge fik han en rig gerning. Der var vækkelser, og O. tog ogsaa her flittigt ud i det store pastorat. Han elskede sang og musik, Hjemlandstoner og vækkelsessangene tonede med ham som forsanger, han omtales som »et trofast vidne«. Ved begravelsen kaldte pastor Thiel ham »et lysets barn, præget af godhed, retfærdighed og sandhed«. I mange aar var han ungkarl, men han fandt en god hustru her paa egnen, en datter af Jak. Nielsen, hos hvem Vilh. Beck saa ofte kom, naar han talte ved de store møder i Levring vesterskov. Kun to aar fik han lov at leve et lykkeligt familieliv, saa kom døden, og han blev meget savnet. Han havde den glæde at faa to tvillingsønner, men de lærte aldrig deres fader at kende. Carl Hornbech udgav en smuk lille mindebog om ham: »Lad os da bruge den kostbare tid« (1927), som blev solgt til fordel for mh. i Ry. I den er aftrykt O.s tiltrædelsesprædiken i Dover-Venge 17. juli 1892 (Mt. 16, 13—26). Det hedder her bl. a.: »Og enhver præst maa jo som dørvogter i Herrens menighed forstaa baade at lukke i og at lukke op, at lukke i for hver den, der ikke vil omvende sig fra sin vejs vildfarelse og trods al formaning og paamindelse vedbliver at fremture i synden, men at lukke op for hver den, der kommer som den tabte søn paa vejen tilbage til faderhuset.

Og naar jeg nu staar her iblandt eder som Herrens beskikkede tjener og dørvogter i hans menighed, som den, der skal lukke op og lukke i, da føler jeg tilfulde det store ansvar, som jeg derved har paataget mig. Og jeg staar her besjælet baade af glæde og til en vis grad af bekymring. Af bekymring, fordi jeg føler det store ansvar, som gerningen paalægger mig med alle de mange enkeltheder. Og desuden staar jeg ogsaa her som den unge, der endnu kun er naaet saa kort frem i livets erfaringer; og følelsen af ansvaret bliver for mig desto større, naar jeg betænker, at jeg en gang skal aflægge regnskab for de mig betroede sjæle.

Ligesom jeg ogsaa ved, at der paa grund af forholdene vil blive stillet krav til mig i flere henseender, hvilket gjorde, at jeg i grunden modstræbende er kommen her til eder, thi det syntes mig, som om jeg skulde begynde min præstegerning paa et andet sted. Og jeg var glad og takkede Herren, da jeg aldeles uventet fik tilbud om en plads inde i hovedstaden og det netop ved den kirke, hvor jeg i flere aar var kommen søndag efter søndag, og hvor jeg ligesom var vokset sammen med menigheden, saa at jeg nu blev stillet over for et enten—eller, idet jeg havde valget mellem at drage hertil eller blive ved den for mig mest tiltalende gerning; men da maatte jeg mindes Herrens ord: »Hvo, som elsker fader eller moder mere end mig, er mig ikke værd, og hvo som elsker søn eller datter mere end mig, er mig ikke værd, og hvo som ikke tager sit kors op og følger efter mig, er mig ikke værd« (Matth. 10, 37—38).

Og dette følte jeg som Herrens kald til mig om at drage hid til eder, og jeg beder eder om at modtage mig i kærlighed, ligesom jeg ogsaa beder om eders forbøn.

Men paa den anden side er jeg ogsaa glad og maa sige Herren tak for al hans naade og miskundhed imod mig, fordi jeg nu har naaet

det maal, som har været mit ønske og min attraa fra min barndom: at blive Herrens tjener og arbejder i hans vingaard i særlig forstand, selv om jeg den gang ikke ret havde forstaaelse for gerningen og dens krav og ansvar.« — Om pastor O.s præstegerning i Hinge-V., se ovf.

Pastor A. C. Overgaards lille bog om aandeligt liv i Lysgaard herred er præget af historisk sans, kærlighed til IM og nøje kendskab til egnen og dens befolkning.

En søn, pastor *Chr. Overgaard*, Vedersø, skriver: »Selv har jeg ingen erindringer om min fader. Min broder og jeg var ikke fyldt 1 aar, da han døde. Vi kender kun andres omtale, men det har altid været en glæde at høre, at mange mindedes ham med tak. — Der er en side ved min fader, som pastor *Hornbech* og andre har fremhævet: Hans store gavmildhed. Takket være præstegaardens drift og tidernes gunst var han, der i sin tid havde maattet laane alle pengene til at læse for, efterhaanden blevet en velstaaende mand. Men af disse midler blev store beløb givet bort til Guds riges arbejde og til mennesker, der var i trang. Pastor *Hornbech* sagde: »*Overgaard* er nøjeregnende med de smaa penge, men ikke med de store.« Fader var den sidste præst i Hinge, der selv drev præstegaardens landbrug. Hver aften maatte forkarlen aflægge beretning om dagens arbejde og fik saa ordre for næste dag.

Faders giftermaal kom som en stor overraskelse i sognet. Han var 57 aar gammel og regnedes vist af alle for inkarneret ungkarl. Vielsen fandt sted i Hinge kirke d. 29. august 1922, uden at nogen i sognet vidste noget derom. Fader havde løst kongebrev, saa der var ikke blevet lyst. Husbestyrerinden, frk. Vestergaard, fik først besked om, hvad der forestod, paa selve dagen, og organisten i Vinderslev var blot blevet bedt om »at spille til et bryllup i Hinge kirke paa tirsdag, da frk. Nielsen (det var bruden, der var fast organist i Hinge) er forhindret.« Vielsen foretoges af pastor emeritus *Adolf Thiel*. Det hele skete saa ubemærket, at en mand fra Hinge by, *Niels Bjerring*, der gik og arbejdede i sin have lige overfor kirken, mens vielsen foregik, ingenting havde set. Da han kom hjem, og rygtet bredte sig: »Pastor Overgaard er blevet gift i dag!« sagde han: »Hvis det er sandt, forpligter jeg mig til at gaa paa mit hoved resten af mit liv!« — Det *var* altsaa sandt. —

I juni 1924 rejste fader til København for at blive behandlet i »Klokken«. Men han maatte lade sig indlægge paa Rigshospitalet. Her gik det hurtigt ned ad bakke. I det sidste brev hjem, som var fuldført af sygeplejersken, stod: »Trange tider langsomt skrider« — »Kom saa snart du kan!« Min moder rejste straks, ledsaget af en broder, men da de om morgenen naaede Rigshospitalet, var døden indtraadt nogle timer forinden. Ved velvilje fra Silkeborg—Kjellerup—Rødkjærsbro Jernbanes ledelse blev baaren ført med banen fra Rødkjærsbro til Hinge station, skønt linien fra Kjellerup til Silkeborg først officielt aabnedes d. 1. august samme aar. (Fader havde arbejdet for at faa banen gennem Hinge, og Hinge station byggedes paa præstegaardens mark).

»*Østerlide*«. Vi (min moder, broder og jeg) flyttede om efteraaret ud i villa »Østerlide«, som min fader et par aar før havde begyndt at bygge 1½ km fra præstegaarden. Villaen, der blev bygget i samme størrelse som præstegaarden og med tilsvarende stuer, ligger mellem to høje bakker med udsigt over Hinge sø. 1946 solgte vi den store bygning, der nu er indrettet som sygehjem.

Min fader havde en særlig interesse for »Den gamle apostoliske syro-kaldæiske kirke i østen« (de »Thomas-kristne«, en udløber af Nestorianismen). Han skrev et lille skrift om den, og hver søndag nævnede han i kirkebønnen disse kristne i Kurdistan og Persien.

I første halvdel af aaret 1922 boede Archediakon Nestorius Georgius Malech og hustru Almas Thomas fra Urmia i Persien i Hinge præstegaard. *Ægteparrets lille søn, Georgius Nestorius Malech*, født 6. december 1921 paa fødselsstiftelsen, Lichtenberg, Berlin, blev d. 22. januar 1922 døbt af min fader i Hinge kirke. Faddere var: Min fader og husbestyrerinde, frk. Vestergaard.

18. 17. okt. 1924—26. juni 32 (sp. Skjolde 10. juni 10): **Poul J. Sørensen,** fl. t. sp. Sct. Nicolai k., Vejle, se der.

19. 3. okt. 1932—25. jan. 40 (sp. Skelund-V. 10. dec. 20): **Mikael Kristensen Harbo,** f. 29. apr. 74 Faarup. F.: Gdjr. Kristen Nielsen H. og Larsine Mikkelsen. Stud. priv. 93, c. 00^1 (h_1). Husl. Aagerup prgd., højskolel. Guldborg husholdningssk., hjpr. Sørbymagle-K. 20. dec. 02, sp. Engesvang 10. febr. 06, hjpr. Silkeborg (ansat af Dsk. kirkefond) 2. juni 11, sp. Haderup 8. apr. 14, afsk. 25. jan. 40, † 25. jan. 61. — G. 14. juni 06 Olga Mathilde Solem, f. 8. febr. 77 Kbh., † 14. febr. 37. F.: Litograf og bogtrykker Frederik Valdemar S. og Rosa Mathilde Bergh.

»Pastor H. var en ildsjæl. Der skulde ske noget. Hos ham selv var den store, afgørende livsvending sket i ungdommen, og han sigtede i sin gerning klart paa at bringe mennesker til afgørelse over for de store livsspørgsmaal. En stærk vilje var her forbunden med betydelige evner som ordets forkynder. Pastor H. kunde være meget fængslende, han havde uberegnelighedens friskhed og forstod at sige tingene saadan, at de blev husket. Naar han talte, var det ikke for at behage mennesker, men for at føre dem til Gud. Man anede, at ilden i hans forkyndelse kom af et spændingsfyldt sind, der selv var engageret i kampen mellem lys og mørke. Han var en mand, der ogsaa i bønnen stred troens gode strid. — Da pastor H. i 1932 kom til Hinge, var han ikke længere ung af aar, men ilden brændte endnu, og det var bemærkelsesværdigt, at han stadig kunde faa ungdommen i tale. Vi, der er konfirmerede af ham, erindrer at han havde en egen evne til at begejstre og gøre timerne i konfirmandstuen interessante og igangsættende. — Ogsaa som emeritus var denne flittige præst stadig i aktivitet og betjente f. ex. i nogle aar en menighedskreds i Mejrup ved Holstebro. De sidste aar tilbragte pastor Harbo paa Gern hvilehjem, hvor han endnu i sin høje alder fik lov at være mennesker til aandelig hjælp.

Begravelsen fandt sted i stilhed paa Hinge kirkegaard (febr. 1961), hvor hans hustru hviler.

Budskabet om pastor Harbos død kalder mindet frem om en mand, der brugte den kostbare tid i sin Herres tjeneste.« *(Chr. Overgaard* i DnA. 1962). — Pastor *E. Bjerre Hansen* skriver:

Da jeg ved forflyttelsen til Hinge stødte paa navnet Harbo, dukkede et minde fra min drengetid frem i min erindring: jeg havde engang hørt en pastor Harbo, som havde indledet sin prædiken med at sige, at han var rejsende i livsforsikringer. Der er vist ingen tvivl om, at det her drejer sig om mit eneste møde med Mikael Harbo. Folk her i Hinge fortæller, at da han lige var ankommet hertil og endnu delvis ukendt, holdt han af, uanmeldt og uformelt at opsøge folk i køkken, stald eller paa mark. Han sagde ikke sit navn, men præsenterede sig med disse ord: »Jeg rejser i livsforsikringer —«, dette var hans udgangspunkt for en aandelig samtale. Men han var ikke stereotyp, men uberegnelig, varierende, og derfor aldrig kedelig. En dag kom han ind paa arbejdsmændenes kontrolsted i Nørskovlund, vel for at indbyde til møde i præstegaarden. Der sad nogle arbejdsløse og spillede kort. »I mangler vel ikke en fjerdemand til en whist?« — spurgte Harbo. Den bemærkning huskes han for endnu, folk kunde lide ham — for hans jævnhed, og man respekterede ham for hans centrale sigte. Ingen skulle tage fejl af, hvad han egentlig ville dem. Her kunde han blive skarp: En dag kom der en mand for at melde barnedaab. »De,« — sagde Harbo — »hvorfor vil De have Deres barn døbt, De gaar jo aldrig i kirke?« — Utrættelig var han, altid paa færde i sit sogn. Om aftenen gik han med flagermuslygten i haand og bankede paa folks dør, for at tale med dem om smaat og stort — og om det største. Hans minde vil leve længe i Hinge-Vinderslev sogne.

20. 6. juni 1940—14. sept. 60 (sp. Fuur 27. sept. 29): Provst **Jens Anker Jeppesen,** f. 16. nov. 01 Struer. F.: Murermester Lars Møller J. og Petra Iverikke Graabæk. Stud. Vib. 20, c. 26[1] (l), hjpr. Vissenbjerg 16. sept. 26, rkp. Fredens k., Odense 20. maj 27, provst Lysgaard-Hids-Houlbjerg herr. 13. nov. 47, r. af dbg. 54, † 14. sept. 60. — G. 29. juni 27 Ninna Mølgaard Andersen, f. 21. febr. 03 Skive. F.: Indremissionær Anders A. og Karen Marie Andersen. — Fættre: Jeppesen, rkp. Viborg dk., og Jeppesen, Hvorslev-G. Hustrus brødre: Grinderslev, Herlev, og Mølgaard Andersen, rkp. Sct. Markus k., Aarhus.

Kredsfmd. IM Kjellerup-egnen 43—40, kredsfmd. DMS 45—54, provstirepr. Kirkesagens venner 42—48.

Provst Jeppesen havde sit staasted i Indre mission; men som den fredens mand han var, stillede han sig forstaaende og fordragelig over for dem, der havde et andet kirkeligt syn, hvorfor han ogsaa var afholdt af alle provstiets præster. Hertil kom, at han ikke bare rent legemlig ragede op over andre, men ogsaa ragede op ved sin usædvanlige dygtighed som provst, som een af præsterne i provstiet udtalte offentlig ved hans død: Ingen anden præst i provstiet kunne have magtet provstegerningen bedre. Men det var nok ogsaa den side af præstegerningen, han elskede mest. Han var en dygtig administrator og havde fin orden i sine sager.

Som menneske var han jævn, folkelig og spøgefuld og derfor afholdt af alle i sine sogne. Ved sit vennesæle, omgængelige færden vandt han sig mange venner.

De sidste 10 aar var han svækket af nervebetændelse og stadige smerter, hvilket hemmede ham noget i gerningen, men saa længe han kunne, kom han meget ud i sine sogne og deltog med iver i det rige menighedsliv baade paa Fuur og i Hinge-Vinderslev, især DMS havde hans hjerte.

Der er ingen tvivl om, at han var stor velsignelse for mange og fik lov til at hjælpe mange til en levende tro.

I hans gerning havde han en uvurderlig hjælp i sin hustru, der trofast stod ved hans side i lyse og trange tider. Hans minde vil leve længe, hvor han har virket, og mange takker Gud for ham. *(J. Grinderslev).*

Om begravelsen skrives:

Efter en højtidelighed i kapellet ved Kjellerup sygehus førtes baaren til Hinge. Paa vejen ned til kirken strøede piger blomster, og ved kirken modtoges kisten, der blev baaret af 3 medlemmer af Vinderslev og 3 medlemmer af Hinge menighedsraad, af biskop Skat Hoffmeyer. I kirken sad provstiets præster grupperet omkring kisten. Kirken var fyldt til trængsel, og paa kirkegaarden var samlet adskillige hundrede mennesker, som gennem højttaleranlæg lyttede til de taler, der blev holdt i kirken.

Man sang først en af provst Jeppesens kæreste salmer: »Vaagn op og slaa paa dine strenge«, hvorefter provst Jeppesens ven gennem mere end 50 aar, pastor *L. Amby,* Sahl, prædikede. Han talte ud fra Paulus ord i Korinthierbrevet: »Af Guds naade er jeg det, jeg er. Guds naade mod os har ikke været forgæves«. Da jeg besøgte Anker Jeppesen paa sygehuset dagen før han udaandede, sagde pastor Amby, hviskede han til mig: »Jeg ved ikke, om jeg kommer over dette, men det gør heller ikke noget; jeg er beredt. Du skal tale *over* mig, men ikke *om* mig, for om mig er der intet at sige.« Det var Anker Jeppesens ønske, og jeg skal kun sige, at han kunne skrive under paa ordet »Af Guds naade er jeg det, jeg er«. Han havde rige evner, og meget arbejde kom han over. Hvad der mere skal siges, vil jeg lade andre sige. Jeg siger tak for et venskab, der varede mere end 50 aar.

Man sang: »Alt, hvad som fuglevinger fik«, hvorefter biskop *Skat Hoffmeyer* traadte hen til kisten. Han mindede om, hvad han havde sagt, da han for 12 aar siden indsatte Anker Jeppesen som provst: Over for Gud har vi ingen ære. Han sagde tak til provst Jeppesen for godt og behageligt samarbejde og nævnte, at det er et haardt arbejde at være provst. Der er megen administration, men provst Jeppesen fandt ogsaa realiteterne i det: Samarbejdet med præsterne, med menighedsraadene og tilsynet med kirkerne. Han var en dygtig provst, som vi i stiftsøvrigheden satte højt. Æret være hans minde.

Efter salmen »Ængstede hjerte« gik en procession paa 20 præster forrest over kirkegaarden, og efter den blev kisten baaret af 6 af provst Jeppesens nabopræster. Jordpaakastelsen blev forrettet af pastor Amby.

Hjælpepræst hos provst Jeppesen:

1950-51: *A. K. Jensen,* se Sdr. Felding.
1951-52: *H. Vestergaard,* se Gjellerup.

21. 4. jan. 1961 (sp. Hygum-H. 23. juni 55): **Jens Erik Bjerre Hansen,** f. 12. juli 20 Kolding. F.: Kbmd. Niels Frederik H. og Abelone Bjerre. Stud. Randers 39, c. Aarhus dec. 45 (1-108), hjpr. Gram 6.juni 46, kkp. Kollerup-H. 29. nov. 48. — G. 17. sept. 47 Inger Bjerre, f. 3. apr. 15 Smidstrup v. Fredericia. F.: Gdjr. Peder B. og Marie Magdalene Clausen.

Litt. foruden ovenn. se Vib. aarb. 1961, 138 (om Mausing mølle og Højris-slægten), Hj. og tr. XIX, 78.

FREDERIKS - KARUP

Frederiks sogn, 6936 ha (en del under Fjends herred), er en flad hedeslette, Karupfladen, størstedelen af sognet optages af Alheden, det flade terræn, der svagt hælder mod sydvest, med nogle skarpt afgrænsede, fladbundede dale. En del eng. Lyngen, som tidligere dækkede sognet, er forsvundet, bortset fra nogle rester mod nordvest, hvor Kongenshus mindepark minder om hedens opdyrkere. Nu er der marker, plantager og læhegn paa den sandede jord. Hovedvej A 13 til Skive gaar gn. sognet. — Byerne F. stationsby, 689 indb. bymæssig bebyggelse, med centralskole, lystanlæg, afholdshotel m. m., Havredal (Frederikshede) med mh. og fh., Grønhøj (Frederikshøj) med kro (fredet), Aarestrup, en del af Skelhøje stationsby. Kongenshus mindepark dels i F. sogn, dels i Resen sogn.

Oldtidsminder: 57 høje og Jens Langknivs hule i Ulvedal plantage, en 34 m langdysse med 2 kamre og 66 randsten. Staahøj i Havredal plantage og Tinghøj ved Aarestrup er anselige. 58 høje sløjfet (Hans Kjær i Nationalmus. Aa., 1932, 29—38).

Karup sogn, 2642 ha, langt og smalt fra nord til syd, grænser paa 13 km op til Ringkøbing amt ved den bugtede Karup aa, der med sine tilløb er omgivet af enge, ellers er sognet som hovedsognet en del af Alheden, fladt, svagt skraanende mod vest. Jorden hører til Danmarks ringeste (80 ha pr. td. hartk.). Egentlig hede findes ikke mere, sognet er dækket af marker og plantager. — Byerne: K. stationsby, 1137 indb., med centralskole fra 1955, bibl., mh. fra 1910, fh. fra 1907, lystanlæg, stadion, hotel, biograf, trikotagefabrikker, kartoffelmelsfabrik m. m. — Vallerbæk med mh. fra 1898. Bøgelund.

Oldtidsminder: 9 høje, 15 sløjfede. En helligkilde ved aaen, hvor der har ligget et kapel (Jy. saml. 3. r. V. 347). Flere bebyggelser er forsvundet. Karup birk havde birketing ml. Karup og Torning, 1637 lagt under Lysgaard herred. (Jy. saml. 5 r. II, 1936, 319 f., Aarh. aarb. 1916, 178 f., H. F. Rordam: Dsk. kirkelove, I, 533 f.).

Jernbanen 1906 skabte de store stationsbyer, Frederiks og Karup. Siden aarhundredskiftet en vældig udvikling, som begyndte med de tyske kolonisters komme hertil 1760-70. Alheden forvandledes til kornmarker og skove. Folketallet 5-doblet: Pastoratet havde 1850: 761 indb., 1960: 3671. Karup flyveplads væsentlig i Grove sogn.

Alheden.

Ogsaa et stykke dansk sognehistorie!

Alheden ligger i Frederiks, Karup, Resen og noget af Torning sogne, (man har ogsaa regnet de store hedestrækninger i Haderup og Grove sogne dertil). Lærer *Valdemar Andersen,* Bække, har i sin bog »Alheden« (1953) givet en meget fyldig skildring.

Forfatteren har levet sin barndom paa den egn, han har viet sit værk. Hans lokalkendskab og hans store interesse for historie har givet ham et solidt grundlag at arbejde paa.

Gennem en fremstilling af Alheden, dens beliggenhed og historie naar han frem til det emne, der bærer bogen, for saa vidt kartoffeltyskernes indvandring og bosættelse maa siges at være dens kerne, Midt i det 18. aarhundrede fandt man ret pludselig paa, at Alheden skulde opdyrkes ved hjælp af tyskere fra Rhinegnene. Allerede 1757 blev der i København dannet et hedeselskab. 120 personer havde samlet 1000 rigsdaler, et bemærkelsesværdigt forsøg paa at raabe regeringen op i hedesagen, hvilket da, siger forf., ogsaa omsider lykkedes. En kommission nedsattes med kancellipræsident *Hans de Hofman* i Fredericia som leder, en udpræget praktiker, dygtig, erfaren og positivt interesseret i hedens opdyrkning. Forinden havde en kaptajn *von Kahlen,* der maa betragtes som en virkelig pioner i arbejdet, med regeringens støtte selv taget fat paa opdyrkningen. Navnet *Kongenshus* er hans. Det hus, han byggede ude i ødet, kaldte han Kongenshus. Stedet, hvor det laa (lige over for den senere, nu nyrestaurerede Kongenshus restaurant), kan man se endnu. Det var ikke store sager, han fik ud af det. Men det var dog en begyndelse. Paa det tidspunkt interesserede kongens overhofmarskal, greve *A. G. Moltke* (den første lensgreve til Bregentved), sig stærkt for landbrugets opkomst, ogsaa for hedesagen. Nede i Frankfurt a. M. sad en dansk agent, legationsraad *J. Fr. Moritz,* og efter at han var kommet i forbindelse med Moltke og *J. H. E. Bernstorff,* kom der gang i spørgsmaalet med at faa tyskere til at bosætte sig paa Alheden. *Moritz* hvervede folk til hededyrkere i Jylland, desværre uden at sikre sig, at de paagældende kendte noget til landbrug eller hededyrkning. Det gjorde kun de færreste. Maaske har han ladet sig friste af personlig profit. Han skulde nemlig have en Louisdor for hver udvandrer, han fik hvervet. En oktoberdag 1759 kom de første, 24 i alt, foran dem laa Alheden, oktobergraa og uendelig. Hvad de har sagt, da de saa deres ensformige fremtidsverden, er der ikke overleveret noget om. Men helt tilfredse har de givet ikke været. Der var ikke antydning af bolig til dem, og rejsen endte med, at de maatte tage ind til Viborg for at finde husly. Næste sommer kom der mange flere, saaledes at der var samlet 250 familier. En del rejste hjem til Tyskland, saa der efter 5 aars forløb kun var 60 familier tilbage.

Begrebet Alheden spænder jo ikke alene over kolonisternes bosættelse. Forfatteren har givet et samlet overblik over den folkelige og aandelige udvikling paa Egnen, og plantesagen faar naturligvis sit eget afsnit. Det var, som bekendt, paa Alheden, at staten begyndte plantageanlæg i større stil. *Johs. Bechs* fejlslaaede renpark er heller ikke glemt.

Forf. har givet kartoffeltyskerne, hvad der tilkommer dem for deres pionerslid. For pionerer *var* de jo. Naar man i dag staar paa Kongenshus hede og ser dens levende ramme af dyr-

kede marker og smukke gaarde og huse, kan man ikke undlade at sende en anerkendende tanke til de fattige tyskere, der for 200 aar siden skulde i gang med under haarde og trange forhold at forvandle flader og slugter til dyrkede agre.

Pastor *A. C. Overgaard* har i »Fra Lysgaard herred« skildret Alhedens opdyrkning og bebyggelse:

»Der er noget tomt, tungsindigt og mørkt over hedeegnene, naar de henligger i deres naturtilstand. Det er ligesom et stort lynghav, hvorhen man vender sit blik, og netop saaledes henlaa Alheden gennem aarhundreder med sine mosedrag. Men mosedragene er netop et vidnesbyrd om, at disse egne en gang har været dækket af store skove, hvilket ogsaa synes at fremgaa af navne som Majlund og Bøgelund, skønt det vel væsentlig har været egeskove, der tid efter anden forsvandt, og saaledes blev disse egne mere og mere et øde og forladt sted, der kom til at ligge hen som de store lyngsletter, kendte under navnet »Alheden«, dvs. alt sammen hede, kun hede, et uoverskueligt lynghav, hvor vinden ret kan øve sin ubrudte kraft, hvor hjejlen nysgerrigt strækker halsen op over lyngen og kun en flok lærker nu og da fylder luften med deres glædessang over den uforstyrrede ro.

Saaledes henlaa Alheden i tiden indtil 1760.

Der var vel til forskellige tider talt meget om at forsøge paa at opdyrke Jyllands heder, og der var ogsaa skreven derom, idet der var udstedt kongelige anordninger af 16. maj 1723 og 30. novbr. 1751, ligesom det i forordningen af 8. august 1757 hedder, at det med hedernes bebyggelse i Jylland ikke haver haft den fremgang, som havde været at ønske.

Der var nemlig aaret forud i København bleven dannet et patriotisk selskab paa 120 medlemmer, som tænkte paa at faa Jyllands heder opdyrkede, og der blev udsendt fire deputerede for at tage heden i øjesyn; men det hele blev dog til intet.

Skulde der derfor gøres forsøg paa hedernes opdyrkning, maatte det blive regeringens sag, og saadan blev det ogsaa.

Der blev nu af kongen udnævnt to kommissærer, nemlig konferensraad Trappaud og Hans Steenfeldt, og d. 10. juli mødte disse i Karup for at gøre forberedelser til at bestemme grænserne for den kongelige del af heden og de omboende lodsejeres ejendomsdistrikter. Dette var ikke nogen let sag, da disse lodsejere stod uvillige over for sagens gennemførelse og derfor straks fra begyndelsen søgte at lægge alle mulige hindringer i vejen.

Kancelliraad *Steensen* til Aunsbjerg mødte som ejer af Karup, Aarrestrup m. m. og erklærede, at han intet vidste eller besad, der kunde tjene til oplysning med hensyn til grænserne mellem hans gods og heden; men han haabede ogsaa i fremtiden at beholde hedens drift og brug, ligesom det havde været tilfældet fra umindelige tider af og ejeren af Kjærholms gods, *Friedenreich*, paastod det samme angaaende fædrift, lyngslet og tørveskær.

Men ejeren af herregaarden Hald, landsdommer *Schinkel*, synes endogsaa at have været endnu mindre tilfreds med den paatænkte kolonisation; thi han erklærede, at »han ikke blot ikke kunde give nogen oplysning om grænserne mellem hans gods og heden, men han frygtede for, at »mange byer og stæder, der er i en slet tilstand efter tidernes og fornemlig efter egnens ringe beskaffenhed, skulle aldeles ruineres for at indrette noget nyt, der var af mindre nytte og betydning.« Der var aldeles ikke noget at stille op med disse lodsejere. Og kommissionen valgte derfor den fornuftige udvej, at de overlod lodsejerne selv at bevise deres ejendomsret paa lovlig maade, hvilket jo ikke var nogen let sag, eftersom de i forvejen havde erklæret, at de intet vidste eller besad, der kunde tjene til oplysning med hensyn til grænserne, og de var nu fanget i det net, som de selv havde spundet.

Kommissionen befalede derfor ingeniør, løjtnant *Hartmann* straks den følgende dag, d. 11. juli 1759, at begynde opmaalingsforretningen. Den første vanskelighed, at bestemme omraadet, var man kommen forholdsvis let over, men nu stod man over for den ulige værre at faa samlet kolonister. Der blev fra regeringens side arbejdet ihærdigt i saa henseende, men da det efter forgæves opfordring ikke var muligt at formaa nogen af landets børn til at bosætte sig paa Alheden og forsøge at opdyrke den, blev det besluttet, at man skulde forsøge at indkalde tyske kolonister.

Det vilde jo nu have været naturligt og rimeligt, om man havde forsøgt at faa fat paa nogle brandenborgske hedebønder, om hvem man turde vente, at de maatte have forstaaelse af og kendskab til hedens behandling, men i steden for fik man folk fra Rhinegnen og Mainegnen.

Ja, hvor var det ikke et misgreb, at man til at bebygge Alhedens lyngsletter valgte bønder fra Tysklands bedste klima, hvor selv olietræet kan taale den frie luft, hvor vinrankens druer kan modnes, ja, hvor endog majs er en almindelig markfrugt.

Men et endnu større misgreb var det, at man i denne kolonisag antog som kommissionær og mellemmand den i Frankfurt am Main boende legationsraad *Moritz*, der drev det hele som en hvervning, idet det kun var ham om at gøre at skrabe en hel flok mennesker sammen, for at han af den danske regering kunde faa den for hver person bevilgede betaling.

Og selv om der blandt de saaledes hvervede kolonister var en betydelig del fattige og brave bønderfamiljer, saa var der desværre ogsaa mange skorstensfejere og skærslibere, desertører af alle nationer, som det siden kostede besvær at komme af med igen.

Vil man spørge om grunden til, at disse mennesker forlod deres skønne hjemegn ved Rhin- og Main-floden, saa var denne vel ikke blot legationsraad *Moritz'* lokkende billeder af det nordiske paradis; men den maa sikkert ogsaa søges i tidsomstændighederne, idet krigen, der kun blev afbrudt ved korte mellemrum, her ligesom havde udvalgt sin valplads, og det gik stadig ud over bønderne.

Det havde været saaledes, som en af kolonisterne sagde, at havde de haft fred og ro i to aar, saa kunde de sædvanlig regne med, at fjenden vilde tage den tredje høst.

Og her ud fra kan vi forstaa, at paa denne maade maatte selv det skønneste opholdssted vække længsel efter en fredeligere arne. Under

saadanne omstændigheder blev Moritz' lokkemad ikke udhængt forgæves, og saaledes lykkedes det denne hverver for dansk regning at faa sammenskrabet 965 personer, der var fordelte paa 265 familjer.

Alene rejsen herop til Danmark var besværlig. De vandrede mod nord, idet de dels drog til lands over Hamborg, og dels gik de over Østersøen med danske skibe til Fredericia.

Men vi forlader dem nu et øjeblik for at gaa ud til Alheden for at se, hvad der er gjort for at modtage dem, og til vor førbavselse opdager vi, at der ikke en gang er sørget for, at de kunne faa husly og komme under tag ved deres ankomst til heden.

Allerede i oktober 1759 kom de første 9 familjer, der var bleven indkvarteret dels i Viborg og i Fredericia.

Kommissærerne, justitsraad *Hoffmann* tilligemed kancelliraad *Deichmann* fra Fredericia og amtsfuldmægtig *Olufsen* fra Viborg mødtes nu med disse først ankomne kolonister for at tage dem med ud til heden. Dog lod de først foretage undersøgelse af, hvad det var for folk, som de havde med at gøre, og afhørte dem derfor en for en.

Vi ville nu se lidt paa nogle af disse afgivne beretninger (jfr. F. C. Carstens: Alheden og dens kolonier, s. 17).

Peter Keil, 32 aar gammel, luthersk, men konen reformert. Ingen børn; har tilsat alt; har tjent hos en bonde, men er ellers linnedvæver.

Georg Reiter er 32 aar gammel og reformert, men konen er luthersk og 30 aar gammel, er fra Urloch ved Heidelberg; har ingen børn, men heller intet til bedste; har tjent hos en bonde, men har aldrig været paa heden.

Johannes Zimmermann, en fornuftig mand, der godt kan gøre rede for alt. Han er 30 aar gammel, fra Ebelheim og reformert, og konen er luthersk. Hjemme ejer han endnu 11 morgen meget god jord, foruden 100 rigsdaler; han har været churfalsisk grenader og siden bonde. Han paastaar, at kolonisterne endelig maa have hjulmand og smed fra deres hjemegn, for at de kan faa alt indrettet ligesom hos dem selv.

Johannes Weckesser fra egnen ved Heidelberg er 25 aar og reformert, men konen luthersk, har tjent som karl hos en bonde og forstaar avlsbrug, vin- og biavl, men intet af hededyrkning.

Johan Peter Betzer, 27 aar gammel, baade han og konen er lutherske fra egnen ved Heidelberg og gift før afrejsen fra hjemmet, har tjent hos en bonde, men forstaar intet af hedevæsen, og der tilføjes for hans vedkommende: »Han ser ellers ud til at være et skikkeligt menneske.«

Jacob Wirwel fra egnen ved Heidelberg er reformert og konen luthersk; han har tjent som bondekarl, men aldrig været i en hedeegn.

Tager man nu i betragtning, at disse folk var bleven indkaldte for at skulle opdyrke hederne, saa vil man ud fra resultatet af ovennævnte afhøring uvilkaarlig komme til den slutning, at man ikke kunde vente sig al ting af dem.

I kommissionens beretning hedder det videre: »Den 25. oktober, altsaa næste dag, om morgenen tidlig tog vi fra Knudstrup med 8 af de nævnte kolonister; thi den 9. var bleven syg og maatte rejse tilbage til Viborg, og vi undersøgte og eftersaa nu heden fra Arringsvad over Haurdalene til Benslehøj og derfra over Grønhøj til Seibæk. Da imidlertid hverken Silkeborg eller Ribe amtmænd var mødt, maatte vi lade os nøje med at vise disse fremmede mænd, hvad vi vidste, at der i hine amter var kongens.

Vi forlangte dernæst kolonisternes erklæring om: hvorledes de befandt disse steder, og hvor de helst vilde bo, og om de mente, at de kunde opbygge den hede, som blev anvist dem?

Herpaa svarede de:

De turde ikke etablere sig andre steder end fra den del ved Arringsvad og indtil Benslehøj og den strækning kaldet Haurdalen lige ned til Lundvad, om deraf maatte udlægges og afmaales saa meget, som de kunde dyrke og have til deres kreaturer. De haabede dér at kunne dyrke jorden med fordel og tilsaa den med boghvede, rug, ja endog byg og flere slags sæd, som de først efterhaanden i det smaa agtede at forsøge.

De haabede, at dette meget let kunde komme i stand, naar de maatte betjene sig af de hos dem brugelige redskaber; thi de mente, at bønderne her til lands fordærvede jorden ved, at den blev opskaaren og flaaet (skære hedetørv).

De vilde helst bo i den saakaldte Haurdal og have husene byggede paa phalzisk maade i en gade; desuden vilde de have ager om ager, saa hver fik noget af den gode og af den slette jord ligesom ogsaa noget i dalene.

Forøvrigt ejede de intet til at paabegynde dette med: men legationsraad *Moritz* i Frankfurt havde i sine udsendte trykte indbydelsesplaner lovet dem fri bolig, besætning og redskaber, og derfor var de komne.

Da de dernæst blev spurgt angaaende bygning og besætning, erklærede de fremdeles, at de maatte have følgende: i det mindste 8 fag hus for hver familje til beboelse og stald samt tilsvarende lade. Desuden loft, vinduer og døre, en seng med 2 dyner og 2 puder, en messingkedel og nogle penge til smaat husgeraad.

Af besætning forlangte de: 1 ko, 2 stærke stude til ploven, 10 faar samt sædekorn til hver familje. Endvidere ønskede de redskaber: 1 plov efter deres maade, 1 vogn, 2 spader, 2 brede jernhakker, 2 møggafler og 1 økse til hver familje samt 4 hjulbøre i fællesskab.

Paa spørgsmaalet, om de selv kunde bage og brygge, svarede de, at de vel forstod at bage, men ikke at brygge; men de mente, at de vel nok kunde lære dette uden vanskelighed.«

Efter at hederne saaledes var bleven besigtigede, og der var bleven forhandlet om anlæggelse af en koloni, men ingen foranstaltning truffen til befordring, fik hver af tyskerne 2 rdl. (4 kroner) til rejsepenge, da de havde 5 mil at gaa til Viborg.

Kommissærerne sendte nu ovenstaaende indberetning til rentekammeret, idet de tilføjede:

»Disse kolonister, der vel synes at være skikkelige folk, er komne fra Phalz, fra en god egn, men have intet til bedste og vide lidet af hedernes dyrkning. Vi indstille derfor til kollegiets behagelige resolution, hvorvidt samme maatte finde for godt med disse folk at entrere, da det belovede etablissement efter deres foregivende vil koste meget, og vi dog ikke er i stand til at forsikre, om de efter deres udsi-

gende kunne opbygge hederne, som de dog formene. Dette kunne vi imidlertid tilvisse melde, at de noget nær har udvalgt sig det bedste stykke land af hederne, og dersom de kunne opbygge samme, som de formene, saa kunne ikke alene bøndergaarde der vorde anlagte, men endogsaa det, som mere er, de omliggende kunne formodentlig lære agerdyrkning paa en anden maade end hidindtil.«

Kommissærerne tilføjede endelig endnu nogle forslag angaaende tyskernes fordringer og lignende og ender med, at det maatte blive tilkendegivet legationsraad Moritz i Frankfurt, at han ikke maatte sende flere folk herind, som intet havde til bedste, og som ikke forstod sig paa hededyrkning.

En maaned efter, d. 27. novbr. 1759, udkom saa en kongelig resolution, der paabød, at af de fra Tyskland hidkomne fremmede bønderfolk skulde for det første de udi Viborg værende 9 familjer anvises fornøden grund til lige saa mange bøndergaardes indrettelse paa steder udi heden under Silkeborg amt, som dertil af justitsraad de Hoffmann og kancelliraad Deichmann er udset, nemlig: en dal ved Arringvad ved Benslehøj paa den ene side og en strækning kaldet Haurdalen ned til Lundevad. Tillige skal der gøres et overslag over, hvad der udfordres til disse 9 gaardes indrettelse.

En kongelig resolution af d. 12. februar 1760 gaar endnu videre i sit bydende, idet det her hedder: »For de udi Fredericia og i Viborg sig opholdende 37 bønderfamiljer (paa dette tidspunkt er der altsaa ikke kommen flere) maa bygges udi Alheden samt kørsler med materialier forrettes af H.s Majestæts bønder udi Skanderborgs og Silkeborgs distrikter.«

Som vi allerede har omtalt, havde de omkring Alheden boende herremænd desværre ikke synderlig interesse for koloniernes anlæggelse, da de helst vilde være dem foruden, og da de nu blev spurgt, om de ville levere materialier af sten og ler, kunde de jo ikke godt have den skam at sige rent ud nej, hvad de sikkert helst vilde havde gjort, hvorfor ogsaa hr. Steensen til Aunsbjerg svarede, at han vilde være villig til at levere, hvad han kunde, medens derimod hr. Schinkel til Hald søgte udflugter, og hr. Friedenreich til Kjærholm erklærede ligefrem, at han ikke troede, at han havde ret meget af disse dele at undvære.

Med billig harme over et saadant lavt og egennyttigt sindelag skrev derfor amtmand *Trappaud* under 24. marts 1760 til kollegiet og udbad sig, at det maatte tillades kommissionen at tage begge dele saavel sten som ler, hvor det uden skade for græsning og agerland kunde tages, for at ikke arbejdet paa Alheden skulde standses af mangel paa sligt fornødent materiale, og derefter tilføjer han:

»den, som haver den største overflødighed af sten, der formodentlig i nogle hundreder af aar har henligget uden brug og ventelig lige saa længe herefter kan blive liggende, nu straks, da de til dette brug behøves, véd lejlighed til samme at emploejere for sig selv, uden at have enten sand eller sten til Deres Majestæts tjeneste at overlade.«

Disse mænds uvilje hidrørte vel ikke saa meget fra tabet af den hidtil omtvistede ret til lyngslet, tørveskær og fædrift paa Alheden, men den kom snarere deraf, at de indsaa, at dette nye forehavende lidt efter lidt vilde tilintetgøre deres fortræffelige urfuglejagt og berøve dem de herlige dage, som de hvert aar tilbragte paa Alheden i godt vennelag, idet de i opslagne telte nød køkkenets og kælderens overflødighed.

Men hvad enten nu det ene eller det andet har været tilfældet, saa maa de gode herrer til Hald og Kærsholm være bleven noget flove og lange i ansigtet ved kollegiets skrivelse af 5. april 1760, hvori det hedder, at H.s Majestæt paa ingen maade tvivler paa disse herrers villighed, da der jo ved Sjørup skal være en saa stor mængde sten, at bonden ikke kan pløje derfor, og at man paa ingen maade vil tilføje dem nogen skade eller fornærmelse.

Da nu alt saaledes var ordnet med hensyn til boplads og materialer til opførelse af boliger, fremkom dernæst det vanskelige spørgsmaal om foreløbing opholdssted for kolonisterne.

Kommissionen havde haabet, at de kunde faa dem indkvarteret i de nærmeste bønderbyer paa billigste maade og vilkaar, men det var ikke muligt at formaa bønderne til at modtage dem. Man havde saa ude paa heden faaet rejst som et midlertidigt opholdssted et stort hus til 12 familjer, men tyskerne vægrede sig ved at bo der, da enhver vilde blive ved sin tilkommende mark, og der var ingen anden udvej for kommissionen end at oprejse jordhytter af 6 alens længde og 4 alens bredde til hver enkelt familje, indtil der kunde blive bygget ordentlige gaarde.

Da denne vanskelighed nu saaledes var overvunden, fremkom dernæst spørgsmaalet om kolonisternes forplejning, indtil de kunde faa opdyrket saa meget af heden, som behøvedes til at brødføde dem, og det blev saa bestemt, at en mandsperson maanedlig skulde have 2 skp. rug, 2 skp. byg og malt samt i penge 4 mark (1 kr. 33 øre). Kvinderne skulde have 1/4 mindre af korn og penge, og 1 barn over 4 aar skulde have det halve af, hvad en kvinde fik. Rugen skulde tages fra Randers amtstue, og den anden sæd skulde betales med penge.

For at de kunde faa fornødent brød, skulde der saa snart som muligt bygges 3 bagerovne. Da de som allerede nævnt ikke forstod at brygge øl, bad de om, at en mand iblandt dem ved navn Reue, der var deres feltskær, maatte tappe øllet for dem, og at de hver uge maatte faa penge til at købe øl og sulevarer for.

Til at have opsyn med det hele og forestaa den vordende koloni skulde man nu ogsaa have en slags inspektør eller forvalter, og som saadan blev antagen Hendes Majestæt enkedronningens lakai *Stiwitz*, der skulde modtage sin egen instruktion, og i overensstemmelse med denne skal han paase kolonisternes tarv, ligesom han ogsaa skal have opsyn med opførelsen af bygningerne, der skal opføres paa phalzisk maade, saaledes som det er bleven lovet dem.

Imidlertid gik det stærkt mod foraaret, og der begyndte at komme uro over kolonisterne, hvoraf den bedre del ikke syntes om, at det trak længere ud, end de havde ventet, ligesom de ogsaa følte sig besværet af det kostbare ophold i byerne. Kommissærerne følte sig derfor tilskyndede til at tage fat paa det store forehavende, og d. 16. maj 1760 mødtes de derfor i

Knudstrup med 17 kolonister fra Viborg. Aftenen forud var der imidlertid ogsaa kommen en betydelig flok fra Fredericia, der medførte koner og børn samt alle deres ejendele.

Og nu opstod der nye uventede vanskeligheder; thi da alle disse tyskere var kommen sammen, fremkom de med den uventede og overraskende fordring, at de vilde bo i Haurdalen, og de bad om at faa anlagt en by paa 40 gaarde, og de vilde have 4 marker paa de 4 sider af byen, saaledes som det var brugeligt i Phalz.

Kommissionen søgte nu at klarlægge for dem, at en saadan sammenhobning af gaarde i længden vilde blive dem baade til skade og besvær, da de vilde faa 3/4 mil til det yderste af marken, og det var desuden et spørgsmaal, om der kunde skaffes vand paa dette sted. Imidlertid kunde man hverken med det gode eller med det onde faa dem til at frafalde deres paastand, hvorfor man endnu samme dag lod rejse 19 hytter i Haurdalen, og da kolonisterne selv tilbød at sætte brønden, lod amtmand *Trappaud* skaffe materialer dertil.

Sagen blev nu indberettet til det kogelige rentekammer, og ved skrivelse herfra af 11. juni 1760 bemyndiges kommissionen til at lade kolonisterne faa deres forlangende opfyldt, at de maa bo i byer med 30—40 gaarde; men det maa dog paases, at der ikke bliver anlagt nogen by, uden at der var vand at finde baade for folk og kreaturer.

Saaledes var der nu intet mere i vejen for opbyggelsen af den første koloniby Haurdal, og denne bygningsmaade blev nu fremdeles fulgt for de øvrige kolonister, efterhaanden som disse kom i løbet af sommeren.

Som det allerede tidligere er omtalt, var tallet paa dem, der i Aarene 1759-60 kom hertil fra Tyskland, 265 familjer, der bestod af 965 personer, men nogle af disse var daarlige personer, der voldte baade vanskeligheder og fortrædeligheder, og det endte endog for nogles vedkommende med, at de maatte vandre i tugthuset, medens en anden del, 18 familjer, der var særlig misfornøjede, blev flyttet til Randbøl hede, hvor jordbunden mere tilfredsstillede dem.

Efter at disse daarlige elementer var fjernet, var der nu en solid stab tilbage, agtværdige, fattige bønder væsentlig fra grevskabet Erbach, fra sognene Grünau, Schönberg og flere ved Mainfloden.

Disse fattige mennesker, der saaledes var henflyttet fra Mainflodens frugtbare egne til Alhedens øde og døde sletter, stod nu derude paa den golde hede, efter at de havde udstaaet den lange rejses besværligheder, der jo ogsaa blev trykkende og pinlig for dem, da den maatte foretages sammen med disse daarlige personer. De havde vel naaet rejsens maal, men her var ingen, hverken slægt eller venner, der kunde byde dem et hjerteligt velkommen, ikke en gang ordentlige boliger, hvor de kunde hvile sig. Fortvivlede stirrede de ud over det endeløse lynghav, og de rejste deres jordhytter, de foreløbige opholdssteder saa nær sammen som muligt; thi fælles trængsler og savn, fælles sprog og fælles længsel bandt dem sammen og adskilte dem fra de fjernere boende danske, der med forundring betragtede dette fremmede folk, der kunde leve af rødder (kartofler), og som skulde bo paa et sted, hvor man mente, at ingen kunde bygge og leve.

Deres sprog, sæder og klædedragt var jo noget for dem særegent; men selv om de ogsaa levede afgrænset for sig selv og afsondret fra de fjernere boende danske, saa maatte de dog nu og da ty til dem for at købe levnedsmidler. Eller kvinderne kom for at faa til deres lille have saa megen gødning, som de kunde rumme i deres forklæde; thi ved deres jordhytte maatte de endelig straks have et lille stykke have, og i denne have maatte de have blomster, for at disse kunde mildne de dybe savn af de mildere egne, som de havde forladt.

Ja, hvor maa man ikke i sit hjerte have medlidenhed med disse stakkels folk, som krig, fattigdom og tryk havde tvunget til at forlade deres hjemstavn, og som ofrede hjem og venner for i et fremmed land at berede deres børn et roligere og bedre udkomme.

Kolonisterne tog nu med flid og ufortrøden arbejde fat paa hedens opdyrkning, idet den ene hjalp den anden, og erfaringen var deres fælles læremester.

Der blev nu rejst tvende velbyggede byer, hver paa henved 30 gaarde. De blev opført af fyrre-bindingsværk og brændte sten fra et teglværk, som regeringen havde ladet opføre i dette øjemed. Gaardene blev bygget i 3 snorlige gader med et mellemrum af 50 alen. Under hovedbygningen blev indrettet en god kælder, og parallel med denne bygning sattes laden bagved. Desuden blev bønderne forsynet med fornøden besætning, og de rettigheder, som Moritz havde lovet dem, blev værdigen overholdt.

Forandringen mærkedes ogsaa snart; thi der, hvor lyngen før uhindret havde hersket, begyndte der nu at fremkomme gode sædemarker.

De 2 anlagte byer fik navnene: Frederikshede og Frederikshøj, de ligger i en afstand af 3/4 mil fra hinanden, og midt imellem disse blev sognekirken bygget, den saakaldte tyske Frederikskirke, og indviet i aaret 1766. Paa alterets bagside staar følgende indskrift:

„Alheden bygged op kong Frederik den femte,
de tydsker var han god og kirken ej forglemte.
Hans søn, kong Christian den syvende af navn,
tog den i naade an og fremmer hver mands gavn."

I nærheden af kirken blev lagt tvende kolonigaarde.

Bynavnene Frederikshede og Frederikshøj kunde imidlertid ikke rigtig blive populære, og man kaldte dem derfor med navnene Haurdal og Grønhøj, og saadan er det bleven ved at være, saa de bærer disse navne den dag i dag.

Som vi tidligere har anført, var en del af kolonisterne reformerte, og de havde i de første aar til betjening den reformerte præst *Pfar;* men han forlod Alheden i Aaret 1764 og fik ansættelse i det mecklenborgske. En tid lang havde man saa den ret ejendommelige ordning, at der i hver af byerne Haurdal og Grønhøj boede en teologisk kandidat, der forestod prædikeembedet og altsaa prædikede paa tysk, medens den lutherske præst i nabosognet Torning og den reformerte præst i Fredericia besørgede kommunionen. Men skønt denne sidste vedblev at fungere for sine reformerte trosbrødre indtil aaret 1808, saa fik de dog allerede i aaret 1764 ungareren *Oswald* som ordineret mand i det lu-

therske præsteembede og boede i over 10 aar i Haurdal.

I aaret 1773 skænkede kongen de nævnte tvende kolonigaarde ved kirken til en præstegaard, og her flyttede saa stedets anden præst *Johs. Clausen* ind i aaret 1774. Imidlertid døde de reformerte bort en efter anden, og i aaret 1839 var kun en af dem tilbage.

Efterhaanden som tiden gik, og kolonisterne kom mere og mere i samkvem med de omboende danske, lærte de disses sprog, men indbyrdes benyttede de altid deres modersmaal, derfor var kirkesproget ogsaa udelukkende det tyske, indtil det ved kongelig resolution af 19. marts 1856 blev bestemt, at det skulde være afvekslende tysk og dansk, og fra aaret 1870 bruges alene dansk. Ved reskript af 17. aug. 1787 fik Frederiks sogn som anneks Karup sogn, der indtil da havde været anneks til Torning sogn.

Det ved koloniernes anlæggelse paabegyndte arbejde med Alhedens opmaaling varede gennem flere aar, og da man efterhaanden blev klar over, at arealet var for stort for de faa kolonister, blev der norden for Grønhøj i Hjortedalen udtaget et større areal til anlæggelse af et kongeligt schäferi, men man havde ikke held med dette forehavende, og det gik snart igen over styr.

Siden begyndte man tid efter anden at tænke paa anlæg af plantager, men ogsaa i saa henseende stødte man paa store vanskeligheder, idet man ikke alene maatte tage kampen op mod den barske vestenvind, men ogsaa jordbunden frembød sine vanskeligheder med det stenede underlag, der var en hindring for planterødderne.

Man maatte famle sig frem gennem forsøg, men omsider kronedes det med held, og nu staar der de store, mægtige skove med naaletræer, hvoraf den største, Stendalsgaard, er paa c. 600 tdr. land; den næste, den saakaldte Ulvedal, er paa 433 tdr. land, og hertil kom senere den nye Frederiksplantage i aaret 1824, da der blev frakøbt kolonien Haurdal et areal paa 340 tdr. land, som blev inddiget.

Det havde sikkert været heldigt, om man fra begyndelsen af havde haft tanke for ikke alene at faa udbytte af plantagerne ved træets ved, men ogsaa at have skaffet læ for Alhedens marker, hvilket kunde være sket ved at anlægge plantagerne mod nordvest i steden for, at de nu ligger i sydøst.

Der foregaar jo store forandringer i tidens løb, og saaledes er det ogsaa gaaet ude paa Alheden gennem de nu forløbne halvandet aarhundrede. De oprindelige, sammenbyggede byer er forlængst forsvundne, og gaardene er flyttede ud paa markerne, der gennem flittig dyrkning og mergling stadig er bleven bedre kultiveret, og da befolkningen har været nøjsom og arbejdsom, er den gennemgaaende velstillet. Som tidligere nævnt levede kolonisterne i begyndelsen afsondrede og for sig selv, men det varede ikke længe, inden de kom i forbindelse med de omboende beboere, og tid efter anden er de gaaet op i disse gennem giftermaal, og det er kun navnene: *Braüner, Cramer, Bärtel, Bitsch* og *Betzer* osv., der minder om den tyske herkomst, men disse navne forekommer forøvrigt ogsaa i de omliggende sogne i Lysgaard herred.

Som et fremtrædende karaktertræk hos disse hedens beboere maa nævnes, at de er i udpræget grad kongetro, og som et bevis herfor kan jeg ikke andet end at anføre en oplevelse fra i vinter ude i Frederiks forsamlingshus. Det var et politisk møde, hvori jeg deltog, idet jeg havde faaet opfordring til at komme til stede og tale om spørgsmaalene angaaende kirke og skole. Det sønderjydske spørgsmaal, som da var brændende, blev selvfølgelig ogsaa drøftet, og da en radikal taler havde talt om, at man maatte tage i betænkning, at mange tyskere vilde komme inden for Danmarks grænser, hvis 2. zone kom med, rejste en gaardejer af tysk afstamning sig og udtalte: »Vore forfædre kom som tyskere her til Danmark, og naar vi i tidens løb er bleven gode danske borgere, saa kunne tyskerne vel ogsaa blive det nede i Sønderjylland. Jeg tror ikke, at der her i landet findes mere kongetro borgere end vi herude i Frederiks, og lad os ogsaa vise det i aften ved at raabe et leve for vor konge«, hvorefter den store forsamling paa henved 400 mennesker rejste sig og raabte et leve for kong Christian X, og at dette leve kom fra et helt og fuldt hjerte, mærkede man paa den kraft, der blev lagt deri.«

Et vidt udsyn over Alheden faar man fra Daugbjerg daas. *Achton Friis* (De jyders land, I, 399 f.) foretrækker udsigten fra Sjøruphøjen, paa kanten af den linie, som i istiden betegner bræens første tilbagerykning, — den rand, som afgrænser det store bakkeland mod nord og vest mod den vældige Karupflade. Til Sejbækdalen knytter sig historierne om *Jens Langkniv*. Kongenshus ligger ikke i dette pastorat, men den lille hedeby, *Grønhøj* i sin tid med sine sære, gammeldags huse omkring den gamle kro. Her har været usigeligt øde, da tyskerne ankom. Her huserede den berygtede kæltringkvind »*Laang-Grethe*«, † 1794 sammen med Jens Langkniv og kæltringerne i kroen. Det gik vildt til. *Blicher* har levende skildret det i historien om slaget mellem Grethe og smeden. Grethe var forøvrigt Jens Langknivs kone. Senere har *Jeppe Aakjær* fortalt om alt dette. Endnu midt i 18. aarh. var her ulve. *Evald Tang Kristensen* har i Galskjøts »Danmark« beskrevet kolonisterne, og i aaret 1900 fandt *Mylius-Erichsen* endnu en kone, der »tyede til sin *tyske* bibel som sin trøst, naar noget trykkede hende.« — Grønhøj mistede sit præg ind i det 20. aarh. Der kom moderne huse, TV-antenner.

Nu er *Alhedens plantage*, 740 ha, en af Danmarks største hedeplantager, delt i Stendal, Ulvedal og Havredal plantage (ogsaa i Vium og Torning sogne). Plantningerne hører til de første i landet, oprind. ledet af forstmanden G. W. Brüel fra Hannover. Men her skal især omtales *skovrider Jens Bang, Stendalgaard*. Han var født i København 1786, søn af assessor i Hof- og stadsretten Anders Bang. Efter først at have studeret teologi en tid maatte han dels af pengemangel, men ogsaa paa grund af en øjensygdom søge anden beskæftigelse og blev forstmand. Han fik eksamen 1813 og blev assistent hos overførster *Brüel*, Alheden. Som skovrider paa Alheden gennem næsten et halvt hundrede aar, 1815-62, fik han stor indflydelse paa sin

samtids skovvæsen og plantageanlæg, idet han vandt almindelig anerkendelse, ogsaa hos kongen, Fr. VI, der flere gange besøgte Stendalgaard for at bese plantagen, første gang 1822. Majestæten var (efter Carstens), ikke tilfreds med de udgaaede, tørre fyrrestammer, der stod mellem de friske graner og befalede straks, at de skulde hugges om. *Bang* indberettede ordren til sin foresatte *Brüel*, der ikke tog hensyn til den landsfaderlige vilje. Da kongen atter i 1824 besøgte plantagen, stod fyrrene der stadig, hvilket naturligvis gav anledning til en ny ordre om deres fjernelse. Men *Bang* fik den besked, at der intet træ maatte fældes uden efter hans udvisning. Kongen fik saaledes en gang mere de udgaaede fyr at se, i 1829, men denne gang sagde han intet. Kort tid efter talte han med *Brüel*, men de udgaaede træer blev staaende i mange aar — den enevældige monark bøjede sig for sagkundskaben. Foruden at være et interessant korrektiv til opfattelsen af det enevældige system viser dette træk, at overførster *Brüel* og hans træer ikke saa let lod sig rokke. Men efter at den gamle hannoveraner endelig slap tøjlerne, faldt det i Bangs lod at gennemføre de reformer, som efterhaanden gav Alhedens plantager deres præg. Jens Bang døde paa Stendalgaard i 1862.

H. Skodborg: i Hedeselsk. tidsskr. 1958, 42 f., J. Jacobsen i Lysg. aarb. 1921, J. P. Wammen smst. 1926, Mylius Erichsen: Den jyske hede før og nu, 1903).

Om Alheden se iøvr.: Pastor F. C. Carstens: Bemærkn. om A., 1839, E. M. Dalgas: Oversigt over hederne i Jyll., 1866, Geograf. billeder fra heden, 1870, Hederne og deres trækultivering, 1878, Jeppe Aakjær i Saml. t. j. hist. og top. 4. r. III, og samme: Jens Langkniv, i Lysg. aarb. 1918-26.

Karup er berømt 1) for sin *aa*, som *Jeppe Aakjær* har besunget (dog mest dens nordlige løb). Aaen skiller fra Fjends herred og Ringkøbing amt. Begyndelsen til engvandingsanlæggene blev gjort af bonden *Jens Stoulund*, som omkr. 1825 tog fat paa det kultiveringsarbejde, der førtes videre af Hedeselskabet efter 1866. — Karup er endvidere berømt 2) for sine *kirkelige minder* fra middelalderen og 3) for sin *flyveplads* fra nutiden. Den ligger dog i Grove sogn (Tirstrup flyveplads ligger heller ikke væsentligt i Tirstrup, men i Nødager sogn).

Karup var i middelalderen en ret anselig by, med birkeret, men uden købstadret. Stednavnene viser, at egnen var dækket med skove (Bøgelund og Majlund osv.). Kirken er det eneste (nu beskedne) minde om Karups storhedstid. Her laa i middelalderen en meget anselig kirke, viet jomfru Maria, idet Karup var et vidt berømt *valfartssted* med en hellig kilde, som besøgtes af pilgrimme og syge i massevis. Kirken blev bygget stort, med korsarme, kor, taarn, den fik rige gaver. Sagnet gik, at en blind havde badet sig i aaen og ved paakaldelse af jomfru Maria var hun blevet seende. Derefter opførtes et kapel, folk strømmede til, og saa byggedes kirken, antageligt i 14hundredtallet. I forbindelse med kirken var et hospital, nævnt 1480. Forstanderen her, *Mourids Poulsen* iværksatte omkr. 1525 det i »Peder smed og Adser bonde« omtalte bedrageri med et helgenbillede fra hvis øjne, der sivede vand. (Khst. saml. 2. r. V. 738, 3. r. III, 187, 5. r. IV, 152 f.). Hospitalet bestod endnu 1537. Kilden blev fundet 1906, SØ for kirken.

Af den ældre præstehistorie

Karup var i middelalderen selvstændigt sognekald, men blev 1558 lagt som anneks til *Torning*. 1553 fik sp. i Karup brev om, at kronens gaard syd for kirken i Torning skulde være præstegaard for Karup, og 1558 fik sp. befaling til at gøre tjeneste baade i Torning og Karup sogne. Ved kgl. reskript af 17. aug. 1787 lagdes Karup som anneks til det nyoprettede *Frederiks* sogn, hvor en kirke var indviet 1766. Der holdtes tysk gudstjeneste i Frederiks indtil omkr. 1870. Frederiks og Karup sogne var een kommune til 1906.

Præsteembedet var lille, og præsterne flyttede hurtigt herfra. Den første sp., *Tobias Oswald* (1764-75) flyttede til Vemmetofte, hvor han var tysk præst. Han var født i Ungarn. *Johs. Clausen* (1775-80) flyttede til Vrove-R., hvor han blev provst. *Hans Munch* (1781-96) fik tillagt Karup som anneks 1787. Han flyttede til Hygum. Skolen i Frederiks kom i hans tid ind i gode forhold, da *Johan Keller* blev lærer (1785—1823). Den første lærer, *Lorentz Hesse*, var »en obmaalt skarn og rebeller, der beskyldte koloniens inspektør for tyv og skjelm og ophidsede kolonisterne mod ham.« Pastor *J. P. Køhke* (1796—1800) udgav 1799 to »kirketaler« holdt i Karup, var i det hele en flittig forfatter. Han flyttede til Egtved (se Mern) og fik rang med amtsprovster. Han skrev sange og teologiske afhandlinger. 1797 skrev han i »Jydernes ven« om Peder Syvs ordsprog. *Rasmus H. Rosendahl* (1800-09) flyttede til Rødding-K., han omtales som »meget alvorlig og værdig, dygtig og nøjagtig embedsmand, saare afholdt« (BDG I, 211). Præstegaarden brændte 1809. Han efterfulgtes af sin broder *Peter H. Rosendahl* (1810-17), der flyttede til Helgenæs. Provst *L. S. Kjerulff* (1819-31) flyttede til Grønbæk-S. (se der). — *F. C. Carstens* (1830-45) var født i Sønderborg, tyskpræget (se Tyrstrup-H.). Han var meget optaget af kolonisterne og af plantningssagen. Han skrev ovenn. afh. om Alheden og dens kolonister, men blev skarpt imødegaaet af *N. C. Morville*. *Carstens* skrev om skovbrug i »Dsk. penningmagasin« og om kolonisterne i Jyllandsposten og »Fædrelandet« (om det tyske sprog paa heden).

Læreren i Grønhøj, *Georg Fr. Berg* (1823-37), der var blevet opdraget hos sin farbroder, pastor *B.*, Virring, havde som styrmand været paa langfart, blev chef for en kanonchalup, som han førte 1814, kom i huset hos *St. St. Blichers* fader, pastor *Niels Blicher*, Randlev, og fik lov til at søge lærerembede. Hans søster, *Ernestine*, blev gift med *St. St. Blicher*, selv var han gift 2. gang med en dt. af pastor *Ingerslev*, Saksild. Han omtales som »en god musiker og fortrinlig sanger«. Han flyttede til Dalbyneder, hvor han døde 1840. (Se Evald Tang Kristensen: Skizzer og bladart. af St. St. Blicher).

Tiden efter 1849

Præstegaarden brændte 1. paaskedag 1849.

De kirkelige bevægelser naaede sent ud til disse fjerne, øde egne i vestsiden af Lysgaard herred. Pastor *D. H. Jacobsen* (1845-55) var sønderjysk bondesøn, en tung natur af gammelluthersk type. Han var ligesom sin efterfølger

J. T. Petersen, (1857-64), der ogsaa var sønderjyde, tysk teologisk kandidat, begge fremmede for den vækkelse, som bredte sig i de andre sogne. Pastor *F. V. Gad* (1864-74) omtales som »en ringe præst, men en livlig natur.« Hans hustru og flere af hans børn gik senere over til romerkirken (se her V, 428). Han efterfulgtes af sin fætter, *Rud. H. Gad* (1874-77), der blev sindssyg. — Pastor *C. O. Andresen* (1877-83) var uden retningspræg. — Med pastor *M. J. G. Smith* (1883-86) fik sognene en ung, virksom og dygtig præst. Nu blev kirkegangen god, og der blev lidt liv. *Smith* var højkirkelig, og de faa troende var glade for ham. Han blev nært knyttet til befolkningen, og gn. mange aar fik familien Smith unge piger herfra som hushjælp (se VI, 85). Pastor *A. E. A. Møller* (1887-91) var grundtvigsk, en aktiv og flittig præst, pastor *H. J. Møller* (1891-96) var brodersøn af Luthersk mf.s stifter, smed *Chr. Møller*, Bornholm, var nærmest IM, ogsaa præget af Lt. mf. Han var en helt anden type end sin forgænger, og der fortælles mange fornøjelige anekdoter om ham. Han beredte vej for de smaa IM smf., der stiftedes, og hvor missionærer kom og holdt møder. Mens *A. E. A. Møller* var kantet og kunde ægge ved sine skarpe meninger (»Han plukkede ikke blomster i andres haver«), kunde være stejl, en ægte luthersk forkynder, præget af megen læsning, var *H. J. Møller* mere rund, han kaldte klart til omvendelse, en særpræget personlighed, børnenes ven.

Pastor *D. P. Østergaard* (1896—1920) oplevede den stærke udvikling, som især tog fart, da Viborg-Herning-banen aabnedes, den skabte stationsbyerne Frederiks og Karup, store hedestrækninger opdyrkedes eller beplantedes, pastor Ø. var selv foregangsmand paa beplantningens omraade. I disse aar havde IM en del fremgang. Fra nabosogne kom vækkelserne hertil. Der blev bygget mh. i Havredal og i Karup (1910) og arbejdet med sdsk., ungdomsarbejde, samtalemøder og missionsmøder. Allerede nogle aar før var der bygget fh.

Pastor *Aage Reumert* (1920-27) var KFUM-IM, støttede IM og gjorde et godt arbejde. Han fik mange venner her.

Pastor *Jens Maulund* (1927-36) var grundtvigsk, men søgte at være præst for alle i sognene, støttede ogsaa IM (se ndf.).

Pastor *A. A. Kjærgaard* har virket her siden 1937. 1963 skrives: Kkg. 3%, 3 IM smf., ungdomsm. i begge sogne, KFUM og K, sdsk., ungdomsf., friskole. Arbejdsom og nøjsom befolkning, uden standsforskel.

Blandt IMs ledere nævnes gdjr. *A. P. Braüner* († 62), som døde faa uger efter hans hustrus død. Deres gæstfri hjem paa Karuphøjgaard var samlingssted for IMs venner. Dette stoute ægtepar var optaget af at drive mission, og 1925 fik B. tilladelse til at tale i missionshusene, og han blev en skattet taler rundt omkring paa egnen, hvor man gerne vilde høre hans djærve vidnesbyrd (se DnA., 1963, s. 74).

Gdjr. *Søren Troelsen* (f. 65) var i mange aar fmd. for IM, i mghr. m. m.

Desuden *J. K. Møller Rasmussen* (f. 87), Karup, fmd. KFUM, i mghr., og *Henry Maagaard*.

I Karup har der været skiftende missionærer: *S. P. Petersen*, *O. C. Bach*, *J. P. Jepsen* (DnA. 1947, 85), *H. Jacobsen*.

En kreds af KS har været ledet af lærer *Madsen*.

Skolen. Der oprettedes 1760 en skole i hver af de to kolonibyer Grønhøj og Havredal. Tysk undervisning ophørte 1864. Da Frederiks skole byggedes 1904, fordeltes de gamle embeders løn paa 3; lærerne m. fl. protesterede.

Grønhøj skole (Frederikshøj), ny skole 1875 og 1913. Lærere: 1837-51: *Otto Poulsen*, fl. t. Borup v. Randers. En hedebonde, *Daniel Krath* underviste de tyske børn for faa mark i timen (Jysk maanedsskr., 1910-11, s. 71 f.), 1851-60: *Johan Feddersen*, f. c. 98 Eckernførde, afsk., † 72, 1860-92: *Ole Christensen*, f. 32 Haderup, afsk., 1892—1901: *N. Kjeldsen Nielsen*, fl. t. Kalø, 1902-21: *J. P. Nielsen*, fl. t. Frederiks, 1921-47: *S. M. Smedegaard Pedersen*, f. 87 Hørup, død pludseligt i Viborg 47, 1948-52: *J. N. Jørgensen*, fl. t. Snejbjerg, 1954 f.: *S. P. K. Jensen*, f. 01 Nødager. — Skiftende li.

Havredal skole (Frederikshede), ny skole 1870 og 1897. Lærere: 1828-61: *Ad. C. Adolfsen*, ueks., f. 90 Møgeltønder, afsk. 61, 1863-87: *C. V. F. Kjerulf*, f. 29 her, søn af provst K., afsk., † 90. Var fmd. for sogneforstanderskab og sogneraad, maatte ved sin fratræden inddække 511 rdl. (Kjerulf'ske studier, s. 382). 1887—1901: *K. K. Døssing*, fl. t. Longelse, 1902-31: *A. E. Sørensen*, f. 70 Ø. Jølby, † 31, kendt husflidsmand (Flksk. 1931, s. 627), 1932-42: *C. H. Ølgaard*, fl. t. Frederiks, 1942-52: *S. K. Sørensen*, fl. t. Fruering. Derefter vikarer. 1956 f.: *A. Ankjær Ankjærø*, f. 26. Skiftende li.

Frederiks skole, opf. 1904. Lærere: 1904-12: *Frits Petersen*, fl. t. Ubberud, 1912-21: *Chr. Jespersen*, fl. t. Løgstør, 1921-42: *J. P. Nielsen*, f. 79 Karup, afsk., 1942-60: *C. H. Ølgaard*, f. 05 Guldager, † 60. Han gik med iver op i sin skolegerning, deltog desuden paa flere maader i sognets liv: Kirkesanger, bibliotekar, mdl. af mghr. Under krigen var han aktiv modstandsmand, og efter 1945 var han hjemmeværnsmand. Han var en ivrig dyrker af Alhedens historie. Centralskole. Leder: Skoleinspektør *Jens Mogensen Jensen* (f. 11).

Karup skole. Endnu 1829 var her omgangslærer. Ny skole c. 1835, 1871, 1908. *Centralskole* 1955 (Fra Vib. a. 1938, s. 126). — Lærere: 1843-63: *Laust Mikkelsen*, f. 90 Haderup, afsk., 1863-93: *J. C. Søndberg*, f. 33 Gimsing, afsk., † 08, 1894—1902: *Just Justesen*, fl. t. Louns, 1902-08: *Jac. P. Wammen*, fl. t. Gislum, lokalhist. forfatter, 1908-14: *N. J. Østergaard Nielsen*, fl. t. Vorde, 1914-55: *S. K. Pedersen*, f. 86 Allingaabro, afsk., 1955 f: *S. E. Vindberg*, f. 27 Ebeltoft (V.s hustru, fru Nanna V. er li.).

Vallerbæk skole, oprind. biskole til Karup, oprettet 1903, nedlagt 1955. Lærere 1903-05: *A. K. N. L. Weje*, fl. t. Sjørring, 1905-08: *J. C. Bach*, fl. t. V. Halne, 1908-10: *Th. Jensen*, fl. t. Ebeltoft, 1910-20: *A. Jensen*, f. 59, tidl. friskolel., afsk., † 33, 1920-31: *A. N. Munk*, fl. t. Brundby, 1931-49: *L. C. S. Lauritsen*, f. 94 Skive, dræbt af toget 49, 1950-55: *P. M. Kristensen*, fl. t. Moesgaard.

1920 oplyses: God kkg., 3 mh. og IM smf., 3 fh., intet særligt, 1927: Kkg. 10—12%, megen hørelyst, kirkelig interesse, smaa IM smf., flertallet u. p., 1936: God kkg., ikke stærkt retningspræg, hørelyst, smaa IM smf., flertallet u. p., godt sted at være præst. Mange i smaa kaar. 1947: Kkg. 3 og 4%, smaa IM smf., flertallet u. p., K. stationsby er ukirkelig, megen materialisme, ungdomsm. i F. og K., FDF,

sdsk., friskole, KFUM og K, 35 fam. sbl. til sp. af lokale grunde. 1959: Kkg. 3%, 3 smaa IM smf., ungdomsm. i begge sogne, sdsk., ungdomsf. 1963, se ovf.

Folketal. 1850: 580 og 181; 1901: 860 og 300; 1921: 1380 og 778; 1960: 2134 og 1537.
Altergæster: 1922: 641 og 409; 1934: 712 og 431; 1945: 570 og 263.
Menighedsraad: 1922: 6 IM, 1 gr., 6 u. p., 1934: 6 IM, 7 u. p. (gr.), 1945: 5 IM, 1 soc., 7 u. p., 1957: F.: 4 IM, 4 andre, valg, K.: 5 IM, 2 andre, 1961: 9 IM, 6 andre.

Frederiks kirke er opført 1766, bestaar af et tredelt skib, opført af mursten, uden kor, med støttepiller. 1866 opførtes en klokkekam mod vest til klokken, samt vaabenhus mod vest. Hvidkalket, rødt tegltag, jernvinduer, gipsloft ml. bjælkerne. Barok altertavle med søjler mellem udadskraanende fremspring, svunget gavl, fra 1766, restaur. 1930. Maleri: Gethsemane (1866, af C. Schleisner). Det oprindelige maleri af den korsfæstede, hænger i skibet (med indskrift om kirkens indvielse, se ovf.) Stager fra 1766. En monstrøs granitfont har 1949 afløst en zink-font. Daabsfad og -kande af tin. Enkel prædikestol, 4 fag, med opgang og himmel, marmoreret. Nyere lysekroner. Lille, jernbeslaaet pengekiste. Klokken omstøbt 1923. Vestpulpitur. 180 sd. Orgel. Kirken ligger ved vejkrydset Herning-Viborg og Silkeborg-Skive.
Paa kirkegaarden, hvis gravsten præges af kolonisternes navne, er rejst en stor sten: 1759—1959, med 29 tyske familienavne: „Fra fremmed land de kom og Danmarks sønner blev".

Karup kirke er nu kun en rest af den store valfartskirke. Bestaar af et kullet skib i 3 hvælvingsfag af mursten, samt vaabenhus mod syd, opført 1940 i st. f. et vaabenhus mod vest. I sydsiden ses mod øst buen til sdr. korsarm, døren mod vest er den oprindelige og stadig i brug. 1900 opsattes to smukke granittympana fra en ældre kirke over dørene, den ene flyttet 1940 til vaabenhuset (Relieffer af Kristus, evangelistsymboler). Kirken er hvidkalket og tegltækt. Fik sin nuv. form 1744. Efter reformationen kom den store kirke i forfald. 1588-89 var der paabud fra kongen om at istandsætte taarnet og spiret med blytag. Blyet blev taget fra ndr. korsarm. 1714 ødelagdes taarnet ved lynbrand. Da Steen Jørgensen, Aunsbjerg 1744 fik kirken overdraget af kongen, nedbrød han koret, tværskibene, og taarnet, og forsynede resten, skibet, med nyt tag. Og saadan staar kirken nu. Kun faa ting minder om kirkens storhedstid. Alterpanel fra 1601, altertavle fra 1745 har storstykke med trekvartsøjler, vinger og svunget topstykke, malerier af C. Thrane (krucifixgruppe i storfeltet, den himmelfarende Kristus i topstykket). Indskrift i postamentfeltet om kirkens omændring 1744-45. Af en gl., sengotisk altertavle opbevares 3 store figurer (Naadestol, flankeret af Maria med barnet og en biskop) i Viborg domkirke. Andre figurer i Viborg museum. Kalk fra 1652, skænket af Fr. III., den oprind. kalk fra 1486, sengotiske stager. Granitfont med 4 raa mandshoveder paa primitiv opmuring af kampesten (maaske et verdsligt trug?). Vievandskar. Sydtysk daabsfad fra c. 1575, med bebudelsen. Prædikestol fra c. 1700 med 4 fag og hjørnebalustre, nu uden billeder, restaur. 1940. Stolestader fra 1940. Gavlene er kopier af renæssancestole. Præste- og degnestol., jernbundet pengeblok, nyere lysekroner. Klokken omstøbt 1913 (den gl. klokke sprang ved sørgeringningen over Fr. VIII). Gravsten. Af 12 korstole er 2 tilbage. 130 sd. Orgel.
J. P. Wammen: K. kirke, 1905. Uldall, s. 289.
Vald. Andersen, i Aarh. st. aarb. 1960, 191 f.

Sognepræst

Indtægt. 1859. a) 396 rdl. i st. f. tiende, 28 rdl. c) 1 lpd. ost. d) 120 rdl. e) 80 td. ld. ager samt stor hede. Grundmuret prgd. fra 1850. — 1870: Regul.: 1232 kr. Netto: 1320 kr. Den lavest lønnede sp. i stiftet. — 1913: 2. kl., 1958: 12 kl. Prgd. fra 1850, omb. 1922.

9. 5. apr. 1845—20. aug. 55 (Hjpr. Marstal 31. dec. 40): **D. H. Jacobsen,** fl. t. Gødvad-B., se Vejerslev-A.-T.

10. 5. marts 1857—21. marts 64 (Hjpr. Østbirk -Y. 6. okt. 54): **J. T. Petersen,** fl. t. Hinge-V., se der.

11. 8. aug. 1864—17. marts 74 (Hjpr. Taulov 24. juli 62): **F. V. Gad,** fl. t. Aasted-S., se der.

12. 23. maj 1874—6. jan. 77: **Rud Hroar Gad,** f. 23. sept. 39 Roskilde. F. sp. provst, Gaverslund-S. † 77 (af andenpr. Rosk. dk.) se der. Stud. Horsens 59, c. 67[1] (l), lærer Kbhvn., afsk. 6. jan. 77, † 89 paa Aarhus sindssygehospital. — G. 28. dec. 70 Louise Magdalene Bisted, f. 20. nov. 40 Fredensborg, † 5. dec. 96. F.: Sp. Gerlev -D., † 66, se der. — Søn: Aagerup.

13. 26. febr. 1877—12. apr. 83 (Hjpr. Alling-T. 3. dec. 74): **C. O. Andresen,** fl. t. Hvilsager-L., se Boeslunde.

14. 30. juli 1883—1. okt. 86 (Hjpr. Frederiksberg-H. 10. juli 82): **M. J. G. Smith,** fl. t. sp. Sct. Pauls k., Aarhus, se sp. Søndre sogn, Viborg.

15. 11. jan. 1887—10. juli 91: **A. E. A. Møller,** fl. t. Sandby, se Ferslev-V.

16. 12. sept. 1891—9. apr. 96: **H. J. Møller,** fl. t. Vestermariæ, se der.

17. 20. juni 1896—31. aug. 1920: **David Pedersen Østergaard,** f. 27. apr. 53 Volstrup, Hjerm. F.: Gdjr. Peder Davidsen og Maren Pedersdatter. Stud. priv. 83, c. 95[1] (h$_2$), navneforandr. 96, afsk. 31. aug. 20, r. af dbg. 28, † 14. jan. 41. — G. 9. okt. 83 Kirstine Knudsen, f. 15. apr. 55 Moustgaard, Gimsing, † 27. maj 37. F. Gdjr. Knud Christensen og Mette Jacobsdatter.
Pastor Ø. var ved landvæsenet til sit 25. aar, kom paa Skovgaard højskole i Ordrup, senere paa Askov, arbejdede derefter i en vinhandel, medens han læste til artium. Ø. fik 1910 et laan paa 10.000 kr. til hedeopdyrkning. Til embedet hørte den gang 950 td. ld. hede. Se iøvr. ovf.

18. 18. dec. 1920—28. jan. 27 (kkp. Nr. Tranders 20. aug. 15): **A. H. Reumert,** fl. t. Magleby, Møn, se sp. Asminderød-G.

19. 6. maj 1927—4. okt. 36 (sp. Hoven 28. juli 20): **Jens Mourits Larsen Maulund,** f. 22. nov. 93 Gentofte. F.: Gartner, sognefoged Niels Simonsen Larsen og Larsigne Mouritsen. Navneforandring. Stud. Ordrup 12, c. 18[2] (h$_2$), ord. kat. V. Frelsers k., Kbh. 23. aug. 18, † 4. okt. 36. — G. 20. aug. 20 Marie Hansen, f. 30. nov. 97 Kbh. F.: Formand Peter Olai H. og Louise Christine Rasmussen.
Pastor Jens Maulund stammede fra Gentofte, hvor hans slægt havde levet i mange aar, og der blev han begravet kort tid efter, at hans broder ogsaa var begravet der. Han tilhørte den grundtvigske retning, men bestræbte sig altid paa at være præst for alle i sine sogne, og nogle af hans bedste venner var IM. Han var meget flittig, kendte hvert hjem i de store sogne, altid paa færde paa besøg. De gamle samledes i prgd., ligesom gamle konfirmander, og ØMs arbejde havde hans store kærlighed. — Sogneraadsfmd. *Anton Stordal*, Frederiks, som stod ham nær, skriver: »De økonomiske forhold her var vanskelige i de aar pastor M. var sp. her. Men i de hjem, hvor forholdene var meget trykkede, kom M. og opmuntrede ved sit stille, beskedne væsen og gav mod til at tage opgaverne op. Det var hans store styrke, at han besad en egen evne til at tale med folk, og jeg mener, at han derved fik opnaaet meget. Han var flittig, trofast og samvittighedsfuld, forsømte vist ikke en eneste gudstjeneste. Han var ikke i besiddelse af, hvad jeg vil kalde besnæ-

rende veltalenhed, men hans tale var let forstaaelig, og han kunde glæde sig ved god tilslutning i sine kirker. Jeg kan give et exempel paa, hvordan han var som sjælesørger. Jeg havde en faster, som var husholderske, og da hun blev syg, besøgte jeg hende en søndag. Hun spurgte, om jeg var paa vej til kirke. Jo, det var jeg. Hun bad mig sige til pastor M., at hun vilde gerne til alters efter gudstjenesten. M. sagde, at han strax vilde komme, men jeg svarede, at det kunde vente til efter gudstjenesten, faster vilde ikke forstyrre ham i gudstjenestetiden. Han sagde, at i et saadant tilfælde kunde de, der sad i kirken, nok vente, det var jo ikke sikkert, at hun kunde vente ...«

Pastor M. døde ganske pludseligt. Før hans baare førtes fra Frederiks, holdtes en højtidelighed. I hjemmet, hvor baaren var anbragt paa den aabne veranda ud mod haven, mindedes pastor *Ring*, Vium ham ud fra 1. Joh. 3, 2 som en ven, der var gaaet hjem til Gud, *Anton Stordal* mindedes, hvor afholdt M. var. Man kendte ham kun som en rask mand, der stadig cyklede rundt i sognene, en jævn, stille mand, med tilforladelig tale, ens mod alle, rig og fattig, lærer *Nielsen* omtalte hans kærkomne besøg i skolen, hans hjælp og trøst. Han døde lige før konfirmations søndag, hans konfirmander vil aldrig glemme ham. I kirken talte provst *Andersen*, Højbjerg, ogsaa ud fra 1. Joh. 3, 2 og mindedes et præstekonvent, hvor J. havde talt om Guds kærlighed, og det var grundtonen i M.s forkyndelse; barnligt og beskedent bragte han dette budskab. Skønt man ikke paa forhaand skulde have ventet det, passede han særlig godt til disse egne, delte sorg og glæde med sine sognebørn herude paa de store vidder, lyttede til Gud og prædikede Guds kærlighed. — Menigheden satte en mindesten over ham paa Gentofte kirkegaard. (Vib. amts folkebl. 5—11. okt. 1936).

20. 22. marts 1937 (Hjpr. Grønbæk-S. 28. febr. 35): **Anthon Andersen Kjærgaard,** f. 23. febr. 08 Bedsted, Thy. F.: Præstegaardsforpagter. Stud. Rønde 28, c. 35[1] (h_2). — G. 25. apr. 37 Karen Overgaard, f. 20. jan. 07 Bedsted, Thy, F.: Tømrermester.

Litt. foruden ovenn.: J. P. Wammen: Om K. sogn, Aarh. st. aarb. 1916, Henrik Scharling: Om de tyske gudstj. i F., Ugebl. f. d. dsk. folkek. 1865, s. 337 f., 390 f., Khst. saml. 1889-91, s. 552 f., Thora Keller: Stemningsbilleder fra K., (Ill. tid. 1909-10, s. 526 f.). Vider og vedt. IV, 281-92. A. Fuglsang: Alhedens sandflugts historie, Vib. aarb. 1944, 62—138, C. C. Boel: Karup-fladen, Højskolebl. 1933, 555 f.

Hids herred

SERUP-LEMMING

Serup sogn, 1735 ha, er jævnt bølget mod øst, mere kuperet mod vest. Hinge sø er nordgrænse, med et smukt dalstrøg, der gaar mod vest, gennemstrømmet af Mausing møllebæk med stejle skrænter. Tandskov bavnehøj 102 m, sandmuldet jord, nogen spredt skov. Enge og moser. — Byerne S. med mh. fra 1900, fh. fra 1941, sportsplads ved S. skov. — Rosdal. Tandskov med grusgrave. Høgdal.

Der er 11 oldtidshøje, et par ret anselige. 52 høje er sløjfet.

Lemming sogn, 1855 ha, er jævnt bølget, Bavnebakker naar op til 86 m, gode, lermuldede jorder, mod øst moser og tørvegrave. Allingaa dal med smukke skrænter. Byerne L. med centralskole fra 1953, bibl., Nisset med tørvefabrikation.

Østermark høj ret stor, ellers ingen oldtidsminder.

J. Mikkelsen har i Lysg. aarb. 1919, s. 1—37 skrevet S. sogns historie.

Af den ældre præstehistorie

Lemming blev anneks 1558. Den første lutherske sp. hed *Peder Hvas*, efterfulgt af *Jens Christensen (Haderup)*. Et epitafium minder om *Jørgen Nielsen Brandstrup* (c. 1602-62) af Vindum. Af hans 13 børn blev 4 præster, deraf 2 i Ribe. De tog navnet Seerup. 1662-82: *Manderup Christophersen Houlberg*, 1682-86: *Reinholdt Schytte*, 1686-95: *Arnt Jensen Printzler*. I hans tid skal Sejling iflg. kgl. bev. af 11. dec. 1686 være lagt som anneks hertil, men det var allerede forandret under den flg. sp.: *Anders Jensen Hvass* (1695—1755), der blev provst. Han skænkede alterkande, kalk og disk til S. kirke og gav 100 rdl. til de fattige. Der høres ikke om pietisme her. Provst *Ulrik Chr. Frederiksen Schell* († 1784) var gift med formandens datter. 1784—1801: *Thomas Aaboe*, flyttede til Grønbæk-S., *Thomas Skat Rørdam* (1801-05) flyttede til Undløse-S., se Tølløse-Aa, fader til Peter R. og biskop Thomas Skat Rørdams fader, dr. H. C. Rørdam, Hammer-L. 1806-32: *A. F. C. Lauritsen*, fl. t. Voldum-R., se der, 1832-37: *P. W. van Wylich*, fl. t. Nestelsø-M., se Greve-K. (han skal have været model for præsten i Henrik Scharlings »Nøddebo præstegaard«. Se Greve-K.).

Tiden efter 1849

Pastor *Chr. Bondrop* (1837-74) var en jævn mand, ungkarl, afholdt, havde ingen forbindelse med de vakte. Anders Nielsen Ravns levnedsbog (1899) fortæller om forholdene i Hids herred (se Sejling-S.). Der var ikke meget aandeligt liv i Serup-L., nogle faa vakte søgte til Sejling, *Peder Madsen*, Hinge, holdt enkelte møder.

Pastor *C. O. Holbek* (1874-79) omtales af biskop *Brammer* som begavet og energisk, men »skønt han kun i kort tid har været sp., ven-

tede han, som yndet af min søn (provst C. B. Brammer, Vejerslev-A.-T., fl. t. Stouby-H. 77), formodentlig, at jeg vilde konstituere ham som provst og foreslaa ham udnævnt dertil, men jeg har undladt det, fordi jeg mærkede, at han ved sit væsen havde stødt præster og skolelærere, ogsaa proprietærer, fra sig. Jeg frygtede, at han ej kunde bare sig for at vise overmod blandt præsterne« (Brev af 28. marts 78, Khst. saml. 6. r., II, 619 f.). Pastor H. var iøvrigt en dygtig præst. Han var en af de første, der havde deltaget i Kbhvns IMs arbejde (se her I, 79, 209, 265, og II, 81). Afgørende for ham havde en prædiken af *Vilh. Beck* været, og han stod *Rud. Frimodt* nær. Gn. hele sin præstegerning tog han sin plads i IM. Der blev ogsaa lidt IMs liv her. IM kom mere til udfoldelse i pastor *A. C. G. Thiels* tid (1879—1901).

Han var en saare fin og ædel præsteskikkelse. Han byggede videre paa Holbeks arbejde. Der blev stor kirkegang, og der blev dannet aktive IMs samfund, som byggede mh. i Serup 1900. Thiels fromme, elskelige personlighed, præget af fasthed og naturlig myndighed, gjorde ham afholdt og respekteret. Han tog flittigt rundt paa besøg, holdt bibellæsninger og møder, og da han rejste herfra, var der en levende mgh. I Lemming var der mere grundtvigsk præg, lærer *Ole Andersen* (1893—1933) var en anset grundtvigsk leder.

Hans søn, pastor *S. Andersen*, Aadum, skriver: Omkr. 1900 prægedes de to sogne af gammeldags gudsfrygt, flid og nøjsomhed. De folkelige brydninger, politisk, aandeligt og kirkeligt satte ogsaa spor her, ligesom IMs og grundtvigsk vækkelse mærkedes. Pastor *A. C. G. Thiel* blev meget afholdt og kunde hele tiden glæde sig ved fyldte kirker. T. var vækkelsesprædikant og øvede kirketugt. Nogle syntes vel, at han nu og da kunde være for streng, men man bøjede sig under tugten, fordi han var en personlighed, som nød stor respekt. For T. var det afgørende, at hans tilhørere havde sjæle, som der skulde aflægges regnskab for paa dommens dag. Personligt var han en venlig mand, og der levedes et smukt familieliv i prgd. Han vandt manges hengivenhed, og menighederne beklagede hans bortrejse. I flere aar derefter besøgte han om sommeren sine gamle menigheder her og talte for store skarer, f. ex. ved møder i Serup skov. Pastor Thiel og hustru bevarede forbindelsen med Serup-L. sogne (en datter var gift paa Dalsgaard ved Kjellerup) og i sommeren 1924 holdt de guldbryllup i Serup prgd. med fælles kaffebord i forsamlingshuset. Fru Thiel døde før sin mand, og de er begge begravet paa Serup kirkegaard.

Pastor *C. A. de Place* (1901-23) kom hertil fra det rige IMs liv i Skagen, hvor han havde oplevet store vækkelser og ved sit sunde, lutherske standpunkt hindret usundhed og syndfrihedslære. Da han forlod Skagen, var der et af de største og mest aktive IMs samfund nord for Limfjorden i Skagen. Han oplevede ikke tilsvarende store tider med vækkelse i Serup-L. Her var det mere paa det jævne. Han havde nogle svære aar her (se ndf.).

Præstegaardsbestyrer *Anders Olsen* og hustru, *Mette*, var gode støtter (se s. 499), og *Martin Søndergaard*, der senere blev sogneraadsfmd. Der var nær forbindelse ml. IM i Serup og i Hinge. Lederen i Hinge, Thomas Hansen, kom her jævnligt.

I de svære modgangsaar her var lærer *Ole Andersen* en stor støtte og hjælp for de Place. I Serup var man ublid mod ham.

Forskellen mellem de 2 sogne kunde pastor *de Place* udtrykke saadan i et brev til sogneraadsformanden efter sin afrejse: »Naar jeg kører imod Lemming, føler jeg, at jeg kører mod solen. I Serup er der svært ...« *Otto Sommer* kunde udtrykke sig lidt anderledes: Naar jeg kører mod Lemming, kører jeg mod freden, i Serup har jeg følelsen af det modsatte.

Pastor *Otto Sommer* (1923-30) var af gl. præste- og officersslægt, og det prægede ham. Pastor *S. Andersen* skriver: »Han stod, efter eget udsagn uden for de kirkelige partier, og blev indstillet her, skønt der var grundtvigsk flertal i menighedsraadet. Biskop *Th. Schiøler* vilde ikke anbefale ham hertil, fordi Sommer i en avis havde kaldt Schiølers udnævnelse til biskop »en politisk udnævnelse«. Menighedsraadet holdt fast ved sin indstilling og fik sin vilje, og de kom ikke til at fortryde det, selvom Sommer næppe i det lange løb hverken kunde tilfredsstille IM i Serup eller de grundtvigske i Lemming. Sommer kunde gøre en gudstjeneste festlig, han havde en kraftig sangstemme, et smukt organ, et smukt sprog, og han var charmerende. Under gudstjenesten gik han op og ned ad kirkegulvet og sang af hjertens lyst, og han indførte ny salmer, som man var glad for. Han kunde nok indtage overraskende standpunkter, som da han i en diskussion i L. efter en begravelse hævdede, at han var saa bundet af skriftens ord om helligdagens helligholdelse, at han ikke kunde feje sin trappesten ren for sne en søndag morgen ... Hans store interesse for præstehistorie og personalhistorie viste han i artikler i bladene, og disse artikler om egnens gamle præster var meget paaskønnede. Han havde let ved at tale med folk, fornøjelig, tog flittigt rundt, han kunde tage fejl, han kunde blive narret af de lune jyder, og det var et smukt træk, at han var den første til at beklage det, hvis han havde taget fejl. Han kunde sige om sig selv, hvad Jakob Knudsen sagde: »Jeg er et af de mennesker, som er i Guds vold, paa naade og unaade, enten jeg vil eller ej. Jeg kan godt gøre ugudelige ting og være fuld af ugudelige tanker, men jeg kan ikke løbe fra Gud, jeg er lænket til hans fodskammel som en træl, som en hund!« Han værnede med pietet om traditioner og om kirkerne, fik S. kirke restaureret og bygget nye udhuse til præstegaarden, over hvis hoveddør han lod sætte ordet Rom. 11, 29 (det ord, hvorover der blev talt ved hans begravelse) (se her II, 523). Han lod ligeledes opsætte en mindetavle over »kirkens tro tjener«, pastor Peter Rørdam, der blev født her. I disse aar kom der en sørgelig splittelse i IM, idet »De gamle stiers IM« fik megen indflydelse, her er jo kun 7 km til Kjellerup, hvor bevægelsen havde sit centrum paa egnen. Pastor S. skriver 1927: Kkg. 15 og 13%, hørelyst, arbejdet gøres væs. af IMs venner. Kirkelige og oplysende foredrag i fh.

Pastor *Peter Rugholm* (1931-38) se ndf. Grundtvigsk. Han skriver 1935: Kkg. 15 og 10%, gode forhold, hørelyst, sp. leder foredragsf., godt be-

søgte ungdomsmøder, IM smf., KFUM og K, sdsk.

Pastor *L. Bentzen* (siden 1938) skriver 1963: Kkg. 5 og 3%, i begge sogne en lille, trofast kreds af kirkegængere, foredragsf. med kirk. og folkelige møder, i S. et IM smf. (40) med møder i mh., sdsk., KFUM og K.

IMs ledere har været bl. a.: Skrædderm. *C. Lauritsen* (f. 58, †), fmd. IM, medl. af mghraad og sogneraad, sognefoged *J. Sørensen* (f. 82), fmd. IM og KFUM, i mghr. Gdjr. *Olav Nielsen.*

Endv.: Sogneraadsfmd. *Jak. M. Fritz* (f. 84), i mghr., og gdjr. *Henrik Thorman,* hvis søn er sp. i Holte.

Førstelærer og kirkesanger i Lemming, *Ole Andersen* døde omtrent paa samme tid som pastor Otto Sommer. Andersen var lærer her i 38 aar (1893—1931), over 400 deltog i hans jordefærd. Han var gaardejersøn fra Kousted (f. 1864), hans fader døde tidligt, moderen førte gaarden videre og gav sine børn en god opdragelse paa kristen grund. Ole A. tog lærereksamen med udmærkelse 83 (Jelling) og var allerede da grebet af det grundtvigske syn. Det blev uddybet ved 2 ophold paa Askov, hvor han sluttede nært venskab med *Holger Begtrup* og *Jakob Knudsen.* Forinden havde han været huslærer hos den kendte grundtvigske præst, *M. A. S. Lund,* Vium, og senere ledet en friskole i Lysgaard og medvirket ved højskolen i Almind. Han drog til København for at blive student, men en lungebetændelse standsede ham, og han blev huslærer hos P. Odgaard, Tastum (Jeppe Aakjær kaldte ham Fjends herreds dygtigste bonde). Her havde A. en lykkelig tid, og i Fly og Tastum blev han ikke glemt. Han var med til at oplive troslivet. Han mødte vel forberedt til sin livsgerning i Lemming, 1895 blev han gift med en gaardmandsdatter fra Vorning, Anna Flarup. A. fik travle aar i L., han kunde undervise paa sin egen maner uden remseri og uden at tage andet hensyn til stofvalg end de rent pædagogiske. Han mødte et udstrakt frisind hos forældrene og hos myndighederne. »Det daglige arbejde i skolen har været mig en fest«, sagde han ofte. Og uden for skolen var det folk en glæde, naar han kaldte til foredrag eller oplæsninger. Tanken om en gerning ved højskolen havde han aldrig kunnet slippe, og den fik næring ved de mange foredrag han holdt. Der blev kaldt paa ham fra mange steder. Han forsøgte sig ogsaa som højskolemand, først ved Ry højskole 1902-03, senere som forstander paa Vivild højskole 1912-13, men han vendte stadigt tilbage til sin skole. I de senere aar foretog han flere udenlandsrejser, til Island, England, Tyskland, 1925-26 til Argentina, og paa rejserne hentede han frugtbare impulser til sine foredrag og skolegerning. I Argentina havde man paa den tid ingen dansk præst i Tandil. Her prædikede han efter opfordring juledag og forrettede flere begravelser, ligesom han talte flere gange, bl. a. ved det aarlige sommermøde paa højskolen i Cascallares. Han gengav ofte de gamle sagaer eller citerede scener af Holberg eller Hostrup.

Han var en usædvanligt belæst og kundskabsrig mand, faa kendte verdenslitteraturens hovedværker og nordiske digtere bedre end han. Og ud fra alt dette øvede han en rig skribentvirksomhed, skrev mange tankevækkende artikler i bladene, i hans egen særprægede stil. Som yngre deltog han i politik, fik tilbudt en valgkreds, men afslog det. Han havde evnen til at kunne begejstre og tro paa, at det gode i mennesket vilde sejre, naar det kom under god paavirkning. Enhver god sag havde i ham en ven, især afholdssagen. I sine foredrag tog han ofte emner fra det gamle testamente, patriarkerne eller profeterne. Oprindelig havde han ønsket om at blive præst, og *Jacob Appel* opfordrede ham til at lade sig ordinere. De sidste aar skrev han ugentlige prædikener i avisen, han vidste, hvor trøsten og hjælpen var at finde, en troens og bønnens mand. Han havde altid et smukt forhold til de skiftende præster, loyal og venlig, præget i sit arbejde i kirke og skole af ydmyghed og stilfærdighed. Den sidste dag han levede, var han til alters og udbrød: Denne dag er den lykkeligste i mit liv . . .«

Skolen. 1735 foresloges, at Serup-L. skulde nøjes med een skole. 1741 fik Serup en skoleholder, 1829 var der skole i S. og L. 1892 flyttedes skolen ud paa marken, ombygget 1910. Lærere: 1799—1850: *J. J. Nørgaard,* f. 1765 Sejling, † 50. Efterfulgtes af sin søn, *J. A. Jørgensen* (1850-55), † 55, 1855-62: *J. A. Olesen,* f. 03, fl. t. Esbjerg, 1862-86: *Chr. Mogensen,* f. 22 Gylling, afsk., † 11 (»var i sine yngre aar noget fugtig«, Evald Tang Kristensen omtaler ham 1887 som en »tør gammel karl«). 1887—1924: *Hans Pedersen,* f. 59 Gosmer, † 24, 1925-51: *Jens Offer Mikkelsen,* f. 82 Erritsø, afsk., † 60, 1951 f.: *J. L. Andersen,* f. 08 Nors. Lærerinder: 1911-42: *Marie Wissing,* afsk., 1942 f.: *Ellen K. Fritz,* f. Pedersen, f. 14, datterdt. af seminarieforst. P. Taaning, Ranum. S. skole nu under forbundsskolen i Skægkær (se s. 540).

Resdal skole, opf. 1887. Lærere: 1887—1920: *And. Nielsen,* f. 54 Nr. Bjert, afsk., † 32, 1921-34: *T. P. C. Sørensen,* fl. t. Nysum, 1934-55: *Johs. Holst,* f. 90 Blenstrup, afsk. 1955: Fru *Jenny Andersen,* f. 07 Nors, gift med lærer J. L. A., Serup.

Lemming skole. Ny skole 1831, 1914, centralskole 1953. Lærere: 1844-62: *Peder Jensen,* f. 00 Klim, † 62, 1862-92: *Søren Andersen,* f. 32 Foldby, afsk., † 99, 1893—1931: *Ole Andersen* havde 1913-14 orlov og var højskoleforst. i Vivild, † 31. (Se Marie Skovsborg: Pastor M. A. S. Lund, minder fra mit barndoms- og ungdomshjem, 1946, s. 55, 95 og ovf.), 1931 f.: *Magnus N. Ginnerup,* f. 01 Rødding, poetisk forfatter.

Nisset skole, opf. 1869, nedlagt 1953 (Fra Vib. a. 1941, s. 114). — Lærer: 1869-73: *Mads N. C. Steensgaard,* fl. t. Elsted, 1873—1918: *Niels Sørensen,* f. 48 Torrild, afsk., dbm., † 26. 1919-53: *V. M. Nellemann Laursen,* f. 83 Tulstrup v. Skanderborg, afsk., † 65 (i mghr.). Blandt de skiftende li. var *Marie T. N. Terp* li. her 1917-52, f. 87 Stjær. Centralskole 1953.

1923 oplyses: God kkg. i S., mindre god i L., aandelig bevægelse (IM) i S., med sdsk., KFUM og K, møder osv., intet videre kr. liv i L. — 1930: Kkg. 13 og 5%, ikke faa troende menn. i L., mange kirkelige, men blandt de unge er der megen ligegyldighed. Mh. ved prgd. med meget arbejde i gang. — 1935: Kkg. 15 og 10%, gode forhold, hørelyst, sp. leder foredragsf. med godt besøgte møder, ligeledes godt besøgte ungdomsm., lidt IM med mh. — 1947: Kkg. 7 og 6%, i begge sogne en lille, trofast kreds af kkg., deriblandt enkelte grundtvigske samt en IM kreds i S. IM arbejder med møder, sdsk., ungdomsarb. osv. i S., en del

foredrag med god tilslutning. — 1959: Kkg. 3%, IM i S., med sdsk., KFUM og K, foredragsf.,3 fh. 1963, se ovf. Folketallet dalende.

Folketal. 1850: 297 og 471; 1901: 665 og 790; 1921: 701 og 837; 1960: 674 og 727.
Altergæster: 1922: 400 og 500; 1934: 436 og 280; 1945: 325 og 200; 1957: 385 og 133; 1962: 377 og 133.
Menighedsraadsvalg: 1922: 3 IM, 9 u. p., 1934: do., 1945: 2 IM, 10 u. p. (gr.), 1961: do.

Serup kirke (Sct. Peder) nordligt i byen, nær grænsen til Hinge, har romansk skib og kor af tilhugne kvadre paa skraasokkel. To vinduer og norddøren er bevaret. I 18. aarh. opførtes det lille slanke taarn, med pyramidetag og hvælvet underrum (vaabenhus), og den anselige sydportal med 6 søjler og int. enkeltheder anbragtes i vestgavlen. Fladt loft. Altertavle fra 1612 (Christus). Kalk, disk, sølvkande og brødæske foræret 1727 af provst A. Hvass. Alterstager fra 1648. Romansk granitfont. Sydtysk daabsfad fra c. 1550 med bebudelsen. Renæssanceprædikestol. Series pastorum i koret. 1943 fandtes rester af det oprindelige gulv, af flade marksten. 150 sd. Orgel.
Mackeprang, s. 8, 21, 58, 195, 246, 272, 338.

Lemming kirke, syd for byen, har romansk skib og kor af granitkvadre paa skraasokkel. Murene er omsat, men den oprind. romanske portal med to halvsøjler og to frisøjler er anbragt som vestindgang i taarnet, med tympanon som tærskel. Taarn fra 1786, af munkesten, med pyramidetag, taarnrummet har fladt tøndehvælv og er vaabenhus. Krydshvælv i koret. Skibet har fladt loft. Alterpanel med enkle ornamenter. Altertavle fra c. 1600 (maleri 1905: Poul Steffensen: Den gode hyrde). I en dyb skabsniche bag alteret er smalle renæssancepaneler. Romansk granitfont, sydtysk daabsfad, med frise m. hund og hjort, skænket 1713 af provst A. Hvass og hstr., hvis initialer ogsaa ses i et smedejerns-gelænder fra 1727 foran orgelpulpituret i taarnet. Renæssanceprædikestol med opgang gn. triumfvæggen. Lydhimmel. Stolestader fra 1936. 110 sd. Orgel. — Mack. 162, 408.

Sognepræst

Indtægt. 1852. a) 75 rug, 24 byg, 50 havre. b) 34 rdl., 5 byg. c) 12 lpd. ost, 23 sn. æg. d) 180 rdl. e) 80 td. ld. ager, 22 skov (med skovfogedhus), 90 hede og mose. God, stor bindingsværksprgd., ialt 90 fag. — 1870: Regul.: 1432 kr., netto: 3356 kr. — 1913: 2. kl., 1916: 3. kl., 1958: 12. kl. God prgd., 1859.

14. 16. maj 1837—31. juli 74: **Christen Bondrop,** f. 10. juni 03 Nørre Sundby. F.: Landmand og handelsmand Niels B. og Birgitte Christensdatter Møller. Stud. Aalb. 23, c. apr. 29 (h), lærer Vor Frelsers arbejdshus skole, Kbh. (var 52 udn. til Hinge-V., men renoncerede), afsk. 31. juli 74, † 11. marts 88. — Ugift.

Pastor Bondrop udnævntes hertil samme dag som *J. J. Tønning* kaldedes til Gødvad; med denne sin jævnaldrende, ligesom ham selv ugifte embedsbroder plejede han stadig omgang, medens han iøvrigt ikke søgte omgang med ret mange andre. B. var en dygtig kommunalmand og interesseret skolemand; han fik præstegaardsskoven under forstmæssigt tilsyn og ca. 2¼ td. ld. blev ryddet og omdannet til mark, ligesom skovfogedhuset blev opført. B. stiftede et legat til Serup m. fl. sogne.

15. 14. okt. 1874—28. apr. 79 (Hjpr. Aarby 19. jan. 67): **C. O. Holbek,** fl. t. Snoldelev-T., se der.

16. 10. juli 1879—2. marts 1901 (Hjpr. Stenmagle-S. 24. apr. 74): **A. C. G. Thiel,** fl. t. Kvislemark-F., se der.

17. 4. jan. 1901—30. aug. 23 (sp. Skagen 3. okt. 85): **Carl Andreas de Place,** f. 23. sept. 60 Kbh. F.: Gæstgiver Carl de P. og Johanne Emilie Smith. Stud. priv. 78, c. 84^2 (h_1), afsk. 30. aug. 23, † 25. marts 29. — G. 9. okt. 91 Emilie Iversen, f. 31. marts 58 Jerup, † 7. febr. 49. F.: Lærer Nicolai Emanuel I. og Amalie Jensen. — Hustrus broder: Skeby-O.

Pastor *C. A. de Place* var af spansk herkomst, med sydlandsk udseende, lille og svær. Han havde i Skagen været ude for et uheld, idet han var faldet af en vogn og havde slaaet hovedet, hvilket gav ham en psykisk skade, som han ofte led under. Om hans gerning i Skagen se her V. 398 f. Han tilhørte IM, men var ikke vækkelsesprædikant og havde maaske ikke rigtig forstaaelsen for vækkelsen i Skagen, og naar der ikke kom vækkelse i Lemming sogn som i flere nabosogne, kunde man fra IMs side sige, at »hans forkyndelse virkede som en vandstraale over vækkelsens ild.« Han var ellers baade luthersk og bibelsk i sin indstilling, og hans prædikener var vel udarbejdede og gode, ofte med træk fra missionsmarken eller oplevelser blandt Skagens fiskere. Han var en fredsommelig natur, venlig over for alle, men tilbageholdende, deltog ikke i sognenes liv ud over den kirkelige tjeneste. Da IMs leder engang henvendte sig til ham for at faa et ungdomsarbejde i gang, afviste præsten det og erklærede, at han i stedet vilde holde nogle foredrag om Luther, hvad han ogsaa gjorde. Han dannede en sangforening, men manglede lederevner og virkede heller ikke inciterende, saa der kom ikke videre ud af det. Han deltog i missionshusets møder, men var selv passiv. I de første aar mødte han af forskellige grunde lidt modvilje imod i S. (en tid efter sin ankomst var han suspenderet paa grund af forskellige rygter, en streng tid for ham, men sagen endte godt). Efterhaanden blev forholdet bedre. Hertil bidrog maaske en lille episode: Biskoppen havde indkaldt langfredagsprædikener fra alle stiftets præster. En gdjr. i S., som var præstens fortrolige, attesterede, at P.s langfredagsprædiken var holdt efter det indsendte manuskript, og de Place fik megen ros for den prædiken, der teologisk og menneskeligt hævdede sig blandt de bedste i stiftet. — Præstefruen saa man sjældent. Der var ingen børn i ægteskabet, men en plejesøn, som voldte sine plejeforældre sorg og modgang. Al modgangen satte dybe spor i de Places liv, men hans menneskeforstaaelse vandt i dybde derved. Kirkegangen vedblev at være god, paanær maaske lige det sidste aar. Som emeritus prædikede han jævnligt i den barakkirke, som senere blev afløst af Grøndalskirken, Kbhvn. (S. Andersen, Aadum).

Da han blev begravet i paasken 1929, blev det betonet, at »denne præst, som havde saa fast et stade, var præget af et mildt og kærligt sind.« Naar man gik tur med ham, kunde man ikke undgaa at lægge mærke til, at han kendte hvert barn, han mødte, og de kom tillidsfuldt hen til ham. Han var Børneven. (DnA. 1930, s. 76). Han var ogsaa skattet medlem af præstekonventet, skriver en nabopræst.

Hjælpepræst hos pastor de Place:
1903-04: *J. A. Thorsøe*, se Hirtsholmene.

18. 7. dec. 1923—20. nov. 30 (sp. Skivum-G. 20. apr. 18): **O. L. V. Sommer,** fl. t. Krummerup-F., se der.

19. 11. febr. 1931—6. maj 38 (sp. Als 8. jan. 26): **Peter Rugholm,** f. 8. apr. 93 Sterup, Jerslev. F.: Gdjr., sognefoged Lars Chr. R. og Hansine Marie Hansen. Stud. Aalb. 14, c. 21 (l). Sp. Nors -T. 29. apr. 21, † 6. maj. 38. — G. 27. aug. 27 Hulfred Theodora Høyer-Nielsen, f. 16. apr. 02 Hune.

F.: Kantor i Brønderslev, lærer Niels N. og Elfrida Høyer-Petersen (fru Rugholm blev g.[2] skibsfører Leonhard). — Broder: Maarslet. Hustrus broder: Valgmghpræst Osted-A. senere seminarierektor, Gedved.

Peter Rugholm voksede op i et grundtvigsk præget hjem. Han viste tidligt lyst til at læse, tog en smuk studentereksamen, og var ligesom sin klassekammerat, senere prof. *Carsten Høeg*, interesseret i klassiske sprog, han mestrede latin, græsk og hebraisk, saa hans kammerater misundte ham. Jeg mødte ham hos Borella til manuduktion i hebraisk. Vi blev venner for livet, og i mange aar stod ingen ven mig nærmere. Han var en dygtig teolog, klar i tanken, systematisk i sit arbejde; hver dag læste vi sammen lige til embedseksamen, og hans arbejde var præget af jysk grundighed. Vi stiftede en lille fornøjelig teologisk klub: *Axel Gram* (Silkeborg), *Chr. Christensen* (Ballerup), *Axel Juhl* (Hemmet), *David Davidsen* (som døde 1918) og *Povl Holmstrup* (Kongsted) — og her var R. absolut *teologen* iblandt os. Vi havde festlige skovture og julefester. R. prægede kredsen med sit lune, sit »grundtvigske smil«, sin satire og klare hjerne. Engang skrev han en teologisk revue paa c. 50 foliosider, med parodier paa de teologiske professorer (*Jacobsen, Torm, Oskar Andersen, Ammundsen, Bang, Glarbo*) vittigt og rammende, adskilligt mere talentfuldt end nutidens studenterrevuer. Han var saa hyggelig at gæste i sin studenterhybel i Aagade. Og hvor vi drak mange kopper kaffe i universitetets frokoststuer sammen! Jeg solgte ham en G. T.-udgave af Buhl for 365 kopper kaffe med brød. Og paa sin fødselsdag i april holdt han flotte smørrebrødsgilder. R. var passioneret skakspiller som saa mange vendelboer. Engang i januar, da jeg holdt juleferie i Gierslev, kom et telegram, som satte hele familien i undren: »Damptærsket rughalm ankommer til Høng DD, kl. 17«. Omsider fandt vi ud af, at det maatte være Rugholm! Han ankom og medmelte strax, at han maatte derud, for han følte saadan en trang til lidt ordentlig skakspil. Og han vidste fra tidligere ferier, at min fader var dygtig skakspiller. Vi fik tilkaldt et par andre skakspillere. Han spillede omgaaende 4—5 partier paa een gang og vandt dem alle, men mest imponerede han os ved at vinde samtlige blindpartier. Han skrev ogsaa digte, var i det hele en ven af de sjældne. — Egentlig tror jeg, at hans studentertid var hans bedste tid. Da vore veje skiltes efter embedseksamen, viste han sig som den trofaste ven. Vi skrev sammen, saa længe han levede; mine breve var korte, hans ofte indtil 45 sider med en lille bitte, sirlig fluebens skrift. Naar jeg nu læser hans breve, kan man faa en følelse af, at det var en skam, at denne rigt begavede mand ikke fik sin gerning paa steder, hvor hans evner ret kunne komme til udfoldelse. Lige efter eksamen kom han til Nors, hvor kirkelivet ganske var præget af IM, og hvor han snart efter stødte sammen med indremissionær *Søren Knattrup Nikolajsen*, der var en stejl og krævende type, ganske modsat den stille, ireniske R. Jeg besøgte R., da han som ungkarl boede i den store, næsten tomme prgd. Der var ikke hyggeligt. Vi spillede bordtennis i den ene store, tomme stue, og husholdersken kom farende, naar en bold røg gennem en rude. Men det værste var, at R., som gerne vilde arbejde sammen med *alle* troende mennesker i sognene, her blev totalt vakcineret mod IM. Hans forkyndelse var klar og luthersk, mere oplysende-opbyggende end vækkende. Men hans tro var ægte og han kom med et godt sind, blev misforstaaet, saa hans ellers muntre breve undertiden kunde blive helt mismodige. Han fik dog adskillige venner, han blev respekteret, men han blev aldrig hjemme i Nors. Skønt han hørte til de solide, bofaste, sejge jyder, var han stadig optaget af at søge andet embede. Han flyttede hurtigt fra Nors og kom ud til det »døde« sogn Als i Østhimmerland. Ogsaa der besøgte jeg ham. Nu var han blevet gift, havde faaet et smukt og hyghyggeligt hjem. Selv var R. meget knuget af de kirkelige forhold (»Kun en rigtig skrap missionsmand kan vække Als sogn«), men han gik flittigt rundt, vandt ogsaa venner her, men han blev ikke hjemme i Als. Bedst befandt han sig i Serup-L. Nu lysnede det. Her mødte han forstaaelse og fik god indgang i mange hjem, havde god kkg. og kunde udtale sig med sit gamle lyssyn. Men han havde den knusende sorg, at hans yndige lille dreng døde 1933 efter at have drukket nikotin af en flaske, der laa i haven. Og saa kom den snigende sygdom. Jeg kunde knapt kende ham, da han kom op til mig og sagde, at han skulde indlægges til hjerneundersøgelse paa Militærhospitalet. Den lille, gemytlige, runde skikkelse var blevet tynd; det var, somom hans øjne skelede, og hans tale var uklar. Vi opfriskede gamle minder, han levede op igen, og hver gang jeg besøgte ham paa hospitalet, lærte jeg: »Saadan kan man forherlige Gud ved sin sygdom!« Hans ægte kristentro bar ham, og de bedste samtaler jeg har ført med ham, havde jeg naar jeg sad ved hans sygeleje. Han var en helstøbt kristen, der hvilede i sin daabspagt lige til han lukkede sine trofaste, kloge øjne. Og vi savnede ham.

Han skrev ogsaa salmer. En er trykt i Præstef. bl. 1939, s. 273, Paasketanker. Somme tider har jeg ærgret mig over, at den danske salmebogskommission væsentlig holdt sig til det salmestof, der forelaa for den, især ældre salmer. Nogle flere salmer fra vort slægtled havde ogsaa hørt hjemme i en salmebog af 1957. Og her kunde R. godt have været repræsenteret. Men han var altfor beskeden til selv at nævne noget derom. Han var en pryd for sin stand, og han fortjener det smukkeste eftermæle. P. N.

Se iøvr. Menighedsbladet 1938, 31 f., Paul Nedergaard: Minder om mange mennesker, s. 31—32.

Hjælpepræst hos pastor Rugholm:

1936-37: *E. Dalberg*, se Maugstrup.

20. 12. sept. 1938: **Laurs Bentzen,** f. 12. febr. 00 Dejret, Tved, Mols. F.: Landmd. Stud. Rønde 23, c. 33[2] (h_1). — G. 11. okt. 38 Karen Margrethe Bircherod Jensen, f. 12. juli 02 Aarhus. F.: Slagtermester Niels Christian J. og Dorthea Jensine Bircherod Hincke.

Litt.: Khst. saml., 6. r., V, 421, IM.s hist. 1912, 155.

GØDVAD-BALLE

(Tiden til 1937)

Balle var anneks til Gødvad til 30. apr. 1937, hvorefter Svostrup, der tidligere var anneks til Grønbæk, lagdes som anneks til Gødvad. Balle sogn, der gaar ind til Silkeborg med den store forstad, Alderslyst, blev et selvstændigt sognekald, Alderslyst-Balle, se Silkeborg.

Gødvad-Balle havde indtil 1937 hørt sammen, og dog var der forskel paa de to sogne. Selv dialekten var lidt forskellig. *Gødvad* var præget af gammeldags gudsfrygt og almindelig ukirkelighed, sognet var et ret fattigt sogn med sandbanker langs Gudenaaen og heder, men med en frugtbar oase i midten. Mange var beskæftiget med transport paa aaen eller med at lave træsko. Det stille liv med baandkniven i træskoværkstedet gav tid til eftertanke, medens transportfolkene ofte førte et vildt liv paa kroerne langs aaen. (Nu er det ændret!)

Balle sogn var anderledes. Man kan ikke nævne kirkeliv i Balle uden at tage Sejling og paavirkningen derfra i betragtning. De 3 præster *Møller* i Sejling (»gamle« Møller, »store« Møller og »bitte« Møller) øvede stor indflydelse i Balle, som derved fik grundtvigsk præg. Der var en mængde sognebaandsløsere i Balle til Sejling. Børnene af disse sognebaandsløsere var kristne personligheder, og ikke faa af dem sluttede efterhaanden op om Balle kirke. Efter 1900 voksede *Alderslyst* forstad op og blev tæt bebygget. Her byggedes fh. 1902 og mh. 1920, hvorudfra der øvedes et intensivt missionsarbejde med støtte fra Silkeborg og tilhold der. Ogsaa forstaden Lysbro ligger i Balle sogn. I Gødvad blev der bygget fh. 1897, i Hvinningdal, Balle sogn, 1887, hvor der holdtes foredrag med god tilslutning. 1885-92 var en præstesøn fra Sejling, *Aage Møller*, sp. i Gødvad-Balle.

Der var langt fra Gødvad til Balle, og omannekteringen 1937 fandtes naturlig, selvom ogsaa Gødvad og Svostrup sogne har forskelligt præg (se R. Mortensen: Af B. sogns hist. 1946).

Af den ældre præstehistorie

Den første lutherske sp., mag. *Chr. Jensen*, var sp. her i 60 aar, den næste sp. var her i 58 aar: Provst *Peder Melchiorsen Thorning* af Torning (1600-58). Hans datter blev vist gift med eftermanden, *Anders Wiborg* (1658-90). *Holger Boje* har i »Silkeborg avis« 13. juni 1952 fortalt om, hvordan svenskerne røvede og plyndrede paa Silkeborg-egnen, herunder, hvad Gødvad-B. led og døjede. Hans successor og hjpr. var *And. Lauritsen Wivild* († 1687) som efterfulgtes af sin svoger, *Vald. Pedersen Hissel*, der var adjungeret, men døde 1697. 1698—1738: *Jens P. Nørholm*, der efterfulgtes af sin søn, *Jacob Ostenfeld Jensen Nørholm* (1738-45). *Holger Boye* har i »Silkeborg avis« 22. dec. 1951 fortalt om, hvordan juleaften 1711 blev ødelagt i Gødvad. 1745-55: *Mikkel Aaboe*, skal vist, efter hans bøger at dømme, have staaet pietismen nær (Elle J., s. 98), 1755-60: *Peder Harck*, en raadmandssøn fra Viborg. 1760-96: *Morten Christiansen Reenberg*, søn af den ivrige bekæmper af pietisterne, *Chr. Reenberg*, rkp. Sct. Nicolai k., Kbh., var gift 2. gang med en dt. af ejeren paa V. Kejlstrup, Balle sogn. 1796—1805: *Ole Bork*, fl. t. Borup (»Ingen præst overgik ham i samvittighedsfuld nidkærhed og kun faa i populær dygtighed. Samlede en stor mgh.« BDG I, 210). 1806-22: *Ole Tidemand Meldal* var præstesøn fra Oddernæs, Norge. 1823-34: *J. P. Schou*, fl. t. Ørting-F., se Værslev-J. (Mynster omtaler, Visitatsbog II, 63, hans prædiken som »jævn triviel snak, uden aands og krafts bevisning«). 1835: *Jac. Jelstrup*, døde før indsættelsen, 35 aar gl., 1835-37: *E. H. Holst*, fl. t. Jystrup-V., se Borup-K. Han var en kraftig personlighed, en samvittighedsfuld præst, Mynster fandt hans prædiken »ret god, med kraft og frimodighed, men stemmen mindre behagelig« (smst. I, 25).

Tiden efter 1849

Pastor *J. J. Tønning* (1837-55) af Skagen, var ikke venligt stemt mod den vækkelse, der var ved at bryde frem i disse aar (i Balle sogn). *Anders Ravn* har givet en meget mørk skildring af den aandelige tilstand: »Ingen tyv eller daarlig person er saa foragtet som en alvorlig, gudfrygtig mand eller kvinde ...« Ravn siger, at pastor T. prædikede om »alle mulige timelige ting, om kreaturernes røgt, om dyrkning af kaalrabi osv. Undertiden var der slet ingen gudstjeneste, for der kom ingen« (i Gødvad). Biskop *Paludan-Müller* havde dog et andet syn. 1838 skriver biskoppen efter en visitats: »Vel har T. en simpel forstand, men han er en god, samvittighedsfuld mand, der gør sig flid, hans prædiken var ganske sund, rigtigt disponeret og forfattet i simpelt og klart sprog, og blev godt holdt. Med deslige prædikener kan en landsbymgh. være tjent. Den voksne ungdom mødte til katekisation i G. i saa stort tal, som kirken kunde rumme, sangen var god, de sidste konfirmander svarede godt, men ellers viste ungd. ingen tilfredsstillende kr. oplysning.« — Biskop *Brammer* var 1846 og 1852 godt tilfreds. Pinsedag 1852 prædikede T. »upaaklageligt«, og »de katekiseredes fremgang var tilfredsstillende«. Tindaabsfadet i G. kirke er skænket af pastor T. 1854. (H. C. Boje).

I den vækkelse, der var ved at bryde frem i Balle sogn, var den bærende: *Andreas Ravn* fra Ø. Bording, Balle sogn. Han har i sin levnedsbog (udg. 1899) skildret forholdene. Han var født 1821, kom i nær forbindelse med lederen af vækkelsen, *Jeppe Johansen*, Sinding (se Sejling-S.), blev gift med hans enke og overtog ledelsen af de gudelige forsamlinger paa egnen. Han flyttede til Sinding. *Anders Ravn* blev vakt ved at høre pastor Berg, Sejling, senere søgte han til Bording kirke, og *Jeppe Johansen*, som døde 1848, var hans aandelige fader. 1848 kom pastor *Kampmann* til Sejling, og nu søgte de vakte ham. *Anders Stubkjær* og *Andr. Ravn* holdt møder sammen, men snart mærkedes et skel ml. hedeegnens pietister og de vakte lægfolk i østeregnen, hvor grundtvigianismen kom til at præge mere under indflydelse af præsterne i Sejling.

Pastor *D. H. Jacobsen* (1855-63) var ogsaa imod de vakte.

Pastor *M. T. Madsen* (1864-74) var en frisindet og brav mand, der fik mange venner. Han var stærkt politisk interesseret og blev landstings-

mand 1863, skr. om politiske forhold. Han havde hjpr., *F. C. Fischer* (om hvem biskop Brammer skrev, at han var »lidet begavet, ogsaa i timelig henseende en fattig mand«), og *J. S. Jacobsen*, en troende, ydmyg mand, stor bogsamler, kyndig i latin og græsk, paavirket af P. C. Kierkegaard (se V. 347).

I disse aar stod den støtte, djærve *Peder Vad* som en fader for den vakte grundtvigske kreds. Det var berigende at tale med denne tankeklare mand, oplært i erfaringens skole. Paa sit dødsleje takkede han Gud, fordi han havde lært at tjene Gud som ung. (Minder fra gl. gr. hj., VI, 122).

Pastor *J. L. Bang* (1874-82) havde som ung præst i Rørby været IMs ven, han var ivrig for skolereformer og folkeoplysning, opfandt ordet »Efterskoler« (i st. f. fortsættelsesskoler), arbejdede for indførelse af rekrutprøver som i udlandet, bedømte i flere aar paa krigsministeriets foranstaltning rekrutternes læse-, skrive- og regnefærdighed, rejste med off. støtte i udlandet derom (se her II, 602). Men i Gødvad-B. gik det ham ikke saa godt. De vakte i Balle løste i stort tal sognebaand til pastor *F. B. Møller*, Sejling (c. 60 familier), og Bang kunde sige i en prædiken: »Naar Vorherre revsede folkets synder, hængte folket ham paa korset. Naar jeg revser eders synder, løser I sognebaand til pastor Møller!« Bang søgte at faa nabopræster med i en klage over »Møllers forsøg paa at splitte hjorden«, men aktionen mislykkedes (smst. s. 126). Pastor *Bangs* sidste tid var tragisk.

Herefter fik Gødvad-B. afgjort grundtvigske præster.

Pastor *Vilhelm Hansen* (1882-85) blev valgmenighedspræst i Balle, Bredsten sogn. Han havde levet et rigt og muntert studenterliv sm. m. sine venner, *Alfred* og *Karl Povlsen*, *G. V. Brücker* og *Johan Borup*. Han tog fat med godt mod, men kredsen i annekset Balle følte sig stadigt knyttet mest til Sejling. H. havde en naturlig munterhed og lyst syn paa tingene, men dels fik han en mangeaarig nervesygdom med voldsomme ansigtssmerter, dels mistede han sin hustru, *Jutta, f. Brodersen*, aaret efter at han var rejst herfra. Han blev saa gift med en søster til *Karl Povlsen*, Ryslinge valgmgh.

Pastor *Aage Møller* (1885-92) var søn af pastor *F. D. Møller* (sp. Sejling-S. 1855-74) og *Jutta Bojsen Møller* (og dattersøn af »Budstikke«-Bojsen, Stege). Han var hele sit liv præget af sit barndomshjems grundtvigske livssyn og kærlighed til højskolen, varm ven af Sønderjylland, en dygtig og veltalende prædikant, vaagen over for tidens kirkelige og folkelige problemer (se her II, 433). Han har hertil skrevet en længere beretning: »Efter opfordring søgte jeg til Gødvad-B., hvor G. kirke ligger saa smukt mellem høje lyngbakker og præstegaarden ligger højt med udsigt til Himmelbjerget mod vest og Frijsenborgskovene mod øst. Jeg glædede mig til at komme tilbage til min barndomsegn. Jeg drev selv det halve af avlingen, saa jeg havde raske heste til de lange, kolde annekstur. Kirkegangen i G. var kun nogenlunde, men i Balle var der fuldt. Ingen af kirkerne var opvarmet, men man sang af fuldt bryst for at holde sig kulden fra livet. I B. sogn var der et ret stærkt menighedsliv, især nogle værdifulde ældre folk fra den gamle vækkelses tid, og som havde hentet deres aandelige næring i Sejling.« Aage Møller fandt dog, at livet her ikke var som i Sejling, og han søgte herfra efter faa aar. Stor glæde havde han af præstekonventerne. Man kørte de lange veje, holdt sammenkomst 2 dage i træk og blev knyttet sammen. Han nævner særligt fra konventet *M. A. S. Lund*, Vium, *Møller*, Frederiks, og den senere biskop *Th. Schiøler*, helt nede i Nr. Snede, var ogsaa undertiden med. Ofte deltog lægfolk i konventerne, idet præsterne med deres fruer blev indkvarteret i gaardene.

Pastor *A. Larsen* (1893—1902) var en solid, n. grundtvigsk præst. I disse aar byggedes forsamlingshusene, hvorom der rørte sig en del liv med foredrag og fester. IM arbejdede i Balle (Alderslyst) og byggede mh. 1902. L. var en betydelig sp. (se Jelling).

Pastor *W. J. Bülow* (1903-12) oplevede den stærke udvikling i Balle sogn. B. var ikke nogen stor teolog, men en dygtig taler, som blev afholdt. Han var n. u. p. (se her III, 232).

Pastor *Jens Andersen* (1912-37) var en ganske jævn mand (se Alderslyst-B.). Om kirke- og trosliv i Balle, se her VII A, 423 under Alderslyst-Balle.

1927 oplyses: Kkg. 10 og 8%, IM smf. i Alderslyst (Skrædderm. C. Madsen), 3 verdslige ungdomsf. 1935: Kkg. 8 og 10%, ny kirke i Alderslyst, mh. og IM der, gammeldags kirkelighed i G., mange ligegyldige.

Skolen. Den første skole i *Gødvad* blev opf. 1741, ny skole 1857, centralskole 1943. Lærere: 1836-50: *H. P. A. Thoresen*, fl. t. Hundslund, 1851-61: *F. C. Kjær*, fl. t. Fjelde, 1861-67: *P. N. Hørlyk*, f. 40, senere c. theol. og sp. Bedsted-G., 1867-76: *C. Mortensen*, fl. t. Bredstrup, 1876-79: *B. N. Knudsen*, fl. t. Sdr. Vilstrup, 1879-94: *S. K. Sørensen*, f. 56 Sjørslev, † 94, se ndf., 1894—1903: *N. J. J. S. Dvinger*, fl. t. Holbæk, Rougsø herr., 1903-11: *A. C. C. Korsgaard*, f. 58 Sdr. Nissum, afsk. 1911-42: *Kr. Dissing*, f. 79 Gejsing, afsk. 42, † 44 (Flsk. 1944, s. 744). 1943: *A. Præsius-Madsen*, f. 08 Sebber. — Skiftende li. Centralskole ledes af *B. Brædstrup-Holm*.

Nørreskov skole, bygget 1875, nedlagt 1943: 1871-85: Lærere: *A. N. Kruse*, f. 48 Tved, afsk., rejst til USA, † der 94, 1885-89: *Edv. Egeberg*, fl. t. Silkeborg, f. 55 Linaa, forf. (se Silkeborg), 1889-94: *L. P. Sørensen*, fl. t. Tønning, 1894—1934: *Kr. P. Skorstengaard*, f. 71 Levring, afsk., † 48 (Flsk. 1948, s. 84), 1934-43: *A. Præsius-Madsen*, fl. t. Gødvad.

Balle skole. Skole fra 1735, ny skole 1907 (Rs. Mortensen: B. sogn, 1946). Lærere: 1845-80: *N. Mortensen*, f. 13 Føvling v. Ribe, afsk., † 83, 1880—1904: *H. Rasmussen*, f. 51 Balle, † 04, Udg. 99: Jeppe Johansens erindringer, 1905-07: *H. F. J. Schou*, fl. t. Alderslyst, 1907-38: *S. Jensen Bech*, f. 78 Voel, i mghr., afsk., † 46 (Flsk. 1946, s. 306), 1939: *E. K. Knudsen*, f. 10 Ikast. — Skiftende li.

Øster Bording skole. Opr. 1859, ny skole 1905. Lærere: 1860-62: *Thomas Nielsen*, f. 38, fl. t. Birk v. Herning, senere red. og ftm., † 95, 1863-64: *O. A. A. Priess*, fl. t. Tem, 1864-75: *S. A. Aagaard*, f. 25 Vildbjerg, afsk., † 86 Aarhus sindssygeanst., 1875-77: *A. O. Schmidt*, fl. t. Overlund, 1877-80: *H. Rasmussen*, fl. t. Balle, 1881-83: *L. M. Okkels*, fl. t. Skrillinge (søn: sp. Brørup). 1884—1905: *P. Pedersen*, fl. t. Hvinningdal, se

ndf., 1906-40: *Joh. P. Torpe*, f. 75 Magleby, Møn, afsk. 1940: *Tage Glud Lavrsen*, f. 14 Naur.

Hvinningdal skole, bygget 1905. Lærere: 1905 -21: *P. Pedersen*, f. 59 Alling, afsk., † 44 (Flksk. 8. febr. 44). 1921-53: *Jørgen Vestergaard*, f. 83 Hellum, afsk. 1953: *Gudrun M. Thomasen*, f. 17.

Svostrup sogn: Grauballe skole, oprettet 1741 i Svostrup, ny skole 1858, flyttet til Grauballe 1906, og S. gl. skole omdannedes til asyl. Lærere: 1844-60: *Gregers Andersen*, fl. t. Bøgeskov, 1860-65: *A. E. Gam*, fl. t. Galten, 1866-69: *N. Ottosen*, fl. t. Gerning, 1870-74: *N. M. Kelstrup*, fl. t. Hornstrup, senere Aasum (sønner: sp. Beder -M. og Køng, F.), 1875-81: *J. N. Kruse*, fl. t. Ans, 1881—1914: *M. Larsen*, f. 52 Falsled, † 14 (se Østj. hjemst. 1948, s. 123), 1914-38: *Jeppe C. Holst*, f. 73 Brørup, afsk., † 48 (Flksk. 1948, s. 196), 1939-50: *S. I. Pedersen*, f. 01 Hjørring, † 50 (Flksk. 1950 (Flksk. 1950, s. 721), 1951: *P. J. Mogensen*, f. 08 Hvorslev. Skiftende li.

Asmindgaarde skole, opr. 1869, ny skole 1912. Lærere: 1869-73: *Jørgen Pedersen*, fl. t. Skød, 1873-76: *J. N. Bang-Ebbestrup*, fl. t. Fausing, 1876 -86: *Jørgen Jessen*, f. 47 Jernved, afsk. p. g. a. sygdom, medred. Kalundborg dagbl., † 89, 1887 -95: *L. U. Lauridsen*, f. 63 Harre, † 95, 1896-98: *P. Esben-Petersen*, fl. t. Silkeborg, 1898—1904: *S. P. Andersen*, fl. t. Aasum, 1904-22: *Anton Andersen*, f. 75 Vinderslev, † 22, 1922-33: *N. K. J. K. N. Elkjær*, f. 79 Haderup, afsk., † 48, 1933-55: *Chr. Bach*, f. 90 Ølby v. Struer, afsk., 1955: *Frede Rødbro*, f. 23 Klim. Af de skiftende li. har frk. Karen M. Lassen (f. 98 Engesvang) været li. her fra 1927.

Om den lærde lærer i Gødvad, *S. K. Sørensen*, skrev Aug. F. Schmidt i »Folkeskolen« 18. dec. 59: »Siden 1918 har jeg ejet en bog: »Araberne og deres kultur i middelalderen«. Dette arbejde er skrevet af *S. K. Sørensen*, og det blev udgivet 1888 i Høsts universalbibliotek, bind 21. Den nyttige bog tænkte jeg mig var skrevet af en videnskabsmand med østerlandske sprog som speciale. Da jeg saa ved et tilfælde i maj 1944 kom til at vise bogen til min bekendt, lærer *K. M. Handberg* (født 1878) i Aarslev ved Aarhus, fortalte han mig til min overraskelse, at værket var skrevet af hans barndomslærer S. K. Sørensen i Gødvad ved Silkeborg. Dette bevirkede, at jeg fattede interesse for denne lærer, hvorfor jeg noterede meget op om ham, som K. M. Handberg (nu pens. lærer i Resenbro ved Silkeborg) med sin gode hukommelse og fortrinlige fortælleevne meddelte mig, og siden har jeg ogsaa ad anden vej faaet fat i stof til belysning af S. K. Sørensens liv og virke.

Søren Kristian Sørensen blev født 1856 i Demstrup i Sjørslev sogn. Hans fader var gartner paa Avnsbjerg og hed Jens Peter Sørensen. Under smaa kaar voksede sønnen op. Efter konfirmationen kom han en tid i huset hos en ung lærer, og der greb S. K. Sørensen enhver lejlighed til at udvide sine kundskaber og fandt en stor guldgrube i lærerens Nordisk Konversations-Leksikon. 1872 kom Sørensen paa Gedved seminarium, og straks efter lærereksamen 1875 fik han plads som lærer paa Smidstrup højskole ved Hjørring. Derefter var han lærer i Bøvling, Tistrup, Silkeborg og til sidst i Gødvad nord for Silkeborg. Idelig udvidede S. K. Sørensen sine kundskaber i disse ungdomsaar, han lærte sig sprog og studerede navnlig sociale forhold og ældre tiders kulturhistorie. Endvidere dyrkede han sang og musik for at kunne blive kirkesanger, hvilket han opnaaede, da han i 1879 fik sin første kollats som lærer og kirkesanger i Gødvad, hvor han nu forblev resten af sin levetid.

S. K. Sørensen var ikke ubekendt som forfatter. Han var saaledes flittig bidragyder til det af Morten Pontoppidan og F. Falkenstjerne udgivne tidsskrift »Tidens Strøm«, og alene heraf erfarer man, at den begavede lærer i Gødvad hørte til frisindets venstre fløj.

S. K. Sørensens litterære hovedarbejde er den allerede nævnte bog »Araberne« (187 sider), der alt taget i betragtning ikke undlader at paakalde beundrende følelser. Man forstaar tilvisse ikke, hvorledes denne unge lærer i et afsides jysk landsogn kunne faa lejlighed til at skrive dette omhyggelige arbejde, der er udarbejdet paa grundlag af megen belæsthed. I en litteraturfortegnelse bag i bogen kan det ses, hvorfra Sørensen har hentet hovedparten af sine oplysninger. Man lærer heraf, at han har kunnet læse tysk, da han har henvisninger til en række store tyske værker om det vidtløftige emne, som han havde kastet sig i lag med.

Det maa have været med særegne følelser, læreren i Gødvad fik sit værk frem om araberne. Der har næppe været nogen anden lærer i Danmark, som paa dette tidspunkt har kunnet udsende et lignende arbejde.

S. K. Sørensen har ogsaa skrevet om »Arabien og Perserne«.

S. K. Sørensen var i sin tid lærerstandens ejendommeligste religiøse forfatter. 1892 udsendte han »Fremmede Guder«, der behandler kong Akabs anfald paa Naboths vingaard; men der er ved siden af denne hovedhandling saa mange historiske og menneskelige behandlinger, at det dramatiske digt læses med interesse, og i baalpræsternes lovprisning af deres gud er der virkelige skønhedsglimt. S. K. Sørensen fremstiller i sit dramatiske digt, i modsætning til den gængse opfattelse, den hedenske dronning Jesabel som idealist. Betegnende for ham er de linjer, hvormed han slutter:

„Har du elsket, har du hadet?
har du smilet, har du grædt
af et hjerte, der har glødet
kun, for hvad du saa var ret?
Ikke blev dit liv da ødet;
thi da fandtes i dets muld
dog et gran af evighedens
uforgængelige guld."

S. K. Sørensens andet dramatiske digt: »Stjernens søn« (1893) har sit emne fra Jerusalems ødelæggelse, og det handler om Bar-Kochba, der af Rabbi Akiba udgaves for Messias og førte jøderne til sejr over romerne, men senere svigtedes af heldet og faldt i kampen, hvorefter romerne gik haardt frem mod jøderne og indirekte kom til at hjælpe den begyndende kristendom frem.

S. K. Sørensen raadede over saa indtrængende viden og saa myndig kraft, at navnlig hans sidste digt ikke fortjener glemsel. Hans store arbejdsomhed afbrødes af sygdom, saa kun de to nævnte digterværker blev fuldendte, da tuberkulosen bortrev ham fra videregaaende planer.

Da man kan forstaa, at vers flød let fra Sø-

rensens pen, skrev han ofte mindre digte, saaledes til Bjørnsonfesten paa Himmelbjerget 1892, hvortil han digtede den bedste sang.

I slutningslinjerne vender S. K. Sørensen sig til Bjørnson:

„Du, som med malmrøst tolker tidens løsen,
du bolde kæmpe fra det norske fjæld,
væk ogsaa her du folket op af døsen,
— saa vokser til dig Danmarks sønners gæld."

Paa alle livets omraader forfægtede Sørensen kraftigt sine meninger uden at vige en tøddel fra det, han ansaa som ret. Han skildres som et ualmindeligt levende menneske. Hans ydre, det smukke hoved med dets rigdom af haar og skæg, de varmt straalende øjne under tænkerpanden, svarede helt til personligheden, den begavede mand med den store kundskabsfylde. Han var en dygtig lærer og formaaede at fortælle, saa børnene glemte alt andet i timerne. Ogsaa voksne hørte ham gerne. Naar han om vinteren skiftevis med præsten holdt bibelske foredrag i skolen, havde han langt flere tilhørere end præsten. Der fandtes paa den tid intet forsamlingshus i Gødvad. I »Silkeborg avis« 4. nov. 1944 har en af S. K. Sørensens elever, *Ida Handberg*, skrevet smukt om sin skolegang hos lærer Sørensen, og hendes oplysninger herom svarer til, hvad lærer K. M. Handberg i maj 1944 fortalte mig om den belæste Gødvadlærer. Der var folk, som mente, at lærer Sørensen var fritænker. Han fornægtede vistnok aldrig kristentroen, men han lagde næppe skjul paa, at han fra først af ikke var ortodoks i sine anskuelser og lagde mere vægt paa livet end paa læren.

S. K. Sørensen var i sine sidste leveaar angrebet af tuberkulose, men han ville ikke give op i skolen. En af hans gamle elever, som ved hans død var godt 11 aar, fortalte i 1944, at det sidste, han huskede om Sørensen, var, at han i et frikvarter fortalte, at han maatte rejse bort, og det var uvist, om han kom tilbage. »Jeg husker endnu den trykkende alvor, som lagde sig over mit sind. Vi børn vidste nok, at degnen ikke var rask, men kunne dog ikke tænke os skolen uden ham. Hans død blev min barndoms største sorg.«

Lærer Sørensen fik ikke noget rigtigt sygeleje. Han lod sig køre hjem til sin mor i barndomshjemmet i Demstrup. 21. juni 1894 lukkede han sine smukke, brune øjne. Hans lig blev ført til Gødvad, hvor han — den kun 38-aarige mand — havde øvet sin manddomsgerning.

Ved S. K. Sørensens grav paa Gødvad kirkegaard staar en stor, graa, usleben granitsten. Den bærer udover navn og data ingen særlig indskrift; men om dens fod slynger sig nogle af de stedsegrønne vedbendsranker, der dækker graven, som stadig holdes i stand af kærlige hænder.

Folketal: 1850: 385 og 540; 1901: 540 og 1177; 1921: 641 og 2088.
Altergæster: 1922: 250 og 377; 1934: 100 og 438.
Menighedsraad: 1922: 5 IM, 8 ikke IM, 1934: do.

Sognepræst

Indtægt. 1852: a) 11 rug, 71 byg, 4 havre. b) 15 rdl., 3 byg. c) 25 sn. æg. d) 250 rdl. e) 60 td. ld., 3 td. hartk. God prgd., opf. 1840. 1870: Regul.: 1176 kr., netto: 2272 kr. — 1913: 2. kl.

16. 16. maj 1837—2. juni 55 (Hjpr. Lundum-H. 15. apr. 31): **Jørgen Johan Tønning,** f. 1. aug. 01 Skagen. F.: Sp. i Grundfør-S. Hans T., † 44 (der flere gange fik evg.-lt. prædikelegat, en brav, men temmelig bondsk mand) og Elisabeth Marie Rømer af Hygum, Sdj. Stud. Aarhus 21, c. okt. 28 (h), † 2. juni 55. — Ugift. Om pastor T., se ovf.

17. 20. aug. 1855—15. juni 63 (sp. Frederiks-K. 5. apr. 45): **D. H. Jacobsen,** fl. t. Vejerslev-A.-T., se der.

18. 6. juni 1863—10. dec. 63 (sp. Hirtsholmene 30. juli 55): **Frederik Engelhart Nannestad,** f. 22 Nakskov. F.: Sp. i Vestenskov-K., provst N., † 71 se der (af L. Lyngby-Ø.). Stud. Randers 41, c. 48[1] (h_2), hjpr. Vestenskov-K. 24. juni 49, † 10. dec. 63 (vist uden at tiltræde her). — G. 24. sept. 55 Ane Marie Møller, f. 31. jan. 33 Nakskov, † 10. febr. 78. F.: Læge Niels Chr. M. og Augustine Dorph. — Broder: K. Stillinge, søster g. Schierner, Egebjerg, farbrødre: Skallerup-V. og Landet-R., faster g. Hansen, Glostrup.

19. 5. marts 1864—24. apr. 74 (Hjpr. Jelling-H. 20. marts 58): **M. T. Madsen,** fl. t. Ringe, se der.

Hjælpepræst hos pastor Madsen:
1871-73: *F. J. Fischer*, se Rø.
1873-74: *J. S. Jacobsen*, se Bjergby-M.

20. 8. juli 1874—15. sept. 82 (Rkp. Tikøb-H.-H. 20. maj 73): **J. L. Bang,** fl. t. Langaa-Ø., se Vollerslev-G.

21. 21. nov. 1882—19. marts 85 (Kkp. Vesterborg-B. 7 juli 80): **F. V. H. Hansen,** fl. t. valgmgh., Balle, Bredsten, se der.

22. 4. juni 1885—15. dec. 92 (Hjpr. Marvede-H. 30. juli 83): **Aage Bojsen Møller,** fl. t. Sædder, se sp. Sct. Peders k., Slagelse.

23. 24. febr. 1893—29. nov. 1902: **A. Larsen,** fl. t. Jelling-H., se der.

24. 21. jan. 1903—4. dec. 12 (Hjpr. Harridslev-A. 31. dec. 92, senere Brenderup-O.): **W. J. Bülow,** fl. t. Ejlby-M., se der.

25. 19. marts 1913—30. apr. 37 (Hjpr. Raarup 23. sept. 09): **Jens Andersen,** fl. t. sp. Aldrslyst-Balle, Silkeborg, se der.

GØDVAD-SVOSTRUP

Gødvad sogn, 1764 ha, er højtliggende, Gudenaa er grænse til Skanderborg amt, er bakket mod syd og øst, Silkeborg Langsø er sydgrænse. Stejle, skovklædte skrænter, Blæsbjerg 87 m, naturskønt, sandmuldet jord, nogle smaaskove. Byerne G. med centralskole fra 1943, udvidet 1960, bibl., fh. fra 1897, udvidet 1957. — Resendal. Gaarden Ø. Kejlstrup (157 ha) ejes nu af Silkeborg kommune.

Omkr. 50 oldtidshøje er sløjfet. Østligt i sognet har ligget en landsby, Resen.

Svostrup sogn, 3194 ha, er højtliggende og noget bakket. Alling aa er skel til Grønbæk, i aadalen den 43 ha store Alling sø og den kunstige Allinggaards sø. Gudenaa er grænse til Skanderborg amt, i aadalen ligger Sminge sø. Jævnt god jord. En del mose og eng, nogen skov og plantage. Byerne S. ved Gudenaaen, med kro og bro, Grauballe med bibl. og mh. fra 1899. Hvilehjem indrettet 1959 i det gl. hotel. Borup, Nebel. Bebyggelserne Dalsgaarde, Asmindgaarde. Hg. Allinggaard, 294 ha, ejes af fabrikant Hede Nielsen, Allingkloster 268 ha, Gravballegaard væs. udstykket.

Oldtidsminder: Kun enkelte høje, 51 sløjfet, bopladser fra Gudenaakulturen. Fund fra den ældre jernalder (P. V. Glob i Kuml. 1956, 99 f., 1958, 83 f.). Et kapel skal have staaet nær Allinggaard (Pont. atl. IV, 474).

Alling kloster laa omgivet af skov ved Allingsø, var formentlig et benediktinerkloster, rigt og anset. Sækulariseret efter ref., og den sidste abbed blev sp. i Grønbæk-S. Klostret bestod af 4 fløje, kirken, der havde udelt langhus med apsis, laa mod syd. Klostret blev revet ned efter 1573. Den fredlyste tomt viser rester af klostret. — Om skolerne i G. og Balle sogne se her s. 530. Om kirkeliv i Svostrup m. m. se her s. 477 f.

Tiden siden 1937

De to sogne er ret forskellige. Gødvad har været præget af gammeldags kirkelighed uden særligt partipræg, medens Svostrup gn. sin forbindelse med Grønbæk gn. aarene blev præget af IM. og missionshuset i Grauballe har været midtpunkt i et intenst mødeliv og flittigt IMs arbejde.

Pastor *Niels Thun* (1937-45) sluttede sig til IM. Han skriver 1943: Kkg. 5—8%, ringe kirkelig interesse i G., i S. ikke meget liv uden for IM. Der er 2 IM kredse (10 og 50), sdsk., KFUM og K., ungdomsm. i prgd., kirkeblad, ungdomsf.

Pastor *H. Møller Rasmussen* (siden 1945) skriver 1963: Kkg. 4%, rolige forhold, i G. endnu nogen gl.dags kirkelighed, i S. er kkg. mest præget af IM, bibelkreds i G., mh. i Grauballe med arb. som hidtil. Der læses med konf. i Gravballe skole. Prgd. ligger midt i sognet, uden for byen, ikke ved nogen kirke.

IMs ledere har været bl. a.: Gdjr. *S. Hjort*, Grauballe, bestyrer *Hartvigsen*, Sølund, hmd. *J. Lundgaard*, Grauballe, forpagter *Aage Jørgensen*, G., gdjr. *Vilh. Jensen*, Grauballe, bmd. *Ole Hestbæk*, Nørreskov, bmd. *Mar. Sørensen*, Grauballe, gdjr. *Johs. Hjelmer*, Grauballe, postbud *C. Christiansen*, S., medarb. sdsk., mghr., tømrer *Hebsgaard*, Grauballe, *Emil Porup*, Nørreskov. Gdjr. *Jens Andersen*, Grauballe. Grauballe mh. er nyligt smukt istandsat.

Andre: Gdjr. *N. P. P. Klode* (f. 85 Grønbæk), Gødvad, kirkeværge, talrige hverv. *Ernst Fr. Busk* (f. 54, †) var i flere aar redningshjemsbestyrer, medl. af S. mghraad, fmd. det kirk. udvalg. Gdjr. *Morten Sørensen* (f. 67) i mghr. i S., fmd. mejeriet m. m. Tømrer *M. Laursen*, Grauballe og gdjr. *Johs. Kristensen*, Borup, har været medl. af provstiudvalget.

Chr. Fischer, som omkr. 1800 udparcellerede gaarden *Kejlstrup*, betød meget her. 1890—1918 ejedes Allinggaard af højesteretsadv. *S. Nellemann*, og søn.

I Gødvad fødtes 1867 politikeren *Peter Sabroe*.

I Svostrup fødtes 1814 politikeren *C. C. Alberti*.

Ved Grauballegaard mindesmærke for propr. *Johs. Laursen*.

Folketal 1960: 900 og 1144.

Altergæster: 1945: 300 og 500; 1957: 250 og 400, 1962: 250 og 425.

Menighedsraad: 1945: 5 IM, 7 ikke IM., 1961: G.: 2 IM, 4 ikke IM, S.: 2 IM, 5 ikke IM (valg i S.), næstfmd. i G.: gdjr. *Viggo Jensen*, fmd. i S.: Gdjr. *Niels Holm*, Nebel.

Gødvad kirke ligger højt og frit et stykke nordøst for byen. Skib og kor er romanske af granitkvadre paa skraasokkel. Nogle vinduer og begge de høje portaler er bevaret med flade overliggere. En korsprydet tympanon i nordportalen har maaske tilhørt en 3. portal (præstedør i korets nordside). Fra den romanske korbue stammer to store kragsten, den ene med lovefigur og akantus, nu indmuret udvendigt paa taarnet, der er sengotisk med sadeltag og fritrappe mod syd. Taarnrum og kor sengotisk hvælvet. Skib og kor med blanke mure. Lille vaabenhus mod syd, hvidkalket, af nyere dato. Over en dyb, tildels blændet sengotisk alterniche i skibets østvæg ses samtidige kalkornamenter. Moderne alterpanel, renæssancealtertavle fra c. 1620, i storfeltet korsfæstelsen, — ved restaur. 1949 fandtes rester af ældre staffering fra 1650 med korsfæstelsen, flankeret af Maria og Johannes i sidefelterne. (Nu paa tavlens bagside). Sølvoblatæske fra 1763, ny stager, smuk romansk granitfont med tvillinglover paa kumme og fod. Renæssancepræ dikestol fra 1603, skænket af provst Hase. Lukkede stolestader. Series pastorum. Restaur. 1949. 125 sd. Orgel. I Den gl. by i Aarhus en teglsten med en fisk.

Mackepr. JG 297, do. Døbef. 269, 298, Uldall: Kirkekl. 161 (om den fra 1466 i 1889 omstøbte klokke med minuskelindskr., Den gl. bys aarb. 1948, 63). Se Aarhuus stiftstid. 18. sept. 1949 om den murede prædikestol i G.

Svostrup kirke (Sct. Michael) ligger direkte ned til Gudenaaen, har romansk skib og kor med blanke kvadre paa skraasokkel. Korbuen har brede kragbaand med løve og akantusudsmykning. Af de oprind. portaler er kun bevaret en tympanon med dobbeltlover med fælles hovede, opsat 1906 over indg. t. skibet. Sengotiske hvælvinger, Taarn af munkesten med blytækt pyramidespir. Fladbuet aabning til skibet. Sengotiske dekorationer paa ribber og buer. Altertavle fra 1903 (Poul Steffensen: Jesus helbreder den døvstumme). Den gl. altertavle en stor sengotisk fløjaltertavle, er i Viborg stiftsmusæum. Anselige stager fra 17. aarh. Over korbuen et barok-krucifix. Romansk granitfont med løverelieffer. Renæssancepræ dikestol fra c. 1600 med opgang gn. korbuevæggen. Nyere stolestader. Orgel paa pulpitur. Series pastorum paa 3 tavler i skibet. 180 sd.

Mackepr. JG. 297 og 257, samme: Døbef. 275, 409.

Sognepræst

1937: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1840.

1. 2. sept. 1937—14. juni 45 (sp. V.-Ø. Vandet 13. sept. 32): **N. Thun,** fl. t. Aaby v. Aarhus, se der.

2. 27. okt. 1945 (Hjpr. Vammen-L.-B. 3. okt. 44): **Henning Møller Rasmussen,** f. 12. nov. 14 Pederstrup. F.: Gdjr. Niels Christian R. og Marie Kirstine Nielsen. Stud. Rønde 37, c. 44² (1-79). — G. 18. okt. 44 Esther Kronborg Nielsen, f. 26.

apr. 15 Vivild. F.: Gartner Julius Kronborg N. og Andrea Løfkvist.

Herredsrepr. Kirkesagens venner 49.

Litt.: A. Bobjerg: Det gr. livsrøre paa Silkeborgegnen, 1927, A. C. Overgaard: Fra Lysgaard herr., 1920, H. Begtrup: Dsk. mghliv i gr. kredse V., 1934. S. D. Christensen: S. sogns hist. 1948. Erik Brock: Resendal gn. 500 aar. Holger Boje har foruden forn. art. skrevet: En retssag i G. 1671 (Silkeb. av. 21. maj 51), Hoveriarb. i G. (smst. 19. dec. 46), Da Silkeborgegnens bønder troede paa krybende slanger med fødder (smst. 3. jan. 52), samme: Slægtsbog for Bojeslægten i G. Overlærer H. C. Boje, nu Klampenborg, har udarbejdet en Præstehistorie for Gødvad-Balle.

SEJLING-SINDING

Sejling sogn, 961 ha, er højtliggende, jævnt bølget, mod syd ujævnt med mange mosehuller og den næsten udtørrede Gub sø. Sm. udsigt fra Overlund bakke, næsten skovløst. Byerne S. med fh. fra 1881, sportsplads, — Ebstrup, Ørvadbro med jernbaneholdepl.

Sinding sogn, 924 ha, er højtliggende, stærkt bakket mod vest (Skægbjerg er 100 m, Trindbakke 97 m). Frugtbart. Lidt mose. Østerskov. Byen S. med fh. fra 1884, udvidet 1960, sportsplads.

Ingen fredede oldtidsminder i pastoratet. Paa begge kirkegaarde er rejst flagstænger til minde om genforeningen. En helligkilde paa Smaabjerge.

Af den ældre præstehistorie

Sinding blev anneks v. kongebrev 1558. 1686 var Sejling en kort tid anneks til Serup.

Den første lutherske sp., hr. *Mikkel*, skal have været munk i Alling kloster. Han efterfulgtes vist af sin søn, *Søren Mikkelsen* († 1588) og sønnesøn, provst *Mikkel Sørensen* († 1629). Provst *Laur. Jensen Fischer* (1629-73) efterfulgtes af provst *Henrik Lauritsen Wivild* (1673—1709) af Vivild-V.). Han bestyrede Sinding fra 1665. Efterfulgtes af sin søn, *Niels Henriksen Sinding* (1710-48) der forærede en smuk sølvvinkande og æske til alterbrød til kirken. Han mindes ved en ligsten. *Tønnes Rasmussen Lihme* (1748-66). Der høres ikke om pietisme, men degnene var slemme. Da præsten i paasken 1765 lod degnen, *Søren Jørgensen Søbye* (degn i Sejling 1754—1803) prædike i kirken, vilde mgh. ikke høre paa ham, men trak ham ned af prædikestolen, tog postillebogen fra ham og slog ham (EP, s. 689). Han klagede iøvrigt over, at bymændene lod hans 2 køer græsse i den skarpe lyng, medens deres egne køer græssede paa byens marker. Degnen i Sinding, *Niels Friis* (1741-85) »var fordrukken, en forargelse«. — Provst *Peder Lauritsen Koch* (1766-99) gjorde meget for kirkerne, 1782 var den store ombygning i Sejling. *Johan Dac. Dinesen* (1799—1818), som Holger Begtrup i sin skildring af *Jeppe Johansen* (Dsk. mghliv i gr. kredse, V, 1934, s. 155) forkert placerer i Kragelund, var en from og god mand, der bl. a. hjalp *Jeppe Johansen* til troens hvile. *Joh. H. Hansen* (1818-23) var præstesøn fra Mjolden, *Jac. Hee* (1824-28) flyttede til Todbjerg-M., *P. C. Asmussen* (1828-33) flyttede til Vridsted-F., se Tem. *S. M. Sørensen* (1833-38) flyttede til Hyllested-R., se Esbønderup-N.

Disse præster stod kølige over for den frembrydende vækkelse (Clausen-Bagge siger, at der var »ingen hjælp at finde hos de døsige præster og degne« (Gr. lægmandsordførere, 1944, s. 7). *P. Larsen Skræppenborgs* forsamlinger hos *Jeppe Johansen* var stærkt besøgt og tændte ild i adskillige. Men de vakte ogsaa modstand. Pastor *Sørensen* var modstander af disse forsamlinger. Han gjorde alt, hvad han kunde, for at standse dette »sværmeri«. Der blev andda klaget til herredsfogeden, men uden held. Jeppe Johansen sendte sognepræsten en redegørelse for sit syn. Den omtales i »Nordisk kirketidende« 1836, er et klart vidnesbyrd: »efter de apostoliske troens artikler, hvilken tro jeg er døbt paa, og i den tro er jeg ogsaa konfirmeret og bestyrket under den Helligaands vejledning og oplysning. Denne tro vil jeg ikke have for mig selv alene, men bekende, forkynde, udbrede, bestyrke andre derudi, hvor jeg kan, fordi jeg tror, at det er ret for Gud ... trosbekendelsen og daaben skænker en overordentlig salig tilstand.« *Jac. Chr. Lindberg* slutter sin omtale af sagen med forslag om, at sognebaandet burde kunne løses. Til pastor *Sørensens* harme indsendte *Jeppe Johansen* et andragende til kongen derom. Om det naaede frem til kongen, vides ikke, men kort efter blev pastor Sørensen forflyttet.

Andreas Ravn skrev, at læreren i Sinding (*Peder Jensen*, 1828-44, fl. t. Lemming) ikke viste de vakte »nogen venlig mine.« Hans kristendomslære drejede sig om »dyd, sædelighed og forsynets velsignelse.« Pastor Sørensen forberedte Ravn til konfirmation. Ravn skriver, at præsten benægtede djævelens existens og arvesynden. Han bandede ofte i timerne, ja endog i kirken. Pastor *Hans Broge Berg* (1839-43, forflyttet til Visby, se Torup), var *Jac. Chr. Lindbergs* ven, og han støttede de vakte, var en afgjort troende præst. *Andreas Ravn* skriver, at han en søndag kort før han skulde i soldatertjeneste, hændelsesvis kom i Sinding kirke, hvor »den troende og nidkære pastor *Hans Berg* prædikede om helligaandens vidnesbyrd i menneskehjerter, om synd, retfærdighed og dom«, saa han blev vakt. Men da han til Sindingmændene udtalte sin glæde derover, mødtes han med latter, og nogle spottede »den hellige præst, som fordømte skikkelige folk.« Pastor *C. J. Brandt*, Vartov, har i Dsk. kirketid. 1889 givet en skildring af pastor Berg. Pastor *R. C. Lehn* (1844-48, flyttet til Mesinge) støttede ikke de vakte og det blev aarsag til, at der kom mere fart og kraft i lægmandsarbejdet. *Jeppe Johansen* var føreren, og da *Andreas Ravn* kom hjem fra soldatertjenesten, tog han virksomt del i søndagsforsamlingerne, hvor man læste prædikener og sang de gamle salmer. Der kom nu ogsaa paavirkning fra Hammerum herred, idet

den kendte lægprædikant *Kr. Idum* (Chr. Vesterby), der boede i Snejbjerg, holdt møder hos *Jeppe Johansen*. Ved et møde 1848 kom sognefogeden hos *Jeppe Johansen*, antastede baade *Kr. Idum*, *Jeppe J.* og *Andreas Ravn*. Der blev forhør hos herredsfogeden, men de slap for videre tiltale, dog sendtes de senere hjem med trusel om 2 aars tugthus, hvis de senere kom under tiltale for slig lovovertrædelse. *Andreas Ravn* skriver, at de dog »fortsatte i deres halsstarrighed«, uden at der blev lagt dem hindringer i vejen.

Der var i ældre tid en del grundtvigske lægforkyndere, af hvilke flere fik stor betydning som vækkere, som banebrydere for ægte menighedsliv, som bindeled mellem »læg og lærd« og mellem de vakte kredse rundt i vort land. Disse talsmænd stod ofte i et frugtbringende venskab og samarbejde, skriver Clausen-Bagge og fortsætter:

Som den første af dem kan man regne *Jeppe Johansen* (1789—1848), Sinding, da han fik helt det samme syn paa daabspagten som Grundtvig, sans for kirkelig frihed og henviste en mand, som var i aandelig nød, til ham og Lindberg.

Som barn indvandrede han sammen med familien syd fra til Nørrejylland. Bogstavelig talt; thi han maatte traske ved sin faders, Johan Hansens side. Det var en fattig begyndelse; men faderen blev ejer af flere gaarde og kirker, og *Jeppe* fik *Nedergaard* i *Sinding* sogn efter ham. Den er endnu i slægtens eje.

Hans omvendelseskamp, som blev lang og haard, skyldtes næppe nok nogen paavirkning udefra. En dag, da han som 17-aarig pløjede paa marken, blev han grebet af stor angst for sin syndeskyld. Hvor var der hjælp at finde? Ikke i det døsige sogn eller hos præst og degn, heller ikke i hjemmet; dets udvortes Gudsfrygt slog ikke til her. Han kunde ryste over hele legemet og truedes en tid af sindssyge. Faderen fik hentet en præst, som tilsagde den anfægtede syndernes forladelse og gav ham nadveren; virkningen var en usigelig frigørelse. Efter en anden beretning fik han hjælp i tilegnelse af et skriftsted. Det ene strider jo ikke imod det andet.

Da intet menneske aandeligt stod ham helt nær, varede det dog noget, før han blev ret frimodig. Men det skete, og han følte trang til at vidne for andre, hvad han ogsaa gjorde med nidkærhed. Lønnen var foreløbig afvisning eller endog haan og spot over »helle Jepp«.

Efterhaanden blev dog flere vundet, og han blev ikke blot vækker og vejleder paa sin egn, men fik forbindelse med troende ogsaa i andre kredse, ja, fik ret stor betydning for flere lægmandstalere.

En hovedbegivenhed blev broderen Karl Johansens bryllup 1827; det formede sig som et vennemøde. Her var ogsaa *Peter Larsen (Skræppenborg)* til stede, og det blev indvielsen til dennes missionsrejser rundt i Jylland i over 40 aar. Det var ogsaa her, at han hørte Jeppe Johansen tale om Guds kærlighed til mennesker paa en saadan maade, at det tændte en uslukkelig ild i ham. En del aar senere lod *P. Larsen* med lignende Virkning dette vidnesbyrd om Guds kærlighed gaa videre til *Kold*.

P. Larsen lagde i fremtiden sine rejseruter saaledes, at han ogsaa kunde gæste Sinding.

Modstand var der dog i Sinding; den blev endog saa voldsom, at *Jeppe Johansen* en tid opgav offentlig gerning og nøjedes med at vidne for den enkelte. Men han tog fat igen. Han blev heller ikke altid forstaaet helt af sine venner.

Præsterne i sognet satte han ingen pris paa (undtagen vel til dels pastor *Berg*, som var der en kortere tid; han var Lindbergs ven). Men han lod sig ikke for deres rationalismes skyld holde borte fra nadveren. De troende skulde ikke undlade at volde den ulejlighed.

I det hele brugte *Jeppe Johansen* sin pen en del, og kort før sin død overgav han den yngre ven, *Andreas Ravn*, sine optegnelser. Efter samraad med lærde folk udgav denne i 73 et uddrag. Det er kun paa 13 sider, men meget interessant. Titlen, »Enfoldig trosbekendelse«, har forfatteren selv valgt. I et forord skriver A. R., at begyndelsen til hans tros-redegørelse er over 40 aar gammel.

J. J. hævder, at »al skrift-fortolkning skal være efter troens maade, nemlig efter den apostoliske trosbekendelse«.

Daaben er genfødelse. Daabspagten »staar evig fast fra Guds side«. Men er man kommet bort fra den, maa man omvende sig. Det gælder da om »en sand omvendelse til vor daabspagt«.

»... jeg tror, det er denne apostoliske tro, Herren mener, naar han siger: Hvo som tror og bliver døbt ...« Apostlene har haft en mundtlig befaling derom. »... og derfor tror jeg fast og fuldkomment, at den apostoliske trosbekendelse er kærnen, hvorefter al skrift-fortolkning maa prøves ...« Denne Guds naadepagt er »det glædeligste og herligste, ja, det nærmeste samfund med Gud, som tænkes kan«.

Han skriver ogsaa om nadveren. Ordene ved sakramenterne er »de allervigtigste«, og han kalder det en »saare stor fornødenhed, at sognebaandet bliver løst«.

Jeppe Johansen døde efter en tids sygdom, frimodig og glad i sin tro. Hans livsværk fortsattes, baade af lægfolk og af dygtige grundtvigske præster.

Ved begravelsen, hvor forskellige slags folk mødtes, var det nær kommet til haandgribeligheder. Han havde ikke ønsket nogen præst til at tale over sig, men i hjemmet holdt *Kr. Idum* en lang tale og foreholdt slægt og naboer, hvilken synd de havde begaaet ved ikke at adlyde Jeppe Johansens formaninger, men i stedet havde de spottet og modsagt ham. Forsamlingen blev saa vred, at det var lige ved at komme til slagsmaal, men *Andreas Ravn*, der var skaffer, fik det afværget, og der blev ro, da han sagde, at Jeppe J. havde ønsket at blive begravet i stilhed uden ligtale, og at *Kr. Idum* havde handlet paa egne vegne. (Andr. Ravns erindringer, A. C. Overgaard: Fra Lysgaard herr., s. 66). Han vidnede selv paa en maade endnu en gang, idet der i hjemmet blev afsunget en sang af ham paa 24 vers.

Det hedder i denne sang, at han har ventet sin død »med glæde« for Jesu døds og offerblods skyld. Verdens børn havde ikke kunnet finde sig i hans tale om omvendelse; maatte man komme paa andre tanker! Der er ogsaa ord til enken og børnene om fast forbliven i deres »daabs pagt«.

I det samme lille hefte skriver en søn om hans bekendelse og bøn blandt børnene: »Som menneske var han mild ... livlig og venlig i omgang med andre. Hele hans liv var præget af troens frimodighed og glæde«.

N. Clausen-Bagge: Grundtvigske lægmandsordførere, 1944, s. 7 f. A. Bobjerg: Det gr. livsrøre . . . 1927. J. J. ligsang. Sinding 1910. J. Abildtrup: Jeppe J. 1934. J. J.: Enfoldig trosbekendelse. Silkeborg 1875. A. Ravns livserindringer. 1899. L. Schrøder: P. Larsens liv og gerning. 1902, s. 18—19. Nordisk kirketidende 1837. En del optegnelser af J. J. er i familiens eje.

Anders Andreas Nielsen (kaldt Ravn) (1821-98) blev fortsætter af Jeppe Johansens gerning paa sin nærmeste egn og noget videre ud, men under helt ændrede kaar. Han har selv givet en skildring af sit levned, men desværre ikke skrevet den færdig. Man faar af denne bog et meget tiltalende indtryk af ham og forstaar, at det maa være sandt, som er sagt: at han var en god fortæller om gamle dage.

Han blev født i Øster Bording (Balle sogn). Forældrene var gaardmandsfolk, men i smaa kaar. Han havde gode evner, kunde læse højt for sin moder af Bibelen, da han var 6 aar, lærte Balles lærebog og over 300 salmer udenad! Men rationalismen raadede jo næsten overalt i kirke og skole.

En undtagelse var pastor *Berg*. Ved at høre ham blev Ravn kristelig vakt, og han sluttede sig derefter som soldat i København til de troende trods kammeraternes spot. Men her voldte baptismen vanskeligheder; han skrev til Jeppe Johansen derom og fik af ham det raad at holde sig til *Grundtvig* og *Lindberg*.

Efter foreløbig (1844) overstaaet soldatertjeneste kom han til at staa Jeppe Johansen nær, og denne maa have sat megen pris paa ham, siden han ikke blot overdrog ham sine skriftlige efterladenskaber (hvorom der før er fortalt), men ønskede, at Ravn vilde fortsætte hans gerning i forsamlingerne, hvad han ogsaa gjorde.

Før han ret kunde komme ind i gerningen efter Jeppe Johansens død (48), maatte han igen tre gange trække i soldatertrøjen, i alle tre krigsaar 48, 49 og 50. Han viste baade mod og klogskab og hædredes med dannebrogskorset.

I 1850 blev han gift med Jeppe Johansens enke og fik saaledes gaard i Sinding. Hun var født 1801 og døde 1890.

I sin aandelige gerning fik han ikke lidt modstand. Det begyndte med baptismen. Den havde han paa ny mødt som soldat i Krigen. Ham selv kunde den ikke vinde; men han skrev til sin præst, *Kampmann*, for at faa flere grunde imod den. Dette blev paa hans egn omtalt, som om han selv var baptist. Naturligvis faldt den beskyldning hen.

De gudelige forsamlinger blev der mindre brug for, da Sejling—Sinding fik troende præster, og kirkerne fyldtes, ogsaa af folk langvejs fra. Des mere brug blev der for Ravns gæstfrihed, idet mange tog ind hos ham. Til sidst blev det en for stor økonomisk byrde, og han maatte bede folk om — som regel — at tage forsyning med hjemmefra. Det var ikke alle tilfredse med.

I det hele fik han at mærke, at ikke alt det, der havde glimret iblandt forsamlingsfolkene, var guld. Da han valgtes ind i sogneraadet og fik offentlige hverv, lød det, at dér kunde man se, han var en verdslig mand. Da han undervistе sine stedbørn og nogle andre, søgte man at hindre det ved at paastaa, at de, der undervistes af ham, ikke kunde blive kristne. Men præsten støttede ham, og modstanderne naaede ikke deres maal.

Om sit kirkelige stade har han skrevet: »Jeg vedkendte mig da, at da Gud var den nye pagts stifter, saa troede jeg, at han havde overleveret apostlene vor daabspagt som daabsbetingelse . .« Denne pagts tro var ældre end »det nye testamente«. Daaben er genfødelse; omvendelsen er at vende tilbage til den.

Tanken om at danne forening til ansættelse og udsendelse af indremissionærer kom frem paa *Ravns* egn ligesom paa Sjælland, og han deltog i et møde, hvor han valgtes ind i bestyrelen sammen med to andre lægmænd og to præster. Man udsaa en snedker, *Niels Hansen*, til missionær. Men man gik meget mere »kirkeligt« frem end paa Sjælland, idet man vilde have biskoppens støtte. *Ravn* og *Hansen* rejste derfor til Aarhus, hvor biskoppen stillede sig meget imødekommende, indviede *Hansen* under haandspaalæggelse, velsignede ham og skrev en anbefaling, hvori præsterne opfordredes til at støtte ham. Hansen rejste derpaa omkring i to aar og holdt mange møder; men da der kom en ny bestyrelse, som var antigrundtvigsk, blev han afsat (!). Det lykkedes ham derefter at faa en lærerstilling, hvori han blev til sin død.

Ravn selv blev ordfører ogsaa i Torning sogn, hvor der var vækkelse, og holdt forsamlinger, som kunde være stærkt besøgte. Men saa gik Anders Stubkjær, som dengang var ung og hvas, haardt imod.

Man besluttede, at der skulde holdes et møde i Torning (se endvidere under Torning s. 465), for at det kunde blive afgjort, hvem der var grundtvigianer; thi ellers kunde eet skabet faar let smitte hele flokken (!). Det lød jo af noget, og man fik ogsaa et meget »dramatisk og fire timer langt møde.

Præsterne *Hostrup* (Silkeborg) og *Møller* Sejling-Sinding) ønskedes med, men kom ikke, saa Ravn maatte i høj grad tage affære, hvad han ogsaa gjorde djærvt og klart. Han sagde, at han vilde aflægge sin bekendelse, hvis forsamlingen vilde tillade det og høre paa ham. Mange svarede »Jo!« Saa vidnede han om sin tro paa Jesus som den nye pagts — daabspagtens — stifter og vedkendte sig forbindelsen med de grundtvigske.

Det var paa dette møde, at præstekonen, fru *Jutta Boisen Møllers* deltagelse i dans blev omtalt som synd, og at *Ravn* gav sit næsten berømte svar: Han troede, hun dansede, »som naar et lam hopper hen ad et dige«.

Hjemme i sine egne sogne glædede han sig over den aandelige fremgang, som især tog fart under den første af præsterne *Møller*. Han satte megen pris paa dennes bibellæsninger.

Der blev holdt mange gode møder med fremmede talere, nogle i Ravns skov (N. Clausen-Bagge: Gr. Lægmandsordførere, 1944, s. 33 f.).

Tiden efter 1849

Skønt Sejling og Sinding er smaa sogne, blev dette pastorat efter 1849 et aandeligt brænd-

punkt i Hids herred. Vækkelsen, som begyndte med pietistisk præg, blev udpræget grundtvigsk.

Pastor *C. P. G. Kampmann* (1848-55) var de vaktes ven, og modstanden mod dem fra autoriteterne ophørte straks med hans komme. 1849 blev der forsamlingsfrihed, og *Andreas Ravn* var efter *Jeppe Johansens* død vækkelsens leder. 1850 giftede han sig som nævnt med Jeppe Johansens enke og fik gaard i Sinding. Han arbejdede i begyndelsen sammen med *Anders Stubkjær*, men i løbet af faa aar blev der skel mellem pietisterne og de grundtvigske. *Andreas Ravn* sluttede sig til de grundtvigske. Pastor *Kampmann* stod IM nærmere, medens han var her, senere blev han mere højkirkeligt præget, men var til sin død IMs ven; han var ikke en mand af mange ord, men en betydelig personlighed; baade mild og myndig, stærkt optaget af det aandelige livs vækst. Han deltog ikke meget i de gudelige forsamlinger, blandt talerne først i 50'erne var *P. Larsen Skræppenborg*, *Kr. Sørensen*, Haasum, *Iver Viftrup*, *Anders Stubkjær* og *Jens Maarbjerg*; de fleste af disse var IM.

Fra 1855 blev det *grundtvigske* præg aldeles overvejende. Det blev præsterne *Møllers* æra.

Pastor *F. D. Møller* (1855-74) blev redskab til en stærk aandelig bevægelse. Han var ikke egentlig veltalende; han naaede tidligt til tro, men tøvede med at blive præst. Han var en moden mand, da han kom hertil, 41 aar gl., gift med *Jutta Bojsen Møller*, datter af Budstikke-Bojsen i Stege. Hun var 23 aar yngre end han, og det var nok en svær overgang for den unge, livlige præstedatter at flytte fra sit glade barndomshjem (da i Vilstrup, Sdj.) til den stille, afsides præstegaard med en meget ældre mand og optræde som præstekone i en kreds, der væsentlig bestod af alvorlige, pietistiske jyske bønder, som ikke kendte den lyse grundtvigianisme, hvori hun var opfødt. Hun var i begyndelsen helt mistrøstig, søgte raad hos *Hostrup* i Silkeborg, som opmuntrede hende paa bedste maade (Begtrup, s. 157). Hun rystede snart bekymringerne af sig og udfoldede sin livskraft og livsglæde til forundring og forargelse for sine sindige sognebørn. Der var dem, der forargedes over, at hun dansede. Men Sejlingboerne lærte den glade kristendom at kende. Hun sang med de unge, legede med dem, og snart lærte ogsaa de ældre at paaskønne hendes frejdige tro og folkelige sind. Der »udgik solskin fra Sejling prgd., som bragte vaar til aandslivet i hele omegnen«. Den prægtige *F. E. Bojsen*, hendes fader, var hyppig gæst, han vandt alles hjerter, og hans nære ven, *P. Larsen Skræppenborg* kom nu tit i præstegaarden og gjorde nytte ved at fjerne sine gamle meningsfællers fordomme. *Hostrup*, *Birkedal*, *Sveistrup* og andre grundtvigske præster kom som talere ved store møder i præstegaardshaven eller kirkerne, og den meget rolige pastor *Møller* oplivedes ved det menighedsliv, der blomstrede op. Kirkerne var tæt fyldte, og hans solide, troværdige vidnesbyrd bar god frugt. Der blev stærk samling om nadverbordet, og vækkelsen var udpræget kirkelig. Menighedssangen fyldte kirker og hjem. Fra nabosognene strømmede folk til. Vilh. Beck og Johs. Clausen prædikede i Sejling kirke paa deres missionsrejse 1865.

N. Clausen-Bagge skriver: Da M. kom til Sejling havde han forlængst tilegnet sig det grundvigske syn. Han ordineredes sammen med *Hostrup* (Silkeborg), der blev hans ven og arbejdsfælle.

Naar han i Sejling og Sinding blev redskab til at fremkalde en stor bevægelse, skyldtes det ikke blændende personlige egenskaber. Dog var han ingenlunde ubetydelig. Vel var han, som en søn har skrevet til mig, »ikke nogen særlig veltalende mand og havde ondt ved at udarbejde sine prædikener«. »... men der var en egen vægt i det, han sagde, det var i høj grad et troværdigt vidnesbyrd, og der blev et levende menighedsliv i sognene Sejling og Sinding. Sejling kirke var gerne saa fuld, at foruden der, der sad ned i kirkestolen, stod en række op foran dem.«

At arbejdet lykkedes saa godt, beror vel ogsaa paa, at det i det hele var aandelig vaar mange steder, og at der netop her var udført en forberedende gerning af en præst og af enkelte lægmænd som f. ex. *Jeppe Johansen* († 48). Det var ham, der sagde til *P. Larsen Skræppenborg*, at Gud elskede menneskene, og sagde det saa inderligt, at det tændte en ild i ham, og han lod, med lignende virkning, ordet gaa videre til Kr. Kold.

Og endelig var det en stor hjælp, at den unge præstekone — der først følte sig trykket af forholdene, men saa tog sig sammen — virkede som en frisk farende foraarsvind, der først tog de unge med sig, men efterhaanden mange andre, trods lidt surmuleri i begyndelsen over hendes livlige væsen. Man saa, at alvor og gammen nok kunde sammen, og hendes faders hyppige besøg og vidnesbyrd var en god undsætning. Han har endog kaldt kredsen »den mest velsignede i landet.«

Fru Møller samlede piger til sang og haandarbejde, samlede ogsaa koner, fik i det hele folk til at komme i præstegaarden, gik med sin mand paa besøg hos syge og sunde — hvilket førte til ugentlige sammenkomster med højtlæsning og samtale — og sang for i kirken og blandt konfirmanderne. Af dem fik Møller mange, ogsaa fra andre sogne. Lovsange kom til at lyde i kirke og hjem og under arbejdet. — Der kom ogsaa folkelig vækkelse, baade aften-, fri- og højskolebevægelse.

Som andre ældre grundtvigianere lagde Møller vægt paa bibellæsninger, og de drog saa mange, at »folk sad stuvet sammen i skolen bogstavelig som sild i en tønde« (har en mand fra egnen sagt). *Andreas Ravn* har endog skrevet: »Jeg for mit vedkommende maa sætte pastor Møllers bibellæsninger højest ...«

Livsrøret blev »ret hurtigt« stærkt og kirkegangen fra nær og fjern »meget stor«. Ikke blot for forkyndelsens skyld; det blev for mange en »livssag« at være med i »fællesskabet om livsordet ved daab og nadverbord«, »og altergæsternes ansigter straalede af lys og glæde«.

Møller havde nok i sit hjemlige arbejde og rejste ikke ud; men der blev holdt større møder med fremmede talere.

Om hans egen vækst under alt dette er der sagt: »... den rolige pastor Møller oplivedes kendelig ved det menighedsliv, der voksede op ved den troværdige forkyndelse.« (Grundtvigske banebrydere, 1942, s. 35 f.).

I Sinding oprettede beboerne en **højskole** 1868, ledet af den grundtvigske lærer *Rasmus J. A. Geltzer* († 1902) til 1882, derefter af *Hans Andersen* og *Hans Petersen*, *O. Jacobsen*, *Andr. Jensen* og *P. Andersen*. Den nedlagdes 1892 og var derefter efterskole til 1900. — 1866 oprettede pastor *Møller* og fru *Jutta* en **friskole,** der først havde lokale i prgd., derefter i Ebstrup, senere i et aftægtshus. Den havde skiftende lærere, bl. a. *N. P. Stensballe*, der blev højskoleforst. i Uldum og senere driftsbestyrer ved Horsens-Tørring jernbane. Den nedlagdes 1884.

F. D. Møller og *J. C. Hostrup*, Silkeborg, var nære venner, og da *Hostrup* flyttede til Hillerød, søgte mange fra Silkeborg til Sejling. *F. D. Møllers* søn, *Aage Bojsen Møller* (der blev sp. i nabosognet Gødvad-B., og senere provst i Slagelse) fortæller om det festlige syn af de mange vogne fra Silkeborg og andre sogne, som kom til prgd. i Sejling om søndagen; mange spiste deres mad der. Krigen 1864 gjorde dybt indtryk. Præstefamilien var meget nationale. De fik indkvarteret østrigske soldater, senere danske dragoner paa tilbagetog gn. Jylland. En nat boede kronprinsen (senere Fr. VIII) med sin stab i prgd. *Jutta Bojsen Møller* har i sine erindringer fortalt om præstegaardslivet i Sejling (udk. 1925).

3 præster af navnet *Møller* fulgte altsaa efter hinanden i Sejling, uden at de dog vist var i slægt med hinanden. *F. D. Møller* nedstammede fra en forvalter paa Rathlousdal og herredsskriver i Hads-Ning herreder. *Frederik B. Møller* var af den kendte præsteslægt fra Grinderslev, der nedstammer fra en købmand i Skanderborg, og *J. P. Møller* nedstammede fra landskabsmaleren *J. P. Møller*. *F. D. Møllers* fader var forpagter af Marselisborg og St. St. Blichers ven. Mange gode præster har hørt til disse 3 familier Møller. *Aage Bojsen Møller*, Slagelse, skriver, at han fik lyst til at blive præst ved at se kirkelivet i Sejling. Det samme gælder hans broder *Tage* (sp. i Bramminge). Og *Frederik B. Møller* havde de 3 sønner, *Axel*, *Aage* og *Vagn Bartholdy Møller*, der blev ansete præster. Axel og Aage B. M. lagde heller ikke skjul paa, at kirkelivet i Sejling havde givet dem kaldet til at blive præster. Og *J. P. Møller* var ikke blot fader til bispinde *Axel Rosendal*, men broder til frimenighedspræsten *Søren Anker-Møller*, Klim, der blev stamfader til et helt dynasti af valg- og frimenighedspræster (som dog hentede deres kald til præstegerningen i Klim. Se stamt. 60 D. E. F.). Præsterne af disse 3 slægter Møller har stadig klang i grundtvigske kredse.

Frederik B. Møller (1874-83) var udmærket egnet til at føre udviklingen videre. Medens *F. D. Møller* var stille, tilbageholdende og Jutta var aktiv, munter, var *Frederik M.* aktiv, veltalende, livlig, medens hans hustru, *Jacobine Caroline Bartholdy*, var stille, et hjemmets menneske, en god støtte for sin mand. Juttas fader, Budstikke-Bojsen var som en aandelig fader for den grundtvigske kreds, der havde samlet sig om *Hostrup* og *F. D. Møller* paa Silkeborg-egnen, han var strax lidt betænkelig ved den unge pastor *Fr. B. Møller*. Bojsen havde sluttet sig til det forenede venstre og var derved blevet skilt fra sin ven, *Vilhelm Birkedal*. *Bojsen* skrev til *Fr. B. Møller* og bad ham udtale sig om sin politiske stilling, han vilde gerne, at M. skulde blive til velsignelse i Sejling, derfor laa det ham paa sinde at kende hans politiske stilling. Skønt M.s svar næppe tilfredsstillede *Bojsen*, fik *Møller* en hjertelig modtagelse i den store kreds i Sejling-S. Hele den gr. kreds sluttede sig vist til det forenede venstre, hvad M. ikke gjorde, men der kom aldrig nogen disharmoni af den grund. M. samlede snart endnu flere tilhørere end sin forgænger, og det gik, som det var gaaet ham i Herfølge: Der opstod tanke om at danne en valgmenighed for alle grundtvigske kredse paa Silkeborgegnen med ham som præst (Begtrup, s. 158). Det blev dog ikke til noget, men M. fik en mængde sognebaandsløsere, især fra Balle sogn (60 familier). Der var den gang flere grundtvigske kredse paa egnen, hver med sin høvding: i Tem: *Anders Jensen*, Gessø, i Silkeborg købmand *C. Knap*, i Balle *Peder Vad*, i Sinding *Hans Johansen*, en stille, sagtmodig mand, der havde haft forbindelse med den fynske vækkelse, var broder til *Jeppe Johansen*, og stod *P. Larsen Skræppenborg* nær. *Andreas Ravn* havde trukket sig noget tilbage. Pastor Møller og Sejling blev midtpunkt i alt dette grundtvigske liv; om søndagen fyldtes vejene af vogne fra mange sogne, man regnede ikke at køre 2—3 mil til Sejling kirke, og om eftm. blev der drukket mange kopper kaffe i prgd. Her kom ogsaa *H. P. Børresen* og vakte missionsinteresse. Der blev bygget fh., ofte kom valgmghpræsten, *Jørgen Teilmann* fra Bering, kredsene i Sejling-S., Balle og Silkeborg og Tem holdt fælles sammenkomster til stor berigelse, dejlige sejlture til Himmelbjerget i hele flaader, grundlovsfester paa Himmelbjerget, hvor ogsaa *Hostrup* kom og talte. Engang var man paa en lang fællestur til Bøvling valgmgh., men hver kreds holdt alligevel saa meget paa sin selvstændighed, at det ikke lykkedes at samle dem i een valgmgh.

De grundtvigske præster dannede et **konvent:** *Bruun*, Levring, *Teilmann*, Bering, *Borch*, Adslev, *Dahl*, Skorup, *Wulf*, Njær, *Spleis*, Torning m. fl. Det begyndte med, at pastor *F. V. Wiberg*, der kom til Silkeborg samtidig med at *Fr. B. Møller* kom til Sejling, bad Møller om regelmæssigt at tage ham og hans familie til alters. De drøftede saa arbejdet sammen, og tanken opstod om et konvent. Kredsen fik tilslutning fra flere præster længere borte fra (*Rønne*, Vildbjerg, *Lund*, Vium, *Konradsen*, Hvirring osv.). Der holdtes gudstjeneste med altergang i Silkeborg, forhandlingsmøde paa højskolehjemmet, adgangen var fri, ogsaa for lægfolk, og man skiftede ord om tidens brændende spørgsmaal. *Fr. B. Møller* var den bærende, indtil han rejste. Konventet betød meget for det gr. liv paa egnen. Møller knyttede ogsaa forbindelse med højskolefolk som *Nørregaard*, *Baagøe* og *Trier*, gæstede ofte *Otto Møller*, Gylling (Det blev sent paa natten, inden deres piber blev kolde!). Fr. M. holdt en foredragsrække i Silkeborg mod Irvingianerne, som drev propaganda, 1871 var han med i toget til Norge til højskolen i Gausdal, hvor han prædikede i sognekirken, boede hos Bjørnsons nabo, odelsbonden *Per Bø*, besøgte *Bjørnson*, der efter gudstjenesten tog Møller om halsen, kyssede ham og sagde: »Saadan skulde vi have evangeliet i Norge!« Møller var meget musikalsk og spillede firhændigt med *Bjørn Bjørnson*. (Men fru

Karoline Bjørnson erklærede, at hun maatte fraraade musik som Bjørns levevej!).

Medens Møller i Herfølge havde mødt modstand, havde han medbør i Sejling, bortset fra, at præsten i Gødvad klagede over ham og »hans forsøg paa at splitte hjorden« i Balle. Trods det meget arbejde udadtil laa tyngdepunktet for hans arbejde absolut hjemme i Sejling-S., det lille pastorat med ialt 600 indb. Han var f. ex. optaget af at vække de unges interesse for, hvad der var godt og ædelt. Over forsamlingshuset i Sejling staar: »Slutter kreds og staar fast«. Ungdommen kom til foredrag og idræt, kappedes med andre skytteforeninger. Friskolen havde en tid dygtige lærere, men da M. flyttede og der kom en dygtig lærer i folkeskolen, maatte den lukke.

F. B. Møller drev selv avlingen med godt udbytte. Sine karle fik han fra *Trier* i Vallekilde, og der blev reformeret og indført ny metoder, saa beboerne rystede paa hovedet. Fru M. satte sig grundigt ind i landhusholdning, og børnene maatte slide med i mark og stald og have. Haven var i ret daarlig forfatning. Fru Jutta havde kaldt den »en have i sin vorden«. Pastor *Wiberg*, Silkeborg, som var et mekanisk geni, tilbød at anlægge den mod at faa 20 mand til hjælp. Møller bad saa de unge karle, der var sognebaandsløsere, om at gøre hoveriarbejde i prgd. een dag. De stillede om morgenen med skovl og spade. *Wiberg* var i sit es som kommandant, det gik med humør, og om aftenen havde haven faaet sin form. M. underviste selv sine børn. Lærebog var ukendt. De læste bibelhistorie, Danmarkshistorie, Homer og Sofokles, og undervisningen var saa god, at drengene let kom i latinskole. Der blev holdt daglig husandagt. To smaa børn døde i Sejling prgd. Skønt M. stod i en rig gerning, følte han, at han burde flytte. Landvæsenet tog paa fru M.s kræfter, og da pastor *Vilh. Hansen* kom til Gødvad, havde egnen i ham faaet en ung, dygtig præst som de grundtvigske kunde samles om. Saa blev Køge og Rønninge ledige paa samme tid. M. søgte dem begge og fik Rønninge, hvor han oplevede, at han som hidtil havde staaet som en slags valgmenighedspræst for egnen, nu blev klemt mellem 3 store valgmenigheder: Kerteminde, Sdr. Næraa og Ryslinge. Men forfængelighed laa ikke for ham. Han skulde nok vide at gøre sig gældende (se videre her III, 172 f.).

Det kan vist ikke nægtes, at de store dage var forbi her, da *Fr. B. Møller* rejste herfra. Højskolen og friskolen sygnede hen, men der var stadig en stor grundtvigsk menighedskreds; de ældre døde bort, en del unge blev højskolepræget, men sognebaandsløserne vendte tilbage til deres sogne.

Efter »*den gamle Møller*« og »*den store Møller*« kom nu »*bitte Møller*«, pastor *J. P. Møller* (1883-94). Han var en frisk og from ung præst, kirkegangen var stadig stor; han havde en egen evne til at trøste og til at sige sandheden uden at støde, men han følte selv, at han manglede den vækkende tone. Hans prædiken var kort, indholdsrig og varm, bygget paa trosordets grund, til stor opbyggelse for dem, der hørte ham. Han holdt bibellæsninger og foredrag, var en jævn mand, bange for alt opstyltet. Han førte konventet videre, og der kom præster af alle retninger, hvilket kunde forbavse præster andre steder. Efter den alvorlige del kunde han glæde præsterne med sit uhyre lager af morsomme historier. Der var en stor børneflok og et smukt familieliv. Ligesom F. D. Møller flyttede han til Marvede-H., men det var ikke nogen let overgang at komme fra det levende Midtjylland til den ret døde egn i Sydvestsjælland, og hvor den spøgefulde form han havde anvendt i Sejling, og som her blev fuldt forstaaet, ofte blev misforstaaet.

Pastor *H. Carstensen* (1894—1912) var af en noget anden type. Han var ortodoks grundtvigianer, tankeklar og vel studeret, meningerne om hans forkyndelse er noget delte, nogle siger, at han var »tør«, alle forstod, at han var uhyre grundig, teologisk præget, han havde noget at give dem, der vilde tænke efter og ikke nøjes med overflade. Hans store interesse var at undervise. Som ung havde han været seminarielærer, og 1895—1912 var han en højt anset lærer ved Silkeborg seminarium. Han blev da ogsaa censor ved lærereksamen. I konventet var han teologen blandt præsterne. Han havde en god kirkegang og var meget respekteret.

Pastor *J. P. Lundø* (1913-29) var en afholdt grundtvigsk præst. Han har i »Fra Viborg amt« skrevet nogle interessante lokalhistoriske afhandlinger (se ndf.). Han skr. 1927: Kkg. 15—20 og 12—15%, gode forhold, KS (sp.), DdU (150 og 150), de unge leder selv.

Pastor *P. J. Fiig-Pedersen* (1929-42), grundtvigsk, skr. 1939: God kkg., gr. præg fra gl. tid, 2 DdU, ungdomsm. i prgd., ØM kreds.

Pastor *K. P. Frandsen* har virket her siden 1942. Befolkningen er udpræget grundtvigsk indstillet, megen velvilje, et godt sted at være præst. Kkg. 3 og 4%, foredragsf., DdU.

1926 oplyses: Kkg. 15—20 og 12—15%, gode forhold, gr. præg fra gl. tid, KS (50, sp.),store DdU (150 og 150), de unge leder selv foredragsvirksomheden og møder. 1935: Kkg. 15—20 og 12—15%, gode forhold, gr. præg, KS (sp.), store DdU. 1947: Kkg. 10 og 8%, ret gode, gr. præg, DdU. 1959: Kkg. 4%, udpræget gr. indstilling, særdeles velvillig bef., godt sted at være præst, foredragsf., DdU, ØM. 1963, se ovf.

Skolen. Sejling: Den gamle og simple skole afløstes 1865 af en ny skole, ny skole 1900, udvidet 1924, sportsplads fra 1956. Lærere: 1839-86: *H. C. Jørgensen*, f. 10 Serup, afsk., † 87, en sønnesøn er DMS-missionær i Indien: H. P. Jørgensen. — 1886—1921: *H. P. Nielsen*, f. 55 Mern, † 21, en fremragende botaniker, samarbejdede med prof. Kølpin Ravn (Fra Vib. a. 1945, s. 96), 1921-51: *P. S. J. Binderup*, f. 81 Ørsted, Rougsø herr., afsk., (Silkeb. avis, 8. febr. 56), 1951-54 *A. H. N. Sørensen*, fl. t. Vissenbjerg, 1955-57: *H. Pallesen*, fl. t. Kornmod, Silkeborg. 1957-60: Lærer Rosenkilde, en dygtig lærer, som 1960 sluttede sig til mormonerne, de sidste dages hellige, sammen med sin hustru, der var lærerinde ved skolen.

Blandt de skiftende li. var frk. *Ane K. Kristensen* (f. 63 Balle) her 1901-30.

I Ebstrup var der en *friskole* c. 1892—1901, ledet af lærerinder (navnlig *Nanna Ravnholt* mindedes med taknemmelighed) (EP. 692).

Sinding skole, opf. 1741, ny skole 1856 og 1900. — Lærere: 1845-59: *Rs. Mathiesen*, fl. t. Tem, 1859-62: *P. S. Justesen*, fl. t. Ørum, Djurs, 1862-83: *Christopher Munk*, f. 40 Kragelund, fl. t. Ringe (søn: seminarieforst. i Vrdbg, senere sp.

Ledøje-S.: A. N. Munk), 1883—1924: *Hans Andersen*, f. 54 Tim, medforst. Sinding højskole, afsk., † 29, 11 børn. 1924 f.: *A. P. Lerche Møller*, f. 96 Svostrup. Skiftende li.

Ved *Forbundsskolen, Skægkær-skolen* (for Sejling-S., Serup og Balle) er *S. A. Sandberg Eriksen* skoleinspektør (tidligere overlærer i Lyngby).

Sejling kirke, nordligt i byen, har romansk skib og kor af granitkvadre paa skraasokkel. Sydportalen flyttedes til taarnets vestindgang antag. 1782. Portalen har to par halvsøjler med ornamenterede kapitæler. Skibet har bjælkeloft, koret hvælvet. Sengotisk taarn med blytækt pyramidespir, ombygget 1782. Taarnrummet er hvælvet og tjener som vaabenhus. Renæssancealtertavle fra 1613 (som Serup), i storfeltet en lille kopi af Thorvaldsens Kristus. Kalk og disk fra 1782, store stager, sølvoblatæske fra 1682, sølvvinkande, skænket 1734 af pastor Henriksen, hvis gravsten med evangelistrelieffer er indmuret i taarnet. Stor, romansk granitfont, to daabsfade, sydtyske, med relieffer af syndefaldet og bebudelsen (1650 og 1727). Renæssancepræ dikestol fra c. 1615 med talrige smaa arkadeprydede og søjledelte fag, opgang gn. kormuren, omkr. 1920 blev prædikestolen gjort større. Nyere lydhimmel. Lukkede renæssancestole. Orgelpulpitur. Series pastorum. 100 sd. Orgel.

Mack. JG, do. D. 162, 408.

St. St. Blicher fortæller i novellen om de 3 kirkeklokker, der var støbt i Lybeck, at den ene kom til Kragelund, den anden til Balle, den tredie skulde til Sejling. Den blev sejlet over Gub sø, men man tabte den, og den gik tilbunds, men denne tabte klokke paa søens bund kan man høre ringe juleaften. Det er en kendsgerning, at Sejling ikke har saa god en klokke som Kragelund og Balle. Provst Aage Møller konstaterede, at Balle kirkeklokke er støbt i Lybeck, saa der er maaske noget om sagnet.

Sinding kirke, midt i byen, har romansk skib og kor af granitkvadre paa dobbelsokkel med profil-led over skraakant. Bevaret er korbuen med retkantede skraabaand, korets vinduer, samt begge portaler. Nordportalen har frisøjler med terningkapitæler, og tympanon med 3 kors, hvoraf det ene er usædvanligt i romansk kunst (det øverste led er gaaet til). Ved portalens østside en kronet Kristus med udstrakte arme paa en korsformet kvader, hvorunder to smaa mænd med nøgler (kirkeværger?). Koret hvælvet, skibet fladt loft. Sengotisk, hvidkalket taarn med sadeltag, af munkesten, hvælvet taarn, lille, hvidkalket vaabenhus mod syd. Alterbord med udskaaren panel fra 1936. Renæssancealtertavle fra c. 1625, i storfeltet en kopi af Thorvaldsens Kristus. Sengotiske stager paa fodløver. Romansk granitfont med arkader. Sydtysk daabsfad med bebudelsen, hjort og hund, skænket 1682. Ungrenæssanceprædikestol, nyere lydhimmel. Paa skibets nordvæg en kopi af Joakim Skovgaards maleri i Viborg dk. af den store nadver. 80 sd. Orgel.

Folketal. 1850: 266 og 237; 1901: 464 og 373; 1921: 448 og 414; 1960: 416 og 388.
Altergæster: 1892: 664 og 423; 1902: 543 og 304; 1912: 436 og 244; 1922: 349 og 202; 1932: 353 og 164; 1945: 150 og 100; 1957: 172 og 54.
Menighedsraad: Gn. alle aarene: Alle grundtvigske. (Næstfmd.: Fru *Laursen*, Overby).

Sognepræst

Indtægt. 1852. a) 50 rug, 42 byg, 76 havre. b) 66 rdl., 6 byg. c) 7 lpd. ost, 33 sn. æg, 1 maal mælk fra hver gaard. d) 120 rdl. e) 70 td. ld. samt 70 uopdyrket, smal, gl. bindingsværksprgd., ialt 90 fag, firlænget. — 1870: Regul: 1352 kr. netto: 3010 kr. 1913: 3. kl., 1958: 12. kl., prgd. opf 1859, kamgavle.

16. 7. dec. 1848—11. okt. 55 (Hjpr. Harlev-F. 21. sept. 43): **C. P. G. Kampmann,** fl. t. Ebeltoft-D., se sp. Hjørring.

17. 27. dec. 1855—16. maj 74: **F. D. Møller,** fl. t. Marvede-H., se der.

18. 25. sept. 1874—17. apr. 83 (Ekp. Herfølge-S. 11. apr. 64): **Fr. B. Møller,** fl. t. Rønninge-R., se der.

19. 27. juni 1883—28. maj 94 (sp. Nr. Felding-T. 3. maj 78): **J. P. Møller,** fl. t. Marvede-H., se Nr. Lyndelse-H.

20. 15. aug. 1894—18. okt. 1912 (sp. Nautrup-S. -V. 28. juli 86): **L. H. Carstensen,** fl. t. Hesselager, se der.

21. 11. febr. 1913—25. jan. 29 (sp. Vridsted-F. 16. sept. 05): **J. P. Lundø,** fl. t. St.-L. Fuglede, se der.

22. 23. maj 1929—27. febr. 42 (Dsk. præst N. York-Brooklyn 22. marts 24): **P. J. Fiig-Pedersen,** fl. t. sp. Skive-R., se der.

23. 3. nov. 1942 (Realskolel., Hammel 37): **Kristian Peter Frandsen,** f. 27. marts 08 Bøvling. F.: Lærer Jens Lauge F. og Ane Margrethe Poulsen. Stud. Haslev 27, lærer Stenhus 30—33, c. 35^2 (h_1). — Lærer Haslev 35, do. Stenhus 36—37. — G. 5. aug. 11 Helga Prip Buus, f. 16. aug. 11 Hundborg. F.: Læge Valdemar Marius Emil B. og Agnete Prip.

Lærer Kornmod realsk. 50.

Litt.: A. Bobjerg: Det gr. livsrøre paa Silkeborgegnen, 1927, Jutta Bojsen Møller: Træk fra et langt liv, 1924, Minder fra gl. gr. hjem, VI, 1926 (Fr. B. Møller), Holger Begtrup: Dsk. mghliv i gr. kredse, V, 1934, Jens Abildtrup: Jeppe Johansen, 1934, A. C. Overgaard: Fra Lysgaard herr., 1920, IMs hist., 1912, s. 98, Hans Rasmussen: Jeppe Johansen, 1899, Andreas Ravns erindr., 1899, A. Stubkjær: Erindringer, Vilh. Bec: Erindringer, s. 71, J. P. Lundø: Blade af Hids herreds hist., Vib. aarb. 1945, 5—112, do.: Nogle særprægede ansigter fra Sejling-S., smst. 1952, 70—96.

KRAGELUND-FUNDER

(Engesvang sogn blev udskilt 1896)

Kragelund sogn, 3709 ha, er højtliggende og bakket (Rishøj 106 m, Grønhøj 105 m) med store moser, kraftige bakkepartier, en del skov og plantage, i Buchwaldts plantage med stejle skrænter ned til Karup aa, flere smukke dale og udsigtspunkter. Sandmuldet jord. — Byerne K. med centralskole, fh. fra 1926, anlæg, kro, — Stenholt, Refshale, Over og Neder Frederiksdal med fh. fra 1898, Christianshøj.

Oldtidsminder: 39 høje, de fleste smaa, Store Grønhøj anselig, 105 høje er sløjfet, i en stor stenrøse er gjort broncealderfund, men dette enestaaende mindesmærke blev omkr. 1920 solgt til vejmateriale! Bopladser fra Gudenaakulturen. Der er ogsaa gjort fund i Bølling sø. — Kong Fr. II. skal have haft en jagthytte paa Kongenshus bakke. — Hedekolonierne Christianshøj, Frederiksdal og Frederiksmose blev anlagt c. 1765.
I et anlæg ved kirkepladsen flere mindesten, bl. a. en genforeningssten.

Funder sogn, 2841 ha, er højtliggende (Johannehøj 99 m), gennemfures af mange korte, brede dale, der fører ned til det store dalstrøg mod syd. Høje, stejle, skovklædte skrænter skiller bakkelandet fra Funder-dalen med den vandrige Funder aa, der gn. Silkeborg langsø af-

vandes til Gudenaaen. Sandet morænebakkeland, gammelt hedesogn, nu kun lyng paa skrænter og i plantagerne. Hørbylunde skov. Naturskønt, den smukke Funder-Hørbylundedal. Fladt mod vest. Hovedvej A 15 (Silkeborg-Herning) gaar i en lang bakke ned mod Silkeborg, den østlige del er forstad til Silkeborg. Ulvsø. — Byerne F. kirkeby med fh. fra 1897, F. by (ingen stationsby ved jernbanest.) 7 km fra stationen, med fh. fra 1897. Bebyggelser: Elling, Abildskov, Nørhede, Skærskov med asfaltfabrik, Skovhuse med savværk og teglværk.

Oldtidsminder: 35 høje, en anselig høj i aadalen (overgangssted fra hærvejen over Funder aa?), 120 høje sløjfet (langs hærvejen). Ved Hesselhus en stor boplads fra Gudenaakulturen. — Gaarden Sejlgaard udstykket, smuk bindingsværkshovedbygn. fra 1725.

Af den ældre præstehistorie

Den første lutherske sp., *Niels Christensen* († 1579), efterfulgtes vist af sin søn, *Chr. Nielsen* († 1603). Præsten *Stephan Andersen* (1609-29) oplevede, at hans kone 1615 uskyldigt blev mistænkt for mord (Fra Vib. a. 1960). *Laur. Andersen* (1629-42) efterfulgtes af provst *Mads Andersen Bering* (1642-97) der døjede svenskekrigene; han var en betydelig mand, skænkede den smukke prædikestol i K. (ligsten), provst *Carl Henningsen Ermandinger* (1697—1745) oplevede, at prgd. brændte 2 gange (1705 og 1744). Han efterfulgtes af sin søn *Frederik Carlsen Ermandinger* (1745-78), var »konservativ«, havde været sp. i Vejerslev-B., biskop *Brorson* satte pris paa ham. Biskop *Hygum* omtaler, at han »tog sig med stor flid af ungdommen og ønskede at paavirke mennesker ved at lægge dem de guddommelige sandheder paa hjerte« (Visit. 1748), men hans nidkærhed var saa stor, at biskoppen ved lejlighed maatte paatale den, 1752 (Elle J., s. 98). Der mærkedes dog ikke stærkere pietistisk indflydelse i den flg. tid, bortset fra, at man i enkelte hjem holdt husandagt med pietistiske andagtsbøger. Provst *Peter Aaboe* (1778—1817) var vist nærmest rationalist. Han var præstesøn fra Gødvad. 1642—1817 var her kun 4 sp. *Jacob Lund Møller* (1817-19) af Ørting-F., døde pludseligt.

Tiden efter 1849

Skønt Kragelund-F. ligger midt imellem de kirkeligt levende egne i Silkeborg og Hammerum herred, melder de fleste beretninger herfra om ringe kirkelig interesse hos flertallet. Funder sogn betegnes som ret »dødt«. I Kragelund har der været mere liv. Pastor *Niels Michael Aaboe* (1820-59) var søn af provst P. Aaboe (se ovf.). Vækkelsen fra Sinding *(Jeppe Johansen* og *Andreas Ravn)* bredte sig til Kragelund og Engesvang, *Anders Stubkjær* kom her ogsaa, og der blev noget røre i 40'erne, og da Stubkjær fik forbindelse med det nærliggende Bording, holdt han møder, men IM slog ikke rigtig rod, bortset fra, at der blev lidt liv i Frederiksdal og Engesvang. 1852 indberetter pastor *Aaboe*, at der var ret flittig kirkegang, nøjsom moralsk befolkning, en del hosebinderi.

Pastor *C. E. Gede* (1859-73) er den første sp., der er forflyttet herfra, stod uden for de vaktes kreds, hvor *Stubkjær* og missionærer jævnligt kom. De søgte til Bording, senere til Vinderslev, som kredsen i Frederiksdal fik nær forbindelse med (se s. 500).

Pastor *J. F. S. M. Krag* (1873-80) var af gl. embedsslægt, gn. sin norske moder havde han stor kærlighed til Norge, han var vel bevandret i klassisk litteratur, morede sig med at tale latin ved konventerne, var en fin og nobel personlighed, agtet, men ikke folkelig. Kkg. var ringe.

Pastor *S. M. K. Hafstrøm* (1881-84) var »en ejendommeligt begavet mand, indesluttet, havde stille glæde ved sine tankers arbejde, levede i sin egen verden, elskede naturen og kunst, en af landets ejendommeligste prædikanter, digter, fik til sidst en tragisk skæbne« (Th. Tomasson, Horsens avis 6. maj 05). Han var her kun 3 aar, gjorde senere som præst ved Horsens tugthus et stort arbejde for fangerne.

Pastor *H. P. Traustedt* (1884-88) mindes som en hjælpsom, men selv noget ubehjælpsom mand, kirkegangen gik nedad, men en lærer her udtalte senere sin tilfredshed med pastor T. IM søgte stadigt udensogns.

Pastor *L. C. Sørensen* (1888—1905) mindes som en rolig, besindig mand, gammeldags kirkelig, uden retningspræg. Han var ungkarl, københavner, med et eget lune, stor menneskekundskab. Kkg. god.

Pastor *J. H. Sick* (1906-22) var ogsaa københavner, en venlig mand, men han følte sig vist ikke rigtigt hjemme her. Tidligt begyndte han at søge herfra. Kirkegangen sank til et minimum, men det siges ogsaa, at han var »en ringe prædikant«. *Mads Madsen* siger, at han gik til valgmgh. i Silkeborg, da han ikke kunde faa noget ud af Sicks prædikener. Andre gjorde det samme, eller de gik til Sejling.

Pastor *Kr. Lidegaard* (1923-49) vil sent blive glemt her. Se ndf. *Mads Madsen* siger, at han »syntes godt om L. men undrede sig over, at kirkegangen ikke kom paa fode« (Men tiderne havde skiftet, kirketraditionen var borte). Pastor L. startede 1927 en kreds af KS, men to beslægtede kredse af denne art var nok for meget, idet *Frederik Dal*, som var grundtvigsk, fortsatte de foredragsmøder, som var begyndt i Frederiksdal i lærerne *Petersens* og *Møllers* tid, og som 1925-33 var en foredragsforening. Gdjr. *Jens Jørgensen* betød umaadelig meget baade i dette arbejde og i K. sogn gn. en menneskealder. Under krigen 1940-45 blev begge kredse opslugt og kom ikke senere i gang. Pastor L. fik ogsaa tilknytning til IM gn. venskab med sudanmissionær *Jenny Jensen*, som 1946 udsendtes fra Kr. sogn, og for Sudanmissionen er der stadigt paa sognebasis et arbejdsudvalg, som virker støt.

Pastor *S. Grøn* (siden 1949) skriver: Kkg. 2%, ukirkelighed, bortset fra smaa kredse. Kkg. nedadgaaende i K., stabil i F., børnearb., K-spejdere, IM-kreds, især i Frederiksdal, en del af IM hører til Vinderslev efter gl. skik, ungdomsf., enkelte baptister. Sognepræsten har hver vinter siden 1949 holdt mghmøder 5 steder, salmesangsaftner med jævn og stabil tilslutning. Mghr. har i samarb. m. forskellige foreninger ordnet møder. Jævnligt ungdomsm. i prgd., 1954 begyndte en santalkreds. En samlende skikkelse savnes bl. lægfolket i kirkens arbejde. En køn, men lidt besværlig beskedenhed synes at være den

almindelige holdning over for kirken. Kkg. 1964 lidt bedre, dobbelt saa mange altergæster som ved tidligere tællinger.

Blandt *lægfolk* nævnes:

Grundtvigske (foruden *Jens Jørgensen* og *Frederik Dal* (se ovf.): Gdjr. *Mads Madsen*, som var fmd. i Kragelund-Funder-Engesvang sogneraad, en mand, som var vel bevandret i kirkens liv og i bogens verden, grundsolid, den mest grundtvigsk bevidste i F. sogn, men ikke med kald til at gaa foran som *Jens Jørgensen* i Frederiksdal. — Lærerne *J. P. T. Petersen* og *Johs. Møller*, Frederiksdal.

Blandt IMs ledere i de senere aar:

Bmd. *N. Nielsen*, K., bmd. *V. Johansen*, K. (f. 86), gdjr. *Carl Stenholt*, F., bmd. *Jens Pedersen*, gdjr. *Erik C. Eriksen*, BM IM, sogne- og mgh.-raadsmedl. (f. 81).

Direktør *Marius Skov*, som 1943 overtog missionshotellet »Hebron«, Kbhvn., fortæller i Kr. dbl. 26. nov 1959 om sin store slægt her paa egnen og om slægtens stævne i Kragelund 1959, slægten er udgaaet fra »et fattigt, velsignet hjem« og har deltaget i IMs liv, især i Mausing, skønt de første var grundtvigske.

1923 oplyses: Kkg. ikke god, de aandelige forhold er meget brogede og ikke lette for præsten. En del IM i K., afgjort grundtvigsk i F., omgængelig og tjenstvillig befolkning. — 1935: Kkg. 6,5 og 6%, lidt IM, ellers n. gr., KS, 4 gr. ungdomsf. 1947: Kkg. 6 og 4%, noget bevidst grundtvigsk mghliv, F. sogn nærmest gr. præget, K. frisindet kirkeligt liv, en vaagen IM kreds. 1955: Kkg. 4 og 2—3%, velvilje, bredest berøring med kirken i K., kirkelige møder (4 steder) er bedre besøgt end kirken. Ungdomsm. i prgd., M-spejdere, IM-kreds, især i Frederiksdal, ungdomsf. 1959: Kkg. 2,5 og 1,5%, kun smaa kredse er kirkelige, ungdomsm. i prgd., KFUM og K, børnearb., M-spejdere, IM-kreds, ungdomsf. 1965, se ovf.

Skolen. Kragelund. Skoleundervisningen foregik i en stue, indtil der 1799 oprettedes fast skole, ny skole 1859 og 1914 (Fra Vib. a. 1931, s. 76 f.). Lærere: 1852-58: *N. A. Jensen*, fl. t. Hadsten, 1858-61: *A. R. Lauritsen*, fl. t. Lysgaard, 1861-80: *C. J. Christensen*, afsk. (f. 23 Skødstrup), meget fattig, † 80, 1880-83: *S. Nielsen* (Højlund), fl. t. Sdr. Omme, 1883-84: *K. Kristensen*, fl. t. Stauning, 1884-98: *O. L. Lauridsen*, fl. t. Nim, 1899—1902: *J. K. Andersen*, fl. t. Hammershøj, 1902-09: *A. J. Andersen*, fl. t. Aarhus, 1909-31: *Rs. Askløv*, f. 69 Hornborg, afsk., † 53, 1932-37: *P. G. Andersen*, fl. t. Nykøbing, M., 1937 f.: *Mar. Kr. Pedersen*, f. 04 Gylling. — Bl. de skiftende li. var frk. *Caroline P. Andersen* her 1916-53. De to sidste dygtige, samvittighedsfulde lærere døde 1958 og 1954. — Centralskole nord for byen.

Christianshøj skole, oprind. omgangsskole, opf. 1823, nedlagt 1901 (se Dsk. Folkeminder, nr. 42, s. 95 f.). Lærere: 1837-57: *J. P. Aaboe*, fl. t. Engesvang (se nedenst. litteraturfortegn.), 1858-60: *T. C. Schoubye*, handelsmd., afsk. p. g. a. uduelighed, 1860-72: *N. Hansen*, f. 19 Stenløse, var smed (smedede, mens børnene læste), tømrer, landmand, missionsprædikant, men blandede Grundtvig og alt andet sammen«, var folketingskand. uden at blive valgt, † 73. — 1872-75: *J. C. Pedersen*, f. 42 Nebel v. Horsens, fl. t. Struer, 1875-76: *S. N. Wacherhausen*, fl. t. Kobberup, 1877—1901: *J. P. T. Petersen*, se ndf.

Frederiksdal skole, opf. 1901 til afløsning for skolen i Christianshøj. Lærere: 1901-21: *J. P. T. Petersen*, f. 52 Faaborg, † 21 (Flksk. 1917, s. 324), 1921-37: *Johs. Møller*, f. 92 Taaning, fmd. foredragsf. og KS, i mghr., afsk. p. g. a. sygdom, 1937-49: *L. Ramsdal Larsen*, fl. t. Højbjerg, 1950-53: *J. L. Møgelbjerg*, fl. t. Venning, 1953 f.: *Karl E. Hansen*, f. 18 Silkeborg. — Frk. *Kirsten E. Mortensen* (f. 99 Vrove), li. siden 22. Meget paaskønnet.

En *friskole* i Frederiksdal 1875—1901, hos møller *Edv. Jensen*, blev en tid ledet af hmd. *Mads Pedersen*, der havde været paa Askov højskole (en »ualm. god lærer«).

Stenholt skole, opf. 1901, nedlagt 1953. Lærere: 1901-19: *J. H. Iversen*, fl. t. Skygge, 1919-52: *M. P. Leth*, fl. t. Brande.

Funder kirkeby skole, fundats af 1734, ny skole 1859, ny dobbeltskole 1930. Lærere: 1836-59: *P. J. Anholm*, f. 00 Nordby, Samsø, afsk., 1860-96: *Niels Grønning*, f. 38 Værum, deltog i krigen 64, † 96 (Flksk., 1897, s. 44), 1896—1902: *H. Georgsen*, fl. t. Ellidshøj, 1902-26: *P. Kristensen*, f. 74 Over Viskum, Udg. »Vor egen bog«, † 26, 1926: *P. H. Poulsen*, f. 95 Harte, fremtrædende i det kommunale arbejde.— Frk. *Mariane Knudsen* (f. 79 Hjerk) var li. 1901-41.

Funder byskole, opf. 1880, ny skole 1953. Lærere: 1880-92: *N. P. Steenhus*, f. 52 Homaa, afsk., † 95, 1892-96: *H. Georgsen*, fl. t. Funder kirkeby, 1897—1900: *C. Jensen*, fl. t. Simmelkær, 1900-05: *K. R. Pedersen*, fl. t. Hjorthede, 1905-13: *J. T. Hansen*, fl. t. Sparkær, 1913-43: *S. J. Grauengaard*, f. 77 Hvirring, afsk., 1943-46: *P. Nørby Christensen*, fl. t. Silkeborg, 1936 f.: *O. H. E. Petersen*, f. 11 Nr. Snede. — Skiftende li.

Folketal. 1850: 611 og 466; 1901: 849 og 743; 1921: 1014 og 885; 1960: 1058 og 1425.

Altergæster: 1922: 263 og 190; 1934: 217 og 228; 1945: 480 og 215; 1962: 360 og 175.

Menighedsraad: 1922: 3 IM, 10 gr. og u. p., 1934: 2 IM, 8 gr. (u. p.), 3 soc., 1945: do., valg i K., 1961: K.: 4 folkek. (gr.), 2 IM, 1 soc., F.: 5 folkek., 1 IM, 1 soc. (næstfmd. Fru Astrid Mogensen, K.).

Kragelund kirke, østligt i byen, har romansk skib og kor af granitkvadre paa sokkel med profil-led og skraakant. To vinduer i koret, to vinduer i skibet og begge portaler er bevaret. Sydportalen meget smuk og rigt udformet, med halvsøjler, flankeret af høje billedkvadre (dyre- og menneskefigurer, drager, der bider i et kors). Svære kragsten over terningkapitælerne, tympanon med modstillede love og runeindskrift. („Æse bed, Vagn ristede", maaske kirkens bygherre og stenmester?) Nordportalen har 4 halvsøjler og tympanon med den velsignende Kristus. Indvendigt har denne portal et bredt kvaderfremspring ind i skibet, overliggeren med akantus og slyngværk. Spinkelt, hvidkalket, sengotisk taarn (vist oprind. aabent mod vest) forneden af kvadre, foroven af munkesten, med glatte gavle og sadeltag i nord-syd. Bygningsdele vist fra den nedlagte kirke i Engesvang. Vaabenhus mod syd. Skibet har fladt loft, koret hvælvet. Paa alteret fra 1965 støbejernsrelief af E. Heide. Kalk og disk fra 1663. Malmstager fra 1631. Romansk granitfont. Lille sengotisk figur over norddøren. Prædikestol i tidlig barok fra 1645, skænket af pastor M. Bering og hstr., hvis ligsten ses. To rigt udskaarne stolegavle fra 1654 (med syndefaldet). Vestpulpitur med drejede balustre fra 1647. Kobberpengebøsse fra 1749. Series pastorum. Mindetavle. 100 sd. Harmonium. — Efter restauration 1965 bjælkeloft i skibet.

Mack. JG. 92, 250, do. D. 163, D run. nr. 73. Om klokken, se Sejling, s. 539.

Funder kirke, nordligt i kirkebyen, er kullet, tegltækt, romansk skib og kor af granitkvadre paa skraasokkel. Enkelte vinduer og begge portaler er bevaret, begge med to par halvsøjler, sydportalens tympanon med tvillingløver og runer. Indtil 1954 havde begge portaler murede indvendige fremspring. Sengotisk vaabenhus mod syd (ommuret). Hvælvet. Barok-altertavle fra 1654 med nadvermaleri, kalk og disk fra 1727, stager fra c. 1650, romansk granitfont af gotlandsk kalksten, daabsfad, Nyrnbergarbejde fra c. 1550 med bebudelsen. Renæssanceprædikestol fra 1608 med evangelistmalerier. Pietistiske malerier paa opgangspanelet. Lydhimmel fra 1726. Ved en stor restauration 1954 (Arkit. S.

Vig-Nielsen) ny stolestader, og pulpituret blev brudt ned. Et gravkapel (slægten Seerup, Sejlgaard) i skibets vestende er nedlagt. 9 panelfyldinger fra pulpituret med apostelmalerier anbragt i koret, og 2 smedejernsdøre fra gravkapellet er i vaabenhuset. En klokke fra 1705 opstillet i vaabenhuset. Ny klokke fra 1927. 120 sd. Orgel.
Mack. D. 409, 413, D. run. VII, a. 5, Mack. JG. 97.

Sognepræst

Indtægt. 1852. a) 101 rug, 4 byg, 10 havre. b) 10 rdl., landgilde af 2 gd. c) 10 lpd. ost, 68 sn. æg. d) 220 rdl. e) 70 td. ld., samt 62 hede. 2 td. hartk., prgd. opf. 1825, langs kirkegaarden, 21 fag, stuehus, bindingsværk. — 1870. Regul., 1256 kr., netto: 2526 kr. — 1913: 2. kl., 1946: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1916.

10. 7. apr. 1820—9. marts 59: **Niels Michael Aaboe,** f. 25. maj 88 her. F.: Sp. her Peter Aa., † 17 (af Gødvad-B.) og Anna Guldager af Astrup -R.-A. — Stud. Aarhus 10, c. jan. 15 (l), † 9. marts 59. — G. 27. apr. 36 Christiane Amalie Rosine Clausen, f. Asmussen, f. 9. juni 91 Tem (G.[1] kbmd. Henrik Clausen (Claudi), Horsens, † 35), † 17. dec. 61. F.: Sp. i Tem Michael Overgaard A., † 38, og Birgitte Elisabeth Schade af Taagerup-T. — Hustrus broder: Tem.

11. 14. maj 1859—7. juni 73 (hjpr. Terslev-Ø. 22. dec. 50): **C. E. Gede,** fl. t. Viby, Jyll., se der.

12. 15. aug. 1873—22. nov. 80 (hjpr. Saltum-H. 11. nov. 68): **J. F. S. M. Krag,** fl. t. Guldbjerg -NS., se der.

13. 2. febr. 1881—6. febr. 84 (kkp. Raarup 29. maj 79): **S. M. K. Hafstrøm,** fl. t. Horsens tugthus, se Raarup.

14. 1. maj 1884—21. febr. 88 (Hjpr. N. Vedby -NA. 24. sept. 80): **H. P. Traustedt,** fl. t. Vamdrup, se sp. Gaverslund.

15. 30. aug. 1888—22. nov. 1905: **L. C. Sørensen,** fl. t. Jordløse-H., se der.

16. 16. marts 1906—20. dec. 1922 (Kkp. Gerlev -D. 19. dec. 97): **J. H. Sick,** fl. t .Vestenskov, se der.

17. 4. apr. 1923—12. marts 49: **Kresten Holger Lidegaard,** f. 7. juni 95 Bønding, Hvidbjerg sogn, Salling. F.: Gdjr. Peter L. og Mette Marie Primdahl. Stud. Silkeborg 16, c. 23[1] (h_2), † 12. marts 49. — G. 29. marts 23 Johanne Vestergaard, f. 18. sept. 95 Dalby v. Haslev. F.: Mejeribestyrer Mads V. og Kristine Damgaard. — Sønner: Grønland, nu ekspeditionssekretær i Grønlandsministeriet, og Vinding-B.

Fmd. amtets skytte- og gymnastikf. 29—31, konservativ folketingskand. i Kjellerupkredsen.
Udg. 33: Af Abrahamssønnernes saga, en bog om taterne, „Graabonden fortæller", 43: En bette kumpen. Medudg. „Vejen frem", ny dsk. kirketidende, red. „Kirke og folk" i Jyllandsposten.

En søn skriver: »Da *Kresten H. Lidegaard* i 1923 blev præst i Kragelund-Funder, kom han til en befolkning, der fra gammel tid i nogen grad havde været isoleret fra de omkringliggende sogne. Befolkningens liv var noget præget af overtro, og de gamle sagn fra store historiske begivenheder i disse egne levede frodigt i befolkningen. Derimod var vækkelserne ikke i væsentlig grad naaet ud i befolkningen i Kr.-Fu. Der fandtes et lille, grundtvigsk samfund, og fra nabosognet, Vinderslev, havde IM-vækkelsen vundet lidt terræn i Kragelunds nordligste del, Frederiksdal. — K. L. havde fra sin første barndomstid levet sig ind i og sammen med det grundtvigske livssyn, som gennem hele hans liv blev det bærende i hans gerning som præst. — K. L. var en dygtig og særpræget mand, der gennem alle aarene i Kragelund vandt sig stor anseelse — ogsaa langt udover sit sogn — ved foredrags- og skribentvirksomhed. Han udgav sammen med *Carl Hermansen* og *Clausen-Bagge* (Ringkøbing) i aarene 1931-35 bladet »Vejen frem« (Ny dansk kirketidende), hvis maal det var i disse vanskelige tider at pege paa og styrke den evangeliske kristendom, og Luther og især Grundtvig havde gjort sig til talsmand for. Senere blev han fast medarbejder ved Jyllands-Posten, hvor han som redaktør af kirkesiden gennem krigsaarene 1940 -45 og de første efterkrigsaar fik en trofast læserskare udover hele Jylland. — Stærkt national som han var, fik han baade herigennem og gennem sine foredrag et stærkt greb paa befolkningen ogsaa i sine egne sogne, som han samlede til store og velbesøgte, maanedlige møder i pastoratets fire forsamlingshuse. Fra slutningen af 1930-erne og fremover voksede det kirkelige liv ogsaa i Kragelund. Der kom efterhaanden samling om kirken, og kirkegængernes antal steg betydeligt. — Fra 14-aars alderen og hele livet igennem hæmmedes L. af en skade, han havde paadraget sig under sport. Hvert aar — ofte flere gange om aaret — havde han sygehusophold. Men trods denne svaghed holdt han dog ud til alt det arbejde, han havde paataget sig. Og der foruden tog han sig tid til at dyrke sine særlige interesser. Han var friluftsmenneske og naturelsker, og nogle af sine lykkeligste timer oplevede han ude i heden med bøssen over skulderen. Kærligheden til naturen i Midtjylland førte ham ud i hjemstavnsforskningen, som han dyrkede med stor iver. Nogle af hans undersøgelser blev udgivet i bogform, saaledes »Af Abrahamssønnernes Saga«, der fortæller om taterne, og »Graabonden fortæller«, der henter sit stof fra Blichers egn i Torning. Endelig udgav L. under krigen »Den bette Kumpen« (1943), der er en række barndomsminder fra L.s hjem i Salling, hvor hans kærlighed til livet, til barndomshjemmet og til sit jyske modersmaal fremtræder meget klart og stærkt. (Jens M. Lidegaard).

Provst *Carl Hermansen* skrev i Kr. dbl. 6. apr. 1949: »Siden Blichers dage har vel ingen dansk sognepræst som *Lidegaard* været saa fortrolig med disse mørke vidder, her hvor der ingen menneskebolig er at se i vid omkreds, her hvor han færdedes med bøsse og hund, hvor han har oplevet, at »stundom og en urkok gol i dagningen mod den gyldne sol, alt paa den brune hede«, hvor han fulgte hedens fauna gennem aarstider og aar ...

Hvor er det godt for en præst at blive, hvor han bliver sat; alle de skiftende somre og vekslende vintre, liv og død i et sogn i mere end femogtyve aar, hvilken viden om mennesker og deres kaar, hvilken samleven med dem i onde og gode dage. Det giver styrke og rejsning, det som digteren siger om den gamle

provst: »Her har han for tvende slægtleds ungdom selv forkyndt Guds ord,« — er det da ikke noget, der giver en præst følelsen af samhørighed med sit sogn, at det par, som han nys viede, har han baade døbt og konfirmeret? Saa kommer der ret mening i ordet »sognepræst«. Kresten Holger Lidegaard var i hvert fald lige frisk og levende til det sidste, som den dag, da han i 1923 blev indsat i de to sogne paa den jyske højderyg. . . Vi drager nu til hans begravelse, og de første huse i sognet dukker frem, hvor heden er brudt med pletter af smaa agre, senere kommer udflyttergaardene til, og nu kendes det paa anden maade, at man er kommet til sognet. Flag ved flag paa halv stang, det er *sognet*, der bærer præg af det, som sker denne tidlige foraarsdag under blaa himmel, straalende sol — og mørke skyer med hagl og sne.

I »Ekstrabladet« gør man sig undertiden den forlystelse, at omtale folkekirken paa en ganske særlig fiks maade, en maade, der ret skal vise, hvordan den er placeret. Man skriver: »folkekirken« — i gaaseøjne, for saa er det jo understreget, hvor lidt den svarer til sit navn. Ja, saadan kan det maaske se ud fra Raadhuspladsen, men harmeligt er det at tænke paa, hvor lidt denne flotte overlegenhed svarer til virkeligheden, hvilket ukendskab til det Danmark, der er hinsides København, der hermed røbes. Saadan en dag er noget helt andet. Vil man vide noget om, hvad folkekirke er, saa faar man et skønt og et klart billede af det denne dag paa højderyggen, hvor folk nu strømmer sammen om kirke og præstegaard. »Officiel repræsentation er der vist ikke meget af; der er jo herredets præster med deres provst, saadan som det altid har været skik paa landet, men ellers er det de to sognes folk, der kommer. Og de kommer alle, for dette er ikke noget, som angaar nogle faa interesserede kirkegængere, det er sognet, det drejer sig om; dette, at deres sognepræst er død, er en sag, som angaar dem alle. Jo, de er her alle, som kan komme hjemmefra. Det er folk, som bærer præg af den barske og ensomme egn, hvori de lever, og de er her, baade de unge og de gamle. Ja, ikke mindst de unge. Og paa præstens kiste, der nu staar inde i hans studerekammer, dækket af et Dannebrog, ligger der kun een krans. Det er et kors, bundet af mos og lyng, hentet paa hans jagtdistrikt langt ude i heden af gamle konfirmander, og siden med deres hænder bundet, saa det blev et kors, der nu vidner om, hvor godt disse unge havde forstaaet den præst, der havde konfirmeret dem. Hedens mos og lyng, og det hellige kors, de dyrebareste ting paa jorden og i himlen.

Hvordan var han da, denne sognepræst, hvis kiste nu bæres den korte vej, han selv har gaaet saa mange gange i mange aar, fra studerekammeret til kirken, under klokkernes vedholdende ringen, mens hele sognet følger?

Han var rundet af en gammel jysk bondeslægt i Salling herred, og det var ikke blot det jyske maal, han aldrig glemte, han havde i sig alle sin slægts bedste egenskaber. Tidligt gik han kirkevejen ved sin fars haand, og naar han paa runestenen ved kirkegaarden saa indskriften: *Bo, beder for Bo*, saa foldede han sine hænder og bad for Bo. Den hjemlige tilværelse, hvorom han selv har berettet i bogen om den bitte kumpen, skulle imidlertid allerede i 14-aars alderen blive afbrudt af den sygdom, som sidenhen aldrig forlod ham. Den var vel med til at gøre ham til et ydmygt menneske i kristelig forstand, et menneske, som er afhængigt af Gud; et menneske er, hvad det er i Guds øjne, og aldrig andet. Under menneskers ophøjelse, eller under menneskers fordømmelse, jeg er det, som Gud regner mig for at være. Det var hans faste stade, han, som var ortodoks grundtvigianer i den forstand, at pagten, troens ord ved daaben, for ham var lyset paa guldstagen. Men denne kristelige ydmyghed skabte, som den jo maatte det, et menneske, der var ganske uafhængigt af herskende strømninger og stemninger. Han var grundtvigianer, men kirkelig eller politisk radikalisme laa ham uendelig fjernt. Han var sognepræst til Kragelund og Funder, som der stod i hans dødsannonce, og dermed var der i virkeligheden sagt meget om hans kirkelige stilling, en sognepræst af den gamle skole; og politisk var han ikke konservativ, han var højremand. Ved folketingsvalget i 1939 lod han sig opstille som konservativ kandidat i Kjellerupkredsen med det udtrykkelige formaal for øje, at saafremt han blev valgt, ville han af al magt bekæmpe Christmas Møllers indflydelse indenfor det konservative folkeparti. Han blev ikke valgt. Men han, som havde en sjælden evne til at opleve, oplevede under denne valgkampagne saa mange episoder, at der var nok at berette om en aftenstund i præstegaarden, og hvor han kunne le saa hjerteligt af sine historier — og vi andre med —, saa han næsten ikke kunne komme klar igen af disse latterbølger. Men denne straalende munterhed, som vi elskede ham for, var jo dyrekøbt. En høstdag stod jeg ved hans seng paa Kjellerup sygehus: Se, sagde han, nu høster de, men fra dette vindue har jeg ogsaa set markerne blive tilsaaet. Men aldrig kuede dette hans mod. Det muntreste brev jeg nogensinde fik fra ham, var til julen i aar, faa dage før han lod sig indlægge for sidste gang, og han vidste, det var sidste gang.

Det var ham længe nødvendigt at holde hjælpepræst, og da der i sognene var en del Indre Mission, tog han konsekvent sine hjælpepræster fra denne kirkelige retning. Der er jo dem, der snakker højt om frisind, og som ofte er de mest doktrinære, Kresten Lidegaard snakkede ikke meget derom, han var jo tilmed en politisk reaktionær — men han *var* frisindet. Dette forhold fik den skønneste betydning i sognet. De to præster, der arbejdede broderligt sammen trods forskelle i alder og kirkeligt syn, blev paa mange maader til et eksempel.

— Og saa er vi ovre i kirken, en gammel landsbykirke, som vi finder dem rundt om i Jylland. Klokkerne holder inde, og orglet begynder, og hele den store menighed, baade dem inde i kirken, og dem ude paa kirkegaarden, begynder at synge. Aa, det er ikke den gængse begravelseslyrik, det er: »Den signede dag«, »O, kristelighed«, og tilsidst: »Tør end nogen ihukomme hjertets søde morgendrøm«, for ude ved graven at slutte med: »Krist stod op af døde«.

Og saa har sognet fulgt dets sognepræst til hans lejested, en grav lige under graastensdiget, der hvor en enebær har plantet sig oppe paa

toppen af diget, det er som det er heden og aasene, der lister hen for at være med.«

Hjælpepræst hos pastor Lidegaard:
1941-42: *C. Laumann*, se Engesvang.
1942-44: *N. K. Hansen*, fl. t. Glyngøre-S.
1944-45: *R. J. I. Damm*, se Røgen-S.
1946: *H. Sørensen*, se Tømmerby-L. (nu Harring-S.).

18. 10. aug. 1949 (sp. Daler 19. nov. 42): **Sigvald Grøn,** f. 6. juli 10 Katbjerg v. Mariager. F.: Gdjr. Anders Andersen G. og Ane Gerdine Jensen. Stud. Randers 28, c. 34[2] (l), Højskolel. Krabbesholm 34, do. Uldum 37. — G. 16. aug. 38 Karen Bollerup Jensen, f. 30. sept. 12 Vinding. F.: Lærer Jens Bollerup-J. og Dagny Laursen Vig. — Farbroder: Grøn, Silkeborg, hustrus morbroder: Hodde-T.

Litt.: A. C. Overgaard: Fra Lysgaard herred, 1920, s. 67 f., A. Bobjerg: Det grundtvigske livsrore i Silkeborgegnen, 1927. Vider og vedt. III, 334 f., J. P. Aaboe: Dagbogsoptegnelser 1933-80, Lysg. aarb. 1925, 87—95, 1926, 60—95. J. Jensen: K. bys udskiftning 1791, smst., 1926, 44 f., J. P. Aaboe: Fra K. sogn, Vib. aarb. 1931, 77 f., Mads Lidegaard: Den jyske hærvej fra Hjøllund til Knudstrup, smst. 1955, 72 f., H. P. Hansen: Skovlovringer, 1936, J. P. Lundoe om Sejlgaard i Dsk. herreg., 1945, 534 f., Margrethe Hald i Nord. fortidsminder V. 31—35.

ENGESVANG

(Udskilt fra Kragelund-Funder 12. dec. 1896)

Engesvang sogn, 5529 ha, langstrakt fra sydøst til nordvest (en mindre del i Torning kommune), ligger paa overgangen ml. Øst- og Vestjylland, højtliggende, bølgeformet landskab med bakkeøernes store former og lange, jævne skraaninger. Lidt mere stejle bakker ses ved Hørbylunde, Hørbyhøjene 131 m, og 124 m. Mod nordøst gl. hedeslette, Karup aas udspring, sandmuldet jord, (gl. hedesogn), enge og moser langs vandløbene, en del skov og plantage. — Byerne E. (kirke-stationsby næsten sammenbygget, 502 indb.) med centralskole fra 1956, udvidet 1962, bibl., lystanlæg med befrielsessten, sportspl., friluftsbad, biograf, hotel, trikotagefabrik m. m., Skygge med mh., Paarup. Bebyggelserne Elbæk, Julianehede med mh., Moselund med tørvefabrik og fh., Hørbylunde. Klosterlund med musæum og hedeselskabets maskinstation. — Egen kommune fra 1915.

Oldtidsminder: De 4 anselige kirkehøje ved Paarup, et fredet areal ved Klosterlund med Jyllands hidtil ældste kendte boplads (c. 7000 aar før Kr.) udgravet 1936. 21 høje, men 27 er sløjfet. Flere bopiadser fra Gudenaakulturen ved Bolling sø og Skygge (Natmus. aarb. 1937, 132 f.). — Godset *Moselund* kendtes 1483, nu 380 ha, stor tørvefabrikation. (Vib. aarb. 1946, 121 f.). Stednavnet *Klode* minder om den betydelige jernudsmeltning af myremalm (der udsmeltedes i kloder) ved Klode mølle (N. Nielsen: Studier over jernproduktion i Jylland, 1924, 75 f.). — Klostermusæet opf. 1933 i udkanten af Stenholt skov ved en lille opstemmet sø, ejes af tørvefabrikant *Martin Anchersen*, med en god samling oldsager m. m. Ved Klosterlund er der naturskont, mange turister. Hovedvej A 13 og A 15 krydses i Paarup.

Endnu flere turister standser op paa Silkeborg—Herning vejen i sognets sydøstlige spids i skoven Hørbylunde, hvor *Kaj Munk* blev myrdet natten ml. 4. og 5. januar 1944, og hvor der nu er rejst et svært granitkors. Om denne tyske skændselsdaad fortælles:

„Da solen var staaet op den 5. januar 1944, og dagen bredte sit graalige vinterlys over skov og vej, kom murer Anton Sejthen kørende paa sin cykel opad bakken fra modsat side mod Paarup, da han i den graa morgen — et tyndt snelag dækkede jorden — blev en kasket var nær cyklebanen i højre side. Han standsede og opdagede da en skikkelse, siddende i grøften, med hovedet lidt bagover mod grøftekanten. Men da det blodvædede ansigt fortalte ham, hvad der var sket, skyndte han sig videre for at melde det observerede uden først at gøre noget galt ved at sætte fodspor i grøften.

Da politiet fra Silkeborg og læge Dickmeiss noget senere kom til, var Sejthen igen paa aastedet. En kuffert og en plaid var lagt over knæene paa manden, der sad i grøften. Lægen sagde: „Er det ikke Kaj Munk?" Men først navnet Vedersø paa kufferten afgjorde sagen, saa det gik op for disse danske mænd, hvad det var for en grufuld forbrydelse, der var øvet i nattens mørke: Danmarks store digterson var fældet ved grum morderhaand.

Blodet fra den dræbte var rendt ned over grøftekanten, saa det dannede en lille pøl i grøftens bund. Ni dage forinden havde netop de ord lydt i Vedersø kirke som i andre danske kirker fra evangelicts hellige tekst: „. . . for at alt det retfærdige blod skal komme over eder, som er udgydt paa jorden fra den retfærdige Abels blod . . ." Retfærdigt blod, udgydt ved vold og forbrydelse, som saa mangen gang før. Men netop der, hvor hans blod havde flydt, nedrammede nogle dage efter skovarbejderen Laurits Thøgersen efter Sejthens anvisning af stedet en granraft for at afmærke gerningsstedet og slog derefter — intetanende den dybere symbolik deri — en tværstiver over granraften for at markere denne kendeligt."

Folk paa egnen rejste et simpelt trækors paa mordstedet. Stilfærdigt og prunkløst mindede det de tusinder, som passerer stedet om hin nat. 12 aar senere fandt man paa at erstatte det enkle, meget talende trækors med et arkitekttegnet „kunstnerisk" granitkors (E.Berggrav skrev om folk der led af „monumentiasis"). Det er hverken saa fint eller talende i sin massivitet som trækorset, men mange kommer her og lægger en blomst ved dets fod. Nogle mindes maaske ogsaa *Niels Jeppesens* digt i „For os":

Som i Knud Lavards dage
først i det nye aar
naaede bud og befaling
Vedersø præstegaard.

Kaldet hin vinteraften
var det sidste han fik.
Kuglerne ude i mørket
slukked hans varme blik.

Denne Savonarola
det var den danske munk.
Uforfærdet han talte
mod hver blakket hallunk.

Alle de kloge jomfruer,
som var faldet i blund,
tugtede han til at vaage,
til man lukked hans mund.

Det kirkelige liv

Det kirkelige liv er præget baade af Øst og Vest. Hvad der meddeles om Kragelund -F. mod Øst og om Bording mod Vest, er gyldigt for Øst og Vest i E. sogn. E. er nabosogn til Bording, hvor der omkring 1850 var stærk vækkelse ved præster som *Bülow* og *Blume* og lægfolk som *Anders* og *Niels* Stubkjær. Folk »sugedes« til Bording kirke, og der var vækkelse i Skygge og Julianehede. Senere gik nye vækkelser over disse egne, og da sognet blev udskilt, var menigheden overvejende præget af IM. Alle sp. har været IMs venner. Den ireniske pastor *M. J. Madsen* (1897—1905) var søn af indremiss. *Peder Madsen*, Hinge. Han gjorde et godt arbejde. Der blev bygget 2 mh, hvorudfra der blev arbejdet flittigt. Pastor *M. K. Harbo* (1906-11) var afgjort IM, en meget skattet prædikant paa hele egnen. Kirkegangen var stor, og IM befæstede sin stilling. Pastor

Sv. Nørreslet (1911-17) fortsatte paa samme linie, en stilfærdig, flittig og samvittighedsfuld præst. De flg. sp. 1918-27: *K. Steffensen*, 1928-32: *S. P. R. Gissel*, 1933-41: *G. K. Nissen*, og siden 1942: *C. Laumann* har ogsaa sluttet sig til IM.

Der har gennem aarene været gode kirkelige forhold. Der er en trofast, kirkesøgende kreds, og kirkelivet er præget af IM, medens stationsbyerne E. og Moselund er ligesom Paarup præget af almindelig folkekirkelighed. Menighedshuset »*Ansgar*«, opf. 1965. Befolkningen bestaar mest af mindre landbrugere og arbejdere, er nøjsom og flittig.

Blandt ledere i IM nævnes:

Skygge: Gdjr. *Jens Johansen*, gdjr. *Andr. Andreasen*, lærer *M. Ingemann*, gdjr. *Sigvald Andreasen*.

Julianehede: Gdjr. *O. Willemann*, gdjr. *Magnus Pedersen*, gdjr. *Maul Andersen*, sognefoged *Hans Kristensen*.

Paarup: Hmd. *Thomas Hedegaard* († 55), betydelig leder i IM.

Brødrene *Morten* og *Chr. Pedersen*, vel hjemme i Bibelen og Luther.

Hmd. *Peter Svinth Jensen* er næstfmd. i mghr.

Andre: Gdjr. *A. Sejthen*, Paarup, fmd. for fh. Fabrikant *Mads Dahl* (f. 71), i mghr., kirkeværge.

Forfatteren *Jørgen Nielsen* (f. 1902 i Paarup, † 45), husmandssøn, var ved landbrug og tørvearbejde, blev journalist 1923, hans noveller „Lavt land" 1929, vakte opmærksomhed, romanen „Offerbaal" (1929) med alsidig skildring af menneskетyper og kampen ml. mørk religiøsitet og et lysere livssyn, har emner her fra egnen. Fra 1930 hentede han sine emner andetsteds fra, alle præget af psykologiske dybdeboringer. (Jul. Bomholt: Moderne skribenter, 1933, 76 f. DBL XVII, 113).

1917 oplyses: Særdeles god kkg., IM fremherskende, stort IM smf., Blaa kors. Betydelig vækkelse de senere aar. Regelm. gudstj. i Skygge mh. og Paarup skole. 1927: Kkg. 15%, alt kirkeligt liv præget af IM, KFUM og K (25 og 35), meget gode forhold, godt sted at være præst. — 1935: Kkg. 11%, alt kirk. liv præget af IM. 1947: Kkg. 8%, gode forhold, offervilje, velvilje, det kirk. liv præges overv. af IM, 6 IM-kredse, 2 sdsk., ungdomsm. i prgd., 2 DMS, stationsbyproblemet. 1963: Kkg. 5%, IM smf. med 5 kredse, ellers som hidtil.

Skolen. Engesvang skole, omgangsskole til 1857, ny skole 1857, 1880, 1922 og 1956. Lærere: 1857-78: *J. P. Aaboe*, f. 14 Viborg, afsk., † 95, var dygtig landmd., vinkelskriver, sogneraadsfmd., legatstifter (Se Dsk. folkeminder, nr. 42, Aaboe Kristensens erindringer, s. 10 f., Fra Vib. a. 1931, s. 77). — 1878—1913: *Rs. S. Juul*, f. 49 Kastbjerg v. Grenaa, afsk., † 37, 1913-49: *Jørgen C. Nedergaard*, f. 83 Pederstrup, afsk. 49, 1950 f.: *Jørgen Holm Trøst*, f. 16 Ringkøbing. Skiftende andenl. og li., bl. li. var *Marie L. Nielsen* (f. 89 Horsens) li. 1917-55.

Paarup skole. Biskole fra 1857, selvst. emb. 1900. Lærere: 1900-03: *C. Thomassen*, fl. t. Tøving, Mors, 1903-07: *C. A. Rønne*, fl. t. Nylarsker, 1907-09: *V. M. Nellemann Laursen*, fl. t. Nisset, 1909-49: *H. C. Winther Hansen*, f. 84 Aale, afsk., 1950 f.: *N. A. Katballe*, f. 99 Kjellerup. Nedlagt 55 og videreføres som friskole af en privat kreds.

Skygge skole. Oprettet 1901, nedlagt 1955. Lærere: 1901-29: *J. I. Hansen*, afsk.., † 43, 1929-54: *Magnus L. Ingemann*, f. 99 Hjerm, fl. t. Fjelstervang.

Julianehede skole, oprettet 1901. Lærere: 1901-21: *Vill. Nielsen*, f. 59 Skjern, afsk., 1921-49: *Carl M. Andersen*, f. 85 Vinding pr. Sørvad, afsk., 1950: *N. L. Larsen*, f. 94 Trunderup., afsk. 54. Skolen nedlagt.

Litt.: R. Askløv: En skolelærer i E. for 100 aar siden. Vib. aarb. 1952, 140-42.

Da skolevæsenet 1962 blev købstadordnet og centralskolen udvidet, udbrød der en bitter skolestrid, som gav genlyd i hele landet og i »Folkeskolen« 1963, s. 522 omtaltes under overskriften: »Eksplosiv spænding i E.«. Stillingen som skoleinspektør søgtes af førstelærer *Jørgen Trøst*, men blev opslaaet flere gange, da skolekommissionens flertal oprindeligt var modstander af førstelæreren. Der blev holdt bevægede møder, udsendt erklæringer, men Jørgen Trøst blev omsider udnævnt.

Engesvang kirke, indviet 14. marts 1897 (arkit. Frimodt Clausen) blev opført ved stor offervilje af beboerne i E. (ogsaa i Bording), staten tilskød 18.000 kr. Kirken er opført af røde mursten, med skifertag, bestaar af skib, kor med korrunding, taarn med ottekantet overdel og spir. Alterbillede med kopi af van Dyck: Den korsfæstede. Cementfont. Egetræsprædikestol, 150 sd. Orgel.

Omtrent paa samme plads laa i middelalderen en kirke, som vist blev brudt ned længe før reformationen. Romanske kvadre i sengotiske tilbygninger i Balle, Kragelund og Funder kirker er maaske hentet her. I kirketomten fandtes 1835 og 1837 to smaa messeklokker, som fjernedes til Nationalmusæet, den ene med indstøbte aftryk af mønter fra Valdemar Sejrs og Christoffer I.s tid.

Folketal. 1901: 1027; 1921: 1438; 1960: 1827.
Altergæster: 1922: 712; 1934: 682; 1945: 787; 1958: 710; 1962: 640.
Menighedsraad. 1922: 4 IM, 3 ikke IM; 1934: do.; 1945: do.; 1957: do., valg; 1961: 3 IM, 4 u. p.

Sognepræst

1913: 3. kl., 1958: 12. kl., prgd. opf. 1897.

1. 23. jan. 1897—31. okt. 1905 (Hjpr. Esbjerg 05): **M. J. Madsen,** fl. t. Aale-T., se der.

2. 10. febr. 1906—2. juni 11 (Hjpr. Sørbymagle -K. 20. dec. 02): **M. K. Harbo,** fl. t. Hjpr. Silkeborg, se Hinge-V.

3. 16. sept. 1911—24. sept. 17 (Hjpr. Holbæk-M. 26. apr. 09): **S. Nørreslet,** fl. t. Hpjr. Luther k., Kbh., se Snesere.

4. 11. jan. 1918—27. dec. 27: **K. Steffensen,** fl. t. Hjerm, se Struer-G.

5. 28. marts 1928—27. nov. 32 (Lærer Fredericia 13): **S. P. R. Gissel,** fl. t. Melby, se der.

6. 14. marts 1933—18. dec. 41 (Sekr., KFUM, Roskilde 30): **G. K. Nissen,** fl. t. Ølby-A.-F., se der (nu Torup).

7. 14 marts 1942 (Hjpr. Kragelund-F. 27. nov. 41): **Christian Laumann,** f. 5. apr. 06 Løjt. F.: Arbmd. Claus L. (Faldt under 1. verdenskrig 18. sept. 1914 i Frankrig) og Eline Catharine Petersen. Stud. Rønde 34, c. 41^2 (h_1). — G. 19. febr. 42 Helene Kirstine Schultz, f. 28. okt. 07 Simmersted, Maugstrup. F.: Gdjr. Knud Kristensen S. og Dorothea Marie Eskesen. — Søster g. Kjeldgaard Knudsen, sp. Nykøbing, Mors.

Se iøvr. pastor J. P. Lundø's lokalhist. afhandlinger om Hids herred (se her s. 540).

Houlbjerg herred

SAL-GULEV

Sal sogn, 2395 ha, er jævnt, storformet bakkeland med god, lermuldet jord. Grænsen til Lysgaard og Middelsom herred følger Gudenaaen, der mod vest er stemmet op til den 560 ha store Tange sø. Langs søbredden og Gudenaaen neden for Tange en stor, bred, sandet terrasse, hvor det meste er bevokset med plantage (Gudenaacentralens plantage). Terrassen begrænses mod syd af stejle, skovklædte skrænter. Søbredden her (og overfor i Ans) er søgte udflugtssteder. — Byen S. med centralskole fra 1943, udvidet 1959, fh. fra 1905, hvilehjem, anlæg med befrielsessten. Bebyggelser: Skibelund, Vinkelhede. Hg. Ormstrup, 664 td. ld., stamsæde for slægten Hvass, ejes nu af Dan. Laursen, (Hovedbygn. fra 1867). En del skov og plantage. Skibelund vandmøllegd. smuk.

Oldtidsminder: 9 høje, men en langhøj, (43 m lang høj paa præstegaardsmarken) og 40 høje sløjfet. I en mose er fundet mange bronceringe fra den keltiske jernalder. — To middelald. ligsten m. runeindskr. kendes fra S. kirke, nu i Aarhus. — Frisholt var eget birk 1690—1808, da det lagdes under Houlbjerg herred. Tinghuset laa i haven ved Frisholt.

Gulev sogn, 1496 ha, uregelmæssigt formet, aflangt, er jævnt bakket med god jord, en del mose. Noget højere mod nord (Lundehøj 72 m), skovbevoksede skraaninger ned mod Gudenaa (grænse til Middelsom herred). Gulev krat, en del plantage. Byerne G. med mh., Bøgeskov, Nøddelund med fh. fra 1908.

Oldtidsminder: Kettinghøj, 40 høje og en langhøj er sløjfet, langs Gudenaaen flere bopladser fra Gudenaa-kulturen. Flere fund. Der har været 2 helligkilder.

En del af G. sogn lagdes 1921 under Bjerringbro sogn i kirkelig henseende, 1955 i kommunal henseende.

Af den ældre præstehistorie

Provst *Ole Jensen Pind* (1666—1708) var (3. gang) gift med formandens datter, havde 15 børn, en søn efterfulgte ham: *Jørgen Olsen Pind*, † 1712. 1712-29: *Henrik Jensen Schow*, 1729-37: *Frants Knudsen Blichfeldt*, som skænkede 500 kr. til et legat for lærerne, og 200 rdl. til G. kirke, hvor han er begravet. Degnen, *Ole Jørgensen Pind* (degn her 1723-34) var søn af pastor Jørgen Pind. Ole Pind blev 1745 student i Viborg, og var der en af pietismens første tilhængere (P. Severinsen: Vib. dk. med stad og stift, s. 456 og 470). Han blev senere ORprokurator i Kbhvn. og kendt som juridisk forfatter. — De flg. præster var vist pietister: 1737-41: Mag. *Ole Pedersen Kleve*, der flyttede til rkp. Vor Frue k., Aarhus. Biskop *Hygum* skriver 1740, at K. »prædikede Guds ord retteligt og besørgede af egne midler ungdommens undervisning. Senere ændredes biskoppens syn, da K. var »en ubehersket og kværulerende natur«. Mag. *Chr. Jepsen Jegind* (1741-58) flyttede til Fakse. Han laa i strid med kirkeejeren *Hans Rosborg* til Frijsenholt, men trods Rosborgs modstand arbejdede J. godt, især med de unge. (Visitats 1746). J. var gift med en dt. af den kendte prof. dr. med. Peder Horrebow. Hans Rosborg generede degnen, *Simon Husendahl*, der var kaldet hertil af biskoppen mod R.s ønske, saa meget, at H. 1744 forlod embedet og slog sig ned som snedker i Houlbjerg. Den flg. degn, *Just Vimmelmann*, der var »en dygtig og livlig mand«, blev generet af birkedommeren, saa han forlod kaldet 1752. — Provst *Henrik Bøtcher* (1753-84) havde været lærer paa Vajsenhuset, blev anbefalet af *Blume*, var umiskendelig pietist, men der vides ikke nærmere om ham (Elle J., s. 99). Han skænkede 200 rdl. til et legat for lærerne. 1785-92: *J. H. Birch*, fl. t. Hammel-S.-V. var søn af birkedommeren paa Frijsenborg. 1792—1837: *Claus Svitzer*, var vist rationalist, baade han og hans kone var proprietærbørn, velstillede, optaget af landbruget. 1780—1813 var *Niels Hansen Stæhr* lærer her, en ringe skolemester, men en dygtig degn, meget søgt som »klog mand«, der praktiserede efter Cyprianus, og var agtet.

Tiden efter 1849

Der var ikke meget kirkeligt liv her omkr. 1850. Pastor *C. F. Paludan* (1837-60) var »en nobel skikkelse«. Han døde som sindssyg.

Pastor *S. Ochsner* (1860-86) efterfulgtes af pastor *J. C. Christensen* (1887-90), som kun var 26 aar, da han kom hertil, en dygtig ung mand, som blev afholdt, interesseret i sognenes anliggender, rolig, stilfærdig (se VII a. 183), han var venstremand, interesseret i Santalmiss., han flyttede hurtigt herfra.

Pastor *C. J. Neergaard* (1890-94) blev her heller ikke længe. Han og hans hustru var begge rektorbørn, han var en dygtig teolog, stod IM nær uden at være partipræget, flittig til husbesøg, nær ven af pastor *J. P. Bartholdy*, da i Laurbjerg. IM kom i disse aar hertil, og der blev smaa IM smf.

Pastor *H. L. Algreen-Petersen* (1895—1910) var gaardmandssøn fra Falster, en jævn, folkekirkelig, grundtvigsk præst, mild i sin forkyndelse, med baade »trofasthed og vovemod«. Han fik mange venner her, hans tale var redelig, aldrig letkøbt. IM havde forb. med Bjerringbro, og der blev bygget mh. 1898. Om Algreen-Petersen se nærmere her VII B. 346-47.

Pastor *A. Poulsen* (1910-23) var opvokset her paa egnen (i Hvorslev). Han kom hertil under lidt urolige forhold. Menighedsraadet havde som nr. 1 indstillet pastor A. H. Becker, Korsør (se rkp. Assens) og IM ønskede ham. Men *A. Poulsen* blev udnævnt. Han skriver, at han glædede sig til en præstegerning paa denne egn, hvor hans slægt havde boet gn. mange slægtled, men de første aar var vanskelige, idet IM ikke vilde bruge ham, hvis »han ikke med hud og haar lod sig sluge af dem«, og det vilde han ikke, selvom han søgte at komme dem forstaaende i møde. IM gik sine egne veje, og skønt flertallet i sognene ikke sluttede sig til IM, men i det store og hele støttede P., blev han træt, og søgte bort. Han var u. p., skoleinteresseret. Kkg. var ringe.

Pastor *J. H. Madsen* (1923-37) skriver 1935: Kkg. 12 og 11%, 2 IM smf., mh., en del IMs arb., en del grundtvigske, 2 fh.

Pastor *H. K. Søbye* (1937-42), som senere kom til Blovstrød, hvor han blev landskendt som folkesocialist, skrev 1939: Kkg. 15 og 10%, hørelyst, godt sted at være præst, 2 IM smf., god gr. ungdomsf., velbes. ungdomsm. i prgd.

Pastor *L. Amby* har virket her siden 1943. Han

skriver 1963: Der er 2 IM smf., ungdomsgudstjenester og møder i prgd.

Der er velvilje, omend mødetræthed stadig kan spores. Noget partivæsen i S.

Bl. IMs ledere kan nævnes: Gdjr. *Jens Stampe*, G., gdjr. *H. Møller*, S. (f. 83, † 65, i mange aar fmd. S. sdsk.), talr. tillidshverv, bmd. *G. Markvart*, S., kbmd. *Jensen*, S., sogneraadsfmd. *M. Mikkelsen*, G., præstegaardsforp. *Johs. Pedersen*, S., gdjr. *Peder Pedersen*, S., gdjr. *V. Borg*, Nøddelund, statshmd. *Axel Nielsen*, S., gdjr. *Anton Mortensen*, G., fmd. sdsk., sognefoged *N. J. Nielsen*, G., i provstiudvalget, gdjr. *Ejnar Sørensen*, Nøddelund.

Folketingsmd. *Søren Svendsen* (f. 1859, † 1934) er begravet i Gulev. Han var gaardmandssøn fra Nøddelund, G. sogn, var som ung paavirket af Bjørnbak og havde været paa Viby højskole. Tidligt overtog han fødegaarden, som han drev til 1906, da han flyttede til Bjerringbro. Han er nærmere omtalt her. VI, 104. Var ftm. i Vinderupkredsen 1898—1906, i Rudsvedby-kredsen 1910-26, trofast venstremand, »var længe den eneste rigsdagsmand, der regnedes for missionsmand« (Hans Jensen i DBL. XXIII, 221) var i sit ydre en streng puritaner, talte meget om fremme af ædruelighed, var sparepolitiker, 1920 -24 var han fmd. for lønningsudvalget.

1923 oplyses: Kkg. kun ret god, flertallet af bef. er grundtvigsk indstillet, ungdomsf. uden kirkeligt præg, IM smf. 1947: Kkg. 10—11 og 9—10%, velvilje, hørelyst, IM smf., sdsk. m. m. 1955: Kkg. 10—11 og 9—10%, velvilje, IM smf., 3 sdsk., ungdomsgudstj. og møder i prgd., 2 fh. 1963: se ovf.

Folketal. 1850: 449 og 372; 1901: 607 og 728; 1921: 532 og 889; 1960: 592 og 384.
Altergæster: 1922: 130 og 227; 1934: 286 og 299; 1945: 296 og 298; 1962: 201 og 215.
Menighedsraad: 1922: 4 IM, 8 u. p., 1934: 5 IM, 5 n. gr., 2 soc., 1945: do., 1961: do.

Skolen. Sal skole. Degnebolig opf. 1738, ny skole 1857 og 1943. (Saml. t. j. hist. og top. XX, 159 f.). Lærere: 1835-50: *Josef Christensen*, f. 02 Gulev, »meget halt, uskikket til gymnastik«, afsat 1850 p. g. a. en forseelse, senere gdjr. og snedker i Iller, skrev om Sal-G. i Jyske saml. X, † 91. — 1850-57: *J. C. Raun*, f. 11 Sjørslev, afsk. 57, 1857-77: *C. Brønnum*, f. 25 Hyllested, afsk., † 90, 1877-91: *J. N. C. Brønnum*, f. 52 Javngyde, fl. t. Ledøje, 1891-97: *S. L. Wittrup*, fl. t. Hammer, Sjæll., 1897—1931: *R. G. Ottosen*, f. 66 Ørsted, † 31, 1932 f.: *P. Bach Andersen*, f. 98 Hoven. Blandt de skiftende andenl. og li. var *Johs. Thomsen* (f. 87 Veerst, gift med en dt. af pastor A. Christiansen, Tyrstrup-H.), lærer her 1911-52, afsk., fru T., der har tysk lieks. er li. v. Bjerringbro realsk.

Gulev skole, opf. 1770, ny skole 1857, og 1890. Lærere: 1838-58: *L. G. Madsen*, fl. t. Gerning, 1858-83: *Elias Nielsen*, f. 24 Janderup, afsk., sogneraadsfmd., † 87, 1883—1905: *N. C. Nielsen*, f. 52 Vejerslev, afsk., † 31, 1905-44: *C. Poulsen*, f. 76 Skjern, afsk., † 50. — 1944-56: *Sv. Aa. Stadel Pedersen*, fl. t. Dejbjerg. Nedlagt 57.

Nøddelund skole, opf. 1880. Lærere: 1880-86: *S. J. Pindborg*, fl. t. Rude-Eskildstrup, 1886-90: *J. R. Nielsen*, fl. t. Højbjerg, 1891-97: *Johs. E. Jensen*, fl. t. Hjortshøj, 1897—1904: *Marcus P. Jensen*, fl. t. Hald v. Randers, 1904-46: *M. C. Kristensen*, f. 77 V. Velling, afsk., 1948-55: *Ane Dorthea Nørgaard*, fl. t. Tinning. Nedlagt 57.

Sal centralskole. Leder: 1959-61: *P. Bach Andersen*, 1962: *H. Grønbæk Lund*, f. 26 Aulum (andenl. her 55).

Sal kirke, nordligt i byen, er kullet, har romansk skib og kor af granitkvadre, koret med dobbeltsokkel og skraakant under høj attisk profil, skibet med skraasokkel. Syddøren er i brug med 3/4 søjle af glat tympanon, enk. oprind. vinduer ses. Skibet har bjælkeloft, koret to fag krydshvælv. Tilbygning mod nord fra 1756, overhvælvet, har været gravkapel for Ormstrups ejere, ryddet 1837, nu ligkapel. Vaabenhus mod syd. Over skibets vestgavl en lille tagrytter, hvor klokken hænger. Højrenæssancealtertavle fra c. 1600 med malerifelter (fra 1909 til 65): Poul Steffensen: Kristus prædiker for folket (nu paa nordvæggen), de oprindelige malerier genopsat i altertavlen 1965. Balusterformede barokstager. Romansk granitfont paa ottekantet fod. Sydtysk daabsfad fra c. 1575 med syndefaldet. Smukt udskaaren prædikestol i barok fra 1649 med samtidig himmel fra 1763. Altertavlens oprind. storvinger er anbragt som opgangspanel. Renæssancestoleværk fra 1625, kirken rest. 1965. Kirkeskib fra 1941. Klokke fra 1764. 150 sd. Orgel.

Gulev kirke, vestligt i byen, er kullet, skib og kor er romanske, af granitkvadre paa skraasokkel. Apsis med lidt gnidret profileret gesims. Begge døre er bevaret, syddøren benyttes, har tympanon med den korsfæstede indridset. Enkelte vinduer bevaret. Vaabenhus mod syd fra c. 1525. Bjælkeloft. Tagrytter fra 1769 mod vest. Smuk altertavle, senbarok, maleri af Jesus, der velsigner brødet, fra c. 1850. Spinkle stager. Romansk granitfont med dobbeltløver. Prædikestol af samme landsbykunstner, der har lavet altertavlen, med himmel. Gravsten m. figurer i vaabenhuset. 150 sd. Orgel.

Mack. JG. 147, D. 234, 255.

Sognepræst

Indtægt. 1852. a) 54 rug, 52 byg, 68 havre. b) 3-dobb. tiende af anneksgd., 73 rdl. c) 16 lpd. ost, 32 lpd. brød, 47 sn. æg. d) 300 rdl. e) 72 td. l. ager, 113 td. hede, 7 td. hartk., firlænget, gl. prgd., ialt 95 fag. — 1870: Regul.: 1632 kr., netto: 3364 kr. 1913: 2. kl., 1946: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1861, kamgavle.

17. 22. apr. 1837—16. sept. 60 (Hjpr. Gylling 29. nov. 36): **C. Fogh Paludan,** fl. t. Nr. Næraa-B., se der.

18. 8. dec. 1860—15. nov. 86 (ord. kat. Assens 4. marts 53): **Salomon Ochsner,** f. 4. febr. 15 Helsingør. F. Tømrermester Georg O. og Anna Cecilie Horndahl. Stud. Helsingør 34, c. apr. 41 (h), husl. Holstenshus, afsk. 15. nov. 86, † 3. maj 96. — G. 5. maj 52 Julie Emilie Dorthea Wøldike, f. 22. marts 19 Raadvad, † 25. juli 69. F.: Krigskancellisekretær Marcus W. af Store Hedinge og Anna Margrethe Dorthea Gedde. — Broder: Ord. kat. Bogense-S. Hustrus slægt, se stamt. 97.

19. 11. okt. 1887—29. apr. 90: **J. C. Christensen,** fl. t. Søby-S.-H., se Alrø.

20. 21. juli 1890—19. dec. 94: **C. J. Neergaard,** fl. t. Vamdrup, se Skødstrup.

21. 21. marts 1895—22. jan. 1910 (Hjpr. Sakskøbing 20. marts 93): **H. L. Algreen-Petersen,** fl. t. Aalsø-H., se der.

22. 13. maj 1910—4. maj 23: **A. Poulsen,** fl. t. Baagø, se der.

23. 12. okt. 1923—24. marts 37: **J. H. Madsen,** fl. t. Skeby-O., se der.

24. 30. juli 1937—24. nov. 42 (Hjpr. Løgstør-L. 9. juli 36): **H. K. Søbye,** fl. t. rkp. Vor Frelsers k., Horsens, se Blovstrød-L.

25. 25. febr. 1943 (sp. Stadil 19. apr. 32): **Lars Amby,** f. 18. aug. 01 Varde. F.: Pakmester ved DSB i Struer Martin Larsen A. og Hansine Nielsen. Stud. Sorø 20, c. 32[1] (h_2). — G. 25. maj 32 Elinor Christiansen, f. 24. okt. 06 Kbhvn., † 23. apr. 53. F.: Kaptajn Marius A. A. P. C. og Ingeborg Neuhausen, g.[2] 13. dec. 58 Grethe Kragh, f. 5. jan. 19 Hals. F.: Gdjr. Thomas K. og Ædel Toft. — Broder: Kbh. Fængselsv. MF.

Litt.: J. Christensen: Beskr. af Sal-G. sogne, Jy. saml. X, 128 f. Khst. saml. 6. r. III, 167.

HVORSLEV-GERNING

(med filialkirke i Ulstrup)

Hvorslev sogn, 1798 ha, er højtliggende, adskilt fra Middelsom herr. ved Gudeaaen, hvis brede dal begrænses af stærkt kuperede skovklædte skrænter, Hvorslev bakker ml. landevejen og Hagenstrup vandmølle er søgt udflugtssted. Busbjerg, længere mod vest er 92 m. Midt i sognet storbakket med ejendommelige dale. Sandmuldet jord, kun lidt egtl. skov. — Byerne H. med fh. fra 1898, teglværk, savværk, — Amstrup, Vidstrup, Ulstrup stationsby ved sognegrænsen mod nord ved Gudenaaen (kirkedistriktet har 990 indb., en del af stationsbyen ligger i Vellev og Sdr. Vinge sogne) med centralskole (sidst udvidet 1961), købstadordnet, Gudenaadalens ungdomsskole, opr. 1948. Hotel med sal, lystanlæg, sportsplads, biograf, møbelfabrikker, teglværk m. m. Bebyggelser: Aldrup og Danstrup mark.

Oldtidsminder: 5 høje, hvoraf 4 er ret store. 54 høje sløjfet, en af disse rummede en ret rig samling fra den ældre broncealder. Flere bopladser fra Gudenaa-kulturen. — Paa præstegaardsmarken har der været en hellig kilde. Paa Busbjerg var en røverkule, sagnet benyttet af Blicher i „En jysk røverhistorie". Blicher havde planer om møder paa Busbjerg.
Genforeningssten i H. Befrielsessten i U. ved kirken.

Gerning sogn, 2091 ha, aflangt fra syd til nord, grænser ud til Gudenaaen hvis brede dal omgives af skovklædte skrænter. Midt i sognet ret fladt, mens der mod syd er mere kuperet (Volshøj 80 m) og en del skov. God jord. Byerne: G. med fh. fra 1896 og genforeningssten ved en branddam, Danstrup, Tind, Borridsø med fh. — Bebyggelser: Stærkær, Hesselbjerg, Orholm m.m.

Oldtidsminder: 18 høje, hvoraf flere store, 83 er sløjfet. I en høj ved Danstrup Bundgaard flere fund. Flere bopladser fra Gudenaakulturen. (Nat.mus. aarb., 1956, 72 f.). — I et engdrag ligger Stærkær voldsted. Der har været en helligkilde paa kirkegaarden.

Af den ældre præstehistorie

Den første luth. sp. skal have været *Laurits Poulsen* († 1552). De flg. 2 præster mindes ved ligsten eller epitafier: Provst *Jacob Thuresen* († 1596) og provst *Jens Sørensen Borre* (1596—1640). Den sidstes ligsten laa i sin tid i gulvet foran alterskranken. *Chr. Jensen Brasch* (1640-57) og provst *Thomas Jensen Hvorslev,* (1657-84), vist søn af Jens Sørensen Borre døjede svenskekrigens haarde tider. Thomas Hvorslevs enke giftede sig med eftm. *Jacob Christensen Clementin* (1684—1711), der efterfulgtes af sin søn, *Søren Jacobsen Clementin* (1711-29). *Amdi Knudsen Blichfeldt* (1729-31) mindes ved epitafium med indskriften: »Han gjorde vel, sin Gud og næste tjente, var en retsindig Herrens præst for H. og G. menigheder.« Maaske var det ham (eller hans broder, der var sp. i Sal-G.), der oprettede et legat for skoleholdere. Provst *Henrik Lorentsen Buchholtz* (1731-63) kom hertil fra Højbjerg-E., degnen *Amdi Jensen Langaa* (degn her 1721-60) var præstesøn fra Langaa (hans søster var gift med præsten *Hans C. Cappel,* Langaa, der skød sig 1740). Efter *Niels Stæhr* († 1764) kom *Chr. Carl Stolpenberg* (1764-68) og *Terkil Friis-Møller,* (1768-95), flyttet til Ormslev-K., hvor han afløste sin broder. Provst *Laur. Tolstrup* (1795—1812) flyttede hertil fra Haurum -S. Det berettes, at han var en myndig mand og tillige »glad ved livets goder, hvilket ikke altid faldt lige heldigt ud.« Provst *Hans Ulrik Borgen* (1812-38) af Lyngaa-S., kom ogsaa hertil fra Haurum-S., var provst 1806-19, præget af oplysningstiden, bekæmpede den herskende overtro (spøgeri, trolddom og manen). *N. P. Henneberg* (1839-45) flyttede til Vor Frue k., Aalborg (se Ll. Lyngby-Ø.) han skal have været »en ringe præst«, i L. Lyngby blev der sagt, at han drak tæt. Han havde dog laud til embedseks., og egregie til homileticum og talte ved biskop *Fogtmanns* begravelse i Aalborg.

Tiden efter 1849

Der kan vist ikke tales om stærkt kirkeligt liv eller vækkelser her omkr. 1850, men en række præster oparbejdede respekt for embedet. Pastor *J. A. Flensborg* (1845-80) var en anset og dygtig præst uden partipræg. Han var præstesøn fra Skivholme, studenterkammerat og ven med lensgreve *Frijs-Frijsenborg,* som var de 3 præstesønner Flensborg en god støtte, de blev alle 3 nabopræster paa godset, Johan i Hvorslev, Thøger i Haurum-S. og Ole i Vellev. Johan F.s venskab med lensgreven holdt livet igennem, de gamle i sognet kunne fortælle om, hvordan *Flensborg* kørte til Frijsenborg, ja helt til Boller, og greven kom jævnligt her. Flensborg skildres som en jævn og bramfri, rettroende præst, der havde stor omsorg for sine sognebørn, aandeligt og timeligt. Han var en interesseret landmand, der dygtigt drev præstegaarden, og da hedelodderne solgtes fra bøndergaardene, var han ivrig efter at raadgive udflytterne m. h. t. jordens kultivering. Ved hans initiativ fik flere udflyttere anerkendelse fra Landhusholdningsselskabet. I hans tid begyndte Indre mission at arbejde her, men han blev aldrig partimand. I sine sidste aar var han svag og holdt kapellan. Hans sidste hjpr., *P. M. Lunøe* huskedes endnu 50 aar senere (fortæller pastor Nørding) han var her nærmest IM, konfirmanderne glemte ikke timerne hos ham, hans mange husbesøg og bibellæsninger, ejheller hans skarpe kamp mod drik og dans, som ungdommen var saa optaget af.

Pastor *C. C. E. Jacobsen* (1880-84) var fader til prof. i Gl. test. dr. *J. C. Jacobsen,* som altid om-

talte sin fader med stor ærbødighed. Pastor J. var en alvorlig og værdig præst, maaske lidt streng, han forrettede gudstjenesten meget smukt og stilfuldt. Han var højkirkelig, men støttede gerne, at IM begyndte med sdsk. her i disse aar. Søndagsskolens pioner, skolebestyrer *Axel V. Jacobsen* holdt en foraarsdag børnegudstjeneste i H. kirke, og en sdsk. kom i gang under ledelse af fru *Elisabeth Amdisen*, men den sygnede hen, og blev først senere genoptaget.

Pastor *C. U. T. Mielche* (1885—1906) havde været præst i Grønland og var præget deraf. Han var prøvet i sorg, havde mistet sin første hustru, hans anden hustru var svag og døde faa aar efter. Trods det tunge præg kunde han smile mildt, og han kunde opmuntre børnene, især i konfirmandstuen. Han var af den gamle skole, hans prædiken var vel tilrettelagt. Han deltog gerne i kirkelige møder paa egnen, og han indbød ofte fremmede talere, baade IM og grundtvigianere. — I 80'erne agiterede mormonerne ivrigt her.

Pastor *A. Poulsen* (Sal-G., senere Baagø), der er født i Hvorslev, og hvis slægt har boet her i mange aar, skriver om kirkelivet 1880—1900: »I disse sogne, der er omgivet af skove, havde kirkeklokken en klar og kaldende magt. Det var skik, at mindst een fra hvert hjem skulde i kirke hver søndag, en skik, som havde dybe rødder, helt tilbage til omkr. 1850. Min fader, som var husmand i H., sluttede aldrig en dags arbejde uden at læse et stykke i sin bibel eller en andagtsbog, og naar han var rask, var der ikke en søndag, hvor han ikke gik den halve mil til kirken. Min moder ligesaa. Der var omkr. 1880 -90 ingen kirkelige retninger. Noget indtryk af, hvad vi hørte i kirken, har jeg ikke. Vi talte heller ikke om det. Jeg hørte engang en samtale mellem to af vore naboer. Den ene sagde: »Hvorfor gaar du egentlig ikke i kirke hver søndag? Synes du i grunden, at der er ret meget ved det præsten siger?« Den anden svarede: »Jeg kommer ikke for at høre præsten, men for at være med i højtiden i Guds hus« .. og sindigt føjede han til: »Jo, jeg kommer ogsaa for at se gudstjenesten; det er saa smukt .. og hjælper til at tænke paa noget andet end det man tænker paa derhjemme ...« Denne gammeldags fromhed og kærlighed til gudstjenesten svandt desværre bort lidt efter lidt efter aarhundredskiftet, noget af den gled ind i Indre mission, som her var fri for det dømmende præg. Mange af dem var meget bibelkyndige. En mand satte et ord af den vise Sirachs søn over sin dør.«

Pastor *N. J. Nørding* (1906-32) skriver, at der i Hvorslev sogn ikke var noget retningspræg, bortset fra en ganske lille IM-kreds, ledet af gdjr. *Niels Pedersen*. Kirkegangen svandt ind, og var til sidst ringe. I Gerning var der en del IMs folk, ledet af gdjr. *Jens Jensen*, Tind, enkelte grundtvigske. Her var kkg. god, men ogsaa her svandt den ind i de senere aar, og meget af den gamle gudsfrygt og kirketroskab forsvandt med alle de ny fremskridt. Pastor N. skriver, at han selv ikke sluttede sig til nogen retning, men af flere blev anset for at være grundtvigsk. — Søndagsskolen i H. blev genoplivet af gdjr. *Andreas Mikkelsen*, gdjr. *Chr. Mikkelstrup* og gdjr. *Chr. M. Christensen* efter Mikkelsens bortrejse ledet af de to sidste. Der blev ogsaa begyndt sdsk. i G. (ved murerm. *Jul. Ditlevsen)* og i Ulstrup (ved frk. Boe og frk. *Poulsen*). Ulstrup stationsby voksede og skabte ny problemer i disse sogne, som hidtil havde været rene landsogne. Om pastor *Nørding* fortælles ikke meget ud over, at han vist »ikke foretog sig stort ud over at passe sit embede nogenlunde«. Det siges, at han gav kirkesangeren salmenumre for et aar ad gangen. Men han tog del i selskabslivet, var en fin havedyrker. Han tog afsked, 63 aar gl.

Pastor *Ejner F. Gad* (1933-42), KFUM-præget, var fuld af initiativ, deltog i alt liv i sognet, ivrig for sparsommelighed bl. de unge. Han fik 1941 oprettet pastoratets menighedspleje, hvor søster *Inger Marie Larsen* har gjort et paaskønnet arbejde (Vellev sogn er senere sluttet til). Pastor *Gad* skriver 1939: Kkg. 4 og 7%, velvilje, uden partipræg, nogen IM.

Pastor *F. V. Clausen* (1942-63) søgte afsked for at blive gymnasielærer. De første aar var optaget af besættelsestidens vanskeligheder, saa kom den store udvikling i Ulstrup stationsby og arbejdet med at faa bygget *kirke*, befolkningen viste stor interesse for kirkesagen. Før var kirkegangen fra U. ringe, nu blev den god. Ogsaa oprettelsen af *Gudenaadalens ungdomsskole* krævede en stor indsats fra beboerne. Pastor C.s særlige interesse var skolen. Paa hans initiativ blev U. skole udvidet og fik præliminærafd., hvor han selv var lærer. Han tog ogsaa del i aftenskolearbejdet. Kirkegangen var jævn. Om sig selv skriver C: »Jeg tilhører ikke nogen af de kendte retninger, er nærmest lidt »sekterisk« i humanistisk retning«, interesseret i sociale spm. og skolen. Dog lægger jeg vægt paa studium, og holder litterære foredrag.« — I Gerning gøres stadigt et IM arbejde under ledelse af murermester *N. Juhl Dithlefsen* og gdjr. *Ane Rasmussen*, men det er ikke særligt retningspræget mere, mest optaget af YM og andre opgaver. F. ex. deltager en del absolut ikke-IM-folk. Gerning ungdomsmøder, ledet af murerm. *Juhl* og hmd. *Martin Pedersen*, samler mange unge. — I H. kun ganske faa IM, i U. en del IMprægede, som har dannet en »Unge hjem« kreds, ledet af den unge lærer *Einar Vestergaard*. 1963 hedder det: Kkg. 5—7—5%, Gl. kirkelig trofasthed, uden retningspræg, ingen skarpe skel, 2 sdsk. Sp. i Vellev præd. hveranden helligdag i U. kirke.

Eventyret om Ulstrup kirke.

Byen har kun omkring 800 indbyggere, men ved en enestaaende offervilje og 100 pct. tilslutning fra befolkningen er der indsmlet 85.000 kroner til en ny kirke, og selv om det 1953 ikke havde været muligt at opnaa statstilskud, blev den første del af kirken bygget.

Det var i 1946, at beboerne i Ulstrup besluttede at rejse deres egen kirke. Basarer og indsamlinger fandt sted, og en grund fik man skænket, men byggetilladelse var det umuligt at faa i de aar. I efteraaret 1952 var kirkeminister *Carl Hermansen* under en møderejse paa besøg i Ulstrup, og byggekomieen var ikke sen til efter foredraget at sætte ministeren ind i sagen og tage ham med ud til det sted, hvor kirken skulde bygges. Da ministeren var blevet orienteret, meddelte han komiteen, at den godt maatte bygge for de penge, der var indsamlet, men paa finansloven var det ikke muligt at faa kirkesagen før senere.

Og saa var det, beboerne i Ulstrup begyndte at bygge paa det kirkeskib, der 1953 var under tag. Taarn og andre udenværker maatte man vente med at bygge til bedre tider, men et alter, et orgel, lysekroner og bænke skulle kirken jo gerne have til indvielsen i oktober, og komiteen fik derfor lavet et lotteri med en folkevogn og en Ferm-vaske-

maskine som hovedgevinster. Det skaffede de sidste 35.000 kroner.
Og saaledes gik det til, at de 800 beboere 1953 kunde indvie en ny kirke — *deres egen kirke*.
Senere (1961-62) er kirken færdigbygget.

Pastor *C. E. B. Jeppesen* har virket her siden 1963.

Blandt *lægfolk* nævnes iøvrigt:

Husmd. *Poul Andersen Poulsen* (f. i H. 1873, † 49), som har leveret en del af stoffet til denne beskrivelse. Han havde en poetisk aare, skrev hjemstavnssange, en solid og særpræget skikkelse. Proprietær *L. K. Laursen*, kirkens gode ven og støtte.

Bankbestyrer *O. Nielsen Høgh* har betydet meget her, han var fmd. for komiteen der fik bygget U. kirke, og fmd. for foreningen, der fik ungdomsskolen rejst. Han var oprind. uddeler og har udgivet Uddelerforeningens festskrift. Gdjr. *J. N. Kirkegaard*, f. 85, var fmd. i en række foreninger, i mghr., præget af Askov højskole. Gdjr. *P. E. Mondrup* var i mange aar mghraadsfmd. i H.

Gudenaadalens ungdomsskole blev indviet 3. maj 1948 i Ulstrup gl. købmandsgaard. Den krævede en stor indsats fra beboernes side. Forstander *Aksel Nielsen* har paa udmærket maade baaret arbejdet. Skolen er udvidet til 76 elever og helt moderne indrettet. Fra 1966 10 mdr.s fællesskole.

Skolen. Hvorslev skole, opf. 1741, ny skole 1874, planer om en centralskole. Lærere: 1813-58: *Amdi H. Amdisen*, f. 1791 (søn af forgængeren), var tillige fæstegmd. i H., afsk. 58, † 67. — 1858-69: *J. C. (Brandt) Pedersen*, fl. t. Vorup, 1869-96: *C. G. Johnsen*, f. 39 Nørup, † 96, 1896—1903: *K. Kristoffersen*, fl. t. Hansted v. Horsens, 1903-07: *A. Hansen*, fl. t. Vanthore, 1907-50: *R. A. Harving*, f. 82 Horsens, fik FM i sølv, afsk., 1950-54: *Kr. Bertelsen*, fl. t. Ø. Tørslev, 1954: *K. Søndergaard Bak*, f. 22 Ravnkilde (har deltaget i hjælpearbejde i Polen). Lærer B.s hustru, *Grethe*, f. Larsen, f. 24 Løgstør, har været fast li. her siden 1954. Lærer *Anders Chr. Bagger*, f. 1919, 1960-. Lærerinde *Agnethe Ægidius*, f. 1933, 1964-.

Ulstrup skole, bygget 1890. Lærere: 1890-93: *H. C. Nielsen*, fl. t. Væth, 1894—1932: *A. C. Lange*, f. 67 Lime, afsk., † 37 (Flksk. 1937, s. 205). 1933 f.: *T. Laigaard*, f. 06 Vork. Skiftende andenl., lærer *K. Enevoldsen Jensen*, f. 15 Vellev, har virket her siden 1945, blandt de skiftende li.: *Ane P. Jensen* 1918-53 (f. 88 Hjermind).

Der var præliminærkursus i Ulstrup 1955-60.

Vidstrup skole, opf. 1819, nedl. 1917. Lærere: 1848-57: *C. Brønnum*, fl. t. Sal, 1858-60: *A. E. Gam*, fl. t. Svostrup, 1860-88: *C. Madsen*, f. 29 Vejrum, afsk., † 96, 1889-96: *Kr. Kristoffersen*, fl. t. Hvorslev, 1897—1903: *A. Hansen*, fl. t. Hvorslev, 1903-08: *J. I. E. Mailand*, fl. t. Værum, 1908-13: *H. Østergaard*, fl. t. Torsø, 1913-17: *K. Jensen*, se ndf.

Borridsø skole, opf. 1917. Lærere: 1917-19: *K. Jensen*, fl. t. Nordby, Fanø, 1920 f.: *Olaf M. Olesen*, f. 94 Ørting, fl. t. Ulstrup. Lærerinde, fru *Anna-Lise Aagaard*, f. Hedegaard, f. 1933.

Gerning skole, opr. 1803, ny skole 1900. Lærere: 1828-58: *S. N. Schougaard*, f. 95 Hvorslev, (»en mere end almindelig dygtig og nidkær lærer«), † 58, 1858-69: *L. G. Madsen*, f. 09 Bjørnsholm, »forholdsvis dygtig, men meget streng«, † 69, 1869—1908: *N. Ottosen*, f. 44 Ørsted, † 08, 1908-28: *R. G. H. Rasmussen*, f. 80 Birkende, † 28, 1929 f.: *K. Vinther Enevoldsen*, f. 03 Ravnkilde. Skiftende li.

1959 centralskole i Ulstrup, købstadordnet, leder: Skoleinspektør *Thorkild Laigaard* (f. 06), ca. 350 el., 16 lærere.

1927 oplyses: Kkg. 5 og 10%, ikke meget liv, lidt IM, 3 fh., velvilje. 1935: Kkg. 5 og 8%, velvilje, overv. u. p., lidt IM., 1947: Kkg. 5 og 7%, i H. gl. kirkelighed uden stærkt retningspræg, i G. nogen IM, 3 sdsk., 4 fh., velvilje. 1955: Kkg. 8-7-9%, solid gl. kirkelig trofasthed, u. p., 3 sdsk., lidt IM i G., ungdomsmøder. 1963, se ovf.

Folketal. 1850: 382 og 505: 1901: 820 og 676; 1921: 1052 og 696; 1960: 1361 og 622.
Altergæster: 1922: 220 og 267; 1934: 250 og 260.
Menighedsraad: 1922: 3 IM, 10 u. p., 1934: u. p., 1945: 3 IM, 10 u. p., 1957: 5 IM, 2 gr., 2 soc., 4 u. p. 1961: 4 IM, 3 gr., 3 soc., 2 u. p.

Hvorslev kirke, nordligt i byen, har romansk skib og kor af raa kamp og fraadstenskvadre (især paa hjørnerne) og retkantet granitsokkel. Begge døre er tilmuret, enk. oprind. vinduer ses, nogle meget smalle. Overhvælvet. Omkr. 1500 opførtes taarnet, der 1869 fik højt pyramidespir, og kirken blev restaureret noget haardhændet, vaabenhuset mod syd blev revet ned. 1898 fremdroges kalkmalerier i nogle da fundne rundbuede, flade sidealternicher og i koret. Lille udskaaren altertavle fra 1651 i bruskbarok med 4 korintiske søjler og fremstilling af korsfæstelsen, Moses og Aron samt i topstykket opstandelsen. Tavlens postament er forhøjet og den flankeres af et gitterværk i akantus-barok fra 1732, senere restaureret. Smaa sengotiske stager. Romansk granitfont med løver og mandehoveder i flad relief, sydtysk daabsfad fra c. 1575 med bebudelsen. Prædikestol fra 1650 i bruskbarok, med hjørnehermer, masker, frugtbundter og vaaben. Den bæres af en stolpe, foran hvilken staar en figur af moderkærligheden (Caritas). En lysekrone er skænket 1731 af pastor Blichfeldt. Gravsten i taarnmuren. 150 sd. Orgel.
Mack. D. 290, Nørlund-Lind K., nr. 49.

Ulstrup kirke, indviet 20. dec. 1953 (arkit. A. Hjersing), bestod da kun af skib, i romansk stil af gule mursten med rødt tegltag. 1961-62 udvidet med kor, apsis og taarn. Klokke fra Grøndals kirke, Kbhvn. Kirkegaarden blev anlagt 1948 (Stadsgartner Frølich, Randers) med 7 terrasser op ad bakkeskraaningen. Kirken er opført paa den midterste terrasse. 150 sd. Orgel.

Gerning kirke, nordligt i byen (som Hvorslev ved Silkeborg-Randers landevej) har romansk apsis, kor og skib af granitkvadre paa skraasokkel, et oprind. vindue er genaabnet, mens portaler og andre vinduer faktisk er borte. Overhvælvet. Sengotisk lavt taarn af røde munkesten med sadeltag. 1944 tilføjedes et halvrundt trappetaarn ved dets vestside. Lille vaabenhus mod syd fra 1869. 1900 fandtes dekorationer paa hvælvene. Tarvelig altertavle fra 1869 med Thorvaldsens Kristus i gips, kalk fra 1580, skænket af provst Thuresen, svære sengotiske stager. Lille romansk granitfont med løvefigurer og mandehoveder, stærkt ophugget. Senrenæssanceprædikestol fra c. 1630 med korintiske hjørnesøjler og nye evangelistmalerier. Klokke fra 1503. Gravsten. 150 sd. Orgel.
Mack. D. 57, 59, 288, 291, Uldall, 241, Anker Vestergaard om G. kirke i Vib. aarb. 1948, 81 f.

Sognepræst

Indtægt. 1852: a) 71 rug, 92 byg, 125 havre. b) 5 byg, 58 rdl. c) 20 lpd. ost, 60 sn. æg. d) 300 rdl. e) 78 td. ld., og 60 hede, 8 td. hartk. God egebindingsværksprgd. fra 1845. — 1870: Regul.: 2856 kr. netto: 5388 kr. (det næsthøjst lønnede i provstiet). — 1913: 2. kl., 1946: 3. kl.: 1958: 12. kl. Prgd. fra 1911.

13. 29. okt. 1845—20. juli 80 (sp. Gøl 9. juni 35): **Johan Arent Flensborg,** f. 18. dec. 07 Borum. F.: Sp. i Skivholme-S. Andreas Nicolai F., † 48, og Cecilie Marie Bay. Stud. Aarhus 26, c. apr. 31 (l), † 20. juli 80. — G. 7. sept. 35 Mette Schalstrup, f. 22. sept. 05, † 14. nov. 85. F.: Forpagter af Lyngballegd. i Lading sogn: Vilhelm S. og Cathrine Sophie Petersen. — Sønner: Ferslev-D.-V. og hjpr. Egtved-Ø., datter g. Otterstrøm.

Tyrsted-U., brødre: Vellev og Haurum-S., søster g. Thomsen, Skivholme-S., søstersøn: Cortsen, V. Egede-B., brodersøn: Thomsen, Vallensved. — Om pastor F. se ovf. Pastorinde Otterstrøm har i sine erindringer, udg. 1928, se under Nordby, Samsø, udførligt fortalt om de 3 præstebrødre Flensborg: Dygtige skakspillere. Alle meget afholdte i deres sogne, typer paa »de fine, elskelige præster«. Kom ofte paa Frijsenborg.

Hjælpepræst hos pastor Flensborg:

1868-78: Sønnen: *V. S. Flensborg*. se Ferslev-D.-V.
1878-80: *P. M. Lunøe*, se Viby, Fyn.

14. 2. okt. 1880—19. sept. 84 (sp. Vive-O.-V. 12. nov. 70): **Carl Christian Emil Jacobsen,** f. 18. juli 17 Kbhvn. F.: Byfoged og herredsfoged i Hasle, Bornholm Johannes Jacobi J. (af Dreslette) og Maren Kirstine Rye. Stud. Rønne 37, c. jan. 43 (h), hjpr. Dreslette 2. nov. 43, sp. Hvornum-S. 16. maj 69, † 19. sept. 84. — G. 7. nov. 60 Johanne Frederikke Hassing, f. 27. dec. 33 Sæby, † 8. juni 1916. F.: Kmrrd., toldkasserer og prokurator i Hobro Christian H. af Vraa-E.-S., og Else Caroline Søborg. — Søn: Prof., dr. theol. J. C. J., broder: Skødstrup-E., søster g. Wulff, Stege. — Om pastor J., se ovf.

Se prof. J. C. Jacobsen: Da vi var studenter, „Stud. theol." 1940, 87—90.
(2. dec. 1884 var *N. J. J. Lund* udnævnt, men renoncerede, se K. Saaby-K.)

15. 11. marts 1885—19. febr. 1906 (sp. Henne-L. 24. sept. 70): **Christian Ulrik Top Mielche,** f. 3. maj 33 Næstved. F.: Kbmd. Ernst August Frederik M og Anne Sophie Dorthea Top. Stud. Hrlf. 50, c. 57^1 (h_2), lærer Næstved, missionær Umanak, Grønland 19. marts 58—19. aug. 67, hjpr. flere steder (Asmindrup-G., Frederiksberg, Mariager, Aarhus dk.), afsk. 19. febr. 06, † 12. jan. 20. — G.[1] 10. marts i Ritenbenk, Grønland Hanna Dorothea Nielsen, f. 31. marts 41 Noursak, Grld., † 28. dec. 68. F.: Udligger (underkøbmand) Niels Rudolph N. af Ramløse-A. og Karen Dorthea Petersen. — G.[2] 9. maj 72 Engeline Christensen, f. 26. apr. 46 Kbh., † 29. juli 92. F.: Fuldmægtig i domænekontoret, c. jur. Jensenius Theodor C. og Mette Marie Myhre.

Pastor M. skriver: »Søren Kierkegaards selvprøvelse greb mig. Selv at blive frelst, det var nu maalet. Jeg tænkte ikke saa meget paa at frelse andre, som selv at blive frelst. Det var mig hovedsagen.« — Se iøvr. ovf.

16. 7. juni 1906—30. nov. 32 (kkp. Ebeltoft-D. 24. juli 01): **Niels Jensen Nørding,** f. 28. febr. 69 Norring, Foldby. F.: Gdjr. Jens Nielsen og Ane Margrethe Pedersen. Stud. priv. 90, c. 96^2 (h_1), realskolel. Hinnerup 97, navneforandring 20, afsk. 30. nov. 32, † 13. maj 50. — G. 26. sept. 01 Ragnhild Marie Kjølner, f. 21. nov. 74 Tønsberg, Norge, † 21. apr. 50. F. Skibsfører Frederik Christian K. og Josephine Caroline Mathilde Larsen. — Fætter: Knudsen, Bylderup. — Om pastor N., se ovf.

Var i en aarrække sogneraadsfmd. og fmd. for sygekassen her.

17. 28. febr. 1933—31. jan. 42 (Dsk. sømandspr. Newcastle 27. maj 29): **E. F. Gad,** fl. t. sp. Krist k., Kbh., se der.

18. 15. juni 1942—30. sept. 63 (rkp. Skanderborg -S.-S.): **Frederik Vilhelm Clausen,** f. 11. jan. 04 Viborg. F.: Husmd. Filip Frederik C. og Mariane Christensen. Stud. Rønde 29, c. 36^1 (l), manud., hjælpesekr. Kr. Studentersettlement 36. — g. 1. maj 38 Esther Andersen, f. 23. jan. 09 Frederiksberg. F.: Tobakshdlr. Jakob A. og Ingrid Kirstine Caspersen..
Afsk. for at blive lektor, Randers stadsskole.

19. 26. jan. 1964 (sp. Østermariæ 1. nov. 61): **Christian Emil Brunaa Jeppesen,** f. 10. juni 22 Nr. Snede. F.: Sp. Stepping-F., se der. Stud. Statens kurs. 47, c. 53^2 (h-70). Hjpr. Frederiksberg slots kirke 2. juni 54, fast hjpr. smst. 56 og præst Frberg alderdomshjem, dsk. præst i Tres Arroyos, Argentina 58. — G. 10. maj 49 Ingrid Hauge Madsen, f. 29. juni 24 Rind. F.: Gdjr. Marius M. og Eva Nielsen. — Broder: Rkp. Viborg dk., fætter: Jeppesen, Hinge-V.

Litt. foruden ovenn.: Hans Norling-Christensen om oldtidsfund i G. i Nat.mus. aarb. 1956, 72. J. Christensen om den gl. ridderborg Skægkær, jy. saml. 2. r. I, 32 f., Khst. saml. 7. r. II, 240, 243.
Orientalisten, professor i indisk-østerlandsk filologi, *Søren Sørensen* (f. 1848, † 1902) var husmandssøn fra G. sogn.

VELLEV

Vellev sogn, 2703 ha, har Gudenaa som grænse mod nord til Middelsom herred med aaens brede terrasse og skovklædte skrænter. Ellers er sognet storformet bakkeland (Dejehøj 108 m), med en række dale, Tjærbæk løber ml. smukke skrænter som skel til Houlbjerg. Mod nord sandet, ellers god jord. Enge langs vandløbene. Mange spredte smaaskove. — Byerne V. med centralskole, bibl. savværk, Enslev, Tostrup, en mindre del af Ulstrup stationsby (278 indb.). Flere større gaarde. Hg. Østergaard, 181 ha, Rosenfeldt 91 ha.

Oldtidsminder: 15 høje, bl. a. herredets største høj Dejehøj (6 m), en langdysse, 8 langhøje og 102 høje er sløjfet (ved gaarden Frijsbak var der en særlig stor gruppe høje). I den af Brandstrup bæk gennemstrømmede dal ligger det store voldsted, Gaardstedet, hvor der iflg. traditionen skal have ligget et kloster, Holm kloster. Nu faktisk udjævnet (Aarh. aarb. 1911, 91 f.). Flere landsbyer er forsvundne.

Af den ældre præstehistorie

Lærer Frands Holm, som i 40 aar var lærer ved Klakring vestre skole, er sognets kyndige lokalhistoriker. Hans afhandling om præster i V. sogn, Aarh. aarb. 1913, 81—97, og hans bog om V. sogn 1913 er kildeskrifter, hvortil henvises.

Det lille pastorat var indtil omkr. 1870 et af stiftets højstlønnede embeder, og indtil 1890 er ingen sp. forflyttet herfra. — Den første luth. sp. skal have været hr. Rasmus († c. 1552) derefter hr. Bertel († 1599), Rasmus Rasmussen (†

1607), Peder Hansen Randers (1607-51), der havde været rektor i Randers. Ligsten. Provst Niels Jensen Karmark († 1675) var gift med en dt. af Chr. Brasch, sp. Hvorslev. Hun giftede sig med eftm. Henrik Frandsen Blichfeldt (1675—1700) af Vitten-H.-H. og hvis broder var sp. i Hvorslev-G. Han gav 24 rdl. til skolebørn (Hfm. I, 430). En dt. blev gift med eftm. *Peder Pedersen Aaboe* (1700-33), som til sidst blev blind, men han kunde dog, uden at ledes, gaa for altret og paa prædikestolen, og forrette gudstjenesten, da han kunde alle kollekter og tekster udenad (W. III, 513). Han efterfulgtes af sin søn, *Henrik Blichfeldt Pedersen Aaboe* (1730-54), der »i næsten 10 aar var ganske contract, saa han hverken kunde gaa eller staa, og dog for den meste tid selv forrette tjeneste, til hvilken ende han lod sig bære i en dertil apteret stol, som kunde drejes omkring og sad saaledes derudi foran alteret og prædikede, hvormed han continuerede til ungefær 1/4 aar, før han døde.« 1607—1754 var sp. altsaa af samme slægt. Der høres ikke om pietisme her. — *Chr. Lauritsen Meyer* (1754-98) var rationalist, hans datter blev gift med eftermanden *Hans Nic. Lund* (1798—1821). 1822-40: *Schack Carl Emil Fog*, af Humble.

Tiden efter 1849

Pastor *Ole Flensborg* (1840-68) var en dygtig præst, havde god kkg., skabte respekt om embedet, han efterfulgtes af sin svoger, *Theodor Bache* (1868-85), ogsaa en dygtig og anset præst, der samlede mange og var med til at skabe en god kirkelig tradition. — Provst *J. C. R. Valeur* (1886-90) havde et lyst og frisindet livssyn, loyal til at anerkende anderledes menende; han forstod at skabe stemning og faa en god samtale i gang, et harmonisk og lykkeligt menneske, trods de store sorger, der ramte ham. Han var et elskeligt menneske, spadserede lange ture rundt til folk, var udpræget KC. (se her III, 86).

Pastor *J. H. Aagaard* (1890—1916) oplevede den stærke materielle fremgang i sognet, IM søgte at finde ind, ved indremissionæer og møder, men IM har aldrig slaaet rigtig rod her, flertallet har stedse været enten gammeldags kirkelige eller ukirkelige. Kirkegangen gik tilbage, og der var i det hele ikke meget liv.

Pastor *J. P. Jensen* (1916-23) var grundtvigsk. Der var en stor foredragsf., som øvede god indflydelse. Flere blev grundtvigsk prægede.

Pastor *K. C. Koch* (1923-31) var præget af sin slægts præstelige traditioner, paavirket baade af Chr. Welding og Olfert Ricard og biskop Fonnesbech-Wulff. Han var ikke stærk af helbred, men sammen med sin dygtige hustru gjorde han et godt arbejde. Han var mild, ydmyg og elskelig af væsen, havde kun venner, var meget optaget af svensk salmedigtning (se her III, 111). Han stod kirkeligt uden for partierne.

Pastor *H. Meinhardt-Jensen* (1931-46) havde i begyndelsen en god gerning. Han var præget af sønderjysk fromhed, men hans forhold under den tyske besættelse medførte, at han blev afskediget, en sag, som vakte opsigt og uro i det ellers saa rolige sogn.

Pastor *J. H. N. Fogt* har virket her siden 1946. 1963 hedder det, at der er jævnt god kirkegang, en del kirkelig interesse, men ikke meget retningspræg. Enkelte IM. Idrætsforening.

Blandt lægfolk: Sognefoged *J. P. Ravn*, f. 85 i mghr., fmd. mejeriet. Gdjr. *Viggo Christiansen*, V., næstfmd. i mghr.

Gdjr. *Marius Sørensen* (f. 91 Hvorslev, † 64) var som teglværksarbejder i ledelsen af Dansk Arbejdsmandsfbd., boede i Ulstrup til 1938, medl. af sogneraadet i V. og amtsraadsmedl. Flyttede til Hvidovre. Landstingsmd. 47—53. Arbejdsminister i ministeriet Hedtoft 47—49. Ejede i de senere aar en gaard ved Nykøbing Sj.

1927 oplyses: Kkg. 3—4%, ringe aandelig sans, u. p., foredragsf., meder i prgd. ret godt besøgt af ældre, lille sdsk., 1939: Kkg. 5%, forh. „kunde være værre", 2 fh., 1947: Kkg. 3%, ikke megen kirkelig interesse, enk. IM, idrætsf., 1959: Kkg. 5%, en del kirkelig interesse, 2 fh., enk. IM. Sp. præd. hver 2. sondag i Ulstrup.

Skolen. Vellev skole. En liden degnebolig byggedes 1599. Skole bygget 1741, 1840, 1928. En egeplanke i den gamle skole havde en lang versificeret tak til kong Chr. VI. for den ny skole. — Lærere: 1849-77: *H. C. Pedersen*, f. 16 Hersom, indrettede bageri i den gl. degnegaard, som brændte 1871, var meget søgt som benbrudslæge. Han begyndte 1868 en *højskole*, som dog kun eksisterede i 2 vintre, afsk. 77, † 89. — 1877—1913: *H. N. C. Bagger*, f. 48 Sundby, Mors, nedstammede fra biskop B., Kbh., afsk. 13, † 14 (Flksk. 1914, nr. 21). — 1913-57: *C. M. Jørgensen*, f. 87 Hjermind, afsk. 1849—1957 var her altsaa kun 3 førstelærere. 1957 f.: *Axel V. Laulund*, f. 21 Aalborg. Skiftende andenl. og li., fru *Louise Hestbæk* (f. 86 Frederikshavn) var li. 1910-51.

Tostrup skole, bygget 1875, nedlagt 1957. Lærere: 1875-85: *M. J. M. Vandborg*, f. 48 i Spentrup (»var en pengemand«), † 85, 1885—1918: *A. P. Boesen*, f. 46 Ørsted, afsk., † 38 (Flksk. 1938, s. 983). 1919-55: *Søren Kristensen*, f. 91 Trust, † 55.

Centralskole opf. 1928.

Vellev kirke, vestligt i byen, er smuk og ret anselig. Skib og kor er romanske, mest af fraadsten, paa svagt hulet skraasokkel af granit. Begge døre rundbuede med kragsten i rundbuet spejl, ses tilmuret som nicher, enk. vinduer ses, korets østgavl har stigende rundbuefrise, skib og kor har ogsaa friser. Hvælvinger fra c. 1480. Sengotisk taarn, hvis overdel faldt ned (inden 1768), og som 1863 fik pyramidespir, mens taarnrummet blev forhøjet, og et vaabenhus mod syd blev revet ned. 1898 fremdroges romanske kalkmalerier fra c. 1200 i koret, restaur. af E. Rothe og senere af E. Lind 1940 (Barnemordet i Bethlehem, Herodes osv.). Sengotiske dekorationer paa hvælvingerne. Nyt alter med maleri fra 1864 (Th. Jensen: Gethsemane), balusterformede barokstager, romansk granitfont med glorieprydede mandehoveder, gudslammet og evangelistsymboler. Ejendommeligt kronet korbuekrucifix fra c. 1275 i fransk stil. Renæssancepræ dikestol fra 1633. Klokke fra 1393, hollandsk. Flere gravsten m. m. 200 sd. Orgel.

Mack. D. 288-90, Uldall, s. 147, Nørlund-Lind, nr. 50.

Folketal. 1850: 661; 1901: 1063; 1921: 1127; 1960: 1190.
Altergæster: 1922: 344; 1950: 232; 1958: 205.
Menighedsraadsvalg: 1922: 7 u. p. (gr.), 1934: 5 u. p., 2 ukirk. soc., 1945: 7 u. p., 1961: 5 borg., 4 soc.

Sognepræst

Indtægt. 1852. a) 115 rug, 102 byg, 157 havre. b) 6 rug, 6 byg, 6 havre. c) 8 lpd. ost, 40 sn. æg, 23 gæs. d) 175 rdl. e) 128 td. ld., 13 td. hartk. God prgd., stuehuset 32 fag, 1870: Regul.: 2680 kr. netto: 7162 kr., det højest lønnede embede i stiftet. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. — Prgd. opf. 1950.

12. 17. dec. 1840—22. juli 68 (sp. Ljørslev-Ø. 24. maj 36): **Ole Flensborg,** f. 28. juli 06 Borum. F.: Sp. i Skivholme-S. Andreas Nicolai F., † 48, af Harlev-F. og Cecilie (Cille) Marie Bay. Stud. Aarhus 26, c. okt. 32 (l), † 22. juli 68. — G. 16.

dec. 36 Johanne Marie Bache, f. 11. sept. 11 Pedersborg, † 18. okt. 84. F.: Toldkontrollør Frederik Christian Emil B. og Marie Cathrine Ovesen. — Brødre: Hvorslev-G., Haurum-S., søster g. Thomsen, Skivholme-S., brodersøn: Ferslev-D.-V., søstersønner: Thomsen, Vallensved, og Cortsen, V. Egede-B. Hustrus broder: Eftermanden her.

Om pastor F. se ovf. og s. 549. Se fru Sophie Otterstrøms erindringer 1928, s. 7 f.

13. 5. okt. 1868—30. nov. 85 (sp. Torning-L. 19. sept. 60): **Theodor Bache,** f. 2. nov. 17 Damsborg, Pedersborg. F.: Proprietær, senere toldkontrollør i Kbhvn., ex. jur. Christian Frederik Emil B. og Marie Cathrine Ovesen. Stud. priv. 35, c. apr. 41 (l), hjpr. Vesterbølle-Ø. 17. maj 43, do. Grønbæk-S. 6. dec. 45, sp. Dollerup-F.-R. 13. nov. 52, afsk. 31. nov. 85, † 23. sept. 92. — Ugift.

Pastor B. omtales af biskop Laub som en herlig mand (C. F. Borch, s. 112). Han var en ualmindelig begavet mand, der ved sin hjertelige forkyndelse vandt sig mange venner, og navnlig i Torning havde han en usædvanlig stor tilhørerkreds. Han var en fredens mand, der altid talte mæglende og forsonende ord. Hans ualmindelige gaver til at tale trøst ved sygesengene omtaltes længe. Han var meget godgørende mod de fattige (Rand. dagbl. 27. sept. 92).

Hjælpepræst hos pastor Bache:
1871-76: *C. C. U. Kragh,* se Jersie-KS.
1879-81: *C. E. Skjerbæk,* se V. Hæsinge-SL.

14. 9. febr. 1886—12. apr. 90 (sp. Guldager 19. maj 77): Provst **J. C. R. Valeur,** fl. t. Tranderup, se Paarup.

15. 14. juli 1890—3. febr. 1916 (sp. Skibsted-L. 6. maj 79): **Jens Hornsyld Aagaard,** f. 9. maj 46 Skive. F.: Sp. i Gunderup-N. (af Aarestrup -B.-G.), † 52, se der. Stud. Hrlf. 65, c. 71^2 (l), lærer Kbh., huslærer Duelund, hjpr. Gudum -L.-S. (hos sin senere svigerfader) 15. febr. 76, † 3. febr. 16. — G. 7. okt. 79 Georgia Marie Benthine Olsen, f. 2. sept. 50 Gudum, † 27. maj 38. F.: Sp. i Gudum-L.-S., † 83, se der.

Pastor Aa. var gennem sin slægt og sin hustrus slægt nært knyttet til Østhimmerland. Han var en kultiveret og elskværdig mand, uden særligt partipræg.

Hjælpepræst hos pastor Aagaard:
1915-16: *Tage Kjer,* se rkp. Holbæk-sp. Tveje Merløse.

16. 11. maj 1916—20. apr. 23 (sp. Omø 8. sept. 06): **J. P. Jensen,** fl. t. Haslund-Ø., se der.

17. 12. okt. 1923—13. nov. 31 (sp. Alslev-H. 28. maj 15): **K. C. Koch,** fl. t. Brylle, se der.

18. 4. marts 1932—3. aug. 46: **Hans Meinhardt-Jensen,** f. 22. dec. 05 Rinkenæs. F.: Sp. Rinkenæs, † 06, se der. Stud. Mtrp. 25, c. 31^2 (h_1), susp. 45, afsk. 3. aug. 46. — G. 5. maj 32 Ragnhild Erichsen, f. 31. aug. 05 Kbhvn. F.: Bogholder.

Ved domsmandsret i Hammel 22. febr. 46 var pastor M.-J. tiltalt for at have søgt optagelse i frikorps »Danmark«, som feltpræst og for senere under besættelsen at have forsøgt at skaffe sig venner hos tyskerne, der kunde hjælpe ham til at blive kirkeminister i en evt. nationalsocialistisk regering. Endelig tiltaltes han for over for Kaj Munks morder, Söhnlein, at have givet opning om interne danske kirkelige forhold, der senere var anvendt af tyskerne under forhandling med danske embedsmænd. Der førtes en lang række vidner, bl. a. biskop, dr. Skat Hoffmeyer. M.-J. kendtes skyldig og idømtes fængsel i $2^1/_2$ aar og kendt uværdig til almen tillid i 5 aar. (Prf. bl. 1946, s. 193). Ved Vestre landsrets dom 4. juli 1946 blev M.-J. frifundet for unational optræden, men alene for forsøg paa overtrædelse af straffelovstillæggets § 10, stk. 1 anset med fængsel i 6 mdr., der var udstaaet med varetægtsarresten, altsaa en radikal ændring af underretsdommen. Derefter blev pastor M.-J. afskediget ved kgl. res. af 3. aug. 1946 (Kirk. hb. 1951, s. 523).

Kst. sp. 1945-46: *J. K. Hougaard,* se kkp. Sct. Pauls k., Aarhus (Dsk. pr. Canada).

19. 29. nov. 1946 (Kkp. Sct. Mortens k., Rander 1. febr. 41): **Jens Nicolai Hansen Fogt,** f. 1. apr. 10 Nybøl. F.:
Stud. Sønderborg 29, c. 37^1 (h_2), hjpr. Rønne-K. 1. dec. 37, do. Give 40. — G. 41 Inger Grethe Hansen, Kbhvn.

Litt.: Khst. saml. 6. r. III, 426.

VEJERSLEV-AJDT-THORSØ

Vejerslev sogn, 1586 ha, adskilles fra Lysgaard herred ved Gudenaaen, er højtliggende, jævnt bølget, skovklædte skrænter ud til den brede Gudenaadal. Smukke udsigter fra bakkerne. God jord, nogen skov. Byerne V. med fh. og hvilehjem i den gl. præstegaard, Borre med fh.

Oldtidsminder: En langhøj og 21 høje, 83 høje er sløjfet. Runesten ved kirken (D. run. 109 f.). — Der skal have ligget et *kloster* i V., nævnt 1203, man kender ellers intet til det. Maaske har det kun existeret i kort tid, og munkene er overført til Allingkloster. — I Tuntiskrog, den spidse vinkel ml. Borreaas og Gudenaas sammenløb skal efter sagnet have ligget en borg, *Ilensborg.* (Jy. saml. VI, 294 f.). Landsbyen Sønderby er forsvundet. Vejerslev birk ophævedes sidst i 17. aarh.

Ajdt sogn, 1164 ha, er højtliggende, fra en flade mod vest stiger terrænet stejlt mod øst (Bavnehøj 100 m), et mosedrag er under kultur, nogen skov. Byerne A. med fh., anlæg omkr. gadekær m. genforeningssten, kro, Aastrup, Mondrup, Tungelund.

Oldtidsminder: 12 høje, flere anselige, især Bavnehøj og Tronhøj. En jættestue, en dysse og 42 høje er sløjfet.

Thorsø sogn, 765 ha, er bakket (Brunhøj 100 m), god jord, skovløst. Byerne T. (652 indb.) med mh., forsamlingsbygn. (Pavillonen), lystanlæg, sportspl., biograf, afholdshotel, fabrikker, industri og butikker, — Futting.

Oldtidsminder: 3 høje, 23 er sløjfet. Ved T. en 1,4 m høj Vildtbanesten med Chr. IV.s monogram.

Af den ældre præstehistorie

Thorsø blev anneks 1673, hørte tidligere til Sall, der blev anneks til Haurum. Et epitafium minder om provst *Jørgen (Gregers) Thomsen* (c. 1562—1602), som var »meget flittig til at besøge syge«. *Jens Ørsted* († 1638) efterfulgtes af sin svigersøn, *Anders Andersen Winding* (1638-82, epitafium). En af hans døtre blev efterhaanden gift med 3 præster i Trige-Ø., en anden dt. blev gift med eftm. her: *Mogens Mogensen Grave* († 1687), broder til biskop *Grave*, Aarhus. Provst *Jens Jepsen Fussing* (1688—1729) havde været skibs- eller feltpræst. *Laur. Christensen Fussing* (1729-50) var ikke pietist, og der høres ikke om pietisme her. De flg. sp. flyttede herfra: 1750-56: *H. J. Esmarck*, fl. t. Houlbjerg-G., 1756-75: *D. C. Borgen*, fl. t. Lyngaa-S., en begavet og nidkær præst, 1775-92: Provst *E. C. Birch*, ogsaa en anset og dygtig præst, flyttet til Lading-F.-S., 1792 -95: *N. G. Blicher*, fl. t. Søften-F., se Gaverslund, 1795—1834: *Hans Henrik Hassager*, gift med en dt. af pastor *Meyer*, Vellev. Pastor *Hassager* var en lun og livlig mand, specialist i Holberg. Den senere biskop *J. B. Daugaard*, Ribe, tilbragte sine sommerferier som student i V. prgd., og fik her udviklet sin humoristiske sans og sit kendskab til Holberg (Christine Daugaard. Biskop D.s breve 1867 og 1896).

Tiden efter 1849

Pastor *Jens Hansen* (1834-57) skal have været rationalist, en dygtig mand, ikke ven af vækkelserne (se her II, 168 f.). Han var sønderjyde, en solid og tung natur, stamfader til slægten Begtrup-Hansen. De to flg. præster afgik ret hurtigt efter hinanden ved døden, 1857-63: *P. A. Schrøder*, 1863-68: *D. H. Jacobsen*. Pastor *C. Boeskov* (Tyrstrup-H.), der er opvokset her, skriver, at forkyndelsen havde været temmelig tør, indtil provst *C. B. Brammer* kom hertil (1869-77). Nu fyldtes kirkerne, og der blev noget liv. Gamle troende mennesker omkr. 1900 talte med varme om provst B. Han var søn af biskop B., og han var en anset præst, selvskreven til at blive provst, hans hustru var svag og kunde daarligt taale klimaet her. Kirkegangen svandt ind i pastor *V. S. Stillings* tid (1877-83). Biskop *Brammer* var meget bange for, at en grundtvigianer skulde komme hertil. Pastor *S. R. Ostenfeld*, da Hylke (se Skibby) var stærkt paa tale, men biskoppen mente ikke, at han »egnede sig til at blive provst« (Khst. saml. 6. r. I, 611). Adskillige fra Skorup og Haurum havde søgt provst *Brammers* kirker, men de faldt nu fra. Pastor *K. A. Gemzøe* (1883-97) var ikke retningspræget. Kirkegangen var jævnt god, og der begyndte et IMs arbejde, især i Thorsø. Pastor *M. T. Kabell* (1897—1901) var grundtvigsk, samlede en del, men der blev ikke nogen særlig grundtvigsk bevægelse her. Den gamle traditionsprægede vanekirkegang holdt sig endnu. —

Provst *N. Krarup-Hansen* (1901-13) skriver, at »den store tomme prgd. ikke just var hyggelig, da vi kom dertil; flyttegodset var blevet 6 timer forsinket paa den 6—7 mil lange køretur fra Ø. Nykirke, og det blev sent, før sengene var klar til at gaa til ro. V. var en lille by med 6—7 gaarde og 6—7 huse og den kønne kirke i midten og vid udsigt over Gudenaadalen til Grønbæk. Der hørte en dejlig skov paa 20 td. ld. til prgd., her var løvtræer, helt anderledes end ude paa heden. Og der var ørreder i aaen langs skoven. Den flg. søndag indsatte provst, dr. *E. F. Koch* den nye præst i Ajdt og V. kirker (K.-H. indsatte sig selv i Thorsø den flg. søndag). Ved gudstjenesten i Ajdt indtraf det beklagelige, at provsten under daabshandlingen greb sin sidemand, proprietær *Blach* i frakken og trak ham ned paa bænken med ordene: »Bliv siddende! Det er noget, som denne *Kabell* har fundet paa!« Kabell havde nemlig faaet indført, at menigheden rejste sig under daabstilspørgslen, forsagelsen og troen« — Skønt K.-H. havde vanskeligheder med stemme, hals og bryst, gik det bedre med at prædike i 2 kirker her end i den ene kirke i Ø. Nykirke. I Thorsø var der en anneksgaard, bekvemt lige ved kirken at holde ind i, i Ajdt maatte præsten holde ind paa kroen. Det var ikke behageligt, og før man kom dertil, skulde man op ad den meget stejle Tungelund bakke, hvis man vilde køre den nærmeste vej. Lige over for kroen boede *Maren Skjellerup* i en lille villa. Det blev ordnet saaledes, at præsten tog ind der, saa længe hun levede. Hun var et prægtigt menneske, ærlig, rettænkende, trofast. Efter sidsttjeneste samlede hun et helt lille kaffeselskab om præsten.

Der var ikke orgel i nogen af kirkerne. Det savnede den meget musikalske K.-H. meget. Han begyndte en indsamling i Vejerslev, og da de hørte det i Ajdt, tog Ajdt-boerne selv fat, og det var en festdag, da de to ny orgler blev indviet. — Offervilje til kirken manglede man ikke. Som i Ø. Nykirke samlede K.-H. gamle konfirmander og de unge hver maaned en søndag aften i præstegaardshaven. Det blev en stor flok, men større blev den flok, som senere samledes i de 3 sogne (plus Sall) i juli til sommermøder med altergang, friluftsmøde osv. Her kom 3-400 menn., og de, der kom længere fra, blev inviteret til gaardene. Ved det første af disse møder prædikede pastor *J. Kjær Carlsen*, Ø. Starup, som K.-H. kendte saa godt fra Tyregod, senere pastor *Enevold Terkelsen*, Herning, og *Otto Rosenstand*, V. Vedsted. Da fh. i Ajdt blev bygget, kom *Morten Larsen*, Holstebro, og *August Kristensen*, Ø. Tørslev m. fl. (talerne fik altid husly hos *Maren Skjellerup*). Der blev ogsaa holdt koncerter i fh. bl. a. ved organist *Allin*, Aarhus, men der kom ikke saa mange til koncert som til foredrag. Ved et sommermøde i Sall havde pastor *N. H. Buhl* bedt provst *Koch* vente med at komme til provstesyn, fordi der netop paa det tidspunkt skulde være altergang i kirken. Provsten lovede at komme til en anden tid, men kom alligevel, netop som altergæsterne knælede ved altret, og præsterne *Bruun*, Levring, og *Carstensen*, Sejling, stod for altret. Synsmændene holdt sig tilbage, men provsten skred op gennem kirken og synede, somom der ingen havde været tilstede. Præsterne standsede altergangen, afventende, indtil provsten var gaaet ud af kirken. Det blev en lille, mørk plet paa et lyst og festligt sommermøde. Ved et flg. møde talte pastor *C. A. Jensen*, Storring, biskop *Sophus Sørensen* og pastor *L. J. Laursen*, Kristrup, i Thorsø. Det blev det sidste af disse store møder, og et af de bedste.«

Krarup-Hansens deltog i egnens konventer, bl. a. sm. med sin ven, pastor *Jørgensen*, Rø-

gen, i et konvent, som pastor *F. W. Wiberg*, Silkeborg, indbød til, og som omfattede dejlige ture paa Himmelbjergegnen (og hvor ny medlemmer blev ført ad en omvej til et skønt sted, som hed »Abrahams skød«). Men der var for langt at køre til disse konventer, og saa oprettede K.-H., sm. m. præsterne *Bruun*, Levring, *de Place*, Serup, *Carstensen*, Sejling, *Lund*, Vium og *Larsen*, Torning, et konvent. Men ogsaa her var afstandene for store for hestekøretøjerne, hvorefter læge *Rossen*, Bjerringbro, indbød *K.-H.*, *Ryge-Jensen*, Hjermind, *Algreen Petersen*, Sal-G., og *Jespersen*, Bjerring, til et lokalt konvent, lille og nemt. Her var ogsaa musik. K.-H. og Ryge-Jensen sang Gluntarne sammen.

Der blev dyrket megen musik i V. prgd. Hertil bidrog ogsaa, at K.-H. fik nær forbindelse med den meget musikalske lærerfamilie i Sall, *Enevoldsens*. De kom meget sammen, og hertil sluttede sig birkedommer *Krarup*, Hammel (som var skuffet over, at han ikke var i familie med Krarup-Hansen). — Det var K.-H. en fornøjelse at komme i pastoratets skoler, ialt 6, og der var godt samarbejde med lærerne. Da Thorsø, det mindste sogn, fik jernbanestation paa Laurbjerg-Silkeborg-banen, begyndte der en opvækst og en lille stationsby, der blev endestation for Aarhus-Hammel-banen. Der var efterhaanden 4 fh., hvor grundtvigske taltere talte ved folkelige møder, ogsaa enkelte IM møder holdtes i fh. Blandt de bedste møder huskedes eet, hvor højskoleforstander *H. Rosendal*, Lyngby, talte om Grundtvig. Flere af egnens præster var med. Et andet mindeværdigt møde holdtes i Ajdt fh., hvor *Peter Freuchen* og *Knud Rasmussen* talte om Grønland. Dyrlægen i Ajdt var gift med en slægtning af Knud Rasmussen.

Det var en fordel, at prgd. ikke laa i en udkant som i Ø. Nykirke. Men der var alligevel lange afstande at gaa. K.-H.s fik raad her til at købe luksusgenstande som cykler den gang var, og præsteparret cyklede nu flittigt rundt. Overalt var præsteparret velkommen. I skolerne holdt provsten velbesøgte bibellæsninger.

1909 fik K.-H. fra biskop *Sørensen* et brev, som skabte stor forandring, idet biskoppen spurgte, om K.-H. vilde være villig til at overtage provsteembedet, da provst, dr. *E. F. Koch* nu ikke længere kunde overkomme arbejdet p. g. a. alder. K.-H. udbad sig 2 maaneders prøvetid for at blive klar over arbejdets omfang. Men det var just ikke behageligt for ham at køre over til Houlbjerg præstegaard, hvor han efter biskoppens henstilling skulde bede om at faa provstearkivet udleveret. Han aftalte en tid med provsten, men da han kom til Houlbjerg prgd., saa han ikke noget til provsten. Husbestyrerinden sagde, at provsten ikke »befandt sig vel« og spurgte, om provsten ogsaa skulde have sin afsked som præst. Det vidste K.-H. intet om, men lidt efter dukkede provst Koch op. Han havde henlagt alle sagerne om kirkernes overgang til selveje, da han ikke vidste, hvordan de skulde behandles. Og da de ikke taalte opsættelse, maatte K.-H. ty til provst *Møller* i Hammel, som heller ikke kunde hjælpe ham. Saa maatte K.-H. hjælpe sig selv. Det tog tid og kræfter. Den store post, de mange skolesager, skoleraadsmøder, skolevisitatser osv. tog tiden fra præstegerningen. K.-H. vilde ikke komme i skolerne med den gammeldags pomp og pragt, men helst uanmeldt for at se skolen i dagligtøjet. Det kunde undertiden falde uheldigt ud, men der blev et udmærket samarbejde med lærerne. Kirke- og præstegaardssyn var ogsaa en omstændelig affære i det store provsti med de mange kirker.

Provstearbejdet blev ikke det for K.-H., som han havde tænkt. Det bandt ham for meget til skrivebordet. De 3 sogne krævede ogsaa meget, og skønt K.-H. og hans hustru var meget glade for at være her og meget afholdte, søgte de til Viby. Kgl. kammersangerinde, frk. Johanne Krarup-Hansen var provstens søster. Hun sang jævnligt her. Se iøvr. her VII A, 190-92.

Pastor *V. H. Dannemand-Jensen* (1913-19) var en flittig, fredselskende, jævn og lun mand (»en rar mand«), forstod at faa tingene til at glide (se her II, 621).

Pastor *M. C. R. Kuhlmann* (1920-25) skrev: Kkg. 5—15%, velvillig, ædruelig bef., overv. gldags krd., grundtvigsk præg, enk. fam. i hvert sogn til IM, missionssal i Ajdt.

Pastor *G. Borch* (1925-38) skriver 1935: Kkg. 8%, gode forhold, overv. gr. befolkn., 3 fh., IM smf. Se iøvr. ndf.

Pastor *O. S. Johansen* har virket her siden 1938. 1963: Kkg. 5—6%, almindelige folkekirkelige forhold, 2 fh., IM smf. med mh., sdsk., ungdomsm. i hjemmene, maanedl. gudstj. paa Hvilehjemmet i V.

Blandt ledende lægfolk: IM: Gdjr. *Anton Nielsen*, T. (f. 78, †), fmd. IM, i mghr., indremissionær *P. Johansen*, T., indremiss. *A. Graven Nielsen*, T., indremiss. *A. Randbæk*, T., † 1961, 66 aar gl.). »Kort før jul blev pensioneret indremissionær Anders Randbæk, Thorsø, ramt af en hjerneblødning, da han stod paa talerstolen og skulde tale ved et spejdermøde i Trust. Missionær Randbæk blev ved til det sidste at arbejde for sin herre og frelser, i hvis tjeneste han var, og det var altid en glæde for ham at faa lov til at aflægge et vidnesbyrd. Megen sygdom havde han prøvet i de senere aar. Det var i 1953, Randbæk blev forflyttet til Thorsø, men allerede et par aar efter maatte han tage sin afsked paa grund af svigtende helbred. Han blev boende i Thorsø, hvor han sammen med sin hustru udførte et stort arbejde med at passe missionshuset, og hvor han kom til at betyde meget for samfundet (J. Kjær Frederiksen). Indremissionær *J. M. Jensen*, *T.*

Missionssalen i Ajdt har været midtpunkt for IMs arbejde i Ajdt. I mh. i Thorsø er der øvet et flittigt arbejde med sdsk., ungdomsarbejde, samfunds- og vækkelsesmøder. Hvilehjemmet i V. ledes af diakon *Erik Svendsen*.

Andre: Snedkerm. *M. J. Duelund*, f. 91 (i mghr., skolekomm. m. m.), gdjr. *Rs. Skov*, V. f. 78, gdjr. *A. J. Koudal*, A., f. 85 (mange tillidshverv).

Maleren *Poul Steffensen* er født i V. 1866 i et fattigt hjem (møllebygger Steffen Iversen).

Skolen: Vejerslev skole. Den første skole var fra 1741, ny skole 1848 og 1942. Lærere: 1817-52: *Mads Michelsen*, f. 86 Houlbjerg, afsk., † 55, 1852-74: *N. Nielsen*, f. 25 Engum, † 74, 1874—1908: *Chrf. Christensen*, f. 45 Ø. Starup, † 08 (Flksk. 1908, s. 145), 1908-11: *M. Jensen*, f. 67 Nebsager, † 11, 1911-29: *Rs. Rasmussen*, f. 68 Højbjerg, †

29, 1929-63: *Alfred J. Jensen*, f. 01 Torslev, † 63, virksom for biblioteket. Skiftende lærerinder.

Borre skole. 1889-93 var her en *friskole*, som blev afløst af et fast lærerembede, nedlagt 1941. Lærere: 1889—1904: *P. M. Pedersen*, friskolel. her 89, se ndf., 1904-08: *C. O. J. Damsgaard*, fl. t. Villerslev, 1909-11: *S. S. Høegh*, fl. t. Faarevejle, 1911-12: *A. F. Jensen*, fl. t. Melby, Fyn, 1913-18: *J. T. Hansen*, fl. t. Sparkær, 1918-40: *A. F. T. J. Eghoff*, f. 83 Kbh. (broder til pastor E., Stubbekøbing), afsk., † 46.

Ajdt skole, oprettet 1741. Centralskole for Ajdt-Thorsø 1959. — Lærere: 1835-73: *S. M. Leth*, f. 10 Ajdt, streng, men ingen vovede højlydt at kritisere, ugift. 1873—1904: *P. Danielsen*, f. 38 Skovby v. Aarhus, afsk., † 16, 1904-29: *P. M. Pedersen*, f. 62 Jebjerg, afsk., † 47 (Flksk. 1947, s. 759), 1930-54: *H. A. Hansen*, f. 90 Flødstrup, afsk., udg. en sproglære, var arkæolog, 1954: *Frovin Andresen*, f. 11 Vedslet. — Bl. de skiftende li. var *Karen Kammersgaard* li. her 1888—1916 (f. 67 Ølgod).

Thorsø skole. Den første skole fra c. 1790, ny skole 1853 og 1903. Centralskole med præliminærkursus 1959. — Lærere: 1850-59: *J. T. Nielsen*, fl. t. Haurum, 1859—1900: *J. L. Johansen*, f. 36 Nørup, † 00, 1900-12: *H. P. Hansen*, f. 67 Fjellerup, † 12, 1913-48: *Holger Østergaard*, f. 82 Sønderup, udg. retskrivningsbøger, † 38 (Flksk. 1938, s. 391), 1938-55: *A. E. Madsen*, fl. t. Aabyhøj, 1956 f.: *Mik. Vestergaard*, f. 23 Feldingbjerg. Bl. de skiftende li. var *Petrine M. Mikkelsen* (f. 90 Vellev) her 1915-55.

1925 oplyses: Kkg. 5—15%, velvillig og ædruelig befolkning, væsentlig gldags krd., grundtvigsk farvet, enkelte til IM, missionssal i A., mh. i T., 3 fh. — 1931: Kkg. 8%, gode forhold, overv. gr. præg, IM. — 1947: Kkg. 7—9%, gode folkekirk. forhold, IM smf., sdsk., 2 fh., 1959: Kkg. 5—6%, alm. folkekirk. forhold, som hidtil. 1963, se ovf.

Folketal. 1850: 241 og 257 og 175; 1901: 516 og 531 og 309; 1921: 530 og 582 og 718; 1955: 599 og 600 og 851; 1960: 589 og 564 og 857.
Altergæster: 1922: Ialt: 800; 1930: 215 og 136 og 286; 1942: 283 og 147 og 200.
Menighedsraad: 1922: 4 IM, 11 u. p. (gr.), 4 soc., 1938: 3 IM, 15 u. p. (gr.), 1945: do., 1957: 3 IM, 15 u. p., 1961: do. (Fmd.: Diakon Erik Svendsen).

Vejerslev kirke, nordøstligt i byen, er usædvanlig. Består af et romansk parti, mod vest, den egtl. gl. kirke, af jernal paa uregelmæssig sokkel, hvidkalket, med taarn fra 1875 over vestenden med pyramidetag. Den tilmurede norddør er vel bevaret med rundbuestik paa profilerede kragbaand, et par tilmurede vinduer ses. Der har sikkert været et kor ved denne gl. kirke. Men da kirken, uvist hvornaar (c. 1150—1200), blev klosterkirke, blev den udvidet med et stort korparti, bestaaende af to korsarme og et kor, der staar med blanke kvadre paa skraasokkel. Den bevarede ndr. korsarm har rundbue til skibet, en kragsten med relief. Der var 3 apsider, men de forsvandt sm. m. sdr. korsarm, antag. ved den istandsættelse, som grev Frijs lod foretage 1713. (Pont. atl. IV, 427). Østpartiet er overhvælvet, vestpartiet har bjælkeloft. 1854 blev skibets sydside skalmuret med røde mursten, et vaabenhus mod syd fjernedes, taarnrummet blev vaabenhus. Kirken restaur. 1949. Anselig renæssancealtertavle, vist fra 1595 med maleri af Poul Steffensen (Den gode hyrde). Det gl. alterbillede hænger i kirken. Barokstager. Smuk romansk granitfont med arkadeprydet kumme foroven under en tovstav med den sjældent forekommende ringkæde, og paa hvis fod ml. hjørnehoveder vises en kriger i kamp med en løve. Fonten er fundet i et stendige ved fattiggaarden, og en anden font, fra præstegaardshaven er nu i Skorup. Barok prædikestol fra 1717, skænket af skipper Niels Pedersen Borre, der forliste julenat 1717. Epitafier. 200 sd. Orgel.

Mack. JG. 275-76, D. 22, 41, 48, 60, 338, Aarb. f. nord. oldk. 188, 93, Loffler, pl. III, Wimmer: runem. VI, 2.

Ajdt kirke, sydligt i byen, har romansk apsis, kor og skib af granitkvadre paa skraasokkel, apsis med profilgesims, begge døre ses tilmurede, en tympanon med dobbelt tovstav, enk. oprind. vinduer. Kor og skib har bjælkeloft. Et taarn fra sengotisk tid, hvis overdel blev taget ned 1768 har flad rundbue til skibet. 1942 opførtes et nyt taarn (Arkit. S. Vig-Nielsen), vaabenhus vest for taarnet fjernet. Højrenæssancealtertavle fra 1601 med maleri fra 1857 (T. Jensen: Jesus indvier brødet), barok kalk fra 18. aarh., balusterformede barokstager. Gotlandsk kalkstensfont fra 14. aarh. med femten-kantet kumme paa rund, kraftigt profileret fod. Prædikestol fra 1659. 180 sd. Orgel. Mange istandsættelser 1878-86.
Mack. D. 397, 415.

Thorsø kirke, nord i byen, har romansk apsis, skib og kor af fraadsten og al, som ved en haardhændet restauration 1867 i vid udstrækning blev ombyttet med mursten. De tilmurede døre og enk. vinduer ses. Korbuen er overpudset, kor og skib har moderne flade kassettelofter. Murene forhøjedes og fik kamtakker 1867. Sengotisk taarn af munkesten med kamgavle i øst-vest og krydshvælvet taarnrum, der er vaabenhus. Et vaabenhus mod syd blev brudt ned 1867. Taarnets ydre præges nu af en ombygning 1898. Bruskbarok-altertavle fra c. 1660 med nadverscene med delvis fritstaaende figurer i storfeltet, opmalet 1908. Kalk fra 1737, balusterformede barokstager, romansk granitfont, prædikestol med kerne fra c. 1590, men ændret med snosøjler c. 1660,, da den ogsaa fik lydhimmel. Malerier i felterne fra c. 1700. 100 sd. Orgel.

Sognepræst

Indtægt, 1852. a) 39 rug, 122 byg, 68 havre. b) 7 havre, 3 byg, 10 rdl. c) 16 lpd. ost, 122 sn. æg. d) 250 rdl. e) 100 td. ld. og 13 td. skov, 9 td. hartk. Gl. firlænget bindingsværksprgd., lige ved landevej. — 1870: Regul.: 1352 kr. netto: 3654 kr. 1913: 2. kl., 1946: 3. kl., 1958: 12 kl. Prgd. opf. 1954.

15. 3. okt. 1834—5. okt. 57: **J. Hansen,** fl. t. Tersløse-S., se der.

16. 15. dec. 1857—28. marts 63 (hjpr. Glostrup 30. jan. 54): **Poul August Schrøder,** f. 5. apr. 15 Fredericia. F.: Klædefabrikant Bernhard S. og Cecilie Kragh. Stud. Fredericia 33, c. juli 40 (h), † 28. marts 63. — G. 31. okt. 46 Frederikke Hansen, f. 19. juli 18 Vrejlev, † 3. febr. 49. F.: Sp. i Glostrup, † 58, se der. — G.[2] 1851 hendes søster Johanne Cathrine Hansen, f. 21. apr. 14 Kbh., † 9. juni 63.

17. 15. juni 1863—14. okt. 68 (sp. Gødvad-B. 20. aug. 55): **Daniel Heinrich Jacobsen,** f. 11. nov. 05 Terp, Aabenraa amt. F.: Landmd. Stud. Kiel 28, c. Gottorp 32 (III), hjpr. Keitum 33, do. Ketting 37, do. Marstal 40, sp. Frederiks-K. 5. apr. 45, † 14. okt. 68. — G. 8. jan. 45 Ida Schaarup, f. 24. juni 99 Vestenskov, †. F.: Sp. i Marstal Nicolai S., † 43, og Anna Gregorie Hvalsøe. — Hustrus broder: Lime.

18. 26. jan. 1869—6. aug. 77 (sp. Skads v. Tønder 25. marts 55—28. maj 67): **C. B. Brammer,** provst her 1. aug. 73, fl. t. Stouby-H., se der.

19. 5. nov. 1877—13. maj 83 (sp. Ansager 24. sept. 70): **Vilhelm Schalstrup Stilling,** f. 11. marts 30 Toustrup, Dallerup. F.: Mølleejer Lars S. og Christine Schalstrup. Stud. priv. 50, c. 56[2] (h_1), hjpr. Todbjerg-M. 7. sept. 59, kkp. Astrup -T. H. 25. juli 63, † 13. maj 83. — Ugift. — Moster gift Flensborg, Hvorslev-G.

20. 1. aug. 1883—8. febr. 97 (kkp. Karleby-H. -NØ. 3. dec. 74): **K. A. Gemzøe,** fl. t. Ferslev-V., se der.

21. 22. apr. 1897—29. nov. 1901 (sp. Nørbæk-S. -L. 26. juni 91): **M. T. Kabell,** fl. t. 1. rkp. Randers, se Ormslev-K.

22. 29. jan. 1902—19. marts 13 (sp. Ø. Nykirke 30. aug. 95): Provst **N. Krarup-Hansen,** provst her 2. juni 09, fl.t. Viby v. Aarhus, se der.

23. 16. juli 1913—9. dec. 19 (sp. Ho-O. 29. apr. 08): **V. H. Dannemand-Jensen,** fl. t. Magleby-Stevns, se der.

24. 28. apr. 1920—6. juli 25 (sp. Bedsted-G. 13. febr. 11): **Michael Christian Roedsted Kuhlmann,** f. 9. okt. 76 Hørning, Hjelmslev herr. F.: Læge i Aalborg Carl Christian Frederik Frohboese K. og Sophie Jørgine Charlotte Roedsted. Stud. Aalb. 95, c. 01^2 (1), husl., realskolel., Aalb. 03, do. Nr. Sundby 05—09, hjpr. Nr. Sundby-H. 22. nov 07, † 6. juli 25. — G. 6. nov. 10 Herdis Østergaard Nielsen, f. 26. okt. 88 Svejstrup Østergaard, Dover sogn. F.: Gdjr., fmd. for andelsudvalget, red., landbrugskand. Anders N. og Ane Kirstine Pedersen. — Fætter: Rafn, kkp. Domkirken, Kbh., farfaders broder: Borbjerg. Se iøvr. ovf.

25. 8. okt. 1925—3. maj 38 (sp. Rørby 10. maj 13): **Gunnar Borch,** f. 24. aug. 74 V. Hornum. F.: Sp. i Randlev-B., † 12, se der. Stud. Nørrebros latinsk. 92, c. 98^2 (l), husl. Giesegaard, hjpr. Ormslev-K. 27. febr. 02, sp. Grædstrup 1. jan. 04, † 3. maj 38. — G. 27. maj 02 Ellen Catharina Jacobine Voigt, f. 23. marts 75 Svejgaard, Bjergager. F.: Proprietær Ludvig Emil V. og Laura Charlotte Dorthea Tyrkyl (begge sydslesvigere).

Da udsendinge fra menighedsraadene for Vejerslev, Ajdt og Thorsø sogne i 1925 forhørte sig hos kolleger i Rørby sogn om pastor Borch, der var ansøger til det ledige sognepræsteembede, spurgte de: »Er pastor Borch indremissionsk?« — »Nej!« »Er han grundtvigsk?« — »Nej!« »Er han da højkirkelig?« — Nej!« »Ja, men hvad i al verden er han da?« »*Han er en god præst!*«

Dette vidnesbyrd blev bekræftet ved pastor Borchs begravelse i 1938. En nabopræst udtalte da bl. a.: »Han søgte ikke sin egen ære, men Guds. Han var en ydmyg mand. Som forkynder — og det er i den egenskab jeg her omtaler ham — gjaldt det for ham ikke om at glimre eller brilliere, men om at forkynde Guds ord. Han tog meget samvittighedsfuldt paa denne forkyndergerning. Han studerede paa sin prædiken — som man sagde i gamle dage. Og det vil jeg da gerne have lov til at sige i denne kirke og til disse menigheder, at der laa et stort arbejde bag ved disse prædikener. Men selvfølgelig kan arbejde alene ikke gøre det. Hjertet maa være med, og det var det. Det var ud af sit ærlige hjertes overbevisning, at han forkyndte ordet om Guds kærlighed. Det var sund føde, han gav; det var Guds ords daglige brød, og det er det, vi trænger til. Effektjageri og komediespil var ham en vederstyggelighed.

Og saaledes var han ogsaa i sin øvrige færd en retlinet mand. Man kunde stole paa Borch, og man vidste, hvor man havde ham. Og han veg ikke udenom, hvis hans pligt medførte ubehageligheder.

Biskop Koch taler i sin bog »Præst og Menighed« om, hvor forskelligt det kan være med en præsts minde. Om nogle vil mindet staa ganske klart gennem mange aar, om andre vil det forholdsvis snart blive uklart. Grunden er jo den, at ligesom metal kan ruste, saaledes kan mindet ogsaa ruste. Men det ædle metal ruster ikke. Hans minde vil staa rent i disse sogne, mindet om en ydmyg og ærlig Herrens tjener.«

Ved samme lejlighed udtalte stedets provst til en søn af afdøde, at pastor B. afgjort var et provsteemne; han havde aldrig behøvet at sende en sag tilbage til B., fordi den ikke var tilstrækkelig oplyst. — Borchs smukke haandskrift, hans punktlighed og samvittighedsfuldhed vilde være nyttige egenskaber i en provstegerning; men selv følte han intet kald til en saadan tjeneste.

26. 26. aug. 1938 (Hjpr. Ellidshøj-S. 37): **Orla Sigfred Johansen,** f. 13. jan. 10 Kbh. F.: Kelner Christian Julius J. og Sofie Larsen. Stud. Esbjerg 28, c. 35^1 (h_2), hjpr. Ørum-G. 22. maj 36. — G. 18. sept. 38 Edith Margrethe Nielsen, f. 31. aug. 08 Sdr. Vinge. F.: Lærer Mads Erik N. og Mette Marie Kristensen.

Litt.: J. Christensen i Saml. t. j. hist. og top. VI, 281 f. og VII, 294 f. (om V-A. T. sogne).

HOULBJERG-GRANSLEV

Houlbjerg sogn, 2024 ha, er højtliggende og bakket (Bavnshøj 102 m), skovklædte skrænter langs Lilleaa, som skiller fra Randers amt, mod vest sænker terrænet sig mod Tjæbæk, og mod syd mere jævnt. Hagsholm mose under kultur. Megen skov. Byerne H. med centralskole fra 1943, fh. fra 1889, Kongstrup, Bøstrup med fh. fra 1933, møbelpolstringsfabrik, jernbanest., en del af Laurbjerg stationsby (132 indb.). Hg. Hagsholm, udstykket, nu 180 ha.

Oldtidsminder: 11 høje, de anselige 3 Gejlbjerghøje, 40 høje er sløjfet. Vest for Hagsholm et smukt bevaret voldsted. Den nedbrudte hovedbygn. skal være opført 1594. — H. herreds tingsted skal have ligget ved de nu næsten udtørrede tingdamme. — En landsby, Ulstrup er forsvundet (lagt under Hagsholm). Befrielsessten i H. by.

Granslev sogn, 1690 ha, som hovedsognet, skovklædte stejle bakkeskrænter, langs Lilleaa, jævnt bølget terræn, frugtbart, en del skov. — Byerne G. med fh. fra 1896, alderdomshjem fra 1941 i den gl. fattiggaard, Knudstrup, Vrangstrup. — Hg. Bidstrup, 1106 ha (har været ejet af slægterne Gyldenstierne, Rantzau, Parsberg, siden 1749 i slægten Honnens de Lichtenbergs eje).

Oldtidsminder: 17 høje og 3 langhøje, hvoraf een er 70 m lang, næsten alle i Bidstrups skove. 48 høje er sløjfet. Ved Vrangstrup fund af rig gravplads fra den yngre romerske jernalder. — Et slot, Ilenborg, skal have ligget paa en bakke syd for Bidstrup (maaske laa det i Vejerslev). Genforeningssten ved kirken.

Af den ældre præstehistorie

Houlbjerg-G. er et pastorat, hvor de fleste præster og lærere har slaaet sig til ro og er

blevet længe. Indtil 1911 havde der kun været 13 sp. siden ref., og 1842—1943 havde der kun været 4 førstelærere i H. og 1844—1942 kun 4 førstelærere i G.

Provst *Christopher Danielsen Galthen* († 1669) var her i 62 aar. *Jens Sørensen Lydersleff*, † 91, var her i 21 aar. *Sigvard Poulsen* (1691-95) flyttede til Haslund-Ø. Han kom i betydelig fortræd her ved en strid med den kendte *Kaj Lykke* og hustru, f. Gyldenstierne, til Bidstrup, da han brugte fornærmelige ord om herskabet paa prædikestolen. Sagen kom for landemodet, og ved biskop *Braëms* indgriben slap han med at give en undskyldning. Poulsen havde som ung rejst med adelige unge mænd i udlandet, og der forelsket sig i det tyske sprog, saa han ofte talte tysk, ja, han prædikede paa tysk, naar han saa ryttere fra Randers i kirken. (W. I, 549).

Niels Pedersen Brandt (1695—1714) flyttede hertil fra Haurum-S., hvor han havde giftet sig med formandens enke. Hans datter blev gift med eftermanden her, *Peder Knudsen Schalstrup* (1714-30). *Mikkel Lerche* (1730-56) var vel studeret, men var »for meget indtaget i Philautie«. Provst *Hans Jørgen Esmarck* (1756-92) kom hertil fra Vejerslev-A.-T., han var den betydeligste sp. her i 18. aarh., dygtig, retsindig og nidkær. Der høres ikke om pietisme her, men i hans tid skete den store ombygning af G. kirke. Han havde 17 børn, En datter blev gift med eftm., provst *Johan Hansen Sundorph* (1792—1840), der flyttede hertil fra Haurum-S., han var rationalist, dygtig embedsmand, gjorde meget for skolerne.

Tiden efter 1840

Der har, saa vidt vides, aldrig været nogen vækkelse i disse sogne. Fra visse sider betegnes de som »døde«, især G. sogn, fra anden side som præget af gammeldags folkekirkelighed. De kirkelige retninger har ikke sat særlige spor, hverken IM eller gr. Præsterne har været uden partipræg. Endnu er der en del af den gamle ærbødighed for kirken, men vanekirkegangen, med een fra hver gaard i kirke hver helligdag, er forlængst ophørt.

Pastor *J. C. Jensen* (1840-77) var en anset præst, værdig, højkirkelig, han blev jubellærer, og biskop Brammer omtaler ham 1878 som »legemligt bomstærk«, (Khst. saml. 6. r. II, 621), han var da 88 aar gl.

Det fortælles, at da pastor Jensen var 70 aar, drømte han, at han gik paa Houlbjerg kirkegaard og standsede ved en grav, hvor hans egen ligsten var rejst. Her læste han sit eget dødsaar, der senere viste sig at passe.

Provst *J. S. Mollerup* (1878-83) stod baade *P. C. Kierkegaard* og *Brammer* nær. Kierkegaard havde, skønt selv grundtvigsk, faaet ham til Mors for at dæmme lidt op mod den stærkt voksende frimenighed der, og Brammer ansaa ham for »uundværlig« som provst her i provstiet (smst. s. 670). M. var en betydelig mand, (fader til Kirkens korshærs stifter, pastor H. P. M.), særpræget og aktiv (se her III, 331).

Provst, dr. phil. *E. F. Koch* (1883—1911) var ogsaa en særpræget skikkelse. Se nærmere ndf. Han levede meget ensomt, kkg. blev ringe, og menighedsliv var der ikke meget af. Han var den stuelærde mand, der ikke rigtigt naaede at komme i forbindelse med livet. Hans mgh. forstod ham næppe og han heller ikke den. En ridderlig, men særpræget karakter (se Rand. dagbl. 13. jan. 15, se iøvr. ndf.).

Pastor *E. T. J. Müller* (1911-24) var ikke stærkt retningspræget, maaske n. grundtvigsk.

De flg. præster kom fra det fjerne udland eller rejste til det fjerne udland.

Pastor *A. C. Øster* (1924-52) kom fra Chile, pastor *P. B. Hviid* (1952-59) rejste til USA og pastor *P. E. Wikman* kom hertil fra USA.

Pastor *Müller* skriver 1924: Ret god kkg., intet særligt eller udpræget kirkeligt liv, foredragsf. og afholdsf. i begge sogne, en lille virksomhed under frie former af KS og DdU. — Pastor *Øster* skriver: »I de 28½ aar jeg har været sognepræst i Houlbjerg-G. pastorat har menighedslivet ikke været præget af store begivenheder. Af ydre foranstaltninger kan nævnes, at begge kirker er blevet udstyret med elektrisk lys. H. kirke fik et orgel, til hvilket pengene blev tilvejebragt ved en basar. Den mindste af H. kirkes klokker, som var revnet, blev erstattet af en ny, og kalkmalerierne i kirkens vaabenhus blev ved Nationalmuseets foranstaltning frisket op. Ved denne lejlighed saa konservator Lind fra Nationalmuseet ogsaa paa malerierne i Granslev kirke. Han konstaterede da, at malerierne paa orgelpulpituret var betydelig bedre end lignende billeder i mange andre kirker. Malerierne paa »herskabsstolen« erklærede han for særdeles værdifulde. Medens disse forandringer paa kirkerne ikke havde vakt nogen modsigelse, blev der en del røre, da præstegaardskonsulenten 1936 foreslog at rive den gamle præstegaard, der var meget fugtig og upraktisk, ned og bygge en ny. Menighedsraadet besluttede imidlertid at gennemføre byggeriet, hvis omkostninger i øvrigt paa dette tidspunkt kunde holdes meget lave (godt 24.000 kroner). H. kirke var allerede før min tid blevet selvejende, G. kirke derimod hørte stadig under Bidstrup. Om det aandelige liv i pastoratets to sogne er det vanskeligt at udtale sig, ud over at kirkegangen i H. vel nærmest maa betegnes som nogenlunde normal, sammenlignet med den almindelige kirkegang paa egnen. I G. var den ringere og havde, efter hvad der blev fortalt, været det i flere slægtled. I de første aar af min embedstid blev der hvert aar holdt et grundtvigsk sommermøde i G., og der var en (ikke kirkelig orienteret) foredragsforening i H. Begge dele sygnede hen, delvis maaske paa grund af, at radioen i den tid vandt indpas. I H. havde der i mange aar eksisteret et sognebibliotek, der dog førte en temmelig krank tilværelse. Det skyldtes særlig en enkelt mand (gartner *Jensen*), at der kom nyt liv i foretagendet, med kraftig støtte fra centralbiblioteket i Viborg. Sognene var saa heldige at gaa fri for tysk indkvartering og i det hele ikke at blive ramt i særlig grad af besættelsestidens værste ulemper. Fra maj til november 1944 havde jeg orlov. Embedet blev i denne tid forvaltet af pastor Kyhl.

Pastor *Bjerre Hviid* skriver 1955: Kkg. 8—10 og 6—8%. Velvilje, ringe retningspræg.

Pastor *Poul Wikman* skriver: I Houlbjerg er der faa, der ikke kommer i kirken nu og da. I Granslev er der en mindre, trofast gruppe og mange kirkefremmede. Arrangementer i præste-

gaarden er paaskønnede. Tilslutningen til ungdomsmøder, Ydre missionskreds og foredragsaftenerne er god. Kkg. 6 og 5%, møder i prgd., ungdomsm. (30—50), mdl. foredragsm. (30—40), YM-kreds (30—40).

Blandt lægfolk nævnes: *Søren Hald Geerdsen* var sognefoged i tiden under Estrups provisorieregering, stærkt politisk interesseret og blev den naturlige leder, da de Houlbjerg bønder nægtede at betale skat. Geerdsen nægtede som sognefoged at udpante for skat og blev derfor afsat. Den næste sognefoged var ikke bange for sit hverv, da han var sikker paa ikke at kunne faa pantevidner. Saa hentede gendarmerne bønderne til afsoning i Hammel arrest, saa mange, som der var plads til. Hveranden dag kørtes et hold hjem fra arresten og et nyt hold blev kørt til Hammel. Baade udrejse og hjemrejse fejredes af Houlbjerg beboere med blomster og beværtning og dertil et sangkor af skolens børn.

Lærer *Schjermer*, der tog afsked 1883, var en aktiv sogneraadsformand. Fik. H. skole ombygget og oprettet G. forsørgelseshjem.

Af senere ledende mænd i sognet kan nævnes *Mikkel Laursen*, sogneraadsformand og sognefoged, værkfører *J. Kammer*, sygekasseformand, gdjr. *N. Busk Sørensen*, sogneraadsmedlem, gdjr. *Anhard Mikkelsen*, menighedsrfmd., nuværende skolekommissionsformand aktiv i mange officielle tillidshverv, og endelig nuværende sogneraadsformand og -foged *Arnold Daugaard*, næstformand for Danmarks sogneraadsforening, politisk interesseret og dygtig forhandler med mange tillidshverv. Kbmd. *C. Frandsen*, H., i provstiudvalget.

Skolen. Houlbjerg skole. Den første skole opf. 1742, ny skole 1875, centralskole 1943. Lærere: 1842-58: *Nic. Eegh Holst* (f. 12, søn af pastor H., Næsborg-S.-O., en af hans ældre søskende blev dræbt, 2 saaret ved Kbh.s bombardement 1807), afsk., instrumentmager i Aarhus, † 92, en søn faldt ved Dybbøl 1864. 1858-83: *C. J. Schjermer*, f. 20 Sdr. Rind, afsk., † 93 (»meget dygtig og samvittighedsfuld, brugte tampen flittigt«), var fmd. i sogneraad og sparekasse, skrev sang ved soldaternes hjemkomst 1851, udg. 88: »M. Luthers og hans venners liv.« 1883—1916: *P. H. Knudsen*, f. 50 Hjerting, afsk., † 25, hans dt., der blev lærerinde i Sall, blev 1917 gift med N. H. Buhl, sp. Haurum-Sall, 1917-54: *Søren Jakobsen*, f. 89 Skørbæk, overflyttet 43 til H. centralskole, afsk., bibliotekar, † 63. *Centralskolen:* Ledere: 1943-54: *Lars Frederiksen*, f. 87 Nørholm, lærer ved Bøstrup skole 13, afsk. — Blandt de skiftende li. i H. var *Martha Nielsen* (f. 57 Lime, Salling) li. her 1889—1925, *Jørgine Værum* (f. 91 Granslev), li. her 1932-57. Fra 1955 er *Johs. Karl Hjort* (f. 11 Alslev v. Varde) leder af centralskolen, han var lærer her fra 43. Ved skolen virker desuden lærerne: *Arne Olsen*, f. 23 Understed, og *S. M. Kristensen*, f. 29 i Salling.

Bøstrup skole, opf. 1912: Lærere: 1913-43: *L. Frederiksen*, se ovf. Derefter forskoleli.: 1948-51: Fru *Fisker*, 1951 f.: Fru *Anna Schou Olsen*, gift med lærer Arne O.

Granslev skole, opf. 1742, ny skole 1857, nedlagt 1943. Lærere: 1844-77: *C. Christensen*, f. 05 Vindelev, afsk., meget agtet og dygtig, † 87. — 1877-86: *T. N. Kjeldsen*, sogneraadsfmd., fl. t. Skødstrup, 1886—1904: *Hartvig K. H. Worm*, f. 48 Hedensted, afsk., † 32, 18 børn (en søn blev sp. i Rørby), 1904-42: *C. B. Lund*, f. 74 Als v. Hadsund, fmd. værgeraad, sparekasse, elektricitetsværk, i mghr., musikinteresseret, ledede sangkor. Derefter forskoleli.: Frk. *Eva C. Rasmussen*, f. 07 Selling, næstfmd. i mghr. Skolen nedlagt 1961.

1924 oplyses: Kun ret god kkg., intet særligt eller udpræget kirkeligt liv, foredragsf., en lille fri virksomhed under KS 98 og DdU, 2 fh. 1931: Kkg. 4—5 og 2%, ikke meget liv, lidt hørelyst i H., ringe i G. 1947: Ikke meget kirkeligt liv, ringe retningspræg, 3 fh. 1959: Kkg. 2—3%, særdeles velvillig befolkning, ringe retningspræg, 3 fh. 1963, se ovf.

Folketal. 1850: 461 og 452; 1901: 708 og 540; 1921: 761 og 607; 1960: 791 og 500.

Altergæster: 1922: 237 og 162; 1930: 150 og 100; 1957: 200 og 50; 1962: 193 og 123.

Menighedsraad: 1922: 12 u. p., 1947: do. 1957: 8 borg., 4 soc., 1961: 9 borg., 3 soc.

Houlbjerg kirke, ved Randers landevej, nordøstligt i byen, har romansk skib af granitkvadre paa skraasokkel, begge døre tilmuret, syddøren med tympanon. Sengotisk taarn, der 1863 fik pyramidetag, et vaabenhus mod syd blev revet ned, og taarnrummet blev vaabenhus. Koret blev iflg. indskrift overhvælvet 1599, men ved restaur. 1890 helt ombygget. Kor og skib har bjælkeloft. Luthersk fløj-altertavle fra 1598, opstillet af Manderup Parsberg, der ændrede meget ved kirken og hvis vaaben findes flere steder. Altermaleri er kopi af Guido Reni: Julenat. Romansk granitfont med dobbeltløver. Stort korbuekrucifix (hidført fra Tyrsting k.). Smuk renæssanceprædikestol med evangelist-relieffer. Lysekrone fra 1890, skænket ved indvielsen efter ombygningen 1890. 200 sd. Orgel. Ejendommelig gravsten fra 1609 (hvor hustruen tydeligt truer manden).

Mack. D. 234, 246 f.

Granslev kirke, sydligt i byen, er smuk. Kor og skib af granitkvadre paa skraasokkel, men helt præget af stor ombygning 1766, da jstrd. Lichtenberg, Bidstrup, omformede rummet i rokoko og lod tilbygge taarn, der har kraftige hjørnelisener og løgspir. Vaabenhus mod syd, kapel mod nord. Kor, taarnrum og kapel har grathvælv, skibet fladt, pudset loft. Dekorationer foroven paa skibets vægge. Pompos barok alter med maleri af Kristi forklarelse, 4 søjler og topstykke. Panelvæg med sideskabe i koret. Svære stager. Sengotisk krucifix. Romansk granitfont med dobbeltløver, fonterand af træ i akantus-barok, sydtysk daabsfad fra c. 1575 med granatæbler. Over fonten en lille kroneformet barok-himmel. Rokoko-prædikestol fra 1766 med lydhimmel. Herskabspulpitur med ukirkelige landskabsmalerier ligesom paa orgelpulpituret. Ved undersøgelse 1942 viste orgelet sig at indeholde et vel bevaret værk fra renæssancetiden. Stor renæssancelysekrone. Kapellet nedlagdes som begravelse 1879. Stor gravsten. Stolestader fra 1760erne. Kirken blev hovedrest. og moderniseret 1958, taarnrummet blev venteværelse, ny lampetter og lysekrone, en trappe til en krypt kom for dagen, kalkmalerier blev fundet og atter overdækket, de gamle, rige farver genindførtes osv. Et gl. kirkeur fra 1582, og som har gaaet upaaklageligt, trukket af kampesten, blev reparereet. 1959 gav læge Anton Jensen (han og hans 8 søskende er konfirmeret her), Chicago, et klokkespil til kirken (11.500 dollars, 80.000 kr.), det blev indviet i 1961. Der er 14 malmklokker. Klokkespillet virker automatisk med 16 melodier og spiller 4 gange i dognet. Desuden kan man spille ca. 200 melodier paa klaviaturet, der er installeret ved siden af orglet. Klokkerne og den smukke restaurering af kirken tilbage til rokokostilen har gjort kirken til en turistattraktion. Sommersøndage kan der være op til 200 turister. (Alle vil se, men utrolig faa benytter lejligheden til at tage del i gudstjenesten). 200 sd. Orgel.

Mack. D. 42, 234, 252.

Sognepræst

Indtægt. 1852. a) 56 rug, 76 byg, 87 havre. b) 3 rug, 3 byg, 3 havre, 5 rdl. c) 16 lpd. ost, 88 sn. æg, 34 par kyllinger. d) 160 rdl. e) 120 td. ld., 13 td. hartk., intet oplyst om prgd., den var opf. 1806, havde tegltag og 9 vær. — 1870: Regul.: 1488 kr., netto: 4790 kr. — 1913: 2. kl., 1946: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1936.

11. 22. febr. 1840—19. dec. 77 (Sp. Skjolde 4. marts 31): **Johan Christian Jensen,** f. 24. juni 90 Kbhvn. F.: Kantor ved Rosk. domkirke Hans J. og Johanne Christiane Clausen (der 1806 blev gift 2. gang med rektor i Aalborg, etrd. Em.

Tauber). Stud. Aarhus 10, c. juli 25 (h), huslærer paa Frijsenborg, sp. Laurbjerg-L. 13. juli 27 (efter indstilling af lensgreve Frijs), r. af dbg. 77 ved sit 50 aars jubilæum, afsk. 19. dec. 77, † 8. okt. 85 som Danmarks ældste præst. — G. 5. juni 28 Johanne Birgitte Worm, f. 24. juni 05 Præstø, † 25. jan. 94. F.: Kbmd. Christian W. og Rachel Rebekka Staal. — Døtre g. Korn, Udby, Sj., og Elmquist, Virring-E. Om pastor J., se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Jensen:
1866-77 Svigersønnen: *J. G. Korn*, se Udby, Sj.

12. 6. apr. 1878—23. jan. 83 (sp. Tæbring-O. R. 23. apr. 70): Provst **J. S. Mollerup,** provst her 31. maj 78, fl. t. Gelsted-R., se der.

13. 3. apr. 1883—13. jan. 1911 (sp. Tilst-K. 8. nov. 78): Provst, dr. phil. **Emil Ferdinand Koch,** f. 6. aug. 35 Kbhvn. F.: Skræddermester, senere fyrbøder i Kbh. Brandforsikring Ernst Bernhard K. og Marie Regine Schwartz. Stud. Mtrp. 53, c. 58[2] (l), lærer Kbh., fik 65 Univ. guldmedaille (Jesper Brochmand som teologisk og asketisk skribent), Ny Khst. saml. III, dr. phil. 66 (Oluf Borch, en biografi — litterærhist. afh.), sp. Skibet 29. juni 72, provst Lysgaard-Hids Houlbjerg herr. 11. dec. 83—26. febr. 1909, r. af dbg. 98, † 13. jan. 11. — Ugift. — Søster g. stiftsprovst Sørensen, Aarhus.

Ledende senior i Studenterf. 58, Studierejser til Strassbourg 69, til Rom 71, og til Geneve. -- Sogneraadsfmd. 73—78.

Skr. 70 om Liberalismen i fransk-protest. teologi (Dsk. tidsskr.), 71 om Den positive liberalisme, rejseindtryk fra Geneve (Teol. tidsskr.), 74: Et blad af opbyggelseslitteraturens hist. i 17. aarh., smst., 77: Mindetale over prof. H. N. Clausen, smst. skr. litteraturanm., rejseskildringer, noveller, viser og digte, samt præd. i IM tid og Nordslesv. søndagsblad m. m.

Provst, dr. phil. *E. F. Koch*, hvis farmoder var kusine til *Grundtvig*, dyrkede som ung ikke blot teologien, men ogsaa litterærhistoriske og æstetiske interesser, deltog ivrigt i studenterlivet og var en paaskønnet aktør ved studenterkomedier. Pastor *C. F. Borch*, Randlev, skriver i sine erindringer, s. 79, at »ved studenterkomedierne 1854-55 (Hostrups »Familietvist« og »Feriegæsterne«, Wengel: »Pladerne«, som bl. a. overværedes af kong Fr. VII, og fru Johanne Louise Heiberg, medens Zinch var instruktør og P. Heise akkompagnatør) spillede *Koch* en yndig ung pige og kopierede fru Heiberg saa udmærket, at publikum jublede og fru Heiberg morede sig storartet.« Som alumne paa Borchs kollegium skrev han de afhandlinger, der skaffede ham univ. guldmedaille og den filosofiske doktorgrad. Han var meget belæst, og især hans afhandling om Jesper Brochmand vidner om en ikke almindelig evne til at udtrykke sig i en levende og fængslende stil, men »af og til har han dog ladet det skorte paa grundighed i sine undersøgelser« (Bj. Kornerup). Mere spinkel er hans biografi af Borch, i hvilken »man ogsaa har ment at kunne spore, at K.s smaaborgerlige synskreds har hæmmet ham i den fulde forstaaelse af den store naturforsker.« Han var i det hele specialist i det 17. aarh.s aandshistorie. Efter langvarige studierejser i udlandet kom han hjem, men han gik ikke den videnskabelige vej. Han blev præst, var i sine unge aar meget optaget af sine sognes praktiske ve og vel, var som anført sogneraadsfmd. i Skibet. Biskop *Brammer* skriver 1878, at »det vilde være ham kært« at faa K. til Aarhus stift, og tilføjer, at »K. lige saa lidt som sin svoger, stiftsprovst Sørensen, er grundtvigiansk«, i et flg. brev hedder det, at »K. uagtet sit aparte væsen er tiltalende« (Khst. saml. 6 r. II, 636, 639).

K.s ungdomsarbejder vakte løfter, som han ikke indfriede. Hertil bidrog en stor personlig sorg, en hævet forlovelse lige før brylluppet. Hans liv og sind fik nu en helt anden retning. Efterhaanden som aarene gik, blev han sær og bitter, han trak sig ind i sig selv, og hans evne til litterær produktion tørrede ind. Med aarene følte han sig mere og mere ensom, stod fjernt over for den nye tid (han sagde, at »efter kommunen 1871 levede han ikke mere«). Han var som præst og provst ikke let at omgaas. Han passede sine embeder med umaadelig punktlighed og samvittighedsfuldhed, ja saa pertentligt, at det jævnligt medførte gnidninger. Han var højkirkelig, dog maaske med hældning mod IM. Han var en dygtig prædikant, men talte ofte i et akademisk sprog, som befolkningen ikke kunde følge. Han kunde være kort for hovedet, og havde nogen været hos præsten i et ærinde, spurgtes der: hvordan var »Vor Far« tilpas i dag? Han var myndig og indgød respekt, saa at gamle folk endnu taler om, at han var da »en rigtig provst«. De kuske, som han ansatte, skulle have været dragoner eller hestepassere. Der var ikke udelt glæde hos præsterne, naar de fik provstens besøg, da han ofte var irriterende pedantisk i sit tilsyn. Han huskes dog ogsaa som en mand, der kunde stryge det embedsmæssige af sig og hygge sig med dem, han kom i kontakt med. Præstegaardsforpagteren *Jens Daugaards* familie og provstens skiftedes i mange aar til at spise hos hinanden søndag aften. Frk. *Sehested* fra Tvilum, husbestyrerinde hos provsten fra hans tidligste embedstid blev hos provst Koch til hans død, arvede ham og boede i Houlbjerg sine sidste aar i et hus hun fik bygget. Hun omtaltes altid kun som »Frøkenen«. Man husker endnu provst Kochs »Tiendegilder«. Betalte man blot nogle faa ører i kirkeskat, havde man ogsaa ret til at faa sin del af udskænkningen. Provsten var ikke karrig saadan en dag. Snapsene var store og gildet vel værd de 12—15 øres kirkeskat. Om hans forhold til sin efterfølger som provst, se s. 556.

DBL, XIII, s. 25 (Bj. Kornerup), Univ. indbyd. skr. 1866, s. 90 f. H. C. A. Lund: Studenterforeningens hist. 1820-70, II, 1898 (mange steder fra s. 404), Personalhist. tidsskr. 10. r. II, 187, Randers dagbl. 12. og 20. jan. 1911, J. Oskar Andersen: Holger Rosenkrantz den lærde, 1896, s. 250, 309, Vilh. Maar: Oluf Borch, 1926, s. 71, 74.

14. 26. apr. 1911—30. jan. 24 (sp. Aarestrup-H. 6. maj 97): **E. T. J. Müller,** fl. t. Hatting, se der.

15. 8. maj 1924—18. okt. 52 (Lærer Chile 15—22): **Andreas Christian Øster,** f. 6. nov. 87 Christiansfeld. F.: Rebslagerm. Christian Anders Ø. og Bertha Helene Hansen. Stud. Glogau 07, teol. eksamen fra Brødremghs. teol. seminarium Gnadenfeld. Latinskolel. Niesky, Schlesien 11, red. Valparaiso 13, afsk. 18. okt. 52. — G.[1] 11. juli 14 Else Anna Louise Mund, f. 31. dec. 84 Ny Stettin, † 6. jan. 38. F.: Hotelejer Alexander M. og Anna Zühlsdorff. — G.[2] 8. sept. 44 læge Rigmor Busch, f. 30. sept. 06 Glostrup. F.: Vævemester

Frederik Valdemar B. og Anna Vilhelmine Margrethe Høier.

Udg. tysk oversætt. af Edv. Lehmann: Grundtvig, udg. 37: Af en oeboers dagbog.

Hjælpepræst hos pastor Øster:
1944-45: *T. Kühl*, se Lojt.

16. 5. febr. 1953—10. juli 59 (sp. Risbjerg 23. maj 52): **P. B. Hviid,** afsk., Dsk. præst Baltimoore, USA, se her I, 342, nu sømandspr., London.

17. 20. nov. 1959 (Dsk. præst USA): **Poul Ejner Gerdson Wikman,** f. 2. jan. 11 Kbhvn. F.: Dr. phil. Anders Edvard W. og Gerda Gunilla Lundholm. Student i Canada 36, imm. v. Kbh. univ. 38, studiet afbrudt af krigen, illegalt arbejde, jødetransport, uhyggelige forhør, sad i Vestre fængsel og Frøslev fra juni 44 til maj 45 som nazisternes fange, sekretær KFUMs centralf., Kbh. 45—48, ordineret i Brooklyn 23. maj 48, dsk. præst i Manistee, Mich. 48, i Ringsted Io, 51, i Chicago 53—59. — G. 29. marts 48 Katrine Pedersen (dav. bogholderske i KFUMs centralf., og red. af KFUKs kredsfbd. maanedsbl.), f. 19. febr. 13.

Medl. af kirkesamfundets liturgikomm., Chicago 53—59, distriktsfmd. i Den dsk. kirke 57—59. Red. Kirkesamfundets blad: Kirken og hjemmet 52—59, red. af kirkesiden i „Den danske pioner" 58—59.
Udg. 44: Vagabond, arbejder og studerende, 7 aars rejseoplevelse i Canada".

Litt.: Ella Jensen: Houlbjerg-maalet, 1944, do.: Houlbjergmaalets bøjningslære, 1956: H. C. Broholm. Om oldtidsfund i G., Nat.mus. aarb. 1953, 62—78. Khst. saml. 6. r. III, 391, V, 389, 7. r. II, 76. — Om den ansete slotsgartner i Kbhvn. Niels S. Bache, husmandsson fra Granslev (f. 1748, † 95), se DBL I, 595.

HAURUM-SALL

Haurum sogn, 1294 ha, er højtliggende, bakket og frugtbart, Brunbjerg 92 m. Granslev aa i en dyb dal med stejle, skovklædte skrænter. En del mose er bragt under kultur. Byen H. med fh. fra 1896, bibl. Hg. Frijsendal under Frijsenborg (129 ha). En del skov.

Oldtidsminder: 12 høje, mens 42 høje er sløjfet. — Vestligst i H. skov et vel bevaret voldsted.

Sall sogn, 1332 ha, som hovedsognet, den 40 ha store Søby sø, jævnt bakket, lidt skov. Byerne S. med centralskole fra 1962, bibl., fh. fra 1892, sportsplads, savværk osv., Aptrup.

Oldtidsminder: 3 høje, 30 er sløjfet. Flere landsbyer forsvundet.

Af den ældre præstehistorie

Njær udgjorde i middelalderen et eget sogn, som nævnes 1479, Njær kirke nævnes 1524. I præstegaardshaven, hvor der var kirkegaard, er fundet menneskeknogler. Dsk. atlas nævner, at der da fandtes rester af kirken. Njær præstegaard 1,5 km fra H. kirke, har altid været prgd.

Sall havde Thorsø som anneks til 1673, da Thorsø lagdes til Vejerslev, og Sall lagdes som anneks til Hammel; Søby, der hidtil havde været anneks til Haurum, lagdes 1812 til Hammel, medens Sall blev anneks til Haurum.

Præsten *Jens Andersen Brasen* (1671-88) omtales som »vir pius et sincerus«, hans enke giftede sig med eftm., *N. P. Brandt,* (1689-95) flyttet til Houlbjerg-G., *Chr. Jensen Høst* (1696—1704) efterfulgtes af sin søn, *Jens Christensen Høst* (1704—56), der næppe var pietist, men biskop *Hygum* skriver, at »han havde taget sig sammen« efter sin ankomst hertil. Ungdommen var kun nogenlunde. Høst, der blev provst, havde ved bispevisitatsen 1740 adskillige pietistiske bøger (Herslev, Rambach). *Poul Gam Krogstrup* (1756-78) var præstesøn fra Galten, *Jens Chrf. Thomsen Tønder* (1778-90) var digter (N. 631), Tønder var hver søndag iført messeskjorte over sin kjole paa prædikestolen, en gudfrygtig mand, men han blev afsat som kapelpræst paa herregaarden efter en streng skriftetale. (1791—1812 var her 8 sp.): *J. H. Sundorph* (1791-92) flyttede til Houlbjerg-G., *Oluf N. Bech* (1792-93) flyttede til Urlev-S., *Laur. Tolstrup* (1793-95) flyttede til Hvorslev-G., *J. C. Høgsbro* (1795-97) flyttede til Lyngaa-S., *Erh. Blichfeldt* (1797-99) flyttede til Ormslev-K., *Dines Sommerfeldt* (1799—1802) flyttede til Skjold, *H. U. Borgen* (1802-12) flyttede til Hvorslev-G., *Peter Both* (1812) døde 3 dage efter sin ankomst, han var »litterær og værdig«, *Henr. Vilh. Breinholm* (1812-23) flyttede til Tyrsted-U., en velbegavet, god og jovial mand (BDG I, 135), *Hans Bröckner Blicher* (1823-33) flyttede til Vithen-Haldum-Hadsten, *N. P. Henneberg* (1833-39) flyttede til Hvorslev-G., se Lille Lyngby-Ø. en »ringe præst« siger nogle, andre havde en anden mening, »en meget duelig embedsmand«, *R. M. Schmidt* (1839-49) var en venlig og jævn mand, uden kirkeligt særpræg.

Tiden efter 1849

Det kirkelige liv har været jævnt, folkekirkeligt, uden særpræg, uden vækkelser eller større begivenheder. Næsten alle præsterne har været uden særligt partipræg.

Pastor *T. L. A. Flensborg* (1849-69) blev som sine 2 brødre kaldet af lensgreven paa Frijsenborg, og var en brav og anset præst. Begravet paa Haurum kirkegaard. Ved Flensborgs udnævnelse udøvede grev Frijs for sidste gang sin jus proponendi. I F.s tid blev præstegaarden fornyet, først avlsbygningen 1857 og bolig 1860.

Pastor *C. F. Wulff* (1870-81) regnede sig selv som grundtvigsk, men sluttede sig ikke særligt stærkt til nogen retning. Han var afholdt for sit jævne og venlige væsen, sin hjælpsomhed og ligefremme væremaade. Biskop *Fog* omtaler ham som »yndet og vel begavet«. Han var en stille mand, der havde store huslige sorger (se her II, 748).

Pastor *K. H. J. Dahl* (1881-89) var landskendt som sprogrenser, han udgav en hjælpeordbog til fredning af det hjemlige og uddrivelse af unyttige fremmedord i det danske sprog 75, 82 om Vore blades røgt af modersmaalet, 84 om F. C. Sibbern og modersmaalet, 87 om dr. Skat Rørdams bibeloversættelsesarbejde og 89 om Meterloven og modersmaalet. Han var som sprogkyndig nær ven af *H. F. Feilberg,* hvem han gav stødet til den jyske ordbog, og han var *Skat Rørdam* til hjælp i sit oversættelsesarbejde; Rørdams oversættelse af N. T. blev faktisk stærkt paavirket af Dahl. Dahl var en god, gammel-

dags præst, grundtvigsk, men kkg. var ikke stor. Man sagde, at han lidt for meget (til en hvilkensomhelst text) talte om trosbekendelsen som ordet af Vorherres mund (se iøvr. her. II, s. 755).

Pastor *R. L. Bastrup* (1889-96) var en begavet, kultiveret og kundskabsrig mand, formfuldendt, udpræget bymenneske, som teolog strengt luthersk. Han var interesseret og velbevandret i arkitektur, kunsthistorie, sprog og historie. Hans prædikener var formfuldendte, omhyggelig inddelt i 3 faste punkter og nøjagtigt lært udenad. Han læste meget og tilbragte en stor del af sin tid i sit studereværelse, men han savnede desværre evnen til at gøre sin store viden forstaaelig for jævne folk (se her III, s. 549).

Pastor *A. A. Liisberg* (1896—1905) n. højkirkelig, var som sin forgænger en begavet, kultiveret mand, en flittig teolog, studerekammerets mand og tillige interesseret havedyrker, Hans prædikener var vel forberedte og lærde, og han mindes som en trofast sjælesørger for syge og gamle. Han udgav Godets studier over apostlen Paulus' breve, og 1900: Jonathan: »Den gamle pebersvends betragtninger.« Han var 1898—1905 lærer for lensgreve *Mogens Frijs'* døtre, virkede for Santalmissionen. (Se her IV, s. 59).

Pastor *N. H. Buhl* (1905-24) se ndf. Han skrev 1924, at kkg. var bedst i S., befolkningen grundtvigsk præget. Intet særligt. Pastor *H. D. Enevoldsen*, Gangsted, hvis fader var lærer i Sall 1886—1923, skriver bl. a.: »Hvad kirkelivet i Haurum-Sall sogne angaar i Dahls, Liisbergs og Buhls tid — og forøvrigt saa vidt jeg ved i overskuelig tid før og senere, har det ikke været kendetegnet ved store udslag, men er forløbet paa jævn folkekirkelig vis. Mest sangbund har der dog vist været for den grundtvigsk prægede forkyndelse, som den fremførtes af præsten og sprogmanden *K. H. J. Dahl* i tiden 1881-89 og senere igen af *N. H. Buhl* fra 1905-24. (Om Dahl fortalte min far, der var førstelærer i Sall skole, at da D. ved en examen i skolen saa, at en dreng i sin stil havde stavet ordet lys paa godt jydsk: »lyws«, udbrød han glædestraalende: »Godt, min dreng! Godt, min dreng!«). Men et vidnesbyrd om, at der havde gjort sig en folkelig grundtvigsk bevægelse gældende før i tiden, var, at der i en lille landsby Aptrup i Sall sogn var oprettet en lille gr. friskole, der dog gik ind, da dens lærer — Rasmussen-Lidemark — blev lærer i kommuneskolen i Sall. Jeg husker fra min barndom et par udpræget grundtvigske bønder: *Niels Hjulmand* og *Niels Thomsen*, begge fra Aptrup. Den førstnævnte anskaffede sig Grundtvigs samlede værker, udg. af Begtrup. *Niels Thomsen* skænkede ene mand et pibeorgel til Sall kirke, og om søndagene, naar kirkesangeren var borte paa ferie, tjente han med frimodighed i kordøren med indgangs- og udgangsbøn og i degnestolen som forsanger.«

Pastor *W. Balslev* (1925-40) skriver 1939: Rolige forhold uden store modsætninger, jævnt god kkg., befolkn. nærmest grundtvigsk, selskabelig ungdomsf. Mange skovarbejdere og husmænd.

Provst *R. Kirk-Thomsen* (siden 1940) skriver: Sognene var og er udpræget landsogne. H. har, mig bekendt, aldrig været udsat for brydninger. I S. sogn derimod var der i sidste aarhundrede et stærkt skel mellem »Bjørnbakkere« og Grundtvigianere, hvilket resulterede i oprettelsen af en grundtvigsk friskole i Aptrup (Sall sogn). IM har aldrig vundet indpas i pastoratet, mens Aptrup i S. sogn var grundtvigsk præget.

Under krigen 1940-45 var Esbjerg arbejderhøjskole en tid flyttet til »Kraglund« i Haurum sogn, men ved juletid i 1944 beslaglagde nazisterne (altsaa tyskerne) bygningen for at benytte den til tyske flygtninge. »Kraglund« er nu »Røde Kors hjem«. — Savværksejer *Kr. Jensen*, S., og gdjr. *J. Poulsen*, H., medl. provstiudv.

Skolen. Haurum skole. 1691 var her en degnebolig, med kaalhave, lige ved kirken. Ny skole 1741, ny hovedskole 1910. — Lærere: 1815-59: *Rs. Jensen*, f. 91 Veggerløse, (kong Fr. VI besøgte skolen 1826), dbm. 39, afsk., † 72. 1859-87: *J. T. Nielsen*, f. 27 Bredal, Engum, afsk. p. g. a. sygdom, † 1910 (Flksk. 1911, s. 39), 1887—1907: *N. N. Mølgaard*, f. 59 Romlund, afsk. p. g. a. døvhed, † 14, var stærkt højskoleinteresseret. Blev meget tunghør, nærmest døv. Blev uddeler i Haurum brugsforening. Efterfulgtes af sin svigersøn *Kr. Mikkelsen* (1907-48) en meget velbegavet mand med stærke litterære og historiske interesser, optaget af det sønderjyske spørgsmaal. En søn *Niels Mølgaard Mikkelsen* blev i 1945 under en sabotagehandling skudt af tyske vagtposter: Det skete ved Slet i Tranbjerg sogn, syd for Aarhus. Jørgen Engberg, søn af ingeniør Engberg dræbtes ved samme lejlighed. *Olav Jensen* (f. 17 Melby, Fyn), fra 1948, en energisk lærer med nøje tilknytning til sognets liv, aftenskole og foredragsforening. Bl. de skiftende li. var *Ane Cathr. Jensen* (f. 66, † 35) li. her 1900-35, og siden 1935: *Asta H. M. Hestbech*, f. 02 Tistrup.

Sall skole. Den første skole var fra c. 1740, ny skole 1945, 1893, ny lærerboliger 1957. Lærer ved Sall skole, (1847—1882): *Jakob Jensen* (f. 19 Vivild), var en tid medlem af folketinget (vistnok valgt i Ebeltoftkredsen), var en noget stiv og egenraadig person, var Bjørnbakker. Friskolen blev oprettet o. 1874. Den første undervisning fandt sted i en stue i en af Aptrupgaardene, tilhørende gdjr. *Niels Sørensen*, kaldet *Niels Hjulmand*, og foretoges, efter hvad der berettes, af denne selv. Den første egtl. friskolelærer var *L. P. Rasmussen-Lidemark*, fra Lidemark, han blev lærer ved S. skole 82—86, flyttede til Søvind. Hans brodersøn var grønlandsforskeren *Knud Rasmussen*. Han udg. flere meget udbredte skolesangbøger. Lærer *N. Enevoldsen* (1886—1923), f. 56 Ørsted, Jylland, fik megen betydning, en dygtig, myndig lærer, bekendt for sine musikalske interesser. I sin tid gik han som en ledende skikkelse ind i en afholdsforening i S. for ved sit eksempel at modvirke tidens spiritusmisbrug. Han efterfulgtes 1923 af sin svigersøn *Hans Halvgaard*, f. 90 Kærum (til 1958), som foruden et energisk arbejde i skolen tog sig af ungdomsarbejde dels i forening og dels i aftenskole. Mangeaarig formand for S. menighedsraad og i KS. 1958-63: førstelærer *Mogens Hansen* og 1963 forenedes Haurum og Sall skoler i en i Sall beliggende centralskole. (Leder: *Olav Jensen*).

1927 oplyses: Kkg. 9%, nærmest grundtvigsk, uden særpræg, 2 fh., 2 KS, ungdomsf. 1935: Rolige forhold, uden stærkt særpræg, KS, selskab. ungdomsf., jævnt god kkg. 1943: Kkg. 7%, rolige forhold, uden modsætninger, 2 fh., alm. selskab. ungdomsf. 1959: Kkg. 5%, alm. folkekirk. forhold, u. p., 2 fh., gymnastikf. 1963: Kkg. 4%, ØM-kreds, iøvr. som hidtil.

Folketal. 1850: 259 og 403; 1901: 474 og 706; 1921: 460 og 703; 1960: 396 og 641.

Altergæster: 1922: 130 og 375; 1930: 157 og 233; 1942: 130 og 149.
Menighedsraad: 1922: 12 n. gr., 1934: 1 IM, 11 n. gr., 1947: 1 IM, 11 u. p., 1957: 12 u. p., 1961: 12 u. p.

Haurum kirke, sydligt i byen, ligger højt, har romansk skib og kor af granitkvadre paa skraasokkel. Alle enkeltheder er forsvundet ved en gennemgribende omsætning af murene 1872. Et sengotisk taarn blev da brudt ned med undtagelse af den nederste del, og der opførtes et taarn af mursten med højt, ottekantet spir, taarnrummet blev forhal. Kor og skib har kassettelofter. Højrenæssancealtertavle fra c. 1600 med malerier fra c. 1750 (Korsfæstelsen), svære stager, romansk granitfont med fladt udhuggede løvefigurer. Rigt udskaaaren prædikestol med himmel. 120 sd. Orgel.
Mack. D. 233.

Sall kirke, nordligt i byen, har romansk skib og kor af granitkvadre paa skraasokkel. Rig firsøjlet sydportal med menneske- og dyrefigurer og bladornamenter paa baser og kapitæler. Nu tilmuret. Norddøren har kun bevaret et stykke med søjlebaser. Billedkvader ved sydportalen med elegant dyrefigur. Et enkelt vindue er bevaret. Sengotisk taarn af kvadre og munkesten med sadeltag, restaur. 1873, da et vaabenhus mod syd fjernedes og taarnrummet blev vaabenhus. Kamgavle paa skib og kor, som begge har kassetteloft. Rigt udskaaaren renæssance-altertavle fra c. 1635 (en tid i Skød kirke til 1909), restaur. 1942. Renæssancestager. Romansk granitfont med løver og mandehoveder. Nygotisk prædikestol. 150 sd. Orgel..
Mack. 57, 288, 290 f., 409.

Sognepræst

Indtægt. 1852. a) 23 rug, 42 byg, 33 havre. b) 3 dobb. tiende af en gd., 5 rdl. c) 12 lpd. smør, 144 sn. æg. d) 200 rdl. e) 202 td. ld., deraf en del hede og eng, 13 td. hartk. Dels gl., dels nyere prgd., ret god, stuehuset 28 fag. — 1870. Regul.: 1376 kr., netto: 5020 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1860 og 1903. Ny prgd. 1961.

21. 16. marts 1839—25. maj 49 (Hjpr. Søften-F. 2. nov. 31): **R. M. Schmidt,** fl. t. Lyngaa-S., se der.

22. 16. juni 1849—2. nov. 69 (Hjpr. Lading-F.-S. 6. nov. 47): **Høger Lassen Althalt Flensborg,** f. 15. aug. 20 Borum. F.: Sp. i Skivholme-S. Andreas Nicolai F., † 48, af Harlev-F., og Cecilie Marie Bay. Stud. priv. 39, c. apr. 46 (h), † 2. nov. 69. —G. 22. marts 50 Emilie Mathilde Marie Saabye, f. 25. dec. 20 Skivholme, † 10. aug. 93. F.: Sp. i Lading-F.-S., † 51, se der. — Brødre: Hvorslev-G. og Vellev. Søster g. Thomsen, Skivholme-S. Brodersøn: Ferslev-D.-V. Søstersøn: Thomsen, Vallensved. — Om F., se ovf. Se fru Sophie Otterstrøms erindringer 1928, s. 7 f.

23. 22. jan. 1870—6. juli 81 (Seminarielærer, Ranum 60): **C. F. Wulff,** fl. t. sp. Stege, se der.

24. 24. sept. 1881—29. marts 89 (sp. Skorup-T. 22. apr. 73): **K. H. J. Dahl,** fl. t. Keldby, se der.

25. 4. juli 1889—19. aug. 96 (sp. Gaarslev 29. okt. 83): **R. L. Bastrup,** fl. t. Gudme-B., se der.

26. 26. okt. 1896—27. juli 1905 (sp. Skibet 17. marts 91): **A. A. Liisberg,** fl. t. Rødby-R., se der.

27. 25. okt. 1905—11. okt. 24 (sp. Ørslevkloster -Ø. 30. juli 95): **Niels Holgersen Buhl,** f. 9. juni 60 Tjufkær, Smidstrup. F.: Gdjr. Jørgen Nielsen B. og Ingeborg Thomsen. Stud. Fredericia 82, c. 90[1] (h_2), højskolel. Høng 90, † 11. okt. 24. — G.[1] 2. maj 90 Marie Møller, † 92. F.: Gdjr. og landstingsmd. Niels M., Letbæk. — G.[2] 2. maj 94 Maren Kirstine Sørensen, f. 20. juli 67 Jorløse, Sjæll., † 1913. F.: Gdjr. Søren N. og Ane Mette Jensdatter. — G.[3] 1917 lærerinde i Sall: Gudrun Hjerting Knudsen, f. 6. juli 87 Houlbjerg. F.: Lærer i Houlbjerg Peter Hansen Knudsen, og Ane Birgitte Pedersen. — Datter g. Enevoldsen, Gangsted-S.

Som præst hørte pastor Buhl til de stille i landet, der ikke gjorde sig bemærket ude omkring, men virkede stilfærdigt i sine sogne. Sin styrke havde han især som prædikant. Hans prædikener, som han kun nedskrev i nogle faa holdepunkter, var altid særdeles gennemtænkte, følgende en fast traad og let fattelige. Han havde evne til at tale inderligt og jævnt om alt det høje, uden at det blev flad sentimentalitet. Hans tidligere provst og meget gode ven fremhævede bl. a. ved hans begravelse en prædiken af ham om korset og lidelsen som den betydeligste om dette emne, han havde hørt. Pastor Buhls forkyndelse var tydelig præget af, at han havde sit aandelige hjemsted indenfor den grundtvigske bevægelse — han kendte sig i meget paa linie med Vald. Brücker, Aagaard, der havde betydet meget for ham. I de foredrag han undertiden holdt i pastoratets skoler eller forsamlingshuse aabenbarede han, der som yngre havde været højskolelærer i Høng, en lykkelig evne til at holde folkelige foredrag — levende og fængslende, saa tilhørerne optoges af emnet. Hans færden som menneske blandt sine sognebørn var præget af fordringsløs og venlig naturlighed med udpræget sans for det, der var ægte, og med dyb modvilje mod alt opstyltet væsen. Han holdt af at læse. Studerekammeret i Njær præstegaard blev meget brugt, idet han stadig fulgte med paa det teologiske omraade og stadig anskaffede sig saavel udenlandsk som indenlandsk litteratur vedrørende teologiske problemer. — Sorger blev han ikke fri for, men selv om dødens skygge gentagne gange kastedes ind over hans liv, prægedes hans sind dog til det sidste af en egen ydmyg taknemmelighed. (H. D. Enevoldsen).

Buhl var en meget dygtig skakspiller. En søn har fortalt, at man om lørdagen, naar B. forberedte sig, adskillige gange hørte knaldet fra æsken med brikker, naar den vendtes paa skakbrættet, for at B. kunne prøve nogle træk. En gl. mand gemte til sin død paa et ord, Buhl havde sagt: »Naar man ikke kan sove om natten, skal man takke.«

28. 14. apr. 1925—6. juni 40 (Lærer Birkerød statssk. 22): **W. Balslev,** fl. t. Nebsager-B., se der.

29. 5. okt. 1940: Provst **Robert Johan Kirk-Thomsen,** f. 20. jan. 12 Hørdum. F.: Kbmd. Thomas Jensen T. og Mariane Pedersen Kirk. Stud. Haslev 30, c. 39[2] (h_1). Provst Lysgaard-Hids-Houlbjerg herr. 7. okt. 60. — G. 6. juni 37 Kirstine Schou Nielsen, f. 28. okt. 13 Hvidbjerg, Thyholm. F.: Sp. Hvidbjerg-L., † 22, se der.

Holbæk amt
Samsø - Tunø provsti

Provstiet omfatter øerne Samsø, 11393 ha, og Tunø, Aarhus amt, 348 ha, med ialt 6595 indb. i 1960, 8 kirker, 6 sognekald.

Naturen.

De fleste danske kender kun Samsø fra Aarhus-Kalundborg-skibene, naar de lægger til ved *Kolby Kaas* og man betragter det travle havneliv, der udfolder sig, indtil skibet sejler videre. Men en tur rundt paa den naturskønne, frodige ø lønner sig.

Samsø falder i to helt forskellige dele, *Sydlandet*, den største del, og *Nordlandet*. Mellem de to dele skærer *Stavnsfjord*, fyldt med smaaøer, sig ind mod øst, den brede bugt *Sælvig* mod vest (den kaldes *Maarup vig* mod nord). Samsøs jorder er ikke højtliggende, men bakkede, ved kysterne er der bratte skrænter. Nordlandet er fyldt af bakkekæder med bratte skrænter og dybe dale fra syd til nord, enkelte tværdale med meget smukke partier løber ned til havet. Man kommer til *Nordlandet* over en smal tange, her er storslaaet naturskønhed, afvekslende, afsides, den store hede mod syd er beplantet. Naturen er mere jysk end sjællandsk.

Overalt er der fine udsigtspunkter, hvorfra man ser over havet til Jylland, Endelave, Fyn og Sjælland. Især er udsigten smuk fra *Ballebjerg*, 64 m (øens højeste punkt) eller *Annebjerg*, 52 m. Der er ingen aaer eller vandløb, og bortset fra *Brattingsborg* skov, næsten ingen skov. Der findes god badestrand, men de fleste steder er kysten stenet og uindbydende, naar man ser den fra vest efter at have rundet *Vesborg fyr* mod syd, til man passerer nordspidsen, *Isseholved*.

Naar skibet anløber *Kolby Kaas*, føles det som en behagelig afveksling i den 4 timers rejse. Navnlig om sommeren er der livligt ved den lille havn. Men vi gaar i land for at lære natur og befolkning at kende, og den fremmede finder megen idyl, dejlig natur og en vennesæl befolkning. Kartoffelrækkerne og aspargesbedene er snorlige og velplejede. Fra havnen eksporteres kartofler, gulerødder, asparges, grøntsager og mejeriprodukter for millionbeløb. Samsø kvæg er i høj klasse. Haverne, ofte bag høje hække, er fyldt med blomster, meget sirlige. Samsøs frugtbare jord giver to afgrøder. Naar kartoflerne er af jorden, saas der gulerødder. I nyeste tid er der kommet ny momenter ind i øens næringsliv: Industri (f. ex. Degns fabriksvirksomhed) og turister. Op mod 30.000 turister besøger Samsø i aarets løb. Derimod er ostefabrikationen ikke noget specielt for øen (som nogle tror). »Samsø-ost« er et fælles navn for en slags dansk Schweizerost, der fabrikeres alle vegne i Danmark.

Befolkningen.

Befolkningen er nok mere jysk præget end sjællandsk. Samsø ligger saa centralt paa Danmarkskortet, at man har den mærkværdighed, at øen *kirkeligt* er *jysk* men *amtsmæssigt sjællandsk*. Sproget er nok et studium værd. Paa Sydsamsø har man en dialekt, som er en blanding af jysk og sjællandsk (og vist ogsaa af fynsk, hvad visse sprogkyndige nægter), mens man paa Nordlandet har djurslandsk tone. Desværre er dialekterne ved at forsvinde. — Samsingerne er i god forstand selvhævdende og ivrige for oplysning. Det mærkes i ungdomsforeningerne og i foredragsforeningen. Et flinkt og flittigt folkefærd, hvor man let kan falde til, hvis man ellers selv vil indrette sig efter forholdene. Tidligere var der en del indgifte. Man siger f. ex., at slagterne paa hver side af Kanehavetangen mest giftede sig inden for deres eget omraade, men der er i de senere tider kommet meget nyt blod ind i slægterne. Embedsmænds børn har giftet sig med samsinger, og adskillige er blevet gift med piger udefra.

De gamle landsbyer havde deres eget præg, men det er ligesom dialekterne ved at forsvinde. Samsøs monumentale kirker med de brede, solide, hvide, kamgavlede kirketaarne præger landskabet. Kirkerne har gennem aarhundreder ligget som høner over landsbyens kyllinger, de tæt sammenbyggede byer, hvor gaardene havde deres eget præg, med de 4 længer og karakteristiske udskaarne knægte, der bar bræddegavlene, med smukke paneler i stuerne, ofte bemalet med fyndord. Overgangen til selveje og udstykning og sommerhuse er med til at slette det gamle særpræg, men det er der endnu. Overalt er der fint og propert, i hus og have, stald og mark, og man faar indtryk af solid velstand og en befolkning, der følger med tiden, hvad teknik angaar, fra traktorer til biler og TV, og vejene er fine.

Samsinger og liv paa Samsø i dag.

Der er mange skildringer, men en af de festligste fandtes i nogle artikler i Berl. tid. 22. nov. 1964 af *Tove Meyer Hægstad*. Her nogle uddrag:

»Ska' vi snakke *fint* eller *grov*?

Saadan oplever man ikke sjældent børn spørge paa Samsø, hvor der — som det ellers mest kendes fra grænseland — skiftes sprog fra dialekt til rigsdansk hurtigt som andre skifter tøj, og hvor det anses for belevent at imødekomme gæsten med at »tale fint« (= rigsdansk), hvis ikke han foretrækker samsingernes eget maal, nordpaa præget af tydeligt slægtskab med molboernes uldne, rullende tale, sydpaa af den mere lette, syngende fynske tone bag de jyske ord.

Et sprogskel fortæller i øvrigt øens ældre, som hidrører fra en tid, hvor endnu utæmmet natur satte grænsen mellem nord og syd, angivet med den højere vandstand og de uvejsomme hedestrækninger paa den flade landtange, der saaledes samtidig forbandt og skilte det sandede, barskere Nordlandet fra det mere frugtbare, tættere bebyggede Sønderlandet med det ødanske præg.

Skønt havet her i det sydvestlige Kattegat sætter sine krusede grænser omkring Samsø,

har samsingerne selv ingen øtraditionel trang til at ville sætte grænser og isolere sig! De kommer meget udenøs. Gennem generationer har det været skik, at man sendte børnene og de unge tidligt hjemmefra, paa internatskoler i Jylland eller paa Sjælland, paa ungdoms- eller højskoler eller til en faglig uddannelse, og at i øvrigt voksne bestandigt ajourførte den faglige kunnen ved selv at rejse til møder og kurser.

Mødet med den rigt afvekslende natur paa denne havskabte, vindformede ø, det frie, friske liv, glæder som jagt og fiskeri og i storm og stille *udsigten til havet* er for de fleste samsinger baandet til deres ø. Det, der binder, selv hvor højere indtægter kunne lokke.

Samsø er et venligt fordrageligt samfund, som andre end samsingerne selv føler sig meget tiltalt af. Alene denne sommer var øen besøgt af op mod 30.000 gæster. Nu er gæsterne gaaet. Sollyset fra sommerens funklende prismekrone er dæmpet ned, landskaber og farver blegnet i den mørke aarstids tyste toner. Men livet fortsætter. Og her skal fortælles lidt om, hvad man er optaget af, mens naturens vinterdvale giver øens fred og ro endnu dybere klangbund.

Egnsudviklingsplaner, herunder overgang til vekselstrøm, limiteret sommerhusbyggeri, bedre trafikforbindelser, bl. a. forhandling med statsbanerne om etablering af færgeleje, hvorved moderne færger kunne indsættes, centralisering af skolevæsenet, bedre højttaleranlæg til *Samsø-Hallen*, der kan rumme 1.000 og har de bedste scene-forhold, mejerisammenlægninger og nye planer i landbruget, øens hovederhverv, kendt som foregangsland inden for kvægavl og planteforsøg, en øget indsats for at faa nye industrier til øen .. og endelig gennem et omfattende ungdomsarbejde med aften-ungdomsskoler og fritidsklub, hvortil tilslutningen har været meget stor, indtrængende bestræbelser paa at holde ungdommen paa Samsø klar af gadehjørnet, bestemt som enhver ung maa være for noget bedre!

Alt det har man for paa Samsø! Siden mekaniseringen tog fat omkring 1950, er nok indbyggertallet gaaet tilbage fra 7.000 til 6595. I sogneraadet med sogneraadsfomand, gdjr. *Helge Jensen* fra Ørby (V) stationeret i kommunekontoret, Tranebjerg, mener man imidlertid nu, at bunden er naaet med de 6600. *Nu vil det gaa frem og ikke mere tilbage!* Og med det sigte gør man alt for at skabe de bedste muligheder paa øen. Naar udbygningen af skolerne er helt færdig, vil man samle sig om bedre forhold for øens pensionister, hvoraf der er ca. 1.000. Et tal nogenlunde svarende til antallet af skolesøgende ungdom.

Mellem disse to yderpunkter ligger saa det godt 4.000-tallige samfund med op mod 3.000, der ernærer sig af øens 700 landbrug, 30—35 fiskerfamilier med egen baad foruden en snes andre aktive fiskere. En meget omsværmet haandværkerstand med gode, gamle traditioner, som det ses paa øen med de velbyggede, smukt udsmykkede kirker og de mange solide bindingsværkshuse. Og endelig overraskende god og alsidig dækning for øens beboere, hvad handelsstand og forretningsliv angaar.

Nu venter man saa blot paa industrier!

Og her ser man lyst paa fremtiden og mener, overgangen til vekselstrøm vil betyde noget af et vendepunkt i øens industrielle liv. I øjeblikket er dette repræsenteret med Samsøs største virksomhed, Brødrene *Edvard og Harald Degn* i Besser, et af de faa firmaer i landet, der fabrikerer tanke og beholdere til gas — de festlige gule! Man staar her over for store udvidelser og beskæftiger nu ca. 100 mand. I Besser er ogsaa en mejetærsker-monteringshal, øen har baadebyggeri, et par nye konservesfabrikker: asparges, agurk m. m., og en konfektionsindustri installeret i Tranebjerg nedlagte skole.

Apropos nedlagt skole vil man netop nu i kommende aar raade over nedlagte elværk, mejerier og skoler, hvori mindre industrier vil kunne etableres. Og nu har Samsø kommune kapacitet til at kunne tage op imod 2.000 borgere mere til hjerte ... der er skoler, ledige bygninger, gode boliger.

— *Stilheden* her, det er af alle goder paa Samsø det højeste, siger det travle godsejerpar paa Brattingsborg gods, hofjægermester *Frants Lassen* og frue, født komtesse *Elisabeth Danneskiold-Samsøe*, ejere ogsaa af Holmegaards Glasværk ved Næstved, hvad der gør deres hverdags rytme travl nok til, at de har brug for stunder, hvor livet byder paa mere støjfri øjeblikke. Disse sjældne øjeblikke, hvor man kan *høre* stilheden! Som i denne eftermiddagstime paa Brattingsborgs sydvendte terrasse, hvorfra glimt af Kattegat-trafikken observeres fjernt ude bag den engelsk anlagte park med de lange perspektiver og dejlige, gamle træer.

— Samsingerne er friske, energiske folk med gode stabile menneskelige egenskaber, siger hofjægermesterinden, der fra hun var 21 — efter sin far, lensgreve *Aage Danneskiold-Samsøes* død — gennem otte aar havde ansvaret for driften af Brattingsborg, og fra en fest dengang for folkene mindes, at fire da havde været ansat paa godset i over 50 aar, otte i over 40 aar og seksten i over 25 aar.

Her er flittige folk, og arbejdsindsats maa der til, hvis man vil dyrke specialiteterne tidlige kartofler og asparges, som kræver, at *hele familien* maa tage fat fra morgen til aften, siger hofjægermester Lassen.

— Men et problem, der diskuteres meget, er dette, at børnene tidligt maa hjemmefra, hvis de skal have videre-uddannelse. Og det koster! En udgift paa ca. 400 kr. pr. maaned er noget af en belastning at skulle bære paa et gennemsnitsbudget.

Generationsskiftet paa gaardene kan ogsaa blive vanskeligt, hvis de unge koner ikke er her fra øen, men skal hentes udefra, siger ægteparret Lassen ... Men, tilføjer de og smiler begge, man kommer til at holde af den ø og den stilhed.

Bibliotekar *Ths. Elmstedt*, Tranebjerg bibliotek, fortæller, at ikke blot er udlaanet af god litteratur og af bøger i tilknytning til aktuelle begivenheder, avis, radio og fjernsyn, betydeligt blandt samsingerne, der fra biblioteket henter fem bind hver pr. aar. Blandt bogbestanden er lige akkurat de værker — deriblandt lokalhistoriske af lærer Bent Rasmussen — der kaster lys over Samsøs glorværdige historie. simpelt hen saa veltjente, at de nærmer sig deres fortid — laserne!

Og minsandten om man ikke midt inde paa øen, i Onsbjerg, en aftenstund træffer en ivrig historie-interesseret 77-aarig, der spændt venter

paa nyt om fortidsminderne paa Hjortholm ved Vestborg og Tranebjerg-ruinen, gdjr. *Jens Buhr Holm*, slægtning til den kendte kvægavlsmand, Jens Gylling Holm, initiativtageren bag indførelsen af inseminering paa Samsø som et af de første steder.

— Det var en vidunderlig lærer, der i skoleaarene vakte min historiske interesse, saa den holdt sig hele livet og læreren var et af de store Samsø-navne, *Michael Blegvad*, den fremragende pædagog og stifter af Samsø realskole i Tranebjerg, fortæller den aandsfriske Jens Buhr Holm, ægte søn af Samsørod, og af den grundtvigsk prægede generation, hvor landbruget ikke blot var en forretning, nok saa meget en livsform.

Alt det man dog dengang lærte af en elsket, beundret — maaske streng — lærer! Ogsaa at tage hensyn til sin næste. Saadan som Øyvinds skolemester gør det i Bjørnsons »En glad gut«. Og alt det saadan en ung samsing fik ud af højskoleaar- og landbrugsskoleaar hos *Grønvald-Nielsen* paa Vestbirk og hos den myndige *Madsen-Mygdal* paa Dalum. Foruden meget andet ogsaa denne visdom: *respekten for den store, fulde indsats, ydet ud fra de strengeste indre krav.*

— Vi her paa øen har altid rejst meget udenfor og hentet kundskaber og inspiration, siger til slut *Jens Buhr Holm*, der ind imellem sidder og nynner paa strofer af alle de gode danske sange, hans liv med gdjr. Mikkel Søren Holms dygtige datter Marie fra Madebjerggaard, formanden for Samsø Husholdningsforening, blev fyldt med.

Øens jævne velstand blev grundlagt i min generation, tilføjer den 77-aarige. Stabilitet og fantasi skabte den!

Det var ogsaa stabilitet og fantasi, der har skabt den største industri i dag paa Samsø med hovedkontor i et lavlænget hus midt i landsbyidyllen Besser, brødrene *Edvard og Harald Degns* maskinfabrik med fremstilling blandt andet af tanke og beholdere til gas.

To ganske unge mænd blev i 1920 i en alder af henholdsvis 17 og 15 aar faderløse. Faderen, Hans Degn, bestyrede det da nyoprettede jævnstrøms el-værk i Besser og var desuden ejer af en cykelforretning med ovnlakereri. Som ivrig jæger faldt han som offer for et vaadeskud. De to brødre, selv saa ivrige friluftsmennesker, at det er en af de vægtige grunde til, at de er blevet paa Samsø, var ogsaa meget jagtinteresserede. Men efter sorgen over faderens død lovede de deres mor aldrig mere at affyre et skud. Det løfte har de holdt. For saadan er samsingens omgang med ord og løfter! De har nok tilladt sig selv og hinanden at gaa paa jagt. Men det blev *alene* for naturoplevelsens skyld. Det sidste skud var faldet fra deres haand.

Det var stabiliteten! Den og en utrættelig energi fik de to unge gutter til blot at gaa videre i faderens fodspor. Og saa megen forstaaelse mødte de, at de endnu et aar fik lov til at føre el-værket videre, samtidig fortsatte de ogsaa med faderens mekaniske værksted.

— Det kan I vist godt gaa videre med, sagde man til de to brødre i Besser. Og den gode tro fra flinke folk omkring dem skulle de nok leve op til. Og saa begyndte fantasien at husere i de unge ho'der.

— Hvis man faar en udfordring, er der saa overhovedet andet at gøre end at tage den op, siger *Edvard Degn* lunt smilende i en pause ved telefonrøret, som han næsten er groet sammen med. *Staaende* telefonerer han for bedre at have tilløbet parat til hurtig udrykning ud paa pladsen, hvor et enormt opbud af de gule gasflasker, større beholdere, byggematerialer til de nye fabrikshaller fortæller om en virksomhed, der er ved at gro helt ud af sit gamle tøj.

Her staar jeg og forsøger at administrere indkøb og salg. Derude finder De min bror, *Harald Degn*, virksomhedens driftsleder, i arbejdsklunset og med gammel bør. Vi er bare to store drenge, der ikke tager os selv synderlig højtideligt. Vi naaede aldrig at komme i rigtig elektrikerlære, som vi saa gerne vilde have været det. Der blev hverken raad eller tid. Men vi sørger altid for at have solid sagkundskab at støtte os til. El-værket bestyrede vi kun det første aar. Saa udviklede vi værkstedet til ogsaa at omfatte salg og reparation af motorcykler. Dengang var der i alt otte biler her paa øen, men alle skulle have cykler!

Under krigen fremstillede vi sparekogere, som vi allerede i 1942 havde solgt til 30.000 danske hjem. Saa opdagede vi, der var et behov for gasflasker. Dengang var der 20 firmaer, der leverede, nu er vi kun faa, og vor aarsproduktion er 100.000 som om kort tid fordobles til 200.000.

Det hele kom i gang, fordi vi skulle leve! Og vi sad ikke paa en gaard, men paa ingenting. Ja, og saa vilde vi gerne leve det liv, man kan leve her paa denne ø ude ved stranden med fisketure ... og saa altsaa paa jagt. Men *uden* at skyde, forstaas!

Alt det, man helt naturligt har i sig, ville vi gerne leve videre med. Skørt, med øens mange handicap. Men det gik jo alligevel. Glæden over naturen laa bag alle ting og det gode forhold til menneskene her. Vi er jo et lille godt og fredeligt samfund, selvom vi nok kan kritisere hinanden, ja, indadtil være nok saa haarde ved hinanden. Udadtil roser vi og er stolte af vor ø! —

Forretningslivet er ogsaa præget af de kønne Samsø-piger bag disken! De er klarøjede og dygtige. De kan ogsaa baade »snakke fint og grov«, er hurtige til at stille sig om. Flere kommer fra landbohjem. I *Holger Hemmingsens* boghandel, Tranebjerg, finder man fire, hvoraf de tre er under uddannelse, den fjerde, 23-aarige *Grethe Andreassen*, Vesterløkken, er medhjælper.

Hun siger: Aften-ungdomsskolen samler mange, der er klubaftener med musik og foredrag, der er gymnastik, læsekredsaften og sammenkomster i præstegaarden. Solvejg synes, der sker mere paa Samsø end i Aarhus, hvor hun en tid var, og hvor man kunne føle sig ensom.

— Jeg har været udenøs. Men *jeg kunde ikke undvære havet!* Jeg elsker Samsø og vil helst blive her hele mit liv. Maaske som landmandskone. Og saa kan jeg godt lide, at unge og ældre virkelig kommer sammen her. Der er ingen generationsopdeling. Vi gaar paa fisketure sammen og har det godt.

— Samsø er vidunderlig, tilslutter boghandler *Holger Hemmingsen* sig. Tempoet er til at holde ud, og saa er der mere sammenhæng i tilvæ-

relsen her. Vi har aldrig fortrudt, at vi drog herover. Vi fandt gode arbejdsmuligheder. Og saa sker her jo noget! Det sørger vi selv for, smiler boghandleren, der er med i turisme, Lions Club, hjemmeværn, teater-, koncert- og kunstforening. Vi skaber indhold ved at samle os om opgaver! Nu vil vi have grønlænderbørn hertil paa ferie, bagefter skaffe dem lærepladser (som baadebygger og smed). Foreløbig holder vi orienterende foredrag om Grønland. Senere arrangerer vi quiz i Samsø-hallen. Jo, vi tror paa Samsø. Livet er for os mere værd her end andre steder!

— — —

Samsingerne er et læseglad folkefærd, og at ikke mindst bøger af lokalhistorisk indhold bærer præg af flittig vandren fra haand til haand. Det ved vel ethvert barn paa Samsø, at deres ø har en stor og herlig fortid. 25 stenaldergrave og 125 bronzealderhøje plus utallige jættestuer i Tranebjerg sogn minder om, at der i oldtiden har været tæt bebyggelse. Som en perle har øen ligget derude i Kattegat og appelleret allerede til fortidens mennesker. Den fredløse marsk Stig slog sig ned her, dronning Bengerd ønskede sig øen i morgengave, Griffenfeld, der købte øen i 1674, betegnede sig derefter bl. a. som »Herre til Brattingsborg og Visborg«, og Chr. V, der gjorde Samsø til et grevskab, skænkede øen til Sofie Amalie Moth, hvis efterkommere, slægten Danneskiold-Samsøe, endnu gennem Brattingsborg er knyttet til Samsø. Og blader man et tusind aar tilbage i historiens folianter, hører man Stavnsfjord paa Samsø, dengang betegnet Munarvaag — kærlighedens eller længselens bugt — nævnt som stedet, hvor nordboer fra Helgeland, Island, Holmegaard eller Uppland satte hverandre stævne i ridderlig dyst om den fagre mø!

Man er rundet af godtfolk. Det er dog immervæk en forpligtelse til at tage kampen op og vise, at man *kan* selv!

I et skudsmaal fra 1600-tallet hedder det om samsingerne, at de er friske, stundom endog djærve, men — at intet taaler de mindre end tvang!

Før i tiden var Samsø stedet, hvor unge skulle oplæres i landbrug, foregangsland som øen var paa mangfoldige maader, baade hvad kvæg- og planteavl angik. I dag gaar det højt, om der paa de mellemstore landbrug er en gift mand. Det er et faatal, der kan tale om folkehold.

Fine Samsø-specialiteter som Samsø-*kartofler* og -*asparges* er konkrete vidnesbyrd om energi og initiativ. Utallige er de historier, der fortælles om den Samsø-apoteker, der skaffede sig nye kartoffelsorter hjem fra Afrika, Amerika, Holland, Tyskland og andre fremragende avlssteder med det formaal, i det milde ø-klima paa Samsø, hvor foraaret har et par ugers forspring, at naa frem til en tidlig velsmagende kartoffel. Hvad som bekendt lykkedes med først »Sydens dronning«, senere *Minea* og *Primula*.

— Hvis man er meget heldig, siger husmandsforenings-formand *Gunnar Poulsen*, Sandholm Mark pr. Tranebjerg, er disse »tidlige« Samsø-kartofler højst tidlige i 14 dage. Og ingen afgrøde er mere usikker.

— Kartoffelavlen forudsætter, at landmændene har flittige, dygtige koner, der kan og vil tage fat.

— Nogle siger, det er haardt arbejde, jeg siger, det er et dejligt arbejde — den bedste tid paa hele aaret ... naar bare prisen er god, føjer fru *Ingrid Poulsen* til med et smil.

I de travle uger høstes her fra 15—30 kasser kartofler á 25 kg om dagen. Fine kartofler, men ikke uden problemer for producenten. Befragtningsprisen til København fra Samsø er nemlig meget nær den samme som fra Italien herop. Ikke noget opmuntrende perspektiv. Men samsingerne er ikke tunge af gemyt, de har det lyse humør og en vis sej tro paa, at det hele kan nytte.

— Vi har ogsaa et godt fællesskab her paa Samsø mellem husmands- og landboforening, siger fru Ingrid Poulsen, med fælles foredrags- og mødeaftener. Jo, jeg er glad for at være kommet til Samsø. Jeg havde mit hjem i den lille Vildmose i det nordlige Jylland. Man siger ellers, at det er svært at flytte til en ø, fordi der skal de mange aar til, før man accepteres. Det gælder ikke for Samsø. Man er endda meget flink her paa øen mod fremmede. Og bag hjælpsomheden ligger dygtighed, faglig kunnen og evnen til at disponere, hvad der giver en god, rolig arbejdsrytme.

Og nu nærmer julen sig, en hyggelig tid her paa øen. Den overlever en rigtig samsing vanskeligt uden Samsø-*æblekagen* — som jeg slet ikke brød mig om til at begynde med, men som nu smager mig storartet.

En opmuntring for Samsøs aspargesdyrkere har det været, at en konservesfabrik er rykket ind i det gamle Trolleborg andelsmejeri, som efter sammenlægningsplanerne har gjort sig selv overflødigt. Det har stimuleret prisniveauet for avlerne, der nu ogsaa faar afsætning for de smagsmæssigt lige saa gode, men knap saa flot udseende delte asparges.

Det var to udenøs folk, bosat gennem en aarrække paa Samsø og godt tilfreds med tilværelsen her, der betonede at den fremmede, der kommer til øen, møder en befolkning, som er helt usnobbet, venlig ligevægtig og — hævdede den ene af dem — med en intelligens-kvotient, der ligger højere end gennemsnittet.

Et særdeles livligt foreningsliv udfolder sig paa øen, der har traditionsrige foredragsforeninger, flere dages efteraarsmøder, gode landbrugsfaglige sammenslutninger, hvoraf ikke mindst den snart 125-aarige Samsø Landboforening, der betegnende nok for bredden i fællesskabet stiftedes som Samsøes Velfærds-Selskab og med sognepræsten i Tranebjerg som første formand, pastor Hansteen, der var formand de første syv aar fra 1842-49.

Men ogsaa for ungdommen er der et foreningsliv. Samsø Ungdoms- og Idrætsforening, en rideklub, klubber under ungdomsnævnet, og aftenungdomsskolen, som er slaaet usædvanlig godt an paa Samsø. Der er ialt ca. 450 14—18-aarige paa Samsø i dag, hvortil indbydelse blev udsendt til at være med i den kommunale aftenskoleundervisning med samfundskundskab som obligatorisk fag. Man havde haabet, 35 vilde melde sig. Der kom 124! Og nu gaar det løs med kjolesyning, moderne husførelse, metalsløjd, maskinskrivning, særundervisning i dansk og regning og saa — velnok sæsonens mest populære timer blandt de unge mænd: *hybelkursus*, hvori deltager 60 pct fra realskolen, 20 pct. fra

8.—9. klasser og 20 pct. lærlinge fra landbrug, handel og haandværk.

Idémand til hybelkurset, der er noget helt nyt, er lærer *Niels Voss*, Brundby skole, formand for ungdomsnævnet og ungdomsskoleudvalget og blandt andre interesserede i sagen er lederen af det landøkonomiske ungdomsarbejde, næstformand i husmandsforeningen, parcellist *Jens Oluf Sørensen*, Østerløkken.

Denne aften havde de unge, haabefulde mennesker blandt andet lavet en sund og forfriskende raakostsalat, og saa havde de over for deres meget inciterende unge læremester, husholdningslærerinde fru *Jane Elmstedt*, blankt maattet erkende, at de intet anede om, at en nylonskjorte ikke maa tørres i solen eller skrubbes ren paa flippen med noget saa brutalt som en nylon-neglebørste. Men nu ved de altsaa det ...

— Og hele sagen er, siger lærer *Niels Voss*, at de unge faar brug for den viden om kort tid, naar de forlader øen og maa leve paa hybel i deres uddannelsesaar. For det er jo det, vi maa affinde os med paa Samsø, vi maa sende vore unge udenøs paa uddannelse, hvad enten det er studentereksamen, det gælder, eller en faglig uddannelse.

120 forlader skolen sommeren 1965, heraf vil der kun kunne skaffes lærepladser til ca. halvdelen med 25 muligheder inden for handel og landbrug. En læremester paa Samsø maa ræsonnere som saa: skal jeg have to lærlinge, maa jeg hellere ansætte tre. Den ene af dem vil nemlig altid opholde sig udenøs, hvor kurserne foregaar, bl. a. paa Randers Handelshøjskole.

Og alligevel ... gang paa gang mærker vi, at egentlig vil de unge nødig herfra. Det friske liv her binder jo os alle. Og det hænder jo ogsaa, det drager helt nye mennesker til øen.

Et eksempel herpaa er nærliggende. Den unge dygtige husholdningslærerinde, gift med bibliotekar Thomas Elmstedt. Med deres respektive forældre kom de som børn til Samsø paa ferie. De lærte hinanden at kende her. Og da de senere blev gift, var de i hvert fald klar over, at et hovedstadsliv ville de ikke leve. Og hvorfor saa ikke slaa sig ned paa Samsø? Og der fandt de saa et hjem, ikke blot for sommeren, men for hele aaret — en arbejdsfyldt hverdag og dog ferie fra det store, larmende samfund. Den fordel ved livet paa Samsø, som samsingerne selv véd at værdsætte saa meget, at den ruster dem til at tage alle udfordringer op!«

Lige siden 1849 har den *politiske* interesse været stor, og vælgermøderne har været livlige. Politisk hører Samsø til Kalundborg-kredsen, og den politiske historie kan man læse i Rasmus Nielsen: Kalundborg-Samsøkredsen under junigrundloven i Holbæk aarb. 1948. Indtil 1918 var der flg. folketingsmænd: 1849-50: Amtsforvalter *P. Povelsen*, 1850: Major *C. Tuxen* (Højre), 1851-52: Amtsfuldmægtig *C. Øllgaard* (nationallib.), 1852-53: Kptljtn. *O. F. Suenson* (H), 1853-54 Møller *J. J. Nielsen* (V), 1854-58: Propr. *N. F. Jespersen* (H), 1858-61: Birkedommer *A. C. Eberlin* (H), 1861-64: Landmaaler *Reinhold Jensen* (V). Derefter kom en tid med samme folketingsmd. i længere perioder: 1864-84: Herredsfoged *C. Krabbe* (V), der trak sig tilbage for at dyrke sin herregaard, Hald, 1884-95: Red. *Andreas Sørensen*, 1895—1910: atter *Chr. Krabbe*, som en tid var forsvarsminister i denne periode, 1910-18: *Ove Rode* (rad.) som blev indenrigsminister. Efter 1918 var Ove Rode ftm. her til 1927, og senere er borgmester *Fr. Andersen* (S) og nuv. finansminister *Poul Hansen* (S), valgt i Holbæk amt, opstillet i denne kreds.

Om *det kirkelige liv*, se under sognebeskrivelserne.

Lidt historie.

Samsøs historie er tangeret flere gange i det foranstaaende. Her skal det ganske kort gives lidt mere samlet.

Samsingerne kalder deres ø: SAMS. Den var tidligt kendt for sin gode naturhavn og nævnes flere gange i den gamle saga- og heltedigtning. I Eddaen har vi Loke-trætten og Regnar Lodbrogs saga. Mest berømt er beretningen i Ørvarods saga om heltene Ørvarods og Hjalmars kamp med Angantyr og hans 11 brødre paa Barfredsholm paa østkysten. Angantyrs og Ørvarods navne knyttedes til høje paa øen. Mange oldtidsminder viser, at øen tidligt var bebygget (ingen høje paa Nordlandet). Her var betydelige borge som *Vesborg* og *Hjortholm* (omtalt af Lyskander). Her var store skove, hvor kongerne i middelalderen holdt jagt. — Samsø tilhørte Kongen i middelalderen. Her blev der undertiden holdt stormandsmøde, 1215 lod Valdemar II sin søn, Valdemar den unge, hylde her (»Curia Samsø«, kongens borg).

1287-88 blev en borg her plyndret af marsk *Stig Andersen*, der befandt sig her. Øen var pantsat, blev forlenet til Christoffer II, som overlod den til *Knud Porse*, men Valdemar Atterdag fik atter øen under kronen. Samsø kom senere under Aarhus bispestol, men dronning *Margrethe* indløste den 1407. Før 1424 kom Samsø under Kalundborg len. *Chr. I.* gav øen som morgengave til dronning *Dorthea*. 1546 blev øen givet som underhold til den fangne kong *Chr. II.*, ved hvis død den atter kom under kronen. Efter krigen 1658-60 blev den givet til drost *Joakim Gersdorff* som erstatning for gods i Skaane. 1674 blev Samsø tilskødet *Griffenfeld*, som ændrede Søllemarksgaards navn til *Ny Brattingsborg*. Efter hans fald kom øen atter under kronen, Chr. V. skænkede Samsø til *Sophie Amalie Moth*, og 1677 blev der oprettet et *grevskab* for hende og hendes efterkommere. Efter hendes død 1695 tilfaldt øen hendes sønnesøn *Christian, greve af Danneskiold-Samsøe*, søn af *Chr. Gyldenløve*. Efter hans død 1728 overtog sønnen *Frederik greve Danneskiold-Samsøe* godset, som ved hans død 1778 overtoges af sønnen *Chr. Conrad D.-S.*, ved hans død 1823 dennes søn: *Fred. Chr. D.-S.*, som døde ugift 1869. Saa overtoges godset af broderen *Chr. Conrad D.-S.* († 1886) der fulgtes af sønnen, ordenskansler *Chr. Fr. D.-S.* († 1914), han fulgtes af sønnen *A. C. greve D.-S.* († 1945) hvorefter godset overtoges af hans datter, *Elisabeth komtesse D.-S.* (f. 24), som 54 blev gift med hofjægermester *Frits Lassen* (f. 22 Høvdingsgaard, Mern), som 62 blev sogneraadsmedl., og er fmd. Holmegaards glasværk, Kolby havn og Samsøs garderforening. 1921 blev godset afløst, og en del afgaves til udstykning. Indtil omkr. 1850 omfattede grevskabet det mest af øen. (L. Bobe, G. Graae og F. Jürgensen West: Danske len, 1911).

I *kirkelig* henseende har Samsø altid hørt til Aarhus stift. I *verdslig* henseende hørte det i middelald. til det jyske Aabo syssel og var delt i Nr. og Sdr. herred, senere kom det under Kalundborg len og Holbæk amt.

Samsø er een kommune siden 1962. Folketallet er nedadgaaende. De unge rejser bort.

Samsø musæumsgaard i Tranebjerg er kopi af en gl. Samsø-gaard, har fortrinlige samlinger af gamle Samsø-interiørs og Samsøfund, som fortæller om livet i oldtiden og i gamle dage. Gaarden opførtes her 1917.

Kirkelig statistik

	Folketal 1960	Kkg. %	Altergæster 1922	%	1934	%	1945	%	1961	%	Mh.	Fh.	Menighedsraad 1961 IM	GR	SOC	UP
Tranebjerg	2554	3	1024	39	980	34	1250	45	875	31	2 Sale	1	2	4	2	
Kolby	910	4—10	325	32	395	43	461	47	300	33		1			2	4 polit.
Onsbjerg	1059	jævn	475	39	320	27	200	17	150	13					3	4 polit.
Besser	1023	4	300	24	265	22	372	31	224	22		1				7 kirk.
Nordby	883	5,5	400	35	250	25	500	50	376	42	1					6
Tunø	166	god	135	61	125	49			76	45	1	1				6
	6595		gnsn. 38,8		gnsn. 33,3		gnsn. 31,4		gnsn. 31		2 (4)	4	2	4	7	27

Provster

31. maj 1826—12. maj 62: **C. D. Fasting,** Besser-O.

12. maj 1862—5. maj 70: **F. V. S. Jacobsen,** Nordby, fl. t. Besser.

12. nov. 1870—9. aug. 82: **N. J. Wagtmann,** Besser.

23. febr. 1883—8. jan. 1914: **P. A. C. Simonsen,** Besser.

13. febr. 1914—17. okt. 26: **A. Henningsen,** Kolby.

1. juni 1927—1. marts 41: **E. Thomsen,** Besser.

26. marts 1941—22. febr. 43: **J. C. V. Terkildsen,** Tranebjerg.

12. juli 1943: **C. E. Møller,** Tranebjerg.

Litteratur: Bent Rasmussen: Samsøbogen 1948. En udmærket oversigt over aandeligt liv paa Samsø er givet i førstelærer Bent Rasmussens afh. i Holbæk a. hist. aarb. 1943 f., indremiss. Johs. Matthiassen har i IM tid., 1956, s. 98 f. skrevet IM paa Samsø. Bent Rasmussen skr. om kirkeklokker paa S. (Fra Holb. a. 1941, s. 171 f., Aug. Fr. Schmidt, smst. 1941, s. 21 f. Litt iøvr. (efter Trap, Holbæk amt 1954, s. 580): Th. Kingo. Samsøes korte Beskr. (paa vers). 1675. (Saml. Skr. II. 1939. 199—213). J. P. Resen. Descriptio et Illustratio Samsoæ. 1675 (prøve af hans Atlas). L. Thurah. Omstændelig og tilforladelig Beskr. af Øen S. 1758 (prøve af hans paatænkte „Dsk. Atl."). E. C. Werlauff og R. Nyerup. Hist.-antiqv. Beskr. over Øen S. indtil Aaret 1675, i Antiqv. Ann. I. 1812. 16—73, 200-46. P. Michelsen. Beskr. over Øen S. 1851, med et Anhang af Sønnen Th. Michelsen. 1882. G. N. L. Hansteen. Om den Samsøiske Øgruppes geognost. Forhold, i Forhandl. ved de skandin. Naturforskeres 5. Møde. 1849. —m. Samsø i D. Maanedsskr. 1864. II. 466-80. G. Engelhardt. Arkæolog. Undersøgelse af S. 1874, i Fædrelandet 7. apr. 1875. G. Schleisner. S. og dens Befolkn. 1891. V. Madsen. Geol. Kortbl. over S. 1897. J. S. [Jørgen Sørensen]. S. 1898. Fr. Poulsen. Hist. og kulturhist. Efterretn. om S. 1902. Troels-Lund. Hist. Fortæll. I. 1900. 10—13. K. C. Rockstroh. S. under Svenskekrigen, i AarbAarh. 1910. 1—62. J. B. Jørgensen. Krigstilst. paa S. 1807-14, i AarbAarh. 1912. 133-43. Martin Kristensen. Seminariet paa Samsø og Ordningen af Samsø Skolevæsen, AarbAarh. 1916. 29—70. J. Bye Jørgensen. Fra Stavnsbaandets Dage paa Samsø, AarbAarh. 1921. 94—108. Samsøes Stednavne (Danmarks Stednavne Nr. 1). 1922. Acton Friis. DØ. II. 1927. 7—121. Th. Gravlund. Herredsbogen. II. Jylland. 1930. 1—7. I. M. Boberg. Sagn og Overlevering om Samsøs Høje og Bakker, AarbHolbæk. 1932. 5—41. Th. Thaulow. Samsø i Krigsaarene 1901-14. 1934. Hans Ellekilde. Samsø i den oldnordiske Digtning. Aarb Holbæk. 1936. 183—206. Bent Rasmussen. Samsø Haandværkerforenings Historie 1834—1934. 1938. Sa. Med Smakke, Isbaad og Dampskib, AarbHolbæk. 1939. 124-69; 1940. 5—86. Aug. F. Schmidt. Fra Samsøs gl. Landsbyer, AarbHolbæk. 1941. 21—76. Bent Rasmussen i AarbHolbæk. 1942. 171-74. Anders Gommesen, Bertel Madsen og Bent Rasmussen. Den aandelige Vækkelse paa Samsø i det 19. Aarh., AarbHolbæk. 1943. 135-67; 1944. 133-88; 1945. 48—84; 1946. 62—99. J. P. Nielsen. Samsøs Historie. 1946. Rasmus Nielsen. Kalundborg-Samsø Kredsen under Junigrundloven, AarbHolbæk. 1948. 5—43. Bent Rasmussen (red.). Samsø. Danmarks Midtpunkt. 1948. Sa. i AarbHolbæk. 1948. 5—43; 1950. 77—89. Anker Dalager. Kalundborgkredsens historie gennem 100 aar, Jul i Kalundborg. 1949. 23—25. I Nationalmus. findes i manuskr. en beskr. fra 1849 over S. af J. H. Larsen og en anden af L. Schiøtz fra 1853. — I Kgl. Bibliotek (Kall, fol. 30) et manuskr.: „S.s Beskrifvelse" fra slutn. af 1600t." Endvidere bl. a. Fr. Poulsen: Hist. og kulturhist. efterretn. om S., 1902, Hist. aarb. f. Aarh. st. (bl. a.: 1910: S. Under svenskekrigen, 1912; S. under krigen 1807-12), Traps Danm. III, 2, 1954, s. 577 f. Bent Rasmussen: Artikler i „Husmanden" 1940-41. Dsk. Turist Aarb. 1937, s. 187 f.

I talrige tidsskrifter og dagblade er der artikler om Samsø, f. ex. af forf. Alfred Ipsen (Ill. tid. 1898-99, 32 f.), Anton Nielsen (i Nord. maanedsskr., 1872, s. 319, Carsten Nielsen i Berl. tid. 25. maj 52. A. Thyssen i „Danmark" 1945, 149 f. F. Elle Jensen om kirk. forhold paa S., Holb. aarb. 1954, 56 f. Kr. Nygaard: „Husmanden" 1933, 565 f. Bent Rasmussen: S. under Engelsk-krigen, Holb. aarb. 1961, 110 f.

Om „Kirkeligt Samfund paa Syd-Samsø."

Det begyndte med, at Samsø foredragsforening betalte noget af medlemskontingentet til KS af 1898 for at støtte dettes virksomhed. Men under første verdenskrig, omkring 1916, dannedes en selvstændig Kirkeligt Samfunds kreds for de fire sydsamsingske sogne; der tegnedes medlemmer i hvert sogn og valgtes for hvert sogn et eller to medlemmer til bestyrelsen. Formand var provst *E. Thomsen*, Besser, i mange aar, til 1941, da han tog sin afsked fra sit embede og forlod Samsø. Siden har pastor *J. Christoffersen*, Onsbjerg, været kredsens formand. Kredsen tæller idag 175 medlemmer, talte i mange aar mellem 200 og 300 medlemmer; ingen tilgang af unge, men stor trofasthed fra de ældres side. — Møderne holdes 3 gange om aaret, altid i Tranebjerg som det centrale sted paa øen. (Foredrag paa Flinchs hotel, gudstjeneste m. alterg. i T.).

Kirkeligt Samfund paa Samsø har stedse røgtet den opgave at skabe nogen samling af det gr. kirkelige liv paa øen og være en støtte for dette. Mange gode mænd har ført ordet her (professor *L. P. Larsen*, østerlandsmissionær *Alfred Nielsen*, en lang række af valgmenighedspræster; ogsaa betydelige kvinder: Missionær

Anna Marie Petersen og *Maren Sørensen*, Valsbøl). Det gav aandelig berigelse og horisont at tage del i saadanne møder, har ogsaa fremdeles givet kontakt og fællesskab med gr. kristenliv fra mange egne af landet.

Siden 1950 har kredsen staaet tilsluttet K. S. af 1898 og betaler aarligt bidrag til denne, med ret til at sende stemmeberettigede repræsentanter til aarsmødet. — Om den store ungdomsforening se side 577.

1935 besøgte dr. Frank Buckman i spidsen for et Oxford-team Samsø og holdt store møder. Der blev skrevet, at »hele Samsø var changed« (!). Sporene forsvandt dog som helhed ret hurtigt. Se s. 601.

TRANEBJERG

(med filialkirke i Ørby)

Tranebjerg sogn, 3285 ha, sydøstligst paa øen, er jævnt bakket, Kolhøj (39 m) og Møllehøj (38 m), begge nær Brundby; en fjord har strakt sig ind nord for Ballen, og partiet med Brattingsborg har været en halvø mellem to vige. Smukt og frugtbart, mod syd ligger øens eneste naturlige skov, Brattingsborg skov, der er søgt udflugtssted. Fortrinlig badestrand nord og syd for Ballen, hvor der enkelte steder er flyvesand. Til sognet hører Eskholm i Stavns fjord og Vejrø (56 ha), Kyholm (17 ha), Lindholm, Rumpen og Bosserne.

Byerne T. (729 indb.), købstadlignende, tæt bebygget, med realskole, grundlagt af M. Blegvad, † 1917, buste, Landbrugsfaglig skole (Samsø vinterkursus, fra 1916), handelsskole, teknisk skole, Samsø bibl., opr. 1896, egen bygning, et fh. fra 1885 nedlagt, amtssygehus fra 1919 (36 senge), apotek fra 1810, butikker, anlæg (Møllebakken), Stadion, Ting- og arresthus fra 1860, banker, trykkeri, rutebilst., — Brundby med mh., alderdomshjem, hotel, fredet stubmølle, svineforsøgsst., — Ørby med mh., og fh. fra 1914, — Ballen (316 indb.) med hotel, andelsslagteri fra 1930, og havn. — Den midterste og største del af Pillemark, en langstrakt bebyggelse, som gaar gn. Kolby og Onsbjerg og T. sogne. Desuden bebyggelserne Vesterløkken, Nørreskifte m. m. Fra Ballen og nordpaa flere pensionater, sommerhoteller og sommerhuse.

Hg. *Brattingsborg* (tidligere hovedsæde i grevskabet Samsø), 2398 ha. Om dets historie se s. 569. Slottet er bygget 1870-71, udvidet 1898 (v. arkit. Martin Borch), i renæssancestil i to etager med et stort taarn og et mindre spir. Chr. Fr. greve Danneskiold († 1914) var ivrig kunstsamler, efterlod sig skønne franske gobeliner fra c. 1690, og fine renæssancemøbler. Skovridergaarden Jættehøj. Avlsgaarden Hjalmarsgaard. Gartnerboligen Ørnslund.

Oldtidsminder: En langdysse, et dyssekammer, 11 jættestuer, 20 høje. Store stengrave paa Brattingsborg marker (smukke jættestuer osv). 2 langdysser, en hellekiste (genopstillet ved musæet) og 18 høje sløjfet. Flere fine oldtidsfund, en stor del samlet i musæet, der tillige har arkivbygning i den ene længe. Mange af stenalderredskaberne er skænket af A. C. lensgreve *Danneskiold-Samsøe*, arkitekt *Claudi-Hansens* efterladte og godsforvalter *H. W. Kruse*, der var virksom for udgravningerne. (B. Madsen: Samsø musæumsgaard, 1918).

Sydvest for T. kirke er det noget udviskede voldsted, *Gl. Brattingsborg* (navnet B. kendes som navn paa flere borge i Norden og i folkeviserne). Borgen vist ødelagt af marsk Stig c. 1289. I slotshaven, hvor der skal have været en sø, ligger voldstedet *Blafferholm* eller *Barfredsholm* (Holb. aarb. 1951, 84 f.). — Paa *Kyholm* blev der under pesten 1709-11 anlagt en karantænestation og et pesthus for Jylland. 1801 anlagdes desuden en fæstning med en kommandant og 400 mands besætning; der var et Samsø feltpastorat (under Holmens provsti) og et lille kapel, hvorfra de døde blev begravet. 1814 nedlagdes fæstningen, 1831 oprettedes en stor karantænestation med 25 bygninger og personale paa 100 md., nedlagt 1859. Paa den lille kirkegaard er rejst et gl. kors og en granitsten til minde om de 83 begravede (Dsk. studier 1909, 126 f., Bent Rasmussen: Af Kyholms saga, Holb. aarb. 1931, 33 f., 1933, 74 f.).

Dansebjerg (m. sm. udsigt) fik navn af, at der her var danseplads ved „Klinegilderne". I strandkanten ved Pillemark ligger den sagnomspundne Sælsten, og her var den hellige Helligkorskilde.

FDF har nu en stor sommerlejr paa Dansebjerg, indviet 1957.

Af den ældre præstehistorie

Series pastorum viser, at alle sp. siden ref. er afgaaet ved døden i embedet. Provst *F. V. Steenstrup Jacobsen*, Besser, efterlod sig et manuskript med optegnelser om Samsøs præstehistorie. Den første lutherske sp., *Niels Nielsen* († 1564) efterfulgtes af den lærde mag. *Søren Madsen*, † 1578. *Poul Sørensen* (1578—1600) efterfulgtes af *Søren Nielsen Pind* (1600-11), gift med en dt. af Poul Sørensen. Hun giftede sig 2. gang med sp. her: *Bertel Jensen Galten* (1611-62), der efterfulgtes af sin søn, *Jens Bertelsen Galten (Bartholin)*, 1653-64. Saa kom her atter en lærd sp., mag. *Jens Hansen Borchardsen* (1664-81), søn af biskop B., Ribe, han var forfatter (N. 79), et epitafium minder om ham. Hans enke, der var født Hansteen, giftede sig med eftm.: mag. *Mads Iversen Wellejus* (1681—1719 (Epit.)), der var meget berømt for sin lærdom, »især vel belæst i gejstlige og verdslige antiquiteter«. Giessing kalder ham og Bülch, Besser: »Det store visdomspar i et lidet land«. 1710 var vinteren saa haard, at vinen frøs i alterkalken. *Niels Hass* (1720-52) var født i Tønder og havde studeret i Wittenberg. Han var viceprovst flere gange. Han var kun gift med sin 2. hustru nogle faa dage, før han døde. *Jesper Clausen* (1752-81) flyttede hertil fra Nordby, var viceprovst, holdt 50 aarsjubilæum her, han syslede meget med smedehaandværket, var selv søn af en smed i Odense, en søn blev sp. i Nordby. Jesper C. lod prgd. forfalde og haven forhugge (W. III, 375). *Johan Fr. Henckel* (1781—1818) var formuende, han byggede prgd. om og gjorde meget for mark og have.

Tiden efter 1840

Pastor *N. L. Hansteen* (1818-58) var rationalist, og der var ikke meget kirkeligt liv, men han indskrev sit navn i Samsøs historie som stifter af *Samsø landboforening*, hvis formand han var fra dens stiftelse 1842 til 49, den første »velfærdsforening« paa Samsø. — Paa Kirkebakken staar en mindesten for kbmd. *Lars Rasmussen* (f. 1817, †1899). Han var sjællænder og aabnede 1840 en lille købmandshandel i Ballen, senere byggede

han købmandsgaarden, der gik i arv til hans søn og sønnesøn. Lars Rasmussen fik betydning for det aandelige liv paa Samsø. Paa mindestenen staar: »Handle kækt og tale frit / sukke smaat og græde lidt / med ordet i dit hjerte.«

Hans fromme moder og hans skolegang i Slagelse hos vækkelsesprædikanten, pastor *J. P. Østrup*, havde gjort indtryk paa ham. Han naaede til personlig tro, og blandt de vakte paa Slagelseegnen fandt han sin hustru, som tjente hos en af førerne i »det vestsjællandske broderkonvent«, pastor *J. F. Fenger*, Slotsbjergby. Lars R. gennemgik adskillige prøvelser, sygdom, økonomiske vanskeligheder, før han som en moden mand kom til Samsø. Han begyndte strax med at besøge syge, gamle og fangerne i arresten, og han samlede en lille flok i sit hjem til møder med salmesang og oplæsning af prædikener. Efterhaanden kom flere til, ogsaa fra nabosogne, og møderne holdtes skiftevis i hjemmene. Man fik ogsaa forbindelse med den vakte kreds i Nordby, skønt der paa den tid var meget ringe forbindelse mellem syd- og nordlandet. Først 1859 hører man tale om *Indre mission* ved disse møder, og der blev sendt en gave paa 10 rdl. til IMs fmd., pastor *C. F. Rønne*, Høve, med anmodning om, at IM vilde sende en prædikant til Samsø. Kort efter kom *Jens Larsen*, Værløse; hans sang gik ind i folk, og der kom mange til hans møder. Pastor *Hansteen* stod køligt over for alt dette. Men 1855 fik han en kapellan, *C. B. Brammer*, søn af biskoppen, der havde fundet, at *Hansteen* ikke længere gjorde fyldest (han var da 67 aar). Den unge pastor *Brammer* havde troens frimodighed, et klart vidnesbyrd og blev til stor velsignelse. Allerede hans første prædiken gjorde stærkt indtryk. Kirken havde hidtil været næsten tom, nu var der fyldt, naar B. prædikede, og han tog fat med bibellæsninger rundt om i sognets skoler. Ogsaa her kom der mange. Skønt han kun var her 2—3 aar, mærkedes hans spor længe efter.

Efter beretning af pastor *N. Clausen-Bagge* fortælles om en af grundlæggerne af det aandelige liv (grundtvigske) paa Samsø:

En betydelig støtte var ogsaa farver *Reinhold Lund*, der 1847 lejede et hus i Tranebjerg, hvor han indrettede et farveri og fik nært samarbejde med *Lars Rasmussen*. Reinhold Lund (f. 1817, † 97) var præstesøn, f. Finderup v. Viborg (faderen blev senere provst i Ø. Tørslev og sp. i Agerskov, se der), kom i farverlære i Hobro, drog paa valsen, havde farveri i Agerskov, ivrigt med i Danskhedens kamp, *Hans Krügers* nære ven, flittig deltager i Skamlingsbankestævnerne lige til 1894. Under krigen 1848 kunde han ikke holde sig i ro, han drog hjem til Agerskov og drev præstegaarden, mens de udisciplinerede friskarefolk, som var indkvartret i prgd., stjal som ravne. Provsten maatte flygte, men Reinhold blev, havde en farlig post som leder af en dansk efterretningscentral, hvor *Krüger* ofte kom. 1849 kom L. tilbage til Samsø, giftede sig med en dt. af kbmd. og reder *Gylling* i Tranebjerg, i hvis hus han tidligere havde boet. Gylling byggede et hus nedenfor T. kirke til L. og hans brud. L. var en dygtig farver. Alt det vadmel, som hidtil var sendt til Horsens, farvede han nu. Man ved ikke noget om hans trosliv før den tid. Men *Lars Rasmussen* fik ham gn. samtaler ført til tro; *Jens Dyrholm* fortæller om L. som »en hjertelig og alvorlig kristen«, og *M. Blegvad* fortalte om sin fader, at hans ellers saa alvorlige ansigt straalede, naar L. kom paa besøg. *Lars Rasmussen* og *Lund* begyndte smaa sammenkomster, hvor R. i begyndelsen var den ledende, mens Lund var forsanger. Lørdag aften var der møde hos Lunds, søndag aften hos Lars Rasmussen, og »mange fik uforglemmelige oplevelser.« Fuld klarhed var der ikke, men livsvarme, og stærkt gik det til, da mormonerne kom og agiterede. De maatte bekæmpes, skønt man savnede kristelig oplysning.

Mere kirkelig blev bevægelsen, da den unge *Brammer* i 1855 var kommet til Tranebjerg som kapellan. Han kaldte folk til kirke ved at gaa fra hjem til hjem. Hos *Lunds* blev han snart en daglig gæst, og et venskab stiftedes, som forplantedes til det næste slægtled, hvor det mærkedes endnu mange aar efter Lunds død. Han var ikke blot modtagende, men ogsaa til hjælp for den unge præst i hans gerning.

Lunds hvide hus ved kirken blev ofte af vennerne kaldt »*Kirkely*«, og det svarede godt til sit navn; thi inden for dets vægge levedes der et sjældent rigt og smukt samliv af ham og hans hustru. Det er sagt, at her passede i særlig grad Bjørnsons ord om hjemmet, hvor synden »kysses ifra din pande«, og næppe har nogen modsagt det. »Barnesande« var baade mand og hustru.

Der kom mange mennesker til Lund om søndagen før og efter gudstjenesten for at afgøre forretninger. Det trykkede ham i nogle aar, til han besluttede helt at bryde med denne skik og holde lukket i saa henseende alle søn- og helligdage, hvilket meddeltes kunderne. Lund var meget glad ved denne frigørelse; nu kunde han faa tid til før gudstjenesten at besøge syge og bringe dem trøst. I mange aar gik han først til »gamle Kirstine«, en enfoldig troende kvinde, som folk gerne besøgte, naar noget laa dem paa sinde.

Efter gudstjenesten fyldtes hans hus af mennesker, og der førtes aandelige samtaler. Alle gæster var velkomne.

Lund deltog ogsaa i møder andre steder i landet, og hans vennesæle færd skaffede ham mange venner. Naar han var kommet hjem igen, lyttedes der med interesse til beretningerne; thi han fortalte med liv og lune, hustruen holdt ham ikke fra at rejse; hun vidste, at han delte rejseudbyttet med andre. Han blev ogsaa vennemøde-deltager i København.

Han kom jævnlig paa fattiggaarden, hvor han var en velset gæst, og kunde omgaas beboerne med hjertelighed og humør.

Han var en elskelig husfader og en god forsørger af den store familie, men ganske vist ogsaa en saa rundhaandet giver, at det var godt, hans kone kunde samle, holde sammen paa værdierne og bruge dem økonomisk. Han var en god morgenmand og glad ved arbejdet, ofte nynnende baade i butikken og i farveriet. Flid og paapasselighed prægede hans eget arbejde, og han krævede de samme egenskaber af sine folk, men skønnede ogsaa paa dem; hans hus blev et hjem for dem. Overarbejde lønnedes godt.

Det laa ham paa sinde, at det, der var givet

om søndagen, ikke maatte blive borte i hverdagens travle forretningsliv. Derfor kom han gerne, naar der var en lille pavse, eller naar folkene spiste frokost, med en bog af Birkedal eller en anden andagtsbog, satte sig hos dem og sagde: »Spis I nu; saa skal jeg læse for eder.«

Dagliglivet skulde altsaa gennemsyres af søndagens budskab, og han var ingenlunde bange for at tale om det, heller ikke i butikken. Pastor *H. Bech* sagde senere endog: »Han har udrettet mere bag sin disk for Guds rige end mange præster paa prædikestolen.«

Derimod samlede man ikke alle: Børn, arbejdere, kunder, hele den urolige og forskelligartede flok, til en fast andagt; men hvad det gjaldt om at leve i, det blev der altsaa aflagt mangfoldige vidnesbyrd om. Og naturligvis levedes der i bøn. En endnu levende datter mindes sin moders morgenbøn, men ikke ordlyden af de bønner, hun hørte forældrene bede sammen. Om trosbekendelsen skriver hun, at den for ham utvivlsomt helt var ordet af Herrens egen mund. Om troslivet i det hele mener hun, at han næppe kendte til tvivl, — en stor værdi ogsaa for børnene. Det var kun en glædens dag, naar forældrene skulde til alters — ikke saa tit i de tider —; dog skulde der ogsaa være alvor i det; faderen fastede om morgenen og vilde helst være ene i stuen. Moderen maatte derimod tage sig af huset, men var en lige saa glad kristen som »vor fromme, elskelige fader«.

Om aftenen var de ugifte arbejdere med inde i stuen og tog del i samtalerne mellem *Lunds* og deres mange gæster. Flere arbejdere var længe hos *Lund*, blandt dem en, som havde været paa slette vej, men blev hjulpet.

Pastor *P. L. Husum* (1858-79) var svoger til Vilhelm Birkedal. I pastor Husum fik Lund en god nabo og ven. Husum stod den grundtvigske bevægelse nær, og Lund sluttede sig efterhaanden tæt til den. Denne udvikling medførte, at de gudelige forsamlinger efterhaanden ophørte, ligesom andre steder. Der var ikke længere brug for dem, naar der kom liv i gudstjenesterne, holdtes store kirkelige møder, førtes aandelige samtaler og og blev sunget i hjemmene, og naar der blev vidnet ved andre givne lejligheder, hvad Mænd af Lunds type umuligt kunde lade være med. Saa skete der næppe noget tab ved forsamlingernes ophør.

Det folkelige manglede *Lund* jo ingenlunde sans for; men kristendommen var hovedsagen, og de store kirkelige møder prægedes naturligvis mest deraf. Forsamlingshuset blev først bygget i 1885.

Lund, *Rasmussen* og *Husum* sørgede for at faa talere; blandt dem var grundtvigianerne *Birkedal* og dr. *Viborg* samt de indremissionske *Vilhelm Beck* og *Blædel* (København). Bevægelserne gik jo en tid lang i eet, og alle disse mænd førte vækkende tale.

Naar saadanne møder skulde holdes, blev der stort røre, og folk strømmede til fra hele øen. Det var noget for *Lund*, der rask væk bød dem ind i sit hjem, saa det kunde fyldes til trængsel, og det kneb med at skaffe plads og mad. Engang var der i alt fald 10 præster sammen i hans hus; en anden kilde fortæller, at der var 12 præster ved hans bord. Men fruen fik alt til at gaa og tog kærligt mod sin kære mands gæster.

»Mellem pastor *Husums* og *Lunds* hjem, som kun skiltes af landevejen, var der livlig forbindelse. De, der kom som gæster det ene sted, maatte ogsaa besøge det andet. Alle Lunds døtre undervistes af Husums døtre; præstegaarden blev for dem som et andet hjem og præsten selv som en bedstefader. *Lund* var meget musikalsk, spillede violin og guitar og sagde ofte som Luther, at med musik og sang kunde man jage onde tanker paa flugt. Døtrene fik musikundervisning i præstegaarden; naar de spillede hjemme, kunde det ske, at han forlod arbejdet for at gaa ind og spille med dem.

Et meget tungt slag ramte familien *Lund*, da to voksne døtre, 26 og 19 aar gamle, døde i 1885 med kun omtrent en maaneds mellemrum. Vel havde Lund lært ikke blot at tage imod af Gud, men ogsaa paa en stille maade at overgive lykken i hans haand; dog gik det ham nær til Hjerte. Fru Lund bøjedes dybt af sorgen. Da hun en dag gik paa kirkegaarden sammen med frøken *Elisabeth Husum* for at se til gravene, udbrød hun: »Sig mig dog et trøstens ord, Elisabeth! Tror De ikke, de har det godt og lever et evigt bevidst liv?« Hun svarede, at vi jo vidste saa lidt om de hensovedes forhold; dog var det vort kristne haab. Men hun følte, at de ord var en fattig trøst.

Lunds forretning gik godt og gav ikke mulighed for konkurrenter. Den voksede med børneflokken og blev mindre, da flere og flere af den kunde forsørge sig selv. Beregnende higen efter rigdom laa ham fjernt, og den nøjsomhed, han var vænnet til, passede ham bedst. Han gik altid i hjemmegjort mørkeblaat vadmel, hjemme og ude. Dette præg af jævnhed gjorde det vistnok lettere at komme i lag med alle slags mennesker. Naar indtægterne var store, gjorde det det ham ikke paaholdende; han var altid villig til at støtte gode sager og hjælpe de nødstedte.

Santalmissionen havde han særlig kærlighed til. Men han havde ogsaa folkelige og borgerlige interesser og fik forskellige hverv. I 6 aar var han sogneraadsformand i Tranebjerg; men han var vistnok »for god« imod smaafolk. Derimod kunde der næppe indvendes noget imod, at netop han blev forligsmægler, hvad han da ogsaa var i mange aar.

Lund traadte sjælden frem som taler, men tog jævnlig del i diskussioner efter foredrag. I samtale og i »replikken« kunde han være udmærket; vi har mødt glimt deraf. Den aandelige bevægelse, han støttede, var først og fremmest kirkelig; men det folkelige vandt ogsaa frem. I politik gik han med Venstre, men yndede ikke personlige angreb«. (C.-B.)

Kort efter pastor Husums komme var den blinde missionær *Jens Dyrholm* paa en missionsrejse paa Samsø. Han har berettet derom i IM tid. 1859-60, han boede hos farver *Lund*, og den vakte kreds fik en betydelig tilvækst. Der var f. ex. glarmester *F. Heegewald*, en »haard og vild natur, men efter sin omvendelse med et hjerte, blødt som voks«, og hattemager *Eriksen* fra Kerteminde, hvor hans fader havde været politibetjent og nægtet at skride ind mod de gudelige forsamlinger der. To gaardejere i Brundby, *Søren Holm* og *Jens Ladefoged* aabnede deres hjem for møder. Hos *Søren Holm*

holdt *Vilhelm Beck* et møde, hvor gaardspladsen var tæt fyldt. Den gæstfri postbud *Hyrup* og den fattige, men glade *Per Just*, en mand med en barnlig tro, var ogsaa ivrigt med. 1862 havde IM tidende 12 holdere her.

Vækkelsen delte sig i 60'erne i en IMs og en grundtvigsk linie. *Lars Rasmussen*, som havde været en af de samlende skikkelser, og fulgte levende med ogsaa i politik, rejste ud og deltog i mange møder. Her kom han i forbindelse med grundtvigske ledere, og han blev draget mod grundtvigianismen, som fik stærkt tilhold paa sydlandet, ikke mindst fordi flere dygtige grundtvigske præster stillede sig midt i bevægelsen. Efter at vejene saaledes havde delt sig, blev smed *H. C. Christensen* IMs myndige leder. Ogsaa han var fra Vestsjælland, han var fra Aarby ved Kalundborg, (det var en kolportør, *Niels Rasmussen*, der kom til smeden for at sælge bøger, som blev redskab til hans omvendelse). Han brød med sin hidtidige omgangskreds og aflagde en klar bekendelse, selv overforvalteren paa Brattingsborg fik at vide, at spillekortene var blevet ombyttet med Bibelen. *H. C. Christensen* begyndte snart at holde møder, hvor han oplæste prædikener, men lidt efter lidt talte han selv. Det laa bedre for ham. Han talte klart og præcist, havde en egen evne til at fængsle sine tilhørere, hans tale var krydret med smaatræk og ret slagfærdig. Han nød stod tillid for sin redelige færd, var praktisk til at hjælpe og en god sjælesørger. Hans hjem var gæstfrit aabent, og gerne kom naboer til en aftensamtale med ham. — Kirkegangen var god, pastor Husum fik en væsentlig støtte i sin søn, pastor *L. Birkedal Husum*, som var hjpr. her 1872-77. Han samlede mange, tog meget ud i sognet, og han var meget afholdt. Pastor *H. Skjødt-Pedersen* har (Hj. og tr. X, s. 78) fortalt om sin moder, *Dorthea Pedersen*, f. Skjødt (f. 65 her), en kvinde stærk i bøn og arbejde, dygtig i skolen, lærerens yndling, hendes konfirmationsforberedelse hos pastor Husum fik afgørende betydning for hende. Der »var hellig alvor over alle børnene, naar præsten indledte med trosbekendelsen«, og da hun ved konf. fik ordet: »Hold fast ved det du har, at ingen skal tage din krone«, blev det en oplevelse hun aldrig glemte. Hendes barndomshjem i Brundby var ikke godt, men oplevelserne hos præsten var de store lyspunkter. En stor begivenhed i hendes barndom var det at høre Santalmissionæren *H. P. Børresen* tale her. Den gamle pastor Husum var n. højkirkelig, men stod venligt over for grundtvigianismen (Vilh. Birkedal omtaler ham slet ikke i sine erindringer).

Ludvig Mortensen skriver 1881 (Den sjæll. opvækkelses hist., s. 51): »Paa Samsø findes der ikke blot en del kirkeligt røre, men fremfor alt meget folkeligt og politisk røre. Samsingerne er i det hele meget nationale. Grundlovsdag vajer Dannebrog næsten ved hvert hus, og der holdes store fester paa det dejlige Bøgebjerg. Folkeoplysningen staar højt, og mange unge rejser paa højskole«.

Da pastor *Husum* var død 1879, ønskede mgh. stærkt at faa hans søn, som var hjpr. her, til sognepræst. Men biskop *Brammer*, som var imod de »mildest talt letsindige menighedsadresser« fraraadede, embedet var for stort til saa ung en mand (Khst. saml. 6. r. II, 663).

Pastor *Henrik Bech* (1880-87) kom hertil fra Lem, en meget ildfuld, stærkt følelsespræget, afgjort grundtvigsk præst. Han var temmelig ufordragelig i sit syn paa IM og pietisterne, men hans forkyndelse var luthersk med særlig fremhævelse af daaben (Hj. og tr. XVIII, s. 34). Han havde haft en meget rig gerning i Lem, og han fik 7 lykkelige aar i Tranebjerg. Reinhold Lund bød ham hjerteligt velkommen, og han fik mange venner her (se ndf.).

Realskolebestyrer *Michael Blegvad* († 1917) og kbmd. *Harald Lund* var gode støtter. Bech deltog ivrigt i det folkelige arbejde, var fmd. for foredragsf. og skænkede grunden (af præstegaardsjorden!) til forsamlingshuset i Tranebjerg.

Clausen-Bagge har i sin bog »Grundtvigske banebrydere« I kaldt Bech »den første grundtvigske sognepræst paa Samsø«; saaledes er der vel skrevet om ham. Udtrykket bør dog rettes til »den første helt grundtvigske«; thi den gamle Husum var ikke uden grundtvigsk paavirkning. Nævnes bør det ogsaa, at den unge grundtvigske kapellan Husum havde beredt Vej og samlet mange unge. — Clausen-Bagge skriver:

»Men i Bechs tid udvikledes menighedslivet vel mest og blev mere grundtvigsk præget. Han var nok ogsaa den præst, der kom til at staa *Lund* personlig nærmest, og Venner blev de allerede før *Bechs* komme; thi den første velkomsthilsen til ham kom fra *Lund* i et brev, der viste, at han straks vilde komme i vennevold og finde en, han kunde dele det bedste med.

Og saaledes blev det. Derfor sørgede *Lund* over hans død. To andre træk tyder ogsaa paa, at venskabet har været meget inderligt: Da Lund laa syg, drømte han en nat, at han, nær ved et lyst og forklaret sted, skulde mødes med vennen, som allerede var »derinde«. Og da sønnen Harald Lund over 20 aar efter faderens død laa paa sit yderste, syntes han, at det var Bech, »der kom og førte ham ind«. Saaledes skriver sønnen, skolebestyrer H. Bæk.

Da der i 1881 kom telegram om en ulykke, som var hændt Lund paa en rejse, udbrød Bech: »Det var Samsø's bedste mand, der er ramt.«

Med denne ulykke gik det saaledes til: Lund sejlede paa et dampskib ind imod Odense, da formasten ved et sammenstød styrtede ned paa dækket, og Lund ramtes i hovedet af en jerntalje. Han fik et stort saar; det varede længe, før en læge kunde komme til hjælp. Alle ventede vel, at han snart vilde dø; lægen var ogsaa meget betænkelig. Lund kom dog, som ved et under, langsomt over det. Sikkert blev der ogsaa bedt meget for ham.

Men han blev nu en gammel mand og mindre livlig end før. Derimod var hans barnlige sind det samme; det viste sig i hans omgang med mennesker og glæden over Guds kærlighed i alle forhold. Han blev mere og mere tunghør, men kunde nok følge med paa tomandshaand.

Lund ønskede et nærmere forhold mellem hjemliv og skole, og hertil gav han et ejendommeligt bidrag, idet børn ofte samledes om ham, hvor han færdedes, og saa holdt han af at fortælle eventyr eller historier. Buddes smaa fortællinger kunde han udenad. Tit fulgte børn »gamle Lund«, som de kaldte ham, fra by til by for at høre en historie til ende. Og naar han gik forbi sin svigersøn *Blegvads* realskole, me-

dens der var frikvarter, ilede baade store og smaa hen til ham og bad ham om at fortælle. Det gjorde han da ogsaa, paa vejen eller skolepladsen, til klokken ringede. — 1894 blev han i Aarhus opereret paa det ene øje, men kunde snart atter færdes.

Ogsaa da hørelsen var svækket, blev han ved med at gaa i kirke, selv om vinteren. Under prædikenen kunde han læse i en andagtsbog eller sidde med sine egne tanker, og saa var han jo sammen med menigheden ved daab og nadvere. »Velsignelsen faar jeg jo med de andre, og saa gør det saa godt at være sammen med de kære Guds børn og bede sammen med dem og for dem, og det kan jeg bedst gøre, naar jeg sidder sammen med dem og kan se hver enkelt. Og under prædikenen kan jeg jo sidde i ro og tale med vor Herre. Saa faar jeg alligevel velsignelse af min kirkegang.« Spøgende kunde han føje til, at det endda var en fordel, at han ikke kom til at kritisere prædikenen, hvad folk var slemme til.

Ogsaa til foredragsmøder kom han stadig. Han stillede sig da gerne lige op ad talerstolen for at kunne høre. Naar noget glædede ham, nikkede han op til taleren, og efter foredraget var han den første, der takkede med sit haandslag og sit milde blik.

Sin kærlighed til den sønderjydske sag bevarede han, og det var interessant at høre ham fortælle ungdomsminder. Deltagelsen i mødet paa Skamlingsbanken 1894 var vel en skuffelse, fordi han ikke traf mange kendinge fra gamle dage; men hans indsats blev ikke glemt i Sønderjylland.

I de senere aar hjalp Lund til i forretningen, da sønnen havde overtaget den, og en mere trofast hjælper kunne næppe findes. Han fortsatte ogsaa sin aandelige gerning med at komme nødstedte — syge, anfægtede osv. — til hjælp og trøste dem paa sin jævne, milde maade.

Søndagen før jul 1896 blev han syg af lungebetændelse. Han sagde straks: »Nu tror jeg ikke, jeg kommer op mere; men nu vil jeg ogsaa gerne gaa hjem. Vor Herre maa gøre med mig, hvad han vil.« Han laa stille, havde ingen smerter og svarede stadig paa spørgsmaal om befindendet, at han havde det godt. Et par dage før sin død sagde han til sin kone: »Tak for din kærlighed, Marie! Gud være mig naadig!«

Lørdag formiddag den 9. januar 1897 sov han ind som et barn; kort forinden forskønnedes hans ansigt af et saligt smil.

Man kommer til at holde meget af denne mand blot ved at læse om ham. Langt mere kan det dog betyde at have kendt ham personlig, og man forstaar let, at der var stor tilstrømning til hans jordefærd den 14. januar.

En af talerne, pastor *Helweg* (Onsbjerg, senere Askov), skildrede Lund som en søgende, ikke i almindelig betydning — thi han havde for længe siden fundet —, men som en mand, der havde evne til at søge efter andre. Det var mærkeligt at være under hans blik; det var som at være under hans paavirkning. Maaske skyldtes dette blik hans svaghed; men det var i alt fald symbolsk. Fordi han søgte saaledes, fandt han ogsaa meget, fandt ind til det, der var gemt bag synden. Derfor var han saa glad.

Pastor *Borgen* (Nordby) talte om Lund som gudsbarnet, der forstod at finde ind til barnet hos andre. Han var alle smaabørns ven; de havde sans for det hjerterene. Han trøstede sig ved Jesu korsdød og levede i opstandelsens haab. Fru Lund døde 1910.«

Lunds ældste datter blev gift med realskolebestyrer *Blegvad*, som fik megen betydning for det aandelige liv paa Samsø. En datter af dem, Marie, blev gift med pastor *Magnus Grell*, Idestrup.

I 1893-95 var cand. theol. *Carl Christian Sørensen* (broder til biskop Sørensen) lærer ved *Blegvads* realskole. Han fik sit grundtvigske syn, da han blev hjulpet ud af nød ved at ty til troens ord, som *Brandt* (Vartov) havde henvist ham til. Paa Samsø skulde han ogsaa være den grundtvigske kreds til hjælp. Dér fandt han sin hustru: Lunds yngste datter, med hvem han blev gift 1895. Hans sidste præsteembede var Gadstrup-Syv paa Sjælland. Hans sønner er de tre præstebrødre: Lund-Sørensen, Frederiks kirke, Asferg-F. og Roholte.

En tredie datter blev gift med H. Bæk, søn af Lunds meget nære ven pastor Bech. Han, som blev skolebestyrer, har skrevet en smuk levnedsskildring af sine forældre og deri meddelt enkelte vigtige oplysninger om Reinhold og Harald Lund.

Sønnen *Harald Lund*, der som fabrikant fortsatte og udvidede faderens forretning, har ved sin smukke omtale af ham i »Kirkebladet« paa en maade skildret ogsaa delvis sig selv. Redaktøren, pastor *Th. Elmquist*, omtaler i et forord Reinhold Lund som »hvad man uden overdrivelse kan kalde »et sjælden yndigt menneske«, et ualmindelig skønt led af den hellige vidneskare, der strækker sig fra apostlenes tid til dagenes ende, og hvis navne er skrevne i livets bog, ligesom de ogsaa fortjener at bevares i Guds menigheds kærlige erindring«. Han mindes bl. a. fra ungdomstiden en af sine »skønneste timer«, som tilbragtes i Lunds hjem med samtaler om Guds rige, vekslende med musik og sang.

En anden førende grundtvigsk personlighed var førstelærer *F. V. Vendt* (f. 1834, † 1914). Ogsaa han kom hertil fra Vestsjælland. Han havde deltaget i krigen 1864, og i Vartov havde dronning Caroline Amalie lagt mærke til hans smukke sangstemme, og hun bekostede hans uddannelse paa Blaagaards seminarium, hvor han tog eksamen 1867. Han blev saa friskolelærer i Slagelse, hvor han tog flittigt del i de vaktes møder. Der foreligger en erklæring fra sp. ved Sct. Mikkels kirke i Slagelse, dr. C. Viborg: »Hr. F. V. Vendt har i noget over et aar forestaaet en af ham selv oprettet friskole her i Slagelse. Forholdene her i byen er med hensyn til skolevæsenet saadanne, at kun en særdeles dygtig og besindig mand kan samle et antal lærlinger om sig og holde sig her. Hr. Vendt har imidlertid samlet sig — aldeles ad frivillighedens vej — et antal af 56 børn, hvis forældre er lige saa glade for ham som børnene. Da hans samvittighedsfuldhed ikke har tilladt ham at afkorte skoletiden eller slaa af paa de fordringer, han selv stiller til en god skole, har han holdt en medlærer og en lærerinde; men medens følgen heraf har været ypperlig for skolen, har den været bedrøvelig for ham selv; thi hvad der bliver tilbage for ham selv at leve af, kan han kun sulte af ... Det er derfor rigtigt, at

han søger en rimelig lønnet stilling. ... men jeg og alle forældre, ja, jeg tør sige alle byens borgere, for saa vidt de kendte ham, højlig beklager, at han ser sig nødt til at forlade sit saa godt begyndte værk her i menigheden. Jeg har endnu kun at tilføje, at han er lige saa grundig som samvittighedsfuld, og at han er en kristelig mand. Jeg tør saaledes anbefale ham paa det allerbedste, forvisset om, at enhver skole vil være vel tjent med ham.«

Skrivelsen er dateret »Slagelse, St. Mikkels Præstegaard, d. 14. april 1869«, med underskriften »Viborg«. Clausen-Bagge skriver:

»Det er jo en ualmindelig god anbefaling, og den er skrevet af en mand, hvis ord betød noget. Alligevel maatte Vendt i godt et par aar nøjes med en mindre stilling, til han fik det embede, i hvilket han kunde blive og gøre sin hovedindsats.

Hele sin følgende offentlige gerning fik Vendt paa Samsø, under lykkelige kaar, idet der i høj grad blev brug for ham, baade i skolen og i menighedslivet, som var i fremgang. Det skyldtes meget det missionerende arbejde, som udførtes af købmand Rasmussen og farver Lund, men ogsaa den gamle sognepræst *Husum*, der i alt fald stillede sig venligt over for grundtvigianerne, og hans søn, kapellan *Husum*, som i kirkelig henseende helt var grundtvigsk og samlede mange ved sin forkyndelse. De bedste betingelser fik den grundtvigske bevægelse vel i de aar (1880-87), den udmærkede pastor Henrik Bech var sognepræst i Tranebjerg.

Vendts første stilling paa Samsø var beskeden, idet han i 1869 blev hjælpelærer i Onsbjerg. Men d. 4. oktober 1872 fik han Embedet som skolelærer i Brundby og kirkesanger i Tranebjerg. I denne dobbelte stilling blev han, til han 1. juli 1904 tog afsked, godt 70 aar gammel.

Han ventede ikke med at gifte sig, til han fik den bedre stilling, men indgik allerede d. 21. juli 1869 i Neksø kirke paa Bornholm ægteskab med Karen Kirstine Cathrine Hansen. Hun blev ham en god hustru og er omtalt som en inderlig from og ydmyg kvinde, ja som hans livs »gode engel«. Men først gennem samlivet med Vendt fik hun sit stade i den grundtvigske kreds. From var hun nok allerede som barn i forældrenes hjem.

Vendts ægteskab var meget lykkeligt; men det maa have været et stort savn, at de ikke fik børn.

Sin ungdoms ønske om at maatte tjene Guds riges sag med sin sang fik Vendt opfyldt i en sjælden grad; derom foreligger der en hel række vidnesbyrd. Der blev givet ham lejlighed til en saadan gerning mange steder, ikke blot i kirken og i skolen, men ogsaa ved kristelige møder osv.

Han var jo kirkesanger i Tranebjerg kirke, og tjenesten dér skulde han nok passe. Han beholdt da ogsaa stillingen, selv efter at der var bygget en kommuneskole i Tranebjerg; man kunde vel ikke tænke sig at slippe ham. Afdøde lensgreve *C. F. Danneskiold-Samsøe* satte meget stor pris paa ham og sagde, at saa længe Vendt var kirkesanger, behøvedes intet orgel, og han skulde altid medvirke ved grevens børns daab, skønt det ellers tilkom en anden lærer.

Vendts og hans hustrus offentlige gerning paa Samsø varede i omtrent 35 aar. Hans særegne indsats var sangen; men han virkede ogsaa paa andre maader. De kom gennem de mange aars gerning til at elske øen højt og blev selv meget paaskønnet; endnu mindes de med taknemmelighed.

Sammen med kapellan *Husum*, farver *Lund* og købmand *Lars Rasmussen* holdt han ogsaa kristelige forsamlinger i skolerne, og mange skal være blevet vakt ved disse møder.

Ved syge- og dødslejer øvede han ogsaa en velsignelsesrig gerning. Han vidste nok, at døden i sig selv er en fjende, og han huskede den særlig uhyggelige maade, hvorpaa den for frem under kolera-epidemien i København 1853. Men han mindedes ogsaa, at familien Vendt naadigt var blevet bevaret. Og han levede og aandede i livets ord. Derfor kunde han være syge mennesker til hjælp og trøst.

Som regel skulde han være med til gilder og familiefester paa egnen, og dermed fulgte opgaver af en anden art. Saa søgte han at højne tonen ved sit vidnesbyrd og sin sang. Men han var ingen fjende af uskyldig munterhed; tværtimod!

At gøre bedst mulig fyldest som kirkesanger var ham en hovedsag; derfor gik han hver søndag — i al slags vejr — fra Brundby til Tranebjerg kirke. Fru Vendt søgte undertiden at overtale ham til at blive hjemme, naar det var forrygende snevejr, og vejen var ufremkommelig. Men af sted vilde han. Det kunde da ske, at han ved sin ankomst til kirken helt lignede en snemand.

Ved messefald læste han en prædiken fra kordøren, og gamle mænd fra Brundby har fortalt, at de ofte fik mere ud deraf end af præstens prædiken. Thi han læste saa inderligt og levende, var af hele sin sjæl med deri. Det samme kunde siges om hele hans gerning i kirken. Ja, ogsaa uden for kirken, f. eks. i samtalen. Thi han var i det hele altid sig selv, var en personlighed.

En opgave, især i kirken, var jo forsangerens; det gjaldt om at faa folk til at synge med, hvilket i Tranebjerg lykkedes saa godt som vist meget faa steder i Danmark. Engang blev han dog nødt til at synge en salme alene, fordi ingen andre kendte melodien. Men det lød smukt.

Den røde traad gennem alt var hans levende kristentro. — Han var jævn og bramfri, hvad der vel bidrog til at gøre ham afholdt; han saa altid mildt til mennesker og havde et venligt ord til alle. Trofast venskab satte baade han og hans hustru stor pris paa.«

Lærer Bent Rasmussen, Tranebjerg, fortæller: »Lærer F. Vendt, Brundby, var, da jeg kom til Samsø som lærer i samme sogn 1902, en gammel mand paa 68 aar, men i sin fulde kraft, hvad sangstemme angaar. Han havde en smuk og kraftig stemme, og man fik straks det indtryk, som var blivende: at han med liv og lyst var med i salmesangen som i hele gudstjenesten. Naar man talte med den gamle lærer, mærkede man, at han var dybt rodfæstet i det grundtvigske livssyn. Naar kristelige spørgsmaal var paa dagsordenen ved Samsø lærerforenings møder, tog han altid ordet for at hævde det levende ords magt, — fortællingens form, ingen lektieramsen, men en dyb og inderlig, barnlig from fremstilling, saa børnenes hjerter kunde røres og løftes opad.«

»I hjemmet herskede gudsfrygt og nøjsomhed;

men man følte sig altid velkommen hos den gamle kollega. — Jeg mindes med ærbødighed hans jævne apostelskikkelse ...«

Vendt kunde ikke tænke sig at forlade øen efter afskeden d. 1. juli 1904; de flyttede derfor hen i et hus, som de havde bygget sig i Brundby, og som fik navnet »Vendtsminde«.

Efter sin kones død flyttede Vendt til København 1910, hvor han fik et godt og hyggeligt hjem hos datteren, svigersønnen, fuldmægtig Frøde, og deres to børn.

Sin smukke stemme beholdt han lige til det sidste, og mange glædedes fremdeles ved hans sang. Selv var han glad ved at komme i lag med mange unge, hvilke datteren samlede som leder i KFUK.

Han døde d. 4. december 1914 og blev begravet d. 11. december paa Tranebjerg kirkegaard. Ved jordefærden sagde pastor Schjørring med rette: »Han var en sanger af Naade, af dem, som man kun træffer faa af, og han var altid med i sangen, saa menigheden ligesom løftedes højere opad. Han var ogsaa beredt til hjemgangen til Gud og gik stille og rolig herfra, som sol i høst gaar ned.«

Paa gravmælet staar nogle ord fra salme 28, 7: »Jeg vil prise ham med min sang.« Ja, det var jo det, han havde villet lige fra sin ungdom og gjort i hele sin manddomsgerning, saa et mere træffende ord kunde ikke let vælges.«

(N. Clausen-Bagge: Gr. hjem III, 1947, s. 57 f.).

Pastor *P. R. A. Herskind* (1887—1906) var n. højkirkelig, men stod venligt over for de grundtvigske. Der blev dannet en kreds af KS 98 for hele Samsø med flere hundrede medlemmer. — Indre mission arbejdede flittigt, ledet af smed *H. C. Christensen*. Paa hans initiativ var den første søndagsskole paa Samsø begyndt 1886 i Ørby. Han fik omkr. 1890 indrettet en missionssal i Ørby, hvor der blev holdt mange møder. Selv tog han ud og holdt møder over hele øen, og hans 3 børn arbejdede trofast i hans spor. Sønnen, *Andreas Christensen* tog hans arbejde op, baade i IM og i smedien. *H. C. Christensens* død 1915 følte som et stort tab for IM paa Samsø.

Pastor *Herskind* blev ret tidligt svag (der var »noget rodet« i prgd.) og maatte holde hjpr. Pastor *J. R. Vig* var en dygtig, ung grundtvigsk præst, og da han flyttede, var der tale om, at Herskind skulde søge sin afsked. Men ved et menighedsmøde blev det vedtaget, at man intet havde imod, at H. blev i embedet, hvis menigheden maatte faa indflydelse paa, hvem der blev hjpr., og man ønskede absolut en grundtvigsk hjpr. Saa kom pastor *K. J. K. Buus* hertil (1902-06), han havde egentlig bundet sig til at blive højskolelærer i Støvring. Men han valgte Tranebjerg. Herskind var helt aflægs, han førte delvis kirkebøgerne, men alt præstearbejdet overlod han til Buus. Buus havde fyldt kirke (c. 300 hver søndag), og »de sang saa hvælvingerne »dirrede«. Lærer *Vendt* var en enestaaende dygtig kirkesanger. Kirkebesøget var blevet sædvane i Husums og Bechs tid, men det svækkedes noget i Herskinds tid. Pastor Vig havde god kkg., men man sagde: »Vig var altid hjemme, Buus var altid *ude!*« og *Buus* var altid paa færde rundt i sognet. *Lunds* og *Blegvads* var søjlerne i mgh. De ledede den store foredragsf., sørgede for gode talere, talte selv, og de passede paa, at fh. aldrig blev misbrugt. *Blegvad* var en djærv og myndig mand. *Buus* samlede de unge i prgd.s store spisestue, som pastor *Herskind* venligt stillede til raadighed. Ungdomskredsen voksede hurtigt, og 1903 bad gdjr. *S. Holm Gylling*, Besser, *Buus* komme dertil for at hjælpe med at faa et ungdomsarbejde i gang. Hele forsamlingen i Besser fh., c. 150, dannede samme aften en ungdomsf. Forsamlingshusene fyldtes af ungdom, 1904 kom Kolby med, og senere dannedes den store fælles grundtvigske ungdomsf. for hele Samsø. Buus fortæller, at han ærgrede sig lidt over, at de unge spillede fodbold i T. søndag morgen, men lærer *Bent Rasmussen* meddelte, at de havde valgt den tid for at kunne gaa lige fra fodboldpladsen til Gudstjeneste i kirken. Pastor *Buus* var ikke alene grundlægger af det gr. ungdomsarbejde paa Samsø, men han var ogsaa den, der tog initiativ til at faa bygget *Ørby kirke*. Der var i flere aar holdt søndagsmøder i Ørby, og ved et møde kom tanken frem om en kirke. »Kan vi magte det?« spurgte Buus. Og en kone svarede: »Hvis præsten kan, kan vi ogsaa!« Et par dage efter begyndte Buus at gaa rundt og samle bidrag til kirken. Han rejste til Kbhvn. og talte med *J. C. Christensen*, og skønt finansloven var vedtaget og færdig, var *J. C. Christensen* saa overrasket af de store bidrag befolkningen i Ørby havde ydet, at de fik tilskud, og beboerne besørgede gratis al kørsel af materialer til byggepladsen. Haandværkere fra øen rejste kirken, og det var en stor festdag, da den blev indviet. Da *Buus* rejste, var T. kirke overfyldt ved hans afskedsprædiken, og om festen bagefter blev der skrevet »Aldrig har man paa Samsø set saa stor en folkelig festlig sammenkomst«. Menigheden lagde en stor afskedsgave paa alteret.

Pastor *Axel Helweg*, Onsbjerg, virkede 1895-99 som en slags valgmenighedspræst for hele Samsø. De store efteraarsmøder i Tranebjerg samlede en mængde grundtvigske og folkeligt indstillede, og de virkede til fællesskab og fremgang for grundtvigianismen her. Provst *Simonsen*, Besser talte ironisk om »Vatikanet i Tranebjerg«, hvor de førende grundtvigske boede.

Pastor *C. C. Schjørring* (1906-25) var vokset op i grundtvigske kredse og gik udmærket ind i det grundtvigske arbejde paa Samsø. Skønt han nærmest maatte kaldes grundtvigianer, var han, navnlig i de senere aar, ikke partibundet, men glædede sig over al ægte kristenliv han fandt paa sin vej. Han talte her baade i fh. og mh., og IM søgte ham gerne. Hans hjertelighed og ydmyge tjenersind, hans store salmekundskab, hans mange husbesøg, bibellæsninger, møder og ungdomsarbejde, alt dette skabte kontakter. I mange aar var S. fmd. for Samsø foredragsf., indbød gode talere, holdt stadig sammermøder i prgd.haven, og han samlede alle sognets gamle hver sommer i prgd. Han blev meget afholdt. — Indre mission fik indviet en missionssal i Brundby, og 1920 blev den første indremissionær ansat paa Samsø: *Anders Martin Andersen*. Han virkede i 21 aar i Brundby, ledede IM og holdt mange møder. Han efterfulgtes af missionær *Johs. Mathiassen*.

Provst *Jens Terkildsen* (1925-43) var afgjort grundtvigsk. Lærer *Bent Rasmussen* fortæller,

at menighedsraadet kom uanmeldt for at høre T. prædike i Ødis 1925, og bagefter var de klar over, at ham vilde de have til præst. To menighedsraadsmedlemmer udbrød samtidigt: »Han pløjer dybt!« Det var ikke til at undres over, for T. havde været hjpr. hos pastor *Otto Møller*, som paa visse maader prægede ham. T. blev meget afholdt, han havde en egen evne til at tale med syge og gamle, han sparede ikke sig selv, cyklede stadigt rundt til folk og havde god forbindelse med beboerne. Kirken var godt besøgt, hans forkyndelse var hjertevarm og indtrængende med stadig henvisning til naademidlerne, og hans salmevalg var særlig godt. Baade ved hans jubilæum og 60 aars fødselsdag fik han mgh.s kærlighed og agtelse at mærke. Hver sommer samlede han de gamle i prgd.s have. Han døde af lungebetændelse, og ved begravelsen talte biskop, dr. *Skat Hoffmeyer*, pastor *Mogens Buch*, Nordby, og lærer *Bent Rasmussen*. Mgh. satte en sten paa hans grav. Pastor T. skrev 1939: Kkg. 4—7%, overv. grundtvigsk præget, 2 missionssale, IM kredse, KFUM og K, KS fælles for Samsø.

Provst *C. E. Møller* (siden 1943) skriver 1963: Kkg. 3% i begge kirker, mdl. gudstj. i Ballen, en del almindelig kirkelighed, delvis grundtvigsk præget, lille IM smf., sdsk. i Ørby, KS fælles for Sydsamsø. Fmd. pastor Christoffersen, Onsbjerg.

De store grundtvigske vennemøder for Samsø er gn. en aarrække holdt i T., disse 2-dages efteraarsmøder holdes stadigt.

Blandt *lægfolk* nævnes foruden fornævnte bl. a.:

Skolebestyrer *Michael Blegvad*, f. 49, lærersøn fra Feldballe, † 1917, førstelærer i Torup 77, stiftede og ledede Tranebjerg realskole 1885—1914, gift med en dt. af Reinhold Lund. — B. var en lærer af Guds naade, præget af de grundtvigske frihedsidealer. En elev skrev ved hans 25 aars jubil.: »Jeg elsker denne skolemester, der kunde fortælle, saa væggene videde sig ud og loftet hævede sig, og tiden løb, uden at vi mærkede det.« B. tog stærkt del i øens folkelige og kristelige liv, var i mange aar fmd. for Samsø foredragsf. og Samsøs radikale venstre.

Skolebestyrer *C. M. Grell* (f. 87) blev lærer ved realskolen 1912, derefter skolens leder. Ogsaa han deltog stærkt i øens aandelige liv, var fmd. Samsø foredragsf. 1921-48. Uden at have teologisk embedseksamen blev han 1927 sp. i Kolby, som provst *Axel Henningsens* efterfølger (se der).

Førstelærer *Bent Rasmussen* (f. 1880), hvis fader var friskolelærer i Ulstrup paa Røsnæs *Søren Rasmussen*, kom som ung lærer til Tranebjerg i 1901. Han viede Samsø hele sin livsgerning og kom til at spille en stor rolle i øens politiske og aandelige liv. I mangfoldige aar var han kirkesanger ved T. kirke og var en virksom kirkeværge og næstformand i Tranebjerg menighedsraad. Som lokalhistoriker har B. R. skrevet talrige artikler om Samsøs historie, bl. a. i Holbæk amts historiske aarbøger, og har redigeret samlerværket: Samsøbogen.

Hans hustru Johanne Margrethe f. Snedker, som var født i Kolby sogn, døde 1947. Kirkens daabskande af tin er skænket til minde om hende. En søn, cand. mag. *Kaj Snedker R.*, Fredericia, omkom i tysk koncentrationslejr 1944.

Lærere i *Brundby:* Førstelærer *Mich G. Johansen* (f. 1798, lærer i Brundby 1816, afsk. 70) var en efter sin tid dygtig lærer, interesseret i landbrug, købte Lindegaarden i Brundby, som han drev. Indbød 1867 provstiets lærere til sommermøde i sin skole, hvor han talte om krd.-undervisningen. Paa hans opfordring stiftedes Samsø lærerforening, som holdt møder i skolerne. — *Fred. Vilh. Vendt* var lærer i Brundby 1870—1904 (se ovf.), *Bertel Madsen* var lærer i Brundby 1904-31 (f. 70 Langemark), var lærer i Brønderslev og Rørdal ved Aalborg, før han kom hertil. Han fik givet skolen et moderne præg (nogle forældre var forargede over, at han gik ud og botaniserede med børnene). Han var lidt af en kunstnernatur, et levende menneske, som ikke alene satte liv i skolen, men blev afholdt, tog flittigt del i folkeligt arbejde, han fik biblioteket reorganiseret, var med til at oprette Samsø kunstforening og Samsø musæum, i bestyrelsen for flere folkelige foreninger. Lærer *A. P. Rasmussen* (f. 99 i Pebringe v. Karise) blev førstelærer i Brundby 1931.

Lærere i *Ørby* 1856-75: Cand. theol. *Wraae*, 1875—1910: *H. C. Koch*, f. 45, gdjr.søn fra Ørum, virkede for husflid, 1910-20: *E. Gydesen*, havde mange hverv, handlede lidt med heste, ivrig andelsmand, fik oprettet 4 brugsforeninger paa øen, flyttede 20 til Kattrup, 1920-45: *Niels Laur. Nielsen*, f. 78, udd. som snedker, tog lærereks., meget afholdt ved sin stille, rolige færd, tog flittigt del i det folkelige arb., i mghr., kirkeværge, kirkesanger i Ø., ivrig husflidsmand. 1945-58: *Jens M. Franson*, int. i bibl. og ungdomsarb., fmd. Samsø Retsfbd., maatte søge afsked p. g. a. sygdom.

Pillemark skole: 1844-78: *Laur. B. Riber*, f. 19 Horsens, 1878—1916: *J. P. Pedersen*, f. 52 Todbjerg, dygtig lærer med mange interesser, i mghr., andelsmand, talte ved folkelige og politiske mødr, indtil han af *Estrup* fik mundkurv paa, † 1929. 1916-45: *Marie Hviid*, var Danmarks første kvindelige førstelærer, f. i Knebel 85, 1945—49: *Sv. Pedersen*, 1949-56: Lærer *Schou*, som flyttede til Rudsvedby.

Tranebjerg skole blev først bygget 1899. 1899—1924 *A. S. Paarup*, der var lærer i Ørby 92—99, 1924-47: *Bent Rasmussen*, se ovf., 1947-51: *R. Schiøth*, 1951-flg.: *H. Kragh-Müller*. Paarup var en anerkendt lærer, startede 1895 »Samsø Folkeblad« sm. m. red. *A. Sørensen*, Kalundborg. — 1916 oprettede lærerne *Bent Rasmussen* og *Bertel Madsen* det landbrugsfaglige kursus, med kursus hver vinter. Centralskole, ledes af skoleinspektør *H. Kragh-Müller* (skoleinsp. 1962).

Realskolen blev 1928 overtaget af *Johs. Ægidius* (senere Pandrup), blev 1948 en selvejende institution, skolebestyrer: *A. Eskildsen*.

Iøvrigt nævnes:

Amatørarkæologen, arkitekt *Claudi-Hansen* († 32), sogneraadsfmd. gdjr. *Helge Jensen*, Ørby (se s. 566), bibliotekar *Thomas Elmstedt* (se s. 566 og 569),gdjr. *Jens Buhr Holm* (se s. 567), boghandler *Holger Hemmingsen* (se s. 567), husm. *Gunnar Poulsen*, Sandholm mark (se s. 568), parcellist *Jens Oluf Sørensen* (se s. 569). Fru *Marie Fabricius* (f. 76 Pillemark), g. kbmd. *Rasmus F.*, i mghr. og sygeplejef. Lærer *Niels Voss* (se s. 569).

Indre mission præget af slægten Christensen i

3 led: Smedem. *H. C. Christensen*, cykelhandler *A. P. Christensen* (f. 77, † 15) i mghr., fmd. mh. og sdsk., kirkeværge, og dennes søn: *S. Christensen*, kredsfmd. for IM paa Samsø, bmd. *A. P. Seiling*, lærer *Munk*, Brundby.

Indremiss. *Anders Martin Andersen*, f. 79 i Munkebo, † 1962, kom hertil 1920 (en kort tid i Præstø, men ellers her hele sin tid efter 1920). Der stod respekt om ham, en yderst stilfærdig og beskeden mand med dyb indlevelse i Bibelen.

Hans efterfølger, *Joh. Mathiassen* har skrevet en del om IM paa Samsø (fl. t. Nr. Nebel).

Blandt øens mange dygtige haandværkere skal nævnes murermester *Jens Jørgen Jensen*, Tra*nebjerg* (f. 1880), en mand med vid horisont og megen aandelig interesse. Han har været medlem af Samsø-Tunø provstiudvalg siden 1922, og han har såvel projekteret og tegnet som forestaaet opf. af Langør kirke 1926. R. af dbg.*

Distriktslæge, prof., dr. *Nic. Flindt*, f. 1843. Distr.læge i T. 1876-84, † 13, præstesøn fra Askø, var en højt anset arvelighedsforsker, fl. t. Holbæk. (D. B. L. VII, 118).

Under *besættelsen* var der en meget aktiv modstandsbevægelse paa Samsø, og betydelige vaabennedkastninger fandt sted baade paa nord- og sydøen. Paa Tranebjerg kirkegaard ligger 10 engelske (allierede) flyvere begravet.

Samsø foredragsforening, som blev stiftet under den grundtvigske vækkelse i firserne, holder endnu sit aarlige 2-dges efteraarsmøde, med 4 talere og begyndende med altergangsgudstjeneste i Tranebjerg kirke. Formand f. t. provst Møller.

1925 oplyses: God kkg., gode forhold, grundtvigsk præg, KS, DdU, lille IM smf. med mh. i Ørby. Nogle baptister. 1935: Kkg. 4—7%, overv. gr. præg, KS fælles for Samsø, KFUM og K, 1947: Kkg. 4—7%, fra gl. tid overv. gr. præg, IM (75), KS (94), flere ungdomsf., 1959: Kkg. 3%, en del gldags kirkelighed, delv. gr. præg, lille IM smf., KS fælles for Samsø, 2 missionssale, sdsk. i Ø., 1963: Se ovf.

Folketal. 1850: 1665; 1901: 2400; 1921: 2655; 1960: 2554.
Altergæster: 1922: 1024; 1934: 980; 1945: 1100 og 150; 1957: 700 og 175; 1962: 700 og 150.
Menighedsraad: 1904: 4 gr., 1 IM, 1922: 5 gr., 2 IM, 1 kirk. soc., 1934: 4 gr., 2 soc., 2 IM, 1945: do., 1957: 5 gr., 2 soc., 1 IM, 1961: 4 u. p., 2 soc., 2 IM. Næstfmd.: Gdjr. *Helge Jensen*.

Tranebjerg kirke, nordligt i sognet, ved landevejen, er smuk, anselig og interessant. Det er en højgotisk teglstenskirke, skib og kor fra c. 1350. Over korets grundvold løber et savskifte 1 m oppe, skibets fladbuede dør er tilmuret mod nord, syddøren er omdannet og har som norddøren haft portalfremspring med spidsbuet, profileret spejl. De brede spidsbuevinduer er bevaret. Skibets 3 krydshvælv har over mandshøjde dybe, spidsbuede spareblændinger i væggene. Koret er forhøjet omkr. 1450 og et sakristi opført mod nord. Omkr. 1500 er det svære, brede taarn opført (maaske led i et befæstningsanlæg, med nedadrettede skydeskaar). Mens øens andre kirker har gavle i nord-syd, har T. gavle i øst-vest, vestgavlen har retkantede blændinger. Senere er opført vaabenhus mod syd. Kirken er hvidkalket, alle gavle med kamtakker. Fra c. 1550 er et kapel mod nord (der har ogsaa været kapel mod syd, saa kirken har været korskirke). Kalkmalerier ved norddøren fra c. 1450 afdækket 1930 (rest. af E. Lind) med Kristoforus, Sebastians martyrium osv. Alterpanel fra 1583 med arkader og planteornamenter. Altertavle fra 1615, et elegant, vistnok skaansk billedskærerarbejde, smukt, med maleri. Renæssancestager fra 1632. Romansk granitfont, sydtysk malmfad fra c. 1550, med bebudelsen. Smuk højrenæssance-prædikestol fra 1593, fint udskaaret. Degnestolens pult fra 1654, 5 stolegavle fra 1639, malmlysekrone fra 1638, en anden lyskrone fra 1946. To kirkeskibe, det ene kopi af linieskibet „Prins Christian", som sprang i luften 1848. Klokker fra 1430 og 1654. Epitafier og ligsten (bl. a. over degnen Symon Kokansky, † 1796, af tjekkisk nationalitet). 350 sd. Orgel fra 1953. Series pastorum.
Anselig kirkegaardsportal mod syd med kirkerist. I den sydl. kirkegaardsmur en større sengotisk kirkelade, hvidkalket, med kamgavle.

Paa kirkegaarden mindelund for 10 eng. flyvere fra 2. verdenskrig.
Otto Blom i Oldn. aarb. 1895, 95, Emil Ekhof, smst. 1899, 65 f., Aage Mathiesen, smst. 1902, 54 f., Mack. D. 98, Uldall: Kirkekl., 164, Pers.hist. tidsskr. 4. r. III, 69, Bent Rasmussen: Kirkeklokker paa Samsø, Holb. aarb. 1942, 171.

Ørby kirke, indviet 23. okt. 1904, arkit. N. P. Nielsen, byggesum: 8600 kr. (Danmarks billigste kirke). Se ovf. Romansk stil, bestaar af skib, kor og et lille taarn ved skibets sydvestside med pyramidetag. Paa alteret et forgyldt kors. Granitfont fra den tidligere Ferritslev kirke i Rolfsted sogn, Fyn, skænket af pastor *A. Bartholdy Møller*, da Onsbjerg. Hans fader var sp. i Rønninge-Rolfsted, og den gl. font stod hos smeden i Rønninge under nedværdigende forhold. Smeden solgte den til en gdjr., som var villig til at sende fonten til Ørby, mod at Bartholdy Møller betalte halvdelen af omkostningerne. Troels Trier har dekoreret kirkens træværk, altrets forside og prædikestolen. Lensgreve Danneskiold-Samsøe gav to store alterstager, provst Simonsen og pastor Buus gav daabsfadet. Ved kirkens jubilæum 1954 skænkedes sølvvinkande og daabskande (den sidste skænket af børn). 100 sd. Orgel fra 1957.

Sognepræst

Indtægt. 1852: a) 381 byg. b) 25 rdl. c) 10 par kyllinger, 10 sn. æg. d) 200 rdl. e) 150 td. ld., 15 td. hartk., afgift: 700 rdl., 100 td. byg. Stor, gl. firlænget bindingsværksprgd. — 1870. Regul.: 3888 kr., netto: 6558 kr. — 1913: 1. kl., 1946: 2. kl., 1958: 12. kl. Prgd. opf. 1881.

12. 20. aug. 1818—8. juni 58: **Niels Lunde Hansteen,** f. 11. jan. 88 Næstved. F.: Skovrider Melchior Volsach H. og Maren Harboe. Stud. Kbh. 08, c. apr. 13 (l), huslærer Gisselfeldt, † 8. juni 58. — G. 10. okt. 21 Elisabeth Marie Sorterup, f. 28. sept. 00 Næstved, † 1. juni 74. F.: Vinhandler Christian S. og Christine Magdalene Payngh. — Dt. g. Langhoff, Højbjerg-E., hustrus brodersøn: Sorterup, K. Stillinge, Søstersøn: Møller, Fakse.

Pastor H. var en dygtig teolog. Som huslærer satte grev Danneskiold-Samsøe, Gisselfeld, saa stor pris paa ham, at han beholdt ham som huslærer paa Gisselfeld til 1822, og embedet blev saa bestyret ved vikar. Greven havde kaldsret til Tranebjerg, og Hansteen var kun 30 aar, da han fik det store embede. Han var kendt som naturforsker, deltog i de skandinaviske naturforskermøder 1842, 44, 47 og 56, skrev om den samsøske øgruppes geognostiske forhold i beretningen om det skandinaviske naturforskermøde 1847. Han var rationalist, og rationalismen herskede her, indtil pastor *Brammer* blev hjpr. Biskoppen overvejede at bede H. søge afsked, men saa sendte biskoppen ham sin søn som kapellan. (ES. I, 709). H. drev selv med dygtighed den 150 td. ld. prgd. Stiftede Samsø Landboforening 1842, se s. 571.

Hjælpepræst hos pastor Hansteen:
1853-55: *H. J. Lohmann*, se Græse-S.
1855-58: *C. B. Brammer*, se Stouby-H.

13. 27. aug. 1858—20. dec. 79 (sp. Skelby-Gunderslev 20. febr. 50): **Peter Laurentius Husum,** f. 21. dec. 01 Vigersted. F.: Sp. i Vigersted-K. Thomas H., † 22 og Anne Gertrud Birkedal (søster til Vilhelm B., Ryslinge). Stud. v. West. inst. 20, c. jan. 27 (l), sp. Lomborg-R. 19. sept. 28, sp. Tranderup 9. juni 35 (var 46 udn. t. Ørsted-D., men renoncerede), † 20. dec. 79. — G. 28. okt. 28 sin søsterdt. Nicoline Bertzy Birkedal, f. 12. aug. 04 Hofmansgave, Norup, † 10. nov. 88. F.: Forpagter og godsinspektør paa Nordfelt Ludvig Harboe B. og Agathe Johanne Husum. — Søn: Rkp. Thisted-sp. Skinnerup, døtre gift Juul, Ø. Hæsinge-H. og Hertel, Brenderup. Søster g. Fyhn, N. Jernløse-K. Sønnesønner: Vam-

men-L.-B. og Nr. Tranders. Slægten Birkedal, se stamt. 9.

Slægterne Husum, Birkedal og Barfod er paa mærkelig maade indgiftet i hinanden. Godsinspektør Ludvig Harboe Birkedal, Nordfeld, var gift med Agathe Husum, dt. af pastor Thomas Husum (P. L. Husums fader), sp. i Vigersted-K. Ludvig Harboe Birkedals børn var: Nicoline B., der blev gift med P. L. Husum, desuden: Vilh. Birkedal, Valdemarine B., gift med H. N. K. Rørdam, Undløse-S. Emilie B., der blev gift med historikeren Fr. Barfod, og Anna G. B., gift med forpagter Andr. Thomsen, Fuglebjerggaard, hvis datter blev gift med historikeren, provst Imm. Barfod, Vaabensted-E. (hvis 3 sønner blev sp. henholdsv. i Raarup, Alsted-F. og Jørlunde). Selv havde P. L. Husum 2 sønner og 7 døtre, to af døtrene blev præstekoner. Der levedes et rigt og muntert liv i T. gamle prgd. H. var jo paa mange maader knyttet til førende grundtvigianere, selv var han ikke partimand, men stod venligt over for de grundtvigske og støttede det gr. liv her. Om hans forkyndelse vidner en smuk, indtrængende prædiken i Fengers og Birkedals: »Vidnesbyrd fra Herrens hus« en prædiken til 10. s. e. trin.: »Hvad Jesu taarer vidner om synden og naaden«. Han skrev ogsaa et mindedigt over provst T. S. Rørdam, Tølløse, og var i det hele en alvorlig og virksom præst. Som ældre blev han svag og maatte holde hjpr. Familien var meget musikalsk. Børnene dannede en strygekvartet af kvalitet. Hans søn, pastor *L. Birkedal Husum* fik en rig gerning her.

(Se ES I, 871). Nekrolog af Fr. Barfod i Dsk. folkebl. I, s. 37 f. Khst. saml. 7. r. II, 76.

Hjælpepræst hos pastor Husum:

1872-77: Sønnen *L. B. Husum*, se rkp. Thisted-sp. Skinnerup.

1877-79: Svigersønnen: *L. V. Hertel*, se Brenderup.

14. 9. marts 1880—19. juni 87 (sp. Lem-Ø. 14. marts 65): **Peter Henrik Bech,** f. 30. maj 22 Store Tuborg, Hellerup. F.: Kfrrd., deputeret i generaltoldkammeret Herman B. og Marie Amalie Callisen. Stud. Brgdssk. K. 40, c. maj 46 (h), tog de praktiske prøver i Flensborg, deltog som frivillig i krigen 1848, dbm. 48, sekondløjtnant 49, deltog i krigen 49 og 50, min.adjunkt Hanved, Flensborg provsti 5. aug. 51, sp. Stenbjerg, Flensborg provsti 12. aug. 53, afsat af tyskerne 28. nov 64, † 19. juni 87. — G.[1] 11. okt. 53 Hertha Louise Thomsen, f. 25. febr. 26 Nordborg, † 17. aug. 56. F.: Provst i Nordborg Claus Chr. T., † 63, se der. — G.[2] 25. sept. 60 Heloise Fischer, f. 23. febr. 21 Rudkøbing (døbt 46 i Lynge med navnet Marie, i overværelse af præsterne J. F. Fenger, P. A. Fenger, Vilh. Birkedal, J. Willemoes og Østergaard), † 12. nov. 90. F.: Kbmd. Fischer Philip (af Efraims stamme) og Johanne Salomon. — Søster g. Gunni Busck, Brøndby-vester-Ø., 1. hustrus broder: Balslev-E.

Udg. en levnedsskildring af Gunni Busck, 2. udg. 78.

Pastor Henrik Bech havde haft *Peter Rørdam* (senere sp. Kongens Lyngby) til lærer i religion og »hans levende undervisning i kristendom vakte de første livsspirer hos mig, saa at jeg endnu betragter ham som min aandelige fader« (L. Schrøder: Henrik Bech i Historisk maanedsskrift IX, s. 154 ff.), Bech førtes ved Rørdams paavirkning til Grundtvig, hvis søn *Svend Grundtvig* var bl. hans ungdomsvenner, traf iøvrigt i sit hjem kunstnere som Lundby, Frølich, Skovgaard og Bissen. »I min studietid var Martensens indflydelse paa den yngre slægt paa sit højdepunkt, og jeg fulgte strømmen, men holdt mig dog saa nær til højre side, at jeg ikke tabte bredden af syne. I 1844 tilbød en af min da afd. faders venner, regeringsraad *Daneil* i Merseburg, hvis bekendtskab jeg havde gjort under hans besøg i København, mig et semesters studium ved et tysk universitet, og jeg valgte da Berlin, hvor jeg hørte *Schelling* og *Steffens*, i hvis hus jeg blev modtaget som en søn, — *Marheineke* og *Neander*, hvis kollokvier jeg bivaanede — *Michelet* og *Vathe*, hvis religionsfilosofi forraadte mig spekulationens hemmelighed: vantro. Positivt udbytte medbragte jeg kun fra *Steffens* og *Neander*. Det var imidlertid først studiet af *Søren Kierkegaard* i sommeren 1849, der bragte mig i land; siden har jeg været aandelig orienteret.« Hørte i Berlin ogsaa forelæsninger af *Lachmann*, den bekendte udgiver af Det nye Testamentes grundtekst. »Baade med hensyn til overvurderingen af videnskaben og med hensyn til advarslen imod at sammenblande, hvad der er uensartet, f. eks. tro og viden har S. Kierkegaard haft blivende betydning for H. Bech.« Meldte sig sammen med sine omgangsvenner maleren Lundby og Svend Grundtvig som frivillig april 48, deltog i fægtningerne ved Nybøl 28. maj, ved Dybbøl 5. juni og ved Bjerning 30. juni 48, i den sidste tildrog B. sig opmærksomhed, hvorfor han 13. sept. 48 blev D. M. og fik sølvkorset overrakt af Fr. VII. ved revuen paa Lerbæk mark. Sekondløjtnant i infanteriets krigsreserve 10. marts 49 (anciennitet 1. jan. 49), deltog 49 i forpostfægningerne i Sundeved og 50 i Isted-slaget, »hvor min bataillon, 13., under dens dygtige fører, oberst Trepka, der faldt, næsten blev masakreret; jeg fik, efter at have beskudt et hus i Øvre-Stolk, der var besat af fjenden, og derved uden at vide det at have befriet en af vore fangre officerer, en kugle gennem lænden, men blev, skønt med besvær, slæbt bort af mit eget mandskab og kørt til Flensborg lasaret, hvor jeg forefandt Schleppegrell, der var bleven nedsablet i Stolk, og døde i sengen ved siden af mig natten efter.« Bech »var den første, der talte, prædikede og underviste konfirmanderne paa dansk i det store Hanved sogn.« (Jens Schjørring i Højskolebl. 11. nov. 87). »Trods sprogstriden og den politiske gæring var den allerstørste del af sognefolkene i Stenbjerg velsindet og blev det til det sidste; men aandeligt liv var der kun hos ganske enkelte. Ved den sidste krigs udbrud blev de danske præster efterhaanden afsatte af fjenden; men begyndelsen skete i Angel, der i interregnet befandt sig i fuldkomment anarki. Vilde bander drog fra sted til sted og overfaldt navnlig præstegaardene; de kom ved nattetide med oprørssangen og raabte: »Nun wollen wer och den verdammten prester von Stenberg uttknippeln!« Vi barrikaderede huset og slap to nætter med braadne vinduer, men den tredje aften fik vi bud paa bud fra venner, at det vilde blive alvor, og jeg tog da mit spæde barn i dets vuggepuder og bar det — under Guds varetægt — i klingrende frost og den knæhøje sne til en tro husmand i nabolaget; min kone og datter

fulgte med, men selv maatte jeg love min kone ikke at sove hjemme den nat, og fik, efter at have bedet forgæves om husly et sted, natteleje for nogle timer hos en velsindet bondemand i en nabogaard. Dagen efter bragte jeg min kone og mine børn i sikkerhed til Flensborg, men holdt saa ud paa min post, til jeg den 1. april fik min afsked af den prøjsiske regering. Aaret 1864 tilbragte jeg med min familje hos gæstfri slægt og venner i Københavnn.« — »B. blev i Lem snart føreren for den bestandig voksende kreds af lægfolk i Ringkøbing-egnen, som sluttede sig til højskolebevægelsen. Han blev en trofast støtte for de livlige skolelærere i hin egn og arbejdede godt sammen med de ældre, de jævnaldrende og de yngre præster, der delte grundsyn med ham, og af hvilke vel især til de ældre hørte *Chr. Østergaard* i Husby og *Plesner* i Vedersø. *Jens Schjørring* i Hodde, *Theodor Møller*, der i en del aar var præst i Velling, og *Chr. Olrik*, der først var præst i Bølling, siden i Ølgod, stod nærmere ved Bech i aar og udvikling. Blandt de yngre blev vel især *Hansen, Østergaards* eftermand, og *P. Riemann*, Bechs egen eftermand i Lem, nøje knyttede til ham. Først var Bech hovedmanden for skolemøder i Ringkøbing. Senere blev han formand for foredragsforeningen. Han var en mand med store evner, med en rig udvikling af de medfødte gaver, med omfattende kundskaber og en stor livserfaring. Og saa maa man staa stille overfor den kendsgerning, at han vist nok var en høvding i femten aar i Ringkøbing-egnen og, vist ogsaa i de senere aar paa Samsø, men han sjælden tog ordet uden for den snævrere kreds, hvor han havde faaet sin gerning, og at han, foruden de smaa afhandlinger i blade og tidsskrifter kun har givet eet bidrag til den danske bogverden, — den omhyggeligt behandlede og, især i anden udgave, udmærket smukke bog »Gunni Busck«. Henrik Bech var en saare *ydmyg mand*, der slet ikke vilde trænge sig selv frem, men meget mere gerne vilde give plads for andre.« Bech har skr. art. i Fædrelandet, Højskolebl., Dansk Kirketid., præd. i Brandt og Nielsen: En aargang præd., medd. Bidr. t. Henrik Steffens' biogr. i Nord. Maanedsskr. samt udgivet nævnte bog om Gunni Busck, et levnedsløb i en præstegaard.

Pastor *N. Clausen-Bagge* skriver i: Grundtvigske banebrydere I, 1941, s. 68 f. bl. a.:

Henrik Bech, hvis fader var konferensraad, tilegnede sig i sin opvækst i København mange dannelsesværdier; størst betydning for hans aandelige udvikling fik dog Peter Rørdams kristendomsundervisning, og han regnede ham for sin aandelige fader. En tid begejstredes han, som de fleste unge dengang, for Martensen. Som student opholdt han sig nogle maaneder i Berlin, hørte Schelling og andre kendte mænd; men her gik det op for ham, at spekulationens væsen er vantro. Særlig glæde fik han af forholdet til Henrik Steffens, i hvis hjem han modtoges som en søn.

Efter at have været præstelig medhjælper i Flensborg blev han sognepræst i Stenbjerg. Han kom i det hele i et godt forhold til befolkningen og bevarede altid stor interesse for den; men der var kun lidt aandeligt liv, og meget af det, han vilde, naaedes ikke. I 64 maatte han rejse derfra efter ubehagelig oplevelse.

Langt større betydning fik hans gerning i Lem-Ølstrup (ved Ringkøbing), hvor han var sognepræst 65—80. Han var jo nu ogsaa i sin bedste alder, en mand med ualmindelig vid horisont og med et maalbevidst grundtvigsk syn. I det vestjydske pastorat havde der før ham været en tarvelig præst; men modtageligheden manglede ikke. Der var »noget« pietistisk liv; men en del af pietisterne sluttede sig nær til ham.

Her blomstrede livet frem næsten med det samme; men — som det hedder i et Brev —: »Han prædiker ganske anderledes her end til de forstokkede Angelboer ...« Fra den første søndag fyldtes kirken, og der kom mange fra andre egne.

Ogsaa hans bibellæsninger slog straks an. Det kunde ske, der kom saa mange, at man maatte gaa fra skolen over i kirken, som fyldtes med det samme. Ved saadanne møder indøvedes ogsaa nye sange, hvortil der trængtes.

Bibellæsningerne i Annekset, Ølstrup, samlede ligeledes mange. Han fandt ellers de to sogne meget forskellige og holdt ikke altid den samme prædiken begge steder.

Engang var hans svoger, den kendte præst Gunni Busck taler ved et saadant møde. Hans vidnesbyrd gjorde indtryk og bidrog til at overvinde frygten for grundtvigianismen som »djævelens farligste snare«.

Det var jo et skarpt udtryk. Naa, Bech kunde selv være skarp. Det er fortalt mig, at han har brugt et lignende udtryk om noget sekterisk væsen. Han var ildfuld og hurtig, og det kunde ske, at han bad om besindighed. Tolerant kunde man ikke just kalde ham, og det kom til sammenstød med pietismen. Han slap dog skikkeligt derfra, og den prægede vistnok meget lidt livet i menigheden; det gjorde derimod glæden og venskabet, baade i den hjemlige kreds og ud over egnen. Undertiden indbød han til møder i præstegaarden, for at man kunde drøfte spørgsmaal, der havde betydning for menighedslivet.

Han var glad for sine konfirmander. Det maa de ogsaa have været for ham; thi et af de første hold begyndte at skillinge sammen til et taarn paa Lem kirke (!). Om undervisningen har han sagt: »Skriften med den bibelske historie skulde være teksten og trosbekendelsen traaden i den kristne børnelærdom.«

Saadanne tanker fremførte han ofte ved skolemøder. Han var ogsaa en hovedleder i egnens voksende højskolebevægelse.

Om livet i menigheden, der — syntes han — lignede Ryslinges, har han selv skrevet: »I sognet er kristenlivet i en glædelig fremgang; navnlig i den sydlige del af sognet er der vaagnet et saadant liv, at Guds engle maa glædes derved .... Har vor Herre ogsaa holdt mig i faste i Stenbjerg, saa under han mig i alt fald en glædelig paaske her.«

Han sørgede ogsaa for, at der kom fremmede talere. Et højdepunkt naaedes, da Vilhelm Birkedal prædikede i Lem for en meget stor forsamling om »Troen og Ordet«. Bech kalder den »en prædiken, hvis mage jeg aldrig har hørt«.

Ogsaa i Tranebjerg, hvor han var præst 80—87, bar gerningen rig frugt. Han var den første grundtvigske sognepræst paa Samsø. Dog havde en grundtvigsk kapellan Husum en kort tid vir-

ket i Tranebjerg og faaet betydning. I et udmærket brev, nylig modtaget fra Samsø, fortælles: »Ungdommen flokkedes om ham; men de blev hos Bech.«

I det samme brev gives følgende karakteristik: »Bech var en smuk, høj, statelig og fornem mand at se til, en »aristokratisk demokrat« ... Men han lyste af mildhed, var jævn uden at være nedladende og — naturligvis gennemdannet. Menigheden var lykkelig over ham som præst, og kirken var altid fuld.« Brevet citerer en anden, som har skrevet: »Bech var en helstøbt personlighed, en ridderlig og fin natur med en klarhed i tanken, en fyndighed i udtryksmaaden, saa han drog skarer til kirke. Hvor kunde han skildre den menneskelige natur med det jordbundne, det dyriske, det egenkærlige, som gudsbarnet altid har kamp imod! Men hvor kunde han saa ogsaa tillige vidne om, at kristne mennesker som børn har at henfly til Guds naade, der i kraft af daab og tro giver barneret ...!« Man kunde høre ytringer som denne: »Hvor er det forunderligt; jeg kan ikke lade være med at gaa i kirke nu; det er, som Bech hver søndag har noget at sige mig, saa jeg faar forstaaelse af mig selv.«

Ogsaa paa Samsø var han god til at sætte i gang folkeligt og i skolesager.

Jeg har selv faaet stærke og uforglemmelige indtryk af sammenhold i kredsen, endda mange aar efter Bechs død.«

Se iøvr. Minder fra gl. gr. Hjem III og under Lem-Ø., hvor hans gerning der er nærmere skildret.

L. Schrøder: Henrik B., Hist. maanedsskr. IX, 154 f., Minder fra gl. gr. hj. III, 1923, s. 111 f., N. Clausen-Bagge: Grundtvigske banebrydere, I, 1941, 68 f., Jens Schjørring i Højskolebl. 1887, sp. 2129 f., Menighedsbladet, 1941, s. 331 f. H. Rabjerg: Lem kirke og dens præster, 1944, s. 136 f.

15. 26. sept. 1887—7. marts 1906 (sp. Lyngaa-S. 8. aug. 83): **Peter Rasmus Andreas Herskind,** f. 30. maj 29 Aarhus. F.: Kbmd., sv.-norsk-nederlandsk vicekonsul Peter H. og Ane Marie Margrethe Petersen. Stud. Aarhus 48, c. 56[1] (h_1), huslærer, adjunkt Aarhus 63, sp. Veerst-B. 24. maj 71, † 7. marts 06. — G. 25. maj 63 Eugenia Pouline Hørring, f. 2. maj 35 Kbhvn., † 24. nov. 11. F.: Urtekræmmer Frederik Barfred H. og Laura Erslev (søster til forlagsboghdlr., c. th. Jacob Erslev). — Søn: Mariager.

Pastor H. var ikke stærkt partipræget, men stod grundtvigianismen nær. Han var i sine første aar nidkær og flittig, men hans kræfter svandt, og han maatte have hjpr., og baade pastor J. R. Vig og pastor K. J. K. Buus fik en god gerning her. Se ovf. Pastor H. var ikke nogen stor taler, men han var afholdt, og fra sine unge aar havde han stor kærlighed til skolen. Han viste skolen stor interesse. (Samsø avis 8. marts 06). Om pastor Herskind, se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Herskind:
1897—1901: *J. R. Vig,* se Vig-NA.
1902-06: *K. J. K. Buus,* se Aaby-V.

16. 22. maj 1906—20. sept. 25 (sp. Harte-B. 30. marts 97): **Carl Christian Schjørring,** f. 14. maj 60 Aalborg. F.: Manufakturhdlr. Jakob Bolle Sophus S. af Fruering-V. og Bolette Sophie Akkermann Schjørring. Stud. Aalb. 78, c. 84[2] (l), elev paa Askov, hjpr. Ølgod-S. 28. jan. 85, sp. Aadum 23. aug. 88, † 20. sept. 25. — G.[1] 20. juli 86 sin kusine Signe Solveig Schjørring, f. 18. juli 64 Frberg, † 3. febr. 95. F.: Borgmester i Kolding Casper Peter Charles S. af Fruering-V. og Elvira Teilmann. — G.[2] 1. aug. 01 Ingeborg Bennike, f. 15. juni 69 Kbh., † 5. apr. 53. F. Malerm. Andreas Christian B. og Nicoline Frederikke Jensen. — Søn: Haarlev-H., farbroder: Jens S., Ørslev-B., kusiner (1. hustrus søstre) g. Richter, Vejen-L. og Thyssen, Ulkebøl. Næstsøskendebarn: Schjørring, Lemvig-N., 1. hustrus morbroder: Jørgen Teilmann, valgm., Bering. Stamt. 76.

Fmd. Plejehjemsf. i Ringkøbing og Vejle amter t. 06, Fmd. T. foredragsf. Skr. præd. i Møller og Elmquist: Herrens aar, udg. mindeskr. om sin moder og 1. hustru, udg. 97: To prædikener, 11: Præsten Jens Schjørring (fra Ribe amt).

Sønnen, pastor *S. Schjørring,* Haarlev, udg. 1926 et mindeskrift om sin fader.

Pastor S.s første barndomsminder i Aalborg knyttede sig til krigen 1864, da han stod med næsen mod ruden og saa de saarede blive kørt forbi. Han voksede op i et lykkeligt hjem. Hans ven, *Chr. Gad* (se sp. Kundby) skrev, at hvis man i 70'erne spurgte efter de hellige i Aalborg, maatte der absolut peges paa den grundtvigske kreds. Her var der sammenhold, indbyrdes kærlighed og frimodig bekendelse. Gad taler om sine hellige og ejendommelige minder fra kbmd. Schjørrings hjem, hvor man ikke lagde skjul paa sit kristne standpunkt. Der var megen sang og musik, børnene fik musikundrvisning hos domorganist, prof. *de Meza.* Tidligt var S. klar over, at han vilde være præst (»Jeg har 15 præsters blod i mine aarer«). Konfirmationsundervisningen hos pastor *S. M. Repsdorph* fik stor betydning for ham, og han vendte ofte tilbage dertil. Besøgene hos onkel Jens, der var sp. i Hodde (senere Ørslev-B., forf. til »Kærlighed fra Gud«) i lange ferier med mange samtaler, fik ogsaa megen betydning for S. Han var tidligt grebet af krd., men han var ikke noget hængehoved. Han ledede en diskussionsklub i skolen, spillede i skolekomedier, og blev saa student. Prof. *Fred. Nielsen* kendte familien fra Aalborg, og paa hans anbefaling kom han i huset hos grosserer *V. Løwener,* for hvis søn han skulde være en slags lærer. Her fik han 3 lykkelige aar. Mange kendte mænd kom her, særlig grundtvigske venner. Grosserer L. omtaler S. i sine erindringer: »S. kom fra et prægtigt gammelt grundtvigsk hjem, ham kan vi særligt takke for, at han ogsaa drog sangen ind i vort hjem.« S. gik flittigt i kirke, især hos *Brandt* i Vartov, men ogsaa hos *Skat Rørdam,* Helligaands k., og hos *Peter Rørdam* i Lyngby. Disse 3 grundtvigske præster var med til at præge ham for livet. Efter lykkeligt afsluttet embedseksamen (aaret før var han blevet forlovet) holdt han ferie hos onkel Jens i Ørslev og prædikede her første gang 31. aug. 1884 om ordets magt og om at tro og bekende (Mk. 7, 31 ud). Efter et ophold paa Askov højskole holdt han dimisprædiken i Aalborg, og blev saa hjpr. i Ølgod. Beboerne byggede et hus til ham, og aaret efter blev han gift. Under de jævne forhold blandt vestjyderne befandt de sig godt. Han blev opfordret til at søge nabosognet, *Aadum,* og her levede den unge fru S. sine sidste dage, en god støtte for sin mand. Der blev et rigt menighedsliv, og S. kom ind i det arbejde, som optog ham i mange aar, plejehjemssagen. Alt

tegnede saa lyst, men saa kom de store sorger, 1892 mistede han sin moder, 1895 mistede han sin hustru, over hvem beboerne i Aadum rejste en mindesten, og 1897 mistede han sin broder og sin fader. Han modnedes derigennem, og han blev en af Vestjyllands betydeligste grundtvigske præster. I Jernbanekonventet kom han meget sammen med egnens grundtvigske præster, især *Morten Larsen*, *H. L. Engberg*, Hemmet, *P. Riemann*, Nr. Nebel og sine svogre: *Richter*, da i Ringgive, og *E. K. Thyssen*, da i Sdr. Omme. —

Det skarpe klima var ikke godt for hans hørelse. Han flyttede til *Harte*, men afskeden fra Aadum var ikke let. Til sin død bevarede han forbindelsen med vennerne der. Han fik ogsaa en velsignet gerning i Harte-B., men han kunde umuligt være alene. Han blev gift med Ingeborg Bennike, der var konfirmeret af Brandt i Vartov, og hun blev hans husbestyrerinde allerede i Aadum. De levede i et rigt og skønt ægteskab. Gennem en af de unge piger, der kom i huset i prgd., kom S. i forbindelse med Samsø, og 1903 talte han i Tranebjerg. 1906 fik han opfordring til at søge dertil, og ogsaa her fik han en lykkelig præstegerning. Han blev meget afholdt, hvilket bl. a. saas ved hans 40 aarsjubilæum 1925, da han fik en hjertelig adresse med 396 underskrifter fra sognet, et maleri af T. kirke m. m.

Om pastor S. som præst skriver hans søn, pastor *Sigurd Schjørring:*

»Stor betydning for fader havde i studenteraarene den regelmæssige kirkegang hos pastor Brandt i Vartov kirke, hvor han mødte et levende grundtvigsk menighedsliv og en god, alvorlig forkyndelse. Dertil kom indtrykkene fra barndomshjemmet, konfirmationsforberedelsen hos pastor Repsdorph, opholdet i grosserer Løweners hjem — og selvfølgelig ogsaa her farbro'r Jens's paavirkning. Det maa ogsaa siges, at der alle de steder, hvor han fik lov at være præst, har været godt aandeligt liv, særlig i grundtvigsk aand, og det er ikke blevet mindre ved hans gerning.

Skønt far altsaa nærmest kunde kaldes grundtvigianer, var han dog, navnlig i de senere aar, paa ingen maade partibundet, men han glædede sig ved al ægte kristendom, han mødte paa sin vej, hvordan den saa end var præget. Han forstod, at menneskene maatte være forskellige og derfor, naar de blev grebet af kristendommen, modtog dennes sandheder paa forskellig maade. Skarpe fordømmelser af anderledes troendes meninger laa ham meget fjernt, og som sit valgsprog havde han da ogsaa taget det gamle: »Enighed i det væsentlige, frihed i det uvæsentlige, kærlighed i alt«.

Den nyere form for grundtvigianisme kunde han ikke rigtig sympatisere med, men da »Kirkeligt Samfund« begyndte et grundtvigsk vækkelsesarbejde, var han straks en ivrig tilhænger og fik da ogsaa dannet en kreds i Tranebjerg. At den grundtvigske aandsretning som helhed trængte til en ny vækkelse, derom var han ikke i tvivl, det har han ved flere lejligheder stærkt betonet.

Et af de bibelord, far holdt mest af, var Pauli ord i 2. Korinthierbrev, kapitel 1, vers 24, som jeg ogsaa har sat til motto over dette afsnit: »Ikke at vi er herrer over eders tro, men vi er medarbejdere paa eders glæde«. Denne tekst havde han valgt, da han i sin tid indviede missionshuset i Brundby, og da udtalte han bl. a.:

»De forskellige kirkelige retninger falder let for den fristelse at sige: »Vi alene vide«. Hvad lys, der er givet hver af disse retninger, skal ikke bruges til at herske over andres tro, men tjene til det fælles bedste. Gud har givet os en velsignelse baade gennem Grundtvig og gennem Indre mission. .... I det hele taget skal vi ikke herrer være, men Herren tjene.«

I et foredrag om Indre mission sagde far ved en anden lejlighed:

»Vi kan ikke tænke os i den danske folkekirke at have undværet den bevægelse, som Vilhelm Beck rejste, organiserede og prægede: Indre mission«.

Han var da glad ved, navnlig paa Samsø, at kunne være præst for saavel grundtvigianerne som tilhængerne af Indre mission og tale saavel i forsamlingshuset som i missionshuset. En af de første skrev efter hans død: »Vi, der i alle de 19—20 aar, han har været her ovre, har siddet under hans prædikestol, har meget at takke ham for«, og en af Indre missions kendte mænd sagde til mor: »Vi takker alle Gud for Deres mand«.

Med det samme jeg er ved spørgsmaalet om *de kirkelige retninger*, dette store og desværre tit vanskelige spørgsmaal i den danske folkekirke, kunde jeg have lyst til at citere, hvad far selv sagde herom 10. søndag efter trinitatis 1908 (Math. 11, 16—24):

»Indenfor vor folkekirke er der jo tre hovedretninger: de grundtvigske, Indre mission og de højkirkelige, foruden naturlig mange grader imellem dem. Man kan beklage sig over disse retninger som ensidige partier, eller man kan glæde sig over dem som udslag af rigdommen i dansk kirkeliv, men i hvert fald kommer vi til at tage dem som en kendsgerning, som man i vore dage vanskeligt kommer uden om.

Nu maa jo hver især søge derhen, hvor han bedst kan faa sit hjertes trang stillet. Saa vidt muligt søger man naturligvis til den kristne forkyndelse og det samfundsliv, hvor man føler, at man faar det, man trænger til. *Der er ingen enkelt retning og ingen enkelte personer, som er ene saliggørende.* Lad os takke for rigdommen og mangfoldigheden, naar den blot bæres af den store Grundenhed: »*Jesus* selv, i sit *ord* os givet«, én herre, en tro og daab, en Gud og fader«.

Men der er to farer, vi alvorligt maa vogte os for: For det første, at vi ikke nøjes med at *snakke* den ene eller den anden retning *efter munden*, tilegne os dens talemaader, vide besked om den og tale om den, og saa glemme at *leve* kristendom. Og for det andet, at vi ikke gaar for meget op i at kritisere enten disse retninger eller andres forhold dertil for selv at »tage afstand« og saa glemmer at *leve* kristendom. Lad os se disse farer alvorligt i øjnene og se at bevares fra dem ...

Man kan ikke leve paa det negative, paa kritik. Fordi man kan pege paa fejl ved grundtvigianerne eller Indre mission eller ved den præst eller ved den kristen, — derved bliver man ikke selv et bedre menneske eller en alvorligere kristen. Det, som det kommer an paa, er for enhver af os, at vi *lever med*, ikke staar

udenfor det hele, at vi kommer med i livsstrømmen, i det leje af strømmen, som passer os bedst, ... at vi sætter vor vilje ind paa at *leve* kristendom, leve af Guds ord hver dag, vi ser paa denne jord, idet vi søger næring for vort liv ved *de* kilder, hvor der *er* næring for vor sjæl.« —

Man vil af dette brudstykke ogsaa faa et tydeligt indtryk af, i hvilken grad far betragtede kristendom som liv, ikke som døde læresætninger.

Skulde jeg nu ellers nævne nogle af de særlige ejendommeligheder hos far som præst, vil jeg først nævne hans *hjertelighed*. Man mærkede, at hans ord kom fra hjertet, og at han selv var levende med deri, hjertelig grebet af det ord, han talte til andre. Derfor var det ogsaa saa festligt at være i kirke hos ham paa de store højtidsdage og festligt at overvære hans altergang eller barnedaab.

Som det andet vil jeg nævne *det ydmyge tjenersind*, den stærke følelse af, at han som præst var tjener, først og fremmest hos Gud, men saa ogsaa for den menighed, i hvilken han var sat. Han havde en stærk følelse af, at »vi har ikke faaet livet for at nyde det, men for at yde det«, og han sparede da heller ikke sig selv, naar han mente, det kunde være til gavn. I en af sine bøger har han skrevet:

»Jeg elsker de to linier:

> Gud, lær mig med en ydmyg aand
> at tage alting af din haand!

Saa kan alt bæres og alt blive os til gavn. Naar det gaar *med*, bliver vi ikke *vigtige*, thi det er jo ikke vor fortjeneste, men en *gave*, vi da maa ydmygt takke for, og gaar det *mod*, fortvivler eller forsager vi ikke, thi vi ser *faderhaanden*, som ogsaa rækker os sorgen, og taget af hans milde, kærlige haand ved vi, at det er noget godt, selv om det smerter.«

Men faders største og egentlige naadegave var dog hans store kærlighed til og brug af vore prægtige *salmer*. »Er man stadig kirkegænger, opdager man snart, at valget af salmerne sker paa en saadan maade, at menighedens salmekendskab stadig udvides, men alligevel saaledes, at de gamle kernesalmer ikke fortrænges«, skrev skolebestyrer *Grell* ved 40 aars jubilæet i »Samsø Folketidende«. Pastor Schjørring opnaar herved — i højere grad end mange andre præster — at »tale til sin menighed med salmer og aandelige sange«, og vi er sikkert mange, der altid vil tænke paa ham med tak for, hvad han gav paa denne maade.«

Denne faders kærlighed til salmerne gaar helt tilbage til hans barndom, men blev øget meget ved samlivet med Jens Schjørring, af hvem han bl. a. ogsaa fik følgende gode raad, som tit blev benyttet:

»Naar du kommer ind til en syg, og det kan knibe med at faa talen i rette gænge, saa syng en salme. Den vil den syge i reglen gerne høre; saa er der »brudt hul paa isen«, og der vil i salmen være tilknytning til at faa et lille godt ord sagt til den syge.«

Jeg har hørt far sidde ved en gammel kones sygeleje og synge, saa den gamle smilte glad, mens hun fulgte med i salmens ord, og jeg ved mange andre, som regner det for nogle af deres bedste stunder, naar »præsten« vilde synge for eller med dem.

Far udvidede stadig sit salmekendskab ved læsning af bøger, der behandlede dette emne, og han var glad ved, naar han, f. eks. ved menighedsmøderne i præstegaarden, for konfirmanderne eller andet steds fik lejlighed til at gennemgaa nogle af vore kernesalmer og fortælle om vore store salmedigtere.

Salmemelodierne interesserede ham naturligvis ogsaa meget, gennemmusikalsk, som han jo var, og det var ham meget om at gøre at faa melodier, som passede til ordene og rigtig kunde faa menigheden til at synge med. —

Det, der rent pligtmæssigt paahviler en sognepræst i den danske folkekirke, er jo — foruden alt det skriftlige arbejde, som far med sin store ordenssans og sirlige skrift udførte med største nøjagtighed — i første række *søndagsgudstjenesten*, evangeliets forkyndelse og forvaltningen af sakramenterne i Guds hus, og det har altid for far været noget af det kæreste. I samtale har han herom tit sagt:

»Prædiken har mange steder i den lutherske kirke faaet en alt for stor plads, i alle tilfælde i folks bevidsthed, og det ser man jo desværre ofte tegn paa, ved at folk gaar lige efter prædikenen. De mennesker tænker ikke paa, hvad de gaar glip af. Det er kun skrøbelige ord, vi mennesker kan tale, men ved daaben og nadveren taler Herren selv til os, og der udfører han selv sin gerning. Derfor skal vi samles herom, samt om bønnen og salmesangen.«

Ja, de, der har overværet en barnedaab hos far, glemmer den vist ikke saa let igen, og mange vil ogsaa mindes, hvordan han paa prædikestolen netop forstod at bede saadan, at alle med sandhed kunde være med i bønnen og paa dens vinger føle sig løftet op »i høje kor, hvor Gud han bor«. —

Far vilde gerne have, saa mange som muligt om kirkerne skulde kunne sige, at de — som der staar i salmen — »er os som hjemmet saa kære«, at de blev et sted, hvor man gerne søgte hen, ogsaa udenfor gudstjenestetiden, for at faa en stille stund. Det kunde naturligvis ikke lade sig gøre, naar de den største del af ugen stod aflaasede, som det desværre saa mange steder her i landet er tilfældet, og derfor fik han indført, at Tranebjerg og Ørby kirke skulde være aabne hver eneste dag, hvad mange har udtrykt deres glæde over. Selv var han altid saa ked af at støde paa laasede døre, naar han var paa rejse og vilde ind i en eller anden af de protestantiske kirker, — medens de katolske jo altid staar aabne for enhver! —

En anden af præstens faste pligter var konfirmandundervisningen, hvortil far altid forberedte sig meget grundigt. Jeg mindes med glæde den udmærkede maade, hvorpaa han forstod at tale til konfirmanderne, men paa grund af hans stadig voksende tunghørighed var de timer dog ikke altid saa lette for ham.

Om dette svære kors, der var lagt paa ham, skriver han 1908 i sin dagbog: »Naar min tunghørhed hviler tungt paa mig, tænker jeg: »Saadan gør vor Herre med os for at ydmyge os, at vi kan tage alt af naade og lade hans kraft alene bære os«, og lærer B. Rasmussen skrev efter hans død, at »ban bar det saa kønt. Hans

glade og friske sind bidrog sit hertil, ja, og hans gode tro paa sine medmennesker«.

Det har tit forbavset mig, hvordan far kunde blive ved med at huske navnene paa sine gamle konfirmander, naar han traf dem, f. eks. ved de sommermøder, hvor han i en lang aarrække samlede mange af dem, men det kommer sikkert af, at han — saa vidt det var muligt med de store hold — i tankerne blev ved at følge dem aar for aar.

Men »dersom vi præster ikke gør andet end det pligtmæssige, gør vi for lidt. En præstegernings værdi og velsignelse, baade for præst og menighed, beror meget paa, hvad han gør ud af det frivillige arbejde.« Saadan sagde far engang ved et præstekonvent i indledningen til en forhandling om præstegerningen, og han nævnede da forskellige omraader, hvor præsten efter hans mening burde gøre en indsats.

Der var først og fremmest *husbesøgene*, og dem gjorde han, navnlig i sine yngre dage, overmaade meget ud af. Han kendte hvert hus i det store sogn og var, særlig hos de mange syge og gamle mennesker, en flittig — og kær gæst.

Han nævnede ogsaa *bibellæsninger og andre opbyggelige møder samt ungdomsarbejde* som opgaver, der var nærliggende for en præst. Ved bibellæsninger rundt om i sognets forskellige skoler har han da ogsaa gennemgaaet store stykker af den hellige skrift, særlig de nytestamentlige breve, og derved aabnet manges øjne for den skat, som dér ligger gemt. Over tusinde siders optegnelser dertil vidner om en meget grundig forberedelse.

Hver vinter var der menighedsmøder i præstegaarden, det saakaldte *»aabent hus«*, den sidste søndag i maaneden, hvor alle var velkomne. Ved disse har far i aarenes løb talt over emner som »Fadervor«, »Vore salmer« (3 aar i træk), »Dansk kirkeliv i det 19. aarhundrede«, »N. F. S. Grundtvig« og, nu sidste vinter, »Apostlen Paulus«. Efter talen dækkede mor kaffebord i alle stuerne, og der blev baade sunget og musiceret. Det var rige aftener, som har været til stor glæde for mange i menigheden.

Far havde en levende *missionsinteresse*, der særlig samlede sig om Østerlands- og Santalmissionen. I Tranebjerg havde han faaet oprettet en missionskreds, men det var ham en sorg, at han kun kunde faa saa forholdsvis faa af menigheden med paa dette punkt. Dog var der som regel godt besøg, naar fremmede præster var indkaldt for at tale missionens sag, og der er givet mange gode missionsofre i Tranebjerg kirke.

Gennem en lang aarrække var han formand for *»Samsø foredragsforening«*, og senere arrangerede han stadig sommermøder i præstegaardshaven, hvor mange gode præster kom som talere. I præstegaarden var der ogsaa hver sommer møde for sognets gamle, der hele aaret glædede sig til den dag.

I sine unge dage rejste far en del ud og prædikede og talte, men senere, da arbejdet i det store sogn tog det meste af hans tid, holdt det omtrent helt op. Jeg har i en af hans optegnelsesbøger set, at han i sin østjyske tid alene har holdt 264 foredrag paa 65 steder, endvidere talt i 18 kirker. Ialt har han talt i 63 forskellige kirker, et ret anseligt tal for en almindelig sognepræst, og holdt omtrent 600 foredrag. —

Ved det omtalte præstekonvent fremhævede far endelig, at en præst burde bruge meget af sin tid til læsning af bøger og blade for at uddanne sig og følge med. Det gjorde han ogsaa selv i høj grad, vel ogsaa meget for at bøde paa manglen ved hørelsen. Han samlede sig et ualmindelig stort bibliotek og holdt en mængde blade og tidsskrifter af forskellig art. (Paa et vist tidspunkt for en del aar siden regnede jeg ud, at der var over 30!). Det kostede naturligvis en hel del, men overfor sig selv var han yderst sparsommelig og kunde derfor faa forbavsende meget tilovers til velgørende formaal.

I *Menighedsraadet* var far formand lige fra han kom til Samsø og var altid glad ved sit arbejder dér, om hvilket næstformanden, lærer *Bent Rasmussen* skriver:

»Pastor Schjørring har altid ledet menighedsraadets arbejde og møder med stor forstaaelse, og vi vil bevare hans minde i ære og taknemmelighed.«

Om arbejdet i *skolekommissionen*, der ogsaa havde hans levende interesse, skriver lærer M. M. Tarp, Harte:

»Pastor Schjørring var en særdeles flink og forstaaende tilsynsmand i skolerne og en god og trofast ven af de mange lærere og lærerinder, han har haft samarbejde med. Han følte sig stærkt knyttet til lærerhjemmene, ja til alle aandelig interesserede mennesker i de ham betroede menigheder. Derfor skal der nu ydes ham en inderlig tak!« — —

Den ovenfor omtalte konventstale sluttede far med ordene:

»Præstegerningen kræver sin mand fuldt, hvis han skal gøre fyldest. Vi maa bede: Gud, tilgiv os vore efterladenhedssynder!«

Ja, præstegerningen kræver sin mand fuldt, — og far gav sig helt og fuldt, saa en af hans embedsbrødre efter hans død kunde skrive:

»Jeg har sjælden truffet en, der som han var præst med liv og sjæl!«

Fru S. omtaler særligt S.s fortrolige indleven i bønnen og hans gerning blandt konfirmanderne. S. var et lykkeligt menneske i ordets bedste forstand. I foraaret 1925 blev S. underkastet en stor underlivsoperation, 6. sept. holdt han høstgudstjeneste for fyldte kirker, og faa dage efter blev han syg, og stille sov han hen. Ved den meget store begravelse, hvor alle øens præster var tilstede, talte svogeren, *Richter* (S. var *kun* præst. Han bragte fest med sig, i sin forkyndelse, i sin bekendelse og i sin lovsang). Provst *A. Henningsen* talte om S. som den gode medarbejder, provst *E. K. Thyssen:* Jeg skal ikke dø, men leve og forkynde Herrens gerninger (Sl. 118). Som David følte sig frigjort og frelst fra alle sine fjender, følte S. sig frigjort ved Kristus. Og lærer *Bent Rasmussen* bragte smukt menighedens tak. Aarhus amtstid. skrev, at S. var en udmærket type paa en dansk sognepræst, lærer *Bent Rasmussen* skrev om hans store salmekundskab, hans hjælpsomhed (skønt han var meget sparsommelig), hans evne til at bringe trøst (Samsø folkeblad).

17. 16. dec. 1925—22. febr. 43 (sp. Ødis 16. maj 18): Provst **Jens Christian Victorinus Ter-**

kildsen, f. 26. febr. 76 Malt. F. Sp. i Hedensted -St. D., † 04, se der. Stud. Fredericia 93, c. 99[2] (l), elev paa Testrup højskole, hjpr. Gylling 14. aug. 01, sp. Dallerup-L. 20. jan. 08, provst Samsø 26. marts 41, † 22. febr. 43. — G. 1. febr. 16 Astrid Riisbjerg, f. 21. febr. 90 Skød, † 15. jan. 62. F.: Gdjr., sognefoged Andreas R. og Maren Jensen. — Morbroder: Schousboe, Flødstrup-U., fætter: Schousboe, Apostel k., Kbh.

BM. Plejef. 10—18, do. Nationalf. t. tuberkulosens bekæmp. 10—18. Skrev om Otto Møller i Dsk. kirkeliv 31, medarb. J. P. Bang: Gyllingpræsten Otto Møller. Skr. talr. art. og afhandlinger.

Provst Terkildsen var et fint menneske. Af ydre var han en lille mand, lidt fyldig og med det smukkeste hvide haar og hageskæg. Naar han gik, tog han lange skridt. Det virkede maalbevidst. Ved nærmere bekendtskab ville man dog snarere kalde ham »anvarsbevidst«. Thi bevidstheden om at have faaet en gerning betroet, for hvilken der skulle aflægges regnskab, var maaske det mest fremtrædende træk hos ham. Dette spændte lige fra hans omhyggeligt førte kirkebøger til hans vel forberedte prædikener og kunne til tider hvile som en tung byrde paa hans sind.

Hans prædikener var præget af dyb livsvisdom og indlevelse i skriften og dertil gennemtrængt af personlig inderlighed. Han havde sig selv som sin nærmeste tilhører.

Han havde sit kirkelige staasted i det grundtvigske. Han var i sit kristendomssyn fast forankret ved daab og nadver, trosbekendelse og Fadervor. Hans tid som kapellan hos Otto Møller havde paavirket ham stærkt, især O. M.s tanker om genløsningen. Selv var han en betydelig og selvstændig teolog, der fulgte med i tidens kirkelige debat. 30-ernes modeteologi betragtede han med skepsis: »Jeg er træt af den moderne protestantisme. En kirke, der stiller sit trosgrundlag til diskussion, er en uting. Jeg er katolik, ikke romersk, men før-romersk.«

En samtale mellem provst T. og pastor *Grell* om trosbekendelsen var karakteristisk for de to præsters forskellige gemyt: Terkildsen: »Tro, skal bedes«. Grell: »Næ, nej — en bekendelse skal selvfølgelig bekendes.«

Hvor meget provst T. end saa op til Otto Møller, fraraadede han mig at gaa i gang med et nærmere studium af O. M. (N. E. Mikkelsen).

Selv sagde T.: »Altid har jeg levet ud af det, jeg lærte af Grundtvig gn. mit hjem og mine lærere, men en præst kan ikke være præst i en menneskealder uden at maatte revidere sin forkyndelse.« Det blev sagt, at T. over for anderledes tænkende var irenisk, men »han slap aldrig sig selv«.

Hjælpepræst hos provst Terkildsen:
1941-43: *N. E. Mikkelsen*, se Adslev-M.

18. 10. juni 1943 (sp. Tilst-K. 14. juni 35): Provst **Carl Emil Møller,** f. 26. aug. 00 Sennels. F.: Sp. Allerup-D., † 29, se der (af Vesterborg-B., Stamt. 60 c). Stud. Odense 18, c. 25[1] (l), lærer Birkerød statsskole 25, Dsk. sømandspr. Hull 11. maj 29, provst Samsø 12. juli 43, r. af dbg. 52. — G. 24. juli 32 Sara Gunhild Møller, f. 27. okt. 08 Sønderup. F.: Sp. Ferslev-V., † 40, se der. — Søn: c. theol. Jens G. M., stipendiat i London. Fmd. Studenterkredsen 24—25.

Hjælpepræst hos provst Møller:
1944-45: *J. Yde*, se Maarslet.
1945-47: *M. Hauge Iversen*, se Hirtshals.
1947-48: *A. Poulsen*, se Øster Lindet.
1948-52: *H. Flensted-Jensen*, se rkp. Give.
1952-53: *J. N. Lange*, se Nordby, Samsø.
1953-55: *J. Ruge*, se Besser.
1955-58: *J. J. Helms*, se Husby-SN.
1958-59: *P. K. Poulsen*, se Vejlby-H.

Litt.: N. Clausen-Bagge: Grundtvigske hjem I, s. 16—30. A. Gommesen, Bertel Madsen og Bent Rasmussen: Træk af aandslivets historie paa Samsø i det 19. aarhundrede. Omtrent 130 maskinskrevne foliosider. Der er heri stof, som jeg ikke har fundet andre steder. — M. Blegvad i Højskolebl. 1897, nr. 32—33. — H. Lund i Kirkebl. 1897, s. 365 ff. — Minder fra gl. grundtvigske hjem III, s. 111. — N. Clausen-Bagge: Gr. banebrydere I, s. 70 flg.

KOLBY

Kolby sogn, 1642 ha, det mindste sogn paa Samsø, ligger mod sydvest, omgivet af Tranebjerg sogn og Kattegat. Det er ret bakket, tildels frugtbart, skovløst, vide udsigter over hav og land. — Byerne K. med fh., Kolby kaas med kro, privatlodseri, havn, anløbssted for DSB's færger Kalundborg-Aarhus og flere ruter, Hardmark, Permelille, med Sydsamsøs elektricitetsværk, den sydlige del af Pillemark. Vesborggaard (under Brattingsborg), Vesborg fyr (paa Vesborg borgplads).

Oldtidsminder: 21 høje, de fleste nær stranden, 21 høje sløjfet. — Yderst paa en banke ved havet ligger *Vesborg* voldsted, et af landets betydeligste voldsteder fra middelalderen. (Ill. tid. 16. jan. 76, Bent Rasmussen i Holb. aarb. 1951).

Af den ældre præstehistorie

Den første luth. sp. skal have været hr. *Morten Jensen*, † 1561, derefter: *Hans Knudsen* af Nordby, Samsø († 1596), *Søren Andersen* († 1619) og *Mourits Jensen Callandanus* († 1651).

Præsten *Niels Jensen Bryde* (1651-75) oplevede svenskekrigen. Fjenden skød efter ham og førte ham fangen til Vadstrup. Han æggede almuen til modstand, og da polakkerne og brandenborgerne kom hertil, slog almuen de svenske ned for fode. Ligsten over N. Bryde i kirken. Hans datter blev gift med eftm., *Oluf Christensen Clementin*, der omtales som »eximus verbi divini minister«. Han var gift 3 gange, og en dt. blev gift med eftm., den lærde mag. *Gabriel Christensen Sandro* (1712-36). Mag. *Johan Johansen Rehling* (1736-49) flyttede til Haslev-B. Han var lærd og meget formuende, stiftede en række legater, var gift med en dt. af biskop *Wøldike*, Viborg. Han var pietist (se her II, 373). Efter *Nic. Lyder* (1749-55) kom *Andreas Pedersen (Aarhuus)* (1755-76), der var søn af en rig købmand i Aarhus. Prgd. brændte 1761. — *Bertel H. H. Wederkinch* (1776-86), 1786—1800: *A. J. Kragh*, der kom hertil fra Nordby, og flyttede til Besser-O. (se der). Ogsaa *Hans Hammer* (1800-16)

flyttede til Besser-O., *Andreas Henckel* (1817-28) var præstesøn fra Tranebjerg og havde været rkp. i Besser-O. fra 1810. Provst *H. P. Svitzer* 1829-36) flyttede til Nykøbing, Falster, blev stiftsprovst i Odense, og senere sp. V. Frue k., Odense, en ejegod og elskelig mand, havde god kkg. (se her III, 67), *Johs. Brorson* (1836-44) flyttede til Allesø-N., var sønnesøns søn af H. A. Brorsons broder, Nicolai B., Sct. Nicolai k., Kbh., en veltalende, afholdt og gæstfri mand. Kom hertil fra Besser, hvor han havde været rkp. (ligesom Svitzer).

Tiden efter 1849

Pastor *Peter Scharling* (1845-55) havde ogsaa været rkp. i Besser-O., han var broder til prof. theol. *C. E. Scharling*, og farbroder til prof. theol. *Henrik S.* og *P. Scharling*, sp. Randers. Han var højkirkelig, uden større talegaver, men en habil teolog, optaget af tidens kulturelle og æstetiske spørgsmaal (omtales som »lidt af en Per Nittengryn«). Havde ingen forbindelse med det frembrydende liv. — Pastor *H. P. T. Krebs* (1855-72) var en venlig og stilfærdig mand, hans hustru Johanne, var en højt begavet forfatterinde, af slægten *Wichfeld* til Engestofte, et fint dannet og hjertensgodt menneske, (se her III, 339). — Pastor *C. M. Q. Christophersen* (1872 -75) var en varmt troende præst, som i Thy havde haft en rig gerning og staaet sammen med de vakte (se her V. 718) og oplevet vækkelse. Sammen med den unge pastor *Husum*, Tranebjerg holdt han møder rundt om paa Samsø, og der vaktes en del røre. Men C. blev syg og døde efter 3 aars forløb. *Anders Stubkjær* omtaler ham meget smukt i sine erindringer. — Det vakte liv førtes under paavirkning fra Tranebjerg i grundtvigsk retning, og kirkelivet fik grundtvigsk præg. — Pastor *J. C. Fjelstrup* (1875-95) var en kultiveret og munter mand, ikke retningspræget, stor børneven.

Om provst *Axel Henningsen* (1896—1926) se ndf.

Pastor *C. M. Grell* (1927-56). Førstelærer *Knud Grosen* skriver: »*Michael Grell* havde ikke opholdt sig længe paa Samsø, inden han kom ind i det folkelige oplysningsarbejde paa øen — i aftenskoler og ungdomsforeninger og i Samsø foredragsforening, en forening, der dækker hele øen, og for hvilken han gennem en lang aarrække var formand. Kirkelig interesseret, som han var, var det en selvfølge, at han i sin Tranebjerg-tid blev medlem af menighedsraadet, og at han deltog i Kirkeligt Samfunds arbejde. Baade som lærer ved Samsø realskole og senere som bestyrer for samme gjorde han et godt og dygtigt arbejde og vandt sig derved og ved sin færd i det hele et godt navn paa øen.

Det faldt derfor naturligt, at man i Kolby sogn, da sognepræsteembedet ved provst Henningsens afgang 1926 blev ledigt, fik den tanke at faa Grell til Kolby som sognepræst. Ved loven af 30. juni 1922 om ikke-teologers adgang til at søge præsteembeder i folkekirken var der skabt mulighed for, at tanken kunde realiseres. Paa initiativ af daværende førstelærer i Kolby *K. Klausen* og gaardejer *Jens Søren Jensen*, Permelille, blev de saglige og formelle forhold bragt i orden. *Grell* indvilligede i at ansøge om embedet, og ved det i loven paabudte møde, hvortil sognebeboerne var indbudt, var der saa godt som enstemmighed for *Grell*, og i april 1927 blev han kaldet til sognepræst for Kolby sogn.

Gennem 29 aar udførte han, trofast bistaaet af sin hustru, en meget paaskønnet præstegerning i sognet. Om kirkegangen i Kolby maa det vel siges, at den — som i de fleste af vore kirker landet rundt — ikke var særlig stor, men *Grell* samlede en trofast menighed omkring sin prædikestol. Som i sin tid Tordenskjold kunde overdøve den ganske menighed under salmesangen i Holmens kirke, kunde Grell med sin kraftige røst faa det til at runge under hvælvingerne i Kolby kirke, og ofte »tog han troen« fra baade kirkesanger og menighed.

Ikke mindst ved deres besøg hos gamle og syge vandt Grell og fru Grell sig mange venner. Med sit frejdige og friske væsen havde Grell let ved at komme i kontakt med mennesker; han »kunde gaa i folk med træsko paa« — og det baade i voksne og børn. At en dreng, som *Grell* møder paa gaden, kan svinge kasketten og jævnt og bramfrit sige: »Go'daw, Grell!« fortæller noget herom.

Mange vilde kunne fortælle om den venlighed og gæstfrihed, der mødte en i præstegaarden i *Grells* og fru *Grells* tid, og der er heller ikke faa, der nu og da sender frk. *Sørensen*, som i over 40 aar har færdedes som en god fe i hjemmet, en venlig tanke. At en fremmed i den grad, som dette tilfulde viser, har kunnet gro sammen med familien *Grell*, taler sit eget stille sprog om en trofasthed fra begge sider, som det gør godt at blive vidne til«.

Pastor *R. Munch Andersen* (siden 1956) skriver 1963: Kkg. 3—8%, grundtvigsk præg, ungdomsf., ungdomsm. og konfirmandklub i prgd. Møder i samarbejde med ungdomsf.

KS er fælles for Samsø med pastor Christoffersen, Onsbjerg, som fmd.

Blandt *lægfolk* nævnes: Gdjr. *Michael Jensen*, K. Gdjr. *J. S. Jensen*, Permelille.

Blandt *lærere i Kolby* nævnes: 1844-76: *Fr. L. Schade*, 1897—1934: *Kr. Klausen*, som betød meget i sognet, 1936-56: *Knud Grosen*, som ogsaa fik megen indflydelse, 1956 f.: *N. C. Fokdal*.

Lærere i Haarmark: 1877-85: *H. P. Hansen*, 1885-88: *A. Gommesen*, 1888—1924: *L. L. Langkjær* (dt.: skoleinsp. Anna Marie Nørvig), 1924 -53: *H. K. Kristoffersen*, 1953-56: *J. Øster*.

1956 opførtes *centralskole* for hele kommunen.

1925 oplyses: Kkg. 5—6%, ganske enkelte IM, de fleste gr., et fh. bruges til foredrag, møder og sammenkomster, 1935: Kkg. 8%, KS fælles for øen, overv. gr., enk. IM, 1947: Kkg. 8%, alt som sidst. 1959: Kkg. 4—10%, gr. præg, ungdomsf. KS fælles for øen.

Folketal. 1850: 856; 1901: 954; 1930: 930; 1960: 910.
Altergæster: 1922: 325; 1934: 395; 1947: 461; 1957: 390; 1962: 300.
Menighedsraad: 1922: 4 rad., 2 soc., 1 venstre. 1934: 2 rad., 4 u. p., 1947: 2 rad., 2 soc., 2 venstre, 1957: do., 1961: 3 venstre, 1 rad., 2 soc., valg. Næstfmd.: Fisker *Carl M. Foged*.

Kolby kirke, vestligt i byen, er senromansk, af teglsten fra 13. aarh. Kun skibet er tilbage, norddøren ses svagt. Omkr. 1475 er koret erstattet af et bredere kor med tilmuret præstedør mod syd og spids korbue, hele kirken er overhvælvet. Koret har smuk blændingsgavl. Skibet er udvidet mod vest med eet fag, der synes at have baaret et taarn. Sengotisk er et sakristi mod nord, vaabenhuset mod syd og taarnet, der har kamgavle i nord-syd, alle gavle har kamtakker. Udskaaren altertavle, vist fra c. 1620, ejendommelige renæssancestager, formet som menneskeskikkelser.

Lille alterkrucifix fra 18. aarh. Romansk granitfont af østjysk kegletype med planteornamenter. Sydtysk daabsfad fra c. 1550 med bebudelsen. Smukt udskaaret højrenæssanceprædikestol fra 1597 med opgang og dør, smuk sengotisk degnestol, stolestader med dele fra 1594. Malmkrone fra 1696 og en fra 1956. Kirkeskib fra 1721. Klokke fra 1691, skænket af Sophie Amalie Moth. Barok-epitafium. 250 sd. Orgel.

Mack. D. 98.

Sognepræst

Indtægt. 1852. a) 226 byg. b) 11 byg. c) 28 lpd. ost. 45 sn æg. d) 250 rdl. e) 75 td. ld., bakket, 5 td. hartk. God, grundmuret prgd., 24 alen lang. — 1870: Regul.: 1928 kr., netto: 4124 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl., prgd. opf. 1877.

17. 9. jan. 1845—13. sept. 55 (rkp. Besser-O. 5. febr. 39): **P. Scharling,** fl. t. S. Asminderup-G., se der.

18. 28. nov. 1855—29. juni 72 (rkp. Tirsted-S.-V. 20. juli 44): **H. P. T. Krebs,** fl. t. Nr. Aaby-I., se der.

19. 13. sept. 1872—23. marts 75 (sp. Søndbjerg-O. 19. apr. 59): **Gottfred Martin Quirinius Christophersen,** f. 27. maj 15 Kbhvn. F.: Lærer Martin Severin C. og Mette Marie Mandra. Stud. priv. 33, c. jan. 40 (h), missionær, Upernavik, Grønland 27. nov. 40, sp. Skjoldborg-K. 18. maj 51, † 23. marts 75. — G. 30. marts 41 Laura Helene Harss, f. 4. juni 20 Rygaard v. Roskilde, † 7. apr. 03. F.: Gartner Henrik H. og Cathrine Guldberg.

Pastor C. var en alvorlig, levende præst, nærmest grundtvigsk. Han satte spor, hvor han kom (se her V. 648 og 718), han var baade i Skjoldborg og i Søndbjerg de vaktes ven, *And. Stubkjær* fortæller om, hvordan han kunde slutte et møde med under mange taarer at bede forsamlingen om ikke at sige Nej til Jesus. Han havde fyldte kirker. Og i Kolby havde han ogsaa god kirkegang. I mindeskriftet om den unge pastor *L. Birkedal Husum,* Tranebjerg (udg. 1887 af Th. Elmquist) fortælles om, hvordan C. og *Husum* støttede hinanden, holdt møder sammen, og arbejdede for vækkelse. Da C. døde, strømmede mange fra Kolby til Tranebjerg for at høre den unge pastor *Husum.*

20. 24. juni 1875—15. nov. 95 (sp. Aulum-H. 9. aug. 67): **Julius Jonas Collin Fjelstrup,** f. 12. apr. 25 Sindinggaard, Sinding. F.: Etrd., stænderdep., godsejer Søren August F. og Ida Hedvig Cecilie Schmidt. Stud. Aarhus 44, c. 52^2 (h_1), hjpr. Faaborg-D. 18. nov. 54, do. V. Hæsinge-SL. 60, rkp. Besser-O. 30. dec. 63, afsk. 15. nov. 95, † 7. jan. 98. — G. 5. maj 55 Elise Marie Cordelia Gjørling, f. 15. jan. 29 Kbh., † 17. sept. 81 Aarhus sindssygeanstalt. F.: Prokurator Hans Ferdinand G. og Anna Frederikke Raphael. — Søstersøn: Provst, dr. H. M. Fenger, Holmens k., Kkb.

Pastor F. voksede op paa hg. Sindinggaard ved Herning i et velstillet hjem (hans fader vandt, efter en orkan 1836, der var ødelæggende for disse hedeegne, den store gevinst i lotteriet, 50000 rdl.), en virksom og kundskabsrig mand. Der førtes et selskabeligt hus, store jagter (hvor ogsaa St. St. Blicher deltog), og den gamle F. betød meget der (se Ørre-S.).

Provst, dr. H. M. Fenger fortæller livligt om sin elskelige onkel Julius Fjelstrup, familien satte ham højt for hans muntre sind. Han havde deltaget i krigen 1848-50, og naar han tog sin røde soldatertrøje paa, frydede det børnene, men endnu mere morede det dem at se ham danse indianerpolka i lærerindens kjole med en cigarkasse som tamburin. (H. M. Fengers Erindringer, 1925, s. 45).

Nekrolog i Landmandsbladet, 1898, s. 44 f.

21. 10. jan 1896—27. nov. 1926 (sp. Durup-T. 18. juni 86): Provst **Axel Henningsen,** f. 13. jan. 59 Oversø. F.: Sp. i Skævinge-G., † 86, se der. Stud. Frborg 76, c. 82^2 (h_2), huslærer hos lensbaron Reedtz-Thott, Gaunø, sp. Nyord 11. aug. 83, afsk. 27. nov. 26, r. af dbg. 26, † 1. maj 31. — G. 23. juni 84 Antoinette Augusta Smith, f. 2. aug. 60 Rødby, † 27. juni 40. F.: Jstrd., borgmester, by- og herredsfoged Ludvig August S. af Stege, og Nielsine Margrethe Perch. — Hustrus fætter: Smith, Sdr. sogn, Viborg, hvis søn var biskop von Huth Smith, Aalborg, farbroder: Smith, Korup-U.

»Naar jeg i faa ord skal skildre min formand som sognepræst i Kolby, provst Axel Henningsen, kan det ikke undgaas, at mine ord præges af det nære personlige forhold, hvori vi stod til hinanden. Vi var forskellige i alder, uddannelse og meget andet, men vi var engang gennem en samtale kommen hinanden saa nær, at alle forskelle svandt ind til ubetydeligheder, og vort venskab og kendskab til hinanden gjorde, at han meget gerne saa mig som sin eftermand, hvad jeg var glad for. — Provst Henningsen var en ordensmand. Naar gudstjenesten skulde begynde kl. 10, var det ikke et par minutter før eller over 10, og naar et møde var fastsat til kl. 15, var det hverken lidt før eller lidt senere, og navnlig de lidt forsinkede fik at vide, hvad klokken var, da de indfandt sig. — Det kan synes en lille ting, men folk lærte paa den maade præcision, og jeg nævner det, fordi provsten selv var præget af et latinsk ordsprog, som han af og til citerede: »Bevar ordenen, og ordenen vil bevare dig«. — Provst H var, da han flyttede til Samsø, klar over, at han vilde flytte igen, men saadan gik det ikke. Baade han og hans kone knyttedes i Aarenes løb fastere og fastere til stedet og befolkningen gennem mange aars kendskab og fællesskab i baade glæde og sorg.

Jeg har indtryk af, at provst H., da han kom til Samsø, i kirkelig henseende stod nærmest Indre mission. Han ønskede imidlertid ikke at være partimand, men det var vist gaaet ham saadan, at brugen af Grundtvigs salmer og kendskabet til grundtvigske folk paa Samsø kom til at betyde meget for ham og prægede hans forkyndelse. Hans prædikener var altid nøje udarbejdede, men det bedste ved dem var, at man mærkede, der bag dem stod en mand, der — som hans efterfølger som provst sagde ved hans begravelse — fik en til at tænke paa salmeverset, der begynder saaledes: »Jeg ved, paa hvem jeg bygger«. (Michael Grell.).

22. 12. apr. 1927— 14. marts 56 (Realskolebestyrer, Tranebjerg 16): **Christian Michael Grell,** f. 22. jan. 87 Kousted. F.: Lærer Ole Christian Borch Christensen og Emilie Louise Rosborg Lærereksamen Jelling 08, lærer Jelling 09, lærer

Samsø realskole 12, afsk. 14. marts 56. — G. 14. juli 14 Poula Madsen, f. 9. marts 86 Veerst. F.: Skomagermester Hans Christian M. og Inger Marie Petersen. — Søn: Sp. Silkeborg.

Fmd. Samsø foredragsf. 21—48.

Om pastor Grell, se ovf.

23. 17. juli 1956 (Hjpr. Fakse 27. juni 54): **Richardt Munch Andersen,** f. 3. okt. 26 Vissenbjerg.. F.: Smedemester Peter Marius A. og Jenny Hansen. Stud. Odense studenterkurs. 45, c. 52^2 (1-88). — G. 4. aug. 51 Anna Margarete Rühmann, f. 6. febr. 26 Daler, Sdj. F.: Sp. Den tyske mgh., Tønder, † 55, se der.

Litt.: Bent Rasmussen: Samsøbogen, 1948 med skildringer herfra.

BESSER

(Onsbjerg var anneks til 25. maj 1867)

Besser sogn, 1887, omfatter den nordøstlige del af Samsø syd for Stavns fjord, naturskønt, kuperet terræn, frugtbart, skovløst, sognet har mange afrundede høje (Bøgebjerg 28 m) og gennemstrømmes af Samsøs betydeligste vandløb, den saakaldte Sørende, der udmunder i Stavns fjord gn. en sluse, der skal beskytte den 100 ha store Besser made fra oversvømmelse. Mod øst det 5 km lange B. rev, der er ganske smalt og ofte oversvømmes. Vide udsigter. Byerne B. med fh. fra 1899, anlægget »Lunden«, som er anlagt af pastor *Wagtmann,* sportsplads, afholdshotel, udsigtstaarn i den nedlagte mølle, — Langemark, Østerby, Agerup, Alstrup. Flere større bondegaarde.

Oldtidsminder: Et dyssekammer, en hellekiste, 6 høje, 8 høje er sløjfet. Langs sydsiden af Stavns fjord har der været stor bebyggelse (Ertebøllekulturen), flere tidlige bopladser. Ved stranden en gravplads fra vikingetiden. — Paa B. rev to skanser fra 1807-14.

Af den ældre præstehistorie

Besser-Onsbjerg var et af landets højstlønnede og mest ansete embeder. Præsterækken er ikke helt almindelig for et landsbykald. De 10 første sp. efter ref. var magistre (doktores), 22 af de 26. sp. var provster. Efter ref. og indtil 1688 var den store gaard, Bisgaard, som indtil ref. hørte under Aarhus bispestol, præstegaard. Ligger i Onsbjerg sogn. Den var omgivet af voldgrave, og er stadig en anselig gl. bindingsværksgaard.

Den første lutherske sp. var den lærde provst, mag. *Jørgen Samsing* († 1572), hvis enke blev gift med eftm., provst, mag. *Hans Knudsen* (1572—1603, epitafium). Provst, mag. *Niels Mule* (1603-16) var af adel. Ogsaa over ham epitafium. Provst, mag. *Hans Henriksen Bang* (1616-20) havde studeret i udlandet, været sp. ved Helliggaands k., Kbhvn., forfatter, provst, professor; mag. *Elias Eisenberg* (1620-35) havde været professor, først i pædagogik, senere i fysik ved Kbh.s universitet, var en flittig, videnskabelig forfatter, epitafium. Hans enke, giftede sig med eftm., provst, mag. *Hans Jensen Svane,* der var dattersøn af den berømte historiker, Hans Svanning, og selv havde studeret 6 aar i udlandet. Han var rektor paa Sorø akademi 1630-35. Han havde adskillige bryderier med herskabet paa Brattingsborg, som »tog alt uden vederlag«. Mag. *Morten Jørgensen* (1676-81) havde været konrektor ved Kbh. univ.

Det berømteste navn i præsterækken er provst, mag. *Peder Nielsen Krog* (1681-88), han blev biskop i Trondhjem, meget lærd, havde studeret i flere aar i Wittenberg, hvor han blev magister (dr.). Han studerede ogsaa østerlandske sprog, matematik og astronomi. 1677-78 var han hos *Chr. Scriver* i Magdeburg. 1679 blev han rektor i Køge. Paa Samsø havde ogsaa han fortrædeligheder af herskabet, men hans idelige klynkerier var maaske skyld deri. Han var den sidste sp. som boede paa Bisgaard, der havde 34 td. hartkorn og 14 mensalgaarde. Han bortbyttede den med nogle gaarde i Besser, som blev lagt sammen til en anselig præstegaard. Hans liv som sp. og provst paa Samsø var ellers »en kæde af ære, lykke og velstand«. Men hans bispetid blev ulykkelig. Rygtet sagde, at hans bispeudnævnelse skyldtes kongens elskerinde, jomfru *Sophie Moth.* En af hans første handlinger i Trondhjem var at anstille en undersøgelse mod *Griffenfeld,* som sad fangen paa Munkholm. Det førte til, at Griffenfeld mistede alle sine haandskrifter, endog alle skrivematerialer blev taget fra ham. 1690 blev K. dr. theol., fik rang med virkelige justitsraader. Krogs visitatser i Finmarken medførte at der kom lærere derop, senere kom *Thomas von Westen,* og K. fik udrettet meget for Norges nordligste egne, men da pengene slap op, rejstes der beskyldninger imod ham, og han maatte opholde sig 2 aar i Kbhvn. 1729 vendte han tilbage. Han døde 1731. I »Trondhjem stifts gejstlige historie 1536—1814«, 1863, s. 129 f. regner L. Daae ham blandt »kirkens uværdige tjenere«. (Se iøvr. Treschovs dsk. jubellærere, s. 98, Giessings do., s. 371, Nyerups og Krafts leksikon, s. 324, KLfN. I 1866, W. I, 150). Han var myndig og herskesyg, Wiberg siger, at han havde »store fortjenester af sit stift«.

Krogs manipulationer med præstegaard og embede i Besser havde paaført embedet tab. Hans eftf., provst, mag. *Erik Olufsen Sletting* (1688-97) fik nogenlunde raadet bod derpaa, idet han ved »sine allerydmygste bønner fik adskillige indrømmelser af sit naadige herskab«. Han flyttede hertil fra Nordby, blev kun 43 aar, hans enke giftede sig med eftm., provst, mag. *Ditmar Rasmussen Bülch* (Bullichus) (1697—1735). Han var formuende, lærd, gudfrygtig og opigtig, en god teolog og »en galant præst«. Men han var skødesløs og uordentlig. Han førte ingen kirkebøger 1706-19. Men i Poulsens fortegnelse over præster i Aarhus stift berømmes han meget. Han var gift 2. gang med Anna Hammerich, f. Braem (enke efter H. M. H., sp. Vor Frue k., Aarhus). Hun giftede sig 3. gang med eftm. her: provst *Anders Corfitzen Schurmann* (1735-38),

hvis fader var Holmens provst, Kbh. Han efterfulgtes af sin farbroder: *Frederik Henriksen Schurmann* (1738-41), der var præstesøn fra Brahetrolleborg og havde været sp. i Brahetrolleborg siden 1713. Han blev provst 1739. Efter provst *Frantz E. L. Friis* (1741-48) kom provst *Just Tyrholm Villadsen Bing*, præstesøn fra Hassel, Trondhjem stift, han havde været professor i Helmstädt, var »en lærd mand, forfatter, men uordentlig« (N., s. 63). Der høres ikke om pietisme her. — Om provst *Thomas M. H. Evens* (1765-92) siges, at han var dygtig, men der fandtes slemme pletter paa hans redelighed (W. I, 152). — *Poul Thomsen Wellejus* (1793-99) kom hertil fra Herlufmagle-T., »en god mand, som havde megen sorg af sine børn«, — Provst *Andr. Joh. Kragh* (1800-07) flyttede hertil fra Nordby, »en punktlig og nøjagtig mand«. — Amtsprovst *C. G. Flemmer* (1807-16) flyttede hertil fra Ulsø-B., blev provst 07, amtsprovst 12, flyttede til Alsted-F., en af den tids betydeligste præster paa Samsø. Han var rationalist, meget virksom for skole og oplysning. Han oprettede 1812 *Samsø seminarium* i B. prgd., der uddannede flere lærere, som kom til at virke paa Samsø. Det blev nedlagt 1818 (se nærmere derom i Aarh. aarb. 1916, s. 29—70). Han var dygtig, brav, afholdt, nidkær (BDG I, 187), skrev i Jens Møllers teol. bibliotek. Hans søn var den kendte filolog, etrd., prof. *H. M. Flemmer*, rektor Frederiksborg statsskole 1836-64, der ligesom sin fader ikke blot var lærd og dygtig skolemand, men ogsaa en fortræffelig selskabsmand og administrator. *Hans Hammer* (1816-35) flyttede hertil fra Kolby, en anset mand, der 1817 fik rang med amtsprovster. Hans søn var den ejendommelige pastor H., Kongerslev (se der).

Tiden efter 1849

Der har aldrig været nogen vækkelse i sognet, men sidst i 19. aarh. kom den grundtvigske bevægelse hertil, især fra Tranebjerg. Indre mission har ingen indgang haft. Indtil 1914 var præsterne højkirkelige.

Provst *C. D. Fasting* (1835-67) var en kultiveret og nobel mand af den gamle skole; de sidste aar svag.

Om de res. kap. (indtil 1867) se ndf. Onsbjerg udskiltes efter provst Fastings død.

Provst *F. V. Steenstrup Jacobsen* (1867-70), se ndf.

Provst *N. J. Wagtmann* (1870-82) var en levende og kraftfuld skikkelse, han var nær ven med historikeren *Fr. Barfod*, der skildrer ham som »brav, hæderlig, et hjertemenneske, baaret af sit kald, præget af pligtfølelse« (Fr. Barfod: Erindr., 1938, s. 24).

Provst *P. A. C. Simonsen* (1882—1914) var afgjort højkirkelig. Han kunde ikke med grundtvigianismen, som i disse aar florerede i Tranebjerg og nabosogne. Han var en fredselskende mand, en god og samvittighedsfuld præst. Adskillige tog paa højskole, og de ledende mænd, gdjr. *Søren Holm Gylling*, Besser, og gdjr. *Mikkel Søren Holm*, Madebjerggaard, var grundtvigske. De betød meget i sognet. De grundtvigske gik i kirke i Tranebjerg, men løste ikke sognebaand dertil. Det smagte ikke rigtigt provsten, da nogle løste sognebaand til pastor *Axel Helweg*, Onsbjerg 1895-99. Provsten var meget omhyggelig med ikke at faa grundtvigske kapellaner. Pastor *Kiærskou* skriver, at provsten havde sagt: »Hvis De er grundtvigsk, vil jeg ganske afgjort ikke have Dem!« Provstens forkyndelse var god og luthersk, han havde god kirkegang indtil de sidste aar, da kkg. svandt ind. Da *Kiærskou* spurgte *Søren Holm Gylling* om, hvorfor han tog til Tranebjerg, naar de havde saa god en præst i Besser, fik han til svar, at »det var en aandelig fornødenhed« for ham. *Kiærskou* bøjede sig for dette argument, men svarede, at det gjaldt baade aandelig og legemlig føde, at man ikke bare skulde have sine livretter. Der var nemlig megen aandelig føde at hente i provstens forkyndelse. I disse aar blev der bygget fh., som blev meget brugt til foredrag, og ved hjælp af *Søren Holm Gylling* og pastor *K. J. K. Buus*, Tranebjerg, blev der oprettet en stor ungdomsforening. — Pastor *K. Jensen*, der blev hjpr. 1909-14, var en lille, solid stilfærdig mand, bibelkyndig, kunde bruge meget træffende billeder i sine taler, han var KC.

Da provst *Simonsen* søgte sin afsked, ønskede hele menighedsraadet en grundtvigsk præst. Kbmd. *Lars Rasmussen*, Ballen, og farver *R. Lund*, Tranebjerg, havde været med til at skaffe grundtvigianismen udbredelse til Besser, og man fik pastor *E. Thomsen*, Brande, til at søge, han var noget modvillig, da han var glad for at være i Brande. Provst *E. Thomsen* (1914-41) kom hertil under urolige forhold. Krigen udbrød, medens han var paa rejse til Samsø. Han var en helt anden type end sin forgænger, friskolemand, frisindet grundtvigsk. Han aabnede den hidtil lukkede prgd., holdt menighedsmøder og ungdomsmøder i en stor stue i prgd., trods rationering blev der drukket meget kaffe, men folk hjalp med kaffe og brød osv., og de var glade for at komme. Den store ungdomsforening var en god støtte. Kirkegangen voksede og blev ret stabil. Menighedslivet fik grundtvigsk præg. Paa biskop *Sørensens* initiativ tog T. fat paa at faa kirken restaureret, især altertavle og prædikestol. En sum var hensat dertil ved kirkens overgang til selveje, men efter krigen slog den ikke til, og saa samledes i sognet c. 9000 kr. — et vidnesbyrd om beboernes offervilje og kærlighed til deres kirke. Samtidig syede kvinder i sognet et smukt altertæppe og alterdug. Kirken blev derefter regnet for den smukkeste paa Samsø. Provst T. blev nært knyttet til Besser. Da han 1939 havde været der i 25 aar, meddelte han, at han vilde søge sin afsked. Men menighedsraadet opfordrede ham eenstemmigt til at blive, og han blev saa til 1941.

Pastor *O. T. Muld* (1941-47) skriver 1947: Kkg. 8—10%, hørelyst, velvilje, en del gl. kirkelighed, ingen modsætninger, børnegudstj. (100), ungdomsf. (100). Pastor M. søgte afsked, 36 aar gl., for at gaa ind i forsorgsvæsenet.

Pastor *F. Schjøth* (1947-55) skriver i 1955: Kkg. 4,6%, hovedsagelig grundtvigsk præget sogn. Ungdomsf. (100), KS for hele Samsø. Pastor S. søgte herfra for at blive valgmenighedspræst.

Pastor *J. Ruge* (siden 1955) skriver 1963: Kkg. 4%, hovedsag. gr. sogn, møder i prgd., sangaftner i fh., Ungdomsf. (80).

Fru Ruge har i Berl. tid. 30. maj 1962 mor-

somt fortalt om at være præstekone paa Samsø, *en ung præstekones liv i vore dage:* »Det er unægtelig et privilegium at bo saadan, som vi gør. Men der er jo ogsaa brug for præstefolk i et landsogn, og der er rigeligt at tage fat paa. Foruden gudstjenester og kirkelige handlinger har vi forskellige arrangementer herhjemme: højskoleuge, studiekredse, aabent-husaftener m. m., og der foregaar forskelligt andet i sognet, som man maa, og gerne vil, tage del i. Ofte er vi f. eks. inviteret med til sammenkomster i forbindelse med daab, konfirmation, bryllup og begravelse. At være med ved disse sammenkomster er en del af præstens arbejde i et landsogn. Der faar man en bred kontakt med folk. Man lærer hinanden at kende, og det er noget meget væsentligt.

Præstekonen er med i sin mands arbejde. Det er næsten ikke til at undgaa, og det er jo bl. a. det, der gør det meningsfyldt at være præstekone et sted som her. Man har chancer for et arbejdsfællesskab, som mange savner i dag. Men jeg er meget imod, at præstens kone opfattes som en slags embedsmand. Man er først og fremmest kone og mor for sine børn — hvor meget man saa kan være med derudover maa afhænge af, hvor langt kræfterne rækker. Vi har arrangeret studiekredse og »aabent-husaftner« i samarbejde med ungdomsforeningen. I studiekredsene har vi drøftet »demokrati« og »livsanskuelsesproblemer«. De andre aftener har vi diskuteret forskellige emner, som vi syntes, det kunde være væsentligt eller blot morsomt at tage op. Emnerne er blevet fastlagt fra gang til gang, for eksempel »Ensomhed og fællesskab«, »Kønne ting og grimme ting«, »Ligestilling mellem mand og kvinde« osv. — Det er de lidt ældre unge, der kommer til disse aftener. De har allesammen givet deres bidrag med indledninger og diskussionen, og da de har været meget villige til at »spytte ud«, har vi baade ved disse aftener og i studiekredsene faaet os mangen en god snak, som vi har været meget glade for.«

Fru Ruge holdt for nogen tid siden i radioen et foredrag om den hjemmegaaende husmors arbejdsdag. Det var noget, hun var blevet opfordret til af husholdningsraadet. »Man ønskede noget om hjemmegaaende husmødres arbejdsuge — den kan jo ikke som de udeerhvervendes gøres op i et vist antal timer. Men det er heller ikke det, der er afgørende for, om man bliver tilfreds som husmor. Der er andre ting, der er meget mere afgørende. Det var det, foredraget handlede om: Jeg tror for eksempel det er vigtigt — hvis man altsaa hører til dem, der har haft valget mellem hjemme og ude — at man gør sig klart, at man *har valgt* og *hvorfor* man saa har valgt at blive hjemme. I reglen er det vel børnene, der afgør sagen — det var let for mig i hvert fald. Jeg vil ikke udelukke muligheden af, at de eventuelt kunne blive passet udmærket paa anden maade, men jeg ville selv føle mig snydt, hvis jeg skulde være hjemmefra en stor del af dagen. Jeg synes, det er spændende at følge børnene, mens de vokser op — vore egne tre er nu 8, 6 og 3 aar — de tvinger én til at se paa tingene med nye øjne.

Nu har vi jo ideelle forhold baade ude og inde. Hvordan jeg ville se paa det spørgsmaal, hvis vi boede paa en 4. sal i byen ved jeg ikke rigtigt.

En anden ting, der giver det at være hjemme en vis charme er, at man i reglen frit kan disponere over sin arbejdsdag. Og saa er jeg tilmed saa heldig stillet, at jeg har en ung pige. Det er ogsaa en stor præstegaard at holde! — Der er 18—20 rum alt efter, hvor meget vi regner med. Vi har en stor spisestue, min mands kontor, der ogsaa bruges som konfirmandstue. Saa er der en legestue, soveværelser, bad, køkken osv. En mødesal er der ogsaa. Og ovenpaa er der den unge piges værelse og et gæsteværelse. Rummene ligger saadan, at vi faktisk bruger hele huset. For eksempel spiser vi altid i køkkenet til daglig, men maa alligevel bruge spisestuen til gennemgang.

— Præstegaarden er antagelig fra 1600-tallet, men det sikreste aarstal vi har, er 1753. Det er indgraveret i et saakaldt pandebræt, der har siddet over et aabent ildsted, som nu er revet ned. Præstegaarden blev grundigt restaureret nogle aar før vi flyttede hertil«.

Blandt lægfolk nævnes:

Gdjr. *Mikkel Søren Holm* (f. 1854 Onsbjerg, † 1915), som blev en af de førende paa Samsø, ikke blot som meget dygtig landmand, men ogsaa politisk og aandeligt. Han var foregangsmand i landbruget, oprettede tidligt et gaardmejeri, der siden udviklede sig til mejeriet Madebjerggaard, opført paa gaardens jord lige ved gaarden (kendt for sin Madebjerg-ost), han arbejdede med rodfrugtprøver og forbedret kvægavl. Fra alle egne af landet kom folk til Madebjerggaard for at se og lære. Holm var den ledende i Landbrugsforeningen, hvor han tog et oplysningsarbejde op med fremmede talere, ofte hans læsekammerater fra Landbohøjskolen, han holdt møder i øens skoler og gæstgivergaarde. Det gjaldt planteavl og husdyrbrug, ja, hans virksomhed strakte sig ogsaa uden for Samsø. Han vil sent blive glemt her. En mindesten for ham er rejst aa Langemark ved landevejen til Besser kirke (»Ildned med sit ord til daad / viste vejen ved sit virke«). Stenen er rejst paa Landboforeningens initiativ 1916, med broncerelief. Han var Landboforen. fmd. 1886—1915. Traditionerne fortsattes smukt af *Clemens Gylling Holm*, Madebjerggaard og *Jens Gylling Holm*, Østerholm, Østerby, og *Jens Buhr Holm*, Onsbjerg. Hele slægten Holm kom trofast til de grundtvigske vennemøder (se Onsbjerg). Gdjr. *Søren Holm Gylling* (f. 63), r. af dbg., mange tillidshverv. Tømrerm. *Niels M. Mikkelsen* (f. 82) i mghr. og provstiudv., fmd. haandværkerf. Samsø. Sogneraadsfmd. *Henrik Sørensen*, B., næstfmd. i mghr. Fabrikanterne *Edv.* og *Harald Degn*, der har grundlagt en stor gasbeholderfabrikation (se s. 567).

Skolen. Den gl. skole fra 1732 er nu forskole. Blandt lærere: *Søren Nielsen* (f. 1829, † 1917), hvis søn var sp. i Taagerup-T. *S. Keiser-Nielsen*, der blev kirke- og undervisningsminister i Zahles ministerium.

Lærer *H. Bjerg*, næstfmd. i mghr.

7-klasset skole i B., 8. og 9. kl. centraliseret i Tranebjerg.

1927 oplyses: Kkg. 5—6%, intet særligt, gr. præg, KS (40), ungdomsf. (150), 1935: Kkg. 5%, som i 1927. 1943:

Kkg. 8—10%, voksende kkg., ærbødighed for kirken, ingen modsætninger, ungdomsm. i prgd. (150), gr. præg. 1951: Kkg. 8%, velvilje, en del gldags kirkelighed, hovedsag. gr. præg., ungdomsf. (120), 1963, se ovf.

Folketal. 1850: 1124; 1901: 1232; 1921: 1236; 1960: 1023.
Altergæster. 1922: 300; 1934: 265; 1945: 372; 1957: 390; 1962: 224.
Menighedsraad: 1922: 7 gr., 1934: 7 gr., 1945: 3 gr., 1 rad., 1 soc., 2 u. p., valg. 1957: 7 kirkelige, 1961: do.

Besser kirke ligger højt med vid udsigt, er smuk, lang og velholdt. Den er senromansk (Unggotisk) af teglsten paa sokkel af kløvet kamp. Kun skibets mure er bevaret, man ser den oprind. rundbuede dør. Omkr. 1475 er kirken udvidet med et fag mod vest og et svært taarn med kamgavle i nord-syd og spidsbue til skibet. Senere er koret udvidet næsten til skibets bredde, alle gavle med kamtakker. Hvidkalket. Lille vaabenhus. Overhvælvet. Smukt udskaaren altertavle fra 1589 med 4 søjler og krucifix i storfeltet, restaur. 1927. Sengotiske malmstager. Messehagel med metalbroderet krucifix fra 1725. Romansk granitfont med terningfod, der har hjørnehoveder og kors. Daabsfad med det tjekkiske vaaben. Lille krucifix. Rigt udskaaren renæssancepræditekstol fra 1602, restaur. 1927. Præstestol med foldeværksfyldinger fra c. 1550. I koret en nyere højrygget, senbarok armstol (fra Brattingsborg). To gl. lysekroner, skibsmodel fra 1814. Klokke fra 1782. Gravsten og rester af epitafier. I taarnet sten over Chr. Overgaard, som 1810 faldt uskyldigt for fjendehaand. Kirken skal iflg. Thura have ejet 2 helgenfaner, vist fra en polsk eller kejserlig begravelse. 250 sd. Orgel. Anselig kirkegaardsportal. De sidste rester af en gl. kirkelade blev brudt ned 1950. Ligkapel med kamgavle øst for koret.
Mack. 98, 406, Bent Rasmussen: Samsøs kirkeklokker, 1948.

Sognepræst

Indtægt. 1852: a) 490 td. byg. b) 6 byg, 47 rdl. c) Naturalier. d) 250 rdl. e) 154 td. ld., 15 td. hartk. Udm., sm. bindingsværksprgd., opf. 1753, stuehuset 35 fag. 1870: Regul.: 3724 kr., netto: 7252 kr. Det næsthøjst lønnede embede i stiftet. 1913: 2. kl., 1946: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1753 (fredet kl. B).

20. 2. sept. 1835—24. jan. 67 (sp. Ulsø-B. 11. aug. 24): Provst **Christian Ditlev Fasting,** f. 5. apr. 95 Helsingør. F.: Amtsforvalter paa Kronborg amtsstue Jens Martin F. Christiane Charlotte Oxenbøll. Stud. Frborg 12, c. juli 20 (l), provst her 31. maj 36—12. maj 62, † 24. jan. 67. — G. 14. marts 27 Anna Cathrine Schiøtt, f. 11. nov. 07 Kbh., † 10. juni 65. — Om provst F., se ovf.

Hjælpepræst hos provst Fasting:
1866: *C. C. Aschlund,* se Ho-O.
1866-67: *J. F. J. Reiffenstein,* se Errindlev-O.

21. 29. maj 1867—5. maj 70 (sp. Nordby, Samsø 20. sept. 51): Provst **Frants Vogelius Steenstrup Jacobsen,** f. 12. juli 10 Nykøbing, Mors. F.: Apoteker i Nibe Jens J. og Mette Marie Steenstrup. Stud. Aalborg 29, c. juli 38 (* l), lærer (naturhist.) Kbhvn., adjunkt Sorø 43, deltog i de skandinaviske naturforskeres møde i Kbhvn. 47, provst Samsø 12. maj 62, † 5. maj 70. — G. 27. maj 44 Lovise Caroline Kierkegaard, f. 20. marts 08 Kbh., † 23. sept. 85. F.: Klædehdlr. Anders Andersen K. og Karen Jørgensen. — Søsterdt. g. Gad, Aasted-S. — Morfaders fader: Sp. Sjøring-T., fætter: Steenstrup, Skelund-V., Stamt. 84.

Skr. om danske insekter i Krøyers Naturhist. tidsskr. II, 536 f., smst. om en for dsk. fauna ny antliat. skr. i Sorø akademis indbydelsesskr. 1850 om insektfaunaen omkr. Sorø, i Forhandl. ved naturforskermødet 1847 om danske snudebiller og om sjældne insekter paa Sorø-egnen.

Provst J. har meddelt sin autobiografi i Metropolitanskolens program 1842 (jvf. Hundrups Skole-kalender 1845, s. 53). Han besørgede 1842 den naturhistoriske undervisning paa Metropolitanskolen for dr. A. S. Ørsted under dennes fravær. I værket »Sorø«, II, 1931, s. 68 gengives et afsnit af hans beskrivelse 1850 af naturen ved Sorø. Han grundlagde den naturhistoriske samling paa Sorø akademi (smst., s. 591). Han var ingen dygtig lærer, en underlig pedant, som kun sjældent tog genstandene med ind i klassen, men holdt strengt paa, eleverne skulde kende dyrs og planters danske og latinske navne. Han præparerede skeletterede og udstoppede selv (han var Japetus Steenstrups efterfølger som lærer ved Akademiet), og alle udgifter afholdt han af sin knappe gage (smst. s. 607 f.). — Som præst fortsatte han sine naturhistoriske studier, udarbejdede det meste af øens præstehistorie, som Wiberg benyttede.

22. 20. juli 1870—9. aug. 82 (sp. Astrup-T.-H. 24. sept. 55): Provst **Niels Johan Wagtmann,** f. 12. apr. 12 Store Hedinge. F.: Landinspektør, major Carl Troels W. og Engelke Thomasine Jørgensen. Stud. Brgdssk. C. 29, c. jan. 36 (l), lærer, sp. Vejlby v. Aarhus 5. juni 46, provst Samsø 12. nov. 70, r. af dbg. 79, afsk. 9. aug. 82, † 10. apr. 86. — G. 11. maj 55 Mariane Kirstine Abelone Jessen, f. 16. nov. Aarhus, † 24. marts 84. F.: Boghandler Jacob J. og Christiane Gyberg.

Provst W. var en betydelig og myndig provst, meget afholdt, højkirkelig og værdig. Han havde sympati for grundtvigianismen. Biskop Brammer satte W. højt og glædede sig 1879 over, at ridderkorset »fik en god plads paa W.s ærlige, trofaste og mandige bryst« (Khst. saml. 6 r. II, 650). Han gjorde meget for sognet, baade for skole og fattigvæsen og fik anlagt det smukke anlæg »Lunden« i Besser. Han omtales som »levende og fuld af kraft«.

23. 12. okt. 1882—8. jan. 1914 (sp. Onsbjerg 2. aug. 78): Provst **Peter Andreas Caspar Simonsen,** f. 12. maj 34 Randers. F.: Organist i Nyborg Jørgen Ernst S. og Ane Margrethe Cathrine Vibe af Rise, Ærø. Stud. Odense 52, c. 59^2 (l), lærer Brgdssk. K., hjpr. Egense 27. juni 60, sp. Valsbøl, Flensborg provsti 8. aug. 62, afsat af tyskerne 28. okt. 64, hjpr. Sdr. Bjert 65, sp. Øster Nykirke 6. febr. 69, sp. Aale-T. 18. juni 73, provst Tyrsting-Vrads herr. 1. aug. 73, provst Samsø 23. febr. 83, r. af dbg. 98, afsk. 8. jan. 14, † 14. marts 26 som Danmarks næstældste præst. — G. 3. okt. 62 Johanne Henriette Lindenhan, f. 31. jan. 39 Aabenraa, † 19. juni 27. F.: Advokat Johannes L. og Hanne Christine Dorthea Haundorph af Munkebjergby-B.

Provst S. var præst paa Samsø i en menneskealder og kom for et slægtled til at staa som »provsten«. Biskop Brammer var forundret over at S. vilde søge fra Aale til det mindre embede i Onsbjerg 1878, men biskoppen skriver, at »det ikke var nogen ubesindig mand, men især een af en grundtvigianer forpint mand, og hvis helbred ikke var stærkt, der vidste, hvad han gjorde, naar han søgte fra Aale til Onsbjerg. Han er en dygtigere præst end provst.« Biskoppen var forvisset om, at Onsbjerg mgh. og provst Wagtmann vilde blive vel fornøjede med ham, og »grev *Danneskiolds* (hvis præst han paa embeds vegne dog ikke skulde være), vilde sikkert foretrække ham for kapellan *Husum,* Tranebjerg, og pastor *Fjelstrup,*

Kolby«. Desuden vilde grevens »i provst S. og hans hustru kunne finde en interessant og behagelig omgang, da de begge er elskelige og meget dannede mennesker. Provstinden er særdeles musikalsk« ... Det vilde glæde biskoppen, om S. maatte blive udnævnt. I Onsbjerg var der, saa vidt biskoppen vidste, ingen grundtvigianere, og »min fra min barndom kære grevinde Henriette vil i sin nærhed faa en præstekone, af hvis omgang hun kan have gavn og glæde.« (Khst. saml. 6. r. II, 633 f.). De skildringer præsterne *G. Kiærskou* og *Karl Jensen* giver af provst S., stemmer ganske med biskoppens. Provst S. undgik ikke grundtvigianismen paa Samsø, han havde adskillige dravater med dem, især var han imod friskolen, og han var ikke glad for dem, der fra Besser søgte til kirke i Tranebjerg. Navnlig fra Østerby gik mange dertil. Provst S. var højt anset, en fader for beboerne i Besser, en mild, irenisk natur, en erfaren og alvorlig præst, hos hvem unge præster kunde lære meget. Han og hans hustru var præget af gammel, fin kultur, begge meget musikalske. Han spillede violin, hun klaver, og begge sang smukt. Der var baade stemning og højtid i den smukke gamle præstegaard. Fru S. var højt begavet, fyr og flamme for Sønderjylland, hvor hun var vokset op. Ved diamantbrylluppet 3. okt. 1922 holdt den 83 aarige provstinde en flammende tale om Dannevirke.

Provsten kunde være meget frisindet. Da hans hjpr., pastor Karl Jensen ved et konvent erklærede, at sognets folk burde søge sognets kirke, sagde provst S.: »Jeg kan godt glæde mig over alle dem, der fra Besser kører til Tranebjerg. De kommer da i kirke og hører evangeliet!« Bortset fra besøg hos syge og gamle kom provstens ikke meget ud i sognet. Skolen havde hans interesse, og lærerne følte ikke visitatserne som en tynge. Hver sommer samlede han alle øens lærere i præstegaarden, hvor der var dækket lange borde, og hvor der blev samtalet og muciseret, indtil man samledes til middagen med jordbær og fløde. Efter hver foraarskonfirmation rejste provstens til Norditalien, og kunde være borte et par maaneder. Han skulde ned »at passe sit vejstykke«, dvs. han havde en vej dernede, som han særligt yndede at spadsere paa. Engang (1901) gik turen dog til Ægypten og Palæstina. (Bent R.).

Hjælpepræst hos provst Simonsen:

1907-09: *G. Kiærskou*, se Dalby-S.
1909-14: *K. Jensen*, se Flemløse.

24. 29. juni 1914— 1. marts 41 (sp. Brande 6. jan. 08): Provst **Einar Thomsen,** f. 20, marts 73 Ubberup v. Kalundborg. F.: Friskolelærer Niels T. og Ane Marie Nielsen. Stud. Birkerød 93, c. 99[1] (h_1), højskolel. Ubberup 99, do. Brøderup 01, studierejse i udlandet 06, provst Samsø 1. juni 27, r. af dbg. 41, afsk. 1. marts 41, † 24. nov. 53. — G. 4. okt. 02 Karen Bodilde Sørensen, f. 5. nov. 77 Tranebjerg. F.: Sømand Mads Møller S. og Ane Margrethe Jensen. — Dt. g. Christoffersen, Onsbjerg.

Provst Thomsen hørte afgjort til den gr. retning. Han var vokset op i et gr. hjem, friskolen i Ubberup ved Kalundborg, der var meget nært knyttet til valgmenigheden sammesteds (pastor Hoff); faderen var kirkesanger ved valgmenighedskirken gn. mange aar. Thomsen kendte saaledes fra barndommen af den gr. bevægelse indefra baade i kirkelig og skolemæssig henseende. Da det blev bestemt, han skulde studere, blev han sendt til Mantzius's skole i Birkerød, hvorfra han blev student, og hvor han ogsaa var under gr. paavirkning. — Mens han studerede ved universitetet, havde han i længere tid opholdet paa skolen i Birkerød mod at have opsyn med kostskoleeleverne. Han traf her sin tilkommende hustru, Karen Sørensen fra Tranebjerg, der da var lærerinde i underskolen.

Efter sin teologiske embedseksamen blev Thomsen et par aar lærer ved Ubberup højskole, fra 1901 højskolelærer paa Brøderup (forstander Dam); men han bestemte sig saa til at blive præst og blev 1908 sognepræst i Brande, hvorfra han 1914 flyttede til Besser.

I begge disse sogne gjorde han et stort og godt arbejde for ungdommen. Han havde fra sin højskolelærertid øvelse i at tale til de unge. Han vidste, hvad de trængte til at høre, og han talte et sprog, de kunde forstaa; men ogsaa de ældre lyttede gerne til provstens folkelige foredrag. Han og hans hustru holdt om vinteren en række møder i præstegaarden med foredrag, kaffe og aftensang, hvilke møder var godt besøgt og meget skattet i menigheden. I det hele var provst Thomsen en kraftig støtte for befolkningen paa Samsø baade i folkelig og kirkelig henseende, var saaledes i sin tid stifter af Kirkeligt Samfund for Syd-Samsø, hvis formand han var til sin afgang som sognepræst i Besser 1941.

Thomsens forkyndelse i kirken var præget af hans omhyggelige arbejde med sine prædikener og taler og af hans rige og varme hjerte. Han kunde den kunst at »tale sandt om smaat og stort og jævnt om alt det høje«, som der staar i friskolesangen af Grundtvig. Adskillige af dem, der var hans trofaste kirkegængere, var bleven det, netop fordi provst Thomsen kunde denne store kunst. Den var ikke noget tillært, men noget naturligt for ham.

I 1927, da provst Henningsen i Kolby søgte sin afsked, blev Thomsen hans afløser som provst for Samsø og Tunø, og dermed kom provstiets sæde atter til Besser, hvor det havde været fra gammel tid. (Provst Henningsen drømte som ældre provst en nat en drøm: Skolebestyrer Michael Grell i Tranebjerg vilde blive hans efterfølger som sognepræst i Kolby, og pastor Thomsen afløste ham som provst; dette skete, og det havde den gamle provsts velsignelse). Thomsen var provst i 14 aar, en meget forstaaende og hensynsfuld provst, der ogsaa som saadan vandt sig stor agtelse saavel i befolkningen som blandt præsterne. Blandt provstiets lærere var han ogsaa en velset mand, velkommen som visitator i skolerne; en gang imellem samlede han hele lærerstanden til møde i Besser præstegaard, som det havde været tradition fra provst Simonsens tid. I Thomsens provstetid kom den nye skole-tilsynslov, hvorefter provsten ikke længere er medlem af skoledirektionen og lærernes foresatte paa egnen; dette tog Thomsen paa en smuk og forstaaende maade.

For faa aar siden lod provst Otte i Brande

en mindesten rejse for Ejnar Thomsen i Brande præstegaardshave til minde om hans præstegerning dér. Som emeritus boede Thomsen med sin hustru i egen villa ved Sorgenfri, han ligger begravet paa Sorgenfri kirkegaard. Hans enke, Karen Thomsen, bor fremdeles i huset i Sorgenfri, hun er trods sine 87 aar rask og interesseret. (J. C. Christoffersen).

25. 20. juni 1941—2. juni 47: **Orla Toft Muld,** f. 30. juni 10 Aarhus. F.: Toldassistent Anders Johan Madsen og Doris Christine Toft. Stud. Akad. kursus 30, c. 39^1 (h_2), lærer Aarhus 39, kst. fængselslærer Kragskovhede og Hjøllund straffelejre 1. nov. 46, afsk. som sp. 2. juni 47, lærer Himmelbjerggaarden 47, leder af den Kellerske anstalts eksternatskole, Vejle 49, desuden forstander Vejle ungdomsskole 53 og lærer Civiltidsundervisningen 53—56. — G. 25. juli 39 Ninna Elisabeth Olesen, f. 21. marts 12 Aarhus. F.: Kbmd. Jens O. og Anna Olesen. — Hustrus fætter: Riis-Olesen, Taulov.

Lærer teknisk skole, Vejle 49.
Med-udg. „Barn i Aarhus", skr. talr. art. og kronikker.

Kst. sp. 1946-47: *N. E. G. Lindsborg*, se rkp. Ballerup-M.

26. 27. okt. 1947—25. juni 55: **F. Schjøth,** fl. t. valgmgh., Rødding-K., se Nørup.

27. 28. okt. 1955 (Hjpr. Tranebjerg 53): **Johannes Ruge,** f. 15. maj 25 Dianalund. F.: Diakon Svend Aage R. og Ellen Sofie Jensen. Stud. Sorø 43, c. 50^2 (1-98). Hjpr. Sjælør k., Kbh. 31. aug. 52. — G. 16. juli 50 Karen Bihlet Christiansen, f. 16. juli 26 Brovst, (uddannet som bibliotekar). F.: Arkitekt Andreas C. og Anna Bihlet.

BM Kr. studentersettlement 49—50.

Residerende kapellan (for Besser-Onsbjerg)

nedlagt 29. maj 1867

(Bl. rkp. flyttede *A. Henckel* (1810-17) til Kolby. Prgd. laa i Østerby, brændte 1814, *C. L. Galschøtt* (1825-26) blev en meget kendt sp. i Stokkemarke (se der), *H. P. Svitzer* (1826-29) flyttede til Kolby, blev stiftsprovst i Odense, *Johs. Brorson* (1829-36) flyttede til Kolby, *H. P. O. Balle* (1836-38) flyttede til Aversi-T, han var sønnesøn af biskop *N. E. Balle*, og fader til den kendte grønlandsmissionær N. E. Balle, hvis 2 sønner blev provster i Grønland. *P. Scharling* (1839-45) flyttede til Kolby (se S. Asmindrup-G.).

25. 13. marts 1845—22. juli 52 (Hjpr. Skelby-G. 23. marts 43): **J. G. A. V. Bang,** fl. t. Løsning-K., se Vor Frue—Sct. Jørgensbjerg, Roskilde, se der.

26. Kst. 25. marts 1853—6. aug. 61: (hjpr. Skeby-O., 30. sept. 44): **J. F. B. Langhoff,** fl. t. Højbjerg-E., se der.

27. Kst. 18. sept. 1861—25. sept. 63: **L. S. Gjerløff,** fl. t. Ulfborg-R., se Randlev-B.

28. Kst. 30. dec. 1863—9. aug. 67 (Hjpr. V. Hæsinge-SL. 12. maj 60): **J. J. C. Fjelstrup,** fl. t. Aulum-H., se Kolby.

Litt., se foran.

ONSBJERG

(Udskilt fra Besser 29. maj 1867)

Onsbjerg sogn, 2128 ha, den nordvestlige del af sydlandet, er bølgeformet, jævnt bakket, talrige smaaholme i den lavvandede Stavns fjord. Bakkerne i sognet hæver sig til c. 50 m, men ogsaa lave arealer. Ved en dæmning er indvundet c. 150 ha af fjorden. Baade frugtbar og sandet jord. Ingen skov, men naaletræsplantninger ved Sælvig strand, hvor der bygges mange sommerhuse. Sælvigbugten er søgt badestrand. — Byerne O. (319 indb.), med alderdomshjem for O., Besser og Nordby sogne, hotel, vandrerhjem m. m. Hotelsalen bruges som fh., og de to andre smaa fh. er nedlagt. Tanderup, Toftebjerg, Selsinggaarde, Stavns, den nordlige del af Pillemark. Bebyggelser: Sølvig med havn, og Vestermark.

Fra *„Dyret"*, 3/4 km syd for O., 49 m, det højeste punkt paa Sydsamsø, vid udsigt til Sejerø, Sjælland, Fyn, Endelave, Jylland med Helgenæs og Hjelm. „Dyret" ejes af et A/S som har fredet bakken og ladet den beplante. Under den tyske besættelse besat af værnemagten med vagthold i 5 aar.

Oldtidsminder: Øens anseligste langdysse ved Toftebjerg, 32 m lang (Niels Halses høj), ved Bisgaard en forstyrret runddysse, 17 høje, hvoraf Bavnehøj ved Stavns og Angantyrs høj ved Bisgaard er anselige. En runddysse, 2 langdysser, 2 jættestuer og 26 høje er sløjfet. Genforeningssten i Toftebjerg paa en høj, hvor bystævnet tidligere laa (Enighedshøj).

Paa den smukke ubeboede Hjortholm et af landets betydeligste voldsteder, *Hjortholm* slot. Vid udsigt. Voldstedet er ikke udgravet.

Bisgaard tilhørte i middelald. Aarhus bispestol, var præstegaard efter ref., indtil 1688, se Besser. Smuk, gl. bindingsværksgaard, man ser spor af voldgrave. (Juristen, professor dr. *Julius Lassen* blev født paa Bisgaard 1847).

Det kirkelige liv

Om sogne- og præstehistorien indtil 1867, se Besser.

Omkr. 1870 var sognet præget af gammeldags krd. og ærbødighed for kirken. Biskop *Brammer* kunde 1878 skrive, at der fandtes ingen grundtvigianisme i O. sogn. Men der var nu alligevel grundtvigianere her. Gaardfæster *Clemmen Holm*, Wadstrup gaard, var 2 gange gift, havde mange børn, de var grundtvigske og fik betydning paa mange maader, ogsaa kirkeligt. Mest kendt var gdjr., landbrugskandidat *Mikkel Søren Holm*, Madebjerggaard, Besser (se der s. 591), men ogsaa *Jens Gylling Holm*, Østerby, *Jens Buhr Holm*, Stenberggaard, Onsbjerg, ja, slægtskabet mellem familierne *Holm*, *Buhr* og *Gylling*, som alle var grundtvigske, betød meget for det grundtvigske arbejde paa Samsø. De mødte trofast til alle de grundtvigske vennemøder.

Den første sp., *D. N. Blicher* (1867-71) var sønnesøn af pastor B., Gunslev, hvis datter blev gift med *Grundtvig*, og hvis fætter var *St. St. Blichers* fader i Randlev (se stamt. 10). D. N. Blicher var en djærv og kraftfuld personlighed, der levende fulgte med i tidens rørelser. Han stod Grundtvig personligt nær og betragtede ham som sin aandelige lærefader, ligesom han havde forbindelse med flere kendte grundtvigianere.

Pastor *J. F. Feilberg* (1871-78) var saa vidt vides, grundtvigsk i sin første tid her. Naar han blev budt til bryllup o. lgn., kom præstens

kørende i flere vogne, for de havde unge piger i huset; de skulde lære husholdning, og de var med til gilderne. Det tog folk med humør. En af pastor F.s sønner var Fr. Laurentius *(Lorry) Feilberg*, som 1896 oprettede forlystelsesstedet »Lorry« paa Frederiksberg, to af Lorrys døtre kom senere i huset hos en kbmd. i Tranebjerg. Familien bevarede forbindelsen med Samsø.

Provst *P. A. C. Simonsen* (1878-82): Om biskop *Brammers* udtalelser ved S.s forflyttelse hertil fra Aale, se Besser, s. 592. Provst S. var højkirkelig, og biskoppen havde jo oplyst ham om, at der ingen grundtvigianere var i Onsbjerg, hvor man ønskede den unge grundtvigianske pastor *Birkedal Husum*, hjpr. i Tranebjerg til sp. S. fik nu at mærke, at her var grundtvigsk liv, men han og hans meget musikalske hustru befandt sig godt paa Samsø og blev her hele deres tid, og nød stor agtelse. Han var iøvrigt tilsynsførende med skolen, hvor hans besøg ikke følte som en tynge af lærerne. Han samlede lærerne i præstegaarden, hvor der blev musiceret. Han var en irenisk natur, men imod de grundtvigske, som han havde haft drøje dravater med i Aale. Kom en del paa Brattingsborg, hvor især fru S. havde fælles musikalske interesser med grevinden.

Pastor *Oscar Meulengracht* (1882-95) var en begavet og original personlighed, dygtig taler, levende interesseret i grundtvigsk aandsliv. Hans præstegerning i Argentina havde sat et vist præg paa ham, og han mindedes med stor kærlighed af danske emigranter der. Hans fremtræden var imponerende, baaret af bred menneskelighed og gammel kultur, men han kunde være noget stundesløs. Han nød stor respekt, hvor han virkede (se videre her IV, 238).

Provst M. mistede 3 af sine børn i Onsbjerg, hvorfor de ofte kom tilbage hertil for at se til gravene. De ønskede at blive begravet hos deres børn hvilket ogsaa skete 1928 og 1933. Ægteparret M. var godt lidt her og huskedes med kærlighed længe efter, at de var flyttet herfra; man kunde ogsaa fortælle muntre historier om dem.

Pastor *Axel Helweg* (1895-99) var afgjort grundtvigsk, blev valgmghpræst i Askov, var ligesom sine forgængere præget af fin, gammel kultur, lægesøn fra Odense, hvor hans farbroder, dr. *Ludvig Helveg* var rkp., og menighedslivet i hospitalskirken fik afgørende betydning for ham. Hans hustru, *Thalita Spur*, var søsterdatter af J. C. Hostrup, hun var ham helt aandelig jævnbyrdig, og der herskede en stilfuld hygge i præstegaarden. Præsteparret var i nær kontakt med ledende grundtvigske mænd. I begyndelsen stillede Onsbjerg-boerne sig noget afvisende, medens grundtvigske folk fra andre sogne paa Samsø flokkedes om ham. Mange af dem løste sognebaand til ham, hvad provst *Simonsen* ikke var glad for. Men efterhaanden lærte beboerne i Onsbjerg at sætte pris paa Helweg. Grundtvigianismen blev bærende i menighedslivet, og da kaldet kom til Helweg fra Askov, holdt beboerne her stærkt fast paa ham (De gr. Fri- og valgmenigheder, 1944, s. 286). Helweg blev efterhaanden faktisk en slags valgmenighedspræst for hele Sydsamsø. Fra de nabosogne, hvor der sad ikkegrundtvigske præster, søgte folk til Onsbjerg kirke, hvor kirken var tæt fyldt, men mest af udensogns. Køretøjer myldrede i præstegaarden og dens nabogaarde, og H. befandt sig saa godt, at han betænkte sig længe paa at tage mod kaldet til at blive valgmenighedspræst i Askov. Men der blev lagt pres paa ham og betydet ham, at hvis han ikke sagde ja, vilde der ikke blive nogen valgmenighed i Askov. Saa kunde han ikke staa imod. En datter blev gift med forstander J. Th. Arnfred, Askov.

Pastor *Axel J. Bartholdy Møller* (1899—1911) var af den kendte præsteslægt fra Grinderslev, hans fader (se Rønninge-R.) havde været en af de førende grundtvigske præster i Midtjylland og paa Fyn. Selv var B. M. præget af fin gammel kultur som sine forgængere, en højt begavet, rolig og fredselskende mand, omgivet af kærlighed og respekt, en meget kyndig mand paa mange omraader. Med sin stilfærdige fremtræden, omfattende viden og rige hjertelighed vandt han alle dem, han mødte. Han har i »Fra kirkehus og skolestue« I, 1947, s. 69 f. fortalt om sin gerning her, hvor den grundtvigske livsbevægelse havde vundet stærk indgang (især gn. præsterne *Husum* og *Bech*, Tranebjerg, farver *R. Lund*, skolebest. *Blegvad*, og »Samsøs ukronede konge«, gdr. *Mikkel Søren Holm* og *Helweg*). Helweg havde jo staaet som en slags valgmenighedspræst for en del af øen, tre fjerdedele af de mange kirkegængere, der fyldte O. kirke, var udensogns. Den aarlige begivenhed var det store efteraarsmøde i Tranebjerg. Da B. M. kom hertil, haabede han at kunne fortsætte Helwegs gerning. B. M. var selv opvokset i gr. kredse og grundtvigsk indstillet. Men i begyndelsen gik det helt anderledes. Efter indsættelsen blev parolen givet fra »Vatikanet i Tranebjerg« (som provst Simonsen lidt maliciøst sagde), at der var kommet en missionsmand til »landet« som man kaldte øen. B. M., som i Alling havde døjet, fordi han var for grundtvigsk, maatte knibe sig selv i armen ved denne uforudsete vending. Resultatet var, at næsten alle Helwegs udensogns tilhængere søgte andetsteds hen, medens de faa og spredte IMs folk paa øen, ogsaa fra Nordlandet, mente, at her var der noget for dem. Naar indremissionærer kom til Samsø, holdt de gerne til i O. prgd. Kirken vedblev at være stærkt besøgt. Efterhaanden afklaredes forholdene, og adskillige grundtvigske følte sig hjemme i O. kirke. Retningsforskellene fik ikke lov til at skille; de føltes snarere som en berigelse.

I disse aar fik *socialdemokratiet* stærkt tag i arbejderbefolkningen her. Provst *Meulengracht* meddelte B. M. lige efter B. M.s udnævnelse, at »Onsbjerg var det stærkest socialdem. opagiterede landsogn i Danmark«. Det var næppe helt forkert. Billeder af soc.dem. pionerer og politikere saas i næsten alle husmænds- og arbejderhjem; de fleste beboere i O. var husmænd under grevskabet, og de havde kun søndagen til raadighed til at passe deres smaa jordlodder. De var blevet fremmede for kirken, ja agitationen medførte, at de ikke saa venligt til kirken. B. M. søgte paa forskellig maade at faa dem i tale, og det lykkedes i nogen grad at vende stemningen. Han traf aftale med den lokale soc.-dem. redaktør om at bekendtgøre og anbefale et diskussionsmøde i kroen. Tilslutningen til mødet blev overvældende, øens ledende social-

dem. var mødt; alle præstestandens virkelige eller formentlige synder haglede ned over B. M.s betyngede hoved. »Jeg, der ellers mindst af alt er slagfærdig, fik paa forunderlig maade givet, hvad jeg skulde svare« (Mt. 10, 19). Mødet forløb i ro, og der blev derefter hvert aar holdt saadanne møder, indtil B. M. sidste vinter han var her, mødte kølighed for sagen, og aarsagen slap ud af redaktøren: »A tror ikke, at det gavner *partiet!*« B. M. holdt paa, at det jo blot skulde være en saglig forhandling. Mødet blev ogsaa holdt, men uden diskussion. B. M. indbød dem til aftengudstjeneste, og der kom mange. Luften var mildnet over for kirken. For at fremme medarbejde og medansvar dannede B. M. en *menighedsforening*, hvis bestyrelse virkede som menighedsraad, indtil der indførtes menighedsraad. B. M. og hans udmærkede hustru slog mere og mere rod paa Samsø. Men en halssygdom tvang B. M. til at søge til Brabrand-Aa. (se her VII A., 110 f.).

Da *Bartholdy Møller* var med til pastor *J. V. Christoffersens* ordination i Aarhus 1928, sagde han til C.: »Bliv først og fremmest præst for Onsbjerg sogn«. Pastor C. forklarer, at denne udtalelse maaske skyldtes, at Barth. Møller havde megen omgang med udensogns folk. Men Barth. M. glemte aldrig sit eget sogn, han omfattede det med stor kærlighed og interesse (»Min hustru og jeg har tabt vore hjerter til Samsø«). Folk kom gerne i deres smukke, kultiverede hjem. Han havde fast havemand, plantede mange frugttræer, som kom eftermændene tilgode. Fru *Fritze Barth. M.*, dt. af provst *Sørensen*, Skanderborg, var meget elsket. Paa en tid, hvor der ikke var hjemmesygeplejersker, gik hun rundt i de fattige hjem, plejede syge og hjalp paa forskellig maade. Efter at førstelærer *R. A. Jensen* 1907 var blevet organist ved kirkens første orgel, var hun kirkesanger. Hun havde en udmærket sangstemme. Da kirkens ny stoleværk skulde indvies 1952, kom *Barth. Møller*, 86 aar gl., for sidste gang til Onsbjerg, indbudt af menighedsraadet, deltog i præsteprocessionen og ved festen efter gudstjenesten talte han meget smukt, især til sine gamle konfirmander. Han var en af folkekirkens smukkeste skikkelser, en af landets betydelige præster.

Det var vanskeligt for pastor *Arne Mortensen* (1911-15) at komme efter en præst som Barth. Møller. Arne Mortensen var en alvorlig prædikant, hans hustru var svagelig, saa præstegaarden kunde ikke rigtigt blive noget for mgh. To af de betydeligste mænd i Onsbjerg forlod O. kirke og søgte til Tranebjerg resten af deres liv. Skønt M. var en flink og god mand, maa det vist siges, at han ikke faldt til i sognet.

Pastor *M. C. Glenstrup* (1915-19) var her kun kort tid. Han var grundtvigsk præget, en livlig og venlig mand, men hans tid var i Onsbjerg præget af hans sorg over, at han 1916 mistede sin hustru, Dagny, født Helweg. Efter at han nov. 1918 var blevet gift igen, søgte han bort. (Se her II, 458).

Saa fik Onsbjerg en udpræget Indre missions præst: *L. C. Larsen* (1920-27). Hans forkyndelse faldt ikke til i Onsbjerg. Han kom hertil fra det absolut IMs prægede Feldballe-N. med stort IMs liv. Han blev agtet for sit nidkære sind, havde en god støtte i sin hustru, Louise, som vandt bef. med sit elskelige sind. Hun oprettede en YM-kvindekreds, som holdt møder i prgd. og stadigt eksisterer, omend i mindre former. Menigheden kom til at holde af pastor Larsens paa gr. af deres jævne væsen og de fik sympati for dem, da præstens havde megen modgang (præstens og børns sygdom). Da L. mente, at han ikke kunde udrette mere, søgte han bort, men bevarede forbindelsen med Onsbjerg til sin (tragiske) død, som gjorde stærkt indtryk (se her VI, 495). Hans eftermand holdt en mindetale over ham i O. kirke.

Pastor *J. V. Christoffersen* (siden 1928) er den præst, som længst tid har virket her. Han er grundtvigsk. Han skriver hertil om kirkelivet de senere aar: »Ingen synderlig forandring, livet har gaaet sin rolige gang. »Den danske Salmebog« blev ret hurtigt indført i kirken; ligeledes den ny oversættelse af Bibelen (Alterbogen). Der har i de sidste 30—40 aar været god interesse for at vedligeholde og smykke kirkehuset og kirkegaarden. Et forstaaende og dygtigt menighedsraad har, selv om medlemmer skiftede, man stedse haft.

Der er ingen Indre mission i sognet.«

Blandt ledende lægfolk: Gaardejer *Jens Søren Jensen Bryder* i Toftebjerg, f. sammesteds 1865, † 1929, var en højt begavet bonde, stejl af sind; styrede som sogneraadsformand kommunens sager med stor myndighed; dengang de politiske bølger gik anderledes højt i landet end nu, diskuterede han som venstremand ofte politik med sin genbo, den radikale gaardmand *Poul Jakobsen;* det var saa det slog gnister. *Jens Søren Bryder* var en aandelig udviklet mand med stor kirkelig interesse; han tænkte og læste meget om kristelige ting, gik i kirke eller rettere kørte med hestevogn til kirke hver søndag; da pastor *Bartholdy Møller* var rejst fra Samsø, og *Jens Søren Bryder* ikke kunde med efterfølgerens, *Arne Mortensens*, forkyndelse, forlod Bryder Onsbjerg kirke og søgte derefter sammen med hans gode ven, *Søren Sander* fra Selsinggaarde, til Tranebjerg, hvor den gr. pastor *Schjørring* var sognepræst. — »Salmebogen, vor salmebog, er den bedste bog i verden«, sagde *Jens Søren Bryder* paa sit dødsleje; et saadant ord siger en hel del om hans personlighed.

Ægteparret *Jens Buhr Holm og Marie*, født *Holm*, er fætter og kusine, af den tidl. omtalte store og kendte Holm-slægt; Marie, født 1887, er datter af tidl. omtalte M. S. Holm, Madebjerggaard; Jens Buhr Holm er brodersøn af denne, født ogsaa 1887. Deres gaard i Onsbjerg, Stenborggaard, er Buhr Holms fødehjem. Ægteparret har begge med deres gode evner og retlinede sind virket meget for Samfundets liv og trivsel. — Tidligt toges *Jens Buhr Holms* evner i brug af det offentlige til mange forskellige ting, saaledes medlem af sogneraadet, i mange aar formand for Samsø liberale Venstreforening (var blandt pionererne i sin ungdom, da Venstre kæmpede sig frem nedenfra paa det radikale Samsø); siden 1920 har *Buhr Holm* været medlem af Onsbjerg sogns menighedsraad og, saa vidt det kan ses af menighedsraadsprotokollen, blev han samme aar kirkeværge for Onsbjerg kirke (hvad han er til dato). Med sit grundtvigske syn paa kristenliv og menneskeliv har han al sin tid taget ivrigt del i kirke-

livet i sit sogn, saavelsom i det gr. aandsliv og mødeliv paa Samsø. Som næstformand i menighedsraadet har han altid betydet meget, og som kirkeværge var han stedse primus motor, naar der trængtes til restaurationer eller nyanskaffelser ved kirke og kirkegaard, alt varetaget med interesse og kærlighed. Hans hustru, *Marie Buhr Holm*, der ligesom sin mand fra ungdommen af har været aandelig opvakt og gr. præget, hørte ogsaa altid til menighedens »faste stok«. Hun sagde engang et ord, der blev lagt mærke til, og hun levede selv derefter: »Man skal have samfundssind«. Hendes livs bedrift var den, at hun, foruden at passe hjem og have mønsterværdigt (mange unge piger har haft deres bedste læreplads hos hende), i 1923 var med til at stifte *Samsø husholdningsforening* og blev dens første formand, en post, hun beklædte med stor flid og dygtighed i 32 aar. Foreningen er øens største forening, har egen bygning med skolekøkken i Tranebjerg, underviser gn. sine lærerinder unge piger i madlavning og syning, afholder store møder for medlemmerne flere gange om aaret, arrangerer udflugter inden- og udenøs for husmødrene. Det er værd at mærke, at møderne er ikke blot af ren faglig art med taler og instruktioner af husholdningskonsulenter, men der holdes ofte foredrag af betydelige aandens mænd og kvinder, endda enkelte gange en aften med en af vore gode kunstnere (Clara Pontoppidan f. eks.). Med myndighed og dygtig haand har *Marie Buhr Holm* ledet denne forening og givet den sit ansigt, til stor betydning for Samsøhjemmene. Til sin død 1960 tog hun trods skrøbelighed del i foreningens møder og arrangementer. — »Det gælder dem begge, *Buhr Holm* og *Marie*, at nyder de stor anseelse paa Samsø og udenfor øen og er blevet mange tillidshverv betroet gn. et langt liv, saa er de paa samme tid agtet og vellidt i deres egen by, for de er ens overfor alle, høj og lav og er saa retsindige til hver en tid.«

Om *skolerne* kan man læse i »Fra Holbæk amt« 1959 (udgivet af Historisk samfund for Holbæk amt) s. 125 ff.: »Samsø skolevæsen« ved Bent Rasmussen. —

Onsbjerg gl. skole fra 1728 med dens udvidelse omkring aar 1856 er beliggende endnu i Onsbjerg by, men er nedlagt som skole og anvendes til privat beboelse; i 1912 byggedes den ny hovedskole lidt syd for byen, og i 1935 nedlagdes den gl. skolebygning helt som skole, idet forskolen fik bygning i forbindelse med den »ny« hovedskole. Siden er Toftebjerg skole nedlagt og alt skolevæsen blevet samlet i Onsbjerg *centralskole;* dette skete i 1956, hvorefter Onsbjerg skole er en 7 kl. skole med nu 6 lærerkræfter.

I forannævnte skrift findes en fuldstændig liste over enelærere og førstelærere ved Onsbjerg skole fra lærer *Jens Bagger* (indtil 1801) til førstelærer *Knud Hansen*, der afløstes af *E. Davidsen*, ogsaa en omtale af nogle af skolens lærerinder; ligeledes omtales lærere ved Tanderup, Selsinggaarde og Toftebjerg skoler. — Af interesse maaske kan nævnes, at der i nogle hjem i sognet findes et skilderi af samtlige nuværende og tidl. præster, lærere og lærerinder i sognet, det er fra en gang i de første 25 aar af dette aarhundrede.

Af Onsbjerg sogns lærerkræfter skal fra mands minde særlig nævnes lærer *Rasmus Anton Jensen* som den mest markante lærerskikkelse. Han var en gaardmandssøn fra Ølsted sogn i Østjylland, født 1869. Efter 8 aars gerning som andenlærer i Jebjerg i Salling kom han 1899 til Onsbjerg, hvor han virkede som førstelærer og kirkebylærer til sin død i 1932. Han var en lærer af »den gode gamle skole«, ihærdig, pligtopfyldende, hævdende sin skoles og sin egen ære som lærer med fasthed. Ogsaa aftenskole for de unge holdt han i en række aar. Der staar den dag i dag stor respekt blandt hans gamle elever om lærer Jensens personlighed og lærergerning. Kort efter hans død rejste gamle elever ham en smuk mindesten paa hans grav paa Onsbjerg kirkegaard. — Han var en mand rank af skikkelse, som han var rank af karakter. Kendt var billedet af ham, naar han daglig efter skoletid gik sin tur med stok i haand, hilsende paa hvem han mødte, ofte standsende op og gjorde en lille snak med folk, der arbejdede paa deres mark i nærheden af vejen. Han faldt til fra sin ungdom af i Onsbjerg skoledistrikt, befolkningens ve og vel laa ham paa sinde; han blev helt hjemme i Onsbjerg; naar han rejste fra øen paa ferie, kom han altid hjem igen efter faa dages forløb. Hertil gjorde naturligvis meget, at hans hustru, fru Alma Jensen, var fra Onsbjerg, datter af hans forgænger i embedet *Christian Larsen*. Ægteparret havde et smukt lærerhjem, hvor de sammen med deres to døtre og en plejedatter levede et hyggeligt og kærligt hjemliv. Som sig hør og bør dengang, røg lærer Jensen paa lange piber. Lærer Jensen dyrkede meget musik i hjemmet, spillede sammen med datteren *Ellen*, der boede hjemme, men tog musikundervisning i Aarhus; og da hun blev gift og rejste til Ostindien med sin maand, fik lærer Jensen en eller anden mand fra egnen til at komme og spille med sig; saaledes spillede en tid sammen med ham en ung lærer fra Tranebjerg realskole, den senere sognepræst *Svend Aage Olsen* i Vonsild-Dalby. Den »levende« musik var til megen glæde i hjemmet. Lærerne spillede violin sammen. Men ofte sad lærer *Jensen* og spillede paa sit lille harmonium, saa fint og smukt, og skønt han havde været organist ved kirken i mange aar, spillede han altid søndagens salmer igennem hjemme, saa nøje og pligtopfyldende han var, for at yde det bedste i kirken. Det blev sagt ved hans begravelse, at han med sit orgelspil havde »gjort det smukt for menigheden at være i kirke« og støttede menighedssangen i saa høj grad. — Lærer *Jensen* var en række aar medlem af menighedsraadet, han følte sig tiltrukket af det gr. aandsliv. Hans hustru († 62) fulgte levende med i alt; hun var lærer Jensen en god støtte i hans betydningsfulde gerning, stedse en storartet hustru og moder for lærerhjemmet.

1922 oplyses: Ret god kkg., gr. præg., velvilje. 1931: Ret god kkg., KS, ungdomsf. 1947: Jævnt god kkg., rolige, jævne forhold, velvilje, kirkeblad, KS (42), DdU, sdsk., 1959: Som 1947, ungdomsm. i prgd., gymnastikf., regelm. andagter paa Alderdomshjemmet. 1963: Jævnt god kkg., rolige, folkekirkelige forhold, KS for Sydsamsø, ungdomsf., ungdomsm. i prgd., gymnastikf.

Folketal. 1850: 1124; 1901: 1232; 1921: 1243; 1960: 1059. Altergæster. 1922: 425; 1934: 320; 1945: 200; 1957: 150; 1962: 165.

Menighedsraad. 1922: 7 n. gr., 1934: 7 folkekirk., 1945: do., 1957: 3 soc., 2 rad., 2 venstre. 1961: do.

Onsbjerg kirke (Helligkors k.) er en romansk teglstenskirke, skibets mure er bevaret med en rundbuet, tilmuret dør og spor af et par oprind. vinduer. Hvælvinger fra 1462 og samtidigt vaabenhus mod nord med smuk, tretindet gavl. Omkr. 1500 er koret revet ned og erstattet med et større kor med trappefrise-gesims. Koret er forhøjet c. 1530 og overhvælvet med 2 fag. Senere er tilføjet endnu et vaabenhus mod syd, samt et svært taarn, af skibets bredde, kamgavle i nord-syd og spidsbue til skibet. Nogle kalkmalerier er fundet 1915 og 1935. — Højrenæssance-altertavle fra 1596, malmstager fra 1675, smukt lille krucifix i koret fra c. 1200 paa rigt graveret kors og indskr. fra 1596. (Paa en tavle i kirken fortælles, at krucifixet var bundet til en druknet, der drev i land 1596 i Tranebjerg sogn. 4 heste kunde ikke trække liget til T. kirke, men 2 heste trak det mageligt til O., hvor det blev begravet. Maaske stammer navnet Helligkors k. fra dette kors). Romansk granitfont, nederlandsk daabsfad fra 1690. Senrenæssanceprædikestol med samtidig himmel (ligesom altertavlen restaur. 1935 af N. J. Termansen). Stor lysekrone fra 1685. Klokke fra 1628. Mange barok-epitafier. I taarnet mindetavle fra 1748 m. maleri af et skibbrud, hvor et skib forliste paa vej til Norge. Flere renæssancegravsten. Nyt stoleværk 1952 af eg, gavlene smykket med billedskærerværker (Bibelhistoriske billeder) ved Inger Marie Jørgensen. 200 sd. Orgel.

Mack. 98 og 406. Bent Rasmussen: Kirkeklokker paa Samsø, 1948.

1950 blev kirkegaarden reguleret.

Sognepræst

Indtægt. 1870. Regul.: 1812 kr., netto: 3360 kr. — 1913: 2. kl., 1946: 3. kl.,19158: 12. kl. — Prgd. opf. 1859, kvist med kamgavl, ligger 1 km syd for Onsbjerg, ved Pillemarksvejen.

1. 29. maj 1867—27. aug. 71 (sp. Aulum-H. 20. juni 57): **D. N. Blicher,** fl. t. Brorstrup-R., se der.

2. 8. nov. 1871—5. juni 78 (sp. Ringive-G. 22. jan. 66): **J. F. Feilberg,** fl. t. Frederikssted, Sct. Croix, se der.

3. 2. aug. 1878—12. okt. 82 (sp. Aale-T. 18. juni 73): Provst **P. A. C. Simonsen,** fl. t. Besser, se der.

4. 19. dec. 1882—23. apr. 95 (Dsk. præst, Tandil, Argentina 27. nov. 75): **O. Meulengracht,** fl. t. Ønslev-E., se der.

5. 26. aug. 1895—15. nov. 99 (sp. Velling 27. sept. 83): **A. H. S. Helweg,** fl. t. Askov valgm., se der.

6. 30. nov. 1899—16. marts 1911 (sp. Alling-T. 2. jan. 93): **A. J. Bartholdy Møller,** fl. t .Brabrand-Aa., se der.

7. 24. nov. 1911—28. sept. 15 (sp. Durup-T. 16. marts 01): **A. Mortensen,** fl. t. Borup-K., se Sommersted.

8. 29. jan. 1916—9. dec. 19 (sp. Vadum 19. maj 11): **M. C. Glenstrup,** fl. t. K. Stillinge, se der.

9. 17. apr. 1920—14. dec. 27 (sp. Feldballe-N. 17. nov. 09): **L. C. Larsen,** fl. t. Mejrup, se der.

10. 19. maj 1928: **Jens Viggo Christoffersen,** f. 17. dec. 99 Højby, Sjæll. F.: Gdjr. Hans Peter C. og Maren Lucine Jensen. Stud. Frborg 21, c. 27^2 (h_1). — G. 25. okt. 32 Gunver Thomsen, f. 9. nov. 10 Brande. F.: Provst, Besser, † 53, se der.

Fmd. KS, Sydsamsø 42, herredsrepr. DKU. Fmd. skolekomm. 1928-62.

NORDBY

Nordby sogn, 2451 ha, omfatter hele Nordlandet, grænser mod syd til Onsbjerg sogn, hvorfra det skilles ved *Kanehave kanal* paa tangens smalleste sted. Den nordlige del, *Nordby bakker,* er meget naturskønt, stærkt bakket, med stejle skrænter og dale ud mod havet og prægtige udsigter over til Jylland, Sjælland osv. Fra *Ballebjerg* (64 m) en enestaaende udsigt. Bakkerne gennemskæres fra Nord til Syd af den 4 km lange Langdal, hvis natur minder om fjeldene i Østnorge. Den nordlige del er et mægtigt bakkeland, *Issehoved.* Øst for N. by er der lavt, frugtbart agerland, og *Østerstrand* er fin badestrand. Af den sydlige del mellem *Maarup* og *Kanehave kanal* (et 5 km langt omraade) er c. halvdelen beplantet (Nordby hede, 616 ha) Afsides. Jævn landbefolkning, mest smaabønder og husmænd, enkelte fiskere ved Maarup havn.

N. kirke ligger ensomt, midt i bakkerne, 2 km til hver by. Byerne N. (303 indb., med mh, kro, biograf) og Maarup. Langør, begge med havne. Deccastation paa N. hede.

Ved N. har der været en hellig kilde.: — Kanehave kanal er maaske rest af en gravet kanal fra vikingetiden. Sagnet fortæller, at Harald Blaatand skal have trukket sin flaade derigennem, et andet sagn siger, at kanalen blev gravet af svenskerne 1658-60. To byer, Søby og Glistrup skal være blevet ødelagt af Lybækkerne i 14. aarh.

Bakkelandet er med undtagelse af det allernordligste opdyrket. I Langdalen, der gaar parallelt med vestkysten er der 5—6 gaarde, ellers er hele bakkelandet opdelt i ganske smalle husmandslodder, 50 m brede, 2—3 km lange, bakke op og bakke ned. De drives af husmændene inde i Nordby. Der er for smalt paa lodderne til at bygge. Det er meget besværligt, ofte at skulle gaa 2—3 km ud til det yderste af lodderne flere gange om dagen for at pløje eller passe dyrene. Nogle lodder gaar stejlt opad. Ordsproget siger, at „der er ikke en bakke saa stejl, at en Nordbybonde ikke kan pløje op ad den." Lodderne er meget veldyrkede, og om sommeren er det et pragtfuldt syn at se disse striber med hver sin afgrøde . . . i hver sin farve. — *Nordby* er som landsby meget interessant. Omkr. 1910 kaldtes den „Danmarks største rigtige landsby"; de mange gaarde og huse var (og er stadigt tildels) stærkt sammenbyggede i gader og gyder med hver sit navn, med ret store gadekær og en aaben plads midt i byen. Paa pladsen er det for Nordby helt ejendommelige *klokketaarn,* et rundt stentaarn hvorover et kors. Det er opført 1857 og rummer en lille, frit hængende klokke. Tidligere hang klokken i en trægalge, hvorfor pladsen hedder „Galgepladsen". Aarsagen til, at dette klokketaarn opførtes var, at kirken ligger saa langt fra Nordby, at kirkeklokken næsten ikke kunde høres. I stedet ringer man derefter solen op og ned fra klokketaarnet midt i byen, ligesom der herfra ringes til gudstjeneste og begravelse og bryllup. Nordby er derved vist det eneste sted i Danmark, hvor der ikke ringes med kirkeklokken morgen og aften. Byklokken ringer iøvrigt ogsaa til verdslige formaal.

Indtil der kom rutebiler var Nordby meget afsides, med over 3 mil til postdamperen (Diligencen tog lang tid!) og en tur til sydlandet var en begivenhed. Meget faa fremmede kom den gang hertil, og kom der fremmede, følte de som fremmedlegemer i det lille samfund, selvom de boede her længe. Befolkningen var stærkt indgiftet i hinanden. Efter 1910 blev aarhundreders isolation brudt af cykler og biler, og saa blev Nordlandet opdaget som turistland. Folketallet fordobledes om sommeren, nye folk flyttede til, og der kom frisk blod til Nordby.

Langt ind i 19. aarh. havde man den gamle ordning med oldermand, og byen var inddelt i 4 „roder" med hver sin „Skorsmand" et hverv, der gik paa omgang. Det gamle bystævne er faktisk bevaret i det aarlige saakaldte *Sct. Pauls møde,* 25. jan., da sognets mænd samles i hotellets sal under sogneraadets ledelse og drøfter alle sognets anliggender, skole-, kirke-, vej-, skattespm. osv. Præst, lærere, menighedsraad, skolekommission osv. er med; f. ex. kan præsten her frit fremlægge, hvad han har paa hjerte, og hvis det ved forhandlingen viser sig, at der er stemning derfor, bliver det vedtaget. Men imod Sct. Pauls-mødets billigelse er det meget svært at faa gennemført noget.

Langøre er et kapitel for sig. Der bor en lille befolkning

derude paa 80—100 menn., 7—8 km fra Nordby. Herude har spejdere og andre store sommerlejre, ideelt ved skov og strand.

Der er ingen fredede oldtidsminder, men der har været en langdysse. Et sagn fortæller, at der ved Kongsslette skal have boet en „sørøverkonge". Syd for Armhoved Lilleøre skanse fra 1807-14. 10 km nord for N. ligger Samsøs største sten, Dyvelstenen, 3 m lang. Genforeningssten ved skolen.

Paa Ballebjerg et udsigtstaarn med mindesmærke for sognerådsfmd. *Morten Madsen* (f. 1849, † 1935) han har opført taarnet.

Af den ældre præstehistorie

Sognets kyndige historiker, lærer *Jakob M. Hansen*, har ydet væsentlige bidrag til flg.

Den sidste katolske præst var *Jens Jacobsen* (Jens Ibs), der vist 1519 skænkede det smukke kirkeskab, og 1531 foregik den store ombygning af kirken, se s. 603.

De første sp. efter ref. var *Jacob Hansen* (1537-69), *Niels Lauritsen* (1569-80), mag. *Jørgen Hobroe* (1580-87), *Claus Sørensen* (1587—1618), født her, mag. *Jens Christensen Bolding* (1618 -28), *Jørgen Dinesen* (1628-60), hvis dt. vist blev gift med eftm. *Knud Christensen Friis* (1660-82) af V. Frue k., Aarhus. En gl. kirkebog beretter, at 22. s. e. trin. 1660 omkom en mand og en kvinde i snefog, da de gik fra kirke og havde været til alters. Præsten med familie og enkelte andre vaagede i kirken natten over. Det strenge vejr varede til mandag aften. — *Hans Hansen Hildekande* (1689—1720) døde meget brat. Mag. *Otto Ottosen Haasum* (1720-25) af Valløby-T., efterfulgtes af *Lars Chr. Hilmand* (1725-28), f. i Stavanger. *Søren Wegener* (1728-31), ogsaa fra Stavanger, havde en god bogsamling, *Jesper Clausen* (1731-52) flyttede til Tranebjerg, hans fader skal have været smed i Odense, om hans søn se ndf. Dele af prgd. blev nybygget 1733 og 1739. — Mag.*Marcus Stuhr Raffnsøe* (1752-71) af Aulum. Et brev fra 1752 til hans søster tyder paa, at han var pietist (»Herren førte mig til Nordby, og jeg blev ordineret af biskop Hygum 12. maj 52 i Aarhus domkirke, og i min søde Jesu navn holdt jeg indgangsprædiken for min menighed 17. maj over Mt. 9, 13: Jeg er kommet at kalde syndere til omvendelse (Bededag). Min mgh. tog imod mig med megen kærlighed og glæde og er siden meget fornøjet med mig og jeg med den. Herren give mig naade fremdeles ved Jesu blod at frelse mig selv og dem, som mig høre. Jeg har kun én kirke, og den er mig meget commode og let at prædige i. Præste-Gaarden er efter Lands-By-væsen meget skikkelig istand. Avlingen er ikke større, end jeg kand drive den med 2 Karle, 1 Dreng og 2de Piger. 6 Heste, 8 Kiør, 40 Faar med mere kan jeg holde. Præstens Indkomme er foruden Avlingen 300 rdlr.« Om Raffnsøe fortælles følgende sagn: Engang var en gaard i Nordby kommet i brand, og ilden truede med at brede sig i den tæt sammenbyggede by. I det samme kom præsten kørende fra kirke, og man bad da ham gøre, hvad han kunde. Han gik saa rundt om den brændende gaard og læste af en bog, og skønt der ikke var mere plads mellem gaardene, end at han lige kunde klemme sig igennem, blev ingen af naboejendommene antændt. I 1763 blev der gjort udlæg hos *Raffnsøe* for ubetalte fordringer, og ved hans død udgjorde boets gæld 1061 rdl. Men han efterlod sig en bogsamling paa ikke mindre end 500 bind. Han var de sidste aar meget svagelig, blev kun 49 aar gl. *Chr. Aagaard Henchel* (1770 -78) af Nøvling-S. blev kun 35 aar. *Anders Johan Kragh* (1778-86) flyttede til Kolby, senere til Besser-O. *Hans Winther Jespersen Clausen* (1786-92) var søn af fornævnte *Jesper Clausen* og født her. Det var hans lyst at sysle med smedehaandværket. Han havde selv bælg og esse i præstegaarden og beslog selv sine heste. Han gav sig ogsaa af med at kurere mennesker og dyr. Der fortælles, at han engang havde brækket sit ene ben, og da han mærkede, at det var galt sat sammen af lægen (?), gik han hen og stak det ind mellem to eger paa et vognhjul og brækkede det igen, hvorefter han selv anordnede, hvordan det skulde behandles. — Han omtales som »heftig« (W. II, 456). Hans datter Helene Sophie, der senere, gift med Poul Henrich Heegaaard, her, praktiserede ogsaa en del som »klog kone«. Hans enke, Inger, født Reffing, der døde 1830 her, havde en stor gaard i Nordby.

Slægten *Heegaard* virkede derefter i 3 slægtled her 1792—1851. *Stephan Christiansen Heegaard* (1792-98) skræddersøn fra Kbhvn., havde været rkp. i Besser siden 1776. Han var forfatter (N. 233), dygtig, godmodig, men levede i trange kaar. Mindetavle i kirken. Hans søn, *Poul Henrich Heegaard* (1798—1835) var gift med en dt. af pastor *H. W. J. Clausen* her, havde 13 børn, var »hæderlig, brav og nøjagtig, men mindre begavet« (W. II, 456), han havde dog laud! Han var en god økonom. En søn af Stephan Heegaard var den kendte maskinfabrikant *Anker Heegaard*. Pastor *Poul Heegaard* var farfader til professor i filosofi Sophus Heegaard († 1884), hvis søn var matematikeren prof. Poul Heegaard († 1947). Pastor Poul Heegaard forsøgte (maaske i 1817) at indføre Evangelisk-christelig Psalmebog fra 1798 i stedet for Kingos salmebog. Men det gik ikke. Da degnen en søndag, efter tidligere bekendtgørelse derom, stemte i med at synge efter den ny salmebog, udvandrede hele menigheden (eller maaske kun mændene) og saa opgav præsten sit forehavende. Først ved reformationsjubilæet lykkedes det hans søn og eftermand *Stephan Heegaard* at faa Den ev.-christelige Slb. indført. Det er ikke til at sige, hvad grunden til menighedens holdning egentlig var. Vel har Den ev.-chr. Ps.bog faaet et daarligt eftermæle; men man kan vanskeligt forestille sig, at disse jævne bønder i et sogn, hvor ingen stærk vækkelse havde gjort sig gældende, paa forhaand skulde have dannet sig en mening derom, som de kunde sætte op mod præstens. Maaske var deres holdning bestemt af konservatisme — eller af økonomiske grunde. Men det er dog en kendsgerning, at menigheden udskiftede Den ev-chr., saa snart der var mulighed derfor, idet Roskilde Konvents Salmebog af 1855 blev indført i Nordby kirke allerede pinsedag 1857. Nok skyldtes dette vel i første række den daværende præst, pastor *Jacobsen*, som stolt noterer, at Nordby menighed var den første i provstiet, som valgte Konvents-salmebogen til kirkebrug. Men der høres ikke om nogen modstand derimod.

Poul Henrich Heegaards og hustrus legat paa 200 rdl. blev oprettet 1829. Renterne (efter at udgifter til vedligeholdelse af det Heegaard'ske

gravsted er afholdt) skal ifølge fundatsen gaa til værdige trængende i sognet. Han efterfulgtes af sin søn *Stephan Heegaard* (1836-51), flyttede til Skævinge-G. I hans tid opførtes (1844) præstegaardens stuehus af nyt med grundmur. Dertil optoges to laan paa i alt 2000 rdl. (se her I, 503).

Tiden efter 1851

Skønt kirken ligger uheldigt, midt mellem de to byer, og man skal op ad bakke (og i gamle dage var kirken ikke opvarmet), har beboerne været trofaste mod deres kirke. Der har ikke været særlige vækkelser eller partipræg, men megen gammeldags agtelse for kirken. Pastor *Stephan Heegaard* var en hjertelig mand, ikke stor som prædikant, han kendte alle i sognet og var afholdt.

Provst *F. V. Steenstrup Jacobsen* (1851-67) var naturhistoriker (se Besser), en kultiveret mand. Som nævnt fik Jacobsen Roskilde Konvents salmebog indført i Nordby 1857. Det var *Jacobsen*, der fik klokketaarnet opført 1857. Efter sigende skal han selv have givet tegning til taarnet efter billede af et belgisk klokketaarn. Grev Danneskiold gav 25 rdl. til opførelsen, Jacobsen 12 rdl. Bønderne 2—3 rdl. hver og husmændene 3 mark. Ved samme lejlighed blev klokken omstøbt. Den gamle klokke bar en indskrift, som oplyste, at den var omstøbt 1699. J, har efterladt sig værdifulde optegnelser om dialekten, om stednavne og med kommentarer til byloven af 1697. Det var ham, der trods stærk modstand fik gjort ende paa den gamle skik, at hele sognets bestand af kvæg og heste efter høst blev sluppet løs og kunde strejfe om overalt, til stor skade, især for de nysaaede rugmarker.

Pastor *J. V. Krøyer* (1867-76) var en meget forsigtig mand. Forstander *Rasmus Nielsen* fortæller, at han gik aldrig ud uden paraply, og han vilde ikke have flagstang for ikke at støde an ved sin flagning. Rs. Nielsen antyder, at han »muligvis havde uddannet sig efter Bastholms gejstlige talekunst«, men tør ikke sige det (se her III, 235). Krøyer var højkirkelig.

Biskop *Brammer* var ængstelig for at faa en grundtvigianer hertil 1876. (»Det vilde ikke være godt, om der kom en grundtvigianer til Nordby«); biskoppen ønskede »en sjælelig og legemlig sund og dygtig mand, hvilket sandeligt gjordes behov, fordi ingen af Samsøs præster egnede sig til at blive provst« (provst Wagtmann var aldrende), og sp. i Nordby skulde betjene Tunø, hvis sp. var syg. (Khst. saml. 6 r. II, 580).

Saa kom pastor *C. E. Otterstrøm* hertil (1876-86), han havde 1867-70 ledet Morten Eskesens højskole i Uth, og flyttede herfra til Tyrsted-Uth. Han huskes bl. a. for sin politiske interesse. Det var i provisorie-aarene, og præsten var ivrig højremand. Allerede før der blev stationeret (to) gendarmer i byen, havde han søgt at overvaage ungdommens færd paa gaden om aftenen, og lejlighedsvis havde han faaet en del unge mennesker mulkteret for sammenstimlen og uro, drillerier og respektløs optræden over for præsten. Han blev derfor upopulær i visse kredse, og det landskendte refræn: »Ned med Estrup, Scavenius og Ravn!« fik i Nordby følkende udformning, rettet mod ham og hans to politiske meningsfæller, lærer *Larsen* i Nordby og *Kyhn* i Maarup:

»Ned med *Larsen*, *Otterstrøm* og *Kyhn!*
Vi vil ingen nattevægtere ha', vi vil selv regere by'n«.

Hans hustru, fru Sophie Otterstrøm, giver et helt andet billede. O. var glad for at være i Nordby, og fra anden side berettes om den gode kirkegang, og at O. havde mange venner her. Se ndf., s. 605 f.

Pastor *K. S. Borgen* (1886-99) var grundtvigsk. Biskop Brammer omtaler ham meget nedsættende (»Borgen, som jeg engang har været belemret med her i stiftet, søger (1879) embede i Aarhus by, — det overgaar endog mine tanker om hans dumme opblæsthed« (Khst. saml. 6. r. II, 651). Han faldt dog ret godt til her. Der gik adskillige anekdoter om ham, ikke særligt til ros for ham som prædikant, han var lille af vækst, læste meget (holdt 27 blade og tidsskrifter), citerede en mængde salmevers i taler og prædikener (se her) V. 807).

Pastor *Johs. Imm. Viggo Hansen (Holm)* (1899—1908) søgte afsked p. g. a. sygdom. Navnet Holm tog han først 1913.

Pastor *A. E. A. Bayer* (1908-38) blev her i 30 aar, var IM. Han skriver: »Desværre ligger N. kirke meget uheldigt, altfor langt fra de to byer, men bebyggelsen var maaske anderledes, da den blev opført langt mod vest oppe i bakkerne. Særligt i modvind og daarligt vejr er vejen træls derop. Kirkegangen var den første halvdel af min præstetid forbausende god, som regel 100—200 i kirke alm. søndage, ved højtiderne helt fuld (300 sd.). I daarligt vejr kunde man opleve, at mandssiden var helt besat, men kvindesiden stod tom. Ligeledes var det i min første tid der skik, at kun mænd kom til begravelser i kirken. Jeg begravede adskillige kvinder, uden at der var en eneste kvinde med i ligfølget. — Imidlertid forandrede den gode kirkegang sig sørgeligt efter radioens fremkomst. Man kviede sig ved den besværlige kirkevej og blev hjemme for at høre radiogudstjenesterne.

(Lærer Jak. Hansen tilføjer: Til pastor Bayers oplysning, at kun mænd kom til begravelse i kirken, kunde jeg lide at knytte følgende fodnote: I dagene mellem dødsfaldet og begravelse kom kvinderne til den afdødes hjem med kranse og muligvis ogsaa viktualier til begravelsesmaaltidet. Saa blev der drukket kaffe, og gæsterne blev taget med ind til den endnu aabne kiste. Det kaldte man »at skue lig«.)

Kirkeligt var Nordby præget af gammeldags kirkelighed og kristendomssyn, som maaske ikke gav sig stærkt udtryk i det daglige, men det var alligevel alvor for mange og betød virkelig fromhed og redelig gudsfrygt. Der var ingensomhelst jordbund for sekter, men indremissionærers forkyndelse havde været med til at skabe et lille IM smf., og det var ikke de ringeste, der var med der, baade gaardmænd, husmænd og haandværkere. Den gammeldags ærbødighed for præsten og hans gerning var bevaret, og præsten havde gode kaar, hvor han kom i sognet, han var velkommen overalt. Men da befolkningen levede saa nær hinanden og var saa stærkt indgiftet, var de meget afhængige af hinanden, og betingelserne for en væk-

kelse hæmmedes deraf. Men der var som sagt alligevel blevet et godt lille IM smf. Mest fremtrædende var en husmd. *Mikkel Jørgen Thubo*, smed *Tønnes Møller*, snedker *Rasmus Nielsen*, gdjr. *Hans Kramer*, skomager *Chr. Christensen* og gdjr. *Ove Madsen*. Med stor offervilje byggedes et mh., som indviedes 6. nov. 1924 af provst *P. J. Munch*, Brøndbyvester. Huset kostede 13.000 kr. og kunde 1938 tilskødes Indre mission som gældfrit. I nært samarbejde med sp. holdtes her mange møder, samtalemøder, bedemøder, møder for gamle, missionsuger, børnegudstj., YM-møder og fælles samfundsmøder med andre IMs venner paa øen. I prgd. holdtes ungdomsmøder (især for gl. konfirmander) med stor tilslutning, men ellers var ungdommen vanskelig at faa i tale. Det var gl. skik, at paa 2. helligdage gik de unge i kirke, og disse dage vidste præsten, at han kunde regne med mange unge tilhørere, men ellers kom de unge kun enkeltvis. Saa ordnede jeg i forb. med ungdomsforeningen særlige ungdomsgudstjenester ved kendte fremmede talere, og nu kom de unge i flok og følge, faktisk alle sognets unge. I det hele var der godt besøg i kirken, naar der kom fremmede talere, og ved de faste aftengudstjenester, juleaften og Hellig tre kongers aften (da lagdes der et stort offer paa alteret til YM) var der helt fuldt. Den gamle skik med indførelse af kirkegangskone var ikke helt ophørt 1908, men jeg oplevede den kun faa gange, saa holdt det op af sig selv.

Det var en begivenhed, at *Oxford-teamet* med dr. *Frank Buckman* i spidsen kom til Samsø 1935 og ogsaa holdt møde i Nordby. Det var stærkt besøgt, men det virkede meget fremmedartet paa den jævne, gammeldags befolkning. Det blev bagefter skrevet, at »hele Samsø var changed«, hvilket var en stor overdrivelse, men mødet blev sikkert til berigelse for nogle.

Ude paa *Langøre* var der gn. mange aar holdt maanedlige gudstjenester i den lille skole, hvor der var *helt* fyldt. Hele sognet viste stor offervilje for at faa rejst en kirke, og saa blev den rejst paa eet af vort lands skønneste steder ved Stavnsfjord. Der blev ogsaa kirkegaard, og man skal lede efter mere velholdte gravsteder end her. Gudstjenesterne er stærkt besøgt, og kirken derude bruges meget til lejr-andagter. Ved skov og strand er der her den store spejderlejr. Skovfoged *Vald. Sørensen*, kirkeværgen, var præstens gode støtte, og saa har han været en udmærket vejleder for de mange turister, som søger herud. Nordby var et godt og særpræget sted at være præst.«

Lærer Hansen tilføjer: »Naar pastor A. Bayer taler om stor offervilje i forbindelse med missionshusets opførelse, bør det af andre siges, at det især var A. B.s egen offervilje og øvrige indsats, der bar foretagendet. Ogsaa ved kirkebyggeriet i Langøre var A. B.s indsats af den største betydning. Ved sin afgang som præst udtalte han: »Jeg mindes med tak, at jeg fik lov at være med i arbejdet for at faa bygget baade den lille, lyse, festlige kirke ude i Langøre (med altertavle malet af pastor B.s fader), og det statelige misionshus her i Nordby. Der skulde skaffes mange penge til begge dele, og det var fornøjeligt at slide med at faa dem samlet sammen. Jeg mindes endnu med tak de mange, baade indensogns og udensogns, der gav villigt, og de menigheder, hvor jeg fik lov at komme for at prædike og samle ind. Jeg var vel nok glad, da jeg fra et enkelt sted kom hjem med over 500 kr.«

Pastor *Bayer* var en smuk præsteskikkelse af den gamle skole, med præg af fin gammel Kultur. Det gjaldt ikke blot hans væsen og tale, men ogsaa hans ydre fremtræden. Indendørs, hvad enten det var hjemme eller ude eller i kirken, bar han altid en halvhøj sort silkekalot, og havde han glemt den, var han ulykkelig. Aldrig viste han sig uden for præstegaarden uden at være i diplomatfrakke, senere jaket. Men trods sit præg af det fra fædrene nedarvede, var han ikke paa kant med alt nyt. Han var en af de allerførste i sognet, der fik sig en radiomodtager. Bil holdt han ogsaa i mange aar — og han holdt af at køre i den. Ved sin afsked udtalte pastor Bayer: »For mig har det centrale i præstegerningen altid ligget i selve forkyndergerningen. Paa prædikestolen har jeg oplevet mine rigeste stunder som præst. Hans prædikener var vel forberedte«. Han begyndte udarbejdelsen allerede mandag formiddag og fortsatte lidt hver dag ugen igennem. Det var maaske en medvirkende aarsag til, at prædikenerne havde en tilbøjelighed til at blive lange. Men det gjorde ogsaa noget, at hans stil var ordrig. For øvrigt var hans forkyndelse baade bibeltro og menneskelig, en redelig mands troværdige tale, personlig og følelsesbetonet, men uden store fagter, tit af megen skønhed. Mange vil især mindes hans juleprædikener og høstprædikener. Hans begravelsestaler, hvortil han altid hentede sit udgangspunkt i en af den foregaaende søndags tekster, var især ypperlige. Skønt københavner forstod han med sikker finfølelse dette afsides liggende sogns særprægede mennesker, og faa har som han mestret den kunst i ord at tegne et træffende sandt billede af den afdøde og sætte det ind paa sin rette baggrund af livets og dødens evighedsalvor. En ligtale af pastor Bayer kunde minde om en salme af Kingo. Pastor Bayers helbred var noget vanskeligt, og da han havde sin læge i Kbh., rejste han tit derind (hvor han ogsaa havde sine højt elskede forældre). Mærkværdigt tit skete det da, at der indtraf dødsfald og begravelse, mens præsten var borte. Til sidst sagde folk, naar præsten rejste: »Hvem mon nu skal dø?« Pastor Bayer var en stor naturven. Han elskede blomster og havde en rigdom af dem i præstegaardens have. Han var ivrig for opretelsen af en sygepleje-forening og var formand for den, lige til sygeplejen blev et kommunalt anliggende. Skovfoged *Vald. Sørensen* var pastor Bayers gode støtte. (Lærer Jak. M. Hansen).

Pastor *Mogens Buch* (1938-46) af Vor Frue k., Odense, var ugift. Hans prædikener, der som regel blev udarbejdet lørdag aften og nat, var vel gennemtænkte og klare, man kunde næsten sige saglige. »Jeg staar ikke her for at aflægge et personligt vidnesbyrd, men for at bringe et budskab«, sagde han engang. Ikke desto mindre talte han varmt og indtrængende. Men for øvrigt var prædikenen for ham et mere underordnet led i gudstjenesten. Han udtrykte sig saaledes: »Jesus efterlod os ikke en bog, men en gudstjeneste«, og dermed mente han nadveren, som altsaa

maatte være midtpunktet, hvorom alt samlede sig i kirkens gudstjeneste. Det lykkedes pastor Buch at aande nyt liv i den hensygnende altergang. To gange om maaneden tillyste han altergang, og saa kunde man være sikker paa, at der virkelig blev altergang. Meldte der sig ingen nadvergæster, gik præsten selv alene til alters. Dette skete dog kun et par gange. Saa begyndte altergæsterne at indfinde sig, og der blev paa den maade skabt en god altergangspraksis, som holder sig endnu. Pastor Buch havde et fint musikalsk øre og var overordentlig kyndig paa kirkemusikkens omraade. Han messede smukt, men gjorde det paa en simpel og ukunstlet maade, saa opmærksomheden ikke henledtes paa hans præstation, men indhold og form forenede sig til en opløftende helhed. I det hele forstod han at gennemføre gudstjenesten fra først til sidst i en smuk og ren stil. Han var ivrig for at forny kirkesangen, og han indførte mange nye melodier (som i de fleste tilfælde var gamle, men glemte). Men han gik frem paa en lempelig maade og undgik derfor at vække modstand. Efterhaanden kom folk til at holde af de nye melodier, og sangen i kirken blev mere fuldtonende, hvortil det naturligvis ogsaa bidrog, at kirkebesøget steg. Pastor Buch fik oprettet et sangkor, som han selv dirigerede. Men kun ved et par særlige lejligheder lod han det medvirke i kirken. (Jakob M. Hansen).

Pastor *A. V. E. Carlsson* (1946-53) søgte sin afsked, efter at han i nogle maaneder havde haft sygeorlov.

Pastor *Johs. Lange* (siden 1953).

IM har senere været ledet bl. a. af mejerist *M. P. Frederiksen*. Han skriver, man paa dette sted knapt kan synge med sandhed, at »for de gamle, som faldt, er der ny overalt«. Det kniber med ny tilgang i IM smf., dels rejser de unge i stort tal herfra, dels er folk optaget af tusind andre ting. Der er stadig folk, der kommer i missionshuset, men det er som om de ikke kommer videre, og man savner det, der prægede det gamle samfund: de alvorlige samtaler paa tomandshaand (Kr. dbl. 5. nov. 49).

Skovfoged *Vald. Sørensen* (f. 76) i sogneraad, mghraad, kirkens ven.

IM ledes nu af murermester *Marius Eriksen*.

Betydende i sognet var de to mænd: Sogneraadsfmd. *Morten Madsen* (f. 1849, † 1935, mindesten paa Ballebjerg). Fiskerifoged *Chr. Fr. Meeredin Petersen* (f. 66, †), fmd. Samsø fiskeriforening, i mghr., værgeraaad, udv. f. Langøre kapel. Betød meget i sognet. Begge var gudfrygtige og kirkesøgende mennesker.

Skolen. Den første skole i Nordby blev bygget 1727 i henhold til grev Christian Danneskiold-Samsøes fundats af 1725. Det var en af de 5 skoler, som greven lod bygge paa Samsø »for Gud og kirken samt først og liigest efter kong Frederich den Fierdes exempel«. Som skolelærer blev ansat degnen i Nordby, *Jacob Jensen Bording*, der var kommet til sognet c. 1702. *Thomas Michelsen*, søn af forgængeren *Peder Michelsen* (f. i Brundby 1782, lærer her til 1840, havde en gaard her, † 1862) (1840-79), var født i Nordby 1814, dim. 1834 fra Lyngby sem. Efter en tid at have været hjælpelærer hos sin fader blev han dennes efterfølger (havde i 2 ægteskaber 16 børn). *P. Michelsen* udgav 1851 en lille »Beskrivelse over øen Samsø«, som sønnen *Ths. Michelsen* i 1882 genudgav med ajourførte oplysninger. — Lærer *Lars Chrf. Larsen* (1879-96, f. i Kbh. 52) var fra 1887 til sin død 1896 desuden bestyrer af telegrafstationen i Nordby. *Anders Hansen* (1896—1937, f. 1867 i et husmandshjem i Stenstrup sogn ved Svendborg), var medlem af sogneraadet 1904-13, sogneraadssekretær 1904-21, kirkeværge fra 1912 og medlem af menighedsraadet fra 1918.

Jakob M. Hansen (1938-57), gaardmandssøn fra Dronninglund sogn, f. 1892, dim. 1913 fra Haslev, andenlærer i Nordby 1916, førstelærer og kirkesanger 1938, pens. 1957. — Gift 1917 med Helga Jacobsen, f. i Holeby 1887, dim. 1914 fra Vordingborg, lærerinde i Nordby 1916-52 og organist ved Nordby kirke 1916-48, pens. 1952. J. M. H. har, foruden bidrag til bøgerne: »Samsø's historie«, 1946 og »Samsø, Danmarks midtpunkt«, 1948 samt til hist. aarbøger, skrevet »Nordby paa Peder Paarses tid. Et kulturbillede« 1949. Har oparbejdet Nordby sognebogsamling, der nu rummer c. 3000 bd.

Førstelærer og kirkesanger er *Erling Søndergaard* (siden 1957, f. i Hjørring 1927), søn af togfører S., dim. 1951 fra Silkeborg sem. — Gift 1952 m. Esther Andersen, ligeledes dim. Silkeborg (50?) og nu lærerinde v. Nordby skole. Ansat v. Onsbjerg skole, Samsø, 1951-57. Formand i aftenskole- og ungdomsskolenævnet. Kirkesanger. Kirkebylærer. Formand i biblioteksforeningen, Nordby.

1908 oplyses: God kkg., der holdes møder i lejet lokale, stor sal i afholdshotellet. Nogle faa IM, enkelte gr., stor hørelyst, ungdomsarbejde tiltrænges, velstillet befolkning, faa fattige. 1923: God kkg., mindre IM kreds, børnegudstj. m. m., velvilje, 1935: Kkg. 8—12 og 28%, fredelige forhold, ikke meget retningsvæsen, gldags kirkelighed og ærbødighed for kirken. IM (sp.), verdslig ungdomsforening. — 1943: Kkg. 7 og 23%, kun lidt retningsvæsen og kun meget lidt bevidst krd., IM smf., ungdomsarb., 1951: Kkg. 7 og 25%, alt som 1943. 1959: Kkg. 5,5 og 18%, gldags kirkelighed, rolige forhold, ikke partipræg, velvilje, lille IM smf., sdsk. (40), ungdomsm. i prgd., DMS, sømandskr. 1963: Kkg. 5 og 12%, mange sommergæster, jævne forhold, u. p., agtelse for kirken, 1 mh, lille IM smf. (fmd.: Murerm. Marius Eriksen), ungdomsm. i prgd. Gudstjeneste i L. 24 gange. aarligt.

Folketal: 1850: 905; 1901: 1116; 1930: 1042; 1960: 883.
Altergæster: :922: 400; 1934: 201 og 49; 1945: 415 og 85; 1957: 348 og 86; 1962: 278 og 98.
Menighedsraad: 1908: 1 IM, 3 u. p., 1922: 2IM, 5 u. p., 1934: 7 kirk., 1945: 1 IM, 5 u. p., 1961: 6 u. p.

Nordby kirke er skildret grundigt af lærer Jakob M. Hansen. Hans beskrivelse gengives in extenso som vidnesbyrd om en lærers kendskab og interesse for sin sognekirke.

Nordby kirke ligger smukt paa et bakkehæld med vid udsigt over land og hav, øer og holme. Men den ligger mærkeligt afsides i forhold til sognets to byer, Nordby og Maarup. Herpaa gives følgende historiske forklaring: Oprindelig var der to landsbyer mere i sognet, nemlig Søby, som laa øst for den nuværende landevej, omtrent midt imellem Nordby og Maarup, og Glistrup, som laa oppe paa højdedraget mod vest. Kirken har da været placeret mellem de fire byer, men dog nærmest ved Glistrup, vel sagtens fordi man vilde, at Guds hus skulde have en ophøjet og smuk beliggenhed. Et gammelt sagn kan maaske indeholde en mindelse om, at der alligevel har været delte meninger om sagen. Der fortælles, at man først vilde bygge kirken et sted længere mod øst paa det flade land, altsaa mere centralt i sognet. Men alt, hvad man byggede op om dagen, blev brudt ned igen om natten, enten det saa var troldes eller andre væseners værk, og til sidst forstod man, at der maatte findes en anden plads til kirken. En from mand, maaske præsten, gav da det raad, at man skulde binde et kors paa ryggen af et lam og slippe det løs. Det korsbærende lam, der fra gammel tid er et symbol paa Frelse-

ren, skulde saa finde den rette byggegrund: hvor det lagde sig med korset, skulde kirken bygges. Saaledes blev sagen afgjort, og nu lykkedes arbejdet. Paa et eller andet tidspunkt i den senere middelalder skete det saa, at der kom ransmænd i land fra søen og ødelagde Nordby, Søby og Glistrup. Og da fjenderne atter var borte, flyttede indbyggerne fra de tre byer sammen i det nuværende Nordby, som derved blev en ualmindelig stor landsby, sandsynligvis den største i Danmark, omfattende over 50 bøndergaarde og lige saa mange „standsvendshuse". Fra den tid og lige til o. 1800, da den første udflyttergaard byggedes, boede nu alle sognets mennesker samlet i Nordby og Maarup, og det var saa uheldigt, at det netop var disse to af de tidligere fire byer, der laa længst fra kirken. Ingen kunde længere høre kirkeklokken. Derfor opgav man at ringe solen op og ned med den, og Nordby fik sin „Gadeklokke", der ifølge overleveringen skal være skænket til byen af en skipper, som paa denne maade ydede sit takoffer, fordi han var blevet frelst af havsnød. Siden 1857 hænger gadeklokken i sit „klokketaarn"; men før den tid havde den gennem aarhudreder hængt i et højt træstillads. Med den foretagesmorgen- og aftenringningen, mens kirkeklokken hænger tavs og urørt undtagen ved gudstjenester og andre kirkelige lejligheder, da begge klokker tages i brug. — Nordby kirke er af en ret imponerende størrelse. Samsøs domkirke, sagde kong Christian X, da han i 1927 sammen med dronning Alexandrine gæstede sognet og bl. a. aflagde et besøg i kirken. Den er i alt fald en af Danmarks længste landsbykirker; men bredden svarer ikke til længden, saa rummeligheden er mindre, end man skulde tro. Siddepladsernes tal er knapt 300. Som kirken staar nu, er den ikke bygget paa een gang. Dens ældste del er midterpartiet, der menes at være opført i første halvdel af 1200-tallet, rimeligvis som afløser for en tidligere trækirke. Denne første stenkirke var en taarnløs bygning med røde munkestensmure, hvortil stenene ifølge sagnet skal være brændt af ler fra „Lergravene" ved Maarup. Dør og vinduer var rundbuede, og i østgavlen maa der have været et lille kor. Kirkerummet havde bjælkeloft, og overleveringen vil vide, at tømmeret dertil blev hentet fra Mejlskov nordvest for Nordby, en skov hvoraf nu kun navnet er tilbage. I det senere tilbyggede vaabenhus ser man den dag i dag et stykke af denne „romanske" kirkes ydermur med et tilmuret rundbuet vindue. Man maa dog ikke tro, at vinduerne var saa store, som man her faar indtryk af. Vinduesaabningerne i den tykke mur skraanede nemlig udad (og indad) ligesom siderne i en tragt, og det er yderkanterne af denne tragt, man ser. Selve vinduet har næppe været halvt saa stort. Efter at kirken havde staaet i 250 á 300 aar, blev den i 1494 ombygget i „gotisk" stil. Murene byggedes højere og stivedes af med stræbepiller; vinduerne blev gjort større og fik spidse buer (ligesom naturligvis ogsaa døren), og bjælkeloftet erstattedes med fire krydsribbede spidsbuehvælvinger.

Desuden taler alt for, at det var ved samme lejlighed, man forlængede kirken mod vest med et femte hvælvingsfag, mage til de fire andre, og at man tilbyggede vaabenhuset. Dette kan nemlig ikke være af senere dato, da det tilmurede vindue i saa fald maatte have været spidsbuet; og vesthvælvingen kan ikke være yngre end vaabenhuset, da det synes utænkeligt, at man kunde undvære det tilmurede vindue, før der var skaffet plads til et andet (nemlig i den nye vesthvælving). Endvidere er det ved en undersøgelse af murværket konstateret, at vesthvælving og taarn er bygget samtidigt, saa taarnet er altsaa ogsaa fra 1494. Koret er selvfølgelig blevet fornyet i stil med alt det øvrige, og endelig er der næppe tvivl om, at det nuværende sakristi (der med sine nicher leder tanken hen paa et helgenkapel) stammer fra samme tid. Derpaa tyder for det første dets krydsribbede hvælving, der bortset fra højden svarer nøje til de fem hvælvinger i selve kirken, og for det andet den omstændighed, at der, som vi skal høre, i 1531 blev ændret ved „kapellet", hvilket viser, at det paa det tidspunkt ikke har været helt nyt. Alt, hvad der blev staaende af den gamle kirke, var sidemurene, og de endda i ændret skikkelse. I virkeligheden var det altsaa en helt ny kirke, sognet fik i 1494. De nye hvælvingers ribber og sidebuer blev prydet med kalkmalede dekorative baand af geometriske mønstre i blaat og rødt. Desuden sattes i den østligste af de fem hvælvinger en indskrift, som paa latin melder, at „i det Herrens aar 1494, den fjerde dag i ugen efter trinitatis, er dette værk fuldført, foranlediget af hr. Peder Kjeldsen, denne øs provst". Ovenover ses et vaabenskjold med to halvmaaner mellem to stjerner, og en overskrift oplyser, at det er Aarhusbispen Nicolai (eller Niels) Clausens vaaben. Paa nordvæggen i den fjerde hvælving ses Kristi monogram IHS og Helligaandens symbol, en due. Nogle sammenhængende bogstavtegn sammesteds kan maaske være kunstnerens signatur. Paa sydvæggen er der et p-lignende tegn. I vesthvælvingens østside er malet tre helgeninde-billeder. De forestiller tre martyrer fra det 3. og 4. aarh.: den hellige Katherina fra Alexandria (kendetegnet ved et hjul), den hellige Dorothea fra Kappadokien (med frugtkurv og rosengren) og den hellige Barbara fra Nicomedia (med taarn). Om Katherina fortælles der, at hun dømt til radbrækning ved stejle og hjul, men blev underfuldt reddet fra denne tortur, ved at hjulet brast, hvorefter hun blev halshugget. Paa Dorothea's dag, d. 6. febr., velsignedes roser og frugttræer. Barbara blev af sin fader holdt indespærret i et taarn, indtil hun til sidst blev halshugget. Hende anraabte man mod ild, uvejr og pludselig dødsfare. (Det kan i denne forbindelse nævnes, at kvindenavnene Dorthe og især Barbara har været meget almindelige i Nordby lige til vor tid). Mindre end 40 aar efter, at kirken har faaet sin nye og udvidede skikkelse, blev den atter forlænget, denne gang mod ost, hvor der i stedet for det hidtidige kor tilbyggedes to stjerneribbede hvælvinger. I dem indrettedes nu koret, der paa den maade fik samme bredde og højde som skibet.

Men derved blev det nødvendigt, som før nævnt at gøre indhug i sakristirummet, hvis sydlige del blev afskaaret (som det tydeligt kan ses endnu). Arkitektonisk set kan den her omtalte udvidelse af kirken ikke siges at have været heldig. Forholdet mellem længde og bredde forrykkedes, den lange ubrudte taglinje kom til at virke ensformigt, og taarnet, der i forvejen havde for lidt masse i forhold til helheden, kom til syne endnu mere spinkelt. De to hvælvinger fik kalkmalede dekorativbaand ligesom de fem ældre, om end i en nogen anden stil. I den forreste af dem læses den daværende Aarhusbisp Ove Billes navn under Billernes og Gyldenstjernernes (hans mødrene slægts) vaaben, og en halvt latinsk, halvt dansk indskrift daterer værket saaledes: „Herrens aar 1531. Hr. Jens Ibs, sognepræst. St. Hans aften". I samme hvælving ses to bomærker, det ene indsat i et skjold. Maaske det er præstens eller bygmesterens og malerens mærker. I 1531 var det lutherske røre i fuld gang, ogsaa her i landet, og efter at reformationen fem aar senere havde sejret, blev alle kalkmalerierne overhvidtet. Men i 1894, 400-aaret for kirkens ombygning, blev de atter fremdraget ved prof. Kornerup fra Nationalmuseet. Hvornaar kirken blev hvidtet udvendig, vides ikke. Endnu staar tilbage at omtale en tilmuret dør i kirkens nordside. Den kaldes „Tunboernes kirkedør", og det fortælles, at tunboerne kom sejlende i baade og gik i kirke her. Dette kan dog ikke have fundet sted ret længe, da kirken paa Tuno næppe er meget yngre end Nordby kirke. Fra andre kirker ved man, at den tilmurede dør har været kvindernes indgang. Tidspunktet for tilmuringen kendes ikke, men den latinske indskrift derover røber sig ved sine skrifthenvisninger som værende fra luthersk tid. Der staar: „Til dig, Herre, haaber jeg. Lad mig ej beskæmmes i evighed". — Udenfor døren har der været et lille „vaabenhus", der vel gjorde nytte som vindfang. Efter dørens tilmuring har det i lang tid været brugt som redskabs- og materialrum. Men efter at kirkestalden var blevet opført i 1916, toges det i brug som ligkapel. Jernvinduerne i kirken er af ret ny dato. De fem i sydsiden blev indsat i 1878 til afløsning for ældre vinduer, hvis udseende der intet foreligger om. Ved det derpaa følgende kirkesyn fandt man imidlertid, at de gav for lidt lys, og i 1880 blev der derfor indrettet to tilsvarende vinduer i kirkens nordside, som altsaa tilsyneladende har været uden vinduer indtil da. Granitdøbefonten er den ældste af de hellige ting i kirken. Den er fra den romanske kirkes tid og har sandsynligvis staaet i den lige fra begyndelsen. Ogsaa daabsfadet er meget gammelt. Det udhamrede billede i bunden forestiller Mariæ bebudelse. Tæt ved døbefonten staar kirkens mærkeligste klenodie, det gamle kirkeskab. Det er, for at citere en udtalelse fra Nationalmuseet, „en meget stor historisk-arkæologisk sjældenhed, hvortil intet jævnbyrdigt sidestykke findes i vort land". Det er udført i massiv eg med udskaarne dyrehoveder samt paamalede og paalagte slyngede ornamenter. Forkanterne er ved siderne afskaaret, saa der fremkommer to skraaflader; foroven er paasat fire spir, og forneden er skabet forsynet med fodbrædder, der fortil er formet som liggende løver. Forsiden har tre laager, af hvilke den øverste og den nederste er sidehængte som døre, mens den midterste er en klap til at lukke ned. Den har antagelig fungeret som et „kredensbord", hvorfra brød og vin blev sat paa alteret. Indenfor den øverste laage, til hvis oplukning der udkræves to nøgler, findes en smuk gitterdør, bag hvilken „hostien" (det indviede brød, kristi legeme) kunde udstilles for andagtssøgende. I venstre side af rummet findes derhos et gemme til hostien. Paa tværstykket oven over forsidens midterklap staar med udskaarne bogstaver: Dominus Johannes Jacobi plebanus (Hr. Jens Jacobsen, sognepræst) og under klappen: Anno domini MDXIX (1519). Jens Jacobsen er formodentlig skabets giver, og han er sikkert den samme præst, hvis navn i indskriften fra 1531 i korhvælvingen er forkortet til: Hr. Jens Ibs. — Øverst paa skabets venstre skraaflade genfindes Niels Clausens vaaben, og et slynget baand nedenunder bærer hans navn (han var nemlig biskop endnu i 1519, men nedlagde embedet aaret efter). Øverst paa højre skraaflade ses et andet vaabenskjold, delt i felter med kugler og bjælker. Det er hans mødrene slægts, Presenternes, vaaben. Det slyngede baand derunder bærer indskriften: Dominus Martinus Johannis, præpositus in Samps (Hr. Morten Jensen, provst i Samsø). — I omtrent

halvfjerde hundrede aar stod skabet i kirken; men det blev efterhaanden forsømt, og til sidst var det saa forfaldent, at det ved et kirkesyn i 1870erne blev udsat og overladt til kirketiende-ejeren, Lensgreve Danneskjold-Samsøe. Han lod det ved Nationalmuseets hjælp restaurere, og det stod derefter i 70 aar paa Brattingsborg, indtil det i 1946, efter den sidste lensgreves død, blev givet tilbage til Nordby kirke. Alteravlen og prædikestolen er godt hundrede aar yngre end skabet. Ifølge dr. Mackeprang har altertavlerne i alle de fem sognekirker paa øen deres oprindelse fra den tyskfødte billedskærer Statius Ottos værksted i Skaane, hvilket forklares ved, at lensmanden over Kalundborg len (med Samsø) fra 1580 til 1581 og igen fra 1592 til 1620 var en skaaning, nemlig Tyge Brahes broder Steen Brahe. Tavlen i Nordby menes at være udført med den i Tranebjerg som forbillede, og da Tranebjergtavlen vides at være fra 1615, kan Nordbytavlen altsaa dateres til tiden derefter. Den bærer over hovedfeltet aarstallet 1662; men det kan hentyde til, at øens daværende ejer Jørgen Bjelke i det aar har ladet tavlen nymale. Midt i aarstallet er malet hans og hans hustrus, Magdalene Sybille von Gersdorffs slægtsvaaben, overskrevet med deres forbogstaver. Længst til venstre ses Jørgen Bjelkes mødrene slægts vaaben (B. H. = Brockenhuus) og længst til højre ligeledes Fru Magdalene Sybilles mødrene slægts vaaben (H. F. = Huitfeldt). Hovedbilledet forestiller Nadverens indstiftelse. De fire mindre billeder derover viser Gethsemane, hudstrygningen, korsfæstelsen og nedfarten til Dødsriget, medens topbilledet synes at skulle fremstille opstandelse og himmelfart under eet. I øvrigt er tavlen rigt udstyret med dekorative udskæringer, ansigter og figurer. Til venstre og højre for hovedfeltet staar mellem korinthiske søjler Moses med stav og lovens tavler (den gl. pagt) og Johs. Døber med evangeliebog (den ny pagt). Paa søjlernes nederste del er anbragt fire figurer, der fremviser marterredskaber fra Golgatha: stige, lanse, tornekrans og kors. Fire dekorative skrækmasker for neden, holdt nede af søjlernes vægt, synes at skulle vise det onde i afskyvækkende skikkelser. Prædikestolen bærer aarstallet 1631. Paa dens fem sidefelter findes udskaarne figurer, forestillende de fire evangelister med Frelseren i midten. Felternes siderammer bærer seks figurer, der symboliserer de kristne kardinaldyder: Tro, haab og kærlighed, retfærdighed, styrke og maadehold. Over indgangen til stolen ses Kristi monogram I H S sammenslynget, og en latinsk indskrift gengiver i fri form Romerbrevet 14, 8: „Naar vi lever, lever vi for Herren, og naar vi dør, dør vi for Herren, saa enten vi lever eller vi dør, er vi Herrens". En anden latinsk indskrift, der løber langs opgangen og fortsætter prædikestolen rundt er taget fra 2. Timoteusbrev 2, 19: „Guds faste grundvold staa rurokket og har dette segl: Herren kender sine". Endelig er ogsaa lydhimlen forsynet med en rundtløbende indskrift, nemlig Matth. 10, 32: „Enhver, der vedkender sig mig for menneskene, ham vil jeg vedkende mig for min Fader". Den er imidlertid ikke gammel, men blev ved restaureringen i 1894 valgt efter forslag af daværende prof. Peder Madsen, fordi den oprindelige indskrift var blevet ulæselig. En del af stolestaderne har indskaarne bomærker eller forbogstaver, et minde om den tid, da en familie kunde have sin egen kirkestol. Nogle er forsynet med aarstal, de fleste fra 1700-tallet. Tre synes at stamme fra den katolske tid, en med aarstallet 1518, en med et kronet „Maria" og en med biskop Niels Clausens vaabenskjold. Men det er sandsynligvis rester fra et tidligere inventar, som man her har fundet en ny anvendelse for. Af de tre lysekroner er kun den i koret af ældre dato. De to andre er fra 1920 og 1933. Det ophængte skib er fra 1857, men restaureret flere gange. Orgelet blev i 1917 skænket af en gaardmand i Maarup, som dermed opfyldte sin afdøde hustrus sidste ønske. 300 sd. Gennem aarhundreder var opvarmning af kirker et ukendt begreb. I Nordby kirke blev der først opstillet kakkelovne i 1887 eller 88.

Langøre kirke, indviet 13. sept. 1925, arkit. J. Jensen, Tranebjerg. byggesum: 26.000 kr., lille taarn, alterbillede af C. Bayer. Kirkeskib. 68 sd. Harmonium.

Sognepræst

Indtægt. 1852. a) 6 rug, 198 byg. b) 18 byg, 35 rdl. c) Naturalier. d) 190 rdl. e) 93 td. ld., 5 td. hartk., afg.: 720 rdl. Højtliggende, solid, firlænget, grundmuret prgd. fra 1844, stuehuset 58 alen langt. — 1870: Regul.: 1976 kr., netto: 4730 kr. — 1913: 2. kl., 1946: 3. kl., 1958: 12. kl. Prgd. fra 1844.

20. 26. jan. 1836—3. juli 51: (sp. Tufø 9. marts 27): **Stephan Heegaard,** fl. t. Skævinge-G., se der.

21. 20. sept. 1851—29. maj 67 (adjunkt Sorø 43): Provst **F. V. Steenstrup Jacobsen,** provst her 12. maj 62, fl. t. Besser, se der.

22. 9. aug. 1867—28. febr. 76 (sp. Randrup, Sdj. 26. nov. 57, afsat af tyskerne 67): **J. V. Krøyer,** fl. t. Særslev, se der.

23. 4. maj 1876—9. marts 86 (sp. Hvilsted 9. jan. 72): **C. E. Otterstrøm,** fl. t. Tyrsted-U., se der.

24. 27. maj 1886—30. juni 99 (sp. Røgen-S. 26. nov. 80): **K. S. Borgen,** fl. t. Lejrskov-J., se der.

25. 29. aug. 1899—13. marts 1908 (sp. Østbirk-Y. 16. apr. 91): **Johannes Immanuel Viggo Hansen Holm,** f. 28. juli 59 Vejen. F.: Sp. i Hammer-Lundby S. C. V. Hansen, † 92, se der. Stud. Hrlf. 77, c. 85[1] (h_1), kkp. Hammer-Lundby 8. maj 85, navneforandring til Holm 08, afsk. 13. marts 08, drev forsikrings- og agenturvirksomhed i Vejle og Aalborg, † 18. juli 13. — G. 16. sept. 85 Johanne Louise Haase, f. 5. aug. 60 Kbh., † 30. juni 35. F.: Baandhandler, senere handelsagent Peter Nicolai Edvard H. og Caroline Antoinette Melbye. — Søster g. Scheel, Vivild-V., farbroder: Hatting, fætter: Melbye, As, K. Hustrus broder: Melbye, Udby-Ø. — Stamt. 57.

Udg. 97: Vejledning til samtaler med børn om Guds rige (2. opl.), 98: Guds rige, kortfattet fremstilling for skole og hjem.
Se Kolding avis 21. marts 08.

26. 23. juli 1908—14. aug. 38 (sp. Redsted-H. 18. apr. 03): **Aage Ernst Andreas Bayer,** f. 15. aug. 72 Kbhvn. F.: Revisor og fuldmægtig i »Bikuben« Christian Frederik B. og Andrea Margrethe Kirstine Rasmussen. Stud. Brgdssk. K. 91, c. 97[2] (h_1), uord. medhj. Lyderslev-F., lærer Kbh., hjpr. Karby-Redsted-Hvidbjerg 21. juli 99, rkp. smst. 1. aug. 00, afsk. 14. aug. 38, † 17. dec. 59. — G. 5. okt. 00 Anna Cathrine Jensen, f. 15. jan. 74 Kbhvn, † 10. maj 49. F.: Husejer Rasmus J. og Emilie Lund. — Kusine g. Bloch, Falslev -V. — Se slægten Bayer, s. 30.

Om pastor B.s gerning paa Mors, se her V, 787 f. og ovf. Han sluttede sig til IM uden at være stærkt partibundet, gjorde et godt arbejde paa Mors og her for IM, og det skyldtes især ham, at der blev bygget mh. i Nordby og kirke i Langøre.

27. 27. nov. 1938—18. juli 46 (Hjpr. Vangede 9. okt. 35): **M. Buch,** fl. t. Dsk. sømandspr. Newcastle (se her I, 584), senere rkp. Lindevang k., Frederiksberg.

28. 25. nov. 1946—25. febr. 53 (sp. Norderøerne Øst 18. jan. 39): **Axel Viktor Emanuel Carlsson,** f. 11. nov. 11 Nakskov. F.: Savskærer Martin C. og Mathilde Carlsdotter Almquist. Stud. Nakskov 29, c. 38[1] (h_1), afsk. 25. febr. 53, lærer Marie Mørks skole, Hillerød. — G. 19. juni 38 Benedicte Munck Nordentoft, f. 17. nov. 10 Hellerup. F.: Provst, Garnisons k., Kbh., † 48, se der. Ægtesk. opløst. — G.[2] 25. febr. 50 lærerinde i Nordby Aase Kristensen, f. 16. aug. 29 Gørlev. F.: Gdjr. Thorvald K. og Clara Esbensen. — 1. hustrus farbroder: Sct. Nicolai k., Kolding, kusine g. Olesen Larsen, rkp. Esajas k., Kbh. — Stamt. 37.

Fmd. Foreningen „Norden", Samsø t. 53, fmd. Børneværnet.

29. 28. maj 1953 (Hjpr. Tranebjerg 30. apr. 52): **Johannes Lange,** f. 15. juni 18 Kotagiri, Indien. F.: Missionær i Indien, Poul L. (se her I. 593) af Sct. Hans k., Odense. Stud. Øregaards gymn. 36, c. 44[1] (1-80), sekretær KFUM, Helsingør 44, lærer Haslev haandværkerhøjskole 47. — G. 9. nov. 46 Birte Marie Garde, f. 9. nov. 20 Kbh. F.: Administrator Andreas Peter Anker Munch G. og Emmy Skousgaard. — Broder: Rkp. Fredens k., Viby J. (se Tolne-H.), søster g. Møller Petersen, sp. Helligkors k., Kbh., farbrødre: Brylle, andenpr. Sct. Lukas stiftelse og rkp. Frederiksborg k. Morbrødre: Alsinger, sp. Sct. Andreas k., Kbh. og Sorø. Fætter: Rkp. Sct. Stefans k., Kbh. — Stamt. 54.

I pastorinde Sophie Otterstrøms erindringer, nedskrevet i hendes 82. aar 1921, udgivet som privattryk 1928 af sønnen, C. V. Otterstrøm, fortælles bl. a. om Nordby:

»Endelig kom vi da til præstegaarden som blev det yndigste og hyggeligste hjem. Hel lukket gaard med 2 porte. Der var porthammer. Haven var ogsaa yndig med meget sjældent og masser af graaprærer og megen anden frugt; men den var lille, saa urtehaven, smørgaarden laa en 5 minutters gang fra præstegaarden halvvejen til havet — dejlig bredt stendige omkring, — der var store aspargesbede og stikkelsbær. Der var en *dejlig — stor* kirke og den var fyldt hver søndag og det skønt den var et stykke vej fra byen, det gjorde at man holdt af menigheden skønt den var meget aparte og ensidig — »Saadan gør vi nordbyer« sagde de, og saa var det rigtigt. Der var dog mange jeg kom til at holde af. — Byen var meget stor og tæt sammenbygget, i en gaard laa hjørnet af en mands kostald inde i naboens lade. Der var endnu et par steder glasmalerier i vinduerne; men der gik opkøbere rundt og købte alt gammelt. Gamle dragter og sølvknapper købte de. Der gik altid vægter om natten, og alle vægterversene blev sunget, og tordnede det, gik der to vægtere. Og ligeledes naar der blev bagt, der var nemlig smaat med brændsel, saa naar en gaardmand havde bag og de tog brødet ud, kom en husmand og »ildede« ovnen op igen, med halm og saa bagte han, og efter kom der en tredie og bagte, saa gik der ogsaa to vægtere.

Der var saa mange gamle skikke de overholdt. I byen, tæt ved skolen, var en høj flagstang, majstangen rejst med et fuldt rigget skib paa toppen. Naar de unge red »maj i by« blev majstangen pyntet og de dansede omkring den. Ved sengetid aftenen før kom alle de unge sønner og karle med lygter om i præstegaarden og sang majvisen. Jeg kan desværre kun huske 1 af versene.

„Lad hønen gøre æg paa fad,
hør det som vi bede,
til pandekage æggemad
vær os alle naadig Gud med glæde."

Saadan blev der bedt for alt muligt, det var en meget lang sang.

(Velsigne og prins Ferdinand,
hør det som vi bede,)
— — —
vær os alle naadig Gud med glæde.

Hele sangen blev sunget i præstegaarden (der blev de trakterede med æbleskiver, ikke brændevin) og hos skolelæreren, de skulde rundt til alle, baade gaarde og huse; men somme fik kun 1 vers. De var færdige henad morgenstunden, saa gik de rundt og spise grisehoved og storkaal (tilberedt af hvidkaal).

I fastelavn red de 6 dage, gaardmændene red 1 dag, husmændene red 1 dag, gaardmandssønnerne — husmandssønnerne, jeg ved ikke hvordan; men det blev til 6 dage. Ja drengene red ikke; men de gik — der kunde vel heller ikke være gaardmandsbørn og husmandsbørn sammen. — De var alle meget pyntede og sang og holdt fest. —

Midt i byen var der et muret, rundt klokketaarn, der blev der ringet saa snart der var en eller anden der vilde have noget bekendtgjort. Var der en høne eller and bleven borte for en, saa ringede de, kom der en pottemager til byen eller en der solgte fisk, saa ringedes der, og det var de nærmestes pligt at gaa hen og høre hvad det var der ringedes for, og saa skulde de sørge for at de, der boede længere borte fik det at vide. —

Om aftenen paa et bestemt klokkeslet forlod *alle* piger og karle deres tjenester og samledes i byen, der havde de flere lejede samlingsstuer, hvor de drøftede alt og vendte hjem igen naar det passede dem. De havde hver sit »hold« og skulde fortælle alt. —

De havde den sætning »natten er vor egen«. Jeg talte med en kone om det; men hun sagde »vi gjorde akkurat ligesaadan, saa vi kan ikke sige noget til det.«

Det var en meget renlig befolkning, deres stuer blev strøet med sand og det maatte ikke kunne ses, at der var traadt paa sandet, saa man vidste, at saasnart man gik bort efter et besøg, saa blev der fejet og strøet nyt sand. — Der blev spist en masse kager og de *dejlige* store æggekager, de lignede noget kiks, man brækkede stykker af dem og smurte smør paa. Jeg har aldrig set dem andre steder end der. De gemte dem enten i deres kister oven paa tøjet, eller ogsaa stod de i tallerkenrækken. De var fra $^1/_2$ til $^3/_4$ alen i gennemsnit og en centimeter tykke.

De vævede selv deres tøj, der var væv i hver gaard og hvert hus. —

De maatte være sparsomme med ildebrændsel, saa de havde kun varme i en stue, derfor maatte de om vinteren have deres mælk paa hylder under loftet i dagligstuen.

Konerne og en del af pigerne gik endnu med deres store kniplings lin og sølvmors hue under. Og et silketørklæde var lagt sammen og bundet om hagen, naar de gik ud, for den maatte ikke blive solbrændt. Da vi kom derover, troede jeg de alle gik med tandpine.

De havde et paphylster af facon som en Helgolænder derover satte de et stort tørklæde paa skraa og hæftede det paa med 3 knappenaale.

Paphylstret var det samme; men de skiftede med forskellige tørklæder, til daglig og til stads. De var nødt til at bruge den slags hat da de gik med lin, store dejlige lin, meget brede kniplinger som stod ud omkring ansigtet. For en 10—12 aar tilbage gik ogsaa alle børnene med lin; men ikke saa brede. De maatte ikke komme i skolen uden lin paa.

Børnene var skrækkelig uopdragne og fik deres vilje i alting. »Du er skjønne lille Kuen« sagdes der til dem om de end var nok saa uartige. Til drengene sagde de »Du er en villele Dreng«.

Deres dragkister havde de skufferne fyldt med lagner, syet linned, forklæder og de tørklæder til over paphatten.

Pigerne gik altid med rødternede forklæder; men saa snart de blev gift maatte de kun gaa med blaaternede forklæder.

Konen i gaarden rejste sig ikke naar der kom fremmede, nej gik endog ind, hvis hun var ude, og satte sig i lænestolen. Der blev hun siddende *stiv* og man skulde gaa hen og hilse paa hende først, saa blev hun elskværdig.

Nordby: Naar ens navn staar i almanakken (navnedag) er det vedkommendes »Bindedag«. Paa den dag søger man at binde en snor om halsen eller benet paa dem, uden at de mærker det, eller sender dem en konvolut med en traad i med knuder paa (haardt bundne, helst flossilke, da de ikke maa kunne løses). Lykkes det, skal man have en gave, mislykkes det, vides ikke, hvad der saa sker.«

Ning herred

TUNØ

Tunø, 348 ha, et af landets mindste sognekald, er en lille ø, 4 km vest for Samsø, 8 km fra Jyllands Østkyst. Øen er c. 4 m fra vest til øst, 1,5 km fra nord til syd. Den bestaar af to bakkerygge fra sydøst til nordvest, adskilt af en lavning (Mosen), der i gl. dage som et sund delte øen i 2 øer. Højeste punkt er Bjerget (24 m) i den vestlige ryg, der mod nord ender i Nørreklint (17 m). Mosens tørv var tidligere øens eneste brændselsmateriale. Nu er mosen delvis opdyrket eller beplantet. Let, frugtbar jord. — Byen T. by med mh. fra 1893, skole, fh. fra 1904, mejeri, havn. Sandrevlerne T. knob og T. rev. Fin badestrand. Mest mindre landbrug.

Tidligere var der overfart til Aarhus, Norsminde, Dygby og Maarup. Nu daglig postforbindelse med Kalundborg-Aarhus-baaden. Desuden anløbes Tunø af automobilfærgen Samsø-Tunø-Hov og af paketten Aarhus-Tunø-Samsø.

En del turister om sommeren. Enkelte sommerhuse, de fleste indkvarteres privat. Intet hotel, men pensionat i den gl. skole (fra 1801). Ingen biler, men mange har traktorer eller knallerter. Tidligere (især før 1900) var der mange søfolk, som foer viden om, kvinderne passede landbruget, naar mændene var til søs. Nu er der kun lystfiskeri, og havnen besøges af mange lystfiskere, ogsaa udenlandske.

Tunø hører til Ning herred. Øen blev 1216 mageskiftet af Valdemar Sejr til Aarhus domkirke.

Der skal tidligere have været egeskov paa øen (Dsk. atlas).

»De fleste danske kender kun *Tunø* set fra damperen til Aarhus. De oplever det lille skuespil, naar postbaaden lægger til ved damperen og tager sin last og sine Tunø-passagerer ombord. Staar man oppe paa Tunø kan damperen ligne en stor hval, og postbaaden er den lille hvalunge, som svømmer bort. Vi vover springet ud i den lille vippende baad og snart er vi i Tunø by, som har bevaret saa meget af den gamle landsbys atmosfære. Her dufter af møddinger, som ligger ud til vejen, og i købmandsbutikken køber man ikke blot varer, men drøfter dagens begivenheder. Her er intet hotel, intet biljag. Her er mange popler. Præstegaarden er næsten gemt bag store træer. Naar vi kommer uden for byen, ser vi hav til alle sider, man føler sig som paa et stort skib, midt i havet.

Øens gamle smiler overbærende, naar fremmede lidt for hurtigt drager slutninger om, hvordan »Tuneserne« er. Saa nøjes de med at række en hjælpende haand. Men de kan godt lide Anholt-boernes karakteristik af dem: »I er lettere i sindet end vi er, slaar gækken løs, naar der er fest, I blir som børn!« Tuneserne er stolte af, at deres vugge har staaet i de lavloftede, hvidskinnende bindingsværksgaarde, men de er kede af, at folketallet gaar nedad. De unge, og navnlig pigerne, rejser bort. Men »Tuneserne« er ikke saa tovlige som Fejøboerne, der sender bud efter piger andetsteds fra til balfældera. Jordemoderen er ved at være arbejdsløs, og den fine skole har ikke mange elever. Den gamle baadfører *Rasmussen* og hans kone, og den underfundige fru *Dommergaard* kunde ligesom gdjr. *Søren Theilgaard* fortælle en bunke. De unge har ikke sans for historie. Flintepilespidser fortæller om jægere her i stenalderen, paa kirkegaarden har man fundet mønter fra Erik Menveds tid. Man siger, at dronning *Margrethe* fik Tunø i morgengave, da hun blev gift med kong Haakon VI. Marsk Stig skal have afbrændt egeskoven, da han efterstræbte en smuk pige, som gemte sig for ham. Nogle mener, at han er begravet her under kirkens gulv. Megen Tunø-historie gik tabt, da kirkebøgerne brændte i en vældig ildebrand en høstdag 1852. Morsom er den gamle krønike om, at Aarhusbispen i sin tid kun vilde give Tunø en *lille* kirkeklokke, da bymændene drog til Aarhus for at faa en kirkeklokke. De sagde, at den var for lille. Der var flere at vælge imellem. »Hvis een af jer kan løfte en større klokke, maa I faa den,« sagde bispen. Saa traadte »*Bitte Ras*« frem, lagde sine brede næver under en af de største klokker. Han løftede den, men hans træsko brast, og nu hænger den store klokke i Tunø

kirketaarn. Han var fyrpasser. Hans stærke knogler blev senere fundet paa kirkegaarden kendelige paa et deformt ben efter en ulykke. Senere er en fyrpasser død paa sin post i taarnet. — 4-600 turister skriver hvert aar deres navn i gæstebogen i taarnet (Axel Hansen, Aarhuus stiftstid. 10. aug. 59).

Tunøboerne er ikke nysgerrige. De er venlige, værdige, men man finder gaarde, som er ubeboede. De unge rejser bort, og ingen overtager de gamle hjem. Man lever godt paa Tunø. Længe før jul er man træt af at spise andesteg, siges der! I eftersommeren er der masser af brombær. Her er friskt og smukt, men dyrt at leve, den besværlige transport fordyrer varerne. Her er usigelig fredeligt. Man er menneskelige, forstaar, dømmer ikke. Mange er søfolk og har faret viden om. Men forholdene er smaa, alle kender alle og ved besked om alt, hvad der foregaar. Overalt hører man maagernes skrig, i den lille skov kan man se skovduer, og ude paa markerne spankulerer fasanerne og der leger harerne. Man betænker sig, før man forlader den vederkvægende ro her, hvor alt er natur, hav, himmel, jord. Og fra kirketaarnet blinker lyset langt ud over havet. Det viser vej og kurs for de søfarende. Det advarer mod de farlige rev. Og man tænker, mens det lyser fra taarnet: Ja, kirken maa aldrig blive et musæum (hvor musæumsfolk skal bestemme), den skal være et værksted, et hjem for de døbte, et fyrtaarn ...

Lidt historie

Skoleinspektør *Samuel Aagaard*, Aarhus, som kender Tunø særligt godt, skrev i Aarhuus stiftstid. 30. okt. 59: »Øen ligger virkelig afsides og isoleret, og det har den gjort i aarhundreder. Men samtidig ligger den midt i Danmark ved en hovedfærdselsvej. Man kan komme til Aarhus fra Tunø havn paa halvanden time og til København fra samme sted paa lidt mindre end 5 timer. Hvor finder man et mere centralt beliggende sted, selv om det maa indrømmes, at disse forbindelses-veje kun gælder hveranden dag.

Mødet mellem isolationen og den store verden sker hver dag, naar postbaaden under baadfører Kjeldsens sikre førerskab møder »Kalundborgeren«, som man paa øen kalder det store skib, der gaar mellem Aarhus og Kalundborg. Dette møde, der overvaages af saa mange af skibets passagerer, der kan være ved skibssiden, er af saa mange andre skildret indtagende og charmerende.

Historikeren Thura skrev 1758 en beskrivelse af Samsø »med de derunder hørende smaa øer« — ogsaa Tunø, og da var der 200 mennesker der. Men han siger, at 100 aar før — altsaa midt i det 17. aarhundrede — var der ikke over 100 indbyggere paa øen. »Nu er landet saa peupleret (befolket), at hvor i begyndelsen ikkun var een, ere komne tre, ja sex beboere«.

I aaret 1805 blev der udfærdiget en bylov for øen. Den findes i en meget interessant bog: Danske vider og vedtægter eller gamle landsbylove og byskraaer, udarbejdet af Poul Bjerge og Thyge J. Søegaard. Originalen opgives at kunne findes paa Jyllands landsarkiv i Viborg.

I bogens forord siges bl. a., at dette videbrev (fra Tunø altsaa) søger sin lige i vidtdrevne fællesskabsregler, hvad der ogsaa fremgaar af bylovens indledning, hvori det hedder, at byloven »af samtlige landets beboere ere bestemte, vedtaget og besluttet om hegn og fred at holde i mark og byen, saaledes som herefter findes indført og inddelt i 9 capitler, som indeholder: om oldermands pligter og rettigheder, om synsmænd eller byens 4re mænd, deres pligter og rettigheder, om gadestævne i byens affære, om tøjret kvæg i marken om sommeren, om løst kvæg i fællesdrift paa fælleden, om lukkelser og hegn i og ved byen, om lukkelser og hegn i marken, om mærker paa creature til ethvert hus og sted ...«

Der kan næppe være tvivl om, at den mand, som har ført et saa omfattende dokument i pennen, er sognepræsten *Niels Schaarup*, der var præst paa Tunø 1798 til 1807. Den tids præster var oplysningsmænd, der levende var optaget af deres sognebørns materielle velfærd. Det kan næppe have været byens skoleholder, idet saadanne dengang i Danmark ikke havde nogen uddannelse.

Der opregnes i byloven i alt 74 forskellige maader at overtræde fællesskabets regler paa, og saadanne kostede allesammen penge i bøder. Det var oldermandens opgave at føre dette regnskab ved mærker indridset i byens stav.

Alle ejere af 6 tønder land sædeland skulle være villige til at lade sig vælge til oldermand. Ogsaa oldermanden selv kunne faa bøde for uvillighed eller forsømmelse.

Forstyrrelse af offentlig gadestævne kostede 8 skilling, hvilket var værdien af en skæppe byg.

Bånden og sværgen og skændsmaal ved gadestævne kostede 2 skilling. »Den som løgter den anden usandhed paa ved samlinger, skal bøde 4 skilling, men nægter den skyldige sandheden, da bøder han extra 4 sk. Overfald kostede særlig dyrt.

Paa Tunø findes en strimmel mark lige ved dammen østligst i byen. Der havde man en fælles kaalhave (fælleskolhauge). Enhver skulle holde sit gærde her i forsvarlig stand, saa dyrene ikke kunne komme ind. Mangler taksseredes til 6 skilling.

Paa Tunø findes en grøft, der kaldes »havnrenden«. Den nævnes ogsaa i byloven. Den har maaske været en kanal tværs over øen engang. Enhver havde pligt til at foretage nødvendige opgravninger, saa der kunde være frit løb for vandet.

Byloven slutter: »Denne byelov eller vedtægtsbog haaber vi underdanigst, at vores høie øvrighed, stiftsbefalingsmanden i Aarhus, ville autorisere til sit bestemte brug. Og forpligter vi os de bøder og straffer, som her udi findes ved enhver del, hvis vi mod foranskrevne handler eller forbryder os«. (Vider og vedt. II, 317).

Denne bylov var skrevet af —. Det var nemlig alle byens mænd fra gadestævnet, i alt 30. De samledes paa pladsen mellem præstegaarden og den gamle skole, (efter mundtlig overlevering). Det var dog maaske snarere ved den fælles kaalhave, som bymændene havde ved dammen, vestlig i byen. I Hads herred var dette ofte tilfældet.

Blandt underskriverne er der to, som maatte

nøjes med at prente nogle forbogstaver. De har altsaa ikke kunnet skrive deres eget navn. Der staar P. J. S. (det betyder Peder Jørgensen), M. P. S. (det betyder Mads Pedersen). En underskriver kun Knud Christian, men det kunne jo ogsaa være nok, enhver kendte ham!

En af underskriverne hed Jens Sørensen Samsing. Han er oldefar til afdøde baadfører Carl Rasmussens hustru Marie.

Gennem kirkebøgerne kan man nu følge disse personer. De fleste døde i en passende alderdom. Et par forulykkede paa fart med baad til Jylland. Saaledes f. eks. Michel Madsen Grønfel, der drev i land paa Tunø 30. oktober 1827. Han maa have været paa Helgenæs. Sammen med ham druknede nemlig en husmand fra Thorup paa Helgenæs.

Gennem kirkebøgerne faar man paa mangfoldig maade indtryk af livets gang i sorg og glæde i dette lille samfund. Der findes dog ikke opbevaret kirkebøger for Tunø fra tiden før 1852. De er brændt sammen med præstegaarden.

Fra 1787 til 1795 var *Ole Arntzen præst*. Han har ikke faaet det bedste skudsmaal af eftertiden. Han flyttede fra Tunø til Sønder Vissing, hvor han virkede som oplysningsmand i den store stil. Han gav sig af med kartoffelavl, tobaksavl, faareavl, frugtavl, vaccination osv.

I maj 1794 var der bispevisitats paa Tunø. I kirkebogen skrev bispen: Menighedens og ungdommens bedre fremgang maa høiligen ønskes..

Og oktober 1795 var der provstevisitats. Da hedder det: Meget faa af den voksne ungdom var nærværende. Af skolebørn vare nogle, som havde lært noget af den enfoldigste børnelærdom ...

Fra 1798 til 1807 var foran nævnte *Niels Schaarup præst*. — Ved en provstevisitats i 1801 hedder det: ... og befandt jeg den fremtrædende ungdom at svare mig til fornøyelse ...

I 1804: ... fremstode da til overhøring ei andre end de smaa skolebørn, hvilket jeg forestilte menigheden at være en uorden, tværtimod anordningen, som tilholder ogsaa den øvrige voksne ungdom at træde frem til overhøring ved første visitats ... ligesom jeg tilholdt samme at møde og træde frem ved deres sognepræsts offentlige undervisninger i kirken, som de forhen og fortsat holdt tilbage fra.

1805: ... og befandt jeg de fleste af ungdommen at give gode og forstandige svar, som jeg fornøyede mig meget over. Nogle, som kand findes i enhver menighed, vare maadelige, men bleve paamindede til at bestræbe dem for at tilegne dem bedre kundskab ...«

Det lader altsaa til, at provstens paamindelse til ungdommen har baaret frugt.

Børnene blev hjemmedøbt straks efter fødslen og derefter inden for 3 uger fremstillet i kirken til daabens »confirmation«.

De, der rejste fra øen, fik vidnesbyrd i kirkebogen af præsten. Om en husmand, der rejste til Samsø, siges: »Har opført sig antageligt«, hvilket formentlig betyder: ikke alt for godt!«

I hine tider blev en moder, der havde født et barn, ført ind i kirken ved sit første kirkebesøg efter et særligt ceremoniel. Det kunne falde samtidig med barnets fremstilling. Saadant skete paa Tunø helt op i dette aarhundrede. Hun kaldtes kirkegangskone.

Efter folketællingslisten 1787 og 1801 var der paa Tunø baade sognepræst, degn og skoleholder. Degnen var kirketjener og hed Michel Sørensen. Skoleholderen hed: Peder Udbye. Om en senere skoleholder, der en tid havde været elev paa Samsø seminarium, men ikke faaet eksamen, skrev amtsprovsten: Han er en mand, som forstod lidet af alt, men intet af, hvad der hørte til at forestaa en skole! — Saa det var jo faktisk ikke saa godt! Han tog sin afsked med pension 1841 og døde paa øen 1854.

Digteren *St. Steensen Blichers* far, var i 1796 blevet sognepræst i Randlev ved Odder. St. Steensen Blicher tilbragte derfor ofte sine ferier der, og han var allerede dengang ivrig jæger.

Achton Friis, der har givet en skildring af de danske øer, fortæller, at Blicher allerede i 1804 var paa jagttur til Tunø. Han var kommet derover i en robaad og havde derfor sikkert andre med.

Paa denne tur oplevede Blicher, at øens karle samlet gik til angreb mod ham for at jage en fremmed, uvelkommen jæger væk fra deres enemærker.

Achton Friis var for øvrigt mærkelig uelskværdig mod visse øer, han besøgte, f. eks. Tunø. Hør blot et eksempel: »Hvor har jeg gaaet og længtes efter et smil paa et menneskeansigt i denne lille smilende by. Er det fordi missionen har lagt sin haand paa beboernes nakke, at denne klamme luft slaar ud fra dem? Og har de set, at vi har købt 6 bajere hos den af himlen udstødte høker, der bor ude i det yderste mørke i byens udkant, fjernt fra sin konkurrent i byens midtpunkt, der med frelst samvittighed kun udpumper guddommeligt hvidtøl?«

Det er egentlig tragisk at møde en saa usaglig og tendentiøs fremstilling i et i øvrigt fornemt anlagt standardværk! — Ikke mindre tragisk, for ikke at sige tragikomisk, er det, at Achton Friis' livlige fantasi ogsaa sætter disse fæle missionsfolk ind i en fremstilling af Blichers jagtfærd i 1804 (!!) til Tunø.

Achton Friis havde set en flygtende vibeunge paa Tunø, og nu skriver han: »Omtrent saadan ville Blicher vel være flygtet for missionsfolkene, om de havde været opfundne (!!) paa hans tid, og han havde mødt dem paa stedet. Han var rendt længere for dem end for en flok bovne karle til hest med bøsser og tøjrkøller i hænderne.

Blicher var i 1810 blevet adjunkt i Randers, men det duede han ikke til. Og fra 1811 var han forpagter hos sin far i Randlev og var det til 1819. Samme aar var en af Blichers venner, *Jens Jakobsen Lyngbye*, blevet sognepræst paa Tunø, og det giver Blicher en ny chance for forbindelse med denne ø, og det er sikkert blevet saadan, at de to ofte har besøgt hinanden tværs over vandet.

Som velkomsthilsen sender Blicher i 1811 et rimbrev eller »kædebrev«, som det kaldes, til pastor Lyngbye. Det blev sendt til Tunø med færgemanden i Dyngby! (Digte af St. St. Blicher ved P. Hansen 1870).

Brevet begynder saaledes:

Goddag hr. Jens!
Velkommen hid til Thunø land!
Velkommen nabo,
til den tangklædte strand.

Jeg siger nabo,
thi naar du mod vesten stander,
du ser den hytte,
hvor din gamle ven nu lander.
Jeg siger hytte,
thi det er en præstegaard
og ikke et palads,
hvor jeg nu føden faar ...

og paa denne maade knytter han den ene linje til den anden med en elegance og vid, som fornøjer!

Brevet slutter:

Enfin, min søde ven!
kom nu, saa snart du kan!
Jeg siger ven,
men mener ogsaa din veninde.
Jeg ønsker hende snarlig
her hos mig at finde.
Jeg siger snarlig,
thi min kjære hr. Jens Lyngbye,
naar vinden østlig er,
saa skynd dig hid til Dyngby.
Jeg siger Dyngby,
men jeg mener Randlev By.
Did skal du paa en skude
fra din fæstning tye.
Jeg siger fæstning,
thi du er for gjæster sikker,
kun ikke for besøg udaf din ven

Steen Blicher.

Pastor Lyngbye var paa Tunø fra 1811 til 1823 og ønskede meget gerne forflyttelse, saa hans sønner kunne komme i skole. Han skrev i 1823 en ansøgning til kongen. Den var paa rim (se Trige-Ø., her VII A, 252).

Krigen mod England 1807-14 kom ogsaa til at gribe ind i forholdene paa Tunø. — I maj 1808 ankrede en fregat op under Tunø. Det var et engelsk skib. Der blev sendt et kommando i land for at hente vand og købe fødevarer. De engelske søfolk sagde, at de havde set blaa og røde uniformer paa Samsø og skønnede, at der maatte være franske og spanske tropper derovre. De prøvede paa at udfritte tunboerne om, hvor store styrker der var, men det kendte man intet til her.

Fra 9. september 1808 var der dansk militær paa Tunø som bevogtningsmandskab. Der var 50 jægere, 18 artillerister, 4 underofficerer, 2 feltkanoner og 2 kuske med 4 heste. — Voldene ved Tunø havn og paa revet skal være lavet af de danske soldater i denne periode.

Ogsaa dette satte spor i Tunøs kirkebog. Den 26. juni 1811 havde den militære chef barnedaab. Det var lieutnant Ole Tønder v. Schiøttz og frue Antoinette Frederiche Leonharding, der fik en søn til daabens confirmation.

Næste aar var der en anden premierløjtnant. Han optegnes som fadder for et af sognepræst Lyngbyes børn.

En søndag i advent 1811 var der altergang i kirken for de militære. Heri deltog 25 personer. — 1812 flyttede de militære vagter til Samsø, og siden har Tunø næppe haft militær indkvartering!

Paa Tunø for 150 aar siden! Der er sket store forandringer siden. Men der er ogsaa noget, som ikke har forandret sig eller ikke særlig meget. Der kunne nævnes øens form og areal. Selv om der hvert aar skrider jord i havet, saa er det i det væsentlige den samme ø som ved aar 1800.

Fyrtaarnet var der fra 1801 som et fast fyr i kirkens taarn, etableret paa marineministeriets foranstaltning. Det har siden under forbedrede forhold lyst for de søfarende hver nat og er blevet passet af skiftende fyrmestre med stor paapasselighed og troskab.

Oldtidsminder paa Tunø er ikke mange! Men de 5—6 kampesten med skaalgruber, dvs. fordybninger i overfladen, saa den ligner en æbleskivepande, de laa ogsaa paa øen i 1800, men blev ikke regnet for noget, og ingen vidste, hvad fordybningerne betød.

Disse sten er aldrig blevet nævnet i nogen skriftlig fremstilling om Tunø, skønt der efterhaanden er skrevet ikke saa lidt, men nu skal de omtales som det kostelige oldtidsminde, de er.

Disse sten bærer vidne om, at der har boet mennesker paa Tunø for 3000 aar siden i bronzealderen, og at man den gang dyrkede solen som en guddom, og det er til denne gudsdyrkelse, stenene har været anvendt.

Den største — den, der er muret ind i stensætningen omkring den gamle skoles have — har før ligget oppe paa kirkebakken, paa den gamle skoles legeplads. Her har den sikkert ligget i 3000 aar. Og jeg gætter paa, at det hedenske gudested har ligget paa denne høje bakke, hvor nu kirken ligger, med den vide udsigt over hav og land og med den aabne himmel over.

Disse sten burde samles paa eet sted — med en passende beplantning om. Det vilde blive Tunøs største seværdighed!

Tunø By laa i en klump indtil den store brand i 1852. Da brændte 17 gaarde og 15 huse, kun en tredjedel af byen var urørt af flammerne, nemlig kirken, 4 gaarde og 12 huse.

Det blev signal til, at udflytningen af ejendommene til de marker, der hørte til, blev paabegyndt, og nu er der jo ejendomme over hele øen.

Forrest blandt slægterne nævnes slægten *Kjeldsen*, der stammer fra Samsø. Den første, der fik bopæl paa Tunø, var *Kjeld Olesen*, født i Nordby paa Samsø 1800, † paa Tunø 1890. Om denne slægt er der samlet en slægtstavle, der er udarbejdet af sognepræst *Christian Krarup*, hvis datter var gift med pastor Stoel.

I denne slægt hentede man baadførere til postbaaden, saa vidste man, at føringen blev sikker! Det var pastor *Friis Hansen* (præst paa Tunø 1863-72), der opfordrede Ole Kjeldsen (1836—1919) til at paatage sig hvervet som fører af postbaaden. Sønnen, *Kjeld Søren Kjeldsen* (1867—1927) efterfulgte ham. Hans søn *Theodor Kjeldsen* (1887—1951) fortsatte. Nu føres baaden af *Theodor Kjeldsens* broder *Johannes Kjeldsen* med *Harry Kjeldsen* som medhjælper.« (Samuel Aagaard).

Redaktør *Tage Christiansen*, som er kendt for sine fine egns-skildringer har ogsaa beskrevet Tunø (Berl. aften 18. apr. 1964).

»Tunø betyder den todelte ø. Den har i stenaldertiden været gennemskaaret af Kattegat nord-syd. Naar byens gadekær den dag i dag kaldes »Broen«, er det fordi man deri har fundet nogle store sten, der engang kan have været en passage ved et vadested mellem to »højlande«.

Under alle omstændigheder gør øens tredeling i to bakkedrag og en mellemliggende moseflade,

nu delvis med skov, at Tunø landskabeligt er en usædvanlig oplevelse.

Engang var der egeskov og kongejagter, bl. a. i Valdemar den Stores tid. Men fra 1216 tilhørte øen domkirken i Aarhus, og den menes at have faaet inventar af egetømmer herfra. I lange tider svarede Tunø »1000 tørre flyndere« aarlig til bispestolen. I øvrigt er her fundet flintevaaben og enkelte vaaben fra bronzealdertiden. Der er stadig mange flintesten paa højtliggende marker.

Byens gaarde og huse er ikke gamle. Hele byen med undtagelse af kirken og skolen brændte 1852. 17 gaarde og 15 huse, mest straatækte og af bindingsværk. De skal have ligget i sammenhængende rækker langs gaden. Her er endnu nogle sammenbyggede bindingsværkshuse. Men efter branden flyttede halvdelen af gaardene ud. Nu er der luft imellem — men her er ikke i almindelighed interesse for og trang til den pyntelighed, som præger de fynske øer. Det hænger i øvrigt i nogen grad sammen med, at man er sin egen haandværker.

Til fods oplever man bedst øens herligheder — og forstaar, at det er helt nødvendigt, at der foretages en regulering ved at frede øens indre, udlægge særlige omraader til helaarshuse — umiddelbart syd for byen — og til sommerhusbyggeri og visse steder skabe offentlige omraader.

Tanken bag den fredningsplan, som er udarbejdet af Aarhus amts fredningsplanudvalg og godkendt af Tunø sogneraad, er at bevare Tunøs identitet som en fredelig landbrugsø med en skøn og afvekslende og helt særpræget natur og samtidig gøre den til en turistø for dem, der foretrækker fred og isolation og kan undvære at have en bil parkeret uden for sommerhuset.

Og karakteristisk for Tunø er det, at enhver kan færdes overalt uden hensyn til, hvem der ejer arealet. Ingen gør indsigelser, forudsat naturligvis, at man opfører sig ordentligt. Man kan om sommeren bade, hvor man vil ved kysterne og gaa, hvor man vil. Derfor er det en styg tanke for Tunøboerne, at man en dag skulle opleve at se sommerhuse rundt omkring med indhegninger og med færdsel forbudt.

Af turister har man hver sommer 60—70 paa Tunø. Pensionatet i den gamle skole raader over fem værelser og kan bespise et halvt hundrede mennesker dagligt. Mange lejer sig ind hos familier paa øen. Nogle har købt huse, der den øvrige del af aaret staar tomme. Man erklærer fra flere sider, at københavnere er særlig velsete, de er saa glade for isolationen og freden. Ogsaa fra Tyskland kommer turister hertil. Og den lille halvø ud mod Samsø er tilholdssted for camping-folk og spejdere og for folk, der lægger til i havnen ved siden af. I dette hjørne har øen sin bedste badestrand. Men campingpladsen er endnu uden vand og sanitære forholdsregler.

Her er dog en alvorlig bekymring. Og den gælder øens befolkning. I 1901 boede her 234 mennesker, i dag opgives det til 144. Og det er ungdommen, der mangler, fordi den forlader øen, mens antallet af folkepensionister er uforholdsmæssigt stort.

Jorden er de fleste steder ret god. Men gaardene har ikke ret meget jord. Rundt regnet 14 tdr. land som det almindelige, kun i et enkelt tilfælde har en gaard op mod 30 tdr. land. Haandværkere er her faa af og ingen fiskere, selv om der er ret gode fiskepladser med rødspætter og sild mellem Tunø og Samsø.

Her er ikke paa Tunø sygehus eller læge, ikke alderdomshjem, ingen jordemoder, ingen boghandler eller blikkenslager eller frisørsalon og ikke biograf. Men i skolen et kommunebibliotek, som saa vidt vides slaar alle rekorder i udlaan, og radio og fjernsyn bruges flittigt. En gaardejer er gift med en sygeplejerske, og man har en lægebaad til i paakommende tilfælde at hente læge paa Samsø. Men gamle folk, der gerne vil tale med en læge om forskellige ting, vover sig jo ikke ud med en saadan udrykning.

Fødsler foregaar i Aarhus eller paa Samsø. Tandlægebehandling kræver overnatning. Skolen er saadan, at førstelæreren ikke ville bytte den med nogen paa fastlandet, helt igennem god og moderne og samtidig sognegaard med mødelokale og mulighed for større kaffeservering fra skolekøkkenet. Men det er en stor og svær opgave for selv en nok saa dygtig lærer at undervise 16 børn paa alle mulige skolealderstrin samlet i ét klasseværelse. Kun i religionsundervisning har han hjælp, det er af Tunøs sognepræst, pastor Berggreen. Konfirmanderne tager ikke saa megen tid. I aar var der ingen. Næste aar bliver der til gengæld et hold paa 7.

Og saa maa aftenskolen ikke glemmes. Der er indtegnet 50 af øens beboere. Og de kommer. I øvrigt dyrkes i al stilfærdighed en del selskabelighed.

At præsten i et saadant samfund er den største skatteyder siger sig selv. Beskatningsprocenten er 16 — og her er ca. 70 skatteydere om at dele udgifterne.«

Aug. Kjeldsen er Tunøs historiker, se T. Hist. 1946.

Af den ældre præstehistorie

Tunø menes i middelalderen at have hørt under Nordby, paa hvis kirkemur man viser et sted, hvor Tunø kirkedør skal have været.

Der har hyppigt været præsteskifte. Blandt de 25 sp., der var her fra ref. til 1849 kan nævnes *Jørgen Hansen*, der gav 200 rdl. til daglig morgenbøn. Han blev stanget ihjel af en tyr 1640. 1687—1703 var *Erik Dinesen Langballe* sp. her. Han var gift med formanden, Rasmus Christensens datter. *Lukas Knub* (1717-31, flyttet til Pjedsted), ansaas for at være dygtig til at mane. *Niels Christensen Holst* (1731-42, se Dover-V.), forlod øen, da han ikke kunde komme tilrette med beboerne, han var velhavende. Mag. *Erik Eriksen Langballe* (1745-70) var søn af forn. Erik Langballe; han var lærd, forfatter, efterfulgtes af sin svigersøn, *Peder Oluf Bech* (1770-80), der flyttede til Blegind-H. *Matthias Thistrup* (1780-86) havde været sp. paa Hirtsholmene, han tog sig meget af skolevæsenet paa Tunø, flyttede til Storring-S.-G. *Michael Feld* (1786-87) blev sindssyg og maatte forlade øen, blev senere sp. Nautrup-S.-V. og Ølstykke. Han var ellers munter og virksom, havde stor gæld, han var søn af den kendte pietist, Mich. Feld, sp. i Vammen-L.-B. — *Ole Arntzen* (1787-95) flyttede til Sdr. Vissing-V., en værdig mand, po-

pulær taler, forfatter, blev kendt som kartoffeldyrker, se s. 608. *Morten Biilmann* (1796-98) var ogsaa forfatter, se Skelskør. 1798—1807: *N. Schaarup*, se s. 607, flyttet til Stauning, 1807-11: *P. L. Hansen*, †, 1811-23: *J. J. Lyngbye*, fl. t. Trige-Ø., se ovf. 1824-26: *Bernt Magnussen*, fl. t. Lyngaa-S., se Følleslev-S., hvor han blev en meget anset provst. 1827-36: *Stephan Heegaard*, præstesøn fra Nordby, Samsø, flyttet dertil, 1836-45: *F. J. Sevel*, fl. t. Skorup-T., se Fruering-V. 1845-49: *L. M. E. Hald*, fl. t. Snostrup. Biskop Mynster skriver, at hans prædiken var »meget jævn, uden orden, intet gribende, foredraget af papiret, men dog frit og med kraft« (Visitatsber. I, 172).

Tiden efter 1849

Der har siden 1849 været 21 sp. paa Tunø. Deraf er 5 døde som unge her. Der har altid været god kirkegang, befolkningen er velvillig og fredelig, men de unge mangler.

Pastor *C. F. V. Bendz* (1849-53) havde været adjunkt i mange aar, blev anset for ubetydelig (se her V, 190). Prgd. brændte 1852 ved den store brand, da næsten hele byen brændte. *T. A. Schønheyder* (1853-55) blev kun 41 aar, *L. C. Krarup* (1855-63) blev 56 aar, *N. Friis Hansen* (1863-72) blev 45 aar, biskop *Brammer* klagede i sine breve over, at han havde begravet 3 præster paa Tunø.

Saa kom pastor *N. C. H. Hauch* hertil (1873-80), han var afgjort og virksom IM, og siden da har IM præget menighedslivet. Han var en hyggelig, let bevægelig natur, han og hans unge sønderjyske hustru var hjertevarme mennesker. Han kom hertil efter at en deputation fra øen havde været hos kongen og bedt om at faa ham hertil; hans 1. hustru var død et par aar før, og han var lige blevet gift 2. gang 1873. Han mindes som den præst, der har samlet flest i kirke paa Tunø. Senere blev han en af IMs førere paa Mols (se Knebel-R.).

Pastor *Kr. Rasmussen* (1880-84) fortsatte paa samme linie, stod IM nær, ogsaa i hans tid var der vækkelse, medens pastor *J. P. J. Mynster* (1885-87) var u. p., vellidt, men ikke nogen stor prædikant (se her II, 533). Præsterne paa Tunø har ofte maattet virke som læger eller raadgivere for de syge, da der var langt til lægen i Tranebjerg. Pastor Mynster var medicinsk interesseret og kom meget hos syge og hjalp dem.

I pastor *Mynsters* tid begyndte søndagsskolen. Ldmd. *Fr. Johansen* var den ledende. Han rejste til Tyskland, havde længe forbindelse med Tunø, fik madpakker under verdenskrigen og døde 1923. Baadfører *Chr. Rasmussen* var i flere aar leder af sdsk.

Pastor *E. E. Ankjær* (1888-92) var gift med en sygeplejerske, og det kom dem meget til hjælp, og fru A. virkede faktisk som læge her. Præsten havde adskillige hverv, han var tilsynsførende ved fyret, brevsamler, forligsmægler osv., og i prgd. opbevaredes lagre af medicinalvarer. Der herskede et patriarkalsk forhold mellem præsten og de rare, imødekommende søfolk paa øen, og baade søfolk og landbrugere søgte præsten i raad og daad i alle mulige anliggender. Befolkningen var absolut kirkelig. De kom trofast i kirken og til bibellæsninger og møder. En lille kreds var afgjort IM, og der var en del forbindelse med pastor *Axel Busch*, Feldballe, som ogsaa kom og talte her. Pastor *Ankjær* skriver, at i denne kreds mødte man »nogle af de skønneste og mest afgjorte Guds børn, jeg har kendt, fyldt af tak og lovsang, elskende hverandre, og selv de tungeste prøvelser tog de som gaver af Guds haand«.

Særligt i 1890erne blev der holdt velbesøgte samfundsmøder (IM) paa søndag eftermiddage, bl. a. i gdjr. *Jakob Sørensens* (f. 1883) forældres hjem.

Kirkelivet gik noget tilbage i pastor *Rosencrone Benzons* tid ((1892-96), han var meget nervøs, blev senere sindssyg.

Missionshuset blev indviet 13. dec. 1893 af pastor *Hauch*, der vedblev at komme her og havde mange venner. Pastor *Ankjær* og hustru var meget virksomme for at faa bygget mh.

Under de flg. præster: *S. T. Rambusch* (1896—1902), *C. P. J. Petersen* (1902-03), *V. L. Groes-Petersen* (1903-13) og *F. Gaarn Larsen* (1914-15), som alle var nidkære unge præster, var der god kirkegang og vækst i det aandelige liv. Folk benyttede stadigt præstens som aandelige og praktiske raadgivere, og sp. havde stadigt sine mange hverv at passe.

Pastor *Groes-Petersen* arrangerede missionsuger med dygtige talere udefra. Han holdt selv møder i mh. hver søndag aften, ofte med solosang ved præsten selv. Han samlede de unge i prgd., og holdt bibellæsninger og oplæsninger.

Pastor *Gaarn Larsen* blev syg kort efter sin tiltræden. Han havde kæmpet for at blive præst, men døde efter et aars præstevirksomhed. Han var »et ualmindelig rart menneske, hans forkyndelse var god, men efterhaanden præget af hans sygdom«. Han blev begravet i Byrum paa Læsø. Se ndf.

Pastor *N. C. T. Holme* (1916-22) mindedes Tunø som et af de bedste steder han havde været. Det gensidige forhold med mgh. var her hjerteligere end mange andre steder. Og ganske særligt nær kom H. befolkningen i den spanske syges tid. I flere hjem var næsten alle syge, og adskillige døde. Ustandselig var præsten paa sygebesøg, og sogneraadet fik ansat en Rødekors-søster, som i 4—5 uger boede i præstegaarden, og fru Holme lavede mængder af mad, som blev baaret rundt i hjemmene. Det eneste, som generede, var pressens sensationsskildringer, som var ganske overdrevne. Pastor Holme var en moden mand, da han kom hertil, 44 aar gl., ogsaa pastor *J. C. E. Norved* (1922-33) var en moden mand, 53 aar gl. ved sin tiltræden. Han »kunde være streng baade paa prædikestolen og i det daglige«. — Pastor *H. R. Stoel* (1933-47) syntes efter folks mening ikke rigtigt at egne sig til at være præst, han var en flittig, alvorlig mand, som studerede pastoralteologi og sjælesorg og skrev derom. — Pastor *A. Grandjean-Thomsen* (1847-54) gjorde et godt arbejde, samlede de unge i prgd., fik oprettet hjemmeværn, dyrkede terrænsport med de unge. — Pastor *A. Markvardsen* (1954-57) blev meget afholdt. Han forestod restaurationen af kirken. — Pastor *K. Iversen Jørgensen* (1957-61) skriver, at der er god hørelyst, kkg. 14%, ingen retningsskel, sdsk., IM.

Pastor *K. O. Berggreen* har virket her siden 1961, skriver: Efterhaanden som de gamle gaar bort, mister kirkelivet sit særpræg, og nu har kun faa tilhørsforhold til IM. Men man slutter op om gudstj. og sammenkomster i prgd. (bibelkr., mghmøder, møder for unge og ældre).

Missionshusets første fmd. var baadfører *Chr. Rasmussen* († 1907), efterfulgt af sin søn, baadfører *Carl Rasmussen* († 1959), nuv. fmd. er *Kr. Degn* (f. 02). — *Carl Rasmussen* var en stout skikkelse med en fast karakter, levende med i kirke- og menighedsarbejde, fmd. i mghr.

Skolen. Den første skole blev bygget 1783 paa pastor M. Thistrups initiativ, den næste 1881, den næste indviet 6. juni 1958. Helt tidssvarende udbygget med bl. a. skole- og sognebibliotek, skolekøkken, sløjdlokale, lægeværelse, ungdomslokale og en stor gymnastiksal. Foruden til skole er den ogsaa beregnet til »sognegaard« som samlingssted for møder og fester af baade offentlig og ogsaa privat karakter, f. ex. familiefester. Ved bestemmelsen af dens brug som »sognegaard« kunde lærer *Arne Jensen* ikke komme til rette med sogneraadet, hvilket gav anledning til, at han søgte forflyttelse. Der blev stort presseskriveri, og fra april ansattes lærer *Holger Carlsen*, som var indforstaaet med, at skolen ogsaa bruges som samlingssted for beboerne.

Blandt lærerne nævnes: *H. C. Koch* (1869-80), *Nis Sørensen* (1880-89), *P. Kragh* (1896—1908), *P. Haahr* (1911-21), *Hjalmar Asschenfeldt-Hansen*, søn af pastor A.-H. (1921-22), *C. Sørensen* (1925-33), *Aa. Grandorf* (1933-39), *G. Bruun* (1939-45), *A. Lund* (1949-53), *Arne Jensen* (1954-58).

1922 oplyses: Kkg. 18—20%, gode forhold, flink bef., en del IM, Blaa kors, DMS, et taknemmeligt sted at være præst, 1931: Kkg. 15—20%, kirkelig bef. uden særpræg, en del ukirkelige, en del IM (sp.), sdsk., pigemøder, smaa forhold. 1943: Kkg. 15%, overv. kirkelig bef., u. p., sdsk., ungdomsm., kvindemøder, kirkeblad. 1951: Kkg. 14%, god hørelyst, sdsk., 1963: Kkg. 12%, god hørelyst, ingen retningsskel, sdsk., bibelkr. Dyrt sted at bo.

Folketal. 1850: 213; 1901: 234; 1921: 225; 1960: 160.

Altergæster: 1922: 135; 1934: 125; 1947: ?, 1957: 55; 1962: 76.

Menighedsraad: 1922: 6 n. IM, 1934: 2 IM, 4 u. p., 1947: 6 u. p., 1961: do. Næstfmd.: Smed *Andreas Jørgensen*.

Tunø kirke (Jomfru Maria) er ejendommelig derved, at taarnet, som ombyggedes 1801, tillige er fyrtaarn, og det ejes af marineministeriet (31 m højt). Selve kirken er gotisk, fra 14. aarhundrede, koret er forlænget meget sidst i middelalderen og har kamgavl, vaabenhus mod syd. Overhvælvet. Senkatolsk fløjaltertavle i 3 fløje, med udskaarne figurer, nyrestaureret, ny alterskranke og korgulv. Nyrestaureret renæssanceprædikestol, primitiv romansk granitfont med dobbeltlover. Præste- og degnestol i koret fra gotisk tid. Middelalderligt krucifix, i skibet en silkefane, minder om en kvinde, der blev reddet ved skibbrud 1713. Sengotisk præste- og degnestol. Kirkeskib. 85 sd. Orgel. Kirken smukt restaureret 1956.

Mach. D. 282.

Sognepræst

Indtægt. 1855 a) 44 rug, 41 byg, 41 havre. Tilskud: 130 rdl. b) 20 rdl. c) 65 lpd. brød, 30 sn. æg, 30 gæs. d) 45 rdl. e) 26 td. ld., 2 td. hartk. Prgd. opf. efter brand 1853. — 1870. Regul.: 1088 kr., netto: 1970 kr. — 1913: 3. kl., 1958: 12. kl., prgd. opf. 1853.

24. 27. sept. 1845—30. sept. 49: **L. M. E. Hald,** fl. t. Snostrup, se der.

25. 17. dec. 1849—19. aug. 53 (adjunkt Nyborg 26, Horsens 40): **C. F. V. Bendz,** fl. t. Øster Hornum, se Lysabild.

26. 12. nov. 1853—22. juni 55 (Hjpr. Saksild-N. 14. nov. 44): **Theodor Amandus Schønheyder,** f. 26. dec. 14 Vesterborg. F.: Rkp. i Randers Christian Frederik S. († 41) (af Vor Frue k., Kbh., blev biskop i Trondhjem) og Barbara Cathrine Køhnemann. Stud. Fredericia 34, c. apr. 40 (h), hjpr. Ebeltoft-D. 25. sept. 41, † 22. juni 55. — G. 11. nov 49 Louise Henriette Fønss, f. 27. apr. 20, † 9. juli 94. F.: Kmrrd., landinspektør Frederik Vilh. F. og Sophie Kirstine Colding. — En adoptivsøn, ritmester Carl Emil S., var fader til prof. dr. med. Fritz S. (f. 1905).

27. 14. sept. 1855—5. febr. 63 (Hjpr. Bregninge, Taasinge 7. aug. 43): **Ludvig Constans Krarup,** f. 9. apr. 06 Bregninge. F.: Sp. i Bregninge, Taasinge Christian Jensen K. († 45) af Sct. Jørgens-S. og Lykke Riborg Christine Bekker, cand. pharm. 26, stud. priv. 31, c. juli 40 (h), † 5. febr. 63. — G. 26. sept. 56 Cecilie Melson, f. 27. maj 29 Rudkøbing, † 16. apr. 02. F.: Sømand Søren M. og Anna Rasmussen. Stamt. 52.

28. 19. apr. 1863—11. okt. 72 (kkp. Astrup-T.-H. 28. jan. 60): **Niels Friis Hansen,** f. 12. jan. 27 Aalborg. F.: Etrd., stiftsfysikus Hans Palle Hoff Hansen og Ane Cathrine Müller af Ormslev-K. Stud. Aalb. 45, c. 52^2 (l), lærer Kbh., † 11. okt. 72. — G. 30. sept. 63 Anna Marie Rosing, f. 18. apr. 36 Horsens, † c. 10. F.: Institutbestyrer Carl R. af Horsens, sen. ejer af Askgaard og Anne Marie Jørgensen. — Broder: Haarslev-T., hustrus farbroder: Rosing, Magleby, Møn.

Hjælpepræst hos pastor Friis Hansen:
1871-72: *N. C. H. Hauch*, sp. her.

29. 8. jan. 1873—29. juli 80 (Hjpr. her 27. aug. 71): **N. C. H. Hauch,** fl. t. Agri-E., se Knebel-R.

30. 11. okt. 1880—22. sept. 84: **K. Rasmussen,** fl. t. Aarestrup-H., se sp. Sct. Jakobs k., Kbh.

31. 26. nov. 1884—17. aug. 88: **J. P. J. Mynster,** fl. t. Agri-E., se Marvede-H.

32. 22. okt. 1888—22. juni 92 (hjpr. Ellidshøj-S. 27. febr. 88): **E. E. Ankjær,** fl. t. Thise, se Pjedsted.

33. 5. sept. 1892—14. sept. 96 (Hjpr. Boddum-Y. 10. nov. 90): **V. G. F. Rosencrone Benzon,** fl. t. Tirstrup-F., se der.

34. 13. nov. 1896—26. maj 1902 (Hjpr. Ormslev-K. 14. juni 95): **S. T. Rambusch,** fl. t. Skallerup-V., se der.

35. 25. juli 1902—2. maj 03: **Christian Peter Johannes Petersen,** f. 21. marts 65 Lindholm ved Nr. Sundby. F.: Lærer Peter P. og Johanne Marie Jensen. Stud. Aalb. 86, c. 94^1 (h_1), † 2. maj 03. — Ugift.

36. 27. juni 1903—23. sept. 13 (Hjpr. Vollerslev-G. 4. apr. 00): **V. L. Groes-Petersen,** fl. t. Ærøskøbing, se Skibby.

37. 27. jan. 1914—19. nov. 15: **Frederik Gaarn Larsen,** f. 3. aug. 74 Vesterø, Læsø. F.: Landmand Lars Christian Braten Gaarn L. Stud. Aalborg, c. 13[1] (h_2), † 19. nov. 15. — G. Okt. 01 Anna Julie Lovise Madsen, f. 18. okt. 76 Byrum, Læsø, † 20. sept. 37. F.: Gdjr. og styrmand Svend Thomsen M. og Mannasie Svendsen. — Sønner: Hvidovre, Viby-J. og Skjolde.

Pastor *Gaarn Larsen*, Viby, skriver: Baade Fr. Gaarn L. og hans hustru tilhører begge gamle Læsøslægter. Hustruen er født paa gaarden »Juelsminde«, som i mange generationer har været og endnu er i slægtseje. Hendes mor og gaarden har faaet udførlig omtale i Johannes Larsen og Achton Friis' værk »De danske øer«. En præst, der kom til øen i aaret 1720 fra Norge, er den ældst kendte stamfader til slægten derovre. Gaarn-slægten har jyske rødder og stammer fra en købmands- og rederslægt i Aalborg.

Som alle Læsødrenge kom han ud at sejle lige efter skolegangen. Efter nogle aars forløb fik han en afgørende aandelig oplevelse i en Metodistkirke, hvor han under en landlov var gaaet ind til gudstjeneste. Den førte til omvendelse og personligt trosliv, og senere til et utvetydigt kald til at blive præst. Han tog saa fat paa læsningen, tog paa eet aar præliminæreksamen i Frederikshavn, senere studentereksamen fra Aalborg katedralskole og i aarene derefter de nødvendige teologiske forprøver ved universitetet i København. Hans hjem var meget nøjsomt. Denne nøjsomhed videreførte han, og i forbindelse med en meget stærk selvdisciplin, der næsten ikke undte ham tilstrækkeligt at spise, og en overordentlig stor arbejdsindsats, der kun levnede tid til altfor lidt søvn, førte til et nervesammenbrud et par aar fremme i studiet.

Det blev en streng rekreationstid, og han genvandt aldrig sit oprindeligt stærke helbred. Saa afbrød han studierne for en tid, giftede sig, overtog en gaard paa Læsø, hvorfra han ogsaa drev købmandshandel. Syv børn fødtes i hjemmet i disse aar, hvoraf to døde som smaa. Skønt han faa aar efter ogsaa overtog driften af »Juelsminde« og saaledes drev to gaarde og paa dem gennemførte omfattende landbrugsfaglige forbedringer, kunne han dog ikke slippe teologien, men tog studiet op igen, skønt han hele tiden kæmpede med svage nerver og anden modgang. Med udfoldelse af en utrolig energi og viljekraft gennemførte han paa egen haand — med kun ganske korte studieophold i København ind imellem — sit embedsstudium og blev omsider — student som han var fra halvfemserne — teologisk kandidat i aaret 1913, og endda havde han givet sig tid til en fyldig læsning ud over det egentlige eksamenspensum af nogle store tænkeres værker som f. eks. Kierkegaard, Pascal, Carlyle o. a. Det siger i sig selv noget om, hvad han stod for, som personlighed og som præst. Han havde gennemgaaet det praktiske livs og det praktiske arbejdes haarde skole. Dertil nervesygdommens prøvelser. For ham var det kristne aandslivs verden, som han paatog sig at forkynde som præst, en lige saa realistisk og haandgribelig virkelighed, som den praktiske verden, han kendte saa godt af egen livserfaring. Ja, endnu stærkere og mere betydningsfuld. Alle subtile, golde teorier, alle former for forstillelse eller konventionelle livsformer skød han til side — skønt han derved af og til kunne støde en og anden — ogsaa af de kirkelige, vel maaske særlig indenfor Indre mission, — som han iøvrigt selv stod nær — for en kristendom, der var virksom i praktisk næstekærlig livsførelse udadtil og i personlig, sand og ægte gudsdyrkelse indadtil. Maaske virkede han mere ved det han var, sin overbevisning, sin karakter og livsholdning og ved sin menneskeforstaaelse og ved sin paa dyrekøbt personlig livserfaring hvilende sjælesorg, end ved de taler, han holdt. — De ringest stillede i sognet, de socialt, psykisk og aandeligt nødstedte skal være dem, der har savnet ham mest, da han kun 41 aar gl. d. 19. nov. 1915 døde efter kun faa dages sygdom, en sygdom, der nok har haft sine rødder i de strenge studieaars overanstrengelse og afsavn.

Hans hustru, der fuldtud forstod ham, og paa en sjælden maade var fælles med ham baade i aandeligt livssyn og i sognearbejdet (søndagsskole o. l.) stod efter hans død tilbage med fem ukonfirmerede børn, hvoraf tre sønner siden er fulgt i deres faders spor og er præster i folkekirken.

38. 25. juni 1917—1. maj 22 (sp. Ullits-F. 06—12, kst. sp. Tunø 16): **N. C. T. Holme,** fl. t. Melby, se der.

39. 26. sept. 1922—22. apr. 33 (sp. Vistoft 10. juni 08): **Johan Christian Erhard Norved,** f. 4. aug. 69 Horsens. F.: Cand. pharm. Niels Christian Nielsen og Anna Johanne Petersen. Stud. Horsens 88, c. 95[1] (h_1), lærer, Kbh., huslærer paa Engestofte, lærer Kbh., sp. Endelave 27. dec. 99, navneforandring 14, afsk. 22. apr. 33, † 4. aug. 53. — G.[1] 21. marts 00 Sophie Gertrude Hansen, f. 10. marts 73 Kbh., † 8. marts 21. F.: Toldass., løjtn. Georg Eustacius H. og Johanne Dindler. — G.[2] 2. marts 23 Thora Holk, f. 22. juni 94 Randers. F.: Indremissionær Poul Jensen H. og Marie Bolette Christine Kjær.

Fru *Norved* skriver: »Jeg vil tro, jeg har ret, naar jeg mener, min mand var gladest for aarene paa Endelave — det første embede. Skønt de første aar var svære efter pastor *Willer*, som blev ved at ville holde i traadene og vejlede sin gamle menighed. Han mente vistnok ikke, at pastor *Norved* var troende, da han ikke var indre-missionsk. Maaske stammede min mands uvilje mod at sættes i »baas« derfra. Alt faldt dog i lave efterhaanden, og min mand blev afholdt og respekteret derovre, hvilket jeg fornylig har faaet bekræftet af en af hans gamle konfirmander derfra. Flere somre ferierede han med sin første kone og deres to døtre derovre efter at være rejst derfra. Min mand drev selv jorden med hjælp af forpagter og karl. Aarene i Vistoft var arbejdsaar, mange vakancer, hyppige syge- og husbesøg, og ofte møder udenfor sognet. Hans kone døde derovre, og ønsket om at faa et lettere embede voksede. Desuden var pastor Norved begyndt at høre lidt daarligt efter at lynet en dag slog ned i telefonen, mens han brugte den (centralen havde ikke afbrudt), og hørenerven i venstre øre var slaaet over. Tunø føltes lettere, men døvheden tog meget til i de

sidste aar derovre, bl. a. generede det ved sygebesøg. Det var blandt andet grunden til, at min mand søgte sin afsked et aar før tiden. Gaardejer *Hans Dommergaard* og baadfører *Carl Rasmussen* samt jordemoder fru *Frida Sørensen*, ogsaa et par andre, var dem, min mand særlig havde støtte af. I Vistoft var der møde for unge piger i præstegaarden, søndagsskole i missionshuset, bibeltimer i Strands og Begtrups forsamlingshuse, godt besøgt. Paa Tunø: søndagsskole i missionshuset, kvindemøder og samtalemøder rundt i hjemmene, ofte en taler i kirke eller missionshus. Alle tre steder var min mand ivrig havemand. I de 34 aar, han var fungerende præst, forsømte han ikke en søndag paa grund af sygdom, og 84 aar gl. havde han aldrig ligget paa et hospital. Af og til havde han angina pectoris. I de 20 aar, han var emeritus, var han meget flittig: læste igen Ny Testamente paa græsk, skrev en prædiken til hver helligdag efter baade 1. og 2. tekstrække, skrev meget om Eskatofogien, samt kommentarer til Ny Testamente. Min mand var ikke selskabsmenneske og blev det aldrig, kunne ofte være svær at faa igang, hvis vi var bedt ud; men naar han først var tøet op, kom den ene historie eller oplevelse efter den anden. Skønt overvejende pessimist — dog mindre de senere aar — var han en stor humorist med en skarp hjerne. Folk paa Tunø sagde ofte: »Det er ligemeget, hvad vi spørger vor præst om, saa véd han det.« Og vor datter sagde engang til ham: »Saa længe jeg har dig, behøver jeg ikke slaa op i et konversations-leksikon.« Alligevel var han saare beskeden. Det skal ogsaa med, at han gjorde aldrig forskel paa folk. Efter en konfirmation begyndte han med at lykønske i de smaa hjem. Endnu i vor tid ejedes Tunø kirke af domkirken her i Aarhus. Man prøvede at faa Tunø til at overtage den, men da min mand vidste, pengene var smaa i sognet, forlangte han at faa en overtagelses-sum med til de første aar, og det strandede sagen paa dengang. Senere er det gaaet i orden (med en sum), saa Tunø kirke er selvejende. Aarhuus stiftstidende skrev: »Tunøs gamle præst, pastor Erhard Norved, er død i Aarhus paa sin 84 aars fødselsdag«. Det var en blodprop i hjertet. Paa Tunø fandt han et sognekald, der passede ham, og der var sorg paa øen, da han i 1933 tog sin afsked og flyttede til Aarhus. Han var et fint og særpræget menneske, der røgtede sin gerning med megen nidkærhed og opofrelse«.

40. 13. okt. 1933—17. maj 47: **Henry Robert Stoel,** f. 12. maj 05 Kbhvn. F.: Grosserer Carl Emil S. og Ester Emilie Truelsen Lindquist. Stud. Stat. kursus 27, stud. mag. t. 30, lærer Kbh., c. 33^2 (h_2), afsk. 17. maj 47 — for at drive fri teol. studier. — G. 22. apr. 38 bibliotekar Ellen Cæcilie Krarup, f. 12. sept. 14 Tjæreby. F.: Sp. Tjustrup-H. (af Nors-T.). Ægtesk. opløst. Stamt. 52.

Udg. 54: „Sjælesorg", skr. flere afh. om sjælesorg.

Provst C. E. Møller skriver tjenstligt 1947: Til oplysning gøres opmærksom paa, at hverken sygdom eller nogen for pastor S. nedsættende aarsag ligger bag hans ønske om udtræden af aktiv tjeneste. Han har i sit sogn øvet en nidkær og personligt præget præstegerning. Iøvrigt har kirkeministeriet udtalt, at man altid med velvilje vil behandle ansøgninger fra pastor S. Han er et personligt meget elskværdigt menneske, velbegavet, og han har gn. et ihærdigt og grundigt studium kvalificeret sig inden for sin særlige disciplin.

41. 1. aug. 1947—8. apr. 54 (Hjpr. Lindevang k., Frederiksberg 1. apr. 46, kst. sp. Tunø 1. okt. 46): **A. Grandjean-Thomsen,** fl. t. Harridslev-R., se der.

42. 1. aug. 1954—19. febr. 57 (Hjpr. Espe-V. 1. juli 53): **A. Markvardsen,** fl. t. Landet, Taasinge, se her IV, 314.

43. 6. nov. 1957—14. juli 61 (Hjpr. Hans Tausens k., Odense 9, dec. 55): **Kristian Iversen Jørgensen,** f. 14. juni 25 Nr. Vium. F.: Indremissionær Christen Iversen J. og Marie Jakobsen. Stud. Odense 46, c. 54^1 (h-58). — G. 12. febr. 56 Edith Langballe Axelsen, f. 18. jan. 28 Kvislemark. F.: Smedemester Peter Langballe A. og Lilly Ingeborg Agnes Christensen.
Flyttet til sp. Rise, Ærø 14. juli 61.

44. 22. okt. 1961 (Fængselslærer Nr. Snede 57): **Knud Olaf Berggreen,** f. 14. dec. 26 Gisselfeld, Braaby. F.: Inspektør Heinrich Christian B. og Ebba Møller. Stud. Haslev 45. (Landmd. 45—47), c. 57^2 (l-94). — G. 8. febr. 48 Ellen Doris Krause Kjær, f. 11. febr. 21 Møgelgaard, Skæring, Hjortshøj. F.: Gdjr. Peter Krause K. og Anna Trige Andersen. — Moster g. P. Olesen, Sdr. Omme, fætter: Olesen, Vallensved.

Litt.: Vider og vedt. II, 317-35, Aug. Kjeldsen: T.s hist., 1946, Samsøs og Tunøs hist. Achton Friis: De danske øer, Fr. Poulsen i Ill. tid. 1903-04, s. 288, Kr. dbl. 3. juli 1953.

Lidt personalia-statistik

fra dette bind.

Hvor kommer præsterne i disse provstier fra?

I det følgende er kun medregnet de præster, der har haft deres afsluttende embede i de i dette bind omhandlede provstier, og hvis data er meddelt i dette bind.

Ialt 469 præster er omtalt i dette bind som havende haft deres sidste embede (stilling) i disse provstier.

Amtsvis er flest, 63 (13,7 %) født i København-Frederiksberg. 43 (9,3 %) er født i denne del af stiftet. 278 (58,5 %) af præsterne er født i Jylland. 191 (41,5 %) er født øst for Lillebælt.

Fødeamt	Antal
København-Frberg	63
Kbh. amt	18
Frederiksborg amt	13
Bornholms amt	4
Holbæk amt	9
Sorø amt	18
Præstø amt	9
Odense amt	17
Assens amt	3
Svendborg amt	22
Maribo amt	15
Aalborg amt	25
Hjørring amt	21
Thisted amt	16
Viborg amt	28
Aarhus amt	31
Skanderborg amt	18
Randers amt	35
Ringkøbing amt	39
Ribe amt	20
Vejle amt	18
Sønderj. amter	13
Færøerne	1
Udlandet	13
Ialt	469

Født i udlandet er flg. 13:
Norge: Oslo: Søltoft Nielsen, kat. Hobro-S.
Biltzing, Aalso-H.
Tyskland: Pløen: Lund, Voldum.
Sarauw: Steffensen, Ørsted.
Flensborg: Ohrt, Voer-E.
Torm, Grønbæk-S.
Store Vi: Johannsen, Grønbæk-S.
England: Hull: Eriksen, Sjørslev-A.
Rumænien: Bukarest: Exner, Hald-K.
Amerika: Iowa: Lund-Sørensen, Asferg-F.
Sct. Croix: Jeger, Knebel-R.
Indien: Kampp, valgm., Kjellerup.
Lange, Nordby, Samsø.

Følgende Præster er født i de her omhandlede provstier.

Randers amt:

1. Randers: Daugaard, Gimming-I..
2. — Andersen, Raaby-S.
3. — Budtz, Torsager-B.
4. — Holm, Torsager-B.
5. — Larsen, Mørke.
6. — Welling, Gerlev-E.
7. — Simonsen, Besser.
8. Laurbjerg: Schmidt, Haslund-Ø.
9. Agri: Jul-Rasmussen, Galten-V.
10. Frijsenvold: Budtz, Ørum-G.
11. Mygind: Valeur, Asferg-F.
12. Hobro: Spur, Hobro-S.
13. Feldballe: Busch, Mariager.
14. Linde: Møller, Falslev-V.
15. — Knudsen, Hvornum-S.
16. Grenaa: Skjerbek, Hem-S.
17. — Haar, Todbjerg-M.
18. Borup: Hee, Todbjerg-M.
19. Helgenæs: Boserup, Helgenæs.
20. (V.)-Vejlby: Ilsøe, Karlby-V.
21. — Kjerulff, Grønbæk-S.
22. Gjesing: Aagaard, Gerrild-H.
23. Hald: Exner, Anholt.
24. Mariager: Brask, Aalsø-H.
25. Galten: Vadum, Hyllested-R.
26. — Bergmann, Ørsted.
27. Tirstrup: Schack, Tirstrup-F.
28. Trustrup: Tolstrup, Kolind-E-S.
29. Ørsted: Hagensen, Holbæk-U.
30. Ø. Tørslev: Meldal, Vium-S-A.
31. — Lund, Vium-S-A.
32. Faarup: Harbo, Hinge-V.
33. Tved: Bentzen, Serup-L.
34. Kattrup: Grøn, Kragelund-F.
35. Kousted: Grell, Kolby.

Viborg amt:

1. Serup: Thomsen, rkp., Randers.
2. Sal: Neergaard, Laurbjerg-L.
3. Vellev: Lund, Falslev-V.
4. Højbjerg: Berg, Hem-S.
5. Torning: Norgaard, Hem-S.
6. — provst A. Andersen, Højbjerg-E.
7. Grønbæk: Sick, kkp. Ebeltoft-D.
8. Kragelund: Aaboe, Kragelund-F.

Samsø-Tunø:

Ingen.

Flg. er dimiteret fra gymnasier i amtet.

Randers statsskole:

1. 1786: Budtz, Torsager-B.
2. 1794: Schmidt, Værum-Ø.
3. 1796: Budtz, Ødum.
4. 1797: Valeur, Ørum-G.
5. 1800: Schmidt, Haslund-Ø.
6. 1802: Welling, Gerrild-H.
7. 1811: Lund, Falslev-V.
8. 1815: Kruse, rkp. Randers.
9. 1821: Bergmann, Ørsted.
10. 1827: Holm, Torsager-B.
11. 1841: Nannestad, Gødvad-B.
12. 1841: Pvst. P.N.Jessen, Grønbæk-S.
13. 1843: Vadum, Hyllested-R.
14. 1844: Windfeld, Kristrup.
15. 1850: Lund, Vium-S-A.
16. 1866: Larsen, Mørke.
17. 1874: Thorbjørnsen, Haslund-Ø.
18. 1882: Schou, Torsager-B.
19. 1884: Ilsøe, Karlby-V.
20. 1884: Hagensen, Holbæk-U.
21. 1889: Andersen, Raaby-S.
22. 1928: Grøn, Kragelund-F.
23. 1939: Møller, Falslev-V.
24. 1939: Bjerre Hansen, Hinge-V.
25. 1942: Nedergaard, Randers.
26. 1949: Exner, Anholt.
27. 1953: Balling, valgm., Vivild.

Rønde artiumskursus:

1. 1922: Ammitzbøll, Hornslet.
2. 1923: Bentzen, Serup-L.
3. 1923: A. B. Pedersen, Gimming-I..
4. 1924: Søe, rkp. Ebeltoft-D.
5. 1926: M. K. Jensen, Gerlev-E.
6. 1927: Holm, Levring-H.
7. 1927: Hansen, Feldballe-N.
8. 1927: Bjerg, Gjesing-N.
9. 1928: Kjærgaard, Frederiks-K.
10. 1929: Tolstrup, Kolind-E-S.
11. 1929: Clausen, Hvorslev-G.
12. 1932: Meidahl, Tirstrup-F.
13. 1933: Hovgaard, Grønbæk.
14. 1934: Andersen, Støvring-M.
15. 1934: C. M. Nielsen, V. Tørslev-S
16. 1934: Laumann, Engesvang.
17. 1936: Ernstsen, V. Tørslev-S.
18. 1937: Møller Rasmussen, Gødvad-S.
19. 1940: Sørensen, Hammelev-E.
20. 1945: Knudsen, Hvornum-S.
21. 1946: Aa. Andersen, Højbjerg-E.
22. 1947: Møller Madsen, Ørum-G.
23. 1949: Møbjerg, hjpr. Randers.
24. 1951: Jensen, hjpr. Torsager-B.
25. 1952: Simonsen, hjpr. Torsager-B.
26. 1954: Holm, hjpr. Ørum-G.

Flg. præster har ikke dansk teologisk embedseksamen.

1. Ammentorp, P. B., Torning (amer.).
2. Brisson, J. V., Glenstrup (miss.).
3. Bundgaard, hjpr. Ørum-G. (miss.).
4. Grell, C. M., Kolby (lærereks.).
5. Jacobsen, Vejerslev-A-T. (c. Gottorp 1832).
6. Jessen, H., S.-N. Onsild (amer.).
7. Johannsen, Grønbæk-S. (c. Gottorp 1825).
8. Mahler, Vivild-V. (c. Kiel).
9. Møller, V. E., Rimsø-K. (miss.).
10. Møller, valgm., Mellerup (højskole).
11. Nielsen, A. T., V. Tørslev-S. (lærereks.).
12. Petersen, Hinge-V. (c. Gottorp 1841).
13. Petersen, Voer-E. (miss.).
14. Toft, Asferg-F. (Stud. Aalb., lærer).
15. Vestrup, Anholt (lærereks.).
16. Wikman, Houlbjerg-G. (amer.).
17. Øster, Houlbjerg-G. (c. Gnadenfeld).

Flg. har taget artium i udlandet:

Oslo: 1797: Biltzing, Aalso-H.
Kiel: 1818: Johannsen, Grønbæk-S.
Kiel: 1828: Jacobsen, Vejerslev-A-T.
Kiel: 1836: Petersen, Hinge-V.
Wandsbeck: 1895: Mahler, Vivild-V.
Glogau: 1907: Øster, Houlbjerg-G.
Ganada: 1936: Wikman, Houlbjerg-G.

Fra hvilke samfundslag kommer præsterne?

Præsterne kommer fra alle samfundslag, og det var fristende at optrykke navnene fra hver gruppe, men det tillader pladsen ikke. Nærmere oplysninger kan faas ved henv. til red.

Som i de andre stifter (undtagen Aalborg og Viborg stifter, hvor landmandssønnerne er i flertal) udgør præstesønnerne den største gruppe i nærv. bind. Af de 469 biograferede præster er de 116 præstesønner (24,7%). Fra kirkeligt arbejde iøvrigt: klokker: 2, kordegn: 2, organist: 1, kantor: 1, desuden: Indremissionær: 3.

Landmandssønner er den næststørste gruppe: Gaardejer: 66, proprietær: 14, husmand: 5, boelsmand: 2, forpagter: 2, godsejer. 2, præstegaardsforp.: 1, samt gartner: 4, ialt 86 (18%).

Den 3. gruppe kommer fra handelsverdenen: Købmand: 26, grosserer: 4, fabrikant: 4, prokurist: 3, vinhandler: 2, samt 1 fra hver af flg. kategorier: handelsmd., herreekviperingshdlr., kornhandler, manufakturhdlr., møbelhandler, repræsentant, tehandler, tømmerhdlr., uddeler, urtekræmmer, viktualiehdlr., ialt 50 (10,6%).

Fra skolen: Kommunelærer: 26, overlærer: 2, skolebestyrer: 1, samt en af: skoleinspektør, viceskoleinsp. — 1 er søn af adjunkt, 1 af friskolelærer, 1 af højskoleforstander. Desuden 2 professorsønner, ialt 36 (7,9%).

Fra haandværkerstanden: Smed (ell. smedemester): 6, tømrer: 5, murer: 5, skrædder: 4 gørtler, møller, slagter, væver, hver 2, blikkenslager, brolægger, barber, bogbinder, bogtrykker, bøssemager, chauffør, drejer faktor, fotograf, instrumentmager, rebslager, savskærer, stenhugger, skomager, hver een, ialt 43 (9%).

Desuden: Gæstgiver: 2, kelner: 1, kroejer: 1, restauratør: 1.

Arbejderstanden er svagt repræsenteret: Arbejdsmd.: 3, fagforeningskasserer: 1, bud: 1.

Embedsstanden: Herredsfoged: 6, birkedommer: 2, amtsforvalter: 2, amtsfuldmægtig, byfoged, departementschef, kontorchef hver 1, desuden 4 fuldmægtig, 3 revisor.

Toldvæsen: Toldkontr. 3, toldass., toldinsp., tolddeputeret, toldforv., toldbetj., toldkasserer, toldvagtmester, hver 1.

Postvæsen: Postmester: 3, postfører, postbud, pakmester, hver 1.

Stationsforstander: 2, lokomotivfører: 1.

Skovrider: 1, forstkasserer: 1.

Skibsførere: 2, havnekontrollør: 1, mønstringsbestyrer: 2, maskinmester: 1, maskininspektør: 2.

Militær: Kommandørkpt., oberstl., orlogskpt., stabssergent, hver 1.

Bankvæs.: Bankkasserer: 2, bankdir., bankrevisor, bankbud, hver 1.

Bogholder: 2.

Læger: 11, apoteker: 4, cand. pharm.: 1, dyrlæge: 2.

Kunst: Kunstmaler: 3, balletmester: 1.

Og endelig en lang række forskellige erhverv, hver med 1: arkitekt, branddirektør, ejendomsbesidder, færgeforpagter, diakon, børnehjemsforstander, hospitalsforstander, husejer, kammerlakaj, kusk, konsumptionsinspektør, overvagtmester, landinspektør, redaktør, slotsforvalter osv.

Længst tid i samme embede i tiden 1849 til 1965.

1) B. C. Budtz, Torsager-B.: 8. juli 1796—18. maj 1851, — 54 aar, 10 mdr.
2) I. H. Vadum, Galten-V.: 31. dec. 1823—21. apr. 74, — 50 aar, 7 mdr.
3) Jac. Bie, Udbyneder-K.: 29. apr. 1808—19. nov. 58, — 50 aar, 6 mdr.

Flg. sp. havde 1. aug. 1965 længst tid virket i samme embede:

1) P. Kyst, Kousted-R., udn. 1. juni 1927.

2) Axel Andersen, Mariamagdalene-K., udn. 18. juni 1928.

3) J. V. Christoffersen, Onsbjerg, udn. 19. maj 28.

I Hem-Sem har der siden 1896 kun været 2 sp.: 2. sept. 1896—22. sept. 1933: A. E. J. V. Skjerbek, og siden 6. febr. 1943: H. Nørgaard.

Navneregister

Alfabetisk fortegnelse over præster,

omtalt i dette bind (Aarhus stift: Randers amt, Lysgaard-Hids-Houlbjerg samt Samsø-Tunø provstier, 1849—1965.

Ved hvert navn er for at lette oversigten anført sidste embede i de i dette bind skildrede embeder. Sidetallet, hvor de biografiske data er anført, angives med *kursiv-typer*. For de præster, der er flyttet til andre stifter (eller til Aarhus og Skanderborg amter), angives i parentes deres sidste embede. Her kan deres data findes. Der er i registret kun medtaget præster, der har virket efter 1849. Hvor intet er anført, har vedkommende været sognepræst.

Aaberg, C. J. N., Voer-E. 396, 399, *400* (sen. Tikøb).
Aaboe, N. M., Kragelund-F. 541, *543*.
Aaby, S. J., Kousted-R. 115, 116 (Ousted-A.)
Aagaard, F. S., Kousted-R. 115, 116 (Glud-H.).
—, H., Gerrild-H. 307, *309*.
—, J. G., Søby-S-H. 450, 451 (Aarby).
—, J. H., Vellev 553, *554*.
Aagaard-Poulsen, H., kkp. Sct. Mortens k., Rds. 30, 43 (Vraa-E.) (sen. rkp. Messias k., Charlottenlund).
Albrechtsen, A. V., hjpr. Sct. Peders k., Rds., *45* (Vollerslev-G.).
Algreen, P. K., Aaker 188, 299, 382, 466.
Algreen-Jensen, F. A. E., Sjørslev-A. 460, 461 (rkp. Nyborg).
Algreen-Petersen, provst, Aalsø-H. 279, 302, 342, 344, *346*, 350, 385, 386, 387, 480, 547, 548, 556.
Amby, K., Kbh. fængsler 302.
—, L., Sal-G. 514, 547, *548*.
Ammentorp, P. B., Torning 467, 469, 470, *471*.
Ammitzbøl, A., Hornslet 220, *228*.
, I., hjpr. Galten-V. 97 (Ø. Velling-H.-G.).
Ammundsen, J. J. A., biskop, Loll.-F., 157, 174, 401.
—, Vald., biskop, Haderslev 352.
Andersen, Aage, Højbjerg-E. 475, *477*.
—, A. C., provst, Højbjerg-E. 452, 475, *476*, 497, 524.
—, A. C. V., Mariamagdalene-K. 431, *433*.
—, A. P., Raaby-S. 183, 184, *185*.
—, C. E., Glenstrup 135, 136 (Gyrstinge-F.).
—, C. Møller, Voldum-R. 101, 103 (Ølgod-S.).
—, F. V., provst, Ringsted-B. 26.
—, H., Glenstrup 135, 136 (Rind).
—, H. J., Tirstrup-F. 216, 217, 362, 364 (Dalum).
—, J., Gødvad-B. 530, 532 (Alderslyst-B.).
—, J. Oskar, prof. theol. 443.
—, O. P., Karlby-V. 292, 295, *299*.
—, P. M. S., Hvilsager-L. 442, *446*.
—, R., provst, Ødum-H. 14, 104, *106*.
—, Rich., frimgh. Aagaard 77.
—, Rich. Munch, Kolby *588*.
—, S., Aadum 525.
—, S. O., Støvring-M. 62, *65*, 155.
Andresen, C. O., Hvilsager-L. 13, 442, 443, 522, 524 (Boeslunde).
Anker-Møller, S., frimgh., Klim 80, 455, 538.
—, S., kkp. Sct. Mortens k., Rds. 30, 43 (Valgm. Kerteminde) (sen. Gangsted-S.).
Ankjær, E. E., Tunø 611, 612 (Pjedsted).
Arberg, J., Sct. Mortens k., Rds. 30, *41*, 43, 83.
Arboe-Rasmussen, N. P., Vaalse 233, 443, 444.
Asmund, V. J., provst, Ørsted 391, 393, *396*, 400, 418.
Asmussen, M. C., Ødum-H. 102, *105*.
—, S. J., Hirtsholmene 494.
Aschlund, C. F. B., hjpr. Besser 160, 592 (Ho-O.).
Asschenfeldt-Hansen, C. C. J., Gern-S. 32, 33, 138, 214, 233, 309, 375, 418.

Baadh, E., kat. Horsens 295.
Baagø, K., Tvede-L. 138, 139 (Skævinge-G.).
Bach, J. O., rkp. Hobro 145, *150*.
Bache, T., Vellev 465, 470, 483, 553, *554*.
Baggesen, N. R., Vivild-V. 401, *405*.
Bak, K., Skrøbelev 81.
Balle, J. N., Glenstrup 135, *136* (sen. rkp. Kalundborg).
Balling, E., valgmgh., Vivild-V. *409*.
Balslev, C. F., biskop, Ribe 400.
—, J. L., Vejlby-H. 345, 350, 352 (Sorø).
—, L. N., Hvilsager-L. 216, 238, 442, 443 (biskop, Fyn).
—, W., Haurum-S. 563, 564 (Nebsager-B.).
Bang, Imm., Vivild-V. 214, 403 f., 408 (Haslev-F.).
—, J. C., Støvring-M. 59 (Skævinge-G.).
—, J. G. A. V., rkp. Besser-O. 594 (V. Frue, Sct. J., Roskilde).
—, J. L., Gødvad-B. 490, 530, 532 (Vollerslev-G.).
Bang, J. P., prof. theol. 428.
—, K. S., provst, Mørke 201, 217, *218*.
Bang-Jensen, J. P. K., Gimming-L. 254, 255 (Fejø).
Barfod, A. T., Hvilsager-L. 442, 443 (Raarup).
—, B. I. T., Glenstrup 116, 135, 136 (Alsted-F.).
—, Cl., valgmgh., Sdr. Næraa 89.
—, H. P., L. Lyngby-Ø. 328.
—, M. S., Voldum-R. 101, 103 (Højer).
Barfoed, H. A., S.-N. Onsild 162, 166 (Føns-Ø.).
—, H. U. M., Hyllested-R. 359, 360, 385 (Nr. Tranders).
—, T. E. T., Anholt 333, 339 (Tommerup).
Barsøe, B. G., Virring-E. 421, *425*.
Bartholdy, C., Haslev-F. 31, 34, 91, 169, 324, 344, 388.
—, J. P., Laurbjerg-L. 91, 93, 233, 395, 547 (Skibby).
Bartholdy Møller, A. B., hjpr. Randers 24, 40 (Ejby-D.).
—, A. J., Onsbjerg 538, 579, 595 f., 598 (Brabrand-Aa.).
Basse, A. F., Fausing-A. 54, 55, 427, 430 (rkp. Holmens k., Kbh.).
Bastrup, R. L., Haurum-S. 563, 564 (Gudme-B.).
Baun, C. M., Sct. Mortens k., Randers 30, 41, 168, 423, 486, 487, 492 (biskop, Viborg).
Baunvig, W., Vistoft 275, *276*.
Bay-Olsen, H. M. R., hjpr. Aarslev-H. 438, 440 (Korup-U.).
Bayer, A. E. A., Nordby, Samsø 600, 601, *604*.
Bech, H., Tranebjerg 572, 574, 580 f., *595*.
Bechmann, N. H., Hald-K. 130, 133 (Hunseby).
—, R. Q., Vejlby-H. 349, *351*.
Beck, C. P., provst, Kollerup-H. 219.
—, F. J., Gjesing-N. 411, *413*.
—, Vilhelm, Ørum-G. 25, 26, 27, 44, 60, 87, 144, 195, 203, 204, 211, 212, 230, 248, 274, 286, 289, 292, 300, 301, 306, 307, 310, *316-24*. 326, 329, 341, 342, 345, 350, 351, 355, 356, 362, 367, 369, 375, 376, 385, 393, 395, 400, 401, 410, 411, 419, 421, 428, 431, 438, 479, 480, 489, 508, 512, 525, 537, 574, 583 (Ørslev-S.).
Becker, A. H., rkp. Assens 547.
—, G. E., kat. Ebeltoft-D. 255 (Grejs-S.).
Bendix, P. V., provst, Højbjerg-E. 452, 473, 474, 478, 489 (V. Frue k., Aarhus).
Bendz, C. F. V., Tunø 611, 612 (Lysabild).
Bentzen, J. F., provst, Mørke 201, 217, *218*, 242, 243.
—, L., Serup-L. 526, *528*.
Benzon, P. E. Galten-V. 94, 96, *97*, 114, 226.
—, W. G. F. Rosencrone, Tirstrup-F. 362, *364*, 611, 612.
Berg, A. H., Hem-S. 159, *160*.
—, H. B., Sejling-S. 534, 536 (Torup).
—, J. V., hjpr. Hyllested-R. 360 (Skovlænge-G.).
—, M. T., hjpr. Galten-V. 99 (Redsted-H.).
Bergenhammer, M. P. B., hjpr. Gimming-L. 54 (N. Omme-B.).
Berggreen, G. G. W., kst. Vindblæs-D. 79 (Ø. Skerninge-H.).
—, K. O., Tunø 612, *614*.
Bergmann, N. A., Ørsted 291, 293, 393, *394*.
Bergstrøm, J. C. V., rkp. Randers 43, 83 (Karise-A.).
Berkow, L. P., Ebeltoft-D. 249, *255* (Hunseby).
Bernth, C. F. V., Nimtofte-T. 329. *331*.
Bertelsen, A. C., Søby-S-H. 450, 451 (Køng, Sj.).
—, J., valgmgh., Vraa 189.
Beyer, I. H., provst. Assens 400.
Bie, J., Udbyneder-K. 13, 172, 173, 174, *177*.
Bielefeldt, C. V., Rimsø-K. 311, 312 (Bælum-S.).
—, H. E., Fausing-A. 427, *430*.
Biering, C. P., Glenstrup 135, *136*.
—, T., provst, Dybbøl 501
Biltzing, E. A., Agri-E. 257, *261*, 346, 419.
—, H. A., Aalso-H. 340. *346*.
Birke, A., Terslev-Ø. 441.
—, Sv., S-N. Onsild 165, 166 (Korsør).
Birkedal, Uffe, Ribe 9, 204, 211, 381.
—, Vilhelm, valgm., Ryslinge 60, 85, 91, 187, 286, 300, 306, 319, 320, 321, 322, 323, 342, 345, 368, 369, 537, 538, 573, 579, 581.
Bisgaard, O., Vivild-V. 404, 408 (Fredericia).
Bitsch, J., Hygum-H. 492.
Bjarnesen, H. P., Gudum-F. 356.
Bjerg, M. A., Gjesing-N. 412, *413*.
Bjerre, J. J. K., kultusminister 105, 278, 289, (V-Ø. Hassing).
—, J. J. valgm., Rødding-K. 497.
Bierre Hansen, J. E., Hinge-V. 507, *515*.
Bierre Jakobsen, rkp. Sct. Peders k., Rds. 31, *47*.
Bjørnbak, E., Sct. Peders k., Rds. 21, 28, 30 f., 40, *45*, 80, 91, 93, 119, 165, 166, 184, 196, 199.
Blach, N. M., hjpr. Voldum-R. 102 (Grindsted-G.).
Blaumüller, Th., Helligaands k., Kbh. 97.
Blicher, D. N., Onsbjerg 594, 598 (Brorstrup-R.).
—, Niels, Randlev-B. 120, 126, 521, 608.
—, St. St., Spentrup-G. 9, 13, 20, 30, 50, 116, 117-23, 126, 138, 150, 161, 184, 246, 285. 291. 303, 453 f., 456, 463, 478, 521, 525, 538, 540, 549, 588, 594, 608.
Blichfeld, M. F. K., hjpr. Tved 268, 270 (Skibby).

Blichfeldt, H. F., Mørke 216, *217*.
Blichfeldt-Jørgensen, A., Glenstrup 135, 136 (Ejstrup).
Bloch, F. C., Grenaa-G. 281, 285, 289 (Ringe).
—, J., Falslev-V. 156, *158*, 174.
—, J. R., Vig-NA. 211.
Blom, H., Dalby-T. 44, 466.
Blume, P. E., Vistoft 203, 204, 211, 238, 244, 257, 263, 274, 276, 355, 376, 466, 480, 490, 492, 545 (Tikøb).
Blædel, N. G., Garnisons k., Kbh. 237, 400, 428, 573.
Boeck, J. C. C., Hornslet 219, *222*.
—, O. V., hjpr. Harridslev-A. 26, 56, 57, 222, 230 (Lønborg-E.).
Boesen, C. U., provst, Hjortshøj-E. 201, 234, 236, 263, 265 (Høje Taastrup).
—, C. V., stiftsprovst, Harridslev-A. 56, *57*.
—, G. F., Harridslev-A. 56, *57*.
—, P. J., Tirstrup-F. 201, 361, 363 (Odder).
—, Knud A. U., Anholt 338, *339*.
Boeskov, C., Tyrstrup-H. 555.
Boisen (Bojsen), F. E., Stege 106, 318, 342, 450, 537, 538.
—, P. O., hjpr. Vartov 328.
—, Poul T. B., Torning-L. 144, 466, 470 (valgm., Kerteminde).
Boldsen, H. C., hjpr. Laurbjerg-L. 93, 102, 105 (Fruering-V.).
Bondrop, C., Serup-L. 524, *527*.
Borch, C. F., Randlev-B. 561.
—, G., Vejerslev-AT. 556, *558*.
—, U. S., hjpr. Grenaa-G. 286, 289, 538 (Nestelsø-M.).
Borch-Madsen, O., hjpr. Galten-V. 99 (Seden-Aa.).
Borchsenius, H. Poul, rkp. Sct. Peders k., Rds. 18, 21, 31, 37, 44, *46 f.*
Borgen, K. S., Nordby, Samsø 575, 600, 604 (Lejrskov-J.).
Bork, O., Borup 49.
Borresen, S. C., 2. rkp. Frberg k., 53, 156.
Boserup, J. S., Helgenæs 276, *277*.
Boye, C. J., Garnisons k., Kbh. 297, 310.
Brammer, C. B., provst, Vejerslev-AT. 452, 480, 525, 555, 557, 572, 579 (Stouby-H.).
Brammer, C. P., biskop 24, 26, 37, 38, 40, 42, 50, 62, 63, 85, 94, 96, 143, 152, 173, 187, 203, 222, 235, 249, 263, 286, 319, 384, 395, 426, 464, 490, 524, 530, 555, 559, 561, 574, 592, 595, 600, 611.
Bramming-Hansen, H. F., Hjortshoj-E. 235, *239*.
Brandt, C. J., Vartov 534, 575, 582.
—, C. P. N., Rimsø-K. 310, 312 (Krummerup-F.).
—, F. C. S., provst, Veggerløse 97.
—, J. S., Ollerup-K. 368.
—, K. G., Ebeltoft-D. 249, 255 (Hunseby).
Brasen, G. A., Hem-S. 159, 160 (Humble).
Brask, M. C. J., Aalsø-H. 342, *346*.
Bredsdorff, M. T., Feldballe-N. 368, 369, 383 (Torkilstrup-L.).
Breinholm, A. L., hjpr. Haslund-Ø. 85 (Hvidbjerg-Ø-L.).
Breum, A. J. B., Nimtofte-T. 330, *331*.
Briem, J. G., Kousted-B. 115, *116*.
Brisson, J. V., Glenstrup 135, *136*.
Brix, J. O. G., provst, Skødstrup 64, 200, 231, *233*, 292, 293.
Broe, P. J., Gerrild-H. 307, 309 (Horsens statsfængsel).
Brostrøm, A. R., Brorstrup-R. 212.
Brummer, S. S., Mariamagdalene-K. 431, 432 (Egtved).
Bruun, A. I., Vium-S-A. 454, 455 (Jyllinge-G.).
—, F. R. H. B., Levring-H 454, 475, 490, *494*, 496, 497, 538, 556.
Bruun-Rasmussen, F. C., biskop, 153, 302, 342.
Brücker, G. V., frimgh., Aagaard 66, 69, 530, 564.
Brøndsted, F. S., Ødum-H. 104, *105*.
Buch, M., Nordby, Samsø 578, 601, 604 (rkp. Lindevang k., Frberg).
Buchhave, Aa., Fjellerup-G. 187, 189, 314, 315 (Stenmagle-S.).
Budde-Lund, H., Everdrup 395.
Budtz, B. C., kstrd., Torsager-B. 13, 202, *206*.
—, C. L., Ødum-H., 104, *105*.
Buhl, Frantz, prof. 233.
—, L. P., Karlby-V. 294, *296*, 410.
—, N. H., Haurum-S. 560, 563, *564*.
Bukh, P., valgmgh., Bering 7, 82.
Bundgaard, C. C., hjpr. Ørum-G. *327*.
Busch, Axel, Feldballe-N. 27, 195, 203, 204, 211, 244, 257, 258, 260, 263, 271, 287, 329, 330, 342, 356, 359, 362, 368 f., 380, 383, 405, 427, 431, 433, 480, 611 (Vallensbæk).
—, Axel, Mariager 152, *155*.
Busck, Gunni, Brøndbyvester-Ø. 581.
Busk Sørensen, J. M., Mygind-KS. 448, 449 (valgm., Lemvig).
Buus, K. J. K., hjpr. Tranebjerg 491, 577, 582, 590 (Aaby-V.).
Bülow, Adam, provst, Hjortshøj-E. 201, 203, 230, 231, 234, *236 f.*, 268, 274, 369, 453, 465, 466, 489, 492, 545.
—, Axel E., Støvring-M. 27, 61, 62, 65, 162, 203, 204, 207, 219, 222, 231, 236, 264, 265, 269, 274 (Marstal).
—, H., Todbjerg-M. 238, 341, *243*.
—, W. J., Gødvad-B. 57, 530, 532 (Ejlby-M.).
Bøgh, Sv., Vemmetofte 487.
Børresen, H. P., Santalistan 203, 238, 257, 329, 396, 538, 574.
Bøss, K., Haderup 394.
—, L. Gunnar, Sct. Johannes k., Aarhus 394.
Bøttiger, L. J., Vistoft 244, 262, 275, 276 (V. Skerninge-U.).
Cahrs, O. C., Hem-S. 159, *160*.
Carlsen, J., Anholt 333, 339 (Tikøb).
—, J. F. S., Dalbyneder-RS. 13, *179*.
—, J. K., Ringe 555.
Carlsson, A. V. E., Nordby, Samsø 602, *604*.
Carstens, F. C., Frederiks-K., 521 (Tyrstrup-H.).
Carstensen, Henning, Sejling-S. 395, 454, 539, 540, 556 (Hesselager, sen. Vartov).
Caspersen, H. L. K. S., Søby-S-H. 450, *451*.
Cederfeld de Simonsen, C., provst, rkp. Randers 28, 42, 115 (Tyrsted-U.).
Christensen, Carl, Sdr. Næraa 109, 307.
—, Casper, Tvede-L. 137, 139 (Svallerup).
—, Chr., Ballerup-M. 528.
—, C. J., Ørum-V-V. 144 (Vejle).
—, C. T., hjpr. Hjortshøj-E. 236, 241 (Stenløse-F.).
—, Erik, provst, Tønder 489.
—, H. Kjær, hjpr. Ørsted 396 (Østrup).
—, H. P., Spentrup-G., 117, 119, 122, 124, 125, *129*, 132.
—, H. T. J., hjpr. Tirstrup-F. 362, 364 (Boddum-Y.).
—, J. C., Kristrup 35, 417, 419, 450, 451, 547, 548 (Alrø).
—, L., Kristrup 28, 35, 417, 419 (Køge-Ø.).
—, L. P. C., Hjortshøj-E. 143, 147, 234, *236*.
—, M. C. V., hjpr. Randers 37 (Arninge).
—, N. C., Anholt 338, 339 (Selde-Aa.).
—, O. J., Skødstrup 30, 43, 231, *233*, 450, 451.
—, R., Gerlev-E. *200*.
—, S. H., V. Tørslev-S. *110*.
—, T. P., Hammelev-E. 292, 293 (Hersom-B-K.).
—, Villads, Græsted 321.
—, Ville, valgmgh., Mellerup 30, 35, 43, 67, *78*.
—, V., Nørlund, kkp. Ebeltoft-D. 250, 255 (Vorgod).
Christiani, A. C. E., Nysted-H. 26, 64, 474.
Christiansen, J. C., hjpr. Randers 45 (Møborg-N.).
—, P. G. V., Helgenæs 278 (Osted-A.).
—, S. R., Raaby-S. 183, 185 (Gram).
Christoffersen, J. V., Onsbjerg 570, 588, *598*.
—, P. L., Borup 51, 53.
—, S. P. G., Fjellerup-G. 314, *315*.
Christophersen, C. M. Q., Kolby 587, *588*.
Clausen, F. V., Hvorslev-G. 550, *552*.
—, H. N., prof. theol. 37, 57, 354.
—, Johs., biskop 27, 44, 57, 60, 93, 144, 164, 253, 264, 269, 278.
—, Johs., Vonsild-D. 286, 319, 321, 322, 323, 329, 428, 438, 537.
Clausen-Bagge, N.. Ø-V. Alling 34, 62, 65, 80, 181, 187, 347, 426, 427, 434 f., 437, 456, 537, 543, 572, 581 (frimgh., Ringkøbing).
Colding, P. A., Anholt 33, 338 (Køng, Fyn).
Cortsen, O. F., Voer-H. 398, 399 (V. Egede-B).
la Cour, J. C., Fjellerup-G. 314, 315 (Haarslev-T.).
—, J. G., Helgenæs *277*.
—, P. C., Aalsø-H. 281, 291, 306, 308, 316, 328, 331, 341, 346, 349, 443 (Odder).
Dael, Niels, Liselund 35, 79, 80, 144, 145, 461.
Dahl, H. C. V., Haslund-Ø. 84, *86*.
—, K. H. J., Haurum-S. 538, 562, 564 (Keldby).
—, N. P. L., kirkeminister 441, 445 (Sædder).
—, P., Aalsø-H. 344, *348* (sen. Ølby-A-F.).
Dahl-Hansen, H., Sdr.-Nr. Onsild 165, *166*.
Dahl-Thomsen, J., Haslund-Ø. 84, *86* (sen. Aaby-V.).
Dahlerup, M. H. I., provst, Vindblæs-D. 112, 150, 173, 179 (Ballerup-M.)
Dalberg, E., hjpr. Serup-L. 528 (Magstrup).
Dalhoff, N. C., Diakonissestiftelsen 238.
Dalsgaard, J. N. L., Ødum-H. 102, 104, *105*.
Damborg, H. A., Hammelev-E. 292, 293 (Kundby).
Damm, R. J. I., hjpr. Kragelund-F. 545 (Rødgen-S.).
Dannemand-Jensen, V. H., Vejerslev-A-T. 556, 558 (Magleby, Stevns).
Dantzer, C. U., Grenaa-G. 286, *289*, 290.
Danæus, R., Harridslev-A. 56, *57*, 385, 389.
Daugaard, J., Gimming-L. *54*.
—, J. B., biskop, Ribe 50, 393, 489.
Davidsen, D. P., Hvornum-S. 169, 170 (Vildbjerg-N.).
Degenkolv, P. I. H., Kolind-E-S. 386, 390 (Ørum-D.).
Deichmann, K. S., hjpr. Kristrup 25, 417, 419 (Hvidbjerg-L.).
Denker, O. E. V., hjpr. Karlby-V. 297 (Allesø-N.).
Diderichsen, A. V., Tved 212, 238, 258, 263, 264, 268, *270*, 381.
Dieckmann, H A. S. L., 2. rkp. Randers 43 (Stubbekøbing -M.).
Dinesen, C., Virring-E. 421, *424*, 433.
Dolmer, P., Laurbjerg-L. 91, *94*, 150.
Dræbye, J. P. R., hjpr. S.-N. Onsild 166 (Esbønderup).
Dyrhauge, P. C., Gerrild-H. 290, 306, *309*, 315.

Ebbesen, H. C. W., Kousted-R. 115, 116 (Slangerup-U.).
Edsberg, J. F. V., Torsager-B. 202, 206, 219, 222 (Lindelse).
Ehrenreich, N., provst, Vordingborg 15.
Elbek, H., Ø. Tørslev 187, 189 (valgm., Vraa).
Elmquist, A. G., Virring-E. 421, *424*.
—, Th. J., hjpr. Aarslev-H. 438, 440 (Hvedstrup-F.).

Enevoldsen, H. D.,Sdr.-Nr. Onsild 165, 166, 563 (Gangsted -S.).
—, J., Søby-S-H. 450, *451.*
Engberg, Gunner, Strynø 240.
—, H. L., Hundslund 583.
—, L. J., rkp. Sct. Mortens k., Rds. 30, 43 (Korsør).
Engel Jensen, B., Sct. Clemens k., Rds. 31, *48.*
—, M. J., Torsager-B. 204, 206, *208.*
Engell, A. V., V. Tørslev-S. 110 (Tved, Fyn).
Engelsen, O. V., Hammelev-E. 292, 293 (Errindlev-O.).
Engelstoft, F. D. T., Ørum-G. 324, 326 (Vesterborg-B.).
Erichsen, H. C., kkp. Ebeltoft-D. 249, 255 (Nørbæk-S-L.).
—, P. C. A. C., Søby-S-H. *451.*
Eriksen, J., Sjørslev-A. 274, 460, *461,* 477.
—, J., Asserballe 144.
—, J. M., provst, Tved 201, 244, 269, *271 f.*
Ernstsen, K. A., V. Tørslev-S. *110.*
Eskildsen, K., Ø. Tørslev 187, 189 (V. Vedsted).
Esmann, V., Hellested 233.
Exner, G. J. A., provst, Hald-K. 108, 125, *130 f.*, 134, 431.
—, P. A., Anholt 338, 339.
Eyermann, F. G., Torsager-B. 203, *206.*

Faber, L. O., Ø.-V. Alling 433, 437 (Røsnæs).
Fabricius, Adam, Holme-T. 428.
Falkenstjerne, F. F., Hornslet 219, *222 f.*, 226, 531.
Fasting, C. D., provst, Besser-O. 570, 590, *592.*
Feddersen, J. E., hjpr. Torsager-B. 211 (rkp. Ikast).
Feilberg, H. F., Darum-B. 450, 562.
—, J. F., Onsbjerg 594, 598 (Sct. Croix).
Fenger, C., Gjesing-N. 411, 413 (Rynkeby-R.).
—, H. M., provst, Holmens k., Kbh. 588.
—, J. F., Høje Taastrup 234, 411, 572.
—, J. F., Glenstrup 135, 136 (Soderup-KE.).
Fibiger, A., Elias k., Kbh. 27, 162, 329, 330, 403, 419, 491, 505.
Fibiger-Erlandsen, V. J., Gjesing-N. 412, *414* (sen. Egebæksvang).
Fiig-Pedersen, P. J., Sejling-S. 539, 540 (Skive-R.).
Filtenborg, N. F., Fjellerup-G. 56, 57, 314, 315 (Søften-F.).
Fischer, F. C., hjpr. Gødvad-B. 530, 532 (Rø).
Fjelstrup, J. J. C., Kolby 587, *588,* 592, 594.
Flensborg, J. A., Hvorslev-G. 549, *551.*
—, O., Vellev *553.*
—, T. L. A., Haurum-S. 562, *564.*
—, V. S., hjpr. Hvorslev-G. 552 (Ferslev-D-V.).
Flensted-Jensen, H., hjpr. Tranebjerg 586 (rkp. Give).
Flindt, S. T., kat. Grenaa-G. 285, 290 (Askø).
Fløe, J. D., Asferg-F. 97, 111, *112.*
Foersom, P. T., Hammelev-E. 291, *293.*
Fog, B. J., Sjællands biskop 248, 562.
—, C. J. H., Ebeltoft-D. 248, 251 (Bogense-S.).
Fog-Petersen, F. P., Hvilsager-L. 104, 106, 442, 445 (Sct. Lukas k., Aarhus).
Fogt, J. H. N., Vellev 30, 43, 553, *554.*
Folkvard, N. P., Anholt 338, 339 (Norderoerne).
Fontenay, E. A. le Sage, Udbyneder-K. 173, *178.*
—, F. L. R., Raaby-S. 85, 183, 185 (Skrøbelev).
Frandsen, K. P., Sejling-S. 539, *540.*
Frank, H. H. G., Torning 467, *473.*
Frantzen, J. J. A., Grenaa-G. 287, 288, *290.*
Frendrup, V. L., Tirstrup-F. 361, 363 (Holme-T).
Friis, A. J., Støvring-M. 62, 65 (Beder-M.).
—, C., Asferg-F. 13, 111, *112,* 161, 166.
—, F. S., Hvornum-S. 167, 170 (Bredstrup).
—, Kr., Strandby-F. 468.
Friis-Hansen, A. B., Voer-E. 398, *399.*
—, Jul., Kbh. kirkefond 91, 162, 196, 290, 395, 403, 440.
—, N., Tunø 609, *611.*
Frimodt, Rud., Sct. Johannes k., Kbh. 207, 268, 311, 395, *525.*
Fritz, G., V. Tørslev-S. 109, 110 (Holme-T.).
Fyhn, T. A., Laurbjerg-L. 90, 93 (Nr. Jernløse-K.).
Fæster, N. V., Vorup *83.*
Fønss-Jørgensen, G. J., hjpr. Vivild-V. 406 (Uggerslev-NH.).

Gaarn Larsen, F. G., Tunø 611, *613.*
Gad, Chr., Kundby 91, 582.
—, E. F., Hvorslev-G. 550, 552 (Krist k., Kbh.).
—, F. V., Frederiks-K. 522, 523 (Aasted-S.).
—, H. A. G., Todbjerg-M. 242, *243.*
—, J. C. S., provst, Hornslet 201, 204, 209, 219, 220, 221, *227.*
—, Ole, Søllerød 64.
—, R. H., Frederiks-K. 522, *523.*
Gadeberg, P. E. C., Aarslev-H. 438, 441 (Ensted).
Gam, P. K., Aaby-V. 419.
Gamborg, C. V. R.,Ø. Tørslev 181, 184, 187, *189.*
Garsdal, E. S., Veggerslev-V. 303, *305.*
Gede, C. E., Kragelund-F. 541, 543 (Viby, Jyll.).
Geert-Jørgensen, A., Vejlby v. Aarhus 385.
Geismar, Ed. O., Sct. Mortens k., Rds. 17, 29, 35, 40, 301, 305 (prof. theol).
Gemzøe, K. A., Vejerslev-A-T. *555,* 557 (Ferslev-V.).
Ginnerskov, N. J., Hvornum-S. 40, 169, 170 (Hasle-S-L.).
Gislason, H., Tvede-L. 138, 139 (2. rkp. Holmens k., Kbh.).
Gissel, S. P. R., Engesvang 546 (Melby).
Gjerløff, L. S., rkp. Besser-O. 594 (Randlev-B.).
Gjessing, P. H., Sdr.-N. Onsild 162, *166.*
Gjølbye, N. B., Aarslev-H. 438, *440.*
Glarman, N. H. R., Skødstrup 231, *233.*
Glenstrup, M. C., Onsbjerg 596, 598 (K. Stillinge).
Gottlieb, J. V., Hjortshøj-E. 235, *241.*
—, O. E., Hobro-S. 29, 143 f., *148,* 292, 293.
Gottlob, N., Vivild-V. 401, *405.*
Graae, G. F. A., Mariamagdalene-K. 431 (Idestrup).
Grabow, J. M. M., Ø.-V. Alling 433, 437 (Gosmer-H.).
Gram, Axel, Silkeborg 528.
Grandjean-Thomsen, A., Harridslev-A. 56, *58,* 611, 612, 614.
Gregersen, Vilh., Hornslet 219, *225 f.*, 258.
Grell, C. M., Kolby 578, 584, 587, *588.* 593.
Groes-Petersen, V. L., Tunø 611, 612 (Skibby).
Grundtvig, N. F. S., Vartov 51, 60, 61, 119, 147, 148, 149, 178, 187, 222, 294, 300, 328, 333, 348, 380, 410, 426, 428, 438, 447, 455, 536, 561, 594.
Grunnet, N., frimenighedspr., se lægmænd.
Grøn, C. A., Silkeborg 472.
—, K. J., Anholt 338, 339 (Nordstrømø).
—, S., Kragelund-F. 541, *545.*
Grønning, C. F., Karlby-V. 295, *297.*
Guldberg, V. C., Rimsø-K. 311, 312 (Bringstrup-S.).
Gyberg, C. H., Hobro-S. 143, 148, 446, 449 (Karlebo).
—, H. F. J., Glenstrup 135 (Sdr. Jernløse-S.).
Gøtke-Hansen, P., Raaby-S. 183, *186.*
Gøtzsche, H. C., Voldum-R. 95, 101, 103 (Vissenbjerg).

Haar, F. C. G., Todbjerg-M. 241, *242.*
—, H. H. H., provst, Skødstrup 229, 263.
Haase, W. M., Kousted-R. 115, 116 (Udby-Ø.).
Hafstrøm, S. M. K., Kragelund-F. 222, 541, 543 (Raarup).
Hagemann, M. N., Støvring-M. 59, 63.
Hagensen, E. J., Holbæk-U. 396, *397.*
Hald, G. T. V., Mygind-KS. 206, 446, *449.*
—, L. M. E., Tunø 611, 612 (Snostrup).
Hammer, T. L., Karlby-V. 295, *296,* 310, 312.
Hammerich, Fr., prof. theol. 50.
Hansen, A. C., hjpr. Gerrild-H. 309 (Fuur).
—, A. B. Friis, Voer-E. 398, *399.*
—, A. M., hjpr. Tirstrup-F. 362, 364 (Hvalsø-S.).
—, C. A., Tvede-L. 138, *139.*
—, C. B., rkp. Ebeltoft-D. 250, *255,* 430.
—, C. C., provst, Torsager-B. 201, 203, *207,* 212, 238.
—, C. C. L., Feldballe-N. 365, 366, 382 (Skamby).
—, C. N., Gjesing-N. 410, 413 (Kerte).
—, E. F., Fjellerup-G. 314, 315 (Aarslev-Tilst).
—, F. Vilh., Gødvad-B. 530, 532, 539 (valgm. Balle).
—, H. N., Krummerup-F. 290.
—, H. O., Vium-L. 457, *459.*
—, J., rkp. Randers 25, 26, 27, 38, *42.*
—, J., Vejerslev-A-T. 555, 557 (Tersløse-S.).
—, J., Hvornum-S. 168, 169, 170 (Tanderup).
—, J. A., Gerrild-H. 307, 309, 351, 352 (Kastrup, Baarse herr.).
—, J. C. C., Gerrild-H. 307, *309.*
—, J. E. Bjerre, Hinge-V. 507, *515.*
—, J. F. G., Veggerslev-V. 299, *304.*
—, J. I. V. (Holm), Nordby, Samsø 600, *604.*
—, J. V., Spentrup-G., provst 108, 123, *127,* 143, 148.
—, N. C., Laurbjerg-L. 91, *93.*
—, N. Friis, Tunø 611, *612.*
—, N. K., hjpr. Kragelund-F. 545 (Glyngøre-S.).
—, N. P., Todbjerg-M. 29, 243, 244 (V. Frue k., Odense).
—, T. P., Feldballe-N. 380, *383.*
Hansteen, N. L., Tranebjerg 571, *579.*
Harbo, M. K., Hinge-V. 180, 485, 507, *513,* 545, 546.
Harboe, N. M., kat. Ebeltoft-D. 255 (Hjørring).
Haremst, P. H., hjpr. Torsager-B. 210 (Sydslesvig, DKU).
Harritsø, H. A. W., Ø. Tørslev 187, 189 (Bov).
Hasselriis, G. A. V., Fausing-A. 426, 428 (Mern).
Hasselgaard, V., 2. rkp. Sct. Mortens k., Randers 30, 41, *43,* 423.
Hassenfeldt, C. F., Ø. Tørslev 186, *187.*
Hauch, H. A. R., Støvring-M. 62, *65.*
—, N. C. H., Knebel-R. 211, 238, 257, 261, 263, *265 f.*, 268, 269, 381, 611, 612.
Hauge, M., hjpr. Tranebjerg 586 (Hirtshals).
Haugsted, F. A. E., Mygind-K-S. 447, 448, *449.*
Hauvinkel, C. E., Sdr.-Nr. Onsild 164, 166 (Faarup-S.).
Hedegaard, S. H., hjpr. Sct. Peders k., Rds. 45 (Terslev-Ø.).
Hee, J., Todbjerg-M. 241, *242.*
Heegaard, P. H., Nordby, Samsø 599.
—, P. H. H., provst, Spentrup-G. 108, 123, 127,, 137, 174, (Høje Taastrup).
—, S., Nordby, Samsø 599, 600, 604 (Skævinge-G.).
Heiberg, C. S., Feldballe-N. 368, *382.*
—, G., provst, Roskilde 226.
Heilmann, L. P., Helgenæs *278.*
Hein, H. K., provst, Grenaa-G. 279, 287, *290,* 302.
Heinsen, H., Rimsø-K. 311, 313 (DKU, sen. Nr. Næraa-B.).

Helms, J. J., hjpr. Tranebjerg 586 (Husby-SN.).
Helveg, Ludvig, rkp. Odense 595.
Helweg, Axel, Onsbjerg 575, 577, 590, 595, 598, (valgm., Askov).
Helweg-Larsen, V. L., stiftspr., Viborg 509.
Henningsen, A., provst, Kolby 400, 570, 578, 587, *588*, 593.
Henriksen, B. C., Astrup-T. 109, 188, 306, 308, 383, 438, 450.
—, P., Gerrild-H. 109, 306, *308*, 341.
Herling, L., Veggerslev-V. 301, 305 (Karlslunde-K.).
Hermansen, Carl, Værum-Ø. 85, 87, 89, 90, 429, 543, 550 (Hjørring).
—, E. H., Hvidbjerg-L. 32.
Herskind, A., kat. Ebeltoft-D. 255 (Holbæk-M.).
—, J., Mariager 152, *154*.
—, P. R. A., Tranebjerg 577, *582*.
Hertel, A. V., Højbjerg-E. 473, 476 (Haarslev-T.).
—, L. V., hjpr. Tranebjerg 580.
Hesselager, E., rkp. Sct. Clemens k., Rds. 31, *48*.
Hjort, O. R. T., hjpr. Mariager 155 (Naur-S.).
Hjorth, L. A., Kousted-R. 90, 93, 115, *116*.
Hoff, H. M., hjpr. Ørsted 393, 394, 495 (Vallensbæk).
—, V. J., Vartov 396, 428.
de Hoffmann, M., Tvede-L. 137, *139*.
Hoffmeyer, Skat, biskop 123, 138, 176, 338, 408, 422, 487, 514, 554, 578.
Hofman-Bang, N., Ørum-G. 324, 326 (Vitten-H-H.).
Holbek, C. O., Serup-L. 524, 527 (Snoldelev-T.).
Holck, S. H., provst. Brønshøj 226.
Holm, A. C., kat. Ebeltoft-D. 248, 255 (Hatting).
—, A. N. V., rkp. Grenaa-G. 169, 170, 288, *290*, 325, 326.
—, A. T., Vium-L. 454, 457, 459 (Dronninlund).
—, E., hjpr. Ørum-G. 327 (sen. Skallerup-V.).
—, F., Tved 268, *270*.
—, N. F. S., Fruering-V. 204, 223, 423, 447.
—, R. H., Torsager-B. 202, *206*.
—, Søren, prof. theol. 213.
Holme, N. C. T., Tunø 611, 613 (Melby).
Holmstrup, P., Kongsted 528.
Holst, E. B., hjpr. Lyngby-A. 214, 294, 355, *357*.
Holstein, H. V., Agri-E. 93, *261*.
Holt, C., Nazaret k., Kbh. 131.
—, H. J., Rimsø-K. 311, 312 (Ørum-V-V.).
Holten, H. N., Torning 466, 468, *470*.
Hornbech, Carl, Fredericia 32, 157, 503, 512, 513.
Horstmann, J. J., kkp. Sct. Peders k., Rds. 31, *48* (sen. rkp. Esajas k., Kbh.).
Hostrup, J. C., Hillerød-NH. 143, 148, 222, 224, 297, 426, 428, 465, 481, 536, 537, 538, 595.
—, P. H., Ødum-H. 104, *107*.
Hougaard, J. K., kst. Vellev 554 (Canada, DKU).
Hovgaard, I. S., Grønbæk 582, *488* (sen. Ikast).
Husum, L. Birkedal, hjpr. Tranebjerg 574, 576, 580, 581, 587, 588, 592, 594, 595 (rkp. Thisted-Sk.).
—, P. L., Tranebjerg 573, 574, *579*, 592.
Hvidberg, J. N., Hvornum-S. 169, 170 (Aversi-T.).
Hviid, P. B., Houlbjerg-G. 559, 562 (Sømandspræst).
Hübertz Knudsen, J., Gjesing-N. 412, 414 (Vrads).
Hoeg, C. P. C., Torup 159.
—, F. L., Svendborg 458.
Høgh, C. M. C., hjpr. Borup 50 (Kerte).
Høirup, H. H., biskop 418, 422.
Højlund, A., Kingos k., Kbh. 403.
—, G. A., Hvornum-S. 169, 170 (Rye).
Højmark, A., valgm. Aarhus 80, 435, 447, 497.
Højsgaard, O., rkp. Hobro 144, 145, 150 (Skaade).
Hørlyk, P. N., Bedsted-G. 530.
Høvring, N. R., provst, Kolind-ES. 384.
Høyrup, A., Gørlev-B. 197.

Ilsøe, P., provst, Karlby-V. 56, 279, 295, *297 f.*, 356, 357.
Ilving, S. V., provst, Lyngby-A. 279, 357, *358*.
Ingerslev, C., Sct. Mortens k., Randers 30, *40 f.*, 474.
—, L. J. K., valgm., Mellerup 67, 434 (valgm., Odense).
Ipsen, H. S., Gimming-L. *54*.
—, O. C., Assens 275.
Isager, A. S., Todbjerg-M. 242, 243 (Hasle-S-L.).
Iuul, Jan, valgm., Vivild-V. 409 (Hillerød-NH.).

Jacobi, C. H. E., Grenaa-G. 286, 289 (stiftspr., Aalborg).
Jacobsen, Carljohan, Skrydstrup 481, 488.
—, C. C. E., Hvorslev-G. 143, 167, 170, 549, *552*.
—, C. J. S. J., Skødstrup 230, *231*.
—, D. H., Vejerslev-A-T. 521, 523, 529, 532, 555, *557*.
—, F. T., Gerlev-E. 190, 199 (Nebsager-B.).
—, F. V. Steenstrup, provst, Besser-O. 570, 571, 590, *592*, 599, 600, 604.
—, J. C., Torning-L. 463, 464, 470 (Pjedsted).
—, J. C., prof. theol. 79, 167, 233, 549.
—, J. P., Gimlinge 257, 379.
—, J. S., hjpr. Gedvad-B. 530, 532 (Bjergby-M.).
—, Kaj, provst, Borris-F. 205.
Jakobsen, H. Bjerre, rkp. Randers 31, *47*.
Jantzen, A. S., Kolind-E-S. 388, *389*.
Jeansson, J. P., Øde Førslev-S. 25, 286, 489.
Jeger, E. V., Knebel-R. 263, *265*.
Jensen, A., Udbyneder-K. 174, 179, 447, 448 (Egtved).
—, A. K., hjpr. Hinge-V. 514 (Sdr. Felding).
—, A. M., Fjellerup-G 314, *315*.
—, B. Engel, Sct. Clemens k., Randers 31, *48*.
—, F. A. S. J., Gjesing-N. 411, *413*.
—, Halfdan, valgm., Mellerup 67, 82 (sen. rkp. Glostrup).
—, J., Værum-Ø. 87, *88*.
—, J., Mygind-K-S. 448, 449 (sen. Grejs-S.).
—, J. A., Bjerregrav-Aa. 80.
—, J. A., hjpr. Torsager-B. *211* (sen. Husby, Fyn).
—, J. A., Gerlev-E. 197, *199*.
—, J. C., Houlbjerg-G. 559, *560*.
—, J. L., Dalbyneder-O., 80, 180, 182 (Nr. Aaby-I.).
—, J. P., Haslund-Ø. 84, *86*, 553, 554.
—, J. P. J., Harridslev-A. 56, *58*.
—, J. R. J., rkp. Sct. Mortens k., Rds. 30, *43*, 80.
—, J. S., Gjesing-N. 401, 411, 413 (Borum-L.).
—, Kaj, biskop 92, 457.
—, Karl, Ø-V. Alling 436, 437, 590, 593 (Flemløse).
—, Karl, Sjørslev-A. 460, 461 (Nysted).
—, L. J., Laurbjerg-L. 91, 93 (Lyngaa-S.).
—, M. Engel, Torsager-B. 204, 206, *208*.
—, M. J. A. J., Vistoft 275, 276 (Keldby).
—, M. K., Gerlev-E. 197, *200*.
—, N. J., Ebeltoft-D. 244, 249 f., *251*, 342, 385.
—, O. C., Fausing-A. 426, 428 (Herslev).
—, P. C., Horsens-H. 91, 93.
—, P. I., Agri-E. 260, *261* (sen. rkp. Skive-R.).
—, P. Juhl, Karlby-V. 296, *299*.
—, V. A., rkp. Sct. Clemens k., Randers 31, *48* (sen. rkp. Hillerød-NH).
Jeppesen, C. E. B., Hvorslev-G. 551, *552*.
—, J. A., provst, Hinge-V. 452, 507, *514*.
Jespersen, E. J. J., Ørum-G. 324, 326 (Baarse-B.).
—, C. C., Bjerring-M. 556.
—, J., Holbæk-U. 397 (Fuglede).
—, K. F., Agri-E. 40, 260, *261*
—, S. A., Aalsø-H. 343, 348 (Skibsted-L., sen. Apostel k., Kbh.).
Jessen, Chr., Grønbæk-S. 458, 466, 479, 480, 483, 485, 490, 502, 596 (V. Frelsers k., Vejle).
—, E. E., hjpr. Mariager 155 (Thisted-T.).
—, H. J., Sdr.-Nr. Onsild 165, *166*.
—, Harald N., provst, Skelskør 482, 484, 488.
—, N., Dalbyneder-O., 181, 182, 184 (Hatting).
—, Olaf, Grønbæk 478, 479, 481, 482, 483, *484 f.*
—, P. N., provst, Grønbæk-S. 421, 424, 438, 453, 479, 480, *483*.
—, P. N., hipr. Grønbæk 479, 488 (Skrave).
Johannsen, N., Grønbæk-S. 478, 479, *483*.
Johansen, O. P. E., hjpr. Torsager-B. 205, *210*.
—, O. S., Vejerslev-A-T. 556, *558*.
—, P. Pinholt, Løvring-H. 195, 491, *495*, 496.
Johnson, J. P., Hyllested-R. 359, *360*.
Juhl, A. C., V. Tørslev-S. 110 (Grejs-S.).
—, Axel, Hemmet-SV. 528.
—, H. O., Hobro-S. 145, *149*.
—, M., Fjellerup-G. 314, 315 (rkp. Kolding).
Juhl Jensen, P. J., Karlby-V. 296, *299*.
Jul-Rasmussen, S. G., Galten-V. 95, *99*.
Jungersen, F. O., valgm., Kbh. 55, 66, 216.
—, J. H. A., Harridslev-A. 55 (Bregninge-B).
Juul Nielsen, O., hjpr. Grenaa-G. 287, 290 (Dsk.pr. Paris, DKU).
Juul Sørensen, H., hjpr. Torsager-B. 210 (rkp. Sct. Lukas k., Aarhus).
Jæger, Aa., Mariager 153, *155*.
Jørgensen, A. A., Feldballe-N. 380, *383*.
—, A. N., hipr. Tved 271 (Kauslunde).
—, C. T., Tvede-L. 137, 139, 174, 193, 335, 339 (Udby-Ø.).
—, E. K., hipr. Grenaa-G. 289 (Valløby-T).
—, G. V., Veggerslev-V. 303, 305 (Tilst-K.).
—, J. A., Vallekilde-H. 405 (sen. rkp., Simon Peters k., Kbh.).
—, J. F., Mygind-K-S. 446, 449 (Trige-Ø.).
—, J. H., kst. rkp. Hobro 150 (Mou).
—, J. M., Kolind-E-S. *225*, 385, 390 (Glumsø-B.).
—, J. V., provst, Randers 14, 24, *36*.
—, K. Iversen, Tunø 611, *614* (sen. Rise, Ærø).
—, L. S., Helgenæs 278 (Greve-K.).
—, R. E. M, Voer-E. 399, *400*.

Kaarsberg, A. J., Lemvig-N. 63.
—, J. D., Hiortshøj-E. 234, 236.
Kaarsbo, J. E., Grenaa-G. 288, 290.
Kaas, R. H. D., rkp. Grenaa-G. 288, *290*.
Kabell, M. T., rkp. Randers 29, 30, 43, 163, 555, 557 (Ormslev-K.).
Kampmann, C. P. G., Sejling-S. 63, 248, 251, 529, 537, 540 (Hjørring).
—, T. S., Vejlby-H. 350, 352 (Taulov).
Kampp, S. A., valgmgh., Kjellerup 496, *497*, 507.
Kastrup, A., Ørslev-S. 466.

Kattrup, N. C., Voldum-R. 101, *102*, 463, 464, 470.
Kayser, A. S., Falslev-V. 157, *158*.
Keiser-Nielsen, S., kultusminister 443, 591 (Taagerup-T.).
Kelstrup, M., Dalbyneder-Do. 181, 182 (Everdrup).
Kierkegaard, P. C., biskop, Aalborg 148, 421, 456, 532, 559.
Kirkeby, A., Fausing-A. 426, *428*, 443, 447.
Kirk-Thomsen, R., provst, Haurum-S. 452, 563, *564*.
Kiærskou, G., hjpr. Besser 590, 593 (Dalby-S.).
Kjer, K., Skødstrup 229, 231 (Skærbæk).
—, Tage, hjpr. Vellev 554 (rkp. Holbæk).
Kjersgaard, N., Udbyneder-K. 174, *179*.
—, V. D., hjpr. Ø. Tørslev 188 (Hurup).
Kjerulff, L. G., Grønbæk-S. 478, *483*, 521.
Kjær, M. C., Kolind-E-S. 386, *390*.
—, M. J., hjpr. Grønbæk 488 (Taps).
Kjærgaard, A. A., Frederiks-K. 488, 522, *524*.
Kjærsgaard, E., Kristrup 165, 166, 418, *420*.
Knudsen, E., hjpr. Sjørslev-A. 462 (Allesø-N.).
—, E. Høirup, Haslund-Ø. 84, *86*.
—, H., Gerlev-D. 190, 199 (Bregninge-B., Diakonissest.).
—, H., Ørum-G. 325, 326, 402 (Neksø).
—, Jakob, valgmgh., Mellerup 12, 35, 61, 62, 66 *f*., *68 f*., 187, 393, 526.
—, J. C., Gerrild-H. 307, 309 (Bylderup).
—, J. Hübertz, Gjesing-N. 412, 414 (Vrads).
—, L. A. C., Agri-E. 257, 261 (Eltang-SV).
—, Poul, Hvilsager-L. 145, 442, 445 (Sct. Markus k., Aarhus).
—, V., Hvornum-S. 169, *170*.
Knuppert, J. B., Hjortshøj-E. 235, *239*.
Knuthsen, J. T., Hald-K. 130, 134 (Terslev-Ø.).
Koch, E. F., provst, Houlbjerg-G. 452, 511, 555, 556, 559, *561*.
—, Hal, prof. theol. 46, 271.
—, H. C. E., provst, Gerrild-H. 286, 306, 309, 317, 320, 323, 349, 391, 410 (Horbelev-F.).
—, K. C., Vellev 553, 554 (Brylle).
—, L., provst, Glostrup 495.
—, V. C. H., hjpr. Todbjerg-M. 242 (Gerlev-D.).
Koefoed, E. E., Værum-Ø. 85, 87, *89*, 90, 93.
Kofod, C. P. A., Todbjerg-M. 241, *243*.
Kold, L., Levring-H. 489, *494*, 508.
—, V., Taulov 33, 194, 480, 481, 483, 491, 495.
Konradsen, K. D., Hvirring-H. 538.
—, K. G., Ebeltoft-D. 247, 250, *255*.
Korff, J. P. O., Mørke 216, *217*, 238, 442.
Korn, J. G., hjpr. Houlbjerg-G. 561 (Udby, Tuse herr.).
Krag, C., Hem-S. 159, 160 (Farstrup-L.).
—, J. F. S. M., Kragelund-F. 541, 543 (Guldberg-NS).
—, P., Sct. Jakobs k., Kbh. 159, 208, 483, 495, 512.
Kragh, C. C. U., hjpr. Vellev 554 (Jersie-KS.).
Krarup, F. C., Mariager 152, 154, 273 (Sorø).
—, F. F. S., Vium-S-A. 453, 455 (Lønborg-E.).
—, L. C., Tunø 611, *612*.
—, V., Hammelev-E. 292, 293 (Simon Peters k., Kbh.).
Krarup-Hansen, N., provst, Vejerslev-A-T. 452, 511, 555, 558 (Viby, Jyll.).
Krebs, H. P. T., Kolby 581, 587, 588 (Nr. Aaby-I.).
Kring, H. J., Stege 79.
Kristensen, Avgust, Ø. Tørslev 67, 78, 80, 144, 174, 184, 187, *188*, 555.
—, A. K., Aarslev-H. 438, *441*.
—, N. K., Glenstrup 135, *136*.
Krog, H. C., kkp. Ebeltoft-D. 249, 255 (Godthaabs k., Fr.-berg).
Krogh, M., Ø.-V. Alling 413, 436, *437*.
Kroghøj, E. A., Dover 211.
Kronborg, P. B., rkp. Sct. Clemens k., Rds. 31, 48 (Hasle -S-L.).
Kruse, E. M., Anholt 338, 339 (rkp. Helsingør, sen. Helsinge-V.).
—, N. E., rkp. Randers 24, *42*.
Krygcr Olsen, H., Haslund-Ø. 84, 86, *409* (sen. rkp. Maria k., Kbh.).
Krøyer, J. V., Nordby, Samsø 600, 604 (Særslev).
Kuhlmann, M. C. R., Vejerslev-A-T. 556, *558*.
Kvist Jensen, H., Sdr. Onsild 165, 166 (Flensborg, DKU).
Kühl, T., hjpr. Houlbjerg-G. 562 (Løjt).
Kühnel, A. M. A., Lyngby-A. 356, 417, 419 (Sengeløse).
Kynde, K., hjpr. Anholt 339 (rkp. Luther k., Kbh., sen. Græsted).
Kyst, P., Kousted-R. 115, *116*.
Kærup, A. J., Gjesing-N. 412, *414*.
Kæstel, P., valgmgh., Kjellerup 491, *496*, 507.
Kønigsfeldt, A. E. T., Falslev-V. 156, 158 (Magleby-Stevns).
Køster, H. C. V., Mygind-K-S. 446, 449 (Gangsted-S.).
—, F., Harte-B. 447.
—, Kr., hjpr. Vartov 446.

Laier, A. C., rkp. Hjallerup 573.
Lakjer, C. C. L., Ø. Tørslev 186, *188*.
Landmark, N., Hald-K. 130, *133*.
Langballe, J. F., provst, Ørsted 37, 329, 391, 393, *394*, 417, 419.
Lange, J., Nordby, Samsø 586, 602, *605*.
Lange, P. L., Hinge-V. 481, 499, 500, 503, 512 (Sct. Hans k., Odense).
Langer, Axel, provst, Langaa-T-V. 91.
—, J. C., Fausing-A. 426, 427, 428 (Vorning-K-H).
Langhoff, C. C. E., provst, Lyngby-A. 201, 278, 286, 320, 323, 355, 357 (Bøstrup).
—, J. F. B., Højbjerg-E. 474, *476*, 594.
—, J. N., Agri-E. 260, 261 (Allinge).
Larsen, A., Gødvad-B. 520, 532 (Jelling-H.).
—, H. C. L., provst, Torning 452, 454, 467, *470*, 496, 507, 556.
—, H. D., hjpr. Vium-L. 459 (Gesten).
—, H. L., provst, Torsager-B. 201, 204, 207, 271 (Sct. Markus k., Aarhus).
—, L. C., Onsbjerg 259, 271, 379, 383, 596, 598 (Mejrup).
—, L. P., 2. rkp. Randers 43 (Nykøbing, Mors).
—, L. P., miss., prof., Indien 103, 233, 570.
—, L. P. G., Mørke 216, *217*.
—, Morten, frimgh., Holstebro 35, 78, 79, 80, 144, 249, 385, 420, 444, 461, 555, 583.
—, Otto, Ø. Ulslev-G. 272.
—, P. M., Frederiks k., Kbh. 188, 385.
Laucsen, J. E. L., provst, Aarslev-H. 391, 438, *440*.
Laumann, C., Engesvang 545, *546*.
Laurent, H .A., Borup 50, *51*, 60, 328, 410, 450.
Lauridsen, P., Sct. Peders k., Randers 30, *45*.
—, P., Gerlev-E. 196, 199 (Borris-F.).
Lauritsen, A. F. C., ksstrd., Voldum-R. 100, *102*.
—, T., hjpr. Sct. Peders k., Randers 46 (kkp. Sct. Jørgens-S., nu Sørup, Fyn).
Lauritzen, F. L., Agri-E. 260, 261 (Magleby, Lgld.).
Laursen, L. H., Strandby-F. 377.
—, L. J., Kristrup 417, *419*, 555.
—, S., Borup 51, *53*.
Legarth, H. H., Vivild-V. 327, 404, *408*.
Lehn, R. C., Sejling-S. 534 (Mesinge).
Lerche, P. C., Mariamagdalene-K. 183, 185, 431, 432 (Høve -F.).
Lerfeldt, Erik, Hobro 145, *149*, 150.
Leth, A., Middelfart 25, 37.
—, H., Nimtofte-T. 329, 331 (Sengeløse).
Levinsen, Johs., Classens boliger, Frberg 20, 27.
—, L. J., kst. rkp. Randers 27, 42 (Sæby-H.).
Licht, H. H., kat. Hobro-S. 150 (Horne, Fyn).
Lidegaard, K. H., Kragelund-F. 467, 541, *543*.
Liisberg, A. A., Haurum-S. 563, 564 (Rødby-R.).
Lilleør, N. C. N., Holbæk-U. 397 (Horbelev-F.).
Lind, D. P., Skødstrup 230, *231*.
—, J., Rimsø-K. 311, 312 (Ringsted-B.).
Lindberg, Jak. Chr., Tingsted 348, 534, 536 (L. Lyngby-Ø.)
Lindegaard-Petersen, V., Vejlby-H. 350, *352*.
Lindhard, M., Hinge-V. 498 (Astrup-T-H).
Lindhardt, P. G., prof. theol. 37, 207, 224, 324, 426.
Lindsborg, N. E. G., kst. Besser 594 (kkp. Ballerup-M.).
Lindskrog, C. P. M., Harridslev-A. 56, 58, 345 (V. Frue k., Odense).
Lindum, V. A., Torsager-B. 197, 199, 205, *211*.
Linneboe, S. R., Mygind-K-S. 394, 448, 449 (Humble).
Lohmann, H. J., hjpr. Tranebjerg 579 (Græse-S.).
Lomborg, A. C. M., Hvilsager-L. 442, 446 (Mariehøj, Silkeborg).
Lomholt-Thomsen, V., Søby-S-H. 450, 451 (Vedsted).
Ludwigs, C., biskop 444.
Lund, Carl, Lemvig-N. 330.
—, C. M., Falslev-V. 156, *157*.
—, H. L., provst, Voldum-R. 14, 51, 52, 101, *102*.
—, M. A. S., Vium-S-A. 28, 60, 61, 63, 178, 186, 421, 423, 424, 438, 450, 454, *455 f*., 458, 460, 466, 467, 474, 490, 526, 530, 538, 556.
—, N. J. J., Saaby-K. 552.
—, Rs., frimgh., Mors 146, 186, 421.
—, T. O. C. D., Hvornum-S. 168, 170 (Borre).
Lund-Sørensen, A., Frederiks k., Kbh. 575.
—, G., valgmgh., Kjellerup 101, 103, 491, 496, 497, 507, 575 (Roholte).
—, H., Asferg-F. 112, *114*, 575.
Lundby, J. M., Hobro 145, *149*.
Lundo, J. P., Sejling-S. 539 (Fuglede).
Lunoe, P. M., Mariamagdalene-K. 431, 432, 552 (Viby, Fyn).
Lützen, E. Æ., Lyngby-A. 350, 356, 357.
Lykke, J., valgmgh., Odder 497.
Lykkegaard, J. C., Nr. Felding-T. 162.
Lyngbye, M. C. T., hjpr. Hyllested-R. 360 (Sct. Pauls k., Aarhus).
Lynge, H. C. J., Gerlev-E. 174, 183, 195, 199 (Slangerup-U.).
Lyse, E. M., Anholt 338, 339 (sen. Sejerø).
Læssøe, K. M., Galten-V. 94, *96*.
Løgstrup, Th., Nyborg 17, 27.
Løwe, A. V., Fjellerup-G. 307, 314, 315 (Damsholte).

Maarbjerg, P. A., Holbæk-U. *397*.
Madsen, C., Gern-S. 480.
—, I. K., hjpr. Torsager-B. 207 (Rorup-G.).
—, J. H., Sal-G. 547, 548 (Skeby-O.).

Madsen, J. K., Mariamagdalene-K. 431, *433*.
—, M. J., Engesvang 545, 546 (Aalc-T.).
—, M. Møller, Ørum-G. *327*.
—, M. T., Gødvad-B. 529, 536 (Ringe).
—, N. P., Kollerup-H. 32, 290, 330, 491, 495.
—, O. E., Levring-H. 491, *496*.
—, Peder, Sjællands biskop 29, 46, 226, 238.
—, R. C., provst, Hald-K. 130, 134, 144, 193, 194 (Hasle-S-L.).
—, T. M., Volstrup-H. 491.
Magelund, H., Vium-L. 457, *459* (sen. Bangsbostrand).
Mahler, M. T., Vivild-V. 404, *406*, 408.
Mandrup, Im., Bøvling-F. 405.
Malling, A., Brøns 481.
—, J. V., valgmgh., Odder 67, 78, 80.
Malmstrøm, Axel, biskop, Viborg 41.
Markvardsen, A., Tunø 611, *614* (sen. Landet, Taasinge).
Martensen, H. L., Sjællands biskop 50, 51, 85, 237, 248, 424.
Matthesen, M., hjpr. Randers 41 (Egense).
Matthiesen, H. I. F. C., Haderslev 369.
—, M. J., hjpr. Todbjerg-M 242 (Gørlev-B.).
Maulund, J. M. L., Frederiks-K. 522, *523*.
Mazanti, P. J., Udbyneder-K. 110, 174, *178*.
Mehl, D., Sdr.-Nr. Onsild 162, *166*.
Meidahl, A. L., Tirstrup-F. 326, 362, 363, *364*, 380.
Meinhardt-Jensen, H., Vellev 553, *554*.
Meinig, A. F. N., Gjesing-N. 411, 413 (Strø).
Mejndor, S., Hyllested-R. 359, *361*.
Meldal, A., hjpr. Aarslev-H. 440 (Taars).
—, P., Vium-S-A. 453, *455*.
Metz, C., Hammelev-E. 292, 293 (Hørup, Als).
Meulengracht, O., Onsbjerg 595, 598 (Ønslev-E.).
Michaelsen, K. P., Værum-Ø. 87, *90*.
Michelsen, S. A. B., Hvornum-S. 168, 170 (Dragstrup-S.).
Mielche, C. U. T., Hvorslev-G. 549, *552*.
Mikkelsen, Jens, Grøndals k., Kbh. 394, 396, 399.
—, J. M., Kristrup 33, 418, *420*, 421, 425.
—, J. Urup, hjpr. Galten-V. 99 (Jernved).
—, M. P., Hjortshøj-E. 235, 239, 471 (Felsted).
—, N. E., hjpr. Tranebjerg 586 (Adslev-M.).
Minds, K. A., Hobro-S. 144, 149, 213, 330, 331 (Sct. Hans k., Odense).
Moe, Carl, Skanderup 144, 174, 233, 370, 380, 491.
Mogensen, M. C., Knebel-R. 262, 264, 266, *271* (Raklev).
—, M. K., Nimtofte-T. 329, 331, (Gislev-E.).
Mollerup, H. P., provst, Harridslev-A. 14, 50, *56*, 62.
—, H. P., Frihavns k., Kbh. 42, 330, 419.
—, J. S., provst, Houlbjerg-G. 57, 452, 559, 561 (Gelsted-R.).
—, T., Hvornum-S. 169, 170 (Haslev-F.).
Monrad, D. G., biskop 233.
Mortensen, A., Onsbjerg 596, 598 (Sommersted).
—, H., provst, Udbyneder-K. 175, *179*.
Mortil, K. C., Rimsø-K. 311, 313 (Risbjerg, Hvidovre).
Muld, O. T., Besser 590, *594*.
Munch, P. J., provst Brøndbyvester 601.
—, Kaj P., hjpr. Torsager-B. 211 (Hjardemaal, sen. Ferslev-V.).
Munch Andersen, R., Kolby 587, *588*.
Munk, Kaj, Vedersø 16, 20, 67, 141, 439, 472, 492, 545, 553.
Mühlenstedt, J. E., Tved 268, *270*.
Müller, A. A. G., V. Tørslev-S. 110 (Hjermind-L-H.).
—, E. T. J., Houlbjerg-G. 559, 561 (Hatting).
—, H. R. L., Voldum-R. 101, *102*.
—, L. C., Ø. Starup-VN. 299.
Mynster, J. P., Sjællands biskop 37, 85.
—, J. P. J., Gerrild-H. 257, 261, 307, 309, 611, 612 (Marvede-H.).
Møbjerg, A. M. M., hjpr. Randers *46*.
Mølgaard, G. V., Dronningborg *49*.
Møll, A. J., Tved *274*.
Møller, Aage, valgm., Mellerup 67, 78, *81 f.*, 408.
—, Aage B., Gødvad-B. 530, 532, 538, (Sct. Pedersk., Slagelse).
—, A. E. A., Frederiks-K. 522, 523, 530 (Ferslev-V.).
—, Bartholdy, se Bartholdy Møller.
—, C. E., provst, Tranebjerg 570, 578, 579, *586*, 614.
—, C. F., Anholt 333 (Karrebæk).
—, F. B., Sejling-S. 530, 536, 538, 539, 540 (Rønninge-R.).
—, F. D., Sejling-S. 454, 465, 530, 536, 537, 540 (Marvede-H.).
—, H. J., Frederiks-K. 522, 523 (Vestermariæ).
—, Jens, hjpr. Randers *41*.
—, J. C., Vejlby-H. 349, 357 (Aarby).
—, J. C. H., provst, Hammel-S-V. 555.
—, J. C. L., Falslev-V. 157, *158*, 399, 400 (sen. Munkebjerg, Odense).
—, J. P., Sejling-S. 480, 536, 538, 539, 540 (Nr. Lyndelse-H.).
—, Otto, Gylling 76, 106, 148, 191, 223, 249, 426, 428, 538, 577, 586.
—, T. C., provst, Spentrup-G. 108, 119, 120, 123, *127*, 450.
—, V. E., Rimsø-K. 311, *312*.
Møller-Andersen, C., Voldum-R. 101, 103 (Ølgod-S.).
Møller-Holst, P. V., hjpr. Galten-V. 94, 96 (Kippinge-B.).
Møller Madsen, M., Ørum-G. *327*.
Møller Rasmussen, H., Gødvad-S. *533*.
Mørch, J. G., Fjjellerup-G. 314, 315 (Ørslev-S.).
Nannestad, F. E., Gødvad-B. *532*.
Nansen, J. J. H., Rimsø-K. 291, 310, 312 (Taps).
Neckelmann, F. G., Tvede-L. 137, 139 (Junget-T.).
Nedergaard, H. A., Sct. Mortens k., Rds. 30, *41*.
Neergaard, C. J., Skødstrup 231, *232*, 547, 548.
—, Th.. Laurbjerg-L. 91, *93*.
Nepper-Christensen, S. H., rkp. Sct. Mortens k., Rds. 30, 43, 48 (Herning, sen. domprovst, Helsingør).
Nerenst, E. P. W. K. Selmer, hjpr. Feldballe-N. 379, 383 (Gudme-B.).
Niclasen, N. C. A., Helgenæs 278 (Norup).
Nielsen, A. T., V. Tørslev-S. 109, *110*.
—, C. L., Dalbyneder-O. 180, 182 (Utterslev).
—, C. M., V. Tørslev-S. *110* (sen. Svanninge).
—, C. P. S., kat. Hobro-S. *150*.
—, F., Lyngby-A. 354, 357 (Toreby).
—, F., hjpr. Randers 40 (Nyborg).
—, Fr., biskop 582.
—, F. R., Fausing-A. 427, 430 (Sdr. Asmindrup-G.).
—, J. C. J., Torning-L. 466, 470 (Næsby-T.).
—, M., Lyngby-A. 357, *358*.
—, N. H. G., Ø. Tørslev 187, *188*, 255.
—, N. P., hjpr. Galten-V. 94, 96, 337 (Zions k., Esbjerg).
—, N. P. C., valgm., Bøvling 456.
—, Ove, Nr. Nissum 388.
—, S. Jul., hjpr. Randers 45 (Vamdrup).
—, S. M., hjpr. Ebeltoft-D. 249, 255 (Hvidbjerg-L.).
—, V., Rimsø-K. 311, 313 (Sorterup-O.).
—, Wm., Asmild-T. 193, 194, 197.
Nissen, C. E., hjpr. Feldballe-N. 383 (Selde-Aa.).
—, C. F., Borup 51, *53*.
—, C. L., Aalsø-H. 342, 346, 350 (Rise, Ærø).
—, G. K., Engesvang 546 (Ølby-A-F., sen. Torup).
Nordentoft, B., Mariager 152, 154 (Kolding).
—, I., Mariager 152, *154*.
Norup, E., Mørke 217, 218 (Raklev).
Norved, J. C. E., Tunø 275, 276, 611, *613*.
Nyeborg, P. L., Voer-E. 398, 400 (Gamborg).
Nyegaard, G. B., Laurbjerg-L. 87, 91, 93 (Grevinge).
—, S., Knebel-R. 264, 266 (Thisted-T.).
Nyholm, E. W., Agri-E. 205, 260, 261 (Aversi-T.).
—, L. C. C., Hvilsager-L. 442 (Frørup).
Nørding, N. J., Hvorslev-G. 249, 255, 550, *552*.
Nørgaard, And., valgm., Vejstrup 82, 342, 387, 420.
—, F. O. M., rkp. Randers 30, *46*.
—, H., Hem-S. 125, 159, *160*.
Nørlund Christensen, V., kkp. Ebeltoft-D. 250, 255 (Vorgod).
Nørregaard, Jens, prof. theol. 289. 425.
—, J. N. L., provst, Grenaa-G. 287, *289*, 391, 427, 435, 448.
Nørreslet, S., Engesvang 546 (Snesere).

Obel, V., stiftspr., Viborg 495.
Ochsner, S., Sal-G. 547, *548*.
Ohrt, J. A., Voer-E. 394, 395, 398, *399*, 406, 466.
Olesen, E. M., Vejlby-H. 295, 348, 351, *352*, 498, 500 (sen. Diakonissest.).
—, Oluf, biskop, Ribe 103, 307.
—, P. C., hjpr. Todbjerg-M. 242 (Brande).
Olsen, C. E. T., Højbjerg-E. 474, 476 (Østbirk-Y.).
—, E. A., Anholt 337, 339 (Understed-K.).
—, H. Kryger, valgm. Vivild 84, 86, 409 (sen. rkp. Maria k., Kbh.).
—, S. A., Vonsild-D. 597.
Ortmann, E. C. V., Holbæk-U. 396, *397*.
Ostenfeld, H., Sjællands biskop 103.
—, L. T., Asferg-F. 111, 112 (Hem-H-D.).
—, S. R., Skibby *555*.
Otte, K., provst Brande 593.
Otterstrøm, C. E., Nordby, Samsø 552, 600, 604, 605 (Tyrsted-U.).
Ottosen, K. M., Tvede-L. 138, 139 (Sions k., Kbh.).
Ove, N., Hvilsager-L. 442 (Vadum).
Overgaard, A. C., Hinge-V. 481, 494, 502, 506, *512*, 516.
—, C., Vedersø 513.
Ovesen, G., Hvilsager-L. 442, 446 (Storring-S-G.).

Pade, V. A. S. J., Virring-E. 421, *425*.
Paludan, C. F., Sal-G. 547, 548 (N. Næraa-B.).
—, O. F., Torsager-B. 205, 210 (Sct. Johannes k., Aarhus).
Paludan-Müller, biskop 119, 143, 229, 384, 529.
Paulsen, U. P., Falslev-V. 145, 157, *158* (rkp. Ansgar k., Kbh.).
Pedersen, A., Voldum-R. 101, *103*.
—, A. B., Gimming-L. 54, *55*, 145.
—, A. M., Vallekilde-H. 426.
—, C. P., Dalbyneder-O. 181, 182, 411, 413 (Løgstør-L.).
—, C. V., hjpr. Torsager-B. 210 (Blære-E.).
—, Edv., rkp. Grenaa-G. 287, 288, 290, 347, 350, 409 (rkp. Budolfi k., Aalborg).
—, H. C., Vorup 83 (Strøby-V.).
—, Johs. K., Raaby-S. 183, 185 (Neksø).
—, O. H., Gimming-L. 54, *55*.
—, R., Ørum-G. 324, *326*.
Permin, C. E., Torsager-B. 203, *207*.

Petersen, A. S. L. D., Søby-S-H. 385, 390, 450, *451*.
—, C. P. J., Tunø 611, *612*.
—, Clemens, Værum-Ø. 87, *89*.
—, H. L., kat. Grenaa-G. 298 (Dalby-T.).
—, H. P. L., Lyngby-A. 143, 356, 357, 359, 360.
—, J. T., Hinge-V. 499, *508*, 522, 523.
—, J. T., Anholt 336, 339 (Herlufmagle).
—, J. V., Fausing-A. 427, 430 (Svendborg).
—, Rich., hjpr. Udbyneder-K. 148, 150, 173, 178, 186 (Grevinge).
—, T. Ingomar, Sdr.-Nr. Onsild 144, 162, 166, 168 (Tommerup).
Petersen-Bønding, G., valgm., Aulum 386, 460.
Petri, F. C., hjpr. Karlby-V. 294, 300 (Vive-R.).
Place, C. A. de, Serup-L. 525, *527*, 556.
Plesner, C. B., Levring-H. 489, *494*.
—, J. F., Vedersø 42, 580.
Poller, J. A. N., Udbyneder-K. 175, 179 (Kolding).
Pontoppidan, A. B., Hyllested-R. 359, *360*.
—, Dines, Randers 17, 25, 26, 35, 37, 85, 426.
—, Morten, Stenløse-V. 20, 25, 38, 222, 223, 224, 531.
Porsdal, E J., V. Tørslev-S. 110 (Humlebæk).
Potter, H. J., Støvring-M. 59, 61, 63.
Poulsen, A., Sal-G. 547, 548, 550 (Baagø).
—, A., hjpr. Tranebjerg 586 (Ø. Linnet).
—, A. R., Helgenæs *278*.
—, J., Gjesing-N. 412, 413 (Buderup-G.).
—, M., Nimtofte-T. 330, 331 (Karrebæk).
—, P. F. Østergaard, Todbjerg-M. 242, *243*.
—, P. K., Vejlby-H. 351, *352*, 516, 586.
Poulsen-Bruun, J., hjpr. Hvilsager-L. 445 (Haasum-R.).
Povlsen, Karl, valgm., Ryslinge 17, 20, 66, 223, 466, 530.
—, Th., Hvilsager-L., kirkeminister 9, 180, 181, 197, 389, 441, 442, *443*, 447.
Predstrup, M. S. P., hjpr. Ørum-G. 327 (Storring-S-G., sen. Gislev-E.).
Prenter, R., Hvilsager-L. 422, 425, 442, 446 (prof. theol.).
Prip, L., Værum-Ø. 78, 89 (Orø).
—, Ejnar, miss., Syrien 350.
Prytz, C. V., Aalsø-H. 341, *346*.
—, J. J. V., Dalbyneder-O. 180, 182 (Vig-A.).

Raae, P., hjpr. Voldum-R. 102 (Jernved).
Rambusch, S. T., Tunø 611, 612 (Skallerup-V.).
Ranmar, H., provst, Galten-V. 95, *99*, 295, 299.
Rasmussen, H. Møller, Gødvad-S. *533*.
—, K., Tunø 611, 612 (Sct. Jakobs k., Kbh.).
—, M., Helgenæs *278*.
—, S. C., Agri-E. 207, 230, 258, 264 (Ølby-A-F.).
—, S. C. L., Højbjerg-E. 474, *476*.
Ravn, C. F. V., Ørum-G. 184, 185, 324, 326 (Grundfør-S.).
—, J., Fausing-A. 403, 408, 427, 430 (Ø. Løgum).
Rehling, S., hjpr. Grenaa-G. 287, 290 (Citadels k., Kbh.).
Reiersen, C. F. C., Fjellerup-G. 88, 314, 315, 419 (Karlslunde-K.).
Reiffenstein, J. F. J., hjpr. Besser-O. 592 (Errindlev-O.).
Repsdorph, S. M., provst, Stege 582, 583.
Reumert, A. H., Frederiks-K. 522, 523 (Asminderød-G.).
Riber, A., Østbirk-Y. 253 (Sæby-H.).
—, P., Sdr.-Nr. Onsild 162, 166 (Raarup).
Ricard, Olfert, Garnisons k., Kbh. 240, 258, 324, 380, 485, 553.
Richardt, Chr., Vemmetofte 117.
Richter, D. F., Raaby-S. 183, 184, *185*, 188.
—, J. C. L., Vejen-L. 582, 583, 585.
Riemann, P. J. S., Fakse 581, 583.
Riisager, V., provst, Sct. Peders k., Randers 14, 18, 31, 32, *45*, 56, 58, 72, 119, 123.
Riisgaard, B., Rimsø-K. 91, 311, *313*.
Ring, J. I., Vium-L. 457, *459*, 524.
—, M. H., Ørsted 30, 80, 144, 180, 182, 393, 395, 409 (Næstved).
—, S. B., Fausing-A. 301, 305, 427, 430 (Ormslev-K).
Risom, C. M. G., Anholt 333, 338 (Torslev-L.).
Rodholm, J. A. M., Gjesing-N. 411, 413 (Varnæs).
Rohde, A. P., provst, Mariager 152, *154*.
Rosencrone Benzon, W. G. F., Tirstrup-F. 362, *364*, 611, 612.
Rosendal, Axel, biskop, Roskilde 538.
—, N. S., hjpr. Hvilsager-L. 445 (Ring-F.).
Rosenstand, Otto, V. Vedsted 555.
Rosing, S., Vistoft 274, 276 (Magleby, Møn).
Ruge, J., Besser 590, *594*.
Rugholm, P., Serup-L. 525, *527*.
Ruhweder, H., Helgenæs *278*.
Rützou, K. J., Sct. Mortens k., Randers 30, 35, *40*.
Ryge Jensen, I. K., Torning-L. 454, 466, 467, 470, 477, 556 (Hjermind-L-H.).
Røgind, C. F., Raaby-S. 13, 183, 185 (Lundforlund-G.).
—, P. C., Mygind-K-S. 446, 449 (Rørby).
Rønne, C. F., Høve-F. 26, 319, 438, 572.
Rørbæk Madsen, A. K., hjpr. Torsager-B. 210 (Mesinge, sen. Ugilt).
Rørdam, H. C., Agri-E. 259, 261 (Skaarup).
—, H. K., Glenstrup 135 (Undløse-S.).
Rørdam, J. H., Hvilsager-L. 442, 445 (Torkilstrup-L.).
—, Peter, Kg. Lyngby 148, 300, 347, 580, 582.
—, Skat, Sjællands biskop 212, 495, 562, 582.
—, T. Skat, frimgh., Ryslinge 272.

Saabye, A., Sjørslev-A. 460, *461*.
Sadolin, T., Hyllested-R. 359, 361 (Assens).
Salto, V. A., kst. Vindblæs-D. *179*.
Schack, Albert, Vonsild-D. 152, 203, 233.
—, Egede, provst, Kbhvn. 69.
—, L. M., Tirstrup-F. 361, *363*.
—, Tage, Kbhvn. 343, 425.
Scharling, P.,Kolby 587, 588, 594 (Sdr. Asmindrup-G.).
—, P. C. J., Randers 14, 17, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 39, 42, 43, 102, 314, 587.
—, R. E., Borup 51, 52 (Vallø).
Schaumburg, P. J., provst, Jyderup-H. 480, 481.
Schebel, E. C., Torning-L. 467, *470*.
Scheel, C. L. M., Vivild-V. 402, *406*.
Schiødte, C. C. L., Mariamagdalene-K. 431, 432 (Farum-V.).
Schiøler, T. L., biskop 87, 144, 275, 525, 530.
Schjørring, C. C., Tranebjerg 577, *582 f.*, 596.
—, Jens, Ørslev-B. 580, 582.
—, S., Haarlev-H. 582.
Schjøth, F., Besser 590, 594 (Nørup).
Schjøtt, F. V. F. T., Raaby-S. 183, 185, 190, 199 (Kolding).
Schmidt, C. A., Haslund-Ø. 84, *85*.
—, C. L., Værum-Ø. 87, 88.
—, C. M., hjpr. Karlby-V. 295, 297 (Mesinge).
—, R. M., Feldballe-N. 331, 366, 367, 378, *382*.
—, R. M., Haurum-S. 564 (Lyngaa-S.).
Schou, J. N., Torsager-B. 204, *207 f.*
—, N. J., Aarslev-H. 438, *439*.
Schousboe, V., Dalbyneder-O. 181, 182 (Ørum-D.).
Schrader, T. S., hjpr. Harridslev-R. 57 (Dannemarre-T.).
Schram, V. L., Thurø 91.
Schrøder, Fr., Holbæk 146.
—, J. A. C. C. O., Mariager 152, *154*.
—, P. A., Vejerslev-A-T. 555, *557*.
—, V. G., Glenstrup 135, 136 (Voer).
Schwarz, J. C. A., Vistoft 274, 276 (Vitten-H-H.).
Schønheyder, T. A., Tunø 611, *612*.
Secher, A. J., Gerlev-E. 110, 190, *199*.
—, N., hjpr. Hjortshøj-E. 236 (Ølsted).
Seidelin, F. E., V. Frue k., Aarhus 26.
—, Iver, Ørum-G. 316, 322, 326.
—, Jes, Voldum-R. 101, *103*.
—, Paul, Knebel-R. 264, *266*.
Selchau, L., Ø. Tørslev 186, *188*.
Sevaldsen, J. C., Hjørring 298.
Severinsen, P., Bringstrup-S. 294, 310.
Sick, G. J., kkp. Ebeltoft-D. 249, *255*.
—, J. H., Kragelund-F. 541, 543 (Vestenskov).
Siegumfeldt, M. A., hjpr. Lyngby-A. 345, 355, 357 (Søften-F.).
Simonsen, H. J., hjpr. Torsager-B. *211* (sen. Haasum-R.).
—, P. A. K., provst, Besser 570, 577, 590, *592*, 595, 598.
Sjelborg, F. C., Støvring-M. 62, 65 (Faarevejle).
Skjerbæk, A. E. J. V., Hem-S. 159, *160*, 196.
—, C. E., Gimming-L. 14, 54, 55, 554 (V. Hæsinge-SL.).
Skjerk, H., Hornslet 219, 221, 227.
Skjødt, J. J., Vejlby, Fyn 394.
Skjødt-Petersen, H., Kettinge-B. 574
Skjørringe, L. A. P., Tirstrup-F. 362, *364*.
Skovmand, S., valgm., Kjellerup 45, 496, 497, 507 (Gamborg-U.).
Skovsted, K. V., hjpr. Mariager 155 (Skellerup-E.).
Skram, J. W. K., Grønbæk-S. 480, 483 (Damsholte).
Skrefsrud, L. O., miss., Santalistan 390.
Skydsgaard, K. E., prof. theol. 422.
Slamberg, H. C., Støvring-M. 59 f., *63 f.*, 66, 137, 232, 454.
Sletten, Aa., Ø. Velling-H-G. 302.
Smidt, C. M., hjpr. Grenaa-G. 288 (Ejby-D.).
Smith, J. G., Hornslet 168, 170, 219, *222*.
—, M. J. G., Frederiks-K. 522, 523 (Sdr. s., Viborg).
Sodemann, G. V., Anholt 333, 339 (Nørholm).
Sommer, J. P., Hammelev-E. 292, 293.
—, Otto, V. L., Serup-L. 525, 527 (Krummerup-F.).
Sommerfeldt, C., Asferg-F. 111, 112 (Skamby).
Sparre, C. A., Mygind-K-S. 450, 451 (Kattrup-Ø-T.).
Spleis, C. O. S., Torning-L. 457, 466, 470, 490, 496, 538 (Egebjerg).
Spur, J. H., Hobro-S. 143, *147*, 159.
—, N. C. H., hjpr. Hem-S. (Lyderslev-F.).
Stabell, J., provst, Hinge-V. 498 (Ormslev-K).
Staffeldt, E., Voldum-R. 101, 103 (frimgh. Aagaard).
Stage, N. C., kst. Laurbjerg-L. 91, 93 (Kullerup-R.).
Steenstrup, J. S., Holbæk-U. 396, 397.
—, O. G. R., Dalbyneder-O. 174, 180, 182 (Blistrup).
Steffensen, A., Glenstrup 135, 136 (Jebjerg-L.).
—, H. A., kkp. Ebeltoft-D. 250, 256 (Tilst-K., sen. Hylte-bjerg, Vls.).
—, H. R., Ørsted 393, *395*.
—, J. C., Hald-K. 130, 134, 137, 174 (Tryggelev-F.).
—, K., Engesvang 546 (Struer-G.).

Stiboldt, A., Hinge-V. 498, 499, *511*.
Stilling, V. S., Vejerslev-A-T. *555*, *557*.
Stochholm, C. C. J., provst, Borup 51, *52*.
—, P. A., provst, Ørsted 391, 392, 394, 489 (Ledøje-S.).
Stoel, H. R., Tunø 611, *614*.
Storm, R. J., Tvede-L. 138, *139*.
Stricker, P. A., Gerlev-E. 61, 130, 137, 191 f., 199, 333 f., 339, (Græsted).
Strodtmann, C. F. T., Aarslev-H. 438, *440*.
Stær, E. P. P., Todbjerg-M. 242, 243 (Elsted-E.).
Sunde, A., Kolind-E-S. 386, *390*.
Svane, O. A., Højbjerg-E. 475, *477*.
Swane, H. J., biskop, Viborg 52, 97, 98.
Svelmøe, C. G., hjpr. Støvring-M. 63 (Allesø-N.).
Svenningsen, S., Ø. Tørslev 187, 189 (sen. Canada, DKU).
Søbye, H. K., Sal-G. 547, 548 (Bloustrød-L.).
—, S. C. C., hjpr. Grønbæk 481, 483 (V. Frelsers k., Aalborg).
Søe, P. H., kkp. Ebeltoft 250, *255*.
Sølling, A., hjpr. Højbjerg-E. 477 (Kolding).
—, C. A., Sct. Pauls k., Aarhus 17, 28.
—, H. A., provst, Haslund-Ø. 14, 84, *85*.
Søndergaard, E. G., Hvornum-S. 169, 170 (Aulum-H.).
Sørensen, C. C., Gadstrup-S. 575.
—, E., Ebeltoft-D. 250, *255*.
—, H., stiftsprovst 561.
—, H., hjpr. Kragelund-F. 545 (Tømmerby-L., sen. Harring-S.).
—, H. Juul, hjpr. Torsager-B. 210 (rkp. Sct. Lukas k., Aarhus).
—, H. S., biskop 112, 144, 443, 470, 556.
—, J., Hammelev-E. 292, *293* (sen. Tømmerby-L.).
—, J. Bjørn, hjpr. Sct. Peders k., Rds. *46* (sen. rkp. Hasseris).
—, J. M. Busk, Mygind-K-S. 448, 449 (valgm., Lemvig).
—, L. C., Kragelund-F. 541, 543 (Jordløse-H.).
—, M. P. Søndergaard, hjpr. Ørum-G. 327 (rkp. Frederikshavn).
—, Poul J., Hinge-V. 507, 513 (Vejle).
—, Sv. E., Agri-E. 260, *261*.
—, S. M., Hyllested-R. 359, 360, 534 (Esbønderup-N.).

Tage-Jensen, P. V. M. N., Knebel-R. 263, 254, 266 (Kalundborg).
Talleruphuus, J. C. A., Tvede-L. 138, 139 Gerlev-D.).
Teilmann, Jørgen, valgm., Bering 61, 66, 80, 235, 342, 443, 450, 496, 538.
Teisley, R. B., Dalbyneder-o. 181, *182*.
Terkelsen, E., valgm., Herning 497, 555.
Terkildsen, J. C. V., provst, Tranebjerg 570, 577, *585*.
Thalbitzer, V. A., V. Tørslev-S. *110*.
Thaning, G., Hobro-S. 144, 145, *148*.
—, Kaj, Asperup-R. 81, 149.
Thestrup, H. S. W., Kolind-E-S. 385, *389*.
Thiel, A. C. G., Serup-L. 480, 513, 525, 527 (Kvislemark-F.).
Thodberg, J. J., Nathanaels k., Kbh. 144.
Thomsen, A. E. M., Mariemagdalene-K. 431, 432 (Balslev-E.).
—, C. T., hjpr. Gerlev-E. 199 (Vallensved).
—, E., provst, Besser 570, 590, 591, *593*.
—, H. Buhl, hjpr. Vium-S-A. 455 (Sandby-V.).
—, J. Dahl, Haslund-Ø. 84, *86* (sen. Aaby-V.).
—, K., Kousted-R. 115, *116*.
—, K., hjpr. Torsager-B. 205, *210*.
—, P. M., valgm., Vivild *409* (sen. Rønninge-R.).
—, T. G., rkp. Randers 17, 29, *42*.
Thorbjørnsen, J. K. S. K., provst, Haslund-Ø. 14, 84, *86*.
Thorlacius, J. A. P., Feldballe-N. 379, 383 (Købelev).
Thormann, A., rkp. Sct. Mortens k., Rds. 30, 32, 33, *43* (sen. Holte).
Thorsøe, J. A., hjpr. Serup-L. 527 (Hirtsholmene).
Thuesen, O. J., hjpr. Knebel-R. 266 (Silkeborg).
Thun, N., Gødvad-S. 533, 585 (Aaby v. Aarhus).
Thyssen, E. K., provst, Ulkebøl 207, 249, 583.
Tilemann, J. C., Knebel-R. 263, 265 (Egtved).
Toft, A., Asferg-F. 112, *114*.
Tolderlund-Hansen, L. N. V, Vejlby-H. 345, 350, 352 (Fjelstrup).
Tolsgaard, C., Ørum-G. 325, 326, 407.
Tolstrup, L. M., provst, Jetsmark 298.
—, R., Kolind-E-S. 387, *390*.
Tomasson, T., Horsens 103, 307.
Torm, A., Grønbæk-S. 434, 437, *481*.
Tornøe, H. V. P., Veggerslev-V. 301, *304*.
Tranberg, P. C., Aaker 162.
Traustedt, H. P., Kragelund-F. 541, 543 (Gaverslund).
Tryde, G. A., Vindblæs-D. 179 (Sakskøbing).
Trærup, M. K., Mygind-K-S. 448, 449 (Hammel-S-V.).
Tuxen, L. R., Borup 51, *52*.

Tønning, J. J., Gødvad-B. 529, *532*.
Tørsleff, J., Ø.-V. Alling 433, 437 Randlev-B.).

Ussing, A. F. K., Mariager 108, 123, 127, 152, 154 (Skelskør).
—, Henry, stiftsprovst, Kbhvn. 123, 152, 203, 395, 443.

Vadum, C., Hyllested-R. 359, *360*.
—, I., Galten-V. 94, *96*.
Wagtmann, N. J., provst, Besser, 570, 589, 590, *592*.
Vahl, Jens, provst, Nr. Vedby-NA. 143.
Wahl, A. T., Gjesing-N. 410, *413*.
Vallentin, J., provst, Spentrup-G. 13, 17, 108, 123, *127*, 137, 143, 162.
Valcur, A. M., Asferg-F. 111, *112*.
—, I. C., kstrd., Ørum-G. 316, *326*.
—, J. C. R., provst, Vellev 553, 554 (Paarup).
Varming, C. C., provst, Ørsted-D. 207.
—, D. A. L. C., Ø.-V. Alling 433, 437 (Sahl-E.).
Vedde, H. C. J., Voldum-R. 95, 101, 103 (Sønderup-N.).
Vedsted, J. S., Veggerslev-V. 301, *305*.
Welling, N. B., Gerrild-H. 306, *308*.
Weltzer, Fritz, Tvede-L. 137, 138, 139, 174 (Fredens k., Kbh.).
Vendt, E. P. C., Ulsø-ØE. 60.
Vermehren, A., hjpr. S.-N. Onsild 166 (Førslev).
Wernberg-Møller, rkp. Randers 46 (Kerteminde).
Wesenberg, J. F., hjpr. Ørum-G. 326 (Harte-B.).
Vestergaard, A. M., Ørum-G. 322, 323, 325, 326 (Lemvig-N.)
—, C. J., provst, Ørsted 80, 138, 139, 391, 393, *395*.
—, H., hjpr. Grønbæk 488, 514 (kkp. Viborg dk., sen. Gjellerup).
Westergaard, N. N., provst, Løgstør-L. 180, 190, 195.
Westhausen, A. E. N., kkp. Ebeltoft-D. 249, 255 (Herlev).
Vestrup, A. C. M. C., Anholt 338, *339*.
Wiberg, F. V., Silkeborg 538, 539, 556.
—, S. N., Aarslev-H., præstehistoriker 438, 440 (Jordløse-H.).
Viborg, C. F., Slagelse 573, 575.
Wied, R. J. C. G., Knebel-R. 263, 265, 294, 296 (Humble).
Wiedemann, O., Ebeltoft-D. 247, 248, 251 (Asminderød-G.).
Vig, J. R., hjpr. Tranebjerg 577, 582 (Vig-NA).
—, N. L. Lauridsen, hjpr. Sdr.-Nr. Onsild 164, 166 (Brovst).
Vigh Pedersen, P., hjpr. Vium-L. 461 (Sydslesvig, DKU, sen. Jørlunde).
Wikman, P. E., Houlbjerg-G. 559, *562*.
Wilhjelm, F., Randers 27, 28, 29, 30, 32, 34, 43, *44 f.*, 83, 306, 311, 312, 418.
Willer, B., Aulum 613.
Willesen, J. C. S., Agri-E. 260, 261 (Hvalsø-S.).
Windeballe, P. V. E., Anholt 338, 339 (Vallensved).
Windfeld, Jul., Nimtofte-T. 212, 325, 329, 330, 331 (Hyllested-V-H.).
—, R., Kristrup 417, *419*.
Winding, H. K., Voer-E. 398, 399 (Haarslev-T.).
Winther, C. P., provst, Ørsted 79, 391, 393, 395 (Frederiks k., Kbh.).
—, C. A., Gjesing-N. 412 (Slotsbjergby-S.).
—, W. J., Kastrup, Baarse herr. 494.
Wissenberg, V. C. C., Højbjerg-E. 474, 476 (Allerslev).
With, Enrique, Davids k., Kbh. 395.
—, G. A. O. S., Aalsø-H. 343, 348 (Middelfart).
Wittrup, C. C., Mariager 152, 154 (Vejle).
Voetmann, N. C., Vindblæs-D. 179 (Munkebjergby-B.).
Vogelius, M., Hobro-S. 143, 145.
Voigt, C. F., Kristrup 167, 170, 417, *419*.
Voldum, J. S., Hjembæk-S. 101.
—, Knud, Nordby, Fanø 240.
Volquartz, J. M., Ødum-H. 104, *106*.
Wolf, C. P. E., Karlby-V. 295, 297 (Vodder).
Worm, P., Kristrup 25, 358, 417, *418*.
Vriborg, C. F., Vivild-V. 404, *407*.
Wulff, C. F., Haurum-S. 86, 538, 562, 564 (Stege).
—, C. V., Falslev 156, *157*.
—, H., provst, Levring-H. 452, 489, 494 (Gunderup-N.).
van Wülich, P. W., Haurum-S. 524 (Greve-K.).
Værge, E., hjpr. Galten-V. 99, 339 (Henne-L.).

Yde, J., Kolind-E-S. 386, 387, 390, 586 (sen. Maarslet).

Zeuthen, Fr., stiftsprovst, Fredericia 27, 32, 144, 195, 286, 356.

Ørnborg, F. J., Haslund-Ø. 84, *85*.
Ørsted, J. A., Værum-Ø. 87, *90*, 110.
Øster, A. C., Houlbjerg-G. 559, *561*.
Østerbye, P., Søby-S-H. *451*.
Østergaard, D. P., Frederiks-K. 522, *523*.
—, E., Tyrsted-U. 32.
—, M. C. A., Virring-E. 421, *425*.
Østergaard Poulsen, P., Todbjerg-M. 242, *243*.
Østerriis, A. I., Hyllested-R. 359, *361*.

Alfabetisk fortegnelse over præstefruer, opført efter døbenavn.

(Mandens efternavn og sidste embede i de i dette bind omtalte præsteembeder er anført i parentes).

Aagaard-Jensen, Else, g. Nedergaard, Randers 41.
Aandstad, Bjørg, g. Sørensen, Agri-E. 261.
Agernæs-Karlsson, Lillian, g. Lindum, Torsager-B. 211.
Ammentorp, Anna C., g. provst Larsen, Torning 470.
Andersen, Esther, g. Clausen, Hvorslev-G. 552.
—, Ingeborg, g. Konradsen, Ebeltoft-D. 247, 255.
—, Johanne, g. Ring, Vium-L. 459.
—, Ninna, g. provst Jeppesen, Hinge-V. 514.
Andreasen, Inge, g. Bjerre Jakobsen, rkp. Randers 47.
—, Catharina M., g. Rosencrone Benzon, Tirstrup-F. 364.
—, Olga A. A., g. Vedsted, Veggerslev-V. 305.
Anker-Møller, Inge, g. Enevoldsen, Søby-S-H. 451.
Arvedsen, Jensine M., g. Asmussen, Ødum 105.
Asmund, Kirsten, g. provst Asmund, Ørsted 396.
Asmussen, Christine, A. R., g. Aaboe, Kragelund-F. 543.
Axelsen, Edith L., g. Jørgensen, Tunø 614 (Rise, Ærø).

Baadsgaard, Francisca M., Gjølbye, Aarslev-H. 440.
Bach, Anna M., g. Teislev, Dalbyneder-o. 182.
—, Anna S., g. Jensen, Mygind-K-S. 449 (Grejs-S.).
Bache, Johanne M., g. Flensborg, Vellev 553.
Baden, Johanne M., g. provst Hein, Grenaa-G. 290.
Bagger, Andrea C., g. Dinesen, Virring-E. 424.
—, Ottilie S., g. Salto, Vindblæs-D. 179.
Balslev, Dorthea, g. Engel Jensen, Torsager-B. 210.
Barfod, Fred. A. G. T., g. Petersen, Værum-Ø. 89.
Bartholdy, Sofie E., g. Neergaard, Laurbjerg-L. 93.
Bartholin, Joh. S. G., g. Tornøe, Veggerslev-V. 304.
Basse, Anne K., g. Hansen, Tvede-L. 139.
Bastue, Dorthea M. og Hermine Bastue g. J. J. A. Frantzen, Grenaa-G. 290.
Baumgarten, Gustave C., g. provst Jørgensen, Randers 37.
Bay, Julie A., g. provst Sølling, Haslund-Ø. 85.
Bayer, Joh. T. M. G., g. Bloch, Falslev-V. 158.
Bech, Ellen, g. Nørgaard, Hem-S. 160.
Bechmann, Andrea M. M. E., g. Bernth, Nimtofte-T. 331.
Bek, Helga, g. Jakob Knudsen, valgm., Mellerup 68, 77.
Bendix, Sigrid, g. Herskind, Mariager 154.
Bendixen, Petra C. M., g. Knuppert, Hjortshøj-E. 239.
Bennike, Ingeborg, g. Schjørring, Tranebjerg 582.
Berg, Anna K. M., g. Eyermann, Torsager-B. 206.
Bie, Anna D. S., g. Fontenay, Udbyneder-K. 178.
Birkedal, Nic. B., g. Husum, Tranebjerg 579.
Bisted, Louise, g. Gad, Frederiks-K. 523.
Bjerre, Inger, g. Bjerre Hansen, Hinge-V. 515.
—, Kirstine P., g. provst Hansen, Spentrup-G. 127.
Bjerring, Vilh. N., g. Baggesen, Vivild-V. 405.
Blaamann, Emmy, g. Petersen, Søby-S-H. 451.
Blicher, Anna P., g. Schmidt, Haslund-Ø. 85.
Blichfeldt, Sophie H., g. Schmidt, Værum-Ø. 88.
Bloch, Anna, g. Schrøder, Mariager 154.
Blom, Grethe, g. Jul-Rasmussen, Galten-V. 99.
Bogh, Anna, g. Nielsen, V. Tørslev-S. 110 (Svanninge).
Bojsen, Nanna, g. Jensen, Ebeltoft-D. 251, 275.
—, Jutta, g. Møller, Sejling-S. 537, 538.
Boss, Anna M. C., g. Jensen, Værum-Ø. 88.
Brandenborg, Birgit, g. Jensen, hjpr. Torsager-B. 211 (Husby).
Bredstrup, Ellen, g. Jespersen, Agri-E. 261.
Breum, Birgit J., g. Gøtke-Hansen, Raaby-S. 186.
Brincker, Hilda A. L., g. Hansen, Laurbjerg-L. 93.
Bruns, Nic. C. E., g. Boesen, Harridslev-A. 57.
Brusch, Thora V. G., g. Rohde, Mariager 154.
Bruun, Reinholdine V. C., g. Larsen, Mørke 217.
Budtz, Elisabeth C., g. Vadum, Galten-V. 96.
—, Dorothea U., g. Henriksen, Gerrild-H. 308.
Busch, Rigmor, g. Øster, Houlbjerg-G. 561.
Buus, Helga Prip, g. Frandsen, Sejling-S. 540.
Bülow, Ane M. R., g. Schou, Aarslev-H. 439.
—, Elisabeth, g. Hauch, Knebel-R. 265.

Carstensen, Agnes M. J. R., g. provst Algreen-Petersen, Aalsø H. 348.
Christensen, Anna K., g. Andersen, Højbjerg-E. 477.
—, Anna M., g. Møller Madsen, Ørum-G. 327.
—, Christine, g. kstrd. Lauritsen, Voldum-R. 102.
—, Edel M., g. Mølgaard, Dronningborg 49.
—, Engeline, g. Mielche, Hvorslev-G. 552.
—, Gerda L., g. Dahl Thomsen, Haslund-Ø. 86 (Aaby-V.).
—, Hulda E., g. Christoffersen, Borup 53.
—, Johanne E., g. Christoffersen, Fjellerup-G. 315.
—, Karen B., g. Ruge, Besser 590.
—, Lilly A., g. Breum, Nimtofte-T. 331.
—, Nelly C., g. Kristensen, Aarslev-H. 441.
—, Signe A., g. Kærup, Gjesing-N. 414.
Christiansen, Ellinor, g. Amby, Sal-G. 548.
—, Inge, g. Simonsen, hjpr. Torsager-B. 211 (Haasum-R.).
—, Karen B., g. Ruge, Besser 590, 593.
Christoffersen, Else M., g. Fibiger-Erlandsen, Gjesing-N. 414 (Egebæksvang).
Clausen, Elisab. C. L., g. Madsen, Levring-H. 496.
—, Emilie B., g. Lützen, Lyngby-A. 357.
—, Karen J. M., g. Richter, Raaby-S. 185.
Conradsen, Emilie S. L., g. Christensen, Hjortshøj-E. 236.
Cornelius, Ida, g. Nielsen, Ø. Tørslev 188.
la Cour, Cathrine, g. la Cour, Helgenæs 271.
—, Julie M., g. Møller, valgm., Mellerup 81.
Crone, Ane M., g. Rasmussen, Højbjerg-E. 476.

Dahl, Gertrud M. K., g. Carlsen, Dalbyneder-R-S. 179.
—, Marie, g. Hagemann, Støvring-M. 63.
Dalgaard, Edith, g. Kaas, rkp. Grenaa-G. 290.
Damm, Olga E., g. provst Andersen, Højbjerg-E. 476.
Dienstmann, Nic., g. Lund, Falslev 157.
Dinesen, Kristiane, g. Lund, Vium-S-A. 455.
Djørup, Laura S. H., g. Biltzing, Agri-E. 261.
Dorph, Nanna, g. provst Brix, Skødstrup 232.
Dreiøe, Anna Sophie, g. Seidelin, Knebel-R. 266.
Due, Ottilia A., g. Dalsgaard, Ødum-H. 105.
Durchholtz, Augusta E., g. stiftsprovst Boesen, Harridslev-A. 57.

Elmelund, Karen, g. Kaarsbo, Grenaa-G. 290.
Engberg, Anna L. D. M. og Petra S. H., g. Boeck, Hornslet 222.
Erichsen, Ragnhild, g. Meinhardt-Jensen, Vellev 554.
Ernst, Anna J. M., g. Gjessing, Sdr.-N. Onsild 168.
Eykens, Augusta F., g. Thestrup, Kolind-E-S. 389.

Faurholt, Anna, g. Olaf Jessen, Grønbæk 484.
Feddersen, Adamine M., g. Hauch, Knebel-R. 265.
Feder, Tinna A., g. Dolmer, Laurbjerg-L. 94.
Feldmann, Fred. C., g. Buhl, Karlby-V. 296.
Fibiger, Margr. C., g. Søldorff Nielsen, kat. Hobro-S. 150.
Fischer, Heloise, g. Bech, Tranebjerg 580.
Foged, Dora, g. Søe, rkp. Ebeltoft-D. 255.
—, Else M. S., g. Ernstsen, V. Tørslev-S. 110.
Frederiksen, Edith, g. Christensen, Skødstrup 233.
—, Paula, g. Lyse, Anholt 339 (Sejerø).
—, Ulla D., g. Møller, Falslev-V. 158 (Odense).
Friis, Anna M., g. Budtz, Ødum 105.
—, Cecilie M., g. Budtz, Torsager-B. 206.
Fritz, Henr. J., g. Falkenstjerne, Hornslet 223.
Frost, Marie J., g. Dyrhauge, Gerrild-H. 309.
Frohlich, Louise E., g. Sommer, Hammelev-E. 293.
Fugl, Jørgine A. E., g. Lakjer, Ø. Tørslev 188.
Fønss, Louise C., g. Kjær, Kolind-E-S. 390.
—, Louise H., g. Schønheyder, Tunø 612.

Gabs, Antonia, g. Svane, Højbjerg-E. 477.
Gad, Augusta, g. Müller, Voldum-R. 102.
Garde, Birte M., g. Lange, Nordby 604.
Gjørling, Elise M., g. Fjelstrup, Kolby 588.
Gornitzka, Alvilda, g. Schack, Tirstrup-F. 363.
Gram, Anna L., g. provst Andersen, Ødum 106.
Grarup, Mette, g. Welling, Gerrild-H. 308.
Groth, Karen K. P., g. Glarman, Skødstrup 233.

Haase, Joh. L., g. Hansen (Holm), Nordby 604.
Haffner, Vibeke R., g. Slamberg, Støvring-M. 63.
Haldrup, Birgit, g. Holm, hjpr. Ørum-G. 327 (Skallerup-V.).
Hall, Emilie, g. Mazanti, Udbyneder-K. 178.
Hammer, Eva S., g. Haar, Todbjerg-M. 242.
Hansen, Anna K., g. Juhl Jensen, Karlby-V. 299.
—, Anna M., g. Yde, Kolind-E-S. 390 (Maarslet).
—, Anna S., g. Lundby, Hobro 149.
—, Edel M., g. Jensen, Fjellerup-G. 315.
—, Elin Franck, g. Skjerk, Hornslet 227.
—, Elise A., g. Jensen, valgm., Mellerup 82 (rkp. Glostrup).
—, Ester Lundbek, g. Meidahl, Tirstrup-F. 364.
—, Fred., g. Schrøder, Vejerslev-A-T. 557.
—, Helga, g. Kjær, Kolind-E-S. 390.
—, Ida M. E. J., g. Scheel, Vivild-V. 406.
—, Inger, g. Fogt, Vellev 554.
—, Johanne M., g. provst Rohde, Mariager 154.
—, Julie C., g. Sick, kkp. Ebeltoft-D. 255.
—, Margarita K., g. provst Thorbjørnsen, Haslund-Ø. 86.
—, Marie, g. Maulund, Frederiks-K. 523.
—, Metha, g. Madsen, Mariemagdalene-K. 433.
—, Sophie G., g. Norved, Tunø 613.
Hansteen, Dorthea M., g. Langhoff, Højbjerg-E. 476.
Harboe, Christiane E. J., g. Dantzer, Grenaa-G. 289.
Harder, Fred. L., g. provst Vallentin, Spentrup-G. 127.
Harss, Laura H., g. Christophersen, Kolby 588.
Hassing, Joh. F., g. Jacobsen, Hvorslev-G. 552.
Hedemann, Cec. A. C., g. Østergaard, Virring-E. 425.
Heiberg, Fanny, g. Jensen, Agri-E. 261 (rkp. Skive-R.).
Hein, Marie D., g. Brønsted, Ødum 105.
Hejde, Ane H., g. Windfeld, Kristrup 419.

Henckel, Helene C. E., g. Hassenfeldt, Ø. Tørslev 187.
Henningsen, Sine C. A., g. O. Pedersen, Gimming-L. 255.
Hermansen, Flora R., g. Heilmann, Helgenæs 278.
Hildebrandt, Jensine V., g. Kofod, Todbjerg-M. 243.
Hingelberg, Thora M. J. S. N., g. Bentzen, provst, Mørke 218.
Hjort, Louise T. P., g. Worm, Kristrup 418.
Hjorth, Rose E., g. Vadum, Hyllested-R. 360.
Hoffmann, Irma A. M., g. Krogh, Ø.-V. Alling 437.
Holk, Thora, g. Norved, Tunø 613.
Holm, Ane C., g. Fløe, Asferg-F. 112.
—, Ingeborg, g. Nielsen, Lyngby-A. 358.
—, Maren N., g. Pedersen, Ørum-G. 326.
—, Maren U., g. Kold, Levring-H. 494.
Holmark, Aase, g. Aaberg, Voer-E. 400 (Tikøb).
Holmstrup, Elisabeth, g. Balle, Glenstrup 136 (rkp. Kalundborg).
Holt, Gunild, g. provst Exner, Hald-K. 133, 134.
—, Helga M., g. Aagaard, Gerrild-H. 309.
Horn, Marie E., g. Hansen, Veggerslev-V. 304.
Hostrup, Laura M. E., g. Spur, Hobro-S. 147.
Hummel, Tomine, g. Ruhweder, Helgenæs 278.
Hvass, Tychine S., g. Østergaard, Virring-E. 425.
Høeg, Anna E., g. Hagensen, Holbæk-U. 397.
Hørring, Eugenia P., g. Herskind, Tranebjerg 582.
Høst, Augusta C. G. A., g. Tuxen, Borup 52.
Høyer-Nielsen, Hulfred, g. Rugholm, Serup-L. 527.

Iversen, Emilie, g. de Place, Serup-L. 527.

Jacobsen, Ella K., g. Toft, Asferg-F. 114.
—, Marie, g. Brisson, Glenstrup 136.
—, Margrethe, g. Skjerringe, Tirstrup-F. 364.
Jakobsen, Anna K., g. Vriborg, Vivild-V. 407.
—, Jakobine L. S., g. Wilhjelm, Randers 44.
Jensen, Anna, g. Garsdal, Veggerslev-V. 305.
—, Anna C., g. Bayer, Nordby 604.
—, Anna L., g. Olesen, Vejlby-H. 352 (Diakonissest.).
—, Birte, g. Hasselgaard, kkp. Randers 43.
—, Ellen E. S., g. Baunvig, Vistoft 276.
—, Esther C., g. Mikkelsen, Kristrup 420.
—, Gudrun, g. M. K. Jensen, Gerlev-E. 200.
—, Ingrid M., g. Lund-Sørensen, Asferg-F. 112.
—, Jensine, g. Povlsen, Hvilsager-L. 443.
—, Johanne R., g. Elmquist, Virring-E. 424.
—, Karen Bollerup, g. Grøn, Kragelund-F. 545.
—, Karen M. B., g. Bentzen, Serup-L. 528.
—, Kirsten M., g. Thomsen, Kousted-R. 116.
—, Lisette C., g. Hassenfeldt, Ø. Tørslev 187.
—, Lydia E., g. Christensen, Spentrup-G. 129.
—, Marie C., g. J. R. J. Jensen,rkp. Randers 43.
—, Mathilde, g. Scheel, Vivild-V. 406.
—, Mathilde M., g. Nørgaard, rkp. Randers 46.
—, Nanna, g. Seidelin, Voldum-R. 103.
—, Petra M., g. Michaelsen, Værum-Ø. 90.
—, Thyra Bojsen, g. Jensen, Søllested 251.
Jepsen, Ebba M., g. Ammitzbøll, Hornslet 228.
Jessen, Helene, g. Mühlenstedt, Tved 270.
—, Mariane K. A., g. provst Wagtmann, Besser-O. 592.
Johansen, Lilly, g. Petersen, Voer-E. 400.
Juel, Sofie A., g. Bruun, Levring-H. 494.
Juul, Anna M. C., g. Brask, Aalsø-H. 346.
Juul Rasmussen, Inger, g. Frank, Torning 473.
Jørgensen, Dagmar, g. Rasmussen, Helgenæs 278.
—, Doris, g. Johansen, hjpr. Torsager-B. 210.
—, Else, g. provst Ilving, Lyngby-A. 358.
—, Else M., g. Schack, Tirstrup-F. 363.
—, Juliane H., g. provst Jørgensen, Randers 37.
—, Karen, g. Christoffersen, Borup 53.

Keiding, Therese E., g. Magelund, Vium-L. 459 (Bangsbostrand).
Kierkegaard, Louise C., g. provst Jacobsen, Besser-O. 592.
Kiilsgaard, Ane H., g. provst P. N. Jessen, Grønbæk-S. 483.
Kipnasse, Gertrud C. M. S., g. Jeger, Knebel-R. 265.
Kjær, Ellen D. K., g. Berggreen, Tunø 614.
—, Karen M., g. Andersen, Støvring-M. 65.
Kjølner, Ragnhild M., g. Nørding, Hvorslev-G. 552.
Kjøng, Elisabeth E., g. provst Vestergaard, Ørsted 395.
Klausen, Inger A. E., g. Bach, rkp. Hobro 150.
Klejnstrup, Elna, g. Sørensen, Hammelev-E. 293 (Tømmerby-L.).
Klenow, Christine D., g. Landmark, Hald-K. 133.
Klitgaard, Soffy, g. A. B. Pedersen, Gimming-L. 55.
Knudsen, Gudrun, g. Buhl, Haurum-S. 564.
—, Helga, g. Eriksen, Sjørslev-A. 461.
—, Kirstine, g. Østergaard, Frederiks-K. 523.
—, Thyra, g. Schou, Aal 217.
Knuth, Minna I. M. komtesse, g. Barsøe, Virring-E. 425.
Koch, Yrsa A., g. Kærup, Gjesing-N. 414.
Koefoed, Adé J. E. L., g. provst Bang, Mørke 218.
Kolbye, Marie C., g. Pontoppidan, Hyllested-R. 360.
Kopp, Ingeborg, g. Østerriis, Hyllested-R. 361.
Korsholm, Anna, g. Tolsgaard, Ørum-G. 326.
Kousgaard, Martha M., g. Ammentorp, Torning 471.
Kragh, Elisab. K., g Brønsted, Ødum 105.
Krarup, Ellen C., g. Stoel, Tunø 614.
—, Jenny A., g. Neergaard, Skødstrup 232.
—, Karen S., g. Neergaard, Laurbjerg-L. 93.
Krebs, Louise M., g. Dantzer, Grenaa-G. 289.
Kreutz, Agnes N. E., g. Knuppert, Hjortshoj-E. 239.
Kristensen, Kirstine M., g. Andersen, Karlby-V. 299.
—, Aase, g. Carlsson, Nordby 604.
Krüger, Sara V. C., g. Kattrup, Voldum-R. 102.
Krøger, Joh. M. J., g. Diderichsen, Tved 270.
Kyhn, Sofie J., g. Kjersgaard, Udbyneder-K. 179.
Kærgaard, Ingeborg, g. Thomsen, hjpr. Torsager-B. 210.

Landahl, Hilda B., g. Horstmann, kkp. Randers (rkp. Esajas k., Kbh.) 48.
Larsen, Elfride, g. Kyst, Kousted-R. 116.
—, Herdis, g. Pade, Virring-E. 425.
—, Laura A., g. Avg. Kristensen, Ø. Tørslev 188.
Lassen, Ellen C., g. Andersen, Hvilsager-L. 446.
—, Karen L. R., g. Boserup, Helgenæs 277.
Lauridsen, Joh. K., g. Hansen, Feldballe-N. 383.
Lauritsen, Gudrun, g. Østergaard Poulsen, Todbjerg- M. 243.
Leemeyer, Fred. M., g. Blichfeldt, Mørke 217.
Leig, Hanne M., g. Laurent, Borup 51.
Lerche, Pauline R., g. Prytz, Aalso-H. 346.
Lewetzau, Joh. M., g. Wahl, Gjesing-N. 413.
Levinsen, Hansine, g. Jespersen, Agri-E. 261.
—, Sophie M., g. Hansen, rkp. Randers 42.
Lindenhan, Joh. H., g. provst Simonsen, Besser 592.
Linnich, Helene M., g. Holm, Tved 270.
Lomholt, Margr., g. Nordentoft, Mariager 154.
Lund, Dorthea M., g. Bülow, Todbjerg-M. 243.
—, Ida H. V., g. Ohrt, Voer-E. 399.
—, Johanne, g. Schmidt, Haslund-Ø. 85.
—, Johanne, g. Jensen, Gjesing-N. 413.
—, Sophie A., g. Lind, Skødstrup 231.
—, Tove Gerner, g. Borchsenius, rkp. Randers 46.
Lundquist, Astrid E., g. provst Eriksen, Tved 271.
Løwe, Ingeborg, g. provst Ilsøe, Karlby-V. 297.

Maarup, Cathrine M., g. Erichsen, Søby-S-H. 437.
Madsen, Eleonora, g. Herskind, Mariager 154.
—, Ingrid Hauge, g. Jeppesen, Hvorslev-G. 552.
—, Julie L., g. Gaarn Larsen, Tunø 613.
—, Poula, g. Grell, Kolby 588.
—, Ruth, E., g. Riisgaard, Rimsø-K. 313.
Mantzius, Francisca C. E., g. Heiberg, Feldballe-N. 382.
Marquard, Ada, g. Møller, Rimsø-K. 312.
Marzetta, Sara D., g. Plesner, Levring-H. 494.
Mathiesen, Stine M., g. Laursen, Borup 53.
—, Ruth, g. Maarbjerg, Holbæk-U. 397.
Matthiesen, Augusta E., g. Danæus, Harridslev-A. 57.
—, Fred. T., g. Hjorth, Kousted-R. 116.
Meier, Gudrun E., g. Holm, rkp. Grenaa-G. 290.
Meinertz, Lis M., g. Møbjerg, hjpr. Randers 46.
Melson, Cecilie, g. Krarup, Tunø 612.
Mikkelsen, Ane M., g. Bramming-Hansen, Hjorthshøj-E. 239.
—, Petrea, g. Thomsen, Kousted-R. 116.
Mollerup, Marie M., g. Thomsen, rkp. Randers 42.
Moth, Marie S. J. A., g. Wulff, Falslev 157.
Mouritzen, Anne M., g. Dahl-Hansen, Sdr. Onsild 166.
Muchitsch, Gerda, g. Hesselager, rkp. Randers 48.
Munch, Anna C., g. Valeur, Ørum-G. 326.
Mund, Else A. L., g. Øster, Houlbjerg-G. 561.
Munk, Vilh. A., g. Koefoed, Værum-Ø. 89.
Müller, Anna S., g. Petersen, Hinge-V. 512.
Mølgaard Andersen, Ninna, g. provst Jeppesen, Hinge-V. 514.
Møller, Ane M., g. Nannestad, Gødvad-B. 532.
—, Grethe, g. Valeur, Asferg-F. 112.
—, Johanne D., g. Korff, Mørke 217.
—, Johanne M. C., g. Ipsen, Gimming-L. 54.
—, Laura, g. Schrøder, Mariager 154.
—, Marie, g. Buhl, Haurum-S. 564.
—, Marie L. H., g. Steffensen, Ørsted 395.
—, Maren C., g. Friis Hansen, Voer-E. 399.
—, Sara Gunhild, g. provst Møller, Tranebjerg 586.
—, Vilh. M., g. Scharling, Randers 39.

Neckelmann, Ingeborg R., g. Bergmann, Ørsted 394.
Neergaard, Anna H. C., g. Cahrs, Hem-S. 160.
Nielsen, Andrea H., g. Møll, Tved 274.
—, Anna K. W., g. Kryger Olsen, valgm., Vivild (rkp. Maria k., Kbh.) 409.
—, Birthe M., g. Kjærsgaard, Kristrup 420.
—, Clara J., g. Hansen, Gerrild-H. 309.
—, Dorothea, g. Mielche, Hvorslev-G. 552.
—, Edith M., g. Johansen, Vejerslev-A-T. 558.
—, Ella, g. Svenningsen, Ø. Tørslev 189 (Canada).
—, Emmy, g. Vestrup, Anholt 335.
—, Esther K., g. Møller Rasmussen, Gødvad-S. 533.
—, Georgine C., g. Elmquist, Virring-E. 424.
—, Greta S., g. Gottlieb, Hjortshøj-E. 241.
—, Helga C., g. Sick, kkp. Ebeltoft-D. 255.

Nielsen, Henriette F. C. M., g. Christensen, valgm., Mellerup 78.
—, Herdis Ø., g. Kuhlmann, Vejerslev-A-T. 558.
—, Ingeborg, g. Fæster, Vorup 83.
—, Johanne M., g. Bjerg, Gjesing-N. 413.
—, Kirsten Schou, g. provst Kirk-Thomsen, Haurum-S. 564.
—, Marie, g. Arberg, Randers 41.
—, Marie S., g. Overgaard, Hinge-V. 512.
—, Margrethe B., g. Jantzen, Kolind-E-S. 389.
—, Mine C., g. provst Ranmar, Galten-V. 99.
—, Ruth K., g. Paulsen, Falslev-V. (rkp. Ansgar k., Kbh.) 158.
Nissager, Esther A., g. Nissen, Borup 53.
Nissen, Cathr. S., g. provst Hansen, Torsager-B. 207.
Nitsche, Olga V., g. Hauch, Støvring-M. 65.
Nordentoft, Benedicte, g. Carlsson, Nordby 604.
Nyegaard, Anna J. M., g. Volquartz, Ødum-H. 106.
Nyholm, Vilh. C. A., g. Jensen, Harridslev-A. 58.
Nørregaard, Ingeborg F., g. Thaning, Hobro-S. 148.
Nøsted, Theresia C., g. Hammer, Karlby-V. 296.

Oeltze, Ernestine S., g. stiftspr. Boesen, Harridslev-A. 57.
Olesen, Maria N., g. Juhl, Hobro-S. 149.
—, Ninna E., g. Muld, Besser 594.
Olsen, Georgia M. B., g. Aagaard, Vellev 554.
—, Martha, g. Kayser, Falslev-V. 158.
Olufsen, Gerda B., g. provst Riisager, Randers 45.
Oppermann, Charlotte L. E., g. Berg, Hem-S. 160.
Overgaard, Dagmar M., g. Lauridsen, Randers 45.
—, Karen, g. Kjærgaard, Frederiks-K. 37.
Oxenbøll, Birgitte C. M., g. Pontoppidan, Randers 37.

Pedersen, Karen, g. Wikmann, Houlbjerg-G. 562.
—, Marie, g. Sunde, Kolind-E-S. 390.
—, Mette M., g. Thomsen, Kousted-R. 116.
—, Sigrid K. M., g. Bundgaard, hjpr. Ørum-G. 327.
Petersen, Anna J. F., g. provst Lauesen, Aarslev-H. 440.
—, Anna M. E., g. Torm, Grønbæk-S. 483.
—, Anna S., g. provst Gad, Hornslet 227.
—, Augusta V., g. Gottlob, Vivild-V. 405.
—, Birthe M. V., g. Legarth, Vivild-V. 408.
—, Dagmar E., g. A. T. Nielsen, V. Tørslev-S. 116.
—, Georgia C. C., g. Permin, Torsager-B. 207.
—, Ida A., g. Petersen, Lyngby-A. 357.
—, Nanna L., g. Thormann, rkp. Randers (Holte) 43.
—, Petra M., g. Skjerringe, Tirstrup-F. 364.
Pingel, Elisab. D., g. Læssøe, Galten-V. 96.
Plate, Ella M., g. Grandjean-Thomsen, Harridslev-A. 58.
Plockross, Sophie F., g. Jakob Knudsen, valgm., Mellerup 68.
Poulsen, Ella K., g. Dahl, Haslund-Ø. 86.
—, Elisab. Ø., g. Østerbye, Søby-S-H. 451.
—, Gertrud M., g. Poulsen, Helgenæs 278.
Prom, Ida, g. Selchau, Ø. Tørslev 188.

Rahbek, Cathrine, g. Kæstel, valgm., Kjellerup 496.
Randrup, Christiane M., g. Meldal, Vium-S-A. 455.
Rasch, Rebekka P., g. Secher, Gerlev-E. 199.
Rasmussen, Birgit, g. Balling, valgm., Vivild 409.
—, Elinor, g. Kampp, valgm., Kjellerup 497.
—, Marie H. K. R., g. Tolstrup, Kolind-E-S. 390.
—, Inger Juul, g. Frank, Torning 473.
—, Karen, g. provst Bülow, Hjortshøj-E. 236.
—, Karen M., g. Knudsen, Hvornum-S. 170.
Reimer, Mathilde, g. Johnson, Hyllested-R. 360.
Rhode, Ingeborg H., g. Ortmann, Holbæk-U. 397.
Richter, Holcka G., g. Jacobsen, Skødstrup 231.
Riisbjerg, Astrid, g. provst Terkildsen, Tranebjerg 585.
Rindom, Joh. M. S., g. Slamberg, Støvring-M. 63.
Risbjerg, Thomasine K., g. Pinholt Johansen, Levring-H. 495.
Rohmann, Hedevig R., g. Strodtmann, Aarslev-H. 440.
Rosing, Anna M., g. Friis Hansen, Tunø 612.
Rühmann, Anna M., g. Munch Andersen, Kolby 588.
Ræder, Helga, g. Ingerslev, Randers 40.
Rønne, Thalia U., g. Friis, Asferg-F. 112.

Saabye, Emilie M. S., g. Flensborg, Haurum-S. 564.
Sahl, Anna, g. C. B. Hansen, rkp. Ebeltoft-D. 256.
Sand, Abelone M., g. Kaarsberg, Hjortshøj-E. 236.
Schaarup, Laura J., g. Biering, Glenstrup 136.
--, Ida, g. Jacobsen, Vejerslev-A-T. 557.

Schalstrup, Mette, g. Flensborg, Hvorslev-G. 551.
Schiøtt, Anna C., g. provst Fasting, Besser-O. 592.
Schjørring, Signe S., g. Schjørring, Tranebjerg 582.
Schmidt, Anna M., g. Dinesen, Virring-E. 424.
Schousboe, Sophie H., g. Rützau, Randers 40.
Schrader, Tagea E., g. Lindegaard-Petersen, Vejlby-H. 352.
Schrøder, Drude V., g. Benzon, Galten-V. 97.
Schutz, Helene K., g. Laumann, Engesvang 546.
—, Magdalene B., g. Andersen, Raaby-S. 185.
Schütt, Gerda A., g. Jæger, Mariager 155.
Schäffer, Rakel H. B. K., g. Kirkeby, Fausing-A. 428.
Secher, Ida M., g. Schmidt, Feldballe-N. 382.
Selchau, Emma, g. Richter, Raaby-S. 185.
Skovsted, Erna, g. Knudsen, Haslund-Ø. 486.
Skouboe, Hansine M., g. provst Nørregaard, Grenaa-G. 289.
Smith, Antoinette A., g. provst Henningsen, Kolby 588.
—, Christiane J. P., g. Bechmann, Vejlby-H. 351.
—, Marenstine, g. Holten, Torning-L. 470.
Solem, Olga M., g. Harbo, Hinge-V. 513.
Sommerlund, Mette K., g. Daugaard, Gimming-L. 54.
Sørterup, Elisab. M., g. Hansteen, Tranebjerg 579.
Staalsø, Dagny M. A. S., g. Andersen, Mariamagdalene-K. 433.
Starck, Maren C., g. Kjerulff, Grønbæk-S. 483.
Steen, A. C. C., g. Laursen, Kristrup 419.
Steffensen, Ingeborg M., g. Jensen, Haslund-Ø. 86.
—, Marie, g. Pedersen, Voldum-R. 103.
Stougaard, Ane M., g. provst Mollerup, Harridslev-A. 56.
Strandbygaard, Gabriele A., g. Hauch, Knebel-R. 265.
Stürup, Joh. E. S., g. Pontoppidan, Hyllested-R. 360.
Suadicani, Benedicte U. F. M., g. Mahler, Vivild-V. 406.
Svendsen, Ingrid, g Storm, Tvede-L. 139.
Svitzer, Anna N. og Caroline C., g. Hee, Todbjerg-M. 242.
Søe-Pedersen, Elisab. G. K., g. provst Mortensen, Udbyneder-K. 179.
Sørensen, Alma C., g. Danæus, Harridslev-R. 57.
—, Ane B., g. Gad, Todbjerg-M. 243.
—, Anna, g. Jørgensen, Feldballe-N. 383.
—, Henriette E., g. Seidelin, Ørum-G. 326.
—, Jenny K., g. C. M. Nielsen, V. Tørslev-S. (Svanninge) 110.
—, Karen B., g. provst Thomsen, Besser 593.
—, Maren K., g. Buhl, Haurum-S. 563.
—, Mary O., g. Holm, Levring-H. 496.

Tange, Nina, g. Kristensen, Glenstrup 136.
Teisen, Bolette S., g. Steenstrup, Holbæk-U. 397.
—, Johanne, g. Biltzing, Aalsø-H. 346.
Tetschner, Alice, g. Bielefeldt, Fausing-A. 430.
Thomsen, Angela W., g. Hansen, Vium-L. 459.
—, Gunver, g. Christoffersen, Onsbjerg 598.
—, Helga Ø., g. Dahl, Aalsø-H (Ølby-A-F.) 348.
—, Hertha L., g. Bech, Tranebjerg 580.
Traasdahl, Anna C., g. provst Møller, Spentrup-G. 127.
Trap, Birgitte, g. Holm, Torsager-B. 206.
Trock, Henriette V., g. Holstein, Agri-E. 261.
Troldahl, Louise H. J., g. Haugsted, Mygind-K-S. 449.

Walther, Ane C. H., g. de Hoffmann, Tvede-L. 139.
Wandler, Julie A. E., g. Smith, Hornslet 222.
Wegeberg, Anna M., g. Christensen, Gerlev-E. 200.
Welling, Anna K., g. Bie, Udbyneder-K. 177.
Vestergaard, Johanne, g. Lidegaard, Kragelund-F. 543.
Wibe, Nic., g. Johannsen, Grønbæk-S. 483.
Wiese, Alexandra Troldahl, g. Busch, Mariager 155.
Wigh, Kirsten, g. Poulsen, Vejlby-H. 352.
Wilde, Charlotte A., g. provst Langballe, Ørsted 394.
Wilkenschildt, Kirsten, g. Lerfeldt, Hobro 149.
Villadsen, Agnes, g. Caspersen, Søby-S-H. 451.
Villumsen, Karen D., g. Bjørnbak, Randers 45.
Windfeld, Gytte, g. Exner, Anholt 339.
—, Termine, g. provst Stochholm, Borup 52.
Witter, Joh. M., g. Petersen, Voer-E. 400.
Voigt, Ellen C. J., g. Borch, Vejerslev-A-T. 558.
Worm, Joh. B., g. Jensen, Houlbjerg-G. 560.
Wøldike, Julie, g. Thalbitzer, V. Tørslev-S. 110.
—, Julie E. O., g. Ochsner, Sal-G. 58.

Ørsted, Hanne S., g. Ørsted, Værum-Ø. 90.
Østerberg, Justine, g. Gottlieb, Hobro-S. 148.
Østergaard Poulsen, Elisab., g. Østerbye, Søby-S-H. 451.

Alfabetisk fortegnelse over lægfolk

omtalt i dette bind

Aabenhus, Jensenius, fisker, Glæsborg 315.
Aaboe, J. P., lærer Engesvang 542, 546.
Aagaard, propr., Vindblæs 157.
—, J., byfoged, Grenaa 282.
—, Sam., skoleinsp., Aarhus 607.
—, S. A., lærer, Ø. Bording 493, 530, 535.
Aakjær, Jeppe 272, 447, 520, 521, 526.
Aamundsen, Fred, stud. med. 240.
Achen, G., kunstmaler 54.
Adamsen, kbmd., Fannerup 325.
Adolphsen, A. C., lærer, Havredal 522.
Ahlefeldt-Laurvigen, greve, Møllerup 365, 373, 379, 381.
Ahlmann, V., arkitekt 250.
Ahm, N., gdr., Gerlev 199.
Albeck, Gustav, lektor, Aarhus 247.
—, Johs., gdr., Ørum (G.) 325.
Alberti, C. C., politiker 533.
—, P. A., politiker 225.
Albertsen, N., ftm., Kjellerup 488.
Albrechtsen, skomager, Hobro 144.
Alleslev, H., skoleinsp., Hjortshøj 236.
Allin, C., domorganist, Aarhus 555.
Almose, P., lærer, Albæk 56.
—, S., lærer, Udbyneder 176.
Amdisen, E., frue, Hvorslev 550.
—, H., lærer, Hvorslev 551.
Amtoft, G., indremiss., Ryomgaard 431.
Anchersen, M., tørvefabr., Engesvang 545.
Andersen, kolportør, Hobro 143.
—, lærer, Tirstrup 362, 364.
—, A., bager, Torsager 205.
—, A., lærer, Asmindgaarde 531.
—, Alfred, borgm., Randers 18.
—, Anders, gdr., Rønde 204.
—, Anders, gdr., landbrugspræs., ftm., Voldby 296.
—, Anders, kbmd., Ginnerup 325.
—, Andreas, gdr. Almind 454.
—, Andreas, murer, Lystrup 402.
—, Anna, Ø. Alling 436.
—, Anton, gdr., Ørsted 394.
—, Aug., lærer, Randers 32.
—, Axel, skoleinsp., Ørum(G.) 325.
—, A. A., lærer, Asaa 384, 410, 431, 329.
—, A. C., lærer, Skødstrup 231.
—, A. H., lærer, Kjellerup 493.
—, A. J., gdr., Sivested 213, 330.
—, A. J., lærer, Kragelund 542.
—, A. K., lokalhist., Glenstrup 134.
—, A. M., indremiss., Brundby 579.
—, C., gdr., Gjesing 413.
—, Caroline, li., Kragelund 542.
—, C. M., lærer, Julianehede 546.
—, C. Stefan, lærer (U.)-Kastbjerg 176.
—, Elias, malerm., boghdlr., Kolind 213, 367, 389.
—, Elna, organist, Ryomgaard 432.
—, Erhard, gdr., Voldby 300.
— Erhard, smed, Rimsø 311.
—, Fr., borgmester, ftm. 569.
—, F. V., insp., Dalstrup 304.
—, Gregers, lærer, Svostrup 531.
—, Hans, fyrpasser, Gerrild 305.
—, Hans, lærer, højsk.forst., Sinding 538, 540.
—, H. C., digter 119, 159.
—, Henning, frihedskæmper, Hvidsten 125.
—, I. C., partikulier, Tirstrup 362, 363.
—, Jens, bmd., Nørager 412.
—, Jens, gdr., Grauballe 533.
—, Jens, murer, Grønbæk 484.
—, Jens, gdr., Tirstrup 362.
—, Jens, sognerfmd., Sjørslev 461.
—, Jenny, li., Resdal 526
—, Jens C., lærer, Lundenæs 211, 215.
—, J. K., lærer, Kragelund 542.
—, J. L., lærer, Serup 526.
—, Johs., vognmd., Albøge 356.
—, Johs. E., skoleinsp., Voldby 296.
—, K. M., indremiss., Trustrup 356.
—, Kjeld, gdr., Voldum 101.
—, Kr., gdr., Ø. Tørslev 187.
—, Laurs, gdr., Rønde 204.
Andersen, M., lærer, Rud 101.
—, M., lærer, Linde 137, 138.
—, M., skomager, Grenaa 284, 287.
—, Maul, gdr., Julianehede 545.
—, Mogens, lærer, Lysgaard 458.
—, Morten, træskomd., Mellerup 90.
—, N., organist, Randers 30.
—, N., rektor, Randers 197.
—, N., teglværksejer, Hobro 146.
—, Niels, lærer, Elsborg 475.
—, N. P., gdr., Aalsø 344.
—, O., lærer, Lemming 403, 525, 526.
—, O., friskolel., Vium 454, 458.
—, Orla, frihedskæmper, Hornslet 222.
—, Otto, lærer, Hauge 510.
—, P., gdr., Linde 137.
—, P., gdr., Ø. Alling 60.
—, P., gdr., Auning 427, 434, 435.
—, P., hmd., Gassum 121.
—, P., indremiss., Randers 33.
—, P., lærer, højsk.f., Sinding 538.
—, P. G., lærer, Kragelund 542.
—, P. K., konservator 126.
—, P. L., gdr., Gerlev 198.
—, P. Meldal, lærer, Hauge 510, 511.
—, Poul, prof. jur. 305.
—, R. C., lærer, Svenstrup 110.
—, S., lærer, Lemming 493, 526.
—, S. A., skoleinsp., Skødstrup 231.
—, S. A., forst. Bøgildgaard 468.
—, S. P., lærer, Asmindgaarde 531.
—, Severin, højskolef., Lyngby 356.
—, Signe, frk., Spentrup 124.
—, Sigvald, gdr., Skygge 546.
—, Simon, gdr., ftm., Skødstrup 231.
—, Sirach, lærer, Veggerslev 301, 302, 304.
—, Svend, frihedsk., Hvidsten 125.
—, Søren, gdr., Gerlev 198.
—, T. L., sognerfm., Gerlev 263.
—, Thea, Vrinders 263.
—, Vagn, lærer, Aarslev 439.
—, Vald., borgm., Hobro 141.
—, Vald., lærer, Bække 515.
—, Vald., smedem., Spentrup 124.
—, Verner, skoleleder, Værum 87.
—, Vilhelm, prof., Kbh. 15, 97, 117, 118, 122.
Andersen-Nexø, M., forf. 76.
Andreassen, A., gdr., Skygge 546.
—, Grethe, frk., Trancbjerg 567.
—, L. A., friskolel., Hadsten 95.
—, Niels, stenhugger, Randers 25.
—, P., gdr., Fuglslev 363.
—, V., lærer, Fannerup 325.
Andresen, Frovin, lærer, Agri 557.
—, K. K., musikhdlr., Hobro 144, 145, 146.
Andrup, O., musæumsinsp. 16, 19.
Anholm, P. J., lærer, Funder 542.
Ankerstjerne, J., kbmd., Randers 17.
Ankjærø, A. A., lærer, Havredal 522.
Anneberg, A. J., indremiss., Bøvling 33, 450.
Anthoniussen, H., indremiss., Randers 33.
Appel, Jakob, højskf., kirkemin. Askov 82, 526.
Appelt, M. A., højskf., Mørke 216.
Arendt, A. A., kirkegaardsinsp., Randers 34.
—, C., banefmd., Allingaabro 404.
Arenstoft, godsejer, Udbyneder 177.
Arnfred, J. T., højskf., Askov 81, 82.
Arnold, P., murer, Vinderslev 501.
Askløv, R., lærer, Kragelund 542.
Asschenfeldt-Hansen, H., lærer, Tunø 66, 612.
Augustsen, W., KFUM, Randers 32.
—, S., lærer, Stenvadhede 315.
Axelsen-Drejer, S., LRsagf., Randers 18.

Baagøe, C., højskf., Testrup 174, 289, 450, 538.
Baasch, F.,slagter, Hald 130.
Bach, lærer, St. Sjørup 399.
—, Ane, Laurbjerg 91.
—, C., lærer, Asmindgaarde 531.
—, J., gdr., Laurbjerg 91.
Bach, J. C., lærer, Lysgaard 458.
—, J. C., lærer, Vallerbæk 522.
—, M. N., lærer, Udbyover 176.
—, O. C., indremiss., Karup 522.
—, S., gdr., Holbæk 396.
—, S., gdr., Laurbjerg 91.
—, T. S., gdr., Vindbylund 199.
Bach-Andersen, skoleleder, Sal 548.
Bagger, A. C., lærer, Hvorslev 551.
—, Carl, digter 454.
—, H., gdr., V. Alling 437.
—, H. N. C., lærer, Vellev 553.
Bak, Grethe, li., Hvorslev 550.
—, J., gdr., Udbyneder 174.
—, K. S., lærer, Hvorslev 551.
Balle, Gudrun, li., Ørsted 393.
—, J. V., lærer, Lysgaard 458.
Balling, H., bankdir., Hobro 142.
—, P. L., lærer, Udbyneder 176.
—, højskolef., Dalbyneder 180.
Bang, A., tømrerm., Nimtofte 330.
—, C., kunstmaler 469.
—, H., murerm., Sivested 330.
—, Jens, skovrider, Stendal 520, 524.
—, Joh., tømrerm., Nimtofte 329.
—, Niels, skoledir., Kbh. 226.
—, P., gdr., Tirstrup 362.
Bang-Ebbestrup, J. N., lærer, Asmindgaarde 531.
Bangsgaard, H., lærer, kordegn, Mariager 153.
Barfod, Fr., forf. 37, 253, 300, 328.
Barfoed, Per, digter 359.
—, Viggo (Ærbødigst), digter 359.
Barner, S., kmhr., Eskildstrup 162, 195.
Bastrup, fruc, Grenaa 288.
Bay, A., Illerhede 481.
— P., kbmd., Randers 19.
Bech, S. J., lærer, Balle 530.
—, Johs., Rensdyravler 515.
Beckett, Francis, kunsthist. 147.
Bedsted, K., gdr., Spentrup 124.
Begtrup, Eline, frk., højskf., Levring 454, 455, 474, 490, 494, 496.
—, Holger, højskf., Frborg 37, 66 69, 81, 82, 186, 258, 526.
Beider, P., tømrerm., Ørsted 394.
Bek, H., gdr., Hørning 60.
—, J., højskf., Mellerup 9, 28, 60 f., 66 f., 186, 342, 355, 421, 438, 450, 456.
Bek-Pedersen, konsulent, Hobro 146.
—, L., inseminør, Kolind 388.
Bendsen, A., gdr., Tvede 137.
—, Else, li., Tvede 138.
Bennedsen, Marie, S. Onsild 166.
Bennetsen, I. N., lærer, Ungstrup 469.
Bentsen, L., gdr., Agri 260.
Bentzien, O., oberstløjtn. 27.
Berg, Chr., politiker 9, 10, 32, 222, 224, 225, 420, 455.
—, G. F., lærer, Grønhøj 521.
Bering, snedker, Løvenholm 411.
Berner, generalkonsul 85.
Bertelsen, K., lærer, Ø.Torslev 187, 551.
Berthelsen, J., gdr., Kjellerup 490.
Bie, H. J., brygger, Hobro 142, 144.
Bielefeldt, Ida, organist, Fausing 427.
Bigum, N., gdr., Aarslev 438.
Bilde, J., lokalhist., Gerrild 305.
—, N., gdr., Veggerslev 300.
—, N., gdr., Voldby 296.
—, N. A., sognefoged, Voldby 296.
Binderup, Thora, skolebest., Kjellerup 494.
—, J. S. J., lærer, Sejling 539.
Bindesbøll, G., arkitekt 143, 147.
Birk, J., musæumsdir., Randers 19.
Birkelund, H., lærer, Nimtofte 330.
—, Palle, rigsbibliotekar 330.
Bitsch-slægten, Kjellerup 492.
Bitsch, Anna, Vinderslev 503.
—, Daniel, gdr., Vinderslev 503, 504.
—, M., gdr., Vinderslev 510.
Bjarnesen, E., indremiss., Ryomgaard 431.
Bjerg, H., lærer, Besser 591.
Bjerg-Thomsen, overjæger, Kalø 202.
Bjerre, P., propr., ftm., Ødum 105.

Bjerregaard, P., gdr., Ø.Alling 434, 436.
Bjerregaard Lauritsen, J., indremiss., Grenaa 288.
Bjerring, N., Hinge 513.
Bjerrum, uddeler, Vinderslev 496, 510.
Bjørn, Cecilie, Hvornum 169.
Bjørnbak, Lars, højsk.f., Viby 31, 234.
—, Viggo, højskf., Gerlev, red. 191, 199.
Blaabjerg, N. A., lærer, Vindblæs 157.
—, S. A., lærer, Ørsted 394.
Blach, propr., Vejerslev 555.
—, Jørgen, propr., Ødum 104.
—, Marie, frue, Værum 88.
Blegvad, M., realskolebest., Tranebjerg 567, 572, 574, 575, 577, 578, 595.
Blicher, Malvine, Spentrup 126.
—, T. E., lærer, Tvede 138.
Blichfeldt, H. A., lærer, Spentrup 124.
Bloch, Carl, kunstmaler 83, 112, 135, 160, 170, 182, 206, 265, 293, 312, 363, 405, 424, 439.
—, Hans, fotograf, Grenaa 286.
Blixen, Karen, forf. 340.
Blomberg, typograf, Grenaa 283, 284.
Bo-Andersen, friskolel. 149.
Bockmann, A. og J., fiskere, Hammelev 292.
Boe, frk., Hvorslev 550.
Boeck. Chrf., forf. 222, 230.
Boesen, A. P., lærer, Vellev 553.
—, S. E., gdr., Hvilsager 442.
Boeskov, L. J., li., Skødstrup 231.
Boetius, J. H. V., rektor, Randers 19.
Boje, lærer, Voer 399.
—, H. C., overlærer 534.
—, J., forstander, Hobro 145, 146.
Bojsen, Fr., politiker 420.
—, P., sem.forst., Gedved 454.
Boldsen, A., propr., Mellerup 60.
—, Charlotte, frue, Virring 423.
—, N., kromand, Mellerup 60.
Bomholt, N., gdr., Egaa 236.
Bonde, H., gdr., Nørager 381.
—, J. J., gdr., sognef., Støvring 62.
Bonke, A. M., indremiss., Randers 33.
—, J. C., lærer, Haslund 84.
Bonnén, Folmer, kunstmaler 19.
Bonnez, E., herredsfuldm., Ebeltoft 291.
Borg, V., gdr., Nøddelund 547.
Borre, H., kunstmaler 206, 270, 437, 450.
Borella, S., lærer, Kjellerup 223, 530.
Borup, Joh., højskf., Kbh. 223, 530.
Boserup, gdr., Elsegaarde, Ebeltoft 252.
Braad, Sidsel, Laurbjerg 91.
Braae, G., gdr., Mellerup 67.
Brage Hansen, Per, Møgeløjejren 240.
Brandes, Edvard 224, 225.
—, Georg 34, 69.
Brandstrup, J. A., kbmd., Ryomgaard 431.
—, Peter, Egaa 234.
Brasch, N. E., kbmd., Hobro 147.
Brask, Aage, godsejer, Værum 88, 151.
Brath, Mads, gdr., Udbyneder 175.
Braüner, A. P., gdr., Karup 522.
Bredal, A. J., lærer, Braarup 482
Bredal Nielsen, Aa., lærer, Vinderslev 510.
Bredsdorff, Thomas, red. 444.
Bredstrup, S., sognerfmd., Ebeltoft lds. 247.
—, Stig, semforst. 254.
Breidahl, Axel, forf. 17.
Brendstrup, V., kbmd., Randers 32, 33.
Brix, F., lærer, Borup 51.
—, Hans, prof. 76.
Broberg, L., dir. FDB. 454, 460.
Brock, frue, li., Koed 432.
Brockenhuss, C., godsejer, Udbyneder 397.
Bruhn, H., fjordinspektør, Randers 25, 26, 56.
—, V., Hessel 232.
Bruun, G., lærer, Tunø 612.
—, O., lærer 355.
Brüel, overforster, Alheden 520, 521.
Bryder, J. S. J., gdr., Onsbjerg 596
Brædstrup-Holm, B., skoleleder, Gedvad 530.
Bræstrup, priorinde, Støvringgaard 62.
Brogger, H., lærer, Ramten 325.
Brøndsted, Frede, frue, 333.
Brøndum, gdr., Udbyneder 175.
Brønnum, C., lærer, Sal 548, 551.
—, J. N. C., lærer, Sal 548.
Brøns, A., lærer, Mesballe j389.
Brøste, K. P., skoleinsp., Randers 19.
Budde, L., forf., forst. 310.
Buhl, J. F., friskolel., Hadsten 95, 454, 458.
—, P., ORsagf., Randers 18.
—, P., politimester, Randers 19.
Bundgaard, N., billedhugger 120.
Busk, E. F., bestyrer, Svostrup 533.
—, J. Møller, Fannerup 325.
—, J. F., lærer, Hemmed 308.
—, Jens, politiker 10.
—, Karl, gdr., Voldby 296.
Busk Sørensen, N., gdr., Houlbjerg 560.
Buus, J. R., lærer, Almind 400.
Buus-Jensen, M., lærer, (R.)-Kastbjerg 312.
Buus-Petersen, J., urmager, Kolind 388.
Bülow, F., general 490, 494.
—, herredsfoged, Kjellerup 491.
Bæk, H., skolebest. 575.
—, N.,gdr., Ørsted 394.
Bøgeskov, L., gdr., Serridslev 188, 403, 408.
Bøje, A., sognefoged, Asferg 112.
Øllund, Orla, pakmester, Hobro 146.
Bønlykke, L., Aalsrode 341, 342, 349.
Bønløkke, C.,ftm., Grenaa 284.
Bønnerup, A., gdr., Karlby 296.
—, J. I., lærer, Lysgaard 458.
Bøss, J., gdr., Ørsted 394.
Bøttcher, Ludvig, digter 226.
Bøttger, læge, Tved 270.

Callesøe-Madsen, tømrerm., Knebel 265.
Carl, P., skibsreder, godsejer, Mollerup 365.
Carlsbæk, J. C. F., gdr., Voldum 101.
Carlsen, C., uddeler, lokalhist., Vrinders 265.
—, C. C., teglværksejer, Hobro 146.
—, Holger, lærer, Tunø 612.
—, K. M., Vinderslev 501.
—, P., teglværksejer, Hobro 146.
—, S. Sloth, overlærer, Hornslet 218, 220.
Carsten, gdr., Ørsted 394.
Carstensen, F. L., godsejer, Sødringsholm 182.
Carøe, C. F., propr., Skærvad 316.
—, J. F., borgmester, Randers 17.
Castberg, E., komm.dir., Randers 18.
Castenskiold, kmhr., Hørbygaard 96.
—, kmhr., Ussinggaard, 226.
Christensen, lærer, Ginnerup 286.
—, lærer, Tøstrup 328.
—, A. M., lærer, Vium 458.
—, A. M., lærer, Udbyover 176.
—, Andreas, cyklehdlr., Tranebjerg 579.
—, Bothilde, Hvornum 169.
—, C., gdr., Tvede 137.
—, C., indremiss. 501.
—, C., lærer, Granslev 560.
—, C., lærer, Vattrup 469.
—, C., lærer, Vejerslev 556.
—, C., murer, bygm., Havndal 176.
—, C., snedker, Gjesing 411, 412.
—, C., skoleinsp., Randers 19.
—, C., skomager, Nordby 601.
—, C. D., lærer, Skovsborg 493.
—, C. J., lærer, Kragelund 542.
—, C. M., gdr., Hvorslev 550.
—, E., husm., sognerfmd., Hem 160.
—, E., malerm., Grenaa 288.
—, E., murer, Hvornum 168.
—, F. J., lærer, Tvede 138.
—, Frederik, borgmester, Mariager 151.
—, H., borgmester, Hobro 142.
—, H. Bender, skoleinsp., Knebel 265.
—, H. C., gdr., Iller 474.
—, H. C., smed, Tranebjerg 574, 577, 578.
—, J., gdr. Voldum 101.
—, J., gdr., Borup 51.
—, J. C., byfoged, Hobro 143.
—, J. C., gdr., Torning 468.
—, J. C., kirkeminister, Hee, 53, 249, 277, 350, 420, 444, 485, 577.
—, Johs., gdr., Glæsborg 315.
—, Josef, lærer, Sal 547.
—, Julius, gdr., Vium 458.
Christensen, Jørgen, gdr., Levring 489, 492.
—, Karen, frue, Udbyneder 174.
—, Karl, hmd., sognef., Mariager lds 151.
—, Kr. Juul, gdr., minister, Virring 423.
—, L. Yde, lærer, Faarup 112.
—, L., husm., Nørager 412.
—, M. C., lærer, Nøddelund 548.
—, M. C., kbmd., Lystrup 404.
—, Martin, mh.vært, Hobro 146.
—, Martin, gdr., Levring 492.
—, Mich., husmd., Hvornum 169.
—, N., rektor, Randers 19.
—, N., smed, Auning 427.
—, NP., husmd., Mariamagdalene 431.
—, N. P. Møller, S. Onsild 166.
—, O., lærer, Grønhøj 522.
—, O., indremiss., Randers 25, 26.
—, Ole, centralbest., Spentrup 124.
—, O. Borch, lærer, Kousted 115.
—, O. C., indremiss., Grenaa 288.
—, P.,gdr., Grønbæk 482.
—, P., landpost, Kjellerup 501.
—, P., møller, Handrup 250.
—, P. Nørby, lærer, Funder 542.
—, Povl, kunstmaler 123.
—, R. J., overlærer, Hornslet 220.
—, Rud., vognmd., Grenaa 286, 287, 288.
—, S., cyklehdlr., Tranebjerg 579.
—, Villads, dr. phil. 12, 13.
Christensen-Dalsgaard, C., skolebest., Randers 33.
Christiansen, landpost, Aauning 427.
—, smedem., Kousted 115.
—, A., bmd., Vium 454.
—, C., postbud, Svostrup 533.
—, C. P. O., højskolef., Askov 82.
—, Einar, gdr., Vinderslev 510.
—, Halvor, skoleinsp., Allingaabro 405.
—, J. C., lærer, Hornslet 220.
—, J. P., indremiss., Hobro 32, 33, 145.
—, Tage, red., Berl. tid. 244, 609.
—, V., gdr., Vellev 553.
Christmas-Møller, politiker 543.
Christoffersen, L., gdr., Vivild 402.
Claudi-Hansen, arkitekt, 571, 578
Clausen, lærer, Gjesing 401, 404, 410, 411.
—, Frimodt, arkitekt 546.
—, Holger, assurandør, Hobro 141.
—, Laura, Grønfeld 259.
—, R. B., gaardmiss., Kbh. 128, 495.
—, S. C. R., skoleinsp., Kjellerup 493.
Clemmensen, F., overpakm., Randers 36.
—, Mogens, arkitekt 100, 153.
Clementsen, C., lærer, Bønnerup 308.
Colding, T., Anholt 333.
Collet, C. F., hofjægerm., Katholm 340.
Collin, Jonas 122.
Constantin-Hansen, kunstmaler 325.
Cornelins, viceskoleinsp., Nakskov 327.
la Cour, frk., skolebest., Randers 19
—, C. D., propr., Hvornum 167.
—, J. C., direktør, Pindstrup 430, 431.
—, J. L., Skærsø 250.
—, J. L. F. Skærsø 250.
—, L. U., Skærsø 247, 250, 431.
—, N., Skærsø 250.
—, Poul, godsejer, Trudsholm 171.
—, Vilh., historiker 467.

Dahl, A., gdr., Raaby 185.
—, M., fabrikant, Engesvang 546.
Dahl-Rasmussen, J., kordegn, Hobro 146.
—, Signe, frue, Hobro 144, 146.
Dahlerup, H., byfoged, Hobro 150, 173.
Dahlgaard, Bertel, minister 387.
Dahlstrøm, Jul., kolportør 25, 26, 355, 479.
Dal, Fr., gdr., Kragelund 541, 542.
Dalgaard, A. P., tømrerm., Feldballe 382.
Dall, Aage, lærer, Aalsø 345.
Dalsgaard, C., kunstmaler 106, 450, 494.
—, C., forstcand., Kolind 386, 390.
—, Hilda, frue, Kolind 386, 387.
Dam, J. A., lærer, Braarup 482.
—, S., gdr., Agri 258.
Damgaard, Mads Eeg, fabrikant, Herning 218.

Damhus, J., bmd., Handest 135.
Damsgaard, C. O. J., lærer, Vejerslev 557.
—, N. S., lærer, Vinderslev 510.
Damsholt, T. L., kordegn, Randers 31.
Danielsen, A., gdr., Dalgaard, Levring 490.
—, K., arbmd., sognefoged, Raaby 185.
—, P., lærer, Ajdt 557.
Danneskiold-Samsøe, Aa. C., lensgreve, Brattingborg 566, 571, 603.
—, C., do., 569, 576.
—, F. C., do., 569, 571, 572.
Daugaard, A., gdr., Houlbjerg 560.
—, Jens, prgdforp., Houlbjerg 561.
Daugbjerg, O., lærer, Højbjerg 475.
Davidsen, David B., stud. teol., Haslev 528.
—, E., lærer, Onsbjerg 597.
Degn, Edv., fabrikant, Besser 565, 566, 567, 591.
—, Hans, cyklehdlr., Besser 565 f., 591.
—, Harald, fabrikant, Besser 565 f., 591.
—, Kr., Tunø 610.
Dencker, R. J., lærer, Mausing 510.
Dinesen, A. W., Rungstedlund 341.
—, Thomas, forf. 340.
—, W., major, Katholm 341.
Dissing, K., lærer, Gødvad 530.
Ditlefsen, murerm., Hvorslev 550.
Ditlevsen, D., lærer, Vinderslev 510.
Dommergaard, H., gdr., Tunø 612, 614.
—, frue, Tunø 606.
Dorph, A., kunstmaler 85, 96, 105, 222, 449.
Drachmann, Holger, digter 332.
Dragsted, A., guldsmed, Kolind 383.
Dreiby, arkitekt 432.
Drejer, P., gdr., Vinderslev 500, 501, 502, 506.
—, Stine, Vinderslev 506.
—, Thomas, Feldballe 369.
Due, skovrider, Løvenholm 410.
Duelund, M. J., snedkerm., Vejerslev 556.
Dumreicher, C., bibliotekar 17, 20, 123.
Dvinger, N. J., lærer, Gødvad 530.
Dybkjær, Tage, efterskoleforst., Egaa 235.
Dyhr Nielsen, A., kbmd., Grenaa 287.
Dyrendal, A., lærer, Spentrup 124.
Dyrholm, Aage, organist, Hobro 147.
—, Jens, kolportør 294, 301, 310, 329, 349, 355, 359, 361, 366, 384, 428, 489, 572, 573.
—, S., organist, Mariager 153.
Døcker, Emilie, frk. 403.
Døssing, A., bmd., Ans 482.
—, C., gdr., Hinge 499.
—, J., malerm., Kjellerup 492.
—, K. K., lærer, Havredal 522.
—, M., gdr., Frausing 510.
—, Nic., frk., skoleleder, Hinge 510.
—, T., gesandt 510.
Døør, C., indremiss., Grenaa 288.

Ebdrup, H. C., skoleinsp., Hobro 141.
Eberlin, A. C., birkedommer, ftm., Samsø 569.
Egeberg, Edv., lærer, Nørreskov, forf., 530.
—, J., lærer, Elsborg 475.
Egens, C. C., lærer, højskf., Dalbyneder 180, 181, 355.
Egeskov, A. M., lærer, Gerrild 305, 308.
Eghoff, A. F. T. J., lærer, Borre 557.
Egholm, Christiane, li., Almtoft 494.
Ehrenreich, J., kasserer, Ørsted 393.
—, H., gdr., Ørsted 394.
—, N., gdr., Bode, Ørsted 394.
Ekberg, P., skoleleder, Hadsten 104.
Elgaard, Em., manufakturh., Vivild 404.
—, N., karetm., Vivild 402.
—, N., manufakturh., Vivild 402, 403, 410.
—, N., trafikminister 17.
Eliassen, skrædder, Ørsted 393.
Elkjær, N., lærer, Asmindgaarde 531.
Elklit, H., overlærer, Randers 18.
Elle, P., sognerfmd., Villersø 300.
Elmenhoff, bogtrykker, Randers 20.
Elming, J. C., overlærer, Mariager 153.
Elmstedt, Jane, frue, Tranebjerg 569.
Elmstedt, T., bibliotekar, Tranebjerg 566, 569, 578.
Enevoldsen, J., hmd., Lystrup 402.
—, K. Vinther, lærer, Gerning 551.
—, N., lærer Sall 556, 563.
Engell, Birgit, kgl. operasanger 343.
Enggaard, M., lærer, Hinge 510.
Engholm, K., gdr., Gerlev 198.
Engmark, Johs., indremiss., Randers 33, 152.
Engvang-Hansen, N., konsulent, Allingaabro 409.
Eriksen, lærer, Skarreso 388.
—, C., pantefoged, Bode, Ørsted 394.
—, Ejler, indremiss. 91.
—, Eline, hush.forst., Sorø 388.
—, Erik, indremiss., Langaa 393.
—, Erik C., gdr., Funder 542.
—, Hartvig, overlærer, Ebeltoft 250.
—, Jeppe, lærer, Iller 482.
—, Marinus, murerm., Kolind 388.
—, Marius, murerm., Nordby 602.
—, Ove, maskininsp., Allingaabro 404.
—, S. A. Sandberg, skoleinsp., Skægkær 540.
Erikslev, K. L., lærer, S. Onsild 166.
Erikstrup, C., hmd., Hvornum 168.
—, Kirsten, Hvornum 164.
—, Møller, Udbyneder 175.
Ernstsen, lærer, Tirstrup 363.
Esbensen, N., skrædder, Vivild 402.
Esben-Petersen, P., lærer, Asmindgaarde 531.
Esche, Thora, Magdalenehj. 238.
Eskesen, Morten 173, 368, 455, 467.
Eskildsen, slægten, Torning 468.
—, A., skolebest., Tranebjerg 578.
—, L., gdr., Torning 468.
Espensen, A., gdr., Spentrup 124.
Estrup, F., vandrelærer 9.
—, J., konsejlspræs., godsejer 9, 10, 216, 392, 441, 442, 449, 450, 578, 600.
, J., c. th., godsejer, Skaføgaard 441.
—, N. R., godsejer, Skaføgaard 441.
Ewald, H. F., forf. 20.
Evensen, G., dommer, Randers 18.
Exner, Bent, sølvsmed 48.
—, Inger, arkitekt 48, 85.
—, Johs., arkitekt 48, 85, 132.
—, Jul., kunstmaler 131, 297.
—, Karen, frk., Hald 132.

Fabricius, Marie, frue, Tranebjerg 578.
Falbe-Hansen, dir., Randers 48.
Falkenfleth, G., overlæge, Randers 18.
Fastrup, Rs., indremiss., Gjesing 402, 411.
Faurby-Hansen, S., ingeniør, Dronningborg 49.
Fausø, C. S., lærer, Gjesing 412.
—, E., skoleinsp., Virring 423.
Feddersen, frk. priorinde, Støvringgaard 62.
—, kbmd., Flensborg 222.
—, Joh., lærer Grønhøj 522.
Feilberg, Lorry, restaur., Kbh. 595.
Feldballe, P., lærer, Knebel 263.
Fibiger, Ilia, forf. 20.
—, P. C., proprietær, Sjørup, Nimtofte 300, 329.
Fich, postmester, Ebeltoft 250.
Fiedler, Thora, frk. (Carl Bagger) 454.
Fiil, M., kroejer, Hvidsten m. fam. 124, 125.
Fischer, C., gdr., Gødvad 533.
—, J., kultusminister 148, 490.
Fisker, Jens, indremiss. 27, 137, 144, 349, 402, 411.
—, Kr., Hadsten 95.
—, N. P., lærer, Almind, ftm., trafikminister 460.
—, frue, li., Bøstrup, Houlbjerg 560.
Fjeldskov, V., billedhugger 187, 206, 399.
Flade, lærer, Laurbjerg 92.
Flemmer, H., rektor 116.
Flindt, N., distr.læge, Tranebjerg 579.
Flyvholm, J., arb., Grenaa 288.
Fløe-Jensen, P., lærer, Hvornum 168.
Fog Pedersen, A., højskf., Rødding 77.
Foged, C., fisker, Kolby 587.
—, J., ftm. 260.
—, M., propr., Ny Ryomgaard, Egens, Rønde 205, 212, 260, 431.
Foged, V., kbmd., Torsager 205.
Fogh, A., gdr. Rimsø 311, 312.
—, P., gdr., Hammelev 292.
—, N., hedeopdyrker, Torning 473.
Fokdal, N. C., lærer, Kolby 587.
Folsach, hofjægerm. 187.
Fox-Maule, C., godsejer, Vinderslevholm 497, 500.
—, lægemiss., Syrien 350.
Frandsen, distr.læge, Ørste 394.
—, frk., Dalbyneder 101.
—, C., kbmd., Houlbjerg 560.
—, Dorthea, li., Gerlev 197.
—, J., husejer, Holbæk 397.
—, J., landpost, Auning 427.
—, J. C., lærer, Gerlev 197, 198.
—, J. M., lærer, Ørby 578.
—, Karl, gdr., Vrangbæk 412.
—, N., gdr., Ørsted 393.
—, P., gdr., Tøjstrup 404.
—, S. P. Quist, sognerfmd., Laurbjerg 91, 92.
—, Signe Quist, frue, Laurbjerg 91.
Frederiksen, lærer, højskf., Gerlev 191.
—, forstander, Ans 482.
—, A. P., Vinderslev 502.
—, Annette, KFUK, Randers 32.
—, Emil, red. Berl. tid. 76.
—, Jac., Anholt 337.
—, Lars, lærer, Houlbjerg 560.
—, M. P., mejerist, Nordby 602.
—, N. A., lærer, Brøndum, Hvornum 169.
—, Stephan, Anholt 335.
Friis, Achton, forf. 246, 608.
—, Børge, bmd., Nørager 381.
—, J. E. K., lærer, Gerrild 308.
—, M., gdr., Allingaabro 404.
—, Oline, frk., Nimtofte 330.
—, Oluf, prof. 76.
Frijs-Frijsenborg, C., lensgreve 549, 562.
—, Mogens, do. 562.
Fritz, A., kunstmaler 439.
—, Ellen, li., Serup 526.
—, Jak., sognerfmd., Serup 526.
—, M. B., arkitekt 439.
From, Simon, ftm. 338.
Frost, J., hmd., Nørager 412.
—, Karen, frue, Ebeltoft 250.
Frænkel, J., kbmd., Hobro 141.
Frøhlich, stadsgartner, Randers 551.
Fugl, A. M., gdr., (H.)-Enslev 292.
Fuglsang-Damgaard, frue, Havndal 175.
Futtrup, N., mejerist, Hornslet 221.
Fynbo, R. C., lærer, Logten 231.
Færch, C. V., bogtrykker, red., Grenaa 283.

Gaarn, K. T., lærer, Udbyneder 176.
Gad, Anna, frk., Støvring 64.
—, Mogens, kunstmaler 160.
Gade, N. W., komponist 142.
Gadegaard, N. C., indremiss. 499.
Galmstrup, P. P., gdr., Aarslev 438.
Gam, A. E., lærer, Svostrup 531, 551.
—, J. E., overlærer, Torning 469.
Gantzhorn, Joh., gdr., Torning 453, 464, 465.
Geerdsen, S. H., sognefog., Houlbjerg 560.
Geertsen, R. P., murerm., Randers 18.
Geisler, frihedskæmper, Hvidsten 125.
Geleff, Poul, soc.dem. 14, 17.
Geltzer, R. J. A., lærer, højskf., Sinding 538.
Gemzøe, H. M., rektor, Randers 19.
—, K. H., arkitekt 92.
Genefke, E., kbmd., Hobro 142.
Georgsen, H., lærer, Funder 542.
Geworen, Rs., landstryger, Mols 244, 353.
Gindeberg, kbmd., Randers 32.
Ginnerup, M. J., lærer, Lemming 526.
—, Th., bygm., miss., Rønde 205, 212, 385.
Gissel, S. R., træskohdlr., Grenaa 287.
Gjerndrup, lærer, Ø. Alling 436.
Gleerup, N. P., Vorup 83.
Glud, hmd., Levring 492.
Goldschmidt, M. A., forf. 247.
Gommesen, A., lærer, Kolby 587.
Gowertz-Jensen, propr., Hyllested 350, 359.
—, Ejnar, do., do. 359.

Graae, R., arkitekt 459.
Gran, L., gdr., Vivild 402.
—, P., væver, Ørum 324.
Grandorf, A., lærer, Tunø 612.
Granzow, H., højsk.lærer, Rønde 214.
Grauengaard, S., lærer, Funder 542.
Graversen, Sand, skoleinsp., Glæsborg 315.
Gravesen, skoleleder, Gerrild 308.
—, C., tømrer, Vium 458.
Gravlund, Thorkild 414.
Green, L. P., skoleforst., Voldby 295.
Gregersen, lærer, Odder 443.
—, O., lærer, Bogø 226.
Greibe, L., Vinderslev 500, 503, 504.
—, P. V., indremiss., Kjellerup 491.
Grentzmann, kpt., Fr. hær 223.
Greve, malerm., Ebeltoft 249.
—, C., sognerfmd., Mariager lds. 151.
—, Hans, Agri 258.
—, P. R., uddeler, Kolind 386.
Grosen, Jørgen, gdr., Egaa 234, 235, 236.
—, Knud, lærer, Kolby 587.
Gross, O., sognerfmd., Ødum 105.
Grubbe, N., lærer, Vium 458.
—, S. A., lærer, Voldum 101.
Grummesgaard, P., indremiss. 381.
Grundfør, Kirsten, KFUK, Randers 32.
Grunnet, N. P., frimghpræst 294, 349, 354, 465, 474, 499, 508.
Grøn, C., kirketjener, S. Onsild 166.
—, Howard, prof., skovrider, Løvenholm 410.
Grønbech, Vilh., prof. 272, 273.
Grønborg, A.T., friskolel., Mellerup 66.
—, J., lærer, Rodskov 220.
Grønning, N., lærer, Funder 542.
Guldmand, G., lærer, Lysgaard 458.
Gundesen, Jak., gdr., Hvornum 168.
—, Maren, Hvornum 169, 137.
Gundtoft, K., kordegn, Randers 31, 33.
Gydesen, børnehj.forst., Støvring 62.
—, lærer, Linde 138.
—, E., lærer, Ørby 578.
Gylling, S. Holm, Tranebjerg 572, 577, 590, 594.

Haahr, P. C., lærer, Tunø 612.
Haarup, A., gdr. Ø. Alling 457.
Hag, A., arkitekt 44, 48.
Hage, P. A. A., godsejer, ftm., Demstrup 182.
Hageby, U. P., lærer, Hvilsager 442.
Hagerup-Petersen, kord., klosterforst., Randers 30.
Hald, J., uddeler, Haslund 85.
—, M., gdr., V. Alling 434, 435.
—, R., gdr., Værum 87.
Halgen, Jørgen, murer, Grenaa, 287.
Halkjær, Ib, lærer, Torning 469.
Halle, V., fodermester, Løvenholm 412.
Hallenberg, P., dommer, Randers 18.
Halvgaard, H., lærer, Sall 563.
Halvorsen, V., lærer, Elsborg 475.
Hammer, N. C. J., lærer, Almind 460.
Hammerhøj, P., organist, Hobro 147.
Hammershøj, A. O., lærer, Draaby 250.
Handberg, Ida, frk., Gødvad 531.
—, K. M., lærer, Aarslev v. Aarhus 531.
Hansen, propr., Rolsøgaard 264.
—, lærer, Vejlby-(H.) 294.
—, A., lærer, Hvorslev 551.
—, Aksel, borgm., Grenaa 281, 284.
—, And., arb., (H.)-Enslev 292.
—, And., smed, Hinge 474, 499, 509.
—, Andreas, lærer, Nordby 602.
—, Anton, indremiss., Tvede 137, 138.
—, Anton, lærer, Vium 458.
—, A. J., lærer, Tange 475.
—, Birgitte, li., Levring 493.
—, Carl, lærer, Spentrup 124, 125.
—, Chr., gdr., Levring 492.
—, Gunnar, gdr., (H.)-Enslev 292.
—, H., apoteker, Hobro 141, 144, 161.
—, H., gdr., Asferg 112.
—, H., stadsing., Ebeltoft 250.
—, Henning, gdr., (H.)-Enslev 292.
—, H. A., lærer, Ajdt 557.
—, H. J., gdr., Fuglslev 363.
—, H. J., dommer, Randers 423.
—, H. J., ldmd., Marsvinslund 454.
—, H. J., lægpræd. 348.
—, H. P., gdr., Voldum 101.
Hansen, H. P., kbmd., Grenaa 288.
—, H. P., lærer, Thorsø 557.
—, H. P., lærer, Kolby 587.
—, H. Willemoes, skoledir., Randers 18.
—, Ingefred, lærer, Lysgaard 458.
—, J., lærer, Hemmed 308.
—, Jakob, lærer, Nordby 600, 601.
—, Jens, friskolel., Højbjerg 475.
—, Jens, lærer, Demstrup 460.
—, Jens, murer, Hvornum 168.
—, J. A., politiker 9.
—, J. C., gdr., Dalbyover 181.
—, J. C., skoleinsp., Hornslet 220.
—, J. I., lærer, Skygge 546.
—, J. R., realskolebest., Hadsten 95.
—, J. T., lærer, Funder 542.
—, J. T., lærer, Borre 557.
—, Karl, gdr., Astrup 386.
—, Karl, lærer, Sødring 184.
—, Karl, lærer, Torning 468.
—, Karl, lærer, Frederiksdal 542.
—, Kirstine, frue, Udbyneder 174.
—, Knud, lærer, Onsbjerg 597.
—, Kr., gdr., Feldballe 380.
—, Kr. J., indremiss., 381, 457, 466.
—, Lars, indremiss., Vildbjerg 207, 457, 466.
—, Laur., murer, S. Onsild 166.
—, Mads, gdr., Raaby 185.
—, Marius, gdr., Pederstrup 510.
—, Martha, li., Hinge 510.
—, Mogens, lærer, Sall 563.
—, N., lærer, Christianshøj 542.
—, Niels, børnehjforst., Randers 33, 35, 408.
—, Niels, gdr., Veggerslev 304.
—, Niels, miss., Torning 464, 465.
—, Niels, snedker, miss., Sejling 536.
—, Niels, Højbjerg 475.
—, N. J., lærer, (G.)-Enslev 199.
—, N. Lauge, overlæge, Randers 18.
—, Ole, indremiss. 174.
—, Ole, landbrugsmin. 440.
—, P. gdr., Demstrup 182.
—, P., lærer, Hemmed 308.
—, P., sognefog., Veggerslev 304.
—, P., sognerfmd., Udbyneder 176.
—, P., telegraffmd., fmd. Arb. bibelkr., Randers 30, 32. 33, 34.
—, Poul, finansminister 569.
—, Ragnhi'd, li., Randers 34.
—, Rs., gdr., Hem 159.
—, Rs., skoleinsp., borgm., Hobro 142.
—, Rich., gdr., Holbæk 397.
—, S., godsejer, Aunsbjerg 454
—, Sv., gdr., (U.)-Kastbjerg 175.
—, S. C., lærer, (V.)-Vejlby 349.
—, Th., gartner, Nødager 381.
—, Thomas, gdr., Elsborg 465, 473, 474, 475, 498, 499, 508.
—, Thomas, maler, Hinge 502.
—, Vald., indremiss., Rye 381, 427.
—, Vald., gdr., Nødager 382.
Hansen-Hauge, H., højsk.f., Rønde 205, 213.
Hanson, J. F., Kvæker 9.
Harder, H. G., bankdir., Randers 18.
Harlev, Ane, Vinderslev 500.
—, B., snedker, Vinderslev 500, 501.
Hartmann, E., malerm., Grenaa 283.
Hartvig, M., Højbjerg 475.
Hartvigsen, bestyrer, Gødvad 533.
—, Marie, sygepl., Mygind 448.
Harving, R. V., lærer Hvorslev 551.
Hastrup, N., gdr., Skødstrup 231.
Hauberg, T., lærer, ftm., Ølst 85.
Hauge, H. H., højskolef., Rønde 205, 213.
Hauge-Jensen, lærer, Højbjerg 465, 476.
Hebsgaard, tømrer, Grauballe 533.
Hedegaard, Jens, vognmd., Elsborg 475.
—, K., cementfabr.dir. Dania 150.
—, Th., bmd., Engesvang 546.
Hedegaard-Jepsen, T., skoleleder, Havndal 178.
Hedegaard-Rasmussen, H., lærer, Hadsten 98.
Hedemand, A., hmd., Hvornum 168, 169.
Heegaard, Anker, fabr. 599.
—, Poul, prof. 599.
—, Sophus, prof. 599.
Heegewald, F., glarmester, Tranebjerg 573.
Heide, E., billedhugger 542.
Heigaard, J., gdr., lokalhist., Helgenæs 278.
Heilmann, R., forp., Mellerup 203, 212, 259, 373, 379, 381.
Hejlskov, H., urmager, Lime 442.
Helbo, gdr., sognefog., Torsager 205, 206.
Helle, H., godsejer, Rosenholm 218.
Hellerup, J., gdr., Vium 458.
Hellesen, Jonas, ringer, Vivild 402.
Hellesøe, N., Oksenvad 407.
Helms, H. S., skolebest., Randers 19.
Helt, lærer, Kolind 384.
Heltoft, T., skoleinsp., Hobro 145.
Helveg-Petersen, undervisn.min. 331.
Hemmingsen, H., boghdl., Tranebjerg 567, 578.
Henriksen, A. M., miss., Kjellerup 491.
—, C., konsulent, Dalbyover 181.
—, karetmager, Trustrup 356.
Herlufsen, J., indremiss., Grenaa 288.
Hermansen, H., blytækker 221.
—, M., gdr.,Virring 423.
Herping, M., forst.inde, Hadsten 95.
Herskind, Ingemann, højsk.f. Rønde 204, 212 f., 271.
—, K., højsk.- og artiumskursusforst., Rønde 204, 208, 212 f., 381.
Hestbech, Asta, li., Haurum 563.
Hestbæk, Louise, li., Vellev 553.
—, Ole, bmd., Gødvad 533.
Hillgaard, A., lærer, (H.)-Enslev 292.
—, J., lærer, Aalsrode 345.
Hjaltason, Ib, KFUM, Randers 32.
Hjelmer, J., gdr., Grauballe 533.
Hjersing, J. P., arkitekt 18, 451, 551.
Hjort, J. K., skoleleder, Houlbjerg 560.
—, S., gdr., Grauballe 533.
Hjorth, E., murer, Lystrup 404.
Hjulmand, And., Lysgaard 457.
—, Niels, gdr., Haurum 563.
—, Thomas, Løvenholm 411.
Hoe, J. P., Mellerup 59.
Hoffmann, malerm., Linde 138.
—, M., frihedskæmper, Hornslet 222.
—, V., ingeniør, Anholt 337.
Hofman-Bang, Inge, kunstmaler 44.
Hoffmeyer, F., apoteker, Grenaa 282, 286.
—, Johs., rektor, Grenaa 281.
Holck, P., amtmand, Randers 18.
Holdgaard, C., gdr., Mausing 510.
Holk, Poul Jensen, indremiss., Aarhus 27, 33, 275, 612.
Holm, frk., Havndal 175.
—, Axel, forf. 125.
—, B., bmd., Sjorslev 460.
—, C., gdr., Onsbjerg 549.
—, C., lærer, Hammelev 291.
—, C., overlærer, Hobro 145, 146.
—, Clemen Gylling, gdr., Tranebjerg 591.
—, Dagny, frue, Hobro 145.
—, Ebbe, lærer, Tange 475.
—, Frands, lærer, lokalhist. 552.
—, Grethe, frk., Torsager 203.
—, Jens, gdr., Kristrup 418.
—, Jens, Sdr. Onsild 162, 165.
—, Jens Buhr, gdr., Onsbjerg 567, 578, 591, 594, 596.
—, Jens Gylling, gdr., Onsbjerg 567, 591, 594.
—, Kr., lærer, Feldballe 367, 377.
—, L. J., dep.chef 50.
—, Niels, gdr., Svostrup 533
—, Nikolaj, lærer, Ø. Tørslev 28, 61, 186.
—, Ove, lærer, Nimtofte 328, 351, 384.
—, P. A., lærer, Højbjerg 475
—, Marie Buhr, frue, Tranebjerg 596, 597.
—, Mikkel S., Tranebjerg 590, 591, 595, 596.
—, Poul, Trustrup 356.
—, P. J., lærer, Assentoft 423.
—, R., læge, Mariager 151.
—, Ruth, miss., Rønde 205, 573.
—, Søren, gdr., Tranebjerg 573.
Holst, lærer, Støvring 62.
—, J., kbmd., Grønfeld 259.
—, J. C., lærer, Grauballe 531.
—, Johs., lærer, Resdal 526.
—, Marie, lægemiss., Pakistan 311.

Holst, Niels Eeg, lærer, Houlbjerg 560.
—, O., læge, Anholt 332.
—, P., fragtkører, Grenaa 287.
Holst-Thomsen, J., lærer, Grønbæk 482.
Holstein, Ludvig, digter 272.
Holstein-Holsteinborg, C., lensgreve 195.
Holt, Jens, gdr., indremiss., Taulov 174, 287, 311, 395, 460.
—, Rs., gdr., Taulov 395.
Hoppe, C., kbmd., Hvornum 169.
Horshauge, O., gdr., Knebel 265.
Horslund Olsen, A., lærer, Veggerslev 304.
Houengaard, H., kordegn, Randers 31.
Hougaard, P. C., lærer, Tange 475.
Hougesen, T., gdr., Vivild 402.
—, frue, Vivild 402.
—, S., tømrerm., Vivild 404.
Houkjær, C., kordegn, Hobro 145, 147.
Hovedskou, Børge, kunstmaler 19.
Hrolv, K., amtslæge, Randers 18.
Hude, C., rektor, Hillerød 223.
Hundevad, L., løjtn., sdskarb. 362, 490.
Hune, A., Mariager 150.
—, lærer, Voldum 101.
—, Otto, lærer, Tvede 138.
Husum, Elisab., frk., Tranebjerg 573.
Hvam, J., gdr., Mausing 500.
Hvass, familien, Støvring 62.
—, A., lærer, Vium 458.
—, M., realskolebest., Kjellerup 494.
Hviid, Marie, li., Pillemark 578.
Hvorslev, J. C., lærer, Almtoft 494.
—, J. F., lærer, Rimsø 312.
—, N., gdr., Hørup 474.
Hyrup, postbud, Tranebjerg 573.
Hægstad, Tove Meyer, red. Berl. tid. 565.
Høeg, lærer, Vivild 402.
Høgh, A. N., propr., Ødum 104.
—, Holger, gdr., Vistoft 275.
—, O. Nielsen, bankbest., Ulstrup 551.
—, S. S., lærer, Borre 557.
Høier, H., forstander, Mellerup 67.
Høj, A., lærer, Nimtofte 331.
Højen, N., hmd., Hvornum 167.
Højberg, E., lærer, Allingaabro 405.
Højergaard, J., mejerist, Spentrup 124.
Højgaard, P. J., sognerfmd. S. Onsild 166.
Højgaard-Jensen, K., lærer, Vattrup 469.
Højholt, P., gdr., Ø. Alling 436.
Højlund, sekr., Hornslet 220.
—, C., propr., Julielund 403.
—, J., propr., Julielund 403, 404.
—, Kr., propr., Allingaabro 404.
Højvang Christensen, H., lærer, Tange 475
Hørning, J., gdr., Ørsted 394.
Hørup, Viggo, politiker 222, 224, 225.
Høst, godsforv., Støvringgaard 62.
—, C. G., ingeniør, Støvringgaard 62.
Høvring, familien, Homaa 342.
—, K., postmester, Tørring 384.
Høyer, E., byfoged, Hobro 147.
—, H., konsul, dir., Randers 18.
—, N. K. J., lærer, (R.)-Kastbjerg 312.
—, Sigvardus, indremiss., Aarhus 26, 239, 320, 355, 362, 366, 367, 384, 401, 405, 466.

Idom, Kr., lægprædikant 535, 537.
Ilsoe, P. R. P., lærer, Harridslev 56, 57, 404.
—, Peter, rektor, Kbhvn. 297.
Impgaard, Johs., gdr., Torning 464, 465.
Ingemann, B. S., digter 20, 143, 147, 225.
—, Lucie, frue, kunstmaler 92, 293.
—, M. L., lærer, Skygge 546, 556.
Ingwartsen, H., lærer, Aastrup 288.
Isager-Nielsen, Grethe, li., Elsborg 476.
Isak, Kr., gdr., Vivild 404.
Ipsen, Alfred, digter 12, 20, 42, 54.
Iversen, A. C., dyrlæge, Hvidsten 124.
—, Anton, gdr., Tvede 137.
—, Bech, Hvilsager 442.
—, Hans, gdr., Tirstrup 362.
—, H. P., gørtlerm., Hjørring 127.
—, J. H., lærer, Stenholt 542.
—, Martin, gdr., Vorup 34.

Jacobsen, Aage, indremiss., Hobro 145.
Jacobsen, Axel V., skolebest., sdsk.-leder 26, 287, 549.
—, Erik, indremiss., Kjellerup 492.
—, F. R. B., lærer, Kjellerup 493, 510.
—, H., indremiss., Karup 522.
—, J., lærer, Mausing 510.
—, J., skoleinsp., Kolind 389.
—, J. P., Ørsted 394.
—, J. P., digter 332.
—, Johs., vært, Hobro 145.
—, Niels, gdr., Spentrup 124.
—, Sv., gdr., Gerlev 198.
Jakobsen, gartner, Tvede 138.
—, A., gdr., Hem 159.
—, F. B., lærer, Levring 490.
—, J., lærer, Vinderslev 510.
—, Jens, lærer, Mejlby 242.
—, N., væver, Gjesing 410.
—, O., lærer, højskf., Sinding 538.
—, Ole, friskolel., Mausing 510.
—, Poul, gdr., Onsbjerg 596.
—, Søren, lærer, Houlbjerg 560.
Jenisch, M., godsejer, Kalø 202.
Jensen, diakon, Auning 427.
—, etrd.inde, Dollerup mølle 469.
—, gartner, Houlbjerg 559.
—, lærer, Onsbjerg 597.
—, postbud, Ebeltoft 249.
—, lærer, Aarslev 438.
—, A., lærer, Vallerbæk 522.
—, A. F., lærer, Borre 557.
—, Aage, højskolef., Hadsten 95.
—, Aage, højskolef., Voldby 295.
—, Agner, skoleinsp., Grenaa 281.
—, Alfred J., lærer, Vejerslev 557.
—, And., gdr., Gessø, Tem 538.
—, And., sognefog., Virring 421, 423.
—, And., tjenestekarl (lærer), Vinderslev 501, 502.
—, Andreas, gdr., Levring 492.
—, Andreas, gdr., Hinge 502.
—, Andreas, lærer, højskf., Sinding 538.
—, Ane C., li., Haurum 563.
—, Ane P., li., Ulstrup 551.
—, Anna, frk., Vinderslev 504.
—, Anton, læge (Chicago), Granslev 560.
—, Arne, lærer, Tunø 612.
—, Asger, fabrikant, Randers 18, 176.
—, Axel, centralskoleleder, Hald 133.
—, A. T., lærer, Tange 475.
—, C., gdr., Dalbyneder 181.
—, C., gdr., Lysgaard 460.
—, C., lærer, Udbyover 176.
—, C., lærer, Skovsborg 493.
—, C., lærer, Funder 542.
—, Dorthea, frk., Gerlev 192.
—, Dorthea, husbest. Torsager prgd. 208.
—, Dorthea, li., Gjesing 411.
—, Edv., møller, Frederiksdal 542.
—, H., amtsraadsmedl., ltm., Sjørslev 454, 460.
—, H., gdr., Gerlev 199.
—, H., indremiss., Grenaa 288.
—, H., sognerfmd., Tranebjerg 566, 578, 579.
—, H. Juul, lærer, Spentrup 123.
—, Henrik, højskolef., Ebeltoft 251, 252.
—, Henrik, gdr., lægpræd., Homaa 251, 252, 341, 348, 350, 354, 355, 359.
—, Henry, lærer, Knebel 265.
—, Henry, borgmester, Hobro 14.
—, Henry, rektor, Randers 18, 19.
—, Henry, kontrollør, Vorup 83.
—, Herman, lærer, Torning 469.
—, Holger, gdr., Ø. Alling 436.
—, H. P., skoledir., Randers 18, 19.
—, H. T., lærer, Almtoft 494.
—, J., arkitekt 604.
—, J., gdr., Fjellerup 314.
—, J., gdr., Voldum 101.
—, J., gdr., Hvorslev 550.
—, J., gdr., Vinderslev 505.
—, J., gdr., Ørum 325.
—, J., kolportør, Ramten 324, 401, 410.
—, J., kbmd., Grenaa 284.
—, J., slagterm., Vrinders 264.
—, Jakob, kolportør, Tobøl 508.
—, Jakob, lærer, Sall 562.
—, Jens, kolportør, Galten 94.
—, Johanne, li., Gerlev 197.
—, John, indremiss., Strømmen 418.
Jensen, J. C., lærer, Hemmed 308.
—, J. E., lærer, Nøddelund 548.
—, J. H., landpost, Kjellerup 492.
—, J. Johnsen, lærer, Ebdrup 388.
—, J. J., murerm., Tranebjerg 579.
—, J. M., indremiss., Torsø 556.
—, J. M., Elsborg 575.
—, J. Mogensen, skoleinsp., Frederiks 520.
—, J. S., gdr., Permelille 587.
—, Jenny, sudanmiss. 541.
—, Johannes V., forfatter 74.
—, Jørgen C., gdr., Lysgaard 457, 458.
—, K., lærer, Borritsø 551.
—, K. Enevoldsen, lærer, Ulstrup 551.
—, K. H., lærer, Ans 482.
—, Kr., savværksejer, Sall 563.
—, Laust, Mellerup 60.
—, Laust, gdr., Mausing 499, 500, 502, 505.
—, M., lærer, Vejerslev 556.
—, M., lærer, Hauge 510.
—, Margrethe, li., Gerlev 192.
—, Marius, gdr., Helgenæs 277.
—, Marius, gdr., Frydenslund 330.
—, Markus, gdr., Spentrup 120.
—, Markus, lærer, Nøddelund, Hald 548.
—, Martin, kbmd., Silkeborg 474.
—, Michael, gdr., Kolby 587.
—, M. C., fiskerif.fmd., Grenaa 281.
—, N., lærer, Tange 475.
—, Niels, lærer, Ans 482.
—, Niels, gdr., sognerfmd., Vistoft 275.
—, Niels, mejerist, Vium 454.
—, N. A., lærer, Kragelund 542.
—, N. J. B., lærer, Skovsborg 493.
—, N. M., højskf., Lyngby 356.
—, N. P., amtsforv., ftm., 511.
—, Olav, skoleleder, Sall 563.
—, P., murer, Gjesing 412.
—, P., overlæge, Randers 18.
—, Peder (Per midt i by), Gerlev 191, 192, 197.
—, Peder (Skole), Elsborg 474, 475.
—, Peder, lærer, Lemming 526, 534.
—, P. B., lærer, Homaa 351.
—, P. Fløe, lærer, Hvornum 168.
—, P. Svindt, hmd., Engesvang 546.
—, Petra, Vivild 406.
—, Poul, bankbud, Rønde 205.
—, Rs., gdr., Dolmer 288.
—, Rs., indremiss., Randers 33.
—, Rs., karetm., Randers 26.
—, Rs., lærer, Haurum 563.
—, R. A., lærer, Onsbjerg 596, 597.
—, R. D., gdr., Kolind 385, 387.
—, R. Kjær, lærer, Virring 423.
—, Reinhold, landmaaler, ftm. 569.
—, Ruth, miss., Afrika 492.
—, S. A., overbetj., Ebeltoft 245, 246.
—, S. E. L., skoleinsp., Mariager 151.
—, S. P., indremiss., Hobro 144, 404.
—, S. P. K., lærer, Grønhøj 522.
—, Søren, bancfmd., S. Onsild 164, 165.
—, Søren, gdr., Linde 138.
—, Søren, gdr., sognerfm., Helgenæs 277.
—, Søren, gdr., Nødager 379.
—, Søren, gdr., Bøgelund 468.
—, Søren, indremiss., Ryomgaard 431.
—, Søren, sognerfmd., Sjørslev 461.
—, Th., kunstmaler 553, 556.
—, Th., gdr., Ørsted 394.
—, Th., lærer, Vallerbæk 522.
—, Thøger, lærer, Følle 204.
—, Vald., lærer, Lystrup 405.
—, Verner, kordegn, Randers 31.
—, Viggo, borgm., Ebeltoft 247.
—, Viggo, gdr., Gødvad 533.
—, Vilh., gdr., Grauballe 533.
—, Vinther, tømrerm., Skjørring 448.
—, V. K., trafikkontr. 157, 160, 183, 196.
Jensen-Aarslev, lærer, ltm. 439.
Jensen-Hjortmose, skolebest., Kjellerup 494.
Jenssen-Klint, P. V., arkitekt 223.
Jeppe, J. V., lærer, Udbyover 176.
—, Karen, armeniermiss. 176.
Jeppesen, Niels, lektor, digter 545.
Jepsen, P., Kjellerup 489.
—, J. P., indremiss., Karup 522.
Jespersen, C., lærer, Frederiks 522.
—, H., gdr., Vium 458.

Jespersen, H. J., lærer, Højbjerg 475.
—, N. F., ftm., propr., 567.
Jessen, E. Skovgaard, skoleinsp., Randers 19.
—, Jørgen, lærer, Asmindgaarde 531.
—, N. J., forstmand, Randers 17.
—, Peter, kbmd., Silkeborg 483.
Joensen, frk., Raaby 183.
—, C., gdr., Raaby 185.
Johannesen, H. B., lærer, Elsborg 475.
Johannsen, kordegn, Grenaa 285, 286.
Johansen, frue, Gjesing 412.
—, lærer, Feldballe 380.
—, Anker, sognerfind., Hinge 510.
—, Anna, li., Holbæk 397.
—, C., hmd., Gerlev 199.
—, C., Tved 269.
—, C., lærer, Vrinders 263.
—, Fr., Tunø 611.
—, F., højskolel., Dalbyneder 180.
—, H., gdr., Sinding 538.
—, Holger, gdr., Grønbæk 482.
—, H. V., organist, Hobro 147.
—, Jens, gdr., Skygge 546.
—, Jeppe, lægpræd., Sinding 489, 529, 534 f., 537, 538.
—, J. L., lærer, Torsø 557.
—, M. G., lærer, Brundby 578.
—, P., Tved 269.
—, P., indremiss., Torsø 556.
—, V., bmd., Kragelund 542.
Johan-Svendsen, Eivind, skuespiller 338.
Johnsen, murer, Tirstrup 362.
—, C. G., lærer, Hvorslev 551.
Johnsen-Winther, propr., bankdir., (G.)-Enslev 197, 199.
Josiassen, N. P., red., ftm., Grenaa 283.
Juel, C. F., hofjægerm., Mejlgaard 313.
—, Niels, do. do. 313.
Juhl, A. Uldall, propr., Tirstrup 363.
—, P. L., lærer, Auning 426.
—, murerm., Hvorslev 550.
Juncher, A. C., overlærer, Hadsten 94, 95.
Jungbloot, J., gdr., Sjørslev 460.
Junker, Fl., godsejer, Overgaard 171, 175, 176.
Just, F. Jak., gdr., Ramten 325.
—, F., kbmd., Knebel 265.
—, Per, Tranebjerg 574.
Justesen, P. S., lærer, Sinding 539.
Juul, N., sognefoged, Dalbyover 173.
—, R. S., lærer, Engesvang 546.
Juul-Jensen, bogholder, Hobro 145.
Juul-Olsen, K., landsdommer 331.
Jørgensen, A., landbrugsskolef., Ødum 104.
—, A., lærer, (R)-Kastbjerg 287, 311, 312.
—, Aage, forp., Gødvad 533.
—, Aage, lærer, Aalsrode 344.
—, Anders (Niels og Ole). Hald 130.
—, Andreas, smed, Tunø 612.
—, A. D., historiker 222.
—, C., gdr., Vinderslev 510.
—, C., lærer, Vellev 553.
—, E., LRsagfører, Randers 18.
—, Erik, lærer, Mariamagdalene 432.
—, F., lærer, Udbyneder 173, 176.
—, H., kbmd., Randers 32, 34.
—, H., mekaniker, Hobro 144.
—, H. C., lærer, Sejling 539.
—, H. V. T., lærer, Almind 460.
—, J., gdr., Kragelund 542.
—, J., gdr., (H.)-Enslev 292.
—, J., sognerfmd., Kousted 115.
—, J., sømandshjleder, Grenaa 288.
—, J. A., lærer, Scrup 526.
—, J. C., lærer, V. Tørslev 110.
—, J. M., lærer, Udbyover 176.
—, J. N., lærer, Grønhøj 522.
—, J. Strandbygaard, lærer, Torning 468.
—, Kr., gdr., Holbæk 397.
—, Kr., lærer, Ø. Tørslev 187.
—, Laur., afholdsagitator 111.
—, Mich., gdr., Gassum 124.
—, Mogens, kunstmaler 389.
—, N., gdr., Knebel 264.
—, N. B., repræs., Kjellerup 492.
—, Peter, indremiss., Kjellerup 491.
—, Poul, lokalhist., Todbjerg 241, 243.
—, R. M., LRsagf., borgm., Mariager 151.
Jørgensen, Sigfr., kommis, Hobro 144, 145.
—, V., lærer, Bønnerup 308.
—, V., lærer, Gjesing 411, 412.

Kahr, A., gdr., Allingaabro 403.
—, R., gdr., Nimtofte 331.
Kallestrup, T., gdr., Hvornum 168.
Kallesøe, F., lærer, Grønfeld 258, 259, 381.
Kammer, J., værkfører, Houlbjerg 560.
Kammersgaard, Jenny, svømmerske 388.
—, Karen, li., Ajdt 557.
—, P., lærer, ftm., Mesballe 388.
Kampmann, C., civiling., godsejer, Palstrup 473.
—, H., arkitekt 96.
Kanne, Søren 285, 345.
Kastbjerg, J., gdr., Voldum 101.
Katballe, N. A., lærer, Paarup 546.
—, Per, Hørup 474, 508.
Katholm, A. G., gdr., Lystrup 402.
Kattrup, Joakim, forf. 263.
—, Milius, gdr., Lystrup 404.
Kelstrup, N. M., lærer, Svostrup 531.
Kemp, Arne, HRsagfører 207.
Kidde, Harald, forf. 332.
Kierkegaard, Søren 29, 69, 106, 148, 208, 233, 264, 294, 301, 470, 580.
—, S., lærer, Torning 463, 468, 551.
Kirk, C., gdr., Gassum 125.
—, Hans, forf. 156.
Kirkegaard, J., tømrerm., Ans 482.
—, J. N., gdr., Hvorslev 551.
—, P., lærer, Todbjerg 242.
Kirkedal-Nielsen, S., lærer, kordegn, Mariager 153.
Kirketerp, D., kbmd., Randers 17, 19.
Kirstenlund, priorinde, Støvringg. 62.
Kjeldgaard Jensen, J., gdr., Vivild 404.
Kjeldsen, Aug., lokalhist., Tunø 610.
—, Hans, baadfører, Tunø 609.
—, Johs., do. do. 609.
—, K., gdr., Aalsø 342.
—, K. Bisgaard, lærer, Kjellerup 493.
—, Kjeld, baadfører, Tunø 609.
—, M., murerm., Randers 18.
—, N., møller, Hald 130.
—, T. N., lærer Granslev 560.
—, Theodor, baadfører, Tunø 608.
Kjellerup, etrdinde, Visborg 184.
—, And., Torning 403.
Kjems, H. N., lærer, Braarup 482.
Kjemtrup, N., avlsbruger, Hobro 145.
Kjerri, L., gdr., Agri 260.
—, Niels, gdr., Agri 258, 259.
Kjerulf, C. F. V., lærer, Havredal 522.
Kjær, Aage, skoleinsp. Hyllested 359.
—, C., lærer, Ø. Alling 436.
—, F. C., lærer, Gødvad 530.
—, Kr., indremiss., Randers 27, 33.
—, Kr., lærer, Falslev 157.
—, M. T., landbrsk.forst., Rønde 202.
—, N. N., frihedskæmper, Hvidsten 125, 127.
—, P. V., indremiss., Grenaa 288.
—, Søren, gdr., Voer 399.
Kjær Hansen, Joh., frihedskæmper, Hvidsten 125.
Kjærgaard, Alb., gdr., Hald 133.
Kjærsgaard, C., lærer, S. Onsild 166.
Kjær-Jensen, lærer, Virring 423.
Kjølseth, N. B., kordegn, Randers 30.
Klausen, K., lærer, Randers 27.
—, K., lærer, Kolby 587.
—, T., højskf., Hadsten 95.
Klindt, A., overlæge, Grenaa 288.
Klink, M., indremiss., Hadsten 95, 404.
Klock, Marie, tjpige, Vinderslev 500, 501.
Klode, N. P. P., gdr., Gødvad 533.
Kloppenborg-Skrumsager, N. 350.
Klougart, B., forst., Rønde 203.
Knap, C., kbmd., Silkeborg 538.
Knude, H. C., lærer, Udbyover 176.
Knudsen, kpt., Nimtofte 328.
—, lærer, Skrødstrup, Hem 159.
—, lærer, Haslund 84.
—, Agnes, organist, Haslund 84.
—, Bertel, Essenbæk 423.
—, B. N., lærer, Gødvad 530.
—, C., sygehusdir., Randers 18, 438.
—, E. K., lærer, Balle 530.
—, H., gartner, Kejlstrup 381.
—, K., indremiss., Auning 427.
Knudsen, K., tømrerm., Gerlev 198.
—, M. A., lærer, Hadbjerg 104.
—, Mads, indsidder, Hinge 507.
—, Mariane, li., Funder 542.
—, Ole, Kejlstrup 369, 373, 376.
—, P., hmd., Hammelev 292.
—, P., dyrlæge, Kjellerup 496, 497.
—, P. H., lærer, Houlbjerg 560.
Knudstrup, P., fremskridtsbonde, Ødum 88, 90, 104.
Knudstrup Jensen, A., ftm., lærer, Torning 466, 468, 469.
Knuth, greve, Vosnæs 228.
Koch, Hans, herregaardsmiss., Havndal 175
—, H. C., lærer, Ørby 578, 612.
—, L. N., kbmd., konsul, Grenaa 282.
Kock, L. H., lærer, Udbyneder 176.
—, P., arkitekt 49.
Kold, Kr., 68, 186, 211, 299, 300, 535, 537.
—, Niels, kbmd., Ans 480.
Kold-Hansen, A., sognefog., Ø. Tørslev 187.
Kolind, Karl, gdr., Kolind 388.
—, N., gdr., Fladstrup 357.
—, P., gdr., Kolind 387.
—, P., lærer, Koed 387, 431.
—, S. P., kbmd., Kolind 387.
Kolstrup, S., højskf., Mørke 216.
Kongsgaard, N., gdr., Lysgaard 458.
Korlind, E. N., kunstmaler 345.
Kornerup, friskolel., Egaa 234.
—, Bjørn, overarkivar 93.
—, P. E., arkitekt 603.
Kornmann, K., indremiss., Brabrand 242.
Korsager, lærer, Torsø, Voldby 296.
Korsgaard, A. C. C., lærer, Gadvad 530.
—, H. P. K., lærer, Blenstrup 198.
—, J., indremiss., Randers 33.
Korsholm, lærer, Hjortshøj 234.
Koudal, A. J., gdr., Ajdt 556.
Koustrup, K., lærer, Lysgaard 458.
Krabbe, Chrf., herredsfog., ftm., Kjellerup, godsejer, Hald 282, 488, 493, 569.
Krag, gdr., (U.)-Kastbjerg 175.
—, J. O., statsminister 211.
—, Skipper, sognef., Mellerup 67.
Kragh, Joh. Nielsen, indremiss., Randers 30, 33.
—, P., lærer, Tunø 612.
Kragh-Jensen, P., gdr., Dalbyneder 181.
Kragh-Müller, H., skoleleder, Tranebjerg 578.
Kramer, H., gdr., Nordby 601.
Krarup, birkedommer, Hammel 556.
—, Johs., forp., Eskildstrup 381.
Krarup-Hansen, Johanne, kgl. kammers. 556.
Krath, D., lærer, gdr., Grønhøj 522.
Kretschmer, kbmd., Randers 32.
Kristensen, Alfred, gdr., (G.)-Enslev 198.
—, Ane K., li., Sejling 539.
—, Astrid, dir., Randers 18.
—, Evald Tang 119, 122, 124, 244, 336, 359, 456, 520.
—, Hans, gdr., Julianehede 546.
—, J. Hønholt, lærer, Kjellerup 493.
—, J. K., lærer, Iller 482.
—, Johs., gdr., Borup, Gødvad 533.
—, K., lærer, Kragelund 542.
—, Kathrine, frk., Hobro 144.
—, Knud, gdr., Torning 464.
—, Knud, statsminister 387.
—, K. A., lærer, Karise 458.
—, Marie, frk., Vinderslev 504.
—, Martin, lærer, (H.)-Enslev 292.
—, Martinus, lærer, Ugelbølle 217.
—, N. K., indremiss., Auning 427.
—, P., lærer, Funder 542.
—, P. K., lærer, Knebel 263, 265.
—, P. M., lærer, Vallerbæk 522.
—, S. M., lærer Houlbjerg 560.
—, Søren, lærer, Vellev 553.
—, Søren P., karetm., Hvidsten 125.
—, Tom, forfatter 75.
Kristensen-Randers, J. P., højskf., Ollerup 423.
Kristiansen, Fr., Elsborg 475.
—, H., skomager, Lystrup 404.
—, M., indremiss., Auning 427.

Kristoffersen, H. K., lærer, Kolby 587.
—, K., lærer, Hvorslev 550, 551.
Krog, E., frue, Fuglsø 171.
Krogh, lærer, Mariamagdalene 432.
—, lærer, Ø. Alling 436.
—, partikulier, Allingaabro 404.
—, Aug., prof., nobelpristager 281, 285.
—, A. K., tømrerm., Hald 133.
—, C., tømrerm., Hald 130.
—, skoleinsp., ftm., (Koed)-Ikast 215.
—, J., vejmd., Ørum 324.
Krogh Jensen, K., sognef., Skellerup 135.
Krohn, V., distrikslæge, Rønde, 203 f., 211, 274.
Kroman, J., frue, Asferg 112.
Kruse, A. N., lærer, Nørreskov 530.
—, H. W., godsforv., Samsø 571.
—, J. N., gdr., Hammelev 292.
—, J. N., lærer, Ans 531.
Krüger, Hans, Bevtoft 572.
Krægh, And. og Rasmus, Lystrup 402.
Kræmer, G., maler, Vinderslev 502.
Kühnell, arkitekt 469.
Kyhn, lærer, Nordby 600.
Kyhnæb, K. N., lærer, Ans 482.
Kyndel, V., lærer, Stokkebro 308.
Kærgaard, T., stud. theol. 210.
Kølle, Aage, lærer, Nimtofte 331.
Køster, boghandler, Randers 35.
—, Elisab., frk., Randers 35.

Laage, Otto, højskf., Rønde 204, 211, 355.
Lade, A., sognef., Glenstrup 135.
Ladebjerg, Kirstine, Vinderslev 501.
Ladefoged, C., gdr., Gjesing 412.
—, J., gdr., Brundby 573.
Laier, Holger, gdr., Vrinders 265.
—, Nic., gdr., Torning 468.
—, Peter, gdr., Torning 468.
Laigaard, T., skoleinsp., Ulstrup 551.
Land Hansen, A., lærer, Højbjerg 475.
Land Jensen, H., forst., Ødum 104.
Lange, A. C., lærer, Ulstrup 551.
Landmark, frk., Hobro 141.
Larsen, gartner, Løvenholm 411.
—, propr., Tøstrup 328.
—, Alfred, skoleinsp., Dronningborg 49.
—, A. C., teol. manud. 17.
—, A. K., lærer, Braarup 482.
—, C., gdr., Udbyneder 175.
—, C., lærer, Onsbjerg 597.
—, Ed., forretningsfører, Randers 48.
—, Eva, frk., Hadsten 96.
—, E. T., lærer, Snæbum 169.
—, Frede, skoleinsp., Ans 482.
—, F. B., læge, Hadsten 95.
—, Fritz, højskf. Lt. mf , Hillerød 197.
—, Imm., lærer, Levring 493.
—, Inger M., sygepl., Hvorslev 550.
—, Jens, lægpræd., Værløse 291, 294, 306, 316, 329, 341, 349, 354, 359, 572.
—, Johs., kunstmaler 123.
—, Jørgen, fisker, Knebel 264.
—, J. P., lærer, Braarup 482.
—, K. G., borgm., Ebeltoft 247.
—, Knud E., arkitekt 48.
—, L. C., lærer, Nordby 599, 602.
—, L. O., lærer, Lysgaard 458.
—, L. Ramsdal, lærer, Frederiksdal 542.
—, M., indremiss., Hadsten 95.
—, M., lærer, Grauballe 531.
—, M., pølsemager, Allingaabro 404.
—, N. L., lærer, Julianehede 546.
—, P., gdr., Gassum 121.
—, P., gdr., Homaa 348.
—, Poul, gdr., Hinge 499.
—, Poul, realskbest., Kjellerup 499
—, S. B., læge, Hadsten 95, 96.
—, Trine, Gjesing 411.
—, Vald., ungdskolef., Vivild 409.
Larsen-Skræppenborg, P., Dons, 37, 60, 342, 349, 355, 370, 464, 465, 534, 535, 537 f.
Larssen-Bjørner, Anna 209.
Lassen, Frantz, hofjægerm., Brattingsborg 566, 569.
—, H. Krieger, overkirurg, Randers 18.
—, Jul, prof. jur. 226, 594.
—, Kathrine, organist, Randers 27.
—, Kathrine, frk., Gjesing 411.
—, K. H., sognef., Nimtofte 330.
Lassen, Karen M., li., Asmindgaarde 531.
Laulund, A. V., lærer, Vellev 553.
Lauridsen, frue, KFUK, Randers 32.
—, L., gdr., Hinge 509.
—, O., lærer, Kragelund 542.
Lauring, C., gdr., Asferg 111.
Lauritsen, A. R., lærer, Kragelund 542.
—, C., skrædder, Serup 526.
—, J., gdr., Vinderslev 509.
—, J. A., gdr., Hinge 499.
—, J. Bjerregaard, indremiss., Grenaa 288.
—, Kr. Røhr, propr., ftm., Demstrup 460.
—, L. C. S., lærer, Vallerbæk 522.
—, L. U., lærer, Asmindgaarde 531.
—, M. O., togfører, Vorup 63.
—, N., gdr., Tirstrup 363.
—, R., lærer, Lysgaard 458.
—, R. A., lærer, Hadsten 95.
Laursen, frue, Sejling 540.
—, Skrædder, Serup 502.
—, Aage, gdr., Glæsborg 315.
—, Anton, landpost, Voldum 101.
—, C. G., propr., Tirstrup 363.
—, C. J., gdr., sognef., Ødum 104.
—, Ejnar, gdr., Voer 399.
—, Helge, lærer, Torsager 204, 205.
—, Jens, hmd., Rimsø 310.
—, Jeppe, gdr., Nødager 367,, 376, 379, 380, 381.
—, Johs., propr., Grauballe 533.
—, Karl, gdr., Kejlstrup 381.
—, L. K., propr., Hvorslev 551.
—, M., sognef., Houlbjerg 560.
—, M., tømrer, Grauballe 533.
—, Mogens, karetm., Voer 398.
—, S., gdr., Torsø, Voldby 296.
—, Th., højskf., Lyngby 356.
—, V. Nellemann, lærer, Frausing 510, 526, 546.
Laursen-Jensen, M., lærer, Hvornum 168.
Lausten, L. P., indremiss., Strømmen 168.
Lavrsen, T. Glud, lærer, Ø. Bording 531.
Lefolii, H. H., rektor, Viborg 454.
Legarth, Joh., indremiss., Rønde 205, 212, 287, 288.
—, J. J., propr., Søholm 353.
Lehmann, Orla, politiker 122.
Lehn-Schiøler, F., vekselerer, Skærsø 247.
Lehrmann, J. C., lærer, Gerrild 308.
Lemvigh-Møller, kunstmaler 296.
Lerche, N. P., lærer, Rimsø 312.
Leth, lærer, Værum 89.
—, M., lærer, Faarup 112, 460.
—, M. P., lærer, Stenholt 542.
—, S. M., lærer, Ajdt 557.
de Lichtenberg, Anna, frue, Hessel 344.
Liisberg, frue, Kalø 208.
Lind, E., kunstmaler 579.
—, kbmd., Impgaard, Torning 466
Lindberg Jensen, S., skoleinsp., Ebeltoft 247.
Linde, P., konservator, Aarhus 332.
Lindenmayer, kbmd., Randers 32.
Lindhard, M., lærer, Vium 458, 475.
Lindhardt, H. P., lærer, Laurbjerg 92.
Linnet, Ebeline, Udbyneder 174.
Lodberg, kolportør, Grenaa 286.
Loft, Johs., lektor, Viborg 103, 484.
Loftager, Marie, frk., Draaby 250.
Lofthus, Arne, kunstmaler 96.
Lohff, kpt., Hobro 144.
Lohse Sørensen, E., lærer, Hinge 510.
Lorentsen, H., dømmer, lærer, Torning 465, 474, 489.
Lorentzen, M. K., læge, Stenvad 325.
—, P., dir., civiling., Randers 18.
Lund, lærer, Allingaabro 404.
—, lærer, Agri 257.
—, Aage, organist, Randers 31.
—, Alfred, kordegn, Randers 30, 40.
—, Anker, kunstmaler 133, 182.
—, A., lærer, Tunø 612.
—, C. B., lærer, Granslev 560.
—, H. Grønbæk, skoleleder, Sal 548.
—, Hans, højskf., Rødding 350.
—, Harald, kbmd., Tranebjerg 574, 575.
—, Jens, højskf., Vejstrup 355, 421, 423, 456.
Lund, K. P., lærer, Kjellerup 493.
—, L. N., lærer, Hyllested 359.
—, Reinhold, farver, Tranebjerg 572 f., 576, 590, 595.
Lund-Jensen, J., overass., Hobro 146.
Lundgaard, C., Vinderslev 500, 501.
—, Jak., Vinderslev 501.
—, Jens, hmd., Grauballe 533.
Lundin, snedkerm., Vorup 48.
Lundquist, C., kunstmaler 160.
Lunøe, prokurator, Grenaa 286.
Lyders, kunstmaler 236.
Lykke, lærer, Voer 399.
—, P., forp., Tirstrup 362.
Lysdal, Marie, frk., Vinderslev 501.
Lytzen, propr., Asgaard 320.
Lægaard, L., lærer, Voldby 296.
Løgstrup, M., frk., Randers 29.
Løj, H., vægter, Ebeltoft 252.
Lønborg-Jensen, H., arkitekt 325, 461.
Løth, J. K. P., lærer, Kjellerup 493, 506.
Løvdahl, lærer, Linde 138.
Løwener, V., grosserer, Kbh. 582, 583.

Maagaard, Henry, gdr., Havredal 522.
Maarbjerg, J., lægpræd., Sal 499, 537.
Madsen, forvalter, Tirstrup 362.
—, gartner, Auning 427.
—, A., lærer, Vissing 96, 99.
—, Aug., prgdforp., Torning 468.
—, A. E., lærer, Torsø 557.
—, Bertel, lærer, Brundby 578.
—, C., lærer, Vidstrup 551.
—, Fr., desinfektør, Grenaa 287.
—, Frederikke, Vinderslev 501.
—, Hans, gdr., Hvornum 169.
—, H. Lindeberg, lærer, Mariamagdalene 432.
—, Johan, indremiss., Ringsted 195.
—, Jørgen, gdr., Vivild 402.
—, J. P., gdr., Vinderslev 500.
—, Kathrine, Vinderslev 501.
—, Knud, gdr., Vinderslev 501.
—, L. G., lærer, Gerning 551.
—, L. J., læge, Harridslev 56.
—, Mads, gdr., Kragelund 542.
—, Mads, maskinbygger, Hjortshøj 234.
—, Marie, frk., Vinderslev 501.
—, Martin, gdr., Tirstrup 362.
—, Morten, sognef., Nordby 592, 602.
—, N. C., lærer, Raasted 115.
—, N. V., sognef., Tved 270.
—, O. P., højskf., Rønde 213.
—, Ove, gdr., Nordby 601.
—, Peder, smed, digter, Hinge 465, 466, 474, 499, 507 f., 524, 545.
—, R., forp., Torsager 205.
—, Rs., skrædderm., Spentrup 124.
—, Sommer, højskolel., Hadsten 95.
—, Svend, gartner, Auning 436.
—, Vald., kolportør, Engesvang 501.
—, Vilh., gdr., Lysgaard 458.
Magnus, H. M., overlæge, Hobro 14.
Mailand, lærer, Værum 87, 551.
Mandrup, L., gdr., Vivild 402.
Manøe, H. P., gdr., Tvede 137, 138.
Marcussen, K., organist, Ebeltoft 250.
—, friskolel., Hinge 510.
Markussen, S., gdr., Spentrup 120.
Markvart, G., bmd., Sal 547.
Martens, H., manufakturh., Havndal 175.
Mathiasen, A., indremiss., Havndal 144, 162, 175, 198.
—, C. Kjær, sognerfmd., Tvede 138.
—, H. F. M., lærer, Grønbæk 482.
—, Johs., indremiss., Brundby 578, 579.
—, L., indremiss., Randers 26, 174, 187, 190, 329, 401, 402.
—, Magn., gdr., Vium 458.
—, Ole, gdr., Hem 159.
—, Peder, gdr., Vium 457, 458.
Matthiassen, C., gdr., Mellerup 67.
Matthiesen, Hugo, forf. 16.
—, J., slagter, Nimtofte 330.
—, S., gdr., Rimsø 312.
—, S., frk., Havndal 175.
—, Rs., lærer, Sinding 539.
Mehlsen, dir., Randers 33.
Mejlvang, L. J., lærer, Mejlby 56.
Meldal Andersen, P., lærer, Hauge 510.
Meller, R., lærer, Dagstrup 217.
de Meza, domorganist, Aalborg 582.
Michaelis, Karin, forf. 20.

Michelsen, Aug., kordegn, Hobro 146.
—, J., højskf., Mellerup 67.
—, M., lærer, Vejerslev 556.
—, P., lærer, Nordby 602.
—, T., lærer, Nordby 602.
Mikkelsen, rutebilejer, Tvede 138.
—, Alfred, indremiss., Strømmen 418.
—, And., snedker, Hadsten 96.
—, Andr., gdr., Hvorslev 550.
—, Anhard, gdr., Houlbjerg 560.
—, J., lokalhist., Serup 524.
—, J., sognerfmd., Agri 261.
—, J. C., bmd., Ørsted 394.
—, J. O., lærer, Serup 526.
—, K., indremiss., Randers 33.
—, K., Vivild 402.
—, Kr., gdr., Voer 399.
—, Kr., lærer, Haurum 563.
—, L., lærer, Karup 522.
—, M., gdr., Demstrup 460.
—, M., sognerfmd., Dalbyneder 182.
—, Mikkel, gdr., Agri 260.
—, Mikkel P., gdr., Knebel 265.
—, Niels, tømrerm., Tranebjerg 591.
—, Niels Mølgaard, frihedskæmper, Haurum 563.
—, O. C., lærer, Grønbæk 480.
—, Petrine, li., Torsø 557.
—, R. M., lærer, Segalt 231.
—, Søren, gdr., Kolind 388.
—, True, gdr., Vivild 402.
Mikkelstrup, C., gdr., Hvorslev 550.
Milsgaard, K. V., lærer, Vium 458.
Mogensen, Ad., gdr., Skjørring 448.
—, Astrid, frue, Kragelund 542.
—, C., lærer, Serup 526.
—, H. A., lærer, Rimsø 312.
—, Kr., indremiss., Kjellerup 480, 490, 499, 500, 501, 505.
—, P. A., lærer, Grauballe 531.
Molbech, Chr., forf. 147.
Molbo, N., gdr., Feldballe 376.
Momme, C. J., kbmd., konsul, Grenaa 280, 283, 284.
Mondrup, P. E., gdr., Hvorslev 551.
Monrad, J., lærer, Almind 460.
Mortensen, Anton, gdr., Gulev 547.
—, C., lærer, Gødvad 530.
—, C., lærer, Grønbæk 482.
—, Claudius, gdr., Homaa 351.
—, Frantz, ftm., Ryomgaard 432.
—, Jens, Engesvang 501.
—, J. J., højskf., Kolind 388.
—, J. P., lærer, Braarup 482.
—, Kirsten, li., Frederiksdal 542.
—, M., ftm., Randers 9, 17.
—, M., træhdlr., Raaby 185.
—, Marius, gdr., Udbyneder 175.
—, Meinert, gdr., Torsager 204.
—, Mads, Vinderslev 501.
—, Niels, gdr., Vivild 402.
—, Niels, kromd., Vinderslev 501.
—, Niels, lærer, Balle 530.
—, Niels E., gdr., Udbyneder 176.
—, S., lærer, Kolind 388.
Mostgaard, C. F. L., lærer, Homaa 346, 351.
Mourier-Petersen, A., hofjægerm., Rugaard 360.
—, C., do., do. 358, 375.
—, Fr., do., do. 359.
Mulvad, J. H., lærer, Blenstrup 198.
Munch, Erik, lærer, Hinge 499, 509, 510.
Munk, A. N., lærer, Vallerbæk 522.
—, C., lærer, Sinding 539.
—, Hans, indremiss., Randers 33.
—, lærer, Brundby 579.
Munk-Hansen, A., vicesk.insp., Hornslet 220.
Munk-Poulsen, J., lærer 402, 411.
Mygind, J., rektor, Rønde 206, 213, 215.
Mynzberg, Fr., indremiss., Grenaa 288.
Møgelbjerg, J. L., lærer, Frederiksdal 542.
Møldrup-Hansen, G., lærer, Gerrild 308.
Mølgaard, N. N., lærer, Haurum 563.
Møller, diakon, Østerlide, Hinge 515.
—, Agnes, plejemoder, Mariager 152.
—, Albertine, frk., Randers 34.
—, Alfred, Højbjerg 475.
—, Anton, entreprenør, Trustrup 356.
—, Ane, frue, Tirstrup 362.
—, A. Lerche, lærer, Sinding 540.
Møller, A., gdr., Kejlstrup 381.
—, Chr., stifter af Lt. mf. 193, 522.
—, C. F., arkitekt, Aarhus 432.
—, C. M., indremiss., Grenaa 288.
—, C. V. A., lærer, Vejlby 350, 357.
—, Erland, farvehdlr., Grenaa 287, 288.
—, H., gdr., Sal 547.
—, H., sogneforst., Spentrup 122.
—, H. C., lærer, Ulstrup 551.
—, H. K., lærer, Elsborg 475.
—, J., læge, Hadsten 95, 96.
—, Jakob, gdr., Gerrild 307, 308, 347.
—, Jens, sognerfmd., Gimming 54.
—, Jens, sognerfmd., Harridslev 56.
—, Johs., gdr., Tranehuse 314.
—, Johs., lærer, Frederiksdal 542.
—, K., frihedskæmper, Hornslet 222.
—, L. P., kordegn, Randers 31.
—, Marius, højskf., Dalbyneder 180, 181.
—, M. A., lærer, Gerlev 197, 198.
—, N. E., lærer, Grenaa 303. (
—, N. P., gdr., Rønde 205.
—, Olivia Holm, kunstm., Vejlby 351.
—, P., lærer, Hammelev 292.
—, Poul, ftm., 303.
—, Sev., gdr., Tirstrup 362, 363.
—, Søren, gdr., Rimsø 311.
—, S. P., kbmd., Hobro 143.
—, Thor. red., Randers 176.
—, Tønnes, smed, Nordby 601.
Møller-Hansen, J., skolebest., Randers 26.
Møller-Jensen, kunstmaler 461.
Mølstrøm, gartner, Voer 399.
Mønsted, Otto, fabrikant 250.
Mønster, P., baptist 17.

Nabe, L. P., lærer, Mausing 510.
Nakskov (Nørskov), Søren, aalehdlr., lægpræd. 413.
Nansen, Peter, forf. 150.
Nedergaard, lærer, Auning 427.
—, Jørgen, lærer, Engesvang 546.
Neergaard, propr., Fannerupgd. 320.
—, N., statsminister 105, 247, 385, 389.
—, godsejerslægt, Aunsbjerg 455, 459.
Nielsen, direktør, Auning 427.
—, forvalter, Auning 427.
—, lærer, Handest 135.
—, A., lærer, Ørsted 394.
—, A., statshusmd., Sorvad 412.
—, Aage, gdr., Vejlby 345, 350, 351.
—, Aage, gdr., Trustrup 356.
—, Aksel, højskf., Gudenaa ungdsk. 551.
—, Alfred, lærer, Mausing 510.
—, And., Vinderslev 501.
—, And., gdr., Raasted 115.
—, And., indremiss., Kjellerup 491.
—, And., lærer, Resdal 526.
—, Anton, Louisendal 144, 145.
—, Anton, gdr., Torsø 556.
—, Anton, gdr., Mariager, 153.
—, Anton, lærer, Mygind 448.
—, Arndt, skoleinsp., Auning 427.
—, Axel, hmd., Sal 547.
—, A. Bredahl, lærer, Vinderslev 510.
—, A. Graven, indremiss., Torsø 556.
—, A. K., indremiss., Kjellerup 491.
—, Carl, gdr., Lysgaard 460.
—, Carl, komponist 21.
—, Caroline, li., (R.)-Kastbjerg 312.
—, Chr., entreprenør, Strømmen 32, 418.
—, Chr., graver, Ørsted 394.
—, Chr., gdr., Asferg 111.
—, Chr., gdr., Torning 468.
—, Chr., ølbrygger, Hobro 144, 145.
—, Christiane, Vium 458.
—, Edv., gdr., Almind 460.
—, Elias, lærer, Gulev 548.
—, Esben, lærer, Sjørslev 465.
—, Frands, indremiss. 275.
—, Frede, kirkeminister 345.
—, F. P., snedkerm., Hvilsager 442.
—, Fr. Læssøe, uddeler, Veggerslev 301, 303, 304.
—, Gregers, lærer, Torsager 205.
—, Grønvald, højskf., Vestbirk 144, 567.
—, H., sognerfmd., Voldum 102.
—, Hans, gdr., Kærby 133.
Nielsen, Holger, sognerfmd., Knebel 264, 265.
—, H. A., lærer, Braarup 482.
—, H. C., gdr., Sjørslev 460.
—, H. C., lærer, Ulstrup 551.
—, H. L., lærer, Udbyneder 176.
—, H. P., lærer, Sejling 539.
—, H. P. L., lærer, Brøndum, Hvornum 169.
—, Ida, KFUK, Randers 32.
—, Jacob, Strømmen, 418.
—, Jacob, gdr., Levring 512.
—, Jais, kunstmaler 19, 288.
—, Jens, lærer, Udbyneder 173.
—, Johan, lægpræd., Skaarupør 348.
—, Johs., gdr., Allingaabro 404.
—, Johs., indremiss., Randers 33.
—, Johs., højskolef., Lyngby 356.
—, Johs., sognef., Rimsø 312.
—, Jørgen, forf. 546.
—, J. A., bankdir., Kolind 388.
—, J. A., sognerfmd., Værum 88.
—, J. C., gdr., Torning 467.
—, J. C., installator, Hornslet 220.
—, J. C., lærer, Rosmus 359.
—, J. G., gdr., Lysgaard 460.
—, J. Damgaard, fabrikant, Randers 18.
—, J. Dan, gdr., Vinderslev 501.
—, J. J., lærer, Skræ 469.
—, J. J. Møller, ftm. 569.
—, J. M., indremiss., Kjellerup 491, 492.
—, J. P., friskolel., Sjørslev 460.
—, J. P., lærer, Frederiks 522.
—, J. R., lærer, Højbjerg 465, 548.
—, J. S., gdr., Haslund 84
—, J. T., lærer, Haurum 557, 563.
—, K. E., højskolel., Rønde 212.
—, K. E., lærer, Fjellerup 315.
—, K. L. F., soldaterhj.leder, Randers 32.
—, Kathrine, bud, Hobro 144, 145.
—, Konrad, forp., Aalsrode 345.
—, Kr., gdr., Knebel 264.
—, Kr., tjenestekarl, Randers 26.
—, Laur., sognef., Midstrup 492.
—, Laust, „klog mand", Auning 427.
—, Louise, frue, Hobro 144.
—, Magnus, skotøjshdlr., Kjellerup 492.
—, Marie, frue, Louisendal, Hobro 145.
—, Marie, li., Engesvang 546.
—, Marie, syerske, Hobro 144.
—, Marie, tjenestepige, Vinderslev 501.
—, Martin, forst., Videslet 146.
—, Martin, hmd., Udbyneder 176.
—, Martin, landbr.konsulent, Rønde 204.
—, Martin, lærer, Demstrup 460.
—, Martha, li., Houlbjerg 560.
—, Mary, organist, Gerlev 197.
—, Mogens, gdr., Vivild 402.
—, Mona, organist, Veggerslev 304.
—, N., gdr., (U.)-Kastbjerg 175.
—, N., gdr., Lysgaard 458.
—, N., godsinsp., Rosenholm 218, 222.
—, N., sognerfmd., Voldum 101.
—, N., lokalhist., Tved 270.
—, Niels, gdr., Aalsrode 341, 348.
—, Niels, gdr., Kragelund 542.
—, Niels, lægemiss., Kina 491.
—, Niels, lærer, Sivested 330, 387, 388.
—, Niels, lærer, Vejerslev 556.
—, Nikolaj, gdr., Fjellerup 314, 315.
—, N. C., gdr., Hvornum 168.
—, N. C., gdr., Elsborg 475.
—, N. C., lærer, Gulev 548.
—, N. C. E., kordegn, Randers 31, 35.
—, N. H., tømrer, Elsborg 475.
—, N. J., sognefoged, Gulev 548.
—, N. K., gdr., Kirketerp 142.
—, N. K., lærer, Grønhøj 522.
—, N. L., lærer, Ørby 578.
—, N. P., arkitekt 579.
—, N. P., lærer, Torning 468.
—, Olav, gdr., Serup 526.
—, Ole, lærer, Vivild 405.
—, Oluf, gdr., Hinge 510.
—, P., friskolel., Almind 460.
—, P., gdr., husmfører, Feldballe 382.
—, P., gdr., Levring 492.
—, P., lokalhist., Hinge 497.
—, Peter, gdr., Vinderslev 510.
—, Peter Møller, lærer, Skræ 463, 466, 469.

Nielsen, Poul, handelsgartner, Randers 30, 32, 34.
—, Poul, gdr., Aalsrode 341.
—, P. C., gdr., sognef., Skarresø 385.
—, P. C., lærer, Skovsborg 493.
—, Rs., forstander, Vivild 350, 403, 404, 408, 409, 411, 435.
—, Rs., gdr., Kejlstrup 381.
—, Rs., professor 297.
—, Rs., smed, Nordby 601.
—, S., gdr., Værum 87.
—, S., lærer, Strands 275.
—, S., lærer, Kragelund 542.
—, S., lærer, Besser 591.
—, Skou, smed, Hem 159.
—, Søren, kedelpasser, Falslev 157.
—, Søren (Haumann), gdr., Ø. Alling 434.
—, Th., indremiss., Hadsten 91, 95.
—, Thomas, lærer, ftm., Ø. Bording 465, 530.
—, Thyra, li., Koed 432.
—, Vald., friskolel., Højbjerg 475.
—, Viggo, kordegn, Grenaa 288.
—, W. B., organist, Randers 30.
—, W. Kjær, kordegn, Randers 31.
—, William, lærer, Julianehede 546.
Nielsen-Hovge, S., lærer, forf. Handrup 250.
Nielsen-Svinning, H. C., højskf., Hadsten 95.
Nikolajsen, Aa., propr., Kejsergaarden, Aalsø 343.
—, Aage, kbmd., Grenaa 284.
—, S. Knattrup, indremiss. 528.
Nilsgaard, K. V., lærer, Torning 469.
Nissen, Broder, højskf., Vivild 95, 403, 408, 411.
—, H. C., lærer, (R.)-Kastbjerg 312.
Nissen-Juul, kordegn, Ebeltoft 252.
Nisted, V. H., konsul, Randers 18.
Nøbel, C., kbmd., Grenaa 284.
Nonboe, A. C., lærer, Gerri'd 308.
Nordahl-Petersen, højskf., Lyngby 356.
Nordby, J. P., gdr., ltm., Helgenæs 271, 277.
Nutzhorn, H., højskl., Askov 174.
Nyegaard, K., sognerfmd., Holbæk 397.
Nygaard, lærer, Voer 398, 399.
—, J. P., landbrsk.forst., Ødum 104.
—, P. N. O., kordegn, Ebeltoft 250.
—, P. R. A., lærer, Ødum 104.
Nygaard-Andersen, Johanne, højskl., Rønde 212.
Nyholm, J., dir., Auning 404, 409, 436.
Nørgaard, Ane D., li., Nøddelund 548.
—, Arne, højskf., Hadsten 95.
—, E., lærer, Hornslet 218, 220.
—, E., sognerfmd., Mørke 217.
—, J., lærer, Serup 526.
—, M. S., lærer, Ungstrup 469.
—, S. C. C., overlærer, ftm., Kristrup, 418.
Nørlem, J. Agnes, Hvornum 169.
—, J., gdr., Hvornum 168.
Nørregaard, Gerda, organist, Grenaa 288, 289.
—, Jens, højskf., Testrup 31, 116, 149, 150, 230, 234, 235, 287, 289, 342, 450, 538.
Nørskov, Jens, Venø 376.
—, Laust, Vinderslev 502.
Nørskov-Jensen, P., gdr., Mausing 510.
Nørvig, Johs., forf. 117, 118.
—, J. C. C., lærer, Kjellerup 493.

Ødgaard, P., gdr., Tastum 526.
Ohrt, Knud, lektor, Hjørring 214.
Okkels, L. M., lærer, Ø. Bording 530.
Olesen, A., lærer, Bønnerup 308.
—, E., lærer, Knebel 265.
—, J. A., lærer, Serup 526.
—, Johs., lærer, Hammelev 292.
—, Martin, gdr., lokalhist., Hinge 497, 500.
—, O. M., lærer, Borridsø 551.
—, Søren, grundtv. rejsepræd. 372, 388.
Olivarius, T., arkitekt 448.
Olsen, And., prgdforp., Serup 525.
—, A. K., lærer, Houlbjerg 560.
—, C., kclrd., red., Randers 17.
—, Einer, sognerfmd., Spentrup 127.
—, Einar, godsinsp., Kalø 203, 204, 381.
Olsen, Johs., Nimtofte 330.
—, J. Bay, hmd., Gerlev 198.
—, N., lærer, Følle 205, 210.
—, Ole, fabrikant, Allingaabro 404.
—, R. P., fabrikant, Allingaabro 403, 404.
Oswald, W., forst., Mellerup 67.
Ottosen, Knud, indremiss., Grenaa 288.
—, N., lærer, Gerning 531, 551.
—, R. G., lærer, Sal 548.
Ove, Peder, landpost, Kjellerup 501.
Overgaard, C., gdr., Lystrup 404.
—, Jenny, li., Mausing 510.
Overlund, H., indremiss., Hobro 145.
Ovesen, A. D., li., Højbjerg 474.

Paarup, A. S., lærer, Tranebjerg 578.
Packness, V., arkitekt 44.
Pagter, J., gdr., Fausing 427.
Pallesen, Frands, indremiss., Fladstrup 211, 257, 277, 278, 286, 294, 316, 341, 348, 354, 355, 359, 366, 384, 402, 410.
—, Fr., gdr., Lysgaard 457.
—, H., lærer, Sejling 539.
—, N. S., lærer, borgm., Grenaa 281.
—, Ole, Fladstrup 356.
—, Palle, gdr., Lysgaard 457, 458.
Paludan, H., arkitekt 405.
Paludan-Müller, Fr., digter 39, 297.
Paulsen, C., gdr., Støvring 62.
—, Peter, gdr., Brændstrup, Sdj. 445.
Pedersen, garver, Allingaabro 404.
—, Aage, kbmd., Randers 32.
—, And., gdr., Tvede 137.
—, And., gdr., Skrejrup 212.
—, And., gdr., Skaarup, Fyn 348.
—, And., gdr., Vivild 402.
—, And., skrædderm., Faarup 112.
—, C., gdr., Raaby 185.
—, C., gdr., Grønbæk 482.
—, C. gdr., Julianehede 546.
—, C., skoleinsp., Randers 19.
—, C. Bagger, sognef., Borup 51.
—, Dorthea Skjødt, Tranebjerg 574.
—, Ejnar, gdr., Faarup 112.
—, Ejnar, efterskoleforst., Egaa 235.
—, Franck, skoleinsp., Skjørring 448, 451.
—, G. E., lærer, Karlby 296.
—, G. Nørskov, sognerfmd., Todbjerg 242.
—, Hans, lærer, Serup 526.
—, Hans, tømrer,Ebdrup 387.
—, Henry, lærer, efterskoleleder, Rønde 215.
—, H. C., lærer, Vellev 553.
—, J., gdr., Vinderslev 510.
—, J., lærer, Asmindgaarde 531.
—, Jac., hmd., Konstantia 325.
—, Jac., skoleinsp., Hobro 141.
—, Jens, gdr., Sangstrup 296.
—, Jens, gdr., Funder 542.
—, Jens, lærer, Hauge 510.
—, Jens, lærer, Lysgaard 458, 460.
—, Jens, postbud, Vivild 402.
—, Johs., billedskærer, Randers 32.
—, Johs., prgdforp., Sal 547.
—, J. C., lærer, Christianshøj 542.
—, J. C. Brandt, lærer, Hvorslev 551.
—, J. Elkjær, gdr., Auning 426.
—, J. P., lærer, Pillemark 578.
—, K., lærer, Funder 542.
—, K., gdr., Agri 258.
—, Kofoed, indremiss., Kristrup 32.
—, Kr., gdr., Sangstrup 296.
—, Kr., landbrugsminister 443.
—, Kr., lærer, Udbyover 176.
—, Laur, gdr., ftm., Todbjerg 242.
—, M., frue, Ørum 325.
—, M., lærer, Kragelund 542.
—, M. Lind, lærer, (G.)-Enslev 198.
—, Mads, hmd., friskolel., Frederiksdal 542.
—, Magnus, gdr., Julianehede 546.
—, Marius, gdr., Hinge 510.
—, Martin, kpt., gdr., Ødum 105.
—, Martin, hmd., Hvorslev 550.
—, Mich., smedem., Lystrup 404.
—, Mogens, sognerfmd., Laurbjerg 92.
—, Morten, gdr., Julianehede 546.
—, N. C., lærer, Lystrup 402.
—, N. C., lærer, Almtoft 494.
—, O. H. E., lærer, Funder 542.
—, O. J., lærer, Tirstrup 363.
Pedersen, P., gdr., Hvilsager 442.
—, P., gdr., Hørup 492.
—, P., gdr., Sal 547.
—, P., lærer, Udbyover 176.
—, P., lærer, Hvinningdal 530.
—, P., lærer, Ajdt 556.
—, P., postbud, Vivild 404.
—, P., skrædder, Vivild 404.
—, Peder, gdr., Hadsten 95.
—, Peder, skrædder, Knie 316, 328, 348.
—, P. C., lærer, Højbjerg 475.
—, P. M., lærer, Ajdt 557.
—, P. Madsen, skovejer, Kolind 365, 380, 381.
—, P. O., lærer, Raasted 115.
—, P. S., gdr., Borup 51.
—, Rs., gdr., Vium 458.
—, Rs., skrædder, Vivild 402.
—, R. F., driftsbest., Hobro 143.
—, Sigfred, lærer, Feldballe 381.
—, Sine, Tarp 475.
—, Skak, S. Onsild 165.
—, Svend, lærer, Pillemark 578.
—, S. A. Stadel, lærer, Gulev 548.
—, S. I., lærer, Grauballe 531.
—, S. K., lærer, Karup 522.
—, Thorkild, gdr., Ø. Alling 434, 436.
—, Vald., gdr., Ø. Tørslev 187.
—, Vald., smedem., Veggerslev 304.
—, Viggo, lærer, Glatved 344, 345.
Pedersen-Nyskov, N., ftm. 204, 205, 211, 281, 348.
Pedholt, lærer, Sjørslev 460.
Petersen, propr., Langtoftegd. 394.
—, skomager, Glæsborg 314.
—, Aage, kordegn, Grenaa 288
—, Anne Marie, miss., Indien 571.
—, Arthur, lærer, Særslev 495.
—, A. L., bogtrykker, Allingaabro 404.
—, C., gdr., Veggerslev 304.
—, C. F., lærer, Levring 493.
—, C. F. M., fiskerifoged, Nordby 602.
—, Egil, værkfører, Dronningborg 49.
—, Frits, lærer, Frederiks 522.
—, Hans, lærer, højskf., Sinding 538
—, Hans, strandfoged, Anholt 335.
—, Jul., højskl., Rønde 212, 381.
—, Jørgen, slagter, Værløse 349.
—, J. P., lærer, Tebbestrup 84.
—, J. P., sognef., Kejlstrup 381.
—, J. P. T., lærer, Frederiksdal 542.
—, L., lærer, Levring 493.
—, Linna, organist, Grenaa 288.
—, Nis, digter 150.
—, P. A., lærer, Mygind 447.
—, P. C., lærer, Herning 465.
—, Rud., kunstmaler 92, 110, 315.
—, Søren, lokalhist., Kolind 346, 385, 386, 387.
—, S. K.,P., lærer, Hinge 510.
—, S. P., indremiss., Karup 522.
Pilkiær, lærer, Egaa 234.
Pindborg, S. J., lærer, Nøddelund 548.
Pingel, J. V., politiker 61.
Pinholt, P. P., kst. kordegn 146.
Plenge, G. H. I., godsejer, Højbjerg 474.
Ploug, Carl, 25, 122.
Pontoppidan, propr., Ørbækgd. 320.
—, Henrik, forf. 9, 10, 12, 17, 20, 25, 37, 38.
—, O., gdr., Asgaard 291.
—, Thor, kpt. 320.
Porup, E., gdr., Nørreskov 533.
Post, A., Torning 463.
Poulsen, gartner, Feldballe 381.
—, lærer, Tvede 138.
—, propr., Knebel 264.
—, A., indremiss., Kjellerup 490.
—, A., karetm., Ramten 324, 325.
—, A., lærer, Grønbæk 482.
—, C., lærer, Gulev 548.
—, E., fabrikant, Randers 325.
—, Fr., dr., musæumsinsp. 10, 21, 141.
—, Gunnar, hmd., Tranebjerg 568, 578.
—, Henrik, gdr., (G.)-Enslev 198.
—, Henrik, efterskolef., Levring 490, 496.
—, J., gdr., Haurum 563.
—, J. H., lærer, Rimsø 312.
—, M., arbmd., Hobro 145.
—, N., murer Kjellerup 492, 505.
—, N. C., klosterforst., Randers 18.
—, O., lærer, Grønhøj 522.

Poulsen, P., arkit., Randers 28, 32.
—, P., Elsborg 475.
—, P. A., hmd., lokalhist., Hvorslev 551.
—, P. H., lærer, Funder 542.
—, P. J., stænderdep., Hvilsager 441.
—, P. M., lærer, Graamose 469.
—, Rs., gdr., Karlby 294, 304.
—, Sam., bmd., Elsborg 475.
—, Sigfred, gdr., Rørbæk Hovgd. 140.
—, S. A., gdr., lokalhist., Mejlby 241, 242, 243.
Poulsen-Dal, A., Mors 146.
Povelsen, P., amtsforv., ftm. 569.
Povlsen, B. I., lærer, Skaade 443.
—, Alfred, højskf., Ryslinge 223, 530.
Precht, O., gdr., Aalsø 344, 345.
Preetzmann, B. V., frue, Aunsbjerg 459, 461.
—, S., godsejer, Værum 87.
Pries, O., lærer, Ø. Bording 531.
Prip, A. B., rektor, Randers 18, 19, 123.
—, J. P., vognstyrer, Aarhus 381.
Præcius-Madsen, A., lærer, Gødvad 530.
Præst, frue, Feldballe 369.

Quist, M. Juul, lærer, Assens 157.
Quortrup, C., gdr., Kærby 133.

Raahede, V., forst., Jebjerg 409.
Rafn, M., indremiss., Hadsten 95.
Ragna, søster, Randers 33, 91.
Ramsdal Larsen, L., lærer, Højbjerg 475.
Ramsing, C. J. F., skoleinsp., Kristrup 418.
—, Julie, frk., Randers 37.
Randbæk, A., indremiss., Torsø 556.
Randrup, Kr., indremiss., Hadsten 95, 275.
Rasbech, gdr., Gulev 193.
Rask, A., gdr., Hinge 499.
—, Chr., gdr., Torning 468, 474.
—, Chr., gdr., Hørup 489.
—, Peter, gdr., Hinge 499.
Rasmussen, gartner, Auning 427.
—, A., gdr., Krogsbæk 478.
—, A., gdr., Ebdrup 385.
—, A., indremiss., Hobro 144.
—, Aage, gartner, Højbjerg 475.
—, Aage, gdr., Hammelev 298.
—, Aage, sognef., Draaby 248.
—, Ane, gdr., Hvorslev 550.
—, A. P., lærer, Brundby 578.
—, Bent, lærer, lokalhist., Tranebjerg 566, 576, 577, 578, 584, 585.
—, Bertinus, gdr., Ø. Alling 436.
—, Carl, baadfører, Tunø 612, 614.
—, Chr., baadfører, Tunø 611, 612.
—, Chr., uddeler, Fjellerup 409.
—, Ernst, gdr., Glæsborg 314.
—, Eva, li., Granslev 560.
—, H., gdr., Aarslev 438.
—, H., lærer, Balle 530.
—, Hans, højskl., Ebeltoft 251.
—, H. C., arkitekt 483.
—, J., lærer, Auning 427, 435.
—, Janus, indremiss., 198, 275.
—, Jens, gdr., Skødstrup 230, 257.
—, Jens, efterskolef., Levring 490, 496, 497.
—, J. C.,E., kunstmaler 338.
—, J. C. Skifter, sognef., Voer 399.
—, Johs., Aalsø 342, 345.
—, J. K. Møller, Karup 522.
—, J. P., drejer, Hobro 146.
—, J. P., møller, Aalsø 341, 342, 344 f., 350.
—, Kaj, frihedskæmper, Tranebjerg 578.
—, Karen, frue, Falslev 156.
—, Knud, grønlandsforsker 556, 563.
—, Kvist, gdr., Nødager 381.
—, Lars, gdr., Vivild 402.
—, Lars, kbmd., Tranebjerg 571, 572, 573, 576, 590.
—, Lars Møller, gdr., Voldum 101.
—, Magnus, gdr., Krogsbæk 448.
—, Martha Quist, Ø. Alling 436.
—, Martin, gdr., Rimsø 312.
—, Martin, gdr., Højbjerg 475.
—, Martin, indremiss. 258.
—, Niels, indremiss., 211, 314, 330.
—, Niels, kolportør 574.
—, Niels, smedem., Kolind 389.
Rasmussen, Osvald, sognerfmd., Tved 270.
—, P., bagerm., Tirstrup 363.
—, Poul, lokalhist., Ebeltoft 246.
—, Rs., gdr., Raaby 185.
—, Rs., gdr., Ø. Alling 433, 434.
—, Rs., kolportør, Ørum 325, 401.
—, Rs., lærer, Vejerslev 556.
—, Rs,. sognerfmd., V. Tørslev 110.
—, R. H. G., lærer, Gerning 551.
—, R. P., Anholt 337.
—, S., maskinsnedker, Rønde 205.
—, S. Quist, gdr., Ø. Alling 436.
—, Sigrid Dahl, frue, Hobro 144, 146.
—, Søren, friskolel., Rønsnæs 578.
—, Søren, gdr., Svinding 34.
—, Th., sognerfmd., Voer 399.
—, Thøger, lærer, Aalsrode 341, 344, 345, 350.
—, Viktor, hmd., S. Onsild 166.
Rasmussen-Lidemark, L. P., lærer, Haurum 563.
Rattleff, A., psykolog 118.
Raun, J. C., lærer, Sal 548.
Ravn, And., gdr., lægpræd., Torning 454, 464, 465, 524, 529, 535, 536, 537, 538, 541.
—, A. V., arkitekt 282, 288, 325.
—, H. V., fyrdirektør 305.
—, J. P., sognef., Vellev 553.
Ravnholt, A., lokalhist., Torning 462.
—, Anna, li., Sejling 539.
Rettrup, C., Spentrup 12.
Reventlow, grevinde, Christianslund 89.
—, skoleinsp., Grenaa 282.
Revsbæk, Karoline, Udbyneder 175.
Revsgaard, A. P., gdr., Voer 399.
Rhoed-Sørensen, P., lærer, Højbjerg 475.
Riber, lærer, Laurbjerg 92.
—, L. B., lærer, Pillemark 578.
Riberfelt, lærer, Stokkebro 308.
Ricard, Jan, amtmd., Randers 18.
Richter, J. C., læge, Grenaa 291.
Riis, malerm., Mariager 151.
—, C. M., manufakturh., Gerlev 199.
Riisgaard, W., lærer, Hinge 510.
Ring, K. S., lærer, (H.)-Enslev 291, 292.
—, N. C., lærer, Virring 421, 438.
Ringsmose, Ingvard, gdr., Dalbyover 181.
Risebye, Elof, kunstmaler 405.
Rode, Ove, indenrigsminister 569.
Rohde, Joh., kunstmaler 29.
Roland-Iensen, J., lærer, Mariamagdalene 432.
Rolskov-Pedersen, smed, Dronningborg 49.
Roos, Carl, prof. 76.
Roos-Jørgensen, frk., Grenaa 288.
Rosendal, H., højskf., Lyngby 556.
Rosendahl, H. H., lærer, Tvede 138.
Rosenhøj, Katr. A., Gerlev 197.
Rossen, læge, Bjerringbro 556.
—, E., lærer, Sjørslev 460.
Rousing, K., sognef., Veggerslev 304.
Rovsing, K., skolemand 151.
Rye, Olaf, general 276.
Ræder, J. C. F., hofjægerm., Palstrup 473, 474.
—, Karen, KFUK 474, 481.
—, Valborg, frk., Aarhus 344.
Rødbro, Fr., lærer, Asmildgaarde 531.
Røjbæk, A., kunstmaler 293, 351, 437.
Rønde, Edith, frk., Kolind 388.
Rønlev, O., lærer, Ginnerup 325.
Rønne, C. A., lærer, Paarup 546.
Rørbeck, P., lærer, Raaby 184.
Rørdam, Vald., forf. 15.

Saabye, P., slagter, Nørager 412.
Sabroe, P., politiker 533.
Salmonsen, Martin, skoleinsp., Hjortshøj 236.
Sams, Rasmus, Mols 244, 352.
Sander, Søren, gdr., Onsbjerg 596.
Sandvad, H. C., lærer, Dalbyover 181.
Sanggaard, E., gdr., Borup 51.
Schack, M., propr., Udbyneder 176.
Schade, F. L., lærer, Kolby 587.
Schaldemose Larsen, K., kordegn, Ebeltoft 250.
Scheel, fam., Gl. Estrup 433, 434.
Scherup, V. E., læge, godsejer Palstrup 473.
Schibbye, branddir., Hobro 144.
Schieldahl, N., kbmd., Hjortshøj 236.
Schimmelmann, Werner, greve, Løvenholm 409, 411.
Schioth, R., lærer, Tranebjerg 578.
Schiøtz-Christensen, P. C., skolebest., Kjellerup 494.
Schjermer, C. J., lærer, Houlbjerg 560.
Schlawitz, boghandler, Ebeltoft 252.
Schleisner, C., kunstmaler 56, 523.
Schlægelberg, li., Voer 399.
Schmidt, frk., priorinde, Støvringgd. 62.
—, A., frue, organist, Grenaa 288.
—, Aug., lærer, Ungstrup 469.
—, A. O., lærer, Ø. Bording 531.
—, C. J., lærer, Kastbjerg 312.
—, Enevold, indremiss., Hadsten 95.
—, Hans, lærer, Frausing 510.
—, Hjalmar, overlærer, Hobro 112, 141, 142.
—, Laur., propr., Skæring Munkgaard 236.
—, L. P., lærer, Hauge 510.
—, P. P., forst., Bøgildgaard 463, 468.
Schmidt-Jensen, E., ing., Skærsø 250.
Schou, lærer, Pillemark 578.
—, Axel, arkit. 206.
—, Hagedorn, lærer, Faarup 112.
—, H. H., kunstmaler 360.
—, H. F. J., lærer, Balle 531.
Schouborg, K. L., lærer, Hinge 510.
Schoubye, T. C., lærer, Christianshøj 542.
Schougaard, S. N., lærer, Gerning 551.
Schroder, Ludv., højskf., Askov 69, 150, 342.
Schulin, amtmandinde 207.
Schwarz, forretter, Grenaa 288.
Schwensen, godsejer, Trudsholm 175.
Secher, M. A., overkrigskomm., Sødringholm 455.
Seegert, P., forst., Voldby 295.
Sehested, frk., Houlbjerg prgd. 561.
Seiling, A. P., bmd., Tranebjerg 579.
Sejhten, A., gdr., Paarup 545.
Serup, Herman, gdr., Mygind 448.
—, N. H., gdr., Mygind 448.
Severinsen, M., Glenstrup 135.
Sidenius, frk., Udbyneder 174.
—, lærer, Allingaabro 404.
Silkjær, graver, Allingaabro 404.
Simesen, Ingeborg, forf. 142.
Simmelsgaard, P., indremiss. 95, 250.
Simonsen, A., højskf., Egaa 235.
—, Bendix, gdr., Grønfeld 258, 259.
—, Carl, hmd., Hvornum 169.
—, Gunnar, viceskoleinsp., Torning 469, 471.
—, K. E., stud. polyt., Hald 132.
—, Mads, vognmd., Ø. Alling 434, 436.
—, N. P., lærer, højskf., Egaa 234.
—, P., gdr., Vivild 404, 408, 435.
—, Regnar, sognerfmd., Hvornum 170.
—, Rud., skoleinsp., Aalsø 345, 351.
—, S., sognef., Galten 96.
—, Søren, gdr., Limegaard 435.
Sinding, urmager, Ebeltoft 252.
Skaarup, H. M., lærer, Tvede 137, 138.
—, S., bmd., Lyngby 350.
Skals, Alfr., gdr., (U.)-Kastbjerg 175.
Skammelsen, P. K., skoleleder, Borup 115.
Skamris, J., kbmd., Hvornum 168.
Skau, Laur. 122.
Skeel, T., hofjægerm., Lyngsbækgaard 245, 248.
Skifter, N., gdr., sognef., Gerlev 199.
Skjellerup, Maren, Ajdt 555.
Skjerbæk, postmester, Grenaa 283.
Skjødsholm, J., red., Grenaa 283.
Skorstengaard, J. P., gdr., Levring 490, 496.
—, K. P., lærer, Nørreskov 530.
Skou, A., gdr., Allingaabro 403.
—, M. P., lærer, Skjørring 448.
Skov, A., arkitekt 221, 250, 293.
—, G., forstander, Allingaabro 405, 409.
—, J. O., friskolel., Almind 460.
—, M., hoteldirektør, Kbh., 542.
—, N. A., lærer, Duelund 460.
—, P., gdr., Søby 450.

Skov, Rs., gdr., Vejerslev 556.
Skovbjerg, E. N., skoleinsp., Randers 19.
Skovgaard, Joakim, kunstmaler 85, 110, 147, 242.
—, Johan, kunstmaler 147, 199, 261, 448.
Skovholm, A., kordegn, Dronningborg 49.
Skovmand, Erik, forst., Rønde 202.
—, Helge, red., Kolding 77.
Skrike, Louise, li., Vrejlev 383.
Skriver, I. K., lærer, Iller 482.
—, Jens, gdr., Ørsted 394.
—, P. J., forst., Glamsbjerg 458.
—, R., gdr., Ørsted 393.
Skødt, N., gdr., Spentrup 124.
Sloth, A. V., ftm., Højbjerg 474, 490, 496.
—, C., sognerfmd., Veggerslev 299, 304.
—, D., gdr., Fjellerup 314.
—, J., gdr., Fjellerup 314.
—, R., gdr., Voldby 296.
—, V., gdr., Rimsø 312.
Smed, Jens Jensen, Lysgaard 457.
Smedegaard, N., Almtoft 504.
Smedegaard-Pedersen, S., lærer, Grønhøj 522.
Soetmann, F. O. K., lærer, Grønbæk 482.
Sommer, Jens, gdr., Gerlev 199.
—, P., lærer, Spentrup 128.
Sparre, J. P., Torsager 202.
Sparsø, C. S., lærer, Vindblæs 157.
Spens, J., Fjellerup 315.
Spreckelsen, P. von, kontorchef, lokalhist., Randers 16, 18, 19, 21, 30.
Spur, Lucie, frk., Hobro 148.
Staal, E., organist, Ebeltoft 250.
Stage, K., indremiss., Randers 33.
Stampe, J., gdr., Gulev 547.
Stauning, Th., statsminister 34.
Steen, O., gdr., Virring 423.
Steenhus, N. P., lærer, Funder 542.
Steensen, St. St., godsejer, Aunsbjerg 459, 461.
Steensgaard, M. C. N., lærer, Nisset 526.
Steenstrup, Japetus, prof. 502.
Steffens, Henrik 580.
Steffensen, lærer, Hald 130.
—, J., lærer, Hvam, Vium 458.
—, Poul, kunstmaler 19, 527, 533, 548, 557.
Stegger-Nielsen, S., amtsskolekons., ftm. 48, 112, 113.
Stemann, G., borgm., Randers 17.
Stenholt, Carl, gdr., Funder 542.
—, Chr., gdr., Mausing 499, 500, 501, 502.
—, Jens, sognerfmd., Vinderslev 510, 511.
Stensballe, N. P., friskolel., Sinding (sen. driftsbest., Horsens) 538.
Stensgaard, V., vognmd., Hvidsten 124
Stensig, H., lærer, Knæverhede 468.
—, P. C. E., lærer, højskf., Torning 466, 468, 469.
Stentz, Andr., gdr., Kundrup 124, 125.
—, E., frue, Kousted 115.
Stephansen, A., forst., Holsteinsminde 251.
—, C. M., skoleinsp., Torning 467.
—, Rs., fiskeskipper, Anholt 338.
Stevns, Ole, højskf., Voldby 295, 296, 345.
Stilling, H., bagerm., itm. 17.
Stistrup, L. C., kbmd., legatstifter, Hobro 141.
Stoic, J. C., lærer, Vinderslev 510.
Storck, R. F., lærer, Levring 468, 469, 493.
Stordal, A., sognerfmd., Frederiks 523.
Storgaard, And., Hinge 498, 499, 507, 508.
—, Marie, Ebeltoft 249.
Storm, mejeribest., Mygind 448.
—, propr., Kærgaard 229, 230.
Stouby, J., indremiss., Randers 33.
Stoulund, J., ldmd., Karup 521.
Stubkjær, Anders, indremiss. 25, 26, 27, 61, 162, 207, 238, 239, 257, 266, 274, 356, 401, 405, 410, 453, 456, 457, 463, 464, 465, 474, 479, 489, 499, 529, 541, 587.
—, Niels, gdr., Torning 465, 474.
Stylsvig, C., kbmd., Hørup 489.
Støvring, M., gdr., Linde 138.
Suenson, O. F., kpt., ftm. 569.
Sundtoft, P. B., lærer, Graamose 469.
Svarre, G., gdr., Torning 468.
—, H., frihedskæmper, Hornslet 222.
Svendsen, And., bmd., Gassum 124.
—, Carl, godsejer, Hessel 340.
—, Erik, diakon, Vejerslev 557.
—, Søren, ftm. Gulev 547.
Svenstrup, A. C., lærer, Kousted 115.
—, C., urmager, Grenaa 287.
—, Carl, viceinsp., lokalhist., Grenaa 287.
—, Margrethe, frue, Grenaa 388.
Søby, C., gdr., Borup 51.
Søbye, K., lærer, Mørke 217.
Søe, Jul, LRsagfører, Ebeltoft 493.
Søgaard, J., bestyrer, Hobro 145.
—, J., gdr., Handrup 250.
Sølvsteen, H., mægler, Raaby 185.
Søndberg, A., gdr., Spentrup 124.
—, E., indremiss., Hobro 145.
—, J. C., lærer, Karup 520.
Søndergaard, E., lærer, Nordby 602.
—, Jul., kontorist, Kjellerup 508.
—, Kr., gdr., Sjørslev 460.
—, Martin, mejerist, Vinderslev 502.
—, Martin, sognerfmd., Serup 525.
—, N. P., skoleinsp., Randers 19, 33
—, P., kbmd., Kjellerup 492.
Sønderkjær, lærer, Ø. Alling 437.
Sønderup, Else, friskolel., Egaa 234.
Sørensen, frue, li., Holbæk 397.
—, lærer, Gerlev 193.
—, A., gdr., Kejlstrup 381.
—, A., red., Kalundborg 578.
—, Aage, gdr., historiker, Mellerup 61, 62, 66. 126.
—, Aksel, frihedskæmper, Hornslet 222.
—, Alfred, lærer, Gassum 124.
—, And., prof., skolebest., Hobro 141.
—, Andr., red., ftm. 569.
—, Ane, sypige, Strømmen 32.
—, Ane K., frue, Fannerup 325.
—, Anton, gdr., Rimsø 312.
—, A. E., lærer, Havredal 522.
—, C., Anholt 336.
—, C., lærer, Tunø 612.
—, Dorthe, Tirstrup 362.
—, Ejnar, gdr., Nøddelund 548.
—, Fr., borgmester 17.
—, Frida, jordemoder, Tunø 614.
—, F. C., lærer, Grønbæk 482
—, H., gdr., Pederstrup 510.
—, H. Bitz, gdr., Hammelev 292.
—, Hans, Gjesing 410.
—, Harald, forst., Vivild 409.
—, Henrik, sognerfmd., Tranebjerg 591.
—, H. P., lærer, Sejling 539.
—, J., lærer, (R.)-Kastbjerg 312.
—, J., sognef., Serup 526.
—, Jac., gdr., Hammelev 292.
—, Jac., gdr., Karlby 296.
—, Jac., gdr., Tunø 611.
—, Jens, lærer, Tved 270.
—, Jeppe, gdr., Vivild 402.
—, J. C., lærer, Tange 475.
—, J. O., parcellist, Tranebjerg 569, 578.
—, J. P., lærer, Tange 475.
—, J. Ross, lejrleder, Fuglsølejren 275.
—, K., lærer, Hemmed 308.
—, Kathrine, Fannerup 325.
—, K. Vilstrup, lærer, Vinderslev 510.
—, L. Krogh, lærer, Hvam, Vium 458.
—, L. P., lærer, Nørreskov 530.
—, Laura, frue, Hammelev 292.
—, Laur., sognef., Galten 96.
—, Laust, lærer, Hørup 489, 493.
—, M., arbejdsminister 553.
—, M., lærer, Karlby 296.
—, M., skomager, Grenaa 287.
—, Mads, smed, Gjesing 401, 410.
—, Markus, bmd., Grauballe 533.
—, Martin, gdr., Vrinders 265.
—, Martin, overlærer, Grenaa 288.
—, Mine, Mols 244.
—, Morten, gdr., Svostrup 533.
—, N., gdr., Værum 88.
—, N., gdr., Elsborg 475.
Sørensen, N., lærer, Nisset 526.
—, Nis, lærer, Tunø 612.
—, N. P., graver, Spentrup 124.
—, Ole, Anholt 335.
—, Ole, lærer, Hammelev 292.
—, Peder, lærer, Feldballe 366
—, Peder, tjkarl, Vinderslev 500.
—, Peter, frihedskæmper, Hvidsten 124, 125.
—, Peter, sognef., (H.)-Enslev 298.
—, Rs., lærer, lægpræd., Venslev 122.
—, Rs., gdr., Sivested 212, 329, 330.
—, Søren, professor 552.
—, S., vicekonsul, Hobro 142.
—, S. C., kbmd., Tirstrup 363.
—, S. C., uddeler, Agri 260.
—, S. G., skrædder, Linde 137.
—, S. K., lærer, Gødvad 530, 531.
—, S. N., sognef., Mygind 448.
—, S. O., kbmd., Nørager 412.
—, Theodor, propr., Kolind 387.
—, Thomas, gdr., Bode, Ørsted 394.
—, Vald., skovfoged, Nordby 601, 602.
—, Viggo, gdr., Fjellerup 315.

Tang, N., højskf., Mellerup 67.
Tange, Jef, højskf. Rønde 205, 213, 215.
Tanghus, A. C., Hinge 498, 499, 507, 508.
Tarp, M., lærer, Harte 585.
Teichert, F., højskf., Rønde 202.
Telling Poulsen, P., kordegn, Randers 30.
Terkelsen, J., højskf., Stenum 188.
Termansen, N., konservator 133, 221, 597.
—, N. J., politiker, Læborg 466.
Terp, Marie, li., Nisset 526.
Tetens, F. M., etrd., overtoldinsp., Mariager 151.
Theilgaard, G., friskolel., Lysgaard 458.
—, S., gdr., Tunø 606.
Therkildsen, A., gdr., Vivild 402.
—, M., gdr., Lystrup 402.
Thierry, A., distrlæge, Anholt 334 f.
Thingholm, S., borgm., Randers 17, 18
Thisted, E., indremiss., Hobro 145.
—, Inge, organist, Auning 427.
Thisted Jensen, F., lærer, Ørum v. Randers 88.
Thomasen, C., lærer, Paarup 546.
—, Gudrun, li., Hvinningdal 531.
—, J., kbmd., Vivild 404, 405.
—, Kr., gdr., Udbyneder 181.
—, Rs , Allingaabro 404.
Thomsen, lærer, Fjellerup 314.
—, lærerinde, Mariager 153.
—, Aug., prof. 42.
—, C., skrædderm., Hobro 142.
—, Carl, gdr., Asferg 112.
—, Carl, kunstmaler 17.
—, Chr., ing., Gudenaacentralen 473.
—, C. P. D., propr., Ødum 104.
—, Dorthea, frue, Hobro 141.
—, Edv., arkit., Randers 138, 338, 397, 399, 437, 439, 459.
—, Erik, skoleinsp., Torsager 205.
—, Frida, pinsemiss., 204, 209.
—, Gunnar, højskf., Hadsten 95.
—, H. M., lærer, Hornslet 220.
—, Jens, gdr., Lysgaard 457.
—, Johs., lærer, Sal 548.
—, Jul., prof. 42.
—, J. Holst, lærer, Grønbæk 482.
—, L., bygmester, Kjellerup 490, 492, 496.
—, Morten, gdr., Tvede 138.
—, M. L, sognefmd., Skødstrup 231.
—, N. C., gdr., Voer 399.
—, P., gdr., Ø. Alling 434.
—, N., gdr., Aptrup 563.
—, Rs., gdr., Allingaabro 404.
—, Søren, gdr., Agri 259.
—, T., højskolel., Rønde 212.
—, T., lærer Mastrup 325.
—, T. C., friskolel., Højbjerg 475.
—, Vilh., prof. 17.
Thoralf, lærer, Bjødstrup 205.
Thoft, M. C., arkit., borgm., Grenaa 282.
Thormann, H., gdr., Serup 526.
Thorsen, H. P. A., lærer, Gødvad 530.
—, Jens, Elsborg 475.
—, P. K., sprogmand, Ryomgaard 432.

Thorup, H., kst. skoledir., Randers 18.
—, J., lærer, Mariamagdalene 432.
—, Laur. P., digter, Randers 20.
—, T., handelsmd., Vrinders 264.
Thorvaldsen, Bertel 242, 308, 482, 511, 540, 551.
Thubo, M. J., hmd., Nordby 601.
Thye, Aage, lokalhist., S. Onsild 167.
Thygesen, Katr., li., Aalsrode 344.
Thyregod, C. A., forf., lærer, Ans 479, 482.
Thøgersen, fam., Støvring 62.
—, Jens, Mellerup 67.
—, M Refsgaard, dir., Kristrup 418.
—, Niels, skoleinsp., Randers 19.
—, Niels, skovarb., Hørbylunde 545.
—, S., friskolel., Lysgaard 458.
Tilly, C., kunstmaler 357.
Toft, A., hmd., Hvornum 168.
—, C. J., lærer, Sjørslev 460, 461.
Toftrup, S. H., lærer, Ebdrup 385, 388.
Torpe, J. P., lærer, Ø. Bording 531.
Toudal, L. K., lærer, Tange 475.
Tregder, P. H., rektor, Sorø 226.
Tretow-Loff, kpt., Hobro 141.
Trier, Ernst, højskf., Vallekilde 61, 538.
Troelsen, S., gdr., Karup 522.
Trøst, J. H., lærer, Engesvang 546.
Trøstrup, lærer, musæumsleder, Herning 454.
Tuxen, C., major, ltm. 509.
Tækkemand, Andreas og Stine, Ans 481.

Udsen, S., afholdsagitator, Aalsrode 342.
Uhrbrand, P., lærer, Ungstrup 469.
Uhrenholdt, K. M., gdr., Gerlev 199.
Uldall, F., arkit. 83, 187, 450, 494.
Ulrich, F. F., læge, Hobro 141.
Ussing, Hj., urmager, Randers 18.
Uttthenthal, V., hofjægerm., godsejer, Løvenholm 409, 426.

Waaben, J. H., lærer, højskf., Faarup 111, 112.
Vaagen, H. K. V., lærer, Raasted 115.
Wacherhausen, S. N., lærer, Christianshøj 542
Vad, P., gdr., Balle 530, 538.
—, Th., gdr., Hvornum 168, 169.
Wad, C. P., lærer, Veggerslev 301.
—, P. H., lærer, Veggerslev 291, 299-301.
—, L. C., lærer, Hyllested 359.
Vadgaard, Anna, frk., Hobro 146.
Waldbjørn, J. O., snedker, Randers 25, 27.
Valsgaard, A. C., kordegn, Randers 30.
Walther, prof., arkit. 206, 288, 439, 449.
Wammen, H., lærer, Kolind 388, 389.
—, J. P., lærer, Karup 522.
Vang, Jens, gdr., Feldballe 373.
Vaslev, kbmd., Aalsrode 344, 345.
Weber, J. J., lærer, Levring 493, 494.
Vedel-Hansen, fyrkontr., Gerrild 305.
Vedelø, Kn., indremiss., Hadsten 91, 95.
Wegener, Gerda, kunstmaler 292.
Weiersøe Jensen, overlærer, Hobro 146.
Weje, A. K. N. L., lærer, Vallerbæk 522.
Wejs, Mads, bondelæge, Hinge 510.
Vendt, Fr., lærer, Brundby 60, 575, 576, 577, 578.
—, J. C., skolebest., Kbh. 60.
—, O. N., lærer, Kellerup 59, 60, 65.
Vest, J. L., lærer, højskf., Voldby 295, 300.
Vester, J., Homaa 341, 349, 350.
—, M., skoleinsp., Grenaa 281.
Wester, K., godsejer, Møllerup 365, 381.
—, N. J., gdr., Galten 96.
Vestergaard, frk., husbest., Hinge prgd. 513.
—, lærer, Sangstrup 296.
—, Chr., snedker, Vinderslev 500, 502, 504.
—, Ejner, lærer, Hvorslev 550.
—, Mette, frk., Vinderslev 504.
Westergaard, Harald, prof., Kbh. 46.
—, J., lærer, Hvinningdal 531.
—, J., lærer, Nødager 381.
—, K. S., børnehjforst., Mellerup 67.
—, M., lærer, Torsø 557.
Vestergaard-Nielsen, S., musæumsforst., lærer, Aars 167.
Whitte, H. K., rektor, Randers 17, 19.
Wickmann, frue, Falslev 157.
Wied, Gustav, forf. 174, 250.
Viftrup, Iver, lægpræd., 85, 464, 537.
Vigh-Nielsen, S., arkitekt 458, 494, 542, 557.
Wiinholt, arkitekt 44.
Wildenrath, J. P., general 17.
Villekjær, H., manufakturh., Dalbyover 181, 185.
Willemann, O., gdr., Julianehede 546.
Villumsen, B., amtsskolekons., Levring 493.
Vilstrup, H. C., sagfører, Kjellerup 496.
Vind, And., Anholt 337.
Vindberg, S. E., lærer, Karup 522.
Winding, J. N., grosserer, Grenaa 282, 284.
Vindum, Søren, gdr., Mausing 510.
Winge, Poul., red., Randers 17, 18.
—, Preben, do., do. 18.
Winkler, E. B., lærer, Skovsborg 493.
Vinther, P. J. M., semforst., Silkeborg 497.
Winther, Chr., digter 20, 333.
Winther-Hansen, H., lærer, Paarup 546.
Viskum, F., lærer, Demstrup 460.
Wissing, Marie, li., Scrup 526.
Witt-Hansen, V., højskf., Levring 490.
Wittrup, S. L., lærer, Sal 548.
Wive, M. J., indremiss. 492.
Wivel, Ole, forf. 74, 77.
Vogel, C., kbmd., Grenaa 281.
Worm, lærer, Bode, Ørsted 394.
—, H. K. H., lærer Granslev 560.
—, Pouline 20, 25, 319, 358, 419, 436.
Worre, Rs., lærer, Hvam, Vium 458.
Voss, N., lærer, Brundby 569, 578.
Wraae, lærer, Ørby 578.
—, H J., læge, Ryomgaard 432.
Würtzen, Fr., dir., Randers 32, 48.
Værum, J. P. J., arkitekt, Randers 19.
—, Jørgine, li., Houlbjerg 560.
Væver, A. C., gdr., Lysgaard 457.
Vølver, Johs., lærer, Assentoft 423.
—, J. H., lærer, Dalbyneder 181.
Yde, C. C., lærer, Ebdrup 385, 388.
—, J. C., lærer, Stagstrup 299.
—, N. C., lærer, N. Onsild 166.

Zacho, Alfr., kbmd., Randers 30, 34, 91, 214.
—, S. P., indremiss., 198, 200.
Zweidorff, S., lærer, Vistoft 275.

Ægidius, A., li., Hvorslev 551.
Ægidiussen, J., skolebest., Tranebjerg 578.

Ølgaard, C. H., lærer, Frederiks 522.
Øllgaard, C., amtsforv., ftm. 569.
Øster, J., lærer, Kolby 587.
Østerby, lærer, Følle 205.
—, B. P., lærer, Grønfeld 259.
Østergaard, lærer, Lyngby 357.
—, A. P., gdr., Gerlev 198.
—, H., lærer, Torsø 551, 557.
—, Johs., gdr., Gerlev 198.
—, M. Hove, skoleinsp., Ørsted 394.
—, P., gdr., indremiss., Gerlev 198.
Østergaard Nielsen, N. J., lærer, Karup 522.